श्रीः

शब्दार्थकौस्तुभः

(प्रायोगिक संस्कृत-कर्णाटक शब्दकोशः)

ಸಂಸ್ಕೃತ-ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಕೋಶ

ಪ್ರಥಮ ಭಾಗ

श्रीः

शब्दार्थकौस्तुभः

(प्रायौगिक संस्कृत-कर्णाटक शब्दकोशः)

ಸಂಸ್ಕೃತ-ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಕೋಶ

ತೃತೀಯ ಭಾಗ

ಪದಗಳು: घ—नमस्कर्तृ

ಗ್ರಂಥಕರ್ತ-ಪ್ರಕಾಶಕ:

ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್

ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಗೋಪಾಲಾಚಾರ್ಯ

ವಿಶ್ರಾಂತ ಸಾಹಿತ್ಯಾಧ್ಯಾಪಕ

ಶ್ರೀ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು

ಬೆಂಗಳೂರು

ಪ್ರತಿಗಳು ದೊರೆಯುವ ಸ್ಥಳ:

ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್

ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಗೋಪಾಲಾಚಾರ್ಯ

ಗ್ರಂಥಕರ್ತ–ಪ್ರಕಾಶಕ, ಸಂಸ್ಕೃತ–ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಕೋಶ

389, "ಸೌಗಂಧಿಕಾ", 5ನೇ ಕ್ರಾಸ್ ರಸ್ತೆ, ವಿಲ್‌ಸನ್ ಗಾರ್ಡನ್ಸ್

ಬೆಂಗಳೂರು-27

Copies can be had of :

SAHITYA VIDWAN

CHAKRAVARTHI SRINIVASA GOPALACHARYA

Author-Editor, "Samskrita-Kannada Dictionary"

389, "SOWGANDHIKA", V CROSS ROAD, WILSON GARDENS

BANGALORE-27

Published with the financial assistance from
Government of India, Ministry of Education and Government of Mysore, Education Department

श्रीः

शब्दार्थकौस्तुभः

A PRACTICAL

SAMSKRITA-KANNADA DICTIONARY

VOLUME III

WORDS: घ–नमस्कर्तृ

Compiled, Edited and Published
by
Sahitya Vidwan
CHAKRAVARTHI SRINIVASA GOPALACHARYA
Assistant Professor of Sahitya (Retd.)
Sri Chamarajendra Samskrita College
BANGALORE

1971
BANGALORE PRESS
MYSORE ROAD, BANGALORE-18

Author-Editor and Publisher
Sahitya Vidwan
CHAKRAVARTHI SRINIVASA GOPALACHARYA
Assistant Professor of Sahitya (Retd.)
Sri Chamarajendra Samskrita College
BANGALORE

Price:

(For Complete Set of 2,500 Pages in 5 Volumes)

Paper Bound	.. *Rs. 75=00*	*(Per Vol. Rs. 15=00)*
Calico Bound	.. *Rs. 90=00*	*(„ Rs. 18=00)*

Postage Extra

DECEMBER 1971

PRINTED AT
BANGALORE PRESS, MYSORE ROAD
BANGALORE-18

ಶ್ರೀಃ

ಶ್ರೀಮತೇ ಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ

ಗ್ರಂಥಕರ್ತನ ನಾಲ್ಕು ಮಾತುಗಳು

ವಾಗ್ದೇವಿಯ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಉತ್ಸುಕತೆಯಿಂದ ತಾನು ಕೈಗೊಂಡ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ಅದನ್ನು ಉತ್ಸುಕತೆಯಿಂದ ಪ್ರತೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಭಿಮಾನಿ ಜನತೆಯ ಮುಂದೆ ಇಡಬೇಕೆಂಬ ಮಹತ್ತರವಾದ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಆ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನಿಗೂ ಸಹಜವಾದುದು. ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದಕೋಶದ ಮುದ್ರಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟನೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಂತರವಾದ ಶ್ರಮವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದರೂ ಅನಿವಾರ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ಕಾರಣಗಳಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ್ದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲವು ಈ ತೃತೀಯ ಭಾಗದ ಮುದ್ರಣಕ್ಕೆ ಹಿಡಿಯಿತು. ಆದರೆ ಹಿಂದಿನ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಹಿಡಿದ ದೀರ್ಘ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಡಮೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಾಯಿತೆಂದು ಮಾತ್ರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಕಿಂಚಿತ್ ಸಮಾಧಾನ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಎದುರಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದ ವಿಘ್ನಗಳು ಪರಿಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಇದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸೌಕರ್ಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳು ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಸರಕಾರಗಳ ಅಭಿಮಾನ ಮತ್ತು ಔದಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಈಚೀಚೆಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗಗಳು ಇಷ್ಟು ವಿಳಂಬವಾಗದೆ ನಾವು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವೆಂಬ ಭರವಸೆಯಿದೆ. ಮಾನ್ಯ ಚಂದಾದಾರರೂ ಗ್ರಾಹಕರೂ ಸಹನೆಯಿಂದ ಉಪಕರಿಸುತ್ತಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಲ್ಲರಲ್ಲೂ ಬಹಳ ಕೃತಜ್ಞನಾಗಿರುತ್ತೇನೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು
24-12-1971

ಗ್ರಂಥಕರ್ತ-ಪ್ರಕಾಶಕ

ACKNOWLEDGEMENT

The Author-Editor expresses a deep sense of gratitude to the Government of Mysore and the Government of India for their generous financial assistance in the Publication of this **Samskrita-Kannada Dictionary** undertaken for the use of the people of our Karnataka Country.

BANGALORE
24-12-1971

Chakravarthi Srinivasa Gopalacharya
Author-Editor

ಕೃತಜ್ಞತೆ

ನಮ್ಮ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಅದರಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಕರ್ನಾಟಕ ದೇಶದ ಜನತೆಯ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡಿರುವ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಕೋಶದ ಮುದ್ರಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶನ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಸಾಹಾಯ್ಯಮಾಡಿ ದೇಶಕ್ಕೆ ಪರಮೋಪಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ನಮ್ಮ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಸರಕಾರಗಳಿಗೆ ನನ್ನ ಮತ್ತು ಅಖಂಡ ಕರ್ನಾಟಕ ಜನತೆಯ ಪರವಾಗಿ ಅನಂತ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸಲಹೆಗಾರರು :

ಶ್ರೀಮಾನ್ ವಿದ್ಯಾಭೂಷಣ ಎನ್. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಎಂ.ಎ.
,, ವಿದ್ವಾನ್ ಕೃಷ್ಣದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯರು
,, ವಿದ್ವಾನ್ ಡಾ॥ ಎನ್. ಎಸ್. ಅನಂತರಂಗಾಚಾರ್ಯರು, ಬಿ.ಎ. (ಆನರ್ಸ್), ಬಿ.ಇಡಿ., ಪಿ.ಹೆಚ್‌ಡಿ.
,, ವಿದ್ವಾನ್ ಹೆಚ್. ಎಸ್. ವರದದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯರು, ಎಂ.ಎ.
,, ವಿದ್ವಾನ್ ಪಂಡಿತಮಣಿ ಪಿ. ಜಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು, ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ.
,, ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂ. ಎಸ್. ರಂಗನಾಥಾಚಾರ್ಯರು
,, ವಿದ್ವಾನ್ ಟಿ. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು
,, ವಿದ್ವಾನ್ ಎನ್, ರಂಗನಾಥ ಶರ್ಮರು
,, ಜಿ. ಎನ್. ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು, ಎಂ.ಎ.
,, ವಿದ್ವಾನ್ ಆಗಮರತ್ನ ವಿದ್ಯಾಭೂಷಣ ತಲಕಾಡು ಆಗಮಿಕ ಕೃಷ್ಣದೀಕ್ಷಿತರು

ಈ ಮಹನೀಯರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕ ಅನಂತ ವಂದನೆಗಳು,

ಕರಡು ಪ್ರತಿಯ ಶೋಧನೆಗೆ ಸಹಾಯಕರು :

ಶ್ರೀಮಾನ್ ಎಸ್. ಆರ್. ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು, ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ., ಬಿ.ಇಡಿ.
ಶ್ರೀಮತಿ ಸೌ॥ ಎಸ್. ರಂಗನಾಯಕಮ್ಮ.

ಇವರ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅನಂತ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಈ ಶಬ್ದಕೋಶವನ್ನು ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಬಹಳ ಅಂದವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಉಪಕರಿಸಿದ ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರೆಸ್ಸಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಅನಂತ ವಂದನೆಗಳು ಸಲ್ಲಬೇಕಾಗಿವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು
24-12-1971

ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಗೋಪಾಲಾಚಾರ್ಯ
ಗ್ರಂಥಕರ್ತ-ಪ್ರಕಾಶಕ

सङ्केताक्षराणि

ಈ ಶಬ್ದಕೋಶದ ತೃತೀಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳ ವಿವರಣೆ

Additional Abbreviations used in III Volume of this Dictionary

ಗ್ರಂಥಗಳು, ಗ್ರಂಥಕರ್ತರು ಮತ್ತು ನಿಘಂಟುಗಳು

अत्रिसं०	.. अत्रिसंहिता
अनन्तसं०	.. अनन्तसंहिता
अभि० गु०	.. अभिनवगुप्तः
अर्थशा०	.. अर्थशास्त्रम्
आदित्यपु०	.. आदित्यपुराणम्
उत्तरतं०	.. उत्तरतन्त्रम्
उद्वाहत०	.. उद्वाहतत्त्वम्
गदा०	.. गदाधरी
गौतमसू०	.. गौतमसूत्रम्
चातका०	.. चातकाष्टकम्
तत्त्ववि०	.. तत्त्वविवेकः
तत्त्वसं०	.. तत्त्वसंख्यानम्
तत्त्वसंग्र०	.. तत्त्वसंग्रहः
दशावतार०	.. दशावतारस्तोत्रम्
दीधि०	.. दीधितिः
पदाङ्क०	.. पदाङ्कदूतम्
परिभा० शे०	.. परिभाषेन्दुशेखरः
पाञ्चरा०	.. पाञ्चरात्रम्
भजगो०	.. भजगोविन्दस्तोत्रम्
भैषज्यर०	.. भैषज्यरत्नावलिः
मुहू० दी०	.. मुहूर्तदीपिका
योगा०	.. योगार्णवः
विवेकचू०	.. विवेकचूडामणिः
शान्तिश०	.. शान्तिशतकम्
श्रुतबो०	.. श्रुतबोधः
सह० ना० भा०	.. सहस्रनामभाष्यम्
सां० सू०	.. सांख्यसूत्रम्
सुदर्श०	.. सुदर्शनाष्टकम्
सूतसं०	.. सूतसंहिता
हर्षच०	.. हर्षचरितम्

शब्दार्थकौस्तुभः

ಸಂಸ್ಕೃತ-ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಕೋಶ

SAMSKRITA-KANNADA DICTIONARY

॥ श्रीः ॥

श्रीमते हयग्रीवाय नमः।

शब्दार्थकौस्तुभः।

(संस्कृत-कर्णाटक शब्दकोशः)

ಸಂಸ್ಕೃತ-ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಕೋಶ

ತೃತೀಯ ಭಾಗ

लक्ष्मीं तनोतु व्यवधूय चित्ते वितर्कडोलां विविधार्थराशेः।
लक्ष्मीहयास्यः स्फुरिताक्षमालो लक्ष्मीलसद्वत्सतलः सदा नः॥

नत्वा लक्ष्मीहयग्रीवौ शब्दव्युत्पत्तिसिद्धये।
शब्दार्थकौस्तुभस्यास्य तृतीयं भागमारभे॥

घ

घ ಘ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಕವರ್ಗದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮತ್ತು ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಅಕ್ಷರ. "कादयो मावसानाः स्पर्शाः"। "स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम्" सि० कौ०।

घ ಘ (पुं०) 1. ಗಂಟೆ. 2. ಗಲಗಲ ಶಬ್ದ. घट (चेष्टायाम्) "डः" बाहु०। (स्त्री०) **घा ಘಾ.** 3. ಗಲಗಲ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವ ಆಭರಣ, ಗೆಜ್ಜೆಯ ಒಡ್ಯಾಣ. 4. ಏಟು, ಪೆಟ್ಟು, ಹೊಡೆತ. "घो घर्घरे च घण्टायां काञ्चिकाघातयोरपि" मेदि०।

घकार ಘಕಾರ (पुं०) ಘವರ್ಣ, ಘ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ.

घट – चेष्टायाम् (भ्वा० आत्म० अक० से०)। घटते। जघटे। घटिता। घटिष्यते। घटताम्। अघटत। घटेत। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಕೆಲಸಮಾಡು, ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗು. "घटेत सन्ध्यादिषु यो गुणेषु लक्ष्मीर्न तं मुञ्चति चञ्चलापि" भट्टि० १२-२६। 2. ಸೇರು, ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದು. "अस्मिन् समाजे बहुषु भ्रमन्ती भैमी किलास्मासु घटिष्यतेऽसौ" नैष० १०-४७।

भावे :—घट्यते। घट्यताम्। अघट्यत। घट्येत। अघाटि। ಉಳಿದಂವು कर्त० ರೂಪಗಳಂತಾಗುವುವು.

णिचि :— घटादयो मितः। "मितां ह्रस्वः" (६-४-९२)। घटयति, –ते। घटयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। घटयिता। घटयिष्यति, –ते। घटयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—घटितव्यम्। घटनीयम्। घाट्यम्। घटितः। घटितवान्। घटमानः। घटितुम्। घटितम्। घटनम्। घटित्वा। प्रघट्य।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) **उद्+घट** = उद्घटते। उद्घटितम्। ಆವರಣವನ್ನು ತೆಗೆ, ಮುಚ್ಚಳವನ್ನು ತೆಗೆ, ಬಿಚ್ಚು. "वर्गाविभौ देवमहीधराणां द्वारे पुरस्योद्घटितापिधाने" कुमा० ७-५३।

(2) **प्र + घट** = प्रघटते। प्रजघटे। ಪ್ರಾರಂಭಿಸು, ಉಪಕ್ರಮಿಸು. "ततः प्रजघटे युद्धं शस्त्राण्यासुः परस्परम्" भट्टि० १४-७७।

(3) वि+घट=विजघटे। विघटनम्। ಬೇರೆಯಾಗು. "ततो विजघटे शैलैरुद्वेलं पुप्लुवेऽम्बुभिः" भट्टि० १४-६६।

वि + घट + णिच् = विघटयति। ಬೇರ್ಪಡಿಸು, ಭೇದಿಸು. "विष्णुरथदण्डकोऽसौ विघटयति विपक्षवाहिनीव्यूहम्" गरु० दं०।

(4) सम् + घट = संघटते। ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರು.

घट – संघाते (चुरा० उभ० सक० से०)। घाटयति, –ते। घाटयांचकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। घाटयिता। घाटयिष्यति, –ते। घाटयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸು, ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸು.

घट ಘಟ (पुं०) 1. ಕೊಡ, ಬಿಂದಿಗೆ. घटते—घट (चेष्टायाम्) "अच्" (३-१-१३४)। "पयसा परिपूरितौ घटौ परिपश्यन् पथि पाकशासनिः" चं० भा०। 2. ಮನೆಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಸ್ತಂಭದ (ಕಂಬದ) ಒಂದು ಭಾಗ. "स्तम्भं विभज्य नवधा वहनं भागो घटोऽस्य भागोऽन्यः। पद्मं तथोत्तरोष्ठं कुर्याद्भागेन भागेन" बृहत्सं० ५३-२९। 3. ಆನೆಯ ಕುಂಭಸ್ಥಳ. 4. (ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ) ಸಮಾಧಿಯ ಒಂದು ಭೇದ. "घटस्त्विभशिरःकूटे समाधिकुम्भयोः" हेम०। 5. ಇಪ್ಪತ್ತು ದ್ರೋಣಗಳ ಅಳತೆ. [ಎರಡು ಕೋಳಗಗಳು – ಒಂದು ದ್ರೋಣ]. 6. ಕುಂಭ ರಾಶಿ. "कुम्भो घटो जलधरः हृद्रोग इति कीर्तितः"। "सिंहे वा यदि गोघटे गतनरः सर्वार्थसिद्धिं लभेत्" समयप्र०। 7. ಕುಂಭಕವೆಂಬ ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ.

घटक ಘಟಕ (वि०) 1. ಸಣ್ಣ ಕೊಡ, ಚಿಕ್ಕ ಬಿಂದಿಗೆ. घट अल्पार्थे "कन्" (५-३-८५)। "घटकैरिव कर्मपाशनद्धैः स्थिरकालात्मकचक्रयन्त्रनिघ्नैः" याद० १५-२२। 2. ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವವನು. घटयति-घट (चेष्टायाम्) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। ವಿವಾಹಕ್ಕಾಗಿ ವಧೂವರರನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವುದು, ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯ ಮಾತಿನಿಂದ ಸೇರಿಸುವುದು, ಇತರರಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಪಟ್ಟು ಕಾರ್ಯಮಾಡಿ ಕೊಡುವುದು, ಪರಸ್ಪರ ಅನುರೂಪವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಘಟಕನು. "एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थान् परित्यज्य ये" भर्तृ० २-६४। 3. ತನ್ನೊಳಗೆ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ.

घटकर्पर ಘಟಕರ್ಪರ (पुं०) 1. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ನವಮಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಕವಿ. "धन्वन्तरिक्षपणकामरसिंहशङ्कुवेतालभट्टघटकर्परकालिदासाः" ज्योतिर्वि०। 2. ಮಡಕೆಯ ಅರ್ಧಭಾಗ, ಕಪಾಲ.

घटकार ಘಟಕಾರ (पुं०) ಮಡಕೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವವನು, ಕುಂಬಾರ. घटं करोति–डु कृञ् (करणे) "अण्" (३-२-१)।

घटकारक ಘಟಕಾರಕ (पुं०) ಕುಂಬಾರ, ಮಡಕೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವವನು. घटस्य कारकः।

घटकृत् ಘಟಕೃತ್ (पुं०) ಕುಂಬಾರ, ಮಡಕೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವವನು. घटं करोति—डु कृञ् (करणे) "क्विप्" (३-२-७६)।

घटग्रह ಘಟಗ್ರಹ (पुं०) ಮಡಕೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವವನು. घटं गृह्णाति—ग्रह (उपादाने) अनुद्यमनार्थे "अच्" (वा० ३-२-९)। उद्यमनार्थे तु "अण्" (३-२-१)। **घटग्राहः ಘಟಗ್ರಾಹಃ.**

घटज ಘಟಜ (पुं०) ಘಟದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಗಸ್ತ್ಯಮಹರ್ಷಿ. घटात् जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)।

घटदासी ಘಟದಾಸೀ (स्त्री०) ಕುಟ್ಟಣಿ, ನಾಯಕಾ ನಾಯಿಕೆಯರನ್ನು ಕೂಡಿಸುವವನು. घटयति नायिकानायकौ परस्परं योजयति—घट (चेष्टायाम्) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। घटा दासीव। "अथ कुट्टनी। इज्या स्याद्रततताली च घटदासी गणेरुका" त्रिकाण्ड०।

घटन ಘಟನ (न०) 1. ಸೇರಿಸುವಿಕೆ, ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸುವಿಕೆ, ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿಸುವಿಕೆ. घट (चेष्टायाम्)+णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಕಾರ್ಯವು ಸಂಭವಿಸುವುದು.

घटना ಘಟನಾ (स्त्री०) 1. ಸೇರಿಸುವಿಕೆ, ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸುವಿಕೆ. घट (संघाते) + णिच् "युच्" (३-३-१०७)। 2. ಆನೆಗಳ ಗುಂಪು. 3. ನಡತೆ, ಚರ್ಯೆ, ಇರುವ ರೀತಿ. "दैवज्ञेन शुभाशुभं दिगुदितस्थानाहृतानीक्षता वाच्यं वक्तृनिजापराङ्गघटनां चालोक्य कालं धिया" बृहत्सं० ५१-१। 4. ಪರಸ್ಪರ ಸೇರುವುದು, ಒಬ್ಬನನ್ನೊಬ್ಬನು ಸಂಧಿಸುವುದು, ಪರಸ್ಪರ ಕೂಡುವುದು. "दौर्भाग्यं भ्रूयुगोत्थाः प्रियजनघटनामाशु दुःशीलतां च" बृहत्सं० ५२-२। 5. (ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ) ಪದಗಳ ಜೋಡಣೆ. "तथा समासो बहुलो घटनौद्धत्यशालिनी" सा० द० ८-७। 6. ರಾಶಿಹಾಕುವುದು, ಗುಪ್ಪೆಹಾಕುವುದು. 7. ಕಾರ್ಯವು ಸಂಭವಿಸುವುದು.

घटपर्यसन ಘಟಪರ್ಯಸನ (न०) ಪತಿತನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಹಿಂಜರಿದರೆ ಸಮಾಜ

ದಿಂದ ಬಹಿಷ್ಕರಿಸಲು ಅವನು ಜೀವಿಸಿರುವಾಗಲೇ ಮಾಡುವ ಘಟಶ್ರಾದ್ಧ.

घटप्रक्षेप ಘಟಪ್ರಕ್ಷೇಪ (ಪುಂ०) ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ನಡೆದ ಬಳಿಕ ಪುಣ್ಯತೀರ್ಥಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಬಂದು ಬಂಧುಗಳ ಮುಂದೆ ಆ ತೀರ್ಥದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಬಿಂದಿಗೆಯನ್ನು ಎಸೆಯುವುದು. घटस्य प्रक्षेपः।

घटमान ಘಟಮಾನ (ವಿ०) ಸಂಭವಿಸುತ್ತಿರುವ, ಆಗುತ್ತಿರುವ. घट (चेष्टायाम्) "शानच्" (३-२-१२४)।

घटसम्भव ಘಟಸಂಭವ (ಪುಂ०) ಅಗಸ್ತ್ಯಮಹರ್ಷಿ. घटः सम्भवोऽस्य।

घटा ಘಟಾ (स्त्री०) 1. ಗುಂಪು, ಸಮೂಹ. "यदगार-घटाट्टकुट्टिमस्रवदिन्दूपलतुन्दिलापया" नैष० २-८९। 2. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರುವ ಆನೆಗಳ ಗುಂಪು. घट (संघाते) "अङ्" (३-३-१०४)। "तदीयमातङ्ग-घटाविघट्टितैः कटस्थलप्रोषितदानवारिभिः" माघ० १-६४। 3. ಸಭೆ, ಜನರು ಒಟ್ಟುಸೇರುವುದು. 4. ಘಟನೆ, ಕಾರ್ಯವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. 5. ಗೋಷ್ಠಿ, ಪರಸ್ಪರ ಮಾತುಕತೆ ನಡೆಸುವುದು, ಸಂಲಾಪ. "घटा घटन-गोष्ठीभघटनासु च योषिति" मेदि०। 6. ಆನೆಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವುದು. "कल्पना सज्जना घटा" वैज०।

घटिक ಘಟಿಕ (ಪುಂ०) 1. ಘಟದಿಂದ ಹೊಳೆಯನ್ನು ದಾಟುವವನು, ಘಟದ ಆಸರೆಯಿಂದ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟುವವನು. घटेन तरति—घट "ष्ठन्" (४-४-७)। 2. ಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ರಂಧ್ರಮಾಡಿರುವ ಘಟವನ್ನು ಬಾರಿಸುವವನು. घटीं कायति वादयति — कै (शब्दे) "कः" (३-२-४)।

घटिका ಘಟಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಸಣ್ಣ ಮಡಕೆ, ಚಿಕ್ಕ ಗಡಿಗೆ. अल्पो घटः "कन्" (५-३-८५)। "एष क्रीडति कूपयन्त्र-घटिकान्यायप्रसक्तो विधिः" मृच्छ० १०-५९। 2. ಕಾಲದ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣ, ಒಂದು ಕಾಲಮಾನ, ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ನಿಮಿಷಗಳ ಕಾಲ. "चतस्रो घटिकाः प्रातररुणोदय उच्यते। यतीनां स्नानकालोऽयं गङ्गाम्भःसदृशः स्मृतः"। "व्रतोप-वासस्नानादौ घटिकैका यदा भवेत्। उदये सा तिथि-र्ग्राह्या श्राद्धादावस्तगामिनी" वि० ध०। 3. ಆನೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಹಳ್ಳ, ಆನೆಯನ್ನು ಕೆಡವಲು ಮಾಡಿರುವ ಮುಚ್ಚಿದ ಗುಂಡಿ, —ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಂತೆ ಮೇಲೆ ಮುಚ್ಚಿರುವ ಹಳ್ಳ. 4. ಆನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ ಅಥವಾ ಸರಪಣಿ. "वार्यां काले च घटिका" नानार्थर०। 5. ನಿತಂಬಪ್ರದೇಶ.

घटिकायन्त्र ಘಟಿಕಾಯಂತ್ರ (ನ०) ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಯಂತ್ರ, ಗಡಿಯಾರ.

घटित ಘಟಿತ (ವಿ०) 1. ಸಂಭವಿಸಿದ, ಉಂಟಾದ. घट (चेष्टायाम्) कर्त० "क्त" (३-४-७२)। 2. ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. (ಚಿನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ) ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ (ರತ್ನ ಮುಂತಾದುದು). 4. ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. घट + णिच् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

घटितवत् ಘಟಿತವತ್ (ವಿ०) 1. ಸೇರಿಸಿದವನು. 2. ಚಿನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ರತ್ನ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಇಟ್ಟವನು. घट (चेष्टायाम्) "क्तवतुः" (३-२-१०२)।

घटिन् ಘಟಿನ್ (ಪುಂ०) 1. ಕುಂಭರಾಶಿ. घटः तदाकारोऽस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "मत्स्यौ घटी नृमिथुनं सगदे सवीणम्"। (ವಿ०) 2. ಘಟವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ, ಗಡಿಗೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **घटिनी ಘಟಿನೀ.**

घटिन्धम ಘಟಿಂಧಮ (ವಿ०) ಬಾಯಿಯ ಗಾಳಿಯಿಂದ ಘಟವನ್ನು ಊದುವವನು, ರಂಧ್ರವಿರುವ ಘಟವನ್ನು ಊದಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವವನು. घटीं धमति — ध्मा (शब्दाग्निसंयोगयोः) "खश्" (३-२-३०)। पूर्वस्य ह्रस्वः (६-३-६६)।

घटिन्धय ಘಟಿಂಧಯ (ವಿ०) ಒಂದು ಗಡಿಗೆಯ ತುಂಬ ಕುಡಿಯುವವನು. घटीं धयति—धेट् (पाने) "खश्" (३-२-३०)। ह्रस्वः (६-३-६६)।

घटी ಘಟೀ (स्त्री०) 1. ಒಂದು ಘಳಿಗೆ, ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ನಿಮಿಷಗಳ ಕಾಲ. घटः कालमानज्ञापकः सरन्ध्रः कुम्भोऽस्त्यस्याम् "अच्" (५-२-१२७)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। 2. ಸಣ್ಣ ಗಡಿಗೆ, ಚಿಕ್ಕ ಮಡಕೆ, ಸಣ್ಣ ಬಿಂದಿಗೆ. "(ताम्रघटीं गृहीत्वा)—भगवन्, पादशौचं विधीयताम्" प्रबोध० २। 3. ಕಾಲವನ್ನು ಅಳೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರಂಧ್ರಮಾಡಿದ ಮಡಕೆ.

घटीकार ಘಟೀಕಾರ (ಪುಂ०) ಕುಲಾಲ, ಕುಂಬಾರ. घटीं करोति — डु कृञ् (करणे) "अण्" (३-२-१)।

घटीग्रह ಘಟೀಗ್ರಹ (ಪುಂ०) ನೀರಿನ ಬಿಂದಿಗೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ. घटीं गृह्णाति — ग्रह (उपादाने) अनुद्यमनार्थे "अच्" (वा० ३-२-९)। उद्यमनार्थे तु "अण्" (३-२-१)। **–ग्राहः –ಗ್ರಾಹಃ.**

घटीचेटी ಘಟೀಚೇಟೀ (स्त्री०) ನೀರನ್ನು ಹೊತ್ತು ತರುವ ದಾಸಿ. "घटीचेटी नोऽभूद्बहुपतिवधूटी द्रुपदजा" चं० भा०।

घटीजन्मन् ಘಟೀಜನ್ಮನ್ (पुं०) ಮಡಕೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯ. घटयां जन्म यस्य।

घटीजानुक ಘಟೀಜಾನುಕ (वि०) ಘಟದಂತೆ ಮಂಡಿಯುಳ್ಳ, ಮಡಕೆಯಹಾಗಿರುವ ಮಂಡಿಯುಳ್ಳ. घटीवत् जानुनी यस्य।

घटीदासी ಘಟೀದಾಸೀ (स्त्री०) ನೀರನ್ನು ಹೊತ್ತು ತರುವ ದಾಸಿ.

घटीयन्त्र ಘಟೀಯಂತ್ರ (न०) 1. ಕಾಲವನ್ನು ಅಳೆಯಲು ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಒಂದು ಯಂತ್ರ. ಗಡಿಯಾರವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಕಾಲಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ರಂಧ್ರವುಳ್ಳ ಒಂದು ಮಡಕೆಯಲ್ಲಿ ನೀರುತುಂಬಿ ಅದು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಸೋರಿದಂತೆಲ್ಲಾ ಕಾಲವನ್ನು ಅಳೆದು ತಿಳಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. "तोययन्त्रकपालाद्यैर्मयूरनरवानरैः। ससूत्ररेणुगर्भैश्च सम्यक्कालं प्रसाधयेत्" सू० सि०। 2. ಏತ, ಬಾವಿಯಿಂದ ತೋಟಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಹಾಯಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಯಂತ್ರ. "किं कनिष्ठाः किमु ज्यष्ठाः घटीयन्त्रस्य दुर्जनाः"।

घटोत्कच ಘಟೋತ್ಕಚ (पुं०) ಭೀಮನಿಂದ ಹಿಡಿಂಬೆಯೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. "एवं भ्रातॄन् सप्त मासान् हिडिम्बावासयद्वने। पाण्डवान् भीमसेनार्थे राक्षसी कामरूपिणी। सुखं स विहरन् भीमस्तत्कालं पर्यणामयत्। ततोऽलभत सा गर्भं राक्षसी कामरूपिणी। प्रजज्ञे राक्षसी पुत्रं भीमसेनान्महाबलम्। अमानुषं मानुषजं भीमवेगमरिन्दमम्। प्रणम्य विकचः पादावगृह्णात् स पितुस्तदा। मातुश्च परमेष्वासस्तौ च नामास्य चक्रतुः। घटोहास्योत्कच इति माता तं प्रत्यभाषत। अभवत्तेन नामास्य घटोत्कच इति स्म ह" भा० आदि० १६९।

घटोदर ಘಟೋದರ (पुं०) ಗಡಿಗೆಯಂತೆ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. घट इवोदरमस्य। "घटोदरो महापार्श्वः प्रथनुः पिठरस्तथा" हरिवं०।

घट्ट – चलने (भ्वा० आत्म० अक० से०)। घट्टते। जघट्टे। घट्टिता। घट्टिष्यते। घट्टताम्। अघट्टत। ಇತ್ಯಾದಿ. ಚಲಿಸು, ಅಲುಗಾಡು.

घट्ट – चलने (चुरा० उभ० सक० से०)। घट्टयति, –ते। घट्टयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। 1. ಉಜ್ಜು, ತಿಕ್ಕು. 2. ಅಲುಗಾಡಿಸು, ಕದಲಿಸು. 3. ನೂಕು, ತಳ್ಳು.

घट्ट ಘಟ್ಟ (पुंन०) 1. ಸ್ನಾನಘಟ್ಟ, ನದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಕ್ಕಾಗಿ ಇಳಿಯುವ ಜಾಗ. घटचतेऽत्र घट्ट (चलने) "घञ्" (३-३-१२१)। "घट्टोऽवतारस्तीर्थोऽस्त्री" वैज०। 2. ಚಾಲನ, ಅಲುಗಾಡಿಸುವುದು. 3. ಸುಂಕದ ಕಟ್ಟೆ.

घट्टजीविन् ಘಟ್ಟಜೀವಿನ್ (पुं०) ನದಿಯ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು, ನದಿಗೆ ಇಳಿಯುವ ಸೋಪಾನದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುವವನು, ಹೊಳೆಯನ್ನು ದಾಟಿಸಲು ಕೂಲಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು, ಅಂಬಿಗ. घट्टं तारणशुल्कस्थानं नद्यवतरणस्थानं वा तत्र जीवति—जीव (प्राणधारणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। ಇವನು ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿಸಿ ಬಂದ ಕೂಲಿಯಿಂದ ಜೀವಿಸುವನು.

घट्टन ಘಟ್ಟನ (न०) 1. ಕದಲಿಸುವುದು. 2. ತಳ್ಳುವುದು, ನೂಕುವುದು. भ्वा० घट्ट (चलने) + णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "सुप्तसर्प इव दण्डघट्टनाद्रोषितोऽस्मि तव विक्रमश्रवात्" रघु० ११-७१। 3. ವೇಗವಾಗಿ ಬಂದು ತಾಗುವುದು, ಹೊಡೆಯುವುದು, ಬಡಿಯುವುದು. "बृहच्छिलानिष्ठुरकण्ठघट्टनाद्विकीर्णलोलाग्निकणं सुरद्विषः" माघ० १-५४। (स्त्री०) –ना –ನಾ. 4. ಉಜ್ಜುವುದು, ತಿಕ್ಕುವುದು. चुरा० घट्ट + णिच् "युच्" (वा० ३-३-१०७)। 5. ವೃತ್ತಿ, ಜೀವನೋಪಾಯ, ಉದ್ಯೋಗ. 6. ಕದಲಿಸುವುದು, ತಳ್ಳುವುದು, ನೂಕುವುದು. "घट्टना चलनावृत्त्योः" हेम०।

घट्टयत् ಘಟ್ಟಯತ್ (वि०) ಕದಲಿಸುತ್ತಿರುವ.

घट्टित ಘಟ್ಟಿತ (वि०) 1. ಕದಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಮುಂದಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. घट्ट (चलने) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ಅದುಮಲ್ಪಟ್ಟ, ಕೆಳಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ಒತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ತಿಕ್ಕಲ್ಪಟ್ಟ, ಉಜ್ಜಲ್ಪಟ್ಟ.

घणु – दीप्तौ (तना० उभ० अक० से०)। घणोति, घणुते। जघाण, जघणे। अघणीत्, अघाणीत्, अघणिष्ट। ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಹೊಳೆ.

घण्ट ಘಂಟ (वि०) 1. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಹೊಳೆಯುವ. घणु (दीप्तौ) "क्तः" (३-४-७२)। (पुं०) 2. ಉಪದಂಶ, ಉಪ್ಪಿನಕಾಯಿ ಗೊಜ್ಜು ಮೊದಲಾದುವು.

घण्टा ಘಂಟಾ (स्त्री०) 1. ಗಂಟೆ, ಕಂಚಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಒಂದು ವಿಧ ವಾದ್ಯ. घटि (भाषार्थे) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। ಗಂಟೆಯು ಸರ್ವವಾದ್ಯಮಯ ವಾದುದು. ಉಳಿದ ಯಾವ ವಾದ್ಯಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪೂಜಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಘಂಟಾನಾದ ಪೂರ್ವಕ ಸ್ನಪನಾದಿಗಳು ನಡೆಯು

ಬೇಕು. "वादित्राणामभावे तु पूजाकाले हि सर्वदा। घण्टाशब्दो नरैः कार्यः सर्ववाद्यमयी यतः। सर्ववाद्यमयी घण्टा देवदेवस्य वल्लभा। तस्मात् सर्वप्रयत्नेन घण्टानादं तु कारयेत्। मन्वन्तरसहस्राणि मन्वन्तरशतानि च। घण्टानादेन देवेशः प्रीतो भवति केशवः" स्कान्द०। 2. ಘಂಟಾಪಾಟಲಿವೃಕ್ಷ, ಮೊಕ್ಕಮರ.

घण्टाक ಘಂಟಾಕ (पुं०) ಘಂಟಾಪಾಟಲಿವೃಕ್ಷ, ಮೊಕ್ಕಮರ. घण्टेव कायति—कै (शब्दे) "कः" (३-२-४)।

घण्टाकर्ण ಘಂಟಾಕರ್ಣ (पुं०) 1. ಸ್ಕಂದನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ. 2. ಈಶ್ವರನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ. "घण्टाकर्णो गणः श्रीमान् शिवस्यातीव वल्लभः" शिवपुं०। 3. ಶಿವಭಕ್ತನಾದ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ.

घण्टाताड ಘಂಟಾತಾಡ (पुं०) ಗಂಟೆಯನ್ನು ಬಾರಿಸುವವನು, ಗಂಟೆಯನ್ನು ಹೊಡೆದು ಜನರನ್ನು ಹೊಗಳುವವನು. घण्टां ताडयति—तड (आघाते) + णिच् "अण्" (३-२-१)। "नृन् प्रशंसत्यजस्रं यो घण्टाताडोऽरुणोदये" मनु० १०-३३।

घण्टानाद ಘಂಟಾನಾದ (पुं०) ಗಂಟೆಯ ಶಬ್ದ. घण्टायाः नादः। "घण्टानादो निस्वनो डिण्डिमानाम्" माघ० १८-१०।

घण्टापथ ಘಂಟಾಪಥ (पुं०) 1. ರಾಜಮಾರ್ಗ, ವಿಶಾಲವಾದ ಮಾರ್ಗ, ಗಂಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವ ಆನೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ರಸ್ತೆ. घण्टानां घण्टायुक्तहस्त्यादीनां पन्थाः "अः" (५-४-७४)। "दशधन्वन्तरो राजमार्गो घण्टापथः स्मृतः" इति कौटिल्यः। ಹತ್ತು ಧನುಸ್ಸುಗಳ ಉದ್ದದಷ್ಟು ಅಗಲವಾಗಿರುವ ರಸ್ತೆಯು ರಾಜಮಾರ್ಗ. 2. ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯಕ್ಕೆ ಮಲ್ಲಿನಾಥನು ಬರೆದಿರುವ ಒಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ,

घण्टापाटलि ಘಂಟಾಪಾಟಲಿ (पुं०) ಮೊಕ್ಕಮರ.

घण्टारव ಘಂಟಾರವ (पुं०) ಗಂಟೆಯ ನಾದ, ಗಂಟೆಯ ಶಬ್ದ. घण्टाया रवः। "घण्टारवै रौद्रतरैर्निरन्तरम्" कुमा० १४-४७।

घण्टारवा ಘಂಟಾರವಾ (स्त्री०) ಸೆಣಬಿನ ಗಿಡ.

घण्टाली ಘಂಟಾಲೀ (स्त्री०) 1. ಗಂಟೆಗಳ ಸಾಲು. 2. ಕೋಶಾತಕೀ ಗಿಡ.

घण्टावाद्य ಘಂಟಾವಾದ್ಯ (न०) ಗಂಟೆಯ ರೂಪವಾದ ವಾದ್ಯ.

घण्टाशब्द ಘಂಟಾಶಬ್ದ (पुं०) 1. ಕಂಚು. घण्टायाः शब्द इव शब्दोऽस्य। 2. ಗಂಟೆಯ ನಾದ.

घण्टिका ಘಂಟಿಕಾ (स्त्री०) ಚಿಕ್ಕಗಂಟೆ, ಕಿರುಗಂಟೆ. क्षुद्रा घण्टा "कन्" (५-३-८५)।

घण्ड ಘಂಡ (पुं०) ಭ್ರಮರ, ದುಂಬಿ.

घतन ಘತನ (वि०) ಮಾರಕ, ಕೊಲ್ಲುವವನು. हन (हिंसागत्योः) "युन्" आद्यन्तयोः घत्वतत्वे च (उ० ५-४२)।

घन ಘನ (पुं०) 1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. हन्यते वायुना—हन (हिंसागत्योः) "अप्" घनश्चादेशः (३-३-७७)। "तप्तानामुपदधिरे विषाणभिन्नाः प्रह्लादं सुरकरिणां घनाः क्षरन्तः" किरा० ७-१३। 2. ಸಮೂಹ, ಗುಂಪು. 3. ದಾರ್ಢ್ಯ, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವಿಕೆ. "घनाः कठिनसंघातमेघकाठिन्यमुद्गराः" वैज०। 4. ವಿಸ್ತಾರ, ವಿಸ್ತರಣ, ಬಡಾವಣೆ. 5. ಕೊನ್ನಾರಿಗೆಡ್ಡೆ. 6. ಕಬ್ಬಿಣದ ಗದೆ. "धनुरपास्य सबाणधि शंकरः प्रतिजघान घनैरिव मुष्टिभिः" किरा० १८-१। 7. ಕಫ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ. 8. ದೇಹ, ಶರೀರ, ಮೈ. 9. ಕಾಗೆಬಂಗಾರ, 10. ವೇದಪಠನದ ಒಂದು ಕ್ರಮ. 11. ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಅದೇ ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ಗುಣಿಸುವುದರಿಂದ ಬಂದ (ಲಬ್ಧ.) **ಉದಾ.:** $3\times3\times3=27$ ಇಲ್ಲಿ 27 ಘನವಾಗುವುದು. 27ರ ಘನಮೂಲ 3. $4\times4\times4=64$. ಇಲ್ಲಿ 64 ಘನವಾಗುವುದು. 64ರ ಘನಮೂಲ 4. (न०) 12. ಕಂಚಿನ ಗಂಟೆ ತಾಳ ಜಾಗಟೆ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯ. 13. ಮಧ್ಯಮ ನೃತ್ಯ, ವೇಗವೂ ನಿಧಾನವೂ ಅಲ್ಲದ ಮಧ್ಯಮಕಾಲದ ನರ್ತನ. 14. ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ. 15. ಕಬ್ಬಿಣ. 16. ಚರ್ಮ, ತೊಗಲು. 17. ತವರ. 18. ಕತ್ತಲೆ, ಅಂಧಕಾರ. (वि०) 19. ಸಾಂದ್ರವಾದ, ನಿಬಿಡವಾದ, ದಟ್ಟವಾದ. "घनानि कामं कुसुमानि बिभ्रतः करप्रचेयान्यपहाय शाखिनः" किरा० ८-४। 20. ಅತಿಶಯವಾದ, ಪೂರ್ಣವಾದ, ತುಂಬಿದ. "घनरसभावितघर्मबिन्दुभाजाम्" याद० २४-७४। 21. ದೃಢವಾದ, ಕಠಿನವಾದ, ಗಟ್ಟಿಯಾದ. "घनपोत्रविदीर्णशालमूलो निबिडस्कन्धनिकाषरुग्णवप्रः" किरा० १३-३। (क्रि०वि०) 22. ನಿಬಿಡವಾಗಿ, ದಟ್ಟವಾಗಿ, ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ. "घटयति घनं कण्ठाश्लेषे रसान्न पयोधरौ" रत्ना० ३-९। "घनं स्यात् कांस्यतालादिवाद्यमध्यमनृत्ययोः। ना मुस्ताब्दौघदार्ढ्येषु विस्तारे लोहमुद्गरे। त्रिषु सान्द्रे दृढे च" मेदि०। "लोहं कालायसं शस्त्रं पिण्डं पारशवं घनम्" अभि० चि०।

घनकफ ಘನಕಫ (पुं०) ಆಲಿಕಲ್ಲು, ಮುಗಿಲ್ಗಲ್ಲು. घनस्य मेघस्य कफ इव।

घनकाल ಘನಕಾಲ (पुं०) ಮಳೆಗಾಲ, ವರ್ಷಾಕಾಲ, ವರ್ಷರ್ತು.

घनगर्जित ಘನಗರ್ಜಿತ (न०) ಮೋಘದ ಶಬ್ದ, ಗುಡುಗು.

घनगोलक ಘನಗೋಲಕ (पुं०) ಚಿನ್ನದೊಡನೆ ಬೆರೆತಿರುವ ಬೆಳ್ಳಿ.

घनतोल ಘನತೋಲ (पुं०) ಚಾತಕ ಪಕ್ಷಿ. घनं मेघं तोलयति ऊर्ध्वं नयति।

घनध्वनि ಘನಧ್ವನಿ (पुं०) 1. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಶಬ್ದ. 2. ಮೋಘದ ಶಬ್ದ, ಗುಡುಗು. घनस्य ध्वनिः। "अनुहुंकुरुते घनध्वनिं न हि गोमायुरुतानि केसरी" माघ० १६-२५।

घननाभि ಘನನಾಭಿ (पुं०) ಧೂಮ, ಹೊಗೆ. घनस्य मेघस्य नाभिरिव।

घनपत्र ಘನಪತ್ರ (पुं०) 1. ಸುಗ್ಗಿಮರ. 2. ಹುಣಿಸೆಮರ. 3. ಕೊಮ್ಮೆಗಿಡ.

घनपदवी ಘನಪದವೀ (स्त्री०) ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಆಕಾಶ. घनानां पदवी। "क्रामद्भिर्घनपदवीमनेकसंख्यैः" किरा० ५-३४।

घनमूल ಘನಮೂಲ (न०) "घन" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

घनरस ಘನರಸ (पुं०) 1. ನೀರು, ಜಲ. घनस्य मेघस्य रसः। 2. ಕರ್ಪೂರ. 3. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ರಸ, ಕಷಾಯ. 4. ಮರದ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಹಾಲು. 5. ಕುರಟಿಗೆ ಗಿಡ. 6. ತೊಂಡೆಗಿಡ. "भवेद्घनरसः सान्द्रनिर्यासे मोरटेऽम्बुनि। कर्पूरे पीलुपर्ण्यां च सम्यक्सिद्धरसेऽपि च" मेदि०। (वि०) 7. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ರಸವುಳ್ಳ.

घनवर्त्मन् ಘನವರ್ತ್ಮನ್ (न०) ಆಕಾಶ, ಅಂತರಿಕ್ಷ. घनानां वर्त्म। "घनवर्त्म सहस्रधेव कुर्वन्" किरा० ५-१७।

घनवल्लिका ಘನವಲ್ಲಿಕಾ, **–वल्ली** –ವಲ್ಲೀ (स्त्री०) 1. ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಮಿಂಚು. घनस्य वल्लीव। 2. ಅಳಲೆ ಗಿಡ. घना निबिडा वल्ली यस्याः वा "कप्" (५-४-१५४)।

घनवात ಘನವಾತ (पुं०) ಒಂದು ನರಕ. घनः सान्द्रो वातो यत्र।

घनवाहन ಘನವಾಹನ (पुं०) 1. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. घन इव शुभ्रं वाहनमस्य। 2. ಇಂದ್ರ. घनो मेघो वाहनमस्य।

घनवीथि ಘನವೀಥಿ (स्त्री०) ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಆಕಾಶ. घनानां वीथिः। "घनवीथिवीथिमवतीर्णवतः" माघ० ९-३२।

घनसार ಘನಸಾರ (पुं०) 1. ಕರ್ಪೂರ. घनस्य मुस्तकस्य सारः। "शरदिन्दुकुन्दघनसारनीहारहार०"। 2. ಪಾದರಸ. घनो निबिडः सारोऽत्र। 3. ಜಲ, ನೀರು.

घनव्यपाय ಘನವ್ಯಪಾಯ (पुं०) ಶರತ್ಕಾಲ, ಮೋಡಗಳ ನಾಶದ ಸಮಯ. "घनव्यपायेन गभस्तिमानिव" रघु० ३-३७।

घना ಘನಾ (स्त्री०) ಕಾಡುದ್ದಿನ ಗಿಡ.

घनागम ಘನಾಗಮ (पुं०) 1. ವರ್ಷರ್ತು, ಮಳೆಗಾಲ. घनानां मेघानामागमः। आगम्यतेऽत्र — आ + गम्लृ (गतौ) "अप्" (३-३-५८)। 2. ಮೋಘಗಳ ಆಗಮನ. घनानामागमः — आ+गम्लृ भावे "अप्" (३-३-५८)।

घनाघन ಘನಾಘನ (पुं०) 1. ಇಂದ್ರ. हन (हिंसागत्योः) "अच्" (३-१-१३४)। द्वित्वम् अभ्यासस्य आक् च (वा० ३-१-१३४)। 2. ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಮೋಡ. "विरुत्य विश्रान्तवतीं तपात्यये घनाघनश्चातकमण्डलीमिव" नैष० ९-७। 3. ಮದಿಸಿದ ಆನೆ. 4. ಪರಸ್ಪರ ಹೊಡೆದಾಟ. (वि०) 5. ನಿರಂತರವಾಗಿ ಹೊಡೆದಾಡುತ್ತಿರುವ. "घनाघनो वर्षुकाब्दे मत्तघातुककुञ्जरे। शक्रे च" मेदि०।

घनात्यय ಘನಾತ್ಯಯ (पुं०) 1. ಮೋಡಗಳ ನಾಶದ ಸಮಯ, ಶರತ್ಕಾಲ. घनानामत्ययोऽत्र। 2. ವರ್ಷರ್ತುವು ಕಳೆದುಹೋಗುವುದು, ಮಳೆಗಾಲವು ಮುಗಿಯುತ್ತಾ ಬರುವಿಕೆ. घनानामत्ययः।

घनामय ಘನಾಮಯ (पुं०) ಖರ್ಜೂರದ ಗಿಡ. घन दृढः आमयो यस्मात्।

घनाश्रय ಘನಾಶ್ರಯ (पुं०) ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಆಕಾಶ.

घनीकृत ಘನೀಕೃತ (वि०) 1. ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ದಟ್ಟವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. घन + कृञ् "क्तः" (३-२-१०२)। "च्विः" (५-४-५०)। दीर्घः (७-४-२६)।

घनीभूत ಘನೀಭೂತ (वि०) 1. ಗಟ್ಟಿಯಾದ. 2. ದಟ್ಟವಾದ, ನಿಬಿಡವಾದ. अघनं घनं भूतम् — घन + भू (सत्तायाम्) "क्तः" (३-२-१०२)। "च्विः" (५-४-५०)। दीर्घः (७-४-२६)।

घनोपल ಘನೋಪಲ (पुं०) ಆಲಿಕಲ್ಲು. घनानामुपलः।

घरट्ट ಘರಟ್ಟ (पुं०) ಅರೆಯುವ ಕಲ್ಲು, ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲು. घृ (सेके) "विच्"। घरं सेकमट्टते — अट्ट (अतिक्रमे) "अण्" (३-२-१)। "प्रतिहट्टपथे घरट्टजात्पथिकाह्वानदसक्तुसौरभैः" नैष० २-७५।

घर्घर ಘರ್ಘರ (पुं०) 1. ಮರ್ಮರ ಧ್ವನಿ, ಹರಿಯುವ ನೀರಿನ ಶಬ್ದ, –ಸದ್ದು. घर्घेत्यनुकरणशब्दं राति—रा (दाने) "कः" (३-२-३)। "ऋज्वीर्दधानैरवतत्य कन्धराश्चलावचूडाः कलघर्घरारवैः" माघ० १२-१८। 2. ದ್ವಾರ, ಬಾಗಿಲು. 3. ಹಾಸ್ಯ, ವಿನೋದ. "घर्घरो ना चलद्वारिध्वानोलूकनदान्तरे" मेदि०। 4. ಒಂದು ನದ, ಒಂದು ಗಂಡು ಹೊಳೆ. 5. ಘೂಕ, ಗೂಬೆ. 6. ತುಷಾನಲ, ಹೊಟ್ಟಿನೊಳಗಿನ ಬೆಂಕಿ. 7. ಧ್ವನಿ, ಶಬ್ದ. (वि०) 8. ಮರ್ಮರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಘರ್ಘರಧ್ವನಿಯುಳ್ಳ, ಕಿವಿಗೆ ಇಂಪಾಗಿಲ್ಲದ.

घर्घरा ಘರ್ಘರಾ (स्त्री०) 1. ಕಿರುಗಂಟೆ, ಕಿರುಗೆಜ್ಜೆ. 2. ಒಂದು ವಿಧ ವೀಣೆ. **–री –ರೀ.** 3. ಘರ್ಘರ ಹೊಳೆಯೊಡನೆ ಸೇರಿದ ಗಂಗಾ ನದಿ. घर्घरोऽस्त्यस्याम् "अच्" (५-२-१२७)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)।

घर्घरिका ಘರ್ಘರಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಕಿರುಗಂಟೆ. 2. ಒಂದು ಹೊಳೆ. 3. ಹುರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಧಾನ್ಯ. 4. ನಗಾರಿ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುವ ಕೋಲು. "अथ घर्घरिका क्षुद्रघण्टावादित्रदण्डयोः" मेदि०। 5. ಡವಣೆ ಯೆಂಬ ಒಂದು ವಿಧ ವಾದ್ಯ. "स्मृता घर्घरिका क्षुद्रघण्टिकाभ्रष्टधान्ययोः। वाद्यप्रभेदवादित्रदण्डयोरापगान्तरे" विश्व०।

घर्घरित ಘರ್ಘರಿತ (न०) ವರಾಹದ ಶಬ್ದ, ಹಂದಿಯು ಗುರುಗುಟ್ಟುವ ಶಬ್ದ. घर्घरं करोति + णिच् "क्तः" (३-३-११४)। "निशम्य ते घर्घरितं स्वखेदक्षयिष्णु मायामयसूकरस्य" भाग० ३-१३-२५।

घर्म ಘರ್ಮ (पुं०) 1. ಗ್ರೀಷ್ಮರ್ತು, ಬೇಸಿಗೆಯ ಕಾಲ. घरति शरीरात् — घृ (सेचने) कर्त० "मक्" (उ० १-१४६)। गुणश्च निपा०। "निःश्वासहार्यांशुकमाजगाम घर्मः प्रियावेषमिवोपदेष्टुम्" रघु० १६-४३। 2. ಮೈ ಬೆವರು, ಸ್ವೇದ, ಉಷ್ಣತೆ ಆಯಾಸ ರತಿಕ್ರೀಡೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಸ್ರವಿಸುವ ನೀರು. "अघर्मघर्मोदकबिन्दुमौक्तिकैरलञ्चकारास्य वधूरहस्करः" माघ० १-५७। 3. ಉಷ್ಣತೆ, ಬಿಸಿ, ಕಾವು. "स वमन् रुषाश्रु घनघर्मविगलदुरुगण्डमण्डलः" माघ० १५-४। 4. ಬಿಸಿಲು. 5. ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಗಲು. "घर्मः स्यादातपे ग्रीष्मेऽप्यूष्मस्वेदाम्भसोरपि" मेदि०। "निदाघ ऊष्मणि ग्रीष्मे स्वेदे घर्मस्तु तेषु च। आतपे च दिने" वैज०।

घर्मचर्चिका ಘರ್ಮಚರ್ಚಿಕಾ (स्त्री०) ಬೆವರಿನ ಗುಳ್ಳೆ, ಬೆವರಿನಿಂದ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಏಳುವ ಗುಳ್ಳೆ. घर्मेण चर्चिकेव।

घर्मतप्त ಘರ್ಮತಪ್ತ (वि०) ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ಕಾದಿರುವ.

घर्मदीधिति ಘರ್ಮದೀಧಿತಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. घर्मा दीधितयो यस्य। "यः ससोम इव घर्मदीधितिः सद्विजिह्व इव चन्दनद्रुमः" रघु० ११-६४।

घर्मद्युति ಘರ್ಮದ್ಯುತಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. घर्मा द्युतयो यस्य। "घर्मद्युतेरिह मुहुः पटलानि धाम्नामादर्शमण्डलनिभानि समुल्लसन्ति" किरा० ५-४१।

घर्मान्त ಘರ್ಮಾಂತ (पुं०) ವರ್ಷರ್ತು, ಮಳೆಗಾಲ. घर्मस्य ऊष्मणो अन्तो यस्मिन्। 'घर्मान्ते तोयदोर्मिभिः" हरिवं०। "घर्मान्तजीमूतरवानुकारी" याद० २०-२।

घर्मान्तकामुकी ಘರ್ಮಾಂತಕಾಮುಕೀ (स्त्री०) ಬೆಳ್ಳಕ್ಕಿ, ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹೆಣ್ಣು ಹಂಸ. घर्मान्ते कामुकी।

घर्मांशु ಘರ್ಮಾಂಶು (पुं०) ಸೂರ್ಯ. घर्मा अंशवो यस्य।

घर्ष ಘರ್ಷ (पुं०) 1. ತೀಡುವುದು, ತಿಕ್ಕುವುದು, ಉಜ್ಜುವುದು. 2. ಅರೆಯುವುದು, ಪುಡಿಮಾಡುವುದು. घृषु (संघर्षे)। भावे "घञ्" (३-३-१८)।

घर्षक ಘರ್ಷಕ (वि०) 1. ಅರೆಯುವವನು. 2. ಪುಡಿ ಮಾಡುವವನು. 3. ಉಜ್ಜುವವನು, ತಿಕ್ಕುವವನು. 4. ಪೀಡಿಸುವವನು, ಹಿಂಸಿಸುವವನು. घृषु (संघर्षे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

घर्षण ಘರ್ಷಣ (न०) 1. ತಿಕ್ಕಾಟ, ಬಡಿದಾಟ, ಹೊಡೆದಾಟ, ಜಗಳ. घृषु (संघर्षे) "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಅರೆಯುವುದು, ಪುಡಿಮಾಡುವುದು. 3. ಹಿಂಸಿಸುವುದು, ಪೀಡಿಸುವುದು. 4. ತಿಕ್ಕುವುದು, ಉಜ್ಜುವುದು. "ओषामासे मत्सरोत्पातवाताश्लिष्यद्दन्तक्ष्मारुहां घर्षणोत्थैः" माघ० १८-३५।

घर्षणी ಘರ್ಷಣೀ (स्त्री०) ಅರಿಶಿನ. घृष्यते — घृषु (संघर्षे) कर्म० "ल्युट्" (३-३-११३)। "ङीप्" (४-१-१५)।

घर्षणीय ಘರ್ಷಣೀಯ (वि०) 1. ಅರೆಯಲ್ಪಡುವ, 2. ಪುಡಿಮಾಡಲ್ಪಡುವ. 3. ಉಜ್ಜಲ್ಪಡುವ, ತಿಕ್ಕಲ್ಪಡುವ. 4. ಪೀಡಿಸಲ್ಪಡುವ, ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ. घृषु (संघर्षे)

कर्म० "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्य:" (३-१-९६)।

घर्षितव्य: ಘರ್ಷಿತವ್ಯಃ. 1. ಅರೆಯಬೇಕಾದ. 2. ಪುಡಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ. 3. ಉಜ್ಜಬೇಕಾದ.

घर्ष्य ಘರ್ಷ್ಯ (वि०) 1. ಅರೆಯಲ್ಪಡುವ. 2. ಪುಡಿಮಾಡಲ್ಪಡುವ. 3. ಉಜ್ಜಲ್ಪಡುವ, ತಿಕ್ಕಲ್ಪಡುವ. 4. ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ. घृषु (संघर्षे) "ण्यत्" (३-१-१२४)।

घसत् ಘಸತ್ (वि०) ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವ. घस्लृ (अदने) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **घसन्ती ಘಸಂತೀ.**

घसन ಘಸನ (न०) ಭಕ್ಷಿಸುವುದು, ತಿನ್ನುವುದು.

घसि ಘಸಿ (पुं०) ಭಕ್ಷಿಸುವುದು, ತಿನ್ನುವುದು. घस्लृ (अदने) "इन्" (उ० ४-११७)।

घस्त ಘಸ್ತ (वि०) ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತಿನ್ನಲ್ಪಟ್ಟ. घस्लृ (अदने) "क्त:" (३-२-१०२)।

घस्मर ಘಸ್ಮರ (वि०) 1. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿನ್ನುವ ಸ್ವಭಾವದವನು, ತಿಂಡಿಪೋತ. 2. ನುಂಗುವವನು, ಗಪಗಪನೆ ತಿನ್ನುವವನು. घस्लृ (अदने) "क्मरच्" (३-२-१६०)। 3. ನಾಶಪಡಿಸುವವನು. "कल्पाग्निः पाण्डवानां द्रुपदसुतचमूघस्मरो द्रौणिरस्मि" वेणी० ५-३७।

घस्र ಘಸ್ರ (पुं०) 1. ದಿವಸ, ಹಗಲು. घसत्यन्धकारं—घस्लृ (अदने) "रक्" (उ० २-१३)। (वि०) 2. ಹಿಂಸಿಸುವವನು. "घस्रो वासरहिंस्रयो:" हेम०।

घा ಘಾ (स्त्री०) 1. ಗಲಗಲ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಆಭರಣ, ಒಡ್ಯಾಣ, ಡಾಬು. 2. ಪ್ರಹಾರ, ಏಟು.

घाट ಘಾಟ (पुं०) 1. ಕತ್ತಿನ ಹಿಂಭಾಗ, ಹೆಕ್ಕತ್ತು. घाटयति—घट (संघाते) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। 2. ನದಿಯ ಸ್ನಾನದ ಘಟ್ಟ. 3. ಗೋವುಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರದೇಶ.

घाटा ಘಾಟಾ (स्त्री०) ಕತ್ತಿನ ಹಿಂಭಾಗ, ಹೆಕ್ಕತ್ತು. "दोषांस्तु दुष्टस्त्रय एवमन्यां संपीडय घाटां सुरुजा: सतीव्राम्" सुश्रुत०। स्वार्थे "क:"। **घाटिका ಘಾಟಿಕಾ.**

घाण्टिक ಘಾಂಟಿಕ (पुं०) 1. ರಾಜನನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಲು ಗಂಟೆಯನ್ನು ಹೊಡೆದು ಹೊಗಳುವವನು. घण्टया चरति "ठक्" (४-४-८)। 2. ದೇವರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಘಂಟಾನಾದ ಮಾಡುವವನು. 3. ದತ್ತೂರಿ ಗಿಡ.

घात ಘಾತ (पुं०) 1. ಪ್ರಹಾರ, ಏಟು. हन (हिंसागत्यो:) "घञ्" (३-३-१८)। "अनभिलुलितज्याघाताङ्क:" शाकु० ३-१०। 2. ಮಾರಣ, ಕೊಲ್ಲುವುದು. "चरेद्व्रतमहत्वापि घातार्थं चेत्समागत:" याज्ञ० ३-२५२। 3. ಬಾಣ. हन करं० "घञ्" (३-३-१२१)। 4. ನಿಧನತಾರೆ, ಜನ್ಮನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ 7, 16, 25ನೆಯ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು.

घातक ಘಾತಕ (वि०) ಕೊಲ್ಲುವವನು. हन (हिंसागत्यो:) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी। संस्कर्ता चोपहर्ता च खादकश्चेति घातका:" मनु० ५-५१।

घातन ಘಾತನ (न०) 1. ಮಾರಣ, ಕೊಲ್ಲುವುದು. हन (हिंसागत्यो:) + स्वार्थे णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪಶುವಧೆ. (वि०) 3. ಕೊಲ್ಲುವವನು, ಕೊಲೆಮಾಡುವವನು. घातयति—हन + (स्वार्थे) णिच् कर्त० "ल्यु:" (३-१-१३४)।

घातवार ಘಾತವಾರ (पुं०) ಅಶುಭಸೂಚಕವಾದ ವಾರ.

घातस्थान ಘಾತಸ್ಥಾನ (न०) ಕೊಲ್ಲುವ ಜಾಗ, ವಧ್ಯಭೂಮಿ.

घाति ಘಾತಿ (स्त्री०) ಮಾರಣ, ಕೊಲ್ಲುವಿಕೆ. हन (हिंसागत्यो:) "इञ्" (उ० ४-१२४)।

घातिन् ಘಾತಿನ್ (वि०) ಕೊಲ್ಲುವವನು, ಸಂಹರಿಸುವವನು. हन (हिंसागत्यो:) "णिनि:" (३-१-१३४)।

घातिपक्षिन् ಘಾತಿಪಕ್ಷಿನ್ (पुं०) ಶ್ಯೇನಪಕ್ಷಿ, ಗಿಡಗದಹಕ್ಕಿ.

घातुक ಘಾತುಕ (वि०) 1. ಕ್ರೂರ. 2 ಹಿಂಸಿಸುವವನು. हन (हिंसागत्यो:) "उकञ्" (३-२-१५४)।

घात्य ಘಾತ್ಯ (वि०) 1. ವಧ್ಯ, ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವವನು. 2. ಕೊಲ್ಲಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು. 3. ಕೊಲ್ಲಲು ಶಕ್ಯನಾದವನು. हन (हिंसागत्यो:) कर्मादौ "ण्यत्" (३-१-१२४)।

घार ಘಾರ (पुं०) ಸೇಚನ, ಚಿಮುಕಿಸುವುದು. घृ (सेचने) भावे "घञ्" (३-३-१८)।

घार्तिक ಘಾರ್ತಿಕ (वि०) ಕಡಲೆಹಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಭಕ್ಷ್ಯ, ಮೈಸೂರು ಪಾಕ. घृतेन निर्वृत्तम् "ठञ्" (५-१-७९)। "तृतीयस्य घार्तिकं ददाति स दृष्ट्वाह छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति" पञ्चत०।

घास ಘಾಸ (पुं०) ಹಸು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಆಹಾರವಾದ ತೃಣ, ದನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಮೇಯುವ ಹುಲ್ಲು. घस्लृ (अदने) "घञ्" (३-३-१९)। "घासमुष्टिं परगवे दद्यात् संवत्सरं तु य:" भा० अनु० १०४-१२।

घासि ಘಾಸಿ (पुं०) 1. ಭಕ್ಷ್ಯ, ತಿಂಡಿ. 2. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. घस्लृ (अदने) "इण्" (उ० ४-१२९)। "शुष्मघासिसप्तयोऽचितिर्जुहुवाण:" त्रिकाण्ड०।

घु ಘು (पुं०) 1. ಧ್ವನಿ, ಶಬ್ದ. घुङ् (शब्दे) "डुः" बाहु०। 2. दा ರೂಪವಾದ ಮತ್ತು धा ರೂಪವಾದ ಧಾತುಗಳ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆ. "दाधा घ्वदाप्" पा० सू० १-१-२०। डु दाञ् (दाने) दाण् (दाने) ಅರ್ಥಹೊಂದಿರುವ दो (अवखण्डने) देङ् (रक्षणे) ಇವು दा ರೂಪದ ಧಾತುಗಳು. डु धाञ् (धारणपोषणयोः) धेट् (पाने) ಇವು धा ರೂಪದ ಧಾತುಗಳು. ಈ ಧಾತುಗಳು "घु" ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವು. "सर्वं विस्मृत्य दैवात्स्मृतिमुषसि गतां घोषयन्त्यो घुसंज्ञां प्राक्संस्कारेण संप्रत्यपि घुवति शिरः पट्टिकापाठजेन" नैष० १९-६१।

घुट – परिवर्तने (भ्वा० आत्म० सक० से०)। घोटते। जुघुटे। घुटिता। अघुटत्, अघोटिष्ट। 1. ಬದಲಾಯಿಸು, ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದು. 2. ಹಿಂತಿರುಗು, ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಾ.

घुट – प्रतिघाते (तुदा० पर० सक० से०)। घुटति। जुघोट। अघुटीत्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಹೊಡೆ, ಬದಲು ಏಟು ಹಾಕು, ಹಿಂತಿರುಗಿ ಹೊಡೆ. 2. ಪ್ರತಿಭಟಿಸು, ಎದುರಿಸು, ತಡೆಗಟ್ಟು.

घुट ಘುಟ (पुं०) ಗುಲ್ಫ, ಕಾಲುಗಳ ಗಂಟು.

घुटक ಘುಟಕ (पुं०) ಗುಲ್ಫ, ಕಾಲುಗಳ ಗಂಟು. घुट (परिवर्तने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

घुटि (टी) ಘುಟಿ (ಟೀ) (स्त्री०) ಗುಲ್ಫ, ಕಾಲುಗಳ ಗಂಟು. घुट (परिवर्तने) "इन्" (उ० ४-११७)। वा "ङीप्" (ग० ४-१-४५)।

घुटिक ಘುಟಿಕ (पुंस्त्री०) ಗುಲ್ಫ, ಕಾಲುಗಳ ಗಂಟು. घुट अस्त्यर्थे "ठन्" (५-२-११५)। स्त्रियाम् **घुटिका ಘುಟಿಕಾ.**

घुण – भ्रमणे (तुदा० आत्म० अक० से०)। घोणते। जुघुणे। अघोणिष्ट। ತಿರುಗು, ಸುತ್ತು.

घुण ಘುಣ (पुं०) ಮರವನ್ನು ಕೊರೆಯುವ ಒಂದು ಹುಳು. घोणते – घुण (भ्रमणे) "कः" (३-१-१३५)। "घुणः स्यात् काष्ठवेधके" रत्न०।

घुणक्षत ಘುಣಕ್ಷತ (वि०) ಘುಣವೆಂಬ ಹುಳುವಿನಿಂದ ಕೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. "श्रीनिर्मितिप्राप्तघुणक्षतैकवर्णोपमावाच्यम्" माघ० ३-५८।

घुणवल्लभा ಘುಣವಲ್ಲಭಾ (स्त्री०) ಅತಿಬಜೆ.

घुणाक्षर ಘುಣಾಕ್ಷರ (न०) 1. ಘುಣವೆಂಬ ಹುಳುವು ಕಾಗದದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮರದಲ್ಲಿ ಕೊರೆದ ಅಕ್ಷರಾಕಾರದ ಗೆರೆ. घुणकृतमक्षरम्। 2. ಘುಣಾಕ್ಷರ ನ್ಯಾಯ. ಘುಣವು ಉದ್ದೇಶವಿಲ್ಲದೆ ಕೊರೆದು ಅಕ್ಷರವಾಗುವಂತೆ ಉದ್ದೇಶವಿಲ್ಲದೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.

घुणि ಘುಣಿ (पुं०) ಭ್ರಮಣ, ತಿರುಗುವುದು. घुण (भ्रमणे) "इन्" (उ० ४-११७)।

घुण्ट ಘುಂಟ (पुं०) ಗುಲ್ಫ, ಕಾಲುಗಳ ಗಂಟು.

घुण्ड ಘುಂಡ (पुं०) ಭ್ರಮರ, ದುಂಬಿ. घुण (भ्रमणे) "डः" (उ० १-१११)। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-६३)। **घुण्डी ಘುಂಡೀ.**

घुर–भीमार्थशब्दयोः (तुदा० पर० अक० से०)। घुरति। जुघोर। अघुरत्। अघोरीत्। अघोरिष्यत्। 1. ಭಯಂಕರ ಶಬ್ದಮಾಡು. 2. ಗುರುಗುಟ್ಟು. "अघुरंस्ते महाघोरमश्च्योतन्नथ शोणितम्" भट्टि० १७-६२।

घुरण ಘುರಣ (न०) 1. ಭಯಂಕರ ಶಬ್ದ. 2. ಗುರುಗುಟ್ಟುವ ಶಬ್ದ.

घुरि ಘುರಿ (स्त्री०) ಹಂದಿಯ ಮೂತಿ. घुर (भीमार्थशब्दयोः) "किः" बाहु०। वा "ङीप्" (ग० ४-१-४५)। **घुरी ಘುರೀ.**

घुर्घुर ಘುರ್ಘುರ (पुं०) 1. ಹಂದಿಯು ಗುರುಗುಟ್ಟುವ ಶಬ್ದ. 2. ನಾರುಹುಳು, ಜಿಗಣೆ. घुर् इत्यव्यक्तं घुरति— घुर "कः" (३-१-१३५)।

घुर्घुरक ಘುರ್ಘುರಕ (पुं०) 1. ಗುರುಗುಟ್ಟುವ ಶಬ್ದ. 2. ಹಾವಿನ ವಿಷದ ಬಾಧೆ.

घुर्घुरिका ಘುರ್ಘುರಿಕಾ (स्त्री०) ತಮಕವೆಂಬ ಕಾಸ (ಕೆಮ್ಮಲು) ರೋಗದ ಉಪದ್ರವ, ತಮಕಕಾಸದಿಂದ ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಗುರ್‌ಗುರ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದ. "तृट्स्वेदवमथुप्रायः कण्ठघुर्घुरिकान्वितः। विशेषाद्दुर्दिने ताम्येच्छ्वासः स तमको मतः" सुश्रुत० उत्तरतं० ५१-८।

घुर्घुरी ಘುರ್ಘುರೀ (स्त्री०) ನಾರುಹುಳು, ಜಿಗಣೆ.

घुषिर् – अविशब्दने (भ्वा० पर० सक० से०)। घोषति। जुघोष। घोषिता। अघुषत्। अघोषीत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಶಬ್ದಮಾಡು, ಕೂಗು.

घुषिर् – विशब्दने (चुरा० उभ० सक० से०)। घोषयति, –ते। अजुघुषत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಂಗೀಕರಿಸು, ಒಪ್ಪಿಕೊ, ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸು, ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸು.

घुषित ಘುಷಿತ (वि०) 1. ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಘೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. घुषिर् (विशब्दने) "क्तः" (३-२-१०२)।

घुष्ट ಘುಷ್ಟ (वि०) ಕೂಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದ ಮಾಡಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ. घुषिर् (अविशब्दने) "क्तः" (३-२-१०२)। इण् निषेधः (७-२-२३)।

घुष्टान्न ಘುಷ್ಟಾನ್ನ (न०) ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕರೆದು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅನ್ನ. को भोक्ता इत्युद्घुष्य देयमन्नम्। "गवा चान्नमुपाघ्रातं घुष्टान्नं च विशेषतः। गणान्नं गणिकान्नं च विदुषा च जुगुप्सितम्" मनु० ४-२०९।

घुसृण ಘುಸೃಣ (न०) ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿ. घुषि (कान्तिकरणे) "ऋणक्" बाहु०।

घूक ಘೂಕ (पुं०) ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. घू इति कायति — कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-६३)। **घूकी ಘೂಕೀ.**

घूकारि ಘೂಕಾರಿ (पुं०) ವಾಯಸ, ಕಾಗೆ, ಗೂಬೆಗಳ ಶತ್ರು. घूकानामरिः।

घूकावास ಘೂಕಾವಾಸ (पुं०) ಶಾಖೋಟಕವೃಕ್ಷ, ಕಾರೆ ಗಿಡ. घूकानामावासः।

घूत्कार ಘೂತ್ಕಾರ (पुं०) ಗೂಬೆಯ ಕೂಗು. "कौशिकघटाघूत्कारसंवेल्लित०" मालती० ५-१९।

घूरी – हिंसायाम् (दिवा० आत्म० सक० से०)। घूर्यते। जुघूरे। अघूरिष्ट। ಹಿಂಸಿಸು, ಪೀಡಿಸು.

घूर्ण – भ्रमणे (भ्वा० आत्म० अक० से०)। घूर्णते। जुघूर्णे। घूर्णिता। घूर्णिष्यते। घूर्णताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

घूर्ण – भ्रमणे (तुदा० पर० अक० से०)। घूर्णति। जुघूर्ण घूर्णिता। घूर्णिष्यति। घूर्णतु। अघूर्णत्। ಇತ್ಯಾದಿ ಸುತ್ತು, ತಿರುಗು, ಅಲೆದಾಡು;

भावे:—घूर्ण्यते। जुघूर्णे। घूर्णिता। घूर्णिष्यते। घूर्ण्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—घूर्णयति, –ते। घूर्णयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। घूर्णयिता। घूर्णयिष्यति, –ते। घूर्णयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—घूर्णितव्यम्। घूर्णनीयम्। घूर्ण्यम्। घूर्णितम्। घूर्णितवान्, घूर्णन्, घूर्णती, घूर्णन्ती। घूर्णितुम्। घूर्णितम्। घूर्णनम्। घूर्णित्वा। उद्घूर्ण्य।

घूर्ण ಘೂರ್ಣ (पुं०) 1. ಸುತ್ತಾಟ, ಅಲೆದಾಟ, ಅತ್ತಿತ್ತ ಓಡಾಟ. घूर्ण (भ्रमणे) भावे "घञ्" (३-३-१८)। (वि०) 2. ತಿರುಗುವ, ಸುತ್ತುವ. घूर्ण कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। 3. ತಿರುಗಿಸುವ, ಸುತ್ತಿಸುವ. घूर्ण + णिच् "अच्" (३-१-१३४)।

घूर्णन ಘೂರ್ಣನ (न०) 1. ಸುತ್ತುವುದು, ತಿರುಗುವುದು. घूर्ण (भ्रमणे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "प्राङ्निमेषमिषघूर्णनपूर्णा" नैष० ५-१२६। 2. ಸುತ್ತಾಟ, ಅಲೆದಾಟ, ಓಡಾಟ.

घूर्णमान ಘೂರ್ಣಮಾನ (वि०) ಸುತ್ತುತ್ತಿರುವ, ತಿರುಗುತ್ತಿರುವ. घूर्ण (भ्रमणे) कर्त० "शानच्" (३-२-१२४)। "घूर्णमाननयनं स्खलत्कथं स्वेदबिन्दु मदकारणस्मितम्" कुमा० ८-८०।

घूर्णयत् ಘೂರ್ಣಯತ್ (वि०) ತಿರುಗಿಸುತ್ತಿರುವ. घूर्ण (भ्रमणे) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। "घूर्णयन् मदिरास्वादमदपाटलितद्युति" माघ० २-१६। स्त्रियाम् –यन्ती –ಯಂತೀ.

घूर्णि ಘೂರ್ಣಿ (पुं०) ತಿರುಗಾಟ, ಸುತ್ತಾಟ. घूर्ण (भ्रमणे) "इन्" (उ० ४-११७)।

घूर्णित ಘೂರ್ಣಿತ (न०) 1. ತಿರುಗಾಟ, ಸುತ್ತಾಟ. घूर्ण (भ्रमणे) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ತೂಗಾಡಿಸುವ. घूर्ण कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। 3. ತಿರುಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಸುತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. घूर्ण कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

घूर्णितवत् ಘೂರ್ಣಿತವತ್ (वि०) ಸುತ್ತಿದ, ತಿರುಗಿದ. घूर्ण (भ्रमणे) "क्तवतुः" (३-२-१०२)।

घूर्णितव्य ಘೂರ್ಣಿತವ್ಯ (वि०) 1. ಸುತ್ತಿಸಲ್ಪಡುವ, ತಿರುಗಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ತಿರುಗಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ. 3. ತಿರುಗಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. घूर्ण (भ्रमणे) कर्मादौ "तव्यः" (३-१-९६)। "अनीयर्"। **घूर्णनीयम् ಘೂರ್ಣನೀಯಮ್.**

घूर्ण्यमान ಘೂರ್ಣ್ಯಮಾನ (वि०) ತಿರುಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ, ಸುತ್ತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ. घूर्ण (भ्रमणे) + णिच् कर्म० "शानच्" (३-२-१२४)।

घृ – क्षरणदीप्त्योः (जुहो० पर० क्षरणे सक० दीप्तौ अक० अनि०)। जिघर्ति। जघार। घर्ता। घरिष्यति। जिघर्तु। अजिघः। घरेत्। जिघ्रियात्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಸ್ರವಿಸು, ಸೋರು, ಸುರಿ. 2. ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಹೊಳೆ.

कर्मणि:—घ्रियते। जघ्रे। घारिता, घर्ता। घारिष्यते, घरिष्यते। घ्रियताम्। अघ्रियत। घारिषीष्ट, घृषीष्ट। अघारि। अघारिष्यत, अघरिष्यत।

कृत्सु:—घर्तव्यम्। घरणीयम्। घार्यम्। घृतम्। घृतवान्। घरन्, घरन्ती। घरणम्। घर्तुम्। घृतम्। घृत्वा। अभिघृत्य।

घृ – सेचने (भ्वा० पर० सक० अनि०)। घरति। जघार। घर्ता। घरिष्यति। घरतु। अघरत्। घरेत्। घ्रियात्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कर्मणि:—घ्रियते। जघ्रे। घारिता, घर्ता। घारिष्यते, घरिष्यते। घ्रियताम्। अघ्रियत। घ्रियेत। घारिषीष्ट, घृषीष्ट। अघारि। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—ಹಿಂದಿನ ಧಾತುವಿನ ಕೃದಂತ ರೂಪಗಳಂತಾಗು ವವು.

घृणु–दीप्तौ (तना० उभ० अक० से०)। घर्णोति, घृणोति। घर्णुते, घृणुते। जघर्ण। जघृणे। घर्णिता। घर्णिष्यति, –ते। घर्णोतु, घृणोतु; घर्णुताम्, घृणुताम्। अघृणोत्। अघृणुत। घृणुयात्। घृण्वीत। ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಹೊಳೆ.

घृणा ಘೃಣಾ (स्त्री०) 1. ದಯೆ, ಕರುಣೆ, ಕನಿಕರ. घृ (सेचने) "नक्" बाहु०। "मन्दमस्यन्निषुलतां घृणया मुनिरेष वः। प्रणुदत्यागतावज्ञं जघनेषु पशूनिव" किरा० १५-१३। 2. ಜುಗುಪ್ಸೆ, ಅಸಹ್ಯತೆ. "अघारि पद्मेषु तदङ्घ्रिणा घृणा क्व तच्छयच्छायलवोऽपि पल्लवे" नैष० १-२०।

घृणालु ಘೃಣಾಲು (वि०) ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಕರುಣೆ ಯುಳ್ಳ. घृणा "आलुच्" बाहु०। "निष्पादितश्च कार्त्स्न्येन भगवद्भिर्घृणालुभिः" भाग० ४-२२-४३।

घृणावत् ಘೃಣಾವತ್ (वि०) ಕರುಣೆಯುಳ್ಳ, ದಯೆ ಯುಳ್ಳ. घृणास्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

घृणावास ಘೃಣಾವಾಸ (पुं०) 1. ಕೂಷ್ಮಾಂಡ, ಕುಂಬಳ. "कूष्माण्डस्तु घृणावासः" त्रिकाण्ड०। (वि०) 2. ದಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವವನು.

घृणि ಘೃಣಿ (पुं०) 1. ಕಿರಣ, ಕದಿರು. घृ (सेचने) "निः" (उ० ३-४२)। "गभस्तिघृणिघृष्टयः" अम०। 2. ಜ್ವಾಲೆ, ಉರಿ. 3. ತರಂಗ, ಅಲೆ. 4. ಸೂರ್ಯ. (न०) 5. ಜಲ, ನೀರು. 6. ಬೆಂಕಿ. (वि०) 7. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ, ಹೊಳೆಯುವ. "अग्न्यर्चिषोर्घृणिः" नानार्थर०।

घृणिन् ಘೃಣಿನ್ (वि०) ದಯೆಯುಳ್ಳವನು, ಕನಿಕರವುಳ್ಳ ವನು. घृणास्यास्ति "इनिः" (५-२-११६)।

घृणिनिधि ಘೃಣಿನಿಧಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯ.

घृत ಘೃತ (न०) 1. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ತುಪ್ಪ, 2. ಜಲ, ನೀರು. घृ (सेचने) "क्तः" (उ० ३-८९)। (वि०) 3. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ, ಹೊಳೆಯುವ. घृ (दीप्तौ) कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। 4. ಸಿಂಪಡಿಸುವ, ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸುವ. घृ (सेचने) कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। 5. ಸಿಂಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. घृ (सेचने) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

घृतकेश ಘೃತಕೇಶ (पुं०) ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. घृतो दीप्तः केश इव ज्वाला अस्य।

घृतदीधिति ಘೃತದೀಧಿತಿ (पुं०) ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. घृतेन दीधितिरस्य। "छागवाहनसुदाकुर्बहिषः स्वर्णसप्तघृतमन्त्रदीधितिः" त्रिकाण्ड०।

घृतप ಘೃತಪ (पुं० ब० व०) ತುಪ್ಪವನ್ನೇ ಆಹಾರವಾಗಿ ಕುಡಿಯುವ ಒಂದು ಪಿತೃಗಣ. घृतं पिबति — पा (पाने) "कः" (३-२-३)। "घृतपाः सोमपा यज्याः वैश्वानरमरीचिपाः" भा०।

घृतपूर ಘೃತಪೂರ (पुं०) ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಪಕ್ವವಾದ ಗೋಧಿ ಹಿಟ್ಟಿನ ಒಂದು ಭಕ್ಷ್ಯ. ಸಕ್ಕರೆ ಬೆರೆಸಿದ ಗೋಧಿಹಿಟ್ಟನು ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲೆಸಿ ತಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಹರಡಿ ಬಿಲ್ಲೆ ಬಿಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಪಕ್ವಮಾಡಿದ ಭಕ್ಷ್ಯವು ಘೃತಪೂರವೆನಿಸುವುದು. "क्षीरेण मर्दितं चूर्णं गोधूमानां सुगालितम्। विस्तार्य सर्पिषा पाच्यं कटाहेऽथ सितान्वितम्। घृतपूरोऽयमुद्दिष्टः कर्पूरमरिचान्वितः"।

घृतप्रतीक ಘೃತಪ್ರತೀಕ (पुं०) ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ.

घृताची ಘೃತಾಚೀ (स्त्री०) 1. ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರಸ್ಸು. घृतमुदकं कारणतयाश्चति — अञ्चु (गतौ) "क्विन्" (३-२-५९)। "ङीप्" (४-१-५)। 2. ಸರಸ್ವತಿ. 3. ರಾತ್ರಿ.

घृतान्न ಘೃತಾನ್ನ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. घृतमाज्यमन्नमस्य। (न०) 2. ತುಪ್ಪದಿಂದ ಕಲೆಸಿದ ಅನ್ನ. घृतेन मिश्रितमन्नम्। (वि०) 3. ತುಪ್ಪವನ್ನು ಆಹಾರವಾಗಿ ಕುಡಿಯುವವನು.

घृतार्चिस् ಘೃತಾರ್ಚಿಸ್ (पुं०) ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. घृतमर्चिर्यस्य।

घृताहुति ಘೃತಾಹುತಿ (स्त्री०) ತುಪ್ಪದಿಂದ ಮಾಡುವ ಆಹುತಿ. घृतेन आहुतिः।

घृताह्व ಘೃತಾಹ್ವ (पुं०) ತುಪ್ಪದಂತೆ ವಾಸನೆಯು ಹಾಲುಳ್ಳ ಸರಳ ವೃಕ್ಷ, ಸರಳ ದೇವದಾರು ಮರ.

घृतिन् ಘೃತಿನ್ (वि०) 1. ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ತುಪ್ಪವುಳ್ಳ. 2. ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ನೀರುಳ್ಳ. घृतं प्रशस्तमाज्यमुदकं वा अस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "पयस्विनीं घृतिनीमत्युदाराम्" भा० अनु०।

घृतेली ಘೃತೇಲೀ (स्त्री०) ಜಿರಳೆ. घृते इलति शेते— इल (स्वप्ने) "अच्" (३-१-१३४)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)।

घृतोद ಘೃತೋದ (पुं०) ಘೃತ ಸಮುದ್ರ, ತುಪ್ಪದ ಕಡಲು. घृतमाज्यमिव स्वादु उदकं यस्य। उदकस्योदादेशः। एवं **घृतोदधिः ಘೃತೋದಧಿಃ.**

घृतोदन ಘೃತೋದನ (पुं०) ಘೃತಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಅನ್ನ, ತುಪ್ಪಬೆರೆತ ಅನ್ನ. घृतेन मिश्रः ओदनः।

घृषु – संघर्षे (भ्वा० पर० सक० से०)। घर्षति। जघर्ष। घर्षिता। घर्षिष्यति। घर्षतु। अघर्षत्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಉಜ್ಜು, ತಿಕ್ಕು. 2. ಪೀಡಿಸು, ಹಿಂಸಿಸು. 3. ಅರೆ, ಪುಡಿಮಾಡು. 4. ಹೊಡೆದಾಡು, ಬಡಿದಾಡು.

कर्मणि :—घर्ष्यते। घर्षयां चक्रे, –बभूवे, –आसे। घर्षिता। घर्षिष्यते। घर्ष्यताम्। अघर्ष्यत। घर्ष्येत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—घर्षितव्यम्। घर्षणीयम्। घर्ष्यम्। घृष्टः। घृष्टवान्, घृष्टवती। घर्षन्, घर्षन्ती। घर्षितुम्। घृष्टम्। घर्षणम्। घर्षित्वा, घृष्ट्वा। प्रघृष्य।

घृष्ट ಘೃಷ್ಟ (वि०) 1. ಅರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಪುಡಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. घृषु (संघर्षे) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "घृष्टो मलयजो गन्धः सरलश्च नमेरुणा। अगुरुप्रभृतिश्चापि यस्य पङ्कः प्रदीयते"। 3. ತಿಕ್ಕಲ್ಪಟ್ಟ, ಉಜ್ಜಲ್ಪಟ್ಟ. 4. ಪೀಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

घृष्टि ಘೃಷ್ಟಿ (पुं०) 1. ಸೂಕರ, ಹಂದಿ. घृषु (संघर्षे) "क्तिच्" (३-३-१७४)। (स्त्री०) 2. ಸ್ಪರ್ಧೆ, ಹೋರಾಟ. 3. ತಿಕ್ಕಾಟ. 4. ಹೊಡೆದಾಟ, ಜಗಳ. घृषु भावे "क्तिन्" (३-३-९४)। 5. ವಾರಾಹೀಗಿಡ, ಹಂದಿಗೆಡ್ಡೆ. "विष्वक्सेनप्रिया घृष्टिर्वाराही बदरेत्यपि" अम०। 6. ವಿಷ್ಣುಕ್ರಾಂತಗಿಡ. "घृष्टिः स्त्री घर्षणस्पर्धाविष्णुक्रान्तासु ना किरी" मेदि०।

घृष्टिला ಘೃಷ್ಟಿಲಾ (स्त्री०) ನರಿ ಬಾಲದ ಹುಲ್ಲು.

घोट ಘೋಟ (पुं०) ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. घुट (परिवर्तने) "अच्" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **घोटी ಘೋಟೀ.**

घोटक ಘೋಟಕ (पुं०) ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. घुट (प्रतिघाते) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿದ್ದುವು. ಅವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು. ಶಾಲಿಹೋತ್ರನು ಇಂದ್ರನ ಅಜ್ಞೆಯಂತೆ ಅವುಗಳ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದುದರಿಂದ ಅಂದಿನಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೇರಿದುವು. "सपक्षा वाजिनः पूर्वं संजाता व्योमचारिणः। गन्धर्वेभ्यो यथाकामं गच्छन्ति च समन्विताः॥ इन्द्रादेशात् शालिहोत्रस्तेषां पक्षमथाच्छिनत्। ततःप्रभृति निष्पक्षास्तुरङ्गा धरणीं गताः॥

ಅಶ್ವಗಳ ಮೈಮೇಲಿರುವ ಸುಳಿಗಳ ಫಲ: ಮೂಗಿನ ತುದಿ, ಹಣೆಯ ತುದಿ, ಶಂಖ (ಹಣೆಯ ಮೂಳೆ), ಕತ್ತು ಮತ್ತು ತಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಳಿಯಿದ್ದರೆ ಅದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕುದುರೆ.

ಹಣೆ, ಪೃಷ್ಠಗಳು ಮತ್ತು ತಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಳಿಗಳಿರುವ ಕುದುರೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು,

ಬಲಕೆನ್ನೆಯಲ್ಲಿ ಸುಳಿಯಿರುವ ಕುದುರೆಯು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಬಹಳ ಸೌಖ್ಯಕರವಾದುದು. ಕಿವಿಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಜಯವೆಂಬ ಸುಳಿಗಳಿರುವ ಕುದುರೆಯು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. "नासिकाग्रे ललाटाग्रे शङ्खे कण्ठे च मस्तके। आवर्तो जायते येषां ते धन्यास्तु तुरङ्गमाः॥ ललाटे यस्यचावर्तो द्वितीयस्तु कुकुन्दरे। मस्तके च तृतीयस्तु स विज्ञेयो हयोत्तमः॥ गण्डावर्तो भवेद्यस्य वाजिनो दक्षिणाश्रयः। स करोति महासौख्यं स्वामिनः शिवसंज्ञितः॥ कर्णमूले यदावर्तः स्तनमध्ये तथापरः। विजयाख्यावुभौ तौ तु युद्धकाले जयप्रदौ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಅಶ್ವಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಗಳು: ಮೈಯೆಲ್ಲಾ ಬಿಳುಪಾಗಿದ್ದು ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳೂ ಕಪ್ಪಗಿರುವ ಕುದುರೆಯು ತ್ಯಾಜ್ಯವು. "चत्वारोऽप्यसिताः पादाः सर्वश्वेतस्य वाजिनः। भवन्ति यस्य स त्याज्यो यमदूतः सुदूरतः"॥

ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳೂ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಭಿನ್ನವರ್ಣದವುಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ಅಶ್ವವು ಕುಲನಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. "चत्वारो यस्य वै पादाः परस्परविवर्णकाः। स त्याज्यो मुसली नाम्ना मुनिभिः कुलनाशनः"॥

ಎಡ ಕೆನ್ನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸುಳಿಯಿರುವ ಚರ್ವಣಿಯೆಂಬ ಕುದುರೆಯು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೇಡುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅದು ಪರಿತ್ಯಾಜ್ಯವು. "एको वामकपोलस्थो यस्यावर्तः प्रदृश्यते। चर्वणी स हयस्त्याज्यः कुरुते स्वामिनाशनम्"। ಇತ್ಯಾದಿ.

ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ವರ್ಷರ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಕೂಡದು. "न प्राज्ञो वाहयेदश्वान् प्रावृट्काले कथंचन। यदीच्छेदमृतं तस्य वाहनं दशमासिकम्"।

ಸಾತ್ತ್ವಿಕ, ರಾಜಸ ಮತ್ತು ತಾಮಸಗಳೆಂದು ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಜಾತಿಗಳುಂಟು. "सात्त्विका राजसा श्चेति तामसाश्चेति ते हयाः"॥

ಶುದ್ಧವರ್ಣದ, ಬಹಳ ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವ, ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಆಯಾಸವಾಗದಿರುವ, ಹೆಚ್ಚು ಆಹಾರವನ್ನು ತಿನ್ನುವ, ಕೋಪವಿಲ್ಲದ ಆದರೆ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೋಪವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಕುದುರೆಗಳು ಸಾತ್ತ್ವಿಕ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದುವು. "ये शुद्धवर्णा भृशवेगयुक्ता अश्रान्तिभाजो बहुभोगिनश्च। अक्रोधशीलाः समरेऽतिरुष्टास्ते सात्त्विका भूप तुरङ्गमाः स्युः"॥

ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ, ಹೆಚ್ಚು ವೇಗವುಳ್ಳ, ಕೋಪಸ್ವಭಾವದ, ಚಾವಟಿಯ ಏಟನ್ನೂ ಸಹಿಸದ, ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ಮತ್ತು ಉದ್ದದ ಮೈಯುಳ್ಳ ಕುದುರೆಗಳು ರಾಜಸ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದುವು. "ये रक्तवर्णा गुरुवेगरोषाः कषाभिघातं न हि ये सहन्ते। येऽमी बलाढ्याः खलु दीर्घदेहाः ते राजसा भूप तुरङ्गमाः स्युः"॥

ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ, ಕಡಮೆ ವೇಗವುಳ್ಳ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಕೋಪಸ್ವಭಾವದ, ಕೊಂಚ ಆಹಾರವನ್ನು ತಿನ್ನುವ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಬಲವುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲದ ಕುದುರೆಗಳು ತಾಮಸ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದುವು. "ये कृष्णवर्णास्तनुरोषवेगा अल्पाशिनो लक्षणलक्षिताश्च। ये दुर्बलाः सर्वगुणैर्विहीनास्ते तामसा भूप तुरङ्गमाधमाः"॥

घोटकमुख ಘೋಟಕಮುಖ (पुं०) ಕುದುರೆಯ ಮುಖದಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳ, ಕಿಂಪುರುಷ. घोटकस्य मुखमिव मुखं यस्य।

घोटकारि ಘೋಟಕಾರಿ (पुं०) 1. ಕುದುರೆಗೆ ಶತ್ರುವಾದ ಎಮ್ಮೆಕೋಣ. घोटकस्यारिः। 2. ಗನ್ನೇರಿಳೆ.

घोणा ಘೋಣಾ (स्त्री०) 1. ಮೂಗು. 2. ಕುದುರೆಯ ಮೂಗು. 3. ಹಂದಿಯ ಮೂಗಿನ ಹೊಳ್ಳೆ. घुण (भ्रमणे) "अच्" (३-१-१३४)। "घुरघुरायमाण-घोरघोणेन" काद०। "भित्त्वा घोणामायसेनाधिवक्षः" माघ० १८-२२।

घोणिन् ಘೋಣಿನ್ (पुं०) ವರಾಹ, ಹಂದಿ. दीर्घा घोणा अस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **घोणिनी ಘೋಣಿನೀ.** "दंष्ट्री घोणी स्तब्ध-रोमा क्रोडो भूदार इत्यपि" अम०।

घोण्टा ಘೋಂಟಾ (स्त्री०) 1. ಅಡಕೆಮರ. 2. ಬೋರೆಗಿಡ, ಎಲಚಿಮರ. घुण (भ्रमणे) "टः" बाहु०। "घोण्टा तु बदरीपूगवृक्षयोरपि योषिति" मेदि०।

घोनस ಘೋನಸ (पुं०) ಹೆಬ್ಬಾವು, ದಾಸರಹಾವು. गोनस पृषो०।

घोर ಘೋರ (पुं०) 1. ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ. "घोराय घोररूपाय घोरघोरतराय च" भा० शान्ति० २९०-१०१। 2. ವಿಷ, ನಂಜು. (वि०) 3. ಭಯಂಕರವಾದ. हन (हिंसागत्योः) "अच्" घुरादेशश्च (उ० ५-६४)। "शिवाघोरस्वनां पश्चाद्बुबुधे विकृतेति ताम्" रघु० १२-३९।

घोरक ಘೋರಕ (पुं० ब० व०) ಒಂದು ದೇಶ. "काश्मीराश्च कुमाराश्च गौरका हंसकास्तथा" भा० सभा० ७८-८९।

घोरघोरतर ಘೋರಘೋರತರ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ. "घोराय घोररूपाय घोरघोरतराय च" भा० शान्ति० २९०-१०१।

घोरदर्शन ಘೋರದರ್ಶನ (पुं०) 1. ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. घोरं दृश्यतेऽसौ — दृशिर् (प्रेक्षणे) कर्म० "ल्युट्" (३-३-११३)। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-६३)। (वि०) 2. ಭಯಂಕರವಾದ. "वीक्षांचक्रे महाबाहुस्तद्व नं घोरदर्शनम्" भा०।

घोररासन ಘೋರರಾಸನ (पुं०) 1. ಜಂಬುಕ, ನರಿ. घोरं रासनं शब्दोऽस्य। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। (वि०) 2. ಭಯಂಕರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ.

घोररासिन् ಘೋರರಾಸಿನ್ (पुं०) 1. ಜಂಬುಕ, ನರಿ. घोरं रसति — रस (शब्दे) "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-रासिनी -ರಾಸಿನೀ.** (वि०) 2. ಭಯಂಕರವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವ.

घोररूप ಘೋರರೂಪ (पुं०) 1. ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. घोरं रूपमस्य। (वि०) 2. ಭಯಂಕರವಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳ. घोरं रूपं यस्य। "उच्चैः स्थानं घोररूपं नक्षत्राणामिव ग्रहम्" मनु० ७-१२१।

घोरवाशन ಘೋರವಾಶನ (पुं०) 1. ಜಂಬುಕ, ನರಿ. घोरं वाश्यते — वाशृ (शब्दे) "ल्युः" (३-१-१३४), स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। (वि०) 2. ಭಯಂಕರವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವ.

घोरवाशिन् ಘೋರವಾಶಿನ್ (पुं०) 1. ಜಂಬುಕ, ನರಿ. घोरं वाश्यते — वाशृ (शब्दे) "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-वाशिनी -ವಾಶಿನೀ.** (वि०) 2. ಭಯಂಕರವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವ.

घोरा ಘೋರಾ (स्त्री०) 1. ರಾತ್ರಿ. 2. ದೇವತಾಳೆವೃಕ್ಷ.

घोराराव ಘೋರಾರಾವ (पुं०) ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದ. घोर आरावः।

घोल ಘೋಲ (पुंन०) ನೀರು ಬೆರೆಸದ ಕಡೆದ ಮೊಸರು. "यत्तु सस्नेहमजलं मथितं घोलमुच्यते" सुश्रुत० सूत्र० ४५-८५। "हिङ्गुजीरयुतं घोलं सैन्धवेन च संयुतम्। भवेदतीव वातघ्नमर्शोऽतीसारहृत् परम्। रुचिदं पुष्टिदं बल्यं बस्तिशूलविनाशनम्। मूत्रकृच्छ्रे तु सगुडं पाण्डुरोगे सचित्रकम्" भावप्र०।

घोष ಘೋಷ (पुं०) 1. ಗೋಪಾಲಕ, ಗೊಲ್ಲ. घोषति—घुषिर् (अविशब्दने) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಗೊಲ್ಲರ ಹಳ್ಳಿ. घोषन्ति गावोऽत्र—घुषिर् "घञ्" (३-३-१२१)। "हैयङ्गवीनमादाय घोषवृद्धानुपस्थितान्" रघु० १-४५। 3. ಧ್ವನಿ, ಶಬ್ದ. "रथ्याघोषैर्बृंहणैर्वारणानामैक्यं गच्छन् वाजिनां ह्रेषया च" माघ० १८-३। "स्वघोषनिर्ह्रादितविश्वघोषाम्" याद० ४-७। 4. ಮೇಘದ ಶಬ್ದ, ಗುಡುಗು. "संगीताय प्रहतमुरजाः स्निग्धगम्भीरघोषम्" मेघ० २-१। 5. ಹಳ್ಳಿ, ಕೊಪ್ಪಲು, ಸಣ್ಣ ಗ್ರಾಮ. "गङ्गायां घोषः"। 6. ಕಂಚು. 7. ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಹನ್ನೊಂದು ವಿಧ ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಲ್ಲೊಂದು. (1) विवारः, (2) संवारः, (3) श्वासः, (4) नादः, (5) घोषः, (6) अघोषः, (7) अल्पप्राणः, (8) महाप्राणः, (9) उदात्तः, (10) अनुदात्तः ಮತ್ತು (11) स्वरितः ಇವು ಹನ್ನೊಂದು ವಿಧ ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು. 8. ಮಶಕ, ಸೊಳ್ಳೆ. "अथ मशको घोषो रणरणश्च सः" त्रिकाण्ड०। (वि०)9. ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸುವವನು, ಸಾರುವವನು. (स्त्री०) **-षा -ಷಾ.** 10. ಕಾಡುಸಬ್ಬಸಿಗೆ. "घोषस्तु घोषके ध्वाने गोपालाभीरपल्लिषु। घोषा तु शतपुष्पायां घोषः कांस्येऽम्बुदध्वनौ" मेदि०।

घोषक ಘೋಷಕ (पुं०)1. ಕಹಿಸೋರೆ ಗಿಡ. (वि०)2. ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸುವವನು, ಸಾರುವವನು. घुषिर् (अविशब्दने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

घोषण ಘೋಷಣ (न०)1. ಧ್ವನಿ, ಶಬ್ದ. घुषिर् (अविशब्दने) "ल्युट्"। 2. ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸುವುದು, ಸಾರುವುದು. "युच्" (३-३-१०७)। **घोषणा ಘೋಷಣಾ.** "दिग्विजृम्भितकाकुत्स्थपौलस्त्यजयघोषणः" रघु० १२-७२।

घोषत् ಘೋಷತ್ (वि०) ಸಾರುತ್ತಿರುವ, ಡಂಗುರ ಹೊಡೆಯುತ್ತಿರುವ.

घोषयितृ ಘೋಷಯಿತೃ (वि०) ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸುವವನು, ಸಾರಿಸುವವನು, ಡಂಗುರ ಹೊಡಿಸುವವನು. घुषिर् (अविशब्दने) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-यित्री -ಯಿತ್ರೀ.**

घोषयित्नु ಘೋಷಯಿತ್ನು (पुं०) 1. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. 2. ಕೋಗಿಲೆ. (वि०)3. ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸುವವನು, ಸಾರುವವನು. 4. ಸ್ತುತಿಪಾಠಕ, ಹೊಗಳು ಭಟ. "घोषयित्नुस्तु विप्रकोकिलयोः पुमान्" मेदि०।

घोषवत् ಘೋಷವತ್ (वि०) 1. ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. घोषो ध्वनिरस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। 2. ಒಂದು ವಿಧ ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದ (ವರ್ಣ). स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **-वती -ವತೀ.**

घोषवती ಘೋಷವತೀ (स्त्री०) ವೀಣೆ.

घोषित ಘೋಷಿತ (न०)1. ಧ್ವನಿ, ಶಬ್ದ. घुषिर् (अविशब्दने) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಘೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಾರಲ್ಪಟ್ಟ. घुषिर् "क्तः" (३-२-१०२)। "दूषणजलनिधिशोषणतोषितऋषिगणघोषितविजयघोषण" रघु० ग०।

घ्रा - गन्धोपादाने (भ्वा० पर० अक० अनि०)। जिघ्रति। जघ्रौ जघ्रतुः जघ्रुः। घ्राता। घ्रास्यति। जिघ्रतु। अजिघ्रत्। जिघ्रेत्, घ्रेयात्। अघ्रात्, अघ्रासीत्।

कर्मणि :—घ्रायते। जघ्रे। घ्राता, घ्रायिता। घ्रायिष्यते, घ्रास्यते। घ्रायताम्। अघ्रायत। घ्रायेत। घ्रायिषीष्ट, घ्रासीष्ट। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—घ्रापयति, -ते। घ्रापयां चकार, -चक्रे, बभूव, -आस। घ्रापयिता। घ्रापयिष्यति, -ते। घ्रापयतु, -ताम्। अघ्रापयत्, -त। घ्रापयेत्, -त। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—जिघ्रासति। जिघ्रासां चकार, -बभूव, -आस। जिघ्रासिता। जिघ्रासिष्यति। जिघ्रासतु। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—घ्रातव्यः। घ्राणीयः। घ्रेयः। घ्राणः, घ्रातः। घ्राणवान्, घ्रातवान्। जिघ्रन्, जिघ्रन्ती, घ्रातुम्। घ्राणम्, घ्रातम्। घ्रात्वा। आघ्राय।

घ्राण ಘ್ರಾಣ (न०) 1. ಮೂಗು, ವಾಸನೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುವ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯ. घ्रायतेऽनेन — घ्रा (गन्धोपादाने) करे० "ल्युट्" (३-३-११७)। 2. ವಾಸನೆ

ನೋಡುವುದು, ಮೂಸಿನೋಡುವುದು. घ्रा भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "घ्राणेन सूकरो हन्ति पक्षवातेन कुक्कुटः" मनु० ३-२४१। (वि०) 3. ವಾಸನೆ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಮೂಸಿನೋಡಲ್ಪಟ್ಟ. घ्रा कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। तकारस्य वा नत्वम् (८-२-५६)। पक्षे घ्रातः ಘ್ರಾತಃ.

घ्राणज ಘ್ರಾಣಜ (न०) ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ. ಇದು ಆರು ವಿಧ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ. घ्राणे जायते – जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९७)। "घ्राणजादिप्रभेदेन प्रत्यक्षं षड्विधं स्मृतम्" भाषाप०।

घ्राणतर्पण ಘ್ರಾಣತರ್ಪಣ (पुं०) ಸುವಾಸನೆ, ಸುಗಂಧ. घ्राणं घ्राणेन्द्रियं तर्पयति – तृप (तृप्तौ) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "सुरभिर्घ्राणतर्पणः" अम०।

घ्राणश्रवस् ಘ್ರಾಣಶ್ರವಸ್ (पुं०) ಕಾರ್ತಿಕೇಯನ ಒಬ್ಬ ಸೈನಿಕ. घ्राणमिव श्रवः कर्णोऽस्य। "घ्राणश्रवाः प्रतिस्कन्धः काञ्चनाक्षो जलन्धरः" भा० अनु०।

घ्राणीय ಘ್ರಾಣೀಯ (वि०) 1. ವಾಸನೆ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಡುವ, ಆಘ್ರಾಣಿಸಲ್ಪಡುವ, ಮೂಸಿನೋಡಲ್ಪಡುವ. 2. ಆಘ್ರಾಣಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಆಘ್ರಾಣಿಸಬೇಕಾದ. घ्रा (गन्धोपादाने) कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। घ्रातव्यः ಘ್ರಾತವ್ಯಃ.

घ्रात ಘ್ರಾತ (न०) "घ्राण" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

घ्रातवत् ಘ್ರಾತವತ್ (वि०) ವಾಸನೆ ಹಿಡಿದವನು, ಮೂಸಿನೋಡಿದವನು. घ्रा (गन्धोपादाने) "क्तवतुः"। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। –वती –ವತೀ.

घ्राति ಘ್ರಾತಿ (स्त्री०) 1. ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯ, ಮೂಗು. घ्रायतेऽनेन – घ्रा (गन्धोपादाने) कर० "क्तिन्" (३-३-९४)। 2. ವಾಸನೆ ಹಿಡಿಯುವುದು, ಮೂಸಿನೋಡುವುದು. घ्रा भावे "क्तिन्"। "ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा घ्रातिरघ्रेयमद्ययोः" मनु० ११-६७।

घ्रातृ ಘ್ರಾತೃ (वि०) ವಾಸನೆ ಹಿಡಿಯುವವನು. घ्रा (गन्धोपादाने) "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। घ्रात्री ಘ್ರಾತ್ರೀ.

घ्रेय ಘ್ರೇಯ (वि०) 1. ಆಘ್ರಾಣ ಮಾಡಬೇಕಾದ. 2. ಆಘ್ರಾಣ ಮಾಡಬಹುದಾದ. 3. ಆಘ್ರಾಣ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ. घ्रा (गन्धोपादाने) "यत्" (३-१-९७)।

इति "घ" कारादिपदार्थनिरूपणम्

ಙ

ङ ಙ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "क" ವರ್ಗದ ಐದನೆಯ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಂತರ ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಕಂಠ ಮತ್ತು ನಾಸಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ (ಅನುನಾಸಿಕ) ವರ್ಣ. "कादयो मावसानाः स्पर्शाः"। "स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम्"। "अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः"। "ञमङणनानां नासिका च" सि० कौ०।

ङ ಙ (पुं०) 1. ಭೈರವ, ಈಶ್ವರ. 2. ವಿಷಯ, ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ವಸ್ತು. 3. ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಆಸೆ.

इति "ङ" कारादिपदार्थनिरूपणम्।

च

च ಚ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "च" ವರ್ಗದ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಆಭ್ಯಂತರ ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ತಾಲು (ದವಡೆ) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅಕ್ಷರ.

च ಚ (ಪುಂ)1. ಚಂದ್ರ. चीयते किरणैः — चिञ् (चयने) "डः" (३-२-१०१)। 2. ಕೂರ್ಮ, ಆಮೆ. चिनोति अङ्गम्। 3. ಶಿವ, ಈಶ್ವರ. 4. ಚರ್ವಣ, ಅಗಿಯುವುದು. 5. ಚೋರ, ಕಳ್ಳ. चिनोति परधनम्। "चश्चण्डेशे पुमानुक्तः कच्छपे चन्द्रचौरयोः" मेदि०। (वि०) 6. ನೀಚ, ಅಧಮ, ದುರ್ಜನ. (अव्य०) ಅವ್ಯಯ "च" ಕಾರವು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು: 7. ಪಾದಪೂರಣ. "अश्वं नैव गजं नैव व्याघ्रं नैव च नैव च"। 8. ಅವಧಾರಣ. "ते तु यावन्त एवाजौ तावांश्च ददृशे स तैः" रघु० १२-४५। 9. ಹೇತು, ಕಾರಣ. 10. ಸಮುಚ್ಚಯ; ಪರಸ್ಪರ ನಿರಪೇಕ್ಷವಾದಂವುಗಳಿಗೆ ಏಕಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು ಸಮುಚ್ಚಯ. "समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः"। (1) परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्य एकस्मिन् अन्वयः समुच्चयः। "ईश्वरं गुरुं च भजस्व"। "तौ गुरुर्गुरुपत्नी च प्रीत्या प्रतिननन्दतुः" रघु० १-५७। 11. ಅನ್ವಾಚಯ, ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದೊಡನೆ ಅಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು; ಎರಡು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕ್ರಿಯಾಪದದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶವಾದ ಅನ್ವಯವೂ ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಆನುಷಂಗಿಕವಾದ (ಉದ್ದೇಶವಿಲ್ಲದ) ಅನ್ವಯವೂ ಇರುವುದು ಅನ್ವಾಚಯವಾಗುವುದು. (2) "अन्यतरस्यानुषङ्गिकत्वेनान्वयः अन्वाचयः"। "भिक्षामट गाश्चानय" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷಾಟನೆಯು ಪ್ರಧಾನವಾದುದು. ಅದರೊಡನೆ ಗವಾನಯನರೂಪವಾದ ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ "गो" ಪದಕ್ಕೆ ಆನಯನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಆನುಷಂಗಿಕವಾದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಾಚಯ. 12. ಇತರೇತರ ಯೋಗ; ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿರುವ ಅನೇಕ ಪದಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಕ್ರಿಯಾಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು ಇರುವಲ್ಲಿ ಇತರೇತರ ಯೋಗವು. (3) "मिलितानामन्वये इतरेतरयोगः"। परस्परापेक्षितानां समुदितानामेकस्मिन् क्रियापदे अन्वयः यत्र तत्र इतरेतरयोगः। "हरिश्च हरश्च मुकुन्दश्च हरिहरमुकुन्दाः"। ಇಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಾಹಚರ್ಯವು "च"ದ ಅರ್ಥ. 13. ಸಮಾಹಾರ, ಸಮೂಹ; ಪರಸ್ಪರ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿರುವುದು ಸಮೂಹ. संज्ञा च परिभाषा च अनयोः समाहारः संज्ञापरिभाषम्। ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಪರಿಭಾಷೆಗಳ ಸಮೂಹವೆಂದು ಅರ್ಥ. 14. ಪಕ್ಷಾಂತರ. 15. ವಿರೋಧ. "शान्तमिदमाश्रमपदं स्फुरति च बाहुः कुतः फलमिहास्य" शाकु० १-१६। "चान्वाचये समाहारेऽप्यन्योन्यार्थे समुच्चये। पक्षान्तरे तथा पादपूरणेऽप्यवधारणे" मेदि०।

चक — तृप्तौ प्रतिघाते च (भ्वा० आत्म० अक० से०)। चकते। चेके। चकिता। चकिष्यते। चकताम्। अचकत। चकेत। चकिषीष्ट। अचकिष्ट। अचकिष्यत। 1. ತೃಪ್ತಿಹೊಂದು. 2. ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸು, ತಡೆಗಟ್ಟು. चक ಧಾತುವನು ಘಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ತೃಪ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವುಂಟು. चकति। चचाक। चकिता। चकिष्यति। चकतु। ಇತ್ಯಾದಿ.

भावे:—चक्यते। चक्यताम्। अचक्यत। चक्येत। ಇತ್ಯಾದಿ.

चकास् — दीप्तौ (अदा० पर० अक० से०)। चकास्ति चकास्तः चकासति। चकास्सि चकास्थः चकास्थ। चकास्मि चकास्वः चकास्मः। चकासां चकार, —बभूव, —आस। चकासिता। चकासिष्यति। चकास्तु। अचकात्, अचकाद् अचकास्ताम् अचकासुः। चकास्यात् चकास्याताम् चकास्युः। चकास्यात् चकास्यास्ताम्। अचकासीत्। अचकासिष्यत्। ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಹೊಳೆ, ಶೋಭಿಸು.

भावे:—चकास्यते। चकासां चक्रे, —बभूवे, —आसे। चकासिता। चकासिष्यते। चकास्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—चकासितव्यम्। चकासनीयम्। चकास्यम्। चकासितः। चकासितवान्। चकासत् चकासतौ चकासतः। चकासती। चकासितुम्। चकासितम्। चकासनम्। चकासित्वा।

चकासत् ಚಕಾಸತ್ (वि०) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ, ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವ. चकास् (दीप्तौ) "शतृ" (३-२-१२४)। "चकासतं चारुचमूरुचर्मणा कुथेन नागेन्द्रमिवेन्द्रवाहनम्" माघ० १-८। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **चकासती ಚಕಾಸತೀ.**

चकासन ಚಕಾಸನ (न०) ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಿಕೆ, ಹೊಳೆಯುವಿಕೆ. चकास् (दीप्तौ) "ल्युट्" (३-३-११५)।

चकासनीय ಚಕಾಸನೀಯ (वि०) ಪ್ರಕಾಶಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. चकासृ (दीप्तौ) "अनीयर्" (३-१-९६)।

चकासित ಚಕಾಸಿತ (वि०) ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. चकासृ (दीप्तौ) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)।

चकासितृ ಚಕಾಸಿತೃ (वि०) ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ, ಹೊಳೆಯುವ. चकासृ (दीप्तौ) "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **चकासित्री ಚಕಾಸಿತ್ರೀ.**

चकित ಚಕಿತ (न०) 1. ಭಯ. चक (तृप्तौ प्रतिघाते च) भावे "क्तः" (३-३-११४)। 2. ನಡುಕ, ಕಂಪನ. 3. ಹೆಂಗಸರ ಸಾತ್ತ್ವಿಕಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲೊಂದು ಭೇದ. "कुतोऽपि दयितस्याग्रे चकितं नयसंभ्रमः" सा० द०। (वि०) 4. ಕಂಪಿಸುವ, ನಡುಗುವ. 5. ಅಂಜಿದ, ಹೆದರಿದ, ಭಯಗೊಂಡ. चक कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। "तस्योदये चतुर्मूर्तेः पौलस्त्यचकितेश्वराः" रघु० १०-७३। "मुद्रयन्ति चकितान् सुरस्त्रियः" याद० १७-१७। (क्रि० वि०) 6. ಭಯದೊಡನೆ, ಭಯಸಹಿತವಾಗಿ. "न च न परिचितो न चाप्यगम्यः चकितमुपैमि तथापि पार्श्वमस्य" माल० १-११।

चकोर ಚಕೋರ (पुं०) ಚಕೋರಪಕ್ಷಿ. चकति — चक (तृप्तौ) "ओरन्" (उ० १-६४)। "इतश्चकोराक्षि विलोकयेति" रघु० ६-५९। स्वार्थे "कन्" (५-३-७५)। **चकोरकः ಚಕೋರಕಃ.** ಚಕೋರಪಕ್ಷಿಯು ವಿಷಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಅದರ ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಗಾಗುವುದೆಂದು ಕವಿಸಮಯಸಿದ್ಧ. स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **चकोरी ಚಕೋರೀ.**

चकोरदृश् ಚಕೋರದೃಶ್ (वि०) ಚಕೋರಪಕ್ಷಿಯ ಕಣ್ಣುಗಳಂತೆ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ, ಸುಂದರವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ (ಹೆಂಗಸು). चकोरस्येव दृशौ यस्याः। "मुखसरोजरुचं मदपाटलामनुचकार चकोरदृशां यतः" माघ० ६-४८।

चक्र ಚಕ್ರ (पुं०) 1. ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ. चक (तृप्तौ) "रक्" (उ० २-१३)। "कोकश्चक्रश्चक्रवाको रथाङ्गाह्वयनामकः" अम०। (न०) 2. ರಥದ ಚಕ್ರ, ಗಾಡಿಯ ಗಾಲಿ. क्रियते गतिरनेन—डु कृञ् (करणे) "कः" (वा० ३-३-५८)। द्वित्वम् निपा०। "नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण" मेघ० २-४६। 3. ಸೈನ್ಯ. "धृतवान्न चक्रमरिचक्रभयचकितमाहवे निजम्" माघ० १५-२६। 4. ಸಮೂಹ, ಸಮುದಾಯ, ಗುಂಪು. "वयसामिव चक्रमक्रियाकम्" माघ० २०-१७। 5. ಮಂಡಲ, ಜಿಲ್ಲೆ, ಗ್ರಾಮಗಳ ಗುಂಪು, ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ. 6. ಕುಲಾಲನ ಚಕ್ರ, ಕುಂಬಾರನ ಗಾಲಿ. "कलशे निजहेतुदण्डजः किमु चक्रभ्रमिकारितागुणः" नैष० २-३२। 7. ದಿಕ್ಚಕ್ರ, ದಿಙ್ಮಂಡಲ. 8. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚಕ್ರಾಯುಧ. "चक्रेण रेजे यमुनाजलौघः स्फुरन्महावर्त इवैकबाहुः" माघ० ३-१७। 9. ಆಧಿಪತ್ಯ, ಪ್ರಭುತ್ವ. 10. ಜಲಾವರ್ತ, ನೀರಿನ ಸುಳಿ. 11. ಮಂಡಲಾಕಾರವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವ ಸೈನ್ಯ, ಚಕ್ರವ್ಯೂಹ. 12. ರಾಷ್ಟ್ರ. "अविचालितचारुचक्रयोरनुरागादुपगूढयोः श्रिया" माघ० १६-७०। 13. ತೈಲಯಂತ್ರ, ಎಣ್ಣೆಯ ಗಾಣ. "दशसूनासमं चक्रं दशचक्रसमो ध्वजः। दशध्वजसमो वेशो दशवेशसमो नृपः" मनु० ४-८५। 14. ವರ್ತುಲ, ಗೋಲ, ಮಂಡಲ. "चक्रं चये जलावर्ते रथाङ्गे राष्ट्रसैन्ययोः। घटसाधनभेदेऽपि क्लीबे कोके तु पुंस्ययम्" नानार्थर०। 15. ಚಕ್ರಬಂಧ, ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಒಂದು ಕಾವ್ಯಬಂಧ. 16. ಜ್ಯೋತಿಷದಲ್ಲಿ ರಾಶಿ ಅಂಶ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಚಕ್ರ. 17. ದದ್ರುರೋಗ, ಹುಳುಕಡ್ಡಿ. 18. ದಂಭ, ಕಪಟ. **19. ಶರೀರದೊಳಗಿರುವ ಷಟ್‌ಚಕ್ರಗಳು:** (1) मूलाधारः, (2) स्वाधिष्ठानम्, (3) मणिपूरम्, (4) अनाहतम्, (5) विशुद्धम् ಮತ್ತು (6) आज्ञाख्यम्। ಇವು ಆರು ಚಕ್ರಗಳು. **20. ಮಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಆರು ಚಕ್ರಗಳು:** (1) कुलाकुलचक्रम्, (2) राशिचक्रम्, (3) नक्षत्रचक्रम्, (4) अकथहचक्रम्, (5) अकडमचक्रम् ಮತ್ತು (6) ऋणिधनिचक्रम्।

(1) ಕುಲಾಕುಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿ अ ಕಾರಾದಿ ह ಕಾರಾಂತ ಐವತ್ತು ವರ್ಣಗಳೂ ಪಂಚಭೂತಾತ್ಮಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ ಪಂಚಭೂತಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. "कुलाकुलस्य भेदं हि वक्ष्यामि मन्त्रिणामिह। वाय्वग्निभूजलाकाशाः पञ्चाशल्लिपयः क्रमात्। पञ्चह्रस्वाः पञ्चदीर्घा बिन्द्वन्ताः सन्धिसंभवाः। कादयः पञ्चशः ष क्ष ल स हान्ताः प्रकीर्तिताः"।

अ आ ए क च ट त प य षाः	मारुताः।
इ ई ऐ ख छ ठ थ फ र क्षाः	आग्नेयाः।
उ ऊ ओ ग ज ड द ब लाः	पार्थिवाः।
ऋ ॠ औ घ झ ढ ध भ व साः	वारुणाः।
ऌ ॡ अं ङ ञ ण न म श हाः	नाभसाः।

"साधकस्याक्षरं पूर्वं मन्त्रस्यापि तदक्षरम्। यद्येकभूतदैवत्यं जानीयात् स्वकुलं हि तत्" इति तन्त्रसारः।

(2) ರಾಶಿಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಮೇಷಾದಿ ರಾಶಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ :

अ आ इ ई	मेषः ।
उ ऊ ऋ	वृषभः ।
ॠ ऌ ॡ	मिथुनम् ।
ए ऐ	कर्काटकः ।
ओ औ	सिंहः ।
अं अः श ष स ह ल क्षाः	कन्या ।
कवर्गः	तुला ।
चवर्गः	वृश्चिकः ।
टवर्गः	धनुः ।
तवर्गः	मकरः ।
पवर्गः	कुम्भः ।
य र ल वाः	मीनः ।

ತಮ್ಮ ರಾಶಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. "राशीनां शुद्धता ज्ञेया त्यजेत् शत्रुं मृतिं व्ययम्। स्वराशेर्मन्त्रराश्यन्तं गणनीयं विचक्षणैः"। यदा तु स्वराशेरज्ञानं तदा साधकानामाद्यक्षरसंबन्धिनं राशिं गृहीत्वा गणयेत्। इति आगमकल्पद्रुमः।

(3) ನಕ್ಷತ್ರಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೂ ಸೇರಿದ ವರ್ಣಗಳ ಮತ್ತು ದೇವ ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸ ಗಣಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ವಿವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. (1) अ आ ಅಶ್ವಿನಿ, ए ಮೃಗಶೀರ್ಷ, ओ औ ಪುನರ್ವಸು, क ಪುಷ್ಯ, झ ञ ಹಸ್ತ, ड ಸ್ವಾತಿ, त थ ध ಅನೂರಾಧಾ, म ಶ್ರವಣ, अं अः ल क्ष ರೇವತಿ—ಇವು **ದೇವಗಣ.** (2) इ ಭರಣಿ, ऋ ॠ ऌ ॡ ರೋಹಿಣಿ, ऐ ಆರ್ದ್ರಾ, च ಪೂರ್ವಫಲ್ಗುನಿ, छ ज ಉತ್ತರಫಲ್ಗುನಿ, ब ಪೂರ್ವಾಷಾಢ, भ ಉತ್ತರಾಷಾಢ, व श ಪೂರ್ವಾಭಾದ್ರ, ष स ह ಉತ್ತರಾಭಾದ್ರ—ಇವು **ಮಾನುಷಗಣ.** (3) ई उ ऊ ಕೃತ್ತಿಕೆ, ख ग ಆಶ್ಲೇಷೆ, घ ङ ಮಖೆ, ट ठ ಚಿತ್ತೆ, ढ ण ವಿಶಾಖೆ, ध ಜ್ಯೇಷ್ಠೆ, न प फ ಮೂಲ, य र ಧನಿಷ್ಠೆ, ल ಶತಭಿಷೆ—ಇವು **ರಾಕ್ಷಸಗಣ.** भैरवीतन्त्रम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

चक्रक ಚಕ್ರಕ (पुं०) 1. ತಾರ್ಕಿಕನ ವಾದ, चक्रमिव कायति—कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)। 2. ಮಂಡಲದ ಹಾವು. 3. ದದ್ರುರೋಗ, ಹುಳುಕಡ್ಡಿ. (न०) 4. ಮನಸ್ತತ್ತ್ವ.

चक्रकारक ಚಕ್ರಕಾರಕ (न०) 1. ನಖ, ಉಗುರು. चक्रं तदाकाररेखां करोति—डु कृञ् (करणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 2. ಹುಲಿಯುಗುರು ಗಿಡ. "व्यालायुधं व्याघ्रनखं करज्जं चक्रकारकम्" अम०।

चक्रकुल्या ಚಕ್ರಕುಲ್ಯಾ (स्त्री०) ನರಿಹೊನ್ನೆ ಗಿಡ. चक्रस्य तदाकारस्य कुल्येव।

चक्रगज ಚಕ್ರಗಜ (पुं०) ಹುಳುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ವಾಸಿಮಾಡುವ ಚಕ್ರಮರ್ದವೃಕ್ಷ.

चक्रगण्ड ಚಕ್ರಗಂಡು (पुं०) ಚಕ್ರಾಕಾರದ ದಿಂಬು. चक्रमिव गण्डुः।

चक्रगति ಚಕ್ರಗತಿ (स्त्री०) ತಿರುಗಣೆ, ಚಕ್ರದಂತೆ ತಿರುಗುವುದು, ಪರ್ಯಾಯ, ಸರದಿ. चक्रमिव गतिः।

चक्रगदाधर ಚಕ್ರಗದಾಧರ (पुं०) ಮನಸ್ತತ್ತ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಚಕ್ರವನ್ನೂ ಬುದ್ಧಿತತ್ತ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಗದೆಯನ್ನೂ ಧರಿಸಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮ. "मनस्तत्त्वात्मकं चक्रं बुद्धितत्त्वात्मिकां गदाम्। धारयन् लोकरक्षार्थं गुप्तश्चक्रगदाधरः"। चक्रगदे तदुपलक्ष्याणि च पञ्चशक्तिमयदिव्यायुधानि धरति—धृञ् (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। "यः शक्तिमद्दिव्यहेतिः स स्याच्चक्रगदाधरः" इति निरुक्तिः। "गुहचो गभीरो गहनो गुप्तश्चक्रगदाधरः" वि० स०।

चक्रगुच्छ ಚಕ್ರಗುಚ್ಛ (पुं०) ಅಶೋಕವೃಕ್ಷ. चक्रमिव गुच्छोऽस्य।

चक्रचर ಚಕ್ರಚರ (पुं०) 1. ಕಪಟೋಪಾಯದಿಂದ ಜೀವಿಸುವ ಗಾರುಡಿಗಾರ, ಐಂದ್ರಜಾಲಿಕ, ಯಕ್ಷಿಣಿಗಾರ. चक्रेण कपटोपायेन चरति—चर (गतिभक्षणयोः) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು.

चक्रचारिन् ಚಕ್ರಚಾರಿನ್ (पुं०) 1. ಚಕ್ರದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವ ರಥ. चक्रेण चरति—चर (गतौ) "णिनिः" (३-२-७८)। "विधिरेककचक्रचारिणं किमु निर्मित्सति मान्मथं रथम्" नैष० २-३६। 2. ಮಂಡಲದೊಳಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ, ಒಂದು ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ. 3. ಒಂದು ವೃತ್ತದೊಳಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ.

चक्रजीवक ಚಕ್ರಜೀವಕ (पुं०) ಕುಲಾಲ, ಕುಂಬಾರ. चक्रेण जीवति—जीव (प्राणधारणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "णिनिः" (३-१-१३४)। **–जीविन् –ಜೀವಿನ್.**

चक्रतीर्थ ಚಕ್ರತೀರ್ಥ (न०) ಪ್ರಭಾಸಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ತೀರ್ಥ. चक्रेण सुदर्शनेन तत्क्षालनेन कृतं

तीर्थम्। ದೇವಾಸುರರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ದೈತ್ಯರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ರಕ್ತಮಯವಾದ ತನ್ನ ಚಕ್ರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೊಳೆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ **"ಚಕ್ರತೀರ್ಥ"** ವೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. "पुरा देवासुरे युद्धे हत्वा दैत्यान् जनार्दनः। चक्रं प्रक्षालयामास तत्र वै रक्तरञ्जितम्। अष्टकोटीस्तु तीर्थानि तत्रानीय स्वयं हरिः। तीर्थे प्रक्षालयामास शुद्धिं कृत्वा सुदर्शने। तीर्थस्य चक्रनामापि चक्रतीर्थमिति स्मृतम्" स्कान्द०। "भागीरथीपरिसरालंकारभूते चक्रतीर्थे मीमांसानुगतया मत्या कथंचिद्धार्यमाणप्राणो विवेकः उपनिषद्देव्याः संगमार्थं तपस्यति" प्रबोध० ४।

चक्रतैल ಚಕ್ರತೈಲ (न०) ಚಕ್ರಮರ್ದವೃಕ್ಷದ ಫಲದಿಂದ ತಯಾರಾದ ಒಂದು ತೈಲ. चक्रस्य चक्रमर्दफलस्य तैलम्। "कृत्वा सूक्ष्मेण नेत्रेण चक्रतैलेन तर्पयेत्" सुश्रुत०।

चक्रदंष्ट्र ಚಕ್ರದಂಷ್ಟ್ರ (पुं०) ಸೂಕರ, ಹಂದಿ. चक्रमिव दंष्ट्रास्य।

चक्रदत्त ಚಕ್ರದತ್ತ (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ಗ್ರಂಥಕಾರ, ಚರಕಸಂಹಿತೆಗೆ ಆಯುರ್ವೇದದೀಪಿಕೆಯೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದ ಒಬ್ಬ ಪಂಡಿತ. "नरदत्तगुरूद्दिष्टचरकार्थानुगामिनी। क्रियते चक्रदत्तेन टीकायुर्वेददीपिका" चरकव्याख्या। ಇವನಿಗೆ ಚಕ್ರಪಾಣಿದತ್ತನೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಉಂಟು. (न०) 2. ಚಕ್ರಪಾಣಿದತ್ತನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಒಂದು ವೈದ್ಯಗ್ರಂಥ.

चक्रदेव ಚಕ್ರದೇವ (पुं०) ಯದುವಂಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. "अष्टादशसहस्राणि भ्रातॄणां सन्ति नः कुले। आहुकस्य शतं पुत्रा एकैकस्त्रिदशावरः। चारुदेष्णः सह भ्रात्रा चक्रदेवश्च सात्यकिः। अहं च रौहिणेयश्च" भा० सभा० १४-५९-६०।

चक्रद्वार ಚಕ್ರದ್ವಾರ (पुं०) ಒಂದು ಪರ್ವತ. चक्रमिव द्वारमस्य। "द्रोणश्च शतशृङ्गश्च चक्रद्वारश्च पर्वतः" भा० शान्ति० ३२५-१८४।

चक्रधनुस् ಚಕ್ರಧನುಸ್ (पुं०) ಕಪಿಲಮಹರ್ಷಿ. ಈ ಮಹರ್ಷಿಯು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಜನಿಸಿದುದಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ, ಸಗರಪುತ್ರರು ಯಾಗಾಶ್ವವನ್ನು ಹುಡುಕಲು ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಈ ಮಹರ್ಷಿಯ ಕೋಪಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. "अत्र चक्रधनुर्नाम सूर्याज्जातो महानृषिः। विदुर्यं कपिलं देवं येनार्ताः सगरात्मजाः" भा० उद्योग० १०९-१८।

चक्रधर ಚಕ್ರಧರ (पुं०) 1. ಚಕ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ವಿಷ್ಣು. धरति — धृ (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। चक्रस्य धरः। "विगाहितुं श्रीमहिमानुरूपं प्रचक्रमे चक्रधरप्रभावः" रघु० १६-५५। 2. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. "विष्णुसर्पौ चक्रधरौ" नानार्थर०।

चक्रधर्मन् ಚಕ್ರಧರ್ಮನ್ (पुं०) ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾಧರ. "विद्याधराधिपश्चैव चक्रधर्मा सहानुजैः। उपाचरति तत्र स्म धनानामीश्वरं प्रभुम्" भा० सभा० १०-२८।

चक्रधारण ಚಕ್ರಧಾರಣ (न०) 1. ಚಕ್ರವನ್ನು ಧರಿಸುವುದು, ಚಕ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದು. चक्रस्य धारणम्। 2. ಗಾಡಿಯ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು. 3. ಗಾಡಿಯ ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವುದು. 4. ದೂರಿಪಟ್ಟಿ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ಕಬ್ಬಿಣದ ಪಟ್ಟಿ. चक्रं धार्यतेऽनेन।

चक्रधारा ಚಕ್ರಧಾರಾ (स्त्री०) ಚಕ್ರದ ಅಗ್ರಭಾಗ, ಗಾಲಿಯ ಅಂಚು. चक्रस्य धारा।

चक्रनख ಚಕ್ರನಖ (पुं०) ವ್ಯಾಘ್ರನಖ, ಹುಲಿಯುಗುರು ಗಿಡ, ಐಗಚಿ ಗಿಡ.

चक्रनदी ಚಕ್ರನದೀ (स्त्री०) ಗಂಡಕೀ ನದಿ. चक्रप्रधाना नदी।

चक्रनाभि ಚಕ್ರನಾಭಿ (पुं०) ಚಕ್ರದ ಮಧ್ಯಭಾಗ, ಗುಂಬ. चक्रस्य नाभिः। "यावत्यस्तु शिराः काये सम्भवन्ति शरीरिणाम्। नाभ्यां सर्वा निबद्धास्ताः प्रतन्वन्ति समन्ततः। नाभिस्थाः प्राणिनां प्राणाः प्राणान्नाभिर्व्युपाश्रिता। सिराभिरावृता नाभिश्चक्रनाभिरिवारकैः" सुश्रुत० शारीर० ७-४, ५।

चक्रनामन् ಚಕ್ರನಾಮನ್ (न०) 1. ಮಾಕ್ಷಿಕಧಾತು. 2. ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ.

चक्रनायक ಚಕ್ರನಾಯಕ (पुं०) 1. ಸೇನಾಪತಿ. 2. ಗುಂಪಿನ ಯಜಮಾನ. चक्रं सैन्यं समूहं वा नयति— णीञ् (प्रापणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

चक्रपरिव्याध ಚಕ್ರಪರಿವ್ಯಾಧ (पुं०) ಆರಗ್ವಧ ವೃಕ್ಷ.

चक्रपर्णी ಚಕ್ರಪರ್ಣೀ (स्त्री०) ನರಿಹೊನ್ನೆ ಗಿಡ. चक्रमिव पर्णमस्याः "ङीष्" (४-१-६४)।

चक्रपाणि ಚಕ್ರಪಾಣಿ (पुं०) ವಿಷ್ಣು, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ. चक्रं पाणावस्य। "चक्रपाणिविजयाय चक्रितात् भीमघोषदलिताखिलश्रुतेः" याद० १७-५३।

चक्रपाणिदत्त ಚಕ್ರಪಾಣಿದತ್ತ (पुं०) ಚಕ್ರದತ್ತವೆಂಬ ಒಂದು ವೈದ್ಯಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ಪಂಡಿತ.

चक्रपाद ಚಕ್ರಪಾದ (पुं०) ರಥ, ಗಾಡಿ, ಬಂಡಿ. चक्रं पाद इवास्य।

चक्रपाल ಚಕ್ರಪಾಲ (ಪುಂ०) 1. ಸೇನಾಪತಿ, ಸೇನೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು. चक्रं पालयति—पाल (रक्षणे) + णिच् "अण्" (३-२-१)। 2. ಮಂಡಲಾಧಿಕಾರಿ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿ. चक्रं ग्रामसमूहं पालयति—पाल+णिच् "अण्"।

चक्रपालन ಚಕ್ರಪಾಲನ (ನಂ०) 1. ರಾಜ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು. 2. ಸೇನೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದು. चक्रस्य पालनम्।

चक्रपुष्करिणी ಚಕ್ರಪುಷ್ಕರಿಣೀ (स्त्री०) ವಾರಾಣಸೀ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸರೋವರ. ಇದಕ್ಕೆ "ಮಣಿಕರ್ಣಿಕೆ" ಯೆಂಬ ಹೆಸರು.

चक्रफल ಚಕ್ರಫಲ (ನಂ०) ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿರುವ ಒಂದು ಆಯುಧ. चक्रमिव फलमग्रं यस्य।

चक्रभृत् ಚಕ್ರಭೃತ್ (ಪುಂ०) 1. ವಿಷ್ಣು. चक्रं बिभर्ति—डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "क्विप्" (३-२-७६)। (वि०) 2. ಚಕ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ.

चक्रभेदिनी ಚಕ್ರಭೇದಿನೀ (स्त्री०) (ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ ದಂಪತಿಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ) ರಾತ್ರಿ.

चक्रभोग ಚಕ್ರಭೋಗ (ಪುಂ०) ಗ್ರಹಗಳು ಒಂದು ರಾಶಿಯಿಂದ ಸಂಚರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಪುನಃ ಆ ರಾಶಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರುವುದು, ಗ್ರಹಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲೂ ಒಂದು ಸಲ ಸಂಚರಿಸುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ "परिवर्तः" ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ.

चक्रभ्रम ಚಕ್ರಭ್ರಮ (ಪುಂ०) 1. ಕತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಾಣೆ ಹಿಡಿಯುವ ಚಕ್ರಾಕಾರದ ಯಂತ್ರ. चक्रमिव भ्रमति — भ्रमु (चलने) "अच्" (३-१-१३४)। "आरोप्य चक्रभ्रममुष्णतेजास्त्वष्ट्रेव यत्नोल्लिखितो विभाति" रघु० ६-३२। 2. ಅರೆಯುವ ಕಲ್ಲು, ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲು.

चक्रमर्द(क) ಚಕ್ರಮರ್ದ(ಕ) (ಪುಂ०) ತಗಟೆ ಗಿಡ. चक्रं चक्राकारं हृद्रोगं मर्दयति — मृद (क्षोदे) "अण्" (३-२-१)। स्वार्थे "कन्" (५-३-७५)। "दद्रुघ्नश्चक्रमर्दकः" अम०।

चक्रमुख ಚಕ್ರಮುಖ (ಪುಂ०) ಸೂಕರ, ವರಾಹ, ಹಂದಿ. चक्रमिव वर्तुलं मुखमस्य। स्त्रियाम् "ङीप्"। **–मुखी –ಮುಖೀ.** "चक्रमुखः सूचिरोमा वराहः स्थूलनासिकः" हारा०।

चक्रमुसल ಚಕ್ರಮುಸಲ (ಪುಂ०) ಚಕ್ರಾಯುಧ ಮತ್ತು ಮುಸಲಾಯುಧಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ. चक्रं च मुसलश्च साधनतयास्त्यत्र "अच्" (५-२-१२७)। "तत्र चक्रं हलं चैव गदां कौमोदकीं तथा। सौनन्दं मुसलं चैव वैष्णवान्यायुधानि च। दर्शयिष्यन्ति संग्रामे पास्यन्ति च महीक्षिताम्। रुधिरं कालयुक्तानां वपुर्भिः कालसन्निभैः। स चक्रमुसलो नाम संग्रामः कृष्ण विश्रुतः" हरिवं०।

चक्रयान ಚಕ್ರಯಾನ (ನಂ०) ಚಕ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಥ, ಗಾಡಿ ಬಂಡಿ ಮೊದಲಾದುವು. चक्रयुक्तं यानम्। ಯಾತ್ರೆ ಉತ್ಸವ ಮೊದಲಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ರಥ, ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲದ ರಥ. "असौ पुण्यरथश्चक्रयानं न समराय यत्" अम०।

चक्ररक्ष(क) ಚಕ್ರರಕ್ಷ(ಕ) (ಪುಂ०) 1. ಸೇನೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಸೇನಾಪತಿ. 2. ಮಂಡಲಾಧಿಪತಿ, ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಧಿಕಾರಿ. चक्रं सेनां मण्डलं वा रक्षति—रक्ष (पालने) "अच्" (३-१-१३४)। "ण्वुल्" (३-१-१३३) वा। "चक्ररक्षौ तु भीमस्य माद्रीपुत्रौ महाद्युती" भा० भीष्म० १९-२१।

चक्ररद ಚಕ್ರರದ (ಪುಂ०) ವರಾಹ, ಹಂದಿ, ಸೂಕರ. चक्रमिव वर्तुलो रदोऽस्य। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **–रदी –ರದೀ.**

चक्रवत् ಚಕ್ರವತ್ (ಪುಂ०) 1. ಒಂದು ಪರ್ವತ, ಚಕ್ರಾಕಾರದ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟ. "तत्रैव चक्रसदृशं चक्रवन्तं महाचलम्। सहस्रकूटं विपुलं भगवान् संन्यवेशयत्" हरिवं०। 2. ಮಹಾವಿಷ್ಣು. चक्रं चक्रायुधमस्त्यस्य "मतुप्" (५-२-९४)। (वि०) 3. ಚಕ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. 4. ಚಕ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕೂಡಿದ. 5. ಚಕ್ರಾಕಾರದ ಗಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ (ಗಾಣಿಗ). "सूनाचक्रध्वजवतां वेशेनैव च जीवताम्" मनु० ४-८४।

चक्रवर्तिन् ಚಕ್ರವರ್ತಿನ್ (ಪುಂ०) 1. ಸಾರ್ವಭೌಮ, ಸಮುದ್ರದವರೆಗಿನ ಭೂಮಂಡಲದ ಅಧಿಪತಿ. चक्रे भूमण्डले वर्तितुं शीलमस्य — वृतु (वर्तने) "णिनिः" (३-२-७८)। "पुत्रमेवंगुणोपेतं चक्रवर्तिनमाप्नुहि" शाकु० १-११। 2. ಚಕ್ಕೋತದ ಸೊಪ್ಪು.

चक्रवर्तिनी ಚಕ್ರವರ್ತಿನೀ (स्त्री०) 1. ಮುಳ್ಳುಗಸೆ ಗಿಡ. चक्रमिव वर्तितुं शीलमस्याः — वृतु (वर्तने) "णिनिः" (३-२-७८)। 2. ಜಟಾಮಾಂಸಿ. 3. ಅರಗು.

चक्रवाक ಚಕ್ರವಾಕ (ಪುಂ०) ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ. चक्रशब्देनोच्यते — वच (परिभाषणे) कर्म० "घञ्" (३-३-१९)। "परस्पराक्रन्दिनि चक्रवाकयोः पुरो वियुक्ते मिथुने कृपावती" कुमा० ५-२६। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-६३)। **–वाकी –ವಾಕೀ.** "तां जानीथाः परिमित-

कथां जीवितं मे द्वितीयं दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम्" मेघ० २-२०।

चक्रवाट ಚಕ್ರವಾಟ (पुं०) 1. ಸೀಮೆ, ಎಲ್ಲೆ, ಗಡಿ. 2. ದೀಪದ ಕಂಬ. 3. ಕ್ರಿಯಾರೋಹ, ಕಾರ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭ. चक्रस्येव वाटोऽत्र। "चक्रवाटः क्रियारोहे पर्यन्ते च शिखातरौ" मेदि०।

चक्रवाड(ल) ಚಕ್ರವಾಡ(ಲ) (पुं०)1. ಲೋಕಾಲೋಕ ಪರ್ವತ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟ. चक्रं भूमण्डलं वलते—वल (वेष्टने) "अण्" (३-२-१)। डलयोरभेदः। (न०)2. ಮಂಡಲ, ವರ್ತುಲ. 3. ಮಂಡಲಾಕಾರದ ವಸ್ತುಗಳ ಸಮೂಹ. "प्रकटितदिक्चक्रवालान्तरालम्" चं० भा०। 4. ಗುಂಪು, ಸಮೂಹ. "प्रकटयति किमुच्चैरर्चिषां चक्रवालम्" रत्ना० ४-१६। "चक्रवाडं गणे चक्रवाडोऽद्रौ चक्रवालवत्" हेम०।

चक्रवात ಚಕ್ರವಾತ (पुं०) ಸುಂಟರಗಾಳಿ, ಸುಳಿಗಾಳಿ. चक्रमिव वातः। "दैत्यो नाम्ना तृणावर्तः कंसभृत्यः प्रचोदितः। चक्रवातस्वरूपेण जहारासीनमर्भकम्" भाग० ७-१८।

चक्रवृद्धि ಚಕ್ರವೃದ್ಧಿ (स्त्री०) 1. ಚಕ್ರಬಡ್ಡಿ, ಬಡ್ಡಿಯ ಮೇಲೆ ಹಾಕುವ ಬಡ್ಡಿ. चक्रमिव वृद्धिः। "कायिका कायसंयुक्ता मासग्राह्या च कालिका। वृद्धेर्वृद्धिश्चक्रवृद्धिः कारिता ऋणिना कृता" बृहस्पतिः। "चक्रवृद्धिः कालवृद्धिः कारिता कायिका च या" मनु० ८-१५३। 2. ಗಾಡಿಯ ಬಾಡಿಗೆ. चक्रं चक्रवत् शकटादि, तन्निमित्ता वृद्धिः। "चक्रवृद्धिं समारूढो देशकालव्यवस्थितः। अतिक्रामन् देशकालौ न तत्फलमवाप्नुयात्" मनु० ८-१६६।

चक्रव्यूह ಚಕ್ರವ್ಯೂಹ (पुं०) ಚಕ್ರಾಕಾರದ ಸೇನಾ ನಿವೇಶ, ಚಕ್ರದಂತೆ ವರ್ತುಲವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಸೇನೆಗಳ ಸಮೂಹ. चक्रमिव व्यूहः। ಮಹಾಭಾರತದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಭಿಮನ್ಯುವಿನ ವಧೆಗಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿತ್ತು, ಈ ಚಕ್ರವ್ಯೂಹ. "चक्र (पद्म) व्यूहो महाराज हयाचार्येणाभिकल्पितः" भा० द्रोण० ३४-२।

चक्रसंज्ञ ಚಕ್ರಸಂಜ್ಞ (पुं०)1. ಚಕ್ರವಾಕ ಪಕ್ಷಿ. 2. ತವರ, ಕಲಾಯಿ. चक्रस्य संज्ञा यस्य।

चक्रसक्थ ಚಕ್ರಸಕ್ಥ (वि०) ಚಕ್ರದಂತಿರುವ ತೊಡೆಯುಳ್ಳವನು. चक्रमिव सक्थि यस्य "षच्" (५-४-११३)।

चक्रसाह्वय ಚಕ್ರಸಾಹ್ವಯ (पुं०) ಚಕ್ರವಾಕ ಪಕ್ಷಿ. चक्रेण समानामाह्वां याति—या (प्रापणे) "कः" (३-२-३)। स्त्रियाम् "टाप्"। **–साह्वया –ಸಾಹ್ವಯಾ.**

चक्रहस्त ಚಕ್ರಹಸ್ತ (पुं०) 1. ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು. चक्रं हस्ते यस्य। (वि०) 2. ಚಕ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ.

चक्राङ्ग ಚಕ್ರಾಂಗ(पुं०)1. ಹಂಸಪಕ್ಷಿ. चक्रमिवाङ्गमस्य। 2. ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ. 3. ರಥ. चक्रमङ्गमस्य। "चक्राङ्गो मानसौकसि" मेदि०।

चक्राङ्गी ಚಕ್ರಾಂಗೀ (स्त्री०) 1. ಹೆಣ್ಣುಹಂಸ. चक्रमिवाङ्गमस्याः। "चक्राङ्गीमदपश्यतोहरचलच्छम्पासमुन्मेषणैः" चं० भा०। 2. ಕಟುಕರೋಹಿಣಿ. 3. ಮಂಜಿಷ್ಠ. "चक्राङ्गी कटुरोहिण्याम्" मेदि०।

चक्राट ಚಕ್ರಾಟ (पुं०) 1. ವಿಷವೈದ್ಯ, ಗಾರುಡಿಗಾರ. 2. ಧೂರ್ತ, ಕಪಟಿ, ಮೋಸಗಾರ. 3. ದೀನಾರವೆಂಬ ನಾಣ್ಯ. चक्रं चक्राकारमटति—अट (गतौ) "अण्" (३-२-१)। "चक्राटो विषवैद्येऽपि धूर्तदीनारयोरपि" मेदि०।

चक्राधिवासिन् ಚಕ್ರಾಧಿವಾಸಿನ್ (पुं०) ನಾರಂಗ ವೃಕ್ಷ, ಹೇರಳೆ ಗಿಡ, "नागरङ्गके। चक्राधिवासी नारङ्गः" त्रिकाण्ड०।

चक्रायुध ಚಕ್ರಾಯುಧ (पुं०)1. ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು. चक्रमायुधं यस्य। "चक्रायुधेन चक्रेण पिबतोऽमृतमोजसा" भा० आदि० १९-७। (वि०)2. ಚಕ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ.

चक्रावर्त ಚಕ್ರಾವರ್ತ (पुं०) ಚಕ್ರದಂತೆ ಸುತ್ತುವುದು, ಚಕ್ರವು ತಿರುಗುತ್ತಿರುವಂತೆ ತಿರುಗುವುದು. चक्रस्येवावर्तः।

चक्राह्व ಚಕ್ರಾಹ್ವ(पुं०)1. ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ. चक्र इत्याह्वा यस्य। 2. ಚಕ್ರಮರ್ದವೃಕ್ಷ.

चक्रिक ಚಕ್ರಿಕ (वि०) ಚಕ್ರಾಯುಧವುಳ್ಳವನು. चक्रमस्त्यस्य "ठन्" (५-२-११५)।

चक्रिन् ಚಕ್ರಿನ್ (पुं०)1. ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ. चक्रमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। "समासदत्सादितदैत्यसंपदः पदं महेन्द्रालयचारु चक्रिणः" माघ० १-११। "अरीद्रः कुण्डली चक्री" वि० स०। 2. ಕುಲಾಲ, ಕುಂಬಾರ. 3. ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ. 4. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. 5. ಸಾರ್ವಭೌಮ, ರಾಷ್ಟ್ರದ ಅಧಿಪತಿ. चक्रं राष्ट्रं स्वत्वेनास्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "चक्री कोके कुलालेऽह्नौ वैकुण्ठे चक्रवर्तिनि" हेम०। 6. ಗಾಣಿಗ, ಗಾಣದಿಂದ ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವವನು. 7. ಪುರೋಹಿತ. "चक्रिणो विष्णुभुजगकुलालग्रामयाजिनः" त्रिकाण्ड०। 8. ಒಬ್ಬ ಬೆರಕೆ ಜಾತಿಯವನು. "वैश्यायां शूद्रतश्चौरात्

जातः चक्री स उच्यते"। 9. ವಾಯಸ, ಕಾಗೆ. 10. ಗರ್ದಭ, ಕತ್ತೆ. (वि०) 11. ಚಾಡಿಕೋರ, ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ತಪ್ಪನ್ನು ಹೇಳುವವನು. 12. ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು. 13. ಚಕ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಥದಲ್ಲಿರುವವನು. "चक्रिणो दशमीस्थस्य रोगिणो भारिणः स्त्रियाः। स्नातकस्य च राज्ञश्च पन्था देयो वरस्य च" मनु० २-१३८।

चक्रीकृत ಚಕ್ರೀಕೃತ (वि०) ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಗುಂಡಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. अचक्रं चक्रं कृतम् "च्विः" (५-४-५०)। दीर्घः (७-४-२६)। चक्री+कृञ् "क्तः" (३-२-१०२)। "ददर्श चक्रीकृतचारुचापं प्रहर्तुमभ्युद्यतमात्मयोनिम्" कुमा० ३-७०।

चक्रीभूत ಚಕ್ರೀಭೂತ (वि०) ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಆಗಿರುವ, ಬಗ್ಗಿರುವ. अचक्रं चक्रं भूतम् "च्विः" (५-४-५०)। दीर्घः (७-४-२६)। चक्री+भू "क्तः" (३-४-७२)।

चक्रीवत् ಚಕ್ರೀವತ್ (पुं०) ಗರ್ದಭ, ಕತ್ತೆ. चक्रं चक्रवद्भ्रमणमस्त्यस्य "मतुप्" (५-२-९४)। "आसन्दीवत्" (८-२-१२) इति साधुः। "चक्रीवदङ्गरुहधूम्ररुचो विससुः" माघ० ५-८। स्त्रियाम् **–वती –ವತೀ.**

चक्रु ಚಕ್ರು (वि०) ಮಾಡುವ, ತಯಾರಿಸುವ. डु कृञ् (करणे) "कुः" (उ० १-२२)। द्वित्वं च।

चक्रेश्वर ಚಕ್ರೇಶ್ವರ (पुं०) 1. ಮಂಡಲಾಧಿಪತಿ, ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿ. 2. ರಾಷ್ಟ್ರದ ಅಧಿಪತಿ, ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರದ ಅಧ್ಯಕ್ಷ. चक्रस्य मण्डलस्य राष्ट्रस्य वा ईश्वरः। 3. ಸೇನಾಧಿಪತಿ.

चक्रोपजीविन् ಚಕ್ರೋಪಜೀವಿನ್ (पुं०) ಗಾಣದಿಂದ ಜೀವಿಸುವ ಗಾಣಿಗ. चक्रेण उपजीवति — उप + जीव (प्राणधारणे) "णिनिः" (३-२-७८)।

चक्षण ಚಕ್ಷಣ (न०) 1. ಹೇಳುವುದು, ಮಾತಾಡುವುದು. चक्षिङ् (व्यक्तायां वाचि) "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ತೋರ್ಕೆ, ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ದರ್ಶನ. 3. ಮದ್ಯಪಾನವು ರುಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೊಂದು ರುಚಿಯಾದುದನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು.

चक्षणि ಚಕ್ಷಣಿ (वि०) ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ.

चक्षस् ಚಕ್ಷಸ್ (पुं०) 1. ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ದೇವತೆಗಳ ಗುರು. 2. ಉಪಾಧ್ಯಾಯ. चक्षिङ् (व्यक्तायां वाचि) "असुन्" (उ० ४-१८९)। "दिदिविद्वादशकरश्चक्षाः सुरगुरुर्गुरुः" त्रिकाण्ड०।

चक्षिङ् – व्यक्तायां वाचि (अदा० आत्म० सक० से० ख्याञादेशे अनि०)। चष्टे चक्षाते चक्षते। चक्षे चक्षाथे चड्ढ्वे। चक्षे चक्ष्वहे चक्ष्महे। आर्धधातुके ख्याञादेशः। लिटि वा (२-४-५५)। चख्यौ चख्यतुः चख्युः। भाष्ये क्शादिरयमादेशः। पक्षे चक्शौ चक्शतुः। चक्शिथ चक्शाथ। चख्ये चख्याते। चक्शे चक्शाते। ख्याता क्शाता। ख्यास्यति, –ते। क्शास्यति, –ते। चष्टाम् चक्षाताम् चक्षताम्। अचष्ट अचक्षाताम् अचक्षत। चक्षीत चक्षीयाताम्। ख्यायात्, ख्येयात्। क्शायात् क्शेयात्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳು.

कर्मणि :— ख्यायते, क्शायते, चख्ये, चक्शे। ख्यायिता, ख्याता, क्शायिता क्शाता। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :— ख्यापयति, –ते। ख्यापयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। ख्यापयिता। ख्यापयिष्यति, –ते। ख्याप्यताम्। अख्याप्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :— ख्यातव्यः, क्शातव्यः। ख्यानीयः, क्शानीयः। ख्येयः क्शेयः। ख्यातः क्शातः। ख्यातवान्, क्शातवान्। ಇತ್ಯಾದಿ.

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) आ + चक्षिङ् = आचष्टे। आचष्ट। ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳು, ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳು. "स रावणहृतां ताभ्यां वचसाचष्ट मैथिलीम्" रघु० १२-५५।

(2) अनु+आ+चक्षिङ् = अन्वाचष्टे। ಅನುಸರಿಸಿ ಹೇಳು, ಅನಂತರ ಹೇಳು.

(3) अभि+आ+चक्षिङ् = अभ्याचष्टे। ಎದುರಾಗಿ ಹೇಳು. "पाण्डुपुत्रानुपासीनान् प्रश्रयप्रेमसङ्गतान्। अभ्याचष्टानुरागास्रैरन्धीभूतेन चक्षुषा" भाग० १-९-११।

(4) प्रति+आ+चक्षिङ् = प्रत्याचष्टे। ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೇಳು, ನಿರಾಕರಿಸು, ತಿರಸ್ಕರಿಸು. "गुरुपुत्रीति कृत्वाऽहं प्रत्याचक्षे न दोषतः। गुरुणाचाननुज्ञातः काममेवं शपस्व माम्" भा० आदि० ७१-१७।

(5) सम् + आ + चक्षिङ् = समाचष्टे। ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳು. "तत्सर्वं नः समाचक्ष्व पृष्टो यदिह किञ्चन। मन्ये त्वां विषये वाचां स्नातमन्यत्र छान्दसात्" भाग० १-४-१३।

(6) परि+चक्षिङ् = परिचष्टे। ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲೂ ಹೇಳು. "वेदप्रदानादाचार्यं पितरं परिचक्षते" मनु० २-१७१।

(7) प्र + चक्षिङ् = प्रचष्टे । ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಹೇಳು. "तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते" ।

(8) प्रति + चक्षिङ् = प्रतिचष्टे । 1. ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೇಳು, ಬದಲು ಹೇಳು, ಉತ್ತರ ಹೇಳು. 2. ನೋಡು. "यदा तु सर्वभूतेषु दारुष्वग्निमिव स्थितम् । प्रतिचक्षीत मां लोको जह्यात्तर्ह्येव कश्मलम्" भाग० ३-९-३२ ।

चक्षुःश्रवस् ಚಕ್ಷುಃಶ್ರವಸ್ (पुं०) ಸರ್ಪ, ಹಾವು. चक्षुरेव श्रवोऽस्य चक्षुषा शृणोति — श्रु (श्रवणे) "असुन्" (उ० ४-१८८) वा । "तमाशु चक्षुःश्रवसां समूहं मन्त्रेण ताक्ष्योदयकारणेन" किरा० १६-४२ ।

चक्षुरिन्द्रिय ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯ (न०) ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯ, ನೇತ್ರೇಂದ್ರಿಯ.

चक्षुर्गोचर ಚಕ್ಷುರ್ಗೋಚರ (वि०) ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವ, ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ. चक्षुषो गोचरः ।

चक्षुर्निरोध ಚಕ್ಷುರ್ನಿರೋಧ (पुं०) ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ತಡೆ, ನೋಟಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗುವ ಅಡಚಣೆ, ನೋಡಲು ಅಡ್ಡಿ. चक्षुषो निरोधः । "चक्षुर्निरोधो ब्राह्मणस्य" आप० ।

चक्षुर्मन्त्र ಚಕ್ಷುರ್ಮಂತ್ರ (पुं०) ಕಣ್ಣು ಕಟ್ಟು ಮಾಯ ಮಾಡುವುದು, ಅಭಿಚಾರಕಾರ್ಯ, ಮಾಟ, ಶೂನ್ಯ.

चक्षुर्मल ಚಕ್ಷುರ್ಮಲ (न०) ಕಣ್ಣಿನ ಕೊಳೆ, ನೇತ್ರದ ಮಲ, ಕಣ್ಣಿನ ಗೀಜು.

चक्षुर्वर्धनिका ಚಕ್ಷುರ್ವರ್ಧನಿಕಾ (स्त्री०) ಶಾಕದ್ವೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನದಿ. "महानदी च कौरव्य तथा मणिजला नदी । चक्षुर्वर्धनिका चैव नदी भरतसत्तम" भा० भीष्म० ११-३३ ।

चक्षुर्वहन ಚಕ್ಷುರ್ವಹನ (न०) ಬಲಮುರಿ ಗಿಡ.

चक्षुर्विषय ಚಕ್ಷುರ್ವಿಷಯ (पुं०) 1. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ರೂಪ, ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ದ್ರವ್ಯ. चक्षुषो विषयः । "उद्भूतरूपं नयनस्य गोचरो द्रव्याणि तद्वन्ति पृथक्त्वसंख्ये" भाषाप० । 2. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ಪ್ರದೇಶ. "गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत्" मनु० २-१९८ । 3. ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವಿಕೆ, ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವಿಕೆ.

चक्षुर्हन् ಚಕ್ಷುರ್ಹನ್ (वि०) ಕಣ್ಣಿನಿಂದಲೇ ಕೊಲ್ಲುವ, ನೋಟದಿಂದಲೇ ಸಾಯಿಸುವ. चक्षुषा हन्ति — हन (हिंसागत्योः) "क्विप्" । "त्वां तु चक्षुर्हणं प्राप्य दग्धो घोरेण चक्षुषा" भा० भीष्म० १२०-६८ ।

चक्षुष्मत् ಚಕ್ಷುಷ್ಮತ್ (वि०) ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ನೇತ್ರವುಳ್ಳ, ಉತ್ತಮವಾದ ಕಣ್ಣುಳ್ಳ. प्रशस्तं चक्षुरस्त्यस्य "मतुप्" (५-२-९४) । "तदा चक्षुष्मतां प्रीतिरासीत्समरसा द्वयोः" रघु० ४-१८ ।

चक्षुष्मत्ता ಚಕ್ಷುಷ್ಮತ್ತಾ (स्त्री०) ಉತ್ತಮವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ. चक्षुष्मतो भावः "तल्" (५-१-११९)। "चक्षुष्मत्ता तु शास्त्रेण सूक्ष्मकार्यार्थदर्शिना" रघु० ४-१३ । "त्वः" (५-१-११९) । **चक्षुष्मत्त्वम् ಚಕ್ಷುಷ್ಮತ್ತ್ವಮ್.**

चक्षुष्य ಚಕ್ಷುಷ್ಯ (पुं०) 1. ಕೇತಕವೃಕ್ಷ, ತಾಳೇಮರ. 2. ನುಗ್ಗೆಮರ. 3. ಪುಂಡರೀಕವೃಕ್ಷ, ಮಾವಿನಮರ. (न०) 4. ರಸಾಂಜನ. 5. ಸೌವೀರಾಂಜನ. (वि०) 6. ಸುಂದರವಾದ, ಅಂದವಾದ. 7. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಹಿತವಾದ. चक्षुषे हितम् "यत्" (५-१-५)। 8. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. चक्षुषि भवः "यत्" (५-१-६) । "चक्षुष्यः खलु महतां परैरलङ्घ्यः" माघ० ८-५७ । "चक्षुष्यः सुभगे पुण्डरीकवृक्षे रसाञ्जने । केतकेऽक्षिहिते चापि चक्षुष्या तु कुलत्थिका" मेदि० । "प्रियेऽक्षिजे तु चक्षुष्यः" विश्व० ।

चक्षुष्या ಚಕ್ಷುಷ್ಯಾ (स्त्री०) 1. ಸುಂದರಿ, 2. ಕುಳತ್ಥಾಂಜನ.

चक्षुस् ಚಕ್ಷುಸ್ (न०) 1. ನೇತ್ರ, ಕಣ್ಣು. चक्षतेऽनेन— चक्षिङ् (व्यक्तायां वाचि) "उसिः" (उ० २-११९) । "अभियाति नः सतृष एव चक्षुषो हरिरित्यखिद्यत नितम्बिनीजनः" माघ० १३-४६ । 2. ತೇಜಸ್ಸು, ಕಾಂತಿ.

चक्षूराग ಚಕ್ಷೂರಾಗ (पुं०) 1. ದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುವ ಅನುರಾಗ, ನೋಡಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುವ ಪ್ರೀತಿ चक्षषो रागः तदाकर्षकः अनुरागः । "पुरश्चक्षूरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता तनुग्लानिर्यस्य त्वयि समभवद्यत्र च तव" मालती० ६-१५ । 2. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಕೆಂಪು. "चक्षूरागः कोकिलेषु न परकलत्रेषु" काद० ।

चक्षूरोग ಚಕ್ಷೂರೋಗ (पुं०) ನೇತ್ರರೋಗ, ಕಣ್ಣಿನೊಳಗುಂಟಾಗುವ ಬೇನೆ. चक्षुषो रोगः । ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ ಅಲೆದಾಡಿ ದೇಹವು ಉಷ್ಣವಾಗಿರುವಾಗ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು ದೂರದ ವಸ್ತುವನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡುವುದು ನಿದ್ದೆ ಕೆಡುವುದು ಅತಿಯಾಗಿ ಅಳುವುದು ಕೋಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ದುಃಖ ಕ್ಲೇಶ ಅಭಿಘಾತ ಅತಿಯಾದ ಸಂಭೋಗ ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ನೇತ್ರರೋಗಗಳು ಉಂಟಾಗುವುವು.

"उष्णाभितप्तस्य जलप्रवेशात् दूरेक्षणात् स्वप्नविपर्ययाच्च। प्रसक्तसंरोदनकोपशोकक्लेशाभिघातादतिमैथुनाच्च" सुश्रुतं० उत्तरतं० १-२६।

ಈ ನೇತ್ರರೋಗಗವು:

ವಾತದೋಷದಿಂದ	..	10 ವಿಧ
ಪಿತ್ತದೋಷದಿಂದ	..	10 ,,
ಕಫದೋಷದಿಂದ	..	13 ,,
ರಕ್ತದೋಷದಿಂದ	..	16 ,,
ಸರ್ವದೋಷಗಳಿಂದ	..	25 ,,
ಬಾಹ್ಯಕಾರಣಗಳಿಂದ	..	2 ,,

ಈ ರೀತಿ ಎಪ್ಪತ್ತಾರು ವಿಧ. "वाताद्दश तथा पित्तात् कफाच्चैव त्रयोदश। रक्तात् षोडश विज्ञेयाः सर्वजाः पञ्चविंशतिः। तथा बाह्यौ पुनर्द्वौ च रोगाः षट्सप्ततिः स्मृताः" सुश्रुतं० उत्तरतं० १-२८, २९।

चङ्कुर ಚಂಕುರ (पुं०) 1. ರಥ, ಗಾಡಿ, ಬಂಡಿ. चङ्क (सौत्रो धातुः) "उरच्" (उ० १-३८)। 2. ವೃಕ್ಷ, ಮರ. "चङ्कुरः स्यात् रथे वृक्षे" मेदि०। 3. ಗಾಡಿ, ಸಂಚಾರಸಾಧನವಾದ ಮೋಟಾರು, ಬೈಸಿಕಲ್ಲು ಮುಂತಾದುವು. "चङ्कुरं धोरणं यानमात्रे" त्रिकाण्ड०।

चङ्क्रम ಚಂಕ್ರಮ (पुं०) 1. ಗಮನ, ನಡಗೆ. 2. ಓಡಾಟ, ತಿರುಗಾಟ. क्रमु (पादविक्षेपे) + यङ् "घञ्" (३-३-१८)। उपधावृद्धिर्न (७-३-३४)। "जानुभिः करसरोजसहायैः चङ्क्रमं चमदकुर्वत बालाः" चं० भा० १-७४। 3. ಭ್ರಮಣ, ಸುತ್ತುವುದು. "वितत्य वात्यामयचक्रचङ्क्रमान्" नैष० १-७३। क्रमु + यङ् "ल्युट्" (३-३-११५)। **चङ्क्रमणम् ಚಂಕ್ರಮಣವ್.**

चङ्क्रमण ಚಂಕ್ರಮಣ (वि०) ನಡೆಯುವ ಸ್ವಭಾವದ. क्रमु (पादविक्षेपे) + यङ् "युच्" (३-२-१५०)।

चङ्ग ಚಂಗ (वि०) 1. ಸುಂದರವಾದ, ಅಂದವಾದ. 2. ದಕ್ಷನಾದ, ಸಮರ್ಥನಾದ, ಚತುರನಾದ. चीयते — चिञ् (चयने) "डः" बाहु०। चम् अङ्गमस्य। शक०। "चङ्गस्तु शोभने दक्षे" मेदि०।

चङ्गल ಚಂಗಲ (न०) ಪಣ್ಯವೀಥಿ, ಅಂಗಡಿಯ ಬೀದಿ. "निर्मुटस्तु पण्याजीवकचङ्गले" त्रिकाण्ड०।

चञ्च ಚಂಚ (पुं०) ಮಕ್ಕರಿ, ಬುಟ್ಟಿ.

चञ्चत् ಚಂಚತ್ (वि०) ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ. चञ्चु (गतौ) "शतृ" (३-२-१२४)। "चञ्चद्भुजभ्रमितचण्डगदाभिघातसञ्चूर्णितोरुयुगलस्य सुयोधनस्य" वेणी० १-२१।

चञ्चतक ಚಂಚತಕ (वि०) ಚಲಿಸುವಂತೆ ಕಾಣುವ, ಹಾರಾಡುವಂತೆ ತೋರುವ. चञ्चत् "कन्" (वा० ५-४-३)।

चञ्चत्पुट ಚಂಚತ್ಪುಟ (पुं०) ಒಂದು ವಿಧ ತಾಳ. "ताले चञ्चत्पुटे ज्ञेयं गुरुद्वन्द्वं लघुप्लुतम्" सं० दा०।

चञ्चरिन् ಚಂಚರಿನ್ (पुं०) ಭ್ರಮರ, ದುಂಬಿ. चर (गतौ) + यङ् — "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–रिणी –ರಿಣೀ.**

चञ्चरीक ಚಂಚರೀಕ (पुं०) ಭ್ರಮರ, ದುಂಬಿ. चर (गतौ) "ईकन्" धातोर्द्वित्वम् नुम् च (उ० ४-२०)। "इन्दिन्दिरश्चञ्चरीको लोलम्बो बम्भरश्च सः" अम०। "अन्वयातामिव सुरतरोर्मञ्जरीं चञ्चरीकैः" हंस० २-१८।

चञ्चरीकावली ಚಂಚರೀಕಾವಲೀ (स्त्री०) ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** "यमौ रौ विख्याता चञ्चरीकावली गः" वृ० र०। ಯಗಣ ಮಗಣ ರಗಣದ್ವಯ ಮತ್ತು ಒಂದು ಗುರು. **ಇದರ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

य	म	र	र	गु
।ऽऽ	ऽऽऽ	ऽ।ऽ	ऽ।ऽ	ऽ

चञ्चल ಚಂಚಲ (पुं०) 1. ಕಾಮುಕ, ಸ್ತ್ರೀಲೋಲ. 2. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. चञ्चं गतिं लाति—ला (आदाने) "कः" (३-२-३)। "चञ्चलः कामुकेऽनिले" मेदि०। (स्त्री०) **–ला –ಲಾ.** 3. ಲಕ್ಷ್ಮೀ. (वि०)4. ಚಲಿಸುವ, ಸ್ಥಿರವಾಗಿಲ್ಲದ. चञ्चु (गतौ) "अलच्" बाहु०। "चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद् दृढम्" गीता ६-३४। 5. ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಮಿಂಚು. "चञ्चला तु तडिल्लक्ष्म्योः" मेदि०।

चञ्चा ಚಂಚಾ (स्त्री०) 1. ಜೊಂಡುಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರುಷ, ತೃಣಪುರುಷ. "चञ्चा तृणमयः पुमान्— चञ्चेव मनुष्यश्चञ्चा" सि० कौ०। चञ्चा "कन्" (५-३-९६)। कनो लुप् (५-३-९८)। "नृणां यं सेवमानानां संसारोऽप्यपवर्गति। तं जगत्यभजन्मर्त्यश्चञ्चा चन्द्रकलाधरम्"। 2. ಲಾಳದ ಗಿಡದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಚಾಪೆ.

चञ्चु ಚಂಚು (पुं०) 1. ಏರಂಡವೃಕ್ಷ, ಹರಳು ಗಿಡ. 2. ಚಿಟ್ಟಹರಳು ಗಿಡ. "चञ्चुः पञ्चाङ्गुले त्रोटयाम्" हेम०। (स्त्री०)3. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಕೊಕ್ಕು, ಹಕ್ಕಿಗಳ ಮೂತಿ. चञ्चति — चञ्चु (गतौ) "उः" बाहु०। वा "ऊङ्"।

चञ्चूः ಚಂಚೂಃ. "करयन्त्रणदन्तुरान्तरे व्यलिखत् चञ्चुपुटेन पक्षती" नैष० २-२। "नुनुदे तनुकण्डु पण्डितः पटुचञ्चूपुटकोटिकुट्टनैः" नैष० २-४।

चञ्चुभृत् ಚಂಚುಭೃತ್ (पुं०) ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. चञ्चुं बिभर्ति—डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "क्विप्" (३-२-६१)। "पक्षी तु नाडीचरणः स्याच्चञ्चुभृदनेकजः" त्रिकाण्ड०।

चञ्चुमत् ಚಂಚುಮತ್ (पुं०) ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. चञ्चुरस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–मती –ಮತೀ.**

चञ्चुर ಚಂಚುರ (वि०) ದಕ್ಷನಾದ, ಸಮರ್ಥನಾದ, ಚತುರನಾದ. चञ्चु (गतौ) "उरच्" (उ० १-४१)।

चञ्चुल ಚಂಚುಲ (पुं०) ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಮಹರ್ಷಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "उदुम्बराहृचभिष्णातास्तारकायणचञ्चुलाः" हरिवं०।

चञ्चुसूचि ಚಂಚುಸೂಚಿ (पुं०) ಕಾರಂಡವ ಪಕ್ಷಿ. चञ्चुः सूचिरिव यस्य। स्त्रियाम् वा "ङीप्"।

चट – भेदने (चुरा० उभ० सक० से०)। चाटयति, –ते। अचीचटत्, –त। ಭೇದಿಸು, ಒಡೆ, ಬೇರ್ಪಡಿಸು.

उद्+चट=उच्चाटयति। उच्चाटनम्। उच्चाटनीयः। 1. ಪ್ರೇರಿಸು, ನೂಕು, ತಳ್ಳು, ಓಡಿಸು. 2. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾರಿಸು, ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು. "उच्चाटनीयः करतालिकानां दानादिदानीं भवतीभिरेषः" नैष० ३-७।

चटक ಚಟಕ (पुं०) 1. ಗುಬ್ಬಚ್ಚಿ. चटति भिनत्ति धान्यादिकम्—चट (भेदने) "क्विन्" (उ० २-३३। स्त्रियाम् अजादि० "टाप्" (४-१-४)। **चटका ಚಟಕಾ.** स्वार्थे "कः" **चटककः ಚಟಕಕಃ.** (न०) 2. ಹಿಪ್ಪಲಿ.

चटका ಚಟಕಾ (स्त्री०) 1. ಹೆಣ್ಣು ಗುಬ್ಬಚ್ಚಿ. चटकस्य स्त्री—अजादि० "टाप्" (४-१-४)। 2. ಗುಬ್ಬಚ್ಚಿಯ ಹೆಣ್ಣುಮರಿ. चटकाया अपत्यं स्त्री—चटका "ऐरक्" (४-१-१२८)। तस्य लुक् (वा० ४-१-१२८)। टापो लुक् (१-२-४९)। "टाप्" (४-१-४)। स्वार्थे **चटकका ಚಟಕಕಾ, चटकिका ಚಟಕಿಕಾ.**

चटकामुख ಚಟಕಾಮುಖ (न०) ಗುಬ್ಬಚ್ಚಿಯ ಮುಖದಂತೆ ತುದಿಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಅಸ್ತ್ರ. चटकाया मुखमिव मुखं यस्य।

चटकाशिरस् ಚಟಕಾಶಿರಸ್ (पुं०) ಹಿಪ್ಪಲಿಯ ಬೇರು. चटकाया शिर इव। "सर्वे सान्ता अदन्ताः स्युः" ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ **चटकाशिरः ಚಟಕಾಶಿರಃ** ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವೂ ಉಂಟು. "ग्रन्थिकं पिप्पलीमूलं चटकाशिर इत्यपि" अम०। "शिरो ना पिप्पलीमूले" इति रभसः।

चटु ಚಟು (पुंन०) 1. ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತು, ಚಾಟುವಾಕ್ಯ. चट (भेदने) "कुः" (उ० १-३७)। "छायां निजस्त्रीचटुलालसानां मदेन किञ्चिच्चटुलाऽलसानाम्" माघ० ४-६। 2. ಹೊಟ್ಟೆ. 3. ವ್ರತಿಗಳ ಒಂದು ವಿಧ ಆಸನ. "चटुश्चाटौ पिचण्डे च व्रतिनामासने पुमान्" मेदि०।

चटुक ಚಟುಕ (पुं०) ದ್ರವವಸ್ತುವನ್ನು ಇಡುವ ಒಂದು ಮರದ ಪಾತ್ರೆ.

चटुल ಚಟುಲ (वि०) 1. ಚಂಚಲವಾದ, ಸ್ಥಿರವಾಗಿಲ್ಲದ. चट (भेदने) "उलच्" बाहु०। "आयस्तमैक्षत जनश्चटुलाग्रपादं गच्छन्तमुच्चलितचामरचारुमश्वम्" माघ० ५-६। 2. ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತು, ಸವಿಮಾತು, ಪುಸಲಾಯಿಸುವ ಮಾತು. "पुरुषश्चटुलानि कामिनीनां कुरुते यानि रहो न तानि पश्चात्" बृहत्सं० ७४-१६। (स्त्री०) **–ला –ಲಾ.** 3. ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಮಿಂಚು.

चटूल्लोल ಚಟೂಲ್ಲೋಲ (वि०) 1. ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವ. चटौ उल्लोलः। 2. ಚಂಚಲವಾದ, ಸ್ಥಿರವಾಗಿಲ್ಲದ. 3. ಸುಂದರವಾದ.

चडि – कोपे (भ्वा० आत्म० अक० से०)। चण्डते। चचण्डे। अचण्डिष्ट। ರೇಗು, ಸಿಟ್ಟುಮಾಡು, ಕೋಪಿಸಿಕೊ.

चडि – कोपे (चुरा० उभ० अक० से०)। चण्डयति, –ते। ಕೋಪಿಸಿಕೊ, ಸಿಟ್ಟುಮಾಡು.

चण – दाने (भ्वा० पर० सक० से०)। चणति। चचाण। अचाणीत्, अचणीत्। ಕೊಡು, ದಾನಮಾಡು.

चण ಚಣ (पुं०) ಚಣಕ, ಕಡಲೆ. चण (दाने) "घञ्" (३-३-१९)।

चणक ಚಣಕ (पुं०) 1. ಕಡಲೆ. चण्यते—चण (दाने) "क्वुन्" (उ० २-३२)। "कार्पासमाषचणकाः पुरन्दरहुताशभक्ताश्च" बृहत्सं० १५-१४। 2. ಒಬ್ಬ ಋಷಿ, ಚಾಣಕ್ಯನ ತಂದೆ.

चणकरोटिका ಚಣಕರೋಟಿಕಾ (स्त्री०) ಕಡಲೆ ಹಿಟ್ಟಿನ ಹೋಳಿಗೆ.

चणकात्मज ಚಣಕಾತ್ಮಜ (पुं०) ಚಣಕನ ಮಗ, ಚಾಣಕ್ಯ, ಕೌಟಿಲ್ಯ.

चण्ड ಚಂಡ (पुं) 1. ಹುಣಿಸೆಮರ. 2. ಒಬ್ಬ ಯಮ ಕಿಂಕರ. 3. ಒಬ್ಬ ದೈತ್ಯ. चडि (कोपे) "अच्" (३-१-१३४)। "चण्डतुण्डौ महासुरौ" देवीमा०। (वि०) 4. ಬಹಳ ಕೋಪವುಳ್ಳ. "अथैकधेनोरपराध-चण्डाद्गुरोः कृशानुप्रतिमाद्बिभेषि" रघु० २-४९। 5. ಬಹಳ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ, ಉಗ್ರವಾದ. "दहन्तमिव तीक्ष्णांशुं चण्डवायुसमीरितम्" भा० आदि० ३२-२३२। (स्त्री०) **चण्डा ಚಂಡಾ.** 6. ದುರ್ಗಾದೇವಿ. 7. ಕರಿಯ ಕಚೋರ. 8. ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಅಷ್ಟಶಕ್ತಿಗಳಲ್ಲೊಂದು ಭೇದ. ["चण्डनायिका" ನೋಡಿ.] 9. ಬಿಳಿಗರಿಕೆ. **चण्डी ಚಂಡೀ.** 10. ದುರ್ಗಾದೇವಿ. 11. ಕೋಪ ಸ್ವಭಾವದ ಹೆಂಗಸು, ಸುಲಭವಾಗಿ ಕೋಪಗೊಳ್ಳುವ ಹೆಂಗಸು. 12. ಉದ್ದಾಲಕ ಋಷಿಯ ಪತ್ನಿ. 13. ಹಿಂಸಿಸುವ ಹೆಂಗಸು. "चण्डो ना तिन्तिडीवृक्षे यमकिंकरदैत्ययोः। चण्डी कात्यायनीदेव्यां हिंस्रकोपनयोषितोः। चण्डा धनहरी शङ्खपुष्प्योस्त्रिष्वतिकोपने। तीव्रेऽपि" मेदि०।

चण्डकर ಚಂಡಕರ, –किरण –ಕಿರಣ, –भानु –ಭಾನು (पुं०) ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯ. चण्डास्तीक्ष्णाः कराः किरणाः भानवो वा अस्य। "चण्डकर-किरणमण्डलबोधितपुण्डरीकवनरुचिलुण्टाकलोचन" रघु० ग०।

चण्डकौशिक ಚಂಡಕೌಶಿಕ (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ಋಷಿ, ಕಕ್ಷೀವಂತನ ಮಗ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬೃಹದ್ರಥರಾಜನು ಜರಾಸಂಧನನ್ನು ಪಡೆದನು. (न०)2. ಚಂಡಕೌಶಿಕವೆಂಬ ಒಂದು ನಾಟಕ. चण्डः कौशिको विश्वामित्रः वर्ण्यत्वेनास्त्यत्र "अच्" (५-२-१२७)।

चण्डता ಚಂಡತಾ (स्त्री०) ಉಗ್ರವಾಗಿರುವಿಕೆ, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುವಿಕೆ. चण्डस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "त्वः" (५-१-११९)। –त्वम् –ತ್ವಮ್.

चण्डतुण्डक ಚಂಡತುಂಡಕ (पुं०) ಗರುಡನ ಮಗ. "सुवर्णचूडो नागाशो दारुणश्चण्डतुण्डकः" भा० उद्योग० १०१-९।

चण्डनायिका ಚಂಡನಾಯಿಕಾ (स्त्री०) ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಅಷ್ಟಶಕ್ತಿಗಳಲ್ಲೊಂದು ಭೇದ. "उग्रचण्डा प्रचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका। चण्डा चण्डवती चैव चामुण्डा चण्डिका तथा। आभिः शक्तिभिरष्टाभिः सततं परि-वेष्टिताम्। चिन्तयेत्सततं दुर्गां धर्मकामार्थमोक्षदाम्" देवीपु०।

चण्डवती ಚಂಡವತೀ (स्त्री०) ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಅಷ್ಟಶಕ್ತಿಗಳಲ್ಲೊಂದು ಭೇದ. ["चण्डनायिका" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] चण्डश्चण्डता विद्यतेऽस्याम् "मतुप्" (५-२-९४)।

चण्डवर्मन् ಚಂಡವರ್ಮನ್ (पुं०) ಒಬ್ಬ ರಾಜಕುಮಾರ.

चण्डवृत्ति ಚಂಡವೃತ್ತಿ (वि०) ತನ್ನ ದಾರಿಯನ್ನೇ ಹಿಡಿಯುವುದರಲ್ಲಿ ಹಟವುಳ್ಳ, ಹಟಮಾರಿತನದ, ಪಟ್ಟುಬಿಡದೆ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ನಡೆಯುವ.

चण्डवृष्टि ಚಂಡವೃಷ್ಟಿ (स्त्री०) ಭಯಂಕರವಾದ ಮಳೆ, ಸಿಡಿಲು ಗುಡುಗುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಳೆ. चण्डा वृष्टिः।

चण्डवृष्टिप्रयात ಚಂಡವೃಷ್ಟಿಪ್ರಯಾತ (पुं०) ದಂಡಕದ ಒಂದು ಭೇದ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** ನಗಣದ್ವಯ ಅನಂತರ ಏಳು ರಗಣಗಳು. "यदिह नयुगलं ततःसप्तरेफाः तदा चण्डवृष्टिप्रयातो भवेद्दण्डकः" वृ० र०। **ಇದರ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

न न र र र र र र र

III III UIU UIU UIU UIU UIU UIU UIU

ಉದಾ: "जलधररुचिरां भुजङ्गेन्द्रभोगाभचञ्चद्भुजाविद्ध-शूलायुधास्त्रप्रभाम्"।

चण्डा ಚಂಡಾ (स्त्री०) "चण्ड" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

चण्डांशु ಚಂಡಾಂಶು (पुं०) ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯ. चण्डास्तीक्ष्णा अंशवो यस्य। "चण्डांशोर्निशि का कथा रघुपते चन्द्रोऽयमुज्जृम्भते" हनु० ना०।

चण्डात ಚಂಡಾತ (पुं०) ಗನ್ನೇರಳೆ ಗಿಡ. चण्डमतति — अत (सातत्यगमने) "अण्" (३-२-१)।

चण्डातक ಚಂಡಾತಕ (न०) ಅರತೊಡೆಯವರೆಗಿನ ಹೆಂಗಸರ ಉಡುಗೆ, ಮಂಡಿಯ ಮೇಲಿನ ಒಳಲಂಗ. चण्डां कोपनां स्त्रियमतति — अत (सातत्यगमने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

चण्डाल ಚಂಡಾಲ (पुं०) 1. ನಿಮ್ನವರ್ಗದವನು, ಒಬ್ಬ ಬೆರಕೆ ಜಾತಿಯವನು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಶೂದ್ರನಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿದವನು. चण्डते कुप्यति—चडि (कोपे) "आलच्" (उ० १-११४)। "शूद्रादायोगवः क्षत्ता चण्डालश्चाधमो मतः। वैश्यराजन्यविप्रासु जायन्ते वर्णसंकराः" मनु० १०-१२। "गृह्यतामर्जितमिदं भार्यातनयविक्रयात्। शेषस्यार्थे करिष्यामि चण्डालेऽप्यात्मविक्रयम्" चण्डकौ०। (वि०) 2. ಕ್ರೂರಕರ್ಮವುಳ್ಳವನು, ಭಯಂಕರವಾದ ಕಾರ್ಯವುಳ್ಳವನು. चण्डान् क्रूरान् शरान् आलाति

आदत्ते। "चण्डालस्ते विषमविशिखः स्पृश्यते दृश्यते न" नैष० ९-१५६।

चण्डालता ಚಂಡಾಲತಾ (स्त्री०) ಚಂಡಾಲತ್ವ, ಚಂಡಾಲನ ಸ್ಥಿತಿ, ಚಂಡಾಲನಾಗಿರುವಿಕೆ. चण्डालस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "त्वः" (५-१-११९)। **–त्वम् –ತ್ವಮ್.**

चण्डालवल्लकी ಚಂಡಾಲವಲ್ಲಕೀ (स्त्री०) ಚಂಡಾಲನ ವೀಣೆ. चण्डालस्य वल्लकी।

चण्डालिका ಚಂಡಾಲಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಚಂಡಾಲನ ವೀಣೆ. 2. ಒಂದು ಲತೆ. 3. ಪಾರ್ವತಿ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ. 4. ಕಿನ್ನರ ಹೆಂಗಸು. "चण्डालिका किन्नरायामुमायामोषधीभिदि" मेदि०।

चण्ड ಚಂಡಿ (स्त्री०) ಪಾರ್ವತಿ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ. चडि (कोपे) "इन्" (उ० ४-११७)।

चण्डिका ಚಂಡಿಕಾ (स्त्री०) ಪಾರ್ವತಿ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ. चण्डी स्वार्थे "कः"। चडि (कोपे) "ण्वुल्" (३-१-१३३) वा।

चण्डिकागृह ಚಂಡಿಕಾಗೃಹ (न०) ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಗುಡಿ.

चण्डिकालय ಚಂಡಿಕಾಲಯ (पुं०) ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಗುಡಿ.

चण्डिल ಚಂಡಿಲ (पुं०) 1. ಚಕ್ರೋತದ (ಸೊಪ್ಪಿನ) ಗಿಡ. 2. ನಾಪಿತ, ನಾಯಿಂದ. चडि (कोपे) "इलच्" बाहु०।

चण्डी ಚಂಡೀ (स्त्री०) 1. ದುರ್ಗಾದೇವಿ, ಪಾರ್ವತಿ. चण्ड वा "ङीप्" (४-१-४५)। 2. ಕೋಪವುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. "सा किलाश्वासिता चण्डी भर्त्रा तत्संश्रुतौ वरौ" रघु० १२-५। 3. ಉದ್ದಾಲಕನ ಪತ್ನಿ.

चण्डीकुसुम ಚಂಡೀಕುಸುಮ (पुं०) ಕೆಂಪುಗನ್ನೇರಳೆ ಗಿಡ. चण्डीप्रीतिकरं कुसुमं यस्य।

चण्डीपति ಚಂಡೀಪತಿ, चण्डिकापति ಚಂಡಿಕಾಪತಿ (पुं०) ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ, ಶಂಕರ.

चण्डीश ಚಂಡೀಶ, –ईश्वर –ಈಶ್ವರ (पुं०) ಪರಮೇಶ್ವರ, ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ. चण्डचा ईशः ईश्वरो वा। "पुण्यं यायास्त्रिभुवनगुरोर्धाम चण्डीश्वरस्य" मेघ० १-३३।

चण्डु ಚಂಡು (पुं०) ಮೂಷಿಕ, ಇಲಿ. चडि (कोपे) "उः" बाहु०।

चण्डेश्वर ಚಂಡೇಶ್ವರ (पुं०) ಕೆಂಪು ದೇಹವುಳ್ಳ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಒಂದು ರೂಪ. "चण्डेश्वरं रक्ततनुं त्रिनेत्रम्" तन्त्रसा०।

चण्डोग्रशूलपाणि ಚಂಡೋಗ್ರಶೂಲಪಾಣಿ (पुं०) ಪರಮೇಶ್ವರನ ಒಂದು ಮೂರ್ತಿ. "चण्डोग्रशूलपाणेश्च मन्त्रः सर्वार्थसाधकः" तन्त्रसा०।

चतुर् ಚತುರ್ (त्रि० ब० व०) 1. ನಾಲ್ಕು. 2. ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಕೂಡಿದ. चते (याचने) "उरन्" (उ० ५-५८)। **ಇದರ ಲಿಂಗತ್ರಯದ ರೂಪಗಳು:** (पुं०) चत्वारः चतुरः चतुर्भिः चतुर्भ्यः चतुर्भ्यः चतुर्णाम् चतुर्षु। "चत्वारो वयमृत्विजः स भगवान् कर्मोपदेष्टा हरिः" वेणी० १-२५। (स्त्री०) चतस्रः चतस्रः चतसृभिः चतसृभ्यः चतसृभ्यः चतसृणाम् चतसृषु। "तासामाद्याश्चतस्रस्तु निन्दितैकादशी च या" मनु० ३-४७। (न०) चत्वारि चत्वारि ಉಳಿದುವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ರೂಪಗಳಂತಾಗುವುವು. (अव्य०) 3. ನಾಲ್ಕಾವೃತ್ತಿ, ನಾಲ್ಕು ಸಲ.

चतुःकूटा ಚತುಃಕೂಟಾ (स्त्री०) ಶ್ರೀವಿದ್ಯೆಯ ಒಂದು ಮಂತ್ರ. "चतुःकूटा महाविद्या शङ्करेण प्रपूजिता" तन्त्रसा०।

चतुःपञ्च ಚತುಃಪಂಚ, चतुष्पञ्च ಚತುಷ್ಪಂಚ (वि०) ನಾಲ್ಕು ಅಥವಾ ಐದು. चत्वारः पञ्च वा। "अजानतामिवान्योन्यं चतुःपञ्चावशेषिताः" भाग० १-१५-२३।

चतुःपञ्चाश ಚತುಃಪಂಚಾಶ, चतुष्पञ्चाश ಚತುಷ್ಪಂಚಾಶ (वि०) ಐವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ. चतुःप(ष्प)-ञ्चाशत् "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–पञ्चाशी –ಪಂಚಾಶೀ.**

चतुःप (ष्प) ञ्चाशत् ಚತುಃಪಂ (ಷ್ಪಂ) ಚಾಶತ್ (स्त्री०) 1. ಐವತ್ತನಾಲ್ಕು. चतुरधिका पञ्चाशत्। (वि०) 2. ಐವತ್ತನಾಲ್ಕರಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಐವತ್ತನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ.

चतुःशाल ಚತುಃಶಾಲ (न०) ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಮನೆಗಳು. चतसृणां शालानां समाहारः। "एकग्रामे चतुःशाले दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे। पतिना नीयमानायाः पुरःशुक्रो न दुष्यति" ज्योतिषम्।

चतुःषष्टि ಚತುಃಷಷ್ಟಿ (स्त्री०) 1. ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕು. चतुरधिका षष्टिः। (वि०) 2. ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕರಿಂದ ಕೂಡಿದ. चतुःषष्टि — पूरणे "डट्" (५-२-४८)। **–षष्टः –ಷಷ್ಟಃ.** ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ.

चतुःषष्टिकला ಚತುಃಷಷ್ಟಿಕಲಾ (स्त्री०) ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕು ಕಲೆಗಳು. ["कला" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

चतुःषष्टितम ಚತುಃಷಷ್ಟಿತಮ (वि०) ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ. चतुःषष्टि—पूरणे "डट्" (५-२-४८)। डटः वा "तमट्" (५-२-५६)। पक्षे **–षष्टः –ಷಷ್ಟಃ.**

चतुःसप्तति ಚತುಃಸಪ್ತತಿ (स्त्री०) 1. ಎಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು. चतुरधिका सप्ततिः। (वि०) 2. ಎಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕುಳ್ಳ, ಎಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕರಿಂದ ಕೂಡಿದ. चतुःसप्तति—पूरणे "डट्" (५-२-४८)। **–सप्ततः –ಸಪ್ತತಃ.**

चतुःसप्ततितम ಚತುಃಸಪ್ತತಿತಮ (वि०) ಎಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ. चतुःसप्तति — पूरणे "डट्" (५-२-४८)। डटः वा "तमट्" (५-२-५६)। पक्षे **–सप्ततः –ಸಪ್ತತಃ.**

चतुर ಚತುರ (पुं०) 1. ಗಜಶಾಲೆ, ಆನೆಯ ಕರವಟ್ಟಿಗೆ. 2. ಗುಂಡಾದ ತಲೆದಿಂಬು. 3. ನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ. चते (याचने) "उरच्" (उ० १-३८)। **ಇವನ ಲಕ್ಷಣ:** "वाक्चेष्टाव्यङ्गघसमागमश्चतुरः" रसमं०। ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಮಾತು ಮತ್ತು ಆಂಗಿಕವ್ಯಾಪಾರ ಇವುಗಳಿಂದ ಸಮಾಗಮವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು ಚತುರ ನಾಯಕನು. **ಉದಾ:** (1) "तमोजटाले हरिदन्तराले काले निशायास्तव निर्गतायाः। तटे नदीनां निकटे वनानां घटेत शातोदरि कः सहायः?"। (2) "कान्ते कनकजम्बीरं करे कमपि कुर्वति। अपारनिश्चले भानौ बिन्दुमिन्दुमुखी ददौ"। (वि०) 4. ನಿಪುಣ, ಜಾಣ. 5. ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನಾದ, ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾದ. 6. ಚುರುಕಾಗಿರುವ, ಚಟುವಟಿಕೆಯುಳ್ಳ. 7. ಸುಂದರವಾದ. 8. ತಕ್ಕುದಾದ, ಯೋಗ್ಯವಾದ. (अव्य०) 9. ಚುರುಕಾಗಿ. 10. ಜಾಣತನದಿಂದ.

चतुरंशा ಚತುರಂಶಾ (स्त्री०) ವರ್ಣವೃತ್ತದ ಒಂದು ಭೇದ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** ನಗಣ ಯಗಣ ನಗಣ ಯಗಣ. ಈ ಲಕ್ಷಣದ ವೃತ್ತಕ್ಕೆ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ "कुसुमविचित्रा" ಎಂಬ ಹೆಸರು. "नयसहितौ न्यौ कुसुमविचित्रा" वृ० र०। **ಇದರ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

न	य	न	य
।।।	।ऽऽ	।।।	।ऽऽ

चतुरंग ಚತುರಂಗ (न०) 1. ಆನೆ ಕುದುರೆ ರಥ ಮತ್ತು ಪದಾತಿ (ಕಾಲಾಳು) ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೈನ್ಯ. चत्वारि अङ्गानि यस्य। "प्रयातोऽस्मि नरव्याघ्र बलेन महतावृतः। क्लृप्तेन चतुरङ्गेण यत्तेन जितकाशिना" भा० वन० २०-१४। 2. ಚತುರಂಗವೆಂಬ ಒಂದು ಆಟ, ಕೆಂಪು ಹಸುರು ಹಳದಿ ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣಗಳ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಕಾಯಿಗಳನ್ನು ಸೇನೆಗಳಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ನಾಲ್ವರು ಆಡುವ ಒಂದು ವಿಧ ವಿನೋದದ ಆಟ. [ವಿವರಕ್ಕೆ "ತಿಥ್ಯಾದಿತತ್ತ್ವ" ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

चतुरङ्गिन् ಚತುರಂಗಿನ್ (वि०) ಆನೆ ಕುದುರೆ ರಥ ಪದಾತಿರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕು ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. चत्वारि अङ्गानि भूम्ना सन्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "चालयन् वसुधां चेमां बलेन चतुरङ्गिणा" भा० आदि० १०१-२५।

चतुरङ्गुल ಚತುರಂಗುಲ (पुं०) 1. ಕಕ್ಕೆಗಿಡ. चतस्रोऽङ्गुलयः प्रमाणमस्य पर्वणः — अङ्गुलि — "अच्" (५-४-८६)। "आरग्वधे राजवृक्षसंपाकचतुरङ्गुलाः" अम०। (वि०) 2. ನಾಲ್ಕು ಅಂಗುಲಗಳ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ, ನಾಲ್ಕು ಬೆರಳುಗಳ ಅಗಲತೆಯುಳ್ಳ. चतस्रोऽङ्गुलयः प्रमाणमस्य। "चतुरङ्गुलमात्रोऽपि नावकाशः स विद्यते" रामा०।

चतुरता ಚತುರತಾ (स्त्री०) 1. ಜಾಣನಾಗಿರುವಿಕೆ. 2. ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವಿಕೆ. 3. ಚುರುಕಾಗಿರುವಿಕೆ. चतुरस्य भावः "तल्" (५-१-११९)।

चतुरन्त ಚತುರಂತ (वि०) ನಾಲ್ಕು ಸಮುದ್ರಗಳ ಮೇರೆಯುಳ್ಳ, ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮುದ್ರಗಳೇ ಎಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ. चत्वारः समुद्राः अन्तो यस्य। स्त्रियाम् **चतुरन्ता ಚತುರಂತಾ.** "भूत्वा चिराय चतुरन्तमहीसपत्नी दौष्यन्तिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य। भर्त्रा तदर्पितकुटुम्बभरेण सार्धं शान्ते करिष्यसि पदं पुनराश्रमेऽस्मिन्" शाकु० ४-१९।

चतुरशीति ಚತುರಶೀತಿ (स्त्री०) 1. ಎಂಬತ್ತನಾಲ್ಕು. चतुरधिका अशीतिः। (वि०) 2. ಎಂಬತ್ತನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ. पूरणे "डट्" (५-२-४८)। **चतुरशीतः ಚತುರಶೀತಃ-** ಎಂಬತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ. डटः वा "तमट्" (५-२-५६)। **चतुरशीतितमः ಚತುರಶೀತಿತಮಃ.** स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–अशीती –ಅಶೀತೀ. –अशीतितमी –ಅಶೀತಿತಮೀ.**

चतुरस्र ಚತುರಸ್ರ (वि०) 1. ನಾಲ್ಕು ಕೋಣಗಳುಳ್ಳ, ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ. चतस्रोऽस्राः कोणा यस्य। "मनुष्यवाह्यं चतुरस्रयानमध्यास्य कन्या परिवारशोभि" रघु० ६-१०। 2. ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆಯಿಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿರುವ. "बभूव तस्याश्चतुरस्रशोभि वपुर्विभक्तं नवयौवनेन" कुमा० १-३२।

चतुरात्मन् ಚತುರಾತ್ಮನ್ (पुं०) ವಿಷ್ಣು, ಪರಮೇಶ್ವರ, ನಾರಾಯಣ. चत्वारः वासुदेव-संकर्षण-प्रद्युम्नानिरुद्ध रूपाः आत्मानः स्वरूपाणि अस्य । "वासुदेवादिरूपत्वात् चतुरात्मेति कथ्यते" इति निरुक्तिः । "चतुरात्मा चतुर्व्यूहः चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः" वि० स० । चत्वारो बुद्ध्यादयः आत्मानो यस्य वा ।

चतुरानन ಚತುರಾನನ (पुं०) ಚತುರ್ಮುಖ, ಬ್ರಹ್ಮ. चत्वारि आननानि अस्य । "इतरतापशतानि यथेच्छया वितर तानि सहे चतुरानन । अरसिके तु रहस्यनिवेदनं शिरसि मालिख मालिख मालिख" उद्भ० ।

चतुराश्रम ಚತುರಾಶ್ರಮ (न०) ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ, ಗಾರ್ಹಸ್ಥ್ಯ, ವಾನಪ್ರಸ್ಥ ಮತ್ತು ಸಂನ್ಯಾಸಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಆಶ್ರಮಗಳು. चतुर्णामाश्रमाणां समाहारः । "चत्वार आश्रमाश्चैव ब्राह्मणस्य प्रकीर्तिताः । गार्हस्थ्यं ब्रह्मचर्यं च वानप्रस्थं तु भिक्षुकम्" । ಈ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಆಶ್ರಮಗಳಿಂದ ವಿಪ್ರನು ದಶವಿಧ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. "चतुर्भिरपि चैवैतैर्नित्यमाश्रमिभिर्द्विजैः । दशलक्षणको धर्मः सेवितव्यः प्रयत्नतः" मनु० ६-९१ ।

चतुरूषण ಚತುರೂಷಣ (न०) ಹಿಪ್ಪಲಿ, ಹಿಪ್ಪಲಿ ಬೇರು, ಶುಂಠಿ ಮತ್ತು ಮೆಣಸು. चतुर्णामूषणानां समाहारः । "त्र्यूषणं सकणामूलं कथितं चतुरूषणम् । व्योषस्येव गुणाः प्रोक्ताः अधिकाश्चतुरूषणे" भावप्र० ।

चतुर्गण ಚತುರ್ಗಣ (पुं०) ನಾಲ್ಕರ ಒಂದು ಗುಂಪು, ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿಗಳ ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ವಸ್ತುಗಳ ಗುಂಪು. चतुर्णां गणः ।

चतुर्गति ಚತುರ್ಗತಿ (पुं०) ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಮೇಶ್ವರ. चतुर्णामाश्रमधर्माणामाश्रमिणां वा गतिराश्रयः । उपासकाभियोगतारतम्यकृतक्रमाच्चतस्रो गतयः प्राप्तयोऽस्मिन् वा । "चतस्रः प्राप्तयो यस्मिन् भक्तानां स चतुर्गतिः" इति निरुक्तिः । "चतुर्मूर्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः" वि० स० ।

चतुर्गुण ಚತುರ್ಗುಣ (वि०) ನಾಲ್ಕರಷ್ಟು ಅಧಿಕವಾದ, ನಾಲ್ಮಡಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ, चत्वारो गुणा यस्य ।

चतुर्जातक ಚತುರ್ಜಾತಕ (न०) ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ (ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ) ಯಾಲಕ್ಕಿ ಚಾಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ನಾಗಕೇಸರ (ನಾಗಸಂಪಿಗೆ) ಈ ನಾಲ್ಕರ ಗುಂಪು. चतुर्णां जातकानां समाहारः । "त्रिकटुचतुर्जातककुस्तुम्बुरुमिश्रं खादेत्" सुश्रुत० ।

चतुर्णवति ಚತುರ್ಣವತಿ (स्त्री०) 1. ತೊಂಬತ್ತನಾಲ್ಕು. चतुर्भिरधिका नवतिः । (वि०) 2. ತೊಂಬತ್ತನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ. चतुर्भिरधिका नवतिर्यस्य । चतुर्णवति पूरणे "डट्" (५-२-४८) । (वि०) **चतुर्णवतः ಚತುರ್ಣವತಃ.** ತೊಂಬತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ. डटो वा "तमट्" (५-२-५६) । **चतुर्णवतितमः ಚತುರ್ಣವತಿತಮಃ.** स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५) । **चतुर्णवती ಚತುರ್ಣವತೀ. चतुर्णवतितमी ಚತುರ್ಣವತಿತಮೀ.**

चतुर्थ ಚತುರ್ಥ (वि०) ನಾಲ್ಕನೆಯ. चतुर्णां पूरणः "डट्" (५-२-४८) । "थुक्" (५-२-५१) । "चतुर्थोपायसाध्ये तु रिपौ सान्त्वमपक्रिया" माघ० २-५४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५) । **चतुर्थी ಚತುರ್ಥೀ.**

चतुर्थी ಚತುರ್ಥೀ (स्त्री०) 1. ಚತುರ್ಥೀ ತಿಥಿ, ಪಕ್ಷದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನ. ಈ ತಿಥಿಯು ಚಂದ್ರನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಲೆಯು ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವ ದಿವಸ. ಈ ದಿವಸದ ಚಂದ್ರನನ್ನು ನೋಡಕೂಡದೆಂಬ ವಚನವಿರುವುದು. "चतुर्थ्यामुदितश्चन्द्रो नेक्षितव्यः कदाचन"। 2. (ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ) ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿಭಕ್ತಿ. "चतुर्थी संप्रदाने" (२-३-१३) ।

चतुर्थक ಚತುರ್ಥಕ (पुं०) ನಾಲ್ಕು ದಿನಗಳಿಗೊಂದಾವೃತ್ತಿ ಬರುವ ಜ್ವರ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಜ್ವರ. "दिनत्रयमतिक्रम्य यः स्यात् स हि चतुर्थकः" ।

चतुर्दन्त ಚತುರ್ದಂತ (पुं०) ಐರಾವತ, ಇಂದ್ರನ ಆನೆ. चत्वारो दन्ता अस्य । "ऐरावणोऽभ्रमातङ्गश्चतुर्दन्तोऽर्कसोदरः" अभि० चि० । "चतुर्दन्तगजारूढो वज्री कुलिशभृत्करः" वि० ध० ।

चतुर्दश ಚತುರ್ದಶ (वि०) ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ. चतुर्दशन् "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–दशी –ದಶೀ.**

चतुर्दशन् ಚತುರ್ದಶನ್ (पुं० ब० व०) ಹದಿನಾಲ್ಕು. चतुर्भिरधिका दश । "सप्ततन्तुजन्मा चतुर्दश जगन्ति यशःपटश्च" नैष० ११-१०० ।

चतुर्दशभुवन ಚತುರ್ದಶಭುವನ (न०) ಭೂಲೋಕ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳು. चतुर्दशानां भुवनानां समाहारः । पात्रा० न "ङीप्"(वा० २-४-१७)।

ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳು : (1) भूलोकः (2) भुवर्लोकः (3) स्वर्लोकः (4) महर्लोकः (5) जनोलोकः (6) तपोलोकः (7) सत्यलोकः ಇವು ಏಳು ಊರ್ಧ್ವ

ಲೋಕಗಳು. (1) अतलम् (2) वितलम् (3) सुतलम् (4) तलातलम् (5) महातलम् (6) रसातलम् (7) पातालम् ಇವು ಏಳು ಅಧೋಲೋಕಗಳು. ಈ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳೂ ವಿರಾಟ್ ಪುರುಷನ ಅವಯವಗಳಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿವೆ. "स एव पुरुषस्तस्मादण्डं निर्भिद्य निर्गतः। सहस्रोर्वङ्घ्रिबाह्वक्षः सहस्राननशीर्षवान्। यस्येहावयवैर्लोकान् कल्पयन्ति मनीषिणः॥ कटयादिभिरधः सप्त सप्तोर्ध्वं जघनादिभिः। पुरुषस्य मुखं ब्रह्म क्षत्रमेतस्य बाहवः। ऊर्वोर्वैश्यो भगवतः पद्भ्यां शूद्रोऽभ्यजायत"॥ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತ ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಗಳು ನಡುವಿಗೆ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲೂ ಸಪ್ತ ಅಧೋಲೋಕಗಳು ನಡುವಿಗೆ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲೂ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿವೆ. ಭೂರ್ಲೋಕ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ, ಭುವರ್ಲೋಕ (ನಾಭಿ) ಹೊಕ್ಕಳಲ್ಲಿ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಲೋಕ, ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಮಹರ್ಲೋಕ, ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಜನೋಲೋಕ, ಸ್ತನಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ತಪೋಲೋಕ, ತಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಲೋಕ, ಕಟಿಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅತಲ, ತೊಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿತಲ, ಮಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಸುತಲ, ಮೊಣಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ತಲಾತಲ, ಕಾಲುಗಳ ಗಂಟುಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾತಲ, ಕಾಲುಗಳ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ರಸಾತಲ, ಕಾಲುಗಳ ತಳದಲ್ಲಿ ಪಾತಾಳ ಈ ರೀತಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ. "भूर्लोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः। हृदा स्वर्लोक उरसा महर्लोको महात्मनः। ग्रीवायां जनलोकश्च तपोलोकः स्तनद्वयात्। मूर्धभिः सत्यलोकस्तु ब्रह्मलोकः सनातनः॥ तत्कटयां चातलं क्लृप्तं ऊरुभ्यां वितलं विभोः। जानुभ्यां सुतलं शुद्धं जङ्घाभ्यां तु तलातलम्। महातलं तु गुल्फाभ्यां प्रपदाभ्यां रसातलम्। पातालं पादतलतः इति लोकमयः पुमान्" भाग० २-५।

ಈ ಚತುರ್ದಶಲೋಕಗಳೂ ಮನುಷ್ಯನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರುವುವು. ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರವಾಗುವುದರಿಂದ ಇವು ತಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಯೋಗಿಗಳು ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. "ब्रह्माण्डे सन्ति ये अण्डाः पिण्डमध्येऽपि संस्थिताः। तलं पादाङ्गुष्ठतले तस्योपरि तलातलम्। महातलं गुल्फमध्ये गुल्फोपरि रसातलम्। सुतलं जङ्घयोर्मध्ये वितलं जानुमध्यगम्। ऊर्वोर्मध्ये तलं प्रोक्तं सप्त पातालमीरितम्। तलातलं चातलं च महातलरसातलम्। सप्त पातालमेतत्तु सुतलं वितलं तलम्। इदानीं पिण्डमध्ये तु सप्तलोकं शृणु प्रिये। मूलाधारे तु भूर्लोको लिङ्गाग्रे तु भुवस्ततः। स्वर्लोको लिङ्गमूले तु मेरुमूले महस्तथा। मेरुच्छिद्रे जनोलोको मेरुनाड्यां तपस्तथा। कमले सत्यलोकस्तु इति लोकाः पृथक् पृथक्"।

ಹೀಗೆಯೇ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತದ್ವೀಪಗಳೂ ಸಪ್ತಸಮುದ್ರಗಳೂ ಅಷ್ಟಪರ್ವತಗಳೂ ಸಕಲನದಿಗಳೂ ಇರುವುವು.

ಸಪ್ತ ದ್ವೀಪಗಳು: "सप्तद्वीपानि कथ्यन्तेऽधुना तानि शृणु प्रिये। जम्बुद्वीपस्तु मज्जायां शाकद्वीपन्तु मध्यमे। शाल्मद्वीपः शिरोमध्ये मांसमध्ये कुशस्तथा। त्वचि क्रौञ्चो लोममध्ये गोमेदद्वीप ईरितः। नखमध्ये तथा श्वेतः सप्तद्वीपा वसुन्धरा"।

ಸಪ್ತ ಸಮುದ್ರಗಳು: "लवणः स्वेदमध्ये तु इक्षूरक्ते मधु त्वचि। सर्पिर्मेदोवसामध्ये दधि क्षीरं ललाटके। वीर्यमध्येऽमृतो ज्ञेयः पादे कूर्मः स्थितो महान्"।

ನವದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ನವ ಖಂಡಗಳು: "पाय्वादौ भारतं खण्डं काश्मीरं त्रिकमण्डलु। द्विजखण्डमेकपादं खण्डं वक्ष्ये समण्डलम्। कैवर्तगर्तगान्धारं नवखण्डमिति स्थितम्"।

ಅಷ್ಟ ಪರ್ವತಗಳು: "मेरुदण्डे सुमेरुस्तु पीठमध्ये हिमालयः। वामस्कन्धे तथा दक्षे मलयो मन्दराचलः। विन्ध्यस्तु दक्षिणे कर्णे वामे मैनाक ईश्वरि। ललाटे मध्यदेशे तु श्रीशैलः परमेश्वरि। तथा ब्रह्मकपालस्थः कैलासः पर्वतो महान्"।

ನವನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ನದಿಗಳು: "शरीरे नवनाडीस्थाः नर्मदा च महेश्वरि। इडायां यमुना देवि पिङ्गलायां सरस्वती। सुषुम्णायां वहेद्गङ्गा चान्यान्यासु च नाडिषु। गङ्गा सरस्वती गोदा नर्मदा यमुना तथा। कावेरी चन्द्रभागा च वितस्ता च इरावती"। ಇತ್ಯಾದಿ.

चतुर्दशरत्न ಚತುರ್ದಶರತ್ನ (ನ೦ ಬ೦ ವ೦) ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಹದಿನಾಲ್ಕು ರತ್ನಗಳು. (1) ಲಕ್ಷ್ಮಿ, (2) ಕೌಸ್ತುಭಮಣಿ, (3) ಪಾರಿಜಾತವೃಕ್ಷ, (4) ಸುರೆ, (5) ಧನ್ವಂತರಿ, (6) ಚಂದ್ರ, (7) ಕಾಮಧೇನು, (8) ಐರಾವತ, (9) ರಂಭೆ ಮೊದಲಾದ ಅಪ್ಸರೆಯರು, (10) ಉಚ್ಚೈಃಶ್ರವಸ್ಸು, (11) ವಿಷ, (12) ಶಂಖ, (13) ಅಮೃತ, (14) ಹರಿಧನುಸ್ಸು. **ಇವು ಹದಿನಾಲ್ಕು ರತ್ನಗಳು.**

चतुर्दशविद्या ಚತುರ್ದಶವಿದ್ಯಾ (स्त्री० ಬ೦ ವ೦) ಹದಿನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯೆಗಳು. ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು ಆರು ವೇದಾಂಗಗಳು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಪುರಾಣ ಮೀಮಾಂಸಾ ನ್ಯಾಯ (ತರ್ಕ) **ಇವು ಚತುರ್ದಶ ವಿದ್ಯೆಗಳು.** "अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः। पुराणं धर्मशास्त्रं च

विद्या ह्येताश्चतुर्दश" हेमाद्रि०। "पुराणन्यायमीमांसा धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः। वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश" याज्ञ० १-३।

चतुर्दशी ಚತುರ್ದಶೀ (स्त्री०) ಪಕ್ಷದ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ತಿಥಿ.

चतुर्दिश् ಚತುರ್ದಿಶ್ (स्त्री० ब० व०) ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳು. चतस्रो दिशः।

चतुर्दिशम् ಚತುರ್ದಿಶಮ್ (न०) ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳು. चतसृणां दिशानां समाहारः। द्विगुः (२-१-५२)। एकवचनम् (२-४-१)।

चतुर्दोल ಚತುರ್ದೋಲ (पुंन०) ನಾಲ್ಕು ಜನರು ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಹೊರುವ ರಾಜನ ಒಂದು ವಾಹನ, ಶಿಬಿಕೆ, ಚೌಕಟ್ಟಿನ ದೋಲಿ. "राज्ञो यद् द्विपदं यानं विशेषाख्यमलं विदुः। चतुर्भिरुह्यते यत्तु चतुर्दोलं तदुच्यते" इति भोजदेवः।

चतुर्दोस् ಚತುರ್ದೋಸ್ (वि०) ನಾಲ್ಕು ತೋಳುಗಳುಳ್ಳ. चत्वारो दोषो यस्य। "आत्मैव तातस्य चतुर्भुजस्य जातश्चतुर्दोरुचितः स्मरोऽपि" नैष० ७-६५।

चतुर्द्वार ಚತುರ್ದ್ವಾರ (न०) 1. ನಾಲ್ಕು ಬಾಗಿಲುಗಳುಳ್ಳ ಮನೆ. चत्वारि द्वाराण्यस्य। 2. ನಾಲ್ಕು ಬಾಗಿಲುಗಳು. चतुर्णां द्वाराणां समाहारः। "मण्डपं कारयेत्तत्र चतुर्द्वारसमन्वितम्" हेमाद्रि०।

चतुर्धा ಚತುರ್ಧಾ (अव्य०) ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿ, ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ. चतुर् विधार्थे "धा" (५-३-४२)। "ततश्च शेषं प्रविभज्य शीघ्रमर्धं चतुर्धा मम चात्मनश्च" भा० आदि० २०७-५। "मनो बुद्धिरहङ्कारश्चित्तमित्यन्तरात्मकम्। चतुर्धा लक्ष्यते भेदो वृत्त्या लक्षणरूपया" भाग० ३-२६-१४।

चतुर्बाहु ಚತುರ್ಬಾಹು (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. चत्वारो बाहवोऽस्य। "व्यूहमूलपरावस्थानिरुपाधिकरूपतः। चत्वारो बाहवो यस्य स चतुर्बाहुरुच्यते" इति निरुक्तिः। "चतुर्मूर्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः" वि० स०। 2. ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ ಚೌಕವಾದ ಪ್ರದೇಶ. (वि०)3. ನಾಲ್ಕು ಭುಜಗಳುಳ್ಳ.

चतुर्भद्र ಚತುರ್ಭದ್ರ (न०) 1. ಧರ್ಮ ಅರ್ಥ ಕಾಮ ಮತ್ತು ಬಲಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳು. चतुर्णां धर्मार्थकामबलरूपाणां भद्राणां श्रेयसां समाहारः। (वि०) 2. ಚತುರ್ವಿಧಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. चत्वारि भद्राणि यस्य।

चतुर्भाग ಚತುರ್ಭಾಗ (पुं०) ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ, ಕಾಲುಭಾಗ.

चतुर्भाव ಚತುರ್ಭಾವ (पुं०) ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. चतुर्व्यूहप्रभवाः भावाः भावनाः प्रयोजनाभिव्यञ्जनानि अस्य। "चतुरात्मा चतुर्भावश्चतुर्वेदविदेकपात्" वि० स०।

चतुर्भुज ಚತುರ್ಭುಜ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. चत्वारो भुजा अस्य। "चतुर्भुजांशप्रभवः स तेषाम्" रघु० १५-९९। (वि०)2. ನಾಲ್ಕು ಭುಜಗಳುಳ್ಳ. "तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते" गीता ११-४६। 3. ನಾಲ್ಕು ಕೋಣಗಳುಳ್ಳ, ಚೌಕವಾಗಿರುವ.

चतुर्भूमिक ಚತುರ್ಭೂಮಿಕ (पुं०) ನಾಲ್ಕು ಮಹಡಿಗಳುಳ್ಳ ಮನೆ. चतस्रो भूमिका यस्य।

चतुर्मास ಚತುರ್ಮಾಸ (न०) ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳುಗಳ ಕಾಲ.

चतुर्मुख ಚತುರ್ಮುಖ (पुं०) 1. ಬ್ರಹ್ಮ. चत्वारि मुखानि अस्य। "तस्यां स चाम्भोरुहकर्णिकायामवस्थितो लोकमपश्यमानः। परिक्रमन् व्योम्नि विवृत्तनेत्रश्चत्वारि लेभेऽनुदिशं मुखानि" भाग० ३-८-१६। "चतुर्वर्णमयो लोकस्त्वत्तः सर्वं चतुर्मुखात्" रघु० १०-२२। 2. ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳು. चत्वारि मुखानि। "पुराणस्य कवेस्तस्य चतुर्मुखसमीरिता" कुमा० २-१७। 3. ನಾಲ್ಕು ಬಾಗಿಲುಗಳುಳ್ಳ ಮನೆ. चत्वारि मुखान्यस्य। चतुर्णां मुखानां समाहारः। द्विगुः। "ङीप्" (४-१-२१)। **–मुखी –ಮುಖೀ.**

चतुर्मूर्ति ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿ (पुं०) ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. चतस्रो मूर्तयो यस्य। ಬಲಭದ್ರ, ವಾಸುದೇವ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಮತ್ತು ಅನಿರುದ್ಧ ರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "बलभद्रो वासुदेवः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः। चतस्रो मूर्तयो यस्य स चतुर्मूर्तिरुच्यते" इति निरुक्तिः। "चतुर्मूर्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः" वि० स०।

चतुर्युक्त ಚತುರ್ಯುಕ್ತ (वि०) ನಾಲ್ಕು ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಡುವ (ರಥ). चतुर्भिः हयैर्युक्तः। "चतुर्युक्तान् रथांस्तस्मै रौक्मान् दास्यामि षोडश" भा० उद्योग० ८६-६।

चतुर्युग ಚತುರ್ಯುಗ (न०) 1. ಕೃತ ತ್ರೇತಾ ದ್ವಾಪರ ಮತ್ತು ಕಲಿಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳು. चतुर्णां युगानां समाहारः। पात्रादित्वात् न ङीप्। 43,20,000 ಮಾನುಷ ವರ್ಷಗಳು ಅಥವಾ 12,000 ದೇವ ವರ್ಷಗಳು

ಕಳೆದರೆ ಒಂದು ಚತುರ್ಯುಗವಾಗುವುದು. [ಯುಗ ಮಾನಕ್ಕೆ "अब्द" ಮತ್ತು "कलि" ಪದಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] "तद्द्वादशसहस्राणि चतुर्युगमुदाहृतम्। सूर्याब्दसंख्यया द्वित्रिसागरैरयुताहतैः। सन्ध्यासन्ध्यांशसहितं विज्ञेयं तच्चतुर्युगम्" सू० सि०। "यदेतत्परिसंख्यातमादावेव चतुर्युगम्। एतद्द्वादशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते" मनु० १-७१। (वि०) 2. ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. "चतुर्वर्गफलं ज्ञानं कालावस्थाश्चतुर्युगाः" रघु० १०-२२।

चतुर्वक्त्र ಚತುರ್ವಕ್ತ್ರ (पुं०) ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮ. चत्वारि वक्त्राण्यस्य।

चतुर्वर्ग ಚತುರ್ವರ್ಗ (पुं०) ಧರ್ಮ ಅರ್ಥ ಕಾಮ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳ ಗುಂಪು. चतुर्णां धर्मार्थकाममोक्षाणां वर्गः समुदायः। "चतुर्वर्गफलं ज्ञानं कालावस्थाश्चतुर्युगाः" रघु० १०-२२।

चतुर्वर्ण ಚತುರ್ವರ್ಣ (पुं० ब० व०) 1. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳು. चत्वारो वर्णाः। "चतुर्वर्णमयो लोकस्त्वत्तः सर्वं चतुर्मुखात्" रघु० १०-२२।

चतुर्वर्षशतायुस् ಚತುರ್ವರ್ಷಶತಾಯುಸ್ (वि०) ನಾಲ್ಕುನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಆಯುಸ್ಸುಳ್ಳ. चतुर्वर्षशतमायुर्यस्य। "अरोगाः सर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः" मनु० १-८३।

चतुर्वाहिन् ಚತುರ್ವಾಹಿನ್ (पुं०) ನಾಲ್ಕು ಕುದುರೆ ಅಥವಾ ಎತ್ತುಗಳಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಡುವ ಗಾಡಿ.

चतुर्विंशति ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ (स्त्री०) ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು. चतुर्भिरधिका विंशतिः। "आद्वादशात्क्षत्रबन्धोरा चतुर्विंशतेर्विशः" मनु० २-३८। चतुर्विंशति पूरणे "डट्" (५-२-४८)। (वि०) **चतुर्विंशः ಚತುರ್ವಿಂಶಃ.** डटो वा "तमट्" (५-२-५६)। **-विंशतितमः -ವಿಂಶತಿತಮಃ.** ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ. स्त्रियाम् "ङीप्"। **-विंशी -ವಿಂಶೀ. -विंशतितमी -ವಿಂಶತಿತಮೀ.**

चतुर्विंशतिक ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಕ (वि०) ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕುಳ್ಳ, ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. चतुरधिका विंशतिर्यत्र "कप्" (५-४-१५४)।

चतुर्विंशतिमूर्ति ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಮೂರ್ತಿ (स्त्री०) ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚತುರ್ಭುಜಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಚಕ್ರ ಗದಾ ಪದ್ಮಗಳನ್ನು ಹಸ್ತಭೇದದಿಂದ ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಮೂರ್ತಿಗಳು.

ಮೂರ್ತಿಗಳ ಹೆಸರು	ಬಲಗಡೆ ಮೇಲ್ಗಡೆ	ಎಡಗಡೆ ಮೇಲ್ಗಡೆ	ಬಲಗಡೆ ಕೆಳಗಡೆ	ಎಡಗಡೆ ಕೆಳಗಡೆ
(1) ಕೇಶವ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ	ಶಂಖ	ಗದೆ
(2) ನಾರಾಯಣ	ಶಂಖ	ಗದೆ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ
(3) ಮಾಧವ	ಗದೆ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ
(4) ಗೋವಿಂದ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ	ಗದೆ	ಶಂಖ
(5) ವಿಷ್ಣು	ಗದೆ	ಶಂಖ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ
(6) ಮಧುಸೂದನ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ	ಗದೆ
(7) ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ	ಗದೆ	ಚಕ್ರ
(8) ವಾಮನ	ಶಂಖ	ಗದೆ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ
(9) ಶ್ರೀಧರ	ಪದ್ಮ	ಗದೆ	ಚಕ್ರ	ಶಂಖ
(10) ಹೃಷೀಕೇಶ	ಗದೆ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ	ಶಂಖ
(11) ಪದ್ಮನಾಭ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ	ಗದೆ
(12) ದಾಮೋದರ	ಪದ್ಮ	ಗದೆ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ
(13) ವಾಸುದೇವ	ಗದೆ	ಚಕ್ರ	ಶಂಖ	ಪದ್ಮ
(14) ಸಂಕರ್ಷಣ	ಗದೆ	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ
(15) ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ	ಚಕ್ರ	ಗದೆ	ಶಂಖ	ಪದ್ಮ
(16) ಅನಿರುದ್ಧ	ಚಕ್ರ	ಶಂಖ	ಗದೆ	ಪದ್ಮ
(17) ಅಧೋಕ್ಷಜ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ	ಗದೆ	ಶಂಖ
(18) ಪುರುಷೋತ್ತಮ	ಚಕ್ರ	ಶಂಖ	ಪದ್ಮ	ಗದೆ
(19) ನೃಸಿಂಹ	ಚಕ್ರ	ಗದೆ	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ
(20) ಅಚ್ಯುತ	ಗದೆ	ಚಕ್ರ	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ
(21) ಉಪೇಂದ್ರ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ	ಗದೆ	ಪದ್ಮ
(22) ಜನಾರ್ದನ	ಪದ್ಮ	ಶಂಖ	ಚಕ್ರ	ಗದೆ
(23) ಹರಿ	ಶಂಖ	ಪದ್ಮ	ಚಕ್ರ	ಗದೆ
(24) ಕೃಷ್ಣ	ಶಂಖ	ಪದ್ಮ	ಗದೆ	ಚಕ್ರ

"ओंरूपः केशवः पद्मशङ्खचक्रगदाधरः। नारायणः शङ्खपद्मगदाचक्री प्रदक्षिणम्॥ ततो गदी माधवोऽरिशङ्खपद्मी नमामि तम्। चक्रकौमोदकीपद्मशङ्खी गोविन्द ऊर्जितः॥ ಇತ್ಯಾದಿ अग्निपु०।

चतुर्विद्य ಚತುರ್ವಿದ್ಯ (वि०) ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು. चतस्रो वेदरूपा विद्या यस्य।

चतुर्विद्या ಚತುರ್ವಿದ್ಯಾ (स्त्री०) ಋಗ್ಯಜುಃಸಾಮ ಮತ್ತು ಅಥರ್ವಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು. चतस्रो विद्याः।

चतुर्विध ಚತುರ್ವಿಧ (वि०) ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರವಾದ, ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯಾದ. चतस्रो विधा यस्य। "चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन। आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी

ज्ञानी च भरतर्षभ" गीता ७-१६। "पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः। असम्बन्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम्" मनु० ५-६।

चतुर्वेद ಚತುರ್ವೇದ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ. चत्वारो वेदाः प्रतिपादका यस्य। 2. ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿದ ವನು. चतुरो वेदान् वेद अधीते वा — विद "अण्" (४-२-५९)। अणो लुक् (४-१-८८)।

चतुर्वेदविद् ಚತುರ್ವೇದವಿದ್ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ. चतुरो वेदान् वेद —विद (ज्ञाने) "क्विप्" (३-२-६१)। "चतुरात्मा चतुर्भावः चतुर्वेदविदेकपात्" वि० स०। (वि०) 2. ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು.

चतुर्व्यूह ಚತುರ್ವ್ಯೂಹ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. चत्वारो व्यूहा यस्य। ವಾಸುದೇವಸಂಕರ್ಷಣಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾನಿರುದ್ಧ ರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕು ಮೂರ್ತಿಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು. "चतुर्मूर्तिश्चतुर्बाहुश्चतु-र्व्यूहश्चतुर्गतिः" वि० स०। 2. ಮೋಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರ. ಹೇಯ ಹಾನ ಹೇಯಹೇತು ಮತ್ತು ಹಾನೋಪಾಯಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು. (न०) 3. ಆಯುರ್ವೇದಶಾಸ್ತ್ರ. चत्वारो व्यूहा यस्मिन्। ಆಯುರ್ವೇದವು ರೋಗ ಆರೋಗ್ಯ ರೋಗನಿದಾನ ಮತ್ತು ಭೈಷಜ್ಯಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳುಳ್ಳದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು.

चतुर्हायन ಚತುರ್ಹಾಯನ (वि०) ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ (ಪ್ರಾಣಿ). चत्वारो हायना यस्य। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-२७)। णत्वम् (वा० ४-१-२७)। **–हायणी –ಹಾಯಣೀ.** वयोवाचकादन्यत्र ङीप् णत्वं च न। चतुर्हायना शाला।

चतुर्होत्र ಚತುರ್ಹೋತ್ರ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. चत्वारि होत्राणि यस्य।

चतुश्चत्वारिंश ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶ (वि०) ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕ ನೆಯ. चतुश्चत्वारिंशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–चत्वारिंशी –ಚತ್ವಾರಿಂಶೀ.**

चतुश्चत्वारिंशत् ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ (स्त्री०) ನಲವತ್ತು ನಾಲ್ಕು. चतुरधिका चत्वारिंशत्।

चतुःशृङ्ग ಚತುಃಶೃಂಗ (पुं०) 1. ಕುಶದ್ವೀಪದ ಒಂದು ಪರ್ವತ. चत्वारि शृङ्गाण्यस्य। "चक्रश्चतुःशृङ्गः कपिल-श्चित्रकूटः देवानीकः ऊर्ध्वरोमा द्रविण इति" भाग० ५-२०-१५। 2. ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರ. ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಮ ಆಖ್ಯಾತ ನಿಪಾತ ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಗರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. (वि०) 3. ನಾಲ್ಕು ಕೊಂಬುಗಳುಳ್ಳ.

चतुष्क ಚತುಷ್ಕ (न०) 1. ನಾಲ್ಕು. चत्वारोऽवयवा यस्य। "द्विचतुष्कमिदं प्रभूतसारं पठतां वेङ्कटनायकप्रणीतम्" सुदर्श०। 2. ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ ಆವರಣವಿರುವ ಒಂದು ಅಂಗಳ. 3. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ಮಂಟಪ. "वैदर्भनिर्दिष्टमथो विवेश नारीमनांसीव चतुष्कमन्तः" रघु० ७-१७। 4. ನಾಲ್ಕರ ಒಂದು ಗುಂಪು. "एतत् कष्टतमं विद्यात् चतुष्कं कामजे गणे" मनु० ७-५०। 5. ನಾಲ್ಕು ರಸ್ತೆಗಳು ಕೂಡುವ ಒಂದು ಚೌಕ. "चतुष्पथे तु संस्थानं चतुष्कम्" अभि० चि०। (स्त्री०) **–ष्की –ಷ್ಕೀ.** 6. ಸೊಳ್ಳೆಯ ತೆರೆ. 7. ಪುಷ್ಕರಿಣಿ, ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ ಸರೋವರ. "चतुष्की मशकहर्यां पुष्करिण्यन्तरेऽपि च" मेदि०।

चतुष्कर्ण ಚತುಷ್ಕರ್ಣ (वि०) 1. ನಾಲ್ಕು ಕಿವಿಗಳುಳ್ಳ. 2. ನಾಲ್ಕು ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಇಬ್ಬರು ಮಾತ್ರ ಸೇರಿ ಮಾಡುವ ಸಮಾಲೋಚನೆ, —ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆ. "षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रः चतुष्कर्णः स्थिरो भवेत्" पञ्चत०। (स्त्री०) **–कर्णी –ಕರ್ಣೀ.** 3. ಸ್ಕಂದನ ಮಾತೃಗಣದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು.

चतुष्कल ಚತುಷ್ಕಲ (पुं०) ಆರ್ಯಾದಿ ಮಾತ್ರಾ ವೃತ್ತ ಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರೆಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಗಣ. "ज्ञेयाः सर्वादिमध्यान्तगुरवोऽत्र चतुष्कलाः। गणाश्चतुर्लघूपेताः पञ्चार्यादिषु संस्थिताः" वृ० र०।

चतुष्कोण ಚತುಷ್ಕೋಣ (पुं०) ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ ಚೌಕವಾದ ಪ್ರದೇಶ. चत्वारः कोणा यत्र।

चतुष्टय ಚತುಷ್ಟಯ (न०) 1. ನಾಲ್ಕು ವಸ್ತುಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಗುಂಪು, ನಾಲ್ಕರ ಒಂದು ಸಮೂಹ. चत्वारोऽवयवा अस्य "तयप्" (५-२-४२)। 2. ನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆ. "तस्मात्प्रदेशाच्च वितानवन्तं युक्तं मणिस्तम्भचतुष्टयेन" कुमा० ७-१२। 3. 1, 4, 7 ಮತ್ತು 10 ನೆಯ ರಾಶಿ ಗಳು, ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನಗಳು. "केन्द्रं चतुष्टयं ज्ञेयम्"। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–यी –ಯೀ.** "प्रवृत्ति-रासीच्छब्दानां चरितार्था चतुष्टयी" कुमा० २-१७।

चतुष्पञ्चाशत् ಚತುಷ್ಪಂಚಾಶತ್ (स्त्री०) 1. ಐವತ್ತು ನಾಲ್ಕು. चतुरधिका पञ्चाशत्। (वि०) 2. ಐವತ್ತನಾಲ್ಕು

ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ, ಐವತ್ತನಾಲ್ಕರಿಂದ ಕೂಡಿರುವ. ततः पूरणे "डट्"। चतुष्पञ्चाशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। **चतुष्पञ्चाशः ಚತುಷ್ಪಂಚಾಶಃ.** ಐವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-पञ्चाशी -ಪಂಚಾಶೀ.**

चतुष्पथ ಚತುಷ್ಪಥ (पुं०) 1. ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಗಾರ್ಹಸ್ಥ್ಯ ವಾನಪ್ರಸ್ಥ ಮತ್ತು ಸಂನ್ಯಾಸಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಆಶ್ರಮಗಳುಳ್ಳವನು. चत्वारः पन्थानः ब्रह्मचर्यादयः आश्रमा यस्य। 2. ನಾಲ್ಕು ರಸ್ತೆಗಳು ಸೇರುವ ಒಂದು ಚೌಕ. चतुर्णां पथां समाहारः "अः" (५-४-७४)।

चतुष्पथनिकेता ಚತುಷ್ಪಥನಿಕೇತಾ (वि०) ಸ್ಕಂದನ ಮಾತೃಗಣದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು. चतुष्पथे निकेतोऽस्याः। ನಾಲ್ಕು ರಸ್ತೆಗಳು ಸೇರುವ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಇವಳು ವಾಸಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

चतुष्पथरता ಚತುಷ್ಪಥರತಾ (स्त्री०) ಸ್ಕಂದನ ಮಾತೃಗಣದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು. चतुष्पथे रता।

चतुष्पद ಚತುಷ್ಪದ (वि०) 1. ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿ. चत्वारि पदानि यस्य। "तरवश्च निरुपसृष्टाङ्कुरा नरचतुष्पदा हृष्टाः" बृहत्सं० २१-१७। 2. ಜ್ಯೋತಿಷೋಕ್ತವಾದ ಒಂದು ಕರಣ. "चतुष्पदभवो मर्त्यः सदाचारविवर्जितः। स्वल्पवित्तः क्षीणदेहश्चतुष्पादधनान्वितः"।

चतुष्पाद् ಚತುಷ್ಪಾದ್ (वि०) ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿ. चत्वारः पादाः यस्य। अन्त्यलोपः (५-४-१४०)। स्त्रियाम् वा "ङीप्" (४-१-८)। पादः पद्भावः (६-४-१३०)। **चतुष्पदी ಚತುಷ್ಪದೀ.**

चतुष्पाद ಚತುಷ್ಪಾದ (वि०) 1. ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿ. चत्वारः पादा यस्य। समासान्तविधेरनित्यत्वात् अन्त्यलोपो न। 2. ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ (ಪದ್ಯ). "भिन्नचिह्नचतुष्पादं विषमं परिकीर्तितम्" छन्दोमं।

चतुस्त्रिंश ಚತುಸ್ತ್ರಿಂಶ (वि०) ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ. चतुस्त्रिंशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-त्रिंशी -ತ್ರಿಂಶೀ.**

चतुस्त्रिंशत् ಚತುಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ (स्त्री०) 1. ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕು. चतुरधिका त्रिंशत्। (वि०) 2. ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ.

चतुःसन ಚತುಃಸನ (पुं० ब० व०) ನಾಲ್ಕು "सन" ವೆಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರು, ಸನಕ ಸನಂದನ ಸನತ್ಕುಮಾರ ಮತ್ತು ಸನತ್ಸುಜಾತರೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳು. चत्वारः सनेति शब्दा नाम्नि येषाम्।

चतूरात्र ಚತೂರಾತ್ರ (पुं०) 1. ನಾಲ್ಕು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗ. चतसृभिः रात्रिभिः निर्वृत्तः। (न०)2. ನಾಲ್ಕು ರಾತ್ರಿಗಳು. चतसृणां रात्रीणां समाहारः "अच्" (५-४-८७)। संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबम् इति नपुंसकत्वम्।

चत्वर ಚತ್ವರ (न०) 1. ಸ್ಥಂಡಿಲ, ಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸಮವಾದ ಭೂಭಾಗ. चतन्त्यस्मिन् – चते (याचने) "ष्वरच्" (उ० २-१२२)। 2. ಮನೆಯ ಮುಂಭಾಗದ ಅಂಗಳ. चत्यते—चते (याचने) "ष्वरच्"। "गृहचन्तां गृहवास्तूनि कार्यन्तां त्रिकचत्वराः" हरिवं०। 3. ನಾಲ್ಕು ರಸ್ತೆಗಳು ಸೇರುವ ಜಾಗ. "अनुरथ्यासु सर्वासु चत्वरेषु च कौरव" भा० वन० १५-१९। 4. ಜನನಿಬಿಡವಾದ ಪ್ರದೇಶ, ಅನೇಕ ಮಂದಿ ವಾಸಿಸುವ ಜಾಗ. "न चत्वरे निशि तिष्ठेन्निगूढः न राजकाम्यां योषितं प्रार्थयीत" भा० उद्योग० ३६-२८। "चत्वरं स्यात् पथां श्लेषे स्थण्डिलाजिरयोरपि" हेम०।

चत्वरवासिनी ಚತ್ವರವಾಸಿನೀ (स्त्री०) ಸ್ಕಂದನ ಮಾತೃವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು. "ऋक्षाम्बिका निम्बुटिका रामा चत्वरवासिनी"।

चत्वारिंशत् ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ (स्त्री०) 1. ನಲವತ್ತು. चत्वारि दशतः परिमाणमस्य। निपा० (५-१-५९)। (वि०)2. ನಲವತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ. चत्वारिंशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। **चत्वारिंशः ಚತ್ವಾರಿಂಶಃ.** स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **चत्वारिंशी ಚತ್ವಾರಿಂಶೀ.** डटो वा "तमट्" (५-२-५६)। **चत्वारिंशत्तमः ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ತಮಃ.** स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-तमी -ತಮೀ.**

चत्वाल ಚತ್ವಾಲ (पुं०)1. ಹೋಮದ ಕುಂಡ. 2. ದರ್ಭೆ. चते (याचने) "वालञ्" (बाहु०)। "चत्वालो होमकुण्डे स्यात् पुंसि दर्भेऽपि दृश्यते" मेदि०।

चदि – आह्लादे दीप्तौ च (भ्वा० पर० अक० से०)। चन्दति अचन्दीत्। चचन्द। 1. ಸಂತೋಷಪಡು, 2. ಪ್ರಕಾಶಿಸು.

चदिर ಚದಿರ (पुं०) 1. ಕರ್ಪೂರ. 2. ಚಂದ್ರ. 3. ಆನೆ. 4. ಸರ್ಪ. ಹಾವು. स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)।

चदे – याचने (भ्वा० उभ० द्विक० से०)। चदति, –ते। चचाद, चेदे। अचदीत्, अचदिष्ट। ಯಾಚಿಸು, ಬೇಡು.

चन ಚನ (अव्य०) 1. ಅಸಾಕಲ್ಯ, ಅಸಂಪೂರ್ಣ. "असाकल्ये तु चिच्चन" अम०। 2. ವಿಸ್ಮಯ, ಆಶ್ಚರ್ಯ. "चन विस्मयेऽसाकल्ये" मेदि०।

चनस् ಚನಸ್ (न०) ಅನ್ನ. चायृ (पूजायाम्) "असुन्" ह्रस्वश्च (उ० ४-१९८)। चनो भक्तम् सि० कौ०।

चन्द ಚಂದ (पुं०) 1. ಕರ್ಪೂರ. 2. ಚಂದ್ರ. चदि (आह्लादे दीप्तौ च) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)।

चन्दन ಚಂದನ (पुंन०) 1. ಗಂಧದ ಮರ. चन्दयति — चदि (आह्लादे) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "भोगिवेष्टनमार्गेषु चन्दनानां समर्पितम्" रघु० ४-४८। 2. ಒಬ್ಬ ವಾನರ. "चन्दनो वानरभिदि श्रीखण्डे" हेम०। "चन्दनोऽस्त्री मलयजे भद्रकाल्यां नपुंसकम्" मेदि०। (न०) 3. ರಕ್ತಚಂದನ, ಕೆಂಬಣ್ಣದ ಚಂದನ.

चन्दनगिरि ಚಂದನಗಿರಿ (पुं०) ಗಂಧದ ಮರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವಾದ ಮಲಯಾಚಲ. चन्दनस्योत्पत्तिस्थानं गिरिः।

चन्दनपुष्प ಚಂದನಪುಷ್ಪ (न०) ಲವಂಗ. चन्दनमिव सुगन्धि पुष्पमस्य।

चन्दनशारिवा ಚಂದನಶಾರಿವಾ (स्त्री०) ಸೊಗದೆ ಗಿಡ.

चन्दनरस ಚಂದನರಸ, चन्दनसार ಚಂದನಸಾರ(पुं०) ಗಂಧದ ನೀರು, ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪನ್ನೀರು. चन्दनस्य रसः सारो वा। "विन्यस्तस्त्वयि सान्द्रचन्दनरसस्पर्शो न तस्याः करः" रत्ना० ३-१।

चन्दनाचल ಚಂದನಾಚಲ -अद्रि -ಅದ್ರಿ (पुं०) ಮಲಯಾದ್ರಿ, ಮಲಯಪರ್ವತ.

चन्दनादि ಚಂದನಾದಿ (पुं०) ಶಿತೋಪಶಮನ ಮಾಡುವ ಏಳು ದ್ರವ್ಯಗಳು. "चन्दनञ्च तथोशीरं कर्पूरो गन्धवाकुची। एलाकर्चूरगो लाः सप्तैते चन्दनादयः"।

चन्दनीया ಚಂದನೀಯಾ (स्त्री०) ಗೋರೋಚನ.

चन्दनोदक ಚಂದನೋದಕ (न०) ಗಂಧದ ನೀರು, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಕದಡಲ್ಪಟ್ಟ ಗಂಧ. "चन्दनोदकचन्द्रांशुचन्द्रकान्तादिशीतलाः" काव्या० २-४०।

चन्दिर ಚಂದಿರ(पुं०) 1. ಚಂದ್ರ. चदि (आह्लादे) "किरच्" (उ० १-५१)। 2. ಗಜ, ಆನೆ. स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। "चन्दिरौ चन्द्रहस्तिनौ" सि० कौ०।

चन्दिल ಚಂದಿಲ(पुं०) 1. ಚಕ್ಕೋತದ ಸೊಪ್ಪು. 2. ಭರ್ಗ, ಶಿವ. 3. ನಾಪಿತ. मेदि०।

चन्द्र ಚಂದ್ರ (पुं०) 1. ಅತ್ರಿಯ ಮಗ, ಸೋಮ, ಕಲಾನಿಧಿ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಅಧಿಪತಿ. चदि (आह्लादे) + णिच् "रक्" (उ० २-१३)। "यतो बृहत्पार्वणचन्द्रचारु तस्यातपत्रं बिभरांबभूवे" माघ० ३-२। ಚಂದ್ರನು ಗೌರವರ್ಣವುಳ್ಳವನು. "रक्तश्यामो भास्करो गौर इन्दुर्नात्युच्चाङ्गो रक्तगौरो महीजः"। ಇವನು ವಾಯುದಿಕ್ಕಿನ ಅಧಿಪತಿ. "सूर्यः शुक्रः क्षमापुत्रः सैंहिकेयः शनिः शशी। सौम्यस्त्रिदशमन्त्री च प्राच्यादिदिगधीश्वराः"। ಚಂದ್ರನು ಸ್ತ್ರೀಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಸೌಮ್ಯಗ್ರಹ. ವೈಶ್ಯಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವನು. "क्रूरा भानुतमःशनिध्वजकुजाश्शुक्रार्यसौम्येन्दवः सौम्यास्ते पुरुषाः कुजार्कगुरवो राह्विन्दुशुक्राः स्त्रियः। तच्छेषास्तु नपुंसका गुरुभृगू विप्रौ कुजार्कौ नृपौ वैश्यौ चन्द्रबुधौ तदन्यकुलजो मन्दस्तु वर्णेश्वरः" मु० चि०। ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಕರ್ಕಾಟಕ ರಾಶಿಯು ಕ್ಷೇತ್ರ. ವೃಷಭ ರಾಶಿಯು ಉಚ್ಚ. ವೃಶ್ಚಿಕ ರಾಶಿಯು ನೀಚ. ಸೂರ್ಯನೂ ಬುಧನೂ ಮಿತ್ರರು. ಉಳಿದವರು ಸಮರು. ಚಂದ್ರನು ಜನ್ಮರಾಶಿಯಿಂದ 1, 3, 6, 7, 10 ಮತ್ತು 11ನೇ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶುಭಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಚಂದ್ರದಶೆಯ ಕಾಲ 10 ವರ್ಷಗಳು.

ತನ್ನ ಮತ್ತು ಇತರ ಗ್ರಹಗಳ ದಶೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಅಂತರ್ದಶಾ (ಭುಕ್ತಿ) ಮಾನ:

ದಶೆ		ವರ್ಷ	ಮಾಸಗಳು	ದಿನಗಳು
ರವಿದಶೆ	..	–	6	–
ಚಂದ್ರದಶೆ	..	–	10	–
ಕುಜದಶೆ	..	–	7	–
ರಾಹುದಶೆ	..	1	6	–
ಗುರುದಶೆ	..	1	4	–
ಶನಿದಶೆ	..	1	7	–
ಬುಧದಶೆ	..	1	5	–
ಕೇತುದಶೆ	..	–	7	–
ಶುಕ್ರದಶೆ	..	1	8	–

ಚಂದ್ರಮಹಾದಶೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ (ಸ್ವ) ಮತ್ತು ಇತರ ಗ್ರಹಗಳ ಅಂತರ್ದಶಾ (ಭುಕ್ತಿ) ಮಾನ:

ಭುಕ್ತಿ		ವರ್ಷ	ಮಾಸಗಳು	ದಿನಗಳು
ಸ್ವಭುಕ್ತಿ	..	–	10	–
ಕುಜಭುಕ್ತಿ	..	–	7	–
ರಾಹುಭುಕ್ತಿ	..	1	6	–
ಗುರುಭುಕ್ತಿ	..	1	4	–
ಶನಿಭುಕ್ತಿ	..	1	7	–
ಬುಧಭುಕ್ತಿ	..	1	5	–
ಕೇತುಭುಕ್ತಿ	..	–	7	–
ಶುಕ್ರಭುಕ್ತಿ	..	1	8	–
ರವಿಭುಕ್ತಿ	..	–	6	–

ಚಂದ್ರನು ನವಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿತನಾಗಿದ್ದ ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿಯು ತಪಸ್ಸುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಆತನ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯೊಂದು ಹೊರಟು ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಹರಡಿತು. ದಿಕ್ಕುಗಳು ಅದನ್ನು ಧರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಡಲಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅದನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಚಂದ್ರನೆಂದು ನಾಮಕರಣಮಾಡಿ ಗ್ರಹಗಳ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದನು. ರಾಶಿಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಹಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಕೆಳಗೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. "मन्दामरेज्यभूपुत्रसूर्यशुक्रेन्दुजेन्दवः" सू० सि० १२-३१। ಇವನು ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯರಾದ ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಮಂದಿ ಕನ್ಯೆಯರನ್ನು ಮದುವೆಯಾದನು. ರೋಹಿಣಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇವನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ದಕ್ಷನು ಇವನಿಗೆ ಕ್ಷಯರೋಗ ಬರುವಂತೆ ಶಾಪವಿತ್ತನು. ಬಳಿಕ ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ತಿಂಗಳ ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮೇಣ ಕ್ಷಯಹೊಂದುವಂತೆಯೂ ಇನ್ನೊಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮೇಣ ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುವಂತೆಯೂ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. "अश्विन्याद्यास्तु दक्षस्य उपयेमे सुता विधुः। रोहिण्यामेव सततं बद्धप्रेमा रराम ह। दृष्ट्वा तदितरास्ताश्च तप्ताः पितरमब्रुवन्। अस्माकं कामदस्तात जामाता तव रोहिणीम्। रमयत्येव सततं तेन तप्ता वयं पितः। तच्छ्रुत्वा चाप्रियं दक्षः सोममाह भजस्व भोः। प्रेम्णा समेन सर्वास्त्वं दुहितॄर्मम मानद। जगृहे तद्वचो नैव सोमः सप्रेम रोहिणीम्। तथैव रमयामास श्रुत्वा दक्षश्चुकोप ह। शशाप ते न भविता ह्यपत्यं मद्वचोऽतिगः। यक्ष्मणा च परिग्रस्तो भव त्वं क्षीणरेतकः। अथ क्षयमिते तस्मिन् सर्वास्ताः सहिताः स्त्रियः। पितरं शरणं प्राप्ताः क्षीयते नः पतिः पितः। उवाच दक्षस्ताः सर्वाः शापो मे नान्यथा भवेत्। मासमध्ये पक्षमेकं वर्धतां स क्रमेण वै। क्षयं क्रमेण प्राप्नोतु पक्षमेकं व्यवस्थया। एवं शापं वरञ्चैव ददावस्मै व्यवस्थया। तथैव राजते व्योम्नि क्षयवृद्धी दधद्विधुः" पाद्मपु०। [ಚಂದ್ರನ ಕಲೆಗಳ ಕ್ಷಯಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣವನ್ನು "कलाक्षय" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] ಅವಿಮುಕ್ತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ತನ್ನ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ಶಿವನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಅಲ್ಲೇ ರಾಜಸೂಯ ಯಾಗ ಮಾಡಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿ "द्विजराजः" ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದನು. "तत्रैव राजसूयं च चक्रे चन्द्रेश्वराग्रतः। तत्रैव ब्राह्मणैः प्रीतैरित्युक्तोऽसौ कलानिधिः। सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजा त्रैलोक्यदक्षिणः। तत्रैव देवदेवस्य विलोचनपदं गतः। शम्भुना प्रीतमनसा त्रैलोक्याह्लादहेतवे। त्वं ममापि परा मूर्तिरित्युक्तस्तत्तपोबलात्" काशीख०। 2. ಪಚ್ಚಕರ್ಪೂರ. "विलेपनस्याधिकचन्द्रभागताविभावनाच्चापललाप पाण्डुताम्" नैष० १-५१। 3. ಸ್ವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. 4. ಕಪಿಲೆಹಿಟ್ಟು ಎಂಬ ಒಂದು ಓಷಧಿ. 5. ನವಿಲುಗರಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಕಣ್ಣು. 6. ಜಲ, ನೀರು. 7. ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. "क्रूरग्रहः सकेतुः चन्द्रमसंपूर्णमण्डलमिदानीम्" मुद्रा० १-६। 8. ವಿಸರ್ಗದ ಚಿಹ್ನೆ. 9. ರತ್ನ. 10. ಚಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಮೃಗಶೀರ್ಷನಕ್ಷತ್ರ. (वि०) 11. ರಮ್ಯವಾದ, ಮನೋಹರವಾದ. 12. ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದ. ಸಂತೋಷವುಂಟುಮಾಡುವ. "चन्द्रोऽम्बुकाम्ययोः। स्वर्णे सुधांशौ कर्पूरे कांपिल्ये मेचकेऽपि च" हेम०।

चन्द्रक ಚಂದ್ರಕ (पुं०) 1. ನವಿಲಿನ ಗರಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಕಣ್ಣು. चन्द्र इव कायति — कै (शब्दे) "कः"। "संमोदस्ते पथि परिणमेच्चन्द्रकैरुज्झितानां मेघापाये विपिनशिखिनां वीक्ष्य वाचंयमत्वम्" हंस० १-१०। 2. ನಖ, ಉಗುರು. चन्द्र इव "कन्" (५-३-९७)। 3. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ತೈಲಬಿಂದುವಿನಂತೆ ಹರಡಿದ ಸ್ನೇಹವಸ್ತುವಿನ ಚಂದ್ರಾಕಾರವಾದ ಮಂಡಲ. "यां चन्द्रकैर्मदजलस्य महानदीनां नेत्रश्रियं विकसतो विदधुर्गजेन्द्राः" माघ० ५-४०। 4. ಬಿಳಿಯ ಮೆಣಸು. 5. ನುಗ್ಗೆಬೀಜ.

चन्द्रकला ಚಂದ್ರಕಲಾ (स्त्री०) ಚಂದ್ರಮಂಡಲದ ಹದಿನಾರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ. चन्द्रस्य कला। "राहोश्चन्द्रकलामिवाननचरीं दैवात्समासाद्य मे" मालती० ५-२८।

चन्द्रकवत् ಚಂದ್ರಕವತ್ (वि०) ಮಯೂರ, ನವಿಲು. चन्द्रकाः सन्त्यस्य "मतुप्" (५-२-९४)। "प्रादुद्रुवत् सपदि चन्द्रकवान् द्रुमाग्रात्" माघ० ५-१९।

चन्द्रकान्त ಚಂದ್ರಕಾಂತ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರಕಾಂತಶಿಲೆ, ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣವು ಬಿದ್ದಕೂಡಲೆ ನೀರು ಜಿನುಗುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಕಲ್ಲು. चन्द्रः कान्तोऽभीष्टो यस्य। "चन्द्रपादजनितप्रवृत्तिभिश्चन्द्रकान्तजलबिन्दुभिर्गिरिः" कुमा० ८-६७। 2. ಬಿಳಿನೈದಿಲೆ. मेदि०।

चन्द्रकान्ता ಚಂದ್ರಕಾಂತಾ (स्त्री०) 1. ರಾತ್ರಿ. चन्द्रः कान्तः प्रियो यस्याः। 2. ಚಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ. चन्द्रस्य कान्ता। 3. ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು.

चन्द्रकान्ति ಚಂದ್ರಕಾಂತಿ (स्त्री०) 1. ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು, चन्द्रस्य कान्तिः। (न०)2. ಬೆಳ್ಳಿ. चन्द्रस्येव कान्तिरस्य।

चन्द्रकिन् ಚಂದ್ರಕಿನ್ (पुं०) ಮಯೂರ, ನವಿಲು. चन्द्रकोऽस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "गोपानसीषु क्षणमास्थितानामालम्बिभिश्चन्द्रकिणां कलापैः" माघ० ३-४९। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **चन्द्रकिनी ಚಂದ್ರಕಿನೀ.**

चन्द्रकेतु ಚಂದ್ರಕೇತು (पुं०) ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಮಗ. "अङ्गदं चन्द्रकेतुं च लक्ष्मणोऽप्यात्मसम्भवौ" रघु० १५-९०।

चन्द्रक्षय ಚಂದ್ರಕ್ಷಯ (पुं०) ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ. चन्द्रस्य क्षयो यत्र। "पितृयज्ञं तु निर्वर्त्य विप्रश्चन्द्रक्षयेऽग्निमान्" मनु० ३-१२२।

चन्द्रगुप्त ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ (पुं०) ಪಾಟಲಿಪುತ್ರದ ರಾಜನಾದ ಮೌರ್ಯವಂಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. ಚಾಣಕ್ಯನೆಂಬೊಬ್ಬ ದ್ವಿಜನು ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗೆ ಕಂಟಕರಾಗಿದ್ದ ನಂದರನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿ ಮೌರ್ಯಕುಲದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ದೊರೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. "नवनन्दान् द्विजः कश्चित् प्रपन्नानुद्धरिष्यति। तेषामभावे जगतीं मौर्या भोक्ष्यन्ति वै कलौ॥ स एव चन्द्रगुप्तं वै द्विजो राज्येऽभिषेक्ष्यति" भाग० १२-१-१२, १३। चाणक्य :—भो राजन् चन्द्रगुप्त, किं ते भूयः प्रियं करोमि। चन्द्रगुप्त :—किमतः परं प्रियमस्ति? राक्षसेन समं मैत्री राज्ये चारोपिता वयम्। नन्दाश्चोन्मूलिताः सर्वे किं कर्तव्यमतःपरम्" मुद्रा० ७-१७।

चन्द्रगृह ಚಂದ್ರಗೃಹ (न०) ಕರ್ಕಾಟಕ ರಾಶಿ.

चन्द्रगोल ಚಂದ್ರಗೋಲ (पुं०) ಗೋಳಾಕಾರದ ಚಂದ್ರಮಂಡಲ.

चन्द्रचार ಚಂದ್ರಚಾರ (पुं०) ಚಂದ್ರನು ಮೇಷ ಮೊದಲಾದ ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು. चन्द्रस्य चारः।

चन्द्रचूड ಚಂದ್ರಚೂಡ, -चूडामणि -ಚೂಡಾಮಣಿ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ. चन्द्रः चूडायां यस्य चन्द्रः चूडामणिभूतो यस्य वा। "चन्द्रचूडामणिर्देवो यामुद्वहति मूर्धनि। यस्या विलोकनं पुण्यं श्रद्दधुस्तां मुदा हृदि" कुमा० १०-४९।

चन्द्रज ಚಂದ್ರಜ (पुं०) ಚಂದ್ರನ ಮಗನಾದ ಬುಧಗ್ರಹ. चन्द्राज्जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)। "रौद्रादीनि मघान्तान्युपाश्रिते चन्द्रजे प्रजापीडा। शस्त्रनिपातक्षुद्भयरोगानावृष्टिसन्तापैः" बृहत्सं० ७-३। ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ತಾರೆಯನ್ನು ಚಂದ್ರನು ಅಪಹರಿಸಿದ್ದಾಗ ಅವಳಲ್ಲಿ ಬುಧನು ಜನಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಬುಧನು ಚಂದ್ರನ ಮಗನಾದನು. [ವಿವರಕ್ಕೆ "बुध" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

चन्द्रदार ಚಂದ್ರದಾರ (पुं० ब० व०) ಚಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯರು, ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಮಂದಿ ದಕ್ಷಕನ್ಯೆಯರು. चन्द्रस्य दाराः। ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಕನ್ಯೆಯರೇ ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು.

चन्द्रदेव ಚಂದ್ರದೇವ (पुं०) ಒಬ್ಬ ದೊರೆ, ಕುರುಸೇನೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ದಳಪತಿ. "सौश्रुतिश्चन्द्रदेवश्च मित्रवर्मा च भारत" भा० कर्ण० १८-३।

चन्द्रद्युति ಚಂದ್ರದ್ಯುತಿ (पुं०)1. ಗಂಧದಕಟ್ಟಿಗೆ. चन्द्रस्य द्युतिरिव द्युतिरस्य। (स्त्री०) 2. ಚಂದ್ರನ ಪ್ರಕಾಶ, ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು.

चन्द्रनाभ ಚಂದ್ರನಾಭ (पुं०) ಒಬ್ಬ ದಾನವ. "सूर्यनाभश्च विक्रान्तश्चन्द्रनाभश्च भारत" हरिवं०।

चन्द्रनामन् ಚಂದ್ರನಾಮನ್ (पुं०) ಕರ್ಪೂರ. चन्द्रस्य नामान्यस्य।

चन्द्रपाद ಚಂದ್ರಪಾದ (पुं०) ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣ, ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು. चन्द्रस्य पादः। "गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी नियमितपरिखेदा तच्छिरश्चन्द्रपादैः" कुमा० १-६०।

चन्द्रपुत्र ಚಂದ್ರಪುತ್ರ, -सुत -ಸುತ, -सूनु -ಸೂನು (पुं०) ಚಂದ್ರನ ಮಗನಾದ ಬುಧಗ್ರಹ. चन्द्रस्य पुत्रः सुतः सूनुर्वा।

चन्द्रप्रभा ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ (स्त्री०) ಹಲವು ವಿಧ ನೇತ್ರರೋಗಗಳನ್ನು ವಾಸಿಮಾಡುವ ಅಂಜನ. "अञ्जनं श्वेतमरिचं पिप्पली मधुयष्टिका। विभीतकस्य मध्यं तु शङ्खनाभिर्मनःशिला। एतानि समभागानि अजाक्षीरेण पेषयेत्। छायाशुष्कां कृतां वर्तिं नेत्रेषु च प्रयोजयेत्।" "अर्बुदं पटलं काचं तिमिरं रक्तराजिकाम्। वर्तिश्चन्द्रप्रभा नाम जातान्ध्यमपि शोधयेत्।"

चन्द्रबाला ಚಂದ್ರಬಾಲಾ (स्त्री०) 1. ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಯಾಲಕ್ಕಿ ಗಿಡ. 2. ಚಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ. 3. ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು. चन्द्रस्य कर्पूरस्य बालेव।

चन्द्रभस्मन् ಚಂದ್ರಭಸ್ಮನ್ (न०) ಕರ್ಪೂರ. चन्द्रस्येव भस्म।

चन्द्रभाग ಚಂದ್ರಭಾಗ(पुं०)1. ಒಂದು ಪರ್ವತ. चन्द्रस्य भागोऽत्र। ಈ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಪಿತೃಗಳ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ತಿಥಿವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಾತ್ಮಕನಾದ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದನಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. "तस्मिन् गिरौ पुरा वेधाश्चन्द्रं शुद्धं सुधानिधिम्। विभज्य कल्पयामास देवार्थं च पितामहः। पित्रर्थं च तथा यस्य तिथिवृद्धिक्षयात्मकम्। कल्पयामास जगतां हिताय कमलासनः। विभक्तश्चन्द्रमा यस्मात् तस्मिन् पर्वतसत्तमे। अतो देवाश्चन्द्रभागं नाम्ना चक्रुः पुरा गिरिम्" कालिकापु०। (स्त्री०)2. **–गा –ಗಾ.** ಒಂದು ನದಿ. ಚಂದ್ರಭಾಗಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಸೀತೆಯೆಂಬ ಒಂದು ನದಿಯು ಹುಟ್ಟಿತು. ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾತಿನಂತೆ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಿ ಪಾನಮಾಡಿದರು. ಚಂದ್ರನು ಸ್ನಾನಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಆ ನದಿಯು ಅಮೃತಮಯವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಗೊಂಡು ಹರಿಯಿತು. ಆಗ ಆ ನದಿಯಿಂದ ಒಬ್ಬ ಕನ್ಯೆಯು ಎದ್ದುಬಂದಳು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಳಿಗೆ "**ಚಂದ್ರಭಾಗಾ**" ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನು. ಅವಳು ನದಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದಳು. "तत्र जाता देवनदी सीताख्या वचनाद्विधेः। स्नापयित्वा यदा चन्द्रं सीतातोयैर्मनोहरैः। चन्द्रं पपुर्ब्रह्मवाक्यात्सर्वे ते त्रिदिवौकसः। तदा सीताजलं चन्द्रस्नानयोगाच्च साम्रतम्। भूत्वा निपतितं तस्मिन् बृहल्लोहितसंज्ञके। तद्विवृद्धं तदा तोयं तस्मिन् सरसि निर्मलम्। तद्ददर्श स्वयं ब्रह्मा विवृद्धं साधु तज्जलम्। तद्दर्शनाज्जलात्तस्मादुत्थिता कन्यकोत्तमा। चन्द्रभागेति तन्नाम विधिश्चक्रे स्वयं ततः। भार्यार्थे सागरस्तां तु जग्राह ब्रह्मसम्मते। सागरोऽपि तदा भार्यां चन्द्रभागां महानदीम्। तेन तोयप्रवाहेण निनाय भवनं स्वकम्। एवं तस्मिन् समुत्पन्ना चन्द्रभागाह्वया नदी। चन्द्रभागे महाशैले गुणैर्गङ्गासमा सदा"।

चन्द्रभूति ಚಂದ್ರಭೂತಿ (न०) ರಜತ, ಬೆಳ್ಳಿ. चन्द्रस्येव भूतिः कान्तिरस्य।

चन्द्रमणि ಚಂದ್ರಮಣಿ (पुं०) ಚಂದ್ರಕಾಂತಮಣಿ. चन्द्रप्रियो मणिः।

चन्द्रमण्डल ಚಂದ್ರಮಂಡಲ (न०) ಚಂದ್ರನ ಬಿಂಬ, ಗೋಲಾಕಾರವಾದ ಚಂದ್ರನ ಮೂರ್ತಿ. चन्द्रस्य मण्डलम्। ಚಂದ್ರನ ಬಿಂಬವು ಜಲಮಯವಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಿನೇ ದಿನೇ ಚಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ದೂರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಎದುರಿಗೆ ಕಾಣುವ ಚಂದ್ರಬಿಂಬದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣವು ಬಿದ್ದು ಬಿಂಬವು ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವುದು. ಜಲಮಯವಾದ ಚಂದ್ರನ ಬಿಂಬದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣವು ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಆ ಕಿರಣವು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಬೆಳದಿಂಗಳು. ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರು ಬರುತ್ತ ಚಂದ್ರಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶವು ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು. ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನ ಬಿಂಬವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜಲಮಯವಾಗಿ ಕಾಣುವುದು. "तरणिकिरणसङ्गादेष पीयूषपिण्डो दिनकरदिशि चन्द्रश्चन्द्रिकाभिश्चकास्ति। तदितरदिशि बालाकुन्तलश्यामलश्रीर्घट इव निजमूर्तिच्छाययैवातपस्थः। सूर्यादधःस्थस्य विधोरधःस्थमर्धं नृदृश्यं स्वकलासितं स्यात्। दर्शेऽथ भार्धान्तरितस्य शुक्लं तत् पौर्णमास्यां परिवर्तनेन" सिद्धान्तशि०। "सलिलमये शशिनि रवेर्दीधितयो मूर्च्छितास्तमो नैशम्। क्षपयन्ति दर्पणोदरनिहिता इव मन्दिरस्यान्तः। त्यजतोऽर्कतलं शशिनः पश्चात् अवलम्बते यथा शौक्ल्यम्। दिनकरवशात्तथेन्दोः प्रकाशतेऽधःप्रभृत्युदयः" बृहत्सं० ४-२, ३।

चन्द्रमस् ಚಂದ್ರಮಸ್ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರ. चन्द्रं कर्पूरं माति सादृश्येन तुलयति—चन्द्र+माङ् (माने) "असिः" (उ० ४-२२७)। "उपहसित इवासौ चन्द्रमाः कामिनीनाम्" माघ० ११-३०। 2. ಕರ್ಪೂರ.

चन्द्रमा ಚಂದ್ರಮಾ (स्त्री०) ಒಂದು ನದಿ. चन्द्रेण मीयते—माङ् (माने) घञर्थे "कः" (वा० ३-३-५८)। "कौशिकीं निम्नगां शोणां बाहुदामथ चन्द्रमाम्" भा० भीष्म० ९-२९।

चन्द्रमुखी ಚಂದ್ರಮುಖೀ (स्त्री०) ಚಂದ್ರನಂತೆ ಸಂತೋಷವುಂಟುಮಾಡುವ ಮುಖವುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು, ಸುಂದರಿ. चन्द्र इव आह्लादकरं मुखं यस्याः। "त्वमीदृशि श्रेयसि संमुखेऽपि तं पराङ्मुखी चन्द्रमुखि न्यवीवृतः" नैष० ९-४०।

चन्द्रमौलि ಚಂದ್ರಮೌಳಿ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. चन्द्रो मौलावस्य। "देवोऽपि गौर्या सह चन्द्रमौलिर्यदृच्छया स्फाटिकशैलशृङ्गे" कुमा० ९-४६।

चन्द्ररसा ಚಂದ್ರರಸಾ (स्त्री०) ಒಂದು ನದಿ. चन्द्र इव रसो जलमस्याः।

चन्द्रलेखा ಚಂದ್ರಲೇಖಾ (स्त्री०) 1. ಚಂದ್ರನ ಕಲೆ. "चण्डद्युतेरुदयिनीमिव चन्द्रलेखाम्" नैष० ११-८१। 2. ಚಂದ್ರನ ಮಂಡಲವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸುತ್ತುಗೆರೆ. चन्द्रस्य

लेखा। 3. ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಹದಿನೈದನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** "म्रौ म्यौ याढचौ भवेतां सप्ताष्टभिश्चन्द्रलेखा" वृ० र०। **ಈ ವೃತ್ತದ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

म र म य य
UUU U।U UUU ।UU ।UU ।

चन्द्रलोक ಚಂದ್ರಲೋಕ (पुं०) ಚಂದ್ರನ ಪ್ರಪಂಚ, ಗೋಳಾಕಾರದ ಚಂದ್ರನ ಮಂಡಲ. चन्द्रस्य लोकः।

चन्द्रलोहक ಚಂದ್ರಲೋಹಕ (न०) ರಜತ, ಬೆಳ್ಳಿ. चन्द्र इव शुभ्रं लोहकम्।

चन्द्रलौह ಚಂದ್ರಲೌಹ, –लौहक –ಲೌಹಕ (न०) ರಜತ, ಬೆಳ್ಳಿ.

चन्द्रवंश ಚಂದ್ರವಂಶ(पुं०)ಚಂದ್ರಕುಲ, ಚಂದ್ರನ ಸಂತತಿ. चन्द्रस्य वंशः। ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ದೊಡ್ಡ ರಾಜವಂಶದಲ್ಲಿ ಇದು ಎರಡನೆಯದು. ಚಂದ್ರನು ಈ ವಂಶಕ್ಕೆ ಮೂಲಪುರುಷ. ಚಂದ್ರನ ಮಗ ಬುಧ. ಬುಧನಿಗೆ ಸೂರ್ಯವಂಶದ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಿನ ಮಗಳಾದ ಇಲೆಯಲ್ಲಿ ಪುರೂರವನು ಜನಿಸಿದನು. ಪುರೂರವನ ಮಗ ಆಯು. ಆಯುವಿನ ಮಗ ನಹುಷ. ನಹುಷನ ಮಗ ಯಯಾತಿ. ಯಯಾತಿಯ ಮಕ್ಕಳಾದ ಪೂರು ಮತ್ತು ಯದು ಇವರಿಬ್ಬರಿಂದ ಚಂದ್ರವಂಶವು ಎರಡಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಯದುವಂಶದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಬಲರಾಮರು ಅವತರಿಸಿದರು. ಪೂರುವಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಭರತ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ತಂದೆ ದುಷ್ಯಂತನು ಜನಿಸಿದನು. ಭರತನ ವಂಶ ಬೆಳೆದು ಬಂದು ಮುಂದೆ ಕುರುರಾಜನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಇವನ ವಂಶದವರೇ ಕೌರವರು.

चन्द्रवर्त्मन् ಚಂದ್ರವರ್ತ್ಮನ್ (न०) ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರೋಕ್ತವಾದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** "चन्द्रवर्त्म निगदन्ति रनभसैः" वृ० र०। ರಗಣ ನಗಣ ಭಗಣ ಮತ್ತು ಸಗಣ. **ಈ ವೃತ್ತದ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

र न भ स
U।U ।।। U।। ।।U ।

चन्द्रवल्लरी ಚಂದ್ರವಲ್ಲರೀ (स्त्री०) 1. ಸೋಮಲತೆ. 2. ಕಾಡು ಇರುವಂತಿಕೆ ಗಿಡ.

चन्द्रवल्ली ಚಂದ್ರವಲ್ಲೀ (स्त्री०) 1. ಸೋಮಲತೆ. 2. ಕಾಡು ಇರುವಂತಿಕೆ ಗಿಡ.

चन्द्रव्रत ಚಂದ್ರವ್ರತ (न०) ಚಾಂದ್ರಾಯಣ ವ್ರತ. चन्द्रस्य चन्द्रलोकस्य प्राप्तये व्रतम्।

चन्द्रशाला ಚಂದ್ರಶಾಲಾ (स्त्री०)1. ಮಹಡಿ, ಮೇಲಿನ ಮನೆ, ಉಪ್ಪರಿಗೆ. चन्द्र इव शाला। "वियद्गतः पुष्पकचन्द्रशालाः क्षणं प्रतिश्रुन्मुखराः करोति" रघु० १३-४०। 2. ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು. चन्द्रः शालेव आधारो यस्याः। "चन्द्रिका चन्द्रशाला स्यात्" त्रिकाण्ड०। स्वार्थे "कः"। **–शालिका –ಶಾಲಿಕಾ.**

चन्द्रशिला ಚಂದ್ರಶಿಲಾ (स्त्री०) ಚಂದ್ರಕಾಂತಮಣಿ. चन्द्रप्रिया शिला। "प्रह्लादिता चन्द्रशिलेव तूर्णं क्षोभात् स्रवत्स्वेदजला बभूव" भट्टि० ११-१५।

चन्द्रशुक्ल ಚಂದ್ರಶುಕ್ಲ (पुं०) ಜಂಬೂದ್ವೀಪದ ಎಂಟು ಉಪದ್ವೀಪಗಳಲ್ಲೊಂದು. "जम्बूद्वीपस्य च राजन्नुपद्वीपानष्टौ हैक उपदिशन्ति तद्यथा स्वर्णप्रस्थः चन्द्रशुक्लः आवर्तनः रमणकः मन्दरहरिणः पाञ्चजन्यः सिंहलः लङ्केति" भाग० ५-१९-३०।

चन्द्रशेखर ಚಂದ್ರಶೇಖರ(पुं०)1. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. चन्द्रः शेखरो यस्य। "इति स्वहस्तोल्लिखितश्च मुग्धया रहस्युपालभ्यत चन्द्रशेखरः" कुमा० ५-५८। 2. ಒಂದು ಪರ್ವತ.

चन्द्रसंज्ञ ಚಂದ್ರಸಂಜ್ಞ (पुं०) ಪಚ್ಚಕರ್ಪೂರ. चन्द्रस्य संज्ञा यस्य।

चन्द्रसंभव ಚಂದ್ರಸಂಭವ(पुं०)1. ಚಂದ್ರನ ಮಗ ಬುಧ. चन्द्रः संभवोऽस्य। (स्त्री०) **–संभवा –ಸಂಭವಾ.** 2. ಸಣ್ಣ ಜಾತಿಯ ಯಾಲಕ್ಕಿ.

चन्द्रसालोक्य ಚಂದ್ರಸಾಲೋಕ್ಯ (न०) ಚಂದ್ರಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಚಂದ್ರಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸ, ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸ. "वासोदश्चन्द्रसालोक्यमश्विसालोक्यमश्वदः। अनडुहः श्रियं पुष्टां गोदो ब्रध्नस्य विष्टपम्" मनु० ४-२३१।

चन्द्रसेन ಚಂದ್ರಸೇನ (पुं०) ಸಮುದ್ರಸೇನರಾಜನ ಮಗ. "समुद्रसेनपुत्रश्च चन्द्रसेनः प्रतापवान्" भा० आदि० २०१-११।

चन्द्रहन् ಚಂದ್ರಹನ್ (पुं०) ರಾಹು. चन्द्रं हतवान्—हन (हिंसागत्योः) "क्विप्" (३-२-८७)। "एकाक्षश्चन्द्रहा राहुः संहारो मृदुलस्वनः" हरिवं०।

चन्द्रहनु ಚಂದ್ರಹನು (पुं०) ಒಬ್ಬ ದಾನವ.

चन्द्रहन्तृ ಚಂದ್ರಹಂತೃ (पुं०) ರಾಹು.

चन्द्रहास ಚಂದ್ರಹಾಸ (पुं०) 1. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. चन्द्रस्येव हासः प्रभा यस्य। 2. ರಾವಣನ ಕತ್ತಿ. "चन्द्रहासो

दशग्रीवकरवालेऽसिमात्रके" मेदि०। 3. ಒಬ್ಬ ರಾಜ ಕುಮಾರ, ಕೇರಳದೇಶದ ದೊರೆಯಾದ ಸುಧಾರ್ಮಿಕನ ಮಗ. [ಇವನು ಮೂಲಾನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದಲೂ ಎಡಗಾಲಿನಲ್ಲಿ ಆರು ಬೆರಳುಗಳು ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಾಯಿ ತಂದೆಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡನು. ಇವನನ್ನು ಕುಂತಲದೇಶಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಸಾಕುತ್ತಿದ್ದ ದಾದಿಯೂ ಕಾಲವಾದ ಮೇಲೆ ಇವನು ಅನಾಥನಾದನು. ಈ ಬಾಲಕನು ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಲಕ್ಷಣ ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿದು ಕುಂತಲದೇಶದ ರಾಜ ನಾಗಬೇಕೆಂಬ ದುರುದ್ದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದ ಆ ದೇಶದ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯು ಇವನನ್ನು ಕಟುಕರಿಂದ ಕೊಲ್ಲಿಸಬೇಕೆಂದು ಯತ್ನಿಸಿದನು. ಕಟುಕರು ಕನಿಕರ ದಿಂದ ಸುಮ್ಮನಾದರು. ಬಳಿಕ ಇನ್ನೊಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಸಂಧಿಸಿದ ಮಂತ್ರಿಯು ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ರಹಸ್ಯಪತ್ರವೊಂದನ್ನು ಬರೆದು ಇವನಿಗೆ ವಿಷವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಇವನ ಮೂಲಕ ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಆ ಪತ್ರವು ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯ ಮಗಳಾದ ವಿಷಯೆಯ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಇವನನ್ನು ಕಂಡು ಮೋಹಿಸಿದ ಅವಳು ವಿಷವೆಂಬುದನ್ನು ವಿಷಯೆ ಎಂದು ತಿದ್ದಿದಳು. ಮಂತ್ರಿಯ ಮಗನು ಆ ಕಾಗದವನ್ನು ನೋಡಿ ಇವನನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ವಿಷಯೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆ ಮಾಡಿದನು. ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದ ಮಂತ್ರಿಯು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಖಿನ್ನನಾಗಿ ಕಾಳಿಕಾದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಹಾಸನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಬೇಕೆಂದು ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದನು. ಪುತ್ರಸಂತಾನ ವಿಲ್ಲದ ಆ ದೇಶದ ರಾಜನು ಚಂದ್ರಹಾಸನೇ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ರಾಜನಾಗಬೇಕೆಂದೂ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂದೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಅರಮನೆಗೆ ಅವನನ್ನು ಬರ ಮಾಡಿ ಮಗಳಾದ ಚಂಪಕಮಾಲಿನಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆ ಮಾಡಿದನು. ಇತ್ತ ಚಂದ್ರಹಾಸನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಮಂತ್ರಿಯ ಮಗನು ಕಾಳಿಕಾದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹತನಾ ದನು. ಇದರಿಂದ ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯೂ ಆತ್ಮಹತ್ಯೆ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡನು. ಚಂದ್ರಹಾಸನು ಕಾಳಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಬದುಕಿಸಿ ಕುಂತಲದೇಶದ ರಾಜನಾದನು.] (न०) 4. ರಜತ, ಬೆಳ್ಳಿ. (स्त्री०) **–हासा –ಹಾಸಾ.** 5. ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ.

चन्द्रा ಚಂದ್ರಾ (स्त्री०) 1. ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು. चदि (आह्लादे) "रक्" (उ० २-१३)। 2. ಯಾಲಕ್ಕಿ ಗಿಡ. 3. ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ. 4. ವಿತಾನ (ಮೇಲುಕಟ್ಟು) ದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ಹಜಾರ, –ತೊಟ್ಟಿ.

चन्द्रांशु ಚಂದ್ರಾಂಶು (पुं०) 1. ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. चन्द्रस्यांशुरिवांशुर्यस्य। मन्तॄणां क्लमहराह्लादनतेजस्वित्वात् चन्द्रांशुः। "मन्तॄणामेव चन्द्रांशुराह्लादफलदो मनुः" इति निरुक्तिः। "ऋद्धः स्पष्टाक्षरो मन्त्रः चन्द्रांशुर्भास्करद्युतिः" वि० स०। 2. ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣ, ಬೆಳದಿಂಗಳು.

चन्द्रातप ಚಂದ್ರಾತಪ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು. चन्द्रस्यातपः। 2. ವಿತಾನ, ಮೇಲಂಛಾವಣಿ. चन्द्रस्यातप इव।

चन्द्रात्मज ಚಂದ್ರಾತ್ಮಜ (पुं०) ಬುಧಗ್ರಹ. चन्द्रस्यात्मजः।

चन्द्रानन ಚಂದ್ರಾನನ (वि०) 1. ಚಂದ್ರನಂತೆ ಸಂತೋಷ ವುಂಟುಮಾಡುವ ಮುಖವುಳ್ಳ. चन्द्र इवाह्लादकरमाननं यस्य। (स्त्री०) **–आनना –ಆನನಾ.** 2. ಚಂದ್ರನಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. "चन्द्राननां यादववंशचन्द्रः" याद० १३-१९।

चन्द्रापीड ಚಂದ್ರಾಪೀಡ (पुं०) 1. ಕಾಶ್ಮೀರದ ಒಬ್ಬ ರಾಜ. 2. ಕನ್ಯಾಕುಬ್ಜದ ಒಬ್ಬ ರಾಜ.

चन्द्रारि ಚಂದ್ರಾರಿ (पुं०) ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಶತ್ರುವಾದ ರಾಹು. चन्द्रस्यारिः।

चन्द्रार्ध ಚಂದ್ರಾರ್ಧ (पुं०) ಚಂದ್ರನ ಒಂದು ಭಾಗ, ಚಂದ್ರ ಬಿಂಬದ ಒಂದು ಅಂಶ. चन्द्रस्य अर्धः। ಸಮಭಾಗ ವಾಚಕವಾದ ಅರ್ಧಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ अर्धं चन्द्रस्य अर्धचन्द्रः ಎಂದಾಗುವುದು. (२-२-२)।

चन्द्रार्धमौलि ಚಂದ್ರಾರ್ಧಮೌಲಿ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. चन्द्रस्यार्धः, चन्द्रार्धयुक्तो मौलिर्यस्य। "प्रत्यग्ज्योतिर्जयति यमिनः स्पष्टलालाटनेत्रव्याजव्यक्तीकृतमिव जगद्व्यापि चन्द्रार्धमौलेः" प्रबोध० १-२।

चन्द्रालोक ಚಂದ್ರಾಲೋಕ (पुं०) ಜಯದೇವ ಕವಿಯು ರಚಿಸಿದ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರ ಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ಉಪಮಾ ಲಂಕಾರ ಮೊದಲು ಹೇತ್ವಲಂಕಾರದವರೆಗೆ ಒಂದು ನೂರು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಯಸಹಿತವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣ ದೋಷ ನಿರೂಪಣ ಗುಣಪ್ರಕರಣ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಇವು ಐದು ಮಯೂಖ ಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಈ ಚಂದ್ರಾಲೋಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಯಸಹಿತವಾದ ಕುವಲಯಾನಂದವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವು ಶ್ರೀಮದಪ್ಪಯ ದೀಕ್ಷಿತರಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದೆ.

चन्द्राह्वय ಚಂದ್ರಾಹ್ವಯ (पुं०) ಪಚ್ಚಕರ್ಪೂರ.

चन्द्रिक ಚಂದ್ರಿಕ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. चन्द्रि चन्द्रयुक्तं कं शिरोऽस्य।

चन्द्रिका ಚಂದ್ರಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಚಂದ್ರನ ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳದಿಂಗಳು. चन्द्रः आधारत्वेनास्त्यस्याः "ठन्" (५-२-११५)। "अन्वभुङ्क्त सुरतश्रमापहां मेघमुक्तविशदां स चन्द्रिकाम्" रघु० १९-३९। 2. ದೊಡ್ಡ ಯಾಲಕ್ಕಿ ಗಿಡ. 3. ಚಂದ್ರಭಾಗಾನದಿ. 4. ಮಲ್ಲಿಗೆ ಗಿಡ. 5. ಬಿಳಿ ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳ. 6. ಮೆಂತ್ಯ. 7. ಬೆಳದಿಂಗಳಂತೆ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಹೆಂಗಸು.

चन्द्रिकापायिन् ಚಂದ್ರಿಕಾಪಾಯಿನ್ (पुं०) ಚಕೋರಪಕ್ಷಿ. चन्द्रिकां पिबति—पा (पाने) "णिनिः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–पायिनी –ಪಾಯಿನೀ.**

चन्द्रिन् ಚಂದ್ರಿನ್ (वि०) 1. ಚಂದ್ರಯುಕ್ತವಾದ, ಚಂದ್ರನಿಂದ ಕೂಡಿದ. चन्द्रोऽस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। 2. ಸುವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ.

चन्द्रिल ಚಂದ್ರಿಲ (पुं०) 1. ಭರ್ಗ, ಪರಮೇಶ್ವರ. 2. ಚಕ್ಕೋತದ ಸೊಪ್ಪು. 3. ನಾಪಿತ. "चन्द्रिलो नापिते स्यातो हरवास्तूकशाकयोः" विश्व०।

चन्द्रेष्टा ಚಂದ್ರೇಷ್ಟಾ (स्त्री०) ಕನ್ನೈದಿಲೆ ಲತೆ. चन्द्रः इष्टोऽस्याः।

चन्द्रोदय ಚಂದ್ರೋದಯ (पुं०) ಚಂದ್ರನ ಉದಯ, ಚಂದ್ರನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. चन्द्रस्योदयः। "हरस्तु किञ्चित्परिलुप्तधैर्यश्चन्द्रोदयारम्भ इवाम्बुराशिः" कुमा० ३-६७।

चन्द्रोपल ಚಂದ್ರೋಪಲ (पुं०) ಚಂದ್ರಕಾಂತಶಿಲೆ. चन्द्रप्रियः उपलः। ಚಂದ್ರಕಿರಣಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಈ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಸೋರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

चप – सान्त्वने (भ्वा० पर० सक० से०)। चपति। चचाप। अचपीत्, अचापीत्। ಮೈಸವರಿ ಮಾತಾಡು, ಮುದ್ದಾಡು, ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಮಾತಾಡಿಸು.

चप–परिकल्पने (चुरा० उभ० सक० से०)। चपयति, –ते। अचीचपत्, –त। ಕುಟ್ಟು, ಪುಡಿಮಾಡು, ಮರ್ದಿಸು, ಅರೆ.

चप ಚಪ (पुं०) 1. ವಂಶ, ಬಿದಿರು. "चपश्च तेषु पवनोद्धूतध्वनिषु कीचकाः" वैज०। 2. ಸಾಂತ್ವನ, ಸಮಾಧಾನ. चप (सान्त्वने) घञर्थे "कः" (वा० ३-३-५८)।

चपट ಚಪಟ (पुं०) ಎಲ್ಲಾ ಬೆರಳುಗಳನ್ನೂ ನೀಡಿದ ಅಂಗೈ, ಹಸ್ತ.

चपल ಚಪಲ (पुं०) 1. ಪಾದರಸ. चुप (मन्दायां गतौ) "कलः" उपधाया अकारश्च (उ० १-१०८)। 2. ಮತ್ಸ್ಯ, ಮೀನು, 3. ಒಂದು ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ. 4. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಕಲ್ಲು. 5. ಕರಿ ಸಾಸುವೆ. 6. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. 7. ವಾನರ, ಕಪಿ. "चपलश्चोरके मीने पारदे प्रस्तरान्तरे" मेदि०। (न०) 8. ಜಾಗ್ರತೆ, ಶೀಘ್ರತೆ. (स्त्री०) **–ला –ಲಾ.** 9. ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಮಿಂಚು. 10. ಲಕ್ಷ್ಮೀ. 11. ಹಿಪ್ಪಲಿ. 12. ಅಸಭ್ಯ ಹೆಂಗಸು, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ. 13. ನಾಲಿಗೆ. (वि०) 14. ಚಂಚಲವಾದ, ಸ್ಥಿರವಲ್ಲದ. 15. ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದ, ಚಲಿಸುವ. 16. ನೀಚ, ದುರ್ಜನ, ಅಸಭ್ಯ. 17. ಅವಿಧೇಯ, ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೇಳದವನು. 18. ಶೀಘ್ರವಾದ, ಚುರುಕಾದ. 19. ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಲ್ಲದ, ವಿವೇಚನೆಯಿಲ್ಲದ, ದುಡುಕಿನ. 20. ಕ್ಷಣಿಕವಾದ. "चपलः पारदे कीशे पुमांस्त्रिषु तु चञ्चले। दुर्विनीते द्रुते नीचे चपला तटिति श्रियाम्" नानार्थर०। "चपलश्चोरके चले। क्षणिके चिकुरे शीघ्रे पारदे प्रस्तरान्तरे। मीनेऽपि चपला तु स्यात्पिप्पल्यां विद्युति श्रियाम्। पुंश्चल्यामथ" हेम०। **–लम् –ಲಮ್.** (अव्य०) 21. ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ.

चपलता ಚಪಲತಾ (स्त्री०) 1. ಚಂಚಲವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಅಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದು. चपलस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। 2. ಒಂದು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವ. "चपलताग्लानिचिन्तावितर्काः" सा० द०।

चपलाङ्ग ಚಪಲಾಂಗ (पुं०) ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಜಲಜಂತು, –ಜಲಚರಪ್ರಾಣಿ. चपलमङ्गमस्य। "शिशुमारो जलकपिश्चपलाङ्गोऽसिपुच्छकः" हारा०।

चपलार्या ಚಪಲಾರ್ಯಾ (स्त्री०) ಮಾತ್ರಾಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆರ್ಯಾವೃತ್ತದ ಒಂದು ಭೇದ. ಆರ್ಯಾವೃತ್ತದ ಎರಡು ಅರ್ಧಗಳ ಲಕ್ಷಣ (30, 27 ಮಾತ್ರೆಗಳು) ವಿದ್ದು ಎರಡು ಅರ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಗಣಗಳು ಜಗಣವಾಗಿಯೂ ಆ ಎರಡು ಗಣಗಳೂ ಎರಡು ಗುರುವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲೂ ಇರುವುದಾದರೆ ಅದು "चपलार्या" ವೃತ್ತವಾಗುವುದು. "उभयार्धयोर्जकारौ द्वितीयतुर्यौ गमध्यगौ यस्याः। चपलेति नाम तस्याः प्रकीर्तितं नागराजेन" वृ० र०। **ಇದರ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

ज ज

।।U ।U। UU ।U। UU ।U। UU U ।
उभया र्धयोर्ज कारौ द्वितीय तुर्यौ गमध्य गौय स्याः

ज ज
।।ँ ।ँ। ँँ ।ँ। ँँ।ँँ ।
चपले तिनाम तस्याः प्रकीर्ति तंना ग राजे न वृ० र०।

चपलावक्त्र ಚಪಲಾವಕ್ತ್ರ (न०) ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಕ್ತ್ರವೃತ್ತದ ಒಂದು ಭೇದ. ಪ್ರಥಮ ಮತ್ತು ತೃತೀಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ನಗಣವಿದ್ದರೆ "चपलावक्त्रम्" ಎಂಬ ವೃತ್ತವಾಗುವುದು. "चपलावक्त्र- ।।। मयुजोर्नकारश्चेत्पयोराशेः" वृ०र०। "चपलावक्त्रमयुजोः" ಎಂಬ ಪ್ರಥಮ ಪಾದದಲ್ಲಿ "क्त्रमयु" ಎಂಬ ನ ಗಣವು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಮುಂದಿನ ಗಣವಾಗಿರುವುದು.

चपेट ಚಪೇಟ (पुं०) 1. ಎಲ್ಲಾ ಬೆರಳುಗಳನ್ನೂ ನೀಡಿರುವ ಹಸ್ತ. चपति—चप (सान्त्वने) "अच्" (३-१-१३४)। चपाय सान्त्वनाय एटति—इट (गतौ) "कः" (३-१-१३५)। "खण्डिकोपाध्यायः शिष्याय चपेटां ददाति" ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವುಂಟು. "पाणौ चपेटप्रतलप्रहस्ता विस्तृताङ्गुलौ" ಎಂದು ಅಮರದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. 2. ಏಟು, ಹೊಡೆತ.

चपेटा ಚಪೇಟಾ (स्त्री०) "चपेट" ಪದದ ಅರ್ಥ. स्वार्थे "कः"। **चपेटिका ಚಪೇಟಿಕಾ.**

चपेटी ಚಪೇಟೀ (स्त्री०) ಭಾದ್ರಪದ ಶುಕ್ಲ ಷಷ್ಠಿ.

चमत्करण ಚಮತ್ಕರಣ (न०) ಅಪೂರ್ವವಸ್ತುದರ್ಶನದಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆನಂದವುಂಟಾಗುವಂತೆ ಆಶ್ಚರ್ಯಗೊಳಿಸುವುದು. चमदिति क्रियते—डु कृञ् (करणे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "अत एव हि रसनास्वादनचमत्करणादयो विलक्षणा एव व्यपदेशा इति" सा० द० ३। भावे "घञ्" (३-३-१८)। **—कारः—ಕಾರಃ.** "चमत्कारश्च चित्तविस्ताररूपो विस्मयापरपर्यायः" सा० द०। स्त्रियाम् "क्तिन्" (३-३-९४)। **—कृतिः—ಕೃತಿಃ.**

चमर ಚಮರ (पुं०) 1. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಜಿಂಕೆ. 2. ಚಮರಿಮೃಗ. चमु (अदने) "अरः" (उ० ३-१३२)। ಈ ಮೃಗದ ಬಾಲದಿಂದಲೇ ಚಾಮರವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು. स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **चमरी ಚಮರೀ.** "तं केशपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्युर्वालप्रियत्वं शिथिलं चमर्यः" कुमा० १-४८। 3. ಒಬ್ಬ ದೈತ್ಯ. (न०) 4. ಚಾಮರ. "चमरश्चामरे दैत्ये चमरी तु मृगान्तरे" हेम०। "गोकर्णपृषतैणर्श्यरोहिताश्चमरो मृगः" अम०।

चमरिक ಚಮರಿಕ (पुं०) ಕೋವಿದಾರವೃಕ್ಷ, ಕೆಂಗಾಂಚಾಳ ಮರ. चमरमस्यास्ति "ठन्" (५-२-११५)। "कोविदारश्चमरिकः कुद्दालो युगपत्रकः" अम०।

चमरी ಚಮರೀ (स्त्री०) 1. ಹೆಣ್ಣುಚಮರಿಮೃಗ. 2. ಮಂಜರಿ, ಗೊಂಚಲು. "चमरं चामरे स्त्री तु मञ्जरीमृगभेदयोः" मेदि०।

चमस ಚಮಸ (पुंन०) 1. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆ. चमन्त्यस्मिन्—चमु (अदने) "असच्" (उ० ३-११७)। 2. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೌಟಿನ ಆಕಾರದ ಒಂದು ಮರದ ಪಾತ್ರೆ. "चमसानां ग्रहाणां च शुद्धिः प्रक्षालनेन तु" मनु० ५-११६। 3. ಹಪ್ಪಳ. 4. ಲಾಡು. (स्त्री०) **—सी—ಸೀ.** 5. ಉದ್ದಿನ ಹಿಟ್ಟು. "चूर्णं यच्छुष्कमाषाणां चमसी साऽभिधीयते" भावप्र०।

चमु—अदने (भ्वा० पर० सक० से०)। चमति। चचाम। अचमीत्। 1. ಹೀರಿಕುಡಿ, ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಎಳೆದು ಕುಡಿ. आचामति। आचान्तः। "तरङ्गावलीनिर्मुक्तेऽमृतसागराम्भसि मनाङ्मग्नोऽपि नाचामति" प्रबोध० ४-६। 2. ತಿನ್ನು. "ध्वजानुद्दुधुवुस्तुङ्गान् मांसं चेमुर्जगुः पपुः" भट्टि० १४-५३।

चमू ಚಮೂ (स्त्री०) 1. ಸೇನೆ. चमति शत्रून्—चमु (अदने) "ऊः" (उ० १-८०)। "तथा तथा हृषितवपुर्मुदाकुला द्विषां चमूरजनि जनीव चेतसा" माघ० १७-४३। 2. 729 ಆನೆಗಳು, 2187 ಕುದುರೆಗಳು, 729 ರಥಗಳು ಮತ್ತು 3645 ಕಾಲಾಳುಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಸೈನ್ಯದ ಗುಂಪು. [ವಿವರಕ್ಕೆ "अनीकिनी" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] "रक्षाहेतोर्नवशशिभृता वासवीनां चमूनाम्" मेघ० १-४३।

चमूचर ಚಮೂಚರ (पुं०) ಸೈನಿಕ. चमूषु चरति—चर (गतौ) "टः" (३-२-१६)। "आसेदिरे लावणसैन्धवीनां चमूचरैः कच्छभुवां प्रदेशाः" माघ० ३-८०।

चमूनाथ ಚಮೂನಾಥ —पति—ಪತಿ (पुं०) ಸೇನಾಪತಿ, ಸೈನ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷ. चमूनां नाथः पतिर्वा। "रामाज्ञया हरिचमूपतयस्तदानीम्" रघु० १३-७४।

चमूरु ಚಮೂರು (पुं०) ಮೃಗ, ಜಿಂಕೆ. चमति—चमु (अदने) "ऊरः" (उ० ४-९०)। उत्त्वम्। पृषो०। "चकासतं चारुचमूरुचर्मणा कुथेन नागेन्द्रमिवेन्द्रवाहनम्" माघ० १-८।

चम्प ಚಂಪ (पुं०) 1. ಕೆಂಗಾಂಚಾಳದ ಮರ, ಕೋವಿದಾರ ವೃಕ್ಷ. (न०) 2. ಕೋವಿದಾರಪುಷ್ಪ.

चम्पक ಚಂಪಕ (पुं०) 1. ಸಂಪಿಗೆಮರ. चम्पयति–चपि (गत्याम्) "क्वुन्" (उ० २-३२)। 2. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಬಾಳೆಗಿಡ. (न०) 3. ಸಂಪಿಗೆ ಹೂವು. "उन्निद्रपुष्पचणचम्पकपिङ्गभासः" माघ० ४-३१। 4. ಬಾಳೆಹಣ್ಣು. "चम्पकं वातपित्तघ्नं गुरुवीर्यकरं तथा" भावप्र०।

चम्पकचतुर्दशी ಚಂಪಕಚತುರ್ದಶೀ (स्त्री०) ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಶುಕ್ಲಚತುರ್ದಶಿ.

चम्पकमाला ಚಂಪಕಮಾಲಾ (स्त्री०) 1. ಸಂಪಿಗೆ ಹೂವಿನ ಮಾಲೆ. चम्पककुसुमनिर्मिता माला। 2. ಸಂಪಿಗೆ ಹೂವಿನ ಆಕಾರದ ಕಂಠಹಾರ. 3. ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರೋಕ್ತವಾದ ಹತ್ತನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** "चम्पकमाला चेद्भमसागः" वृ० र०। ಭಗಣ ಮಗಣ ಸಗಣ ಮತ್ತು ಒಂದು ಗುರು. **ಈ ವೃತ್ತದ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

भ म स गु।
ು।। ುುು ।।ು ು

चम्पकनालिका ಚಂಪಕನಾಲಿಕಾ (स्त्री०) ಸಂಪಿಗೆ ಹೂವಿನ ಮಾಲೆ. "वलवैरिभुवस्तदाधिकण्ठं वरणे चम्पकमालिका वितेने" चं० भा० २-१०५।

चम्पकारण्य ಚಂಪಕಾರಣ್ಯ (न०) ಸಂಪಿಗೆ ಮರಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಕಾಡು. ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗನ ಬೆಟ್ಟದ ಕಾಡು. चम्पकप्रधानमरण्यम्।

चम्पकालु ಚಂಪಕಾಲು (पुं०) ಹಲಸಿನ ಮರ.

चम्पकावती ಚಂಪಕಾವತೀ (स्त्री०) ಚಂಪಾಪುರಿ, ಅಂಗ ದೇಶದ ರಾಜಧಾನಿ, ಕರ್ಣನ ರಾಜಧಾನಿ, ಈಗಿನ ಭಾಗಲ್ಪುರ. चम्पक "मतुप्" (५-२-९४)।

चम्पा ಚಂಪಾ (स्त्री०) 1. ಅಂಗದೇಶಾಧಿಪತಿಯಾದ ಕರ್ಣನ ರಾಜಧಾನಿ, ಚಂಪಾನಗರ. 2. ಹಲಸಿನ ಹಣ್ಣಿನ ಒಂದು ಭಾಗ. 3. ಲೋಮಪಾದ ಋಷಿಯು ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪಟ್ಟಣ. 4. ಮಾಲಿನೀನದಿ. "चम्पा तु मालिनी। लोमपादकर्णयोः पूः" अभि० चि०।

चम्पाधिप ಚಂಪಾಧಿಪ (पुं०) ಅಂಗದೇಶದ ದೊರೆಯಾದ ಕರ್ಣ. "कर्णश्चम्पाधिपोऽङ्गराट्" अभि० चि०।

चम्पानगर ಚಂಪಾನಗರ (न०), **–पुरी –ಪುರೀ** (स्त्री०) ಕರ್ಣನ ರಾಜಧಾನಿ.

चम्पालु ಚಂಪಾಲು (पुं०) ಹಲಸಿನ ಮರ.

चम्पावती ಚಂಪಾವತೀ (स्त्री०) ಕರ್ಣನ ರಾಜಧಾನಿ, ಚಂಪಾನಗರ.

चम्पू ಚಂಪೂ (स्त्री०) ಗದ್ಯ ಮತ್ತು ಪದ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾವ್ಯ, ಗದ್ಯ ಮತ್ತು ಪದ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಒಂದಂ ಕಾವ್ಯದ ಭೇದ. "गद्यपद्यमयी काचिच्चम्पूरित्यभिधीयते" काव्या० १-३१। ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "मयट्" ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವೇ ಪದ್ಯಗಳಿರುವ ಕಾದಂಬರಿ, ದಶಕುಮಾರಚರಿತ ಮೊದಲಾದ ಗದ್ಯಕಾವ್ಯಗಳಿಗೆ ಚಂಪುವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿಲ್ಲ. ಗದ್ಯಪದ್ಯಗಳ ಪ್ರಾಚುರ್ಯವಿರುವುದಾದರೂ ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ನಾಟಕವೆಂದು ಹೆಸರು. "मिश्राणि नाटकादीनि तेषामन्यत्र विस्तरः" काव्या० १-३१।

चम्पेश ಚಂಪೇಶ (पुं०) ಚಂಪಾಪುರಿಯ ದೊರೆ ಕರ್ಣ. चम्पाया ईशः।

चय – गतौ (भ्वा० आत्म० सक० से०)। चयते। चेये। अचयिष्ट। ಹೊಂದು, ಪಡೆ, ಸೇರು.

चय ಚಯ (पुं०) 1. ರಾಶಿ, ಗುಂಪು, ಸಮೂಹ. चिञ् (चयने) "अच्" (३-३-५६)। "चयस्त्विषामित्यवधारितं पुरा ततः शरीरीति विभाविताकृतिम्" माघ० १-३। 2. ಪ್ರಾಕಾರ, ಸುತ್ತುಗೋಡೆ. "चयानिवाद्रीनिव तुङ्गशृङ्गान् क्वचित्पुराणीव हिरण्मयानि" किरा० १६-५२। 3. ಪ್ರಾಕಾರದ ತಳಹದಿ, ಸುತ್ತುಗೋಡೆಯ ಅಸ್ತಿಭಾರ, ಅಡಿಪಾಯ. "चयो वप्रोऽस्य पीठभूः" अभि० चि०। 4. ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆ. 5. ಕಂದಕದಿಂದ ತೆಗೆದ ಮಣ್ಣಿನ ರಾಶಿ. 6. ಹೂವು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತರುವುದು. "चयः समूहे प्राकारे मूलबन्धे च संग्रहे" नानार्थर०।

चयक ಚಯಕ (वि०) ಕೂಡಿಹಾಕುವುದರಲ್ಲಿ ಜಾಣನಾದವನು. चये कुशलः "कन्" (५-२-६४)।

चयन ಚಯನ (न०) 1. ಕೂಡಿಹಾಕುವುದು, ರಾಶಿಹಾಕುವುದು. 2. ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದು, ಅಧಿಕಗೊಳಿಸುವುದು. चिञ् (चयने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 3. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರ. 4. ಯೂಪಸ್ತಂಭ.

चयनीय ಚಯನೀಯ (वि०) 1. ಕೂಡಿಹಾಕಲ್ಪಡುವ, ರಾಶಿಹಾಕಲ್ಪಡುವ. 2. ಹೆಚ್ಚಿಸಲ್ಪಡುವ. चिञ् (चयने) "अनीयर्" (३-१-९६)।

चर – गतिभक्षणयोः (भ्वा० पर० सक० से०)। चरति। चचार। चरिता। चरिष्यति। चरतु। अचरत्। चरेत्।

चर्यात्। अचारीत्। अचरिष्यत्। ಈ ಧಾತುವು ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಮಕ. ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕ. 1. ನಡೆ, ಸಂಚರಿಸು. "सेतुप्रालेयशैलौ चरति नरपतेः तावदेतस्य कीर्तिः" नैष० १२-४७। "दिवा चरेयुः कार्यार्थं चिह्निता राजशासनैः" मनु० १०-५५। 2. ಭಕ್ಷಿಸು, ತಿನ್ನು. "तिथिवृद्ध्या चरेत् पिण्डान् शुक्ले शिख्यण्डसंमितान्" याज्ञ० ३-३२३। 3. ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡು. 4. ಮಾಡು, ಆಚರಿಸು. "सहोभौ चरतां धर्ममिति वाचानुभाष्य च" मनु० ३-३०। 5. ಹರಡು, ವ್ಯಾಪಿಸು. "वातोद्धतश्चरति वह्निरतिप्रचण्डो ग्रामान्वनानि नगराणि च सन्दिधक्षुः" बृहत्सं० १९-७। 6. ಮಾಡು. "सत्कारं चरति खले"।

कर्मणि :—चर्यते। चेरे। चरिता। चरिष्यते। चर्यताम्। अचर्यत। चर्येत। चरिषीष्ट। अचारि। अचरिष्यत।

णिचि :—चारयति, –ते। चारयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। चारयिता। चारयिष्यति, –ते। चारयतु, –ताम्। अचारयत्, –त। चारयेत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ. "सञ्जयन्ति हि ते नारीर्निगूढाश्चारयन्ति च" मनु० ८-३६२। "यत्पुंसः परदारेषु तच्चैनां चारयेद्व्रतम्" मनु० ११-१७६।

कृत्सु :—चरितव्यम्। चरणीयम्। चर्यम्। चरितः। चरितवान्। चरन्, चरन्ती। चरितुम्। चरितम्। चरणम्। चरित्वा। प्रचर्य।

ण्यन्तात् कृत्सु :—चारयितव्यः। चारणीयः। चार्यः। चारितः। चारितवान्। चारयन्, चारयन्ती। चारयमाणः। चारयितुम्। चारितम्। चारणम्। चारयित्वा।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) **अति+चर** = अतिचरति। अतिचारः। ಅತಿಕ್ರಮಿಸು, ಮೀರಿ ನಡೆ, ಕ್ರಮವಿೂರಿ ನಡೆ. "पुत्राः पितॄनत्यचरन् नार्यश्चात्यचरन् पतीन्" भा० शान्ति०। "तत्र विराधदनुकबन्धप्रभृतयः केऽप्यतिचरन्तीति श्रुतम्" म० वी० २।

(2) **वि+अति+चर** = व्यतिचरति। व्यतिचारः। ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ನಡೆ. "त्वामहं न व्यतिचरे मनसापि कदाचन" रामा०।

(3) **अनु+चर** = अनुचरति। अनुचरः। 1. ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ನಡೆ, ಹಿಂದೆ ಹೋಗು. 2. ಅನಂತರ ಹೋಗು.

(4) **अप+चर** = अपचरति। अपचारः। ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸು, ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡು. "यो यस्तेषामपचरेत् तमाचक्षीत वै द्विजः" भा० शान्ति०।

(5) **अभि+चर** = अभिचरति। 1. ಎದುರಾಗಿ ನಡೆ. 2. ಅತಿಕ್ರಮಿಸು, ಮೀರಿನಡೆ, ಅವಿಧೇಯತೆಯಿಂದ ನಡೆ. "पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयुता" मनु० ५-१६५। 3. ಇತರರನ್ನು ಪೀಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಟ ಮಂತ್ರ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಮಾಡು. "प्रति तमभिचर योऽस्मान् द्वेष्टि"। "वृष्टयायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नपि" याज्ञ० १-२९५।

(6) **वि+अभि+चर** = व्यभिचरति। व्यभिचारः। 1. ಹೆಚ್ಚು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ನಡೆ, ನಿಯಮವನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸು, ಕಟ್ಟಳೆಯನ್ನು ಮೀರು. "उस्राणां व्यभिचरतीव सप्तसप्तेः पर्यस्यन्निव निचयः सहस्रसंख्याम्" किरा० ५-३४। "अनुमितोऽपि च बाष्पनिरीक्षणाद्व्यभिचचार न तापकरो नलः" नैष० ४-१८। 2. ಪತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪರಪುರುಷನನ್ನು ಸಂಗಮಿಸು.

(7) **आ+चर** = आचरति। आचारः। 1. ಆಚರಿಸು, ಮಾಡು, ಅನುಷ್ಠಿಸು. "यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः" गीता ३-२१। 2. ಮಾಡು, ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸು. "प्रस्थितायां प्रतिष्ठेथाः स्थितायां स्थितिमाचरेः" रघु० १-८९। 3. ನಡೆದುಕೊ, ವರ್ತಿಸು, ವ್ಯವಹರಿಸು. "प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत्"। 4. ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆದುಕೊ, ಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊ. "प्रदक्षिणक्रियार्हायां तस्यां त्वं साधु नाचरः" रघु० १-७७। 5. ಆಶ್ರಯಿಸು, ಅವಲಂಬಿಸು. "अगस्त्याचरितामाशामनाशास्यजयो ययौ" रघु० ४-४४।

(8) **अनु+आ+चर** = अन्वाचरति। ಸದೃಶವಾಗಿ ಮಾಡು, ಸಮಾನವಾಗಿ ಮಾಡು. "को नु तत्कर्म राजर्षेर्नाभेरन्वाचरेत् पुमान्" भाग० ५-४-६।

(9) **सम्+उद्+आ+चर** = समुदाचरति। समुदाचारः। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಡೆದುಕೊ, ಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊ. 2. ನಯವಾಗಿ ಮಾತಾಡಿಸು, ವಿಧೇಯತೆಯಿಂದ ಮಾತಾಡಿಸು. "बालानपि च गर्भस्थान् सान्त्वेन समुदाचरेत्" भा० शान्ति० ३२-३२।

(10) **उप+आ+चर** = उपाचरति। ಉಪಾಸಿಸು, ಉಪಚರಿಸು, ಸೇವಿಸು. "उपाचरति तत्र स्म धनानामीश्वरं प्रभुम्" भा० सभा० १०-२९।

(11) सम्+आ+चर = समाचरति। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಡೆದುಕೊ. 2. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. "समाचराचारमुपात्तशस्त्रो जपोपवासाभिषवैर्मुनीनाम्" किरा० ३-२८।

(12) उद् + चर = उच्चरति। उच्चचार। 1. ಉಂಟಾಗು, ಹುಟ್ಟು. "आकस्मिकः पक्षपुटाहतायाः क्षितेस्तदा यः स्वन उच्चचार" नैष० ३-२। 2. ಮೀರಿ ನಡೆ, ಅತಿಕ್ರಮಿಸು. ಇಲ್ಲಿ उत् ಪೂರ್ವಕ ಸಕರ್ಮಕ चर ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುವುದು. "धर्ममुच्चरते" धर्ममुल्लङ्घ्य गच्छति इत्यर्थः। 3. ಉಚ್ಚರಿಸು, ಹೇಳು. "सकृदुच्चरितः शब्दः सकृदर्थं गमयति"। 4. ಮೇಲೆ ನಡೆ, ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏಳು, ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗು. "बाष्प उच्चरति"। "बलैश्चलच्चरणविधूतमुच्चरद्घनावलीरुदचरत क्षमारजः" माघ० १७-५२।

(13) उप+चर = उपचरति। उपचचार। ಉಪಚರಿಸು, ಸೇವಿಸು. "गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी नियमितपरिखेदा तच्छिरश्चन्द्रपादैः" कुमा० १-६०।

(14) निस्+चर=निश्चरति। निश्चचार। ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡು, ನಿರ್ಗಮಿಸು. "यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम्" गीता ६-२६।

(15) परि + चर = परिचरति। 1. ಸುತ್ತಲೂ ಹೋಗು, ಸುತ್ತಲೂ ನಡೆ, ಸುತ್ತಲೂ ತಿರುಗಾಡು. "कङ्काः श्येनास्तथा गृध्रा नीचैः परिचरन्ति च" रामा०। 2. ಸೇವಿಸು, ಪೂಜಿಸು. "अनुत्पन्नं ज्ञानं यदि यदि च सन्देहविधुरं विपर्यस्तं वा स्यात्परिचर वसिष्ठस्य चरणौ" म० वी० ३-३६। 3. ಸೇವಿಸು, ಉಪಚಾರಮಾಡು, ಶುಶ್ರೂಷೆಮಾಡು. "यदित्वात्यन्तिकं वासं रोचयेत गुरोः कुले। युक्तः परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात्" मनु० २-२४३।

(16) प्र+चर = प्रचरति। प्रचारः। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ನಡೆ, ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿ ನಡೆ. "प्राणः प्रालीयत ततः पुनश्च प्रचचार ह" भा० आश्व० २४-९। 2. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. "यैः कर्मभिः प्रचरितैः शुश्रूष्यन्ते द्विजातयः" मनु० १०-१००। 3. ಸುತ್ತಾಡು, ಅಲೆದಾಡು, ತಿರುಗಾಡು. 4. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹರಡು, ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡು. 5. ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳು. "चिकित्सकानां सर्वेषां मिथ्याप्रचरतां दमः" मनु० ९-२८४।

(17) वि+चर=विचरति। विचारः। 1. ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡು, ಯೋಚಿಸು, ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸು. "परेषामात्मनश्चैव यो विचार्य बलाबलम्" पञ्चतं०। 2. ಚರ್ಚಿಸು, ವಾದಮಾಡು. "प्रत्यग्रहीदग्रजशासनं तदाज्ञा गुरूणामविचारणीया" रघु० १४-४६। 3. ದಾರಿಬಿಟ್ಟು ನಡೆ, ಅಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆ. "यन्मे माता प्रलुलुभे विचरन्त्यपतिव्रता" मनु० ९-२०। 4. ಸಂಚರಿಸು, ತಿರುಗಾಡು, ವಿಹರಿಸು. "इष्टान् देशान् जलद विचर प्रावृषा संभृतश्रीर्माभूदेवं क्षणमपि च ते विद्युता विप्रयोगः" मेघ० २-५२।

(18) सम्+चर = सञ्चरति। ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೋಗು, ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಡೆ. "आमेखलं सञ्चरतां घनानां छायामधः सानुगतां निषेव्य" कुमा० १-५। सम् ಪೂರ್ವಕ चर ಧಾತುವು ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ (ಕರಣ) ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುವುದು. "रथेन सञ्चरते" सि० कौ०।

चर ಚರ (पुं०) 1. ಸೇವಕ, ತನ್ನ ಮತ್ತು ಶತ್ರುರಾಜ್ಯಗಳ ಸಮಾಚಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ರಾಜನಿಂದ ನಿಯುಕ್ತನಾದ ಗೂಢಪುರುಷ. चरति — चर (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। "राजन्यकान्युपायज्ञैरेकार्थानि चरैस्तव" माघ० २-११४। 2. ಪಗಡೆಯಾಟ. 3. ಮಂಗಳವಾರ. 4. ಕುಜಗ್ರಹ. 5. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. "क्वाहं तमोमहदहंखचराग्निवार्भूसंवेष्टिताण्डघटसप्तवितस्तिकायः" भाग० १०-१४-११। 6. ಕವಡೆ. 7. ಮೇಷ ಕರ್ಕಾಟಕ ತುಲಾ ಮತ್ತು ಮಕರರೂಪವಾದ ಚರಲಗ್ನಗಳು. (वि०) 8. ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದ. 9. ಚಂಚಲವಾದ, ಅಲುಗಾಡುವ. "चरोऽक्षद्यूतभेदे च भौमे चारे त्रसे चले" मेदि०।

चरक ಚರಕ(पुं०)1. ಗೂಢಪುರುಷ, ಸೇವಕ. चरति—चर (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। स्वार्थे "कः"। "देवाकर्णय सुश्रुतेन चरकस्योक्तेन जानेऽखिलं स्यादस्या नलदं विना न दलने तापस्य कोऽपि क्षमः" नैष० ४-११६। 2. ಆಯುರ್ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಚರಕ ಮುನಿ. चर "क्वुन्" (उ० २-३३)। 3. ಚರಕಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತವಾದ ಚರಕಸಂಹಿತೆ, ಒಂದು ಆಯುರ್ವೇದ ಗ್ರಂಥ. 4. ಭಿಕ್ಷು, ಸಂನ್ಯಾಸಿ. 5. ಪರ್ಪಟ, ಹಪ್ಪಳ. 6. ನಡೆಯುವವನು, ಸಂಚರಿಸುವವನು.

चरगृह ಚರಗೃಹ (न०) ಮೇಷ ಕರ್ಕಾಟಕ ತುಲಾ ಮತ್ತು ಮಕರ ರಾಶಿಗಳು.

चरट ಚರಟ (पुं०) ಕಾಡಿಗೆ ಸೊಗಸಿನ ಹಕ್ಕಿ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६३)। **चरटी ಚರಟೀ.**

चरण ಚರಣ (पुंन०) 1. ಪಾದ, ಕಾಲು. चरन्त्यनेन—चर (गतौ) करं० "ल्युट्" (३-३-११७)। "आजह्रतुस्तच्चरणौ पृथिव्यां स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम्" कुमा० १-३३। 2. ವೇದದ ಒಂದು ಭಾಗ, ವೇದದ ಒಂದು ಶಾಖೆ. 3. ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರ ಕಿರಣ. 4. ಶ್ಲೋಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ, ಶ್ಲೋಕದ ಒಂದು ಪಾದ. 5. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ, ಕಾಲುಭಾಗ. 6. ಆಧಾರ ಸ್ತಂಭ. (न०) 7. ಸಂಚರಿಸುವುದು, ಚಲಿಸುವುದು. 8. ಆಚರಣೆ, ಅನುಷ್ಠಾನ. 9. ಭಕ್ಷಣ, ತಿನ್ನುವುದು. 10. ತಿರುಗಾಟ, ಅಲೆದಾಟ. चर (गतौ) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

चरणक ಚರಣಕ (पुं०) ಸಣ್ಣ ಕಾಲು, ಚಿಕ್ಕ ಕಾಲು. अल्पश्चरणः "कन्" (५-३-८५)। "चपलचरणकाब्जप्रेरणोत्तुङ्गिताग्रम्" माघ० ११-३।

चरणकमल ಚರಣಕಮಲ (न०) ಕಮಲದಂತೆ ಸುಂದರವಾದ ಕಾಲು. चरणं कमलमिव।

चरणकिसलय ಚರಣಕಿಸಲಯ (न०) ಚಿಗುರಿನಂತೆ ಕೋಮಲವಾದ ಕಾಲು. चरणं किसलयमिव।

चरणग्रन्थि ಚರಣಗ್ರಂಥಿ (पुं०) ಗುಲ್ಫ, ಕಾಲಿನ ಗಂಟು. चरणस्य ग्रन्थिः।

चरणन्यास ಚರಣನ್ಯಾಸ (पुं०) ಅಡಿ ಇಡುವುದು, ಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕುವುದು. "सैन्दूरीक्रियते जनेन चरणन्यासैः पुरः कुट्टिमम्" रत्ना० १-११।

चरणपर्वन् ಚರಣಪರ್ವನ್ (न०) ಗುಲ್ಫ, ಕಾಲಿನ ಗಂಟು.

चरणपात ಚರಣಪಾತ (पुं०) 1. ಕಾಲು ಇಡುವುದು, ಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕುವುದು. चरणस्य पातः। 2. ಕಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದು, ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದು. चरणयोः पातः।

चरणाक्ष ಚರಣಾಕ್ಷ (पुं०) ಅಕ್ಷಪಾದ, ಗೌತಮ.

चरणायुध ಚರಣಾಯುಧ (पुं०) ಕುಕ್ಕುಟ, ಕೋಳಿ. चरण आयुधमस्य। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **–आयुधी –ಆಯುಧೀ.** "आकर्ण्य संप्रति रुतं चरणायुधानाम्" सा० द० ३।

चरणारविन्द ಚರಣಾರವಿಂದ (न०) ಕಮಲದಂತೆ ಕೋಮಲವಾದ ಮತ್ತು ಸುಂದರವಾದ ಕಾಲು. "अविन्दतासौ मकरन्दलीलां मन्दाकिनी यच्चरणारविन्दे" नैष० १०-९०।

चरण्टि ಚರಂಟಿ (स्त्री०) ಸುವಾಸಿನಿ, ಸುಮಂಗಲಿ. चिरण्टी पृषो०।

चरण्य ಚರಣ್ಯ (वि०) ಕಾಲಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ, ಕಾಲಿನಂತಿರುವ. चरण इव "यः" (५-३-१०३)।

चरत् ಚರತ್ (वि०) 1. ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ, ಓಡಾಡುತ್ತಿರುವ. चरति — चर (गतौ) "शतृ" (३-२-१२४)। "निहताश्चैव भग्नाश्च पाण्डवेन यशस्विना। चरता बलमास्थाय पाकशासनिना मृधे" भा० शान्ति० १५५-३४। 2. ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವ. चर (भक्षणे) "शतृ" (३-२-१२४)। "मुक्तास्तृणानि परितः कटकं चरन्तस्त्रुटचद्वितानतनिकाव्यतिषङ्गभाजः" माघ० ५-६१। 3. ಇರುವ, ನೆಲೆಸಿರುವ. "चरच्चिरं शैशवयौवनीयद्वैराज्यभाजि त्वयि खेदमेति" नैष० ८-५९। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **चरन्ती ಚರಂತೀ.**

चरभ ಚರಭ (न०) ಚರರಾಶಿಗಳು, ಮೇಷ ಕರ್ಕಾಟಕ ತುಲಾ ಮತ್ತು ಮಕರ ರಾಶಿಗಳು.

चरम ಚರಮ (वि०) 1. ಕೊನೆಯದಾದ. 2. ಅನಂತರ ಕಾಲದ. चरति—चर (गतौ) "अमच्" (उ० ५-७५)। (अव्य०) 3. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ. "चरममपि शयित्वा पूर्वमेव प्रबुद्धाः" माघ० ११-१३।

चरमक्ष्माभृत् ಚರಮಕ್ಷ್ಮಾಭೃತ್ (पुं०) ಅಸ್ತಾಚಲ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ಪರ್ವತ. चरमश्चासौ क्ष्माभृच्च।

चरमतस् ಚರಮತಸ್ (अव्य०) ಕೊನೆಯದಾದ. चरम "तसिः" (५-३-७)। "चरमतश्च ऋणादिव देवकीपतिरमुच्यत शृङ्खलतः स्थिरात्" याद० ३-११।

चरमवयस् ಚರಮವಯಸ್ (न०) 1. ಜೀವಿತದ ಕೊನೆಯ ಕಾಲ, ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವಯಸ್ಸು. (वि०) 2. ಕೊನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನ, ವೃದ್ಧ, ಮುದುಕ. "भो राजानश्चरमवयसामाज्ञया सञ्चरध्वं कर्तव्येषु श्रवणसुभगं भूमिदेवाः पठन्तु" मालती० ६-२।

चरव्य ಚರವ್ಯ (वि०) ಚರುವಿಗೆ ಹಿತವಾದ, ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ (ಅಕ್ಕಿ ಮೊದಲಾದುದು). चरवे हितम् "यत्" (५-१-२)।

चराचर ಚರಾಚರ (न०) 1. ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು. चरं च अचरं च अनयोः समाहारः। "एवं स जाग्रत्स्वप्नाभ्यामिदं सर्वं चराचरम्" मनु० १-५७। (वि०) 2. ಚಲಿಸುವ, ಸಂಚರಿಸುವ. 3. ಸ್ಥಾವರ ಮತ್ತು ಜಂಗಮ. 4. ಚಂಚಲವಾದ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿರವಾದ. "सर्वे भावाश्चराचराः" रामा०। "चराचरं जङ्गमे स्यादिङ्गविष्टपयोरपि" हेम०।

चरि ಚರಿ (पुं०) ಪ್ರಾಣಿ, ಪಶು, ತಿರ್ಯಗ್ಜಂತು. चर (गतौ) "इन्" (उ० ४-११७)।

चरित ಚರಿತ (न०) 1. ಸಂಚಾರ, ಹೋಗುವುದು, ನಡೆಯುವುದು. चर (गतौ) भावे "क्तः" (३-३-११४)। 2. ವರ್ತನೆ, ನಡವಳಿಕೆ, ನಡತೆ. "उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्" हितो०। 3. ಚರಿತ್ರೆ, ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ. "विचिन्त्य गीतिक्षममर्थजातं दिवौकसस्त्वच्चरितं लिखन्ति" शाकु० ७-५। 4. ಸ್ವಭಾವ. 5. ಅನುಷ್ಠಾನ, ಆಚರಣೆ. (वि०) 6. ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. 7. ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ. 8. ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ.

चरितव्य ಚರಿತವ್ಯ (वि०) 1. ಅನುಷ್ಠಿಸಬೇಕಾದ, ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ. चर (गतौ) "तव्यः" (३-१-९६)। "चरितव्यमतो नित्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये। निन्द्यैर्हि लक्षणैर्युक्ता जायन्तेऽनिष्कृतैनसः" मनु० ११-५३।

चरितार्थ ಚರಿತಾರ್ಥ (वि०) 1. ಸಫಲವಾದ, ಸಾರ್ಥಕವಾದ, ಕೈಗೂಡಿದ ಕಾರ್ಯವುಳ್ಳ. चरितः प्राप्तः अर्थो येन। "त्वामद्य लब्ध्वामृततृप्तिभाजां स्वदेवभूयं चरितार्थमस्तु" नैष० ३-१०१। 2. ಅರ್ಥಯುಕ್ತವಾದ, ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾದ, ಅನ್ವರ್ಥವಾದ. "प्रवृत्तिरासीच्छब्दानां चरितार्था चतुष्टयी" कुमा० २-१७। 3. ಉಚಿತವಾದ, ಯುಕ್ತವಾದ, ಸಂಗತವಾದ. "तत्रत्ययाच्च कुसुमायुधवन्धुरेनामाश्वासयत् सुचरितार्थपदैर्वचोभिः" कुमा० ४-४५।

चरित्र ಚರಿತ್ರ (न०) 1. ನಡತೆ, ವರ್ತನೆ, ನಡವಳಿಕೆ, ಆಚಾರ. "स्वां प्रसूतिं चरित्रं च कुलमात्मानमेव च" मनु० ९-८। 2. ಆಚರಣೆ, ಅನುಷ್ಠಾನ. चर (गतौ) "इत्रः" (३-२-१८४)। 3. ಜೀವನದ ವೃತ್ತಾಂತ, ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸಾಹಿತ್ಯ. 4. ಶೀಲ, ಸ್ವಭಾವ. "मया निगाद्यं जगतीपतीनां गोत्रं चरित्रं च विचित्रमेषाम्" नैष० १०-८९।

चरिष्णु ಚರಿಷ್ಣು (वि०) 1. ನಡೆಯುವ ಸ್ವಭಾವದ. चर (गतौ) "इष्णुच्" (३-२-१३६)। "यदाणुमात्रिको भूत्वा बीजं स्थास्नु चरिष्णु च। समाविशति संसृष्टस्तदा मूर्तिं विमुञ्चति" मनु० १-५६। 2. ಹರಡುವ ಸ್ವಭಾವದ. "दधानमाशासु चरिष्णु दुर्यशः स कौतुकी तत्र ददर्श केतकम्" नैष० १-७८।

चरु ಚರು (पुं०) 1. ಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಪಾಕಮಾಡಿದ ಅನ್ನ, ಹವಿಸ್ಸು. चर्यते भक्ष्यते — चर (गतिभक्षणयोः) "उः" (उ० १-७)। 2. ಹೋಮದ ಅನ್ನ (ಹವಿಸ್ಸು)ವನ್ನು ಪಾಕಮಾಡುವ ಪಾತ್ರೆ. "चरूणां स्रुक्स्रुवाणां च शुद्धिरुष्णेन वारिणा" मनु० ५-११७। "चरुः पुमान् हव्यान्नभाण्डयोः" मेदि०। 3. ಮೇಘ, ಮೋಡ. चरन्त्यापोऽत्र-अधि० "उः"।

चरुचेलिन् ಚರುಚೇಲಿನ್ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. चरुश्चेलमिवास्त्यस्य "इनिः"(५-२-११५)।

चरुस्थाली ಚರುಸ್ಥಾಲೀ (स्त्री०) ಚರುವನ್ನು ಪಾಕಮಾಡುವ ಪಾತ್ರೆ.

चर्च ಚರ್ಚ (पुं०) ಕುಬೇರನ ನವನಿಧಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. "मुकुन्दकुन्दनीलाश्च चर्चश्चेति निधेर्नव" वैज०।

चर्चरिक ಚರ್ಚರಿಕ (न०) ಒಂದು ವಿಧ ಗೀತ. "भवति मदनिके भवति चूतलतिके मामप्येतच्चर्चरिकं शिक्षयतम्" रत्ना० १।

चर्चरी ಚರ್ಚರೀ (स्त्री०) 1. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಗೀತ. चर्च्यते — चर्च (भाषायाम्) "अरन्" बाहु०। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। "भो वयस्य हताश न खल्वेषा चर्चरी द्विपदीखण्डं खल्वेतत्" रत्ना० १। 2. ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು. 3. ಕೈ ಶಬ್ದ, ಚಪ್ಪಾಳೆಯ ಶಬ್ದ. 4. ಸಂತೋಷದ ಆಟ, ಹಬ್ಬದ ಆಟ. 5. ಜಂಬದ ಮಾತು. 6. ಮುಖಸ್ತುತಿ. 7. ನೃತ್ಯ ಮತ್ತು ಗೀತ. 8. ಯಾಚಕರ ಆದರದ ಮಾತು.

चर्चरीक ಚರ್ಚರೀಕ (पुं०) 1. ಮಹಾಕಾಳೇಶ್ವರ. 2. ಕೇಶಾಲಂಕಾರ. 3. ಒಂದು ವಿಧ ಶಾಕ, ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಸೊಪ್ಪು. चर्च (परिभाषणहिंसातर्जनेषु) "ईकन्" (उ० ४-२०)। "चर्चरीको महाकाले केशविन्यासशाकयोः" मेदि०।

चर्चा ಚರ್ಚಾ (स्त्री०) 1. ಚಿಂತೆ. 2. ವಿಚಾರ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಚರ್ಚೆ. चर्च (अध्ययने) "अङ्" (३-३-१०५)। "कानुजे मम निजे दनुजारौ जाग्रति स्वशरणे रणचर्चा" नैष० ५-३८। 3. ದುರ್ಗಾದೇವಿ, ಪಾರ್ವತಿ. 4. ಗಂಧ ಮೊದಲಾದ ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮೈಗೆ ಲೇಪನಮಾಡುವುದು. "मृगमदकृतचर्चा पीतकौशेयवासाः" छन्दोमं०। "चर्चाचन्दनपातश्च शस्त्रपातः प्रवासिनाम्" काव्या० २-१०४। 5. ವಾದ ವಿವಾದ, ವಿಚಾರ ಮಾಡುವುದು, ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಚರ್ಚೆ. 6. ಅಸಭ್ಯ ಹೆಂಗಸು, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ, ಕುಲಟೆ. "बन्धकी पांसुला चर्चा" वैज०।

चर्चि ಚರ್ಚಿ (स्त्री०) ವಿಚಾರ, ವಿಮರ್ಶೆ, ಚರ್ಚೆ. चर्च (अध्ययने) भावे "इन्" (उ० ४-११७)।

चर्चिक्य ಚರ್ಚಿಕ್ಯ (न०) ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮೈಗೆ ಬಳಿಯುವುದು. "मार्ष्टिश्चर्चा च चर्चिक्यं समालम्भन-मित्यपि" वैज०।

चर्चित ಚರ್ಚಿತ (वि०) 1. ಚರ್ಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. चर्च (अध्ययने) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಲೇಪನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "पयोधराश्चन्दनपङ्कचर्चिताः" ऋतुसं०। 3. ಚಿಂತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಯೋಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. (न०) 4. ಗಂಧದ ಲೇಪನ. चर्च भावे "क्तः" (३-३-११४)।

चर्पट ಚರ್ಪಟ (पुं०) 1. ಹಪ್ಪಳ. चृप (सन्दीपने) + णिच् "अटन्" (उ० ४-८१)। 2. ಬಿಚ್ಚಿದ ಹಸ್ತ, ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ಹಸ್ತ, ಕರತಲ. (वि०) 3. ಸಮತಲವಾದ, ಚಪ್ಪಟೆಯಾದ. 4. ಅಗಲವಾದ. "चर्पटः स्फारविपुले चपेटे पर्पटेऽपि च" मेदि०। "निर्मांसैः कर्णैः पापमृत्यवश्चर्पटैः सुबहुभोगाः" बृहत्सं० ६८-५८। (स्त्री०) **–टा –ಟಾ.** 5. ಭಾದ್ರಪದ ಶುಕ್ಲ ಷಷ್ಠಿ. **–टी –ಟೀ.** 6. ಬಿಸ್ಕತ್ತು, ಹಿಟ್ಟಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿ ಸುಟ್ಟ ರೊಟ್ಟಿ. गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। "पोली पूपालीचर्पटी च सा" त्रिकाण्ड०।

चर्भट ಚರ್ಭಟ (पुं०) ಸೌತೆಗಿಡ.

चर्भटि ಚರ್ಭಟಿ (स्त्री०) 1. ಸಂತೋಷದ ಶಬ್ದ, ಉಲ್ಲಾಸದ ಶಬ್ದ. 2. ಗರ್ವದ ಮಾತು. 3. ಸೌತೆಕಾಯಿ.

चर्मकषा ಚರ್ಮಕಷಾ (स्त्री०) ಮುಂಡಕಳ್ಳಿ. चर्म कषति-कष (हिंसायाम्) "अच्" (३-१-१३४)।

चर्मकार ಚರ್ಮಕಾರ (पुं०) 1. ಮೋಚಿ, ಚರ್ಮದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು, ಚಪ್ಪಲಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವವನು. चर्म चर्मनिर्मितं पादुकादि करोति – डु कृञ् (करणे) "अण्" (३-२-१)। 2. ಬೆಸ್ತನಿಗೆ ಶೂದ್ರ ಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಬೆರಕೆ ಜಾತಿಯವನು. "विप्रा नाविकमम्बष्ठादस्मिन् क्वापि श्वपाकवाक्। आयोगवाच्चर्मकारं राज्ञी वार्मिकसूचकौ" वैज०। 2. ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ವೈಶ್ಯ ಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಾಹಿಷ್ಯ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಹೆಂಗಸು ಇವರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಬೆರಕೆ ಜಾತಿಯವನು. 3. ಧಿಗ್ವನ (ಬಡಗಿ, ಕಮ್ಮಾರ, ಅಕ್ಕಸಾಲೆ ಮತ್ತು ಕಂಚುಗಾರ)ನಿಂದ ಬೆಸ್ತರ ಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಬೆರಕೆ ಜಾತಿಯವನು. "निषादी धिग्वनाच्चर्मकारं कारावरोऽपि सः" वैज०। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-४१)। **–कारी –ಕಾರೀ.** ಚರ್ಮಕಾರನ ಹೆಂಡತಿ.

चर्मकारक ಚರ್ಮಕಾರಕ (पुं०) ಮೋಚಿ, ಚರ್ಮದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು, ಚಪ್ಪಲಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವವನು. चर्म करोति – डु कृञ् (करणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। कृञ् "क्विप्" (३-२-७६)। **–कृत् –ಕೃತ್.** "णिनिः" (३-१-१३४)। **–कारिन् –ಕಾರಿನ್.**

चर्मकारी ಚರ್ಮಕಾರೀ (स्त्री०) ಮುಂಡಕಳ್ಳಿ. "चर्मकारः पादूकृति चर्मकार्योषधीभिदि" हेम०।

चर्मकील ಚರ್ಮಕೀಲ (पुं०) ಮೈಮೇಲೆ ಏಳುವ ಮಾಂಸಗ್ರಂಥಿ, ಒಂದು ವಿಧ ಚರ್ಮರೋಗ.

चर्मचटका ಚರ್ಮಚಟಕಾ (स्त्री०) ಕಪಟದ ಹಕ್ಕಿ, ಬಾವಲಿ. चर्मणा चटक इव। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)।

चर्मचित्रक ಚರ್ಮಚಿತ್ರಕ (न०) ಬಿಳಿಯ ಕುಷ್ಠರೋಗ. चर्म चित्रयति – चित्र (चित्रीकरणे) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

चर्मज ಚರ್ಮಜ (न०) 1. ಕೂದಲು. चर्मणि जायते— जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९७)। 2. ರಕ್ತ.

चर्मण्य ಚರ್ಮಣ್ಯ (वि०) ಚರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. चर्मणि भवः "यत्" (५-१-६)।

चर्मण्वती ಚರ್ಮಣ್ವತೀ (स्त्री०) ಚರ್ಮಣ್ವತೀ ನದಿ. चर्मन् "मतुप्" (५-२-९४)। नलोपाभावो णत्वं च निपात्यते (८-२-१२)। ಈ ನದಿಯು ರಂತಿದೇವನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಣಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞಪಶುಗಳ ಚರ್ಮದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು. "महानदी चर्मराशेरुत्क्लेदात्ससृजे यतः। ततश्चर्मण्वतीत्येवं विख्याता सा महानदी" भा० शान्ति० २८-१२३।

चर्मतरङ्ग ಚರ್ಮತರಂಗ (पुं०) ಚರ್ಮದ ಮೇಲಿನ ಸುಕ್ಕು, ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ನಿರಿಗೆ. चर्मणि तरङ्ग इव।

चर्मतिल ಚರ್ಮತಿಲ (न०) ಸಂಗಾತಿ, ಮೈಮೇಲಿನ ಕಪ್ಪು ಚುಕ್ಕೆ.

चर्मदण्ड ಚರ್ಮದಂಡ (पुं०) ಚರ್ಮದ ಚಾವಟಿ, ಬಾರುಗೋಲು. चर्मणा कृतो दण्डः।

चर्मदूषिका ಚರ್ಮದೂಷಿಕಾ (स्त्री०) ಕುಷ್ಠರೋಗ. चर्म दूषयति—दुष (वैकृत्ये) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

चर्मद्रुम ಚರ್ಮದ್ರುಮ (पुं०) ಭೂರ್ಜವೃಕ್ಷ, ಭೂಜಪತ್ರೆ ಗಿಡ. चर्म चर्माकारवल्कलं तत्प्रधानो द्रुमः।

चर्मन् ಚರ್ಮನ್ (न०) 1. ತೊಗಲು. "कार्ष्णरौरवबास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणः" मनु० २-४१। 2. ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯ. 3. ಗುರಾಣಿ. चर्यते — चर (गतौ) "मनिन्" (उ० ४-१४५)। "प्राप्यासह्यां वेदनामस्तधैर्यादप्यभ्रश्यच्चर्म नान्यस्य पाणेः" माघ० १८-२१।

चर्मनालिका ಚರ್ಮನಾಲಿಕಾ (स्त्री०) ಚಾವಟಿ.

चर्मपट्टिका ಚರ್ಮಪಟ್ಟಿಕಾ (स्त्री०) ಅಗಲವಾದ ತೊಗಲಿನ ಪಟ್ಟಿ, ಆಟವಾಡುವಾಗ ಆಟದ ಕಾಯಿಗಳನ್ನು ಹೂಡುವ ಅಗಲವಾದ ಒಂದು ತೊಗಲಿನ ಪಟ್ಟಿ.

चर्मपादुका ಚರ್ಮಪಾದುಕಾ (स्त्री०) ಚರ್ಮದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಚಪ್ಪಲಿ. चर्ममयी पादुका।

चर्मपुट ಚರ್ಮಪುಟ (पुं०) ತೊಗಲಿನ ಚೀಲ. चर्ममयं पुटमत्र। वा "कप्"। **–पुटकः –ಪುಟಕಃ.**

चर्मप्रभेदिका ಚರ್ಮಪ್ರಭೇದಿಕಾ (स्त्री०) ಚರ್ಮವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ ಆಯುಧ, ಮೋಚಿಯ ಉಳಿ. प्रभिनत्ति–प्र+भिदिर् (विदारणे) "ण्वुल्" (३-३-१०९)। "टाप्" (४-१-४)। चर्मणः प्रभेदिका।

चर्मप्रसेविका ಚರ್ಮಪ್ರಸೇವಿಕಾ (स्त्री०) ಕುಂಕಿಗೆ ಗಾಳಿಯನ್ನೂದುವ ಚರ್ಮದ ಚೀಲ, ತಿದಿ. चर्मणा प्रसीव्यते— प्र+षिवु (तन्तुसन्ताने) "ण्वुल्" (३-३-१०९)।

चर्ममय ಚರ್ಮಮಯ (वि०) ಚರ್ಮದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. चर्मणो विकारः "मयट्" (४-३-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–मयी –ಮಯೀ.**

चर्ममुण्डा ಚರ್ಮಮುಂಡಾ (स्त्री०) 1. ದುರ್ಗಾದೇವಿ. 2. ಸಪ್ತ ಮಾತೃಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬಳು.

चर्मयष्टि ಚರ್ಮಯಷ್ಟಿ (स्त्री०) ತೊಗಲಿನ ಚಾವಟಿ.

चर्मरु ಚರ್ಮರು (पुं०) ಚರ್ಮಕಾರ, ಚಪ್ಪಲಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವವನು. चर्म राति — रा (दाने) "कुः" (उ० १-३७)। "चर्मरुः कुरटः पादुकृत्" त्रिकाण्ड०।

चर्मवत् ಚರ್ಮವತ್ (वि०) 1. ಚರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ, चर्मास्यास्ति—"मतुप्" (५-२-९४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.** (अव्य०) 2. ಚರ್ಮದಂತೆ, ತೊಗಲಿನಂತೆ. चर्मणा तुल्यम् "वतिः" (५-१-११५)।

घर्मवसन ಚರ್ಮವಸನ (पु०) ಆನೆಯ ಚರ್ಮವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಪರಮೇಶ್ವರ, ಪರಶಿವ. चर्म वसनमस्य।

चर्मवृक्ष ಚರ್ಮವೃಕ್ಷ (पुं०) ಭೂರ್ಜವೃಕ್ಷ, ಭುಜಪತ್ರೆ ಗಿಡ. चर्म चर्मतुल्यवल्कलं तत्प्रधानो वृक्षः।

चर्मसंभवा ಚರ್ಮಸಂಭವಾ (स्त्री०) ಯಾಲಕ್ಕಿ. चर्मणि संभवति — सम् + भू "अच्" (३-१-१३४)। "एला त्वचिसुगन्धा च पुटिका चर्मसंभवा" हारा०।

चर्मसार ಚರ್ಮಸಾರ (पुं०) ದೇಹದ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ರಕ್ತದ ಕಣಗಳಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ನಿರ್ವರ್ಣವಾದ ದ್ರವ, ಸಿಡುಬು ಹಾಕಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹಾಲು, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದ ನೀರಿನಂಥ ದ್ರವ. चर्मणः सारः।

चर्माम्भस् ಚರ್ಮಾಂಭಸ್ (न०) "चर्मसार" ಪದದ ಅರ್ಥ. चर्मणोऽम्भः।

चर्मार ಚರ್ಮಾರ (पुं०) ಚಮ್ಮಾರ, ಚರ್ಮದ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು, ಚಪ್ಪಲಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವವನು. चर्म शिल्पसाधनतया ऋच्छति—ऋ (गतौ) "अण्" (३-२-१)।

चर्मावकर्तिन् ಚರ್ಮಾವಕರ್ತಿನ್ (पुं०) ಚಮ್ಮಾರ, ಚರ್ಮವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಚಪ್ಪಲಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವವನು. चर्म अवकृन्तति — अव + कृती (छेदने) "णिनिः" (३-२-७८)। "आयुः सुवर्णकाराणां यशश्चर्मावकर्तिनाम्" मनु० ४-१२८।

चर्मिक ಚರ್ಮಿಕ (वि०) ಗುರಾಣಿ ಹಿಡಿದಿರುವವನು.

चर्मिन् ಚರ್ಮಿನ್ (पुं०) 1. ಭೂರ್ಜವೃಕ್ಷ, ಭುಜಪತ್ರೆ ಗಿಡ. 2. ಬಾಳೆಗಿಡ. 3. ಈಶ್ವರನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ. (वि०) 4. ಚರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ, ಚರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ. 5. ಗುರಾಣಿ ಹಿಡಿದಿರುವವನು. चर्मास्यास्ति "इनिः" (५-२-११६)। "चर्मी फलकपाणौ स्याद्भूर्जे भृङ्गरिटावपि" विश्व०।

चर्य ಚರ್ಯ (वि०) 1. ಮಾಡಬೇಕಾದ, ಅನುಷ್ಠಿಸಬೇಕಾದ, ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ. चर (गतौ) "यत्" (३-१-१००)। "षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतम्" मनु० ३-१। 2. ಆಚರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ.

चर्या ಚರ್ಯಾ (स्त्री०) 1. ಸದಾಚಾರ, ಸದ್ವರ್ತನೆ, ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆ. चर (गतौ) भावे "यत्" (३-१-१००)। "चर्या त्वीर्यापथस्थितिः" अम०। 2. ಗತಿ, ಗಮನ, ಸಂಚಾರ. 3. ನಡತೆ, ವರ್ತನೆ, ನಡವಳಿಕೆ. "आसां महर्षिचर्याणां त्यक्त्वान्यतमया तनुम्। वीतशोकभयो विप्रो ब्रह्मलोके महीयते" मनु० ६-३२। 4. ಭೋಜನ, ಊಟಮಾಡುವುದು. 5. ವೃತ್ತಿ, ವ್ಯಾಪಾರ. "समीक्ष्य बाला तदनन्यदृष्टिश्चर्यामवालम्बत चातकानाम्" याद० १३-१६।

चर्व – अदने (भ्वा० पर० सक० से०)। चर्वति। चचर्व। चर्विता। चर्विष्यति। चर्वतु। अचर्वत्। चर्वेत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಗಿದು ತಿನ್ನು.

कर्मणि :—चर्व्यते। चचर्वे। चर्विता। चर्विष्यते। चर्व्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—चर्वयति, –ते। चर्वयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। चर्वयिता। चर्वयिष्यति, –ते। चर्वयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—चर्वितव्यम्। चर्वणीयम्। चर्व्यम्। चर्वितः। चर्वितवान्। चर्वन्, चर्वन्ती। चर्वितुम्। चर्वितम्। चर्वणम्। चर्वित्वा। प्रचर्व्य।

चर्वण ಚರ್ವಣ (न०) 1. ಅಗಿಯುವುದು, ನುಣ್ಣಗೆ ಅಗಿಯುವುದು. चर्व (अदने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಮೆಲುಕುಹಾಕುವುದು, ಜೀರ್ಣವಾಗದಿರುವ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಬಾಯಿಗೆ ತಂದುಕೊಂಡು ಅಗಿಯುವುದು. 3. ಚಿಂತನೆಮಾಡುವುದು, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಯೋಚನೆಮಾಡುವುದು. 4. ರುಚಿನೋಡುವುದು, ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡುವುದು. "निष्पत्त्या चर्वणस्यास्य निष्पत्तिरुपचारतः" सा० द० ३-२७। भावे "युच्"। **चर्वणा ಚರ್ವಣಾ.** "प्रमाणं चर्वणैवात्र स्वाभिन्ने विदुषां मतम्" सा० द० ३-२६।

चर्वणा ಚರ್ವಣಾ (स्त्री०) ನೀಲಿನೊಣ. "चर्वणा मक्षिका नीला" वैज०।

चर्वणीय ಚರ್ವಣೀಯ (वि०) 1. ನುಣ್ಣಗೆ ಅಗಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಅಗಿಯಬಹುದಾದ. 2. ಆಸ್ವಾದಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಚಿಂತನೆ ಮಾಡಬಹುದಾದ. चर्व (अदने) "अनीयर्" (३-१-९६)।

चर्वा ಚರ್ವಾ (स्त्री०) ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ನುಣ್ಣಗೆ ಅಗಿಯುವುದು. चर्व (अदने) "अङ्" (३-३-१०५)।

चर्वित ಚರ್ವಿತ (न०) 1. ಅಗಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ನುಣ್ಣಗೆ ಅಗಿದು ತಿನ್ನಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ರುಚಿನೋಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಆಸ್ವಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. चर्व (अदने) "क्तः" (३-२-१०२)। 3. ವಿಚಾರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಚಿಂತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ವಿಮರ್ಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

चर्वितचर्वण ಚರ್ವಿತಚರ್ವಣ (न०) 1. ಅಗಿದಿದ್ದನ್ನೇ ಅಗಿಯುವುದು. 2. ವಿಚಾರಮಾಡಿದ್ದನ್ನೇ ಪುನಃ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವುದು, ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಪುನರುಕ್ತಿ. चर्वितस्य चर्वणम्। "अदान्तगोभिर्विशतां तमिस्रं पुनःपुनश्चर्वितचर्वणानाम्" भाग० ७-५-३०।

चर्षणि ಚರ್ಷಣಿ (पुं०) 1. ಜನ, ಮನುಷ್ಯ. कृष (विलेखने) "अनिः" आदेश्च चः (उ० २-१०४)। "अर्यम्णो मातृका पत्नी तयोश्चर्षणयः सुताः। यत्र वै मानुषी जातिर्ब्रह्मणा चोपकल्पिता" भाग० ६-६-४२। स्त्रियाम् "ङीप्" (ग० ५०)। **चर्षणी ಚರ್ಷಣೀ.** 2. ಸ್ವೈರಿಣಿ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ. "स चर्षणीनामुदगाच्छुचो मृजन् प्रियः प्रियाया इव दीर्घदर्शनः" भाग० १०-२९-२। 3. ವರುಣನ ಪತ್ನಿ, ಭೃಗುಮಹರ್ಷಿಯ ತಾಯಿ. "चर्षणी वरुणस्यासीद्यस्यां जातो भृगुः पुनः" भाग० ६-१८-४।

चर्षणीधृत ಚರ್ಷಣೀಧೃತ (वि०) ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ.

चर्षणीधृति ಚರ್ಷಣೀಧೃತಿ (स्त्री०) ಮನುಷ್ಯರ ಪೋಷಣೆ. ಇಲ್ಲಿ चर्षणी ಪದವು ಮನುಷ್ಯಜಾತಿಪರವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

चल – कम्पने (भ्वा० पर० अक० से०)। चलति। चचाल। चलिता। चलिष्यति। चलतु। अचलत्। चलेत्। चल्यात्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಚಲಿಸು, ಅಲುಗಾಡು. 2. ನಡುಗು. 3. ಮುಂದೆ ಸಾಗು, ಮುಂದೆ ನಡೆ. "कृष्णेन निहते दैत्ये चचाल च वसुन्धरा" भा० सभा० ७०-५४। "चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान्" चाणक्यः।

कर्मणि :—चल्यते। चेले। चलिता। चलिष्यते। चल्यताम्। अचल्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—चलयति। चलयां चकार, –बभूव, –आस। चलयिता। चलयिष्यति। चलयतु। ಇತ್ಯಾದಿ. निगरणचलनार्थेभ्यश्च इति (१-३-८७) सूत्रेण ण्यन्तात्परस्मैपदमेव। कम्पनादन्यत्र शीलं चालयति अन्यथा करोतीत्यर्थः। सूत्रं चालयति क्षिपतीत्यर्थः। पक्षे चालयति, –ते। चालयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस।

कृत्सु :—चलितव्यम्। चलनीयम्। चाल्यम्। चलितः। चलितवान्। चलन्, चलन्ती। चलितुम्। चलितम्। चलनम्। चलित्वा। प्रचल्य।

ण्यन्तात् कृत्सु :—चलयितव्यः। चलनीयः। चल्यः। चलितः। चलितवान्। चलयन्, चलयन्ती। चलयितुम्। चलितम्। चलनम्। चलयित्वा। प्रचल्य।

कम्पनादन्यत्र चालयितव्यः। चालनीयः। चाल्यः। चालितः। चालितवान्। ಇತ್ಯಾದಿ.

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) उद्+चल=उच्चलति। उच्चचाल। 1. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗುವುದು. "उच्चलत्कलरवालिकैतवाद्वैजयन्तविजयार्जिता जगत्" नैष० १८-२२। 2. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎದ್ದು ಹೊರಡು. "स्थितः स्थितामुच्चलितः प्रयातां निषेदुषीमासनबन्धधीरः" रघु० २-६।

(2) वि+चल=विचलति। विचचाल। विचलनम्। व्यचलत्। ದಾರಿ ಬಿಟ್ಟು ಸರಿ, ಅರುಗಾಗು, ಸರಕ್ಕನೆ ತೆರಳು. "व्यचलन् विशङ्कटकटीरकस्थलीशिखरस्खलन्मुखरमेखलाकुलाः" माघ० १३-३४।

चल ಚಲ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ. चलति—चल (कम्पने) "अच्" (३-१-१३४)। ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಆಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ದುರ್ಯೋಧನನಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದನು. ಭೀಷ್ಮನು ಕೃಷ್ಣನಿಂದ ಆಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿಸುವುದಾಗಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿ ಅರ್ಜುನನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸುವುದರಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕೃಷ್ಣನು ಚಕ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಭೀಷ್ಮನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಭಂಗವಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಚಲನಾದನು. "सत्याद्यः पाण्डवार्थे हि चलतीति चलः स्मृतः" इति निरुक्तिः। "वीरहा विषमः शून्यो घृताशीरचलश्चलः" वि० स०। "सोऽहं भीष्मं निहन्म्यद्य पाण्डवार्थाय दंशितः। भारमेतं विनेष्यामि पाण्डवानां महात्मनाम्। अर्जुनो हि शरैस्तीक्ष्णैः वध्यमानोऽपि संयुगे। कर्तव्यं नाभिजानाति रणे भीष्मस्य गौरवात्। तस्मादहं गृह्य रथाङ्गमुग्रं प्राणं हरिष्यामि महाव्रतस्य। निहत्य भीष्मं सगणं तथाजौ द्रोणं च शैनेय रथप्रवीरौ। ततः सुनाभं वसुदेवपुत्रः सूर्यप्रभं वज्रसमप्रभावम्। क्षुरान्तमुद्यम्य भुजेन चक्रं रथादवप्लुत्य विसृज्य वाहान्। तमात्तचक्रं प्रणदन्तमुच्चैः क्रुद्धं महेन्द्रावरजं समीक्ष्य। सर्वाणि भूतानि भृशं विनेदुः क्षयं कुरूणामिव चिन्तयित्वा" भा० भीष्म० ५९। 2. ಪಾದರಸ. 3. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. "मरुद्धूलिध्वजो मर्कस्समीरोऽग्निसखश्चलः" वैज०। (न०) 4. ತಂತ್ರ, ಉಪಾಯ, ಯುಕ್ತಿ, ಶತ್ರುವನ್ನು ಮೋಸಗೊಳಿಸಲು ಹೂಡುವ ಹಂಚಿಕೆ. "अभ्यवस्कन्दनं त्वभ्यासादनं स्खलितं चलम्" वैज०। 5. ರಾಳ, ಧೂಪ. "वृकधूपश्च तूणस्तु पिण्डकश्चपलश्चलः" वैज०। (वि०) 6. ಚಂಚಲವಾದ, ಸ್ಥಿರವಲ್ಲದ. "न खलु प्रेम चलं सुहृज्जने" कुमा० ४-२८। 7. ನಡುಗುವ, ಅಲುಗಾಡುವ. "व्रजते दिवि यद्गृहावली चलचेलाञ्चलदण्डताडनाः" नष० २-८०। 8. ಚಲಿಸುವ, ನಡೆಯುವ, ಮುಂದೆ ಸಾಗುವ. 9. ದುರ್ಜನ, ಕೆಟ್ಟವನು, ದುಷ್ಟ. "खलच चलयोश्चलः" नानार्थर०।

चलकेतु ಚಲಕೇತು (पुं०) ಸಂಚರಿಸುವ ಒಂದು ಧೂಮಕೇತು. ಇದು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಒಂದು ಅಂಗುಲ ಎತ್ತರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಬರು ಬರುತ್ತಾ ಬಹಳ ದೀರ್ಘವಾಗುವುದು. ಈ ಗ್ರಹವು, ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಧ್ರುವ ಮತ್ತು ಅಭಿಜಿತ್ ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧದೂರ ಹೋಗಿ ಪುನಃ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ತಿರುಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಅಸ್ತವಾಗುವುದು. ಈ ಗ್ರಹವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಪ್ರಯಾಗತೀರದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಕರದ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದವರೆಗಿನ ಜನರೆಲ್ಲರೂ ನಾಶವಾಗುವರು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ದೇವಿಕಾನದಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಬಹು ಮಂದಿ ರೋಗ ಮತ್ತು ದುರ್ಭಿಕ್ಷಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತರಾಗುವರು. ಈ ತೊಂದರೆಯು ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ತಿಂಗಳಕಾಲ ಮುಂದುವರೆಯುವುದು. "अपरस्यां चलकेतुः शिखया याम्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया। गच्छेद्यथायथोदक् तथा तथा दैर्घ्यमायाति। सप्त मुनीन् संस्पृश्य ध्रुवमभिजितमेव च प्रतिनिवृत्तः। नभसोऽर्धमात्रमित्वा याम्येनास्तं समुपयाति। हन्यात्प्रयागकूलाद्यावदवन्तीं च पुष्करारण्यम्। उदगपि च देविकामपि भूयिष्ठं मध्यदेशाख्यम्। अन्यानपि च स देशान् क्वचित् क्वचिद्धन्ति रोगदुर्भिक्षैः। दश मासान् फलपाकोऽस्य कैश्चिदष्टादश प्रोक्तः" बृहत्सं० ११-३३-३६।

चलचञ्चु ಚಲಚಂಚು (पुं०) ಚಕೋರಪಕ್ಷಿ. चला चञ्चुरस्य। "ज्योत्स्नाप्रिये चलचञ्चुचकोरविषसूचकाः" अभि० चि०।

चलचित्त ಚಲಚಿತ್ತ (वि०) 1. ಚಂಚಲವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ. चलं चित्तं यस्य। "दुराराध्याश्चामी तुरगचलचित्ताः क्षितिभुजो वयं च स्थूलेच्छाः सुमहति फले बद्धमनसः" भर्तृ० ३-७७। (न०) 2. ಚಂಚಲವಾದ ಮನಸ್ಸು. "पौंश्चल्याच्चलचित्ताच्च नैस्नेह्याच्च स्वभावतः। रक्षिता यत्नतोऽपीह भर्तृष्वेता विकुर्वते" मनु० ९-१५।

चलत् ಚಲತ್ (वि०) 1. ಚಂಚಲವಾದ, ಸ್ಥಿರವಾಗಿಲ್ಲದ. "निःशेषमाक्रान्तमहीतलो जलैश्चलन् समुद्रोऽपि समुज्झति स्थितिम्" माघ० १२-३६। 2. ಕಂಪಿಸುತ್ತಿರುವ, ನಡುಗುತ್ತಿರುವ, ಅಲುಗಾಡುತ್ತಿರುವ. "स्फुटं चलच्चामरयुग्मचिह्नैरनिह्नुवानं निजवाजिराजताम्" नैष० १-६२। 3. ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ, ಹೋಗುತ್ತಿರುವ. "चलन्नलंकृत्य महारयं हयं स्ववाहवाहोचितवेषपेशलः" नैष० १-६६। चल (कम्पने) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **चलन्ती ಚಲಂತೀ.**

चलता ಚಲತಾ (स्त्री०) 1. ಚಂಚಲವಾಗಿರುವಿಕೆ. 2. ನಡುಗುವಿಕೆ. 3. ನಡೆಯುವಿಕೆ. चलस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "त्वः" (५-१-११९)। **चलत्वम् ಚಲತ್ವಮ್.**

चलदल ಚಲದಲ (पुं०) ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷ, ಅರಳಿಮರ. चलानि दलान्यस्य। "बोधिद्रुमश्चलदलः पिप्पलः कुञ्जराशनः" अम०।

चलन ಚಲನ (न०) 1. ಚಲಿಸುವುದು. 2. ನಡುಗುವುದು, ಕಂಪಿಸುವುದು. 3. ನಡೆಯುವುದು, ಹೋಗುವುದು. चल (कम्पने) भावे "ल्युट्" (३-१-११५)। "चलनेऽवनिश्चलति तस्य करणनियमे सदिङ्मुखम्" किरा० १२-२८। 4. ಪಾದ, ಕಾಲು. 5. ಯಂತ್ರ. "चलनं पादयन्त्रयोः" वैज०। (पुं०) 6. ಜಿಂಕೆ, ಚಿಗರಿ. (वि०) 7. ಚಲಿಸುವ. 8. ನಡುಗುವ. 9. ನಡೆಯುವ. चल कर्त० "युच्" (३-२-१४८)।

चलनक ಚಲನಕ (न०) ನರ್ತಕಿಯರ ಒಳಲಂಗ, ತುಂಡು ಲಂಗ. चलन संज्ञायां "कन्"।

चलनिका ಚಲನಿಕಾ (स्त्री०) ರೇಷ್ಮೆಯ ಸೆರಗಿನ ಅಂಚು, ರೇಷ್ಮೆ ದಾರದಿಂದ ಹೆಣೆದಿರುವ ಸೆರಗಿನ ಪಟ್ಟಿ.

चलनी ಚಲನೀ (स्त्री०) ಆನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ.

चलनीय ಚಲನೀಯ (वि०) ಅಲುಗಾಡಿಸಲ್ಪಡುವ, ಕದಲಿಸಲ್ಪಡುವ. चल (कम्पने) "अनीयर्" (३-१-९६)।

चलपत्र ಚಲಪತ್ರ (पुं०) ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷ, ಅರಳಿಮರ. चलानि पत्राणि यस्य। "अङ्गेन केनापि विजेतुमस्या गवेष्यते किं चलपत्रपत्रम्" नैष० ७-९१।

चला ಚಲಾ (स्त्री०) 1. ಲಕ್ಷ್ಮೀ. चल (कम्पने) "अच्" (३-१-१३४)। "चला लक्ष्म्यां पुमान् कम्पे" मेदि०। 2. ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಮಿಂಚು. "ऐरावतं च विद्युत्तु चञ्चला चपला चला" वैज०। 3. ಅಸಭ್ಯ ಹೆಂಗಸು, ಸ್ವೈರಿಣಿ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ. "बन्धकी पांसुला चर्चा चला नग्ना तु कोट्टवी" वैज०।

चलाचल ಚಲಾಚಲ (पुं०) 1. ವಾಯಸ, ಕಾಗೆ. स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। (वि०) 2. ಚಂಚಲವಾದ, ಸ್ಥಿರವಲ್ಲದ. चल (कम्पने) "अच्" द्वित्वम् अभ्यासस्य अक् च (वा० ३-१-१३४)। "चलाचलप्रोथतया महीभृते स्ववेगदर्पानिव वक्तुमुत्सुकम्" नैष० १-६०। 3. ನಡುಗುವ, ಕಂಪಿಸುವ, ಅಲುಗಾಡುವ. 4. ಚಲಿಸುವ ಮತ್ತು ಚಲಿಸದಿರುವ.

चलित ಚಲಿತ (न०) 1. ನಡುಕ, ಕಂಪನ. चल (कम्पने) भावे "क्तः" (३-३-११४)। 2. ಸಂಚಾರ, ನಡೆಯುವುದು, ಹೋಗುವುದು. (वि०) 3. ನಡುಗಿದ, ಅಲುಗಾಡಿದ. 4. ಹೊರಟಿರುವ, ಮುಂದೆ ಹೋದ, ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದ. "अपशङ्कमङ्कपरिवर्तनोचिताश्चलिताः पुरः पतिमुपेतुमात्मजाः" माघ० ४-४७। 5. ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ, ಪಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. 6. ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ. कर्त० "क्तः" (३-४-७२) कर्म० वा (३-२-१०२)।

चलितव्य ಚಲಿತವ್ಯ (वि०) ಹೊರಡಬೇಕಾದ, ನಡೆಯಬೇಕಾದ. चल (कम्पने) "तव्यः" (३-१-९६)।

चवर्ग ಚವರ್ಗ (पुं०) च छ ज झ ञ ಈ ವರ್ಣಗಳ ಗುಂಪು. ಈ ಐದು ವರ್ಣಗಳೂ ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನ (ತಾಲು)ದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದುವು. इचुयशानां तालु।

चविका ಚವಿಕಾ (स्त्री०)
चव्य ಚವ್ಯ (न०) } ಚವ್ಯವೆಂಬ ಒಂದು ಗಂದಿಗರ ವಸ್ತು. "चव्यं तु चविका" अम०।

चव्यजा ಚವ್ಯಜಾ (स्त्री०) ಗಜಹಿಪ್ಪಲಿ.

चव्यफल ಚವ್ಯಫಲ (न०) ಗಜಹಿಪ್ಪಲಿ.

चष – भक्षणे (भ्वा० उभ० सक० से०)। चषति, –ते। चचाष। चषिता। ತಿನ್ನು, ಊಟಮಾಡು.

चष – हिंसायाम् (भ्वा० पर० सक० से०)। चषति। चचाष। चषिता। ಹಿಂಸಿಸು, ಪೀಡಿಸು.

चषक ಚಷಕ (पुंन०) 1. ಮದ್ಯವನ್ನು ಕುಡಿಯುವ ಪಾತ್ರೆ. ಹೆಂಡವನ್ನು ಕುಡಿಯುವ ಪಾತ್ರೆ. चष्यतेऽनेन—चष (भक्षणे) "क्वुन्" (उ० २-३२)। "आददे मृदुविलोलपलाशैरुत्पलैश्चषकवीचिषु कम्पः" किरा० ९-५६। (न०) 2. ಮದ್ಯ. 3. ಜೇನುತುಪ್ಪ. "चषकोऽस्त्री सुरापात्रे मधुमद्यप्रभेदयोः" मेदि०।

चषाल ಚಷಾಲ (पुं०) ಯಜ್ಞಪಶುಸ್ತಂಭದ ಮೇಲುಗಡೆ ಇರುವ ಬಳೆ, ಯೂಪಸ್ತಂಭದ ಮರದ ವಲಯ. चष (भक्षणे) "आलः" (उ० ४-१०७)। "चषालो यूपकटकः" अम०। "भूश्चषालतुलिताङ्गुलीयकम्" माघ० १४-५२।

चह – परिकल्कने (भ्वा० पर० अक० से०)। चहति। चचाह। चहिता। चहिष्यति। चहतु। ಇತ್ಯಾದಿ. ವಂಚಿಸು, ಮೋಸಮಾಡು.

चह – परिकल्कने (चुरा० मित् उभ० सक० से०)। चहयति, –ते। चहयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। चहयिता। ಇತ್ಯಾದಿ. ವಂಚಿಸು, ಮೋಸಮಾಡು.

चाकचक्य ಚಾಕಚಕ್ಯ (न०) 1. ತೇಜಸ್ಸು, ಕಾಂತಿ, ಹೊಳಪು. चक (तृप्तौ प्रतिघाते च) "अच्" (३-१-१३४)। प्रकारे द्वित्वम् चकचकः। तस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। 2. ಚುರುಕು, ಚಟುವಟಿಕೆ.

चाक्र ಚಾಕ್ರ (वि०) ಚಕ್ರಸಂಬಂಧವಾದ. चक्रस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)।

चाक्रवर्मण ಚಾಕ್ರವರ್ಮಣ (पुं०) ಚಕ್ರವರ್ಮನ ಮಗ. चक्रवर्मणोऽपत्यम् "अण्" (४-१-९२)। ಈತನು ಒಬ್ಬ ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಾಕರಣಪಂಡಿತ.

चाक्रिक ಚಾಕ್ರಿಕ (पुं०) 1. ಶೂದ್ರನಿಂದ ವೈಶ್ಯಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ರಹಸ್ಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು. 2. ತೈಲ, ಎಣ್ಣೆ. "चाक्रिकौ तैलघाण्टिकौ" वैज०। 3. ಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿಸುವವನು, ಕಾಲದ ಗಂಟೆಯನ್ನು ಬಾರಿಸುವವನು. 4. ಸ್ತುತಿಪಾಠಕ, ಹೊಗಳುಭಟ, ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಹೊಗಳುವವನು. चक्रेण समूहेन चरति — "ठक्" (४-४-८)। 5. ಗಾಣಿಗ, ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆದು ಮಾರುವವನು. 6. ಕುಂಬಾರ, ಚಕ್ರದ ಸಾಹಾಯ್ಯದಿಂದ ಮಡಕೆ ಮಾಡುವವನು. चक्रेण चरति "ठक्" (४-४-८)। 7. ಗಾಡಿಯವನು. चक्रेण चक्रयुक्तशकटेन चरति–"ठक्"(४-४-८)। "पिशुनानृतिनोश्चैव तथा चाक्रिकवन्दिनाम्। एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा" याज्ञ० १-१६५। 8. ಪ್ರಕಟಿಸುವವನು, ಬಹಿರಂಗಪಡಿಸುವವನು. "चाक्रिको घोषयामास पुरुषो मृष्टकुण्डलः" हरिवं०।

चाक्रेय ಚಾಕ್ರೇಯ (वि०) ಚಕ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ, ಚಕ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾದ. चक्रेण निर्वृत्तम् "ढञ्" (४-२-८०)।

चाक्षुष ಚಾಕ್ಷುಷ (वि०) 1. ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ. चक्षुषा गृह्यते—चक्षुस् "अण्" (४-२-९२)। 2. ಕಣ್ಣಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ. चक्षुष इदम् "अण्" (४-३-१२०)। "देवानामिदमामनन्ति मुनयः कान्तं क्रतुं चाक्षुषम्" माल० १-४। 3. ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ, ನೋಟದಿಂದ ಉಂಟಾದ (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ). चक्षुषा निर्वृत्तम् "अण्" (४-२-६८)। (पुं०)4. ಚತುರ್ದಶಮನುಗಳಲ್ಲಿ ಆರನೆಯವನಾದ ಚಾಕ್ಷುಷಮನು. चक्षुषो रिपुञ्जयस्यापत्यम् "अण्" ४-१-९२।

चाङ्ग ಚಾಂಗ (पुं०) 1. ಪುಲ್ಲಂಪುರಚಿಗಿಡ. (न०) 2. ಹಲ್ಲಿನ ಸೌಂದರ್ಯ.

चाङ्गेरी ಚಾಂಗೇರೀ (स्त्री०) ಪುಲ್ಲಂಪುರಚಿಗಿಡ. चाङ्गमीरयति—ईर (गतौ) "अण्" (३-२-१)। "ङीप्" (४-१-१५)। "ग्रहण्यर्शोविकारघ्नी साम्ला वातकफे हिता। उष्णा कषायमधुरा चाङ्गेरी चाग्निदीपनी" सुश्रुत० सूत्र० ४६।

चाचलि ಚಾಚಲಿ (वि०) 1. ಹೆಚ್ಚು ಚಲಿಸುವ. 2. ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ. 3. ಹೆಚ್ಚು ನಡುಗುವ. चल (कम्पने) + यङ् "किकिन्" निपा० (वा० ३-२-१७१)।

चाञ्चल्य ಚಾಂಚಲ್ಯ (न०) ಚಂಚಲವಾಗಿರುವುದು, ಸ್ಥಿರವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು. चञ्चलस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

चाट ಚಾಟ (पुं०) 1. ಮೋಸಗಾರ, ವಂಚಿಸುವವನು, ಮೊದಲು ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಬಳಿಕ ಮೋಸಗೊಳಿಸುವವನು. चटचते भिद्यते — चट (भेदने) "घञ्" (३-३-१९)। "चाटतस्करदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः" याज्ञ० १-३३६। 2. ಚೋರ, ಕಳ್ಳ.

चाटकायन ಚಾಟಕಾಯನ (पुं०) ಚಟಕನ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. चटकस्य गोत्रापत्यं पुमान् — चटक "फक्" (४-१-९९)।

चाटकैर ಚಾಟಕೈರ (पुं०) ಗುಬ್ಬಚ್ಚಿಯ ಗಂಡು ಮರಿ. चटकस्यापत्यं पुमान् — चटकाया अपत्यं वा — चटक "ऐरक्" (४-१-१२८)।

चाटु ಚಾಟು (पुंन०) ಪ್ರಿಯವಚನ, ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವ ಮಾತು. चट (भेदने) "ञुण्" (उ० १-३)। "अस्मादृशां चाटुरसामृतानि" नैष० ३-१६। "चाटु चाक्रतकसंभ्रममासां कार्मणत्वमगमन् रमणेषु" माघ० १०-३७। स्वार्थे "कः"। **चाटुकम् ಚಾಟುಕಮ್.** "विस्रब्धचाटुकशतानि रतान्तरेषु" सा० द०।

चाटुकार ಚಾಟುಕಾರ (वि०) ಪ್ರಿಯವಚನವನ್ನು ಆಡುವವನು, ಸಂತೋಷಕರವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಡುವವನು. चाटु करोति — डु कृञ् (करणे) "अण्" (३-२-१)।

ಇಲ್ಲಿ ಹೇತುತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ "कृञ्" ಧಾತುವಿಗೆ ಹೇಳಿದ "ट" ಪ್ರತ್ಯಯವು "न शब्दश्लोक........." (३-२-२३)। ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು "कर्मण्यण्" (३-२-१) ಸೂತ್ರದಿಂದ "अण्" ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. "पदं शतेनाप मखैर्यदिन्द्रस्तस्मै स ते याचनचाटुकारः" नैष० ६-८२। "चाटुकारमपि प्राणनाथं रोषादपास्य या" सा० द०। "णिनिः" (३-२-७८)। –कारिन् –ಕಾರಿನ್.

चाटुवचन ಚಾಟುವಚನ (न०) ಪ್ರಿಯನುಡಿ, ಸಂತೋಷಕರವಾದ ಮಾತು. "विरचितचाटुवचनरचनेन चरणरचितप्रणिपातम्" गीतगो० ११-१।

चाटुवटु ಚಾಟುವಟು (पुं०) ವಿದೂಷಕ, ಹಾಸ್ಯಗಾರ, ನಕಲಿ, ರಾಜನ ನರ್ಮ ಸಚಿವ.

चाटुशत ಚಾಟುಶತ (न०) ನೂರಾರು ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಳು. चाटूनां शतम्। "गजपुङ्गवस्तु धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते" भर्तृ० १-२३।

चाटूक्ति ಚಾಟೂಕ್ತಿ (स्त्री०) 1. ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತು, ಸಂತೋಷಕರವಾದ ಮಾತು. 2. ಸೇವೆ, ಶುಶ್ರೂಷೆ.

चाणक ಚಾಣಕ (पुं० ब० व०) ಚಾಣಕ್ಯನ ಶಿಷ್ಯರು. चाणक्यस्य छात्राः "अण्" (४-२-१११)।

चाणकीन ಚಾಣಕೀನ (न०) ಕಡಲೆಯು ಬೆಳೆಯುವ ಭೂಮಿ. चणकस्य भवनं क्षेत्रम् "खञ्" (५-२-१)।

चाणक्य ಚಾಣಕ್ಯ (पुं०) 1. ಕೌಟಿಲ್ಯ, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಮಂತ್ರಿ. चणकस्य गोत्रापत्यं पुमान् "यञ्" (४-१-१०५)। ನಂದವಂಶವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಿ ಮೌರ್ಯಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಮಹಾರಾಜನೀತಿಕುಶಲನಿವನು. "अपि नाम दुरात्मनः चाणक्यहतकात् चन्द्रगुप्तो भिद्येत, अथवा सिद्धमेव समीहितं पश्यामि" मुद्रा० २। 2. ಚಾಣಕ್ಯನ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ.

चाणूर ಚಾಣೂರ (पुं०) ಕಂಸನ ಒಬ್ಬ ಸೇವಕ, ಕೃಷ್ಣನೊಡನೆ ಮಲ್ಲಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಹತನಾದ ಒಬ್ಬ ಅಸುರ. "बाह्वोर्निगृह्य चाणूरं बहुशो भ्रामयन् हरिः। भूपृष्ठे पोथयामास तरसा क्षीणजीवितम्" भाग० १०-४४-२३।

चाणूरमर्दन ಚಾಣೂರಮರ್ದನ –सूदन –ಸೂದನ (पुं०) ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ. चाणूरं मर्दयति सूदयति वा — मृद (क्षोदे) षूद (क्षरणे) वा "ल्युः" (३-१-१३४)।

चाण्ड ಚಾಂಡ (न०) ಹಿಂಸೆ, ತೊಂದರೆ, ಬಲಾತ್ಕಾರ. चण्डस्य भावः "अण्" (५-१-१३०)।

चाण्डाल ಚಾಂಡಾಲ (पुं०) "चण्डाल" ಪದದ ಅರ್ಥ. चण्डाल स्वार्थे "अण्"। स्त्रियाम् जातिः "ङीष्" (४-१-६३)। –ली –ಲೀ.

चाण्डालकि ಚಾಂಡಾಲಕಿ (पुं०) ಚಂಡಾಲನ ಮಗ. चण्डालस्यापत्यम् "इञ्" अकङादेशश्च (वा० ४-१-९७)।

चाण्डालक ಚಾಂಡಾಲಕ (वि०) ಚಂಡಾಲನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. चण्डालेन कृतम् "वुञ्" (४-३-११८)।

चाण्डालिका ಚಾಂಡಾಲಿಕಾ (स्त्री०) ಚಂಡಾಲನ ವೀಣೆ.

चातक ಚಾತಕ (पुं०) ಚಾತಕಪಕ್ಷಿ, ಮಳೆಗುಟುಕಿನ ಹಕ್ಕಿ. चतति—चते (याचने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "समीक्ष्य बाला तदनन्यदृष्टिश्चर्यामिवालम्बत चातकानाम्" याद० १३-१६। स्त्रियाम् जातिः "ङीष्" (४-१-६३)। –की –ಕೀ.

चातकानन्दन ಚಾತಕಾನಂದನ (पुं०) ವರ್ಷರ್ತು, ಮಳೆಗಾಲ. चातकमानन्दयति — आ + टुनदि (समृद्धौ) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)।

चातन ಚಾತನ (न०) 1. ಪೀಡಿಸುವುದು, ಹಿಂಸಿಸುವುದು. 2. ಯಾಚಿಸುವುದು, ಬೇಡುವುದು. चते (याचने) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)।

चातुर ಚಾತುರ (वि०) 1. ಚತುರ, ಬುದ್ಧಿವಂತ, ಜಾಣ. चतुर स्वार्थे "अण्"। 2. ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತನ್ನಾಡುವವನು. 3. ಆಡಳಿತ ಮಾಡುವವನು, ಆಳುವವನು, ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸುವವನು. 4. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ, ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾದ. (न०) 5. ನಾಲ್ಕು ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಡುವ ಗಾಡಿ. चतुर्भिरुह्यते—चतुर् "अण्" (४-२-९२)। "चातुरो नेत्रगोचरे। चाटुकारिनियन्त्रोश्च त्रिषु" मेदि०।

चातुरक ಚಾತುರಕ (पुं०) 1. ಗುಂಡಾದ ತಲೆದಿಂಬು. (वि०) 2. ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತನ್ನಾಡುವವನು. 3. ನೇತ್ರಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾದ, ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ. 4. ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುವ. "अथ चातुरकश्चक्रगण्डौ पुंस्यभिधेयवत्। गोचरे लोचनस्यापि चाटुकारे नियन्तरि" मेदि०।

चातुरक्ष ಚಾತುರಕ್ಷ (पुं०) 1. ನಾಲ್ಕು ಕಾಯಿಗಳಿಂದ ಆಡುವ ಪಗಡೆಯಾಟ. 2. ಗುಂಡಾದ ತಲೆದಿಂಬು.

चातुरर्थिक ಚಾತುರರ್ಥಿಕ (पुं०) ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರತ್ಯಯ. "तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि" (४-२-६७)। "तेन निर्वृत्तम्" (४-२-६८)। "तस्य निवासः" (४-२-६९)। ಮತ್ತು "अदूरभवश्च" (४-२-७०)। ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ

ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ. चत्वारोऽर्थाः प्रयोजनम् अस्य "ठक्" (५-१-१०९)।

चातुराश्रमिक ಚಾತುರಾಶ್ರಮಿಕ(वि०)ನಾಲ್ಕು ಆಶ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಧರ್ಮ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಗಾರ್ಹಸ್ಥ್ಯ ವಾನಪ್ರಸ್ಥ ಮತ್ತು ಸಂನ್ಯಾಸರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕು ಆಶ್ರಮಗಳ ಧರ್ಮ. "चातुर्विद्यं तथा वर्णाश्चातुराश्रमिकान् पृथक्। धर्ममेकं चतुष्पादं नित्यमाहुर्मनीषिणः" भा० आश्व० ३६-३७।

चातुराश्रम्य ಚಾತುರಾಶ್ರಮ್ಯ (न०) ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಗಾರ್ಹಸ್ಥ್ಯ ವಾನಪ್ರಸ್ಥ ಮತ್ತು ಸಂನ್ಯಾಸರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕು ಆಶ್ರಮಗಳು. चत्वारः आश्रमाः स्वार्थे "ष्यञ्" (वा० ५-१-१२४)। "चातुराश्रम्यधर्माश्च वेदवादाश्च पार्थिव। ब्राह्मणेनानुगन्तव्या नान्यो विद्यात्कदाचन" भा० शान्ति० ६४-९।

चातुरिक ಚಾತುರಿಕ (पुं०) ಸಾರಥಿ, ರಥವನ್ನು ನಡೆಸುವವನು. चातुरीं वेत्ति — "ठक्" (४-२-५९)।

चातुरी ಚಾತುರೀ(स्त्री०)ಚಾತುರ್ಯ, ನೈಪುಣ್ಯ, ಜಾಣತನ. चतुरस्य भावः — चतुर "ष्यञ्" (५-१-१२५)। "ङीष्" (४-१-४१)। यलोपः (६-४-१५०)। "दिगङ्गनाङ्गावरणं रणाङ्गणे यशःपटं तद्भटचातुरीतुरी" नैष० १-१२।

चातुरीक ಚಾತುರೀಕ(वि०)ಗಂಧದ ಬಟ್ಟಲು. "चातुरीकं त्रिषु भवेच्चन्दनद्रवभाजने" वैज०।

चातुर्जातक ಚಾತುರ್ಜಾತಕ (न०) ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ (ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ) ಯಾಲಕ್ಕಿ ಜಾಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ನಾಗಸಂಪಿಗೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸುಗಂಧ ವಸ್ತುಗಳು. चतुर्जातक स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। "त्वगेलापत्रकैस्तुल्यैस्त्रिसुगन्धि त्रिजातकम्। नागकेसरसंयुक्तं चातुर्जातकमुच्यते" भावप्र०।

चातुर्थ ಚಾತುರ್ಥ(वि०)1. ನಾಲ್ಕನೆಯದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. चतुर्थस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। 2. ನಾಲ್ಕು ದಿನಗಳಿಗೊಂದಾವೃತ್ತಿ ಬರುವ (ಜ್ವರ). "कृशानां ज्वरमुक्तानां मिथ्याहारविहारिणाम्। दोषः स्वल्पोऽपि संवृद्धो देहिनामनिलेरितः। सततान्येद्युष्कत्र्याख्यचातुर्थान् सप्रलेपकान्। कफस्थानविभागेन यथासंख्यं करोति हि" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-५१, ५२। "वाताधिकत्वात् प्रवदन्ति तज्ज्ञास्तृतीयकं चापि चतुर्थकं च। औपत्यके मद्यसमुद्भवे च हेतुं ज्वरे पित्तकृतं वदन्ति" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-५७।

चातुर्दश ಚಾತುರ್ದಶ(वि०)1. ಚತುರ್ದಶಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ. चतुर्दश्यां भवः "अण्" (४-३-१६)। (न०) 2. ಚತುರ್ದಶಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ರಾಕ್ಷಸ. चतुर्दश्यां दृश्यते "अण्" (४-२-९२)। चातुर्दशं रक्षः सि० कौ०।

चातुर्दशिक ಚಾತುರ್ದಶಿಕ (पुं०) ಚತುರ್ದಶಿ ದಿವಸ (ಅನಧ್ಯಯನ ದಿನ) ದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನು. चतुर्दश्यामधीते — चतुर्दशी "ठक्" (४-४-७१)।

चातुर्भद्र ಚಾತುರ್ಭದ್ರ(न०)ಒಣಶುಂಠಿ ಅತಿಬಜೆ ಕೊನ್ನಾರಿ ಮತ್ತು ಅಮೃತಬಳ್ಳಿಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಔಷಧಮೂಲಿಕೆಗಳು. चतुर्भद्रमेव स्वार्थे "अण्"।

चातुर्भौतिक ಚಾತುರ್ಭೌತಿಕ (वि०) ಪೃಥಿವಿ ಅಪ್ಪು, ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಭೂತಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ. चतुर्भिर्भूतैः निर्वृत्तः "ठञ्" (५-१-७९)।

चातुर्मास ಚಾತುರ್ಮಾಸ (वि०) ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. चतुर्षु मासेषु भवः "अण्" (४-३-५३)।

चातुर्मासिक ಚಾತುರ್ಮಾಸಿಕ (वि०) ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳು ಕಾಲ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ. चतुरो मासान् ब्रह्मचर्यमस्य "ठञ्" (५-१-९४)।

चातुर्मास्य ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ (वि०) 1. ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದ (ಯಜ್ಞ). चतुर्षु मासेषु भवः "ण्यः" (वा० ५-१-९४)। "अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुसोमानाम्" भाग० ५-७-५। 2. ವರ್ಷಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಒಂದು ವ್ರತ. "आषाढशुक्लद्वादश्यां पौर्णमास्यामथापि वा। चातुर्मास्यव्रतारम्भं कुर्यात् कर्कटसंक्रमे। अभावे तु तुलार्केऽपि मन्त्रेण नियमं व्रती" वराहपु०।

चातुर्य ಚಾತುರ್ಯ (न०) ಜಾಣತನ, ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ, ದಕ್ಷತೆ. चतुरस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "भ्रूचातुर्यात् कुञ्चिताक्षाः कटाक्षाः स्निग्धा वाचो लज्जितान्ताश्च हासाः" भर्तृ० २-३।

चातुर्वर्ण्य ಚಾತುರ್ವರ್ಣ್ಯ (न०) 1. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳು. चत्वारो वर्णाः स्वार्थे "ष्यञ्" (वा० ५-१-१२४)। "चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः" गीता ४-१३। 2. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳ ಧರ್ಮ. चतुर्वर्णस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

चातुर्विध्य ಚಾತುರ್ವಿಧ್ಯ (न०) ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು.

चातुर्वैद्य ಚಾತುರ್ವೈದ್ಯ (पुं०) ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು. चतुरो वेदानधीते चतुर्वेदः, स एव चातुर्वैद्यः। चतुर्वेद स्वार्थे "ष्यञ्" उभयपदवृद्धिश्च (ग० ५-१-१२४)।

चातुर्होत्र ಚಾತುರ್ಹೋತ್ರ (वि०) 1. ಅಧ್ವರ್ಯು ಉದ್ಗಾತೃ ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ರೂಪವಾದ ನಾಲ್ವರಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಡುವ ಕರ್ಮ. चतुर्णां होतॄणां कर्म "अञ्" (५-१-१२९)। "चातुर्होत्रं कर्म शुद्धं प्रजानां वीक्ष्य वैदिकम्। व्यदधाद्यज्ञसन्तत्यै वेदमेकं चतुर्विधम्" भाग० १-४-१९। (न०) 2. ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿಗಳಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಡುವ ಯಾಗ. "ईजे च भगवन्तं यज्ञक्रतुरूपं क्रतुभिरुच्चावचैः श्रद्धया........ चातुर्होत्रविधिना" भाग० ५-७-५।

चातुर्होतृक ಚಾತುರ್ಹೋತೃಕ (पुं०) ಚತುರ್ಹೋತೃ ಮಂತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥ ಅಥವಾ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ರುವ. चतुर्होतॄणां व्याख्यानः तत्र भवो वा — चतुर्होतृ "ठक्" (४-३-७२)।

चात्वाल ಚಾತ್ವಾಲ (पुंनं०) 1. ಉತ್ತರವೇದಿಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ತೋಡಿದ ಗುಳಿ, ಯಜ್ಞಕುಂಡ. 2. ದರ್ಭೆ, ಕುಶ. चते (याचने) "वालञ्" बाहु०। "चात्वालो यज्ञकुण्डदर्भयोः" हेम०। "चात्वालोऽस्त्री मृत्खनःस्यात्" वैज०।

चान्दनिक ಚಾಂದನಿಕ (वि०) ಚಂದನದ ಲೇಪನದಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ. चन्दनेन संपादि "ठञ्" (५-१-९९)। "वपुश्चान्दनिकं यस्य कार्णवेष्टनिकं मुखम्" भट्टि० ४-२५।

चान्द्र ಚಾಂದ್ರ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರಕಾಂತಮಣಿ. 2. ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ. (न०) 3. ಚಾಂದ್ರಮಾನ, ಚಂದ್ರನ ಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಎಣಿಸುವ ದಿನ ಮತ್ತು ಮಾಸಗಳು. "अर्काद्विनिःसृतः प्राचीं यद् यात्यहरहः शशी। तच्चान्द्रमानमंशैस्तु ज्ञेया द्वादशभिस्तिथिः" सू० सि० १४-१२। 4. ಮೃಗಶೀರ್ಷ ನಕ್ಷತ್ರ. 5. ಹಸಿಶುಂಠಿ. 6. ಚಾಂದ್ರಾಯಣ ವ್ರತ. (वि०) 7. ಚಂದ್ರಸಂಬಂಧವಾದ. चन्द्रस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। "चान्द्रीमभिनभः श्रियम्" माघ० २-२।

चान्द्रक ಚಾಂದ್ರಕ (न०) ಶುಂಠಿ.

चान्द्रमस ಚಾಂದ್ರಮಸ (न०) 1. ಮೃಗಶೀರ್ಷ ನಕ್ಷತ್ರ. (वि०) 2. ಚಂದ್ರ ಸಂಬಂಧವಾದ. चन्द्रमस इदम् "अण्" (४-३-१२०)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–मसी –ಮಸೀ.** "चन्द्रं गता पद्मगुणान्न भुङ्क्ते पद्माश्रिता चान्द्रमसीमभिख्याम्" कुमा० १-४३।

चान्द्रमसायनि ಚಾಂದ್ರಮಸಾಯನಿ (पुं०) ಚಂದ್ರನ ಮಗ ಬುಧ. चन्द्रमसोऽपत्यम् — चन्द्रमस् "फिञ्" (४-१-१५४)। आयन्नादेशः (७-१-२)।

चान्द्रमास ಚಾಂದ್ರಮಾಸ (पुं०) ಚಂದ್ರನ ಗತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಎಣಿಸುವ ಮಾಸ. चान्द्रो मासः।

चान्द्रव्रतिक ಚಾಂದ್ರವ್ರತಿಕ (पुं०) 1. ಚಾಂದ್ರಾಯಣ ವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು. चान्द्रं व्रतमस्त्यस्य "ठन्" (५-२-११५)। 2. ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ದೊರೆ.

चान्द्रायण ಚಾಂದ್ರಾಯಣ (न०) ಚಾಂದ್ರಾಯಣ ವ್ರತ, ಚಂದ್ರನ ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಶುಕ್ಲ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಒಂದು ವ್ರತ. ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಯೂರಾಂಡಪ್ರಮಾಣದ ಗ್ರಾಸವನ್ನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯವರೆಗೆ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆವರೆಗೂ ಪ್ರತಿದಿನ ಆಹಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಗ್ರಾಸವನ್ನು ಶೂನ್ಯವಾಗುವವರೆಗೂ ಕಡಮೆ ಮಾಡುತ್ತ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ವ್ರತವು ಚಾಂದ್ರಾಯಣ ವ್ರತ. "तिथिवृद्ध्या चरेत्पिण्डान् शुक्ले शिख्यण्डसम्मितान्। एकैकं ह्रासयेत् कृष्णे पिण्डं चान्द्रायणं चरन्" याज्ञ० ३-३२३।

चान्द्री ಚಾಂದ್ರೀ (स्त्री०) 1. ಚಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ. चन्द्रस्येयम् "अण्" (४-३-१२०)। 2. ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು. 3. ಚಂದ್ರಸಂಬಂಧವಾದ. "गुरुकाव्यानुगां बिभ्रच्चान्द्रीमभिनभः श्रियम्" माघ० २-२।

चान्द्रायणिक ಚಾಂದ್ರಾಯಣಿಕ (वि०) ಚಾಂದ್ರಾಯಣ ವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು. चान्द्रायणं वर्तयति — चान्द्रायण "ठञ्" (५-१-७२)।

चाप ಚಾಪ (पुं०) 1. ಧನುಸ್ಸು, ಬಿಲ್ಲು. चपस्य वंशविशेषस्य विकारः "अण्" (४-३-१३५)। "चित्रं चापैरपेतज्यैः स्फुरद्रक्तशतह्रदम्" माघ० १९-७९। 2. ಧನೂರಾಶಿ, ಮೇಷ ಮೊದಲಾಗಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ರಾಶಿ.

चापयष्टि ಚಾಪಯಷ್ಟಿ (स्त्री०) ಧನುಸ್ಸು, ಬಿಲ್ಲು. "ददृशेऽथ च तस्य चापयष्ट्याम्" माघ० २०-२८।

चापल ಚಾಪಲ (न०) 1. ಚಪಲಕಾರ್ಯ, ಪ್ರಯೋಜನ ಕಂಡುಬರದಿದ್ದರೂ ಯೋಚನೆಮಾಡದೆ ಆಸೆಯಿಂದ

ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯ, ದುಡುಕಿ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ. चपलस्य कर्म "अण्" (५-१-१३०)। "अलं नलं रोद्धुममी किलाभवन् गुणा विवेकप्रमुखा न चापलम्" नैष० १-५४। 2. ವೇಗ, ಶೀಘ್ರತೆ. "पुनः पुनः सूतनिषिद्धचापलं हरन्तमश्वं रथरश्मिसंयतम्" रघु० ३-४२। 3. ಚಾಂಚಲ್ಯ, ಚಲನೆ. चपलस्य भावः "अण्" (५-१-१३०)। "ष्यञ्" (५-१-१२४)। चापल्यम् ಚಾಪಲ್ಯಮ್.

चापिन् ಚಾಪಿನ್ (पुं०) 1. ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯೋಧ, ಭಟ. 2. ಶಿವ, ಈಶ್ವರ. चापोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। 3. ಧನೂರಾಶಿ.

चामर ಚಾಮರ (न०) ಚಮರೀಮೃಗದ ಬಾಲದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಚಾಮರ,—ಬಾಲದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬೀಸಣಿಗೆ, ವಾಲವ್ಯಜನ. चमर्याः विकारः "अण्" (४-३-१३५)। "तं वीजयामः स्मरकेलिकाले पक्षैर्नृपं चामरबद्धसख्यैः" नैष० ३-२२।

चामरग्राह ಚಾಮರಗ್ರಾಹ (वि०) ಚಾಮರವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಬೀಸುವವನು. चामरं गृह्णाति — ग्रह (उपादाने) "अण्" (३-२-१)।

चामरग्राहिक ಚಾಮರಗ್ರಾಹಿಕ (पुं०) ಚಾಮರವನ್ನು ಬೀಸುವವನ ಮಗ. चामरग्राहस्य अपत्यम् "ठक्" (४-१-१४६)।

चामरग्राहिन् ಚಾಮರಗ್ರಾಹಿನ್ (वि०) ಚಾಮರವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಬೀಸುವವನು. चामरं गृह्णाति—ग्रह (उपादाने) "णिनिः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। —ग्राहिणी —ಗ್ರಾಹಿಣೀ. "अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वयोर्दाक्षिणात्याः पश्चाल्लीलावलयरणितं चामरग्राहिणीनाम्" भर्तृ० ३-६६।

चामरपुष्प ಚಾಮರಪುಷ್ಪ (पुं०) 1. ಮಾವಿನಮರ. 2. ತಾಳೆಮರ. 3. ಕಾಶ, ಜಂಬುಹುಲ್ಲು. "आम्रे चामरपुष्पः स्यात् काशकेतकयोरपि" वैज०। 4. ಅಡಕೆ ಮರ. "भवेच्चामरपुष्पस्तु पूगे काशाम्रकेतके" मेदि०।

चामरिन् ಚಾಮರಿನ್ (पुं०) 1. ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. चामरमिव केशोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। (वि०) 2. ಚಾಮರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ.

चामीकर ಚಾಮೀಕರ (न०) 1. ಸುವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. चमीकरे आकरे भवम् "अण्" (४-३-५३)। "जगतीरिह स्फुरितचारुचामीकराः सवितुः क्वचित् कपिशयन्ति चामी कराः" माघ० ४-२४। 2. ದತ್ತೂರಿಗಿಡ. (वि०) 3. ಸ್ವರ್ಣಮಯವಾದ, ಚಿನ್ನದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ. "खे खेलगामी तमुवाह वाहः सशब्दचामीकरकिंकिणीकः" कुमा० ७-४९।

चामीकरक्ष्माभृत् ಚಾಮೀಕರಕ್ಷ್ಮಾಭೃತ್ (पुं०) ಸುಮೇರು ಪರ್ವತ.

चामीकरीय ಚಾಮೀಕರೀಯ (वि०) ಸುವರ್ಣದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ, ಚಿನ್ನದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "निरुञ्छनं चक्रुरथोत्तरीयैश्चामीकरीयैर्निजवल्कलैश्च" कुमा० १३-२१।

चामुण्डा ಚಾಮುಂಡಾ (स्त्री०) 1. ಪಾರ್ವತಿ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ. "यस्माच्चण्डं च मुण्डं च गृहीत्वा त्वमुपागता। चामुण्डेति ततो लोके ख्याता देवी भविष्यसि" देवीमा०। 2. ಪಾರ್ವತಿಯ ಪರಿಚಾರಿಕೆಯರಲ್ಲೊಬ್ಬಳು, ಸಪ್ತ ಮಾತೃಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬಳು. "कर्णमोटी तु चामुण्डा चर्ममुण्डा तु चर्चिका" अम०।

चाम्पिला ಚಾಂಪಿಲಾ (स्त्री०) ಚಂಪಾನದಿ, ಒಂದು ಹೊಳೆ. "तलोदा चाम्पिला सिन्धुः ऋषिकुल्या वहा च सा" त्रिकाण्ड०।

चाम्पेय ಚಾಂಪೇಯ (पुं०) 1. ಸುವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. चम्पाया अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२०)। 2. ಸಂಪಿಗೆಮರ. 3. ನಾಗಸಂಪಿಗೆಮರ. 4. ದತ್ತೂರಿಗಿಡ. 5. ಕಿಂಜಲ್ಕ, ಕೇಸರ, ಹೂವಿನ ಕುಸುರು. "चाम्पेयश्चम्पके स्वर्णे किञ्जल्के नागकेसरे" मेदि०। 6. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಮಹರ್ಷಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "अरालिर्नाचिकश्चैव चाम्पेयोज्जयनौ तथा" भा० अनु० ७-५८। (वि०) 7. ಚಂಪಾನದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ.

चायृ — पूजानिशामनयोः (भ्वा० उभ० सक० से०)। चायति, —ते। चचाय, चचाये। चायिता। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಪೂಜಿಸು, ಆರಾಧಿಸು. 2. ನೋಡು. "तं पर्वतीयाः प्रमदाश्चचायिरे विकासविस्फारितविभ्रमेक्षणाः" माघ० १२-५१।

चायत् ಚಾಯತ್ (वि०) 1. ಪೂಜಿಸುತ್ತಿರುವ. 2. ನೋಡುತ್ತಿರುವ. चायृ (पूजानिशामनयोः) "शतृ" (३-२-१२४)।

चायनीय ಚಾಯನೀಯ (वि०) 1. ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ನೋಡಲ್ಪಡುವ. चायृ (पूजानिशामनयोः) "अनीयर्" (३-१-९६)। 3. ನೋಡಬೇಕಾದ. 4. ಪೂಜಿಸಬೇಕಾದ.

चायमान ಚಾಯಮಾನ (वि०) 1. ಪೂಜಿಸುತ್ತಿರುವ. 2. ನೋಡುತ್ತಿರುವ. चायृ (पूजानिशामनयोः) "शानच्" (३-२-१२४)।

चायु ಚಾಯು (वि॰) 1. ಪೂಜಿಸುವವನು. 2. ನೋಡು ವವನು. चायृ (पूजानिशामनयोः) "उण्" (उ॰ १-३)।

चार ಚಾರ (पुं॰) 1. ಗೂಢಪುರುಷ, ಗುಪ್ತಚಾರ, ರಹಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತನಾದವನು. चरति—चर (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। चर स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। 2. ಪ್ರಿಯಾಳವೃಕ್ಷ, ಮೊರಟೆಗಿಡ. 3. ಕಾರಾಗಾರ, ಸೆರೆ ಮನೆ. 4. ಗತಿ, ನಡಗೆ, ಸಂಚಾರ. "क्रीडाशैले यदि च विचरेत्पादचारेण गौरी" मेघ॰ १-६०। 5. ಬೇಡಿ, ಸಂಕೋಲೆ. "चारः प्रियालवृक्षे स्याद्गतौ बन्धापसर्पयोः" मेदि॰। "चारः कारागुप्तौ" अभि॰ चि॰। (न॰) 6. ಕೃತ್ರಿಮವಾದ ವಿಷ. "कृत्रिमन्तु विषं चारं गरश्चोपविषं च तत्" अभि॰ चि॰।

चारक ಚಾರಕ (पुं॰) 1. ದನ ಕಾಯುವವನು, ಗೊಲ್ಲ, ಗೋಪಾಲಕ. चारयति — चर (गतिभक्षणयोः) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 2. ಬಂಧನ, ಸಂಕೋಲೆ, 3. ಗತಿ, ಗಮನ, ಸಂಚಾರ. 4. ಮೊರಟೆಗಿಡ. चार स्वार्थे "कः"। 5. ಕಾರಾಗಾರ, ಸೆರೆಮನೆ. "चारकः पालकेऽश्वादेः स्यात् संचारकबन्धयोः" मेदि॰।

चारकीण ಚಾರಕೀಣ (वि॰) ಸಂಚರಿಸುವವನಿಗೆ ಹಿತವಾದ. चरकाय हितम् "खञ्" (५-१-११)।

चारचक्षुस् ಚಾರಚಕ್ಷುಸ್ (वि॰) ಗೂಢಚಾರನೇ ಕಣ್ಣಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು. चारः चक्षुर्यस्य। "क्रियासु युक्तैर्नृप चारचक्षुषो न वञ्चनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः" किरा॰ १-४।

चारचुञ्चु ಚಾರಚುಂಚು, -चण -ಚಣ (वि॰) ಸಂಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾದ, ನಡೆಯುವುದರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನಾದ. चारेण वित्तः "चुञ्चुप्" "चणप्" वा (५-२-२६)।

चारटिका ಚಾರಟಿಕಾ (स्त्री॰) ನೀಲಿಗಿಡ.

चारटी ಚಾರಟೀ (स्त्री॰) ಕಾಶ್ಮೀರ ದೇಶದ ಬೆಟ್ಟದಾವರೆ. "चारटी पद्मचारिणी" अम॰।

चारण ಚಾರಣ (पुं॰) 1. ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಹರಡುವ ಸ್ತುತಿ ಪಾಠಕ. चारयति कीर्तिम् — चर + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "गन्धर्वाणां ततो लोकः परतः शतयोजनात्। देवानां गायनास्ते च चारणाः स्तुतिपाठकाः" पाद्मपु॰। 2. ಗೂಢಚಾರ, ಪರರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ರಹಸ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ರಾಜನಿಗೆ ವರದಿ ಮಾಡುವ ಬೇಹುಕಾರ. "अन्तर्बहिश्च भूतानां पश्यन् कर्माणि चारणैः। उदासीन इवाध्यक्षो वायुरा मेव देहिनाम्" भाग॰ ४-१६-१२। 3. ದೇವಗಾಯಕ, ಗಂಧರ್ವ. **-णा -ಣಾ.** ಗಂಧರ್ವ ಹೆಂಗಸು. (वि॰) 4. ಒಂದೇ ವೇದಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ.

चारमिक ಚಾರಮಿಕ (पुं॰) ಗ್ರಂಥಪೂರ್ತಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು, ಸಂಪೂರ್ಣ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು. चरममधीते "ठक्" (४-२-६२)।

चारित्र ಚಾರಿತ್ರ (न॰) 1. ಸ್ವಭಾವ, ಶೀಲ, ನಡತೆ. चर (गतौ) "णित्रन् (उ॰ ४-१७१)। "कुलाक्रोशकरं लोके धिक् ते चारित्रमीदृशम्" रामा॰। 2. ವಂಶ ಕ್ರಮಾಗತವಾದ ಆಚಾರ, ಸಂಪ್ರದಾಯ. "चारित्रं येन नो लोके दूषितं दूषितात्मना" हरिवं॰। 3. ಚರಿತ್ರೆ, ವೃತ್ತಾಂತ. चरित्रमेव — स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। (पुं॰) 4. ಮರುತ್ವಂತರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

चारित्रा ಚಾರಿತ್ರಾ (स्त्री॰) ಹುಣಿಸೆಮರ.

चारित्रिन् ಚಾರಿತ್ರಿನ್ (वि॰) ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆಯುಳ್ಳ, ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ವಭಾವದ. चारित्रमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

चारित्र्य ಚಾರಿತ್ರ್ಯ (न॰) ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆ, ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ವಭಾವ. चरित्र स्वार्थे "ष्यञ्" (वा॰ ५-१-१२४)।

चारिन् ಚಾರಿನ್ (वि॰) 1. ಸಂಚರಿಸುವ, ನಡೆಯುವ. चरति — चर (गतौ) "णिनिः" (३-१-१३४)। "सङ्गमाय निशि गूढचारिणं चारदूतिकथितं पुरोगताः" रघु॰ १९-३३। 2. ಮಾಡುವ, ಆಚರಿಸುವ. 3. ಪದಾತಿ, ಕಾಲಾಳು, ಪಾದಚಾರಿ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **चारिणी ಚಾರಿಣೀ.**

चारी ಚಾರೀ (स्त्री॰) ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ, ಶೃಂಗಾರ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳ ಭಾವೋದ್ದೀಪಕವಾದ ಒಂದು ವಿಧ ನೃತ್ಯ. "न हि चारीं विना नृत्ये नृत्यस्याङ्गं प्रवर्तते। शृङ्गारादिरसानान्तु भावोद्दीपनकारिकाम्। माधुर्योद्वर्तना नृत्ये चारी चारुगतिर्मता" सं॰ दा॰।

चारु ಚಾರು (पुं॰) 1. ಗುರು, ಬೃಹಸ್ಪತಿ. चरति चित्ते— चर (गतौ) "ञुण्" (उ॰ १-३)। 2. ಕೃಷ್ಣನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "चारुचन्द्रो विचारुश्च चारुश्च दशमो हरेः" भाग॰ १०-६१-९। (न॰) 3. ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿ. (वि॰) 4. ಸುಂದರವಾದ, ಮನೋಹರವಾದ, ರಮಣೀಯವಾದ. "चकासतं चारुचमूरुचर्मणा कुथेन नागेन्द्रमिवेन्द्रवाहनम्" माघ॰ १-८। स्त्रियाम् वा "ङीप्" (४-१-४४)। **चार्वी ಚಾರ್ವೀ. चारुः ಚಾರುಃ.** "प्राशंसि संसद्गुरुणापि चार्वी चार्वाकतासर्वविदूषकेण" नैष॰ १०-५८। (अव्य॰) 5. ಸುಂದರವಾಗಿ, ಮನೋಹರವಾಗಿ, ಅಂದವಾಗಿ.

चारुगर्भ ಚಾರುಗರ್ಭ, -गुप्त -ಗುಪ್ತ (पुं॰) ಕೃಷ್ಣನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

चारुचित्र ಚಾರುಚಿತ್ರ (पुं०) ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

चारुता ಚಾರುತಾ (स्त्री०) ಮನೋಹರವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಸುಂದರವಾಗಿರುವಿಕೆ. "चारुता वपुरभूषयदासाम्" माघ० १०-३३।

चारुधारा ಚಾರುಧಾರಾ (स्त्री०) ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ, ಶಚೀ ದೇವಿ. चार्वी धारास्याः। "पृतनाषाट् प्रियात्वस्य चारुधारा शतावरी" त्रिकाण्ड०।

चारुनेत्र ಚಾರುನೇತ್ರ, -लोचन -ಲೋಚನ (पुं०) 1. ಜಿಂಕೆ, ಚಿಗರಿ. चारु मनोहरं नेत्रमस्य। "एणः कुरङ्गमो रिश्यः सादृश्यश्चारुलोचनः" त्रिकाण्ड०। (वि०) 2. ಸುಂದರವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ. (स्त्री०) **-नेत्रा -ನೇತ್ರಾ.** 3. ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರಸ್ಸು.

चारुफला ಚಾರುಫಲಾ (स्त्री०) ದ್ರಾಕ್ಷಾಲತೆ.

चारुबाहु ಚಾರುಬಾಹು, -भद्र -ಭದ್ರ (पुं०) ಕೃಷ್ಣನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

चारुमती ಚಾರುಮತೀ (स्त्री०) ಕೃಷ್ಣನ ಒಬ್ಬ ಮಗಳು.

चारुयशस् ಚಾರುಯಶಸ್ (पुं०) ಕೃಷ್ಣನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

चारुवक्त्र ಚಾರುವಕ್ತ್ರ (वि०) ಸುಂದರವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ. चारु वक्त्रं यस्य।

चारुवेष ಚಾರುವೇಷ (वि०) ಸುಂದರವಾದ ಉಡುಪನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ.

चारुव्रता ಚಾರುವ್ರತಾ (स्त्री०) ಒಂದು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಉಪವಾಸಮಾಡುವ ಹೆಂಗಸು. चारु व्रतमस्याः। "राद्धं सिद्धमथो चारुव्रता मासोपवासिनी" त्रिकाण्ड०।

चारुशिला ಚಾರುಶಿಲಾ (स्त्री०) ರತ್ನ, ಮಣಿ. "रत्नं चारुशिला मणिः" त्रिकाण्ड०।

चारुहासिन् ಚಾರುಹಾಸಿನ್ (वि०) ಸೊಗಸಾಗಿ ನಗುವ, ಮಧುರವಾಗಿ ನಗುವ. चारु हसति — हसे (हसने) "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-हासिनी -ಹಾಸಿನೀ.**

चारुहासिनी ಚಾರುಹಾಸಿನೀ (स्त्री०) ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರೋಕ್ತವಾದ ವೈತಾಳೀಯಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ಭೇದ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** "अयुग्भवा चारुहासिनी" वृ० र०। ಪ್ರವೃತ್ತಕವೃತ್ತದ ವಿಷಮಪಾದಗಳ ಲಕ್ಷಣವು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದರೆ "चारुहासिनी" ವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲು ಆರು ಮಾತ್ರೆಗಳೂ ಅನಂತರ 'र' ಗಣ ಲಘು ಗುರುಗಳೂ ಇದ್ದು ಎರಡನೆಯ ಮಾತ್ರೆಯು ಮೂರನೆಯ ಮಾತ್ರೆಯೊಡನೆ ಸೇರಿದ್ದು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಲಕ್ಷಣವೂ ವೈತಾಳೀಯದಂತಿರಬೇಕು. **ಉದಾ.:**

"कराम्बुजैरक्षमालिकां
शुकं लिपिं मुद्रिकां पराम्।
प्रबिभ्रती ब्रह्मवल्लभा
भवेत्पुरश्चारुहासिनी॥"

चार्चिक ಚಾರ್ಚಿಕ (वि०) ವೇದದ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತನಾದವನು, ವೇದವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೇಳಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದವನು ಮತ್ತು ತಿಳಿದವನು. चर्चामधीते वेद वा "ठक्" (४-२-६०)।

चार्चिक्य ಚಾರ್ಚಿಕ್ಯ (न०) ಗಂಧ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಮೈಗೆ ಲೇಪನ ಮಾಡುವುದು. चर्चिकैव — स्वार्थे "ष्यञ्" (वा० ५-१-१२४)।

चार्म ಚಾರ್ಮ (पुं०) ಚರ್ಮದಿಂದ ಹೊದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಥ. चर्मणा परिवृतो रथः "अण्" (४-२-१०)।

चार्मण ಚಾರ್ಮಣ (न०) ಚರ್ಮಗಳ ಸಮೂಹ, ತೊಗಲಿನ ರಾಶಿ. चर्मणां समूहः "अण्" (४-२-३८)।

चार्मिक ಚಾರ್ಮಿಕ (वि०) ಚರ್ಮದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. चर्मणा निर्वृत्तः "ठक्" (५-१-७९)। "चर्मचार्मिकभाण्डेषु काष्ठलोष्टमयेषु च" मनु० ८-२८९।

चार्मिण ಚಾರ್ಮಿಣ (न०) ಗುರಾಣಿ ಹಿಡಿದಿರುವವರ ಗುಂಪು. चर्मिणां समूहः "अण्" (४-२-३७)।

चार्वाक ಚಾರ್ವಾಕ (पुं०) 1. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಶಿಷ್ಯ, ನಾಸ್ತಿಕಮತಪ್ರವರ್ತಕ, ದೇಹಾತ್ಮವಾದಮತಸ್ಥಾಪಕ. चारुः लोकसंमतो वाको वाक्यं यस्य। पृषो०। 2. ದುರ್ಯೋಧನನ ಒಬ್ಬ ಸ್ನೇಹಿತ, ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ.

चार्वाकदर्शन ಚಾರ್ವಾಕದರ್ಶನ (न०) ನಾಸ್ತಿಕವಾದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಚಾರ್ವಾಕ ಮತ. ಈ ದರ್ಶನವು ಉಳಿದೆಲ್ಲಾ ದರ್ಶನಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲನೆಯದು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ದರ್ಶನಗಳಿಗೂ ವಿರುದ್ಧವಾದುದು. ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಈ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದವರು ಚಾರ್ವಾಕರೆಂಬ ಒಬ್ಬ ವಿದ್ವಾಂಸರು. "तदेतदस्मदभिप्रायानुबन्धिना बृहस्पतिना प्रणीय चार्वाकाय समर्पितम्" प्रबोध० २। ಈ ದರ್ಶನವು ಲೋಕದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಕಾಯತಮತವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಈ ಮತದಲ್ಲಿ ದೇಹಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಆತ್ಮನಿಲ್ಲ. ಜನ್ಮಾಂತರವಿಲ್ಲ. ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳೆಂಬ ಅದೃಷ್ಟವೂ ಇಲ್ಲ. ಪರ

ಲೋಕವೂ ಪರಮಾತ್ಮನೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದು ನಾಸ್ತಿಕಮತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಮತದವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಪ್ರಮಾಣ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಇವರು ನಂಬುವುದಿಲ್ಲ. ಪುಣ್ಯ ಪಾಪಗಳಿಂದ ಸುಖದುಃಖಗಳುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಖ ದುಃಖಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ವಭಾವವೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಇವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಮತದ ಸಿದ್ಧಾಂತವಿದು: सर्वथा लोकायतमेव शास्त्रम्। प्रत्यक्षमेव प्रमाणम्। पृथिव्यप्तेजोवायवस्तत्त्वानि। अर्थकामौ पुरुषार्थौ। भूतान्येव चेतयन्ते। नास्ति परलोकः। मृत्युरेवापवर्गः। ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿರುವ ಪೃಥಿವಿ, ಅಪ್ಪು, ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ವಾಯು ಈ ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರ ತತ್ತ್ವಗಳು. ಇವುಗಳ ಪರಿಣಾಮದಿಂದಲೇ ಮನುಷ್ಯಾದಿಶರೀರಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುವು. ಇದೇ ಪ್ರಪಂಚ. ಅರ್ಥಕಾಮಗಳು ಎರಡು ಮಾತ್ರ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳು. ಮರಣವೇ ಮೋಕ್ಷ. ಮುಕ್ತಿಗೆ ಜ್ಞಾನವು ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಸುಖವೇ ಸ್ವರ್ಗ. ದುಃಖವೇ ನರಕ ಎಂಬುದು ಇವರ ಮತ. "अङ्गनालिङ्गनाज्जन्यसुखमेव पुमर्थता। कण्टकादिव्यथाजन्यं दुःखं निरय उच्यते। लोकसिद्धो भवेद्राजा परेशो नापरः स्मृतः। देहस्य नाशो मुक्तिस्तु न ज्ञानान्मुक्तिरिष्यते। अथ चत्वारि भूतानि भूमिवार्यनिलानलाः। अहं स्थूलः कृशोऽस्मीति सामानाधिकरण्यतः। देहः स्थौल्यादियोगाच्च स एवात्मा न चापरः। मम देहोऽयमित्युक्तिः संभवेदौपचारिकी।" ಇವರು, ದುಃಖಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸುಖವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದು ಮೂರ್ಖತನವೆನ್ನುವರು. "त्याज्यं सुखं विषयसंगमजन्म पुंसां दुःखोपसृष्टमिति मूर्खविचारणैषा। व्रीहीन् जिहासति सितोत्तमतण्डुलाढ्यान् को नाम भोस्तुषकणोपहितान् हितार्थी" स० द० सं०। ಯಜ್ಞಯಾಗಗಳು ವೇದಗಳು ಸಂನ್ಯಾಸ ಮುಂತಾದುವು ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಕೇವಲ ಜೀವನಸಾಧನಗಳೆಂದು ಈ ಮತದವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. "अग्निहोत्रं त्रयो वेदाः त्रिदण्डं भस्मगुण्ठनम्। प्रज्ञापौरुषहीनानां जीविकेति बृहस्पतिः" प्रबोध० २-२६।

चार्वाकमत ಚಾರ್ವಾಕಮತ (न०) "चार्वाकदर्शन" ಪದದ ಅರ್ಥ.

चार्वी ಚಾರ್ವೀ (स्त्री०) 1. ಸುಂದರಿಯಾದ ಹೆಂಗಸು. 2. ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು, 3. ಬುದ್ಧಿ. "बुद्धिः पण्डा विदा चार्वी" त्रिकाण्ड०। 4. ಕುಬೇರನ ಪತ್ನಿ. "चार्वी तु शोभनाबुद्धयोर्ज्योत्स्नाधनदभार्ययोः" मेदि०। 5. ದೀಪ್ತಿ, ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳಕು. चारु "ङीप्" (४-१-४४)।

चाल ಚಾಲ (पुं०) 1. ಮನೆಯ ಮೇಲಿನ ಆವರಣ, ಮನೆಯ ಹೊದಿಕೆ. चल (कम्पने) "णः" (३-१-१४०)। 2. ಚಲನ, ಹೊರಡುವುದು. चल भावे "घञ्" (३-३-१८)। 3. ಹೊರಡಿಸುವಿಕೆ. चल+णिच् "अच्" (३-१-१३४)।

चालक ಚಾಲಕ (पुं०) 1. ಮದಿಸಿದ ಆನೆ, ಅಂಕುಶಕ್ಕೆ ಅಡಗದ ಆನೆ. "गम्भीरवेद्यंकुशदुर्धरः। चालकौ व्यालकौ" त्रिकाण्ड०। 2. ನಡೆಸುವವನು, ಮುಂದೆ ಸಾಗಿಸುವವನು. चल (कम्पने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

चालन ಚಾಲನ (न०) 1. ಹೊರಡಿಸುವುದು. 2. ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಒಯ್ಯುವುದು. 3. ಕದಲಿಸುವುದು, ಅಲುಗಾಡಿಸುವುದು. चल (कम्पने)+णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)। 4. ಅಲ್ಲಾಡಿಸುವುದು. "लाङ्गूलचालनमधश्चरणावघातं भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च। श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुंगवस्तु धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते" भर्तृ० १-२३। (न०) 5. ಒಂದರಿ, ಜಲ್ಲಡೆ. चल+णिच् कर० "ल्युट्" (३-३-११७)।

चालनी ಚಾಲನೀ (स्त्री०) ಒಂದರಿ, ಜಲ್ಲಡೆ. चाल्यतेऽनेन—चल (कम्पने)+णिच् कर० "ल्युट्" (३-३-११७)।

चालनीय ಚಾಲನೀಯ (वि०) 1. ಒಂದರಿ ಆಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಶುದ್ಧಿಮಾಡಲು ತಕ್ಕುದಾದ, ಜಲ್ಲಡೆ ಹಿಡಿಯಬಹುದಾದ. चल (कम्पने)+णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। 2. ಕದಲಿಸಲ್ಪಡುವ, ಕದಲಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ. 3. ಅಲುಗಾಡಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. "तव्यः"। **चालयितव्यः ಚಾಲಯಿತವ್ಯಃ.**

चालयत् ಚಾಲಯತ್ (वि०) 1. ಹೊರಡಿಸುತ್ತಿರುವ. 2. ಕದಲಿಸುತ್ತಿರುವ, ಅಲುಗಾಡಿಸುತ್ತಿರುವ. चल (कम्पने)+णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। 3. ಅಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಿರುವ. 4. ಒಂದರಿ ಆಡಿಸುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯಂತೀ.** "इति चालयन्नचलसानुवनगहनजानुमापतिः" किरा० १२-५२।

चाल्य ಚಾಲ್ಯ (वि०) "चालनीय" ಪದದ ಅರ್ಥ. चल (कम्पने) "ण्यत्" (३-१-१२४)। "क्ष्मां वामनेन जगृहे त्रिपदच्छलेन याच्ञामृते पथि चरन् प्रभुभिर्न चाल्यः" भाग० २-७-१७।

चाष ಚಾಷ (पुं०) ಕಂಗನಹಕ್ಕಿ. चाषयति—चष (भक्षणे) +णिच् "अच्" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **चाषी ಚಾಷೀ.**

चिक ಚಿಕ (पुं०) ಮೂಗಿಲಿ, ದುರ್ವಾಸನೆಯ ಇಲಿ. "स्याच्चिको वेश्मनकुलः पुंवृषो गन्धमूषिकः" त्रिकाण्ड०।

चिर्कतिषा ಚಿರ್ಕತಿಷಾ (स्त्री०) ಕತ್ತರಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ. कर्तितुमिच्छा—कृती (छेदने) + सन् "अः" (३-३-१०२)।

चिर्कतिषु ಚಿರ್ಕತಿಷು (वि०) ಕತ್ತರಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನು. कर्तितुमिच्छुः — कृती (छेदने) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "प्रभुर्बुभूषुर्भुवनत्रयस्य यः शिरोऽतिरागाद्दशमं चिर्कतिषुः" माघ० १-४९।

चिकित्सक ಚಿಕಿತ್ಸಕ (पुं०) ವೈದ್ಯ. कित (रोगापनयने) + सन् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "पूयं चिकित्सकस्यान्नं पुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम्" मनु० ४-२२०।

चिकित्सा ಚಿಕಿತ್ಸಾ (स्त्री०) ವ್ಯಾಧಿಯ ಪ್ರತೀಕಾರ, ರೋಗವನ್ನು ವಾಸಿಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯ. कित (रोगापनयने) + सन् "अः" (३-३-१०२) "या क्रिया व्याधिहरणी सा चिकित्सा निगद्यते" भावप्र०। भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। **चिकित्सनम् ಚಿಕಿತ್ಸನಮ್.** ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುವ ವೈದ್ಯನು ಮೊದಲು ವ್ಯಾಧಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು. "रोगमादौ परीक्षेत ततोऽनन्तरमौषधम्। ततः कर्म भिषक् पश्चात् ज्ञानपूर्वं समाचरेत्"। ಔಷಧವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದು ವ್ಯಾಧಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುವವನು ಶಿಕ್ಷಾರ್ಹನಾಗುವನು. "भेषजं केवलं कर्तुं यो जानाति न चामयम्। वैद्यकर्म स चेत् कुर्याद्वधमर्हति राजतः"। ರೋಗ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದು ಔಷಧ ಪರಿಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ವೈದ್ಯನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ನಾವಿಕನಿಲ್ಲದ ಹಡಗನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. "यस्तु केवलरोगज्ञः भेषजेष्वविचक्षणः। तं वैद्यं प्राप्य रोगी स्यात् यथा नौर्नाविकं विना"। ವ್ಯಾಧಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದ ಮತ್ತು ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ದೇಶಕಾಲ ಪರಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಔಷಧನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನಾದ ವೈದ್ಯನ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯು ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದೆ ಸಿದ್ಧಿ ಹೊಂದುವುದು. "यस्तु रोगविशेषज्ञः सर्वभैषज्यकोविदः। देशकालविभागज्ञः तस्य सिद्धिर्न संशयः"। ಯಾವ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳು ಸಮಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರುವವೋ ಅದು ಸರಿಯಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯೆನಿಸುವುದು, "याभिः क्रियाभिर्जायन्ते शरीरे धातवः समाः। सा चिकित्सा विकाराणां कर्म तद्भिषजां मतम्"। ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿರುವ ವ್ಯಾಧಿಯನ್ನು ಶಮನಗೊಳಿಸಿ ಬೇರೆ ವ್ಯಾಧಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡದಿರುವುದೇ ಸರಿಯಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆ. ವ್ಯಾಧಿಯೊಂದನ್ನು ವಾಸಿಮಾಡಿ ಮತ್ತೊಂದು ವ್ಯಾಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯು ಸರಿಯಾದುದಲ್ಲ. "या ह्युदीर्णं शमयति नान्यं व्याधिं करोति च। सा क्रिया न तु या व्याधिं हरत्यन्यमुदीरयेत्" भावप्र०।

चिकित्सित ಚಿಕಿತ್ಸಿತ (वि०) 1. ರೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕಾರ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ರೋಗ ವಾಸಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. कित (रोगापनयने) + सन् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। (न०) 2. ವ್ಯಾಧಿಯ ಪ್ರತೀಕಾರ, ರೋಗವನ್ನು ವಾಸಿಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯ. भावे "क्तः" (३-३-११४)। "आदावन्ते रुजां ज्ञाने प्रयतेत चिकित्सकः। भेषजानां विधानेन ततः कुर्याच्चिकित्सितम्" भावप्र०।

चिकित्सु ಚಿಕಿತ್ಸು (वि०) ವ್ಯಾಧಿಯ ಪ್ರತೀಕಾರ ಮಾಡುವವನು, ರೋಗ ವಾಸಿಮಾಡಲು ಔಷಧೋಪಚಾರ ಮಾಡುವವನು. कित (रोगापनयने) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "स्मारं ज्वरं घोरमपत्रपिष्णोः सिद्धागदंकारचये चिकित्सौ" नैष० ३-१११।

चिकित्स्य ಚಿಕಿತ್ಸ್ಯ (वि०) ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಹೊಂದಲು ಅರ್ಹನಾದ (ರೋಗಿ), ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಲು ಅರ್ಹವಾದ (ರೋಗ). "अन्धोऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्तव्या स्युर्निरंशकाः" याज्ञ० २-१४०।

चिकीर्षक ಚಿಕೀರ್ಷಕ (वि०) (ಕಾರ್ಯವನ್ನು) ಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ.

चिकीर्षा ಚಿಕೀರ್ಷಾ (स्त्री०) (ಕಾರ್ಯವನ್ನು) ಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ. कर्तुमिच्छा — डु कृञ् (करणे) + सन् "अः" (३-२-१०२)।

चिकीर्षित ಚಿಕೀರ್ಷಿತ (न०) 1. ಉದ್ದೇಶ, ಮನೋಗತ, ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛೆ. कर्तुमिच्छा – डु कृञ् (करणे) + सन् भावे "क्तः" (३-३-११४)। "यादृशोऽस्य भवेदात्मा यादृशं च चिकीर्षितम्" मनु० ४-२५४। (वि०) 2. ಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. कर्तुमिष्टः — डु कृञ्+सन् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

चिकीर्षु ಚಿಕೀರ್ಷು (वि०) (ಕಾರ್ಯವನ್ನು) ಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ. कर्तुमिच्छुः — डु कृञ् (करणे) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "ततो गाण्डीवनिर्मुक्ता निरमित्रं चिकीर्षवः" भा० विरा० ६३-३०।

चिकुर ಚಿಕುರ (पुं०) 1. ಕೇಶಪಾಶ, ತಲೆಯ ಕೂದಲು. चि इत्यव्यक्तं कुरति—कुर (शब्दे) "कः" (३-१-१३५)। "इति स चिकुरादारभ्यैनां नखावधि वर्णयन् हरिणरमणीनेत्रां चित्राम्बुधौ तरदन्तरः" नैष० ७-१०९। 2. ಶೈಲ, ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. 3. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಿದ ಮುಂಗಸಿ. 4. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. 5. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಪಕ್ಷಿ. 6. ಒಂದು ವೃಕ್ಷ. (वि०) 7. ಚಂಚಲವಾದ. 8. ವಿಮರ್ಶೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವ, ದುಡುಕುವ. "चिकुरोऽह्नौ गृहबभ्रौ केशे चञ्चलशैलयोः। पक्षिवृक्षभिदोश्चापि" हेम०।

चिकुरपक्ष ಚಿಕುರಪಕ್ಷ, –पाश –ಪಾಶ, –प्रकर –ಪ್ರಕರ, –हस्त –ಹಸ್ತ (पुं०) ಕೇಶಪಾಶ, ತಲೆಯ ಕೂದಲಿನ ಸಮೂಹ. "पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात् परे" अम०। "चिकुरप्रकरा जयन्ति ते विदुषी मूर्धनि सा विभर्ति यान्" नैष० २-२०।

चिकूर ಚಿಕೂರ (पुं०) "चिकुर" ಪದದ ಅರ್ಥ.

चिक्कण ಚಿಕ್ಕಣ (पुं०) 1. ಅಡಕೆಮರ. (न०) 2. ಅಡಕೆ. (वि०) 3. ನುಣುಪಾದ, ನಯವಾದ. चिती (संज्ञाने) "कणः" धातोः कश्च (उ० ४-१७६)। बाहु० गुणाभावः। "चिक्कणं मसृणं स्निग्धम्" अम०। (स्त्री०) **–णा –ಣಾ.** ನುಣುಪಾದ ಕೂದಲುಳ್ಳ ಹಸು, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಕಳು.

चिक्रंसा ಚಿಕ್ರಂಸಾ (स्त्री०) ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಆಸೆ, ಹಿಡಿಯಲು ಇಚ್ಛೆ. क्रमितुमिच्छा क्रमु (पादविक्षेपे) + सन् "अः" (३-३-१०२)। "चिक्रंसया कृत्रिमपत्रिपङ्क्तेः कपोतपालीषु निकेतनानाम्" माघ० ३-५१।

चिक्रंसु ಚಿಕ್ರಂಸು (वि०) ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಪಡುವ, ಹಿಡಿಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ. क्रमितुमिच्छुः — क्रमु (पादविक्षेपे) + सन् "उः" (३-२-१६८)।

चिक्रीडिषा ಚಿಕ್ರೀಡಿಷಾ (स्त्री०) ಆಟವಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಆಟವಾಡಲು ಆಸೆ. "क्रीडितुमिच्छा—क्रीडृ (विहारे) + सन् "अः" (३-३-१०२)। "क्रीडायामुद्यमोऽर्भस्य कामश्चिक्रीडिषान्यतः" भाग० ३-७-३।

चिक्रीडिषु ಚಿಕ್ರೀಡಿಷು (स्त्री०) ಆಟವಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಆಟವಾಡಲು ಆಸೆಪಡುವ. क्रीडितुमिच्छुः—क्रीडृ (विहारे) + सन् "उः" (३-२-१६८)।

चिक्रोड ಚಿಕ್ರೋಡ (पुं०) ಅಳಿಲು, ಇಣಚಿ. "अथ चिक्रोड स्तालको रोमशीति च" वैज०।

चिखादिषा ಚಿಖಾದಿಷಾ (स्त्री०) ತಿನ್ನಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಭಕ್ಷಿಸಲು ಆಸೆ. खादितुमिच्छा — खादृ (भक्षणे) + सन् "अः" (३-३-१०२)।

चिखादिषु ಚಿಖಾದಿಷು (वि०) ಭಕ್ಷಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ತಿನ್ನಲು ಆಸೆಪಡುವ. खादितुमिच्छुः—खादृ (भक्षणे) + सन् "उः" (३-२-१६८)।

चिख्यासत् ಚಿಖ್ಯಾಸತ್ (वि०) ಹೇಳಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ. ख्या (प्रकथने) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)।

चिख्यासिषा ಚಿಖ್ಯಾಸಿಷಾ (स्त्री०) ಹೇಳಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಆಸೆ. ख्यातुमिच्छा—ख्या (प्रकथने) + सन् "अः" (३-३-१०२)।

चिख्यासिषु ಚಿಖ್ಯಾಸಿಷು (वि०) ಹೇಳಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಆಸೆಪಡುವ. ख्या (प्रकथने) + सन् "उः" (३-२-१६८)।

चिचीषत् ಚಿಚೀಷತ್ (वि०) ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ಸೇರಿಸಿಡಲು ಆಸೆಪಡುವ. चेतुमिच्छति — चिञ् (चयने) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)। "चिचीषतां जन्मवतामलध्वीं यशोऽवतंसामुभयत्र भूतिम्" किरा० ३-११।

चिचीषा ಚಿಚೀಷಾ (स्त्री०) ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಶೇಖರಿಸಿಡಲು ಆಸೆ. चेतुमिच्छा—चिञ् (चयने) + सन् "अः" (३-२-१०२)।

चिचीषु ಚಿಚೀಷು (वि०) ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಸೇರಿಸಿಡಲು ಆಸೆಪಡುವ. चिञ् (चयने) + सन् "उः" (३-२-१६८)।

चिच्छक्ति ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿ (स्त्री०) ಚೈತನ್ಯ. "चिच्छक्तिः परमेश्वरस्य विमला चैतन्यमेवोच्यते"।

चिञ् – चयने (स्वा० उभ० द्विक० अनि०)। चिनोति चिनुतः चिन्वन्ति। चिनुते चिन्वाते चिन्वते। वा कुत्वम्- चिकाय चिक्यतुः चिक्युः। पक्षे चिचाय चिच्यतुः। चिक्ये, चिच्ये। चेता। चेष्यति, –ते। चिनोतु, चिनुताम्। अचिनोत्, अचिनुत। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸೇರಿಸಿಡು, ಶೇಖರಿಸಿಡು, ಸಂಗ್ರಹಿಸು.

कर्मणि:—चीयते। चिक्ये, चिच्ये। चायिता। चायिष्यते, चेष्यते। चीयताम्। अचीयत। चीयेत। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि:—चिकीषति, –ते। चिचीषति, –ते। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—चेतव्यः। चयनीयः। चेयः। निवासे संचाय्यः। अग्नौ उपचाय्यः, परिचाय्यः। चितः। चितवान्। चिन्वन्, चिन्वती। चिन्वानः। चेतुम्। चितम्। चयनम्। चित्वा। विचित्य।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) अप + चिञ् = अपचिनोति। अपचयः। अपचीयते। ಕಡಮೆಯಾಗು.

(2) अव + चिञ् = अवचिनोति। अवचयः। ಕೆಳಗೆ ನಿಂತು ಕೀಳು. "फलान्यवाचिनोत्"। "अवचितबलिपुष्पा वेदिसंमार्गदक्षा नियमविधिजलानां बर्हिषां चोपनेत्री" कुमा० १-६०।

(3) आ + चिञ् = आचिनुते। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸು. "यदाक्षैश्चरितान् ध्यायन् कर्माण्याचिनुतेऽसकृत्" भाग० ४-२९-७८। 2. ವ್ಯಾಪಿಸು, ಹರಡು. "वनान्तशय्याकठिनीकृताकृती कचाचितौ विष्वगिवागजौ गजौ" किरा० १-३६।

(4) अनु+आ+चिञ् = अन्वाचिनुते। अन्वाचयः। ಪ್ರಧಾನಕಾರ್ಯದೊಡನೆ ಗೌಣಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳು. "अन्यतरस्यानुषङ्गिकत्वेऽन्वाचयः"। ["च" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

(5) सम्+आ+चिञ् = समाचिनोति। समाचितः। ಒಟ್ಟುಗೂಡು, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರು. "यदा तु वाससां राशिः सभामध्ये समाचितः" भा० सभा० ९०-५३।

(6) उद्+चिञ् = उच्चिनोति। उच्चयः। ಮೇಲಿನಿಂದ ಕೀಳು. 'उच्चिक्यिरे पुष्पफलं वनानि" भट्टि० ३-३८।

(7) अभि + उद् + चिञ् = अभ्युच्चयः। ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದು, ಹೆಚ್ಚಾಗು.

(8) सम्+उद्+चिञ् = समुच्चिनोति। समुच्चयः। ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸು, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸು.

(9) उप+चिञ्=उपचिनोति। उपचयः। ಹೆಚ್ಚಾಗು, ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದು, ಬೆಳೆ, ದೊಡ್ಡದಾಗು. "त्रयः परार्थे क्लिश्यन्ति साक्षिणः प्रतिभूः कुलम्। चत्वारस्तूपचीयन्ते विप्र आढ्यो वणिङ् नृपः" मनु० ८-१६९।

(10) नि+चिञ् = निचयः। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ತುಂಬು, "रथः शरैर्मे निचितः"। 2. ಶೇಖರಿಸಿಡು.

(11) परि + चिञ् = परिचिनोति। परिचयः। ಪದೇ ಪದೇ ಪರಿಶೀಲಿಸು, ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡು. "हेतुः परिचयस्थैर्ये वक्तुर्गुणनिकैव सा" माघ० २-७५।

(12) प्र + चिञ् = प्रचिनोति। प्रचयः। 1. ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದು, ವೃದ್ಧಿಯಾಗು, ಹೆಚ್ಚಾಗು. 2. ಸೇರಿಸು, ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸು, ರಾಶಿಹಾಕು. "प्र" ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದಾಗ "चिञ्" ಧಾತುವಿಗೆ ಕೈಯಿಂದ ಹಣ್ಣು ಹೂವು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕೀಳುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "घञ्" (३-३-४०) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು पुष्पप्रचायः ಎಂದಾಗುವುದು. ವೃಕ್ಷದ ಮೇಲಿರುವ ಹಣ್ಣು ಹೂವು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕೋಲಿನಿಂದ ಕೀಳುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕಳ್ಳತನದಿಂದ ಕೀಳುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ यष्टचा फलानां प्रचयं करोति चौर्येण पुष्पप्रचयं करोति ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು.

चिञ्चा ಚಿಂಚಾ (स्त्री०) 1. ಹುಣಿಸೆಮರ. चिमित्यव्यक्तं शब्दं चिनोति — चिञ् (चयने) "डः" (३-२-१०१)। 2. ಹುಣಿಸೆಹಣ್ಣು. चिञ्चायाः फलम् "अण्"(४-३-१६४)। लुप् (४-३-१६७)।

चिञ्चाम्ल ಚಿಂಚಾಮ್ಲ (पुं०) ಪುಲ್ಲಂಪುರಿಚಿ ಗಿಡ. चिञ्चेवाम्लः।

चिञ्चासार ಚಿಂಚಾಸಾರ (पुं०) ಪುಲ್ಲಂಪುರಿಚಿ ಗಿಡ, चिञ्चाया इव सारोऽस्य।

चिट – परप्रेष्ये (भ्वा० पर० अक० से०)। चेटति। चिचेट। चेटिता। चेटिष्यति। चेटतु। अचेटत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಇತರರಿಗೆ ದೂತನಾಗು, ದಾಸನಾಗು, ಸೇವಕನಾಗು.

भावे :—चिटचते। चिचिटे। चेटिता। चिटचताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—चेटयति, –ते। चेटयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। चेटयिता। चेटयिष्यति, –ते। चेटयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—चेटितव्यः। चेटनीयः। चेटचः। चिटितः। चिटितवान्। चेटन्, चेटन्ती। चेटितुम्। चिटितम्। चेटनम्। चेटित्वा। विचिटच।

चित् ಚಿತ್ (स्त्री०) 1. ಜ್ಞಾನ, ಬುದ್ಧಿ. चिती (संज्ञाने) "क्विप्" (वा० ३-३-९४)। 2. ಚೈತನ್ಯ. 3. ಆತ್ಮ, ಜೀವ. (वि०) 4. ಸೇರಿಸಿಡುವವನು. 5. ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವನು, ಬೆಳೆಸುವವನು.

चित ಚಿತ(वि०)1. ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಹೆಚ್ಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಬೆಳೆಸಲ್ಪಟ್ಟ. चिञ् (चयने) "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ರಾಶಿಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಸೇರಿಸಿಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಕೂಡಿಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟ. 4. ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ, ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 5. ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "तद्यथेह कर्मचितो लोकः क्षीयते एवममुत्र पुण्यचितो लोकः क्षीयते"।

चिता ಚಿತಾ (स्त्री०) ಶವವನ್ನು ದಹಿಸುವ ಕಾಷ್ಠಮಯ ವೇದಿಕೆ, ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ರಾಶಿ. "वद वामोरु चिताधिरोहणम्" रघु० ८-१७।

चिताधूम ಚಿತಾಧೂಮ (पुं०) ಚಿತೆಯಿಂದ ಏಳುವ ಹೊಗೆ.

चिताभस्म ಚಿತಾಭಸ್ಮ (न०) ಚಿತೆಯ ಬೂದಿ. चिताया भस्म। "स्तनद्वयेऽस्मिन् हरिचन्दनास्पदे पदं चिताभस्मरजः करिष्यति" कुमा० ५-६१।

चिति ಚಿತಿ (स्त्री०) 1. ಚಿತೆ. 2. ಸಮೂಹ, ರಾಶಿ, ಗುಂಪು. 3. ಶೇಖರಿಸುವುದು. चिञ् (चयने) "क्तिन्" (३-३-९४)। "दृष्टः किं परिणामरूपितचितेर्जीवः पृथक्कैरपि" प्रबोध० २-१७। 4. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಮಾಡಲು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ವೇದಿಕೆ. चीयतेऽस्याम् – चिञ् अधि० "क्तिन्"। 5. ಚೈತನ್ಯ. 6. ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಸಮೂಹ.

चितिका ಚಿತಿಕಾ (स्त्री०) 1. ನಡುವಿನ ಸರಪಣಿ, ಲೋಹದ ಉಡುದಾರ. 2. ಚಿತಿ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ.

चित्कार ಚಿತ್ಕಾರ (पुं०) "ಚಿತ್" ಎಂದು ಶಬ್ದ ಮಾಡುವುದು. चित् + कृञ् भावे "घञ्" (३-३-१८)। "स विषीदति चित्कारात् ताडितो गर्दभो यथा" हितो०।

चित्कृत ಚಿತ್ಕೃತ (न०) ಗಾಡಿಯ ಚಕ್ರದ ಶಬ್ದ. "प्रणादस्त्वनुरागोत्थश्चित्कृतं स्यन्दनध्वनी" वैज०।

चित्त ಚಿತ್ತ (न०) 1. ಮನಸ್ಸು, ಅಂತಃಕರಣ. चिती (संज्ञाने) भावे "क्तः" (३-३-११४)। "वृथेति चित्ते कुरुते यदा यदा" नैष० १-१४। "तृणेन वात्येव तयानुगम्यते जनस्य चित्तेन भृशावशात्मना" नैष० १-१२०। (वि०) 2. ತಿಳಿಯುವವನು, ಅರಿಯುವವನು. चिती कर्तृ० "क्तः" (३-४-७२)। 3. ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ. कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

चित्तकलित ಚಿತ್ತಕಲಿತ (वि०) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಊಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

चित्तचारिन् ಚಿತ್ತಚಾರಿನ್ (वि०) ಇತರರ ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ನಡೆಯುವವನು.

चित्तज ಚಿತ್ತಜ (पुं०) ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಮನ್ಮಥ, ಕಾಮ. चित्ते जायते – जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)।

चित्तजन्मन् ಚಿತ್ತಜನ್ಮನ್ (पुं०) ಮನ್ಮಥ, ಕಾಮದೇವ. चित्ते जन्म यस्य। "सोऽयं प्रसिद्धविभवः खलु चित्तजन्मा मा लज्जया तव कथंचिदपह्नुतिर्भूत्" मालती० १-२३।

चित्तज्ञ ಚಿತ್ತಜ್ಞ (वि०) ಇತರರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅರಿತಿರುವ. चित्तं जानाति – ज्ञा (अवबोधने) "कः" (३-२-३)। "जगृहुस्तस्य चित्तज्ञाः पदवीं हरिराक्षसाः" रघु० १५-९९।

चित्तधारा ಚಿತ್ತಧಾರಾ (स्त्री०) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯೋಚನೆಯ ಪ್ರವಾಹ, ಯೋಚನೆಯ ಪರಂಪರೆ.

चित्तनिर्वृति ಚಿತ್ತನಿರ್ವೃತಿ (स्त्री०) ಹರ್ಷ, ಸಂತೋಷ. चित्तस्य निर्वृतिः।

चित्तप्रमाथिन् ಚಿತ್ತಪ್ರಮಾಥಿನ್ (वि०) ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕಲಕುವ. चित्तं प्रमथ्नाति – प्र + मन्थ (विलोडने) "णिनिः" (३-१-१३४)।

चित्तभू ಚಿತ್ತಭೂ (पुं०) ಮನ್ಮಥ, ಕಾಮದೇವ. चित्ते भवति – भू "क्विप्" (३-२-१७१)। "अविपक्षमस्त्रमपरं कतमद्विजयाय यूयमिव चित्तभुवः" किरा० ६-४०।

चित्तयोनि ಚಿತ್ತಯೋನಿ (पुं०) ಮನ್ಮಥ, ಕಾಮದೇವ. चित्तं योनिरस्य। "तेन तस्य मधुनिर्गमात्कृशश्चित्तयोनिरभवत्पुनर्नवः" रघु० १९-४६।

चित्तराग ಚಿತ್ತರಾಗ (पुं०) ಪ್ರೇಮ, ಪ್ರೀತಿ, ವಾತ್ಸಲ್ಯ.

चित्तवत् ಚಿತ್ತವತ್ (वि०) ದಯಾಳು, ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ. चित्तं दयार्द्रं मनः अस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)।

चित्तविकार ಚಿತ್ತವಿಕಾರ (पुं०) ಮನಸ್ಸಿನ ಬದಲಾವಣೆ. चित्तस्य विकारः।

चित्तविक्षेप ಚಿತ್ತವಿಕ್ಷೇಪ (पुं०) ಮನಶ್ಚಾಂಚಲ್ಯ, ಮನಸ್ಸು ಚಂಚಲವಾಗಿರುವಿಕೆ. चित्तस्य विक्षेपः।

चित्तविभ्रम ಚಿತ್ತವಿಭ್ರಮ (पुं०) ಚಿತ್ತಭ್ರಮೆ, ಹುಚ್ಚು, ಉನ್ಮಾದ. "उन्मादश्चित्तविभ्रमः" अम०।

चित्तवृत्ति ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ (स्त्री०) ಮನೋಧರ್ಮ, ಮನಸ್ಸು ವಿಷಯದ ಆಕಾರವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮ ಹೊಂದುವುದು. चित्तस्य वृत्तिः। "योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः" पा० यो० सू०।

चित्तसमुन्नति ಚಿತ್ತಸಮುನ್ನತಿ (स्त्री०) 1. ಆತ್ಮಗೌರವ, ಮಾನ. 2. ಗರ್ವ, ಅಹಂಕಾರ. चित्तस्य मानस्य समुन्नतिः।

चित्तस्थ ಚಿತ್ತಸ್ಥ, –स्थित –ಸ್ಥಿತ (वि०) ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ, ಮನೋಗತವಾಗಿರುವ. चित्ते तिष्ठति स्थितो वा।

चित्तहारिन् ಚಿತ್ತಹಾರಿನ್ (वि०) ಮನೋಹರವಾದ, ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವ, ಸುಂದರವಾದ. चित्तं हरति– हृञ् (हरणे) "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। –हारिणी –ಹಾರಿಣೀ.

चित्ताकर्षक ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕ (वि०) ಮನಸ್ಸನ್ನು ಎಳೆಯುವ. चित्तमाकर्षति—आ+कृष (विलेखने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

चित्ताकर्षण ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಣ (न०) ಮನಸ್ಸನ್ನು ಎಳೆಯುವುದು. चित्तस्याकर्षणम्।

चित्तानुवर्तन ಚಿತ್ತಾನುವರ್ತನ (न०) ಇತರರ ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ನಡೆಯುವುದು.

चित्तानुवर्तिन् ಚಿತ್ತಾನುವರ್ತಿನ್ (वि०) ಇತರರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ನಡೆಯುವ, ಇತರರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಕೆಲಸಮಾಡುವ. चित्तम् अनुवर्तते—अनु+वृतु (वर्तने) "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–अनुवर्तिनी –ಅನುವರ್ತಿನೀ.**

चित्तानुवृत्ति ಚಿತ್ತಾನುವೃತ್ತಿ (स्त्री०) ಇತರರ ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ನಡೆಯುವುದು, ಇತರರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವುದು. चित्तस्य अनुवृत्तिः। "सव्याजैः शपथैः प्रियेण वचसा चित्तानुवृत्त्याधिकं वैलक्ष्येण परेण पादपतनैर्वाक्यैः सखीनां मुहुः" रत्ना० ४-१।

चित्तापहारक ಚಿತ್ತಾಪಹಾರಕ, –अपहारिन् –ಅಪಹಾರಿನ್ (वि०) ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವ, ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೆಳೆಯುವ. चित्त + अप + हृञ् (हरणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "णिनिः" (३-२-७८) वा।

चित्ताभोग ಚಿತ್ತಾಭೋಗ (पुं०) ಮನಸ್ಸಿನ ಏಕಾಗ್ರತೆ, ಮನಸ್ಸು ಒಂದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. चित्तस्य आभोगः तदेकप्रवणता। "चित्ताभोगो मनस्कारः" अम०।

चित्तार्पित ಚಿತ್ತಾರ್ಪಿತ (वि०) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ. चित्ते अर्पितः। "बिभेमि चिन्तामपि कर्तुमीदृशीं चिराय चित्तार्पितनैषधेश्वरा" नैष० ९-३१।

चित्तासङ्ग ಚಿತ್ತಾಸಂಗ (पुं०) ಪ್ರೇಮ, ಪ್ರೀತಿ, ಅಕ್ಕರೆ.

चित्ति ಚಿತ್ತಿ (स्त्री०) 1. ಪ್ರಜ್ಞೆ, ಬುದ್ಧಿ. चिती (संज्ञाने) भावे "क्तिन्" (३-३-९४)। 2. ಭಕ್ತಿ, ಶ್ರದ್ಧೆ. 3. ಉದ್ದೇಶ. 4. ಕೀರ್ತಿ, ಯಶಸ್ಸು.

चित्तोन्नति ಚಿತ್ತೋನ್ನತಿ (स्त्री०) 1. ಅಭಿಮಾನ, ಆತ್ಮಗೌರವ. 2. ಗರ್ವ, ಅಹಂಕಾರ. चित्तस्य उन्नतिः। "दर्पोऽभिमानो ममता मानश्चित्तोन्नतिः स्मयः" अभि० चि०।

चित्य ಚಿತ್ಯ (पुं०) ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. चीयतेऽसौ—चिञ् (चयने) "ण्यत्" (३-१-१३२)। निपा०।

चित्र–चित्रीकरणे (चुरा० उभ० सक० से०)। चित्रयति, –ते। अचिचित्रत्, –त।

चित्र ಚಿತ್ರ (न०) 1. ಆಲೇಖ್ಯ, ಪಟ, ನಕ್ಷೆ. चिञ् (चयने) "क्त्रः" (उ० ४-१६३)। "चित्रे निवेश्य परिकल्पितसत्त्वयोगा रूपोच्चयेन मनसा विधिना कृता नु" शाकु० २-९। 2. ಆಶ್ಚರ್ಯ, ಅದ್ಭುತ. "चित्रं दिदर्शयिषुणा जनितस्य यस्याम्" चं० भा०। 3. ಚಿತ್ರವರ್ಣ. 4. ತಿಲಕ. 5. ಗಗನ, ಆಕಾಶ. "चित्रं स्यादद्भुतालेख्यतिलकेषु विहायसि" विश्व०। (स्त्री०)**–त्रा –ತ್ರಾ.** 6. ಆಖುಪರ್ಣೀ ಗಿಡ, ಇಲಿಯಾಲದ ಗಿಡ. 7. ಬುಡುಮೆ ಗಿಡ. 8. ಸುಭದ್ರೆ, ಅರ್ಜುನನ ಪತ್ನಿ. 9. ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾಗಿ 14 ನೆಯ ನಕ್ಷತ್ರ, ಚಿತ್ರಾ ನಕ್ಷತ್ರ. "हिमनिर्मुक्तयोर्योगे चित्राचन्द्रमसोरिव" रघु० १-४६। 10. ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರಸ್ಸು. 11. ಒಂದು ಸರ್ಪ. 12. ದಂತೀವೃಕ್ಷ. "चित्राखुपर्णीगोतुम्बासुभद्रादन्तिकासु च। ऋक्षाप्सरोऽहिभेदेषु कर्बुरे चाभिधेयवत्" विश्व०। (वि०) 13. ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ. "चित्रं चरित्रं जगतीति तस्य न श्लाघयामास नरेषु को वा" चं० भा०। 14. ಚಿತ್ರವರ್ಣದ, ನಾನಾವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. "कुर्वन्नानाकुसुमरजसा यत्र चित्रं वितानम्" हंस० १-४१। (पुं०) 15. ಏರಂಡವೃಕ್ಷ, ಹರಳುಗಿಡ. 16. ಅಶೋಕವೃಕ್ಷ.

चित्रक ಚಿತ್ರಕ (पुं०) 1. ವ್ಯಾಘ್ರ, ಹುಲಿ. 2. ಚಿರತೆ, ಕಿರುಬ. चित्रेण कायति—कै (शब्दे) "कः" (३-२-४)। 3. ಚಿತ್ರಗಾರ, ಚಿತ್ರ ಬರೆಯುವವನು. 4. ಹರಳು ಗಿಡ. 5. ಬೇಟೆಗಾರ. 6. ಚಿತ್ರಮೂಲದ ಗಿಡ. (न०) 7. ತಿಲಕ, ಹಣೆಯಲ್ಲಿಡುವ ಕುಂಕುಮದ ಬೊಟ್ಟು ಮೊದಲಾದುದು. "चित्रकं तिलके ना तु व्याघ्रे वह्न्याख्यभेषजे। एरण्डे" नानार्थर०।

चित्रकण्ठ ಚಿತ್ರಕಂಠ (पुं०) ಪಾರಾವತ, ಪಾರಿವಾಳದ ಹಕ್ಕಿ. चित्रः कण्ठोऽस्य। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **–कण्ठी –ಕಂಠೀ.**

चित्रकर ಚಿತ್ರಕರ (पुं०) ಚಿತ್ರಗಾರ, ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಬಣ್ಣ ಹಾಕುವವನು. चित्रं करोति—कृञ् "टः" (३-२-२१)।

चित्रकर्मन् ಚಿತ್ರಕರ್ಮನ್ (न०) 1. ಅದ್ಭುತವಾದ ಕಾರ್ಯ, ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಕೆಲಸ. चित्रं कर्म। 2. ಚಿತ್ರದ ಕೆಲಸ, ಚಿತ್ರ ಬರೆಯುವುದು, ಶಿಲ್ಪ. "आकाशे रचितमभित्ति चित्रकर्म" माघ० ४-५३।

(वि०) 3. ಅನೇಕವಿಧ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು. "नैकत्र प्रियसंवासः सुहृदां चित्रकर्मणाम्" भाग० १०-५-२५। 4. ಅದ್ಭುತವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸುವ ಯಕ್ಷಿಣಿಯವನು, ಗಾರುಡಿಗ, ಐಂದ್ರಜಾಲಿಕ.

चित्रकाय ಚಿತ್ರಕಾಯ (पुं०) 1. ವ್ಯಾಘ್ರ, ಹುಲಿ. 2. ಚಿರತೆ, ಕಿರುಬ. चित्रः कायोऽस्य।

चित्रकार ಚಿತ್ರಕಾರ (पुं०) 1. ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯುವವನು, ಚಿತ್ರದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು, ಬಣ್ಣ ಹಾಕುವವನು. चित्रं करोति—कृञ् "अण्" (३-२-१)। 2. ಒಬ್ಬ ಸಂಕೀರ್ಣ ಜಾತಿಯವನು. "स्वपतेरपि गान्धिक्यां चित्रकारोऽप्यजायत" पराशरः। (वि०) 3. ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವನು.

चित्रकुण्डल ಚಿತ್ರಕುಂಡಲ (पुं०) ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्राङ्गश्चित्रकुण्डलः" भा० आदि० १३१-६।

चित्रकुष्ठ ಚಿತ್ರಕುಷ್ಠ (न०) ಒಂದು ವಿಧ ಕುಷ್ಠರೋಗ.

चित्रकूट ಚಿತ್ರಕೂಟ (पुं०) ಒಂದು ಪರ್ವತ, ಶ್ರೀರಾಮನು ವನವಾಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಬೆಟ್ಟ. चित्रं कूटं शृङ्गमस्य। ಈ ಪರ್ವತವು ಪ್ರಯಾಗಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಭರದ್ವಾಜಮಹರ್ಷಿಯ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವುದು. ಭರದ್ವಾಜರು, ಶ್ರೀರಾಮನನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದ ಭರತನಿಗೆ ಈ ಪರ್ವತದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಿದರು. "भरतार्धतृतीयेषु योजनेष्वजने वने। चित्रकूटो गिरिस्तत्र रम्यनिर्झरकाननः। उत्तरं पार्श्वमासाद्य तस्य मन्दाकिनी नदी। पुष्पितद्रुमसंछन्ना रम्यपुष्पितकानना। अनन्तरं तत्सरितश्चित्रकूटश्च पर्वतः। तयोः पर्णकुटी तात तत्र तौ वसतो ध्रुवम्" रामा०। "भरद्वाजशासनपरिगृहीतविचित्रचित्रकूटगिरिकटकतटरम्यावसथ" रघु० ग०।

चित्रकृत् ಚಿತ್ರಕೃತ್ (पुं०) "चित्रकार" ಪದದ ಅರ್ಥ. (वि०) ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ.

चित्रकेतु ಚಿತ್ರಕೇತು (पुं०) 1. ಗರುತ್ಮಂತನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "सुमुखश्चित्रकेतुश्च चित्रबर्हस्तथाऽनलः" भा० उद्योग० १०१-१२। 2. ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ಊರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವಸಿಷ್ಠರ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "ऊर्जायां जज्ञिरे पुत्राः वसिष्ठस्य परन्तप। चित्रकेतुप्रधानास्ते सप्त ब्रह्मर्षयोऽमलाः। चित्रकेतुः सुरोचिश्च विरजा मित्र एव च। उल्बणो वसुभृद्यानो द्युमान्शक्तयादयोऽपरे" भाग० ४-१-४०, ४१। 3. ಶೂರಸೇನ ದೇಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. "आसीद्राजा सार्वभौमः शूरसेनेषु वै नृप। चित्रकेतुरिति ख्यातो यस्यासीत् कामधुक् मही" भाग० ६-१४-१०।

चित्रग ಚಿತ್ರಗ, -गत -ಗತ (वि०) ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿರುವ, ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ. चित्रं गच्छति — चित्र+गम्लृ (गतौ) "डः" (वा० ३-२-४८)। चित्रं गतो वा।

चित्रगुप्त ಚಿತ್ರಗುಪ್ತ (पुं०) 1. ಯಮಧರ್ಮರಾಯನ ಒಬ್ಬ ಕಿಂಕರ. ಈತನು ಮನುಷ್ಯನು ಮಾಡುವ ಪಾಪಪುಣ್ಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಬರೆದಿಡಲು ಯಮನಿಂದ ನಿಯುಕ್ತನಾಗಿರುವನು. ಚಿತ್ರಗುಪ್ತನು ಸೂರ್ಯವಂಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. ಇವನು ಸೂರ್ಯನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿದ್ದನು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಯಮಧರ್ಮರಾಯನು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶುಭಾಶುಭ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮಿಸಿದನು. "नामान्येषां लिखामि ध्रुवमहमधुना चित्रगुप्तः प्रमार्ष्टु" मुद्रा० १-२०। 2. ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. "चित्रगुप्तस्तु पुंसि स्यात् यमे तस्य च लेखके" मेदि०।

चित्रग्रीव ಚಿತ್ರಗ್ರೀವ (पुं०) ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಒಂದು ಕಪೋತ ರಾಜ.

चित्रजल्प ಚಿತ್ರಜಲ್ಪ (पुं०) ನಾನಾ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಡುವ ಮಾತು.

चित्रज्ञ ಚಿತ್ರಜ್ಞ (वि०) 1. ಚಿತ್ರಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ಬಲ್ಲವನು. चित्रं चित्रकाव्यं जानाति—ज्ञा (अवबोधने) "कः" (३-२-३)।

चित्रतण्डुला ಚಿತ್ರತಂಡುಲಾ (स्त्री०) ವಾಯಿವಿಳಂಗ. चित्रस्तण्डुलोऽस्याः।

चित्रतूलिका ಚಿತ್ರತೂಲಿಕಾ (स्त्री०) ಚಿತ್ರಬರೆಯುವ ಕುಂಚ.

चित्रदण्डक ಚಿತ್ರದಂಡಕ (पुं०) 1. ಸೂರಣಗೆಡ್ಡೆ. चित्रो दण्डः काण्डोऽस्य। 2. ಹತ್ತಿ ಗಿಡ.

चित्रनेत्रा ಚಿತ್ರನೇತ್ರಾ, -लोचना -ಲೋಚನಾ (स्त्री०) ಶಾರಿಕಾಪಕ್ಷಿ. चित्रं नेत्रं यस्याः। चित्रं लोचनं यस्या वा।

चित्रन्यस्त ಚಿತ್ರನ್ಯಸ್ತ (वि०) ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. चित्रे न्यस्तः। "चित्रन्यस्ता इव गताः प्रकामालोकनीयताम्" कुमा० २-२४।

चित्रपक्ष ಚಿತ್ರಪಕ್ಷ (पुं०) 1. ತಿತ್ತಿರಿಪಕ್ಷಿ. 2. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಪಾರಿವಾಳದ ಹಕ್ಕಿ. चित्रौ पक्षावस्य।

चित्रपट ಚಿತ್ರಪಟ (पुं०) 1. ಚಿತ್ರ ಬರೆಯುವ ವಸ್ತ್ರ. 2. ವಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಚಿತ್ರ. 3. ಬಣ್ಣ ಬಣ್ಣದ ವಸ್ತ್ರ.

चित्रपत्रक ಚಿತ್ರಪತ್ರಕ (पुं०) ಮಯೂರ, ನವಿಲು. चित्रं पत्रं पक्षोऽस्य वा "कप्" (५-४-१५४)। "वर्षामदशिखी केकी शिखण्डी चित्रपत्रकः" वैज०।

चित्रपत्रिका ಚಿತ್ರಪತ್ರಿಕಾ (स्त्री०) ಚಿತ್ರಪರ್ಣೀಗಿಡ, ನರಿಹೊನ್ನೆಗಿಡ. चित्रं पत्रं पर्णोऽस्याः वा "कप्" (५-४-१५४)।

चित्रपथा ಚಿತ್ರಪಥಾ (स्त्री०) ಪ್ರಭಾಸಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನದಿ. "ततो गच्छेन्महादेवि नदीं चित्रपथां शुभाम्। ब्रह्मकुण्डसमीपस्थां चित्रादित्यस्य मध्यतः" स्कान्द०।

चित्रपद ಚಿತ್ರಪದ (वि०) 1. ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಪದಗಳುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯ. चित्राणि पदानि यत्र। "वल्गु चित्रपदं श्लक्ष्णं याज्ञसेनि त्वया वचः" भा० वन० ३१-१। (स्त्री०) **–पदा –ಪದಾ.** 2. ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರೋಕ್ತವಾದ ಎಂಟನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** "भौगिति चित्रपदा गः" वृ० र०। ಭಗಣದ್ವಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುದ್ವಯ ಪ್ರತಿಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು "**चित्रपदा**" ವೃತ್ತವಾಗುವುದು. **ಇದರ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

भ भ गु गु
ऽ।। ऽ।। ऽ ऽ

चित्रपर्णी ಚಿತ್ರಪರ್ಣೀ (स्त्री०) 1. ನರಿಹೊನ್ನೆಗಿಡ. चित्राणि पर्णान्यस्याः। "पृश्निपर्णी पृथक्पर्णी चित्रपर्ण्यङ्घ्रिपर्णिका" अम०। 2. ನೀರು ಹಿಪ್ಪಲಿ. 3. ಮಂಜಿಷ್ಠೆ.

चित्रपिच्छ ಚಿತ್ರಪಿಚ್ಛ (पुं०) ಮಯೂರ, ನವಿಲು.

चित्रपुङ्ख ಚಿತ್ರಪುಂಖ (पुं०) ಬಾಣ. चित्रः पुंखोऽस्य।

चित्रपृष्ठ ಚಿತ್ರಪೃಷ್ಠ (पुं०) ಚಟಕ, ಗುಬ್ಬಚ್ಚಿ. चित्रं पृष्ठमस्य। "कलविङ्कश्चित्रपृष्ठो गृहनीडो वृषायणः" हारा०।

चित्रफल ಚಿತ್ರಫಲ (पुं०) ಮತ್ಸ್ಯ, ಮೀನು. चित्रं फलं फलकमिवाकारोऽस्त्यस्य।

चित्रफलक ಚಿತ್ರಫಲಕ (न०) ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯುವ ಹಲಗೆ.

चित्रफला ಚಿತ್ರಫಲಾ (स्त्री०) 1. ಇಂದ್ರ ವಾರುಣಿಗಿಡ, ಹಾವುಮೆಕ್ಕೆಗಿಡ. 2. ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳದ ಗಿಡ. 3. ಬದನೆಯ ಗಿಡ.

चित्रबर्ह ಚಿತ್ರಬರ್ಹ (पुं०) 1. ಮಯೂರ, ನವಿಲು. चित्रा बर्हा यस्य। 2. ಗರುತ್ಮಂತನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "सुमुखश्चित्रकेतुश्च चित्रबर्हस्तथाऽनलः" भा० उद्योग० १०१-१२।

चित्रभानु ಚಿತ್ರಭಾನು (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. चित्रा भानवोऽस्य। "ज्वलतः शमनाय चित्रभानोः प्रलयाप्लावमिवाभिदर्शयन्तः" माघ० २०-७०। 2. ಸೂರ್ಯ. "चित्रभानुः पुमान् वैश्वानरे चाहस्करेऽपि च" मेदि०। 3. ಹರಳುಗಿಡ. 4. ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ. 5. ಪ್ರಭವ ಮೊದಲಾದ ಅರವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. 6. ಶಿವ, ಈಶ್ವರ. (पुं० द्विव०) 7. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು.

चित्रमण्डल ಚಿತ್ರಮಂಡಲ (पुं०) ಮಂಡಲದ ಹಾವು.

चित्रमृग ಚಿತ್ರಮೃಗ (पुं०) ಚಿತ್ರವರ್ಣದ ಜಿಂಕೆ, ಹರಿಣ. चित्रवर्णो मृगः।

चित्रयत् ಚಿತ್ರಯತ್ (वि०) 1. ಆಶ್ಚರ್ಯವುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವ. 2. ಚಿತ್ರವರ್ಣವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ. चित्र (चित्रीकरणे)+णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। "विचित्रया चित्रयतेव भिन्नां रुचं रवेः केतनरत्नभासा" किरा० १६-३।

चित्ररथ ಚಿತ್ರರಥ (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವ. चित्रो रथोऽस्य। ಈ ಗಂಧರ್ವನು ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಮುನಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. "भीमश्चित्ररथश्चैव विख्यातः सर्वविद्वशी। इत्येते देवगन्धर्वा मौनेयाः परिकीर्तिताः" भा० आदि० ६६-४३। 2. ಸೂರ್ಯ. "अथ चित्ररथः सूर्यगन्धर्वान्तरयोः पुमान्" मेदि०।

चित्ररश्मि ಚಿತ್ರರಶ್ಮಿ (पुं०) ನಾನಾ ಬಣ್ಣಗಳ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮರುದ್ಗಣ. चित्रा रश्मयोऽस्य।

चित्रलता ಚಿತ್ರಲತಾ (स्त्री०) ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರಸ್ಸು.

चित्रलेखनी ಚಿತ್ರಲೇಖನೀ (स्त्री०) ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯುವ ಕುಂಚ, ತೂಲಿಕೆ. चित्रं लिख्यतेऽनया — लिख (अक्षरविन्यासे) "ल्युट्" (३-३-११७)।

चित्रलेखा ಚಿತ್ರಲೇಖಾ (स्त्री०) 1. ಬಾಣಾಸುರನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಕುಂಭಾಂಡನ ಮಗಳು, ಬಾಣಾಸುರನ ಮಗಳಾದ ಉಷಾದೇವಿಯ ಸಖಿ. 2. ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರಸ್ಸು. [ಚಿತ್ರಲೇಖೆಯು ಉಷಾದೇವಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ದೇವಗಂಧರ್ವ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕರ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದು ತೋರಿಸಲು ಉಷೆಯು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಮಗನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಮೋಹಿಸಿ ಮದುವೆಯಾಗುವಳು.] "बाणस्य मन्त्री कुम्भाण्डश्चित्रलेखा च तत्सुता। सख्यपृच्छत्सखीमूषां कौतूहलसमन्विता। व्यसनं तेऽपकर्षामि त्रिलोक्यां यदि भाव्यते। तमानेष्ये नरं यस्ते मनोहर्ता तमादिश। इत्युक्त्वा देवगन्धर्वसिद्धचारणपन्नगान्। दैत्यविद्याधरान् यक्षान् मनुजांश्च यथालिखत्। मनुजेषु च

सा वृष्णीन् शूरमानकदुन्दुभिम्। व्यलिखद्रामकृष्णौ च प्रद्युम्नं वीक्ष्य लज्जिता। अनिरुद्धं विलिखितं वीक्ष्योषावाङ्मुखी ह्रिया। सोसावसाविति प्राह स्मयमाना महीपते। चित्रलेखा तमाज्ञाय पौत्रं कृष्णस्य योगिनी। ययौ विहायसा राजन् द्वारकां कृष्णपालिताम्। तत्र सुप्तं सुपर्यङ्के प्राद्युम्निं योगमास्थिता। गृहीत्वा शोणितपुरं सख्यै प्रियमदर्शयत्। सा च तं सुन्दरवरं विलोक्य मुदितानना। दुष्प्रेक्ष्ये स्वगृहे पुम्भी रेमे प्राद्युम्निना समम्" भाग० १०-६२।

चित्रवत् ಚಿತ್ರವತ್ (वि०) ಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. चित्राण्यत्र सन्ति "मतुप्" (५-२-९४)। "तयोर्यथाप्रार्थितमिन्द्रियार्थानासेदुषोः सद्मसु चित्रवत्सु" रघु० १४-२५। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

चित्रवदाल ಚಿತ್ರವದಾಲ (पुं०) ಸಾವಿರ ಕೋರೆಗಳುಳ್ಳ ಪಾಠೀನವೆಂಬ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮತ್ಸ್ಯ.

चित्रवर्मन् ಚಿತ್ರವರ್ಮನ್ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 2. ಕುಲೂತದೇಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. (वि०)3. ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಕವಚವನ್ನು ತೊಟ್ಟಿರುವ. चित्रं वर्मास्य।

चित्रवहा ಚಿತ್ರವಹಾ (स्त्री०) ಒಂದು ನದಿ. चित्रं वहति— वह (प्रापणे) "अच्" (३-१-१३४)। "करीषिणीं चित्रवहां चित्रसेनां च निम्नगाम्" भा०।

चित्रवाहन ಚಿತ್ರವಾಹನ (पुं०) ಮಣಲೂರಪುರದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ, ಚಿತ್ರಾಂಗದೆಯ ತಂದೆ. "मणलूरेश्वरं राजन् धर्मज्ञं चित्रवाहनम्। तस्य चित्राङ्गदा नाम दुहिता चारुदर्शना" भा० आदि० २३५-१७।

चित्रविद्या ಚಿತ್ರವಿದ್ಯಾ (स्त्री०) ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಚಿತ್ರ ಬರೆಯುವ ವಿದ್ಯೆ.

चित्रवीर्य ಚಿತ್ರವೀರ್ಯ (पुं०) ಕೆಂಪುಹರಳು ಗಿಡ.

चित्रशाला ಚಿತ್ರಶಾಲಾ, -शालिका –ಶಾಲಿಕಾ (स्त्री०) ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯುವ ಮನೆ. चित्रनिर्माणार्था शाला।

चित्रशिखण्डिज ಚಿತ್ರಶಿಖಂಡಿಜ (पुं०) ಅಂಗಿರಸ್ಸಿನ ಮಗನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ. चित्रशिखण्डिनो जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "ड:" (३-१-९७)। "जीव आङ्गिरसो वाचस्पतिश्चित्रशिखण्डिजः" अम०।

चित्रशिखण्डिन् ಚಿತ್ರಶಿಖಂಡಿನ್ (पुं० ब० व०) ಸಪ್ತ ಋಷಿಗಳು, ಮರೀಚಿ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಋಷಿಗಳು. "मरीचिरङ्गिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः। वसिष्ठश्चेति सप्तैते ज्ञेयाश्चित्रशिखण्डिनः"।

चित्रशीर्षक ಚಿತ್ರಶೀರ್ಷಕ (पुं०) ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಚುಕ್ಕಿಗಳಿರುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹುಳ. चित्रं शीर्षमस्य "कप्" (५-४-१५४)।

चित्रसर्प ಚಿತ್ರಸರ್ಪ (पुं०) ಊಸರವಳ್ಳಿಯೆಂಬ ಹಾವು, ಮೈಯಲ್ಲಿ ಬೊಟ್ಟುಗಳಿರುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹಾವು. ಇದಕ್ಕೆ ಮಾಲುಧಾನವೆಂದು ಹೆಸರು.

चित्रसेन ಚಿತ್ರಸೇನ (पुं०)1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ ಮಗ. 2. ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವರಾಜ, ವಿಶ್ವಾವಸು ಗಂಧರ್ವನ ಮಗ. [ಪಾಂಡವರು ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ದುರ್ಯೋಧನನು ಬಂದು ತನ್ನ ವೈಭವವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಅವಮಾನಗೊಳಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಇಂದ್ರನ ಮಾತಿನಂತೆ ಈ ಗಂಧರ್ವನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಕೈಕಾಲು ಕಟ್ಟಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತಿರಲು ದುರ್ಯೋಧನನು ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಧರ್ಮರಾಜನಲ್ಲಿ ಮೊರೆಯಿಟ್ಟನು. ಆಗ ಧರ್ಮರಾಜನು ಅರ್ಜುನನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ಇವನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದನು.] भा० वन०। 3. ನರಿಷ್ಯಂತನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "चित्रसेनो नरिष्यन्तादृक्षस्तस्य सुतोऽभवत्" भाग० ९-२-१९। 4. ಚತುರ್ದಶ ಮನುಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಮನುವಿನ ಮಗ. "मनुस्त्रयोदशो भाव्यो देवसावर्णिरात्मवान्। चित्रसेनविचित्राद्या देवसावर्णिदेहजाः" भाग० ८-१३-३०।

चित्रस्थ ಚಿತ್ರಸ್ಥ (वि०) ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿರುವ, ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ. चित्रे तिष्ठति — ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)।

चित्रहस्त ಚಿತ್ರಹಸ್ತ (पुं०) ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೋರ್ಪಡಿಸುವ ಕೈಚಳಕ, ಹಸ್ತಕೌಶಲ.

चित्रा ಚಿತ್ರಾ (स्त्री०) 1. ಹೇಮಂತ ಋತುವಿನ ರಾತ್ರಿ. "तामसी सात्त्विकी चित्रा चित्रोपघ्ना च राजसी। खण्डिता चेति शर्वर्यः प्रावृडाद्यृतुषु क्रमात्" वैज०। 2. ಇಲಿಯಾಲದ ಮರ, ಇಲಿಕಿವಿಯ ಗಿಡ. "चित्रोपचित्रान्यग्रोधी रण्डा मूषिकपर्ण्यपि" वैज०। 3. ಕರಿಯತಿಗಡೆ ಮರ. "कृष्णायां रोचनी श्यामा काला चित्रा सुषेण्यपि" वैज०। 4. ಬುಡುಮೆ ಗಿಡ. "चित्रा गवाक्षी गोतुम्बा" अम०। 5. ಏಳು ತಂತಿಗಳುಳ್ಳ ವೀಣೆ. "अथ स्याच्चित्रा परिवादिनी। तन्त्र्यश्चेत्सप्त" वैज०। 6. ಚಿತ್ರಾನಕ್ಷತ್ರ. 7. ಸುಭದ್ರೆ, ಅರ್ಜುನನ ಪತ್ನಿ. "हिमनिर्मुक्तयोर्योगे चित्राचन्द्रमसोरिव" रघु० १-४६।

चित्रांशुक ಚಿತ್ರಾಂಶುಕ (नं०) ಚಿತ್ರವರ್ಣದ ಬಟ್ಟೆ. ಚೀಟಿ ಬಟ್ಟೆ. चित्रमंशुकम्। "शतमखधनुःशेषचित्रांशुकेन" हंस० १-१३।

चित्राङ्ग ಚಿತ್ರಾಂಗ (पुं०) 1. ಚಿತ್ರವರ್ಣದ ಮೈಯುಳ್ಳ ವ್ಯಾಘ್ರ, ಹುಲಿ. 2. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಸರ್ಪ. 3. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಜಿಂಕೆ. 4. ಹರಿತಾಳ, ಅರಿದಳ.

चित्राङ्गद ಚಿತ್ರಾಂಗದ (पुं०) 1. ಶಂತನುರಾಜನಿಗೆ ಸತ್ಯವತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ಮಗ, ವಿಚಿತ್ರವೀರ್ಯನ ಸಹೋದರ. [ಭೀಷ್ಮನು ತಂದೆಯಾದ ಶಂತನುರಾಜನ ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ಸಫಲಗೊಳಿಸಲು ತಾನು ಯಾವಜ್ಜೀವವೂ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಸತ್ಯವತಿಯನ್ನು ತಂದು ಅವನಿಗೆ ಮದುವೆಮಾಡಿಸಿದನು. ಸತ್ಯವತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಾಂಗದ ಮತ್ತು ವಿಚಿತ್ರವೀರ್ಯರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಪುತ್ರರು ಜನಿಸಿದರು.] 2. ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವ. 3. ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾಧರ. (स्त्री०) **–दा –ದಾ**. 4. ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರಸ್ಸು. 5. ಅರ್ಜುನನು ತೀರ್ಥಯಾತ್ರಾಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮದುವೆಯಾದ ಒಬ್ಬ ಹೆಂಗಸು, ಮಣಲೂರಪುರಾಧೀಶನ ಮಗಳು, ಬಭ್ರುವಾಹನನ ತಾಯಿ. "अभिगम्य महाबाहुरम्यागच्छन्महीपतिम्। मणलूरेश्वरं राजन् धर्मज्ञं चित्रवाहनम्। तस्य चित्राङ्गदा नाम दुहिता चारुदर्शना। तां ददर्श पुरे तस्मिन् विचरन्तीं यदृच्छया। दृष्ट्वा च तां वरारोहां चकमे चैत्रवाहनीम्" भा० आदि० २३५-१८। "तत्र चित्राङ्गदा तेन व्यूढा राजकुमारिका" चं० भा०।

चित्राटीर ಚಿತ್ರಾಟೀರ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರ. 2. ಘಂಟಾಕರ್ಣನಿಗೆ ಬಲಿಕೊಟ್ಟ ಆಡಿನ ರಕ್ತದಿಂದ ಬೊಟ್ಟನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವ ಹಣೆ. "चित्राटीरो घण्टाकर्णबलिच्छागास्रबिन्दुभिः। अङ्कितभाले चन्द्रे च" हेम०।

चित्राणुक ಚಿತ್ರಾಣುಕ (पुं०) ಚಿತ್ರವರ್ಣದ ಕಪ್ಪೆ.

चित्रान्न ಚಿತ್ರಾನ್ನ (नं०) ಚಿತ್ರಾನ್ನ, ಹುಳಿಯನ್ನ, ಎಳ್ಳಿನ ಅನ್ನ, ನಿಂಬೆಹುಳಿಯನ್ನ ಮುಂತಾದುವು. ಸಂಬಾರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕಲೆಸಿದ ಅನ್ನ.

चित्रापूप ಚಿತ್ರಾಪೂಪ (पुं०) ಸುಟ್ಟರೊಟ್ಟಿ. ಬಿಸ್ಕತ್ತು ಮುಂತಾದುದು.

चित्रायस ಚಿತ್ರಾಯಸ (नं०) ಉಕ್ಕು.

चित्रायुध ಚಿತ್ರಾಯುಧ (पुं०) ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

चित्रारम्भ ಚಿತ್ರಾರಂಭ (पुं०) ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪುತ್ಥಳಿ. चित्रे आरम्यते—आ+रभ (राभस्ये) कर्म० "घञ्" (३-३-१९)।

चित्रार्पितारम्भ ಚಿತ್ರಾರ್ಪಿತಾರಂಭ (वि०) ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯನಿರತ ಪುರುಷ. चित्रार्पितः आरम्भो यस्य। "सक्ताङ्गुलिः सायकपुङ्ख एव चित्रार्पितारम्भ इवावतस्थे" रघु० २-३१।

चित्रावनि ಚಿತ್ರಾವನಿ (स्त्री०) ವೇದ ಪಠನದಿಂದ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ವರ್ಚಸ್ಸು. "मुखशोभा वेदशालिमुखे चित्रावनिश्च सा" वैज०।

चित्रावसु ಚಿತ್ರಾವಸು (पुं०) ರಾತ್ರಿ. चित्राणि विविधानि चन्द्रार्कनक्षत्राणि वसन्ति यस्याम्—वस (निवासे) "उः" (उ० १-१०)।

चित्रिक ಚಿತ್ರಿಕ (पुं०) ಚೈತ್ರಮಾಸ. चित्रानक्षत्रं पौर्णमास्यामस्त्यस्य "ठन्" (५-२-११६)।

चित्रिणी ಚಿತ್ರಿಣೀ (स्त्री०) ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹೆಂಗಸು, ಪದ್ಮಿನೀ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಜಾತಿಯ ಹೆಂಗಸರಲ್ಲೊಬ್ಬಳು. ಪದ್ಮಿನೀ ಚಿತ್ರಿಣೀ ಶಂಖಿನೀ ಮತ್ತು ಹಸ್ತಿನೀ ಎಂದು ಹೆಂಗಸರು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆ. "पद्मिनी चित्रिणी चैव शङ्खिनी हस्तिनी तथा। शशो मृगो वृषोऽश्वश्च स्त्रीपुंसोर्जातिलक्षणम्"। ಶಶಜಾತಿಯ ಪುರುಷನಿಂದ ಪದ್ಮಿನೀ ಜಾತಿಯ ಹೆಂಗಸೂ ಮೃಗಜಾತಿಯ ಪುರುಷನಿಂದ ಚಿತ್ರಿಣೀ ಜಾತಿಯ ಹೆಂಗಸೂ ವೃಷಭಜಾತಿಯ ಪುರುಷನಿಂದ ಶಂಖಿನೀ ಜಾತಿಯ ಹೆಂಗಸೂ ಅಶ್ವಜಾತಿಯ ಪುರುಷನಿಂದ ಹಸ್ತಿನೀ ಜಾತಿಯ ಹೆಂಗಸೂ ತೃಪ್ತಿಪಡುವಳು. "शशके पद्मिनी तुष्टा चित्रिणी रमते मृगम्। वृषभे शङ्खिनी तुष्टा हस्तिनी रमते हयम्"। ಪದ್ಮಿನೀ ಜಾತಿಯ ಹೆಂಗಸು ಪದ್ಮದ ವಾಸನೆಯುಳ್ಳವಳೂ ಚಿತ್ರಿಣಿಯು ಮತ್ಸ್ಯದ ವಾಸನೆಯುಳ್ಳವಳೂ ಶಂಖಿನಿಯು ಕ್ಷಾರಗಂಧವುಳ್ಳವಳೂ ಹಸ್ತಿನಿಯು ಮದದ ಗಂಧವುಳ್ಳವಳೂ ಆಗಿರುವಳು. "पद्मिनी पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी। शङ्खिनी क्षारगन्धा च मदगन्धा च हस्तिनी" रतिमं०।

चित्रित ಚಿತ್ರಿತ (वि०) ಚಿತ್ರವರ್ಣವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. ನಾನಾವಿಧ ಬಣ್ಣ ಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟ. चित्रमस्य सञ्जातम् "इतच्" (५-२-३६)।

चित्रिन् ಚಿತ್ರಿನ್ (वि०) 1. ಆಶ್ಚರ್ಯವುಂಟುಮಾಡುವ. चित्रमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। 2. ಚಿತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **चित्रिणी ಚಿತ್ರಿಣೀ.**

चित्रीकरण ಚಿತ್ರೀಕರಣ (नं०) ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ನಾನಾವಿಧ ಬಣ್ಣದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು.

चित्रीकृत ಚಿತ್ರೀಕೃತ (वि०) 1. ನಾನಾವಿಧ ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಒಂದು ಚಿತ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಭಾವ ಚಿತ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಒಂದು ಪ್ರತಿರೂಪವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "स्मृतिकारिणा त्वया मे पुनरपि चित्रीकृता कान्ता" शाकु० ६-२१।

चित्रेश ಚಿತ್ರೇಶ (पुं०) ಚಿತ್ರಾನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೆ ಪತಿಯಾದ ಚಂದ್ರ. चित्राया ईशः।

चित्रोक्ति ಚಿತ್ರೋಕ್ತಿ (स्त्री०) 1. ಆಕಾಶವಾಣಿ. 2. ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಮಾತು, ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಮಾತು. चित्रा उक्तिः। 3. ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾದ ಮಾತು. 4. ವೈಖರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭಾಷಣ, ನಿರರ್ಗಳವಾದ ಭಾಷಣ.

चित्रोत्पला ಚಿತ್ರೋತ್ಪಲಾ (स्त्री०) ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಕಮಲಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ನದಿ. "नदी तत्र महापुण्या विष्णुपादविनिर्गता। चित्रोत्पलेति विख्याता सर्वपापहरा शुभा" पुरुषोत्तमतत्वम्।

चिदाकाश ಚಿದಾಕಾಶ (पुंन०) ಶುದ್ಧಬ್ರಹ್ಮ, ಸರ್ವಾಧಾರವಾಗಿಯೂ ಆಕಾಶದಂತೆ ನಿರ್ಲಿಪ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಬ್ರಹ್ಮ. चित् आकाशमिव।

चिदात्मन् ಚಿದಾತ್ಮನ್ (पुं०) ಪರಬ್ರಹ್ಮ, ಚೈತನ್ಯ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ. चित् चैतन्यमात्मा यस्य। "एतद्रूपं भगवतोह्यरूपस्य चिदात्मनः। मायागुणैर्विरचितं महदादिभिरात्मनि" भाग० १-३-३०।

चिदाभास ಚಿದಾಭಾಸ (पुं०) ಜೀವ. चितः आभासः प्रतिबिम्बः।

चिद्रूप ಚಿದ್ರೂಪ (पुं०) 1. ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ. चित् ज्ञानमेव रूपमस्य। (वि०) 2. ಸಹೃದಯ, ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು. "चिद्रूपस्तु सुमानसः" वैज०। 3. ಬುದ್ಧಿವಂತ, ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿ.

चिन्तक ಚಿಂತಕ (वि०) ಆಲೋಚಿಸುವವನು, ವಿಚಾರ ಮಾಡುವವನು. चिति (स्मृत्याम्) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "नगरे नगरे चैकं कुर्यात्सर्वार्थचिन्तकम्" मनु० ७-१२१।

चिन्तन ಚಿಂತನ (न०) 1. ಆಲೋಚನೆ, ಚಿಂತೆ. चिति (स्मृत्याम्) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಆಶಿಸುವುದು, ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು. "परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिन्तनम्" मनु० १२-५। 3. ಯೋಚನೆ, ವಿಚಾರ, ವಿಮರ್ಶೆ. चिति + णिच् "युच्" (३-३-१०७)।

चिन्तनीय ಚಿಂತನೀಯ (वि०) 1. ಚಿಂತಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 2. ಧ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವ. चिति (स्मृत्याम्) "अनीयर्" (३-१-९६)।

चिन्ता ಚಿಂತಾ (स्त्री०) 1. ಕುತೂಹಲದಿಂದ ನೆನೆಯುವುದು, ತವಕದಿಂದ ಸ್ಮರಿಸುವುದು. चिति (स्मृत्याम्) "अङ्" (३-३-१०५)। "चिन्तासन्ततितन्तुजालनिबिडस्यूतेव लग्ना प्रिया" मालती० ५-१०। 2. ಮೂವತ್ತೆರಡು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳಲ್ಲೊಂದು, ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವು ದೊರಕದೆ ಇರುವುದು ಅನಿಷ್ಟವು ಸಂಭವಿಸುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಧ್ಯಾನ. "ध्यानं चिन्ता हितानाप्तेः शून्यताश्वासतापकृत्" सा० द० ३-१७१। "चिन्तादीर्घैरपि शकलिता शर्वरी नापयाति" हंस० २-३३। 3. ಧ್ಯಾನ, ಚಿಂತನೆ. "धर्मक्रियात्मचिन्ता च सात्त्विकं गुणलक्षणम्" मनु० १२-२४। 4. ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಅಭಿಲಾಷೆ. "तदेकलुब्धे हृदि मेऽस्ति लब्धुं चिन्ता न चिन्तामणिमप्यनर्घ्यम्" नैष० ३-८१।

चिन्ताकुल ಚಿಂತಾಕುಲ (वि०) ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದ, ಯೋಚನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. चिन्तया आकुलः।

चिन्तापर ಚಿಂತಾಪರ (वि०) 1. ಯೋಚನೆಯಲ್ಲಿರುವ. 2. ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ.

चिन्तामणि ಚಿಂತಾಮಣಿ (पुं०) 1. ಚಿಂತಿಸಿದುದನ್ನು ಕೊಡುವ ಒಂದು ಮಣಿ. "तदेकलुब्धे हृदि मेऽस्ति लब्धुं चिन्ता न चिन्तामणिमप्यनर्घ्यम्" नैष० ३-८१। "सामर्थ्यसंपादितवाञ्छितार्थश्चिन्तामणिः स्यान्न कथं हनूमान्" भट्टि० १०-३५। 2. ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೊಡುವ ಪರಮಾತ್ಮ. "आयुरारोग्यमर्थं च भोगांश्चैवानुषङ्गिकान्। ददाति ध्यायतां नित्यं सर्वकामप्रदो हरिः"। 3. ಪ್ರಯಾಣ ಹೊರಟುಬರಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಒಂದು ಶುಭಯೋಗ. "सहजस्थानगो भौमो भाग्यस्थश्च बृहस्पतिः। चिन्तामणिसमाख्योऽयं यातुः संकल्पपूरकः"।

चिन्तावेश्मन् ಚಿಂತಾವೇಶ್ಮನ್ (न०) ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಯ ಗೃಹ, ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಯ ಸಭಾಂಗಣ.

चिन्तित ಚಿಂತಿತ (न०) 1. ಚಿಂತೆ, ಮನಸ್ಸಿನ ಯೋಚನೆ. चिति (स्मृत्याम्) भावे "क्तः" (३-३-११४)। "निर्दिशेति गदिते जयाध्वजा प्रत्यवेक्ष्य मम चिन्तितं वद। आशु सर्वजनमध्यगं त्वया दृश्यतामिति च बन्धुचौरजा" बृहत्सं० ५१-२४। 2. ಅಭಿಲಾಷೆ, ಮನೋರಥ. "अस्यानुकूलय मतिं मतिमन्ननेन सख्या सुखं समभियास्यसि चिन्तितानि"

किरा० १३-७१। 3. ನೆನಪು, ಸ್ಮರಣೆ. 4. ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆ. (वि०) 5. ಯೋಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಚಿಂತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 6. ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ನೆನೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. कर्म० "क्तः"। "यच्चिन्तितं तदिह दूरतरं प्रयाति यच्चेतसा न गणितं तदिहाभ्युपैति" उद्भ०।

चिन्तितोपनत ಚಿಂತಿತೋಪನತ (वि०) ನೆನೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಕೂಡಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ.

चिन्त्य ಚಿಂತ್ಯ (वि०) 1. ಚಿಂತಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಧ್ಯಾನಿಸಲ್ಪಡುವ. 3. ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಡುವ, ನೆನೆಯಲ್ಪಡುವ. चिति (स्मृत्याम्) "ण्यत्" (३-१-१२४)।

चिपिट ಚಿಪಿಟ (पुं०) 1. ಅವಲಕ್ಕಿ. "शालयः सतुषा आर्द्रा भ्रष्टा अस्फुटितास्ततः। कुट्टिताः चिपिटाः प्रोक्तास्ते स्मृताः पृथुका अपि" भावप्र०। 2. ಬಗ್ಗಿದ ಮೂಗು. नि नता नासिका "पिटच्" (५-२-३३)। नेः चिरादेशश्च। (वि०) 3. ಬಗ್ಗಿದ ಮೂಗುಳ್ಳ. नता नासिकाऽस्य।

चिपिटक ಚಿಪಿಟಕ (पुं०) ಅವಲಕ್ಕಿ. चिपिट स्वार्थे "कन्"।

चिपुट ಚಿಪುಟ (पुं०) "चिपिट" ಪದದ ಅರ್ಥ. पृषो०।

चिप्प ಚಿಪ್ಪ (पुं०) ಒಂದು ವಿಧ ನಖರೋಗ. "नखमांसमधिष्ठाय वातं पित्तं च देहिनाम्। करोति दाहपाकौ च तं व्याधिं चिप्पमादिशेत्"।

चिप्य ಚಿಪ್ಯ (पुं०) ಪುರೀಷ (ಮಲ) ದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕ್ರಿಮಿ. अयवाः वियवाः किप्याः चिप्याः गण्डूपदाः चूरवः ಮತ್ತು द्विमुखाः ಎಂದು ಪುರೀಷ ಜನ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಏಳು ವಿಧ.

चिबुक ಚಿಬುಕ (न०) ಗಲ್ಲ, ತುಟಿಯ ಕೆಳಭಾಗ. चीव्यते—चीवृ (आदानसंवरणयोः) "कुः" (उ० १-३७)। स्वार्थे "कन्"। "तालूदरं बस्तिशीर्षं चिबुकं गलशुण्डिके" याज्ञ० ३-९८।

चिमि ಚಿಮಿ (पुं०) ಗಿಣಿ, ಶುಕಪಕ್ಷಿ. चिनोति मनुष्यजातिवत् वाक्यानि।

चिर ಚಿರ (अव्य०) 1. ಬಹಳಕಾಲ, ದೀರ್ಘಕಾಲ. चिञ् (चयने) "रक्" बाहु०। "चिरमुज्झितापि तनुरौज्झदसौ न पितृप्रसूः प्रकृतिमात्मभुवः" माघ० ९-१४। (वि०) 2. ದೀರ್ಘಕಾಲದ, ಬಹಳಕಾಲದ. "चिररतिपरिखेदप्राप्तनिद्रासुखानां चरममपि शयित्वा पूर्वमेव प्रबुद्धाः" माघ० ११-१३।

चिरकारिन् ಚಿರಕಾರಿನ್ (वि०) ಬಹಳಕಾಲ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು, ದೀರ್ಘಕಾಲ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು, ಬಹಳ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. चिरेण करोति—कृञ् (करणे) "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–कारिणी – ಕಾರಿಣೀ.**

चिरकाल ಚಿರಕಾಲ (पुं०) ದೀರ್ಘಕಾಲ, ಬಹಳಕಾಲ.

चिरक्रिय ಚಿರಕ್ರಿಯ (वि०) ಬಹಳಕಾಲ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು, ಬಹಳ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. चिरा क्रिया यस्य।

चिरजीविका ಚಿರಜೀವಿಕಾ (स्त्री०) ದೀರ್ಘಕಾಲದ ವೃತ್ತಿ, ಬಹಳಕಾಲದ ಜೀವನೋಪಾಯ.

चिरजीविन् ಚಿರಜೀವಿನ್ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. 2. ಬ್ರಹ್ಮ, ಚತುರ್ಮುಖ. चिरं जीवति—जीव (प्राणधारणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। "पद्मासनस्सुरज्येष्ठश्चिरजीवी सनातनः" वैज०। 3. ವಾಯಸ, ಕಾಗೆ. 4. ಶಾಲ್ಮಲಿ ವೃಕ್ಷ, ಬೂರಗದ ಮರ. 5. ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ. 6. ಅಶ್ವತ್ಥಾಮ. 7. ಬಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ. 8. ವ್ಯಾಸ ಮಹರ್ಷಿ. 9. ಹನುಮಂತ, ಆಂಜನೇಯ. 10. ವಿಭೀಷಣ. 11. ಕೃಪಾಚಾರ್ಯ. 12. ಪರಶುರಾಮ. "अश्वत्थामा बलिर्व्यासो हनूमांश्च विभीषणः। कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः"। (वि०) 13. ಬಹಳಕಾಲ ಬದುಕುವ.

चिरञ्जीविन् ಚಿರಂಜೀವಿನ್ (पुं०) "चिरजीविन्" ಪದದ ಅರ್ಥ. पृषो०।

चिरण्टी ಚಿರಂಟೀ (स्त्री०) 1. ಬಹಳಕಾಲ ತಂದೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಸುವಾಸಿನಿ, ಸುಮಂಗಲಿ. चिरेण अटति पितृगेहात् भर्तृगेहम्—अट (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। पृषो०। "ङीप्" (४-१-२०)। 2. ಯುವತಿ, ಪ್ರಾಯದ ಹೆಂಗಸು. "चिरण्टी तु सुवासिन्यां स्यात् द्वितीयवयःस्त्रियाम्" हेम०।

चिरतर ಚಿರತರ (अव्य०) ಬಹಳಕಾಲದವರೆಗೆ, ದೀರ್ಘಕಾಲದವರೆಗೆ. "अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषया वियोगे को भेदस्त्यजति न जनो यत्स्वयममून्" भर्तृ० ३-१२।

चिरत्न ಚಿರತ್ನ (वि०) ಪ್ರಾಚೀನವಾದ, ಹಳೆಯದಾದ, ಪುರಾತನವಾದ. चिर "त्नः" (वा० ४-३-२३)। "अथ स्वमादाय भयेन मन्थनाच्चिरत्नरत्नाधिकमञ्चितं चिरात्" नैष० १-१०७।

चिरन्तन ಚಿರಂತನ (वि०) ಪುರಾತನವಾದ, ಹಳೆಯದಾದ. चिर भवार्थे "ट्युः" तुट् च (४-३-२३)। चिरशब्दस्य मान्तत्वं निपात्यते। "स्वहस्तदत्ते मुनिमासने मुनिश्चिरन्तनस्तावदभिन्यवीविशत्" माघ० १-१५।

चिरपाकिन् ಚಿರಪಾಕಿನ್ (पुं०) ಕಪಿತ್ಥ, ಬೇಲ. चिरेण-पाकोऽस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

चिरपुष्प ಚಿರಪುಷ್ಪ (पुं०) ವಕುಳ ವೃಕ್ಷ, ಪವಳದ ಗಿಡ.

चिरबिल्व ಚಿರಬಿಲ್ವ (पुं०) ಕರಂಜ ವೃಕ್ಷ. ಹುಲಿಗಿಲಿ ಮರ. चिरं बिलति — बिल (भेदने) "वः" बाहु०। "चिर-बिल्वो नक्तमालः करजश्च करञ्जके" अम०।

चिरम् ಚಿರಮ್ (अव्य०) "चिर" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

चिरमेहिन् ಚಿರಮೇಹಿನ್ (पुं०) ಗರ್ದಭ, ಬಹಳಕಾಲ ಮೂತ್ರಸುರಿಸುವ ಕತ್ತೆ. चिरं मेहति — मिह (सेचने) "णिनिः" (३-२-७८)। "गर्दभस्तु चिरमेही बालेयो रासभः खरः" अभि० चि०।

चिररात्र ಚಿರರಾತ್ರ (न०) ದೀರ್ಘಕಾಲ, ಬಹಳಕಾಲ. चिरा रात्रयः। "चिररात्रोषिताः स्मेह ब्राह्मणस्य निवेशने" भा० आदि० १८३-४।

चिररात्राय ಚಿರರಾತ್ರಾಯ (अव्य०) ದೀರ್ಘಕಾಲ, ಬಹಳಕಾಲ. चिररात्रानयते — अय (गतौ) "अण्" (३-२-१)। "चिराय चिररात्राय चिरस्याद्याः चिरार्थकाः" अम०। "हविर्यच्चिररात्राय यच्चानन्त्याय कल्पते" मनु० ३-२६६।

चिरलोक ಚಿರಲೋಕ (वि०) 1. ಬಹಳಕಾಲವಿರುವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ (ಪಿತೃಗಳು). चिरः चिरकाल-स्थायी लोको येषाम्। "स एकः पितृणां चिरलोक-लोकानामानन्दः" तै० उ०। 2. ಚಿರವಾಗಿರುವ ಲೋಕ. चिरस्थायी लोकः।

चिरसूता ಚಿರಸೂತಾ (स्त्री०) ಬಹಳಕಾಲದನಂತರ ಕರು ಹಾಕಿದ ಹಸು ಮೊದಲಾದುದು. चिरं सूता।

चिरस्थ ಚಿರಸ್ಥ (पुं०) 1. ನಾಯಕ. "चिरस्थो नायकः स्मृतः" त्रिकाण्ड०। (वि०) 2. ಬಹಳಕಾಲವಿರುವ, ದೀರ್ಘಕಾಲದವರೆಗೂ ನಿಲ್ಲುವ. चिरं तिष्ठति — ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)। "णिनिः" (३-२-७८)। **-स्थायिन् -ಸ್ಥಾಯಿನ್**. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-स्थायिनी -ಸ್ಥಾಯಿನೀ.**

चिरस्थित ಚಿರಸ್ಥಿತ (वि०) ಬಹಳಕಾಲದಿಂದಿರುವ. चिराय स्थितः। "चिरस्थितमपि त्वाद्यमस्नेहाक्तं द्विजातिभिः" मनु० ५-२५।

चिरस्य ಚಿರಸ್ಯ (अव्य०) ಬಹುಕಾಲ, ಬಹಳಕಾಲದಿಂದ. चिरमस्यति—असु (क्षेपणे) "ण्यत्" (३-१-१२४)। शक०। "चिरस्य मित्रव्यसनी सुदमो दमघोषजः" माघ० २-६०।

चिरात् ಚಿರಾತ್ (पुं०) 1. ಗರುಡ. "तार्क्ष्यः शिलौकाः कामायुररुणावरजश्चिरात्" त्रिकाण्ड०। (अव्य०) 2. ಬಹಳಕಾಲದಿಂದ, ಅನೇಕ ದಿನಗಳಿಂದ. चिरमतति — अत (सातत्यगमने) "क्विप्" (३-२-७६)। "चिरादपि बलात्कारो बलिनः सिद्ध्यरिषु" माघ० २-१०५।

चिराय ಚಿರಾಯ (अव्य०) ದೀರ್ಘಕಾಲದಿಂದ, ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದ. चिरमयते—अय (गतौ) "अण्" (३-२-१)। "सुताः कमाहूय चिराय चुंकृतैः विधाय कम्प्राणि मुखानि कं प्रति" नैष० १-१४२।

चिरायुस् ಚಿರಾಯುಸ್ (वि०) ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸುಳ್ಳವನು, ಬಹಳಕಾಲ ಬದುಕಿರುವವನು. चिरमायुर्यस्य। "लब्ध-दौहृदा च वीर्यवन्तं चिरायुषं च पुत्रं जनयति" सुश्रुत० शारीर० ३-१८।

चिरि ಚಿರಿ (पुं०) 1. ಶುಕ, ಗಿಣಿ. "मेधावी चिरिः कीरः फलाशनः" त्रिकाण्ड०। 2. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. "वमिर्भुजिः पचिःसाचिश्चिरिर्वेश्वतिरश्वतिः" वैज०।

चिरिण्टी ಚಿರಿಂಟೀ (स्त्री०) 1. ಯುವತಿ, ಪ್ರಾಯದ ಹೆಂಗಸು. 2. ಪ್ರೌಢೆಯಾದನಂತರವೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ತಂದೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲೇ ವಾಸಮಾಡುವ ಸುವಾಸಿನಿ, ಸುಮಂಗಲಿ. चिरेणाटति पितृगेहात् भर्तृगेहम् — अट (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। पृषो०। "ङीप्" (४-१-२०)।

चिरे ಚಿರೇ (अव्य०) ಬಹಳಕಾಲದಿಂದ.

चिरेण ಚಿರೇಣ (अव्य०) ಬಹಳಕಾಲದಿಂದ, ಅನೇಕ ದಿನಗಳಿಂದ. चिर "एनप्" बाहु०। "पुण्यानि सत्ये पुलिनानि सिन्धोश्चिरेण दृष्टिं चरितार्थयन्ति" याद० १८-१११।

चिर्भटी ಚಿರ್ಭಟೀ (स्त्री०) ಸೌತೆಗಿಡ.

चिलिचिम ಚಿಲಿಚಿಮ (पुं०) ಜಂಬುಮೀನು. चिलिं वाससं चिनोति — चिञ् (चयने) "मक्" बाहु०। चिलिचीमः, चिलीचिम, चिलीचिमि, चिलीचीमः, चेलिचीमः, चेलिमः, चिलीचीमिः ಎಂಬ ರೂಪಗಳೂ ಉಂಟು.

चिल्ल ಚಿಲ್ಲ (पुं०) 1. ಮುಂಡು ಮುಳಕನಹಕ್ಕಿ. चिल्लति— चिल्ल (शैथिल्ये) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಸೋರು ಗಣ್ಣು, ಕೆಸರುಗಣ್ಣು. क्लिन्न "लः" चिल् आदेशश्च (वा० ५-२-३३)। चक्षुस् ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ क्लिन्न ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ल" ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು चुल् चिल् पिल् ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳೂ ಬಂದು चुल्लः चिल्लः ಮತ್ತು पिल्लः

ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. (वि०) 3. ಸೋರುಗಣ್ಣಿನವನು, ಕೆಸರುಗಣ್ಣಿನವನು. "स्युः क्लिन्नाक्षे चुल्लचिल्लपिल्लाः क्लिन्नेऽक्ष्णि चाप्यमी" अम०।

चिल्लक ಚಿಲ್ಲಕ (पुं०) 1. ಜೀರುಂಡೆ. चिल्ल इव कायति— कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)। 2. "चिल्ल" ಪದದ ಅರ್ಥ. स्वार्थे "कः"।

चिल्लिका ಚಿಲ್ಲಿಕಾ (स्त्री०) ಚಕ್ಕೋತದ ಸೊಪ್ಪು.

चिह्न ಚಿಹ್ನ (न०) 1. ಲಕ್ಷಣ, ಗುರುತು. चह्यतेऽनेन— चह (परिकल्कने) "नक्" इत्वं च बाहु०। "एतद्भुजारणिसमुद्भवविक्रमाग्निचिह्नं धनुर्गुणकिणः खलु धूमलेखा" नैष० ११-१०५। 2. ಮುದ್ರೆ. 3. ಲಾಂಛನ, ಗುರುತು, ನಿಶಾನಿ. "स न्यस्तचिह्नामपि राजलक्ष्मीं तेजोविशेषानुमितां दधानः" रघु० २-७। "दूरस्थचिह्नवेधादुदयेऽस्तमयेऽपि वा सहस्रांशोः" बृहत्सं० ३-३। 4. ಕುರುಹು, ಸುಳಿವು. 5. ಪತಾಕೆ, ಧ್ವಜ. "चिह्नमङ्के पताकायाम्" नानार्थर०।

चिह्नकारिन् ಚಿಹ್ನಕಾರಿನ್ (वि०) 1. ಗುರುತುಹಾಕುವವನು. 2. ಮುದ್ರೆಹಾಕುವವನು.

चिह्नयितव्य ಚಿಹ್ನಯಿತವ್ಯ (वि०) 1. ಮುದ್ರೆಹಾಕಲ್ಪಡುವ. 2. ಗುರುತುಮಾಡಲ್ಪಡುವ. "लिङ्गं वा प्रतिमा वा द्रुमवत् स्थाप्या यथादिशं यस्मात्। तस्माच्चिह्नयितव्या दिशो द्रुमस्योर्ध्वमथवाधः" बृहत्सं ५९-७।

चिह्नित ಚಿಹ್ನಿತ (वि०) 1. ಚಿಹ್ನೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಗುರುತುಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಮುದ್ರೆಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟ. चिह्न (लक्षणे) "क्तः" (३-२-१०२)। "दिवा चरेयुः कार्यार्थं चिह्निता राजशासनैः" मनु० १०-५५।

चिह्नन ಚಿಹ್ನನ (न०) 1. ಗುರುತುಮಾಡುವುದು. 2. ಮುದ್ರೆಹಾಕುವುದು. 3. ಅಲಂಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಶೃಂಗರಿಸುವುದು. "स्फुटं चलच्चामरयुग्मचिह्ननैरनिह्नवानं निजवाजिराजताम्" नैष० १-६२।

चीत्कार ಚೀತ್ಕಾರ (पुं०) ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕೂಗು, ಆನೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಶಬ್ದ (ಚೀತ್ಕಾರವು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ). "वैनायक्यश्चिरं वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः" मालती० १-२।

चीत्कृत ಚೀತ್ಕೃತ (न०) ಚೀತ್ಕಾರ.

चीन ಚೀನ (पुं०) 1. ಚೀನದೇಶ (ಚೀನಾ). (पुं०ब०व०) 2. ಚೀನದೇಶದ ನಿವಾಸಿಗಳು ಅಥವಾ ಆ ದೇಶದ ರಾಜರು. "अजिनानां सहस्राणि चीनदेशोद्भवानि च" भा० उद्योग० ८६-१०। "तस्य चीनैः किरातैश्च काञ्चनैरिव संवृतम्" भा० उद्योग० १९-१६। 3. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಜಿಂಕೆ. 4. ಸೂತ್ರ, ದಾರ. 5. ಪತಾಕೆ, ಧ್ವಜ. 6. ಧಾನ್ಯದ ಒಂದು ಭೇದ. 7. ವಸ್ತ್ರ, ಬಟ್ಟೆ. "चीनो वस्त्रव्रीहिभेदे" त्रिकाण्ड०। 8. ಸೀಸ. 9. ಚೀನದೇಶದ ಕರ್ಪೂರ. "चीनो देशांशुकव्रीहिभेदे तन्तौ मृगान्तरे" मेदि०।

चीनवङ्ग ಚೀನವಂಗ (न०) ಸೀಸಲೋಹ.

चीना ಚೀನಾ (स्त्री०) ಯೋಗಪಟ್ಟ. ತಪಸ್ವಿಯು ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಕೂಡುವಾಗ ಬೆನ್ನು ಮತ್ತು ಮಂಡಿಗಳಸುತ್ತಲೂ ಕಟ್ಟುವ ಬಟ್ಟೆ. "योगपट्टस्तु चीना स्यात्" वैज०।

चीनांशुक ಚೀನಾಂಶುಕ (न०) ಚೀನದೇಶದ ವಸ್ತ್ರ, ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರ. "चीनांशुकैः कल्पितकेतुमालम्" कुमा० ७-३।

चीनपिष्ट ಚೀನಪಿಷ್ಟ (न०) 1. ಸಿಂದೂರ. 2. ಸೀಸ.

चीनाक ಚೀನಾಕ (पुं०) ಒಂದು ವಿಧ ಕರ್ಪೂರ. "चीनाकसंज्ञः कर्पूरः कफक्षयकरः स्मृतः" भावप्र०।

चीर ಚೀರ (न०) 1. ಚಿಂದಿಬಟ್ಟೆ, ಚೂರುಬಟ್ಟೆ. चिञ् (चयने) "क्रन्" दीर्घश्च (उ० २-२६)। "चीराणि किं पथि न सन्ति दिशन्ति भिक्षाम्" भाग० २-२-५। 2. ಮರದ ತೊಗಟೆ. "वसीत चर्म चीरं वा सायं स्नायात् प्रगे तथा" मनु० ६-६। 3. ಗೋಸ್ತನ, ನಾಲ್ಕು ಎಳೆಗಳ ಹಾರ. 4. ವಸ್ತ್ರ, ಬಟ್ಟೆ. 5. ಸೀಸ. 6. ಶಿಖೆ, ಜುಟ್ಟು. 7. ರೇಖೆ, ಗೆರೆ. 8. ನಾರುಬಟ್ಟೆ. "तं कदाचित् तपस्यन्तमार्द्रचीरजटाधरम्" भा० वन० १९०-६। 9. ಒಂದು ವಿಧ ಬರವಣಿಗೆ. "चीरी झिल्लयां नपुंसकम्। गोस्तने वस्त्रभेदे च रेखालेखनभेदयोः" मेदि०।

चीरक ಚೀರಕ (न०) "चीर" ಪದದ ಅರ್ಥ. चीर स्वार्थे "कः"।

चीरि ಚೀರಿ (स्त्री०) ಕಣ್ಣುಮುಸುಕಿನ ಬಟ್ಟೆ, ಕಣ್ಣಿನ ಪರದೆ, ಕಣ್ಣಿನ ಮುಂದೆ ಬಿಡುವ ತೆರೆ.

चीरिका ಚೀರಿಕಾ (स्त्री०) ಜೀರುಂಡೆ. "भृङ्गारी चीरिका चीरी झिल्लिका च समा इमाः" अम०।

चीरिणी ಚೀರಿಣೀ (स्त्री०) 1. (ವೈವಸ್ವತ ಮನುವು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ) ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದ ಒಂದು ನದಿ. "चीरिणीतीरमासाद्य मत्स्यो वचनमब्रवीत्" भा० वन० १९०-६। 2. ಸುವಾಸಿನಿ, ಸುಮಂಗಲಿ. "चीरिणी तु सुवासिनी" वैज०।

चीरिल्लि ಚೀರಿಲ್ಲಿ (पुं०) ದೊಡ್ಡಜಾತಿಯ ಮೀನು. "महामत्स्यास्तु चीरिल्लितिमिङ्गिलगिलादयः" अभि० चि०।

चीरी ಚೀರೀ (स्त्री०) "चीरिका" ಪದದ ಅರ್ಥ.

चीरीवाक ಚೀರೀವಾಕ (पुं०) ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹುಳ.

चीरुका ಚೀರುಕಾ (स्त्री०) ಜೀರುಂಡೆ. चीति रौति–रु (शब्दे) "कः" बाहु०।

चीर्ण ಚೀರ್ಣ (वि०) 1. ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಅನುಷ್ಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. चर (गतौ) "नक्" बाहु०। पृषो०। "चीर्णव्रतानपि सतः कृतघ्नसहितानिमान्" याज्ञ० ३-२९८। 2. ಪರಿಶೀಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ವಿಮರ್ಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

चीर्णपर्ण ಚೀರ್ಣಪರ್ಣ (पुं०) 1. ಖರ್ಜೂರದ ಮರ. 2. ಬೇವಿನ ಮರ. चीर्णं पर्णमस्य। "चीर्णपर्णस्तु निम्बेऽपि खर्जूरीभूरुहे पुमान्" मेदि०।

चीलिका ಚೀಲಿಕಾ (स्त्री०) ಜೀರುಂಡೆ.

चीवर ಚೀವರ (न०) 1. ಚಿಂದಿಬಟ್ಟೆ, ಚೂರುಬಟ್ಟೆ. चिञ् (चयने) "ष्वरच्" (उ० ३-१)। निपा०। 2. ಜೈನ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳ ಉಡುಪು. 3. ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಬಟ್ಟೆ. "यदिदानीं चीरचीवरमात्रपरिच्छदां भगवतीमीदृशेष्वायासेष्वमात्यभूरिवसुर्नियोजयति" मालती० १।

चीवरिन् ಚೀವರಿನ್ (वि०) 1. ಭಿಕ್ಷು, ಸಂನ್ಯಾಸಿ. 2. ಬೌದ್ಧಭಿಕ್ಷು. चीवरमस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "चीवरी श्रमणो भिक्षुर्वल्यश्चैत्रः" त्रिकाण्ड०।

चुक्कार ಚುಕ್ಕಾರ (पुं०) ಸಿಂಹನಾದ. चुक्कं व्यथामाराति–आ+रा (दाने) "कः" (३-२-३)। "चुक्कारः क्ष्वेडितं च तत्" त्रिकाण्ड०।

चुक्र ಚುಕ್ರ (पुं०) 1. ಹುಳಿಹಬ್ಬೆಗಿಡ. 2. ಹುಳಿ, ಅಮ್ಲರಸ. चक (तृप्तौ) "रक्" उत्त्वं च (उ० २-१४)। (न०) 3. ಹುಣಿಸೆಹಣ್ಣು. (स्त्री०) **–क्रा –ಕ್ರಾ, –क्री –ಕ್ರೀ.** 4. ಪುಲ್ಲಂಪುರಿಚಿ. "चुक्रं वृक्षाम्ले चाङ्गेर्यां स्त्री पुंस्यम्लेऽम्लवेतसे" मेदि०।

चुक्रक ಚುಕ್ರಕ (न०) ಹುಳಿ, ಅಮ್ಲರಸ. चुक्र स्वार्थे "कन्"।

चुक्रफल ಚುಕ್ರಫಲ (पुं०) 1. ಹುಣಿಸೆ ಮರ. (न०) 2. ಹುಣಿಸೆಹಣ್ಣು.

चुक्रवास्तूक ಚುಕ್ರವಾಸ್ತೂಕ (न०) ಪುಲ್ಲಂಪುರಿಚಿ.

चुक्रा ಚುಕ್ರಾ (स्त्री०) ಪುಲ್ಲಂಪುರಿಚಿ.

चुक्राम्ल ಚುಕ್ರಾಮ್ಲ (न०) 1. ಹುಣಿಸೆಹಣ್ಣು. 2. ಪುಲ್ಲಂಪುರಿಚಿ. चुक्रमिवाम्लम्।

चुक्रिका ಚುಕ್ರಿಕಾ (स्त्री०) ಪುಲ್ಲಂಪುರಿಚಿ.

चुक्रिमन् ಚುಕ್ರಿಮನ್ (पुं०) ಹುಳಿ, ಅಮ್ಲರಸ. चुक्र "इमनिच्" (५-१-१२३)।

चुक्री ಚುಕ್ರೀ (स्त्री०) ಪುಲ್ಲಂಪುರಿಚಿ. चुक्र गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। "चुक्री त्वम्लतरा स्वाद्वी वातघ्नी कफपित्तकृत्" भावप्र०।

चुक्ल ಚುಕ್ಲ (न०) ಹುಣಿಸೆಹಣ್ಣು.

चक्षा ಚುಕ್ಷಾ (स्त्री०) ಹಿಂಸೆ, ಪೀಡೆ. चष (हिंसायाम्) "सः" बाहु०। पृषो०।

चुचु(चू)क ಚುಚು(ಚೂ)ಕ (न०) 1. ಕುಚದ ಅಗ್ರಭಾಗ, ಮೊಲೆಯ ತುದಿ. (पुं० ब० व०) 2. ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ. 3. ಆ ಪ್ರಾಂತ ನಿವಾಸಿಗಳು. "गुहाः पुलिन्दाः शबराश्चुचुका मद्रकैः सह" भा०।

चुचुन्दरी ಚುಚುಂದರೀ (स्त्री०) ಮೂಗಿಲಿ.

चुञ्चु ಚುಂಚು (पुं०) ಮೂಗಿಲಿ. "गन्धाखुर्गन्धनकुलश्चुञ्चुः पुंवृषः" हारा०।

चुञ्चुरि(लि) ಚುಂಚುರಿ(ಲಿ) (स्त्री०) ಹುಣಿಸೆ ಬೀಜದಿಂದ ಆಡುವ ಒಂದು ಜೂಜಾಟ. "तिन्तलीकास्थिभिर्द्यूतक्रीडायां चुञ्चुलिर्भवेत्" हारा०।

चुण्डिन् ಚುಂಡಿನ್ (पुं०) ಬಾವಿ ಅಥವಾ ಬಾವಿಯ ಹತ್ತಿರದ ಜಲಾಶಯ. "अन्धुरन्धः प्रहिः कूपश्चुण्डी चौण्डश्च चूतकः" वैज०।

चुन्दी ಚುಂದೀ (स्त्री०) ಕುಟ್ಟನಿ, ತಲೆಹಿಡಿಕಿ. "कुट्टिनी शम्भली चुन्दी वयस्याली सखी सुहृत्" वैज०।

चुप ಚುಪ (पुं०) 1. ಶಾಖ, ಬಿಸಿ, ಉಷ್ಣತೆ. "उष्णं ज्वलः खरः क्रूरो बालस्तिग्मः कृशश्चुपः" वैज०। 2. ವಾತ, ಗಾಳಿ. 3. ಯುದ್ಧ. (वि०) 4. ಉಷ್ಣವಾದ, ಬಿಸಿಯಾದ. "चुपः पवनयुद्धयोः" विश्व०।

चुप्य ಚುಪ್ಯ (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. (वि०) 2. ಮೆಲ್ಲಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ. चुप (मन्दायां गतौ) "क्यप्"।

चुबि–वक्त्रसंयोगे (भ्वा० पर० सक० से०)। चुम्बति। चुचुम्ब। चुम्बिता। चुम्बिष्यति। चुम्बतु। अचुम्बत्। चुम्बेत्। चुम्ब्यात्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಚುಂಬನ ಮಾಡು, ಮುತ್ತು ಕೊಡು.

कर्मणि:–चुम्ब्यते। चुचुम्बे। चुम्बिता। चुम्बिष्यते। चुम्ब्यताम्। अचुम्ब्यत। चुम्ब्येत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:–चुम्बयति, –ते। चुम्बयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। चुम्बयिता। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—चुचुम्बिषति। चुचुम्बिषां चकार, –बभूव, आस। चुचुम्बिषिता। चुचुम्बिषिष्यति। चुचुम्बिषतु। अचुचुम्बिषत्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—चुम्बितव्यः। चुम्बनीयः। चुम्ब्यः। चुम्बितः। चुम्बितवान्। चुम्बन्, चुम्बन्ती। चुम्बितुम्। चुम्बितम्। चुम्बनम्। चुम्बित्वा। परिचुम्ब्य। "चुचुम्बास्यमसौ तस्या रसमग्नः श्रितस्मितम्" नैष० २०-२५।

चुबुक ಚುಬುಕ (न०) ಗಲ್ಲ, ತುಟಿಯ ಕೆಳಭಾಗ. चिबुक पृषो०। "प्रगृह्य चुबुकेऽध्यातममुदनीनमदच्युतः" भाग० १०-४२-७।

चुब्र ಚುಬ್ರ (न०) ಮುಖ. चुबि (वक्त्रसंयोगे) "रन्" (उ० २-२९)।

चुमुचुमायन ಚುಮುಚುಮಾಯನ (न०) ತುರಿ, ನವೆ, ಕಜ್ಜಿಯ ಕಡಿತ. "कषायः एक एवात्यर्थं सेव्यमानः हृत्पीडास्यशोषोदराध्मानवाक्यग्रहमन्यास्तम्भगात्रस्फुरण-चुमुचुमायनाकुञ्चनाक्षेपणप्रभृतीन् जनयति" सुश्रुत० सूत्र० ४२-१०।

चुम्ब ಚುಂಬ (पुं०) ಚುಂಬನ, ಮುತ್ತಿಡುವುದು. चुबि (वक्त्रसंयोगे) "घञ्" (३-३-१८)।

चुम्बक ಚುಂಬಕ (पुं०) 1. ಅಯಸ್ಕಾಂತಮಣಿ. चुम्बति लोहम्—चुबि (वक्त्रसंयोगे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "चुम्बको लेखनः शीतो मेदोविषगरापहः" भावप्र०। "अयः स्वभावादचलं बलाच्चलत्यचेतनं चुम्बकसंनिधाविव" प्रबोध० ६-१६। 2. ತಕ್ಕಡಿಯ ಮೇಲುಭಾಗ. (वि०) 3. ಚುಂಬನ ಮಾಡತಕ್ಕವನು, ಮುತ್ತಿಡುವವನು. 4. ಕಾಮುಕ. 5. ಧೂರ್ತ, ವಂಚಕ, ದಗಾಕೋರ. 6. ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಓದಿರುವವನು. "चुम्बकश्चुम्बनपरे धूर्तायस्कान्तयोरपि। बहुग्रन्थैकदेशज्ञे घटस्योर्ध्वविलम्बने" मेदि०।

चुम्बत् ಚುಂಬತ್ (वि०) ಚುಂಬಿಸುತ್ತಿರುವ, ಮುತ್ತಿಡುತ್ತಿರುವ. चुबि (वक्त्रसंयोगे) "शतृ" (३-२-१२४)। "बिम्बोष्ठं बहु मनुते तुरङ्गवक्त्रश्चुम्बन्तं मुखमिह किंनरं प्रियायाः" माघ० ४-३८। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **चुम्बन्ती ಚುಂಬಂತೀ.**

चुम्बन ಚುಂಬನ (न०) ಚುಂಬಿಸುವುದು, ಮುತ್ತಿಡುವುದು. चुबि (वक्त्रसंयोगे) "ल्युट्" (३-३-११५)। "चुम्बनाय कलितप्रियाकुचं वीरसेनसुतवक्त्रमण्डलम्" नैष० १८-१०५। **ಚುಂಬನ ಸ್ಥಾನಗಳು:** "मुखे स्तने ललाटे च कण्ठे च नेत्रयोरपि। जघने कर्णयोश्चैव कक्षोरुभगमूर्धसु। चुम्बनस्थानमित्युक्तं विज्ञेयं कामुकैरिह"।

चुम्बित ಚುಂಬಿತ (न०) 1. ಚುಂಬನ, ಮುತ್ತಿಡುವುದು. चुबि (वक्त्रसंयोगे) भावे "क्तः" (३-३-११४)। "आदृता नखपदैः परिरम्भाश्चुम्बितानि घनदन्तनिपातैः" किरा० ९-४९। (वि०) 2. ಮುತ್ತಿಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಚುಂಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. चुबि कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "चुम्बितं न मुखमाचकर्ष यत् पत्युरन्तरमृतं ववर्ष तत्" नैष० १८-७०। 3. ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಮುಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ. "नवा लता गन्धवहेन चुम्बिता करम्बिताङ्गी" नैष० २-८५।

चुम्बिन् ಚುಂಬಿನ್ (वि०) 1. ಮುತ್ತಿಡುವ. चुबि (वक्त्रसंयोगे) "णिनिः" (३-१-१३४)। 2. ಸಂಬಂಧಿಸಿದ, ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ. "अपास्तपाथेयसुधोपयोगैस्त्वच्चुम्बिनैव स्वमनोरथेन" नैष० ८-८७। 3. ಆಸಕ್ತವಾದ, ನಿರತವಾದ. "धरातुरासाहि मदर्थयाच्ञा कार्या न कार्यान्तरचुम्बिचित्ते" नैष० ३-९५। 4. ಮುಟ್ಟುವ, ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವ. "स्तम्बः कुशस्य भविताम्बरचुम्बिचूडश्चित्राय तत्र तव नेत्रनिपीयमानः" नैष० ११-५९।

चुम्र ಚುಮ್ರ (पुं०) 1. ನಾಶ. (वि०) 2. ದುಃಖಿತ. "चुम्रो नाशे विषण्णे च" वैज०।

चुर–स्तेये (चुरा० उभ० पक्षे भ्वा० पर० सक० से०)। चोरयति, –ते। चोरयां चकार, –चक्रे, –बभव। चोरयामास। चोरयिता। चोरयिष्यति, –ते। चोरयतु, –ताम्। अचोरयत्, –त। चोरयेत्, –त। चोर्यात्, चोरयिषीष्ट। अचूचुरत्, –त। अचोरयिष्यत् –त। ಕದಿ, ಕಳವುಮಾಡು, ಅಪಹರಿಸು. "श्रितोदयाद्रेरभिसायमुच्चकैरचूचुरच्चन्द्रमसोऽभिरामताम्" माघ० १-१६।

कर्मणि :—चोर्यते। चोरयां चक्रे, –बभूवे, –आसे। चोरिता, चोरयिता। चोरिष्यते, चोरयिष्यते। चोर्यताम्। अचोर्यत। चोर्येत। चोरिषीष्ट, चोरयिषीष्ट। अचोरि अचोरिषाताम्, अचोरयिषाताम्। अचोरिष्यत, अचोरयिष्यत।

सनि :—चुचोरयिषति, –ते। चुचोरयिषां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—चोरयितव्यः। चोरणीयः। चोर्यः। चोरितः। चोरितवान्। चोरयन्, चोरयन्ती। चोरयितुम्। चोरितम्। चोरणम्। चोरयित्वा। ಇತ್ಯಾದಿ.

चुर ಚುರ (वि०) ಕದಿಯುವವನು, ಅಪಹರಿಸುವವನು. चुर (स्तेये) "कः" (३-१-१३५)।

चुरण–स्तेये (कण्डू० पर० सक० से०)। चुरण्यति। अचुरण्यीत्। ಇತ್ಯಾದಿ.

चुरण ಚುರಣ (न०) ಚೌರ್ಯ, ಕಳ್ಳತನ.

चुरा ಚುರಾ (स्त्री०) ಚೌರ್ಯ, ಕಳ್ಳತನ.

चुल ಚುಲ (पुं०) ದ್ರವಪದಾರ್ಥವು ಕೈಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಗುಳಿಯಾದ ಅಂಗೈ. "प्रसृते तु द्रवाधारे गण्डूषश्चुलुकश्चुलः" वैज०।

चुल(लु)क ಚುಲ(ಲು)ಕ (पुं०) 1. ಸೆರೆ, ದ್ರವ ಪದಾರ್ಥವು ಕೈಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಗುಳಿ ಯಾದ ಅಂಗೈ. चुल (समुच्छ्राये) "उकञ्"। "चुलुकगतसमुद्रास्वादने कुम्भयोनेरितरकरनिरस्ता मक्षिकोत्साररीत्या" चं० रा०। 2. ಗಟ್ಟಿಕೆಸರು. 3. ಸಣ್ಣಪಾತ್ರೆ. (न०) 4. ಅಂಗೈಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿನಕಾಳು ಮುಳುಗುವಷ್ಟು ನೀರು. "चुलुको घनजम्बाले" त्रिकाण्ड०।

चुलुकिन् ಚುಲುಕಿನ್ (पुं०) ಕಡಲ ಹಂದಿ, ನೀರು ಹಂದಿ.

चुलुम्प ಚುಲುಂಪ (पुं०) 1, ಮಕ್ಕಳ ಲಾಲನೆ, ಬಾಲಕರನ್ನು ಮುದ್ದಾಡುವುದು. (स्त्री०) **चुलुम्पा ಚುಲುಂಪಾ.** 2. ಆಡು, ಹೆಣ್ಣು ಮೇಕೆ. "चुलुम्पा चित्रला ह्या पर्णादा पलिकिन्यजा" वैज०।

चुल्ल ಚುಲ್ಲ (पुं०) "चिल्ल" ಪದದ 2 ಮತ್ತು 3 ನೆಯ ಅರ್ಥ. ["चिल्ल" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

चुल्लकी ಚುಲ್ಲಕೀ (स्त्री०) 1. ಕಡಲಹಂದಿ, ನೀರುಹಂದಿ. 2. ಕಮಂಡಲು. 3. ಒಂದು ವಂಶ. "चुल्लकी शिशुमारेऽपि कुण्डीभेदे कुलान्तरे" मेदि०।

चुल्लि(ल्ली) ಚುಲ್ಲಿ(ಲ್ಲೀ) (स्त्री०) ಒಲೆ. चुल्लयतेऽत्र—चुल्ल (भावकरणे) "इन्" (उ० ४-११७)।

चूंकृत ಚೂಂಕೃತ (न०) ಶಿಶುಗಳ ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿಗಳ ಶಬ್ದ. "सुताः कमाहूय चिराय चूंकृतैर्विधाय कम्प्राणि मुखानि कं प्रति" नैष० १-१४२।

चूचुक ಚೂಚುಕ (न०) 1. ಕುಚದ ಅಗ್ರಭಾಗ, ಮೊಲೆಯ ತುದಿ. चूष्यते—चूष (पाने) "उकः" बाहु०। पृषो०। "चूचुकं तु कुचाग्रं स्यात्" अम०। "सुभगा भवन्त्यनुद्बद्धचूचुका निर्धना विषमदीर्घैः" बृहत्सं० ६८-२७। (वि०) 2. ಬಿಕ್ಕುತ್ತ ಮಾತನಾಡುವ, ಬಿಕ್ಕಲ. पापयोनिं समापन्नाश्चण्डाला मूकचूचुकाः भा० आश्व० ३७-३०।

चूडक ಚೂಡಕ (पुं०) ಕೂಪ, ಬಾವಿ. "अथान्धुर्विकिरश्चूडकश्च सः" त्रिकाण्ड०।

चूडा ಚೂಡಾ (स्त्री०) 1. ಶಿಖೆ, ಜುಟ್ಟು. चुड (समुच्छ्राये) "अङ्" (३-३-१०४)। दीर्घश्च निपा०। "चूडापीडकपालसंकुलगलन्मन्दाकिनीवारयो विद्युत्प्रायललाटलोचनशिखिज्वालाविमिश्रत्विषः" मालती० १-१। 2. ನವಿಲಿನ ತಲೆಯ ಮೇಲಿನ ಜುಟ್ಟು. 3. ಶೃಂಗ, ಶಿಖರ. "चूडाग्रचुम्बिमिहिरोदयशैलशीलस्तेनाः" नैष० ११-५२। "अस्ताचलचूडावलम्बिनि भगवति कुमुदिनीनायके" हितो० १। 4. ಅಗ್ರ, ತುದಿ. 5. ಅಂಗದ, ತೋಳಿನ ಆಭರಣ, ವಂಕಿ. 6. ತಲೆ. "शिखा चूडाशिरस्यपि" वैज०। 7. ಕೂಪ, ಬಾವಿ. 8. ವಲಭಿ, ಮನೆಯ ಛಾವಣಿಯ ತುದಿ (ಸೂರಿ)ಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿ. "चूडाशिखाग्रयोः। बाहुभूषावलम्योश्च" हेम०। "अथान्धुर्विकिरश्चूडकश्च सः। चुण्टालुटी च चूडा" त्रिकाण्ड०।

चूडाकर्मन् ಚೂಡಾಕರ್ಮನ್ (न०) ಚೌಲ, ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಜುಟ್ಟು ಬಿಡಿಸುವುದು. ಇದು ಹದಿನಾರು ವಿಧ ಸಂಸ್ಕಾರ ಗಳಲೊಂದು. ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಮೂರು ಐದು ಅಥವಾ ಏಳನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಚೂಡಾಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕು. "तृतीये पञ्चमेऽब्दे वा स्वकुलाचारतो हितम्। चौलं शिशूनां यत्नेन स्वगृह्योक्तविधानतः। आधानतो जन्मतो वा सप्तमाब्देऽपि कारयेत्" इति वसिष्ठः। **ಚೂಡಾಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ತಿಥಿವಾರಾದಿಗಳು:**

ಪ್ರಶಸ್ತ ತಿಥಿಗಳು: ಪ್ರತಿಪತ್ (ಪಾಡ್ಯ) ಚತುರ್ಥಿ ಷಷ್ಠಿ ಅಷ್ಟಮಿ ನವಮಿ ದ್ವಾದಶಿ ಪರ್ವತಿಥಿಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ದ್ವಿತೀಯೆ ತೃತೀಯೆ ಪಂಚಮಿ ಸಪ್ತಮಿ ದಶಮಿ ಏಕಾದಶಿ ತ್ರಯೋದಶಿ ತಿಥಿಗಳು. "द्वादशीं चाष्टमीं रिक्तां षष्ठीं प्रतिपदं तथा। हित्वा शेषासु तिथिषु क्षौरकर्म शुभावहम्"। "पञ्चमी सप्तमी चैव दशम्येकादशी तथा। त्रयोदशी तृतीया च क्षुरकर्मशुभावहा" वसिष्ठः।

ಪ್ರಶಸ್ತ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು: ಅಶ್ವಿನಿ ರೋಹಿಣಿ ಮೃಗಶೀರ್ಷ ಪುನರ್ವಸು ಪುಷ್ಯ ಉತ್ತರಫಲ್ಗುನಿ ಹಸ್ತ ಚಿತ್ತ ಸ್ವಾತಿ ಅನೂರಾಧೆ ಉತ್ತರಾಷಾಢ ಶ್ರವಣ ಧನಿಷ್ಠೆ ಉತ್ತರಾಭಾದ್ರ ಮತ್ತು ರೇವತಿ.

ಪ್ರಶಸ್ತ ವಾರಗಳು: ಸೋಮ ಬುಧ ಗುರು ಮತ್ತು ಶುಕ್ರವಾರ.

ಪ್ರಶಸ್ತ ಲಗ್ನಗಳು : ವೃಷಭ ಮಿಥುನ ಕರ್ಕಾಟಕ ಕನ್ಯಾ ಧನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಮೀನ. "मध्येषूत्तरवायुमित्रवरुणब्रह्मभिधेषूत्तमे चित्रान्त्येन्दुपुनर्वसूद्वयकरश्रोणद्वयाद्ये दिवा। बालस्य त्रितयेऽथ पञ्चमसमे मासादिरिक्ताष्टमीपर्वान्यासु शुभांशवारभवने चौलं विशुद्धेऽष्टमे" काला० २२। ಮತ್ತು ಲಗ್ನಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟಮ ಸ್ಥಾನವು ಶುದ್ಧ (ಗ್ರಹ ವರ್ಜಿತ) ವಾಗಿರಬೇಕು.

चूडामणि ಚೂಡಾಮಣಿ (पुं०) 1. ಜಡೆಬಿಲ್ಲೆ, ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವ ರತ್ನಾಭರಣ. चूडायां स्थितो मणिः। "चूडामणिभिरुद्घृष्टपादपीठं महीक्षिताम्" रघु० १७-२८। 2. ಗುಲಗಂಜಿ. चूडायां मणिरिव। "चूडामणिः शिरोरत्ने कालचिञ्चाफले पुमान्" मेदि०। 3. ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣವು ಭಾನುವಾರದಲ್ಲೂ ಚಂದ್ರಗ್ರಹಣವು ಸೋಮವಾರದಲ್ಲೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒಂದು ಯೋಗ. "सूर्यग्रहः सूर्यवारे सोमे सोमग्रहस्तथा। चूडामणिरयं योगः तत्रानन्तं फलं मतम्। अन्यस्माद्ग्रहणात् कोटिगुणमत्रफलं लभेत्"।

चूडाम्ल ಚೂಡಾಮ್ಲ (न०) 1. ಹುಣಿಸೆಹಣ್ಣು. 2. ಪುಲ್ಲಂಪುರಿಚಿ.

चूडारत्न ಚೂಡಾರತ್ನ (न०) ಚೂಡಾಮಣಿ, ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವ ರತ್ನಾಭರಣ.

चूडाल ಚೂಡಾಲ (वि०) 1. ಶಿಖೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ, ಜುಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟಿರುವ. चूडास्त्यस्य "लच्" (५-२-९६)। (न०) 2. ತಲೆ. (स्त्री०) **–ला –ಲಾ** 3. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಕೊನ್ನಾರಿ ಗೆಡ್ಡೆ. "चूडाला तूच्चटायां स्त्री चूडावति च वाच्यवत्" मेदि०।

चूडावत् ಚೂಡಾವತ್ (वि०) ಶಿಖೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಜುಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿರುವ. चूडास्यास्ति वा "मतुप्" (५-२-१३६)। पक्षे "इनिः" (५-२-११६)। **चूडिन् ಚೂಡಿನ್**. पक्षे "ठन्" (५-२-११६)। **चूडिकः ಚೂಡಿಕಃ.**

चूडावलम्बिन् ಚೂಡಾವಲಂಬಿನ್ (वि०) ಶಿಖರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ, ತುದಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿರುವ. चूडामवलम्बते–अव+लबि (अवस्रंसने) "णिनिः" (३-१-१३४)। "अस्ताचलचूडावलम्बिनि भगवति कुमुदिनीनायके" हितो० १।

चूडिक ಚೂಡಿಕ (वि०) "चूडावत्" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

चूडिन् ಚೂಡಿನ್ (वि०) "चूडावत्" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

चूत ಚೂತ (पुं०) 1. ಮಾವಿನ ಮರ. चूष्यते स्म — चूष (पाने) "क्तः" (३-२-१०२)। पृषो०। "चूतमालिरलिनामतिरागादक्षमिष्ट मधुवासरसारम्" माघ०६-६८। 2. ಗುದದ್ವಾರ, ಆಸನದ್ವಾರ.

चूतक ಚೂತಕ (पुं०) 1. ಮಾವಿನಮರ. चूत स्वार्थे "कः"। 2. ಸಣ್ಣ ಬಾವಿ. "चूतकः कूप आम्रे च" हेम०।

चूतकुसुम ಚೂತಕುಸುಮ (न०) ಮಾವಿನಹೂವು.

चूताङ्कुर ಚೂತಾಂಕುರ (पुं०) ಮಾವಿನಚಿಗುರು. चूतस्याङ्कुरः। "चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज" कुमा० ३-३२।

चूर्ण-प्रेरणे (चुरा० उभ० सक० से०)। चूर्णयति, –ते। अचुचूर्णत्, –त। ಅರೆ, ಪುಡಿಮಾಡು, ಹಿಟ್ಟುಮಾಡು.

चूर्ण ಚೂರ್ಣ (न०) 1. ಸುಣ್ಣ, ಸುಟ್ಟಸುಣ್ಣ. चूर्ण (प्रेरणे) "घञ्" (३-३-१९)। "युक्तेन चूर्णेन करोति रागं रागक्षयं पूगफलातिरिक्तम्। चूर्णाधिकं वक्त्रविगन्धकारि पत्राधिकं साधुकरोति गन्धम्" बृहत्सं०। 2. ಧೂಳು. (न०) 3. ಧಾನ್ಯದ ಹಸಿಹಿಟ್ಟು. 4. ವಾಸನೆಯಪುಡಿ. "अलकेषु चमूरेणुश्चूर्णप्रतिनिधीकृतः" रघु० ४-५४। 5. ಗದ್ಯ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಭೇದ; ಲಲಿತ ವಾಗಿಯೂ ವ್ಯಸ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮೃದುಪದಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದುದು ಚೂರ್ಣ ಕಾವ್ಯವು. "अनाविद्धललितपदं चूर्णम्" काव्या० सू० १-३-२४। "अभ्यासो हि कर्मणां कौशलमावहति। न हि सकृन्निपातमात्रेणोदबिन्दुरपि ग्रावणि निम्नतामादधाति"। 6. ಯಮಕಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ವರ್ಣ (ಅಕ್ಷರ) ಭಂಗದ ಒಂದು ಭೇದ. "शृङ्खला परिवर्तकश्चूर्णमितिभङ्गमार्गाः" काव्या० सू० ४-१-४। "पिण्डाक्षरभेदे स्वरूपलोपश्चूर्णम्" ४-१-७। ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಒಡೆದು ಬೇರೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪದಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಲೋಪವು ಚೂರ್ಣವೆನಿಸುವುದು. "दूरसमुन्मुक्तशुक्तिमीनां कान्तः" ಎಂಬಲ್ಲಿ....समुन्मुक्तशुक् तिमीनां ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ ಮಾಡುವುದರಿಂದ "क्ति" ಎಂಬ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಸ್ವರೂಪಲೋಪವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಚೂರ್ಣ ರೂಪವಾದ ಭಂಗವಾಯಿತು.

चूर्णक ಚೂರ್ಣಕ (न०) 1. ಕುಟ್ಟುವುದು, ಅರೆಯುವುದು, ಪುಡಿಮಾಡುವುದು. 2. ವಾಸನೆಯಪುಡಿ. 3. ಗದ್ಯ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಭೇದ, ಲಲಿತ ಪದವಿನ್ಯಾಸ ವ್ಯಸ್ತಪದಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಕ್ಯವೃಂದ. चूर्ण स्वार्थे "कः"। "अकठोराक्षरं स्वल्पसमासं चूर्णकं विदुः"। (पुं०) ಹುರಿಹಿಟ್ಟು. "सक्तुश्चूर्णकः" त्रिकाण्ड०।

चूर्णकार ಚೂರ್ಣಕಾರ (पुं०)1. ಅರೆಯುವವನು, ಪುಡಿ ಮಾಡುವವನು. चूर्णं करोति—डुकृञ् (करणे) "अण्" (३-२-१)। 2. ಸುಣ್ಣವನ್ನು ಸುಡುವವನು, ಒಬ್ಬ ಮಿಶ್ರಜಾತಿಯವನು.

चूर्णकुन्तल ಚೂರ್ಣಕುಂತಲ (पुं०) ಮುಂಗುರುಳು, ತಲೆಯ ಮುಂಭಾಗದ ತುಂಡುಕೂದಲು, ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು. चूर्णस्य कुङ्कुमादिक्षोदस्य कुन्तलः।

चूर्णकेश ಚೂರ್ಣಕೇಶ (पुं०) ಮುಂಗುರುಳು, ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು.

चूर्णखण्ड ಚೂರ್ಣಖಂಡ (पुं०) ನುಣುಪಾದ ಗುಂಡು ಕಲ್ಲು, ನೀರು ಹರಿದು ನಯವಾದ ಕಲ್ಲು. चर्णार्थं खण्डः।

चूर्णन ಚೂರ್ಣನ (नं०) ಅರೆಯುವುದು, ಕುಟ್ಟುವುದು. ಪುಡಿಮಾಡುವುದು. चूर्ण (प्रेरणे) "ल्युट्" (३-३-११५)।

चूर्णपारद ಚೂರ್ಣಪಾರದ (पुं०) ರಸಗಂಧಕ, ಸಿಂದೂರ.

चूर्णपेषम् ಚೂರ್ಣಪೇಷಮ್ (अव्य०) ಪುಡಿಯಾಗುವಂತೆ ಅರೆದು,

चूर्णयोग ಚೂರ್ಣಯೋಗ (पुं०) ವಾಸನೆಕಟ್ಟಿದ ಪುಡಿ, ಸುವಾಸನೆಯ ಪುಡಿ.

चूर्णशस् ಚೂರ್ಣಶಸ್ (अव्य०) ಪುಡಿ ಪುಡಿಯಾಗಿ, ಧೂಳು ಧೂಳಾಗಿ. चूर्ण "शस्" (५-४-४३)।

चूर्णि ಚೂರ್ಣಿ (स्त्री०) 1. ಒಂದು ನೂರು ಕವಡೆಗಳು. चर (गतौ) "निः" (उ० ४-५२)। निपा०। चूर्णिः कपर्दकशतम् सि० कौ०। 2. ಪತಂಜಲಿಯ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ. 3. ಪುಡಿಮಾಡುವುದು, ಕುಟ್ಟುವುದು.

चूर्णिका ಚೂರ್ಣಿಕಾ (स्त्री०) ಹುರಿಹಿಟ್ಟು, ಹುರಿದು ಪುಡಿಮಾಡಿದ ಧಾನ್ಯ.

चूर्णित ಚೂರ್ಣಿತ (वि०) ಪುಡಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಚೂರಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. चूर्ण (प्रेरणे) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "स्थिताः क्षणं पक्ष्मसु ताडिताधराः पयोधरोत्सेधनिपातचूर्णिताः" कुमा० ५-२४।

चूर्णिदासी ಚೂರ್ಣಿದಾಸೀ (स्त्री०) ಪುಡಿಮಾಡಲು ನಿಯುಕ್ತಳಾದ ಹೆಂಗಸು. चूर्णौ चूर्णने नियुक्ता दासी।

चूर्णिन् ಚೂರ್ಣಿನ್ (वि०) ಹಿಟ್ಟಿನೊಡನೆ ಬೆರೆತ ವಸ್ತುವಿನ ಅಥವಾ ಹಿಟ್ಟಿನಿಂದ ತಯಾರಾದ ರೊಟ್ಟಿ ಮುಂತಾದುದು. चूर्णैः संसृष्टः "इनिः" (४-४-२३)। "चूर्णैः संसृष्टाश्चूर्णिनोऽपूपाः" सि० कौ०।

चूर्णीकृत ಚೂರ್ಣೀಕೃತ (वि०)1. ಪುಡಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಅರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. अचूर्णं चूर्णं कृतम् "क्तः" (३-२-१०२)।

चूर्ति ಚೂರ್ತಿ (स्त्री०) ನಡೆಯುವುದು, ಸಂಚರಿಸುವುದು. चर (गतौ) "क्तिन्" (३-३-९४)। अत उत्वम् (७-४-८९)। दीर्घः (८-२-७७)।

चूल ಚೂಲ (पुं०) ಕೇಶ, ಕೂದಲು.

चूलक ಚೂಲಕ (पुं०) ಕೇಶ, ಕೂದಲು. चूल स्वार्थे "कन्"।

चूला ಚೂಲಾ (स्त्री०) 1. ಮಹಡಿಯ ಮೇಲಿನ ಮನೆ, ಮೇಲಿನ ಮಹಡಿ, ಚಂದ್ರಶಾಲೆ. 2. ಜುಟ್ಟು, ಶಿಖೆ.

चूलिक ಚೂಲಿಕ (नं०) ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಹುರಿದ ಗೋಧಿಹಿಟ್ಟಿನ ರೊಟ್ಟಿ.

चूलिका ಚೂಲಿಕಾ (स्त्री०)1. ಆನೆಯ ಕಿವಿಯ ಬುಡ. 2, ಕೋಳಿಯ (ಹುಂಜದ) ತಲೆಯ ಶಿಖೆ. चुल (समुच्छ्राये) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। पृषो०। "कुक्कुटस्त्वृजुतनूरुहाङ्गुलिस्ताम्रवक्त्रनखचूलिकः सितः" बृहत्सं० ६३-१। 3. ತೆರೆಯೊಳಗಿನಿಂದ ನಾಟಕದ ಮುಂದಿನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇದು ನಾಟಕೀಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವಿಷ್ಕಂಭ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಅರ್ಥೋಪಕ್ಷೇಪಕಗಳಲ್ಲೊಂದು ವಿಧ. "अर्थोपक्षेपकाः पञ्च विष्कम्भकप्रवेशकौ। चूलिकाङ्कावतारोऽथ स्यादङ्कमुखमित्यपि" सा० द० ६-५४। "अन्तर्यवनिकासंस्थैः चूलिकार्थस्य सूचना" ६-५८। "भो भो वैमानिकाः प्रवर्तन्तां रङ्गमङ्गलानि" इत्यादि। अत्र "रामेण परशुरामो जितः" इति नेपथ्ये पात्रैः सूचितम्।

चूष—पाने (भ्वा० पर० सक० से०)। चूषति। चुचूष। चूषिता। चूषिष्यति। चूषतु। अचूषत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಬಾಯೊಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊ, ಹೀರು.

कर्मणि :—चूष्यते। चूषयां चक्रे, –बभूवे, –आसे। चूषिता। चूषिष्यते। चूष्यताम्। अचूष्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—चूषयति, –ते। चूषयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। चूषयिता। चूषयिष्यति, –ते। चूषयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—चूषितव्यम्। चूषणीयम्। चूष्यम्। चूषितः। चूषितवान्। चूषितम्। चूषितुम्। चूषणम्। चूषित्वा। प्रचूष्य।

चूषण ಚೂಷಣ (नं०) ಬಾಯೊಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಹೀರುವುದು. चूष (पाने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

चूषणीय ಚೂಷಣೀಯ (वि०) 1. ಹೀರಲ್ಪಡುವ. 2. ಹೀರಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಹೀರಬಹುದಾದ. चूष (पाने) कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)। तव्यः। **चूषितव्यः ಚೂಷಿತವ್ಯಃ.**

चूषा ಚೂಷಾ (स्त्री०) 1. ತೊಗಲಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆನೆಯ ನಡುಕಟ್ಟು. चूष्यते पृष्ठमांसेन — चूष (पाने) घञर्थे "कः" (वा० ३-३-५८)। 2. ಹೀರುವುದು. चूष भावे "अङ्" (३-३-१०४)। 3. ಸ್ತನ್ಯಪಾನ ಮಾಡುವುದು. 4. ನಡುಕಟ್ಟು, ಡಾಬು, ಒಡ್ಯಾಣ.

चूषित ಚೂಷಿತ (वि०) ಹೀರಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಾಯೊಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. चूष (पाने) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

चूष्य ಚೂಷ್ಯ (वि०) ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಬಾಯೊಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಕುಡಿಯಲ್ಪಡುವ ಒಂದು ವಿಧ ಆಹಾರ. चूष (पाने) कर्म० "ण्यत्" (३-१-१२४)।

चेकितान ಚೇಕಿತಾನ (पुं०) 1. ಮಹಾದೇವ, ಪರಶಿವ. "रुद्रमीशानमृषभं हरं शम्भुं कपर्दिनम्। चेकितानं परां योनिं तिष्ठतो गच्छतश्च ह" भा० द्रोण० २०२-६६। 2. ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. "धृष्टद्युम्नश्चेकितानः काशीराजश्च वीर्यवान्" गीता १-५। (वि०) 3. ಜ್ಞಾನಿ, ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿ. कित (निवासरोगापनयनादौ) यङ्लुक् ताच्छील्ये "चानश्" (३-२-१२९)।

चेट ಚೇಟ (पुं०) ದಾಸ, ಸೇವಕ, ಆಳು. चिट (परप्रेष्ये) "अच्" (३-१-१३४)। "शृङ्गारस्य सहाया विटचेटविदूषकाद्याः स्युः" सा० द० ३-४०। स्त्रियाम् "ङीप्"। **चेटी ಚೇಟೀ.** ದಾಸಿ, ಸೇವಕಿ.

चेटक ಚೇಟಕ (पुं०) 1. ದಾಸ, ಸೇವಕ, ಆಳು. चिट (परप्रेष्ये) "वुन्" (उ० ५-३५)। 2. ಉಪಪತಿ, ಮಿಂಡ. स्त्रियाम् **चेटिका ಚೇಟಿಕಾ.** 3. ದಾಸಿ, ಸೇವಕಿ.

चेटा ಚೇಟಾ (स्त्री०) ದಾಸಿ, ಸೇವಕಿ. "दासी तु चेटिका चेटा वडवा कुम्भधारिका" वैज०।

चेटी ಚೇಟೀ (स्त्री०) ದಾಸಿ, ಸೇವಕಿ. "ताम्बूलाक्तं दशनमसकृत् दर्शयन्तीह चेटी" सा० द०।

चेत् ಚೇತ್ (अव्य०) 1. ಆದರೆ, ಆಗುವುದಾದರೆ, ಇರುವುದಾದರೆ. चिती (संज्ञाने) "विच्" (३-२-७५)। "उच्चैर्गतिर्जगति सिद्धचति धर्मतश्चेत्" चं० रा०। 2. ಪಕ್ಷಾಂತರದಲ್ಲಿ, ಹಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ. 3. ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಂದೇಹವಿರುವಂತೆ ಹೇಳುವುದು.

चेतक ಚೇತಕ (वि०) ಚೈತನ್ಯವುಂಟುಮಾಡುವ ಇಂದ್ರಿಯಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಗ್ರಹಣಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರಿಯವುಳ್ಳವನು.

चेतकी ಚೇತಕೀ (स्त्री०) 1. ಅಳಲೆಗಿಡ. चेतयति—चिती (संज्ञाने) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। ಇಂದ್ರನು ಅಮೃತಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಅಮೃತಬಿಂದುವು ಅಳಲೆಗಿಡವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯಿತು. "पपात बिन्दुर्मेदिन्यां शक्रस्य पिबतोऽमृतम्। ततो दिव्या समुत्पन्ना सप्तजातिर्हरीतकी" भावप्र०। 2. ಅಳಲೆಕಾಯಿ.

चेतन ಚೇತನ (पुं०) 1. ಪರಮೇಶ್ವರ, ಪರಮಾತ್ಮ. 2. ಜೀವ. चेतति जानाति — चिती (संज्ञाने) कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)। 3. ಮನುಷ್ಯ, ಚೈತನ್ಯವುಳ್ಳವನು. 4. ಪ್ರಾಣ. चेतयते — चित (संचेतने) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। (वि०) 5. ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ. "इत्यौत्सुक्यादपरिगणयन् गुह्यकस्तं ययाचे कामार्ता हि प्रकृतिकृपणाश्चेतनाचेतनेषु" मेघ० १-५।

चेतनकी ಚೇತನಕೀ (स्त्री०) ಅಳಲೆಗಿಡ. चेतनं करोति बुद्धीन्द्रियादिस्फुरणं वर्धयति।

चेतना ಚೇತನಾ (स्त्री०) 1. ಬುದ್ಧಿ. चेतयते — चिती (संज्ञाने) + णिच् "युच्" (३-३-१०७)। "पश्चिमायामिनीयामात्प्रसादमिव चेतना" रघु० १७-१। 2. ಜ್ಞಾನ, ಪ್ರಜ್ಞೆ. "लब्ध्वा भूयश्चेतनामाहवाय" माघ० १८-६४। 3. ಚೈತನ್ಯ, "यत्सुवर्णमुकुटांशुभिरासीच्चेतनाविरहितैरपि पीतम्" माघ० १०-६।

चेतव्य ಚೇತವ್ಯ (वि०) ಗುಂಪುಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುವ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಡುವ, ಒಂದೇ ಕಡೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಡುವ. चिञ् (चयने) कर्म० "तव्यः" (३-१-९६)। "तांश्चेतव्यान् क्षितौ श्रित्वा वानरस्तोरणं युतान्। जघानाऽऽधूय परिघं विजिघृक्षून् समागतान्" भट्टि० ९-१३। "अनीयर्" (३-१-९६)। **चयनीयः ಚಯನೀಯಃ.**

चेतस् ಚೇತಸ್ (न०) 1. ಹೃದಯ, ಚಿತ್ತ, ಮನಸ್ಸು. चिती (संज्ञाने) "असुन्" (उ० ४-१८९)। "रुजन्ति चेतः प्रसभं समाधयः" किरा० १-३७। "गच्छति पुरः शरीरं धावति पश्चादसंस्तुतं चेतः" शाकु० १-३०। "न क्षमं भवति तत्त्वविचारे मत्सरेण हतसंवृति चेतः" माघ० १०-३५। 2. ಜ್ಞಾನ, ಪ್ರಜ್ಞೆ. 3. ಚೈತನ್ಯ.

चेतोजन्मन् ಚೇತೋಜನ್ಮನ್ (पुं०) ಮನ್ಮಥ, ಕಾಮದೇವ. चेतसि जन्माऽस्य। "चेतोजन्मशरप्रसूनमधुभि-

व्यामिश्रतामाश्रयत्" नैष० ३-१३०। ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ **चेतोभवः ಚೇತೋಭವಃ**. "चकास्ति चेतोभवपावकस्य" नैष० ८-७६। **चेतोभूः ಚೇತೋಭೂಃ** ಇತ್ಯಾದಿ.

चेतोमत् ಚೇತೋಮತ್ (वि०) 1. ಚೈತನ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ. 2. ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿರುವ. 3. ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ. प्रशस्तं चेतोऽस्त्यस्य "मतुप्" (५-२-९४)।

चेदि ಚೇದಿ (पुं० ब० व०) 1. ಚೇದಿದೇಶ. "इन्द्रप्रस्थगमस्तावत् कारि मा सन्तु चेदयः। आस्माकदन्तिसांनिध्याद्वामनीभूतभूरुहः" माघ० २-६३। 2. ಚೇದಿ ದೇಶದ ದೊರೆಗಳು. चेदीनां राजानः — चेदि "अण्" (४-१-१६८)। अणो लुक् (२-४-६२)। उपरिचरवसुः, सुबाहुः, धृष्टकेतुः, दमघोषः, शिशुपालः ಇತ್ಯಾದಿ ಚೇದಿರಾಜರು.

चेदिनगर ಚೇದಿನಗರ (न०) ಚೇದಿದೇಶದ ರಾಜಧಾನಿ, ಶುಕ್ತಿಮತಿ.

चेदिप ಚೇದಿಪ (पुं०) ಚೇದಿದೇಶದ ದೊರೆ. चेदीन् पाति – पा (रक्षणे) "कः" (३-२-३)। "चण्डमारुतमिव प्रदीपवत् चेदिपस्य निरवाद्विलोचनम्" माघ० १४-८५।

चेदिपति ಚೇದಿಪತಿ (पुं०) ಚೇದಿದೇಶದ ದೊರೆ, ಉಪರಿಚರವಸು. चेदीनां पतिः। "मानमसहत न चेदिपतिः परवृद्धिमत्सरि मनो हि मानिनाम्" माघ० १५-१।

चेदिपुरी ಚೇದಿಪುರೀ (स्त्री०) ಚೇದಿದೇಶದ ರಾಜಧಾನಿ.

चेदिराज् ಚೇದಿರಾಜ್ (पुं०) ಚೇದಿದೇಶದ ದೊರೆ. "मा वेदि यदसावेको जेतव्यश्चेदिराडिति" माघ० २-९६।

चेदिराज ಚೇದಿರಾಜ (पुं०) ಚೇದಿದೇಶದ ದೊರೆ, ಶಿಶುಪಾಲ. "दमघोषश्चेदिराजः श्रुतश्रवसमग्रहीत्" भाग० ९-२४-३९।

चेय ಚೇಯ (वि०) 1. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಡುವ, ರಾಶಿ ಹಾಕಲ್ಪಡುವ. 2. ಗುಂಪು ಕೂಡಿಸಬೇಕಾದ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಬೇಕಾದ. चिञ् (चयने) "यत्" (३-१-९७)।

चेल ಚೇಲ (पुं०) 1. ಸೇವಕ, ಆಳು. भार्याचेलः, ब्राह्मणचेलः ज्ञातिचेलः ಇತ್ಯಾದಿ. (न०) 2. ವಸ್ತ್ರ, ಬಟ್ಟೆ. चिल (वसने) कर्म० "घञ्" (३-३-१९)। "फेनानामुरसिरुहेषु हारलीला चेलश्रीर्जघनतलेषु शैवलानाम्" माघ० ८-५९। 3. ನವಿಲುಗರಿಯ ಕಣ್ಣು. (वि०) 4. ಅಧಮ, ನೀಚ, ನಿಂದ್ಯ. "चेलोऽधमे त्रिषु। नपुंसकन्तु वसने" मेदि०। 5. ಅಸಹನೆಯ, ಸಹನೆಯಿಲ್ಲದ, ತಾಳ್ಮೆಯಿಲ್ಲದ. 6. ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯವಾದ, ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ. 7. ನಿಂದಿತವಾದ, ಗರ್ಹ್ಯವಾದ, ದೂಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "चेलं वासोऽक्षमं काम्यं गर्हितं बर्हिचन्द्रकः" वैज०।

चेलक्नोपम् ಚೇಲಕ್ನೋಪಮ್ (अव्य०) ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಒದ್ದೆಮಾಡುವಂತೆ (ಮಳೆಯಾಯಿತು), ವಸ್ತ್ರವು ಶಬ್ದವಾಗುವಂತೆ (ಮಳೆಯಾಯಿತು). चेल+क्नूयी (शब्दे उन्दने च) "णमुल्" (३-४-३३)।

चेलगङ्गा ಚೇಲಗಂಗಾ (स्त्री०) ಗೋಕರ್ಣ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನದಿ. "गोकर्णस्योपरिष्टात्तु भ्रंसितः स महासुरः। पपात चेलगङ्गायाः पुलिने सह कन्यया" हरिवं०।

चेलनिर्णेजक ಚೇಲನಿರ್ಣೇಜಕ (पुं०) ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಒಗೆದು ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವ ಅಗಸ. चेलस्य निर्णेजकः।

चेलाशक ಚೇಲಾಶಕ (पुं०) ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹೇನನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಒಂದು ಕ್ರಿಮಿ. चेलं वस्त्रं तत्संबन्धिनीं यूकामश्नाति — अश (भोजने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "चेलाशकश्च भवति शूद्रो धर्मात् स्वकाच्च्युतः" मनु० १२-७२।

चेलिका ಚೇಲಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಪಟ್ಟೆವಸ್ತ್ರ, ರೇಷ್ಮೆವಸ್ತ್ರ. 2. ರವಿಕೆ, ಕುಪ್ಪಸ. "सेयं कृष्णस्य वनिता पीतशाटीपरिच्छदा। रक्तचेलिकया छन्ना शातकुम्भनिभस्तनी" पद्मपु०।

चेष्ट–चेष्टायाम् (भ्वा० आत्म० अक० से०)। चेष्टते। चिचेष्ठे। चेष्टिता। चेष्टिष्यते। चेष्टताम्। अचेष्टत। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಕಾರ್ಯಮಾಡು, ಕೆಲಸಮಾಡು. 2. ಯತ್ನಿಸು. ಪ್ರಯಾಸಪಡು. 3. ಕಾರ್ಯತತ್ಪರನಾಗು. "अचेष्टताष्टापदभूमिरेणुः पादाहतो यत्सदृशं गरिम्णः" माघ० ३-२८।

भावे :—चेष्टयते। चिचेष्टे। चेष्टिता। चेष्टिष्यते। चेष्टयताम्। अचेष्टयत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—चेष्टयति, –ते। चेष्टयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। चेष्टयिता। चेष्टयिष्यति, –ते। चेष्टयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—चेष्टितव्यम्। चेष्टनीयम्। चेष्टयम्। चेष्टितः। चेष्टितवान्। चेष्टमानः। चेष्टितुम्। चेष्टितम्। चेष्टनम्। चेष्टित्वा।

चेष्टक ಚೇಷ್ಟಕ (ಪುಂ) 1. ಸುರತದ ಒಂದು ಭೇದ, ಒಂದು ವಿಧ ಸಂಭೋಗ. चेष्ट (चेष्टायाम्) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। (वि०) 2. ಕೆಲಸಮಾಡುವ, ಕಾರ್ಯ ನಿರತನಾದ.

चेष्टन ಚೇಷ್ಟನ (न०) ಚೇಷ್ಟೆ, ಶರೀರದ ವ್ಯಾಪಾರ, ಶರೀರ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ. चेष्ट (चेष्टायाम्) "ल्युट्" (३-३-११५)। "खं संनिवेशयेत् खेषु चेष्टनस्पर्शनेऽनिलम्" मनु० १२-१२०।

चेष्टमान ಚೇಷ್ಟಮಾನ (वि०) 1. ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿರುವ. चेष्ट (चेष्टायाम्) "शानच्" (३-२-१२४)। 2. ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ, ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ.

चेष्टनीय ಚೇಷ್ಟನೀಯ (वि०) ಕೆಲಸಮಾಡಬೇಕಾದ, ಯತ್ನಿಸಬೇಕಾದ. चेष्ट (चेष्टायाम्) "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **चेष्टितव्यः ಚೇಷ್ಟಿತವ್ಯಃ.**

चेष्टा ಚೇಷ್ಟಾ (स्त्री०) 1. ಶಾರೀರ ವ್ಯಾಪಾರ, ಶರೀರದಿಂದ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ. चेष्ट (चेष्टायाम्) "अङ्" (३-३-१०४)। "आत्मजन्या भवेदिच्छा इच्छाजन्या भवेत् कृतिः। कृतिजन्या भवेच्चेष्टा चेष्टाजन्या भवेत् क्रिया"। "नूनं तथा नैष यथास्य वेषः प्रच्छन्नमप्यूहयते हि चेष्टा" किरा० १६-१९। 2. ಸಂಜ್ಞೆ, ಕಣ್ಣು ಕೈ ಬಾಯಿ ಇವುಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಸನ್ನೆ. 3. ಪ್ರಯತ್ನ. 4. ಚಲನೆ, ಸಂಚಾರ.

चेष्टानाश ಚೇಷ್ಟಾನಾಶ (पुं०) ಪ್ರಳಯ, ಜಗತ್ತಿನ ನಾಶ. चेष्टाया नाशोऽत्र।

चेष्टाबल ಚೇಷ್ಟಾಬಲ (न०) ರವಿ ಚಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಬಲ. ರವಿಚಂದ್ರರು ಉತ್ತರಾಯಣದಲ್ಲಿ ಮಕರ ಮೊದಲಾದ ಆರು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ಬಲಶಾಲಿಗಳು (ಬಲಿಷ್ಠರು). ಕುಜ ಮೊದಲಾದ ಉಳಿದ ಗ್ರಹಗಳು ವಕ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬಲಿಷ್ಠರು. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಗ್ರಹಗಳು ಚಂದ್ರನೊಡನೆ ಸೇರಿದಾಗ ಬಲಿಷ್ಠರಾಗಿಯೂ ರವಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿದಾಗ ಅಸ್ತರಾಗಿಯೂ ಆಗುವರು. ಉಳಿದ ಗ್ರಹಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸೇರಿದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಯುದ್ಧವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. "उदगयने रविशीतमयूखौ वक्रसमागमगाः परिशेषाः। विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चेष्टितवीर्ययुताः परिकल्प्याः" बृहज्जा०। "दिवसकरेणास्तमयः समागमः शीतरश्मिसहितानाम्। कुसुतादीनां युद्धं निगद्यतेऽन्योन्ययुक्तानाम्" इति विष्णुचन्द्रः।

चेष्टित ಚೇಷ್ಟಿತ (न०) 1. ಕಾಯಿಕವ್ಯಾಪಾರ, ಶರೀರದಿಂದ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ. चेष्ट (चेष्टायाम्) भावे "क्तः" (३-३-११४)। "सूक्ष्मं पराशयाभिज्ञेतरसाकूतचेष्टितम्। मयि पश्यति सा केशैः सीमन्तमणिमावृणोत्" चन्द्रा०। "कपोलपाटलादेशि बभूव रघुचेष्टितम्" रघु० ४-६८। 2. ಗತಿ, ಸಂಚಾರ, ಗಮನ. (वि०) 3. ಚಲಿಸಿದ, ಸಂಚರಿಸಿದ, ಮುಂದೆಸಾಗಿದ. चेष्ट कर्तं० "क्तः" (३-४-७२)। 4. ಕೆಲಸಮಾಡಿದ, ಶರೀರ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಕಾರ್ಯಮಾಡಿದ. 5. ಯತ್ನಿಸಿದ. 6. ಯತ್ನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. चेष्ट+णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। 7. ಕದಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

चैतन्य ಚೈತನ್ಯ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮನ ಒಂದು ಅವತಾರ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಲಿಯುಗದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಜಗತ್ತಿನ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಹೇಗೆ, ಭಕ್ತಿ ಮಾರ್ಗವು ಉಳಿಯುವುದಾದರೂ ಹೇಗೆಂದು ಕೇಳಲು ಪರಮಾತ್ಮನು ತಾನು ನವದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಶಚೀಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದಾಗಿಯೂ ಕೃಷ್ಣಾವತಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಂಗಡಿಗರಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದವರೆಲ್ಲರೂ ಈಗಲೂ ಹುಟ್ಟುವರೆಂದೂ ಆಗ ಧರ್ಮಸಂರಕ್ಷಣೆಯಾಗುವುದೆಂದೂ ಹೇಳುವನು. ಈ ಅವತಾರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಚೈತನ್ಯ ಗೌರಾಂಗ ಗೌರಚಂದ್ರ ಶಚೀಸುತ ಪ್ರಭು ಗೌರ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದನು. "श्रुत्वा तु कलिधर्मांस्तान् ब्रह्मा लोकपितामहः। सर्वलोकहितार्थाय प्रोवाच मधुसूदनम्। भविष्यति कलौ केनोपायेन धर्मपालनम्। भक्तिमार्गस्थितिः कस्मात्तद्वदस्व जगद्गुरो। श्री भगवानुवाच— अवतीर्णो भविष्यामि कलौ निजगणैः सह। शचीगर्भे नवद्वीपे स्वर्धुनीपरिवारिते। अप्रकाश्यमिदं गुह्यं न प्रकाश्यं बहिर्मुखे। कृष्णावतारकाले याः स्त्रियो ये पुरुषाः प्रियाः। कलौ तेऽवतरिष्यन्ति श्रीदामसुबलादयः। धर्मसंस्थापनार्थाय विहरिष्यामि तैरहम्। काले नष्टं भक्तिपथं स्थापयिष्याम्यहं पुनः। कृष्णश्चैतन्यगौराङ्गः गौरचन्द्रो गौरहरिः। शचीसुतः प्रभुर्गौरः नामानि भक्तिदानि मे। गच्छन्तु भुवि ते पुत्राः जायन्तां भक्तरूपिणः"। ಇತ್ಯಾದಿ. अनन्तसं० श्रीचैतन्यजन्मखण्डः। (न०) 2. ಆತ್ಮಧರ್ಮವಾದ ಜ್ಞಾನ. चेतनस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। 3. ಜ್ಞಾನ, ಪ್ರಜ್ಞೆ, ಅರಿವು. 4. ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನ. 5. ಪ್ರಕೃತಿ. 6. ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಿಕೆ. "शरीरस्य न चैतन्यं मृतेषु व्यभिचारतः" भाषाप०।

चैत्त ಚೈತ್ತ (वि०) 1. ಚಿತ್ತಸಂಬಂಧವಾದ, ಮನಸ್ಸಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ. चित्तस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। (न०) 2. ನೆನಪು, ಸ್ಮರಣೆ.

चैत्य ಚೈತ್ಯ (पुं०) 1. ದೇವಾಲಯ. 2. ಬುದ್ಧದೇವ. 3. ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷ. 4. ಗ್ರಾಮ (ಹಳ್ಳಿ)ಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದೊಡ್ಡ ಮರ. 5. ಉದ್ಯಾನವನದ ವೃಕ್ಷ, ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕ ಬೆಳೆಸಿದ ಮರ. 6. ರಸ್ತೆಯ ಸಾಲು ಮರ. "नीडारम्भैर्गृहबलिभुजामाकुलग्रामचैत्याः" मेघ० १-२३। (न०) 7. ಯಜ್ಞಶಾಲೆ. 8. ಪವಿತ್ರಸ್ಥಳ.

चैत्यक ಚೈತ್ಯಕ (पुं०) 1. ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷ, ಅರಳಿಮರ. 2. ಗಿರಿವ್ರಜವನ್ನು ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವ ಐದು ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲೊಂದು.

चैत्यगृह ಚೈತ್ಯಗೃಹ (न०) ನಾಲ್ಕು ರಸ್ತೆಗಳು ಕೂಡುವ ಚೌಕದಲ್ಲಿ ಸಾಲುಮರದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಮನೆ.

चैत्यतरु ಚೈತ್ಯತರು (पुं०) 1. ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷ, ಅರಳಿಮರ. 2. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ದೊಡ್ಡ ವೃಕ್ಷ. एवं **चैत्यद्रुः ಚೈತ್ಯದ್ರುಃ, –द्रुमः –ದ್ರುಮಃ, –वृक्षः –ವೃಕ್ಷಃ.** ಇತ್ಯಾದಿ.

चैत्यमुख ಚೈತ್ಯಮುಖ (पुं०) ಕಮಂಡಲು.

चैत्यविहार ಚೈತ್ಯವಿಹಾರ (पुं०) ಜಿನಗೃಹ.

चैत्र ಚೈತ್ರ (पुं०) 1. ಚೈತ್ರಮಾಸ, ಚಿತ್ರಾನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯುಳ್ಳ ಮಾಸ. चित्रया युक्ता पौर्णमास्यस्मिन् "अण्" (४-२-२३)। "फाल्गुनं वाथ चैत्रं वा मासौ प्रति यथाबलम्" मनु० ७-१८२। 2. ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಕ. 3. ಬುಧನ ಪತ್ನಿ ಚಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಬಬ್ಬ ಮಗ. चित्रायां जातः "अण्" (४-३-२५)। 4. ಸಪ್ತ ಕುಲಪರ್ವತಗಳಲ್ಲೊಂದು. (न०) 5. ಮೃತನ ಗೋರಿ, ಸಮಾಧಿ. (वि०) 6. ಚಿತ್ರಾನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. चित्रायां जातः "अण्" (४-३-५३)।

चैत्रभानव ಚೈತ್ರಭಾನವ (वि०) ಅಗ್ನಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. चित्रभानोरिदम् "अण्" (४-३-१२०)।

चैत्रमख ಚೈತ್ರಮಖ (पुं०) ಚೈತ್ರಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ವಸಂತೋತ್ಸವ.

चैत्ररथ ಚೈತ್ರರಥ(न०) ಕುಬೇರನ ಉದ್ಯಾನವನ. चित्ररथेन निर्वृत्तम् "अण्" (४-२-६८)। "एको ययौ चैत्ररथप्रदेशान् सौराज्यरम्यानपरो विदर्भान्" रघु० ५-६०।

चैत्ररथि ಚೈತ್ರರಥಿ (पुं०) ಚಿತ್ರರಥಗಂಧರ್ವನ ಮಗ ಶಶಬಿಂದು. चित्ररथस्यापत्यम् "इञ्" (४-१-९५)।

चैत्ररथ्य ಚೈತ್ರರಥ್ಯ (न०) ಚೈತ್ರರಥವೆಂಬ ಕುಬೇರನ ಒಂದು ಉದ್ಯಾನವನ. चैत्ररथ स्वार्थे "ष्यञ्" (वा० ५-१-१२४)।

चैत्रवाहनी ಚೈತ್ರವಾಹನೀ (स्त्री०) ಚಿತ್ರವಾಹನನ ಮಗಳಾದ ಚಿತ್ರಾಂಗದೆ.

चैत्रायण ಚೈತ್ರಾಯಣ(पुं०)1. ಚಿತ್ರನ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. चित्रस्य गोत्रापत्यम् "फक्" (४-१-९९)। (वि०) 2. ಚಿತ್ರನಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಚಿತ್ರನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ. "फक्" (४-२-८०)।

चैत्रावली ಚೈತ್ರಾವಲೀ (स्त्री०) ಚೈತ್ರಮಾಸದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ.

चैत्रिक ಚೈತ್ರಿಕ (पुं०) ಚಿತ್ರಾನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯುಳ್ಳ ಮಾಸ, ಚೈತ್ರಮಾಸ. चित्रया युक्ता पौर्णमास्यस्मिन्, वा "ठक्" (४-२-२३)। पक्षे "अण्"। **चैत्रः ಚೈತ್ರಃ.**

चैत्रिन् ಚೈತ್ರಿನ್ (पुं०) ಚೈತ್ರಮಾಸ. चैत्री (पौर्णमासी) अस्त्यस्मिन् "इनिः" (५-२-११६)।

चैत्री ಚೈತ್ರೀ (स्त्री०) ಚಿತ್ರಾನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ, ಚೈತ್ರಮಾಸದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ. चित्रया (चित्रानक्षत्रेण) युक्ता पौर्णमासी – चित्रा "अण्" (४-२-३)। "ङीप्" (४-१-१५)। "चैत्र्यां हि पौर्णमास्यां तु तव दीक्षा भविष्यति" भा० आश्व० ७२-४।

चैदिक ಚೈದಿಕ (वि०) ಚೇದಿದೇಶದಲ್ಲಿರುವ. चेदिदेशे भवः "ठञ्" (४-२-११६)। "ञिठः" (४-२-११६) च। ठञि स्त्रियाम् "ङीप्" **चैदिकी ಚೈದಿಕೀ.** ञिठ प्रत्यये "टाप्"। **चैदिका ಚೈದಿಕಾ.**

चैद्य ಚೈದ್ಯ (पुं०) 1. ಶಿಶುಪಾಲ, ಚೇದಿದೇಶದ ದೊರೆ. चेदीनां राजा "अण्" (४-१-१६८)। "त्वया विप्रकृतश्चैद्यो रुक्मिणीं हरता हरे" माघ० २-३८। (पुं० ब० व०) 2. ಚೇದಿದೇಶ, ವಿಂಧ್ಯ ಪರ್ವತದ ಸಮೀಪದ ಒಂದು ದೇಶ. "चैद्यास्ते चेदयश्च ते" वैज०।

चैल ಚೈಲ (न०) 1. ವಸ್ತ್ರ, ಬಟ್ಟೆ. चेल स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। (वि०) 2. ವಸ್ತ್ರಸಂಬಂಧವಾದ. चेलस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। "चैलाशकश्च भवति शूद्रो धर्मात् स्वकाच्च्युतः" मनु० १२-७२।

चैलधाव ಚೈಲಧಾವ (पुं०) ಬಟ್ಟೆ ಒಗೆಯುವವನು, ರಜಕ, ಅಗಸ. चैलं वस्त्रं धावति—धावु (गतिशुद्धयोः)। "अण्" (३-२-१)। "चैलधावसुराजीवसहोपपतिवेश्मनाम्" याज्ञ० १-१६४।

चैलाशक ಚೈಲಾಶಕ (पुं०) ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಹೇನು, ಕೂರೆ. चैलमश्नाति—अश (भोजने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

चोक्ष ಚೋಕ್ಷ (पुं०) 1. ಸಂಗೀತ. (वि०) 2. ಮನೋಹರವಾದ, ಸುಂದರವಾದ. "चोक्षो गीतमनोज्ञयोः" वैजं०। 3. ದಕ್ಷನಾದ, ಸಮರ್ಥನಾದ.

चोच ಚೋಚ (नं०) 1. ಚರ್ಮ. 2. ಮರದ ತೊಗಟೆ. 3. ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ, ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ. 4. ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ. "कर्किणि कोद्रवकदलीदूर्वाफलकन्दपत्रचोचानि" बृहत्सं० ४१-४। स्वार्थे "कः"। **चोचकः ಚೋಚಕಃ.** "दद्याच्चात्र पिप्पलीमूलतण्डुलीयकवराङ्गचोचकेत्यादि" सुश्रुत०।

चोट ಚೋಟ (पुं०) ಶ್ಮಶ್ರು, ಮೀಸೆ, ಗಡ್ಡ, ದಾಡಿ. "श्मश्रु तु व्यञ्जनं चोटः" वैजं०।

चोटलिङ्गक ಚೋಟಲಿಂಗಕ (पुं०) ನಲವತ್ತಾರು ಅಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣದ ಬಾಣ. "द्विद्वाविंशत्यङ्गुलिः स्यान्निचोटे द्वयङ्गुलोत्तरः। स्युश्चोटलिङ्गकस्तालः" वैजं०।

चोटी ಚೋಟೀ (स्त्री०) ಪಾವಡೆ, ತುಂಡುಲಂಗ, ಹೆಂಗಸರ ಒಳಲಂಗ.

चोड ಚೋಡ (पुं०) ರವಿಕೆ, ಕುಪ್ಪಸ. चुल (समुच्छ्राये) + णिच् "अच्" (३-३-५६)। लडयोरभेदः।

चोद ಚೋದ (पुं०) 1. ಕುದುರೆ ಎತ್ತು ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಬಾರುಗೋಲು, ಚಾವಟಿ. चोदयति—चुद (संचोदने) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। (वि०) 2. ಪ್ರೇರಿಸುವವನು, ಉತ್ತೇಜನಗೊಳಿಸುವವನು, ಹುರಿದುಂಬಿಸುವವನು.

चोदक ಚೋದಕ (पुं०) 1. ವಿಧಿವಾಕ್ಯ, ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಆಜ್ಞಾವಚನ, ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವ ವಾಕ್ಯ. (वि०) 2. ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವ, ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವಂತೆ ಬಲವಂತ ಪಡಿಸುವ. चुद (संचोदने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

चोदन ಚೋದನ (नं०) 1. ಪ್ರೇರಣೆ, ಹುರಿದುಂಬಿಸುವುದು. 2. ವಿಧಿ, ಆಜ್ಞೆ. "प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्तव्यं श्रुतिचोदनात्" मनु० २-३५। (वि०) 3. ಪ್ರೇರಿಸುವ, ಹುರಿದುಂಬಿಸುವ. 4. ವಿಧಿಸುವ, ಆಜ್ಞೆಮಾಡುವ. चुद "ल्युः" (३-१-१३४)।

चोदना ಚೋದನಾ (स्त्री०) 1. ಉಪದೇಶ, ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಮಾತು, ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ವಾಕ್ಯ. चुद (संचोदने) + णिच् "युच्" (३-३-१०७)। 2. ಪ್ರೇರಣೆ. "चोदनालक्षणोऽर्थो धर्मः"। 3. ವಿಧಿ, ಆಜ್ಞೆ, ಆದೇಶ. "ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना" गीता १८-१८। 4. ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು, ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು.

चोदनागुड ಚೋದನಾಗುಡ (पुं०) ಕಂದುಕ, ಚೆಂಡು. चोदनया नोदनया गुडचते—गुड (रक्षणे) "कः" (३-१-१३५)।

चोदनीय ಚೋದನೀಯ (वि०) 1. ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುವ, ಹುರಿದುಂಬಿಸಲ್ಪಡುವ, ಉತ್ತೇಜನಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಡುವ, ಮುಂದಕ್ಕೆ ನೂಕಲ್ಪಡುವ. 3. ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವ. चुद (संचोदने) + णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **चोदयितव्यः ಚೋದಯಿತವ್ಯಃ.**

चोदयत् ಚೋದಯತ್ (वि०) 1. ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಿರುವ. 2. ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸುತ್ತಿರುವ. 3. ಸೂಚಿಸುತ್ತಿರುವ. चुद (संचोदने) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **-यन्ती -ಯಂತೀ.**

चोदयितृ ಚೋದಯಿತೃ (वि०) 1. ಪ್ರೇರಿಸುವ. 2. ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸುವ, ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ. 3. ವಿಧಿಸುವ, ಆಜ್ಞಾಪಿಸುವ. 4. ಸೂಚಿಸುವ. चुद (संचोदने) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। "समीरणश्चोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य" कुमा० ३-२१। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-यित्री -ಯಿತ್ರೀ.**

चोदित ಚೋದಿತ (नं०) 1. ಆಜ್ಞೆ, ವಿಧಿ, ಆದೇಶ. चुद (संचोदने) भावे "क्तः" (३-३-११४)। "चोदितेन नियतोऽपि हतात्मा" याद० २१-२०। (वि०) 2. ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. चुद (संचोदने) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "अर्घदानमनु चोदितो वचः सभ्यमभ्यधित शन्तनोः सुतः" माघ० १४-५३। 3. ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ನೂಕಲ್ಪಟ್ಟ. 4. ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಆಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 5. ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

चोद्य ಚೋದ್ಯ (नं०) 1. ಅದ್ಭುತ, ಆಶ್ಚರ್ಯ. चुद (संचोदने) + णिच् "यत्" (३-१-९७)। "दिवसात्यये तदपि मुक्तमहो चपलाजनं प्रति न चोद्यमदः" माघ० ९-१६। 2. ಕಷ್ಟತರವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸುವುದು, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ

ಹೇಳುವುದು. "नन्वयं प्रकृतिभागोऽयं प्रत्ययभाग इति प्रकृतिप्रत्ययविभागः कथमवगम्यत इति चेत् पीतपातञ्जलजलानामेतच्चोद्यं चमत्कारं न भवति" स० द० सं०। 3. ಆಕ್ಷೇಪಣೆ. "तथा चेध्मप्रव्रश्चनपलाशशातनादिवत्समासो भविष्यति। अथवा शेषलक्षणेयं षष्ठी। तत्र किमपि चोद्यं नावतरति" स० द० सं०। (वि०) 4. ಪ್ರೇರಣೆಗೆ ಅರ್ಹ, ಚಿತಾವಣೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದವನು.

चोपन ಚೋಪನ (न०) 1. ಮಂದಗತಿ, ನಿಧಾನವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು. चुप (मन्दायां गतौ) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಮೌನ, ಮಾತನಾಡದಿರುವುದು. (वि०)3. ನಿಧಾನವಾಗಿ ನಡೆಯುವ, ಮಂದಗಮನವುಳ್ಳ. चुप "युच्" (३-२-१४८)।

चोर ಚೋರ (पुं०) 1. ಕಳ್ಳ, ತಸ್ಕರ. चुर (स्तेये) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "चोराक्रान्तं तदनु विपिनं चोलपाण्डयान्तरस्थं झिल्लीनादश्रवणपरुषं शीघ्रमेव व्यतीयाः" हंस० १-४७। 2. ಒಂದು ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ. 3. ಇತರರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕದ್ದುಬರೆದು ತನ್ನದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಾವ್ಯಚೋರ. 4. ಚೋರಪಂಚಾಶಿಕೆಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕವಿ.

चोरक ಚೋರಕ (पुं०) 1. ಗ್ರಂಥಿಪರ್ಣ, ಮಾಚಿಪತ್ರೆ. 2. ಕಳ್ಳ, ತಸ್ಕರ.

चोरकर्मन् ಚೋರಕರ್ಮನ್ (न०) ಕಳ್ಳತನ, ಚೌರ್ಯ.

चोरपुष्पी ಚೋರಪುಷ್ಪೀ (स्त्री०) ಕಡಿಯಾಲದ ಗಿಡ, ಹಕ್ಕರಕೆ ಗಿಡ. "शङ्खिनी चोरपुष्पी स्यात्" अम०।

चोरस्नायु ಚೋರಸ್ನಾಯು (पुं०) ಕಾಗೆ ತೊಂಡೆಗಿಡ.

चोरा ಚೋರಾ (स्त्री०) ಕಡಿಯಾಲದ ಗಿಡ.

चोरिका ಚೋರಿಕಾ (स्त्री०) ಕಳ್ಳತನ. चोरस्य कर्म "वुञ्" (५-१-१३३)। पृषो०।

चोरित ಚೋರಿತ (न०)1. ಕಳ್ಳತನ. (वि०)2. ಕದಿಯಲ್ಪಟ್ಟ. "चोरितानि निहितानि वा त्वया" याद० १७-१९।

चोल ಚೋಲ (पुं०)1. ರವಿಕೆ, ಕುಪ್ಪಸ. चुल (समुच्छ्राये) कर्म० "घञ्" (३-३-१९)। 2. ಗಂಡಸರ ಮೇಲಂಗಿ, ನಿಲುವಂಗಿ, ಉದ್ದದ ಅಂಗಿ. (पुं० न०) 3. ಮೇಲುಚಾವಣಿ. "चोलोऽस्त्री पटलं छदिः" वैज०। (पुं०ब०व०) 4. ಚೋಳ ದೇಶ, ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ. 5. ಚೋಳದೇಶದ ನಿವಾಸಿಗಳು. "कर्णाटमहाटवीचित्रकटसिक्यकोल्लगिरिचोलाः। क्रौञ्चद्वीपजटाधरकावेर्यो रिष्यमूकश्च" बृहत्सं० १४-१३। 6. ಚೋಳ ದೇಶದ ದೊರೆಗಳು. "चोलकेरलपाण्डयानां पश्यन्ननुगतिं प्रभुः" याद० २२-१०९। (स्त्री०) -ली -ಲೀ. 7. ರವಿಕೆ, ಕುಪ್ಪಸ. 8. ಚೋಳದೇಶದ ಹೆಂಗಸು.

चोलक ಚೋಲಕ (पुं०) 1. ವಲ್ಕಲ, ಮರದ ತೊಗಟೆ. चोल इव कायति—कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)। 2. ಮೈಗಾಪು, ಹೆಂಗಸರ ತೋಳಿಲ್ಲದ ಕುಪ್ಪಸ. 3. ಚೋಲ, ಗಂಡಸರ ನಿಲುವಂಗಿ, ಉದ್ದದ ಅಂಗಿ, ಕವಚ.

चोलकिन् ಚೋಲಕಿನ್ (पुं०)1. ಕಿತ್ತಲೆ ಗಿಡ ನಾಗರಂಗ ವೃಕ್ಷ ಹೆರಿಳೆ ಚಕ್ಕೋತ ಮುಂತಾದುವು. 2. ಮಣಿಬಂಧ, ಮಣಿಕಟ್ಟು. 3. ಬಿದಿರಿನ ಮೊಳಕೆ, ಬಿದಿರಿನ ಚಿಗುರು. 4. ಕವಚವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಯೋಧ, ರಾವುತ. "चोलकी तु करीरे स्यान्नारङ्गे किष्कुपर्वणि" मेदि०।

चोलण्डुक ಚೋಲಂಡುಕ (पुं०) ಉಷ್ಣೀಷ, ರುಮಾಲು. "चोलण्डुकः शिरोवेष्टः" त्रिकाण्ड०।

चोलन ಚೋಲನ (पुं०)1. ನಾಗರಂಗ ವೃಕ್ಷ ಕಿತ್ತಲೆ ಗಿಡ ಹೆರಿಳೆ ಚಕ್ಕೋತ ಮುಂತಾದುವು. 2. ಬಿದಿರಿನ ಮೊಳಕೆ. 3. ಮಣಿಬಂಧ, ಮಣಿಕಟ್ಟು.

चोष ಚೋಷ (पुं०) 1. ದ್ರವವಸ್ತುವನ್ನು ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಬಾಯೊಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಹೀರುವುದು. चूष (पाने) "घञ्" (३-३-१८)। पृषो०। 2. ಸಂತಾಪ, ಹತ್ತಿರದ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ತಾಪದಂತೆ ಮೈಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಉರಿಸುವ ತಾಪ. "हृच्छूलपीडनयुतं पवनेन पित्तात्तृड्दाहचोषबहुलं सकफप्रवेकम्" भावप्र०। (वि०) 3. ತಾಪಗೊಳಿಸುವ.

चोषण ಚೋಷಣ (न०) ಹೀರುವುದು, ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಕುಡಿಯುವುದು.

चोष्य ಚೋಷ್ಯ (न०) ಹೀರಲ್ಪಡುವ ವಸ್ತು, ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಕುಡಿಯಲ್ಪಡುವ ಒಂದು ಬಗೆ ಆಹಾರ ವಸ್ತು. चूष (पाने) "ण्यत्" (३-१-१२४)। पृषो०।

चोस्क ಚೋಸ್ಕ (पुं०) ಸಿಂಧು ದೇಶದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕುದುರೆ. "चोस्कस्तु सिन्धुवारो हयोत्तमः" त्रिकाण्ड०।

चौड ಚೌಡ (न०) 1. ಚೂಡಾಕರ್ಮ, ಜುಟ್ಟು ಬಿಡಿಸುವುದು. चूडा प्रयोजनमस्य "अण्" (वा० ५-१-११०)। ಷೋಡಶ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು. "गार्भैर्होमैर्जातकर्मचौडमौञ्जीनिबन्धनैः" मनु० २-२७। 2. ಶಿಖೆ, ಜುಟ್ಟು. चूडा स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। लडयोरभेदात् चौलम् ಚೌಲಮ್.

चौतपल्लवी ಚೌತಪಲ್ಲವೀ (स्त्री०) ಮಾವಿನ ಚಿಗುರಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ. चूतपल्लवस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। "ङीप्" (४-१-१५)। "कृष्णोत्तरासङ्गरुचं विदधच्चौतपल्लवीम्" माघ० २-१९।

चौर ಚೌರ (पुं०) ತಸ್ಕರ, ಕಳ್ಳ. चुर (स्तेये)+णिच् "अः" (३-३-१०२)। चुरा शीलमस्य "णः" (४-४-६२)। "चौरैर्हृतं जलेनोढमग्निना दग्धमेव वा" मनु० ८-१८९।

चौरपुष्पौषधि ಚೌರಪುಷ್ಪೌಷಧಿ (स्त्री०) ಕಡಿಯಾಲದ ಮರ.

चौर्य ಚೌರ್ಯ (न०) ಕಳವು, ಕಳ್ಳತನ. चोरस्य कर्म भावो वा "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "सर्वः साक्षी संग्रहणे चौर्यपारुष्यसाहसे" याज्ञ० २-७२।

चौर्यरत ಚೌರ್ಯರತ (न०) ಕಳ್ಳತನದಿಂದ ನಡೆಯುವ ಸಂಭೋಗ, ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ನಡೆಯುವ ಪರಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಗಮ.

चौर्यविद्या ಚೌರ್ಯವಿದ್ಯಾ (स्त्री०) ಚೌರ್ಯಕಲೆ, ಕಳ್ಳತನವನ್ನು ಕಲಿಸುವ ವಿದ್ಯೆ.

चौर्यवृत्ति ಚೌರ್ಯವೃತ್ತಿ (स्त्री०) 1. ಕಳ್ಳತನದಿಂದ ನಡೆಯುವ ಜೀವನ, ಕದ್ದು ಮಾಡುವ ಜೀವನ. (वि०) 2. ಕಳ್ಳತನದಿಂದ ಜೀವಿಸುವ. चौर्येण वृत्तिः जीवनम् यस्य।

चौल ಚೌಲ (न०) "चौड" ಪದದ ಅರ್ಥ.

चौलकर्मन् ಚೌಲಕರ್ಮನ್ (न०) ಚೂಡಾಕರ್ಮ, ಜುಟ್ಟು ಬಿಡಿಸುವುದು.

चौहाण ಚೌಹಾಣ (पुं०) ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ.

चौहार ಚೌಹಾರ (पुं०) ಸಬ್ಬಸಿಗೆ ಸೊಪ್ಪು.

च्यवन ಚ್ಯವನ (पुं०) 1. ಕೋಪದಿಂದ ತಾಯಿಯ ಗರ್ಭದಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದು ಬಂದ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. ತಾಯಿಯ ಗರ್ಭದಿಂದ ತಾನಾಗಿ ಬಿದ್ದು ಬಂದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. च्युङ् (गतौ) "ल्युः" (३-१-१३४)। ಭೃಗುಮಹರ್ಷಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ಪುಲೋಮೆಯು ಗರ್ಭವತಿಯಾಗಿದ್ದಳು. ಒಂದು ದಿನ ಮಹರ್ಷಿಯು ಸ್ನಾನಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಪುಲೋಮನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನೊಬ್ಬನು ಆಶ್ರಮದೊಳಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ಪುಲೋಮೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಹೋಗುತ್ತಿರಲು ಗರ್ಭದೊಳಗಿದ್ದ ಶಿಶುವು ಕೋಪದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಬಂದಿತು. ಆಗ ಆ ರಾಕ್ಷಸನು ಸುಟ್ಟು ಭಸ್ಮವಾದನು, ಗರ್ಭದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಬಂದುದರಿಂದ "ಚ್ಯವನ"ನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಆ ಮಗುವಿನೊಡನೆ ಪುಲೋಮೆಯು ಬಳಿಕ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರಿದಳು. [ಇನ್ನೂ ವಿವರಕ್ಕೆ "सुकन्या" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ]. "भृगोः सुदयिता भार्या पुलोमेत्यभिविश्रुता। तस्यां समभवद्गर्भो भृगुवीर्यसमुद्भवः॥ अभिषेकाय निष्क्रान्ते भृगौ धर्मभृतां वरे। आश्रमं तस्य रक्षोऽथ पुलोमाऽभ्याजगाम ह"॥ "अग्नेरथ वचः श्रुत्वा तद्रक्षः प्रजहार ताम्। ब्रह्मन् वराहरूपेण मनोमारुतरंहसा। ततः स गर्भो निवसन् कुक्षौ भृगुकुलोद्भवः। रोषान्मातुः च्युतः कुक्षेः च्यवनस्तेन सोऽभवत्। तं दृष्ट्वा मातुरुदरात् च्युतमादित्यवर्चसम्। तद्रक्षो भस्मसाद्भूतं पपात परिमुच्य ताम्। सा तमादाय सुश्रोणी ससार भृगुनन्दनम्। च्यवनं भार्गवं पुत्रं पुलोमा दुःखमूर्च्छिता" भा० आदि० ६। (न०) 2. ಸೋರುವುದು, ಸ್ರವಿಸುವುದು. 3. ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವುದು, ಕೆಳಕ್ಕೆ ಜಾರುವುದು. च्युङ् (गतौ) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 4. ಸೋರುವ, ಸ್ರವಿಸುವ. च्युङ् कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)।

च्यवनप्राश ಚ್ಯವನಪ್ರಾಶ (पुं०) ಶರೀರಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಒಂದು ಲೇಹ್ಯ, ಒಂದು ರಸಾಯನ. च्यवनेन प्राश्यते—प्र+अश (भोजने) "घञ्" (३-३-१९)। ಈ ರಸಾಯನಸೇವನೆಯಿಂದ ಕೆಮ್ಮಲು ಶ್ವಾಸಗಳು ವಾಸಿಯಾಗುವುವು. ರಕ್ತಬಲವು ಕಡಮೆಯಾದ ವೃದ್ಧರಿಗೂ ಬಾಲಕರಿಗೂ ಪುಷ್ಟಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಸ್ವರಕ್ಷಯ, ಎದೆನೋವು, ಮೂತ್ರದ ಬಿಳುಪು ಇವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು. ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ ಸ್ಮೃತಿಶಕ್ತಿ ದೇಹಕಾಂತಿ ಇಂದ್ರಿಯಬಲ ಅಗ್ನಿವೃದ್ಧಿ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. ಇದರ ಸೇವನೆಯಿಂದ ಮುದುಕನಾಗಿದ್ದ ಚ್ಯವನ ಋಷಿಯು ಪ್ರಾಯದವನಾದನು. "इत्ययं च्यवनप्राशः परमुक्तो रसायनः। कासश्वासहरश्चैव विशेषेणोपदिश्यते। क्षीणक्षतानां वृद्धानां बालानाञ्चाङ्गवर्धनम्। स्वरक्षयमुरोरोगं हृद्रोगं वातशोणितम्। पिपासां मूत्रशुक्रस्थान् दोषांश्चैवापकर्षति। अस्य प्रयोगाच्च्यवनः सुवृद्धोऽभूत् पुनर्युवा। मेधां स्मृतिं कान्तिमनामयत्वं वपुःप्रकर्षं बलमिन्द्रियाणाम्। स्त्रीषु प्रहर्षं परमग्निवृद्धिं वर्णप्रसादं पवनानुलोम्यम्। रसायनस्यास्य नरः प्रयोगाल्लभेत जीर्णोऽपि कुटीप्रवेशात्। जराकृतं पूर्वमवाप्य रूपं बिभर्ति रूपं नवयौवनानाम्" चक्रद०।

च्यवान ಚ್ಯವಾನ (पुं०) ಚ್ಯವನ ಮಹರ್ಷಿ; च्यवन पृषो०।

च्यावन ಚ್ಯಾವನ (नं०) 1. ಕೆಳಕ್ಕೆ ತಳ್ಳುವುದು, ಕೆಡಹುವುದು. च्युङ् (गतौ) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)।

च्यावयत् ಚ್ಯಾವಯತ್ (वि०) ಕೆಳಕ್ಕೆ ತಳ್ಳುತ್ತಿರುವ, ಜಾರಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ. च्युङ् (गतौ) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् **–यित्री –ಯಿತ್ರೀ.**

च्यावित ಚ್ಯಾವಿತ (वि०) ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಕೆಡವಲ್ಪಟ್ಟ. च्युङ् (गतौ) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)।

च्युङ्–गतौ (भ्वा० आत्म० अक० अनि०)। च्यवते। चुच्युवे। च्योता। च्योष्यते। च्यवताम्। अच्यवत। ಇತ್ಯಾದಿ. ಕೈಯಿಂದ ಜಾರಿಬೀಳು, ಕಳಚಿಕೊ.

भावे :—च्यूयते। चुच्युवे। च्याविता, च्योता। च्याविष्यते, च्योष्यते। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—च्यावयति। च्यावयां चकार, –बभूव, –आस। च्यावयिता। च्यावयिष्यति। च्यावयतु। अच्यावयत्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—च्योतव्यम्। च्यवनीयम्। च्युतः। च्युतवान्। च्यवन्, च्यवन्ती। च्योतुम्। च्युतम्। च्यवनम्। च्युत्वा। प्रच्युत्य।

च्युत् ಚ್ಯುತ್ (वि०) ಜಾರುವ, ಕಳಚಿ ಬೀಳುವ. च्युङ् (गतौ) "क्विप्" (३-२-७६)।

च्युत ಚ್ಯುತ (वि०) 1. ಕೆಳಕ್ಕೆ ಜಾರಿದ, ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದ, ಕಳಚಿಕೊಂಡ. च्युङ् (गतौ) कर्तं० "क्तः" (३-४-७२)। "च्युते स तस्मिन्निषुधौ शरार्थाद्ध्वस्तार्थसारे सहसेव बन्धौ" किरा० १७-३७। 2. ಭ್ರಷ್ಟನಾದ, ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದ. "हृतभार्ये च्युते राज्यात् रामे पर्युत्सुके भृशम्" भट्टि० ७-९२। 3. ನಾಶವಾದ, ಅಳಿದುಹೋದ. "स चेत् स्वयं कर्मसु धर्मचारिणां त्वमन्तरायो भवसि च्युतो विधिः" रघु० ३-४५। 4. ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಟ. "संप्रहारसमुद्भूतैरक्तैः कोष्णैररुश्च्युतैः" भट्टि० ९-७१। 5. ಚಲಿಸಿದ, ಕದಲಿದ.

च्युतदत्ताक्षरा ಚ್ಯುತದತ್ತಾಕ್ಷರಾ (स्त्री०) ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಭೇದ, "ಪ್ರಹೇಳಿಕಾ" ಎಂಬ ಒಂದು ವಿಧ ಕಾವ್ಯ, ಅಕ್ಷರವನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕುವುದು ಬೇರೆ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು ಅಕ್ಷರವನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಬೇರೆ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಹಾಕುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ವೈಚಿತ್ರ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾವ್ಯ. च्युताक्षरा दत्ताक्षरा च्युतदत्ताक्षरा। **उदा :** "कूजन्ति कोकिलाः साले यौवने फुल्लमम्बुजम्। किं करोतु कुरङ्गाक्षी वदनेन निपीडिता"। "रसाले" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾಲೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "र" ಅಕ್ಷರವು **ಚ್ಯುತ**ವಾಯಿತು. "वने" ಪದಕ್ಕೆ "यौ" ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ "यौवने" ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ **ದತ್ತಾಕ್ಷರ**ವಾಯಿತು. "वदनेन" ಎಂಬಲ್ಲಿ "व" ಅಕ್ಷರವನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ "म" ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಹಾಕಿರುವುದರಿಂದ **ಚ್ಯುತದತ್ತಾಕ್ಷರ**ವಾಯಿತು. ಇಂತಹ ಕಾವ್ಯವು ರಸೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಹೇಳಿಕೆಯು ಉಪಾದೇಯವಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಹಿತ್ಯ ದರ್ಪಣಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. "रसस्य परिपन्थित्वान्नालङ्कारः प्रहेलिका। उक्तिवैचित्र्यमात्रं सा च्युतदत्ताक्षरादिका" सा० द० १०-१४। ಆದರೆ ಕ್ರೀಡಾಗೋಷ್ಠಿ ಮತ್ತು ವಿನೋದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜನನಿಬಿಡವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಮಾತನಾಡಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಇತರರಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗದಂತೆ ಚಮತ್ಕಾರವಾಗಿ ಮಾತಾಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲೂ ಇಂತಹ ಕಾವ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವುಂಟೆಂದು ದಂಡಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. "क्रीडागोष्ठीविनोदेषु तज्ज्ञैराकीर्णमन्त्रणे। परव्यामोहने चापि सोपयोगाः प्रहेलिकाः" काव्या० ३-९७।

च्युतपथक ಚ್ಯುತಪಥಕ (वि०) ದಾರಿತಪ್ಪಿದವನು, ದಾರಿ ಬಿಟ್ಟು ನಡೆಯುವವನು. च्युतः पन्थाः यस्य, वा "कप्" (५-४-१५४)।

च्युतसंस्कार ಚ್ಯುತಸಂಸ್ಕಾರ (वि०) 1. ಸಂಸ್ಕಾರವಿಲ್ಲದವನು, ಜಾತಕರಣ ನಾಮಕರಣ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕಾರ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲದವನು. 2. ವ್ಯಾಕರಣದ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದ, ವ್ಯಾಕರಣದ ನಿಯಮವನ್ನು ಮೀರಿರುವ. च्युतः संस्कारः यस्य।

च्युतसंस्कृति ಚ್ಯುತಸಂಸ್ಕೃತಿ (वि०) "च्युतसंस्कार" ಪದದ ಅರ್ಥ.

च्युताक्षर ಚ್ಯುತಾಕ್ಷರ (वि०) ಅಕ್ಷರವನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪದ ಮೊದಲಾದುದು. "कूजन्ति कोकिलाः साले यौवने फुल्लमम्बुजम्। किं करोतु कुरङ्गाक्षी वदनेन निपीडिता" ಇಲ್ಲಿ ರಸಾಲೆ ಪದದ ರೇಫವು ಚ್ಯುತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ವೈಚಿತ್ರ್ಯಮಾತ್ರಪ್ರಯೋಜಕವಾಗಿ ರಸವಿರೋಧಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಹೇಳಿಕಾಪ್ರಭೇದವಾದ ಚ್ಯುತದತ್ತಾಕ್ಷರಾದಿಗಳು ಅಲಂಕಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. "रसस्य परिपन्थित्वान्नालङ्कारः प्रहेलिका। उक्तिवैचित्र्यमात्रं सा च्युतदत्ताक्षरादिका" सा० द० १०-१४।

च्युताधिकार ಚ್ಯುತಾಧಿಕಾರ (वि०) ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ತೆಗೆದುಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟವನು. च्युतः अधिकारो यस्य।

च्युतात्मन् ಚ್ಯುತಾತ್ಮನ್ (वि०) ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು, ಶೀಲವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು. च्युतः आत्मा यस्य।

च्युति ಚ್ಯುತಿ (स्त्री०) 1. ಭ್ರಂಶ, ನಾಶ. च्युङ् (गतौ) "क्तिन्" (३-३-९४)। "कुर्यां हरस्यापि पिनाकपाणेर्धैर्यच्युतिं के मम धन्विनोऽन्ये" कुमा० ३-१०। 2. ಸ್ರವಿಸುವುದು, ಸೋರುವುದು. 3. ಕಳಚಿಬೀಳುವುದು, ಜಾರುವುದು. 4. ಗುದದ್ವಾರ, ಆಸನದ್ವಾರ.

च्युतिर्–आसेचने (भ्वा० पर० सक० से०)। च्योतति। चुच्योत। च्योतिता। च्योतिष्यति। च्योततु। अच्योतत्। च्योतेत्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕು, ಜಿನುಗು, ಸ್ರವಿಸು. 2. ಒದ್ದೆಮಾಡು.

कर्मणि :—च्युत्यते। चुच्युते। च्योतिता। च्योतिष्यते। च्युत्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—च्योतयति, –ते। च्योतयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। च्योतयिता। च्योतयिष्यति, –ते। च्योतयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—च्योतितव्यः। च्योतनीयः। च्योत्यः। च्युतितः। च्युतितवान्। प्रच्युतितः, प्रच्योतितः। प्रच्युतितवान्, प्रच्योतितवान्। च्योतन्, च्योतन्ती। च्योतितुम्। च्युतितम्। च्योतनम्। च्योतित्वा। प्रच्युत्य।

च्युतित ಚ್ಯುತಿತ (वि०) 1. ಜಿನುಗಿದ, ಸ್ರವಿಸಿದ, ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕಿ ಹರಿದ. च्युतिर् (आसेचने) कर्त० "क्तः" (३-४-७१)। 2. ಒದ್ದೆಯಾಗಿ ಮಾಡಿದ, ತೇವಮಾಡಿದ. 3. ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಜಿನುಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 4. ಒದ್ದೆಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. च्युतिर् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

च्युतितवत् ಚ್ಯುತಿತವತ್ (वि०) 1. ಜಿನುಗಿಸಿದವನು, ಸ್ರವಿಸಿ ಹರಿಸಿದವನು. 2. ಒದ್ದೆಯಾಗಿ ಮಾಡಿದವನು. च्युतिर् (आसेचने) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। –वती – ವತೀ.

च्युप ಚ್ಯುಪ (पुं०) 1. ಮುಖ, ಬಾಯಿ. च्यवन्ते भाषन्तेऽनेन — च्युङ् (गतौ) "पः" (उ० ३-२४)। च्युपो वक्त्रम् सि० कौ०। 2. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. 3. ಸೇತುವೆ, "च्युपौ पवनसंक्रमौ" वैज०।

च्योतत् ಚ್ಯೋತತ್ (वि०) 1. ಜಿನುಗುತ್ತಿರುವ, ಸ್ರವಿಸುತ್ತಿರುವ. 2. ಒದ್ದೆಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ತೇವಮಾಡುತ್ತಿರುವ. च्युतिर् (आसेचने) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **च्योतन्ती ಚ್ಯೋತಂತೀ.**

च्योतन ಚ್ಯೋತನ (न०) 1. ಜಿನುಗುವುದು, ಸ್ರವಿಸುವುದು, ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುವುದು. 2. ಒದ್ದೆಮಾಡುವುದು, ತೇವಮಾಡುವುದು. च्युतिर् (आसेचने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

च्योतनीय ಚ್ಯೋತನೀಯ (वि०) 1. ಸ್ರವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ, ಸೋರುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ. 2. ಸ್ರವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ. च्युतिर् (आसेचने) + णिच् कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)। 3. ಸೋರುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 4. ಸೋರುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಅರ್ಹವಾದ. 5. ಒದ್ದೆಮಾಡಲ್ಪಡುವ. "तव्यः" (३-१-९६)। **च्योतयितव्यः ಚ್ಯೋತಯಿತವ್ಯಃ.**

च्योतितव्य ಚ್ಯೋತಿತವ್ಯ (वि०) 1. ಸ್ರವಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ. 2. ಸ್ರವಿಸಬಹುದಾದ. 3. ಆರ್ದ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಲು ಅರ್ಹವಾದ. 4. ಒದ್ದೆಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾದ. च्युतिर् (आसेचने) अर्हादौ "तव्यः" (३-१-९६)।

च्योत्य ಚ್ಯೋತ್ಯ (वि०) 1. ಒದ್ದೆಮಾಡಲ್ಪಡುವ. 2. ಜಿನುಗುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ. च्युतिर् (आसेचने) "ण्यत्" (३-१-१२४)।

च्यौत्न ಚ್ಯೌತ್ನ (न०) 1. ಬಲ, ಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. 2. ಯಾಜಮಾನ್ಯ. च्युङ् (गतौ) "त्नण्" (उ० ४-१०४)। (वि०) 3. ಮೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಪಕ್ಷಿ, ಸರ್ಪ ಮೊದಲಾದುವು. 4. ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು. 5. ಹೋಗುವವನು, ನಡೆಯುವವನು.

इति "च" कारादिपदार्थनिरूपणम्।

छ

छ ಛ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಚವರ್ಗದ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ತಾಲು (ದವಡೆ) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಒಂದು ಮಹಾಪ್ರಾಣಾಕ್ಷರ. "कादयो मावसानाः स्पर्शाः"। "इचुयशानां तालु" सि० कौ०।

छ ಛ (पुं०) 1. ಛಕಾರ. 2. ಛೇದನ, ಕತ್ತರಿಸುವಿಕೆ. छो (छेदने) "कः" (वा० ३-३-५८)। 3. ಖಂಡ, ತುಂಡು, ಭಾಗ. 4. ಮುಚ್ಚುವುದು. 5. ನಾಯಕಮಣಿ, ಹಾರದ ಮಧ್ಯದ ಮಣಿ. "तरले छः प्रकीर्तितः" हारा०। (न०) 6. ಗೃಹ, ಮನೆ. 7. ಆಚ್ಛಾದನ, ಹೊದಿಕೆ. 8. ಸಂವತ್ಸರ. 9. ಇಚ್ಛೆ. (वि०) 10. ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಸ್ವಚ್ಛವಾದ. 11. ಚಂಚಲವಾದ, ಸ್ಥಿರವಲ್ಲದ. 12. ನಿತ್ಯವಾದ, ಶಾಶ್ವತವಾದ. 13. ಮಲಿನವಾದ. 14. ಭೇದಿಸುವ, ಬೇರ್ಪಡಿಸುವ, ಒಡೆಯುವ. "स्याल्लिप्साच्छादनाब्देषु छं क्लीबे संवृतौ पुमान्। त्रिष्वयं निर्मले नित्ये मलिने भेदकेऽपि च" नानार्थर०।

छग ಛಗ (पुं०) ಮೇಕೆ. छं रोमभिःछादनं गच्छति यज्ञादौ छेदनं गच्छति प्राप्नोति वा—गम्लृ (गतौ) "डः" (वा० ३-२-४८)। "छगस्तु छगलश्छागो लम्बकर्णस्तभः पशुः" वैज०। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **छगी ಛಗೀ.**

छगण ಛಗಣ (पुं०) ಕರೀಷ, ಬೆರಣಿ, ಒಣಗಿದ ಸಗಣಿ. छाय वह्नेः छादनाय गण्यते—गण (संख्याने)+णिच् कर्म० "अच्" (३-३-५६)। "गोग्रन्थिः शुष्कगोमयम्। करीषश्छगणः" त्रिकाण्ड०।

छगल ಛಗಲ (पुं०) 1. ಮೇಕೆ. छायते छिद्यते देवोपहाराय—छो (छेदने) "कलः" गुग्ह्रस्वश्च (उ० १-११०)। 2. ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. (न०) 3. ನೀಲಿಬಣ್ಣದ ಬಟ್ಟೆ, ನೀಲ ವಸ್ತ್ರ. छो (छेदने) "कलः" गुग्ह्रस्वश्च (उ० १-११०)। (स्त्री०) 4. ಅನಂತನ ಗೊಂಡೆ ಸೊಪ್ಪು. "छगलं नीलवस्त्रे ना छागे स्त्री वृद्धदारके" मेदि०। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **छगली ಛಗಲೀ.**

छगलक ಛಗಲಕ (पुं०) ಆಡು, ಅಜ, ಮೇಕೆ. छगल स्वार्थे "कन्"। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **छगलकी ಛಗಲಕೀ.**

छगलाङ्घ्रि(न्त्री) ಛಗಲಾಂಘ್ರಿ(ತ್ರೀ) (स्त्री०) ಅನಂತನ ಗೊಂಡೆ ಸೊಪ್ಪು. छगलस्येव अङ्घ्रिः अन्त्रं वा यस्याः।

छटा ಛಟಾ (स्त्री०) 1. ಸಮೂಹ, ಗುಂಪು. छो (छेदने) "अटन्" (उ० ४-८१)। "सटाच्छटाभिन्नघनेन बिभ्रता नृसिंह सैंहीमतनुं तनं त्वया" माघ० १-४७। 2. ದೀಪ್ತಿ, ಪ್ರಕಾಶ.

छटाफल ಛಟಾಫಲ (पुं०) ಅಡಕೆಮರ. छटेव परम्परासंसृष्टानि फलान्यस्य। "राजतालश्छटाफलः। करमट्टस्तन्तुसारो गुवाको कोट इत्यपि" त्रिकाण्ड०।

छटाभा ಛಟಾಭಾ (स्त्री०) ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಮಿಂಚು. छटया कान्त्या भाति—भा (दीप्तौ) "कः" (३-२-३)।

छत्र ಛತ್ರ (पुं०) 1. ನಾಯಿಕೊಡೆ. (न०) 2. ಆತಪತ್ರ, ಛತ್ರಿ, ಕೊಡೆ. छादयत्यनेन—छद (अपवारणे) "ष्ट्रन्" (उ० ४-१५८)। "अदेयमासीत् त्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं छत्रमुभे च चामरे" रघु० ३-१६। ಛತ್ರಿಯು ಮಳೆ ಬಿಸಿಲುಗಳ ತಡೆಗಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಕೊಡೆ. ಈ ಕೊಡೆಯೇ ರಾಜಲಕ್ಷಣವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ವೇತಚ್ಛತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ರಾಜಲಕ್ಷಣವಾದ ಛತ್ರಿಯು ಶ್ವೇತ ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. "आतपत्रं च राज्ञस्तु राजलक्ष्म सितं तु तत्"। 3. ಗುರುವಿನ ದೋಷವನ್ನು ರಹಸ್ಯವಾಗಿಡುವುದು. 4. ಆವರಣ. 5. ಮುಡಿವಾಳ. (स्त्री०) **–त्रा –ತ್ರಾ.** ನಾಯಿಕೊಡೆ. 6. ಧನಿಯ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ. 7. ಸಬ್ಬಸಿಗೆ. "छत्रं स्यादातपत्राणे छत्रा मधुरिकौषधौ। धान्याके च शिलीन्ध्रे च" हेम०।

छत्रक ಛತ್ರಕ (पुं०) 1. ಛತ್ರಿಯಾಕಾರದ ಜೇನುಗೂಡು. 2. ಶಿವದೇವಾಲಯ. 3. ನಾಯಿಕೊಡೆ. 4. ಕೂಷ್ಮಾಂಡ, ಕುಂಬಳ. 5. ವೃಕ್ಷ, ಮರ. "कालिंग्यां छत्रकः सोमः कर्कारुर्घनवासकः। कूष्माण्डकः पुष्पफलः पीतपुष्पो नृपात्मजः" वैज०।

छत्रग्राहिन् ಛತ್ರಗ್ರಾಹಿನ್ (पुं०) ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವವನು. छत्रं गृह्णाति—ग्रह (उपादाने) "णिनिः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–ग्राहिणी ಗ್ರಾಹಿಣೀ.**

छत्रधान्य ಛತ್ರಧಾನ್ಯ (न०) ಕೊತ್ತುಂಬರಿ.

छत्रध(धा)र ಛತ್ರಧ(ಧಾ)ರ (पुं०) 1. ಕೊಡೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವವನು. छत्रस्य धरः। छत्रं धारयति वा। धृ (धारणे) "अण्" (३-२-१)। (वि०) 2. ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವ. "णिनिः" (३-१-१३४)। **–धारिन् –ಧಾರಿನ್.**

छत्रपत्र ಛತ್ರಪತ್ರ (पुं०) ಭುಜಪತ್ರೆ ಗಿಡ. छत्रमिव पत्रमस्य ।

छत्रभङ्ग ಛತ್ರಭಂಗ (पुं०) 1. ರಾಜ್ಯದ ನಾಶ, ರಾಜಲಕ್ಷಣವಾದ ಛತ್ರಿಯ ಒಡೆಯನ ನಾಶ. छत्रस्य नाशो यत्र। 2. ಛತ್ರಿಯಂತೆ ರಕ್ಷಕನಾದ ಪತಿಯ ನಾಶದಿಂದ ಉಂಟಾದ ವೈಧವ್ಯ. छत्रस्येव रक्षितुः पत्युः नाशो यत्र । 3. ಅಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ಪರಾಶ್ರಯ.

छत्रा ಛತ್ರಾ (स्त्री०) "छत्र" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

छत्राक ಛತ್ರಾಕ (न०) 1. ನಾಯಿಕೊಡೆ. "छत्राकं विड्वराहं च लशुनं ग्रामकुक्कुटम्" मनु० ५-२९। (स्त्री०) –की –ಕೀ. 2. ಸರ್ಪಾಕ್ಷಿ, ಈಶ್ವರೀ ಹಂಬು. "नाकुली सुवहा रास्ना छत्राकी सर्वलोचना" वैज०।

छत्रिक ಛತ್ರಿಕ (वि०) 1. ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ. छत्रमस्यास्ति "ठन्" (५-२-११५)। (स्त्री०)–का –ಕಾ. 2. ನಾಯಿಕೊಡೆ. छत्रं तदाकारं पुष्पमस्त्यस्य "ठन्"।

छत्रिन् ಛತ್ರಿನ್ (पुं०) 1. ನಾಪಿತ, ನಾಯಿಂದ. (वि०) 2. ಛತ್ರಿಹಿಡಿದಿರುವ. छत्रमस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "छत्रिणो यान्ति"।

छत्वर ಛತ್ವರ (पुं०) 1. ಮನೆ. 2. ಪೊದೆ, ನಿಕುಂಜ. छद (अपवारणे) "ष्वरच्" (उ० ३-१)। "छत्वरो गृहकुञ्जयोः" सि० कौ०।

छद ಛದ (पुं०) 1. ಪರ್ಣ, ಎಲೆ. छद (अपवारणे) "घः" (३-३-११८)। "कुसुमसुरभयो नातिदूरे श्यामायमानघनच्छदच्छायातरवो नगरपर्यन्तोद्यानभूमयः" प्रबोध० ४। 2. ಹಕ್ಕಿಯ ಗರಿ, ಪಕ್ಷಿಯ ರೆಕ್ಕೆ. "छदे सदैव च्छविमस्य बिभ्रतां न केकिनां सर्पविषं विसर्पति" नैष० १६-३०। 3. ತಮಾಲವೃಕ್ಷ, ಹೊಂಗೆ ಮರ. 4. ಮಾಚಿಪತ್ರೆ. "छदः पलाशे गरुति ग्रन्थिपर्णतमालयोः" मेदि०।

छदन ಛದನ (न०) 1. ಪರ್ಣ, ಎಲೆ. छद (अपवारणे) करे० "ल्युट्" (३-३-११७)। 2. ಹಕ್ಕಿಯ ಗರಿ. "विमलस्फाटिकाभानि पाण्डुरच्छदनैर्द्विजैः" भा० वन० १५९-७१। 3. ಪಿಧಾನ, ಮುಚ್ಚಿಡುವುದು. छद भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 4. ಲವಂಗಪತ್ರೆ, ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ.

छदपत्र ಛದಪತ್ರ (पुं०) ಭುಜಪತ್ರೆಯ ಮರ. छदार्थं पत्रमस्य।

छदि ಛದಿ (स्त्री०) ಮನೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಹೊದಿಕೆ, ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ. छादयति – छद (अपवारणे) "इसिः" (उ० २-१०८)। "पटलं छदिः" ಎಂದು पटल ಪದದ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ छदिस् ಎಂದು ಸಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿ ಅಮರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. "छदिः स्त्रियाम्" ಎಂಬ ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವೇ ಸಾಧುವಾದುದು.

छदिस् ಛದಿಸ್ (न०) ಮನೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ. ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನಸೂತ್ರದಂತೆ ಇಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದರೂ ಸಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಪ್ರಯೋಗವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುವುದು. छदिर्दशः छदिष्मत्, छदिःसंमितः ಇತ್ಯಾದಿ.

छद्मगति ಛದ್ಮಗತಿ (स्त्री०) ಕಳ್ಳತನದಿಂದ ನಡೆಯುವುದು, ಒಳಸಂಚಿನಿಂದ ಗುಪ್ತವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು.

छद्मतापस ಛದ್ಮತಾಪಸ (पुं०) ಕಪಟಸಂನ್ಯಾಸಿ, ಇತರರನ್ನು ಮೋಸಗೊಳಿಸಲು ತಾಪಸವೇಷವನ್ನು ತಾಳಿದವನು. छद्मना कपटेन तापसः। "बैडालव्रतिकः सर्वाभिसन्धी छद्मतापसः" त्रिकाण्ड०।

छद्मन् ಛದ್ಮನ್ (न०) 1. ಕಪಟ, ಮೋಸ. छाद्यते स्वरूपमनेन–छद (अपवारणे) "मनिन्" (३-२-७५)। "दृष्ट्वा छद्मविहङ्गं मां सुज्ञो विज्ञाय जम्भभित्" कुमा० १०-८। 2. ವ್ಯಾಜ, ನೆಪ. "तं कर्णमूलमागत्य रामे श्रीर्न्यस्यतामिति। कैकेयीशङ्कयेवाह पलितच्छद्मना जरा" रघु० १२-२। 3. ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದು, ಬೇರೆ ರೂಪದಿಂದ ಹೇಳುವುದು. "जगाद वदनच्छद्मपद्मपर्यन्तपातिनः। नयन्मधुलिहः श्वैत्यमुदग्रदशनांशुभिः" माघ० २-२१। 4. ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ. 5. ಮೂರ್ಖತನ. 6. ಗೃಹ, ಮನೆ. 7. ಹನನ, ಕೊಲ್ಲುವುದು. "छद्म शाठ्येऽपदेशे घातिकर्मणि" हेम०। "छद्म सद्मनि कैतवे" वैज०।

छद्मवेष ಛದ್ಮವೇಷ (पुं०) ಮೋಸದ ವೇಷ, ವಂಚನೆ ಮಾಡಲು ಹಾಕಿದ ವೇಷ.

छद्मवेषिन् ಛದ್ಮವೇಷಿನ್ (वि०) 1. ಕಪಟದ ವೇಷ ಹಾಕಿದ, ಮೋಸದ ವೇಷವನ್ನು ತಾಳಿದ. "सन्ति ह्यसाधवो लोके दुर्मैत्राश्छद्मवेषिणः" भाग० ७-५-२७। 2. ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ.

छद्मिका ಛದ್ಮಿಕಾ (स्त्री०) ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ.

छद्मिन् ಛದ್ಮಿನ್ (वि०) ಕಪಟಿ, ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ.

छद्वर ಛದ್ವರ (पुं०) 1. ಹಲ್ಲು, ದಂತ. 2. ನಿಕುಂಜ, ಪೊದೆ.

छन्द ಛಂದ (पुं०) 1. ಅಭಿಲಾಷೆ, ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಇಚ್ಛೆ. छदि (संवरण) "घञ्" (३-३-१८)। "देशं कालं च

योऽतीयात् लाभं कुर्याच्च योऽन्यथा। तत्र स्यात्स्वामिनश्छन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके" याज्ञ०। 2. ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ಆಶಯ. "छन्दानुवृत्तिदुःसाध्याः सुहृदो विमनीकृताः" माघ० २-१०५। 3. ವಶವಾಗಿರುವುದು, ಅಸ್ವತಂತ್ರತೆ, ಅಧೀನತೆ.

छन्दक ಛಂದಕ (ಪುಂ०) ವಾಸುದೇವ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ, ಸಕಲ ರಕ್ಷಕ. छन्दयति संवृणोति रक्षति—छदि (संवरणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "वासुदेव सर्वच्छन्दक हरिहय हरिमेध महायज्ञभागहर वरप्रद सुखप्रद" भा० शान्ति० ३४६।

छन्दन ಛಂದನ (ವಿ०) ಮನೋಹರವಾದ, ಸುಂದರವಾದ.

छन्दःशास्त्र ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರ (ನ०) ವೃತ್ತನಿಯಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರ, ಮಾತ್ರಾವೃತ್ತ ವರ್ಣವೃತ್ತಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರ. ಛಂದೋಮಂಜರಿ, ಛಂದೋವಿಚಿತಿ, ವೃತ್ತಮುಕ್ತಾವಳಿ, ವೃತ್ತಮೌಕ್ತಿಕ, ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ ಮುಂತಾದುವು ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು. ಪಿಂಗಳಾಚಾರ್ಯ ವರ್ಧಮಾನ ನಾಗಸೇನ ಕಾಶ್ಯಪ ಮುಂತಾದವರು ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರ ಕರ್ತೃಗಳು. "पिङ्गलादिभिराचार्यैर्यदुक्तं लौकिकं द्विधा। मात्रावर्णविभेदेन छन्दस्तदिह कथ्यते" वृ० र०।

छन्दस् ಛಂದಸ್ (ನ०) 1. ವೇದ. चदि (आह्लादने) "असुन्" आदेः छकारादेशश्च (उ० ४-२१९)। "श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते" पा० सू० ५-२-८४। "आसीन्महीक्षितामाद्यः प्रणवश्छन्दसामिव" रघु० १-११। 2. ಇಚ್ಛೆ, ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಅಭಿಲಾಷೆ. "छन्दसो निर्मिते" पा० सू० ४-४-९३। छन्दसा निर्मितम् छन्दस्यम्। इच्छया कृतमित्यर्थः। 3. ಸ್ವೈರಾಚಾರ, ಸ್ವಚ್ಛಂದವರ್ತನೆ. 4. ಕಪಟ, ಮೋಸ. 5. ವೃತ್ತನಿಯಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪದ್ಯ. "छन्दः पद्ये च वेदे च स्वैराचाराभिलाषयोः" मेदि०। ಛಂದಸ್ಸು ವೈದಿಕ ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ವೈದಿಕ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕಾತ್ಯಾಯನರು ಸರ್ವಾನುಕ್ರಮಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಲೌಕಿಕ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಈ ಲೌಕಿಕ ಛಂದಸ್ಸು ಮಾತ್ರಾವೃತ್ತ ವರ್ಣವೃತ್ತಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. "पिङ्गलादिभिराचार्यैर्यदुक्तं लौकिकं द्विधा। मात्रावर्णविभेदेन छन्दस्तदिह कथ्यते" वृ० र०। ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಪದ್ಯಗಳು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಪದ್ಯವು ವೃತ್ತ ಮತ್ತು ಜಾತಿಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಅಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾದ ಗಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ವೃತ್ತ. ಮಾತ್ರಾಪ್ರಧಾನವಾದ ಗಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಜಾತಿ. "पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा। वृत्तमक्षरसंख्यातं जातिर्मात्राकृता भवेत्"। **ಗಣಗಳು** ; "म्यरस्तजभ्नगैर्लान्तैरेभिर्दशभिरक्षरैः"। ಮ ಗಣ ಯ ಗಣ ರ ಗಣ ಸ ಗಣ ತ ಗಣ ಜ ಗಣ ಭ ಗಣ ನ ಗಣ ಈ ಎಂಟು ಗಣಗಳು ಗುರು ಮತ್ತು ಲಘು ಈ ಹತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಸಕಲ ವಾಙ್ಮಯವೂ ತುಂಬಿರುವುದು. "समस्तं वाङ्मयं व्याप्तं त्रैलोक्यमिव विष्णुना" वृ० र०। **ಛಂದಸ್ಸು** : ಒಂದು ಅಕ್ಷರದ ಪಾದದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಪಾದದವರೆಗೂ उक्ता अत्युक्ता मध्या प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठा ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿರುವುವು. ಅದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ चण्डवृष्टिप्रयात ವೆಂಬ ದಂಡಕದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುವು. ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಪ್ರತಿ ಪಾದಕ್ಕೂ ಒಂದೊಂದು ರ ಗಣವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತ ಬಂದರೆ अर्णः अर्णवः व्यालः जीमूतः लीलाकरः उद्दामः शङ्खः ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರಿನ ದಂಡಕಗಳಾಗುವುವು. आरभ्यैकाक्षरात्पादादेकैकाक्षरवर्धितैः। पृथक्छन्दो भवेत्पादैर्यावत्षड्विंशतिं गतम्। तदूर्ध्वं चण्डवृष्टयादिदण्डकाः परिकीर्तिताः। प्रतिचरणविवृद्धरेफाःस्युरर्णार्णवव्यालजीमूतलीलाकरोद्दामशंखादयः"। ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದುವು ಗಾಥಾ ಎನಿಸುವುವು. ಈ ಗಾಥೆಗಳಲ್ಲಿ 3, 4, 6 ಪಾದಗಳಿರುವುವು. "शेषं गाथाः त्रिभिः षड्भिश्चरणैश्चोपलक्षिताः" वृ० र०। ಈ ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರವು ವೇದದ ಆರು ಅಂಗಗಳಲ್ಲೊಂದು. "छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पोऽथ पठ्यते। ज्योतिषामयनं चक्षुः निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते। शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम्" शिक्षा। 6. ಸಾಮವೇದ.

छन्दस्तुभ् ಛಂದಸ್ತುಭ್ (ಪುಂ०) ಸೂರ್ಯನ ಸಾರಥಿಯಾದ ಅರುಣ. छन्दसा स्तुभ्नाति सूर्यम्—स्तुन्भु (रोधने) "क्विप्" (३-२-७६)।

छन्दस्य ಛಂದಸ್ಯ (ಪುಂ०) 1. ವೇದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥ. (ವಿ०) 2. ವೇದದಲ್ಲಿರುವ. छन्दसां व्याख्यानो ग्रन्थः तत्र भवो वा। "यत्" (४-३-७१)। 3. ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. छन्दसा निर्मितम् "यत्" (४-४-९३)। 4. ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ. 5. ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ, ಪದ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ.

छन्दित ಛಂದಿತ (वि०) ತೃಪ್ತಿಹೊಂದಿದ, ಪರಿತೋಷ ಹೊಂದಿದ.

छन्दोग ಛಂದೋಗ (पुं०) ಸಾಮವೇದವನ್ನು ಗಾನಮಾಡು ವವನು. छन्दः सामवेदं गायति—गै (शब्दे) "कः" (३-२-३)। "यत्नेन भोजयेत् श्राद्धे बह्वृचं वेदपारगम्। शाखान्तगमथाध्वर्युं छन्दोगं तु समाप्तिकम्" मनु० ३-१४५।

छन्दोविचिति ಛಂದೋವಿಚಿತಿ (स्त्री०) 1. ಗಾಯತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸಮುದಾಯ. छन्दसां गायत्र्यादीनां विचितिः। 2. ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರ. छन्दसां उक्तादीनां विचितिर्यत्र। "छन्दोविचित्यां सकलस्तत्प्रपञ्चो निदर्शितः" काव्या०।

छन्न ಛನ್ನ (न०) 1. ಏಕಾಂತ, ರಹಸ್ಯ. छाद्यते स्म—छद (अपवारणे) "क्तः" (३-२-१०२)। (वि०) 2. ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ರಹಸ್ಯವಾಗಿಡಲ್ಪಟ್ಟ. "छन्नेष्वपि स्पष्टतरेषु यत्र स्वच्छानि नारीकुचमण्डलेषु" माघ० ३-५६। (अव्य०) 4. ರಹಸ್ಯವಾಗಿ. "आददीत न शूद्रोऽपि शुल्कं दुहितरं ददत्। शुल्कं हि गृह्णन् कुरुते छन्नं दुहितृविक्रयम्" मनु० ९-९८।

छमु—अदने (भ्वा० पर० सक० से०)। छमति। छमिता। ಭಕ್ಷಿಸು, ತಿನ್ನು.

छमण्ड ಛಮಂಡ (पुं०) ತಾಯಿ ತಂದೆ ಮೊದಲಾದ ಬಂಧುಗಳಿಲ್ಲದವನು. छमु (अदने) "अण्डन्" (उ० १-१२६)।

छर्द—वमने (चुरा० उभ० सक० से०)। छर्दयति, –ते। अचच्छर्दत्, –त। ವಾಂತಿಮಾಡು.

छर्द ಛರ್ದ (पुं०) ವಮನ, ವಾಂತಿ. छर्द (वमने) + णिच् भावे "घञ्" (३-३-१८)।

छर्दन ಛರ್ದನ (न०) 1. ವಮನ, ವಾಂತಿ. छर्द (वमने) + णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 2. ವಾಂತಿ ಮಾಡುವವನು. छर्द कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)।

छर्दि ಛರ್ದಿ (स्त्री०) ವಮನ, ವಾಂತಿ. छर्द (वमने) + णिच् "इन्" (उ० ४-११७)।

छर्दिका ಛರ್ದಿಕಾ (स्त्री०) 1. ವಮನ, ವಾಂತಿ. छर्द (वमने) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 2. ವಿಷ್ಣು ಕ್ರಾಂತಿ ಗಿಡ.

छर्दित ಛರ್ದಿತ (वि०) ವಾಂತಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. छर्द (वमने) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)।

छर्दिस् ಛರ್ದಿಸ್ (स्त्री०) 1. ವಮನ, ವಾಂತಿ. छर्द (वमने) + णिच् "इसिः" (उ० २-१०८)। 2. ಕಕ್ಕಲು ರೋಗ. छर्द कर्त० "इसिः"। 3. ಗೃಹ, ಮನೆ. छर्द कर्म० "इसिः"। 4. ವಾಕರಿಕೆ.

छल ಛಲ (न०) 1. ವ್ಯಾಜ, ನೆಪ, ನಿಮಿತ್ತ. छो (छेदने) "कलः" (उ० १-१०६)। "यस्य क्षरत्सैन्यगजच्छलेन यात्रासु यातीव पुरो महेन्द्रः" रघु० ६-५४। 2. ಮರೆಮಾಚುವುದು, ನಿಜಾಂಶವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡುವುದು. 3. ಶಾಠ್ಯ, ಮೂರ್ಖತನ. 4. ಕಪಟ, ಮೋಸ, ವಂಚನೆ. "शिरसि स्म जिघ्रति सुरारिबन्धने छलवामनं विनयवामनं तदा" माघ० १३-१२। 5. (ನ್ಯಾಯಮತದಲ್ಲಿ) ವಾದಿಯು ಹೇಳಿದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಹೇಳುವ ದೂಷಣ. "विघातोऽर्थविकल्पोपपत्त्या छलम्"। ಈ ದೋಷವು (1) वाक्छलम्, (2) सामान्यच्छलम् ಮತ್ತು (3) उपचारच्छलम् ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. 6. ದಶರೂಪಕಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ವೀಥಿಯ ಒಂದು ಅಂಗ. "अस्यास्त्रयोदशाङ्गानि निर्दिशन्ति मनीषिणः। उद्घात्यकावलगिते प्रपञ्चस्त्रिगतं छलम्" सा० द० ६-२५५। ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುವ ಅಪ್ರಿಯವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮೋಸಗೊಳಿಸುವುದು "ಛಲ" ವಾಗುವುದು. "प्रियाभैरप्रियैर्वाक्यैः विलोभ्य च्छलनाच्छलम्" सा० द० ६-२५८। "कृष्णाकेशोत्तरीयव्यपनयनमरुत्पाण्डवा यस्य दासाः क्वास्ते दुर्योधनोऽसौ कथयत न रुषा द्रष्टुमभ्यागतौ स्वः" वेणी० ५-२६। 7. ಯುದ್ಧಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಮೀರಿ ನಡೆಯುವುದು. "प्रसभं तु बलात्कारो हठोऽथ स्खलितं छलम्" अम०।

छलन ಛಲನ (न०) 1. ವಂಚಿಸುವುದು, ಮೋಸಗೊಳಿಸುವುದು. छल तत्करोति णिचि भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (स्त्री०) –ना –ನಾ. भावे "युच्" (३-३-१०७)। 2. ಮೋಸ, ಕಪಟ, ವಂಚನೆ. "अथोपपत्ति छलनापरोऽपरामवाप्य शैलूष इवैष भूमिकाम्" माघ० १-६९।

छलयत् ಛಲಯತ್ (वि०) ವಂಚಿಸುತ್ತಿರುವ, ಮೋಸಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವ. छल + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। "छलयन् प्रजास्त्वमनृतेन कपटपटुरैन्द्रजालिकः" माघ० १५-२५। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। –यन्ती –ಯಂತೀ.

छलिक ಛಲಿಕ (न०) ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ. "शर्मिष्ठायाः कृतिं चतुष्पदीं छलिकं दुष्प्रयोज्यमुदाहरन्ति" माल० १।

छलित ಛಲಿತ (न०)1. ವಂಚನೆ, ಮೋಸ. छल नामधा० भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०)2. ವಂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಮೋಸಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

छलिन् ಛಲಿನ್ (वि०) ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ. छल "इनिः" (५-२-११५)।

छल्ली ಛಲ್ಲೀ (स्त्री०) 1. ಲತೆ, ಬಳ್ಳಿ. 2. ತೊಗಟೆ. 3. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹೂವು. 4. ಸಂತತಿ, ಸಂತಾನ. "छल्ली वीरुधि सन्ताने वल्कले कुसुमान्तरे" मेदि०।

छवि ಛವಿ (स्त्री०)1. ಕಾಂತಿ, ಹೊಳಪು, ಶೋಭೆ. छयति—छो (छेदने) "क्विन्" (उ० ४-५६)। निपा०। "सितो यदात्रैष तदान्यदेशे चकास्ति रज्यच्छविरुज्जिहानः" नैष० २२-५३। 2. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಭೆ, ಕಿರಣ. "विरलातपच्छविरनुष्णवपुः परितो विपाण्डु दधदभ्रशिरः" माघ० ९-३१। 3. ಚರ್ಮ. 4. ಮೈ ಚರ್ಮದ ಬಣ್ಣ. "तनुच्छविः शोणितमांससारो हन्ता द्विषां साहससिद्धकार्यः" बृहत्सं० ६९-२८।

छा ಛಾ (स्त्री०) ಹೊದಿಸುವುದು, ಮುಚ್ಚುವುದು. "छा छादने स्त्रियाम् स्याता निर्मलेऽन्यवदिष्यते" मेदि०।

छाग ಛಾಗ (पुं०) 1. ಮೇಕೆ, ಹೋತ. छायते—छो (छेदने) "गन्" (उ० १-१२४)। "षण्मासांश्छागमांसेन पार्षतेन च सप्त वै" मनु० ३-२६९। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **छागी ಛಾಗೀ.** ಆಡು. (न०)2. ಆಡಿನ ಹಾಲು. 3. ಪುರೋಡಾಶ. (वि०)4. ಆಡಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ.

छागण ಛಾಗಣ (पुं०) ಕರೀಷಾಗ್ನಿ, ಬೆರಣಿಯ ಬೆಂಕಿ. छया छादनेन गण्यते — गण (संख्याने) कर्म० "घञ्" (३-३-१९)। "छागणस्तु करीषाग्निः" त्रिकाण्ड०।

छागभोजिन् ಛಾಗಭೋಜಿನ್ (पुं०) ವೃಕ, ತೋಳ. छागं भुङ्क्ते—भुज (परिपालनाभ्यवहारयोः) "णिनिः" (३-२-७८)।

छागरथ ಛಾಗರಥ –वाहन –ವಾಹನ (पुं०) ಅಗ್ನಿ. छागो रथोऽस्य छागो वाहनमस्य वा।

छागल ಛಾಗಲ (पुं०) 1. ಮೇಕೆ, ಹೋತ. छगल स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। 2. ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿಯ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು, ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿಯ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು, ಆತ್ರೇಯ ಗೋತ್ರದವನು. छगलस्य गोत्रापत्यम् "अण्" (४-१-९२)।

छागलक ಛಾಗಲಕ (पुं०) ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು.

छागलि ಛಾಗಲಿ (पुं०) ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿಯ ಮಗ.

छात ಛಾತ (वि०) 1. ದುರ್ಬಲ, ಮಾಂಸಪುಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದ, ಕೃಶವಾದ. छयति — छो (छेदने) "क्तः" (३-४-७२)। 2. ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. छो कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। (न०) 3. ಕತ್ತರಿಸುವುದು.

छातव्य ಛಾತವ್ಯ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಬೇಕಾದ, ತುಂಡುಮಾಡಬೇಕಾದ.

छात्र ಛಾತ್ರ (पुं०) 1. ಶಿಷ್ಯ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ. छत्रं गुरोः वैगुण्याच्छादनं शीलमस्य "णः" (४-४-६२)। "भूभुजा दानशौण्डेन पैत्रिके स्थण्डिले कृतः। छात्राणामार्यदेश्यानां तेन विद्यार्थिनां मठः"। 2. ಜೇನುತುಪ್ಪ. 3. ಕಪಟವೇಷದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುವ ಒಬ್ಬ ಗೂಢಚಾರ. "छात्रकापटिकश्चरे" वैज०।

छात्रगण्ड ಛಾತ್ರಗಂಡ (पुं०) ಶ್ಲೋಕಗಳ ಆದಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ, ಮಂದಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಶಿಷ್ಯ. छात्रो गण्ड इव। "छात्रगण्डः पदाद्यवित्" हारा०।

छात्रता ಛಾತ್ರತಾ (स्त्री०) ಶಿಷ್ಯನಾಗಿರುವಿಕೆ. छात्रस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "त्वः"। **छात्रत्वम् ಛಾತ್ರತ್ವಮ್.**

छात्रव्यंसक ಛಾತ್ರವ್ಯಂಸಕ (पुं०) ಧೂರ್ತನಾಗಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ, ಅಸಭ್ಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ. छात्रो व्यंसकः धूर्तः। मयूर०।

छाद ಛಾದ (पुं०) ಮನೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಹೊದಿಕೆ, ಮೇಲುಚಾವಣಿ. छादयति—छद (अपवारणे) +णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "घ" ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗ "छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य" पा० सू० ६-४-९६ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು दन्तच्छद ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾಗುವುದು.

छादक ಛಾದಕ (वि०) 1. ಮುಚ್ಚುವ, ಹೊದಿಸುವ. 2. ಮರೆಮಾಡುವ. छद (अपवारणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "छादको भास्करस्येन्दुरधःस्थो घनवद्भवेत्" सू० सि० ४-९।

छादन ಛಾದನ (पुं०) 1. ನೀಲಿ ಗೋರಂಟಿ ಮರ. छद (अपवारणे) "ल्युः" (३-१-१३४)। (न०) 2. ಹೊದಿಕೆ, ಮುಚ್ಚಳ. छाद्यतेऽनेन—छद कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। 3. ಹೊದಿಸುವುದು, ಮುಚ್ಚುವುದು. छद भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 4. ಪತ್ರ, ಎಲೆ,

5. ಮರೆಮಾಡುವುದು, ಆವರಿಸುವುದು. "ताडयेद्यदि च योगतारकामावृणोति वपुषा यदापि वा। ताडने भयमुशन्ति दारुणं छादने नृपवधोऽङ्गनाकृतः" बृहत्सं० २४-३४। 6. ವಿಮರ್ಶಸಂಧಿಯ ಒಂದು ಅಂಗ. ಕಾರ್ಯ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಅಪಮಾನವನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು "छादन" ವೆನಿಸುವುದು. "तदाहुश्छादनं पुनः। कार्यार्थमपमानादेः सहनं खलु यद्भवेत्" सा० द० ६-१०७। अर्जुनः—आर्य, "अप्रियाणि करोत्वेष वाचा शक्तो न कर्मणा। हतभ्रातृशतो दुःखी प्रलापैरस्य का व्यथा" वेणी० ५-३१। (वि०) 7. ಮುಚ್ಚುವ. 8. ಮರೆಮಾಡುವ, ಆವರಿಸುವ. "निवेशयामासिथ हेलयोद्धृतं फणाभृतां छादनमेकमोकसः" माघ० १-३४।

छादयत् ಛಾದಯತ್ (वि०) 1. ಮುಚ್ಚುತ್ತಿರುವ, ಆಚ್ಛಾದಿಸುತ್ತಿರುವ. छद (अपवारणे) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। "शरधारासहस्रेण छादयन् नरको दिशः" याद० १६-८१। 2. ಆವರಿಸುತ್ತಿರುವ, ಮರೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯಂತೀ.**

छादित ಛಾದಿತ (वि०) 1. ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ, ಆಚ್ಛಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. छद (अपवारणे) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "निचितं तु हंसपक्षैः कृकवाकुमयूरसारसानां वा। दौकूल्येन नवेन तु समन्ततश्छादितं शुक्लम्" बृहत्सं० ७३-१। 2. ಮರೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

छादिषेय ಛಾದಿಷೇಯ (न०) ಮನೆಗೆ ಹೊದಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಹುಲ್ಲು. छदिषे हितम् "ढञ्"(५-१-१३)।

छाद्मिक ಛಾದ್ಮಿಕ (वि०) ಕಪಟದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುವವನು, ಮೋಸದಿಂದ ನಡೆಯುವವನು. छद्मना चरति "ठक्" (४-४-८)। "धर्मध्वजी सदा लुब्धश्छाद्मिको लोकदम्भकः" मनु० ४-१९५।

छाद्य ಛಾದ್ಯ (वि०) 1. ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುವ. 2. ಮರೆಮಾಡಲ್ಪಡುವ, ಆವರಿಸಲ್ಪಡುವ. छद (अपवारणे) + णिच् "ण्यत्" (३-१-१२४)। "तात्कालिकेन्दुविक्षेपं छाद्यच्छादकमानयोः" सू० सि० ४-१०।

छानीय ಛಾನೀಯ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಬೇಕಾದ.

छान्दस ಛಾಂದಸ (पुं०) 1. ಶ್ರೋತ್ರಿಯ, ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಸಂಪನ್ನ. छन्दोऽधीते वेत्ति वा "अण्" (४-२-५९)। 2. ವೇದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗ್ರಂಥ. (वि०) 3. ವೇದದಲ್ಲಿರುವ. छन्दसां व्याख्यानो ग्रन्थः तत्र भवो वा "अण्"(४-३-७१)। 4. ವೇದಸಂಬಂಧವಾದ. छन्दसः इदम् "अण्" (४-३-१२०)।

छान्दोग्य ಛಾಂದೋಗ್ಯ (न०) 1. ಛಂದೋಗರ ಆಮ್ನಾಯ, ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು, ಸಾಮವೇದದ ಉಪನಿಷತ್ತು. 2. ಸಾಮವೇದಿಗಳ ಧರ್ಮ. 3. ಸಾಮವೇದಿಗಳ ಸಮೂಹ. छन्दोगानाम् आम्नायः धर्मः समूहो वा "ञ्यः" (४-३-१२९, ४-२-४६)।

छाया ಛಾಯಾ (स्त्री०) 1. ನೆರಳು. छो (छेदने) "यः" (उ० ४-१०९)। "जलाभिलाषी जलमाददानां छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत्" रघु० २-६। "महतां खलु विप्रर्षे उत्तमश्लोकपादयोः। छायानिर्वृतचित्तानां न कुटुम्बे स्पृहामतिः" भाग० ५-१-३। 2. ಕಾಂತಿ. "छायाविधायिभिरनुज्झितभूतिशोभैः" माघ० ५-२१। 3. ಪ್ರತಿಬಿಂಬ. "अदृश्यतादर्शतलामलेषु छायेव या स्वर्जलधेर्जलेषु" माघ० ३-३५। "छायामयः प्रैक्षि कयापि हारे निजे स गच्छन्नथ नेक्ष्यमाणः" नैष० ६-३०। ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಾಂತ್ಯದ छाया ಪದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ವಾಗುವುದು. (पा० सू० २-४-२२)। इक्षूणां छाया इक्षुच्छायम्। "तच्छायसौन्दर्यनिपीतधैर्याः"। "जागर्ति तच्छायदृशां पुरा यः"। "तासां नलच्छायपिबापि दृष्टिः" नैष० ६-३१, ३३, ३४। 4. ಮುಖವರ್ಣ, ಮುಖ ಕಾಂತಿ. 5. ಪಙ್ಕ್ತಿ, ಸಾಲು. 6. ಹೋಲಿಕೆ, ಸಾದೃಶ್ಯ. 7. ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿ, ಶನಿದೇವನ ತಾಯಿ. ಸೂರ್ಯನ ಹಿರಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಸೂರ್ಯನ ತಾಪವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಒಬ್ಬ ತರುಣಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಛಾಯೆಯೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ಸಂಸಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಹೇಳಿ ಹೊರಟುಹೋದಳು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಛಾಯಾದೇವಿಯು ಸಾವರ್ಣಿಮನು ಮತ್ತು ಶನೈಶ್ಚರ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದಳು. "द्वितीयायां तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिन्तयन्। आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मसमं तदा। पूर्वजस्य मनोस्तात सदृशोयमिति प्रभुः। मनुरेवाभवन्नाम्ना सावर्ण इति चोच्यते। द्वितीयो यः सुतस्तस्याः स विज्ञेयः शनैश्चरः" हरिवं०। 8. ಉತ್ಕೋಚ, ಲಂಚ. 9. ಪಾಲನ. 10. ವರ್ಣ, ಬಣ್ಣ. "पाण्डुच्छाया तटरुहतरुभ्रंशिभिर्जीर्णपर्णैः" मेघ० १-२१। 11. ಸೌಂದರ್ಯ, ಶೋಭೆ. "क्षामच्छायं भवनमधुना मद्वियोगेन नूनम्" मेघ० २-१७। 12. ತಮಸ್ಸು, ಅಂಧಕಾರ, ಕತ್ತಲೆ. "छाया पङ्क्तौ प्रतिमायामर्कयोषित्यनातपे। उत्कोचे पालने कान्तौ

शोभायां च तमस्यपि" हेम०। 13. ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತದ ರೂಪ. 14. ಅಲ್ಪ, ಸ್ವಲ್ಪ, ಕೊಂಚ. "तृषितोऽस्मि भोस्तृषितोऽस्मि। संभावयतु कश्चित्सलिलच्छाया संप्रदानेन माम्" वेणी० ६। 15. ಕಾತ್ಯಾಯನಿ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ.

छायाकर ಛಾಯಾಕರ (पुं०) ನೆರಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನು, ಛತ್ರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವವನು. छायां करोति—डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२०)।

छायाग्रह ಛಾಯಾಗ್ರಹ (पुं०) 1. ರಾಹು. 2. ಕೇತು. 3. ಕನ್ನಡಿ. छायां प्रतिबिम्बं गृह्णाति—ग्रह (उपादाने) "अप्" (३-३-५८)।

छायाङ्क ಛಾಯಾಂಕ (पुं०) ಚಂದ್ರ. छाया सूर्यस्य प्रतिबिम्बः अङ्कोऽस्य। ಸೂರ್ಯಕಿರಣ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಿಂದಲೇ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶವು ಬರುವುದು.

छायातनय ಛಾಯಾತನಯ, –पुत्र –ಪುತ್ರ, –सुत –ಸುತ, –सूनु –ಸೂನು (पुं०) ಶನೈಶ್ಚರ, ಶನಿದೇವ. छायायाः तनयः पुत्रः सुतः सूनुर्वा।

छायातरु ಛಾಯಾತರು (पुं०) ಮಧ್ಯಾಹ್ನಾತ್ ಪೂರ್ವವೂ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನಾತ್ ಪರವೂ (ಯಾವಾಗಲೂ) ಬುಡದಲ್ಲಿ ನೆರಳಿರುವ ಮರ. छायाप्रधानस्तरुः। "पूर्वाह्णे च पराह्णे च तलं यस्य न मुञ्चति। अत्यन्तशीतला छाया स च्छायातरुरुच्यते"। "स्निग्धच्छायातरुषु वसतिं रामगिर्याश्रमेषु" मेघ० १-१।

छायापथ ಛಾಯಾಪಥ (पुं०) ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಕ್ರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾದ ಒಂದು ಆಕಾಶಮಾರ್ಗ. छायायुक्तः पन्थाः "टच्" (५-४-७४)। "छायापथेनेव शरत्प्रसन्नम्" रघु० १३-२।

छायापुरुष ಛಾಯಾಪುರುಷ (पुं०) ಗುರೂಪದೇಶಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಬಲದಿಂದ ನೋಡಬಹುದಾದ ಪುರುಷಾಕೃತಿಯುಳ್ಳ ವಸ್ತು. छायायां दृश्यः पुरुषः।

छायामय ಛಾಯಾಮಯ (वि०) ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ರೂಪವಾದ. "छायामयः प्रैक्षि कयापि हारे" नैष० ६-३०।

छायायन्त्र ಛಾಯಾಯಂತ್ರ (न०) ಸೂರ್ಯಚ್ಛಾಯೆಯಿಂದ ಕಾಲವನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಯಂತ್ರ, ಕಾಲವನ್ನು ಅಳೆಯಲು ಸಾಧಕವಾದ ಯಂತ್ರ. छायया कालज्ञानसाधकं यन्त्रम्। "शङ्कुयष्टिधनुश्चक्रैश्छायायन्त्रैरनेकधा। गुरूपदेशाद्विज्ञेयं कालज्ञानमतन्द्रितैः" सू० सि० १३-२०।

छायाल ಛಾಯಾಲ (वि०) ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವ, ಮುಕ್ತಿದಾಯಕ. छायां मोक्षं लाति—ला (दाने) "कः" (३-२-३)। "अत्र स्थितं शान्तिजुषां मुनीनां छायालकृष्णाजिनपल्लवेन" याद० १८-५७। अत्र छायेति मुक्तिरध्यवसीयते संसारश्रमहरत्वात् इति श्रीमदप्पयदीक्षितव्याख्यानम्।

छि ಛಿ (पुं०) ನಿಂದೆ, ಬೈಗಳು. छो (छेदने) "किः" बाहु०।

छित ಛಿತ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. छो (छेदने) "क्तः" (३-२-१०२)।

छितवत् ಛಿತವತ್ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಿದವನು.

छित्ति ಛಿತ್ತಿ (स्त्री०) ಕತ್ತರಿಸುವುದು. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "क्तिन्" (३-३-९४)।

छित्वर ಛಿತ್ವರ (वि०) 1. ವೈರಿ, ಹಗೆ, ಶತ್ರು. 2. ಧೂರ್ತ, ಕಪಟಿ, ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ. 3. ಕತ್ತರಿಸುವ ವಸ್ತು. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "ष्वरच्" (उ० ३-१)। "छित्वरं छेदनद्रव्ये छित्वरो धूर्तवैरिणोः" विश्व०।

छिद् ಛಿದ್ (वि०) (ಸಮಾಸಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ) ಕತ್ತರಿಸುವ.

छिदा ಛಿದಾ (स्त्री०) ಛೇದನ, ಕತ್ತರಿಸುವುದು. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "अङ्" (३-३-१०४)।

छिदि ಛಿದಿ (स्त्री०) 1. ಪರಶು, ಕೊಡಲಿ. 2. ವಜ್ರಾಯುಧ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "इन्" (उ० ४-११७)।

छिदिर्—द्वैधीकरणे (रुधा० उभ० सक० अनि०)। छिनत्ति छिन्तः छिन्दन्ति। छिनत्सि छिन्त्थः छिन्त्थ। छिनद्मि छिन्द्वः छिन्द्मः। छिन्ते छिन्दाते छिन्दते। छिन्त्से छिन्दाथे छिन्ध्वे। छिन्दे छिन्द्वहे छिन्द्महे। चिच्छेद। चिच्छिदे। छेत्ता। छेत्स्यति, –ते। छिनत्तु, छिन्ताम्। अच्छिनत्, अच्छिन्त। ಇತ್ಯಾದಿ.

कर्मणि :—छिद्यते। चिच्छिदे। छिद्यताम्। अच्छिद्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—छेत्तव्यम्। छेदनीयम्। छेद्यम्। छिन्नः। छिन्नवान्। छिन्दन्, छिन्दन्ती। छिन्दानः। छेत्तुम्। छिन्नम्। छेदनम्। छित्त्वा। उच्छिद्य।

छिदिर ಛಿದಿರ (पुं०) 1. ಅಸಿ, ಕತ್ತಿ. 2. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 3. ರಜ್ಜು, ಹಗ್ಗ. 4. ಪರಶು, ಕೊಡಲಿ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "किरच्" (उ० १-५१)। "छिदिरः पावके रज्जौ करवाले परश्वधे" मेदि०।

छिदुर ಛಿದುರ (वि०) 1. ಕಿತ್ತುಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವದ, ತಾನಾಗಿ ಕಿತ್ತುಹೋಗುವ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "कुरच्" (३-२-१६२)। "पयोधरोत्सर्पिषु शीर्यमाणः संलक्ष्यते न छिदुरोऽपि हारः" रघु० १६-६२। 2. ಶತ್ರು. 3. ಧೂರ್ತ, ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ. 4. ಛೇದಕ, ಕತ್ತರಿಸುವ. "प्रियतमाय वपुर्गुरुमत्सरच्छिदुरयादुरयाचितमङ्गनाः" माघ० ६-८।

छिद्र – कर्णभेदने (चुरा० उभ० सक० से०)। छिद्रयति, –ते। ರಂಧ್ರಮಾಡು, ತೂತುಕೊರೆ.

छिद्र ಛಿದ್ರ (न०) 1. ರಂಧ್ರ, ವಿವರ, ಬಿಲ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "रक्" (उ० २-१३)। 2. ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ಭೂಮಿ. "भूमिश्छिद्रं कृष्ययोग्या प्रहतं नालमुत्थितम्" वैज०। 3. ಜಾತಕಕುಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಲಗ್ನದಿಂದ ಎಂಟನೆಯ ಸ್ಥಾನ. "धर्मकर्माधिनेतारौ रन्ध्र (छिद्र) लाभाधिपौ यदि। तयोः संबन्धमात्रेण न योगं लभते नरः" गोचारद०। 4. ದೋಷ, ಕಳಂಕ, ಅಪರಾಧ. 5. "ಒಂಬತ್ತು" ಸಂಖ್ಯೆ. ದೇಹದಲ್ಲಿ ನವದ್ವಾರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. 6. ದೋಷ, ನ್ಯೂನತೆ, ಕುಂದು, ದೌರ್ಬಲ್ಯ. "नास्य छिद्रं परो विद्याद्विद्याच्छिद्रं परस्य तु। गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः" मनु० ७-१०५। "छिद्रं रन्ध्रापराधयोः" वैज०। (वि०) 7. ರಂಧ್ರವುಳ್ಳ, ವಿವರವಿರುವ. छिद्रमस्यास्ति "अच्" (५-२-१२७)। "सुखं दुःखं मलं छिद्रं किलासं सिध्ममर्मरौ। रभसः पलितं श्वित्रमेतेऽपि त्रिषु धर्मिणि" वैज०।

छिद्रकर्ण ಛಿದ್ರಕರ್ಣ (वि०) ತೂತುಕಿವಿಯುಳ್ಳ. छिद्रः कर्णो यस्य।

छिद्रदर्शिन् ಛಿದ್ರದರ್ಶಿನ್ (वि०) ದೋಷವನ್ನು (ದೌರ್ಬಲ್ಯವನ್ನು) ನೋಡುವ ಮತ್ತು ತಪ್ಪನ್ನೇ ಹುಡುಕುವ ಶತ್ರು. छिद्रं पश्यति – दृशिर् (प्रेक्षणे) "णिनिः" (३-२-७८)।

छिद्रवैदेही ಛಿದ್ರವೈದೇಹೀ (स्त्री०) ಗಜಪಿಪ್ಪಲಿ. छिद्रप्रधाना वैदेही।

छिद्रान्वेषिन् ಛಿದ್ರಾನ್ವೇಷಿನ್ (वि०) ಶತ್ರು, ಹಗೆ.

छिद्रित ಛಿದ್ರಿತ (वि०) 1. ರಂಧ್ರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ತೂತುಕೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. छिद्र (कर्णभेदने) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ತೂತಾಗಿರುವ, ರಂಧ್ರಸಹಿತವಾದ. छिद्रमस्य सञ्जातम् "इतच्" (५-२-३६)।

छिद्रिन् ಛಿದ್ರಿನ್ (वि०) ರಂಧ್ರವುಳ್ಳ, ವಜ್ರಕೊರೆದಿರುವ.

छिद्वर ಛಿದ್ವರ(वि०)1. ವೈರಿ, ಹಗೆ. 2. ಧೂರ್ತ. ಕಪಟಿ, ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ. 3. ಕತ್ತರಿಸುವ ವಸ್ತು, ಛೇದಿಸುವ ಸಾಧನ.

छिन्दत् ಛಿಂದತ್ (वि०)ಕತ್ತರಿಸುತ್ತಿರುವ, ತುಂಡುಮಾಡುತ್ತಿರುವ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **छिन्दन्ती ಛಿಂದಂತೀ.**

छिन्न ಛಿನ್ನ (वि०) 1. ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತುಂಡುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "क्तः" (३-२-१०२)। "नैरन्तर्यच्छिन्नदेहान्तरालं दुर्भक्षस्य ज्वालिना वाशितेन" माघ० १८-७६। 2. ಬೇರ್ಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति" गीता ६-३८। 3. ಒಡೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. "रुरोध रामं शृङ्गीव टङ्कच्छिन्नमनःशिलः" रघु० १२-८०। 4. ನಷ್ಟವಾಗುವ, ನಾಶಹೊಂದುವ. "घन घटयितुं तं निःस्नेहं य एव निवर्तने प्रभवति गवां किं नश्छिन्नं स एव धनञ्जयः" अमरु० ३२। "क्तवतुः" (३-२-१०२)। **छिन्नवान् ಛಿನ್ನವಾನ್.** ಕತ್ತರಿಸಿದವನು, ತುಂಡುಮಾಡಿದವನು.

छिन्नक ಛಿನ್ನಕ (वि०) ಸ್ವಲ್ಪಮಾತ್ರ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. छिन्न "कन्" (५-४-४)।

छिन्नकर्ण ಛಿನ್ನಕರ್ಣ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕಿವಿಯುಳ್ಳ, ತುಂಡು ಕಿವಿಯುಳ್ಳ. छिन्नः कर्णो यस्य। ಲಕ್ಷಣವಾಚಕ ಪದಕ್ಕೆ ६-३-११५ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ದೀರ್ಘವು ವಿಷ್ಟಾದಿ ಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಈ ಛಿನ್ನ ಪದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

छिन्नकेश ಛಿನ್ನಕೇಶ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕೂದಲುಳ್ಳ. छिन्नाःकेशाः यस्य।

छिन्नवत् ಛಿನ್ನವತ್ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಿದವನು, ಚೂರುಮಾಡಿದವನು. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "क्तवतुः" (३-२-१०२)।

छिन्नद्वैध ಛಿನ್ನದ್ವೈಧ (वि०) ಸಂಶಯ ನಿವಾರಣೆಯಾದವನು, ಹೀಗೆಯೆ ಹಾಗೆಯೆ ಎಂಬ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲದವನು. छिन्नं द्वैधं संदेहो यस्य।

छिन्ननास ಛಿನ್ನನಾಸ (वि०) ಎರಡಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೂಗುಳ್ಳವನು. छिन्ना नासा यस्य।

छिन्ननास्य ಛಿನ್ನನಾಸ್ಯ (वि०) ಕಿತ್ತುಹೋದ ಲಗಾಮು ಅಥವಾ ಮೂಗುದಾರವುಳ್ಳ ಕುದುರೆ ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದುವು. नासायां भवम् – नासा "यत्" (५-१-६)। "छिन्ननास्ये भग्नयुगे तिर्यक् प्रतिमुखागते। अक्षभङ्गे च यानस्य चक्रभङ्गे तथैव च" मनु० ८-२९१।

छिन्नमस्ता ಛಿನ್ನಮಸ್ತಾ (स्त्री०) ದಶಮಹಾವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ದೇವಿಯ ಒಂದು ರೂಪ. "भैरवी छिन्नमस्ता च विद्या धूमावती तथा" तन्त्रसा०।

छिन्नमूल ಛಿನ್ನಮೂಲ (वि०) ಬುಡಸಹಿತ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. छिन्नं मूलं यस्य। "स च्छिन्नमूलः क्षतजेन रेणुः" रघु० ७-४३।

छिन्नरुहा ಛಿನ್ನರುಹಾ(स्त्री०)1. ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ. 2. ಕೇತಕೀ ಗಿಡ, ತಾಳೆಮರ. छिन्ना सती रोहति—रुह (बीजजन्मादौ) "कः" (३-१-१३५)। "वत्सादनी छिन्नरुहा गुडूची तन्त्रिकाऽमृता" अम०।

छिन्नश्वास ಛಿನ್ನಶ್ವಾಸ (पुं०) 1. ತಡೆದು ತಡೆದು ಬರುವ ಶ್ವಾಸ, ತಡೆದು ಉಸಿರಾಡುವುದು, ಕ್ರಮವಾಗಿಲ್ಲದ ಉಸಿರಾಟ. छिन्नः श्वासः। (वि०) 2. ತಡೆದು ಉಸಿರಾಡುವ. छिन्नः श्वासो यस्य।

छिन्ना ಛಿನ್ನಾ (स्त्री०)1. ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ. 2. ಸ್ವೈರಿಣಿ; ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ. "छिन्ना स्यादमृतेत्वरी" हेम०।

छिन्नोद्भवा ಛಿನ್ನೋದ್ಭವಾ (स्त्री०) ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ.

छुछुन्दर ಛುಛುಂದರ (पुं०) ಮೂಗಿಲಿ. स्त्रियाम् "ङीष्" –री –ರೀ. पृषो०। **छुछुन्दरिः ಛುಛುಂದರಿಃ.** "छुछुन्दरिः शुभान् गन्धान् पत्रशाकं तु बर्हिणः" मनु० १२-६५।

छुट – छेदने (तुदा० पर० सक० से०)। छुटति। चुछोट। छुटिता। अच्छुटीत्।

छुट – छेदने (चुरा० उभ० सक० से०)। छोटयति, –ते। अचुच्छुटत्, –त। ಕತ್ತರಿಸು, ತುಂಡುಮಾಡು.

छुद्र ಛುದ್ರ (न०) 1. ಪ್ರತೀಕಾರ. 2. ರಶ್ಮಿ, ಕಿರಣ. छद (अपवारणे) "रक्" बाहु०। पृषो०।

छुप – स्पर्शे (तुदा० पर० सक० अनि०)। छुपति। चुच्छोप। ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡು, ಮುಟ್ಟು.

छुप ಛುಪ (पुं०)1. ಸ್ಪರ್ಶ, ಮುಟ್ಟುವುದು. छुप (स्पर्शे) "कः" (३-१-१३५)। 2. ಚಿಕ್ಕ ರೆಂಬೆಗಳುಳ್ಳ ಮರ; "छुपःक्षुपस्पर्शनयोः" मेदि०।

छुर – छेदने (तुदा० पर० सक० से०)। छुरति। चुच्छोर। अच्छुरीत्। 1. ಕತ್ತರಿಸು, ತುಂಡುಮಾಡು. 2. ಕಚ್ಚುಮಾಡು, ಕೊರೆ, ಕೆತ್ತು. 3. ಕೊರೆದು ಪ್ರತಿರೂಪಮಾಡು.

छुरण ಛುರಣ (न०) ಹರಡುವುದು, ಹರವುವುದು.

छुरा ಛುರಾ (स्त्री०) ಸುಣ್ಣ. छुर (छेदने) "कः" (३-१-१३५)।

छुरिका ಛುರಿಕಾ (स्त्री०) ಚಾಕು, ಚೂರಿ. छुर (छेदने) "क्वुन्" (उ० २-३५)। "स्याच्छस्त्री चासिपुत्री च छुरिका चासिधेनुका" अम०।

छुरित ಛುರಿತ (वि०) 1. ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಲೇಪನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ. छुर (छेदने) "क्तः" (३-२-१०२)। 3. ಬೆರಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸೇರಿಸಿ ಮಿಶ್ರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "परस्परेण च्छुरितामलच्छवी तदेकवर्णाविव तौ बभूवतुः" माघ० १-२२।

छुरी ಛುರೀ (स्त्री०) 1. ಚಾಕು, ಸಣ್ಣ ಕತ್ತಿ. 2. ಕಠಾರಿ, ಚಾಕು. छुर (च्छेदने) "कः" (३-१-१३५)। "ङीष्" (४-१-४१)।

छूरिका ಛೂರಿಕಾ(स्त्री०)1. ಚಾಕು, ಸಣ್ಣಕತ್ತಿ. 2. ಹಸುವಿನ ಮೂಗಿನ ಹೊಳ್ಳೆ. "गोषु ब्राह्मणसंस्थासु छूरिकायाश्च भेदने। पशूनां हरणे चैव सद्यः कार्योऽर्धपादिकः" मनु० ८-३२५।

छूरी ಛೂರೀ (स्त्री०) ಚಾಕು, ಸಣ್ಣ ಕತ್ತಿ. छुरति—छुर (छेदने) "कः" (३-१-१३५)। "ङीष्" (४-१-४१)।

छृदिर् – दीप्तिदेवनयोः (रुधा० उभ० सक० दीप्तौ अक० से०)। छृणत्ति, छृन्ते। चच्छर्द, चच्छृदे। छर्दिता। छर्दिष्यति, –ते, छर्त्स्यति, –ते। छृणत्तु, छृन्ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಹೊಳೆ. 2. ಆಟವಾಡು.

कर्मणि :— छृद्यते। छृद्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

छृदी – सन्दीपने (वा चुरा० उभ० सक० से०)। छर्दयति, –ते। पक्षे छर्दति। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಉರಿಸು, ಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು. 2. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸು.

छेक ಛೇಕ (पुं०) 1. ಮನೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಮೃಗ ಪಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದುವು. छायते—छो (छेदने) "ईकन्" बाहु०। (वि०)2. ಜಾಣ, ಬುದ್ಧಿವಂತ, ನಾಗರ, ನಗರವಾಸಿ, ರಸಿಕ. "छेको गृहाश्रितमृगपक्षिणोर्नागरे त्रिषु" मेदि०।

छेकानुप्रास ಛೇಕಾನುಪ್ರಾಸ (पुं०) ಅನುಪ್ರಾಸಾಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಭೇದ. ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರದ ಭೇದವಾದ ಐದು ವಿಧ ಅನುಪ್ರಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ. ಅನೇಕ ವ್ಯಂಜನ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಕೃದಾವೃತ್ತಿಯಿರುವಲ್ಲಿ "**छेकानुप्रास**" ವೆಂಬ ಅಲಂಕಾರವಾಗುವುದು. ವಿದಗ್ಧನಾದವನು ಇದನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು. "छेको व्यञ्जनसङ्घस्य सकृत्साम्यमनेकधा" सा० द० १०-३। **उदा :** "आदाय वकुलगन्धानन्धीकुर्वन् पदपदे भ्रमरान्।

अयमेति मन्दमन्दं कावेरीवारिपावनः पवनः" ಇಲ್ಲಿ गन्धानन्धी ಎಂದು ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳಿಗೂ कावेरीवारि ಎಂದು ಅಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳಿಗೂ पावनःपवनः ಎಂದೂ ಅನೇಕ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಆವೃತ್ತಿ ಯಿರುವುದರಿಂದ ಛೇಕಾನುಪ್ರಾಸವಾಯಿತು.

छेकापह्नुति ಛೇಕಾಪಹ್ನುತಿ (स्त्री०) ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಭೇದ, ಆರು ವಿಧ "ಅಪಹ್ನುತಿ" ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ. ಆಡಿದ ಮಾತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ನಿಗೆ ತಿಳಿಯದೆ ಸಂದೇಹವು ತೋರಿ ನಿಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಸ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುವುದು "**छेकापह्नुति**" ಯಾಗು ವುದು. "छेकापह्नुतिरन्यस्य शङ्कातस्तथ्यनिह्नवे। प्रजल्पन् मत्पदे लग्नः कान्तः किं न हि नूपुरः" चन्द्रा०। ಇಲ್ಲಿ प्रजल्पन् मत्पदे लग्नः ಎಂಬುದು ಮಾತು. ಆದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ತಿಳಿಯದೆ कान्तः किम् ಎಂಬುದು ಪ್ರಶ್ನೆ. न हि नूपुरः ಎಂದು ಅನ್ಯಥಾ ಉತ್ತರ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ "ಛೇಕಾಪಹ್ನುತಿ" ಅಲಂಕಾರ.

छेकोक्ति ಛೇಕೋಕ್ತಿ (स्त्री०) ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಭೇದ. ಅರ್ಥಾಂತರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಲೋಕೋಕ್ತಿಯು ಛೇಕೋಕ್ತಿ. ಲೋಕಾಭಿರಾಮವಾಗಿ ಹೇಳುವ ಮಾತು ಅರ್ಥಾಂತರಗರ್ಭಿತವಾಗಿರುವಲ್ಲಿ "छेकोक्ति" ಅಲಂಕಾರ ವಾಗುವುದು. "छेकोक्तिर्यत्र लोकोक्तिः स्यादर्थान्तर-गर्भिता"। **उदा :** "भुजङ्ग एव जानीते भुजङ्गचरणं सखे"। ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ಪಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಕಾಲು ಸರ್ಪಕ್ಕೇ ಗೊತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ವಿಟನ ವಿಷಯ ವಿಟನಿಗೇ ಗೊತ್ತು ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಗರ್ಭಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಛೇಕೋಕ್ತಿ" ಅಲಂಕಾರ.

छेत्तव्य ಛೇತ್ತವ್ಯ (वि०) 1. ಕತ್ತರಿಸಬೇಕಾದ, ತುಂಡುಮಾಡ ಬೇಕಾದ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "तव्यः" (३-१-९६)। 2. ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುವ.

छेत्तृ ಛೇತ್ತೃ (वि०) 1. ಕತ್ತರಿಸುವವನು. 2. ಮರ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತುಂಡುಮಾಡುವವನು. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **छेत्री ಛೇತ್ರೀ.**

छेद ಛೇದ (पुं०) 1. ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ತುಂಡುಮಾಡು ವುದು. छिदिर् (द्वैधीकरणे) भावे "घञ्" (३-३-१८)। "छेदो दंशस्य दाहो वा" माल० ४-४। 2. ತುಂಡು, ಚೂರು. "आकैलासाद्बिसकिसलयच्छेदपाथेयवन्तः" मेघ० १-११। 3. ಪ್ರಹಾರ, ಏಟು. "द्विषद्विशसनच्छेद-निरस्तोरुयुगोऽपरः" माघ० १९-५३। (वि०) 4. ಕತ್ತರಿ ಸುವ, ತುಂಡುಮಾಡುವ. छिदिर् कर्त० "अच्" (३-१-१३४)। 5. ಭೇದಕ, ಭಾಗಿಸುವ. "छेदं गुणं गुणं छेदम्" लीला०।

छेदक ಛೇದಕ (पुं०) 1. ಭಾಜಕ, ಭಾಗಿಸಲು ಭಿನ್ನರಾಶಿಯ ಅಡ್ಡಗೆರೆಯ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಕಿ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। (वि०) 2. ಕತ್ತರಿಸುವ, ತುಂಡು ಮಾಡುವ.

छेदन ಛೇದನ (न०) 1. ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ತುಂಡುಮಾಡು ವುದು. "छिदिर्" (द्वैधीकरणे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "करपाददतो भङ्गे छेदने कर्णनासयोः। मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा" याज्ञ० २-२१९। 2. ಕತ್ತರಿಸುವ ಸಾಧನ, ಶಸ್ತ್ರ. छिदिर् कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। (वि०) 3. ಕತ್ತರಿಸುವ, ಚೂರುಮಾಡುವ. छिदिर् कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)।

छेदनीय ಛೇದನೀಯ (पुं०) 1. ಕತಕವೃಕ್ಷ, ಚಿಲ್ಲದ ಗಿಡ. छेदनाय सलिलकालुष्यापनयनाय हितः "छः" (५-१-५)। (वि०) 2. ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುವ. 3. ಕತ್ತರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯ ವಾದ. 4. ಕತ್ತರಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "अनीयर्" (३-१-९६)।

छेदयत् ಛೇದಯತ್ (वि०) ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು ತ್ತಿರುವ, ಕತ್ತರಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಿರುವ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती – ಯಂತೀ.**

छेदयितव्य ಛೇದಯಿತವ್ಯ (वि०) ತುಂಡುಮಾಡಿಸ ಬೇಕಾದ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) + णिच् "तव्यः" (३-१-९६)।

छेदि ಛೇದಿ (पुं०) 1. ಬಡಗಿ, ಮರಗೆಲಸದವನು. छिदिर् (द्वैधीकरणे) "इन्" (उ० ४-११७)। (वि०) 2. ಕತ್ತರಿಸುವವನು, ತುಂಡುಮಾಡುವವನು, ಚೂರುಮಾಡು ವವನು.

छेदितवत् ಛೇದಿತವತ್ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಿದವನು, ತುಂಡಂ ಮಾಡಿದವನು. छिदिर् (द्वैधीकरणे) + णिच् "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती – ವತೀ.**

छेदिन् ಛೇದಿನ್ (वि०) ಕತ್ತರಿಸುವ, ತುಂಡುಮಾಡುವ. छिनत्ति—छिदिर् (द्वैधीकरणे) "णिनिः" (३-१-१३४)

छेद्य ಛೇದ್ಯ (वि०) 1. ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುವ, ತುಂಡುಮಾಡಲ್ಪಡುವ. "विप्रपीडाकरं छेद्यमब्राह्मणस्य तु" याज्ञ० २-२१५। 2. ಕತ್ತರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಕತ್ತರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾದ. छिदिर् (द्वैधीकरणे) कर्मादौ "ण्यत्" (३-१-१२४)।

छेमण्ड ಛೇಮಂಡ (पुं०) ತಾಯಿತಂದೆ ಮೊದಲಾದ ಬಂಧುಗಳಿಲ್ಲದವನು. छमण्ड पृषो०।

छेय ಛೇಯ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುವ.

छेलक ಛೇಲಕ (पुं०) 1. ಮೇಕೆ, ಹೋತ. स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **–लिका –ಲಿಕಾ**. 2. ಆಡು.

छेलु ಛೇಲು (पुं०) ಸೋಮರಾಜೀಲತೆ, ಬಾಹುಜಿಗೆ ಗಿಡ.

छैदिक ಛೈದಿಕ (वि०) ಛೇದನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದ, ನಿತ್ಯವೂ ಕತ್ತರಿಸಬೇಕಾದ. छेदं नित्यमर्हति "ठक्" (५-१-६४)।

छो – छेदने (दिवा० पर० सक० अनि०)। छयति। चच्छौ। छाता। छास्यति। छयतु। अच्छयत्। छयेत्। छायात्। अच्छात्, अच्छासीत्। अच्छास्यत्।

कर्मणि :—छायते। चच्छे। छायिता। छाता। छायिष्यते, छास्यते। छायताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—छातव्यम्। छानीयम्। छेयम्। छितः। छितवान्। छातः, छातवान्। छयन्। छातुम्। छितम्, छातम्। छानम्। छित्वा, छात्वा। प्रच्छाय।

छोटन ಛೋಟನ (न०) ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ತುಂಡುಮಾಡುವುದು. छुट (छेदने) "ल्युट्" (३-३-११५)।

छोटिका ಛೋಟಿಕಾ (स्त्री०) ಚಿಟಿಕೆ, ತರ್ಜನಿ ಮತ್ತು ಅಂಗುಷ್ಠಗಳನ್ನು ಮಿಡಿಸುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದ. "तद्यावद्वसन्तकस्य संज्ञां करोमि, इति छोटिकां ददाति" रत्ना० ३।

छोटिन् ಛೋಟಿನ್ (पुं०) ಬೆಸ್ತ, ಮೀನುಹಿಡಿಯುವವನು. छुट (छेदने) "णिनिः" (३-२-७८)। "कैवर्ते जालिकः छोटी" त्रिकाण्ड०।

छोटित ಛೋಟಿತ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಚೂರುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. छुट (छेदने) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

छोरण ಛೋರಣ (न०) ಪರಿತ್ಯಾಗ, ತೊರೆದುಬಿಡುವುದು. छुर (छेदने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "छोरणं परित्यागः स्यात्" त्रिकाण्ड०।

छोरित ಛೋರಿತ (वि०) ಪರಿತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. छुर (छेदने) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

छोलङ्ग ಛೋಲಂಗ (पुं०) ಮಾತುಲಂಗವೃಕ್ಷ, ಮಾದಳದ ಗಿಡ.

इति "छ" कारादिपदार्थनिरूपणम्।

ज

ज ಜ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಚವರ್ಗದ ಮೂರನೆಯ ಮತ್ತು ತಾಲು (ದವಡೆ) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಭ್ಯಂತರ ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಒಂದು ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಾಕ್ಷರ. "कादयो मावसानाः स्पर्शाः"। "इचुयशानां तालु" सि० कौ०।

ज ಜ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. 2. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. जि (जये) "डः" (३-२-१०१)। 3. ಹುಟ್ಟು, ಜನನ, ಉತ್ಪತ್ತಿ. 4. ತಾತ, ತಂದೆ. "जो ना मृत्युञ्जये जन्यां तातमात्रे जनार्दने" मेदि०। 5. ಜಪ. 6. ವಿಜಯ. 7. ಮೇರು. 8. ಶಬ್ದ, ಧ್ವನಿ. 9. ಮಂತ್ಸರ. 10. ಹಾಡುವವನು, ಸಂಗೀತಗಾರ. "जकारो गायने प्रोक्तो जयने जः प्रकीर्तितः" हारा०। जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-१०१)। (न०)11. ಕಟಿಪ್ರದೇಶ. 12. ಭೂಷಣ, ಒಡವೆ. 13. ಪತ್ನಿ, ಹೆಂಡತಿ. 14. ತೇಜಸ್ಸು, ಕಾಂತಿ. 15. ಜಲ, ನೀರು. "जो जपे विजये मेरौ शब्दे जेतरि मत्सरे। जं कटौ भूषणे पत्न्यां तेजस्यम्बुनि जन्मनि" नानार्थर०। 16. (ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗುರುವರ್ಣವುಳ್ಳ "ज" ಗಣ. "ग्मध्याद्यौ ज्भौ त्रिलोनोऽन्त्यौ भवन्त्यत्र गणास्त्रिकाः" वृ० र०। (वि०)17. ವೇಗವಾದ. 18. ಜಯಶಾಲಿಯಾದ. 19. (ಸಮಾಸಾಂತ್ಯ

ದಲ್ಲಿ) ಹುಟ್ಟಿದ, ಉತ್ಪತ್ತಿಹೊಂದಿದ. प्रावृषिजः शरदिजः कालेजः दिविजः ललाटजः, मनसिजः मनोजः सरसिजम् सरोजम् ಇತ್ಯಾದಿ.

जकार ಜಕಾರ (पुं०) "ज" ವರ್ಣ.

जकुट ಜಕುಟ (पुं०) 1. ಮಲಯಪರ್ವತ. 2. ನಾಯಿ. (न०) 3. ಬದನೆ ಹೂವು. जं जातं सत् कुटति वक्रीभवति — कुट (कौटिल्ये) "कः" (३-१-१३५)। "जकुटं वार्ताकपुष्पे जकुटो मलये शुनि" मेदि०।

जक्ष — भक्षहसनयोः (अदा० पर० भक्षणे सक० हसने अक० से०)। जक्षिति जक्षितः जक्षति। जजक्ष जजक्षतुः जजक्षुः। जक्षिता। जक्षिष्यति। जक्षितु। अजक्षीत्, अजक्षत्। जक्ष्यात्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಭಕ್ಷಿಸು, ತಿನ್ನು. 2. ನಗು. "श्रेमुर्ववल्गुर्ननृतुर्जजक्षुर्जगुः समुत्पुप्लुविरे निषेदुः" भट्टि० १३-२८।

कर्मणि :— जक्ष्यते। जजक्षे। जक्षिता। जक्षिष्यते। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :— जक्षितव्यम्। जक्षणीयम्। जक्ष्यम्। जक्षितः। जक्षितवान्। जक्षत्, जक्षती। जक्षितुम्। जक्षितम्। जक्षणम्। जक्षित्वा। अनुजक्ष्य।

जक्षण ಜಕ್ಷಣ (न०) 1. ಭಕ್ಷಣ, ತಿನ್ನುವುದು. 2. ನಗುವುದು. जक्ष (भक्षहसनयोः) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

जक्षणीय ಜಕ್ಷಣೀಯ (वि०) 1. ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ, ತಿನ್ನಲ್ಪಡುವ. 2. ತಿನ್ನಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ತಿನ್ನಬೇಕಾದ. जक्ष (भक्षणे) कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **जक्षितव्यः ಜಕ್ಷಿತವ್ಯಃ.**

जक्षत् ಜಕ್ಷತ್ (वि०) 1. ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವ. 2. ನಗುತ್ತಿರುವ. जक्ष (भक्षहसनयोः) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)।

जक्षि ಜಕ್ಷಿ (स्त्री०) 1. ಭಕ್ಷಣ, ತಿನ್ನುವುದು. 2. ನಗುವುದು.

जक्षित ಜಕ್ಷಿತ (न०) 1. ಭಕ್ಷಣ, ತಿನ್ನುವುದು. 2. ನಗುವುದು. जक्ष (भक्षहसनयोः) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 3. ತಿನ್ನಲ್ಪಟ್ಟ. जक्ष कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

जक्षितवत् ಜಕ್ಷಿತವತ್ (वि०) ಭಕ್ಷಿಸಿದವನು, ಊಟ ಮಾಡಿದವನು. जक्ष (भक्षणे) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **-वती -ವತೀ.**

जक्षितृ ಜಕ್ಷಿತೃ (वि०) 1. ಭಕ್ಷಿಸುವ, ತಿನ್ನುವ. 2. ನಗುವ. जक्ष (भक्षहसनयोः) "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-त्री -ತ್ರೀ.**

जक्ष्य ಜಕ್ಷ್ಯ (वि०) ತಿನ್ನಲ್ಪಡುವ. जक्ष (भक्षणे) कर्म० "ण्यत्" (३-१-१२४)।

जगच्चक्षुस् ಜಗಚ್ಚಕ್ಷುಸ್ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. जगतां चक्षुरिव।

जगत् ಜಗತ್ (पुं०) 1. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. (न०) 2. ಜಗತ್ತು, ಪ್ರಪಂಚ, ಲೋಕ. गच्छति — गम्लृ (गतौ) "क्विप्" (वा० ३-२-१७८)। "निधत्से हुतमर्काय स पर्जन्योऽभिवर्षति। ततोऽन्नानि प्रजास्तेभ्यस्तेनासि जगतः पिता" कुमा० १०-२०। "जगज्जयं तेन च कोशमक्षयं प्रणीतवान् शैशवशेषवानयम्" नैष० १-१९। 3. ಸಂಚರಿಸುವ, ಚಲಿಸುವ.

जगती ಜಗತೀ (स्त्री०) 1. ಭೂಮಿ. गम्लृ (गतौ) "अतिः" जगादेशश्च (उ० २-८४) निपा०। शतृवद्भावात् "ङीप्" (४-१-६)। "दुरोदरच्छद्मजितां समीहते नयेन जेतुं जगतीं सुयोधनः" किरा० १-७। 2. ಲೋಕ, ಪ್ರಪಂಚ. 3. ಜನ. 4. ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಛಂದಸ್ಸು. "जगती भुवने क्ष्मायां छन्दोभेदे जनेऽपि च" मेदि०।

जगतीजानि ಜಗತೀಜಾನಿ (पुं०) ಭೂಮಿಯೇ ಪತ್ನಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ ರಾಜ. जगती जानिर्यस्य।

जगतीतल ಜಗತೀತಲ (न०) ಭೂಮಿಯ ಮೇಲುಭಾಗ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲ್ಮೈ. जगत्यास्तलम्।

जगतीधर ಜಗತೀಧರ (पुं०) ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. धरति — धृञ् (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। "जलधरावलिरप्रतिपालितस्वसमया समयाज्जगतीधरम्" माघ० ६-२५।

जगतीपति ಜಗತೀಪತಿ (पुं०) ರಾಜ, ದೊರೆ. जगत्याः पतिः। "इति ह वाव स जगतीपतिरीश्वरेच्छयाधिनिवेशितकर्माधिकारः" भाग० ५-१-२३।

जगतीपाल ಜಗತೀಪಾಲ (पुं०) ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವ ದೊರೆ, ರಾಜ. जगत्याः पालः।

जगतीभुज् ಜಗತೀಭುಜ್ (पुं०) ರಾಜ, ದೊರೆ. जगतीं भुनक्ति — भुज (परिपालने) "क्विप्" (३-२-७६)। "ददृशे जगतीभुजा मुनिः स वपुष्मानिव पुण्यसंचयः" किरा० २-५६।

जगतीरुह् ಜಗತೀರುಹ್ (पुं०) ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಮರ, ವೃಕ್ಷ. जगत्यां रोहति — रुह (बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च) "क्विप्" (३-२-७६)। "पवनेरिताकुल-

विजिह्मशिखा जगतीरुहोऽवचकारुः कुसुमैः" किरा० ६-२। "कः" (३-१-१३५)। –रुहः –ರುಹಃ.

जगत्कर्तृ ಜಗತ್ಕರ್ತೃ (पुं०) 1. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಪರಮಾತ್ಮ. 2. ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮ. जगतः कर्ता।

जगत्कारण ಜಗತ್ಕಾರಣ (न०) ಪ್ರಪಂಚದ ಮೂಲ ಕಾರಣ. जगतः चराचरस्य कारणम्।

जगत्क्षय ಜಗತ್‌ಕ್ಷಯ (पुं०) ಪ್ರಳಯ, ಪ್ರಪಂಚದ ನಾಶ. जगतः क्षयः।

जगत्त्रय ಜಗತ್ತ್ರಯ (न०) ಸ್ವರ್ಗ ಮಧ್ಯ (ಭೂ) ಪಾತಾಳ ಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು. जगतां त्रयम्। "शाधि शासक जगत्त्रयस्य माम्" माघ० १४-११।

जगत्पति ಜಗತ್ಪತಿ (पुं०) ಪರಮಾತ್ಮ, ಸರ್ವೇಶ್ವರ. जगतां पतिः। "यदा च तस्याधिगमे जगत्पतेः" कुमा० ५-५९।

जगत्पवित्र ಜಗತ್ಪವಿತ್ರ (वि०) ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪಾವನ ಗೊಳಿಸುವ. जगत् पुनाति—पूञ् (पवने) "इत्रः" (३-२-१८६)। "जगत्पवित्रैरपि तं न पादैः स्प्रष्टुं जगत्पूज्यमयुज्यतार्कः" माघ० ३-२।

जगत्पूज्य ಜಗತ್ಪೂಜ್ಯ (वि०) ಲೋಕಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪೂಜ್ಯ ನಾದ. जगतां पूज्यः। "जगत्पूज्यमयुज्यतार्कः" माघ० ३-२।

जगत्प्रभु ಜಗತ್ಪ್ರಭು (पुं०) ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿ ಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮ. जगतां प्रभुः। "जगत्प्रभोरप्रसहिष्णु वैष्णवं न चक्रमस्याक्रमताधिकन्धरम्" माघ० १-५४।

जगत्प्राण ಜಗತ್ಪ್ರಾಣ (पुं०) ವಾಯು, ಗಾಳಿ. जगतां भुवनस्थजीवानां प्राणः जीवनम्। "जगत्प्राण प्राणानपहरसि किं ते व्यवसितम्" सा० द०।

जगत्साक्षिन् ಜಗತ್ಸಾಕ್ಷಿನ್ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಪರ ಮಾತ್ಮ. जगतः साक्षी।

जगदण्डक ಜಗದಂಡಕ (न०) ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಕೋಶ. जगतः अण्डकम्। "रुरुचे विरिञ्चिनखभिन्नबृहज्जगदण्डकैकतरखण्डमिव" माघ० ९-९।

जगदम्बा ಜಗದಂಬಾ (स्त्री०) ಪಾರ್ವತಿ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ. जगतः अम्बा। स्वार्थे "कः"। –अम्बिका –ಅಂಬಿಕಾ.

जगदन्त ಜಗದಂತ (पुं०) 1. ಜಗತ್ತಿನ ಕೊನೆ, ಪ್ರಳಯ. जगतोऽन्तः। 2. ಜಗತ್ತನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವವನು. जगत् अन्तयति—"अच्" (३-१-१३४)। "जगद्योनिरयोनिस्त्वं जगदन्तो निरन्तकः" कुमा० २-९।

जगदन्तक ಜಗದಂತಕ (वि०) ಜಗತ್ತನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸು ವವನು. जगतामन्तकः।

जगदन्तकाल ಜಗದಂತಕಾಲ (पुं०) ಕಲ್ಪದ ಕೊನೆಯ ಕಾಲ. "जगदन्तकालसमवेतविषदविषमेरितारवम्" माघ० १५-७३।

जगदात्मक ಜಗದಾತ್ಮಕ (वि०) ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ವರೂಪವಾದ. जगत् आत्मा यस्य। "कप्" (५-४-१५४)।

जगदादि ಜಗದಾದಿ (पुं०) ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಮೊದಲು ಇದ್ದ ಪರಮಾತ್ಮ. जगतामादिः। "जगदादिरनादिस्त्वं जगदीशो निरीश्वरः" कुमा० २-९।

जगदादिज ಜಗದಾದಿಜ (पुं०) ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪದಿಂದ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲು ಆವಿರ್ಭಾವಹೊಂದಿದ ಪರ ಮಾತ್ಮ. जगतामादौ हिरण्यगर्भरूपेण जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९७)। "सोऽभिध्याय शरीरात् स्वात्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः। अप एव ससर्जादौ तासु बीजमवासृजत्॥ तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम्। तस्मिन् जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः" मनु० १-८, ९। "जगतामादिभूतासु मूर्तिष्वन्यतमत्वतः। जातत्वाद्विष्णुरूपेण प्रोच्यते जगदादिजः" इति निरुक्तिः। "भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता सहिष्णुर्जगदादिजः" वि० स०।

जगदाधार ಜಗದಾಧಾರ (पुं०) 1. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. जगतामाधारः। 2. ಕಾಲ. जगतामाश्रयभूतत्वात्। "जन्यानां जनकः कालो जगतामाश्रयो मतः" भाषाप०।

जगदायु(स्) ಜಗದಾಯು(ಸ್) (पुं०) ವಾಯು, ಗಾಳಿ. जगतामायुः आयुःसाधनत्वात्। पृषो० वा सलोपः। "अहं केसरिणः क्षेत्रे वायुना जगदायुषा" भा० वन० १४९-२७।

जगदीश ಜಗದೀಶ (पुं०) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದ ಪರ ಮಾತ್ಮ. जगतामीशः। "जगदादिरनादिस्त्वं जगदीशो निरीश्वरः" कुमा० २-९।

जगदीशितृ ಜಗದೀಶಿತೃ (पुं०) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ. जगतामीशिता।

जगदीश्वर ಜಗದೀಶ್ವರ (पुं०) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ. जगतामीश्वरः। "गम्योऽसौ जगदीश्वरो जलनिधिर्वारां प्रवाहैरिव" प्रबोध० ५-९।

जगदेकनाथ ಜಗದೇಕನಾಥ (पुं०) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಏಕಮಾತ್ರ ನಾದ ದೊರೆ,—ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿರುವ ರಾಜ, ಸಾರ್ವಭೌಮ.

जगतः एको नाथः। "एनोनिवृत्तेन्द्रियवृत्तिरेनं जगाद भूयो जगदेकनाथः" रघु० ५-२३।

जगद्गुरु ಜಗದ್ಗುರು (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ. जगतां गुरुः। "मेने परार्ध्यमात्मानं गुरुत्वेन जगद्गुरोः" रघु० १०-६४। 2. ವಿಷ್ಣು. "विपदः सन्तु नः शश्वत् तत्र तत्र जगद्गुरो। भवतो दर्शनं यत्स्यादपुनर्भवदर्शनम्" भाग० १-८-२५। 3. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ, "अथ ते मुनयः सर्वे मानयित्वा जगद्गुरुम्" कुमा० ६-१५। 4. ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮ. "तस्मै नमो भगवते वासुदेवाय धीमहि। यन्मायया दुर्जयया मां ब्रुवन्ति जगद्गुरुम्" भाग० २-५-१२। 5. ನಾರದಮುನಿ, 6. ಜಗತ್ತಿನ ಉಪದೇಶಕ, ಜಗದಾಚಾರ್ಯ.

जगद्द्रुह् ಜಗದ್ದ್ರುಹ್ (वि०) ಜಗತ್ತನ್ನು ಪೀಡಿಸುವವನು. जगद्भ्यो द्रुह्यति—द्रुह (जिघांसायाम्) "क्विप्" (३-२-६१)। "निजौजसोज्जासयितुं जगद्द्रुहामुपाजहीथा न महीतलं यदि" माघ० १-३७।

जगद्धातृ ಜಗದ್ಧಾತೃ (पुं०) ವಿಷ್ಣು, ಪರಮೇಶ್ವರ, ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮ. जगतां धाता। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। -धात्री-ಧಾತ್ರೀ. ದುರ್ಗಾದೇವಿ.

जगद्बल ಜಗದ್ಬಲ (पुं०) ವಾಯು, ಗಾಳಿ. जगतां बलं यस्मात्। "वातस्तु नभःप्राणो जगद्बलः भोगिकान्तः कम्पलक्ष्मा" त्रिकाण्ड०।

जगद्योनि ಜಗದ್ಯೋನಿ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಮೇಶ್ವರ. ಪರಬ್ರಹ್ಮ. जगतां चराचराणां योनिः उत्पत्तिस्थानम्। 2. ಪರಶಿವ, ಈಶ್ವರ. "जगद्योनिरयोनिस्त्वं जगदन्तो निरन्तकः" कुमा० २-९।

जगद्वन्द्य ಜಗದ್ವಂದ್ಯ (वि०) ಜಗತ್ತಿನಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವ, ಪ್ರಪಂಚವೇ ನಮಸ್ಕರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ.

जगद्वहा ಜಗದ್ವಹಾ (स्त्री०) ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೊತ್ತಿರುವ ಭೂಮಿ. जगन्ति वहति—वह (प्रापणे) "अच्" (३-१-१३४)।

जगन्नाथ ಜಗನ್ನಾಥ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ. जगतां नाथः। 2. ಪರಶಿವ, ಈಶ್ವರ. 3. ರಸಗಂಗಾಧರವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಜಗನ್ನಾಥ ಪಂಡಿತ. "जगन्नाथस्यायं सुरधुनि समुद्धारसमयः" गङ्गाल०। (न०)4. ಜಗನ್ನಾಥ ಕ್ಷೇತ್ರ.

जगन्निवास ಜಗನ್ನಿವಾಸ (पुं०) ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ವಾಸಸ್ಥಾನನಾದ ವಿಷ್ಣು, ಕೃಷ್ಣ. जगतां निवासः। "श्रियः पतिः श्रीमति शासितुं जगज्जगन्निवासो वसुदेवसद्मनि" माघ० १-१। ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲಜಗತ್ತೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಉದರದಲ್ಲಿರುವುದು. "दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवास" गीता ११-२५।

जगन्नेत्र ಜಗನ್ನೇತ್ರ (न० द्विव०) ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರ. जगतां नेत्रे। "भगवन्तौ जगन्नेत्रे सूर्याचन्द्रमसावपि" काव्या० २-१७२।

जगन्मातृ ಜಗನ್ಮಾತೃ (स्त्री०) 1. ಲಕ್ಷ್ಮಿ. 2. ಪಾರ್ವತಿ. जगतां माता।

जगन्मोहिनी ಜಗನ್ಮೋಹಿನೀ (स्त्री०) ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೋಹಗೊಳಿಸುವ ಮಹಾಮಾಯೆ. जगन्ति मोहयति—मुह (वैचित्ये) + णिच् "णिनिः" (३-१-१३४)। "ङीप्" (४-१-५)। "वेदात्मा विहगेश्वरो यवनिका माया जगन्मोहिनी" चतुःश्लोकी।

जगर ಜಗರ (पुं०) ಯುದ್ಧಕವಚ. जागर्ति—जागृ (निद्राक्षये) "अच्" (३-१-१३४)। पृषो०।

जगल ಜಗಲ (पुं०) 1. ಮಂಗಾರೆ ಗಿಡ. 2. ಮೇದಕ, ಮದ್ಯವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಬೇಕಾದ ನಾನಾ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಮದ್ಯದ ಸಂಬಾರಗಳು. गल्यते—गल (अदने) यङ्लुक् "अच्" (३-१-१३४)। 3. ಪಿಷ್ಟಮದ್ಯ. (वि०)4. ವಂಚಕ, ಕಪಟಿ, ಧೂರ್ತ. "जगलो मदनद्रुमे। मेदके पिष्टमद्ये च पुंसि धूर्तेऽभिधेयवत्" मेदि०।

जग्ध ಜಗ್ಧ (न०) 1. ಭೋಜನ, ಊಟ. अद (भक्षणे) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತಿನ್ನಲ್ಪಟ್ಟ. अद कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। उभयत्र अदो "जग्धिः" आदेशः (२-४-३६)। "पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम्" मनु० ५-१२५।

जग्धि ಜಗ್ಧಿ (स्त्री०) ಭೋಜನ, ಊಟ. अद (भक्षणे) भावे "क्तिन्" (३-३-९४)। "जग्धि" आदेशः (२-४-३६)। "अदत्वा तु य एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्ते विचक्षणः। स भुञ्जानो न जानाति श्वगृध्रैर्जग्धिमात्मनः" मनु० ३-११५।

जग्मि ಜಗ್ಮಿ (पुं०) 1. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. गम्लृ (गतौ) "किन्" (३-२-१७१)। (वि०) 2. ಸಂಚರಿಸುವ, ನಡೆಯುವ, ಮುಂದೆಸಾಗುವ.

जग्मिवस् ಜಗ್ಮಿವಸ್ (वि०) ಹೊಂದಿರುವ, ಸೇರಿರುವ, ತಲುಪಿರುವ. गम्लृ (गतौ) "क्वसुः" (३-२-१०७)।

"वक्तुं मार्गं किल वसुमतीं जग्मुषस्तत्पदाब्जात् मञ्जीरस्य त्वदुपमरुतेः दक्षिणस्यास्य तुल्यम्" हंस० २-२०।

जघन ಜಘನ (न०) 1. ಹೆಂಗಸರ ಸೊಂಟದ ಮುಂಭಾಗ. हन्यते—हन (हिंसागत्योः) "अच्" धातोर्द्वित्वं च (उ० ५-३२)। "आत्मनैव रुरुधे कृतिनेव स्वेदसङ्गि वसनं जघनेन" माघ० १०-४५। 2. ಕಟಿಪ್ರದೇಶ, ಪಿರ್ರೆ. "न हि न विदितखेदमेतदीयस्तनजघनोद्वहने तवापि चेतः" माघ० ७-१२। "गलद्दुकूलैर्जघनैरिवादधे" किरा० ४-१२।

जघनकूपक ಜಘನಕೂಪಕ (पुं० द्विव०) ಹೆಂಗಸರ ಪಿರ್ರೆಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಗುಳಿಗಳು.

जघनचपला ಜಘನಚಪಲಾ (स्त्री०) ಆರ್ಯಾವೃತ್ತದ ಒಂದು ಭೇದ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಥ್ಯಾರ್ಯಾಲಕ್ಷಣವೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಚಪಲಾರ್ಯಾಲಕ್ಷಣವೂ ಇರುವಲ್ಲಿ **"जघनचपला"** ವೃತ್ತವಾಗುವುದು. "प्राक्प्रतिपादितमर्धे प्रथमे प्रथमेतरे तु चपलायाः। लक्ष्म श्रयेत सोक्ता विशुद्धधीभिर्जघनचपला" वृ० र०।

जघनफल ಜಘನಫಲ (पुं०) ಹಲಸಿನಮರ. "पनसे कण्टकिफलो पयोण्डो जघनेफलः" वैज०।

जघनेफला ಜಘನೇಫಲಾ (स्त्री०) ಕಲ್ಲತ್ತಿಗಿಡ, ಬ್ರಹ್ಮ ಮೇಡಿ. जघन इव मध्यभागे फलमस्याः। "काकोदुम्बरिका फल्गुर्मलपूर्जघनेफला" अम०।

जघन्य ಜಘನ್ಯ (पुं०) 1. ಕೊನೆಯ ವರ್ಣದವನು. 2. ಪೃಷ್ಠಭಾಗ, ಹಿಂಭಾಗ. "ततो जघन्यं सहितैः समन्त्रिभिः पुरःप्रधानैश्च तथैव सैनिकैः" रामा०। 3. ರಾಜನ ಅನುಚರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ. "पश्चापरे वामनको जघन्यः कुब्जोऽपरो मण्डलकोऽथ साची" बृहत्सं० ६९-३१। (न०)4. ಶಿಶ್ನ, ಲಿಂಗ. (वि०)5. ಅಧಮ, ನೀಚ, ಕೆಳಮಟ್ಟದ. जघनमिव "यः" (५-३-१०३)। "जघन्यं सेवमानां तु संयतां वासयेत् गृहे" मनु० ८-३६५। 6. ಕೊನೆಯದಾದ. "जघन्यं मेहने क्लीबं चरमे गर्हितेऽन्यवत्" मेदि०। 7. ನಿಂದ್ಯ, ಗರ್ಹಿತ. "जघन्यं तु कुपूयं स्यादसारं लघु फल्गु च" वैज०।

जघन्यगुण ಜಘನ್ಯಗುಣ (पुं०) ಗುಣತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದಾದ ತಮೋಗುಣ. जघन्यश्चासौ गुणश्च। "जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः" गीता १४-१८।

जघन्यज ಜಘನ್ಯಜ (पुं०)1. ಕೊನೆಯ ವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. 2. ಕಿರಿಯ ಸಹೋದರ, ತಮ್ಮ. जघन्ये जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "ड:" (३-३-९७)। "जघन्यजे स्युः कनिष्ठयवीयोऽवरजानुजाः" अम०। (वि०) 3. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. "जघन्यजः कनीयसि। वृषले च" मेदि०।

जघन्यभ ಜಘನ್ಯಭ (न०) ಆರಿದ್ರೆ ಆಶ್ಲೇಷೆ ಸ್ವಾತಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠೆ ಭರಣಿ ಶತಭಿಷೆ ಈ ಆರು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. आर्द्राश्लेषा तथा स्वातिर्ज्येष्ठा च भरणी तथा। शततारा जघन्यानि तारासु कथितानि वै"।

जघन्यभाव ಜಘನ್ಯಭಾವ (पुं०) ಕಡಮೆದರ್ಜೆ, ಕೆಳಮಟ್ಟ.

जघ्नि ಜಘ್ನಿ (पुं०) ಅಸ್ತ್ರ, ಆಯುಧ. हन (हिंसागत्योः) "किन्" (३-२-१७१)। द्वित्वं च।

जघ्नु ಜಘ್ನು (वि०) ಘಾತುಕ, ಕೊಲ್ಲುವವನು. हन (हिंसागत्योः) "कुः" (उ० १-२२)।

जङ्गम ಜಂಗಮ (वि०) ಸಂಚರಿಸುವ, ತಿರುಗಾಡುವ. गम्लृ (गतौ) + यङ् "अच्" (३-१-१३४)। "मान्यः स मे स्थावरजङ्गमानां सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः" रघु० २-४४।

जङ्गमकुटी ಜಂಗಮಕುಟೀ(स्त्री०)ಛತ್ರಿ, ಕೊಡೆ. जङ्गमा कुटीव। "कावारीजङ्गमकुटी भ्रमत्कुटी" त्रिकाण्ड०।

जङ्गमगुल्म ಜಂಗಮಗುಲ್ಮ (पुं०) ಪದಾತಿಗಳ ಸಮೂಹ, ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಇರುವ ಕಾಲಾಳುಗಳ ಗುಂಪು. जङ्गमानां गुल्मः। "एवंविधान्नृपो देशान्गुल्मैः स्थावरजङ्गमैः। तस्करप्रतिषेधार्थं चारैश्चाप्यनुचारयेत्" मनु० ९-२६६।

जङ्गमेतर ಜಂಗಮೇತರ (वि०) ಸ್ಥಿರವಾದ, ಚಲಿಸದಿರುವ. जङ्गमादितरः।

जङ्गल ಜಂಗಲ (त्रि०) 1. ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶ. (न०) 2. ಅರಣ್ಯ, ಕಾಡು. (स्त्री०) –ला –ಲಾ. 3. ಮಾಂಸ. "जङ्गलं निर्जने देशे त्रिलिङ्गचां पिशिते स्त्रियाम्" मेदि०।

जङ्गाल ಜಂಗಾಲ (पुं०) 1. ಜಮೀನಿಗೆ ನೀರು ಕಟ್ಟಲು ಅವರ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಅಳಿವೆ ಮತ್ತು ಅವರ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸಲು ಮಾಡಿರುವ ದಾರಿ, ಜಲದಾರಿ. 2. ಅಣೆಕಟ್ಟು, ನೀರು ತಡೆಯಲು ಕಟ್ಟುವ ಕಟ್ಟೆ.

जङ्गित ಜಂಗಿತ (पुं०) ಜಾತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವವನು. "हीनवर्णास्तु जङ्गिताः" वैज०।

जङ्घा ಜಂಘಾ (स्त्री०) ಮೊಣಕಾಲು, ಕಣಕಾಲು. जनी (प्रादुर्भावे) "अच्" जङ्घादेशश्च (उ० ५-३१) "आक्रम्यैकामग्रपादेन जङ्घामन्यामुच्चैराददानः करेण" माघ० १८-५१।

जङ्घाकर ಜಂಘಾಕರ (पुं०) 1. ಓಡುವವನು, ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವವನು. जङ्घां तत्साध्यगतिं करोति — डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२१)। 2. ಸಂಚಾರ ರೂಪದ ತೆರಿಗೆ, ದಾರಿ ನಡೆದು ತೀರಿಸಲ್ಪಡುವ ತೆರಿಗೆ.

जङ्घाकरिक ಜಂಘಾಕರಿಕ (वि०) ಓಡುವ ಉದ್ಯೋಗದಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು, ದಾರಿ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಬಂದ ಕೂಲಿಯಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು. जङ्घाकरोऽस्यास्ति "ठन्" (५-२-११५)।

जङ्घात्राण ಜಂಘಾತ್ರಾಣ (न०) ಮೊಣಕಾಲಿನ ಕವಚ, ಕಾಲುಚೀಲ. जङ्घा त्रायतेऽनेन — त्रैङ् (पालने) "ल्युट्" (३-३-११७)।

जङ्घाबल ಜಂಘಾಬಲ (न०) ಮೊಣಕಾಲಿನ ಬಲ, ಕಣಕಾಲಿನ ಶಕ್ತಿ. जङ्घाया बलम्।

जङ्घामात्र ಜಂಘಾಮಾತ್ರ (वि०) ಮೊಣಕಾಲಿನ ಪ್ರಮಾಣದ, ಮೊಣಕಾಲಿನಷ್ಟು ಆಳತೆಯುಳ್ಳ. जङ्घा प्रमाणमस्य "मात्रच्" (५-२-३७)।

जङ्घाल ಜಂಘಾಲ (वि०) 1. ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವವನು, ಓಡುವವನು. 2. ಓಡುವ ಉದ್ಯೋಗದಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು. अतिशयिता जङ्घाऽस्त्यस्य "लच्" (५-२-९७)।

जङ्घिल ಜಂಘಿಲ (वि०) "जङ्घाल" ಪದದ ಅರ್ಥ. अतिशयिता जङ्घाऽस्त्यस्य "इलच्" (५-२-१००)।

जज ಜಜ (पुं०) ಯೋಧ, ಸೈನಿಕ. जजति — जज (युद्धे) "अच्" (३-१-१३४)। "जजौजोजाजिजिज्जाजी" माघ० १९-३।

जज्ञि ಜಜ್ಞಿ (वि०) 1. ಅಂಕುರಿಸುವ. 2. ತಿಳಿದಿರುವ.

जञ्ज ಜಂಜ (पुं०) 1. ಯೋಧ, ಸೈನಿಕ. जजि (युद्धे) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಯುದ್ಧ. जजि भावे "घञ्" (३-३-१८)।

जञ्जन ಜಂಜನ (वि०) ಪುನರ್ಜನ್ಮವುಳ್ಳ, ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹುಟ್ಟುವ. जनी (प्रादुर्भावे) यङ्लुक् "अच्" (३-१-१३४)। पृषो०।

जञ्जपूक ಜಂಜಪೂಕ (पुं०) ತಪಸ್ವಿ, ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಿಸುವವನು. जप (व्यक्तायां वाचि) + यङ् "ऊकः" (३-२-१६६)। नुगागमः (७-४-८६)। "जञ्जपूकमभिसृत्य जघान" याद० २१-४०।

जटा ಜಟಾ (स्त्री०) 1. ನಿಯಮದಲ್ಲಿರುವವರ ಸಿಕ್ಕುಕಟ್ಟಿ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿರುವ ತಲೆಕೂದಲು, ಜಡೆ. जट (संघाते) "अच्" (३-१-१३४)। "दधानमम्भोरुहकेसरद्युतीर्जटाः शरच्चन्द्रमरीचिरोचिषम्" माघ० १-५। 2. ಬೇರುಗಳ ಸಮೂಹ, ಗೊಂಚಲಾಗಿರುವ ಬೇರು. 3. ಜಟಾಮಾಂಸಿ. 4. ಬೇರು. 5. ಶಾಖೆ, ರೆಂಬೆ. 6. ಶತಾವರಿ ಗಿಡ. 7. ವೇದಪಾಠದ ಒಂದು ಕ್ರಮ. **–टी –ಟೀ.** 8. ಪ್ಲಕ್ಷವೃಕ್ಷ, ಜುಲ್ಲಿಗಿಡ. "जटा लग्नकचे मूले मांस्यां प्लक्षे पुनर्जटी" मेदि०।

जटाजूट ಜಟಾಜೂಟ (पुं०) ಹೆಣೆದು ಅಂಟಿಸಿದ ತಲೆಯ ಕೂದಲು, ಜಟೆಗಳ ಸಮೂಹ. जटानां जूटः। "जटाजूटापीडं भुजगपतिभोगोपमभुजं ददर्श श्रीमन्तं विपिनभुवि सीतासहचरम्" चं० रा०।

जटाज्वाल ಜಟಾಜ್ವಾಲ (पुं०) ದೀಪ. जटेव ज्वालाऽस्य। "जटाज्वालो दशाकर्षी कथितो बहुदृश्वभिः" हारा०।

जटाटङ्क ಜಟಾಟಂಕ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ. जटा टङ्क इवास्य। "कण्ठमर्दरैवतजटाटङ्काव्ययाः" त्रिकाण्ड०।

जटाटीर ಜಟಾಟೀರ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ. जटामटति — अट (गतौ) "ईरन्" बाहु०।

जटाधर ಜಟಾಧರ (पुं०) 1. ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ. जटानां धरः। 2. ತಪಸ್ವಿ, ಮುನಿ. 3. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಒಂದು ದೇಶ. "क्रौञ्चद्वीपजटाधरकावेर्यो रिष्यमूकश्च" बृहत्सं० १४-१३। (वि०) 4. ಜಟೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ. "विहाय लक्ष्मीपतिलक्ष्म कार्मुकं जटाधरः सन् जुहुधीह पावकम्" किरा० १-४४।

जटाधारिन् ಜಟಾಧಾರಿನ್ (वि०) ಜಟೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ. जटाः धरति—धृञ् (धारणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। "नष्टशौचा मूढधियो जटाभस्मास्थिधारिणः" भाग० ४-२-२९। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–धारिणी –ಧಾರಿಣೀ.**

जटामण्डल ಜಟಾಮಂಡಲ (न०) ಜಟೆಗಳ ಸಮೂಹ. जटानां मण्डलम्। "अंसव्यापि शकुन्तनीडनिचितं बिभ्रज्जटामण्डलम्" शाकु० ७-११।

जटामांसी ಜಟಾಮಾಂಸೀ (स्त्री०) ಸುಗಂಧಮುಸ್ತೆ.

जटायु(स्) ಜಟಾಯು (ಸ್) (पुं०) ಒಬ್ಬ ಪಕ್ಷಿರಾಜ, ವಿನತೆಯ ಮಗನಾದ ಅರುಣನಿಗೆ ಶ್ಯೇನಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ಮಗ, ಸಂಪಾತಿಯ ತಮ್ಮ. [ಸಂಪಾತಿಯೂ ಜಟಾಯುವೂ ತಮ್ಮ ವೇಗವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸೂರ್ಯನ ತಾಪವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಜಟಾಯುವು ದಂಡಕಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದನು,

ಬಳಿಕ ಚೇತರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲೇ ಒಂದು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಅಗಸ್ತ್ಯಮಹರ್ಷಿಯ ಆಶ್ರಮದಿಂದ ಪಂಚವಟಿಗೆ ಸೀತಾಲಕ್ಷ್ಮಣರೊಡನೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಶ್ರೀರಾಮನಿಗೆ ಜಟಾಯುವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ತಾನು ದಶರಥನ ಮಿತ್ರನೆಂದು ತನ್ನ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು. ದಂಡಕಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಖರದೂಷಣಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ಕಾರಣ ಕುಪಿತನಾದ ರಾವಣನು ಸೀತೆಯಿಂದ ಶ್ರೀರಾಮನನ್ನು ಅಗಲಿಸಿ ಸೀತಾಪಹರಣಮಾಡಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸೀತೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ರಾವಣನೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿ ಪ್ರಾಣ ತೆತ್ತನು. ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸೀತೆಯನ್ನು ಕಾಣದೆ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಅವಳನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಬಂದಾಗ ಜಟಾಯುವಿನಿಂದ ಈ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿದರು. ಶ್ರೀರಾಮನು ಅವನಿಗೆ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಸದ್ಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿದನು.] "परिश्रान्तस्य मे पक्षौ छित्वा खड्गेन रावणः। सीतामादाय वैदेहीमुत्पपात विहायसम्" रामा०। "स्वयमपि शरभङ्गस्वीकृतां भङ्गहीनां सपदि गतिमवाप्तः संहतायुर्जटायुः। नयनसलिलमिश्रं रामहस्तेन दत्तं दशरथदुरवापं प्राप नैवापमम्भः" चं० रा०।

जटाल ಜಟಾಲ (पुं०) 1. ವಟವೃಕ್ಷ, ಆಲದಮರ. जटाः सन्त्यस्य "लच्" (೫-೨-೯೭)। 2. ಗುಗ್ಗುಳ, ಧೂಪದ ಪುಡಿ. (वि०) 3. ಜಟೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. (स्त्री०) **–ला –ಲಾ.** 4. ಜಟಾಮಾಂಸಿ, ಸುಗಂಧಮುಸ್ತೆ.

जटावत् ಜಟಾವತ್ (वि०) 1. ಜಟೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಜಟೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ. जटा अस्य सन्ति "मतुप्" (೫-೨-೯೪)। स्त्रियाम् "ङीप्" (೪-೧-೬)। **–वती –ವತೀ.** 2. ಜಟಾಮಾಂಸಿ, ಸುಗಂಧಮುಸ್ತೆ.

जटासुर ಜಟಾಸುರ (पुं०) ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. जटायुक्तोऽसुरः। [ಇವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೇಷವನ್ನು ತಾಳಿ ಧರ್ಮರಾಜನ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಧರ್ಮವಿಚಾರವಾಗಿ ಚರ್ಚೆ ಮಾಡುತ್ತ ಅವರಿಗೆ ನಂಬಿಕೆ ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಅಲ್ಲೇ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಭೀಮಸೇನನು ಇಲ್ಲದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರನ್ನು ಕೊಂದು ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಲು ಮಾಡಿದ ಇವನ ಸಂಚನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಇವನನ್ನು ಉಪಚರಿಸುತ್ತಲೇ ಇದ್ದನು. ಕೊನೆಗೆ ಅರ್ಜುನ ಮತ್ತು ಭೀಮಸೇನ ಇಬ್ಬರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಇವನು ದ್ರೌಪದಿ ಧರ್ಮರಾಜ ನಕುಲ ಸಹದೇವರನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೊರಟೇಬಿಟ್ಟನು. ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ತರಲು ಹೊರಟಿದ್ದ ಭೀಮಸೇನನು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದನು.] ವನಂ ೧೫೮।

जटि ಜಟಿ (पुं०) 1. ವಟವೃಕ್ಷ, ಆಲದಮರ. जट (संघाते) "इन्" (ಉಂ ೪-೧೧೭)। 2. ಜಟೆ, ಹೆಣೆದು ಅಂಟು ಹಾಕಿದ ತಲೆಯ ಕೂದಲು. 3. ಸಮೂಹ, ರಾಶಿ, ಗುಂಪು.

जटिन् ಜಟಿನ್ (पुं०) 1. ತಪಸ್ವಿ, ತಪಸ್ಸುಮಾಡುವವನು, ಮುನಿ. जटा अस्य सन्ति "इनिः" (೫-೨-೧೧೬)। 2. ಪ್ಲಕ್ಷವೃಕ್ಷ, ಜುಲ್ಲೀಗಿಡ. (वि०) 3. ಜಟೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಜಟೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ. "सुरापानापनुत्त्यर्थं वालवासा जटी ध्वजी" मनु० ೧೧-೯೨।

जटिल ಜಟಿಲ (पुं०) 1. ಸಿಂಹ. जटा अस्य सन्ति "इलच्" (೫-೨-೧೦೦)। 2. ತಪಸ್ವಿ, ತಪಸ್ಸು ಮಾಡುವವನು, ಮುನಿ. 3. ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ. "जटिलं चानधीयानं दुर्बलं कितवं तथा" मनु० ೩-೧೫೧। 4. ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಹೋತ (ಮೇಕೆ) ಗಳಲ್ಲೊಂದು. कुटिलः कुट्टकः जटिलः ಮತ್ತು वामनः ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಹೋತಗಳು ಲಕ್ಷ್ಮೀಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. "कुट्टकः कुटिलश्चैव जटिलो वामनस्तथा। ते चत्वारः श्रियः पुत्राः नालक्ष्मीके वसन्ति हि" बृहत्सं० ೬೫-೯। ಇಂತಹ ಮೇಕೆಗಳು ದರಿದ್ರನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. (वि०) 5. ಜಟೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. "जटिलान् कृत्तिवसनान् नियमं तीव्रमास्थितान्" याद० ೧೬-೪೦। 6. ಕೂದಲುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ. "मुण्डार्धमुण्डाञ्जटिलान् अशुचीन् जटिलाननान्। म्लेच्छानशातयत्सर्वान्समेतानस्त्रतेजसा" भा० द्रोण० ೯೩-೪೭। 7. ತಿರುಚಲ್ಪಟ್ಟ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಹೊಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. "अभीक्ष्णावगाहकपिशान् जटिलान् कुटिलालकान्। आत्मानं चोग्रतपसा बिभ्रती चीरिणं कृशम्" भाग० ೩-೩೩-೧೪। 8. ಬಹಳ ತೊಡಕಾಗಿರುವ, ಬಗೆಹರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ. (स्त्री०) **–ला –ಲಾ.** 9. ಜಟೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೆಂಗಸು. 10. ಹಿಪ್ಪಲಿ. 11. ಬಜೆ. 12. ಜಟಾಮಾಂಸಿ, ಸುಗಂಧಮುಸ್ತೆ. "तपस्विनी-जटामांसी जटिला" अम०। 13. ಒಂದು ಗೆಡ್ಡೆಯೊಳಗೆ ಅನೇಕ ಮೋತೆಗಳುಳ್ಳ ಕೊನ್ನಾರಿ. "जटिला पिप्पलीमांस्योर्जटायुक्ते च वाच्यवत्" मेदि०।

जटिलीकृत ಜಟಿಲೀಕೃತ (वि०) ತೊಡಕಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಗೆಹರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ.

जटुल ಜಟುಲ (पुं०) ಮೈಮೇಲಿನ ಹುಟ್ಟು ಮಚ್ಚೆ, ಸಂಗಾತಿ, ಮತ್ತಿ, जट (संघाते) "उलच्" बाहु०। पृषो० टस्य

डो वा। जडुलः ಜಡುಲಃ. "जटु(डु)लः कालकः पिप्लुः" अम०।

जठर ಜಠರ (पुंन०) 1. ಕುಕ್ಷಿ, ಹೊಟ್ಟೆ. जायतेऽत्र जन्तुर्गर्भो वा — जनी (प्रादुर्भावे) "अरः" ठादेशश्च (उ० ५-३८)। "जठरं को न बिभर्ति केवलम्" पञ्चतं०। (पुं०) 2. ವೃದ್ಧ, ಮುದುಕ. 3. ಒಂದು ದೇಶ. "जठराः कुकुराश्चैव सुदशार्णाश्च भारत" भा० भीष्म० ९-४२। (वि०) 4. ಕರ್ಕಶವಾದ, ಕಠಿನವಾದ. "जठरः कुक्षिवृद्धयोः। कठिने च" हेम०। "आस्तेऽस्या जठरे वीर्यमविषह्यं सुरद्विषः" भाग० ७-७-९।

जठरगद ಜಠರಗದ (पुं०) ಉದರವ್ಯಾಧಿ, ಹೊಟ್ಟೆಯಬೇನೆ.

जठरज्वलन ಜಠರಜ್ವಲನ (पुं०) ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಜೀರ್ಣಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿ.

जठरनुद् ಜಠರನುದ್ (पुं०) ಉದರವನ್ನು ಕೆರಳಿಸಿ ಉದರ ಬೇನೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ ಕಕ್ಕೆ ಗಿಡ. जठरं नुदति— णुद (प्रेरणे) "क्विप्" (३-२-७६)।

जठराग्नि ಜಠರಾಗ್ನಿ (पुं०) ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಜೀರ್ಣಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿ. जठरस्थितोऽग्निः। "अन्नरसो जठराग्निना पच्यमानो रक्ततां प्रतिपद्यते"। ಜಠರಾಗ್ನಿಯು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅನ್ನವನ್ನು ಪಚನಮಾಡುವುದು. ವಾಯುವು ಅನ್ನದ ಮಧ್ಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ರಸಭಾಗವನ್ನೂ ಮಲಭಾಗವನ್ನೂ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಜಠರಾಗ್ನಿಯ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜಲಾಂಶವನ್ನು ಇರಿಸಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಅದರ ಮೇಲುಗಡೆ ಇರಿಸುವುದು. ಜಲಾಂಶದ ಕೆಳಗಡೆ ತಾನು (ವಾಯುವು) ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬಲಪಡಿಸುವುದು. ಈ ರೀತಿ ವಾಯುವಿನಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಗ್ನಿಯು ಜಲವನ್ನು ಬಿಸಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅನ್ನವು ಸುಖವಾಗಿ ಪಚನವಾಗುವುದು. ಆಗ ಅನ್ನರಸವೂ ಮಲಭಾಗವೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗುವುದು. ಈ ಅನ್ನರಸವು ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವುದು. "आयुष्यं भुक्तमाहारं स वायुः कुरुते द्विधा। संप्रविश्यान्नमध्यं तु पृथक् किट्टं पृथक् मलम्। अग्नेरूर्ध्वं जलं स्थाप्य तदन्नं च जलोपरि। जलस्याधः स्वयं प्राणः स्थित्वाग्निं धमते शनैः। वायुनाऽऽध्मायमानोऽग्निरत्युष्णं कुरुते जलम्। अन्नं तदुष्णतोयेन समन्तात् पच्यते पुनः। द्विधा भवति तत् पक्वं पृथक् किट्टं पृथङ्मलम्। रसेन तेन ता नाड्यः संपूर्यन्ते क्रमेण च। प्रतर्पयन्ति संपूर्णास्ताश्च देहं समन्ततः" इति योगा०।

जठरामय ಜಠರಾಮಯ (पुं०) ಉದರರೋಗ, ಹೊಟ್ಟೆಯ ಬೇನೆ.

जड ಜಡ (पुं०) 1. ಹಿಮಗಾಲ, ಚಳಿಗಾಲ. जलति—जल (घातने) "अच्" (३-१-१३४)। लडयोरभेदः। (न०) 2. ಸೀಸಲೋಹ. 3. ಜಲ, ನೀರು. "नीचप्रवणता लक्ष्मि जडजायास्तवोचिता" चन्द्रा०। (वि०) 4. ಮೂರ್ಖ, ವಿವೇಕವಿಲ್ಲದವನು. 5. ಮಂದಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು. "जडानप्यनुलोमार्थान् प्रवाचः कृतिनां गिरः" माघ० २-२५। 6. ಸ್ತಬ್ಧವಾದ, ನಿಶ್ಚಲವಾದ, ಕೆಲಸಮಾಡದಿರುವ, ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಲ್ಲದ. "कण्ठः स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषश्चिन्ताजडं दर्शनम्" शाकु० ४-५। 7. ಶೀತಲವಾದ, ತಣ್ಣಗಿರುವ. "परामृशन् हर्षजडेन पाणिना तदीयमङ्गं कुलिशव्रणाङ्कितम्" रघु० ३-६८। 8. ಮೂಗ, ಮಾತಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನು. 9. ಪೆದ್ದ, ದಡ್ಡ, ಮಂಕ. "नापृष्टः कस्यचिद्ब्रूयान्नचान्यायेन पृच्छतः। जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक आचरेत्" मनु० २-११०। 10. ಜೀವವಿಲ್ಲದ, ಅಚೇತನ, ಜೀವಿವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರದಿರುವ, 11. ಕಾವಿಲ್ಲದ, ಕೊರೆಯುವಷ್ಟು ಶೀತವಾದ, ಮಂಜುಕವಿದಿರುವ. (स्त्री०) —डा — ಡಾ. 12. ನಸುಗುನ್ನಿ ಗಿಡ. "जडो मूर्खे हिमाघ्राते जडा स्याच्छूकशिम्बिका" हेम०।

जडक्रिय ಜಡಕ್ರಿಯ (वि०) ನಿಧಾನವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವ, ಮಂದಪ್ರಕೃತಿಯವನಾದ. जडस्येव क्रिया यस्य।

जडता ಜಡತಾ (स्त्री०) 1. ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ. जडस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। 2. ಶೀತವಾಗಿರುವಿಕೆ. 3. ದಡ್ಡನಾಗಿರುವಿಕೆ. 4. ಮೂಗನಾಗಿರುವಿಕೆ. 5. ಜಲರೂಪವಾಗಿರುವಿಕೆ. "त्वः" (५-१-११९)। जडत्वम् ಜಡತ್ವಮ್. "किं न दर्शितमनेनोद्गच्छता जडत्वम्" रत्ना० ३।

जडधी ಜಡಧೀ (वि०) 1. ಅವಿವೇಕಿ. 2. ಮಂದಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ. जडा धीर्यस्य।

जडप्रकृति ಜಡಪ್ರಕೃತಿ (वि०) ನಿಧಾನವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು, ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಲ್ಲದವನು. जडा प्रकृतिर्यस्य।

जडभरत ಜಡಭರತ (पुं०) ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. [ಈ ಋಷಿಯು ಪೂರ್ವಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಭರತನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಋಷಭದೇವ ರಾಜನ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದನು. ಇವನು ತಂದೆಯ ನಂತರ ಕೆಲವುಕಾಲ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದು ತಾನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಅಜನಾಭ ದೇಶವನ್ನು ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟು

ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಹೋದನು. ಈತನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಈ ವರ್ಷಕ್ಕೆ "ಭಾರತವರ್ಷ"ವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಒಂದು ದಿನ ಇವನು ನದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಗರ್ಭಧರಿಸಿದ್ದ ಜಿಂಕೆಯೊಂದಕ್ಕೆ ಸಿಂಹನಾದಶ್ರವಣದಿಂದ ಗರ್ಭಪತನವಾಗಿ ಅದು ಆ ಕೂಡಲೆ ಮೃತಿಹೊಂದಿತು. ಭರತನು ಆ ಜಿಂಕೆಯ ಮರಿಯನ್ನು ತಂದು ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸಾಕುತ್ತಿದ್ದನು. ಅದರಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಮಮತೆಯು ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಬಂದು ತನ್ನ ದೇಹತ್ಯಾಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನೇ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜಿಂಕೆಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಭರತನು ಅಂಗಿರಸನೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಪರಮವೇದಾನ್ತಿಯಾಗಿ ಹುಚ್ಚನಂತೆ ಅಲೆಯುತ್ತಿದ್ದನು. ಇದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ "ಜಡಭರತ"ನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. ರಹೂಗಣನೆಂಬ ರಾಜನೊಬ್ಬನು ವೇದಾನ್ತರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಪಿಲಮಹರ್ಷಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಬೋಯಿಗಳು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯನ್ನು ಹೊರಿಸಿದರು. ಜಡಭರತನು ಹಳ್ಳತಿಟ್ಟುಗಳನ್ನೂ ಕಲ್ಲುಮುಳ್ಳುಗಳನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಆಯಾಸಗೊಂಡ ರಾಜನು ಬಹಳವಾಗಿ ಬಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಇವನು ಕೋಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ "ಈ ಬೈಗಳೆಲ್ಲಾ ಈ ಶರೀರಕ್ಕಲ್ಲದೆ ಆತ್ಮನಿಗಲ್ಲ" ಎಂದು ಹೇಳಲು ಈತನು ಮಹಾ ವೇದಾನ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿದ ರಹೂಗಣನು ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಿಂದ ಇಳಿದು ಈತನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ತನ್ನ ಅಪರಾಧಕ್ಕಾಗಿ ಕ್ಷಮೆ ಕೇಳಿದನು]. भाग० ५।

जडा ಜಡಾ (स्त्री०) ನಸುಗುನ್ನಿ ಗಿಡ. जडं करोति—जड+णिच् "अच्" (३-१-१३४)।

जडिमन् ಜಡಿಮನ್ (पुं०) 1. ಜಾಡ್ಯ, ಮಂಕುತನ, ಜಡತೆ, ಯಾವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ ಆಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು. जडस्य भावः "इमनिच्" (५-१-१२३)। "इष्टानिष्टापरिज्ञानं यत्र प्रश्नेष्वनुत्तरम्। दर्शनश्रवणाभावो जडिमा सोऽभिधीयते"। 2. ಶೈತ್ಯ, ಚಳಿ. "देशे देशे जडिमकुरङ्गास्तेजोभल्लैर्दिनकरभिल्ले। धावं धावं प्रहरति राज्ञां धारागेहं शरणमवापुः" चं० भा०।

जडीकृत ಜಡೀಕೃತ (वि०) 1. ಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಚಲಿಸದಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. अजडः जडः कृतः — जड+डु कृञ् (करणे) "च्विः" (५-४-५०)। "क्तः" (३-२-१०२)। ईत् (७-४-३२)। "जडीकृतस्त्र्यम्बकवीक्षणेन वज्रं मुमुक्षन्निव वज्रपाणिः" रघु० २-४२। 2. ಕಿವುಡಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "जडीकृतश्रवणपथे दिवौकसां चमूरवे विशति सुराद्रिकन्दराः" माघ० १७-३३।

जतु ಜತು (न०) 1. ಅರಗು. 2. ಕೆಂಪುಬಣ್ಣ. जनी (प्रादुर्भावे) "उः" तकरादेशश्च (उ० १-१८)।

जतुक ಜತುಕ (न०) 1. ಹಿಂಗು. 2. ಅರಗು. जत्विव "कन्" (५-३-९६)। (स्त्री०) —का —ಕಾ. 3. ಬಾವಲಿ, ಕಪಟದ ಹಕ್ಕಿ. "जतुकं हिङ्गुलाक्षयोः। जतुका च चर्मचटिका" हेम०। 4. ಮುಳ್ಳಗಸೆ ಗಿಡ.

जतुकारी ಜತುಕಾರೀ (स्त्री०) ಮುಳ್ಳಗಸೆ ಗಿಡ. जतुवत् संश्लेषं करोति — डु कृञ् (करणे) "अण्" (३-२-१)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)।

जतुकृत् ಜತುಕೃತ್ (स्त्री०) ಮುಳ್ಳಗಸೆ ಗಿಡ. जतुवत् संश्लेषं करोति—डु कृञ् (करणे) "क्विप्" (३-२-७६)।

जतुकृष्णा ಜತುಕೃಷ್ಣಾ (स्त्री०) ಮುಳ್ಳಗಸೆ ಗಿಡ. जत्विव कृष्णा।

जतुगृह ಜತುಗೃಹ (न०) ಅರಗಿನ ಮನೆ, ಅರಗಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮನೆ. [ದುರ್ಯೋಧನನು ಪಾಂಡವರನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಬೇಕೆಂದು ವಾರಣಾವತದಲ್ಲಿ ಅರಗಿನ ಮನೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಪಾಂಡವರು ಮಲಗಿದ್ದಾಗ ಮನೆಗೆ ಬೆಂಕಿಯನ್ನಿಡಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದ್ದನು. ವಿದುರನಿಂದ ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಭೀಮಸೇನನು ಸುರಂಗಮಾರ್ಗದಿಂದ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಹೊತ್ತು ಸಾಗಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿದನು. ಪಾಂಡವರೆಲ್ಲರೂ ಈ ಅಪಾಯದಿಂದ ಪಾರಾದರು.]

जतुरस ಜತುರಸ (पुं०) ಅರಗಿನ ರಸ.

जतूका ಜತೂಕಾ (स्त्री०) 1. ಬಾವಲಿ, ಕಪಟದ ಹಕ್ಕಿ. 2. ಮುಳ್ಳಗಸೆ ಗಿಡ. जनी (प्रादुर्भावे) "ऊकः" (उ० ४-४१)। पृषो०।

जत्रु ಜತ್ರು (न०) ಕೊರಳಿನ ಎಲುಬು, ಹೆಗಲು ಮತ್ತು ಎದೆ ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದ ಎಲುಬು. जनी (प्रादुर्भावे) "रुः" नकारस्य तकारः (उ० ४-१०२)। निपा०।

जन ಜನ (पुं०) 1. ಮನುಷ್ಯ. जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "अच्" (३-१-१३४)। "न यावदेतावुदपश्यदुत्थितौ जनस्तुषाराञ्जनपर्वताविव" माघ० १-१५। 2. ಜನೋಲೋಕ, ಮಹರ್ಲೋಕದ ಮೇಲಿನ ಲೋಕ. "मूलाधारे तु भूर्लोको लिङ्गाग्रे तु भुवस्तथा। स्वर्लोको लिङ्गमूले

तु मेरुमूले महस्तथा। मेरुच्छिद्रे जनोलोको मेरुनाड्यां तपस्तथा। कमले सत्यलोकस्तु इति लोकाः पृथक् पृथक्"। 3. ಸ್ತ್ರೀ ಅಥವಾ ಪುರುಷ ವ್ಯಕ್ತಿ. "नेता जनस्तव समीपमुपैष्यतीति" शाकु० ६-१२। "जनोऽयमुच्चैः पदलङ्घनोत्सुकः" कुमा० ५-६४। 4. ಜನರ ಗುಂಪು. ಏಕವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವುಂಟು. **ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ:** "विश्रान्तविग्रहकथो रतिमान् जनस्य चित्ते वसन्" रत्ना० १-८। **ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ:** "किमेतदित्याकुलमीक्षितं जनैः" माघ० १-२। 5. ಜನನ, ಜನ್ಮ, ಉತ್ಪತ್ತಿ. जनी भावे "घञ्" (३-३-१८)।

जनक ಜನಕ (पुं०) 1. ತಂದೆ. जनयति—जनी (प्रादुर्भावे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "जनक इव शिशुत्वे सुप्रियस्यैकसूनोरविनयमपि सेहे पाण्डवस्य स्मरारिः" किरा० १७-६४। 2. ವಿದೇಹಾಧಿಪತಿ, ಜನಕಮಹಾರಾಜ. "जग्राह जनकात्सीतां तातादेशेन राघवः" चं० रा०। [ಇಕ್ಷ್ವಾಕುರಾಜನ ಮಗನಾದ ನಿಮಿಯು ವಸಿಷ್ಠರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಗೌತಮ ಮಹರ್ಷಿಯ ಮೂಲಕ ಯಾಗ ನಡೆಸಿದುದರಿಂದಲೂ ಯಾಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಅವನಿಗೆ ವಸಿಷ್ಠರು ವಿದೇಹನಾಗುವಂತೆ ಶಾಪವಿತ್ತರು. ರಾಜ್ಯವು ಅರಾಜಕವಾಗಲು ಋಷಿಗಳು ರಾಜನ ಬಲತೋಳನ್ನು ಅರಣಿಯಿಂದ ಕಡೆದರು. ಆ ಮಥನದಿಂದ ಜನಿಸಿದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಮಿಥಿ, ಜನಕ ಮತ್ತು ವಿದೇಹನೆಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟು ಅವನನ್ನೇ ರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಮುಂದೆ ಆ ರಾಜನ ವಂಶದವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಮೈಥಿಲ, ಜನಕ, ವೈದೇಹ ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು]. (वि०)3. ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವ, ಉಂಟುಮಾಡುವ. "जन्यानां जनकः कालो जगतामाश्रयो मतः" भाषाप०।

जनकजा ಜನಕಜಾ (स्त्री०) ಜನಕಮಹಾರಾಜನ ಮಗಳು, ಸೀತಾದೇವಿ. जनकाज्जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)।

जनकतनया ಜನಕತನಯಾ, –सुता–ಸುತಾ (स्त्री०) ಜನಕಮಹಾರಾಜನ ಮಗಳು, ಸೀತಾದೇವಿ. जनकस्य तनया सुता वा। एवं **जनकनन्दिनी ಜನಕನಂದಿನೀ, जनकपुत्री ಜನಕಪುತ್ರೀ** ಇತ್ಯಾದಿ. "यक्षश्चक्रे जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु" मेघ० १-१।

जनकात्मजा ಜನಕಾತ್ಮಜಾ (स्त्री०) ಜನಕಮಹಾರಾಜನ ಮಗಳು, ಸೀತಾದೇವಿ, ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ. जनकस्यात्मजा।

जनङ्गम ಜನಂಗಮ (पुं०) ಚಂಡಾಲ. जनेभ्यो गच्छति अधार्मिकान् जनान् गच्छति वा—गम्लृ (गतौ) "खच्" (३-२-४७)। मुमागमः (६-३-६७)। "अवधीज्जनङ्गम इवैष यदि हतवृषो वृषं ननु" माघ० १५-३५।

जनचक्षुस् ಜನಚಕ್ಷುಸ್ (न०) ಸೂರ್ಯ. जनानां चक्षुरिव। एवं **लोकचक्षुः ಲೋಕಚಕ್ಷುಃ.** "लोकचक्षुर्दिवाकरः" रामा०।

जनजन्मादि ಜನಜನ್ಮಾದಿ (पुं०) ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. जनस्य जन्मनः आदिः। "जननो जनजन्मादिः" वि० स०।

जनता ಜನತಾ (स्त्री०) ಜನರ ಗುಂಪು. जनानां समूहः "तल्" (४-२-४३)। "उपपादिता विदधता भवतीः सुरसद्मयानसुमुखी जनता" किरा० ६-४२।

जनदेव ಜನದೇವ (पुं०) ರಾಜ, ದೊರೆ. जनानां देव इव। "वचस्तवैतज्जनदेव सूनृतं कुलोचितं धर्मयुत यशस्करम्" भाग० ८-१९-२।

जनन ಜನನ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. जनयति जीवान्—जनी (प्रादुर्भावे)+णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "जननो जनजन्मादिः" वि० स०। (न०)2. ಹುಟ್ಟುವುದು, ಜನ್ಮಪಡೆಯುವುದು. जनी भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "पुनरपि जननं पुनरपि मरणं पुनरपि जननीजठरे शयनम्" भजगो०। "अभजदेव निशा दिवसश्रियं जननभाजिनि देवदिवाकरे" याद० ३-१। 3. ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವುದು, ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದು. जनी+णिच् भावे "ल्युट्"। "अन्योन्यशोभाजननाद्बभूव परस्परं भूषणभूष्यभावः" कुमा० १-४२। 4. ವಂಶ. जनी अधि० "ल्युट्"। (वि०)5. ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವ, ಸೃಷ್ಟಿಸುವ. 6. ಪ್ರಸವಿಸುವ. जनी कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् **जननी ಜನನೀ.** "एकादशे स्त्रीजननी सद्यस्त्वप्रियवादिनी" मनु० ९-८१।

जननाथ ಜನನಾಥ (पुं०) ಜನರ ಒಡೆಯ, ರಾಜ, ದೊರೆ. जनानां नाथः। "जननाथ तवानुजन्मनाम्" किरा० २-१७।

जननाशौच ಜನನಾಶೌಚ (न०) ಸೂತಕ, ಜ್ಞಾತಿಗಳಿಗೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪವವಾದಾಗ ಸಂಭವಿಸುವ ಪುರುಡು. जनननिमित्तमाशौचम्।

जननान्तर ಜನನಾಂತರ (न०) ಬೇರೆ ಜನ್ಮ, ಹಿಂದಿನ ಅಥವಾ ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮ. अन्यज्जननम्। "भावस्थिराणि जननान्तरसौहृदानि" शाकु० ५-२।

जननिर्वाद ಜನನಿರ್ವಾದ (पुं०) ಲೋಕಾಪವಾದ, ಜನರ ನಿಂದೆ. जनानां निर्वादः। "अपयान्त्यचिरान्महीभुजां जननिर्वादभयादिव श्रियः" किरा० २-१०।

जननी ಜನನೀ (स्त्री०) 1. ತಾಯಿ. जनयति-जनी (प्रादुर्भावे) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११३)। "ङीप्" (४-१-१५)। "प्रचारितः प्रस्तुतया जनन्या पदे पदे विश्रममाचकाङ्क्षे" याद० ४-२४। 2. ದಯೆ, ಕರುಣೆ, ಕನಿಕರ. "जननी तु दयामात्रोर्जननं वंशजन्मनोः" मेदि०। 3. ಉತ್ಪಾದನ ಮಾಡುವ ಹೆಂಗಸು, ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಹೆಂಗಸು, ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಾಯಿಯಾದ ಹೆಂಗಸು, ಲೋಕಮಾತೆ. "वदामस्ते किं वा जननि वयमुच्चैर्जडधियः"। 4. ಬಾವಲಿ, ಕಪಟದ ಹಕ್ಕಿ. 5. ಜಟಾಮಾಂಸಿ.

जननीय ಜನನೀಯ (वि०) 1. ಉತ್ಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವ, ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಡುವ, ಉಂಟುಮಾಡಲ್ಪಡುವ. 2. ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. जनी (प्रादुर्भावे) कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)।

जनपद ಜನಪದ (पुं०) 1. ದೇಶ, ಜನರು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳ. जनाः पद्यन्तेऽत्र—पद (गतौ) "घः" (३-३-११८)। जनस्य लोकस्य पदं आश्रयस्थानं यत्र। जनः पदं वस्तु यत्रेति वा। "स्रोतोवेगादथ जनपदं सौम्य सीमन्तयन्ती प्रत्यादेशे विबुधसरितः स्यन्दते सह्यकन्या" हंस० १-४२। "त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत्। ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत्" चाणक्य०। 2. ರಾಜ್ಯ. 3. ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಮೂಹ. "पुण्यावासैः पुरजनपदैर्मण्डितान् पाण्ड्यदेशान्" हंस० १-५०।

जनपदिन् ಜನಪದಿನ್ (पुं०) ರಾಜ್ಯದ ಒಡೆಯ, ರಾಜ, ದೊರೆ. जनपदाः सन्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "जनपदिनां जनपदवत् सर्वं जनपदेन समानशब्दानां बहुवचने" पा० सू० ४-३-१००।

जनप्रवाद ಜನಪ್ರವಾದ (पुं०) 1. ಲೋಕಾಪವಾದ, ಜನರ ನಿಂದೆ. 2. ಲೋಕವಾದ, ಜನರು ಆಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಾತು. जनानां प्रवादः।

जनप्रिय ಜನಪ್ರಿಯ (पुं०) 1. ಧಾನ್ಯಾಕ, ಧನಿಯ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿಬೀಜ. 2. ನುಗ್ಗೆಮರ. (वि०) 3. ಜನರಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದ, ಜನರ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ. जनानां प्रियः। "उपाससादोपजनं जनप्रियः प्रियामिवासादितयौवनां भुवम्" किरा० ४-१।

जनमेजय ಜನಮೇಜಯ (पुं०) 1. ಅರ್ಜುನನ ಮಗನಾದ ಅಭಿಮನ್ಯುವಿನ ಮೊಮ್ಮಗ, ಅಭಿಮನ್ಯುವಿನ ಮಗನಾದ ಪರೀಕ್ಷಿತ್ತಿನ ಮಗ, ಚಂದ್ರವಂಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. जनमेजयति—एजृ (कम्पने) + णिच् "खश्" (३-२-२८)। मुमागमः (६-३-६७)। [ಈ ರಾಜನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಮರಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಸರ್ಪದ ಮೇಲಿನ ಕೋಪದಿಂದ ಸರ್ಪಗಳ ಕುಲವನ್ನೇ ನಾಶಪಡಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಸರ್ಪಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು.] "एतस्मिन्नेव काले तु स राजा जनमेजयः। उवाच मन्त्रिणः सर्वानिदं वाक्यमरिन्दमः" ....। "एवमुक्त्वा ततः श्रीमान् मन्त्रिभिश्चानुमोदितः। आरुरोह प्रतिज्ञां स सर्पसत्राय पार्थिवः" भा० आदि० ५०, ५१। 2. ಕುರುರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "ततः संवरणात्सौरी तपती सुषुवे कुरुम्। राजत्वे तं प्रजाः सर्वा धर्मज्ञ इति वव्रिरे॥ अश्ववन्तमभिष्यन्तं तथा चैत्ररथं मुनिम्। जनमेजयं च विख्यातं पुत्रांश्चास्यानुशुश्रुम" भा० आदि० १०१। 3. ಪೂರುವಿನ ಮಗ, ಚಂದ್ರವಂಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. "पूरोर्भार्या कौसल्या बभूव। तस्यामस्य जनमेजयो जज्ञे" भा० आदि० ६३-८। 4. ಪಾಂಡವರ ಪಕ್ಷದ ಒಬ್ಬ ರಾಜ.

जनयत् ಜನಯತ್ (वि०) ಉಂಟುಮಾಡುವ, ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವ. जनी (प्रादुर्भावे)+णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। "बिभर्ति जनयन्नयं मुदमपामपायधवला बलाहकततीः" माघ० ४-५४। "विप्रियाणि जनयन्ननुनेयः" किरा० ९-३९। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯಂತೀ.**

जनयति ಜನಯತಿ (स्त्री०) ಉತ್ಪಾದನ, ಸೃಷ್ಟಿ.

जनयितव्य ಜನಯಿತವ್ಯ (वि०) 1. ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಡುವ, ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಲ್ಪಡುವ. जनी (प्रादुर्भावे) + णिच् "तव्यः" (३-१-९६)। "बाढम्, सा खलु विवेकेनोपनिषद्देव्यां प्रबोधचन्द्रेण भ्रात्रा समं जनयितव्या" प्रबोध० १। 2. ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಬೇಕಾದ, ಸೃಷ್ಟಿಸಬೇಕಾದ.

जनयितृ ಜನಯಿತೃ (पुं०) 1. ತಂದೆ. जनी (प्रादुर्भावे) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। "गोत्ररिक्थे जनयितुः न हरेद्दत्त्रिमः क्वचित्" मनु० ९-१४२। (वि०) 2. ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು, ಉಂಟುಮಾಡುವವನು, ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವವನು. (स्त्री०) **–यित्री –ಯಿತ್ರೀ.** 3. ತಾಯಿ. जनयितृ "ङीप्" (४-१-५)। "जनयित्रीमलंचक्रे यः प्रश्रय इव श्रियम्" रघु० १०-७०।

जनवाद ಜನವಾದ (पुं०) "जनप्रवाद" ಪದದ ಅರ್ಥ.

जनश्रुत ಜನಶ್ರುತ (वि०) ಲೋಕವಿಖ್ಯಾತ, ಲೋಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

जनश्रुति ಜನಶ್ರುತಿ (स्त्री०) ಸಮಾಚಾರ, ಜನರು ಆಡಿ ಕೊಳ್ಳುವಮಾತು, ಲೋಕಪ್ರವಾದ. "जनेभ्यः श्रूयते—श्रु (श्रवणे) "क्तिन्" (३-३-९४)। "किंवदन्ती जनश्रुतिः" अम०।

जनस् ಜನಸ್ (स्त्री० द्विव०)1. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು, ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ. (न०)2. ಜನೋಲೋಕ, ಭೂಲೋಕ ದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಐದನೆಯ ಲೋಕ.

जनस्थान ಜನಸ್ಥಾನ (न०) ದಂಡಕಾರಣ್ಯಪ್ರದೇಶ. [ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ಪುತ್ರನಾದ ದಂಡ ನೆಂಬ ರಾಜನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಒಂದು ದಿನ ದಂಡನು ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರ ಮಗಳನ್ನು ಬಲಾತ್ಕರಿಸಲು ಆದರಿಂದ ಕುಪಿತರಾದ ವಸಿಷ್ಠರು ದಂಡನ ರಾಜ್ಯವು ಏಳು ದಿನಗಳೊಳಗಾಗಿ ಭಸ್ಮೀಭೂತವಾಗಲೆಂದೂ ರಾಜನು ಸೇನೆ ಮತ್ತು ಪರಿವಾರಗಳೊಡನೆ ನಾಶವಾಗಲೆಂದೂ ಶಪಿಸಿ ಆ ದೇಶದ ಜನರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದರು. ಏಳು ರಾತ್ರಿಗಳೊಳಗಾಗಿ ಎಲ್ಲವೂ ಸುಟ್ಟು ಭಸ್ಮವಾಯಿತು. ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ತಪಸ್ವಿಗಳು ಆಶ್ರಮಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜನರು ವಾಸಮಾಡು ತ್ತಿದ್ದ ಈ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ **"ಜನಸ್ಥಾನ"** ವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು.]

जनाचार ಜನಾಚಾರ (पुं०) ಜನರ ನಡತೆ, ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಪದ್ಧತಿ.

जनातिग ಜನಾತಿಗ (वि०) ಲೋಕಾತೀತವಾದ, ಅಮಾನುಷ ವಾದ, ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಮೀರಿದ. जनमतिगच्छति—अति+गम्लृ (गतौ) "डः" (वा० ३-२-४८)। "प्रसादलक्ष्मीं दधतं समग्रां वपुःप्रकर्षेण जनातिगेन" किरा० ३-२।

जनाधिनाथ ಜನಾಧಿನಾಥ (पुं०) ರಾಜ, ದೊರೆ, ಜನರ ಒಡೆಯ. जनानामधिनाथः। "पश्यन् कृतार्थैरपि बल्लवीजनो जनाधिनाथं न ययौ वितृष्णताम्" माघ० १२-३९। एवं **जनाधिपः ಜನಾಧಿಪಃ, –अधिपतिः –ಅಧಿಪತಿಃ,** ಇತ್ಯಾದಿ.

जनान्त ಜನಾಂತ (पुं०)1. ಜನರ ಸಮೀಪ. जनानामन्तः। "अन्योन्यामन्त्रणं यत्स्यात्तज्जनान्ते जनान्तिकम्" सा० द० ६-१३९। 2. ಪ್ರದೇಶ, ಸ್ಥಾನ, ಜಾಗ. 3. ಜನರ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. "यज्ञश्च लोकानवताज्जनान्ताद् बलो गणात् क्रोधवशादहीन्द्रः" भाग० ६-८-१८।

जनान्तिक ಜನಾಂತಿಕ (न०) 1. ಜನರ ಸಮೀಪ. जनानामन्तिकम्। 2. ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸು ವುದು, ಕೈಯಿಂದ ಮುಖವನ್ನು ಒಂದು ಕಡೆ ಮರೆಸಿ ಕೊಂಡು ಜನರಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಪರಸ್ಪರ ಮಾತನಾಡು ವುದು, ರಹಸ್ಯ ಸಂಭಾಷಣೆ. "त्रिपताकाकरेणान्यानपवार्यान्तरा कथाम्। अन्योन्यामन्त्रणं यत्स्यात्तज्जनान्ते जनान्तिकम्" सा० द० ६-१३९।

जनापवाद ಜನಾಪವಾದ (पुं०) ಲೋಕಾಪವಾದ, ಜನರು ಸುಳ್ಳುಪ್ರಚಾರಮಾಡಿ ಹೇಳುವುದು.

जनार्दन ಜನಾರ್ದನ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ. जनैरर्द्यते याच्यते — अर्द (गतौ याचने च) "ल्युट्" (३-३-११३)। जनान् रक्षाप्रतिपक्षान् अर्दयति अनपेक्षं पीडयति इति वा—अर्द (हिंसायाम्) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "भक्तविद्वेषिणां तूर्णमर्दनाद्धि जनार्दनः" इति निरुक्तिः। "सर्वगः सर्वविद् भानुर्विष्वक्सेनो जनार्दनः" वि० स०। "आसत्तिमासाद्य जनार्दनस्य" माघ० ३-६१। (वि०)2. ಜನ ರನ್ನು ಪೀಡಿಸುವ.

जनाशन ಜನಾಶನ (पुं०)1. ವೃಕ, ತೋಳ. जनान् अश्नाति — अश (भोजने) "ल्युः" (३-१-१३४)। (न०) 2. ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು. अश भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 3. ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ತಿನ್ನುವ. अश "ल्युः" (३-१-१३४)।

जनाश्रय ಜನಾಶ್ರಯ (पुं०) ಮಂಟಪ, ಚಾವಡಿ. जनानामाश्रयः। "मण्डपोऽस्त्री जनाश्रयः" अम०।

जनि ಜನಿ (स्त्री०)1. ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಹುಟ್ಟು. जनी (प्रादुर्भावे) "इण्" (उ० ४-१२९)। 2. ತಾಯಿ. 3. ಹೆಂಗಸು.

जनिका ಜನಿಕಾ (स्त्री०)1. ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಸೃಷ್ಟಿ. 2. ಹೆಂಗಸು, ಜನ್ಮಕೊಡುವ ಮಾತೆ. 3. ಸೊಸೆ.

जनित ಜನಿತ (वि०) ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಉಂಟುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. जनी (प्रादुर्भावे) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "जिगाय जम्बूजनितश्रियः श्रियं सुमेरुशृङ्गस्य तदा तदासनम्" माघ० १-१९।

जनितवत् ಜನಿತವತ್ (वि०) ಉಂಟುಮಾಡಿದ, ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ. जनी (प्रादुर्भावे) "क्तवतुः" (३-२-१०२)।

जनितृ ಜನಿತೃ (पुं०) ತಂದೆ. जनी (प्रादुर्भावे) अन्तर्भावितण्यर्थः "तृच्" (३-१-१३३)। "अर्थार्थी जीवलोकोऽयं श्मशानमपि सेवते। जनितारमपि त्यक्त्वा निःस्वं गच्छति दूरतः" पञ्चतं०। "जनिता चोपनेता च यश्च विद्यां प्रयच्छति। अन्नदाता भयत्राता पञ्चैते पितरः स्मृताः।"

जनित्री ಜನಿತ್ರೀ (स्त्री०) ತಾಯಿ. जनितृ "ङीप्" (४-१-५)। "धात्रीं स्थात्रीं जनित्रीं प्रकृतिमविकृतिं विश्वशक्तिं विधात्रीं विष्णोर्विश्वात्मनस्तां विपुलगुणमयीं प्राणनाथां प्रणौमि"। "जन्तुर्ज्येष्ठः समभवत् जनित्र्यामेव पार्थिव" भा० वन० १२८।

जनित्व ಜನಿತ್ವ (पुं०) 1. ಜನಕ, ತಂದೆ, जनी (प्रादुर्भावे) "इत्वन्" (उ० ४-१०४)। (स्त्री०) **–त्वा –ತ್ವಾ.** 2. ಜನನಿ, ತಾಯಿ. "जनित्वौ मातापितरौ" सि० कौ०।

जनिमत् ಜನಿಮತ್ (वि०) ಪ್ರಾಣಿ, ಜನ್ಮವುಳ್ಳ. जनिरस्यास्ति—"मतुप्" (५-२-९४)।

जनिमन् ಜನಿಮನ್ (पुं०) ಹುಟ್ಟು, ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಜನ್ಮ. जन (जनने) "इमनिन्" (उ० ४-१४८)।

जनी – प्रादुर्भावे (दिवा० आत्म० अक० से०)। जायते। जज्ञे। जनिता। जनिष्यते। जायताम्। अजायत। जायेत। जनिषीष्ट। अजनि। अजनिष्यत। ಹುಟ್ಟು, ಜನ್ಮಪಡೆ, ಉತ್ಪತ್ತಿಹೊಂದು.

भावे :—कर्तरिवत् रूपाणि।

णिचि :—जनयति, –ते। जनयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। जनयिता। जनयिष्यति, –ते। जनयतु, –ताम्। अजनयत्, –त। जनयेत्, –त। जन्यात्, जनयिषीष्ट। अजीजनत्, –त। अजनयिष्यत्, –त।

ण्यन्तात् कर्मणि :—जन्यते। जनयां चक्रे, –बभूवे, –आसे। जानिता, जनिता, जनयिता। जानिष्यते, जनिष्यते, जनयिष्यते। जन्यताम्। अजन्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

केवलात् कृत्सु :—जनितव्यम्। जननीयम्। जन्यमनेन। जायत इति जन्यः, कर्त० ण्यदन्तो निपातितः। जातः। जातवान्। जायमानः। जनितुम्। जातम्। जननम्। जनित्वा। प्रजन्य।

जनी ಜನೀ (स्त्री०) 1. ಸ್ನುಷೆ, ಸೊಸೆ. जायते सन्ततिरस्याम् जनी (प्रादुर्भावे) "इण्" (उ० ४-१२९)। "तथा तथा हृषितवपुर्मुदाकुला द्विषां चमूरजनि जनीव चेतसा" माघ० १७-४३। 2. ತಾಯಿ. 3. ಪತ್ನಿ, ಹೆಂಡತಿ. 4. ಹೆಂಗಸು. 5. ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಹುಟ್ಟು. "जनी स्नुषावनितयोः" हेम०। 6. ವಧೂವರರು, ದಂಪತಿಗಳು. "जनिर्वरस्त्रीपत्योश्च" वैज०।

जनु ಜನು (स्त्री०) ಜನ್ಮ, ಹುಟ್ಟು, ಉತ್ಪತ್ತಿ.

जनुस् ಜನುಸ್ (न०) ಜನ್ಮ, ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಹುಟ್ಟು. जन्यते—जनी (प्रादुर्भावे) "उसिः" (उ० २-११५)। "जनुर्जननजन्मानि जनिरुत्पत्तिरुद्भवः" अम०।

जनू ಜನೂ (स्त्री०) ಜನ್ಮ, ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಹುಟ್ಟು. जनु "ऊङ्" (वा० ४-१-६६)।

जनेन्द्र ಜನೇಂದ್ರ (पुं०) ರಾಜ, ದೊರೆ. जनानामिन्द्रः।

जनेश ಜನೇಶ, –ईश्वर –ಈಶ್ವರ (पुं०) ರಾಜ, ದೊರೆ. जनानामीशः ईश्वरो वा।

जनेष्ट ಜನೇಷ್ಟ (वि०) ಜನರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ, ಜನರಿಗೆ ಬೇಕಾದ, ಜನರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

जनेष्टा ಜನೇಷ್ಟಾ (स्त्री०) 1. ಅರಿಶಿನ. 2. ಜಾಜಿಗಿಡ. 3. ಮಲ್ಲಿಗೆ ಗಿಡ.

जनोदाहरण ಜನೋದಾಹರಣ (न०) ಯಶಸ್ಸು, ಕೀರ್ತಿ. जनैरुदाह्रियते उद् + आङ् + हृञ् (हरणे) कर्म० "ल्युट्" (३-३-११३)।

जनोलोक ಜನೋಲೋಕ (पुं०) "जन" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

जन्तु ಜಂತು (पुं०) 1. (ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ವಭಾವದ) ಪ್ರಾಣಿ. जायते – जनी (प्रादुर्भावे) "तुः" (उ० १-७२)। "एकः प्रजायते जन्तुः एक एव प्रलीयते। एकोऽनुभुङ्क्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम्" मनु० ४-२४०। "अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहार्देन च विद्विषादरः" किरा० १-३३। 2. ಮನುಷ್ಯ, ಪುರುಷ. "बिभर्ति सर्वभूतानि वेदशास्त्रं सनातनम्। तस्मादेतत् परं मन्ये यज्जन्तोरस्य साधनम्" मनु० १२-९९। 3. ಜೀವ. "एतेषामेव जन्तूनां भायत्विमुपयान्ति ताः" मनु० १२-६९। 4. ಇರುವೆ ಮೊದಲಾದ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಾಣಿ. "संरक्षणार्थं जन्तूनां रात्रावहनि वा सदा। शरीरस्यात्यये चैव समीक्ष्य वसुधां चरेत्" मनु० ६-६८। 5. ಸೋಮಕನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಮಗ. [ಸೋಮಕನೆಂಬ ರಾಜನೊಬ್ಬನಿಗೆ ನೂರು ಮಂದಿ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರೂ ಬಹಳ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಸಂತಾನವಿರಲಿಲ್ಲ. ಮುದಿತನದಲ್ಲಿ ಜಂತುವೆಂಬ ಓರ್ವ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದನು. ಆ ಏಕಮಾತ್ರ ಪುತ್ರನಲ್ಲಿ ನೂರು ಮಂದಿಯೂ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದಿದ್ದರು. ಒಂದು ದಿನ

ಆ ಮಗುವನ್ನು ಒಂದು ಇರುವೆಯು ಕಚ್ಚಿತು. ಮಗುವು ಬಹಳ ಚಂಡಿಹಿಡಿಯಿತು. ಅದರ ವೇದನೆಯನ್ನು ನೋಡಿದ ರಾಜನು ಬಹಳ ವ್ಯಥೆಪಟ್ಟು "ಏಕಪುತ್ರನಿರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಒಳ್ಳೆಯದು. ನೂರುಮಂದಿ ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲೂ ಮಕ್ಕಳಾಗಬೇಕಾದರೆ ಏನು ಉಪಾಯ" ಎಂದು ಪುರೋಹಿತನನ್ನು ಕೇಳಿದನು. "ಈ ಜಂತು ಕುಮಾರನನ್ನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡಿ ಆ ವಪೆಯ ಹೊಗೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಪತ್ನಿಯರೂ ಕುಡಿದರೆ ಎಲ್ಲರಲ್ಲೂ ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟುವರು" ಎಂದು ಪುರೋಹಿತನು ಹೇಳಿದನು. ರಾಜನು ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಿದನು. ನೂರು ಮಂದಿ ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲೂ ಪುತ್ರರು ಜನಿಸಿದರು. ಜಂತುವೂ ಅದೇ ತಾಯಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಜನಿಸಿದನು. "जन्तुर्ज्येष्ठः समभवज्जनित्र्यामेव पार्थिव" भा० वन० १२८।

जन्तुकम्बु ಜಂತುಕಂಬು (पुं०) ಕೃಮಿಶಂಖ, ಬಸವನ ಹುಳುವಿನ ಚಿಪ್ಪು. जन्तुः कम्बुरिव।

जन्तुका ಜಂತುಕಾ (स्त्री०) ಅರಗು.

जन्तुघ्न ಜಂತುಘ್ನ (पुं०) 1. ಮಾದಳದ ಗಿಡ. (न०) 2. ವಾಯಿವಿಳಂಗ. जन्तून् हन्ति—हन (हिंसागत्योः) "टक्" (३-२-५३)। ವಾಯಿವಿಳಂಗವು ಕೃಮಿನಾಶಕವಾದುದು. 3. ಹಿಂಗು. (वि०) 4. ಕೃಮಿಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ.

जन्तुनाशन ಜಂತುನಾಶನ (न०) ಹಿಂಗು. जन्तून् नाशयति—णश (अदर्शने)+णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)।

जन्तुफल ಜಂತುಫಲ (पुं०) ಉದುಂಬರವೃಕ್ಷ, ಅತ್ತಿಮರ. जन्तवः फलेऽस्य। "उदुम्बरो जन्तुफलः" अम०।

जन्तुमत् ಜಂತುಮತ್ (वि०) ಕೃಮಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. जन्तवः सन्त्यस्मिन् "मतुप्" (५-२-९४)।

जन्तुमती ಜಂತುಮತೀ (स्त्री०) ಭೂಮಿ. जन्तवः सन्त्यस्याम् बाहुल्येन "मतुप्" (५-२-९४)। "ङीप्" (४-१.६)।

जन्तुला ಜಂತುಲಾ (स्त्री०) ಕಾಶತೃಣ, ಜಂಬುಹುಲ್ಲು. जन्तून् क्रमीन् लाति—ला (आदाने) "कः" (३-२-३)। "काशोऽस्त्ववालः काकेक्षुर्वनहासश्च जन्तुला" त्रिकाण्ड०।

जन्मकाल ಜನ್ಮಕಾಲ (पुं०) ಹುಟ್ಟಿದ ವೇಳೆ, ಹುಟ್ಟಿದ ಲಗ್ನ.

जन्मकील ಜನ್ಮಕೀಲ (न०) ವಿಷ್ಣು. जन्मनः कील इव। "नरकजिदृतधामा केशवो जन्मकीलः" त्रिकाण्ड०।

जन्मकुण्डली ಜನ್ಮಕುಂಡಲೀ (स्त्री०) ಹುಟ್ಟಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಗಳ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ರಾಶಿಚಕ್ರ.

जन्मकृत् ಜನ್ಮಕೃತ್ (पुं०) ಹುಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ತಂದೆ. जन्म करोति—डु कृञ् (करणे) "क्विप्" (३-२-७६)। "त्वमेकः सर्वभूतानां जन्मकृद् वृत्तिदः पिता। अथापि नः प्रजानां ते शुश्रूषा केन वा भवेत्" भाग० ३-१३-७।

जन्मक्षेत्र ಜನ್ಮಕ್ಷೇತ್ರ (न०) ಹುಟ್ಟಿದ ಸ್ಥಳ, ಹುಟ್ಟಿದ ಊರು.

जन्मज्येष्ठ ಜನ್ಮಜ್ಯೇಷ್ಠ (पुं०) ಹಿರಿಯ, ಹುಟ್ಟಿನಿಂದ ದೊಡ್ಡವನು. जन्मना ज्येष्ठः।

जन्मतस् ಜನ್ಮತಸ್ (अव्य०) 1. ಹುಟ್ಟಿನಿಂದ, ಹುಟ್ಟಿದ ಕಾಲದಿಂದ. जन्मन् तृतीयार्थे "तसिः" (वा० ५-४-४४)। "विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणां तु वीर्यतः। वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मतः" मनु० २-१५५। 2. ಹುಟ್ಟಿದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು. "एवमाश्रमविरुद्ध-वृत्तिना संयमः किमिति जन्मतस्त्वया" शाकु० ७-१८।

जन्मतारा ಜನ್ಮತಾರಾ (स्त्री०) ಜನ್ಮನಕ್ಷತ್ರ, ಹುಟ್ಟಿದ ನಕ್ಷತ್ರ.

जन्मतिथि ಜನ್ಮತಿಥಿ (पुंस्त्री०) ಹುಟ್ಟಿದ ದಿವಸ.

जन्मद ಜನ್ಮದ (पुं०) ಜನ್ಮವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ತಂದೆ. जन्म ददाति—डु दाञ् (दाने) "कः" (३-२-३)।

जन्मदातृ ಜನ್ಮದಾತೃ (पुं०) "जन्मद" ಪದದ ಅರ್ಥ. जन्म ददाति — डु दाञ् (दाने) "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् **–दात्री –ದಾತ್ರೀ.** ತಾಯಿ.

जन्मदिन ಜನ್ಮದಿನ (न०) ಹುಟ್ಟಿದ ದಿನ, ಹುಟ್ಟಿದ ತಿಥಿ. जन्मनो दिनम्।

जन्मन् ಜನ್ಮನ್ (न०) 1. ಜನನ, ಹುಟ್ಟುವುದು, ಶರೀರತ್ಯಾಗಕಾಲ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಪುನಃ ಸುಖಾನುಭವ ಪಡೆಯುವ ಪೂರ್ವಕ್ಷಣದವರೆಗಿನ ಅವಸ್ಥೆ. जनी (प्रादुर्भावे) भावे "मनिन्" (उ० ४-१४५)। "जन्म यस्य पुरोर्वंशे युक्तरूपमिदं तव। पुत्रमेवंगुणोपेतं चक्रवर्तिन-माप्नुहि" शाकु० १-११। 2. ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಸೃಷ್ಟಿ. "आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः"। 3. ಜೀವಮಾನ, ಜೀವಿತಕಾಲ. "बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन। तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परन्तप" गीता ४-५। 4. ಜನ್ಮನಕ್ಷತ್ರ, ಹುಟ್ಟಿದ ನಕ್ಷತ್ರ. 5. 10 ಮತ್ತು 19ನೆಯ ನಕ್ಷತ್ರ. 6. ಜನ್ಮರಾಶಿ. 7. ಜನ್ಮಲಗ್ನ.

जन्मनामन् ಜನ್ಮನಾಮನ್ (न०) ಹುಟ್ಟಿದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ದಿನದನಂತರ ಇಡುವ ಹೆಸರು.

जन्मप ಜನ್ಮಪ (पुं०) 1. ಜನ್ಮ ಲಗ್ನಾಧಿಪತಿ. 2. ಜನ್ಮ ರಾಶ್ಯಧಿಪತಿ. जन्म जन्मलग्नं जन्मराशिं वा पाति—पा (रक्षणे) "कः" (३-२-३)। एवं **जन्मपतिः ಜನ್ಮಪತಿಃ.**

जन्मपत्रिका ಜನ್ಮಪತ್ರಿಕಾ (स्त्री०) ಜಾತಕ, ಹುಟ್ಟಿದ ವೇಳೆ ಮತ್ತು ಆ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪತ್ರಿಕೆ.

जन्मप्रभृति ಜನ್ಮಪ್ರಭೃತಿ (अव्य०) ಹುಟ್ಟಿದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು, ಹುಟ್ಟಿದಂದಿನಿಂದ.

जन्मभ ಜನ್ಮಭ (न०) 1. ಜನ್ಮನಕ್ಷತ್ರ. 2. ಜನ್ಮಲಗ್ನ. 3. ಜನ್ಮರಾಶಿ.

जन्मभू ಜನ್ಮಭೂ, –भूमि –ಭೂಮಿ (स्त्री०) ಹುಟ್ಟಿದ ಊರು, ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. "जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी" उद्भ०।

जन्ममास ಜನ್ಮಮಾಸ (पुं०) ಹುಟ್ಟಿದ ತಿಂಗಳು. जन्मनो मासः। ಜನ್ಮಮಾಸದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪುತ್ರ ಮತ್ತು ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪುತ್ರಿ ಇವರಿಗೆ ವಿವಾಹವು ನಿಷಿದ್ಧ. "जन्ममासे न जन्मर्क्षे न जन्मदिवसेऽपि वा। आद्यगर्भसुतस्यापि दुहितुर्वा करग्रहः"। ದ್ವಿತೀಯಾದಿ ಪುತ್ರ ಪುತ್ರಿಯರಿಗೆ ಜನ್ಮಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವು ಶುಭಪ್ರದವಾದುದು. "जन्मर्क्षे जन्ममासे वा तारायामथ जन्मनि। जन्मलग्ने भवेदूढा पुत्राढ्या पतिवल्लभा"।

जन्मराशि ಜನ್ಮರಾಶಿ (पुं०) ಜನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಿರುವ ಮೇಷ ಮೊದಲಾದ ರಾಶಿ.

जन्मर्क्ष ಜನ್ಮರ್ಕ್ಷ (न०) ಹುಟ್ಟಿದ ನಕ್ಷತ್ರ.

जन्मलग्न ಜನ್ಮಲಗ್ನ (न०) ಜನನಕಾಲದ ಲಗ್ನ.

जन्मवत् ಜನ್ಮವತ್ (वि०) ಜನ್ಮವುಳ್ಳ, ಹುಟ್ಟುವ, ಜನ್ಮವನ್ನು ತಾಳುವ (ಜೀವ). जन्मास्यास्ति—"मतुप्" (५-२-९४)। "चिचीषतां जन्मवतामलघ्वीं यशोवतंसामुभयत्र भूतिम्" किरा० ३-११। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

जन्मवर्त्मन् ಜನ್ಮವರ್ತ್ಮನ್ (न०) ಹುಟ್ಟುವ ಮಾರ್ಗ, ಗರ್ಭದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವ ಮಾರ್ಗ, ಯೋನಿ. "भगं गुह्यं वराङ्गं च कलत्रं जन्मवर्त्म च" त्रिकाण्ड०।

जन्मशय्या ಜನ್ಮಶಯ್ಯಾ (स्त्री०) ಪ್ರಸವಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಕಿದ ಹಾಸಿಗೆ, ಹುಟ್ಟಿದ ಶಿಶುವನ್ನು ಮಲಗಿಸಲು ಹಾಸಿದ ಹಾಸಿಗೆ. जन्मार्थं शय्या। "स ददर्श महात्मानं शरतल्पगतं प्रभो। जन्मशय्यागतं वीरं कार्तिकेयमिव प्रभुम्" भा०।

जन्मसाफल्य ಜನ್ಮಸಾಫಲ್ಯ (न०) ಜೀವನದ ಸಾರ್ಥಕತೆ.

जन्मान्तर ಜನ್ಮಾಂತರ (न०) ಬೇರೆಜನ್ಮ, ಹಿಂದಿನ ಅಥವಾ ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮ. अन्यत् जन्म। "त्वत्पादकमलादन्यत्र मे जन्मान्तरेष्वपि। निमित्तं कुशलस्यास्ति येन गच्छामि सद्गतिम्"। "मनो हि जन्मान्तरसङ्गतिज्ञम्" रघु० ७-१५। "जन्मान्तरकृतं पापं व्याधिरूपेण नश्यति"।

जन्मान्तरीण ಜನ್ಮಾಂತರೀಣ (वि०) ಬೇರೆ ಜನ್ಮದ ಸಂಬಂಧವಾದ, ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದ ಸಂಬಂಧವಾದ. "जन्मान्तरीणरमणस्याङ्गसङ्गसमुत्सुका। सलज्जा चान्तिके सख्याः पातु नः पार्वती सदा"।

जन्मान्तरीय ಜನ್ಮಾಂತರೀಯ (वि०) ಬೇರೆ ಜನ್ಮದ ಸಂಬಂಧವಾದ, ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದ ಸಂಬಂಧವಾದ, ಮತ್ತೊಂದು ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. जन्मान्तरे भवः "छः" (४-२-१३८)।

जन्माष्टमी ಜನ್ಮಾಷ್ಟಮೀ (स्त्री०) ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಜನ್ಮಾಷ್ಟಮಿ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಅವತರಿಸಿದ ಶ್ರಾವಣ (ಸಿಂಹ) ಕೃಷ್ಣಾಷ್ಟಮಿ.

जन्मास्पद ಜನ್ಮಾಸ್ಪದ (न०) ಜನ್ಮಕ್ಷೇತ್ರ, ಜನ್ಮಸ್ಥಳ, ಹುಟ್ಟಿದ ಊರು.

जन्मिन् ಜನ್ಮಿನ್ (वि०) ಪ್ರಾಣಿಮಾತ್ರ, ಜೀವ. जन्मास्त्यस्य "इनिः" (५-२-११६)। "अन्तकः पर्यवस्थाता जन्मिनः सन्ततापदः। इति त्याज्ये भवे भव्यो मुक्तावुत्तिष्ठते जनः" किरा० ११-१३।

जन्य ಜನ್ಯ (पुं०) 1. ಜನಕ, ತಂದೆ. जायते जनयति वा — जनी (प्रादुर्भावे) + "णिच्" कर्त० "यत्" (३-४-६८)। 2. ಹೊಸದಾಗಿ ಮದುವೆಯಾದ ವಧುವಿನ ನೆಂಟರು ಮತ್ತು ಸೇವಕರು. जनीं वधूं नयति वहति वा "यत्" (४-४-८२)। 3. ಮದುವಣಿಗ (ವರ)ನ ಬಂಧು ಮತ್ತು ಸ್ನೇಹಿತ. "जन्याः स्निग्धा वरस्य ये" अम०। "ज्ञातिभृत्या नवोढाया जन्याः स्निग्धा वरस्य च" वैज०। 4. ದೇಹ, ಶರೀರ. "निवृत्तसर्वेन्द्रियवृत्तिविभ्रमस्तुष्टाव जन्यं विसृजन् जनार्दनम्" भाग० १-९-३१। (न०)5. ಲೋಕಾಪವಾದ. जनानां जल्पः "यत्" (४-४-९७)। 6. ಯುದ್ಧ, ಕದನ. जनी "यक्" (उ० ४-१११)। "चारुणा रमते जन्ये कोऽभीतो रसिताशिनि" किरा० १५-२३।

"तत्र जन्यं रघोर्घोरं पर्वतीयैर्गणैरभूत्" रघु० ४-७७। 7. ಜನನ, ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಹುಟ್ಟು. 8. ಸಂತೆ, ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳ. (वि०) 9. ಜನರಿಗೆ ಹಿತವಾದ. जनाय हितम् "यत्" (५-१-५)। 10. ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟ, ಹುಟ್ಟುವ. जन्यते – जनी (प्रादुर्भावे) + णिच् कर्म० "यत्" (वा० ३-१-९७)। "जन्यानां जनकः कालः" भाषाप०। 11. ಕುಲಸಂಬಂಧವಾದ, ವಂಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. **(स्त्री०) –न्या –ನ್ಯಾ**. 12. ತಾಯಿಯ ಗೆಳತಿ. 13. ಹರ್ಷ, ಸಂತೋಷ. "जन्यो जामातृवत्सले। जनके जननीये च नवोढानुचरादिके। जन्यं कौलीने युध्यद्टे जन्या मातृसखीमुदोः" हेम०। "जन्यं हट्टे परीवादे संग्रामे च नपुंसकम्। जन्या मातृवयस्यायां जन्यः स्याज्जनके पुमान्" मेदि०।

जन्यु ಜನ್ಯು (पुं०) 1. ಪ್ರಾಣಿ, ಜಂತು. जनी (प्रादुर्भावे) "युच्" (उ० ३-२०)। 2. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 3. ಜನನ, ಉತ್ಪತ್ತಿ. 4. ಬ್ರಹ್ಮ, ಚತುರ್ಮುಖ. "जन्युः स्यात् पुंसि प्राण्यग्निधातृषु" मेदि०।

जप – मानसे, व्यक्तायां वाचि (भ्वा० पर० सक० से०)। जपति। जजाप। जपिता। जपिष्यति। जपतु। अजपत्। जपेत्। जप्यात्। अजापीत्, अजपीत्। अजपिष्यत्। ಜಪಿಸು, ಮಂತ್ರವನ್ನು (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಆವೃತ್ತಿಮಾಡು, ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಉಚ್ಚರಿಸು.

कर्मणि :—जप्यते। जेपे। जपिता। जपिष्यते। जप्यताम्। अजप्यत। जप्येत। जपिषीष्ट। अजापि। अजपिष्यत।

णिचि :—जापयति, –ते। जापयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। जापयिता। जापयिष्यति, –ते। जापयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—जिजपिषति। जिजपिषां चकार, –बभूव, –आस। जिजपिषिता। जिजपिषिष्यति। जिजपिषतु। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—जपितव्यः। जपनीयः। जप्यः। जपितः। जपितवान्। जपन्, जपन्ती। जपितुम्। जपितम्। जपनम्। जपित्वा। उपजप्य।

जप ಜಪ (पुं०) 1. ಮಂತ್ರವನ್ನು ಆವೃತ್ತಿಮಾಡುವುದು, ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು. जप (व्यक्तायां वाचि) भावे "अप्" (३-३-६१)। "जपहोमैरपैत्येनो याजनाध्यापनैः कृतम्। प्रतिग्रहनिमित्तं तु त्यागेन तपसैव च" मनु० १०-१११। "समाचराचारमुपात्तशस्त्रो जपोपवासाभिषवैर्मुनीनाम्" किरा० ३-२८। (वि०) 2. ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವ, ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಿರುವ. कर्त० "अच्" (३-१-१३४)।

जपत् ಜಪತ್ (वि०) ಜಪಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ಮೌನದಿಂದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಿರುವ. जप (व्यक्तायां वाचि) "शतृ" (३-२-१२४)। "जपतः सदा जपमुपांशु वदनमभितो विसारिभिः" किरा० १२-८। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जपन्ती ಜಪಂತೀ.**

जपन ಜಪನ (न०) ಜಪಮಾಡುವುದು, ತಗ್ಗಿದನಿಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಆವೃತ್ತಿಮಾಡುವುದು. जप (व्यक्तायां वाचि) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "संन्यास एव वेदान्ते वर्तन्ते जपनं प्रति" भा० शान्ति० १९४-७।

जपनीय ಜಪನೀಯ (वि०) 1. ಜಪಮಾಡಲ್ಪಡುವ. 2. ಜಪಮಾಡಬೇಕಾದ, ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಜಪಿಸಬೇಕಾದ. 3. ಜಪಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. जप (व्यक्तायां वाचि) कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **जपितव्यः ಜಪಿತವ್ಯಃ.**

जपमाला ಜಪಮಾಲಾ (स्त्री०) ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ಸರ, ಜಪ ಸರ, ತುಲಸೀಮಣಿಯ ಸರ.

जपयज्ञ ಜಪಯಜ್ಞ (पुं०) ಜಪರೂಪವಾದ ಯಾಗ. जप एव यज्ञः। ಜಪಯಜ್ಞವು वाचिकः उपांशुः ಮತ್ತು मानसः ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ.

(1) ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಮೆಲ್ಲಗೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಿಸುವುದು ವಾಚಿಕ ಜಪಯಜ್ಞ. "यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः। मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञः स वाचिकः"।

(2) ತುಟಿಗಳು ಅಲುಗಾಡುವಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಇತರರಿಗೆ ಕೇಳಿಸುವಂತೆ ಜಪಿಸುವುದು ಉಪಾಂಶು ಜಪಯಜ್ಞ. "शनैरुच्चारयन् मन्त्रं किञ्चिदोष्ठौ प्रचालयेत्। किञ्चित् श्रवणयोग्यस्तु स उपांशुर्जपः स्मृतः"।

(3) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮನನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಇತರರಿಗೆ ಕೇಳಿಸದಂತೆ ಜಪಿಸುವುದು ಮಾನಸ ಜಪಯಜ್ಞ. "धिया पदाक्षरश्रेण्या अवर्णमपदाक्षरम्। मन्त्रार्थचिन्तनाभ्यां तु तदुक्तं मानसं स्मृतम्"। "सालम्बनमिति ज्ञेयं जपयज्ञात्मकं शुभम्" भा० शान्ति० १९४-१०। "विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभि-

र्गुणैः। उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः" मनु० २-८५।

जपस्थान ಜಪಸ್ಥಾನ (न०) ಜಪಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ಥಳ; ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ, ನದೀತೀರ, ಗುಹೆ, ಪರ್ವತಶಿಖರ, ನದಿಗಳ ಸಂಗಮಸ್ಥಳ, ಪವಿತ್ರವಾದ ಸರಸ್ಸು, ದೇವಾಲಯ, ಸಮುದ್ರತೀರ, ಉದ್ಯಾನವನ, ಸ್ವಗೃಹ, ಬಿಲ್ವಮೂಲ. ಇವು ಜಪಯೋಗ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳು.

जपा ಜಪಾ (स्त्री०) 1. ದಾಸಿವಾಳದ ಗಿಡ. 2. ದಾಸಿವಾಳದ ಹೂವು. "सान्ध्यं तेजः प्रतिनवजपापुष्परक्तं दधानः" मेघ० १-४०।

जपित ಜಪಿತ (न०) 1. ಜಪಮಾಡುವುದು. जप (व्यक्तायां वाचि) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಜಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತಗ್ಗುದನಿಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. जप कर्मे० "क्तः" (३-२-१०२)। "परमं गृह्यतां तस्य फलं यज्जपितं मया" भा० शान्ति० १९७-५४।

जपितवत् ಜಪಿತವತ್ (वि०) ಜಪಿಸಿದವನು, ಮಂತ್ರವನ್ನು ತಗ್ಗುದನಿಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದವನು. जप (व्यक्तायां वाचि) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

जप्य ಜಪ್ಯ (वि०) 1. ಜಪಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಜಪಿಸಬೇಕಾದ. 3. ಜಪಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. जप्यते— जप (व्यक्तायां वाचि) कर्मादौ "यत्" (३-१-९८)। "जप्यमावर्तयंस्तूष्णीं न स तां किञ्चिदब्रवीत्" भा० शान्ति० १९७-७। 4. ಜಪ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡುವುದು, जप भावे "यत्" (३-१-९८)। "जप्येनैव हि संसिध्येत् ब्राह्मणो नात्र संशयः" मनु० २-८७।

जमत् ಜಮತ್ (वि०) ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವ, ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ. जमु (अदने) "शतृ" (३-१-१२४)।

जमदग्नि ಜಮದಗ್ನಿ (पुं०) ಭೃಗುವಂಶದ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ, ಪರಶುರಾಮನ ತಂದೆ. जमन् अग्निरिव। [ಈ ಋಷಿಯ ತಂದೆ ಋಚೀಕಋಷಿ. ಗಾಧಿರಾಜನ ಮಗಳಾದ ಸತ್ಯವತಿಯು ತಾಯಿ. ರೇಣುಕೆಯೆಂಬುವಳು ಪತ್ನಿ. ರುಮಣ್ವಂತ, ಸುಷೇಣ, ವಸು, ವಿಶ್ವಾವಸು ಮತ್ತು ಪರಶುರಾಮ ಎಂಬುವರು ಈ ಋಷಿಯ ಐದು ಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳು. ಪತ್ನಿಯಾದ ರೇಣುಕೆಯು ಒಂದು ದಿನ ನದಿಗೆ ಸ್ನಾನಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಜಲಕ್ರೀಡೆಯಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಚಿತ್ರರಥಗಂಧರ್ವನನ್ನು ಕಂಡು ಮೋಹಪರವಶಳಾದುದರಿಂದ ಮನೆಗೆ ಬರಲು ತಡವಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ಸಂಶಯಗೊಂಡ ಜಮದಗ್ನಿಯು ಅವಳ ಕತ್ತನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹೇಳಲು ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳು ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂಜರಿದರು. ಪರಶುರಾಮನು ತಂದೆಯ ಮಾತನ್ನು ಪಾಲಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ತಂದೆಯು ವರವನ್ನು ಬೇಡುವಂತೆ ತಿಳಿಸಲು ಪರಶುರಾಮನು ತನ್ನ ತಾಯಿಯನ್ನು ಬದುಕಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಇಂತಹ ಕೋಪವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದೂ ತಂದೆಯನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಜಮದಗ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿ ರೇಣುಕೆಯನ್ನು ಬದುಕಿಸಿದನು.] भा० वन० ११६।

जमन ಜಮನ (न०) ಭಕ್ಷಣ, ತಿನ್ನುವುದು. जमु (अदने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

जम्पती ಜಂಪತೀ (पुं० द्विव०) ದಂಪತಿಗಳು, ಪತಿಪತ್ನಿಯರು, ಗಂಡ ಮತ್ತು ಹೆಂಡತಿ. जाया च पतिश्च— जायाया जम् भावो निपात्यते (२-२-३१)।

जम्बाल ಜಂಬಾಲ (पुं०) 1. ಶೈವಾಲ, ಪಾಚಿ. 2. ಪಂಕ, ಕೆಸರು. जमति — जमु (अदने) "बालन्" बाहु०। "जम्बालः शैवले पङ्के" मेदि०। 3. ತಾಳೆಮರ.

जम्बालिनी ಜಂಬಾಲಿನೀ (स्त्री०) ನದಿ, ಹೊಳೆ. जम्बालोऽस्यामस्ति "इनिः" (५-२-११५)। "ङीप्" (४-१-५)।

जम्बीर ಜಂಬೀರ (पुं०) 1. ನಿಂಬೆಗಿಡ. 2. ಮರುಗ. 3. ಗಗ್ಗರಗಿಡ. जम्यते — जमु (अदने) "ईरन्" (उ० ४-३५)। निपा०।

जम्बु(म्बू) ಜಂಬು(ಬೂ) (स्त्री०) 1. ನೇರಳೆಮರ. जमु (अदने) "कूः" (उ० १-९३)। बुक् बाहु० ह्रस्वश्च निपा०। जनी (प्रादुर्भावे) "कूः" बुक् वा। 2. ಜಂಬೂದ್ವೀಪ. (न०) 3. ನೇರಳೆಹಣ್ಣು. जम्ब्वाः फलम् "अञ्" (४-३-१३९)। तस्य लुक् (४-३-१६३)। पक्षे लुप् (४-३-१६६)। "जम्बुचूतरसजग्धिरञ्जितैः स्निग्धकण्ठि कलकण्ठनिस्स्वनैः" याद० १७-१६।

जम्बु(म्बू)क ಜಂಬು(ಬೂ)ಕ (पुं०) 1. ಸೃಗಾಲ, ನರಿ. जमति मांसमत्ति—जमु (अदने) "कुः" (उ० १-३७)। निपा०। पृषो०। "गृध्राः कङ्का बकाः श्येना वायसा जम्बुकास्तथा" भा० द्रोण० ९७-१३। 2. ನೇರಳೆಮರ. जनी (प्रादुर्भावे) "कूः" बुक्च बाहु० ह्रस्वः। स्वार्थे "कः"। 3. ಹೆಮ್ಮರ, ತಿಗಡುಮರ. 4. ವರುಣ. (वि०) 5. ನೀಚ, ಅಧಮ. "जम्बूकः फेरवे नीचे

पश्चिमाशापतावपि" मेदि०। "जम्बुको वरुणे फेरौ" हेम०।

जम्बु(म्बू)द्वीप ಜಂಬು (ಬೂ) ದ್ವೀಪ (पुं०) ಜಂಬೂ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ದ್ವೀಪ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತ (ಏಳು) ದ್ವೀಪಗಳಲ್ಲೊಂದು. जम्बु (म्बू) वृक्षयुक्तो द्वीपः। **ಸಪ್ತದ್ವೀಪಗಳು :** (1) जम्बु (म्बू) द्वीपः, (2) प्लक्षद्वीपः, (3) शाल्मलिद्वीपः, (4) कुशद्वीपः, (5) क्रौञ्चद्वीपः, (6) शाकद्वीपः ಮತ್ತು (7) पुष्करद्वीपः। ಈ ಏಳು ದ್ವೀಪಗಳೂ ಏಳು ಸಮುದ್ರಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಜಂಬೂದ್ವೀಪವು ಈ ಎಲ್ಲಾ ದ್ವೀಪಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಮೇರುಪರ್ವತವು ಜಂಬೂದ್ವೀಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು. "एते द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः। लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैः समम्। जम्बु(म्बू)द्वीपः समस्तानामेतेषां मध्यसंस्थितः। तस्यापि मेरुर्मैत्रेय मध्ये कनकपर्वतः" विष्णुपु०।

जम्बु(म्बू)नदी ಜಂಬು(ಬೂ)ನದೀ (स्त्री०) 1. ಜಂಬೂ ಫಲದ ರಸದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ ಹರಿಯುವ ನದಿ. जम्बूफलरसजाता नदी। "महागजप्रमाणानि जम्ब्वास्तस्याः फलानि वै। पतन्ति भूभृतः पृष्ठे शीर्यमाणानि सर्वतः। रसेन तेषां प्रख्याता तत्र जम्बूनदीति वै। सरित् प्रवर्तते सा च पीयते तन्निवासिभिः" विष्णुपु०। 2. ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಿಂದ ಹೊರಟ ಸಪ್ತ ನದಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. "ब्रह्मलोकादपक्रान्ता सप्तधा प्रतिपद्यते। (1) वस्वोकसारा, (2) नलिनी (3) पावनी च सरस्वती। (4) जम्बूनदी च (5) सीता च (6) गङ्गा (7) सिन्धुश्च सप्तमी" भा० भीष्म० ६-४९।

जम्बुमालिन् ಜಂಬುಮಾಲಿನ್ (पुं०) ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ.

जम्बूल ಜಂಬೂಲ (पुं०) 1. ನೇರಳೆಮರ. 2. ಜಾಳೆಮರ. जम्बूं जम्बूफलं लाति—ला (आदाने) "कः" (३-२-३)। "जम्बूलस्तु पुमान् जम्बूविटपे क्रकचच्छदे" मेदि०। 3. ವಧೂವರರ ಕಡೆಯವರಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಹಾಸ್ಯದ ಮಾತು.

जम्भ ಜಂಭ (पुं०) 1. ಜಂಬೀರ, ನಿಂಬೆಗಿಡ. जम्भयत्यम्लत्वात्—जभी (गात्रविनामे) "अच्" (३-१-१३४)। नुम् (७-१-६१)। 2. ದಂತ, ಹಲ್ಲು. जभी कर० "घञ्" (३-३-१२१)। 3. ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ, ಮಹಿಷಾಸುರನ ತಂದೆ. [ಈ ರಾಕ್ಷಸನು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸೋತು ಹೋದುದರಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಮಗನನ್ನು ಪಡೆಯುವ ವರವನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಆದರೆ ಮನೆಗೆ ಬರುವ ಮೊದಲೇ ನಾರದಮಹರ್ಷಿಯ ಮಾತಿನಂತೆ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಹತನಾದನು.] 4. ಅಂಶ, ಭಾಗ. जभी कर्म० "घञ्" (३-३-१९)। 5. ಬತ್ತಳಿಕೆ, ಬಾಣಗಳ ಚೀಲ. जभी कर० "घञ्" (३-३-१२१)। 6. ಕೆನ್ನೆಯ ಮೇಲುಭಾಗ. 7. ಭಕ್ಷ್ಯ, ತಿಂಡಿ. 8. ಭಕ್ಷಣ, ತಿನ್ನುವುದು, ನುಂಗುವುದು. "जम्भः स्याद्दानवान्तरे। दन्तभोजनयोरंशे हनौ जम्बीरतूणयोः" हेम०। 9. ರಾವಣನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ. 10. ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವಿನ ಪತ್ನಿ ಕಯಾಧುವಿನ ತಂದೆ. "हिरण्यकशिपोर्भार्या कयाधुर्नाम दानवी। जम्भस्य तनया दत्ता सुषुवे चतुरः सुतान्" भाग० ६-१८-१२। 11. ಜೃಂಭೆ, ಆಕಳಿಕೆ.

जम्भक ಜಂಭಕ (वि०) ಭಕ್ಷಿಸುವವನು, ತಿನ್ನುವವನು. जभी (गात्रविनामे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

जम्भका ಜಂಭಕಾ (स्त्री०) ಆಕಳಿಕೆ.

जम्भद्विष् ಜಂಭದ್ವಿಷ್ (पुं०) ಜಂಭನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನ ವೈರಿ, ಇಂದ್ರ. जम्भं द्वेष्टि—द्विष (अप्रीतौ) "क्विप्" (३-२-६१)।

जम्भभेदिन् ಜಂಭಭೇದಿನ್ (पुं०) ಜಂಭನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸೀಳಿದ ಇಂದ್ರ. जम्भं भिनत्ति—भिदिर् (विदारणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। "जम्भभेदिजलदप्रसूतिभिः" याद० १७-५५।

जम्भल ಜಂಭಲ (पुं०) ನಿಂಬೆಗಿಡ.

जम्भा ಜಂಭಾ (स्त्री०) ಆಕಳಿಕೆ.

जम्भारि ಜಂಭಾರಿ (पुं०) 1. ಜಂಭನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನ ವೈರಿ, ಇಂದ್ರ. जम्भस्यारिः। 2. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 3. ವಜ್ರಾಯುಧ. "वज्राशनिर्भिदुर्भन्द्रो जम्भारिस्त्रिदशायुधम्" त्रिकाण्ड०।

जम्भिन् ಜಂಭಿನ್ (पुं०) 1. ನಿಂಬೆಗಿಡ. (वि०) 2. ಆಕಳಿಸುವ.

जम्भीर ಜಂಭೀರ (पुं०) 1. ನಿಂಬೆಗಿಡ. जभी (गात्रविनामे) "ईरन्" (उ० ४-३५)। 2. ಮರುಗ.

जय ಜಯ (पुं०) 1. ಗೆಲ್ಲುವುದು, ಜಯಿಸುವುದು. ಪರಪಕ್ಷವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಪಡೆಯುವುದು. जि (जये) भावे "अच्" (३-३-५६)। "जयाय सेनान्यमुशन्ति देवाः" कुमा० ३-१५। "जयमिच्छति तस्य जातशङ्के मनसीमं मुहुराददे वितर्कम्" किरा० १३-२। 2. ಅತ್ಯ

ಸಂಯಮ, ಇಂದ್ರಿಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವಶೀಕರಣ. 3. ವಿರಾಟನಗರದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರು ಅಜ್ಞಾತವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಧರ್ಮರಾಜನ ಹೆಸರು. ಪಾಂಡವರು ಐವರೂ (1) ಜಯ (2) ಜಯಂತ (3) ವಿಜಯ (4) ಜಯತ್ಸೇನ ಮತ್ತು (5) ಜಯದ್ಬಲರೆಂದು ಗುಪ್ತನಾಮಧೇಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. 4. ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೇಲ್ಮೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. 5. ಇಂದ್ರನ ಮಗ ಜಯಂತ. 6. ಅರ್ಜುನ. "यदि नोत्तिष्ठति जयः पिता मे नरसत्तमः। अस्मिन्नेव रणोद्देशे शोषयिष्ये कलेबरम्" भा० आश्व० ८०-३६। 7. ವಿಷ್ಣುವಿನ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಲ್ಲೊಬ್ಬ. [ಜಯ-ವಿಜಯರೆಂಬುವರು ವೈಕುಂಠದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು. ಇವರು ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿನ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದ ಸನಕಾದಿಮಹರ್ಷಿಗಳನ್ನು ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ತಡೆದುದರಿಂದ ಅವರ ಶಾಪಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದರು. ಅದರಿಂದ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಮೊದಲನೆಯ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷ-ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುಗಳಾಗಿ ಎರಡನೆಯ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ರಾವಣ-ಕುಂಭಕರ್ಣರಾಗಿ ಮೂರನೆಯ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಶಿಶುಪಾಲ-ದಂತವಕ್ತ್ರರಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಹತರಾಗಿ ಶಾಪವಿಮುಕ್ತರಾದರು.] 8. ವಿಷ್ಣು. आश्रितैः जीयते विधेयीक्रियते — जि (जये) कर्म० "अच्" (३-३-५६)। "आश्रितैर्जीयते यस्माद्विधेयीक्रियते जयः" इति निरुक्तिः। "आज्ञाप्योऽहं तपस्विनाम्"। "ततो नारायणो विष्णुः नियुक्तः सुरसत्तमैः" रामा०। "विनयो जयः सत्यसन्धो दाशार्हः सात्वतांपतिः" वि० स०। 9. ಪ್ರಭವ ಮೊದಲಾದ ಅರವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯದು. 10. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಮಹರ್ಷಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "मधुच्छन्दो जयश्चैव देवलश्च तथाष्टकः। कच्छपो हरितश्चैव विश्वामित्रस्य ते सुताः" हरिवं०। 11. ಸೃಂಜಯನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 12. ಐಲನಿಗೆ ಊರ್ವಶಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "ऐलस्य चोर्वशीगर्भात् षडासन्नात्मजा नृप। आयुः श्रुतायुः सत्यायूरयोऽथ विजयो जयः" भाग० ९-१५-१। 13. ಭಾರತ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಹೆಸರು. "अष्टादश पुराणानि रामस्य चरितं तथा। विष्णुधर्मादिशास्त्राणि शिवधर्माश्च भारत। कार्ष्णाख्यं पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम्। जयेति नाम एतेषां प्रवदन्ति मनीषिणः" भविष्यपु०। "नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्। देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत्" ಎಂದು ಮಹಾಭಾರತದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪರ್ವದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. 14. ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಭದ್ರೆಯೆಂಬ ಮಹಿಷಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "सङ्ग्रामजित् बृहत्सेनः शूरः प्रहरणोऽरिजित्। जयः सुभद्रो भद्राया वाम आयुश्च सत्यकः" भाग० १०-६१-१७। 15. ಇಂದ್ರ. "आखण्डल उग्रधन्वा मेषाण्डोऽप्सरसां पतिः। खदिरो माहिरो दालिमः शचीचिर्वियुनो जयः" वैज०। 16. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

जयकोलाहल ಜಯಕೋಲಾಹಲ (ಪುಂ०) 1. ಜಯದ ಶಬ್ದ. जयस्य कोलाहलः। 2. ಪಗಡೆಯಾಟದ ಒಂದು ಭೇದ. यजस्य कोलाहलो यस्मिन्।

जयघोष ಜಯಘೋಷ (ಪುಂ०) ಜಯದ ಶಬ್ದ.

जयघोषण ಜಯಘೋಷಣ (ನ०) ಜಯದ ಶಬ್ದ. (स्त्री०) **–घोषणा –ಘೋಷಣಾ.** जयस्य घोषणं घोषणा वा। "दिग्विजृम्भितकाकुत्स्थपौलस्त्यजयघोषणः" रघु० १२-७२।

जयढक्का ಜಯಢಕ್ಕಾ (स्त्री०) ಜಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನಗಾರಿ, ಜಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಭೇರಿಯೆಂಬ ಒಂದು ವಾದ್ಯ.

जयत् ಜಯತ್ (वि०) ಜಯಿಸುತ್ತಿರುವ, ಗೆಲ್ಲುತ್ತಿರುವ. जि (जये) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जयन्ती ಜಯಂತೀ.** "जगद्वशीकर्तुमिमाः स्मरस्य प्रभावनीके तनवै जयन्तीः। इत्यस्य तेने कदलीर्मधुश्रीः प्रभावनी केतनवैजयन्तीः" माघ० ६-६९।

जयत्सेन ಜಯತ್ಸೇನ(ಪುಂ०)1. ವಿರಾಟನಗರದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾತವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಕುಲನ ಗುಪ್ತವಾದ ಹೆಸರು. ["जय" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] 2. ಜಯಿಸುವ ಸೈನ್ಯವುಳ್ಳ ರಾಜ. जयन्ती सेनाऽस्य। 3. ಮಗಧ ದೇಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ.

जयदत्त ಜಯದತ್ತ (ಪುಂ०) 1. ಇಂದ್ರನ ಮಗ ಜಯಂತ. 2. ಅಶ್ವವೈದ್ಯಕವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದ ಒಬ್ಬ ಪಂಡಿತ.

जयदुर्गा ಜಯದುರ್ಗಾ (स्त्री०) ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಒಂದು ಮೂರ್ತಿ, ಪಾರ್ವತಿಯ ಒಂದು ರೂಪ.

जयदेव ಜಯದೇವ (ಪುಂ०) ಗೀತಗೋವಿಂದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ಕವಿ. ಜಯದೇವ ಕವಿಯು ಗೀತಗೋವಿಂದವಲ್ಲದೆ "ಪ್ರಸನ್ನ ರಾಘವ"ವೆಂಬ ನಾಟಕ ಮತ್ತು "ಚಂದ್ರಾಲೋಕ"ವೆಂಬ ಅಲಂಕಾರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕವಿಯ ತಾಯಿ ರಾಧಾದೇವಿ. ತಂದೆ ಭೋಜದೇವ. "श्री भोजदेवप्रभवस्य राधादेवीसुतश्रीजयदेवकस्य। पराशरादिप्रियवर्गकण्ठे श्रीगीतगोविन्दकवित्वमस्तु" गीतगो० १२-५। ಗಾನವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವ

ಪ್ರಾವೀಣ್ಯವೂ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಲ್ಲಿಡಬೇಕಾದ ಧ್ಯಾನವೂ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಶೃಂಗಾರರಸವೂ ಸದಾ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಪರಾಯಣನಾದ ಜಯದೇವಕವಿಯ "ಗೀತಗೋವಿಂದ" ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ತುಳುಕಾಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ರಸಿಕರು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಆಸ್ವಾದಿಸಬಹುದು. "यद्गान्धर्वकलासु कौशलमनुध्यानं च यद्वैष्णवं यच्छृङ्गारविवेकतत्त्वरचना काव्येषु लीलायितम्। तत्सर्वं जयदेवपण्डितकवेः कृष्णैकतानात्मनः सानन्दाः परिशोधयन्तु सुधियः श्रीगीतगोविन्दतः" गीतगो० १२-३। ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 12 ಸರ್ಗಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಶೃಂಗಾರಲೀಲಾವಿನೋದಗಳು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. "श्रीवासुदेवरतिकेलिकथासमेतमेतं करोति जयदेवकविः प्रबन्धम्" गीतगो० १-२।

जयद्बल ಜಯದ್ಬಲ (ಪುಂ०) ವಿರಾಟನಗರದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾತವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪಾಂಡುಪುತ್ರನಾದ ಸಹದೇವನ ಹೆಸರು. ["ಜಯ" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

जयद्रथ ಜಯದ್ರಥ (ಪುಂ०) 1. ಪುರುವಂಶದ ಬೃಹನ್ಮನಸ್ಸಿನ ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಮಗ. 2. ಸಿಂಧು ದೇಶದ ದೊರೆಯಾದ ವೃದ್ಧಕ್ಷತ್ರನ ಮಗ. [ಇವನು ಸೌವೀರ ದೇಶದ ದೊರೆ. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮಗಳಾದ ದುಃಶಲೆಯು ಈತನ ಹೆಂಡತಿ. ಜಯದ್ರಥನು ಕೌರವರ ಪಕ್ಷ ಸೇರಿ ಪಾಂಡವರನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಒಂದು ಸಲ ಕಾಮ್ಯಕವನದಲ್ಲಿ ಇವನು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಮೋಹಿಸಿ ಪಾಂಡವರು ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಹೋಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿದು ಅವಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊರಟನು. ಬೇಟೆಯಿಂದ ಬಂದ ಭೀಮಸೇನನು ಈ ವಿಷಯ ತಿಳಿದು ಜಯದ್ರಥನನ್ನು ಹಿಡಿದು ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಹೋದನು. ಧರ್ಮರಾಜನು ತಂಗಿಯಾದ ದುಃಶಲೆಯನ್ನು ದುಃಖಪಡಿಸಬಾರದೆಂದು ಹೇಳಿ ತಡೆದನು. ಭೀಮನು ಜಯದ್ರಥನಿಗೆ ಪಂಚಶಿಖೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವಮಾನಪಡಿಸಿ ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಬಳಿಕ ಚಕ್ರವ್ಯೂಹದಲ್ಲಿ ಅಭಿಮನ್ಯುವಿನ ಸಾವಿಗೆ ಇವನು ಪ್ರಧಾನಕಾರಣನಾದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಅರ್ಜುನನು ಇವನ ತಲೆಯನ್ನು ಕಡಿದು ಕೊಂದುಹಾಕಿದನು.]

जयध्वज ಜಯಧ್ವಜ (ಪುಂ०) 1. ಜಯಪತಾಕೆ, ಜಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಬಾವುಟ. 2. ಕಾರ್ತವೀರ್ಯಾರ್ಜುನನ ಮಗ. "शूरसेनश्च शूरश्च धृष्णोक्तः कृष्ण एव च। जयध्वजश्च नाम्नासीदावन्त्यो नृपतिर्महान्। कार्तवीर्यस्य तनया वीर्यवन्तो महाबलाः" हरिवं०।

जयन ಜಯನ (ನಂ०) 1. ಜಯ, ಗೆಲುವು. जि (जये) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಆನೆ ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲೆ ಹಾಸುವ ಕವುದಿ ಜೀನು ಮೊದಲಾದುವು. "सकल्पनं द्विरदगणं वरूथिनस्तुरङ्गिणो जयनयुजश्च वाजिनः" माघ० १७-२३।

जयनी ಜಯನೀ (ಸ್ತ್ರೀ०) ಇಂದ್ರನ ಮಗಳು.

जयन्त ಜಯಂತ (ಪುಂ०) 1. ಇಂದ್ರನ ಮಗ. जि (जये) "झच्" (उ० ३-१२८)। जयन्तः शक्रपुत्रः सि० कौ०। "उमावृषाङ्कौ शरजन्मना यथा यथा जयन्तेन शचीपुरन्दरौ" रघु० ३-२३। 2. ಶಂಕರ, ಪರಮೇಶ್ವರ, ಪರಶಿವ. "जयन्तः शङ्करेऽपि स्याज्जयन्तः पाकशासनौ" विश्व०। 3. ಚಂದ್ರ. "अमृतांशुः कलानिधिः। जयन्तस्तपसः क्लेदुः" वैज०। 4. ಧರ್ಮಪುರುಷನ ಒಬ್ಬ ಮಗ, ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯಾದ ಮರುತ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "मरुत्वांश्च जयन्तश्च मरुत्वत्यां बभूवतुः" भाग० ६-६-८। 5. ವಿಷ್ಣು. "आस्तिक्यवादिनां जेता जयन्त इति कथ्यते" इति निरुक्तिः। "अर्को वाजसनिः शृङ्गी जयन्तस्सर्वविज्जयी" वि० स०। 6. ವಿರಾಟ ನಗರದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾತವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಭೀಮಸೇನನ ಗುಪ್ತವಾದ ಹೆಸರು. ["ಜಯ" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

जयन्ती ಜಯಂತೀ (ಸ್ತ್ರೀ०) 1. ಧ್ವಜ, ಪತಾಕೆ, ಬಾವುಟ. 2. ದುರ್ಗಾದೇವಿ. 3. ಜಯಂತನ ತಂಗಿ, ಇಂದ್ರನ ಮಗಳು. 4. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಜಯಂತಿ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಅವತರಿಸಿದ ಸಿಂಹಮಾಸದ ಕೃಷ್ಣಾಷ್ಟಮಿಯ ರಾತ್ರಿ. "अभिजिन्नाम नक्षत्रं जयन्ती नाम शर्वरी। मुहूर्तो विजयो नाम यत्र जातो जनार्दनः" हरिवं०। "जयं पुण्यं च तनुते जयन्तीं तेन तां विदुः"। 5. ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷ ಶುಕ್ಲ ಸಪ್ತಮಿ. "नन्दा मार्गशिरे शुक्ला सप्तम्यानन्ददायिनी। जयन्ती नाम सा प्रोक्ता पुण्या पापहरा स्मृता"। 6. ತಕ್ಕಿಲೆಗಿಡ.

जयपताका ಜಯಪತಾಕಾ (ಸ್ತ್ರೀ०) ಜಯಧ್ವಜ, ಜಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಬಾವುಟ.

जयपत्र ಜಯಪತ್ರ (ನಂ०) 1. ಜಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪತ್ರ, ಜಯದ ದಾಖಲೆ ಪತ್ರ, ತೀರ್ಪುಗಾರರು ಜಯದ ತೀರ್ಪನ್ನು ಬರೆದುಕೊಟ್ಟ ಕಾಗದ. जयसूचकं पत्रम्। 2. ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗದ ಕುದುರೆಯ ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಬರೆದು ಕಟ್ಟಿರುವ ಚೀಟಿ.

जयपाल ಜಯಪಾಲ (ಪುಂ०) 1. ಬ್ರಹ್ಮ. 2. ವಿಷ್ಣು. 3. ರಾಜ, ದೊರೆ. जयं पालयति—पाल (रक्षणे) + णिच् "अण्" (३-२-१)।

जयपुर ಜಯಪುರ (ನ०) 1. ಆಳ್ವಾರ್ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಜಯಪುರ ಸಂಸ್ಥಾನ ; ಮಹಾಭಾರತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಮತ್ಸ್ಯದೇಶವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ರಾಜಧಾನಿಯು ಆಗ ಪಾಂಡವರು ಅಜ್ಞಾತವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿರಾಟನಗರ. ಈಗ ಇದು "ಬೈರಾಟ"ವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

जयप्रस्थान ಜಯಪ್ರಸ್ಥಾನ (ನ०) ವಿಜಯಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯಾಣ, ಜಯಗಳಿಕೆಗಾಗಿ ಹೊರಟುಬರುವುದು.

जयप्रिय ಜಯಪ್ರಿಯ (ಪುಂ०) ವಿರಾಟರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಸಹೋದರ. "श्रुतध्वजो बलानीको जयानीको जयप्रियः। चन्द्रोदयः कामरूपो विराटभ्रातरः शुभाः" भा० द्रोण० १५९।

जयभेरी ಜಯಭೇರೀ (स्त्री०) ಜಯಸೂಚಕವಾದ ನಗಾರಿ.

जयमङ्गल ಜಯಮಂಗಲ (ಪುಂ०) ರಾಜನು ಸವಾರಿ ಮಾಡುವ ಆನೆ. जयेन मङ्गलं यस्मात्।

जयमङ्गलरस ಜಯಮಂಗಲರಸ (ಪುಂ०) ಸಕಲ ವಿಧ ಜ್ವರಗಳನ್ನು ವಾಸಿಮಾಡುವ ಆಯುರ್ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಒಂದು ಔಷಧ. जयेन रोगजयेन मङ्गलं यस्मात् तादृशो रसः। "जीर्णज्वरं महाघोरं चिरकालसमुद्भवम्। ज्वरमष्टविधं हन्ति साध्यासाध्यमथापि वा। पृथग्दोषांश्च विविधान् समस्तान् विषमज्वरान्। मेदोगतं मांसगतमस्थिमज्जागतं तथा। अन्तर्गतं महाघोरं वह्निस्थं च विशेषतः। नानादोषोद्भवं चैव ज्वरं शुक्रगतं तथा। निखिलं ज्वरनामानं हन्ति श्रीशिवशासनात्। जयमङ्गलनामायं रसः श्रीशिवनिर्मितः। बलपुष्टिकरश्चैव सर्वरोगनिबर्हणः" भैषज्यर०।

जययज्ञ ಜಯಯಜ್ಞ (ಪುಂ०) ವಿಜಯನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗ.

जयलक्ष्मी ಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀ (स्त्री०) ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಜಯದ ಅಧಿದೇವತೆ. "कथमपि जयलक्ष्मीर्भीतभीता विहातुं विषमनयनसेनापक्षपातं विषेहे" किरा० १४-६५।

जयलेख ಜಯಲೇಖ (ಪುಂ०) "जयपत्र"ದ ಅರ್ಥ.

जयवत् ಜಯವತ್ (वि०) ಜಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ವಿಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದ. जयोऽस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)।

जयवाहिनी ಜಯವಾಹಿನೀ (स्त्री०) 1. ಶಚೀದೇವಿ, ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ. 2. ವಿಜಯಗಳಿಸಿದ ಸೇನೆ. जययुक्ता वाहिनी।

जयशङ्ख ಜಯಶಂಖ (ಪುಂ०) ಜಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಂಖಧ್ವನಿ.

जयशब्द ಜಯಶಬ್ದ (ಪುಂ०) ಜಯಧ್ವನಿ, ಜಯವನ್ನು ಸಾರುವ ಶಬ್ದ. "क्षत्रं क्षितौ क्षपितभूरिबलारिपक्षमुद्घुष्टनैकजयशब्दविराविताशम्" बृहत्सं० १९-१७।

जयशील ಜಯಶೀಲ (वि०) ವಿಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದ.

जयशृङ्ग ಜಯಶೃಂಗ (ನ०) ಜಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಊದುವ ಕೊಂಬು.

जयश्री ಜಯಶ್ರೀ (स्त्री०) ಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ, ವಿಜಯದ ಅಧಿದೇವತೆ, ಜಯಸಂಪತ್ತು. "जयश्रियं पार्थ पृथूकरोतु ते" किरा० ४-२१। "सन्मङ्गलस्नात इव प्रतिपेदे जयश्रियम्" रघु० ४-४१।

जयसेन ಜಯಸೇನ (ಪುಂ०) 1. ಮಗಧದೇಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. जययुक्ता सेनाऽस्य। 2. ಅಹೀನದೊರೆಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "सहदेवस्ततोऽहीनो जयसेनस्तु तत्सुतः" भाग० ९-१७-१७। 3. ವಿದೂರಥನ ಪುತ್ರನಾದ ಸಾರ್ವಭೌಮ ರಾಜನ ಮಗ. "ततो विदूरथस्तस्मात् सार्वभौमस्ततोऽभवत्। जयसेनस्तत्तनयः" भाग० ९-२२-१०।

जयस्तम्भ ಜಯಸ್ತಂಭ (ಪುಂ०) ಜಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕಂಬ, ವಿಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದ ರಾಜನು ತಾನು ಜಯಿಸಿದ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥ ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಬರೆದು ನೆಟ್ಟ ಕಂಬ. जयसूचकः स्तम्भः। "वङ्गानुत्खाय तरसा नेता नौसाधनोद्यतान्। निचखान जयस्तम्भान् गङ्गास्रोतोन्तरेषु सः" रघु० ४-३६। "मत्तेभरदनोत्कीर्णव्यक्तविक्रमलक्षणम्। त्रिकूटमेव तत्रोच्चैर्जयस्तम्भं चकार सः" रघु० ४-५९।

जया ಜಯಾ (स्त्री०) 1. ತಕ್ಕಿಲೆಗಿಡ. 2. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ನೆಲ್ಲಿಗಿಡ. 3. ದುರ್ಗಾದೇವಿ. "जयः कल्याणवचनः आकारो दातृवाचकः। जयं ददाति सा नित्यं सा जया परिकीर्तिता" ब्रह्मवै०। "जया त्वं विजया चैव संग्रामे च जयप्रदा। ममापि विजयं देहि वरदा त्वं च सांप्रतम्" भा० विरा० ८-१७। 4. ಪಕ್ಷದ 3, 8 ಮತ್ತು 13 ನೆಯ ತಿಥಿಗಳು, ತದಿಗೆ. ಅಷ್ಟಮಿ ಮತ್ತು ತ್ರಯೋದಶೀ ತಿಥಿಗಳು. "नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णा च प्रतिपत्क्रमात्"। ಪಾಡ್ಯ (ಪ್ರತಿಪತ್) ಮೊದಲುಗೊಂಡು (1) नन्दा (ಪಾಡ್ಯ) (2) भद्रा (ಬಿದಿಗೆ) (3) जया (ತದಿಗೆ) (4) रिक्ता (ಚತುರ್ಥಿ) ಮತ್ತು (5) पूर्णा (ಪಂಚಮಿ) ಎಂದು ತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಐದು ಸಂಜ್ಞೆಗಳು. ಇದೇ ರೀತಿ ಪುನಃ

ಎರಡು ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉಳಿದ ತಿಥಿಗಳನ್ನು ಎಣಿಸಬೇಕು. 5. ಗರಿಕೆಹುಲ್ಲು.

जयाजय ಜಯಾಜಯ (पुं० द्विव०) ಜಯ ಮತ್ತು ಅಪಜಯ, ಗೆಲುವು ಮತ್ತು ಸೋಲು. जयश्च अजयश्च। "सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ" गीता २-३८।

जयानीक ಜಯಾನೀಕ (पुं०) 1. ದ್ರುಪದರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. ಇವನು ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನಿಂದ ಹತನಾದನು. "पुनः शत्रुञ्जयं नाम द्रुपदस्यात्मजं रणे। बलानीकं जयानीकं जयाश्वं चाभिजघ्निवान्" भा० द्रोण० १५७-१८१। 2. ವಿರಾಟರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಸಹೋದರ. "बलानीको जयानीको जयाश्वो रथवाहनः। चन्द्रोदयः समरथः विराटभ्रातरः शुभाः" भा० द्रोण० १५९-४१।

जयावह ಜಯಾವಹ (वि०) ಜಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ವಿಜಯವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವ. जयस्यावहः—आ+वह (प्रापणे) "अच्" (३-१-१३४)।

जयाशिस् ಜಯಾಶಿಸ್ (स्त्री०) 1. ಜಯವಾಚನ, ಜಯ ಘೋಷ. 2. ವಿಜಯವನ್ನು ಆಶಂಸೆಮಾಡುವ ಶಬ್ದ, ಜಯವಾಗಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. "तस्मै जयाशीः ससृजे पुरस्तात् सप्तर्षिभिस्तान् स्मितपूर्वमाह" कुमा० ७-४७।

जयाश्व ಜಯಾಶ್ವ (पुं०) 1. ದ್ರುಪದರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 2. ವಿರಾಟರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಸಹೋದರ. ["जयानीक" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

जयिन् ಜಯಿನ್ (वि०) ಜಯಶೀಲ, ವಿಜಯವನ್ನು ಪಡೆದ. जयोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। "उपहितपरमप्रभावधाम्नां न हि जयिनां तपसामलङ्घ्यमस्ति" किरा० १०-६। "निजगृहे जयिनं तिसृणां पुराम्" किरा० १८-१२।

जयिष्णु ಜಯಿಷ್ಣು (वि०) ಜಯಶೀಲ. जि (जये) "इष्णुच्" बाहु०।

जयैषिन् ಜಯೈಷಿನ್ (वि०) ಜಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ. जयमिच्छति—इषु (इच्छायाम्) "णिनिः" (३-२-७८)। "बभूव युद्धं तुमुलं जयैषिणोरधोमुखैरूर्ध्वमुखैश्च पत्रिभिः" रघु० ३-५७।

जयोदाहरण ಜಯೋದಾಹರಣ (न०) 1. ಜಯವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸುವ ಗೀತೆ. जयः उदाह्रियतेऽत्र—उद्+आङ्+हृञ् (हरणे) "ल्युट्" (३-३-११७)। "जयोदाहरणं बाह्वोर्गापयामास किंकरान्" रघु० ४-७८। 2. ಕೀರ್ತಿ, ಯಶಸ್ಸು. "यशो जयोदाहरणं साधुवादो गुणावली" वैज०।

जय्य ಜಯ್ಯ (वि०) ಜಯಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದ. जेतुं शक्यः—जि (जये) "यत्" (३-१-९७)। निपा० (६-१-८१)।

जर ಜರ (पुं०) 1. ಮುಪ್ಪು, ಮುದಿತನ. 2. ವಿನಾಶನ. जॄष् (वयोहानौ) "अङ्" (३-३-१०४)। (वि०) 3. ಮುದಿಯಾದ.

जरठ ಜರಠ (पुं०) 1. ಮುಪ್ಪು, ಮುದಿತನ. (वि०) 2. ಕಠಿನವಾದ, ಒರಟಾದ. जॄष् (वयोहानौ) "अठच्" बाहु०। "अयमतिजरठाः प्रकामगुर्वीरलघुविलम्बिपयोधरोपरुद्धाः" माघ० ४-२९। 3. ಜೀರ್ಣವಾದ, ಮುದಿಯಾದ. 4. ಪರಿಣತವಾದ, ಬಲಿತಿರುವ. "जरठकमलकन्दच्छेदगौरैर्मयूखैः" माघ० ११-१४।

जरण ಜರಣ (न०) 1. ಜೀರಿಗೆ, 2. ಕರಿಜೀರಿಗೆ. 3. ಸೌವರ್ಚಲ ಲವಣ, ಸದ್ಯಕ್ಷಾರ. 4. ಹಿಂಗು. जॄष् (वयोहानौ) "ल्युः" (३-१-१३४)। "जरणं जीरकाजाजिहिङ्गुसौवर्चलेष्वपि" विश्व०। (वि०) 5. ಜೀರ್ಣವಾದ, ಮುದಿಯಾದ. 6. ಜೀರ್ಣವಾದ, ಪಚನವಾದ.

जरणा ಜರಣಾ (स्त्री०) 1. ಮುಪ್ಪು, ಮುದಿತನ. 2. ಸ್ತುತಿ. ಹೊಗಳಿಕೆ.

जरत् ಜರತ್ (पुं०) 1. ಮುದುಕ. जॄष् (वयोहानौ) "अतृन्" (३-२-१०४)। "त्वदीक्षणात्प्राप्तफलोऽस्मि सांप्रतं जरन् पुनर्यौवनमाप्तवानिव" याद० १४-३२। (वि०) 2. ಜೀರ್ಣವಾದ, ಪಚನವಾದ, ಅರಗಿದ. 3. ಜೀರ್ಣವಾದ, ಮುದಿಯಾದ. "जनो जरन्महिषविषाणधूसराम्" माघ० १७-४१। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। जरती ಜರತೀ. "जरतीमपि बिभ्राणस्तनुमप्राकृताकृतिः" किरा० ११-७।

जरतिका ಜರತಿಕಾ
जरती ಜರತೀ } (स्त्री०) ಮುದುಕಿ.

जरत्कारु ಜರತ್ಕಾರು (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. (स्त्री०) 2. ವಾಸುಕಿಯ ತಂಗಿಯಾದ ಮನಸಾದೇವಿ. [ಜರತ್ಕಾರು ಋಷಿಯು ಮದುವೆಯಾಗದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೆಯಲ್ಲೇ ಇರುವುದನ್ನು ಕಂಡ ಆತನ ಪಿತೃಗಳು ಸದ್ಗತಿಗೆ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲದೆ ಬಹಳ ದುಃಖಿತಪ್ಪರಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ಈ ಋಷಿಯು ತನ್ನ ಹೆಸರಿನ ಕನ್ಯೆಯೇ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಆಗ ಮದುವೆಯಾಗುವೆನೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿದನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು

ತಿಳಿದ ವಾಸುಕಿಯು ತನ್ನ ತಂಗಿಯಾದ ಜರತ್ಕಾರು (ಮನಸಾದೇವಿ) ವನ್ನು ಋಷಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆಮಾಡಿದನು. ಒಂದು ದಿನ ಋಷಿಯು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯವಾಯಿತು. ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲ ಮೀರುವುದೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಪತಿಯನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿದಳು. ತನಗೆ ನಿದ್ರಾಭಂಗವಾಯಿತೆಂದು ಅವಳಲ್ಲಿ ಕೋಪಗೊಂಡು ಅವಳನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿ ಆಕೆಯು ಗರ್ಭಿಣಿಯಾಗಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಜನಿಸುವ ಮಗನೇ ಮುಂದೆ ರಕ್ಷಕನಾಗುವನೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಹೊರಟುಹೋದನು. ಈತನೇ ಆಸ್ತಿಕ ಋಷಿ.]

जरत्कारुप्रिया ಜರತ್ಕಾರುಪ್ರಿಯಾ (स्त्री०) ಮನಸಾದೇವಿ.

जरद्गव ಜರದ್ಗವ (पुं०) 1. ಮುದಿ ಎತ್ತು, ವೃದ್ಧ ವೃಷಭ. जरंश्वसौ गौश्च "टच्" (५-४-९२)। "अकृत्वा पौरुषं या श्रीः किं तयापि सुभोग्यया। जरद्गवः समश्नाति दैवादुपगतं तृणम्" पंचतं०। 2. ಒಂದು ಹದ್ದು, ಗೃಧ್ರ. "अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्यचित्। मार्जारस्य हि दोषेण हतो वृद्धो जरद्गवः" हितो०। 3. ಕ್ಷೀಣವಾಗುತ್ತಿರುವ ವೃಷಭರೂಪವಾದ ಧರ್ಮ. "नैतस्येह यथास्माकं शश्वच्छास्त्रं जरद्गवः। अलसः क्षुत्परो मूर्खस्तेन पीवान् शुना सह" भा० अनु०।

जरन्त ಜರಂತ (पुं०) ಮಹಿಷ, ಎಮ್ಮೆ. जृष् (वयोहानौ) "झच्" (उ० ३-१२६)। झस्य अन्तादेशः (७-२-३)।

जरा ಜರಾ (स्त्री०) 1. ಮುಪ್ಪು, ಮುದಿತನ. जीर्यतेऽनया —जृष् (वयोहानौ) "अङ्" (३-३-१०४)। "जरा-निरुद्धोऽपि जवेन जाम्बवान्" याद० १४-७। 2. ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸಿ, ಜರಾಸಂಧನ ಉಪಮಾತೆ. ["जरासन्ध" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] 3. ಮುಪ್ಪಿನ ಕಾರಣ, ಮುದಿತನದ ಹೇತು. "या हृष्टमनसा नित्यं स्थानमानविचक्षणा। भर्तुः प्रीतिकरी नित्यं सा भार्या हीतरा जरा"। 4. ಮೃತ್ಯುವಿನ ಮಗಳು. ಈ ಜರೆಗೆ ವ್ಯಾಧಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಡಹುಟ್ಟಿದುವು. ಜರೆಯು ಸಹೋದರರಾದ ರೋಗಗಳೊಡನೆ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸುತ್ತುತ್ತಿರುವಳು. ಆಚಾರ ವ್ಯವಹಾರ ವಿಹೀನರಾದವರನ್ನು ಬಹಳ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಅಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಳು. ಒಣಗಿದ ಮಾಂಸವನ್ನೂ ವೃದ್ಧ ಹೆಂಗಸನ್ನೂ ಎಳೆಯ ಬಿಸಿಲನ್ನೂ ಎಳೆಯ ಮೊಸರನ್ನೂ ಸೇವಿಸುವವರನ್ನು ಜರೆಯು ಸಹೋದರರೊಡಗೂಡಿ ಬಂದು ಸೇರುವಳು. "शुष्कमांसं स्त्रियं वृद्धां बालार्कं तरुणं दधि। संसेवन्तं जरा याति प्रहृष्टा भ्रातृभिः सह"। ರಾತ್ರಿವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿ ಮೊಸರನ್ನೂ ಋತುಮತಿ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿಯರನ್ನೂ ಸೇವಿಸುವವರು ಜರೆಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರು. "रात्रौ ये दधि सेवन्ते पुंश्चलीं च रजस्वलाम्। तानुपैति जरा हृष्टा भ्रातृभिः सह सुन्दरि"। ಜರೆಯ ಪ್ರತೀಕಾರೋಪಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದವರಿಗೆ ಜರೆಯು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಧಿಗಳ ಬಾಧೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. "एते चोपायवेत्तारं न गच्छन्ति च संयतम्। पलायन्ते च तं दृष्ट्वा वैनतेय-मिवोरगाः"। **ಜರೆಯ ಪ್ರತೀಕಾರೋಪಾಯಗಳಿವು:** ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೊಳೆಯುವುದು, ವ್ಯಾಯಾಮ, ಕಾಲಿನ ಅಡಿಗಳಿಗೆ ತೈಲ ಹಚ್ಚುವುದು, ಕಿವಿಗಳ ರಂಧ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತುಂಬುವುದು, ತಲೆಗೆ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಚ್ಚುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಮುಪ್ಪು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಧಿಗಳು ಹತ್ತಿರ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. **ವಸಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ** ಸಂಚಾರ, ವಹ್ನಿಸೇವನೆ, ಬಾಲಸ್ತ್ರೀ (ತರುಣಿ) ಯ ಸೇವನೆ, ಕೊಳಗಳ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ, ಚಂದನದ ಲೇಪನ, **ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ** ಶುದ್ಧಗಾಳಿಯ ಸೇವನೆ, **ವರ್ಷರ್ತುವಿನಲ್ಲಿ** ಉಷ್ಣೋದಕಸ್ನಾನ, ವರ್ಷೋದಕದ ವರ್ಜನ, ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಹಾರ ಸೇವನೆ, **ಶರದೃತುವಿನಲ್ಲಿ** ಹೆಚ್ಚು ಸಂಚರಿಸದಿರುವಿಕೆ, ಕೊಳಗಳ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ, **ಹೇಮಂತಋತುವಿನಲ್ಲಿ** ಕೊಳದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ, ವಹ್ನಿಸೇವನೆ ಹೊಸದಾದ ಮತ್ತು ಬಿಸಿಯಾದ ಅನ್ನದ ಊಟ, **ಶಿಶಿರಋತುವಿನಲ್ಲಿ** ಬೆಚ್ಚನೆಯ ಬಟ್ಟೆ, ವಹ್ನಿಸೇವನೆ, ಹೊಸದಾದ ಬಿಸಿ ಅನ್ನದ ಊಟ, ಉಷ್ಣೋದಕ ಸ್ನಾನ, ಸದ್ಯಃ ದೊರೆತ ಮಾಂಸ, ಬಿಸಿ ಅನ್ನ, ತರುಣಸ್ತ್ರೀ, ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ, ಹಸಿವಾದಾಗ ಊಟ, ನಿತ್ಯವೂ ತಾಂಬೂಲಸೇವನೆ ಇವು ಜರೆಯ ಪ್ರತೀಕಾರೋಪಾಯಗಳು. "मृत्युकन्या सुताश्चैव जरा तस्याश्च कन्यका। जरा च भ्रातृभिः सार्धं शश्वत् भ्रमति भूतलम्। चक्षुर्जलं च व्यायामः पादाधस्तैल-सेवनम्। कर्णयोर्मूर्ध्नि तैलं च जराव्याधिविनाशनम्। वसन्ते भ्रमणं वह्निसेवां स्वल्पां करोति यः। बालां च सेवते काले जरा तं नोपगच्छति। खातशीतोदक-स्नायी सेवते चन्दनद्रवम्। नोपयाति जरा तं च निदाघे-ऽनिलसेविनम्। प्रावृष्युष्णोदकस्नायी घनतोयं न सेवते। समये च समाहारी जरा तं नोपगच्छति। शरद्रौद्रं न गृह्णाति भ्रमणं तत्र वर्जयेत्। खातस्नायी समाहारी जरा तं नोपगच्छति। खातस्नायी च हेमन्ते काले वह्निं निषेवते। भुङ्क्ते नवान्नमुष्णं च जरा तं नोपगच्छति। शिशिरेंऽशुकवह्निं च नवोष्णान्नं च सेवते। य

एवोष्णोदकस्नायी जरा तं नोपगच्छति। सद्योमांसं नवान्नं च बाला स्त्री क्षीरभोजनम्। घृतं च सेवते यो हि जरा तं नोपगच्छति। भुङ्क्ते सदन्नं क्षुत्काले तृष्णायां पीयते जलम्। नित्यं भुङ्क्ते च ताम्बूलं जरा तं नोपगच्छति" ब्रह्मवै०।

जरातुर ಜರಾತುರ(वि०) 1. ವಯಸ್ಸಿನಿಂದ ಕುಗ್ಗಿಹೋಗಿರುವ, ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಉಡುಗಿಹೋದ, ಮುದಿತನದಿಂದ ಸತ್ತ್ವಗುಂದಿದ. जरया आतुरः। 2. ಜೀರ್ಣವಾದ, ಮುದಿಯಾದ.

जरान्वित ಜರಾನ್ವಿತ (वि०) ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ. जरया अन्वितः।

जरापुष्ट ಜರಾಪುಷ್ಟ (पुं०) ಜರೆಯೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸಿಯಿಂದ ಪೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜರಾಸಂಧ. जरया पुष्टः।

जराभिभूत ಜರಾಭಿಭೂತ (वि०) ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಉಡುಗಿಹೋದ, ಮುದಿತನದಿಂದ ಸತ್ತ್ವಗುಂದಿದ. जरयाभिभूतः।

जराभीत ಜರಾಭೀತ (पुं०) 1. ಕಾಮ, ಮನ್ಮಥ. (वि०) 2. ಮುದಿತನದಿಂದ ಹೆದರಿದ. जराया भीतः।

जराभीरु ಜರಾಭೀರು (पुं०) 1. ಮನ್ಮಥ, ಕಾಮ. (वि०) 2. ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಹೆದರುವ. जराया भीरुः।

जरायु ಜರಾಯು (पुं०) 1. ಗರ್ಭಾಶಯ, ಗರ್ಭಕೋಶ. जरामेति — इण् (गतौ) "ञुण्" (उ० १-४)। 2. ಗರ್ಭದ ಹೊರಚರ್ಮ, ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವ ಚರ್ಮದ ಹೊದಿಕೆ. "जरायुणा मुखे च्छन्ने कण्ठे च कफवेष्टिते। वायोर्मार्गनिरोधाच्च न गर्भस्थः प्ररोदिति" सुश्रुत० शारीर० २-५४। 3. ಜಟಾಯುಪಕ್ಷಿ. 4. ಹಾವಿನ ಸೋಲೆ.

जरायुज ಜರಾಯುಜ(वि०)ಗರ್ಭಾಶಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಮನುಷ್ಯ ಪಶುಗಳು ಮೊದಲಾದುವು. स्वेदजः अण्डजः ಮತ್ತು जरायुजः ಎಂದು ಮೂರು ಜಾತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿರುವುವು. (1) ಶಾಖದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಹುಳು ನೊಣ ಮುಂತಾದುವು **ಸ್ವೇದಜಗಳು.** (2) ಮೊಟ್ಟೆಯೊಡೆದು ಹುಟ್ಟುವ ಹಕ್ಕಿ ಹಾವು ಮೊದಲಾದುವು **ಅಂಡಜಗಳು.** (3) ಗರ್ಭಾಶಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಪಶುಗಳು **ಜರಾಯುಜಗಳು.** ಇವಲ್ಲದೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು ಹುಟ್ಟುವ ಸಸ್ಯಗಳು **ಉದ್ಭಿಜ್ಜಗಳು.** "नृगवाद्या जरायुजाः। स्वेदजाः कृमिदंशाद्याः पक्षिसर्पादयोऽण्डजाः। उद्भिदस्तरुगुल्माद्याः उद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदम्" अम०।

जरासन्ध ಜರಾಸಂಧ (पुं०) ಬೃಹದ್ರಥನ ಮಗನಾದ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. जरया राक्षस्या सन्धा शरीरयोजनमस्य। [ಬೃಹದ್ರಥ ರಾಜನಿಗೆ ಬಹಳ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಸಂತಾನವಿರಲಿಲ್ಲ. ಒಂದು ದಿನ ಒಂದು ಮಾವಿನ ಮರದ ಕೆಳಗೆ ತಪಸ್ಸುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಚಂಡಕೌಶಿಕ ಋಷಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಸಂತಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಡಿದನು. ಋಷಿಯು ಒಂದು ಮಾವಿನ ಹಣ್ಣನ್ನು ಮಂತ್ರಿಸಿ ಅದನ್ನು ರಾಣಿಗೆ ಕೊಡುವಂತೆ ತಿಳಿಸಿದನು. ರಾಜನು ಅದನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಮಾಡಿ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರಿಗೂ ಕೊಟ್ಟನು. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಮಗುವಿನ ಎರಡು ಸೀಳುಗಳನ್ನು ಹೆತ್ತರು. ಅದರಿಂದ ಬೇಸರಗೊಂಡ ಅವರು ಅವನ್ನು ಬಿಸಾಡುವಂತೆ ದಾದಿಗೆ ಹೇಳಿದರು. ದಾದಿಯು ಕಸದ ಗುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಸಾಡಿದಳು. ಆಗ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದ ಜರೆಯೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸಿಯೊಬ್ಬಳು ಆ ಸೀಳುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಜೋಡಿಸಿದಳು. ಅದು ಒಂದು ಶಿಶುವಾಯಿತು. ಅವಳು ಆ ಶಿಶುವನ್ನು ರಾಜನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದಳು. ಜರೆಯು ಆ ಸೀಳುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಶಿಶುವಿಗೆ **"ಜರಾಸಂಧ"** ನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಜರಾಸಂಧನು ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾಗಿ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದನು. ಅನೇಕ ರಾಜರನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಬಂಧನದಲ್ಲಿರಿಸಿದನು. ಗಿರಿವ್ರಜವು ಇವನ ರಾಜಧಾನಿ. ರಾಜರೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿ ತಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಭೀಮಸೇನನಿಂದ ಜರಾಸಂಧನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಿ ರಾಜರನ್ನು ಸೆರೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದನು.] भा० सभा०।

जरासन्धजित् ಜರಾಸಂಧಜಿತ್ (पुं०) ಜರಾಸಂಧನನ್ನು ಜಯಿಸಿದ ಭೀಮಸೇನ. जरासन्धं जितवान्—जि (जये) "क्विप्" (३-२-६१)।

जरित ಜರಿತ (वि०) ಮುದಿಯಾದ, ಮುದಿತನಹೊಂದಿದ. जराऽस्य सञ्जाता "इतच्" (५-२-३६)।

जरिन् ಜರಿನ್ (वि०) ಮುದಿತನ ಹೊಂದಿದ, ವೃದ್ಧನಾದ. जराऽस्यास्ति "इनिः" (३-२-११६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **जरिणी ಜರಿಣೀ.**

जरूथ ಜರೂಥ(न०)ಮಾಂಸ. जॄ (वयोहानौ) "ऊथन्" (उ० २-६)। "श्लेष्मावलाशो मांसं तु जरूथम्" त्रिकाण्ड०।

जर्जन ಜರ್ಜನ (न०) ಬೆದರಿಕೆ, ಹೆದರಿಸುವುದು. जर्ज (भर्त्सने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

जर्जर ಜರ್ಜರ (पुं०)1. ವೃದ್ಧ, ಮುದುಕ. 2. ಶೈವಾಲ, ಪಾಚಿ. 3. ಇಂದ್ರನ ಧ್ವಜ. (वि०)4, ಜೀರ್ಣವಾದ,

ಮುದಿಯಾದ, ಶಕ್ತಿಗುಂದಿದ, ಶಿಥಿಲವಾದ. "जर्जरः शैवले शक्रध्वजे त्रिषु जरातुरे" मेदि०। 5. ಒಡೆದುಹೋದ, ಚೂರು ಚೂರಾದ. "कृत्वा पुंवत्पातमुच्चैर्भृगुभ्यो मूर्ध्नि ग्राव्णां जर्जरा निर्झरौघाः" माघ० ४-२३।

जर्जरित ಜರ್ಜರಿತ (वि०) 1. ಜೀರ್ಣವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಶಕ್ತಿಗುಂದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "कृष्णो जर्जरिताङ्गस्य कुञ्जरस्यार्तचेतसः" हरिवं०। 2. ಚೂರು ಚೂರಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. जर्जरं करोति—जर्जर+णिच् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। 3. ಅರಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಜೀರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

जर्जरीक ಜರ್ಜರೀಕ (वि०) 1. ಚೂರುಚೂರಾಗಿರುವ, ಒಡೆದುಹೋಗಿರುವ. 2. ಬಹಳ ತೂತಾಗಿರುವ, ಬಹಳ ರಂಧ್ರಗಳುಳ್ಳ. 3. ಜೀರ್ಣವಾದ, ಮುದಿಯಾದ. जॄ (वयोहानौ) "ईकन्" धातोर्द्वित्वं रुक्चाभ्यासस्य। निपा० (उ० ४-२०)। "जर्जरीकं बहुच्छिद्रे जरातुरेऽपि वाच्यवत्" मेदि०।

जर्ण ಜರ್ಣ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರ. 2. ವೃಕ್ಷ, ಮರ. जॄ (वयोहानौ) "नः" (उ० ३-१०)। "जर्णश्चन्द्रे च वृक्षे च" मेदि०। (वि०) 3. ಜೀರ್ಣವಾದ. "जर्णो जीर्णद्रुमेन्दुषु" हेम०।

जर्तिल ಜರ್ತಿಲ (पुं०) ಕಾಡು ಎಳ್ಳು.

जर्तु ಜರ್ತು (पुं०) 1. ಗಜ, ಆನೆ. 2. ಯೋನಿ. जन (जनने) "तुः" रश्च (उ० ५-४६)। "जर्तुर्हस्ती योनिश्च" सि० कौ०।

जल—अपवारणे (चुरा० उभ० सक० से०)। जालयति, —ते। अजीजलत्, —त। ಆವರಿಸು, ಮುಚ್ಚು, ಮರೆಮಾಡು.

जल—घातने (भ्वा० पर० सक० से०)। जलति। जजाल। जलिता। अजालीत्। ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರು, ಹರಿತವಾಗಿರು, ಚೂಪಾಗಿರು.

जल ಜಲ (न०) 1. ನೀರು. जलति—जल "अच्" (३-१-१३४)। "जलाभिलाषी जलमाददानां छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत्" रघु० २-६। "तस्यापतन्मूर्ध्नि जलानि जिष्णोः" रघु० १४-८। ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ನೀರೇ ಪ್ರಾಣವಾದುದರಿಂದ ಅವು (ಪ್ರಾಣಿ)ಗಳ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ನೀರು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹಳ ಅವಶ್ಯವಾದುದು. ಅನ್ನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಬದುಕಿರಬಹುದು. ನೀರಿಲ್ಲದೆ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯೂ ಬದುಕಿರಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ರೋಗಿಯೂ ನೀರನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕು. "पानीयं प्राणिनां प्राणास्तदायत्तं हि जीवनम्। तस्मात्सर्वास्ववस्थासु न क्वचिद् वारि वार्यते। अन्नेनापि विना जन्तुः प्राणान् धारयते चिरम्। तोयाभावे पिपासार्तः क्षणात्प्राणैर्विमुच्यते। तृषितो मोहमायाति मोहात् प्राणान् विमुञ्चति। तस्माज्जलमवश्यं हि दातव्यं भेषजैः समम्"। 2. ಮುಡಿವಾಳವೆಂಬ ಒಂದು ಗಂಧದ್ರವ್ಯ. 3. ಪೂರ್ವಾಷಾಢಾ ನಕ್ಷತ್ರ. (ಈ ನಕ್ಷತ್ರವು ಜಲದೇವತಾಕವಾದುದು.) 4. (ಜ್ಯೋತಿಷದಲ್ಲಿ) ಲಗ್ನದಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನ. 5. ಹಸುವಿನ ಗರ್ಭ. (वि०) 6. ಜಡ, ಮಂದ, ಮಂಕ, ದಡ್ಡ, ಪೆದ್ದ. "अनेडमूकस्तु जडो जलो मूकः" वैज०। "दानं ददत्यपि जलैः सहसाधिरूढे को विद्यमानगतिरासितुमुत्सहेत" माघ० ५-३७। "जलं गोकलले नीरे ह्रीबेरेऽप्यन्यवज्जडे" मेदि०।

जलकण्टक ಜಲಕಂಟಕ (पुं०) 1. ನಕ್ರ, ಮೊಸಳೆ. जले कण्टक इव। "जलशूकरजलजिह्वौ जलकण्टकवार्भटौ। तथा नक्रे" हारा०। 2. ನೀರು ನೆಗ್ಗಿಲುಗಿಡ. "क्षीरबीजः क्षीरशुक्लः तर्पणो जलकण्टकः" वैज०।

जलकपि ಜಲಕಪಿ (पुं०) ಒಂದು ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿ.

जलकपोत ಜಲಕಪೋತ (पुं०) ನೀರು ಪಾರಿವಾಳ. जलजातः कपोतः।

जलकर ಜಲಕರ (पुं०) ನೀರಿನ ಕಂದಾಯ, ನೀರಿಗಾಗಿ ಕೊಡುವ ತೆರಿಗೆ.

जलकरङ्क ಜಲಕರಂಕ (पुं०) 1. ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, 2. ಮೋಡ, ಮೇಘ. जलस्य करङ्क इव। 3. ಪದ್ಮ, ಕಮಲ. 4. ಶಂಖ. 5. ತರಂಗ, ಅಲೆ. "अथो जलकरङ्कः स्यान्नारिकेलफलेऽम्बुजे। शङ्खे जललतायां च वारिवाहे च कीर्तितः" मेदि०।

जलकल्क ಜಲಕಲ್ಕ (पुं०) 1. ಕೆಸರು, ಪಂಕ. जले कल्क इव। "जम्बालो जलकल्कः स्यादारणिः कुलहण्डकः" हारा०। 2. ಶೈವಾಲ, ಪಾಚಿ.

जलकाक ಜಲಕಾಕ (पुं०) ನೀರುಕಾಗೆ, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಮೀನು ತಿನ್ನುವ ಕಾಗೆ. स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। —काकी —ಕಾಕೀ.

जलकाङ्क्ष ಜಲಕಾಂಕ್ಷ (पुं०) 1. ಗಜ, ಆನೆ. जलं काङ्क्षति—काक्षि (काङ्क्षायाम्) "अण्" (३-२-१)। "हस्ती महामृगः पीलुः सिन्धुरो दीर्घमारुतः। राजीवो जलकाङ्क्षश्च" त्रिकाण्ड०। (वि०) 2. ನೀರನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ.

जलकाङ्क्षिन् ಜಲಕಾಂಕ್ಷಿನ್ (पुं०) 1. ಗಜ, ಆನೆ. जलं काङ्क्षति – काक्षि (काङ्क्षायाम्) "णिनिः" (३-२-७८)। "महामृगः पुष्करदीर्घमारुतौ विलोमजिह्वो जलकाङ्क्षिसिन्धुरौ" हारा०। (वि०) 2. ನೀರನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–काङ्क्षिणी –ಕಾಂಕ್ಷಿಣೀ.**

जलकान्तार ಜಲಕಾಂತಾರ (पुं०) ವರುಣ. जलमेव कान्तारो दुर्गमः पन्थाः यस्य।

जलकिराट ಜಲಕಿರಾಟ (पुं०) ಉದ್ದವಾದ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು.

जलकुक्कुट ಜಲಕುಕ್ಕುಟ (पुं०) ನೀರುಕೋಳಿ. जले कुक्कुट इव। "भृङ्गराजैस्तथा हंसैर्दात्यूहैर्जलकुक्कुटैः" भा० वन० १०८-७।

जलकुन्तल ಜಲಕುಂತಲ (पुं०) ಶೈವಾಲ, ಪಾಚಿ. जलस्य कुन्तल इव।

जलकूपी ಜಲಕೂಪೀ (स्त्री०) 1. ಬಾವಿ. 2. ಸರಸ್ಸು, ಕೊಳ. 3. ನೀರಿನ ಸುಳಿ. जलेन कूपीव। "जलकूपी कूपगर्ते पुष्करिण्यां च योषिति" मेदि०।

जलकूर्म ಜಲಕೂರ್ಮ (पुं०) ಒಂದು ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿ, ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು.

जलकेश ಜಲಕೇಶ (पुं०) ಶೈವಾಲ, ಪಾಚಿ. जलस्य केश इव।

जलकेलि ಜಲಕೇಲಿ (पुं० स्त्री०) ಜಲಕ್ರೀಡೆ.

जलक्रिया ಜಲಕ್ರಿಯಾ (स्त्री०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯ, ತರ್ಪಣ ಮೊದಲಾದುದು.

जलक्रीडा ಜಲಕ್ರೀಡಾ (स्त्री०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಆಡುವ ಆಟ, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಪರಸ್ಪರ ನೀರನ್ನು ಎರಚುತ್ತಾ ಆಡುವ ಆಟ. जलेन क्रीडा। "जलक्रीडासमासक्तगोपीवस्त्रापहारकः"। "ततस्ते सहिताः सर्वे जलक्रीडामकुर्वत" भा० आदि० १३८-१९।

जलखग ಜಲಖಗ (पुं०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಪಕ್ಷಿ. "ह्रदिनीविलासिनीनां जलखगनखविक्षतेषु रम्येषु" बृहत्सं० ४८-८।

जलगुल्म ಜಲಗುಲ್ಮ (पुं०) 1. ಕೂರ್ಮ, ಆಮೆ. जलस्य गुल्म इव। 2. ನೀರಿನ ಸುಳಿ. 3. ಚತುರಶ್ರವುಳ್ಳ ಸರಸ್ಸು, ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ ಕೊಳ. "जलगुल्मो जलावर्ते कच्छपे जलचत्वरे" मेदि०।

जलचत्वर ಜಲಚತ್ವರ (न०) ಚೌಕವಾದ ಸರಸ್ಸು, ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ ಕೊಳ. जलेन चत्वरम्।

जल(ले)चर ಜಲ(ಲೇ)ಚರ (पुं०) 1. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿ, ಮೊಸಳೆ ಮೀನು ನೀರುಕೋಳಿ ಮುಂತಾದುವು. जले चरति – चर (गतिभक्षणयोः) "टः" (३-२-१६)। सप्तम्या बहुलमलुक् (६-३-१४)। (वि०) 2. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–चरी –ಚರೀ.** "णिनिः" (३-२-७८)। **–चारिन् –ಚಾರಿನ್.** स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–चारिणी –ಚಾರಿಣೀ.** "सरांसि च मनोज्ञानि समन्तात् जलचारिभिः" भा० वन०।

जलज ಜಲಜ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರ. 2. ಶೈವಾಲ, ಪಾಚಿ. 3. ನೀರು ಹಲಸಿನಮರ. 4. ಮೀನು. जले जायते – जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-१-९७)। (न०) 5. ಪದ್ಮ, ಕಮಲ. "रुचिरपल्लवपुष्पलतागृहैरुपलसज्जलजैर्जलराशिभिः" किरा० ५-१९। 6. ಶಂಖ. "जलजासिगदाशार्ङ्गचक्रलाञ्छितमूर्तिभिः" रघु० १०-६०। 7. ಲವಣ, ಉಪ್ಪು. (वि०) 8. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ.

जलजन्तु ಜಲಜಂತು (पुं०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಾಣಿ, ಮೀನು ಮೊಸಳೆ ಮುಂತಾದುವು. जले जातो जन्तुः।

जलजन्तुका ಜಲಜಂತುಕಾ (स्त्री०) ಜಿಗಣೆ.

जलजन्मन् ಜಲಜನ್ಮನ್ (न०) ಪದ್ಮ, ಕಮಲ. जले जन्म यस्य। "निलयः श्रियः सततमेतदिति प्रथितं यदेव जलजन्म तया" माघ० ९-१६।

जलजम्बूका ಜಲಜಂಬೂಕಾ (स्त्री०) ಒಂದು ಜಾತಿಯ ನೇರಿಳೆ ಗಿಡ.

जलजाजीव ಜಲಜಾಜೀವ (पुं०) ಜಲಚರಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅದರಿಂದ ಜೀವಿಸುವ ಬೆಸ್ತರವನು. जलजं मत्स्यादि तस्य वधेनाजीवति – आ+जीव (प्राणधारणे) "कः" (३-१-१३५)।

जलजात ಜಲಜಾತ (न०) 1. ಪದ್ಮ, ಕಮಲ. (वि०) 2. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ.

जलजिह्व ಜಲಜಿಹ್ವ (पुं०) ನಕ್ರ, ಮೊಸಳೆ. जला जडा जिह्वा यस्य। "जलशूकरजलजिह्वौ जलकण्टकवार्भटौ तथा नक्रे" हारा०।

जलजीविन् ಜಲಜೀವಿನ್ (पुं०) ಬೆಸ್ತರವನು. ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವವನು. जलेन तज्जातमत्स्यादिना जीवति – जीव (प्राणधारणे) "णिनिः" (३-२-७८)। "सूत्र-

जालैर्यथा मत्स्यान् बध्नन्ति जलजीविनः" भा० शान्ति०।

जलडिम्भ ಜಲಡಿಂಭ (पुं०) ಕಪ್ಪೆಚಿಪ್ಪು. "शम्बूको जलडिम्भः स्याद्दुश्चरः पङ्कमण्डुकः" हारा०।

जलतरङ्ग ಜಲತರಂಗ(पुं०)1. ನೀರಿನ ಅಲೆ. 2. ಒಂದು ವಿಧ ವಾದ್ಯ, ಬಟ್ಟಲುಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬಿ ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳೂ ಬರುವಂತೆ ಬಾರಿಸುವ ಒಂದು ವಾದ್ಯ.

जलता ಜಲತಾ (स्त्री०)1. ನೀರಾಗಿರುವಿಕೆ. जलस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। 2. ಶಿಥಿಲವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಸಡಿಲವಾಗಿರುವುದು.

जलताडन ಜಲತಾಡನ (न०) ನೀರನ್ನು ಹೊಡೆಯುವುದು. ಇದು ಅಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಉದ್ಯೋಗ. ನೀರನ್ನು ಹೊಡೆಯುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಂತೆ ಅಪ್ರಯೋಜಕ ಉದ್ಯೋಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗ.

जलताल ಜಲತಾಲ (पुं०) ಇಲ್ಲೀಶವೆಂಬ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು.

जलत्रा ಜಲತ್ರಾ (स्त्री०) ಛತ್ರಿ, ಕೊಡೆ. जलात् त्रायते—त्रैङ् (पालने) "कः" (३-२-३)।

जलत्रास ಜಲತ್ರಾಸ (पुं०) "ಜಲಭಯ"ವೆಂಬ ಒಂದು ರೋಗ, ನಾಯಿಹುಚ್ಚು, ನಾಯಿ ಕಡಿತದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ನೀರನ್ನು ಕಂಡು ಅಂಜುವ ಒಂದು ರೋಗ. "येन चापि भवेद्दृष्टः तस्य चेष्टां रुतं नरः। बहुशः प्रतिकुर्वाणः क्रियाहीनो विनश्यति। दंष्ट्रिणा येन दष्टश्च तद्रूपं यदि पश्यति। अप्सु वा यदि वादर्शेऽरिष्टं तस्य विनिर्दिशेत्। त्रस्यत्यकस्माद्योऽभीक्ष्णं श्रुत्वा दृष्ट्वापि वा जलम्। जलत्रासस्तु विद्यात्तं रिष्टं तदपि कीर्तितम्" सुश्रुत० कल्प० ७।

जलद ಜಲದ(पुं०)1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. जलं ददाति—डुदाञ् (दाने) "कः" (३-२-३)। "अनतिचिरोज्झितस्य जलदेन चिरस्थितबहुबुद्बुदस्य पयसोऽनुकृतिम्" माघ० ४-४१। 2. ಕರ್ಪೂರ. 3. ಕೊನ್ನಾರಿ. (वि०)4. ನೀರನ್ನು ಕೊಡುವ.

जलदकाल ಜಲದಕಾಲ (पुं०) ವರ್ಷಾಕಾಲ, ವರ್ಷರ್ತು, ಮಳೆಗಾಲ. जलदानां कालः। "जलदकालमबोधकृतं दिशामपरथाप रथावयवायुधः" माघ० ६-४१।

जलदक्षय ಜಲದಕ್ಷಯ(पुं०)ಶರದೃತು. जलदानां क्षयोऽत्र। "सर्वाणि तनुतां यान्ति जलानि जलदक्षये" हरिवं०।

जलदर्दुर ಜಲದರ್ದುರ (पुं०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾದಿಸುವ ಒಂದು ವಿಧ ವಾದ್ಯ. जलं दर्दुर इव। "अवादयंस्ता जलदर्दुरांश्च वाद्यानुरूपं जगुरेव हृष्टाः" हरिवं०।

जलदागम ಜಲದಾಗಮ (पुं०) ವರ್ಷಾಕಾಲ, ಮಳೆಗಾಲ.

जलदुर्ग ಜಲದುರ್ಗ (न०) ನೀರಿನಿಂದ ಸುತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆ, ನೀರಿನ ಕಂದಕದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೋಟೆ. जलावृतं दुर्गम्।

जलदेव ಜಲದೇವ (पुं०) ಜಲದೇವತಾಕವಾದ ಪೂರ್ವಾಷಾಢಾನಕ್ಷತ್ರ. जलं देवः अधिष्ठात्री देवतास्य। "इष्टानन्दकलत्रो मानी दृढसौहृदश्च जलदेवे" बृहत्सं० १०१-११।

जलदेवता ಜಲದೇವತಾ (स्त्री०) ನೀರಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾದ ದೇವತೆ.

जलद्रोणी ಜಲದ್ರೋಣೀ (स्त्री०) ಬಾನೆ, ತೊಟ್ಟಿ (ಬಕೆಟ್ಟು).

जलधर ಜಲಧರ(पुं०)1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. धरति—धृञ् (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। जलस्य धरः। "जलधरावलिरप्रतिपालितस्वसमया समयाज्जगतीधरम्" माघ० ६-२५। 2. ಮುಸ್ತಕ, ಕೊನ್ನಾರಿ. 3. ಸಮುದ್ರ. (वि०) 4. ನೀರನ್ನು ಹೊರುವವನು.

जलधरमाला ಜಲಧರಮಾಲಾ(स्त्री०)1. ಮೇಘಪಙ್ಕ್ತಿ, ಮೋಡಗಳ ಸಾಲು. जलधराणां माला। 2. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ, ಮಗಣ ಭಗಣ ಸಗಣ ಮತ್ತು ಮಗಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ವೃತ್ತ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** "अब्ध्यष्टाभिर्जलधरमाला म्भौ स्मौ" वृ० र०। **ಈ ವೃತ್ತದ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

म	भ	स	म
υυυ	υ।।	।।υ	υυυ

जलधार ಜಲಧಾರ (पुं०)1. ಶಾಕದ್ವೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪರ್ವತ. जलं धारयति—धृ (धारणे) + णिच् "अण्" (३-२-१)। (वि०) 2. ನೀರನ್ನು ಹೊರುವವನು.

जलधारण ಜಲಧಾರಣ (न०) ನೀರನ್ನು ಹೊರುವುದು.

जलधारा ಜಲಧಾರಾ (स्त्री०) ನೀರಿನ ಧಾರೆ, ಎಡೆಬಿಡದ ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹ.

जलधि ಜಲಧಿ (पुं०) 1. ಸಾಗರ, ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. जलानि धीयन्तेऽत्र—डु+धाञ् (धारणपोषणयोः) अधि० "किः" (३-३-९३)। "व्यक्तं बलीयान् यदि हेतुरागमादपूरयत् सा जलधिं न जाह्नवी" माघ० १२-६९। 2, ನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆ. 3. ಕೊಳ, ಕೆರೆ ಮುಂತಾದುವು.

जलधिकन्या ಜಲಧಿಕನ್ಯಾ (स्त्री०) ಸಮುದ್ರನ ಮಗಳು, ಲಕ್ಷ್ಮಿ. जलधेः कन्या।

जलधिगा ಜಲಧಿಗಾ (स्त्री०) ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವ ನದಿ, ಹೊಳೆ. जलधिं गच्छति — गम्लृ (गतौ) "डः" (वा० ३-२-४८)। ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳೂ ತಾವು ನೇರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಇತರ ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

जलधिज ಜಲಧಿಜ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರ. जलधौ जायते— जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९७)। (स्त्री०) **–जा –ಜಾ.** 2. ಲಕ್ಷ್ಮಿ. (वि०) 3. ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ.

जलधितनया ಜಲಧಿತನಯಾ (स्त्री०) ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸಮುದ್ರ ರಾಜನ ಮಗಳು. जलधेस्तनया। "दिव्यं तेजो जलधितनयास्नेहनित्यानुषक्तम्" हंस० १-३९। एवं **जलधितनु(नू)जा, –पुत्री, –सुता** ಇತ್ಯಾದಿ.

जलनकुल ಜಲನಕುಲ (पुं०) ನೀರುಹಂದಿ, ಉದ್ರವೆಂಬ ಒಂದು ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿ. जले नकुल इव।

जलनिधि ಜಲನಿಧಿ (पुं०) 1. ಸಮುದ್ರ, ಸಾಗರ, ಕಡಲು. जलानि निधियन्तेऽत्र — नि+डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "किः" (३-३-९३)। "श्रीसन्निधानरमणीयतरोऽश्व उच्चैरुच्चैःश्रवा जलनिधेरिव जातमात्रः" माघ० ५-५७। 2. ನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆ. 3. ಕೊಳ, ಕೆರೆ ಮುಂತಾದುವು.

जलनिर्गम ಜಲನಿರ್ಗಮ (पुं०) 1. ಜಲಮಾರ್ಗ, ನೀರು ಹರಿಯುವ ಕಾಲುವೆ. 2. ಕೆರೆಯ ತೂಬು, ಕೆರೆಯಿಂದ ಜಮೀನುಗಳಿಗೆ ನೀರು ಹಾಯಿಸಲು ಮಾಡಿರುವ ದಾರಿ. जलानां निर्गमः।

जलनीली ಜಲನೀಲೀ (स्त्री०) ಶೈವಾಲ, ಪಾಚಿ. जलं नीलयति—नील+तत्करोति० णिच् "अण्" (३-२-१)। "ङीप्" (४-१-१५)। "जलनीली तु शैवालः" अम०। स्वार्थे "कः"। **–नीलिका –ನೀಲಿಕಾ.**

जलन्धर ಜಲಂಧರ (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ಅಸುರ. [ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಇಂದ್ರನೂ ಒಂದು ಸಲ ಪರಮೇಶ್ವರನ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟರು. ಪರಮೇಶ್ವರನು ಇಂದ್ರನ ಗರ್ವಭಂಗಕ್ಕಾಗಿ ಅವಧೂತ ವೇಷವನ್ನು ತಾಳಿ ದಾರಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ನಿಂತನು. ಇಂದ್ರನು "ಪರಮೇಶ್ವರನು ಎಲ್ಲಿರುವನು" ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಪರಶಿವನು ಉತ್ತರಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನು ಅವಧೂತನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದನು. ಎತ್ತಿದ ಕೈ ಹಾಗೆಯೇ ನಿಂತಿತು. ಪರಮೇಶ್ವರನ ಫಾಲನೇತ್ರದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸುಡಲು ಅಗ್ನಿಯು ಹೊರಟಿತು. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಈಶ್ವರನು ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿಸಾಡಿದನು. ಅದು ಒಂದು ರಾಕ್ಷಸಶಿಶುವಾಗಿ ಜಲಂಧರನೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಇವನೇ ಜಲಂಧರಾಸುರ.

ನಾರದ ಮಹರ್ಷಿಯು ಒಮ್ಮೆ ಜಲಂಧರನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಪಾರ್ವತಿಯಂತಹ ಪತ್ನಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ಸೌಂದರ್ಯ ಮತ್ತು ಐಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೇನು ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಉಬ್ಬಿಸಿದರು. ಕೂಡಲೇ ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ತಂದು ತನಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಪರಶಿವನಿಂದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಲಂಧರನು ಹತನಾದನು.]

जलपक्षिन् ಜಲಪಕ್ಷಿನ್ (पुं०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಹಕ್ಕಿ.

जलपति ಜಲಪತಿ (पुं०) 1. ವರುಣ, ನೀರಿನ ಒಡೆಯ. जलानां पतिः। [ವರುಣನು ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿ ಐದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಕಾಲ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಕುರಿತು ಘೋರವಾದ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದನು. ಇವನ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದ ಪರಶಿವನು ಇವನ ಕೋರಿಕೆಯಂತೆ ಸಕಲ ನದಿಗಳು ಕೆರೆ ಕೊಳಗಳು ಬಾವಿಗಳು ಸಮುದ್ರದ ರತ್ನಗಳು ಜಲಜಂತುಗಳು ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕು ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ವರವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ವರುಣನು **ಜಲಪತಿಯಾದನು.**] "यदि नाथ प्रसन्नोऽसि भक्तानामनुकम्पन। सर्वासामाधिपत्यं मे देहयपां यादसामपि। इति श्रुत्वा महेशानः सर्वचिन्तितदः प्रभुः। अभ्यषिञ्चत् ततस्तं च वारुणे परमे पदे। रत्नानामब्धिजातानामब्दानां सरितामपि। सरसां पल्वलानां च वाप्यम्बुस्रोतसामपि। जलाशयानां सर्वेषां प्रतीच्याश्चैव वै दिशः। अधीश्वरः पाशपाणिर्भव सर्वामरप्रियः" काशीखं०। 2. ಸಮುದ್ರ. 3. ಪೂರ್ವಾಷಾಢಾ ನಕ್ಷತ್ರ. जलं पतिरस्य। ಈ ನಕ್ಷತ್ರವು ಜಲಾಧಿದೇವತಾಕವಾದುದು.

जलपथ ಜಲಪಥ (पुं०) 1. ಜಲಮಾರ್ಗ. जलमेव पन्थाः "अः" (५-४-७४)। "इन्द्राद्वृष्टिर्नियमितगदोद्रेकवृत्तिर्यमोऽभूत् यादोनाथः शिवजलपथः कर्मणे नौचराणाम्" रघु० १७-८१। 2. ಕಾಲುವೆ. 3. ನಲ್ಲಿ, ಕೊಳಾಯಿ. 4. ಚರಂಡಿ ಮುಂತಾದುವು. जलस्य पन्थाः।

जलपद्धति ಜಲಪದ್ಧತಿ (स्त्री०) "ಜಲಪಥ" ನೋಡಿ.

जलपात्र ಜಲಪಾತ್ರ (नं०) ನೀರಿನ ಪಾತ್ರೆ.

जलपान ಜಲಪಾನ (नं०) ನೀರು ಕುಡಿಯುವುದು.

जलपायिन् ಜಲಪಾಯಿನ್ (वि०) ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವ. जलं पिबति—पा (पाने) "णिनिः" (३-१-१३४)।

जलपालिका ಜಲಪಾಲಿಕಾ (स्त्री०) ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಮಿಂಚು. "आकालिकी शतावर्ता जलदा जलपालिका" वैज०।

जलपित्त ಜಲಪಿತ್ತ (नं०) ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. जलस्य पित्तमिव।

जलपिप्पली ಜಲಪಿಪ್ಪಲೀ (स्त्री०) ನೀರುಹಿಪ್ಪಲಿ. जलजाता पिप्पली।

जलपिप्पिक ಜಲಪಿಪ್ಪಿಕ (स्त्री०) ಒಂದು ಜಾತಿಯ ದೊಡ್ಡ ಮೀನು.

जलपूर ಜಲಪೂರ (पुं०) ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹ. जलस्य पूरः। "बृन्दावनविपिने परिसरपरिगतयमुनाजलपूरे विहरति" गीतगो०।

जलपृष्ठजा ಜಲಪೃಷ್ಠಜಾ (स्त्री०) ಶೈವಾಲ, ಪಾಚಿ. जलस्य पृष्ठे जायते जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)।

जलप्रपा ಜಲಪ್ರಪಾ (स्त्री०) ಅರವಟ್ಟಿಗೆ. ಯಾತ್ರಿಕರಿಗೆ ಕುಡಿಯುವ ನೀರನು ಕೊಡುವ ಮನೆ. जलदानार्थं प्रपा।

जलप्रपात ಜಲಪ್ರಪಾತ (पुं०) ಜಲಪಾತ, ನೀರು ಧುಮುಕುವುದು. जलस्य प्रपातः।

जलप्रलय ಜಲಪ್ರಲಯ (पुं०) ನೀರಿನಿಂದಾಗುವ ನಾಶ.

जलप्रान्त ಜಲಪ್ರಾಂತ (पुं०) ನೀರಿನ ಸಮೀಪ ಪ್ರದೇಶ.

जलप्राय ಜಲಪ್ರಾಯ (नं०) ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಪ್ರದೇಶ. जलं प्रायं यत्र।

जलप्रिय ಜಲಪ್ರಿಯ (पुं०) 1. ಮೀನು, ಮತ್ಸ್ಯ. 2. ಚಾತಕ ಪಕ್ಷಿ. 3. ವರಾಹ, ಹಂದಿ. "वराहः सूकरो घोणी वक्रदंष्ट्रो जलप्रियः" वैज०। (वि०) 4. ಜಲವು ಪ್ರಿಯ ವಾಗಿ ಉಳ್ಳ. जलं प्रियं यस्य।

जलबन्ध ಜಲಬಂಧ (पुं०) ಅಣೆಕಟ್ಟು, ನೀರನ್ನು ತಡೆಯುವ ಸೇತುವೆ. जलं बध्यतेऽनेन — बन्ध (बन्धने) "घञ्" (३-३-१२१)। **-बन्धकः -ಬಂಧಕಃ.** जलं बध्नाति—बन्ध "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

जलबन्धु ಜಲಬಂಧು (पुं०) ಮತ್ಸ್ಯ, ಮೀನು. जलं बन्धुर्यस्य।

जलबिडाल ಜಲಬಿಡಾಲ (पुं०) ನೀರು ಬೆಕ್ಕು.

जलबिन्दु ಜಲಬಿಂದು (पुं०) ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟು.

जलबिम्ब ಜಲಬಿಂಬ (पुन०) ಬುದ್ಬುದ, ನೀರಿನಗುಳ್ಳೆ, ನೊರೆ. जलस्य बिम्बम्। "जम्बूवज्जलबिम्बवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" उद्भ०।

जलबिल्व ಜಲಬಿಲ್ವ (पुं०) 1. ಕರ್ಕಟ, ಏಡಿ, ನಳ್ಳಿ. 2. ಕೂರ್ಮ, ಆಮೆ. 3. ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ ಚೌಕವಾದ ಕೊಳ.

जलबुद्बुद ಜಲಬುದ್ಬುದ (नं०) ನೀರಿನ ನೊರೆ, ನೀರಿನ ಮೇಲಿನ ಗುಳ್ಳೆ.

जलब्राह्मी ಜಲಬ್ರಾಹ್ಮೀ (स्त्री०) (ನೀರು) ಹೊನಗೊನ್ನೆ ಸೊಪ್ಪು. जले ब्राह्मीव। "मत्स्याक्षी हिलमोचिका। जलब्राह्मी च" त्रिकाण्ड०।

जलभू ಜಲಭೂ (पुं०) 1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. जलं भवत्यस्मात्—भू (सत्तायाम्) "क्विप्" (३-२-१७९)। (स्त्री०) 2. ಜಲಾಶಯ, ಸರಸ್ಸು, ಕೊಳ. जलस्य भूः। (वि०) 3. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ.

जलभृत् ಜಲಭೃತ್ (पुं०) 1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. जलं बिभर्ति—डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "क्विप्" (३-२-७६)। 2. ಕರ್ಪೂರ. (वि०) 3. ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿಡುವ ಹೂಜಿ, ಬಿಂದಿಗೆ ಮೊದಲಾದುವು.

जलमक्षिका ಜಲಮಕ್ಷಿಕಾ (स्त्री०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಹುಳ. जलजाता मक्षिका।

जलमद्गु ಜಲಮದ್ಗು (पुं०) ಜಾಲಗಾರಹಕ್ಕಿ, ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಜಲಚರ ಪಕ್ಷಿ. जले मद्गुरिव।

जलमधूक ಜಲಮಧೂಕ (पुं०) ಹಿಪ್ಪೆಮರ, ನೀರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಒಂದು ವೃಕ್ಷ.

जलमय ಜಲಮಯ (वि०) ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ, ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲೂ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಜಲರೂಪವಾದ. जल "मयट्" (५-४-२१)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-मयी -ಮಯೀ.** "सा वा शम्भोस्तदीया वा मूर्तिर्जलमयी मम" कुमा० २-६०।

जलमार्ग ಜಲಮಾರ್ಗ (पुं०) 1. ಕೊಳಾಯಿ, ನಲ್ಲಿ. जलस्य मार्गः। 2. ಕಾಲುವೆ. 3. ಚರಂಡಿ. 4. ನೀರಿನ ದಾರಿ, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹೋಗುವ ದಾರಿ. जलमेव मार्गः।

जलमार्जार ಜಲಮಾರ್ಜಾರ (पुं०) ನೀರುಬೆಕ್ಕು.

जलमुच् ಜಲಮುಚ್ (पुं०) 1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. जलानि मुञ्चति—मुच्लृ (मोक्षणे) "क्विप्" (३-२-७६)।

"शङ्कास्पृष्टा इव जलमुचस्त्वादृशा जालमार्गैः" मेघ० २-६। 2. ಕರ್ಪೂರ. (वि०) 3. ನೀರನ್ನು ಬಿಡುವ, ನೀರು ಸುರಿಸುವ. "तीक्ष्णं तपत्यदितिजः शिशिरेऽपि काले नात्यम्बुदा जलमुचोऽचलसन्निकाशाः" बृहत्सं १९-२।

जलमूर्ति ಜಲಮೂರ್ತಿ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಈಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. जलं मूर्तिरस्य।

जलमूर्तिका ಜಲಮೂರ್ತಿಕಾ (स्त्री०) ಆಲಿಕಲ್ಲು, ಮಂಜಿನ ಗಡ್ಡೆ, ಉಷ್ಣವಾಯುಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಘನೀಭೂತವಾದ (ಗಟ್ಟಿಯಾದ) ನೀರು.

जलमोद ಜಲಮೋದ (पुं०) ಉಶೀರ, ಲಾವಂಚದ ಬೇರು. जलयोगेन मोदयति – मुद (हर्षे) + णिच् "अण्" (३-२-१)।

जलयन्त्र ಜಲಯಂತ್ರ (न०) 1. ನೀರು ಚಿಮ್ಮುವ ಯಂತ್ರ, ಧಾರಾಯಂತ್ರ, ನೀರು ತುಂತುರು ತುಂತುರಾಗಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ ಯಂತ್ರ. 2. ಏತ, ಬಾವಿಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವ ಯಂತ್ರ. जलोत्क्षेपणार्थं यन्त्रम्। 3. ಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಘಟೀಯಂತ್ರ.

जलयन्त्रगृह ಜಲಯಂತ್ರಗೃಹ (न०) ಸುತ್ತಲೂ ನೀರಿನಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮನೆ, ಬೇಸಿಗೆಗಾಗಿ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮನೆ.

जलयात्रा ಜಲಯಾತ್ರಾ (स्त्री०) 1. ಶುಭಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನೀರನ್ನು ತರಲು ಹೊರಡುವುದು. ಯಾವ ಶುಭಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ ಜಲಯಾತ್ರೆ ನಡೆಯದಿದ್ದರೆ ಅದು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಾಗುವುದು. ತಟಾಗಾದಿಪ್ರತಿಷ್ಠೆ, ದೇವಾಲಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ, ಹೋಮ, ವ್ರತೋತ್ಸರ್ಜನ ಯಜ್ಞಯಾಗಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಜಲಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. "शान्तिकं पौष्टिकं वापि जलयात्रां विना बुधः। कुरुते यदि वा मोहात्कर्म तस्य च निष्फलम्"। "जलयात्रां पुरा कृत्वा श्रेष्ठं कर्म समाचरेत्"। 2. ಜಲದ ಮೇಲೆ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯಾಣ.

जलयान ಜಲಯಾನ (न०) ಹಡಗು, ದೋಣಿ. जले यान्ति गच्छन्ति अनेन—या (प्रापणे) करः "ल्युट्" (३-३-११७)।

जलरङ्क ಜಲರಂಕ (पुं०) ಬಕಪಕ್ಷಿ.

जलरङ्कु ಜಲರಂಕು (पुं०) ಹದ್ದು.

जलरञ्ज ಜಲರಂಜ (पुं०) ಬಕಪಕ್ಷಿ.

जलरस ಜಲರಸ (पुं०) ಲವಣ, ಉಪ್ಪು. जलप्रधानो रसोऽस्य।

जलराक्षसी ಜಲರಾಕ್ಷಸೀ (स्त्री०) ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಹಿಕೆಯೆಂಬ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸಿ. [ಲವಣಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ರಾಕ್ಷಸಿಯು ಮೇಲೆ ಹೋಗುವವರ ನೆರಳನ್ನು ಹಿಡಿದೆಳೆದು ಪೀಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು. ಸೀತಾನ್ವೇಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟ ಆಂಜನೇಯನು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ದಾಟುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಛಾಯೆಯನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗದಂತೆ ತಡೆದು ಅವನನ್ನು ನುಂಗಲು ಹೋದಾಗ ಬೃಹದಾಕಾರವನ್ನು ತಾಳುತ್ತಿದ್ದ ಅವನ ಆಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಗಲವಾಗಿ ಇವಳೂ ಬಾಯನ್ನು ತೆರೆಯುತ್ತಿರಲು ಕೂಡಲೇ ಆಂಜನೇಯನು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ರಾಕ್ಷಸಿಯ ಬಾಯಲ್ಲಿ ನುಗ್ಗಿ ಅವಳ ಮರ್ಮಗಳನ್ನು ನಖಗಳಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿ ಸಂಹರಿಸಿದನು.] रामा०।

जलराशि ಜಲರಾಶಿ (पुं०) 1. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. जलानां राशिरत्र। "समक्रमः समविषमेष्वथ क्षणात् क्षमातलं बलजलराशिरानशे" माघ० १७-४६। 2. ನೀರಿನ ರಾಶಿ. "रुचिरपल्लवपुष्पलतागृहैरुपलसज्जलजैर्जलराशिभिः" किरा० ५-१९।

जलरुण्ड ಜಲರುಂಡ (पुं०) 1. ನೀರಿನ ಸುಳಿ. 2. ಸಣ್ಣ ತುಂತುರು. 3. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. "जलरुण्डो जलावर्ते पयोरेणौ भुजङ्गमे" मेदि०।

जलरुह् ಜಲರುಹ್ (न०) 1. ಪದ್ಮ, ಕಮಲ, ತಾವರೆ ಹೂವು. जले रोहति—रुह (बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च) "क्विप्" (३-२-७६)। (वि०) 2. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. **–रुहम् –ರುಹಮ್.** रुह "कः" (३-१-१३५)।

जलरूप ಜಲರೂಪ (पुं०) 1. ಮಕರ, ಮೊಸಳೆ. जलस्य रूपमिव रूपं यस्य। "जलरूपस्तु मकरो मरोलिरसिदंष्ट्रकः" त्रिकाण्ड०। 2. ನೀರಿನ ರೂಪ.

जललता ಜಲಲತಾ (स्त्री०) ತರಂಗ, ಅಲೆ, ನೀರಿನ ಬಳ್ಳಿ. जलस्य लतेव। "वीची जललता श्रुण्डिः" हारा०।

जललेखा ಜಲಲೇಖಾ (स्त्री०) ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಎಳೆದ ಗೆರೆ.

जलवत् ಜಲವತ್ (वि०) ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ, ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ.

जलवरण्ट ಜಲವರಂಟ (पुं०) ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಗುಳ್ಳೆ, ಮೊಡವೆ. जलप्रधानो वरण्टः।

जलवल्कल ಜಲವಲ್ಕಲ (पुं०) ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಕಡಲು ಹಕ್ಕಿ, ನೀರು ಕಾಗೆ. जलस्य वल्कल इव।

जलवानीर ಜಲವಾನೀರ (पुं०) ಅಂಬುವೇತಸ, ನೀರು ಹಬ್ಬೆಗಿಡ. जलजातो वानीरः।

जलवायस ಜಲವಾಯಸ (पुं०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಮೀನು ಹಿಡಿದು ತಿನ್ನುವ ಹಕ್ಕಿ, ಜಾಲಗಾರ ಹಕ್ಕಿ. जले वायस इव ।

जलवास ಜಲವಾಸ (पुं०) 1. ಉಶೀರ, ಲಾಮಂಚ. जलं वास्यते सुरभीक्रियतेऽनेन — वास (उपसेवायाम्) + णिच् "घः" (३-३-११८) । 2. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದು.

जलवासिन् ಜಲವಾಸಿನ್ (वि०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ.

जलवाह ಜಲವಾಹ (पुं०) 1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. जलं वहति — वह (प्रापणे) "अण्" (३-२-१) । "जलवाहावलयः शिरोरुहेभ्यः" माघ० २०-६६ । 2. ನೀರನ್ನು ಹೊರುವ.

जलवाहक ಜಲವಾಹಕ (वि०) ನೀರು ಹೊರುವ.

जलवृश्चिक ಜಲವೃಶ್ಚಿಕ (पुं०) ಮತ್ಸ್ಯ, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು.

जलवेतस ಜಲವೇತಸ (पुं०) ಅಂಬುವೇತಸ, ನೀರುಹಬ್ಬೆ ಗಿಡ.

जलव्यध ಜಲವ್ಯಧ (पुं०) ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು. "कङ्कत्रोटो जलव्यधः" त्रिकाण्ड० ।

जलव्याल ಜಲವ್ಯಾಲ (पुं०) 1. ನೀರುಹಾವು. 2. ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕ್ರೂರ ಪ್ರಾಣಿ. जलस्थो व्यालः ।

जल(ले)शय ಜಲ(ಲೇ)ಶಯ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. जले शेते — शीङ् (स्वप्ने) "अच्" (३-२-१५) । सप्तम्या वा "अलुक्" (६-३-१४) ।

जलशयन ಜಲಶಯನ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. जलं शयनमस्य ।

जलशायिन् ಜಲಶಾಯಿನ್ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. जले शेते— शीङ्(स्वप्ने) "णिनिः" (३-१-१३४) ।

जलशुक्ति ಜಲಶುಕ್ತಿ (स्त्री०) ಕಪ್ಪೆಚಿಪ್ಪು. जलस्य शुक्तिरिव ।

जलशूक ಜಲಶೂಕ (न०) ಶೈವಾಲ, ಪಾಚಿ. जलस्य शूकमग्रमिव ।

जलशूकर ಜಲಶೂಕರ (पुं०) ಮೊಸಳೆ. जलस्य शूकर इव ।

जलसमुद्र ಜಲಸಮುದ್ರ (पुं०) ಸಪ್ತ ಸಮುದ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದು. जलमयः समुद्रः । "जम्बूद्वीप" ನೋಡಿ.

जलसर्पिणी ಜಲಸರ್ಪಿಣೀ (स्त्री०) ಜಿಗಣೆ. जले सर्पति —सृप्लृ (गतौ) "णिनिः" (३-२-७८) ।

जलसूचि ಜಲಸೂಚಿ (स्त्री०) 1. ಜಿಗಣೆ. 2. ನೀರು ಚೆಕ್ಕು. 3. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು. 4. ಕಾಗೆ. 5. ಹದ್ದು. 6. ಕಡಲ ಹಂದಿ. "जलसूचिः शिशुमारे त्रोटिमत्स्ये जलौकसि । कङ्कशृङ्गाटयोश्चापि" हेम० ।

जलसेक ಜಲಸೇಕ (पुं०) ನೀರು ಚಿಮುಕಿಸುವುದು.

जलस्तम्भ ಜಲಸ್ತಂಭ (पुं०) ನೀರನ್ನು ತಡೆಯುವುದು. स्तन्भु (रोधने) भावे "घञ्" (३-३-१८) ।

जलस्तम्भन ಜಲಸ್ತಂಭನ (न०) 1. ನೀರನ್ನು ತಡೆಯುವುದು. जलस्य स्तम्भनम् — स्तन्भु (रोधने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५) । (वि०) 2. ನೀರನ್ನು ತಡೆಯುವ ಮಂತ್ರ ಮೊದಲಾದುದು. जलं स्तम्यतेऽनेन— स्तन्भु कर० "ल्युट्" (३-३-११७) ।

जलस्थ ಜಲಸ್ಥ (वि०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ. जले तिष्ठति ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४) ।

जलस्थान ಜಲಸ್ಥಾನ (न०) ಸರೋವರ, ಕೊಳ, ಜಲಾಶಯ.

जलह ಜಲಹ (न०) ನೀರು ಚಿಮ್ಮುವ ಯಂತ್ರಗೃಹ, ನೀರು ತುಂತುರು ತುಂತುರಾಗಿ ಬೀಳುವ ಸ್ನಾನಗೃಹ.

जलहस्तिन् ಜಲಹಸ್ತಿನ್ (पुं०) ನೀರು ಆನೆ.

जलहरण ಜಲಹರಣ (न०) ನೀರನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದು.

जलहारिन् ಜಲಹಾರಿನ್ (वि०) ನೀರನ್ನು ಹೊರುವವನು. जलं हरति — हृञ् (हरणे) "णिनिः" (३-१-१३४) । स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५) । **–हारिणी –ಹಾರಿಣೀ.**

जलहास ಜಲಹಾಸ (पुं०) 1. ಫೇನ, ನೊರೆ. 2. ಸಮುದ್ರದ ನೊರೆ. जलस्य हास इव । "समुद्रकफहिण्डीरजलहासस्तु फेनके" त्रिकाण्ड० ।

जलहोम ಜಲಹೋಮ (पुं०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಲ್ಪಡುವ ವೈಶ್ವದೇವಾದಿ ಹುತಶೇಷ. जले क्षिप्तः होमः ।

जलह्रद ಜಲಹ್ರದ (पुं०) ನೀರಿನ ಮಡು, ನೀರು ತುಂಬಿರುವ ಹಳ್ಳ.

जलाकर ಜಲಾಕರ (पुं०) ನೀರಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಚಿಲುಮೆ.

जलाका ಜಲಾಕಾ (स्त्री०) ಜಿಗಣೆ. जले आकायति — आ + कै (शब्दे) "कः" (३-१-१३६) ।

जलाकाश ಜಲಾಕಾಶ (पुं०) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಿರುವ ಆಕಾಶ. जले प्रतिबिम्बितः आकाशः ।

जलाक्षी ಜಲಾಕ್ಷೀ (स्त्री०) ನೀರು ಹಿಪ್ಪಲಿ. जलमक्ष्णोति व्याप्नोति — अक्षू (व्याप्तौ) "अण्" (३-२-१) ।

जलाखु ಜಲಾಖು (पुं०) ನೀರುಬೆಕ್ಕು. "उद्रस्तु जलमार्जारजलाखुनकुलप्लवाः" त्रिकाण्ड०।

जलागम ಜಲಾಗಮ (पुं०) ವೃಷ್ಟಿ, ಮಳೆ. "तपति प्रावृषि नितरामभ्यर्णजलागमो दिवसः" रत्ना० ३-१०।

जलाञ्चल ಜಲಾಂಚಲ (न०) 1. ಶೈವಾಲ, ಪಾಚಿ. 2. ತಾನಾಗಿ ನೀರು ಹೊರಟು ಹರಿಯುವುದು. "जलाञ्चलं स्वतो वारिनिर्गमे शैवलेऽपि च" मेदि०।

जलाञ्जलि ಜಲಾಂಜಲಿ (पुं०) 1. ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಬೊಗಸೆ. जलपूर्णोऽञ्जलिः। 2. ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವ ತರ್ಪಣದ ನೀರು. "कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः"।

जलाटन ಜಲಾಟನ (पुं०) 1. ರಣಹದ್ದು. जले अटति—अट (गतौ) "ल्युः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। (न०) 2. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು. जले अटनम्। (स्त्री०) **–अटनी –ಅಟನೀ.** 3. ಜಿಗಣೆ. "जलाटनो लोहपृष्ठे जलौकायां जलाटनी" मेदि०।

जलाढ्य ಜಲಾಢ್ಯ (वि०) ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವ, ಯಾವಾಗಲೂ ನೀರು ನಿಂತಿರುವ. जलैराढ्यः।

जलाण्टक ಜಲಾಂಟಕ (पुं०) ನಕ್ರರಾಜ, ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿ, ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಮೊಸಳೆ. "ग्राहो जलकिराटश्च नक्रराजो जलाण्टकः" हारा०।

जलाण्डक ಜಲಾಂಡಕ (पुं०) ಮೊಟ್ಟೆಯೊಡೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೀನು, ಶೀಗಡಿ. जले अण्ड इव कायति — कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)। "पोताधानं तु स्याज्जलाण्डकम्" त्रिकाण्ड०।

जलात्मक ಜಲಾತ್ಮಕ (वि०) 1. ಜಲಮಯವಾದ, ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವ. (स्त्री०) **–आत्मिका –ಆತ್ಮಿಕಾ.** 2. ಜಿಗಣೆ.

जलात्यय ಜಲಾತ್ಯಯ (पुं०) ಶರತ್ಕಾಲ. जलस्यात्ययो यत्र।

जलाधार ಜಲಾಧಾರ (पुं०) ತಟಾಕ, ಕೆರೆ. जलानामाधारः। "तथात्मैको ह्यनेकश्च जलाधारेष्विवांशुमान्" याज्ञ० ३-१४४।

जलाधिदैवत ಜಲಾಧಿದೈವತ (पुंन०) 1. ನೀರಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ದೇವತೆ, ವರುಣ. जलस्य अधिदैवतम्। (न०) 2. ಜಲದೇವತಾಕವಾದ ಪೂರ್ವಾಷಾಢಾ ನಕ್ಷತ್ರ. जलमधिदैवतमस्य।

जलाधिप ಜಲಾಧಿಪ, –अधिपतिः –ಅಧಿಪತಿಃ (पुं०) 1, ವರುಣ. जलस्याधिपः अधिपतिर्वा। "नाशक्नोदग्रतः स्थातुं विप्रचित्तेर्जलाधिपः" हरिवं०।

जलाध्यक्ष ಜಲಾಧ್ಯಕ್ಷ (पुं०) ನೀರಿನ ಯಜಮಾನ, ವರುಣ.

जलान्तक ಜಲಾಂತಕ (पुं०) 1. ಸಪ್ತಸಮುದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಜಲಸಮುದ್ರ. जलमेवान्तो यस्य "कप्" (५-४-१५४)। (1) लवणः, (2) इक्षुः, (3) सुरा, (4) सर्पिस्, (5) दधि, (6) दुग्धम् ಮತ್ತು (7) जलम् ಇವು ಸಪ್ತಸಮುದ್ರಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಜಲಸಮುದ್ರವೇ ಕೊನೆಯದಾದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलान्तकाः" त्रिकाण्ड०। 2. ಸತ್ಯಭಾಮೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲೊಬ್ಬ.

जलाम्बिका ಜಲಾಂಬಿಕಾ (स्त्री०) ಕೂಪ, ಬಾವಿ. "प्रहिरन्धूर्जलाम्बिका" हारा०।

जलायुका ಜಲಾಯುಕಾ (स्त्री०) ಜಿಗಣೆ. जलमायुरस्याः "कप्" (५-४-१५४)। पृषो०।

जलार्णव ಜಲಾರ್ಣವ (पुं०) ಸಿಹಿನೀರಿನ ಸಮುದ್ರ.

जलार्थिन् ಜಲಾರ್ಥಿನ್ (वि०) ನೀರನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಬಾಯಾರಿಕೆಯುಳ್ಳ. जलमर्थयते—अर्थ (उपयाच्ञायाम्) "णिनिः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–अर्थिनी –ಅರ್ಥಿನೀ.**

जलार्द्र ಜಲಾರ್ದ್ರ (न०) 1. ಒದ್ದೆಬಟ್ಟೆ. जलेन आर्द्रम्। (वि०) 2. ನೀರಿನಿಂದ ಒದ್ದೆಯಾದ. "पुष्पासारैः स्नपयतु भवान् व्योमगङ्गाजलार्द्रैः" मेघ० १-४३। (स्त्री०) **–र्द्रा –ರ್ದ್ರಾ.** 3, ನೀರಂ ಚಿಮುಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬೀಸಣಿಗೆ. "प्रचन्दनाम्भःकणकोमलैस्तथा वपुर्जलार्द्रापवनैर्न निर्ववौ" माघ० १-६५।

जलालुक ಜಲಾಲುಕ (न०) ತಾವರೆ ಗಡ್ಡೆ. जलस्यालुरिव कायति — कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)।

जलालुका ಜಲಾಲುಕಾ (स्त्री०) ಜಿಗಣೆ.

जलालोका ಜಲಾಲೋಕಾ (स्त्री०) ಜಿಗಣೆ.

जलावर्त ಜಲಾವರ್ತ (पुं०) ನೀರಿನ ಸುಳಿ. जलस्य आवर्तः।

जलाशय ಜಲಾಶಯ (पुं०) 1. ಕೆರೆ, ತಟಾಕ. 2. ಕೊಳ. 3. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. जलम् आशेतेऽत्र—शीङ् (स्वप्ने) "घः" (३-३-११८)। 4. ನೀರಿನ ಮಡು, ನೀರು

ತುಂಬಿರುವ ಹಳ್ಳ. "कुशेशयैरत्र जलाशयोषिता मुदा रमन्ते कलभा विकस्वरैः" माघ० ४-३३। 5. ಬಾವಿ. (न०) 6. ಉಶೀರ, ಲಾಮಂಚ. "जलाशयो जलाधारे स्यादुशीरे नपुंसकम्" मेदि०।

जलाश्रय ಜಲಾಶ್ರಯ (पुं०) 1. ಕೆರೆ. 2. ಕೊಳ. 3. ನೀರನ್ನು ಶೇಖರಿಸಿ ಇಡುವ ಸ್ಥಳ. 4. ಜೊಂಡು ಹುಲ್ಲು. 5. ಬಾವಿ.

जलाश्व ಜಲಾಶ್ವ (पुं०) ನೀರುಕುದುರೆ.

जलाष्ठीली ಜಲಾಷ್ಠೀಲೀ (स्त्री०) ಸರೋವರ, ಪುಷ್ಕರಿಣಿ. जलेनाष्ठीली। "जलकूपी जलाष्ठीली तलकं पुष्करिण्यपि" हारा०।

जलासुका ಜಲಾಸುಕಾ (स्त्री०) ಜಿಗಣೆ.

जलाह्वय ಜಲಾಹ್ವಯ (पुं०) ಪದ್ಮ, ಕಮಲ.

जलु(लू)का ಜಲು(ಲೂ)ಕಾ (स्त्री०) ಜಿಗಣೆ.

जलेचर ಜಲೇಚರ (पुं०) "जलचर" ನೋಡಿ.

जलेज ಜಲೇಜ (न०) "जलज" ನೋಡಿ. "उद्भासीनि जलेजानि दुन्वन्त्यदयितं जनम्" भट्टि० ६-७४।

जलेन्द्र ಜಲೇಂದ್ರ (पुं०) 1. ನೀರಿನ ಅಧಿಪತಿ, ವರುಣ. जलानामिन्द्रः। 2. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು.

जलेन्धन ಜಲೇಂಧನ (पुं०) ಬಡಬಾಗ್ನಿ. जलान्येवेन्धनानि यस्य।

जलेभ ಜಲೇಭ (पुं०) ನೀರು ಆನೆ. जलजातः इभः। "प्रस्फुरत्तिमिजलेभजिह्मगः क्षिप्तरत्ननिकरो महोदधिः" बृहत्सं० १२-४। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। जलेभी ಜಲೇಭೀ.

जलेला ಜಲೇಲಾ (स्त्री०) ಸ್ಕಂದನನ್ನು ಸಲಹಿದ ಸಪ್ತಮಾತೃಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬಳು.

जलेश ಜಲೇಶ (पुं०) "जलेन्द्र" ನೋಡಿ. "कालं गतिं तेऽखिलदेवतात्मनो दिशश्च कर्णौ रसनं जलेशम्" भाग० ८-७-२६।

जलेशय ಜಲೇಶಯ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. जले शेते — शीङ् (स्वप्ने) अधि० "अच्" (३-२-१५)। अलुक् सप्तम्याः (६-३-१८)। "सप्तसामोपगीतं त्वां सप्तार्णवजलेशयम्। सप्तार्चिर्मुखमाचख्युः सप्तलोकैकसंश्रयम्" रघु० १०-२१। 2. ಮತ್ಸ್ಯ, ಮೀನು. स्त्रियाम् "टाप्"। योपधत्वात् न ङीप्। (वि०) 3. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುವ, ಜಲದಲ್ಲಿರುವ. "यस्य बृंहितशब्देन कूर्मोऽप्यन्तर्जलेशयः" भा० आदि० २९-२९।

जलेश्वर ಜಲೇಶ್ವರ (पुं०) 1. ವರುಣ. जलानामीश्वरः। 2. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. "यमकुबेरजलेश्वरवज्रिणां समधुरं मधुरञ्चितविक्रमम्" रघु० ९-२४।

जलोच्छ्वास ಜಲೋಚ್ಛ್ವಾಸ (पुं०) 1. ಕೋಡಿ, ಕೆರೆಯಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ನೀರು ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಮಾಡಿರುವ ದಾರಿ. जलान्युच्छ्वसन्त्येभिः — उद्+श्वस (प्राणने) "घञ्" (३-३-१२१)। 2. ಹೆಚ್ಚು ನೀರು ಕೆರೆಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು. भावे "घञ्" (३-३-१८)।

जलोदर ಜಲೋದರ (न०) ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒಂದು ರೋಗ. जलप्रधानमुदरं यस्मात्।

जलोद्धतगति ಜಲೋದ್ಧತಗತಿ (स्त्री०) ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರೋಕ್ತವಾದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ. जलेनोद्धता गतिरस्य। ಇದರ ಲಕ್ಷಣ: "रसैर्जसजसा जलोद्धतगतिः" वृ० र०। ಜಗಣ ಸಗಣ ಜಗಣ ಸಗಣಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬೇಕು.

ಈ ವೃತ್ತದ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:

ज	स	ज	स
।ഠ।	।।ഠ	।ഠ।	।।ഠ

जलौकस् ಜಲೌಕಸ್ (स्त्री० ब० व०) 1. ಜಿಗಣೆ. जलमोको यासाम्। "स्त्रियाम् भूम्नि जलौकसः" अम०। (वि०) 2. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ.

जलौकस ಜಲೌಕಸ (पुं०) ಜಿಗಣೆ. जलमोकः स्थानमस्त्यस्य "अच्" (५-२-१२७)।

जलौका ಜಲೌಕಾ (स्त्री०) ಜಿಗಣೆ. जलमोकः (अदन्तः) यस्याः।

जल्प–व्यक्तायां वाचि (भ्वा० पर० सक० से०)। जल्पति। जजल्प। जल्पिता। जल्पिष्यति। जल्पतु। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮಾತನಾಡು, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಲ್ಲದೆ ಮಾತನಾಡು. 2. ಹರಟು, ವಟಗುಟ್ಟು. 3. ಮಾತಾಡು, ಸಂಭಾಷಣೆಮಾಡು. 4. ಹೇಳು.

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು:

(1) अनु+जल्प = अनुजल्पति। ಒಬ್ಬ ಮಾತಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮಾತಾಡು, ಅನುಸರಿಸಿ ಮಾತಾಡು. "क्वचिद्धसन्त्यां हसति जल्पन्त्यामनुजल्पति" भाग० ४-२५-५८।

(2) अभि+जल्प = अभिजल्पति। ಪರಸ್ಪರ ಎದುರಾಗಿ ಮಾತಾಡು. "अन्योन्यमभिजल्पतः" रामा०।

(3) प्रति + जल्प = प्रतिजल्पति। ಎದುರು ಮಾತಾಡು, ಬದಲು ಹೇಳು, ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರ ಹೇಳು. "भारत प्रतिजल्पन्ति सदा तूत्तमपूरुषाः" भा० सभा०।

जल्प ಜಲ್ಪ (पुं०) ಮಾತು, ಉಕ್ತಿ. जल्प (व्यक्तायां वाचि) भावे "घञ्" (३-३-१८)। "इति प्रियां वल्गुविचित्रजल्पैः स सान्त्वयित्वाच्युतमित्रसूतः" भाग० १-७-१७।

जल्पक ಜಲ್ಪಕ (वि०) ಹರಟುವವನು, ಅಸಂಬದ್ಧವಾಗಿ ಮಾತಾಡುವವನು. जल्प (व्यक्तायां वाचि) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वाचिको जल्पको वा धृष्टः पार्श्वे भवति च वसन् दूरतोऽप्यप्रगल्भः" भर्तृ० १-४७।

जल्पत् ಜಲ್ಪತ್ (वि०) ಮಾತಾಡುತ್ತಿರುವ, ಹೇಳುತ್ತಿರುವ. जल्प (व्यक्तायां वाचि) "शतृ" (३-२-१२४)। "किमपि किमपि मन्दं मन्दमासक्तियोगादविरलितकपोलं जल्पतोरक्रमेण" उ० रा० १-२७। "तत्प्रयोजककर्तृत्वमुपैति मम जल्पतः" माघ० २-७१। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जल्पन्ती ಜಲ್ಪಂತೀ.**

जल्पन ಜಲ್ಪನ (न०) 1. ಭಾಷಣ, ಮಾತು. जल्प (व्यक्तायां वाचि) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "अनिमित्तभङ्गचलनस्वेदाश्रुनिपातजल्पनाद्यानि" बृहत्सं० ४६-८। (वि०) 2. ಮಾತಾಡುವ. जल्प "ल्युः" (३-१-१३४)।

जल्पाक ಜಲ್ಪಾಕ (पुं०) 1. ಹರಟುವವನು, ಅಸಂಬದ್ಧವಾಗಿ ಮಾತಾಡುವವನು. जल्प (व्यक्तायां वाचि) "षाकन्" (३-२-१५५)। 2. ಮಾತಾಡುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् षित्वात् "ङीप्" (४-१-४१)। **जल्पाकी ಜಲ್ಪಾಕೀ.** "जल्पाकीभिः सहासीनः स्त्रीभिः प्रजविना त्वया" भट्टि० ७-१९।

जल्पित ಜಲ್ಪಿತ (न०) 1. ಮಾತು. जल्प (व्यक्तायां वाचि) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ. जल्प कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

जल्पिन् ಜಲ್ಪಿನ್ (वि०) ಮಾತಾಡುತ್ತಿರುವ, ಹೇಳುತ್ತಿರುವ. जल्पति — जल्प (व्यक्तायां वाचि) "णिनिः" (३-१-१३४)।

जल्प्य ಜಲ್ಪ್ಯ (वि०) 1. ಹರಟೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ. 2. ಹೇಳಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. जल्प (व्यक्तायां वाचि) "ण्यत्" (३-१-१२४)।

जव ಜವ (पुं०) 1. ವೇಗ. जु (सौत्रधातुः) "अप्" (३-३-५७)। "उपारताः पश्चिमरात्रिगोचरादपारयन्तः पतितुं जवेन गाम्" किरा० ४-१०। (वि०) 2. ವೇಗವುಳ್ಳ. जवोऽस्यास्ति "अच्" (५-२-१२७)। "एतस्मिन्नधिकपयःश्रियं वहन्त्यः संक्षोभं पवनभुवा जवेन नीताः" माघ० ४-५९।

जवन ಜವನ (वि०) 1. ವೇಗದ ನಡಗೆಯುಳ್ಳ. जु (सौत्रधातुः) "युच्" (३-२-१५०)। "विशिखान्तराण्यतिपपात सपदि जवनैः स वाजिभिः" माघ० १५-७०। (न०) 2. ವೇಗ. जु (सौत्रधातुः) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (पुं०) 3. ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಕುದುರೆ. "जवनं तु स्यदे वेगिहये ना वेगिनि त्रिषु" मेदि०।

जवनिका ಜವನಿಕಾ (स्त्री) ತೆರೆ, ಪರದೆ. जवत्यस्याम्—जु "ल्युट्" (३-३-११७)। स्वार्थे "कन्"। "ङीप्" (४-१-१५)। "समीरशिशिरः शिरःसु वसतां सतां जवनिका निकामसुखिनाम्" माघ० ४-५४।

जवनिमन् ಜವನಿಮನ್ (पुं०) ವೇಗ. जवनस्य भावः "इमनिच्" (५-१-१२३)।

जवनी ಜವನೀ (स्त्री०) 1. ತೆರೆ, ಪರದೆ. 2. ಯವನ ಜಾತಿಯ ಹೆಂಗಸು.

जवस ಜವಸ (न०) ಹುಲ್ಲು. जूयते भक्षार्थं प्राप्यते—जु "असच्" बाहु०।

जवा ಜವಾ (स्त्री०) ದಾಸವಾಳದ ಹೂವು.

जविन् ಜವಿನ್ (पुं०) 1. ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವ ಜಿಂಕೆ. (वि०) 2. ವೇಗವುಳ್ಳ, ವೇಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ. जवोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। "अविमारुताञ्चितपरस्परोपमश्रितरेणुकेतुवसनाः पताकिनः" माघ० १३-४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **जविनी ಜವಿನೀ.**

जसु ಜಸು (पुं०) ಗುಣ, ಮೇಲ್ಮೆಯ ಮಟ್ಟ, ದರ್ಜೆ. "गुणे जसुः" वैज०।

जसुरि ಜಸುರಿ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 2. ಶನಿ. "जसुरिः पावके शनौ" वैज०।

जहत् ಜಹತ್ (वि०) ತ್ಯಜಿಸುತ್ತಿರುವ, ಬಿಡುತ್ತಿರುವ. ओ हाक् (त्यागे) "शतृ" (३-२-१२४)। "पपात पूर्वां जहतो विजिह्मतां वृषोपभुक्तान्तिकसस्यसम्पदः" किरा० ४-१८। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)।

जहत्स्वार्था ಜಹತ್ಸ್ವಾರ್ಥಾ (स्त्री०) ಜಹತ್ಸ್ವಾರ್ಥಲಕ್ಷಣೆ, ಲಕ್ಷಣ ಲಕ್ಷಣೆ. जहत् स्वार्थो याम्। ಪದಗಳು ಸ್ವಾರ್ಥ (ಶಕ್ಯಾರ್ಥ) ಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು **"ಜಹತ್ಸ್ವಾರ್ಥ"** ವಾಗುವುದು. "आयुर्घृतम्" ಎಂಬಲ್ಲಿ आयु: ಪದವು ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು आयु: साधनम् ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭೋಧಿಸುವುದರಿಂದ "**जहत्स्वार्था**" ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣೆ.

जहदजहल्लक्षणा ಜಹದಜಹಲ್ಲಕ್ಷಣಾ (स्त्री०) ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಏಕದೇಶ (ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ) ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಏಕದೇಶಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯವಿರುವ ಒಂದು ವಿಧ ಲಕ್ಷಣೆ. जहच्च अजहच्च स्वार्थो याम्। "सोऽयं देवदत्त:" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಗಿನಕಾಲದ ಮತ್ತು ಈಗಿನಕಾಲದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ದೇವದತ್ತ ರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಏಕದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಆದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ "**जहदजहल्लक्षणा**"।

जहल्लक्षणा ಜಹಲ್ಲಕ್ಷಣಾ (स्त्री०) ಜಹತ್ಸ್ವಾರ್ಥ ಲಕ್ಷಣೆ. "जहत्स्वार्था" ನೋಡಿ.

जह्नु ಜಹ್ನು (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ರಾಜರ್ಷಿ, ಚಂದ್ರವಂಶದ ಅಜಮೀಢ ರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. ಈತನ ತಾಯಿ ಕೇಶಿನಿ. [ಈ ರಾಜನು ಕುಶಿಕವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷ. ಭಗೀರಥನು ದೇವಲೋಕದಿಂದ ಗಂಗೆಯನ್ನು ಕರೆತರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಈ ರಾಜನ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯೊಳಗೆ ಗಂಗೆಯು ನುಗ್ಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಕುಪಿತನಾದ ರಾಜನು ಗಂಗೆಯನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿಬಿಟ್ಟನು. ಅದರಿಂದ ಖಿನ್ನನಾದ ಭಗೀರಥನು ರಾಜನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಾಗಿ ಸಂತೋಷಗೊಂಡ ಜಹ್ನುರಾಜನು ಗಂಗೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಕಿವಿಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟನು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಗಂಗೆಗೆ जाह्नवी, जह्नुकन्या, जह्नुतनया ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರಾದುವು.] 2. ವಿಷ್ಣು. ओ हाक् (त्यागे) "नु:" धातो: द्वित्वं अभ्यासस्य ह्रस्व: चुत्वं च (उ० ३-३६)। "अभक्तेष्वात्ममाहात्म्यनिह्नुतेर्जह्नुरुच्यते" इति निरुक्ति:। "सत्कर्ता सत्कृत: साधुर्जह्नुर्नारायणो नर:" वि० स०।

जह्नुकन्या ಜಹ್ನುಕನ್ಯಾ, –तनया –ತನಯಾ, –सुता –ಸುತಾ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ. जह्नो: कन्या तनया सुता वा। "विविक्तेऽस्मिन्नगे भूय: प्लाविते जह्नुकन्यया" किरा० ११-३६।

जह्नुसप्तमी ಜಹ್ನುಸಪ್ತಮೀ (स्त्री०) ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧ ಸಪ್ತಮಿ. ಜಹ್ನುರಾಜನು ಗಂಗಾನದಿಯನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ಪುನಃ ಕಿವಿಯಿಂದ ಬಿಟ್ಟ ದಿವಸವಿದು. ಈ ಸಪ್ತಮಿಯು ಗಂಗಾಪೂಜೆಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು. "वैशाखशुद्धसप्तम्यां जह्नुना मुनिना पुरा। क्रोधात् पीता पुनस्त्यक्ता कर्णरन्ध्रात्तु दक्षिणात्। तस्यां समर्चयेद्देवीं गङ्गां भुवनमेखलाम्। स्नात्वा सम्यग्विधानेन स धन्य: सुकृती नर:" वराहपु०।

जा ಜಾ (स्त्री०) 1. ತಾಯಿ. 2. ಮೈದುನನ ಹೆಂಡತಿ. जनी (प्रादुर्भावे) "ड:" बाहु०। 3. ದೇವತೆಗಳ ಸೇನೆ. 4. ಯೋನಿ. 5. ಸಮುದ್ರದ ತೀರಪ್ರದೇಶ. "जा स्त्रियां देववाहिन्यां योनिसागरवेलयो:" नानार्थर०।

जागत ಜಾಗತ (वि०) 1. ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ, ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ. 2. ಪೃಥ್ವೀಸಂಬಂಧವಾದ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ. जगत्यां भव: "अण्" (४-३-५३)।

जागर ಜಾಗರ (पुं०) 1. ಜಾಗರಣೆ, ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದೆ ಎಚ್ಚರದಿಂದಿರುವುದು. जागृ (निद्राक्षये) भावे "घञ्" (३-३-१८)। "आरुरोह कुमुदाकरोपमां रात्रिजागरपरो दिवाशय:" रघु० १९-३४। 2. ಯುದ್ಧಕವಚ, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡುವ ಅಂಗಿ, "उरश्छद: कङ्कटको जागर: कवचोऽस्त्रियाम्" अम०।

जागरक ಜಾಗರಕ (वि०) ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದ, ಎಚ್ಚರದಿಂದಿರುವ, जागृ (निद्राक्षये) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

जागरण ಜಾಗರಣ (न०) 1. ಎಚ್ಚರ, ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು. जागृ (निद्राक्षये) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುವುದು. जागृ+णिच् "ल्युट्"।

जागरणीय ಜಾಗರಣೀಯ (वि०) 1. ಎಚ್ಚರದಿಂದ ಇರಬೇಕಾದ. 2. ಎಚ್ಚರದಿಂದ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಾದ. जागृ (निद्राक्षये) "अनीयर्" (३-१-९६)। 3. ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಬೇಕಾದ. 4. ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾದ. जागृ+णिच् "अनीयर्"। जागृ "तव्य:" (३-१-९६)। **जागरितव्य: ಜಾಗರಿತವ್ಯಃ**. जागृ + णिच् "तव्य:"। **जागरयितव्य: ಜಾಗರಯಿತವ್ಯಃ**.

जागरयत् ಜಾಗರಯತ್ (वि०) ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವ, ಎಬ್ಬಿಸುತ್ತಿರುವ. जागृ (निद्राक्षये) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯಂತೀ**. "शानच्" (३-२-१२४)। **जागरयमाण: ಜಾಗರಯಮಾಣಃ**.

जागरित ಜಾಗರಿತ (न०) 1. ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುವುದು. जागृ (निद्राक्षये) भावे "क्तः" (३-३-११४)। 2. ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುವುದು. जागृ+णिच् "क्तः"। (वि०) 3. ಎಚ್ಚರಗೊಂಡ. जागृ (निद्राक्षये) "क्तः" (३-४-७२)। 4. ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. जागृ + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)।

जागरितवत् ಜಾಗರಿತವತ್ (वि०) 1. ಎಚ್ಚರಗೊಂಡ, ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎದ್ದಿರುವ. जागृ (निद्राक्षये) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। 2. ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಿದ, ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಬ್ಬಿಸಿದ. जागृ+णिच् "क्तवतुः"। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जागरितवती ಜಾಗರಿತವತೀ.**

जागरा ಜಾಗರಾ (स्त्री०) ಎಚ್ಚರ, ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಜಾಗರಣೆ. जागृ वा "अः" (वा० ३-३-१०१)। पक्षे "शः"। "यक्" (३-१-६७)। **जागर्या ಜಾಗರ್ಯಾ.**

जागरितृ ಜಾಗರಿತೃ (वि०) ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದ, ಎಚ್ಚರದಿಂದಿರುವ. जागृ (निद्राक्षये) "तृन्" (३-२-१३५)। "ज्ञानाभ्यासाज्जागरिता जिज्ञासार्थमनन्तरम्" भा० शान्ति० २१८-३।

जागरिन् ಜಾಗರಿನ್ (वि०) ಎಚ್ಚರವುಳ್ಳ, ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದ. जगरोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

जागरूक ಜಾಗರೂಕ (वि०) ಎಚ್ಚರದಿಂದಿರುವ ಸ್ವಭಾವದ, ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದ. जागृ (निद्राक्षये) "ऊकः" (३-२-१६५)। "भुवनत्रयकार्यजागरूकः स परं तत्र परः पुमानजागः" माघ० २०-३६।

जागर्ति ಜಾಗರ್ತಿ (स्त्री०) ಜಾಗರಣೆ, ಎಚ್ಚರ, ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು. जागृ (निद्राक्षये) "क्तिन्" (३-३-९४)। गुणः (७-३-८५)।

जागर्या ಜಾಗರ್ಯಾ (स्त्री०) "जागरा" ನೋಡಿ.

जागुड ಜಾಗುಡ (पुं० ब० व०) 1. ಜಾಗುಡದೇಶ. 2. ಜಾಗುಡ ದೇಶದ ಜನರು. "अवनिं जागुडकुङ्कुमाभिताम्रैः" माघ० २०-३। (न०) 3. ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿ. (वि०) 4. ಜಾಗುಡ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರುವ.

जागृ – निद्राक्षये (अदा० पर० अक० से०)। जागर्ति जागृतः जाग्रति। जागर्षि जागृथः जागृथ। जागर्मि जागृवः जागृमः। जागरां चकार, –बभूव, –आस। जजागार जजागरतुः जजागरुः। जागरिता। जागरिष्यति। जागर्तु / जागृतात् } जागृताम् जाग्रतु। जागृहि। जागराणि। अजागः। जागृयात्। जागर्यात्। अजागरीत्। अजागरिष्यत्। ಎಚ್ಚರಹೊಂದು, ನಿದ್ದೆಯಿಂದ ಏಳು.

भावे :– जागर्यते। जागरांचक्रे, –बभूवे, –आसे, जजागरे। जागारिता, जागरिता। जागारिष्यते, जागरिष्यते। जागर्यताम्। अजागर्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :– जागरयति, –ते। जागरयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। जागरयिता। जागरयिष्यति, –ते। जागरयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

ण्यन्तात् कर्मणि :– जागर्यते। जागरयांचक्रे, –बभूवे, –आसे। जागरयिता, जागरिता। जागरयिष्यते, जागरिष्यते। जागर्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :– जागरितव्यम्। जागरणीयम्। जागर्यम्। जागरितः। जागरितवान्। जाग्रत्, जाग्रती। जागरितुम्। जागरितम्। जागरणम्। जागरित्वा। प्रजागर्य।

ण्यन्तात् कृत्सु :– जागरयितव्यः। जागरणीयः। जागर्यः। जागरितः। जागरितवान्। जागरयन्, जागरयन्ती, जागरयमाणः। जागरितुम्। जागरितम्। जागरणम्। जागरयित्वा। प्रजागर्य।

जागृवि ಜಾಗೃವಿ (पुं०) 1. ರಾಜ, ದೊರೆ. जागृ (निद्राक्षये) "क्विन्" (उ० ४-५४)। ರಾಜನು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. 2. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. (वि०) 3. ಜಾಗರಣೆಯ ಸ್ವಭಾವದ, ನಿದ್ದೆಯಿಲ್ಲದ.

जागृत ಜಾಗೃತ (वि०) ಎಚ್ಚರಗೊಂಡ. जागृ (निद्राक्षये) "क्तः" (३-४-७२)।

जाग्रत् ಜಾಗ್ರತ್ (वि०) 1. ಎಚ್ಚರದಿಂದಿರುವ, ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ. जागृ (निद्राक्षये) "शतृ" (३-२-१२४)। "क्षयितापदि जाग्रतोऽपि नित्यं ननु तत्रैव हि तेऽभवन्निषण्णाः" माघ० २०-३४। 2. ಎಚ್ಚರದಿಂದಿರುವ, ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದಿರುವ, ಎಡೆಬಿಡದೆ ಗಮನಿಸುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जाग्रती ಜಾಗ್ರತೀ.** "अयं दरिद्रो भवितेति वैधसीं लिपिं ललाटेऽर्थिजनस्य जाग्रतीम्" नैष० १-१५।

जाग्रिया ಜಾಗ್ರಿಯಾ (स्त्री०) ಎಚ್ಚರ, ನಿದ್ದೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಜಾಗರಣೆ.

जाघनी ಜಾಘನೀ (स्त्री०) 1. ತೊಡೆ. जघनस्य समीपम् "अण्" (५-२-७०)। "क्षुधार्तश्चात्तुमभ्यागात् विश्वामित्रः श्वजाघनीम्" मनु० १०-१०८। 2. ಪುಚ್ಛ, ಬಾಲ.

जाङ्गल ಜಾಂಗಲ (पुं०) 1. ತಿತ್ತಿರಿಪಕ್ಷಿ, ಕಪಿಂಜಲಪಕ್ಷಿ, ಗೌಜಗಹಕ್ಕಿ. 2. ಅರಣ್ಯದ ಮೃಗಗಳ ಮಾಂಸ. 3. ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನೀರು. (पुं० ಬ० ವ०) 4. ಜಾಂಗಲ ದೇಶ, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ. (वि०) 5. ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿರುವ. जङ्गले भवः "अण्" (४-३-५३)। (स्त्री०) -ली -ಲೀ. 6. ನಸುಗುನ್ನಿಗಿಡ.

जाङ्गलपथिक ಜಾಂಗಲಪಥಿಕ (वि०) 1. ಅರಣ್ಯಮಾರ್ಗದಿಂದ ತರಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಅರಣ್ಯಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೋಗುವ. जङ्गलपथेन आहृतं तेन गच्छति वा "ठञ्" (वा० ५-१-७७)।

जाङ्गुल ಜಾಂಗುಲ (न०) ವಿಷ.

जाङ्गुलि ಜಾಂಗುಲಿ (पुं०) ವಿಷವೈದ್ಯ.

जाङ्गुलिक ಜಾಂಗುಲಿಕ (पुं०) ವಿಷವೈದ್ಯ. जाङ्गुल्या दीव्यति "ठक्" (४-४-२)।

जाङ्गुली ಜಾಂಗುಲೀ (स्त्री०) ವಿಷವಿದ್ಯೆ. जाङ्गुलस्य विषस्येयम् "अण्" (४-३-१२०)। "ङीप्" (४-१-१५)। "जाङ्गुली विषविद्यायाम्" मेदि०।

जाङ्घि ಜಾಂಘಿ (वि०) 1. ಮೊಳಕಾಲಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. जङ्घायां भवः "इञ्" (४-१-९६)। 2. ಮೊಳಕಾಲಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ.

जाङ्घिक ಜಾಂಘಿಕ (पुं०) 1. ಉಷ್ಟ್ರ, ಒಂಟೆ. (वि०) 2. ಓಡುವವನು, ಓಡಿನಡೆದು ಜೀವಿಸುವವನು, ಓಡಾಡುವ ಉದ್ಯೋಗವುಳ್ಳವನು. जङ्घाभ्यां जीवति "ठक्" (४-४-१२)।

जाजल ಜಾಜಲ (पुं० ಬ० ವ०) ಜಾಜಲಿಯ ಶಿಷ್ಯರು. जाजलेश्छात्राः।

जाजलि ಜಾಜಲಿ (पुं०) ಒಬ್ಬ ಋಷಿ.

जाजिन् ಜಾಜಿನ್ (पुं०) ಯೋಧ, ಭಟ, ಸೈನಿಕ. जजति—जज (युद्धे) "णिनिः" (३-२-७८)। "जजौजोजाऽऽजिजिज्जाजी तं ततोऽतितताऽतितुत्" माघ० १९-३।

जाज्वल्यमान ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನ (वि०) ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ, ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವ. ज्वल (दीप्तौ)+यङ् "शानच्" (३-२-१२४)। "जाज्वल्यमाना जगतः शान्तये समुपेयुषी" माघ० २-३।

जाठर ಜಾಠರ (पुं०) 1. ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗಿನ ಅಗ್ನಿ, ಜಾಠರಾಗ್ನಿ. जठरे भवः "अण्" (४-३-५३)। 2. ಶಿಶು, ಮಗು. "भविष्यतस्तवाभद्रावभद्रे जाठराधमौ" भाग० ३-१४-३८। (वि०) 3. ಜಠರಸಂಬಂಧವಾದ. जठरस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। 4. ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರುವ.

जाठराग्नि ಜಾಠರಾಗ್ನಿ (पुं०) ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗಿನ ಅಗ್ನಿ, ಆಹಾರವನ್ನು ಜೀರ್ಣಮಾಡುವ ಒಂದು ಶಕ್ತಿ.

जाठर्य ಜಾಠರ್ಯ (वि०) ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗಿನ ರೋಗ, ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗೆ ಬಾಧಿಸುವ ವ್ಯಾಧಿ. जठरे भवः "ण्यः"।

जाडार ಜಾಡಾರ (पुं०) ಜಡನ ಮಗ. जडस्यापत्यम् "आरक्" (४-१-१३०)।

जाड्य ಜಾಡ್ಯ (न०) 1. ಶೈತ್ಯ, ಚಳಿ, ಕುಳಿರು. जडस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२)। 2. ಮೂರ್ಖತನ, ದಡ್ಡತನ. "विख्याताः कवयो वसन्ति विषये यस्य प्रभोर्निर्धनाः। तज्जाड्यं वसुधाधिपस्य" भर्तृ० १-११। 3. ಜಡತೆ, ಸೋಮಾರಿತನ, ಕೆಲಸಮಾಡದಿರುವುದು, ಮೈಗಳ್ಳತನ. "आलस्यं श्रमगर्भाद्यैर्जाड्यम् जृम्भासितादिकृत्" सा० द० ३-१५५। 4. ರಸನೇಂದ್ರಿಯದ ಶಕ್ತಿಯು ಕಡಮೆಯಾಗಿರುವುದು, ನಾಲಗೆಯಲ್ಲಿ ರುಚಿತೋರದಿರುವುದು. "मुखवैरस्यदौर्गन्ध्यशोफजाड्यहरं सुखम्" सुश्रुत० ४-२४-१४। 5. ಮಂಕು, ಬುದ್ಧಿಮಾಂದ್ಯ, ಪೆದ್ದು. "जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यम्" भर्तृ० १-१९।

जाड्यारि ಜಾಡ್ಯಾರಿ (पुं०) ನಿಂಬೆಗಿಡ.

जात ಜಾತ (पुं०) 1. ಪುತ್ರ, ಮಗ. (ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಗ). "अयि जात कथयितव्यं कथय" उ० रा० ४। (न०) 2. ಜನ್ಮ, ಉತ್ಪತ್ತಿ. जनी (प्रादुर्भावे) भावे "क्तः" (३-३-११४)। 3. ರಾಶಿ, ಸಮೂಹ, ಗುಂಪು. "तमध्वरे विश्वजिति क्षितीशं निःशेषविश्राणितकोशजातम्" रघु० ५-१। (वि०) 4. ಉತ್ಪನ್ನ, ಹುಟ್ಟಿದ, ಜನ್ಮಪಡೆದ. "जाता निखिलवेदानामुत्तमाङ्गोपधानतः। त्वत्पादकमलादेषा त्वदेकाधीनधारणा" याद० १-७९। "कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न धार्मिकः। काणेन चक्षुषा किंवा चक्षुःपीडैव केवलम्" हितो० १-१२। 5. ಉಂಟಾದ, ಹುಟ್ಟಿದ. "जातप्रीतिर्या मधुरेणानुवनान्तं कामे कान्ते सारसिकाकाकुरुतेन" माघ० ६-७६। 6. ವ್ಯಕ್ತವಾದ, ಪ್ರಕಟವಾದ.

जातक ಜಾತಕ (पुं०) 1. ಸದ್ಯಃ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಿಶು. 2. ಭಿಕ್ಷು, ತಾಪಸ. (न०) 3. ಜಾತಕ, ಜನ್ಮಪತ್ರಿಕೆ, ಜನ್ಮಕಾಲದ ತಿಥಿ ವಾರ ನಕ್ಷತ್ರ ಲಗ್ನ ಮೊದಲಾದ ವಿವರಗಳನ್ನು

ತಿಳಿಸುವ ಪತ್ರಿಕೆ. 4. ಶಿಶುವಿನ ಜನ್ಮಕಾಲದ ನಕ್ಷತ್ರ ಲಗ್ನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಶುಭಾಶುಭ ಫಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗ್ರಂಥ. ಬೃಹಜ್ಜಾತಕ, ಜಾತಕ ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಜಾತಕ ಫಲ ಚಿಂತಾಮಣಿ, ಜಾತಕ ಕೌಮುದಿ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥ ಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಫಲಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. जातं जननम्, तदधिकृत्य कृतो ग्रन्थः "अण्" (४-३-८७)। संज्ञायां "कन्"। (वि०) 5. ಹುಟ್ಟಿದ, ಜನ್ಮವೆತ್ತಿದ. "उभौ तौ नार्हतो भागं जारजातककामजौ" मनु० ९-१४३।

जातकचक्र ಜಾತಕಚಕ್ರ (न०) ಹುಟ್ಟಿದ ಶಿಶುವಿನ ಶುಭಾಶುಭ ಫಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಒಂದು ಚಕ್ರ. ಜನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿರುವ ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ 27 ನಕ್ಷತ್ರ ಗಳನ್ನು ತಲೆಯಿಂದ ಪಾದದವರೆಗೂ ಭಾಗಿಸಿದರೆ ಆಯಾ ಅಂಗಗಳ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಫಲವು ಈ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಹೇಳ ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. "यस्मिन् ऋक्षे स्थितो भानुः तदादि त्रीणि मस्तके। मुखे त्रीणि तथा द्वे भे स्कन्धयोरुभयोरुभे। द्वे हस्तयोः पञ्च हृदि नाभावेकं तथा गुदे। तथा जानुयुगे द्वे द्वे पादयोर्जलधि न्यसेत्। चरणर्क्षेषु यो जातः सोऽल्पायुर्भवति प्रिये। जानुनोर्भ्रमणाशक्तो गुह्ये स्यात्पारदारिकः। नाभौ स्वल्पधनो देवि हृदये स्यान्महाधनः। पाण्योर्जातो भवेच्चौरो भुजयोर्दुःखभाजनम्। स्कन्धयोर्भोगभोगी च मुखे धर्मरतो धनी। मूर्ध्नि राजा भवेद्देवि बालानां जन्मतो वदेत्" इति युद्धजयार्णवः।

ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿರುವ ಅಂಗಗಳು	ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	ಫಲ
ತಲೆ	3	ರಾಜನಾಗುವನು
ಮುಖ	3	ಧರ್ಮಿಷ್ಠ ಮತ್ತು ಧನಿಕನಾಗುವನು
ಹೆಗಲುಗಳು	2	ಸುಖಿಯಾಗುವನು
ತೋಳುಗಳು	2	ದುಃಖಿಯಾಗುವನು
ಕೈಗಳು	2	ಚೋರನಾಗುವನು.
ಹೃದಯ	5	ಮಹಾಧನಿಕನಾಗುವನು
ಹೊಕ್ಕಳು	1	ಅಲ್ಪಧನವುಳ್ಳವನು
ಗುದ	1	ಪರಸ್ತ್ರೀರತನಾಗುವನು
ಮಂಡಿಗಳು	4	ತಿರುಗಾಡಲು ಅಶಕ್ತನಾಗುವನು
ಕಾಲುಗಳು	4	ಅಲ್ಪಾಯು

ಆಯಾ ಅಂಗಗಳ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರ ಆಯುಃಪ್ರಮಾಣ :

ಅಂಗ	ಆಯುಸ್ಸು	
ತಲೆ	100	ವರ್ಷಗಳು
ಮುಖ	100	,,
ಹೆಗಲುಗಳು	90	,,
ಹೃದಯ	85	,,
ಕೈಗಳು	70	,,
ತೋಳುಗಳು	66	,,
ಗುದ	66	,,
ತೊಡೆಗಳು	50	,,
ಕಾಲುಗಳು	ಅಲ್ಪಾಯು	

"मुखे शीर्षे शतं वर्षं नवतिः स्कन्धयोर्द्वयोः। पञ्चाशीतिः हृदि प्रोक्ता हस्तयोः सप्ततिःक्रमात्। बाह्वोः षट्षष्टिवर्षाणि गुह्ये षट्षष्टिका क्रमात्। पञ्चाशत् जङ्घयोः पादे निर्धनश्चाल्पजीवनः" इति स्वरोदयः।

जातकर्मन् ಜಾತಕರ್ಮನ್ (वि०) ಶಿಶುವು ಜನಿಸಿದ ಕೂಡಲೆ ತಂದೆಯು ಶಿಶುವಿಗೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕಾರ, ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಷೋಡಶ (ಹದಿನಾರು) ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಲ್ಲೊಂದು. ["कर्मन्" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ]. जाते कर्तव्यं कर्म। "जन्मनोऽनन्तरं कार्यं जातकर्म यथाविधि। दैवादतीतः कालश्चेत् अतीते सूतके भवेत्"। "स जातकर्मण्यखिले तपस्विना तपोवनादेत्य पुरोधसा कृते" रघु० ३-१८।

जातनष्ट ಜಾತನಷ್ಟ (वि०) ಹುಟ್ಟಿ ವಿನಾಶಹೊಂದಿದ, ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೆ ನಾಶಹೊಂದಿದ.

जातमात्र ಜಾತಮಾತ್ರ (वि०) ಆಗತಾನೇ ಹುಟ್ಟಿದ, ಸದ್ಯಃ ಜನಿಸಿದ. जात एव जातमात्रः। "श्रीसंनिधानरमणीयतरोऽश्व उच्चैरुच्चैःश्रवा जलनिधेरिव जातमात्रः" माघ० ५-५७।

जातरूप ಜಾತರೂಪ (न०) 1. ಸ್ವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. प्रशस्तं जातम्-प्रशंसायां "रूपप्" (५-३-६६)। "जातरूपेण कल्याणि मणिः संयोगमर्हति" माल० ५-१८। 2. ದತ್ತೂರಿಗಿಡ. (वि०) 3. ರಮಣೀಯವಾದ, ಸುಂದರ ವಾದ. 4. ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ, ಚಿನ್ನದಿಂದ ಮಾಡ ಲ್ಪಟ್ಟ.

जातवेदस् ಜಾತವೇದಸ್ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. जातं सद्योजातं विन्दति प्राप्नोति—विद्लृ (लाभे) "असुन्" (उ० ४-१८९)। "ज्वलतस्तव जातवेदसः सततं वैरि-

कृतस्य चेतसि" किरा० २-२४। 2. ಪರಮೇಶ್ವರ. जातानि सर्वाणि कारणत्वेन विन्दन्ति यम्।

जातवेपथु ಜಾತವೇಪಥು (वि०) ನಡುಕಹುಟ್ಟಿದ, ನಡುಗುತ್ತಿರುವ. जातो वेपथुर्यस्य।

जातश्रम ಜಾತಶ್ರಮ (वि०) ಬಳಲಿದ, ಆಯಾಸಗೊಂಡ, जातः श्रमो यस्य।

जातस्पृह ಜಾತಸ್ಪೃಹ (वि०) ಆಸೆಯುಂಟಾಗಿರುವ, ಆಸೆ ಹುಟ್ಟಿರುವ. जाता स्पृहा यस्य।

जातहारिणी ಜಾತಹಾರಿಣೀ (स्त्री०) ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೆ ಶಿಶುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವ ರಾಕ್ಷಸಿ.

जातहार्द ಜಾತಹಾರ್ದ (वि०) ಪ್ರೀತಿಯುಂಟಾಗಿರುವ, ವಿಶ್ವಾಸಹುಟ್ಟಿದ. जातं हार्दं यस्य। "अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहार्देन च विद्विषादरः" किरा० १-३३।

जातापत्या ಜಾತಾಪತ್ಯಾ (स्त्री०) ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹೆತ್ತ ಹೆಂಗಸು. जातानि अपत्यानि यस्याः।

जाताभिषङ्ग ಜಾತಾಭಿಷಂಗ (वि०) ಅವಮಾನಗೊಂಡ, ಪರಾಭವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ. जातः अभिषङ्गः यस्य। "जाताभिषङ्गो नृपतिर्निषङ्गादुद्धर्तुमैच्छत् प्रसभोद्धृतारिः" रघु० २-३०।

जातामर्ष ಜಾತಾಮರ್ಷ (वि०) ಕುಪಿತನಾದ, ಕೋಪ ಗೊಂಡ. जातोऽमर्षो यस्य।

जातास्थ ಜಾತಾಸ್ಥ (वि०) ಶ್ರದ್ಧೆಯುಂಟಾಗಿರುವ, ಕಾರ್ಯ ದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವುಳ್ಳ. जाता आस्था यस्य।

जाति ಜಾತಿ (स्त्री०)1. ಜನ್ಮ, ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಹುಟ್ಟುವುದು. जनी (प्रादुर्भावे) अधि० "क्तिन्" (३-३-९४)। "वेदाभ्यासेन सततं शौचेन तपसैव च। अद्रोहेण च भूतानां जातिं स्मरति पौर्विकीम्" मनु० ४-१४८। ಅನವರತವೇದಾಭ್ಯಾಸ ಶೌಚ ತಪಸ್ಸು ಅಹಿಂಸೆ ಇವು ಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಪೂರ್ವಜನ್ಮಗಳ ಸ್ಮರಣೆಯುಂಟಾಗು ವುದು. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಿದ ಗರ್ಭ ವಾಸ ಜನನ ಮರಣ ಮೊದಲಾದ ಸಂಕಷ್ಟಗಳ ಸ್ಮರಣೆ ಯುಂಟಾಗಿ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯ ಹುಟ್ಟಿ ಯಾವಾಗಲೂ ವೇದಾಭ್ಯಾಸನಿರತನಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಹೊಂದಿ ಶಾಶ್ವತ ವಾದ ಪರಮಾನಂದರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವನು. "पौर्विकीं संस्मरन् जातिं ब्रह्मैवाभ्यस्यते पुनः। ब्रह्माभ्यासेन चाजस्रमनन्तं सुखमश्नुते" मनु० ४-१४९। 2. ಸಾಮಾನ್ಯ, ಸಮಾ ನಾಕಾರವಾದ ಬುದ್ಧಿ (ಜ್ಞಾನ) ಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗತವಾದ ಒಂದು ಧರ್ಮ. समानप्रसवात्मिका जातिः इति गौतमः। समानः समानाकारकः प्रसवो बुद्धिजननमात्मा स्वरूपं यस्याः। 3. ಮನುಷ್ಯತ್ವ ಗೋತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಜಾತಿ.

ನೈಯಾಕರಣರ ಜಾತಿಲಕ್ಷಣ:

(1) "आकृतिग्रहणा जातिः" अनुगतसंस्थानव्यङ्ग्येत्यर्थः। गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणम्। आकृतिः ग्रहणं यस्याः। ಮನುಷ್ಯ ಗೋವು ಘಟ ಮೊದಲಾದ ಆಯಾವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಕರೂಪವಾದ ಆಯಾ ಆಕಾರಗಳು ತೋರಿಬರುವುದ ರಿಂದ ಮನುಷ್ಯತ್ವ ಗೋತ್ವ ಘಟತ್ವಾದಿಗಳು ಜಾತಿಗಳು.

(2) "लिङ्गानां च न सर्वभाक्। सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या"। असर्वलिङ्गत्वे सति एकस्यां व्यक्तौ कथनात् व्यक्त्यन्तरे कथनं विनापि जातिः सुग्रहा इत्यर्थः। ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವ ಕ್ಷತ್ರಿಯತ್ವಾದಿ ಜಾತಿಗಳು ಆಕಾರ ದಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಎರಡ ನೆಯ ಜಾತಿಲಕ್ಷಣ. ಲಿಂಗತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗ ವಿಲ್ಲದ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಂದೂ ಸಲ ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರ ದಿಂದಲೇ ಅಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯ ಲ್ಪಡುವವರಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವ ಕ್ಷತ್ರಿಯತ್ವ ಮೊದ ಲಾದುವು ಜಾತಿಗಳು.

(3) "गोत्रं च चरणैः सह"। अपत्यप्रत्ययान्तः शाखाध्येतृवाची च जातिकार्यं लभते इत्यर्थः। ಸಮಾನ ವಾದ ಆಕಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಲಿಂಗತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಅಪತ್ಯಪ್ರತ್ಯ ಯಾಂತವಾದ ಮತ್ತು ಶಾಖಾಧ್ಯೇತೃವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದ ಗಳೂ ಜಾತಿಗಳು. ಈ ಮೇಲಿನ ಮೂರು ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಜಾತಿಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು.

उदा.: ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೊದಲನೆಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ तटी। ಎರಡನೆಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ वृषली। ಮೂರನೆಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ औपगवी। कठी।

जातिकोश ಜಾತಿಕೋಶ (न०)1. ಜಾ (ಯಿ)ಕಾಯಿ. जातेः कोशमिव। ಇದು ಸಂಬಾರಕ್ಕೂ ಔಷಧಕ್ಕೂ ಉಪ ಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. (स्त्री०) **–कोशी –ಕೋಶೀ.** 2. ಜಾ (ಯಿ) ಪತ್ರೆ.

जातिधर्म ಜಾತಿಧರ್ಮ (पुं०) ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಜಾತಿಗಳಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಧರ್ಮ. [ವಿವರಕ್ಕೆ "धर्म" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ].

जातिध्वंस ಜಾತಿಧ್ವಂಸ (पुं०) ಜಾತಿಯ ನಾಶ, ಜಾತಿಯು ಅಳಿದುಹೋಗುವುದು.

जातिपरिवृत्ति ಜಾತಿಪರಿವೃತ್ತಿ (स्त्री०) ಜಾತಿಯ ಬದಲಾವಣೆ, ಮತಾಂತರಹೊಂದುವುದು. जातेः परिवृत्तिः।

जातिब्राह्मण ಜಾತಿಬ್ರಾಹ್ಮಣ (पुं०) ಜನ್ಮಮಾತ್ರದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿರುವವನು, ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡದಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. जात्या ब्राह्मणः। ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ತಪಸ್ಸು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಜನ್ಮ ಈ ಮೂರೂ ಇಲ್ಲದವನು ಜಾತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು. "तपः श्रुतं च योनिश्च त्रयं ब्राह्मण्यकारणम्। तपःश्रुताभ्यां यो हीनः जातिब्राह्मण एव सः।

जातिभ्रंश ಜಾತಿಭ್ರಂಶ (पुं०) ಜಾತಿಯನಾಶ, ಜಾತಿಯು ಅಳಿಯುವುದು. जातेः भ्रंशः। "ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा घ्रातिरघ्रेयमद्ययोः। जैह्मचं च मैथुनं पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतम्" मनु० ११-६७।

जातिभ्रष्ट ಜಾತಿಭ್ರಷ್ಟ (वि०) ಜಾತಿಯಿಂದ ಚ್ಯುತನಾದವನು, ಜಾತಿಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದವನು. जात्या भ्रष्टः।

जातिमत् ಜಾತಿಮತ್ (वि०) ಉತ್ತಮಜನ್ಮವುಳ್ಳ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. प्रशस्ता जातिर्यस्य। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–मती – ಮತೀ.**

जातिमह ಜಾತಿಮಹ (पुं०) ಜನ್ಮದಿನೋತ್ಸವ, ಹುಟ್ಟಿದ ಹಬ್ಬ.

जातिमात्र ಜಾತಿಮಾತ್ರ (न०) ಹುಟ್ಟು ಮಾತ್ರ, ವಿದ್ಯೆಯಿಲ್ಲದ ಜನ್ಮಮಾತ್ರ, ಜಾತಿಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿಲ್ಲದ ಜನ್ಮ. जातिरेव। "जातिमात्रेण किं कश्चिद्धन्यते पूज्यते क्वचित्" हितो० १-५८।

जातिलक्षण ಜಾತಿಲಕ್ಷಣ (न०) ಜಾತಿಯ ಗುರುತು.

जातिवाचक ಜಾತಿವಾಚಕ (वि०) ಜಾತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದ. जातिरुच्यतेऽनेन — वच (परिभाषणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

जातिवैर ಜಾತಿವೈರ (न०) ಸಹಜವಾದ ದ್ವೇಷ, ಹುಟ್ಟು ವೈರ. जात्या वैरम्।

जातिवैलक्षण्य ಜಾತಿವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ (न०) ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾನತೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಜಾತಿಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಏಕತೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು. जातेः वैलक्षण्यम् विसंवादः।

जातिशब्द ಜಾತಿಶಬ್ದ (पुं०) ಜಾತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದ.

जातिसार ಜಾತಿಸಾರ (पुं०) ಜಾ (ಯಿ) ಕಾಯಿ.

जातिस्मर ಜಾತಿಸ್ಮರ (वि०) ಜನ್ಮಾಂತರ ಸ್ಮರಣೆಯುಳ್ಳ, ಪೂರ್ವಜನ್ಮವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುವ. जाति पूर्वजन्मवृत्तान्तं स्मरति — स्मृ (चिन्तायाम्) "अच्" (३-१-१३४)। "शुभेन कर्मणा तेन जाता जातिस्मरा मृगाः। त्रासानुत्पाय संविग्ना रम्ये कालञ्जरे गिरौ" हरिवं०।

जाती ಜಾತೀ (स्त्री०) 1. ಜಾಜಿಗಿಡ. जनी (प्रादुर्भावे) "क्तिच्" (३-३-१७४)। वा "ङीष्" (ग० ४-२-४५)। 2. ಜಾಜಿಹೂವು. "पुष्पे जातीप्रभृतयः स्वलिङ्गाः" अम०।

जातीकोश ಜಾತೀಕೋಶ (पुं०) **–फल – ಫಲ** (न०) ಜಾ (ಯಿ) ಕಾಯಿ. "जातीफलागुरुवचापिप्पल्यश्चन्दनं च भृगोः" बृहत्सं० १६-३०।

जातीय ಜಾತೀಯ (वि०) ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಪಂಗಡದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. जातौ भवः "छः" (५-४-९)। ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇದು ಸಮಾಸಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. सजातीयः, विजातीयः, ब्राह्मणजातीयः, महाजातीयः ಇತ್ಯಾದಿ.

जातीयक ಜಾತೀಯಕ (वि०) ಒಂದು ಜಾತಿಯ, ಒಂದು ವಿಧದ, ಒಂದು ಬಗೆಯ.

जातु ಜಾತು (अव्य०) 1. ಒಂದುವೇಳೆ, ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ. जनी (प्रादुर्भावे) "तुन्" बाहु०। पृषो०। "न जातु वैनायकमेकमुद्धृतं विषाणमद्यापि पुनः प्ररोहति" माघ० १-६०। "गौरवाद्यदपि जातु मन्त्रिणां दर्शनं प्रकृतिकाङ्क्षितं ददौ" रघु० १९-७। 2. ಯಾವಾಗಲೂ, ಯಾವ ಸಮಯದಲ್ಲೂ. "तत्रानिशं निषण्णास्ते जानन्ते जातु न श्रमम्" माघ० २-७७। 3. ಗರ್ಹಣ, ನಿಂದೆ, ಬೈಗಳು. "जातु तत्रभवान् वृषलं याजयति"।

जातुक ಜಾತುಕ (पुं०) 1. ಹಿಂಗಿನಮರ, ಹಿಂಗನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ಗಿಡ. (न०) 2. ಹಿಂಗು.

जातुधान ಜಾತುಧಾನ (पुं०) ರಾಕ್ಷಸ. "यातुधान" ಪದದ ರೂಪಾಂತರ. ಉತ್ತರದೇಶದವರ ಉಚ್ಚಾರಣೆ.

जातुष ಜಾತುಷ (वि०) ಅರಗಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. जतुनो विकारः "अण्" षुगागमश्च (४-३-१३८)।

जातेष्टि ಜಾತೇಷ್ಟಿ (स्त्री०) ಶಿಶುವು ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೆ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಯಾಗ. जाते पुत्रजनने इष्टिः।

जातोक्ष ಜಾತೋಕ್ಷ (पुं०) ಪ್ರಾಯದ ಎತ್ತು (ಹೋರಿ), जातः प्राप्तदम्यावस्थः उक्षा "टच्" (५-४-७७)।

जात्य ಜಾತ್ಯ (वि०) 1. ಒಳ್ಳೆಯ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ಸತ್ಕುಲಪ್ರಸೂತ. 2. ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಉತ್ತಮ. जातौ भवः "यत्" (४-३-५४)। "कर्मोदारं कीर्तये कर्तुकामान् किं वा जात्याः स्वामिनो ह्लेपयन्ति" माघ० १८-२३। "जात्यस्तेनाभिजातेन शूरः शौर्यवता कुशः" रघु० १७-४।

जात्यन्ध ಜಾತ್ಯಂಧ (पुं०) ಹುಟ್ಟುಕುರುಡ. जातौ जननकाल एव अन्धः। "अनंशौ क्लीबपतितौ जात्यन्धबधिरौ तथा" मनु० ९-२०१।

जान ಜಾನ (पुं०) 1. ಜನ್ಮ, ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಹುಟ್ಟು. जनी (प्रादुर्भावे) "घञ्" (३-३-१८)। (न०) 2. ಜನರ ಸಮೂಹ. जनानां समूहः "अण्" (४-२-३७)। "आजानपावनक्षीरां वृषानन्दविधायिनीम्। श्रुतिप्रणयिनीं सोऽयमापगामाप गामिव" चं० रा०। (वि०) 3. ಜನರ ಸಂಬಂಧವಾದ. जनस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)।

जानक ಜಾನಕ (वि०) 1. ತಂದೆಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. जनकस्य पितुः इदम् "अण्" (४-३-१२०)। 2. ಜನಕ ಮಹಾರಾಜನ ಸಂಬಂಧವಾದ. जनकस्य तन्नामराज्ञः इदम् "अण्" (४-३-१२०)। (स्त्री०) **–की –ಕೀ.** 3. ಸೀತಾದೇವಿ, ಶ್ರೀರಾಮನ ಪತ್ನಿ, ಜನಕಮಹಾರಾಜನ ಪುತ್ರಿ. जनकस्यापत्यं स्त्री "अण्" (४-१-९२)। "ङीप्" (४-१-१५)।

जानकीनाथ ಜಾನಕೀನಾಥ, –पति –ಪತಿ, –प्रिय –ಪ್ರಿಯ, –वल्लभ –ವಲ್ಲಭ (पुं०) ಸೀತಾದೇವಿಯ ಪತಿ, ಜಾನಕಿಯ ಇನಿಯ. जानक्याः नाथः पतिः प्रियः वल्लभो वा।

जानकीपरिणय ಜಾನಕೀಪರಿಣಯ (पुं०) ಸೀತಾ ಕಲ್ಯಾಣದ ಒಂದು ನಾಟಕ.

जानत् ಜಾನತ್ (वि०) ತಿಳಿಯುವ, ಅರಿಯುವ. ज्ञा (अवबोधने) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जानती ಜಾನತೀ.** "निजमिति रतिबन्धोर्जानतीमुत्तरीयं परिहसति सखी स्त्रीमाददानां दिनादौ" माघ० ११-५२।

जानपद ಜಾನಪದ (पुं०) 1. ದೇಶದ ನಿವಾಸಿ, ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು, ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದವನು. जनपदे भवः "अञ्" (४-१-८६)। "देयं चौरहृतं द्रव्यं राज्ञा जानपदाय तु। अददद्धि समाप्नोति किल्बिषं यस्य तस्य तत्" याज्ञ० २-३६। 2. ಜನ, ಮನುಷ್ಯ. जानेन उत्पत्त्या पद्यते—पद (गतौ) "अच्"। 3. ದೇಶ. जनपद एव स्वार्थे "अण्"। "भवेज्जनपदो जानपदोऽपि जनदेशयोः" मेदि०। 4. ಕರ, ತೆರಿಗೆ. (वि०) 5. ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ. 6. ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. "जातिजानपदान् धर्मान् श्रेणीधर्मांश्च धर्मवित्" मनु० ८-४१। 7. ದೇಶದಿಂದ ಬಂದಿರುವ. जनपदेभ्यः आगतः "अण्" (४-३-७४)। "नीवारपाकादि कडङ्गरीयैरामृश्यते जानपदैर्न कच्चित्" रघु० ५-९। (स्त्री०) **–पदी –ಪದೀ.** 8. ದೇಶದವೃತ್ತಿ, ದೇಶದ ಜೀವನ. जनपदे भवा "ङीष्" (४-१-४२)। "जानपदी वृत्तिश्चेत्" सि० कौ०। 9. ಶರದ್ವಂತ ಋಷಿಯ ತಪೋಭಂಗಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟ ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರಸಿ.

जानपदिक ಜಾನಪದಿಕ (वि०) ಜನಪದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ, ದೇಶಸಂಬಂಧವಾದ.

जानवादिक ಜಾನವಾದಿಕ (वि०) ಜನರ ಮಾತನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿರುವ, ಲೋಕವಾದವನ್ನು ತಿಳಿದು ಹೇಳಲು ಜಾಣನಾದ. जनवादे साधुः "ठक्" (४-४-१०२।

जानि ಜಾನಿ (स्त्री०) ಪತ್ನಿ. जाया ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ "निङ्" (५-४-१३४) ಆದೇಶ ಬಂದು ಈ ರೂಪವಾಗುವುದು. "अनन्यजानेः सैवासीद्यस्माज्जाया हिरण्मयी" रघु० १५-६१।

जानु ಜಾನು (न०) ಮಂಡಿ, ತೊಡೆ ಮತ್ತು ಮೊಳಕಾಲುಗಳ ಸಂಧಿ. जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "ञुण्" (उ० १-३)। "प्रीतया नियुक्तान् लिहती स्तनन्धयान् निगृह्य पारीमुभयेन जानुनोः" माघ० १२-४०।

जानुक ಜಾನುಕ (न०)1. ಮಂಡಿ. जानु स्वार्थे "कन्" (५-४-२९)। "जानुकपिच्छे चतुरङ्गुले च पादौ च तत्तुल्यौ" बृहत्सं० ५८-१७। (वि०)2. ಮಂಡಿಯೂರಿ ನಿಂತಿರುವವನು, ಮಂಡಿಗಳ ಮೇಲೆ ಭಾರಬಿಟ್ಟು ನಿಂತಿರುವವನು. "जानुभ्यां जानुकस्तिष्ठन् अष्टग्रासो मुनिव्रती" वैज०।

जानुजङ्घ ಜಾನುಜಂಘ (पुं०) ಒಬ್ಬ ರಾಜ.

जानुदघ्न ಜಾನುದಘ್ನ (वि०) ಮಂಡಿಯ ಪ್ರಮಾಣದ, ಮಂಡಿಯವರೆಗಿನ ಆಳತೆಯುಳ್ಳ. जानु प्रमाणमस्य "दघ्नच्" (५-२-३७)।

जानुद्वयस ಜಾನುದ್ವಯಸ (वि०) "जानुदघ्न" ಪದದ ಅರ್ಥ. जानु प्रमाणमस्य "द्वयसच्" (५-२-३७)। "मात्रच्" (५-२-३७)। **–मात्रम् –ಮಾತ್ರಮ್.**

जानुप्रहृतिक ಜಾನುಪ್ರಹೃತಿಕ (वि०) ಮಂಡಿಯ ಹೊಡೆತದಿಂದ ಉಂಟಾದ. जानुप्रहृतेन निर्वृत्तम् "ठक्" (४-४-१९)।

जानुविजानु ಜಾನುವಿಜಾನು (न०) ಖಡ್ಗಯುದ್ಧದ ಒಂದು ಭೇದ. ಖಡ್ಗಯುದ್ಧವು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಬಗೆ. [ವಿವರಕ್ಕೆ ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ].

जाबाल ಜಾಬಾಲ (पुं०) 1. ಸತ್ಯಕಾಮನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. जबालाया अयम् "अण्" (४-३-१२०)। 2. ಕುರುಬ, ಕುರಿಸಾಕಿ ಜೀವಿಸುವವನು. जवमलति—अल (भूषणादौ) "अण्" (३-२-१)। वबयोरभेदः। जबालोऽजः। तस्यायम्। "जाबालः स्यादजाजीवः" अम०।

जाबालि ಜಾಬಾಲಿ (पुं०) ಜಾಬಾಲಿ ಋಷಿ. जबालस्यापत्यं "इञ्" (४-१-९५)। [ಈ ಋಷಿಯು ದಶರಥ ಮಹಾರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪ್ರಧಾನ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬ. ಭರತನು ಶ್ರೀರಾಮನನ್ನು ಪುನಃ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಕರೆತರುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಚಿತ್ರಕೂಟಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೂ ಶ್ರೀರಾಮನು ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳಕಾಲ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಪಿತೃವಾಕ್ಯ ಪರಿಪಾಲನ ಮಾಡಿದ ಹೊರತು ಊರಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಈ ಜಾಬಲಿ ಋಷಿಯೂ ದೃಢವಾದ ಅಭಿನಿವೇಶದಿಂದ ನಾನಾ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮನನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲನಾದನು.]

जामदग्न्य ಜಾಮದಗ್ನ್ಯ (पुं०) ಜಮದಗ್ನಿ ಋಷಿಯ ಮಗ, ಪರಶುರಾಮ. जमदग्नेरपत्यम् "यञ्" (४-१-१०५)। "त्रिःसप्तकृत्वो जगतीपतीनां हन्ता गुरुर्यस्य स जामदग्न्यः" किरा० ३-१८। [ವಿವರಕ್ಕೆ "परशुराम" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ].

जामातृ ಜಾಮಾತೃ (पुं०) ಅಳಿಯ, ಮಗಳ ಗಂಡ. जायां मिमीते—माङ् (माने) "तृच्" (उ० २-९५)। निपा०। "अवाप्य जामातरमादिपुरुषं जगत्प्रतीक्ष्यत्वमवाप जाम्बवान्" याद० १४-६०।

जामि ಜಾಮಿ (स्त्री०) 1. ಭಗಿನಿ, ತಂಗಿ, ಸಹೋದರಿ. जमु (अदने) "इण्" बाहु०। "जामिहरणजनितानुशयः समुदाचचार निज एव रुक्मिणः" माघ० १५-५३। 2. ಮಾನವತಿಯಾದ ಹೆಂಗಸು, ಗೌರವದ ಹೆಂಗಸು. "जामिः स्वसृकुलस्त्रियोः" अम०। 3. ಮಗಳು. 4. ಸಮೀಪ ಬಂಧುವಾದ ಹೆಂಗಸು. 5. ಸೊಸೆ. 6. ಪತ್ನಿ. "जामयो यत्र शोचन्ति विनश्यन्त्याशु तत्कुलम्। न शोचन्ति तु यत्रैता वर्धते तद्धि सर्वदा" मनु० ३-५७। जामयः भगिनीपत्नीदुहितृस्नुषाद्याः इति कुल्लूकभट्टः।

जामित्र ಜಾಮಿತ್ರ (न०) ಲಗ್ನದಿಂದ ಏಳನೆಯ ಸ್ಥಾನ. "सप्तमं द्यूनमस्तं च द्यूतं च मदनः स्मरः। कामो विवाहो जामित्रं भार्येति विनिर्दिशितम्" मुहू० दी०।

जामित्रगुण ಜಾಮಿತ್ರಗುಣ (पुं०) ಲಗ್ನದಿಂದ ಸಪ್ತಮಸ್ಥಾನದ ಶುದ್ಧಿ, ಸಪ್ತಮದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಗ್ರಹವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು. "विवाहे स्युः सर्वे मदनसदने नैव शुभदाः"। "अथौषधीनामधिपस्य वृद्धौ तिथौ च जामित्रगुणान्वितायाम्" कुमा० ७-१।

जामेय ಜಾಮೇಯ (पुं०) ಸೋದರಳಿಯ, ಸಹೋದರಿಯ ಮಗ. जामि "ढक्" (४-१-१२०)।

जाम्बव ಜಾಂಬವ (न०) ಜಂಬೂಫಲ, ನೇರಳೆಹಣ್ಣು. जम्ब्वाः फलम् "अण्" (४-३-१६५)।

जाम्बवत् ಜಾಂಬವತ್ (पुं०) ಜಾಂಬವಂತ, ಋಕ್ಷರಾಜ, ಕರಡಿಗಳ ರಾಜ. (स्त्री०) **–वती – ವತೀ**. ಜಾಂಬವಂತನ ಮಗಳಾದ ಜಾಂಬವತಿ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಪತ್ನಿ. न जाम्बवन्तं समरे कम्पयेदरिवाहिनी" रामा०। "तमपूर्वं नरं दृष्ट्वा धात्री चुक्रोश भीतवत्। तच्छ्रुत्वाभ्यद्रवत् क्रुद्धो जाम्बवान् बलिनां वरः"। "इत्युक्तः स्वां दुहितरं कन्यां जाम्बवतीं मुदा। अर्हणार्थं स मणिना कृष्णायोपजहार ह" भाग० १०-५६-२१, ३२। "जरानिरुद्धोऽपि जवेन जाम्बवान्" याद० १४-७। "जिताहितो जाम्बवतीनिषेवितः" याद० १४-६६।

जाम्बूनद ಜಾಂಬೂನದ (पुं०) 1. ದತ್ತೂರಿಗಿಡ. (न०) 2. ಸ್ವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. जम्बूनद्यां भवम् "अण्" (४-३-५३)। 3. ಸ್ವರ್ಣಾಭರಣ, ಚಿನ್ನದ ಒಡವೆ. "दधद्भिरभितस्तटौ विकचवारिजाम्बू नदैर्विनोदितदिनक्लमाः कृतरुचश्च जाम्बूनदैः" माघ० ४-६६।

जाया ಜಾಯಾ (स्त्री०) 1. ಪತ್ನಿ, ಹೆಂಡತಿ. जायतेऽस्याम्—जनी (प्रादुर्भावे) "यक्" (उ० ४-११०)। ಪತ್ನಿಯ ಗರ್ಭವನ್ನು ಪತಿಯು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಪುತ್ರರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "पतिर्भार्यां संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते। जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः" मनु० ९-८। "अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्याम्" रघु० २-१। 2. ಕಳತ್ರಸ್ಥಾನ, ಲಗ್ನದಿಂದ ಏಳನೆಯ ಸ್ಥಾನ.

जायाघ्न ಜಾಯಾಘ್ನ (पुं०) 1. ಪತ್ನಿಯ ಮರಣಸೂಚಕವಾದ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಪುರುಷ. जायां हन्ति — हन (हिंसागत्योः) "टक्" (३-२-५२)। जायाघ्नो ना। 2. ಮೈಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಹುಟ್ಟುಮಚ್ಚೆ, ಸಂಗಾತಿ. (वि०) 3. ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ.

जायाजीव ಜಾಯಾಜೀವ (पुं०) ಪತ್ನಿಯ ಸಂಪಾದನೆಯಿಂದ ಜೀವಿಸುವ ನಟ, ಹೆಂಡತಿಯ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ನಟ. जायया तन्नर्तनवृत्त्या जीवति— जीव (प्राणधारणे) "कः" (३-१-१३५)। ಪತ್ನಿಯ ಸಂಗೀತ ನರ್ತನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಬಂದ ಸಂಪಾದನೆಯಿಂದ ಜೀವಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

जायानुजीविन् ಜಾಯಾನುಜೀವಿನ್ (पुं०) 1. ನಟ. 2. ಬಕಪಕ್ಷಿ. जायया अनुजीवति—अनु+जीव (प्राणधारणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। "जायानुजीवी पुंसि स्यान्नटे च बकपक्षिणि" मेदि०। 3. ದರಿದ್ರ, ಬಡವ.

जायापती ಜಾಯಾಪತೀ (पुं० द्वि० व०) ದಂಪತಿಗಳು, ಪತಿ ಪತ್ನಿಯರು, ಗಂಡ ಹೆಂಡತಿಯರು. जाया च पतिश्च। "उभौ विरोधक्रियया विभिन्नौ जायापती सानुशयाविवास्ताम्" रघु० १६-४५।

जायु ಜಾಯು (पुं०) ಔಷಧ. जयति रोगान्—जि (जये) "उण्" (उ० १-१)।

जार ಜಾರ (पुं०) 1. ಉಪಪತಿ, ಮಿಂಡ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿ. जरयति नाशयति कुलम्— जॄ (वयोहानौ) + णिच् "घञ्" (वा० ३-३-२०)। "उभौ तौ नार्हतो भागं जारजातककामजौ" मनु० ९-१४३। (न०) 2. ಕೆಂದಾವರೆ. "अथ लोहिते। अस्मिन् कोकनदं जारम्" वैज०।

जारक ಜಾರಕ (वि०) ಜೀರ್ಣಮಾಡುವ, ಮುಪ್ಪನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ.

जारज ಜಾರಜ (पुं०) ಉಪಪತಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು. जारात् जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)।

जारजन्मन् ಜಾರಜನ್ಮನ್ (पुं०) ಉಪಪತಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು. जारात् जन्म यस्य।

जारजात ಜಾರಜಾತ (पुं०) ಉಪಪತಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು. जारात् जातः।

जारजातक ಜಾರಜಾತಕ (पुं०) ಉಪಪತಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು. "उभौ तौ नार्हतो भागं जारजातककामजौ" मनु० ९-१४३।

जारजयोग ಜಾರಜಯೋಗ (पुं०) ಉಪಪತಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಗ್ರಹಗಳ ಯೋಗ. जारजस्य सूचको योगः। "न लग्नमिन्दुश्च गुरुर्निरीक्षते न वा शशाङ्कं रविणा समायुतम्। स पापकोऽर्केण युतोऽथवा शशी परेण जातं प्रवदन्ति निश्चयात्"।

जारण ಜಾರಣ (न०) 1. ಜೀರ್ಣಮಾಡುವ ವಸ್ತು, ಅರಗಿಸುವ ಪದಾರ್ಥ. (वि०) 2. ಶೈಥಿಲ್ಯವುಂಟುಮಾಡುವ, ಮುಪ್ಪನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ. जीर्यतेऽनेन—जॄ (वयोहानौ) + णिच् करणे "ल्युट्" (३-३-११७)। जॄ+णिच् कर्तृ० "ल्युः" वा (३-१-१३४)। 3. ಸಂಬಾರ.

जारतिनेय ಜಾರತಿನೇಯ (पुं०) 1. ಮುದುಕಿಯ ಮಗ. जरत्याः अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२०)। "इनङ्" (४-१-१२६)। 2. ಜರತಿಯೆಂಬುವವನ ಮಗ. जरतिनोऽपत्यम् "ढक्" (४-१-१२३)।

जारभर ಜಾರಭರ (वि०) ಜಾರನನ್ನು ಪೋಷಿಸುವವನು, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು. जारं बिभर्ति — डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "अच्" (३-१-१३४)।

जारिणी ಜಾರಿಣೀ (स्त्री०) ಉಪಪತ್ನಿ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ, ಹಾದರಗಿತ್ತಿ. जारोऽस्या अस्ति "इनिः" (५-२-११५)। "ङीप्" (४-१-५)।

जारित ಜಾರಿತ (वि०) 1. ಶೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಪುಟಹಾಕಿ ಭಸ್ಮಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ (ಔಷಧ).

जारु ಜಾರು (पुं०) ಗರ್ಭಾಶಯ, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭವು ನಿಲ್ಲುವ ಸ್ಥಳ. जॄ (वयोहानौ) "उण्" (उ० १-१)।

जारुधि ಜಾರುಧಿ (पुं०) ಒಂದು ಪರ್ವತ. "....निषधशिनीवासकपिलशङ्खवैदूर्यजारुधिहंसर्षभनागकालञ्जरनारदादयो विंशतिगिरयो मेरोः कर्णिकाया इव केसरभूता मूलदेशे परित उपक्लृप्ताः" भाग० ५-१६-२६।

जाल ಜಾಲ (पुं०) 1. ನೀಪವೃಕ್ಷ. (न०) 2. ನೂಲಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೀನಿನ ಬಲೆ. जल (घातने) "णः" (३-१-१४०)। "अहं जालोद्गालादिभिर्मत्स्यबन्धनोपायैः कुटुम्बभरणं करोमि" शाकु० ६। 3. ಸಮೂಹ, ಗುಂಪು. "स्फुरत्तुषारांशुमरीचिजालैर्विनिह्नुताः स्फाटिकसौधपङ्क्तीः" माघ० ३-४३। 4. ಗವಾಕ್ಷ, ಕಿಟಕಿ. "जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्नां न बबन्ध नीवीम्" रघु० ७-९। 5. ದಂಭ, ಕಪಟ, ಮೋಸ. 6. ಯಕ್ಷಿಣಿ, ಇಂದ್ರಜಾಲ. 7. ಜಾಲರಿ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಅಥವಾ ಯಾವುದೇ ಲೋಹದ ಕಂಬಿ

ಗಳಿದ ಹೆಣೆದ ಬಲೆ. 8. ಮೊಗ್ಗು. 9. ಬೀಜಕೋಶ, ಬೀಜಾಶಯ. "जालं गवाक्ष आनाये क्षारके दम्भवृन्दयोः। जालो नीपद्रुमे" मेदि०। 10. ಬೇಡರ ಹುಳು. 11. ಹಕ್ಕಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಬಲೆ. 12. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಕಾಲು ಬೆರಳುಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಚರ್ಮದ ಪೊರೆ. 13. ಕಣ್ಣಿನ ಒಂದು ರೋಗ, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಪೊರೆ ಬೆಳೆಯುವುದು.

जालक ಜಾಲಕ (पुं०) 1. ಕರಿ ಎಳ್ಳು. "जालकश्चूलिकस्तिलः" वैज०। (न०) 2. ಸಮೂಹ, ಗುಂಪು, ರಾಶಿ. जाल स्वार्थे "कः"। "तस्य कर्कशविहारसंभवं स्वेदमाननविलग्नजालकम्" रघु० ९-६८। 3. ಬೀಜಾಶಯ, ಬೀಜಕೋಶ. 4. ಮೊಗ್ಗು. "उद्यानानां नवजलकणैर्यूथिकाजालकानि" मेघ० १-२६। 5. ಬಿದಿರು ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಲಾಕಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಗವಾಕ್ಷ, ಕಿಟಕಿ. "अवलम्ब्य जालकमुखोपगतानुदतिष्ठदिन्दुकिरणान्मदनः" माघ० ९-३९। 6. ದಂಭ, ಮೋಸ, ಕಪಟ. 7. ಒಂದು ವಿಧ ಶಿರೋಭೂಷಣ. "सदृशकान्तिरलक्ष्यत मञ्जरी तिलकजालकजालकमौक्तिकैः" रघु० ९-४४। 8. ಉಣ್ಣೆ, ಕುರಿಯ ತುಪ್ಪಟ. 9. ಗೂಡು. (स्त्रीन०)10. ನುಗ್ಗೆಕಾಯಿ. (स्त्री०) **जालिका ಜಾಲಿಕಾ**. 11. ಹಕ್ಕಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಬಲೆ. 12. ಮುಖಪರದೆ, ಬುರುಕಿ, ಅವಗುಂಠನ. 13. ವಿಧವೆ, ಪತಿಯಿಲ್ಲದವಳು. 14. ಜಿಗಣೆ. 15. ಒಂದು ವಿಧ ಬಟ್ಟೆ. 16. ಕಬ್ಬಿಣದ ತಂತಿಯಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯೋಧರ ಕವಚ. "वक्षच्छदः सन्नाहकंकटौ। तत्सूत्रकं सूत्रमयं जालिका स्यादयोमयी" वैज०। 17. ಗಿರಿಸಾರ, ಲೋಹ, ಕಬ್ಬಿಣ. "जालकं कोरके दम्भे कुलायानाययोरपि। न पुंसि मोचकफले स्त्रियां तु वसनान्तरे। गिरिसारे जलौकायामपि स्याद्विधवास्त्रियाम्" मेदि०।

जालकर्मन् ಜಾಲಕರ್ಮನ್ (न०) ಬಲೆಯ ಉದ್ಯೋಗ, ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವುದು. "अभ्याययुश्च तं देशं निश्रिता जालकर्मणि" भा० अनु०।

जालकारक ಜಾಲಕಾರಕ (पुं०)1. ಬಲೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವವನು. (वि०) 2. ಮೋಸಗಾರ, ಕಪಟಿ, ವಂಚಕ.

जालकिन् ಜಾಲಕಿನ್ (पुं०)ಕುರಿ, ಟಗರು. जालकमस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **जालकिनी ಜಾಲಕಿನೀ.** ಹೆಣ್ಣುಕುರಿ. "मेषी स्याज्जालकिन्यविः" त्रिकाण्ड०।

जालक्षीर्य ಜಾಲಕ್ಷೀರ್ಯ (न०) ವಿಷದ ಹಾಲುಳ್ಳ ವೃಕ್ಷ. जाले जालके क्षीरं तत्र साधु "यत्" (४-४-९८)।

जालगर्दभ ಜಾಲಗರ್ದಭ (पुं०) ಮುಖದಲ್ಲಿ ಚರ್ಮದ ಮೇಲೇಳುವ ಸಣ್ಣ ಗುಳ್ಳೆ, ಮೊಡವೆ.

जालगोणिका ಜಾಲಗೋಣಿಕಾ (स्त्री०) ಮೊಸರು ಕಡೆಯುವ ಪಾತ್ರೆ. "कण्ठाला जालगोणिका" त्रिकाण्ड०।

जालन्धर ಜಾಲಂಧರ (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ದೈತ್ಯ, ಒಬ್ಬ ಅಸುರ. (पुं० ब० व०) 2. ತ್ರಿಗರ್ತದೇಶ. 3. ತ್ರಿಗರ್ತ ದೇಶದ ನಿವಾಸಿಗಳು. "जालन्धरास्त्रिगर्ताः स्युः" वैज०।

जालपाद ಜಾಲಪಾದ (पुं०) ಹಂಸಪಕ್ಷಿ. जालमिव पादावस्य। स्त्रियाम् "ङीप्" पादस्य लोपश्च (५-४-१३९)। निपा०। पादः पत् (६-४-१३०) आदेशः। **जालपदी ಜಾಲಪದೀ.**

जालप्राया ಜಾಲಪ್ರಾಯಾ (स्त्री०) ಲೋಹಮಯವಾದ ಯುದ್ಧಕವಚ. जालस्य प्रायो बाहुल्यं यस्याम्।

जालमाला ಜಾಲಮಾಲಾ (स्त्री०) ಬಲೆ.

जालाक्ष ಜಾಲಾಕ್ಷ (पुं०) ಗವಾಕ್ಷ, ಕಿಟಕಿ, ಮಧ್ಯೆಮಧ್ಯೆ ಕಂಡಿಗಳುಳ್ಳ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಗಳ ಚೌಕಟ್ಟು. जालमिवाक्षि यस्य "अच्" (५-४-७६)। "हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धूमेनागुरुगन्धिना" भाग० ८-१५-१९।

जालिक ಜಾಲಿಕ (पुं०) 1. ಬೆಸ್ತ, ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವವನು. 2. ಬೇಡರವನು. जालेन चरति—"ठन्" (४-४-१०)। 3. ಜೇಡರಹುಳು. (वि०) 4. ಬಲೆಯ ಆಧಾರದಿಂದ ಜೀವಿಸುವ. जालेन जीवति—"ठक्" (४-४-१२)। 5. ಮೋಸಗಾರ. 6. ಮಾಂತ್ರಿಕ, ಮಾಟಗಾರ.

जालिका ಜಾಲಿಕಾ (स्त्री०) "जालक" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

जालिन् ಜಾಲಿನ್ (वि०) 1. ಬಲೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ, ಬಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. 2. ಗವಾಕ್ಷವುಳ್ಳ, ಕಿಟಕಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. 3. ಮೋಸಗಾರ, ಕಪಟಿ. जालमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

जालिनी ಜಾಲಿನೀ (स्त्री०) 1. ಚಿತ್ರಶಾಲೆ, ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಶಾಲೆ. 2. ಕರಬೂಜದ ಹಣ್ಣು. 3. ಕಲ್ಲಂಗಡಿಯ ಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವು. "चित्रशाला तु जालिनी" वैज०। 4. ಜಟೆ, ಬೊಂತೆ ಕಟ್ಟಿದ ಕೂದಲು. "जालिनी गरुडाजटा" वैज०। 5. ಹಿಪ್ಪಲಿ. "जालिनी तण्डुला तन्वी" वैज०।

जाली ಜಾಲೀ (स्त्री०) 1. ಪಡವಲಗಿಡ. जलति—जल (धान्ये) "णः" (३-१-१४०)। "ज्योत्स्नी पटोलिका जाली" अम०। 2. ಮೊಗ್ಗು.

जाल्म ಜಾಲ್ಮ (वि०) 1. ಪಾಮರ, ನೀಚ, ತುಚ್ಛ. 2. ಕ್ರೂರ, ದಯೆಯಿಲ್ಲದವನು. 3. ವಿಚಾರಮಾಡದೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವವನು, ಯೋಚಿಸಿ ನೋಡದೆ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡತಕ್ಕವನು. जालयति—जल (अपवारणे) "मः" बाहु०। "त्वयि पूजनं जगति जाल्म कृतमिदमपाकृते गुणैः" माघ० १५-३३। स्वार्थे "कः"। **जाल्मकः ಜಾಲ್ಮಕಃ.**

जाल्य ಜಾಲ್ಯ (वि०) ಬಲೆಗೆ ಬೀಳಬಹುದಾದ, ಬಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯಬಹುದಾದ. जल (घातने) "ण्यत्" (३-१-१२४)।

जाहक ಜಾಹಕ (पुं०) 1. ಜಿಗಣೆ. 2. ಮಂಚ. 3. ಮುಂಗುಸಿ, ಇಲಿ.

जाह्नवी ಜಾಹ್ನವೀ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ, ಜಹ್ನುವಿನ ಮಗಳು. जह्नोरपत्यम् "अण्" (४-१-९२)। "ङीप्" (४-१-१५)। ["जह्नु" "गङ्गा" ಪದಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] "व्यक्तं बलीयान् यदि हेतुरागमादपूरयत् सा जलधिं न जाह्नवी" माघ० १२-६९।

जाह्नवीय ಜಾಹ್ನವೀಯ (वि०) ಜಾಹ್ನವಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. जाह्नव्याः इदम् "छः" (४-२-११४)।

जि—अभिभवे (भ्वा० पर० सक० अनि०)। जयति शत्रून्।

जि—जये (भ्वा० पर० अक० अनि०)। जयति जयतः जयन्ति। जिगाय जिग्यतुः जिग्युः। जेता जेतारौ जेतारः। जेष्यति। जयतु। अजयत्। जयेत्। जीयात्। अजैषीत्। अजेष्यत्। ಜಯಿಸು, ಉತ್ಕರ್ಷ ಹೊಂದು, ಮೇಲ್ಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದು. "जयत्याश्रितसंत्रासध्वांतविध्वंसनोदयः। प्रभावान् सीतया देव्या परमव्योमभास्करः" रघु० ग०।

भावे :—जीयते। जिग्ये। जायिता, जेता। जायिष्यते, जेष्यते। जीयताम्। अजीयत। जीयेत। जायिषीष्ट, जेषीष्ट। अजायि। अजायिष्यत, अजेष्यत।

णिचि :—जापयति, —ते। जापयां चकार, —चक्रे, —बभूव, —आस। जापयिता। जापयिष्यति, —ते। जापयतु, —ताम्। अजापयत्, —त। जापयेत्, —त। ಇತ್ಯಾದಿ.

ण्यन्तात् कर्मणि :—जाप्यते। जापयां चक्रे, —बभूवे, —आसे। जापयिता, जापिता। जापयिष्यते, जापिष्यते। जाप्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—जिगीषति। जिगीषां चकार, —बभूव, —आस। जिगीषिता। जिगीषिष्यति। जिगीषतु। अजिगीषत्। ಇತ್ಯಾದಿ.

वि ಮತ್ತು परा ಪೂರ್ವಕ जि ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುವುದು. विजयते। पराजयते। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—जेतव्यम्। जयनीयम्। जेतुं शक्यम् जय्यम्। जेतुं योग्यं जेयम्। भावे क्तः —जितमनेन। कर्तरि क्तः प्रजितः। जितवान्। जयन्, जयन्ती। विजयमानः। जेतुम्। जितम्। जयनम्। जित्वा। विजित्य।

ण्यन्तात् कृत्सु :—जापयितव्यः। जापनीयः। जाप्यः। जापितः। जापितवान्। जापयन्। जापयमानः। जापयितुम्। जापितम्। जापनम्। जापयित्वा। विजाप्य।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) **अधि + जि** = अधिजयति। ಅಧಿಕವಾದ ಜಯವನ್ನು ಹೊಂದು. "सपत्नांश्चाधिजीयास्म संग्रामे च मृषीमहि" भट्टि० १९-२।

(2) **अनु + जि** = अनुजयति। 1. ಅನುರೂಪವಾಗಿ ಜಯಿಸು. 2. ಅನಂತರ ಜಯಿಸು.

(3) **अप + जि** = अपजयति। अपजयः। ಅಪಜಯ ಹೊಂದು, ಸೋಲು.

(4) **अव + जि** = अवजयति। ಜಯಿಸು, ಜಯವನ್ನು ಹೊಂದು. "अस्त्रं हरादाप्तवता दुरापं येनेन्द्रलोकावजयाय दृप्तः" रघु० ६-६२।

(5) **परा + जि** = पराजयते। पराजयः। 1. ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸು, ಸೋಲಿಸು. "खं पराजयमानोऽसावुन्नत्या पवनात्मजम्" भट्टि० ८-९। 2. ಅಸಹ್ಯಪಡು, ಜುಗುಪ್ಸೆ ಹೊಂದು, "तां पराजयमानां स प्रीते रक्ष्यां दशाननात्" भट्टि० ८-७१।

(6) **वि + जि** = विजयते। विजयः। ಅಧಿಕವಾದ ಜಯವನ್ನು ಹೊಂದು. "विजित्य यः प्राज्यमयच्छदुत्तरान् कुरूनकुप्यं वसु वासवोपमः" किरा० १-३५।

जिगत्नु ಜಿಗತ್ನು (पुं०) 1. ಪ್ರಾಣವಾಯು. गम्लृ (गतौ) "क्नुः" सन्वत् (उ० ३-३१)। (वि०) 2. ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಹೋಗುವ, ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವ.

जिगमिषत् ಜಿಗಮಿಷತ್ (वि०) ಹೊರಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ಹೊರಡಲು ಆಸೆಪಡುತ್ತಿರುವ. गम्लृ (गतौ) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जिगीषन्ती ಜಿಗೀಷಂತೀ.**

जिगमिषा ಜಿಗಮಿಷಾ (स्त्री०) ಹೊರಡಲು ಆಸೆ. गन्तुमिच्छा—गम्लृ (गतौ) + सन् "अः" (३-३-१०२)।

जिगमिषु ಜಿಗಮಿಷು (वि०) ಹೊರಡಲು ಆಸೆಯುಳ್ಳ. गन्तुमिच्छुः—गम्लृ (गतौ) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "विपुलाचलस्थलघनेन जिगमिषुभिरङ्गनाः प्रियैः" माघ० १५-८४।

जिगीषत् ಜಿಗೀಷತ್ (वि०) ಜಯಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಿರುವ, ಜಯುಗಳಿಸಲು ಆಸೆಪಡುತ್ತಿರುವ. जेतुमिच्छन्—जि (जये) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)। "अजितस्य जिगीषतो मयाऽसौ विजयारम्भमहोत्सवो विधेयः" याद० १५-९।

जिगीषा ಜಿಗೀಷಾ (स्त्री०) 1. ಜಯಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಜಯಗಳಿಸಲು ಆಸೆ. जेतुमिच्छा—जि (जये) + सन् "अः" (३-३-१०२)। "अशेषयज्ञाग्रहरं समागतं जिगीषयाऽनुव्रतया स दीक्षितः" याद० १४-१४। 2. ಉತ್ಕರ್ಷ, ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಕೆ, ಹಿರಿಮೆ. 3. ವ್ಯವಸಾಯ, ಉದ್ಯಮ, ವೃತ್ತಿ. "जिगीषा जेतुमिच्छायां व्यवसायप्रकर्षयोः" मेदि०।

जिगीषु ಜಿಗೀಷು (वि०) ಜಯಿಸಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ, ಜಯಗಳಿಸಲು ಆಸೆಯುಳ್ಳ. जेतुमिच्छुः—जि (जये) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "जिगीषुरेको दिनकृदादित्येष्विव कल्पते" माघ० २-८१।

जिघत्सत् ಜಿಘತ್ಸತ್ (वि०) ತಿನ್ನಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ಊಟಮಾಡಲು ಆಸೆಪಡುತ್ತಿರುವ. अद (भक्षणे) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)। "परिस्फुरल्लोलशिखाग्रजिह्वं जगज्जिघत्सन्तमिवान्तवह्निम्" किरा० ३-२०।

जिघत्सन ಜಿಘತ್ಸನ (न०) ತಿನ್ನಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು.

जिघत्सा ಜಿಘತ್ಸಾ (स्त्री०) 1. ತಿನ್ನಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಊಟಮಾಡಲು ಆಸೆ. अत्तुमिच्छा—अद (भक्षणे) + सन् "अः" (३-३-१०२)। "विगतसस्यजिघत्समघट्टयत्" माघ० ६-४९। 2. ಹಸಿವು.

जिघत्सित ಜಿಘತ್ಸಿತ (वि०) ತಿನ್ನಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. अत्तुमिष्टम्—अद (भक्षणे) + सन् "क्तः" (३-२-१०२)।

जिघत्सु ಜಿಘತ್ಸು (वि०) 1. ತಿನ್ನಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ಊಟಮಾಡಲು ಆಸೆಯುಳ್ಳ, ಹಸಿದಿರುವ. अत्तुमिच्छुः—अद (भक्षणे) + सन् "उः" (३-२-१६८)। अदो घस्लृ (२-४-३७)। 2. ಹಸಿವುಳ್ಳವನು.

जिघांसक ಜಿಘಾಂಸಕ (वि०) ಕೊಲ್ಲಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನು.

जिघांसत् ಜಿಘಾಂಸತ್ (वि०) ಕೊಲ್ಲಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ. हन्तुमिच्छन्—हन (हिंसागत्योः) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जिघांसन्ती ಜಿಘಾಂಸಂತೀ.**

जिघांसन ಜಿಘಾಂಸನ (न०) ಕೊಲ್ಲಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು. हन (हिंसागत्योः) + सन् "ल्युट्" (३-३-११५)।

जिघांसा ಜಿಘಾಂಸಾ (स्त्री०) 1. ಕೊಲ್ಲಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ. हन्तुमिच्छा—हन (हिंसागत्योः) + सन् "अः" (३-३-१०२)। "जिघांसया ब्राह्मणस्य नरकं प्रतिपद्यते" मनु० ११-२०६। 2. ದ್ವೇಷ, ಪೀಡಿಸುವ ಇಚ್ಛೆ, ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಆಸೆ.

जिघांसित ಜಿಘಾಂಸಿತ (वि०) ಕೊಲ್ಲಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಂಹರಿಸಲು ಇಷ್ಟನಾದ. हन (हिंसागत्योः) + सन् "क्तः" (३-२-१०२)। "जिघांसिते देव दशानने त्वया हतारिसङ्घैर्हरियूथपैर्वृतः" याद० १४-३१।

जिघांसु ಜಿಘಾಂಸು (पुं०) 1. ಹಗೆ, ವೈರಿ, ಶತ್ರು. "द्वेषणः प्रत्यनीको द्विट् जिघांसुर्हिंसनो रिपुः" वैज०। (वि०) 2. ಕೊಲ್ಲಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ. हन्तुमिच्छुः—हन (हिंसागत्योः) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "दत्तावधानं मधुलेहिगीतौ प्रशान्तचेष्टं हरिणं जिघांसुः" भट्टि० २-७।

जिघृक्षत् ಜಿಘೃಕ್ಷತ್ (वि०) ಹಿಡಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಆಸೆಪಡುತ್ತಿರುವ. ग्रहीतुमिच्छन्—ग्रह (उपादाने) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)। "शरार्थमेष्यत्यथ लप्स्यते गां शिरोमणिं दृष्टिविषाज्जिघृक्षतः" किरा० १४-२५। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जिघृक्षन्ती ಜಿಘೃಕ್ಷಂತೀ.**

जिघृक्षा ಜಿಘೃಕ್ಷಾ (स्त्री०) 1. ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಆಸೆ. ग्रहीतुमिच्छा—ग्रह (उपादाने) + सन् "अः" (३-३-१०२)। "अनुभवन्नवदोलमृतूत्सवं पटुरपि प्रियकण्ठजिघृक्षया" रघु० ९-४६। 2. ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಅಪೇಕ್ಷೆ.

जिघृक्षु ಜಿಘೃಕ್ಷು (वि०) 1. ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಆಸೆಯುಳ್ಳ. ग्रहीतुमिच्छुः—ग्रह (उपादाने) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "उच्छ-

श्वास प्रस्थिता तं जिघृक्षुर्व्यर्थीकृता नाकनारी मुमूर्च्छ" माघ० १८-५८। 2. ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ. "तमथ प्राज्यशरः शरं जिघृक्षुः" किरा० १३-३२।

जिघ्र ಜಿಘ್ರ (वि०) 1. ವಾಸನೆ ನೋಡುವವನು, ಮೂಸಿ ನೋಡುವವನು. जिघ्रति—घ्रा (गन्धोपादाने) "शः" (३-१-१३७)। जिघ्रादेशः (७-३-७८)। 2. ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಊಹಿಸುವವನು, ಮನೋಗತವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು. "स्वामी निःश्वसितेऽप्यसूयति मनोजिघ्रः सपत्नीजनः" सा० द० ३।

जिघ्रत् ಜಿಘ್ರತ್ (वि०) ವಾಸನೆ ನೋಡುತ್ತಿರುವ, ಮೂಸಿನೋಡುತ್ತಿರುವ. घ्रा (गन्धोपादाने) "शतृ" (३-२-१२४)। "स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजङ्गमः" हितो० ३-१४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जिघ्रन्ती ಜಿಘ್ರಂತೀ.**

जिघ्रासत् ಜಿಘ್ರಾಸತ್ (वि०) ವಾಸನೆನೋಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ಮೂಸಿನೋಡಲು ಆಸೆಪಡುತ್ತಿರುವ. घ्रा (गन्धोपादाने) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जिघ्रासन्ती ಜಿಘ್ರಾಸಂತೀ.**

जिघ्रासन ಜಿಘ್ರಾಸನ (न०) ವಾಸನೆ ನೋಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು, ಮೂಸಿನೋಡಲು ಆಸೆಪಡುವುದು. घ्रा (गन्धोपादाने) + सन् "ल्युट्" (३-३-११५)।

जिघ्रासित ಜಿಘ್ರಾಸಿತ (वि०) ವಾಸನೆ ನೋಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. घ्रा (गन्धोपादाने) + सन् "क्तः" (३-२-१०२)।

जिघ्रासितवत् ಜಿಘ್ರಾಸಿತವತ್ (वि०) ವಾಸನೆ ನೋಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದವನು. घ्रा (गन्धोपादाने) + सन् "क्तवतुः" (३-२-१०२)।

जिङ्गी ಜಿಂಗೀ (स्त्री०) ಮಂಜಿಷ್ಠೆ. जिङ्गति—जिगि (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। गौरा० "ङीप्" (४-१-४१)। "मञ्जिष्ठा विकसा जिङ्गी समङ्गा कालमेशिका" अम०।

जिजीविषण ಜಿಜೀವಿಷಣ (न०) ಬದುಕಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು, ಬದುಕಲು ಆಸೆಪಡುವುದು. जीव (प्राणधारणे) + सन् "ल्युट्" (३-३-११५)।

जिजीविषत् ಜಿಜೀವಿಷತ್ (वि०) ಬದುಕಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ಬದುಕಿರಲು ಆಸೆಪಡುತ್ತಿರುವ. जीव (प्राणधारणे) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जिजीविषन्ती ಜಿಜೀವಿಷಂತೀ.**

जिजीविषा ಜಿಜೀವಿಷಾ (स्त्री०) ಬದುಕಿರಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಜೀವಿಸಿರಲು ಆಸೆ. जीव (प्राणधारणे) + सन् "अः" (३-३-१०२)।

जिजीविषित ಜಿಜೀವಿಷಿತ (वि०) ಬದುಕಿರಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದವನು, ಜೀವಿಸಿರಲು ಆಸೆಪಟ್ಟವನು. जीव (प्राणधारणे) + सन् कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। "क्तवतुः" (३-२-१०२)। **जिजीविषितवान् ಜಿಜೀವಿಷಿತವಾನ್.** स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

जिजीविषु ಜಿಜೀವಿಷು (वि०) ಬದುಕಿರಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಜೀವಿಸಿರಲು ಆಸೆಪಡುವ. जीव (प्राणधारणे) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "सर्वे निवृत्ताः कृपणस्य जन्तोर्जिजीविषोर्जीवजलार्पणान्मे" भाग० ९-२१-१३।

जिज्ञासक ಜಿಜ್ಞಾಸಕ (वि०) ತಿಳಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಆಸೆಪಡುವ. ज्ञा (अवबोधने) + सन् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

जिज्ञासन ಜಿಜ್ಞಾಸನ (न०) ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಆಸೆಪಡುವುದು. ज्ञा (अवबोधने) + सन् "ल्युट्" (३-३-११५)।

जिज्ञासनीय ಜಿಜ್ಞಾಸನೀಯ (वि०) ತಿಳಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬಹುದಾದ, ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಆಸೆಪಡಬಹುದಾದ. ज्ञा (अवबोधने) + सन् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" (३-१-९६)। **जिज्ञासितव्यः ಜಿಜ್ಞಾಸಿತವ್ಯಃ.**

जिज्ञासमान ಜಿಜ್ಞಾಸಮಾನ (वि०) ತಿಳಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ. ज्ञातुमिच्छन्—ज्ञा (अवबोधने) + सन् "शानच्" (३-२-१२४)। "अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना मुनिहोमधेनुः" रघु० २-२६।

जिज्ञासा ಜಿಜ್ಞಾಸಾ (स्त्री०) ತಿಳಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಆಸೆ. ज्ञातुमिच्छा—ज्ञा (अवबोधने) + सन् "अः" (३-३-१०२)।

जिज्ञासित ಜಿಜ್ಞಾಸಿತ (वि०) ತಿಳಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಆಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ज्ञा (अवबोधने) + सन् "क्तः" (३-२-१०२)। "जिज्ञासितमधीतं च यत्तद्ब्रह्म सनातनम्। अथापि शोचस्यात्मानमकृतार्थ इव प्रभो" भाग० १-५-४।

जिज्ञासु ಜಿಜ್ಞಾಸು (वि०) 1. ತಿಳಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಆಸೆಯುಳ್ಳ. ज्ञातुमिच्छुः—ज्ञा (अवबोधने) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "एतावदेव जिज्ञास्यं तत्त्वजिज्ञासुनाऽऽत्मनः" भाग० २-९-३५। 2. ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು, ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು

ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು. "चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन। आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ" गीता ७-१६।

जिज्ञास्य ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯ (वि०) ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುವ. ज्ञा (अवबोधने) + सन् "ण्यत्" (३-१-१२४)। "एतावदेव जिज्ञास्यं तत्त्वजिज्ञासुनाऽऽत्मनः" भाग० २-९-३५।

जित् ಜಿತ್ (वि०) ಜಯಿಸುವವನು, ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವವನು. जयति — जि (जये) "क्विप्" (३-२-७६)।

जित ಜಿತ (न०) 1. ಜಯ, ಗೆಲುವು. जि (जये) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಗೆಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟ. जि कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "अन्तर्धामुपययुरुत्पलावलीषु प्रादुःष्यात्क इव जितः पुरः परेण" माघ० ८-१२।

जितकाशिन् ಜಿತಕಾಶಿನ್ (वि०) ಜಯಶೀಲ, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಹೊಂದಿದ. जितेन जयेन काशते प्रकाशते — काश् (दीप्तौ) "णिनिः" (३-१-१३४)।

जितकोप ಜಿತಕೋಪ, –क्रोध –ಕ್ರೋಧ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. "मनोहरो जितक्रोधो वीरबाहुर्विदारणः" वि० स०। (वि०) 2. ಕೋಪವನ್ನು ಜಯಿಸಿದವನು, ಕೋಪವಿಲ್ಲದವನು. जितः कोपः क्रोधो वा येन। "वर्तेत याम्यया वृत्त्या जितक्रोधो जितेन्द्रियः" मनु० ८-१७३।

जितमनस् ಜಿತಮನಸ್ (वि०) ಮನಸ್ಸನ್ನು ಜಯಿಸಿದವನು, जितं मनो येन।

जितरिपु ಜಿತರಿಪು, –शत्रु –ಶತ್ರು (पुं०) 1. ಬುದ್ಧದೇವ. (वि०) 2. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದವನು. जितः रिपुः शत्रुर्वा येन।

जितलोक ಜಿತಲೋಕ (पुं०) 1. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದವನು. जितः संपादितः कर्मादिना लोकः स्वर्गादिः येन। (वि०) 2. ಲೋಕವನ್ನು ಜಯಿಸಿದವನು, ಜನರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡವನು. जितो लोको येन।

जितवत् ಜಿತವತ್ (वि०) ಜಯಿಸಿದವನು, ಜಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು. जि (जये) कर्त० "क्तवतुः" (३-२-१०२)। "अवनिमेकरथेन वरूथिना जितवतः किल तस्य धनुर्भृतः" रघु० ९-११।

जिताक्ष ಜಿತಾಕ್ಷ (वि०) ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದವನು, ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡವನು. जितानि अक्षानि येन।

जिताक्षर ಜಿತಾಕ್ಷರ (वि०) ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಓದಲೂ ಬರೆಯಲೂ ಅಭ್ಯಾಸವುಳ್ಳವನು. जितानि स्वायत्तीकृतानि अक्षराणि येन।

जितात्मन् ಜಿತಾತ್ಮನ್ (वि०) ಆತ್ಮಸಂಯಮವುಳ್ಳ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದ. जितः आत्मा येन। "अतस्तु विपरीतस्य नृपतेरजितात्मनः" मनु० ७-३४।

जितामित्र ಜಿತಾಮಿತ್ರ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. जिता अमित्रा एतद्रहस्यावबोधविरोधिभूताः अहंकारममकारकामक्रोधादयः अनेन। "एतद्रहस्यविज्ञानविरोधिममतादयः। जितास्तेषामनेनेति जितामित्रोऽष्टवर्णकः" इति निरुक्तिः। "अजो महार्हः स्वाभाव्यो जितामित्रः प्रमोदनः" वि० स०। (वि०) 2. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದವನು. जिता अमित्राः येन।

जितारि ಜಿತಾರಿ (पुं०) 1. ಬುದ್ಧದೇವ. जिता अरयो येन। "मैत्रीबलासमजितारिसमन्तभद्राः" त्रिकाण्ड०। 2. ಅವಿಕ್ಷಿತನ ಮಗ. (वि०) 3. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದವನು. 4. ಕಾಮಕ್ರೋಧಾದಿ ಅರಿಷಡ್ವರ್ಗವನ್ನು ಜಯಿಸಿದವನು.

जिताष्टमी ಜಿತಾಷ್ಟಮೀ (स्त्री०) ಅಶ್ವಯುಜ ಕೃಷ್ಣಾಷ್ಟಮಿ, ಜೀಮೂತವಾಹನನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಅಷ್ಟಮಿ. "इषे मास्यसिते पक्षे अष्टमी या तिथिर्भवेत्। पुत्रसौभाग्यदा स्त्रीणां ख्याता सा जीवपुत्रिका। शालिवाहनराजस्य पुत्रो जीमूतवाहनः। तस्यां पूज्यः स नारीभिः पुत्रसौभाग्यलिप्सया। प्रदोषसमये स्त्रीभिः पूज्यो जीमूतवाहनः। पुष्करिणीं विधायाथ प्राङ्गणे चतुरस्त्रिकाम्"।

जितेन्द्रिय ಜಿತೇಂದ್ರಿಯ (पुं०) 1. ಯಾವಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಸಂತೋಷ ದುಃಖಗಳಿಲ್ಲದ ತಪಸ್ವಿ. ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಭೋಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಭೋಗದಿಂದಲೂ ಯಾವನು ಹಿಗ್ಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಮತ್ತು ಕುಗ್ಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಧೀರಪುರುಷ. "श्रुत्वा स्पृष्ट्वाथ दृष्ट्वा च भुक्त्वा घ्रात्वा च यो नरः। न हृष्यति ग्लायति वा स विज्ञेयो जितेन्द्रियः" मनु० २-९८। (वि०) 2. ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹವುಳ್ಳ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದ. जितानि वशीकृतानि इन्द्रियाणि येन।

जितुम ಜಿತುಮ (पुं०) ಮಿಥುನರಾಶಿ, ಮೇಷಾದಿ ಮೂರನೆಯ ರಾಶಿ.

जित्या ಜಿತ್ಯಾ (स्त्री०) ಹರವೆ, ಉತ್ತಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಂಟೆಗಳನ್ನು ಒಡೆದು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಮಮಾಡುವ ಒಂದು ವಿಧ ದೊಡ್ಡ ನೇಗಿಲು.

जित्वन् ಜಿತ್ವನ್ (वि०) ಜಯಶಾಲಿ, ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದವನು. जि (जये) "क्वनिप्" (उ० ४-११३)।

जित्वर ಜಿತ್ವರ (वि०) ಜಯಶಾಲಿ, ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದವನು. जि (जये) "क्वरप्" (३-२-१६३)। "करदीकृतभूपालो भ्रातृभिर्जित्वरैर्दिशाम्" माघ० २-९। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **जित्वरी ಜಿತ್ವರೀ.**

जित्वरी ಜಿತ್ವರೀ (स्त्री०) ಕಾಶೀನಗರ, ವಾರಣಾಸಿ. "जित्वरी तु तपस्थली। वारणासी तीर्थराजी" त्रिकाण्ड०।

जिन ಜಿನ (पुं०) 1. ಬುದ್ಧದೇವ. 2. ಜೈನಮತ ಪ್ರವರ್ತಕ ಜಿನದೇವ, ಅರ್ಹಂತ. जयति–जि (जये) "नक्" (उ० ३-२)। ಜೈನ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಮಾಡಿದವರು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ತೀರ್ಥಂಕರರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರ ವರ್ಧಮಾನಜಿನೇಶ್ವರರು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯವರು. ಈ ತೀರ್ಥಂಕರರು ಮಹಾವಿರಕ್ತರಾಗಿ ಸಂನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿದ್ದು ಶುಕ್ಲಧ್ಯಾನದಿಂದ ರಾಗದ್ವೇಷಾದಿಗಳನ್ನೂ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸಿದವರೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ **"ಜಿನರು"** ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯುಂಟಾಯಿತು. 3. ವಿಷ್ಣು. "जिनोऽर्हद्बुद्ध-विष्णुषु" हेम०। "कृतघोराजिनश्चक्रे भुवः सरुधिरा जिनः" माघ० १९-११२। (वि०) 4. ಜಯಶಾಲಿ, ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದವನು. "जिनोऽर्हति च बुद्धे च पुंसि स्याज्जित्वरे त्रिषु" मेदि०।

जिनदेव ಜಿನದೇವ (पुं०) ಅರ್ಹಂತ, ಜೈನಮತ ಪ್ರಚಾರಕ.

जिनसद्मन् ಜಿನಸದ್ಮನ್ (न०) ಚೈತ್ಯ, ಜೈನದೇವಾಲಯ, ಜೈನಾಶ್ರಮ, ವಿಹಾರ.

जिनेन्द्र ಜಿನೇಂದ್ರ (पुं०) 1. ಬುದ್ಧದೇವ. जिनानामिन्द्रः। 2. ಜೈನಸಂನ್ಯಾಸಿ.

जिनेश्वर ಜಿನೇಶ್ವರ (पुं०) 1. ಬುದ್ಧದೇವ. 2, ಜೈನ ಸಂನ್ಯಾಸಿ.

जिमु–अदने (भ्वा० पर० सक० से०)। जेमति। जेमिता। अजेमीत्। ತಿನ್ನು, ಊಟಮಾಡು, ಭಕ್ಷಿಸು.

जिष्णु ಜಿಷ್ಣು (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. जि (जये) "क्स्नुः" (३-२-१३९)। "विष्णुर्विक्रमणाद्देवो जयनाज्जिष्णुरुच्यते" भा० उद्योग० ६९-१३। 2. ಅರ್ಜುನ. "भुजङ्गपाशान् भुजवीर्यशाली प्रबन्धनाय प्रजिघाय जिष्णुः" किरा० १६-३६। ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯಾರ ಕೈಗೂ ಸಿಕ್ಕದೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನ ಮಗನಾದುದರಿಂದಲೂ **"ಜಿಷ್ಣು"** ವೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. "अहं दुरापो दुर्धर्षो दमनः पाकशासनिः। तेन देवमनुष्येषु जिष्णुर्नामास्मि विश्रुतः" भा० विरा० ४०। 3. ಇಂದ್ರ. 4. ಸೂರ್ಯ. 5. ಅಷ್ಟವಸುಗಳು. (वि०) 6. ಜಯಶಾಲಿ, ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದವನು. "इति जित्वा दिशो जिष्णुर्न्यवर्तत रथोद्धतम्" रघु० ४-८५। "जिष्णुः शक्रेऽर्जुने विष्णौ जित्वरेऽर्के वसुष्वपि" हेम०।

जिहान ಜಿಹಾನ (वि०) ಮುಂದಕ್ಕೆ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ. ओ हाङ् (गतौ) "शानच्" (३-२-१२४)।

जिहासत् ಜಿಹಾಸತ್ (वि०) ತ್ಯಜಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ಬಿಡಲು ಆಸೆಪಡುತ್ತಿರುವ. ओ हाक् (त्यागे) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-२-६)। **जिहासन्ती ಜಿಹಾಸಂತೀ.**

जिहासन ಜಿಹಾಸನ (न०) ತ್ಯಜಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು, ಬಿಡಲು ಆಸೆಪಡುವುದು. ओ हाक् (त्यागे) + सन् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

जिहासनीय ಜಿಹಾಸನೀಯ (वि०) ತ್ಯಜಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ. ओ हाक् (त्यागे) + सन् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" (३-१-९६)। **जिहासितव्यः ಜಿಹಾಸಿತವ್ಯಃ.**

जिहासमान ಜಿಹಾಸಮಾನ (वि०) ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ. ओ हाङ् (गतौ) + सन् "शानच्" (३-२-१२४)।

जिहासा ಜಿಹಾಸಾ (स्त्री०) ತ್ಯಜಿಸುವ ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಬಿಡುವ ಆಸೆ. हातुमिच्छा–ओ हाक् (त्यागे) + सन् "अः" (३-३-१०२)।

जिहासित ಜಿಹಾಸಿತ (वि०) ತ್ಯಜಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ओ हाक् (त्यागे) + सन् "क्तः" (३-२-१०२)।

जिहासितवत् ಜಿಹಾಸಿತವತ್ (वि०) ತ್ಯಜಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದವನು. आ हाक् (त्यागे)+सन् "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती – ವತೀ.**

जिहासु ಜಿಹಾಸು (वि०) ತ್ಯಜಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ಬಿಡಲು ಆಸೆಯುಳ್ಳ. हातुमिच्छुः–ओ हाक् (त्यागे) + सन् "उः" (३-२-१६८)।

जिहास्य ಜಿಹಾಸ್ಯ (वि०) ತ್ಯಜಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ. ओ हाक् (त्यागे) + सन् "ण्यत्" (३-१-१२४)।

जिहीर्षत् ಜಿಹೀರ್ಷತ್ (वि०) 1. ಒಯ್ಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ. हृञ् (हरणे) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)।

2. ಅಪಹರಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ಕದಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जिहीर्षन्ती ಜಿಹೀರ್ಷಂತೀ.**

जिहीर्षण ಜಿಹೀರ್ಷಣ (ನಂ) 1. ಒಯ್ಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು. हृञ् (हरणे) + सन् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಅಪಹರಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು, ಕದಿಯಲು ಆಸೆಪಡುವುದು. 3. ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು.

जिहीर्षा ಜಿಹೀರ್ಷಾ (स्त्री०) 1. ಒಯ್ಯಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ. हर्तुमिच्छा—हृञ् (हरणे) + सन् "अः" (३-३-१०२)। 2. ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ. "तथायं चावतारस्ते भुवो भारजिहीर्षया" भाग० १-७-२५। 3. ಅಪಹರಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ.

जिहीर्षित ಜಿಹೀರ್ಷಿತ (वि०) 1. ಒಯ್ಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಅಪಹರಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

जिहीर्षु ಜಿಹೀರ್ಷು (वि०) 1. ಒಯ್ಯಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ. हर्तुमिच्छुः — हृञ् (हरणे) + सन् "उः" (३-२-१६८)। 2. ಅಪಹರಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ. 3. ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ.

जिहीर्ष्य ಜಿಹೀರ್ಷ್ಯ (वि०) 1. ಒಯ್ಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಅಪಹರಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ. 3. ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುವ. हृञ् (हरणे) + सन् "ण्यत्" (३-१-१२४)।

जिह्म ಜಿಹ್ಮ (नं०) 1. ಕಪಟ, ವಂಚನೆ, ಮೋಸ. ओ हाक् (त्यागे) "मन्" सन्वत् आलोपश्च (उ० १-१३८)। "तदाशु कर्तुं त्वयि जिह्ममुद्यते विधीयतां तत्र विधेयमुत्तरम्" किरा० १-२५। (वि०) 2. ಕುಟಿಲವಾದ, ವಕ್ರವಾದ, ಡೊಂಕಾದ. 3. ಆಲಸನಾದ, ಸೋಮಾರಿಯಾದ. 4. ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ. "तथापि जिह्मः स भवज्जिगीषया तनोति शुभ्रं गुणसंपदा यशः" किरा० १-८। 5. ಅಪ್ರಸನ್ನ, ಕಳೆಗುಂದಿದ, ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದ. "विधिसमयनियोगाद्दीप्तिसंहारजिह्मं शिथिलवसुमगाधे मग्नमापत्पयोधौ" किरा० १-४६। 6. ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ.

जिह्मग ಜಿಹ್ಮಗ (पुं०) 1. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. जिह्मं गच्छति—गम्लृ (गतौ) "डः" (३-२-१०१)। (वि०) 2. ಆಲಸ, ಮಂದ, ಸೋಮಾರಿ. 3. ಕುಟಿಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ, ಕಪಟವ್ಯವಹಾರವುಳ್ಳ. "निसर्गतमसस्तस्य जिह्मगस्याङ्गमुत्तमम्" याद० १६-१०६। 4. ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ನಡೆಯುವ.

जिह्ममेहन ಜಿಹ್ಮಮೇಹನ (पुं०) ಮಂಡೂಕ, ಕಪ್ಪೆ.

जिह्माशिन् ಜಿಹ್ಮಾಶಿನ್ (वि०) ನಿಧಾನವಾಗಿ ಊಟ ಮಾಡುವ. जिह्ममश्नाति—अश (भोजने) "णिनिः" (३-२-७८)।

जिह्मित ಜಿಹ್ಮಿತ (वि०) ವಕ್ರವಾಗಿರುವ, ಬಗ್ಗಿರುವ, ಕುಟಿಲವಾಗಿರುವ.

जिह्मीकृत ಜಿಹ್ಮೀಕೃತ (वि०) ಡೊಂಕಾಗಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ವಕ್ರವಾಗಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ.

जिह्वल ಜಿಹ್ವಲ (वि०) ಹೊಟ್ಟೆಬಾಕ, ಜಿಹ್ವಾಚಾಪಲ್ಯವಿರುವವನು. जिह्वाव्यापारं लाति — ला (आदाने) "कः" (३-२-३)। "श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे भुञ्जते ये च जिह्वलाः। पतन्ति नरके घोरे लुप्तपिण्डोदकक्रियाः"।

जिह्वा ಜಿಹ್ವಾ (स्त्री०) 1. ನಾಲಗೆ. लिहन्त्यनया—लिह (आस्वादने) "वन्" लकारस्य जकारश्च निपा० (उ० १-१५२)। "भिन्नाकृतिं ज्यां ददृशुः स्फुरन्तीं क्रुद्धस्य जिह्वामिव तक्षकस्य" किरा० १७-२४। 2. ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆ, ಬೆಂಕಿಯ ಉರಿ. 3. ವಾಕ್ಯ, ಮಾತು. "जिह्वा तु वाचि ज्वालारसज्ञयोः" हेम०।

जिह्वाग्र ಜಿಹ್ವಾಗ್ರ (नं०) ನಾಲಗೆಯ ತುದಿ. जिह्वाया अग्रम्। "मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदि हालाहलं विषम्" हितो०।

जिह्वाचापल्य ಜಿಹ್ವಾಚಾಪಲ್ಯ (नं०) "जिह्वालौल्य" ಪದದ ಅರ್ಥ. जिह्वायाश्चापल्यम्।

जिह्वाजप ಜಿಹ್ವಾಜಪ (पुं०) ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಜಪ, ಶಬ್ದವು ಹೊರಗೆ ಕೇಳಿಸದಂತೆ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿ ಜಪಿಸುವುದು. जिह्वया जपः। "जिह्वाजपः स विज्ञेयो केवलं जिह्वया बुधैः" तन्त्रसा०। "उच्चैर्जपाद्विशिष्टः स्यादुपांशुर्दशभिर्गुणैः। जिह्वाजपः शतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः" तन्त्रसा०।

जिह्वातल ಜಿಹ್ವಾತಲ (नं०) ನಾಲಗೆಯ ಮೇಲ್ಮೈ, ನಾಲಗೆಯ ಹೊರಮೈ. जिह्वायास्तलम्।

जिह्वानिर्लेखन ಜಿಹ್ವಾನಿರ್ಲೇಖನ (नं०) ನಾಲಗೆಯನ್ನು ಉಜ್ಜುವ (ತಿಕ್ಕುವ) ಸಾಧನ. जिह्वा निर्लिख्यतेऽनया—निर्+लिख (अक्षरविन्यासे) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)।

जिह्वाप ಜಿಹ್ವಾಪ (पुं०) ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಕುಡಿಯುವ 1. ನಾಯಿ. 2. ಹುಲಿ. 3. ಬೆಕ್ಕು, ಮಾರ್ಜಾರ. 4. ಕರಡಿ. जिह्वया पिबति — पा (पाने) "कः"

(३-२-४)। "जिह्वापस्तु शुनि व्याघ्रे द्वीपिबिडालयोः" हेम०। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-४१)।

जिह्वामल ಜಿಹ್ವಾಮಲ (न०) ನಾಲಗೆಯ ಕೊಳೆ. जिह्वाया मलम्।

जिह्वामूल ಜಿಹ್ವಾಮೂಲ (न०) ನಾಲಗೆಯ ಬುಡ.

जिह्वामूलीय ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ (वि०) ನಾಲಗೆಯ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ (ಕವರ್ಗ) ವರ್ಣ. जिह्वामूले भवः "छः" (४-३-६२)। "जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलम्" सि० कौ०। "जिह्वामूले तु कुः प्रोक्तो दन्त्योष्ठचो वः स्मृतौ बुधैः" पा० शि०। ಕವರ್ಗದ ವರ್ಣವು ಪರವಾದರೆ ವಿಸರ್ಗ (ಃ)ಕ್ಕೆ ಬರುವ ೱ ವರ್ಣ. कᳵकरोति। कᳵखनति।

जिह्वारद ಜಿಹ್ವಾರದ (पुं०) ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. जिह्वा रद इव यस्य। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)।

जिह्वालौल्य ಜಿಹ್ವಾಲೌಲ್ಯ (न०) ಜಿಹ್ವಾಚಾಪಲ್ಯ, ಹೊಟ್ಟೆಬಾಕತನ. जिह्वाया लौल्यम्। "जिह्वालौल्यप्रसक्तानां जलमध्यनिवासिनाम्" पञ्चतं० २-३।

जिह्वास्वाद ಜಿಹ್ವಾಸ್ವಾದ (पुं०) ನಾಲಗೆಯಿಂದ ರುಚಿ ನೋಡುವುದು, ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಸವಿಯುವುದು. जिह्वया आस्वादः।

जिह्वास्वादन ಜಿಹ್ವಾಸ್ವಾದನ (न०) ನಾಲಗೆಯಿಂದ ನೆಕ್ಕಿ ರುಚಿನೋಡುವುದು, ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಸವಿಯುವುದು. जिह्वया आस्वादनम्।

जीन ಜೀನ (न०) 1. ಚರ್ಮದ ಚೀಲ. (वि०) 2. ವೃದ್ಧ, ಮುದುಕ. ज्या (वयोहानौ) "क्तः" (३-४-७२)। संप्रसारणम् (६-१-१६)।

जीमूत ಜೀಮೂತ (पुं०) 1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. जीवनं जलं मूतं बद्धमनेन—मूङ् (बन्धने) "क्तः" (३-२-१०२)। "श्च्योतन्मदाम्भःकणकेन केनचिज्जनस्य जीमूतकदम्बकद्युता" माघ० १२-४८। 2. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. 3. ಸೇವಕ, ಆಳು. 4. ಇಂದ್ರ. 5. ದೇವತಾಳೆ ಮರ. "जीमूतोऽद्रौ भृतिकरे देवताडे पयोधरे" मेदि०। 6. ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ದಂಡಕದ ಒಂದು ಭೇದ. "प्रतिचरणविवृद्धरेफाः स्युरर्णार्णवव्यालजीमूतलीलाकरोद्दामशङ्खादयः" वृ० र०। 7. ಕೊನ್ನಾರಿಯ ಒಂದು ಭೇದ. 8. ಒಬ್ಬ ಋಷಿ.

जीमूतक ಜೀಮೂತಕ (पुं०) ದೇವತಾಳೆ ಮರ. जीमूत स्वार्थे "कः"। "जीमूतकैःकोशवतीफलैश्च दन्तीन्द्रबन्तीत्रिवृतासु चैव" सुश्रुत० चिकित्सा० १८-२०।

जीमूतकूट ಜೀಮೂತಕೂಟ (पुं०) ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ.

जीमूतकेतु ಜೀಮೂತಕೇತು (पुं०) ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾಧರ ರಾಜ, ಜೀಮೂತವಾಹನನ ತಂದೆ.

जीमूतमूल ಜೀಮೂತಮೂಲ (न०) ಕಚೋರ. जीमूतस्य मूलमिव मूलमस्य।

जीमूतवाहन ಜೀಮೂತವಾಹನ (पुं०) 1. ಇಂದ್ರ. जीमूतो मेघो वाहनमस्य। 2. ಜೀಮೂತಕೇತುವಿನ ಮಗ, ಒಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾಧರರಾಜಕುಮಾರ. "अथ तस्याचिरादेव राज्ञः सूनुरजायत। जीमूतवाहनं तं च नाम्ना स विदधे पिता" कथास०।

जीर ಜೀರ (पुं०) 1. ಜೀರಿಗೆ 2. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. ज्या (वयोहानौ) "रक्" (उ० २-२४)। (वि०) 3. ವೇಗವಾದ, ಚುರುಕಾದ. संज्ञायां "कन्" (५-३-७५)।

जीरकः ಜೀರಕಃ.

जीरण ಜೀರಣ (पुं०) ಜೀರಿಗೆ. जरयति—जॄ (वयोहानौ) +णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। पृषो०।

जीर्ण ಜೀರ್ಣ (वि०) 1. ಜೀರ್ಣ, ಮುದುಕ, ವೃದ್ಧ. जीर्यति स्म—जॄष् (वयोहानौ) "क्तः" (३-४-७२)। "जीनो जीर्णो जरन्नपि" अम०। 2. ಪುರಾತನವಾದ, ಹಳೆಯದಾದ. "वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि" गीता २-२२। 3. ಜಠರಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಅರಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಜಠರಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಪಕ್ವವಾದ. "जीर्णेऽन्ने वर्धते वायुर्विदग्धे पित्तमेव तु। भुक्तमात्रे कफश्चापि तस्माद्भुक्तेरितं कफम्" सुश्रुत० सूत्र० ४६-४८४। (न०) 4. ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ. 5. ಮುಪ್ಪು, ಮುದಿತನ.

जीर्णज्वर ಜೀರ್ಣಜ್ವರ (पुं०) ಹಳೆಯ ಜ್ವರ, ಬಿಡಲಾರದ ಜ್ವರ, ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳಿಗೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ವರ, ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಏಳೆಯುತ್ತಿರುವ ದೀರ್ಘಜ್ವರ. जीर्णश्चासौ ज्वरश्च। "यो द्वादशभ्यो दिवसेभ्य ऊर्ध्वं दोषत्रयेभ्यो द्विगुणेभ्य ऊर्ध्वम्। नृणां तनौ तिष्ठति मन्दवेगो भिषग्भिरुक्तो ज्वर एष जीर्णः" भावप्र०। "शठी तमालकीभार्गी मेदामलकपौष्करैः। क्षीरद्विगुणसंयुक्तं जीर्णज्वरमपोहति" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-२२५।

जीर्णज्वरिन् ಜೀರ್ಣಜ್ವರಿನ್ (वि०) ಹಳೆಯ ಜ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಬಹಳಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪೀಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಜ್ವರವುಳ್ಳ. जीर्णज्वरोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। "जीर्णज्वरी नरः कुर्यान्नोपवासं कदाचन। लङ्घनात्स भवेत् क्षीणो ज्वरस्तु स्याद्बली यतः" भावप्र०।

जीर्णपर्ण ಜೀರ್ಣಪರ್ಣ (ಪುಂ०) 1. ಕದಂಬವೃಕ್ಷ, ಈಚಲು ಮರ. (ನಂ०) 2. ಹಳೆಯ ಎಲೆ, ಹಣ್ಣೆಲೆ. (ವಿ०) 3. ಹಣ್ಣೆಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. जीर्णानि पर्णान्यस्य ।

जीर्णवत् ಜೀರ್ಣವತ್ (ವಿ०) ಮುದಿಯಾಗಿರುವ, ಮುಪ್ಪನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ.

जीर्णवस्त्र ಜೀರ್ಣವಸ್ತ್ರ (ನಂ०) ಹಳೆಯ ಬಟ್ಟೆ. जीर्णं वस्त्रम् ।

जीर्णवाटिका ಜೀರ್ಣವಾಟಿಕಾ (ಸ್ತ್ರೀ०) ಹಳೆಯ ಉದ್ಯಾನವನ.

जीर्णशक्ति ಜೀರ್ಣಶಕ್ತಿ (ಸ್ತ್ರೀ०) ಆಹಾರವನ್ನು ಅರಗಿಸುವ ಶಕ್ತಿ, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ತಿಂದ ಆಹಾರವನ್ನು ಪಚನಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿ.

जीर्णा ಜೀರ್ಣಾ (ಸ್ತ್ರೀ०) ದೊಡ್ಡಜಾತಿಯ ಜೀರಿಗೆ.

जीर्णि ಜೀರ್ಣಿ (ಸ್ತ್ರೀ०) 1. ಮುಪ್ಪು, ಮುದಿತನ. जॄ (वयोहानौ) "क्तिन्" (३-३-९४) । 2. ಜೀರ್ಣವಾಗುವಿಕೆ, ಆಹಾರ ಮೊದಲಾದುದು ಅರಗುವಿಕೆ.

जीर्णोद्धार ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ (ಪುಂ०) ಹಳೆಯ ಕಟ್ಟಡ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ದುರಸ್ತು, ಹಳೆಯ ಮನೆ ಮಠ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ತರುವುದು. जीर्णस्य उद्धारः ।

जीर्णोद्धृत ಜೀರ್ಣೋದ್ಧೃತ (ವಿ०) ದುರಸ್ತುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಕಟ್ಟಡ ಮೊದಲಾದುದು.

जीर्णोद्यान ಜೀರ್ಣೋದ್ಯಾನ (ನಂ०) ಹಳೆಯ ಉಪವನ, ಸರಿಯಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಕೈತೋಟ.

जीर्यत् ಜೀರ್ಯತ್ (ವಿ०) ಮುದಿಯಾಗುತ್ತಿರುವ, ಮುಪ್ಪನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ. जॄष् (वयोहानौ) "शतृ" (३-२-१२४) । "जीर्यन्ते जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः । जीर्यतश्चक्षुषी श्रोत्रे तृष्णैका तरुणायते" पञ्चतं० ५-८० । स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६) । **जीर्यन्ती ಜೀರ್ಯಂತೀ.**

जीवि ಜೀರ್ವಿ (ಪುಂ०) ಪರಶು, ಕೊಡಲಿ.

जील ಜೀಲ (ನಂ०) ಚರ್ಮದ ಚೀಲ, ತೊಗಲಿನ ಪಾತ್ರೆ. "जीलं चर्मपुटः" वैज० ।

जीव – प्राणधारणे (भ्वा० पर० अक० से०) । जीवति । जिजीव । जीविता । जीविष्यति । जीवतु । अजीवत् । जीवेत् । जीव्यात् । अजीवीत् । अजीविष्यत् । ಜೀವಿಸಿರು, ಬದುಕಿರು. "यस्मिन् जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवतु । यस्मै जीवन्ति बहवः न स जीवतु जीवतु" ।

भावे :–जीव्यते । जिजीवे । जीविता । जीविष्यते । जीव्यताम् । अजीव्यत । ಇತ್ಯಾದಿ.

कर्मणि :–जीव्यते । जीवयां चक्रे, –बभूवे, –आसे । जीवयिता, जीविता । जीवयिष्यते, जीविष्यते । जीव्यताम् । अजीव्यत । जीव्येत । ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :–जिजीविषति । जिजीविषां चकार, –बभूव, आस । जिजीविषिता । जिजीविषिष्यति । जिजीविषतु । ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :–जीवितव्यम् । जीवनीयम् । जीव्यम् । जीवितः । जीवितवान्, –वती । जीवन्, जीवन्ती । जीवितुम् । जीवितम् । जीवनम् । जीवित्वा । उपजीव्य ।

ण्यन्तात् कृत्सु :–जीवयितव्यः । जीवनीयः । जीव्यः । जीवितवान् । जीवयन्, –यन्ती । जीवयमानः । जीवयितुम् । जीवितम् । जीवनम् । जीवयित्वा । उपजीव्य ।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) अति + जीव = अतिजीवति । अतिजीवनम् । ಮೀರಿಸಿ ಬದುಕು, ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಬದುಕು, ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಜೀವಿಸು. "प्रेमदत्तवदनानिलः पिबन्नत्यजीवदमरालकेश्वरी" रघु० १९-१५ ।

(2) अनु + जीव = अनुजीवति । अनुजीवनम् । अनुजीविन्(वी) 1. ಸಮನಾಗಿ ಬದುಕು, ಅನುರೂಪವಾಗಿ ಬದುಕು. 2. ಅನುಸರಿಸಿ ಜೀವಿಸು, ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಬದುಕು. "जीवन्तं त्वानुजीवन्तु प्रजाः सर्वा युधिष्ठिर" भा० उद्योग० । "न वञ्चनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः" किरा० १-४ ।

(3) आ + जीव = आजीवति । आजीवः । 1. ಭೋಗಿಸು, ಅನುಭವಿಸು. "आजीवन् स्वेच्छया दण्ड्यो दाप्यस्तं चापि सोदयम्" याज्ञ० २-६७ । 2. ಉದ್ಯೋಗ ಕಲ್ಪಿಸು, ಜೀವನೋಪಾಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸು. "यमाजीवन्ति पुरुषं सर्वभूतानि संजय । पक्वं द्रुममिवासाद्य तस्य जीवितमर्थवत्" भा० उद्योग० १३३-४३ ।

(4) उद्+जीव = उज्जीवति । उज्जीवनम् । ಮತ್ತೆ ಬದುಕು, ಬದುಕಿ ಉಸಿರಾಡು. "उदजीवत् सुमित्राभूर्भ्राताऽऽश्लिष्यत्तमायतम्" भट्टि० १७-९५ ।

(5) उप+जीव=उपजीवति । उपजीवनम् । ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಜೀವಿಸು, ಒಬ್ಬನ ಆಶ್ರಯಪಡೆದು ಜೀವನಮಾಡು. "शेषास्तमुपजीवेयुः यथैव पितरं तथा" मनु० ९-१०५ ।

जीव ಜೀವ (ಪುಂ) 1. ಪ್ರಾಣಿ. जीव (प्राणधारणे) "अच्" (३-१-१३४)। "अहस्तानि सहस्तानामपदानि चतुष्पदाम्। फल्गूनि तत्र महतां जीवो जीवस्य जीवनम्" भाग० १-१३-४६। 2. ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ದೇವತೆಗಳ ಗುರು. जीवयति – जीव + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "अस्माल्लिङ्गार्चनान्नित्यं जीवभूतोऽसि मे यतः। अतो जीव इति ख्यातिं त्रिषु लोकेषु यास्यसि" काशीखं०। 3. ವಿಷ್ಣು. भागवतानात्मनाशात् व्यावर्त्य स्वपरिचर्यया जीवयति – जीव + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "तानात्मनाशाद्व्यावर्त्य सत्वान्यश्च स्वसेवया। उज्जीवयति जीवः सः भक्तक्लेशासहो मनुः" इति निरुक्तिः। "आनन्दमूर्तिर्भगवान् हरिस्त्रैलोक्यपूजितः। द्रष्टुं न सहते देवि क्लिष्टान् स्वपरिचारकान्"। "जीवो विनयिता साक्षी" वि० स०। 4. ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ, ಜೀವಾತ್ಮ. [ನಾನಾ ದರ್ಶನಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಜೀವಾತ್ಮಸ್ವರೂಪದ ವಿವರವನ್ನು "आत्मन्" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ]. ಎಲ್ಲಾ ದರ್ಶನಕಾರರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಜೀವಾತ್ಮರು ಜನ್ಮ ಜರಾಮರಣರೂಪವಾದ ಕ್ಲೇಶಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲೇ ಬೇಕು. ಜೀವನು ತನ್ನ ಕರ್ಮಾನುಸಾರ ತಿರ್ಯಕ್ ಮನುಷ್ಯಾದಿ ದೇಹವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಆಹಾರಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಪುರುಷನ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಗರ್ಭವನ್ನು ಸೇರುವನು. ರೇತಸ್ಸು ಹತ್ತು ದಿನಗಳ ಬಳಿಕ ಅಂಡಾಕಾರವಾಗುವುದು. ಈ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದ ಜೀವನಿಗೆ ಒಂದು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ತಲೆಯೂ ಎರಡು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಶರೀರವೂ ಕರಚರಣವೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳೂ ಉಂಟಾಗುವುವು. ಮೂರು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಖ ಕೂದಲು ಅಸ್ಥಿ (ಎಲುಬು) ಚರ್ಮ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಹುಟ್ಟುವುವು. ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತ ಮಾಂಸ ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತಧಾತು ಗಳೂ ಐದನೆಯ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಹಸಿವೂ ಬಾಯಾರಿಕೆಯೂ ಉಂಟಾಗುವುವು. ಆರನೆಯ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಾಶಯದಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ತಾಯಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಲಿಸಲು ಆರಂಭಿಸುವುದು. ತಾಯಿ ತಿಂದ ಆಹಾರದಿಂದಲೇ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಮಲಮೂತ್ರಾಶಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಳಾಡುತ್ತ ಅಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಮಿಕೀಟಾದಿಗಳ ಬಾಧೆಗಳನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಜ್ಞಾಹೀನನಾಗುವನು. ತಾಯಿ ತಿನ್ನುವ ಹುಳಿ ಕಹಿ ಕಾರದ ಆಹಾರಗಳಿಂದ ಅವಯುವಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಧೆ ಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತ ತಾಯಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಬೆನ್ನು ಕತ್ತುಗಳನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿಕೊಂಡು ಅತ್ತಿತ್ತ ಚಲಿಸಲೂ ಶಕ್ತಿ ಯಿಲ್ಲದೆ ಪೇಚಾಡುವನು. ಈ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸು ತ್ತಿರುವ ಜೀವನಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ನೂರಾರು ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಮಾಡಿದ ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳ ಸ್ಮರಣೆಯುಂಟಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಪರಿತಪಿಸುವನು. ಏಳನೆಯ ತಿಂಗಳಿಂದ ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನ ವುಂಟಾದರೂ ಪ್ರಸೂತಿವಾಯುವಿನಿಂದ ಒಂದು ಕಡೆ ನಿಲ್ಲದೆ ಹೊರಳಾಡುತ್ತಿರುವನು. ಹತ್ತನೆಯ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸೂತಿ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ನೂಕಲ್ಪಟ್ಟು ಜನ್ಮವನ್ನು ತಾಳು ವನು. ಭೂಸ್ಪರ್ಶವಾದ ಕೂಡಲೆ ಮಾಯೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವ ಜನ್ಮಸ್ಮರಣೆಯು ನಾಶವಾಗಿ ಕಿರುಚಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಶಿಶು ವಾಗಿರುವಾಗ ಅವನ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೇಳತೀರದು. ಹಸಿ ವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಾಯಿಲ್ಲ. ನವೆಯಾದರೆ ಕೆರೆದು ಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಹೇಸಿಗೆಯ ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿ ಕೊಂಡು ಸೊಳ್ಳೆ ತಿಗಣೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಕಡಿತದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಬಾಧೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತ ಒದ್ದಾಡು ತ್ತಿರುವನು. ಈ ರೀತಿ ಮೂಕಪ್ರಾಣಿಯಂತೆ ಶೈಶವವನ್ನು ಕಳೆದು ಮುಂದೆ ಬಾಲ್ಯ ಯೌವನ ಮುಂತಾದ ಅವಸ್ಥೆ ಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ನಡೆಯಬೇಕು. ವಿವೇಕದಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡರೆ ಶುಭಫಲ. ಅವಿವೇಕಿ ಯಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಿದರೆ ಅದರ ಫಲವನ್ನು ಮುಂದೆ ಜನ್ಮಜನ್ಮಾಂತರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಭವಿಸ ಬೇಕಾಗುವುದು.] भाग० ३-३१। 5. ಕರ್ಣ. 6. ಪ್ರಾಣ ಧಾರಣ, ಬದುಕಿರುವುದು, ಜೀವಿಸಿರುವುದು. जीव भावे "घञ्" (३-३-१८)। 7. ಪ್ರಾಣವಾಯು. 8. ವೃತ್ತಿ, ಜೀವಿಕೆ, ಜೀವನೋಪಾಯ. 9. ಸೀಹಾಲೆ ಗಿಡ. 10. ಪುಷ್ಯನಕ್ಷತ್ರ. 11. (ಜೈನಮತದಲ್ಲಿ) ಜೀವಾಸ್ತಿಕಾಯ. (वि०) 12. ಜೀವದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಜೀವಸಹಿತವಾದ. "कर्षन्तो लाङ्गलैः पुंसो घ्नन्ति भूमिशयान् बहून्। जीवानन्यांश्च सुबहून् तत्र किं प्रतिभाति ते।। धान्यबीजानि यान्याहुर्व्रीह्यादीनि द्विजोत्तम। सर्वाण्येतानि जीवानि तत्र किं प्रतिभाति ते।। जीवा हि बहवो ब्रह्मन् वृक्षेषु च फलेषु च।। उदके बहवश्चापि तत्र किं प्रतिभाति ते" भा० वन० २१२। **ಜೀವನ ಪ್ರಮಾಣ:** ಒಂದು ಕೂದಲಿನ ತುದಿ ಯನ್ನು ನೂರು ಭಾಗ ಮಾಡಿ ಅದರ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಮತ್ತೆ ನೂರು ಭಾಗ ಮಾಡಿದರೆ ಆ ನೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವು ಜೀವನ ಪ್ರಮಾಣ. "वालाग्रशतभागस्य शतधा कल्पितस्य च। भागो जीवः स विज्ञेयः स चानन्त्याय कल्पते" इति श्रुतिः।

जीवक ಜೀವಕ (ಪುಂ) 1. ಹೊನ್ನೆಮರ. जीवयति—जीव (प्राणधारणे)+णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "सर्जका-

सनबन्धूकपुष्पप्रियकजीवकाः" अम०। 2. ಪ್ರಾಣಿ. 3. ಸೇವಕ, ಇತರರ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು. 4. ಭಿಕ್ಷುಕ, ಯಾಚಕ. 5. ಕ್ಷಪಣಕ, ಬೌದ್ಧಸಂನ್ಯಾಸಿ. 6. ಹಾವಾಡಿಗ. 7. ಹಕ್ಕಿಸಿಳ್ಳೆಗಿಡ. "कूर्चशीर्षो मधुरकः शृङ्गह्रस्वाङ्गजीवकाः" अम०। (वि०)8. ಬಹುಕಾಲ ಬದುಕುವವನು. 9. ಬಡ್ಡಿಯ ಹಣದಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು. 10. ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. 11. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ. "जीवकः प्रवरे जन्तौ श्रमणे वृद्धिजीविनि" वैज०। "जीवकः पीतसाले स्यात् क्षपणे वृद्धिजीविनि। सेविनि प्राणकेऽप्याहितुण्डिके पादपान्तरे" विश्व०। 12. ಜೀವಿಸಿರುವವನು, ಬದುಕಿರುವವನು, ಜೀವನ ನಡೆಸುವವನು.

जीवकोश ಜೀವಕೋಶ (पुं०) ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಆವರಣವಾಗಿರುವ ಒಂದು ಕೋಶ. "दहत्यवीर्यं हृदयं जीवकोशं पञ्चात्मकं योनिमिवोत्थितोऽग्निः" भाग० ४-२२-२६।

जीवग्राहम् ಜೀವಗ್ರಾಹಮ್ (अव्य०) ಜೀವಸಹಿತ ಹಿಡಿದು. जीवन्तं गृहीत्वा — ग्रह (उपादाने) "णमुल्" (३-४-३६)। "जीवग्राहं ग्राहयामासुरन्ये योग्येनार्थः कस्य न स्याज्जनेन" माघ० १८-६६।

जीवजीव ಜೀವಜೀವ (पुं०) ಚಕೋರಪಕ್ಷಿ. स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **–जीवी –ಜೀವೀ.**

जीवजीवक ಜೀವಜೀವಕ (पुं०) ಚಕೋರಪಕ್ಷಿ, जीवजीव स्वार्थे "कः"। "हृत्वा रक्तानि वासांसि जायते जीवजीवकः" मनु० १२-६६।

जीवञ्जीव ಜೀವಂಜೀವ (पुं०) 1. ಚಕೋರಪಕ್ಷಿ. 2. ಒಂದು ಮರ. जीवं जीवयति — जीव (प्राणधारणे) "खच्" बाहु० (३-३-११३)। "जीवञ्जीवश्चकोरे स्यात् द्रुमभेदेऽपि पुंस्ययम्" मेदि०।

जीवत् ಜೀವತ್ (वि०) ಬದುಕಿರುವ, ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ. जीव (प्राणधारणे) "शतृ" (३-२-१२४)। "जीवन् पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः प्रजानाथ पितेव पासि" रघु० २-४८। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जीवन्ती ಜೀವಂತೀ.** "जीवन्तीं मां यथा रामः संभावयति कीर्तिमान्। तत्तथा हनुमन् वाच्यं वाचा धर्ममवाप्नुहि" रामा०।

जीवत्तोका ಜೀವತ್ತೋಕಾ (स्त्री०) ಬದುಕಿರುವ ಮಕ್ಕಳುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. जीवत् तोकं यस्याः।

जीवत्पति ಜೀವತ್ಪತಿ (स्त्री०) ಬದುಕಿರುವ ಗಂಡನುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು, ಸುಮಂಗಲಿ. जीवन् पतिः यस्याः। "कप्" (५-४-१५४)। **–पतिका –ಪತಿಕಾ.**

जीवत्पितृक ಜೀವತ್ಪಿತೃಕ (पुं०) ಬದುಕಿರುವ ತಂದೆಯುಳ್ಳ ಮಗ. जीवन् पिता यस्य। "कप्" (५-४-१५४)।

जीवथ ಜೀವಥ (पुं०)1. ಜೀವ, ಪ್ರಾಣ. जीव (प्राणधारणे) "अथः" (उ० ३-११३)। 2. ಕೂರ್ಮ, ಆಮೆ. 3. ಮಯೂರ, ನವಿಲು. 4. ಮೇಘ, ಮೋಡ. (वि०)5. ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಮಂತ, ದೀರ್ಘಕಾಲ ಬದುಕಿರುವವನು. 6. ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸದಾಚಾರಸಂಪನ್ನ.

जीवद ಜೀವದ(पुं०)1. ವೈದ್ಯ, ಚಿಕಿತ್ಸಕ. जीवं ददाति—डुदाञ् (दाने) "कः" (३-२-३)। 2. ಶತ್ರು. जीवं द्यति खण्डयति —दो (अवखण्डने) "कः" (३-२-३)। (वि०) 3. ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು.

जीवदातृ ಜೀವದಾತೃ (वि०) 1. ಜೀವವನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಪ್ರಾಣವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು. जीवस्य दाता। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। 2. ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. **–दात्री –ದಾತ್ರೀ.** (स्त्री०)3. ಜೀವಂತೀ ವೃಕ್ಷ, ಸಿಹಿಹಾಲೆಗಿಡ. 4. ಮಾಚಿಪತ್ರೆ.

जीवदान ಜೀವದಾನ (न०)1. ಜೀವವನ್ನು ಕೊಡುವುದು, ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದು. जीवस्य दानम्। 2. ಜೀವಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

जीवधन ಜೀವಧನ (न०) ಹಸು ಮೊದಲಾದ ಜೀವರೂಪವಾದ ಸಂಪತ್ತು. जीव एव धनम्। "गवादिकं जीवधनम्" त्रिकाण्ड०।

जीवधानी ಜೀವಧಾನೀ (स्त्री०) ಪೃಥಿವಿ, ಭೂಮಿ. जीवाः धीयन्तेऽस्याम् — डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "ल्युट्" (३-३-११७)। "ङीप्" (४-१-१५)। "ददर्श गां तत्र सुषुप्सुरग्रे यां जीवधानीं स्वयमभ्यधत्त" भाग० ३-१३-३०।

जीवन ಜೀವನ (पुं०)1. ಪರಮೇಶ್ವರ. जीवयति—जीव (प्राणधारणे) + णिच् कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)। स्वहस्तेन हननात् ग्राहमपि गन्धर्वत्वेन जीवयन् जीवनः। "स्वहस्तेन हतं ग्राहं गन्धर्वत्वेन जीवयन्। पूर्वशापं निरस्याथ यस्तिष्ठति स जीवनः" इति निरुक्तिः। "वीरहा रक्षणः सन्तो जीवनः पर्यवस्थितः" वि० स०। 2. ವಾಯು, ಗಾಳಿ, 3. ಪುತ್ರ, ಮಗ. (न०) 4.

ಸದ್ಯೋಘೃತ, ಹೊಸತುಪ್ಪ. 5. ಮಜ್ಜೆ, ದೇಹಸಾರ. 6. ಜೀವಿಕೆ, ಜೀವನೋಪಾಯ, ವೃತ್ತಿ, ಕಸಬು. **ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಉಪಾಯಗಳು :** (1) ವಿದ್ಯೆ, (2) ಶಿಲ್ಪ, (3) ಕೂಲಿ, (4) ಸೇವೆ, (5) ಪಶುಪಾಲನೆ, (6) ವಾಣಿಜ್ಯ, (7) ವ್ಯವಸಾಯ, (8) ಸಂತೋಷ (ಧೈರ್ಯ), (9) ಭಿಕ್ಷೆ ಮತ್ತು (10) ಬಡ್ಡಿಗಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವ ವ್ಯವಹಾರ ಇವು ಹತ್ತು ಜೀವನಕ್ಕೆ ಉಪಾಯಗಳು. "विद्या शिल्पं भृतिः सेवा गोरक्ष्यं विपणिः कृषिः। धृतिर्भैक्ष्यं कुसीदं च दश जीवनहेतवः" मनु० १०-११६। 7. ಜಲ, ನೀರು. जीवत्यनेन—जीव कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। "उपचितजीवनधाराः सत्पथभाजो निरस्तसन्तापाः" चं० रा०। "तडित्वन्तो महामेघाश्चण्डश्वसनवेपिताः। प्रीणनं जीवनं ह्यस्य मुमुचुः करुणा इव" भाग० १०-२०-६। 8. ಅನ್ನ. "जीवनान्नाशनान्धांसि" वैज०। 9. ಜೀವನ, ಬದುಕು, ಬಾಳುವೆ. जीवं भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०)10. ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡುವ, ಜೀವನೋಪಾಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ.

जीवनक ಜೀವನಕ (न०) ಆಹಾರ, ಅನ್ನ. जीवन संज्ञायां "कन्"।

जीवना ಜೀವನಾ (स्त्री०) ಮೇದೆಯೆಂಬ ಒಂದು ಔಷಧದ ಲತೆ. जीवयति—जीव (प्राणधारणे) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)।

जीवनाघात ಜೀವನಾಘಾತ (पुं०) ಜೀವನವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವ ವಿಷ, ಪ್ರಾಣತೆಗೆಯುವ ನಂಜು. जीवनस्याघातो यस्मात्।

जीवनावास ಜೀವನಾವಾಸ (पुं०) 1. ವರುಣ. जीवनं जलमावासोऽस्य। 2. ಶರೀರ, ದೇಹ. जीवनस्यावासः।

जीवनी ಜೀವನೀ (स्त्री०) ಸಿಹಿಹಾಲೆಗಿಡ. जीवत्यनेन—जीव (प्राणधारणे) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। "ङीप्" (४-१-१५)। "जीवन्ती जीवनी जीवा" अम०।

जीवनीय ಜೀವನೀಯ (न०)1. ಜಲ, ನೀರು. जीव्यतेऽनेन—जीव (प्राणधारणे) कर० बाहु० "अनीयर्"। "कृपीटं काण्डमस्त्री स्यात् जीवनीयं कुशं विषम्" अम०। 2. ಕ್ಷೀರ, ಹಾಲು. "ऊधस्यं जीवनीयं च धारोष्णं त्वमृतं पयः" वैज०। (स्त्री०) **—या —ಯಾ.** 3. ಸಿಹಿಹಾಲೆಗಿಡ. (वि०)4. ಬದುಕಿಸಲ್ಪಡುವ, ಜೀವನ ನಡೆಸಲ್ಪಡುವ. जीव कर्म० "अनीयर्" (३-१-९६)

जीवनौषध ಜೀವನೌಷಧ (न०) ಬದುಕಿಸುವ ಔಷಧ.

जीवन्त ಜೀವಂತ (पुं०) 1. ಪ್ರಾಣ. 2. ಔಷಧ. (वि०) 3. ಜೀವಿಸಿರುವ, ಬದುಕಿರುವ. जीव (प्राणधारणे) "झच्" (उ० ३-१२७)।

जीवन्तिका ಜೀವಂತಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಬದನಿಕೆಗಿಡ, ಮರದ ಮೇಲೆ ಬೆಳೆಯುವ ಬಳ್ಳಿ. 2. ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ. जीव (प्राणधारणे) "झच्" (उ० ३-१२७)। "ङीष्" (४-१-६१)। "कन्" (५-३-७५)।

जीवन्ती ಜೀವಂತೀ (स्त्री०) 1. ಸಿಹಿಹಾಲೆಗಿಡ. जीव (प्राणधारणे) "शतृ" (३-२-१२४)। "ङीप्" (४-१-६)। 2. ಶಮೀವೃಕ್ಷ, ಬನ್ನಿಮರ. 3. ಬದನಿಕೆಗಿಡ, ಮರದ ಮೇಲೆ ಬೆಳೆಯುವ ಬಳ್ಳಿ. 4. ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ. "जीवन्ती शमीवन्दयोः। जीवन्यां च गुडूच्यां च" हेम०। 5. ಅಳಲೆಗಿಡ.

जीवन्मुक्त ಜೀವನ್ಮುಕ್ತ (वि०) ವಿರಕ್ತ, ಜೀವಿಸಿರುವಾಗಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಪಡೆದು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದವನು. जीवन्नेव मुक्तः। ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದರೂ ಪ್ರಾರಬ್ಧಕರ್ಮವು ಮುಗಿಯುವವರೆಗೆ ದೇಹಪಾತವಾಗದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುವನು. ಆಗ ರಾಗದ್ವೇಷಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾರಬ್ಧಕರ್ಮಬಲದಿಂದ ಇವನ ವ್ಯವಹಾರವೆಲ್ಲವೂ ನಡೆಯುವುವು. "उत्पन्नात्मावबोधस्य ह्यद्वेष्टृत्वादयो गुणाः। अयत्नतो भवन्त्यस्य न तु साधनरूपिणः"।

जीवन्मुक्ति ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ (स्त्री०) ಬದುಕಿರುವಾಗಲೇ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನ ಪಡೆದು ಸಂಸಾರಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದುವುದು. जीवतो मुक्तिः।

जीवन्मृत ಜೀವನ್ಮೃತ (वि०) ಬದುಕಿದ್ದರೂ ಮೃತನ ಸಮಾನನು, ಬದುಕಿದ್ದು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸದೆ ಕೇವಲ ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಪಾಡು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವವನು. जीवन्नेव मृतः मृततुल्यः। "जीवन्तो मृतकाश्चान्ये य आत्मम्भरयो नराः"।

जीवपति ಜೀವಪತಿ (स्त्री०) ಸುಮಂಗಲಿ, ಜೀವಿಸಿರುವ ಪತಿಯುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. जीवः जीवन् पतिर्यस्याः। "एतच्चरित्वा विधिवद्व्रतं विधोरभीप्सितार्थं लभते पुमानिह। स्त्रीत्वेतदास्थाय लभेत सौभगं श्रियं प्रजां जीवपतिं यशो गृहम्" भाग० ६-१९-२५। वा "कप्" (५-४-१५४)। **—पतिका —ಪತಿಕಾ.**

जीवपत्नी ಜೀವಪತ್ನೀ (स्त्री०) ಸುಮಂಗಲಿ, ಬದುಕಿರುವ ಪತಿಯುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. जीवः जीवन् पतिर्यस्याः वा "नः" (४-१-३४)। "ङीप्" (४-१-५)। पक्षे **जीवपतिः ಜೀವಪತಿಃ.** "वाचं विसृजेत् जीवपत्नीं प्रजां विन्देयेति" आश्व० गृ०।

जीवपुत्र ಜೀವಪುತ್ರ (पुं०) 1. ಬದುಕಿರುವ ಮಗನುಳ್ಳ ತಂದೆ. जीवः जीवन् पुत्रो यस्य। (स्त्री०)2. ಬದುಕಿರುವ ಮಗನುಳ್ಳ ತಾಯಿ. जीवः पुत्रो यस्याः।

जीवपुत्रक ಜೀವಪುತ್ರಕ (पुं०) ಮಗನಂತೆ ಬದುಕಿಸುವ ಒಂದು ವೃಕ್ಷ, ಇಂಗುದೀ ವೃಕ್ಷ. जीवयति—जीव (प्राणधारणे) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। जीवः पुत्र इव हर्षहेतुत्वात्। इवार्थे "कन्" (५-३-९७)।

जीवप्रिया ಜೀವಪ್ರಿಯಾ(स्त्री०)1. ಅಳಲೆಗಿಡ. (वि०) 2. ಬದುಕಿರುವ ಪತ್ನಿಯುಳ್ಳ ಪುರುಷ (ಗಂಡ).

जीवभद्रा ಜೀವಭದ್ರಾ (स्त्री०) ಸಿಹಿಹಾಲೆಗಿಡ.

जीवमन्दिर ಜೀವಮಂದಿರ (न०) ಶರೀರ, ದೇಹ. जीवस्य मन्दिरम्।

जीवमातृका ಜೀವಮಾತೃಕಾ (स्त्री०) ಕುಮಾರಿ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆಗಳು. "कुमारी धनदा नन्दा विमला मङ्गला बला। पद्मा चेति च विख्याताः सप्तैता जीवमातृकाः" विधानपारिजातः।

जीवयोनि ಜೀವಯೋನಿ (स्त्री०) ಜೀವಸಹಿತವಾದ ಪ್ರಾಣಿ, ಬದುಕಿರುವ ಪ್ರಾಣಿ. जीवा जीवनवती योनिः। "तिर्यङ्मनुष्यविबुधादिषु जीवयोनिषु" भाग० ३-९-१९।

जीवरक्त ಜೀವರಕ್ತ (न०) ಹೆಂಗಸರ ರಜಸ್ಸು. जीवोत्पादकं रक्तम्। ಹೆಂಗಸರ ರಜಸ್ಸು ಪೃಥಿವಿ, ಅಪ್ಪು, ತೇಜಸ್ಸು, ವಾಯು ಮತ್ತು ಆಕಾಶ ರೂಪವಾದ ಪಂಚಭೂತಾತ್ಮಕವಾದುದು. "आर्तवं शोणितं त्वाग्नेयमग्नीषोमीयत्वात् गर्भस्य। पाञ्चभौतिकं त्वपरे जीवरक्तमाहुराचार्याः। विस्रता द्रवता रागः स्पन्दनं लघुता तथा। भूम्यादीनां गुणाह्येते दृश्यन्ते चात्र शोणिते" सुश्रुत० सूत्र० १४-७, ८, ९।

जीवलोक ಜೀವಲೋಕ (पुं०) 1. ಸಂಸಾರ. जीवानां जीवात्मनां लोकःभोगसाधनम्। "माता पिता गुरुजनः स्वजनो ममेति मायोपमे जगति कस्य भवेत्प्रतिज्ञा। एको यतो व्रजति कर्मपुरःसरोऽयं विश्रामवृक्षसदृशः खलु जीवलोकः"। "ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः" गीता १५-७। 2. ಜೀವರೂಪರಾದ ಜನ. जीवश्चासौ लोकश्च। "सुवृष्टियोगादिव जीवलोकः सस्येन संपत्तिफलोन्मुखेन" रघु० १८-२। 3. ಭೂಮಿ, ಮನುಷ್ಯಲೋಕ. "मर्त्यलोको जीवलोकः" वैजं०।

जीववृत्ति ಜೀವವೃತ್ತಿ (स्त्री०)1. ಪಶುಪಾಲನೆ, ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪೋಷಣೆ. जीव एव वृत्तिः। 2. ಜೀವದಲ್ಲಿರುವ ಗುಣ. जीवे वृत्तिरस्य।

जीवसंक्रमण ಜೀವಸಂಕ್ರಮಣ (न०) 1. ಜನ್ಮಾಂತರ, ಜೀವವು ಬೇರೆ ಜನ್ಮಹೊಂದುವುದು, ಜೀವವು ಪಾರ್ಥಿವ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. जीवस्य पार्थिवादिशरीरे संक्रमणम्। 2. ಪರಕಾಯಪ್ರವೇಶ, ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಜೀವವು ಒಂದು ಶರೀರದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಶರೀರದೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು.

जीवसाक्षिन् ಜೀವಸಾಕ್ಷಿನ್ (वि०) ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿರುವ. जीवं एव साक्षी यस्य।

जीवसाधन ಜೀವಸಾಧನ(न०)ಧಾನ್ಯ. जीवस्य जीवनस्य साधनम्। ಧಾನ್ಯವು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

जीवसू ಜೀವಸೂ (स्त्री०) ಬದುಕಿರುವ ಮಕ್ಕಳ ತಾಯಿ, ಬದುಕಿರುವ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪ್ರಸವಿಸುವ ಹೆಂಗಸು. जीवं जीवन्तं सूते – षूङ् (प्राणिगर्भविमोचने) "क्विप्" (३-२-६१) "जीवसूर्वीरसूर्भद्रे बहुसौख्यगुणान्विता। सुभगा भोगसंपन्ना यज्ञपत्नी पतिव्रता" भा०आदि० २१६।

जीवस्थान ಜೀವಸ್ಥಾನ (न०) ಹೃದಯ, ಮರ್ಮಸ್ಥಾನ. जीवस्य स्थानम्।

जीवहिंसा ಜೀವಹಿಂಸಾ (स्त्री०) ಪ್ರಾಣಿಹಿಂಸೆ, ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಪೀಡಿಸುವುದು.

जीवा ಜೀವಾ (स्त्री०) 1. ಧನುಸ್ಸಿನ ಗುಣ, ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆ, ಬಿಲ್ಲಿಗೆ ಬಿಗಿದುಕಟ್ಟುವ ತೊಗಲಿನ ಹಗ್ಗ. जीवयति – जीव (प्राणधारणे) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಸಿಹಿಹಾಲೆಗಿಡ. 3. ಬಜೆ. 4. ಭೂಮಿ. 5. ಆಭರಣಗಳ ಶಬ್ದ. "जीवा जीवन्तिका मौर्वी वचा शिञ्जितभूमिषु" मेदि०। 6. ವೃತ್ತಿ, ಜೀವನೋಪಾಯ. "जीवा तु वचायां धनुषो गुणे। शिञ्जिते क्षितिजीवन्त्योर्वृत्तौ" हेम०। 7. ಜೀವನ, ಬದುಕು. जीव भावे "अः" (३-३-१०३)।

जीवातु ಜೀವಾತು(पुं०)1. ಬದುಕಿಸುವ ಔಷಧ, ಜೀವನದ ಔಷಧ, ಜೀವವನ್ನು ಕೊಡುವ ಔಷಧ. "अवधि दर्शनीयानामाकल्पमनवं दिवः। जीवातुं देवसैन्यानां दर्पभङ्गं

विरुन्धताम्" यादः १६-१८। 2. ಜೀವನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅನ್ನ. जीवयति — जीव (प्राणधारणे) + णिच् "आतुः" (उ० १-७९)। जीवत्यनेन — जीव करः "आतुः"। 3. ಜೀವಧಾರಣೆ, ಬದುಕುವುದು, ಜೀವಿಸುವುದು. जीव भावे "आतुः"। "रे हस्त दक्षिण मृतस्य शिशोर्द्विजस्य जीवातवे विसृज शूद्रमुनौ कृपाणम्" उ० रा० २-१०।

जीवात्मन् ಜೀವಾತ್ಮನ್ (पुं०) ಜೀವ, ಆತ್ಮ, ಪ್ರಾಣಿ. जीवस्य जीवनस्य आत्मा अधिष्ठाता। जीवश्चासौ आत्मा च। "जीवात्मन् पश्य भद्रं ते मातरं पितरं च ते। सुहृदो बान्धवास्तप्ताः शुचा त्वत्कृतया भृशम्" भाग० ६-१६-२।

जीवाधार ಜೀವಾಧಾರ (पुं०) ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಹೃದಯ. जीवस्य जीवात्मनः आधारः। "हृद्ययं तस्मात् हृदयम्" छान्दोग्य०।

जीवान्तक ಜೀವಾಂತಕ (पुं०) 1. ಬೇಟೆಗಾರ, ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಹಕ್ಕಿಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನು, ವ್ಯಾಧ. जीवमन्तयति— अन्त+णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "जीवान्तकः शाकुनिकः" अम०। (वि०)2. ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವವನು.

जीवास्तिकाय ಜೀವಾಸ್ತಿಕಾಯ (पुं०) ಜೈನಮತದವರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಜೀವದ್ರವ್ಯ. ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದ ಈ ಜೀವದ್ರವ್ಯವು ಬಹುಪ್ರದೇಶ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿಕಾಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

जीविका ಜೀವಿಕಾ (स्त्री०) ವೃತ್ತಿ, ಕಸಬು, ಜೀವನೋಪಾಯ. जीव्यतेऽनया — जीव (प्राणधारणे) "अः" (३-३-१०३)। संज्ञायाम् "कन्" (५-३-७४)।

जीवित ಜೀವಿತ (न०) 1. ಜೀವನ, ಪ್ರಾಣಧಾರಣೆ. जीव (प्राणधारणे) भावे "क्तः" (३-३-११४)। "द्वारि चक्षुरधिपाणि कपोलौ जीवितं त्वयि कुतः कलहोऽस्याः" किरा० ९-४३। 2. ಜೀವ, ಪ್ರಾಣ. "जीवितं धारयिष्यामि मासं दशरथात्मज। ऊर्ध्वं मासान्न जीवेयं सत्येनाहं ब्रवीमि ते"। (वि०) 3. ಜೀವಿಸಿರುವ, ಬದುಕಿರುವ. जीव कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। "प्राङ्मत्वा सत्यमस्यान्तं जीवितास्मीति लज्जिता" रघु० १२-७५।

जीवितकाल ಜೀವಿತಕಾಲ (पुं०) ಆಯುಸ್ಸು, ಬದುಕಿರುವ ಕಾಲ. जीवितस्य कालः।

जीवितनाथ ಜೀವಿತನಾಥ (पुं०) ಪ್ರಾಣನಾಥ, ಪತಿ, ಗಂಡ. जीवितस्य नाथः। "अयि जीवितनाथ जीवसीत्यभिधायोत्थितया तया पुरः" कुमा० ४-३।

जीवितव्य ಜೀವಿತವ್ಯ (वि०) ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಜೀವಿಸಿರಬೇಕಾದ. जीव (प्राणधारणे) "अनीयर्" (३-१-९६)। "प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा" हितो० १-२४।

जीवितव्यय ಜೀವಿತವ್ಯಯ (पुं०) ಜೀವಮಾನವನ್ನು ಪೋಲುಮಾಡುವುದು, ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ವ್ಯರ್ಥಗೊಳಿಸುವುದು, ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಕಳೆಯುವುದು.

जीवितसंशय ಜೀವಿತಸಂಶಯ (पुं०) ಬದುಕುವುದರಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂದೇಹ, ಬದುಕುವುದರಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಗಂಡಾಂತರ, ಜೀವಕ್ಕೆ ಒದಗುವ ಅಪಾಯ, ಪ್ರಾಣಾಪಾಯ. "यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्युर्युद्धे जीवितसंशयः" हितो० २-१७०।

जीवितसम ಜೀವಿತಸಮ (वि०) ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ. "समानाः स्वर्याताः सपदि सुहृदो जीवितसमाः" भर्तृ० ३-९।

जीवितहारिन् ಜೀವಿತಹಾರಿನ್ (वि०) 1. ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ, ಜೀವವನ್ನು ಕಳೆಯುವ. 2. ಬದುಕನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡುವ, ಜೀವನವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವ, ಬದುಕಿಗೆ ಧಕ್ಕೆಯುಂಟುಮಾಡುವ. जीवितं प्राणं जीवनं वा हरति — हृञ् (हरणे) "णिनिः" (३-१-१३४)।

जीवितात्यय ಜೀವಿತಾತ್ಯಯ (पुं०) ಜೀವಕ್ಕೆ ಒದಗುವ ಗಂಡಾಂತರ, ಪ್ರಾಣಾಪಾಯ. जीवितस्यात्ययः। "जीवितात्ययमापन्नो योऽन्नमत्ति यतस्ततः। आकाशमिव पङ्केन न स पापेन लिप्यते" मनु० १०-१०४।

जीविताश ಜೀವಿತಾಶ (वि०) ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಆಸೆಯುಳ್ಳ, ಬದುಕುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸೆಯುಳ್ಳ. जीविते आशा यस्य। (स्त्री०) **–आशा –ಆಶಾ.** ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಆಸೆ, ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಆಸೆ. जीविते आशा। "जीविताशा बलवती धनाशा दुर्बला मम। गच्छ वा तिष्ठ वा कान्त स्वावस्था तु निवेदिता" काव्या० २-१३९।

जीवितेश ಜೀವಿತೇಶ (पुं०)1. ಪ್ರಾಣನಾಥ, ಪತಿ, ಗಂಡ. जीवितस्य प्राणस्य ईशः। "विपुलतरनितम्बाभोगरुद्धे रमण्याः शयितुमनधिगच्छज्जीवितेशोऽवकाशम्" माघ० ११-५। 2. ಜೀವಗಳ ಒಡೆಯನಾದ ಯಮ. "जीवितेशवसतिं जगाम सा" रघु० ११-२०। 3. ಸೂರ್ಯ,

4. ಚಂದ್ರ. ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರು ದೇಹದೊಳಗೆ ಇಡಾ ಮತ್ತು ಪಿಙ್ಗಲಾ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಪ್ರಾಣವಾಯು ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "इडायां सञ्चरेच्चन्द्रः पिङ्गलायां दिवाकरः"। 5. ಜೀವಾತು, ಜೀವನೋಪಾಯ.

जीविन् ಜೀವಿನ್ (पुं०) 1. ಪ್ರಾಣಿ, ಜೀವಸಹಿತವಾದ ಜಂತು. जीवोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। "जीविनां दारुणो रोगः कर्मभोगः शुभाशुभः। भक्तो वैद्यस्तं निहन्ति हरिभक्तिरसायनम्"। (वि०) 2. ಜೀವಿಸಿರುವ, ಬದುಕಿರುವ. जीवति—जीव (प्राणधारणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। "भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः प्राणिनां बुद्धिजीविनः। बुद्धिमत्सु नराः श्रेष्ठाः नरेषु ब्राह्मणाः स्मृताः" मनु० १-९६। 3. ಜೀವನೋಪಾಯವುಳ್ಳ.

जीवोत्सर्ग ಜೀವೋತ್ಸರ್ಗ (पुं०) ಜೀವತ್ಯಾಗ, ಜೀವ ಬಿಡುವುದು. जीवस्य उत्सर्गः।

जीवोपाधि ಜೀವೋಪಾಧಿ (पुं०) ಜೀವನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ, ಜೀವನ ಅವಸ್ಥೆ. जीवस्य उपाधिः। ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಜಾಗರಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳುಂಟು. ಈ ಮೂರೂ ಜೀವನಿಗೆ ಉಪಾಧಿಗಳು.

जीव्य ಜೀವ್ಯ (वि०) 1. ಜೀವಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ, ಜೀವಿಸಬಹುದಾದ. जीव (प्राणधारणे) "ण्यत्" (३-१-१२४)। 2. ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಉಪಾಯ. जीवाय हितम्।

जीव्या ಜೀವ್ಯಾ (स्त्री०) 1. ಜೀವನೋಪಾಯ. 2. ಅಳಲೆಗಿಡ. 3. ಸಿಹಿಹಾಲೆಗಿಡ. जीवाय हिता "यत्" (५-१-५)।

जु—गतौ वेगे च (अयं सौत्रधातुः गतौ आत्म० वेगे पर०)। जवते। जुजुवे। अजोष्ट। 1. ನಡೆ, ಹೋಗು. 2. ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗು.

जुगि—वर्जने (भ्वा० पर० सक० से०)। जुङ्गति। जुजुङ्ग। ವರ್ಜಿಸು, ತ್ಯಜಿಸು.

जुगुप्सन ಜುಗುಪ್ಸನ (न०) 1. ನಿಂದೆ, ದೂಷಣೆ. गुप (निन्दायाम्)+सन् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 2. ದೂಷಣಶೀಲ, ನಿಂದಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದ. गुप+सन् "युच्" (३-२-१४९)।

जुगुप्सनीय ಜುಗುಪ್ಸನೀಯ (वि०) 1. ನಿಂದೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದ. 2. ನಿಂದಿಸಲ್ಪಡುವ, ದೂಷಿಸಲ್ಪಡುವ. गुप (निन्दायाम्)+सन् "अनीयर्" (३-१-९६)। 3. ಅಸಹ್ಯಪಡಬಹುದಾದ.

जुगुप्सा ಜುಗುಪ್ಸಾ (स्त्री०) 1. ನಿಂದೆ, ದೂಷಣೆ. गुप (निन्दायाम्)+सन् "अः" (३-३-१०२)। 2. ಅಸಹ್ಯ, ಹೇಸಿಗೆ. ಜುಗುಪ್ಸೆಯು ಬೀಭತ್ಸರಸದ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವ. ಶಾಂತರಸಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವವಾಗುವುದು. "जुगुप्सा-स्थायिभावस्तु बीभत्सः कथ्यते रसः। "शान्ते जुगुप्सा कथिता व्यभिचारितया पुनः" सा० द०।

जुगुप्सित ಜುಗುಪ್ಸಿತ (न०) 1. ನಿಂದೆ, ದೂಷಣೆ. 2. ಅಸಹ್ಯ, ಹೇಸಿಗೆ, (वि०) 3. ಅಸಹ್ಯಗೊಂಡ, 4. ನಿಂದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

जुङ्ग ಜುಂಗ (पुं०) ಅನಂತನಗೊಂಡೆ ಸೊಪ್ಪು. जुगि (वर्जने) "अच्" (३-१-१३४)। "स्यादृक्षगन्धा छगलान्त्र्यावेगी वृद्धदारकः" अम०। "ण्वुल्" (३-१-१३३)। **जुङ्गकः ಜುಂಗಕಃ.**

जुङ्गा ಜುಂಗಾ (स्त्री०) ಅನಂತನಗೊಂಡೆ ಸೊಪ್ಪು. जुगि (वर्जने) "अच्" (३-१-१३४)।

जुषी—प्रीतिसेवनयोः (तुदा० आत्म० हर्षे अक० सेवायां सक० से०)। जुषते। जुजुषे। जोषिता। जोषिष्यते। जुषताम्। अजुषत। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಸಂತೋಷಪಡು, ತೃಪ್ತಿಹೊಂದು, ಪ್ರೀತಿಸು, 2. ಸೇವಿಸು, ಆರಾಧಿಸು. 3. ಅನುಭವಿಸು, ಈಡಾಗು, ಒಳಗಾಗು. "पश्यन् जनं पतितं वैतरण्यां स्वकर्मजान् परितापाञ्जुषाणम्" भाग० २-२-७। 4. ಹೊಂದು, ಪಡೆ, ಸೇರು. "उष्णीषं मुमुचे चारु रथं च जुजुषे शुभम्" भट्टि० १४-९५।

कर्मणि :—जुष्यते। जुजुषे। जुष्यताम्। अजुष्यत। जुष्येत। अजोषि।

णिचि :—जोषयति, —ते। जोषयां चकार, —चक्रे, —बभूव, —आस। जोषयिता। जोषयिष्यति, —ते। जोषयतु, —ताम्। अजोषयत्, —त। जोषयेत्, —त। ಇತ್ಯಾದಿ. "जोषयेत् सर्वकर्माणि विद्वान् युक्तः समाचरन्" गीता ३-२६।

कृत्सु :—जोषितव्यम्। जोषणीयम्। जुष्यः। जुष्टः। जुष्टवान्। जुषमाणः। जुष्टम्। जोषणम्। जोषित्वा, जुषित्वा। उपजुष्य।

जुष् ಜುಷ್ (वि०) 1. ಇಷ್ಟಪಡುವ, ಪ್ರೀತಿಸುವ. 2. ಅನುಭವಿಸುವ. जुषी (प्रीतौ सेवने च) "क्विप्" (३-२-७६)। (ಉಪಪದವಿರುವಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ). "धर्मादयः किमगुणेन च काङ्क्षितेन सारंजुषां चरणयोरुपगायतां नः" भाग० ७-६-२५। 3. ಸೇರುವ, ಹೊಂದುವ, ಮುಟ್ಟುವ.

"वक्षःस्थलस्पर्शरुग्णमहेन्द्रवाहदन्तैर्विडम्बितककुब्जुष ऊढहासम्" भाग० २-७-२५। 4. ಸೇವಿಸು.

जुष्ट ಜುಷ್ಟ (न०) 1. ಉಳಿಕೆ, ಶೇಷ, ಊಟಮಾಡಿ ಉಳಿದ ಅನ್ನ. जुषी (प्रीतिसेवनयोः) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। (वि०) 2. ಸೇವಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "श्रिया जुष्टं दिव्यैः सपटहरवैरन्वितं पुष्पवर्षैः" माघ० २०-७९। "पुण्यो महाब्रह्मसमूहजुष्टः" भट्टि० १-४। 3. ಪ್ರೀತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 4. ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ, ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ, "जुष्टं विचित्रवैतानैर्महार्हैर्हेमतोरणैः" भाग० ३-१९। 5. ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

जुहुराण ಜುಹುರಾಣ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರ. हुर्च्छा (कौटिल्ये) +सन् "असानच्" (उ० २-९१)। सनो लुक् छलोपश्च। (वि०) 2. ಕುಟಿಲವಾಗಿಮಾಡುವ, ವಕ್ರವಾಗಿಮಾಡುವ.

जुहुवाण ಜುಹುವಾಣ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ. 2. ಅಧ್ವರ್ಯು, ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಯಜುರ್ವೇದಪಠನಮಾಡುವವನು. 3. ಚಂದ್ರ. "जुहुवाणोऽपि चाध्वर्यावपि स्याज्जातवेदसि" मेदि०।

जुहू ಜುಹೂ (स्त्री०) 1. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯಾಹುತಿಗಾಗಿ ಪಲಾಶ (ಮುತ್ತುಗದ) ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕಾರದ ಸವುಟು. जुहोत्यनया—हु (दानादनयोः) "क्विप्" द्वित्वं दीर्घश्च (वा० ३-२-१७८)। 2. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕು. जुहोत्यस्यां दिशि—हु अधि० "क्विप्"।

जुहूवत् ಜುಹೂವತ್ (पुं०) ಅಗ್ನಿ.

जुहूषत् ಜುಹೂಷತ್ (वि०) ಹೋಮಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ. हु (दानादनयोः) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–षन्ती –ಷಂತೀ.**

जुहूषा ಜುಹೂಷಾ (स्त्री०) ಹೋಮಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ. होतुमिच्छा—हु (दानादनयोः) +सन् "अः" (३-३-१०२)।

जुहूषु ಜುಹೂಷು (वि०) ಹೋಮಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನು. होतुमिच्छुः — हु (दानादनयोः) + सन् "उः" (३-२-१६८)।

जुह्वत् ಜುಹ್ವತ್ (वि०) ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಿರುವ. हु (दानादनयो) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **जुह्वती ಜುಹ್ವತೀ.**

जुह्वास्य ಜುಹ್ವಾಸ್ಯ (पुं०) ಹೋಮದ ಅಗ್ನಿ, ಆಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಅಗ್ನಿ. जुहूरास्यमिवास्य।

जू ಜೂ (स्त्री०) 1. ಸರಸ್ವತಿ. 2. ಆಕಾಶ. 3. ವೇಗ. 4. ಪಿಶಾಚಿ, ರಾಕ್ಷಸಿ. 5. ಗಮನ, ನಡಗೆ, 6. ವೇಗದ ನಡಗೆ. जु (गतौ) "क्विप्" (उ० २-५८)। "जूस्त्वरागमने प्रोक्ता सामान्यगमने स्त्रियाम्। जूराकाशसरस्वत्यां पिशाच्यां जवने स्त्रियाम्" मेदि०। (वि०) 7. ವೇಗವಾದ, ಶೀಘ್ರವಾದ.

जूट ಜೂಟ (पुं०) 1. ಗಂಟುಹಾಕಿದ ಜಟೆಗಳ ಸಮೂಹ. 2. ಜಟೆ. "भूतेशस्य भुजङ्गवल्लिवलयस्रङ्नद्धजूटा जटाः" मालती० १-१। "जटाजूटापीडं भुजगपतिभोगोपमभुजम्" चं० रा०। स्वार्थे "कन्"। **जूटकः ಜೂಟಕಃ.**

जूत ಜೂತ (वि०) 1. ಎಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಗತವಾದ, ಕಳೆದುಹೋದ. 3. ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ.

जूति ಜೂತಿ (स्त्री०) 1. ವೇಗ. जु (गतौ) भावे "क्तिन्" (३-३-९७)। दीर्घश्च निपा०। 2. ನಡೆ, ಚಲನೆ, ಮುಂದೆ ಸಾಗುವುದು. "जूतिमिच्छथ चेत्तूर्णम्" भट्टि० ७-६९।

जूर ಜೂರ (पुं०) ಹಿಂಸೆ, ಪೀಡೆ. जूरी (हिंसायाम्) भावे "घञ्" (३-३-१८)। "रेजारिजूरजोर्जाऽर्जी" माघ० १९-१०२।

जूर्ति ಜೂರ್ತಿ (स्त्री०) ಜ್ವರ. ज्वर (रोगे) भावे "क्तिन्" (३-३-९४)। "ऊठ्" (३-४-२०)।

जृभि – गात्रविनामे (भ्वा० आत्म० अक० से०)। जृम्भते। जजृम्भे। जृम्भिता। जृम्भिष्यते। जृम्भताम्। अजृम्भिष्ट। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ವಿಕಾಸಹೊಂದು, ಅರಳು. 2. ಬಾಯಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರು, ಆಕಳಿಸು. 3. ವ್ಯಾಪಿಸು, ಹರಡು. 4. ವಿಸ್ತಾರವಾಗು, ದೊಡ್ಡದಾಗು. "आत्मानमाधाय मधुर्जजृम्भे" कुमा० ३-२४। "क्षुवतीं जृम्भमाणां वा न चासीनां यथासुखम्" मनु० ४-४३।

जृम्भ ಜೃಂಭ (पुं०) 1. ಆಕಳಿಕೆ. जृभि (गात्रविनामे) भावे "घञ्" (३-३-१८)। "पीत्वैकमनिलोच्छ्वासमुद्वेष्टन् विवृताननः। यं मुञ्चति सनेत्रास्रं स जृम्भ इति संज्ञितः" सुश्रुत० शारीर० ४-५०। 2. ವಿಕಾಸ, ಅರಳುವುದು.

जृम्भक ಜೃಂಭಕ (पुं०) 1. ಕೃಶಾಶ್ವಮುನಿಯ ಮಗ. (न०) 2. ಜೃಂಭಕಾಸ್ತ್ರ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯು ಶ್ರೀರಾಮನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿ ಕೊಟ್ಟ ಒಂದು ಅಸ್ತ್ರ. जृम्भयति—जृभि (गात्रविनामे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "मुनिर्भृशाश्वोपज्ञानि ताटकामाथिने ददौ। अस्त्राणि जृम्भकादीनि जम्भशासनशासनात्" चं० रा०। (वि०) 3. ಆಕಳಿಸುವವನು.

जृम्भण ಜೃಂಭಣ (न०) 1. ವಿಕಾಸಹೊಂದುವುದು, ಅರಳುವುದು. 2. ಆಕಳಿಕೆ, ಮೈಮುರಿಯತ್ತ ಬಾಯಿತೆಗೆದು ಗಾಳಿಯನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಮತ್ತೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿಡುವುದು. जृभि (गात्रविनामे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 3. ಬೆಳೆಯುವುದು, ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದು. 4. ಜೃಂಭಕಾಸ್ತ್ರ. (वि०) 5. ಆಕಳಿಸುವ. 6. ಅಂಗಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಮೈಮುರಿಯುವ.

जृम्भमाण ಜೃಂಭಮಾಣ (वि०) 1. ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ, ದೊಡ್ಡದಾಗುತ್ತಿರುವ. जृम्भते – जृभि (गात्रविनामे) "शानच्" (३-२-१२४)। "तस्य देवपृतनाविधूतये जृम्भमाणवपुषो महौजसः" याद० १७-५७। 2. ವಿಸ್ತಾರವಾಗುತ್ತಿರುವ, ಹರಡುತ್ತಿರುವ.

जृम्भा ಜೃಂಭಾ (स्त्री०) ಆಕಳಿಕೆ, ಮೈಮುರಿಯುತ್ತ ಬಾಯಿತೆಗೆದು ಗಾಳಿಯನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಮತ್ತೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿಡುವುದು. जृभि (गात्रविनामे) भावे "अः" (३-३-१०३)।

जृम्भिका ಜೃಂಭಿಕಾ (स्त्री०) ಆಕಳಿಕೆ. जृम्भा स्वार्थे "कन्" (५-४-५)। अत इत्वम्। ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವೃತ್ರಾಸುರನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ನುಂಗಿಬಿಟ್ಟನು. ಆವನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಜೃಂಭಿಕೆಯೆಂಬ ಶಕ್ತಿಯೊಂದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ವೃತ್ರಾಸುರನ ದೇಹವು ಬೆಳೆದು ಆವನ ಬಾಯಿಯು ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿತು. ಇಂದ್ರನು ಆಗ ಬಾಯಿಂದ ಹೊರಬಂದು ಬದುಕಿದನು. ಅಂದಿನಿಂದ ಜೃಂಭಿಕೆಯು ಜನರ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು. ಈಗ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಆಯಾಸಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮೈಮುರಿಯುತ್ತ ಬಾಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿಡುವ ಗಾಳಿಯೇ ಆಕಳಿಕೆ. ಅದೇ ಜೃಂಭಿಕೆ. "ततो जग्राह देवेन्द्रं वृत्रो वीरः शतक्रतुम्। अपावृत्याक्षिपद्वक्त्रे शक्रं कोपसमन्वितः। ग्रस्ते वृत्रेण शक्रे तु संभ्रान्तास्त्रिदिवौकसः। असृजंस्ते महासत्वा जृम्भिकां वृत्रनाशिनीम्। विजृम्भमाणस्य ततो वृत्रस्यास्यादपावृतात्। स्वान्यङ्गान्यभिसंक्षिप्य निष्क्रान्तो बलनाशनः। ततः प्रभृति लोकस्य जृम्भिका प्राणसंश्रिता। जहृषुश्च सुराः सर्वे शक्रं दृष्ट्वा विनिःसृतम्" भा० उद्योग० ९-६०-६३।

जृम्भिणी ಜೃಂಭಿಣೀ (स्त्री०) ರಾಶ್ಮೆ. जृभि (गात्रविनामे) "णिनिः" (३-१-१३४)। "ङीप्" (४-१-५)।

जृम्भित ಜೃಂಭಿತ (न०) 1. ಆಕಳಿಕೆ. जृभि (गात्रविनामे) भावे "क्तः" (३-३-११४)। 2. ವಿಕಾಸಹೊಂದುವುದು, ಅರಳುವುದು. 3. ಒಡೆಯುವುದು, ಸ್ಫೋಟನ, ಸಿಡಿಯುವುದು. 4. ಬೆಳೆಯುವುದು, ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದು. (वि०) 5. ಬೆಳೆದಿರುವ, ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿರುವ. 6. ಅರಳಿರುವ. 7. ಸಿಡಿದಿರುವ. जृभि कर्तं "क्तः" (३-४-७२)। 8. ಬಾಯಿ ತೆರೆಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 9. ಅರಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 10. ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 11. ಬೆಳಸಲ್ಪಟ್ಟ. जृभि कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

जृम्भिन् ಜೃಂಭಿನ್ (वि०) 1. ಆಕಳಿಸುವ. 2. ಅರಳುವ. जृभि (गात्रविनामे) "णिनिः" (३-१-१३४)।

जॄ – वयोहानौ (क्र्या० पर० अक० से०)। जृणाति। जजार जजरतुः } जजरुः } ಇತ್ಯಾದಿ. जेरतुः } जेरुः }

जॄ – वयोहानौ (वा चुरा० उभ० अक० से०)। जारयति, –ते। णिजभावे जरति। जजार जजरतुः जेरतुः, जजरुः जेरुः। ಇತ್ಯಾದಿ.

जॄष् – वयोहानौ (दिवा० पर० अक० से०)। जीर्यति। जजार जजरतुः जेरतुः, जजरुः जेरुः। जरिता जरीता। जरिष्यति जरीष्यति। जीर्यतु। अजीर्यत्। जीर्येत्। ಇತ್ಯಾದಿ.

भावे:–जीर्यते। जेरे। जारिता, जरिता, जरीता। जारिष्यते, जरिष्यते, जरीष्यते। जीर्यताम्। अजीर्यत। ಇತ್ಯಾದಿ. ಮುದಿಯಾಗು, ಮುದುಕನಾಗು, ವಯಸ್ಸನ್ನು ಕಳೆ, ಜೀವಿತಕಾಲವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊ.

कृत्सु:–जरितव्यम्, जरीतव्यम्। जरणीयम्। जार्यम्। अजर्यं संगतमिति कर्तरि यदन्तो निपातितः। जीर्णः। जीर्णवान्। जीर्यन्, जीर्यन्ती। जरन्, जरती। जरितुम्, जरीतुम्। जीर्णम्। जरणम्। जरित्वा, जरीत्वा। निजीर्य।

जेङ्गट ಜೇಂಗಟ (पुं०) ಗರ್ಭಿಣಿಯರ ದೌಹೃದ, ಬಸಿರು ಹೆಂಗಸರ ಬಯಕೆ. "जेङ्गटो दोहदः स्मृतः" हारा०।

जेतव्य ಜೇತವ್ಯ (वि०) 1. ಜಯಿಸಬೇಕಾದ. 2. ಜಯಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ. 3. ಜಯಿಸಬಹುದಾದ. जि (जये) "तव्यः" (३-१-९६)। "मा वेदि यदसावेको जेतव्यश्चेदिराडिति" माघ० २-९६।

जेतृ ಜೇತೃ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. जयति स्वाभिप्रायेष्ववस्थापयति। "स्वाभिप्राये स्थापयिता जेता स्याद्विधिशंकरौ" इति निरुक्तिः। "अनघो विजयो जेता विश्वयोनिः पुनर्वसुः" वि० स०। (वि०) 2. ಜಯಿಸುವ,

ಜಯಶೀಲ. जि (जये) "तृन्" (३-२-१३५)। "त्वयि प्रतिद्वन्द्विनि कस्य किं बलं क एव जेता न भवेत्त्वयेक्षितः" याद० १४-३९। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **जेत्री ಜೇತ್ರೀ.**

जेन्ताक ಜೇಂತಾಕ (न०) ಸ್ವೇದೋತ್ಪಾದನಕ್ಕಾಗಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಶಾಖವಾಗಿರುವ ಕೊಠಡಿ, ಮೈಯಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆವರು ಬರಲು ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಬಹಳ ಉಷ್ಣವಾದ ಕೋಣೆ. [ವಿವರಕ್ಕೆ "ಚರಕಸಂಹಿತೆ" ಯಲ್ಲಿ ನೋಡಿ].

जेमन ಜೇಮನ (न०) ಆಹಾರ, ಭೋಜನ. जिमु (अदने) "ल्युट्" (३-३-११५)। "जेमनं लेप आहारः" अम०।

जेय ಜೇಯ (वि०) ಜಯಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ, ಜಯಿಸಲು ಅರ್ಹನಾದ. जेतुं योग्यः — जि (जये) "यत्" (३-१-९७)। "विगृह्य शत्रून् कौन्तेय जेयः क्षितिपतिस्तदा" भा० आश्रम० ७-७।

जेषृ — गतौ (भ्वा० आत्म० सक० से०)। जेषते। जिजेषे। जेषिता। जेषिष्यते। जेषताम्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೋದು, ಹೋಗಿಸೇರು, ತಲುಪು.

जेहृ — प्रयत्ने (भ्वा० आत्म० अक० से०)। जेहते। जिजेहे। जेहिता। जेहिष्यते। जेहताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

जैत्र ಜೈತ್ರ (पुं०) 1. ಪಾದರಸ. (वि०) 2. ಜಯಶೀಲ, ಗೆಲ್ಲುವಸ್ವಭಾವದ. जेतृ स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। "लोकं विधात्रा विहितस्य गोप्तुं क्षत्रस्य मुष्णन् वसु जैत्रमोजः" किरा० ३-४१। "वार्षिकं सञ्जहारेन्द्रो धनुजत्रं रघुर्दधौ" रघु० ४-१६। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **जैत्री ಜೈತ್ರೀ.** "जगज्जिगीषोर्मदनस्य जैत्री पताकयेवाद्भुतकेतुयष्टिः" याद० १३-४९।

जैत्ररथ ಜೈತ್ರರಥ (वि०) ಜಯಶೀಲ, ಗೆಲ್ಲುವವನು. जैत्रो रथो यस्य।

जैन ಜೈನ (पुं०) 1. ಜಿನದೇವ, ಜಿನಮುನಿ. जिन एव— स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। (वि०) 2. ಜಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ. जिनस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। 3. ಜಿನಮತಾನುಯಾಯಿ. जिनो देवताऽस्य "अण्" (४-२-२४)।

जैनदर्शन ಜೈನದರ್ಶನ (न०) ತತ್ತ್ವಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೊರಟಿರುವ ಭಾರತೀಯ ದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನತತ್ತ್ವವಿಚಾರ ಮಾಡುವ ಒಂದು ದರ್ಶನ. ಪ್ರವಚನ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ತೀರ್ಥಂಕರರು ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಣೇತರು. ಈ ತೀರ್ಥಂಕರರಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರ ವರ್ಧಮಾನ ಜಿನೇಶ್ವರರು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯವರು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಅರ್ಹಂತರಾಗಿ ಮುಕ್ತರಾದವರು. ಈ ತೀರ್ಥಂಕರರು ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವಿರಕ್ತರಾಗಿದ್ದು ಪರಮಹಂಸ ನಿರ್ಗ್ರಂಥ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಶುಕ್ಲಧ್ಯಾನದಿಂದ ರಾಗದ್ವೇಷಾದಿಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದವರೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ "**ಜಿನ**"ರೆಂದೂ ಇವರಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟವಾದ ಈ ಮತಕ್ಕೆ "**ಜೈನಮತ**"ವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯುಂಟಾಯಿತು. "अहिंसा परमो धर्मः" ಎಂದು ಪ್ರಾಣಿಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲೂ ಆತ್ಮಪೀಡೆಯು ಕೂಡದೆಂದು ಅಹಿಂಸಾಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸಿದುದರಿಂದ ಇವರಲ್ಲಿ ಜನಾನುರಾಗವು ವೃದ್ಧಿಗೊಂಡು ಈ ಮತವು ಪ್ರಬಲವಾಯಿತು.

ದ್ರವ್ಯ: ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿನಾಶ ಸ್ಥಿರತ್ವ ಈ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಉತ್ಪಾದವ್ಯಯಧ್ರೌವ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸತ್ತೇ ದ್ರವ್ಯ. "सत् द्रव्यलक्षणम्" तत्त्वा० सू० ५-२९। "उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत्" तत्त्वा० सू०। ದ್ರವ್ಯವು ಜೀವ ಅಜೀವ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಅಜೀವ ದ್ರವ್ಯವು ಧರ್ಮ ಅಧರ್ಮ ಆಕಾಶ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಪುದ್ಗಲ ಎಂದು ಐದು ವಿಧ. ಇವುಗಳೊಡನೆ ಜೀವದ್ರವ್ಯವೂ ಸೇರಿ ದ್ರವ್ಯವು ಒಟ್ಟು ಆರು ವಿಧ. "अजीवकायाः धर्माधर्माकाश पुद्गलाः"। "द्रव्याणि"। "जीवाश्च" तत्त्वा० सू० ५-१, २, ३। ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲದ್ರವ್ಯಹೊರತಾಗಿ ಉಳಿದೆಲ್ಲಾ ದ್ರವ್ಯಗಳೂ ಬಹುಪ್ರದೇಶವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವಾದುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ "ಅಸ್ತಿಕಾಯ"ವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದು.

ಈ ಆರು ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವದ್ರವ್ಯವು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಚೇತನದ್ರವ್ಯವಾಯಿತು. ಉಳಿದುವು ಅಚೇತನ ದ್ರವ್ಯಗಳು. ಜೀವಪುದ್ಗಲಗಳು ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯದ್ರವ್ಯಗಳು. ಜೀವದ್ರವ್ಯವು ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಭೋಕ್ತೃದ್ರವ್ಯವು. ಪುದ್ಗಲ ಪರಮಾಣುಗಳು ಶುಭಾಶುಭಯೋಗಗಳ ಮೂಲಕ ಜೀವನೊಡನೆ ಬೆರೆತು ಸುಖದುಃಖಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಜೀವನು ಶುಭಾಶುಭಯೋಗಗಳ ಮೂಲಕ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪ ಪುದ್ಗಲಗಳನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಬೆರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಬಂಧ. "सकषायत्वाज्जीवः कर्मणो योग्यान् पुद्गलानादत्ते, स बन्धः" तत्त्वा० सू० ८-२। ರಾಗದ್ವೇಷಾದಿಗಳು ಕರ್ಮಬಂಧಹೇತುಗಳು. "मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगा बन्धहेतवः" तत्त्वा० सू० ८-१।

ತತ್ತ್ವ: ಜೈನದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಜೀವ ಅಜೀವ ಆಸ್ರವ ಬಂಧ ಸಂವರ ನಿರ್ಜರೆ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಗಳೆಂದು ತತ್ತ್ವಗಳು ಏಳು. ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದ ಚೇತನದ್ರವ್ಯವೇ

ಜೀವ. ಚೈತನ್ಯರಹಿತವಾದ ದ್ರವ್ಯವು ಅಜೀವ. ಕರ್ಮ ಬಂಧನದ ಆಗಮನದ್ವಾರವು ಆಸ್ರವ. ಆತ್ಮಪ್ರದೇಶಗಳೊಡನೆ ಕರ್ಮಪ್ರದೇಶಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಬಂಧ. ಆಸ್ರವ ನಿರೋಧವು ಸಂವರ. ಆತ್ಮಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಸಂಚಿತಕರ್ಮಗಳ ನಿರ್ಗಮನವು ನಿರ್ಜರೆ. ಆತ್ಮಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಕರ್ಮಗಳ ಬಿಡುಗಡೆಯೇ ಮೋಕ್ಷ.

ಜೀವ: ಜೀವಗಳು ಸಂಸಾರಿ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಕರ್ಮಸಹಿತವಾದುವು ಸಂಸಾರಿ ಜೀವಗಳು. ಕರ್ಮರಹಿತವಾದುವು ಮುಕ್ತಜೀವಗಳು. "संसारिणो मुक्ताश्च" तत्त्वा० सू० २-१०। ಸಂಸಾರಿಜೀವಗಳು ತ್ರಸ ಸ್ಥಾವರಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಪೃಥ್ವೀಕಾಯಿಕ, ಜಲಕಾಯಿಕ, ಅಗ್ನಿಕಾಯಿಕ, ವಾಯುಕಾಯಿಕ ಮತ್ತು ವನಸ್ಪತಿ ಕಾಯಿಕಗಳು ಸ್ಥಾವರ ಜೀವಗಳು. ದ್ವೀಂದ್ರಿಯ ತ್ರೀಂದ್ರಿಯ ಚತುರಿಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯ ಜೀವಗಳು ತ್ರಸಜೀವಗಳು. "संसारिणः त्रसस्थावराः"। "पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः स्थावराः"। "द्वीन्द्रियादयःत्रसाः" तत्त्वा० सू० २-१२, १३, १४। ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜೀವನಿಗೂ ಕರ್ಮಬಂಧವು ಘಾತಿಕರ್ಮ ಚತುಷ್ಟಯ ಅಘಾತಿಕರ್ಮಚತುಷ್ಟಯಗಳೆಂದು ಎಂಟು ವಿಧ.

ಘಾತಿಕರ್ಮಗಳು: (1) ಜ್ಞಾನಾವರಣೀಯ, (2) ದರ್ಶನಾವರಣೀಯ, (3) ಮೋಹನೀಯ ಮತ್ತು (4) ಅಂತರಾಯ.

ಅಘಾತಿಕರ್ಮಗಳು: (1) ಆಯುಷ್ಯ, (2) ನಾಮ, (3) ಗೋತ್ರ ಮತ್ತು (4) ವೇದನೀಯ.

ಘಾತಿಕರ್ಮಗಳು ನಾಶವಾದನಂತರ ಅರ್ಹಂತರಾಗುವರು. ಸರ್ವಜ್ಞರಾಗುವರು. ಇವರೇ ಕೇವಲಜ್ಞಾನಿಗಳು. ಜೀವನ್ಮುಕ್ತರು. ಆಯುಷ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಾಮಗೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಶುಕ್ಲಧ್ಯಾನದಿಂದ ನಾಶಮಾಡಿ ಸಿದ್ಧಪರಮೇಷ್ಠಿಗಳಾಗುವರು. ಈ ಮತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಹಂತ ಸಿದ್ಧ ಆಚಾರ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಸಾಧುಗಳೆಂದು ಪಂಚಪರಮೇಷ್ಠಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಈ ಪರಮೇಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಹತ್ ಪರಮೇಷ್ಠಿಯು ನಿರವಧಿಕ ಜ್ಞಾನವೀರ್ಯಗಳಿಂದ ಪರಿಶುದ್ಧ ಔದಾರಿಕ ದೇಹವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿ ಲೋಕಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಉಪದೇಶಮಾಡುತ್ತಿರುವರು. ಅರ್ಹಂತರಾಗಿ ಸಿದ್ಧರಾದವರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಮಾತ್ರ ತೀರ್ಥಂಕರರಾಗುವರು.

ಮೋಕ್ಷೋಪಾಯ: ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನ ಸಮ್ಯಕ್‌ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಸಮ್ಯಕ್ಚಾರಿತ್ರವೆಂಬ ರತ್ನತ್ರಯವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ.

ಜಿನೋಪದಿಷ್ಟವಾದ ದೇವ ಗುರು ಶಾಸ್ತ್ರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯು **ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನ.**

ಜಿನೋಕ್ತತತ್ತ್ವಗಳ ಯಥಾವತ್ತಾದ ಜ್ಞಾನವು **ಸಮ್ಯಕ್‌ಜ್ಞಾನ.**

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳ ಪುರುಷನ ರಾಗದ್ವೇಷರಹಿತವಾದ ವರ್ತನೆಯು **ಸಮ್ಯಕ್‌ಚಾರಿತ್ರ.** "सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः" तत्त्वा० सू० १-१।

ಮೋಕ್ಷ: ಬಂಧಹೇತುವಾದ ಆಸ್ರವಯೋಗದ್ವಾರದ ನಿರೋಧವೇ ಸಂವರ. ತಪಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಕಾಯಕ್ಲೇಶಗಳಿಂದ ಸಂಚಿತಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವುದು ನಿರ್ಜರೆ. ಈ ನಿರೋಧನಿರ್ಜರೆಗಳಿಂದ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಕರ್ಮಕ್ಷಯವಾದರೆ ಜೀವನು ಬಂಧದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುವನು. ಇದೇ ಮೋಕ್ಷ. ಈ ರೀತಿ ಬಂಧವಿಮುಕ್ತನಾದ ಜೀವನು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋರೆಕಾಯಿ ನೀರಿನ ತಳದಲ್ಲಿದ್ದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಣ್ಣು ಕರಗಿಹೋದರೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಊರ್ಧ್ವಗತಿಯಿಂದ ತುತ್ತತುದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಯಾವತ್ಕಾಲವೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಸುಖಾನುಭವದಲ್ಲಿರುವನು. "आस्रवो भवहेतुः स्यात् संवरो मोक्षकारणम्। इतीयमार्हती दृष्टिः अन्यदस्याः प्रपञ्चनम्"॥ "शिवमरुजमक्षयमव्याबाधं विशोकभयशङ्कम्। काष्ठागतसुखविद्याविभवं विमलं भजन्ति दर्शनशरणाः"।

जैनायतन ಜೈನಾಯತನ, –आश्रम –ಆಶ್ರಮ (ಪುಂ) ಜೈನಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳ ಮಠ, ಜೈನಭಿಕ್ಷುಗಳ ವಾಸಸ್ಥಳ.

जैमिनि ಜೈಮಿನಿ (ಪುಂ) ಒಬ್ಬ ಮುನಿ, ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಯ ಒಬ್ಬ ಶಿಷ್ಯ. ವೇದವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಯಿಂದ ಈ ಋಷಿಯು ಸಾಮವೇದವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರು. "दुर्भगांश्च जनान् वीक्ष्य मुनिर्दिव्येन चक्षुषा। सर्ववर्णाश्रमाणां यद्दध्यौ हितममोघकृत्। चातुर्होत्रं कर्म शुद्धं प्रजानां बीक्ष्य वैदिकम्। व्यदधात् यज्ञसन्तत्यै वेदमेकं चतुर्विधम्। ऋग्यजुःसामाधर्वाख्या वेदाश्चत्वार उद्धृताः। इतिहासपुराणं च पञ्चमो वेद उच्यते। तत्रर्ग्वेदधरः पैलः सामगो जैमिनिः कविः" भाग० १-४। ಈ ಋಷಿಯು ಕರ್ಮಕಾಂಡವೆಂಬ ಧರ್ಮಮೀಮಾಂಸೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು.

जैमिनीय ಜೈಮಿನೀಯ (ಪುಂ) 1. ಜೈಮಿನಿಮುನಿಯ ಅನುಯಾಯಿ. (ವಿ०) 2. ಜೈಮಿನಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. 3. ಜೈಮಿನಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾದ (ಧರ್ಮಮೀಮಾಂಸಾ).

जैमिनीयन्यायमाला ಜೈಮಿನೀಯನ್ಯಾಯಮಾಲಾ (स्त्री०) ಜೈಮಿನಿಯಿಂದ ವಿರಚಿತವಾದ ಒಂದು ಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥ. "जैमिनीयन्यायमालाश्लोकैः संगृह्यते स्फुटम्" माधवाचार्यः।

जैमूत ಜೈಮೂತ (वि०) 1. ಮೇಘಸಂಬಂಧವಾದ. 2. ಪರ್ವತಸಂಬಂಧವಾದ. 3. ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ. 4. ಜೀಮೂತಋಷಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. 5. ಕೊನ್ನಾರಿ ಗಡ್ಡೆಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. जीमूतस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)।

जैयट ಜೈಯಟ (पुं०) ಪಾತಂಜಲಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಾದ ಕೈಯಟರ ತಂದೆ.

जैव ಜೈವ (वि०) 1. ಜೀವಾತ್ಮ ಸಂಬಂಧವಾದ. 2. ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಸಂಬಂಧವಾದ (ಗುರುವಿನ ಕ್ಷೇತ್ರ) (1) ಧನೂರಾಶಿ ಮತ್ತು ಮೀನರಾಶಿ. (2) ಗುರುವಾರ. (3) ಪುಷ್ಯನಕ್ಷತ್ರ. (ಬೃಹಸ್ಪತಿದೇವತಾಕವಾದುದು). जीवस्यायम् इदं वा "अण्" (४-३-१२०)।

जैवातृक ಜೈವಾತೃಕ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರ. जीव (प्राणधारणे) "आतृकन्" वृद्धिश्च (उ० १-८०)। 2. ಪುತ್ರ, ಮಗ. 3. ಔಷಧ. 4. ಕೃಷೀವಲ, ರೈತ, ಬೇಸಾಯಗಾರ. 5. ಕರ್ಪೂರ. 6. ಚಿಕಿತ್ಸಕ, ವೈದ್ಯ. "जैवातृकश्चन्द्रभिषगायुष्मत्सु कृषीवले" वैज०। (वि०) 7. ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಮಂತ. 8. ಕೃಶವಾಗಿರುವ, ತೆಳ್ಳಗಿರುವ. "जैवातृकः कृशे चन्द्रे भैषज्यायुष्मतोरपि" विश्व०।

जैवि ಜೈವಿ (वि०) ಜೀವನಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ. जीवस्यादूरभवः "इञ्" (४-२-८०)।

जैवेय ಜೈವೇಯ (पुं०) 1. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಮಗ. जीवस्य गुरोरपत्यम् "ढक्" (४-१-१२३)। (वि०) 2. ಹೆದೆಯ ಸಂಬಂಧವಾದ, ಬಿಲ್ಲಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ತೊಗಲಿನ ಹಗ್ಗದ ಸಂಬಂಧವಾದ. जीवाया इदम् "ढक्" (४-१-१२०)।

जैह्म्य ಜೈಹ್ಮ್ಯ (न०) ಕುಟಿಲವಾಗಿರುವಿಕೆ, ವಕ್ರವಾಗಿರುವಿಕೆ. ಕಪಟ. जिह्मस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "जैह्म्यं च मैथुनं पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतम्" मनु० ११-६७।

जोङ्ग ಜೋಂಗ (न०) ಅಗುರು, ಒಂದು ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯ. जुङ्गचते — जुगि (वर्जने) "अप्"। पृषो०।

जोङ्गक ಜೋಂಗಕ (न०) ಅಗುರು, ಒಂದು ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯ. जुगि (वर्जने) "क्वुन्" (उ० २-३२)। "वंशकागुरुराजार्हलोहं कृमिजजोङ्गकम्" अम०।

जोङ्गट ಜೋಂಗಟ (पुं०) ಗರ್ಭಿಣಿಯರ ದೌಹೃದ, ಬಸಿರು ಹೆಂಗಸರ ಬಯಕೆ.

जोटिङ्ग ಜೋಟಿಂಗ (पुं०) 1. ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ, ಪರಶಿವ. 2. ಉಗ್ರವಾದ ತಪಸ್ಸುಮಾಡುವ ಋಷಿ. "कण्ठेकालजयन्तगुह्यगुरवो जोटिङ्गगोपालकौ" त्रिकाण्ड०। "जोटिङ्गस्तु महाव्रती" त्रिकाण्ड०।

जोड ಜೋಡ (न०) ಬೇಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಡಕೆ. "कषायो रागवान् पूगः फले पर्कटमस्य तत्। पक्वं जोडम्" वैज०।

जोष ಜೋಷ (पुं०) 1. ಪ್ರೀತಿ. 2. ಸೇವನೆ. जुषी (प्रीतिसेवनयोः) "घञ्" (३-३-१८)। (न०) 3. ಸುಖ.

जोषण ಜೋಷಣ (न०) 1. ಪ್ರೀತಿಸುವುದು. 2. ಸೇವನೆ. जुषी (प्रीतिसेवनयोः) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "तज्जोषणादाश्वपवर्गवर्त्मनि श्रद्धा रतिर्भक्तिरनुक्रमिष्यति" भाग० ३-२५-२५। जुषी+णिच् "युच्" (३-३-१०७)। **–णा –ಣಾ.**

जोषम् ಜೋಷಮ್ (अव्य०) 1. ಮೌನವಾಗಿ, ಮಾತನಾಡದೆ, ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದೆ. जुष (परितर्कणे) "अम्" बाहु०। "तत्किमिति जोषमास्यते" शाकु० ५। "इति जोषमवस्थितं द्विषः प्रणिधिं गामभिधाय सात्यकिः" माघ० १६-१६। 2. ತನ್ನ ಇಷ್ಟದಂತೆ. 3. ಪ್ರಶಂಸೆ, ಹೊಗಳಿಕೆ. 4. ಸುಖ. 5. ಲಂಘನ. "जोषम् सुखे प्रशंसायां तूष्णीं लङ्घनयोरपि" मेदि०।

जोषा ಜೋಷಾ (स्त्री०) ಹೆಂಗಸು, ಮಹಿಳೆ.

ज्ञ ಜ್ಞ (पुं०) 1. ಬುಧಗ್ರಹ. 2. ಪಂಡಿತ. जानाति—ज्ञा (अवबोधने) "कः" (३-१-१३५)। "युगे सूर्यज्ञशुक्राणां खचतुष्करदार्णवाः" सू० सि० १-२९। 3. ಜೀವಾತ್ಮ. 4. ಕುಜಗ್ರಹ. 5. ಬ್ರಹ್ಮ. (वि०) 6. ತಿಳಿದವನು, ಬಲ್ಲವನು. "ज्ञो ब्रह्मबुधविद्वत्सु स्यात्" मेदि०। "आत्मनि ज्ञातरि ज्ञः स्यात्" वैज०। "आदेशं देशकालज्ञः" रघु० १-९२। सर्वज्ञः निमित्तज्ञः ಇತ್ಯಾದಿ.

ज्ञक ಜ್ಞಕ (वि०) ಸ್ವಲ್ಪ ತಿಳಿದವನು. स्त्रियाम् **ज्ञका ಜ್ಞಕಾ, ज्ञिका ಜ್ಞಿಕಾ.** अतः वा इत् (७-३-४७)।

ज्ञपित ಜ್ಞಪಿತ (वि०) ಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ज्ञप्यते— ज्ञप (ज्ञाने ज्ञापने च) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)।

ज्ञप्त ಜ್ಞಪ್ತ (वि०) ಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಬೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ज्ञप्यते — ज्ञप (ज्ञाने ज्ञापने च) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "वा दान्तेत्यादिना" (७-२-२९)। वा इडभावो निपात्यते।

ज्ञप्ति ಜ್ಞಪ್ತಿ (स्त्री०) 1. ಬುದ್ಧಿ. 2. ತಿಳಿವಳಿಕೆ, ಜ್ಞಾನ. ज्ञप (ज्ञाने) भावे "क्तिन्" (३-३-९४)। "तस्य जिज्ञासया ते वै भृगुं ब्रह्मसुतं नृप। तज्ज्ञप्त्यै प्रेषयामासुः सोऽभ्यगात् ब्रह्मणः सभाम्" भाग० १०-८९-२। "ज्ञप्तिः पण्डोपलब्धिस्तु संवित्तिरनुभूश्रितिः। अवगत्यनुभूती चिज्ज्ञप्तिर्ज्ञानं च बोधनम्" वैज०।

ज्ञा – अवबोधने (क्र्या० पर० सक० अनि०)। जानाति जानीतः जानन्ति। जज्ञौ जज्ञतुः जज्ञुः। ज्ञाता। ज्ञास्यति। जानातु। जानीहि। जानानि। अजानात् अजानीताम् अजानन्। जानीयात्। ज्ञायात्, ज्ञेयात्। अज्ञासीत्। अज्ञास्यत्। 1. ತಿಳಿ, ಅರಿತುಕೊ. "ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः" मालती० १-८। 2. ಗ್ರಹಿಸು, ಮನವರಿಕೆಮಾಡಿಕೊ, ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊ. 3. ವಿಚಾರ ಮಾಡು, ವಿಮರ್ಶಿಸು. "विभाषोपपदेन प्रतीयमाने" (१-३-७७) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಯಾಗುವುದು. जानीते जानाते जनते। जज्ञे जज्ञाते जज्ञिरे। ज्ञाता। ज्ञास्यते। जानीताम् जानाताम् जनताम्। अजानीत। जानीत। ज्ञासीष्ट। अज्ञास्त। अज्ञास्यत। "जानीते नितरामसौ गुरुकुलक्लिष्टो मुरारिः कविः" अनर्घ०।

कर्मणि :—ज्ञायते। जज्ञे। ज्ञायिता, ज्ञाता। ज्ञायिष्यते, ज्ञास्यते। ज्ञायताम्। अज्ञायत। ज्ञायेत। ज्ञायिषीष्ट, ज्ञासीष्ट। अज्ञायि। अज्ञायिष्यत, अज्ञास्यत।

णिचि :—ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಣ್ಯಂತ ज्ञा ಧಾತುವು मित् ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುವುದು. "मितां ह्रस्वः" (६-४-९२)। (1) मारणम् ಕೊಲ್ಲುವುದು. (2) तोषणम् ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದು ಮತ್ತು (3) निशामनम् ನೋಡುವುದು. मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा (भ्वा० ८११)। ನಿಶಾಮನವೆಂದರೆ ಚಾಕ್ಷುಷಜ್ಞಾನ ವೆಂದು ಮಾಧವರೂ ಜ್ಞಾಪನಮಾತ್ರವೆಂದು ಇತರರೂ ಅರ್ಥಮಾಡುವರು. ......निशानेषु ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರ ದಲ್ಲಿ निशानं तीक्ष्णीकरणम् (ಹರಿತಗೊಳಿಸುವುದು) ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ज्ञा ಧಾತುವು मित् ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹ್ರಸ್ವವಾಗುವುದು. ज्ञपयति, –ते ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—जिज्ञासते। "ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः" (१-३-५७)। ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು. अनु ಪೂರ್ವಕ सन्नन्त ज्ञा ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "नानोर्ज्ञः" (१-३-५८)। "पुत्रमनुजिज्ञासति।

ಅಪಲಾಪರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ज्ञा ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಯಾಗುವುದು (१-३-४४) "शतमपजानीते"।

ಅಕರ್ಮಕ ज्ञा ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುವುದು. (१-३-४५) "सर्पिषो जानीते"। सम् ಮತ್ತು प्रति ಪೂರ್ವಕ ज्ञा ಧಾತುವು ಆಧ್ಯಾನಭಿನ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗುವುದು (१-३-४६)। "शतं संजानीते"। अवेक्षते इत्यर्थः। उत्कण्ठापूर्वकं स्मरणम् आध्यानम्। ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ज्ञा ಧಾತುವು सम् ಪೂರ್ವಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. "मातरं मातुर्वा संजानाति"। मातरमाध्यायतीत्यर्थः।

कृत्सु :—ज्ञातव्यः। ज्ञानीयः। ज्ञेयः। ज्ञातः। ज्ञातवान्। जानन्, जानती। जानानः। ज्ञातुम्। ज्ञातम्। ज्ञानम्। ज्ञात्वा। विज्ञाय।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) अनु+ज्ञा=अनुजानाति। ಅನುಮತಿಸು, ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಡು. "अनुजानीहि हन्यन्तां मयैताः क्षुद्रमानसाः" भट्टि० २०-२।

(2) अप+ज्ञा = अपजानीते। अपजानानः। ಮರೆ ಮಾಚು, ಬಚ್ಚಿಡು, ಮರಸು. "आत्मानमपजानानः शशमात्रोऽनयद्दिनम्" भट्टि० ८-२६।

(3) अभि + ज्ञा = अभिजानाति। अभिज्ञानम्। 1. ಗುರುತಿನಿಂದ ತಿಳಿ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಂಡುಹಿಡಿ, ಗುರುತಿನಿಂದ ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊ. 2. ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊ, ಅನುಭವದಿಂದ ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊ. "अभिज्ञाश्छेदपातानां क्रियन्ते नन्दनद्रुमाः" कुमा० २-४१।

(4) प्रति+अभि+ज्ञा=प्रत्यभिजानाति। प्रत्यभिज्ञा। ಹಿಂದಿನ ಅನುಭವದಿಂದ ಸ್ಮರಿಸು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದ್ದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡಿ ಅದೇ ಎಂದು ತಿಳಿ. "स एवायं घटः यो मया पूर्वमुपलब्धः" ಎಂಬ ಪೂರ್ವಾನುಭವದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಜ್ಞಾನವು "प्रत्यभिज्ञा" ಎನಿಸುವುದು. "तं त्वं प्रत्यभिजानीहि स्वप्ने यं दृष्टवत्यसि" हरिवं०।

(5) अव+ज्ञा=अवजानाति। ತಿರಸ್ಕರಿಸು, ಅನಾದರ ದಿಂದ ನೋಡು. "अवजानासि मां यस्मादतस्ते न भविष्यति। मत्प्रसूतिमनाराध्य प्रजेति त्वां शशाप सा" रघु० १-७७।

(6) **आ+ज्ञा** = आज्ञापयति। आज्ञापनम्। ಅಜ್ಞೆ ಮಾಡು, ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡು. "आज्ञापय ज्ञातविशेष पुंसां लोकेषु यत्ते करणीयमस्ति" कुमा० ३-३। ಈ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಇದು ಣಿಜನ್ತವಾಗುವುದು.

(7) **उप+ज्ञा** = उपजानाति। उपज्ञा। ಮೊದಲು ತಿಳಿ, ಪ್ರಥಮತಃ ತಿಳಿ. "उपज्ञा ज्ञानमाद्यं स्यात्" अम०।

(8) **परि+ज्ञा**=परिजानाति। परिज्ञानम्। ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿ, ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿ. "अनुबन्धं परिज्ञाय देशकालौ च तत्त्वतः" मनु० ८-१२६।

(9) **प्र+ज्ञा** = प्रजानाति। प्रज्ञा। ಉತ್ತಮವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊ, ಉತ್ತಮರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಕೊ. "यः सर्वत्रानभिस्नेहः तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम्। नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता" गीता २-५७।

(10) **प्रति + ज्ञा** = प्रतिजानीते। प्रतिज्ञा। 1. ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡು, ಶಪಥಮಾಡು. "प्रतिजज्ञे वधं चापि सर्वक्षत्रस्य भारत" भा० वन० ११८-६। 2. ಕರ್ತವ್ಯ ವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸು, ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಹೇಳು. स्वकर्तव्यत्वेन निर्देशः प्रतिज्ञा। "साध्यनिर्देशः प्रतिज्ञा" गौतमसू०।

(11) **वि+ज्ञा** = विजानाति। विज्ञानम्। विज्ञाय। 1. ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಕೊ. "कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति" गीता ४-४। 2. ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಗಳ ಜ್ಞಾನ. "मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोः" अम०।

(12) **सम् + ज्ञा** = संजानीते। संजानानः। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿ. "संजानानान् परिहरन् रावणानुचरान् बहून्" भट्टि० ८-२७। 2. ಚೈತನ್ಯ, ಜ್ಞಾನ. 3. ಕೈ ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸು. "संज्ञा स्याच्चेतना नाम हस्ताद्यैश्चार्थसूचना" अम०।

ज्ञात ಜ್ಞಾತ (नं०) 1. ಜ್ಞಾನ, ತಿಳಿವಳಿಕೆ. ज्ञा (अवबोधने) भावे "क्तः" (३-३-१२४)। (वि०) 2. ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಅರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ. ज्ञा कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "ज्ञातो नु किं स खलु बन्धनविप्रयुक्तः" मृच्छ० ९-९। "ज्ञातसारोऽपि खल्वेकः संदिग्धे कार्यवस्तुनि" माघ० २-१२। स्वार्थे "कन्" (५-४-५)। **ज्ञातकः ಜ್ಞಾತಕಃ.**

ज्ञातनन्दन ಜ್ಞಾತನಂದನ (पुं०) ಮಹಾವೀರ ವರ್ಧಮಾನ ಜಿನೇಶ್ವರರು, ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರರು. ज्ञातेन ज्ञानेन नन्दति—टुनदि (समृद्धौ) कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)।

ज्ञातवत् ಜ್ಞಾತವತ್ (वि०) ತಿಳಿದವನು, ಅರಿತವನು. ज्ञा (अवबोधने) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

ज्ञातव्य ಜ್ಞಾತವ್ಯ (वि०) 1. ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ. 2. ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕಾದ. 3. ವಿಚಾರಮಾಡಿ ತಿಳಿಯ ಬೇಕಾದ. ज्ञा (अवबोधने) "तव्यः" (३-१-९६)।

ज्ञातसार ಜ್ಞಾತಸಾರ (वि०) ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿದ ವನು. ज्ञातः सारो येन। "ज्ञातसारोऽपि खल्वेकः संदिग्धे कार्यवस्तुनि" माघ० २-१२।

ज्ञातसिद्धान्त ಜ್ಞಾತಸಿದ್ಧಾಂತ (वि०) ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, ತತ್ತ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. ज्ञातः सिद्धान्तः येन।

ज्ञाति ಜ್ಞಾತಿ (पुं०) 1. ತಂದೆ. 2. ತಂದೆಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ದಾಯಾದರು. जानाति छिद्रं कुलस्थितिं वा ज्ञा (अवबोधने) कर्त० "क्तिच्" (३-३-१७४)। ज्ञायते अनेन वा ज्ञा कर० "क्तिच्" (३-३-१७४)। ತಂದೆಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ಅವರ ಮಕ್ಕಳು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು ಮೊದಲಾದವರು ಜ್ಞಾತಿಗಳಾಗು ವರು. ಸಪ್ತಪುರುಷಪರ್ಯಂತ ಸಪಿಂಡರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಪುರುಷಪರ್ಯಂತ ಸಮಾನೋದಕರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಗೋತ್ರರು. "सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते। समानोदकभावस्तु निवर्तेताचतुर्दशात्। जन्मनाम्नोः स्मृतेरेके तत्परं गोत्रमुच्यते"। "ज्ञातिभ्यो द्रविणं दत्वा कन्यायै चैव शक्तितः। कन्याप्रदानं स्वाच्छन्द्यात् आसुरो धर्म उच्यते" मनु० ३-३१। "ज्ञातिसम्बन्धिभिस्त्वेते त्यक्तव्याः कृतलक्षणाः। निर्दया निर्नमस्काराः तन्मनोरनुशासनम्" मनु० ९-२३९। 3. ಬಂಧು, ನಂಟ, ಸಂಬಂಧಿ. "स्युर्ज्ञातयः सगोत्राश्च सपिण्डास्तु सनाभयः। स्वजनो बान्धवो बन्धुः" वैज०। "सगोत्रबान्धवज्ञातिबन्धुस्वस्वजनाः समाः" अम०। "ज्ञातीन् विटान् स्वभुजविक्रमलब्धवर्णान् राजापमानकुपितांश्च नरेन्द्रमुख्यान्। उत्तेजयामि सुहृदः परिमोक्षणाय यौगन्धरायण इवोदयनस्य राज्ञः" मृच्छ० ४-२६।

ज्ञातित्व ಜ್ಞಾತಿತ್ವ (न०) ಬಂಧುತ್ವ, ನಂಟತನ, ರಕ್ತ ಸಂಬಂಧ. ज्ञातेर्भावः "त्वः" (५-१-११९)। "एता-

स्तिस्रस्तु भार्यर्थे नोपयच्छेत्तु बुद्धिमान्। ज्ञातित्वेनानुपेयास्ताः पततिह्युपयन्नधः" मनु० ११-१७२।

ज्ञातिदासी ಜ್ಞಾತಿದಾಸೀ (स्त्री०) 1. ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸೇವಕಿ, ಹೆಣ್ಣು ಆಳು, ಮನೆಯ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಹೆಂಗಸು. 2. ಮಗಳ ಶುಶ್ರೂಷೆಗಾಗಿ ತಾಯಿಯು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡುವ ಸೇವಕಿ. "ज्ञातिदासी यतो जाता" रामा०।

ज्ञातिप्राय ಜ್ಞಾತಿಪ್ರಾಯ (वि०) ಜ್ಞಾತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವ, ಬಂಧುಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವ. ज्ञातीन् प्रैति — प्र + इण् (गतौ) "अण्" (३-२-१)। "प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिप्रायं प्रकल्पयेत्" मनु० ३-२६४।

ज्ञातिभाव ಜ್ಞಾತಿಭಾವ (पुं०) ಬಂಧುತ್ವ, ನಂಟತನ. ज्ञातेर्भावः। "सर्वस्वं ग्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिभावतः" हितो० २-५-८।

ज्ञातृ ಜ್ಞಾತೃ (वि०) 1. ತಿಳಿದವನು, ಜ್ಞಾನಿ, ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು. जानाति — ज्ञा (अवबोधने) "तृन्" (३-२-१३५)। 2. ಪರಿಚಯವುಳ್ಳವನು, ಗುರುತಿನವನು. 3. ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿರುವವನು, ಸಾಕ್ಷಿ. "ज्ञातारः सन्ति मेत्युक्त्वा दिशेत्युक्तो दिशेन्न यः" मनु० ८-५७। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **ज्ञात्री ಜ್ಞಾತ್ರೀ.**

ज्ञातृत्व ಜ್ಞಾತೃತ್ವ (न०) ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವಿಕೆ. ज्ञातुर्भावः "त्वः" (५-१-११९)।

ज्ञातेय ಜ್ಞಾತೇಯ (न०) ಜ್ಞಾತಿತ್ವ, ಬಂಧುತ್ವ, ನಂಟತನ. ज्ञातेर्भावः "ढक्" (५-१-१२७)।

ज्ञान ಜ್ಞಾನ (न०) 1. ತಿಳಿವಳಿಕೆ. ज्ञा (अवबोधने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "ज्ञाने मौनं क्षमा शक्तौ त्यागे श्लाघाविपर्ययः" रघु० १-२२। 2. ಮೋಕ್ಷ ವಿಷಯಕವಾದ ಬುದ್ಧಿ. 3. ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಜ್ಞಾನ. ज्ञायतेऽनेनात्मा—ज्ञा कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। ಈ ಜ್ಞಾನವು ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಸಾಧನ. **ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಗುಣಗಳು:**

अमानित्वम्—ಹಿರಿಯರನ್ನು ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕಾಣುವ ಅಭಿಮಾನ (ಗರ್ವ) ವಿಲ್ಲದಿರುವ ಮನೋಭಾವ.

अदम्भित्वम्—ಕೀರ್ತಿ ಗಳಿಸಲು ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಾಚರಣರೂಪವಾದ ದಂಭ (ಆಷಾಢಭೂತಿತನ) ವಿಲ್ಲದಿರುವುದು.

अहिंसा—ತ್ರಿಕರಣ (ವಾಕ್ಕು, ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಶರೀರ) ಗಳಿಂದ ಇತರರನ್ನು ಪೀಡಿಸದಿರುವುದು.

क्षान्तिः—ಇತರರು ಪೀಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರತೀಕಾರಮಾಡುವ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದಿರುವುದು.

आर्जवम्—ತ್ರಿಕರಣಗಳಿಂದಲೂ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೌಟಿಲ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದು.

आचार्योपासनम् — ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಆಚಾರ್ಯರ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವುದು.

शौचम्—ಲೋಭ ಅನೃತ (ಸುಳ್ಳು) ನಿಷಿದ್ಧಾಹಾರ ಸೇವನಾರೂಪವಾದ ಅಶುಚಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು.

स्थैर्यम्—ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆ ಮತ್ತು ಇತರರ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಮನಸ್ಸು ಚಂಚಲವಾಗದಿರುವುದು.

आत्मविनिग्रहः—ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗದಂತೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತಡೆಯುವುದು.

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यम्—ಆತ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿರಕ್ತಿಹೊಂದುವುದು.

अनहङ्कारः—ಆತ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ತೊರೆಯುವುದು, ಆತ್ಮಸಂಬಂಧವಲ್ಲದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮಮಕಾರವನ್ನು ಬಿಡುವುದು.

जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम्—ಹುಟ್ಟು ಸಾವು ಮುಪ್ಪು ವ್ಯಾಧಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ದುಃಖರೂಪವಾದ ದೋಷಗಳು ಈ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸಹಜಗಳೆಂದೂ ಅವು ಅಪರಿಹಾರ್ಯಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವುದು.

असक्तिः—ಆತ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸೆಯನ್ನು ತೊರೆದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಡದೆ ಅವುಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದು.

पुत्रदारगृहादिषु अनभिष्वङ्गः—ಪುತ್ರರು ಪತ್ನಿ ಮನೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ತೊರೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಅವರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬಿಡುವುದು.

इष्टानिष्टोपपत्तिषु समचित्तत्वम्—ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಹರ್ಷದಿಂದ ಉಬ್ಬುವುದು ಅನಿಷ್ಟ ಒದಗಿದಾಗ ದುಃಖಪಡುವುದು ಈ ರೀತಿಯಾದ ಚಿತ್ತ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದು.

अनन्ययोगेन अव्यभिचारिणी भक्तिः—ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅನನ್ಯಚಿತ್ತನಾಗಿ ಸ್ಥಿರವಾದ ಭಕ್ತಿಯಿಡುವುದು.

विविक्तदेशसेवित्वम् — ನಿರ್ಜನವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಾಂತವಾಗಿ ವಾಸಮಾಡುವುದು.

अरतिर्जनसंसदि— ಪಾಮರ ಜನರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಲು ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು.

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वम्—ಅನವರತವೂ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಲ್ಲೇ ನಿರತನಾಗಿರುವುದು.

तत्त्वज्ञानार्थचिन्तनम्— ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಫಲವಾದ ಮೋಕ್ಷದ ಚಿಂತನೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವುದು. ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳೂ ಸಮುದಿತವಾಗಿ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನ ಸಾಧನವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದೇ ಜ್ಞಾನವು. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಅಜ್ಞಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा" गीता १३-११। 3. ಕರ್ತವ್ಯಕಾರ್ಯವಿಷಯವಾದ ಜ್ಞಾನ, ಅನುಷ್ಠಿಸಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯದ ವಿಷಯವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆ. "ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना। करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसङ्ग्रहः" गीता १८-१८। ಈ ಜ್ಞಾನವು ಸಾತ್ತ್ವಿಕ, ರಾಜಸ ಮತ್ತು ತಾಮಸಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ. "ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः। प्रोच्यते गुणसङ्ख्याने यथावत् शृणु तान्यपि" गीता १८-१९।

(1) ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಗೃಹಸ್ಥ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವ ಕರ್ಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಲ್ಲೂ ಇರುವ ಆತ್ಮನು ಜ್ಞಾನೈಕಾಕಾರನೆಂದೂ ಅವಿನಾಶಿಯೆಂದೂ ವಿಕಾರರಹಿತನೆಂದೂ ಫಲಾದಿ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದವನೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಎಲ್ಲಾ ಆತ್ಮವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಒಂದೇ ರೀತಿ ನೋಡುವುದು **"ಸಾತ್ತ್ವಿಕ"** ಜ್ಞಾನವು.

(2) ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕರ್ಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಆತ್ಮವಸ್ತುಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು **"ರಾಜಸ"** ಜ್ಞಾನವು.

(3) ಯಾವುದೊಂದು ಜ್ಞಾನವು ಸಮಗ್ರ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡದಿರುವ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣಫಲಪ್ರದವೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತ ಅರ್ಥವಿಷಯಕವಾದ ಮತ್ತು ಅಲ್ಪಫಲವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ತುಚ್ಛವಾದ ಜ್ಞಾನವು **"ತಾಮಸ"** ಜ್ಞಾನವು. "सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते। अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम्॥ पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान् पृथग्विधान्। वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम्॥ यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन् कार्ये सक्तमहेतुकम्। अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम्" गीता १८-२०, २१, २२। 4. ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿನಿರೋಧರೂಪವಾದ ಯೋಗ. "एकत्वं बुद्धिमनसोरिन्द्रियाणां च सर्वशः। आत्मनो व्यापिनस्तात ज्ञानमेतदनुत्तमम्" मोक्षधर्मः। 5. (ಅದ್ವೈತ ಮತದಲ್ಲಿ) "ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮ" ಎಂಬ ಉಪಾಸನೆ. "ब्रह्मैवाहं समः शान्तः सच्चिदानन्दलक्षणः। नाहं देहोह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः"। 6. ಜೀವ ಈಶ್ವರ ಜಗತ್ತು ಈ ರೀತಿಯಾದ ಭ್ರಾಂತಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾದ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶವಾದ ಚೈತನ್ಯ. 7. ಸಾಂಗವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥದ ಜ್ಞಾನ. 8. ವೇದ. ज्ञा ಕರ० "ल्युट्" (३-३-११७)। 9. ಶಾಸ್ತ್ರ. 10. ಇಂದ್ರಿಯ. ज्ञायतेऽनेन ज्ञा ಕರ० "ल्युट्"।

ज्ञानकाण्ड ಜ್ಞಾನಕಾಂಡ (ನ०) ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ವೇದಭಾಗ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವೇದದ ಉತ್ತರಭಾಗ (ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು).

ज्ञानगम्य ಜ್ಞಾನಗಮ್ಯ (ಪುं०) ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಮೇಶ್ವರ. ज्ञानेन परया विद्यया गम्यः वेद्यः। "परया विद्यया वेद्यो ज्ञानगम्य इति स्मृतः" इति निरुक्तिः। ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः पुरातनः" वि० स०।

ज्ञानचक्षुस् ಜ್ಞಾನಚಕ್ಷುಸ್ (ನ०) 1. ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ನೇತ್ರ. 2. ಶಾಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಕಣ್ಣು. ज्ञानरूपं चक्षुः। "सर्वं तु समवेक्ष्येदं निखिलं ज्ञानचक्षुषा" मनु० २-८। (ವಿ०) 3. ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೇ ನೇತ್ರದಂತಿರುವ. ज्ञानं ज्ञानसाधनं शास्त्रं चक्षुरिव यस्य।

ज्ञानतस् ಜ್ಞಾನತಸ್ (ಅव्य०) ಜ್ಞಾನದಿಂದ. ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಿಂದ. ज्ञान "तसिः" (वा० ५-४-४४)। "द्रव्याणि हिंस्याद्यो यस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा" मनु० ८-२८८।

ज्ञानद ಜ್ಞಾನದ(ಪುं०)1. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಗುರು, ಆಚಾರ್ಯ, ಉಪದೇಶಕ. ज्ञानं ददाति — डुदाञ् (दाने) "कः" (३-२-३)। (ವಿ०) 2. ಉಪದೇಶಮಾಡುವ, ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ.

ज्ञानदग्धदेह ಜ್ಞಾನದಗ್ಧದೇಹ (ಪು०) ಭಿಕ್ಷು, ಸನ್ಯಾಸಿ, ಯತಿ. ज्ञानेन दग्धो देहोऽस्य। ಯತಿಗಳು ಬದುಕಿರುವಾಗಲೇ ಅವರ ದೇಹವು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ದಗ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಆ ದೇಹಕ್ಕೆ ದಹನಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. "सर्वसङ्गनिवृत्तस्य ध्यानयोगरतस्य च। न तस्य दहनं कार्यं नैव पिण्डोदकक्रिया। निदध्यात्प्रणवेनैव बिले भिक्षोः कलेबरम्। प्रोक्षणं खननञ्चापि सर्वं तेनैव कारयेत्" इति शौनकः।

ज्ञानदर्पण ಜ್ಞಾನದರ್ಪಣ (पुं०) ಜ್ಞಾನವೇ ಕನ್ನಡಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಮಂಜುಘೋಷ. ज्ञानं दर्पण इव। "मञ्जुश्रीर्ज्ञानदर्पणः। मञ्जुभद्रो मञ्जुघोषः" त्रिकाण्ड०।

ज्ञानदातृ ಜ್ಞಾನದಾತೃ (वि०) ಗುರು, ಆಚಾರ್ಯ, ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವವನು. ज्ञानस्य दाता। "पितुर्दशगुणा माता गौरवेणेति निश्चितम्। मातुः शतगुणः पूज्यो ज्ञानदाता गुरुः प्रभो" तन्त्रसा०। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-दात्री -ದಾತ್ರೀ.**

ज्ञाननिष्ठ ಜ್ಞಾನನಿಷ್ಠ (वि०) ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ. ज्ञाने निष्ठा यस्य। "ज्ञाननिष्ठा द्विजाः केचित्तपोनिष्ठास्तथापरे" मनु० ३-१३४।

ज्ञानमय ಜ್ಞಾನಮಯ (पुं०) ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ. ज्ञान "मयट्" (४-४-२१)।

ज्ञानमुद्रा ಜ್ಞಾನಮುದ್ರಾ (स्त्री०) ಒಂದು ವಿಧ ಮುದ್ರೆ, ತರ್ಜನಿ ಮತ್ತು ಅಂಗುಷ್ಠಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೃದಯದ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಎಡಗೈಯನ್ನು ಎಡತೊಡೆಯ ತುದಿ (ಮಂಡಿ) ಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಶ್ರೀರಾಮನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಒಂದು ಮುದ್ರೆ. "तर्जन्यङ्गुष्ठकौ सक्तावग्रतो विन्यसेद्धृदि। वामहस्ताम्बुजं वामजानुमूर्धनि विन्यसेत्। ज्ञानमुद्रा भवेदेषा रामचन्द्रस्य प्रेयसी" तन्त्रसा०।

ज्ञानयज्ञ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞ (पुं०) 1. ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಯಜ್ಞ, ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಭಗವದುಪಾಸನೆ. ज्ञानमेव यज्ञः। 2. ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನದ ಅಭ್ಯಾಸ. "स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः" गीता ४-२८। "महापापवतां नृणां ज्ञानयज्ञो न रोचते। प्रत्युत ज्ञानयज्ञे तु प्रद्वेषो जायते स्वतः"।

ज्ञानयोग ಜ್ಞಾನಯೋಗ (पुं०) ಪರಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಭಕ್ತಿಗೆ ಉಪಾಯವಾದ ಆತ್ಮಚಿಂತನೆ, ಕರ್ಮಯೋಗದಿಂದ ಚಿತ್ತನೈರ್ಮಲ್ಯಹೊಂದಿ ಶೇಷಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತಾನು ಶೇಷಭೂತನೆಂದು ತಿಳಿದು ಮಾಡುವ ಪ್ರಕೃತಿವಿಯುಕ್ತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಚಿಂತನೆ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಉಪಾಯ. युज्यते ब्रह्मणाऽनेन — युजिर् (योगे) करे० "घञ्" (३-३-१२१)। ज्ञानमेव योगः उपायः। "ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम्" गीता ३-३। ಮೋಕ್ಷಾಭಿಲಾಷೆಯುಂಟಾದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಯೋಗಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ಜನ್ಮಗಳ ಸುಕೃತದಿಂದ ಕರ್ಮಕ್ಷಯವಾಗಿ ಫಲಾಭಿಸಂಧಿರಹಿತವಾದ ಕರ್ಮಯೋಗದಿಂದ ಜ್ಞಾನಯೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

ज्ञानवत् ಜ್ಞಾನವತ್ (वि०) 1. ಬುದ್ಧಿವಂತ. ज्ञानमस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। 2. ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪರಮಪ್ರಾಪ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವವನು. "बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान् मां प्रपद्यते" गीता ७-१९।

ज्ञानवृद्ध ಜ್ಞಾನವೃದ್ಧ (वि०) ಒಳ್ಳೆಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವವನು, ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹಿರಿಯನಾಗಿರುವವನು. ज्ञानेन वृद्धः।

ज्ञानश्रेष्ठ ಜ್ಞಾನಶ್ರೇಷ್ಠ (वि०) ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವವನು, ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಯಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುವವನು. ज्ञानेन श्रेष्ठः।

ज्ञानसागर ಜ್ಞಾನಸಾಗರ (वि०) ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಮುದ್ರದಂತಿರುವವನು, ಜ್ಞಾನನಿಧಿ, ಸಂಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವವನು. ज्ञानस्य सागर इव।

ज्ञानसाधन ಜ್ಞಾನಸಾಧನ (न०) 1. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಶ್ರವಣ ಮನನ ನಿದಿಧ್ಯಾಸನ ಮೊದಲಾದುವು. 2. ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಅಮಾನಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳು. ["ज्ञान" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] 3. ಇಂದ್ರಿಯ. ज्ञानस्य साधनम्।

ज्ञानाकर ಜ್ಞಾನಾಕರ (वि०) ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಗಣಿಯಂತಿರುವವನು, ತುಂಬಿದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು. ज्ञानस्य आकरः।

ज्ञानात्मन् ಜ್ಞಾನಾತ್ಮನ್ (पुं०) 1. ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ. 2. ಜೀವ. (वि०) 3. ಬುದ್ಧಿವಂತ.

ज्ञानापोह ಜ್ಞಾನಾಪೋಹ (पुं०) ವಿಸ್ಮೃತಿ, ಮರವು, ಮರೆತಿರುವುದು. ज्ञानस्यापोहः।

ज्ञानाभ्यास ಜ್ಞಾನಾಭ್ಯಾಸ (पुं०) ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಸಾಧನವಾದ ಶ್ರವಣ ಮನನ ನಿದಿಧ್ಯಾಸನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸ (ಆವೃತ್ತಿ). ज्ञानस्य तत्साधनस्याभ्यासः। "तच्चिन्तनं तत्कथनमन्योन्यं तत्प्रबोधनम्। एतदेकपरत्वं च ज्ञानाभ्यासं विदुर्बुधाः"।

ज्ञानिन् ಜ್ಞಾನಿನ್ (वि०) 1. ದೈವಜ್ಞ, ಜೋಯಿಸ. 2. ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವುಳ್ಳವನು, ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪರಮಪ್ರಾಪ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವವನು, ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತಾನು ಶೇಷನೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವವನು. ज्ञानमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। "चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन। आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ" गीता ७-१६। 3. ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು

ತಿಳಿದವನು. "अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठाः ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः। धारिभ्यो ज्ञानिनः श्रेष्ठाः ज्ञानिभ्यो व्यवसायिनः" मनु० १२-१०३। 4. ಬುದ್ಧಿವಂತ, ತಿಳಿದವನು, ಬಲ್ಲವನು.

ज्ञानीय ಜ್ಞಾನೀಯ (वि०) ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ, ಅರಿಯಬೇಕಾದ. ज्ञा (अवबोधने) "अनीयर्" (३-१-९६)।

ज्ञानेन्द्रिय ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ (न०) ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ಇಂದ್ರಿಯ, ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಇಂದ್ರಿಯ. ज्ञायतेऽनेन—ज्ञा (अवबोधने) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। ज्ञानसाधनमिन्द्रियम्। [ವಿವರಕ್ಕೆ "इन्द्रिय" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ].

ज्ञापक ಜ್ಞಾಪಕ (पुं०) 1. ಶಿಕ್ಷಕ, ಗುರು, ಉಪಾಧ್ಯಾಯ, ಉಪದೇಶಕ. (वि०) 2. ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವ, ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ. ज्ञा (अवबोधने) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

ज्ञापन ಜ್ಞಾಪನ (न०) 1. ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು, ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವುದು. 2. ಉಪದೇಶಿಸುವುದು, ಬೋಧಿಸುವುದು. ज्ञा (अवबोधने) + णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

ज्ञापनीय ಜ್ಞಾಪನೀಯ (वि०) 1. ತಿಳಿಸಬೇಕಾದ. 2. ಬೋಧಿಸಬೇಕಾದ, ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕಾದ. ज्ञा (अवबोधने) + णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" (३-१-९६)। ज्ञापयितव्यः ಜ್ಞಾಪಯಿತವ್ಯಃ.

ज्ञापित ಜ್ಞಾಪಿತ (वि०) ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ज्ञा (अवबोधने) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)।

ज्ञाप्य ಜ್ಞಾಪ್ಯ (वि०) ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುವ, ಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಡುವ, ज्ञा (अवबोधने)। "नायं ज्ञाप्यः स्वसत्तायां प्रतीत्यव्यभिचारतः" सा० द० ३-२०।

ज्ञायमान ಜ್ಞಾಯಮಾನ (वि०) ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ, ಅರಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ. ज्ञा (अवबोधने) कर्म० "शानच्" (३-२-१२४)। "अनुमायां ज्ञायमानं लिङ्गं तु करणं न हि" भाषाप० ६७।

ज्ञीप्सा ಜ್ಞೀಪ್ಸಾ (स्त्री०) ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಆಸೆ. ज्ञातुमिच्छा — ज्ञप (ज्ञाने) + सन् "अः" (३-३-१०२)।

ज्ञीप्स्यमान ಜ್ಞೀಪ್ಸ್ಯಮಾನ (वि०) ತಿಳಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ. ज्ञप (ज्ञापने) + सन् कर्म० "शानच्" (३-२-१२४)। "श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः" पा० सू० १-४-३४।

ज्ञेय ಜ್ಞೇಯ (न०) 1. ಪರಬ್ರಹ್ಮ. ज्ञातुं योग्यम्—ज्ञा (अवबोधने) "यत्" (३-१-९७)। "ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम्" गीता १३-१७। ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಮಾನಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಗಮ್ಯನು. ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಜ್ಞೇಯನು. (वि०) 2. ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ, ಅರಿಯಲ್ಪಡುವ. ज्ञा (अवबोधने) कर्म० "यत्"। "ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति। निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो सुखं बन्धात्प्रमुच्यते" गीता ५-३। "स्वात्याद्ये भक्तितये ज्ञेयश्च महार्णवोऽत्र" बृहत्सं० १४-१९।

ज्या – वयोहानौ (क्र्या० पर० अक० से०)। जिनाति जिनीतः जिनन्ति। जिज्यौ जिज्यतुः जिज्युः। ज्याता। ज्यास्यति। जिनातु। अजिनात्। जिनीयात्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಮುದುಕನಾಗು, ಇಳಿವಯಸ್ಸಿನವನಾಗು, ಶಕ್ತಿಕುಂದಿದವನಾಗು.

ज्या ಜ್ಯಾ (स्त्री०) 1. ಮೌರ್ವಿ, ಬಿಲ್ಲಿನ ಅಂಬು, ಧನುಸ್ಸಿನ ಗುಣ. ज्या (वयोहानौ) "ङः" (३-२-१०१)। "भिन्नाकृति ज्यां ददृशुः स्फुरन्तीं क्रुद्धस्य जिह्वामिव तक्षकस्य" किरा० १७-२४। 2. ಮಾತೆ, ತಾಯಿ. 3. ಭೂಮಿ. "ज्या मातरि वसुधायां मौर्व्याम्" मेदि०। 4. ವೃತ್ತವನ್ನು ಭಾಗಿಸುವ ಸರಳರೇಖೆ, ಗೋಳದೊಳಗಿರುವ ಧನುರಾಕಾರವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಮಧ್ಯದಿಂದ ಎರಡೂ ಕಡೆಗೂ ಹೊರಟಿರುವ ಒಂದು ರೇಖೆ.

ज्याघातवारण ಜ್ಯಾಘಾತವಾರಣ (न०) ಬಿಲ್ಲಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ತೊಗಲಿನ ಹಗ್ಗವು ಕೊರೆಯದಂತೆ ಕೈಗೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವ ತೊಗಲಿನ ಪಟ್ಟಿ. ज्याया आघातं वारयति—वृञ् (वरणे) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)।

ज्यान ಜ್ಯಾನ (न०) ಶಕ್ತಿಕುಂದುವುದು. ज्या (वयोहानौ) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

ज्यानि ಜ್ಯಾನಿ (स्त्री०) 1. ಮುಪ್ಪು, ಮುದಿತನ, ಶಿಥಿಲವಾಗುವಿಕೆ. ज्या (वयोहानौ) "निः" (वा० ३-३-९५)। 2. ಹಾನಿ, ನಾಶ. "दानज्यानिविषादमूकमधुपव्यासङ्गदीनाननः" मालती० ९-३३। 3. ನದಿ, ಹೊಳೆ. "ज्यानिर्जीर्णे च हानौ च तटिन्यामपि योषिति" मेदि०।

ज्यायस् ಜ್ಯಾಯಸ್ (वि०) 1. ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ. 2. ವೃದ್ಧ, ಮುದುಕ. अतिशयेन प्रशस्यः वृद्धो वा—प्रशस्य वृद्ध "ईयसुन्" (५-३-५७)।

"ज्यः" (५-३-६१, ६२)। आकारः (६-४-१६०)। "ज्यायो वीर्यमुपाश्रित्य न चकम्पे कपिध्वजः" किरा० १५-४४। "यस्मिन्नभूज्ज्यायसि सत्यसन्धे सन्धिर्ध्रुवः संनमतामरीणाम्" रघु० १८-३४। 3. ಹಿರಿಯವನು, ದೊಡ್ಡವನು. 4. ಹಿರಿದಾದ, ದೊಡ್ಡದಾದ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **ज्यायसी ಜ್ಯಾಯಸೀ.** "ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन। तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव" गीता ३-१।

ज्येष्ठ ಜ್ಯೇಷ್ಠ (पुं०) 1. ಹಿರಿಯ ಸಹೋದರ, ಹಿರಿಯಣ್ಣ. "यो ज्येष्ठो ज्येष्ठवृत्तिः स्यात् मातेव स पितेव सः" मनु० ९-११०। 2. ಜ್ಯೇಷ್ಠಮಾಸ. ज्येष्ठानक्षत्रेण ज्येष्ठानक्षत्रयुक्तचन्द्रमसा युक्ता पौर्णमासी "अण्" (४-२-३)। ज्यैष्ठी साऽस्मिन्नस्ति ज्यैष्ठो मासः। "अण्" (४-२-२१)। संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वात् वृद्ध्यभावे ज्येष्ठो मासः। 3. ಪರಮಾತ್ಮ. स्वात्मना सूरिभिश्च सदानुभवेऽपि अदृष्टपारमहाविभूतितया अतिशयेन प्रशस्यः सर्वेभ्यः पूर्वभावितया अतिशयेन वृद्ध इति वा। "ईशानः प्राणदः प्राणो ज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः" वि० स०। 4. ಹಂಸಪಕ್ಷಿ. "हंसो मरालो नीलाक्षश्चक्रपक्षःसितच्छदः। सूतिःसंकुचितः शंकुर्ज्येष्ठः" वैज०। (न०) 5. ಪಂಚಲೋಹ. "रङ्गं वङ्गं त्रपु क्षोम्यं मृद्वङ्गं नागजीवनम्। परासं सिंहलं ज्येष्ठम्" वैज०। 6. ಕ್ಷೀರ, ಹಾಲು. "गव्यं ज्येष्ठं मधु क्षीरम्" वैज०। (वि०) 7. ಬಹಳ ಮುದುಕನಾದ, ಅತಿ ವೃದ್ಧನಾದ. अतिशयेन वृद्धः "इष्ठन्" (५-३-५५)। ज्यादेशः (५-३-६२)। 8. ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಹಿರಿಯವನಾದ. "ज्येष्ठेन जातमात्रेण पुत्रीभवति मानवः" मनु० ९-१०६। 9. ಬಹಳ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ. अतिशयेन प्रशस्यः "इष्ठन्"। ज्यादेशश्च। (स्त्री०) **–ष्ठा–ಷ್ಠಾ.** 10. ಜ್ಯೇಷ್ಠಾನಕ್ಷತ್ರ, ಅಶ್ವಿನಿ ಮೊದಲಾಗಿ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ನಕ್ಷತ್ರ. 11. ಗೌಳಿ, ಹಲ್ಲಿ. "ज्येष्ठः श्रेष्ठेऽतिवृद्धे च त्रिषु मासान्तरे पुमान्। ज्येष्ठा तु गृहगोधाख्यजन्तुनक्षत्रभेदयोः" मेदि०। "ज्येष्ठः स्यादग्रजे श्रेष्ठे मासभेदातिवृद्धयोः। ज्येष्ठाभे गृहगोधायाम्" हेम०। 12. ಹಿರಿಯ ಸಹೋದರಿ. 13. ಹಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿ. 14. ಹಿರಿಯ ಮಗಳು. 15. ಮಧ್ಯದ ಬೆರಳು. 16. ಅಲಕ್ಷ್ಮೀ, ದಾರಿದ್ರ್ಯ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಾದೇವಿ, "अलक्ष्म्यग्रजयोर्ज्येष्ठा गृहगोल्यृक्षभेदयोः" वैज०। **–ष्ठी –ಷ್ಠೀ.**

ज्येष्ठघ्नी ಜ್ಯೇಷ್ಠಘ್ನೀ (स्त्री०) ವಿಶಾಖಾನಕ್ಷತ್ರ, ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾಗಿ ಹದಿನಾರನೆಯ ನಕ್ಷತ್ರ. ವಿಶಾಖಾ ನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕನ್ಯೆಯು ಜ್ಯೇಷ್ಠಸಹೋದರನಿಲ್ಲದವನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಬೇಕು. ಈ ನಕ್ಷತ್ರವು ಪತಿಯ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಸಹೋದರನಿಗೆ ಬಾಧಕವಾದುದು. ज्येष्ठं हन्ति–हन (हिंसागत्योः) "टक्" (३-२-५३)। ङीप् (४-१-१५)।

ज्येष्ठतम ಜ್ಯೇಷ್ಠತಮ (वि०) 1. ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಹಿರಿಯವನಾದ, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವನಾದ. 2. ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ. अतिशयेन ज्येष्ठः "तमप्" (५-३-५५)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी –ತಮೀ.** "तरप्" (५-३-५७)। **–तरः –ತರಃ.**

ज्येष्ठतस् ಜ್ಯೇಷ್ಠತಸ್ (अव्य०) ಹಿರಿಯವನಿಂದ. ज्येष्ठ "तसिः" (वा० ५-४-४४)।

ज्येष्ठता ಜ್ಯೇಷ್ಠತಾ (स्त्री०) ಹಿರಿಯವನಾಗಿರುವುದು, ಹಿರಿಯತನ. ज्येष्ठस्य भावः "तल्"(५-१-११९)। "यमयोश्चैव गर्भेषु जन्मतो ज्येष्ठता स्मृता" मनु० ९-१२६।

ज्येष्ठतात ಜ್ಯೇಷ್ಠತಾತ (पुं०) ತಂದೆಯ ಅಣ್ಣ, ಪಿತೃವ್ಯ, ದೊಡ್ಡಪ್ಪ. तातस्य ज्येष्ठः परनिपातः (२-२-३१)।

ज्येष्ठवर्ण ಜ್ಯೇಷ್ಠವರ್ಣ (पुं०) ವಿಪ್ರ, ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣದವನು. वर्णानां ज्येष्ठः। परनिपातः (२-२-३१)।

ज्येष्ठा ಜ್ಯೇಷ್ಠಾ (स्त्री०) "ज्येष्ठ" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

ज्येष्ठामूलीय ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಮೂಲೀಯ (पुं०) ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಮಾಸ. ಜ್ಯೇಷ್ಠಮಾಸದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ದಿನ ಜ್ಯೇಷ್ಠೆ ಅಥವಾ ಮೂಲನಕ್ಷತ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

ज्येष्ठाम्बु ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಂಬು (न०) ಅಕ್ಕಿತೊಳೆದ ನೀರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಗುಣವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. ज्येष्ठं श्रेष्ठमम्बु।

ज्येष्ठाश्रम ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಶ್ರಮ (पुं०) 1. ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮ. ज्येष्ठ आश्रमः। (वि०) 2. ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮವುಳ್ಳವನು. ज्येष्ठ आश्रमो यस्य। ಉಳಿದ ಮೂರು ಆಶ್ರಮಗಳವರನ್ನೂ ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮದವರು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "यस्मात् त्रयोऽप्याश्रमिणो ज्ञानेनान्नेन चान्वहम्। गृहस्थेनैव धार्यन्ते तस्माज्ज्येष्ठाश्रमो गृही" मनु० ३-७८।

ज्यैष्ठ ಜ್ಯೈಷ್ಠ (पुं०) ಜ್ಯೇಷ್ಠಮಾಸ. ज्यैष्ठी पौर्णमास्यस्मिन् "अण्" (४-२-२१)।

ज्यैष्ठिनेय ಜ್ಯೈಷ್ಠಿನೇಯ (पुं०) ಹಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿಯ ಮಗ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಪತ್ನಿಯ ಪುತ್ರ. ज्येष्ठाया अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२०)। "इनङ्" (४-१-१२६) च। "कृते

कानिष्ठिनेयस्य ज्यैष्ठिनेयं विवासितम्" भट्टि० ५-८४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–नेयो –ನೇಯಾ.**

ज्यैष्ठी ಜ್ಯೈಷ್ಠೀ (स्त्री०) 1. ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಅಥವಾ ಮೂಲ ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ. ज्येष्ठानक्षत्रेण मूलनक्षत्रेण वा युक्ता पौर्णमासी "अण्" (४-२-३)। 2. ಹಲ್ಲಿ, ಗೌಳಿ. ज्येष्ठी स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। "ङीप्" (४-१-१५)।

ज्यैष्ठ्य ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯ (न०) 1. ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ. 2. ಹಿರಿಯವನಾಗಿರುವಿಕೆ, ಹಿರಿಯತನ. ज्येष्ठस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "न मातृतो ज्यैष्ठ्यमस्ति जन्मतो ज्यैष्ठ्यमुच्यते" मनु० ९-१२५। "विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणां तु वीर्यतः। वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मतः" मनु० २-१५५।

ज्योतिरात्मन् ಜ್ಯೋತಿರಾತ್ಮನ್ (पुं०) ಜ್ಯೋತಿಸ್ವರೂಪನಾದ ಸೂರ್ಯ. ज्योतिरात्माऽस्य।

ज्योतिरादित्य ಜ್ಯೋತಿರಾದಿತ್ಯ (पुं०) ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. ज्योतिषि सावित्रे मण्डले आदित्यः। "आदित्यो ज्योतिरादित्यः सहिष्णुर्गतिसत्तमः" वि० स०।

ज्योतिरिङ्गण ಜ್ಯೋತಿರಿಂಗಣ (पुं०) ಮಿಂಚುಹುಳ, ಮಿಣುಕುಹುಳ. ज्योतिरिव इङ्गति–इगि (गतौ) "युच्" (३-२-१४८)। "ज्योतिरिङ्गणवत्तस्य द्युमणेरिव सन्निधौ" याद० १६-३४।

ज्योतिर्गण ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಣ (पुं०) ಗ್ರಹ ನಕ್ಷತ್ರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಗುಂಪು.

ज्योतिर्गणेश्वर ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಣೇಶ್ವರ (पुं०) ಪರಮಾತ್ಮ, ವಿಷ್ಣು. ज्योतिर्गणानामीश्वरः। "तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति" श्रुतिः। ज्योतिःशब्दो हि सदा द्योतमानसूरिपरिकरवाचकः। तेषां नित्यसूरिगणानामीश्वरः इति वा। "नित्यसूरिगणानां य ईशो ज्योतिर्गणेश्वरः" इति निरुक्तिः। "स्वक्षः स्वङ्गः शतानन्दो नन्दिर्ज्योतिर्गणेश्वरः" वि० स०।

ज्योतिर्ग्रन्थ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗ್ರಂಥ (पुं०) ಜ್ಯೋತಿಷ ಗ್ರಂಥ, ಗ್ರಹ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗ್ರಂಥ. ज्योतिषां ग्रहनक्षत्रादीनां गतिसाधनं ग्रन्थः।

ज्योतिर्मय ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯ (वि०) ಜ್ಯೋತಿಃಸ್ವರೂಪರಾದ, ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ. ज्योतिस् प्राचुर्ये "मयट्" (५-४-२१)। "ऋषीञ्ज्योतिर्मयान् सप्त सस्मार स्मरशासनः" कुमा० ६-३।

ज्योतिर्विद् ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿದ್ (पुं०) ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಜೋಯಿಸ. ज्योतिषां ग्रहनक्षत्राणां गत्यादिकं वेत्ति–विद (ज्ञाने) "क्विप्" (३-२-६१)। "दृष्ट्वा ज्योतिर्विदो वैद्यान् दद्यात् गां काञ्चनं महीम्" याज्ञ० १-३३३।

ज्योतिर्विद्या ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿದ್ಯಾ (स्त्री०) ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರ. ज्योतिषां सूर्यादिग्रहाणां गत्यादिज्ञानसाधनं विद्या।

ज्योतिर्हस्ता ಜ್ಯೋತಿರ್ಹಸ್ತಾ (स्त्री०) ದುರ್ಗಾದೇವಿ. "हस्तं शरीरमित्याहुः हस्तं च गगनं तथा। ज्योतिश्च ग्रहनक्षत्रं ज्योतिर्हस्ता ततः स्मृता" देवीपु०।

ज्योतिश्चक्र ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಕ್ರ (न०) ಅಶ್ವಿನಿ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ರಾಶಿಚಕ್ರ. ज्योतिर्भिः नक्षत्रैः घटितं चक्रम्।

ज्योतिःशास्त्र ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರ (न०) ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹಗಳ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಕಾಲಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರ, ಆರು ವೇದಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರ. ज्योतिषां सूर्यादीनां गत्यादिबोधकं शास्त्रम्। ' ವೇದಗಳು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುವು. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳು ತಿಥಿ ನಕ್ಷತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಕಾಲವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅಂತಹ ಕಾಲಜ್ಞಾನವು ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಷವು ವೇದಾಂಗವಾಯಿತು. "वेदास्तावद्यज्ञकर्मप्रवृत्ता यज्ञाः प्रोक्तास्ते तु कालाश्रयेण। शास्त्रादस्मात्कालबोधो यतः स्याद्वेदाङ्गत्वं ज्योतिषस्योक्तमस्मात्" सिद्धान्तशि०। ಈ ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರವು ವೇದಗಳಿಗೆ ನೇತ್ರಪ್ರಾಯವಾದುದು. "ज्योतिषामयनं चक्षुः" पा० शि०।

ज्योतिष ಜ್ಯೋತಿಷ (न०) ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರ. ज्योतिः सूर्यादिग्रहाणां गत्यादिकं प्रतिपाद्यतयाऽस्त्यस्य "अच्" (५-२-१२७)। ज्योतिर्नक्षत्राद्यधिकृत्य कृतो ग्रन्थः "अण्" (४-३-८७) वा।

ज्योतिषिक ಜ್ಯೋತಿಷಿಕ (पुं०) ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಅಥವಾ ಓದುವವನು, ದೈವಜ್ಞ, ಜೋಯಿಸ. ज्योतिरधीते वेद वा "ठक्" (४-२-६०)। संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वात् न वृद्धिः।

ज्योतिषिन् ಜ್ಯೋತಿಷಿನ್ (पुं०) ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ದೈವಜ್ಞ, ಜೋಯಿಸ. ज्योतिषं ज्ञेयत्वेनास्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

ज्योतिष्क ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕ (पुं०) 1. ಚಿತ್ರಮೂಲದ ಗಿಡ. 2. ಮೆಂತ್ಯ. 3. ನೆಲ್ಲಿಗಿಡದ ಒಂದು ಭೇದ. (पुं० ब० व०) 4. ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. 5. ಸೂರ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಗಳು. (न०) 6. ಮೇರುಪರ್ವತದ ಒಂದು ಶಿಖರ. ज्योतिरिव ज्योतिषा वा कायति—कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)।

ज्योतिष्कण ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕಣ (पुं०) ಬೆಂಕಿಯ ಕಿಡಿ. ज्योतिषः वह्नेः कणः। "ज्योतिष्कणाहतश्मश्रु कण्ठनालादपातयत्" रघु० १५-५२।

ज्योतिष्कर ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕರ (पुं०) ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯ. ज्योतिः करोति—डु कृञ् (करणे) ताच्छील्ये "टः" (३-२-२०)। "अस्यन्नरष्करान् बाणान् ज्योतिष्करसमद्युतिः" भट्टि० ९-६५।

ज्योतिष्कल्प ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕಲ್ಪ (वि०) ಬೆಂಕಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ. "धनुष्पाशभृतः संख्ये ज्योतिष्कल्पोरुकेशरः" भट्टि० ९-६०।

ज्योतिष्कुर्वत् ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕುರ್ವತ್ (त्रि०) ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಉರಿಯಿಸುತ್ತಿರುವ. "ज्योतिष्कुर्वन्निवैकोऽसावाटीत्संख्ये परार्ध्यवत्" भट्टि० ९-६४।

ज्योतिष्टम ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟಮ (वि०) ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿರುವ, ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲುವ. अतिशयेन ज्योतिष्मान् ज्योतिस् "तमप्" (५-३-५५)। "मुपाम्नीं सर्वतेजस्सु तन्वीं ज्योतिष्टमां शुभाम्" भट्टि० ९-८५।

ज्योतिष्टोम ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮ (पुं०) ಸ್ವರ್ಗಕಾಮನೆಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮವೆಂಬ ಒಂದು ಯಾಗ, ಹದಿನಾರು ಜನ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಡುವ ಒಂದು ಯಜ್ಞ. ज्योतींषि त्रिवृदादयः स्तोमा यस्य। "बहुधा निःसृतः कायाज्ज्योतिष्टोमः क्रतुर्यथा" भा० वन० २२१-३०। "ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेत"।

ज्योतिष्मत् ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತ್ (पुं०) 1. ರವಿ, ಸೂರ್ಯ. 2. ಪ್ಲಕ್ಷದ್ವೀಪದ ಒಂದು ಪರ್ವತ. ज्योतिरस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। (वि०)3. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರುವ, ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–ती –ತೀ.** "नक्षत्रताराग्रहसंकुलापि ज्योतिष्मती चन्द्रमसैव रात्रिः" रघु० ६-२२।

ज्योतिष्मती ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತೀ (स्त्री०)1. ರಾತ್ರಿ. ज्योतिरस्यास्ति—"मतुप्" (५-२-९४)। "ङीप्" (४-१-६)। 2. ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸತ್ತ್ವಪ್ರಚುರವಾದ ಒಂದು ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ ಭೇದ. "विशोका वा ज्योतिष्मती" पा० यो० सू०। 3. ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತೀಲತೆ, ಕಂಗೊಂಗೆ ಗಿಡ.

ज्योतिस् ಜ್ಯೋತಿಸ್ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. द्योतते—द्युत (दीप्तौ) "इसिन्" आदेश्च जः (उ० २-११०)। 2. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. "ज्योतिरग्नौ दिवाकरे" मेदि०। (न०) 3. ಬೆಳಕು, ಪ್ರಕಾಶ. "उदयदहिमरोचिर्ज्योतिषाक्रान्तमन्तर्मधुन इव तथैवापूर्णमद्यापि भाति" माघ० २२-५१। 4. ದೃಷ್ಟಿ, ಕಣ್ಣು. 5. ನಕ್ಷತ್ರ. "मुक्ता वितानेन वलाहकानां ज्योतींषि रम्या इव दिग्विभागाः" किरा० १६-३४। 6. ಜ್ವಾಲೆ, ಉರಿ. 7. ಸಂಪತ್ತು, ಐಶ್ವರ್ಯ. 8. ಪುತ್ರ, ಮಗ. 9. ಜೀವಾತ್ಮ. 10. ಅಧ್ವರ, ಯಾಗ. "ज्योतिस्ताराग्निभाज्वालादृक्पुत्रार्थाध्वरात्मसु" वैज०। 11. ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹ. "अमू प्रिये नूनमतन्द्रितानि ज्योतींषि भक्त्या परियान्त्यजस्रम्" याद० १८-५। 12. ಕಾಂತಿ, ತೇಜಸ್ಸು. "उत्क्षिप्यैकं ज्योतिरेकं जगाम" शाकु० ५-३०। 13. ಪರಂಜ್ಯೋತಿ, ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ. "योऽन्तःसुखोऽन्तराराम-स्तथान्तर्ज्योतिरेव यः" गीता ५-२४। "स हि देवः परं ज्योतिस्तमःपारे प्रतिष्ठितम्" कुमा० २-५८। 14. ವಿಷ್ಣು. "विहायसगतिर्ज्योतिः सुरुचिर्हुतभुग्विभुः" वि० स०।

ज्योतीरथ ಜ್ಯೋತೀರಥ (पुं०) ಧ್ರುವ ನಕ್ಷತ್ರ. ज्योतिषां सूर्यादीनां आधारतया रथ इव। "केतुर्ज्योतीरथस्तु स्यात् ग्रहाधारो ध्रुवश्च सः" त्रिकाण्ड०।

ज्योत्स्ना ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾ (स्त्री०)1. ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು. ज्योतिरस्त्यस्याम् "नः" उपधालोपश्च (५-२-११४)। निपा०। "ज्योत्स्नेव कृत्स्ना सुरसिन्धुबन्धुः" नैष० २२-३८। "ज्योत्स्नापयःक्ष्मातटवास्तुवस्तुच्छायाछलच्छिद्रधरा धरायाम्" नैष० २२-७०। 2. ದುರ್ಗಾದೇವಿ. 3. ಬೆಳದಿಂಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾತ್ರಿ. "ज्योत्स्ना चन्द्रातपेऽपि स्यात् ज्योत्स्नायुक्तनिशि स्मृता" मेदि०।

ज्योत्स्नाकाली ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾಕಾಲೀ (स्त्री०) ಚಂದ್ರನ ಮಗಳು, ವರುಣನ ಮಗನಾದ ಪುಷ್ಕರನ ಪತ್ನಿ. "एषोऽस्य पुत्रोऽभिमतः पुष्करः पुष्करेक्षणः। रूपवान् दर्शनीयश्च सोमपुत्र्या वृतः पतिः। ज्योत्स्नाकालीति यामाहुः द्वितीयां रूपतः श्रियम्" भा० उद्योग० ९८-१२, १३।

ज्योत्स्नाप्रिय ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾಪ್ರಿಯ (पुं०) ಚಕೋರಪಕ್ಷಿ.

ज्योत्स्नावत् ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾವತ್ (वि०) ಬೆಳದಿಂಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. ज्योत्स्नास्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। "तमिस्रपक्षेऽपि सह प्रियाभिर्ज्योत्स्नावतो निर्विशति प्रदोषान्" रघु० ६-३४।

ज्योत्स्नावृक्ष ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾವೃಕ್ಷ (पुं०) ದೀಪದ ಕಂಬ. "शिखातरुर्दीपवृक्षो ज्योत्स्नावृक्षोऽथ लोचकः" त्रिकाण्ड०।

ज्योत्स्नी ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನೀ (स्त्री०) 1. ಚಂದ್ರಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾತ್ರಿ. 2. ಪಡವಲ ಗಿಡ. "ज्योत्स्नी पटोलिकायां स्याज्ज्योत्स्नायुक्तनिशि स्त्रियाम्" मेदि०।

ज्यौतिषिक ಜ್ಯೌತಿಷಿಕ (पुं०) 1. ದೈವಜ್ಞ, ಜೋಯಿಸ. (वि०) 2. ಜ್ಯೋತಿಷವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ. ज्योतिषमधीते वेद वा "ठक्" (४-२-६०)।

ज्यौत्स्न ಜ್ಯೌತ್ಸ್ನ (पुं०) 1. ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ, ಚಂದ್ರಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ತಿಂಗಳ ಮೊದಲ ಅರ್ಧಭಾಗ. ज्योत्स्ना अस्यास्ति "अण्" (वा० ५-२-१०३)। (स्त्री०) **–त्स्नी –ತ್ಸ್ನೀ.** 2. ಚಂದ್ರಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾತ್ರಿ. "ज्यौत्स्नीर्न चेत्तत्प्रतिमा इमा वा कथं कथं तानि च वामनानि" नैष० २२-५५।

ज्यौत्स्निका ಜ್ಯೌತ್ಸ್ನಿಕಾ (स्त्री०) ಚಂದ್ರಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾತ್ರಿ.

ज्वर ಜ್ವರ (पुं०) ಜ್ವರ, ಉಷ್ಣರೋಗ. ज्वरति—ज्वर (रोगे) "अच्" (३-१-१३४)। "मनसस्तदुपस्थिते ज्वरे पुनरक्लीबतया प्रकाश्यताम्" रघु० ८-८४।

ಜ್ವರದ ಉತ್ಪತ್ತಿ: ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ತಲ್ಲಣಗೊಳಿಸುವ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ರೋಗಗಳಿಗೂ ರಾಜನಾದ ಈ ಜ್ವರವು ದಕ್ಷನ ಯಾಗವನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದ ರುದ್ರನ ಕೋಪಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು. ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಇದು ಬಂದಾಗ ಜ್ವರವೆನಿಸುವುದು. ಇತರ ತಿರ್ಯಕ್ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ (ಗಜ ಅಶ್ವ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ) ಪಾಕಲ ಅಭಿತಾಪ ಖೋರಕ ಭ್ರಮರಕ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು. "तेषां तद्वचनं श्रुत्वा प्राब्रवीद्भिषजां वरः। ज्वरमादौ प्रवक्ष्यामि स रोगानीकराट् स्मृतः। रुद्रकोपाग्निसंभूतः सर्वभूतप्रतापनः। तैस्तैर्नामभिरन्येषां सत्त्वानां परिकीर्त्यते" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-८, ९।

ಜ್ವರದ ಸ್ವರೂಪ: ಬೆವರದಿರುವುದು ತಾಪದಬೇನೆ ಮೈಕೈಕಾಲುಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಮೊದಲಾದ ವಿಕಾರಗಳು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವುದು ಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣ. "स्वेदावरोधः सन्तापः सर्वाङ्गग्रहणं तथा। विकारा युगपद्यस्मिन् ज्वरः स परिकीर्तितः" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-१३।

ರುದ್ರನು ತನ್ನ ಕೋಪಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಜ್ವರದಿಂದ ಕೃಷ್ಣನ ಹೊರತು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಯಾದವರೂ ಪೀಡಿತರಾಗಲು ಆಗ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ರುದ್ರನ ಜ್ವರವನ್ನು ತಡೆಯಲು ವೈಷ್ಣವ ಜ್ವರವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. "कालाग्निरुद्रः कोपेन चिक्षेप ज्वरमुल्बणम्। बभूवुर्यादवाः सर्वे ज्वराक्रान्ता हरिं विना। तं दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः ससर्ज वैष्णवं ज्वरम्। तं चिक्षेप ज्वरं हन्तुं माहेशं रणमूर्धनि" ब्रह्मवै०।

ಜ್ವರದ ಭೇದಗಳು: ಜ್ವರವು ವಾತಜ, ಪಿತ್ತಜ, ಕಫಜಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ಈ ಮೂರರಿಂದಲೂ ಒಂದು ವಿಧ. ಈ ಮೂರರ (ವಾತ ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳ) ದ್ವಂದ್ವದಿಂದ ಮೂರು ವಿಧ. ಮತ್ತು ಆಗಂತು ಈ ರೀತಿ ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಜ್ವರವು ಎಂಟು ವಿಧ. "दोषैः पृथक् समस्तैश्च द्वन्द्वैरागन्तुरेव च। अनेककारणोत्पन्नः स्मृतस्त्वष्टविधो ज्वरः" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-१४।

ವಾತ ಪಿತ್ತ ಕಫಗಳೆಂಬ ದೋಷಗಳು ಆಯಾ ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಹ ಕೋಪ ದಿವಾಸ್ವಾಪ ಅಪಥ್ಯಾಹಾರಸೇವನೆ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೋಪಹೊಂದುವುವು. ಈ ಮೇಲಿನ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕೆಟ್ಟ ತ್ರಿದೋಷಗಳು ಆಮಾಶಯವನ್ನು ಸೇರಿ ಧಾತುಗಳ ಔಷ್ಣ್ಯಸಹಿತವಾಗಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ರಸದೊಡನೆ ಬೆರೆತು ಜಾಠರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂದಗೊಳಿಸಿ ಶರೀರವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಜ್ವರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. "दोषाः प्रकुपिताः स्वेषु कालेषु स्वैः प्रकोपनैः। व्याप्य देहमशेषेण ज्वरमापादयन्ति हि। दुष्टाः स्वहेतुभिर्दोषाः प्राप्यामाशयमूष्मणा। सहिता रसमागत्य रसस्वेदप्रवाहिणाम्। स्रोतसां मार्गमावृत्य मन्दीकृत्य हुताशनम्। निरस्य बहिरूष्माणं पक्तिस्थानाच्च केवलम्। शरीरं समभिव्याप्य स्वकालेषु ज्वरागमम्। जनयन्त्यथ वृद्धिं वा स्ववर्णं च त्वगादिषु" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-१५-१९।

ಜ್ವರದ ಪೂರ್ವರೂಪ: ಆಯಾಸ[?] ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸೌಖ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ ವೈವರ್ಣ್ಯ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವುದು ತಂಗಾಳಿ ಮತ್ತು ಬಿಸಿಲುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಆಕಳಿಕೆ ಮೈಮುರಿತ ಮೈ ಭಾರವಾಗಿರುವುದು ರೋಮಾಂಚ ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷೆ ಸಂತೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ನೆಗಡಿ ವಾತಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ ಆಕಳಿಕೆ ಪಿತ್ತಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಉರಿತ ಕಫಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ ಆಹಾರದ್ವೇಷ ಮೊದಲಾದುವು ಜ್ವರಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು.

"श्रमोऽरतिर्विवर्णत्वं वैरस्यं नयनप्लवः। इच्छाद्वेषौ मुहुश्चापि शीतवातातपादिषु॥ जृम्भाङ्गमर्दो गुरुता रोमहर्षोऽरुचिस्तमः। अप्रहर्षश्च शीतं च भवत्युत्पत्स्यति ज्वरे॥ सामान्यतो, विशेषात्तु जृम्भात्यर्थं समीरणात्। पित्तान्नयनयोर्दाहः कफान्नान्नाभिनन्दनम्" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-२५-२७।

ವಾತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣ: ನಡುಕ ಗಂಟಲು ತುಟಿ ಒಣಗುವುದು ನಿದ್ರಾಭಾವ ಸೀನುವುದು ಗಾತ್ರಸ್ತಂಭ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆ ತಲೆನೋವು ಎದೆನೋವು ಮಲಮೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವೈವರ್ಣ್ಯ ಮಲಬದ್ಧತೆ ಆಕಳಿಕೆ ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ ಮುಂತಾದುವು ವಾತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣ. "वेपथुर्विषमो वेगः कण्ठौष्ठपरिशोषणम्। निद्रानाशः क्षवः स्तम्भो गात्राणां रौक्ष्यमेव च। शिरोहृद्गात्ररुग्वक्त्रवैरस्यं बद्धविट्कता। जृम्भाऽऽध्मानं तथा शूलं भवत्यनिलजे ज्वरे" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-२९-३०।

ಪಿತ್ತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣ: ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಜ್ವರದ ವೇಗ, ಅತಿಸಾರ, ಅಲ್ಪನಿದ್ರೆ, ವಾಂತಿ, ಜ್ವರದವೇಗದಿಂದ ಗಂಟಲು ತುಟಿ ಮೂಗು ಮುಖಗಳು ಬಿಸಿಯಾಗಿ ಕುದಿಯುವುದು, ಬೆವರು, ಪ್ರಲಾಪ, ಮುಖದಲ್ಲಿ ಸಿಡುಕು, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದುವು ಪಿತ್ತಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅನುಭವಗಳು. "वेगस्तीक्ष्णोऽतिसारश्च निद्राल्पत्वं तथा वमिः। कण्ठौष्ठमुखनासानां पाकः स्वेदश्च जायते। प्रलापः कटुता वक्त्रे मूर्च्छा दाहो मदस्तृषा। पीतविण्मूत्र-नेत्रत्वं पैत्तिके भ्रम एव च" सुश्रुत० उत्तरतं ३९-३१-३२।

ಕಫಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣ: ದೇಹವು ಭಾರವಾಗಿರುವುದು, ಶ್ಲೇಷ್ಮವನ್ನು ಕಾರುವುದು, ರೋಮಾಂಚ, ಅತಿನಿದ್ರೆ, ಉಸಿರು ತಡೆಯುವುದು, ಜೊಲ್ಲುಸುರಿಯುವುದು, ಮೈನೋವು, ವಾಂತಿ, ಮೈಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಉಷ್ಣತೆ, ಬಾಯಿ ಸಿಹಿಯಾಗುವುದು, ಅರುಚಿ ಕೆಮ್ಮಲು ಮುಂತಾದುವು ಕಫಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣ. "गौरवं शीतमुत्क्लेशः रोमहर्षोऽतिनिद्रता। स्रोतोरोधोरुगल्पत्वं प्रसेको मधुरास्यता। नात्युष्णगात्रता छर्दिरङ्गसादोऽविपाकता। प्रतिश्यायोऽरुचिः कासः कफजेऽक्ष्णोश्च शुक्लता" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-३३, ३४। ಇತ್ಯಾದಿ.

ಹೀಗೆ ದ್ವಿದೋಷಾದಿಜ್ವರ ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಗೆ ಸುಶ್ರುತ ಉತ್ತರತಂತ್ರ 39 ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ನೋಡಿ.

ಈ ಜ್ವರವು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪದಿಂದಿದ್ದು ಅವನ್ನು ಪೀಡಿಸುವುದು. ಸಸ್ಯವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕೀಟರೂಪದಿಂದ ಸೇರಿ ಅವುಗಳ ಎಲೆಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು. ಫಲಗಳನ್ನು ನಿಃಸಾರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು.

ತಾವರೆ ಬಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಹಿಮದರೂಪದಿಂದ ಪೀಡಿಸುವುದು. ನವಿಲುಗಳ ಶಿಖೆಗಳನ್ನು ಉದುರಿಸುವುದು. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಊಷರ (ಕರಳು) ರೂಪದಿಂದ ಸೇರಿ ಸತ್ತ್ವವಿಲ್ಲದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಗೈರಿಕಾದಿ ಧಾತುರೂಪದಿಂದಿರುವುದು. ಇತ್ಯಾದಿ. "वृक्षेषु कीटरूपेण तथा संकोचपत्रकः। पाण्डुपत्रश्च विख्यातः फलेष्वातुर्यमेव च। पद्मिनीषु हिमो भूत्वा पृथिव्यामपि चोषरः। गैरिकः पर्वतेष्वेव मत्प्रसादाद्भविष्यसि" हरिवं०।

ಜ್ವರದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಲಂಘನ ಮಾಡಬೇಕು. ಜ್ವರದ ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದು ಜೀರ್ಣವಾಗಲು ಔಷಧ ಸೇವನೆಯಾಗಬೇಕು. ಜ್ವರವು ನಿಂತಮೇಲೆ ಒಳಹೊಟ್ಟೆಯು ಶುದ್ಧವಾಗಲು ವಿರೇಚನಮಾಡಿಸಬೇಕು. "ज्वरादौ लङ्घनं कुर्यात् ज्वरमध्ये तु पाचनम्। ज्वरान्ते रेचनं कुर्यात् कोष्ठशुद्ध्यै यथाबलम्"।

ವಾತಜ್ವರ ಮತ್ತು ಕಫಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಬಾಯಾರಿದರೆ ಸುಖೋಷ್ಣವಾದ ಬಿಸಿನೀರನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಅದು ಅಗ್ನಿದೀಪನವಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಕಫವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದು. "वातश्लेष्मज्वरार्ताय हितमुष्णाम्बु तृष्यते। दीपनं स्यात् कफच्छेदि वातपित्तानुलोमनम्"।

ನಿಧಾನವಾಗಿ ಕುದಿಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ನೊರೆಯಿಲ್ಲದ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಮತ್ತು ಅರ್ಧಭಾಗ ಇಂಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಉಷ್ಣೋದಕವನ್ನು ಜ್ವರದವರಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕು. "क्वथ्यमानं तु निर्वेगं निष्फेनं निर्मलं तथा। अर्धावशिष्टं यत्तोयं तदुष्णोदकमुच्यते"।

ಹಗಲು ಕಾಯಿಸಿದ ಬಿಸಿನೀರು ರಾತ್ರಿ ಗುರುವಾಗುವುದು, ರಾತ್ರಿ ಕಾಯಿಸಿದ ನೀರು ಹಗಲು ಗುರುವಾಗುವುದು. ಅಂತಹ ನೀರು ಅಗ್ನಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುಂದಿಸುವುದು. ಮತ್ತು ವಾತಪಿತ್ತಕಫಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವುದು. "दिवा शृतं पयो रात्रौ गुरुतामधिगच्छति। रात्रौ शृतं दिवा पीतं गुरुत्वमधिगच्छति। तत्तु पर्युषितं वह्निगुणभ्रष्टं त्रिदोषकृत्"।

ಜ್ವರವು ಬಿಟ್ಟನಂತರ ಬಹಳ ಕೃಶನಾಗಿರುವವನಿಗೆ ಅಪಥ್ಯಾಹಾರ ಸೇವನೆ ಸ್ವೇಚ್ಛಾವಿಹಾರಗಳಿಂದ (ಜ್ವರವು)

ಮರುಕಳಿಸಿ ವಾತದೋಷದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಗೊಂಡು ಆಮಾಶಯ ಹೃದಯ ಕಂಠ ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಮೂರನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಜ್ವರ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. "कृशानां ज्वरमुक्तानां मिथ्याहारविहारिणाम्। दोषः स्वल्पोऽपि संवृद्धः देहिनामनिलेरितः। सततान्येद्युष्कत्र्याख्यचातुर्थान् सप्रलेपकान्। कफस्थानविभागेन यथासंख्यं करोति हि। अहोरात्रादहोरात्रात् स्थानात् स्थानं प्रपद्यते। ततश्चामाशयं प्राप्य दोषः कुर्याज्ज्वरं नृणाम्" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-५१, ५२, ५३।

ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾದಿಕಷಾಯವು ಕಫಜ್ವರಕ್ಕೆ ಔಷಧ. "पिप्पल्यादिकषायं तु कफजे परिपाचनम्"।

ಕಿರಾತತಿಕ್ತಾದಿ ಕಷಾಯವು ವಾತಪಿತ್ತಜ್ವರಕ್ಕೆ ಔಷಧ. "किराततिक्ताममृतां द्राक्षामामलकीं शटीम्। निष्क्वाथ्य सगुडं क्वाथं वातपित्तज्वरे पिबेत्"।

ತಲೆಯು ಹಗುರವಾಗಿರುವುದು, ಬೆವರುವುದು, ಮುಖವು ಬಿಳುಪೇರಿರುವುದು, ಕೆಮ್ಮಲು, ಅನ್ನದ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇವು ಜ್ವರಬಿಟ್ಟಿರುವವನ ಲಕ್ಷಣ. "लघुत्वं शिरसः स्वेदः मुखमापाण्डु पाकि च। क्षवथुश्चान्नकाङ्क्षा च ज्वरमुक्तस्य लक्षणम्" सुश्रुत० उत्तरतं० ३९-३२२।

ज्वरघ्न ಜ್ವರಘ್ನ (पुं०) 1. ಚಕ್ರೋತದ ಸೊಪ್ಪು. 2. ಅಮೃತ ಬಳ್ಳಿ. (वि०) 3. ಜ್ವರವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ. (स्त्री०) **–घ्नी –ಘ್ನೀ.** 4. ಮಂಜಿಷ್ಠೆ. ज्वरं हन्ति–हन (हिंसागत्योः) "टक्" (३-२-५३)।

ज्वरित ಜ್ವರಿತ (वि०) ಜ್ವರಬಂದಿರುವ, ಜ್ವರದಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದ. ज्वरोऽस्य संजातः "इतच्" (५-२-३६)।

ज्वरिन् ಜ್ವರಿನ್ (वि०) ಜ್ವರವುಳ್ಳ, ಜ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು. ज्वरोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

ज्वल – दीप्तौ (भ्वा० पर० अक० से०)। ज्वलति। जज्वाल। ज्वलिता। ज्वलिष्यति। ज्वलतु। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಪ್ರಕಾಶಿಸು. 2. ಉರಿ. 3. ಸುಡು. "जज्वाल लोकस्थितये स राजा" भट्टि०। "ज्वलतु गगने रात्रौ रात्रावखण्डकलः शशी दहतु मदनः किं वा मृत्योः परेण विधास्यतः" मालती० २-२।

भावे :– ज्वल्यते। जज्वले। ज्वलिता। ज्वलिष्यते। ज्वल्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :– ज्वलयति, –ते। ज्वालयति, –ते। ज्व (ज्वा) लयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। ज्वलयिता, ज्वालयिता। ज्व (ज्वा) लयिष्यति, –ते। ज्व (ज्वा) लयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :– ज्वलितव्यम्। ज्वलनीयम्। ज्वाल्यम्। ज्वलितः। ज्वलितवान्। ज्वलन्, –न्ती। ज्वलितुम्। ज्वलितम्। ज्वलनम्। ज्वलित्वा।

ज्वल ಜ್ವಲ (पुं०) 1. ದೀಪ್ತಿ, ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳಕು. 2. ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆ, ಬೆಂಕಿಯ ಉರಿ. ज्वल (दीप्तौ) "अच्" (३-१-१३४)। (वि०) 3. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ. 4. ಉರಿಯುವ.

ज्वलका ಜ್ವಲಕಾ (स्त्री०) ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆ, ಬೆಂಕಿಯ ಉರಿ.

ज्वलत् ಜ್ವಲತ್ (वि०) 1. ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ. ज्वल (दीप्तौ) "शतृ" (३-२-१२४)। "अथाजिनाषाढधरः प्रगल्भवाग्ज्वलन्निव ब्रह्ममयेन तेजसा" कुमा० ५-३०। 2. ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ. "ज्वलतस्तव जातवेदसः सततं वैरिकृतस्य चेतसि" किरा० २-२४। "ज्वलदग्निमुखैर्बाणैर्नीरन्ध्रैरितरेतरम्" कुमा० १६-११। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.**

ज्वलन ಜ್ವಲನ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 2. ಚಿತ್ರಮೂಲದ ಗಿಡ. ज्वलति–ज्वल (दीप्तौ) "युच्" (३-२-१५०)। "ज्वलनं त्विषः कथमिवेतरथा सुलभोऽन्यजन्मनि स एव पतिः" माघ० ९-१३। "बीजप्ररोहजननीं ज्वलनः करोति" रघु० ९-८०। (न०) 3. ಹೊಳೆಯುವುದು. 4. ಉರಿಯುವುದು. ज्वल भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 5. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ, ಹೊಳೆಯುವ. 6. ಉರಿಯುವ.

ज्वलनाश्मन् ಜ್ವಲನಾಶ್ಮನ್ (पुं०) ಸೂರ್ಯಕಾಂತ ಶಿಲೆ.

ज्वलनीय ಜ್ವಲನೀಯ (वि०) 1. ಉರಿಯಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 2. ಉರಿಯಿಸಬೇಕಾದ. 3. ಉರಿಯಿಸಲ್ಪಡುವ. ज्वल (दीप्तौ) + णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **ज्वलितव्यः ಜ್ವಲಿತವ್ಯಃ.**

ज्वलयत् ಜ್ವಲಯತ್ (वि०) 1. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವ. ज्वल (दीप्तौ) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। "ग्रहविमानगणानभितो दिवं ज्वलयतौषधिजेन कृशानुना" किरा० ५-१४। 2. ಉರಿಯಿಸುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯನ್ತೀ.**

ज्वलित ಜ್ವಲಿತ (न०) 1. ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳಕು. ज्वल (दीप्तौ) भावे "क्तः" (३-३-११४)। "ज्वलितेन गुहागतं

तमस्तुहिनाद्रेरिव नक्तमोषधिः" रघु० ८-५४। 2. ಜ್ವಾಲೆ, ಉರಿ. "मुहूर्तं ज्वलितं श्रेयो न च धूमायितं चिरम्" भा० उद्योग० १३३-१५। (वि०) 3. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ज्वल कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "ज्वलितान्यगुणैर्गुर्वी स्थिता तेजसि मानिता" किरा० १५-२१। 4. ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟ. 5. ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ. ज्वल कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। "ज्वलितं न हिरण्यरेतसं चयमास्कन्दति भस्मनां चयः" किरा० २-२०। "ज्वलितं दग्ध उज्ज्वले" मेदि०।

ज्वाल ಜ್ವಾಲ (पुंस्त्री०) 1. ಬೆಂಕಿಯ ಉರಿ, ಅಗ್ನಿಯ ಶಿಖೆ. (पुं०) 2. ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳಕು. ज्वल (दीप्तौ) "णः" (३-१-१४०)। (वि०) 3. ಉರಿಯುವ. 4. ಹೊಳೆಯುವ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ.

ज्वाला ಜ್ವಾಲಾ (स्त्री०) ಅಗ್ನಿಯ ಶಿಖೆ, ಬೆಂಕಿಯ ಉರಿ. ज्वल (दीप्तौ) "णः" (३-१-१४०)। "टाप्" (४-१-४)। "अभ्युद्यतोग्रशस्त्राणि ज्वालामालाकुलैर्मुखैः" विष्णुपु०।

ज्वालाखरगद ಜ್ವಾಲಾಖರಗದ (पुं०) ಒಂದು ರೋಗ, ಮುಖದ ಮೇಲೆ ಏಳುವ ಗುಳ್ಳೆ, ಮೊಡವೆ.

ज्वालाजिह्व ಜ್ವಾಲಾಜಿಹ್ವ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. ज्वाला शिखेव जिह्वा यस्य। 2. ಚಿತ್ರಮೂಲದ ಗಿಡ. 3. ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ.

ज्वालामालिनी ಜ್ವಾಲಾಮಾಲಿನೀ (स्त्री०) ದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ. ज्वालानां मालाऽस्त्यस्याः "इनिः" (५-२-११६)। "ङीप्" (४-१-५)।

ज्वालामुख ಜ್ವಾಲಾಮುಖ (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. 2. ಕೊಳ್ಳಿದೆವ್ವ, ಬಾಯಿಂದ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಉಗುಳುವ ಒಂದು ಪಿಶಾಚಿ. ज्वाला मुखे यस्य। ["उल्कामुख" ನೋಡಿ.]

ज्वालामुखी ಜ್ವಾಲಾಮುಖೀ (स्त्री०) 1. ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿಯೆಂದು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವ ಜ್ವಾಲೆಯು ಹೊರಡುವ ಒಂದು ಸ್ಥಳ, ಪಂಜಾಬಿನ ಉತ್ತರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪರ್ವತಪ್ರದೇಶ. ಈ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಬೆಂಕಿಯ ಜ್ವಾಲೆಯು ಹೊರಡುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. ಇದೇರೀತಿ ಇತರ ಕೆಲವು ಪರ್ವತಗಳು. 2. ಒಂದು ಮಂತ್ರ.

ज्वालावक्त्र ಜ್ವಾಲಾವಕ್ತ್ರ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಮಹೇಶ್ವರ.

ज्वालिन् ಜ್ವಾಲಿನ್ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಮಹೇಶ್ವರ.

ज्वालेश्वर ಜ್ವಾಲೇಶ್ವರ (पुं०) ಒಂದು ತೀರ್ಥ.

इति "ज" कारादिपदार्थनिरूपणम्।

झ

झ ಝ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "च" ವರ್ಗದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮತ್ತು ಆಭ್ಯಂತರ ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ತಾಲುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅಕ್ಷರ. "कादयो मावसानाः स्पर्शाः"। "स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम्" सि० कौ०। ಸಂವಾರ ನಾದ ಘೋಷ ಮತ್ತು ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಇವು ಇದರ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನಗಳು.

झ ಝ (पुं०) 1. ಕಿರುಗಂಟೆಯ ಶಬ್ದ. 2. ಬಿರುಗಾಳಿ. 3. ಮಳೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಾಳಿ. 4. ಕಳೆದುಹೋದ ವಸ್ತು. 5. ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ದೇವಗುರು. 6. ಅಸುರರ ದೊರೆ. 7. ಝಣಝಣ ಶಬ್ದ. 8. ಬ್ರಹ್ಮ, ಚತುರ್ಮುಖ. 9. ಹಂಸಪಕ್ಷಿ. 10. ಪ್ರತಾಪ, ಪರಾಕ್ರಮ. 11. ಭ್ರಮಣ, ತಿರುಗಾಟ. 12. ಚೋರ, ಕಳ್ಳ. 13. ಮದ. 14. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. "झशब्दस्तु पुमान् धातरि हंसके। प्रतापे भ्रमणे नष्टे चोरे झञ्झानिले मदे" नानार्थर०। "'झो झिण्टीशे सुरगुरौ दैत्यराजे ध्वनावपि" मेदि०।

झकार ಝಕಾರ (पुं०) "ಝ" ವರ್ಣ, ಝವೆಂಬ ಅಕ್ಷರ. झ "कारः" (वा० ३-३-१०८)।

झगिति ಝಗಿತಿ (अव्य०) ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ.

झङ्कार ಝಂಕಾರ (पुं०) 1. ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದ, ಭ್ರಮರದ ಧ್ವನಿ. झमित्यव्यक्तशब्दस्य कारः। "झङ्कारोन्मुखरा विलासविपिनोपान्ता वसन्तोदयः" प्रबोध० ४-१३।

झङ्कारिणी ಝಂಕಾರಿಣೀ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ.

झङ्कृति ಝಂಕೃತಿ (स्त्री०) ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಶಬ್ದ, ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಧ್ವನಿ.

झञ्झा ಝಂಝಾ (स्त्री०) 1. ಮಳೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಾಳಿ. 2. ಬಿರುಗಾಳಿ. 3. ಧ್ವನಿ, ಶಬ್ದ. 4. ಮಳೆ ಹನಿ ಬೀಳುವುದು. 5. ನಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತು. "झञ्झा ध्वनिविशेषेऽपि झञ्झाऽणुजलवर्षणे। झञ्झा वाते तारवायौ नष्टेऽपि परिकीर्तिता" विश्व०।

झञ्झानिल ಝಂಝಾನಿಲ (पुं०) 1. ಬಿರುಗಾಳಿ. 2. ಮಳೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಾಳಿ. झञ्झायुक्तोऽनिलः। एवम् **-मारुतः -ಮಾರುತಃ, -वातः -ವಾತಃ, -वायुः -ವಾಯುಃ** ಇತ್ಯಾದಿ.

झट-संघाते (भ्वा० पर० अक० से०)। झटति। जझाट। झटिता। झटिष्यति। झटतु। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸೇರಿಸು, ಬೆರಸು, ಮಿಶ್ರಮಾಡು.

कर्मणि:—झटचते। जझटे। झटिता। झटिष्यते। झटचताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—झाटयति -ते। झाटयां चकार, -चक्रे, -बभूव, -आस। झाटयिता। झाटयिष्यति, -ते। झाटयतु, -ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—झटितव्यम्। झटनीयम्। झटितः। झटितवान्, -वती। झटितुम्। झटितम्। झटनम्।

झटा ಝಟಾ (स्त्री०) ನೆಲನೆಲ್ಲಿಗಿಡ. झटति—झट (संघाते) "अच्" (३-१-१३४)।

झटिति ಝಟಿತಿ (अव्य०) ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ. झट (संघाते) "क्विप्" (वा० ३-३-९४)। झटमेति—इण् (गतौ) "क्तिच्" (३-२-७५)। "त्यक्त्वा गेहं झटिति यमुनामञ्जुकुञ्जं जगाम" पदाङ्क०। "आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः" रत्ना० १-६।

झणझणा ಝಣಝಣಾ (अव्य०) ಕಿರುಗಂಟೆಯ ಶಬ್ದ, ಝಣಝಣ ಶಬ್ದ.

झणझणायित ಝಣಝಣಾಯಿತ (वि०) ಝಣಝಣ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವ. "क्वणत्कनककिङ्किणीझणझणायितस्यन्दनैः" उ० रा० ५-५।

झणत्कार ಝಣತ್ಕಾರ (पुं०) ಕೈಬಳೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಶಬ್ದ. झणदित्यव्यक्तशब्दस्य कारः— डु कृञ् "घञ्" (३-३-१८)। "नीलेन्दीवरदामदीर्घतरया दृष्टचा धयन्ती मनो दोलान्दोलनलोलकङ्कणझणत्कारोत्तरं सर्पति" प्रबोध० २-३४।

झमु—अदने (भ्वा० पर० सक० से०)। झमति। जझाम। झमिता। झमिष्यति। झमतु। ಇತ್ಯಾದಿ.

झम्प ಝಂಪ (पुं०) ಹಾರುವುದು, ನೆಗೆಯುವುದು. (स्त्री०) **झम्पा ಝಂಪಾ.** "पुच्छास्फोटदलत्समुद्रविवरैः पातालझम्पाश्च ताः" म० वी० ५-६३।

झम्पाक ಝಂಪಾಕ (पुं०) ವಾನರ, ಕಪಿ. झम्पेन आकायति—आ+कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)।

झम्पाशिन् ಝಂಪಾಶಿನ್ (पुं०) ಕುಕ್ಕುಟಪಕ್ಷಿ, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಾರಿ ಮೀನು ಹಿಡಿದು ತಿನ್ನುವ ಹಕ್ಕಿ. झम्पेन जले स्वेच्छया पतनेन अश्नाति—अश (भोजने) "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **झम्पाशिनी ಝಂಪಾಶಿನೀ.**

झम्पिन् ಝಂಪಿನ್ (पुं०) ವಾನರ, ಕಪಿ. झम्प "इनिः" (५-२-११५)।

झर ಝರ (पुं०) 1. ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಪ್ರವಾಹ. 2. ಚಿಲುಮೆಯಿಂದ ನೀರು ಹರಿಯುವುದು. झॄष् (वयोहानौ) "अप्" (३-३-५७)। स्त्रियाम् "अङ्" (३-३-१०४)। **झरा ಝರಾ.** "इः" (उ० ४-२३१)। वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। **झरिः ಝರಿಃ, झरी ಝರೀ.** "विपुलपुलिनाः कल्लोलिन्यो नितान्तपतज्झरीमसृणितशिलाः शैलाः सान्द्रद्रुमा वनभूमयः" प्रबोध० ४-१२।

झर्झर ಝರ್ಝರ (पुं०) 1. ಝಾಯಿಯೆಂಬ ಒಂದು ವಾದ್ಯ. 2. ತಮಟೆ. 3. ನದ, ಒಂದು ಗಂಡು ಹೊಳೆ. 4. ಕಲಿಯುಗ. झर्झ (शब्दे) "अरः" (उ० ३-१३१)। "झर्झरः स्यात् कलियुगे वाद्यभाण्डे नदान्तरे" मेदि०। "नदप्रभेदे वाद्ये च झर्झरः" त्रिकाण्ड०। 5. ಬೆತ್ತದ ಕೋಲು. "कञ्चुकोष्णीषिणस्तत्र वेत्रझर्झरपाणयः" भा० भीष्म० ९७-३४। (स्त्री०) **-रा -ರಾ.** 6. ವೇಶ್ಯೆ. "वेश्या शूला वारवाणिर्झर्झरापि" त्रिकाण्ड०। **-री -ರೀ.** 7. ಒಂದು ವಿಧ ವಾದ್ಯ, ಡಮರುಕ.

झर्झरक ಝರ್ಝರಕ (पुं०) 1. ಕಲಿಯುಗ. झर्झर संज्ञायां "कन्"। "कलिर्झर्झरकः कर्मयुगं पापं तु पातकम्" त्रिकाण्ड०। (स्त्री०) **-रिका -ರಿಕಾ.** 2. ಒಂದು ವಿಧ ವಾದ್ಯ.

झर्झरावती ಝರ್ಝರಾವತೀ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ.

झर्झरिन् ಝರ್ಝರಿನ್ (पुं०) 1. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. झर्झरोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। (वि०) 2. ಡಮರುಕದಿಂದ ಕೂಡಿದ.

झर्झरी ಝರ್ಝರೀ (स्त्री०) "झर्झर" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

झर्झरीक ಝರ್ಝರೀಕ (न०) ಶರೀರ, ದೇಹ. झॄष् (वयोहानौ) "ईकन्" (उ० ४-२०)।

झलज्झला ಝಲಜ್ಝಲಾ (स्त्री०) ಆನೆಯ ಕಿವಿಯ ಹೊಡೆತ.

झला ಝಲಾ (स्त्री०) 1. ಕನ್ಯೆ, ಮಗಳು, ಹುಡುಗಿ. 2. ಬಿಸಿಲಿನ ಅಲೆ. "झला स्यादातपस्योमौ दुहितर्यपि च स्त्रियाम्" मेदि०।

झलि ಝಲಿ (स्त्री०) ಅಡಕೆ.

झल्ल ಝಲ್ಲ (पुं०) ವ್ರಾತ್ಯ (ಸಂಸ್ಕಾರಹೀನ)ನಾದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ಮಗ. "झल्लो मल्लश्च राजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेव च" मनु० १०-२२।

झल्लक ಝಲ್ಲಕ (न०) ಕಂಚಿನ ಕೈತಾಳ.

झल्लकण्ठ ಝಲ್ಲಕಂಠ (पुं०) ಪಾರಾವತ, ಪಾರಿವಾಳದ ಹಕ್ಕಿ.

झल्लरा ಝಲ್ಲರಾ (स्त्री०) 1. ಝಾಯಿಯೆಂಬ ಒಂದು ವಾದ್ಯ. 2. ಕೈತಾಳ. 3. ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು. 4. ಛತ್ರಿಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಕೆಳಗೆ ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವ ಜಾಲರಿ. 5. ಕೇಶ, ತಲೆಯ ಕೂದಲು.

झल्लरी ಝಲ್ಲರೀ (स्त्री०) 1. ಕೈತಾಳ, ಒಂದು ವಿಧ ವಾದ್ಯ. 2. ಛತ್ರಿಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಕೆಳಗೆ ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವ ಜಾಲರಿ. 3. ಮುಂಗುರುಳು, ಗುಂಗುರು ಕೂದಲು. 4. ಕೇಶ, ತಲೆಯ ಕೂದಲು. "छत्रान्तलम्बिवस्त्रेऽपि झल्लरी केशवाद्ययोः" वैज०। 5. ಝಾಯಿಯೆಂಬ ಒಂದು ವಿಧ ವಾದ್ಯ.

झल्लिका ಝಲ್ಲಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಮೈಗೆ ವಾಸನೆಯ ಪುಡಿಯನ್ನು ಉಜ್ಜುವ ಒಂದು ವಸ್ತ್ರ. 2. ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳಕು. 3. ಕಾಂತಿ, ತೇಜಸ್ಸು.

झल्लोल ಝಲ್ಲೋಲ (पुं०) ಚರಕವನ್ನು ತಿರುಗಿಸುವ ಯಂತ್ರ, ರಾಟೆಯನ್ನು ಆಡಿಸುವ ಒಂದು ಯಂತ್ರ (ಕೈಹಿಡಿ). "झल्लोलस्तर्कुलासकः" हारा०।

झष – हिंसायाम् (भ्वा० प२० सक० से०)। झषति। जझाष। झषिता। अझषीत्, अझाषीत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಿಂಸಿಸು, ಪೀಡಿಸು.

झष ಝಷ (पुं०) 1. ಮತ್ಸ್ಯ, ಮೀನು. झषति — झष (हिंसायाम्) "अच्" (३-१-१३४)। "इत्युक्तः सोऽनयन्मत्स्यं तत्रतत्रविदासिनि। जलाशये सम्मितं तं समुद्रे प्राक्षिपज्झषम्" भाग० ८-२४-२३। 2. ತಾಪ, ಬಿಸಿಲಿನ ಝಳ. 3. ಮಕರ, ದೀರ್ಘಾಕಾರದ ಮೀನು, ಒಂದು ಜಲಜಂತು. "झषाणां मकरश्चास्मि" गीता। 4. ಮಕರ ರಾಶಿ. "कार्मकं तु परित्यज्य झषं संक्रमते रविः"। (न०) 5. ಮೀನರಾಶಿ. 6. ಅರಣ್ಯ, ಕಾಡು. (स्त्री०) –षा –ಷಾ. 7. ಬೋಳಂಗಡಲೆ ಅಥವಾ ಹೀರೆ ಗಿಡ. "झषा नागबलायां स्त्री तापमत्स्याटवीषु च" मेदि०।

झषकेतन ಝಷಕೇತನ (पुं०) ಮನ್ಮಥ, ಕಾಮದೇವ. झषः केतनं यस्य। "किं पद्मस्य रुचिं न हन्ति नयनानन्दं विधत्ते न किं वृद्धिं वा झषकेतनस्य कुरुते नालोकमात्रेण किम्" रत्ना० ३-१३।

झषकेतु ಝಷಕೇತು (पुं०) ಮನ್ಮಥ, ಕಾಮದೇವ. झषः केतुः यस्य।

झषाङ्क ಝಷಾಂಕ (पुं०) ಮನ್ಮಥ, ಕಾಮದೇವ. झषोऽङ्को यस्य।

झषाशन ಝಷಾಶನ (पुं०) ಕಡಲ ಹಂದಿ, ತಿಮಿಂಗಿಲ ಜಾತಿಯ ಒಂದು ಪ್ರಾಣಿ. झषमश्नाति — अश (भोजने) "ल्युः" (३-१-१३४)। "जलशूकरमायादझषाशन-ह्रदग्रहाः" त्रिकाण्ड०।

झषोदरी ಝಷೋದರೀ (स्त्री०) ಸತ್ಯವತಿ, ಮತ್ಸ್ಯಗಂಧೆ, ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಯ ತಾಯಿ. झषस्य उदरं जन्मस्थानतयास्त्यस्य "अच्" (५-२-१२७)। [ಉಪರಿಚರನೆಂಬ ರಾಜನೊಬ್ಬನು ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಪತ್ನಿಯ ಸ್ಮರಣೆಯುಂಟಾಗಿ ಕಾಮಪೀಡಿತನಾದನು. ಆಗ ಅವನಿಗೆ ವೀರ್ಯಸ್ಖಲನವಾಯಿತು. ಆ ವೀರ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಗೆ ತಲುಪಿಸಲು ಒಂದು ಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಪಕ್ಷಿಯು ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅದು ಜಾರಿ ಯಮುನೆಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದುಹೋಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮನ ಶಾಪದಿಂದ ಮತ್ಸ್ಯರೂಪ ತಾಳಿ ಯಮುನೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅದ್ರಿಕೆಯೆಂಬ ಅಪ್ಸರಸ್ಸು ಆ ವೀರ್ಯವನ್ನು ನುಂಗಿದಳು. ಅವಳ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಮತ್ಸ್ಯಗಂಧೆಯು ಜನಿಸಿದಳು.] भा० आदि० ६४।

झाङ्कारिन् ಝಾಂಕಾರಿನ್ (वि०) ಝಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವುಳ್ಳ. झांकारोऽस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "झाङ्कारी शर्करालः पथिषु विटपिनां स्कन्धकाषैः सधूमः" वेणी० २-१९।

झाट ಝಾಟ (पुं०) 1. ಪೊದರು. झट (संघाते) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। 2. ವನ, ಅರಣ್ಯ, ಕಾಡು. 3. ಗಾಯ ಹುಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉಜ್ಜಿ ತೊಳೆಯುವುದು. "झाटो निकुञ्जे कान्तारे व्रणादीनां च मार्जने" मेदि०। (स्त्री०) –टा –ಟಾ. 4. ನೆಲನೆಲ್ಲಿ ಗಿಡ. 5. ಕಾಡುಮಲ್ಲಿಗೆ ಗಿಡ.

झाटल ಝಾಟಲ (ಪುಂ) ಮೊಕ್ಕಮರ.

झाटिका ಝಾಟಿಕಾ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ನೆಲನೆಲ್ಲಿ ಗಿಡ.

झामक ಝಾಮಕ (ನಂ) ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಂದಿರುವ ಇಟ್ಟಿಗೆ. झमु (अदने) कर्मं "ण्वुल्" (३-३-११३)।

झामर ಝಾಮರ (ಪುಂ) ಚರಕದ ಕದಿರು ಮತ್ತು ಸೂಜಿ ದಬ್ಬಳಗಳನ್ನು ಮೊನಚು ಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಣ್ಣ ಸಾಣೆಕಲ್ಲು, ಮಸೆಗಲ್ಲು.

झिङ्गिनी ಝಿಂಗಿನೀ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ಪಂಜು, ದೀವಟಿಗೆ.

झिणीका ಝಿಣೀಕಾ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ಶ್ವಾಸಕೋಶದ ದ್ವಾರವು ಥಟ್ಟನೆ ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದ. "झिणिका वातसंचारो हिक्का हेक्का च हिक्किका" वैजं।

झिण्टी ಝಿಂಟೀ (ಸ್ತ್ರೀಂ) 1. ಕರಿಯ ಹೂವಿನ ಗೋರಂಟಿ. 2. ಮುಳ್ಳುಗೋರಂಟಿ. 3. ಹಳದಿ ಹೂವಿನ ಮುಳ್ಳು ಗೋರಂಟಿ. झिम् इति रटति—रट (परिभाषणे)। "अच्" (३-१-१३४)। पृषो०। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)।

झिण्टीश ಝಿಂಟೀಶ (ಪುಂ) ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ. "झिण्टीशवन्द्या झङ्कारकारिणी झर्झरावती"।

झिरि ಝಿರಿ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ಜೀರುಂಡೆಹುಳ, ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮಿಡತೆ ಹುಳ.

झिरिका ಝಿರಿಕಾ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ಜೀರುಂಡೆಹುಳ, ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮಿಡತೆ ಹುಳ.

झिल्लिका ಝಿಲ್ಲಿಕಾ (ಸ್ತ್ರೀಂ) 1. ಜೀರುಂಡೆ ಹುಳ, ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮಿಡತೆ. 2. ಬಿಸಿಲಿನ ಪ್ರಕಾಶ, ಬಿಸಿಲಿನ ಬೆಳಕು. 3. ದೀಪದ ಬತ್ತಿ. 4. ಮೈಗೆ ಪುಡಿಯನ್ನು ಹಚ್ಚುವ ವಸ್ತ್ರ. "झल्लिकोद्वर्तनपटे स्त्रियां द्योते च झिल्लिका। आतपस्य रुचौ" मेदिं। 5. ಕಣ್ಣಿನ ಹುಬ್ಬು. "ललाटमलिकं गोधिः स्त्री तत्प्रान्तौ तु शङ्खकौ। भ्रूर्झिल्लिका" वैजं।

झिल्ली ಝಿಲ್ಲೀ (ಸ್ತ್ರೀಂ) 1. ಜೀರುಂಡೆ ಹುಳ, ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮಿಡತೆ ಹುಳ. 2. ಬಿಸಿಲಿನ ಪ್ರಕಾಶ, ಬಿಸಿಲಿನ ಬೆಳಕು. 3. ದೀಪದ ಬತ್ತಿ. 4. ಮೈಗೆ ಪುಡಿಯನ್ನು ಹಚ್ಚುವ ವಸ್ತ್ರ. "झिल्ली चीर्यातपरुचोर्वर्त्यामुद्वर्तनांशुके" मेदिं।

झिल्लीक ಝಿಲ್ಲೀಕ (ಪುಂ) ಜೀರುಂಡೆ ಹುಳ.

झिल्लीकण्ठ ಝಿಲ್ಲೀಕಂಠ (ಪುಂ) ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಿದ ಪಾರಿವಾಳದ ಹಕ್ಕಿ. "प्रसादकुक्कुटो झिल्लीकण्ठो गृहकपोतकः" त्रिकाण्डं।

झीरिका ಝೀರಿಕಾ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ಜೀರುಂಡೆ ಹುಳ.

झीरुका ಝೀರುಕಾ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ಜೀರುಂಡೆ ಹುಳ, ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮಿಡತೆ.

झुण्ट ಝುಂಟ (ಪುಂ) ನಿಕುಂಜ, ಪೊದರು.

झूणि ಝೂಣಿ (ಸ್ತ್ರೀಂ) 1. ಅಡಕೆ. 2. ಕಠಿನ ಶಬ್ದ, ಅಪಶಬ್ದ, ದುರದೃಷ್ಟವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದ. "झूणिः कठिनपूगयोः" त्रिकाण्डं।

झोड ಝೋಡ (ಪುಂ) ಅಡಕೆ ಮರ.

झोम्बक ಝೋಂಬಕ (ವಿಂ) ಹಾಡುವಾಗ ಸಿಟ್ಟು ಮೋರೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನು.

झौलिक ಝೌಲಿಕ (ಪುಂ) ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಚೀಲ.

इति "झ" कारादिपदार्थनिरूपणम्।

ञ

ञ ಞ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "च" ವರ್ಗದ ಐದನೆಯ ಮತ್ತು ಆಭ್ಯಂತರ ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ತಾಲು ಮತ್ತು ನಾಸಿಕೆ (ಮೂಗು)ಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅಕ್ಷರ. "ञमङणनानां नासिका च" सिं कौं।

ञ ಞ (ಪುಂ) 1. ವೃಷಭ, ಎತ್ತು. 2. ಶುಕ್ರಗ್ರಹ. 3. ಹಾಡುವವನು, ಸಂಗೀತಗಾರ. 4. ಘರ್ಘರ ಶಬ್ದ, ಕಿರುಗಂಟೆಯ ಧ್ವನಿ. 5. ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬಾಹಿರನಾದವನು, ವಾಮ ಪಂಥ ಹಿಡಿದವನು. "ञः पुमान् स्याद्बलीवर्दे शुक्रे वाममतावपि" मेदिं। "ञकारो गायने प्रोक्तो ञकारो घर्घरध्वनौ" एकां।

ञकार ಞಕಾರ (ಪುಂ) "ಞ" ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ. ञ "कारः" (वां ३-३-१०८)।

इति "ञ" कारादिपदार्थनिरूपणम्।

ಟ

ಟ ಟ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "ಟ" ವರ್ಗದ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಆಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಮೂರ್ಧಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅಕ್ಷರ. "कादयो मावसानाः स्पर्शाः" "ऋटुरषाणां मूर्धा" सि० कौ० ।

ट ಟ (ಪುಂ) 1. ಧ್ವನಿ, ಶಬ್ದ. 2. ವಾಮನ, ಕುಳ್ಳ, ಗಿಡ್ಡ. 3. ಒಂದು ಪಾದ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ. "टः पुमान् वामने पादे निःस्वनेऽपि क्वचिन्मतः" मेदि० । 4. ವಾಯಸ, ಕಾಗೆ. 5. ಧೂಮ, ಹೊಗೆ. 6. ಚಾಪ, ಧನುಸ್ಸು. 7. ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣ. 8. ಕವಾಟ, ಬಾಗಿಲು. 9. ಪುತ್ರ, ಮಗ. 10. ಸುಳಿ. (ನಂ) 11. ಒಳಗೆ ತಿರುಳಿಲ್ಲದ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ. (ಸ್ತ್ರೀ०) **टा ಟಾ.** 12. ಶಪಥ, ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ. 13. ಭೂಮಿ. 14. ಆವೃತ್ತಿ. "टः पुमान् करटे धूमे चापेऽर्ककिरणे ध्वनौ । कवाटावर्तयोस्तूनौ भूम्यावृत्त्योस्तु टा स्त्रियाम्" नानार्थर० ।

टकार ಟಕಾರ (ಪುಂ) "ಟ" ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ. ट "कारः" (वा० ३-३-१०८) ।

टक्क ಟಕ್ಕ (ಪುಂ) ಒಂದು ದೇಶ. ಇದು ವಿಪಾಶಾ ಮತ್ತು ಸಿಂಧು ನದಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು.

टक्कदेशीय ಟಕ್ಕದೇಶೀಯ (ಪುಂ) ಚಕ್ಕೋತದ ಸೊಪ್ಪು. "वास्तूकष्टक्कदेशीयः" त्रिकाण्ड० ।

टगर ಟಗರ (ಪುಂ) 1. ಬಳಿಗಾರ, ಚಿನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡುವ ಉಪ್ಪು, ಟಂಕಣಕ್ಷಾರ. 2. ಸ್ತ್ರೀಯರ ಶೃಂಗಾರ ಭಾವದಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಿಲಾಸಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದು. (ವಿ०) 3. ಮಾಲುಗಣ್ಣಿನವನು, ವಕ್ರದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನು, ಓರೆನೋಟವುಳ್ಳವನು. "टगरष्टङ्कणक्षारे हेलाविभ्रमगोचरे । नाऽन्यवत् केकराक्षे स्यात्" मेदि० ।

टङ्क ಟಂಕ (ಪುಂ) 1. ಕಲ್ಲುಳಿ, ಕಲ್ಲನ್ನು ಒಡೆಯುವ ಕಲ್ಲುಕುಟ್ಟಿಗನ ಉಳಿ. टङ्कयति — टकि (बन्धने) + णिच् "अच्" (३-१-१३४) । "रुरोध रामं शृङ्गीव टङ्कच्छिन्नमनःशिलः" रघु० १२-८० । 2. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. 3. ಕೋಪ. 4. ಕೋಶ, ಕತ್ತಿಯ ಒರೆ. (ಪುನಂ) 5. ಗುದ್ದಲಿ, ನೆಲವನ್ನು ಅಗೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಆಯುಧ. 6. ಕೈಕೊಡಲಿ. 7. ಕಪಿತ್ಥವೃಕ್ಷ, ಬೇಲದ ಮರ. 8. ಚಿನ್ನವನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡುವ ಒಂದು ಧಾತು, ಟಂಕಣ. 9. ದರ್ಪ, ಕೊಬ್ಬು, ಗರ್ವ. 10. ನಾಲ್ಕು ಮಾಷಗಳಿಗೆ ಸಮವಾದ ತೂಕ. (ಒಂದು ಮಾಷಕ್ಕೆ 5 ಗುಲಗಂಜಿಗಳ ತೂಕ.) 11. ಬೆಟ್ಟದ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶ. "हिमाद्रिटङ्कादिव भान्ति यस्यां गङ्गाम्बुपातप्रतिमा गृहेभ्यः" भट्टि० १-८ । 12. ಮುದ್ರಿಸಿದ ಬೆಳ್ಳಿ ನಾಣ್ಯ, ಮುದ್ರೆಹೊಡೆದ ನಾಣ್ಯ. (ನಂ) 13. ಬೇಲದಹಣ್ಣು. (ಸ್ತ್ರೀ०) **टङ्का ಟಂಕಾ.** 14. ಮೊಳಕಾಲು. "टङ्को नीलकपित्थे च खनित्रे टङ्कनेऽस्त्रियाम् । जङ्घायां स्त्री पुमान् कोपे कोशासिग्रावदारणे" मेदि० । "टङ्कौ प्रमाणगर्वौ च" वैज० ।

टङ्कक ಟಂಕಕ (ಪುಂ) ಮುದ್ರಿಸಿದ ಬೆಳ್ಳಿ ನಾಣ್ಯ, ಮುದ್ರೆ ಹೊಡೆದ ನಾಣ್ಯ.

टङ्ककपति ಟಂಕಕಪತಿ (ಪುಂ) ಟಂಕಸಾಲೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ, ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸುವ ಶಾಲೆಯ ಅಧಿಕಾರಿ.

टङ्ककशाला ಟಂಕಕಶಾಲಾ (ಸ್ತ್ರೀ०) ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಮನೆ (ಕಾರ್ಖಾನೆ), ಟಂಕಸಾಲೆ.

टङ्कटीक ಟಂಕಟೀಕ (ಪುಂ) ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. टङ्क इव टीकते — टीकृ (गतौ) "कः" (३-१-१३५)। "मिहिराणो जगद्योनिष्टङ्कटीकोऽजवाहनः" त्रिकाण्ड० ।

टङ्कन ಟಂಕನ (ಪುಂ) 1. ಬಳಿಗಾರ, ಚಿನ್ನವನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡುವ ಒಂದು ಕ್ಷಾರ. 2. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಕುದುರೆ. "टङ्कनखरनखरखण्डितहरितालपांशुलेन" काद० ।

टङ्कपति ಟಂಕಪತಿ (ಪುಂ) ಟಂಕಸಾಲೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ.

टङ्कवत् ಟಂಕವತ್ (ಪುಂ) ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. टङ्कोऽस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४) । "टङ्कवन्तं शिखरिणं वन्दे प्रस्रवणं गिरिम्" रामा० ।

टङ्कशाला ಟಂಕಶಾಲಾ (ಸ್ತ್ರೀ०) ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸುವ (ತಯಾರಿಸುವ) ಮನೆ, ಟಂಕಸಾಲೆ.

टङ्का ಟಂಕಾ (ಸ್ತ್ರೀ०) ಮೊಳಕಾಲು.

टङ्कार ಟಂಕಾರ (ಪುಂ) 1. ಧನುಸ್ಸಿನ ಶಬ್ದ. टमित्यव्यक्तशब्दस्य कारः । 2. ಆಶ್ಚರ್ಯ. 3. ಕಿರುಚಾಟ, ಚೀರಾಟ. "सृगालोलूकटङ्कारैः प्रणेदुरशिवं शिवाः" भाग० ३-१७-९ । 4. ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ, ಪ್ರಖ್ಯಾತಿ. "टङ्कारो विस्मये पुंसि प्रसिद्धौ शिञ्जिनीध्वनौ" मेदि० ।

टङ्कारिन् ಟಂಕಾರಿನ್ (ಪುಂ) ಶಬ್ದದಿಂದಕೂಡಿದ. टङ्कारोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५) ।

टङ्ग ಟಂಗ (ಪುನಂ) 1. ಸನಿಕೆ, ಗುದ್ದಲಿ, ನೆಲವನ್ನು ಅಗೆಯುವ ಒಂದು ಆಯುಧ. टङ्कः पृषो० । 2. ಖಡ್ಗ,

ಕತ್ತಿ. 3. ಮೊಳಕಾಲು. "टङ्कोऽस्त्री स्यात् खनित्रके । खङ्गभेदे च जङ्घायाम्" मेदि० ।

टङ्कण ಟಂಗಣ (पुंन०) ಟಂಕಣ.

टङ्गिनी ಟಂಗಿನೀ (स्त्री०) ಅಗುರುಶುಂಠಿ.

टट्टनी ಟಟ್ಟನೀ (स्त्री०) ಗೌಳಿ, ಹಲ್ಲಿ.

टट्टरी ಟಟ್ಟರೀ (स्त्री०) 1. ಮಿಥ್ಯೆ, ಸುಳ್ಳು. 2. ಪಟಹ ವಾದ್ಯ, ತಮಟೆ. 3. ಪರಿಹಾಸ್ಯ, ಕುಚೋದ್ಯ, ತಮಾಷೆ, ಲೇವಡಿ. 4. ಕರಿಬಾಳೆ. "टट्टरी स्यान्मृषावादे लम्पापटहवाद्ययोः" मेदि० ।

टट्टुर ಟಟ್ಟುರ (पुं०) ನಗಾರಿಯ ಶಬ್ದ.

टा ಟಾ (स्त्री०) "ट" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

टाङ्क ಟಾಂಕ (न०) ಟಂಕಫಲದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮದ್ಯ. "माध्वीकं टाङ्कमार्द्वीकमैरेयं नालिकेरजम् । सामान्यानि द्विजातीनां मद्यान्येकादशैव च । द्वादशं तु सुरामद्यं सर्वेषामधमं स्मृतम्" इति पुलस्त्यः ।

टार ಟಾರ (पुं०) ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. टां भूमिमृच्छति—ऋ (गतौ) "अण्" (३-२-१) ।

टिट्टिभ ಟಿಟ್ಟಿಭ (पुं०) ಟಿಟ್ಟಿಭವೆಂಬ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಪಕ್ಷಿ. टिट्टीति अव्यक्तं भणति — भण (शब्दे) "डः" (३-२-१०१)। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **–भी –ಭೀ.** "प्रसवानन्तरं प्राणयात्रार्थं गतायाः टिट्टिभ्याः समुद्रो वेलाव्याजेनाण्डान्यपजहार" पञ्चतं० १ । स्वार्थे "कः" । **–भकः –ಭಕಃ.**

टिप्पण ಟಿಪ್ಪಣ (न०) ಟೀಕೆ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿವರಣೆ. टिप (क्षेपे) "क्विप्" (३-२-६१) । टिपा पण्यते — पण (व्यवहारे स्तुतौ च) घञर्थे "कः" (वा० ३-३-५८) । गौरा० "ङीष्" (४-१-४१) । **–णी –ಣೀ.**

टीका ಟೀಕಾ (स्त्री०) ಕ್ಲಿಷ್ಟಪದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. टीकृ (गतौ) कर० "घञ्" (३-३-१२१)। ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿರುವಲ್ಲಿ ಅದರ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯು ಟೀಕೆಯೆನಿಸುವುದು.

टुण्टुक ಟುಂಟುಕ (पुं०) 1. ಹೆಮ್ಮರ, ತಿಗಡುಮರ. (वि०) 2. ಕ್ರೂರ, ದಯೆಯಿಲ್ಲದ. 3. ಅಲ್ಪ, ನೀಚ, ಕೆಳಮಟ್ಟದ. "टुण्टुकः शोणकाल्पयोः" मेदि० ।

टेरक ಟೇರಕ (वि०) ಓರೆಗಣ್ಣಿನವನು.

टोट ಟೋಟ (वि०) 1. ಹೀನವಾದ, ನೀಚವಾದ, ತುಚ್ಛವಾದ. 2. ಅಲ್ಪ, ಸ್ವಲ್ಪ.

इति "ट" कारादिपदार्थनिरूपणम् ।

ಠ

ठ ಠ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "ट" ವರ್ಗದ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಮೂರ್ಧಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅಕ್ಷರ. "कादयो मावसानाः स्पर्शाः" "ऋटुरषाणां मूर्धा" सि० कौ० ।

ठ ಠ (पुं०) 1. ಶಿವ, ಈಶ್ವರ, ಶಂಕರ. 2. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. (न०) 3. ಚಂದ್ರಮಂಡಲ. 4. ಧ್ವನಿ, ಶಬ್ದ. 5. ಬಿಂಬ. 6. ತಡೆಯುವುದು. 7. ಸಾಹಸ. "ठः शङ्करे बृहद्ध्वानौ ठं क्लीबे चन्द्रमण्डले । स्तम्भने साहसे चापि त्रिषु शून्ये शठे दृढे" नानार्थर० । (वि०) 8. ಶೂನ್ಯವಾದ. 9. ಮೂರ್ಖನಾದ. 10. ದೃಢವಾದ. 11. ಜನತೆಗೆ ಗೋಚರವಾದ. 12. ಜನರ ಸಮೂಹ.

ठकार ಠಕಾರ (पुं०) "ಠ" ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ.

ठक्कुर ಠಕ್ಕುರ (पुं०) 1. ದೇವರ ವಿಗ್ರಹ. 2. ಹೆಸರಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸುವ ಒಂದು ಪದ, ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಮೇಲ್ಮೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಉಪಪದ. 3. ದೇವತೆ.

इति "ठ" कारादिपदार्थनिरूपणम् ।

ಡ

ಡ ಡ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "ಟ" ವರ್ಗದ ಮೂರನೆಯ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಮೂರ್ಧಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅಕ್ಷರ. "कादयो मावसानाः स्पर्शाः" "ऋटुरषाणां मूर्धा" सि० कौ०।

ड ಡ (पुं०) 1. ಶಿವ, ಈಶ್ವರ, ಶಂಕರ. 2. ಶಬ್ದ, ಧ್ವನಿ. 3. ಬಡಬಾಗ್ನಿ. 4. ಭಯ. "डकारः शङ्करे त्रासे ध्वनौ भीमे निरुच्यते" एका०। 5. ದೇಶ. 6. ಹಾಸ, ನಗು. 7. ಕ್ಷಯ, ನಾಶ. 8. ಶಂಖಧ್ವನಿ. 9. ರೌದ್ರರಸ. (न०) 10. ಡಮರುವಾದ್ಯ, ಬುಡುಬುಡಿಕೆ. 11. ದುರ್ಗ. 12. ವಸ್ತ್ರ, ಬಟ್ಟೆ. 13. ನಗಾರಿ. 14. ಆಂದೋಳನ, ತೂಗಾಡುವುದು, ಜೋಲಾಡುವುದು. (वि०) 15. ಗಾಯಕ, ಹಾಡುವವನು. 16. ಜಡ. (स्त्री०) **डा ಡಾ**. 17. ಲಜ್ಜೆ, ನಾಚಿಕೆ. 18. ವಾಕ್ಯ, ಮಾತು. 19. ಡಾಕಿನಿ. "डः पुमान् विषये शम्भौ हासे त्रासे क्षये ध्वनौ। शङ्खध्वनौ रौद्ररसे व्रीडावाचोस्तु डा स्त्रियाम्। डं क्लीबे डामरे दुर्गे पटे डमरुकेऽपि च। आन्दोलने च त्रिषु तु डशब्दो गायने जडे" नानार्थर०। "डः पुमान् बाडवाग्नौ स्याड्डाकिन्यां स्त्री निगद्यते" मेदि०।

डकार ಡಕಾರ (पुं०) "ड" ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ. ड "कारः" (वा० ३-३-१०८)।

डक्कन ಡಕ್ಕನ (न०) ತರಗೆಲೆ ಬಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮರ್ಮರ ಶಬ್ದ.

डङ्क ಡಂಕ (पुं०) ಬೀಜದ ಹೋರಿ, ಗರ್ಭವುಂಟುಮಾಡುವ ವೃಷಭ. "षण्डस्तु गोपतिः श्रीमान् डङ्क इट्वर ईश्वरः" वैज०।

डम ಡಮ (पुं०) ಒಬ್ಬ ಮಿಶ್ರಜಾತಿಯವನು.

डमत् ಡಮತ್ (वि०) ಡಮ ಎಂದು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವ.

डमर ಡಮರ (न०) 1. ಭಯದಿಂದ ಓಡಿಹೋಗುವುದು. "शृगालिका च डिम्बं च डमरं विद्रवोऽपि च" हारा०। 2. ಮುನ್ಸೂಚನೆ, ಮುನ್ನೆಚ್ಚರಿಕೆ, ಶಕುನ. 3. ಉಪಪ್ಲವ, ಉಪದ್ರವ.

डमरु ಡಮರು (पुं०) 1. ಒಂದು ವಿಧ ವಾದ್ಯ, ಬುಡುಬುಡಿಕೆ. "वाद्यप्रभेदा डमरुमड्डुडिण्डिमझर्झराः" वैज०। डमिति शब्दं इर्यति—ऋ (गतौ) "कुः" (उ० १-३७)। "सार्धं डमड्डमरुडांकृतिहूतभूतवर्गेण" प्रबोध० ३-१५। 2. ಚಮತ್ಕಾರ. "डमरुस्तु चमत्कारः" त्रिकाण्ड०।

डमरुक ಡಮರುಕ (न०) ಬುಡುಬುಡಿಕೆ. डमरु स्वार्थे "कः"। "सूत्रकोणं डमरुकम्" हारा०।

डम्बर ಡಂಬರ (पुं०) 1. ಸಮೂಹ, ಗುಂಪು. 2. ಆಡಂಬರ, ಅಟ್ಟಹಾಸ. "अजायुद्धे ऋषिश्राद्धे प्रभाते मेघडम्बरः" चाणक्यः। 3. ಗರ್ವ, ಅಹಂಕಾರ. "हेरम्बमम्बुरुहडम्बरचौर्यनिघ्नं विघ्नाद्रिभेदशतधारधुरन्धरं नः" चं० भा०। 4. ಸೌಂದರ್ಯ, ಸೊಬಗು.

डम्भ ಡಂಭ (पुं०) ಇತರರನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸಲು ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯುಳ್ಳವನು, ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಲು ಕಾರ್ಯಮಾಡುವವನು.

डयन ಡಯನ (न०) 1. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಹಾರಾಟ, ಹಕ್ಕಿಗಳು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು. डीङ् (विहायसा गतौ) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ, ಮನುಷ್ಯರು ಹೊರುವ ಒಂದು ವಾಹನ. डीङ् कर० "ल्युट्" (३-३-११७)।

डयनीय ಡಯನೀಯ (वि०) 1. ಹಾರಬೇಕಾದ, ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸಂಚರಿಸಬೇಕಾದ. डीङ् (विहायसा गतौ) "अनीयर्" (३-१-९६)। 2. ಹಾರಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 3. ಹಾರಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. "तव्यः" (३-१-९६)। **डयितव्यम् ಡಯಿತವ್ಯಮ್.**

डयमान ಡಯಮಾನ (वि०) ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ, ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ. डीङ् (विहायसा गतौ) "शानच्" (३-२-१२४)।

डयित ಡಯಿತ (न०) 1. ಹಾರಾಟ, ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ. डीङ् (विहायसा गतौ) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸಂಚರಿಸಿದ. डीङ् कर्त० "क्तः" (३-४-७२)।

डल्लक ಡಲ್ಲಕ (न०) ಬಿದಿರಿನ ಪಾತ್ರೆ.

डवित्थ ಡವಿತ್ಥ (पुं०) 1. ಮರದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೃಗ, ಮರದ ಜಿಂಕೆ. "डित्थः काष्ठमयो हस्ती डवित्थस्तन्मयो मृगः"। 2. ಒಂದು ಸಂಜ್ಞಾ ಶಬ್ದ. डित्थः, डवित्थः ಇತ್ಯಾದಿ ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಶಬ್ದ. ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂಕೇತ ಶಬ್ದವಿದು. "द्रव्यशब्दा एकव्यक्तिवाचिनो हरिहरडित्थडवित्थादयः" सा० द०।

डहु ಡಹು (पुं०) ಗಜನಿಂಬೆ ಗಿಡ. दह (भस्मीकरणे) "कुः" (उ० १-३७)। निपा०। "लकुचो लिकुचो डहुः" अम०।

डाकिनी ಡಾಕಿನೀ (स्त्री०) 1. ಸ್ತ್ರೀಭೂತ, ಹೆಣ್ಣುದೆವ್ವ. 2. ದೇವಿಯ ಅನುಚರಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬಳು.

डाङ्कार ಡಾಂಕಾರ (पुं०) ಡಾಮ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದ.

डाङ्कृति ಡಾಂಕೃತಿ (स्त्री०) ಡಾಮ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದ. "सार्धं डमड्डुमरुडांकृतिहूतभूतवर्गेण" प्रबोध० ३-१५।

डामर ಡಾಮರ (पुं०) 1. ಕಾದಾಟ, ದೊಂಬಿಯ ಜಗಳ, ಅಶಾಂತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಕಲಹ. 2. ಜಗಳದ ಗಲಿಬಿಲಿ, ಗೊಂದಲ, ಗಲಭೆ. 3. ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ನೋಟ. (वि०) 4. ಭಯಂಕರವಾದ. "पर्याप्तं मयि रमणीयडामरत्वं सन्धत्ते गगनतलप्रयाणवेगः" मालती० ५-३। 5. ಸುಂದರವಾದ, ಸೊಗಸಾದ. "रतिगलिते ललिते कुसुमानि शिखण्डिशिखण्डकडामरे" गीतगो० २२-६।

डामरव ಡಾಮರವ (वि०) ಡಮರುವಾದ್ಯಸಂಬಂಧವಾದ, ಬುಡುಬುಡಿಕೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ (ಶಬ್ದ). डमरोरागतः "अण्" (४-३-७६)।

डायन ಡಾಯನ (न०) ಹಾರಾಡಿಸುವುದು, ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. डीङ् (विहायसा गतौ) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)।

डायनीय ಡಾಯನೀಯ (वि०) 1. ಹಾರಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ. 2. ಹಾರಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 3. ಹಾರಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. डीङ् (विहायसा गतौ) + णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" (३-१-९६)। **डाययितव्यः ಡಾಯಯಿತವ್ಯಃ.**

डाययत् ಡಾಯಯತ್ (वि०) ಹಾರಾಡಿಸುತ್ತಿರುವ. डीङ् (विहायसा गतौ) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯಂತೀ.** "शानच्" (३-२-१२४)। **डाययमानः ಡಾಯಯಮಾನಃ.** स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **–माना –ಮಾನಾ.**

डायित ಡಾಯಿತ (न०) 1. ಹಾರಾಡಿಸುವುದು. डीङ् (विहायसा गतौ) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 2. ಹಾರಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. डीङ् + णिच् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

डायितवत् ಡಾಯಿತವತ್ (वि०) ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಾರುವಂತೆ ಮಾಡಿದವನು. डीङ् (विहायसा गतौ) + णिच् "क्तवतुः" (३-२-१०२)।

डायितृ ಡಾಯಿತೃ (वि०) ಹಾರಾಡಿಸುವವನು. डीङ् (विहायसा गतौ) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–त्री –ತ್ರೀ.**

डाहल ಡಾಹಲ (पुं० ब० व०) 1. ಚೇದಿದೇಶ. 2. ಚೇದಿ ದೇಶದ ಜನರು, ಚೈದ್ಯರು.

डिङ्गर ಡಿಂಗರ (पुं०) 1. ಸೇವಕ, ಆಳು. 2. ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ.

डिण्डिक ಡಿಂಡಿಕ (पुं०) ಒಂದು ಇಲಿ.

डिण्डिम ಡಿಂಡಿಮ (पुं०) ಢಿಮಕಿಯೆಂಬ ಒಂದು ವಾದ್ಯ. डिम् डिम् इति शब्दं मिनोति – डु मिञ् (प्रक्षेपणे) "डः" (३-२-१०१)। "इति घोषयतीव डिण्डिमः" हितो०।

डिण्डीर ಡಿಂಡೀರ (पुं०) ಸಮುದ್ರದ ನೊರೆ. "डिण्डि" इति शब्दमीरयति–ईर (गतौ कम्पने च) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "डिण्डीरोऽब्धिकफः फेनः" अम०।

डित्थ ಡಿತ್ಥ (पुं०) 1. ಮರದ ಆನೆ, ಮರದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗಜ. "डित्थः काष्ठमयो हस्ती डवित्थस्तन्मयो मृगः"। 2. ಒಂದು ಸಂಜ್ಞಾಶಬ್ದ. ["डवित्थ" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

डिम ಡಿಮ (पुं०) ನಾಟಕ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು, ಒಂದು ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯ. ಡಿಮ ರೂಪಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವುವು. ವಿಷ್ಕಂಭ ಮತ್ತು ಪ್ರವೇಶಕಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾಯೆ, ಇಂದ್ರಜಾಲ, ಯುದ್ಧ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದಲೂ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರ ಗ್ರಹಣ ವೃತ್ತಾಂತಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವುದು. ಡಿಮದಲ್ಲಿ ರೌದ್ರರಸವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೂ ಉಳಿದ ರಸಗಳು ಅಂಗಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವುವು. ದೇವ ಗಂಧರ್ವ ಯಕ್ಷ ರಾಕ್ಷಸರೂ ಭೂತ ಪಿಶಾಚಗಳೂ ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಯಕರು. "मायेन्द्रजालसंग्रामक्रोधोद्भ्रान्तादिचेष्टितैः। उपरागैश्च भूयिष्ठो डिमः ख्यातेतिवृत्तकः। अङ्गी रौद्ररसस्तत्र सर्वेऽङ्गानि रसाः पुनः। चत्वारोऽङ्का मता नेह विष्कम्भकप्रवेशकौ। नायका देवगन्धर्वयक्षरक्षोमहोरगाः। भूतप्रेतपिशाचाद्याः षोडशात्यन्तमुद्धताः" सा० द० ६। ಇದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ನಾಯಕರಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ "डिमः" ಎಂದು ಹೆಸರು.

डिम्ब ಡಿಂಬ (पुं०) 1. ಭಯದ ಶಬ್ದ. 2. ಭಯ. 3. ಅಂಡ, ಮೊಟ್ಟೆ, ತತ್ತಿ. 4. ವಿಪ್ಲವ, ದಂಗೆ, ಲೂಟಿ. 5. ಪುಪ್ಪುಸ, ಶ್ವಾಸಕೋಶ. 6. ಭ್ರೂಣ, ಗರ್ಭ, ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿನ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ (ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ)

ಶಿಶು. 7. ಹೊಟ್ಟೆಯ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನ್ನಕೋಶದ ಹಿಂದಿರುವ ಮಾಂಸಗ್ರಂಥಿ. 8. ದೇಹ, ಶರೀರ. "स्वादुकारं कालखण्डोपदंशं क्रोष्टा डिम्बं व्यषणद्व्यस्वनच्च" माघ० १८-७७ । 9. ಗರ್ಭಾಶಯ, ಗರ್ಭಕೋಶ ಬಸುರಿನ ಚೀಲ. "डिम्बो भयध्वनावण्डे पुप्फुसप्लीहविप्लवे" मेदि० । 10. ಹರಳು ಗಿಡ. "डिम्ब एरण्डभययोर्विप्लवे प्लीह्नि पुप्फुसे" हेम० ।

डिम्बयुद्ध ಡಿಂಬಯುದ್ಧ (नं०) ದಂಗೆ, ಲೂಟಿ, ದೇಶೋಪದ್ರವ.

डिम्बाहव ಡಿಂಬಾಹವ (पुं०) ದಂಗೆ, ಲೂಟಿ, ದೇಶೋಪದ್ರವ. "डिम्बाहवहतानां च विद्युता पार्थिवेन च" मनु० ५-९५ ।

डिम्बिका ಡಿಂಬಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಬುದ್ಬುದ, ನೀರುಗುಳ್ಳೆ, ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಗಾಳಿಗುಳ್ಳೆ. 2. ಹೆಮ್ಮರ, ತಿಗಡುಮರ. 3. ಕಾಮುಕ ಹೆಂಗಸು. "डिम्बिका जलबिम्बे स्यात् शोणके कामुकस्त्रियाम्" मेदि० ।

डिम्भ ಡಿಂಭ (पुं०) 1. ಶಿಶು, ಸಣ್ಣ ಮಗು, ಸದ್ಯಃ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗು. 2. ಮರಿ, ತಿರ್ಯಕ್ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶಿಶು. "जृम्भस्व रे डिम्भ दन्तांस्ते गणयिष्यामि" शाकु० ७ । 3. ಮೊಳಕೆ, ಸಣ್ಣ ಚಿಗುರು. "पलालजालैः पिहितः स्वयं हि प्रकाशमासादयतीक्षुडिम्भः" नैष० ८-२ । (वि०) 4. ಮೂರ್ಖ, ಅಜ್ಞ, ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಿಲ್ಲದವನು.

डिम्भक ಡಿಂಭಕ (पुं०) 1. ಶಿಶು, ಸಣ್ಣ ಮಗು. 2. ತಿರ್ಯಕ್‌ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮರಿ. डिम्भ स्वार्थे "कः"।

डिम्भा ಡಿಂಭಾ (स्त्री०) ಶಿಶು, ಸಣ್ಣ ಮಗು.

डीङ्–विहायसा गतौ (भ्वा० आत्म० अक० से०)। डयते । डिडचे । डयिता । डयिष्यते । डयताम् । अडयत । ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಾರಾಡು, ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸಂಚರಿಸು.

भावे :—डीयते । डिडचे । डयिता, डायिता । डयिष्यते, डायिष्यते । डीयताम् । अडीयत । ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—डाययति, –ते । डाययां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस । ಇತ್ಯಾದಿ.

कर्मणि :—डाय्यते । डाययां चक्रे, –बभूवे, –आसे ।

कृत्सु :—डयितव्यम् । डयनीयम् । डेयम् । डयितः । डयितं तेन । डयितं तस्य । डयमानः । डयितुम् । डयनम् । डयित्वा । उड्डीय ।

डीन ಡೀನ (नं०) 1. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಹಾರಾಟದ ಒಂದು ಭೇದ, ಹಕ್ಕಿಗಳು ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು. डीङ् (विहायसा गतौ) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡಿದ, ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿದ. डीङ् कर्त० "क्तः" (३-४-७२) ।

डीनडीनक ಡೀನಡೀನಕ (नं०) ಹಕ್ಕಿಗಳ ಹಾರಾಟದ ಒಂದು ಭೇದ.

डीनविडीनक ಡೀನವಿಡೀನಕ (नं०) ಹಕ್ಕಿಗಳ ಹಾರಾಟದ ಒಂದು ಭೇದ.

डुण्डु ಡುಂಡು (पुंस्त्री०) ಎರಡು ತಲೆಯ ಹಾವು. डुण्डुभ पृषो० अन्त्यलोपः। "नागभृत् डुण्डुः स्त्री स्यात्" त्रिकाण्ड० ।

डुण्डुभ ಡುಂಡುಭ (पुं०) ಎರಡು ತಲೆಯ ಹಾವು. डुण्डु इत्यनुकरणशब्देन भाति — भा (दीप्तौ) "डः" (वा० ३-२-४८) । स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-४१)। –भी –ಭೀ.

डुण्डुर ಡುಂಡುರ (पुं०) ಮಹಡಿಮೇಲಿರುವ ಮಲಗುವ ಮನೆ. "अथो मञ्च उद्घातो डुण्डुरोऽपि च" वैज० ।

डुण्डुल ಡುಂಡುಲ (पुं०) ಸಣ್ಣ ಜಾತಿಯ ಗೂಬೆ. डुण्डु इति शब्दं लाति — ला (आदाने) "कः" (३-२-३) ।

डुलि ಡುಲಿ (स्त्री०) ಹೆಣ್ಣು ಆಮೆ.

डोम्ब ಡೊಂಬ (पुं०) ದೊಂಬರವನು, ದೊಂಬರಾಟದವನು. "षष्ठे तु भयं ज्ञेयं गन्धर्वाणां सडोम्बानाम्" बृहत्सं० ८७-३३ ।

डोर ಡೋರ (नं०) 1. ಕೈ ಮತ್ತು ತೋಳುಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುವ ಒಂದು ದಾರ. "कोऽनन्त इत्युदीर्याथ धृत्वा तत्करपल्लवम् । हस्तादाकृष्य तड्डोरं क्षिप्तवान् पावकोपरि" भविष्य० । 2. ಗಂಟು ಮೂಟೆ ಕಟ್ಟುವ ದಾರ. स्वार्थे "कः"। डोरकम् ಡೋರಕಮ್.

डोला ಡೋಲಾ (स्त्री०) ಉಯ್ಯಾಲೆ. "डोला प्रेङ्खोलिका स्त्रियाम्" अम० ।

डोलायमान ಡೋಲಾಯಮಾನ (वि०) 1. ತೂಗಾಡುತ್ತಿರುವ, ಉಯ್ಯಾಲೆಯಂತೆ ಆಡುತ್ತಿರುವ. डोला+क्यङ् (३-१-११)। "शानच्" (३-२-१२४)। "डोलायमानं गोविन्दं मञ्चस्थं मधुसूदनम् । रथस्थं केशवं दृष्ट्वा पुनर्जन्म न विद्यते"। 2. ಉಯ್ಯಾಲೆಯಂತೆ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ, ಒಂದು ಸ್ಥಿಮಿತದಲ್ಲಿಲ್ಲದ.

इति "ड" कारादिपदार्थनिरूपणम् ।

ढ

ढ ಢ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "ट" ವರ್ಗದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮತ್ತು ಆಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಮೂರ್ಧಸ್ಥಾನ ದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ (ಮಹಾಪ್ರಾಣ) ಅಕ್ಷರ. "कादयो मावसानाः स्पर्शाः" "स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम्" "ऋटुरषाणां मूर्धा" सि० कौ०।

ढ ಢ (पुं०) 1. ಢಕ್ಕೆ. 2. ಒಂದು ವಿಧ ಅನುಕರಣ ಧ್ವನಿ. 3. ನಾಯಿ. 4. ನಾಯಿಯ ಬಾಲ. "ढो ढक्कायां पुमानुक्तः शुनि तस्य च लाङ्गले" मेदि०। 5. ಪಿಶಾಚ. 6. ಭಯ. 7. ಕಾಲ, ಸಮಯ. 8. ರಾಗ, ಅನುರಾಗ, ಪ್ರೇಮ. 9. ಪಥಿಕ. (न०) 10. ಜ್ಞಾನ. 11. ವಾದ್ಯ. (वि०) 12. ನಿರ್ಗುಣ. 13. ಗೂಢವಾದ. 14. ಸೌಮ್ಯ ವಾದ. "ढः पिशाचे भये काले रागे पान्थे ध्वनौ च ना। ढक्कायां तु स्त्रियाम् क्लीबे ज्ञाने तूर्यमुखेऽपि ढम्" नानार्थर०। (स्त्री०) **ढा ಢಾ.** 15. ಢಕ್ಕೆ.

ढकार ಢಕಾರ (पुं०) "ಢ" ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ. ढ "कारः" (वा ३-३-१०८)।

ढक्क ಢಕ್ಕ (पुं०) ಒಂದು ದೇಶ.

ढक्कन ಢಕ್ಕನ (न०) ಬಾಗಿಲನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದು.

ढक्का ಢಕ್ಕಾ (स्त्री०) ಢಕ್ಕೆ, ಬುಡುಬುಡಿಕೆ. ढक् इति कायति—कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)। "नृत्तावसाने नटराजराजो ननाद ढक्कां नवपञ्चवारम्। उद्धर्तुकामः सनकादिसिद्धानेतद्विमर्शे शिवसूत्रजालम्"।

ढामरा ಢಾಮರಾ (स्त्री०) ಹೆಣ್ಣು ಹಂಸಪಕ್ಷಿ.

ढाल ಢಾಲ (न०) ಗುರಾಣಿ, ಚರ್ಮದ ಹಲಗೆ.

ढालिन् ಢಾಲಿನ್ (पुं०) ಗುರಾಣಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯೋಧ. ढालमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

ढुण्ढन ಢುಂಢನ (न०) ಅನ್ವೇಷಣ, ಹುಡುಕುವುದು. ढुढि (अन्वेषणे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

ढुण्ढि ಢುಂಢಿ (पुं०) ಕಾಶೀಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಗಣಪತಿ.

ढुलि ಢುಲಿ (स्त्री०) ಹೆಣ್ಣು ಆಮೆ.

ढोल ಢೋಲ (पुं०) ಡೋಲು. "ढक्का ढोलप्रिया नित्या ढोलवाद्यप्रमोदिनी। ढोलरूपा ढोलधरा ढोलाशब्द-स्वरूपिणी" इति रुद्रजामलम्।

ढौकृ—गतौ (भ्वा० आत्म० सक० से०)। ढौकते। डुढौके। अढौकिष्ट। ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗು. "तं विप्रदर्श कृतघातयत्ना यान्तं वने रात्रिचरी डुढौके" भट्टि० २-२३।

ढौकन ಢೌಕನ (न०) 1. ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು. ढौकृ (गतौ) "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಕಾಣಿಕೆ. 3. ದಾನ.

इति "ढ" कारादिपदार्थनिरूपणम्।

ण

ण ಣ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "ट" ವರ್ಗದ ಐದನೆಯ ಮತ್ತು ಆಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಮೂರ್ಧಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ನಾಸಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ (ಅನುನಾಸಿಕ) ಅಕ್ಷರ. "ऋटुरषाणां मूर्धा" "ञमङणनानां नासिका च" सि० कौ०।

ण ಣ (पुं०) 1. ಜ್ಞಾನ. 2. ಭೂಷಣ, ಒಡವೆ. 3. ಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. 4. ದಾನ, ಪಾರಿತೋಷಿಕ. 5. ಪಾನಶಾಲೆ, ಅರವಟ್ಟಿಗೆ. "णः पुमान् बिन्दुदेवे स्यात् भूषण गुणवर्जिते। पानीयनिलयेऽपीति केचि-द्दूचुर्विपश्चितः" मेदि०। 6. ನಿರ್ಣಯ, ನಿಶ್ಚಯ. 7. ಜಾರ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿ. 8. ಧ್ವನಿ. 9. ಕಂಟಕ, ಮುಳ್ಳು. (न०) 10. ಕಮಲದದಳ. (वि०) 11. ಹೊಟ್ಟಿಲ್ಲದ ಪದಾರ್ಥ. 12. ಗುಣಹೀನ. 13. ಭೈರವ, ಭಯಂಕರ. (स्त्री०) **णा ಣಾ.** 14. ರಾತ್ರಿ. 15. ಶಯ್ಯೆ, ಹಾಸಿಗೆ. 16. ಧೇನು, ಹಸು. 17. ಮೂಗು. 18. ಕೃಪೆ, ದಯೆ. "णशब्दस्तु पुमान् जारे भैरवे कण्टके ध्वनौ। णा स्त्रियाम् रजनी शय्याधेनुनासाकृपासु च। णं सरोजदले ज्ञाने त्रिषु निस्तुषवस्तुनि" नानार्थर०।

णख – गतौ (भ्वा० पर० सक० से०)। नखति। ननाख। अनखीत्, अनाखीत्। ಹೋಗು, ಚಲಿಸು.

णट – नृत्तौ (भ्वा० पर० अक० से०)। नटति। ननाट। नटिता। नटिष्यति। नटतु। अनटत्। नटेत्। नटयात्। अनटीत्, अनाटीत्। अनटिष्यत्।

भावे:—नटयते। नेटे। नटिता। नटिष्यते। नटयताम्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ನಾಟ್ಯವಾಡು, ಅಭಿನಯಿಸು. ಭ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು णट ಧಾತುಗಳಿರುವುವು. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಾಭಿನಯರೂಪವಾದ ನಾಟ್ಯವು ಮೊದಲನೆಯ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥ. ಪದಾರ್ಥಾಭಿನಯರೂಪವಾದ ನೃತ್ಯ ಮತ್ತು ಕೇವಲ ಆಂಗಿಕಾಭಿನಯರೂಪವಾದ ನೃತ್ತಗಳು ಎರಡನೆಯ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥ. ಈ ಅಭಿನಯಕಾರರಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಟ ಮತ್ತು ನರ್ತಕರೆಂದು ಹೆಸರು. 2. ನರ್ತನಮಾಡು, ಕುಣಿದಾಡು.

णिचि:—मित्त्वात् ह्रस्वः। नटयति, –ते। नटयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। नटयिता। नटयिष्यति, –ते। नटयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कर्मणि:—नटयते। नटयां चक्रे, –बभूवे, –आसे। नाटिता, नटिता, नटयिता। नाटिष्यते, नटिष्यते, नटयिष्यते। नटयताम्। अनटयत। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि:—निनटिषति। निनटिषां चकार, –बभूव, –आस। निनटिषिता। निनटिषिष्यति। निनटिषतु। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—नटितव्यम्। नटनीयम्। नाटयम्। नटितः। नटितवान्। नटन्, नटन्ती। नटितुम्। नटितम्। नटित्वा। प्रणटय।

णद – अव्यक्ते शब्दे (भ्वा० पर० अक० से०)। नदति। ननाद। नदिता। नदिष्यति। नदतु। अनदत्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಶಬ್ದಮಾಡು. 2. ಅರಚು, ಕಿರುಚು. "ननाद हर्षाद्घनतुल्यनिःस्वनः" रामा०। "वासवश्चानदद्घोरं रुधिरं चाभ्यवर्षत" हरिवं०।

भावे:—नद्यते। नेदे। नदिता। नदिष्यते। नद्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—नादयति, –ते। नादयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। नादयिता। नादयिष्यति, –ते। नादयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

ण्यन्तात् कर्मणि:—नाद्यते। नादयां चक्रे, –बभूवे, –आसे। नादयिता, नादिता। नादयिष्यते, नादिष्यते। नाद्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—नदितव्यः। नदनीयः। नद्यः। नदितः। नदितवान्। नदन्, नदन्ती। नदितुम्। नदितम्। नदनम्।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು:

(1) अनु+णद=अनुनदति। अनुननाद। ಅನುರೂಪವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡು. "गुरुतरकलनूपुरानुनादं सललितनर्तितवामपादपद्मा" माघ० ८-१८।

(2) अभि+णद = अभिनदति। अभिननाद। ಎದುರಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡು. "पुत्रेति तन्मयतया तरवोऽभिनेदुस्तं सर्वभूतहृदयं मुनिमानतोऽस्मि" भाग० १-२-२।

(3) उद्+णद = उन्नदति। उन्ननाद। उन्नादः। ಉಚ್ಚಧ್ವನಿಯಿಂದ ಕೂಗು, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡು. "ततोऽन्तरिक्षमुत्प्लुत्य कालमेघ इवोन्नदन्" भा० द्रोण० १५७-८६। "दृष्टः कथंचिद्गवयैर्विविग्नैरसोढसिंहध्वनिरुन्ननाद" कुमा० १-५६।

णम – प्रह्वत्वे शब्दे च (भ्वा० पर० सक० शब्दे अक० अनि०)। नमति। ननाम। नन्ता। नंस्यति। नमतु। अनमत्। ನಮಸ್ಕರಿಸು, ಗೌರವದಿಂದ ಬಗ್ಗು, ವಿಧೇಯತೆಯಿಂದ ತಲೆಬಗ್ಗಿಸು. "इयं नमति वः सर्वांस्त्रिलोचनवधूरिति" कुमा० ६-८९।

भावे:—नम्यते। नेमे। नन्ता। नंस्यते। नम्यताम्। अनम्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—मित्त्वात् ह्रस्वः। नमयति, –ते। नमयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। नमयिता। नमयिष्यति, –ते। नमयतु, –ताम्। अनमयत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ.

ण्यन्तात् कर्मणि:—नम्यते। नमयां चक्रे, –बभूवे, –आसे। नामिता, नमिता। नामिष्यते, नमिष्यते। नम्यताम्। अनम्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—नन्तव्यम्। नमनीयम्। नम्यः। नतः। नतवान्। नमन्, नमन्ती। नन्तुम्। नतम्। नमनम्। नत्वा। प्रणम्य।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು:

(1) अव+णम = अवनमति। अवनतः। अवनतिः। अवनमनम्। 1. ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ ಬಗ್ಗು. "तं वाहनादवनतोत्तरकायमीषद्विध्यन्तमुद्धृतसटाः प्रतिहन्तुमीषुः" रघु० ९-६०। 2. ಕ್ಷಯಹೊಂದು, ಅವನತಿಹೊಂದು, ಭೀಳಾಗು.

(2) उद्+णम = उन्नमति। उन्नतः। उन्नतिः। 1. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗು, ಮೇಲುಮುಖವಾಗು, ಮೇಲು ಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆ. "उन्नम्योन्नम्य तत्रैव निर्धनानां मनोरथाः। हृदयेष्वेव लीयन्ते" पञ्चतं०। 2. ಘನತೆ ಹೊಂದು, ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದು, ಉನ್ನತಿಹೊಂದು ಮೇಲ್ಮೆ ಹೊಂದು. "स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वी क्रान्त्वा मेरुरिवात्मना" रघु० १-१४। 3. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏಳು, ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತು. "उन्नमितैकभ्रूलतमाननमस्याः पदानि रचयन्त्याः" शाकु० ३-१२।

(3) अभि+उद्+णम = अभ्युन्नमति। अभ्युन्नतः। अभ्युन्नतिः। ಎದುರುಗಡೆ ಎತ್ತರವಾಗು, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾಗಿರು. "अभ्युन्नता पुरस्तादवगाढा जघनगौरवात् पश्चात्" शाकु० ३-५।

(4) उप+णम=उपनमति। उपनमनम्। उपनम्य। ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಗಳಿಸಲು ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗು, ಅನುಗ್ರಹ ವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗು. "पतिं च परया भक्त्या महापुरुषचेतसा। प्रियैस्तैस्तैरुपनमेत् प्रेमशीलः स्वयं पतिः" भाग० ६-१९-१७।

(5) परि+णम=परिणमति। परिणामः। परिणतः। 1. ಬೇರೆ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದು, ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗು, ಮೊದಲಿನ ಗುಣವು ಹೋಗಿ ಬೇರೆ ಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದು. पयसः परिणामो दधि। मृदः परिणामो घटः। ಇತ್ಯಾದಿ. 2. ಅಂತ್ಯ, ಕೊನೆ. "प्रच्छायसुलभनिद्रा दिवसाः परिणामरमणीयाः" शाकु० १-३। 3. ಪಕ್ವವಾಗು, ಹಣ್ಣಾಗು. 4. ಆನೆಯ ತಿರ್ಯಕ್‌ದಂತಪ್ರಹಾರ. "घोरारावध्वानिताशेषदिक्के विष्के नागः पर्यणंसीत् स एव" माघ० १८-२७। 5. ಜೀರ್ಣವಾಗು. "आहारस्य सम्यक्परिणतस्य" सुश्रुत०। 6. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಗ್ಗು.

(6) प्र+णम = प्रणमति। प्रणामः। ಸರಿಯಾಗಿ ಬಗ್ಗು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಗ್ಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸು. "प्रणमेद्दण्डवद्भूमौ भक्तिप्रह्वेण चेतसा" भाग० ६-१९-१०। "दोर्भ्यां पद्भ्यां च जानुभ्यां उरसा शिरसा दृशा। मनसा वचसा चेति प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः"।

(7) वि+परि+णम = विपरिणमति। विपरिणामः। ಬದಲಾವಣೆಹೊಂದು. "कर्तरि शप्" इत्यतः कर्तरीत्यनुवृत्तं प्रथमया विपरिणम्यते"।

(8) सम्+णम = संनमति। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಗ್ಗು, ವಿಧೇಯತೆಯಿಂದ ಬಗ್ಗು. "संनतिर्हि तवाख्याति भविष्यच्छुभयोग्यताम्"। 2. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಗ್ಗು. "संनताः फलभारेण पुष्पभारेण च द्रुमाः" रामा०।

णर्द – शब्दे (भ्वा० पर० अक० से०)। नर्दति। ननर्द। नर्दिता। अनर्दीत्। 1. ಶಬ್ದಮಾಡು, ಕೂಗು, ಗುಟುರು ಹಾಕು. "उदपानाश्च नर्दन्ति यथा गोवृषभास्तथा" भा० उद्योग० १४३-११। 2. ಗರ್ಜಿಸು. "मत्ता नर्दन्तु कुञ्जराः" रामा०।

णश – अदर्शने (दिवा० पर० अक० से०)। नश्यति। ननाश। नशिता, नंष्टा। नशिष्यति, नङ्क्ष्यति। नश्यतु। अनश्यत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಅದರ್ಶನಹೊಂದು, ಕಾಣದೆ ಇರು, ಮರೆಯಾಗು. "ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव च" हितो०।

भावे:—नश्यते। नेशे। नशिता, नंष्टा। नशिष्यते, नङ्क्ष्यते। नश्यताम्। अनश्यत। नश्येत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—नाशयति, –ते। नाशयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। नाशयिता। नाशयिष्यति, –ते। नाशयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—नशितव्यम्, नंष्टव्यम्। नशनीयम्। नाश्यम्। नष्टः। नष्टवान्। नश्यन्, नश्यन्ती। नशितुम्। नंष्टुम्। नष्टम्। नशनम्। नशित्वा, नंष्ट्वा। प्रणश्य।

णह – बन्धने (दिवा० उभ० सक० अनि०)। नह्यति, –ते। ननाह, नेहे। नद्धा। नत्स्यति, –ते। नह्यतु –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಬಂಧಿಸು, ಕಟ್ಟು.

कर्मणि:—ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು. लुङ् ಲಕಾರ ದಲ್ಲಿ अनाहि।

णिचि:—नाहयति, –ते। नाहयां चकार, –चक्रे। –बभूव, –आस। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—नद्धव्यम्। नहनीयम्। नाह्यम्। नद्धः। नद्धवान्। नह्यन्, नह्यन्ती। नह्यमानः। नद्धुम्। नद्धम्। नहनम्। नद्ध्वा। संनह्य।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು:

(1) अपि + णह = अपिनह्यति, पिनह्यति। वा अकारलोपः। "वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः"। ಧರಿಸು, ಧಾರಣೆಮಾಡು. "वितत्य शार्ङ्गं कवचं पिनह्य" भट्टि० ३-४७।

(2) अव+णह=अवनह्यति। अवनद्धः। ಸುತ್ತಲೂ ಬಂಧಿಸು, ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲೂ ಕಟ್ಟು. "चर्मावनद्धं दुर्गन्धि पूर्णं मूत्रपुरीषयोः" मनु० ६-७६।

(3) उद्+णह = उन्नह्यति। उन्नद्धः। ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಕಟ್ಟು. "अस्थ्यवयवोऽस्थिमध्यमनुप्रविश्य मज्जानमुन्नह्यति" सुश्रुत०।

(4) सम्+उद्+णह = समुन्नह्यति। समुन्नद्धः। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಕಟ್ಟು. "वल्मीकवत् समुन्नद्धमन्तःकुर्वन्ति विद्रधिम्" सुश्रुत०। 2. ಪಂಡಿತನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಗರ್ವಪಡು. "अश्रुतश्च समुन्नद्धो दरिद्रश्च महामनाः" भा० उद्योग० ३३-३८। "अर्थं महान्तमासाद्य विद्यामैश्वर्यमेव वा। विचरत्यसमुन्नद्धो यः स पण्डित उच्यते" भा० उद्योग० ३३-३७।

(5) उप+णह = उपनह्यति। ಮೇಲುಗಡೆ ಕಟ್ಟು. "विस्रावयेत् स्विन्नमतन्त्रितश्च शुद्धं व्रणं चाप्युपनाहयेत्तु" सुश्रुत०।

(6) परि + णह = परिणह्यति। परिणाहः। 1. ಸುತ್ತಲೂ ಕಟ್ಟು. "न तां वध्री परिणहेत् शतचर्मा महातनुम्" भा० आदि० ३०-२३। 2. ವಿಸ್ತಾರ, ವೈಶಾಲ್ಯ. "युवा युगव्यायतबाहुरंसलः कपाटवक्षाः परिणद्धकन्धरः" रघु० ३-३४।

(7) सम्+णह = संनह्यति। संनद्धः। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಂಧಿಸು, ಸರಿಯಾಗಿ ಕಟ್ಟು. "श्लथद्दुकूलं कबरीं च विच्युतां संनह्यतीं वामकरेण वल्गुना" भाग० ८-१२-२१। 2. ಕವಚ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಧರಿಸು. 3. ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸು, ಹರಡು. "कुसुममिव लोभनीयं यौवनमङ्गेषु सन्नद्धम्" शाकु० १-२१। 4. ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ.

णिजिर् – शौचपोषणयोः (जुहो० उभ० सक० अनि०)। नेनेक्ति नेनिक्तः नेनिजति। नेनिक्ते नेनिजाते नेनिजते। निनेज निनिजतुः निनिजुः। निनिजे निनिजाते निनिजिरे। नेक्ता। नेक्ष्यति, –ते। नेनेक्तु, नेनिक्ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಶುಚಿಮಾಡು, ಶುದ್ಧಮಾಡು. "शाल्मलीफलके श्लक्ष्णे नेनिज्यान्नेजकः शनैः" मनु० ८-३९६। 2. ಪೋಷಿಸು.

कर्मणि :—निज्यते। निज्यताम्। अनिज्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—नेक्तव्यम्। नेजनीयम्। नेज्यम्। निक्तः। निक्तवान्। नेनिजत्, नेनिजती। नेनिजानः। ಇತ್ಯಾದಿ.

निर्+णिजिर् = निर्नेनेक्ति। निर्णिक्तः। ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೊಳೆ, ನಿಃಶೇಷವಾಗಿ ತೊಳೆ, ಶುದ್ಧಮಾಡು. "निर्णिक्तं शोधितं मृष्टं निश्शोध्यमनवस्करम्" अम०। "तोयनिर्णिक्तपाणयः" रघु० १७-२२।

णिदि – कुत्सायाम् (भ्वा० पर० सक० से०)। निन्दति, प्रणिन्दति। निनिन्द। निन्दिता। निन्दिष्यति। निन्दतु। अनिन्दत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ನಿಂದಿಸು, ದೂಷಿಸು, ದೂರು, ತೆಗಳು. "निनिन्द रूपं हृदयेन पार्वती प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता" कुमा० ५-१।

कर्मणि :—निन्द्यते। निनिन्दे। निन्दिता। निन्दिष्यते। निन्द्यताम्। अनिन्द्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—निन्दयति, –ते। निन्दयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस।

सनि :—निनिन्दिषति। निनिन्दिषां चकार, –बभूव, –आस। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—निन्दितव्यः। निन्दनीयः। निन्द्यः। निन्दितः। निन्दितवान्। निन्दन्, निन्दन्ती। निन्दितुम्। निन्दितम्। निन्दनम्। निन्दित्वा। विनिन्द्य।

णीञ् – प्रापणे (भ्वा० उभ० सक० से०)। नयति, –ते। निनाय निन्यतुः निन्युः। निन्ये निन्याते। नेता। नेष्यति, –ते। नयतु, –ताम्। अनयत्, –त। नयेत्, –त। नीयात्, नेषीष्ट। अनैषीत्, अनेष्ट। अनेष्यत्, –त। 1. ಒಯ್ಯು, ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು, ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು. "निनाय पृतनां प्राचीं गङ्गामिव भगीरथः" याद० २२-६५। 2. ಹೊಂದಿಸು, ಸೇರಿಸು, ತಲುಪಿಸು. "शिलोच्चयं चारुशिलोच्चयं तमेष क्षणान्नेष्यति गुह्यकस्त्वाम्" किरा० ३-२९। 3. ಒಳಪಡಿಸು, ಈಡು ಮಾಡು, ಗುರಿಮಾಡು. "नयति द्रुतमुद्धतश्रितः प्रसभं भङ्गमभङ्गुरोदयः" माघ० १३-७२। 4. ಹೊಂದಿಸು, ಸೇರಿಸು, ಅಳವಡಿಸು. "नयन् मधुलिहः श्वैत्यमुदग्रदशनांशुभिः" माघ० २-२१। 5. ಕಾಲಕಳೆ, ಕಾಲತಳ್ಳು. "संविष्टः कुशशयने निशां निनाय" रघु० १-९५। ಇತ್ಯಾದಿ. ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಪರಗಾಮಿಯಾಗಿದ್ದರೂ णीञ् ಧಾತುವು ಸಂಮಾನನ ಉತ್ಸಂಜನ (ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವುದು), ಆಚಾರ್ಯ ಕರಣ (ಆಚಾರ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು), ಜ್ಞಾನ, ಭೃತಿ, ವಿಗಣನ (ಸಾಲ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಸುವುದು), ಮತ್ತು ವ್ಯಯ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುವುದು,

संमानने— शास्त्रे नयते। ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿನ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ.

उत्सञ्जने— दण्डमुन्नयते। ದಂಡವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುತ್ತಾನೆ.

आचार्यकरणे— माणवकमुपनयते। ಮಾಣವಕನನ್ನು (ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ) ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ತನ್ನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ज्ञाने— तत्त्वं नयते। ತತ್ತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

भृतौ— कर्मकारानुपनयते। ಕೂಲಿಯವನಿಗೆ ಭೃತಿ (ಕೂಲಿ)ಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

विगणने— करं विनयते। ಇಲ್ಲಿ वि ಪೂರ್ವಕ णीञ् ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಿಶೋಧನೆಯು ಅರ್ಥ. ರಾಜನಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಕೊಡಲು ಲೆಕ್ಕಾಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

व्यये— शतं विनयते। ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಖರ್ಚುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ वि ಪೂರ್ವಕ णीञ् ಧಾತುವು ಖರ್ಚು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

कर्मणि :—नीयते। निन्ये। नायिता, नेता। नायिष्यते, नेष्यते। नीयताम्। अनीयत। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—निनीषति, –ते। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—नेतव्यः। नयनीयः। नेयः। नीतः। नीतवान्। नयन्, नयन्ती। नयमानः। नेतुम्। नीतम्। नयनम्। नीत्वा। प्रणीय। "नयन् मधुलिहः श्वैत्यमुदग्रदशनांशुभिः" माघ० २-२१।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) अनु+णीञ् = अनुनयति। अनुनयः। 1. ಇಷ್ಟಪೂರ್ತಿಗಾಗಿ ಸೌಜನ್ಯದಿಂದ ಮಾತಾಡು, ಸಮಾಧಾನದಿಂದ ಮಾತಾಡು. "भवतोऽनुनयाम्येवं पूरूराज्येऽभिषिच्यताम्" भा० आदि० ७९-३५। 2. ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು, ಯಾಚಿಸು. "अनुनयमगृहीत्वा व्याजसुप्ता पराची" माघ० ११-९। 3. ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಲಿಸು, ಕೋಪವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸು. "कथं नु शक्योऽनुनयो महर्षेः" रघु० २-५४।

(2) अप + णीञ् = अपनयति। अपनयनम्। 1. ಅಪಹರಿಸು, ಕದ್ದು ಕೊಂಡೊಯ್ಯು. "गोचरं गतयो भ्रात्रोरपनीता त्वयाधम" रामा०। 2. ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಸಾಗಿಸು. "यत्र संशप्तकाः पार्थमपनिन्यूरणाजिरात्" भा० आदि० १-२५७। 3. ಪರಿಹರಿಸು, ಹೋಗಲಾಡಿಸು. "नातिश्रमापनयनाय न च श्रमाय" शाकु० ५-६।

(3) अभि + णीञ् = अभिनयति। अभिनयः। अभिनीतः। 1. ಶರೀರವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸು. "अभिनयान् परिचेतुमिवोद्यता मलयमारुतकम्पितपल्लवा" रघु० ९-३३। 2. ಅನುಕರಿಸು, ಒಬ್ಬನು ಮಾಡಿದಂತೆ ಮಾಡು. "भवेदभिनयोऽवस्थानुकारः" सा० द०। 3. ಎದುರಾಗಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯು.

(4) आ+णीञ् = आनयति। आनयनम्। ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ, ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. "केनाप्युत्क्षिपतेव पश्य भुवनं मत्पार्श्वमानीयते" शाकु० ७-८।

(5) प्रति+आ+णीञ्=प्रत्यानयति। प्रत्यानयनम्। ಹಿಂತಿರುಗಿಸಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. "प्रत्यानेष्यति शत्रुभ्यो वन्दीमिव जयश्रियम्" कुमा० २-५२।

(6) उद् + णीञ् = उन्नयते। ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತು. "दण्डमुन्नयते"।

(7) उप + णीञ् = उपनयति, –ते। उपनयनम्। 1. ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. "महत्या सेनया राजा दमयन्तीमुपानयत्" भा० वन० ७७-१। 2. ವೇದಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊ. "उपनीय ददद्वेदानाचार्यः सः उदाहृतः"।

(8) नि+णीञ् = निनयति। ದಾನಮಾಡು, ಕೊಡು. "चरितव्रत आयाते निनयेरब्रवं घटम्" याज्ञ० ३-२९५।

(9) निर्+णीञ् = निर्णीयते। निरणायि। ನಿಶ್ಚಯಿಸು, ನಿರ್ಣಯಮಾಡು. "देवः पतिर्विदुषि नैषध राजगत्या निर्णीयते न किमु न व्रियते भवत्या" नैष० १३-३४।

(10) परि+णीञ्=परिणयति। परिणयः। परिणीतः। 1. ವಿವಾಹವಾಗು, ಮದುವೆಯಾಗು. "परिणेष्यति पार्वतीं यदा तपसा तत्प्रवणीकृतो हरः" कुमा० ४-४२। 2. ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಮಾಡು. "तौ दम्पती त्रिः परिणीय वह्निमन्योन्यसंस्पर्शनिमीलिताक्षौ" कुमा० ७-८०।

(11) प्र+णीञ् = प्रणयति। प्रणिनाय। प्रणीतम्। 1. ಮಾಡು, ರಚಿಸು. "उत्तरं रामचरितं तत्प्रणीतं प्रयुज्यते" उ० रा० १-३। 2. ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆ, ಪ್ರಯೋಗಿಸು. "तेन सम्यक् प्रणीतानि शरजालानि मारिष" भा० भीष्म० ८६-६।

(12) प्रति+णीञ्=प्रतिनयति। प्रतिनीतः। ಪುನಃ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯು, ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

(13) वि + णीञ् = विनयति, –ते। विनेष्यति। 1. ನಿವಾರಿಸು, ತಪ್ಪಿಸು. "क्रोधं विनयते"। कोपमपगमयति इत्यर्थः। 2. ಖರ್ಚುಮಾಡು, ವಿನಿಯೋಗಿಸು. "शतं विनयते"। धर्मार्थं विनियुङ्क्ते इत्यर्थः। 3. ಹೊರದೂಡು, ಹೊರಕ್ಕೆ ಎಳೆ, ತೆಗೆದುಹಾಕು. "उत्तरीयविनयात्त्रपमाणा रुन्धती किल तदीक्षणमार्गम्" माघ० १०-४२। 4. ಶಿಕ್ಷಿಸು, ದಂಡಿಸು. "रक्षापदेशान्मुनिहोमधेनोर्वन्यान् विनेष्यन्निव दुष्टसत्त्वान्" रघु० २-८। 5. ಋಣ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತೀರಿಸು. "करं विनयते"। राज्ञे देयं करं परिशोधयति इत्यर्थः।

(14) सम्+णीञ् = संनयति। ಸೇರಿಸು, ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸು. "परे भगवति ब्रह्मण्यात्मानं संनयन् जहौ" भाग० ६-१०-११।

णु – स्तुतौ (अदा० पर० सक० से०)। नौति। नुनाव। नविता। नविष्यति। नौतु। अनौत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡು, ಹೊಗಳು. "द्विधा प्रयुक्तेन च वाङ्मयेन सरस्वती तन्मिथुनं नुनाव" कुमा० ७-९०।

कर्मणि :—नूयते। नुणुवे। ಇತ್ಯಾದಿ.

णुद – प्रेरणे (तुदा० उभ० सक० अनि०)। नुदति, –ते। नुनोद, नुनुदे। नोत्ता। नोत्स्यति, –ते। नुदतु, –ताम्। अनुदत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಪ್ರೇರಿಸು, ತಳ್ಳು, ನೂಕು, ದಬ್ಬು. "मन्दं मन्दं नुदति पवनश्चानुकूलो यथा त्वाम्" मेघ० १-९। 2. ನಿವಾರಿಸು, ಹೋಗಲಾಡಿಸು. "प्रसह्य तेजोभिरसंख्यतां गतैरदस्त्वया नुत्तमनुत्तमं तमः" माघ० १-२७। 3. ಹೊಡೆದೋಡಿಸು. "नुनुदे तनुकण्डु पण्डितः पटुचञ्चूपुटकोटिकुट्टनैः" नैष० २-४।

कर्मणि :—नुद्यते। नुनुदे। नुद्यताम्। अनुद्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—नोदयति, –ते। नोदयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। नोदयिता। नोदयिष्यति, –ते। नोदयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—नोत्तव्यम्। नोदनीयम्। नोद्यम्। नुन्नः, नुत्तः। नुन्नवान्, नुत्तवान्। नुदन्, –न्ती –ती। नुदमानः। नोत्तुम्। नुन्नम्, नुत्तम्। नोदनम्। नुत्त्वा। प्रणुद्य।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) अप+णुद = अपनुदति। अपनोदनम्। ನಿವಾರಿಸು, ಹೋಗಲಾಡಿಸು. "एनसां स्थूलसूक्ष्माणां चिकीर्षन्नपनोदनम्" मनु० ११-२५२।

(2) प्र+णुद=प्रणुदति। प्रणुद्य। ದಬ್ಬು, ಓಡಿಸು, ತಳ್ಳು. "दयितावलोकविकसन्नयनप्रसरप्रणुन्नमिव वारिरुहम्" माघ० ९-७१।

(3) वि+णुद=विनोदयति। विनोदः। 1. ನಿವಾರಿಸು. ಹೋಗಲಾಡಿಸು. "दधद्भिरभितस्तटौ विकचवारिजाम्बूनदैर्विनोदितदिनक्लमाः कृतरुचश्च जाम्बूनदैः" माघ० ४-६६। 2. ಸಂತೋಷಪಡಿಸು, ಮನಸ್ಸನ್ನು ಉಲ್ಲಾಸಗೊಳಿಸು. "क्व नु खलु संस्थिते कर्मणि सदस्यैरनुज्ञातः श्रमक्लान्तमात्मानं विनोदयामि" शाकु० ३। 3. ದುಃಖವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸು, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನೆಮ್ಮದಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು. "विनोदयिष्यन्ति नवाभिषङ्गामुदारवाचो मुनिकन्यकास्त्वाम्" रघु० १४-७७।

इति "ण"कारादिपदार्थनिरूपणम्।

त

त ತ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "त" ವರ್ಗದ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಆಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ದಂತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅಕ್ಷರ. "कादयो मावसानाः स्पर्शाः" "स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम्" "लृतुलसानां दन्ताः" सि० कौ० ।

त ತ (पुं०) 1. ಅಮೃತ. 2. ಪುಚ್ಛ, ಬಾಲ. 3. ಮ್ಲೇಚ್ಛ. 4. ಕ್ರೋಡ, ಭುಜಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗ, ಎದೆ. 5. ಚೋರ, ಕಳ್ಳ. 6. ನಿಶ್ಚಯ, ನಿರ್ಣಯ. 7. ಸಂಭೋಗ. 8. ಕೋಪ. 9. ಧಾತುವಾದ. (स्त्रीन०) 10. ತರಣ, ದಾಟುವುದು. 11. ಪುಣ್ಯ. (स्त्री०) **ता ತಾ.** 12. ಕರುಣೆ, ದಯೆ. "तश्चोरामृतपुच्छेषु क्रोडे म्लेच्छे च कुत्रचित् । अपुमांस्तरणे पुण्ये कथितः शब्दवेदिभिः" मेदि० । "तशब्दः पुंसि संभोगे निश्चये कोपपुच्छयोः। धातुवादविधौ चोरे करुणायां तु ता स्त्रियाम्" नानार्थर० ।

तंसु ತಂಸು (पुं०) ಚಂದ್ರವಂಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ, ಮತಿನಾರನೆಂಬ ರಾಜನ ಮಗ. "मतिनारसुता राजंश्चत्वारोऽमितविक्रमाः। तंसुर्महानतिरथो द्रुह्युश्चाप्रतिमद्युतिः। तेषां तंसुर्महावीर्यः पौरवं वंशमुद्वहन्। आजहार यशो दीप्तं जिगाय च वसुन्धराम्" भा० आदि० ८८-१३-१४।

तक – हसने (भ्वा० पर० अक० से०)। तकति। तताक। अतकीत्, अताकीत्। ನಗು, ವಿನೋದಹೊಂದು.

तकार ತಕಾರ (पुं०) "त" ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ. त "कारः" (वा० ३-३-१०८)।

तकि – कृच्छ्रजीवने (भ्वा० पर० अक० से०)। तङ्कति। तताङ्क। अतङ्कीत्। ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಜೀವಿಸು.

तकिल ತಕಿಲ (पुं०) 1. ಔಷಧ. (वि०) 2. ಧೂರ್ತ, ವಂಚಕ. (स्त्री०) **–ला –ಲಾ.** 3. ಅಪಾಧೀ ಬೇರು, ಒಂದು ಮೂಲಿಕೆ.

तक्कोलक ತಕ್ಕೋಲಕ (न०) ತಕ್ಕೋಲ ವೃಕ್ಷದ ಪರಿಮಳ ದ್ರವ್ಯ.

तक्र ತಕ್ರ (न०) ಕಡೆದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ ನೀರು ಬೆರಸಿದ ಮೊಸರು. तञ्चु (गतौ) "रक्" (उ० २-१३)। कुत्वम् (७-३-५३)। "तक्रं ह्युदश्विन्मथितं पादाम्ब्वर्धाम्बु निर्जलम्" अम०। "दध्नः क्षीरस्य तक्रस्य पानीयस्य तृणस्य च" मनु० ८-३२६।

तक्रकूर्चिका ತಕ್ರಕೂರ್ಚಿಕಾ (स्त्री०) ಘನೀಭೂತವಾದ ಮೊಸರು, ಗೆರಣೆ ಕಟ್ಟಿದ ಮೊಸರು.

तक्रपिण्ड ತಕ್ರಪಿಂಡ (पुं०) ಗಟ್ಟಿ ಮೊಸರು, ನೀರಿನ ಭಾಗವಿಲ್ಲದ ಮೊಸರು. "दध्ना तक्रेण वा दुष्टं दुग्धं बद्धं सुवाससा। द्रवभागेन हीनं यत् तक्रपिण्डः स उच्यते"।

तक्रवासन ತಕ್ರವಾಸನ (पुं०) ಹೆರಿಳೆಗಿಡ.

तक्रसार ತಕ್ರಸಾರ (पुं०) ನವನೀತ, ಬೆಣ್ಣೆ.

तक्राट ತಕ್ರಾಟ (पुं०) ಮಂಥನದಂಡ, ಕಡೆಗೋಲು. तक्रार्थं तक्रोत्पादनार्थमटति – अट (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)।

तक्ष – त्वचने (भ्वा० पर० सक० से०)। तक्षति। ततक्ष। अतक्षीत्। (ಮರವನ್ನು) ಕೊಯ್ಯಿ, –ಕೆತ್ತು.

तक्ष ತಕ್ಷ (पुं०) 1. ಶ್ರೀರಾಮನ ತಮ್ಮನಾದ ಭರತನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "तक्षः पुष्कल इत्यास्तां भरतस्य महीपते" भाग० ९-११-१२। 2. ತಕ್ಷನ ರಾಜಧಾನಿ. ತಕ್ಷ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಕಲರು ಭರತನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು. ತಕ್ಷನ ರಾಜಧಾನಿಯು ತಕ್ಷಶಿಲೆ. ಪುಷ್ಕಲಾವತಿಯು ಪುಷ್ಕಲನ ರಾಜಧಾನಿ. "स तक्षपुष्कलौ पुत्रौ राजधान्योस्तदाख्ययोः। अभिषिच्याभिषेकार्हौ रामान्तिकमगात्पुनः" रघु० १५-८९। 3. ತೆಳುವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ಕೆತ್ತುವುದು. तक्षू (तनूकरणे) भावे "घञ्" (३-३-१८)।

तक्षक ತಕ್ಷಕ (पुं०) 1. ಬಡಗಿ, ಮರಗೆಲಸದವನು. 2. ದೇವಶಿಲ್ಪಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ. 3. ಒಂದು ವೃಕ್ಷ. 4. ಕಶ್ಯಪ ಮುನಿಯ ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲೊಬ್ಬಳಾದ ಕದ್ರುವಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ಸರ್ಪರಾಜ, ವಾಸುಕಿಯ ತಮ್ಮ. [ಶಮೀಕಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಶೃಂಗಿಯ ಶಾಪದಿಂದ ಪರಿಕ್ಷಿತನು ಸರ್ಪದಿಂದ ಕಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟು ಮೃತಿಹೊಂದುವನೆಂದು ತಿಳಿದು ವಿಷಹರ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಅವನ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಹೊರಟಿದ್ದ ಕಶ್ಯಪನನ್ನು ತಕ್ಷಕನು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ತಡೆದು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿಬಿಟ್ಟನು. ಪರಿಕ್ಷಿತನ ಸಂದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವೇಷದಿಂದ ಬಂದ ಸರ್ಪಗಳು ತಂದಿದ್ದ ಹಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ತಕ್ಷಕನು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಪರಿಕ್ಷಿತನು ಅದನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನನ್ನು ಕಚ್ಚಿ ಕೊಂದನು. ಈ ಅಪರಾಧಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿಕ್ಷಿತನ ಮಗನಾದ ಜನಮೇಜಯನು ಸರ್ಪಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ತಕ್ಷಕನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮರೆಹೊಕ್ಕನು. ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸರ್ಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆಹುತಿಯಾಗಲಿ ಎಂದು

ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರುವಾಗ ತಕ್ಷಕನ ಸೋದರಳಿಯನಾದ ಆಸ್ತೀಕನು ಜನಮೇಜಯನಿಂದ ಸರ್ಪಗಳಿಗೆ ಅಭಯ ಪ್ರದಾನ ಮಾಡಿಸಿದನು.] "शेषः प्रथमतो जातो वासुकिस्तदनन्तरम्। ऐरावतस्तक्षकश्च कर्कोटकधनञ्जयौ" भा० आदि० ३५-५। "तक्षकश्रोणिसूत्रेण दृढबद्धेन बन्धुरम्" याद० १६-५९।

तक्षकीय ತಕ್ಷಕೀಯ (वि०) ಬಡಗಿಯು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ. तक्षन् "छः" (४-२-९१)। कुक् च। नलोपः (ग० ८१)।

तक्षण ತಕ್ಷಣ (न०) ಮರವನ್ನು ಕೆತ್ತುವುದು ಕತ್ತರಿಸುವುದು ಮುಂತಾದ ಕೆಲಸ. तक्षू (तनूकरणे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "प्रोक्षणं संहतानां च दारवाणां च तक्षणम्" मनु० ५-११५।

तक्षणी ತಕ್ಷಣೀ (स्त्री०) ಮರವನ್ನು ಕೆತ್ತುವ ಒಂದು ಆಯುಧ, ಬಾಚಿ. तक्ष्यतेऽनया – तक्षू (तनूकरणे) "ल्युट्" (३-३-११७)। "ङीप्" (४-१-१५)।

तक्षणीय ತಕ್ಷಣೀಯ (वि०) 1. ಕೆತ್ತಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 2. ಕೆತ್ತಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 3. ಕೆತ್ತಲ್ಪಡುವ. तक्षू (तनूकरणे) अर्हादौ "अनीयर्" (३-१-९६)। 4. ಕೆತ್ತಬೇಕಾದ.

तक्षत् ತಕ್ಷತ್ (वि०) 1. ಕೆತ್ತುತ್ತಿರುವ. 2. ಕತ್ತರಿಸುತ್ತಿರುವ. तक्षू (तनूकरणे) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **तक्षन्ती ತಕ್ಷಂತೀ.**

तक्षन् ತಕ್ಷನ್ (पुं०) ಬಡಗಿ. ಮರಗೆಲಸದವನು. तक्ष्णोति— तक्षू (तनूकरणे) "कनिन्" (उ० १-१५६)। "आप्तेन तक्ष्णा भिषजेव तल्क्षणं प्रचक्रमे लङ्घनपूर्वकः क्रमः" माघ० १२-२५।

तक्षशिला ತಕ್ಷಶಿಲಾ (स्त्री०) ಶ್ರೀರಾಮನ ತಮ್ಮ ಭರತನ ಮಗನಾದ ತಕ್ಷನ ರಾಜಧಾನಿ. ಇದು ಪಂಜಾಬು ರಾಜ್ಯದ ರಾವಲ್ಪಿಂಡಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವಿದ್ದಿತು. ಈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. 1ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿ ಮಹರ್ಷಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭಿಷಗ್ವರೇಣ್ಯನಾದ ಜೀವಕನೂ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದರು. ಜೀವಕನು ಆತ್ರೇಯನಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿತನು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಮಂದಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ವಿಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಚರಿತ್ರೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

तक्षितव्य ತಕ್ಷಿತವ್ಯ (वि०) ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಕೆತ್ತಬೇಕಾದ. तक्षू (तनूकरणे) "तव्यः" (३-१-९६)। पक्षे **तष्टव्यः ತಷ್ಟವ್ಯಃ.**

तक्षितृ ತಕ್ಷಿತೃ (वि०) ಮರಗೆಲಸಮಾಡುವವನು, ಮರವನ್ನು ಕೆತ್ತುವವನು. तक्षू (तनूकरणे) "तृच्" (३-१-१३३)।

तक्षू – तनूकरणे (भ्वा० पर० सक० वे०)। तक्ष्णोति तक्ष्णुतः तक्ष्णुवन्ति। वा श्नुः। तक्षति तक्षतः तक्षन्ति। ततक्ष ततक्षतुः। तक्षिता, तष्टा। तक्षिष्यति, तक्ष्यति। तक्ष्णोतु तक्ष्णुतात् तक्ष्णुताम् तक्ष्णुवन्तु। तक्षतु तक्षतात् तक्षताम् तक्षन्तु। अतक्ष्णोत्, अतक्षत्। तक्ष्णुयात्, तक्षेत्। तक्ष्यात्। अताक्षीत्, अतक्षीत्। अतक्षिष्यत्, अतक्ष्यत्। (ಮರವನ್ನು) ಕೆತ್ತಿ ಸಣ್ಣದಾಗಿಮಾಡು, ಕೆತ್ತಿ ತೆಳುವಾಗಿಮಾಡು.

कर्मणि :—तक्ष्यते। ततक्षे। तक्षिता, तष्टा। तक्षिष्यते, तक्ष्यते। तक्ष्यताम्। अतक्ष्यत। तक्ष्येत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—तक्षयति, –ते। तक्षयां चकार, –चक्र, –बभूव, –आस। तक्षयिता। तक्षयिष्यति, –ते। तक्षयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—तितक्षिषति, तितक्षति। तितिक्षिषां चकार, –बभूव, –आस। तितक्षां चकार, –बभूव, –आस।

कृत्सु :—तक्षितव्यः, तष्टव्यः। तक्षणीयः। तक्ष्यः। तष्टः। तष्टवान्। तक्ष्णुवन् तक्ष्णुवती। तक्षन्, तक्षन्ती। तक्षितुम्, तष्टुम्। तष्टम्। तक्षणम्। तक्षित्वा, तष्ट्वा। निस्तक्ष्य।

तगण ತಗಣ (पुं०) (ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ) ಅಂತ್ಯಲಘುವುಳ್ಳ ವರ್ಣತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಒಂದು ಗಣ. "आदिमध्यावसानेषु यरता यान्ति लाघवम्" श्रुतबो०।

तगर ತಗರ (पुं०) 1. ನಂದ್ಯಾವರ್ತವೃಕ್ಷ, ನಂದೀಬಟ್ಟಲು ಗಿಡ. "नन्द्यावर्ते तु तगरस्तारावटनभोंऽगणौ" वैज०। 2. ಮದನವೃಕ್ಷ, ಮಂಗಾರೆ ಗಿಡ.

तङ्क ತಂಕ (पुं०) 1. ಕಷ್ಟದ ಜೀವನ. तकि (कृच्छ्रजीवने) भावे "घञ्" (३-३-१८)। 2. ಕಲ್ಲುಳಿ. टङ्क पृषो०। 3. ಪ್ರಿಯನ ವಿರಹತಾಪ. (पुंन०) 4. ಭಯ. 5. ಹೊದೆಯುವ ವಸ್ತ್ರ, ಉತ್ತರೀಯ. "तङ्कोऽस्त्री भीभिया" वैज०।

तङ्कन ತಂಕನ (न०) ಕಷ್ಟದ ಜೀವನ. तकि (कृच्छ्रजीवने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

तच्छील ತಚ್ಛೀಲ (वि०) ಅದೇ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ, ಅದೇ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ. तत् शीलं यस्य।

ಯಾವ ಫಲವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಒಂದೇ ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು ತಚ್ಛೀಲನು. "आक्वेस्तच्छील-तद्धर्मतत्साधुकारिषु" पा० सू० ३-२-१३४।

तज्ज ತಜ್ಜ (वि०) ಅವನಿಂದ ಉಂಟಾದ, ಅವಳಿಂದ ಉಂಟಾದ, ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾದ. ततो जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)।

तज्जलान् ತಜ್ಜಲಾನ್ (वि०) ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಅದರಲ್ಲೇ ಲೀನವಾದ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದಲೇ ಬದುಕಿ ಉಸಿರಾಡುತ್ತಿರುವ. ततो जायते—जनी "डः" (३-२-९८)। तस्मिन् लीयते—लीङ् (संश्लेषणे) "डः" (३-२-९७)। तेन अनिति जीवति — अन (प्राणने) "विच्" (३-२-७५)। द्वन्द्वात् पूर्वं विद्यमानस्य तच्छब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धः। "सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति शान्त उपासीत" छान्दोग्य०।

तज्ज्ञ ತಜ್‌ಜ್ಞ (वि०) 1. ಅದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನು, ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿರುವವನು. तत् जानाति—ज्ञा (अवबोधने) "कः" (३-२-३)। 2. ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನು.

तट ತಟ (त्रि०) 1. ತೀರ, ದಡ, ನದಿ ತೊರೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳ ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶ. तट (उच्छ्राये) "अच्" (३-१-१३४)। तटः तटी तटम्। "कस्यार्थ-धर्मौ वद पीडयामि सिन्धोस्तटावोघ इव प्रवृद्धः" कुमा० ३-६। 2. ಪ್ರಪಾತ, ಬೆಟ್ಟದ ಜರಿ. स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **तटी ತಟೀ.** "उच्चा रण-त्पक्षिगणास्तटीस्तम्" माघ० ४-१८। (पुं०) 3. ಶಿವ, ಈಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. (न०) 4. ಎತ್ತರವಾದ ಸ್ಥಳ. "आश्लेषि स्तनतटयोर्नवांशुकेन" माघ० ८-६२। (वि०) 5. ಕ್ಷೇತ್ರ. 6. ಉನ್ನತವಾದ, ಎತ್ತರವಾದ. "तटं नपुंसकं क्षेत्रे प्रतीरे तु तटी त्रिषु" मेदि०।

तटभू ತಟಭೂ (स्त्री०) ತೀರಭೂಮಿ, ದಡ. तटस्य भूः। "आसीना तटभुवि सस्मितेन भर्त्रा रम्भोरूरवतरितुं सरस्यनिच्छुः" माघ० ८-१९।

तटस्थ ತಟಸ್ಥ (न०) 1. ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣ, ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಇತರ ವ್ಯಾವರ್ತಕವಾದ ಮತ್ತು ಆ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗುಣ. "गन्धवत्त्वं पृथिव्या लक्षणम्" ಇಲ್ಲಿ ಇದು ತಟಸ್ಥ ಲಕ್ಷಣ. (वि०) 2. ದಡದಲ್ಲಿರುವ, ತೀರದಲ್ಲಿರುವ. तटे तिष्ठति—ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)। "समीरसङ्गादिव नीरभङ्ग्या मया तटस्थस्त्वमुपद्रुतोऽसि" नैष० ३-५५। 3. ಉದಾಸೀನನಾದ, ಅಧಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಹಾಕದಿರುವ. "तटस्थः स्वानर्थान् घटयति च मौनं च भजते" मालती० १-१७।

तटाक ತಟಾಕ (पुंन०) ಸರಸ್ಸು, ಕೊಳ, ಕಮಲಗಳು ಬೆಳೆದಿರುವ ಜಲಾಶಯ. तटमकति — अक (कुटिलायां गतौ) "अण्" (३-२-१)।

तटाघात ತಟಾಘಾತ (पुं०) ಆನೆ ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವಪ್ರಕ್ರೀಡೆ, ತೀರಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕೊಂಬುಗಳಿಂದ ಅಗೆದು ಆಟವಾಡುವುದು. तटे आघातः। "अभ्यस्यन्ति तटाघातान् निर्जितैरावता गजाः" कुमा० २-५०।

तटिनी ತಟಿನೀ (स्त्री०) ನದಿ, ಹೊಳೆ. तटमस्त्यस्याः "इनिः" (५-२-११५)। "ङीप्" (४-१-५)। "कदा वाराणस्याममरतटिनीरोधसि वसन्" भर्तृ० ३-८७।

तडाक ತಡಾಕ (पुं०) 1. ಸರಸ್ಸು, ಕೊಳ. तड (आघाते) "आकः" (उ० ४-१५)। निपा०। (स्त्री०) **—का —ಕಾ.** 2. ದೀಪ್ತಿ, ಪ್ರಕಾಶ.

तडाग ತಡಾಗ (पुंन०) 1. ಸರಸ್ಸು, ಕೊಳ, ಜಲಾಶಯ. 2. ಕೆರೆ. 3. ಮೃಗಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಬಲೆ. 4. ಐದು ನೂರು ಧನುಸ್ಸಿನ ಅಳತೆಯುಳ್ಳ ಜಲಾಶಯ. (ಒಂದು ಧನುಸ್ಸು 24 ಅಂಗುಲ ಅಳತೆಯದು). "चतुर्विंशाङ्गुलो हस्तो धनुस्तच्चतुरुत्तरम्। शतधन्वन्तरं चैव तावत् पुष्करिणी शुभा। एतत्पञ्चगुणः प्रोक्तस्तडाग इति निर्णयः"। "तडागोऽस्त्री जलाधारविशेषे यन्त्रकूटके" मेदि०।

तडि ತಡಿ (पुं०) 1. ಏಟು, ಹೊಡೆತ. तड (आघाते) "इन्" (उ० ४-११७)। (वि०) 2. ಹೊಡೆಯುವ.

तडित् ತಡಿತ್ (स्त्री०) ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಮಿಂಚು. तड (आघाते) + णिच् "इतिः" (उ० १-९८)। "कृतोपवीतं हिमशुभ्रमुच्चकैर्घनं घनान्ते तडितां गणैरिव" माघ० १-७।

तडित्प्रभा ತಡಿತ್ಪ್ರಭಾ (स्त्री०) ಸ್ಕಂದನ ಮಾತೃಗಳ ಲ್ಲೊಬ್ಬಳು.

तडित्वत् ತಡಿತ್ವತ್ (पुं०) 1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. तडित् विद्यतेऽस्य "मतुप्" (५-२-९४)। "गिरेस्तडित्वानिव तावदुच्चकैर्जवेन पीठादुदतिष्ठदच्युतः" माघ० १-१२। (वि०) 2. ಮಿಂಚಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ. "अयश्च गगनात्कोऽपि तप्तचामीकराङ्गदः। अधिरोहति शैलाग्रं तडित्वानिव तोयदः" विक्र० १-१५। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)।

तडित्वती ತಡಿತ್ವತೀ. "समुदितं निचयेन तडित्वतीं लघयता शरदम्बुदसंहतिम्" किरा० ५-४।

तटिद्गर्भ ತಟಿದ್ಗರ್ಭ (पुं०) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಿಂಚಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೇಘ. तडित् गर्भे यस्य।

तडिद्वासस् ತಡಿದ್ವಾಸಸ್ (वि०) ಮಿಂಚಿನಂತಿರುವ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ. तडिदिव वासो यस्य। "अपीच्यदर्शनं श्यामं तडिद्वाससमच्युतम्" भाग० १-१२-८।

तडिन्मय ತಡಿನ್ಮಯ (त्रि०) ಮಿಂಚಿನ ಸ್ವರೂಪದ. तडित् "मयट्" (५-४-२१)। "व्यलोकयन्नुन्मिषितैस्तडिन्मयैर्महातपःसाक्ष्य इव स्थिताः क्षपाः" कुमा० ५-२५।

तण्डक ತಂಡಕ (पुं०) 1. ನೊರೆ. 2. ಕೆಂಬೂತದ ಹಕ್ಕಿ, ಕಾಡಿಗೆ ಸೊಗಸಿನ ಹಕ್ಕಿ. 3. ಸಮಾಸ ಭೂಯಿಷ್ಠವಾದ ವಾಕ್ಯ. 4. ಮನೆಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಕಂಬ. 5. ತರುಸ್ಕಂಧ, ಮರದ ಬುಡದಿಂದ ರೆಂಬೆಯುವರೆಗಿನ ಭಾಗ, ಬೇರಿನಿಂದ ಕೊಂಬೆಯವರೆಗೆ ಇರುವ ಮಧ್ಯದ ದೂಲ. 6. ಮಾಯಾವಿ. "तण्डकः खञ्जने फेने समासप्रायवाचि च। गृहदारुतरुस्कन्धमायाबहुलकेष्वपि" मेदि०।

तण्डु ತಂಡು (पुं०) ನಂದಿಕೇಶ್ವರ. "भृङ्गीभृङ्गिरिटस्तण्डुनन्दिनो नन्दिकेश्वरे" अम०।

तण्डुरीण ತಂಡುರೀಣ (पुं०) 1. ಕೀಟ, ಹುಳ. 2. ಅಕ್ಕಿ ತೊಳೆದ ನೀರು. (वि०) 3. ಬರ್ಬರ, ಪರದೇಶದವನು. "तण्डुरीणः कीटमात्रे बर्बरे तण्डुलोदके" मेदि०।

तण्डुल ತಂಡುಲ (पुंन०) 1. ಹೊಟ್ಟಿಲ್ಲದ ಧಾನ್ಯ, ಅಕ್ಕಿ. तडि (आघाते) "उलच्" नुम् च (उ० ४-१०७)। निपा०। "शस्यं क्षेत्रगतं प्रोक्तं सतुषं धान्यमुच्यते। निस्तुषस्तण्डुलः प्रोक्तः स्विन्नमन्नमुदाहृतम्"। 2. ವಾಯಿವಿಳಂಗ. "तण्डुलः स्यात् विडङ्गे च धान्यादिनिकरे पुमान्" मेदि०।

तण्डुला ತಂಡುಲಾ (स्त्री०) ಹಿಪ್ಪಲಿ.

तण्डुलाम्बु ತಂಡುಲಾಂಬು (न०) ಅಕ್ಕಿತೊಳೆದ ನೀರು.

तण्डुलीय ತಂಡುಲೀಯ (पुं०) 1. ಚಿಲುಕೀರೆ. 2. ವಾಯಿವಿಳಂಗ. तण्डुलाय हितः "छः" (५-१-५)। स्वार्थे "कः"। तण्डुलीयकः ತಂಡುಲೀಯಕಃ.

तण्डुलु ತಂಡುಲು (पुं०) ವಾಯಿವಿಳಂಗ.

तण्डुलौघ ತಂಡುಲೌಘ (पुं०) 1. ಅಕ್ಕಿಯ ರಾಶಿ. 2. ಹೆಚ್ಚು ಮುಳ್ಳು ಜಾತಿಯ ಬಿದಿರು ಮೆಳೆ.

तत ತತ (पुं०) 1. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. 2. ತಂದೆ. 3. ಮಗ. तन्यतेऽन्वयोऽस्मात् — तनु (विस्तारे) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। (न०) 4. ವೀಣೆ ಮೊದಲಾದ ತಂತಿಯ ವಾದ್ಯ. 5. ವಿಸ್ತಾರ. तनु भावे "क्तः" (३-३-११४)। "अथ ततं व्याप्ते विस्तृते च त्रिलिङ्गकम्। क्लीबं वीणादिवाद्ये स्यात् पुल्लिङ्गस्तु समीरणे" मेदि०। (वि०) 6 ವಿಸ್ತಾರವಾದ, ದೊಡ್ಡದಾದ. "ते वीरा बद्धनिस्त्रिंशास्ततायुधकलापिनः" भा० विरा० ६-६। "वनं ततानेकतमालतालम्" माघ० ४-३९। 7. ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ, ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. तनु कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "यस्यान्तस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम्" गीता ८-२२।

ततपत्री ತತಪತ್ರೀ (स्त्री०) ಬಾಳೆಗಿಡ. ततं पत्रं यस्याः जाति० "ङीष्" (४-१-६३)।

ततम ತತಮ (वि०) ಬಹುಜನರಲ್ಲಿ ಅವನೊಬ್ಬ. तेषां मध्ये स एकतमः — तद् "डतमच्" (५-३-९३)।

ततर ತತರ (वि०) ಅವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಅವನೊಬ್ಬ. तयोर्मध्ये स एकतरः — तद् "डतरच्" (५-३-९२)।

ततस् ತತಸ್ (अव्य०) 1. ಅಲ್ಲಿಂದ, ಆ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ. तत् "तसिल्" (५-३-७)। "यतो यतो यादवसैन्यमासीत् ततस्ततो दैत्यचमूरपायात्" याद० २०-४९। 2. ಅವನಿಂದ, ಅವಳಿಂದ, ಅದರಿಂದ. "न च निम्नादिव सलिलं निवर्तते ततो हृदयम्" शाकु० ३-२। 3. ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಆ ಜಾಗದಲ್ಲಿ. 4. ಅವನಲ್ಲಿ, ಅವಳಲ್ಲಿ, ಅದರಲ್ಲಿ. "न विद्यमानेष्वर्थेषु नार्त्यामपि यतस्ततः" मनु० ४-१५। 5. ಅನಂತರ, ಬಳಿಕ, ಆಮೇಲೆ. "ततः ससंमदास्तत्र निरैक्षन्त पतत्रिणः" भट्टि० ७-५९। 6. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ. "हीनाःसत्त्वेन सूक्ष्मेण ततो वैकारिकाः स्मृताः" भा० शान्ति० ३५८-७८। 7. ಆದರೆ. "अमोच्यमश्वं यदि मन्यसे प्रभो ततः समाप्ते विधिनैव कर्मणि" रघु० ३-६५। 8. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ. "यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः" गीता ६-२२।

ततस्त्य ತತಸ್ತ್ಯ (त्रि०) ಅದರಿಂದ ಬಂದ, ಅವನಿಂದ ಬಂದ, ಅವಳಿಂದ ಬಂದ. ततः आगतः "त्यप्" (४-२-१०४)। "निशम्य सिद्धिं द्विषतामपाकृतीस्ततस्ततस्त्या विनियन्तुमक्षमा" किरा० १-२७।

तति ತತಿ (स्त्री०) 1. ಪಙ್ಕ್ತಿ, ಸಾಲು. तनु (विस्तारे) "क्तिन्" (३-३-९४)। "बिभर्ति जनयन्नयं मुदमपामपायधवला वलाहकततीः" माघ० ४-५४। 2. ಸಮೂಹ,

ಗುಂಪು. "राजीवराजीवशलोलभृङ्गं मुष्णन्तमुष्णं ततिभिस्तरूणाम्" माघ० ४-९।

तत्कर ತತ್ಕರ (वि०) ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವನು. तत् करोति—डु कृञ् (करणे) "अच्" (वा० ४-२-२१)। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। -रा -ರಾ.

तत्कर्मकारिन् ತತ್ಕರ್ಮಕಾರಿನ್ (वि०) ಅದೇ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವ. तत्कर्म करोति—डु कृञ् (करणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। "तान्विदित्वा सुचरितैर्गूढैस्तत्कर्मकारिभिः" मनु० ९-२६१।

तत्काल ತತ್ಕಾಲ (पुं०) 1. ವರ್ತಮಾನಕಾಲ, ನಡೆಯುತ್ತಿರುವಕಾಲ. स चासौ कालश्च। "तत्कालस्तु तदात्वं स्यादुत्तरः काल आयतिः" अम०। 2. ಆ ಕಾಲ, ಆ ಸಮಯ. (वि०) 3. ಆ ಕಾಲದ, ಆ ಸಮಯದ. (अव्य०) 4. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ.

तत्कालधी ತತ್ಕಾಲಧೀ (वि०) ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಳೆಯುವ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ. तस्मिन् यथोचिते काले धीर्यस्य।

तत्कालीन ತತ್ಕಾಲೀನ (वि०) ಆ ಕಾಲದ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ, ಸಮಕಾಲದ. तत्काल "खञ्" (४-३-११)। "कालाट्ठञ्" (४-३-११) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ कालात् ಎಂದು ಯೋಗ ವಿಭಾಗಮಾಡಿ "युष्मदस्मदोः. . . ." (४-३-१) ಸೂತ್ರದಿಂದ "खञ्" ನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿ ತಂದು काल ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಧಿಸಿದರೆ "कालीन" ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ प्राक्कालीनः, उत्तरकालीनः, अर्वाक्कालीनः, समकालीनः, तत्कालीनः ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುವು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. "समासप्रत्ययविधौ प्रतिषेधो वक्तव्यः" (वा० १-१-७२) ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ತದಂತವಿಧಿಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ कालान्त ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ "खञ्" ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ "ख" ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದೇ ಸಾಧುವೆಂದೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ "तद्धिताः" (४-१-७६) ಸೂತ್ರದ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಅನುಕ್ತ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವೆಂದೂ ಪ್ರಕೃತ "कालान्त" ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ "ख" ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವೈಯಾಕರಣರು, ಈ ವಿಷಯವು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಯೋಗವು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೆಂದೂ ಅಪಭ್ರಂಶವೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. "कथं तर्हि शार्वरस्य तमसो निषिद्धये" समानकालीनम् प्राक्कालीनमित्यादि च। "अपभ्रंशा एवैते इति प्रामाणिकाः" सि० कौ०। "ब्रह्मन् कालान्तरकृतं तत्कालीनं कथं भवेत्। यत् कौमारे हरिकृतं जगुः पौगण्डकेऽर्भकाः" भाग० १०-१२-४१।

तत्कुलीन ತತ್ಕುಲೀನ (वि०) ಆ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. तत्कुलस्य अपत्यम् "खः" (४-१-१३९)।

तत्क्रिय ತತ್ಕ್ರಿಯ (वि०) ವೇತನವಿಲ್ಲದೆ ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವನು. सा क्रिया यस्य।

तत्क्षण ತತ್‌ಕ್ಷಣ (पुं०) ಅದೇ ಸಮಯ, ಅದೇ ಕಾಲ. स चासौ क्षणश्च। "विवक्षितामर्थविदस्तत्क्षणप्रतिसंहृताम्" माघ० २-१५।

तत्त्व ತತ್ತ್ವ (न०) 1. ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವಭಾವ, ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯ, ಅನುಗತವಾದ ಅರ್ಥ. तस्य भावः—तद् "त्वः" (५-१-११९)। "करौ व्याधुन्वत्याः पिबसि रतिसर्वस्वमधरं वयं तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्वं खलु कृती" शाकु० १-२०। 2. ಬ್ರಹ್ಮ, ಆರೋಪಿತವಲ್ಲದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಪರಬ್ರಹ್ಮ, ಪರಮಾತ್ಮ, "वदन्ति तत्तत्त्वविदस्तत्त्वं यज्ज्ञानमद्वयम्। ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्द्यते" भाग० १०-२-११। 3. ಚಿತ್ ಮತ್ತು ಅಚಿತ್ತುಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಜನಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತಿನ ಸರ್ವಸಾರಭೂತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ. "सारांशभूतो जगतो योऽसौ तत्त्वमिति स्मृतः" इति निरुक्तिः। "तत्त्वं तत्त्वविदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः" वि० स०। 4. ವಸ್ತುವಿನ ಆರೋಪಿತವಲ್ಲದ ಸ್ವರೂಪ. "संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम्। त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन" गीता १८-१।

ನಾನಾದರ್ಶನಕಾರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಪ್ರಕೃತಿ ಮೊದಲಾದ ತತ್ತ್ವಗಳು:

ಚಾರ್ವಾಕದರ್ಶನ: ಪೃಥಿವಿ ಅಪ್ಪು (ಜಲ) ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ತತ್ತ್ವಗಳು ಮಾತ್ರವೆಂದು ಚಾರ್ವಾಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. "अत्र चत्वारि भूतानि भूमिवार्यनलानिलाः। चतुर्भ्यः खलु भूतेभ्यः चैतन्यमुपजायते" स० द० सं०।

ಬೌದ್ಧದರ್ಶನ: ಸತ್ ಅಸತ್ ಉಭಯ ಅನುಭಯಾತ್ಮಕ ಚತುಷ್ಕೋಟಿನಿರ್ಮುಕ್ತವಾದ ಶೂನ್ಯವೇ ತತ್ತ್ವವೆಂದು ಬೌದ್ಧರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಜೈನದರ್ಶನ: ಜೀವ ಅಜೀವ ಆಸ್ರವ ಬಂಧ ಸಂವರ ನಿರ್ಜರ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಗಳೆಂಬ ಏಳು ತತ್ತ್ವಗಳೆಂದು ಜೈನ ದರ್ಶನಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸಾಂಖ್ಯದರ್ಶನ: ಜೀವಾತ್ಮ ಪ್ರಕೃತಿ ಮಹತ್ ಅಹಂಕಾರ ಪಂಚ(5)ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಪಂಚ(5) ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಪಂಚ(5)ತನ್ಮಾತ್ರಗಳು, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಪಂಚ(5)ಭೂತಗಳು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ತತ್ತ್ವಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು (25) ಎಂದು ನಿರೀಶ್ವರ ಸಾಂಖ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಯೋಗದರ್ಶನ: ಪಾತಂಜಲಯೋಗದರ್ಶನ (ಸೇಶ್ವರ ಸಾಂಖ್ಯದರ್ಶನ) ಕಾರರು "ತತ್ತ್ವವು ಚೇತನ ಅಚೇತನ ಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಚೇತನತತ್ತ್ವವು ಪುರುಷ ಈಶ್ವರ ನೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಈ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರ ನೊಡನೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು (24) ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ತತ್ತ್ವಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತಾರು (26)" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೌತಸ್ಮಾರ್ತ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರಪ್ರೀತಿಯನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರ ಭಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವುಂಟು. ಸಾಂಖ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ತತ್ತ್ವ ಜ್ಞಾನ ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಇವುಗಳಿಂದ ಮೋಕ್ಷಸಂಪಾದನೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸಾಂಖ್ಯಯೋಗಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದ್ವೈತದರ್ಶನ: ಈ ದರ್ಶನಕಾರರು ಸ್ವತಂತ್ರ ಮತ್ತು ಅಸ್ವತಂತ್ರಗಳೆಂಬ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. "स्वतन्त्रमस्वतन्त्रं च द्विविधं तत्त्वमिष्यते। स्वतन्त्रो भगवान् विष्णुः भावाभावौ द्विधेतरत्" तत्त्वसं०। ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ವತಂತ್ರತತ್ತ್ವ. ಅಸ್ವತಂತ್ರ ತತ್ತ್ವವು ಭಾವ ಅಭಾವಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ.

1. ಭಾವತತ್ತ್ವ: ಇದು ಚೇತನ ಅಚೇತನಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ.

(1) ಚೇತನತತ್ತ್ವವು ದುಃಖಾಸ್ಪೃಷ್ಟ ದುಃಖಸ್ಪೃಷ್ಟ ಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ದುಃಖಾಸ್ಪೃಷ್ಟಚೇತನ. ದೇವತೆಗಳು ಋಷಿಗಳು ಪಿತೃಗಳು ನೃಪರು ಮನುಷ್ಯರು ದುಃಖಸ್ಪೃಷ್ಟ ಚೇತನರು. ಇವರಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಿಗಳೂ ತಮೋಯೋಗ್ಯರೂ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಅಯೋಗ್ಯರು.

(2) ಅಚೇತನ ತತ್ತ್ವವು ನಿತ್ಯ ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅನಿತ್ಯ ಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ವೇದಗಳು ನಿತ್ಯ. ಪುರಾಣಗಳು ಕಾಲ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿ ಇವು ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯ. ಅನಿತ್ಯವು ಅಸಂಸೃಷ್ಟ ಸಂಸೃಷ್ಟಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಅಸಂಸೃಷ್ಟವು ಮಹತ್ ಅಹಂಕಾರ ಬುದ್ಧಿ ಮನಸ್ಸು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ಗಳು (5) ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು (5) ತನ್ಮಾತ್ರಗಳು (5) ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಭೂತಗಳು (5) ಎಂದು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು (24) ವಿಧ. ಸಂಸೃಷ್ಟವು (1) ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ (2) ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗತ ಸಮಸ್ತ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. "संसृष्टमण्डं तद्गं च समस्तं संप्रकीर्तितम्" तत्त्वसं०।

2. ಅಭಾವತತ್ತ್ವ: (1) ಪ್ರಾಗಭಾವ (2) ಪ್ರಧ್ವಂಸಾಭಾವ (3) ಅತ್ಯಂತಾಭಾವಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ. "प्राक्प्रध्वंससदात्वेन त्रिविधोऽभाव इष्यते" तत्त्वसं०। ಎಂದು ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತ.

ಅದ್ವೈತದರ್ಶನ: ಚಿತ್ಸ್ವರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವೊಂದೇ ಪರಮಾರ್ಥತತ್ತ್ವವೆಂದೂ ಮತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಮಾಯೆಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವೆಂದೂ ಅದ್ವೈತ ದರ್ಶನಕಾರರ ಸಿದ್ಧಾಂತ. "अशेषविशेषप्रत्यनीकं चिन्मात्रं ब्रह्मैकमेव तत्त्वमिति ब्रह्मवादिनो वेदान्तिनः" स० द० सं०। "सर्वं खल्विदं ब्रह्म"। "ब्रह्मैवेदं सर्वम्"। "नेह नानास्ति" ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ತತ್ತ್ವವೊಂದೇ ಎಂದು ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. "आप्रलयं यत्तिष्ठति सर्वेषां भोगदायि भूतानाम्। तत्तत्त्वमिह प्रोक्तं न घटादि तत्त्वमतः" तत्त्वसंग्र०। "वेदान्ता बहुतर्ककर्कशमतिग्रस्ताः परं मायया भाट्टाः कर्मफलाकुला हतधियो ह्येते हि वैशेषिकाः। अन्ये भेदरता विवादकलहास्ते तत्त्वतो वञ्चितास्तस्मात् सिद्धमतं स्वभावकसृतं धीरः परं संश्रयेत्"।

ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತದರ್ಶನ: ಸಮಸ್ತಚಿದಚಿದ್ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನೇ ಪರಮತತ್ತ್ವವೆಂದು ಇವರ ಸಿದ್ಧಾಂತ. "तत्त्वं जिज्ञासमानानां हेतुभिः सर्वतोमुखैः। तत्त्वमेको महायोगी हरिर्नारायणः परः" इति व्यासः। "तत्त्वं नारायणः परः" श्रुतिः। ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣ ಗಳಿಂದಲೂ ಇತರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ತತ್ತ್ವವು ಅನೇಕ ವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುವುದಾದರೂ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ವಸ್ತು ಗಳೂ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವುದರಿಂದ ಏಕತತ್ತ್ವವಾದಕ್ಕೂ ಅನೇಕತತ್ತ್ವವಾದಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಂತಾಯಿತು. ಅನೇಕತತ್ತ್ವವಾದಿಗಳ ಮತದಂತೆ ತತ್ತ್ವ ವಿಭಾಗವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು:

ಮೊದಲು ಚಿತ್ ಅಚಿತ್ ಈಶ್ವರ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಗಳು ಚೇತನ ಅಚೇತನ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಜ್ಞಾನವಿರುವುದು ಚೇತನ. ಅದೇ ಜೀವಾತ್ಮ. ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನುಳಿದು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳೂ ಅಚೇತನ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದುವು. ಈ ಜಡವಸ್ತುಗಳು ಒಂದೇ ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಬಂದಿವೆ. ಅವುಗಳ ವಿಭಾಗವು ಈ ರೀತಿಯಿರುವುದು: ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿ ಮಹತ್ ಅಹಂಕಾರ

ಪಂಚ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು (5) ಪಂಚ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು (5) ಮನಸ್ಸು ಪಂಚ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳು (5) ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಪಂಚ ಭೂತಗಳು (5). ಈ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ತತ್ತ್ವಗಳೊಡನೆ ಜೀವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರ ತತ್ತ್ವಗಳು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು (26) ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ತತ್ತ್ವಗಳಾಗುವುವು ಎಂದು ಇವರ ಸಿದ್ಧಾಂತ. "ईश्वरश्चिदचिच्चेति पदार्थत्रितयं हरिः। ईश्वरश्चिदिति प्रोक्तो जीवो दृश्यमचित्पुनः"। चिदचिदीश्वरभेदेन भोक्तृभोग्यनियामकभेदेन च व्यवस्थिताः त्रयः पदार्था इति रामानुजसिद्धान्तः। "वासुदेवः परं ब्रह्म कल्याणगुणसंयुतः। भुवनानामुपादानं कर्ता जीवनियामकः"।

ವೀರಶೈವ ದರ್ಶನ–ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ: ಪ್ರವೃತ್ತಿಯ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ಮತ್ತು ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯ ಸಾಹಾಯ್ಯದಿಂದ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುವು. ಪುರುಷನು ಚೈತನ್ಯರೂಪನು. ಪ್ರಕೃತಿಯು ಜಡರೂಪವು. ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಮಹತ್ ಅಹಂಕಾರ ಮನಸ್ಸು ಪಂಚ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು (5) ಪಂಚ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು (5) ಪಂಚ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳು (5) ಪಂಚ ಮಹಾಭೂತಗಳು (5) ಈ ರೀತಿ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ತತ್ತ್ವಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುವು. ಈ ಒಟ್ಟು 25 ತತ್ತ್ವಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ವಿವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳೂ ಉಂಟಾಗುವುವು. ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ತತ್ತ್ವಗಳೊಡನೆ ಶಿವ ಶಕ್ತಿ ಸಾದಾಖ್ಯ ಈಶ್ವರ ಸದ್ವಿದ್ಯೆ ಮಾಯೆ ಕಾಲ ನಿಯತಿ ಕಲಾ ವಿದ್ಯೆ ರಾಗ ಈ ಹನ್ನೊಂದು (11) ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಾರು (36) ತತ್ತ್ವಗಳಾಗುವುವು ಎಂದು ಈ ದರ್ಶನಕಾರರು ಹೇಳುವರು. 5. ಸತ್ತ್ವ ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸೆಂಬ ಮೂರು ತತ್ತ್ವಗಳು. 6. ಸ್ವಭಾವ. 7. ವಿಲಂಬಿತ ನೃತ್ಯ, ನೃತ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಅವಸ್ಥೆ. "तत्त्वं स्वरूपे परमात्मनि। स्याद् विलम्बितनृत्ये च" मेदि०। "विलम्बितं द्रुतं मध्यं तत्त्वमोघो घनं क्रमात्" अम०। 8. ಚೇತಸ್ಸು, ಮನಸ್ಸು.

तत्त्वज्ञ ತತ್ತ್ವಜ್ಞ (वि०) 1. ನಿಜವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಅರಿತವನು. 2. ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. तत्त्वं जानाति—ज्ञा (अवबोधने) "कः" (३-२-३)। "वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्रतत्राश्रमे वसन्। इहैव लोके तिष्ठन् सः ब्रह्मभूयाय कल्पते" मनु० १२-१०२। 3. ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಅರಿತವನು. 4. ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನು.

तत्त्वज्ञान ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ (न०) 1. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದು. 2. ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯ ಜ್ಞಾನ. 3. ಆರೋಪಿತವಲ್ಲದ ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವಭಾವದ ಅರಿವು. 4. ವಸ್ತುವಿನ ನಿಜಸ್ವರೂಪದ ತಿಳಿವಳಿಕೆ. ನಿಜವಾಗಿ ಇರುವ ಘಟ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ "सत्" ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವೂ, ಇಲ್ಲದಿರುವ ಶಶಶೃಂಗ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ "असत्" ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವೂ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು. ಪರಮಾತ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಈ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವು ನಿಃಶ್ರೇಯಸ ಸಾಧನವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಇತರ ವಸ್ತುನಿವೃತ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳೂ ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವಾದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವೆಂದು ದ್ವೈತಿಗಳೂ ಹೇಳುವರು.

तत्त्वज्ञानिन् ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿನ್ (वि०) 1. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು. 2. ಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. 3. ವಸ್ತುವಿನ ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿತವನು. 4. ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. तत्त्वज्ञानमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

तत्त्वतस् ತತ್ತ್ವತಸ್ (अव्य०) ನಿಜವಾಗಿ, ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ. तत्त्व "तसिः" (वा० ५-४-४४)।

तत्त्वत्रय ತತ್ತ್ವತ್ರಯ (न०) ಚಿತ್ ಅಚಿತ್ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರ ಎಂಬ ಮೂರು ತತ್ತ್ವಗಳು.

तत्त्वदृश् ತತ್ತ್ವದೃಶ್ (वि०) 1. ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು. 2. ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವುಳ್ಳವನು.

तत्त्वमुक्ताकलाप ತತ್ತ್ವಮುಕ್ತಾಕಲಾಪ (पुं०) ಶ್ರೀನಿಗಮಾಂತ ಮಹಾದೇಶಿಕರವರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಒಂದು ವೇದಾಂತ ಗ್ರಂಥ.

तत्त्वविद् ತತ್ತ್ವವಿದ್ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ. तत्त्वमात्मनो वेत्ति—विद (ज्ञाने) "क्विप्" (३-२-६१)। "वेत्ति यः स्वात्मनस्तत्त्वं तत्त्ववित् स च कथ्यते" इति निरुक्तिः। "स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम"। "तत्त्वं तत्त्वविदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः" वि० स०। (वि०) 2. ವಸ್ತುವಿನ ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. "तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः" गीता ३-२८। 3. ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಅರಿತವನು. 4. ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನು.

तत्त्वशुद्धि ತತ್ತ್ವಶುದ್ಧಿ (स्त्री०) ತತ್ತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು.

तत्पत्री ತತ್ಪತ್ರೀ (स्त्री०) ಹಿಂಗಿನ ಮರದ ಎಲೆ. "तत्पत्री कारवी पृथ्वी" अम०।

तत्पर ತತ್ಪರ (पुं०) 1. ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆಯಾಡುವ ಕಾಲದ ಮೂವತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ. "अक्ष्णोर्निमेषस्य खराम (३०) भागः स तत्परः" सिद्धान्तशि०। 2. ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದ, ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳ. तत् परमुत्तमं यस्य। "अव्याहतैः स्वैरगतैश्च तस्याः सम्राट् समाराधनतत्परोऽभूत्" रघु० २-५।

तत्परता ತತ್ಪರತಾ (स्त्री०) ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ, ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆ. तत्परस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "त्वः" (५-१-११९)। **–परत्वम् –ಪರತ್ವಮ್.**

तत्परायण ತತ್ಪರಾಯಣ (वि०) ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದ, ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳ. तदेव परमयनं यस्य।

तत्पुरुष ತತ್ಪುರುಷ (पुं०) ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ. अव्ययीभावः तत्पुरुषः बहुव्रीहिः ಮತ್ತು द्वन्द्वः ಎಂದು ಸಮಾಸವು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ. ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವು ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನವಾದುದು. ಆದರೆ अर्धं पिप्पल्याः अर्धपिप्पली ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರಾಯಿಕ.

ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವು ಪೂರ್ವಪದದ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಏಳು ವಿಧ ಮತ್ತು ನಞ್ ತತ್ಪುರುಷವೂ ಸೇರಿ ಎಂಟು ವಿಧ:

(1) प्रथमातत्पुरुषः = महती नवमी महानवमी।
(2) द्वितीया ,, = कृष्णं श्रितः कृष्णश्रितः।
(3) तृतीया ,, = धान्येन अर्थः धान्यार्थः।
(4) चतुर्थी ,, = यूपाय दारु यूपदारु।
(5) पञ्चमी ,, = चोरात् भयम् चोरभयम्।
(6) षष्ठी ,, = राज्ञः पुरुषः राजपुरुषः।
(7) सप्तमी ,, = स्थाल्यां पक्वः स्थालीपक्वः।
(8) नञ् ,, = न अश्वः अनश्वः।

ಕರ್ಮಧಾರಯ ಮತ್ತು ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಗಳೂ ತತ್ಪುರುಷಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವು. ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸವು ಎಂಟು ವಿಧ:

(1) विशेषणपूर्वपदकर्मधारयः = नीलं च तत् उत्पलं च नीलोत्पलम्।
(2) विशेष्यपूर्वपद ,, = वैयाकरणश्चासौ खसूचिश्च वैयाकरणखसूचिः।
(3) विशेषणोभयपद ,, = स्नातश्चासौ अनुलिप्तश्च स्नातानुलिप्तः।
(4) उपमानपूर्वपद ,, = घन इव श्यामः घनश्यामः।
(5) उपमानोत्तरपद ,, = पुरुषो व्याघ्र इव पुरुषव्याघ्रः।
(6) संभावनापूर्वपद ,, = विन्ध्य इति पर्वतः विन्ध्यपर्वतः।
(7) अवधारणापूर्वपद ,, = विद्यैव धनम् विद्याधनम्।
(8) मध्यमपदलोपी ,, = शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः। ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಪದವಾದ "प्रिय" ಪದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿರುವುದು.

ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸವು ಮೂರು ವಿಧ:

(1) तद्धितार्थद्विगुः = पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः पुरोडाशः पञ्चकपालः।
(2) उत्तरपदद्विगुः = पञ्च गावो धनं यस्य पञ्चगवधनः।
(3) समाहारद्विगुः = त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनम्।

ಇವಲ್ಲದೆ "कुगतिप्रादयः" (२-२-१८) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ "कु" ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದೊಡನೆ ಮಾಡುವ ಸಮಾಸ ಗತಿಸಮಾಸ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ಮತ್ತು ಉಪಪದ ಸಮಾಸಗಳೂ ತತ್ಪುರುಷಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವು. कुत्सितः पुरुषः

कुपुरुषः, पयोधरीभूतः, अतीन्द्रियम्, कुम्भकारः ಇವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. "द्वन्द्वो द्विगुरपि चाहं सततं मद्गृहेऽव्ययीभावः। तत्पुरुष कर्मधारय येन स्यां सदा बहुव्रीहिः" उद्भ०।

तत्पूर्व ತತ್ಪೂರ್ವ (वि०) 1. ಅದೇ ಮೊದಲಿನದಾದ, ಅದೇ ಪ್ರಥಮವಾದ. स एव पूर्वः। "प्रत्यब्रवीच्चैनमिषुप्रयोगे तत्पूर्वभङ्गे वितथप्रयत्नः" रघु० २-४२। (अव्य०) 2. ಅದೇ ಮೊದಲಾಗಿ, ಅದೇ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ. तदेव पूर्वं यस्मिन् कर्मणि। "सविस्मयं रूपयतो नभश्चरान् विवेश तत्पूर्वमिवेक्षणादरः" किरा० ८-२६।

तत्प्रकार ತತ್ಪ್ರಕಾರ (वि०) ಆ ರೀತಿಯುದಾದ, ಆ ಪ್ರಕಾರವಾದ.

तत्प्रथम ತತ್ಪ್ರಥಮ (वि०) 1. ಅದೇ ಮೊದಲಿನದಾದ. तदेव प्रथमम्। "करेण शम्भोर्वलयीकृताहिना सहिष्यते तत्प्रथमावलम्बनम्" कुमा० ५-६६। (अव्य०) 2. ಅದೇ ಮೊದಲಿನದಾಗಿ. तदेव प्रथमं यस्मिन् कर्मणि। "कथंचिदापः सुरसुन्दरीजनैः सभीतिभिस्तत्प्रथमं प्रपेदिरे" किरा० ८-३०।

तत्र ತತ್ರ (अव्य०) 1. ಅಲ್ಲಿ, ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ. तद् "त्रल्" (५-३-१०)। "तत्र कार्मुकभृतं महाभुजः पश्यति स्म सहसा वनेचरम्" किरा० १३-३५। 2. ಅದರಲ್ಲಿ. "तत्र नित्यविहितोपहूतिषु प्रोषितेषु पतिषु द्युयोषिताम्" माघ० १४-३०। 3. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅವಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ. "पृथुधाम्नि तत्र परिबोधि च मा भवतीभिरन्यमृनिवद्विकृतिः" किरा० ६-४५। 4. ಅಲ್ಲಿಗೆ, ಆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ. "तत्तत्रैव गत्वा तयोः स्वबुद्धिप्रभावेण मैत्रीभेदं करोमि" पञ्चतं० १।

तत्रतत्र ತತ್ರತತ್ರ (अव्य०) ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ, ಆಯಾ ಜಾಗದಲ್ಲಿ. "यत्रयत्र रघुनाथकीर्तनं तत्रतत्र कृतमस्तकाञ्जलिम्"।

तत्रत्य ತತ್ರತ್ಯ (वि०) ಅಲ್ಲಿರುವ. तत्र भवः "त्यप्" (४-२-१०४)। "तरीषु तत्रत्यमफल्गु भाण्डं सांयात्रिकानावपतोऽभ्यनन्दत्" माघ० ३-७६।

तत्रभवत् ತತ್ರಭವತ್ (वि०) ಪೂಜ್ಯನಾದ, ಗೌರವಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದ. तद् प्रथमार्थे "त्रल्" (५-३-१४)। "आदिष्टोऽस्मि तत्रभवता काश्यपेन" शाकु० ४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **—भवती —ಭವತೀ.** "श्रुतं भवता? तत्रभवती, चित्रे यथा दृष्टस्तथा न दृष्टो भवानिति मन्त्रयति" माल० ४।

तत्रस्थ ತತ್ರಸ್ಥ (वि०) ಅಲ್ಲಿರುವ, ಅಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ. तत्र तिष्ठति—ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)। "तत्रस्थः स तदा गन्धं पानभक्ष्यान्नसंभवम्"।

तथा ತಥಾ (अव्य०) 1. ಆ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ. तद् प्रकारे "थाल्" (५-३-२३)। "स्वयं च दुग्धोदसुतां सुधासखीं तथा स रेमे सदृशीमवाप्य ताम्" याद० १४-७१। 2. ಸತ್ಯ, ನಿಜ. "यदात्थ राजन्यकुमार तत्तथा यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः" रघु० ३-४८। 3. ಅಂತೆಯೇ, ಹಾಗೆಯೇ. (ಇಲ್ಲಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.) "श्रुतस्य यायादयमन्तमर्भकस्तथा परेषां युधि चेति पार्थिवः" रघु० ३-२१। 4. ಅಂಗೀಕಾರ, ಒಪ್ಪಿಗೆ, ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. "तथेति शेषामिव भर्तुराज्ञामादाय मूर्ध्ना मदनः प्रतस्थे" कुमा० ३-२२। 5. ಪ್ರತಿವಚನ, ಕೇಳಿಕೆಗೆ ಉತ್ತರ ಕೊಡುವುದು. 6. ಸಾದೃಶ್ಯ, ಸಾಮ್ಯ. "यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम्। तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम्" मनु० ६-९०। "तथा समुच्चये साम्ये परमार्थाभ्यनुज्ञयोः" वैज०। "तथाभ्युपगमे पृष्टप्रतिवाक्ये समुच्चये। सदृशं निश्चयेऽपि स्यात्" मेदि०।

तथाकारम् ತಥಾಕಾರಮ್ (अव्य०) ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಿ, ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಾಡಿ. तथा—डु कृञ् (करणे) "णमुल्" (३-४-२८)। "तथाकारमहं भोक्ष्ये" सि० कौ०। ಇದು ಅಸೂಯೆಯಿಂದ ಹೇಳುವ ಪ್ರತಿವಚನ.

तथागत ತಥಾಗತ (पुं०) 1. ಬುದ್ಧದೇವ. तथा सत्यं गतं ज्ञानं यस्य। "काले मितं तथ्यमुदर्कपथ्यं तथागतस्येव जनः सचेताः" माघ० २०-८१। (वि०) 2. ಆ ರೀತಿಯಾಗಿರುವ, ಆ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವ. "नलं दृष्ट्वा तथागतम्" भा० वन०। "तथागतायां परिहासपूर्वं सख्यां सखी वेत्रभृदाबभाषे" रघु० ६-८२।

तथाच ತಥಾಚ (अव्य०) ಹಾಗೆಯೇ, ಅದರಂತೆಯೇ. "निरिन्द्रिया ह्यमन्त्राश्च स्त्रियोऽनृतमिति स्थितिः। तथा च श्रुतयो बह्व्यो निगीता निगमेष्वपि" मनु० ९-१९। ಇಲ್ಲಿ तथा च ಎಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದುದನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸುವುದು.

तथात्व ತಥಾತ್ವ (न०) ಹಾಗಾಗಿರುವುದು, ಹಾಗೆ ಇರುವುದು. तथा भावे "त्वः" (५-१-११९)। "शरीरस्य न चैतन्यं मृतेषु व्यभिचारतः। तथात्वं चेदिन्द्रियाणामुपघाते कथं स्मृतिः" भाषाप० ४८।

तथापि ತಥಾಪಿ (अव्य०) ಹಾಗಾದರೂ, ಆ ರೀತಿಯಾದರೂ. तथा च अपि च। "तथापि यन्मय्यपि ते गुरुरित्यस्ति गौरवम्। तत्प्रयोजककर्तृत्वमुपैति मम जल्पतः" माघ० २-७१।

तथाभूत ತಥಾಭೂತ (वि०) ಆ ರೀತಿಯಾದ, ಆ ಪ್ರಕಾರವಾದ. तथा+भू (सत्तायाम्) कर्त० "क्तः"(३-४-७२)। "तथाभूतां दृष्ट्वा नृपसदसि पाञ्चालतनयां वने व्याधैः सार्धं सुचिरमुषितं वल्कलधरैः" वेणी० १-११।

तथाविध ತಥಾವಿಧ (वि०) ಆ ತೆರನಾದ, ಆ ವಿಧವಾದ. तथा विधा यस्य। "प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथाविधानसंवृताङ्गान्निशिता इवेषवः" किरा० १-३०।

तथाहि ತಥಾಹಿ (अव्य०) 1. ಹಾಗೆಯೇ ಸರಿ, ಅದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಸರಿ. 2. ನಿದರ್ಶನ. 3. ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದ ಸಮರ್ಥನೆ. तथा च हि च। "तं वेधा विदधे नूनं महाभूतसमाधिना। तथा हि सर्वे तस्यासन् परार्थैकफला गुणाः" रघु० १-३०।

तथैव ತಥೈವ (अव्य०) ಹಾಗೆಯೇ, ಅದರಂತೆಯೇ. "यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम्। तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम्" मनु० ६-९०।

तथ्य ತಥ್ಯ (न०) 1. ಸತ್ಯ, ನಿಜ. तथा सत्ये साधु "यत्" (४-४-९८)। "अनन्यभाजं पतिमाप्नुहीति सा तथ्यमेवाभिहिता भवेन" कुमा० ३-६३। (वि०) 2. ನಿಜವಾದ, ಯಥಾರ್ಥವಾದ. "तथ्यामुतथ्यानुजवज्जगादाग्रे गदाग्रजम्" माघ० २-६९। (अव्य०) 3. ಸತ್ಯವಾಗಿ, ನಿಜವಾಗಿ. "अनन्यभाजं पतिमाप्नुहीति सा तथ्यमेवाभिहिता भवेन" कुमा० ३-६३।

तद् ತದ್ (त्रि०) 1. ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಅವನು, ಅವಳು, ಅದು. तनु (विस्तारे) "अदिः" (उ० १-१२९)। "इदमस्तु संनिकृष्टं समीपतरवर्तिचैतदो रूपम्। अदसस्तु विप्रकृष्टं तदिति परोक्षे विजानीयात्"। ಇದೊಂದು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದ. ಅದುದರಿಂದ ಲಿಂಗತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವುಂಟು. (पुं०) सः तौ ते। तं तौ तान्। "स सञ्चरिष्णुर्भुवनान्तरेषु यां यदृच्छयाशिश्रयदाश्रयः श्रियः" माघ० १-४६। (स्त्री०) सा ते ताः। तां ते ताः। "सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा" मालती० १-२४। (न०) तत् ते तानि। 2. ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ. "सोऽहमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकर्मणाम्" रघु० १-५। "तौ गुरुर्गुरुपत्नी च प्रीत्या प्रतिननन्दतुः" रघु० १-५७। "ते चाकाशमसिश्यामुत्पत्य परमर्षयः" कुमा० ६-३६। "सा राजहंसैरिव संनताङ्गी गतेषु लीलाञ्चितविक्रमेषु" कुमा० १-३४। "तदलक्ष्यरत्नमयकुड्यमादरात् अभिधातरीत इत इत्यथो नृपे" माघ० १३-६२। 3. ಬುದ್ಧಿಗೆ ಗೋಚರವಾದ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ. ಇದು ಹಿಂದೆ ಅನುಭವಿಸಿದ ವಿಷಯದ ಸಂಸ್ಕಾರವಿಶೇಷದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸ್ಮರಣೆ. "अथ स ललितयोषिद्भ्रूलताचारुशृङ्गं रतिवलयपदाङ्के चापमासज्य कण्ठे" कुमा० २-६४। "सा रम्या नगरी महान् स नृपतिः सामन्तचक्रं च तत्पार्श्वे तस्य च सा विदग्धपरिषत्ताश्चन्द्रबिम्बाननाः" भर्तृ० ३-४१। 4. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ. "कला च सा कान्तिमती कलावतः त्वमस्य लोकस्य च नेत्रकौमुदी" कुमा० ५-७१। (न०) 5. ಬ್ರಹ್ಮ, ಪರಮಾತ್ಮ. "ओं तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः" गीता १७-२३। 6. ಈ ಶಬ್ದವು "यद्" ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದು. "यां यां प्रियः प्रैक्षत कातराक्षी सा सा ह्रिया नम्रमुखी बभूव" माघ० ३-१६। (अव्य०)7. ಹೇತು, ಕಾರಣ, ಅದರಿಂದ, ಆ ಕಾರಣದಿಂದ. "तदयं समुपैति भूपतिः पयसां पूर इवानिवारितः" माघ० १६-५३। 8. ಆಗ. "अथ तत्र समर्थतैव तन्त्रं तदसौ वीरवरेण्य एकलव्यः" याद० १५-४८। "ज्यायसी चेत् कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन। तत् किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव" गीता ३-१। 9. ಅದರೆ, ಆ ರೀತಿಯಾದರೆ, ಹಾಗಾದರೆ. "यदि प्रसादीकुरुते सुधांशोरेषा सहस्रांशमपि स्मितस्य। तत्कौमुदीनां कुरुते तमेव निमिच्छय देवः सफलं स जन्म" नैष० ७-४३।

तदनन्तर ತದನಂತರ (वि०)1. ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದ. (अव्य०) 2. ಆಮೇಲೆ, ಅದಾದಮೇಲೆ.

तदनु ತದನು(अव्य०)ಅನಂತರ, ಆಮೇಲೆ, ಅದಾದಮೇಲೆ. "गन्धोदग्रं तदनु ववृषुः पुष्पमाश्चर्यमेघाः" रघु० १६-८७।

तदन्य ತದನ್ಯ (वि०) ಅವನಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ, ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ. तस्मादन्यः।

तदर्थ ತದರ್ಥ (पुं०) 1. ಅದರ ಅರ್ಥ. तस्य अर्थः। 2. ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನ. (वि०) 3. ಅದೇ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳ. 4. ಅದೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ.

5. ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿ ಉಳ್ಳ. सः अर्थः यस्य । (अव्य०) 6. ಅದಕ್ಕಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ.

तदर्थीय ತದರ್ಥೀಯ (वि०) ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ, ಅದೇ ಉದ್ದೇಶ್ಯದಿಂದ ಮಾಡುವ. "यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते । कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते" गीता १७-२७ ।

तदर्धिक ತದರ್ಧಿಕ (वि०) ಅದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಧದಷ್ಟು. "तदर्धिकं पादिकं वा ग्रहणान्तिकमेव वा" मनु० ३-१ ।

तदर्पण ತದರ್ಪಣ (न०) ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವುದು. तस्य स्वस्मिन् निक्षिप्तस्य अर्पणम् ।

तदवधि ತದವಧಿ (अव्य०) ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ, ಆ ಕಾಲದ ವರೆಗೆ.

तदवधिक ತದವಧಿಕ (वि०) ಅದೇ ಗಡುವಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ಅದೇ ಮಾಯಿದೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ. सः अवधिः यस्य "कप्" (५-४-१५४) ।

तदवस्थ ತದವಸ್ಥ (वि०) ಅದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ, ಪೂರ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ, ಹಿಂದಿನ ನೆಲೆಯಲ್ಲೇ ಇರುವ. सा पूर्वा अवस्था यस्य । "क्वासौ गतो हुतवहः तदवस्थमेतदन्तःपुरं कथमवन्तिनृपातमजेयम्" रत्ना० ४-१९ ।

तदा ತದಾ (अव्य०) ಆಗ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. तस्मिन् काले — तद् "दा" (५-३-१५) । "जिगाय जम्बूजनितश्रियः श्रियं सुमेरुशृङ्गस्य तदा तदासनम्" माघ० १-१९ ।

तदात्व ತದಾತ್ವ (न०) ಆಗಿನ ಕಾಲ, ತತ್ಕಾಲ, ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲ. तदा इत्यस्य भावः "त्वः" (५-१-११९) । "तदात्वे नूतनं सर्वमायत्यां तु पुरातनम्" ।

तदानीम् ತದಾನೀಮ್ (अव्य०) ಆಗ, ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ. तद् "दानीम्" (५-३-१९) । "अतिराघवरावणं तदानीमभवद्द्वैरथमाकुलेन्दुसूर्यम्" याद० १५-१२१ ।

तदानीन्तन ತದಾನೀಂತನ (वि०) ಆಗಿನ ಕಾಲದ, ಆ ಸಮಯದ. तदानीं भवः "टचुल्" तुट् च (४-३-२३) । "कार्यवशादायोध्यकस्तदानीन्तनश्च संवृत्तः" उ० रा० १ ।

तदाप्रभृति ತದಾಪ್ರಭೃತಿ (अव्य०) ಅದು ಮೊದಲುಗೊಂಡು, ಆ ಕಾಲದಿಂದ. तदा ततः प्रभृति आरभ्य । "तदाप्रभृत्युन्मदना पितुर्गृहे ललाटिकाचन्दनधूसरालका" कुमा० ५-५५ ।

तदीय ತದೀಯ (वि०) ಅವನ ಸಂಬಂಧವಾದ, ಅವಳ ಸಂಬಂಧವಾದ, ಅದರ ಸಂಬಂಧವಾದ. तस्य तस्या वा इदम् "छः" (४-२-११४) । "तदीयमातङ्गघटाविघट्टनैः कटस्थलप्रोषितदानवारिभिः" माघ० १-६४ ।

तद्गत ತದ್ಗತ (वि०) 1. ಅವನಲ್ಲಿರುವ, ಅವಳಲ್ಲಿರುವ, ಅದರಲ್ಲಿರುವ. तत्र गतः । 2. ಅವನಲ್ಲಿ ಅವಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾದ.

तद्गुण ತದ್ಗುಣ (पुं०) 1. ಅವನ ಅವಳ ಅಥವಾ ಅದರ ಗುಣ. तस्य तस्या वा गुणः । 2. ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಭೇದ. ತನ್ನ ಗುಣವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಮಂತ್ತೊಂದರ ಗುಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು **ತದ್ಗುಣಾಲಂಕಾರ.** "तद्गुणः स्वगुणत्यागादन्यदीयगुणग्रहः" चन्द्रा० । **उदा:** "पद्मरागायते नासामौक्तिकं तेऽधरत्विषा" । ಇಲ್ಲಿ, ನಾಸಾಮೌಕ್ತಿಕ (ಬುಲಾಕಿನ ಮುತ್ತು) ದಲ್ಲಿ ಅಧರದ ಕೆಂಪು ಕಾಂತಿಯು ಪ್ರತಿಫಲಿಸಿರುವಕಾರಣ ಮೌಕ್ತಿಕದ (ಸ್ವ)ಗುಣವಾದ ಧಾವಳ್ಯವು ಹೋಗಿ ಅದು ಅಧರದ ಆರುಣ್ಯ (ಗುಣ) ವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತದ್ಗುಣಾಲಂಕಾರ. (वि०) 3. ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳ. तस्य गुण इव गुणो यस्य ।

तद्गुणसंविज्ञान ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ (पुं०) ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಒಂದು ಭೇದ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗುಣೀಭೂತವಾದ ವಿಶೇಷಣವು ವಿಶೇಷ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿರುವಂತೆ ಬೋಧಿಸುವುದು. "तत्र बहुव्रीहौ गुणस्य गुणीभूतस्य विशेषणस्य विशेष्यपारतन्त्र्येण संविज्ञानं यत्र । "लम्बकर्णमानय" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣೀಭೂತವಾದ ಕರ್ಣಕ್ಕೂ ಆನಯನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯದಿಂದ ಅನ್ವಯಬೋಧವಿರುವುದರಿಂದ ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾಯಿತು.

तद्दिन ತದ್ದಿನ (न०) 1. ಆ ದಿವಸ. तत् दिनम् । (अव्य०) **–नम् –ನಮ್.** 2. ಪ್ರತಿದಿನವೂ, ಪ್ರತಿದಿನದಲ್ಲಿಯೂ. 3. ದಿನದ ಮಧ್ಯ. "तद्दिनं दिनमध्ये स्यात् तथैव प्रतिवासरे" मेदि० ।

तद्धन ತದ್ಧನ (न०) 1. ಆ ಧನ, ಆ ಹಣ. (वि०) 2. ಕೃಪಣ, ಲೋಭಿ. तदेव धनं यस्य ।

तद्धर्मन् ತದ್ಧರ್ಮನ್ (वि०) ಅದೇ ಧರ್ಮವುಳ್ಳ, ಅಂತಹ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ. सः धर्मः यस्य "अनिच्" (५-४-१२४) ।

तद्धित ತದ್ಧಿತ (न०) 1. ಅವನಿಗೆ ಹಿತ, ಅವನಿಗೆ ಕಲ್ಯಾಣ. तस्मै हितम् । "स्वधिष्ण्यमास्थाय विमृश्य तद्धितं तपस्युपादिष्ट इवादधे मनः" भाग० २-९-७ । (पुं०)

2. ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ. "तद्धिताः" (४-१-७६) ಸೂತ್ರದ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ "यूनस्तिः" (४-१-७७) ಸೂತ್ರ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸಮಾಪ್ತಿವರೆಗೂ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. तिः, अण्, ण्यः, अञ्, नञ्, स्नञ्, इञ्, फक्, फिञ्, अकञ्, चफञ्, यञ्, ठक्, ठन्, कः, कन्, यत्, यः, छः, खः, खञ्, ञ्यङ्, ढकञ्, ढक्, घः, त्यक्, वुञ्, छण्, ढिनुक्, ईकक्, इतच्, ष्ठन्, ष्ठल्, ष्कन् ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು "तद्धित" ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವು. युवन् "तिः" = युवतिः। उत्स "अण्" = औत्सः। सिन्धु "अण्" = सैन्धवः। दिति "ण्यः" = दैत्यः। इक्ष्वाकु "अञ्" = ऐक्ष्वाकः। स्त्री "नञ्"=स्त्रैणः। पुंस् "स्नञ्" = पौंस्नः। दक्ष "इञ्" =दाक्षिः। नड "फक्"=नाडायनः। कोसल "फिञ्"=कौसल्यायनिः। गर्ग "यञ्" = गार्ग्यः। वर्षा "ठक्" = वार्षिकम्। देवागार "ठन्"=देवागारिकः। दन्त "यत्"=दन्त्यम्। सभा "यः" = सभ्यः। सोदर "यः" = सोदर्यः। सर्वधुरा "खः"=सर्वधुरीणः। माणव "खञ्"=माणवीनम्। किरातार्जुन "छः"=किरातार्जुनीयम्। कुल "ढकञ्"= कौलेयकः। ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿದರೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು (ನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು) ಹೊಂದಿ सु औ जस् ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. "कृत्तद्धितसमासाश्च" (१-२-४६)। "उणाद्यन्तं कृदन्तं च तद्धितान्तं समासजम्। नामसंज्ञा भवेत्तेषां स्वाद्युत्पत्तिः ततः परम्"। (वि०) 3. ಅವನಿಗೆ ಹಿತವಾದ.

तद्बल ತದ್ಬಲ (पुं०) ಒಂದು ಬಾಣ. तस्मिन् बलं यस्मात्।

तद्भव ತದ್ಭವ (वि०) 1. ಅದರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ಅದರಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. तत्र भवः। 2. ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾದ. तस्माद्भवः।

तद्भाव ತದ್ಭಾವ (पुं०) 1. ಅದರ ಅಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮ. तस्य भावः। ಘಟದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮ ಘಟತ್ವ. ಮನುಷ್ಯತ್ವವು ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಅಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮ. 2. ಅವನ ಅಥವಾ ಅದರ ವಿಷಯವಾದ ಚಿಂತನೆ. तस्मिन् भावः "सदा तद्भावभावितः" गीता ८-६।

तद्राज ತದ್ರಾಜ (पुं०) 1. ಅವನ ದೊರೆ. तस्य राजा "टच्" (५-४-९१)। 2. ತದ್ರಾಜ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ. "जनपदशब्दात्...." (४-१-१६६) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ವಿಹಿತವಾದ "अञ्" ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ "ते तद्राजाः" (४-१-१७२) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ.

तद्रूप ತದ್ರೂಪ (न०) 1. ಅದರ ರೂಪ, ಅದರ ಸ್ವರೂಪ. तस्य रूपम्। (वि०) 2. ಅದರ ರೂಪವುಳ್ಳ, ಅದರ ಆಕಾರವುಳ್ಳ. तस्य रूपं यस्य।

तनु – विस्तारे (तना० उभ० सक० से०)। तनोति तनुतः तन्वन्ति। तनुते तन्वाते तन्वते। ततान तेनतुः तेनुः। तेने तेनाते तेनिरे। तनिता। तनिष्यति, –ते। तनोतु, तनुतात् तनुताम् तन्वन्तु। तनुताम् तन्वाताम् तन्वताम्। अतनोत्, अतनुत। तनुयात्, तन्वीत। तन्यात्, तनिषीष्ट। अतानीत्, अतनीत्; अतत, अतनिष्ट। अतनिष्यत्, –त। 1. ವಿಸ್ತರಿಸು. "तनोति शुभ्रं गुणसंपदा यशः" किरा० १-८। 2. ಹೆಚ್ಚಿಸು. "पितुर्मुदं तेन ततान सोऽर्भकः" रघु० ३-२५। 3. ಮಾಡು. "तनोषि हारं कियदस्तुणः सर्वैः" नैष० ९-१०५। 4. ಬೆಳಸು, (ಸಂತಾನ) ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸು. "धर्मार्थमुत्तमश्लोकं तन्तुं तन्वन् पितॄन् यजेत्" भाग० २-३-८।

कर्मणि :—तायते, तन्यते। तायताम्, तन्यताम्। अतायत, अतन्यत। तायेत, तन्येत। ಉಳಿದುವು ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳಂತೆ ಆಗುವುವು.

कृत्सु :—तनितव्यम्। तननीयम्। तान्यम्। ततः। ततवान्। तन्वन्, तन्वती। तन्वानः। तनितुम्। ततम्। तननम्। तनित्वा, तत्वा। वितत्य।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) वि + अति + तनु = व्यतितनोति। ಪರಸ್ಪರ ವಿಸ್ತಾರಗೊಳ್ಳು, ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಕಾರ್ಯಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ ದೊಡ್ಡವನಾಗು. "वियति व्यत्यतन्वाताम् मूर्ती हरिपयोनिधी" भट्टि० ७-३।

(2) अनु+तनु = अनुतनोति। 1. ಯಾವಾಗಲೂ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿಸು. 2. ಅನಂತರ ವಿಸ್ತಾರಮಾಡು, ಅನಂತರ ಬೆಳಸು. "परिपाल्यानुतनुयादेष धर्मः सनातनः" भा० शान्ति० १३३-२।

(3) आ+तनु=आतनोति। आतनुते। आतन्वानः। ಬಹಳ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಮಾಡು, ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಮಾಡು. "आतन्वानं भुजगशयने कामपि क्षौमगौरे निद्रामुद्रां निखिलजगतीरक्षणे जागरूकाम्" चं० रा०।

(4) उद्+तनु = उत्तानः। ಎತ್ತರವಾಗು, ಉಬ್ಬಿರು. "पत्रावलीप्रसाधनोत्तानवक्षःस्थलं०" मालती० ७।

(5) प्र+तनु = प्रतायते। ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಂ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದು. "तद्दूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतायते" माघ० २-३०।

(6) सम्+तनु = सन्तनोति। सन्ततः। सन्तानः। सन्ततिः। ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದು, ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರ ವಾಗು, ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಬೆಳೆ. "सन्तता शुशुभे भूमिः" रामा०।

तद्वत् ತದ್ವತ್ (अव्य०) 1. ಅವನಂತೆ, ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನ ವಾಗಿ. तेन तुल्यम् "वतिः" (५-१-११५)। ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾದೃಶ್ಯವಿದ್ದರೆ ಈ "वति" ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. "तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः" ಎಂಬಲ್ಲಿ तुल्य ಪದವು क्रिया ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ब्राह्मणेन तुल्यं ब्राह्मणवत् अधीते। ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಅಧ್ಯಯನ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಉಕ್ತ ವಾಗಿರುವುದು. 2. ಅಲ್ಲಿಯಂತೆ. तत्रेव — तद् "वतिः" (५-१-११६)। मधुरायामिव मधुरावत्। 3. ಅವನಂತೆ. तस्येव—तद् "वतिः" (५-१-११६)। चैत्रस्येव चैत्रवत्। ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ "वति" ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (वि०) 4. ಅದರೊಡನೆ ಕೂಡಿದ, ಅದರ ಸಹಿತವಾದ. तदस्यास्ति—"मतुप्" (५-२-९४)।

तद्विध ತದ್ವಿಧ (वि०) 1. ಆ ರೀತಿಯಾದ, ಆ ಪ್ರಕಾರವಾದ. सा विधा प्रकारो यस्य। "धर्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा" मनु० २-११२। 2. ಅದರಂತಿರುವ, ಅವನಂತಿರುವ, ಅವಳಂತಿರುವ. तस्य तस्या वा विधेव विधा यस्य। "भक्तचोपपन्नेषु हि तद्विधानां प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि" रघु० २-२२।

तद्विषय ತದ್ವಿಷಯ (वि०) ಅದಕ್ಕೇ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಷಯ ವುಳ್ಳ. तैः विषयः अविनाभावः यस्य। षिञ् (बन्धने) "अच्" (३-३-५६)। विशिष्य बन्धः अविनाभाव इत्यर्थः। "छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि" पा० सू० ४-२-६६।

तनय ತನಯ (पुं०) 1. ಪುತ್ರ, ಮಗ. तनोति विस्तारयति कुलम् — तनु (विस्तारे) "कयन्" (उ० ४-९९)। "भूत्वा चिराय चतुरन्तमहीसपत्नी दौष्यन्तिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य" शाकु० ४-१९। 2. ಲಗ್ನದಿಂದ ಎಂಟ ನೆಯ ಸ್ಥಾನ. (स्त्री०) **–या –ಯಾ.** ಪುತ್ರಿ, ಮಗಳು. "राघवाय तनयामयोनिसां रूपिणीं श्रियमिव न्यवेदयत्" रघु० ११-४७।

तनिका ತನಿಕಾ (स्त्री०) ರಜ್ಜು, ಹಗ್ಗ. तन्यते बध्यतेऽनया "इन्" (उ० ४-११७)। संज्ञायां "कन्"। "मुक्तास्तृणानि परितः कटकं चरन्तः त्रुट्यद्वितानतनिका व्यतिषङ्गभाजः" माघ० ५-६१।

तनिमन् ತನಿಮನ್ (पुं०) ಕಾರ್ಶ್ಯ, ಕೃಶತೆ. तनोर्भावः "इमनिच्" (५-१-१२२)। "तनिम्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु नृपाः" कुव०।

तनिष्ठ ತನಿಷ್ಠ (वि०) ಬಹುಮಂದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೆಳುವಾದ ಒಬ್ಬನು. अयमेषामतिशयेन तनुः "इष्ठन्" (५-३-५५)।

तनीयस् ತನೀಯಸ್ (वि०) ಎರಡರಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದಾದ ಒಂದು, ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ತೆಳುವಾದ ಒಬ್ಬ. अयमनयोरतिशयेन तनुः "ईयसुन्" (५-३-५७)। "नासाविरोकपवनोल्लसितं तनीयो रोमाञ्चतामिव जगाम रजः पृथिव्याः" माघ० ५-५४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यसी –ಯಸೀ.**

तनु ತನು (स्त्री०) 1. ಶರೀರ, ದೇಹ, ಮೈ. तनोति—तनु (विस्तारे) "उः" (उ० १-७)। "तनौ ममुस्तत्र न कैटभद्विषस्तपोधनाभ्यागमसंभवा मुदः" माघ० १-२३। 2. ಚರ್ಮ, ತೊಗಲು. (वि०) 3. ಅಲ್ಪವಾದ, ಚಿಕ್ಕ ದಾದ, ಸಣ್ಣದಾದ. 4. ವಿರಳವಾದ. 5. ಕೃಶವಾದ, ತೆಳ್ಳಗಿರುವ. "तनुः काये त्वचि स्त्री स्यात् त्रिष्वल्पे विरले कृशे" मेदि०। "तनुरभिलषितं क्लमच्छलेन व्यवृणुत वेल्लितबाहुवल्लरीका" माघ० ७-७२। "तनुलोमकेशदशनां मृद्वङ्गीमुद्वहेत्कन्याम्" मनु० ३-१०। स्त्रियाम् वा "ङीप्" (४-१-४४)। **तन्वी ತನ್ವೀ,** तनुः ತನುಃ.

तनुकूबर ತನುಕೂಬರ (न०) ಗಾಡಿಯ ಮೂಕಿಯ ಕಂಬ.

तनुक्षीर ತನುಕ್ಷೀರ (पुं०) ಅಮಟೆಮರ. तनु अल्पं क्षीरमस्य।

तनुच्छद ತನುಚ್ಛದ (पुं०) ಕವಚ, ಅಂಗಿ. तनुः छाद्यतेऽनेन — छद (अपवारणे) "घः" (३-३-११८)। "ग्रथितमौलिरसौ वनमालया तरुपलाशसवर्णतनुच्छदः" रघु० ९-५१।

तनुच्छाया ತನುಚ್ಛಾಯಾ (स्त्री०) 1. ಸ್ವಲ್ಪ ನೆರಳು. तन्वी छाया। 2. ದೇಹಕಾಂತಿ. तनोः छाया। (पुं०)

–छाय –ಛಾಯ. 3. ಛಾರ್ಯಿಗಿ ಗಿತ. (वि०) 4. ಸ್ವಲ್ಪ ನೆರಳುಳ್ಳ. 5. ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ. तन्वी अल्पा छाया यस्य ।

तनुज ತನುಜ (पुं०) 1. ಪುತ್ರ, ಮಗ. तनोर्जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "ड:" (३-२-९८)। "एवं स्वतनुज आत्मन्यनुरागावेशितचित्तः" भाग० ५-९-६। 2. ಲಗ್ನದಿಂದ ಐದನೆಯ ಸ್ಥಾನ. (वि०) 3. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. तनौ जायते — जनी "ड:" (३-२-९७)। (स्त्री०) **–जा –ಜಾ.** 4. ಪುತ್ರಿ, ಮಗಳು.

तनुजन्मन् ತನುಜನ್ಮನ್ (पुं०) ಪುತ್ರ, ಮಗ. तनोर्जन्म यस्य ।

तनुतर ತನುತರ (वि०) "तनीयस्" ಪದದ ಅರ್ಥ. अनयोरतिशयेनायं तनुः "तरप्" (५-३-५७)। "तनुतरविशिखविताडनविघटितविशरारुशरारु०" रघु० ग०।

तनुता ತನುತಾ (स्त्री०) ತೆಳ್ಳಗಿರುವಿಕೆ, ಕೃಶವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವಿಕೆ. तनोर्भावः "तल्" (५-१-११९)। "त्वः"। **–त्वम् –ತ್ವಮ್.**

तनुत्यज् ತನುತ್ಯಜ್ (वि०) ಶರೀರತ್ಯಾಗಮಾಡುವ, ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವ. तनुं त्यजति — त्यज (हानौ) "क्विप्" (३-२-७६)। "वार्धके मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम्" रघु० १-८।

तनुत्र ತನುತ್ರ (न०) ಕವಚ, ಅಂಗಿ. तनुं त्रायते — त्रैङ् (पालने) "क:" (३-२-३)।

तनुत्रवत् ತನುತ್ರವತ್ (वि०) ಕವಚವನ್ನು ತೊಟ್ಟಿರುವ. तनुत्रमस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)।

तनुत्राण ತನುತ್ರಾಣ (न०) ಕವಚ, ಅಂಗಿ. तनुः त्रायतेऽनेन —त्रैङ् (पालने) "ल्युट्" (३-३-११७)।

तनुत्रिन् ತನುತ್ರಿನ್ (वि०) ಕವಚವನ್ನು ತೊಟ್ಟಿರುವ. तनुत्रमस्यास्ति — तनुत्र "इनिः" (५-१-११५)। "अक्षितारासु विव्याध द्विषतः स तनुत्रिणः" माघ० १९-९९।

तनुत्वच् ತನುತ್ವಚ್ (स्त्री०) 1. ಕಿರುಸಲ್ಲಿಗಿಡ. तनुः सूक्ष्मा त्वक् यस्याः। (वि०) 2. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ತೊಗಟೆಯುಳ್ಳ. 3. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಚರ್ಮವುಳ್ಳ. तनुः त्वक् यस्य ।

तनुदान ತನುದಾನ (न०) ದೇಹವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸುವುದು, ಶರೀರವನ್ನು ಒಬ್ಬನ ಅಧೀನವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. तनोर्दानम् अर्पणम् ।

तनुभव ತನುಭವ (पुं०) 1. ಪುತ್ರ, ಮಗ. तनोर्भवति—भू (सत्तायाम्) "अच्" (३-१-१३४)। "कार्तिकेऽश्वयुजि वा यदि मासे दृश्यते तनुभवः शिशिरांशोः" बृहत्सं० ७-१८। (वि०) 2. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. (स्त्री०) **–भवा –ಭವಾ.** ಪುತ್ರಿ, ಮಗಳು.

तनुभस्त्रा ತನುಭಸ್ತ್ರಾ (स्त्री०) ನಾಸಿಕೆ, ಮೂಗು. तनोः भस्त्रेव ।

तनुभृत् ತನುಭೃತ್ (पुं०) 1. ಪ್ರಾಣಿ, ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಜೀವ. (वि०) 2. ದೇಹವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ. तनुं बिभर्ति— डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "क्विप्" (३-२-७६)। "छाया फलं तनुभृतां शुभमादधाति" बृहत्सं० ६८-९१।

तनुमध्या ತನುಮಧ್ಯಾ (स्त्री०) 1. ಕೃಶವಾದ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ (ಸೊಂಟ) ವುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. तनुः सूक्ष्मं मध्यं यस्याः। 2. ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರೋಕ್ತವಾದ ಆರನೆಯ (ಗಾಯತ್ರೀ) ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ त ಗಣ ಮತ್ತು य ಗಣಗಳಿರಬೇಕು. "त्यौ स्तः तनुमध्या" वृ० र०। **ಈ ವೃತ್ತದ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

त य
ᴗᴗ। ।ᴗᴗ ।

तनुरस ತನುರಸ (पुं०) ಸ್ವೇದ, ಬೆವರು. तनोः रस इव। "स्वेदः सिप्रस्तनुरसः" हारा०।

तनु(नू)रुह् ತನು(ನೂ)ರುಹ್ (न०) ಮೈಕೂದಲು, ರೋಮ. तनौ रोहति—रुह (बीजजन्मादौ) "क्विप्" (३-२-७६)।

तनु(नू)रुह ತನು(ನೂ)ರುಹ (न०) 1. ರೋಮ, ಮೈಕೂದಲು. तनौ रोहति — रुह (बीजजन्मादौ) "क:" (३-१-१३५)। "यद्बहुर्बहिरवाप्य विकासं व्यानशे तनुरुहाण्यपि हर्षः" माघ० १०-५०। 2. ಗರಿ, ರೆಕ್ಕೆ. "तनुरुहाणि पुरो विजितध्वनेर्धवलपक्षविहङ्गमकूजितैः" माघ० ६-४५।

तनुवात ತನುವಾತ (पुं०) ಒಂದು ನರಕ.

तनुवार ತನುವಾರ (पुं०) ಕವಚ, ಅಂಗಿ. तनुं शरीरं वृणोति — वृञ् (वरणे) "अण्" (३-२-१)।

तनुस् ತನುಸ್ (न०) 1. ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದು, ಹರಡುವುದು. 2. ದೇಹ, ಶರೀರ. तनु (विस्तारे) "उसिः" (उ० २-११७)। "तनुषी तनुविस्तृती" वैज०।

तनुह्लद ತನುಹ್ರದ (पुं०) ಗುದ, ಅಪಾನದ್ವಾರ, ಮಲ ದ್ವಾರ. "पायुस्तनुह्लदो मार्गः"।

तनू ತನೂ (स्त्री०) 1. ಶರೀರ, ದೇಹ. तनोति कर्म—तनु (विस्तारे) "ऊङ्" (वा० ४-१-६६)। "आननैर्विचकसे हृषिताभिर्वल्लभानभि तनूभिरभावि" माघ० १०-३६। 2. ಆಕಳು, ಹಸು. 3. ಬ್ರಹ್ಮ. तनोति विस्तारयति सृष्टिम्।

तनूकरण ತನೂಕರಣ (न०) ಸಣ್ಣದಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ತೆಳುವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ಶಿಲುವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು.

तनूकृत ತನೂಕೃತ (वि०) ಕೃಶವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಣ್ಣ ದಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಶಿಲುವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ.

तनूज ತನೂಜ (पुं०) 1. ಪುತ್ರ, ಮಗ. तनोर्जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)। "अभूदभूमिः प्रतिपक्षजन्मनां भियां ततूजस्तपनद्युतिर्दितेः" माघ० १-४२। (स्त्री०) **—जा —ಜಾ.** ಮಗಳು. "आराधयामास सखीसमेतां समादिदेश प्रयतां तनूजाम्" कुमा० १-५८। एवं **तनूजातः ತನೂಜಾತಃ, तनूजन्मन् ತನೂಜನ್ಮನ್.** ಇತ್ಯಾದಿ. (वि०) 2. ಶರೀರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ. 3. ಶರೀರ ದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ.

तनून ತನೂನ (पुं०) 1. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. तन्वा शरीरेण ऊनः। (वि०) 2. ಕೃಶನಾಗಿರುವ, ಇಳಿದುಹೋದ ಮೈಯುಳ್ಳ.

तनूनप ತನೂನಪ (न०) ಘೃತ, ತುಪ್ಪ. ಕೃಶನಾಗಿರು ವವನಿಗೆ ಪುಷ್ಟಿಯುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

तनूनपात् ತನೂನಪಾತ್ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. तनूं न पातयति जाठररूपेण शरीरं धारयति — पत्लृ (गतौ) + णिच् "शतृ"निपा० (६-३-७५)। तन्वा ऊनं कृशं पाति। तनूनपं घृतादि अत्ति—अद (भक्षणे) "विट्" (३-२-६८)। इति वा। "बभार बाष्पैर्द्विगुणीकृतं तनुस्तनूनपाद्धूमवितानमाधिजैः" माघ० १-६२। 2. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪೌತ್ರ, ಬ್ರಹ್ಮನ ಮೊಮ್ಮಗ. तनोति विस्तारयति सृष्टिम् इति तनूः ब्रह्मा, तस्य नपात् पौत्रः। 3. ಗೋಘೃತ, ಹಸುವಿನ ತುಪ್ಪ. तनोति विस्तारयति भोगान् इति तनूः गौः, तस्याः नपात् पौत्रम् घृतम्। ಹಸುವಿನಿಂದ ಹಾಲೂ ಹಾಲಿನಿಂದ ತುಪ್ಪವೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ತುಪ್ಪವು ಹಸುವಿಗೆ ಪೌತ್ರವಾಯಿತು.

तनूरुह ತನೂರುಹ (न०) 1. ರೋಮ, ಮೈಕೂದಲು. तनौ रोहति—रुह (बीजजन्मादौ) "कः" (३-१-१३५)। "रुचिरचित्रतनूरुहशालिभिर्विचलितः परितः प्रियकव्रजैः" माघ० ४-३२। 2. ರೆಕ್ಕೆ, ಗರಿ. "तनूरुहन्तु लोम्नि स्यात् पतत्रे च नपुंसकम्" मेदि०। "कुक्कुटस्त्वृजुतनूरुहाङ्गुलिस्ताम्रवक्त्रनखचूलिकः सितः" बृहत्सं० ६३-१। (पुं०) 3. ಪುತ್ರ, ಮಗ. "तनूरुहस्तु पुत्रे गरुति लोम्नि च" हेम०।

तन्तु ತಂತು (पुं०) 1. ಸೂತ್ರ, ದಾರ. तनु (विस्तारे) "तुन्" (उ० १-६९)। 2. ಜೇಡನ ಬಲೆಯ ಎಳೆ. "तिरस्क्रियन्ते कृमितन्तुजालैर्विच्छिन्नधूमप्रसरा गवाक्षाः" रघु० १६-२०। 3. ನಾರು, ಎಳೆ, ನವಿರಾದ ದಾರ ದಂತಿರುವ ವಸ್ತು. "बिसतन्तुगुणस्य कारितं धनुषः पेलवपुष्पपत्रिणः" कुमा० ४-२९। 4. ಎಡೆಬಿಡದೆ ಇರುವುದು. ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿರುವುದು.

तन्तुक ತಂತುಕ (पुं०) 1. ಸೂತ್ರ, ದಾರ. "विच्छिन्ने नितरामनङ्गकलहक्रीडात्रुटत्तन्तुकम्" भर्तृ० १-९४। 2. ಗ್ರಾಹ, ಮೊಸಳೆ. "ग्राहस्तन्त्रस्तन्तुनागस्तन्द्रश्चामोघतन्तुकौ" वैज०। (स्त्री०) **—की —ಕೀ.** 3. ನಾಡಿ, ಧಮನಿ, ನರ.

तन्तुकाष्ठ ತಂತುಕಾಷ್ಠ (न०) ನೇಯ್ಗೆಕಾರನ ಕುಂಚ, ನೇಯ್ಗೆಯವನು ದಾರವನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡಲು ಉಪ ಯೋಗಿಸುವ ದಂಡ. तन्तुयुक्तं काष्ठम्।

तन्तुकीट ತಂತುಕೀಟ (पुं०) ರೇಷ್ಮೆಹುಳ, ರೇಷ್ಮೆದಾರ ಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಕುವ ಹುಳ.

तन्तुनाभ ತಂತುನಾಭ (पुं०) ಜೇಡನ ಹುಳ. तन्तुर्नाभौ यस्य।

तन्तुनिर्यास ತಂತುನಿರ್ಯಾಸ (पुं०) ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ. तन्तुवत् निर्यासोऽस्य।

तन्तुपर्वन् ತಂತುಪರ್ವನ್ (न०) ಉಪಾಕರ್ಮ, ಶ್ರಾವಣ ಮಾಸದ ಪೂರ್ಣಿಮೆ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಹಬ್ಬ. तन्तोः यज्ञोपवीतस्य दानरूपं पर्व यत्र। "संप्राप्ते श्रावणस्यान्ते पौर्णमास्यां दिनोदये। स्नानं कुर्वीत मतिमान् श्रुतिस्मृतिविधानतः। उपाकर्मादिकं प्रोक्तम् ऋषीणां चैव तर्पणम्। शूद्राणां मन्त्ररहितं स्नानं दानं च शस्यते। उपाकर्मणि कर्तव्यमृषीणां चैव पूजनम्। ततोऽपराह्णसमये रक्षापोटलिकां शुभाम्। कारयेदक्षतैः शस्तैः सिद्धार्थैर्हेमभूषितैः" निर्णयसि०।

तन्तुभ ತಂತುಭ (पुं०) 1. ಸರ್ಷಪ, ಸಾಸುವೆ. 2. ವತ್ಸ, ಕರು.

तन्तुवर्धन ತಂತುವರ್ಧನ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. तन्तुं संसारतन्तुं वर्धयति सन्तनोति—वृधु (वृद्धौ)+णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "अंशुभिः पापरुचिभिस्तन्तुं संसारनामकम्। यस्तनोतीति सदा तन्तुवर्धन ईरितः" इति निरुक्तिः। "शुभाङ्गो लोकसारङ्गः सुतन्तुस्तन्तुवर्धनः" वि० स०। (वि०)2. ಸಂತತಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ. 3. ಸಂತತಿಯನ್ನು ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಗೊಳಿಸುವ. तन्तुं वर्धयति छिनत्ति—वर्ध (छेदने) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। 4. ದಾರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ.

तन्तुवान ತಂತುವಾನ (न०) ನೇಯಿಗೆ, ನೇಯುವುದು.

तन्तुवाप ತಂತುವಾಪ (पुं०) 1. ಕುವಿಂದ, ನೇಯಿಗೆಯವನು, ಮಗ್ಗದವನು. तन्तून् वपति—डु वप् (बीजसन्ताने) "अण्" (३-२-१)। 2. ಜೇಡನ ಹುಳ.

तन्तुवाय ತಂತುವಾಯ (पुं०) 1. ಕುವಿಂದ, ನೇಯಿಗೆಯವನು. तन्तून् वयति—वेञ् (तन्तुसन्ताने) "अण्" (३-२-१)। "तन्तुवायो दशपलं दद्यादेकपलाधिकम्। अतोऽन्यथा वर्तमानो दाप्यो द्वादशकं दमम्" मनु० ८-३९७। 2. ಜೇಡನ ಹುಳ.

तन्तुवायदण्ड ತಂತುವಾಯದಂಡ(पुं०)ನೇಯಿಗೆಯವನು (ನೇಯುವಾಗ) ದಾರದ ಸಿಕ್ಕನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ನೇಯುವ ತಾಳು ಹಲಗೆ. तन्तोर्वायस्य दण्डः।

तन्तुशाला ತಂತುಶಾಲಾ (स्त्री०) ಮಗ್ಗದ ಮನೆ.

तन्तुसन्तत ತಂತುಸಂತತ (न०) 1. ನೇದ ಬಟ್ಟೆ. 2. ಹೊಲಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತ್ರ. तन्तुभिः सन्ततम्। "ऊतं स्यूतमुतं चेति त्रितयं तन्तुसन्तते" अम०।

तन्तुसन्तति ತಂತುಸಂತತಿ(स्त्री०)ನೇಯಿಗೆ, ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ನೇಯುವುದು.

तन्तुसन्तान ತಂತುಸಂತಾನ (पुं०) ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ನೇಯುವುದು.

तन्तुसार ತಂತುಸಾರ (पुं०) ಅಡಕೆ ಮರ. तन्तव इव सारो मज्जा यस्य।

तन्त्र ತಂತ್ರ (न०) 1. ಸಿದ್ಧಾಂತ. तनोति तन्यते वा—तनु (विस्तारे) कर्त्रादौ "ष्ट्रन्" (उ० ४-१५८)। 2. ಶಾಸ್ತ್ರ. "अवैरज्ञमतन्त्रज्ञं बालचेष्टासमन्वितम्" देवीभा०। 3. ಕುಟುಂಬ ಭರಣದ ಕಾರ್ಯ. तत्रि (कुटुम्बधारणे) "घञ्" (३-३-१८)। "सर्वानुपायानथ संप्रधार्य समुद्धरेत् स्वस्य कुलस्य तन्त्रम्" भा० अनु० ८३-६। 4. ಪ್ರಧಾನವಾದ ವಿಷಯ. 5. ತಂತುವಾನ, ನೇಯಿಗೆ. 6. ಎರಡು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಸಾಧಿಸುವಿಕೆ. 7. ರಾಷ್ಟ್ರ. 8. ಹೇತು, ಕಾರಣ. 9. ಸ್ವರಾಷ್ಟ್ರ ಚಿಂತೆ. ತನ್ನ ರಾಷ್ಟ್ರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ರಾಜನು ಮಾಡುವ ಆಲೋಚನೆ. "तन्त्रं स्वराष्ट्रचिन्तायामावापः परचिन्तने" वैज०। "तन्त्रावापविदा योगैर्मण्डलान्यधितिष्ठता" माघ० २-८८। 10. ಸೈನ್ಯ. 11. ಯಕ್ಷಿಣಿ, ಇಂದ್ರಜಾಲ. 12. ಶಪಥ, ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ. 13. ಗೃಹ, ಮನೆ. 14. ಔಷಧ. 15. ಪರಿಜನ, ಪರಿವಾರ. 16. ಧನ, ಸಂಪತ್ತು. 17. ಇತಿ ಕರ್ತವ್ಯತೆ, ಹೀಗೆಯೇ ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವುದು. 18. ತಂತು. 19. ಮಗ್ಗ, ನೇಯಿಗೆಯ ಸಾಧನ. "एवं स्तुवन्नपि नागान्यदा ते कुण्डले नालभत्तदाऽपश्यत् स्त्रियौ तन्त्रे अधिरोप्य सुवेमे पटं वयन्त्यौ" भा० आदि० ३-१४४। 20. ತಂತುವಾಯ, ನೆಯಿಗೆಯವನು. "तन्त्रं कुटुम्बकृत्ये स्यात् सिद्धान्ते चौषधोत्तमे। प्रधाने तन्तुवाये च" मेदि०। 21. ವ್ಯವಹಾರ. "श्रुत्वा त्वं प्रतिपद्यस्व प्राज्ञैः सह पुरोहितैः। आपद्धर्मार्थकुशलैर्लोकतन्त्रमवेक्ष्य च" भा० वन०। 22. ಕುಲ, ವಂಶ. 23. ಗ್ರಂಥಭಾಗ, ಅಧ್ಯಾಯ, ಸರ್ಗ ಮೊದಲಾದುದು. 24. ಉಪಾಯ. 25. ಸಂತೋಷ. 26. ರಾಶಿ, ಸಮೂಹ, ಗುಂಪು. 27. ಅಂತ್ರ, ಕರುಳು. 28. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಪ್ರಯೋಗ. "तन्त्रं स्वराष्ट्रव्यापारे तन्तुवाने परिच्छदे। शास्त्रौषधान्त्रमुख्येषु प्रयोगेऽध्वरकर्मणाम्। एकस्यैवोभयार्थत्वे कुटुम्बव्यापृतावपि" वैज०।

तन्त्रक ತಂತ್ರಕ(न०)ನೂತನ ವಸ್ತ್ರ, ಹೊಸದಾಗಿ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬಟ್ಟೆ, ಉಪಯೋಗಿಸದಿರುವ ಒಗೆಯದಿರುವ ಮತ್ತು ಹರಿಯದಿರುವ ಬಟ್ಟೆ. तन्त्रादचिरापहृतम् "कन्" (५-२-७०)।

तन्त्रकार ತಂತ್ರಕಾರ(पुं०) ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಕಾರ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದವನು. "तेन ह्यवितथं तन्त्रकारवचनम्" माल० १।

तन्त्रकाष्ठ ತಂತ್ರಕಾಷ್ಠ (न०) ಮಗ್ಗದ ದಾರವನ್ನು ಶುದ್ಧ ಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ದಂಡ. तन्त्रस्थं काष्ठम्।

तन्त्रता ತಂತ್ರತಾ (स्त्री०) ಅನೇಕ ಪ್ರಯೋಜನಗಳ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಪ್ರಯತ್ನ. तन्त्रस्य भावः "तल्" (५-१-११९)।

तन्त्रवाप ತಂತ್ರವಾಪ (पुं०) 1. ಕುವಿಂದ, ನೇಯಿಗೆಯವನು. 2. ಜೇಡನ ಹುಳ.

तन्त्रवाय ತಂತ್ರವಾಯ (पुं०) 1. ನೇಯಿಗೆಯವನು. 2. ಜೇಡನ ಹುಳ. तन्त्रं तन्तुं वयति—वेञ् (तन्तुसन्ताने) "अण्" (३-२-१)।

तन्त्रा ತಂತ್ರಾ (स्त्री०) 1. ತೂಕಡಿಕೆ. 2. ಸೋಮಾರಿತನ. 3. ಆಯಾಸ, ಬಳಲಿಕೆ, ದಣಿವು.

तन्त्रि ತಂತ್ರಿ (स्त्री०) 1. ತಂತಿ. 2. ಸೋಮಾರಿತನ.

तन्त्रिका ತಂತ್ರಿಕಾ (स्त्री०) ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ. तन्त्रयते आयुः "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

तन्त्रित ತಂತ್ರಿತ (वि०) 1. ಆಲಸ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಸೋಮಾರಿತನವುಳ್ಳ. तन्त्रा जाताऽस्य "इतच्" (५-२-३६)। 2. ಆಯಾಸವುಳ್ಳ.

तन्त्रिन् ತಂತ್ರಿನ್ (वि०) 1. ತಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. 2. ದಾರದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಉಪಾಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ. 4. ತೂಕಡಿಕೆಯುಳ್ಳ.

तन्त्री ತಂತ್ರೀ (स्त्री०) 1. ವೀಣೆ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳ ತಂತಿ. 2. ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ. 3. ನಾಡಿ, ರಕ್ತನಾಳ. तत्रि (कुटुम्बधारणे) "ईः" (उ० ३-१५८)। 4. ವೀಣೆ. "पादबद्धोऽक्षरसमस्तन्त्रीलयसमन्वितः। शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा" रामा०।

तन्द्रा ತಂದ್ರಾ (स्त्री०) 1. ಆಯಾಸ, ಬಳಲಿಕೆ, ದಣಿವು. तद् द्राति—द्रा (कुत्सायां गतौ) तदो नान्तत्वं निपा० (३-२-१५८)। 2. ಆಯಾಸದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ತೂಕಡಿಕೆ, ಬಳಲಿಕೆಯಿಂದ ಬರುವ ನಿದ್ರೆ. 3. ಸೋಮಾರಿತನ. "विषयेन्द्रियसंरोधस्तन्द्रालस्यविवर्जनम्" याज्ञ० ३-१५८।

तन्द्रालु ತಂದ್ರಾಲು (वि०) 1. ಸೋಮಾರಿ, ಆಲಸ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. 2. ಆಯಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು, ಬಳಲಿದವನು. तन्द्रा "आलुच्" (३-२-१५८)। 3. ನಿದ್ರೆಯ ಸ್ವಭಾವದವನು, ತೂಕಡಿಕೆಯುಳ್ಳವನು.

तन्द्रि ತಂದ್ರಿ (स्त्री०) 1. ತೂಕಡಿಕೆ, ನಿದ್ರೆ. 2. ಆಯಾಸ, ಬಳಲಿಕೆ. 3. ಸೋಮಾರಿತನ, ಆಲಸ್ಯ. तद् + द्रा (कुत्सायां गतौ) निपा० (३-२-१५८)। तन्द्रा+तत्करोति "णिच्" (ग० २०४)। "इः" (उ० ४-१३९)। वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। **तन्द्री ತಂದ್ರೀ.** "विभज्य नक्तंदिवमस्ततन्द्रिणा वितन्यते तेन नयेन पौरुषम्" किरा० १-९।

तन्द्रित ತಂದ್ರಿತ (वि०) "तन्त्रित" ಪದದ ಅರ್ಥ. तन्द्रा जाताऽस्य "इतच्" (५-२-३६)। "अतन्द्रिता सा स्वयमेव वृक्षकान् घटस्तनप्रस्रवणैर्व्यवर्धयत्" कुमा० ५-१४।

तन्द्रिन् ತಂದ್ರಿನ್ (वि०) 1. ಸೋಮಾರಿ, ಮೈಗಳ್ಳ. तन्द्राऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११६)। 2. ಆಲಸ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಬಳಲಿದ. 3. ತೂಕಡಿಕೆಯುಳ್ಳ.

तन्मय ತನ್ಮಯ (वि०) ತತ್ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ. तद् "मयट्" (४-३-१४३)। "तल्" (५-१-११९)। **तन्मयता ತನ್ಮಯತಾ.** "त्वः" (५-१-११९)। **तन्मयत्वम् ತನ್ಮಯತ್ವಮ್.** ತಾದಾತ್ಮ್ಯ, ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾಳುವಿಕೆ. "पादन्यासो लयमुपगतस्तन्मयत्वं रसेषु" माल० २-८।

तन्मात्र ತನ್ಮಾತ್ರ (न०) 1. ಅದು ಮಾತ್ರ. सा मात्रा यस्य। 2. ಪಂಚಭೂತಗಳ ಅವ್ಯವಹಿತ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾವಸ್ಥೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ದ್ರವ್ಯ, ಉತ್ಕಟಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದದ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ರೂಪಾದಿಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ದ್ರವ್ಯ; ದಧಿರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಆರಂಭಿಸಿರುವ ಕ್ಷೀರಕ್ಕೆ ಕ್ಷೀರತ್ವಾವಸ್ಥೆ ದಧಿತ್ವಾವಸ್ಥೆ ಈ ಎರಡು ಅವಸ್ಥೆಗಳ ಮಧ್ಯಕಾಲದ ಅವಸ್ಥೆ (ಕ್ಷೀರತ್ವಾವಸ್ಥೆಯ ಅವಸಾನ ದಧಿತ್ವಾವಸ್ಥೆಯ ಆರಂಭ ಈ ಅವಸ್ಥೆ) ಯಂತೆ ತಾಮಸಾಹಂಕಾರಕ್ಕೆ ಅಹಂಕಾರತ್ವಾವಸ್ಥೆ ಭೂತತ್ವಾವಸ್ಥೆ ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯಕಾಲದ ಅವಸ್ಥೆಯು ತನ್ಮಾತ್ರೆಯೆನಿಸುವುದು. ಅದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅಂತಹ ಅವಸ್ಥೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ದ್ರವ್ಯವೂ ತನ್ಮಾತ್ರೆಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅಂತಹ ದ್ರವ್ಯವೇ ಪಂಚಭೂತಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ಈ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳು ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧ, ಸ್ಪರ್ಶ ಮತ್ತು ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಐದು ಬಗೆ.

(1) ಉತ್ಕಟಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದದ ರೂಪಗುಣವುಳ್ಳ ಮತ್ತು ರಸಶೂನ್ಯವಾದ ದ್ರವ್ಯವು **ರೂಪತನ್ಮಾತ್ರೆ.**

(2) ಉತ್ಕಟಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದದ ರಸಗುಣವುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಗಂಧಶೂನ್ಯವಾದ ದ್ರವ್ಯವು **ರಸತನ್ಮಾತ್ರೆ.**

(3) ಉತ್ಕಟಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದದ ಗಂಧಗುಣವುಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯವು **ಗಂಧತನ್ಮಾತ್ರೆ.**

(4) ಉತ್ಕಟಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದದ ಸ್ಪರ್ಶಗುಣವುಳ್ಳ ರೂಪಶೂನ್ಯವಾದ ದ್ರವ್ಯವು **ಸ್ಪರ್ಶತನ್ಮಾತ್ರೆ.**

(5) ಉತ್ಕಟಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದದ ಶಬ್ದಗುಣವುಳ್ಳ ಸ್ಪರ್ಶಶೂನ್ಯವಾದ ದ್ರವ್ಯವು **ಶಬ್ದತನ್ಮಾತ್ರೆ.**

ಪಂಚ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳು:

ಗಂಧತನ್ಮಾತ್ರೆಯು ಪೃಥಿವಿಗೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣ
ರಸತನ್ಮಾತ್ರೆಯು ಜಲಕ್ಕೆ ,,
ರೂಪತನ್ಮಾತ್ರೆಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ,,
ಸ್ಪರ್ಶತನ್ಮಾತ್ರೆಯು ವಾಯುವಿಗೆ ,,
ಶಬ್ದತನ್ಮಾತ್ರೆಯು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ,,

ಸಾಂಖ್ಯರ ಮತ: ಪಂಚತನ್ಮಾತ್ರೆಗಳೂ ತಾಮಸಾಹಂಕಾರದಿಂದಲೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುವು. ಶಬ್ದತನ್ಮಾತ್ರೆಯು ಇತರ ಸಾಹಾಯ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಆಕಾಶವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. ಸ್ಪರ್ಶ ಮೊದಲಾದ ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ತನ್ಮಾತ್ರೆಗಳೂ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವ ತನ್ಮಾತ್ರೆಗಳ ಸಾಹಾಯ್ಯ ಪಡೆದು ಮುಂದು ಮುಂದಿನ ವಾಯು ಮೊದಲಾದ ಭೂತಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುವು ಎಂದು ಸಾಂಖ್ಯರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಆದರೆ ಇದು ಶ್ರೀ ಪಾಂಚರಾತ್ರಾದಿ ವಚನಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವಾಗಿರುವುದು. "शब्दतन्मात्रमभवत्तच्चाकाशमजीजनत्। स्पर्शमात्रं तथाकाशात्तस्माद्वायुरजायत। रूपमात्रमभूद्वायोस्तस्मादग्निरजायत। रसमात्रं तु जज्ञेऽग्नेस्तस्मादापः प्रजज्ञिरे। गन्धतन्मात्रमद्भ्योऽपि गन्धमात्रात्तथा मही" पाञ्चरा०।

तन्वत् ತನ್ವತ್ (वि०) 1. ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಿರುವ. 2. ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಿರುವ. तनु (विस्तारे) "शतृ" (३-२-१२४)। 3. ಮಾಡುತ್ತಿರುವ. "मानभङ्गपटुना सुरतेच्छां तन्वता ग्रथयता दृशि रागम्" माघ० १०-२५। 4. ಬೆಳೆಸುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (३-२-१२४)। **–ती –ತೀ.**

तन्वी ತನ್ವೀ (स्त्री०) ಕೃಶವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು, ತೆಳ್ಳನೆಯ ಹೆಂಗಸು. तनु वा "ङीप्" (४-१-४४)। पक्षे **तनुः ತನುಃ.** "अप्रभूतमतनीयसि तन्वी काञ्चिधाम्नि पिहितैकतरोरु" माघ० १०-८३।

तप – सन्तापे (भ्वा० पर० सक०/अक० अनि०)। तपति तपतः तपन्ति। तताप। तप्ता। तप्स्यति। तपतु। अतपत्। तपेत्। तप्यात्। अताप्सीत्। अतप्स्यत्। सक०–1. ತಾಪವುಂಟುಮಾಡು, ಸಂತಾಪವುಂಟುಮಾಡು, ಹೆಚ್ಚು ಕಾವುಂಟುಮಾಡು, ತಡೆಯಲಾಗದಷ್ಟು ಬಿಸಿಯುಂಟುಮಾಡು, ಸುಡು. "तपति तनुगात्रि मदनस्त्वामनिशं मां पुनर्दहत्येव" शाकु० ३-१४। "यदताप्सीच्छनैर्भानुर्यत्रावासीन्मितं मरुत्" भट्टि० ९-२। 2. ನಿಯಮದಿಂದ ದೇಹವನ್ನು ದಂಡಿಸು, ನಿಯಮದಿಂದ ವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡು, ತಪಸ್ಸನ್ನು ಆಚರಿಸು. "अगणिततनूतापस्तप्त्वा तपांसि भगीरथः" उ० रा० १-२३। 3. ನೋಯಿಸು, ವೇದನೆಯುಂಟುಮಾಡು. "यास्यन् सुतस्तप्स्यति मां समन्युम्" भट्टि० १-२३। अक०–4. ಪ್ರಕಾಶಿಸು. "मयूखैरश्रान्तं तपति यदि देवो दिनकरः" उ० रा० ६-१४।

कर्मणि :—तप्यते। तेपे। तप्ता। तप्स्यते। तप्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

भावे :—(ಅನುತಾಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) अनुतप्यते। अनुतप्यते पापेन पुंसा। तप्यते। तप्यते तपस्तापसः। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—तापयति, –ते। तापयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। तापयिता। तापयिष्यति, –ते। तापयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—तप्तव्यम्। तपनीयम्। तप्यम्। तप्तः। तप्तवान्, –वती। तपन्, –न्ती। तप्तम्। तपनम्। तप्तुम्। तप्त्वा। प्रतप्य।

ण्यन्तात् कृत्सु :—तापयितव्यः। तापनीयः। ताप्यः। तापितः। तापितवान्, –वती। तापयन्, –न्ती। तापयमानः। तापयितुम्। तापितम्। तापनम्। तापयित्वा। प्रताप्य। "रक्षोभिस्तापितास्तेऽपि सिद्धिं ध्यायन्ति तेऽधुना" भट्टि० ८-१३।

तप – ऐश्वर्ये (वा दिवा० आत्म० सक० अनि०)। तप्यते। तेपे। तप्ता। तप्स्यते। तप्यताम्। अतप्यत। ಇತ್ಯಾದಿ. ತಪಸ್ಸುಮಾಡು, ದೇಹವನ್ನು ನಿಯಮದಿಂದ ದಂಡಿಸಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡು. "शम्बूको नाम वृषलः पृथिव्यां तप्यते तपः" उ० रा० २-८। पक्षे भ्वा०। तपति। तताप। ಇತ್ಯಾದಿ.

तप – दाहे (वा० चुरा० उभ० सक० अनि०)। तापयति, –ते। अतीतपत्, –त। पक्षे भ्वा०। तपति। तताप। तप्ता। तप्स्यति। तपतु। ಇತ್ಯಾದಿ. ದಹಿಸು, ಸುಡು. ಅಕರ್ಮಕ तप ಧಾತುವು उत् ಮತ್ತು वि ಉಪಸರ್ಗಯೋಗದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುವುದು. "उद्विभ्यां तपः" (१-३-२७)। उत्तपते। वितपते। दीप्यते इत्यर्थः। "रविर्वितपतेऽत्यर्थमाश्वस्य मयि गम्यताम्"। "तीव्रमुत्तपमानोऽयमशक्यः सोढुमातपः" भट्टि० ८-१४, १५।

तप ತಪ (पुं०) 1. ಗ್ರೀಷ್ಮರ್ತು, ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಮತ್ತು ಆಷಾಢ ಮಾಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಋತು. तपति—तप (सन्तापे)

"अच्" (३-१-१३४)। "तपेन वर्षाः शरदा हिमागमो वसन्तलक्ष्म्या शिशिरः समेत्य च" माघ० १-६६। 2. ಸೂರ್ಯ. (ಕರ್ಮಪದವು ಉಪಪದವಾದಾಗ) (वि०) 3. ತಾಪವುಂಟುಮಾಡುವ. द्विषन्तं तापयति — तप + णिच् "खच्" (३-२-३९)। ह्रस्वः (६-४-९४)। द्विषन्तपः।

तपःक्लेशसह ತಪಃಕ್ಲೇಶಸಹ (पुं०) ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹವುಳ್ಳ ತಪಸ್ವಿ, ಜಿತೇಂದ್ರಿಯನಾದ ಮುನಿ, ತಪಸ್ಸಿನ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಸಹಿಸುವ ಮುನಿ. तपसः क्लेशः तं सहते—षह (मर्षणे) "अच्" (३-१-१३४)।

तपत् ತಪತ್ (वि०) ತಪಿಸುತ್ತಿರುವ, ಸುಡುತ್ತಿರುವ. तप (सन्तापे) "शतृ" (३-२-१२४)। "पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम्" गीता ११-१९। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.**

तपती ತಪತೀ (स्त्री०) 1. ತಪತೀನದಿ. 2. ಸೂರ್ಯನ ಮಗಳು, ಸಂವರಣರಾಜನ ಪತ್ನಿ, ಕುರುರಾಜನ ತಾಯಿ. "संवरणस्तु वैवस्वतीं तपतीं नामोपयेमे। तस्यामस्य जज्ञे कुरुः" भा० आदि० ६३-४१। 3. ಛಾಯಾದೇವಿ, ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿ, ಶನಿದೇವನ ತಾಯಿ. "छाया स्यात्तपती मन्दजननी भूमयी वरी" त्रिकाण्ड०।

तपन ತಪನ (पुं०)1. ಸೂರ್ಯ. तपति—तप (सन्तापे) "ल्युः" (३-१-१३४)। "पञ्चमः पञ्चतपसस्तपनो जातवेदसाम्" माघ० २-५१। 2. ಒಂದು ನರಕ. "सञ्जीवनं महावीचिं तपनं संप्रतापनम्" मनु० ४-८९। 3. ಅಗಸ್ತ್ಯ ಮಹರ್ಷಿ. "अगस्त्यः कलशीपुत्रस्तपनः पीतसागरः" वैज०। 4. ಗ್ರೀಷ್ಮರ್ತು, ಬೇಸಗೆ ಕಾಲ. "तपनो भास्करे ग्रीष्मे" वैज०। 5. ಸೂರ್ಯಕಾಂತ ಶಿಲೆ. 6. ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ. 7. ಗೇರುಮರ. 8. ಕಿರುನೆಲ್ಲಿ ಗಿಡ. 9. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. "यज्ञवाहाय दान्ताय तप्याय तपनाय च" भा० शान्ति० २९०-१०७। 10. ಸ್ತ್ರೀಯರ ಯೌವನ ಕಾಲದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ವಿಧ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. "विहृतं तपनं मौग्ध्यं विक्षेपश्च कुतूहलम्" सा० द० ३-९२। (न०) 11. ತಾಪ, ಬಿಸಿ, ಕಾವು. तप भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 12. ಯಾತನೆ, ನೋವು. (वि०)13. ದಹಿಸುವ, ಸುಡುವ. 14. ತಾಪವುಂಟುಮಾಡುವ. 15. ನೋವುಂಟುಮಾಡುವ. 16. ಶಾಖವುಂಟುಮಾಡುವ.

तपनतनय ತಪನತನಯ (पुं०)1. ಕರ್ಣ. 2. ಸುಗ್ರೀವ. 3. ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. 4. ಶನಿದೇವ, ಶನೈಶ್ಚರ. तपनस्य तनयः। एवं **–सुतः –ಸುತಃ, –सूनुः –ಸೂನುಃ.** (स्त्री०) **–तनया –ತನಯಾ.** 5. ಯಮುನಾ ನದಿ. 6. ಗೋದಾವರೀ ನದಿ.

तपनात्मज ತಪನಾತ್ಮಜ(पुं०)1. ಕರ್ಣ. 2. ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. 3. ಸುಗ್ರೀವ. 4. ಶನಿದೇವ, ಶನೈಶ್ಚರ. तपनस्यात्मजः। (स्त्री०)**–आत्मजा –ಆತ್ಮಜಾ.** 5. ಯಮುನಾ ನದಿ. 6. ಗೋದಾವರೀ ನದಿ.

तपनी ತಪನೀ (स्त्री०) ಗೋದಾವರೀ ನದಿ.

तपनीय ತಪನೀಯ(न०)1. ಸುವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. तप्यतेऽनेन —तप (सन्तापे) "अनीयर्" (३-३-११३)। "तस्मादधः किञ्चिदिवावतीर्णावसंस्पृशन्तौ तपनीयपीठम्" रघु० १८-४१। 2. ದತ್ತೂರಿಗಿಡ. (वि०) 3. ಶಾಖವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ, ಕಾಯಿಸಲ್ಪಡುವ, ಬಿಸಿಮಾಡಲ್ಪಡುವ, 4. ಕಾಯಿಸಬೇಕಾದ, ಬಿಸಿಮಾಡಬೇಕಾದ. तप कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)।

तपनीयक ತಪನೀಯಕ (न०) ಸುವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ.

तपनेष्ट ತಪನೇಷ್ಟ(न०)ತಾಮ್ರಲೋಹ. ಇದು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಲೋಹ.

तपस् ತಪಸ್ (पुं०)1. ಮಾಘಮಾಸ. तपन्त्यस्मिन्—तप (सन्तापे) "असुन्" (उ० ४-१८९)। "तपसि मन्दगभस्तिरभीषुमान्न हि महाहिमहानिकरोऽभवत्" माघ० ६-६३। 2. ಶಿಶಿರಋತು. 3. ಅಗ್ನಿ. "पञ्चमः पञ्चतपसस्तपनो जातवेदसाम्" माघ० २-५१। 4. ಗ್ರೀಷ್ಮಋತು, ಬೇಸಗೆ ಕಾಲ. 5. ತಪೋಲೋಕ, ಜನೋಲೋಕಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಲೋಕ, ಸಪ್ತ ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲೊಂದು ಲೋಕ. "ग्रीवायां जनलोकश्च तपोलोकः स्तनद्वयात्" भाग० २-५-३९। 6. ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. "विनाप्यस्मदलंभूष्णुरिज्यायै तपसः सुतः" माघ० २-९। 7. ಜಾತಕದಲ್ಲಿ ಲಗ್ನದಿಂದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನ, ಧರ್ಮಸ್ಥಾನ. (न०) 8. ತಪಸ್ಸು, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತ ಧ್ಯಾನ. "निशम्यचैनां तपसे कृतोद्यमां सुतां गिरीशप्रतिसक्तमानसाम्" कुमा० ५-३। 9. ವಾನಪ್ರಸ್ಥಾಶ್ರಮದ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಧರ್ಮ. ಋಷಿಗಳು ಶರೀರವಾಙ್ಮನೋನಿಯಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಫಲಮೂಲಾಶನರಾಗಿ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಚರಿಸಿ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ನೋಡಲು ಶಕ್ತರಾಗುವರು. "ऋषयः

संयतात्मानः फलमूलानिलाशनाः। तपसैव प्रपश्यन्ति त्रैलोक्यं सचराचरम्" मनु० ११-२३६। ಈ ತಪಸ್ಸು ಶಾರೀರ ವಾಙ್ಮಯ ಮತ್ತು ಮಾನಸಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ.

(1) ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಗುರುಗಳು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಇವರ ಪೂಜೆ, ಶೌಚ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ, ಅಹಿಂಸೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ **"ಶಾರೀರ ತಪಸ್ಸು".** "देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम्। ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते" गीता १७-१४।

(2) ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಉದ್ವೇಜಕವಲ್ಲದ, ಸತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಮತ್ತು ಹಿತವಾಗಿ ಆಡುವ ಮಾತು, ವೇದಾಭ್ಯಾಸ, ಜಪ ಇವೆಲ್ಲವೂ **"ವಾಙ್ಮಯ ತಪಸ್ಸು".** "अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्। स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते" गीता १७-१५।

(3) ಮನಃಪ್ರಸಾದ, ಕ್ರೋಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಮನಸ್ಸು ಸೌಮ್ಯವಾಗಿರುವುದು, ಮೌನ, ಮನೋನಿಗ್ರಹ, ಭಾವಶುದ್ಧಿ (ಆತ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯೋಚನೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು) ಇವೆಲ್ಲವೂ **"ಮಾನಸ ತಪಸ್ಸು".** "मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः। भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते" गीता १७-१३। ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತಪಸ್ಸೂ ಸಾತ್ತ್ವಿಕ ರಾಜಸ ಮತ್ತು ತಾಮಸಗಳೆಂದು ಮತ್ತೆ ಮೂರು ವಿಧ.

(1) ಪರಮಪುರುಷನ ಆರಾಧನೆಯೆಂದು ತಿಳಿದು ಫಲಾಭಿಸಂಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ಪರಮಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಆಚರಿಸುವ ತಪಸ್ಸು **"ಸಾತ್ತ್ವಿಕ".** "श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः। अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते" गीता १७-१७।

(2) ಸತ್ಕಾರ (ಆದರ), ವಾಕ್ಪ್ರಶಂಸೆ (ಹೊಗಳಿಕೆ), ನಮಸ್ಕಾರ (ಗೌರವ) ಇವುಗಳನ್ನು ಇತರರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ದಂಭದಿಂದ ಮಾಡುವ ತಪಸ್ಸು **"ರಾಜಸ".** ಇಂತಹ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳು ಅಸ್ಥಿರ ಮತ್ತು ಕ್ಷೀಣವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಧ್ರುವ. "सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत्। क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम्" गीता १७-१८।

(3) ಅವಿವೇಕದಿಂದ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸದೆ ತನಗೇ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಇತರರ ನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ತಪಸ್ಸು **"ತಾಮಸ".** "मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः। परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम्" गीता १७-१९।

10. ಚಾಂದ್ರಾಯಣ ವ್ರತ. 11. ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೇಹವನ್ನು ದಂಡಿಸುವುದು, ಕ್ಷುತ್ತು ತೃಷ್ಣೆ ಶೀತ ಉಷ್ಣ ಇವುಗಳನ್ನು ಸಹಿಸುವುದು. 12. ಚಿತ್ತಶುದ್ಧಿಗಾಗಿ ವ್ರತೋಪವಾಸಾದಿಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನ. 13. ಮೌನವ್ರತ. "तपः कृच्छ्रादिकर्मणि। धर्मे लोकप्रभेदे च तपाः शिशिरमाघयोः" हेम०। "तपो लोकान्तरेऽपि च। चान्द्रायणादौ धर्मे च पुमान् शिशिरमाघयोः" मेदि०।

तपस ತಪಸ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಚಂದ್ರ. 3. ಪಕ್ಷಿ. तप (सन्तापे) "असच्" (उ० ३-१०७)। "तपसः पक्षी चन्द्रश्च" सि० कौ०। "उडुपः पर्वधिः क्लेदुः जयन्तस्तपसो हरिः" त्रिकाण्ड०।

तपस्तक्ष ತಪಸ್ತಕ್ಷ (पुं०) ಇಂದ್ರ. तपः तक्षति — तक्षू (तनूकरणे) "अण्" (३-२-१)। ಊರ್ವಶಿ ಮೊದಲಾದ ವೇಶ್ಯೆಯರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ತಪಸ್ವಿಗಳ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಕೆಡಿಸುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು.

तपस्तङ्क ತಪಸ್ತಂಕ (पुं०) ಇಂದ್ರ. "प्राचीपतिस्तपस्तङ्कः" त्रिकाण्ड०।

तपस्य ತಪಸ್ಯ (पुं०) 1. ಫಾಲ್ಗುನಮಾಸ. तपसि साधुः "यत्" (४-४-९८)। 2. ತಪಶ್ಚರಣೆ. "अथास्य बुद्धिरभवत्तपस्ये भरतर्षभ" भा० अनु०। 3. ಅರ್ಜುನ. ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ಫಾಲ್ಗುನನೆಂದು ಹೆಸರಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. 3. ತಾಮಸಮನುವಿನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (वि०) 4. ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. तपसि भवः "यत्" (४-३-५३)। (न०) 5. ಕುಂದಪುಷ್ಪ, ಮೊಲ್ಲೆಹೂವು.

तपस्यत् ತಪಸ್ಯತ್ (वि०) ತಪಸ್ಸನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿರುವ. तपः चरति — तपस् "क्यङ्" (३-१-१५)। "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.** "नायास्यसि तपस्यन्ती गुरून् सम्यगतूतुषः" भट्टि० ६-६९।

तपस्या ತಪಸ್ಯಾ (स्त्री०) ತಪಶ್ಚರಣೆ, ತಪಶ್ಚರ್ಯೆ.

तपस्विन् ತಪಸ್ವಿನ್ (पुं०) 1. ತಾಪಸ, ಋಷಿ, ಮುನಿ. तपोऽस्यास्ति — तपस् "विनिः" (५-२-१०२)। "तपः शरीरैः कठिनैरुपार्जितं तपस्विनां दूरमधश्चकार" कुमा० ५-२९। 2. ಶಿಶಿರಋತು, ಚಳಿಗಾಲ. 3. ಚಂದ್ರ. (वि०) 4. ಶೋಚ್ಯ, ದಯನೀಯ, ದಯೆ ತೋರಿಸಲು ಅರ್ಹನಾದ. 5. ದೀನ, ದರಿದ್ರ, ಬಡವ. 6. ಚಾಂದ್ರಾಯಣಾದಿ ವ್ರತವನ್ನಾಚರಿಸುವ. 7. ಒಳ್ಳೆಯ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–नी –ನೀ.**

(स्त्री०) 8. ಜಟಾಮಾಂಸಿ. 9. ಪರಿವ್ರಾಜಿಕೆ, ಸಂನ್ಯಾಸಿನಿ. 10. ಕಟುಕರೋಹಿಣಿ. "तपस्विनी पुनर्मांसी कटुरोहिणिकापि च" हेम०। "तपस्वी शिशिरे शोच्ये चन्द्रे मांसि तपस्विनी" वैज०।

तपात्यय ತಪಾತ್ಯಯ (पुं०) 1. ವರ್ಷಋತು. तपस्य ग्रीष्मस्य अत्ययोऽवसानं यत्र। "तपात्यये पुष्पधरैरुपेतं महावनं राष्ट्रपतिर्ददर्श" भा० वन० २४-१७। 2. ಗ್ರೀಷ್ಮ ಋತುವಿನ ಕೊನೆಯಕಾಲ. "तपात्यये वारिभिरुक्षिता नवैर्भुवा सहोष्माणममुञ्चदूर्ध्वगम्" कुमा० ५-२३।

तपान्त ತಪಾಂತ (पुं०) 1. ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವಿನ ಕೊನೆಯ ಕಾಲ. 2. ವರ್ಷಋತು. तपस्यान्तो यत्र। "ववर्ष शरवर्षाणि तपान्ते जलदो यथा" भा० भीष्म० ५४-२३।

तपिष्णु ತಪಿಷ್ಣು (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. तप (सन्तापे) "इष्णुच्" (३-२-१३८)। (वि०) 2. ತಾಪವುಂಟು ಮಾಡುವ, ಸುಡುವ ಸ್ವಭಾವದ. "महता तपसा देवस्तपिष्णुः सेवितो मया" भा० शान्ति० ३२३-३।

तपोधन ತಪೋಧನ (पुं०) 1. ತಪಸ್ವಿ, ಮುನಿ. तपो धनं यस्य। "तनौ ममुस्तत्र न कैटभद्विषस्तपोधनाभ्यागमसंभवा मुदः" माघ० १-२३। (न०) 2. ತಪೋರೂಪವಾದ ಧನ. तप एव धनम्। (वि०)3. ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ. 4. ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಸ್ವರ್ಗ ಮೊದಲಾದುದು. तपो धनं मूल्यं यस्य।

तपोधृति ತಪೋಧೃತಿ (पुं०) 1. ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ ಮುನಿ, ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹವುಳ್ಳ ಋಷಿ. 2. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮನ್ವಂತರದ ಸಪ್ತಋಷಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬ ಋಷಿ. "भार्गवः सप्तमस्तेषां विक्षेपस्तु तपोधृतिः" हरिवं०।

तपोनिधि ತಪೋನಿಧಿ (पुं०) ತಪಸ್ವಿ, ಮುನಿ, ಋಷಿ. तपो निधीयतेऽस्मिन् — नि + डु धाञ् (धारणे) "किः" (३-३-९३)। तपो निधिरिव यस्य वा। "विधेः सायन्तनस्यान्ते स ददर्श तपोनिधिम्" रघु० १-५६।

तपोनिष्ठ ತಪೋನಿಷ್ಠ (वि०) ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ. तपसि निष्ठा यस्य। "ज्ञाननिष्ठा द्विजाः केचित्तपोनिष्ठास्तथापरे" मनु० ३-१३४।

तपोबल ತಪೋಬಲ(न०)ತಪಃಶಕ್ತಿ, ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಲಭಿಸಿದ ಬಲ. तपसो बलम्।

तपोभृत् ತಪೋಭೃತ್ (पुं०) 1. ತಪಸ್ವಿ, ಮುನಿ, ಋಷಿ. तपः बिभर्ति—डु भृञ् (धारणे) "क्विप्" (३-२-७६)। (वि०) 2. ತಪಸ್ಸನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವ.

तपोमय ತಪೋಮಯ (वि०) ತಪಸ್ಸಿನ ಸ್ವರೂಪವಾದ, ತಪಃಪ್ರಚುರವಾದ. तपसः प्रचुरः — तपस् "मयट्" (५-४-२१)।

तपोमूर्ति ತಪೋಮೂರ್ತಿ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ. 2. ತಪಸ್ವಿ.

तपोमूल ತಪೋಮೂಲ (वि०) ತಪಸ್ಸೇ ಕಾರಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ. तपो मूलं यस्य। "तपोमूलमिदं सर्वं दैवमानुषकं सुखम्" मनु० ११-२३४।

तपोयज्ञ ತಪೋಯಜ್ಞ (वि०) ತಪೋರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವುಳ್ಳ, ಕೃಚ್ಛ್ರಚಾಂದ್ರಾಯಣ ಉಪವಾಸ ಮೊದಲಾದ ತಪಸ್ಸೆಂಬ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ. तपः शास्त्रीयो भोगसङ्कोचः, स एव यज्ञो यस्य। "द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे" गीता ४-२८।

तपोयुक्त ತಪೋಯುಕ್ತ, -रत -ರತ (वि०) ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ, ತಪಸ್ಸನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿರುವ.

तपोलोक ತಪೋಲೋಕ (पुं०) ಸಪ್ತ ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲೊಂದು, ಜನೋಲೋಕದ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಲೋಕ. तपो नाम लोकः। ಈ ಲೋಕವು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಕೋಟಿ ಯೋಜನದಲ್ಲಿರುವುದು. "चतुःकोटिप्रमाणं तु तपोलोकोऽस्ति भूतलात्" काशीख०।

तपोवट ತಪೋವಟ(पुं०)ಬ್ರಹ್ಮಾವರ್ತ ದೇಶ. ಈ ದೇಶವು ಮಧ್ಯಭಾರತದಲ್ಲಿರುವುದು. "ब्रह्मावर्तस्तपोवटः" त्रिकाण्ड०।

तपोवन ತಪೋವನ (न०) ಮುನಿಗಳು ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವ ಅರಣ್ಯ. तपसो वनम्। "नवोटजाभ्यन्तरसंभृतानलं तपोवनं तच्च बभूव पावनम्" कुमा० ५-१७।

तप्त ತಪ್ತ (वि०) 1. ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟ. "अर्कोपलोल्लसितवह्निभिरह्नि तप्तास्तीव्रं महाव्रतमिवात्र चरन्ति वप्राः" माघ० ४-५८। 2. ಕಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಕರಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. तप (सन्तापे) "क्तः" (३-२-१०२)। "स तप्तकार्तस्वरभास्वराम्बरः कठोरताराधिपलाञ्छनच्छविः" माघ० १-२०। 3. ದುಃಖಿತ, ಸಂಕಟಕ್ಕೊಳಗಾದ.

तप्तकुम्भ ತಪ್ತಕುಂಭ (पुं०) ಒಂದು ನರಕ. तप्तः कुम्भो यत्र। ಪಾಪಮಾಡಿದವರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೈಲಕುಂಭದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿ ಬೇಯಿಸುವರು.

तप्तकृच्छ्र ತಪ್ತಕೃಚ್ಛ್ರ (न०) ಒಂದು ವ್ರತ. ಈ ವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು ಮೂರು ದಿವಸ ಉಷ್ಣೋದಕ

ಮೂರು ದಿವಸ ಕಾಯಿಸಿದ ಹಾಲು ಮೂರು ದಿವಸ ಕಾಯಿಸಿದ ತುಪ್ಪ ಮೂರು ದಿವಸ ಬಿಸಿಗಾಳಿ (ಕಾಯಿಸಿದ ಹಾಲಿನ ಹಬೆ) ಇವುಗಳನ್ನು ಕುಡಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ ದಿನವೂ ಒಂದು ಸಲ ಸ್ನಾನಮಾಡಬೇಕು. "तप्तकृच्छ्रं चरन् विप्रः जलक्षीरघृतानिलान्। प्रतित्र्यहं पिबेदुष्णान् सकृत्स्नायी समाहितः" मनु० ११-२१४।

तप्तपाषाणकुण्ड ತಪ್ತಪಾಷಾಣಕುಂಡ (पुं०) ಒಂದು ನರಕ. ಈ ನರಕದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಕೆಂಪಗೆ ಕಾಯಿಸಿ ತುಂಬಿರುವರು. ಪಾಪಮಾಡಿದವರನ್ನು ಇದರ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿಸಿ ಶಿಕ್ಷಿಸುವರು.

तप्तमुद्रा ತಪ್ತಮುದ್ರಾ (स्त्री०) ತಪ್ತಾಂಕನ, ವೈಷ್ಣವರು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಧರಿಸುವ ಶಂಖ ಚಕ್ರಗಳ ಲಾಂಛನ, ತಪ್ತವಾದ ಲೋಹಮಯ ಭಗವದಾಯುಧಗಳ ಚಿಹ್ನೆ. ಇದು ವೈಷ್ಣವರಿಗೆ ಆಗಬೇಕಾದ ಪಂಚ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಲೋಹದಿಂದ ಶಂಖಚಕ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ತಪ್ತವಾದ ಅವುಗಳಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಂಕನಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. "शङ्खचक्राङ्कनं कुर्याद्ब्राह्मणो बाहुमूलयोः। हुताग्निनैव सन्ताप्य सर्वपापापनुत्तये" पाद्मपु०। ತಪ್ತ ಶಂಖ ಚಕ್ರಾಂಕನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. "अग्नितप्तं पवित्रञ्च धृत्वा वै बाहुमूलयोः। त्यक्त्वा यमपुरं घोरं याति विष्णोः परं पदम्॥ अग्नितप्तेन चक्रेण ब्राह्मणो बाहुमूलयोः। अङ्कयित्वा जपन्मन्त्रं संसारान्मोक्षभाग्भवेत्"॥ ಚಕ್ರಾಂಕನವಿಲ್ಲದವನು ಮಾಡುವ ವಿಷ್ಣು ಪೂಜೆಯು ವಿಫಲವಾಗುವುದು. "चक्रचिह्नविहीनस्तु यःपूजयति केशवम्। तत्सर्वं विफलं याति पूजामन्त्रजपादिकम्"। **ಮುದ್ರಾಧಾರಣದ ಫಲ**: "होमाग्नितप्तचक्रं तु ब्राह्मणस्य विधानतः। श्रौतस्मार्तादिसिद्ध्यर्थं ज्ञानसिद्ध्यै विशेषतः॥ हरेः पूजाधिकारार्थं चक्रं धार्यं विधानतः। वैष्णवत्वस्य सिद्ध्यर्थं ज्ञानसिद्ध्यै विशेषतः" विधिना वैष्णवं चक्रं धार्यं तु श्रुतिचोदनात्। दक्षिणे तु भुजे विप्रो बिभृयाद्वै सुदर्शनम्। सव्ये तु शङ्खं बिभृयादिति ब्रह्मविदो विदुः॥ एवं महोपनिषदि प्रोक्तं चक्रादिधारणम्" पाद्मपु०।

तप्तरहस ತಪ್ತರಹಸ (न०) ಕಾದಿರುವ ರಹಸ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶ, ಬಿಸಿಯಾದ (ಕಾವೇರಿದ) ರಹಸ್ಯವಾದ ಜಾಗ. तप्तं रहः — रहस् "अच्" (५-४-८१)।

तप्तरूप्य ತಪ್ತರೂಪ್ಯ (न०) ಕಾಯಿಸಿದ ಬೆಳ್ಳಿ, ಪುಟಹಾಕಿ ಶುದ್ಧಮಾಡಿದ ಬೆಳ್ಳಿ. तप्तं रूप्यम् रजतम्।

तप्तलोह ತಪ್ತಲೋಹ (पुं०) ಒಂದು ನರಕ. तप्ता लोहा यत्र।

तप्तवालुक ತಪ್ತವಾಲುಕ (पुं०) 1. ಒಂದು ನರಕ. तप्ता वालुका यत्र। "क्षुत्तृट्परीतोऽर्कदवानलानिलैः सन्तप्यमानः पथि तप्तवालुके" भाग० ३-३०-२२। (पुं० ब० व०) 2. ಕಾದ ಮರಳು, ಬಿಸಿಯಾದ ಮರಳು. (वि०) 3. ಬಿಸಿ ಮರಳಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಬಿಸಿ ಮರಳಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ.

तप्तशूर्मि ತಪ್ತಶೂರ್ಮಿ (स्त्री०) ಕೆಂಡದಂತೆ ಕಾಯಿಸಿದ ಲೋಹದ ಪ್ರತಿಮೆಯುಳ್ಳ ಒಂದು ನರಕ. तप्ता शूर्मिः लोहप्रतिमा यत्र। ಈ ನರಕದಲ್ಲಿ ಅಗಮ್ಯಳಾದ ಹೆಂಗಸನ್ನು ಕಾಮಿಸುವ ಪುರುಷನನ್ನೂ ಅಗಮ್ಯನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಕಾಮಿಸುವ ಹೆಂಗಸನ್ನೂ ಕೆಂಪಗೆ ಕಾಯಿಸಿದ ಲೋಹ ಪ್ರತಿಮೆಯೊಡನೆ ಆಲಿಂಗನ ಮಾಡಿಸುವರು. "यस्त्विह वा अगम्यां स्त्रियमगम्यं वा पुरुषं योषिदभिगच्छति तावमुत्र कशया ताडयन्तः तिग्मया शूर्म्या लोहमय्या पुरुषमालिङ्गयन्ति स्त्रियं च पुरुषरूपया शूर्म्या" भाग० ५-२६-२०।

तप्तसुराकुण्ड ತಪ್ತಸುರಾಕುಂಡ (पुं०) ಕುದಿಯಿಸಿದ ಮದ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಒಂದು ಹಳ್ಳ, ಒಂದು ನರಕ.

तप्यमान ತಪ್ಯಮಾನ (वि०) ಪೀಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ. तप (सन्तापे) कर्म० "शानच्" (३-२-१२४)। "विदितं तप्यमानं च तेन मे भुवनत्रयम्" रघु० १०-३९।

तम ತಮ (पुं०) 1. ರಾಹು. 2. ತಮಾಲವೃಕ್ಷ, ಹೊಂಗೆ ಮರ. 3. ತಮೋಗುಣ. (न०) 4. ಅಂಧಕಾರ. ताम्यत्यनेन — तमु (ग्लानौ) "घः" (३-३-११८)। 5. ಪಾದಾಗ್ರ, ಕಾಲಿನ ತುದಿ. (स्त्री०) **–मा –ಮಾ.** 6. ರಾತ್ರಿ. **–मी –ಮೀ.** ರಾತ್ರಿ. "ददृशेऽपि भास्कररुचाऽह्नि न यः स तमीं तमोभिरभिगम्य तताम्" माघ० ९-२३।

तमक ತಮಕ (पुं०) ಶ್ವಾಸರೋಗ, ಉಬ್ಬಸ, ದಮ್ಮು. ताम्यत्यत्र — तमु (ग्लानौ) "वुन्" बाहु०।

तमत ತಮತ (वि०) ಆಸೆಪಡುವ, ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ. तमु (काङ्क्षायाम्) "अतच्" (उ० ३-११०)। तमतस्तृष्णापरः सि० कौ०।

तमस् ತಮಸ್ (न०) 1. ತಮೋಗುಣ, ಅಜ್ಞಾನ, ताम्यत्यनेन—तमु (ग्लानौ) "असुन्" (उ० ४-१८९)। "सत्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं रागद्वेषौ रजः स्मृतम्" मनु०

१२-२६। "अदस्त्वयानुत्तमनुत्तमं तमः" माघ० १-२७। [ವಿವರಕ್ಕೆ "तमोगुण" ನೋಡಿ.] "स हि देवः परं ज्योतिः तमःपारे प्रतिष्ठितम्" कुमा० २-५८। "आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्" पु० सू०। 2. ಅಂಧಕಾರ, ಕತ್ತಲೆ. "ददृशेऽपि भास्कररुचाऽह्नि न यः स तमीं तमोभिरभिगम्य तताम्" माघ० ९-२३। 3. ಮಬ್ಬು, ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರ ಗ್ರಹಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರ ಬಿಂಬದ ಮೇಲೆ ಕವಿದಿರುವ ಕಪ್ಪು ಛಾಯೆ, ರಾಹು. "सव्यगते तमसि जगज्जलप्लुतं भवति मुदितमभयं च" बृहत्सं० ५-४४। 4. ಅವಿದ್ಯೆ, ಅಜ್ಞಾನ. 5. ಪಾಪ. "तमो राहौ गुणे पापे ध्वान्ते" हेम०।

तमस ತಮಸ (पुं०) 1. ಬಾವಿ, ಕೂಪ. ताम्यत्यस्मिन्—तमु (ग्लानौ) "असच्" (उ० ३-११७)। 2. ಅಂಧಕಾರ, ಕತ್ತಲೆ. तमसोऽन्धकारः सि० कौ०। (न०)3. ನಗರ, ಪಟ್ಟಣ. (स्त्री०) **–सा –ಸಾ.** ಒಂದು ನದಿ. "पुण्यामवाप तमसां तमसां निहन्त्रीम्" चं० रा०। "ततस्तु तमसातीरं रम्यमाश्रित्य राघवः" रामा०।

तमस्काण्ड ತಮಸ್ಕಾಂಡ (पुं०) ಅಂಧಕಾರದ ಸಮೂಹ, ಹರಡಿರುವ ಕತ್ತಲೆ. तमसः काण्डः। "ऋते रवेः क्षालयितुं क्षमेत कः क्षपातमस्काण्डमलीमसं नभः" माघ० १-३८।

तमस्तति ತಮಸ್ತತಿ (स्त्री०) ಅಂಧಕಾರದ ಸಮೂಹ.

तमस्वत् ತಮಸ್ವತ್ (वि०) ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. तमोऽस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)।

तमस्वती ತಮಸ್ವತೀ (स्त्री०) 1. ರಾತ್ರಿ. तमस्वत् "ङीप्" (४-१-६)। 2. ಹರಿದ್ರೆ, ಅರಿಶಿನ.

तमस्विन् ತಮಸ್ವಿನ್ (वि०) ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಅಂಧಕಾರ ಸಹಿತವಾದ. तमोऽस्यास्ति "विनिः" (५-२-१२१)।

तमस्विनी ತಮಸ್ವಿನೀ (स्त्री०) ರಾತ್ರಿ. तमोऽस्या अस्ति "विनिः" (५-२-१२१)। "ङीप्" (४-१-५)।

तमाल ತಮಾಲ (पुं०) 1. ಹೊಂಗೆಮರ. तमु (ग्लानौ) "कालन्" (उ० १-११५)। "दूरादयश्चक्रनिभस्य तन्वी तमालतालीवनराजिनीला" रघु० १३-१५। 2. ತಿಲಕ. ತಿಲಕವು ಹೊಂಗೆಯೆಲೆಯಂತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. 3. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. 4. ವರುಣವೃಕ್ಷ, ವಲಸೆಗಿಡ. "तमालस्तिलके खड्गे तापिञ्छे वरुणद्रुमे" मेदि०। 5. ಬಿದಿರಿನ ತೊಗಟೆ. 6. ಕರಿಯ ಕಗ್ಗಲಿಮರ.

तमालक ತಮಾಲಕ (न०) ಸ್ಥಲಪದ್ಮ, ಬೆಟ್ಟದಾವರೆ.

तमालपत्र ತಮಾಲಪತ್ರ (न०) 1. ತಿಲಕ, ಹಣೆಯ ಬೊಟ್ಟು. तमालस्येवाकारोऽस्त्यस्य "अच्"(५-२-१२७)। 2. ಹೊಂಗೆಯ ಎಲೆ. 3. ಹೊಂಗೆಯ ಮರ. "तमालपत्रं तापिञ्छे तिलके पत्रकेऽपि च" मेदि०।

तमालिका ತಮಾಲಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಒಂದು ದೇಶ. 2. ಭೂಮ್ಯಾಮಲಕ ವೃಕ್ಷ.

तमालिनी ತಮಾಲಿನೀ (स्त्री०) ಹೊಂಗೆಮರಗಳು ಬೆಳೆದಿರುವ ಪ್ರದೇಶ. तमालाः सन्त्यत्र "इनिः" (५-२-१३५)। "ङीप्" (४-१-५)।

तमाली ತಮಾಲೀ (स्त्री०) ವರುಣವೃಕ್ಷ, ವಲಸೆಗಿಡ.

तमि(मी) ತಮಿ(ಮೀ) (स्त्री०) ರಾತ್ರಿ. तमु (ग्लानौ) "इन्" (उ० ४-११७)। वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। "ददृशेऽपि भास्कररुचाह्नि न यः स तमीं तमोभिरभिगम्य तताम्" माघ० ९-२३।

तमिस्र ತಮಿಸ್ರ (न०) 1. ತಿಮಿರ, ಅಂಧಕಾರ, ಕತ್ತಲೆ. तमिस्रा रात्रिराश्रयत्वेनास्त्यस्य "अच्" (५-२-१२७)। "अनभिज्ञास्तमिस्राणां दुर्दिनेष्वभिसारिकाः" कुमा० ६-४३। 2. ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕವಿದಿರುವ ನರಕ. "अमङ्गलानां च तमिस्रमुल्बणं विपर्ययः केन तदेव कस्यचित्" भाग० ४-६-४५। 3. ಕೋಪ, ಕ್ರೋಧ. (पुं०) 4. ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ. (स्त्री०) **–स्रा –ಸ್ರಾ.** 5. ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದ ರಾತ್ರಿ. 6. ಕತ್ತಲೆಯ ಸಮೂಹ. तमसः उपधाया इत्वम् रश्च निपा० (५-२-११४)। "सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा" रघु० ५-१३। "तमिस्रं तिमिरे कोपे स्त्री तु तमस्ततौ" मेदि०।

तमिस्रपक्ष ತಮಿಸ್ರಪಕ್ಷ (पुं०) ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ. तमिस्राऽस्त्यस्य "अच्" (५-२-१२७)। तादृशः पक्षः। "चतुर्दशीं पञ्चदशीं तथाष्टमीं तमिस्रपक्षस्य तिथिं भृगोः सुतः" बृहत्सं० ९-३६।

तमी ತಮೀ (स्त्री०) "तमि" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

तमोगुण ತಮೋಗುಣ (पुं०) ಸತ್ತ್ವ ರಜಸ್ಸು ತಮಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮೂರು ಗುಣಗಳಲ್ಲೊಂದು. "सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्गुणास्तैर्युक्तः परः पुरुष एक इहास्य धत्ते। स्थित्यादये हरिविरिञ्चिहरेति संज्ञाः श्रेयांसि तत्र खलु सत्त्वतनोर्नृणां स्युः" भाग० १-२-२३। ಪ್ರಕೃತಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಈ ತಮೋಗುಣವು ಪ್ರಾಣಿಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೋಹ ಅಜ್ಞಾನ ಕಾರ್ಪಣ್ಯ ಭ್ರಮೆ ಸ್ವಪ್ನ ಭಯ ಲೋಭ ದುಃಖ ವಿಸ್ಮೃತಿ ನಾಸ್ತಿಕತೆ ದ್ವೇಷ ಕ್ರೋಧ

ಕಪಟ ವಿಷಯಾಭಿಲಾಷೆ ಅಹಂಕಾರ ಅಸಹನೆ ಅಶ್ರದ್ಧೆ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. "एतेषां गुणतत्त्वानि वक्ष्यन्ते तत्त्वहेतुभिः। समासव्यासयुक्तानि तत्त्वतस्तानि बोधत। संमोहोऽज्ञानमत्यागः कर्मणामविनिर्णयः। स्वप्नः स्तम्भो भयं लोभः शोकः सुकृतदूषणम्। अस्मृतिश्चाविपाकश्च नास्तिक्यं भिन्नवृत्तिता। अमैत्री विकृतो भावोऽह्यश्रद्धा मढभावना। सर्व एते गुणा वृत्तास्तामसाः परिकीर्तिताः। अत्यागश्चातिमानश्च मोहो मन्युस्तथाऽक्षमा। मत्सरश्चैव भूतेषु तामसं वृत्तमिष्यते" भा० आश्व० ३७। ತಮೋಗುಣದ ನಿರೋಧವಾದರೆ ರಜೋಗುಣವು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವುದು. ರಜೋಗುಣವು ನಿರೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಸತ್ತ್ವಗುಣದ ಕಾರ್ಯವು ನಡೆಯುವುದು, "नियम्यते तमो यत्र रजस्तत्र प्रवर्तते। नियम्यते रजो यत्र सत्त्वं तत्र प्रवर्तते"।

तमोगुणिन् ತಮೋಗುಣಿನ್ (वि०) ತಮೋಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಅಜ್ಞಾನ ಕಾಮ ಕ್ರೋಧ ಅಸೂಯೆ ಅಹಂಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ.

तमोघ्न ತಮೋಘ್ನ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಚಂದ್ರ. 3. ವಿಷ್ಣು. 4. ಪರಶಿವ. 5. ಅಗ್ನಿ. 6. ಜ್ಞಾನ, ತಿಳಿವಳಿಕೆ. तमः अन्धकारं मोहमज्ञानं वा हन्ति—हन (हिंसागत्योः) "कः" (वा० ३-२-५)। 7. ಬುದ್ಧ. "तमोघ्नः सूर्यवह्नीन्दुबुद्धशङ्करविष्णुषु" मेदि०। (वि०) 8. ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ.

तमोज्योतिस् ತಮೋಜ್ಯೋತಿಸ್ (पुं०) ಖದ್ಯೋತ, ಮಿಂಚಿನಹುಳ, ಮಿಣುಕುಹುಳ. तमसि ज्योतिरस्य।

तमोनुद् ತಮೋನುದ್ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಚಂದ್ರ. 3. ಅಗ್ನಿ. 4. ದೀಪ. तमो नुदति—णुद (प्रेरणे) "क्विप्" (३-२-७६)। "तमोनुदं दक्षसुता इवाबभुः" रघु० ३-३३। (वि०) 5. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ. 6. ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ. "तमोनुदोऽग्निचन्द्रार्काः" विश्व०।

तमोनुद ತಮೋನುದ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. 2. ಪರಶಿವ. 3. ಸೂರ್ಯ. 4. ಚಂದ್ರ. 5. ದೀಪ. तमो नुदति—णुद (प्रेरणे) "कः" (३-१-१३५)। (वि०) 6. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ. 7. ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ. "महाभूतादि वृत्तौजाः प्रादुरासीत्तमोनुदः" मनु० १-६।

तमोऽपह ತಮೋಽಪಹ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಚಂದ್ರ. 3. ಅಗ್ನಿ. 4. ಜ್ಞಾನ. 5. ದೀಪ. तमोऽपहन्ति—अप+हन (हिंसागत्योः) "डः" (३-२-५०)। (वि०) 6. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ. 7. ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ. "आगमादिव तमोऽपहादितः संभवन्ति मतयो भवच्छिदः" किरा० ५-२२।

तमोभिद् ತಮೋಭಿದ್ (पुं०) 1. ಖದ್ಯೋತ, ಮಿಂಚಿನ ಹುಳ. तमो भिनत्ति—भिदिर् (विदारणे) "क्विप्" (३-२-६१)। (वि०) 2. ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ.

तमोमणि ತಮೋಮಣಿ (पुं०) 1. ಗೋಮೇದಕ ಮಣಿ. 2. ಖದ್ಯೋತ, ಮಿಂಚಿನ ಹುಳ. तमसि मणिरिव।

तमोमय ತಮೋಮಯ (पुं०) 1. ರಾಹು. तमः प्रचुरम् तमस् "मयट्" (५-४-२१)। "कथयन्त्यमूर्तमपरे तमोमयं सैंहिकेयाख्यम्" बृहत्सं० ५-३। (वि०) 2. ಅಂಧಕಾರಮಯವಾದ, ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ತುಂಬಿದ. "विससर्जात्मनः कायं नाभिनन्दंस्तमोमयम्" भाग० ३-२०-१९। 3. ಅಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪದ.

तमोविकार ತಮೋವಿಕಾರ (पुं०) 1. ರೋಗ. 2. ತೂಕಡಿಕೆ. 3. ಸೋಮಾರಿತನ. तमसो विकारः।

तमोहर ತಮೋಹರ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಚಂದ್ರ. 3. ಅಗ್ನಿ. 4. ದೀಪ. तमो हरति—हृञ् (हरणे) "अच्" (३-२-९)। (वि०) 5. ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ. 6. ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ.

तर ತರ (पुं०) 1. ದಾಟುವುದು, ನೀರನ್ನು ದಾಟಿ ಮುಂದೆ ಸಾಗುವುದು. तॄ (प्लवनतरणयोः) भावे "अप्" (३-३-५७)। "पणं यानं तरे दाप्यं पौरुषोऽर्धपणं तरे। पादं पशुश्च योषिच्च पादार्धं रिक्तकः पुमान्" मनु० ८-४०४। 2. ದಾಟಿಸಿದ ಬಾಡಿಗೆ, ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿಸಿದ ಕೂಲಿ. तॄ करं० "अप्"। "दीर्घाध्वनि यथादेशं यथाकालं तरो भवेत्" मनु० ८-४०६। 3. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. तॄ कर्त० "अच्" (३-१-१३४)। 4. ದೋಣಿ, ಹರಿಗೋಲು. 5. ರಸ್ತೆ, ಮಾರ್ಗ. (स्त्री०) **–रिः –ರಿಃ, –री –ರೀ.** तॄ "इः" (उ० ४-१३८)। वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। 6. ಹಡಗು. "तरीषु तत्रत्यमफल्गु भाण्डं सांयात्रिकानावपतोऽभ्यनन्दत्" माघ० ३-७६। 7. ಬಟ್ಟೆಯ ಅಂಚು. 8. ಬಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ನ್ನಿಡುವ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ. "तरिर्दशायां नावि स्याद्वस्त्रादीनां च पेटके" नानार्थर०।

तरक्षु ತರಕ್ಷು (पुं०) ಶಿವಂಗಿ, ಕಿರುಬ. तरं मार्गं क्षिणोति— क्षिणु (हिंसायाम्) "डुः" (वा० ३-२-१८०)।

तरङ्ग ತರಂಗ (पुं०) 1. ಅಲೆ, ತೆರೆ. तरति — तॄ (प्लवनतरणयोः) "अङ्गच्" (उ० १-११७)। "उत्तेरे तरलतरङ्गलीलानिष्णातैरथ सरसः प्रियासमूहैः" माघ० ८-६३। 2. ವಸ್ತ್ರ, ಬಟ್ಟೆ.

तरङ्गमालिन् ತರಂಗಮಾಲಿನ್ (पुं०) ಸಮುದ್ರ. तरङ्गाः मालेव, सा अस्यास्ति "इनिः"(५-२-११६)। प्र० रा०।

तरङ्गिणी ತರಂಗಿಣೀ (स्त्री०) ನದಿ, ಹೊಳೆ. तरङ्गा अस्यां सन्ति — तरङ्ग "इनिः" (५-२-१३५)। "सिन्दूरितानेकपकङ्कणाङ्किता तरङ्गिणी वेणिरिवायता भुवः" माघ० १२-७५।

तरङ्गित ತರಂಗಿತ (वि०) 1. ಅಲೆಗಳುಂಟಾಗಿರುವ, ಅಲೆಗಳೆದ್ದಿರುವ. तरङ्गाः सञ्जाता अस्य "इतच्" (५-२-३६)। 2. ಚಂಚಲವಾದ. "सागरप्रतिमं घोरं वाहनोर्मितरङ्गितम्" भा० भीष्म० ८७-५।

तरण ತರಣ (पुं०) 1. ದೋಣಿ, ಹರಿಗೋಲು. तरत्यनेन—तॄ (प्लवनतरणयोः) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। 2. ಸ್ವರ್ಗ, ದೇವಲೋಕ. तॄ कर्म० "ल्युट्" (३-३-११३)। (न०) 3. ನೀರನ್ನು ದಾಟುವುದು, ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಹೋಗುವುದು. तॄ भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "क्षणमपि सज्जनसङ्गतिरेका भवति भवार्णवतरणे नौका" हरिवं०। 4. ದೋಣಿಯ ಹುಟ್ಟು. तॄ कर्म० "ल्युट्"। 5. ತೇಲಾಡುವುದು.

तरणि ತರಣಿ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. तरन्त्यनेन संसारम्—तॄ (प्लवनतरणयोः) "अनिः" (उ० २-१०२)। "इत्युक्त्वा तरणिः कुन्तीं तन्मनस्कां सुलज्जिताम्" देवीभा०। 2. ಎಕ್ಕದಗಿಡ. 3. ಕಿರಣ. 4. ತಾಮ್ರ. 5. ಸಾಗರ, ಸಮುದ್ರ. (स्त्री०) वा "ङीप्" (ग० ४-१-४५)। **तरणी** ತರಣೀ. 6. ಸಣ್ಣ ಗೋರಂಟಿಗಿಡ. 7. ನದಿ, ಹೊಳೆ. 8. ಹಡಗು. 9. ದೋಣಿ. "तरणिः स्त्री नावि नद्यां कुमार्याख्यौषधावपि। नाल्वयं सागरे भानौ" नानार्थर०। (वि०) 10. ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ನಡೆಯುವ.

तरणितनय ತರಣಿತನಯ (पुं०) ಸೂರ್ಯನ ಮಗ 1. ಕರ್ಣ. 2. ಸುಗ್ರೀವ. 3. ಶನೈಶ್ಚರ. 4. ಯಮ. 5. ಮನು. 6 ಸಾವರ್ಣ. (स्त्री०) —तनया —ತನಯಾ. 7. ಯಮುನಾನದಿ. एवं —सुतः —ಸುತಃ, —सूनुः —ಸೂನುಃ. ಇತ್ಯಾದಿ.

तरणिपोत ತರಣಿಪೋತ (पुं०) ಮರದ ದೋಣಿ. तरणेः पोत इव।

तरणिरत्न ತರಣಿರತ್ನ (न०) ಮಾಣಿಕ್ಯ.

तरणी ತರಣೀ (स्त्री०) 1. ಹಡಗು. तरत्यनेन — तॄ (प्लवनतरणयोः) "ल्युट्" (३-३-११७)। "ङीप्" (४-१-१५)। 2. ಸಣ್ಣ ಗೋರಂಟಿಗಿಡ. 3. ಬೆಟ್ಟದಾವರೆ.

तरण्ड ತರಂಡ (पुं०) 1. ಒಂದು ದೇಶ. (पुंन०) 2. ತೆಪ್ಪ, ಸೋರೆಬುರುಡೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ತೇಲಾಡುವ ಬೊಂಬುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ತೇಲುವೆ. तॄ (प्लवनतरणयोः) "अण्डन्" बाहु०। 3. ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವ ಗಾಳದ ದಾರಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಸಿರುವ ಬೆಂಡು. 4. ಹಡಗು. "तरण्डो बडिशीसूत्रबद्धकाष्ठादिके प्लवे। नौकायामपि न स्त्री स्यात्" मेदि०। 5. ಹಡಗನ್ನು ನಡೆಸುವ ಗಡೆ, ಹಡಗನ್ನು ನಡೆಸುವ ಹುಟ್ಟು. 6. ಮೀನಿನ ಬಲೆ. 7. ಸೂತ್ರ, ದಾರ. 8. ವಸ್ತ್ರ, ಬಟ್ಟೆ. (वि०)9. ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತು. "तरण्डो बडिशे सूत्रे बद्धवस्तुनि वाससि" नानार्थर०। (स्त्री०) —ण्डी —ಣ್ಡೀ. 10. ದೋಣಿ. 11. ತೆಪ್ಪ.

तरण्डक ತರಂಡಕ (न०) 1. ಒಂದು ಪುಣ್ಯತೀರ್ಥ. तरण्ड संज्ञायां "कन्"। "ततो गच्छेत राजेन्द्र द्वारपालं तरण्डकम्। तच्च तीर्थं सरस्वत्यां यक्षेन्द्रस्य महात्मनः" भा० वन० ८१-५२। 2. ಮೀನಿನ ಬಲೆಯ ದಾರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುವ ಬೆಂಡು.

तरत् ತರತ್ (वि०) 1. ತೇಲಾಡುತ್ತಿರುವ. 2. ದಾಟುತ್ತಿರುವ. तॄ (प्लवनतरणयोः) "शतृ" (३-२-१२४)। "आक्रष्टप्रतनुवपुर्लतैस्तरद्भिस्तस्याम्भस्तदथ सरो महार्णवस्य" माघ० ८-२५। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। —न्ती —ನ್ತೀ.

तरन्त ತರಂತ (पुं०) 1. ಸಮುದ್ರ, ಸಾಗರ. 2. ತೆಪ್ಪ. 3. ಭೇಕ, ಕಪ್ಪೆ. 4. ರಾಕ್ಷಸ. तॄ (प्लवनतरणयोः) "झच्" (उ० ३-१२८)। स च षित्। षित्त्वात् "ङीष्" (४-१-४१)। —न्ती —ನ್ತೀ. 5. ಹಡಗು. "तरन्तो दारदः पेरुः महाप्राचीरमद्वयोः" त्रिकाण्ड०।

तरपण्य ತರಪಣ್ಯ (न०) ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿಸಲು ಅಂಬಿಗನಿಗೆ ಕೊಡುವ ಕೂಲಿ, ದೋಣಿಯ ಬಾಡಿಗೆ. तरस्य पण्यम् शुल्कम्। "आतरस्तरपण्यं स्यात्" अम०।

तरल ತರಲ (पुं०) 1. ಹಾರದ ಮಧ್ಯಮಣಿ. तॄ (प्लवनतरणयोः) "कलः" (उ० १-१०४)। "प्रवालमुक्ता-

स्तरलाश्च हाराः" भा० कर्ण०। 2. ಹಾರ. 3. ತಲ, ಸಮಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲ್ಮೈ. 4. ಕಬ್ಬಿಣ. (वि०) 5. ಚಂಚಲವಾದ, ನಡುಗುವ, ಕಂಪಿಸುವ. "तारापति-स्तरलविद्युदिवाभ्रवृन्दम्" रघु० १३-७६। 6. ಚಪಲ ಚಿತ್ತನಾದ. "वैरायितारस्तरलाः स्वयं मत्सरिणः परे" माघ० २-११५। 7. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ. "व्याधानु-सार्यमाणतरलतारामृगा" काद०। 8. ಕಾಮುಕ, ಸ್ತ್ರೀಲೋಲ. 9. ವಿಸ್ತಾರವಾದ. 10. ದ್ರವೀಭೂತವಾದ. 11. ಟೊಳ್ಳಾಗಿರುವ, ಒಳಗೆ ಶೂನ್ಯವಾಗಿರುವ. (स्त्री०) **–ला –ಲಾ.** 12. ಗಂಜಿ. 13. ಮದ್ಯ. 14. ಮಾಣಿಕ್ಯ. "तरलं चञ्चले षिद्गे भास्वरेऽपि त्रिलिङ्गकम्। हार-मध्यमणौ पुंसि यवागूसुरयोः स्त्रियाम्" मेदि०। "लोहे हारमणौ पुंसि यवाग्वां तरला स्त्रियाम्" त्रिकाण्ड०।

तरलनयन ತರಲನಯನ, –लोचन –ಲೋಚನ (न०) 1. ಚಂಚಲವಾದ ಕಣ್ಣು. तरलं नयनं लोचनं वा। (वि०) 2. ಚಂಚಲವಾದ ನೇತ್ರವುಳ್ಳ. तरले नयने लोचने वा यस्य। (स्त्री०) **–नयना –ನಯನಾ, –लोचना –ಲೋಚನಾ.** ಚಂಚಲವಾದ ನೇತ್ರವುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. तरले नयने लोचने वा यस्याः।

तरलित ತರಲಿತ (वि०) 1. ತೂಗಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. तरल+ तत्करोति णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ನಡುಗಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಂಪನಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "प्रेङ्खोलितस्तरलितः" त्रिकाण्ड०।

तरवारि ತರವಾರಿ (पुं०) ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. तरं शत्रूणां गतिं वारयति–वृञ् (वरणे)+णिच् "इन्" (उ० ४-११७)। "ऋषिः खड्गस्तरवारिः" त्रिकाण्ड०।

तरस् ತರಸ್ (न०) 1. ಬಲ, ಶಕ್ತಿ. "तिष्ठतु प्रधनमेव-मप्यहं तुल्यबाहुतरसा जितस्त्वया" रघु० ११-७७। 2. ವೇಗ. तॄ(प्लवनतरणयोः)"असुन्" (उ० ४-१८८)। 3. ವಾನರ, ಕಪಿ. 4. ರೋಗ, ವ್ಯಾಧಿ. "तरो बले च वेगे च" मेदि०। 5. ತೀರ, ದಡ.

तरस ತರಸ (न०) 1. ಮಾಂಸ. तरोऽस्यास्ति "अच्" (५-२-१२७)। "पिशितं तरसं मांसम्" अम०। (वि०) 2. ವೇಗವಾದ, ವೇಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ.

तरस्थान ತರಸ್ಥಾನ (न०) 1. ದೋಣಿಯ ನಿಲ್ದಾಣ. 2. ಹಡಗು ಬಂದು ನಿಲ್ಲುವ ಜಾಗ, ಬಂದರು.

तरस्वत् ತರಸ್ವತ್ (वि०) 1. ವೇಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ. तरोऽस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। 2. ರೋಗಿ, ವ್ಯಾಧಿಗ್ರಸ್ತ. 3. ಓಡುತ್ತ ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ಒಯ್ಯು ವವನು, ಹರಿಕಾರ.

तरस्विन् ತರಸ್ವಿನ್ (पुं०) 1. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. 2. ಗರುಡ. (वि०) 3. ವೇಗವುಳ್ಳ, ವೇಗಶಾಲಿಯಾದ. 4. ಪರಾಕ್ರಮಿ, ಶೂರ, ಬಲಶಾಲಿ. तरोऽस्यास्ति "विनिः"(५-२-१२१)। "भयस्य पूर्वावतरस्तरस्विना" माघ० १-४३। "निर्जि-तेषु तरसा तरस्विनां शत्रुषु प्रणतिरेव कीर्तये" रघु० ११-८९। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **तरस्विनी ತರಸ್ವಿನೀ.** "निशुम्भशुम्भयोर्देवी भद्रकाली तरस्विनी" भाग० ८-१०-३१।

तरान्धु ತರಾಂಧು (पुं०) ಹಡಗು. "होडस्तरान्धुर्वहनम्" त्रिकाण्ड०।

तरालु ತರಾಲು (पुं०) ಹಡಗು. "तरालुश्चाहिपुत्रकः" हारा०।

तरि(री) ತರಿ(ರೀ) (स्त्री०) 1. ಹಡಗು. तॄ (प्लवन-तरणयोः) "इः" (उ० ४-१३८)। वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। "जीर्णतरिः सरिदतीव गभीरनीरा" उद्भ०। "तरीषु तत्रत्यमफल्गु भाण्डं सांयात्रिकाना-वपतोऽभ्यनन्दत्" माघ० ३-७६। 2. ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನಿಡುವ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ. 3. ಬಟ್ಟೆಯ ಅಂಚು.

तरिक ತರಿಕ (पुं०) 1. ತೆಪ್ಪ, ಹರಿಗೋಲು. तरः तरणं कार्यतयाऽस्त्यस्य "ठन्" (५-२-११५)। 2. ತೆಪ್ಪದ ಕೂಲಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು, ನದಿ ದಾಟಿಸಿದ ಕೂಲಿ ಯನ್ನು ಪಡೆಯುವವನು. तरे तरपण्यग्रहणेऽधिकृतः। "तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दाप्यः पणान् दश" याज्ञ० २-२६३। (स्त्री०) 3. ಹಡಗು.

तरिणी ತರಿಣೀ (स्त्री०) 1. ಹಡಗು. 2. ದೋಣಿ. तरः तरणं कार्यतयाऽस्त्यस्याः "इनिः" (५-२-११५)।

तरित्र ತರಿತ್ರ (न०) ನೌಕೆ, ಹಡಗು. तरत्यनेन–तॄ (प्लवनतरणयोः) "ष्ट्रन्" (उ० ४-१५८)।

तरिरथ ತರಿರಥ (पुं०) ದೋಣಿಯನ್ನು ನಡೆಸುವ ಹುಟ್ಟು ಗೋಲು. तरेः रथ इव।

तरी ತರೀ (स्त्री०) 1. "तरि" ಪದದ ಅರ್ಥ. 2. ಧೂಮ, ಹೊಗೆ. तरि "ङीष्" (ग० ४-१-४५)।

तरीष ತರೀಷ (पुं०) 1. ಸ್ವರ್ಗ. 2. ಸುಂದರವಾದ ಆಕಾರ. 3. ತೆಪ್ಪ, ಹರಿಗೋಲು. 4. ವ್ಯವಸಾಯ, ಉದ್ಯೋಗ, ಕಸಬು. 5. ಸಮರ್ಥನಾದ ಪುರುಷ. 6. ಸಮುದ್ರ. 7. ಒಣಗಿದ ಗೋಮಯ. तॄ(प्लवनतरणयोः) "ईषन्"

(उ० ४-२६)। (स्त्री०) -षी -ಷೀ. 7. ಇಂದ್ರನ ಮಗಳು. "तरीषः शोभनाकारे भेलेऽब्धिव्यवसाययोः। तरीषी शक्रकन्यायां पुंसि स्वर्गे" मेदि०।

तरु ತರು(पुं०)ವೃಕ್ಷ, ಮರ. तरन्त्यनेन नरकमारोपकाः—तॄ (प्लवनतरणयोः) "उः" (उ० १-७)। "चलत्पलाशान्तरगोचरास्तरोस्तुषारमूर्तेरिव नक्तमंशवः" माघ० १-२१। "ऊङ्" (वा० ४-१-६६)। **तरूः ತರೂಃ.** "मन्दायमानगमनो हरितायत्तरूं कपिः" भट्टि० ८-६५।

तरुजीवन ತರುಜೀವನ (न०) ಮರದ ಬೇರು. तरुः जीव्यतेऽनेन—जीव (प्राणधारणे) "ल्युट्" (३-३-११७)।

तरुण ತರುಣ (पुं०) 1. ಹರಳುಗಿಡ. 2. ದಪ್ಪಜಾತಿಯ ಜೀರಿಗೆ. 3. ಉತ್ತರಣೆ ಹೂವು. (वि०)4. ಪ್ರಾಯದವನು. तॄ (प्लवनतरणयोः) "उनन्" (उ० ३-१५४)। "कुचकलशकिशोरकौ कथंचित्तरलया तरुणेन पस्पशाते" माघ० ७-७३। 5. ಹೊಸದಾದ, ಆಗತಾನೆ ಹುಟ್ಟಿದ, ಎಳೆಯದಾದ. "तरुणं सर्षपशाकं नवोदनं पिच्छिलानि च दधीनि"। "तरुणः कुब्जपुष्पे स्यादेरण्डे यूनि नूतने" हेम०।

तरुणता ತರುಣತಾ (स्त्री०)ಪ್ರಾಯ, ತಾರುಣ್ಯ. तरुणस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "त्वः"। **-त्वम् -ತ್ವಮ್.**

तरुणज्वर ತರುಣಜ್ವರ (पुं०) ಹೊಸ ಜ್ವರ, ಏಳು ದಿನಗಳೊಳಗಿನ ಜ್ವರ. तरुणश्चासौ ज्वरश्च। "आसप्तरात्रं तरुणं ज्वरमाहुर्मनीषिणः" चक्रद०।

तरुणदधि ತರುಣದಧಿ (न०) ಎಳೆಯ ಮೊಸರು, ಸದ್ಯಃ ಹೆಪ್ಪುಗಟ್ಟಿದ ಹಾಲು, ಎಳೆಗರಣೆಯ ಮೊಸರು. "शुष्कं मांसं स्त्रियो वृद्धाः बालार्कस्तरुणं दधि। प्रभाते मैथुनं निद्रा सद्यः प्राणहराणि षट्" चाणक्यः।

तरुणिमन् ತರುಣಿಮನ್ (पुं०) ತಾರುಣ್ಯ, ಪ್ರಾಯ. तरुणस्य भावः "इमनिच्" (५-१-१२२)। "बतेन्दुवदनातनौ तरुणिमोद्गमो मोदते" काव्यप्र०।

तरुणी ತರುಣೀ(स्त्री०)1. ಯುವತಿ, ಪ್ರಾಯದ ಹೆಂಗಸು. तरुण "ङीप्" (वा० ४-१-१५)। "प्राणेशानभिविदधुर्विधूतहस्ताः सीत्कारं समुचितमुत्तरं तरुण्यः" माघ० ८-१३। 2. ಜಾಪಾಳದ ಗಿಡ.

तरुतल ತರುತಲ (न०) ಮರದ ಬುಡ, ಮರದ ಕೆಳಭಾಗ. तरोस्तलम्। "नोच्चैर्यदा तरुतलेषु ममुस्तदानीमाधोरणैरभिहिताः पृथुमूलशाखाः" माघ० ५-४४।

तरुनख ತರುನಖ (पुं०) ಮುಳ್ಳು. तरोः नख इव। "कण्टकसंज्ञास्तरुनखशिताग्रदलसूचिरांकिलद्रुमराः" हारा०।

तरुभुज् ತರುಭುಜ್ (पुं०) ಬದನಿಕೆ ಗಿಡ. तरुं भुङ्क्ते—भुज (पालनाभ्यवहारयोः) "क्विप्" (३-२-७६)। ಇದು ತಾನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಮರದ ರಸವನ್ನು ಹೀರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು.

तरुमूल ತರುಮೂಲ (न०) ಮರದ ಬೇರು.

तरुमृग ತರುಮೃಗ (पुं०) ವಾನರ, ಕಪಿ.

तरुराज ತರುರಾಜ (पुं०) ತಾಳವೃಕ್ಷ, ತಾಳೆ ಜಾತಿಯ ಒಂದು ಮರ. तरूणां राजा।

तरुरुहा ತರುರುಹಾ (स्त्री०) ಬದನಿಕೆ ಗಿಡ.

तरुरोहिणी ತರುರೋಹಿಣೀ (स्त्री०) ಬದನಿಕೆ ಗಿಡ.

तरुसार ತರುಸಾರ (न०) ಕರ್ಪೂರ. "सिताभ्रं तरुसारं च वेरकं रसकेसरम्" हारा०।

तरूट ತರೂಟ (पुं०) ಕನ್ನೈದಿಲೆಯ ಗೆಡ್ಡೆ.

तर्क ತರ್ಕ (पुं०)1. ಆಕಾಂಕ್ಷೆ. तर्क्यते आकाङ्क्ष्यते—तर्क (भाषार्थे) "घञ्" (३-३-१९)। ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವಾಗದಿರುವಲ್ಲಿ ಶಾಬ್ದಬೋಧಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗುವುದು. ಒಂದು ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಅದರ ಅನ್ವಯಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವಾದ ಪದದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ಆಕಾಂಕ್ಷೆ. ಅಥವಾ ಒಂದು ಪದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಪದದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಅರ್ಥವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆ ಪದದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ಆಕಾಂಕ್ಷೆ. ಇದೇ ತರ್ಕ. "घटमानय" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಾರಕ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯಿರುವುದು. ಕೇವಲ **घटम्** ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ आनय ಎಂದರ್ಥವೆ ? पश्य ಎಂದರ್ಥವೇ ? ಎಂಬ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯುಂಟಾಗುವುದು. "घटमानय" ಎಂಬಲ್ಲಿ घटकर्मकमानयनम् ಎಂದು ಅನ್ವಯ ಬೋಧವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಕಾರಕಕ್ಕೂ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೂ ಇರುವ ಪರಸ್ಪರ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ. 2. ಕಲ್ಪನೆ, ಊಹೆ, ಭಾವನೆ. तर्क भावे "घञ्" (३-३-१८)। ತತ್ತ್ವಾರ್ಥವು ತಿಳಿಯದಿರುವಾಗ ಕಾರಣೋಪನ್ಯಾಸಪೂರ್ವಕ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಊಹೆಯು ತರ್ಕವಾಗುವುದು. "अविज्ञाततत्त्वार्थे कारणोपपत्तितः तत्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्कः" गौतमसू० १-१-४०। "नास्त्यगतिर्मनोरथानाम्, सखे प्रसन्नस्ते तर्कः" विक्र० २। 3. ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರ, ಹೇತುಪೂರ್ವಕ ವಿಚಾರಮಾಡುವ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಆನ್ವೀಕ್ಷಿಕೀ ವಿದ್ಯೆ

"व्याप्यारोपेण व्यापकारोपस्तर्कः"। तर्क्यन्ते प्रतिपाद्यन्ते पदार्थाः इति तर्कः। "प्रायस्तर्कमधीते तनुते कुतुकान्निबन्धमप्यत्र" दीधि०। "गदाधरविनिर्मिताविषमदुर्गतर्काटवी" गदा०। "तर्के वा भृशकर्कशे मम समं लीलायते भारती" प्र० रा०। "यत्काव्यं मधुवर्षि धर्षितपरास्तर्केषु यस्योक्तयः" नैष० २२-१५३। 4. ಕಣಾದಮುನಿಪ್ರಣೀತವಾದ ವೈಶೇಷಿಕದರ್ಶನ. 5. ಅನುಮಾನ. "तर्काप्रतिष्ठानादपि, अन्यथानुमेयमिति चेदेवमप्यनिर्मोक्षप्रसङ्गः" ब्रं० सू० २-१-११, १२। 6. ಆಗಮಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಲ್ಲದ ಮೀಮಾಂಸಾದಿ ನ್ಯಾಯ. "नैषा तर्केण मतिरपनेया" कठ०। "आर्षं धर्मोपदेशं च वेदशास्त्राविरोधिना। यस्तर्केणानुसन्धत्ते स धर्मं वेद नेतरः" मनु० १२-१०६। "धर्मे प्रमीयमाणे हि वेदेन करणात्मना। इतिकर्तव्यताभागं मीमांसा पूरयिष्यति"। 7. ಮೀಮಾಂಸೆ.

तर्कक ತರ್ಕಕ (पुं०) 1. ತಾರ್ಕಿಕ, ನೈಯಾಯಿಕ. तर्क (भाषार्थे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। (वि०) 2. ಊಹಿಸುವವನು. 3. ಯಾಚಕ. "कामैः सन्तर्पयामास कृपणांस्तर्ककानपि" भा० शान्ति० ४४-६।

तर्कण ತರ್ಕಣ (न०) ಊಹಿಸುವುದು, ವಾಸ್ತವವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸರಿಯಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಊಹೆ. तर्क (भाषार्थे) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)। "परकीयात्मदोषाद्यैः शङ्कानर्थस्य तर्कणम्" स० दा० ३-१६१।

तर्कविद्या ತರ್ಕವಿದ್ಯಾ (स्त्री०) ಆನ್ವೀಕ್ಷಿಕೀ ವಿದ್ಯೆ, ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರ, ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಪ್ರಮಾಣ ಕೊಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ.

तर्कसंग्रह ತರ್ಕಸಂಗ್ರಹ (पुं०) ನ್ಯಾಯದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳ ವಿವೇಚನೆಗಾಗಿ ರಚಿತವಾದ ಒಂದು ಗ್ರಂಥ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಒಂದು ತರ್ಕಗ್ರಂಥ. "द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाभावाः सप्त पदार्थाः" त० सं०।

तर्कारी ತರ್ಕಾರೀ (स्त्री०) ತಕ್ಕಿಲೆ ಗಿಡ. तर्कमियर्ति—ऋ (गतौ) "अण्" (३-२-१)।

तर्कित ತರ್ಕಿತ (वि०) 1. ಊಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಶಂಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ವಿಮರ್ಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. तर्क (भाषार्थे) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। (न०) 4. ಊಹೆ.

तर्किन् ತರ್ಕಿನ್ (वि०) 1. ಸಂಶಯಪಡುವವನು. 2. ಊಹಿಸುವವನು. 3. ವಿಮರ್ಶಿಸುವವನು. तर्कयति—तर्क (भाषार्थे) + णिच् "णिनिः" (३-१-१३४)। "त्रैविद्यो हेतुकस्तर्की नैरुक्तो धर्मपाठकः। त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वे परिषत् स्याद्दशावरा" मनु० १२-१११।

तर्कु ತರ್ಕು (पुं०) ಕದಿರು, ಚರಕದಲ್ಲಿ ತಿರುಚುವ ಮತ್ತು ನೂಲನ್ನು ಸುತ್ತುವ ಕದಿರಣಿಗೆ. कृती (छेदने) "उः" (उ० १-१६)। निपा०। "कपालनालिका तर्कुः" त्रिकाण्ड०।

तर्कुपाठी ತರ್ಕುಪಾಠೀ (स्त्री०) ಕದಿರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿರುಗಲು ಅನುಕೂಲಿಸುವಂತೆ ಅದರ ತಳದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುವ ಭಾರವಾದ ಮಣ್ಣಿನ ಗುಂಡು.

तर्कुपिण्ड ತರ್ಕುಪಿಂಡ, –पीठ –ಪೀಠ (पुं०) **–पीठी –ಪೀಠೀ** (स्त्री०) "तर्कुपाठी" ಪದದ ಅರ್ಥ. "वर्तुला तर्कुपीठी स्यात्" हारा०।

तर्कुलासक ತರ್ಕುಲಾಸಕ (पुं०) ನೂಲುವ ಕದಿರನ್ನು ತಿರುಗಿಸುವ ಯಂತ್ರ, ಚರಕ. तर्कु लासयति—लस (श्लेषणक्रीडनयोः) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३४)। "झल्लोलस्तर्कुलासकः" हारा०।

तर्कुशाण ತರ್ಕುಶಾಣ (पुं०) ಕದಿರನ್ನು ಚೂಪಾಗಿಮಾಡುವ ಸಾಣೆಕಲ್ಲು.

तर्क्षु ತರ್ಕ್ಷು (पुं०) "तरक्षु" ಪದದ ಅರ್ಥ. तरक्षु पृषो०।

तर्ज – भर्त्सने (भ्वा० पर० सक० से०)। तर्जति। ततर्ज। तर्जिता। तर्जिष्यति। तर्जतु। अतर्जत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೆದರಿಸು, ಭಯಪಡಿಸು, ಬೆದರಿಸು. "रणे चिक्रीड धूम्राक्षस्तं ततर्जानिलात्मजः" भट्टि० १४-८०।

कर्मणि :—तर्ज्यते। ततर्जे। तर्जिता। तर्जिष्यते। तर्ज्यताम्। अतर्ज्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—तर्जयति, –ते। तर्जयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। तर्जयिता। तर्जयिष्यति, –ते। तर्जयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—तर्जितव्यम्। तर्जनीयम्। तर्ज्यम्। तर्जितः। तर्जितवान्, –वती। तर्जन्, –न्ती। तर्जितुम्। तर्जितम्। तर्जनम्। तर्जित्वा। प्रतर्ज्य।

तर्ज – तर्जने (चुरा० आत्म० सक० से०)। तर्जयते। अततर्जत। ಇತ್ಯಾದಿ.

तर्जक ತರ್ಜಕ (वि०) ಹೆದರಿಸುವವನು, ಬೆದರಿಸುವವನು. तर्ज (भर्त्सने) "ण्वुल्" (३-१-१३४)।

तर्जन ತರ್ಜನ (न०) 1. ಹೆದರಿಸುವುದು, ಬೆದರಿಸುವುದು. तर्ज (भर्त्सने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "धूततुषारकणस्य नभस्वतस्तरुलताङ्गुलितर्जनविभ्रमाः" माघ० ६-६०। 2. ಆಕ್ಷೇಪಣೆ. 3. ನಿಂದೆ, ದೂಷಣೆ. "भ्रूभेदिभिः सकम्पोष्ठैर्ललिताङ्गुलितर्जनैः" कुमा० ६-४५।

तर्जना ತರ್ಜನಾ (स्त्री०) 1. ಹೆದರಿಸುವುದು, ಬೆದರಿಸುವುದು. तर्ज (भर्त्सने) + णिच् "युच्" (३-३-१०७)। "निर्धूतवीतमपि बालकमुल्ललन्तं यन्ता क्रमेण परिसान्त्वनतर्जनाभिः" माघ० ५-४७। 2. ಆಕ್ಷೇಪಣೆ. 3. ದೂಷಣೆ, ನಿಂದೆ, ಬೈಗಳು.

तर्जनी ತರ್ಜನೀ (स्त्री०) ಹೆದರಿಸುವ ಬೆರಳು, ಹೆಬ್ಬೆರಳಿನ ಸಮೀಪದ ಬೆರಳು. तर्ज्यतेऽनया—तर्ज (भर्त्सने) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११७)।

तर्जनीय ತರ್ಜನೀಯ (वि०) 1. ಹೆದರಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಹೆದರಿಸಬೇಕಾದ. 3. ಹೆದರಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದ. तर्ज (भर्त्सने) कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-१६)। "तव्यः" **तर्जयितव्यः ತರ್ಜಯಿತವ್ಯಃ.**

तर्जयत् ತರ್ಜಯತ್ (वि०) 1. ಹೆದರಿಸುತ್ತಿರುವ, ಬೆದರಿಸುತ್ತಿರುವ. तर्ज (भर्त्सने) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। 2. ಆಕ್ಷೇಪಿಸುತ್ತಿರುವ. 3. ನಿಂದಿಸುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **-यन्ती -ಯಂತೀ.** "सीतां संतर्जयन्तीस्ता राक्षसीरशृणोत् कपिः" रामा०।

तर्जा ತರ್ಜಾ (स्त्री०) ಹೆದರಿಸುವುದು, ಬೆದರಿಸುವುದು. तर्ज (भर्त्सने) "अः" (३-३-१०३)।

तर्जित ತರ್ಜಿತ (वि०) 1. ಹೆದರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಬೆದರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. तर्ज (भर्त्सने) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "कातरोऽसि यदि वोद्गतार्चिषा तर्जितः परशुधारया मम" रघु० ११-७८। 2. ಆಕ್ಷೇಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ದೂಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ನಿಂದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. (न०) 4. ಹೆದರಿಕೆ. 5. ನಿಂದೆ, ದೂಷಣೆ. 6. ಆಕ್ಷೇಪಣೆ.

तर्ण ತರ್ಣ (पुं०) 1. ಕರು, ವತ್ಸ. तृणोति—तृणु (अदने) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಸದ್ಯಃ ಹುಟ್ಟಿದ ಕರು.

तर्णक ತರ್ಣಕ (पुं०) "तर्ण" ಪದದ ಅರ್ಥ. तृणु (अदने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "अभ्याजतोऽभ्यागततूर्णतर्णकान्निर्याणहस्तस्य पुरो दुधुक्षतः" माघ० १२-४१।

तर्णि ತರ್ಣಿ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. तरत्याकाशमार्गं—तॄ (प्लवनतरणयोः) "निः" बाहु०। 2. ತೆಪ್ಪ, ಹರಿಗೋಲು.

तर्तरीक ತರ್ತರೀಕ (न०) 1. ಹಡಗು. 2. ದೋಣಿ. तॄ (प्लवनतरणयोः) कर० "ईकन्" (उ० ४-२०)। (वि०) 3. ದಾಟಿಸುವವನು, ದಡವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸುವವನು. तॄ कर्त० "ईकन्"।

तर्तव्य ತರ್ತವ್ಯ (वि०) 1. ದಾಟಲ್ಪಡುವ. 2. ದಾಟಬೇಕಾದ. तॄ (प्लवनतरणयोः) "तव्यः" (३-१-९६)।

तर्द – हिंसायाम् (भ्वा० पर० सक० से०)। तर्दति। ततर्द। तर्दिता। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಿಂಸಿಸು, ಪೀಡಿಸು. "सुग्रीवः प्रघसं नेभे बहून् रामस्ततर्द च" भट्टि० १४-३३।

तर्दू ತರ್ದೂ (स्त्री०) ಮರದ ಸೌಟು, ಮರದ ಸಟ್ಟುಗ. तर्द (हिंसायाम्) "कूः" बाहु०।

तर्पण ತರ್ಪಣ (न०) 1. ತೃಪ್ತಿ. तृप (प्रीणने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದು. तृप + णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)। "यो वै स्वसॄणां पितृवद्ददाति वरान् वदान्यो वरतर्पणेन" भाग० ३-१-२७। 3. ಪಿತೃಯಜ್ಞ, ಗೃಹಸ್ಥನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪಂಚಮಹಾಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲೊಂದು. 4. ದೇವಯಜ್ಞ. 5. ಋಷಿಯಜ್ಞ. ದೇವರ್ಷಿಪಿತೃತರ್ಪಣವು ಗೃಹಸ್ಥನಿಗೆ ಪ್ರತಿ ದಿನದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದು. "नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमिष्यते। तर्पणन्तु भवेत्तस्य अङ्गत्वेन व्यवस्थितम्"। 6. ಪರ್ವಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪಿತೃಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥ ಮಾಡುವ ಜಲತರ್ಪಣ. (वि०) 7. ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ. तृप कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)।

तर्पणीय ತರ್ಪಣೀಯ (वि०) 1. ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲ್ಪಡುವ. 3. ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಬೇಕಾದ. 4. ಸಂತೋಷಪಡಿಸಬೇಕಾದ. तृप (प्रीणने) "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **तर्पयितव्यः ತರ್ಪಯಿತವ್ಯಃ.**

तर्पर ತರ್ಪರ (पुं०) ಹಸು ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಕತ್ತಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಗಂಟೆ.

तर्बट ತರ್ಬಟ (पुं०) 1. ಸಂವತ್ಸರ. 2. ಚಕ್ರಮರ್ದವೃಕ್ಷ, ತಗಚಿಗಿಡ.

तर्मन् ತರ್ಮನ್ (न०) ಯೂಪದ ಅಗ್ರಭಾಗ, ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಂಬದ ತುದಿ. तरति — तॄ (प्लवनतरणयोः) "मनिन्" (३-२-७५)।

तर्ष ತರ್ಷ (पुं०) 1. ಇಚ್ಛೆ, ಅಭಿಲಾಷೆ, ಅಪೇಕ್ಷೆ. 2. ಪಿಪಾಸೆ, ಬಾಯಾರಿಕೆ. ञि तृषा (पिपासायाम्) "घञ्" (३-३-१८)। "तर्षो लिप्सापिपासयोः" त्रिकाण्ड०। "लवणार्णवपानेन तर्षोत्कर्षमिवोद्वहन्" राजत०। 3. ಸಮುದ್ರ.

तीर्यतेऽसौ — तॄ (प्लवनतरणयोः) कर्म० "सः" (उ० ३-३५)। 4. ತೆಪ್ಪ, ಹರಿಗೋಲು. तीर्यतेऽनेन—तॄ "सः" (उ० ३-६५)।

तर्षण ತರ್ಷಣ (न०) 1. ಬಾಯಾರಿಕೆ, ನೀರಡಿಕೆ. ञि तृषा (पिपासायाम्) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಇಚ್ಛೆ, ಅಪೇಕ್ಷೆ. "निर्विण्णा नितरां भूमन्नसदिन्द्रियतर्षणात्" भाग० ३-२५-७।

तर्षणीय ತರ್ಷಣೀಯ (वि०) 1. ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬಹುದಾದ. ञि तृषा (पिपासायाम्) कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **तर्षितव्यः ತರ್ಷಿತವ್ಯಃ.**

तर्षित ತರ್ಷಿತ (वि०) ಬಾಯಾರಿಕೆಯುಂಟಾದ. तर्षोऽस्य सञ्जातः "इतच्" (५-२-३६)। "तृषितस्तर्षितः सतृट्" त्रिकाण्ड०। "राजा तद्यज्ञसदनं प्रविष्टो निशि तर्षितः" भाग० ९-६-२७।

तर्हण ತರ್ಹಣ (न०) 1. ಹಿಂಸಿಸುವುದು, ಪೀಡಿಸುವುದು. तृह (हिंसायाम्) "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 2. ಹಿಂಸಿಸುವ, ಪೀಡಿಸುವ. तृह कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)।

तर्हणीय ತರ್ಹಣೀಯ (वि०) 1. ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಹಿಂಸಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಹಿಂಸಿಸಬೇಕಾದ. तृह (हिंसायाम्) कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **तर्हितव्यः ತರ್ಹಿತವ್ಯಃ.**

तर्हि ತರ್ಹಿ (अव्य०) 1. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ. तद् "र्हिल्" (५-३-२१)। 2. ಹಾಗಾದರೆ, ಆಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ. "यद्येवं का तर्हीदानीं राजकुलस्य स्थितिः" प्रबोध०।

तर्ह्य ತರ್ಹ್ಯ (वि०) ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ.

तल ತಲ (पुं०) 1. ತಾಳೆಮರ, ಪನೆಮರ. तल (प्रतिष्ठायाम्) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಕೈಯ ಒಳಭಾಗ, ಹಸ್ತ, ಅಂಗೈ. "कुशेशयाताम्रतलेन कश्चित् करेण रेखाध्वजलाञ्छनेन" रघु० ६-१८। 3. ಖಡ್ಗದ ಮುಷ್ಟಿ, ಕತ್ತಿಯ ಹಿಡಿ. "तलोदरीं तालफलस्तनीं तां ताम्राधरां चारुनवोत्पलाक्षीम्" याद० १३-१७। 4. ಎಡಗೈಯಿಂದ ವೀಣೆ ಮೊದಲಾದ ತಂತೀವಾದ್ಯವನ್ನು ನುಡಿಸುವುದು. 5. ಹಸ್ತ, ಕೈ. "पञ्चशाखस्तलो हस्तः" वैज०। "तलप्रहारैरथमुष्टिपातनैः पदाभिघातैर्भुजयन्त्रपीडनैः" याद० १४-१५। 6. ಗರ್ತ, ಹಳ್ಳ. 7. ಕೈಗಳನ್ನು ತಟ್ಟುವುದು, ಚಪ್ಪಾಳೆ ಹೊಡೆಯುವುದು. 8. ಕೈತ್ತ. "समीकस्सोलिकस्सोलस्स्कन्दोलो मेलकस्तलः" वैज०। (पुंन०) 9. ಸ್ವರೂಪ, ಬಾಹ್ಯರೂಪ, ಮೇಲ್ಮೈ. "अधिरुह्य पुष्पभरनम्रशिखैः परितः परिष्कृततलां तरुभिः" किरा० ६-१७। 10. ಅಧಃಪ್ರದೇಶ, ಕೆಳಪ್ರದೇಶ. "तलं यथेयुर्न तिला विकीर्णाः सैन्यैस्तथा राजपथा बभूवुः" नैष० १०-५। 11. ತಳಭಾಗ, ಕೆಳಗಿನ ಭಾಗ. "अङ्गुष्ठमूलस्य तले ब्राह्मं तीर्थं प्रचक्षते" मनु० २-५९। 12. ಮರದ ಕೆಳಭೂಮಿ. 13. ಆಲವಾಲ, ಪಾತಿ. "तल्लं विल्लं तलं च तत्। द्विजप्रपालवालं स्यात्" त्रिकाण्ड०। (न०) 14. ಬಾಣ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವಾಗ ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆಯು ಕೈಯನ್ನು ಕೊರೆಯದಂತೆ ಕೈಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ತೊಗಲಿನ ಚೀಲ. "तलं ज्याघातवारणे" अम०। 15. ಸಮಪ್ರದೇಶ. 16. ಹೊರಪ್ರದೇಶ, ಹೊರಮೈ. "भुवस्तलमिव व्योम कुर्वन् व्योमेव भूतलम्" रघु० ४-२९। 17. ಅಂಗಾಲು. 18. ಕಾನನ, ಅರಣ್ಯ, ಕಾಡು. 19. ಕಾರಣ, ಹೇತು, ಮೂಲ. "तलं स्वरूपेऽनूर्ध्वेऽस्त्री क्लीबं ज्याघातवारणे। कानने कार्यबीजे च पुंसि तालमहीरुहे। चपेटे च त्सरौ तन्त्रीघाते सव्येन पाणिना" मेदि०।

तलक ತಲಕ (न०) 1. ಸರಸ್ಸು, ಕೊಳ. "जलकूपी जलाष्ठीली तलकं पुष्करिण्यपि" हारा०। 2. ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆ.

तलकीट ತಲಕೀಟ (पुं०) ಒಂದು ವೃಕ್ಷ.

तलतस् ತಲತಸ್ (अव्य०) ಕೆಳಗಿನಿಂದ, ಕೆಳಭಾಗದಿಂದ.

तलताल ತಲತಾಲ (पुं०) ಅಂಗೈಯಿಂದ ಬಾರಿಸಲ್ಪಡುವ ಒಂದು ವಾದ್ಯ. तलेन करतलेन ताडयते—तड (आघाते) +णिच् "घञ्" (३-३-१८)। डस्य लः।

तलत्राण ತಲತ್ರಾಣ (न०) ಬಾಣಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವಾಗ ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆಯು ಕೈಯನ್ನು ಕೊರೆಯದಂತೆ ಕೈಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ಚರ್ಮದ ಚೀಲ. तलं करतलं त्रायते — त्रैङ् (पालने) कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)। "यत्रैते सतलत्राणाः सुयोधनपुरोगमाः" भा० द्रोण० ११९-२१।

तलप्रहार ತಲಪ್ರಹಾರ (पुं०) ಕೈಯಿಂದ ಅಪ್ಪಳಿಸುವುದು, ಕೈಯಿಂದ ಹೊಡೆಯುವುದು. तलेन प्रहारः। "तलप्रहारैरथ मुष्टिपातनैः पदाभिघातैर्भुजयन्त्रपीडनैः" याद० १४-१५।

तलमीन ತಲಮೀನ (पुं०) ಜಂಬುಮೀನು, ಹುಲ್ಲುಮೀನು.

तलयुद्ध ತಲಯುದ್ಧ (न०) ಕೈಯಿಂದ ಅಪ್ಪಳಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ, ಕೈಯಿಂದ ಹೊಡೆದು ಮಾಡುವ ಕಾಳಗ. तलेन करतलाघातेन युद्धम्।

तललोक ತಲಲೋಕ (ಪುಂ) ಪಾತಾಳಲೋಕ. तलस्थो भूमेस्तलस्थो लोकः। "स्वर्लोकपालाः खगलोकपालाः नृलोकपालास्तललोकपालाः" भाग० २-६-४२।

तलवारण ತಲವಾರಣ (नं०) ಕೈಗಳನ್ನು ಹೆದೆಯ ಏಟಿನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲು ಕೈಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ತೊಗಲಿನ ಚೀಲ. तले वारयति — वृञ् (वरणे) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "जयारवक्ष्वेडितनादमूर्च्छितः शरासनज्यातलवारणध्वनिः" किरा० १४-२९।

तलसारक ತಲಸಾರಕ (नं०) ಕುದುರೆಯ ಕತ್ತಿನ ಕೆಳಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಚರ್ಮದ ಪಟ್ಟಿ, ಮುಖಕ್ಕೂ ಎದೆಗೂ ಮಧ್ಯೆ ಕಟ್ಟುವ ತೊಗಲಿನ ಪಟ್ಟಿ. तले सरति — सृ (गतौ) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "वक्त्रपट्टे तु तलिका तलसारकम्" अभि० चि०।

तलस्थ ತಲಸ್ಥ (वि०) ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ, ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ. तले तिष्ठति — ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)।

तलहृदय ತಲಹೃದಯ (नं०) ಅಂಗಾಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ. तलस्य हृदयमिव। "तलहृदयं तु तलं मध्ये पादतलस्य तत्" अभि० चि०।

तलाची ತಲಾಚೀ (स्त्री०) ಚಾಪೆ, ಮಂದಲಿಗೆ. तलम् अञ्चति — अञ्चु (गतौ) "क्विप्" (३-२-५९)। "ङीप्" (४-१-५)। "तलाची तलपट्टिका" हारा०।

तलातल ತಲಾತಲ (नं०) ಸಪ್ತ (ಏಳು) ಅಧೋಲೋಕಗಳಲ್ಲೊಂದು. "चतुर्दशभुवन" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

तलिका ತಲಿಕಾ (स्त्री०) "तलसारक" ಪದದ ಅರ್ಥ.

तलित ತಲಿತ (नं०) ಬೇಯಿಸಿ ಕರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಮಾಂಸ. "शुद्धमांसविधानेन मांसं सम्यक् प्रसाधितम्। पुनस्तदाज्ये संभृष्टं तलितं प्रोच्यते बुधैः" भावप्र०।

तलिन ತಲಿನ (नं०) 1. ಹಾಸಿಗೆ, ಶಯ್ಯೆ. तल (प्रतिष्ठायाम्) "इनन्" (उ० २-५३)। (वि०) 2. ಕೃಶವಾದ, ದುರ್ಬಲವಾದ. 3. ಸ್ವಚ್ಛವಾದ, ನಿರ್ಮಲವಾದ. 4. ಚಿಕ್ಕದಾದ, ಸಣ್ಣದಾದ, ಸ್ವಲ್ಪವಾದ. 5. ವಿರಳವಾದ. "तलिनं विरले स्तोके स्वच्छेऽपि वाच्यलिङ्गकम्" मेदि०। "क्षामः क्षीणस्तनुश्छातस्तलिनाऽमांसपेलवाः" अभि० चि०।

तलिम ತಲಿಮ (नं०) 1. ಜಗಲಿ. 2. ಶಯ್ಯೆ, ಹಾಸಿಗೆ. 3. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. 4. ವಿತಾನ, ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಚಾವಣಿ. तल (प्रतिष्ठायाम्) "इमन्" बाहु०। "तलिमं कुट्टिमे तल्पे चन्द्रहासे वितानके" मेदि०।

तलुन ತಲುನ (पुं०) 1. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. तॄ (प्लवनतरणयोः) "उनन्" रेफस्य लकारो वा स्यात् (उ० ३-५४)। 2. ತರುಣ, ಪ್ರಾಯದವನು. स्त्रियाम् "ङीप्" (वा० ४-१-१५)। **तलुनी ತಲುನೀ.** "तलुनः पवने यूनि युवत्यां तलुनी स्मृता" मेदि०।

तलेक्षण ತಲೇಕ್ಷಣ (पुं०) ವರಾಹ, ಹಂದಿ. तले ईक्षणमस्य। ಹಂದಿಯು ಕೆಳದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿ. स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-६३)। **तलेक्षणी ತಲೇಕ್ಷಣೀ.**

तलोदरी ತಲೋದರೀ (स्त्री०) ಕೃಶವಾದ ಉದರವುಳ್ಳವಳು, ತೆಳುವಾದ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. तलं खड्गमुष्टिरिव उदरं यस्याः। "ङीष्" (४-१-५५)। "तलोदरीं तालफलस्तनीं तां ताम्राधरां चारुनवोत्पलाक्षीम्" याद० १३-१७।

तलोदा ತಲೋದಾ (स्त्री०) ನದಿ, ಹೊಳೆ. तले उदकं यस्याः। उदकस्य उदादेशः। "समुद्रगा निर्झरिणी तलोदा जम्बालिनी शैवलिनी तरङ्गिणी" हारा०।

तल्क ತಲ್ಕ (नं०) ಅರಣ್ಯ, ಕಾಡು. "वार्क्षं वनं तलं तल्कं गुहीनं समजं त्रसम्" त्रिकाण्ड०।

तल्प ತಲ್ಪ (पुंन०) 1. ಶಯ್ಯೆ, ಹಾಸಿಗೆ. तल्यतेऽस्मिन् — तल (प्रतिष्ठायाम्) "पः" (उ० ३-२८)। निपा०। "इति विरचितवाग्भिर्वन्दिपुत्रैः कुमारः सपदि विगतनिद्रस्तल्पमुज्झांचकार" रघु० ५-७५। 2. ಮಹಡಿ, ಮೇಲಿನ ಅಂತಸ್ತು, ಉಪ್ಪರಿಗೆ. "यत्रातपे दातुमिवाधितल्पं विस्तारयामास तरङ्गहस्तैः" माघ० ३-३९। 3. ಹೆಂಡತಿ, ಪತ್ನಿ. "गुरुतल्पव्रतं कुर्याद्रेतःसिक्त्वा स्वयोनिषु। सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च" मनु० ११-१७०। "तल्पमट्टे कलत्रे च शयनीये च न द्वयोः" मेदि०।

तल्पक ತಲ್ಪಕ (पुं०) ಹಾಸಿಗೆಯನ್ನು ಹಾಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಸೇವಕ.

तल्पकीट ತಲ್ಪಕೀಟ (पुं०) ಹಾಸಿಗೆಯ ಹುಳ, ತಿಗಣೆ. तल्पे जातः कीटः।

तल्पन ತಲ್ಪನ (नं०) 1. ಆನೆಯ ಬೆನ್ನು. 2. ಆನೆಯ ಬೆನ್ನಿನ ಮಾಂಸಖಂಡ.

तल्पल ತಲ್ಪಲ (नं०) ಆನೆಯ ಬೆನ್ನಿನ ಎಲುಬು. तल्पं तदाकारं लाति — ला (आदाने) "कः" (३-२-३)। "सान्द्रत्वक्कास्तल्पलाश्लिष्टकक्षाः आङ्गीं शोभामाप्नुवन्तश्चतुर्थीम्" माघ० १८-६।

तल्ल ತಲ್ಲ (पुं०) 1. ಜಲಾಶಯ, ಕೆರೆ. "तल्लस्तु जलाधारान्तरे पुमान्" मेदि०। (न०)2. ಬಿಲ. 3. ಆಲವಾಲ, ಗಿಡದ ಪಾತಿ.

तल्लज ತಲ್ಲಜ (वि०) ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ. ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಜಾತಿವಾಚಕ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗ. गोतल्लजः। ಇಲ್ಲಿ गो ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದರೂ तल्लज ಶಬ್ದವು ನಿಯತ ಲಿಂಗವಾದುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದು.

तल्लिका ತಲ್ಲಿಕಾ (स्त्री०) ಬೀಗದಕೈ. तस्मिन् लीयते—लीङ् (श्लेषणे) "डः"। संज्ञायां "कन्"।

तल्ली ತಲ್ಲೀ (स्त्री०) ತರುಣಿ, ಯುವತಿ. "तल्ली तरुण्याम्" मेदि०।

तवक्षीर ತವಕ್ಷೀರ (न०) ತವಕ್ಷೀರವೆಂಬ ಒಂದು ಔಷಧ.

तवर्ग ತವರ್ಗ (पुं०) त थ द ध न ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಗಳ ಗುಂಪು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದುವು. "ऌतुलसानां दन्ताः" सि० कौ०।

तवर्गीय ತವರ್ಗೀಯ (वि०) ತವರ್ಗಸಂಬಂಧವಾದ (ಅಕ್ಷರ).

तविपुला ತವಿಪುಲಾ (स्त्री०) ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರೋಕ್ತವಾದ ವಿಪುಲಾವೃತ್ತದ ಒಂದು ಭೇದ. ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲನೆಯ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳ ನಂತರ त ಗಣವಿದ್ದಲ್ಲಿ "तविपुला" ವೃತ್ತವಾಗುವುದು. "तोऽन्धेस्तत्पूर्वाऽन्या भवेत्" वृ० र०।

तविष ತವಿಷ (पुं०) 1. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. 2. ಸ್ವರ್ಗ. तव (सौत्रो धातुः) "टिषच्" (उ० १-४८)। (स्त्री०) **–षी–ಷೀ.** 3. ನದಿ, ಹೊಳೆ. 4. ದೇವಕನ್ಯೆ. 5. ಭೂಮಿ. सि० कौ०।

तष्ट ತಷ್ಟ (वि०) 1. ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ ಸಿಲುವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. तक्षू (तनूकरणे) "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ಸೀಳಲ್ಪಟ್ಟ. ಎರಡಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ.

तष्टि ತಷ್ಟಿ (स्त्री०) ಕೆತ್ತುವುದು, ಬಾಚಿಯಿಂದ ಕೆತ್ತಿ ಮರವನ್ನು ಸಿಲುವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. तक्षू (तनूकरणे) "क्तिन्" (३-३-९४)।

तष्टृ ತಷ್ಟೃ (पुं०) 1. ಬಡಗಿ, ಮರಗೆಲಸದವನು. तक्षू (तनूकरणे) "तृच्" (३-१-१३३)। 2. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ದೇವಶಿಲ್ಪಿ. 3. ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬ.

तसि – अलङ्कारे (वा चुरा० उभ० सक० से०)। तंसयति, –ते। तंसति। ततंस। ಇತ್ಯಾದಿ.

तसु – उपक्षये (दिवा० पर० सक० से०)। तस्यति। ततास। तसिता। ಇತ್ಯಾದಿ.

तस्कर ತಸ್ಕರ (पुं०) 1. ಚೋರ, ಕಳ್ಳ. तत् करोति—डुकृञ् (करणे) "अच्" (वा० ३-२-२१)। सुडागमः तलोपश्च (ग० ६-१-१५७)। "मा सञ्चर मनःपान्थ तत्रास्ते स्मरतस्करः" भर्तृ० २-५४। 2. ಸ್ಪೃಕ್ಕಾ ಎಂಬ ಗಂಧದ್ರವ್ಯ. 3. ಮದನವೃಕ್ಷ, ಮಂಗಾರೆ ಗಿಡ.

तस्करता ತಸ್ಕರತಾ (स्त्री०) ಚೌರ್ಯ, ಕಳ್ಳತನ. तस्करस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "न किलानुययुस्तस्य राजानो रक्षितुर्यशः। व्यावृत्ता यत्परस्वेभ्यो श्रुतौ तस्करता यथा" रघु० १-२७। "त्वः" (५-१-११९)। **तस्करत्वम् ತಸ್ಕರತ್ವಮ್.**

तस्करस्नायु ತಸ್ಕರಸ್ನಾಯು (पुं०) ಕಾಗೆತೊಂಡೆ ಗಿಡ.

तस्थिवस् ತಸ್ಥಿವಸ್ (वि०) ಇರುವ, ನಿಂತಿರುವ. ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "क्वसुः" (३-२-१०७)। "तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे तदागमारूढगुरुप्रहर्षः" रघु० ५-६१।

तस्थु ತಸ್ಥು (वि०) ಸ್ಥಿರವಾದ, ನಿಶ್ಚಲವಾದ. ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कुः" बाहु० द्वित्वं च। "देहस्तु सर्वसंघातो जगत् तस्थुरिति द्विधा" भाग० ७-७-२३।

ताक्षण्य ತಾಕ್ಷಣ್ಯ (पुं०) ಬಡಗಿಯ ಮಗ, ಮರಗೆಲಸದವನ ಮಗ. तक्ष्णोऽपत्यम् "ण्यः" (४-१-१५२)।

ताक्ष्ण ತಾಕ್ಷ್ಣ (पुं०) ಬಡಗಿಯ ಮಗ, ಮರಗೆಲಸದವನ ಮಗ. तक्ष्णोऽपत्यम् "अण्" (वा० ४-१-१५३)। अनोऽल्लोपः (६-४-१३५)।

ताच्छीलिक ತಾಚ್ಛೀಲಿಕ (पुं०) ತಚ್ಛೀಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ. तच्छील "ठक्"।

ताच्छील्य ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯ (न०) 1. ಅವನ ಸ್ವಭಾವ. 2. ಆ ಸ್ವಭಾವ. तच्छीलस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

ताटका ತಾಟಕಾ (स्त्री०) ತಾಟಕಾಸುರಿ, ಸುಕೇತುವೆಂಬ ಯಕ್ಷನ ಮಗಳು, ಮಾರೀಚನ ತಾಯಿ, ಸುಂದನ ಪತ್ನಿ. [ಯಕ್ಷರಾಜನ ಮಗಳಾದ ತಾಟಕೆಯು ಮಾರೀಚ ಮತ್ತು ಸುಬಾಹುಗಳೆಂಬ ಮಕ್ಕಳೊಡನೆ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಳು. ಒಮ್ಮೆ ಇವಳು ಕಾಮಪೀಡಿತಳಾಗಿ ಮನೋಹರವಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡ ಅಗಸ್ತ್ಯಮಹರ್ಷಿಯು "ನೀನು ಕಾಮುಕರಿಗೆ ಭಯಂಕರ

ವಾದ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳು, ನಿನ್ನ ಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರೂ ರಾಕ್ಷಸ ರಾಗಲಿ" ಎಂದು ಇವಳನ್ನು ಶಪಿಸಿದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇವಳು ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಋಷಿಗಳನ್ನೂ ಆ ದೇಶದ ಜನರನ್ನೂ ಪೀಡಿಸುತ್ತಾ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಘ್ನವುಂಟುಮಾಡು ತ್ತಿದ್ದಳು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮಹರ್ಷಿಯು ಶ್ರೀರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ರನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಈ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಶ್ರೀರಾಮನಿಂದ ತಾಟಕೆಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಿದನು.]

ताटकारि ತಾಟಕಾರಿ (पुं०) ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರ. ताटकाया अरिः।

ताटकेय ತಾಟಕೇಯ (पुं०) ತಾಟಕೆಯ ಮಗ — 1. ಸುಬಾಹು. 2. ಮಾರೀಚ. ताटकाया अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२०)। "मारीचः सुन्दपुत्रश्च ताटकायां व्यजायत" हरिवं०। "तनुतरविशिखविताडनविघटित-विशरारुशरारुताटकाताटकेय" रघु० ग०।

ताटङ्क ತಾಟಂಕ(पुं०) 1. ಓಲೆ, ಕರ್ಣಾಭರಣ. ताटचते— तट (आघाते) "घञ्" (३-३-१९)। तादृशोऽङ्कः चिह्नं यस्य। शक०। "ताटङ्के तरलमणिप्रभातरङ्गे तन्वङ्ग्या मुखमभितस्तदा व्यभाताम्" चं० भा० २। 2. ಲೋಲಾಕು.

ताटस्थ्य ತಾಟಸ್ಥ್ಯ (न०) 1. ಉದಾಸೀನತೆ, ಉಪೇಕ್ಷೆ. तटस्थस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। 2. ಸಾಮೀಪ್ಯ, ಹತ್ತಿರ.

ताड ತಾಡ (पुं०) 1. ಏಟು, ಹೊಡೆತ. तड (आघाते) + णिच् "अच्" (३-३-५६)। 2. ಕೊಡುವುದು, ಸೇರಿಸು ವುದು. 3. ಶಬ್ದ, ಧ್ವನಿ. तड कर्म० "घञ्" (३-३-१९)। 4. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. 5. ಒಂದು ಹಿಡಿ ಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯಬಹುದಾದ ಹುಲ್ಲು ಮೊದಲಾದುದು. "ताडोऽद्रौ ताडने घोषे मुष्टिमेयतृणादिषु" हेम०। (स्त्री०) **–डी –ಡೀ.** 6. ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ. "ताड-स्ताडनघोषयोः। मुष्टिमेयतृणादौ च ताडी तालीदलद्रुमे" विश्व०।

ताडक ತಾಡಕ (वि०) ಹೊಡೆಯುವವನು. ताडयति—तड (आघाते) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

ताडघ ತಾಡಘ (पुं०) 1. ತಾಳವನ್ನು ಹೊಡೆಯುವವನು. 2. ಜಟ್ಟಿ, ಮಲ್ಲ. तालं हन्ति ताडेन ताडनेन हन्ति वा—हन (हिंसागत्योः) "टक्" (३-२-५५)। टिलोपः घत्वं च निपात्यते।

ताडघात ತಾಡಘಾತ (वि०) ಹೊಡೆಯುವವನು, ಏಟು ಕೊಡುವವನು. ताडेन हन्ति — हन (हिंसागत्योः) "अण्" बाहु०।

ताडन ತಾಡನ(न०) 1. ಏಟು, ಹೊಡೆತ. तड (आघाते)+ णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)। "लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः" चाणक्यः। 2. ಸ್ಪರ್ಶ. (ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರ) ಭಾಗಶಃ ಗ್ರಹಣ. "ताडने भयमुशन्ति दारुणं छादने नृपवधोऽङ्गनाकृतः" बृहत्सं०। 3. ದೀಕ್ಷೆಯ ಅಂಗವಾದ ಒಂದು ಮಂತ್ರಸಂಸ್ಕಾರ. "मन्त्रवर्णान् समालिख्य ताडयेच्चन्दनाम्भसा। प्रत्येकं वायुना मन्त्रो ताडनं तदुदाहृतम्"। (स्त्री०) **–नी –ನೀ.** 4. ಕುದುರೆ ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹೊಡೆಯುವ ಚಾವಟಿ. ताडचतेऽनया — तड (आघाते) + णिच् कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। "ङीप्" (४-१-१५)। (वि०) 5. ಹೊಡೆಯುವ. "गिरो वः साधुशोच्यानां गृह्णीमो मर्मताडनाः" भाग० ८-११-९।

ताडनीय ತಾಡನೀಯ (वि०) 1. ಹೊಡೆಯಲ್ಪಡುವ. 2. ಹೊಡೆಯಬೇಕಾದ. 3. ಹೊಡೆಯಲು ಶಕ್ಯವಾದ. तड (आघाते) + णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" **ताडयितव्यः ತಾಡಯಿತವ್ಯಃ.**

ताडपत्र ತಾಡಪತ್ರ (न०) ಓಲೆ, ಕರ್ಣಾಭರಣ, ಹೆಂಗಸರ ಕಿವಿಯ ಒಡವೆ. तालस्य पत्रमिव। लस्य डः।

ताडयत् ತಾಡಯತ್ (वि०) ಹೊಡೆಯುತ್ತಿರುವ. तड (आघाते) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯಂತೀ.**

ताडयितृ ತಾಡಯಿತೃ (वि०) ಏಟುಕೊಡುವ, ಹೊಡೆ ಯುವ. तड (आघाते) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। "मृताङ्गलग्नविक्रेतुर्गुरोस्ताडयितुस्तथा" याज्ञ० २-३०३। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–यित्री –ಯಿತ್ರೀ.**

ताडाग ತಾಡಾಗ (वि०) ತಟಾಗಸಂಬಂಧವಾದ, ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ರುವ. तडागस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। "हेमन्ते सारसं ताडागं वा सेवेत"। "ताडागं वातुलं स्वादु कषायं कटुपाकि च" सुश्रुत० सूत्र० ४५-८, ३१।

ताडि ತಾಡಿ (स्त्री०) ಪನೆಮರ, ತಾಳವೃಕ್ಷ.

ताडचमान ತಾಡ್ಯಮಾನ (वि०) 1. ಹೊಡೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿ ರುವ. तड (आघाते) + णिच् कर्म० "शानच्" (३-२-१२४)। 2. ಬಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ. "अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा श्रोतुर्वितन्त्रीरिव ताडचमाना" कुमा० १-४५।

ताण्ड ತಾಂಡ (ನಂ) ನೃತ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ.

ताण्डव ತಾಂಡವ (ನಂ) 1. ನೃತ್ಯ, ಭರತನಾಟ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಕುಣಿತ. तण्डुना प्रोक्तम् "अण्" (४-३-१०१)। 2. ಈಶ್ವರನ ಉಗ್ರವಾದ ನರ್ತನ. ಪುರುಷರ ನೃತ್ಯವು ತಾಂಡವವೆನಿಸುವುದು. ಸ್ತ್ರೀಯರ ನೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಲಾಸ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ನೃತ್ಯವು ಈ ರೀತಿ ಎರಡು ವಿಧ. "गण्डोड्डीनालिमालामुखरितककुभस्ताण्डवे शूलपाणेः" मालती० १-२। 3. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹುಲ್ಲು. "ताण्डवोऽस्त्री तृणान्तरे। भवेदुद्धतनृत्ये च" मेदि०।

ताण्डवतालिक ತಾಂಡವತಾಲಿಕ (ಪುಂ) ನಂದೀಶ್ವರ.

ताण्डवप्रिय ತಾಂಡವಪ್ರಿಯ (ಪುಂ) 1. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. ताण्डवं प्रियमस्य। (ವಿ०) 2. ನೃತ್ಯವೇ ಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು, ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವುಳ್ಳವನು.

ताण्डविका ತಾಂಡವಿಕಾ (स्त्री०) ನೃತ್ಯವನ್ನು ಕಲಿಸುವ ಹೆಂಗಸು.

ताण्डवित ತಾಂಡವಿತ (ವಿ०) ಕುಣಿಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ताण्डव+तत्करोति "णिच्" कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "द्वारोपान्तनिखाततितिप्रांशुवंशकाण्डताण्डवितधौतसितसूक्ष्माम्बरसहस्रम्" प्रबोध० २।

ताण्डच ತಾಂಡ್ಯ (ಪುಂ) ತಂಡಮುನಿಯ ಮಗ. तण्डस्यापत्यम् "यञ्" (४-१-१०५)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१६)। यलोपः। **ताण्डी ತಾಂಡೀ.**

ताण्डचब्राह्मण ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ನಂ) ಸಾಮವೇದದ ಒಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ಸಾಮವೇದದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತೃವಿನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದು ದಿನದ ಯಾಗ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಒಂದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬಹುದಾದ ಯಾಗಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳು ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ.

तात ತಾತ (ಪುಂ) 1. ತಂದೆ, ಜನಕ. तनोति—तनु (विस्तारे) "क्तः" दीर्घश्च (उ० ३-९०)। "राजाराधनं खलु तातस्य गुरुकं न पुनर्मालती" मालती० २। 2. ಪೂಜ್ಯ, ಗೌರವಾರ್ಹ. (ಹಿರಿಯರಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗ) "तस्मान्मुच्ये यथा तात संविधातुं त्वमर्हसि" रघु० १-७२। 3. ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ದಯೆಯಿಂದ ಕಿರಿಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಪದ. "तदिह सुवदानायां तात मत्तः परस्मात्परिचयकरुणायाः सर्वथा मा विरंसीः" मालती० ६-१६। 4. ದಯೆ, ಕರುಣೆ. "तातो दयायां पितरि" नानार्थर०।

तातगु ತಾತಗು (ಪುಂ) 1. ಪಿತೃವ್ಯ, ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ, ತಂದೆಯ ಕಿರಿಯ ಸಹೋದರ. तातस्येव गौर्वाचकशब्दो यस्य। (ವಿ०) 2. ತಂದೆಗೆ ಹಿತವಾದ, ತಂದೆಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ. "तातगुः क्षुद्रताते ना जनकस्य हिते त्रिषु" मेदि०।

तातन ತಾತನ (ಪುಂ) ಕಾಡಿಗೆ ಸೊಗಸಿನ ಹಕ್ಕಿ, ಕೆಂಬೂತದ ಹಕ್ಕಿ, ದಾಸರಿ ಹಕ್ಕಿ. "काकछदिः स्वञ्जलेखस्तातनो मुनिपुत्रकः" त्रिकाण्ड०। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **तातनी ತಾತನೀ.**

तातल ತಾತಲ (ಪುಂ) 1. ಸುತ್ತಿಗೆ, ಚಮ್ಮಟಿಗೆ. तापं लाति—ला (आदाने) "कः" (३-२-३)। पृषो०। 2. ಪಾಕ, ಅಡಿಗೆ ಮಾಡುವುದು. 3. ರೋಗ, ವ್ಯಾಧಿ. 4. ಬಿಸಿ, ಶಾಖ. 5. ಮನೋವೇಗ. "तातलो रुजि पाके च लोहकूटे मनोजवे" मेदि०। 6. ಕಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಬಿಸಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "तातलो लोहकूटे ना त्रिषु तप्ते मनोजवे" वैज०।

तात्कालिक ತಾತ್ಕಾಲಿಕ (ವಿ०) ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ, ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿರುವ, ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. तस्मिन् काले भवः "ठञ्" "ञिठः" वा (४-२-११६)। "खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनौवृक्षेरिणरोहणे। सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान्विदुः" याज्ञ० १-१५१। स्त्रियाम् ठञि "ङीप्" (४-१-१५)। **तात्कालिकी ತಾತ್ಕಾಲಿಕೀ.** ञिठि "टाप्" (४-१-४)। **तात्कालिका ತಾತ್ಕಾಲಿಕಾ.**

तात्त्विक ತಾತ್ತ್ವಿಕ (ವಿ०) ನಿಜವಾದ, ಸತ್ಯವಾದ, ಯಥಾರ್ಥವಾದ. तत्त्वेन निर्वृत्तम् "ठञ्" (५-१-७९)।

तात्पर्य ತಾತ್ಪರ್ಯ (ನಂ) 1. ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ಆಶಯ. तत्परस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। 2. ಹೇಳುವವನ ಇಚ್ಛೆ, ಮಾತನಾಡುವವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. "यत्पदेन विना यस्याननुभावकता भवेत्। आकाङ्क्षा, वक्तुरिच्छा तु तात्पर्यं परिकीर्तितम्" भाषाप० ८४। ಭೋಜನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ "सैन्धवमानय" ಎಂದು ಹೇಳುವವನಿಗೆ ಲವಣದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯೆಂದೂ ಪ್ರಯಾಣಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವವನಿಗೆ ಕುದುರೆಯಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. 3. ಉದ್ದೇಶ, ಗುರಿ, ಮನೋಗತ.

तादर्थ्य ತಾದರ್ಥ್ಯ (ನಂ) 1. ಅದೇ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಅದೇ ಗುರಿಯಾಗಿರುವಿಕೆ. तस्मै इदम् तदर्थम्, तदर्थ

"ष्यञ्" (५-१-१२४)। 2. ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಸಮಾನವಾದ ಅರ್ಥವಾಗಿರುವಿಕೆ. 3. ಅದೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವಿಕೆ. स एवार्थः प्रयोजनमस्य तत्त्वम्।

तादवस्थ्य ತಾದವಸ್ಥ್ಯ (न०) ಅದೇ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಿಕೆ, ಅದೇ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವಿಕೆ. सा अवस्था यस्य सः तदवस्थः — तदवस्थस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "पदान्तराणां परिवर्तनेऽपि तस्य तादवस्थ्यादेव इति पददोष एव" सा० द० ७।

तादात्म्य ತಾದಾತ್ಮ್ಯ (न०) 1. ಅಭೇದ. ಅದೇ ಆಗಿರುವಿಕೆ. सः आत्मा यस्य तदात्मा—तदात्मनो भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "अन्यधर्मसम्बन्धनिमित्तेन अन्यस्य अन्यतादात्म्यसंभावनमुत्प्रेक्षा" कुव०। 2. ಅದೇ ಸ್ವಭಾವ, ಅದೇ ಶೀಲ.

तादृक्ष ತಾದೃಕ್ಷ (वि०) ಅದರಂತೆ ಕಾಣುವ, ಅದರಂತಿರುವ, ಆ ವಿಧವಾಗಿರುವ. तदिव दृश्यते — तद्+दृशिर् (प्रेक्षणे) "क्सः" (वा० ३-२-५७)। आकारः (६-३-९१)।

तादृश् ತಾದೃಶ್ (वि०) ಆ ತೆರನಾದ, ಆ ವಿಧವಾದ, ಅಂತಹ. स इव पश्यति — तद्+दृशिर् (प्रेक्षणे) "क्विन्" (३-२-६०)। "तादृग्गुणा सा भवति समुद्रेणेव निम्नगा" मनु० ९-२२। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **तादृशी ತಾದೃಶೀ.** "तादृशी तद्विशिष्टा वा बुद्धी रक्षेगृहेषु च" रामा०।

तादृश ತಾದೃಶ (वि०) ಆ ತೆರನಾದ, ಆ ವಿಧವಾದ, ಅಂತಹ. स इव पश्यति — तद् + दृशिर् (प्रेक्षणे) "कञ्" (३-२-६०)। "अवाप्यते वा कथमन्यथा द्वयं तथाविधं प्रेम पतिश्च तादृशः" कुमा० ५-२। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **तादृशी ತಾದೃಶೀ.** "यादृशी भावना यत्र सिद्धिर्भवति तादृशी"।

ताद्रूप्य ತಾದ್ರೂಪ್ಯ (न०) ಅದರ ರೂಪದಂತಿರುವ ರೂಪ, ಸಮಾನ ಧರ್ಮ. तस्य रूपमिव रूपं यस्य सः तद्रूपः, तस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। ಅದರ ಧರ್ಮದ ಆರೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅದರ ರೂಪದ ಸಾಮ್ಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಧರ್ಮವನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಅದು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ. "वक्त्रेन्दौ तव सत्ययं यदपरः शीतांशुरुज्जृम्भते" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿನ್ನ ಮುಖವೂ ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ವಕ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಧರ್ಮವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. "अत्रापरः शीतांशुरित्यनेन वक्त्रेन्दोः प्रसिद्धचन्द्राद्भेदमाविष्कृत्य तस्य प्रसिद्धचन्द्रकार्यकारित्वमात्रप्रतिपादनेन ताद्रूप्यरूपकम्" कुव०।

तान ತಾನ (पुं०) 1. ಸೂತ್ರ, ದಾರ, ನಾರು, ತಂತು, ಎಳೆ. तनु (विस्तारे) "घञ्" (३-३-१२१)। "मूर्वागुडूचीतानैर्वा सीव्येद्वेल्लतिकं शनैः" सुश्रुत० सूत्र० २५-२१। 2. ವೇಣುವಾದ್ಯದಿಂದ ನುಡಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಂಶಸ್ವರ, ಗಾಯಕನ ಸ್ವರವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸುವ ಒಂದು ಸ್ವರ. "गाता यं यं स्वरं गच्छेत्तं तं वंशेन तानयेत्"। "विस्तार्यन्ते प्रयोगा ये मूर्च्छना शेषसंश्रयाः। तानास्तेऽप्यूनपञ्चाशत् सप्तस्वरसमुद्भवाः। तेभ्य एव भवन्त्यन्ये कूटतानाः पृथक् पृथक्। ते स्युः पञ्चसहस्राणि त्रयस्त्रिंशत् शतानि च" सं० दा०। "तानस्त्वंशस्वरो मतः" अभि० गु०। "उद्गास्यतामिच्छति किंनराणां तानप्रदायित्वमिवोपगन्तुम्" कुमा० १-८।

तानव ತಾನವ (न०) ತೆಳುವು, ಕೃಶವಾಗಿರುವಿಕೆ. तनोर्भावः "अण्" (५-१-१३१)। "अङ्गानामतितानवं कुत इदं कस्मादकस्मादिदं मुग्धे पाण्डुकपोलमाननमिति प्राणेश्वरे पृच्छति" अमरु० ५०।

तानूर ತಾನೂರ (पुं०) ನೀರಿನ ಸುಳಿ, ಆವರ್ತ. "अथाम्भसां भ्रमः। तानूरो वायुगुल्मश्च कणलाभः कलंकुरः" त्रिकाण्ड०।

तान्त ತಾಂತ (वि०) 1. ಸೊರಗಿರುವ, ಬಾಡಿಹೋಗಿರುವ. तमु (काङ्क्षायाम्) "क्तः" (३-४-७२)। "मृदुलतान्तलतान्तमलोकयत्स सुरभिं सुरभिं सुमनोहरैः" माघ० ६-२। 2. ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಲ್ಲದ, ಆಯಾಸದಿಂದ ಬಲಹೀನವಾದ. "रतिरभसविलासाभ्यासतान्तं न यावन्नयनयुगममीलत्तावदेवाहतोऽसौ" माघ० ११-२। 3. ದಣಿದಿರುವ, ಆಯಾಸಗೊಂಡ.

तान्तव ತಾಂತವ (पुं०) 1. ಪುತ್ರ, ಮಗ. "रे शम्भुतान्तव शिशो बत मुञ्च मुञ्च दोर्दर्पमत्र विरम त्रिदिवेन्द्रकार्यात्" कुमा० १७-१३। (न०) 2. ವಸ್ತ್ರ, ಬಟ್ಟೆ. तन्तोर्विकारः "अञ्" (४-३-१३९)। "मणिमुक्ताप्रवालानां लोहानां तान्तवस्य च" मनु० ९-३२९। (वि०) 3. ನೂಲಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ದಾರದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "चर्मजैः तान्तवैः पाशैर्बद्ध्वा पतितमर्भकाः" भाग० १०-६४-४।

तान्तुवायि ತಾಂತುವಾಯಿ (पुं०) ನೇಯಿಗೆಯವನ ಮಗ. तन्तुवायस्य अपत्यम् "इञ्" (४-१-१५३)। उदीचां मते।

तान्तुवाय्य ತಾಂತುವಾಯ್ಯ (पुं०) ನೇಯಿಗೆಯವನ ಮಗ. तन्तुवायस्य अपत्यम्—तन्तुवाय "ण्यः" (४-१-१५२)। अन्येषां मते।

तान्त्रिक ತಾಂತ್ರಿಕ (वि०) 1. ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಬಲ್ಲವನು, ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಅರಿತವನು. 2. ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಓದಿದವನು, ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದವನು. तन्त्रमधीते वेद वा "ठक्" (४-२-६०)। 3. ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ. 4. ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಬಂಧವಾದ.

ताप ತಾಪ (पुं०) 1. ಸಂತಾಪ, ಕಾವಿನಿಂದಾಗುವ ಬೇನೆ. तप (सन्तापे) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "समस्तापः कामं मनसिजनिदाघप्रसरयोर्न तु ग्रीष्मस्यैवं सुभगमपराद्धं युवतिषु" शाकु० ३-६। 2. ಕಷ್ಟ. 3. ಬಿಸುಪು, ಕಾವು. "सौधान्यत्यर्थतापाद्वलभिपरिचयद्वेषिपारावतानि" माल० २-१२। "तापः सन्तापकृच्छ्रयोः" मेदि०।

तापक ತಾಪಕ (पुं०) 1. ಜ್ವರ. तापयति—तप (सन्तापे) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। (वि०) 2. ತಾಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. 3. ಕಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವ, ನೋಯಿಸುವ.

तापत्रय ತಾಪತ್ರಯ (न०) ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ, ಆಧಿದೈವಿಕ ಮತ್ತು ಆಧಿಭೌತಿಕರೂಪವಾದ ಮೂರು ತಾಪಗಳು. (ದುಃಖಗಳು) तापानां आध्यात्मिकादीनां त्रयम्। "आध्यात्मिकादि मैत्रेय ज्ञात्वा तापत्रयं बुधः। उत्पन्नज्ञानवैराग्यः प्राप्नोत्यात्यन्तिकं फलम्" विष्णुपु०। [ವಿವರಕ್ಕೆ "आधिदैविक" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ].

तापद ತಾಪದ (वि०) ಕಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವ, ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. तापं ददाति—डु दाञ् (दाने) "कः" (३-२-३)। "हन्यादाशु कलिङ्गदेशनृपतिं सामान्यभृत्यं तमो दृष्टं क्षत्रियतापदं जनयति क्षेमं सुभिक्षान्वितम्" बृहत्सं० ५-६९।

तापन ತಾಪನ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. तापयति—तप (सन्तापे) + णिच् कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)। 2. ಮನ್ಮಥನ ಒಂದು ಬಾಣ. 3. ಸೂರ್ಯಕಾಂತ ಮಣಿ. 4. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ. (न०) 5. ತಾಪವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು, ಕಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. तप+णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०)6. ಕಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವ, ತಾಪವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ, ದಹಿಸುವ. "ततोऽम्बराच्चिन्तितमात्रमागतं महाप्रभं चक्रममित्रतापनम्" भा० आदि० १९-२३। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **तापनी ತಾಪನೀ.** "अतिपातितकालसाधना स्वशरीरेन्द्रियवर्गतापनी" किरा० २-४२।

तापनीय ತಾಪನೀಯ (वि०) 1. ಸ್ವರ್ಣಮಯವಾದ, ಚಿನ್ನದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. तपनीयस्य विकारः "अण्" (४-३-१३४)। "तपनीये तथा घण्टे कक्षोपरिविलम्बिते" हरिवं०। 2. ಒಂದು ನಿಷ್ಕ, ಚಿನ್ನದ ಒಂದು ವಿಧ ನಾಣ್ಯದ ಪರಿಮಾಣ. तपनीय "अण्"(४-३-१५३)। 3. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು. नृसिंह—गोपाल—रामतापनीयोपनिषदः।

तापयत् ತಾಪಯತ್ (वि०) 1. ತಾಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ದಹಿಸುತ್ತಿರುವ. तप (सन्तापे)+णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। 2. ಕಷ್ಟವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **—यन्ती —ಯಂತೀ.**

तापयितृ ತಾಪಯಿತೃ (वि०)1. ತಾಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. 2. ಕಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವ. तप (सन्तापे) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **—यित्री —ಯಿತ್ರೀ.**

तापस ತಾಪಸ (वि०)1. ತಪಸ್ವಿ, ತಪಸ್ಸು ಮಾಡುವವನು, ಮೌನದಿಂದ ಧ್ಯಾನಮಾಡುವವನು. तपोऽस्यास्ति—तपस् "अण्" (५-२-१०३)। "तापसा यतयो विप्रा ये च वैमानिका गणाः। नक्षत्राणि च दैत्याश्च प्रथमा सात्त्विकी गतिः" मनु० १२-४८। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **तापसी ತಾಪಸೀ.** 2. ತಪಸ್ಸನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. तपश्चरणं शीलमस्य "णः" (४-४-६२)। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **तापसा ತಾಪಸಾ.**

तापसतरु ತಾಪಸತರು (पुं०) ಇಂಗುದೀವೃಕ್ಷ, ಗಾರೆಗಿಡ. तापसानां हितः तरुः। **—द्रुमः —ದ್ರುಮಃ, —वृक्षः —ವೃಕ್ಷಃ.**

तापसप्रिय ತಾಪಸಪ್ರಿಯ (पुं०) 1. ಮೊರಟೆಗಿಡ, ಪ್ರಿಯಾಲವೃಕ್ಷ. 2. ಇಂಗುದೀವೃಕ್ಷ, ಗಾರೆಗಿಡ.

तापस्य ತಾಪಸ್ಯ (न०) ತಾಪಸನ ಧರ್ಮ. "स्त्रीधर्मयोगं तापस्यं मोक्षं संन्यासमेव च। राज्ञश्च धर्ममखिलं कार्याणां च विनिर्णयः" मनु० १-११४।

तापहर ತಾಪಹರ (वि०)1, ತಾಪವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವನು. तापं हरति—हृञ् (हरणे) "अच्" (३-२-९)।

2. ಕಷ್ಟವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವವನು. स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। -हरा – ಹರಾ.

तापिच्छ ತಾಪಿಚ್ಛ (पुं०) 1. ಹೊಂಗೆಮರ, ತಮಾಲವೃಕ್ಷ. तापिनं छादयति– छद (अपवारणे) "अण्" (३-२-१)। पृषो०। (न०) 2. ಹೊಂಗೆಹೂವು. तापिच्छस्य पुष्पम् विकारप्रत्ययस्य "लुप्" (वा० ४-३-१६६)। "प्रफुल्ल-तापिच्छनिभैरभीषुभिः शुभैश्च सप्तच्छदपांसुपाण्डुभिः" माघ० १-२२। "व्योम्नस्तापिच्छगुच्छावलिभिरिव तमोवल्लरीभिर्व्रियन्ते" मालती० ५-६।

तापित ತಾಪಿತ (वि०) 1. ಬಿಸಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. तप (सन्तापे) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "गोमूत्रेण स्रावितक्षार एषां षट्कृत्वोऽतस्तापितो भिद्यतेऽश्मा" बृहत्सं० ५४-११५। 2. ತೊಂದರೆಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ನೋವುಂಟುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಷ್ಟಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "नाति तृप्यति मे चित्तं सुचिरं तापतापितम्" भाग० ८-५-१३।

तापिन् ತಾಪಿನ್ (वि०) 1. ತಾಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. 2. ಕಷ್ಟವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. तप (सन्तापे) + णिच् "णिनिः" (३-१-१३४)। 3. ತಾಪವುಳ್ಳ. 4. ಕಷ್ಟವುಳ್ಳ. तापोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **तापिनी ತಾಪಿನೀ.**

तापी ತಾಪೀ (स्त्री०) 1. ಯಮುನಾನದಿ. 2. ತಪತೀ ನದಿ. "गोदावरी निर्विन्ध्या पयोष्णी तापी रेवा सुरसा नर्मदा०" भाग० ५-१९-१८।

ताम ತಾಮ (पुं०) 1. ಗ್ಲಾನಿ, ಬಾಡುವಿಕೆ. तमु (काङ्क्षायाम्) "घञ्" (३-३-१८)। 2. ದೋಷ. 3. ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಇಚ್ಛೆ. ताम्यत्यनेन—तमु कर० "घञ्" (३-३-१२१)। (वि०) 4. ಬಾಡಿಸುವ, ಬಾಡಲು ಕಾರಣವಾದ. 5. ಭಯಂಕರವಾದ.

तामर ತಾಮರ (न०) 1. ಜಲ, ನೀರು. तामं ग्लानिं रवते—रुङ् (गतिरेषणयोः) "डः" बाहु०। 2. ಘೃತ, ತುಪ್ಪ. "तामरं घृतमर्णश्च" इति कोशः।

तामरस ತಾಮರಸ (पुं०) 1. ಪದ್ಮ, ಕಮಲ, ತಾವರೆ ಹೂವು. तामरे षस्ति—षस (स्वप्ने) "डः" (३-२-१०१)। "तामग्रतस्तामरसान्तराभामनूपराजस्य गुणैरनूनाम्" रघु० ६-३७। 2. ಸ್ವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. 3. ತಾಮ್ರಲೋಹ. "अथ तामरसं पद्मे ताम्रकाञ्चनयोरपि" मेदि०। 4. ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರೋಕ್ತವಾದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ.

ಇದರ ಲಕ್ಷಣ: ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ न ಗಣ ज ಗಣದ್ವಯ ಮತ್ತು य ಗಣಗಳಿರಬೇಕು. "इह वद तामरसं नजजायः" वृ० र०।

ಇದರ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:

न ज ज य
।।। ।ऽ। ।ऽ। ।ऽऽ ।

5. ದತ್ತೂರಿಗಿಡ. (स्त्री०) **-रसी – ರಸೀ.** 6. ಕಮಲ ಲತೆ, ತಾವರೆಯ ಬಳ್ಳಿ. "यथा गजस्तामरसीं मदोत्कटः" भा०।

तामलकी ತಾಮಲಕೀ (स्त्री०) ಭೂಮ್ಯಾಮಲಕ, ನೆಲನೆಲ್ಲಿ ಗಿಡ. तनुश्चासावामलकी च। पृषो०।

तामस ತಾಮಸ (पुं०) 1. ಚತುರ್ದಶ (14) ಮನುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮನು. "सत्वा देवगणाश्चैव तामसस्यान्तरे मनोः। पुत्रांश्चैव प्रवक्ष्यामि तामसस्य मनोर्नृप" हरिवं०। 2. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. 3. ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. (वि०) 4. ತಮೋಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ. 5. ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. तमोऽस्त्यस्य "अण्" (वा० ५-२-१०३)। "व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च क्षणमुपहतचक्षुर्वृत्तिरुद्भूय शान्तः" मालती० ९-५४।

तामसिक ತಾಮಸಿಕ (वि०) ತಮೋಗುಣದಿಂದ ಉಂಟಾದ. तमसा निर्वृत्तम् "ठञ्" (५-१-७९)।

तामसी ತಾಮಸೀ (स्त्री०) 1. ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯುಳ್ಳ ರಾತ್ರಿ. तमांसि भूम्ना सन्त्यस्यां "अण्" (५-४-३८)। "ङीप्" (४-१-१५)। 2. ತಮೋಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೆಂಗಸು. 3. ಮಹಾಕಾಳಿ. 4. ಜಟಾಮಾಂಸಿ. "निशा दुर्गा च तामसी" त्रिकाण्ड०।

तामिस्र ತಾಮಿಸ್ರ (पुं०) 1. ತಾಮಿಸ್ರವೆಂಬ ಒಂದು ನರಕ. तमिस्रा तमस्ततिरस्त्यस्य "अण्" (वा० ५-२-१०३)। "स पर्यायेण यातीमान् नरकानेकविंशतिम्। तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ" ಇತ್ಯಾದಿ. मनु० ४-८८। 2. ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ, ತಿಂಗಳಿನ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಧ ಭಾಗ. तामिस्राः तमोयुक्तरात्रयः अस्य सन्ति "अण्" (वा० ५-२-१०३)।

ताम्बूल ತಾಂಬೂಲ (न०) 1. ಅಡಕೆ. ताम्यति—तमु (काङ्क्षायाम्) "क्विप्" (३-२-१७८)। बोलति—बुल (मज्जने) "कः" (३-१-१३५)। ताम् चासौ बोलश्च। पृषो०। 2. ಅಡಕೆ ಸುಣ್ಣಗಳೊಡನೆ ಅಗಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ವೀಳ್ಯದೆಲೆ. "आबद्धनेत्राञ्जनपङ्कलेशस्ताम्बूलरागं बहुलं दधानः" भट्टि० ११-२३। (स्त्री०) **-ली – ಲೀ.**

3. ವೀಳ್ಯದೆಲೆಯ ಬಳ್ಳಿ. 4. ವೀಳ್ಯದೆಲೆ. "ताम्बूली नागवल्यां स्त्री क्रमुके तु नपुंसकम्" मेदि०। "ताम्बूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः" रघु० ४-४२।
ತಾಂಬೂಲಚರ್ವಣಕ್ರಮಃ ಮೊದಲು ವೀಳ್ಯದೆಲೆಯನ್ನೂ ಬಳಿಕ ಅಡಕೆಯನ್ನೂ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮೊದಲು ಅಡಕೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವವನು ಪರಮ ದರಿದ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ. "अनिधाय मुखे पर्णं पूगं स्वादयते नरः। मतिभ्रंशो दरिद्रः स्यात् अन्ते न स्मरते हरिम्"।
ತಾಂಬೂಲದಲ್ಲಿರುವ 13 ಗುಣಗಳು: "ताम्बूलं कटुतिक्तमुष्णमधुरं क्षारं कषायान्वितं वातघ्नं कृमिनाशनं कफहरं दुर्गन्धनिर्नाशिनम्। वक्त्रस्याभरणं विशुद्धिकरणं कामाग्निसन्दीपनं ताम्बूलस्य सखे त्रयोदश गुणाः स्वर्गेऽपि ते दुर्लभाः"।

ताम्बूलकरङ्क ತಾಂಬೂಲಕರಂಕ (पुं०) ತಾಂಬೂಲವನ್ನಿಡುವ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ. ताम्बूलस्य करङ्कः।

ताम्बूलचर्वण ತಾಂಬೂಲಚರ್ವಣ (न०) ತಾಂಬೂಲವನ್ನು ಅಗಿಯುವುದು.

ताम्बूलद ತಾಂಬೂಲದ (वि०) ಯಜಮಾನನಿಗೆ ತಾಂಬೂಲವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಡುವ ಸೇವಕ. ताम्बूलं ददाति—डुदाञ् (दाने) "कः" (३-२-३)।

ताम्बूलपत्र ತಾಂಬೂಲಪತ್ರ (न०) ವೀಳ್ಯದೆಲೆ.

ताम्बूलपेटिका ತಾಂಬೂಲಪೇಟಿಕಾ (स्त्री०) ತಾಂಬೂಲವನ್ನಿಡುವ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ.

ताम्बूलवल्ली ತಾಂಬೂಲವಲ್ಲೀ (स्त्री०) ವೀಳ್ಯದೆಲೆಯ ಬಳ್ಳಿ.

ताम्बूलवीटिका ತಾಂಬೂಲವೀಟಿಕಾ (स्त्री०) ಒಳಗೆ ಅಡಕೆಪುಡಿಯಿಟ್ಟು ಸುತ್ತಿದ ವೀಳ್ಯದೆಲೆ.

ताम्बूलाक्त ತಾಂಬೂಲಾಕ್ತ (वि०) ತಾಂಬೂಲದ ರಸದಿಂದ ಲೇಪನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. ताम्बूलेन ताम्बूलरसेन अक्तः। "क्वचित्ताम्बूलाक्तः क्वचिदगरुपङ्काङ्कमलिनः" सा० द०।

ताम्बूलिक ತಾಂಬೂಲಿಕ (वि०) 1. ತಾಂಬೂಲದ ವ್ಯಾಪಾರಿ, ತಾಂಬೂಲವನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಿ ಮಾರುವವನು. ताम्बूलं पण्यमस्य "ठक्" (४-४-५१)। 2. ತಾಂಬೂಲವನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸುವವನು. ताम्बूलं तद्रचनं शिल्पमस्य "ठक्" (४-४-५५)।

ताम्बूलिन् ತಾಂಬೂಲಿನ್ (वि०) ತಾಂಬೂಲವನ್ನು ಮಾರುವವನು. ताम्बूलं पण्यतयाऽस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

ताम्यत् ತಾಮ್ಯತ್ (वि०) ಆಯಾಸಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ, ಬಳಲುತ್ತಿರುವ. तमु (काङ्क्षायाम्) "शतृ" (३-२-१२४)। "ताम्यत्स्तम्बेरमयूथवमथुताम्यन्महामहीधरनितम्बे" हर्षच०। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **ताम्यन्ती ತಾಮ್ಯಂತೀ.**

ताम्र ತಾಮ್ರ (न०) 1. ತಾಮ್ರಲೋಹ. ताम्यति—तमु (काङ्क्षायाम्) "रक्" दीर्घश्च (उ० २-१६)। 2. ಒಂದು ವಿಧ ಕುಷ್ಠರೋಗ. 3. ರಕ್ತವರ್ಣ, ಕೆಂಪುಬಣ್ಣ. (वि०) 4. ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ. "ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्य ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः स्मितस्य" कुमा० १-४४। 5. ತಾಮ್ರಲೋಹದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಪಾತ್ರೆ). "सुवर्णरूप्यपात्रेषु ताम्रकांस्यायसेषु च। गृह्णन् भिक्षां न धर्मोऽस्ति गृहीत्वा नरकं व्रजेत्"। स्वार्थे "कन्" (५-४-५)। **ताम्रकम् ತಾಮ್ರಕಮ್.** "अथ ताम्रकम्। शुल्वं म्लेच्छमुखं द्व्यष्टवरिष्ठोदुम्बराणि च" अम०। "ताम्रं शुल्बेऽरुणेऽपि च" मेदि०। ತಾಮ್ರವು ಕಾರ್ತಿಕೇಯನ ಶುಕ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. "शुक्रं यत् कार्तिकेयस्य पतितं धरणीतले। तस्मात्ताम्रं समुत्पन्नमिदमाहुः पुराविदः" भावप्र०।

ताम्रक(प)र्णी ತಾಮ್ರಕ(ಪ)ರ್ಣೀ (स्त्री०) ಅಂಜನವೆಂಬ ಪಶ್ಚಿಮದಿಗ್ಗಜದ ಪತ್ನಿ. ताम्रौ कर्णौ यस्याः।

ताम्रकार ತಾಮ್ರಕಾರ (पुं०) ತಾಮ್ರದ ಕೆಲಸಗಾರ, ಕಂಚುಗಾರ, ತಾಮ್ರಕುಟ್ಟಿಗ. ताम्रं ताम्रपात्रं करोति—डुकृञ् (करणे) "अण्" (३-२-१)। ಇವನು ಒಬ್ಬ ಬೆರಕೆ ಜಾತಿಯವನು. ಆಯೋಗವನಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು. "आयोगवेन विप्रायां जातास्ताम्रोपजीविनः"। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **–कारी –ಕಾರೀ.**

ताम्रकुट्ट ತಾಮ್ರಕುಟ್ಟ (पुं०) ಕಂಚುಗಾರ, ತಾಮ್ರದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು. ताम्रं कुट्टयति – कुट्ट (छेदने) "अण्" (३-२-१)। "ण्वुल्" (३-१-१३३)। **–कुट्टकः ಕುಟ್ಟಕಃ.** "शौल्बिकस्ताम्रकुट्टकः" अम०।

ताम्रकृमि ತಾಮ್ರಕೃಮಿ (पुं०) ಇಂದ್ರಗೋಪಕೀಟ, ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹುಳ. "ताम्रकृमिरिन्द्रगोपः" हारा०।

ताम्रगर्भ ತಾಮ್ರಗರ್ಭ (न०) ಮೈಲುತುತ್ತ. ताम्रं गर्भ इव उत्पत्तिस्थानमस्य।

ताम्रचक्षुस् ತಾಮ್ರಚಕ್ಷುಸ್ (पुं०) ಕೆಂಪುಕಣ್ಣುಳ್ಳ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಪಾರಿವಾಳದ ಹಕ್ಕಿ.

ताम्रचूड ತಾಮ್ರಚೂಡ (पुं०) 1. ಕುಕ್ಕುಟ, ಕೋಳಿ. ताम्रा चूडा यस्य। "भीता रुवन्ति कुकुकुक्विति ताम्रचूडास्त्यक्त्वा रुतानि भयदान्यपराणि रात्रौ" बृहत्सं० ८८-३४। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **-चूडी -ಚೂಡೀ.** ಹೆಣ್ಣುಕೋಳಿ. 2. ಮಾಚಿಪತ್ರೆ ಗಿಡ. ताम्राश्चूडाः शिखा यस्य। (वि०) 3. ಕೆಂಪು ಶಿಖೆಯುಳ್ಳ.

ताम्रतुण्ड ತಾಮ್ರತುಂಡ (पुं०) ವಾನರ, ಕಪಿ.

ताम्रत्रपुज ತಾಮ್ರತ್ರಪುಜ (पुं०) ಕಾಂಸ್ಯ, ಕಂಚು. ताम्र-त्रपुभ्यां जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "ड:" (३-२-९८)। [ತಾಮ್ರ ಮತ್ತು ತವರದಿಂದ ಕಂಚು ತಯಾರಾಗುವುದು.]

ताम्रद्रु ತಾಮ್ರದ್ರು (पुं०) ಚಂದನವೃಕ್ಷ, ಗಂಧದ ಮರ.

ताम्रद्वीप ತಾಮ್ರದ್ವೀಪ (पुं०) ಸಿಂಹಳದ್ವೀಪ, ಈಗಿನ ಸಿಲೋನ್ ದ್ವೀಪ.

ताम्रपट्ट ತಾಮ್ರಪಟ್ಟ (न०) ತಾಮ್ರದ ರೇಕು, ಶಾಸನ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಬರೆಯುವ ತಾಮ್ರದ ತಗಡು. ताम्र-निर्मितं पट्टम्। "दद्याद्भूमिं निबन्धं वा कृत्वा लेख्यं च कारयेत्। आगामिभद्रनृपतिपरिज्ञानाय पार्थिवः। पट्टे वा ताम्रपट्टे वा स्वमुद्रोपरिचिह्नितम्। अभि-लेख्यात्मनो वंश्यानात्मानं च महीपतिः। प्रतिग्रहपरीमाणं दानच्छेदोपवर्णनम्। स्वहस्तकालसंपन्नं शासनं कारयेत् स्थिरम्" याज्ञ० १-३१८, २०।

ताम्रपर्णी ತಾಮ್ರಪರ್ಣೀ (स्त्री०) ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದ ಒಂದು ನದಿ. "ताम्रपर्णीसमेतस्य मुक्तासारं महोदधेः" रघु० ४-५०।

ताम्रपल्लव ತಾಮ್ರಪಲ್ಲವ (पुं०) 1. ಅಶೋಕವೃಕ್ಷ. ताम्राः पल्लवा यस्य। 2. ಕೆಂಪು ಚಿಗುರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೃಕ್ಷ. (पुंन०) 3. ಕೆಂಪುಚಿಗುರು.

ताम्रपाकिन् ತಾಮ್ರಪಾಕಿನ್ (पुं०) ಬಸುರಿಮರ. ताम्रः पाकः फलपुष्पादिः अस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

ताम्रपात्र ತಾಮ್ರಪಾತ್ರ (न०) ತಾಮ್ರಲೋಹದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾತ್ರೆ. ताम्रस्य विकारः "अण्"। ताम्रं च तत् पात्रं च। ತಾಮ್ರಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಭೋಜನ ವನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು. ಹಾಗೆಯೇ ಭಿಕ್ಷಾಪಾತ್ರೆ, ಒಡೆದ ಕಂಚು, ಪಲಾಶ ಮತ್ತು ಪದ್ಮಪತ್ರ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಊಟ ಮಾಡುವವನು ಚಾಂದ್ರಾಯಣ ವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು.

ताम्रपुष्प ತಾಮ್ರಪುಷ್ಪ (पुं०) 1. ನಾಗಸಂಪಿಗೆಯ ಮರ. (न०) 2. ಕೆಂಪುಹೂವು. (वि०) 3. ಕೆಂಪುಹೂವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ.

ताम्रफलक ತಾಮ್ರಫಲಕ (न०) ತಾಮ್ರದ ತಗಡು.

ताम्रमूला ತಾಮ್ರಮೂಲಾ (स्त्री०) ತೀಟಕಸಂಧಿ.

ताम्रवल्ली ತಾಮ್ರವಲ್ಲೀ (स्त्री०) 1. ಮಂಜಿಷ್ಠ, ಮಾದವನ ಬೇರು. 2. ಕೆಂಪುಬಳ್ಳಿ.

ताम्रलिप्त ತಾಮ್ರಲಿಪ್ತ (पुं०) 1. ಒಂದು ದೇಶ. 2. ಆ ದೇಶದ ದೊರೆ. "ताम्रलिप्तं च राजानं कर्वटाधि-पतिं तथा" भा० सभा० ३१-२५। 3. ಆ ದೇಶದ ಜನರು. ताम्रलिप्तोऽभिजनोऽस्य तस्य राजा वा।

ताम्रशिख ತಾಮ್ರಶಿಖ (पुं०) 1. ಕುಕ್ಕುಟ, ಕೋಳಿ. ताम्रा शिखा चूडाऽस्य। "इनिः" (५-२-११६)। **-शिखिन् -ಶಿಖಿನ್.** (वि०) 2. ಕೆಂಪು ಶಿಖೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ.

ताम्रसार ತಾಮ್ರಸಾರ (पुं०) 1. ಕೆಂಪು ಗಂಧದ ಮರ. ताम्रो रक्तः सारोऽस्य। 2. ಕೆಂಪು ರಸ. (वि०) 3. ಕೆಂಪು ರಸವುಳ್ಳ (ಮರ).

ताम्रसारक ತಾಮ್ರಸಾರಕ (पुं०) 1. ಬಿಳಿಯ ಕಗ್ಗಲಿಮರ. ताम्रो रक्तः सारोऽस्य "कप्" (५-४-१५४)। 2. ಕೆಂಪು ಗಂಧದ ಮರ. **-सारिकः -ಸಾರಿಕಃ.** ताम्रो रक्तः सारोऽ-स्त्यस्य "ठन्" (५-२-११५)।

ताम्रा ತಾಮ್ರಾ (स्त्री०) 1. ದಕ್ಷನ ಕನ್ಯೆಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು, ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿ, ಪಕ್ಷಿಗಳ ತಾಯಿ. ಶುಕೀ ಶ್ಯೇನೀ ಭಾಸೀ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರೀ ಮತ್ತು ಕಾಕೀ ಎಂಬ ಐವರು ಇವಳ ಪುತ್ರಿಯರು. ಈ ಐವರಿಂದಲೇ ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷಿ ಜಾತಿಗಳೂ ಬೆಳೆದುವು. भा० आदि० ६७। 2. ಗರ್ಭದ ಹೊದಿಕೆಯಾಗಿರುವ ಏಳು ಚರ್ಮಗಳಲ್ಲೊಂದು. (1) अवभासिनी (2) लोहिता (3) श्वेता (4) ताम्रा (5) वेदिनी (6) रोहिणी ಮತ್ತು (7) मांसधरा ಇವು 7 ಗರ್ಭದ ಆವರಣಚರ್ಮಗಳು. सुश्रुत० शारीर० ४-४। 3. ಮಂಜಿಷ್ಠ, ಮಾದವನ ಬೇರು.

ताम्राक्ष ತಾಮ್ರಾಕ್ಷ (पुं०) 1. ಕೋಗಿಲೆ. ताम्रे अक्षिणी यस्य "षच्" (५-४-११३)। "ताम्राक्षः काकपुष्टः कुहूमुखः" त्रिकाण्ड०। स्त्रियाम् षित्त्वात् "ङीष्" (४-१-४१)। **-क्षी -ಕ್ಷೀ.** (वि०) 2. ಕೆಂಪು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ.

ताम्रार्ध ತಾಮ್ರಾರ್ಧ (पुं०) ಕಾಂಸ್ಯ, ಕಂಚು. ताम्रस्याऽ-र्धोऽशभेदो यस्य। "कंसे तु कांस्यकंसास्थिताम्रार्धम्" त्रिकाण्ड०।

ताम्राश्मन् ತಾಮ್ರಾಶ್ಮನ್ (पुं०) ಕೆಂಪುಕಲ್ಲು, ಪದ್ಮರಾಗ. ताम्रः अश्मा। "निसर्गरक्तैर्वलयावनद्धताम्राश्मरश्मि-च्छुरितैर्नखाग्रैः" माघ० ३-७।

ताम्रिक ತಾಮ್ರಿಕ (पुं०) 1. ಕಂಚುಗಾರ. ताम्रं ताम्रपात्रनिर्माणं शिल्पमस्य "ठक्" (४-४-५५)। 2. ಒಬ್ಬ ಬೆರಕೆಜಾತಿಯವನು, ಆಯೋಗವನಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **–की–ಕೀ.** (वि०) 3. ತಾಮ್ರಸಂಬಂಧವಾದ, ತಾಮ್ರದ ವಿಕಾರ. "कार्षिके ताम्रिके पणः" अम०।

ताम्री ತಾಮ್ರೀ (स्त्री०) ಒಂದು ವಿಧ ವಾದ್ಯ. ताम्रस्य विकारः "अण्" (४-३-१५४)। "ङीप्" (४-१-१५)। "ताम्री स्यान्मानरन्ध्रा विकालिका" त्रिकाण्ड०।

तायन ತಾಯನ (न०) 1. ವಿಸ್ತಾರಹೊಂದುವುದು, ಹರಡುವುದು, ಬೆಳೆಯುವುದು. तायृ (सन्तानपालनयोः) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಪಾಲಿಸುವುದು, ಕಾಪಾಡುವುದು.

तायित ತಾಯಿತ (वि०) 1. ಹರಡಲ್ಪಟ್ಟ, ವ್ಯಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ವಿಸ್ತಾರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. तायृ (सन्तानपालनयोः) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ಪಾಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಾಪಾಡಲ್ಪಟ್ಟ.

तायिन् ತಾಯಿನ್ (वि०) 1. ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವ. ಬೆಳೆಯುವ, ವಿಸ್ತಾರಹೊಂದುವ. 2. ಕಾಪಾಡುವವನು, ಪಾಲಿಸುವವನು. तायृ (सन्तानपालनयोः) "णिनिः" (३-१-१३४)।

तायृ – सन्तानपालनयोः (भ्वा० आत्म० सक० से०)। तायते। तताये। तायिता। तायिष्यते। तायताम्। अतायत। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಹರಡು, ಎಡೆಬಿಡದೆ ವ್ಯಾಪಿಸು, ವಿಸ್ತಾರಹೊಂದು, ಬೆಳೆ, ವೃದ್ಧಿಹೊಂದು. 2. ಪಾಲಿಸು, ಕಾಪಾಡು.

तार ತಾರ (पुं०) 1. ಪ್ರಣವ, ಓಂಕಾರ. तारयति जापकान् संसारात् – तॄ (प्लवनतरणयोः) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "ओङ्कारः प्रणवस्तारः" वैज०। 2. ವಿಷ್ಣು. तारयति संसारभयात् भक्तान्। "तारः संसारभयतो नित्यं तारयतीति सः" इति निरुक्तिः। "अशोकस्तारणस्तारः शूरः शौरिर्जनेश्वरः" वि० स०। 3. ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ. 4. ಒಬ್ಬ ವಾನರ. 5. ಶುದ್ಧವಾದ ಮುತ್ತು. 6. ಮುತ್ತನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡುವುದು. "तारो वानरभिन्मुक्ताविशुद्धयोः शुद्धमौक्तिके ना" मेदि०। 7. ಉಚ್ಚಶಬ್ದ, ಎತ್ತರದ ಧ್ವನಿ. "नादस्तावद्विकलकुररीकूजितस्निग्धतारः" मालती० ५-२०। 8. ದಾಟುವುದು. तॄ (प्लवनतरणयोः) "घञ्" (३-३-१८)। (स्त्रीन०) 9. ನಕ್ಷತ್ರ. "तारा रदानां वदनस्य चन्द्रं रुचा कचानां च नभो जयन्तीम्" नैष० १०-१०७। 10. ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡು, ಕಣ್ಣಿನ ಪಾಪೆ, ಕನೀನಿಕೆ. "मत्तयेव घूर्णितमन्दतारया" काद०। (न०) 11. ರಜತ, ಬೆಳ್ಳಿ. "नक्षत्रेऽक्षिमध्ये च न ना रूप्ये नपुंसकम्" मेदि०। ಶಾಶ್ವತ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರ ಮತ್ತು ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. "नक्षत्रे नेत्रमध्ये च तारा" शाश्व०। "ऋक्षाक्षिमध्ययोस्तारा" विश्व०। (स्त्री०) **–रा–ರಾ.** 12. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಪತ್ನಿ. 13. ವಾಲಿಯ ಪತ್ನಿ. 14. ಬುದ್ಧದೇವತೆ. 15. ಸಾಂಖ್ಯರು ಹೇಳುವ ಎಂಟು ಸಿದ್ಧಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. (वि०) 16. ಎತ್ತರದ ಸ್ವರದ, ದೊಡ್ಡ ಧ್ವನಿಯ. 17. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಹೊಳೆಯುವ. "उरसि निहितस्तारो हारः कृता जघने घने" अमरु० ३१। 18. ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಸ್ವಚ್ಛವಾದ. 19. ಉತ್ತಮವಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ.

तारक ತಾರಕ (पुं०) 1. ತಾರಕಾಸುರ, ವಜ್ರಾಂಗನೆಂಬ ಒಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಮಗ. [ತಾರಕಾಸುರನಿಗೆ ತಾರಾಕ್ಷ, ಕಮಲಾಕ್ಷ ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಿಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳು. ಇವರು ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವರಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸ್ವರ್ಣನಗರ ರಜತನಗರ ಅಯೋನಗರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ತ್ರಿಪುರರೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ತಾರಕಾಸುರನು ಉಗ್ರವಾದ ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಅಂದಿನವರೆಗೆ ಅವತರಿಸಿದ್ದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ತನಗೆ ಮರಣವುಂಟಾಗದಿರಲೆಂಬ ವರವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಪಡೆದು ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪೀಡಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಆಗ ಕಾರ್ತಿಕೇಯನು ಅವತರಿಸಿ ಇವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಸಂಹರಿಸಿದನು. ವಿವರಕ್ಕೆ "कार्तिकेय" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] "तस्मिन् विप्रकृताः काले तारकेण दिवौकसः" कुमा० २-१। 2. ದೋಣಿ. 3. ತೆಪ್ಪ, ಹರಿಗೋಲು. 4. ಹಡಗು. तारयति – तॄ (प्लवनतरणयोः) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-३३)। 5. ನಾವಿಕ, ಹಡಗು ನಡೆಸುವವನು. 6. ದಾಟುವ ಉಪಾಯ. "केचिदागमजालेन केचिन्निगमसंकुलैः। केचित्तर्केण मुह्यन्ति नैव जानन्ति तारकम्" हठ०। 7. ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ. "गर्भमांससृगालाय तारकाय तराय च। नमो यज्ञाय यजिने हुताय प्रहुताय च" भा० शान्ति० २९०-१०६। (न०) 8. ನೇತ್ರ, ಕಣ್ಣು. (स्त्रीन०) **–का–ಕಾ.**

9. ನಕ್ಷತ್ರ. 10. ಕಣ್ಣಿನ ಪಾಪೆ. (ವಿ०)11. ಕಾಪಾಡುವವನು, ರಕ್ಷಿಸುವವನು. "तारको दैत्यभित्कर्णधारयोर्नेत्रयोर्दृशि। कनीनिकायामृक्षे च न पुमांस्त्रातरि त्रिषु" मेदि०। "कथयति भगवान् इहान्तकाले भवभयकातरतारकं प्रबोधम्" प्रबोध० २-१३। 12. ದಾಟಿಸುವವನು. 13. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡುವವನು. स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **तारिका ತಾರಿಕಾ.**

तारकजित् ತಾರಕಜಿತ್ (पुं०) ಷಣ್ಮುಖ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ. तारकं जयति — जि (जये) "क्विप्" (३-२-६१)। **–रिपुः –ರಿಪುಃ, –सूदनः –ಸೂದನಃ** ಇತ್ಯಾದಿ.

तारकाक्ष ತಾರಕಾಕ್ಷ (पुं०) ತಾರಕಾಸುರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. ಇವನಿಗೆ "ತಾರಾಕ್ಷ" ನೆಂದೂ ಹೆಸರುಂಟು.

तारकब्रह्म ತಾರಕಬ್ರಹ್ಮ (न०) ಆರು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀರಾಮಮಂತ್ರ. तारकं च तत् ब्रह्म च। "षडक्षरं महामन्त्रं तारकब्रह्म उच्यते। रामाय नम इत्येतत्प्रणवादि षडक्षरम्"।

तारकारि ತಾರಕಾರಿ (पुं०) ಷಣ್ಮುಖ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ. तारकस्यारिः।

तारकित ತಾರಕಿತ (वि०) ನಕ್ಷತ್ರವಾಗಿ ಆಗಿರುವ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳುಂಟಾಗಿರುವ. तारका अस्य संजाताः "इतच्" (५-२-३६)। "क्षीरसागरतरङ्गशीकरासारतारकितचारुमूर्तये" मु० मा०।

तारकिन् ತಾರಕಿನ್ (वि०) ನಕ್ಷತ್ರಗಳುಳ್ಳ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. तारकाः सन्त्यत्र "इनिः" (५-२-११६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–किणी –ಕಿಣೀ.** ರಾತ್ರಿ.

तारण ತಾರಣ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. तारयति गर्भजन्मजरामरणसंसारसागरमहाभयात् आधिभौतिकेभ्यः वैरिचोरव्याघ्राद्विषयेभ्यो वा—तॄ (प्लवनतरणयोः) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "यस्तारणस्तारयति वैरिव्याघ्रादिभीविनः" इति निरुक्तिः। "अशोकस्तारणस्तारः" वि० स०। 2. ಪ್ರಭವ ಮೊದಲಾದ ಅರವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟನೆಯದು. 3. ತೆಪ್ಪ, ಹರಿಗೋಲು. तारयत्यनेन — तॄ (प्लवनतरणयोः) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११७)। (न०) 4. ದಾಟಿಸುವುದು. तॄ+णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)। 5. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡುವುದು. "तत्र चोत्पत्स्यते जन्तुः भवतां तारणाय वै" भा० आदि० १३-३३। "तारणाय तु दुःखस्य प्रस्थानाय भवाय च" भा० विरा० ६-३। (वि०)6. ದಾಟಿಸುವವನು. 7. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡುವವನು. तॄ+णिच् कर्तं० "ल्युः" (३-१-१३४)। (स्त्री०) **–णि –ಣಿ.** ಹಡಗು. "पादालिन्दी तरण्डा नौस्तरणिस्तारणिस्तरिः" हारा०।

तारणी ತಾರಣೀ (स्त्री०) ಕಾಶ್ಯಪರ ಪತ್ನಿ, ಯಾಜ ಮತ್ತು ಉಪಯಾಜ ಋಷಿಗಳ ತಾಯಿ.

तारणेय ತಾರಣೇಯ (पुं०) ತಾರಣಿಯ ಮಗ. तारण्या अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२०)। "याजोपयाजौ ब्रह्मर्षी शाम्यन्तौ परमेष्ठिनौ। संहिताध्ययने युक्तौ गोत्रतश्चापि काश्यपौ। तारणेयौ युक्तरूपौ ब्राह्मणावृषिसत्तमौ" भा० आदि० १४९।

तारतम्य ತಾರತಮ್ಯ (न०) ತರತಮಭಾವ, ಹೆಚ್ಚುಕಡಮೆ, ವ್ಯತ್ಯಾಸ. तरतमयोर्भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "तारतम्ययोगयुक्तांश्च भावानतिरूक्षानतिस्निग्धानत्युष्णानतिशीतानित्येवमादीन् विवर्जयेत्" सुश्रुत०। "निर्धनं निधनमेतयोर्द्वयोस्तारतम्यविधिमुक्तचेतसाम्। बोधनाय विधिना विनिर्मिता रेफ एव जयवैजयन्तिका" उद्भ०।

तारपुष्प ತಾರಪುಷ್ಪ (पुं०) 1. ಮೊಲ್ಲೆಗಿಡ. 2. ಜಾಜಿಗಿಡ. तारं रजतमिव पुष्पमस्य।

तारल ತಾರಲ (वि०) 1. ಚಂಚಲವಾದ, ಸ್ಥಿರವಾಗಿಲ್ಲದ. तरल स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। 2. ವಿಟ, ಕಾಮುಕ, ಸ್ತ್ರೀಲೋಲ.

तारव ತಾರವ (वि०) ತರುಸಂಬಂಧವಾದ, ವೃಕ್ಷಸಂಬಂಧವಾದ. तरोरिदम् "अण्" (४-३-१२०)।

तारवायु ತಾರವಾಯು (पुं०) ಬಹಳ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಾಳಿ. तारश्चासौ वायुश्च।

तारहार ತಾರಹಾರ (पुं०) ದೊಡ್ಡ ಮುತ್ತುಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹಾರ. तारनिर्मितो हारः।

तारा ತಾರಾ (स्त्री०) 1. ದಶಮಹಾವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದು. तारयति संसारार्णवात् भक्तान् — तॄ (प्लवनतरणयोः) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। 2. ನಕ್ಷತ್ರ. 3. ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. "नक्षत्रमृक्षं भं तारा" ಇವು ನಕ್ಷತ್ರಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಚಕಗಳು. "दाक्षायण्योऽश्विनीत्यादि ताराः" ಇಲ್ಲಿ "तारा" ಪದವು ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರವಾಚಕ. **ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಲಿಂಗಗಳು :** हस्तस्वातिश्रवणा अक्लीबे। ಇವು ಪುಂಸ್ತ್ರೀ

ಲಿಂಗಗಳು. मृगशिरो न पुंसि स्यात्। ಇದು ಸ್ತ್ರೀ ನಪುಂಸಕ. पुंसि पुनर्वसुपुष्यौ। ಇವು ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳು. मूलं त्वस्त्री। ಮೂಲ ನಕ್ಷತ್ರವು (पुंन०) ಪುಂನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವು. स्त्रियः शेषाः। ಉಳಿದೆಲ್ಲ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗಗಳು. [ವಿವರಕ್ಕೆ "नक्षत्र" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] 4. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಪತ್ನಿ. 5. ವಾಲಿಯ ಪತ್ನಿ. 6. ಬುದ್ಧ ದೇವತೆ. 7. ಮುತ್ತು. "दूष्यैरिव क्षितिभृतां द्विरदैरुदारतारावलीविरचनैर्व्यरुचन्निवासाः" माघ० ५-२१। 8. ಕಣ್ಣಿನ ಪಾಪೆ, ಕನೀನಿಕೆ. "लुलितनयनताराः क्षामवक्त्रेन्दुबिम्बा रजनय इव निद्राक्लान्तनीलोत्पलाक्ष्यः" माघ० ११-२०।

ताराकूट ತಾರಾಕೂಟ (न०) ವಿವಾಹಕ್ಕಾಗಿ ವಧೂವರರ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೆ ನೋಡುವ ಕೂಟಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಕೆಲವರು ಎಂಟು ಕೂಟಗಳನ್ನೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಹತ್ತು ಕೂಟಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಹನ್ನೆರಡು ಕೂಟಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. "वर्णो वश्यं तथा तारा योनिश्च ग्रहमैत्रकम्। गणमैत्रं भकूटं च नाडी चैते गुणाधिकाः" मु० चि०।

ताराक्ष ತಾರಾಕ್ಷ (पुं०) ತಾರಕಾಸುರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "तारक" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

ताराधिप ತಾರಾಧಿಪ (पुं०) ಚಂದ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ರಾಜ. ताराणामधिपः। "स तप्तकार्तस्वरभास्वराम्बरः कठोरताराधिपलाञ्छनच्छविः" माघ० १-२०। **–अधिपतिः –ಅಧಿಪತಿಃ.**

तारानाथ ತಾರಾನಾಥ, –पति –ಪತಿ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರ. 2. ವಾಲಿ. 3. ಬೃಹಸ್ಪತಿ. ताराणां ताराया वा नाथः पतिर्वा।

तारापथ ತಾರಾಪಥ (पुं०) ಗಗನ, ಆಕಾಶ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಮಾರ್ಗ. ताराणां पन्थाः "अः" (५-४-७४)।

तारापीड ತಾರಾಪೀಡ (पुं०) ಚಂದ್ರ. ताराणामापीडः भूषणमिव।

ताराप्रमाण ತಾರಾಪ್ರಮಾಣ (न०) ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ. ಅಶ್ವಿನಿಯಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ: 3, 3, 6, 5, 3, 1, 5, 3, 6, 5, 8, 15, 5, 1, 1, 5, 4, 3, 11, 2, 8, 3, 5, 100, 15, 8 ಮತ್ತು 32. "शिखिगुणरसेन्द्रियानलशशिविषयगुणर्तुपञ्चवसुपक्षाः। विषयैकचन्द्रभूतार्णवाग्निरुद्राश्विवसुदहनाः। भूतशतपक्षवसवो द्वात्रिंशच्चेति तारकामानम्। क्रमशोऽश्विन्यादीनां कालस्ताराप्रमाणेन" बृहत्सं० ९८-१, २।

ताराभूषा ತಾರಾಭೂಷಾ (स्त्री०) ರಾತ್ರಿ. तारा भूषा भूषणं यस्याः।

ताराभ्र ತಾರಾಭ್ರ (पुं०) ಕರ್ಪೂರ. तारो निर्मलः अभ्र इव।

तारामण्डल ತಾರಾಮಂಡಲ (न०) ನಕ್ಷತ್ರಮಂಡಲ. ताराणां मण्डलम्।

तारामृग ತಾರಾಮೃಗ (पुं०) ಮೃಗಶೀರ್ಷ ನಕ್ಷತ್ರ. तारारूपो मृगः। "अन्वधावन् मृगं रामो रुद्रस्तारामृगं यथा" भा० वन० २७९-१९।

तारावती ತಾರಾವತೀ (स्त्री०) ಕಕುತ್ಸ್ಥರಾಜನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಮನೋನ್ಮಥಿನಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ದುರ್ಗಾದೇವಿ, ಪರಶಿವನ ಅವತಾರವಾದ ಚಂದ್ರಶೇಖರನ ಪತ್ನಿ.

तारिक ತಾರಿಕ (न०) ನದಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ದಾಟಿಸುವ ಕೂಲಿ. "गर्भिणी तु द्विमासादिस्तथा प्रव्रजितो मुनिः। ब्राह्मणा लिङ्गिनश्चैव न दाप्यस्तारिकं तरे" मनु० ८-४०७।

तारित ತಾರಿತ (वि०) 1. ದಾಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. तॄ (प्लवनतरणयोः) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)।

तारिन् ತಾರಿನ್ (वि०) 1. ದಾಟಿಸುವವನು. 2. ರಕ್ಷಿಸುವವನು, ಕಾಪಾಡುವವನು. 3. ತೊಂದರೆಯಿಂದ ಪಾರುಮಾಡುವವನು, ಕಷ್ಟದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸುವವನು. तारयति—तॄ (प्लवनतरणयोः) + णिच् "णिनिः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **तारिणी ತಾರಿಣೀ.**

तारुण्य ತಾರುಣ್ಯ (न०) ಪ್ರಾಯ, ಯೌವನ. तरुणस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "स्मरान्धा गाढतारुण्याः समस्तरतिकोविदाः" सा० द०।

तारेय ತಾರೇಯ (पुं०) 1. ವಾಲಿಯ ಮಗ ಅಂಗದ. 2. ಚಂದ್ರನ ಮಗ ಬುಧ. ಇವನು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ತಾರೆಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಿಂದ ಜನಿಸಿದವನು. ताराया अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२०)।

तार्किक ತಾರ್ಕಿಕ (वि०) 1. ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. 2. ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನು. तर्कं तर्कशास्त्रं वेत्ति अधीते वा "ठक्" (४-२-६०)।

तार्क्ष्य ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯ (पुं०) 1. ಕಶ್ಯಪನ ಮಗ ಗರುಡ, ಪಕ್ಷಿಗಳ ರಾಜ. 2. ಗರುಡನ ಅಣ್ಣ. तृक्षस्य गोत्रापत्यम

"यञ्" (४-१-१०५)। "त्रस्तेन तार्क्ष्यात् किल कालियेन मणिं विसृष्टं यमुनौकसा यः" रघु० ६-४९। 3. ಒಬ್ಬ ಮಹರ್ಷಿ. [ದುಂಧುಮಾರನೆಂಬ ರಾಜನೊಬ್ಬನು ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಅಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಈ ಋಷಿಯ ಮಗನನ್ನು ಕೊಂದನು. ಬಳಿಕ ತನ್ನ ಅಪರಾಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಋಷಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಋಷಿಯು ಕೋಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ ತನ್ನ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸಾವಿನ ಹೆಸರೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಕರೆಯಲು ಮೃತನಾಗಿದ್ದ ಋಷಿಕುಮಾರನು ಕೂಡಲೆ ಎದ್ದು ಬಂದನು. ಇಂತಹ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಂಪಾದಿಸಿದಿರೆಂದು ರಾಜನು ಋಷಿಯನ್ನು ಕೇಳಲು ಸದ್ವರ್ತನವೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಾರಣವೆಂದು ಋಷಿಯು ಉತ್ತರಿಸಿದನು.] भा० वन० १८७। 4. ಮತ್ತಿಮರ. 5. ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. 6. ರಥ, ತೇರು. 7. ಪಕ್ಷಿ. 8. ಗಾಡಿ. 9. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. 10. ಒಂದು ಪರ್ವತ. (न०)11. ರಸಾಂಜನ. "तार्क्ष्यः स्यादश्वकर्णाख्यवृक्षे रथतुरङ्गयोः। तार्क्ष्यं रसाञ्जने तार्क्ष्यो गरुडे गरुडाग्रजे" विश्व०।

तार्क्ष्यध्वज ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯಧ್ವಜ (पुं०) ಗರುಡವಾಹನನಾದ ವಿಷ್ಣು. तार्क्ष्यो ध्वजश्चिह्नमस्य।

तार्क्ष्यनायक ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯನಾಯಕ (पुं०) ಗರುಡ, ಪಕ್ಷಿಗಳ ರಾಜ. तार्क्ष्याणां नायकः।

तार्क्ष्यशैल ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯಶೈಲ (न०) ರಸಾಂಜನ. तार्क्ष्यशैले भवम् "अण्" (४-३-५३)। "लौहं चूर्णं मागधीं तार्क्ष्यशैलं तुल्याः कार्याः कृष्णवर्णास्तिलाश्च" सुश्रुत० चिकित्सा० ९-२५।

तार्ण ತಾರ್ಣ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. (वि०)2. ತೃಣ ಸಂಬಂಧವಾದ, ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ತಯಾರಾದ. तृणस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। 3. ಹುಲ್ಲು ಮಾರುವ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಬಂದ ತೆರಿಗೆ. तृणात् तृणविक्रयस्थानात् आगतः "अण्" (४-३-७६)।

तार्णकर्ण ತಾರ್ಣಕರ್ಣ (पुं०) ತೃಣಕರ್ಣ ಮಹರ್ಷಿಯ ಮಗ. तृणकर्णस्यर्षेः अपत्यं "अण्" (४-१-११२)।

तार्तीयीक ತಾರ್ತೀಯೀಕ(वि०)ಮೂರನೆಯ. तृतीय—स्वार्थे "ईकक्" (वा० ५-३-४८)। "अयमास्ते विना शम्भुस्तार्तीयीकं विलोचनम्" चन्द्रा०। "तार्तीयीकं पुरारेस्तदवतु मदनप्लोषणं लोचनं वः" मालती० १-४।

तार्य ತಾರ್ಯ (न०) 1. ನದಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ದಾಟಿಸಲು ಕೊಡುವ ಕೂಲಿ. "भाण्डपूर्णानि यानानि तार्यं दाप्यानि सारतः। रिक्तभाण्डानि यत्किञ्चित् पुमांसश्चापरिच्छदाः" मनु० ८-४०५। (वि०)2. ದಾಟಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ದಾಟಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 4. ದಾಟಲ್ಪಡುವ. तॄ (प्लवनतरणयोः) "ण्यत्" (३-१-१२४)। "नाव्यं त्रिलिङ्गं नौतार्ये" अम०। 5. ಜಯಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. "यद्बान्धवः कुरुकुलाब्धिमनन्तपारमेको रथेन ततरेऽहमतार्यसत्त्वम्" भाग० १-१५-१४।

ताल ತಾಲ (पुं०) 1. ಕರತಲ, ಹಸ್ತ, ಅಂಗೈ. ताडचते—तड (आघाते) कर्म० "घञ्" (३-३-१९)। डस्य लः। 2. ತಾಲವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ. "एकताल इवोत्पातपवनप्रेरितो गिरिः" रघु० १५-२३। 3. ನೀಡಿದ ಅಂಗುಷ್ಠ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಅಳತೆ, ಗೇಣು. 4. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಕಾಲವನ್ನು ಅಳೆಯುವುದು, ಸಂಗೀತದ ಕಾಲದಪ್ರಮಾಣ, ಹಾಡಬೇಕಾದಕಾಲ ವಿಲಂಬಿತ ದ್ರುತ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸಂಗೀತ ಕಾಲಕ್ರಿಯೆಗಳ ಒಂದು ಅಳತೆ. तल (प्रतिष्ठायाम्) "घञ्" (३-३-१८)। ಸ್ವರವನ್ನು ಇಷ್ಟುಕಾಲ ಹಾಡಬೇಕು ಇಷ್ಟುಕಾಲ ವಿಳಂಬಿತ ಇಷ್ಟುಕಾಲ ದ್ರುತ ಇಷ್ಟುಕಾಲ ಮಧ್ಯ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಹಸ್ತಗಳ ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಮಡಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಮುಂದಕ್ಕೆ ನೀಡುವುದು ಮುಂತಾದ ಅಭಿನಯಗಳಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಹಾಡಬೇಕು ಈ ರೀತಿ ನರ್ತನ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಹಾಡುವ ಮತ್ತು ನರ್ತನಗಳ ಕ್ರಿಯೆ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಕಾಲಗಳ ಅಳತೆಯು **"ತಾಲ"** ಎನಿಸುವುದು. इदमियत्कालं गेयमिति कालेन अङ्गुल्याद्याकुञ्चनप्रसारणादिक्रियामानं तालः। ಪಾರ್ವತೀ ಪರಮೇಶ್ವರರ ನೃತ್ಯದಿಂದ ತಾಲವು ಉಂಟಾಯಿತು. ಪರಮೇಶ್ವರನ ನೃತ್ಯಕ್ಕೆ **"ತಾಂಡವ"** ಎಂದೂ ಪಾರ್ವತಿಯ ನೃತ್ಯಕ್ಕೆ **"ಲಾಸ್ಯ"** ಎಂದೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅವೆರಡರ ಮೊದಲನೆಯ (ತಾ, ಲ) ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ತಾಲವು ಹುಟ್ಟಿತು.

ತಾಳದ ಪ್ರಭೇದಗಳು: (1) ಧ್ರುವ (2) ಮಠ್ಯ (3) ರೂಪಕ (4) ಝಂಪ (5) ತ್ರಿಪುಟ (6) ಅಟತಾಳ ಮತ್ತು (7) ಏಕತಾಳ ಎಂದು ತಾಳವು ಏಳು ವಿಧ. "ध्रुवो मठचोरूपकश्च झम्पा त्रिपुट एव च। अटतालेकतालश्च सप्ततालाः प्रकीर्तिताः" सं० विद्यद०।

ತಾಳಜಾತಿಗಳು: (1) ತ್ರಿಶ್ರ (2) ಚತುರಶ್ರ (3) ಖಂಡ (4) ಮಿಶ್ರ ಮತ್ತು (5) ಸಂಕೀರ್ಣಗಳೆಂದು ತಾಳಜಾತಿಗಳು ಐದು.

ತಾಳಾಂಗಗಳು : (1) ಲಘು (2) ದ್ರುತ (3) ಅನುದ್ರುತ (4) ಗುರು (5) ಪ್ಲುತ ಮತ್ತು (6) ಕಾಕಪಾದಗಳೆಂದು ತಾಳಾಂಗಗಳು ಆರು.

ಈ ಆರು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು (ಲಘು ದ್ರುತ ಅನುದ್ರುತ) ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಲಘುವನ್ನು । ಚಿಹ್ನೆಯಿಂ ಗುರುತಿಸುವುದು. ಅನುದ್ರುತದ ಕಾಲ ಪ್ರಮಾಣ ಒಂದು. ದ್ರುತದ ಕಾಲಪ್ರಮಾಣ ಎರಡು. ಇವುಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ပ ೦ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿಂದ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಲಘುವಿನಲ್ಲಿ 5 ಬಗೆಗಳಿರುವುವು. ಅವು 3, 4, 5, 7, 9 ಕಾಲಪ್ರಮಾಣಗಳುಳ್ಳವು.

ಸಪ್ತ ತಾಳಗಳ ಅಂಗಲಕ್ಷಣ :

ಧ್ರುವತಾಳ.....................।०।।

"लघु च द्रुतद्विलघु च ध्रुवतालाङ्गमेव च"।

ಮಠ್ಯತಾಳ.....................।०।

"लघुद्रुतलघुश्चैव मठघताले इति स्मृतः।

ರೂಪಕತಾಳ ....०।

"द्रुतमेकं लघुरेको रूपकस्य प्रकीर्तितः"।

ಝಂಪತಾಳ.....................।ပ०

"लघुचानुद्रुतं चैव द्रुतो झम्पेति कीर्तितः"।

ತ್ರಿಪುಟತಾಳ.....................।००

"लघुद्रुतद्रुतश्चैव त्रिपुटतालाङ्गमेव च"।

ಅಟತಾಳ.....................।।००

"लघुद्वन्द्वं द्रुतद्वन्द्वं अटतालाङ्गमेव च"।

ಏಕತಾಳ ....।

"एकताले लघुः स्मृतः"। सं० विद्यादं०।

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಧ್ರುವ ಮಠ್ಯ

ರೂಪಕ ಏಕತಾಳಗಳು	..	ಚತುರಶ್ರಜಾತಿಗೂ	
ಝಂಪತಾಳವು	..	ಮಿಶ್ರ	,,
ತ್ರಿಪುಟತಾಳವು	..	ತ್ರಿಶ್ರ	,,
ಅಟತಾಳವು	..	ಖಂಡ	,,

ಸೇರುವುವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ತಾಳಗಳನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಅಲಂಕಾರಗಳು ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ತಾಳಜ್ಞಾನವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ತೃತೀಯವೆಂದು ಕಾಲಗಳು ಮೂರು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಹಾಡುವುದುಂಟು.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಕಾಲವು ಪ್ರಥಮ. ಪ್ರಥಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹಾಡಿದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾದಿ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ (ಪ್ರಥಮಕಾಲದ ಅಳತೆಯಲ್ಲೇ) ಎರಡು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು, ನಾಲ್ಕು ಅಥವಾ ಎಂಟು, ಎಂಟು ಅಥವಾ ಹದಿನಾರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹಾಡಬೇಕು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ತಾಳಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು 175 ತಾಳಗಳಾಗುವುವು. 5. ಚಪ್ಪಾಳೆ, ಅಂಗೈಗಳನ್ನು ತಟ್ಟುವುದು, ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಹೊಡೆದು ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು. "करकिसलयतालैर्मुग्धया नर्त्यमानं सुतमिव मनसा त्वां वत्सलेन स्मरामि" उ० रा० ३-१९। 6. ಕಂಚಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಸಂಗೀತಗಾರರ ಒಂದು (ತಾಳ) ವಾದ್ಯ. 7. ಖಡ್ಗದ ಮುಷ್ಟಿ, ಕತ್ತಿಯ ಹಿಡಿ. (ನಂ) 8. ಹರಿದಳ, ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ಒಂದು ಖನಿಜ. 9. ತಾಳಫಲ, ತಾಟಿನಂಗು. 10. ಧನುಸ್ಸು, 48 ಅಂಗುಲ ಉದ್ದವುಳ್ಳ ಬಿಲ್ಲು. "द्विद्वाविंशत्यङ्गुलिः स्यान्निचोटे द्व्यङ्गुलोत्तरः। स्युश्चेटलिङ्गकस्तालः" वैज०। "तालः कालक्रियामाने करास्फाले द्रुमान्तरे। स्याद्वितस्तृताभ्यामङ्गुष्ठमध्यमाभ्यां मितावपि। त्सरौ करतले चापि तालं च हरितालके" नानार्थर०। 11. ಮನೆಯ ಚಾವಣಿ. 12. ಕಂಪನ, ನಡುಕ. "तालं तु हरितालके। वाद्यभाण्डे च कांस्यस्य तालश्छदिषि कम्पने" विश्व०। 13. ಮದ್ಯ, ಪನೆಮರದ ಹೆಂಡ. तालस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)।

तालक ತಾಲಕ (ನಂ) 1. ತಾಪಾಳು, ಅಗಳಿ, ಕೀಲಂ, ಕೊಂಡಿ. 2. ಹರಿದಳ, ಒಂದು ಹಳದಿಬಣ್ಣದ ಖನಿಜ. 3. ತೊಗರಿ. 4. ಅಳಿಲು. "चिक्रोडस्तालको रोमशीति च" वैज०। (ಪುಂ) 5. ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ.

तालकन्द ತಾಲಕಂದ (ಪುಂ) ನೆಲತಾಳೆ. तालस्येव कन्दमस्य।

तालकी ತಾಲಕೀ (स्त्री०) ಪನೆಮರದ ಮದ್ಯ.

तालकेतु ತಾಲಕೇತು (ಪುಂ) 1. ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯರು. तालः केतुरस्य। "तासां प्रमुखतो भीष्मस्तालकेतुर्व्यरोचत" भा० उद्योग० १५०-५। 2. ಬಲರಾಮ.

तालक्षीर ತಾಲಕ್ಷೀರ (ನಂ) ಪನೆಮರದ ಮದ್ಯ.

तालगर्भ ತಾಲಗರ್ಭ (ಪುಂ) ಪನೆಮರದ ಮದ್ಯ.

तालङ्क ತಾಲಂಕ (ಪುಂ) ತಾಟಂಕ, ಓಲೆ, ಹೆಂಗಸರ ಕರ್ಣಾಭರಣ.

तालजङ्घ ತಾಲಜಂಘ (ಪುಂ) 1. ಒಂದು ದೇಶ. (ಪುಂ ಬಂ ವಂ) 2. ಆ ದೇಶದ ದೊರೆಗಳು. 3. ಆ ದೇಶದ ಜನರು. "स हैहयान् समुत्साद्य तालजङ्घांश्च भारत" भा० वन०।

तालध्वज ತಾಲಧ್ವಜ (ಪುಂ०) 1. ಬಲರಾಮ. 2. ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯ. तालः ध्वजोऽस्य ।

तालपत्र ತಾಲಪತ್ರ (ನಂ०) 1. ಹೆಂಗಸರ ಕಿವಿಯ ಆಭರಣ. तालस्य पत्रमिव । 2. ಓಲೆಗರಿ, ಬರೆಯಲು ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ತಾಳೇಗರಿ. "तालपत्रं तु ताटङ्के रण्डायां तालपत्र्यपि" मेदि० ।

तालपत्रिका ತಾಲಪತ್ರಿಕಾ (स्त्री०) ನೆಲತಾಳೆ. तालस्य पत्रमिव पत्रमस्याः "ङीष्" (४-१-६४) । संज्ञायां "कन्" ।

तालपत्री ತಾಲಪತ್ರೀ (स्त्री०) ಇಲಿಯಾಲದ ಗಿಡ, ಇಲಿ ಕಿವಿಯ ಗಿಡ. "तालपत्रं तु ताटङ्के रण्डायां तालपत्र्यपि" मेदि० ।

तालपर्ण ತಾಲಪರ್ಣ (स्त्रीन०) 1. ಮುರೆಯೆಂಬ ಗಂಧಿಗರ ಸರಕು. स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-६४) । **–पर्णी –ಪರ್ಣೀ.** 2. ಸಬ್ಬಸಿಗೆ. "तालपर्णी तु दैत्या गन्धकुटी मुरा" अम० ।

तालपुष्पक ತಾಲಪುಷ್ಪಕ (ನಂ०) 1. ಬಿಳಿ ನೈದಿಲೆ ಗಡ್ಡೆ. तालः खड्गमुष्टिरिव पुष्पमस्य । "कप्" (५-४-१५४) । 2. ತಾಲವೃಕ್ಷದ ಹೂವು.

तालफल ತಾಲಫಲ (ನಂ०) ಪನೆಕಾಯಿ, ತಾಟಿನಂಗು. तालस्य फलम् ।

तालबद्ध ತಾಲಬದ್ಧ (वि०) ತಾಳದ ಗತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ, ತಾಳದ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವ.

तालमूलिका ತಾಲಮೂಲಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಇಲಿಯಾಲದ ಗಿಡ, ಇಲಿ ಕಿವಿಯ ಗಿಡ. 2. ನೆಲತಾಳೆ.

तालयन्त्र ತಾಲಯಂತ್ರ (ನಂ०) 1. ಬೀಗ. 2. ಬೀಗದ ಕೈ. 3. ಶಸ್ತ್ರ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಆಯುಧ.

तालवन ತಾಲವನ (ನಂ०) ತಾಲವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ತೋಪು, ಪನೆಮರಗಳ ಕಾಡು.

तालवृन्त ತಾಲವೃಂತ (ನಂ०) ಬೀಸಣಿಗೆ. ताले करतले वृन्तं बन्धनमस्य । "तालवृन्तेन किं कार्यं लब्धे मलयमारुते" उद्भ० । "न वाति वायुस्तत्पार्श्वे तालवृन्तानिलाधिकम्" कुमा० २-३५ । संज्ञायां "कन्" (५-३-७५) । **–वृन्तकम् –ವೃಂತಕಮ್.**

तालव्य ತಾಲವ್ಯ (वि०) ತಾಲುವಿನಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ವರ್ಣ, ದವಡೆಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಕ್ಷರ. तालुनि भवः "यत्" (४-३-५५) ।

ताला‌ङ्क ತಾಲಾಂಕ (ಪುಂ०) ಬಲರಾಮ. तालः तालचिह्नितोऽङ्को ध्वजोऽस्य ।

तालावचर ತಾಲಾವಚರ (ಪುಂ०) ನಟ, ತಾಲವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕುಣಿಯುವವನು. तालेनावचरति – अव+चर (गतौ) "अच्" (३-१-१३४) । "सर्ववेशी नटारम्भस्तालावचरो नटः" त्रिकाण्ड० ।

तालि(ली) ತಾಲಿ(ಲೀ) (स्त्री०) 1. ಭೂಮ್ಯಾಮಲಕ, ನೆಲನೆಲ್ಲಿ ಗಿಡ. 2. ತೊಗರಿ ಗಿಡ. 3. ಇಲಿಯಾಲದ ಗಿಡ. 4. ತಾಲೀಶಪತ್ರೆಯ ಗಿಡ.

तालिक ತಾಲಿಕ (ಪುಂ०) 1. ಅಂಗೈಹೊಡೆತ, ಹಸ್ತದಿಂದ ಕೊಡುವ ಏಟು. तालेन करतलेन निर्वृत्तः "ठञ्" (५-१-७९) । "उच्चाटनीयः करतालिकानां दानादिदानीं भवतीभिरेषः" नैष० ३-७ । 2. ಹಸ್ತಪತ್ರಗಳ ಕಟ್ಟು, ಹಸ್ತಲಿಖಿತ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಡುವ ಒಂದು ಚೀಲ. ताली स्वार्थे "कन्" (५-३-७५) । (स्त्री०) **–का –ಕಾ.** 3. ನೆಲತಾಳೆ. 4. ಮಂಜಿಷ್ಠೆ, ಮಾದವನ ಬೇರು.

तालित ತಾಲಿತ (ನಂ०) 1. ಒಂದು ವಾದ್ಯ ಭಾಂಡ. 2. ದಾರ. 3. ಬಣ್ಣಹಾಕಿದ ಬಟ್ಟೆ, ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದ ಬಟ್ಟೆ.

तालिन् ತಾಲಿನ್ (ಪುಂ०) 1. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. (ಪುಂ० ಬ० ವ०) 2. ತಲ ಋಷಿಯಿಂದ ಉಕ್ತವಾದುದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡುವವರು. तलेन ऋषिणा प्रोक्तमधीते "णिनिः" (४-३-१०६) ।

ताली ತಾಲೀ (स्त्री०) 1. ತಾಲವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ. तल (प्रतिष्ठायाम्) + णिच् "अच्" (३-१-१३४) । "प्राप तालीवनश्याममुपकण्ठं महोदधेः" रघु० ४-३४ । 2. ನೆಲನೆಲ್ಲಿಗಿಡ. "झटामलाज्झटा ताली शिवा तामलकीति च" अम० । 3. ನೆಲತಾಳೆ. 4. ತಾಲವೃಕ್ಷದ ಮದ್ಯ. 5. ಬೀಗದಕೈ. 6. ಅವರೆ.

तालीपत्र ತಾಲೀಪತ್ರ (ನಂ०) ತಾಲೀಶಪತ್ರೆ.

तालीश ತಾಲೀಶ (ಪುಂ०) ತಾಲೀಶಪತ್ರೆ ಗಿಡ.

तालीशपत्र ತಾಲೀಶಪತ್ರ (ನಂ०) ತಾಲೀಶಪತ್ರೆ.

तालु ತಾಲು (ನಂ०) ದವಡೆ, ಬಾಯೊಳಗೆ ನಾಲಗೆಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಒಂದು ಸ್ಥಾನ. तरन्त्यनेन वर्णाः –तॄ (प्लवनतरणयोः) "ञुण्" रेफस्य लकारश्च (उ० १-५) । "मुखतस्तालु निर्भिन्नं जिह्वा तत्रोपजायते । ततो नानारसो जज्ञे जिह्वया सोऽधिगम्यते" भाग० १०-१८ ।

तालुजिह्व ತಾಲುಜಿಹ್ವ (ಪುಂ०) ಮೊಸಳೆ. तालेव जिह्वा यस्य । ಮೊಸಳೆಗೆ ನಾಲಗೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದವಡೆ

ಯಿಂದಲೇ ರಸವನ್ನು ಹೀರುವ ಕಾರಣ ಈ ಹೆಸರು. स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **–जिह्वा –ಜಿಹ್ವಾ.** ಹೆಣ್ಣು ಮೊಸಳೆ.

तालुपाक ತಾಲುಪಾಕ (पुं०) ದವಡೆಗೆ ಬರುವ ಒಂದು ರೋಗ, ಪಿತ್ತಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ ದವಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಂಸಗ್ರಂಥಿಯು ಬೆಳೆದು ಉಂಟಾಗುವ ಒಂದು ವ್ರಣ. **ದವಡೆಯ ರೋಗಗಳು:** (1) गलशुण्डिका (2) तुण्डकेरी (3) अध्रुषः (4) अर्बुदः (5) मांससङ्घातः (6) तालुपुप्पुटः (7) तालुशोषः ಮತ್ತು (8) तालुपाकः। ಪಿತ್ತದಿಂದ ಮಾಂಸಗ್ರಂಥಿಯು ಬೆಳೆದು ತೀವ್ರವಾಗಿ ಊದುವುದು **"ತಾಲುಪಾಕ".** "पाकमत्यर्थघोरं तालुन्येनं तालुपाकं वदन्ति" सुश्रुत० निदान० १६-४५।

तालुपुप्पुट ತಾಲುಪುಪ್ಪುಟ (पुं०) ಒಂದು ವಿಧ ದವಡೆಯ ರೋಗ, ಕಫಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ದವಡೆಯ ಊತ.

तालुशोष ತಾಲುಶೋಷ (पुं०) ಒಂದು ವಿಧ ದವಡೆಯ ರೋಗ. ದವಡೆಯು ಒಣಗುವುದು, ದವಡೆಯು ಬಿರಿಯುವುದು ಪಿತ್ತವಾತದಿಂದ ಶ್ವಾಸ ಇವು **"ತಾಲುಶೋಷ"**ದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

तालूर ತಾಲೂರ (पुं०) ನೀರಿನ ಸುಳಿ.

तावक ತಾವಕ (वि०) ನಿನ್ನದಾದ, ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ. तव इदम्—युष्मद् "अण्" (४-३-१२०)। तवकादेशः (४-३-३)। "मनीषिताः सन्ति गृहेषु देवतास्तपः क्व वत्से क्व च तावकं वपुः" कुमा० ५-४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **तावकी ತಾವಕೀ.** "इमामहं वेद न तावकीं धियं विचित्ररूपाः खलु चित्तवृत्तयः" किरा० १-३७।

तावकीन ತಾವಕೀನ (वि०) ನಿನ್ನದಾದ, ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ. तव इदम्—युष्मद् "खञ्" (४-३-१)। तवकादेशः (४-३-३)। "तथापि निघ्नं नृप तावकीनैः प्रह्वीकृतं मे हृदयं गुणौघैः" किरा० ३-१२।

तावत् ತಾವತ್ (वि०) 1. ಅಷ್ಟು ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ, ಅಷ್ಟು ಅಳತೆಯುಳ್ಳ, ಅಷ್ಟು ಗಾತ್ರವುಳ್ಳ. तत् परिमाणमस्य—तद् "वतुप्" (५-२-३९)। आकारोऽन्तादेशः (६-३-९१)। "यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके। तावान् सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः" गीता २-४६। "पुरे तावन्तमेवास्य तनोति रविरातपम्" कुमा० २-३३। 2. ಅಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾದ, ಅಷ್ಟು ಹಿರಿದಾದ. 3. ಅಷ್ಟು ಅಧಿಕವಾದ, ಅಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾದ. 4. ಸ್ವಲ್ಪವಾದ, ಅಲ್ಪವಾದ. "असमापितकृत्यसम्पदां हतवेगं विनयेन तावता। प्रभवन्त्यभिमानशालिनां मदमुत्तम्भयितुं विभूतयः" किरा० २-४८। (अव्य०) 5. ಅಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ, ಅಷ್ಟು ಹಿರಿದಾಗಿ. 6. ಅಷ್ಟು ಅಧಿಕವಾಗಿ, ಅಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ. 7. ಅಷ್ಟು ದೂರವಾಗಿ. 8. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ, ಆಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ. "यावद्व्यगाहन्त न दन्तिनां घटास्तुरङ्गमैस्तावदुदीरितं खुरैः" माघ० १२-५८। 9. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ, ಆಕಾಲದವರೆಗೂ. "तावदाश्रीयते लक्ष्म्या तावदस्य स्थिरं यशः। पुरुषस्तावदेवासौ यावन्मानान्न हीयते" किरा० ११-६१। 10. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ, ಆ ಪ್ರದೇಶದವರೆಗೂ, ಅಷ್ಟು ದೂರದವರೆಗೂ. "तावद्गतिधृताटोपा पादयोस्तेन संहिता। न वेदपाठिकण्ठेभ्यो यावदश्रावि संहिता" नैष० १७-१६५। 11. ಆಗ, ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ. "भर्तापि तावत्क्रथकैशिकानामनुष्ठितानन्तरजाविवाहः" रघु० ७-३२। 12. ಅವಧಾರಣ, ನಿಶ್ಚಯ. "इन्द्रप्रस्थगमस्तावत्कारि मा सन्तु चेदयः। आस्माकदन्तिसांनिध्याद्वामनीभूतभूरुहः" माघ० २-६३। "तपस्विवेषक्रिययापि तावद्यः प्रेक्षणीयः सुतरां बभूव" रघु० १४-९। 13. ಪರಿಮಾಣ, ಅಳತೆ, ಮಾನ. "त्वमेव तावत्परिचिन्तय स्वयं कदाचिदेते यदि योगमर्हतः" कुमा० ५-६७। तावन्मात्रमित्यर्थः। 14. ಮೊದಲು, ಒಂದು ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ. "मार्गं तावच्छृणु कथयतस्त्वत्प्रयाणानुरूपम्" मेघ० १-१३। 15. ಸಾಕಲ್ಯ, ಕಾರ್ತ್ಸ್ನ್ಯ, ಎಲ್ಲವೂ, ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ. "तावत्प्रकीर्णाभिनवोपचारमिन्द्रायुधद्योतिततोरणाङ्कम्" रघु० ७-४। 16. ಅವಧಿ, ಎಲ್ಲೆ, ಗಡಿ. 17. ಸಂಭ್ರಮ, ಆಶ್ಚರ್ಯ. 18. ಅಧಿಕಾರ. "तावद्यावदिवावधौ। कात्स्न्र्येऽवधारणे माने" हेम०। "तावन्मानेऽवधारणे। सम्भ्रमे च परिच्छेदे तथा कात्स्न्र्याधिकारयोः" मेदि०।

तावतिक ತಾವತಿಕ (वि०) ಅಷ್ಟು ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ತೆಗೆಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಅಷ್ಟೇ ಬೆಲೆಗೆ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. तावता क्रीतः—तावत् "कन्" (५-१-२२)। वा इडागमः (५-१-२३)। इडभावे **तावत्कः ತಾವತ್ಕಃ.**

तावद्द्वयस ತಾವದ್ದ್ವಯಸ (वि०) ಅಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ, ಅಷ್ಟು ಹಿರಿದಾದ. तावत् स्वार्थे "द्वयसच्" (वा० ५-२-३७)। स्वार्थे "मात्रच्" (५-२-३७)। **तावन्मात्रम् ತಾವನ್ಮಾತ್ರಮ್.**

तावद्वर्ष ತಾವದ್ವರ್ಷ (वि०) ಅಷ್ಟುವರ್ಷ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ. तावन्तो वर्षा यस्य।

ताविष ತಾವಿಷ (पुं०) 1. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. 2. ಸ್ವರ್ಗ. तव (सौत्रो धातुः) "टिषच्" (उ० १-४८)। स च वा णित्। "तविषताविषावब्धौ स्वर्गे च" सि० कौ०। (स्त्री०) **–षी – ಷೀ.** 3. ನದಿ, ಹೊಳೆ. 4. ದೇವಕನ್ಯೆ. 5. ಭೂಮಿ. सि० कौ०।

तास्कर्य ತಾಸ್ಕರ್ಯ (न०) ಕಳ್ಳತನ. तस्करस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

तिक् – गतौ (भ्वा० आत्म० सक० से०)। तेकते। तितेके। तेकिता। तेकताम्। अतेकिष्ट। 1. ಹೋಗು. 2. ಹೊಂದು, ತಲುಪು, ಸೇರು.

तिक्त ತಿಕ್ತ (पुं०) 1. ಕಹಿರಸ, ಆರು ವಿಧ ಭೋಜ್ಯರಸಗಳ ಲ್ಲೊಂದು. तेजयति — तिज (निशाने) + णिच् "क्तः" (३-४-७२)। ತಿಕ್ತರಸವು ಗಂಟಲಲ್ಲಿ ಶಾಖವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವುದು. ಮುಖದಲ್ಲಿ ಸ್ವಚ್ಛತೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ವುದು, ಆಹಾರದಲ್ಲಿ ರುಚಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು, ಮತ್ತು ಆಹ್ಲಾದಗೊಳಿಸುವುದು. "यो गले चोषमुत्पादयति मुखवैशद्यं जनयति भक्तरुचिं चापादयति हर्षं च स तिक्तः" सुश्रुत० सूत्र० ४-२-९। 2. ಸುಗಂಧ, ಒಳ್ಳೆಯ ವಾಸನೆ. "तिक्तो रससुगन्धयोः" मेदि०। 3. ಬೆಟ್ಟಮಲ್ಲಿಗೆ ಗಿಡ. 4. ವರುಣವೃಕ್ಷ, ವಲಸೆಗಿಡ. (न०)5. ಪರ್ಪಟಕ, ಪರ್ಪಾಟಕ. 6. ಕಹಿ ಸವತೆಕಾಯಿ. "तिक्तो राजपटोलश्च भीरुस्त्विर्वारुकर्कटी" वैज०। 7. ಗುಗ್ಗುಳ, ದೇವಧೂಪ. "श्रीमान् स्निग्धः सर्वसहःश्लेष्मी तिक्तः कटुर्लघुः" वैज०। (वि०) 8. ಕಹಿಯಾದ, ತಿಕ್ತರಸ ವುಳ್ಳ. 9. ಸುಗಂಧವುಳ್ಳ, ಸುವಾಸನೆಯುಳ್ಳ. "नादातुमन्यकरिमुक्तमदाम्बुतिक्तं धूताङ्कुशेन न विहातुमपीच्छताम्भः" माघ० ५-३३। (स्त्री०) **–क्ता – ಕ್ತಾ.** ಕಟುಕ ರೋಹಿಣಿ. "तिक्तस्तु सुरभौ रसे। तिक्ता तु कटुरोहिण्यां तिक्तं पर्पटकौषधे" हेम०।

तिक्तक ತಿಕ್ತಕ (पुं०) 1. ಪಡವಲಗಿಡ. तिक्त संज्ञायां "कन्" (५-३-७५)। 2. ಖದಿರವೃಕ್ಷ, ಕಗ್ಗಲಿಮರ. 3. ಕಹಿರಸ. 4. ಇಂಗುದೀ ವೃಕ್ಷ. (वि०)5. ಕಹಿಯಾದ. स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **तिक्तिका ತಿಕ್ತಿಕಾ.** 6. ಕಹಿಸೋರೆಗಿಡ.

तिक्तका ತಿಕ್ತಕಾ (स्त्री०) ಕಹಿಸೋರೆಗಿಡ. तिक्तेन रसेन कायति — कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)।

तिक्ततण्डुला ತಿಕ್ತತಂಡುಲಾ (स्त्री०) ಪಿಪಲಿ, ಹಿಪ್ಪಲಿ.

तिक्ततुण्डी ತಿಕ್ತತುಂಡೀ (स्त्री०) ಕಹಿಸೋರೆ ಗಿಡ.

तिक्ततुम्बी ತಿಕ್ತತುಂಬೀ (स्त्री०) ಕಹಿಸೋರೆ ಗಿಡ.

तिक्तदुग्धा ತಿಕ್ತದುಗ್ಧಾ (स्त्री०) ಘಂಟಾಮಣಿ ಸೊಪ್ಪು, ಕಂಕೋಷ್ಠ.

तिक्तधातु ತಿಕ್ತಧಾತು (पुं०) ಪಿತ್ತರಸ.

तिक्तपर्वन् ತಿಕ್ತಪರ್ವನ್ (स्त्री०) 1. ಕೀರೆಸೊಪ್ಪು. 2. ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ. 3. ಅತಿಮಧುರ. तिक्तं पर्व ग्रन्थिर्यस्याः। "तिक्तपर्वा हिलमोचीगुडूचीयष्टिषु स्त्रियाम्" मेदि०।

तिक्तपुष्पा ತಿಕ್ತಪುಷ್ಪಾ (स्त्री०) 1. ಅಗುರು ಶುಂಠಿ. तिक्तानि पुष्पाण्यस्याः। (न०)2. ಸಂವಾಸನೆಯ ಪುಷ್ಪ. (वि०)3. ಸುವಾಸನೆಯ ಪುಷ್ಪವುಳ್ಳ ಗಿಡ.

तिक्तफल ತಿಕ್ತಫಲ (पुं०) 1. ಕತಕವೃಕ್ಷ, ಚಿಲ್ಲದ ಗಿಡ, ಅಂಟವಾಳದ ಗಿಡ. (वि०)2. ಕಹಿಯಾದ ಹಣ್ಣು ಕಾಯಿ ಗಳುಳ್ಳ ವೃಕ್ಷ. (न०) 3. ಕಹಿಯಾದ ಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ಕಾಯಿ. (स्त्री०) **–ला – ಲಾ.** ಬದನೆ ಗಿಡ.

तिक्तबीजा ತಿಕ್ತಬೀಜಾ (स्त्री०) ಕಹಿಸೋರೆ ಗಿಡ.

तिक्तमरिच ತಿಕ್ತಮರಿಚ (पुं०) ಕತಕವೃಕ್ಷ, ಅಂಟವಾಳದ ಗಿಡ, ಚಿಲ್ಲದ ಗಿಡ.

तिक्तरोहिणी ತಿಕ್ತರೋಹಿಣೀ(स्त्री०)ಕಟುಕರೋಹಿಣೀ.

तिक्तवल्ली ತಿಕ್ತವಲ್ಲೀ (स्त्री०) ಕುರಟಗೆ ಗಿಡ.

तिक्तशाक ತಿಕ್ತಶಾಕ (पुं०) ವರುಣವೃಕ್ಷ, ವಲಸೆ ಗಿಡ.

तिक्तसार ತಿಕ್ತಸಾರ (पुं०) 1. ಕಗ್ಗಲಿ ಮರ. (न०)2. ಕಹಿಯಾದ ರಸ. (वि०)3. ಕಹಿಯಾದ ರಸವುಳ್ಳ (ಮರ).

तिक्ता ತಿಕ್ತಾ (स्त्री०)1. ಕಟುಕರೋಹಿಣಿ. 2. ಅಗುರು ಶುಂಠಿ.

तिक्तिका ತಿಕ್ತಿಕಾ (स्त्री०) ಕಹಿಸೋರೆ ಗಿಡ.

तिग्म ತಿಗ್ಮ (पुं०)1. ಸೂರ್ಯ. तेजयति—तिज (निशाने) "मक्" (उ० १-१४३)। अन्त्यस्य कुत्वं च। (वि०)2. ಉಷ್ಣವಾದ, ಬಿಸಿಯಾದ. 3. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ, ನಿಶಿತವಾದ, ಹರಿತವಾದ, ಚೂಪಾದ. 4. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ, ಖಾರವಾದ. "तिग्मस्तीक्ष्णोष्णभास्कराः" वैज०। 5. ಕ್ರೂರವಾದ, ಉಗ್ರವಾದ.

तिग्मकर ತಿಗ್ಮಕರ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. तिग्माः कराः किरणाः यस्य। 2. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣ. 3. ದಂಬಾರಿ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ದೊರೆ. तिग्मः करः राजग्राह्यो यस्य।

तिग्मकिरण ತಿಗ್ಮಕಿರಣ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. तिग्माः किरणा यस्य। 2. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣ. **–दीधितिः**

–ದೀಧಿತಿಃ, –रश्मिः –ರಶ್ಮಿಃ. "अभितिग्मरश्मि चिरमाविरमादवधानखिन्नमनिमेषतया" माघ० ९-११।

तिग्मता ತಿಗ್ಮತಾ (स्त्री०) ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ, ಉಗ್ರವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಕ್ರೌರ್ಯ. तिग्मस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "समवृत्तिरुपैति मार्दवं समये यश्च तनोति तिग्मताम्" किरा० २-३८।

तिग्मद्युति ತಿಗ್ಮದ್ಯುತಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. तिग्मा द्युतयोऽस्य। "स दिवं समचिच्छदच्छरौघैः कृततिग्मद्युतिमण्डलापलापैः" माघ० २०-२८।

तिग्मभास् ತಿಗ್ಮಭಾಸ್ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. तिग्मा भासः अस्य। "उपरागवतेव तिग्मभासा वपुरौदुम्बरमण्डलाभमूहे" माघ० २०-४५।

तिग्ममन्यु ತಿಗ್ಮಮನ್ಯು (पुं०) 1. ಶಿವ, ರುದ್ರ. (वि०) 2. ಉಗ್ರವಾದ ಕೋಪವುಳ್ಳ.

तिग्ममयूख ತಿಗ್ಮಮಯೂಖ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. तिग्मा मयूखा अस्य।

तिग्मरुचि ತಿಗ್ಮರುಚಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. तिग्मा रुचयोऽस्य। **–रोचिस् –ರೋಚಿಸ್.**

तिग्महेति ತಿಗ್ಮಹೇತಿ (पुं०) ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಆಯುಧವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿ. तिग्मा हेतयोऽस्य।

तिग्मांशु ತಿಗ್ಮಾಂಶು (पुं०) 1. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯ. तिग्मा अंशवोऽस्य। "तिग्मांशुरश्मिच्छुरितान्यदूरात् प्राञ्चि प्रभाते सलिलान्यपश्यत्" भट्टि० २-१२। 2. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣ. (वि०) 3. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ.

तितउ ತಿತಉ (पुं०) ಜರಡಿ, ಜಲ್ಲಡೆ, ಒಂದರಿ. तनु (विस्तारे) "डउः" (उ० ५-५२)। स च सन्वत्।

तितिक्षमाण ತಿತಿಕ್ಷಮಾಣ (वि०) ಸಹಿಸುವ, ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ. तिज (निशाने)+सन् "शानच्"(३-२-१२४)। "लब्धास्पदोऽस्मीति विवादभीरोः तितिक्षमाणस्य परेण निन्दाम्" माल० १-१७।

तितिक्षा ತಿತಿಕ್ಷಾ (स्त्री०) ಸಹನೆ, ಸೈರಣೆ, ತಾಳ್ಮೆ. तिज (निशाने) + सन् "अः" (३-३-१०२)। "अनपायि निबर्हणं द्विषां न तितिक्षासममस्ति साधनम्" किरा० २-४३। ಶೀತೋಷ್ಣ-ಸುಖದುಃಖಾದಿ ದ್ವಂದ್ವಸಹಿಷ್ಣುತೆಯು ತಿತಿಕ್ಷೆಯೆನಿಸುವುದು. "सहनं सर्वदुःखानामप्रतीकारपूर्वकम्। चिन्ताविलापरहितं सा तितिक्षा निगद्यते" विवेकचू०।

तितिक्षु ತಿತಿಕ್ಷು (वि०) ಸಹನೆಯುಳ್ಳ, ಸೈರಣೆಯುಳ್ಳ, ತಾಳ್ಮೆಯುಳ್ಳ. तिज (निशाने) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्टः तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः" भा० आदि० ८१-१४।

तितिभ ತಿತಿಭ (पुं०) ಪಾಪಾಸಕಳ್ಳಿಯ ಮೇಲೆ ಬೆಳೆಯುವ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹುಳ.

तित्तिर ತಿತ್ತಿರ (पुं०) ತಿತ್ತಿರಿ ಪಕ್ಷಿ, ಕವುಜಗ ಹಕ್ಕಿ. तित्ति इति रौति शब्दं करोति — रु (शब्दे) "डः" बाहु०।

तित्तिरि ತಿತ್ತಿರಿ (पुं०) 1. ತಿತ್ತಿರಿಪಕ್ಷಿ, ಕವುಜಗ ಹಕ್ಕಿ. तित्तिरिति शब्दं राति — रा (दाने) "किः" बाहु०। 2. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಋಷಿಯಿಂದ ವಮನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜುರ್ವೇದಗಳನ್ನು ತಿತ್ತಿರಿಪಕ್ಷಿರೂಪದಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಿದ ಮುನಿಗಳು. [ವೈಶಂಪಾಯನಋಷಿಯಿಂದ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಋಷಿಯು ಒಮ್ಮೆ ಗುರುಶಾಪಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವಾಂತಿಮಾಡಲಾಗಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಇತರ ಋಷಿಗಳು ತಿತ್ತಿರಿಪಕ್ಷಿ ರೂಪದಿಂದ ಆ ವೇದಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಇವರಿಂದ ಹೊರಟ ಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ **"ತೈತ್ತಿರೀಯ"**ವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. "याज्ञवल्क्यश्च तच्छिष्य आहाहो भगवन् कियत्। चरितेनाल्पसाराणां चरिष्येऽहं सुदुश्चरम्। इत्युक्तो गुरुरप्याह कुपितो याह्यलं त्वया। विप्रावमन्त्रा शिष्येण मदधीतं त्यजाश्विति। देवरातसुतः सोऽपि छर्दित्वा यजुषां गणम्। ततो गतोऽथ मुनयो ददृशुस्तान् यजुर्गणान्। यजूंषि तित्तिरा भूत्वा तल्लोलुपतयाऽऽददुः। तैत्तिरीया इति यजुःशाखा आसन् सुपेशलाः" भाग० १२-६।

तिथ ತಿಥ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 2. ಕಾಮ. तिज (निशाने) "थक्" जलोपश्च निपा० (उ० २-१२)। तिथोऽनलः कामश्च सि० कौ०। 3. ಕಾಲ, ಸಮಯ. "कालस्त्वपष्टुर्जहको भसन्तो भसदित्यपि। पीथः पीयुस्तिथश्चाय" त्रिकाण्ड०।

तिथि ತಿಥಿ (पुंस्त्री०) ಚಂದ್ರನ ಕಲೆಗಳ ವೃದ್ಧಿ ಹ್ರಾಸ ರೂಪ ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ ಪಾಡ್ಯ ಮೊದಲಾದ (ತಿಥಿ) ದಿವಸ. अत (सातत्यगमने) "इथिन्" (उ० ४-२)। अकारलोपः। पृषो०। "तन्यते कलया यस्मात्तस्मात्तास्तिथयः स्मृताः"। कलया तन्यते इति तिथिः इति वा। तनोति विस्तार-

यति वर्धमानां क्षीयमाणां वा चन्द्रकलामेकां यः कालः सा तिथिः इति वा। ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಹುಣ್ಣಿಮೆಯುವರೆಗಿನ ಹದಿನಾರು ಚಂದ್ರನ ಕಲೆಗಳು ತಿಥಿಗಳು. "अमादिपौर्णमास्यन्ता या एव शशिनः कलाः। तिथयस्ताः समाख्याताः षोडशैव वरानने" स्कान्द०। ಪಾಡ್ಯ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಹುಣ್ಣಿಮೆಯುವರೆಗಿನ ತಿಥಿಗಳು ಹದಿನೈದು. ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಸೇರಿ ಹದಿನಾರಾಗುವುವು. ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ. ವಿಪ್ರಕರ್ಷವು ಹುಣ್ಣಿಮೆ. "यः परो विप्रकर्षः सूर्याचन्द्रमसोः सा पौर्णमासी। यः परः सन्निकर्षः साऽमावास्या" इति गोभिलः। ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದೊಂದು ಕಲೆಯನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹದಿನೈದು ದಿನಗಳು ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷವೆಂದೂ ಪುನಃ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಹದಿನೈದು ದಿನಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆ ಕಲೆಗಳು ಹೊರಬಿದ್ದು ಚಂದ್ರಬಿಂಬವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷವೆಂದೂ ಹೆಸರು. [ವಿವರಕ್ಕೆ "कलाक्षय" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

तिथिकृत्य ತಿಥಿಕೃತ್ಯ (न०) ಆಯಾ ತಿಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯ. तिथिषु कृत्यम्। **ಶುಭ ತಿಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬಹುದಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು:** "द्वितीयायां तृतीयायां पञ्चम्यां सप्तमीतिथौ। उक्तानि यानि सिद्धयन्ति दशम्यां तानि सर्वदा। व्रतोपवासाखिलधर्मकृत्यं सुरोत्सवाद्याऽखिलवास्तुकर्म। संग्रामयोग्याखिलवास्तुकर्म विश्वे तिथौ सिद्धयति शिल्पकर्म। पृथिव्यां यानि कर्माणि धर्मपुष्टिः शुभानि च। चरस्थिराणि द्वादश्यां यात्रां नवगृहं विना"। ಇತ್ಯಾದಿ. **ನಿಷಿದ್ಧ ತಿಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬಾರದ ಕಾರ್ಯಗಳು:** "नोद्वाहयात्रोपनयप्रतिष्ठा सीमन्तचौलाखिलवास्तुकर्म। गृहप्रवेशाखिलमङ्गलाद्यं कार्यं हि मासाद्यतिथौ कदाचित्"। ಇತ್ಯಾದಿ.

तिथिक्षय ತಿಥಿಕ್ಷಯ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರನ ಕಲೆಗಳು ಕಡಮೆಯಾಗುವ ದಿವಸ, ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ. तिथीनां तिथ्युपलक्षितचन्द्रकलानां क्षयो यत्र। 2. ಅವಮ, ತಿಥಿಗಳು ಕ್ಷಯವಾಗಿ ಮೂರು ತಿಥಿಗಳು ಸೇರುವ ಒಂದು ದಿವಸ. ಅವಮದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಮಂಗಲಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಷಿದ್ಧ. "अधिमासे दिनपाते धनुषि रवौ भानुलङ्घिते मासि। चक्रिणि सुप्ते कुर्यान्नो माङ्गल्यं विवाहञ्च"।

तिथिपति ತಿಥಿಪತಿ (पुं०) ಪಾಡ್ಯ ಮೊದಲಾದ ತಿಥಿಗಳ ಅಧಿಪತಿ, ತಿಥಿಗಳ ಅಧಿದೇವತೆ.

ತಿಥಿ	ದೇವತೆ
ಪಾಡ್ಯ	.. ಅಗ್ನಿ
ಬಿದಿಗೆ	.. ಬ್ರಹ್ಮ
ತದಿಗೆ	.. ಗೌರಿ
ಚೌತಿ	.. ಗಣಪತಿ
ಪಂಚಮಿ	.. ಸರ್ಪ
ಷಷ್ಠಿ	.. ಗುಹ
ಸಪ್ತಮಿ	.. ರವಿ
ಅಷ್ಟಮಿ	.. ಶಿವ
ನವಮಿ	.. ದುರ್ಗಾ
ದಶಮಿ	.. ಯಮ
ಏಕಾದಶಿ	.. ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು
ದ್ವಾದಶಿ	.. ವಿಷ್ಣು
ತ್ರಯೋದಶಿ	.. ಕಾಮ
ಚತುರ್ದಶಿ	.. ಈಶ್ವರ
ಪೂರ್ಣಿಮೆ	.. ಚಂದ್ರ

"तिथीशावह्निकौ गौरी गणेशोऽहिर्गुहो रविः। शिवो दुर्गान्तको विश्वे हरिः कामः शिवः शशी" मु० चि०।

तिथिप्रणी ತಿಥಿಪ್ರಣೀ (पुं०) ಚಂದ್ರ. तिथिं प्रणयति—प्र+णीञ् (प्रापणे) "क्विप्"।

तिनिश ತಿನಿಶ (पुं०) ನೆಮ್ಮಿಗಿಡ. अतिशयेन नेशति—णिश (समाधौ) "कः" (३-१-१३५)। पृषो०।

तिन्तिड ತಿಂತಿಡ (पुं०) ಹುಣಸೆ ಮರ.

तिन्तिडी ತಿಂತಿಡೀ (स्त्री०) ಹುಣಸೆಮರ.

तिन्तिडीक ತಿಂತಿಡೀಕ (न०) 1. ಹುಣಸೆಹಣ್ಣು. तिमि (आर्द्रीभावे) "कीकन्" (उ० ४-२५)। निपा०। "तिन्तिडीकं च चुक्रं च वृक्षाम्लम्" अम०। (स्त्री०) —डीका—ಡೀಕಾ. 2. ಹುಣಸೆಮರ. "तिन्तिडी त्वम्लिका चिञ्चा तिन्तिडीका कपिप्रिया" इति कोशः। "अम्ला च विचिका चिञ्चा तिन्तिडीका च तिन्तिडी" भावप्र०।

तिन्तिडीद्यूत ತಿಂತಿಡೀದ್ಯೂತ (न०) ಹುಣಸೆಬೀಜದ ಆಟ, ಹುಣಸೆ ಪಿಚ್ಚಿಯಿಂದ ಆಡುವ ಆಟ.

तिन्तृडीक ತಿಂತೃಡೀಕ (पुं०) 1. ಹುಣಸೆ ಮರ. (न०) 2. ಹುಣಸೆ ಹಣ್ಣು.

तिन्तृणी ತಿಂತೃಣೀ (स्त्री०) ಹುಣಸೆ ಮರ. "तिन्तृडीकोऽम्लिका चिञ्चा शुक्तिर्नारी कपिप्रिया। तिन्तृणी च" वैज०।

तिन्तृणीक ತಿಂತೃಣೀಕ (न०) 1. ಹುಣಸೆಹಣ್ಣು. 2. ಹುಳಿ, ಅಮ್ಲರಸ. "तिन्तृणीके तु वृक्षाम्लं चुक्रं शुक्री रुचिः स्त्रियाम्" वैज०।

तिन्त्रिणी ತಿಂತ್ರಿಣೀ (स्त्री०) ಹುಣಸೆ ಮರ.

तिन्त्रिडीक ತಿಂತ್ರಿಡೀಕ (न०) 1. ಹುಣಸೆಹಣ್ಣು. 2. ಹುಳಿ, ಅಮ್ಲರಸ. "तिन्त्रिडीकं तु वृक्षाम्ले चिञ्चायामम्लवेतसे" वैज०।

तिन्दु ತಿಂದು (पुं०) ತೂಬರೆಗಿಡ, ತುಂಬೆಗಿಡ. तिम आर्द्रीभावे "कुः" (उ० १-३७)। निपा०।

तिन्दुक ತಿಂದುಕ (पुं०) 1. ತೂಬರೆಗಿಡ, ತುಂಬೆಗಿಡ. तिन्दु संज्ञायां "कन्" (५-३-७५)। 2. ಕರ್ಷವೆಂಬ ಒಂದು ಅಳತೆ.

तिमि ತಿಮಿ (पुं०) 1. ಮತ್ಸ್ಯ, ಮೀನು. ताम्यति—तमु (काङ्क्षायाम्) "इन्" (उ० ४-१२१)। इकारादेशश्च। स्त्रियाम् वा "ङीप्" (ग० ४-१-४५)। **तिमी** ತಿಮೀ. "अमी शिरोभिस्तिमयः सरन्ध्रैरूर्ध्वं वितन्वन्ति जलप्रवाहान्" रघु० १३-१०। "अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम तथा चास्ति तिमिङ्गिलः। तिमिङ्गिलगिलोऽप्यस्ति तद्गिलोऽप्यस्ति राघवः" रामा०। 2. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. "पाथोधिसिन्धुमकरालयवारिराशिगङ्गाधरेन्दुजनकास्तिमिरूर्मिमाली" त्रिकाण्ड०।

तिमिङ्गिल ತಿಮಿಂಗಿಲ (पुं०) ದೊಡ್ಡ ಮೀನು, ತಿಮಿ ಮೀನನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಮೀನು. तिमिं गिलति—गृ (निगरणे) "कः" (वा० ३-२-५)। रस्य लः (८-२-२१)। मुमागमः (वा० ६-३-७०)। "अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम तथा चास्ति तिमिङ्गिलः" रामा०।

तिमिङ्गिलगिल ತಿಮಿಂಗಿಲಗಿಲ (पुं०) ತಿಮಿಂಗಿಲವನ್ನು ನುಂಗುವ ದೊಡ್ಡ ಮೀನು. तिमिङ्गिलं गिलति—गृ (निगरणे) "कः" (वा० ३-२-५)। रस्य लः (८-२-२१)। "अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम तथा चास्ति तिमिङ्गिलः। तिमिङ्गिलगिलोऽप्यस्ति तद्गिलोऽप्यस्ति राघवः" रामा०।

तिमित ತಿಮಿತ (वि०) 1. ಒದ್ದೆಯಾದ, ತೇವವಾದ. 2. ನಿಶ್ಚಲವಾದ, ಚಲಿಸದಿರುವ, ಸ್ಥಿರವಾದ. तिम (आर्द्रीभावे) "क्तः" (३-४-७२)।

तिमिर ತಿಮಿರ (न०) 1. ಅಂಧಕಾರ, ಕತ್ತಲೆ. तिम (आर्द्रीभावे) "किरच्" (उ० १-५१)। "लेखया विमलविद्रुमभासा सन्ततं तिमिरमिन्दुरुदासे" किरा० १९-२२। 2. ಒಂದು ವಿಧ ನೇತ್ರರೋಗ.

तिमिरनुद् ತಿಮಿರನುದ್ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. तिमिरं नुदति—णुद (प्रेरणे) "क्विप्" (३-२-७६)। "तिमिरनुदो मण्डलं यदि स लेहः" बृहत्स० ५-४५। (वि०) 2. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ.

तिमिररिपु ತಿಮಿರರಿಪು (पुं०) ಸೂರ್ಯ. तिमिरस्य रिपुः।

तिमिरारि ತಿಮಿರಾರಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. तिमिरस्य अरिः। "तिमिरारिस्तमो हन्ति प्रातःस्ववधभीरवः। वयं काका वयं काका इति जल्पन्ति वायसाः" उद्भ०।

तिमिरि ತಿಮಿರಿ (पुं०) ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು.

तिम्यत् ತಿಮ್ಯತ್ (वि०) ಒದ್ದೆಯಾಗುತ್ತಿರುವ, ತೇವವಾಗುತ್ತಿರುವ. तिम (आर्द्रीभावे) "शतृ" (३-२-१२४)। "ताम्यत्स्तम्बेरमयूथवमथुतिम्यन्महामहीधरनितम्बे" हर्षच० २।

तिरश्चीन ತಿರಶ್ಚೀನ (वि०) 1. ಅಡ್ಡವಾಗಿರುವ. तिर्यगेव—स्वार्थे "खः" (५-४-८)। "गतं तिरश्चीनमनूरुसारथेः प्रसिद्धमूर्ध्वज्वलनं हविर्भुजः" माघ० १-२। 2. ಓರೆಯಾದ, ವಕ್ರವಾದ. "आहेक्षमाणः पापेन तिरश्चीनेन चक्षुषा" भाग० ७-८-४।

तिरस् ತಿರಸ್ (अव्य०) 1. ಅಡ್ಡವಾಗಿ. 2. ಸೊಟ್ಟಾಗಿ, ಅಂಕುಡೊಂಕಾಗಿ. 3. ಮರೆಯಾಗಿ. तॄ (प्लवनतरणयोः) "असुन्" (उ० ४-१८८)। 4. ಅಂತರ್ಧಾನ, ಮರೆಯಾಗುವುದು. 5. ರಹಸ್ಯವಾಗಿ, ಗುಟ್ಟಾಗಿ. 6. ತಿರಸ್ಕಾರ. "तिरोऽन्तर्धौ तिर्यगर्थे" अम०।

तिरस्कर ತಿರಸ್ಕರ (वि०) ಮುಚ್ಚುವ, ಮರೆಮಾಡುವ. तिरः करोति—डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२०)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–करी** –ಕರೀ. "अहो बत स्वयंशसस्तिरस्करी कुशस्थली पुण्ययशस्करी भुवः" भाग० १-१०-२७।

तिरस्करिणी ತಿರಸ್ಕರಿಣೀ (स्त्री०) ತೆರೆ, ಪರದೆ. तिरस्करोति—तिरस् + डु कृञ् (करणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। "ङीप्" (४-१-५)। "दरीगृहद्वारविलम्बिबिम्बस्तिरस्करिण्यो जलदा भवन्ति" कुमा० १-१४।

तिरस्करिन् ತಿರಸ್ಕರಿನ್ (वि०) ಮುಚ್ಚುವ, ಮರೆಮಾಡುವ. तिरस्करोति—तिरस्+डु कृञ् (करणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वात् न वृद्धिः। "सोऽत्यासाद्यत तद्वेश्म तिरस्करिणमन्तरा" रामा०।

तिरस्कार ತಿರಸ್ಕಾರ (पुं०) 1. ಅನಾದರ, ಅಪಮಾನ, ಅವಮರ್ಯಾದೆ. तिरस्क्रियते — डु कृञ् (करणे) भावे "घञ्" (३-३-१८)। (वि०) 2. ಮರೆಮಾಡುವ, ಮುಚ್ಚುವ. (ಕಂಚುಕ ಮೊದಲಾದುದು). तिरस्क्रियतेऽनेन — तिरस् + डु कृञ् (करणे) कर० "घञ्" (३-३-१२१)। "मुनेर्बभूवागणितेषुराशेर्लौहस्तिरस्कार इवात्ममन्युः" किरा० १७-४९।

तिरस्कारिन् ತಿರಸ್ಕಾರಿನ್ (वि०) 1. ಮುಚ್ಚುವ, ಮರೆಮಾಡುವ. तिरस्करोति — तिरस्+कृञ् "णिनिः" (३-१-१३४)। 2. ಅಪಮಾನಗೊಳಿಸುವ, ಅವಮಾನಪಡಿಸುವ. "देवि त्वन्मुखपङ्कजेन शशिनः शोभातिरस्कारिणा" रत्ना० १-२५। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–कारिणी –ಕಾರಿಣೀ.** ಪರದೆ, ತೆರೆ.

तिरस्कृत ತಿರಸ್ಕೃತ (स्त्री०) 1. ಅಪಮಾನಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಅವಮರ್ಯಾದೆವುಂಟುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. तिरस् + डु कृञ् (करणे) "क्तः" (३-२-१०२)। "तिरस्कृतस्तस्य जनाभिभाविना मुहुर्महिम्ना महसां महीयसाम्" माघ० १-६२। 2. ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ, ಮರೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಆಚ್ಛಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

तिरस्कृति ತಿರಸ್ಕೃತಿ (स्त्री०) ಅಪಮಾನ, ಅನಾದರ. तिरस् + कृञ् "क्तिन्" (३-३-९४)।

तिरस्क्रिया ತಿರಸ್ಕ್ರಿಯಾ (स्त्री०) 1. ಅಪಮಾನ, ಅನಾದರ. 2. ತಾತ್ಸಾರ, ಉಪೇಕ್ಷೆ. तिरस् + कृञ् "शः" (३-३-१००)। "हरे हिरण्याक्षपुरःसरासुरद्विपद्द्विषः प्रत्युत सा तिरस्क्रिया" माघ० १-३९। 3. ಆಚ್ಛಾದನ, ಮುಚ್ಚುವುದು, ಮರೆಮಾಡುವುದು.

तिरीट ತಿರೀಟ (पुं०) 1. ಲೋಧ್ರ ಗಿಡ. तीर्यते मलमनेन — तॄ (प्लवनतरणयोः) "कीटन्" (उ० ४-१८५)। "तिरीटस्तिल्वमार्जनौ" अम०। 2. ಸುವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. तिरीटं सुवर्णम् सि० कौ०।

तिरीटक ತಿರೀಟಕ (पुं०) ಲೋಧ್ರ.

तिरीटिका ತಿರೀಟಿಕಾ (स्त्री०) ಬದರೀಫಲ, ಬೋರೆ ಹಣ್ಣು, ಎಲಚಿಹಣ್ಣು. "बदर्यां कुवली कोलिः कूली क्रूरा तिरीटिका" वैज०।

तिरोधा ತಿರೋಧಾ (स्त्री०) ಅಂತರ್ಧಾನ, ಮರೆಯಾಗುವುದು. तिरस् + डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "अङ्" (३-३-१०६)।

तिरोधान ತಿರೋಧಾನ (न०) 1. ಅಂತರ್ಧಾನವಾಗುವುದು, ಮರೆಯಾಗುವುದು. तिरस् + डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "ल्युट्" (३-३-११५)। "सिद्धान् विद्याधरांश्चैव तिरोधानेन सोऽसृजत्" भाग० ३-२०-४४। 2. ಮುಚ್ಚುವುದು, ಮರೆಮಾಡುವುದು.

तिरोभाव ತಿರೋಭಾವ (पुं०) ಮರೆಯಾಗುವುದು. तिरस् + भू (सत्तायाम्) "घञ्" (३-३-१८)।

तिरोहित ತಿರೋಹಿತ (वि०) 1. ಮರೆಯಾದ, ಅಂತರ್ಧಾನ ಹೊಂದಿದ. तिरस् + डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "क्तः" (३-४-७२)। "तिरोहितात्मा शिशुपालसंज्ञया प्रतीयते संप्रति सोऽप्यसः परैः" माघ० १-६९। 2. ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ, ಮರೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. तिरस् + डु धाञ् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। 3. ಮುಚ್ಚಿಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಗೋಪ್ಯವಾಗಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಚ್ಚಿಡಲ್ಪಟ್ಟ.

तिरोहितता ತಿರೋಹಿತತಾ (स्त्री०) ಮರೆಯಾಗುವುದು, ಅಂತರ್ಧಾನ ಹೊಂದಿರುವುದು. तिरस्+डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "क्तः"। तिरोहितस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। **–हितत्वम् –ಹಿತತ್ವಮ್.** "त्वः" (५-१-११९)।

तिर्यक् ತಿರ್ಯಕ್ (अव्य०) 1. ಅಡ್ಡವಾಗಿ. 2. ವಕ್ರವಾಗಿ, ಸೊಟ್ಟಾಗಿ. "तिर्यगूर्ध्वं शरीरे च पातयित्वा शिरोधराम्" रामा०।

तिर्यक्कारम् ತಿರ್ಯಕ್ಕಾರಮ್ (अव्य०) ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿಮಾಡಿ. तिर्यक् + डुकृञ् (करणे) "णमुल्" (३-४-६०)।

तिर्यक्क्षिप्त ತಿರ್ಯಕ್ಕ್ಷಿಪ್ತ (वि०) ಓರೆಯಾಗಿಡಲ್ಪಟ್ಟ, ವಕ್ರವಾಗಿಡಲ್ಪಟ್ಟ. तिर्यक् वक्रं क्षिप्तम्। ಅಸ್ಥಿಭಂಗದ ಆರು ವಿಧ ಸಂಧಿಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲೊಂದು. उत्पिष्टम् विश्लिष्टम् विवर्तितम् अवक्षिप्तम् अतिक्षिप्तम् ಮತ್ತು तिर्यक्क्षिप्तम् ಎಂದು ಸಂಧಿಮುಕ್ತವು ಆರು ವಿಧ. ಒಂದು ಎಲುಬು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದು "तिर्यक्क्षिप्त" ಎನಿಸುವುದು. "तिर्यक्क्षिप्ते तु एकास्थिपार्श्वापगमनमत्यर्थं वेदना च" सुश्रुत० निदान० १५-५।

तिर्यक्त्व ತಿರ್ಯಕ್ತ್ವ (न०) ತಿರ್ಯಕ್ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸ್ವಭಾವ, ಪಶುಪಕ್ಷಿಗಳ ಸ್ವಭಾವ. तिरश्चां भावः "त्वः" (५-१-११९)। "तिर्यक्त्वं तामसा नित्यमित्येषा त्रिविधा गतिः" मनु० १२-४०।

तिर्यक्पात ತಿರ್ಯಕ್ಪಾತ (पुं०) ಒಂದು ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಬರುವುದು. तिर्यक् वक्रं पातः।

तिर्यक्पातिन् ತಿರ್ಯಕ್ಪಾತಿನ್ (वि०) 1. ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಬರುವ. तिर्यक् पतति — पत्लृ (गतौ) "णिनिः" (३-२-७८)। 2. ವಕ್ರವಾಗಿ ಬೀಳುವ, ಓರೆಯಾಗಿರುವ. "यूनि रागतरलैरपि तिर्यक्पातिभिः श्रुतिगुणेन युतस्य" माघ० १०-४०।

तिर्यक्स्रोतस् ತಿರ್ಯಕ್ಸ್ರೋತಸ್ (पुं०) ತಿರ್ಯಕ್ ಪ್ರಾಣಿ, ತಿರ್ಯಕ್ ಜಂತು, ಪಶು. तिर्यक् स्रोतः आहारसञ्चारो यस्य। ಪಶುಗಳು ತಿಂದ ಆಹಾರವು ಉದರದಲ್ಲಿ ವಕ್ರಗತಿಯಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

तिर्यग्गत ತಿರ್ಯಗ್ಗತ (न०) 1. ತಿರ್ಯಕ್ಪ್ರಾಣಿ, ಪಶು ಪಕ್ಷಿಗಳು. तिर्यक् कुटिलं गतं गमनं यस्य। (वि०) 2. ವಕ್ರವಾಗಿ ನಡೆಯುವ.

तिर्यग्गति ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿ (स्त्री०) ವಕ್ರವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು.

तिर्यग्गमन ತಿರ್ಯಗ್ಗಮನ (न०) ವಕ್ರವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಡೊಂಕಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು, ಸೊಟ್ಟಾಗಿ ಹೋಗುವುದು.

तिर्यग्जाति ತಿರ್ಯಗ್ಜಾತಿ (पुं०) 1. ಪಶು. (स्त्री०) 2. ಪಶುಪಕ್ಷಿಗಳ ಜಾತಿ. (वि०) 3. ಪಶುಪಕ್ಷಿಗಳ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ.

तिर्यग्डीन ತಿರ್ಯಗ್ಡೀನ (न०) ವಕ್ರವಾಗಿ ಹಾರಾಡುವುದು. ಇದು ಪಕ್ಷಿಗಳ ಹಾರಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ.

तिर्यग्योनि ತಿರ್ಯಗ್ಯೋನಿ (स्त्री०) 1. ಪಶುಪಕ್ಷಿಗಳ ಜಾತಿ. तिरश्चां योनिः। "स लिङ्गिनां हरत्येनस्तिर्यग्योनौ च जायते" मनु० ४-२००। (वि०) 2. ತಿರ್ಯಕ್ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ.

तिर्यङ्नास ತಿರ್ಯಙ್ನಾಸ (वि०) ಸೊಟ್ಟಾದ ಮೂಗುಳ್ಳವನು, ವಕ್ರವಾದ ಮೂಗುಳ್ಳವನು. तिर्यक् नासा यस्य। "अनासा अतिनासाश्च तिर्यङ्नासा विनासिकाः" रामा०।

तिर्यञ्च् ತಿರ್ಯಂಚ್ (पुं०) 1. ತಿರ್ಯಕ್ಪ್ರಾಣಿ, ಪಶು ಪಕ್ಷಿಗಳು. तिरः अञ्चति–अञ्चु (गतौ) "क्विन्" (३-२-५९)। तिर्यादेशः (६-३-९४)। "लज्जा तिरश्चां यदि चेतसि स्यादसंशयं पर्वतराजपुत्र्याः" कुमा० १-४८। (वि०) 2. ವಕ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ, ಅಡ್ಡವಾಗಿ ನಡೆಯುವ. **–क्,–ಕ್.** (अव्य०) 3. ಅಡ್ಡವಾಗಿ. "तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च व्यापको महिमा हरेः" कुमा० ६-७१।

तिल – गतौ (भ्वा० पर० सक० से०)। तेलति। तितेल। तेलिता। अतेलीत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೋಗು, ನಡೆ.

तिल – स्नेहने (तुदा० पर० सक० से०)। तिलति। अतेलीत्।

तिल – स्नेहे (चुरा० उभ० सक० से०)। तेलयति, –ते। अतीतिलत्, –त। ಎಣ್ಣೆಯೊತ್ತು, ಎಣ್ಣೆ ಹಚ್ಚು.

तिल ತಿಲ (पुं०) 1. ಎಳ್ಳಿನ ಗಿಡ. तिल (स्नेहने) "कः" (३-१-१३५)। 2. ಎಳ್ಳು, ತಿಲ. ತಿಲವನ್ನು ಶನಿಗ್ರಹದ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥ ದಾನಮಾಡುವರು. ತಿಲ ದಾನವು ಸಕಲ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಿ ಶುಭಫಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. "कल्यमुत्थाय यो विप्रः स्नातः शुक्लेन वाससा। तिलपात्रं प्रयच्छन् वै सर्वपापैः प्रमुच्यते" भा०। ತಿಲವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವವನಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾದರೂ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಗ್ರಹಿಸುವುದು ನಿಷಿದ್ಧ. "ब्राह्मणः प्रतिगृह्णीयात् वृत्त्यर्थं साधुतस्तथा। अन्यथमपि मातङ्गतिललोहांश्च वर्जयेत्" ब्रह्मपु०। 3. ಎಳ್ಳಿನಷ್ಟು ಸಣ್ಣದು, ಚಿಕ್ಕದು, ಅಲ್ಪ. "तिलं तिलं समादाय रत्नानां यद्विनिर्मिता। तिलोत्तमेति तत्तस्या नाम चक्रे पितामहः" भा० आदि० २११-२०। 4. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಎಳ್ಳಿನ ಆಕಾರದ ಕಪ್ಪು ಮಚ್ಚೆ, ಸಂಗಾತಿ, ಹುಟ್ಟುಮಚ್ಚೆ.

तिलक ತಿಲಕ (पुं०) 1. ತಿಲಕದ ವೃಕ್ಷ. तिलति — तिल (स्नेहने) "क्वुन्" (उ० २-३२)। 2. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಎಳ್ಳಿನ ಆಕಾರದ ಕಪ್ಪು ಮಚ್ಚೆ, ಸಂಗಾತಿ, ಹುಟ್ಟುಮಚ್ಚೆ. तिल इव "कन्" (५-३-९६)। "इति पिटकविभागः प्रोक्त आमूर्धतोऽयं व्रणतिलकविभागोऽप्येवमेव प्रकल्प्यः" बृहत्सं० ५२-१०। 3. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಕುದುರೆ. 4. ಒಂದು ರೋಗ. "तिलकं चित्रके प्राहुर्ललामे तिलकालके। रोगविद्रुमभेदेषु लोम्नि सौवर्चलेऽपि च" विश्व०। (पुंन०) 5. ಹಣೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಕಸ್ತೂರಿ ಚಂದನ ಕುಂಕುಮ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಗುರುತು (ಪುಂಡ್ರ). "लग्नद्विरेफाञ्जनभक्तिचित्रं मुखे मधुश्रीस्तिलकं प्रकाश्य" कुमा० ३-३०। ಶೈವದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದವರು ತಿರ್ಯಕ್ಪುಂಡ್ರವನ್ನೂ ವೈಷ್ಣವದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದವರು ಊರ್ಧ್ವಪುಂಡ್ರವನ್ನೂ ಧರಿಸಬೇಕು. "शिवागमे दीक्षितैस्तु धार्यं तिर्यक् त्रिपुण्ड्रकम्। विष्णवागमे दीक्षितस्तु ऊर्ध्वपुण्ड्रं विधारयेत्" सूतपु०। ಮೊದಲು ಲಲಾಟ (ಹಣೆ) ದಲ್ಲಿ ಊರ್ಧ್ವಪುಂಡ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಬೇಕು.

ಅನಂತರ ಉಳಿದ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಧರಿಸಬೇಕು. "ऊर्ध्वपुण्ड्रं ललाटे तु सर्वेषां प्रथमं स्मृतम्। ललाटादिक्रमेणैव धारणं तु विधीयते"। 6. ಭೂಷಣ, ಅಲಂಕಾರ. (ಸಮಾಸಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ) ಶ್ರೇಷ್ಠ ಉತ್ತಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗ. "विशेषको वा विशिशेष यस्याः श्रियं त्रिलोकीतिलकः स एव" माघ० ३-६३। (न०) 7. ಮೂತ್ರಕೋಶ, ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗಿನ ಜಲಾಶಯ. 8. ಕಪ್ಪು ಸೌವರ್ಚಲಲವಣ. 9. ರೋಮ, ಮೈ ಕೂದಲು.

तिलकण ತಿಲಕಣ (पुं०) ಎಳ್ಳಿನ ಕಾಳು.

तिलकल्क ತಿಲಕಲ್ಕ (पुं०) ಎಳ್ಳಿನ ಹಿಂಡಿ. तिलस्य कल्कः। "तिलकल्कः समधुको घृताक्तो व्रणरोपणः" सुश्रुत०।

तिलका ತಿಲಕಾ (स्त्री०) ಒಂದು ವಿಧ ಹಾರ. तिलं तिलपुष्पमिव कायति — कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)।

तिलकालक ತಿಲಕಾಲಕ (पुं०) 1. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಎಳ್ಳಿನ ಆಕಾರದ ಕಪ್ಪು ಮಚ್ಚೆ, ಸಂಗಾತಿ, ಹುಟ್ಟುಮಚ್ಚೆ. तिल इव कालकः। 2. ಒಂದು ರೋಗ, ವಾತಪಿತ್ತಕಫಗಳ ಆಧಿಕ್ಯದಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿ ತಿಲದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಕಪ್ಪು ಚುಕ್ಕಿಗಳು. ಇದು ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಉಬ್ಬಿರದೆ ಸಮವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಇದರಿಂದ ನೋವಿರುವುದಿಲ್ಲ. "कृष्णानि तिलमात्राणि नीरुजानि समानि च। वातपित्तकफोद्रेकात् तान् विद्यात् तिलकालकान्"।

तिलकिट्ट ತಿಲಕಿಟ್ಟ (न०) ಎಳ್ಳಿನ ಹಿಂಡಿ. तिलस्य किट्टम्।

तिलकिन् ತಿಲಕಿನ್ (वि०) ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ತಿಲಕವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು. तिलकमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

तिलतण्डुलक ತಿಲತಂಡುಲಕ (पुं०) 1. ಆಲಿಂಗನ, ಅಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವುದು. तिलस्य तण्डुल इव कायति — कै "कः"। ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಅಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಳ್ಳು ಮತ್ತು ಅಕ್ಕಿಯ ಬೆರಕೆಯಂತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. 2. ಹೊಟ್ಟು ತೆಗೆದ (ಬಿಳಿಯ) ಎಳ್ಳು, ಉಜ್ಜಿ ಸಿಪ್ಪೆ ತೆಗೆದ ಎಳ್ಳು.

तिलतुन्द ತಿಲತುಂದ (पुं०) ಗಾಣಿಗರವನು, ಎಳ್ಳನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವವನು. तिलं तुदति—तुद (व्यथने) "खश्" (वा० ३-२-२८)। मुमागमः (६-३-६६)।

तिलतैल ತಿಲತೈಲ (न०) ಎಳ್ಳಿನ ಎಣ್ಣೆ.

तिलधेनु ತಿಲಧೇನು (स्त्री०) ದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಎಳ್ಳಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹಸು. तिलनिर्मिता धेनुः।

तिलपर्ण ತಿಲಪರ್ಣ (पुं०) 1. ದೇವದಾರು ಮರ, ಸರಳ ವೃಕ್ಷ. (न०) 2. ಎಳ್ಳಿನ ಎಲೆ. 3. ಗಂಧ.

तिलपर्णी ತಿಲಪರ್ಣೀ (स्त्री०) 1. ಕೆಂಪು ಗಂಧದ ಮರ. 2. ಗುಗ್ಗುಳ, ಧೂಪ. 3. ಒಂದು ನದಿ. स्वार्थे "कः"। **–पर्णिका –ಪರ್ಣಿಕಾ.** ಕೆಂಪು ಚಂದನ.

तिलपिञ्ज ತಿಲಪಿಂಜ (पुं०) ಜಳ್ಳು ಎಳ್ಳು, ತಿರುಳಿಲ್ಲದ ಎಳ್ಳು. निष्फलः तिलः — तिल "पिञ्जः" (वा० ४-२-३६)।

तिलपेज ತಿಲಪೇಜ (पुं०) ಜಳ್ಳು ಎಳ್ಳು, ತಿರುಳಿಲ್ಲದ ಎಳ್ಳು. निष्फलस्तिलः — तिल "पेजः" (वा० ४-२-३६)।

तिलशस् ತಿಲಶಸ್ (अव्य०) ಎಳ್ಳಿನಷ್ಟು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ, ಎಳ್ಳಿನಷ್ಟು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣದಾಗಿ. तिलं तिलं (कृत्वा) "शस्" (५-४-४३)। "तिलशस्तद्रथं चक्रे साश्वध्वजपताकिनम्" हरिवं०।

तिलस्नेह ತಿಲಸ್ನೇಹ (पुं०) ಎಳ್ಳಿನ ಎಣ್ಣೆ.

तिलान्न ತಿಲಾನ್ನ (न०) ಎಳ್ಳಿನ ಚಿತ್ರಾನ್ನ. तिलमिश्रितमन्नम्।

तिलित्स ತಿಲಿತ್ಸ (पुं०) ಅಜಗರವೆಂಬ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸರ್ಪ, ಹೆಬ್ಬಾವು, ದಾಸರ ಹಾವು.

तिलोत्तमा ತಿಲೋತ್ತಮಾ (स्त्री०) ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರಸ್ಸು, ಒಬ್ಬ ಸುರಾಂಗನೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಂದೋಪಸುಂದರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ರಾಕ್ಷಸರು ಯಾರಿಂದಲೂ ತಮ್ಮ ಸಂಹಾರವಾಗ ಕೂಡದೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದು ಲೋಕವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರ ವಧೆಗಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಬಹಳ ಸುಂದರಿಯಾದ ತಿಲೋತ್ತಮೆಯೆಂಬ ಸುರಾಂಗನೆಯನ್ನು ಮೋಹಿಸಿ ಇಬ್ಬರೂ ಪರಸ್ಪರ ಹೊಡೆದಾಡಿ ಹತರಾದರು. ಇವಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರನ್ನಿಡಲು ಕಾರಣ. "तिलं तिलं समादाय रत्नानां यद्विनिर्मिता। तिलोत्तमेति तत्तस्या नाम चक्रे पितामहः" भा० आदि० २३१-२०।

तिलोदक ತಿಲೋದಕ (न०) ಎಳ್ಳಿನ ನೀರು, ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವ ತಿಲಮಿಶ್ರಿತವಾದ ನೀರು. तिलमिश्रितमुदकम्। "बलिं भिक्षां तथार्घ्यं च पितृणां च तिलोदकम्" भा०।

तिल्य ತಿಲ್ಯ (न०) ಎಳ್ಳು ಬೆಳೆಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಭೂಮಿ, ಎಳ್ಳಿನ ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಭೂಮಿ. तिलानां भवनं क्षेत्रम् — तिल "यत्" (५-२-४)।

तिल्व ತಿಲ್ವ (पुं०) ಲೋಧ್ರದ ಗಿಡ. तिल (स्नेहे) "वन्" (उ० ४-९५)।

तिष्ठद्गु ತಿಷ್ಠದ್ಗು (अव्य०) ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವ ಕಾಲ, ಸಾಯಂ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲ, ಗೋವುಗಳು ಸಾಯಂಕಾಲ ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಗಂಟೆಯನಂತರದ ಕಾಲ. तिष्ठन्ति गावो यस्मिन् काले स तिष्ठद्गु दोहनकालः। अव्ययीभावः (२-१-१७)। "आ तिष्ठद्गु जपन् सन्ध्यां प्रक्रान्तामायतीगवम्" भट्टि० ४-१४।

तिष्य ತಿಷ್ಯ (पुं०) 1. ಪುಷ್ಯನಕ್ಷತ್ರ. तुष्यन्त्यस्मिन्—तुष (तुष्टौ) "क्यप्" उपधाया इत्वं च निपा० (६-४-१४९)। "तिष्यः पुष्ये कलियुगे" अम०। "आहूय रामं विनयाभिराममाविःप्रमोदः प्रभुरेवमूचे। तवोत्तमाङ्गे मुकुटं विधातुमह्नाय तिष्ये दिवसे यतिष्ये" चं० रा०। 2. ಕಲಿಯುಗ. 3. ಪುಷ್ಯಮಾಸ. (वि०) 4. ಪುಷ್ಯನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. तिष्ये जातः "अण्" (४-३-१६)। अणो लुक् (४-३-३४)। 5. ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ.

तिष्यपुष्पा ತಿಷ್ಯಪುಷ್ಪಾ (स्त्री०) ನೆಲ್ಲಿಗಿಡ. तिष्यं मङ्गल्यं पुष्पं यस्याः।

तिष्यफला ತಿಷ್ಯಫಲಾ (स्त्री०) ನೆಲ್ಲಿಗಿಡ. तिष्यं मङ्गल्यं फलमस्याः। ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ ಶುಭಪ್ರದ. ಅದರಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ವಾಸಿಸುವಳು. "नित्यमामलके लक्ष्मीः नित्यं हरितगोमये। नित्यं शङ्खे च पद्मे च नित्यं शुक्ले च वाससि"।

तिष्या ತಿಷ್ಯಾ (स्त्री०) ನೆಲ್ಲಿಗಿಡ. तिष्यं मङ्गल्यमस्त्यस्याः हेतुत्वेन "अच्" (५-२-१२७)। "तिष्यो नक्षत्रभेदे स्यात्कलौ धात्र्यां च योषिति" मेदि०।

तिहन् ತಿಹನ್ (पुं०) 1. ವ್ಯಾಧಿ, ರೋಗ. 2. ಧಾನ್ಯ. 3. ಧನುಸ್ಸು. 4. ಸದ್ಭಾವ, ಸಾಧುಸ್ವಭಾವ.

तीक्ष्ण ತೀಕ್ಷ್ಣ (पुं०) 1. ಯವಕ್ಷಾರ, ಸೋರುಪ್ಪು, ಪೆಟ್ಲುಪ್ಪು. 2. ಶ್ವೇತಕುಶ, ಬಿಳಿಯ ದರ್ಭೆ. तिज (निशाने) "क्स्नः" (उ० ३-१८)। दीर्घश्च। 3. ಮೊಕ್ಕ ಮರ. (न०) 4. ಸಾಮುದ್ರಲವಣ, ಸಮುದ್ರದ ಉಪ್ಪು. 5. ಕಬ್ಬಿಣ. 6. ಉಷ್ಣತೆ, ಬಿಸುಪು. 7. ಆತ್ಮತ್ಯಾಗ. 8. ವಿಷ. 9. ಸಂಗ್ರಾಮ, ಯುದ್ಧ, ಕದನ. 10. ಶಸ್ತ್ರ, ಆಯುಧ. (वि०) 11. ಬಿಸಿಯಾದ, ಕಾವುಳ್ಳ, ಬಹಳ ಚುರುಕಾದ. 12. ಹರಿತವಾದ, ಚೂಪಾಗಿರುವ. "स्पृशन्ति शरवत्तीक्ष्णाः स्तोकमन्तर्विशन्ति च" माघ० २-७८। 13. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, ಚುರುಕಾದ. "तीक्ष्णा नारुन्तुदा बुद्धिः कर्म शान्तं प्रतापवत्" माघ० २-१०९। 14. ಕ್ರೂರ, ದಯೆಯಿಲ್ಲದವನು. "तीक्ष्णश्चैव मृदुश्च स्यात् कार्यं वीक्ष्य महीपतिः। तीक्ष्णश्चैव मृदुश्चैव राजा भवति संमतः" मनु० ७-१४०। 15. ಬಹಳ ಕಠಿನವಾದ. "तीक्ष्णोपायप्राप्तिगम्योऽपि योऽर्थः तस्याप्यादौ संश्रयः साधुयुक्तः" पञ्चतं० ३-२४४। 16. ಜೀವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು, ಆತ್ಮತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನು. "तीक्ष्णं सामुद्रलवणे विषलोहाजिमुष्कके। क्लीबं यवाग्रजे पुंसि तिग्मात्मत्यागिनोस्त्रिषु" मेदि०। 17. ಬಹಳ ವೇಗವಾದ, ಶೀಘ್ರಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ.

तीक्ष्णकण्टक ತೀಕ್ಷ್ಣಕಂಟಕ (पुं०) 1. ದತ್ತೂರಿಗಿಡ. 2. ಬದಿರು. तीक्ष्णः कण्टकोऽस्य। 3. ಇಂಗುದೀವೃಕ್ಷ, ಗಾರೆಗಿಡ. 4. ಚೂಪಾದ ಮುಳ್ಳು. तीक्ष्णः कण्टकः। (वि०) 5. ಚೂಪಾದ ಮುಳ್ಳುಗಳುಳ್ಳ. तीक्ष्णाः कण्टकाः यस्य।

तीक्ष्णकन्द ತೀಕ್ಷ್ಣಕಂದ (पुं०) ಈರುಳ್ಳಿ. तीक्ष्णः कन्दो मूलमस्य।

तीक्ष्णकर ತೀಕ್ಷ್ಣಕರ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. तीक्ष्णाः कराः अस्य। ಹೀಗೆಯೇ तीक्ष्णकिरणः, तीक्ष्णदीधितिः, तीक्ष्णांशुः ಇತ್ಯಾದಿ. 2. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣ.

तीक्ष्णकर्मन् ತೀಕ್ಷ್ಣಕರ್ಮನ್ (पुं०) 1. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. तीक्ष्णं कर्म यस्य। (न०) 2. ಜಾಣತನದ ಕೆಲಸ, ಚುರುಕಾದ ಕೆಲಸ. तीक्ष्णं कर्म। (वि०) 3. ಕಾರ್ಯಪರನಾದ, ಉತ್ಸಾಹಶಾಲಿ, ಜಾಣತನದಿಂದ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು.

तीक्ष्णकल्क ತೀಕ್ಷ್ಣಕಲ್ಕ (पुं०) ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಬೀಜ. तीक्ष्णः कल्कोऽस्य।

तीक्ष्णकान्ता ತೀಕ್ಷ್ಣಕಾಂತಾ (स्त्री०) ಚಂಡಿಕೆಯ ಒಂದು ರೂಪ.

तीक्ष्णगन्ध ತೀಕ್ಷ್ಣಗಂಧ (पुं०) 1. ನುಗ್ಗೆಮರ. तीक्ष्णो गन्धोऽस्य। वा "कप्" (५-४-१५४)। —गन्धकः —ಗಂಧಕಃ. "शोभाञ्जने शिग्रुतीक्ष्णगन्धकाक्षीवमोचकाः" अम०।

तीक्ष्णगन्धा ತೀಕ್ಷ್ಣಗಂಧಾ (स्त्री०) 1. ಬಜೆ. 2. ಕರಿಜೀರಿಗೆ. तीक्ष्णो गन्धो यस्याः। "तीक्ष्णगन्धा वचाराजिकयोः शोभाञ्जने पुमान्" मेदि०।

तीक्ष्णतण्डुला ತೀಕ್ಷ್ಣತಂಡುಲಾ (स्त्री०) ಹಿಪ್ಪಲಿ. तीक्ष्णाः तण्डुलाः यस्याः।

तीक्ष्णतैल ತೀಕ್ಷ್ಣತೈಲ (न०) 1. ಕಳ್ಳಿಹಾಲು. 2. ಮತ್ತಿಮರದ ಹಾಲು. 3. ಮದ್ಯ.

तीक्ष्णदंष्ट्र ತೀಕ್ಷ್ಣದಂಷ್ಟ್ರ (पुं०) ವ್ಯಾಘ್ರ, ಹುಲಿ. तीक्ष्णा दंष्ट्राऽस्य। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। –दंष्ट्री –ದಂಷ್ಟ್ರೀ.

तीक्ष्णधार ತೀಕ್ಷ್ಣಧಾರ (पुं०) ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. तीक्ष्णा धाराऽस्य।

तीक्ष्णपुष्प ತೀಕ್ಷ್ಣಪುಷ್ಪ (न०)1. ಲವಂಗ. (स्त्री०) –पुष्पा –ಪುಷ್ಪಾ. 2. ಕೇತಕಿಗಿಡ, ತಾಳೆಮರ. 3. ಲವಂಗದ ಗಿಡ.

तीक्ष्णफल ತೀಕ್ಷ್ಣಫಲ (पुं०)1. ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಬೀಜ. 2. ಸಾಸುವೆ ಗಿಡ. तीक्ष्णं फलं यस्य।

तीक्ष्णमूल ತೀಕ್ಷ್ಣಮೂಲ (पुं०)1. ನುಗ್ಗೆಮರ. तीक्ष्णं मूलमस्य। (न०)2. ತೀಕ್ಷ್ಣಗುಣದ ಬೇರು. (वि०)3. ತೀಕ್ಷ್ಣಗುಣದ ಬೇರುಳ್ಳ.

तीक्ष्णरश्मि ತೀಕ್ಷ್ಣರಶ್ಮಿ (पुं०) 1. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯ. तीक्ष्णा रश्मयोऽस्य। (वि०) 2. ಉಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ.

तीक्ष्णा ತೀಕ್ಷ್ಣಾ (स्त्री०)1. ಬಜೆ. 2. ಗಂಗೊಂಗೆ ಗಿಡ. 3. ನಸುಗುನ್ನಿ ಗಿಡ.

तीर ತೀರ (पुं०)1. ವಂಗ, ತಗರ. "तीरं तटे त्रपौ तीरः" विश्व०। (न०) 2. ನದಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ದಡ, ದಂಡೆ, ಕರೆ, ತಟ. तीरयति—तीर (कर्मसमाप्तौ) "अच्" (३-१-१३४)। "विभिद्यमाना विससार सारसानुदस्य तीरेषु तरङ्गसंहतिः" किरा० ८-३१।

तीरित ತೀರಿತ (वि०) ಮುಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಪೂರ್ತಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "तीरितं चानुशिष्टं च यत्र क्वचन यद्भवेत्" मनु० ९-२३३।

तीरु ತೀರು (पुं०) ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ.

तीर्ण ತೀರ್ಣ (वि०) 1. ದಾಟಲ್ಪಟ್ಟ. "तॄ (प्लवनतरणयोः) "क्तः" (३-२-१०२)। "तीर्णे भीष्ममहोदधौ कथमपि द्रोणानले निर्वृते" वेणी० ६-१। 2. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇಳಿದು ಸ್ನಾನಮಾಡಿದ. 3. ಅಪಜಯ ಹೊಂದಿದ. तॄ कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। "तीर्णः किमर्णोनिधिरेव नैव सुरक्षितेऽभूदिह यत्प्रवेशः" नैष० ८-२३।

तीर्थ ತೀರ್ಥ (न०) 1. ಶಾಸ್ತ್ರ. 2. ಯಾಗ, ಯಜ್ಞ. 3. ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ, ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ. 4. ಉಪಾಯ, ಯುಕ್ತಿ. तॄ (प्लवनतरणयोः) "थक्" (उ० २-७)। "वासुदेवेन तीर्थेन तात गच्छस्व संशमम्" भा० उद्योग० १२५-२६। 5. ಪುಣ್ಯತೀರ್ಥ, ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ತೀರ್ಥ. (ನದಿ ಸರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದುವು). "नदीदेवनिखातेषु तडागेषु सरस्सु च। स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्तप्रस्रवणेषु च। निपानादुद्धृतं पुण्यं ततः प्रस्रवणादिकम्। ततोऽपि सारसं पुण्यं ततो नादेयमुच्यते। तीर्थतोयं ततः पुण्यं गङ्गातोयं ततोऽधिकम्" अग्निपु०। 6. ನದಿ ಕೆರೆ ಕೊಳ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ನೀರಿಗೆ ಇಳಿಯುವುದು, ಜಲಾವತರಣ. "विषमोऽपि विगाह्यते नयः कृततीर्थः पयसामिवाशयः" किरा० २-३। 7. ಋಷಿಗಳು ಸ್ನಾನಮಾಡಿದ ನದಿ ಸರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದುದು. "अकर्दममिदं तीर्थं भरद्वाज निशामय। रमणीयं प्रसन्नाम्बु सन्मनुष्यमनो यथा" रामा०। 8. ದಾನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು, ಸತ್ಪಾತ್ರ. "दूरादेव परीक्षेत ब्राह्मणं वेदपारगम्। तीर्थं तद्धव्यकव्यानां प्रदाने सोऽतिथिः स्मृतः" मनु० ३-१३०। 9. ಉಪಾಧ್ಯಾಯ, ಗುರು, ಶಿಕ್ಷಕ. "शिक्षितोह्यसि सारथ्ये तीर्थतः पुरुषर्षभ" भा०। "मया सुतीर्थादभिनयविद्या शिक्षिता" माल० १। 10. ರಾಜನ ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಯ ಸ್ಥಳ ಮೊದಲಾದ ಅಷ್ಟಾದಶ ಸ್ಥಾನಗಳು. 11. ಸಚಿವ, ಮಂತ್ರಿ. 12. ಯೋನಿ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಗುಹ್ಯಾಂಗ. 13. ಹೆಂಗಸರ ರಜಸ್ಸು, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಮುಟ್ಟು. 14. ಯತಿಗಳ ಹೆಸರಿನೊಡನೆ ಸೇರಿಸುವ ಒಂದು ಪೂಜ್ಯವಾಚಕ ಪದ. आनन्दतीर्थः विश्वेशतीर्थः विद्यामान्यतीर्थः ಇತ್ಯಾದಿ. 15. ಜಲ, ನೀರು. "जलावतारो गुरुयोन्युपायशास्त्रादि यज्ञो मुनिजुष्टतोयम्। मन्त्रादयोऽष्टादश पुण्यभूमिः पात्रं जलं स्त्रीकुसुमं च तीर्थम्" नानार्थर०। 16. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 17. ನದಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಸ್ನಾನಘಟ್ಟ, ನೀರಿಗೆ ಇಳಿಯುವ ದಾರಿ. 18. ಯೋಗ. ತೀರ್ಥವು ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮ ಮತ್ತು ಮಾನಸಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ.

ಸ್ಥಾವರ ತೀರ್ಥ: ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ ಪುಣ್ಯನದಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ. "प्रथमं पुष्करं तीर्थं नैमिशारण्यमेव च। प्रयागं च प्रवक्ष्यामि धर्मारण्यं द्विजोत्तमाः। धेनुका चम्पकारण्यं सैन्धवारण्यमेव च" ಇತ್ಯಾದಿ.

ಜಂಗಮ ತೀರ್ಥ: ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು. "ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्मलं सार्वकामिकम्। येषां वाक्योदकेनैव शुद्ध्यन्ति मलिना जनाः"।

ಮಾನಸ ತೀರ್ಥ: ಸತ್ಯ, ಮನಃಶುದ್ಧಿ, ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ ಇತ್ಯಾದಿ. "सत्यं तीर्थं क्षमा तीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः। सर्वभूतदया तीर्थं सर्वत्रार्जवमेव च। दानं तीर्थं दमस्तीर्थं सन्तोषस्तीर्थमुच्यते। ब्रह्मचर्यं परं तीर्थं तीर्थं

च प्रियवादिता। ज्ञानं तीर्थं धृतिस्तीर्थं पुण्यं तीर्थमुदाहृतम्" ಇತ್ಯಾದಿ. ब्रह्मपु०। "यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम्। विद्या तपश्च तीर्थं च स तीर्थफलमश्नुते" प्रबोध० २-१४।

तीर्थकर ತೀರ್ಥಕರ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. स्मरणकीर्तनादिना सर्वपावनानि तीर्थानि गङ्गादिऋषिजुष्टानि जलानि करोति, तीर्थानि श्रुतिस्मृत्यादिशास्त्राणि करोति, तीर्थानि स्वावताररूपाणि अवतारसोपानानि करोति इति वा तीर्थ + डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२०)। ಗಂಗಾನದಿ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ತೀರ್ಥಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದಲೂ ಹಯಗ್ರೀವಾವತಾರವೆತ್ತಿ ಮಧುಕೈಟಭರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದುದರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮಪ್ರವೇಶ ಸೌಲಭ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ಅವತಾರ ರೂಪವಾದ ಸೋಪಾನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದುದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವು ತೀರ್ಥಕರನು. "गङ्गादितीर्थहेतुत्वात् श्रुतिस्मृत्योः प्रवर्तनात्। आत्मप्रवेशसोपानकृत्त्वात् तीर्थकरः स्मृतः" इति निरुक्तिः। "मनोजवस्तीर्थकरः वसुरेता वसुप्रदः" वि० स०। 2. ಜಿನದೇವ. ಜೈನಮತಪ್ರವರ್ತಕರು ಮತ್ತು ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಣೇತರು. ಪ್ರವಚನ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ತೀರ್ಥಂಕರರು ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಣೇತರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರ ವರ್ಧಮಾನ ಜಿನೇಶ್ವರರು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯವರು. (वि०) 3. ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದವರು. करोति — कृञ् "अच्" (३-१-१३४)। तीर्थस्य करः।

तीर्थकाक ತೀರ್ಥಕಾಕ (पुं०) ಅತ್ಯಾಸೆಯುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯ. ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಗೆಗಳು ಹಾರಾಡುವಂತೆ ಹೊಟ್ಟೆಗಾಗಿ ಅಲೆದಾಡುವ ಮನುಷ್ಯ, ಹೊಟ್ಟೆಬಾಕ. तीर्थे पुण्यक्षेत्रादिस्थले काक इव।

तीर्थकृत् ತೀರ್ಥಕೃತ್ (पुं०) 1. ಜಿನದೇವ. (वि०) 2. ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವರ್ತಕ. तीर्थं करोति — डु कृञ् (करणे) "क्विप्" (३-२-६१)।

तीर्थङ्कर ತೀರ್ಥಂಕರ (पुं०) 1. ಜಿನದೇವ. ಜಿನೇಶ್ವರ. 2. ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರ, ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವರ್ತಕ. करोति—डु कृञ् (करणे) "अच्" (३-१-१३४)। तीर्थस्य करः। मुम् ? "शम्भुः स्वयम्भूर्भगवान् जगत्प्रभुस्तीर्थङ्करस्तीर्थकरो जिनेश्वरः" अभि० चि०। "तीर्थकर" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

तीर्थयात्रा ತೀರ್ಥಯಾತ್ರಾ (स्त्री०) ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯಾಣ. तीर्थं पुण्यक्षेत्रमुद्दिश्य यात्रा।

तीर्थराज ತೀರ್ಥರಾಜ (पुं०) ಪ್ರಯಾಗಕ್ಷೇತ್ರ. तीर्थानां राजा — "टच्" (५-४-९१)।

तीर्थराजि(जी) ತೀರ್ಥರಾಜಿ(ಜೀ) (स्त्री०) ಕಾಶಿ, ವಾರಾಣಸಿ. तीर्थानां राजिरत्र। वा "ङीप्"। "वाराणसी तीर्थराजी" त्रिकाण्ड०।

तीर्थवाक ತೀರ್ಥವಾಕ (पुं०) ತಲೆಯಕೂದಲು. तीर्थस्येव वाको वचनमस्य। ಉತ್ತಮಾಂಗ (ತಲೆ) ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೆಂದು ಇದು ಪ್ರಶಂಸನೀಯ.

तीर्थशौच ತೀರ್ಥಶೌಚ (न०) ಸ್ನಾನಘಟ್ಟ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸುವುದು. ಸೇತುವೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದು ಸ್ನಾನಘಟ್ಟಗಳನ್ನು (ನೀರಿಗೆ ಇಳಿಯುವ ಸೋಪಾನಗಳನ್ನು) ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟುಮಾಡಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಬಹಳ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರ. "सेतुबन्धरता ये च तीर्थशौचरताश्च ये। तडागकूपकर्तारो मुच्यन्ते ते तृषाभयात्" आदित्यपु०।

तीर्थसेविन् ತೀರ್ಥಸೇವಿನ್ (पुं०) 1. ಬಕಪಕ್ಷಿ. (वि०) 2. ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು. तीर्थं जलप्रान्तं सेवते मत्स्यग्रहणार्थं पुण्यक्षेत्रं सेवते वा — षेवृ (सेवायाम्) "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **—सेविनी — ಸೇವಿನೀ.**

तीवर ತೀವರ (पुं०) 1. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. 2. ವ್ಯಾಧ, ಬೇಡರವನು, ಮೃಗಗಳ ಬೇಟೆಯಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು. तीव (स्थौल्ये) "ष्वरच्" (उ० ३-१)। निपा०। 3. ಒಬ್ಬ ಬೆರಕೆ ಜಾತಿಯವನು, ರಾಜಪುತ್ರ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು. "सद्यः क्षत्रियवीर्येण राजपुत्रस्य योषिति। बभूव तीवरश्चैव पतितो जारदोषतः"। (स्त्री०) —री — ರೀ. ಬೇಡರ ಹೆಂಗಸು.

तीव्र ತೀವ್ರ (वि०) 1. ಬಹಳವಾದ, ಅತ್ಯಂತವಾದ, ಹೆಚ್ಚಾದ, ಮಿತಿಮೀರಿದ. तीव (स्थौल्ये) "रक्" बाहु०। "तीव्राभिषङ्गप्रभवेण वृत्तिं मोहेन संस्तम्भयतेन्द्रियाणाम्" कुमा० ३-७३। 2. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ, ಬಹಳ ಚುರುಕಾದ. "अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णम्" शाकु० ५-७। 3. ಬಹಳ ಜೋಪಾದ, ಬಹಳ ಹರಿತವಾದ. "तथैव तीव्रो हृदि शोकशङ्कुः" उ० रा० ३-३५। 4. ಕಟುವಾದ, ಕಾರವಾದ. 5. ಬಹಳ ಉಗ್ರವಾದ, ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾದ. "तीव्रं महाव्रतमिवात्र चरन्ति वप्राः" माघ० ४-५८। 6. ಬಹಳ ಬಿಸಿಯಾದ, 7. ಬಹಳ ಬಿರುಸಾದ, ಬಹಳ ವೇಗವಾದ. "तीव्रमत्युष्णकटुकनितान्तेष्वन्यवन्मतम्" विश्व०। 8. ಬಲವಾದ. (पुं०)

9. ಚೂಪು, ಮೊನಚು. 10. ಕಾರ. 11. ಲೋಹ, ಕಬ್ಬಿಣ. (स्त्री०) **–वा –ವಾ.** 12. ಕರಿ ಸಾಸುವೆ. 13. ಕಟುಕರೋಹಿಣಿ. 14. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಗರಿಕೆ ಹುಲ್ಲು. (अव्य०) 15. ಬಹಳ ವೇಗವಾಗಿ. 16. ಬಹಳ ಖಾರವಾಗಿ. 17. ಬಹಳ ಚೂಪಾಗಿ. 18. ಬಹಳವಾಗಿ. "तीव्रा तु कटुरोहिण्यां राजिकामण्डदूर्वयो.। त्रिष्वत्युष्णे नितान्ते च कटौ" मेदि०। "तीव्रं कटु नितान्तं च" "त्रिकाण्ड०।

तीव्रकण्ठ ತೀವ್ರಕಂಠ (पुं०) ಸೂರಣಗೆಡ್ಡೆ. तीव्रः कण्ठो यस्मात्। ಇದನ್ನು ತಿಂದಾಗ ಗಂಟಲಲ್ಲಿ ತೊಂದರೆಯಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

तीव्रकन्द ತೀವ್ರಕಂದ (पुं०) ಸೂರಣಗೆಡ್ಡೆ.

तीव्रगन्ध ತೀವ್ರಗಂಧ (वि०) ಉಗ್ರವಾದ ವಾಸನೆಯುಳ್ಳ.

तीव्रगन्धा ತೀವ್ರಗಂಧಾ (स्त्री०) 1. ಅಜವಾನ, ಓಮ, ವಾದಕ್ಕಿ. 2. ಜೀರಿಗೆ. 3. ಬಜೆ.

तीव्रवेदना ತೀವ್ರವೇದನಾ (स्त्री०) ಯಾತನೆ, ಅತಿಯಾದ ನೋವು, ಘೋರವಾದ ಹಿಂಸೆ. तीव्रा चासौ वेदना च।

तु ತು (अव्य०) 1. ಶ್ಲೋಕದ ಪಾದಪೂರ್ತಿಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಪದ (ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ). तुद (व्यथने) "डुः" (वा० ३-२-१८०)। "तु हि च स्महवै पादपूरणे" अम०। "अवगूर्य त्वब्दशतं सहस्रमभिहत्य च। जिघांसया ब्राह्मणस्य नरकं प्रतिपद्यते" मनु० ११-२०६। "तु" ಪದವು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 2. ಭೇದ. (ಆದರೆ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥ) "मृद्घटवत् सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्जनो भवति। सुजनस्तु कनकघटवद्दुर्भेद्यश्चाशु सन्धेयः" हितो० १-३-९२। 3. ಅವಧಾರಣ, ನಿಶ್ಚಯ. 4. ಸಮುಚ್ಚಯ. "उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानं तु कामतः" मनु० ११-२०१। 5. ಪಕ್ಷಾಂತರ. "आचाराद्विच्युतो विप्रो न वेदफलमश्नुते। आचारेण तु संयुक्तः संपूर्णफलभाग्भवेत्" मनु० १-१०९। 6. ನಿಯೋಗ, ಅಪ್ಪಣೆ. 7. ಪ್ರಶಂಸೆ, ಹೊಗಳಿಕೆ. 8. ನಿಗ್ರಹ, ಅಡಗಿಸುವಿಕೆ, ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಡುವುದು. "तु पादपूरणे भेदे समुच्चयेऽवधारणे। पक्षान्तरे नियोगे च प्रशंसायां विनिग्रहे" मेदि०।

तुगा ತುಗಾ (स्त्री०) ತವಕ್ಷೀರ.

तुगाक्षीरी ತುಗಾಕ್ಷೀರೀ (स्त्री०) ತವಕ್ಷೀರ. तुगेव क्षीरी।

तुग्र ತುಗ್ರ (पुं०) ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಒಬ್ಬ ರಾಜರ್ಷಿ.

तुङ्ग ತುಂಗ (पुं०) 1. ಪುನ್ನಾಗವೃಕ್ಷ, ಸುರಗಿಮರ, ಸುರಹೊನ್ನೆ ಮರ. तुज्यते – तुजि (हिंसायाम्) "घञ्" (३-३-१८)। 2. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. 3. ಬುಧಗ್ರಹ. 4. ಶಿವ. 5. ತೆಂಗಿನಮರ. 6. ಸಿಂಹಾಸನ. "निपात्य तुङ्गाद्रिपुयूथनाथं हृतं व्यकर्षत् व्यसुमोजसोऽर्यम्" भाग० ३-३-१। 7. ಗ್ರಹಗಳ ಉಚ್ಚರಾಶಿ. (न०) 8. ಹೂವಿನ ಕುಸುರು, ಕಿಂಜಲ್ಕ, ಕೇಸರ. (वि०) 9. ಉನ್ನತವಾದ, ಎತ್ತರವಾದ. "दुःखेन भोजयितुमाशयिता शशाक तुङ्गाग्रकायमनमन्तमनादरेण" माघ० ५-५१। 10. ಪ್ರಧಾನವಾದ, ಪ್ರಮುಖವಾದ.

तुङ्गक ತುಂಗಕ (पुं०) 1. ಪುನ್ನಾಗವೃಕ್ಷ, ಸುರಗಿಮರ. तुङ्ग स्वार्थे "कः"। (न०) 2. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾದ ಒಂದು ಅರಣ್ಯ. "तुङ्गकारण्यमासाद्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः। वेदानध्यापयत्तत्र ऋषिः सारस्वतः पुरा" भा० वन० ८५-४६।

तुङ्गबीज ತುಂಗಬೀಜ (न०) ಪಾದರಸ. तुङ्गस्य शिवस्य बीजम्।

तुङ्गभ ತುಂಗಭ (न०) ಸೂರ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಗಳ ಉಚ್ಚರಾಶಿ.

तुङ्गभद्र ತುಂಗಭದ್ರ (पुं०) 1. ಮದವೇರಿದ ಆನೆ. (स्त्री०) **–भद्रा –ಭದ್ರಾ.** 2. ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿ, ಕೃಷ್ಣಾನದಿಗೆ ಸೇರುವ ಒಂದು ಮಹಾನದಿ. "कावेरी वेणी पयस्विनी शर्करावती तुङ्गभद्रा कृष्णा वेण्या भीमरथी गोदावरी" ಇತ್ಯಾದಿ भाग० ५-१९-१८। "तुङ्गभद्रो मदोत्कटे। तुङ्गभद्रा नदीभेदे" हेम०।

तुङ्गा ತುಂಗಾ (स्त्री०) 1. ತವಕ್ಷೀರ. 2. ಶಮೀವೃಕ್ಷ, ಬನ್ನಿಮರ. 3. ತುಂಗಾನದಿ.

तुङ्गिन् ತುಂಗಿನ್ (पुं०) 1. ಮೇಷ ಮೊದಲಾದ ಉಚ್ಚರಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಹ. तुङ्गं मेषादिकं उच्चत्वेनास्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। (स्त्री०) **–नी –ನೀ.** 2. ಮಹಾಶತಾವರೀ ಗಿಡ.

तुङ्गी ತುಂಗೀ (स्त्री०) 1. ನಾರಂಬೇಳಿ ಗಿಡ. तुङ्ग गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। 2. ಅರಶಿನ. "बर्बरा कबरी तुङ्गी खरपुष्पाजगन्धिका" अम०। "तुङ्गी निशाबर्बरयोः" मेदि०। 3. ರಾತ್ರಿ. "श्यामा याम्या दोषा तुङ्गी भौती शताक्षी च" त्रिकाण्ड०।

तुङ्गीपति ತುಂಗೀಪತಿ (पुं०) ಚಂದ್ರ. तुङ्गयाः रात्रेः पतिः।

तुङ्गीश ತುಂಗೀಶ (पुं०) 1. ಶಿವ, ಈಶ್ವರ. 2. ಸೂರ್ಯ. 3. ಚಂದ್ರ. "तुङ्गीशस्तु पुमान् गौरीवल्लभे हिमदीधितौ" मेदि०।

तुच्छ ತುಚ್ಛ (न०) 1. ದುಃಖ. (वि०) 2. ಶೂನ್ಯವಾದ, ಬರಿದಾದ. तुदा व्यथया छगति — छो (छेदने) "कः" (वा० ३-२-५)। "तुच्छं दुःखे नपुंसकम् शून्ये त्रिषु" नानार्थर०। 3. ಹೀನ, ದುರ್ಗತಿಕ, ದರಿದ್ರ, ಬಡವ. 4. ಅಲ್ಪವಾದ, ಸಣ್ಣದಾದ, ಚಿಕ್ಕದಾದ. 5. ನೀಚ, ಕಡಮೆ ದರ್ಜೆಯ, ತಿರಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ.

तुच्छद्रु ತುಚ್ಛದ್ರು (पुं०) ಹರಳು ಗಿಡ.

तुच्छधान्य ತುಚ್ಛಧಾನ್ಯ (न०) ಜಳ್ಳು, ತಿರುಳಿಲ್ಲದ ಧಾನ್ಯ, ಹೊಟ್ಟು.

तुटितुट ತುಟಿತುಟ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. "नमस्तुण्डचाय तुटचाय नमस्तुटितुटाय च"।

तुटुम ತುಟುಮ (पुं०) ಇಲಿ. "उन्दुरुस्तुटुमो रन्ध्रबभ्रुः" त्रिकाण्ड०।

तुण्ड ತುಂಡ (न०) 1. ಮುಖ, ಬಾಯಿ. 2. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಕೊಕ್ಕು. 3. ಬಾಣದ ತುದಿ. 4. ಹಂದಿಯ ಮೂತಿ. तुण्डति — तुडि (तोडने) "अच्" (३-१-१३४)।

तुण्डि ತುಂಡಿ (पुं०) 1. ಮುಖ, ಬಾಯಿ. 2. ಹಕ್ಕಿಯ ಕೊಕ್ಕು, ಮೂತಿ. 3. ಬಾಣದ ತುದಿ. 4. ಹಂದಿಯ ಮೂತಿ. 5. ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲು. तुण्डति — तुडि (तोडने) "इन्" (उ० ४-११७)। (स्त्री०) 6. ನಾಭಿ, ಹೊಕ್ಕಳು. (वि०) 7. ಎತ್ತರವಾದ ಹೊಕ್ಕಳುಳ್ಳ, ಉಬ್ಬಿದ ಹೊಕ್ಕಳುಳ್ಳ. "तुण्डिरुन्नतनाभिकः" वैज०।

तुण्डिक ತುಂಡಿಕ (वि०) 1. ಸೊಂಡಿಲುಳ್ಳ. 2. ಮೂತಿಯುಳ್ಳ.

तुण्डिका ತುಂಡಿಕಾ (स्त्री०) 1. ತೊಂಡೆಗಿಡ. तुण्डं तदवयवाधरसादृश्यमस्त्यस्याः "ठन्" (५-२-११५)। 2. ನಾಭಿ, ಹೊಕ್ಕಳು. तुण्डि स्वार्थे "कः"।

तुण्डिकेरी ತುಂಡಿಕೇರೀ (स्त्री०) 1. ಹತ್ತಿಗಿಡ. 2. ತೊಂಡೆ ಗಿಡ. तुण्डिकान् शरीराणि ईरयति — ईर (गतौ कम्पने च) "अण्" (३-२-१)। "ङीप्" (४-१-१५)। तुण्डं चञ्चुरस्त्यस्य "ठन्" (५-२-११५)। तुण्डिकान् ईरयति वा। "तुण्डिकेरी समुद्रान्ता कार्पासी बदरेति च"। "तुण्डिकेरी रक्तफला बिम्बिका पीलुपर्ण्यपि" अम०।

तुण्डिभ ತುಂಡಿಭ (वि०) ದೊಡ್ಡ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು. तुण्डिरस्यास्ति — तुण्डि "भः" (५-२-१३९)।

तुण्डिल ತುಂಡಿಲ (वि०) ದೊಡ್ಡ (ಉಬ್ಬಿದ) ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು. तुण्डिरस्यास्ति — तुण्डि "लच्" (५-२-९६)।

तुत्थ ತುತ್ಥ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. तुद (व्यथने) "थक्" (उ० २-७)। तुत्थोऽग्निः सि० कौ०। 2. ಶಿಲೆ, ಕಲ್ಲು. (न०) 3. ರಸಾಂಜನ. (स्त्री०) —त्था —ತ್ಥಾ 4. ನೀಲಿಗಿಡ. 5. ಸಣ್ಣ ಜಾತಿಯ ಯಾಲಕ್ಕಿ ಗಿಡ. "तुत्थमञ्जनभेदे स्यान्नीलीसूक्ष्मैलयोः स्त्रियाम्" मेदि०।

तुत्थाञ्जन ತುತ್ಥಾಂಜನ (न०) ಮೈಲುತುತ್ತ, ಗಂಧಕಾಮ್ಲ.

तुद — व्यथने (तुदा० उभ० सक० अनि०)। तुदति —ते। तुतोद, तुतुदे। तोत्ता तोत्तारौ तोत्तारः। तोत्स्यति —ते। तुदतु, —ताम्। अतुदत्, —त। तुदेत्, —त। तुद्यात्, तुत्सीष्ट। अतौत्सीत्, अतुत्त। अतोत्स्यत्, —त। 1. ವ್ಯಥೆಪಡಿಸು, ನೋಯಿಸು. "वाक्सायकैरथ तुतोद तदा विपक्षः" माघ० २०-७७। 2. ಪೀಡಿಸು, ಬಾಧಿಸು, ಹೊಡೆ, ಏಟುಕೊಡು. "तुतोद गदया चारि तं दुद्रावाद्रिणा कपिः" भट्टि० १४-८१।

कर्मणि :—तुद्यते। तुतुदे। तोत्ता। तोत्स्यते। तुद्यताम्। अतुद्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—तोत्तव्यम्। तोदनीयम्। तोद्यम्। तुन्नः। तुन्नवान्। तुदन्, तुदती, तुदन्ती। तुदमानः। तोत्तुम्। तुन्नम्। तुत्तम्। तोदनम्। तुत्वा। प्रतुद्य।

तुन्द ತುಂದ (न०) ಉದರ, ಹೊಟ್ಟೆ. तुदति — तुद (व्यथने) "कः" (३-१-१३५)। नुम् (७-१-९)।

तुन्दकूपी ತುಂದಕೂಪೀ (स्त्री०) ನಾಭಿ, ಹೊಕ್ಕಳು.

तुन्दपरिमार्ज ತುಂದಪರಿಮಾರ್ಜ (वि०) ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಉಜ್ಜಿಕೊಳ್ಳುವವನು. तुन्दमुदरं परिमार्ष्टि — परि + मृजूष् (शुद्धौ) "अण्" (३-२-१)।

तुन्दपरिमृज ತುಂದಪರಿಮೃಜ (वि०) ಆಲಸ, ಸೋಮಾರಿ. तुन्दं परिमार्ष्टि — परि + मृजूष् (शुद्धौ) "कः" (३-२-५)।

तुन्दवत् ತುಂದವತ್ (वि०) ದೊಡ್ಡ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು. तुन्द "मतुप्" (५-२-९४)।

तुन्दि ತುಂದಿ (स्त्री०) "तुण्डि" ಪದದ ಅರ್ಥ.

तुन्दिक ತುಂದಿಕ (वि०) ದೊಡ್ಡ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು. अतिशयितं तुन्दमस्त्यस्य "ठन्" (५-२-११५)।

तुन्दिन् ತುಂದಿನ್ (वि०) ದೊಡ್ಡ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು. अतिशयितं तुन्दमस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। -नी -ನೀ.

तुन्दिभ (ल) ತುಂದಿಭ (ಲ) (वि०) 1. ದೊಡ್ಡ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು. तुन्दिरस्यास्ति—तुन्दि "भः" (५-२-१३९)। तुन्द "इलच्" (५-२-११७) वा। "तुन्दिलस्तुन्दिभस्तुन्दी बृहत्कुक्षिः पिचण्डिलः" अम०। 2. ತುಂಬಿದ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳ. "यदगारघटाट्टकुट्टिमस्रवदिन्दूपलतुन्दिलापया" नैष० २-८९।

तुन्दिलित ತುಂದಿಲಿತ (वि०) ತುಂದಿಲನಾಗಿರುವ, ತುಂಬಿದ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವ. तुन्दिल "इतच्" (५-२-३६)।

तुन्न ತುನ್ನ (पुं०) 1. ನಂದಿಮರ. (वि०) 2. ನೋಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಗಾಯಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಪೀಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತೊಂದರೆಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಮನನೋಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. तुद्यते — तुद (व्यथने) "क्तः" (३-२-१०२)। 4. ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

तुन्नवाय ತುನ್ನವಾಯ (पुं०) ಹೊಲಿಗೆ ಕೆಲಸದವನು, ದರ್ಜಿ, ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಹೊಲೆದು ಜೀವಿಸುವವನು. तुन्नं छिन्नं वयति — वेञ् (तन्तुसन्ताने) "अण्" (३-२-१)। "तन्तुवायः कुविन्दः स्यात्तुन्नवायस्तु सौचिकः अम०। "शैलूषतुन्नवायान्नं कृतघ्नस्यान्नमेव च" मनु० ४-२१४।

तुन्नसेवनी ತುನ್ನಸೇವನೀ (स्त्री०) ಸೂಜಿ. तुन्नं छिन्नं सीव्यतेऽनेन — षिवु (तन्तुसन्ताने) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। "ङीप्" (४-१-१५)।

तुमुल ತುಮುಲ (पुं०) 1. ತಾರೆಗಿಡ. (न०) 2. ದೊಂಬಿಯ ಕಾಳಗ, ಗದ್ದಲದ ಯುದ್ಧ, ಗಲಿಬಿಲಿಯ ಕದನ, ಗದ್ದಲ. तौति — तु (सौत्रधातुः) "मुलन्" बाहु०। "तुमुलः कलिवृक्षे ना क्लीबं तु रणसंकुले" मेदि०। (वि०) 3. ಗಾಬರಿಗೊಂಡ, ಕಳವಳಗೊಂಡ, ಗಲಿಬಿಲಿಯಾದ. "रामापरित्राणविहस्तयोधं सेनानिवेशं तुमुलं चकार" रघु० ५-४९। 4. ಉಗ್ರವಾದ, ಘೋರವಾದ. "बभूव युद्धं तुमुलं जयैषिणोरधोमुखैरूर्ध्वमुखैश्च पत्त्रिभिः" रघु० ३-५७।

तुम्बी ತುಂಬೀ (स्त्री०) ಉದ್ದದ ಸೋರೆಕಾಯಿ. तुम्बति रुचिम् — तुबि (अर्दने) "अच्" (३-१-१३४) "ङीष्" (४-१-४१)।

तुम्बुका ತುಂಬುಕಾ (स्त्री०) ಗುಂಡು ಸೋರೆಕಾಯಿ. "वृत्ततुम्बी तु तुम्बिका" वैज०।

तुम्बुरी ತುಂಬುರೀ (स्त्री०) 1. ಕೊತ್ತುಂಬರಿ. 2. ಹೆಣ್ಣು ನಾಯಿ. "तुम्बुरी कुक्कुरस्त्रियाम्। धन्याकेऽपि" मेदि०।

तुम्बुरु ತುಂಬುರು (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ದೇವ ಗಂಧರ್ವ. 2. ಈಗಿನ ಅವಸರ್ಪಿಣೀಕಾಲದ 5ನೆಯ ಅರ್ಹಂತರ ಅನುಚರ.

तुर ತುರ (पुं०) 1. ವೇಗ. तुर (त्वरणे) "कः" (वा० ३-३-५८)। (वि०) 2. ವೇಗವಾದ.

तुरग ತುರಗ (पुं०) 1. ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. तुर (त्वरणे) "कः" (वा० ३-३-५८)। तुरेण त्वरया गच्छति — गम्लृ (गतौ) "डः" (वा० ३-२-४८)। "ध्रुवं गुरून् मार्गरुधः करीन्द्रानुल्लङ्घ्य गन्तुं तुरगास्तदीषुः" माघ० ३-२९। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। -गी -ಗೀ. 2. ಚಿತ್ತ, ಮನಸ್ಸು. (वि०) 3. ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವವನು. (स्त्री०) गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। -गी -ಗೀ. 4. ಅಶ್ವಗಂಧೀಗಿಡ. "तुरगी चाश्वगन्धायां तुरगश्चित्तवाजिनोः" मेदि०।

तुरगब्रह्मचर्य ತುರಗಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ (न०) ಕುದುರೆಯಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ವ್ರತ, ಹೆಂಗಸರ ಸಹವಾಸವು ದೊರೆಯದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವರ ಸಹವಾಸವನ್ನು ಬಿಡುವ ನಿರ್ಬಂಧದ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ. तुरगस्येव ब्रह्मचर्यम्।

तुरगमुख ತುರಗಮುಖ (पुं०) 1. ಹಯಗ್ರೀವ. 2. ಕಿಂಪುರುಷ. तुरगस्येव मुखमस्य।

तुरगवदन ತುರಗವದನ (पुं०) 1. ಹಯಗ್ರೀವಾವತಾರವೆತ್ತಿದ ವಿಷ್ಣು. तुरगस्येव वदनमस्य। 2. ಕುದುರೆಯಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳ ಕಿಂಪುರುಷ. ಏವಂ तुरगाननः तुरगास्यः ಇತ್ಯಾದಿ.

तुरगिन् ತುರಗಿನ್ (वि०) ಕುದುರೆಯೇ ವಾಹನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು. तुरगो वाहनत्वेनास्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

तुरगी ತುರಗೀ (स्त्री०) 1. ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆ. तुरग जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। 2. ಅಶ್ವಗಂಧಿ ಗಿಡ. "तुरगी त्वश्वगन्धायाम्" हेम०।

तुरङ्ग ತುರಂಗ (पुं०) 1. ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. तुरेण गच्छति— गम्लृ (गतौ) "खच्" (३-२-४७)। मुमागमः (६-३-६७)। वा डित्। पक्षे टिलोपः। "सयत्नसूतायतरश्मिभुग्नग्रीवाग्रसंसक्तयुगैस्तुरङ्गैः" माघ० ३-६८। 2. ಚಿತ್ತ, ಮನಸ್ಸು. (वि०) 3. ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವವನು. (स्त्री०) -ङ्गी -ಙ್ಗೀ. 4. ಅಶ್ವಗಂಧಿ ಗಿಡ. 5. ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆ.

तुरङ्गम ತುರಂಗಮ (पुं०) ಕುದುರೆ. तुरेण वेगेन गच्छति—गम्लृ (गतौ) "खच्" (३-२-४७)। मुमागमः (६-३-६७)। "अवेहि मां प्रीतमृते तुरङ्गमात् किमिच्छसीति स्फुटमाह वासवः" रघु० ३-६३। "आमूलादुपनदि सैकतेषु लेभे सामग्रीं खुरपदवी तुरङ्गमाणाम्" किरा० ७-२१। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। –तुरङ्गमी –ತುರಂಗಮೀ.

तुरङ्गमुख ತುರಂಗಮುಖ (पुं०) ಕುದುರೆಯಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳ.

तुरङ्गवदन ತುರಂಗವದನ (पुं०) 1. ಹಯಗ್ರೀವಾವತಾರವೆತ್ತಿದ ವಿಷ್ಣು. तुरङ्गस्येव वदनम् अस्य। 2. ಕುದುರೆಯಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳ ಕಿಂಪುರುಷ. ಏವಂ तुरङ्गवक्त्रः तुरङ्गास्यः ಇತ್ಯಾದಿ. "बिम्बोष्ठं बहुमनुते तुरङ्गवक्त्रः" माघ० ४-३८।

तुरङ्गसादिन् ತುರಂಗಸಾದಿನ್ (वि०) ಕುದುರೆಯ ಸವಾರ.

तुरङ्गिन् ತುರಂಗಿನ್ (वि०) ಕುದುರೆಯೇ ವಾಹನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು, ಕುದುರೆಯ ಸವಾರ. तुरङ्गो वाहनत्वेनास्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "तुरङ्गी तुरगारूढं प्रासेनाहत्य वक्षसि" कुमा० १३-४१। "तुरङ्गिभिर्यत्र निरुद्धवाहनैः" माघ० ३-३०।

तुरङ्गी ತುರಂಗೀ (स्त्री०) 1. ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆ. तुरङ्ग जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। 2. ಅಶ್ವಗಂಧಿ ಗಿಡ. तुरङ्गस्तद्गन्धोऽस्त्यस्याः "अच्" (५-२-१२७)।

तुरस् ತುರಸ್ (न०) ತ್ವರೆ, ವೇಗ. तुर (त्वरणे) "असुन्" (उ० ४-१८८)।

तुरायण ತುರಾಯಣ (न०) 1. ಒಂದು ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು, ಕಾರ್ಯಾಸಕ್ತಿಯಿಂದ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವವನ ನಡಿಗೆ. तुरस्यायनम्। 2. ಒಂದು ಯಜ್ಞ.

तुरासाह् ತುರಾಸಾಹ್ (पुं०) ಇಂದ್ರ, ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ. तुरं वेगवन्तं साहयति अभिभवति—षह (मर्षणे) + णिच् "क्विप्" (३-२-७६)। षत्वम् (८-३-५६)। पूर्वपददीर्घः (६-३-१३७)। तुराषाट् इति प्रथमाविभक्तौ रूपम्। "तुरासाहं पुरोधाय धाम स्वायम्भुवं ययुः" कुमा० २-१।

तुरि ತುರಿ (स्त्री०) ನೇಯಿಗೆಯವನ ಮಗ್ಗದ ಕೋಲು, ದಾರದ ಎಳೆಗಳುಳ್ಳ ಮಗ್ಗದ ಕೋಲು, ಮಗ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕು ದಾರಗಳ ಸುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಗೊಳಿಸುವ ಒಂದು ತಂತುವಾಯ ದಂಡ. तुर (त्वरणे) "इन्" (उ० ४-११७)। वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। **तुरी ತುರೀ.**

तुरीय ತುರೀಯ (वि०) 1. ನಾಲ್ಕನೆಯ. चतुर्णां पूरणः—चतुर् "छः" आद्यक्षरलोपश्च (वा० ५-२-५१)। ईयादेशः (७-१-२)। "तुरीयो ह्येष मेध्याग्निराम्नायः पञ्चमोऽपि वा" म० वी० १-१०। (न०) 2. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ.

तुरुष्क ತುರುಷ್ಕ (पुं०) 1. ತುರುಕಿ ದೇಶದ ಲೋಬಾನ, ಒಂದು ವಾಸನಾದ್ರವ್ಯ. 2. ತುರುಕಿ ದೇಶ. 3. ತುರುಕಿ ದೇಶದವನು, ಮ್ಲೇಚ್ಛಜಾತಿಯವನು. "तुरुष्कः सिह्लके म्लेच्छजातौ देशान्तरेऽपि च" मेदि०।

तुर्य ತುರ್ಯ (न०) 1. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ. (वि०) 2. ನಾಲ್ಕನೆಯ. चतुर्णां पूरणः—चतुर् "यत्" (वा० ५-२-५१)। आद्यक्षरलोपश्च। "एक एवेश्वरस्तुर्यःभगवान् स्वाश्रयः परः" भाग० ६-५-१२।

तुर्वसु ತುರ್ವಸು (पुं०) 1. ದೇವಯಾನಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಯಯಾತಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ, ಯದುವಿನ ಸಹೋದರ. [ತುರ್ವಸುವು ತಂದೆಯಾದ ಯಯಾತಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ತನ್ನ ಯೌವನವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಜರೆಯನ್ನು ತಾನು ಹೊಂದಲು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಶಾಪಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದನು.]

तुल—उन्माने (वा चुरा० उभ० पक्षे भ्वा० पर० सक० से०)। तुलयति, –ते। तोलति। तुलयां चक्रे, –बभूव, –आस। तुतोल। तुलिता। तुलयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

उद् + तुल = उत्तोलयति। उत्तोलनम्। ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ತೂಗು.

तुलन ತುಲನ (न०) 1. ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ತೂಗುವುದು, ತೂಕ ಮಾಡುವುದು. तुल (उन्माने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "सुप्तासुप्तमनुष्यवीर्यतुलने श्वा सर्पणे पन्नगः" मृच्छ० ३-२०। 2. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವುದು, ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏರಿಸುವುದು. "तुलनं चाद्रिराजस्य समुद्रस्य च तारणम्। ग्रहणं चानिलस्येव चारुदत्तस्य दूषणम्" मृच्छ० ९-२०। 3. ಹೋಲಿಸುವುದು, ಹೋಲಿಕೆಕೊಡುವುದು. (स्त्री०) –ना –ನಾ. 1. ತೂಗುವುದು. 2. ಹೋಲಿಸುವುದು. "तूलेन तस्यास्तुलना मृदोस्तत्" नैष० १४-५७।

तुलनीय ತುಲನೀಯ (वि०) 1. ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ತೂಗಲ್ಪಡುವ. 2. ತೂಗಲು ಅರ್ಹವಾದ. 3. ತೂಗಬೇಕಾದ. तुल (उन्माने) + णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। 4. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲ್ಪಡುವ. 5. ಎತ್ತಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 6. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಬೇಕಾದ. 7. ಹೋಲಿಸಲ್ಪಡುವ. 8. ಹೋಲಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ. "तव्यः" (३-१-९६)। **तुलितव्यः ತುಲಿತವ್ಯಃ.**

तुलयत् ತುಲಯತ್ (वि०) 1. ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ತೂಗುತ್ತಿರುವ. तुल(उन्माने) + णिच् "शतृ"(३-२-१२४)। "सममेणमदैर्यदापणे तुलयन् सौरभलोभनिश्चलम्" नैष० २-९२। 2. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುತ್ತಿರುವ. 3. ಹೋಲಿಸುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्"(४-१-६)। **-यन्ती -ಯನ್ತೀ.**

तुलयितृ ತುಲಯಿತೃ (वि०) 1. ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ತೂಗುವವನು. 2. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವವನು. 3. ಹೋಲಿಸುವವನು. तुल (उन्माने)+णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-यित्री -ಯಿತ್ರೀ.**

तुलसी ತುಲಸೀ (स्त्री०) ತುಲಸೀ ಗಿಡ. तुलां सादृश्यं स्यति—षो (अन्तकर्मणि) "कः" (३-२-३)। शक०। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। ಇದು ಅಮೃತಮಥನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು. "यस्या देव्यास्तुला नास्ति विश्वेषु सकलेषु च। तुलसी तेन विख्याता"। **ತುಲಸಿಯ ಮಹಿಮೆ:** "दर्शनं नर्मदायास्तु गङ्गास्नानं तथैव च। तुलसीवनसंसर्गं त्रयमेतत् स्मृतम् ॥" ತುಲಸೀಗಿಡವನ್ನು ನೆಡುವುದು ಸಾಕುವುದು ಅದಕ್ಕೆ ನೀರೆರೆಯುವುದು ಅದರ ದರ್ಶನ ಸ್ಪರ್ಶನ ಇವುಗಳಿಂದ ಶಾರೀರ ವಾಚಿಕ ಮತ್ತು ಮಾನಸಿಕವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪಾಪಗಳೂ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುವು. "रोपणात् पालनात् सेकात् दर्शनात् स्पर्शनान्नृणाम्। तुलसी दहते पापं वाङ्मनःकायसञ्चितम्"। ಕಾರ್ತಿಕಮಾಸದಲ್ಲಿ ತುಲಸೀದಳಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಹರಿಪೂಜೆ ಅದರ ದರ್ಶನ ಸ್ಪರ್ಶನ ಧ್ಯಾನ ನಮಸ್ಕಾರ ಅರ್ಚನೆ ಅದನ್ನು ನೆಡುವುದು ನೀರೆರೆಯುವುದು ಈ ಎಂಟು ವಿಧವಾದ ತುಲಸಿಯ ಸೇವೆಯಿಂದ ಯುಗಯುಗಾಂತರ ಪಾಪಗಳೂ ನಾಶವಾಗುವುವು. "संप्राप्तं कार्तिकं दृष्ट्वा नियमेन जनार्दनः। पूजनीयो महद्भिश्च कोमलैस्तुलसीदलैः। दृष्टा स्पृष्टा तथा ध्याता कार्तिके नमितार्चिता। रोपिता सेचिता नित्यं पापं हन्ति युगार्जितम् ॥" ತುಲಸೀದಳದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಕರ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಗಂಗೆ ಮೊದಲಾದ ನದಿಗಳು ವಾಸುದೇವ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲರ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವೂ ಇರುವುದು. "पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा। वासुदेवादयो देवाः वसन्ति तुलसीदले"॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಗಣಪತಿಗೆ ತುಲಸಿಯಿಂದ ಪೂಜೆಯು ನಿಷಿದ್ಧ. "पुष्पाणां सारभूता त्वं भविष्यसि मनोरमे। कलांशेन महाभागे स्वयं नारायणप्रिया। प्रिया त्वं सर्वदेवानां कृष्णस्य च विशेषतः। पूजा विमुक्तिदा नृणां मम त्याज्या च सर्वदा" ब्रह्मवैवर्ते गणेशखण्डे गणेशवचनम्। ಅಕ್ಷತೆಯಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಪೂಜೆಯೂ ತುಲಸಿಯಿಂದ ಗಣಪತಿ ಪೂಜೆಯೂ ಗರಿಕೆಯಿಂದ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಪೂಜೆಯೂ ದತ್ತೂರಿ ಹೂವಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಪೂಜೆಯೂ ನಿಷಿದ್ಧ. "**अक्षतैर्नार्चयेद्विष्णुं न तुलस्या विनायकम्। न दूर्वया यजेद्दुर्गां धुस्तुरेण न भास्करम्**"। ತುಲಸೀ ಗಿಡಕ್ಕೆ ಹಾಲನ್ನು ಎರೆಯುವವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಯಾವತ್ತೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಳು. "कदाचित् तुलसीं दुग्धैः सेचयेत् यो नरोत्तमः। तस्य वेश्मनि विप्रर्षे लक्ष्मीर्भवति निश्चला"।

तुला ತುಲಾ (स्त्री०) 1. ತಕ್ಕಡಿ, ತ್ರಾಸು. तुल (उन्माने) "अङ्" (३-३-१०४)। "अश्वमेधसहस्राणि सत्यं च तुलया धृतम्। अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेवातिरिच्यते" हितो० ४-१३१। 2. ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ತೂಗುವುದು, ತೂಕಮಾಡುವುದು. 3. ಸಾಮ್ಯ, ಸಾದೃಶ್ಯ, ಹೋಲಿಕೆ. "चिरोज्झितालक्तकपाटलेन ते तुलां यदारोहति दन्तवाससा" कुमा० ५-३४। 4. ಅಳತೆ, ತೂಕ, ಪ್ರಮಾಣ. 5. 100 ಪಲಗಳ ತೂಕ. (ಚಿನ್ನದ ತೂಕ)

ಐದು (5) ಗುಲಗಂಜಿಗಳ ತೂಕ	.. 1 ಅಧ್ಯಮಾಷಕ
16 ಅಧ್ಯಮಾಷಕಗಳು	.. 1 ಕರ್ಷ
4 ಕರ್ಷಗಳು	.. 1 ಪಲ
100 ಪಲಗಳು	.. 1 ತುಲಾ
20 ತುಲೆಗಳು	.. 1 ಭಾರ

6. ತುಲಾರಾಶಿ. "जयति तुलामधिरूढो भास्वानपि जलदपटलानि" पञ्चतं० ५-३४। 7. ಭಾಂಡ, ಬಿಂದಿಗೆ, ಕೊಡ. "तुलां लोहसहस्रस्य यत्र खादन्ति मूषिकाः। राजंस्तत्र हरेच्छ्येनो बालकं नात्र संशयः" पञ्च० १-४४७। 8. ಮನೆಯ ಚಾವಣಿಗೆ ಹಾಕುವ ತೊಲೆ. "स्तम्भसमं बाहुल्यं भारतुलानामुपर्युपर्यासाम्" बृहत्सं० ५३-३०। 9. ಗೃಹದ್ವಾರದ ಮಧ್ಯಭಾಗ. "तुला साम्ये स्तम्भपीठे" वैज०। "तुला सादृश्यमानयोः। गृहाणां दारुबन्धाय पीठिकायामपीष्यते। राशौ पलशते

भाण्डे" मेदि०। "तुला राशौ पलशते साम्येऽप्युन्मान-साधने। गृहद्वारान्तरे भाण्डे" नानार्थर०।

तुलाकूट ತುಲಾಕೂಟ (न०) 1. ತೂಕದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಮೋಸ, ಸರಿಯಾದ ತೂಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಡಮೆ ತೂಗುವುದು. तुलायाः कूटम्। (वि०) 2. ತೂಕದಲ್ಲಿ ಮೋಸಮಾಡುವವನು. "मानकूटं तुलाकूटं कण्ठमोष्ठं निपीडय" काशीखं०।

तुलाकोटि(टी) ತುಲಾಕೋಟಿ (ಟೀ) (स्त्री०) 1. ತಕ್ಕಡಿಯ ತುದಿ. तुलायाः कोटिः। 2. ನೂಪುರ, ಕಾಲಿನ ಆಭರಣ, ಕಾಲಿನ ತೊಡುಗೆ. तुलया कोटयति — कूट (परितापे) "इन्" (उ० ४-११७)। वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। **–टी –ಟೀ.** "लीलाचलत्स्त्रीचरणारुणोत्पलस्खलत्तुलाकोटिनिनादकोमलः" माघ० १२-४४।

तुलाकोश ತುಲಾಕೋಶ (पुं०) ತೂಗುವ ತಕ್ಕಡಿ, ಮುಂದೆ ಪೈರಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಅಥವಾ ನಾಶ ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಬೀಜವನ್ನು ತೂಕಮಾಡುವ ತ್ರಾಸು. तुला कोश इव। ಆಷಾಢಮಾಸದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ದಿನ ಈ ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕ ಬೀಜವನ್ನು ತೂಕಮಾಡಿಟ್ಟು ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಅದು ಅಧಿಕವಾದರೆ ಮುಂದೆ ಅದರ ಪೈರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "आषाढ्यां समतुलिताधिवासितानामन्येद्युर्यदधिकतामुपैति बीजम्। तद्वृद्धिर्भवति न जायते यदूनं मन्त्रोऽस्मिन् भवति तुलाभिमन्त्रणाय" बृहत्सं० २६-१।

तुलादान ತುಲಾದಾನ (न०) ಮನುಷ್ಯನ ದೇಹವು ತೂಗುವಷ್ಟು ಚಿನ್ನ ಅಥವಾ ಬೆಳ್ಳಿಯ ದಾನ. तुलया देहमानेन दानम्।

तुलाघट ತುಲಾಘಟ (पुं०) ತಕ್ಕಡಿ, ತ್ರಾಸು. तुलायै घटः।

तुलाधर ತುಲಾಧರ (पुं०) 1. ವರ್ತಕ, ವ್ಯಾಪಾರಿ. तुलाया मानदण्डस्य धरः। 2. ತುಲಾರಾಶಿ. "तुलाधरस्तुलाराशौ भवेद्वाणिजकेऽपि च" विश्व०। (वि०) 3. ತಕ್ಕಡಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು.

तुलाधार ತುಲಾಧಾರ (पुं०) 1. ವರ್ತಕ, ವ್ಯಾಪಾರಿ. 2. ತಕ್ಕಡಿಯ ದಾರ ಅಥವಾ ಸರಪಣಿ. 3. ತಕ್ಕಡಿಯ ದುಡಿಗೆ, –ಅಡ್ಡಕಂಬಿ. तुलां धारयति — धृ (धारणे) + णिच् "अण्" (३-२-१)। 4. ತುಲಾರಾಶಿ.

तुलापुरुष ತುಲಾಪುರುಷ (पुं०) ಮನುಷ್ಯನ ದೇಹವು ತೂಗುವಷ್ಟು ಚಿನ್ನದ ಅಥವಾ ಬೆಳ್ಳಿಯ ದಾನ. ಹದಿನಾರು ವಿಧ ದಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದುದು ಈ ದಾನ.

तुलाप्रग्रह ತುಲಾಪ್ರಗ್ರಹ(पुं०) ತಕ್ಕಡಿಯ ದಾರ. प्र+ग्रह (उपादाने) "अप्" (३-३-५८)। वा "घञ्" (३-३-५२)। **–प्रग्राहः –ಪ್ರಗ್ರಾಹಃ.**

तुलाबीज ತುಲಾಬೀಜ (न०) ಗುಲಗಂಜಿ. तुलाया बीजं मूलम्। ಚಿನ್ನವನ್ನು ಗುಲಗಂಜಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ತೂಗುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. ["तुला" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

तुलाभार ತುಲಾಭಾರ (पुं०) "तुलापुरुष" ಪದದ ಅರ್ಥ.

तुलामान ತುಲಾಮಾನ (न०) ತಕ್ಕಡಿಯ ಅಡ್ಡಕೋಲು, –ಅಡ್ಡಕಂಬಿ. मीयतेऽनेन — मा (माने) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। तुलार्थं मानम्।

तुलायष्टि ತುಲಾಯಷ್ಟಿ(स्त्री०) ತಕ್ಕಡಿಯ ಅಡ್ಡಕೋಲು.

तुलासूत्र ತುಲಾಸೂತ್ರ (न०) ತಕ್ಕಡಿಯ ದಾರ. तुलार्थं सूत्रम्।

तुलिका ತುಲಿಕಾ (स्त्री०) ಕಾಡಿಗೆಸೊಗಸಿನ ಹಕ್ಕಿ, ಕೆಂಬೂತದ ಹಕ್ಕಿ. "हापुत्रिका खञ्जनिका तुलिका स्फोटिके समे" त्रिकाण्ड०।

तुलित ತುಲಿತ (वि०) 1. ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಹೋಲಿಕೆ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ. तुल (उन्माने) "क्तः" (३-२-१०२)। "स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ मुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन तुलितम्" भर्तृ० ३-१६। 2. ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಅವಮಾನಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "तव धन्यतेयमपि सर्वनृपतितुलितोऽपि यत्क्षणम्" माघ० १५-३०। 3. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ. "क्लान्तकरतलधृताचलकः पृथिवीतले तुलितभूभृदुच्यसे" माघ० १५-३०। 4. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ, ಎತ್ತಿ ಆಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "पौलस्त्यतुलितस्याद्रेरादधान इव ह्रियम्" रघु० ४-८०। 5. ಸಮಾನವಾದ. "द्वयानुरोधं तुलितं दधौ सा" नैष० १४-२०। 6. ತೂಗಲ್ಪಟ್ಟ, ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ತೂಕಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. 7. ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "येऽपीन्द्रपाणितुलितायुधलूनपक्षाः" माघ० ५-३१।

तुल्य ತುಲ್ಯ (वि०) 1. ಸದೃಶವಾದ, ಸಮಾನವಾದ, ಒಂದೇ ತೆರನಾದ. तुलया संमितः "यत्" (४-४-९१)। "तुल्यरूपमसितोत्पलमक्ष्णोः कर्णगं निरुपकारि विदित्वा" किरा० ९-६१। 2. ಅದೇ ಆಗಿರುವ, ಒಂದೇ ಆಗಿರುವ, ಏಕರೂಪವಾದ.

तुल्यकक्ष ತುಲ್ಯಕಕ್ಷ(वि०) ಸಮಾನವಾದ, ಅದೇತೆರನಾದ. तुल्या कक्षा यस्य। "यदि तत्तुल्यकक्षोऽत्र भवान् धुरि न युज्यते" वेणी० ३-२६।

तुल्यकुल्य ತುಲ್ಯಕುಲ್ಯ (वि०) ಸಮಾನಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ಒಂದೇ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. तुल्ये कुले भवः "यत्" (४-३-५३)।

तुल्यता ತುಲ್ಯತಾ (स्त्री०) ಸಮಾನತೆ, ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದು. तुल्यस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "त्वः" (५-१-११९)। **–त्वम् –ತ್ವಮ್.** "तुल्यत्वे वपुषां मुखाद्यवयवैः वर्णक्रमः कीदृशः" प्रबोध० २-१८।

तुल्यनामन् ತುಲ್ಯನಾಮನ್ (वि०) ಸಮಾನವಾದ ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಒಂದೇ ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಅದೇ ಹೆಸರುಳ್ಳ. तुल्यं नाम यस्य।

तुल्यनिन्दास्तुति ತುಲ್ಯನಿಂದಾಸ್ತುತಿ (वि०) ನಿಂದೆ ಮತ್ತು ಹೊಗಳಿಕೆ ಎರಡನ್ನೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ಎಣಿಸುವವನು, ನಿಂದೆಯನ್ನೂ ಹೊಗಳಿಕೆಯನ್ನೂ ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದವನು. तुल्ये निन्दास्तुती यस्य। "तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी सन्तुष्टो येन केनचित्" गीता १२-१९।

तुल्यपान ತುಲ್ಯಪಾನ (न०) ಸಹಪಾನ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕುಳಿತು ಕುಡಿತ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಮದ್ಯ ಕುಡಿಯುವುದು.

तुल्यमूल्य ತುಲ್ಯಮೂಲ್ಯ (वि०) 1. ಸಮಾನವಾದ ಬೆಲೆ. (वि०) 2. ಸಮಾನವಾದ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳ. तुल्यं मूल्यं यस्य।

तुल्ययोगिता ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ (स्त्री०) ಒಂದು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರ, ವರ್ಣ್ಯ (ಪ್ರಕೃತ) ಅಥವಾ ಅವರ್ಣ್ಯ (ಅಪ್ರಕೃತ) ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಏಕಧರ್ಮಾನ್ವಯ ಹೇಳುವುದು "**ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ**" ಅಲಂಕಾರವಾಗುವುದು. "संकुचन्ति सरोजानि स्वैरिणीवदनानि च" ಎಂಬಲ್ಲಿ (ಚಂದ್ರೋದಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ) ಕಮಲಗಳೂ, ಸ್ವೇಚ್ಛಾವಿಹಾರಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ವೈರಿಣೀಮುಖಗಳೂ ಸಂಕೋಚ ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಕಮಲ ಮತ್ತು ಸ್ವೈರಿಣೀಮುಖ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಸಂಕೋಚಕ್ರಿಯಾರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ಧರ್ಮದ ಅನ್ವಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಕೇವಲ **ಪ್ರಕೃತಗೋಚರಾ ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ.** "त्वदङ्गमार्दवे दृष्टे कस्य चित्ते न भासते। मालती-शशभृल्लेखाकदलीनां कठोरता"। ಇಲ್ಲಿ ದೇಹ ಸೌಂದರ್ಯ ವರ್ಣನೆಯು ಪ್ರಕೃತ. ಅಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಾಲತೀ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕಾರ ರೂಪವಾದ ಏಕಧರ್ಮಾನ್ವಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ **ಅಪ್ರಕೃತಗೋಚರಾ ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ.** ಹೀಗೆಯೇ ಶತ್ರುಮಿತ್ರರಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾದ ನಡವಳಿಕೆಯೂ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ವಸ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸಮಾನತೆಯ ವರ್ಣನೆಯೂ ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ ಭೇದಗಳು. "हिताहिते वृत्तितौल्यमपरा तुल्ययोगिता। प्रदीयते पराभूतिर्मित्रशात्रवयोस्त्वया"। "गुणोत्कृष्टैः समीकृत्य वचोऽन्या तुल्ययोगिता। लोकपालो यमः पाशी श्रीदः शक्रो भवानपि"।

तुल्यरूप ತುಲ್ಯರೂಪ (वि०) ಸಮಾನವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ, ಸದೃಶವಾದ. तुल्यं रूपं यस्य। "तुल्यरूपवयोवृत्तां तुल्याभिजनलक्षणाम्। राघवोऽर्हति वैदेहीम्" रामा०।

तुल्यलक्ष्मन् ತುಲ್ಯಲಕ್ಷ್ಮನ್ (वि०) ಸಮಾನವಾದ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ. तुल्यं लक्ष्म यस्य। "मीलितं वस्तुनो गुप्तिः केनचित्तुल्यलक्ष्मणा" सा० द० १०-८९।

तुल्याकृति ತುಲ್ಯಾಕೃತಿ (स्त्री०) 1. ಸಮಾನರೂಪ. (वि०) 2. ಸಮಾನರೂಪವುಳ್ಳ. तुल्या आकृतिः, तुल्या आकृतिः यस्य वा।

तुल्यार्थ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ (पुं०) 1. ಸಮಾನವಾದ ಅರ್ಥ, ಒಂದೇ ಅರ್ಥ. तुल्योऽर्थः। (वि०) 2. ಸಮಾನವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ. 3. ಸಮಾನವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳ.

तुल्यावस्थ ತುಲ್ಯಾವಸ್ಥ (वि०) ಸಮಾನವಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳ. तुल्या समाना अवस्था स्थितिः यस्य। "कुम्भकर्णः कपीन्द्रेण तुल्यावस्थः स्वसुः कृतः" रघु० १२-८०।

तुवर ತುವರ (पुंन०) 1. ಒಗಚು, ಒಗರು ರಸ, ಕಷಾಯ ರಸ. तु (सौत्रधातुः) तवीति हिनस्ति रोगान् "ष्वरच्" (उ० ३-१)। (वि०) 2. ಕಷಾಯರಸವುಳ್ಳ. कषायोऽस्यास्ति "अच्" (५-२-१२७)।

तुवरिका ತುವರಿಕಾ (स्त्री०) ತೊಗರಿಗಿಡ. तुवरोऽस्त्यस्याः "ठन्" (५-२-११५)।

तुवरी ತುವರೀ (स्त्री०) 1. ತೊಗರಿಗಿಡ. तुवर गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। 2. ತೊಗರಿ.

तुष – तुष्टौ (दिवा० पर० अक० से०)। तुष्यति। तुतोष। तोष्टा। तोक्ष्यति। तुष्यतु। अतुष्यत्। तुष्येत्। तुष्यात्। अतुषत्। अतोक्ष्यत्। ಸಂತೋಷಪಡು, ಆನಂದ ಹೊಂದು. "तुतोष पश्यन् कलमस्य सोऽधिकं सवारिजे वारिणि रामणीयकम्" किरा० ४-४।

भावे :—तुष्यते। तुतुषे। तोष्टा। तुष्यताम्। अतुष्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—तोषयति, –ते। तोषयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। तोषयिता। तोषयिष्यति, –ते। तोषयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—तुतुक्षति। तुतुक्षां चकार, –बभूव, –आस। तुतुक्षिता। तुतुक्षिष्यति। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—तोष्टव्यम्। तोषणीयम्। तोष्यम्। तुष्टः। तुष्टवान्। तुष्यन्, –न्ती। तोष्टुम्। तुष्टम्। तोषणम्। तुष्ट्वा।

तुष ತುಷ (पुं०) 1. ತಾರೆಗಿಡ. तुष (तुष्टौ) "कः" (३-१-१३५)। 2. ಧಾನ್ಯದ ಮೇಲಿನ ಹೊಟ್ಟು. "ध्रुवमप्रशमाय रोषवह्नेस्तुषविक्षेपमधत्त रत्नचूर्णैः" यादं० १५-१०३। "तुषेणापि परित्यक्ता न प्ररोहन्ति तण्डुलाः" हितो०।

तुषखण्डन ತುಷಖಂಡನ (न०) ಹೊಟ್ಟನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ಪುಡಿ ಮಾಡುವುದು. तुषस्य खण्डनम्। ಹೊಟ್ಟನ್ನು ಪುಡಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದ ಕಾರ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗ. "अविचारयतो युक्तिकथनं तुषखण्डनम्" हितो० ४-४-१२।

तुषग्रह ತುಷಗ್ರಹ (पुं०) ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. तुषेण गृह्यते—ग्रह (उपादाने) "अप्" (३-३-५८)।

तुषधान्य ತುಷಧಾನ್ಯ (न०) ಹೊಟ್ಟಿನಿಂದಕೂಡಿದ ಧಾನ್ಯ. तुषसहितं धान्यम्।

तुषाग्नि ತುಷಾಗ್ನಿ / **तुषानल ತುಷಾನಲ** (पुं०) ಹೊಟ್ಟಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಬೆಂಕಿ. तुषस्याग्निः अनलो वा।

तुषाम्बु ತುಷಾಂಬು (न०) ಹೊಟ್ಟಿನ ಗಂಜಿ, ಹೊಟ್ಟು ಸಹಿತವಾದ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಬೇಯಿಸಿದ ಗಂಜಿ.

तुषार ತುಷಾರ (पुं०) 1. ಹಿಮ, ಮಂಜು. तुष (तुष्टौ) "आरन्" (उ० ३-१३९)। "पदं तुषारस्रुतिधौतरक्तं यस्मिन्नदृष्ट्वापि हतद्विपानाम्" कुमा० १-६। 2. ಶೀಕರ, ಹಿಮದ ತುಂತುರು, ಹಿಮದಹನಿ. "तुषारस्तु शीतले शीकरे हिमे" मेदि०। "समानकान्तीनि तुषारभूषणैः सरोरुहैरस्फुटपत्रपङ्क्तिभिः" किरा० ८-२५। (वि०) 3. ಶೀತಲವಾದ, ತಣ್ಣಗಿರುವ, ಶೈತ್ಯ ಗುಣವುಳ್ಳ.

तुषारकर –किरण ತುಷಾರಕರ –ಕಿರಣ (पुं०) 1. ಶೀತಲವಾದ ಕಿರಣವುಳ್ಳ ಚಂದ್ರ. तुषाराः शीतलाः कराः किरणा वा अस्य। "कलया तुषारकिरणस्य पुरः परिमन्दभिन्नतिमिरौघजटम्" माघ० ९-२७।

तुषारगिरि ತುಷಾರಗಿರಿ (पुं०) ಹಿಮಾಚಲ, ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತ.

तुषाराचल ತುಷಾರಾಚಲ, –अद्रि –ಅದ್ರಿ (पुं०) ಹಿಮಾಚಲ, ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತ. "आलिङ्ग्यन्ते गुणवति मया ते तुषाराद्रिवाताः" मेघ० २-४४।

तुषित ತುಷಿತ (पुं० ब० व०) ಗಣದೇವತೆಗಳು. ಇವರು ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ. ಮನ್ವಂತರಭೇದದಿಂದ ಇವರ ಹೆಸರುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿವೆ. "चाक्षुषस्यान्तरे पूर्वमासन् ये तुषिताः सुराः। वैवस्वतेऽन्तरे ते वै आदित्या द्वादश स्मृताः" हरिवं०। ಸ್ವಾರೋಚಿಷದಲ್ಲಿ ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಆದಿತ್ಯರೆಂಬ ಗಣದೇವತೆಗಳಿವರು. "प्राणापानावुदानश्च समानो व्यान एव च। चक्षुः श्रोत्ररसाघ्राणस्पर्शो बुद्धिर्मनस्तथा। द्वादशैते तु तुषिताः देवाः स्वारोचिषेऽन्तरे"। (स्त्री०) –ता –ತಾ. 2. ವೇದಶಿರಸ್ಸಿನ ಪತ್ನಿ.

तुषोदक ತುಷೋದಕ (न०) "तुषाम्बु" ನೋಡಿ. तुषमिश्रमुदकम्। "सिद्धजलं च गृहाम्लमवन्तिसोमं तुषोदकं शुक्तम्" हारा०।

तुष्ट ತುಷ್ಟ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. तुष (तुष्टौ) "क्तः" (३-४-७२)। अधिकृताधिकारात् परत्वादपि अतिशयेन समस्तमनुष्याद्यधिकारयोगात् दाशरथित्वजगत्पालनयोर्लाभात् प्रीतः। "लाभाद्दाशरथित्वस्य जगतः पालनस्य च। मनुष्यत्वेऽपि यः प्रीतः स तुष्ट इति कथ्यते" इति निरुक्तिः। "परर्द्धिः परमस्पष्टः तुष्टः पुष्टः शुभेक्षणः" वि० स०। (न०) 2. ಸಂತೋಷ, ತೃಪ್ತಿ. (वि०) 3. ಸಂತೋಷಗೊಂಡ, ತೃಪ್ತಿಹೊಂದಿದ.

तुष्टवत् ತುಷ್ಟವತ್ (वि०) ಸಂತೋಷಗೊಂಡವನು, ತೃಪ್ತಿ ಹೊಂದಿದವನು.

तुष्टि ತುಷ್ಟಿ (स्त्री०) 1. ಸಂತೋಷ, ತೃಪ್ತಿ. तुष (तुष्टौ) "क्तिन्" (३-३-९४)। 2. ಸಾಂಖ್ಯಮತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯತುಷ್ಟಿ. ಅಲಂಬುದ್ಧಿ, ಭೋಗದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ವೈರಾಗ್ಯ, ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತುಚ್ಛತ್ವಬುದ್ಧಿ. ಈ ತುಷ್ಟಿಯು ಒಂಬತ್ತು ವಿಧ. (1) प्रकृतिः, (2) उपादानम्, (3) कालः, (4) भाग्यम् ಇವು ನಾಲ್ಕು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತುಷ್ಟಿಗಳು. (5) अर्जनदोषदर्शनजन्यविषयोपरमजन्या, (6) रक्षणदोषदर्शनविषयोपरमजन्या, (7) क्षयदोषदर्शनजन्यविषयोपरमजन्या, (8) भोगदोषदर्शनजन्यविषयोपरमजन्या ಮತ್ತು (9) हिंसादोषदर्शनजन्यविषयोपरमजन्या ಇವು ಐದು ಬಾಹ್ಯತುಷ್ಟಿಗಳು. "आध्यात्मिक्यश्चतस्रः प्रकृत्युपादानकाल-

भाग्याख्याः । बाह्या: विषयोपरमात्पञ्च च नव तुष्टयोऽभिमताः" सां० का० ५०।

ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತುಷ್ಟಿಗಳು :

(1) ಗುರುವಿನ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಅವಿವೇಕವು ಹೋಗಿ ಶಿಷ್ಯನ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ತುಷ್ಟಿಯುಂಟಾಗುವುದು **ಪ್ರಕೃತಿ ತುಷ್ಟಿ.**

(2) ಈ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದಲೂ ಆ ವಿವೇಕ ಖ್ಯಾತಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರವ್ರಜ್ಯೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಅದು ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರವ್ರಜ್ಯೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉಪದೇಶವು **ಉಪಾದಾನ ತುಷ್ಟಿ.**

(3) ಪ್ರವ್ರಜ್ಯೆಯಿಂದಲೂ ಈ ತುಷ್ಟಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅದು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪರಿಪಾಕವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಆ ಕಾಲವನ್ನು ಪ್ರತೀಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉಪದೇಶವು **ಕಾಲತುಷ್ಟಿ.**

(4) ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಉಪಾದಾನದಿಂದಲೂ ವಿವೇಕ ಖ್ಯಾತಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಭಾಗ್ಯವೇ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದಲೂ ಅದರ ಉಪದೇಶವು **ಭಾಗ್ಯತುಷ್ಟಿ.**

ಬಾಹ್ಯತುಷ್ಟಿಗಳು :

(5) ಅರ್ಜನ (ಸಂಪಾದನೆ) ದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ದುರೀಶ್ವರಸೇವೆ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಉಂಟಾಗುವ ವೈರಾಗ್ಯದಿಂದ ಆಗುವ ತುಷ್ಟಿ.

(6) ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಹಣವನ್ನು ರಾಜರು ಕಳ್ಳರು ಅಗ್ನಿ ಜಲ ಇವುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವ ಕಷ್ಟದ ಅನುಭವದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವೈರಾಗ್ಯಜನ್ಯವಾದ ತುಷ್ಟಿ.

(7) ಮಹಾಪ್ರಯಾಸದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ದ್ರವ್ಯವು ಉಪಭೋಗದಿಂದ ವ್ಯಯವಾಗುವುದೆಂಬ ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವೈರಾಗ್ಯಜನ್ಯವಾದ ತುಷ್ಟಿ.

(8) ವಿಷಯೋಪಭೋಗದಿಂದ ಕಾಮವು ಮತ್ತಷ್ಟೂ ಅಧಿಕವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಅಂತಹ ವಿಷಯಗಳ ಅಭಾವವು ಮತ್ತಷ್ಟೂ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದೆಂಬ ಆಲೋಚನೆಯಿಂದಲೂ ಉಂಟಾಗುವ ವೈರಾಗ್ಯಜನ್ಯವಾದ ತುಷ್ಟಿ.

(9) ಮನುಷ್ಯನ ವಿಷಯೋಪಭೋಗದ ಆಸೆಯಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದೆಂಬ ಆಲೋಚನೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವೈರಾಗ್ಯಜನ್ಯವಾದ ತುಷ್ಟಿ. ಈ ರೀತಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತುಷ್ಟಿಗಳು ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯತುಷ್ಟಿಗಳು ಐದು. ಒಟ್ಟು ಒಂಬತ್ತು (9) ತುಷ್ಟಿಗಳು. 3. ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನಸಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಧರ್ಮಪುರುಷನ ಪತ್ನಿ. ದಕ್ಷನ ಹದಿಮೂರು ಮಂದಿ ಕನ್ಯೆಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು.

तुष्टिमत् ತುಷ್ಟಿಮತ್ (पुं०) 1. ಉಗ್ರಸೇನನ ಒಬ್ಬ ಮಗ, ಕಂಸನ ಒಬ್ಬ ಸಹೋದರ. "कंसःसुनामा न्यग्रोधः कङ्कःशङ्कुःसुहस्तथा । राष्ट्रपालोऽथ सृष्टिश्च तुष्टिमानुग्रसेनजाः" भाग० ९-२४-२४। (वि०) 2. ಸಂತೋಷ ತೃಪ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. तुष्टिरस्यास्ति — तुष्टि "मतुप्" (५-२-९४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–मती –ಮತೀ.**

तुष्यत् ತುಷ್ಯತ್ (वि०) ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಿರುವ. तुष (तुष्टौ) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.**

तुहिन ತುಹಿನ (न०) 1. ಹಿಮ, ಮಂಜು. तुहिर् (अर्दने) "इनन्" (उ० २-५२)। "किं चन्दनैः सकर्पूरैः तुहिनैः किं च शीतलैः। सर्वे ते मित्रगात्रस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम्" पञ्चतं० २-६१। 2. ಚಂದ್ರಿಕೆ, ಬೆಳದಿಂಗಳು. 3. ಕರ್ಪೂರ. (वि०) 4. ಶೀತಲವಾದ, ಶೈತ್ಯಗುಣವುಳ್ಳ.

तुहिनकर, –किरण, –दीधिति, –द्युति, –भानु, –रश्मि ತುಹಿನಕರ, –ಕಿರಣ, –ದೀಧಿತಿ, –ದ್ಯುತಿ, –ಭಾನು, –ರಶ್ಮಿ (पुं०) ಚಂದ್ರ. तुहिनाः कराः किरणाः दीधितयः द्युतयः भानवः रश्मयो वाऽस्य। "मूर्ध्नि स्खलत्तुहिनदीधितिकोटिमेनम्" माघ० ४-१९। "प्रथमप्रबुद्धनदराजसुतावदनेन्दुनेव तुहिनद्युतिना" माघ० ९-३०। "तुहिनकिरणवंशस्थूलमुक्ताफलानाम्" चं० भा०। "तुहिनभानुदिवाकरलोचनम्" याद० ३-२८।

तुहिनगिरि ತುಹಿನಗಿರಿ (पुं०) ಹಿಮಾಚಲ, ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತ.

तुहिनाचल –अद्रि ತುಹಿನಾಚಲ –ಅದ್ರಿ (पुं०) ಹಿಮಾಚಲ, ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತ.

तूण ತೂಣ (पुं०) 1. ಬತ್ತಳಿಕೆ, ಬಾಣದ ಚೀಲ. तूणयते— तूण (पूरणे) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "स दक्षिणं तूणमुखेन वामं व्यापारयन् हस्तमलक्ष्यताजौ" रघु० ७-५७। (स्त्री०) **–णी –ಣೀ.** 2. ನೀಲಿಗಿಡ. "तूणी नील्यां निषङ्गे ना" मेदि०।

तूणधर ತೂಣಧರ (पुं०) ಬತ್ತಳಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು. तूणस्य धरः।

तूणधार ತೂಣಧಾರ (पुं०) ಬತ್ತಳಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ. तूणं धारयति – धृ (धारणे) "अण्" (३-२-१)।

तूणवत् ತೂಣವತ್ (वि०) ಬತ್ತಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು. तूणोऽस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। "सायुधा बद्धनिस्त्रिंशास्तूणवन्तः" भा० वन०।

तूणा ತೂಣಾ (स्त्री०) ಬತ್ತಳಿಕೆ, ಬಾಣದ ಚೀಲ.

तूणिक ತೂಣಿಕ(वि०)ಬತ್ತಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು. तूणोऽस्यास्ति "ठन्" (५-२-११५)।

तूणिन् ತೂಣಿನ್ (पुं०) 1. ನಂದಿಮರ. (वि०) 2. ಬತ್ತಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು. तूण "इनिः" (५-२-११५)।

तूणी ತೂಣೀ (स्त्री०) 1. ಬತ್ತಳಿಕೆ, ಬಾಣದ ಚೀಲ. तूण्यते पूर्यते – तूण (पूरणे) "घञ्" (३-३-१९)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। तूणीमुखोद्धृतशरेण विशीर्णपङ्क्ति" रघु० ९-५६। 2. ನೀಲಿಗಿಡ.

तूणीक ತೂಣೀಕ (पुं०) ನಂದಿಮರ.

तूणीर ತೂಣೀರ (पुं०) ಬತ್ತಳಿಕೆ, ಬಾಣದ ಚೀಲ. तूण (पूरणे) "ईरन्"। बाहु०। "तूणीरपट्टपरिणद्धभुजान्तरालमाकर्णलम्बिशिखिबर्हकलापधारि" माल० ५-१०।

तूद ತೂದ (पुं०) ಹೂವರಚಿಮರ. तुद (व्यथने) घञर्थे "कः"। पृषो०।

तूबर ತೂಬರ (पुं०) 1. ಗಡ್ಡ ಮೀಸೆಗಳು ಹುಟ್ಟದಿರುವವನು. 2. ಕೊಂಬುಗಳು ಹುಟ್ಟದಿರುವ ಗೋವು.

तूर्ण ತೂರ್ಣ (न०)1. ವೇಗ, ತ್ವರೆ. ञित्वरा (सम्भ्रमे) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ವೇಗವಾದ. (अव्य०) 3. ವೇಗವಾಗಿ, ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ. "तूर्णं प्रणेत्रा कृतनादमुच्चकैः प्रणोदितं वेसरयुग्यमध्वनि" माघ० १२-१९।

तूर्णि ತೂರ್ಣಿ(पुं०)1. ಮನಸ್ಸು. 2. ಶ್ಲೋಕ. 3. ವೇಗ, ತ್ವರೆ.

तूर्य ತೂರ್ಯ (न०) ಒಂದು ಮಂಗಳ ವಾದ್ಯ. तूर्यते–तूरी (गतित्वरणहिंसनयोः) "यत्" (३-१-९७)। "आवर्जिताष्टापदकुम्भतोयैः सतूर्यमेनां सुखयांबभूवुः" कुमा० ७-१०।

तूल ತೂಲ (न०) 1. ಹತ್ತಿ, ಅರಳೆ. तूल (निष्कर्षे) "घञ्" (३-३-१९)। "लग्नस्थो भार्गवो जीवो यदि वा चन्द्रनन्दनः। नाशयत्यखिलान् दोषान् तूलसंघमिवानलः" मुहूर्तदर्पणे विवाहप्रकरणे। (पुं०)2. ಹೂವರಚಿ ಮರ. (पुन०)3. ಆಕಾಶ, ಅಂತರಿಕ್ಷ. "तूलं स्याद्ब्रह्मदारुणि। नाकाशेऽथ पिचौ न स्त्री" मेदि०।

तूलक ತೂಲಕ (न०) ಹತ್ತಿ, ಅರಳೆ. तूल स्वार्थे "कः"।

तूलकार्मुक ತೂಲಕಾರ್ಮುಕ (न०) ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಶುದ್ಧಮಾಡುವ ಬಿಲ್ಲು. तूलस्य स्फोटनार्थं कार्मुकम्।

तूलनाली ತೂಲನಾಲೀ (स्त्री०) ಹತ್ತಿಯ ಪಿಂಜಿ, ಹತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ನೂಲಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಪಿಂಜಿ. तूलनिर्मिता नाली। स्वार्थे "कः"। **–नालिका –ನಾಲಿಕಾ.**

तूलपिचु ತೂಲಪಿಚು (पुं०) ಹತ್ತಿಯ ಗಿಡ.

तूलपीठी ತೂಲಪೀಠೀ (स्त्री०) ಕದಿರು, ಕದಿರಣಿಗೆ. ನೂಲುವ ಯಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದಾರವನ್ನು ಸುತ್ತುವ ಉರುಳುವ ಕಂಬಿ.

तूलवृक्ष ತೂಲವೃಕ್ಷ (पुं०) ಹತ್ತಿಯ ಗಿಡ.

तूलशर्करा ತೂಲಶರ್ಕರಾ (स्त्री०) ಹತ್ತಿಯ ಬೀಜ.

तूलि(ली) ತೂಲಿ(ಲೀ) (स्त्री०) ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯುವ ವರ್ತಿಕೆ, ಕುಂಚ. तूल (निष्कर्षे) "इन्" (उ० ४-११७)। वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)।

तूलिका ತೂಲಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯುವ ವರ್ತಿಕೆ, ಚಿತ್ರಗಾರನ ಕುಂಚ. तूल (निष्कर्षे) "क्वुन्" (उ० २-३२)। "उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रं सूर्यांशुभिर्भिन्नमिवारविन्दम्" कुमा० १-३२। 2. ಹಾಸಿಗೆ, ಸುಪ್ಪತ್ತಿಗೆ. तूलमस्त्यस्य "ठन्" (५-२-११५)। टापि अत इत्वम् (७-३-४४)। "तूलिका कथिता लेख्यकूर्चिकातूलशय्ययोः" विश्व०। 3. ದೀಪದ ಬತ್ತಿ. 4. ನೀಲಿಗಿಡ. 5. ಚಿನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಕರಗಿಸಿ ಹೊಯ್ಯುವ ಮೂಷಿ.

तूलिनी ತೂಲಿನೀ (स्त्री०) 1. ಹೂವರಚಿ ಮರ. 2. ಭೂರಗದ ಮರ. तूलोऽस्त्यस्याः "इनिः" (५-२-११५)। "ङीप्" (४-१-५)।

तूवर ತೂವರ (पुं०) 1. ಸರಿಯಾದ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಗಡ್ಡ ಮೀಸೆ ಹುಟ್ಟದಿರುವ ಪುರುಷ. 2. ಸರಿಯಾದ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೊಂಬು ಹುಟ್ಟದಿರುವ ಎತ್ತು. 3. ಕಷಾಯರಸ, ಒಗರು ರಸ. 4. ಪುರುಷಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದ ಮನುಷ್ಯ, ನಪುಂಸಕ, ಷಂಡ. (वि०) 5. ಕಷಾಯರಸವುಳ್ಳ.

तूवरक ತೂವರಕ (पुं०) ನಪುಂಸಕ, ಷಂಡ.

तूवरिका ತೂವರಿಕಾ (स्त्री०) ತೊಗರಿಗಿಡ.

तृष्णींशील ತೂಷ್ಣೀಂಶೀಲ (वि०) ಮೌನಿ, ಮೌನವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವವನು, ಮಾತನಾಡದೆ ಸುಮ್ಮನಿರುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. तूष्णीम् शीलं यस्य ।

तूष्णीक ತೂಷ್ಣೀಕ (वि०) ಮೌನಸ್ವಭಾವದವನು, ಮಾತನಾಡದೆ ಸುಮ್ಮನಿರುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. तूष्णीम् "कः" (वा० ५-३-७१)। मकारस्य लोपश्च। "तूष्णींशीलस्तु तूष्णीको नग्नोऽवासा दिगम्बरः" अम०।

तूष्णीकाम् ತೂಷ್ಣೀಕಾಮ್ (अव्य०) ಮೌನವಾಗಿ, ನಿಶ್ಶಬ್ದವಾಗಿ, ಮಾತನಾಡದೆ. तूष्णीं "का" आगमः (वा० ५-३-७१)।

तूष्णीम् ತೂಷ್ಣೀಮ್ (अव्य०) ಮೌನವಾಗಿ, ನಿಶ್ಶಬ್ದವಾಗಿ, ಮಾತನಾಡದೆ. तुष (तुष्टौ) "नीम्"। बाहु०। "यत्किञ्चिद्दशवर्षाणि सन्निधौ प्रेक्षते धनी। भुज्यमानं परैस्तूष्णीं न स तल्लब्धुमर्हति" मनु० ८-१४७।

तूष्णीम्भाव ತೂಷ್ಣೀಂಭಾವ (पुं०) ಮೌನದಿಂದಿರುವಿಕೆ, ಮಾತನಾಡದೆ ಸುಮ್ಮನಿರುವಿಕೆ. तूष्णीम् + भू (सत्तायाम्) "घञ्" (३-३-२४)।

तूष्णीम्भावम् ತೂಷ್ಣೀಂಭಾವಮ್ (अव्य०) ಮೌನವಾಗಿ, ಮಾತನಾಡದೆ ನಿಶ್ಶಬ್ದವಾಗಿ. तूष्णीम् + भू (सत्तायाम्) "णमुल्" (३-४-६३)। "क्त्वा" तस्य ल्यप्। **तूष्णीम्भूय ತೂಷ್ಣೀಂಭೂಯ.**

तूष्णीम्भूत ತೂಷ್ಣೀಂಭೂತ (वि०) ಮೌನವಾಗಿರುವ, ಮಾತನಾಡದಿರುವ. तूष्णीम् + भू (सत्तायाम्) "क्तः" (३-४-७२)।

तूस्त ತೂಸ್ತ (न०) 1. ಧೂಳು. 2. ಪಾಪ. 3. ಜಟೆ. तुस (शब्दे) "तन्" दीर्घश्च। बाहु०।

तृण ತೃಣ (न०) ಹುಲ್ಲು. तृण्यते — तृणु (अदने) "घञ्" (३-३-१९)। "निदर्शनमसाराणां लघुर्बहुतृणं नरः" माघ० २-५०। "तृणेन वात्येव तयानुगम्यते" नैष० १-१२०।

तृणकर्ण ತೃಣಕರ್ಣ (पुं०) ಒಬ್ಬ ಋಷಿ.

तृणकुटी ತೃಣಕುಟೀ (स्त्री०) ಹುಲ್ಲಿನ ಮನೆ, ಹುಲ್ಲು ಹೊದಿಸಿರುವ ಮನೆ. तृणैराच्छादिता कुटी। "कायमानं तृणकुटी" त्रिकाण्ड०।

तृणकुटीर ತೃಣಕುಟೀರ (न०) ಹುಲ್ಲಿನ ಗುಡಿಸಲು, ಹುಲ್ಲುಹೊದಿಸಿರುವ ಸಣ್ಣ ಮನೆ.

तृणकेतु ತೃಣಕೇತು (पुं०) 1. ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ, ತಾಟಮರ. 2. ಬಿದಿರು ಮೆಳೆ.

तृणचर ತೃಣಚರ (पुं०) 1. ಗೋಮೇದಕ ಮಣಿ. (वि०) 2. ಹುಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವ. तृणेषु चरति — चर (गतिभक्षणयोः) "टः" (३-२-१६)।

तृणजम्भन् ತೃಣಜಂಭನ್ (वि०) 1. ಹುಲ್ಲನ್ನು ತಿನ್ನುವ. तृणं जम्भो भक्ष्य यस्य। 2. ತೃಣದಂತೆ ಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ. तृणमिव जम्भो दन्तो यस्य। "जम्भो दैत्यविशेषे ना दन्ते जम्बीरभक्षययोः" मेदि०।

तृणजलूका, –जलौका ತೃಣಜಲೂಕಾ, –ಜಲೌಕಾ (स्त्री०) ಜಿಗಣೆ. तृणाकारा जलूका जलौका वा।

तृणजलूकान्याय ತೃಣಜಲೂಕಾನ್ಯಾಯ (पुं०) ಜಿಗಣೆ ಹುಳವು ಮುಂದಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶರೀರದ ಮುಂಭಾಗವನ್ನು ಊರಿದ ನಂತರ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುವಂತೆ ಜೀವನು ಬೇರೆ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ನಂತರ ಪೂರ್ವ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಡುವ ಒಂದು ನ್ಯಾಯ. ಜೀವನ ವ್ಯವಹಾರವು ಈ ರೀತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

तृणजाति ತೃಣಜಾತಿ (स्त्री०) ಸಸ್ಯಜಾತಿ, ವನಸ್ಪತಿವರ್ಗ.

तृणज्योतिस् ತೃಣಜ್ಯೋತಿಸ್ (न०) ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತೀಲತೆ, ಕಂಗೊಂಗೆಗಿಡ,

तृणता ತೃಣತಾ (स्त्री०) 1. ಧನುಸ್ಸು, ಬಿಲ್ಲು. तृणमिव तायते—तायृ (सन्तानपालनयोः) "क्विप्" (३-२-७६)। 2. ತೃಣಭಾವ, ತೃಣವಾಗಿರುವಿಕೆ. तृणस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "तृणता धनुषि तृणत्वे" मेदि०। "त्वः" (५-१-११९)। **तृणत्वम् ತೃಣತ್ವಮ್.**

तृणद्रुम, –वृक्ष ತೃಣದ್ರುಮ, –ವೃಕ್ಷ (पुं०) 1. ತೆಂಗಿನ ಮರ. 2. ಖರ್ಜೂರದ ಮರ. 3. ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ. 4. ಅಡಕೆಮರ. 5. ಈಚಲಮರ. 6. ಕಿರುತಾಳೆ. 7. ಕೇತಕವೃಕ್ಷ, ತಾಳೆಗಿಡ. "हिन्तालसहितास्त्रयः। खर्जूरः केतकी ताली खर्जूरी च तृणद्रुमाः" अम०।

तृणधान्य ತೃಣಧಾನ್ಯ (न०) ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ತಾನಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಧಾನ್ಯ, ವ್ಯವಸಾಯವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಬೆಳೆದ ಧಾನ್ಯ, ಶಾಮೆ, ನವಣೆ ಮುಂತಾದುವು. तृणमिव धान्यम् अकृष्टे उत्पन्नत्वात्।

तृणध्वज ತೃಣಧ್ವಜ (पुं०) 1. ತಾಳೆವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ. 2. ಬಿದಿರುಮೆಳೆ.

तृणनिम्ब ತೃಣನಿಂಬ (पुं०) ಭೂನಿಂಬವೃಕ್ಷ, ನೆಲಬೇವು. तृणाकारो निम्बः।

तृणपीड ತೃಣಪೀಡ (न०) ಒಂದು ವಿಧ ಯುದ್ಧ, ಕೈಕೈ ಯುದ್ಧ, ಮುಷ್ಟಿ ಕಾಳಗ. तृणस्येव पीडा यत्र।

तृणपुरुष ತೃಣಪುರುಷ (पुं०) 1. ಹುಲ್ಲುತುಂಬಿದ ಮನುಷ್ಯನ ಆಕೃತಿ. 2. ತೃಣಪ್ರಾಯನಾದ ಮನುಷ್ಯ, ಸತ್ತ್ವವಿಲ್ಲದವನು.

तृणबिन्दु ತೃಣಬಿಂದು (पुं०) ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. ಕಾಮ್ಯಕವನದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರು ಒಮ್ಮೆ ಬೇಟೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಈ ಋಷಿಯ ಅನುಮತಿಪಡೆದು ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರು. "ततस्ते यौगपद्येन ययुः सर्वे चतुर्दिशम्। मृगयां पुरुषव्याघ्राः ब्राह्मणार्थे परन्तपाः। द्रौपदीमाश्रमेन्यस्य तृणबिन्दोरनुज्ञया" भा०वन० २६५-४, ५।

तृणमत्कुण ತೃಣಮತ್ಕುಣ (पुं०) ಹೊಣೆಗಾರ, ಜಾಮೀನುದಾರ. "लग्नकस्तृणमत्कुणः" त्रिकाण्ड०।

तृणमय ತೃಣಮಯ (वि०) ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ. तृणस्य विकारः "मयट्" (४-३-१४४)। "कुर्यात् तृणमयं चापं शयीत मृगशायिकाम्" भा० आदि० १५३-२३। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **तृणमयी ತೃಣಮಯೀ**.

तृणराज ತೃಣರಾಜ (पुं०) 1. ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ. तृणानां राजा "टच्" (५-४-९१)। 2. ತೆಂಗಿನಮರ. 3. ಕಬ್ಬು. 4. ಈಚಲಮರ. 5. ಬಿದಿರುಮೆಳೆ.

तृणवत् ತೃಣವತ್ (अव्य०) ಹುಲ್ಲಿನ ಕಡ್ಡಿಯಂತೆ. ಹುಲ್ಲಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ. तृणेन तुल्यम् "वतिः" (५-१-११५)। "त्वमेव भूत्वा तृणवज्जयामि तम्" नैष० ९-१४७।

तृणशून्य ತೃಣಶೂನ್ಯ (न०) 1. ಮಲ್ಲಿಗೆ ಗಿಡ. 2. ತಾಳೆ ಗಿಡ. तृणमिव शून्यं फलरहितम्। "तृणशून्यं मल्लिकायां तथा स्यात्केतकीफले" मेदि०।

तृणसार ತೃಣಸಾರ (वि०) 1. ತೃಣದಂತೆ ಸಾರವಿಲ್ಲದ, ಸತ್ತ್ವವಿಲ್ಲದ. (स्त्री०) **–सारा –ಸಾರಾ**. 2. ಕದಳೀ ವೃಕ್ಷ, ಬಾಳೆಗಿಡ.

तृणसिंह ತೃಣಸಿಂಹ (पुं०) ಪರಶು, ಕೊಡಲಿ. तृणे सिंह इव।

तृणाग्नि ತೃಣಾಗ್ನಿ (पुं०) ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಬೆಂಕಿ, ಹುಲ್ಲಿಗೆ ಹಿಡಿದ ಬೆಂಕಿ. तृणजातोऽग्निः। "ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति" मनु० ३-१६८।

तृणाञ्जन ತೃಣಾಂಜನ (पुं०) ಹೆಂಟೆಗೊದ್ದ, ಓತಿಕೇತ, ಕೃಕಲಾಸ. "द्वेदारः क्रकचपात् कृकलासस्तृणाञ्जनः" त्रिकाण्ड०।

तृणाटवी ತೃಣಾಟವೀ (स्त्री०) ಹುಲ್ಲಿನ ಕಾಡು, ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು. तृणप्रचुरा अटवी।

तृणारणिन्याय ತೃಣಾರಣಿನ್ಯಾಯ (पुं०) ತೃಣವೂ ಅರಣಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಇತರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ಹೇಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುವೋ ಹಾಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ನ್ಯಾಯ.

तृणावर्त ತೃಣಾವರ್ತ (पुं०) 1. ಸುಂಟರಗಾಳಿ, ಸುಳಿಗಾಳಿ, ಚಕ್ರವಾತ. तृणमावर्तयति — आ+वृतु (वर्तने) + णिच् "अण्" (३-२-१)। 2. ತೃಣಾವರ್ತನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ, ಒಬ್ಬ ಕಂಸನ ಅನುಚರ. [ಈತನು ಕಂಸನ ಪ್ರಚೋದನೆಯಿಂದ ಬಲರಾಮಕೃಷ್ಣರನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಬಿರುಗಾಳಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಬಂದು ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು "ಗರಿಮಾ" ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಭಾರವಾಗಿ ಮಾಡಿ ರಾಕ್ಷಸನ ಕತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಬಲವಾಗಿ ಪ್ರಹರಿಸಿದನು. ಆ ಕೂಡಲೇ ರಾಕ್ಷಸನು ಮೃತನಾದನು.] भाग० १०-७।

तृणीकृत ತೃಣೀಕೃತ (वि०) ತೃಣವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಹುಲ್ಲಿನ ಕಡ್ಡಿಯಂತೆ ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "तृणीकृतं रत्ननिकायमुच्चकैः" नैष० १५-२।

तृणेन्द्र ತೃಣೇಂದ್ರ (पुं०) ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ.

तृणोद्भव ತೃಣೋದ್ಭವ (पुं०) ತೃಣಧಾನ್ಯ, ನೀವಾರಧಾನ್ಯ.

तृणोल्का ತೃಣೋಲ್ಕಾ (स्त्री०) 1. ಹುಲ್ಲಿನ ದೀವಟಿಗೆ, ಹುಲ್ಲಿನ ಪಂಜು. 2. ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಬೆಂಕಿ, ಹುಲ್ಲಿನ ಉರಿ. तृणजाता उल्का। "नहि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्कया" हितो० १-३-८६।

तृणौकस् ತೃಣೌಕಸ್ (न०) ಹುಲ್ಲಿನ ಮನೆ, ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಮನೆ. तृणनिर्मितमोकः।

तृण्या ತೃಣ್ಯಾ (स्त्री०) ಹುಲ್ಲಿನ ಸಮೂಹ, ಹುಲ್ಲಿನ ರಾಶಿ. तृणानां समूहः "यः" (४-२-४९)।

तृतीय ತೃತೀಯ (वि०) 1. ಮೂರನೆಯ. त्रयाणां पूरणः— त्रि "तीयः" संप्रसारणं च (५-२-५५)। "स्फुरन्नुदर्चिः सहसा तृतीयादक्ष्णः कृशानुः किल निष्पपात" कुमा० ३-७१। स्त्रियाम् **तृतीया ತೃತೀಯಾ**. 2. ತೃತೀಯಾ ತಿಥಿ, ತದಿಗೆ, ಪ್ರತಿಪಕ್ಷದ ಮೂರನೆಯ ದಿನ. 3. ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ. 4. ಮೂರನೆಯ ತಾರೆ, ಜನ್ಮನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ 3, 12 ಮತ್ತು 21 ನೆಯ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು.

तृतीयप्रकृति ತೃತೀಯಪ್ರಕೃತಿ (स्त्री०) ಷಂಡ, ನಪುಂಸಕ.

तृतीयाकृत ತೃತೀಯಾಕೃತ (न०) ಮೂರು ಸಲ ಉಳಲ್ಪಟ್ಟ ಭೂಮಿ. तृतीयं कृतम् "डाच्" (५-४-५८)। "त्रिगुणाकृतं तृतीयाकृतं त्रिहल्यम्" अम०।

तृतीयाश्रम ತೃತೀಯಾಶ್ರಮ (पुं०) ವಾನಪ್ರಸ್ಥಾಶ್ರಮ, ಗೃಹಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಪತ್ನೀಸಮೇತನಾಗಿ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಒಂದು ಆಶ್ರಮ. "उषित्वैवं गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमात् परम्। वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयं तु समाश्रयेत्"।

तृतीयासमास ತೃತೀಯಾಸಮಾಸ (पुं०) ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. धान्येन अर्थः धान्यार्थः।

तृतीयिन् ತೃತೀಯಿನ್ (वि०) ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದುವವನು. तृतीयोऽस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्च पादिनः मनु० ८-२१०।

तृप – प्रीणने (दिवा० पर० अक०/सक० वे०)। तृप्यति। ततर्प ततृपतुः ततृपुः। तर्पिता, त्रप्ता, तर्प्ता। तर्पिष्यति, त्रप्स्यति, तर्प्स्यति। तृप्यतु। अतृप्यत्। तृप्येत्। तृप्यात्। ಇತ್ಯಾದಿ. "नाग्निस्तृप्यति काष्ठानाम्" हितो० २-६-११५। "पितॄनताप्सीत्" भट्टि० २-५२।

भावे :—तृप्यते। ततृपे। तर्पिता। तर्पिष्यते, त्रप्स्यते, तर्प्स्यते। तृप्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कर्मणि :—ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗದ ರೂಪಗಳಂತಾಗುವವು.

कृत्सु :—तर्पितव्यम्, तर्प्तव्यम्, त्रप्तव्यम्। तर्पणीयम्। तर्प्यम्। तृप्तः। तृप्तवान्, –वती। तृप्यन्, तृप्यन्ती। तर्पितुम्, त्रप्तुम्, तर्प्तुम्। तृप्तम्। तर्पणम्। तर्पित्वा। परितृप्य।

तृप्त ತೃಪ್ತ (वि०) ಸಂತೋಷಗೊಂಡ, ತೃಪ್ತಿಹೊಂದಿದ, ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. तृप(प्रीणने) "क्तः" (३-४-७२)। "नित्यं तृप्ता गृहे यस्य देवा यज्ञस्य धर्मतः" भा० वन०।

तृप्ति ತೃಪ್ತಿ (स्त्री०) ಸಂತೋಷ, ಭೋಜನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಸಮಾಧಾನ, ಇಷ್ಟಲಾಭದಿಂದ ದೊರೆಯುವ ಸಮಾಧಾನ. तृप(प्रीणने) "क्तिन्" (३-३-९४)। "महीभृतः पुत्रवतोऽपि दृष्टिस्तस्मिन्नपत्ये न जगाम तृप्तिम्" कुमा० १-२७।

तृप्तिमत् ತೃಪ್ತಿಮತ್ (वि०) ಸಂತೋಷಗೊಂಡ, ತೃಪ್ತಿಹೊಂದಿದ. तृप्तिरस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)।

तृप्तियोग ತೃಪ್ತಿಯೋಗ (पुं०) ಸಂತೋಷಲಾಭ. तृप्तेः योगः। "तृप्तियोगः परेणापि महिम्ना न महात्मनाम्" माघ० २-३१।

तृष् ತೃಷ್ (स्त्री०) 1. ಇಚ್ಛೆ, ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಆಸೆ. 2. ಪಿಪಾಸೆ, ದಾಹ, ಬಾಯಾರಿಕೆ. ञितृषा (पिपासायाम्) "क्विप्" (वा० ३-३-९४)। "तृषा शुष्यत्यास्ये पिबति सलिलं शीतमधुरम्" भर्तृ० ३-१९। 3. ಮನ್ಮಥನ ಮಗಳು. "तृट् लिप्सायामुदन्यायां स्मरपुत्र्यामपि स्त्रियाम्" मेदि०।

तृषा ತೃಷಾ (स्त्री०) 1. ಬಾಯಾರಿಕೆ, ದಾಹ, ನೀರಡಿಕೆ. तृट् "टाप्"। "आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा"। 2. ಆಸೆ, ಅಪೇಕ್ಷೆ. "लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम्। तृषार्तो दुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः" हितो० १-५-१४२। 3. ಮನ್ಮಥನ ಮಗಳು.

तृषार्त ತೃಷಾರ್ತ (वि०) ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಪೀಡಿತವಾದ. तृषया आर्तः। "कदाचित् वर्षासु वृष्टेरभावात् तृषार्तो गजयूथः" हितो० ३-४।

तृषाह ತೃಷಾಹ (न०) 1. ಜಲ, ನೀರು. तृषां हन्ति—हन (हिंसागत्योः) "डः"। (स्त्री०) **–हा –ಹಾ.** 2. ಸಬ್ಬಸಿಗೆ ಗಿಡ.

तृषित ತೃಷಿತ (वि०) 1. ಬಾಯಾರಿದ, ದಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ನೀರಡಿಕೆಯುಳ್ಳ. ञि तृषा (पिपासायाम्) "क्तः" (३-४-७२)। तृषा अस्य सञ्जाता "इतच्" (५-२.३६)। 2. ಆಸೆಯುಂಟಾಗಿರುವ, ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಂಟಾಗಿರುವ.

तृष्णज् ತೃಷ್ಣಜ್ (वि०) 1. ಲುಬ್ಧ, ಅತ್ಯಾಸೆಯುಳ್ಳವನು. तृष्यति—ञि तृषा (पिपासायाम्) "नजिङ्" (३-२-१७२)। 2. ಬಾಯಾರಿಕೆಯುಳ್ಳವನು.

तृष्णा ತೃಷ್ಣಾ (स्त्री०) 1. ನೀರಡಿಕೆ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಪಿಪಾಸೆ, ದಾಹ. ञि तृषा (पिपासायाम्) "नः" (उ० ३-१२)। "तोयराशिसम्भवापि तृष्णामुत्पादयति" काद०। 2. ಅತ್ಯಾಸೆ, ಲೋಭ. "तृष्णां चेह परित्यज्य को दरिद्रः क ईश्वरः। तस्याश्चेत्प्रसरो दत्तः दास्यं च शिरसि स्थितम्" हितो०। 3. ಆಸೆ, ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಅಭಿಲಾಷೆ. "धिगस्तु तृष्णातरलं भवन्मनः समीक्ष्य पक्षान्मम हेमजन्मनः" नैष० १-१३०। 4. ಯಾವಾಗಲೂ ಬಾಯಾರಿರುವ ಮತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ನೀರನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಒಂದು ವಿಧ ರೋಗ. ಭಯ ಆಯಾಸ ಅಥವಾ ಬಲಕ್ಷಯ ಇವುಗಳಿಂದ ವಾತಸಹಿತವಾದ ಪಿತ್ತವು ಉದ್ರೇಕಗೊಂಡು ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ದವಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಪಿಪಾಸಾ (ನೀರಡಿಕೆ) ರೋಗವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. "भयश्रमाभ्यां बलसंक्षयाद्वा ऊर्ध्वं चितं पित्तविवर्धनैश्च। पित्तं सवातं कुपितं नराणां तालुप्रपन्नं जनयेत् पिपासाम्"

भावप्र०। **ಈ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣ:** ಯಾವಾಗಲೂ ಎಷ್ಟೇ ನೀರು ಕುಡಿದರೂ ತೃಪ್ತಿಯಾಗದೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ನೀರನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಈ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣ. "सततं यः पिबेत्तोयं न तृप्तिमधिगच्छति। मुहुः काङ्क्षति तोयन्तु तं तृष्णार्दितमादिशेत्"। ಇದು ವಾತಜ ಪಿತ್ತಜ ಕಫಜ ಕ್ಷತಜ ಕ್ಷಯಜ ಉಪಸರ್ಗಜ ಆಮಜ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಧ. ವಾತದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ತೃಷ್ಣಾರೋಗದಲ್ಲಿ ಮುಖವು ಒಣಗಿ ಸುಂಡಿಹೋಗುವುದು. ತಲೆ ಮತ್ತು ಹಣೆಯ ಮೂಳೆಗಳ ನೋವು, ರಸವಾಹಿಯಾದ ನರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೋಧ, ರಸವಿಲ್ಲದೆ ಬಾಯಿ ಒಣಗುವುದು, ತಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ಉಲ್ಬಣವಾಗುವುದು— ಈ ಎಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇರುವುವು. "क्षामास्यता मारुतसंभवायां तोदस्तथा शङ्खशिरस्सु चापि। स्रोतोनिरोधो विरसञ्च वक्त्रम् शीताभिरद्भिश्च विवृद्धिमेति"। ಇತ್ಯಾದಿ.

तृष्णाक्षय ತೃಷ್ಣಾಕ್ಷಯ (पुं०) 1. ನೀರಡಿಕೆಯು ಅಡಗುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆಯು ನಿಲ್ಲುವುದು. तृष्णायाः पिपासायाः क्षयो नाशः। 2. ಆಸೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಮನಸ್ಸಿಗುಂಟಾಗುವ ನೆಮ್ಮದಿ, ಚಿತ್ತಶಾಂತಿ. तृष्णाया लिप्सायाः क्षयः। "यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत् सुखम्। तृष्णाक्षयसुखस्यैव कलां नार्हति षोडशीम्"।

तॄ – प्लवनतरणयोः (भ्वा० पर० सक० से०)। तरति। ततार तेरतुः तेरुः। तरीता, तरिता। तरिष्यति। तरतु। अतरत्। तरेत्। तीर्यात्। अतारीत्। अतरिष्यत्। 1. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ತೇಲಾಡು, —ಈಜು. "सर्वद्रव्याभेद्यं लघ्वम्भसि तरति रश्मिवत् स्निग्धम्" बृहत्सं० ८०.१४। 2. ದಾರಿಯನ್ನು ದಾಟು, ಮುಂದೆ ಸಾಗು, ಮುಂದೆ ನಡೆ. "अध्वानमध्वान्तविकारलङ्घ्यस्ततार ताराधिपखण्डधारी" कुमा० ७-४८। 3. ನದಿಯನ್ನು ದಾಟು, ನದಿಯ ಆಚೆಯ ದಡವನ್ನು ಮುಟ್ಟು. 4. ಗುರಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟು. ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸು, ಕಾರ್ಯದ ಕೊನೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟು.

कर्मणि:—तीर्यते। तेरे। तारिता, तरीता, तरिता। तारिष्यते, तरीष्यते, तरिष्यते। तीर्यताम्। अतीर्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—तारयति, —ते। तारयां चकार —चक्रे, —बभूव, —आस। तारयिता। तारयिष्यति, —ते। तारयतु, —ताम्। अतारयत्, —त। ಇತ್ಯಾದಿ.

ण्यन्तात् कर्मणि:—तार्यते। तारयां चक्रे, —बभूवे, —आसे। तारयिता, तारिता। तारयिष्यते, तारिष्यते तार्यताम्। अतार्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि:—तितरिषति, तितरीषति, तितीर्षति। तितरिषां तितरीषां तितीर्षां चकार, —बभूव, आस। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—तरितव्यः, तरीतव्यः। तरणीयः। तार्यः। तीर्णः। तीर्णवान्। तरन्, —न्ती। तरितुम्, तरीतुम्। तीर्णम्। तरणम्। तीर्त्वा। वितीर्य।

ण्यन्तात् कृत्सु:—तारयितव्यः। तारणीयः। तार्यः। तारितः। तारितवान्, —वती। तारयन्, —न्ती। तारयमाणः। तारयितुम्। तारितम्। तारणम्। तारयित्वा। उत्तार्य।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು:

(1) **अति+तॄ** = अतितरति। अतितरणम्। ಮೀರು, ಮಿಗಿಲಾಗಿರು, ಜಯಿಸು, ಅತಿಶಯವಾಗಿರು.

(2) **वि+अति+तॄ** = व्यतितरति। ಅತಿಕ್ರಮಿಸು, ಮೀರಿಹೋಗು. "यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति। तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च" गीता २-५२।

(3) **अभि +तॄ**=अभितरति। ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ ಹೋಗು, ದಾಟಿಹೋಗು. "कथं नाभ्यतरंस्तात पाण्डवानामनीकिनीम्" भा० द्रोण० ९-२०।

(4) **अव+तॄ** = अवतरति। अवतरणम्। ಕೆಳಕ್ಕೆ ಇಳಿ. "अथोरुदेशादवतार्य पादमाक्रान्तिसम्भावितपादपीठम्" कुमा० ३-११।

(5) **उद्+तॄ** = उत्तरति। उत्तरणम्। 1. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏಳು, ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬಾ. "स पल्वलोत्तीर्णवराहयूथान्यावासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि" रघु० २-१७। 2. ನದಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ದಾಟು, ಆಚೆಯ ದಡವನ್ನು ಮುಟ್ಟು. "उदतारिषुरम्भोधिं वानराः सेतुनापरे" भट्टि० १५-३३।

(6) **निस्+तॄ**=निस्तरति। ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಾಟು. "संसारसागरं घोरमनन्तक्लेशभाजनम्। त्वामेव शरणं प्राप्य निस्तरन्ति मनीषिणः"।

(7) **वि+तॄ** = वितरति। वितरणम्। वितीर्णः। ಕೊಡು, ದಾನಮಾಡು. "वितरति गुरुः प्राज्ञे यथैव तथा जडे न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्तिं करोत्यपहन्ति वा" उ० रा० २-४।

(8) सम् + तॄ = सन्तरति। सन्तारः। ಚೆನ್ನಾಗಿ ದಾಟು, ಸರಿಯಾಗಿ ದಾಟು.

ते ತೇ (अव्य०) ನಿನ್ನಿಂದ. "ते इति स्यात् त्वयेत्यर्थे" त्रिकाण्ड०।

तेजन ತೇಜನ (पुं०) 1. ವಂಶ, ಬಿದಿರು. तेजयति—तिज (निशाने) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "शतपर्वा यवफलो वेणुमस्करतेजनाः" अम०। (न०) 2. ಹರಿತವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ಚೂಪಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ಮೊನಚಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. तिज + णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 3. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದು, ಹೊಳಪು ಕೊಡುವುದು.

तेजनक ತೇಜನಕ (पुं०) ಕಾಗೆಬಿದಿರು. तेजन संज्ञायां "कन्"।

तेजनी ತೇಜನೀ (स्त्री०) 1. ಕುರಟಗೆಗಿಡ. 2. ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತೀ ಲತೆ. तेजन गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। 3. ತೃಣ, ಹುಲ್ಲು.

तेजस् ತೇಜಸ್ (न०) 1. ದೀಪ್ತಿ, ಪ್ರಕಾಶ. तिज (निशाने) "असुन्" (उ० ४-१८८)। "दिनान्ते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशनः" रघु० ४-१। 2. ರೇತಸ್ಸು, ವೀರ್ಯ. "दुष्यन्तेनाहितं तेजो दधानां भूतये भुवः" शाकु० ४-३। 3. ಪರಾಕ್ರಮ, ಬಲ, ಶಕ್ತಿ. "एषोऽहमेहि मामेव तेजस्तेजसि शाम्यतु" उ० रा० ५-७। 4. ದೇಹದ ಕಾಂತಿ, ಆರೋಗ್ಯದಿಂದ ಮುಖದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ವರ್ಚಸ್ಸು, ಸೌಂದರ್ಯ, ಹೊಳಪು. "सुजन्मनस्तस्य निजेन तेजसा" रघु० ३-१५। 5. ಪಿತ್ತ. 6. ದೇಹಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಪಿತ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. "रागपक्त्योजस्तेजोमेधोष्मकृत् पित्तं पञ्चधा प्रविभक्तमग्निकर्मणाऽनुग्रहं करोति" सुश्रुत० सूत्र० १५-३। 7. ಪ್ರಭಾವ. 8. ನವನೀತ, ಹೊಸದಾದ ಬೆಣ್ಣೆ. 9. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. "तेजस्त्विट्रेतसोर्बले। नवनीते प्रभावेऽग्नौ" हेम०। 10. ಚೂಪು, ಮೊನಚು. 11. ಕತ್ತಿಯ ಹರಿತವಾದ ಅಲಗು. 12. ಸುವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. 13. ಮಜ್ಜೆ, ದೇಹಸಾರ. 14. ಇತರರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ತಿರಸ್ಕಾರ ಆಕ್ಷೇಪಣೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸಹಿಸದಿರುವ ನಾಯಕನ **ಒಂದು ಗುಣ.** "अधिक्षेपापमानादेः प्रयुक्तस्य परेण यत्। प्राणात्ययेऽप्यसहनं तत्तेजः समुदाहृतम्" सा० द० ३-५४। 15. ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯ, ಧೈರ್ಯ, ದಿಟ್ಟತನ. 16. ಇತರರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. 17. ಬಹಳ ಗೌರವಾನ್ವಿತ ವ್ಯಕ್ತಿ, ಶೌರ್ಯ ಔದಾರ್ಯ ಧೈರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶ್ರೇಷ್ಠವ್ಯಕ್ತಿ. "महतस्तेजसो बीजं बालोऽयं प्रतिभाति मे" शाकु० ७-१५। 18. ಕುದುರೆಯ ವೇಗ. 19. ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣಸ್ಪರ್ಶ ಗುಣವುಳ್ಳ ಮೂರನೆಯ ಮಹಾಭೂತ. "उष्णस्पर्शवत्तेजः" त० सं०। 20. ಆತ್ಮಬಲ, ಆತ್ಮಶಕ್ತಿ.

तेजस्कर ತೇಜಸ್ಕರ (वि०) ತೇಜಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. तेजः करोति — डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२०)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–करी –ಕರೀ.**

तेजस्काम ತೇಜಸ್ಕಾಮ (वि०) 1. ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ವರ್ಚಸ್ಸನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಆತ್ಮಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ. तेजः कामयते — कमु (कान्तौ) + णिङ् "अण्" (३-२-१)। "नाञ्जयन्तीं स्वके नेत्रे न चाभ्यक्तामनावृताम्। न पश्येत् प्रसवन्तीं च तेजस्कामो द्विजोत्तमः" मनु० ४-४४। 2. ಗೌರವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ.

तेजस्काय ತೇಜಸ್ಕಾಯ (वि०) ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ದೇಹವುಳ್ಳ, ಲಾವಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೈಯುಳ್ಳ. तेजः काये यस्य।

तेजस्तिमिर ತೇಜಸ್ತಿಮಿರ (न० द्विव०) ಬೆಳಕು ಮತ್ತು ಕತ್ತಲೆ. तेजश्च तिमिरं च। "सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः" माघ० २-६२।

तेजस्वत् ತೇಜಸ್ವತ್ (वि०) 1. ಹರಿತವಾದ ಅಲುಗುಳ್ಳ. 2. ಉಜ್ಜ್ವಲವಾದ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ. तेजः अस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–स्वती –ಸ್ವತೀ.**

तेजस्विन् ತೇಜಸ್ವಿನ್ (वि०) 1. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ. तेजः अस्यास्ति—तेजस् "विनिः" (५-२-१२१)। "तेजस्विमध्ये तेजस्वी दवीयानपि गण्यते" माघ० २-५१। 2. ಗಣ್ಯನಾದ, ಗೌರವಾನ್ವಿತನಾದ. 3. ತೀವ್ರವಾದ, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ, ಬಿರುಸಾದ. "बहुभुक्परदाररतस्तेजस्वी कृत्तिकासु विख्यातः" बृहत्सं० १०१-२। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)।

तेजस्विनी ತೇಜಸ್ವಿನೀ (स्त्री०) ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತೀ ಲತೆ, ಕಂಗೊಂಗೆ ಗಿಡ.

तेजित ತೇಜಿತ (वि०) ಹರಿತಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಮಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. तिज (निशाने) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)।

तेजिष्ठ ತೇಜಿಷ್ಠ (वि०) 1. ಬಹಳ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ. अतिशयेन तेजस्वी तेजस् "इष्ठन्" (५-३-५५)।

2. ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ. 3. ಬಹಳ ಹರಿತವಾದ, ಬಹಳ ಮೊನಚಾದ.

तेजीयस् ತೇಜೀಯಸ್ (वि०) ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯಾದ. अतिशयेन तेजस्वी "ईयसुन्" (५-३-५७)। "तेजीयसां न दोषाय वह्नेः सर्वभुजो यथा" भाग० १०-२३-३०।

तेजोभङ्ग ತೇಜೋಭಂಗ (पुं०) ಅವಮಾನಗೊಳಿಸುವುದು. ಅಪಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ ಕಾಣುವುದು.

तेजोमय ತೇಜೋಮಯ (वि०) ತೇಜಃಸ್ವರೂಪವಾದ, ಪ್ರಕಾಶಮಯವಾದ, ಥಳಥಳಿಸುವ, ಉಜ್ಜ್ವಲವಾದ, ಹೊಳೆಯುವ. तेजस् प्राचुर्ये "मयट्" (५-४-२१)। "तस्य तेजोमया लोका भवन्ति ब्रह्मवादिनः" मनु० ६-३९।

तेजोमूर्ति ತೇಜೋಮೂರ್ತಿ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. तेजः तेजस्वी मूर्तिर्यस्य। (वि०) 2. ತೇಜಃಸ್ವರೂಪವಾದ, ಪ್ರಕಾಶವಾದ. "स गच्छति परं स्थानं तेजोमूर्तिपथर्जुना" मनु० ३-९३।

तेजोवत् ತೇಜೋವತ್ (वि०) ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ. तेजोऽस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। –वती –ವತೀ. "विषमं कृष्णश्वेतं लघु कौबेरं प्रमाणतेजोवत्" बृहत्सं० ८१-६।

तेजोवृत्त ತೇಜೋವೃತ್ತ (न०) ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ವ್ಯಾಪಾರ, ಶಕ್ತಿಗೆ ತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯ. तेजसः पराक्रमस्यानुरूपं वृत्तम्। "इन्द्रस्यार्कस्य वायोश्च यमस्य वरुणस्य च। चन्द्रस्याग्नेः पृथिव्याश्च तेजोवृत्तं नृपश्चरेत्" मनु० ९-३०३।

तेन ತೇನ (पुं०) 1. "ತೇನ" ಎಂಬ ಶಬ್ದ, ಸಂಗೀತದ ಒಂದು ಅಂಗ. ते इति न इति शब्दौ यत्र। "ते नेति शब्दस्तेन स्यान्मङ्गलानां प्रदर्शकः। तेशब्देनोच्यते गौरी नशब्देनोच्यते हरः। तेन माङ्गलिकश्चायं शब्दस्तेन इति स्मृतः" सं० दा०। (अव्य०) 2. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ. तद् "एनः" बाहु०।

तेम ತೇಮ (पुं०) ತೇವವಾಗಿರುವುದು, ಒದ್ದೆಯಾಗಿರುವುದು. तिम (आर्द्रीभावे) "घञ्" (३-३-१८)। "तेमस्तेमी समुन्दने" अम०।

तेमन ತೇಮನ (न०) 1. ಒದ್ದೆಯಾಗಿಮಾಡುವುದು, ತೇವವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. तिम (आर्द्रीभावे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಮಜ್ಜಿಗೆ ಪಳದ್ಯ. "स्यात्तेमनन्तु निष्ठानम्" अम०।

तेवक ತೇವಕ (वि०) ಆಟವಾಡುವವನು. तेवृ (देवने) कर्त० "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

तेवन ತೇವನ (न०) 1. ಕ್ರೀಡೆ, ಆಟ. तेवृ (देवने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಆಟದ ಮೈದಾನ. 3. ಕ್ರೀಡಾವನ. तेवन्तेऽत्र– तेवृ (देवने) अधि० "ल्युट्" (३-३-११७)।

तैक्ष्ण्य ತೈಕ್ಷ್ಣ್ಯ (न०) 1. ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ, ಹರಿತವಾಗಿರುವುದು, ಮೊನಚಾಗಿರುವುದು. तीक्ष्णस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "शौर्यमाशुक्रिया शस्त्रतैक्ष्ण्यमस्वेदवेपथु। असंमोहश्च वैद्यस्य शस्त्रकर्मणि शस्यते" सुश्रुत० सूत्र० ५-१०। 2. ತೀವ್ರವಾಗಿರುವುದು, ಬಿರುಸಾಗಿರುವುದು. 3. ಔಷಧ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಖಾರ. 4. ಕಠಿನವಾಗಿರುವುದು, ಕ್ರೂರವಾಗಿರುವುದು, ಉಗ್ರವಾಗಿರುವುದು. "नास्तिक्यं वेदनिन्दां च देवतानां च कुत्सनम्। द्वेषं दम्भं च मानं च क्रोधं तैक्ष्ण्यं च वर्जयेत्" मनु० ४-१६३।

तैजस ತೈಜಸ (न०) 1. ತುಪ್ಪ. तेजसो नवनीतस्य विकारः "अण्" (४-३-१३४)। 2 ಲೋಹ. तेजसो विकारः "अण्" (४-३-१३४)। (वि०) 3. ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ. 4. ಲೋಹದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ. ಲೋಹಮಯವಾದ. 5. ರಜೋಗುಣದಿಂದ ಉಂಟಾದ. "वैकारः सात्त्विको नाम तैजसो राजसः स्मृतः। भूतादिस्तामसस्तेऽपि पृथक् तत्त्वान्यवासृजत्"।

तैजसावर्तनी ತೈಜಸಾವರ್ತನೀ (स्त्री०) ಮೂಸೆ, ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಯನ್ನು ಕರಗಿಸಿಹಾಕುವ ಕೋವೆ. तैजसं सुवर्णादि आवर्त्यतेऽस्याम्—आ+वृतु (वर्तने)+णिच् अधि० "ल्युट्" (३-३-११७)। "तैजसावर्तनी मूषा" अम०।

तैतिक्ष ತೈತಿಕ್ಷ (वि०) ಸಹನೆಯ ಸ್ವಭಾವದ, ಕ್ಷಮಾಗುಣವುಳ್ಳ. तितिक्षा शीलमस्य "अण्" (४-४-६२)।

तैतिल ತೈತಿಲ (पुं०) 1. ದೇವತೆ. 2. ಗಂಡಕಮೃಗ, ಗೇಂಡಾಮೃಗ. (न०) 3. ಪಂಚ ಅಂಗಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಕರಣದ ಒಂದು ಭೇದ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕರಣ. "तैतिलो गण्डके पुंसि क्लीबं तु करणान्तरे" मेदि०।

तैत्तिर ತೈತ್ತಿರ (पुं०) 1. ಗಂಡಕಮೃಗ, ಗೇಂಡಾಮೃಗ. (पुंस्त्री०) 2. ತಿತ್ತಿರಿಪಕ್ಷಿ, ಕೌಜಿಗ ಹಕ್ಕಿ. (न०) 3. ತಿತ್ತಿರಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಮೂಹ, ಕೌಜಿಗ ಹಕ್ಕಿಗಳ ಗುಂಪು. तित्तिरीणां समूहः "अण्" (४-२-३७)।

तैत्तिरि ತೈತ್ತಿರಿ (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ಋಷಿ, ವೈಶಂಪಾಯನ ಋಷಿಯ ಅಣ್ಣ. 2. ಒಬ್ಬ ದೊರೆ, ಕಪೋತರೋಮನ ಮಗ.

तैत्तिरीय ತೈತ್ತಿರೀಯ (पुं० ब० व०) ತಿತ್ತಿರಿ ಋಷಿಯಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ತವಾದ ಯಜುಃಶಾಖೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡುವ ಆ ಋಷಿಯ ಶಿಷ್ಯರು, ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರು. तित्तिरिणा प्रोक्तमधीयते — तित्तिरि "छण्"(४-३-१०२)। स्वार्थे "कः"। –यकाः –ಯಕಾಃ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶಾಖೆಯು ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಕ ವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ संहिता ब्राह्मणम् आरण्यकम् उपनिषदः ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಭಾಗಗಳಿರುವುವು. [ವಿವರಕ್ಕೆ "कृष्णयजुर्वेद" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

तैत्तिरीयब्राह्मण ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ (न०) ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದದ ಒಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಷ್ಟಕಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನ್ಯಾಧಾನ, ಗವಾಮಯನ, ವಾಜಪೇಯ, ಸೋಮ, ನಕ್ಷತ್ರೇಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ರಾಜಸೂಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ಉಪಹೋಮ, ಸೌತ್ರಾಮಣಿ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಸವ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಸವಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದು. ಮೂರನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರೇಷ್ಟಿಯ ವರ್ಣನೆಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದು.

तैन्तिडीक ತೈಂತಿಡೀಕ (वि०) ಹುಣಿಸೆಹಣ್ಣಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವ್ಯಂಜನ–ಗೊಜ್ಜು ಹುಳಿ ಮೊದಲಾದುದು. तिन्तिडीकेन संस्कृतम्—तिन्तिडीक "अण्" (४-४-४)।

तैमिर ತೈಮಿರ (पुं०) ಒಂದು ವಿಧ ನೇತ್ರರೋಗ. तिमिर स्वार्थे "अण्"।

तैर्थ ತೈರ್ಥ (वि०) 1. ತೀರ್ಥ ಸಂಬಂಧವಾದ. तीर्थस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। 2. ತೀರ್ಥ (ಕ್ಷೇತ್ರ) ದಿಂದ ಬಂದಿರುವ. तीर्थादागतः "अण्" (४-३-७६)।

तैर्थक ತೈರ್ಥಕ (वि०) ತೀರ್ಥ ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ. तीर्थे देशे भवः "वुञ्" (४-२-१२७)।

तैर्थिक ತೈರ್ಥಿಕ (पुं०) 1. ಗೌರವಾನ್ವಿತನಾದ ಮನುಷ್ಯ, ಬಹಳ ಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನುಷ್ಯ. (वि०) 2. ಇತರರ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಗೌರವಿಸುವ, ಭಿನ್ನಮತಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ. तीर्थं सिद्धान्तं नित्यमर्हति "ठक्" (५-१-६४)। 3. ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ.

तैर्यग्योन ತೈರ್ಯಗ್ಯೋನ (वि०) 1. ಪಶುಜಾತಿ ಸಂಬಂಧವಾದ. तिर्यग्योनेरिदम् "अण्" (४-३-१२०)। 2. ಪಶುಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. तिर्यग्योनौ भवः "अण्" (४-३-५३)। "जडमूकान्धबधिरान् तैर्यग्योनान् वयोतिगान्" मनु० ७-१४९।

तैल ತೈಲ (न०) 1. ಎಳ್ಳು ಹರಳು ಸಾಸುವೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ತೆಗೆದ ಎಣ್ಣೆ. तिलस्य तत्सदृशस्य वा विकारः "अण्" (४-३-१३४)। "तिलादिस्निग्धवस्तूनां स्नेहस्तैलमुदाहृतम्" भावप्र०। (वि०) 2. ಎಳ್ಳಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ. तिलस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)।

तैलकल्क ತೈಲಕಲ್ಕ (पुं०) ಎಳ್ಳಿನ ಹಿಂಡಿ, ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಯುವ ಎಳ್ಳಿನ ಮಲ.

तैलकार ತೈಲಕಾರ (पुं०) ಗಾಣದಿಂದ ತೈಲವನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ಒಬ್ಬ ಮಿಶ್ರಜಾತಿಯವನು, ಗಾಣಿಗ. तैलं करोति—डु कृञ् (करणे) "अण्" (३-२-१)। ಕುಂಬಾರನಿಂದ ಕೋಟಕ ಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ಬೇರೆ ಜಾತಿಯವನು ಗಾಣಿಗ. ಕಲ್ಲುಕುಟ್ಟಿಗನಿಂದ ಕುಂಬಾರ ಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ಕೋಟಕ.

तैलकिट्ट ತೈಲಕಿಟ್ಟ (न०) ಎಳ್ಳಿನ ಮಲ, ಎಳ್ಳಿನ ಹಿಂಡಿ. तैलस्य किट्टम्।

तैलङ्ग ತೈಲಂಗ (पुं०) 1. ತೈಲಂಗ ದೇಶ, ತೆಲಂಗಾಣ ಸೀಮೆ. ಇದು ಕೃಷ್ಣಾ ಗೋದಾವರೀ ನದಿಗಳ ನಡುವಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದು. [Vide *The Geographical Dictionary of Ancient and Mediaeval India* by Nandu Lal.] (पुं० ब० व०) 2. ತೆಲಂಗಾಣ ಸೀಮೆಯ ಜನರು.

तैलचोरिका ತೈಲಚೋರಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಜಿರಳೆ. 2. ಅತೆಹುಳ. तैलं चोरयति — चुर (स्तेये) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

तैलद्रोणी ತೈಲದ್ರೋಣೀ (स्त्री०) ಎಣ್ಣೆಯಿಂದ ತುಂಬಿದ ಮರದ ತೊಟ್ಟಿ. तैलपूर्णा द्रोणी।

तैलधान्य ತೈಲಧಾನ್ಯ (न०) ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯಬಹುದಾದ ಎಳ್ಳು ಕಡಲೆಕಾಯಿ ಹರಳು ಸಾಸುವೆ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯ. तैलोपयोगि धान्यम्।

तैलप ತೈಲಪ (पुं०) 1. ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಕುಡಿಯುವವನು. तैलं पिबति—पा (पाने) "कः" (३-२-३)। (स्त्री०) –पा –ಪಾ. 2. ಜಿರಳೆ. 3. ಅತೆಹುಳ. स्वार्थे "कः"। –पकः –ಪಕಃ. "मांसं गृध्रो वपां मद्गुः तैलं तैलपकः खगः" मनु० १२-६३।

तैलपर्णी ತೈಲಪರ್ಣೀ (स्त्री०) 1. ಚಂದನ, ಗಂಧ. तिलपर्णे पर्वते भवः "अण्" (४-३-५३)। "ङीष्" (४-१-१५)। 2. ಹಾಲುಮಡ್ಡಿ. 3. ಲೋಬಾನ. "तैलपर्णी मलयजे श्रीवासे सिह्लकेऽपि च" मेदि०।

तैलपायिका ತೈಲಪಾಯಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಜಿರಳೆ. 2. ಆತೆ ಹುಳ. तैलं पिबति—पा (पाने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

तैलपायिन् ತೈಲಪಾಯಿನ್ (पुं०) 1. ಜಿರಳೆ. 2. ಆತೆ ಹುಳ. तैलं पिबति—पा (पाने) "णिनिः" (३-२-७८)।

तैलपिञ्ज ತೈಲಪಿಂಜ (पुं०) ಬಿಳಿ ಎಳ್ಳು.

तैलपीत ತೈಲಪೀತ (पुं०) ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಕುಡಿದವನು. पीतं तैलं येन। परनि० (२-२-३७)।

तैलपिपीलिका ತೈಲಪಿಪೀಲಿಕಾ (स्त्री०) ಕೆಂಪು ಇರುವೆ, ಎಣ್ಣೆಬಣ್ಣದ ಇರುವೆ.

तैलफल ತೈಲಫಲ (पुं०) ಇಂಗುದೀವೃಕ್ಷ, ಗಾರೆ ಗಿಡ. तैलं फले यस्य।

तैलमाली ತೈಲಮಾಲೀ (स्त्री०) ದೀಪದ ಬತ್ತಿ.

तैलयन्त्र ತೈಲಯಂತ್ರ (न०) ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ಯಂತ್ರ, ಗಾಣ. तैलमर्दनार्थं यन्त्रम्। "मेरोर्मूर्धनि कृतो मानसोत्तरे कृतेतरभागो यत्र प्रोतं रविरथचक्रं तैलयन्त्रचक्रवत् भ्रमन् मानसोत्तरगिरौ परिभ्रमति" भाग० ५-२१-१३।

तैलिक ತೈಲಿಕ (वि०) 1. ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಮಾರುವವನು. तैलं पण्यं यस्य "ठक्" (४-४-५१)। "समुद्रयायी वन्दी च तैलिकः कूटकारकः" मनु० ३-१५८। 2. ಗಾಣದಿಂದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯುವವನು. तैलं शिल्पं यस्य "ठक्" (४-४-५१)। "खलमलिननीचतैलिकविहीनसत्त्वोपहतपुंस्त्वाः" बृहत्सं० १६-३२।

तैलिन् ತೈಲಿನ್ (वि०) 1. ಗಾಣದಿಂದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ಗಾಣಿಗ. तैलं निष्पाद्यत्वेनास्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। 2. ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ. तैलमस्यास्ति "इनिः"। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **तैलिनी ತೈಲಿನೀ.** 3. ದೀಪದ ಬತ್ತಿ.

तैलीन ತೈಲೀನ (न०) ಎಳ್ಳು ಬೆಳೆಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಭೂಮಿ. तिलानां भवनं क्षेत्रम्—वा "खञ्" (५-२-४)। पक्षे "यत्" तिल्यम्।

तैष ತೈಷ (पुं०) ಪುಷ್ಯಮಾಸ. तिष्येण नक्षत्रेण युक्ता पौर्णमासी "अण्" (४-२-३)। "ङीप्" (४-१-१५)। तैषी। साऽस्मिन् मासे "अण्" (५-२-२१)।

तैषी ತೈಷೀ (स्त्री०) ಪುಷ್ಯಮಾಸದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ. तिष्येण नक्षत्रेण युक्ता पौर्णमासी "अण्" (४-२-३)। "ङीप्" (४-१-१५)।

तोक ತೋಕ (न०) 1. ಪುತ್ರ, ಮಗ, ಮಗಳು. तौति—तु (सौत्रो धातुः—गतौ) "कः" बाहु०। "तोकेन जीवहरणं यदुलूकिकायास्त्रैमासिकस्य च पदा शकटोऽपवृत्तः" भाग० २-७-२७। 2. ತಿರ್ಯಕ್‌ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮರಿ, ಶಿಶು.

तोक्म ತೋಕ್ಮ (पुं०) 1. ಹಸುರು ಬಣ್ಣ. 2. ಎಳೆಯ (ಹಸುರು ಬಣ್ಣದ) ಯವಧಾನ್ಯ. तक (हसने) "मः" बाहु०। पृषो०। (न०) 3. ಕರ್ಣಮಲ, ಕಿವಿಯ ಗುಗ್ಗೆ. "तोक्मं कर्णमले पुंसि हरिद्वर्णे हरिद्यवे" मेदि०। 4. ಹೊಸ ಚಿಗುರು.

तोक्मन् ತೋಕ್ಮನ್ (न०) ಪುತ್ರ, ಮಗ, ಮಗಳು. तक (हसने) "मनिन्" (उ० ४-१४४)।

तोटक ತೋಟಕ (पुं०) 1. ಬಿಳಿಯ ಸಾಸವೆ. "शठः सिद्धार्थतोटकौ। पक्तिका त्रिष्टुभा चास्मिन् गौरे" वैज०। 2. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ವಿಷಕ್ರಿಮಿ. "चिपिटपिच्चिटककषायवासिकसर्षपक तोटकवर्चःकीटकौण्डिन्यकाः शकृन्मूत्रविषाः" सुश्रुत० कल्प० ३-५। (न०) 3. ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರೋಕ್ತವಾದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕು "स" ಗಣಗಳಿರಬೇಕು. "इह तोटकमम्बुधिसैः कथितम्" वृ० र०। **ಇದರ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

स स स स
।।ᑌ ।।ᑌ ।।ᑌ ।।ᑌ ।

तोडन ತೋಡನ (न०) 1. ಭೇದಿಸುವುದು, ಒಡೆಯುವುದು, ಸೀಳುವುದು. 2. ಹಿಂಸಿಸುವುದು, ಪೀಡಿಸುವುದು. तुड (तोडने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

तोत्र ತೋತ್ರ (न०) 1. ಕುದುರೆ ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಚುರುಕುಮಾಡುವ ಮೊನಚಾದ ತಿವಿಗೋಲು, ಚುಚ್ಚುಗೋಲು. 2. ಗಾಡಿಯ ಕುದುರೆ ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಯುವ ಕೋಲು. तुद्यतेऽनेन—तुद (व्यथने) कर० "ष्ट्रन्" (३-२-१८२)। 3. ಆನೆಯನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವ ತಿವಿಗೋಲು, ಅಂಕುಶ.

तोद ತೋದ (पुं०) 1. ನೋವು, ಯಾತನೆ. तुद (व्यथने) भावे "घञ्" (३-३-१८)। "हीनदग्धे तोदकण्डूजाड्यानि व्याधिवृद्धिश्च" सुश्रुत०। 2. ಗಾಡಿಯ ಎತ್ತು ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದು ಮುಂದಕ್ಕೆ ನಡೆಸುವುದು.

(वि०) 3. ಎತ್ತು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದು ನಡೆಯು ವಂತೆ ಮಾಡುವ, –ಹೊಡೆದು ಅವು ಓಡುವಂತೆ ಮಾಡುವ. तुद कर्त० "अच्" (३-१-१३४)।

तोदन ತೋದನ (न०) 1. ವ್ಯಥೆ. ನೋವು. ವೇದನೆ. तुद (व्यथने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "तोदनभेदनताडनच्छेदनायामनमन्थनविक्षेपणवृमुचुमायन०" सुश्रुत० सूत्र० २२-११। 2. ಕೋಲು, ಗಾಡಿಯ ಎತ್ತು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ತಿವಿಗೋಲು. तुद कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। "प्राजनं तोदनं तोत्त्रम्" अम०। (वि०)3. ಹೊಡೆಯುವ, ನೋಯಿಸುವ. तुद कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)। 4. ವೇದನೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. "कषायं मधुरं रूक्षं तोदनं कफवातजित्" सुश्रुत०।

तोमर ತೋಮರ (पुंन०) ಈಟಿ, ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಮೊನಚಾಗಿರುವ ಒಂದು ಆಯುಧ. तु (सौत्रो धातुः–गतौ) "विच्" (३-२-७५)। म्रियते—मृङ् (प्राणत्यागे) अन्तर्भावितण्यर्थः "अच्" (३-१-१३४)। तोर्गन्ता म्रियतेऽनेन "घः" (३-३-११८)। "शर्वला तोमरोऽस्त्रियाम्" अम०।

तोमरग्रह ತೋಮರಗ್ರಹ (पुं०) ಈಟಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯೋಧ. गृह्णाति — ग्रह (उपादाने) "अच्" (३-१-१३४)। तोमरस्य ग्रहः।

तोमरधर ತೋಮರಧರ (पुं०) ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. धरति—धृ (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। तोमरस्य धरः।

तोय ತೋಯ (न०)1. ಜಲ, ನೀರು. तौति — तु (सौत्रो धातुः –आवरणे) "यः" (उ० ४-१११)। "श्रोणीभिर्गुरुभिरतूर्णमुत्पतन्त्यस्तोयेषु द्रुततरमङ्गना निपेतुः" माघ० ८-३१। 2. ಪೂರ್ವಾಷಾಢಾ ನಕ್ಷತ್ರ. ಇದು ಜಲದೇವತಾಕವಾದ ನಕ್ಷತ್ರ. 3. ಲಗ್ನದಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನ.

तोयकाम ತೋಯಕಾಮ (पुं०) 1. ಜಲವೇತಸ, ನೀರು ಹಬ್ಬೆ ಗಿಡ. तोयं कामयते — कमु (कान्तौ) "अण्" (३-२-१)। (वि०) 2. ನೀರನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ.

तोयकृच्छ्र ತೋಯಕೃಚ್ಛ್ರ (न०) ಕೇವಲ ನೀರನ್ನು ಒಂದು ತಿಂಗಳು ಕಾಲ ಕುಡಿದು ಮಾಡುವ ಒಂದು ವ್ರತ. "फलैर्मासेन कथितः फलकृच्छ्रो मनीषिभिः। पत्रैर्मतः पत्रकृच्छ्रः पुष्पैस्तत्कृच्छ्र उच्यते। मूलकृच्छ्रः स्मृतो मूलैस्तोयकृच्छ्रो जलेन तु" इति मार्कण्डेयः।

तोयज ತೋಯಜ (न०) ಪದ್ಮ, ಕಮಲ, ತಾವರೆಹೂವು. तोये जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९७)।

तोयजाक्षी ತೋಯಜಾಕ್ಷೀ (स्त्री०) ಕಮಲದಂತೆ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. तोयजे इव अक्षिणी यस्याः। "षच्" (५-४-११३)। "ङीष्" (४-१-४१)।

तोयडिम्भ ತೋಯಡಿಂಭ (पुं०) ಆಲಿಕಲ್ಲು, ವಾಯು ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಆವಿಯು ಗಡ್ಡೆ ಕಟ್ಟಿ ಮಳೆಯೊಡನೆ ಬೀಳುವ ಮುಗಿಲ್ಗಲ್ಲು. तोयस्य डिम्भ इव। "पयोघनो मेघकफो घनोपलो मेघास्थिबीजोदकतोयडिम्भाः" हारा०।

तोयद ತೋಯದ (पुं०) 1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. तोयं ददाति — डु दाञ् (दाने) "कः" (३-२-३)। "तैजसस्य धनुषः प्रवृत्तये तोयदानिव सहस्रलोचनः" रघु० ११-४३। 2. ಮುಸ್ತಕ, ಕೊನ್ನಾರಿಗೆಡ್ಡೆ. (न०) 3. ಘೃತ, ತುಪ್ಪ. "तोयदो मुस्तके मेघे पुमानाज्ये नपुंसकम्" मेदि०। (वि०) 4. ನೀರನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಜಲದಾನ ಮಾಡುವವನು. ಜಲದಾನದ ಮಹಿಮೆಯು ಬಹಳ ಹಿರಿದಾದುದು.

तोयधर ತೋಯಧರ (पुं०) 1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. धरति — धृ (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। तोयस्य धरः। 2. ಮುಸ್ತಕ, ಕೊನ್ನಾರಿಗೆಡ್ಡೆ.

तोयधार ತೋಯಧಾರ (पुं०) 1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. तोयानां धारा यत्र। 2. ಮುಸ್ತಕ, ಕೊನ್ನಾರಿಗೆಡ್ಡೆ. 3. ಮಳೆ ಸುರಿಸುವುದು, ವರ್ಷಣ. तोयस्य धारः — धृ (धारणे) + णिच् "अच्" (३-३-५६)। (स्त्री०) –धारा –ಧಾರಾ. 4. ಜಲಧಾರೆ, ನೀರು ಏಕಾಕಾರವಾಗಿ ಸುರಿಯುವುದು. "शरान् व्यसृजतां शीघ्रं तोयधारा घना इव" भा० विरा०।

तोयधि ತೋಯಧಿ (पुं०)1. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. तोयानि धीयन्तेऽस्मिन् — डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "किः" (३-३-९२)। 2. ನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆ.

तोयधिप्रिय ತೋಯಧಿಪ್ರಿಯ (न०) ಲವಂಗ.

तोयनिधि ತೋಯನಿಧಿ (पुं०) 1. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. तोयानि निधीयन्तेऽस्मिन्—नि + डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "किः" (३-३-९२)। "पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः" कुमा० १-१। 2. ನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆ.

तोयनीवी ತೋಯನೀವೀ (स्त्री०) ಸಮುದ್ರದ ನೀರೇ ನೀವಿ (ಹೆಂಗಸರ ಸೀರೆಯ ನಡುಕಟ್ಟು) ಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ

ಭೂಮಿ. तोयं समुद्रसलिलं नीवीव यस्याः। "तोयनीव्याः पतिं भूमेरभ्यषिञ्चद्गजाह्वये" भाग० १-१५-३८।

तोयपिप्पली ತೋಯಪಿಪ್ಪಲೀ (स्त्री०) ನೀರುಹಿಪ್ಪಲಿ. तोये पिप्पलीव।

तोयपुष्पी ತೋಯಪುಷ್ಪೀ (स्त्री०) ಪಾದ್ರಿ ಹೂವಿನ ಗಿಡ. तोयेन बहुजलसेचनेन पुष्पाण्यस्याः।

तोयप्रसादन ತೋಯಪ್ರಸಾದನ (पुं०) 1. ಚಿಲ್ಲದಗಿಡ, ಕತಕವೃಕ್ಷ. तोयं प्रसादयति—प्र+षद्लृ (विशरणादौ)+णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। (न०) 2. ಚಿಲ್ಲದ ಬೀಜ.

तोयमुच् ತೋಯಮುಚ್ (पुं०) 1. ಮೇಘ, ಮೋಡ. तोयं मुञ्चति—मुच्लृ (मोक्षणे) "क्विप्" (३-२-७६)। 2. ಕೊನ್ನಾರಿಗಡ್ಡೆ.

तोययन्त्र ತೋಯಯಂತ್ರ (न०) 1. ಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಘಟೀಯಂತ್ರ. 2. ಜಲಯಂತ್ರ, ಕೃತಕವಾದ ನೀರಿನ ಬುಗ್ಗೆ, ಕಾರಂಜಿ.

तोयराशि ತೋಯರಾಶಿ (पुं०) 1. ತಟಾಕ, ಕೆರೆ. 2. ಸಮುದ್ರ. तोयानां राशिर्यत्र। 3. ನೀರಿನ ಸಮೂಹ. तोयानां राशिः। "तोयराशिसम्भवापि तृष्णामुत्पादयति" काद०।

तोयशूक ತೋಯಶೂಕ (पुं०) ಶೈವಾಲ, ಪಾಚಿ. तोयस्य शूक इव।

तोयसूचक ತೋಯಸೂಚಕ (पुं०) 1. ಮಂಡೂಕ, ಕಪ್ಪೆ. तोयं तोयवर्षं सूचयति—सूच (पैशुन्ये) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्"। 2. ಮಳೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಯೋಗ.

तोयात्मन् ತೋಯಾತ್ಮನ್ (पुं०) ಪರಮೇಶ್ವರ, ಪರಮಾತ್ಮ. तोयमात्मा स्वरूपं यस्य। "यस्य केशेषु जीमूताः नद्यः सर्वाङ्गसन्धिषु। कुक्षौ समुद्राश्चत्वारस्तस्मै तोयात्मने नमः"।

तोयाधार ತೋಯಾಧಾರ (पुं०) ಜಲಾಶಯ, ಬಾವಿ, ಕೆರೆ, ಕೊಳ. तोयानामाधारः। "तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिष्यन्दरेखाङ्किताः" शाकु० १-१४।

तोयाधिपति ತೋಯಾಧಿಪತಿ (पुं०) ವರುಣ.

तोयाशय ತೋಯಾಶಯ (पुं०) ಜಲಾಶಯ, ಕೆರೆ, ಕೊಳ. तोयानामाशयः।

तोयेश ತೋಯೇಶ (पुं०) ವರುಣ.

तोयोत्सर्ग ತೋಯೋತ್ಸರ್ಗ 1. ನೀರನ್ನು ಬಿಡುವುದು, ಕೆರೆ ಕಾಲುವೆಗಳಿಂದ ಜಮೀನುಗಳಿಗೆ ನೀರು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವುದು. 2. ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದು, ಮೋಡದಿಂದ ನೀರು ಬೀಳುವುದು. तोयानामुत्सर्गः। "तोयोत्सर्गस्तनितमुखरो मा स्म भूर्विक्लवास्ताः" मेघ० १-३७।

तोरण ತೋರಣ (पुंन०) 1. ಹೊರಬಾಗಿಲು, ತೋರಣದ ಬಾಗಿಲು. तुरन्त्यत्र—तुर(त्वरणहिंसनयोः)अधि० "ल्युट्" (३-३-११७)। "इत्थं रथाश्वेभनिषादिनां प्रगे गणो नृपाणामथ तोरणाद्बहिः" माघ० १२-१। 2. ತೋರಣ, ಹೊರಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಟ್ಟುವ ಮಾವಿನೆಲೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ತಳಿರುವಾಲೆ. "भासोज्ज्वलत्काञ्चनतोरणानां स्थानान्तरं स्वर्ग इवाबभासे" कुमा० ७-३। "अस्तम्भां तोरणस्रजम्" रघु० १-४१। (न०) 3. ಕುತ್ತಿಗೆ, ಕತ್ತು. "कन्धरा तोरणं कण्टी" हारा०।

तोरणस्तम्भ ತೋರಣಸ್ತಂಭ (पुं०) ಹೊರಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ತೋರಣವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಂಬ.

तोल ತೋಲ (पुंन०) 1. ಒಂದು ಕರ್ಷ, 16 ಮಾಷಗಳ ತೂಕ. 2. ತೂಕಮಾಡುವುದು. तुल (उन्माने) कर्म० भावे वा "घञ्" (३-३-१९, १८)।

तोलक ತೋಲಕ (वि०) 1. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವವನು. 2. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ತೂಗುವವನು. तुल (उन्माने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 3. ಒಂದು ಕರ್ಷ. तोल स्वार्थे "कन्"।

तोलन ತೋಲನ (न०) 1. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವುದು. 2. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ತೂಗುವುದು. तुल (उन्माने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "किंच वस्त्रविक्रयादौ तर्जनीतोलनेन दशसंख्यादिवत् सूचनबुद्धिवेद्योऽपि अयं न भवति" सा० द० ५।

तोल्य ತೋಲ್ಯ (वि०) ತೂಗಲು ಅರ್ಹವಾದ. तुल (उन्माने) कर्म० "ण्यत्" (३-१-१२४)।

तोष ತೋಷ (पुं०) 1. ಸಂತೋಷ. 2. ತೃಪ್ತಿ. तुष (तुष्टौ) भावे "घञ्" (३-३-१८)। "तोषोऽद्यैव च सीतायाः परश्चेतसि कल्प्स्यति" भट्टि० ९-४५। 3. ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನ್ವಂತರದ ತುಷಿತರೆಂಬ ಗಣದೇವತೆಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬ. "तोषः प्रतोषः सन्तोषो भद्रः शान्तिरिडस्पतिः। इध्मः कविर्विभुः स्वह्नः सुदेवो रोचनो द्विषट्। तुषिता नाम ते देवा आसन् स्वायम्भुवान्तरे" भाग० ४-१-७।

तोषक ತೋಷಕ (वि०) ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. तुष (तुष्टौ) "ण्वुल्" (३-१-१३४)।

तोषण ತೋಷಣ (नं०) 1. ಸಂತೋಷ. तुष (तुष्टौ) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. तुष + णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 3. ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. तुष कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)। 4. ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ವಸ್ತು. तुष कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–णी –ಣೀ.**

तोषणीय ತೋಷಣೀಯ (वि०) 1. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲ್ಪಡುವ. 3. ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲು ಅರ್ಹನಾದ. 4. ಸಂತೋಷಪಡಿಸಬೇಕಾದ. तुष (तुष्टौ) + णिच् कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" (३-१-९६)। **–यितव्यः –ಯಿತವ್ಯಃ.**

तोषयत् ತೋಷಯತ್ (वि०) 1. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವ. 2. ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ. तुष (तुष्टौ) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯಂತೀ.**

तोषयितृ ತೋಷಯಿತೃ (वि०) 1. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವವನು. 2. ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವನು. तुष (तुष्टौ) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। "परतोषयिता न कश्चन स्वगतो यस्य गुणोऽस्ति देहिनः" माघ० १६-२८। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–यित्री –ಯಿತ್ರೀ.**

तोषित ತೋಷಿತ (वि०) 1. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. तुष (तुष्टौ) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "दूषणजलनिधिशोषणतोषितऋषिगणघोषितविजयघोषण" रघु० ग०।

तोषिन् ತೋಷಿನ್ (वि०) 1. ಸಂತೋಷವುಳ್ಳ. 2. ತೃಪ್ತಿಹೊಂದಿರುವ. तोष "इनिः" (५-२-११५)। 3. ಸಂತೋಷಪಡುವ. 4. ತೃಪ್ತಿಹೊಂದುವ. तुष्यति—तुष (तुष्टौ) "णिनिः" (३-१-१३४)। "अथानुरूपाभिनिवेशतोषिणा" कुमा० ५-७। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–णी –ಣೀ.**

तोष्य ತೋಷ್ಯ (वि०) "तोषयितव्य" ಪದದ ಅರ್ಥ.

तौक्षिक ತೌಕ್ಷಿಕ (पुं०) ಧನೂರಾಶಿ, ಮೇಷ ಮೊದಲಾಗಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ರಾಶಿ.

तौच्छय ತೌಚ್ಛ್ಯ (नं०) ತುಚ್ಛವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಅಯೋಗ್ಯತೆ, ಕೀಳುತನ. तुच्छस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

तौतातिक ತೌತಾತಿಕ (नं०) ತುತಾತ (ಕುಮಾರಿಲ) ಭಟ್ಟರಿಂದ ಕೃತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರ. तुतात (कुमारिल) भट्टेन निर्वृत्तम् — तुतात "ठञ्" (५-१-७९)। "नैवाश्रावि गुरोर्मतं न विदितं तौतातिकं (कौमारिलं) दर्शनम्" प्रबोध० २-३।

तौतिक ತೌತಿಕ (नं०) 1. ಮುತ್ತು. 2. ಮುತ್ತಿನ ಚಿಪ್ಪು.

तौदादिक ತೌದಾದಿಕ (वि०) ತುದಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ.

तौर्य ತೌರ್ಯ (नं०) ಮುರಜಧ್ವನಿ, ಮದ್ದಳೆಯ ಶಬ್ದ. तूर्ये मुरजादौ भवम् "अण्" (४-३-५३)।

तौर्यत्रिक ತೌರ್ಯತ್ರಿಕ (नं०) ನೃತ್ಯ ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯ ಈ ಮೂರರ ಮೇಳ. तौर्योपलक्षितं त्रिकम्। "तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यम्" अम०। "मृगयाक्षो दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः। तौर्यत्रिकं वृथाटचा च कामजो दशको गुणः" मनु० ७-४७। "वनेऽपि तौर्यत्रिकमारराध तम्" नैष० १-१०२।

तौल ತೌಲ (नं०) 1. ತ್ರಾಸು, ತಕ್ಕಡಿ. 2. ಒಂದು ತೊಲದ ತೂಕ. 3. ತುಲಾರಾಶಿ, ಮೇಷ ಮೊದಲಾಗಿ ಏಳನೆಯ ರಾಶಿ. तुला स्वार्थे "अण्"।

तौलिक ತೌಲಿಕ (पुं०) ಚಿತ್ರಗಾರ, ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಜೀವಿಸುವವನು. तूल्या जीवति — तूली "ठक्" (४-४-१२)।

तौलिकिक ತೌಲಿಕಿಕ (पुं०) ಚಿತ್ರಗಾರ, ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಜೀವಿಸುವವನು. तूलिकया जीवति — तूलिका "ठक्" (४-४-१२)।

तौलिन् ತೌಲಿನ್ (पुं०) ತುಲಾರಾಶಿ, ಮೇಷ ಮೊದಲಾಗಿ ಏಳನೆಯ ರಾಶಿ. तुलैव तौलम् — तत् विद्यतेऽस्य "इनिः" (५-२-११६)। "तौलिनि चित्रान्त्यार्धं स्वातिः पादत्रयं विशाखायाः" बृहत्सं० १०२-४।

तौल्य ತೌಲ್ಯ (नं०) 1. ಸಮಾನತೆ. 2. ತೂಕ.

तौवरक ತೌವರಕ (पुं०) 1. ತೊಗರಿ. तुवरी स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। स्वार्थे "कः"। "आयुष्करं तौवरकं कषायं कटुपाकि च" सुश्रुत० सूत्र० ४६-१९६। (वि०) 2. ತೊಗರಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. तुवर्या इदम् "अण्" (४-३-१२०)। स्वार्थे "कः"।

तौषार ತೌಷಾರ (वि०) ಹಿಮಸಂಬಂಧವಾದ, ಹಿಮದಿಂದ ಉಂಟಾದ. तुषारस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)।

त्यक्त ತ್ಯಕ್ತ (वि०) 1. ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ. त्यज (हानौ) "क्तः" (३-२-१०२)। "त्यक्तगेहगमनाय निष्पतन् पुष्पकेतुरिह घुष्यते ध्रुवम्" याद० १७-१६।

2. ಬಿಡಲು ಯತ್ನಿಸಿದ, ತ್ಯಜಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದ. "अन्ये च बहवः शूराः मदर्थे त्यक्तजीविताः" गीता १-९।

त्यक्तलज्ज ತ್ಯಕ್ತಲಜ್ಜ (वि०) ಲಜ್ಜೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ, ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದ. त्यक्ता लज्जा येन। "ये त्विह वै वृषलीपतयो नष्टशौचाचारनियमास्त्यक्तलज्जाः पशुचर्यां चरन्ति" भाग० ५-२६-२३।

त्यक्तवत् ತ್ಯಕ್ತವತ್ (वि०) ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿರುವ, ಬಿಟ್ಟಿರುವ, ತೊರೆದಿರುವ. त्यज (हानौ) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

त्यक्तव्य ತ್ಯಕ್ತವ್ಯ (वि०) 1. ಬಿಡಲ್ಪಡುವ, ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಬಿಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಬಿಡಬೇಕಾದ. त्यज (हानौ) "तव्यः" (३-१-९६)।

त्यक्तुकाम ತ್ಯಕ್ತುಕಾಮ (वि०) ತ್ಯಜಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ಬಿಡಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ. त्यक्तुं कामो यस्य।

त्यक्तृ ತ್ಯಕ್ತೃ (वि०) 1. ಬಿಡುವ, ಪರಿತ್ಯಜಿಸುವ. 2. ತೊರೆದುಬಿಡುವ, ವಿಸರ್ಜಿಸುವ. त्यज (हानौ) "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–क्त्री –ಕ್ತ್ರೀ.**

त्यज – हानौ (भ्वा० पर० सक० अनि०)। त्यजति। तत्याज। त्यक्ता। त्यजिष्यति। त्यजतु। अत्यजत्। त्यजेत्। त्यज्यात्। अत्याक्षीत्। अत्यक्षत्। 1. ತ್ಯಜಿಸು, ಬಿಡು, ಬಿಟ್ಟುಹೋಗು, ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಡು. "तस्मिन् काले नयनसलिलं योषितां खण्डितानां शान्तिं नेयं प्रणयिभिरतो वर्त्म भानोस्त्यजाशु" मेघ० १-३९। 2. ತ್ಯಜಿಸು, ತೊರೆ, ವಿಸರ್ಜಿಸು. "औष्ण्यं त्यजेन्मध्यगतोऽपि भानुः शैत्यं निशायामथवा हिमांशुः" भट्टि० १२-६४। 3. ಪರಿತ್ಯಜಿಸು, ತೊರೆದುಬಿಡು. "जराशोकसमाविष्टं रोगायतनमातुरम्। रजस्वलमनित्यं च भूतावासमिमं त्यजेत्" मनु० ६-७७। "तदेषा भवतः कान्ता त्यज वैनां गृहाण वा" शाकु० ५-२६। 4. ತ್ಯಜಿಸು, ಬಿಟ್ಟುಬಿಡು, ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಡಿದುಹಾಕು. "यश्चैतान् प्राप्नुयात्सर्वान् यश्चैतान् केवलांस्त्यजेत्" मनु० २-९५।

कर्मणि :—त्यज्यते। तत्यजे। त्यक्ता। त्यक्ष्यते। त्यज्यताम्। अत्यज्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचिः—त्याजयति, –ते। त्याजयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। त्याजयिता। त्याजयिष्यति, –ते। त्याजयतु, –ताम्। अत्याजयत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—तित्यक्षति। तित्यक्षां चकार, –बभूव, –आस। तित्यक्षिता। तित्यक्षतु। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—त्यक्तव्यः। त्यजनीयः। त्याज्यः। त्यक्तः। त्यक्तवान्। त्यजन्, –न्ती। त्यक्तुम्। त्यक्तम्। त्यजनम्। त्यक्त्वा। परित्यज्य। "त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः" गीता १८-३।

त्यजत् ತ್ಯಜತ್ (वि०) ಬಿಡುತ್ತಿರುವ. त्यज (हानौ) "शतृ" (३-२-१२४)। "कलिसन्धिसमाघ्रातं त्यजन्तः कर्मकर्बुरम्" याद० २२-३८।

त्यजनीय ತ್ಯಜನೀಯ (वि०) "त्यक्तव्य" ಪದದ ಅರ್ಥ. त्यज (हानौ) "अनीयर्" (३-१-९६)।

त्यद् ತ್ಯದ್ (त्रि०) 1. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ. त्यज (हानौ) "अदिः" (उ० १-१२९)। ಇದು ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದ. ಇದರ ಲಿಂಗತ್ರಯದ ರೂಪಗಳು : (पुं०) स्यः त्यौ त्ये। त्यं त्यौ त्यान्। (स्त्री०) स्या त्ये त्याः। त्यां त्ये त्याः। (न०) त्यद् त्ये त्यानि। 2. ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಅವನು, ಅವಳು, ಅದು. (न०) 3. ವಾಯು. 4. ಆಕಾಶ. "सत्यव्रतं सत्यपरं त्रिसत्यं सत्यस्य योनिं निहितञ्च सत्ये। सत्यस्य सत्यमृतसत्यनेत्रं सत्यात्मकं त्वां शरणं प्रपन्नाः" भाग० १०-२-२६। सत्यस्य योनिम् — सच्छब्देन पृथिव्यप्तेजांसि त्यच्छब्देन वाय्वाकाशौ एवं सच्च त्यच्च सत्यं भूतपञ्चकम्। "तत्सत्यमित्याचक्षते" इति श्रुतिः। तस्य भूतपञ्चकस्य योनिं कारणम् इत्यर्थः। ಪಂಚಭೂತಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸತ್ಯಯೋನಿಯಾದನು. निहितञ्च सत्ये। तस्मिन्नेव भूतपञ्चके अन्तर्यामितया स्थितम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

त्यदादि ತ್ಯದಾದಿ (पुं०) ತ್ಯದಾದಿಗಣಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು. त्यद्, तद्, यद् एतद्, इदम्, अदस्, एक, द्वि, युष्मद्, अस्मद्, भवतु, किम् ಇವು ತ್ಯದಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು.

त्याग ತ್ಯಾಗ (पुं०) 1. ದಾನ, ಕೊಡುಗೆ, ತನ್ನದಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ಇತರರಿಗೆ ದಾನಮಾಡುವುದು. त्यज (हानौ) भावे "घञ्" (३-३-१८)। ಇದು ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ನನ್ನದಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿ ದಾನಮಾಡುವುದು ತ್ಯಾಗವೆನಿಸುವುದು. ದಾನಮಾಡುವಾಗ "तुभ्यमहं संप्रददे न मम" ಎಂದು ಹೇಳಿ ಕೊಡಬೇಕು. "त्यागाय संभृतार्थानां सत्याय मितभाषिणाम्" रघु० १-७। 2. ವರ್ಜಿಸುವುದು, ತೊರೆದುಬಿಡುವುದು. ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ತ್ಯಾಗ

ಮಾಡಿದರೂ ತಾಯಿ ತಂದೆ ಪತ್ನಿ ಮತ್ತು ಮಗ ಇವರನ್ನು ಎಂದಿಗೂ ತ್ಯಾಗಮಾಡಕೂಡದು. "न माता न पिता न स्त्री न पुत्रस्त्यागमर्हति" मनु० ८-३८९। 3. ಫಲವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದು, ಫಲಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬಿಡುವುದು. "सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः" गीता १८-२। ಈ ತ್ಯಾಗವು ಮೂರು ವಿಧ: "त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः" गीता २८-४। (1) ಕರ್ಮಜನ್ಯವಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಫಲದ ತ್ಯಾಗ. (2) ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಮತೆಯ ತ್ಯಾಗ ಮತ್ತು (3) ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವಾನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವ ವಿಷಯದ ತ್ಯಾಗ ಎಂದು **ಶ್ರೀ ರಾಮಾನುಜ ಭಾಷ್ಯ.**

ತಾಮಸ ರಾಜಸ ಸಾತ್ತ್ವಿಕಗಳೆಂದು ತ್ಯಾಗವು ಮೂರು ವಿಧವೆಂದು **ಶ್ರೀ ಶಂಕರ ಭಾಷ್ಯ.**

ನಿಯತವಾದ (ನಿತ್ಯ) ಕರ್ಮದ ತ್ಯಾಗವು ಕೂಡದು. ಯಜ್ಞ ದಾನ ತಪೋರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಎಂದಿಗೂ ಬಿಡಕೂಡದು. ಅದನ್ನು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಿಡುವುದು **"ತಾಮಸ"** ತ್ಯಾಗವಾಗುವುದು.

ದೇಹಾಯಾಸ ಭಯದಿಂದ ಕಷ್ಟವೆಂದರಿತು ಕರ್ಮವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದು **"ರಾಜಸ"** ತ್ಯಾಗವಾಗುವುದು.

ಫಲಾಭಿಸಂಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅವಶ್ಯಕರ್ತವ್ಯವೆಂದರಿತು ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದು **"ಸಾತ್ತ್ವಿಕ"** ತ್ಯಾಗವು. "नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते। मोहात्तस्य परित्यागः तामसः परिकीर्तितः॥ दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत्। स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत्॥ कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन। सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः" गीता १८-७, ८, ९।

त्यागिता ತ್ಯಾಗಿತಾ (स्त्री०) ದಾನಮಾಡುವಿಕೆ. त्यागिनो भावः "तल्" (५-१-११९)। "त्वः"। **–त्वम् –ತ್ವಮ್.**

त्यागिन् ತ್ಯಾಗಿನ್ (वि०) 1. ಕೊಡುವವನು, ದಾನಮಾಡುವವನು. त्यज (हानौ) "घिनुण्" (३-२-१४२)। "त्यागिनि शूरे विदुषि च संसर्गरुचिर्जनो गुणी भवति" पञ्चतं० ३-२४३। 2. ಬಿಡುವವನು, ವರ್ಜಿಸುವವನು, ತೊರೆದುಬಿಡುವವನು. "यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते" गीता १८-११। 3. ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಬಿಡುವವನು, ಕರ್ಮಫಲದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದವನು. "न द्वेष्टयकुशलं कर्म कुशले नानुषज्यते। त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः" गीता १८-१०। 4. ಶೂರ, ಪರಾಕ್ರಮಿ. "त्यागी दातरि शूरे" मेदि०।

त्याजन ತ್ಯಾಜನ (न०) ಬಿಡಿಸುವಿಕೆ, ವರ್ಜಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. त्यज (हानौ) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)। "गुणदोषविधानेन सङ्गानां त्याजनेच्छया" भाग० ११-२०-२६।

त्याजित ತ್ಯಾಜಿತ (वि०) 1. ಬಿಡುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ತ್ಯಜಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. त्यज (हानौ) + णिच् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "त्याजितैः फलमुत्खातैः भग्नैश्च बहुधा नृपैः" रघु० ४-३३। 2. ಹೋಗಲಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "धूमोष्मणा त्याजितमार्द्रभावं केशान्तमन्तः कुसुमं तदीयम्" कुमा० ७-१४। 3. ಹೊರಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

त्याज्य ತ್ಯಾಜ್ಯ (वि०) 1. ಬಿಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ವರ್ಜಿಸಲು ತಕ್ಕುದಾದ. 2. ಬಿಡಲ್ಪಡುವ, ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಡುವ. त्यज (हानौ) "ण्यत्" (३-१-१२४)। "त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः" गीता १८-३। 3. ಕೊಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ದಾನಮಾಡಲು ಅರ್ಹವಾದ. 4. ತ್ಯಜಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ, ತೊರೆದುಬಿಡಲು ಅರ್ಹನಾದ. "अधिविन्ना तु या नारी निर्गच्छेद्रुषिता गृहात्। सा सद्यः संनिरोद्धव्या त्याज्या वा कुलसन्निधौ" मनु० ९-८३।

त्याद ತ್ಯಾದ (पुं०) ಅವನ ಮಗ. त्यस्यापत्यम् — त्यद् "अण्" (४-१-९२)। वा "फिञ्" (वा० ४-१-१५६)। **त्यादायनिः ತ್ಯಾದಾಯನಿಃ.**

त्रपा ತ್ರಪಾ (स्त्री०) 1. ಲಜ್ಜೆ, ನಾಚಿಕೆ. त्रपूष् (लज्जायाम्) भावे "अङ्" (३-३-१०४)। "हृतेऽपि भारे महतस्त्रपाभरादुवाह दुःखेन भृशानतं शिरः" माघ० १-५७। "नष्टं वर्षवरैर्मनुष्यगणनाभावादपास्य त्रपाम्" रत्ना० २-३। 2. ಕುಲಟೆ, ಸ್ವೈರಿಣಿ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ. त्रपतेऽनया— त्रपूष् करणे "अङ्"। "त्रपा लज्जाकुलटयोः" मेदि०। 3. ಕುಲ, ವಂಶ. 4. ಕೀರ್ತಿ, ಯಶಸ್ಸು. (वि०) 5. ನಾಚಿಕೆಯುಳ್ಳವನು. त्रपास्यास्ति "अच्" (५-२-१२७)।

त्रपाक ತ್ರಪಾಕ (पुं०) ಮ್ಲೇಚ್ಛಜಾತಿಯವನು. त्रपूष् (लज्जायाम्) "आकः" बाहु०।

त्रपाकर ತ್ರಪಾಕರ (वि०) ಲಜ್ಜೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. त्रपायाः करः। "त्रपाकरस्तथाप्येष यतिष्ये" भट्टि० ५-२९।

त्रपाकृत् ತ್ರಪಾಕೃತ್ (वि०) ಲಜ್ಜೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ನಾಚಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. "इति त्रपाकृद्वचनं न किं नः" नैष० ८-१०३।

त्रपावत् ತ್ರಪಾವತ್ (वि०) ಲಜ್ಜೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. त्रपास्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। "आलिङ्गितायाः सहसा त्रपावांस्त्रासाऽभिलाषानुगतो रतादौ" भट्टि० ११-१३। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.** "वाग्देवताया वदनेन्दुबिम्बं त्रपावती साऽकृत सामिदृष्टम्" नैष० १४-३०।

त्रपु ತ್ರಪು (न०) 1. ಸೀಸಲೋಹ. त्रपूष् (लज्जायाम्) "उः" (उ० १-१०)। 2. ತಗರ. "त्रपु पिच्चटम्। रङ्गवङ्गे" अम०। "त्रपु सीसकरङ्गयोः" नानार्थर०।

त्रपुटी ತ್ರಪುಟೀ (स्त्री०) ಸಣ್ಣಜಾತಿಯ ಯಾಲಕ್ಕಿ.

त्रप्स्य ತ್ರಪ್ಸ್ಯ (न०) ತಕ್ರ, ಮಜ್ಜಿಗೆ.

त्रय ತ್ರಯ (न०) 1. ಮೂರು, ಮುಮ್ಮಡಿ, ಮೂರರ ಸಮುದಾಯ, ಮೂರರ ಗುಂಪು. त्रयोऽवयवा अस्य "अयच्" (५-२-४३)। "मुनित्रयं नमस्कृत्य तदुक्तीः परिभाव्य च" सि० कौ०। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **त्रयी ತ್ರಯೀ.** 2. ಋಗ್ಯಜುಃಸಾಮಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳ ಸಮುದಾಯ. "इति वेदास्त्रयस्त्रयी" अम०। "त्रयी विग्रहवत्येव सममध्यात्मविद्यया" माल० १-१४। 3. ಮೂರರ ಸಮುದಾಯ. "व्यद्योतिष्ट सभावेद्यामसौ नरशिखित्रयी" माघ० २-३। 4. ಪುರಂಧ್ರಿ, ಗೃಹಿಣಿ, ಪತಿಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೆಂಗಸು. 5. ಸುಮತಿ, ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿ. "त्रयी त्रिवेद्यां त्रितये पुरन्ध्र्यां सुमतावपि" विश्व०।

त्रयःपञ्चाश ತ್ರಯಃಪಂಚಾಶ (वि०) ಐವತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रयःपञ्चाशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–पञ्चाशी –ಪಂಚಾಶೀ.**

त्रयःपञ्चाशत् ತ್ರಯಃಪಂಚಾಶತ್ (स्त्री०) ಐವತ್ತಮೂರು. त्रयश्च पञ्चाशच्च त्र्यधिका पञ्चाशत् वा—त्रिशब्दस्य त्रयस् आदेशः (६-३-४८)।

त्रयःपञ्चाशत्तम ತ್ರಯಃಪಂಚಾಶತ್ತಮ (वि०) ಐವತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रयःपञ्चाशतः पूरणः डटो वा "तमट्" (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी –ತಮೀ.**

त्रयश्चत्वारिंश ತ್ರಯಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶ (वि०) ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ, त्रयश्चत्वारिंशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–चत्वारिंशी –ಚತ್ವಾರಿಂಶೀ.**

त्रयश्चत्वारिंशत् ತ್ರಯಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ (स्त्री०) ನಲವತ್ತಮೂರು. त्रयश्च चत्वारिंशच्च त्र्यधिका चत्वारिंशत् वा—त्रिशब्दस्य त्रयस् आदेशः (६-३-४८)।

त्रयश्चत्वारिंशत्तम ತ್ರಯಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ತಮ (वि०) ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रयश्चत्वारिंशतः पूरणः डटो वा "तमट्" (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी –ತಮೀ.**

त्रयस्त्रिंश ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶ (वि०) ಮೂವತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रयस्त्रिंशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–त्रिंशी –ತ್ರಿಂಶೀ.**

त्रयस्त्रिंशत् ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ (स्त्री०) ಮೂವತ್ತಮೂರು. त्रयश्च त्रिंशच्च त्र्यधिका त्रिंशत् वा—त्रिशब्दस्य त्रयस आदेशः (६-३-४८)।

त्रयस्त्रिंशत्तम ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ತಮ (वि०) ಮೂವತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रयस्त्रिंशतः पूरणः डटो वा "तमट्" (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी –ತಮೀ.**

त्रयस्त्रिंशत्पति ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ಪತಿ (पुं०) 1. ಇಂದ್ರ. त्रयस्त्रिंशतो देवानां पतिः। 2. ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಬ್ರಹ್ಮ. ಅಷ್ಟವಸುಗಳು (8) ಏಕಾದಶರುದ್ರರು (11) ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು (12) ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಇವರು 33 ದೇವತೆಗಳು. ಇವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಇವರು ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇವರು ಪತಿಗಳಾದರು. "कतमे ते त्रयस्त्रिंशदित्यष्टौ वसवः एकादश रुद्राः द्वादशादित्यास्त एकत्रिंशत् इन्द्रश्चैव प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिंशाविति" शतपथ०।

त्रयीतनु ತ್ರಯೀತನು (पुं०) ಸೂರ್ಯ. त्रयी वेदाः तनुर्यस्य।

त्रयीधर्म ತ್ರಯೀಧರ್ಮ (पुं०) ವೇದವಿಹಿತವಾದ ಧರ್ಮ, ವೈದಿಕ ಧರ್ಮ. त्रय्या वेदत्रयेण विहितो धर्मः। "एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभन्ते" गीता ९-२१।

त्रयीमय ತ್ರಯೀಮಯ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಸೂರ್ಯನ ರಥ. "एवं मुहूर्तेन त्रयस्त्रिंशल्लक्षयोजनान्यष्टशताधिकानि सौरो रथस्त्रयीमयोऽसौ चतसृषु परिवर्तते पुरीषु" भाग० ५-२१-१२।

त्रयीमुख ತ್ರಯೀಮುಖ (ಪುಂ) ವಿಪ್ರ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. त्रयी मुखेऽस्य ।

त्रयोदश ತ್ರಯೋದಶ (ವಿಂ) ಹದಿಮೂರನೆಯ. त्रयोदशानां पूरणः — त्रयोदशन् "डट्" (५-२-४८) । स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५) । **–दशी – ದಶೀ.**

त्रयोदशन् ತ್ರಯೋದಶನ್ (ವಿಂ) ಹದಿಮೂರು. त्रयश्च दश च त्र्यधिका दश वा। त्रेः त्रयस् आदेशः (६-३-४८)।

त्रयोदशम ತ್ರಯೋದಶಮ (ವಿಂ) ಹದಿಮೂರನೆಯ. त्रयोदशानां पूरणः "डट्" (५-२-४८) । डटो मडागमः (५-२-४९)। ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಂಖ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ "मट्" ಆಗಮವು ವಿಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಶ್ರೀಮದ್ ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾದಿಯಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "मट्" ಆಗಮದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. "धान्वन्तरं द्वादशमं त्रयोदशममेव च" भाग० १-३-१७। त्रेः त्रयस् आदेशः (६-३-४८) ।

त्रयोविंश ತ್ರಯೋವಿಂಶ (ವಿಂ) ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रयोविंशतेः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५) । **–विंशी – ವಿಂಶೀ.**

त्रयोविंशत् ತ್ರಯೋವಿಂಶತ್ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು. त्रयश्च विंशच्च त्र्यधिका विंशद्वा। "विंशति" ಎಂದು (५-१-५९) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪಾತವಾಗಿದ್ದರೂ ಶ್ರೀಮದ್ ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. "श्रीवैष्णवं त्रयोविंशच्चतुर्विंशति शैवकम्" भाग० १२-१३-४।

त्रयोविंशति ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿ (स्त्री०) ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು. त्रयश्च विंशतिश्च त्र्यधिका विंशतिर्वा, त्रेः त्रयस् आदेशः (६-३-४८)।

त्रयोविंशतितम ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿತಮ (ವಿಂ) ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रयोविंशतेः पूरणः डटो वा तमट् (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५) । **–तमी – ತಮೀ.**

त्र्यन्त ತ್ರಯ್ಯಂತ (ಪುಂ) ವೇದಾಂತ. त्रय्या अन्तः।

त्रस ತ್ರಸ (ವಿಂ) 1. ಸಂಚರಿಸುವ. त्रसी (उद्वेगे) "अच्" (३-१-१३४)। "नागारूढाः पार्वतानि श्रयन्तो दुर्गाणीव त्रासहीनास्त्रसानि" माघ० १८-२४। (ಪುಂ) 2. ಹೃದಯ. (ನಂ) 3. ಅರಣ್ಯ, ಕಾಡು.

त्रसत् ತ್ರಸತ್ (ವಿಂ) ಹೆದರುತ್ತಿರುವ, ಭಯಪಡುತ್ತಿರುವ. त्रसी (उद्वेगे) "शतृ" (३-२-१२४)। "त्रसत्तुषाराद्रिसुतासंसभ्रमस्वयंग्रहाश्लेषसुखेन निष्क्रयम्" माघ० १-५०। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६) । **–न्ती – ನ್ತೀ.**

त्रसन ತ್ರಸನ (ನಂ) 1. ಭಯ, ಹೆದರಿಕೆ. 2. ಕಳವಳ, ಗಾಬರಿ. त्रसी (उद्वेगे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (ವಿಂ) 3. ಹೆದರುವ, ಭಯಪಡುವ. त्रसी कर्तं० "ल्युः" (३-१-१३४) ।

त्रसनीय ತ್ರಸನೀಯ (ವಿಂ) 1. ಭಯಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 2. ಭಯಪಡಬೇಕಾದ. 3. ಭಯಪಡಿಸಲ್ಪಡುವ. त्रसी (उद्वेगे) "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" (३-१-९६) **त्रसितव्यः ತ್ರಸಿತವ್ಯಃ.**

त्रसर ತ್ರಸರ (ಪುಂ) 1. ನೇಯಿಗೆಯವನ ಲಾಳಿ, ದಾರವನ್ನು ಸುತ್ತುವ ಅಟ್ಟೆ. त्रसी (उद्वेगे) "अरन्" बाहु०। "त्रसरः सूत्रवेष्टनः" वैज०। 2. ಬಟ್ಟೆಯ ತುದಿ, ಸೆರಗು. "प्रान्तत्रसरकेसराः" वैज०। 3. ದಾರವನ್ನು ಸುತ್ತುವುದು. "त्रसरः सूत्रवेष्टनम्" अम०।

त्रसरेणु ತ್ರಸರೇಣು (ಪುಂ) 1. ಕಿಟಕಿಯ ಸಂದಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಸೂರ್ಯಕಿರಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಸಣ್ಣ ಧೂಳಿನ ಕಣ. त्रसश्चासौ रेणुश्च। "जालान्तरगते भानौ सूक्ष्मं यद्दृश्यते रजः। परमं तत्प्रमाणानां त्रसरेणुं प्रचक्षते" मनु० ८-१३२। 2. ಆರು ಪರಮಾಣುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧೂಳಿನ ಕಣ, ಮೂರು ಅಣುಗಳ ಪ್ರಮಾಣದ ಧೂಳು. [ಎರಡು ಪರಮಾಣುಗಳು ಒಂದು ಅಣು.] "अणुद्वौ परमाणू स्यात् त्रसरेणुः त्रयः स्मृतः" भाग० ३-११-५।

त्रसी – उद्वेगे (वा दिवा० पर० अक० से०)। त्रस्यति। तत्रास त्रेसतुः, तत्रसतुः त्रेसुः, तत्रसुः। त्रसिता। त्रसिष्यति। त्रस्यतु। अत्रस्यत्। त्रस्येत्। त्रस्यात्। अत्रासीत्। अत्रसिष्यत्। पक्षे भ्वा०—त्रसति। तत्रास। त्रसतु। अत्रसत्। त्रसेत्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಭಯಪಡು, ಹೆದರು. "ततो रामेति चक्रन्दुस्त्रेसुः परिदिदेविरे" भट्टि० १४-४८। 2. ಕಳವಳಗೊಳ್ಳು, ಗಾಬರಿಪಡು. "अधर्मान्नात्रसः पाप लोकवादान्न चाबिभेः" भट्टि० ७-३४।

भावे—त्रस्यते। त्रेसे, तत्रसे। त्रसिता। त्रसिष्यते। त्रस्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—त्रासयति, –ते। त्रासयां चकार, –चक्रे, बभूव, –आस। त्रासयिता। त्रासयिष्यति, –ते। त्रासयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कर्मणि:—त्रास्यते। त्रासयां चक्रे, –बभूवे, –आसे। त्रासयिता, त्रासिता। त्रासयिष्यते, त्रासिष्यते। त्रास्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—त्रसितव्यम्। त्रसनीयम्। त्रास्यम्। त्रस्तः। त्रस्तवान्, –वती। त्रस्यन्, –न्ती; त्रसन्, –न्ती। त्रसितुम्। त्रस्तम्। त्रसनम्। त्रसित्वा। संत्रस्य।

ण्यन्तात् कृत्सु :—त्रासयितव्यः। त्रासनीयः। त्रास्यः। त्रासितः। त्रासितवान्, –वती। त्रासयन्, –न्ती। त्रासयमानः। त्रासयितुम्। त्रासितम्। त्रासनम्। त्रासयित्वा। संत्रास्य।

सम् + त्रसी = संत्रस्यति। संत्रासः। ಹೆಚ್ಚು ಭಯ ಪಡು, ಬಹಳ ಹೆದರು. "विचकार ततो रामः शरान् संतत्रसुर्द्विषः" भट्टि० १४-३९।

त्रस्त ತ್ರಸ್ತ (वि०) 1. ಕಳವಳಗೊಂಡ, ಗಾಬರಿಗೊಂಡ. त्रसी (उद्वेगे) "क्तः" (३-४-७२)। "त्रस्तः समस्तजनहासकरः करेणोस्तावत्खरः प्रखरमुल्ललयांचकार" माघ० ५-७। "त्रस्तैकहायनकुरङ्गविलोलदृष्टिः" मालती० ४-८। 2. ಹೆದರಿದ, ಭಯಗೊಂಡ. "जुगोपात्मानमत्रस्तो भेजे धर्ममनातुरः" रघु० १-२१।

त्रस्तवत् ತ್ರಸ್ತವತ್ (वि०) ಭಯಗೊಂಡ, ಹೆದರಿದ. त्रसी (उद्वेगे) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

त्रस्नु ತ್ರಸ್ನು (वि०) ಭೀರು, ಭಯದ ಸ್ವಭಾವದ, ಅಂಜು ಪುರುಕ. त्रसी (उद्वेगे) "क्नुः" (३-२-१४०)। "अथानुकूलश्रवणप्रतीतामत्रस्नुभिर्युक्तधुरं तुरङ्गैः" रघु० १४-४७।

त्रस्यत् ತ್ರಸ್ಯತ್ (वि०) ಹೆದರುತ್ತಿರುವ, ಭಯಪಡು ತ್ತಿರುವ. त्रसी (उद्वेगे) "शतृ" (३-२-१२४)। "त्रस्यन् वैरायमाणेभ्यः शून्यमन्ववसद्वनम्" भट्टि० ५-७५। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.** "त्रस्यन्तीं तां समादाय यातो रात्रिचरालयम्" भट्टि० ५-९५।

त्राण ತ್ರಾಣ (न०) 1. ರಕ್ಷಣ, ಕಾಪಾಡುವುದು. त्रैङ् (पालने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। त्रैङ् भावे "क्तः" (३-३-११४) वा। तकारस्य नकारः (८-२-५६)। "आर्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्तुमनागसि" शाकु० १-१०। 2. ಕವಚ, ಅಂಗಿ. त्रैङ् करं० "ल्युट्" (३-३-११७)। "दंशिता विविधैस्त्राणैर्विचित्रायुधपाणयः" भा० वन० १६८-१४। (वि०) 3. ರಕ್ಷಕ, ಕಾಪಾಡುವವನು. त्रैङ् कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)। "त्वं प्रभास्त्वमभिप्रेतं त्वं नस्त्राणमनुत्तमम्" भा० आदि० २३-१८। 4. ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಾಪಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. त्रैङ् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। तस्य वा नकारः (८-२-५६)।

त्राणवत् ತ್ರಾಣವತ್ (वि०) ರಕ್ಷಿಸಿದವನು, ಕಾಪಾಡಿದವನು. त्रैङ् (पालने) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

त्रात ತ್ರಾತ (न०) 1. ರಕ್ಷಣೆ, ಕಾಪಾಡುವುದು. त्रैङ् (पालने) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಾಪಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. त्रैङ् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "दुरुच्छेद्यस्तु ममत्वग्रन्थिः। सर्वथा त्रातोऽस्मि भवत्या" प्रबोध० ५।

त्रातव्य ತ್ರಾತವ್ಯ (वि०) 1. ಕಾಪಾಡಲ್ಪಡುವ. 2. ಕಾಪಾ ಡಲು ಅರ್ಹನಾದ. 3. ಕಾಪಾಡಬೇಕಾದ. त्रैङ् (पालने) "तव्यः" (३-१-९६)। "अनीयर्" (३-१-९६)। **त्राणीयम् ತ್ರಾಣೀಯಮ್.**

त्रातृ ತ್ರಾತೃ (वि०) ಕಾಪಾಡುವವನು, ರಕ್ಷಿಸುವವನು. त्रैङ् (पालने) "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–त्री –ತ್ರೀ.**

त्रापुष ತ್ರಾಪುಷ (वि०) 1. ತಗರದ ಪಾತ್ರೆ, ತಗರದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾತ್ರೆ. त्रपुणो विकारः "अण्" षुगागमश्च (४-३-१३८)। 2. ಸೀಸದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಪಾತ್ರೆ).

त्रायन्ती ತ್ರಾಯನ್ತೀ (स्त्री०) ನೀರಾವಂ ಬಳ್ಳಿ. त्रैङ् (पालने) "क्विप्" (वा० ३-३-९४)। त्रा अयति—इ (गतौ) "शतृ" (३-२-१२४)। "ङीप्" (४-१-६)।

त्रायमाण ತ್ರಾಯಮಾಣ (वि०) 1. ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ, ಕಾಪಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ. त्रैङ् (पालने) कर्म० "शानच्" (३-२-१२४)। (स्त्री०) **–माणा –ಮಾಣಾ.** 2. ನೀರಾವಂ ಬಳ್ಳಿ. "करवीरसुमनःशङ्खपुष्प्यपामार्गत्रायमाणाशोकरोहिणीवैजयन्तीज्योतिष्मतीप्रभृतीनि समासेन तिक्तो वर्गः" सुश्रुत० सूत्र० ४२-११।

त्रायोदश ತ್ರಾಯೋದಶ (वि०) ತ್ರಯೋದಶಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ, ತ್ರಯೋದಶೀಸಂಬಂಧವಾದ. त्रयोदशी "अण्" (४-३-१६)।

त्रास ತ್ರಾಸ (पुं०) 1. ಭಯ, ಹೆದರಿಕೆ. त्रसी (उद्वेगे) "घञ्" (३-३-१८)। "अन्तः कञ्चुकिकञ्चुकस्य विशति त्रासादयं वामनः" रत्ना० २-३। 2. ರತ್ನದಲ್ಲಿ ರುವ ಒಡಕು ಬಿರುಕು ಮುಂತಾದ ದೋಷ. "त्रासो भये मणेर्दोषे" मेदि०।

त्रासकर ತ್ರಾಸಕರ (वि०) ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಹೆದರಿಸುವ. त्रासं करोति — डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२०)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–करी –ಕರೀ.** "स्थितां क्षितौ शान्तशिखाप्रतानां तारामिव त्रासकरीं जनस्य" भट्टि० १२-३।

त्रासकृत् ತ್ರಾಸಕೃತ್ (वि०) ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಹೆದರಿಸುವ. त्रासं करोति—डु कृञ् (करणे) "क्विप्" (३-२-७६)। "सौम्यः षड्द्विचतुर्दशाष्टमगतः सर्वेऽप्युपान्ते शुभाः शुक्रः सप्तमषड्दशर्क्षसहितः शार्दूलवत् त्रासकृत्" बृहत्सं० १०४-४।

त्रासन ತ್ರಾಸನ (न०) 1. ಭಯಪಡಿಸುವಿಕೆ, ಹೆದರಿಸುವುದು. त्रसी (उद्वेगे) + णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 2. ಭಯಪಡಿಸುವ, ಹೆದರಿಸುವ. त्रसी + णिच् कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)।

त्रासनीय ತ್ರಾಸನೀಯ (वि०) 1. ಹೆದರಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಹೆದರಿಸಲು ಅರ್ಹನಾದ. 3. ಹೆದರಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದ. त्रसी (उद्वेगे) + णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" (३-१-९६)। **–यितव्यः –ಯಿತವ್ಯಃ.**

त्रासयत् ತ್ರಾಸಯತ್ (वि०) ಹೆದರಿಸುತ್ತಿರುವ. त्रसी (उद्वेगे) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯಂತೀ.**

त्रासयमान ತ್ರಾಸಯಮಾನ (वि०) ಹೆದರಿಸುತ್ತಿರುವ. त्रसी (उद्वेगे) + णिच् "शानच्" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **–माना –ಮಾನಾ.**

त्रासित ತ್ರಾಸಿತ (न०) 1. ಭಯಪಡಿಸುವುದು. त्रसी (उद्वेगे) + णिच् भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಹೆದರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಭಯಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. त्रसी + णिच् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)।

त्रासितवत् ತ್ರಾಸಿತವತ್ (वि०) ಭಯಪಡಿಸಿದವನು, ಹೆದರಿಸಿದವನು. त्रसी (उद्वेगे) + णिच् "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)।

त्रि ತ್ರಿ (त्रि० ब० व०) ಮೂರು. ಇದು ನಿತ್ಯಬಹುವಚನಾಂತ ಶಬ್ದ. ಇದರ ಲಿಂಗತ್ರಯದ ರೂಪಗಳು: (पुं०) त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः त्रयाणाम् त्रिषु। "हिरण्यगर्भादृषयो बभूवुः वसिष्ठभृग्वङ्गिरसस्त्रयो ये" म० वी० ३-७। "उद्घातः प्रणवो यासां न्यायैस्त्रिभिरुदीरणम्" कुमा० २-१२। (स्त्री०) तिस्रः तिस्रः तिसृभिः तिसृभ्यः तिसृभ्यः तिसृणाम् तिसृषु। "षड्गुणाः शक्तयस्तिस्रः सिद्धयश्चोदयास्त्रयः" माघ० २-२६। (न०) त्रीणि त्रीणि त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः त्रयाणाम् त्रिषु। "त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती। ऊर्ध्वं तु कालादेतस्माद्विन्देत सदृशं पतिम्" मनु० ९-९०।

त्रिंश ತ್ರಿಂಶ (वि०) ಮೂವತ್ತನೆಯ, त्रिंशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **त्रिंशी ತ್ರಿಂಶೀ.**

त्रिंशक ತ್ರಿಂಶಕ (वि०) ಮೂವತ್ತರಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಮೂವತ್ತು ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. त्रिंशता क्रीतः "ड्वुन्" (५-१-२४)।

त्रिंशत् ತ್ರಿಂಶತ್ (स्त्री०) ಮೂವತ್ತು. त्रयो दशतः परिमाणमस्य "शत्" प्रकृतेः त्रिन् भावश्च निपा० (५-१-५९)। "त्रिंशद्वर्षो वहेत् कन्यां हृद्यां द्वादशवार्षिकीम्" मनु० ९-९४।

त्रिंशति ತ್ರಿಂಶತಿ (स्त्री०) ಮೂವತ್ತು. त्रिंशत् पृषो०। "पञ्चकं मण्डलं जय्यं त्रिंशत्यां च मनीषिभिः" कामन्द०।

त्रिंशत्क ತ್ರಿಂಶತ್ಕ (वि०) ಮೂವತ್ತರ ಅಳತೆಯುಳ್ಳ. त्रिंशत् परिमाणमस्य "कन्" (५-१-२४)।

त्रिंशत्तम ತ್ರಿಂಶತ್ತಮ (वि०) ಮೂವತ್ತನೆಯ. त्रिंशतः पूरणः "तमट्" (५-२-५६)। "त्रिंशत्तममहर्यातं मत्वा प्रत्यागमावधिम्" भट्टि० ७-८९। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी –ತಮೀ.**

त्रिंशत्पत्र ತ್ರಿಂಶತ್ಪತ್ರ (न०) ಕುಮುದ, ಬಿಳಿಕಮಲ. त्रिंशत् पत्राणि दलानि प्रतिपुष्पमस्य।

त्रिंशांश ತ್ರಿಂಶಾಂಶ (पुं०) ರಾಶಿಯ ಮೂವತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ. त्रिंशः त्रिंशत्पूरणः अंशः।

त्रिक ತ್ರಿಕ (न०) 1. ಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆ. त्रयाणां सङ्घः "कन्" (५-१-५८)। 2. ಮೂರರ ಗುಂಪು, ಮೂರರ ರಾಶಿ. "दण्डस्य पातनञ्चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे। क्रोधजेऽपि गणे विद्यात् कष्टमेतत् त्रिकं सदा" मनु० ७-५१। 3. ತ್ರಿಕಟು, ಶುಂಠಿ ಹಿಪ್ಪಲಿ ಮತ್ತು ಮೆಣಸು. 4. ತ್ರಿಫಲಾ, ಅಳಲೆಕಾಯಿ ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ ಮತ್ತು ತಾರೆಕಾಯಿ. 5. ತ್ರಿಮದ, ವಾಯಿವಿಳಂಗ, ಕೊನ್ನಾರಿ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಮೂಲ. 6. ಮೂರು ರಸ್ತೆಗಳು ಸೇರುವ ಸ್ಥಳ. 7. ಕಟಿಪ್ರದೇಶ, ಬೆನ್ನೆಲುಬಿನ ಕೆಳಭಾಗ. "नस्यागृहीतोऽपि धुवन् विषाणयोर्युगं ससूत्कारविवर्तितत्रिकः" माघ० १२-१०। (वि०) 8. ಮೂರನೆಯ ಸಲ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ, ಮೂರನೆಯ ಸಲ ಸಂಭವಿಸುವ. तृतीयेन रूपेण

ग्रहणं यस्य "कन्" पूरणप्रत्ययस्य वा लुक्। पक्षे **तृतीयकम् ತೃತೀಯಕಮ್**. 9. ಶೇಕಡ ಮೂರರಂತೆ ಬಡ್ಡಿ ಅಥವಾ ಲಾಭವುಳ್ಳ. त्रयः अधिकाः लाभो वृद्धिर्वा यत्र शतादौ। "द्विकं त्रिकं चतुष्कं च पञ्चकं च शतं समम्। मासस्य वृद्धिं गृह्णीयात् वर्णानामनुपूर्वशः" मनु० ८-१४२। 10. ಮೂರರಷ್ಟು, ಮುಮ್ಮಡಿಯಾದ.

त्रिककुद् ತ್ರಿಕಕುದ್ (पुं०) 1. ತ್ರಿಕೂಟಪರ್ವತ, ಮೂರು ಶಿಖರಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಪರ್ವತ. त्रीणि ककुदानि शृङ्गाण्यस्य अकारलोपः। निपा० (५-४-१४७)। "त्रिकूटःत्रिककुत्समौ" अम०। 2. ವಿಷ್ಣು. "तथैवाहं त्रिककुदो वाराहं रूपमास्थितः। त्रिककुत् तेन विख्यातः शरीरस्य प्रमापणात्" भा० शान्ति० ३५२-२८। 3. ಹತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬಹುದಾದ ಯಾಗ.

त्रिककुद ತ್ರಿಕಕುದ (वि०) ಮೂರು ಶಿಖರಗಳುಳ್ಳ.

त्रिककुद्धा(ब्धा)मन् ತ್ರಿಕಕುದ್ಧಾ(ಬ್ಧಾ)ಮನ್ (न०) ವಿಷ್ಣು. त्रिककुत् (प्) त्र्यवयवं त्रिपाद्विभूतिलक्षणं धाम स्थानं यस्य। "त्रिपाद्विभूतिस्त्रिककुत् सैव स्थानं विशेषतः। यस्य स त्रिककुद्धाम यद्वा त्रियुगधर्मवान्" इति निरुक्तिः। "प्रभूतस्त्रिककुद्(ब्)धाम पवित्रं मङ्गलं परम्" वि० स०।

त्रिकट ತ್ರಿಕಟ (पुं०) ನೆಗ್ಗಿಲು ಗಿಡ. त्रीन् वातादिदोषान् कटति आवृणोति—कटी (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)।

त्रिकटु(क) ತ್ರಿಕಟು(ಕ) (न०) ಶುಂಠಿ, ಹಿಪ್ಪಲಿ ಮತ್ತು ಮೆಣಸು. त्रयाणां कटुरसानां समाहारः। स्वार्थे "कः"। "त्रिकटुकमजमोदा सैन्धवं जीरके द्वे समधरणधृतानामष्टमो हिङ्गुभागः। प्रथमकबलभुक्तं सर्पिषा युक्तमेतत् जनयति जठराग्निं वातपित्तं निहन्ति"।

त्रिकण्ट ತ್ರಿಕಂಟ (पुं०) 1. ನೆಗ್ಗಿಲು ಗಿಡ. 2. ಕಳ್ಳಿ ಗಿಡ. त्रयः कण्टाः कण्टका अस्य। 3. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು.

त्रिकण्टक ತ್ರಿಕಂಟಕ (पुं०) 1. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು. "लघुगर्गस्त्रिकण्टकः" त्रिकाण्ड०। 2. ನೆಗ್ಗಿಲು ಗಿಡ. (वि०) 3. ಮೂರು ಮುಳ್ಳುಗಳುಳ್ಳ. त्रयः कण्टका अस्य। (स्त्री०) **–की –ಕೀ**. 4. ಮೂರು ಮುಳ್ಳುಗಳು. त्रयाणां कण्टकानां समाहारः।

त्रिकर्मन् ತ್ರಿಕರ್ಮನ್ (पुं०) ಯಜನ ದಾನ ಅಧ್ಯಯನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವ್ಯಾಪಾರಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. [ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಯಜನ–ಯಾಜನ ಅಧ್ಯಯನ–ಅಧ್ಯಾಪನ ದಾನ–ಪ್ರತಿಗ್ರಹಗಳೆಂಬ ಆರು ಕರ್ಮಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಜೀವಿಕೆಗಾಗಿರುವ ಯಾಜನ ಅಧ್ಯಾಪನ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಮೂರು ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾಚರಿಸುವವನು ತ್ರಿಕರ್ಮನು.] "त्रैविद्यो ब्राह्मणो विद्वान् न चाध्ययनजीवकः। त्रिकर्मा त्रिपरिक्रान्तो मैत्र एष स्मृतो द्विजः" भा० अनु० १४१-६६।

त्रिकशूल ತ್ರಿಕಶೂಲ (न०) ವಾತದೋಷದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪಿರ್ರೆಯ ನೋವು (ಸೆಳೆತ). "स्फिगस्थ्नोः पृष्ठवंशास्थ्नोः यः सन्धिः तत्त्रिकम् स्मृतम्। तत्र वातेन या पीडा त्रिकशूलं प्रचक्षते"।

त्रिका ತ್ರಿಕಾ (स्त्री०) ಬಾವಿಯಿಂದ ನೀರು ಸೇದಲು ರಾಟೆಯನ್ನು ತೂಗುಹಾಕುವ ಮರದ ಮುಕ್ಕಾಲಿ. त्रिधा कायति — कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)।

त्रिकाण्ड ತ್ರಿಕಾಂಡ (पुं०) 1. ನಾಮಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ, ಅಮರಸಿಂಹವಿರಚಿತವಾದ ಒಂದು ಕೋಶ (ನಿಘಂಟು). ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗವರ್ಗದಿಂದ ವಾರಿವರ್ಗದವರೆಗೆ ಪ್ರಥಮ ಕಾಂಡ. ಭೂವರ್ಗದಿಂದ ಶೂದ್ರವರ್ಗದವರೆಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ಕಾಂಡ. ವಿಶೇಷ್ಯನಿಘ್ನವರ್ಗದಿಂದ ಲಿಂಗಾದಿಸಂಗ್ರಹವರ್ಗದವರೆಗೆ ತೃತೀಯಕಾಂಡ. ಈ ರೀತಿ ಮೂರು ಕಾಂಡಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ "त्रिकाण्ड" ವೆಂದು ಹೆಸರು. 2. ನಿರುಕ್ತ. ಇದರಲ್ಲಿ ನೈಘಂಟುಕ ನೈಗಮ ಮತ್ತು ದೈವತಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಂಡಗಳಿರುವುವು. (स्त्री०) **–काण्डी –ಕಾಂಡೀ**. 3. ಮೂರು ಕಾಂಡಗಳು. त्रयाणां काण्डानां समाहारः– "ङीप्" (४-१-२१)। 4. ಮೂರು ಕಾಂಡಗಳ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತು, ನಲವತ್ತೆಂಟು ಅರತ್ನಿ (ಗುದ್ದು ಮೊಳ)ಗಳ ಉದ್ದದ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತು. त्रीणि काण्डानि प्रमाणमस्याः "ङीप्" (४-१-२१)। त्रिकाण्डी रज्जुः।

त्रिकाल ತ್ರಿಕಾಲ (न०) 1. ಭೂತ-ಭವಿಷ್ಯತ್-ವರ್ತಮಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳು. त्रयाणां कालानां समाहारः। 2. ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳು. (वि०) 3. ಮೂರುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ. त्रयः काला अस्य। (अव्य०) 3. ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ.

त्रिकालज्ञ ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞ (वि०) ಕಾಲತ್ರಯದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು, ಭೂತ-ಭವಿಷ್ಯತ್-ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳ ಅರಿವುಳ್ಳವನು. त्रिकालं कालत्रयवर्तिपदार्थान् जानाति — ज्ञा (अवबोधने) "कः" (३-२-३)। "युद्धं यथा यद वा भविष्यमादिश्यते त्रिकालज्ञैः" बृहत्सं० १७-१।

त्रिकालदर्शिन् ತ್ರಿಕಾಲದರ್ಶಿನ್ (पुं०) 1. ಋಷಿ, ಮುನಿ. (वि०) 2. ಮೂರುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದನ್ನು ನೋಡುವವನು, ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು. त्रिकालं तद्वर्ति वस्तु पश्यति—दृशिर् (प्रेक्षणे) "णिनिः" (३-१-१३४)।

त्रिकूट ತ್ರಿಕೂಟ (पुं०) ತ್ರಿಕೂಟಪರ್ವತ. त्रीणि कूटानि शिखराणि अस्य।

त्रिकूटवत् ತ್ರಿಕೂಟವತ್ (पुं०) ತ್ರಿಕೂಟಪರ್ವತ. त्रीणि कूटानि सन्त्यस्य "मतुप्" (५-२-१२७)। "हिमवान् पारियात्रश्च सह्यो विन्ध्यस्त्रिकूटवान्" भा० आश्व० ४३-४।

त्रिकूर्चक ತ್ರಿಕೂರ್ಚಕ (न०) ಮೂರು ಅಲಗುಗಳುಳ್ಳ ಒಂದುವಿಧ ಕತ್ತಿ. "विशेषेण बालवृद्धकुमारभीरुनारीणां राज्ञां राजपुत्राणां च त्रिकूर्चकेन विस्रावयेत्" सुश्रुत० सूत्र० ८-५।

त्रिकोण ತ್ರಿಕೋಣ (न०) 1. ತ್ರಿಕೋಣ, ಮುಮ್ಮೂಲೆ, ತ್ರಿಭುಜ. 2. ಲಗ್ನದಿಂದ ಐದು ಮತ್ತು ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನ. (वि०) 3. ಮೂರು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ ವಸ್ತು, ಮುಮ್ಮೂಲೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರ. त्रयः कोणा यस्य।

त्रिकोणमिति ತ್ರಿಕೋಣಮಿತಿ (स्त्री०) ತ್ರಿಭುಜಗಳ ಆಕೃತಿಯ ಅಳತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗಣಿತದ ಒಂದು ಭಾಗ, ತ್ರಿಭುಜಕ್ಷೇತ್ರದ ಅಳತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಗಣಿತ, ತ್ರಿಕೋಣದ ಕೋಣಗಳ ಮತ್ತು ಬಾಹುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗಣಿತದ ಭಾಗ.

त्रिक्षार ತ್ರಿಕ್ಷಾರ (न०) ಸರ್ಜಿಕಾಕ್ಷಾರ ಯವಕ್ಷಾರ ಮತ್ತು ಟಂಕಣಕ್ಷಾರಗಳು, ಸದ್ಯಕ್ಷಾರ ಯವಕ್ಷಾರ ಮತ್ತು ಬಿಳಿಗಾರ ಗಳು. त्रयाणां क्षाराणां समाहारः। [ಸೋಡಾಕಾರ್ಬೋನೇಟ್ ಖನಿಜ ಪೆಟ್ಲುಪ್ಪು ಮತ್ತು ಬಿಳಿಗಾರಗಳು ತ್ರಿಕ್ಷಾರ ಗಳು.]

त्रिख ತ್ರಿಖ (न०) ಸೌತೆಕಾಯಿ. त्रिधा खमाकाशोऽवकाशोऽस्मिन् फले।

त्रिगङ्ग ತ್ರಿಗಂಗ (अव्य०) ಒಂದು ತೀರ್ಥ. तिस्रो गङ्गा नद्यो यत्र। अव्ययी० (२-१-२०)। "सप्तगङ्गे त्रिगङ्गे च इन्द्रमार्गे च तर्पयन्। सुधां चैव लभेद्भोक्तुं यो नरो जायते पुनः" भा० अनु० ६४-१६।

त्रिगण ತ್ರಿಗಣ (पुं०) ತ್ರಿವರ್ಗ, ಧರ್ಮ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಕಾಮ ಇವುಗಳ ಸಮುದಾಯ. त्रयाणां धर्मार्थकामानां गणः। "गुणानुरागादिव सख्यमीयिवान्न बाधतेऽस्य त्रिगणः परस्परम्" किरा० १-११।

त्रिगत ತ್ರಿಗತ (न०) ಶಬ್ದಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥ ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಇದು ನಟನಟಿ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿನಟ ಇವರು ಮೂವರ ಸಲ್ಲಾಪವೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. "श्रुतिसाम्यादनेकार्थयोजनं त्रिगतं त्विह। नटादि त्रितयालापः पूर्वरङ्गे तदिष्यते" दशरू०। "सर्वक्षितिभृतां नाथ, दृष्टा सर्वाङ्गसुन्दरी। रामा रम्ये वनान्तेऽस्मिन् मया विरहिता त्वया" विक्र० ४-५१।

त्रिगम्भीर ತ್ರಿಗಂಭೀರ (पुं०) ಸ್ವರ ಸತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ನಾಭಿ (ಹೊಕ್ಕಳು) ಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಂಭೀರ್ಯವುಳ್ಳವನು. ಇದೊಂದು ಪುರುಷನ ಶುಭಲಕ್ಷಣ. ಆಳವಾದ ಗುಳಿಯಿರುವುದು ನಾಭಿಯ ಗಾಂಭೀರ್ಯ. ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವ ಮಾಧುರ್ಯ ಮುಂತಾದುವು ಸ್ವರದ ಗಾಂಭೀರ್ಯ. ಧೈರ್ಯವು ಕ್ರೋಧ ಹರ್ಷ ಭಯ ಶೋಕ ಮುಂತಾದುವು ಗಳಿಂದ ವಿಕಾರಹೊಂದದಿರುವುದು ಸತ್ತ್ವದ ಗಾಂಭೀರ್ಯ. ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಂಭೀರ್ಯವುಳ್ಳವನು ಮಹಾ ಪುರುಷಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. "त्रिषु विपुलो गम्भीरस्त्रिष्वेव षडुन्नतश्चतुर्ह्रस्वः। सप्तसु रक्तो राजा पञ्चसु दीर्घश्च सूक्ष्मश्च। नाभी स्वरः सत्त्वमिति प्रशस्तं गम्भीरमेतत् त्रितयं नराणाम्" बृहत्सं० ६८-८४, ८५। "स्वरः सत्त्वं च नाभिश्च गम्भीरः शस्यते बुधैः"।

त्रिगर्त ತ್ರಿಗರ್ತ (पुं०) 1. ತ್ರಿಗರ್ತದೇಶ, ಬಾಹ್ಲೀಕ ದೇಶಕ್ಕೆ ನಿರ್ಋತಿದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಪಾಶಾ ನದಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ದೇಶ. ಈಗಿನ ಲಾಹೋರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಲಂಧರ ಪಟ್ಟಣ. ತ್ರಿಗರ್ತಾಧಿಪತಿಯಾದ ಜಲಂಧರಾಸುರನ ಹೆಸರಿ ನಿಂದ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೂ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. (पुं० ब० व०) 2. ತ್ರಿಗರ್ತ ದೇಶದ ದೊರೆ. 3. ತ್ರಿಗರ್ತ ದೇಶದ ಜನರು. "जालन्धराः त्रिगर्ताः स्युः" अभि० चि०।

त्रिगुण ತ್ರಿಗುಣ (न०) 1. ಸತ್ತ್ವ ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸು ಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳು. त्रयाणां गुणानां समाहारः। 2. ಮೂರರಷ್ಟು, ಮುಮ್ಮಡಿ. "सप्त व्यतीयुः त्रिगुणानि तस्य दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य" रघु० २-२५। 3. ಸಾಂಖ್ಯಮತೋಕ್ತವಾದ ಗುಣತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಧಾನ. त्रयो गुणाः सुखदुःखमोहा अस्य। (वि०) 4. ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. "महान्तमेव चात्मानं सर्वाणि त्रिगुणानि च। विषयाणां ग्रहीतॄणि शनैः पञ्चेन्द्रियाणि च" मनु० १-१५। 5. ಮೂರ ರಷ್ಟಾದ, ಮೂರರಿಂದ ಗುಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "सप्त व्यतीयुः त्रिगुणानि तस्य दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य" रघु०

२-२५। 6. ಮೂರು ಎಳೆಗಳುಳ್ಳ, ಮೂರು ದಾರಗಳುಳ್ಳ. "प्रतिक्षणं सा कृतरोमविक्रियां व्रताय मौञ्जीं त्रिगुणां बभार याम्" कुमा० ५-१०।

त्रिगुणाकृत ತ್ರಿಗುಣಾಕೃತ (वि०) ಮೂರು ಸಲ ಉಳಲ್ಪಟ್ಟ ಭೂಮಿ. त्रिगुणं कृतम् "डाच्" (५-४-५९)। "त्रिगुणाकृतं तृतीयाकृतं त्रिहल्यम्" अम०।

त्रिगुणात्मक ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕ (वि०) ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಸ್ವರೂಪದ (ಅಜ್ಞಾನ). त्रयो गुणाः सत्त्वरजस्तमोरूपाः आत्मानः अस्य।

त्रिगुणित ತ್ರಿಗುಣಿತ (वि०) ಮೂರರಿಂದ ಗುಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಮುಮ್ಮಡಿಯಾದ. त्रिभिर्गुणितः।

त्रिगुणीकृत ತ್ರಿಗುಣೀಕೃತ (पुं०) ಮೂರರಷ್ಟು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಮುಮ್ಮಡಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ.

त्रिचक्र ತ್ರಿಚಕ್ರ (पुं०) ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥ. "अर्वाङ् त्रिचक्रो मधुवाहनो रथो जीवाश्वो अश्विनोर्यातु सुष्टुतः" ऋ०।

त्रिचक्षुस् ತ್ರಿಚಕ್ಷುಸ್ (पुं०) 1. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ. 2. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. त्रीणि चक्षूंषि यस्य। "त्रिचक्षुः शम्भुरेकस्त्वं विभुर्दामोदरोऽपि च" भा० शान्ति० ४२-७।

त्रिचतुर ತ್ರಿಚತುರ (वि०) ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು. त्रयो वा चत्वारो वा, अजन्तो निपा० (वा० ५-४-७७)। "सद्यः पुरीपरिसरेऽपि शिरीषमृद्वी सीता जवात् त्रिचतुराणि पदानि गत्वा" सा० द०।

त्रिचत्वारिंश ತ್ರಿಚತ್ವಾರಿಂಶ (वि०) ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रिचत्वारिंशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–चत्वारिंशी –ಚತ್ವಾರಿಂಶೀ.**

त्रिचत्वारिंशत् ತ್ರಿಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ (स्त्री०) ನಲವತ್ತಮೂರು. त्र्यधिका चत्वारिंशत्।

त्रिचत्वारिंशत्तम ತ್ರಿಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ತಮ (वि०) ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रिचत्वारिंशतः पूरणः, डटः वा तमट् (५-२-४९)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी –ತಮೀ.**

त्रिजगत् ತ್ರಿಜಗತ್ (न०) ಸ್ವರ್ಗ ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು. "नाथे नः पुरुषोत्तमे त्रिजगतामेकाधिपे चेतसा" मु० मा०। (स्त्री०) **–जगती –ಜಗತೀ.**

त्रिजट ತ್ರಿಜಟ (पुं०) ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. [ಈತನಿಗೆ ಸಂಸಾರ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದು. ಮುದಿತನದಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಪತ್ನಿಯ ನಿರ್ಬಂಧದಿಂದ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಬಂದು ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿದ್ದ ಶ್ರೀರಾಮನಿಂದ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಹಣವನ್ನೂ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತಂದನು.]

त्रिजटा ತ್ರಿಜಟಾ (स्त्री०) ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸಿ. [ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಅಶೋಕವನದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಅವಳ ಕಾವಲಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ರಾಕ್ಷಸ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದನು. ಅವರಲ್ಲಿ ಈ ತ್ರಿಜಟೆಯೂ ಒಬ್ಬಳು. ರಾಕ್ಷಸಿಯರೆಲ್ಲರೂ ಸೀತೆಯ ಮನನೋಯುವಂತೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತ ರಾವಣನಿಗೆ ವಶಳಾಗಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿರಲು ತ್ರಿಜಟೆಯು, ಶ್ರೀರಾಮನು ರಾವಣನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಸೀತೆಯೊಡನೆ ಸೇರಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ತಾನು ಕನಸನ್ನು ಕಂಡುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಸೀತೆಯನ್ನು ಯಾವರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೆದರಿಸಿ ನೋಯಿಸಕೂಡದೆಂದು ಹೇಳಿದಳು.] "सीतां ताभिरनार्याभिः दृष्ट्वा सन्तर्जितां तदा। राक्षसी त्रिजटा वृद्धा शयाना वाक्यमब्रवीत्" रामा०।

त्रिजात ತ್ರಿಜಾತ (न०) ಜಾಪತ್ರೆ ಯಾಲಕ್ಕಿ ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ (ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ) ಇವುಗಳ ಸಮುದಾಯ. स्वार्थे "कः"। **–जातकम् –ಜಾತಕಮ್.**

त्रिण ತ್ರಿಣ (न०) ತೃಣ, ಹುಲ್ಲು.

त्रिणत ತ್ರಿಣತ (वि०) 1. ಮೂರು ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಬಗ್ಗಿರುವ (ಬಿಲ್ಲು). (स्त्री०) **–णता –ಣತಾ.** 2. ಬಿಲ್ಲು, ಧನುಸ್ಸು. त्रिषु स्थानेषु नता। ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ತುದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಗ್ಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಿಲ್ಲಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು. "स्वगुणैराफलप्राप्तेराकृष्य गणिका इव। कामुकानिव नालीकान् त्रिणताः सहसामुचन्" माघ० १९-६१। 3. ತೃಣತ್ವ, ತೃಣಭಾವ. त्रिणस्य भावः "तल्" (५-१-११९)।

त्रिणाक ತ್ರಿಣಾಕ (पुं०) ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ. तृतीयो नाकः। "तावत् त्रिणाकं नहुषः शशास विद्यातपोयोगबलानुभावः" भाग० ६-१३-१६।

त्रित ತ್ರಿತ (पुं०) ಗೌತಮ ಋಷಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ. ಏಕತ ದ್ವಿತರೆಂಬುವರು ಈತನ ಸಹೋದರರು. [ಈ ಮೂವರೂ ಒಂದು ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ತ್ರಿತನು ತನ್ನ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನದಿಂದ ವಿಶೇಷ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದನು. ಮೂರು ಮಂದಿಯೂ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ತ್ರಿತನು ಕಾಲುಜಾರಿ ಒಂದು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದನು. ಮಾತ್ಸರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಳಿದ ಇಬ್ಬರೂ ಅವನನ್ನು ಅಲ್ಲೇ ಬಿಟ್ಟು ಹಣವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೊರಟರು.]

त्रितन्त्री ತ್ರಿತಂತ್ರೀ (स्त्री०) ಮೂರು ತಂತಿಗಳುಳ್ಳ ವೀಣೆ.

त्रितन्त्रिका ತ್ರಿತಂತ್ರಿಕಾ (स्त्री०) ಮೂರು ತಂತಿಗಳುಳ್ಳ ವೀಣೆ.

त्रितय ತ್ರಿತಯ(न०) 1. ಮೂರು, ಮೂರರ ಸಮುದಾಯ, ಮೂರರ ಗುಂಪು. त्रयोऽवयवा यस्य "तयप्" (५-२-४२)। वा "अयच्" (५-२-४३)। त्रयम् ತ್ರಯಮ್. "उद्धृतलोकत्रितयेन साम्प्रतं गुरुर्धरित्री क्रियतेतरां त्वया" माघ० १-२६। (वि०) 2. ಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ, ಮೂರರಿಂದ ಕೂಡಿದ. स्त्रियां "ङीप्" (४-१-१५)। –तयी –ತಯೀ.

त्रिताप ತ್ರಿತಾಪ (न०) ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಆಧಿದೈವಿಕ ಮತ್ತು ಆಧಿಭೌತಿಕ ರೂಪವಾದ ಮೂರು ದುಃಖಗಳು. त्रयाणां तापानां समाहारः।

त्रिताम्र ತ್ರಿತಾಮ್ರ (वि०) ದೇಹದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪಾದ ಮೂರು ಭಾಗವುಳ್ಳವನು. त्रिषु ताम्रः। ಇದು ಸಾಮುದ್ರಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹಾಪುರುಷನ ಲಕ್ಷಣ. ಕಡೆಗಣ್ಣು ಉಗುರು ಅಂಗೈಅಂಗಾಲುಗಳು ಇವು ಮೂರೂ ಕೆಂಪಗಿರುವುದು ಮಹಾಪುರುಷ ಲಕ್ಷಣ. "नेत्रान्तनखपाण्यङ्घ्रितलैस्ताम्रैस्त्रिभिः सुखी"।

त्रिदण्ड ತ್ರಿದಂಡ(न०) 1. ಯತಿಗಳು ಹಿಡಿಯುವ ತ್ರಿದಂಡ, ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟಿದ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳ ಮೂರು ದಂಡಗಳು. त्रयाणां दण्डानां समाहारः। 2. ವಾಕ್ಕು ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಶರೀರ ಇವುಗಳ ದಮನ. ಅವಾಚ್ಯ ಅಶ್ಲೀಲ ಮತ್ತು ನಿಷಿದ್ಧವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡದಿರುವುದು ವಾಗ್ದಂಡ. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ದ್ರೋಹವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹಿಂಸೆಯನ್ನೂ ಚಿಂತಿಸದಿರುವುದು ಮನೋದಂಡ. ನಿಷಿದ್ಧವಾದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗದಿರುವುದು ಕಾಯದಂಡ. (पुं०) 3. ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ದಂಡಗಳೂ ಇರುವ ಸಂನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮ. त्रिदण्डमस्यास्ति "अच्" (५-२-१२७)। ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ದಂಡ (ದಮನ) ಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ತ್ರಿದಂಡ.

त्रिदण्डिन् ತ್ರಿದಂಡಿನ್ (पुं०) 1. ಸಂನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮ. त्रिदण्डमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। 2. ತ್ರಿದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯತಿ, ವಾಗ್ದಂಡ ಮನೋದಂಡ ಮತ್ತು ಕಾಯದಂಡ ಸೂಚಕವಾದ ತ್ರಿದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಸಂನ್ಯಾಸಿ. "वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः कायदण्डस्तथैव च। यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदण्डीति स उच्यते" मनु० १२-१०।

त्रिदल ತ್ರಿದಲ (पुं०) ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷ.

त्रिदला ತ್ರಿದಲಾ (स्त्री०) ಹಂಸಪಾದಿ ಗಿಡ. त्रीणि त्रीणि दलानि प्रतिपत्रमस्याः।

त्रिदश ತ್ರಿದಶ (पुं०) 1. ದೇವತೆಗಳು. तृतीया दशा यौवनाख्या सदा येषाम्। त्रिभागवत् त्रिशब्दस्य तृतीयार्थता। तिस्रो दशाः जन्मसत्ताविनाशाख्या येषाम् इति वा। ಯಾವಾಗಲೂ ಯೌವನಾವಸ್ಥೆಯಿರುವುದರಿಂದ "त्रिदश" ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಜನ್ಮ (ಹುಟ್ಟು) ಸ್ಥಿತಿ (ಇರುವಿಕೆ) ಮತ್ತು ವಿನಾಶಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ "त्रिदश" ಎಂಬ ಹೆಸರು. तिस्रो दशाः बाल्यकौमारयौवनानि येषाम् इति वा। "अकारि तस्यै मुकुटोपलस्खलत्करैस्त्रिसन्ध्यं त्रिदशैर्दिशे नमः" माघ० १-४६। (पुं० ब० व०) 2. ಮೂವತ್ತಮೂರು ಮುಖ್ಯ ದೇವತೆಗಳು. त्रिर्दश परिमाणं येषाम् "डच्" (५-४-७३)। ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು (12) ಏಕಾದಶರುದ್ರರು (11) ಅಷ್ಟ ವಸುಗಳು (8) ಇಂದ್ರ (1) ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿ (1) ಇವರು ಮೂವತ್ತಮೂರು ಮುಖ್ಯದೇವತೆಗಳು. "तस्मिन् मघोनस्त्रिदशान् विहाय सहस्रमक्ष्णां युगपत्पपात" कुमा० ३-१। 3. ಜೀವ. तिस्रो दशा जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिरूपा यस्य।

त्रिदशगुरु ತ್ರಿದಶಗುರು (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ಗುರು, ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾಚಾರ್ಯರು. त्रिदशानां गुरुः।

त्रिदशगोप ತ್ರಿದಶಗೋಪ(पुं०) ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹುಳು. त्रिदशः इन्द्रः गोपो रक्षको यस्य। "श्रद्दधे त्रिदशगोपमात्रके दाहशक्तिमिव कृष्णवर्त्मनि" रघु० ११-४२।

त्रिदशदीर्घिका ತ್ರಿದಶದೀರ್ಘಿಕಾ, –वापी –ವಾಪೀ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ. त्रिदशानां दीर्घिका वापी वा।

त्रिदशपति ತ್ರಿದಶಪತಿ (पुं०) ಇಂದ್ರ, ದೇವತೆಗಳ ರಾಜ. त्रिदशानां पतिः।

त्रिदशवनिता ತ್ರಿದಶವನಿತಾ (स्त्री०) ಅಪ್ಸರಸ್ಸು. "कैलासस्य त्रिदशवनितादर्पणस्यातिथिःस्याः" मेघ० १-५८।

त्रिदशवर्त्मन् ತ್ರಿದಶವರ್ತ್ಮನ್ (न०) ದೇವತೆಗಳ ಮಾರ್ಗ, ಆಕಾಶ.

त्रिदशाचार्य ತ್ರಿದಶಾಚಾರ್ಯ (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ಗುರು, ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾಚಾರ್ಯರು. त्रिदशानामाचार्यः।

त्रिदशाधिप ತ್ರಿದಶಾಧಿಪ (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ, ಇಂದ್ರ. त्रिदशानामधिपः। –अधिपतिः –ಅಧಿಪತಿಃ.

त्रिदशाध्यक्ष ತ್ರಿದಶಾಧ್ಯಕ್ಷ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. त्रिदशानां देवानां ब्रह्मादीनाम् अध्यक्षः स्वामी। ब्रह्मादेः प्रलयापत्सखत्वात् त्रिदशाध्यक्षः। "सखा स्यात् त्रिदशाध्यक्षः ब्रह्मादेः प्रलयापदि" इति निरुक्तिः। "त्रिपदस्त्रिदशाध्यक्षो महाशृङ्गः कृतान्तकृत्" वि० स०।

त्रिदशायुध ತ್ರಿದಶಾಯುಧ (न०) 1. ವಜ್ರಾಯುಧ. त्रिदशानामायुधम्। 2. ಇಂದ್ರಧನುಸ್ಸು. "अथ नभस्य इव त्रिदशायुधम् कनकपिङ्गतटिद्गुणसंयुतम्" रघु० ९-५४।

त्रिदशारि ತ್ರಿದಶಾರಿ (पुं०) ಅಸುರ, ರಾಕ್ಷಸ. त्रिदशानामरिः।

त्रिदशालय ತ್ರಿದಶಾಲಯ (पुं०) 1. ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ. 2. ಸುಮೇರು ಪರ್ವತ. त्रिदशानामालयः।

त्रिदशावास ತ್ರಿದಶಾವಾಸ (पुं०) 1. ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ. 2. ಸುಮೇರು ಪರ್ವತ. त्रिदशानामावासः।

त्रिदशेश्वर ತ್ರಿದಶೇಶ್ವರ (पुं०) 1. ದೇವತೆಗಳ ರಾಜ, ಇಂದ್ರ. त्रिदशानामीश्वरः। (स्त्री०) **-री -ರೀ.** 2. ದುರ್ಗಾದೇವಿ.

त्रिदिनस्पृश् ತ್ರಿದಿನಸ್ಪೃಶ್ (पुं०) ಮೂರು ದಿನಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಒಂದು ತಿಥಿ. त्रिदिनं स्पृशति — स्पृश (संस्पर्शने) "क्विन्" (३-२-५८)।

त्रिदिव ತ್ರಿದಿವ (पुं०) 1. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ, ದೇವಲೋಕ. त्रयः ब्रह्मविष्णुरुद्राः दीव्यन्त्यत्र "घञ्" (३-३-१२१)। तृतीया द्यौः लोकः इति वा। "प्रभामहत्या शिखयेव दीपस्त्रिमार्गयेव त्रिदिवस्य मार्गः" कुमा० १-२८। 2. ಆಕಾಶ. "त्रिदिवौ गगनस्वर्गौ" नानार्थर०। (न०) 3. ಸುಖ. (स्त्री०) **-वा -ವಾ.** 4. ಒಂದು ನದಿ. "त्रिदिवं तु खे। स्वर्गेऽपि त्रिदिवा नद्याम्" हेम०।

त्रिदिवाधीश ತ್ರಿದಿವಾಧೀಶ, -अधीश्वर -ಅಧೀಶ್ವರ (पुं०) 1. ಇಂದ್ರ. 2. ದೇವತೆ. त्रिदिवस्य स्वर्गस्य अधीशः अधीश्वरो वा।

त्रिदिवेश ತ್ರಿದಿವೇಶ (पुं०) ದೇವತೆ. त्रिदिवस्य ईशः। "त्रिदिवेशा दिवौकसः" अम०।

त्रिदिवोद्भव ತ್ರಿದಿವೋದ್ಭವ (वि०) 1. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. त्रिदिवः उद्भवो यस्य। (स्त्री०) **-उद्भवा -ಉದ್ಭವಾ.** 2. ಗಂಗಾನದಿ. 3. ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಯಾಲಕ್ಕಿ.

त्रिदिवौकस् ತ್ರಿದಿವೌಕಸ್ (पुं०) ದೇವತೆ. त्रिदिवः ओको यस्य। "देवं महेशं गिरिजां च देवीं ततः प्रणम्य त्रिदिवौकसोऽपि" कुमा० १३-६।

त्रिदृश् ತ್ರಿದೃಶ್ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. तिस्रो दृशः अस्य।

त्रिदोष ತ್ರಿದೋಷ (न०) 1. ವಾತ ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದೋಷಗಳು. त्रयाणां दोषाणां वातपित्तकफानां समाहारः। 2. ತ್ರಿದೋಷದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ವರ. त्रयो दोषा हेतुत्वेन यत्र।

त्रिदोषघ्न ತ್ರಿದೋಷಘ್ನ (वि०) ವಾತ ಪಿತ್ತ ಕಫಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ. त्रिदोषं हन्ति — हन (हिंसागत्योः) "टक्" (३-२-५३)। "गगनाम्बु त्रिदोषघ्नं गृहीतं यत् सुभाजने" सुश्रुत० सूत्र० ४५-२६।

त्रिदोषज ತ್ರಿದೋಷಜ (वि०) ವಾತ ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ. त्रिदोषात् जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)। "चिरज्वरे वातकफोल्बणे वा त्रिदोषजे वा दशमूलमिश्रः" चक्रद०।

त्रिधन्वन् ತ್ರಿಧನ್ವನ್ (पुं०) ಸುಧನ್ವರಾಜನ ಮಗ. "सुधन्वनः सुतश्चासीत् त्रिधन्वा रिपुमर्दनः" हरिवं०।

त्रिधा ತ್ರಿಧಾ (अव्य०) ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ, ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ. त्रि प्रकारे "धा" (५-३-४२)। "ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः" गीता १८-१९।

त्रिधातु ತ್ರಿಧಾತು (पुं०) 1. ಗಣಪತಿ, ವಿನಾಯಕ. त्रीन् धर्मार्थकामान् दधाति — डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "तुन्" (उ० १-६९)। "त्रिधातुरेकदन्तश्च द्विदेहो मूषिकाञ्चनः" त्रिकाण्ड०। 2. ಮೂರು ಧಾತುಗಳು.

त्रिधामन् ತ್ರಿಧಾಮನ್ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. त्रीणि भूरादीनि सत्त्वादीनि वा धामानि स्थानानि यस्य। दुग्धाम्बुधिरविमण्डलपरमपदरूपाणि स्थानान्यस्य वा। "संसाराख्ये महति जलधौ मज्जतां नस्त्रिधामन् पादाम्भोजे वरद भवतो भक्तिनावं प्रयच्छ" मु० मा०। 2. ಬ್ರಹ್ಮ. 3. ಪರಶಿವ. 4. ಅಗ್ನಿ. 5. ಮೃತ್ಯು. 6. ಹತ್ತನೆಯ ದ್ವಾಪರಯುಗದ ವ್ಯಾಸ. "सारस्वतस्तु नवमे त्रिधामा दशमे तथा" देवीभा०। 7. ಸ್ವರ್ಗ, ದೇವಲೋಕ. "तावाश्वास्य जगत्स्रष्टा कुमारैः सह नारदः। हंसो हंसेन यानेन त्रिधाम परमं ययौ" भाग० ३-२४-२०।

(वि०) 8. ಮೂರು ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಳೆಯುವ. 9. ಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ.

त्रिधार ತ್ರಿಧಾರ (वि०) 1. ಮೂರು ಧಾರೆಗಳುಳ್ಳ. तिस्रो धाराः अग्राणि यस्य। (स्त्री०) **-धारा -ಧಾರಾ.** 2. ಗಂಗಾನದಿ. तिस्रो धाराः प्रवाहाः स्वर्गमध्यपातालेषु यस्याः।

त्रिधारस्नुही ತ್ರಿಧಾರಸ್ನುಹೀ (स्त्री०) ಮುಂಡಗಳ್ಳಿ ಗಿಡ. त्रिषु भागेषु धारा यस्याः तादृशी स्नुही।

त्रिनयन ತ್ರಿನಯನ (पुं०) 1. ಮುಕ್ಕಣ್ಣ, ಈಶ್ವರ. ಪರಶಿವ. त्रीणि नयनानि यस्य। ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ರೂಪವಾದ ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಪರಶಿವನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು. "शोभां शुभ्रत्रिनयनवृषोत्खातपङ्कोपमेयाम्" मेघ० १-५२। (स्त्री०) **-नयना -ನಯನಾ.** 2. ಪಾರ್ವತಿ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ.

त्रिनवत ತ್ರಿನವತ (वि०) ತೊಂಬತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रिनवतेः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-नवती -ನವತೀ.**

त्रिनवति ತ್ರಿನವತಿ (स्त्री०) ತೊಂಬತ್ತಮೂರು. त्र्यधिका नवतिः।

त्रिनवतितम ತ್ರಿನವತಿತಮ (वि०) ತೊಂಬತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रिनवतेः पूरणः डटो वा तमट् (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-तमी -ತಮೀ.**

त्रिनाभ ತ್ರಿನಾಭ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. त्रयो लोकाः नाभौ यस्य "अच्" (५-४-७५)। "नमस्ते पृश्निगर्भाय वेदगर्भाय वेधसे। त्रिनाभाय त्रिपृष्ठाय शिपिविष्टाय विष्णवे" भाग० ७-१७-२६।

त्रिनेत्र ತ್ರಿನೇತ್ರ (पुं०) ಮುಕ್ಕಣ್ಣ, ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. त्रीणि नेत्राणि यस्य। "बभार शास्त्राणि दृशं द्वयाधिकां निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिकाम्" नैष० १-६।

त्रिनेत्रचूडामणि ತ್ರಿನೇತ್ರಚೂಡಾಮಣಿ (पुं०) ಚಂದ್ರ.

त्रिनेत्रा ತ್ರಿನೇತ್ರಾ (स्त्री०) 1. ಪಾರ್ವತಿ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ. 2. ಹಂದಿಗಡ್ಡೆ, ವಾರಾಹಿಗಿಡ.

त्रिपञ्चाश ತ್ರಿಪಂಚಾಶ (वि०) ಐವತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रिपञ्चाशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-पञ्चाशी -ಪಂಚಾಶೀ.**

त्रिपञ्चाशत् ತ್ರಿಪಂಚಾಶತ್ (स्त्री०) ಐವತ್ತಮೂರು. त्र्यधिका पञ्चाशत्।

त्रिपञ्चाशत्तम ತ್ರಿಪಂಚಾಶತ್ತಮ (वि०) ಐವತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रिपञ्चाशतः पूरणः डटो वा तमट् (५-२-६६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-तमी -ತಮೀ.**

त्रिपताक ತ್ರಿಪತಾಕ (न०) 1. ಮೂರು ರೇಖೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಣೆ. तिस्रः पताका इव रेखा यत्र। "रेखात्रयाङ्कितं फालं त्रिपताकं विदुर्बुधाः" हारा०। (पुं०) 2. ಮೂರು ಪತಾಕೆಗಳಂತೆ ಬಿಚ್ಚಿದ ಬೆರಳುಗಳುಳ್ಳ ಹಸ್ತ. "प्रसारिताः समाः सर्वा यस्याङ्गुल्यो भवन्ति हि। कुञ्चितश्च तथाङ्गुष्ठः स पताक इति स्मृतः॥ पताके तु यदा वक्रानामिकात्वङ्गुलिर्भवेत्। त्रिपताकः स विज्ञेयः"। "त्रिपताककरेणान्यानपवार्यान्तरा कथाम्। अन्योन्यामन्त्रणं यत् स्यात्तज्जनान्ते जनान्तिकम्" सा०द० ६-१३९।

त्रिपत्र ತ್ರಿಪತ್ರ (पुं०) 1. ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷ. त्रीणि त्रीणि पत्राणि यस्य। ಬಿಲ್ವಪತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮಹೇಶ್ವರರು ನೆಲೆಸಿರುವರು. "ऊर्ध्वपत्रं हरो ज्ञेयः पत्रं वामं विधिः स्वयम्। अहं दक्षिणपत्रं च त्रिपत्रदलमित्युत"। 2. ಮುತ್ತುಗದಮರ, ಪಲಾಶವೃಕ್ಷ.

त्रिपथ ತ್ರಿಪಥ (पुं०) 1. ಕಪಾಲಕುಹರ. "कलां पराङ्मुखीं कृत्वा त्रिपथे परियोजयेत्। सा भवेत् खेचरी मुद्रा व्योमचक्रं तदुच्यते" हठ०। (न०) 2. ಮೂರು ಮಾರ್ಗಗಳು, ಮೂರು ದಾರಿಗಳು. त्रयाणां पथां समाहारः "अः" (५-४-७४)। नपुंसकत्वम् (वा० २-४-१७)। (वि०) 3. ಮೂರು ರಸ್ತೆಗಳು ಸೇರುವ ಜಾಗ. त्रयः पन्थानो यत्र।

त्रिपथगा ತ್ರಿಪಥಗಾ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ. त्रयाणां पथां समाहारः त्रिपथम्। त्रिपथेन स्वर्गमर्त्यपातालमार्गेण गच्छति — गम्लृ (गतौ) "डः" (वा० ३-२-४८)। "गङ्गा त्रिपथगा नाम दिव्या भागीरथीति च। त्रीन् पथो भावयन्तीति तस्मात् त्रिपथगा स्मृता" रामा०। ಸ್ವರ್ಗ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳ ಈ ಮೂರು ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಗಂಗಾನದಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು.

त्रिपथगामिन् ತ್ರಿಪಥಗಾಮಿನ್ (वि०) ಮೂರು ದಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ. त्रिपथेन गच्छति — गम्लृ (गतौ) "णिनिः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-गामिनी -ಗಾಮಿನೀ.**

त्रिपथगामिनी ತ್ರಿಪಥಗಾಮಿನೀ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ. त्रिपथेन गच्छति—गम्लृ (गतौ) "णिनिः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)।

त्रिपद ತ್ರಿಪದ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. त्रीणि अकारोकारमकाररूपाणि पदानि तद्वाचकान्यस्य, वाराहरूपास्थाने त्रीणि पदानि ककुदानि अस्य, भोक्तृभोग्यनियन्तॄणि चेतनप्रधानतदीश्वररूपाणि तत्त्वानि पदानि ज्ञाप्यानि अस्य इति वा। "भोक्तृभोग्यनियन्तॄणि ज्ञाप्यान्यस्य पदानि वा। प्रणवे त्रीणि वाच्यानि वाचकानि पदानि वा। वाराहरूपस्यास्थाने पदानि ककुदानि वा। यस्य सन्ति ह्यसौ नित्यं त्रिपदः परिकीर्तितः" इति निरुक्तिः। "त्रिपदस्त्रिदशाध्यक्षः" वि० स०।

त्रिपदा ತ್ರಿಪದಾ (स्त्री०) 1. ಹಂಸಪಾದಿ ಗಿಡ. त्रयः पादा मूलानि यस्याः। पादस्य पद्भावः (६-४-१३०)। 2. ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸು. "ओङ्कारपूर्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः। त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम्" मनु० २-८१। **-पदी -ಪದೀ.** 3. ಆನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ. "नास्रसत् करिणां ग्रैवं त्रिपदीच्छेदिनामपि" रघु० ४-४८। 4. ಗಂಗಾನದಿ. त्रिषु मार्गेषु पादो गमनं यस्याः। "त्रैलोक्यलक्ष्मीस्त्रिपदी तथ्या तिमिरचन्द्रिका" काशीखं०।

त्रिपदिका ತ್ರಿಪದಿಕಾ (स्त्री०) ಅರ್ಘ್ಯಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಇಡುವ ಮೂರು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಪೀಠ. त्रीणि पदानि पादाः अस्याः। संज्ञायां "कन्"।

त्रिपरिक्रान्त ತ್ರಿಪರಿಕ್ರಾಂತ (पुं०) ಮೂರು ರೀತಿಯ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. त्रिषु वृत्त्यर्थं कर्मसु परिक्रान्तः। ಯಾಜನ ಅಧ್ಯಾಪನ ಪ್ರತಿಗ್ರಹ ರೂಪವಾದ ಮೂರು ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. "त्रैविद्यो ब्राह्मणो विद्वान् न चाध्ययनजीवकः। त्रिकर्मा त्रिपरिक्रान्तः मैत्र एष स्मृतो द्विजः" भा० अनु० १४१-६६।

त्रिपर्ण ತ್ರಿಪರ್ಣ (पुं०) 1. ಪಲಾಶವೃಕ್ಷ. त्रीणि त्रीणि प्रति पत्रं पर्णान्यस्याः। (स्त्री०) **-पर्णी -ಪರ್ಣೀ.** 2. ಕಾಡು ಹತ್ತಿಗಿಡ. 3. ನಂಹೊನ್ನೆ ಗಿಡ. 4. ಮೂರು ಎಲೆಗಳು. त्रयाणां पर्णानां समाहारः।

त्रिपाठ ತ್ರಿಪಾಠ (पुं०) ಪದ ಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಸಂಹಿತೆಗಳ ಪಾಠ.

त्रिपाठिन् ತ್ರಿಪಾಠಿನ್ (पुं०) ಪದ ಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಸಂಹಿತೆಗಳನ್ನು ಓದುವವನು. त्रीन् पदक्रमसंहिताग्रन्थान् पठति — पठ (व्यक्तायां वाचि)। "णिनिः" (३-१-१३४)।

त्रिपाद् ತ್ರಿಪಾದ್ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ. 2. ತ್ರೇತಾಯುಗದ ಧರ್ಮರೂಪವಾದ ವೃಷಭ. "राघवः शिथिलं तस्थौ भुवि धर्मस्त्रिपादिव"।

त्रिपाद ತ್ರಿಪಾದ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ. त्रयः पादा यस्य। "पादोऽस्य विश्वा भूतानि, त्रिपादस्यामृतं दिवि" श्रुतिः। 2. ಒಂದು ರಾಶಿಗೆ ಮೂರು ಪಾದಗಳು ಸೇರುವ ನಕ್ಷತ್ರ. **ಉದಾ:** ಕೃತ್ತಿಕೆಯ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದವು ಮೇಷರಾಶಿಗೂ 2, 3, 4 ನೆಯ ಪಾದಗಳು ವೃಷಭರಾಶಿಗೂ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಕೃತ್ತಿಕೆಯು ತ್ರಿಪಾದ ನಕ್ಷತ್ರ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

त्रिपादिका ತ್ರಿಪಾದಿಕಾ (स्त्री०) ಹಂಸಪಾದೀ ಗಿಡ.

त्रिपिण्ड ತ್ರಿಪಿಂಡ (न०) ಪಾರ್ವಣ ಶ್ರಾದ್ಧ. त्रीणि पिण्डानि यत्र। ಪಿತೃ ಪಿತಾಮಹ ಪ್ರಪಿತಾಮಹರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

त्रिपुट ತ್ರಿಪುಟ (पुं०) 1. ಬಾಣ. त्रीणि पुटान्यस्य। 2. ತೀರ, ದಡ. 3. ಒಂದು ಹಸ್ತ ಪ್ರಮಾಣ, ಒಂದು ಮೊಳದ ಅಳತೆ. 4. ನೆಲಗಡಲೆಕಾಯಿ. (स्त्री०) **-पुटा -ಪುಟಾ.** 5. ಮಲ್ಲಿಗೆ ಗಿಡ. 6. ಸಣ್ಣ ಜಾತಿಯ ಯಾಲಕ್ಕಿ ಗಿಡ. 7. ಕೆಂಪು ತಿಗಡೆ ಮರ. 8. ದುರ್ಗಾದೇವಿ. "त्रिपुटा मल्लिकायां च सूक्ष्मैलात्रिवृतोः स्त्रियाम्। सतीनके च तीरे च त्रिपुटः समुदाहृतः" मेदि०।

त्रिपुटिन् ತ್ರಿಪುಟಿನ್ (पुं०) ಏರಂಡವೃಕ್ಷ. ಹರಳು ಗಿಡ. त्रीणि पुटानि सन्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

त्रिपुटी ತ್ರಿಪುಟೀ (स्त्री०) ಕೆಂಪು ತಿಗಡೆ ಮರ.

त्रिपुण्ड्र ತ್ರಿಪುಂಡ್ರ (न०) ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವ ಕಟ್ಟಿನ ಪಟ್ಟೆಯ ಆಕಾರದ ಪುಂಡ್ರ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ತಿರ್ಯಕ್ ಅಥವಾ ಊರ್ಧ್ವಪುಂಡ್ರ. त्रयाणां पुण्ड्राणां समाहारः। "वक्रा ललाटगास्तिस्रो भस्मरेखास्त्रिपुण्ड्रकम्"। "विना भस्मत्रिपुण्ड्रेण विना रुद्राक्षमालया। पूजितोऽपि महादेवो न स्यात्तस्य फलप्रदः"। "शिवागमे दीक्षितैस्तु धार्यं तिर्यक् त्रिपुण्ड्रकम्। विष्णवागमे दीक्षितस्तु ऊर्ध्वपुण्ड्रं विधारयेत्"। ಊರ್ಧ್ವಪುಂಡ್ರವನ್ನು ಮೃತ್ತಿನಿಂದಲೂ ತಿರ್ಯಕ್ ಪುಂಡ್ರವನ್ನು ಭಸ್ಮದಿಂದಲೂ ತಿಲಕವನ್ನು ಚಂದನದಿಂದಲೂ ಧರಿಸಬೇಕು. "ऊर्ध्वपुण्ड्रं मृदा कुर्यात् त्रिपुण्ड्रं भस्मना सदा। तिलकं वै द्विजः कुर्यात् चन्देनेन यदृच्छया"।

त्रिपुर् ತ್ರಿಪುರ್ (स्त्री०) ಮೂರು ಪಟ್ಟಣಗಳು. त्रिगुणिताः पुरः। "स निर्माय पुरस्तिस्रो हैमीरौप्यायसीर्विभुः। दुर्लक्ष्यापायसंयोगा दुर्वितर्क्यपरिच्छदाः" भाग० ७-१०-५४।

त्रिपुर ತ್ರಿಪುರ (न०) ಬ್ರಹ್ಮನ ವರದಿಂದ ತಾರಕಾಸುರನ ಮಕ್ಕಳಾದ ತಾರಾಕ್ಷ ಕಮಲಾಕ್ಷ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಿ ಇವರಿಗಾಗಿ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಮಯನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಮೂರು ನಗರಗಳು. **त्रयाणां पुराणां समाहारः।** ತಾರಾಕ್ಷನು ಸುವರ್ಣಪುರವನ್ನೂ ಕಮಲಾಕ್ಷನು ರಜತಪುರ ವನ್ನೂ ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಿಯು ಅಯೋನಗರವನ್ನೂ ಪಡೆದು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂದಿನಿಂದಲೂ ಮಯನ ಉಪದೇಶದಂತೆ ಈ ಮೂವರೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಕೊಡದೆ ಸದಾ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರಾಗಿರು ತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಗರ್ವಿತರಾದ ಇವರ ಹಾವಳಿ ಯನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ದೇವತೆಗಳು ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಮರೆಹೊಕ್ಕಲಾಗಿ ಪರಶಿವನು — ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಥ ವನ್ನಾಗಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸಾರಥಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ವೇದ ಗಳನ್ನು ಕುದುರೆಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಂದರಪರ್ವತವನ್ನು ಧನುಸ್ಸನ್ನಾಗಿಯೂ ಆದಿಶೇಷನನ್ನು ಹೆದೆಯನ್ನಾಗಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬಾಣವನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮೂವರೂ ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರಿದಾಗ ತ್ರಿಪುರಾಸುರರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನು. **भा० कर्ण० २६, २७।** ಧರ್ಮವನ್ನು ರಥವನ್ನಾಗಿಯೂ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಾರಥಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ವಿರಕ್ತಿಯನ್ನು ಧ್ವಜವನ್ನಾಗಿಯೂ ಋದ್ಧಿಯನ್ನು ಕುದುರೆ ಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಧನುಸ್ಸನ್ನಾಗಿಯೂ ವಿದ್ಯೆ ಯನ್ನು ಕಂಚುಕವನ್ನಾಗಿಯೂ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬಾಣ ವನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಈ ಮೂವರೂ ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರಿದಾಗ ತ್ರಿಪುರಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿದನು. "अथासौ शक्तिभिः स्वाभिः शम्भोः प्राधनिकं व्यधात्। धर्मज्ञान-विरक्त्यृद्धितपोविद्याक्रियादिभिः। रथं सूतं ध्वजं वाहान् धनुर्वर्मशरादि यत्। सन्नद्धो रथमास्थाय शरं धनुरुपाददे। शरं धनुषि सन्धाय मुहूर्तेऽभिजितीश्वरः। ददाह तेन दुर्भेद्याः हरोऽथ त्रिपुरो नृप। दिवि दुन्दुभयो नेदुः विमानशतसङ्कुलाः" भाग० ७-१०।

त्रिपुरघ्न ತ್ರಿಪುರಘ್ನ (पुं०) ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. त्रिपुरं हतवान् — हन (हिंसागत्योः) "कः" (वा० ३-२-५)। ["त्रिपुर" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

त्रिपुरभैरवी ತ್ರಿಪುರಭೈರವೀ (स्त्री०) ದುರ್ಗಾದೇವಿ.

त्रिपुरान्तक ತ್ರಿಪುರಾಂತಕ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. त्रिपुरस्यान्तं करोति — अन्त + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

त्रिपुरारि ತ್ರಿಪುರಾರಿ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾ ದೇವ. त्रिपुरस्यारिः।

त्रिपु(पू)रुष ತ್ರಿಪು(ಪೂ)ರುಷ (न०) 1. ಮೂವರು ಪೂರ್ವಪುರುಷರು, ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಪ್ರಪಿತಾಮಹರು, ತಂದೆ ತಾತ ಮುತ್ತಾತರೆಂಬ ಮೂವರು. **त्रयाणां पु(पू)रुषाणां समाहारः।** (वि०) 2. ಮೂರು ಪುರುಷಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ, ಮೂರು ಆಳಿಂಗಳ ಅಳತೆಯುಳ್ಳ. **त्रयः पु(पू)रुषाः परिमाणमस्य।**

त्रिपुष्कर ತ್ರಿಪುಷ್ಕರ (न०) 1. ಮೂರು ಪುಷ್ಕರಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮನಿರ್ಮಿತವಾದ ಒಂದು ತೀರ್ಥ. **त्रयाणां पुष्कराणां समाहारः।** 2. ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಮಧ್ಯಮ ಕನಿಷ್ಠಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಮಡುಗಳು. (पुं०) 3. ತಿಥಿ ವಾರ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಒಂದು ಯೋಗ. "वाराः क्रूरास्तिथिर्भद्रा नक्षत्रं भग्नपादकम्। जातेऽत्र जारजो योगो मरणेऽत्र त्रिपुष्करम्"।

त्रिप्रलम्ब ತ್ರಿಪ್ರಲಂಬ (वि०) ದೇಹದಲ್ಲಿ ತೂಗಾಡು ತ್ತಿರುವ ಮೂರು ಅಂಗಗಳುಳ್ಳವನು. ಇದು ಸಾಮುದ್ರಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮಹಾಪುರುಷ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಹುಬ್ಬು ತೋಳುಗಳು ಮತ್ತು ಅಂಡಕೋಶ ಇವು ಮೂರೂ ಉದ್ದವಾಗಿ ತೂಗುತ್ತಿರುವುದು ಮಹಾಪುರುಷ ಲಕ್ಷಣ, "दीर्घभ्रूबाहुमुष्कस्तु चिरजीवी धनी नरः"।

त्रिप्रस्रुत ತ್ರಿಪ್ರಸ್ರುತ (पुं०) ಮೂರು ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಮದೋ ದಕ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವ ಮತ್ತಗಜ. **त्रिषु स्थानेषु प्रस्रुतः।** ಮೇಢ್ರ (ಶಿಶ್ನ) ಕಪೋಲ ಮತ್ತು ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆಗೆ ಮದೋದಕವು ಸುರಿಯುವುದು. "गजानां तु प्रभिन्नानां त्रिधा प्रस्रवतां मदम्" भा० आदि०।

त्रिफला ತ್ರಿಫಲಾ (स्त्री०) ಮೂರು ಫಲಗಳು. **त्रयाणां फलानां समाहारः।** ಅಳಲೆ ತಾರೆ ಮತ್ತು ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ ಗಳು. "पथ्या विभीतधात्रीणां फलैः स्यात् त्रिफला समा"।

त्रिफलीकृत ತ್ರಿಫಲೀಕೃತ (वि०) ಮೂರು ಸಲ ಹೊಟ್ಟು ತೆಗೆಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಕೈಗಳಿಂದ ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ಉಜ್ಜಿ ಶುದ್ಧ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಕ್ಕಿ ಮುಂತಾದುದು. **त्रिः त्रिवारं फलीकृतः वितुषीकृतः।** "दक्षिणोत्तराभ्यां पाणिभ्यां त्रिः फलीकृतांस्तण्डुलान् त्रिर्देवताभ्यः प्रक्षालयेत्"।

त्रिवलि ತ್ರಿವಲಿ (स्त्री०) ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿವಳಿಗಳು.

त्रिबन्धन ತ್ರಿಬಂಧನ (पुं०) 1. ಜೀವ, ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಈ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜೀವಾತ್ಮ. **त्रीणि बन्धनानि यस्य।** 2. ಹರ್ಯಶ್ವನ ಮೊಮ್ಮಗ, ಅರುಣನ ಮಗ. "हर्यश्वस्तत्सुतस्तस्मादरुणोऽथ त्रिबन्धनः" भा० ९-७-४।

त्रिबन्धु ತ್ರಿಬಂಧು (पुं०) ಇಂದ್ರ. त्रयाणां स्वर्गमध्यपातालानां बन्धुः।

त्रिभण्डी ತ್ರಿಭಂಡೀ (स्त्री०) ಕೆಂಪು ತಿಗಡೆ ಮರ. त्रीन् दोषान् भण्डते—भडि (परिभाषणे) "अण्" (३-२-१)।

त्रिभद्र ತ್ರಿಭದ್ರ (न०) ಸುರತ, ಸಂಭೋಗ. त्रिषु दन्तक्षतालिङ्गनमर्दनेषु भद्रं यत्र। "उपसृष्टं त्रिभद्रं च क्रीडारत्नं महासुखम्" त्रिकाण्ड०।

त्रिभाग ತ್ರಿಭಾಗ (पुं०) ಮೂರನೆಯ ಭಾಗ. तृतीयो भागः। "त्रिभागशेषासु निशासु च क्षणं निमील्य नेत्रे सहसा व्यबुध्यत" कुमा० ५-५७।

त्रिभानु ತ್ರಿಭಾನು (पुं०) ತುರ್ವಸುರಾಜನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಭಾನುಮಂತನ ಮಗ, ಕರಂಧಮನ ತಂದೆ. "तुर्वसोस्तु सुतो वह्निर्वह्नेर्भर्गोऽथ भानुमान्। त्रिभानुस्तत्सुतोऽस्यापि करन्धम उदारधीः" भाग० ९-२३-४।

त्रिभुज ತ್ರಿಭುಜ (न०) ಮೂರು ಕೋಣ (ಮೂಲೆ)ಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಕ್ಷೇತ್ರ. त्रयो भुजा यत्र।

त्रिभुवन ತ್ರಿಭುವನ (न०) ಮೂರು ಲೋಕಗಳು, ಸ್ವರ್ಗ ಮರ್ತ್ಯ ಪಾತಾಳ ಲೋಕಗಳು. त्रयाणां भुवनानां समाहारः। "त्रिभुवनैकधनुर्धरस्य शौर्यराशेः" चं० रा०।

त्रिभूम ತ್ರಿಭೂಮ (पुं०) ಮೂರು ಮಾಹಡಿಗಳುಳ್ಳ ಮನೆ, ಉಪ್ಪರಿಗೆ ಮನೆ. तिस्रो भूमयः ऊर्ध्वाधोमध्यस्था यस्य "अच्" (वा० ५-४-७५)।

त्रिमद ತ್ರಿಮದ (पुं०) 1. ವಿದ್ಯೆ ಧನ ಮತ್ತು ವಂಶ ಇವುಗಳ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಅಹಂಕಾರ. त्रिगुणितो मदः। "विद्यामदो धनमदस्तथैवाभिजनो मदः। एते मदा मदान्धानां त एव हि सतां दमः"। "नूनं नृपाणां त्रिमदोत्पथानां महीं मुहुश्चालयतां चमूभिः" भाग० ३-१-४३। 2. ಭದ್ರಮುಸ್ತೆ ಚಿತ್ರಮೂಲ ಮತ್ತು ವಾಯಿವಿಳಂಗ. "विडङ्गमुस्तचित्रं च त्रिमदः समुदाहृतः"। ಇವು ನಿದ್ದೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಮೈಮೇಲಿನ ಎಚ್ಚರವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುವು.

त्रिमधु ತ್ರಿಮಧು –मधुर –ಮಧುರ (न०) ಹಾಲು ಜೇನುತುಪ್ಪ ಮತ್ತು ಸಕ್ಕರೆ. ಈ ಮೂರು ಮಧುರ (ಸಿಹಿ) ಪದಾರ್ಥಗಳು. त्रिगुणितं मधु मधुरं वा। "दुग्धं सिता माक्षिकं च विज्ञेयं मधुरत्रयम्"।

त्रिमल ತ್ರಿಮಲ (न०) ಆಣವಮಲ ಮಾಯಾಮಲ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಮಿಕಮಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಮಲಗಳು.

त्रिमात्र ತ್ರಿಮಾತ್ರ (पुं०) ಪ್ಲುತಸ್ವರ. तिस्रो मात्रा उच्चारणकालोऽस्य। "एकमात्रो भवेद्ध्रस्वो द्विमात्रो दीर्घ उच्यते। त्रिमात्रस्तु प्लुतो ज्ञेयः व्यञ्जनं त्वर्धमात्रकम्"।

त्रिमार्गगा ತ್ರಿಮಾರ್ಗಗಾ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ. त्रिभिर्मार्गैः गच्छति गम्लृ (गतौ) "डः" (३-२-४८)। "अन्वर्थसंज्ञैव परं त्रिमार्गगा ययावसंख्यैः पथिभिश्चमूरसौ" माघ० १२-२३।

त्रिमार्गी ತ್ರಿಮಾರ್ಗೀ (स्त्री०) 1. ಗಂಗಾನದಿ. त्रयो मार्गा अस्याः। "प्रभामहत्या शिखयेव दीपस्त्रिमार्गयेव त्रिदिवस्य मार्गः" कुमा० १-२८। **–मार्गी –ಮಾರ್ಗೀ.** 2. ಮೂರು ಮಾರ್ಗಗಳು. त्रयाणां मार्गाणां समाहारः।

त्रिमुकुट ತ್ರಿಮುಕುಟ (पुं०) ತ್ರಿಕೂಟಪರ್ವತ. त्रीणि मुकुटानीव शृङ्गाण्यस्य।

त्रिमुख ತ್ರಿಮುಖ (पुं०) 1. ಶಾಕ್ಯಮುನಿ. त्रीणि मुखानि यस्य। 2. ಗಾಯತ್ರೀಜಪದ ಅಂಗವಾದ ಒಂದು ಮುದ್ರೆ. "संमुखासक्तयोः पाण्योः कनिष्ठाद्वययोगतः। शेषाङ्गुलीनां वैरल्यात् मुद्राः स्युर्द्विमुखादयः"। ಎರಡು ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ಎದುರಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕಿರುಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಉಳಿದ ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ವಿರಳವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಾಡುವ ಮುದ್ರೆಯು ದ್ವಿಮುಖ ಮುದ್ರೆಯಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಅಂಗುಷ್ಠ (ಹೆಬ್ಬೆರಳು) ಮೊದಲಾಗಿ ಅನಾಮಿಕೆಗಳ ಪರ್ಯಂತ ಸೇರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಮುದ್ರೆಗಳು ತ್ರಿಮುಖ ಚತುರ್ಮುಖ ಪಂಚಮುಖ ಮುದ್ರೆಗಳಾಗುವುವು. **–मुखा –ಮುಖಾ.** 3. ಮಾಯಾದೇವಿ, ಶಾಕ್ಯಮುನಿಯ ತಾಯಿ.

त्रिमुनि ತ್ರಿಮುನಿ (न०) 1. ಮುನಿತ್ರಯ, ಪಾಣಿನಿ ಕಾತ್ಯಾಯನ ಮತ್ತು ಪತಂಜಲಿ ಮುನಿಗಳು. त्रयाणां मुनीनां समाहारः। 2. ಈ ಮೂವರು ಮುನಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಣೀತವಾದ ವ್ಯಾಕರಣ. त्रयो मुनयः। ಇಲ್ಲಿ ಮುನಿ ಶಬ್ದವು ವಿದ್ಯಾವಂಶ್ಯವಾಚಕ. ವಂಶವು ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಮತ್ತು ಜನ್ಮದಿಂದ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಇಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾವಂಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣವು ಹುಟ್ಟಿದುದರಿಂದ ವಿದ್ಯಾವಂಶ್ಯವಾಚಕವಾದ ಮುನಿಶಬ್ದದೊಡನೆ ತ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸ ಬಂದಿರುವುದು. (२-१-१९)।

त्रिमूर्ति ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ (पुं०) ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮಹೇಶ್ವರ ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪರಮಾತ್ಮ. तिस्रो मूर्तयोऽस्य। "नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्सृष्टेः केवलात्मने" कुमा० २-४।

त्रिमूर्ध ತ್ರಿಮೂರ್ಧ (पुं०) ಮೂರು ತಲೆಯುಳ್ಳವನು. त्रयो मूर्धानो यस्य "ष:" (५-४-११५)। "बहुमूर्धो द्विमूर्धाश्च त्रिमूर्धाश्चाहतां मृधे" भट्टि० ४-४१।

त्रियम्बक ತ್ರಿಯಂಬಕ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಮುಕ್ಕಣ್ಣ, ಪರಮೇಶ್ವರ. त्रीणि अम्बकानि यस्य "इयङ्" (६-४-८६)। छान्दस: प्रयोग:।

त्रियव ತ್ರಿಯವ (वि०) ಮೂರು ಯವಗಳ ತೂಕವುಳ್ಳ (ಕೃಷ್ಣಲವೆಂಬ ತೂಕ). त्रयो यवा: परिमाणमस्य। "सर्षपा: षट् यवो मध्य: त्रियवं त्वेककृष्णलम्" मनु० ८-१३४।

त्रियामा ತ್ರಿಯಾಮಾ (स्त्री०) 1. ರಾತ್ರಿ. त्रयो यामा अस्या:। "त्रियामां रजनीं प्राहु: त्यक्त्वाद्यन्तचतुष्टयम्। नाडीनां तदुभे सन्ध्ये दिवसाद्यन्तसंज्ञिते"। ರಾತ್ರಿಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಹೂರ್ತ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಹೂರ್ತ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಮುಹೂರ್ತ (ಏಳೂವರೆ ಘಳಿಗೆ) ಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡೂವರೆ ಘಳಿಗೆ ಗಳು ಅಂದರೆ ಮೂರು ಯಾಮಗಳು 9 ಗಂಟೆಗಳ ಕಾಲವು ರಾತ್ರಿಯಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಗೆ "त्रियामा" ಎಂದು ಹೆಸರು. "त्रियामा शशिना भाति शशी भाति त्रियामया" चन्द्रा०। 2. ಹರಿದ್ರೆ, ಅರಶಿನ.

त्रियुग ತ್ರಿಯುಗ (पुं०) ಯಜ್ಞಪುರುಷ. त्रीणि युगानि आविर्भावकालोऽस्य। ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಅವತಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "इत्थं नृतिर्यगृषिदेवझषावतारैर्लोकान् विभावयसि हंसि जगत्प्रतीपान्। धर्मं महापुरुष पासि युगानुवृत्तं छन्न: कलौ यदभवस्त्रियुगोऽथ स त्वम्" भाग० ७-९-३८।

त्रिरात्र ತ್ರಿರಾತ್ರ (न०) 1. ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳು. तिसृणां रात्रीणां समाहार: "अच्" (५-४-८७)। 2. ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೂರು ದಿನಗಳು. "उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षेपणं स्मृतम्" मनु० ४-११९। 3. ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬಹುದಾದ ಒಂದು ವ್ರತ. "एकरात्रं त्रिरात्रं वा षड्रात्रं वा विधीयते" (अव्य०) 4. ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ.

त्रिरेख ತ್ರಿರೇಖ (पुं०) 1. ಶಂಖ. तिस्रो रेखा यस्य। (न०) 2. ಮೂರು ರೇಖೆಗಳು. तिसृणां रेखानां समाहार:।

त्रिलघु ತ್ರಿಲಘು (पुं०) 1. ಮೂರು ಲಘುವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ "ನ" ಗಣ. "त्रिलो न:" वृ० र०। (वि०) 2. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಲಘು (ಹ್ರಸ್ವ) ಅಂಗಗಳುಳ್ಳವನು. ಕತ್ತು, ಮೊಳಕಾಲು ಶಿಶ್ನ ಇವು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿರುವುದು ಮಹಾಪುರುಷ ಲಕ್ಷಣ. "ग्रीवाजङ्घामेहनैश्च त्रिभिर्ह्रस्वोऽयमीडित:" काशीखं०।

त्रिलवण ತ್ರಿಲವಣ (न०) ಲವಣತ್ರಯ, ಮೂರು ಲವಣ ಗಳು. त्रयाणां लवणानां समाहार:। "सैन्धवञ्च विडञ्चैव रुचकं च तृतीयकम्। मिलित्वैतत् त्रिलवणम्" राजनि०।

त्रिलिङ्ग ತ್ರಿಲಿಂಗ (वि०) 1. ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳುಳ್ಳ ಶಬ್ದ, ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಮತ್ತು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ವುಳ್ಳ ಶಬ್ದ. त्रीणि लिङ्गान्यस्य। (स्त्री०) –लिङ्गी –ಲಿಂಗೀ. 2. ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳು. त्रयाणां लिङ्गानां समाहार:। "त्रिलिङ्ग्यां त्रिष्विति पदम्" अम०।

त्रिलोक ತ್ರಿಲೋಕ (पुं०) ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವ ಜನರು. "निरीक्ष्य दृक्स्वस्त्ययनं त्रिलोक:" भाग० ३-२-१३।

त्रिलोकधृत् (क्) ತ್ರಿಲೋಕಧೃತ್ (ಕ್) (पुं०) ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಉದರದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮ. त्रयाणां लोकानां धृत्—धृञ् (धारणे) "क्विप्" (वा० ३-३-९४)। "लोकत्रयस्य धरणात् स त्रिलोकधृगीरित:" इति निरुक्ति:। "अमानी मानदो मान्यो लोकस्वामी त्रिलोकधृत् (क्)" वि० स०।

त्रिलोकनाथ ತ್ರಿಲೋಕನಾಥ (पुं०) 1. ಮೂರು ಲೋಕ ಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮ. त्रयाणां लोकानां नाथ: स्वामी। "अकिञ्चन: सन् प्रभव: स सम्पदां त्रिलोकनाथ: पितृसद्मगोचर:" कुमा० ५-७७। 2. ದೇವೇಂದ್ರ. "त्रिलोकनाथेन सदा मखद्विषस्त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा" रघु० ३-४५।

त्रिलोकात्मन् ತ್ರಿಲೋಕಾತ್ಮನ್ (पुं०) ಪರಮೇಶ್ವರ, ಪರಮಾತ್ಮ. त्रयाणां लोकानां आत्मा सातत्येन गन्ता — अत (सातत्यगमने) "मनिण्" (उ० ४-१५३)। ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ತಾನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸದಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು. "य: सातत्येन लोकांस्त्रीन् भक्तानुग्रहकाम्यया। गच्छतीति त्रिलोकात्मा वस्वर्णो भूतिदायक:" इति निरुक्ति:। "त्रिलोकात्मा त्रिलोकेश: केशव: केशिहा हरि:" वि० स०।

त्रिलोकी ತ್ರಿಲೋಕೀ (स्त्री०) ಮೂರು ಲೋಕಗಳು, ಸ್ವರ್ಗ ಮರ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳ ಲೋಕಗಳು. त्रयाणां

लोकानां समाहारः "ङीप्" (४-१-२१)। "विशेषको वा विशिशेष यस्याः श्रियं त्रिलोकीतिलकः स एव" माघ० ३-६३।

त्रिलोकेश ತ್ರಿಲೋಕೇಶ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. त्रयाणां लोकानाम् ईशः। "त्रिलोकानामीशतया त्रिलोकेशः प्रकीर्तितः" इति निरुक्तिः। "त्रिलोकात्मा त्रिलोकेशः केशवः केशिहा हरिः" वि० स०। 2. ಸೂರ್ಯ.

त्रिलोचन ತ್ರಿಲೋಚನ (पुं०) 1. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. त्रीणि लोचनान्यस्य। "प्रतिग्रहीतुं प्रणयिप्रियत्वात् त्रिलोचनस्तामुपचक्रमे च" कुमा० ३-६६। (वि०) 2. ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು. "स बाल आसीद्वपुषा चतुर्भुजो मुखेन पूर्णेन्दुनिभस्त्रिलोचनः" माघ० १-७०। (स्त्री०) **–लोचना –ಲೋಚನಾ.** 3. ದುರ್ಗಾದೇವಿ, ಪಾರ್ವತಿ.

त्रिवर्ग ತ್ರಿವರ್ಗ (पुं०) 1. ಧರ್ಮ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಕಾಮ ಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳು. त्रयाणां धर्मार्थकामानां वर्गः। "त्रिवर्गो धर्मकामार्थैः" अम०। "त्रिवर्गपारीणमसौ भवन्तम्" भट्टि० २-४६। 2. ರಾಜನ ಕ್ಷಯ ಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿಗಳೆಂಬ ಮೂರರ ಗುಂಪು. (1) ಕೋಶ ದಂಡಗಳು ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು ಕ್ಷಯ. (2) ಕೋಶ ದಂಡಗಳು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು ಸ್ಥಾನ. (3) ಕೋಶ ದಂಡಗಳ ಆಧಿಕ್ಯವು ವೃದ್ಧಿ.

(1) ತನ್ನ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಹಾನಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಹಾನಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ವೆಂದು ತೋರುವ ಗುಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಕ್ಷಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದು **ಕ್ಷಯವು.** "यस्मिन् वा गुणे स्थितः स्वकर्मणामुपघातं पश्येत्—नेतरस्य, तस्मिन् न तिष्ठेत्—एष क्षयः" अर्थशा०।

(2) ತನಗೆ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಕ್ಷಯವನ್ನಾಗಲಿ ಉಂಟು ಮಾಡದಿರುವ ಗುಣಾಶ್ರಯಣವು ಕೋಶದಂಡಗಳ ಯಥಾವ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದು **ಸ್ಥಾನ.** "यस्मिन् वा गुणे स्थितः स्वकर्मवृद्धिं क्षयं वा नाभिपश्येत्—एतत् स्थानम्" अर्थशा०।

(3) ದುರ್ಗದ ಕೆಲಸ, ನೀರಾವರಿ, ಸಾರಿಗೆಯ ಮಾರ್ಗ ಗಳು, ಕೃಷಿ, ಆಕರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಶತ್ರುಗಳ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬಹುದೆಂಬ ಗುಣವ ನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವುದು **ವೃದ್ಧಿ.** "यस्मिन् वा गुणे स्थितः पश्येत् इहस्थः शक्ष्यामि दुर्गसेतुकर्मवणिक्पथशून्यनिवेशखनिद्रव्यहस्तिवनकर्माण्यात्मनः प्रवर्तयितुं, परस्यचैतानि कर्माण्युपहन्तुम् इति, तमातिष्ठेत्—सा वृद्धिः" अर्थशा०। "क्षयः स्थानं च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनाम्" अम०। 3. ಸತ್ತ್ವ ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳ ಗುಂಪು. 4. ತ್ರಿಕಟು, ಶುಂಠಿ ಹಿಪ್ಪಲಿ ಮತ್ತು ಮೆಣಸು ಈ ಮೂರರ ಗುಂಪು. 5. ತ್ರಿಫಲೆ, ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ ಅಳಲೆಕಾಯಿ ಮತ್ತು ತಾರೆಕಾಯಿ ಈ ಮೂರರ ಗುಂಪು. "त्रिवर्गो धर्मकामार्थे त्रिफलायां कटुत्रिके। वृद्धिस्थानक्षये सत्त्वरजस्तमसि चेष्यते" मेदि०।

त्रिवर्णक ತ್ರಿವರ್ಣಕ (न०) 1. ತ್ರಿಫಲೆ, ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ ಅಳಲೆ ಕಾಯಿ ಮತ್ತು ತಾರೆಕಾಯಿ. 2. ಹಿಪ್ಪಲಿ ಶುಂಠಿ ಮತ್ತು ಮೆಣಸು. 3. ನೆಗ್ಗಿಲು ಗಿಡ. 4. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವೈಶ್ಯ ರೆಂಬ ದ್ವಿಜಾತಿತ್ರಯ. "त्रिवर्णकं गोक्षुरके त्रिफलायां कटुत्रिके" मेदि०। 5. ಕಸ್ತೂರಿ ಗೋರೋಚನ ಮತ್ತು ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿ. "त्रिफलायां त्रिकटुके त्रिगन्धे च त्रिवर्णकम्" नानार्थर०।

त्रिवर्त्मन् ತ್ರಿವರ್ತ್ಮನ್ (पुं०) 1. ದೇವಯಾನ ಪಿತೃಯಾನ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಯಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗುವ ಜೀವ. त्रीणि वर्त्मान्यस्य। 2. ಸ್ವರ್ಗ ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳಗಳ ಮಾರ್ಗ. त्रिगुणितं वर्त्म। (स्त्री०) 3. ಗಂಗಾನದಿ.

त्रिवर्ष ತ್ರಿವರ್ಷ (न०) 1. ಮೂರು ವರ್ಷಗಳು. त्रिगुणितो वर्षः। (वि०) 2. ಮೂರು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ. त्रयो वर्षा वयोऽस्य। (स्त्री०) **–वर्षा –ವರ್ಷಾ.** ಮೂರು ವರ್ಷ ವಯುಸ್ಸಿನ ಹಸು. स्वार्थे "कन्"। **–वर्षिका –ವರ್ಷಿಕಾ.**

त्रिवर्षीय ತ್ರಿವರ್ಷೀಯ (वि०) ಮೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. त्रिवर्षे भवः "छः" (४-२-१३८)। "एकैकं वै त्रिवर्षीयं तेन पीवान् शुना सह" भा० अनु०।

त्रिवलि ತ್ರಿವಲಿ (स्त्री०) ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಮೂರು ಗೆರೆಗಳು, ಉದರದ ಮೇಲಿನ ಮೂರು ಮಡಿಕೆಗಳು. त्रिगुणिता वलिः। वा "ङीप्" (ग० ४-१-४५)। **–वली –ವಲೀ.**

त्रिवलीवत् ತ್ರಿವಲೀವತ್ (वि०) ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಮೂರು ಮಡಿಕೆಗಳುಳ್ಳ, –ಮೂರು ಗೆರೆಗಳುಳ್ಳ. त्रिवली अस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। "त्रिवलीवांस्त्र्यवनतः चतुर्व्यङ्गचस्त्रिशीर्षवान्" रामा०। ಇದೊಂದು ಭಾಗ್ಯಸೂಚಕವಾದ ಮಹಾಪುರುಷಲಕ್ಷಣ. "स्थिरा

त्रिरेखा सुभगोपपन्ना स्निग्धा सुमांसोपचिता सुवृत्ता। नचातिदीर्घा चतुरङ्गुला च ग्रीवा सुदीर्घौ भवतीह धन्या"।

त्रिविक्रम ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ (पुं०) ವಾಮನಾವತಾರವೆತ್ತಿದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು. त्रयो विक्रमाः पादन्यासा यस्य। त्रयो वेदा विक्रमाः क्रान्ता येन इति वा। "त्रिरित्येवं त्रयो वेदाः कीर्तिता मुनिसत्तमैः। क्रमते तांस्तथा सर्वान् त्रिविक्रम इति स्मृतः" सह० ना० भा०। "त्रीन् वेदान् क्रमते येन महिम्ना स त्रिविक्रमः" इति निरुक्तिः। ಪರಮಾತ್ಮನು ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ "ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ" ನೆಂದು ಹೆಸರು. "आनन्दो नन्दनो नन्दः सत्यधर्मा त्रिविक्रमः" वि० स०। ಬಲಿಯ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ವಾಮನಾವತಾರ ತಾಳಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ "ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ" ನೆಂಬ ಹೆಸರು. त्रयो विक्रमाः त्रिषु लोकेषु विक्रमः क्रान्तं यस्य वा। "त्रीणि पदा विचक्रमे" इति श्रुतिः।

त्रिविद्य ತ್ರಿವಿದ್ಯ (पुं०) ಮೂರು ವಿದ್ಯೆ (ವೇದ) ಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು. तिस्रो विद्या अधीते "ठक्" (वा० ४-२-६०)। ठको लुक् (४-१-८८)।

त्रिविध ತ್ರಿವಿಧ (वि०) ಮೂರು ವಿಧವಾದ, ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾದ. तिस्रो विधा यस्य। "परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिन्तनम्। वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म मानसम्" मनु० १२-५। "नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमिष्यते"।

त्रिविष्टप ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪ (न०) 1. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ, ದೇವಲೋಕ. तृतीयं विष्टपम्। "असौ कुमारस्तमजोऽनुजातस्त्रिविष्टपस्येव पतिं जयन्तः" रघु० ६-७८। 2. ಸ್ವರ್ಗ ಮರ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳ ಲೋಕಗಳು. त्रयाणां विष्टपानां समाहारः। पात्राद्यन्तत्वात् न स्त्रीत्वम्।

त्रिविष्टब्ध ತ್ರಿವಿಷ್ಟಬ್ಧ (न०) ಯತಿಗಳ ತ್ರಿದಂಡ, ಜೋಡಿಸಿ ಕಟ್ಟಿದ ಮೂರು ದಂಡಗಳು. त्रीणि विष्टब्धानि यत्र। "य इमां कुण्डिकां भिन्द्यात् त्रिविष्टब्धं च यो हरेत्। वासश्चापहरेत् तस्मिन् कथं ते मानसं भवेत्"।

त्रिविस्तीर्ण ತ್ರಿವಿಸ್ತೀರ್ಣ (वि०) ಮೂರು ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶಾಲ್ಯವುಳ್ಳವನು, ಹಣೆ ಕಟಿ (ಸೊಂಟ) ಮತ್ತು ವಕ್ಷಸ್ಸು (ಎದೆ) ವಿಶಾಲವಾಗಿರುವವನು. त्रिभिः विस्तीर्णः। ಇದು ಪುರುಷನ ಶುಭ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲೊಂದು.

त्रिवृत् ತ್ರಿವೃತ್ (पुं०) 1. ಕೆಂಪು ತಿಗಡೆ ಮರ. त्रीनवयवान् वृणोति—वृञ् (वरणे) "क्विप्" (३-२-१७८)। (वि०) 2. ಮೂರರಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಮೂರರಷ್ಟಾದ, ಮುಮ್ಮಡಿಯಾದ, ಮೂರು ಸುತ್ತುಳ್ಳ. "मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला" मनु० २-४२। "कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतं त्रिवृत्" मनु० २-४४।

त्रिवृता ತ್ರಿವೃತಾ (स्त्री०) ಕೆಂಪು ತಿಗಡೆ ಮರ. त्रिभिरवयवैर्वृता।

त्रिवृत्पर्णी ತ್ರಿವೃತ್ಪರ್ಣೀ (स्त्री०) ಕೀರೆಸೊಪ್ಪು. त्रिषु दोषेषु वर्तते — त्रिवृत् त्रिदोषघ्नं पर्णमस्याः।

त्रिवृत्ता ತ್ರಿವೃತ್ತಾ (स्त्री०) ಮೂರರಷ್ಟಾದ, ಮುಮ್ಮಡಿಯಾದ, ಮೂರು ಸುತ್ತುಳ್ಳ. त्रिरावृत्ता। "त्रिवृत्ता ग्रन्थिनैकेन त्रिभिः पञ्चभिरेव वा" मनु० २-४३।

त्रिवृद्वेद ತ್ರಿವೃದ್ವೇದ (पुं०) 1. ಋಗ್ಯಜುಃಸಾಮಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳು. ऋग्यजुःसामरूपेण त्रिर्वर्तते इति त्रिवृत् — त्रिवृच्चासौ वेदश्च। "ऋचो यजूंषि चान्यानि सामानि विविधानि च। एष ज्ञेयः त्रिवृद्वेदः यो वेदैनं स वेदवित्" मनु० ११-२६४।

त्रिवेणी ತ್ರಿವೇಣೀ (स्त्री०) ಗಂಗಾ ಯಮುನಾ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಗಳು ಸೇರುವ (ಸಂಗಮ) ಸ್ಥಳ, ಪ್ರಯಾಗ. तिस्रो वेण्यः प्रवाहा यत्र। ಈಗಿನ Allahabad (ಅಲಹಾಬಾದ್).

त्रिवेणु ತ್ರಿವೇಣು (पुं०) ಗಾಡಿಯ ಮೂಕಿ, ರಥದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೊಗವನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಚಾಚಿಕೊಂಡಿರುವ ಮೂರು ಬೊಂಬುಗಳು. त्रयो वेणवो यत्र। "अश्वांस्त्रिवेणुमक्षं च तिलशो व्यधमच्छरैः" भा० वन० २४३-५।

त्रिवेद ತ್ರಿವೇದ (पुं०) ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು. त्रीन् वेदान् वेत्ति — विद (ज्ञाने) "अण्" (३-२-१)।

त्रिशक्ति ತ್ರಿಶಕ್ತಿ (स्त्री०) ಕಾಳೀ ತಾರಾ ತ್ರಿಪುರಾ ಎಂಬ ಮೂವರು ದೇವಿಗಳು. त्रिगुणिता शक्तिः।

त्रिशङ्कु ತ್ರಿಶಂಕು (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. त्रयः शङ्कव इव यस्य। [ತ್ರಿಶಂಕುವು ಸೂರ್ಯವಂಶದ ನಿಬಂಧನ ರಾಜನ ಮಗ. ಈತನಿಗೆ ಸತ್ಯವ್ರತನೆಂಬುದು ತಂದೆಯು ಇಟ್ಟ ಹೆಸರು. ತ್ರಿಶಂಕುವು ಒಬ್ಬ ವಿವಾಹವಾಗಿದ್ದ ಹೆಂಗಸನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದುದನ್ನು ಕಂಡ ರಾಜನು "ನೀನು ಚಂಡಾಲರ ಸಂಪರ್ಕ

ವನ್ನು ಹೊಂದು" ಎಂದು ಇವನನ್ನು ಶಪಿಸಿದನು. ಆಮೇಲೆ ಶ್ವಪಾಕರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇವನು ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿರಲು ರಾಜನು ಸರಿಯಾದ ಮಗನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ತಪಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಹೋದನು. ರಾಜ್ಯವು ಅರಾಜಕವಾಯಿತು. ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳು ತತ್ತರಿಸಿದರು. ತಂದೆಯು ತನ್ನನ್ನು ಮನೆಬಿಟ್ಟು ಓಡಿಸಿದಾಗ ವಸಿಷ್ಠರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಯಿತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಮೇಲಿನ ಕೋಪದಿಂದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದನು. ವಸಿಷ್ಠರ ಧೇನುವನ್ನು ಕೊಂದು ಅದರ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿಂದನು. ತಂದೆಗೆ ಸಮ್ಮತವಿಲ್ಲದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದುದು ಒಂದು, ಆಚಾರ್ಯರ ಧೇನುವನ್ನು ಕೊಂದುದು ಒಂದು, ಅದರ ಮಾಂಸವನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸದೆ ತಿಂದುದು ಒಂದು— ಈ ಮೂರು ಪಾಪಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಪತಿತನಾದ ಇವನಿಗೆ "**ತ್ರಿಶಂಕು**" ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು.

ತ್ರಿಶಂಕುವು ಈ ದೇಹದೊಂದಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ವಸಿಷ್ಠರ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಯಾಗ ಮಾಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದನು. ವಸಿಷ್ಠರು ಅದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದರು. ಅವರ ಮಕ್ಕಳೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಹೇಳಲು ಅವರನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸಿ ಚಂಡಾಲನಾಗುವಂತೆ ಅವರಿಂದ ಶಾಪ ಪಡೆದನು. ಬಳಿಕ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ತನ್ನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. ವಸಿಷ್ಠರ ಮೇಲಿನ ಕೋಪದಿಂದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಕರೆದು ಯಾಗಮಾಡಿಸಿದನು. ಯಾಗದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ದೇವತೆಗಳು ಬರದಿರಲು ಕುಪಿತನಾದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಇದೇ ಶರೀರದಿಂದಲೇ ನೀನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೊರಡು ಎಂದು ತ್ರಿಶಂಕುವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದನು. ತ್ರಿಶಂಕುವು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಏರುತ್ತಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರನು ಪತಿತನಾದ ಅವನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಏರಲು ಅನುಮತಿಸದೆ "ತಲೆ ಕೆಳಗಾಗಿ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬೀಳು" ಎಂದನು. ತ್ರಿಶಂಕುವು ಬೀಳುತ್ತಿರುವಾಗ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಕೋಪದಿಂದ ಅಲ್ಲೇ ಸ್ವರ್ಗವೊಂದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರವಿರುವವರೆಗೆ ತ್ರಿಶಂಕುವು ಸಶರೀರನಾಗಿ ಅಲ್ಲೇ ಇರಲಿ ಎಂದನು. ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಿದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ತ್ರಿಶಂಕುವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲೂ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲೂ ನಿಲ್ಲದೆ ಉಭಯ ಭ್ರಷ್ಟನಾಗಿ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ನಿಂತನು.] 2. ಶಲಭ, ಪತಂಗದ ಹುಳ. 3. ಮಾರ್ಜಾರ, ಬೆಕ್ಕು. "त्रिशङ्कुर्ना राजभेदे शलभे वृषदंशके" मेदि०। 4. ಚಾತಕಪಕ್ಷಿ. "चातके बभ्रुवापीहघनतोलत्रिशङ्कवः" त्रिकाण्ड०। 5. ಮಿಂಚು ಹುಳು.

त्रिशङ्कुज ತ್ರಿಶಂಕುಜ (ಪುಂ०) ತ್ರಿಶಂಕುರಾಜನ ಮಗ. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ. त्रिशङ्कोर्जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "ड:" (३-२-९८)।

त्रिशङ्कुयाजिन् ತ್ರಿಶಂಕುಯಾಜಿನ್ (ಪುಂ०) ತ್ರಿಶಂಕುವಿನ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮಹರ್ಷಿ. त्रिशङ्कुं याजयति — यज (देवपूजायाम्) + णिच् "णिनि:" (३-१-१३४)। ["त्रिशङ्कु" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

त्रिशत ತ್ರಿಶತ (ನಂ०) 1. ಮುನ್ನೂರು. त्रिगुणितं शतम्। 2. ಒಂದುನೂರ ಮೂರು. त्र्यधिकं शतम्। (स्त्री०) **–शती –ಶತೀ.** ಮುನ್ನೂರು.

त्रिशिख ತ್ರಿಶಿಖ (ಪುಂ०) 1. ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಇಂದ್ರರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯವನು. 2. ರಾಕ್ಷಸ, ರಾವಣನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (ನಂ०)3. ತ್ರಿಶೂಲವೆಂಬ ಒಂದು ಆಯುಧ. तिस्रः शिखा अस्य। 4. ಕಿರೀಟ. (वि०) 5. ಮೂರು ಶಿಖೆಯುಳ್ಳ. "त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा सन्दश्य दशनच्छदम्" भा० आदि०। "त्रिशिखो रक्षस्त्रिशिखं स्यात् किरीटत्रिशूलयोः" हेम०।

त्रिशिरस् ತ್ರಿಶಿರಸ್ (ಪುಂ०) 1. ಕುಬೇರ. त्रीणि शिरांसि अस्य। 2. ರಾವಣನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 3. ಖರನ ಒಬ್ಬ ಸೇನಾಪತಿ. 4. ವಿಶ್ವರೂಪ ನಾಮಾಂತರವುಳ್ಳ ತ್ವಷ್ಟನೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗ, [ಈತನಿಗೆ ಮೂರು ತಲೆಗಳಿದ್ದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಇವನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಈತನು ಒಂದು ತಲೆಯಿಂದ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಇನ್ನೊಂದು ತಲೆಯಿಂದ ಸೋಮಪಾನವನ್ನೂ ಮತ್ತೊಂದರಿಂದ ಸುರಾಪಾನವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಇವನು ತ್ವಷ್ಟನಿಂದ ಪ್ರಹ್ಲಾದನ ಮಗಳಾದ ವಿರೋಚನೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದರಿಂದ ಇವನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸರ ಗುಣಗಳೆರಡೂ ಮಿಶ್ರವಾಗಿದ್ದುವು. "सर्वे सान्ताः अदन्ताः स्युः" ಈ ವಚನದಂತೆ "त्रिशिर" ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವೂ ಆಗುವುದು. "तस्याः खरत्रिशिरदूषणमुख्यबन्धून्" भाग० ९-१०-९। "मनुष्यधर्मैलबिलः पौलस्त्यो धनदो धनी। कैलासनाथस्त्रिशिरा धनाध्यक्षो वटाश्रयः। निधिपालो वैश्रवणो वित्तेशो नरवाहनः" वैज०। 5. ಜ್ವರ. "विद्राविते भतगणे ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात्। अभ्यधावत दाशार्हं दहन्निव दिशो दश" भाग० १०-६३-२२।

त्रिशूल ತ್ರಿಶೂಲ (ನಂ०) ಚೂಪಾದ ಮೂರು ಅಗ್ರವುಳ್ಳ ಒಂದು ಆಯುಧ. त्रीणि शूलानीव अग्राणि यस्य।

त्रिशूलिन् ತ್ರಿಶೂಲಿನ್ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. त्रिशूलमस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–शूलिनी –ಶೂಲಿನೀ.** ದುರ್ಗಾದೇವಿ, ಪಾರ್ವತಿ. "त्रिशूलिनीं नमस्यामि महिषासुरघातिनीम्" हरिवं०।

त्रिशृङ्ग ತ್ರಿಶೃಂಗ (पुं०) 1. ತ್ರಿಕೂಟಪರ್ವತ. त्रीणि शृङ्गाण्यस्य। "त्रिशृङ्गः पर्वतश्चैव कुमारी च सरिद्वरा" हरिवं०। (न०) 2. ತ್ರಿಕೋಣ, ಮೂರು ಮೂಲೆಗಳು, ತ್ರಿಭುಜಗಳು. 3. ಮೂರು ಕೋಣಗಳುಳ್ಳ ಕ್ಷೇತ್ರ.

त्रिशोक ತ್ರಿಶೋಕ (पुं०) ಜೀವ, ಜೀವಾತ್ಮ. त्रयः शोका यस्य। [ಜೀವನಿಗೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಆಧಿದೈವಿಕ ಮತ್ತು ಆಧಿಭೌತಿಕಗಳೆಂಬ ಮೂರು ತಾಪಗಳುಂಟು.]

त्रिषवण ತ್ರಿಷವಣ (न०) ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲ. सूयते सोमोऽत्र षु अधि० "ल्युट्" (३-३-११७)। "कुर्यात् त्रिषवणस्नायी कृच्छ्रं चान्द्रायणं तथा" याज्ञ० ३-३२५।

त्रिषष्ट ತ್ರಿಷಷ್ಟ (वि०) ಅರವತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रिषष्टेः पूरणः "डट्" (५-२-४८)।

त्रिषष्टि ತ್ರಿಷಷ್ಟಿ (स्त्री०) ಅರವತ್ತಮೂರು. त्र्यधिका षष्टिः।

त्रिषष्टितम ತ್ರಿಷಷ್ಟಿತಮ (वि०) ಅರವತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रिषष्टि डटो वा तमडागमः (५-२-६६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी –ತಮೀ.**

त्रिष्टुभ् ತ್ರಿಷ್ಟುಭ್ (स्त्री०) 1. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಛಂದಸ್ಸು, ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಛಂದಸ್ಸು. त्रिषु स्थानेषु स्तुभ्यते — स्तुन्भु (रोधने) "क्विप्" (३-२-७६)। "गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिरेव च। त्रिष्टुप् च जगती चैव" वृ० र०। "एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् गायत्री क्षत्त्रं त्रिष्टुप् च" श्रुतिः। 2. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ. "इन्द्र एकादशाक्षरेण छन्दसा त्रिष्टुभं त्रिष्टुप्छन्दोऽभिमानिनीं देवतामुदजयत्" श्रुतिः।

त्रिस् ತ್ರಿಸ್ (अव्य०) ಮೂರು ಸಲ, ಮೂರಾವೃತ್ತಿ. तिस्रः क्रियाया अभ्यावृत्तयः — त्रि "सुच्" (५-४-१८)। "त्रिःसप्तकृत्वो जगतीपतीनां हन्ता गुरुर्यस्य स जामदग्न्यः" किरा० ३-१८।

त्रिसन्धि ತ್ರಿಸಂಧಿ (वि०) ಮೂರು ಸಂಧಿಗಳುಳ್ಳ, ಮೂರು ಭಾಗಗಳುಳ್ಳ. त्रयः सन्धयो परिच्छेदात्मका भागा यस्य

त्रिसन्ध्य ತ್ರಿಸಂಧ್ಯ (न०) 1. ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಗಳು. तिसृणां सन्ध्यानां समाहारः। "अकारि तस्यै मुकुटोपलस्खलत्करैस्त्रिसन्ध्यं त्रिदशैर्दिशे नमः" माघ० १-४६। पाक्षिकं स्त्रीत्वम् (वा० २-४-१७)। **–सन्ध्यी –ಸಂಧ್ಯೀ.** (अव्य०) 2. ತ್ರಿಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ.

त्रिसप्तत ತ್ರಿಸಪ್ತತ (वि०) ಎಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रिसप्ततेः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–सप्तती –ಸಪ್ತತೀ.**

त्रिसप्तति ತ್ರಿಸಪ್ತತಿ (स्त्री०) ಎಪ್ಪತ್ತಮೂರು. त्र्यधिका सप्ततिः। त्रेः त्रयः। **त्रयःसप्ततिः ತ್ರಯಃಸಪ್ತತಿಃ.**

त्रिसप्ततितम ತ್ರಿಸಪ್ತತಿತಮ (वि०) ಎಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ. त्रिसप्ततेः पूरणः डटः वा तमडागमः। त्रेः त्रयः। **त्रयःसप्ततितमः ತ್ರಯಃಸಪ್ತತಿತಮಃ.** स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–सप्ततितमी –ಸಪ್ತತಿತಮೀ.**

त्रिसप्तन् ತ್ರಿಸಪ್ತನ್ (वि०) ಎಪ್ಪತ್ತೊಂದು. त्रिगुणिताः सप्त।

त्रिसम ತ್ರಿಸಮ (वि०) ದೇಹದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಡಮೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸಮವಾಗಿರುವ ಮೂರು ಅವಯವಗಳುಳ್ಳವನು. त्रिषु समः। ಕೇಶಾಗ್ರ (ತಲೆಯ ಕೂದಲಿನ ತುದಿ) ವೃಷಣಗಳು ಮತ್ತು ಮೊಳಕಾಲುಗಳು ಒಂದೇ ಅಳತೆಯಲ್ಲಿರುವುದು ರಾಜಲಕ್ಷಣ. "केशाग्रं वृषणं जानू समा यस्य स भूपतिः"। "त्रिस्थिरस्त्रिप्रलम्बश्च त्रिसमस्त्रिषु चोन्नतः" रामा०।

त्रिसरक ತ್ರಿಸರಕ (न०) 1. ಮೂರು ಸಲ ಮದ್ಯವನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದು. त्रयाणां सरकाणां मधुपानानां समाहारः। पात्राद्यन्तत्वात् न "ङीप्"। "प्रातिभं त्रिसरकेण गतानां वक्रवाक्यरचनारमणीयः" माघ० १०-१२। 2. ಮೂರು ಮದ್ಯದ ಪಾತ್ರೆಗಳು. त्रयाणां शीधुपात्राणां समाहारः। "सरकोऽस्त्री शीधुपाने शीधुपात्रेक्षुशीधुनोः" मेदि०।

त्रिसर्ग ತ್ರಿಸರ್ಗ (पुं०) ಸತ್ತ್ವ ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ. त्रयाणां सत्त्वरजस्तमसां सर्गः सृष्टिः। "तेजो वारिमृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गोऽमृषा धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि" भाग० १-१-१।

त्रिसामन् ತ್ರಿಸಾಮನ್ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. ಪರಮಾತ್ಮ. त्रीणि सामानि स्वगायकप्रधानानि बृहद्रथन्तरवामदेव्यान्यस्य। "प्रोक्तस्त्रिसामा यश्चासौ बृहदादित्रिसामकः" इति

निरुक्तिः। "त्रिसामा सामगःसाम निर्वाणं भेषजं भिषक्" वि० स०।

त्रिसीत्य ತ್ರಿಸೀತ್ಯ (न०) ಮೂರು ಸಲ ಉತ್ತ ಭೂಮಿ. त्रिवारं सीतया संमितम् "यत्" (४-४-९१)।

त्रिसुगन्धि ತ್ರಿಸುಗಂಧಿ (न०) ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ (ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ) ಯಾಲಕ್ಕಿ ಪಾಪತ್ರೆ ಇವು ಮೂರು. त्रयाणां सुगन्धिद्रव्याणां समाहारः। "पिबेद्रसं पुष्पफलोद्भवं वा सितामधूक-त्रिसुगन्धियुक्तम्" सुश्रुत० उत्तरतं० ४७-४५।

त्रिस्कन्ध ತ್ರಿಸ್ಕಂಧ (न०) ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರ; ತಂತ್ರ ಹೋರಾ ಮತ್ತು ಅಂಗನಿರ್ಣಯಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಭಾಗಗಳುಳ್ಳ ಶಾಸ್ತ್ರ. त्रयः स्कन्धाः अवयवाः यस्य। "ज्योतिःशास्त्र-मनेकभेदविषयं स्कन्धत्रयाधिष्ठितं तत्कात्स्न्योपनयस्य नाम मुनिभिः संकीर्त्यते संहिता। स्कन्धेऽस्मिन् गणितेन या ग्रहगतिस्तन्त्राभिधानस्त्वसौ होराऽन्योऽङ्गविनिश्चयश्च कथितः स्कन्धस्तृतीयोऽपरः"।

त्रिस्तन ತ್ರಿಸ್ತನ (न०) 1. ಮೂರು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡ ಬಹುದಾದ ಒಂದು ಯಾಗ. त्रयः स्तनाः दोहचा यत्र। (स्त्री०) **–स्तनी –ಸ್ತನೀ.** 2. ಮೂರು ಸ್ತನಗಳುಳ್ಳ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸಿ. "त्रिस्तनीमेकपादाश्च त्रिजटामेकलोचनाम्" भा० वन० २८१-४६।

त्रिस्थली ತ್ರಿಸ್ಥಲೀ (स्त्री०) ಕಾಶಿ ಗಯೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಯಾಗ ಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳು. त्रयाणां स्थलानां समाहारः।

त्रिस्थान ತ್ರಿಸ್ಥಾನ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ. त्रीणि स्थानानि स्वर्गमध्यपातालाख्यानि यस्य। 2. ಜೀವಾತ್ಮ. ಜಾಗ್ರತ್ ಸುಷುಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಸ್ವಪ್ನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿರು ವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

त्रिस्रोतस् ತ್ರಿಸ್ರೋತಸ್ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ. त्रीणि स्रोतांसि यस्याः। त्रिषु लोकेषु स्रोतो यस्याः इति वा। "अङ्गुष्ठनिष्ठ्यूतमिवोर्ध्वमुच्चैस्त्रिस्रोतसःसन्ततधार-मम्भः" माघ० ३-१०। **–स्रोतसी –ಸ್ರೋತಸೀ.** ಒಂದು ನದಿ.

त्रिहल्य ತ್ರಿಹಲ್ಯ (न०) ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ನೇಗಿಲಿನಿಂದ ಉತ್ತ ಭೂಮಿ. त्रिः त्रिवारं हलेन कृष्टम् "यत्" (४-४-९७)।

त्रिहायण ತ್ರಿಹಾಯಣ (वि०) ಮೂರು ವರ್ಷ ವಯ ಸ್ಸುಳ್ಳ. त्रयो हायना वयो यस्य। "अथ स स्मारणं कृत्वा लक्षयित्वा त्रिहायणान्" भा० वन० २४१-६। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-२७)।

त्रिहायणी ತ್ರಿಹಾಯಣೀ (स्त्री०) 1. ಮೂರು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ ಗೋವು. त्रीणि हायनानि यस्याः। णत्वम् (वा० ४-१-२७)। 2. ದ್ರೌಪದಿ. "कृते युगे वेदवती त्रेतायां जनकात्मजा। द्वापरे द्रौपदीच्छाया तेन कृष्णा त्रिहायणी"।

त्रीषु ತ್ರೀಷು (वि०) ಮೂರು ಬಾಣಗಳ ಅಳತೆಯುಳ್ಳ. त्रयः इषवः परिमाणमस्य।

त्रीषुक ತ್ರೀಷುಕ (न०) ಮೂರು ಬಾಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧನುಸ್ಸು. त्रयः इषवो यत्र "कप्" (५-४-१५४)।

त्रुट–छेदने (तुदा० पर० सक० से०)। त्रुटति। वा श्यन्। त्रुट्यति। तुत्रोट। त्रुटिता। त्रुटिष्यति। अत्रुटीत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹರಿದುಹಾಕು, ಸೀಳು, ಛಿದ್ರಮಾಡು.

त्रुट – छेदने (चुरा० आत्म० सक० से०)। त्रोटयते। त्रोटयां चक्रे, –बभूव, –आस। त्रोटयिता। त्रोटयिष्यते। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹರಿದುಹಾಕು, ಸೀಳು.

त्रुटि ತ್ರುಟಿ (स्त्री०) 1. ಸಣ್ಣ ಜಾತಿಯ ಯಾಲಕ್ಕಿ. त्रुट (छेदने) "इन्" (उ० ४-११९)। 2. ಸ್ವಲ್ಪ, ಕೊಂಚ, ತುಸ, ಅಣು. 3. ಸಂಶಯ. 4. ಕಾಲದ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಾದ ಭಾಗ, ಕಾಲದ ಒಂದು ಭೇದ. "त्रुटिः संशयलेशयोः। सूक्ष्मैलायां कालमाने" हेम०। "त्रसरेणुत्रयं भुङ्क्ते यः कालः स त्रुटिः स्मृता"। 5. ಹರಿಯುವುದು, ತುಂಡುಮಾಡುವುದು. वा "ङीप्" (ग० ४-१-४५)। **–त्रुटी –ತ್ರುಟೀ.**

त्रुटित ತ್ರುಟಿತ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಹರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಸೀಳಲ್ಪಟ್ಟ, ತುಂಡುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. त्रुट (छेदने) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "प्राणेश त्रुटितं पयोधरतटे हारं पुनर्योजय" सा० द० ३।

त्रुट्यत् ತ್ರುಟ್ಯತ್ (वि०) ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ, ತುಂಡುಮಾಡು ತ್ತಿರುವ, ಕತ್ತರಿಸುತ್ತಿರುವ. त्रुट (छेदने) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.** "शानच्" (३-२-१२४)। **त्रुट्यमानः ತ್ರುಟ್ಯಮಾನಃ.**

त्रेता ತ್ರೇತಾ (स्त्री०) 1. ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಹವನೀಯಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಅಗ್ನಿಗಳು. त्रायन्ते–त्रैङ् (पालने) "क्विप्" (३-२-६१)। त्राः आहुतयः, ताभिरिता। "त्रेताग्निधूमाग्रमनिन्द्यकीर्तेस्तस्येदमाक्रान्त-विमानमार्गम्" रघु० १३-३७। 2. ಚತುರ್ಯುಗಗಳ ಲ್ಲೊಂದು. [ಕೃತ, ತ್ರೇತಾ, ದ್ವಾಪರ ಮತ್ತು ಕಲಿ ಗಳೆಂದು ಯುಗಗಳು ನಾಲ್ಕು.] ತ್ರೇತಾಯುಗದ (ವರ್ಷ)

ಮಾನ–ದೇವಮಾನ–3,600, ಮಾನುಷ–12,96,000 ವರ್ಷಗಳು. "त्रेतायुगे भविष्यामि रामो भृगुकुलोद्वहः" भा० शान्ति० ३४८-१५। 3. ಮೂರರ ಒಂದು ಗುಂಪು, ಮೂರರ ಒಂದು ತಂಡ. 4. ಪಗಡೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಮೇಲುಮುಖವಾಗಿ ಬೀಳುವ ದಾಳದ ಮೂರರ ಗರ. 5. ಕವಡೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಮೇಲುಮುಖವಾಗಿ ಬೀಳುವ ಮೂರರ ಗರ.

त्रेधा ತ್ರೇಧಾ (अव्य०) ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ. त्रि प्रकारे "एधाच्" (५-३-४६)। "नमो विश्वसृजे पूर्वं विश्वं तदनु बिभ्रते। अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधा स्थितात्मने" रघु० १०-१६।

त्रैककुद ತ್ರೈಕಕುದ (न०) ತ್ರಿಕಕುತ್ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಸೌರಾಂಜನ. त्रिककुत्पर्वते भवः "अण्" (४-३-५३)।

त्रैकालिक ತ್ರೈಕಾಲಿಕ (वि०) 1. ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ, ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. त्रिकाले भवः "ठञ्" (वा० ४-३-६०)। 2. ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. "त्रैकालिकमिदं ज्ञानं प्रादुर्भूतं यथेप्सितम्" भा० शान्ति० ३४९-२६।

त्रैकाल्य ತ್ರೈಕಾಲ್ಯ (न०) ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳು. त्रिकाल स्वार्थे "ष्यञ्" (वा० ५-१-१२४)।

त्रैगर्त ತ್ರೈಗರ್ತ (पुं०) 1. ತ್ರಿಗರ್ತನ ಮಗ. त्रिगर्तस्यापत्यम् "अण्" (४-१-११४)। 2. ತ್ರಿಗರ್ತ ದೇಶದ ದೊರೆ.

त्रैगर्तक ತ್ರೈಗರ್ತಕ (वि०) ತ್ರಿಗರ್ತದೇಶದ ಸಮೀಪದೇಶ, त्रिगर्तस्य अदूरभवः "वुञ्" (४-२-८०)।

त्रैगुणिक ತ್ರೈಗುಣಿಕ (वि०) ತನ್ನ ದ್ರವ್ಯವು ಮೂರರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಲು ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸಾಲವಾಗಿ ಕೊಡುವವನು, ಹಣವು ಮುಮ್ಮಡಿಯಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಲು ಬಡ್ಡಿಗಾಗಿ ಸಾಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. त्रिगुणार्थं द्रव्यं त्रिगुणम् तत् प्रयच्छति "ठक्" (४-४-३०)।

त्रैगुण्य ತ್ರೈಗುಣ್ಯ (न०) 1. ಸತ್ತ್ವ ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳು. त्रयो गुणाः—स्वार्थे "ष्यञ्" (वा० ५-१-१२४)। 2. ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಪ್ರಚುರನಾದ ಪುರುಷ. सत्त्वरजस्तमःप्रचुराः पुरुषाः त्रैगुण्यशब्देनोच्यन्ते। "त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन" गीता २-४५। 3. ಶೈತ್ಯ ಸೌರಭ್ಯ ಮಾಂದ್ಯಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳು. "त्रैगुण्यललितैश्चारुमरुद्भिरुपवीजिते"।

त्रैङ्–पालने (भ्वा० आत्म० सक० अनि०)। त्रायते। तत्रे। त्राता। त्रास्यते। त्रायताम्। अत्रायत। त्रायेत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—त्रातव्यम्। त्राणीयम्। त्राणः, त्रातः। त्रातवान्। त्रायमाणः। त्रातुम्। त्राणम्, त्रातम्। त्रात्वा।

त्रैदशिक ತ್ರೈದಶಿಕ (न०) ದೈವತೀರ್ಥ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ತೀರ್ಥ, ಅಂಗುಳಿಯ ತುದಿಯಿಂದ ಬಿಡುವ ತೀರ್ಥ. "ब्राह्मेण विप्रस्तीर्थेन नित्यकालमुपस्पृशेत्। कायत्रैदशिकाभ्यां वा न पित्र्येण कदाचन" मनु० २-५८।

त्रैधम् ತ್ರೈಧಮ್ (अव्य०) ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ, ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ. त्रि वा "धमुञ्" (५-३-४५)। पक्षे "धा"। त्रिधा ತ್ರಿಧಾ. "एधाच्" च। त्रेधा ತ್ರೇಧಾ. "सर्वमेव हठेनैके दैवेनैके वदन्त्युत। पुंसः प्रयत्नजं किञ्चित् त्रैधमेतन्निरुच्यते" भा० वन० ३२-३२।

त्रैमातुर ತ್ರೈಮಾತುರ (पुं०) ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಮೂರು ಮಂದಿ ತಾಯಿಂದಿರ ಮಗ. तिसृणां मातृणामपत्यं पुमान् "अण्" उत् आदेशश्च (४-१-११५)। ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಕೌಸಲ್ಯೆ ಸುಮಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ಕೈಕಯಿ ಈ ಮೂವರ ಪ್ರೀತಿಗೂ ಪಾತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು. "त्रैमातुरः कृत्स्नजितास्त्रशस्त्रः" भट्टि० १-२५।

त्रैमासिक ತ್ರೈಮಾಸಿಕ (वि०) 1. ಮೂರು ತಿಂಗಳು ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ, ಮೂರನೆಯ ತಿಂಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿರುವ. त्रिमासं तृतीयमासं भूतः स्वसत्तया प्राप्तः "ठञ्" (५-१-८०)। "तोकेन जीवहरणं यदुलूपिकायास्त्रैमासिकस्य च पदा शकटोऽपवृत्तः" भाग० २-७-२७। 2. ಮೂರು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ, ಮೂರು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ. त्रिषु मासेषु भवः "ठञ्" (४-३-११)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–मासिकी –ಮಾಸಿಕೀ.**

त्रैमास्य ತ್ರೈಮಾಸ್ಯ (न०) ಮೂರು ತಿಂಗಳು. त्रिमास स्वार्थे "ष्यञ्" (वा० ५-१-१२४)।

त्रैयम्बक ತ್ರೈಯಂಬಕ (वि०) ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸಂಬಂಧವಾದ. त्र्यम्बकस्य इदम् "अण्" (४-३-१२०)। ऐचागमः (७-३-३)। "आरोपणेन पणमप्रतिकार्यमार्यस्त्रैयम्बकस्य धनुषो यदि नाकरिष्यत्" म० वी० १-२७।

त्रैराशिक ತ್ರೈರಾಶಿಕ (वि०) 1. ಮೂರು ರಾಶಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಗಣಿತ. त्रीन् राशीन् अधिकृत्य कृतम्। 2. ಮೇಷ ಮೊದಲಾದ ರಾಶಿಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ರಾಶಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ.

त्रैलोक्य ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ (न०) ಸ್ವರ್ಗ ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳ ಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು. त्रयो लोकाः स्वार्थे "ष्यञ्" (वा० ५-१-१२४)। "त्रैलोक्यमप्यपर्याप्तं रक्षसां स्यातुमप्यदः" म० वी० ६-६०।

त्रैलोक्याधिपत्य ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಾಧಿಪತ್ಯ (न०) ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಒಡೆತನ.

त्रैवर्गिक ತ್ರೈವರ್ಗಿಕ (वि०) 1. ಧರ್ಮ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಕಾಮ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಕಾರ್ಯ. त्रिवर्गाय हितम् "ठञ्" बाहु०। "संस्थां विज्ञाय संन्यस्य कर्म त्रैवर्गिकं च यत्" भाग० २-४-४। 2. ಧರ್ಮ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಕಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿರುವವನು. "त्रैवर्गिकास्ते पुरुषा विमुखा हरिमेधसः" भाग० ३-३२-१८। 3. ಸತ್ತ್ವ ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ.

त्रैवर्णिक ತ್ರೈವರ್ಣಿಕ (पुं०) 1. ದ್ವಿಜಾತಿಗಳು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯರು. 2. ದ್ವಿಜಾತಿಗಳ ಧರ್ಮ.

त्रैवर्षिक ತ್ರೈವರ್ಷಿಕ (वि०) ಮುಂದಿನ ಮೂರು ವರ್ಷ ಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ. त्रिवर्षं भावी "ठञ्" (५-१-८०)।

त्रैवार्षिक ತ್ರೈವಾರ್ಷಿಕ (वि०) ಮೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ, ಮೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ. त्रिवर्षं भूतः "ठञ्" (५-१-८०)।

त्रैविक्रम ತ್ರೈವಿಕ್ರಮ (वि०) 1. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರ. "वर्धयस्व महाबाहो पुरा त्रैविक्रमे यथा" हरिवं०। 2. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಸಂಬಂಧವಾದ. त्रिविक्रमस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। "बलिप्रदिष्टां श्रियमाददानं त्रैविक्रमं पादमिवेन्द्रशत्रुः" रघु० ७-३५।

त्रैविद्य ತ್ರೈವಿದ್ಯ (पुं०) 1. ಋಗ್ಯಜುಃಸಾಮಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು ಅಥವಾ ತಿಳಿದ ವನು. त्रिविद्यामधीते वेद वा "अण्" (४-२-५९)। "त्रैविद्यं वृत्तिमद्ब्रूयात्स्वधर्मः पाल्यतामिति" याज्ञ० २-१८५। (न०) 2. ಋಗ್ಯಜುಃಸಾಮಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿದ್ಯೆಗಳು. तिसृणां विद्यानां समाहारः। स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)।

त्रैविध्य ತ್ರೈವಿಧ್ಯ (न०) ಮೂರು ವಿಧ, ಮೂರು ಪ್ರಕಾರ. त्रिविधस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

त्रैविष्टप ತ್ರೈವಿಷ್ಟಪ (पुं०) ದೇವತೆ. तृतीयं विष्टपं स्वर्गः, त्रिविष्टपे भवः "अण्" (४-३-५३)। "इष्टैस्त्रैविष्टपानां विदधतु विधिवत् प्रीणनं विप्रमुख्याः" रत्ना० ४-२१।

त्रैविष्टपेय ತ್ರೈವಿಷ್ಟಪೇಯ (पुं०) ದೇವತೆ. त्रिविष्टप "ढक्" बाहु०। "गन्धर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषु नान्वविन्दत" भाग० ८-८-१९।

त्रैशङ्कव ತ್ರೈಶಂಕವ (पुं०) 1. ತ್ರಿಶಂಕುವಿನ ಮಗ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ. त्रिशङ्कोरपत्यम् "अण्" (४-१-९२)। 2. ತ್ರಿಶಂಕುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. त्रिशङ्कोरिदम् "अण्" (४-३-१२०)।

त्रैस्वर्य ತ್ರೈಸ್ವರ್ಯ (न०) ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತ ಮತ್ತು ಸ್ವರಿತಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ವರಗಳು. त्रिस्वर स्वार्थे "ष्यञ्" (वा० ५-१-१२४)।

त्रैहायण ತ್ರೈಹಾಯಣ (वि०) ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ. त्रिहायणस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)।

त्रोटक ತ್ರೋಟಕ (न०) ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ. ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧ ಉಪರೂಪಕಗಳಲ್ಲೊಂದು. **ಹದಿನೆಂಟು ಉಪರೂಪಕಗಳು :** (1) नाटिका, (2) त्रोटकम्, (3) गोष्ठी, (4) सट्टकम्, (5) नाट्यरासकम्, (6) प्रस्थानम्। (7) उल्लाप्यम्, (8) काव्यम्, (9) प्रेङ्खणम्, (10) रासकं, (11) संलापकम्, (12) श्रीगदितम्, (13) शिल्पकम्, (14) विलासिका, (15) दुर्मल्लिका, (16) प्रकरणिका, (17) हल्लीशः ಮತ್ತು (18) भाणिका। ತ್ರೋಟಕ ರೂಪಕದಲ್ಲಿ 5, 7, 8 ಅಥವಾ 9 ಅಂಕಗಳಿರಬೇಕು. ದೇವತೆ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರು ನಾಯಕರು, ಪ್ರತಿ ಅಂಕದಲ್ಲಿಯೂ ವಿದೂಷಕನ ಸಂಬಂಧವಿರಬೇಕು. ವಿದೂಷಕನ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವುದರಿಂದ ಶೃಂಗಾರರಸವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದು. "सप्ताष्टनवपञ्चाङ्कं दिव्यमानुषसंश्रयम्। त्रोटकं नाम तत्प्राहुः प्रत्यङ्कं सविदूषकम्" सा० द० ६-२७३।

त्रोटि ತ್ರೋಟಿ (स्त्री०) 1. ಕೊಕ್ಕು, ಹಕ್ಕಿಯ ಮೂತಿ. त्रुट (छेदने) + णिच् "इः" (उ० ४-१३८)। 2. ಕಿರಿಯ ಶಿವನಿ ಮರ. 3. ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. 4. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು. "त्रोटिः स्त्री कट्फले चञ्च्वां खगे मीनान्तरेऽपि च" मेदि०।

त्रोटिहस्त ತ್ರೋಟಿಹಸ್ತ (पुं०) ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. त्रोटिः चञ्चुः हस्त इव यस्य।

त्र्यंश ತ್ರ್ಯಂಶ (पुं०) 1. ಮೂರನೆಯ ಭಾಗ. तृतीयोंशः। 2. ಮೂರು ಭಾಗಗಳು. त्रिगुणितोंऽशः। "त्र्यंशं दायाद्धरेद्विप्रो द्वावंशौ क्षत्रियासुतः" मनु० ९-१५१। 3. ರಾಶಿಯ ಮೂರನೆಯ ಭಾಗ. (वि०) 4. ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ.

त्र्यक्ष ತ್ರ್ಯಕ್ಷ (पुं०) 1. ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. त्रीणि अक्षीणि अस्य। "षच्" (५-४-११३)। (वि०) 2. ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು. त्रीणि अक्षीणि यस्य। "चेदिराजकुले जातस्त्र्यक्ष एष चतुर्भुजः" भा० सभा०। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)। **त्र्यक्षी ತ್ರ್ಯಕ್ಷೀ.** "द्वयक्षीं त्र्यक्षीं ललाटाक्षीं दीर्घजिह्वामजिह्विकाम्" भा० वन० २८१-४६।

त्र्यक्षर ತ್ರ್ಯಕ್ಷರ (पुं०) 1. ಪ್ರಣವ, ಓಂಕಾರ. त्रीणि अकारोकारमकाररूपाणि अक्षराणि यत्र। "आद्यं यत् त्र्यक्षरं ब्रह्म त्रयी यस्मिन् प्रतिष्ठिता। स गुह्योऽन्यस्त्रिवृद्वेदो यस्तं वेद स वेदवित्" मनु० ११-२६५। (न०) 2. ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಮೂರನೆಯ (ಮಧ್ಯಾ) ಛಂದಸ್ಸು. त्रीण्यक्षराणि प्रतिपादं यत्र। (वि०) 3. ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ.

त्र्यङ्कट ತ್ರ್ಯಂಕಟ (पुं०) 1. ಈಶ್ವರ, ಪರಶಿವ. (न०) 2. ಶಿಕ್ಯ, ಕಾವಡಿಯ ನಿಲುವು. 3. ಒಂದು ವಿಧ ಅಂಜನ.

त्र्यङ्गुल ತ್ರ್ಯಂಗುಲ (वि०) ಮೂರು ಬೆರಳುಗಳ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ. ಮೂರು ಬೆರಳುಗಳ ಅಳತೆಯುಳ್ಳ. तिस्रोऽङ्गुलयः प्रमाणमस्य "अच्" (५-४-८६)।

त्र्यधिष्ठान ತ್ರ್ಯಧಿಷ್ಠಾನ (पुं०) ಜೀವಾತ್ಮ. त्रीणि अधिष्ठानानि मनोवाक्कायरूपाण्याश्रयस्थानानि यस्य। तिसृणां जागृदाद्यवस्थानामधिष्ठानम् वा। तत्पुरुषपक्षे न०। ಮೊದಲು ಮನಸಾ ಸಂಕಲ್ಪಿಸುವುದು, ಅನಂತರ ಮಾತಿನಿಂದ ಹೇಳುವುದು, ಬಳಿಕ ಶರೀರ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದು. ಈ ಮೂರೂ (ಮನಸ್ಸು ವಾಕ್ಕು ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಗಳು) ಜೀವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಇವು ಮೂರೂ) ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳಾದುವು. "तस्मात् पुरुषो मनसाभिगच्छति तद्वाचा वदति तत्कर्मणा करोति" इति श्रुतिः। ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ವಪ್ನ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ಈ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಗೂ ಜೀವನು ಆಶ್ರಯನು. "तस्येह त्रिविधस्यापि त्र्यधिष्ठानस्य देहिनः। दशलक्षणयुक्तस्य मनो विद्यात् प्रवर्तकम्" मनु० १२-४।

त्र्यध्वगा ತ್ರ್ಯಧ್ವಗಾ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ. त्रिभिरध्वभिः गच्छति — गम्लृ (गतौ) "डः" (वा० ३-२-४८)।

त्र्यम्बक ತ್ರ್ಯಂಬಕ (पुं०) 1. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. त्रीणि अम्बकानि नेत्राणि यस्य। त्रीणि भूम्यन्तरिक्षद्युलोकाख्यानि अम्बकानि स्थानान्यस्य। त्रयः अकारोकारमकाराख्या अम्बाः शब्दाः प्रतिपादकाः वाचकाः यस्य इति वा। "त्र्यम्बकं देवमाचार्यमाचार्यानीं च पार्वतीम्" म० वी० ३-६। (वि०) 2. ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ. **–का –ಕಾ.** (स्त्री०) ಪಾರ್ವತಿ.

त्र्यम्बकसख ತ್ರ್ಯಂಬಕಸಖ (पुं०) ಈಶ್ವರನ ಗೆಳೆಯ, ಕುಬೇರ. त्र्यम्बकस्य सखा "टच्" (५-४-९१)।

त्र्यशीत ತ್ರ್ಯಶೀತ (वि०) ಎಂಬತ್ತಮೂರನೆಯ. त्र्यशीतेः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–ती –ತೀ.**

त्र्यशीति ತ್ರ್ಯಶೀತಿ (स्त्री०) ಎಂಬತ್ತಮೂರು. त्र्यधिका अशीतिः।

त्र्यशीतितम ತ್ರ್ಯಶೀತಿತಮ (वि०) ಎಂಬತ್ತಮೂರನೆಯ. त्र्यशीति डटः तमडागमः (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५) **–तमी –ತಮೀ.**

त्र्यष्टन् ತ್ರ್ಯಷ್ಟನ್ (त्रि०) ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು. त्रिगुणिताः अष्ट। "त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षां वा धर्मे सीदति सत्वरः" मनु० ९-९४।

त्र्यस्र ತ್ರ್ಯಸ್ರ (वि०) ಮೂರು ಕೋಣಗಳುಳ್ಳ, ಮೂರು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ. त्रयोऽस्राः यस्य। "आयताश्चतुरस्राश्च त्र्यस्रा मण्डलिनस्तथा" सुश्रुत० चिकित्सा० २-५।

त्र्यह ತ್ರ್ಯಹ (पुं०) ಮೂರು ದಿನಗಳು. त्रयाणामह्नां समाहारः "टच्" (५-४-९१)। परवल्लिंगनपुंसकं च बाधित्वा पुंस्त्वम्। "त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितम्" मनु० ११-२११।

त्र्यहस्पृश् ತ್ರ್ಯಹಸ್ಪೃಶ್ (पुं०) ಮೂರು ದಿನಗಳ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಒಂದು ತಿಥಿ. त्र्यहं स्पृशति — स्पृश (संस्पर्शने) "क्विन्" (३-२-५८)।

त्र्यहीन ತ್ರ್ಯಹೀನ (वि०) ಮೂರು ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ, ಮೂರು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ. त्रिभिरहोभिः निर्वृत्तः "खः" (५-१-८७)।

त्र्यहैहिक ತ್ರ್ಯಹೈಹಿಕ (वि०) ಮೂರು ದಿನಗಳಿಗಾಗುವಷ್ಟು ಧನವುಳ್ಳ, ಮೂರು ದಿನಗಳ ಹೊಟ್ಟೆಪಾಡಿಗಾಗುವಷ್ಟು ಧನಧಾನ್ಯವುಳ್ಳ. ईहायां भवं ऐहिकम् धनधान्यादि —

त्र्यहपर्याप्तम् ऐहिकम् धनं यस्य। "त्र्यहैहिको वापि भवेदश्वस्तनिक एव वा" मनु० ४-७।

त्र्यायुष ತ್ರ್ಯಾಯುಷ (न०) ಬಾಲ್ಯ ಯೌವನ ಮತ್ತು ಮುಪ್ಪುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧ ಆಯುಸ್ಸು. त्रयाणां बाल्ययौवनवार्धकानां समाहारः "अच्" (५-४-७७)। निपा०।

त्र्याहिक ತ್ರ್ಯಾಹಿಕ (वि०) 1. ಮೂರನೆಯ ಜ್ವರ, ಮೂರು ದಿನಗಳಿಗೊಂದಾವೃತ್ತಿ ಬರುವ ಜ್ವರ. तृतीये अह्नि भवः "ठञ्" (वा० ४-३-६०)। "ऐकाहिको द्व्याहिकश्च त्र्याहिकश्च तथापरः"। 2. ಮೂರು ದಿನಗಳಿಗಾಗುವಷ್ಟು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ. त्र्यहपर्याप्तं धान्यमस्यास्ति "ठन्" (५-२-११५)। "कुशूलकुम्भीधान्यो वा त्र्याहिकोऽश्वस्तनोऽपि वा" याज्ञ० १-१२८।

त्र्यूषण ತ್ರ್ಯೂಷಣ (न०) ಶುಂಠಿ ಹಿಪ್ಪಲಿ ಮತ್ತು ಮೆಣಸು. त्रयाणामूषणानां समाहारः।

त्र्यृच ತ್ರ್ಯೃಚ (न०) ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು. तिसृणां ऋचां समाहारः "अच्" (५-४-७५)।

त्वक्क्षीरा ತ್ವಕ್ಕ್ಷೀರಾ (स्त्री०) ತವಕ್ಷೀರ, ಬಿದಿರಿನ ಹಾಲಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಒಂದು ಔಷಧ. त्वचः वंशत्वचः क्षीरमस्त्यस्याः "अच्" (५-२-१२७)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। –क्षीरी –ಕ್ಷೀರೀ. "सिताजगन्धात्वक्क्षीरीविदारीत्रिवृतः समा" सुश्रुत० १-४४-१६।

त्वक्त्र ತ್ವಕ್ತ್ರ (न०) ದೇಹದ ಚರ್ಮವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವ ಕವಚ. त्वचं त्रायते — त्रैङ् (पालने) "कः" (३-२-३)। "त्वक्त्रैः संविव्ययुर्देहान्" भट्टि० १४-७४।

त्वक्पञ्चक ತ್ವಕ್ಪಂಚಕ (न०) ನ್ಯಗ್ರೋಧ (ಆಲ) ಉದುಂಬರ (ಅತ್ತಿ) ಅಶ್ವತ್ಥ (ಅರಳಿ) ಶಿರೀಷ (ಬಾಗೆ) ಮತ್ತು ಪ್ಲಕ್ಷ (ಬಸುರಿ) ವೃಕ್ಷಗಳ ತೊಗಟೆಗಳು. त्वचां पञ्चकम्।

त्वक्पत्र ತ್ವಕ್ಪತ್ರ (न०) 1. ಲವಂಗ ಪಟ್ಟೆ, ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ. त्वगिव पत्रमस्य। (स्त्री०) –पत्री –ಪತ್ರೀ. 2. ಹಿಂಗಿನ ಮರದ ಎಲೆ.

त्वक्पारुष्य ತ್ವಕ್ಪಾರುಷ್ಯ (न०) ಚರ್ಮವು ಒರಟಾಗಿರುವುದು, ಚರ್ಮವು ನುಣುಪಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು. त्वचः पारुष्यम्।

त्वक्पुष्प ತ್ವಕ್ಪುಷ್ಪ (न०) ರೋಮಾಂಚ, ಮೈನಿಲಂಗೂದಲು. त्वचः पुष्पमिव। "रोमोद्भेदस्तु पुलकस्त्वक्पुष्पं च त्वगङ्कुरः" त्रिकाण्ड०।

त्वक्सार ತ್ವಕ್ಸಾರ (पुं०) 1. ವಂಶ, ಬಿದಿರು. त्वचि सारोऽस्य। 2. ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ, ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ. त्वगेव सारोऽस्य। 3. ಹೆಮ್ಮರ, ತಿಗಡುಮರ. 4. ಟೊಳ್ಳಾದ ಬಿದಿರು, ಹೆಚ್ಚು ರಂಧ್ರವಿರುವ ಬಿದಿರು. "त्वक्साररन्ध्रपरिपूरणलब्धगीतिरस्मिन्नसौ मृदितपक्ष्मलरल्लकाङ्गः" माघ० ४-६१।

त्वक्सुगन्ध ತ್ವಕ್ಸುಗಂಧ (पुं०) 1. ಹೇರಿಳೆಗಿಡ. त्वचि फलत्वचि सुगन्धोऽस्य। 2. ಕಿತ್ತಲೆಗಿಡ.

त्वगङ्कुर ತ್ವಗಂಕುರ (पुं०) ರೋಮಾಂಚ, ಮೈನಿಲುಂಗೂದಲು. त्वचः अङ्कुर इव।

त्वगाक्षीरी ತ್ವಗಾಕ್ಷೀರೀ (स्त्री०) ತವಕ್ಷೀರ, ಬಿದಿರಿನ ತೊಗಟೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ಒಂದು ಔಷಧ.

त्वग्गन्ध ತ್ವಗ್ಗಂಧ (पुं०) 1. ಹೇರಿಳೆ ಗಿಡ. त्वचि फलत्वचि गन्धोऽस्य। 2. ಕಿತ್ತಲೆ ಗಿಡ.

त्वग्दोष ತ್ವಗ್ದೋಷ (पुं०) ಕುಷ್ಠರೋಗ. त्वचं दूषयति— दुष (वैकृत्ये) + णिच् "अण्" (३-२-१)।

त्वच् ತ್ವಚ್ (स्त्री०) 1. ಚರ್ಮ, ಸ್ಪರ್ಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯ. त्वच्यते संव्रियते देहोऽनया त्वचति संवृणोति वा देहम् — त्वच (संवरणे) "क्विप्" (३-२-१७८)। 2. ಮೃಗದ ಚರ್ಮ, ತೊಗಲು. "त्वचं स मेध्यां परिधाय रौरवीमशिक्षितास्त्रं पितुरेव मन्त्रवत्" रघु० ३-३१। 3. ಮರದ ತೊಗಟೆ, ಸಿಪ್ಪೆ. "कण्डूयमानेन कटं कदाचिद्वन्यद्विपेनोन्मथिता त्वगस्य" रघु० २-३७। 4. ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ, ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ. "त्वक्स्त्री चर्मणि वल्के च गुडत्वचि विशेषतः" मेदि०। "आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा"। **त्वचा** ತ್ವಚಾ.

त्वच ತ್ವಚ (न०) 1. ಲವಂಗ ಪಟ್ಟೆ, ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ. प्रशस्ता त्वगस्य "अच्" (५-२-१२७)। 2. ತೊಗಟೆ, ಸಿಪ್ಪೆ.

त्वचिसार ತ್ವಚಿಸಾರ (पुं०) ವಂಶ, ಬಿದಿರು. सप्तम्याः अलुक् (६-३-९)।

त्वचिसुगन्धा ತ್ವಚಿಸುಗಂಧಾ (स्त्री०) ಸಣ್ಣ ಜಾತಿಯ ಯಾಲಕ್ಕಿ. त्वचि सुगन्धोऽस्याः। सप्तम्याः अलुक् (६-३-९)।

त्वत्तस् ತ್ವತ್ತಸ್ (अव्य०) ನಿನ್ನಿಂದ. युष्मद् "तसिल्" (५-३-७)। त्वादेशः (७-२-९८)। "त्वत्तः श्रुतं नेति नले मयातः परं वदस्वेत्युदिताथ देव्या" नैष० १४-३६।

त्वदीय ತ್ವದೀಯ (वि०) ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ. तव इदम्— युष्मद् "छः" (४-२-११४)। त्वादेशः (७-२-९८)। "अतोऽयमश्वः कपिलानुकारिणा पितुस्त्वदीयस्य मयाप-

हारितः" रघु० ३-५०। "त्वदीयसेवावसरप्रतीक्षैर्-भ्यर्थितः" कुमा० ९-९।

त्वद्विध ತ್ವದ್ವಿಧ (वि०) ನಿನ್ನಂತಹ, ನಿನಗೆ ಸಮಾನನಾದ. तवेव विधा प्रकारो यस्य।

त्वरण ತ್ವರಣ (न०) 1. ಆತುರಪಡುವುದು, ಅವಸರಪಡುವುದು. ञित्वरा (सम्भ्रमे) "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 2. ಅವಸರಪಡುವ, ಆತುರಪಡುವ. ञित्वरा कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)।

त्वरणीय ತ್ವರಣೀಯ (वि०) 1. ಅವಸರಪಡಬೇಕಾದ. 2. ಅವಸರಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. ञित्वरा (सम्भ्रमे) "अनीयर्" (३-१-९६)।

त्वरमाण ತ್ವರಮಾಣ (वि०) ಅವಸರಪಡುತ್ತಿರುವ, ಆತುರಪಡುತ್ತಿರುವ. ञित्वरा (सम्भ्रमे) "शानच्" (३-२-१२४)। "त्वरमाणशाङ्गिकसवेगवदनपवनाभिपूरितः" माघ० १५-७२।

त्वरा ತ್ವರಾ (स्त्री०) ಆತುರ, ಅವಸರ, ವೇಗ. ञित्वरा (सम्भ्रमे) "अङ्" (३-३-१०४)। "औत्सुक्येन कृतत्वरा सहभुवा व्यावर्तमाना ह्रिया तैस्तैर्बन्धुवधूजनस्य वचनैर्नीताभिमुख्यं पुनः" रत्ना० १-२।

त्वरि ತ್ವರಿ (स्त्री०) ವೇಗ, ಆತುರ, ಅವಸರ.

त्वरित ತ್ವರಿತ (न०) 1. ವೇಗ, ಆತುರ, ಅವಸರ. ञित्वरा (सम्भ्रमे) भावे "क्तः" (३-२-१८७)। "त्वरितं प्रजवे शीघ्रे" मेदि०। (वि०) 2. ವೇಗವುಳ್ಳ, ಶೀಘ್ರವಾದ, ಅವಸರವುಳ್ಳ. स्त्रियाम् "टाप्"। **त्वरिता ತ್ವರಿತಾ.** "बह्वन्तराययुक्तस्य धर्मस्य त्वरिता गतिः" पञ्चतं० ३-१००। (अव्य०) 3. ವೇಗವಾಗಿ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ. "दूरादपावर्तितभारवाहणाः पथोऽपसस्रुस्त्वरितं चमूचराः" माघ० १२-३४। (स्त्री०) **–ता –ತಾ.** 4. ದುರ್ಗಾದೇವಿ.

त्वरितोदित ತ್ವರಿತೋದಿತ (न०) ವೇಗವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಾತು. त्वरितमुदितम्।

त्वष्ट ತ್ವಷ್ಟ (वि०) ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಿಲುಮಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ತೆಳುವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. त्वक्षू (तनूकरणे) "क्तः" (३-२-१०२)।

त्वष्टि ತ್ವಷ್ಟಿ (पुं०) ಮರಗೆಲಸ ಮಾಡುವುದು, ಮರವನ್ನು ಕೆತ್ತುವುದು. त्वक्षू (तनूकरणे) "क्तिन्" (३-३-९४)। "मत्स्याघातो निषादानां त्वष्टिस्त्वायोगवस्य च" मनु० १०-४८।

त्वष्टृ ತ್ವಷ್ಟೃ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. त्वक्षति तनूकरोति नामरूपव्याकरणेन सुरनरादिवैचित्र्यविभक्तं व्यनक्ति — त्वक्षू (तनूकरणे) "तृच्" (उ० २-९३)। "नामरूपव्याकरणात् त्वष्टा सृष्टस्य गद्यते" इति निरुक्तिः। "विश्वकर्मा मनुस्त्वष्टा स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः" वि० स०। 2. ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ. **ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು.** "धाता मित्रोऽर्यमा रुद्रः वरुणः सूर्य एव च। भगो विवस्वान् पूषा च सविता दशमः स्मृतः। एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते" भा० आदि० ६६-१६। 3. ಬಡಗಿ, ಮರಗೆಲಸದವನು. 4. ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ. 5. ತ್ವಷ್ಟೃದೇವತಾಕವಾದ ಚಿತ್ತಾನಕ್ಷತ್ರ. 6. ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಪಶುಪ್ರಾಣಿಗಳ ಗರ್ಭವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ರೂಪವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ದೇವತೆ. "त्वष्टा पुमान् देवशिल्पितक्षणोरादित्यभिद्यपि" मेदि०। (वि०) 7. ಮರಗೆಲಸ ಮಾಡುವವನು.

त्वादृश ತ್ವಾದೃಶ (वि०) ನಿನ್ನಂತಹ, ನಿನಗೆ ಸಮಾನನಾದ. त्वमिवायं पश्यति — युष्मद् + दृशिर् (प्रेक्षणे) "कञ्" (३-२-६०)। त्वादेशः (७-२-९८) आकारः (६-३-९१)।

त्वाष्ट्र ತ್ವಾಷ್ಟ್ರ (पुं०) 1. ವಿಶ್ವರೂಪಾಚಾರ್ಯ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಗ. त्वष्टुः अपत्यं पुमान् "अण्" (४-१-९५)। 2. ವೃತ್ರಾಸುರ. [ವಿಶ್ವರೂಪನಿಗೆ ಮೂರು ತಲೆಗಳಿದ್ದುವು, ಒಂದು ತಲೆಯಿಂದ ಸೋಮಪಾನ. ಇನ್ನೊಂದರಿಂದ ಸುರಾಪಾನ. ಮತ್ತೊಂದರಿಂದ ಆಹಾರ ಸೇವನೆ. ಇವನ ತಾಯಿ ರಾಕ್ಷಸನ ಮಗಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ರಾಕ್ಷಸ ಗುಣಗಳಿದ್ದು ರಾಕ್ಷಸರಲ್ಲಿಯೂ ಇವನಿಗೆ ಅಭಿಮಾನವಿದ್ದಿತು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೂ ರಹಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಇಂದ್ರನು ವಿಶ್ವರೂಪನನ್ನು ಕೊಂದುಹಾಕಿದನು. ಇದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಮಗನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯಾಗ ಮಾಡಿದನು. ಮಂತ್ರದ ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶತ್ರುವಾದ ಮಗನಿಗೆ ಬದಲು ಇಂದ್ರನೇ ಶತ್ರುವಾಗಿ ಉಳ್ಳ (ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಂಹರಿಸಲ್ಪಡುವ) ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಇವನೇ ವೃತ್ರಾಸುರ.] "हतपुत्रस्ततस्त्वष्टा जुहावेन्द्राय शत्रवे। इन्द्रशत्रो विवर्धस्व मा चिरं जहि विद्विषम्। येनावृता इमे लोकास्तमसा त्वाष्ट्रमूर्तिना। ......। स वै वृत्र इति प्रोक्तः पापः परमदारुण" भाग० ६-९। (स्त्री०) **–ष्ट्री –ಷ್ಟ್ರೀ.** 3. ಚಿತ್ತಾನಕ್ಷತ್ರ. 4. ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿ ಸಂಜ್ಞಾದೇವಿ. "त्वाष्ट्री चित्रा" अभि० चि०।

त्विष् ತ್ವಿಷ್ (स्त्री०)1. ಕಾಂತಿ. 2. ಪ್ರಕಾಶ, ಪ್ರಭೆ. त्विष (दीप्तौ) "क्विप्" (३-२-१७८)। "सरलासक्तमातङ्ग-ग्रैवेयस्फुरितत्विषः" रघु० ४-७५। "चयस्त्विषामित्यवधारितं पुरा" माघ० १-३। हलन्तत्वात् "आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा" इति "टाप्"।
त्विषा ತ್ವಿಷಾ. 3. ಕಿರಣ. "त्विषं चकोराय सुधां सुराय कलामपि स्वावयवं हराय" नैष० २२-६३। 4. ವಾಕ್ಕು, ಮಾತು. 5. ಆಸೆ, ಅಪೇಕ್ಷೆ. 6. ಜಯಿಸುವ ಆಸೆ. 7. ವ್ಯವಸಾಯ, ಉದ್ಯಮ. "त्विट् कान्तौ व्यवसाये च जिगीषायां रुचौ गिरि" विश्व०।

त्विषाम्पति ತ್ವಿಷಾಂಪತಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. त्विषां पतिः। सप्तम्या अलुक्। बाहु०।
त्विषि ತ್ವಿಷಿ (स्त्री०) ಕಿರಣ. त्विष (दीप्तौ) "इन्" (उ० ४-११९)।
त्सरु ತ್ಸರು (पुं०) ಖಡ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಆಯುಧಗಳ ಮುಷ್ಟಿ, ಕತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಹಿಡಿ. त्सरति—त्सर (छद्मगतौ) "उः" (उ० १-७)। "अस्पृष्टखड्गत्सरुणापि चासीद्रक्षावती तस्य भुजेन भूमिः" रघु० १८-४८।
त्सारुक ತ್ಸಾರುಕ (वि०) ಖಡ್ಗಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನಾದ, ಕತ್ತಿಯ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಜಾಣನಾದ. त्सरौ कुशलः "कन्" (५-२-६४)।

इति "त"कारादिपदार्थनिरूपणम्।

थ

थ ಥ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "त" ವರ್ಗದ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಆಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ದಂತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಮಹಾಪ್ರಾಣಾಕ್ಷರ. "लृतुलसानां दन्ताः"। "कादयो मावसानाः स्पर्शाः। स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम्" सि० कौ०।
थ ಥ(पुं०)1. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. (न०)2. ರಕ್ಷಣೆ. 3. ಭಯ. 4. ಮಂಗಳ. (वि०)5. ಭಯದಿಂದ ಕಾಪಾಡುವವನು. "थं रक्षणे मङ्गले च साध्वसे च नपुंसकम्। शिलोच्चये पुमानेव क्वचित्तु भयरक्षणे" मेदि०।
थकार ಥಕಾರ (पुं०) "थ" ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ. थ "कारः" (वा० ३-३-१०८)।
थुड – संवरणे (तुदा० पर० सक० से०)। थुडति। तुथोड। थुडिता। थुडिष्यति। ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಚ್ಛಾದಿಸು, ಹೊದಿಸು, ಮುಚ್ಚು.
थुडन ಥುಡನ (न०) ಆಚ್ಛಾದಿಸುವುದು, ಹೊದಿಸುವುದು. थुड (संवरणे) "ल्युट्" (३-३-११५)।
थुत्कार ಥುತ್ಕಾರ (पुं०) ಉಗುಳುವುದು, ಉಗಿಯುವುದು. थुत् इति अव्यक्तशब्दस्य कारः।
थुर्वी – हिंसायाम् (भ्वा० पर० सक० से०)। थूर्वति। तुथूर्व। थूर्विता। थूर्विष्यति। थूर्वतु। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಿಂಸಿಸು, ಪೀಡಿಸು.

कर्मणि:—थूर्व्यते। तुथूर्वे। थूर्विता। थूर्विष्यते। थूर्व्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—थूर्वितव्यः। थूर्वणीयः। थूर्व्यः। थूर्णः। थूर्णवान्, –वती। थूर्वन्, –न्ती। थूर्वितम्। थूर्वणम्। थूर्वित्वा।

थूथू ಥೂಥೂ (अव्य०) ಉಗಿಯುವ ಅನುಕರಣಶಬ್ದ.
थूर्ण ಥೂರ್ಣ (वि०) ಪೀಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. थुर्वी (हिंसायाम्) "क्तः" (३-२-१०२)।
थूर्णवत् ಥೂರ್ಣವತ್ (वि०) ಹಿಂಸಿಸಿದವನು, ಪೀಡಿಸಿದವನು. थुर्वी (हिंसायाम्) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**
थूर्वण ಥೂರ್ವಣ (न०) ಹಿಂಸಿಸುವುದು, ಪೀಡಿಸುವುದು. थुर्वी (हिंसायाम्) "ल्युट्" (३-३-११५)।
थूर्वणीय ಥೂರ್ವಣೀಯ (वि०) 1. ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ, ಪೀಡಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಹಿಂಸಿಸಬೇಕಾದ, ಪೀಡಿಸಬೇಕಾದ.
थूर्वत् ಥೂರ್ವತ್ (वि०) ಪೀಡಿಸುತ್ತಿರುವ, ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಿರುವ. थुर्वी (हिंसायाम्) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.**
थैथै ಥೈಥೈ (अव्य०) ಸಂಗೀತದ ತಾಳವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ.

इति "थ" कारादिपदार्थनिरूपणम्।

द

द ದ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "त" ವರ್ಗದ ಮೂರನೆಯ ಮತ್ತು ಆಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ದಂತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಾಕ್ಷರ. "लृतुलसानां दन्ताः"। "कादयो मावसानाः स्पर्शाः। स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम्" सि० कौ०।

द ದ (पुं०) 1. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. 2. ದಾನಮಾಡುವವನು. दैप् (शुद्धौ) डु दाञ् (दाने) वा "कः" (३-२-३)। (न०) 3. ಕಳತ್ರ, ಪತ್ನಿ. 4. ಪಾನ. 5. ವೈರಾಗ್ಯ. 6. ಅವಲೋಕನ, ನೋಡುವುದು. 7. ರಕ್ಷಣೆ, ಕಾಪಾಡುವುದು. 8. ಖಂಡನ, ಕತ್ತರಿಸುವುದು. दो (अवखण्डने) "कः" (३-२-३)। (वि०)9. ಮೂಗ, ಮಾತಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನು. 10. ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 11. ಕರಗಿಸುವ, ದ್ರವವಾಗಿಮಾಡುವ. 12. ಶುದ್ಧವಾದ. (स्त्री०) **दा ದಾ.** 13. ಕ್ಷಮೆ, ಕ್ಷಾಂತಿ. 14. ಶೋಧನೆ, ಶುದ್ಧಮಾಡುವುದು. 15. ದಾನ, ಕೊಡುಗೆ. 16. ರಕ್ಷಣೆ. 17. ಉಪತಾಪ. 18. ಛೇದನ, ಕತ್ತರಿಸುವುದು. "दः पुमानचले दत्ते स्त्रियाम् शोधनदानयोः। छेदोपतापरक्षासु पुमांस्तु दातरि स्मृतः" मेदि०। "दः पुंसि दातरि च्छेदे दा स्त्रियाम् क्षान्तिदानयोः। दं क्लीबे पानवैराग्यकलत्रेष्ववलोकने। भेद्यलिङ्गस्त्वयं मूके गृहीते द्रावके शुचौ" नानार्थर०। "दाददो दुद्दुद्दादी दादादो दुददीददोः। दुद्दादं ददद दुद्दे ददाददददोऽददः" माघ० १९-११४।

दंश — दशने (भ्वा० पर० सक० अनि०)। दशति। ददंश। दंष्टा। दंक्ष्यति। दशतु। अदशत्। दशेत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚು.

कर्मणि :— दश्यते। ददंशे। दंष्टा। दंक्ष्यते। दश्यताम्। अदश्यत। दश्येत। दंक्षीष्ट। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :— दंशयति, –ते। दंशयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। दंशयिता। दंशयिष्यति, –ते। दंशयतु, –ताम्। अदंशयत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :— दिदंक्षति। दिदंक्षां चकार, –बभूव, –आस। दिदंक्षिता। दिदंक्षिष्यति। दिदंक्षतु। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :— दंष्टव्यः। दंशनीयः। दंश्यः। दष्टः। दष्टवान्, –वती। दशन्, –न्ती। दंष्टुम्। दष्टम्। दंशनम्। दष्ट्वा। विदश्य।

ण्यन्तात् कृत्सु :— दंशयितव्यः। दंशनीयः। दंश्यः। दंशितः। दंशितवान्, –वती। दंशयन्, –न्ती। दंशयमानः। दंशयितुम्। दंशितम्। दंशनम्। दंशयित्वा। विदंश्य।

दंश ದಂಶ (पुं०) 1. ಕಾಡುನೊಣ, ತೊಣಚಿ. दशति—दंश (दशने) "अच्" (३-१-१३४)। "आस्वादवद्भिः कबलैस्तृणानां कण्डूयनैर्दंशनिवारणैश्च" रघु० २-५। 2. ಕಚ್ಚುವಿಕೆ. दंश भावे "घञ्" (३-३-१८)। "सुप्तता जायते दंशे कृष्णं चातिस्रवत्यसृक्" सुश्रुत० कल्प० ७-४५। 3. ದಂತ, ಹಲ್ಲು. दश्यतेऽनेन—दंश करे० "घञ्" (३-३-१२१)। "रदना दशना दन्ता दंशखादनमल्लकाः" अभि० चि०। 4. (ರತ್ನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ) ದೋಷ, ಒಡಕು, ಕುಂದಕ. 5. ಕವಚ. "परानुषक्तं तपनीयोपकल्पं महागदं काञ्चनचित्रदंशम्" भाग० ३-१८-९। 6. ಹಾವು ಕಚ್ಚಿದ ಗಾಯ. "छेदो दंशस्य दाहो वा क्षतेर्वा रक्तमोक्षणम्" माल० ४-४। 7. ಮರ್ಮಸ್ಥಾನ. "दंशो वर्मणि मर्मणि। दोषे वनमक्षिकायां खण्डने भुजगक्षते" हेम०।

दंशक ದಂಶಕ (पुं०) 1. ಕಾಡುನೊಣ. दशति — दंश (दशने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 2. ನೊಣ. "सांशुरी दंशकः स्मृतः" हारा०। (वि०) 3. ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚುವ. (स्त्री०) **–शिका –ಶಿಕಾ.**

दंशन ದಂಶನ (न०) 1. ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚುವುದು. दंश (दशने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "दंशनं चाहिभिः कृष्णैः दाहश्च जतुवेश्मनि" भा० कर्ण० ८८-४। 2. ಕವಚ. दशतीव शरीरम् — दंश कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)। "अदंशयन्नरहितशौर्यदंशनास्तनूरयं नय इति वृष्णिभूभृतः" माघ० १७-२१।

दंशभीरु ದಂಶಭೀರು (पुं०) ಮಹಿಷ, ಎಮ್ಮೆ. दंशात् भीरुः।

दंशमूल ದಂಶಮೂಲ (पुं०) ನುಗ್ಗೆಮರ.

दंशवदन ದಂಶವದನ (पुं०) ಕೊಕ್ಕರೆ.

दंशित ದಂಶಿತ (न०) 1. ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚಿಸುವುದು. दंश (दशने) + णिच् भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಕಚ್ಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಅಂಗಿ ತೊಟ್ಟಿರುವ ಅಥವಾ ಅಂಗಿ ತೊಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दंशः सञ्जातोऽस्य "इतच्" (५-२-३६)।

दंश्यते — दंश कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)वा। "महता बलचक्रेण परराष्ट्रावमर्दिना। हस्त्यश्वरथपूर्णेन दंशितेन प्रतापवान्" भा० सभा०।

दंशिन् ದಂಶಿನ್ (पुं०) 1. ಕಣಜದ ಹುಳು. 2. ನಾಯಿ.

दंशी ದಂಶೀ (स्त्री०) ಸಣ್ಣ ಜಾತಿಯ ಕಾಡುನೊಣ. दंश गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। "दंशी तज्जातिरल्पा स्यात्" अम०।

दंष्ट्रा ದಂಷ್ಟ್ರಾ (स्त्री०) ಕೋರೆಹಲ್ಲು, ಆನೆ ಹುಲಿ ಸಿಂಹ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಉದ್ದದ ಹೊರಹಾಯ್ದಿರುವ ಹಲ್ಲು. दंश (दशने) "ष्ट्रन्" (३-२-१८२)। "दंष्ट्राभङ्गं मृगाणामधिपतय इव व्यक्तमानावलेपाः" मुद्रा० ३-२२।

दंष्ट्रायुध ದಂಷ್ಟ್ರಾಯುಧ (पुं०) 1. ಕಾಡುಹಂದಿ. दंष्ट्रा आयुधमिवास्य। (वि०) 2. ಕೋರೆಹಲ್ಲೇ ಆಯುಧ ವಾಗಿ ಉಳ್ಳ.

दंष्ट्राल ದಂಷ್ಟ್ರಾಲ (वि०) ಕೋರೆಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ರುವ, ದವಡೆಯ ದೊಡ್ಡ ಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ. दंष्ट्रास्त्यस्य "लच्" (५-२-९६)।

दंष्ट्राविष ದಂಷ್ಟ್ರಾವಿಷ (वि०) ಹಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ವಿಷವುಳ್ಳ (ಸರ್ಪ).

दंष्ट्रिन् ದಂಷ್ಟ್ರಿನ್ (पुं०) 1. ವರಾಹ, ಹಂದಿ. दंष्ट्रास्त्यस्य "इनिः" (५-२-११६)। "उपेयुषीं बिभ्रतमन्तकद्युतिं वधाददूरे पतितस्य दंष्ट्रिणः" किरा० १४-३८। 2. ಸರ್ಪ. 3. ಹುಲಿ. 4. ಕೋರೆಹಲ್ಲು ಗಳುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಮೀನು. (वि०) 5. ಕೋರೆ ಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ. "दंष्ट्रिणो वनवराहयूथपा दष्टभङ्गुरबिसाङ्कुरा इव" कुमा० ८-३५।

दक ದಕ (न०) ಜಲ, ನೀರು. दैप् (शोधने) "कः" (३-२-३)। संज्ञायां "कन्"। "पानीयं जीवनीयं कं जलमम्बूदकं दकम्" वैज०।

दकार्गल ದಕಾರ್ಗಲ (न०) ಜಲಶೋಧನೆ, ನೀರನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದು, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜಲನಾಳವು ಎಷ್ಟು ಕೆಳಮಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು. "धर्म्यं यशस्यं च वदाम्यतोऽहं दकार्गलं येन जलोपलब्धिः। पुंसो यथाङ्गेषु शिरास्तथैव क्षितावपि प्रोन्नतनिम्नसंस्थाः" बृहत्सं० ५४-१। [ವಿವರಕ್ಕೆ ಬೃಹತ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ 54ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ನೋಡಿ.]

दकोदर ದಕೋದರ (न०) ಜಲೋದರ, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಉಂಟಾಗುವ ಒಂದು ವ್ಯಾಧಿ.

दक्ष ದಕ್ಷ (पुं०) 1. ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿ. ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನ್ವಂತರದ ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಚಾಕ್ಷುಷಮನ್ವಂತರದ ದಕ್ಷ ಎಂದು ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಗಳು ಇಬ್ಬರು. (1) ಮೊದಲನೆಯ ದಕ್ಷನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಬಲಹೆಬ್ಬೆರಳಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು. ಬ್ರಹ್ಮನ ಎಡ ಬೆರಳಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಸೂತಿಯು ಇವನ ಪತ್ನಿ. "दक्षस्त्वजायताङ्गुष्ठाद्दक्षिणाद्भगवान् ऋषिः। ब्रह्मणः पृथिवीपाल शान्तात्मा सुमहातपाः। वामादजायताङ्गुष्ठाद्भार्या तस्य महात्मनः" भा० आदि० ६७-१०। ಇವನಿಗೆ ಪ್ರಸೂತಿಯಲ್ಲಿ श्रद्धा लक्ष्मीः तुष्टिः पुष्टिः धृतिः मेधा ಮೊದಲಾದ 24 ಮಂದಿ ಕನ್ಯೆಯರು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿಯೆಂಬೊಬ್ಬಳು ಭೃಗುಮಹರ್ಷಿಯ ಪತ್ನಿ. ಸತಿಯೆಂಬುವಳು ಪರಶಿವನ ಪತ್ನಿ. ಒಂದು ಸಲ ದೇವಸಭೆ ಯಲ್ಲಿ ಪರಶಿವನು ತನ್ನನ್ನು ಗೌರವಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ದಕ್ಷನು ನಿರೀಶ್ವರಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಪರಮೇಶ್ವರ ನಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸತಿಯು ಆ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತಿರಸ್ಕೃತಳಾಗಿ ಕೋಪದಿಂದ ಯೋಗಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಶರೀರ ವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದಳು. ಪರಶಿವನಿಗೆ ಈ ವಿಷಯ ತಿಳಿಯಿತು. ವೀರಭದ್ರನಿಗೆ ಆಜ್ಞೆಯಿತ್ತು ದಕ್ಷನ ಯಾಗಶಾಲೆಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದನು. ದಕ್ಷನ ಕುತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ವೀರಭದ್ರನು ಯಾಗಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಸುಟ್ಟನು. ದೇವತೆ ಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಟಗರಿನ ತಲೆ ಯೊಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ದಕ್ಷನನ್ನು ಬದುಕಿಸಿದನು.

(2) ದಕ್ಷನು ಸತಿಯ ಶಾಪದಿಂದ ಹತ್ತು ಮಂದಿ ಪ್ರಚೇತಸರಿಂದ ಚಾಕ್ಷುಷಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಜನಿಸಿ ದನು. ಬ್ರಹ್ಮನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ದೇವ ಗಂಧರ್ವ ಋಷಿ ಮೊದಲಾದವರ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ಸಂತತಿಯು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದದಿರಲು ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರ ಮೈಥುನದಿಂದ ಪ್ರಜಾವೃದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ತಾನು ಮದುವೆಯಾದ ವೀರಿಣಿಯಲ್ಲಿ 5 ಸಾವಿರ ಮಂದಿ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆದು ಅವರನ್ನು ಪ್ರಜಾಸೃಷ್ಟಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿಸಿದನು. ನಾರದರ ಬೋಧನೆಯಂತೆ ಅವರು ಅದರಿಂದ ವಿಮುಖರಾಗಲು ದಕ್ಷನು ದುಃಖ ಗೊಂಡು ಮತ್ತೆ 60 ಮಂದಿ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದನು. ಇವರಲ್ಲಿ 10 ಮಂದಿಯನ್ನು ಧರ್ಮಋಷಿಗೂ 13 ಮಂದಿ ಯನ್ನು ಕಶ್ಯಪರಿಗೂ 27 ಮಂದಿಯನ್ನು ಚಂದ್ರನಿಗೂ ಉಳಿದವರನ್ನು ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿ ಭೃಶಾಶ್ವ ಕೃಶಾಶ್ವ ಅಂಗಿರಸ್ಸು ಮುಂತಾದವರಿಗೂ ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆ ಮಾಡಿದನು. ಆಗಿನಿಂದಲೇ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಮೈಥುನದಿಂದ ಪ್ರಜಾಸೃಷ್ಟಿ ಯಾರಂಭವಾದುದು. "संकल्पाद्दर्शनात् स्पर्शात् पूर्वेषां

सृष्टिरुच्यते। दक्षात्प्राचेतसादूर्ध्वं सृष्टिर्मैथुनसम्भवा"। 2. ವಿಷ್ಣು. दक्षते दस्युवधे शीघ्रकारी भवति — दक्ष (वृद्धौ शीघ्रार्थे च) "अच्" (३-१-१३४)। "शीघ्रार्थत्वाद्दक्षधातोर्निमेषाद्‌ध्रस्वो हताः। येन स स्याच्छीघ्रकारी दक्ष इत्युच्यते बुधैः" इति निरुक्तिः। "उग्रः संवत्सरो दक्षः" वि० स०। 3. ಕುಕ್ಕುಟ, ಹುಂಜ, ಕೋಳಿ. 4. ದಕ್ಷಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಬರೆದ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. 5. ಈಶ್ವರನ ವೃಷಭ. 6. ಒಂದು ವೃಕ್ಷ. 7. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 8. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. (वि०)9. ಸಮರ್ಥ, ಚತುರ. "यं सर्वशैलाः परिकल्प्य वत्सं मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहदक्षे" कुमा० १-२। 10. ಅಭಿಜ್ಞ, ತಿಳಿದವನು. "दक्षः प्रजापतौ वह्नौ ताम्रचूडे हरे मुनौ। त्रिष्वभिज्ञे" नानार्थर०। (स्त्री०) –क्षा –ಕ್ಷಾ. 11. ಭೂಮಿ. "दक्षः पटौ हरवृषे ताम्रचूडे प्रजापतौ। मुनिभेदे द्रुमे वह्नौ दक्षो दक्षा भुवि स्मृता" विश्व०।

दक्षकन्या ದಕ್ಷಕನ್ಯಾ, –तनया –ತನಯಾ, –सुता ಸುತಾ (स्त्री०) ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು. ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನ್ವಂತರದ ದಕ್ಷನ 24 ಮಂದಿ ಚಾಕ್ಷುಷ ಮನ್ವಂತರದ ದಕ್ಷನ 60 ಮಂದಿ ಕನ್ಯೆಯರು, ಸತೀದೇವಿ ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ 27 ಕನ್ಯೆಯರು ಮುಂತಾದವರು. दक्षस्य कन्याः। "अथावमानेन पितुः प्रयुक्ता दक्षस्य कन्या भवपूर्वपत्नी। सती सती योगविसृष्टदेहा" कुमा० १-२१। "नरेन्द्रकन्यास्तमवाप्य सत्पतिं तमोनुदं दक्षसुता इवाबभुः" रघु० ३-३३।

दक्षक्रतु ದಕ್ಷಕ್ರತು (पुं०) ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾಡಿದ ನಿರೀಶ್ವರ ಯಾಗ. [ಒಮ್ಮೆ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಯಾಗ ನಡೆಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ನೆರದಿದ್ದ ಸಭೆಗೆ ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನೂ ಬಂದಾಗ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಋಷಿಗಳೂ ಎದ್ದುನಿಂತು ಗೌರವಿಸಿದರು. ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಪರಶಿವನೂ ಆಸನದಿಂದಲೇ ಏಳಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಕ್ರುದ್ಧನಾದ ದಕ್ಷನು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಈಶ್ವರನು ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯೋಗ್ಯನಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ನಿರೀಶ್ವರ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಯತ್ನಿಸಿದನು. ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸತೀದೇವಿಯು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಹೊರಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತಳಾಗಿ ಈಶ್ವರನು ತಡೆದರೂ ನಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗಿ ತಂದೆಯಿಂದ ತಿರಸ್ಕೃತಳಾಗಿ ಕೋಪದಿಂದ ಯೋಗಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಶರೀರತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದಳು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಜಟೆಯಿಂದ ಒಂದು ಹಿಡಿ ಕೂದಲನ್ನು ಕಿತ್ತೆಸೆದನು. ಅದರಿಂದ ಅವತರಿಸಿದ ವೀರಭದ್ರನು ಪರಿವಾರ ಸಹಿತನಾಗಿ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ದಕ್ಷನ ಯಾಗಶಾಲೆಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಯಾಗಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಸುಟ್ಟನು. ಅವನ ಪರಿವಾರದವರು ಸೂರ್ಯನ ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಮುರಿದರು. ಭಗನ ಕಣ್ಣನ್ನು ಕಿತ್ತರು. ಭೃಗುಋಷಿಯ ಗಡ್ಡವನ್ನು ಸುಟ್ಟರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಬ್ರಹ್ಮನೊಡನೆ ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಪರಶಿವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿ "ಎಲ್ಲರೂ ಬದುಕಿ ಸುಖವಾಗಿರಲಿ, ದಕ್ಷನ ಮುಖವು ಮಾತ್ರ ಟಗರಿನ ಮುಖವಾಗಲಿ" ಎಂದು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು. "जीवताद्यजमानोऽयं प्रपद्येताक्षिणी भगः। भृगोः श्मश्रूणि रोहन्तु पूष्णो दन्ताश्च पूर्ववत्। देवानां भग्नगात्राणां ऋत्विजां चायुधाश्मभिः। भवतानुगृहीतानामाशु मन्योऽस्त्वनातुरम्" ಇತ್ಯಾದಿ. भाग० ४-६। ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಭಾಗವಿಲ್ಲದೆ ನಡೆದ ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ಈ ಅವಮಾನವನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ಸತಿ (ದಾಕ್ಷಾಯಣಿ) ಯು ಯೋಗಾಗ್ನಿಯಿಂದ ದೇಹತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ ಹಿಮವಂತನಿಂದ ಮೇನಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಪರ್ಣೆಯಾಗಿ ಜನಿಸಿ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಮದುವೆಯಾದಳು.] भाग० ४।

दक्षजा ದಕ್ಷಜಾ (स्त्री०)1. ದಕ್ಷನ ಮಗಳು, ಸತೀದೇವಿ, ಪರಶಿವನ ಸತಿ. (स्त्री० ब० व०) 2. ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಮಂದಿ ದಕ್ಷನ ಕನ್ಯೆಯರು, ಚಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯರು. **–आत्मजा –ಆತ್ಮಜಾ, –सुता –ಸುತಾ.** ಇತ್ಯಾದಿ. "नरेन्द्रकन्यास्तमवाप्य सत्पतिं तमोनुदं दक्षसुता इवाबभुः" रघु० ३-३३।

दक्षता ದಕ್ಷತಾ (स्त्री०) 1. ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಶಕ್ತಿ. 2. ಜಾಣತನ. दक्षस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "स विधेयपदेषु दक्षतां नियतिं लोक इवानुरुध्यते" किरा० २-१२।

दक्षसावर्णि ದಕ್ಷಸಾವರ್ಣಿ (पुं०) ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಮನುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯವನು. ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ "ಅದ್ಭುತ"ನೆಂಬ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದನು. ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ "ಶ್ರುತ" ಎಂದೂ ಹೆಸರು.

दक्षसुत ದಕ್ಷಸುತ (पुं०) ದೇವತೆಗಳು. दक्षस्य सुताः। ದೇವತೆಗಳು ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರು. "प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयम्भुवा। मनसा चैव भूतानि पूर्वमेवासृजत् प्रभुः। ऋषीन् देवान् सगन्धर्वान् असुरानथ राक्षसान्" हरिवं०।

दक्षिण ದಕ್ಷಿಣ (ಪುಂ) 1. ವಿಷ್ಣು. दक्षते स्वदूरवासादिगर्हणमुखेन अतिसमर्थो गजेन्द्रं सान्त्वयन् तस्यानुकूलो वर्धते — दक्ष (वृद्धौ) "इनन्" (उ० २-५१)। "गजेन्द्रस्य प्रपन्नस्य यः प्रीतो दक्षिणस्तु सः" इति निरुक्तिः। "अक्रूरः पेशलो दक्षो दक्षिणः क्षमिणां वरः" वि० स०। 2. ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ, ಯಜ್ಞದ ಮೂರು ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. 3. ಅನೇಕ ನಾಯಿಕೆಯರಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾದ ಅನುರಾಗವುಳ್ಳ ನಾಯಕ. "एषुत्वनेकमहिलासमरागो दक्षिणः कथितः" सा० द० ३-३५। 4. ದೇಹದ ಬಲಭಾಗ. (वि०) 5. ಸರಳಸ್ವಭಾವದವನು, ಕಪಟವಿಲ್ಲದವನು, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ. 6. ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯದ ಸ್ವಭಾವದವನು, ಇತರರ ಮನಸ್ಸನ್ನನುಸರಿಸಿ ನಡೆಯುವವನು, ಇತರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ವರ್ತಿಸುವವನು. 7. ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ, ಬಲಪಾರ್ಶ್ವದ. "ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सोमः सूर्योऽनलस्तथा। ते सर्वे चापि तिष्ठन्ति कर्णे विप्रस्य दक्षिणे" परा०। (स्त्री०) **–णा –ಣಾ.** 8. ಯಜ್ಞದ ಪತ್ನಿ. "पत्नी सुदक्षिणेत्यासीदध्वरस्येव दक्षिणा" रघु० १-३१। 9. ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಕೊಡುವ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆ, ಗುರುವಿಗೆ ಕೊಡುವ ಸಂಭಾವನೆ, ವಿದ್ಯಾಶುಲ್ಕ. "उपात्तविद्यो गुरुदक्षिणार्थी कौत्सः प्रपेदे वरतन्तुशिष्यः" रघु० ५-१। 10. ಯಜ್ಞ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ದಕ್ಷಿಣೆ. 11. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕು. "रत्नानुविद्धार्णवमेखलाया दिशः सपत्नी भव दक्षिणस्याः" रघु० ६-६३। "दिग्दक्षिणा गन्धवहं मुखेन व्यलीकनिश्वासमिवोत्ससर्ज" कुमा० ३-२५।

दक्षिणतस् ದಕ್ಷಿಣತಸ್ (अव्य०) 1. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕು, ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ, ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ. 2. ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶ, ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದಿಂದ, ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದಲ್ಲಿ. दक्षिणा "अतसुच्" (५-३-२८)। पुंवद्भावः (वा० २-१-५१)। 3. ಬಲಭಾಗದಿಂದ. दक्षिण "तसिल्" (५-३-७)।

दक्षिणतार ದಕ್ಷಿಣತಾರ (न०) ನದಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ತೀರಪ್ರದೇಶ. तीरस्य वा "तारः" (वा० ६-३-१०९)। पक्षे **–तीरम् –ತೀರಮ್.**

दक्षिणदिश् ದಕ್ಷಿಣದಿಶ್ (स्त्री०) ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕು, ಬಲಗಡೆಯ ದಿಕ್ಕು.

दक्षिणदिक्पालक ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಪಾಲಕ (ಪುಂ) ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು.

दक्षिणदिक्पाश ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಪಾಶ (ಪುಂ) ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಪಾಶಚಕ್ರ, ಭಾನುವಾರದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಪಾಶ. ["उत्तरदिक्पाश" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

दक्षिणदिक्शूल ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್‌ಶೂಲ (ಪುಂ) ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಶೂಲೆ, ಗುರುವಾರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಾಭಾದ್ರಪದಾ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶೂಲೆ. ಈ ಶೂಲೆಗಳಿರುವ ದಿವಸ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಕೂಡದು. "ज्येष्ठा पूर्वभाद्रपदा रोहिण्युत्तरफल्गुनी। पूर्वादिषु क्रमाच्छूला यात्रादौ मरणप्रदाः"।

दक्षिणदिगीश ದಕ್ಷಿಣದಿಗೀಶ, –ईश्वर –ಈಶ್ವರ (ಪುಂ) ಅಂಗಾರಕ, ಕುಜಗ್ರಹ. "सूर्यः सोमः क्षमापुत्रः सैंहिकेयः शनिः शशी। सौम्यस्त्रिदशमन्त्री च प्राच्यादिदिगधीश्वराः"।

दक्षिणदिग्द्वार ದಕ್ಷಿಣದಿಗ್ದ್ವಾರ (न०) ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಮಖೆ, ಪೂರ್ವಫಲ್ಗುನಿ, ಉತ್ತರಫಲ್ಗುನಿ, ಹಸ್ತ, ಚಿತ್ತೆ, ಸ್ವಾತಿ ಮತ್ತು ವಿಶಾಖಾ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. "प्राच्यादिषु चतुर्दिक्षु सप्तसप्तानलर्क्षतः"। दक्षिणदिशि द्वारं मुखमस्य।

दक्षिणदिग्बलिन् ದಕ್ಷಿಣದಿಗ್ಬಲಿನ್ (ಪುಂ) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಕುಜ. ಇವರು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬಲಿಷ್ಠರು. "प्राच्यां सौम्यसुराचार्यौ याम्यां भास्करभूमिजौ। प्रत्यक् सौरिरुदीच्यां तु सितेन्दू दिग्बलान्वितौ"।

दक्षिणपश्चिमा ದಕ್ಷಿಣಪಶ್ಚಿಮಾ (स्त्री०) ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯದ ದಿಕ್ಕು, ನೈರುತ್ಯ ದಿಕ್ಕು. दक्षिणस्याश्च पश्चिमायाश्च अन्तरालं। पुंवद्भावः (वा० २-१-५१)।

दक्षिणपूर्वा ದಕ್ಷಿಣಪೂರ್ವಾ (स्त्री०) ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗ, ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕು. दक्षिणस्याश्च पूर्वस्याश्च दिशोऽन्तरालम्—बहुव्रीहिः (२-२-२६)। पुंवद्भावः (वा० २-१-५१)। (वि०) **–पूर्व –ಪೂರ್ವ.** ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ, ದಕ್ಷಿಣ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದ.

दक्षिणमार्ग ದಕ್ಷಿಣಮಾರ್ಗ (ಪುಂ) ಪಿತೃಯಾಣ, ಧೂಮಾದಿ ಮಾರ್ಗ.

दक्षिणसमुद्र ದಕ್ಷಿಣಸಮುದ್ರ, –सागर –ಸಾಗರ (ಪುಂ) ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಸಮುದ್ರ, ಹಿಂದೂಮಹಾಸಾಗರ.

दक्षिणस्थ ದಕ್ಷಿಣಸ್ಥ (ಪುಂ) 1. ಸೂತ, ಸಾರಥಿ, ರಥವನ್ನು ನಡೆಸುವವನು. दक्षिणे तिष्ठति — ष्ठा (गतिनिवृत्तौ)

"कः" (३-२-४)। (वि०) 2. ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ, ಬಲಗಡೆಯಿರುವ.

दक्षिणा ದಕ್ಷಿಣಾ (स्त्री०) 1. "दक्षिण" ಪದದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ಅರ್ಥ. (अव्य०) 2. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕು, ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ, ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ. दक्षिणा "आच्" (५-३-३६)।

दक्षिणाग्नि ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ (पुं०) ಯಜ್ಞದ ಮೂರು ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲೊಂದು. दक्षिणोऽग्निः। "दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयौ त्रयोऽग्नयः" अम०।

दक्षिणाचल ದಕ್ಷಿಣಾಚಲ (पुं०) ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಲಯ ಪರ್ವತ. दक्षिणस्थितोऽचलः।

दक्षिणात् ದಕ್ಷಿಣಾತ್ (अव्य०) ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕು, ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ, ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ. दक्षिण "आतिः" (५-३-३४)।

दक्षिणापथ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥ (पुं०) ನರ್ಮದಾನದಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಭಾರತ ದೇಶದ ಒಂದು ಭಾಗ. दक्षिणा पन्थाः — "अः" (५-४-७४)। "अस्ति दक्षिणापथे विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम्" मालती० १।

दक्षिणापथिक ದಕ್ಷಿಣಾಪಥಿಕ (वि०) ದಕ್ಷಿಣಾಪಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ. दक्षिणा पथोऽस्यास्ति "ठन्" (५-२-११५)।

दक्षिणापरा ದಕ್ಷಿಣಾಪರಾ (स्त्री०) ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯದ ದಿಕ್ಕು, ನಿಋತಿ ದಿಕ್ಕು. दक्षिणस्याश्च अपरायाश्च अन्तरालम्—बहुव्रीहिः (२-२-२६)।

दक्षिणाभिमुख ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖ (वि०) ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಎದುರಾಗಿರುವ, ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮುಖವುಳ್ಳ. दक्षिणा दक्षिणस्यामभिमुखमस्य। "आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः। श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते न कदाचिदुदङ्मुखः"।

दक्षिणामूर्ति ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಈಶ್ವರ. दक्षिणा अनुकूला मूर्तिरस्य। "नित्यशो दक्षिणामूर्ति ध्यायेत् साधकसत्तमः। शास्त्रव्याख्यानसामर्थ्यं लभन्ते वत्सरान्तरे"।

दक्षिणायन ದಕ್ಷಿಣಾಯನ (न०) 1. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಸಂಚಾರ. दक्षिणा दक्षिणस्यां दिशि अयनं सञ्चारः। 2. ಸೂರ್ಯನು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಕಾಲ, ಕರ್ಕಾಟಕ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಮಕರಸಂಕ್ರಾಂತಿಯ ವರೆಗಿನ ಕಾಲ. "ऋतुत्रयं चाप्ययनं द्वे अयने वर्षसंज्ञिते। कर्कटादिस्थिते भानौ दक्षिणायनमुच्यते"। ಒಂದು ಮಾನುಷವರ್ಷವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಂದು ದಿವಸ. ಉತ್ತರಾಯಣವು ಹಗಲು. ದಕ್ಷಿಣಾಯನವು ರಾತ್ರಿ. "दैवे रात्र्यहनी वर्षं प्रविभागस्तयोः पुनः। अहस्तत्रोदगयनं रात्रिः स्याद्दक्षिणायनम्" मनु० १-६७।

दक्षिणारुस् ದಕ್ಷಿಣಾರುಸ್ (पुं०) ವ್ಯಾಧನ ಬಾಣದಿಂದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಾಯಗೊಂಡ ಮೃಗ. दक्षिणे अरुरस्य।

दक्षिणार्ह ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಹ (पुं०) ದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕು. दक्षिणामर्हति — अर्ह (पूजायाम्) "अच्" (३-२-१२)।

दक्षिणावर्त ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತ (वि०) 1. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ. दक्षिणा दक्षिणस्यां दिशि वर्तते — वृतु (वर्तने) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಬಲಗಡೆಗೆ ತಿರುಗಿರುವ. (पुं०) 3. ಶಂಖ.

दक्षिणावह ದಕ್ಷಿಣಾವಹ (पुं०) ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಗಾಳಿ. दक्षिणा वहति — वह (प्रापणे) "अच्" (३-१-१३४)।

दक्षिणाशा ದಕ್ಷಿಣಾಶಾ (स्त्री०) 1. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕು. 2. ದಕ್ಷಿಣೆಯಲ್ಲಿ ಆಸೆ.

दक्षिणाहि ದಕ್ಷಿಣಾಹಿ (अव्य०) 1. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿ. 2. ಬಲಗಡೆ ದೂರದಲ್ಲಿ. दक्षिण "आहि" (५-३-३७)।

दक्षिणीय ದಕ್ಷಿಣೀಯ (वि०) ದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದ (ಋತ್ವಿಕ್ಕು). दक्षिणामर्हति—दक्षिणा "छः" (५-१-६९)। "दक्षिणीयमधिगम्य पङ्क्तिशः पङ्क्तिपावनमथ द्विजव्रजम्" माघ० १४-३३।

दक्षिणेन ದಕ್ಷಿಣೇನ (अव्य०) 1. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ. 2. ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ. दक्षिण "एनप्" (५-३-३५)। "दक्षिणेन वृक्षवाटिकामालाप इव श्रूयते" शाकु० १। "तत्रागारं धनपतिगृहान् दक्षिणेनास्मदीयम्" मेघ० २-१२।

दक्षिणेर्मन् ದಕ್ಷಿಣೇರ್ಮನ್ (पुं०) ಬೇಟೆಗಾರನ ಬಾಣದಿಂದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಾಯಗೊಂಡ ಮೃಗ. दक्षिणे ईर्ममस्य "अनिच्" (५-४-१२६)। निपा०। "मृगयुमिव मृगोऽथ दक्षिणेर्मा दिशमिव दाहवतीं मरावुदन्यन्" भट्टि० ४-४४।

दक्षिण्य ದಕ್ಷಿಣ್ಯ (वि०) ದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದ (ಋತ್ವಿಕ್ಕು). दक्षिणा "यत्" (५-१-६९)। "दक्षिण्यदिष्टं कृतमार्त्विजीनैस्तद्यातुधानैश्चिचिते प्रसर्पन्" भट्टि० २-२९।

दग्ध ದಗ್ಧ (पुं०) 1. ದಗ್ಧಯೋಗ, ತಿಥಿ ಮತ್ತು ವಾರಗಳು ಸೇರುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒಂದು ಯೋಗ ;

ಭಾನುವಾರ	..	ದ್ವಾದಶಿ
ಸೋಮವಾರ	..	ಏಕಾದಶಿ
ಮಂಗಳವಾರ	..	ಪಂಚಮಿ
ಬುಧವಾರ	..	ತೃತೀಯೆ
ಗುರುವಾರ	..	ಷಷ್ಠಿ
ಶುಕ್ರವಾರ	..	ಅಷ್ಟಮಿ
ಶನಿವಾರ	..	ನವಮಿ

ಈ ತಿಥಿ ವಾರಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ದಗ್ಧಯೋಗವುಂಟಾಗುವುದು. (ನಂ)2. ದಹಿಸುವುದು, ಸುಡುವುದು. दह भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 3. ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟ. दह (भस्मीकरणे) "क्तः" (३-२-१०२)। "न नूनमारूढरुषा शरीरमेतेन दग्धं कुसुमायुधस्य" कुमा० ७-६७। "दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति दृशैव याः" चन्द्रा०।

दग्धकाक ದಗ್ಧಕಾಕ (पुं०) ರಣಹದ್ದು. दग्ध इव काकः। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-६३)। **–काकी –ಕಾಕೀ.**

दग्धरथ ದಗ್ಧರಥ (पुं०) ಚಿತ್ರರಥನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವ. [ಇವನು ಕಶ್ಯಪಮುನಿಯಿಂದ ಮುನಿಯೆಂಬ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದನು. ಇವನಿಗೆ ಅಂಗಾರಪರ್ಣನೆಂಬುದು ನಾಮಾಂತರ. ಒಂದು ದಿನ ಈತನು ಗಂಗಾನದಿಯಲ್ಲಿ ಜಲಕ್ರೀಡೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ದ್ರೌಪದೀಸ್ವಯಂವರಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ಪಾಂಡವರನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಲು ಅರ್ಜುನನು ಇವನ ರಥವನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ **"ದಗ್ಧರಥ"** ಎಂದೂ ದಗ್ಧವಾದ ರಥವನ್ನು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಚಿತ್ರರತ್ನಮಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ **"ಚಿತ್ರರಥ"** ಎಂದೂ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಅರ್ಜುನನು ಧರ್ಮರಾಜನ ಮಾತಿನಂತೆ ಇವನನ್ನು ಜೀವಸಹಿತ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಂಡವನಾಗಿ ದಗ್ಧರಥನು ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ಚಾಕ್ಷುಷೀವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು.] भा० आदि० १८३।

दग्धवत् ದಗ್ಧವತ್ (वि०) ದಹಿಸಿದವನು, ಸುಟ್ಟವನು. दह् (भस्मीकरणे) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-२-६) **–वती –ವತೀ.**

दग्धव्य ದಗ್ಧವ್ಯ (वि०) 1. ಸುಡಲ್ಪಡುವ. दह (भस्मीकरणे) कर्म० "तव्यः" (३-१-९६)। 2. ಸುಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಸುಡಬೇಕಾದ.

दग्धिका ದಗ್ಧಿಕಾ (स्त्री०) ಸೀದುಹೋದ ಅನ್ನ.

दण्ड ದಂಡ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಒಬ್ಬ ಅಂಗ ದೇವತೆ, ಸೂರ್ಯನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ. दण्डोऽस्यास्ति "अच्" (५-२-१२७)। "माठरः पिङ्गलो दण्डः चण्डांशोः पारिपार्श्वकाः" अम०। (पुंन०) 2. ಕೋಲು, ದೊಣ್ಣೆ. "परस्य दण्डं नोद्यच्छेत् क्रुद्धो नैव निपातयेत्। अन्यत्र पुत्राच्छिष्याद्वा शिष्टयर्थं ताडयेत्तु तौ" मनु० ४-१६४। 3. ರಾಜನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ದಂಡ, ದೊರೆಯ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಸೇವಕರು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯುವ ಚಿನ್ನದ ಅಥವಾ ಬೆಳ್ಳಿಯ ದೊಣ್ಣೆ. 4. ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ಹಿಡಿಯುವ ದಂಡ. 5. ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳು ಹಿಡಿಯುವ ಪಾಲಾಶಾದಿ ದಂಡ. "ब्राह्मणो बैल्वपालाशौ क्षत्रियो वटखादिरौ। पैलवौदुम्बरौ वैश्यो दण्डानर्हन्ति धर्मतः" मनु० २-४५। "पाणौ कार्मुकमक्षसूत्रवलयं दण्डोऽपरः पैप्पलः" म० वी० १-१८। 6. ಛತ್ರಿಯ ಹಿಡಿ. "राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम्" शाकु० ५-६। 7. ಭಲ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಆಯುಧಗಳ ಹಿಡಿ. 8. ಧ್ವಜದ ದಂಡ, ಬಾವುಟದ ಕೋಲು. 9. ಸವುಟಿನ ಕಾವು. 10. ರಾಜನ ಚತುರಂಗ ಸೈನ್ಯ. "प्रभवः खलु कोशदण्डयोः कृतपञ्चाङ्ग-विनिर्णयो नयः" किरा० २-१२। 11. ದಮನ, ಹತೋಟಿ, ಅಂಕೆ, ನಿರ್ಬಂಧ. "वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः कायदण्डस्तथैव च" मनु० १२-१०। 12. ಸೈನ್ಯ, ದಂಡು, ಪಡೆ. दण्डचते रिपुरेभिः — दण्ड (दण्डनिपातने) + णिच् "घञ्" (३-३-१२१)। "तस्य दण्डवतो दण्डः स्वदेहान्न व्यशिष्यत" रघु० १७-६२। 13. ಶಿಕ್ಷೆ, ದಂಡನೆ, ಯಮ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಮಗ. "गुरूपदिष्टेन रिपौ सुतेऽपि वा निहन्ति दण्डेन स धर्मविप्लवम्" किरा० १-१३। "राजापथ्यकारिषु तीक्ष्णदण्डो राजा" मुद्रा० १। 14. ಭೂಮಿಯ ಒಂದು ಅಳತೆ, ನಾಲ್ಕು ಗುದ್ದು ಮೊಳಗಳ ಉದ್ದದ ಅಳತೆ. "हस्तैश्चतुर्भिर्भवतीह दण्डः" लीला०। 15. ಬೇರಿನಿಂದ ರೆಂಬೆಗಳವರೆಗೆ ಇರುವ ಗಿಡ ಮರಗಳ ಮಧ್ಯದ ದೂಲ. 16. ಶರಣಾಗತರಾದವರ ರಕ್ಷಣೆ ಪ್ರಾಣಿಹಿಂಸೆ ಮಾಡದಿರುವುದು ಮತ್ತು ದಾನ ಈ ಮೂರು. "शरणागतसंत्राणं भूतानामप्यहिंसनम्। बहिर्वेदि च दानञ्च दण्डमित्यभिधीयते" मोक्षधर्मः। 17. ಕಿಂಣ, ವೀಣೆ ಮೊದಲಾದ ತಂತೀ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವ ಕೋಲು. 18. ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. 19. ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. 20. ಗರ್ವ, ಅಭಿಮಾನ. 21. ಕಡೆಗೋಲು. 22. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಕೋಲಿನ ಆಕಾರದ ಒಂದು ಗ್ರಹ. 23. ವ್ಯೂಹ, ಗುಂಪು. 24. ದಂಡದ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನ ಪರಿವೇಷ. 25. ದೇಹ, ಶರೀರ. दण्डचते— दण्ड + णिच् "घञ्" (३-३-१९)। 26. ಕೋಲಿ

ನಂತೆ ನೇರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದು. दण्ड + णिच् भावे "घञ्" (३-३-१८)। 27. ಕೋಲಿನಂತೆ ನೇರವಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳ ಸಮೂಹ. "रविकिरणजलदमरुतां सङ्घातो दण्डवत् स्थितो दण्डः" बृहत्सं० ३०-१६। 28. ವಿಷ್ಣು. "वेदधर्मारिष्टतातिनृपादिमुखतः खलान्। दण्डनीत्या दाम्यतीति दण्डः स्यादृतुवर्णकः" इति निरुक्तिः"। "धनुर्धरो धनुर्वेदो दण्डो दमयिता दमः" वि० स०। 29. ಶಿವ, ಈಶ್ವರ. "शत्रुन्दमाय दण्डाय पर्णचीरपटाय च" भा० शान्ति० २९०-८७। 30. ರಾಜನು ಧರ್ಮದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪರಿಪಾಲನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮತೇಜೋಮಯವಾದ ಧರ್ಮ. "तस्यार्थे सर्वभूतानां गोप्तारं धर्ममात्मजम्। ब्रह्मतेजोमयं दण्डमसृजत्पूर्वमीश्वरः" मनु० ७-१४। ಈ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ದಂಡವೇ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು. ಅದೇ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದು. ರಾಜನು ಅಜಾಗರೂಕನಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ದಂಡವು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಚ್ಚತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ದ್ವೇಷಾಸೂಯೆಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೊಡೆದಾಟವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಚೌರ್ಯಾದಿಭಯವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈ ದಂಡವೇ ಧರ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿಯುವರು. "दण्डः शास्ति प्रजाः सर्वाः दण्ड एवाभिरक्षति। दण्डः सुप्तेषु जागर्ति दण्डं धर्मं विदुर्बुधाः" मनु० ७-१८। ಈ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸಲು ಅಸಂಸ್ಕೃತಮತಿಗಳಾದ ರಾಜರು ಅಸಮರ್ಥರಾಗುವರು. ಧರ್ಮವಿಹೀನರಾದ ರಾಜರನ್ನು ಇದು ನಾಶಪಡಿಸುವುದು. "दण्डो हि सुमहत्तेजो दुर्धरश्चाकृतात्मभिः। धर्माद्विचलितं हन्ति नृपमेव सबान्धवम्" मनु० ७-२८। **ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯರು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ದಂಡ ಮತ್ತು ಧರ್ಮವ್ಯವಹಾರಗಳ ಸ್ವರೂಪ:** "शृणु कौरव्य यो दण्डो व्यवहारो यथा च सः। यस्मिन् हि सर्वमायत्तं स धर्म इति केवलः"। ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುವು. ದಂಡವೇ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತಾಳಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ದಂಡವೇ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದು. ಅದೇ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದು. "दण्ड एव स सर्वात्मा लोके चरति मूर्तिमान्। भिन्दन् छिन्दन् रुजन् कृन्तन् दारयन् पाटयन् तथा। घातयन् अभिधावंश्च दण्ड एव चरत्युत"। ಈ ದಂಡವೊಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಜನರು ಅಧರ್ಮನಿರತರಾಗಿ ದ್ವೇಷಾಸೂಯೆಗಳಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಹೊಡೆದಾಡುವರು. ದಂಡದ ಭಯವಿದ್ದರೇ ಅನ್ವೀಕ್ಷಿಕೀ (ಅರ್ಥ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಹೇತುಪೂರ್ವಕ ವಿಚಾರಮಾಡುವ ವಿದ್ಯೆ) ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವರು. ಬ್ರಹ್ಮತೇಜೋರೂಪವಾದ ರಾಜನ ದಂಡ (ಶಾಸನ) ದಿಂದ ಸುರಕ್ಷಿತರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು ರಾಜನನ್ನೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವರು. "न स्याद्यदीह दण्डो वै प्रमथेयुः परस्परम्। भयाद्दण्डस्य नान्योन्यं घ्नन्ति चैव युधिष्ठिर। दण्डेन रक्ष्यमाणा हि राजन्नहरहः प्रजाः। राजानं वर्धयन्तीह तस्माद्दण्डः परायणम्"। ರಾಜಶಾಸನರೂಪವಾದ ಈ ದಂಡವು ಲೋಕವನ್ನು ಒಂದು ರೀತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಡುವುದು. ಸತ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಧರ್ಮವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುವುದು. ಧರ್ಮಪರಾಯಣರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವರು. ಯಜ್ಞದಿಂದ ಸುಪ್ರೀತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಲೋಕವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವರು. ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಅನ್ನಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಸುರಕ್ಷಿತರಾಗಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಈ ದಂಡ (ರಾಜಶಾಸನ) ವು ಜಾಗೃತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದು. "व्यवस्थापयते नित्यमिमं लोकं नरेश्वर। सत्ये व्यवस्थितो धर्मो ब्राह्मणेष्ववतिष्ठते। धर्मयुक्ता द्विजश्रेष्ठा देवयुक्ता भवन्ति च। बभूव यज्ञो देवेभ्यो यज्ञः प्रीणाति देवताः। प्रीताश्च देवता लोकमिन्द्रे प्रतिददत्युत। अन्नं ददाति शक्रश्चाप्यनुगृह्णन्निमाः प्रजाः। प्राणाश्च सर्वभूतानां नित्यमन्ने प्रतिष्ठिताः। तस्मात्प्रजाः प्रतिष्ठन्ते दण्डो जागर्ति तासु च" भा० शान्ति० १२१। ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮತೇಜೋರೂಪವಾದ ದಂಡ (ರಾಜಶಾಸನ) ದಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಸೇರಿರುವುವು. ಈ ಲೋಕದ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ರಾಜನು ಧರ್ಮದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪರಿಪಾಲನ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ದಂಡವೇ ವ್ಯವಹಾರ. ವ್ಯವಹಾರವೇ ವೇದ. ವೇದವೇ ಧರ್ಮ. ಧರ್ಮವೇ ಸನ್ಮಾರ್ಗ. ಅಪರಾಧ ಮಾಡಿದವರು ತಾಯಿ ತಂದೆ ಸಹೋದರ ಪತ್ನಿ ಪುರೋಹಿತ ಯಾರೇ ಆಗಲಿ ರಾಜನ ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಪಡಬೇಕು. ಆ ರೀತಿ ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತಿಯಾದ ರಾಜನೇ ತನ್ನ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವುಳ್ಳವನೆಂದು ತಿಳಿ. "यश्च दण्डः स दृष्टो नो व्यवहारः सनातनः। व्यवहारश्च दृष्टो यः स वेद इति नः श्रुतिः। यश्च वेदः स वै धर्मः यश्च धर्मः स सत्पथः॥ माता पिता च भ्राता च भार्या चैव पुरोहितः। नादण्ड्यो

विद्यते राज्ञो यः स्वधर्मेण तिष्ठति " भा० शान्ति० १२१। ಇದು ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯರು ಧರ್ಮರಾಜನಿಗೆ ಮಾಡಿದ ದಂಡಸ್ವರೂಪದ ಉಪದೇಶಸಂಗ್ರಹ. 31. ಸಾಮ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಉಪಾಯಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಸಾಮ ದಾನ ಭೇದ ಮತ್ತು ದಂಡ ಎಂದು ಉಪಾಯಗಳು ನಾಲ್ಕು. 32. ಅಪರಾಧಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ರಾಜನು ಕೊಡುವ ಶಿಕ್ಷೆ. "यथापराधदण्डानां यथाकालप्रबोधिनाम्" रघु० १-६। ರಾಜನು ಅಪರಾಧಿಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಶಿಕ್ಷೆಯು ಹತ್ತು ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರಬೇಕು. ಇದು ಅಪರಾಧವಮಾಡಿದ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಗಿರಬೇಕು. (1) ಉಪಸ್ಥ (ಜನನೇಂದ್ರಿಯ), (2) ಉದರ (ಹೊಟ್ಟೆ). (3) ನಾಲಗೆ, (4) ಹಸ್ತಗಳು, (5) ಪಾದಗಳು, (6) ಕಣ್ಣುಗಳು, (7) ಮೂಗು, (8) ಕಿವಿಗಳು, (9) ಧನ ಮತ್ತು (10) ದೇಹ ಇವು ಹತ್ತು ಅಪರಾಧಸ್ಥಾನಗಳು. "दश स्थानानि दण्डस्य मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत्। उपस्थमुदरं जिह्वा हस्तौ पादौ च पञ्चमम्। चक्षुर्नासा च कर्णौ च धनं देहस्तथैव च" मनु० ८-१२४, २५। ಅಪರಾಧಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವಾಗ ಅಪರಾಧದ ದೇಶ ಕಾಲ ಅಪರಾಧವು ಅಲ್ಪವಾದುದೇ ಗುರುತರವಾದುದೇ ಅಪರಾಧಿಯು ಎಂತಹ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಸಮರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಬೇಕು. "अनुबन्धं परिज्ञाय देशकालौ च तत्त्वतः। सारापराधौ चालोक्य दण्डं दण्डचेषु पातयेत्" मनु० ८-१२६। ಅಪರಾಧಿಯನ್ನು ಕರೆದು ಮೊದಲು ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತಿನಿಂದ ಹೇಳಿ ಮನ್ನಿಸಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ತಲೆ ಬಾಗದಿದ್ದರೆ ಬಾಯಿಮಾತಿನಿಂದ ಹೆದರಿಸಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೂ ಹೆದರದಿದ್ದರೆ ಧನ ದಂಡವನ್ನು (ಜುಲ್ಮಾನೆ) ವಿಧಿಸಬೇಕು. ಅದಾದಮೇಲೆ ಮರಣದಂಡನೆ. ಅಪರಾಧಿಗಳಲ್ಲದವರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದೂ ಅಪರಾಧಿಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸದಿರುವುದೂ ರಾಜನ ಅಪಕೀರ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಅದರಿಂದ ನರಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಆಗುವುದು. "वाग्दण्डं प्रथमं कुर्यात् धिग्दण्डं तदनन्तरम्। तृतीयं धनदण्डं तु वधदण्डमतःपरम्॥ अदण्डचान् दण्डयन् राजा दण्डयांश्चैवाप्यदण्डयन्। अयशो महदाप्नोति नरकं चैव गच्छति" मनु० ८। ಆದುದರಿಂದ ರಾಜನು ಅಪರಾಧಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕು. 33. ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ. दुष्टनिग्रहो दण्डः" सा० द० ३।

दण्डक ದಂಡಕ(पुं०) 1. ಸಣ್ಣ ಕೋಲು, ತುಂಡು ದೊಣ್ಣೆ. ह्रस्वो दण्डः "कन्" (५-३-८६)। 2. ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ 26ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕಾಕ್ಷರ ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಛಂದಸ್ಸು. ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲು ನ ಗಣದ್ವಯ ಅನಂತರ ಏಳು ರ ಗಣಗಳಿದ್ದರೆ "**चण्डवृष्टि-प्रयात**" ಎಂಬ ದಂಡಕವಾಗುವುದು. "यदिह नयुगलं ततः सप्त रेफास्तदा चण्डवृष्टिप्रयातो भवेद्दण्डकः" वृ० र०। **ಇದರ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

न न र र र र र र र
।।। ।।। ऽ।ऽ ऽ।ऽ ऽ।ऽ ऽ।ऽ ऽ।ऽ ऽ।ऽ ऽ।ऽ

ಈ ಲಕ್ಷಣದ ಮುಂದೆ ಒಂದೊಂದು ರ ಗಣವು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ ಬಂದರೆ ದಂಡಕದ ಹೆಸರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ अर्णः अर्णवः व्यालः जीमूतः लीलाकरः उद्दामः शङ्खः ಇತ್ಯಾದಿ ದಂಡಕಗಳಾಗುವುವು. "प्रतिचरणविवृद्धरेफाः स्युरर्णार्णवव्यालजीमूतलीलाकरोद्दामशंखादयः" वृ० र०। 3. ಇಕ್ಷ್ವಾಕುರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "दण्डको नृपतिः कामात् क्रोधाच्च जनमेजयः"। (पु० ब० व०) 4. ದಂಡಕಾರಣ್ಯ. "प्राप्तानि दुःखान्यपि दण्डकेषु सञ्चिन्त्यमानानि सुखान्यभूवन्" रघु० १४-२५। "दण्डकानध्यवात्तां यौ वीर रक्षःप्रकाण्डकौ" भट्टि० ५-६। (स्त्री०) **–का –ಕಾ.** 5. ದಂಡಕಾರಣ್ಯ, ದಂಡಕಾವನಪ್ರದೇಶ. "स दण्डकायां कृतदण्डकायां स्वसारमेनां प्रथितस्वसारः" चं० रा०।

दण्डकर्मन् ದಂಡಕರ್ಮನ್ (न०) ಶಿಕ್ಷೆ, ದಂಡನೆ. दण्डस्य कर्म। "देशकालवयःशक्ति सञ्चिन्त्यं दण्डकर्मणि" याज्ञ० २-२७५।

दण्डगौरी ದಂಡಗೌರೀ (स्त्री०) ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರಸ್ಸು. "उर्वशी मिश्रकेशी च दण्डगौरी वरूथिनी" भा० वन०।

दण्डग्राह ದಂಡಗ್ರಾಹ (वि०) ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವವನು. दण्डं गृह्णाति – ग्रह (उपादाने) "अण्" (३-२-१)।

दण्डघ्न ದಂಡಘ್ನ (वि०) ಕೈಯಿಂದ ಮತ್ತು ಕೋಲಿನಿಂದ ಹೊಡೆದು ಹಿಂಸಿಸುವವನು. "यस्य स्तेनः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक्। न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शक्रलोकभाक्" मनु० ८-३८६।

दण्डचक्र ದಂಡಚಕ್ರ (न०) ಸೇನಾಸಮೂಹ, ಸೈನ್ಯಗಳ ಗುಂಪು.

दण्डदास ದಂಡದಾಸ(पुं०) ಶಿಕ್ಷೆಯ ಹಣ (ಜುಲ್ಮಾನೆ ಹಣ) ವನ್ನು ಕೊಡಲು ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅದರ ಬದಲು ಸೇವಕನಾಗಿರುವವನು. दण्डेन कृतो दासः। "ध्वजाहृतो भक्तदासो गृहजः क्रीतदत्त्रिमौ। पैत्रिको दण्डदासश्च सप्तैते दासयोनयः" मनु० ८-४१६।

दण्डधर ದಂಡಧರ (पुं०) 1. ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. दण्डं प्राणिनां कर्मानुसारिणीं शिक्षां धरति — दण्डस्य धरः। 2. ರಾಜ, ದೊರೆ. "बलनिषूदनमर्थपति च तं श्रमनुदं मनुदण्डधरान्वयम्" रघु० ९-३। (वि०) 3. ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು. 4. ಕುಲಾಲ, ಕುಂಬಾರ. 5. ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವವನು.

दण्डधार ದಂಡಧಾರ (पुं०) 1. ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. 2. ರಾಜ, ದೊರೆ. दण्डं धरति—धृञ् (धारणे) "अण्" (३-२-१)। (वि०) 3. ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು.

दण्डन ದಂಡನ (न०) ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದು, ದಂಡಿಸುವುದು. दण्ड (दण्डनिपातने) + णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

दण्डनायक ದಂಡನಾಯಕ (पुं०) 1. ಸೇನಾಪತಿ. दण्डान् सैन्यानि नयति—णीञ् (प्रापणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 2. ರಾಜ, ದೊರೆ. 3. ನ್ಯಾಯಾಧಿಪತಿ.

दण्डनीति ದಂಡನೀತಿ (स्त्री०) 1. ರಾಜನೀತಿ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ. दण्डेन नीयते—दण्डो नीयतेऽनया वा — णीञ् (प्रापणे) कर्म० कर० वा "क्तिन्" (३-३-९४)। ಸಾಮ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಉಪಾಯಗಳಲ್ಲಿ ದಂಡವು ಪ್ರಧಾನವಾದುದು. ಧರ್ಮದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪರಿಪಾಲನೆಗಾಗಿ ರಾಜನಿಗೋಸ್ಕರ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮತೇಜೋರೂಪವಾದ ಈ ದಂಡವನ್ನು ರಾಜನು ಧರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ರಾಜನಿಗೂ ದಂಡವೆಂದು ಹೆಸರು. ರಾಜನು, ಹೇತುಪೂರ್ವಕ ಅರ್ಥತತ್ತ್ವಗಳ ಪರೀಕ್ಷಾರೂಪವಾದ ಆನ್ವೀಕ್ಷಿಕೀ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಸಾಧನವಾದ ದಂಡವನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನಯನಮಾಡಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ **"ದಂಡನೀತಿ"** ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. "दमो दण्ड इति ख्यातस्तात्स्थ्याद्दण्डो महीपतिः। तस्य नीतिर्दण्डनीतिर्नयनान्नीतिरुच्यते" कामन्द०। ಮನುಷ್ಯನ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಭೂಮಿ ಧನ ಇವುಗಳ ಲಾಭ ಮತ್ತು ಲಬ್ಧವಾದ ಇವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು **"ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ"**. ಕೃಷಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಪಶುಪಾಲನೆಗಳ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ ಧನಕನಕಾದಿಗಳ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವು ರಾಜನಿಗೆ ಸೇರಿದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ **"ರಾಜನೀತಿ"** ಎಂದೂ ಹೆಸರು. "आन्वीक्षिकीत्रयीवार्तानां योगक्षेमसाधनो दण्डः, तस्य नीतिः दण्डनीतिः" अर्थशा०। 2. ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರಾಜ್ಯಪದ್ಧತಿ, ನ್ಯಾಯವಾದ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತ. 3. ದುರ್ಗಾದೇವಿ.

दण्डनीय ದಂಡನೀಯ (वि०) 1. ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ಅರ್ಹನಾದ. 3. ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದ. 4. ಶಿಕ್ಷಿಸಬೇಕಾದ. दण्ड (दण्डनिपातने) कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **–यितव्यः –ಯಿತವ್ಯಃ.**

दण्डनेतृ ದಂಡನೇತೃ (पुं०) ಆನ್ವೀಕ್ಷಿಕೀ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಯೋಗಕ್ಷೇಮ ಸಾಧನವಾದ ದಂಡವನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನಯನಮಾಡಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತರುವ ರಾಜ. दण्डस्य आन्वीक्षिक्यादीनां योगक्षेमसाधनस्य नेता। तस्य भावः "त्वः" (५-१-११९)। **–नेतृत्वम् –ನೇತೃತ್ವಮ್.** ದಂಡವನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ (ರಾಜ್ಯದ ಜನರಲ್ಲಿ) ಅನ್ವಯ ಮಾಡುವುದು (ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತರುವುದು). "सैनापत्यं च राज्यं च दण्डनेतृत्वमेव च। सर्वलोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविदर्हति" मनु० १२-१००।

दण्डपांसुल ದಂಡಪಾಂಸುಲ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಬಾಗಿಲನ್ನು ಕಾಯುವವನು. दण्डेन लगुडेन पांसुलः।

दण्डपाणि ದಂಡಪಾಣಿ (पुं०) 1. ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. दण्डः पाणौ यस्य। 2. ಕಾಶೀಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮೇಶ್ವರ.

दण्डपात ದಂಡಪಾತ (पुं०) ದಂಡವು ಬೀಳುವುದು, ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು. दण्डस्य पातः।

दण्डपातन ದಂಡಪಾತನ (न०) ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು. दण्डस्य पातनम्।

दण्डपारुष्य ದಂಡಪಾರುಷ್ಯ (न०) ಹಿಂಸಿಸುವಿಕೆ, ಕೈಯಿಂದ ಹೊಡೆಯುವುದು ಕಾಲಿನಿಂದ ಒದೆಯುವುದು ದೊಣ್ಣೆ ಕತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಹೊಡೆಯುವುದು ಮಣ್ಣು ಬೂದಿ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಎರಚುವುದು ಈ ರೀತಿ ನಾನಾ ವಿಧ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು. दण्डेन देहेन पारुष्यं विरुद्धाचरणम्। "परगात्रेष्वभिद्रोहो हस्तपादायुधादिभिः। भस्मादिभिश्चोपघातो दण्डपारुष्यमुच्यते" नारदः।

दण्डपाल ದಂಡಪಾಲ (पुं०) 1. ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿ, ನ್ಯಾಯಾಧಿಪತಿ. 2. ಸೇನಾಪತಿ. दण्डं पालयति—पाल (रक्षणे) "अण्" (३-२-१)। 3. ದ್ವಾರಪಾಲಕ.

दण्डपाशिक ದಂಡಪಾಶಿಕ (पुं०) ಮಾರಕ, ಕೊಲ್ಲುವವನು, ಕಟುಕ, ನೇಣು ಹಾಕುವವನು, ಗಲ್ಲಿಗೆ ಏರಿಸುವವನು. "शार्ङ्गरव, उच्यतां मद्वचनात् कालपाशिको दण्डपाशिकश्च" मुद्रा०।

दण्डप्रणाम ದಂಡಪ್ರಣಾಮ (पुं०) ದಂಡಾಕಾರವಾಗಿ ಮುಖವಡಿಯಾಗಿ ಮಲಗಿ ಮಾಡುವ ನಮಸ್ಕಾರ. दण्डवत् कृतः प्रणामः।

दण्डभङ्ग ದಂಡಭಂಗ (ಪುಂ) ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ರದ್ದುಮಾಡುವುದು. दण्डस्य भङ्गः। "यमस्य देवस्य न दण्डभङ्गः कुतश्चनर्षे श्रुतपूर्व आसीत्" भाग० ६-३-२।

दण्डभृत् ದಂಡಭೃತ್ (ಪುಂ) 1. ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. 2. ಕುಲಾಲ, ಕುಂಬಾರ. दण्डं बिभर्ति—डु भृञ् (धारणे) "क्विप्" (३-२-७६)। (वि०) 3. ದೊಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು.

दण्डयत् ದಂಡಯತ್ (वि०) ದಂಡಿಸುತ್ತಿರುವ, ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ. दण्ड (दण्डनिपातने) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯಂತೀ.** "स्थित्यै दण्डयतो दण्ड्यान् परिणेतुः प्रसूतये" रघु० १-२५।

दण्डयात्रा ದಂಡಯಾತ್ರಾ (स्त्री०) 1. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ಹೊರಡುವ ಯಾತ್ರೆ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಮಾಡುವ ಪ್ರಯಾಣ. दण्डार्थं शत्रुदमनार्थं यात्रा। 2. ಮೆರವಣಿಗೆ. 3. ಮದುವೆ ವರನ ಮೆರವಣಿಗೆ, ಮದುವಣಿಗನ ಮೆರವಣಿಗೆ. "दण्डयात्रा दिग्विजये संयानवरयात्रयोः" मेदि०।

दण्डयाम ದಂಡಯಾಮ (ಪುಂ) 1. ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. 2. ಅಗಸ್ತ್ಯಮಹರ್ಷಿ. 3. ದಿವಸ. "दण्डयामस्तु कीनाशे दिवसे कुम्भसम्भवे" मेदि०।

दण्डयितृ ದಂಡಯಿತೃ (वि०) ದಂಡಿಸುವವನು, ಶಿಕ್ಷಿಸುವವನು. दण्ड (दण्डनिपातने) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–यित्री –ಯಿತ್ರೀ.**

दण्डवादिन् ದಂಡವಾದಿನ್ (ಪುಂ) 1. ದ್ವಾರಪಾಲಕ. दण्डेन तदुत्तोलनेन वदति — वद (व्यक्तायां वाचि) "णिनिः" (३-२-७८)। 2. ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಹೇಳುವ ನ್ಯಾಯಾಧಿಪತಿ. दण्ड + वद "णिनिः" (३-३-१७०)।

दण्डवासिन् ದಂಡವಾಸಿನ್ (ಪುಂ) ದ್ವಾರಪಾಲಕ.

दण्डविष्कम्भ ದಂಡವಿಷ್ಕಂಭ (ಪುಂ) ಕಡೆಗೋಲಿನ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಂಬ, ಮೊಸರನ್ನು ಕಡೆಯುವ ಕೋಲಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಕಂಬ. दण्डं मन्थानं विष्कभ्नाति—स्कन्भु (रोधने) "अण्" (३-२-१)।

दण्डव्यूह ದಂಡವ್ಯೂಹ (ಪುಂ) ಸೈನ್ಯದ ವ್ಯೂಹ, ಸೈನ್ಯಗಳನ್ನು ದಂಡಾಕಾರವಾಗಿ ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು. दण्डसंज्ञको व्यूहः। ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಳಾಧಿಪತಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಜ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇನಾಪತಿ ಎರಡೂ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳು ಅವುಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳು ಆಮೇಲೆ ಕಾಲಾಳುಗಳು ಈ ರೀತಿ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯೂಹವನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜನು ದಿಗ್ವಿಜಯಕ್ಕೆ ಹೊರಡಬೇಕು. "दण्डव्यूहेन तन्मार्गं यायात्तु शकटेन वा। वराहमकराभ्यां वा सूच्या वा गरुडेन वा" मनु० ७-१८७।

दण्डसहाय ದಂಡಸಹಾಯ (ಪುಂ) ರಾಜನು ದುಷ್ಟರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ. दण्डे सहायकः। "दण्डे सुहृत्कुमाराटविकाः सामन्तसैनिकाद्याश्च" सा० द० ३-४५।

दण्डस्थान ದಂಡಸ್ಥಾನ (ನಂ) ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಅರ್ಹವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳು, ರಾಜನು ಅಪರಾಧಿಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಶಿಕ್ಷೆಯ ಸ್ಥಾನ, ಉಪಸ್ಥ ಉದರ ಮುಂತಾದುದು. ["दण्ड" ಪದದ 32 ನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

दण्डाजिन ದಂಡಾಜಿನ (ನಂ) 1. ದಂಡ ಮತ್ತು ಅಜಿನ. दण्डश्च अजिनञ्च अनयोः समाहारः। 2. ದಂಭ, ಮೋಸ, ವಂಚನೆ. ದಂಡ ಮತ್ತು ಅಜಿನಧಾರಣೆಯಿಂದ ಜನರನ್ನು ವಂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. दण्डाजिनं छलेन धार्यतयाऽस्त्यस्य "अच्" (५-२-१२७)। "दम्भो दण्डाजिनं कूटं दौन्दुभिश्छन्दनोपधा" वैज०।

दण्डादण्डि ದಂಡಾದಂಡಿ (अव्य०) ದೊಣ್ಣೆಗಳ ಹೊಡೆದಾಟದಿಂದ ನಡೆಯುವ ಯುದ್ಧ. दण्डैश्च दण्डैश्च प्रहृत्येदं प्रवृत्तं युद्धम् "इच्" पूर्वपदस्य दीर्घः (५-४-१२७)।

दण्डाधिप ದಂಡಾಧಿಪ (ಪುಂ) ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನ್ಯಾಯಾಧಿಪತಿ. **–अधिपतिः –ಅಧಿಪತಿಃ.**

दण्डापूप ದಂಡಾಪೂಪ (ಪುಂ) ದಂಡವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದಾಗ ಆಗುವ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಅಪೂಪಗಳ ಆಕರ್ಷಣ. दण्डे दण्डस्याकर्षे तद्गतस्यापूपस्याप्याकर्षः। ದಂಡವನ್ನು ಎಳೆದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಅಪೂಪಗಳನ್ನೂ ಆಕರ್ಷಿಸಿತು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲಿಯು ದಂಡವನ್ನು ತಿಂದಿತೆಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಅಪೂಪಗಳನ್ನು ತಿಂದಿತೆಂಬ ಅರ್ಥಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ "**दण्डापूपन्याय**" ಎಂದು ಹೆಸರು. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಎರಡು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಮತ್ತೊಂದನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಇಂತಹ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ದಂಡಾಪೂಪನ್ಯಾಯವನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸುವರು.

दण्डापूपिका ದಂಡಾಪೂಪಿಕಾ (स्त्री०) ದಂಡಾಪೂಪನ್ಯಾಯ. "दण्डापूपिकयान्यार्थागमोऽर्थापत्तिरिष्यते" सा० द० १०-८३।

दण्डार ದಂಡಾರ(ಪುಂ)1. ಮದಿಸಿದ ಆನೆ. 2. ಕುಂಬಾರನ ಚಕ್ರ. 3. ಧನುಸ್ಸು. 4. ದೋಣಿ. 5. ತೆಪ್ಪ, ಹರಿಗೋಲು. 6. ರಥ. दण्डं ऋच्छति — ऋ (गतौ) "अण्" (३-२-१)। "दण्डारो वाहने मत्तवारणे शरयन्त्रके। कुम्भकारस्य चक्रे च" मेदि०।

दण्डासन ದಂಡಾಸನ (ನಂ)1. ನೆಲದ ಮೇಲೆ ದಂಡಾಕಾರವಾಗಿ ಮಲಗಿಕೊಂಡು ಹಾಕುವ ಒಂದು ಆಸನ, ಯೋಗಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ. 2. ಒಂದು ಬಾಣ. "त्रिभागशल्यनाराचो द्वौ दण्डासनदण्डिकौ" वैज०।

दण्डाहत ದಂಡಾಹತ (ನಂ) ಕಡೆಗೋಲಿನಿಂದ ಕಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಮೊಸರು. दण्डेन मन्थनदण्डेन आहतम्। "दण्डाहतं कालशेयमरिष्टमपि गोरसः" अम०।

दण्डिक ದಂಡಿಕ (ಪುಂ) 1. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು. 2. ಮೂರು ಭಾಗದಷ್ಟು ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಲಾಕಿಯುಳ್ಳ ಬಾಣ. "त्रिभागशल्यनाराचो द्वौ दण्डासनदण्डिकौ" वैज०। 3. ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಕಾವಲುಗಾರ. (ವಿಂ)4. ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ. दण्डोऽस्यास्ति "ठन्" (५-२-११५)। (ಸ್ತ್ರೀಂ) –का –ಕಾ. 5. ರಜ್ಜು, ಹಗ್ಗ. 6. ಮುಕ್ತಾಹಾರ, ಮುತ್ತಿನ ಸರ.

दण्डित ದಂಡಿತ (ವಿಂ) ದಂಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दण्ड (दण्डनिपातने) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "ताडितोऽपि दुरुक्तोऽपि दण्डितोऽपि महीभुजा। यो न चिन्तयते पापं स भृत्योऽर्हो महीभुजाम्" पञ्चतं०।

दण्डिन् ದಂಡಿನ್ (ಪುಂ) 1. ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಕಾವಲುಗಾರ. दण्डोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। 2. ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. 3. ಸೂರ್ಯನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ. 4. ದಂಡಿಕವಿ, ದಶಕುಮಾರಚರಿತ ಕಾವ್ಯಾದರ್ಶ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕವಿ. 5. ಯತಿ, ಸಂನ್ಯಾಸಿ. 6. ಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. 7. ರಾಜ, ದೊರೆ. 8. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 9. ದೋಣಿ ಹಡಗುಗಳಿಗೆ ಹುಟ್ಟುಹಾಕುವವನು. (ವಿಂ) 10. ಕೋಲು ಹಿಡಿದಿರುವವನು. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। –नी –ನೀ.

दण्डोद्यम ದಂಡೋದ್ಯಮ (ಪುಂ) ಕೋಲನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವುದು, ಒಬ್ಬನನ್ನು ಹೊಡೆಯಲು ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದೆತ್ತುವುದು. दण्डस्य उद्यमः। "विप्रदण्डोद्यमे कृच्छ्रस्त्वतिकृच्छ्रो निपातने" याज्ञ० ३-२९२।

दण्ड्य ದಂಡ್ಯ (ವಿಂ) 1. ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ. दण्डयते—दण्ड (दण्डनिपातने) + णिच् "ण्यत्" (३-१-१२४)। 2. ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದ, ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ತಕ್ಕವನಾದ. दण्डमर्हति — दण्ड "यत्" (५-१-६६)। "स्थित्यै दण्डयतो दण्डचान् परिणेतुः प्रसूतये" रघु० १-२५।

दत्त ದತ್ತ (ಪುಂ) 1. ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧ ಪುತ್ರರಲ್ಲೊಬ್ಬ. **ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧ ಪುತ್ರರು**: "औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च। गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्च दायादा बान्धवाश्च षट्॥ कानीनश्च सहोढश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा। स्वयंदत्तश्च शौद्रश्च षडदायादबान्धवाः" मनु० ९-१५९, ६०। 2. ದತ್ತಾತ್ರೇಯ. ಪುತ್ರಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿದ ಅತ್ರಿ ಮಹರ್ಷಿಗೆ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ (ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣುಮಹೇಶ್ವರರು) ಗಳು ತಮ್ಮ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರ ಅಂಶದಿಂದಲೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಮಗನು ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಂಶದಿಂದ ಚಂದ್ರ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶದಿಂದ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ, ಮಹೇಶ್ವರನ ಅಂಶದಿಂದ ದುರ್ವಾಸಮುನಿ ಇವರು ಜನಿಸಿದರು. "अत्रेः पत्न्यनसूया त्रीन् जज्ञे सुयशसः सुतान्। दत्तं दुर्वाससं सोममात्मेशब्रह्मसंभवान्" भाग० ४-१-१५। 3. ಹೆಸರಿನ ಮುಂದೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಪದ. यज्ञदत्तः, देवदत्तः, ब्रह्मदत्तः ಇತ್ಯಾದಿ. 4. "देवदत्त" ಪದದ ಒಂದು ರೂಪ. (वा० ५-३-८३)। ["दत्तिक" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ]. 5. ಕಳೆದ ಉತ್ಸರ್ಪಿಣೀ ಕಾಲದ 8ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರರು. (ನಂ) 6. ದಾನ, ಕೊಡುಗೆ. डु दाञ् (दाने) भावे "क्तः" (३-३-११४)। दा इत्यस्य "दथ्" आदेशः (७-४-४६)। "इदं हि पुंसस्तपसः श्रुतस्य वा स्विष्टस्य सूक्तस्य च बुद्धिदत्तयोः" भाग० १-५-२२। (ವಿಂ)7. ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ, ದಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "दत्तमात्तमदनं दयितेन व्याप्तमातिशयिकेन रसेन" माघ० १०-२३।

दत्तक ದತ್ತಕ (ಪುಂ) ಸ್ವೀಕೃತ ಪುತ್ರ, ದತ್ತಪುತ್ರ. दत्त स्वार्थे "कन्" (५-४-५)। ತಾಯಿತಂದೆಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಪುತ್ರನಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಕೊಡುವ ಪುತ್ರನು ದತ್ತಕ ಪುತ್ರನು. "दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत्" याज्ञ० २-१३०।

दत्तात्मन् ದತ್ತಾತ್ಮನ್ (ಪುಂ) ತಾಯಿತಂದೆಗಳಿಂದ ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ತಾನಾಗಿಯೇ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ದತ್ತಪುತ್ರನಾಗುವವನು, ನಾನು ನಿನಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಿರುವೆನೆಂದು ತಾನೇ ಹೇಳಿ ಬಂದ ತಾಯಿತಂದೆಗಳಿಲ್ಲದವನು. ಇವನಿಗೆ "**ಸ್ವಯಂದತ್ತ**" ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಇವನೊಬ್ಬನು. "दत्त" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ. "दत्तात्मा तु स्वयंदत्तो गर्भे विन्नः सहोढजः" याज्ञ० २-१३१। "माता-

पितृविहीनो यः त्यक्तो वा स्यादकारणात्। आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै स्वयंदत्तस्तु स मृतः" मनु० ९-१७७।

दत्तात्रेय ದತ್ತಾತ್ರೇಯ(पुं०)ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿಗೆ ಅನಸೂಯಾ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ಮಗ. ["दत्त" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] ದತ್ತಾತ್ರೇಯನು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾಗಿದ್ದು ಅಲರ್ಕನಿಗೆ ಆನ್ವೀಕ್ಷಿಕೀ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟು ಪ್ರಹ್ಲಾದಾದಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶ ಮಾಡಿದನು. "षष्ठमत्रेरपत्यत्वं वृतः प्राप्तोऽनसूयया। आन्वीक्षिकी-मलर्काय प्रह्लादादिभ्य ऊचिवान्" भाग०।

दत्तानपकर्मन् ದತ್ತಾನಪಕರ್ಮನ್(न०) ದಾನಮಾಡಿದುದನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ದಾನ ತೆಗೆದುಕೊಂಡವನು ಯೋಗ್ಯನಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ದಾನಮಾಡಿದುದನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. दत्तस्यानपकर्म। "सम्भूय च समुत्थानं दत्तस्यानपकर्म च" मनु० ८-४।

दत्तापहार ದತ್ತಾಪಹಾರ (पुं०) ದಾನಮಾಡಿದುದನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು. दत्तस्यापहारः।

दत्तापहृत ದತ್ತಾಪಹೃತ (वि०) ದಾನಮಾಡಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. दत्तं च तत् अपहृतं च।

दत्ताप्रदानिक ದತ್ತಾಪ್ರದಾನಿಕ (न०) ದಾನ ತೆಗೆದುಕೊಂಡವನು ಯೋಗ್ಯನಲ್ಲವೆಂದಾಗಲಿ ಕೋಪದಿಂದಾಗಲಿ ದಾನಮಾಡಿದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅಷ್ಟಾದಶ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಭೇದ. दत्तस्य अशास्त्रीयमार्गेण दत्तत्वात् पुनराप्रदानं ग्रहणमस्त्यस्य "ठन्" (५-२-११५)। "दाता प्रतिग्रहीता च श्रद्धा देयं च धर्मयुक्। देशकालौ च दानानामङ्गान्येतानि षड्विदुः"। ಈ ಆರರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ನ್ಯೂನವಾದರೂ ದಾನವು ಅಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗುವುದು.

दत्ति ದತ್ತಿ (स्त्री०) ದಾನ, ಕೊಡುಗೆ. डु दाञ् (दाने) "क्तिन्" (३-३-९४)।

दत्तिक ದತ್ತಿಕ (पुं०) 1. ದೇವದತ್ತ. 2. ಯಜ್ಞದತ್ತ. ಮನುಷ್ಯವಾಚಕವಾದ ಬಹ್ವಚ್ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. देवदत्त यज्ञदत्त अनुकम्पायां वा "ठच्" पूर्वपदलोपश्च (वा० ५-३-७८, ५-३-८३)। पक्षे "कः" च (५-३-७६)। **दत्तकः ದತ್ತಕಃ** पक्षे "घन्" "इलच्" च (५-३-७८)। **दत्तियः ದತ್ತಿಯಃ, दत्तिलः ದತ್ತಿಲಃ.** ठच् ಮತ್ತು अजादि ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ದ್ವಿತೀಯ ವರ್ಣದ ಮುಂದಿನ ವರ್ಣಗಳು ಲುಪ್ತವಾಗುವುವು. (५-३-८३)। ठचि—**देविकः ದೇವಿಕಃ,** घनि —**देवियः ದೇವಿಯಃ,** इलचि—**देविलः ದೇವಿಲಃ.** ಅಜಾದಿಯಲ್ಲದ "क" ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುವುದು. (वा० ५-३-८३)। **देवदत्तकः ದೇವದತ್ತಕಃ, देवकः ದೇವಕಃ.** "ठच्" ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಾರದಿದ್ದರೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. **देवदत्तः ದೇವದತ್ತಃ, दत्तः ದತ್ತಃ, देवः ದೇವಃ** (वा० ५-३-८३)। ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳೂ ದೇವದತ್ತ ವಾಚಕಗಳಾಗುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ಯಜ್ಞದತ್ತ ಪದದ ರೂಪಗಳೂ ಆಗುವುವು.

दत्तेय ದತ್ತೇಯ (पुं०) 1. ಇಂದ್ರ. 2. ದತ್ತಮಗಳ ಮಗ. दत्ताया अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२०)।

दत्तोलि ದತ್ತೋಲಿ (पुं०) ಪುಲಸ್ತ್ಯಮಹರ್ಷಿ.

दत्त्रिम ದತ್ತ್ರಿಮ (पुं०)1. ದತ್ತಪುತ್ರ, ದಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪುತ್ರ. दानेन निर्वृत्तः—डु दाञ् (दाने) "क्त्रिः" (३-३-८८)। "मप्" (४-४-२०)। "माता पिता वा दद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदि। सदृशं प्रीतिसंयुक्तं स ज्ञेयो दत्त्रिमः सुतः" मनु० ९-१६८। (वि०)2. ದಾನದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ, ಕೊಡುಗೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ. दानेन निर्वृत्तम् — डु दाञ् (दाने) "क्त्रिः" (३-३-८८)। "मप्" (४-४-२०)। "निष्ठां गते दत्त्रिमसभ्यतोषे विहित्रिमे कर्मणि राजपत्न्यः" भट्टि० १-१३।

दद —दाने (भ्वा० आत्म० सक० से०)। ददते। दददे। ददिता। ददिष्यते। ददताम्। अददत। ददेत। ಇತ್ಯಾದಿ. ಕೊಡು, ದಾನಮಾಡು. "दुद्दादं ददते दुद्दे" माघ० १९-११४।

कर्मणि :—दद्यते। दद्यताम्। दद्येत। अदादि। अददिष्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—दादयति, –ते। दादयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। दादयिता। दादयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—ददितव्यम्। ददनीयम्। दाद्यम्। ददितः, ददितवान्, –वती। ददमानः। ददितम्। ददनम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

दद ದದ (वि०) ದಾನಮಾಡುವವನು, ಕೊಡುವವನು. दद (दाने) "शः" (३-१-१३९)। "दुद्दादं ददे दुद्दे ददाददददोऽददः" माघ० १९-११४।

ददत् ದದತ್ (वि०) ಕೊಡುವ, ದಾನಮಾಡುವ. डु दाञ् (दाने) "शतृ" (३-२-१२४)। "ददतमन्तरिता-

हिमदीधितिं खगकुलस्य कुलायनिलायिताम्" माघ० ६-४१। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **ददती ದದತೀ.**

ददन ದದನ (न०) ದಾನ, ಕೊಡುವುದು. दद (दाने) "ल्युट्" (३-३-११५)।

ददमान ದದಮಾನ (वि०) ಕೊಡುತ್ತಿರುವ, ದಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ. दद (दाने) "शानच्" (३-२-१२४)।

ददान ದದಾನ(वि०)ಕೊಡುತ್ತಿರುವ, ದಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ. डु दाञ् (दाने) "शानच्" (३-२-१२४)। "ददानया दिक्सरितां प्रसादं प्रसक्तहंसागमया स्वकान्त्या" याद० २-७६।

ददितृ ದದಿತೃ (वि०) ದಾನಮಾಡುವವನು, ಕೊಡುವವನು. दद (दाने) "तृच्" (३-१-१३३)।

ददृत् ದದೃತ್ (वि०) ಒಡೆದುಹಾಕುವ, ಭೇದಿಸುವ. दीर्यति — दॄ (भये) "क्विप्" (वा० ३-२-१७८)। ह्रस्वश्च।

दद्रु ದದ್ರು (पुं०) ನವೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಹುಳುಕಡ್ಡಿಯೆಂಬ ಒಂದು ವ್ರಣ. ददते कण्डूम् — दद (दाने) "रुः" बाहु०।

दद्रुक ದದ್ರುಕ (पुं०) ಹುಳುಕಡ್ಡಿಯೆಂಬ ವ್ರಣ. दद्रु स्वार्थे "कन्" (५-४-५)।

दद्रुघ्न ದದ್ರುಘ್ನ (पुं०) ತಗಚಿ ಗಿಡ, ತಗಸಿಕೆ ಗಿಡ. दद्रुं हन्ति — हन (हिंसागत्योः) "टक्" (३-२-५३)। "दद्रुघ्नश्चक्रमर्दकः" अम०।

दद्रुण ದದ್ರುಣ (वि०) ದದ್ರು ರೋಗವುಳ್ಳವನು, ಹುಳುಕಡ್ಡಿಯ ರೋಗದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. दद्रुरस्यास्ति—दद्रु पामादि० "नः" (५-२-१००)।

दद्रू ದದ್ರೂ (स्त्री०) ಹುಳುಕಡ್ಡಿ. दरिद्रा (दुर्गतौ) "ऊः" (उ० १-९०)। इकाराकारलोपश्च।

दधत् ದಧತ್ (वि०) ಧರಿಸಿರುವ, ಹೊಂದಿರುವ, ಹೊತ್ತಿರುವ. डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "शतृ" (३-२-१३४)। "दधत्सन्ध्यारुणव्योमस्फुरत्तारानुकारिणीः" माघ० २-१८। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६) **दधती ದಧತೀ.** "गतया पुरः प्रति गवाक्षमुखं दधती रतेन भृशमुत्सुकताम्" माघ० ९-२।

दधान ದಧಾನ (वि०) ಧರಿಸಿರುವ, ಹೊಂದಿರುವ. डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "शानच्" (३-२-१२४)। "दधानमम्भोरुहकेसरद्युतीर्जटाः शरच्चन्द्रमरीचिरोचिषम्" माघ० १-५। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **दधाना ದಧಾನಾ.** "दधानया नेत्रसुखैकसत्रं पुत्रं पवित्रं सुतया तयाद्रेः" कुमा० ११-२९।

दधि ದಧಿ (न०) 1. ಗಟ್ಟಿ ಮೊಸರು, ಹೆಪ್ಪುಗಟ್ಟಿದ ಮೊಸರು. दधाति — डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "किः" (वा० ३-२-१७१)। "तरणं सर्षपशाकं नवोदनं पिच्छिलानि च दधीनि" वृ० र०। 2. ಹಾಲುಮಡ್ಡಿ. 3. ವಸ್ತ್ರ, ಬಟ್ಟೆ. "दधि गोरसभेदे स्यात्तथा श्रीवासवासयोः" हेम०। (वि०) 4. ಧರಿಸಿರುವ, ಧಾರಣ ಮಾಡಿರುವ.

दधिकूर्चिका ದಧಿಕೂರ್ಚಿಕಾ (स्त्री०) ಮೊಸರಿನೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಪಕ್ವಮಾಡಿದ ಹಾಲು. "दध्ना सह पयः पक्वं यत् स्यात् सा दधिकूर्चिका"।

दधिचार ದಧಿಚಾರ (पुं०) ಮಂತು, ಕಡೆಗೋಲು. दधि चारयति — चर (गतौ) + णिच् "अण्" (३-२-१)।

दधिज ದಧಿಜ (न०) ಬೆಣ್ಣೆ. दध्नो जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-१-९८)।

दधित्थ ದಧಿತ್ಥ (पुं०)ಬೇಲದ ಮರ. दधिवर्णस्तिष्ठत्यत्र—ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)। पृषो०।

दधिफल ದಧಿಫಲ (पुं०) ಬೇಲದ ಮರ. दधीव द्रवः फलेऽस्य।

दधिमण्ड ದಧಿಮಂಡ (पुं०) ಮೊಸರಿನ ಕೆನೆ.

दधिमुख ದಧಿಮುಖ (पुं०) ಸುಗ್ರೀವನ ಮಧುವನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ವಾನರ.

दधिवामन ದಧಿವಾಮನ (पुं०) ಸಾಲಗ್ರಾಮ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಮನ ಮೂರ್ತಿ. "अतिक्षुद्रं द्विचक्रं च नवीननीरदोपमम्। दधिवामनकं ज्ञेयम् गृहिणाञ्च सुखप्रदम्"।

दधिशोण ದಧಿಶೋಣ (पुं०) ವಾನರ, ಕಪಿ.

दधिसक्तु ದಧಿಸಕ್ತು (पुं० ब० व०) ಮೊಸರಿನೊಡನೆ ಬೆರೆತಿರುವ ಹುರಿಹಿಟ್ಟು, ಮೊಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಲೆಸಿದ ಹುರಿಹಿಟ್ಟು. दध्युपसिक्ताः सक्तवः।

दधिसमुद्र ದಧಿಸಮುದ್ರ (पुं०) ಸಪ್ತಸಮುದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು.

दधिसारः ದಧಿಸಾರಃ (पुं०) ನವನೀತ, ಬೆಣ್ಣೆ. दध्नः सारः।

दधीच ದಧೀಚ(पुं०) ದಧೀಚಮಹರ್ಷಿ. ಅಥರ್ವಋಷಿಯ ಮಗ. [ಈ ಮಹರ್ಷಿಯು ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ತನ್ನ ಎಲುಬುಗಳನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಇಂದ್ರನು ಅವುಗಳಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು

ತಯಾರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ಅಸುರರನ್ನೂ ಸಂಹರಿಸಿದನು. "ऋतेऽस्थिभिर्दधीचस्य न हन्तुं त्रिदशद्विषः। तस्माद्गत्वा ऋषिश्रेष्ठो याच्यतां सुरसत्तमाः। दधीचास्थीनि देहीति तैर्वधिष्यामहे रिपून्। स च तैर्याचितोऽस्थीनि यत्नात् ऋषिवरस्तदा। साहाय्यं नः कुरुष्वेति चकारैवाविचारयन्। तस्यास्थिभिरथो शक्रः संप्रहृष्टमनास्तदा। कारयामास दिव्यानि नानाप्रहरणान्युत। गदा वज्राणि चक्राणि गुरून् दण्डांश्च पुष्कलान्। तेन वज्रेण भगवान् मन्त्रयुक्तेन भारत। दैत्यदानववीराणां जघान नवतीर्नव" भा० शल्य० ५२।

दधृक् ದಧೃಕ್ (वि०) ಧೃಷ್ಟನಾದ, ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಯಾದ. धृष (प्रसहने) "क्विन्" (३-२-५९)। "अभ्यभून्निलयं भ्रातुः सुग्रीवो निनदन् दधृक्" भट्टि० ६-११७।

दध्यन्न ದಧ್ಯನ್ನ (न०) ಮೊಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಲಸಿದ ಅನ್ನ. दध्ना (उपसिक्तम्) अन्नम्—"अन्नेन व्यञ्जनम्" (२-१-३४)। इति समासः। ಹೀಗೆಯೇ **दध्योदनम् ದಧ್ಯೋದನಮ್.** ಇತ್ಯಾದಿ.

दध्याकर ದಧ್ಯಾಕರ (पुं०) ದಧಿಸಮುದ್ರ.

दनायु ದನಾಯು (पुं०) ಒಬ್ಬ ದಾನವ. ದನುವಿನ ಮಗ.

दनायुस् ದನಾಯುಸ್ (स्त्री०) ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗಳು, ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿ. विक्षरः बलः वीरः वृत्रः ಎಂಬ ನಾಲ್ವರು ಇವಳ ಮಕ್ಕಳು. "दनायुषः पुनः पुत्राश्चत्वारोऽसुरपुङ्गवाः। विक्षरो बलवीरौ च वृत्रश्चैव महासुराः" भा० आदि० ६६-३३।

दनु ದನು (पुं०) 1. ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರಸ್ಸಿನ ಮಗ. [ಈತನು ಸ್ಥೂಲಶಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಯ ಶಾಪದಿಂದ ರಾಕ್ಷಸನಾದನು. ಇಂದ್ರನ ಬಾಣಪ್ರಹಾರದಿಂದ ಕಬಂಧನಾದನು. ಅನಂತರ ಇವನಿಗೆ "ದನುಕಬಂಧ" ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. "दनुर्नाम श्रियः पुत्रः शापाद्राक्षसतां गतः। इन्द्रास्त्रकृतकाबन्ध्यः पूतोऽस्मि भवदाश्रयात्" म० वी० ५-३४। "तदनु दनुकबन्धेनादरार्थितो तौ" चं० रा० ३। (स्त्री०) 2. ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನ ಒಬ್ಬ ಮಗಳು, ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿ. ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಹದಿಮೂರು ಮಂದಿ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಇವಳೊಬ್ಬಳು. ಇವಳು ದಾನವರ ತಾಯಿ. "प्रजज्ञिरे महाभागा दक्षकन्यास्त्रयोदश। अदितिर्दितिर्दनुः काला दनायुः सिंहिका तथा। क्रोधा प्राधा च विश्वा च विनता कपिला मुनिः। कद्रूश्च मनुजव्याघ्र दक्षकन्यैव भारत" भा० आदि० ६६।

दनुज ದನುಜ (पुं०) ದನುವಿನ ಮಗ ದಾನವ. दनोर्जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)। "जगदेकहितेन जन्मनासौ दनुजैराक्रमणं भुवो निरुन्धन्" याद० १५-६।

दनुजद्विष् ದನುಜದ್ವಿಷ್ (पुं०) ದೇವತೆ. दनुजान् द्वेष्टि—द्विष (अप्रीतौ) "क्विप्" (३-२-७६)। **–अरिः –ಅರಿಃ, –रिपुः –ರಿಪುಃ, –शत्रुः –ಶತ್ರುಃ,** ಇತ್ಯಾದಿ. "मुषिताम्बरमस्त्रशस्त्रभूम्ना दनुजारेर्दमघोषजन्मनश्च" याद० १५-१२१।

दनुतनय ದನುತನಯ, –सुतः –ಸುತಃ, –सूनुः –ಸೂನುಃ (पुं०) ದನುವಿನ ಮಗ, ಅಸುರ.

दन्त ದಂತ (पुं०) 1. ರದನ, ಹಲ್ಲು. दाम्यति — दमु (उपशमे) "तन्" (उ० ३-८६)। "दन्तानामधरमयावकं पदानि प्रत्यग्रास्तनुमविलेपनां नखाङ्काः" माघ० ८-५५। 2. ಆನೆಯ ದಂತ, ಆನೆಯ ಕೊಂಬು, ಗಜದಂತ. "दन्ता दन्तैराहताः सामजानां भङ्गं जग्मुर्न स्वयं सामजाताः" माघ० १८-३३। 3. ಗಿಡ ಬಳ್ಳಿಗಳ ಪೊದರು. "दन्तोज्ज्वलासु विमलोपलमेखलान्ताः सद्रत्नचित्रकटकासु बृहन्नितम्बाः" माघ० ४-४०। 4. ಪರ್ವತದ ನಿತಂಬಪ್ರದೇಶ, ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶ. 5. ಪರ್ವತದ ಶೃಂಗ, ಬೆಟ್ಟದ ಶಿಖರ. 6. ಮೂವತ್ತೆರಡು ಸಂಖ್ಯೆ. (स्त्री०) 7. ಓಷಧಿಯ ಒಂದು ಭೇದ. "दशने शैलशृङ्गे च दन्तः स्यादोषधौ स्त्रियाम्" त्रिकाण्ड०। "दन्तोऽद्रिकटके कुञ्जे" मेदि०।

दन्तक ದಂತಕ (पुं०) 1. ದಂತ, ಹಲ್ಲು. ಮೊದಲಾದ "दन्त" ಪದದ ಅರ್ಥ. दन्त स्वार्थे "कः"। 2. ಶೈಲದ ಶೃಂಗ, ಪರ್ವತದ ಶಿಖರ, ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿ. 3. ಮುಂದಕ್ಕೆ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿರುವ ಬಂಡೆ. (वि०) 4. ದಂತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನಕೊಡುವ, ಹಲ್ಲುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಸುಕನಾದ. दन्तेषु प्रसितः "कन्" (५-१-६६)।

दन्तकर्षण ದಂತಕರ್ಷಣ (पुं०) ನಿಂಬೆಹಣ್ಣು.

दन्तकार ದಂತಕಾರ (पुं०) ದಂತದ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು.

दन्तकाष्ठ ದಂತಕಾಷ್ಠ (न०) ಹಲ್ಲನ್ನು ಉಜ್ಜಿ ಶುದ್ಧಮಾಡುವ ಕಡ್ಡಿ. दन्तधावनार्थं काष्ठम्।

दन्तच्छद ದಂತಚ್ಛದ (पुं०) ಅಧರ. ತುಟಿ. दन्ताश्छाद्यन्तेऽनेन — छद (संवरणे) + णिच् "घः" (३-३-११८)। "दन्तच्छदारुणिमरञ्जितदन्तमालम्" मालती० ९-३१।

दन्तजात ದಂತಜಾತ (पुं०) ಹಲ್ಲು ಹುಟ್ಟಿದ ಶಿಶು. जातो दन्तोऽस्य। परनिपा०। "दन्तजातेऽनुजाते च कृतचूडे च संस्थिते" मनु० ५-५८।

दन्तजाह ದಂತಜಾಹ (न०) ಹಲ್ಲಿನ ಬುಡ, ಹಲ್ಲಿನ ಬೇರು; दन्तस्य मूलम् "जाहच्" (५-२-२४)।

दन्तधावन ದಂತಧಾವನ (पुं०) 1. ಕಗ್ಗಲಿಮರ, ಖದಿರ ವೃಕ್ಷ. दन्तान् धावयति – धावु (गतिशुद्धचोः) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "खदिरो दन्तधावनः" अम०। 2. ಹೊಂಗೆಮರ. 3. ವಕುಳವೃಕ್ಷ (न०) 4. ಹಲ್ಲನ್ನು ಉಜ್ಜಿ ಶುದ್ಧಮಾಡುವುದು. दन्तानां धावनम् – धावु भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

दन्तपत्र ದಂತಪತ್ರ (न०) ದಂತಾಕಾರದ ಪತ್ರವುಳ್ಳ ಒಂದು ಕಿವಿಯ ಆಭರಣ. दन्त इव पत्रमस्य। "विलासिनी-विभ्रमदन्तपत्रम्" रघु०। "कर्णविसक्तामलदन्तपत्रं माता तदीयं मुखमुन्नमय्य" कुमा० ७-२३।

दन्तपत्रक ದಂತಪತ್ರಕ (न०) ಕುಂದಪುಷ್ಪ, ಮೊಲ್ಲೆಹೂವು. दन्त इव पत्रमस्य।

दन्तपत्रिका ದಂತಪತ್ರಿಕಾ (स्त्री०) ದಂತದ ಆಕಾರದ ಎಲೆಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಕಿವಿಯ ಆಭರಣ. "विदग्धलीलोचितदन्तपत्रिकाविधित्सया नूनमनेन मानिना" माघ० १-६०।

दन्तपवन ದಂತಪವನ (न०) 1. ಹಲ್ಲನ್ನು ಉಜ್ಜುವ ಕಡ್ಡಿ. दन्तं पुनात्यनेन—पूञ् (पवने) करं० "ल्युट्" (३-३-११७)। 2. ಹಲ್ಲನ್ನು ಉಜ್ಜಿ ಶುದ್ಧಮಾಡುವುದು. दन्तस्य पवनम्—पूञ् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

दन्तपात ದಂತಪಾತ (पुं०) ಹಲ್ಲು ಬೀಳುವುದು. दन्तस्य पातः।

दन्तपाली ದಂತಪಾಲೀ (स्त्री०) ಬಾಯಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲುಗಳು ನಿಂತಿರುವ ಗಟ್ಟಿ ಮಾಂಸ, ಒಸಡು. दन्तानां पाली। ಹಲ್ಲಿನ ಬುಡದ ಒಸಡು ಕೆಂಪಗಿದ್ದರೆ ಪುರುಷನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂತೋಷವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಐಶ್ವರ್ಯವಂತನಾಗಿಯೂ ಪತ್ನೀಪುತ್ರರುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು. "ताल्वोष्ठदन्तपालीजिह्वानेत्रान्तपायुकरचरणैः। रक्ते तु रक्तसारा बहुसुखवनितार्थपुत्रयुताः" बृहत्सं० ६८-९७।

दन्तपुप्पुट ದಂತಪುಪ್ಪುಟ (पुं०) ಒಂದು ವಿಧ ದಂತ ರೋಗ. ಹಲ್ಲಿನ ಒಸಡು ಊದುವುದು ಒಸಡು ಹುಣ್ಣಾಗುವುದು ಇವು ದಂತಪುಪ್ಪುಟಕದ ಲಕ್ಷಣ. ಈ ರೋಗವು ಕಫ ಮತ್ತು ರಕ್ತ ಇವುಗಳ ದೋಷದಿಂದ ಬರುವುದು. "दन्तयोस्त्रिषु वा यस्य श्वयथुः सरुजो महान्। दन्तपुप्पुटको ज्ञेयः कफरक्तनिमित्तजः" सुश्रुत० निदान० १६-१६।

दन्तपुष्प ದಂತಪುಷ್ಪ (न०) 1. ಮೊಲ್ಲೆಗಿಡ. दन्त इव शुभ्रं पुष्पमस्य। 2. ಚಿಲ್ಲದ ಬೀಜ, ಅಂಟುವಾಳದ ಕಾಯಿ. 3. ಮೊಲ್ಲೆಹೂವು.

दन्तप्रक्षालन ದಂತಪ್ರಕ್ಷಾಲನ (न०) ಹಲ್ಲನ್ನು ಉಜ್ಜಿ ತೊಳೆಯುವುದು.

दन्तफल ದಂತಫಲ (पुं०) 1. ಕಪಿತ್ಥವೃಕ್ಷ, ಬೇಲದಮರ. दन्त इव शुभ्रं फलमस्य। (न०) 2. ಚಿಲ್ಲದ ಬೀಜ. (स्त्री०) –फला –ಫಲಾ. 3. ಹಿಪ್ಪಲಿ.

दन्तभाग ದಂತಭಾಗ (पुं०) 1. ಆನೆಯ ಕೊಂಬಿರುವ ಭಾಗ, ಆನೆಯ ಮುಖದಿಂದ ಕತ್ತಿನವರೆಗಿನ ಭಾಗ. 2. ದಂತದ ಭಾಗ.

दन्तमांस ದಂತಮಾಂಸ (न०) ಹಲ್ಲುಗಳ ಕೆಳಗಿನ ಗಟ್ಟಿ ಮಾಂಸ, ಒಸಡು.

दन्तमूल ದಂತಮೂಲ (न०) ಹಲ್ಲುಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಒಂದು ರೋಗ.

दन्तरोग ದಂತರೋಗ (पुं०) ಮುಖ ರೋಗಗಳಲ್ಲೊಂದು ಭೇದ, ಒಸಡು ರೋಗ, ಒಸಡಿನ ಊತ.

दन्तवक्त्र ದಂತವಕ್ತ್ರ (पुं०) ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವಿನ ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕರೂಷದೇಶದ ಒಬ್ಬ ರಾಜ. [ಇವನು ಶಿಶುಪಾಲನಿಗೆ ಆಪ್ತಮಿತ್ರ. ರಾಜಸೂಯಯಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಶುಪಾಲನು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ನಡೆದ ಅಗ್ರಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ದೂಷಿಸಿ ಅವನ ಚಕ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಅಸುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಇವನ್ನು ಕೇಳಿದ ದಂತವಕ್ತ್ರನು ದ್ವಾರಕೆಯ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದು ಧಾಳಿಮಾಡುತ್ತ ರಾಜಸೂಯಯಾಗದಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಕೌಮೋದಕಿಗೆ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯನಾದನು.] भाग० १०-७८।

दन्तवस्त्र ದಂತವಸ್ತ್ರ (न०) ಅಧರ, ತುಟಿ, ಓಷ್ಠ. दन्तस्य वस्त्रमिव।

दन्तवासस् ದಂತವಾಸಸ್ (न०) ಓಷ್ಠ, ತುಟಿ. दन्तस्य वास इव। "चिरोज्झितालक्तकपाटलेन तुलां यदारोहति दन्तवाससा" कुमा० ५-३४।

दन्तवेष्ट ದಂತವೇಷ್ಟ (पुं०) 1. ಒಸಡು, ದಂತಮೂಲ. "दन्तवेष्टेषु नेत्रेषु कुम्भेषु च कटेषु च" भा० कर्ण० ४६-४६। 2. ಆನೆಯ ಕೊಂಬಿಗೆ ಹಾಕುವ ಬಳೆ. 3. ದಂತ ರೋಗದ ಒಂದು ಭೇದ, ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಕೀವು ಸುರಿಯುವ ಹಲ್ಲಿನ ಒಂದು ರೋಗ. "स्रवन्ति पूयरुधिरं चला दन्ता

भवन्ति च। दन्तवेष्टः स विज्ञेयो दुष्टशोणितसंभवः" सुश्रुत० निदान० १६-१७।

दन्तशठ ದಂತಶಠ (पुं०) 1. ನಿಂಬೆಗಿಡ. दन्तानां शठ इव। "स्युर्जम्बीरे दन्तशठजम्भजम्बीरजम्भलाः" अम०। 2. ಬೇಲದ ಮರ, ಕಪಿತ್ಥವೃಕ್ಷ. "तस्मिन् दधिफलः पुष्पफलदन्तशठावपि" अम०। 3. ಗಜನಿಂಬೆ ಗಿಡ. 4. ಹರಿಳೆಗಿಡ. (स्त्री०) -शठा -ಶಠಾ. 5. ಪುಲ್ಲಂಪುರಿಚೆಗಿಡ. "दन्तशठः स्याज्जम्बीरे कपित्थे कर्मरङ्गके। नागरङ्गेऽपि चाङ्गेर्यां स्मृता दन्तशठा बुधैः" विश्व०।

दन्तशर्करा ದಂತಶರ್ಕರಾ (स्त्री०) ಹಲ್ಲಿನ ಪಾಚಿ, ದಂತ ಮಲ, ಹಲ್ಲಿನ ಕೊಳೆ.

दन्तशाण ದಂತಶಾಣ (पुं०) ಹಲ್ಲುಪುಡಿ, ದಂತಧಾವನ ಚೂರ್ಣ. दन्तस्य शाण इव।

दन्तशूल ದಂತಶೂಲ (न०) ಹಲ್ಲುನೋವು. दन्तस्य शूलमिव। "शीर्षरोगेऽक्षिरोगे च दन्तशूले गलग्रहे" भा० शान्ति० ३०९-५।

दन्तशोफ ದಂತಶೋಫ (पुं०) ಒಸಡಿನ ಊದಲು.

दन्तहर्ष ದಂತಹರ್ಷ (पुं०) ದಂತರೋಗದ ಒಂದು ಭೇದ, ಶೀತೋಷ್ಣಗಳೆರಡನ್ನೂ ತಡೆಯಲಾರದ ಮತ್ತು ಮುಟ್ಟಲೂ ಆಗದಂತಹ ಹಲ್ಲಿನ ಒಂದು ವ್ಯಾಧಿ. "दशनाः शीतमुष्णं च सहन्ते स्पर्शनं न च। यस्य तं दन्तहर्षन्तु व्याधिं विद्यात् समीरणात्" सुश्रुत० निदान० १६-३०।

दन्तहर्षक ದಂತಹರ್ಷಕ (पुं०) ನಿಂಬೆಗಿಡ. दन्तान् हर्षयति—हृष(हृष्टौ) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

दन्ताग्र ದಂತಾಗ್ರ (न०) ಹಲ್ಲಿನ ತುದಿ.

दन्ताग्रीय ದಂತಾಗ್ರೀಯ (वि०) ದಂತದ ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ, ಹಲ್ಲಿನ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. दन्ताग्र "छः" (४-२-१३८)।

दन्ताघात ದಂತಾಘಾತ (पुं०) ಹಲ್ಲಿನ ಏಟು, ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚುವುದು. दन्तैराहन्यते—आ+हन(हिंसागत्योः)भावे "घञ्" (३-३-१८)। "स्तनयोर्गण्डयोश्चैव ओष्ठे चैव तथाधरे। दन्ताघातः प्रकर्तव्यः कामिनीनां सुखावहः"।

दन्ताद ದಂತಾದ (पुं०) ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಕೊರೆದು ತಿನ್ನುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಕ್ರಿಮಿ. दन्तान् अत्ति — अद (भक्षणे) "अण्" (३-२-१)। "केशरोगनखादाश्च दन्तादाः चिक्कशास्तथा" सुश्रुत०।

दन्तादन्ति ದಂತಾದಂತಿ (अव्य०) ಹಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕಚ್ಚಿ ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ. दन्तैश्च दन्तैश्च प्रहृत्येदं प्रवृत्तं युद्धम् "इच्" (५-४-१२७)। पूर्वपदान्तस्य दीर्घश्च।

दन्तायुध ದಂತಾಯುಧ(पुं०)1. ಸೂಕರ, ವರಾಹ, ಹಂದಿ. दन्ता आयुधमिवास्य। "शूकरे वनाहिरदन्तायुधचक्रवज्रदीर्घरदाः" त्रिकाण्ड०। (वि०) 2. ದಂತವೇ ಆಯುಧವಾಗಿ ಉಳ್ಳ. स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-६३)। -आयुधी -ಆಯುಧೀ.

दन्तार्बुद ದಂತಾರ್ಬುದ (पुं०) ಒಂದು ವಿಧ ದಂತರೋಗ.

दन्तालिका ದಂತಾಲಿಕಾ (स्त्री०) ಕುದುರೆಯ ಕಡಿವಾಣ. दन्तान् अलति भूषयति — अल (भूषणादौ) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "दन्तालिकाधरणनिश्चलपाणियुग्ममर्धोदितो हरिरिवोदयशैलमूर्ध्नः" माघ० ५-५६। "अण्" (३-२-१)। "ङीष्" (४-१-४१)। **दन्ताली ದಂತಾಲೀ.** "मुखरज्जुस्तु दन्ताली" वैज०।

दन्तावल ದಂತಾವಲ (पुं०)ಗಜ, ಆನೆ. अतिशयितौ दन्तौ स्तोऽस्य — दन्त "वलच्" (५-२-११३)। पूर्वपददीर्घः। "सिंहः प्रबलमतिस्थूलमपि दन्तावलं हन्तुमाक्रमते"।

दन्तिका ದಂತಿಕಾ (स्त्री०) ಜಾಪಾಳದ ಗಿಡ. दम्यते— दमु (उपशमे) "तन्" (उ० ३-८६)। संज्ञायाम् "कन्" (५-३-७५)। "निकुम्भो दन्तिका प्रत्यक्श्रेण्युदुम्बरपर्ण्यपि" अम०।

दन्तिन् ದಂತಿನ್ (पुं०) ಗಜ, ಆನೆ. अतिशयितौ दन्तावस्य "इनिः" (५-२-११५)। "यद्दन्तिनः कटकटाहतटान्मिमङ्क्षोर्मङ्क्षूदपाति परितः पटलैरलीनाम्" माघ० ५-३७।

दन्तिनी ದಂತಿನೀ (स्त्री०) ಜಾಪಾಳದ ಗಿಡ.

दन्तिमूलिका ದಂತಿಮೂಲಿಕಾ (स्त्री०) ಜಾಪಾಳದ ಗಿಡ.

दन्तुर ದಂತುರ (वि०) 1. ಎತ್ತರವಾದ ಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ, ಮೇಲಕ್ಕೆ ಚಾಚಿದ ಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ. दन्ता उन्नताः सन्त्यस्य "उरच्" (५-२-१०६)। "अकलयन् मुदितामिव सर्वतः स शरदं शरदन्तुरदिङ्मुखम्" माघ० ६-५४। 2. ಸಮವಲ್ಲದ, ವಿಷಮವಾದ, ಹಳ್ಳತಿಟ್ಟಾಗಿರುವ. "दन्तुरं वाच्यवद्विद्यात् विषमोन्नतदन्तयोः" विश्व०। "करयन्त्रणदन्तुरान्तरे व्यलिखच्चञ्चुपुटेन पक्षती" नैष० २-२। 3. ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ, ಹರಡಿರುವ. "शशाङ्कशङ्खसंभिन्नतारामौक्तिकदन्तुरा" चं० रा०।

दन्तुरच्छद ದಂತುರಚ್ಛದ (पुं०) ಮಾದಳದ ಗಿಡ.

दन्तोलूखलिक ದಂತೋಲೂಖಲಿಕ (पुं०) ವಾನಪ್ರಸ್ಥ, ತೃತೀಯಾಶ್ರಮಿ. दन्ता एव उलूखलं कण्डनसाधनं विद्यतेऽस्य "ठन्" (५-२-११५)। ವಾನಪ್ರಸ್ಥಾಶ್ರಮದವನು ಧಾನ್ಯದ ಹೊಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಹಲ್ಲಿನಿಂದಲೇ ತೆಗೆದು ಆಹಾರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "अश्मकुट्टो भवेद्वापि दन्तोलूखलिकोऽपि वा" मनु० ६-१७।

दन्तोष्ठ ದಂತೋಷ್ಠ (न०) ಹಲ್ಲು ಮತ್ತು ತುಟಿಗಳು. दन्ताश्च ओष्ठौ च एषां समाहारः (२-४-२)।

दन्तोष्ठक ದಂತೋಷ್ಠಕ (वि०) ಹಲ್ಲು ಮತ್ತು ತುಟಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಉತ್ಸುಕನಾದ. दन्तोष्ठे प्रसितः "कन्" (५-२-६६)।

दन्त्य ದಂತ್ಯ (पुं०) 1. ಹಲ್ಲು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಮೂಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ವರ್ಣ. ऌ तवर्ग (त थ द ध न) ल स ವರ್ಣಗಳು. "ऌतुलसानां दन्ताः" सि० कौ०। दन्ते दन्तमूले भवः "यत्" (५-१-६)। (वि०) 2. ಹಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. दन्तेभ्यो हितः "यत्" (५-१-५)। 3. ಹಲ್ಲಿನಲ್ಲಿರುವ. दन्ते भवम् "यत्" (४-३-५५)।

दन्दशूक ದಂದಶೂಕ (पुं०) 1. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. गर्हितं दशति — दंश (दशने) "यङ्" (३-१-२४)। नुक् (७-४-८६)। "ऊकः" (३-२-१६६)। "दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत्कीटोऽथवा कृमिः" याज्ञ० ३-१९७। 2. ರಾಕ್ಷಸ. "दन्दशूकस्तु पुल्लिङ्गो राक्षसे च सरीसृपे" मेदि०। "इषुमति रघुसिंहे दन्दशूकान् जिघांसौ" भट्टि० १-२६। 3. ಕಚ್ಚುವ ಪ್ರಾಣಿ, ನಾಯಿ ಮೊದಲಾದುದು. "दन्दशूकास्तु दंशकाः" वैज०।

दभ्र ದಭ್ರ (पुं०) 1. ಸಮುದ್ರ, ಸಾಗರ, ಕಡಲು. (न०) 2. ಸ್ವಲ್ಪ, ಅಲ್ಪ. दम्भु (दम्भने) "रक्" (उ० २-१३)। दभ्रः समुद्रः स्वल्पं च सि० कौ०। (वि०) 3. ಸ್ವಲ್ಪವಾದ, ಕೊಂಚವಾದ. "अदभ्रदर्भामधिशय्य स स्थलीम्" किरा० १-३८।

दम ದಮ (पुं०) 1. ನಿಗ್ರಹ, ಹತೋಟಿ, ಅಂಕೆ, ಬಹಿರಿಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಡುವುದು. दमु (उपशमे) "घञ्" (३-३-१८)। "निग्रहो बाह्यवृत्तीनां दम इत्यभिधीयते"। "बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः" गीता १०-४। 2. ದಂಡನೆ, ಶಿಕ್ಷೆ, ದಂಡೋಪಾಯ. "निक्षेपस्यापहर्तारं तत्समं दापयेद्दमम्" मनु० ८-१९२। "साहसं तु दमो दण्डः" अम०। 3. ಚಿತ್ತಸ್ಥೈರ್ಯ ಮನಸ್ಸು ವಿಕಾರಹೊಂದದಿರುವುದು. 4. ಅಡಗಿಸುವುದು, ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಡುವುದು. 5. ಕರ್ದಮ, ಕೆಸರು. 6. ತಪಸ್ಸಿನ ಕ್ಲೇಶವನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. "दमस्तु दमथे दण्डे कर्दमे दमनेऽपि च" मेदि०।

दमक ದಮಕ (वि०) ದಮನಮಾಡುವವನು, ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಡುವವನು. दमयति—दमु (उपशमे) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "हस्तिगोऽश्वोष्ट्रदमको नक्षत्रैर्यश्च जीवति" मनु० ३-१६२।

दमघोष ದಮಘೋಷ (पुं०) ಚೇದಿದೇಶದ ದೊರೆ, ಶಿಶುಪಾಲನ ತಂದೆ. "दमघोषश्चेदिराजः श्रुतश्रवसमग्रहीत्" भाग० ९-२४-३९।

दमघोषज ದಮಘೋಷಜ (पुं०) ಶಿಶುಪಾಲ, ದಮಘೋಷನ ಮಗ. दमघोषाज्जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)। "चिरस्य मित्रव्यसनी सुदमो दमघोषजः" माघ० २-६०।

दमघोषसुत ದಮಘೋಷಸುತ, –सूनु –ಸೂನು (पुं०) ಶಿಶುಪಾಲ. दमघोषस्य सुतः सूनुर्वा। "दमघोषसुतेन कश्चन प्रतिशिष्टः प्रतिभानवानथ" माघ० १६-१।

दमथ ದಮಥ (पुं०) 1. ಬಹಿರಿಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹ, ಬಹಿರಿಂದ್ರಿಯವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಡುವುದು. दमु (उपशमे) "अथः" (उ० ३-११३)। 2. ದಂಡ, ಶಿಕ್ಷೆ. 3. ತಪಸ್ಸಿನ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಸಹಿಸುವಿಕೆ. "दमथस्तु पुमान् दण्डे दमे च परिकीर्तितः" मेदि०।

दमन ದಮನ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. कान्तिमन्दाकिनीभिः भवतापं दमयति — दमु (उपशमे) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११३)। बाहुलकात्। "भवतापस्य दमनात् कान्त्या दमन ईरितः" इति निरुक्तिः। "मरीचिर्दमनो हंसः" वि० स०। 2. ವೀರ, ಪರಾಕ್ರಮಿ. 3. ಮೊಲ್ಲೆ ಗಿಡ. (न०) 4. ನಿಗ್ರಹ, ಅಡಗಿಸುವಿಕೆ. 5. ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದು. दमु भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "दुर्दान्तानां दमनविधयः क्षत्रियेष्वायतन्ते दुर्दान्तस्त्वं वयमपि च ते क्षत्रियाः शासितारः" म० वी० ३-३४। 6. ಬಹಿರಿಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹ, ಬಹಿರಿಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವುದು. (वि०) 7. ನಿಗ್ರಹಿಸುವ, ಅಡಗಿಸುವ. 8. ಶಾಂತಚಿತ್ತನಾದ, ಸಮಾಧಾನಹೊಂದಿದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ.

दमनीय ದಮನೀಯ (वि०) 1. ಅಡಗಿಸಲ್ಪಡುವ, ನಿಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 3. ನಿಗ್ರಹಿಸ

ಬೇಕಾದ. 4. ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ. 5. ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 6. ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 7. ಶಿಕ್ಷಿಸಬೇಕಾದ. दमु (उपशमे) "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **दमितव्यम् ದಮಿತವ್ಯಮ್.**

दमयत् ದಮಯತ್ (वि०) 1. ನಿಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿರುವ, ಅಡಗಿಸುತ್ತಿರುವ. दमु (उपशमे) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। 2. ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती – ಯಂತೀ.**

दमयन्ती ದಮಯಂತೀ (स्त्री०) ವಿದರ್ಭದೇಶದ ರಾಜನಾದ ಭೀಮನ ಮಗಳು, ನಳಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಪತ್ನಿ. [ಭೀಮಭೂಪಾಲನು ಪುತ್ರಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿದನು. ದಮನೆಂಬ ಋಷಿಯ ವರದಿಂದ ದಮಯಂತಿಯೆಂಬ ಕನ್ಯೆಯನ್ನೂ ದಮ ದಾಂತ ಮತ್ತು ದಮನನೆಂಬ ಪುತ್ರರನ್ನೂ ಪಡೆದನು. ದಮಯಂತಿಯು ನಿಷಧಾಧಿಪತಿಯಾದ ನಳಚಕ್ರವರ್ತಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಇಂದ್ರಸೇನನೆಂಬ ಮಗನನ್ನು ಪಡೆದಳು.] [ವಿವರಕ್ಕೆ "नल" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

दमयितृ ದಮಯಿತೃ(वि०)1. ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಡುವ, ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಡುವ. 2. ನಿಗ್ರಹಿಸುವ. 3. ದಂಡಿಸುವ, ಶಿಕ್ಷಿಸುವ. 4. ಶಿಕ್ಷಿಸುವ, ಪಳಗಿಸುವ. दमु (उपशमे) "तृच्" (३-१-१३३)। (पुं०) 5. ವಿಷ್ಣು. दमु+णिच् ताच्छील्ये "तृन्" (३-२-१३५)। "ताच्छील्याद्रावणादीनां हर्ता दमयिता स्वयम्" इति निरुक्तिः। "धनुर्धरो धनुर्वेदो दण्डो दमयिताऽदमः" वि० स०। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–यित्री – ಯಿತ್ರೀ.**

दमित ದಮಿತ (वि०) 1. ಅಡಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ನಿಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ದಂಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "दमितं रघुवीरेण ददर्शाब्धि स दक्षिणम्" याद० २२-१७७। 3. ಪಳಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दमु (उपशमे) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)।

दमितवत् ದಮಿತವತ್ (वि०) 1. ಅಡಗಿಸಿದವನು, ನಿಗ್ರಹಿಸಿದವನು. 2. ಪಳಗಿಸಿದವನು. 3. ಶಿಕ್ಷಿಸಿದವನು. दमु (उपशमे) "क्तवतुः" (३-२-१०२)।

दमिन् ದಮಿನ್ (वि०)1. ನಿಗ್ರಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದ, ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಡುವ ಸ್ವಭಾವದ. दमयति – दमु (उपशमे) + णिच् "घिनुण्" (३-२-१४१)। 2. ಬಹಿರಿಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ತಡೆಯುವ.

दमुनस् ದಮುನಸ್ (पुं०) ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. दाम्यति – दमु (उपशमे) अन्तर्भावितण्यर्थः "उनसिः" (उ० ४-२३४)। "सप्तार्चिर्दमुनाः शुक्रः" अम०।

दम्पती ದಂಪತೀ (पुं० द्विव०) ಪತ್ನಿ ಮತ್ತು ಪತಿ, ಹೆಂಡತಿ ಮತ್ತು ಗಂಡ. जाया च पतिश्च – जायाशब्दस्य वा दम् भावो निपात्यते (२-२-३१)। "तौ दम्पती वसिष्ठस्य गुरोर्जग्मतुराश्रमम्" रघु० १-३५। "तौ दम्पती त्रिः परिणीय वह्निमन्योन्यसंस्पर्शनिमीलिताक्षौ" कुमा० ७-८०।

दम्भ ದಂಭ (पुं०)1. ಮೋಸ, ವಂಚನೆ, ಠಕ್ಕು. 2. ಗರ್ವ, ಅಹಂಕಾರ. 3. ಕಪಟ, ಇತರರನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸುವ ಕರ್ಮಾಚರಣೆ. दम्यते–दम्भु (दम्भने) "घञ्" (३-३-१८)। 4. ಇತರರಿಂದ ಗೌರವ ಸಂಪಾದಿಸಲು ಹಾಕುವ ವೇಷ, ತಾನು ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. "सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत्। क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम्" गीता १७-१८। 5. ಮೂರ್ಖತನ, ದುರುಳತನ, ದುರ್ವರ್ತನೆ. "दम्भस्तु कैतवे कल्के" मेदि०।

दम्भक ದಂಭಕ (वि०) ಮೋಸಗಾರ, ವಂಚಕ, ಠಕ್ಕ. दम्भु (दम्भने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "धर्मध्वजी सदा लुब्धश्छाद्मिको लोकदम्भकः" मनु० ४-१९५।

दम्भन ದಂಭನ (न०) ವಂಚನೆ, ಮೋಸಮಾಡುವುದು. दम्भु (दम्भने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

दम्भिन् ದಂಭಿನ್ (वि०) 1. ಕಪಟಿ, ವೇಷಹಾಕುವವನು. ಇತರರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗಾಗಿ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯುಳ್ಳವನು. दम्भोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। 2. ಮೋಸಗಾರ, ವಂಚಕ. दम्भु (दम्भने) "णिनिः" (३-२-७८)। "दम्भिहैतुकपाखण्डिबकवृत्तींश्च वर्जयेत्" याज्ञ० १-१३०।

दम्भोलि ದಂಭೋಲಿ (पुं०) 1. ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧ. दम्भ (दम्भने) "असुन्" (उ० ४-१८८)। दम्भसि रोधने अलिः समर्थः – अल (भूषणादौ) "इन्" (उ० ४-११७)। 2. ವಜ್ರ.

दम्य ದಮ್ಯ (पुं०) 1. ಪಳಗಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಯಸ್ಸಿನ ಹೋರಿ, ಭಾರಹೊರಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಯಸ್ಸಿನ ಎತ್ತು. दमु (उपशमे) "यत्" (३-१-९८)। 2. ಶಿಕ್ಷಣ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ. "गुर्वीं धुरं यो भुवनस्य पित्रा धुर्येण दम्यः सदृशं बिभर्ति" रघु० ६-७८। 3. ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದ, ಶಿಕ್ಷಿಸಬಹುದಾದ. 4. ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದ.

दयमान ದಯಮಾನ (वि०) ದಯೆತೋರಿಸುವ, ಕನಿಕರ ತೋರಿಸುವ, ಕರುಣೆಯುಳ್ಳ. दयते – दय (दानगति-

रक्षणादिषु) कर्त० "शानच्" (३-२-१२४)। "अवतंसयन्ति दयमानाः प्रमदाः शिरीषकुसुमानि" शाकु० १-४।

दया ದಯಾ (स्त्री०) 1. ಕರುಣೆ, ಕನಿಕರ, ಅನುಕಂಪ. दयते रक्षत्यनया — दय (दानगतिरक्षणादिषु) "अङ्" (३-३-१०४)। "दया वा स्नेहो वा भगवति निजेऽस्मिन् शिशुजने" मालती० ४-६। 2. ಇತರರ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಇಚ್ಛೆ, ಇತರರ ಕಷ್ಟವನ್ನು ನೋಡಿ ಸಹಿಸದಿರುವುದು. "यत्नादपि परक्लेशं हर्तुं या हृदि जायते। इच्छा भूमिसुरश्रेष्ठ सा दया परिकीर्तिता"। "प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा। आत्मौपम्येन सर्वत्र दयां कुर्वन्ति साधवः"। ದಯೆಯು ಮೋಹದ ಪತ್ನಿ. ಮೋಹವಿದ್ದೆಡೆ ದಯೆಯೂ ಇರುವುದು. "मोहपत्नी दया साध्वी पूजिता च जगत्प्रिया। सर्वलोकाश्च सर्वत्र निष्फलाश्च यया विना"। 3. ದಕ್ಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗಳು, ಧರ್ಮಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪತ್ನಿ. "श्रद्धा मैत्री दया तुष्टिः शान्तिः पुष्टिः क्रिया उन्नतिः बुद्धिः मेधा तितिक्षा ह्रीः मूर्तिः" ಇವರು ದಕ್ಷ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಕ್ಕಳು. ಧರ್ಮಪುರುಷನ ಪತ್ನಿಯರು.

दयानिधि ದಯಾನಿಧಿ (वि०) ದಯೆಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ, ಬಹಳ ದಯೆಯುಳ್ಳ. दयाया निधिः।

दयान्वित ದಯಾನ್ವಿತ (वि०) ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. दयया अन्वितः।

दयाम्बुधि ದಯಾಂಬುಧಿ, –अम्भोधि –ಅಂಭೋಧಿ, –सागरः –ಸಾಗರಃ (पुं०) ದಯೆಗೆ ಸಮುದ್ರದಂತಿರುವ.

दयालु ದಯಾಲು (वि०) ಕನಿಕರದ ಸ್ವಭಾವದ, ದಯೆಯುಳ್ಳ. दय (दानगतिरक्षणादौ) "आलुच्" (३-२-१५८)। "किमप्यहिंस्यस्तव चेन्मतोऽहं यशःशरीरे भव मे दयालुः" रघु० २-५७।

दयावत् ದಯಾವತ್ (वि०) ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಕನಿಕರವುಳ್ಳ. दयास्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। "उदारकीर्तेरुदयं दयावतः प्रशान्तबाधं दिशतोऽभिरक्षया" किरा० १-१८।

दयावीर ದಯಾವೀರ (पुं०) 1. ಕರುಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೀರರಸ. 2. ಕರುಣೆಯಿಂದಕೂಡಿದ ವೀರನಾಯಕ. दयया वीरः। ವೀರರಸವು दानवीरः धर्मवीरः युद्धवीरः ಮತ್ತು दयावीरः ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ. "स च दानधर्मयुद्धैर्दयया च समन्वितश्चतुर्धा स्यात्" सा० द० ३-२३४।

दयित ದಯಿತ (पुं०) 1. ಪತಿ, ಗಂಡ. दय (दानगतिरक्षणादौ) "क्तः" (३-२-१०२)। "करुरुद्धनीवि दयितोपगतौ गलितं त्वराविरहितासनया" माघ० ९-७५। "सङ्गमश्च दयितैः स्म नयन्ति" किरा० ९-७१। "जहीहि कोपं दयितोऽनुगम्यताम्" किरा० ८-८। (वि०) 2. ಇಷ್ಟವಾದ, ಪ್ರಿಯವಾದ. "न गजा नगजा दयिता दयिता विगतं विगतं ललितं ललितम्" भट्टि० १०-९। (स्त्री०) –ता –ತಾ. 3. ಪತ್ನಿ, ಹೆಂಡತಿ. "प्रत्यासन्ने नभसि दयिताजीवितालम्बनार्थी" मेघ० १-४। "लोलदृष्टि वदनं दयितायाः" किरा० ८-४७।

दर ದರ (पुंन०) 1. ಭಯ, ಹೆದರಿಕೆ. दीर्यते — दृ (भये) "अप्" (३-३-५७)। "अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहार्देन च विद्विषादरः" किरा० १-३३। "सा दरं पूतना निन्ये हीयमाना रसादरम्" माघ० १९-२३। 2. ಹಳ್ಳ, ಗುಳಿ, ಗರ್ತ. "दरोऽस्त्री साध्वसे गर्ते" मेदि०। 3. ಶಂಖ. (अव्य०) 4. ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ, ಕೊಂಚವಾಗಿ. "वाताङ्कूराजिहीर्षादरविवृतफणाशृङ्गभूषाभुजङ्गम्" चं० भा०। "दरो भये च गर्ते च किञ्चिदर्थे दराव्ययम्" शाश्व०। (स्त्री०) –री –ರೀ. ಗವಿ, ಗುಹೆ. "दरोऽस्त्री शङ्खभययोर्गर्तेऽपि च गुहा दरी। दरं त्वव्ययमल्पार्थे" नानार्थर०।

दरक ದರಕ (वि०) ಭಯದ ಸ್ವಭಾವದ, ಭೀರು. दृ (भये) "क्वुन्" (उ० २-३८)।

दरण ದರಣ (न०) ಒಡೆಯುವುದು, ಸೀಳುವುದು, ಕತ್ತರಿಸುವುದು. दृ (विदारणे) "ल्युट्" (३-३-११५)।

दरणि ದರಣಿ (पुं०) ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ನೀರಿನ ಅಲೆಗಳು ಬಡಿದು ಏಳುವ ನೊರೆ, ತೆರೆನೊರೆ. दृ (विदारणे) "अनिः" (उ० २-१०३)।

दरथ ದರಥ (पुं०) ಕಂದರ, ಗುಹೆ, ಗವಿ. दृ (विदारणे) "अथः" बाहु०।

दरद् ದರದ್ (स्त्री०) 1. ಹೃದಯ, ಅಂತಃಕರಣ. 2. ತೀರ, ದಡ. "दरद्हृदयकूलयोः" सि० कौ०। 3. ಭಯ. 4. ಪ್ರಪಾತ, ಬೆಟ್ಟದ ಕಡಿದಾದ ಪ್ರದೇಶ. 5. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. दृ (विदारणे) "अदिः" (उ० १-१२७)। "दरत् स्त्रियां प्रपातेऽपि भयपर्वतयोरपि" मेदि०।

दरद ದರದ (वि०) 1. ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. दरं भयं ददाति — डु दाञ् (दाने) "कः" (३-२-३)। (पुं०) 2. ಮ್ಲೇಚ್ಛಜಾತಿಯವನು. "पारदाः पह्लवाश्चीनाः किराता दरदाः खशाः" मनु० १०-४४।

दरवर ದರವರ (पुं०) ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾಂಚಜನ್ಯವೆಂಬ ಶಂಖ. दरेषु शङ्खेषु वरः। "दध्मौ दरवरं तेषां विषादं शमयन्निव" भाग० १-११-१।

दरित ದರಿತ (वि०) ಭಯವುಂಟಾಗಿರುವ, ಹೆದರಿರುವ. दरोऽस्य सञ्जातः "इतच्" (५-२-३६)।

दरितव्य ದರಿತವ್ಯ (वि०) 1. ಸೀಳಲ್ಪಡುವ, ಎರಡಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ. 2. ಎರಡು ತುಂಡಾಗಿ ಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 3. ಸೀಳಬೇಕಾದ, ತುಂಡುಮಾಡಬೇಕಾದ. दॄ (विदारणे) "तव्यः" (३-१-९६)।

दरिद्र ದರಿದ್ರ (पुं०) 1. ಭಿಕ್ಷುಕ, ಹೊಟ್ಟೆಬಟ್ಟೆಗಳಿಗಿಲ್ಲದೆ ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿರುವವನು. "स्त्रीबालोन्मत्तवृद्धानां दरिद्राणां च रोगिणाम्" मन० ९-२३०। 2. ಬಡವ, ಧನವಿಲ್ಲದವನು, ಗತಿಯಿಲ್ಲದವನು. दरिद्रा (दुर्गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। "मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरिद्रः" भर्तृ० ३-५३।

दरिद्रा – दुर्गतौ (अदा० पर० अक० से०)। दरिद्राति दरिद्रितः दरिद्रति। दरिद्रां चकार, –बभूव, –आस। दरिद्रिता। दरिद्रिष्यति। दरिद्रातु। अदरिद्रात्। ಇತ್ಯಾದಿ. ದರಿದ್ರನಾಗು, ಕೆಟ್ಟಸ್ಥಿತಿಹೊಂದು, ಧನಹೀನನಾಗು.

भावे :—दरिद्रयते। दरिद्रां चक्रे, –बभूवे, –आसे। दरिद्रिता। दरिद्रयताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—दरिद्रितव्यम्। दरिद्रणीयम्। दरिद्रितः। दरिद्रितवान्, –वती। दरिद्रत्, –द्रती। दरिद्रितम्। दरिद्राणम्।

दरिद्रायक ದರಿದ್ರಾಯಕ (वि०) ದರಿದ್ರ, ಬಡವ. दरिद्राति — दरिद्रा (दुर्गतौ) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

दरिद्रित ದರಿದ್ರಿತ (वि०) ದಾರಿದ್ರ್ಯದಿಂದಕೂಡಿದ, ಬಡತನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಬಡವನಾಗಿರುವ. दरिद्रा (दुर्गतौ) "क्तः" (३-४-७२)।

दरिद्रितृ ದರಿದ್ರಿತೃ (वि०) ದರಿದ್ರ, ಬಡವ. दरिद्रा (दुर्गतौ) कर्त० "तृन्" (३-२-१३५)।

दरी ದರೀ (स्त्री०) ಗುಹೆ, ಗವಿ. दॄ (विदारणे) "इन्" (उ० ४-११७)। वा "ङीप्" (ग० ४-१-४५)। पक्षे दरिः ದರಿಃ. "वनेचराणां वनितासखानां दरीगृहोत्सङ्गनिषक्तभासः" कुमा० १-१०।

दरीगृह ದರೀಗೃಹ (न०) ಗುಹೆಯೆಂಬ ಮನೆ. दर्येव गृहम्। "वनेचराणां वनितासखानां दरीगृहोत्सङ्गनिषक्तभासः" कुमा० १-१०।

दरीमुख ದರೀಮುಖ (न०) ಗುಹೆಯೆಂಬ ಬಾಯಿ, ಗುಹೆಯ ರೂಪವಾದ ಬಾಯಿ. दर्येव मुखम्। "यः पूरयन् कीचकरन्ध्रभागान् दरीमुखोत्थेन समीरणेन" कुमा० १-८।

दर्दर ದರ್ದರ (पुं०) 1. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. (त्रि०) 2. ಸ್ವಲ್ಪ ಒಡೆದಿರುವ ಪಾತ್ರೆ. "दर्दरः पर्वते पुंसि त्रिष्वीषद्भग्नभाजने" मेदि०।

दर्दुर ದರ್ದುರ (पुं०) 1. ಮಂಡೂಕ, ಕಪ್ಪೆ. दृणाति कर्णौ शब्दैः—दॄ (विदारणे) "उरच्" द्वित्वं अभ्यासस्य रुक् टिलोपश्च निपात्यते (उ० १-४०)। "कौशेयं तित्तिरिर्हृत्वा क्षौमं हृत्वा तु दर्दुरः" मनु० १२-६४। 2. ಒಂದು ಪರ್ವತ. "स्तनाविव दिशस्तस्याः शैलौ मलयदर्दुरौ" रघु० ४-५१। 3. ಮೇಘ, ಮೋಡ. 4. ಒಂದು ವಾದ್ಯ. "दर्दुरस्तोयदे भेके वाद्यभाण्डाद्रिभेदयोः" मेदि०। "पर्यन्तवर्त्मसु विचक्रमिरे महाश्वाः शैलस्य दर्दुरपुटानिव वादयन्तः" माघ० ५-९। (स्त्री०) –रा –ರಾ. 5. ಚಂಡಿಕೆ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ. (न०) 6. ಹಳ್ಳಿಗಳ ಗುಂಪು, ಜಿಲ್ಲೆ, ಮಂಡಲ. "दर्दुरा चण्डिकायां स्यात् ग्रामजाले नपुंसकम्" मेदि०।

दर्द्रुघ्न ದರ್ದ್ರುಘ್ನ (पुं०) ತಗಸಿಕೆಗಿಡ. दद्रुं हन्ति—हन (हिंसागत्योः) "टक्" (३-२-५३)। "दद्रुघ्नश्चक्रमर्दकः" अम०।

दर्द्रुण ದರ್ದ್ರುಣ (वि०) ಹುಳುಕಡ್ಡಿರೋಗವುಳ್ಳವನು. दद्रूरस्यास्ति "नः" ह्रस्वश्च (ग० ५-२-१००)। "दद्रुणो दद्रुरोगी स्यात्" अम०।

दर्द्रू ದರ್ದ್ರೂ (पुं०) ದದ್ದು, ಹುಳುಕಡ್ಡಿ. दरिद्रा (दुर्गतौ) "ऊः" इकारस्य आकारस्य च लोपः (उ० १-९०)।

दर्प ದರ್ಪ (पुं०) 1. ಸೊಕ್ಕು, ಕೊಬ್ಬು, ಗರ್ವ. दृप (हर्षमोहनयोः) "घञ्" (३-३-१८)। "दर्पोदयोल्लसितफेनजलानुसारसंलक्ष्यपल्ययनवर्ध्रपदास्तुरङ्गाः" माघ० ५-५३। 2. ದುಡುಕು, ಉತಾವಳಿ, ಹಿರಿಯರನ್ನು ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕಾಣುವ ಬುದ್ಧಿ. 3. ಅಹಂಕಾರ, ಹೆಮ್ಮೆ. "दर्पः स्यादमृतेन चेदिह तदप्यस्त्येव बिम्बाधरे" रत्ना० ३-१३। 4. ಕಸ್ತೂರಿ. "दर्पोऽहङ्कारकस्तूर्योः" नानार्थर०। 5. ಕಾವು, ಬಿಸುಪು, ಉಷ್ಣತೆ. 6. ಉತ್ಸಾಹ. "तेजोविहीनं विजहाति दर्पः" किरा० १७-१६।

दर्पक ದರ್ಪಕ (पुं०) 1. ಮನ್ಮಥ, ಕಾಮ. दर्पयति—दृप (हर्षमोहनयोः) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

(वि०) 2. ಅಹಂಕಾರವನ್ನೂ ಕೊಬ್ಬನ್ನೂ ಉಂಟು ಮಾಡುವ. "कन्दर्पो दर्पकोऽनङ्गः" अम०।

दर्पण ದರ್ಪಣ (पुं०) 1. ಕನ್ನಡಿ. दर्पयति — दृप (हर्ष-मोहनयोः) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "नवं नवक्षौमनिवासिनी सा भूयो बभौ दर्पणमादधाना" कुमा० ७-२६। 2. ಕುಬೇರನ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಪರ್ವತ. 3. ನೇತ್ರ, ಕಣ್ಣು. "ततः पूर्वं महाराज दर्पणो नाम पर्वतः। कुबेरो यत्र वसति धनपालैः समं सदा"।

दर्पणिका ದರ್ಪಣಿಕಾ (स्त्री०) ಕನ್ನಡಿ. "यन्मतौ विमल दर्पणिकायाम्" नैषं० ५-१०६।

दर्पद ದರ್ಪದ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. दर्पं यादवानां मधुपानमदं ददाति—डु दाञ् (दाने) "कः" (३-२-३)। "मधुरायां यादवेभ्यो मधुपानादिना ततः। दर्पं च दत्तवान् योऽसौ दर्पदः परिकीर्तितः" इति निरुक्तिः। "दर्पहा दर्पदोऽदृप्तः" वि० स०। (वि०) 2. ಅಹಂಕಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ.

दर्पहन् ದರ್ಪಹನ್ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. दर्पं गोवर्धनोद्धरण पारिजाताहरणादौ देवानां गर्वं हतवान् — हन (हिंसा-गत्योः) उपपदनियमस्य प्रायिकत्वात् "क्विप्"। "गोवर्धनस्योद्धरणे पारिजातपरिग्रहे। बाणदोर्दण्डषण्डानां खण्डनादौ तदा तदा। देवानां वै दर्पमात्रं हतवान् यः स दर्पहा" इति निरुक्तिः। "दर्पहा दर्पदोऽदृप्तः" वि० स०। 2. ಕೊಬ್ಬನ್ನು ಅಡಗಿಸುವ, ಸೊಕ್ಕನ್ನು ಮುರಿಯುವ.

दर्पित ದರ್ಪಿತ (वि०) 1. ಅಹಂಕಾರವುಂಟಾಗಿರುವ. 2. ಕೊಬ್ಬಿರುವ. दर्पोऽस्य सञ्जातः "इतच्" (५-२-३६)।

दर्पिन् ದರ್ಪಿನ್ (वि०) 1. ಕೊಬ್ಬಿರುವ. 2. ಅಹಂಕಾರ ದಿಂದ ಕೂಡಿದ. दर्पोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

दर्भ ದರ್ಭ (पुं०) ಕುಶ, ದರ್ಭೆಹುಲ್ಲು. दृभ्यते — दृभी (ग्रन्थे) "घञ्" (३-३-१९)। "अदभ्रदर्भामधिशय्य स स्थलीं जहासि निद्रामशिवैः शिवारुतैः" किरा० १-३८।

दर्भट ದರ್ಭಟ (न०) ಗುಪ್ತಗೃಹ, ರಹಸ್ಯ ಗೃಹ, ಏಕಾಂತ ಗೃಹ. दृभी (ग्रन्थे) "अटन्" (उ० ४-८१)। "दर्भटं निभृतं गृहम्" त्रिकाण्ड०।

दर्भपत्र ದರ್ಭಪತ್ರ (पुं०) ಕಾಶತೃಣ, ಜಂಬುಹುಲ್ಲು.

दर्भपुष्प ದರ್ಭಪುಷ್ಪ (पुं०) ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹಾವು.

दर्भमुष्टि ದರ್ಭಮುಷ್ಟಿ (पुंस्त्री०) ಒಂದು ಹಿಡಿ ದರ್ಭೆ.

दर्व ದರ್ವ (पुं०) 1. ರಾಕ್ಷಸ. 2. ಹಿಂಸೆ. 3. ಸವಟು. 4. ದುಷ್ಟಪ್ರಾಣಿ. (वि०) 5. ವಂಚಿಸಿ ಸುಲಿಗೆ ಮಾಡುವವನು, ದೋಚಿಕೊಳ್ಳುವವನು, ಹಿಂಸಿಸುವವನು.

दर्वट ದರ್ವಟ (पुं०) ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಹೇಳುವ ನ್ಯಾಯಾಧಿಪತಿ. "दर्वटो दण्डवादी स्यात्" हारा०।

दर्वरीक ದರ್ವರೀಕ (पुं०) 1. ಇಂದ್ರ. दृ (विदारणे) "ईकन्" (उ० ४-२०)। निपा०। 2. ವಾತ, ಗಾಳಿ.

दर्वि ದರ್ವಿ (स्त्री०) 1. ಸವಟು, ಮಿಳ್ಳೆ, ಸಟ್ಟುಗ. दृङ् (आदरे) "विन्" (उ० ४-५३)। 2. ಹಾವಿನ ಹೆಡೆ. "पृथुदर्विभृतस्ततः फणीन्द्राः विषमाशीभिरनारतं वमन्तः" माघ० २०-४२। वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। -र्वी -ರ್ವೀ.

दर्विभृत् ದರ್ವಿಭೃತ್ (पुं०) 1. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. दर्विं बिभर्ति—डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "क्विप्" (३-२-७६)। (वि०) 2. ಹೆಡೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ. "पृथुदर्विभृतस्ततः फणीन्द्राः विषमाशीभिरनारतं वमन्तः" माघ० २०-४२।

दर्वीकर ದರ್ವೀಕರ (पुं०) ಸರ್ಪ, ಹಾವು. दर्व्याकारः फण एव करो यस्य। "दर्वीकरा दीपकाश्च तेषूक्ताः कटुपाकिनः" सुश्रुत० सूत्र० ४६-८४।

दर्वीसंक्रमण ದರ್ವೀಸಂಕ್ರಮಣ (न०) ಒಂದು ಪುಣ್ಯ ತೀರ್ಥ.

दर्श ದರ್ಶ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರು ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರುವ ಕಾಲ, ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ. दृश्येते शास्त्रेण सूर्यचन्द्रौ एकत्र यत्र— दृशिर् (प्रेक्षणे) "घः" (३-३-११८)। "एकत्रस्थौ सूर्यचन्द्रौ दर्शनात् दर्श उच्यते" मत्स्यपु०। 2. ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಯಾಗ. दर्शः कारणत्वेनास्त्यस्य "अच्" (५-२-१२७)। "दर्शश्च पौर्णमासश्च यागौ पक्षान्तयोः पृथक्" अम०। 3. ನೋಟ, ನೋಡುವುದು, ದರ್ಶನ. "दर्शस्तु स्यादमावास्या याग-भेदावलोकने" मेदि०।

दर्शक ದರ್ಶಕ (पुं०) 1. ದ್ವಾರಪಾಲಕ. पश्यति—दृशिर् (प्रेक्षणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। दर्शयति राजानम्— दृशिर् + णिच् "ण्वुल्" वा। (वि०) 2. ನೋಡುವವನು. 3. ತೋರಿಸುವವನು. "विधिप्रयुक्तसत्कारैः स्वयं मार्गस्य दर्शकः" कुमा० ६-५२। 4. ಪ್ರವೀಣ, ನಿಪುಣ, ಜಾಣ. "दर्शकः स्यात् प्रतीहारे दर्शयितृ प्रवीणयोः" मेदि०।

दर्शत ದರ್ಶತ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಚಂದ್ರ. दृशिर् (प्रेक्षणे) "अतच्" (उ० ३-१००)। "दर्शतः सोम-सूर्ययोः" सि० कौ०।

दर्शन ದರ್ಶನ (न०) 1. ನೋಡುವುದು, ಅವಲೋಕನ. दृशिर् (प्रेक्षणे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "दर्शनानुपदमेव कामतः स्वं वनीपकजनेऽधिगच्छति" माघ० १४-४८। 2. ನಯನ, ನೇತ್ರ, ಕಣ್ಣು. दृशिर् करे० "ल्युट्" (३-३-११७)। 3. ಬುದ್ಧಿ, ಜ್ಞಾನ. 4. ತಿಳಿವಳಿಕೆ, ಅರಿವು. "दर्शनेन विहीनस्तु संसारं प्रतिपद्यते" मनु० ६-७४। 5. ತೋರಿಸುವುದು. 6. ಯಾಗ. 7. ಸ್ವಪ್ನ, ಕನಸು. 8. ಚಿಂತಿಸುವುದು, ಆಲೋಚಿಸುವುದು. "यथा राजा न कुर्यात्तु नृपतिः कर्यदर्शनम्" मनु० ८-९। 9. ತೀರ್ಮಾನ, ನಿರ್ಣಯ. "न हि स्वाभिप्रायेण मे दर्शनम्" शाकु० ३। 10. ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ನೋಡುವುದು. "बलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत्" याज्ञ० १-३२९। 11. ವರ್ಣ, ಬಣ್ಣ. 12. ದರ್ಪಣ, ಕನ್ನಡಿ. 13. ಧರ್ಮ. 14. ಶಾಸ್ತ್ರ. "दर्शनं नयनं स्वप्नबुद्धिधर्मोपलब्धिषु। शास्त्रदर्पणयोश्च" मेदि०। 15. ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಆಯಾ (ದಾರ್ಶನಿಕರ) ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ. दृश्यते ज्ञायते आत्मा अनेन — दृशिर् करे० "ल्युट्" (३-३-११७)। ಇಂತಹ ದರ್ಶನಗಳು (1) ವೈಶೇಷಿಕ, (2) ನ್ಯಾಯ, (3) ವೇದಾಂತ, (4) ಸಾಂಖ್ಯ, (5) ಯೋಗ ಮತ್ತು (6) ಮೀಮಾಂಸಾ ಎಂದು ಆರು ವಿಧ. ಇವು ಆರೂ ಆಸ್ತಿಕ ದರ್ಶನಗಳು. "कणादस्याक्षपादस्य व्यासस्य कपिलस्य च। पतञ्जलेर्जैमिनेश्च दर्शनानि षडेव हि"। ಸಾಂಖ್ಯವು ಸೇಶ್ವರ ನಿರೀಶ್ವರ ಭೇದಗಳಿಂದ ಎರಡು ವಿಧ. ವೇದಾಂತವೂ ದ್ವೈತ, ಅದ್ವೈತ, ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ, ಶಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಮೊದಲಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಾಗಿರುವುದು. ಇವಲ್ಲದೆ ಚಾರ್ವಾಕ ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದರ್ಶನಗಳಿರುವುವು. ಇವಿಷ್ಟೂ ಹಿಂದೂ ದರ್ಶನಗಳು. ದರ್ಶನವೆಂದರೆ ತತ್ತ್ವಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಮತವೆಂದರೆ ಭಕ್ತಿಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪರೋಕ್ಷವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳ ವಿಚಾರವೇ ತತ್ತ್ವಮಾರ್ಗವು. ಮತವೆಂದರೆ ಮನೋಭಾವಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾದುದು. ಈ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಶ್ರದ್ಧಾ ಭಕ್ತಿ ವಿಶ್ವಾಸ ನಂಬಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಒಂದು ವಸ್ತುಸ್ವಭಾವ ವಿಷಯವಾದುದು. ಮತ್ತೊಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕಮನೋಭಾವವಿಷಯವಾದುದು. (1) ಶೈವ, (2) ವೈಷ್ಣವ, (3) ಶಾಕ್ತ, (4) ಸೌರ, (5) ಗಾಣಾಪತ್ಯ ಮತ್ತು (6) ಸ್ಕಾಂದಗಳೆಂದು ಆರು ಭಕ್ತಿಮಾರ್ಗದ ದರ್ಶನಗಳು. "शैवं च वैष्णवं शाक्तं सौरं वैनायकं तथा। स्कान्दं च भक्तिमार्गस्य दर्शनानि षडेव हि"। ಈ ಷಣ್ಮತಗಳೂ ಪೂಜ್ಯ ದೇವತಾವಿಭಾಗದಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುವು.

दर्शनगृह ದರ್ಶನಗೃಹ (न०) ಅಭ್ಯಾಗತ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ನೋಡುವ ಕೊಠಡಿ.

दर्शनप्रतिभू ದರ್ಶನಪ್ರತಿಭೂ (पुं०) ಜಾಮೀನುದಾರ, ಅವಶ್ಯವಾದಾಗ ಅಪಾದಿತನನ್ನು ತಂದು ತೋರಿಸುವ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವವನು. दर्शनाय प्रतिभूः। ಜಾಮೀನು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ. (1) ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಒಬ್ಬನನ್ನು ತಂದು ತೋರಿಸುವುದು. (2) ನಂಬಿಕೆಯಿಡುವುದು. (3) ಒಬ್ಬನಿಗಾಗಿ ಹಣವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. (4) ಒಬ್ಬನ ಸಾಲವನ್ನು ತೀರಿಸುವುದು. "दर्शने प्रत्यये दाने ऋणद्रव्यार्पणे तथा। चतुःप्रकारः प्रतिभूः शास्त्रे दृष्टो मनीषिभिः"।

दर्शनप्रातिभाव्य ದರ್ಶನಪ್ರಾತಿಭಾವ್ಯ (न०) ಅವಶ್ಯವಾದಾಗ/ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ (ಒಬ್ಬನನ್ನು) ತಂದು ತೋರಿಸುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ, ಜಾಮೀನು. "दर्शनप्रातिभाव्ये तु विधिः स्यात्पूर्वचोदितः" मनुः ८-१६०।

दर्शनलालस ದರ್ಶನಲಾಲಸ (वि०) ನೋಡುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನು. दर्शने लालसः।

दर्शनविषय ದರ್ಶನವಿಷಯ (वि०) ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾದ, ನೋಟಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ.

दर्शनार्थिन् ದರ್ಶನಾರ್ಥಿನ್ (वि०) ದರ್ಶನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು, ಭೇಟಿಗಾಗಿ ಬಂದಿರುವವನು. दर्शनमर्थयते— अर्थ (उपयाच्ञायाम्) "णिनिः" (३-१-१३४)।

दर्शनीय ದರ್ಶನೀಯ (वि०) 1. ಸುಂದರವಾದ, ಮನೋಹರವಾದ. दृशिर् (प्रेक्षणे) "अनीयर्" (३-१-९६)। "अहो दर्शनीयान्यक्षराणि" मुद्रा० १। "प्रसभमुडुगणोऽसौ दर्शनीयोऽप्यपास्तः" माघ० ११-५७। 2. ನೋಡಲ್ಪಡುವ. 3. ನೋಡಲು ಅರ್ಹವಾದ. 4. ನೋಡಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 5. ನೋಡಬೇಕಾದ.

दर्शप ದರ್ಶಪ (पुं०) ದೇವತೆ. दर्शेन अवलोकनेन पिबति — पा (पाने) "कः" (३-२-४)। ದೇವತೆಗಳು ಯಾವುದನ್ನೂ ತಿನ್ನುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಕುಡಿಯುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತಿಹೊಂದುವರು. "न वै देवा अश्नन्ति पिबन्ति एतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति" छान्दोग्य०। "शुद्धाश्च निर्माणरताश्च देवाः स्पर्शाशना दर्शपा आज्यपाश्च" भा० अनु० ४९-७५।

दर्शयत् ದರ್ಶಯತ್ (वि०) ತೋರಿಸುತ್ತಿರುವ. दृशिर् (प्रेक्षणे) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। "दर्शयंस्तदनु

रामणीयकं नन्दनस्य वसुदेवनन्दनः" याद० १७-११। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯನ್ತೀ.**

दर्शयामिनी ದರ್ಶಯಾಮಿನೀ (स्त्री०) ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ರಾತ್ರಿ.

दर्शयितव्य ದರ್ಶಯಿತವ್ಯ (वि०) 1. ತೋರಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ತೋರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ತೋರಿಸಬೇಕಾದ. दृशिर् (प्रेक्षणे) + णिच् "तव्यः" (३-१-९६)।

दर्शयितृ ದರ್ಶಯಿತೃ (पुं०) 1. ದ್ವಾರಪಾಲಕ. (वि०) 2. ತೋರಿಸುವವನು, ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವವನು. दृशिर् (प्रेक्षणे) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। 3. (ದಾರಿ) ತೋರಿಸುವವನು, ಸಲಹೆಗಾರ. "पथः श्रुतेर्दर्शयितार ईश्वरा मलीमसामाददते न पद्धतिम्" रघु० ३-४६। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–यित्री –ಯಿತ್ರೀ.**

दर्शविपद् ದರ್ಶವಿಪದ್ (पुं०) ಚಂದ್ರ. दर्शे अमावास्यायां विपत् नाशो यस्य।

दर्शित ದರ್ಶಿತ (वि०) 1. ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दृशिर् (प्रेक्षणे) "क्तः" (३-२-१०२)। "इति दर्शितविक्रियं सुतं मरुतः कोपपरीतमानसम्" किरा० २-२५। 2. ಪ್ರಕಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಹೊರಗೆಡಹಲ್ಪಟ್ಟ. "क्षणमेष राजसतयैव जगदुदयदर्शितोद्यतिः" माघ० १५-१३। 3. ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "यत्रौषधिप्रकाशेन नक्तं दर्शितसञ्चराः" कुमा० ६-४३। 4. ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 5. ಹಾಜರುಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತಂದು ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

दर्शितवत् ದರ್ಶಿತವತ್ (वि०) 1. ತೋರಿಸಿದ. 2. ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದ. 3. ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. 4. ವಿವರಿಸಿದ. 5. ಹಾಜರುಪಡಿಸಿದ. दृशिर् (प्रेक्षणे) "क्तवतुः" (३-२-१०२)।

दर्शिन् ದರ್ಶಿನ್ (वि०) 1. ನೋಡುವ. दृशिर् (प्रेक्षणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। "तद्दर्शिनमुदासीनं त्वामेव पुरुषं विदुः" कुमा० २-१३। 2. ತಿಳಿಯುವ, ಮನವರಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ, ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ. "तस्यै मुनिर्दोहदलिङ्गदर्शी" रघु० १४-७२। 3. ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡುವ. 4. ಸಂಪಾದಿಸುವ, ಗಳಿಸುವ. "नृपतिरिव निकाममायदर्शी विभववता समुपास्यते जनेन" मृच्छ० २-७। 5. ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವ. "यो हयग्निः स द्विजो विप्रैः मन्त्रदर्शिभिरुच्यते" मनु० ३-२१२। ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಸಮಾಸಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

दल – विशरणे (भ्वा० पर० अक० से०)। दलति। ददाल। दलिता। दलिष्यति। दलतु। अदलत्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಅರಳು, ವಿಕಾಸಹೊಂದು. 2. ಒಡೆ, ಎರಡಾಗು, ಸೀಳಾಗು, ಬಿರುಕುಬಿಡು.

कर्मणि :—दल्यते। देले। दलिता। दलिष्यते। दल्यताम्। अदल्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—दलयति। दलयां चकार, –बभूव, –आस। दलयिता। दलयिष्यति। दलयतु। अदलयत्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—दलितव्यम्। दलनीयम्। दल्यम्। दलितः। दलितवान्, –वती। दलन्, –न्ती। दलितम्। दलनम्। दलितुम्। दलित्वा।

दल – विदारणे (चुरा० उभ० सक० से०)। दालयति, –ते। दालयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸೀಳುಮಾಡು, ಒಡೆ, ಭೇದಿಸು.

दल ದಲ (न०) 1. ಪತ್ರ, ಎಲೆ. दलति – दल (विशरणे) "अच्" (३-१-१३४)। "ताम्बूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः" रघु० ४-४२। 2. ಖಂಡ, ಶಕಲ, ಚೂರು. "वापीष्वन्तर्लीनमहानीलदलासु" माघ० ४-४४। "दलं खण्डे दलं पत्रे" शाश्व०। 3. ಒಂದು ಭಾಗ, ಅರ್ಧಭಾಗ. "त्रिष्वंशकेषु पादो दलयोराद्येषु दृश्यते यस्याः" वृ० र०। 4. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಗರಿ. "अर्धे पत्रे छदे दलम्" त्रिकाण्ड०। 5. ಸಣ್ಣ ಕತ್ತಿ. 6. ಎತ್ತರ, ಔನ್ನತ್ಯ. 7. ಶುದ್ಧಮಾಡಿದ ಲೋಹ. "दलमुत्सेधखण्डयोः। शस्त्रीच्छेदेऽप्यपद्रव्ये पत्रेऽपि" मेदि०।

दलकोश ದಲಕೋಶ (पुं०) ಮೊಲ್ಲೆಗಿಡ.

दलत् ದಲತ್ (वि०) 1. ಅರಳುತ್ತಿರುವ, ವಿಕಾಸಹೊಂದುತ್ತಿರುವ. दल (विशरणे) "शतृ" (३-२-१२४)। "तनुतरङ्गततिं सरसां दलत्कुवलयं वलयन् मरुदाववौ" माघ० ६-३। 2. ಒಡೆಯುತ್ತಿರುವ, ಪುಡಿಯಾಗುತ್ತಿರುವ, ಚೂರಾಗುತ್ತಿರುವ. "दृष्ट्वा रथं प्रलयवातचलद्गिरीन्द्रकल्पं दलद्वलविरावविशेषरौद्रम्" कुमा० १७-११।

दलन ದಲನ (न०) 1. ವಿಕಾಸಹೊಂದುವಿಕೆ, ಅರಳುವಿಕೆ. दल (विशरणे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ನಾಶಪಡಿಸುವುದು, ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು. "स्यादस्या नलदं विना न दलने तापस्य कोऽपि क्षमः" नैष० ४-११६। 3. ಒಡೆಯುವಿಕೆ, ಸೀಳುವಿಕೆ, ಚೂರುಮಾಡುವಿಕೆ. (वि०) 4. ಒಡೆಯುವ, ಸೀಳುವ, ಹೋಳುಮಾಡುವ. दल कर०

"ल्युट्" (३-३-११७)। "उत्तस्थुर्मेघदलना वैद्युता इव वह्नयः" भाग० ७-१०-६०। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। –नी –ನೀ.

दलप ದಲಪ (पुं०) 1. ಆಯುಧ. दल (विदारणे) "कपन्" (उ० ३-१४२)। दलपः प्रहरणम्—सि० कौ०। 2. ಸೇನಾಪತಿ. 3. ಸ್ವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. ಹೀಗೆಯೇ **दलपतिः ದಲಪತಿಃ, दलाधिपतिः ದಲಾಧಿಪತಿಃ, दलाधीश्वरः ದಲಾಧೀಶ್ವರಃ** ಇತ್ಯಾದಿ.

दलपुष्पा ದಲಪುಷ್ಪಾ (स्त्री०) ಕೇತಕೀವೃಕ್ಷ, ತಾಳೆಮರ. दल इव पुष्पमस्याः।

दलसू(चि)ची ದಲಸೂ(ಚಿ)ಚೀ (स्त्री०) ಕಂಟಕ, ಮುಳ್ಳು. दलस्य सूचिरिव। "कण्टकसंज्ञास्तरुनखशिताग्रदलसूचिराङ्किलद्रुमराः" हारा०।

दलाढक ದಲಾಢಕ (पुं०) 1. ಕಾಡು ಎಳ್ಳಿನ ಗಿಡ. 2. ನಾಗಕೇಸರ. 3. ಫೇನ, ನೊರೆ. 4. ಕಾಲುವೆ. 5. ಕುಂದಕ. 6. ಸಿಂದೂರ, ಚಂದ್ರವೆಂಬ ಒಂದು ಗೈರಿಕ ಧಾತು. 7. ಮೊಲ್ಲೆ ಗಿಡ. 8. ಆನೆಯ ಕಿವಿ. 9. ಶಿರೀಷ ವೃಕ್ಷ, ಬಾಗೆಮರ. 10. ಚಂಡಮಾರುತ, ಬಿರುಗಾಳಿ. "दलाढकोऽरण्यतिले गैरिके नागकेसरे। कुन्दे महत्तरे फेने करिकर्णशिरीषयोः" हेम०।

दलाढ्य ದಲಾಢ್ಯ (पुं०) ಪಂಕ, ಕೆಸರು.

दलामल ದಲಾಮಲ(न०)1. ಮರುಗದ ಗಿಡ. 2. ಮದನ ವೃಕ್ಷ, ಮಂಗಾರೆಗಿಡ. दलेन अमलम्।

दलाम्ल ದಲಾಮ್ಲ (न०) ಹುಳಿಹಬ್ಬೆ, ನುಚ್ಚುಗೋಣೀ ಮರ.

दलि ದಲಿ (स्त्री०) ಮಣ್ಣು ಹೆಂಟೆ. दल (विशरणे) "इन्" (उ० ४-११७)।

दलित ದಲಿತ(वि०)1. ಒಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಸೀಳಲ್ಪಟ್ಟ, ತುಂಡು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. दल (विशरणे) "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ನಾಶಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "चण्डश्चचाल दलिताखिलशत्रुसैन्यमांसास्थिशोणितविपङ्कविलुप्तचक्रः" कुमा० १७-१०। 3. ಪುಡಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಅರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. "दलितमौक्तिकचूर्णविपाण्डवः" माघ० ६-३५। 4. ಅರಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ವಿಕಾಸಹೊಂದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "दलितकोमलपाटलकुड्मले निजवधूश्वसितानुविधायिनि। मरुति वाति विलासिभिरुन्मदभ्रमदली मदलौल्यमुपाददे" माघ० ६-२३।

दलिन् ದಲಿನ್ (वि०) ದಳಗಳಿಂದಕೂಡಿದ. दल "इनिः" (५-२-१३१)।

दलिम ದಲಿಮ (पुं०) 1. ಇಂದ್ರ. दल (विशरणे) "मिः" (उ० ४-४७)। 2. ಇಂದ್ರಾಯುಧ, ವಜ್ರ. दलिमरिन्द्रायुधम् सि० कौ०।

दव ದವ (पुं०) 1. ಅರಣ್ಯ, ಕಾಡು. दवति – दु (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। "विकचकिंशुकसंहतिरुच्चकैरुदवहद्दवहव्यवहश्रियम्" माघ० ६-२१। 2. ಕಾಡುಗಿಚ್ಚು. "दृष्ट्वा गता निर्वृतिमद्य सर्वे गजा दवार्ता इव गाङ्गमम्भः" भाग० ८-६-१३। 3. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 4. ಉಪತಾಪ.

दवथु ದವಥು (पुं०)1. ಯಾತನೆ, ನೋವು. टुदु(उपतापे) "अथुच्" (३-३-८९)। "केचिद्वेपथुमासेदुरन्ये दवथुमुत्तमम्" भट्टि० ४-४३। 2. ಉರಿತ.

दवदहन ದವದಹನ (पुं०) ಕಾಡುಗಿಚ್ಚು. दवजातो दहनः अग्निः। एवं **दवाग्निः ದವಾಗ್ನಿಃ, दवानलः ದವಾನಲಃ** ಇತ್ಯಾದಿ.

दविष्ठ ದವಿಷ್ಠ (वि०) ಬಹಳ ದೂರವಾದ. इदमेषामतिशयेन दूरम् "इष्ठन्" (५-३-५५)। रस्य लोपः पूर्वस्य च गुणः (६-४-१५६)।

दवीयस् ದವೀಯಸ್ (वि०) ದೂರದಲ್ಲಿರುವ, ಬಹಳ ದೂರವಾದ. इदमनयोरतिशयेन दूरम् "ईयसुन्" (५-३-५७)। रस्य लोपः। "तेजस्विमध्ये तेजस्वी दवीयानपि गण्यते" माघ० २-५१। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। –यसी –ಯಸೀ.

दशक ದಶಕ (न०) ಹತ್ತು. दश परिमाणमस्य "कन्" (५-१-५८)।

दशकण्ठ ದಶಕಂಠ (पुं०) ರಾವಣ. दश कण्ठा यस्य। ["रावण" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

दशकण्ठजित् ದಶಕಂಠಜಿತ್ (पुं०) ಶ್ರೀರಾಮ. दशकण्ठं जितवान् – जि (जये) "क्विप्" (३-२-७६)।

दशकण्ठरिपु ದಶಕಂಠರಿಪು, –शत्रु –ಶತ್ರು (पुं०) ಶ್ರೀರಾಮ. दशकण्ठस्य रिपुः शत्रुर्वा।

दशकन्धर ದಶಕಂಧರ (पुं०) ರಾವಣ. दश कन्धरा यस्य। "ततः परिव्राड्टजं प्रविष्टो धिग्व्यक्तरूपो दशकन्धरोऽयम्" म० वी० ५-१६।

दशकर्मन् ದಶಕರ್ಮನ್ (न०) ದ್ವಿಜರಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಗರ್ಭಾಧಾನ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಸಂಸ್ಕಾರ ಕರ್ಮಗಳು.

दशकर्मपद्धति ದಶಕರ್ಮಪದ್ಧತಿ (स्त्री०) ದ್ವಿಜರಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಹತ್ತು ಸಂಸ್ಕಾರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಗ್ರಂಥ.

दशकुमारचरित्र ದಶಕುಮಾರಚರಿತ್ರ (ನಂ) ಹತ್ತು ಮಂದಿ ರಾಜಕುಮಾರರ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ದಂಡಿಮಹಾಕವಿಕೃತವಾದ ಒಂದು ಗದ್ಯಗ್ರಂಥ.

दशक्षीर ದಶಕ್ಷೀರ (ನಂ) ಹತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹಾಲು. (1) ಹಸು, (2) ಎಮ್ಮೆ, (3) ಕುದುರೆ, (4) ಆಡು, (5) ಒಂಟೆ, (6) ಕುರಿ, (7) ಆನೆ, (8) ಹೆಂಗಸು, (9) ಜಿಂಕೆ ಮತ್ತು (10) ಕತ್ತೆ ಇವುಗಳ ಈ ಹತ್ತು ವಿಧ ಹಾಲುಗಳು. दशविधं क्षीरम्। "गव्यमाजं तथा चौष्ट्रमाविकं माहिषञ्च यत्। अश्वायाश्चैव नार्याश्च करेणूनां च यत्पयः" सुश्रुत० सूत्र० ४५-४७। ಜಿಂಕೆ ಮತ್ತು ಕತ್ತೆಗಳ ಹಾಲೂ ಸೇರಿ ಹತ್ತು ವಿಧ ಕ್ಷೀರ.

दशग्रामपति ದಶಗ್ರಾಮಪತಿ (ಪುಂ) ಹತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳ ಯಜಮಾನ, ಹತ್ತು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಒಡೆಯ, ಹತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಂಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರಿ. दशानां ग्रामाणां पतिः। "ग्रामस्याधिपतिं कुर्यात् दशग्रामपतिं तथा। विंशतीशं शतेशं च सहस्रपतिमेव च। ग्रामे दोषान् समुत्पन्नान् ग्रामिकः शनकैः स्वयम्। शंसेद् ग्रामदशेशाय दशेशो विंशतीशिने। विंशतीशस्तु तत्सर्वं शतेशाय निवेदयेत्। शंसेद् ग्रामशतेशस्तु सहस्रपतये स्वयम्" मनु० ७-११५, १६, १७। ಹತ್ತು ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೊಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿ. ಅಂತಹ ಇಪ್ಪತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೊಬ್ಬ. ನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೊಬ್ಬ. ಸಾವಿರ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೊಬ್ಬ. ಈ ರೀತಿ ನಿಯಮಿತರಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮೇಲು ಮೇಲಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಕುಂದುಕೊರತೆಗಳನ್ನು ನಿವೇದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅವರಿಂದ ಪರಿಹಾರಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು.

दशग्रामिक ದಶಗ್ರಾಮಿಕ (ಪುಂ) ಹತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳ ಅಧಿಕಾರಿ. दश ग्रामाः सन्त्यस्य "ठन्" (५-२-११५)। "इनिः" (५-२-११५)। **–ग्रामिन् –ಗ್ರಾಮಿನ್.**

दशग्रीव ದಶಗ್ರೀವ (ಪುಂ) 1. ರಾವಣ. दश ग्रीवा अस्य। "पुष्पोत्कटायां जज्ञाते द्वौ पुत्रौ राक्षसेश्वरौ। कुम्भकर्ण-दशग्रीवौ बलेनाप्रतिमौ भुवि" भा० वन०। 2. ದಮಘೋಷನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "शिशुपालो दशग्रीवो रैभ्योऽथोपदिशो बली। सर्वास्त्रकुशला वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः" हरिवं०।

दशत् ದಶತ್ (ಸ್ತ್ರೀಂ) 1. ಹತ್ತು, ಹತ್ತರ ಗುಂಪು. दश परिमाणमस्य वर्गस्य – दशन् "डतिः" (५-१-६०)। (ವಿಂ) 2. ಕಚ್ಚುತ್ತಿರುವ. दंश (दशने) "शतृ" (३-२-१२४)। "दन्तैर्दशन्तो वसुधां शेरते क्षतजोक्षिताः" भा० कर्ण० ८५-३०।

दशतय ದಶತಯ (ವಿಂ) ಹತ್ತು, ಹತ್ತರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಗುಂಪು. दश अवयवाः अस्य "तयप्" (५-२-४२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तयी –ತಯೀ.**

दशदिश् ದಶದಿಶ್ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳು. ಊರ್ಧ್ವ ಮತ್ತು ಅಧರ ಎರಡೂ ಸೇರಿ ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳು.

दशधर्म ದಶಧರ್ಮ (ಪುಂ) ಎಲ್ಲಾ ಪಂಗಡದವರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಹತ್ತು ಧರ್ಮಗಳು. (1) धृतिः–ಸಂತೋಷ. (2) क्षमा–ಇತರರಿಂದ ಆಗುವ ಅಪಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮಾಡದಿರುವುದು. (3) दमः–ಚಿತ್ತಸ್ಥೈರ್ಯ. (4) अस्तेयम्–ಕದಿಯದಿರುವುದು. (5) शौचम्–ಶುಚಿಯಾಗಿರುವುದು. (6) इन्द्रियनिग्रहः–ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಜಯ. (7) धीः–ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನ. (8) विद्या–ಆತ್ಮಜ್ಞಾನ. (9) सत्यम्–ನಿಜ ಹೇಳುವುದು ಮತ್ತು (10) अक्रोधः–ಕೋಪವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಇವು ಹತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮಗಳು.

दशधा ದಶಧಾ (ಅವ್ಯಂ) ಹತ್ತು ವಿಧವಾಗಿ, ಹತ್ತು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ. दशानां प्रकारः –दशन् "धा" (५-३-४२)। "देवो नः शुभमातनोतु दशधा निर्वर्तयन् भूमिकाम्" दशावतार०।

दशन् ದಶನ್ (ವಿಂಬಂವಂ) ಹತ್ತು. दश दश दशभिः दशभ्यः दशभ्यः दशानाम् दशसु।

दशन ದಶನ (ಪುಂ) 1. ದಂತ, ಹಲ್ಲು. दश्यतेऽनेन—दंश (दशने) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। "स्मरदायिनः स्मरयति स्म भृशं दयिताधरस्य दशनांशुभृतः" किरा० ६-१३। "मिश्रं दधद्दशनचर्चुरशब्दमश्वः" माघ० ५-५८। 2. ಶಿಖರ, ತುದಿ, ಅಗ್ರಭಾಗ. (ನಂ) 3. ಕವಚ, ಅಂಗಿ. "दशनः शिखरे दन्ते कवचे तु नपुंसकम्" मेदि०। 4. ಕಚ್ಚುವುದು. ಕಡಿಯುವುದು. दंश भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "दशनं दंशवर्मणोः" नानार्थर०।

दशनक्षत ದಶನಕ್ಷತ (ನಂ) ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚಿದ ಗಾಯ.

दशनच्छद ದಶನಚ್ಛದ (ಪುಂ) ಅಧರ, ತುಟಿ. दशनाश्छाद्यन्तेऽनेन – छद (संवरणे) + णिच् "घः" (३-३-११८)। ह्रस्वः (६-४-९६)।

दशनपद ದಶನಪದ (ನಂ) ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚಿದ ಜಾಗ. ದಂತಕ್ಷತ. दशनस्य दन्त(क्षत)स्य पदम्।

दशनबीज ದಶನಬೀಜ (ಪುಂ) ದಾಡಿಮವೃಕ್ಷ. ದಾಳಿಂಬೆಗಿಡ. दशन इव बीजमस्य।

दशनवासस् ದಶನವಾಸಸ್ (नं०) ಅಧರ, ತುಟಿ. दशनानां वास इव। "दन्तवाससि समानगुणश्रीः संमुखेऽपि परभागमवाप" माघ० १०-८६।

दशनाङ्क ದಶನಾಂಕ (पुं०) ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚಿದ ಗುರುತು, ದಂತಕ್ಷತ. दशनस्य दन्तस्य अङ्कः। "भातु नाम सुदृशां दशनाङ्कः" माघ० १०-८६।

दशनोच्छिष्ट ದಶನೋಚ್ಛಿಷ್ಟ (पुं०) 1. ಚುಂಬನ, ಮುತ್ತಿಕ್ಕುವುದು. दशनस्योच्छिष्टं यत्र। "रेवतीदशनोच्छिष्टपरिपूतपुटे दृशौ" माघ० २-१६। 2. ನಿಶ್ವಾಸ, ನಿಟ್ಟುಸಿರು. "दशनोच्छिष्टः पुंसि स्यान्निश्वासाधरचुम्बयोः" मेदि०।

दशप ದಶಪ (पुं०) ಹತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳ ಯಜಮಾನ, ಹತ್ತು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಅಧಿಕಾರಿ. दश ग्रामान् पाति — पा (रक्षणे) "कः" (३-२-३)। "दशपस्तेन भर्तव्यस्तेनापि द्विगुणाधिपः" भा० शान्ति० ८७-६।

दशपूर ದಶಪೂರ (नं०) ಕೈವರ್ತೀಮುಸ್ತೆ, ತುಂಗಮುಸ್ತೆ, ಕೊನ್ನಾರಿಯ ಒಂದು ಭೇದ.

दशपूरुष ದಶಪೂರುಷ (पुं०) ಹತ್ತು ತಲೆಮೊರೆಯವರು, ತಂದೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಹಿಂದಿನ ಹತ್ತು ತಲೆಯವರೆಗಿನ ಪುರುಷರು. दशगुणितः पुरुषः।

दशबल ದಶಬಲ (पुं०) ಬುದ್ಧದೇವ. दश बलानि यस्य। "दानशीलक्षमावीर्यध्यानप्रज्ञाबलानि च। उपायः प्रणिधिर्ज्ञानं दश बुद्धबलानि वै"।

दशभुजा ದಶಭುಜಾ (स्त्री०) ದುರ್ಗಾದೇವಿ, ಪಾರ್ವತಿ. दश भुजा यस्याः। "इतिवृत्तं पुरा कल्पे मनोः स्वायम्भुवेऽन्तरे। आविर्भूता दशभुजा देवी देवहिताय वै" कालिकापु०।

दशभूमीश ದಶಭೂಮೀಶ (पुं०) ಬುದ್ಧದೇವ. दशानां दानादीनां भूमीनामीशः। "त्रिमूर्तिर्दशभूमीशः पञ्चज्ञानो बहुक्षमः" त्रिकाण्ड०।

दशम ದಶಮ (वि०) 1. ಹತ್ತನೆಯ. दशानां पूरणः "डट्" (५-२-४८)। डटो मडागमः (५-२-४९)। "प्रभुर्बुभूषुर्भुवनत्रयस्य यः शिरोऽतिरागाद्दशमं चिकर्तिषुः" माघ० १-४९। "स्थापितो दशमो मूर्धा लभ्यांश इव रक्षसा" रघु० १०-४१। स्त्रियाम् "ङीप्"(४-१-१५)। **दशमी ದಶಮೀ.** 2. ಪುರುಷಾಯುಸ್ಸಿನ (ನೂರು ವರ್ಷಗಳ) ಹತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ, ತೊಂಬತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ವರ್ಷದಿಂದ ನೂರು ವರ್ಷಗಳವರೆಗಿನ ಕಾಲ. दशमी अवस्था। "पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भूयांसि गुणवन्ति च। यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमीं गतः" मनु० २-१३७। 3. ದಶಮೀ ತಿಥಿ, ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳ ಹತ್ತನೆಯ ತಿಥಿ. 4. ಹತ್ತನೆಯ ಮನ್ಮಥಾವಸ್ಥೆ.

दशमभाव ದಶಮಭಾವ (पुं०) ತನ್ವಾದಿ ಹನ್ನೆರಡು ಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಭಾವ. ಹತ್ತನೆಯ ಭಾವದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ, ಆಜ್ಞೆ, ಕೀರ್ತಿ, ವೃಷ್ಟಿ, ಪ್ರವಾಸ, ಪೂರ್ತ (ಬಾವಿ ಕೆರೆ ತೋಪು ಮುಂತಾದ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳು), ಮಾನ, ಕರ್ಮ, ಆಜೀವ (ಜೀವನೋಪಾಯ) ಜಾನುಸ್ಥಾನ (ಮಂಡಿ) ಇವುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಬೇಕು.

दशमिन् ದಶಮಿನ್ (वि०) ಹತ್ತನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಯುಳ್ಳವನು, ತೊಂಬತ್ತೊಂದು ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ನೂರು ವರ್ಷಗಳೊಳಗಿನ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವವನು. दशमोऽवस्थाविशेषोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-१३०)।

दशमीस्थ ದಶಮೀಸ್ಥ (वि०) 1. ಹತ್ತನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವವನು, ತೊಂಬತ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ ಮುದುಕ. दशम्यामवस्थायां तिष्ठति — ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)। "चक्रिणो दशमीस्थस्य रोगिणो भारिणः स्त्रियाः। स्नातकस्य च राज्ञश्च पन्था देयो वरस्य च" मनु० २-१३८। 2. ಹತ್ತನೆಯ ಮನ್ಮಥಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವವನು, ಅಂತ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವವನು.

दशमुख ದಶಮುಖ (पुं०) ರಾವಣ. दशमुखान्यस्य। "जीवातवे दशमुखोरगपीडितानां गर्भच्छलेन वसता प्रथमेन पुंसा" चं० रा०।

दशमुखरिपु ದಶಮುಖರಿಪು (पुं०) ಶ್ರೀರಾಮ. दशमुखस्य रिपुः। "सीतां हित्वा दशमुखरिपुर्नोपयेमे यदन्याम्" रघु० १४-८७।

दशमूल ದಶಮೂಲ (नं०) ಹತ್ತು ವಿಧ ಔಷಧ ಮೂಲಿಕೆಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮತ್ತು ಬಲವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವ ಒಂದು ಔಷಧ. दशानां मूलानां समाहारः। पात्राद्यन्तत्वात् न ङीप् (वा० २-४-१७)। ಬಿಲ್ವ, ಹೆಮ್ಮರ, ಗಂಭಾರಿ (ತಗ್ಗಿಗಿಡ), ಕರಿಯ ಗಜ್ಜುಗ, ಅಗ್ನಿಮಂಥ (ನರುವಲುಗಿಡ), ಶಾಲಪರ್ಣೀ (ಒಂದೆಲೆಹೊನ್ನೆ), ಪೃಶ್ನಿಪರ್ಣೀ (ನರಿಹೊನ್ನೆಗಿಡ), ಬೃಹತೀದ್ವಯ (ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳ, ನೆಲಗುಳ್ಳಗಳು), ಗೋಕ್ಷುರ (ಆನೆ ನೆಗ್ಗಿಲು ಗಿಡ) ಇವು ಹತ್ತು ವಿಧ ಮೂಲಿಕೆಗಳು. "बिल्वश्योनाकगाम्भारी पाटलागणिकारिकाः। दीपनं कफवातघ्नं पञ्चमूलमिदं महत्। शालपर्णी-

पृश्निपर्णीबृहतीद्वयगोक्षुरम्। वातपित्तहरं वृष्यं कनीयः पञ्चमूलकम्। उभयं दशमूलं तु सन्निपातज्वरापहम्। कासे श्वासे च तन्द्रायां पार्श्वशूले च शस्यते। पिप्पलीचूर्णसंयुक्तं कण्ठहृद्ग्रहनाशनम्" चक्रद०।

दशरथ ದಶರಥ (पुं०) ಸೂರ್ಯವಂಶದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ, ಅಜಮಹಾರಾಜನ ಮಗ, ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನ ತಂದೆ. दशसु दिक्षु अप्रतिहतो रथोऽस्य।

दशरथतनय ದಶರಥತನಯ, –तनूज –ತನೂಜ (पुं०) ಶ್ರೀರಾಮ.

दशरथपुत्र ದಶರಥಪುತ್ರ (पुं०) ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರ. दशरथस्य पुत्रः सुतो वा।

दशरश्मिशत ದಶರಶ್ಮಿಶತ (पुं०) ಸಹಸ್ರ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯ. दश रश्मिशतान्यस्य। "दशरश्मिशतोपमद्युतिं यशसा दिक्षु दशस्वपि श्रुतम्। दशपूर्वरथं यमाख्यया दशकण्ठारिगुरुं विदुर्बुधाः" रघु० ८-१९।

दशरात्र ದಶರಾತ್ರ (पुं०) 1. ಹತ್ತು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸಬಹುದಾದ ಯಾಗ. दशभिः रात्रिभिः निर्वृत्तः। (न०) 2. ಹತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳು, ಹತ್ತು ದಿನಗಳು. दशानां रात्राणां समाहारः "अच्" (५-४-८७)। संख्यापूर्वं रात्रंक्लीबम्। "प्रतिषेधैः समं तत्र दशरात्रमशुध्यति। यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत्" मनु०।

दशरूपक ದಶರೂಪಕ (न०) ನಾಟಕ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ದೃಶ್ಯ ಕಾವ್ಯಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥ. दश रूपकाणि दृश्यकाव्यानि प्रतिपाद्यतया सन्त्यत्र "अच्" (५-२-१२७)। **ಹತ್ತು ರೂಪಕಗಳು:** "नाटकं सप्रकरणं भाणः प्रहसनं डिमः। व्यायोगसमवाकारौ वीथ्यङ्केहामृगा दश"।

दशरूपभृत् ದಶರೂಪಭೃತ್ (पुं०) ಹತ್ತು ವಿಧ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅವತರಿಸಿದ ವಿಷ್ಣು. दश मत्स्यादीनि रूपाणि बिभर्ति — डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "क्विप्" (३-२-७६)।

दशलक्षणक ದಶಲಕ್ಷಣಕ (वि०) ಹತ್ತು ವಿಧ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ (ಧರ್ಮ). दश लक्षणान्यस्य "कप्" (५-४-१५४)। "दशलक्षणको धर्मः सेवितव्यः प्रयत्नतः" मनु० ६-९१। क्षमा ಮತ್ತು दशधर्म ಪದಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

दशवर्ष ದಶವರ್ಷ (वि०) 1. ಹತ್ತು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ. दश वर्षाणि यस्य। "ब्राह्मणं दशवर्षं तु शतवर्षं तु भूमिपम्" मनु० २-३५। 2. ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ನಡೆದ, ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ. दशभिः वर्षैः निर्वृत्तः वा "खः" (५-१-८८)। **दशवर्षीणः ದಶವರ್ಷೀಣಃ.** पक्षे "ठञ्" (५-१-१८)। उत्तरपदवृद्धिः (७-३-१६)। **दशवार्षिकः ದಶವಾರ್ಷಿಕಃ.** वा लुक्। **दशवर्षः ದಶವರ್ಷಃ.** 3. ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವೇತನ ಕೊಟ್ಟು ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. दशभिः वर्षैः भृतः। 4. ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಉಪಚರಿಸಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दशभिः वर्षैः अधीष्टः सत्कृत्य व्यापारितः। 5. ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇದ್ದ. दशभिः वर्षैः भूतः। ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ खः ठञ् ಮತ್ತು ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬಂದು **दशवर्षीणः ದಶವರ್ಷೀಣಃ, दशवार्षिकः ದಶವಾರ್ಷಿಕಃ, दशवर्षः ದಶವರ್ಷಃ** ಎಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುವುವು.

दशवाजिन् ದಶವಾಜಿನ್ (पुं०) ಚಂದ್ರ. दश वाजिनोऽस्य रथे। "दशाश्वं श्वेतपद्मस्थं विचिन्त्योमाधिदैवतम्"।

दशवार्षिक ದಶವಾರ್ಷಿಕ (वि०) "दशवर्ष" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

दशविध ದಶವಿಧ (वि०) ಹತ್ತು ವಿಧವಾದ, ಹತ್ತು ಪ್ರಕಾರವಾದ. दश विधा प्रकारा यस्य।

दशशत ದಶಶತ (न०) 1. ಒಂದು ಸಹಸ್ರ, ಒಂದು ಸಾವಿರ. दशगुणितं शतम्। "दशशतनयनेऽपि वीक्ष्यमाणे दशरथपुत्रसिषेविषैव जाता" चं० रा०। 2. ಹತ್ತು ಅಧಿಕವಾದ ಒಂದು ನೂರು, ಒಂದುನೂರ ಹತ್ತು. दशाधिकं शतम्। (वि०) 3. ಒಂದು ಸಾವಿರ. दश शतानि येषाम्। "दशशतदलभेदं कौतुकेनाशु कृत्वा" माघ० ११-६१।

दशसाहस्र ದಶಸಾಹಸ್ರ (न०) ಹತ್ತು ಸಾವಿರ, ಅಯುತ. दशगुणितं सहस्रं परिमाणमस्य "अण्" (५-२-१०३)।

दशसाहस्रिक ದಶಸಾಹಸ್ರಿಕ (वि०) ಹತ್ತು ಸಹಸ್ರದ ಒಂದು ಭಾಗ. दशसहस्राणाम् परिमाणम् "ठञ्" (५-१-१८)। उत्तरपदवृद्धिः (७-३-१७)।

दशा ದಶಾ (स्त्री०) 1. ಅವಸ್ಥೆ, ಸ್ಥಿತಿ, ಇರಿಕೆ. दश्यते—दंश (दशने) "अङ्" (३-३-१०४)। "द्विषन्निमित्ता यदियं दशा ततः समूलमुन्मूलयतीव मे मनः" किरा० १-४१। 2. ಜೀವಮಾನದ ಒಂದು ಕಾಲ, ಬಾಲ್ಯ ಯೌವನ ಕೌಮಾರ ಮತ್ತು ವಾರ್ಧಕ ರೂಪವಾದ ಅವಸ್ಥೆ, ವಯಸ್ಸಿನ ಧರ್ಮ. 3. ದೀಪದ ಬತ್ತಿ. "प्रदीपः स्नेहमादत्ते दशयाभ्यन्तरस्थया" माघ० २-८५। 4. ಮನ್ಮಥಾವಸ್ಥೆ,

ಮನ್ಮಥನ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ದರ್ಶನ ಮೊದಲಾದ ಅವಸ್ಥೆಗಳು. "दृङ्मनःसङ्गसंकल्पा जागरः कृशतारतिः। ह्रीत्यागोन्मादमूर्च्छान्ता इत्यनङ्गदशा दश"। 5. ಸೂರ್ಯಾದಿ ನವಗ್ರಹಗಳ ದಶೆಗಳು, ಜಾತಕನ ಜನ್ಮ ನಕ್ಷತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹಗಳು ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಫಲಕೊಡುವ ಕಾಲ.

ಈ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಆಯಾನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನಿಗೆ ಆಯಾಗ್ರಹಗಳ ದಶೆಗಳು ಆರಂಭವಾಗಿ ನಡೆಯುವುವು:

	ನಕ್ಷತ್ರಗಳು	ದಶಾನಾಥ	ವರ್ಷಗಳು
1.	ಕೃತ್ತಿಕಾ ಉತ್ತರಫಲ್ಗುನೀ ಉತ್ತರಾಷಾಢಾ	ರವಿ	6
2.	ರೋಹಿಣೀ ಹಸ್ತಃ ಶ್ರವಣಾ	ಚಂದ್ರ	10
3.	ಮೃಗಶೀರ್ಷಮ್ ಚಿತ್ತಾ ಧನಿಷ್ಠಾ	ಕುಜ	7
4.	ಆರ್ದ್ರಾ ಸ್ವಾತೀ ಶತಭಿಷಕ್	ರಾಹು	18
5.	ಪುನರ್ವಸುಃ ವಿಶಾಖಾ ಪೂರ್ವಾಭಾದ್ರಾ	ಗುರು	16
6.	ಪುಷ್ಯಃ ಅನೂರಾಧಾ ಉತ್ತರಾಭಾದ್ರಾ	ಶನಿ	19
7.	ಆಶ್ಲೇಷಾ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾ ರೇವತೀ	ಬುಧ	17
8.	ಮಖಾ ಮೂಲಮ್ ಅಶ್ವಿನೀ	ಕೇತು	7
9.	ಪೂರ್ವಫಲ್ಗುನೀ ಪೂರ್ವಾಷಾಢಾ ಭರಣೀ	ಶುಕ್ರ	20
		ಒಟ್ಟು ವರ್ಷಗಳು	120

[ಇವುಗಳ ಅಂತರ್ದಶಾವಿವರಕ್ಕೆ "भुक्ति" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] (स्त्री० ಬ० ವ०) 6. ಬಟ್ಟೆಯ ತುದಿ, ಸೆರಗು, ಅಂಚು. "दशावस्थादीपवर्त्योर्वस्त्रान्ते भूम्नि योषिति" मेदि०।

दशांश ದಶಾಂಶ (पुं०) ಹತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ.

दशाकर्ष ದಶಾಕರ್ಷ (पुं०) 1. ದೀಪ. दशया तैलमाकर्षति – आ + कृष (विलेखने) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಬಟ್ಟೆಯ ಸೆರಗು.

दशाक्षर ದಶಾಕ್ಷರ (न०) 1. ಒಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ "ಪಙ್ಕ್ತಿ" ಛಂದಸ್ಸು. (स्त्री०) **–अक्षरी –ಅಕ್ಷರೀ.** 2. ತಂತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಒಂದು ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆಯ ಮಂತ್ರ. "एषा दशाक्षरी विद्या सर्वसंपत्प्रदायिनी" तन्त्रसा०।

दशाङ्गधूप ದಶಾಂಗಧೂಪ (पुं०) 1. ಅವಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಪಿಶಾಚಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ ಒಂದು ವಿಧ ಧೂಪ. "वासयेद्वा दशाङ्गेन त्रिदोषघ्नेन चार्भकम्। नश्यन्ति यस्य धूपेन अवग्रहपिशाचकाः"। 2. ದೇವರ ಪೂಜಾ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಒಂದು ವಿಧ ಧೂಪ. "मधु मुस्तं घृतं गन्धो गुग्गुल्वगुरुशैलजम्। सरलं सिह्लसिद्धार्थं दशाङ्गधूप उच्यते"।

दशाङ्गुल ದಶಾಂಗುಲ (न०) 1. ಖರ್ಬೂಜದಹಣ್ಣು. (वि०) 2. ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ. दश अङ्गुलयः प्रमाणं यस्य। "द्वयसच्" (५-२-३७)। तस्य लुक् (वा० ५-२-३७)। ततः "अच्" (५-४-८६)। "निक्षेप्योऽयोमयः शङ्कुः ज्वलन्नास्ये दशाङ्गुलः" मनु० ८-२७१।

दशाधिपति ದಶಾಧಿಪತಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಗಳ ದಶೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರ ಕುಜ ರಾಹು ಗುರು ಶನಿ ಬುಧ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹಗಳು.

दशानन ದಶಾನನ (पुं०) ಹತ್ತು ಮುಖಗಳುಳ್ಳ, ರಾವಣ. दश आननानि यस्य। "दशाननतिरस्कारप्रशस्तिमिव लक्ष्मणः" म० वी० ५-२२।

दशानाथ ದಶಾನಾಥ (पुं०) "दशाधिपति" ಪದದ ಅರ್ಥ.

दशान्त ದಶಾಂತ (पुं०) 1. ವಾರ್ಧಕ, ಮುಪ್ಪು, ಕೊನೆಯ ಅವಸ್ಥೆ. 2. ದೀಪದ ಬತ್ತಿಯ ಕೊನೆ. दशायाः जीवितान्तिमावस्थायाः अन्तः वर्त्या वा अन्तः।

दशार्ण ದಶಾರ್ಣ (पुं० ಬ० ವ०) 1. ಒಂದು ದೇಶ. दश ऋणानि यत्र। दशार्णो देशः सि० कौ०। "संपत्स्यन्ते

कतिपयदिनस्थायिहंसा दशार्णाः" मेघ० १-२३। ಈ ದೇಶವು ಮಧ್ಯದೇಶಕ್ಕೆ ಆಗ್ನೇಯದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವುದು. "आग्नेय्यां दिशि कोसलकलिङ्गवङ्गोपवङ्गजठराङ्गाः। ....। किष्किन्धकण्टकस्थल-निषादराष्ट्राणिपुरिकदाशार्णाः" बृहत्सं० १४-१०। (स्त्री०) –र्णा –ರ್ಣಾ. 2. ಒಂದು ನದಿ. दश ऋणाणि जलानि यत्र। "ऋणं देये जले दुर्गे" हेम०।

दशावतार ದಶಾವತಾರ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. दश अवतारा मत्स्यादयो यस्य। **ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳು:** (1) ಮತ್ಸ್ಯ. (2) ಕೂರ್ಮ. (3) ವರಾಹ, (4) ನೃಸಿಂಹ, (5) ವಾಮನ, (6) ಜಾಮದಗ್ನ್ಯ, (7) ಶ್ರೀರಾಮ, (8) ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ, (9) ಬುದ್ಧ ಮತ್ತು (10) ಕಲ್ಕಿ.

(1) ಕಲ್ಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿದ್ರೆಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಟ ವೇದಗಳನ್ನು ಹಯಗ್ರೀವ ನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನು ಅಪಹರಿಸಲಾಗಿ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಮತ್ಸ್ಯ ರೂಪದಿಂದ ಅವತರಿಸಿ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ವೇದವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದನು. "प्रलयपयसि धातुः सुप्तशक्तेर्मुखेभ्यः श्रुतिगणमपनीतं प्रत्युपादत्त हत्वा। दितिजमकथयद्यो ब्रह्म सत्यव्रतानां तमहमखिलहेतुं जिह्ममीनं नतोऽस्मि" भाग० ८-२४-६१। ವಿಷ್ಣುವಿನ ಈ **ಮತ್ಸ್ಯಾವತಾರವು** ಬ್ರಹ್ಮನ ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು.

(2) ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರು ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬಲಿಷ್ಠರಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ನಿರ್ವೀರ್ಯರಾಗಿದ್ದು ದನ್ನು ಕಂಡು ವಿಷ್ಣುವು "ರಾಕ್ಷಸರೊಂದಿಗೆ ನೀವು ಸ್ನೇಹ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಕಡೆದು ಅಮೃತವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರೆ ನಿಮಗೆ ಕ್ಷೇಮವುಂಟು" ಎಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಲು ದೇವತೆಗಳು ರಾಕ್ಷಸರೊಡನೆ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳಸಿಕೊಂಡು ಸಮುದ್ರಮಂಥನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕಡೆಗೋಲಾಗಿದ್ದ ಮಂದರಪರ್ವತವು ಸಮುದ್ರದ ತಳದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿತು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ಕೂರ್ಮರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿ ತನ್ನ ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲೆ ಪರ್ವತವನ್ನು ಹೊತ್ತು ಸಮುದ್ರಮಥನಕ್ಕೆ ಸೌಕರ್ಯಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು. ಈ **ಕೂರ್ಮಾವತಾರವು** ಈಗಿನ ಶ್ವೇತ ವರಾಹಕಲ್ಪದ ಚಾಕ್ಷುಷಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. "मेघश्यामः कनकपरिधिः कर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्नि भ्राजद्विलुलितकचः स्रग्धरो रक्तनेत्रः। जैत्रैर्दोर्भिर्जगदभयदैर्दन्दशूकं गृहीत्वा मथ्नन् मथ्ना प्रतिगिरिरिवाशोभताथोद्धृताद्रिः" भाग० ८-७-१७।

(3) **ವರಾಹಾವತಾರವು** ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದು. ಪ್ರಳಯಾರ್ಣವದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಹೋಗಿದ್ದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಲು ಮತ್ತು ಲೋಕಕಂಟಕನಾಗಿದ್ದ ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಲು ವಿಷ್ಣುವು ವರಾಹಾವತಾರ ತಾಳಿದನು. ಈ ಅವತಾರವು ಈಗಿನ ಶ್ವೇತವರಾಹಕಲ್ಪದ ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. मत्स्यपु०।

(4) ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿ **ನೃಸಿಂಹಾವತಾರವು** ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವು ಲೋಕಕಂಟಕನಾಗಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಪೀಡಿಸುತ್ತಲೂ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತನಾದ ತನ್ನ ಮಗ ಪ್ರಹ್ಲಾದನನ್ನು ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಲೂ ಇದ್ದಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಅವನ ಸಭಾಂಗಣದ ಕಂಬದಿಂದ ನೃಸಿಂಹರೂಪದಿಂದ ಅವತಾರಹೊಂದಿ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನು. ಈ ಅವತಾರವು ಈಗಿನ ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದ ನಾಲ್ಕನೆಯ "ಕೃತ" ಯುಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು.

(5) **ವಾಮನಾವತಾರವು** ವಿಷ್ಣುವಿನ ಐದನೆಯ ಅವತಾರ. ಇದು ಈಗಿನ ವೈವಸ್ವತಮನ್ವಂತರದ ಏಳನೆಯ "ತ್ರೇತಾ" ಯುಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ನರ್ಮದಾ ತೀರದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಮೇಧ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡತೊಡಗಿದನು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿ ವಾಮನರೂಪದಿಂದ ಅವತರಿಸಿ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಮೂರಡಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬೇಡಿ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಲಿಯ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕಾಲಿಟ್ಟು ಪಾತಾಳಕ್ಕೆ ಮೆಟ್ಟಿ ನಿಗ್ರಹಿಸಿದನು.

(6) **ಪರಶುರಾಮಾವತಾರವು** ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರನೆಯ ಅವತಾರ. ಇದು ಈಗಿನ ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ "ತ್ರೇತಾ" ಯುಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ವಿಷ್ಣುವು ಜಮದಗ್ನಿ ಮಹರ್ಷಿಯ ಮಗನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿ ದುಷ್ಟ ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದನು. "एकोनविंश्यां त्रेतायां सर्वक्षत्रान्तकृद्विभुः। जामदग्न्यस्तथा षष्ठो विश्वामित्रपुरस्सरः" मत्स्यपु०।

(7) **ಶ್ರೀರಾಮಾವತಾರವು** ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯದು. ಲೋಕಕಂಟಕರಾಗಿದ್ದ ರಾವಣ ಕುಂಭಕರ್ಣರ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ದಶರಥನಿಗೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದನು. [ವಿವರಕ್ಕೆ "राम" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ]. ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ "ತ್ರೇತಾ" ಯುಗದಲ್ಲಿ ಈ ಅವತಾರ ನಡೆಯಿತು. "चतुर्विंशे युगे रामो

वसिष्ठेन पुरोधसा। सप्तमो रावणस्यार्थे जज्ञे दशरथात्मजः" मत्स्यपु०।

(8) **ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾವತಾರವು** ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯದು. ವಸುದೇವನ ಪತ್ನಿ ದೇವಕಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಶಿಶುಪಾಲ ದಂತವಕ್ತ್ರರ ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದನು. ಈ ಅವತಾರವು ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ವೈವಸ್ವತ ಮನ್ವಂತರದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ "ದ್ವಾಪರ" ಯುಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ["कृष्ण" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

(9) **ಬುದ್ಧಾವತಾರವು** ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅವತಾರ. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವವರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಮೋಹಗೊಳಿಸಲು ಕೀಟಕ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಿನನೆಂಬುವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದನು. "ततः कलौ सम्प्रवृत्ते सम्मोहाय सुरद्विषाम्। बुद्धो नाम्ना जिनसुतः कीटकेषु भविष्यति" भाग० १-३-२४।

(10) **ಕಲ್ಕಿ ಅವತಾರವು** ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯದು. ಲೋಕವೆಲ್ಲಾ ಅಧರ್ಮ ಭೂಯಿಷ್ಠವಾಗಿ ದುಷ್ಟರಾಜರ ಪೀಡೆಯನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಭೂದೇವಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಮೊರೆಯಿಡಲು ವಿಷ್ಣುವು ವಿಷ್ಣುಯಶನೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅವತರಿಸಿ ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ಸೌಖ್ಯಗಳು ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. "अथासौ युगसन्ध्यायां दस्युप्रायेषु राजसु। जनिता विष्णुयशसो नाम्ना कल्किर्जगत्पतिः" भाग० १-३-२५।

दशाश्व ದಶಾಶ್ವ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರ. दश अश्वा रथेऽस्य। "रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुन्दाभास्तस्य वाजिनः। वामदक्षिणतो युक्ता दश तेन चरत्यसौ। वीथ्याश्रयाणि ऋक्षाणि ध्रुवाधारेण वेगिना। ह्रासवृद्धिक्रमस्तस्य राशीनां सवितुर्यथा। अर्कस्येव स्थितस्याश्वाः सकृद्युक्ता वहन्ति ते। कल्पमेकं मुनिश्रेष्ठ वारिगर्भसमुद्भवाः" विष्णुपु० २-१२। 2. ಇಕ್ಷ್ವಾಕುರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

दशाश्वमेध ದಶಾಶ್ವಮೇಧ (न०) ಕಾಶೀಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪುಣ್ಯ ತೀರ್ಥ.

दशास्य ದಶಾಸ್ಯ (पुं०) ಹತ್ತು ಮುಖಗಳುಳ್ಳ ರಾವಣ.

दशाह ದಶಾಹ (पुं०) ಹತ್ತು ದಿವಸಗಳು. दशानामह्नां समाहारः "टच्" (५-४-९१)। पुंस्त्वम् (२-४-२९)।

दशिन् ದಶಿನ್ (पुं०) ಹತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳ ಅಧಿಕಾರಿ, ಹತ್ತು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರಿ. दश ग्रामाः सन्त्यस्य "इनिः" (५-२-११६)। "दशी कुलं तु भुञ्जीत विंशी पञ्च कुलानि च" मनु० ७-११९।

दशेन्धन ದಶೇಂಧನ (पुं०) ದೀಪ. दशा वर्तिकैव इन्धनं यस्य। "दीपस्तु स्नेहाशः कज्जलध्वजः। दशेन्धनो गृहमणिः दोषातिलक इत्यपि" त्रिकाण्ड०।

दशेरक ದಶೇರಕ (पुं० ब० व०) ಮರುಭೂಮಿ. "मरवस्तु दशेरकाः" वैज०।

दशेश ದಶೇಶ (पुं०) 1. "दशानाथ" ಪದದ ಅರ್ಥ. दशानामीशः। 2. ಹತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳ ಅಧಿಪತಿ, ಹತ್ತು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಅಧಿಕಾರಿ. दशानां ग्रामाणामीशः। "शंसेद् ग्रामदशेशाय दशेशो विंशतीशिने" मनु० ८-११६।

दशैकादशिक ದಶೈಕಾದಶಿಕ (वि०) ಹನ್ನೊಂದು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಹತ್ತು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಸಾಲವಾಗಿ ಕೊಡುವವನು, ಶೇಕಡ 10 ರಂತೆ ಬಡ್ಡಿಗಾಗಿ ಸಾಲ ಕೊಡುವವನು. एकादशार्थत्वात् एकादश ते च ते वस्तुतो दश च दशैकादशाः। पूर्वनिपातः (२-२-३४)। समासान्तोऽकारः निपा०। दशैकादशान् प्रयच्छति "ष्ठच्" (४-४-३१)। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)। **दशैकादशिकी ದಶೈಕಾದಶಿಕೀ.**

दशौषधकाल ದಶೌಷಧಕಾಲ (पुं०) ಹತ್ತು ವಿಧ ಔಷಧ ಸೇವನೆಯ ಕಾಲ. दशविधः औषधकालः। (1) अभक्तम्, (2) प्राग्भक्तम्, (3) अधोभक्तम्, (4) मध्येभक्तम्, (5) अन्तराभक्तम्, (6) सभक्तम्, (7) सामुद्गम्, (8) मुहुर्मुहुः, (9) ग्रासम् ಮತ್ತು (10) ग्रासान्तरम् ಎಂದು ಹತ್ತು ವಿಧ.

(1) ಆಹಾರವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಔಷಧಸೇವನೆಯು **ಅಭಕ್ತವು.** "तत्राभक्तं तु यत् केवलमेवौषधमुपयुज्यते" सुश्रुत० उत्तरतं० ६४-६६। "वीर्याधिकं भवति भेषजमन्नहीनं हन्यात्तथाऽऽमयमसंशयमाशु चैव। तद्बालवृद्धवनितामृदवस्तु पीत्वा ग्लानिं परां समुपयान्ति बलक्षयं च" ६४-६७।

(2) ಆಹಾರಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಔಷಧಸೇವನೆಯು **"ಪ್ರಾಗ್ಭಕ್ತ".** "प्राग्भक्तं नाम यत् प्राग्भक्तस्योपयुज्यते"। "शीघ्रं विपाकमुपयाति बलं न हिंस्यादन्नावृतं न च मुहुर्वदनान्निरेति। प्राग्भक्तसेवितमथौषधमेतदेव दद्याच्च वृद्धशिशुभीरुकृशाङ्गनाभ्यः" सुश्रुत० उत्तरतं० ६४-६८, ६९।

(3) ಊಟವಾದನಂತರ ಔಷಧಸೇವನೆಯು "ಅಧೋಭಕ್ತ". "अधोभक्तं नाम यदधो भक्तस्येति"।

(4) ಊಟದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಔಷಧಸೇವನೆಯು "ಮಧ್ಯೇಭಕ್ತ". "मध्येभक्तं नाम यन्मध्ये भक्तस्य पीयते"। "पीतं यदन्नमुपयुज्य तदूर्ध्वकाये हन्याद्गदान् बहुविधांश्च बलं ददाति। मध्ये तु पीतमपहन्त्यविसारिभावाद्ये मध्यदेहमभिभूय भवन्ति रोगाः" सुश्रुत० उत्तरतं० ६४-७०, ७१, ७२।

(5) ಹಗಲಿನ ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಯ ಊಟಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಔಷಧಸೇವನೆಯು "ಅಂತರಾಭಕ್ತ". "अन्तराभक्तं नाम यदन्तरा पीयते पूर्वापरयोर्भक्तयोः"।

(6) ಊಟದೊಡನೆ ಔಷಧಸೇವನೆಯು "ಸಭಕ್ತ". "सभक्तं नाम यत् सहभक्तेन"। "पथ्यं सभक्तमबलाबलयोर्हि नित्यं तद्द्वेषिणामपि तथा शिशुवृद्धयोश्च। हृद्यं मनोबलकरं त्वथ दीपनं च पथ्यं सदा भवति चान्तरभक्तकं यत्" ६४-७३, ७४, ७५।

(7) ಊಟಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಅನಂತರ ಔಷಧ ಸೇವನೆಯು "ಸಾಮುದ್ಗ". "सामुद्गं नाम यद्भक्तस्यादावन्ते च पीयते"। "दोषे द्विधा प्रविसृते तु समुद्गसंज्ञमाद्यन्तयोर्यदशनस्य निषेव्यते तु" ६४-७६-७७।

(8) ಊಟದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಊಟವಿಲ್ಲದೆಯಾಗಲಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಮಾಡುವ ಔಷಧಸೇವನೆಯು "ಮುಹುರ್ಮುಹುಃ" (ಮತ್ತೆಮತ್ತೆ). "मुहुर्मुहुर्नाम सभक्तमभक्तं वा यदौषधं मुहुर्मुहुरुपयुज्यते"। ಈ ರೀತಿ ಔಷಧಸೇವನೆಯು ಶ್ವಾಸ ಕಾಸ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ ಮತ್ತು ವಾಂತಿ ಈ ಉಪದ್ರವಗಳಲ್ಲಿ ಹಿತವಾದುದು. "श्वासे मुहुर्मुहुरतिप्रसृते च कासे हिक्कावमीषु स वदन्त्युपयोज्यमेतत्" ६४-७८-७९।

(9) ಆಹಾರದೊಡನೆ ಬೆರಸಿ ಮಾಡುವ ಔಷಧ ಸೇವನೆಯು "ಗ್ರಾಸ"ವೆನಿಸುವುದು. "ग्रासं तु यत्पिण्डव्यामिश्रम्"।

(10) ಊಟದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕವಳದ (ತುತ್ತಿನ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಔಷಧವನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದು "ಗ್ರಾಸಾಂತರ"ವಾಗುವುದು. "ग्रासान्तरं तु यद् ग्रासान्तरेषु"। "ग्रासेषु चूर्णमबलाग्निषु दीपनीयं वाजीकराण्यपि तु योजयितुं यतेत। ग्रासान्तरेषु वितरेद्वमनीयधूमान् श्वासादिषु प्रथितदृष्टगुणांश्च लेहान्" सुश्रुत० उत्तरत० ६४-८०, ८१, ८२।

दष्ट ದಷ್ಟ (न०) 1. ಕಡಿತ, ಕಚ್ಚುಗಾಯ. दंश (दशने) भावे "क्तः" (३-३-११४)। 2. ಕಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ. दंश (दशने) "क्तः" (३-२-१०२)। "नवनखपदमङ्गं गोपयस्यंशुकेन स्थगयसि पुनरोष्ठं पाणिना दन्तदष्टम्" माघ० ११-३४।

दष्टवत् ದಷ್ಟವತ್ (वि०) ಕಚ್ಚಿದವನು, ಕಡಿದವನು. दंश (दशने) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। "पल्लवोपमितिसाम्यसपक्षं दष्टवत्यधरबिम्बमभीष्टे" माघ० १०-५३। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

दस्म ದಸ್ಮ (पुं०) 1. ಯಜಮಾನ. 2. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 3. ಚೋರ, ಕಳ್ಳ. दसु (उपक्षये) "मक्" (उ० १-१४२)। "दस्मस्तु हव्यवाहे स्याद्यजमाने मलिम्लुचे" हेम०।

दस्यु ದಸ್ಯು (पुं०) 1. ಚೋರ, ಕಳ್ಳ, ತಸ್ಕರ. दस्यति—दसु (उपक्षये) "युः" (उ० ३-२०)। "पात्रीकृतो दस्युरिवासि येन" शाकु० ५-२०। 2. ರಿಪು, ಶತ್ರು, ಹಗೆ. "दस्युश्चौरे रिपौ पुंसि" मेदि०।

दस्र ದಸ್ರ (पुं०) 1. ಗರ್ದಭ, ಕತ್ತೆ. दस्यति पांसून् "रक्"। (पुं० द्विव०) 2. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ದೇವವೈದ್ಯರು. दस्यतः क्षिपतः रोगान्—दसु (उपक्षये) "रक्" (उ० २-१३)। "विजयश्रिया वृतमिवार्कमारुतावनुसस्रतुस्तमथ दस्रयोः सुतौ" माघ० १३-२३। "दस्रः खरेऽश्विनीसुते" मेदि०। नासत्यः दस्रः ಎಂದು ಅಶ್ವಿನೀಕುಮಾರರ ಇಬ್ಬರ ಹೆಸರು. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ಗೌಣವೆಂದು ಅಮರ ಸುಧಾವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಅವಿನಾಭೂತರಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಂಡುಬರುವುದು. "नासत्यश्चैव दस्रश्च स्मृतौ द्वावश्विनावपि। मार्तण्डस्यात्मजावेतौ अष्टमस्य बृहस्पतेः" भा० शान्ति० २०७-१९। 3. ಶಿಶಿರಋತು. 4. ಅಶ್ವಿನೀನಕ್ಷತ್ರ. 5. ಎರಡು ಸಂಖ್ಯೆ.

दस्रसू ದಸ್ರಸೂ (स्त्री०) ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸಂಜ್ಞಾದೇವಿ. "संज्ञा तु यमकालिन्दीरेवन्तमनुदस्रसूः" त्रिकाण्ड०।

दह–भस्मीकरणे (भ्वा० पर० सक० अनि०)। दहति। ददाह। दग्धा। धक्ष्यति। दहतु। अदहत्। दहेत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ದಹಿಸು, ಸುಡು. "एकमेव दहत्यग्निर्नरं दुरुपसर्पिणम्। कुलं दहति राजाग्निः सपशुद्रव्यसञ्चयम्" मनु० ७-९।

कर्मणि :—दह्यते। देहे। दग्धा। धक्ष्यते। दह्यताम्। अदह्यत। ಇತ್ಯಾದಿ. "दह्येऽहं मधुनो लेहैर्दावैरुग्रैर्यथा गिरिः" भट्टि० ६-८२।

णिचि :—दाहयति, –ते। दाहयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। दाहयिता। दाहयिष्यति, –ते। दाहयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—दिधक्षति। दिधक्षां चकार, –बभूव, –आस। दिधक्षिता। दिधक्षिष्यति। दिधक्षतु। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—दग्धव्यः। दहनीयः। दाह्यः। दग्धः। दग्धवान्, –वती। दहन्, –न्ती। दग्धुम्। दग्धम्। दहनम्। दग्ध्वा। विदह्य।

ण्यन्तात् कृत्सु :—दाहयितव्यः। दाहनीयः। दाह्यः। दाहितः। दाहितवान्, –वती। दाहयन्, –न्ती। दाहयमानः। दाहयितुम्। दाहितम्। दाहनम्। दाहयित्वा। विदाह्य।

दहत् ದಹತ್ (वि०) ದಹಿಸುತ್ತಿರುವ, ಸುಡುತ್ತಿರುವ. दह (भस्मीकरणे) "शतृ" (३-२-१२४)। "तया समक्षं दहता मनोभवम्" कुमा० ५-१। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.**

दहदहा ದಹದಹಾ (स्त्री०) ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ಸೇವೆ ಮಾಡುವ ಮಾತೃಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು.

दहन ದಹನ (पुं०)1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. दहति—दह (भस्मीकरणे) "ल्युः" (३-१-१३४)। "द्यामियाय दहनस्य केतनः कीर्तयन्निव दिवौकसां प्रियम्" माघ० १४-२८। 2. ಕಪೋತ, ಪಾರಿವಾಳದ ಹಕ್ಕಿ. 3. ಗೇರುಮರ. 4. ಚಿತ್ರಮೂಲದ ಗಿಡ. 5. ದುರ್ವ್ಯಾಪಾರ, ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸ. "दहनश्चित्रके भल्लातकेऽग्नौ दुष्टचेष्टिते" मेदि०। 6. ಕೃತ್ತಿಕಾನಕ್ಷತ್ರ. (न०) 7. ಸುಡುವುದು. दह भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०)8. ಸುಡುವ. ದಹಿಸುವ. दह कर्त० "ल्युः"।

दहनकेतन ದಹನಕೇತನ (पुं०) ಧೂಮ, ಹೊಗೆ. दहनस्याग्नेः केतन इव।

दहनप्रिया ದಹನಪ್ರಿಯಾ (स्त्री०) ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿ, ಸ್ವಾಹಾದೇವಿ.

दहनर्क्ष ದಹನರ್ಕ್ಷ (न०) ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವಾದ ಕೃತ್ತಿಕಾ ನಕ್ಷತ್ರ. दहनस्य ऋक्षम्। ಕೃತ್ತಿಕಾನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿ ಶನಿಗ್ರಹವು ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೀತಿಯು ಉಲ್ಬಣಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. "यदा विशाखासु महेन्द्रमन्त्री सुतश्च भानोर्दहनर्क्षयातः। तदा प्रजानामनयोऽतिघोरः पुरप्रभेदो गतयोर्भमेकम्" बृहत्सं० १०-१९।

दहनसारथि ದಹನಸಾರಥಿ (पुं०) ವಾಯು, ಗಾಳಿ. दहनस्य सारथिः। "दक्षिणदहनसारथिरयाहतचञ्चलचूतकलिके" दशकु०।

दहनाराति ದಹನಾರಾತಿ (पुं०) ಜಲ, ನೀರು.

दहनीय ದಹನೀಯ (वि०) "दग्धव्य" ಪದದ ಅರ್ಥ दह (भस्मीकरणे) "अनीयर्" (३-१-९६)।

दहनोपल ದಹನೋಪಲ (पुं०) ಸೂರ್ಯಕಾಂತ ಶಿಲೆ. दहनाय हितः उपलः।

दहनोल्का ದಹನೋಲ್ಕಾ (स्त्री०) ಉರಿಯುವ ಕೊಳ್ಳಿ. "अथाग्निकुक्कुटः। संकिलो दहनोल्का च" त्रिकाण्ड०।

दहर ದಹರ (पुं०)1. ಬಾಲಕ, ಹುಡುಗ. दह (भस्मीकरणे) "अरः" बाहु०। 2. ಕಿರಿಯ ಸಹೋದರ, ತಮ್ಮ, ಅನುಜ. 3. ಹೆಗ್ಗಣ, ಉದ್ದದ ಮೈಯುಳ್ಳ ಇಲಿ. (वि०) 4. ಅಲ್ಪವಾದ, ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, ಬಹಳ ಚಿಕ್ಕದಾದ, ಕಿರಿದಾದ. 5. ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ. "अथ यदिदं दहरं पुण्डरीकं वेश्म दहरोऽस्मिन्नन्तराकाशस्तस्मिन् यदन्तस्तदन्वेष्टव्यं तद्वाव विजिज्ञासितव्यम्" छान्दोग्य०। "उदरमुपासते य ऋषिवर्त्मसु कूर्पदृशः परिसरपद्धतिं हृदयमारुणयो दहरम्" भाग० १०-८७-१८। "दहरो भ्रातरि स्वल्पे मूषिकायाश्च बालके" मेदि०।

दहराकाश ದಹರಾಕಾಶ (पुं०) ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಹೃದಯಾಕಾಶ.

दह्यमान ದಹ್ಯಮಾನ (वि०) ಸುಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ, ದಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ. दह (भस्मीकरणे) कर्म० "शानच्" (३-२-१२४)। "रौद्रेण दह्यमानस्य भहसातिमहीयसा" कुमा० १०-१४।

दह्र ದಹ್ರ (पुं०)1. ದವಾಗ್ನಿ, ಕಾಡುಕಿಚ್ಚು. दह (भस्मीकरणे) "रक्" (उ० २-१३)। दह्रोऽग्निः सि० कौ०। (न०) 2. ಜಠರ, ಹೊಟ್ಟೆ. "सोऽन्यजन्मनि दह्राग्निः विश्रवाश्च महातपाः" भाग० ४-१-३६।

दा ದಾ (स्त्री०) ಶುದ್ಧಿ. दैप् (शोधने) "क्विप्" (३-२-१७८)।

डु दाञ् – दाने (जुहो० उभ० सक० अनि०)। ददाति दत्तः ददति ; दत्ते ददाते ददते। ददौ ददतुः ददुः ; ददे ददाते ददिरे। दाता। दास्यति, –ते। ददातु, दत्तात् दत्ताम् ददतु ; दत्ताम् ददाताम् ददताम्। अददात् अदत्ताम् अददुः ; अदत्त अददाताम् अददत। दद्यात्; ददीत।

देयात् ; दासीष्ट। अदात्; अदित। अदास्यत्, –त। ಕೊಡು, ದಾನಮಾಡು. "ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति। भुङ्क्ते भोजयते चैव षड्विधं प्रीतिलक्षणम्" पञ्चतं० २-५१।

कर्मणि :—दीयते। सन्दीयते। ददे। दायिता, दाता। दायिष्यते, दास्यते। दीयताम्। अदीयत। दीयेत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—दापयति, –ते। दापयां चकार, –चक्रे। दापयिता। दापयिष्यति, दापयिष्यते। दापयतु, –ताम्। अदापयत्, –त। दापयेत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ.

ण्यन्तात् कर्मणि :—दाप्यते। दापयां चक्रे, –बभूवे, –आसे। दापयिता, दापिता। दापयिष्यते, दापिष्यते। दाप्यताम्। अदाप्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—दित्सति। दित्सां चकार। दित्सिता। दित्सिष्यति। दित्सतु। अदित्सत्। दित्सेत्। ಇತ್ಯಾದಿ.

आत्म० :—दित्सते। दित्सां चक्रे। दित्सिता। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—दातव्यम्। दानीयम्। दानीयो विप्रः। कृत्यल्युटो बहुलम् इति सम्प्रदानेऽप्यनीयर्। देयम्। दत्तः। दत्तवान्, –वती। ददत्, –ती, ददानः। दातुम्। दत्तम्। दानम्। दत्त्वा। प्रदाय। "दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे" गीता १७-२०।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥ ಭೇದಗಳು :

(1) अति + दाञ् = अतिददाति। 1. ಅತಿಯಾಗಿ ದಾನಮಾಡು. 2. ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ (ಮೀರಿ) ದಾನಮಾಡು.

(2) अनु + दाञ् = अनुददाति। 1. ಪ್ರದಾನ, ಅನುದಾನಮಾಡು. 2. ಅನುರೂಪವಾಗಿ ಕೊಡು, ಸಮಾನವಾಗಿ ಕೊಡು.

(3) अभि + दाञ्=अभिददाति। ಎದುರಾಗಿ ಕೊಡು, ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ದಾನಮಾಡು. "तथैव चैनमुक्त्वा वामपार्ष्णिमभ्यदात् अथ प्रायात् पुनरपि चान्योऽप्यर्थार्थी ब्राह्मण आगच्छत्" भा० वन० २०१-८।

(4) अव + दाञ्=अवददाति। अवत्तम्, अवदत्तम्। "अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि। सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति चेष्यते" सि० कौ०। ಕೆಳಮುಖವಾಗಿಕೊಡು.

(5) आ + दाञ्=आददाति। आददानः। आदानम्। ತೆಗೆದುಕೊ, ಪ್ರತಿಗ್ರಹಿಸು, ಸ್ವೀಕರಿಸು. "आदानं हि विसर्गाय सतां वारिमुचामिव" रघु० ४-८६।

(6) उप + आ + दाञ् = उपाददाति। उपात्तम्। उपादानम्। ಸಮೀಪದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸು, ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದ್ದು ತೆಗೆದುಕೊ. "उपात्तविद्यो गुरुदक्षिणार्थी कौत्सः प्रपेदे वरतन्तुशिष्यः" रघु० ५-१।

(7) प्रति + आ + दाञ्=प्रत्याददाति। प्रत्यादानम्। ಕೊಟ್ಟುದನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊ. "न चाहं शक्तः शापं प्रत्यादातुम्" भा० आदि० ३-१२२।

(8) वि + आ + दाञ् = व्याददाति। व्यात्तम्। व्यादानम्। ಅಗಲವಾಗಿ ತೆರೆ, ಅಗಲವಾಗಿ ಬಿಚ್ಚು. "नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम्" गीता ११-२४।

(9) सम् + प्र + दाञ् = सम्प्रदानम्। संप्रदाय। ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗೌರವಿಸಿ ಕೊಡು. "अहन्यहनि चाप्येवं याचतां सम्प्रदीयते" भा० वन०।

दाण्–दाने (भ्वा० पर० सक० अनि०)। यच्छति। प्रणियच्छति। ददौ ददतुः ददुः। दाता। दास्यति। यच्छतु। अयच्छत्। यच्छेत्। देयात्। अदात्। अदास्यत्। ದಾನಮಾಡು, ಕೊಡು. "फलं दास्यति ते यत्तु दाने परमिहोच्यते" भा० अनु० १३०-४५।

कर्मणि :—दीयते। सन्दीयते। ददे। दायिता, दाता। दायिष्यते, दास्यते। दीयताम्। अदीयत। दीयेत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—दापयति, –ते। दापयां चकार, –चक्रे। दापयिता। दापयिष्यति, –ते। दापयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कर्मणि सनि च :—"दाञ्" ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಂತಾಗುವುವು.

कृत्सु :—दातव्यः। दानीयः। देयम्। दत्तः। दत्तवान्, –वती। प्रत्तः। अवत्तः। घोरचः तादेशे चर्त्वम् (७-४-४७)। नीत्तम्। सूत्तम्। दीर्घः (६-३-१२४)। अवदत्तम्। विदत्तम्। सुदत्तम्। ಇತ್ಯಾದಿ. यच्छन्, यच्छन्ती। दातुम्। दानम्। दत्तम्। दत्त्वा। प्रदाय।

दाक ದಾಕ (पुं०) 1. ಯಾಗಮಾಡುವವನು, ಯಜಮಾನ. ददाति यज्ञे हविरादिकं—दाञ्(दाने) "कः" (उ० ३-४०)। बाहु० इत्संज्ञा न। 2. ದಾನಿ, ದಾನಮಾಡುವವನು.

दाक्ष ದಾಕ್ಷ (पुं० ब० व०) 1. ದಕ್ಷನ ಮಗನಾದ ದಾಕ್ಷಿಯ ಶಿಷ್ಯರು. दक्षस्य गोत्रापत्यं दाक्षिः, दाक्षेश्छात्राः "अण्"

(४-२-११२)। (पुं०) 2. ದಕ್ಷನ ಮಕ್ಕಳ ಗುಂಪು, ದಾಕ್ಷಿಗಳ ಸಮುದಾಯ. 3. ದಾಕ್ಷಿಯ ಗುರುತು. 4. ದಾಕ್ಷಿಯ ಲಕ್ಷಣ. दाक्षीणां सङ्घः अङ्कः लक्षणं वा "अण्" (४-३-१२७)। ಹಸು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೈಮೇಲೆ ದಾಕ್ಷಿಯ ಹೆಸರಿನ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಕಾಯಿಸಿ (ಬರೆ) ಹಾಕಿದರೆ ಅದು ಪರಂಪರಾ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅಂಕವೆನಿಸುವುದು. ದೇವದತ್ತಾದಿ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆಯು ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಲಕ್ಷಣವೆನಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪರಂಪರಾಸಂಬಂಧವು ಇರುವಲ್ಲಿ ಅಂಕವೆಂದೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣ ವೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕು. "परम्परासम्बन्धोऽङ्कः यथा गवादिनिष्ठः तप्तमुद्राविशेषः। तस्य गोद्वारा स्वामिसम्बन्धः। साक्षात्सम्बन्धो लक्षणम्। यथा देवदत्तादौ विद्यादेः साक्षाद्विद्यमानत्वात् तस्य लक्षणम्" सि० कौ०। (वि०) 5. ದಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಬಂದ. दाक्षेरागतः "अण्" (४-३-८०)। 6. ದಕ್ಷನ ಸಂಬಂಧವಾದ. दक्षस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। "दाक्षे कोपः शिवस्येव समेधितमहा हवे" माघ० १९-५४।

दाक्षक ದಾಕ್ಷಕ (पुं०) 1. ದಾಕ್ಷಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. दाक्षेरिदम् "वुञ्" (४-३-१२६)। ಶಿಷ್ಯವಾಚಕವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "अण्" (४-२-११२) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು दाक्षाः ಎಂದು ರೂಪವಾಗುವುದು. 2. ದಾಕ್ಷಿಗಳು ವಾಸಮಾಡುವ ದೇಶ. "वुञ्" (४-२-५३)।

दाक्षायण ದಾಕ್ಷಾಯಣ (पुं०) 1. ದಕ್ಷನ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ, ದಕ್ಷನ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು, ದಾಕ್ಷಿಯ ಮಗ (ಯುವಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನು). दक्षस्य गोत्रापत्यम् "इञ्" (४-१-९५)। दाक्षिः। दाक्षेरपत्यं युवा "फक्" (४-१-१०१)। स्त्रियाम् दाक्षेरपत्यं स्त्री "फक्"। "ङीष्" (४-१-४१)। **-यणी -ಯಣೀ.** (न०) 2. ಸುವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. "दाक्षायणं श्रीमकुटं गारुडं तारजीवनम्। अग्रबीजं रत्नवरं गैरिकं हेम कर्बुरम्" वैज०।

दाक्षायणी ದಾಕ್ಷಾಯಣೀ (स्त्री०) 1. ದಾಕ್ಷಿಯ ಮಗಳು. दाक्षेरपत्यं स्त्री "फक्" (४-१-१०१)। "ङीष्" (४-१-४१)। 2. ಸತೀದೇವಿ, ಪರಮೇಶ್ವರನ ಪತ್ನಿ, ದಕ್ಷ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗಳು. दक्षस्यापत्यं स्त्री "इञ्" (४-१-९५)। "फक्" (४-१-१०१)। "ङीष्" (४-१-४१)। "प्रसूतिं मानवीं दक्षः उपयेमेह्यजात्मजः। तस्यां ससर्ज दुहितॄः षोडशामललोचनाः। त्रयोदशादाद्धर्माय तथैकामग्नये विभुः। पितृभ्य एकां युक्तेभ्यो भवायैकां भवच्छिदे" भाग० ४-१। 3. ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿ, ದಿತಿದೇವಿ, ದೈತ್ಯರ ತಾಯಿ. 4. ಅದಿತಿದೇವಿ, ದೇವತೆಗಳ ತಾಯಿ. 5. ಕದ್ರೂ. 6. ವಿನತಾದೇವಿ. 7. ದಕ್ಷನಿಗೆ ವೀರಿಣಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಕನ್ಯೆಯರು. "दाक्षायण्योऽश्विनीत्यादि ताराः" अम०। 8. ಲಕ್ಷ್ಮೀ. 9. ಭೂಮಿ. 10. ರೋಹಿಣೀ ದೇವಿ. "दाक्षायणी भवान्यां भुव्यश्विन्याद्युडुषु श्रियाम्" वैज०। "दाक्षायणीत्वपर्णायां रोहिण्यां तारकासु च" विश्व०। 11. ದಂತೀ ವೃಕ್ಷ, ಜಾಪಾಳದ ಗಿಡ.

दाक्षाय्य ದಾಕ್ಷಾಯ್ಯ (पुं०) ಹದ್ದು. दक्षते — दक्ष (वृद्धौ शीघ्रार्थे च) "आय्यः" (उ० ३-९६)। दक्षाय्यस्यायम् "अण्" (४-३-१२०)।

दाक्षि ದಾಕ್ಷಿ (पुं०) ದಕ್ಷನ ಮಗ. दक्षस्य गोत्रापत्यं पुमान् "इञ्" (४-१-९५)। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-६५)। **दाक्षी ದಾಕ್ಷೀ.**

दाक्षिणक ದಾಕ್ಷಿಣಕ (वि०) 1. ಯಾಗವಾದನಂತರ ದಕ್ಷಿಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ. 2. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಮಾಡಿ ದಕ್ಷಿಣ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಚಂದ್ರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ.

दाक्षिणशाल ದಾಕ್ಷಿಣಶಾಲ (वि०) ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಮಂದಿರ (ಹಜಾರ) ದಲ್ಲಿರುವ. दक्षिणशालायां भवः "ञः" (४-२-१०७)।

दाक्षिणात्य ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ (पुं०) 1. ತೆಂಗಿನಮರ. दक्षिणा (आजन्तमव्ययम्) भवः "त्यक्" (४-२-९८)। (वि०) 2. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವ. "दाक्षिणात्यो नारिकेले त्रिषु दक्षिणदिग्भवे" मेदि०। "दाक्षिणात्यांश्च भोजांश्च शूरान् संग्रामकर्कशान्" भा० कर्ण० ५६-११।

दाक्षिणपथक ದಾಕ್ಷಿಣಪಥಕ (वि०) ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. दक्षिणापथे भवः "वुञ्" (४-२-१२७)।

दाक्षिण्य ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯ (न०) 1. ಸರಳತೆ, ಸೌಜನ್ಯ. दक्षिणस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। 2. ಪಟುತ್ವ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. 3. ಅನುಕೂಲ್ಯ, ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವಿಕೆ. "स्फुरता वामकेनापि दाक्षिण्यमवलम्बते" मालती० १-११। 4. ಪರಚ್ಛಂದಾನುವರ್ತನ, ಇತರರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ನಡೆಯುವುದು ; ಇದೊಂದು 36 ವಿಧ ನಾಟಕಲಕ್ಷಣಗಳ ಲ್ಲೊಂದು. "दाक्षिण्यं चेष्टया वाचा परच्छन्दानुवर्तनम्" सा० द०। "तस्य दाक्षिण्यरूढेन नाम्ना मगधवंशजा" रघु० १-३१। 5. ಎಲ್ಲರಲ್ಲೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಸರ್ವ

ಸಮವರ್ತನೆ. "दाक्षिण्यं नाम बिम्बोष्ठि नायकानां कुलव्रतम्" माल० ४-१४।

दाक्षी ದಾಕ್ಷೀ (स्त्री०) 1. ದಕ್ಷನ ಮಗಳು, दक्षस्यापत्यं स्त्री "इञ्" (४-१-९५)। 2. ಪಾಣಿನಿ ಮಹರ್ಷಿಯ ತಾಯಿ.

दाक्षीपुत्र ದಾಕ್ಷೀಪುತ್ರ (पुं०) ಪಾಣಿನಿಮಹರ್ಷಿ. दाक्ष्याः पुत्रः।

दाक्षेय ದಾಕ್ಷೇಯ (पुं०) ಪಾಣಿನಿಮಹರ್ಷಿ. दाक्ष्या अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२०)।

दाक्ष्य ದಾಕ್ಷ್ಯ (न०) ದಕ್ಷತೆ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಕುಶಲತೆ. दक्षस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "दाक्ष्यं हि सद्यः फलदं यदग्रतश्चखाद दासेरयुवा वनावलीः" माघ० १२-३२।

दाघ ದಾಘ (पुं०) ದಾಹ, ಸುಡುವಿಕೆ. दह (भस्मीकरणे) भावे "घञ्" (३-३-१८)। कुत्वम् (७-३-५३)।

दाडिम ದಾಡಿಮ (वि०) 1. ದಾಳಿಂಬೆ ಗಿಡ, ದಾಡಿಮವೃಕ್ಷ. दल (विशरणे) भावे "घञ्" (३-३-१८)। दलेन निर्वृत्तः "इमप्" (वा० ४-४-२०)। डलयोरभेदः। 2. ಯಾಲಕ್ಕಿ ಗಿಡ. "दाडिमस्तु त्रिलिङ्गः स्यादेलायां करके त्रिषु" मेदि०। (न०) ದಾಳಿಂಬೆಹಣ್ಣು. "काम्पिल्यकप्रसवपाटलगण्डपालिपाकारुणस्फुटितदाडिमकान्तिवक्त्रम्" मालती० ९-३१।

दाडिमपत्रक ದಾಡಿಮಪತ್ರಕ (पुं०) ಮುಳ್ಳುಮುತ್ತುಗದ ಗಿಡ. दाडिमस्य पत्रमिव पत्रमस्य "कप्" (५-४-१५४)।

दाडिमपुष्पक ದಾಡಿಮಪುಷ್ಪಕ (पुं०) ಮುಳ್ಳುಮುತ್ತುಗದ ಗಿಡ. दाडिमस्य पुष्पमिव पुष्पमस्य "कप्" (५-४-१५४)।

दाडिमप्रिय ದಾಡಿಮಪ್ರಿಯ (पुं०) 1. ಶುಕ, ಗಿಣಿ. दाडिमं तत्फलं प्रियमस्य। (वि०) 2. ದಾಳಿಂಬೆಹಣ್ಣು ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವ.

दाडिमभक्षण ದಾಡಿಮಭಕ್ಷಣ (पुं०) 1. ಶುಕ, ಗಿಣಿ. दाडिमं दाडिमफलं भक्षयति — भक्ष (अदने) "ल्युः" (३-१-१३४)। (न०) 2. ದಾಳಿಂಬೆಹಣ್ಣನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು. (वि०) 3. ದಾಳಿಂಬೆ ಹಣ್ಣನ್ನು ತಿನ್ನುವ.

दाडिम्ब ದಾಡಿಂಬ (पुं०) ದಾಳಿಂಬೆ ಗಿಡ.

दाडी ದಾಡೀ (स्त्री०) 1, ದಾಳಿಂಬೆ ಗಿಡ. दल्यते फलेऽसौ— दल (विशरणे) कर्म० "घञ्" (३-३-१९)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। लडयोरभेदः। 2, ದಾಳಿಂಬೆ ಹಣ್ಣು. दाडयाः फलम् "अण्" (४-३-१३५)। अणो लुप् (४-३-१६७)। प्रकृतिवल्लिङ्गं च।

दाढा ದಾಢಾ (स्त्री०) 1. ಕೋರೆಹಲ್ಲು. 2. ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಅಭಿಲಾಷೆ. "दाढा दंष्ट्राभिलाषयोः" हेम०। 3. ಪ್ರಾರ್ಥನೆ, ಬೇಡಿಕೆ. 4. ಸಮೂಹ, ಗುಂಪು.

दाढिका ದಾಢಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಗಡ್ಡ. ಗಂಡಸರ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಕೂದಲು. "केशेषु गृह्णतो हस्तौ छेदयेदविचारयन्। पादयोर्दाढिकायां च ग्रीवायां वृषणेषु च" मनु० ८-२७३। 2. ಕೋರೆಹಲ್ಲು.

दाण्ड ದಾಂಡ (न०) 1. ದಂಡಗಳ ಸಮೂಹ, ದೊಣ್ಣೆಗಳ ರಾಶಿ. दण्डानां समूहः "अण्" (४-२-३७)। (वि०) 2. ದಂಡ ಸಂಬಂಧವಾದ. 3. ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. दण्डस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)।

दाण्डा ದಾಂಡಾ (स्त्री०) ದಂಡವೇ ಆಯುಧವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಒಂದು ವಿಧ ಆಟ. दण्डः प्रहरणमस्यां क्रीडायाम् "णः" (४-२-५७)।

दाण्डपाता ದಾಂಡಪಾತಾ (स्त्री०) ಕೋಲನ್ನು ಎಸೆದು ಆಟವಾಡುವ ಒಂದು ತಿಥಿ. दण्डः पातोऽस्यां तिथौ "ञः" (४-२-५८)।

दाण्डाजिनिक ದಾಂಡಾಜಿನಿಕ (वि०) ಮೋಸಗಾರ, ಕಪಟಿ, ವೇಷದಿಂದ ಹಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ದಂಡ ಮತ್ತು ಅಜಿನಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು. दण्डाजिनं दम्भः तेन धनमन्विच्छति "ठञ्" (५-२-७६)। ದಂಡ ಮತ್ತು ಅಜಿನಗಳನ್ನು ಮೋಸದ ವೇಷಕ್ಕಾಗಿ ಧರಿಸುವವನಲ್ಲಿ ದಂಡಾಜಿನ ಪದವು "ದಂಭ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ. ಅವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಕಪಟದಿಂದ ಹಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವವನು ದಾಂಡಾಜಿನಿಕನು.

दाण्डिक ದಾಂಡಿಕ (वि०) 1. ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಜೀವಿಸುವವನು, ದೊಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲುವ ಪಹರೆಯವನು. दण्डेन तद्धारणेन जीवति — "ठक्" (४-४-१२)। 2. ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವವನು, ಶಿಕ್ಷೆ ಕೊಡುವವನು.

दाण्डिन् ದಾಂಡಿನ್ (पुं० ब० व०) ದಂಡ ಋಷಿಯಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ತವಾದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರು. दण्डेन प्रोक्तमधीयते "णिनिः" (४-३-१०६)।

दाण्डिनायन ದಾಂಡಿನಾಯನ (पुं०) ದಂಡಿಯ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. दण्डिनो गोत्रापत्यम् "फक्" (४-१-९९)। टिलोपाभावो निपात्यते (६-४-१७४)।

दात ದಾತ (वि०) 1. ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दाप् (लवने) "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ಕೊಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ತುಂಡುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. 4. ತೊಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಶುದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. दैप् (शोधने) "क्तः" (३-२-१०२)।

दाति ದಾತಿ(स्त्री०) 1. ಶುದ್ಧಿ. 2. ಛೇದನ, ಕತ್ತರಿಸುವುದು. दैप् (शोधने) दाप् (लवने) वा "क्तिन्" (३-३-९४)। 3. ಕೊಯ್ಯುವುದು. 4. ತುಂಡುಮಾಡುವುದು.

दातृ ದಾತೃ(वि०) 1. ದಾನಮಾಡುವವನು, ಕೊಡುವವನು. डु दाञ् (दाने) "तृच्" (३-१-१३३)। "यत्र दाता ग्रहीता च स्वयं कुशिकनन्दनः" उ० रा० १-१७। 2. ದಾನಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। –त्री –ತ್ರೀ.

दात्यूह ದಾತ್ಯೂಹ (पुं०) 1. ನೀರುಕೋಳಿ. दाप् (लवने) "क्तिन्" (३-३-९४)। दातिमूहते –ऊह (वितर्के) "अण्" (३-२-१)। 2. ಚಾತಕಪಕ್ಷಿ. "दात्यूहः पुमान् कालकण्ठचातकपक्षिणोः" मेदि०। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-४१)। दात्यूही ದಾತ್ಯೂಹೀ.

दात्यौह ದಾತ್ಯೌಹ (पुं०) "दात्यूह" ಪದದ ಅರ್ಥ. दात्यूह पृषो०।

दात्र ದಾತ್ರ (न०) ಕುಡುಗೋಲು, ಕೊಯ್ಯುವ ಒಂದು ಆಯುಧ. दाप् (लवने) "ष्ट्रन्" (३-२-१८२)।

दाद ದಾದ (पुं०) ದಾನ, ಕೊಡುಗೆ. दद्यते – दद (दाने) कर्म० "घञ्" (३-३-१९)। "दाददो दुद्दुद्दादी दादादो दुददीददोः" माघ० १९-११४।

दाधिक ದಾಧಿಕ (वि०) 1. ಮೊಸರಿನಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪು ಖಾರ ಹಾಕಿ ಒಗ್ಗರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವಸ್ತು, ರಾಯತ. दध्नि संस्कृतम् "ठक्" (४-२-१८)। 2. ಮೊಸರಿನಿಂದ ನೆನೆಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರಿ, ಹುರಿಹಿಟ್ಟು ಮೊದಲಾದುದು. दध्ना संस्कृतम् "ठक्" (४-४-३)। 3. ಮೊಸರಿನಲ್ಲಿ ಊಟಮಾಡುವವನು. दध्ना भक्षयति – "ठक्" (४-४-८)।

दाधित्थ ದಾಧಿತ್ಥ (न०) ಬೇಲದಹಣ್ಣಿನ ರಸಾಯನ. दधित्थस्यावयवो विकारो वा "अञ्" (४-३-१४०)।

दान ದಾನ (न०) 1. ದಾನ, ಕೊಡುಗೆ. डु दाञ् (दाने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "निरत्ययं साम न दानवर्जितं न भूरि दानं विरहय्य सत्क्रियाम्" किरा० १-१२। ದಾನವು (1) ಸಾತ್ತ್ವಿಕ, (2) ರಾಜಸ ಮತ್ತು (3) ತಾಮಸ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ.

(1) ದೇಶಕಾಲಪಾತ್ರಗಳನ್ನರಿತು ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ಫಲವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಮಾಡುವ ದಾನವು **"ಸಾತ್ತ್ವಿಕ"**. "दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे। देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम्" गीता १७-२०।

(2) ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರ ರೂಪವಾದ ಫಲವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಮಾಡುವ ದಾನವು **"ರಾಜಸ"**. "यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः। दीयते च परिक्लिष्टं तद्राजसमुदाहृतम्" गीता १७-२१।

(3) ಕಾಲದೇಶಗಳನ್ನೂ ಯೋಚಿಸದೆ ಅಪಾತ್ರರಿಗೆ (ವಂಚಕ, ಕಪಟಿ, ತಸ್ಕರ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ) ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಮಾಡುವ ದಾನವು **"ತಾಮಸ"**. "अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते। असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम्" गीता १७-२२। 2. ಆನೆಯ ಮದೋದಕ, ಆನೆಯ ಕುಂಭಸ್ಥಳದಿಂದ ಸುರಿಯುವ ರಸಿಗೆ. द्यत्यनेन – दो (अवखण्डने) "ल्युट्" (३-३-११७)। "स्तम्भं महान्तमुचितं सहसा मुमोच दानं ददावतितरां सरसाग्रहस्तः" माघ० ५-४८। 3. ಧನ, ಹಣ. दीयते–डु दाञ् (दाने) कर्म० "ल्युट्" (३-३-११३)। 4. ಸಾಮ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಉಪಾಯಗಳಲ್ಲೊಂದು, ಶತ್ರು ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲು (ಅಡಗಿಸಲು) ಹಣ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. "सामदाने भेददण्डावित्युपायचतुष्टयम्" अम०। "साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक्। विजेतुं प्रयतेतारीन् न युद्धेन कदाचन" मनु० ७-१९८। 5. ಪಾಲನೆ, ಕಾಪಾಡುವುದು. 6. ಛೇದನ, ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ತುಂಡುಮಾಡುವುದು. 7. ಶುದ್ಧಿ. "दानं गजमदे त्यागे पालनच्छेदशुद्धिषु" मेदि०।

दानक ದಾನಕ (न०) ಅಯೋಗ್ಯದಾನ, ಹೀನವಾದ ದಾನ, ಅಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಅಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ದಾನ. कुत्सितं दानम् "कन्" (५-४-२९)।

दानपात्र ದಾನಪಾತ್ರ (न०) ದಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದವನು, ದಾನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು. दानस्य पात्रम्। "साङ्गांस्तु चतुरो वेदान् योऽधीते वै द्विजर्षभः। षड्भ्योऽनिवृत्तः कर्मभ्यस्तं पात्रमृषयो विदुः"। "श्रोत्रियाय दरिद्राय अर्थिने च विशेषतः। यद्दानं दीयते तस्मै तद्दानं शुभकारकम्"।

दानफल ದಾನಫಲ (न०) ದಾನಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಅನುಭವಿಸುವ ಫಲ. दानस्य फलम्। ಕೋಪದಿಂದಲೂ ಭಯದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಮಾಡುವ ದಾನದ ಫಲವನ್ನು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗಲೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. "तमोवृतस्तु यो दद्यात् भयात् क्रोधात्तथैव च। नृप दानन्तु तत् सर्वं भुङ्क्ते गर्भस्थ एव हि"। ಅಸೂಯೆ ಮತ್ತು ಕೋಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿಯೂ ದಂಭಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಕಪಟದಿಂದ

ಮಾಡುವ ದಾನದ ಫಲವನ್ನು ಬಾಲ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. "ईर्ष्यामन्युमनाश्चैव दम्भार्थं चार्थकारणात्। यो ददाति द्विजातिभ्यः स बाल्ये तु तदश्नुते"। ಇತ್ಯಾದಿ.

दानव ದಾನವ(पुं०)ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ದನುವಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ವಂಶ್ಯರು, ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗಳಾದ ದನುವಿನ ಮಕ್ಕಳು. दनोरपत्यम् "अण्" (४-१-९२)। "उद्धतानधिकमेधितौजसो दानवांश्च विबुधा विजिग्यिरे" माघ० १४-३१। "तमस्त्रमायाभ्यधिका दानवाः पर्यवारयन्" याद० १६-७९। ವಿಪ್ರಚಿತ್ತಿ ಶಂಬರ ನಮುಚಿ ಪುಲೋಮ ಅಸಿಲೋಮ ಕೇಶಿ ದುರ್ಜಯ ಅಯಃಶಿರಸ್ಸು ಅಶ್ವಶಿರಸ್ಸು ಅಶ್ವಶಂಕು ಮುಂತಾದ ನಲವತ್ತು ಮಂದಿ ದಾನವರು ದನುವಿನ ಮಕ್ಕಳು. "चत्वारिंशद्दनोः पुत्राः ख्याताः सर्वत्र भारत। तेषां प्रथमतो राजा विप्रचित्तिर्महायशाः। शम्बरो नमुचिश्चैव पुलोमा चेति विश्रुतः। असिलोमा च केशी च दुर्जयश्चैव दानवः"। ಇತ್ಯಾದಿ भा० आदि० ६६।

दानवगुरु ದಾನವಗುರು (पुं०) ದಾನವರಿಗೆ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರು.

दानवरिपु ದಾನವರಿಪು (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. 2. ದೇವತೆ. दानवानां रिपुः।

दानवारि ದಾನವಾರಿ(पुं०)1. ವಿಷ್ಣು. 2. ದೇವತೆ. दानवानामरिः। "बर्हिर्मुखाः क्रतुभुजो गीर्वाणा दानवारयः" अम०। (न०)3. ಆನೆಯ ಮದೋದಕ, ಆನೆಯ ಗಂಡಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಹೊರಡುವ ಮದಜಲ. "तदीयमातङ्गघटाविघट्टितैः कटस्थलप्रोषितदानवारिभिः" माघ० १-६४।

दानवीर ದಾನವೀರ (पुं०)1. ವೀರರಸದ ಒಂದು ಭೇದ. ವೀರರಸವು ದಾನವೀರ ಧರ್ಮವೀರ ಯುದ್ಧವೀರ ಮತ್ತು ದಯಾವೀರ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ. 2. ದಾನವೀರರಸಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನಾದ ನಾಯಕ. "स च दानधर्मयुद्धैः दयया च समन्वितश्चतुर्धा स्यात्" सा० द० ३-२३४। "त्यागः सप्तसमुद्रमुद्रितमहीनिर्व्याजदानावधिः"। ಇಲ್ಲಿ ಪರಶುರಾಮನು ದಾನಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ತೋರಿದ ಉತ್ಸಾಹವು ಸ್ಥಾಯಿಭಾವ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಆಲಂಬನವಿಭಾವ. ಸತ್ತ್ವಗುಣದ ಉದ್ರೇಕವು ಉದ್ದೀಪನ ವಿಭಾವ. ಸರ್ವಸ್ವತ್ಯಾಗವು ಅನುಭಾವ. ಹರ್ಷ ಧೃತಿ ಮೊದಲಾದುವು ಸಂಚಾರಿಭಾವಗಳು. ಈ ವಿಭಾವಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿಪುಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವವು ರಸವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ "ದಾನವೀರ" ವೆಂಬ ಭೇದವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

दानवेय ದಾನವೇಯ (पुं०) ದನುವಿನ ಮಕ್ಕಳು. दन्वा अपत्यम् — दनु स्त्रियाम् "ऊङ्" (४-१-६६)। "ढक्" (४-१-१२०)। "विष्णुना निहतेष्वेव दानवेयेषु देवताः" भा० कर्ण० ७७-५९।

दानशील ದಾನಶೀಲ (वि०) ದಾನಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. दानं शीलं यस्य। "यत् फलं दानशीलस्य क्षमाशीलस्य यत् फलम्" भा० उद्योग० १२२-५।

दानशौण्ड ದಾನಶೌಂಡ (वि०) ಹೆಚ್ಚು ದಾನಮಾಡುವವನು, ಉದಾರ ಸ್ವಭಾವದವನು, ದಾನಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು. दाने शौण्डः।

दानीय ದಾನೀಯ (वि०) ದಾನಮಾಡಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು, ದಾನ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು. दीयतेऽस्मै—डु दाञ् (दाने) सम्प्रदाने "अनीयर्" (३-३-११३)।

दानु ದಾನು (वि०) 1. ದಾನಮಾಡುವವನು. डु दाञ् (दाने) "नुः" (उ० ३-३२)। दानुर्दाता सि० कौ०। 2. ಪರಾಕ್ರಮಿ, ಬಲಶಾಲಿ. "दानुर्दातरि विक्रान्ते" मेदि०। 3. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. 4. ತೃಪ್ತಿ, ತಣಿವು.

दान्त ದಾಂತ (वि०) 1. ಬಹಿರಿಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿದವನು, ತಪಸ್ಸಿನ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಸಹಿಸುವವನು. दाम्यति स्म — दमु (उपशमे) कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। दीर्घः (६-४-१५)। 2. ಅಡಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ನಿಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दम्यते स्म — दमु + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "वा दान्तशान्त........." (७-२-२७)। इति निपा०। पक्षे दमितः ದಮಿತಃ.

दान्ति ದಾಂತಿ (स्त्री०) 1. ತಪಸ್ಸಿನ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. 2. ಬಹಿರಿಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹ. 3. ಶಿಕ್ಷಣ, ಪಳಗಿಸುವುದು. दमु (उपशमे) "क्तिन्" (३-३-९४)। दीर्घः (६-४-१५)।

दापन ದಾಪನ (न०) ಕೊಡಿಸುವುದು. डु दाञ् (दाने) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)।

दापनीय ದಾಪನೀಯ(वि०)1. ಕೊಡಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ. 2. ಕೊಡಿಸಲ್ಪಡುವ. डु दाञ् (दाने) + णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। दापयितव्यः ದಾಪಯಿತವ್ಯಃ.

दापयत् ದಾಪಯತ್ (वि०) ಕೊಡಿಸುತ್ತಿರುವ. डु दाञ् (दाने) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। —यन्ती —ಯಂತೀ.

दापयमान ದಾಪಯಮಾನ (वि०) ಕೊಡಿಸುತ್ತಿರುವ. डु दाञ् (दाने) कर्त० "शानच्" (३-२-१२४)।

दापयितृ ದಾಪಯಿತೃ (वि०) 1. ಕೊಡಿಸುವ. 2. ದಾನ ಮಾಡಿಸುವ. डु दाञ् (दाने) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। –यित्री –ಯಿತ್ರೀ.

दापित ದಾಪಿತ (न०) 1. ಕೊಡಿಸುವುದು. 2. ದಾನ ಮಾಡಿಸುವುದು. डु दाञ् (दाने) + णिच् "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 3. ಕೊಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಧನ). दाञ् + णिच् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। 4. ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 5. ದಂಡ ಕೊಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಪ್ರತಿವಾದಿ).

दापितवत् ದಾಪಿತವತ್ (वि०) 1. ಕೊಡಿಸಿದವನು. 2. ದಾನಮಾಡಿಸಿದವನು. डु दाञ् (दाने) + णिच् "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)।

दाप्य ದಾಪ್ಯ (वि०) 1. ಕೊಡಿಸಲ್ಪಡುವವನು. 2. ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವವನು. डु दाञ् (दाने) + णिच् "यत्" (३-१-९७)। "यदि संसाधयेत्तत्तु दर्पाल्लोभेन वा पुनः। राज्ञा दाप्यः सुवर्णं स्यात् तस्य स्तेयस्य निष्कृतिः" मनु० ७-२१३।

दामग्रन्थि ದಾಮಗ್ರಂಥಿ (पुं०) ವಿರಾಟರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಅಶ್ವಾಧ್ಯಕ್ಷ. "अथ मात्स्योऽब्रवीद्राजा शतानीकं जघन्यजम्। कङ्कश्च वललःसूदो दामग्रन्थिश्च वीर्यवान्" भा० विरा० ३३-३१। ಇದು ವಿರಾಟನಗರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಕುಲನ ಹೆಸರು.

दामचन्द्र ದಾಮಚಂದ್ರ (पुं०) ದ್ರುಪದರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "वसुचन्द्रो दामचन्द्रः सिंहचद्रः सुतेजनः" भा० द्रोण० १५९-३९।

दामन् ದಾಮನ್ (स्त्रीन०) 1. ರಜ್ಜು, ಹಗ್ಗ. दो (अवखण्डने) "मनिन्" (उ० ४-१४४)। "चण्डी चण्डं हन्तुमभ्युद्यता मां विद्युद्दाम्ना मेघराजीव विन्ध्यम्" माल० ३-२१। 2. ಪುಷ್ಪಮಾಲೆ, ಹೂವಿನ ಸರ. "क्षणमलघुविलम्बिपिच्छदाम्नः" माघ० ४-५०। 3. ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುವಾಗ ಅದರ ಕಾಲಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ. 4. ಹಾರ, ಸರ, "मुक्तामयं सारसनावलम्बि भाति स्म दामाप्रपदीनमस्य" माघ० ३-१०। स्त्रियाम् वा "डाप्" (४-१-१३)। दामा दामे दामाः पक्षे दामा दामानौ दामानः।

दामनी ದಾಮನೀ (स्त्री०) ಹಸುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ. दामैव स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। प्रकृतिभावः (अनो लोपाभावः) (६-४-१६७)। "ङीप्" (४-१-१५)। "पशुरज्जुस्तु दामनी" अम०।

दामाञ्चल ದಾಮಾಂಚಲ (न०) ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಕಾಲಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ. "दामाञ्चलं पादपाशः" वैज०। "सस्तुः सरोषपरिचारकवार्यमाणदामाञ्चलस्खलितलोलपदं तुरङ्गाः" माघ० ५-६१।

दामिनी ದಾಮಿನೀ (स्त्री०) ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಮಿಂಚು. दामन् "इनिः" (५-२-१३७)। टिलोपः। "ङीप्" (४-१-५)।

दामोदर ದಾಮೋದರ (पुं०) 1. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ, ವಾಸುದೇವ. दाम उदरे यस्य। सकललोकाधारतया दामानि लोकाः उदरे अस्य इति वा। "दामानि लोकनामानि ह्युदरे यस्य सन्ति सः। दामोदर इति ख्यातो यशोदादामबन्धनात्। देवानां सुखशंसित्वात् दामाद्दामोदरोऽपि वा" इति निरुक्तिः। "हेतुर्दामोदरः सहः" वि० स०। ಯಶೋದೆಯು ಕೋಪಿಸಿಕೊಂಡು ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಹಗ್ಗದಿಂದ ಕಟ್ಟಿಹಾಕಿದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. 2. ದಾಮೋದರವೆಂಬ ಒಂದು ಗಂಡುಹೊಳೆ, ನದ. 3. ಕಳೆದ ಉತ್ಸರ್ಪಿಣೀಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ 9 ನೆಯ ಅರ್ಹಂತ.

दाम्पत्य ದಾಂಪತ್ಯ (न०) 1. ದಂಪತಿಗಳ (ಪತಿಪತ್ನಿಯರ) ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೀತಿ, ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಅನುರಾಗ. दम्पत्योर्भावः "यक्" (५-१-१२८)। 2. ದಂಪತಿಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ.

दाम्भिक ದಾಂಭಿಕ (वि०) 1. ವೇಷಧಾರಿ, ಕಪಟಿ, ಕೀರ್ತಿ ಪಡೆಯಲು ವೇಷಹಾಕಿ ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು. दम्भेन चरति—"ठक्" (४-४-८)। "पर्यायग्रथिताक्षसूत्रवलयप्रत्येकबीजग्रहव्यग्राग्राङ्गुलयो हरन्ति धनिनां वित्तान्यहो दाम्भिकाः" प्रबोध० २-५। 2. ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. 3. ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ. 4. ಆಡಂಬರದಿಂದ ಮೆರೆಯುವವನು, ಟೊಳ್ಳು ಠೀವಿಯುಳ್ಳವನು.

दाय ದಾಯ (पुं०) 1. ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಆಸ್ತಿ, ಭಾಗಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ತಂದೆಯ ಆಸ್ತಿ. डु दाञ् (दाने) "घञ्" (३-३-१९)। "औरसो विभजन् दायं पित्र्यं पञ्चममेव वा" मनु० ९-१६४। 2. ದಾನ, ಕೊಡುಗೆ. दाञ् भावे "घञ्" (३-३-१८)। "अस्वामिना कृतो यस्तु दायो विक्रय एव वा। अकृतः स तु विज्ञेयो व्यवहारे यथा स्थितिः" मनु० ८-१९९। 3. ಭಾಗಮಾಡಿಕೊಡಲು ಅರ್ಹವಾದ ಆಸ್ತಿ. "संवत्सरं प्रतीक्षेत द्विषन्तीं योषितं पतिः। ऊर्ध्वं संवत्सरात्त्वेनां दायं हृत्वा न संवसेत्" मनु० ९-७७। 4. ಉಪಹಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾತು.

5. ಕನ್ಯಾದಾನಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಳಿಯನಿಗೂ ಮಗಳಿಗೂ ಕೊಡುವ ಬಳುವಳಿ. 6. ಸ್ಥಾನ, ಜಾಗ. 7. ಖಂಡನ, ಕತ್ತರಿಸುವುದು. दो (अवखण्डने) "घञ्" (३-३-११५)। (वि०) 8. ದಾನಮಾಡುವ, ಕೊಡುವ. ददाति—डु दाञ् (दाने)। "शः" (३-१-१४१)। "दायो दाने यौतकादिधने सोल्लुण्ठभाषणे। विभक्तव्यपितृद्रव्ये" हेम०।

दायक ದಾಯಕ (वि०) 1. ದಾನಮಾಡುವವನು. 2. ಕೊಡುವವನು. डु दाञ् (दाने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "तावतां गोसहस्राणां फलं प्राप्नोति दायकः" भा० वन० १९६-३३। 2. ಕತ್ತರಿಸುವವನು, ಒಡೆಯುವವನು, ಸೀಳುವವನು. दो (अवखण्डने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 3. ದಾಯಾದ, ಜ್ಞಾತಿ.

दायबन्धु ದಾಯಬಂಧು (पुं०) ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗಹೊಂದುವ ಸಹೋದರ. दाये बन्धुः।

दायभाग ದಾಯಭಾಗ (पुं०) ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಆಸ್ತಿಯ ವಿಭಾಗ, ತಂದೆಯ ಆಸ್ತಿಯ ಪಾಲು. दायस्य भागः। "विभागोऽर्थस्य पित्र्यस्य पुत्रैर्यत्र प्रकल्प्यते। दायभाग इति प्रोक्तं तद्विवादपदं बुधैः" इति नारदः। "एष स्त्रीपुंसयोरुक्तो धर्मो वो रतिसंहितः। आपद्यपत्यप्राप्तिश्च दायभागं निबोधत" मनु० ९-१०३।

दायाद ದಾಯಾದ (पुं०) 1. ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಆಸ್ತಿಯ ಭಾಗ ಪಡೆಯುವವನು, ತಂದೆಯ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲು ಹೊಂದುವವನು, ಪುತ್ರ, ಮಗ. दायमत्ति—अद (भक्षणे) "अण्" (३-२-१)। दायमादत्ते—आ+दाञ् (दाने) "कः" (३-१-१३६) इति वा। "पुरुणा न कृतं वाक्यं मानितं च विशेषतः। कनीयान् मम दायादो धृता येन जरा मम" भा० आदि० ६९-३२। 2. ಜ್ಞಾತಿ, ಬಂಧು. "क्षत्रियस्तनयः पाण्डोरहं पार्थो धनञ्जयः। स्थितः प्रास्तस्य दायादैर्भ्रातुर्ज्येष्ठस्य शासने" किरा० ११-४५। "तेषामिदानीं दायादो वृद्धः सीरध्वजो नृपः" म० वी० १-१४। (वि०) 3. ಭಾಗವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು. "औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च। गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्च दायादा बान्धवाश्च षट्" मनु० ९-१५९। (स्त्री०) **–दा –ದಾ, –दी –ದೀ.** ಕನ್ಯೆ, ಮಗಳು.

दायाद्य ದಾಯಾದ್ಯ (न०) 1. ಭಾಗಹೊಂದುವ ಹಕ್ಕು, ಪಾಲು ಪಡೆಯುವ ಹಕ್ಕು. दायादस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। 2. ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಆಸ್ತಿ, ಪಾಲಿಗೆ ಬರಬೇಕಾದ ತಂದೆಯ ಆಸ್ತಿ. "स एष पाण्डोर्दायाद्यं यदि प्राप्नोति पाण्डवः" भा० आदि० १५२-१६।

दायार्ह ದಾಯಾರ್ಹ (वि०) ತಂದೆಯ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅರ್ಹನಾದವನು.

दार ದಾರ (पुं० ब० व०) 1. ಪತ್ನಿ, ಹೆಂಡತಿ. दारयति भ्रातॄन्—दॄ (विदारणे) + णिच् "घञ्" (वा० ३-३-२०)। "एते वयममी दाराः कन्येयं कुलजीवितम्" कुमा० ६-६३। "इच्छतीशश्च्युताचारान् दारानिव निगोपितुम्" किरा० १५-१९। (पुं०) 2. ಒಡೆಯುವುದು, ಭೇದಿಸುವುದು, ಸೀಳುವುದು. दॄ भावे "घञ्" (३-३-१८)।

दारक ದಾರಕ (पुं०) 1. ಬಾಲಕ, ಹುಡುಗ. दॄ (विदारणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "प्रकृत्या पुण्यलक्ष्मीकौ कावेतौ ज्ञायते त्विदम्। राजन्यदारकौ नूनं कृतोपनयनाविति" म० वी० १-१६। 2. ಕುಮಾರ, ಪುತ್ರ. "युवराजस्तु कुमारो भर्तृदारकः" अम०। (वि०) 3. ಒಡೆಯುವವನು, ಸೀಳುವವನು, ಭೇದಿಸುವವನು. "दरको बालकेऽपि स्याद्भेदकेऽप्यभिधेयवत्" मेदि०। (स्त्री०) **–रिका –ರಿಕಾ.** ಮಗಳು.

दारकर्मन् ದಾರಕರ್ಮನ್ (न०) ವಿವಾಹ, ಮದುವೆ, ಪತ್ನಿಯಾಗುವ ಕಾರ್ಯ. दारत्वसम्पादकं कर्म। "सवर्णाग्रे द्विजातीनां प्रशस्ता दारकर्मणि" मनु० ३-१२। **–क्रिया –ಕ್ರಿಯಾ.** "तं श्लाघ्यसम्बन्धमसौ विचिन्त्य दारक्रियायोग्यदशं च पुत्रम्" रघु० ५-४०।

दारगव ದಾರಗವ (न०) ಪತ್ನಿ ಮತ್ತು ಹಸು. दाराश्च गावश्च "अच्" (५-४-७७) निपा०।

दारग्रहण ದಾರಗ್ರಹಣ (न०) ವಿವಾಹ, ಮದುವೆ. दाराणां ग्रहणम्।

दारपरिग्रह ದಾರಪರಿಗ್ರಹ (पुं०) ವಿವಾಹ, ಮದುವೆ. दाराणां परिग्रहः। "अतः परं समावृत्तः कुर्याद्दारपरिग्रहम्" मनु०।

दारण ದಾರಣ (न०) 1. ಭೇದನ, ಒಡೆಯುವುದು, ತುಂಡು ಮಾಡುವುದು. दॄ (विदारणे) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)। "कपिकुलपतिहृदयविशालशिलातलदारणदारुणशिलीमुख" रघु० ग०। 2. ಕತಕದಬೀಜ, ಚಿಲ್ಲದಬೀಜ. (वि०) 3. ಸೀಳುವ ಸಾಧನ, ಒಡೆಯುವ ಆಯುಧ, ಕತ್ತರಿಸುವ ಆಯುಧ. दीर्यतेऽनेन—दॄ (विदारणे) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। 4. ಭೇದಿ

ಸುವ, ಒಡೆಯುವ, ತುಂಡುಮಾಡುವ. दृ कर्त० "ल्यु:" (३-१-१३४)। "समाधत्त शितं बाणं गिरीणामपि दारणम्" भा० कर्ण० ४४-२०। 5. ವ್ರಣವನ್ನು ಮಾಗಿಸಿ ಒಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಔಷಧ. "चिरबिल्वोऽग्निको दन्ती चित्रको हयमारकः। कपोतगृध्रकङ्कानां पुरीषाणि च दारणम्। क्षारद्रव्याणि वा यानि क्षारो वा दारणं परम्" सुश्रुत०।

दारद ದಾರದ (पुं०) 1. ವಿಷದ ಭೇದ. दरदि देशे भवः "अण्" (४-३-९३)। "दारदो वत्सनाभश्च विषभेदा अमी नव" अम०। 2. ಪಾದರಸ. 3. ಹಿಂಗುಲ, ಇಂಗಲೀಕ. "दारदो विषभेदे स्यात्पारदे हिङ्गुले पुमान्" मेदि०। 4. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. "पारावारमहाकच्छौ महीप्राचीरदारदौ" हारा०।

दारव ದಾರವ (वि०) ಮರದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಮರದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. दारुणो विकारः "अञ्" (४-३-१५४)।

दारिका ದಾರಿಕಾ (स्त्री०) ಕನ್ಯೆ, ಮಗಳು, ಪುತ್ರಿ. दारक स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। इत्वम् (७-३-४४)।

दारित ದಾರಿತ (वि०) ಭೇದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಸೀಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दृ (विदारणे) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "प्रथमं पातयामासुरसिना दारितानरीन्" कुमा० १६-२६।

दारिद्रय ದಾರಿದ್ರ್ಯ (न०) ಬಡತನ. दरिद्रस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादपः प्रणीय दारिद्र्यदरिद्रतां नलः" नैष० १-१५।

दारिन् ದಾರಿನ್ (पुं०) ಬಹು ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು, ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಮಡದಿಯರುಳ್ಳವನು. दाराः सन्त्यस्य भूमार्थे "इनिः" (५-२-११५)। "दारी दरदरिद्रोऽरिदारुदारोऽद्रिदूरदः" माघ० १९-१०६।

दारु ದಾರು (पुं०) 1. ಮರದ ದಿಮ್ಮಿ. 2. ಕಾಷ್ಠ, ಸೌದೆ. दीर्यते—दृ (विदारणे) "ञुण्" (उ० १-३)। (न०) 3. ದೇವದಾರುವೃಕ್ಷ. (वि०) 4. ದಾನಶೀಲ, ದಾನ ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. 5. ಶಿಲ್ಪಿ. 6. ಸೀಳುವವನು, ಕತ್ತರಿಸುವವನು.

दारुक ದಾರುಕ (पुं०) 1. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಸಾರಥಿ. दारु संज्ञायां "कन्"। "उत्कं धरं द्रष्टुमवेक्ष्य शौरिमुत्कन्धरं दारुक इत्युवाच" माघ० ४-१८। 2. ದೇವದಾರು ವೃಕ್ಷ. दारु स्वार्थे "कः"।

दारुकदली ದಾರುಕದಲೀ (स्त्री०) 1. ಕಾಡುಬಾಳೆ. 2. ಮರಬಾಳೆ.

दारुका ದಾರುಕಾ (स्त्री०) ಮರದ ಬೊಂಬೆ. दारुणा कायति — कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)।

दारुण ದಾರುಣ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. दारयति बाह्यानाभ्यन्तरांश्चारीन् विदारयति—दृ (विदारणे) + णिच् "उनन्" (उ० ३-५३)। "बाह्याभ्यन्तरशत्रूणां दारणादपि दारुणः" इति निरुक्तिः। "सुधन्वा खण्डपरशुः दारुणो द्रविणप्रदः" वि० स०। 2. ಭಯಾನಕ ರಸ. (वि०) 3. ಭಯಂಕರವಾದ, ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. "मूर्ताः प्राणा नूनमद्याप्यवेक्षामासुः कायं त्याजिता दारुणास्त्रैः" माघ० १८-७३। 4. ಕ್ರೂರನಾದ, ದುರುಳನಾದ. "प्रसीद नाथ, साहसिक, दारुणः खलु हताशः। परित्रायस्व माम्" मालती० ५।

दारुनिशा ದಾರುನಿಶಾ (स्त्री०) ಮರದರಿಶಿನ. दारुप्रधाना निशा।

दारुपात्र ದಾರುಪಾತ್ರ (न०) ಮರದಪಾತ್ರೆ, ಮರದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾತ್ರೆ, ಚೊಂಬು, ತೊಟ್ಟಿ ಮೊದಲಾದುವು. दारुणः पात्रम्।

दारुपीता ದಾರುಪೀತಾ (स्त्री०) ಮರದರಿಶಿನ. दारुणा काष्ठेन पीता।

दारुपुत्रिका ದಾರುಪುತ್ರಿಕಾ (स्त्री०) ಮರದ ಬೊಂಬೆ. दारुमयी पुत्रिका।

दारुमुख्याह्वया ದಾರುಮುಖ್ಯಾಹ್ವಯಾ (स्त्री०) ಹಲ್ಲಿ, ಗೌಳಿ.

दारुयन्त्र ದಾರುಯಂತ್ರ (न०) ಮರದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಂತ್ರ. दारुमयं यन्त्रम्। "अस्वतन्त्रो हि पुरुषः कार्यते दारुयन्त्रवत्" भा० उद्योग० १५९-१४।

दारुसार ದಾರುಸಾರ (पुं०) ಚಂದನ, ಶ್ರೀಗಂಧ.

दारुसिता ದಾರುಸಿತಾ (स्त्री०) ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ.

दारुस्त्री ದಾರುಸ್ತ್ರೀ (स्त्री०) ಸಾಲಭಂಜಿಕೆ, ಮರದ ಬೊಂಬೆ.

दारुहरिद्रा ದಾರುಹರಿದ್ರಾ (स्त्री०) ಮರದರಿಶಿನ. दारुमयी हरिद्रा।

दारुहस्तक ದಾರುಹಸ್ತಕ (पुं०) ಮರದ ಸವಟು, ಮರದ ಸಟ್ಟುಗ. दारुहस्त इव प्रतिकृतिः "कन्" (५-३-९६)।

दार्घसत्र ದಾರ್ಘಸತ್ರ (वि०) ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಯಾಗದಲ್ಲಿರುವ. दीर्घसत्रे भवः "अण्" (४-३-५३)। आदेरचः आत् (७-३-१)।

दार्ढ्य ದಾರ್ಢ್ಯ (नಂ) 1. ದೃಢವಾಗಿರುವುದು, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದು. 2. ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದು. 3. ಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. दृढस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "उत्साहो वाग्मिता दार्ढ्यमापत्क्लेशसहिष्णुता" कामन्दಂ।

दार्तेय ದಾರ್ತೇಯ (विಂ) ಚರ್ಮದ ಚೀಲದಲ್ಲಿರುವ. दृतौ भवम् "ढञ्" (४-३-५६)।

दार्दुर ದಾರ್ದುರ (पुಂ) 1. ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತ ಶಂಖ, ಬಲಗಡೆ ವದನವುಳ್ಳ ಶಂಖ. दर्दुरः तदाकारोऽस्त्यस्य "णः" (५-२-१०१)। (विಂ) 2. ದರ್ದುರಸಂಬಂಧವಾದ, ಕಪ್ಪೆಯಸಂಬಂಧವಾದ. दर्दुरस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। 3. ಮೇಘಸಂಬಂಧವಾದ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। –री –ರೀ.

दार्दुरिक ದಾರ್ದುರಿಕ (विಂ) ಕುಲಾಲ, ಕುಂಬಾರ. दर्दुरं करोति "ठक्" (४-४-३४)।

दार्भ ದಾರ್ಭ (विಂ) ದರ್ಭೆಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. दर्भस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)।

दार्वट ದಾರ್ವಟ (नಂ) ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಯ ಗೃಹ. दारु इव निश्चलतया अटन्त्यत्र — अट (गतौ) घञर्थे "कः" (वाಂ ३-३-५८)।

दार्वण्ड ದಾರ್ವಂಡ (पुಂ) ಮಯೂರ, ನವಿಲು.

दार्वाघाट ದಾರ್ವಾಘಾಟ (पुಂ) ಮರಕುಟಕ ಹಕ್ಕಿ. दारु आहन्ति — आ+हन (हिंसागत्योः) "अण्" अन्त्यस्य च "टः" (वाಂ ३-२-४९)। स्त्रियाम् जतिಂ "ङीष्" (४-१-६३)। **दार्वाघाटी ದಾರ್ವಾಘಾಟೀ.**

दार्विका ದಾರ್ವಿಕಾ (स्त्रीಂ) ರಸಾಂಜನ, ಮರದರಿಶಿನವನ್ನು ಕುದಿಯಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಅಂಜನ. दीर्वी दारुहरिद्रा — तद्विकारोऽपि दार्वी स्वार्थे "कन्" (५-४-५)।

दार्वी ದಾರ್ವೀ (स्त्रीಂ) ಮರದರಿಶಿನ. दीर्यते — दृ (विदारणे) "वुण्" (उಂ १-३)। "ङीप्" (४-१-४४)।

दार्श ದಾರ್ಶ (पुಂ) 1. ದರ್ಶಯಾಗ, ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನದ ಯಾಗ. "दार्शमस्कन्दयन् पर्व पौर्णमासं च योगतः" मनुಂ ६-९। (विಂ) 2. ದರ್ಶದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ, ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನ ಉಂಟಾದ. दर्शे भवम् "अण्"। 3. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. दृशि भवम् "अण्"।

दार्शनिक ದಾರ್ಶನಿಕ (पुಂ) ದರ್ಶನಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ, ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ.

दार्षद ದಾರ್ಷದ (विಂ) ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಅರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. दृषदि पिष्टः — दृषद् "अण्" (४-२-९२)। दार्षदाः सक्तवः सिಂ कौಂ।

दार्ष्टान्तिक ದಾರ್ಷ್ಟಾಂತಿಕ (विಂ) ದೃಷ್ಟಾಂತದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ, ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

दाल ದಾಲ (नಂ) ಮಕರಂದ, ಪುಷ್ಪಪರಾಗ.

दालन ದಾಲನ (पुಂ) ವಾತದೋಷದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಹಲ್ಲಿನ ಸೆಳೆತ, ಒಂದು ವಿಧ ದಂತರೋಗ. दालयति — दल (विशरणे) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "दाल्यन्ते बहुधा दन्ता यस्मिस्तीव्ररुगन्विताः। दालनः स हि विज्ञेयः सदागतिनिमित्तजः"।

दालिम ದಾಲಿಮ (पुಂ) ದಾಳಿಂಬೆ ಗಿಡ.

दालिमन् ದಾಲ್ಮಿನ್ (पुಂ) ಇಂದ್ರ.

दाव ದಾವ (पुಂ) 1. ಅರಣ್ಯ, ಕಾಡು. दुनोति — टु दु (उपतापे) "णः" (३-१-१४२)। "लताप्रतानोद्ग्रथितैः स केशैरधिज्यधन्वा विचचार दावम्" रघುಂ २-८। 2. ಕಾಡುಕಿಚ್ಚು, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಬೆಂಕಿ. "दावदग्धस्थलीमसीमिलनमलिनाः" हर्षचಂ।

दावाग्नि ದಾವಾಗ್ನಿ (पुಂ) ಕಾಡುಕಿಚ್ಚು, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಬೆಂಕಿ. दावस्य अग्निः।

दाविका ದಾವಿಕಾ (स्त्रीಂ) ದೇವಿಕಾ ನದಿಯಲ್ಲಿರುವ, ದೇವಿಕಾನದಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. देविकायां भवम्—देविका "अण्" (४-३-५३)। आदेरचः आत् (७-३-१)।

दाविकाकूल ದಾವಿಕಾಕೂಲ (विಂ) ದೇವಿಕಾ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ದೇವಿಕಾನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ. देविकाकूले भवम् "अण्" (४-३-५३)। आदेरचः आत् (७-३-१)।

दाश ದಾಶ (पुಂ) 1. ಬೆಸ್ತರಜಾತಿಯವನು, ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವವನು, ಮೊಗೆಯವನು. दशति मत्स्यान्—दंश (दशने) "टः" धातोर्नकारस्याकारश्च (उಂ ५-११)। दाश्यते मूल्यमस्मै — दाशृ (दाने) कर्मಂ "घञ्" (३-३-१९) वा। ಇವನು ಅಂಬಿಗ (ದೋಣಿಯನ್ನು ನಡೆಸುವವನು.) "एष नौयायिनामुक्तो व्यवहारस्य निर्णयः। दाशापराधतस्तोये दैविके नास्ति निग्रहः" मनुಂ ८-४०९। स्त्रियाम् जातिಂ "ङीष्" (४-१-६३)। –शी –ಶೀ. 2. ಭೃತ್ಯ, ಸೇವಕ, ಆಳು. दाश्यते भृतिरस्मै। 3. ದಾನ.

दाशकन्या ದಾಶಕನ್ಯಾ (स्त्रीಂ) 1. ಬೆಸ್ತನ ಮಗಳು. 2. ಸತ್ಯವತಿ, ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಯ ತಾಯಿ.

दाशग्राम ದಾಶಗ್ರಾಮ (पुं०) ಬೆಸ್ತರ ಹಳ್ಳಿ. दाशप्रधानो ग्रामः।

दाशपुर ದಾಶಪುರ (न०) ತುಂಗಮುಸ್ತೆ, ಕೊನ್ನಾರಿಯ ಭೇದ. दाशान् कैवर्तान् पिपर्ति पालयति—पृ (पालन-पूरणयोः) "कः" (वा० ३-२-५)।

दाशरथ ದಾಶರಥ (पुं०) 1. ದಶರಥನ ಮಗ. दशरथस्यायम्—"अण्" (४-३-१२०)। "प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली" हनु० ना०। (वि०) 2. ದಾಶರಥಿಯ (ಶ್ರೀರಾಮನ) ಸಂಬಂಧವಾದ. दाशरथेरिदम् "अण्" (४-३-१२०)। "अजीगणद्दाशरथं न वाक्यं यदा स दर्पेण तदा कुमारः" भट्टि० २-५३।

दाशरथि ದಾಶರಥಿ (पुं०) 1. ಶ್ರೀರಾಮ. 2. ದಶರಥನ ಮಗ. दशरथस्यापत्यम् "इञ्" (४-१-९५)। "सोऽहं दाशरथिर्भूत्वा रणभूमेर्बलिक्षमम्" रघु० १०-४४। [ಶ್ರೀರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಭರತ ಶತ್ರುಘ್ನ ಎಲ್ಲರೂ ದಾಶರಥಿಗಳು.]

दाशरात्रिक ದಾಶರಾತ್ರಿಕ (वि०) ಹತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬಹುದಾದ (ಯಾಗ). दशरात्रेण निर्वृत्तः "ठञ्" (५-१-८७)।

दाशार्ह ದಾಶಾರ್ಹ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. दशं भक्तकर्तृक स्वसंप्रदानकस्वात्मनिवेदनरूपं दानम् अर्हति, दाशन्ति यस्मै भक्ताः स्वात्मनः कर्म, सचासावर्हः पूज्यश्च इति वा, कृष्णत्वे दशार्हापत्यमिति वा। "आत्मनो वार्पणं भक्तैः तेभ्यो वा स्वात्मनोऽर्पणम्। दाशस्तमर्हति च यः दाशार्हः स तु कीर्तितः" इति निरुक्तिः। "विनयो जयः सत्यसन्धो दाशार्हः सात्वतां पतिः" वि० स०। (पुं० ब० व०) 2. ಯಾದವರು. "उपरुन्धन्तु दाशार्हाः पुरीं माहिष्मतीं द्विषः" माघ० २-६४।

दाशेय ದಾಶೇಯ (पुं०) ಬೆಸ್ತರವಳ ಮಗ. दाश्या अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२१)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। –यी –ಯೀ.

दाशेर ದಾಶೇರ (पुं०) ಬೆಸ್ತರವಳ ಮಗ. दाश्या अपत्यम् "ढ्रक्" (४-१-१३१)। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। –रा –ರಾ.

दाशेरक ದಾಶೇರಕ (पुं०) 1. ಮಾಲವದೇಶ, ಬೆಸ್ತರು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವ ದೇಶ, ಬೆಸ್ತರೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ದೇಶ. (पुं० ब० व०) 2. ಆ ದೇಶದ ದೊರೆಗಳು. 3. ಆ ದೇಶದ ಜನರು.

दाश्वस् ದಾಶ್ವಸ್ (वि०) ಕೊಡುವವನು, ದಾನಮಾಡುವವನು. दाशृ (दाने) "क्वसुः" (६-१-१२)। "तस्यै मुनिर्दोहदलिङ्गदर्शी दाश्वान् सुपुत्राशिषमित्युवाच" रघु० १४-७१।

दासृ – दाने (भ्वा० उभ० सक० से०)। दासति, –ते। अदासीत्, अदासिष्ट। ಇತ್ಯಾದಿ. ಕೊಡು, ದಾನಮಾಡು.

दास ದಾಸ (पुं०) 1. ಸೇವಕ, ಆಳು. दास्यते — दासृ (दाने) "घञ्" (३-३-१९)। दसि (भाषार्थे) "टः" (उ० ५-१०)। धातोर्नकारस्य आकारश्च इति वा। "अद्य प्रभृत्यवनताङ्गि तवास्मि दासः" कुमा० ५-८६। 2. ಶೂದ್ರ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ವರ್ಣದವನು. 3. ಬೆಸ್ತರವನು. 4. ದಾನಪಾತ್ರ, ದಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದವನು, ದಾನತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು. "दासः शूद्रे दानपात्रे भृत्यधीवरयोरपि" विश्व०। 5. ವೃತ್ರಾಸುರ. 6. ತುರೀಯವರ್ಣದವನ ಹೆಸರಿಗೆ ಸೇರಿಸುವ ಪದ. "शर्मान्तं ब्राह्मणस्य स्यात् वर्मान्तं क्षत्रियस्य च। गुप्त-दासान्तकं नाम प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः"। 7. ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು. 8. ಅಶಿಕ್ಷಿತ, ಕಾಡುಮನುಷ್ಯ, ಕಿರಾತ. "दासो भृत्ये च शूद्रे च ज्ञातात्मनि च धीवरे" मेदि०।

दासजन ದಾಸಜನ (पुं०) ಸೇವಕ, ಆಳು.

दासजीवन ದಾಸಜೀವನ (न०) 1. ಸೇವಕನ ಜೀವನ, ಸೇವಕನ ಬಾಳು. (वि०) 2. ಸೇವಕನಂತೆ ಜೀವನವುಳ್ಳ. दासस्येव जीवनं यस्य।

दासभाव ದಾಸಭಾವ (पुं०) ದಾಸ್ಯ, ಅಡಿಯಾಳಾಗಿರುವುದು, ಪರರಿಗೆ ಅಧೀನನಾಗಿರುವುದು.

दासमीय ದಾಸಮೀಯ (पुं०) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಶೂದ್ರನನ್ನು ಕಾಮಿಸುವ ಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗ. दासं शूद्रं मिमीते मानयति मैथुनार्थिनी सा दासमी, दासम्या अयम् "छः" (४-२-११४)। "व्रात्यानां दासमीयानां वाहीकानामयज्वनाम्" भा० कर्ण० ४५-२०।

दासी ದಾಸೀ (स्त्री०) 1. ಸೇವಕಿ, ಪರಿಚಾರಿಕೆ. 2. ಶೂದ್ರನ ಪತ್ನಿ. 3. ಸೇವಕನ ಪತ್ನಿ. 4. ಬೆಸ್ತರವನ ಹೆಂಡತಿ. 5. ನೀಲಿ ಗೋರಂಟಿ, ಕರಿ ಗೋರಂಟಿ. स्वार्थे "कः"। –सिका –ಸಿಕಾ.

दासीजन ದಾಸೀಜನ (पुं०) ಸ್ತ್ರೀಸೇವಕಿ, ಹೆಣ್ಣಾಳು.

दासीत्वम् ದಾಸೀತ್ವಮ್ (न०) ದಾಸೀಭಾವ, ಸೇವಕಿಯಾಗಿರುವುದು. दास्या भावः कर्म वा "त्वः" (५-१-११९)।

दासीमाणवक ದಾಸೀಮಾಣವಕ (पुं०) ಸೇವಕ ಮತ್ತು ಬಾಲಕರು.

दासेय ದಾಸೇಯ (पुं०) ದಾಸಿಯ ಮಗ. दास्या अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२१)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–यी –ಯೀ.**

दासेर ದಾಸೇರ (पुं०) 1. ದಾಸಿಯ ಮಗ, ಪರಿಚಾರಿಕೆಯ ಮಗ. दास्या अपत्यम् "ढ्रक्" (४-१-१३१)। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **–रा –ರಾ.** 2. ಉಷ್ಟ್ರ, ಒಂಟೆ. जाति० "ङीप्" (४-१-६३)। **–री –ರೀ.** "दासेरो दासिकापत्ये त्रिषु पुंसि क्रमेलके" मेदि०। "दाक्ष्यं हि सद्यः फलदं यदग्रतः चखाद दासेरयुवा वनावलीः" माघ० १२-३२। स्वार्थे "कः"। **–रकः –ರಕಃ.** "दासेरकः सपदि संवलितं निषादैर्विप्रं पुरा पतगराडिव निर्जगाम" माघ० ५-६६।

दास्य ದಾಸ್ಯ (न०) 1. ದಾಸತ್ವ, ಅಡಿಯಾಳಾಗಿರುವುದು "या दास्यमप्यस्य लभेत नारी सा स्यात् कृतार्था किमुताङ्कशय्याम्" कुमा० ७-६५। 2. ಸೇವೆ, ಚಾಕರಿ. दासस्य भावः कर्म वा "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "पतिकुले तव दास्यमपि क्षमम्" शाकु० ५-२७।

दास्र ದಾಸ್ರ (न०) ಅಶ್ವಿನೀನಕ್ಷತ್ರ. दस्रौ देवते अस्य "अण्" (४-२-२४)।

दाह ದಾಹ (पुं०) 1. ಸುಡುವುದು, ಭಸ್ಮವಾಗಿಮಾಡುವುದು. दह (भस्मीकरणे) "घञ्" (३-३-१८)। "मुहुरनुस्मरयन्तमनुक्षपं त्रिपुरदाहमुमापतिसेविनः" किरा० ५-१४। "छेदो दंशस्य दाहो वा क्षतेर्वा रक्तमोक्षणम्" माल० ४-४। 2. ದೇಹದೊಳಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂತಾಪ. 3. ಉರಿತ.

दाहक ದಾಹಕ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. दहति — दह (भस्मीकरणे) कर्त० "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 2. ಚಿತ್ರಮೂಲದ ಗಿಡ. (वि०) 3. ದಹಿಸುವ, ಸುಡುವ. स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **–हिका –ಹಿಕಾ.**

दाहघ्न ದಾಹಘ್ನ (न०) ಮೈಯೊಳಗಿನ ಉರಿತವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ ಔಷಧ. दाहं हन्ति—हन (हिंसागत्योः) "टक्" (३-२-५३)।

दाहज्वर ದಾಹಜ್ವರ (पुं०) ಮೈಯಲ್ಲಿ ಉರಿತವುಂಟುಮಾಡುವ ಜ್ವರದ ಒಂದು ಭೇದ. दाहप्रधानो ज्वरः।

दाहन ದಾಹನ (न०) ಸುಡಿಸುವುದು, ಸುಡುವಂತೆಮಾಡುವುದು. दह(भस्मीकरणे)+णिच् "ल्युट्"(३-३-११५)।

दाहनीय ದಾಹನೀಯ (वि०) 1. ಸುಡಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ದಹಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಸುಡಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಸುಡಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. दह (भस्मीकरणे) + णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **–यितव्यः –ಯಿತವ್ಯಃ.**

दाहयत् ದಾಹಯತ್ (वि०) ಸುಡಿಸುತ್ತಿರುವ. दह (भस्मीकरणे) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती– ಯಂತೀ.**

दाहयमान ದಾಹಯಮಾನ (वि०) ಸುಡಿಸುತ್ತಿರುವ. दह (भस्मीकरणे) + णिच् "शानच्" (३-२-१२४)।

दाहहरण ದಾಹಹರಣ (न०) 1. ಲಾವಂಚದ ಬೇರು. दाहो ह्रियतेऽनेन—हृञ् (हरणे) "ल्युट्" (३-३-११७)। (वि०) 2. ಉರಿತವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ. दाहं हरति—हृञ् (हरणे) कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)।

दाहित ದಾಹಿತ (न०) 1. ಸುಡುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. दह (भस्मीकरणे) + णिच् भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಸುಡುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಸುಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दह + णिच् कर्म० "क्तः" (३-३-१०२)।

दाहितवत् ದಾಹಿತವತ್ (वि०) ಸುಡುವಂತೆಮಾಡಿದವನು. दह (भस्मीकरणे) + णिच् "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

दाहिन् ದಾಹಿನ್ (वि०) ಸುಡುವ, ದಹಿಸುವ. दह (भस्मीकरणे) "णिनिः" (३-१-१३४)।

दाह्य ದಾಹ್ಯ (वि०) 1. ಸುಡಲ್ಪಡುವ, ದಹಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ದಹಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. "अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च" गीता २-२४। 3. ದಹಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 4. ದಹಿಸಬೇಕಾದ. दह (भस्मीकरणे) कर्मादौ "ण्यत्" (३-१-१२४)। "दाह्याभावान्न खेदात् ज्वलन इव वने शाम्यति क्रोधवह्निः" मुद्रा० १-११।

दिक्कन्या ದಿಕ್ಕನ್ಯಾ (स्त्री०) ದಿಕ್ಕುಗಳೆಂಬ ಕನ್ಯೆಯರು, ಬ್ರಹ್ಮನ ಕನ್ಯೆಯರು. दिश एव कन्याः। [ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನ ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಹತ್ತು ಮಂದಿ ಕನ್ಯೆಯರು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ತಮಗೆ ಇರಲು ಅವಕಾಶವನ್ನೂ ತಮಗೆ ಪತಿಗಳನ್ನೂ ಕೇಳಲು ಇಂದ್ರ ಅಗ್ನಿ ಯಮ ನಿರ್ಋತಿ ವರುಣ ವಾಯು ಕುಬೇರ ಮತ್ತು ಈಶಾನರೆಂಬ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಲೋಕಪಾಲಕರನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಕನ್ಯೆಯರನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹಮಾಡಿ ಊರ್ಧ್ವದಲ್ಲಿ ತಾನಿದ್ದು

ಕೊಂಡು ಅಧೋಲೋಕಕ್ಕೆ ಆದಿಶೇಷನನ್ನು ಪತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಹತ್ತು ಮಂದಿ ಕನ್ಯೆಯರಿಗೂ ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳ ಹೆಸರನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟನು.] वराहपु०।

दिक्कर ದಿಕ್ಕರ (पुं०) 1. ತರುಣ, ಪ್ರಾಯದವನು. दिशं स्त्रीमुखदंशनं करोति — डु कृञ् (करणे) "ट:" (३-२-२०)। 2. ಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ.

दिक्करिका ದಿಕ್ಕರಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಒಂದು ನದಿ. "अस्ति नाटकशैले तु सरो मानससन्निभम्। तस्य पश्चिमभागे तु नदी दिक्करिकाह्वया" कालिकापु०। 2. ಯುವತಿ, ಪ್ರಾಯದ ಹೆಂಗಸು. दिक् दन्तदंशनं करिका नखक्षत-रेखा च यस्या:। "सततमसुमतामगम्यरूपा: परिणत-दिक्करिकास्तटीर्बिभर्ति" माघ० ४-२९। "दिग्दष्टे वर्तुलाकारे करिका नखरेखिका" वैज०। (वि०) 3. (ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ) ದಿಗ್ಗಜಗಳುಳ್ಳ, ದಿಗ್ಗಜಗಳಿರುವ. "परिणतदिक्करिकास्तटीर्बिभर्ति" माघ० ४-२९। परिणता: तिर्यग्दन्तप्रहारिणो दिक्करिणो यासु ता: "कप्" (५-४-१५२)।

दिक्करिन् ದಿಕ್ಕರಿನ್ (पुं०) ದಿಗ್ಗಜ, ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆನೆಗಳು, ಐರಾವತ ಮೊದಲಾದ ದಿಗ್ಗಜಗಳು. दिक्षु स्थिता: करिण:। (स्त्री०) **–करिणी – ಕರಿಣೀ.** ದಿಗ್ಗಜಗಳ ಪತ್ನಿಯರು. "दिग्गज" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

दिक्करी ದಿಕ್ಕರೀ (स्त्री०) ಯುವತಿ. ತರುಣಿ, ಪ್ರಾಯದ ಹೆಂಗಸು. दिक्करस्य यून: स्त्री "ङीप्" (वा० ४-१-२०)।

दिक्कामिनी ದಿಕ್ಕಾಮಿನೀ (स्त्री०) "दिक्कन्या" ಪದದ ಅರ್ಥ.

दिक्कुञ्जर ದಿಕ್ಕುಂಜರ (पुं०) ದಿಗ್ಗಜ.

दिक्चक्र ದಿಕ್ಚಕ್ರ (न०) ದಿಙ್ಮಂಡಲ, ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪರಿಧಿ. दिशां चक्रम्। "व्याक्रुष्यावस्थितोऽस्तक्षितिभृति नयतीवैष दिक्चक्रमर्क:" रत्ना० ३-५।

दिक्चक्रवाल ದಿಕ್ಚಕ್ರವಾಲ (न०) ದಿಙ್ಮಂಡಲ, ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹ. दिशां चक्रवालम्। "खेलल्लोलम्बकोलाहलमुखरितदिक्चक्रवालान्तरालम्" चं० भा०।

दिक्पति ದಿಕ್ಪತಿ (पुं०) 1. ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪತಿಗಳು, ಇಂದ್ರ ಅಗ್ನಿ ಯಮ ನಿರ್ಋತಿ ಮೊದಲಾದವರು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ಹತ್ತು ಮಂದಿ ಕನ್ಯೆಯರನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಇವರು ದಿಕ್ಪತಿಗಳಾದರು. "एकामिन्द्राय च प्रादादग्नयेऽन्यां यमाय च। निर्ऋताय च देवाय वरुणाय महात्मने। वायवे धनदेशाय ईशानाय च सुव्रत:। ऊर्ध्वं स्वयमधिष्ठाय शेषायाधो व्यवस्थिताम्। एवं दत्वा पुनर्ब्रह्मा तिथिं प्रादाद्दिशां पुन:। तत: प्रभृति ता देव्य: सेन्द्राद्या: परिकीर्तिता:" वराहपु०। 2. ದಿಗಧೀಶ್ವರರಾದ ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹಗಳು, ದಿಕ್ಕುಗಳ ಒಡೆಯರು.

ದಿಕ್ಕು		ಅಧಿಪತಿ
ಪೂರ್ವ	..	ರವಿ
ಆಗ್ನೇಯ	..	ಶುಕ್ರ
ದಕ್ಷಿಣ	..	ಕುಜ
ನಿರ್ಋತಿ	..	ರಾಹು
ಪಶ್ಚಿಮ	..	ಶನಿ
ವಾಯು	..	ಚಂದ್ರ
ಉತ್ತರ	..	ಬುಧ
ಈಶಾನ್ಯ	..	ಬೃಹಸ್ಪತಿ

"सूर्य:सितो भूमिसुतोऽथ राहु: शनि: शशी ज्ञश्च बृहस्पतिश्च। प्राच्यादितो दिक्षु विदिक्षु चापि दिशामधीशा: क्रमत: प्रदिष्टा:" मु० चि०।

दिक्पाल ದಿಕ್ಪಾಲ (पुं०) ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಮಂದಿ ಲೋಕಪಾಲಕರು. दिश: पालयन्ति — पाल (रक्षणे) + णिच् "अण्" (३-२-१)। "ण्वुल्" (३-१-१३३)। **–पालक: – ಪಾಲಕಃ.**

ದಿಕ್ಕು		ದಿಕ್ಪಾಲಕ
ಪೂರ್ವ	..	ಇಂದ್ರ
ಆಗ್ನೇಯ	..	ಅಗ್ನಿ
ದಕ್ಷಿಣ	..	ಯಮ
ನೈರುತ್ಯ	..	ನಿರ್ಋತ
ಪಶ್ಚಿಮ	..	ವರುಣ
ವಾಯು	..	ಮರುತ್
ಉತ್ತರ	..	ಕುಬೇರ
ಈಶಾನ್ಯ	..	ಈಶ್ವರ
ಊರ್ಧ್ವ	..	ಬ್ರಹ್ಮ
ಅಧೋಲೋಕ	..	ಅನಂತ

"यत्रार्चयन्ति विधिना दिक्पालादींस्तु कर्मिण:। तत्र प्रपूजयेदेनं विधिं भागवतं शुकम्" पद्मपु०।

दिक्शब्द ದಿಕ್ಶಬ್ದ (पुं०) ದಿಕ್ಕುಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುವ ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಬ್ದಗಳು. दिशि दृष्ट: शब्द:।

दिक्शूल ದಿಕ್‌ಶೂಲ (ನಂ) ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ನಿಷಿದ್ಧವಾದ (ದೋಷವಿರುವ) ವಾರಗಳು. दिशि शूलमिव ।

ದಿಕ್ಕು		ನಿಷಿದ್ಧವಾರ
ಪೂರ್ವ	..	ಸೋಮ, ಶನಿ
ದಕ್ಷಿಣ	..	ಗುರು
ಪಶ್ಚಿಮ	..	ಭಾನು, ಶುಕ್ರ
ಉತ್ತರ	..	ಮಂಗಳ, ಬುಧ

"शुक्रादित्यदिने न वारुणदिशं न ज्ञे कुजे चोत्तरां मन्देन्द्वोश्च दिने न शक्रककुभं याम्यां गुरौ न व्रजेत् । शूलानीति विलङ्घ्य यान्ति मनुजा ये वित्तलाभाशया भ्रष्टाशाः पुनरापतन्ति यदि ते शक्रेण तुल्या अपि" ज्योतिःसारसङ्ग्रहः । ಶೂಲ (ದೋಷ) ವಿರುವ ಆಯಾ ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣವು ನಿಷಿದ್ಧ.

दिगङ्गना ದಿಗಂಗನಾ (स्त्री०) ದಿಕ್ಕನ್ಯೆ.

दिगधिपति ದಿಗಧಿಪತಿ –अधीश्वर –ಅಧೀಶ್ವರ (पुं०) "दिक्पति" ಪದದ ಅರ್ಥ.

दिगन्त ದಿಗಂತ (पुं०) ದಿಕ್ಕುಗಳ ಕೊನೆಯ ಭಾಗ. दिशामन्तः । "व्यतिकरितदिगन्ताः श्वेतमानैर्यशोभिः सुकृतविलसितानां स्थानमूर्जस्वलानाम्" मालती० २-९ ।

दिगन्तर ದಿಗಂತರ (नं०) 1. ದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗ, ಆಕಾಶ, ಗಗನ. दिशामन्तरम् अवकाशः । व्यवहित-रतिविग्रहैर्वितेने जलगुरुभिः स्तनितैर्दिगन्तरेषु" किरा० १०-१९ । 2. ಬೇರೆ ದಿಕ್ಕು. अन्या दिक् ।

दिगम्बर ದಿಗಂಬರ (पुं०) 1. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. दिक् शून्यमम्बरं यस्य । 2. ಕ್ಷಪಣಕ, ಜೈನಸಂನ್ಯಾಸಿ. 3. ತಮಸ್ಸು, ಕತ್ತಲೆ, ಅಂಧಕಾರ. (वि०) 4. ಬೆತ್ತಲೆಯ, ನಗ್ನ, ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸದಿರುವ. "एकाकी निःस्पृहः शान्तः पाणिपात्रो दिगम्बरः । कदा शम्भो भविष्यामि कर्मनिर्मूलनक्षमः" भर्तृ० ३-८९ । "दिगम्बरः स्यात् क्षपणे नग्ने तमसि शङ्करे" मेदि० । स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१) । **दिगम्बरी ದಿಗಂಬರೀ.** ದುರ್ಗಾದೇವಿ.

दिगीश ದಿಗೀಶ –ईश्वर –ಈಶ್ವರ (पुं०) 1. ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಪಾಲಕರು. दिशामीशाः ईश्वरा वा । "दिगीशवृन्दांशविभूतिरीशिता दिशां स कामप्रसरावरोधिनीम्" नैष० १-६ । 2. ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹಗಳು. "दिक्पति" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

दिग्गज ದಿಗ್ಗಜ (पुं०) ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ಐರಾವತ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಆನೆಗಳು. दिक्षु स्थिताः गजाः । **ಅಷ್ಟದಿಗ್ಗಜಗಳು:** (1) ऐरावतः, (2) पुण्डरीकः, (3) वामनः, (4) कुमदः, (5) अञ्जनः, (6) पुष्पदन्तः, (7) सार्वभौमः ಮತ್ತು (8) सुप्रतीकः । **ಅಷ್ಟದಿಗ್ಗಜಗಳ ಪತ್ನಿಯರು:** (1) अभ्रमुः, (2) कपिला, (3) पिङ्गला, (4) अनुपमा, (5) ताम्रपर्णी, (6) शुभ्रदन्ती, (7) अङ्गना ಮತ್ತು (8) अञ्जनावती । "गृहीतदिक्कर-पुनर्निवृत्तिभिः चिराय याथार्थ्यमलम्भि दिग्गजैः" माघ० १-६४ ।

दिग्ज्ञान ದಿಗ್‌ಜ್ಞಾನ (नं०) ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ರೀತಿ.

दिग्दन्तिन् ದಿಗ್ದಂತಿನ್ (वि०) 1. ದಿಗ್ಗಜ. दिक्षु स्थितो दन्ती । 2. ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಭಾವಗಳಿಂದ ದಿಗ್ಗಜಗಳಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಮತ್ತು ದಿಗ್ಗಜಗಳಂತೆ ಬಲಿಷ್ಠನಾದ ಮಹಾಪುರುಷ.

दिग्दर्शन ದಿಗ್ದರ್ಶನ (नं०) 1. ದಿಕ್ಕುಗಳ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಯಂತ್ರ. दिशो दृश्यन्तेऽनेन — दृशिर् (प्रेक्षणे) "ल्युट्" (३-३-११७) । 2. ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನೋಡುವುದು. दिशां दर्शनम् ।

दिग्दर्शिन् ದಿಗ್ದರ್ಶಿನ್ (वि०) 1. ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ. 2. ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನೋಡುವ. दिशः दर्शयति पश्यति वा ।

दिग्दाह ದಿಗ್ದಾಹ (पुं०) ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬೆಂಕಿ, ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸುಡುವ ಬೆಂಕಿ. दिशां दाहः । ಈ ರೀತಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬೆಂಕಿಯು ರಾಜಭಯ ದೇಶನಾಶ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಮೇಘವು ಗರ್ಭಪಾತ ಹೊಂದುವುದು. "दाहो दिशां राजभयाय पीतो देशस्य नाशाय हुताशवर्णः । यश्चारुणः स्यादपसव्यवायुः शस्यस्य नाशं स करोति दृष्टः" बृहत्सं० ३१-१ । "गर्भोपघातलिङ्गान्युल्काशनिपांसुपात-दिग्दाहाः । क्षितिकम्पखपुरकीलककेतुग्रहयुद्धनिर्घाताः । रुधिरादिवृष्टिवैकृतपरिघेन्द्रधनूंषि दर्शनं राहोः । इत्युत्पातैरेतैस्त्रिविधैश्चान्यैर्हतो गर्भः" बृहत्सं० २१-२५, २६ ।

दिग्देवता ದಿಗ್ದೇವತಾ (स्त्री०) ದಿಕ್ಕುಗಳ ಎಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆ, ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ದೇವತೆ. दिशां तन्मर्यादानां देवता ।

दिग्ध ದಿಗ್ಧ (ಪುಂ) 1. ವಿಷಬಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾಣ. दिह (उपचये) "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ತೈಲ, ಎಣ್ಣೆ. 3. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. (ವಿಂ) 4. ಲೇಪನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ. "अथ तैः परिदेविताक्षरैर्हृदये दिग्धशरैरिवाहतः" कुमा० ४-२५। 5. ಬೆಳೆದಿರುವ, ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿರುವ. दिह कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। "दिग्धो विषप्रलिप्तेषौ लिप्ते स्नेहप्रवृद्धयोः" वैज०।

दिग्बल ದಿಗ್ಬಲ (ನಂ) ಲಗ್ನ ಮೊದಲಾದ ದ್ವಾದಶ (ಹನ್ನೆರಡು) ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಹಗಳ ಬಲ, ದ್ವಾದಶ ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಹಗಳ ಬಲ. दिङ्निमित्तं ग्रहाणां बलम्। **ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಬಲವಿರುವ ದಿಕ್ಕುಗಳು :**

ಗ್ರಹಗಳು		ದಿಕ್ಕು
ಬುಧ, ಗುರು	..	ಪೂರ್ವ
ರವಿ, ಕುಜ	..	ದಕ್ಷಿಣ
ಶನಿ	..	ಪಶ್ಚಿಮ
ಶುಕ್ರ, ಚಂದ್ರ	..	ಉತ್ತರ

ಈ ರೀತಿ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಬಲವಿರುವುದು.

दिग्बलिन् ದಿಗ್ಬಲಿನ್ (ಪುಂ) ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬಲವಿರುವ ಗ್ರಹ. दिग्बलमस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। **ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬಲವಿರುವ ಗ್ರಹಗಳು :**

ದಿಕ್ಕು		ಗ್ರಹ
ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ	..	ಬುಧ, ಗುರು
ದಕ್ಷಿಣ ,,	..	ರವಿ, ಕುಜ
ಪಶ್ಚಿಮ ,,	..	ಶನಿ
ಉತ್ತರ ,,	..	ಶುಕ್ರ, ಚಂದ್ರ

"प्राच्यां सौम्यसुराचार्यौ याम्यां भास्करभूमिजौ। प्रत्यक् सौरिरुदीच्यां तु सितेन्दू दिग्बलान्वितौ"।

दिग्भाग ದಿಗ್ಭಾಗ (ಪುಂ) ದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರದೇಶ. दिशो भागः। "कौबेरदिग्भागमपास्य मार्गमागस्त्यमुष्णांशुरिवावतीर्णः" माघ० ३-१।

दिग्वदन ದಿಗ್ವದನ (ನಂ) ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ರಾಶಿ. दिशि वदनं यस्य।

ರಾಶಿ		ಅಭಿಮುಖದಿಕ್ಕು
ಮೇಷ	..	ಪೂರ್ವ
ವೃಷಭ	..	ದಕ್ಷಿಣ
ಮಿಥುನ	..	ಪಶ್ಚಿಮ
ಕರ್ಕಾಟಕ	..	ಉತ್ತರ
ಸಿಂಹ	..	ಪೂರ್ವ
ಕನ್ಯಾ	..	ದಕ್ಷಿಣ
ತುಲಾ	..	ಪಶ್ಚಿಮ
ವೃಶ್ಚಿಕ	..	ಉತ್ತರ
ಧನುಸ್ಸು	..	ಪೂರ್ವ
ಮಕರ	..	ದಕ್ಷಿಣ
ಕುಂಭ	..	ಪಶ್ಚಿಮ
ಮೀನ	..	ಉತ್ತರ

दिग्वलय ದಿಗ್ವಲಯ (ನಂ) ದಿಙ್ಮಂಡಲ, ದಿಕ್‌ಚಕ್ರ. दिशां वलयम्। "कुरुविन्ददलप्रतिबद्धमध्यमिव दिग्वलयम्" माघ० ९-८।

दिग्वसन ದಿಗ್ವಸನ, –वस्त्र –ವಸ್ತ್ರ (ಪುಂ) "दिगम्बर" ಪದದ ಅರ್ಥ.

दिग्वारण ದಿಗ್ವಾರಣ (ಪುಂ) ದಿಗ್ಗಜಗಳು, ಅಷ್ಟದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆನೆಗಳು. दिक्षु स्थिता वारणाः। "मन्दाकिन्याः पयःशेषं दिग्वारणमदाविलम्" कुमा० २-४४।

दिग्विजय ದಿಗ್ವಿಜಯ (ಪುಂ) ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಾಜರನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸುವುದು. दिशां तत्रत्यानां नृपाणां विजयः।

दिङ्क ದಿಂಕ (ಪುಂ) ಹೇನಿನ ಮೊಟ್ಟೆ, ಸೀರು.

दिङ्नक्षत्र ದಿಙ್ನಕ್ಷತ್ರ (ನಂ) ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೃತ್ತಿಕಾ ಮೊದಲಾದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತಿಕಾ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಏಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಯಾರ ನಕ್ಷತ್ರವು ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವುದೋ ಆಯಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅವರವರಿಗೆ ಶುಭವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "कृत्तिकाद्यास्तु पूर्वादौ सप्त सप्तोदिताः क्रमात्। यद्दिश्यं यस्य नक्षत्रं तत्र तस्य शुभं गृहम्"।

दिङ्नाग ದಿಙ್ನಾಗ (ಪುಂ) ದಿಗ್ಗಜಗಳು, ಎಂಟು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆನೆಗಳು. दिक्षु स्थिता नागाः। "दिङ्नागानां पथि परिहरन् स्थूलहस्तावलेपान्" मेघ० १-१४।

दिङ्मण्डल ದಿಙ್ಮಂಡಲ (ನಂ) 1. ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹ, ಮಂಡಲಾಕಾರವಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಗುಂಪು. 2. ದಿಕ್ಕುಗಳ ವಲಯ. दिशां मण्डलम्। "उन्नादाम्बुदवर्धितान्धतमसप्रभ्रष्टदिङ्मण्डले" उद्भ०।

दिङ्मात्र ದಿಙ್ಮಾತ್ರ (ನಂ) 1. ಕೇವಲ ದಿಕ್ಕು, ಏಕದೇಶ, ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ. 2. ಸೂಚನೆ, ಲಕ್ಷಣ ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವುದು, ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುವುದು.

दिङ्मूढ ದಿಙ್ಮೂಢ (वि०) 1. ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ ಹಿಡಿದವನು, ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನು, ಪೂರ್ವಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯದವನು. दिशि मूढः। 2. ದಿಕ್ಕುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿರುವವನು. "प्रागुत्तरोन्नते धनसुतक्षयः सुतवधश्च दुर्गन्धे। वक्रे बन्धुविनाशो न सन्ति गर्भाश्च दिङ्मूढे" बृहत्सं॰ ५३-११५।

दित ದಿತ (वि०) ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಎರಡಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ತುಂಡುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. दो (अवखण्डने) "क्तः" (३-२-१०२)। इत्वम् (७-४-४०)। "छिन्नं छातं लूनं कृत्तं दातं दितं छितं वृक्णम्" अम०। "पुनः प्रसाद्य तं सोमः कला लेभे क्षये दिताः" भाग० ६-६-२४।

दिति ದಿತಿ (स्त्री०) 1. ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿ, ದಕ್ಷನ ಮಗಳು, ದೈತ್ಯರ ತಾಯಿ. दो (अवखण्डने) "क्तिच्" (३-३-१७४)। "प्रजज्ञिरे महाभागा दक्षकन्यास्त्रयोदश। अदितिर्दितिः दनुः काला दनायुः सिंहिका तथा। क्रोधा प्राधा च विश्वा च वनिता कपिला मुनिः। कद्रूश्च मनुजव्याघ्र दक्षकन्यैव भारत" भा० आदि० ६६-१२, १३। 2. ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ತುಂಡುಮಾಡುವುದು. दो (अवखण्डने) भावे "क्तिन्" (३-३-९४)।

दितिज ದಿತಿಜ, –तनय –ತನಯ, –सुत –ಸುತ (पुं०) ದೈತ್ಯ, ದಿತಿಯ ಮಗ. दितेर्जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)। दितेस्तनयः सुतो वा। "कर्णान्तिमेत्य दितिजेन विकृष्यमाणम्" कुमा० १७-२०।

दितिजन्मन् ದಿತಿಜನ್ಮನ್ (पुं०) ದೈತ್ಯ, ದಿತಿಯ ಮಗ. दितेर्जन्म यस्य। "मुदितैस्तदेति दितिजन्मनां रिपौ" माघ० १३-२४।

दित्सत् ದಿತ್ಸತ್ (वि०) ಕೊಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ. डु दाञ् (दाने) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)।

दित्सनीय ದಿತ್ಸನೀಯ (वि०) 1. ಕೊಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಕೊಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬೇಕಾದ. डु दाञ् (दाने) + सन् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" (३-१-९६)। **–त्सितव्यः –ತ್ಸಿತವ್ಯಃ.**

दित्सा ದಿತ್ಸಾ (स्त्री०) ಕೊಡಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ. ದಾನಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆ. डु दाञ् (दाने) + सन् "अः" (३-३-१०२)। "दित्सया तदपि पार्थिवोऽर्थिनं गुण्यगुण्य इति न व्यजीगणत्" माघ० १४-४७।

दित्सित ದಿತ್ಸಿತ (वि०) ಕೊಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. डु दाञ् (दाने) + सन् "क्तः" (३-२-१०२)।

दित्सु ದಿತ್ಸು (वि०) ದಾನಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಕೊಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ. डु दाञ् (दाने) + सन् "उः" (३-२-१६८)।

दिदृक्षमाण ದಿದೃಕ್ಷಮಾಣ (वि०) ನೋಡಲು ಆಸೆಪಡುವ. दृशिर् (प्रेक्षणे) + सन् "शानच्" (३-२-१२४)। "दिदृक्षमाणाः प्रतिरथ्यमीयुर्मुरारिमारादनघं जनौघाः" माघ० ३-३१।

दिदृक्षा ದಿದೃಕ್ಷಾ (स्त्री०) ನೋಡಲು ಆಸೆ, ನೋಡಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ. दृशिर् (प्रेक्षणे) + सन् "अः" (३-३-१०२)। "अधिरुक्ममन्दिरगवाक्षमुल्लसत्सुदृशो रराज मुरजिद्दिदृक्षया" माघ० १३-३५। "एकस्थसौन्दर्यदिदृक्षयेव" कुमा० १-४९।

दिदृक्षु ದಿದೃಕ್ಷು (वि०) ನೋಡಲು ಆಸೆಪಡುವ, ನೋಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ. दृशिर् (प्रेक्षणे) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "संकथेच्छुरभिधातुमनीशा संमुखी न च बभूव दिदृक्षुः" माघ० १०-४१।

दिद्युत् ದಿದ್ಯುತ್ (वि०) 1. ಹೊಳೆಯುವ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ. (पुं०) 2. ವಜ್ರಾಯುಧ.

दिधक्षत् ದಿಧಕ್ಷತ್ (वि०) ಸುಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ಸುಡಲು ಆಸೆಪಡುತ್ತಿರುವ. दह (भस्मीकरणे) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.**

दिधक्षा ದಿಧಕ್ಷಾ (स्त्री०) ಸುಡಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ದಹಿಸಲು ಆಸೆ. दग्धुमिच्छा — दह (भस्मीकरणे) + सन् "अः" (३-३-१०२)।

दिधक्षु ದಿಧಕ್ಷು (वि०) ಸುಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ. दग्धुमिच्छुः—दह (भस्मीकरणे) + सन् "उः" (३-२-१६८)।

दिधि ದಿಧಿ (स्त्री०) ಧೈರ್ಯ, ಸ್ಥಿರತೆ, ದೃಢವಾಗಿರುವಿಕೆ.

दिधिक्षत् ದಿಧಿಕ್ಷತ್ (वि०) ಲೇಪನ ಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ಬಳಿಯಲು ಆಸೆಪಡುತ್ತಿರುವ. दिह (उपचये) + सन् "शतृ" (३-२-१२४)।

दिधिक्षा ದಿಧಿಕ್ಷಾ (स्त्री०) ಬಳಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಲೇಪಿಸಲು ಆಸೆ. देग्धुमिच्छा—दिह (उपचये) + सन् "अः" (३-३-१०२)।

दिधिक्षु ದಿಧಿಕ್ಷು (वि०) ಲೇಪಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಬಳಿಯಲು ಆಸೆಪಡುವ. दिह (उपचये) + सन् "उः" (३-२-१६८)।

दिधिषु ದಿಧಿಷು (पुं०) 1. ಎರಡು ಸಲ ಮದುವೆಯಾದವಳ ಗಂಡ, ಎರಡನೆಯ ಗಂಡ. दिधिषूमात्मन इच्छति —

"क्यच्" (३-१-८)। "क्विप्" (३-२-१७८)। ह्रस्वः बाहु०। 2. ಪತಿ, ಗಂಡ. "ब्राह्मणी वीक्ष्य दिधिषुं पुरुषादेन भक्षितम्" भाग० ९-९-३४। (स्त्री०) 3. ಅರತಿ, ಬೇಸರ. 4. ಎರಡುಸಲ ಮದುವೆ ಯಾದವಳು. 5. ಅಕ್ಕನಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಮದುವೆ ಯಾದ ತಂಗಿ. 6. ಚಿಕ್ಕ ಹೆಂಡತಿ. "कनिष्ठपत्न्यामरतौ पुनर्भूपरिविन्नयोः। स्त्री पुनर्भ्वास्तु पत्यौ ना दिधिषुर्दिधिषूरपि"।

दिधिषू ದಿಧಿಷೂ (स्त्री०) "दिधिषु" ಪದದ ಅರ್ಥ. दिधिं धैर्यं स्यति त्यजति। निपा० (उ० १-९३)।

दिधिषूपति ದಿಧಿಷೂಪತಿ (पुं०) ಸಹೋದರನು ಮೃತ ನಾದನಂತರ ಅವನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಕಾಮಿಸುವವನು. दिधिष्वाः पतिः। "भ्रातुर्मृतस्य भार्यायां योऽनुरज्येत कामतः। धर्मेणापि नियुक्तायां स ज्ञेयो दिधिषूपतिः" मनु० ३-१७३।

दिन ದಿನ (न०) 1. ದಿವಸ, ಹಗಲು, ಸೂರ್ಯನಿರುವ ಕಾಲ. द्यति तमः—दो (अवखण्डने) "इनच्" (उ० २-४९)। "दिनेनास्या मुखस्येन्दुः सखा यदि तिरस्कृतः। तत्कृता शतपत्राणां तन्मित्राणामपि श्रियः" नैष० २०-५५। 2. ಒಂದು ದಿವಸ, ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾಲ. "सप्त व्यतीयुस्त्रिगुणानि तस्य दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य" रघु० २-२५। "दिने दिने सा परिवर्धमाना लब्धोदया चान्द्रमसीव लेखा" कुमा० १-२५। 3. ತಿಥಿ, ಚಂದ್ರನ ಸಂಚಾರಕಾಲ. ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಚಾಂದ್ರಮಾಸವು ಒಂದು ದಿನ. ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ ಹಗಲು, ಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷವು ರಾತ್ರಿ. ಉತ್ತರಾಯಣ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಯನ ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ವರ್ಷವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಂದು ದಿನ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಒಂದು ಕಲ್ಪವು ಒಂದು ದಿನವಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ಹಗಲು ಮತ್ತು ಒಂದು ರಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಲ್ಪ (ಒಂದು ದಿನ)ಕ್ಕೆ 8,64,00,00,000 ಸೌರವರ್ಷಗಳಾಗುವುವು. 4. ಸಿಂಹ, ಕನ್ಯಾ, ತುಲಾ, ವೃಶ್ಚಿಕ, ಕುಂಭ ಮತ್ತು ಮೀನ ರಾಶಿಗಳು. "अजगोपति-युग्मश्च कर्किधन्विमृगास्तथा। निशासंज्ञाः स्मृताश्चैव शेषाश्चान्ये दिनाख्यकाः"।

दिनकर ದಿನಕರ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. करोति—डु कृञ् (करणे) "अच्" (३-१-१३४)। दिनस्य करः। "गतवत्यराजत जपाकुसुमस्तबकद्युतौ दिनकरेऽवनतिम्" माघ० ९-८। 2. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ.

दिनकरतनय ದಿನಕರತನಯ, –सुत –ಸುತ, –सूनु –ಸೂನು (पुं०) ಸೂರ್ಯನ ಮಗ. 1. ಶನಿ. 2. ಯಮ. 3. ಸುಗ್ರೀವ. 4. ಕರ್ಣ. (स्त्री०) **–तनया –ತನಯಾ, –सुता –ಸುತಾ.** 5. ತಪತೀನದಿ. 6. ಯಮುನಾನದಿ.

दिनकर्तव्य ದಿನಕರ್ತವ್ಯ (न०) ಪ್ರತಿ ದಿನವೂ ಮಾಡ ಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯ. दिने कर्तव्यम्।

दिनकर्तृ ದಿನಕರ್ತೃ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ. दिनं करोति—डु कृञ् (करणे) "तृच्" (३-१-१३३)। "क्विप्" (३-२-७६)। **–कृत् –ಕೃತ್.** "जिगीषुरेको दिनकृदादित्येष्विव कल्पते" माघ० २-८१। "दिनकृतमिव लक्ष्मीस्त्वां समभ्येतु भूयः" किरा० १-४६।

दिनकृत्य ದಿನಕೃತ್ಯ (न०) ಪ್ರತಿದಿನದ ಕರ್ತವ್ಯ, ಪ್ರತಿ ನಿತ್ಯವೂ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯ. दिने कृत्यम्।

दिनकेशर ದಿನಕೇಶರ (पुं०) ಅಂಧಕಾರ, ಕತ್ತಲೆ. दिनस्य केसर इव।

दिनक्षय ದಿನಕ್ಷಯ (पुं०) ಅವಮ ದಿನ, ಮೂರು ತಿಥಿ ಗಳು ಸೇರಿದ ಒಂದು ದಿನ. दिनस्य तिथेः क्षयः। ಮೂರು ತಿಥಿಗಳು ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರೆ ಮುಂದಿನ ತಿಥಿಯು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತಾ ಲುಪ್ತವಾಗು ವುದು. "एकस्मिन् सावने त्वह्नि तिथीनां त्रितयं यदा। तदा दिनक्षयः प्रोक्तस्तत्र साहस्रिकं फलम्"।

दिनचर्या ದಿನಚರ್ಯಾ (स्त्री०) ದಿನಕೃತ್ಯ, ಪ್ರತಿದಿನದಲ್ಲೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯ. दिने चर्या। ಮನುಷ್ಯನು ಪ್ರತಿದಿನ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆಯಾ ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಚರಿ ಸುತ್ತ ಇದ್ದರೆ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸರ್ವವಿಧದಲ್ಲೂ ನೆಮ್ಮದಿ ಸೌಖ್ಯಗಳುಂಟು. ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಸಮತೆ ಸಮಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ರುವ ಅಗ್ನಿಶಕ್ತಿ ಧಾತು ಮತ್ತು ಮಲಮೂತ್ರಾದಿಗಳ ಕಾರ್ಯವು ಏರುಪೇರಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಇಂದ್ರಿಯ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಆತ್ಮನು ಯಾವಾಗಲೂ ಹರ್ಷದಿಂದಿರುವುದು ಇವೆಲ್ಲವೂ ನೆಮ್ಮದಿ ಮತ್ತು ಸೌಖ್ಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಗಳು. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ವಿಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯು ಕಾರಣ. "दिनचर्यां निशाचर्यां ऋतुचर्यां यथोदिताम्। आचरन् पुरुषः स्वस्थः सदा भवति नान्यथा"। "समदोषः समाग्निश्च समधातुमलक्रियः। प्रसन्नात्मेन्द्रियमनाः स्वस्थ इत्यभिधीयते" सुश्रुत०। **दिनचर्या :** ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಬ್ರಾಹ್ಮ ಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ಮರಣೆಮಾಡಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಆಯುರ್ವೃದ್ಧಿಯೂ ದುಃಖಪ್ರಶಮನವೂ

ಆಗುವುದು. "ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत स्वस्थो रक्षार्थमायुषः। तत्र दुःखप्रशान्त्यर्थं स्मरेद्धि मधुसूदनम्"। ಹಾಸಿಗೆಯಿಂದೆದ್ದು ಮಂಗಳ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಮಲಮೂತ್ರಾದಿ ವಿಸರ್ಜನೆ. ಅನಂತರ ದಂತಧಾವನ, ಸ್ನಾನ, ಆಹ್ನಿಕ, ದೇವತಾರ್ಚನೆ, ಭೋಜನ ಭೋಜನದ ತರುವಾಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಚಾರ. "भुक्त्वा शतपदं गच्छेच्छनैस्तेन तु जायते। अङ्गसङ्घातशैथिल्यं ग्रीवाजानुकटीमुखम्"। ಭೋಜನಮಾಡಿ ಕೂತರೆ ಸೋಮಾರಿತನ. ಮಲಗಿದರೆ ದೇಹಪುಷ್ಟಿ. ಸಂಚಾರದಿಂದ ಆಯುರ್ವೃದ್ಧಿ. "भुक्त्वोपविशतस्तन्द्रा शयानस्य तु पुष्टता। आयुश्चङ्क्रममाणस्य मृत्युर्धावति धावतः"। ಇತ್ಯಾದಿ.

दिनज्योतिस् ದಿನಜ್ಯೋತಿಸ್ (न०) ಆತಪ. ಬಿಸಿಲು. दिनस्य ज्योतिः।

दिनदुःखित ದಿನದುಃಖಿತ (पुं०) ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ. दिने दुःखितः विरहात्।

दिननाथ ದಿನನಾಥ (पुं०) ಹಗಲಿನ ಒಡೆಯ, ಸೂರ್ಯ. दिनस्य नाथः। "उदयाद्रिमूर्ध्नि युगपच्चकासतोर्दिननाथपूर्णशशिनोरसम्भवाम्" माघ० १३-६४।

दिननिश् ದಿನನಿಶ್ (स्त्री० द्विव०) ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ. "प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेषु दिननिशोः कम्पयिष्यन्ति" बृहत्सं० ३२-७।

दिनप ದಿನಪ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. दिनं पाति — पा (रक्षणे) "कः" (३-२-३)। 2. ವಾರಾಧಿಪತಿಯಾದ ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹ. 3. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ.

दिनपति ದಿನಪತಿ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ರವಿ ಮೊದಲಾದ ವಾರಾಧಿಪತಿ, 3. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ. 4. ಆಯಾ ದಿವಸದ ಉದಯ ಲಗ್ನದ ಅಧಿಪತಿ. दिनस्य पतिः।

दिनपात ದಿನಪಾತ (पुं०) ದಿನಕ್ಷಯ, ತಿಥಿಯ ಪ್ರಮಾಣವು ಕಡಿಮೆಯಾದಂತೆ ತಿಥಿಯು ಲುಪ್ತವಾಗುವುದು. दिनस्य चान्द्रतिथेः पातः क्षयः। "अधिवासे दिनपाते धनुषि रवौ भानुलङ्घिते मासि। वक्रिणि सुप्ते कुर्यान्न माङ्गल्यं विवाहश्च"।

दिनप्रणी ದಿನಪ್ರಣೀ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. दिनं प्रणयति— प्र + णीञ् (प्रापणे) "क्विप्" (३-२-७६)। 2. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ.

दिनप्रभा ದಿನಪ್ರಭಾ (स्त्री०) ಆತಪ, ಬಿಸಿಲು.

दिनबन्धु ದಿನಬಂಧು (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ.

दिनबल ದಿನಬಲ (पुं०) 1. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಬಲವುಳ್ಳ ರಾಶಿ, 5, 6, 7, 8, 11 ಮತ್ತು 12 ನೆಯ ರಾಶಿಗಳು. दिने बलं यस्य। 2. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಬಲವುಳ್ಳ ಗ್ರಹಗಳು, ಸೂರ್ಯ ಗುರು ಮತ್ತು ಶುಕ್ರ. "निशि शशिकुजसौराः सर्वदा ज्ञोऽह्नि चान्ये" बृहज्जा०।

दिनमणि ದಿನಮಣಿ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. दिने मणिरिव। 2. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ.

दिनमान ದಿನಮಾನ (न०) ಹಗಲಿನ ಪ್ರಮಾಣ, ಸೂರ್ಯ ನಿರುವ ಕಾಲದ ಪ್ರಮಾಣ. दिनस्य सूर्यदर्शनकालस्य मानम्।

दिनमुख ದಿನಮುಖ (न०) ಹಗಲಿನ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲ. दिनस्य मुखं प्रारम्भः। "आययावहरिदश्वविपाण्डुस्तुल्यतां दिनमुखेन दिनान्तः" किरा० ९-८।

दिनमूर्धन् ದಿನಮೂರ್ಧನ್ (पुं०) ಉದಯ ಪರ್ವತ. दिनस्य मूर्धेव।

दिनयौवन ದಿನಯೌವನ (न०) ಮಧ್ಯಾಹ್ನ. दिनस्य यौवनमिव।

दिनरत्न ದಿನರತ್ನ (न०) 1. ದಿನಮಣಿ, ಸೂರ್ಯ. दिनस्य रत्नमिव। 2. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ.

दिनांश ದಿನಾಂಶ (पुं०) 1. ಹಗಲಿನ ಒಂದು ಭಾಗ; ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಹಗಲಿನ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ. दिनस्य अंशः। 2. ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಸಂಗವಕಾಲ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಅಪರಾಹ್ಣ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಹಗಲಿನ ಐದು ಭಾಗಗಳಲ್ಲೊಂದು. "प्रातःकालो मुहूर्तांस्त्रीन् सङ्गवस्तावदेव तु। मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यादपराह्णस्ततः परम्। सायाह्नस्त्रिमुहूर्तःस्यात् श्राद्धं तत्र न कारयेत्"।

दिनागम ದಿನಾಗಮ (पुं०) ಪ್ರಾತಃಕಾಲ.

दिनात्यय ದಿನಾತ್ಯಯ (पुं०) ಸಾಯಂಕಾಲ.

दिनादि ದಿನಾದಿ (पुं०) ದಿವಸದ ಆದಿಭಾಗ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲ. दिनस्यादिः। "रिपुतिमिरमुदस्योदीयमानं दिनादौ दिनकृतमिव लक्ष्मीस्त्वां समभ्येतु भूयः" किरा० १-४६।

दिनान्त ದಿನಾಂತ (पुं०) ಹಗಲಿನ ಕೊನೆಯಭಾಗ, ಸಾಯಂಕಾಲ. दिनस्यान्तः। "दिनान्ते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशनः" रघु० ४-१।

दिनान्तक ದಿನಾಂತಕ (पुं०) ಅಂಧಕಾರ, ತಮಸ್ಸು, ಕತ್ತಲೆ. दिनमन्तयति — अन्त + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

दिनारम्भ ದಿನಾರಂಭ (पुं०) ಪ್ರಾತಃಕಾಲ. दिनस्यारम्भः।

दिनार्ध ದಿನಾರ್ಧ (पुं०) ಹಗಲಿನ ಅರ್ಧಭಾಗ. दिनस्यार्धम्।

दिनिका ದಿನಿಕಾ (स्त्री०) ದಿನದ ಕೂಲಿ, ಪ್ರತಿದಿನ ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯದ ಕೂಲಿ. दिनं दिने कृतं कर्म हेतुतया अस्त्यत्र भृतौ "ठन्" (५-२-११५)।

दिनेश ದಿನೇಶ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ವಾರಾಧಿಪತಿ. दिनस्य ईशः। 3. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ.

दिरिपक ದಿರಿಪಕ (पुं०) ಕಂದುಕ, ಚೆಂಡು.

दिलीप ದಿಲೀಪ (पुं०) ಸೂರ್ಯವಂಶದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. ಸೂರ್ಯವಂಶದಲ್ಲಿ ದಿಲೀಪರು ಇಬ್ಬರು. ಒಬ್ಬನು ಅಂಶುಮಂತನ ಮಗ. ಭಗೀರಥನ ತಂದೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ರಘುಮಹಾರಾಜನ ತಂದೆ. ಅಜಮಹಾರಾಜನ ತಾತ.

दिलीर ದಿಲೀರ (न०) ನಾಯಿಕೊಡೆ. दल (विशरणे) "ईरः" बाहु०। पृषो०। "गोमयच्छत्रिकामाहुः दिलीरं च शिलीन्ध्रकम्" हारा०।

दिव् ದಿವ್ (स्त्री०) 1. ಸ್ವರ್ಗ, ದೇವಲೋಕ. दीव्यन्त्यत्र—दिवु (क्रीडादौ) "दिविः" बाहु० (३-३-१)। ಇದು ವಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದ.

द्यौः	दिवौ	दिवः।
दिवं	दिवौ	दिवः।
दिवा	द्युभ्यां	द्युभिः।
दिवे	द्युभ्यां	द्युभ्यः।
दिवः	द्युभ्यां	द्युभ्यः।
दिवः	दिवोः	दिवाम्।
दिवि	दिवोः	द्युषु।

"दिवमिच्छन् युधा गन्तुं कोमलामलसम्पदाम्" माघ० १९-३१। 2. ಆಕಾಶ, ಗಗನ, ಅಂತರಿಕ್ಷ. "दिवः पृथिव्याः ककुभां नु मण्डलात् पतन्ति बिम्बादुत तिग्मतेजसः" किरा० १४-५३। "द्यौः स्वर्गे नभसि ख्याता" शाश्वत०। "द्यौः स्त्री स्वर्गे च गगने" मेदि०। 3. ದಿನ, ಹಗಲು. "सौरेण द्युनिशोर्मानं षडशीति मुखानि च" सू० सि० १४-३।

दिव ದಿವ (न०) 1. ಸ್ವರ್ಗ, ದೇವಲೋಕ. दीव्यन्त्यत्र—दिवु (क्रीडादौ) घञर्थे "कः" (वा० ३-३-५८)। "लोकपालैर्महाभागैर्दिवं देववरैरिव" भा० वन० १६२-८। 2. ಆಕಾಶ, ಗಗನ, ಅಂತರಿಕ್ಷ. 3. ದಿನ, ಹಗಲು. "शुशुभेऽभ्यधिकं राजन् दिवं ज्योतिर्गणैरिव" हरिवं०। 4. ಅರಣ್ಯ, ಕಾಡು. "दिवं खे त्रिदिवे दिने" हेम०।

दिवङ्गम ದಿವಂಗಮ (वि०) 1. ಗಗನಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ. 2. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ. दिवमाकाशं स्वर्गं वा गच्छति—गम्लृ (गतौ) "खच्" (३-२-४७)। "दिवङ्गमं रुरोधाथ मार्गं भीमस्य कारणात्" भा० वन० १४८-७१।

दिवस ದಿವಸ (पुं०) 1. ಹಗಲು, ಸೂರ್ಯನಿರುವ ಕಾಲ. दीव्यत्यत्र—दिवु (क्रीडादौ) "असच्" (उ० ३-१२१)। "प्रच्छायसुलभनिद्राः दिवसाः परिणामरमणीयाः" शाकु० १-३। 2. ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ದಿನ. "तपति प्रावृषि नितरामभ्यर्णजलागमो दिवसः" रत्ना० ३-१०। ಅರವತ್ತು ಘಳಿಗೆಗಳ ಪ್ರಮಾಣದ ಒಂದು ದಿವಸಕ್ಕೆ **ಸಾವನದಿನ**ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೂರ್ಯನಿರುವ ರಾಶಿಯ ಮೂವತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವು **ಸೌರದಿನ**ವಾಗುವುದು. ಪ್ರತಿಪದಾದಿ ಒಂದೊಂದು ತಿಥಿಯೂ ಒಂದು **ಚಾಂದ್ರದಿನ**ವೆನಿಸುವುದು.

दिवसकर ದಿವಸಕರ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. करोति—डु कृञ् (करणे) "अच्" (३-१-१३४)। दिवसस्य करः। "बहिरपि विलसन्त्यः काममानिन्यिरे यद्दिवसकररुचोऽन्धं ध्वान्तमन्तर्गृहेषु" माघ० ११-५९। 2. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ. "क्विप्" (३-२-७६)। –कृत् –ಕೃತ್.

दिवस्पति ದಿವಸ್ಪತಿ (पुं०) ಇಂದ್ರ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಒಡೆಯ. दिवः पतिः। सत्वं षष्ठ्या अलुक् च (८-३-५३)। कस्कादित्वात् वा। "इन्द्राणीमानयिष्यामो यथेच्छसि दिवस्पते" भा० उद्योग० १२-९।

दिवा ದಿವಾ (अव्य०) ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ. दीव्यन्त्यत्र—दिवु (क्रीडादौ) "का"। "प्रियमाप दिवापि कोकिले स्त्री परितस्तारवे रसत्यवश्यम्" माघ० ६-७०।

दिवाकर ದಿವಾಕರ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. दिवा दिनं करोति—डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२१)। 'दिवा" इति आकारान्तमव्ययमधिकरणशक्तिप्रधानम्। तथापि वृत्तिविषये कर्मत्वम्। "दिवाकराद्रक्षति यो गुहासु लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम्" कुमा० १-१२। 2. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ. 3. ಗರುಡನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "मालयो मातरिश्वा च निशाकरदिवाकरौ" भा० उद्योग० १०१-१४।

दिवाकरतनय ದಿವಾಕರತನಯ, -तनूज -ತನೂಜ (पुं०) ಸೂರ್ಯನ ಮಗ 1. ಶನಿ. 2. ಯಮ. 3. ಸುಗ್ರೀವ. 4. ಕರ್ಣ. (स्त्री०) **-तनया -ತನಯಾ, -तनूजा -ತನೂಜಾ.** ಸೂರ್ಯನ ಮಗಳು 1. ತಪತೀನದಿ. 2. ಯಮುನಾನದಿ. ಏವಂ **-सुतः -ಸುತಃ -ता -ತಾ, -सूनुः -ಸೂನುಃ.** ಇತ್ಯಾದಿ. "गङ्गादिवाकरसुताजलचारुहाराम्" बृहत्सं० ४३-३२।

दिवाकीर्ति ದಿವಾಕೀರ್ತಿ (पुं०) 1. ನಾಪಿತ, ನಾಯಿಂದ, ಕ್ಷೌರಕ. दिवा कीर्तिरस्य। 2. ಚಂಡಾಲ. 3. ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. दिवा अकीर्तिर्यस्य। "दिवाकीर्तिस्तु चण्डाले नापितोलूकयोरपि" विश्व०।

दिवाचर ದಿವಾಚರ (पुं०) 1. ಚಂಡಾಲ. दिवा दिवसे चरति — चर (गतौ) "टः" (३-२-१६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-चरी -ಚರೀ.** 2. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ; ಗೀಜಗನ ಹಕ್ಕಿ, ಚಕ್ರವಾಕ, ನವಿಲು, ಗುಬ್ಬಚ್ಚಿ, ಹಂಗನ ಹಕ್ಕಿ, ಭಾರದ್ವಾಜಪಕ್ಷಿ, ಕೋಳಿ, ಹಾರೀತಪಕ್ಷಿ, ಪಾರಿವಾಳ (ಕಪೋತ), ಗಿಣಿ, ಕಾಗೆ, ಹದ್ದು ಮುಂತಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಕಪಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಹಗಲಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವುವು. "दिवाचरो न शर्वर्यां न च नक्तञ्चरो दिवा"।

दिवाटन ದಿವಾಟನ (पुं०) 1. ವಾಯಸ, ಕಾಗೆ. दिवा अटति — अट (गतौ) "ल्युः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। (वि०) 2. ಹಗಲಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ.

दिवातन ದಿವಾತನ (वि०) ಹಗಲಲ್ಲಿರುವ. दिवा भवः "ट्यु:" (४-३-२३)। तुट् च। "शशिन इव दिवातनस्य लेखा किरणपरिक्षयधूसरा प्रदोषम्" कुमा० ४-४६।

दिवान्ध ದಿವಾಂಧ (पुं०) 1. ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. दिवा दिवसे अन्धः। "वैनतेये स्वामिनि स्थिते किमेष दिवान्धः क्रियते राजा" पञ्चतं० ३। 2. ಹಗಲಲ್ಲಿ ಕುರುಡಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣಿ. "दिवान्धाः प्राणिनः केचिद्रात्रावन्धास्तथापरे"।

दिवाभीत ದಿವಾಭೀತ (पुं०) 1. ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. दिवा दिवसे भीतः। "दिवाकराद्रक्षति यो गुहासु लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम्" कुमा० १-१२। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्"। 2. ಚೋರ, ಕಳ್ಳ. 3. ಕುಮುದಾಕರ, ಬಿಳಿ ತಾವರೆಯ ಕೊಳ. "दिवाभीतः कुम्भिले स्यादुलूके कुमुदाकरे" मेदि०।

दिवाभीति ದಿವಾಭೀತಿ (पुं०) 1. ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. (वि०) 2. ಹಗಲಲ್ಲಿ ಹೆದರುವ. दिवा भीतिरस्य।

दिवामणि ದಿವಾಮಣಿ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. दिवा मणिरिव। 2. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ.

दिवावसु ದಿವಾವಸು (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. दिवा वसु किरणोऽस्य। 2. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ.

दिवाशय ದಿವಾಶಯ (वि०) ಹಗಲಲ್ಲಿ ನಿದ್ದೆಮಾಡುವವನು, ಹಗಲಲ್ಲಿ ಮಲಗುವವನು. दिवा दिवसे शेते — शीङ् (स्वप्ने) "अच्" (३-२-१५)। "आरुरोह कुमुदाकरोपमां रात्रिजागरपरो दिवाशयः" रघु० १९-३४।

दिवासञ्चर ದಿವಾಸಂಚರ (वि०) ಹಗಲಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ (ಪ್ರಾಣಿ). दिवा दिवसे सञ्चरति — सम् + चर (गतौ) "टः" (३-२-१६)। [ಹಗಲಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಿವರಕ್ಕೆ "दिवाचर" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

दिवास्वप्न ದಿವಾಸ್ವಪ್ನ (पुं०) 1. ಹಗಲು ನಿದ್ರೆ. दिवा दिवसे स्वप्नः। **-स्वापः -ಸ್ವಾಪಃ.** ಗ್ರೀಷ್ಮಋತು ಹೊರತು ಇತರ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಹಗಲು ನಿದ್ರೆಯು ನಿಷಿದ್ಧ. "सर्वर्तुषु दिवास्वापः प्रतिषिद्धोऽन्यत्र ग्रीष्मात्" सुश्रुत०। "मृगयाक्षो दिवास्वप्नः परीवादः स्त्रियो मदः। तौर्यत्रिकं वृथाटया च कामजो दशको गणः" मनु०। 2. ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. दिवा स्वापो यस्य।

दिवि ದಿವಿ (पुं०) ಹಂಗನ ಹಕ್ಕಿ.

दिविचर ದಿವಿಚರ (वि०) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ. दिवि चरति चर (गतौ) "टः" (३-२-१६)। अलुक् (६-३-१४)। "णिनिः" (३-१-१३४)। **-चारिन् -ಚಾರಿನ್.**

दिविज ದಿವಿಜ (पुं०) 1. ದೇವತೆ. दिवि जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९७)। अलुक् (६-३-१५)। (वि०) 2. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. 3. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ.

दिविरथ ದಿವಿರಥ (पुं०) ಭುಮನ್ಯು ರಾಜನ ಮಗ. ಪೂರು ವಂಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ.

दिविषद् ದಿವಿಷದ್ (पुं०) ದೇವತೆ. दिवि सीदति—षद्लृ (विशरणादौ) "क्विप्" (३-२-६१)। अलुक् (वा० ८-३-९५)। "समये परिषत्सभाजनार्हे दिविषत्पूज्यपदोऽपि दैत्यहन्ता" याद० १५-३४। "रामस्य त्रिपुरान्तकृद्दिविषदां तेजोभिरिद्धं धनुः" म० वी० १-५३।

दिविष्ठ ದಿವಿಷ್ಠ (वि०) 1. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ. 2. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ. दिवि तिष्ठति — ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)। अलुक् (वा० ८-३-९५)।

दिविस्पृश् ದಿವಿಸ್ಪೃಶ್ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ. परविद्यया दिवि च परमपदे स्थितं स्वतत्त्वं रहः स्पृशति — स्पृश (संस्पर्शने) "क्विन्" (३-२-५८)। अलुक् (वा० ८-३-९५)। "परया विद्यया यः स्वं स्पृशतीति परे पदे। दिविस्पृक् सोच्यते नित्यम्" इति निरुक्तिः। "दिविस्पृक् सर्वदृक् व्यासः" वि० स०। (वि०) 2. ಗಗನವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವ. "हेमशृङ्गैर्दिविस्पृग्भिः स्फाटिकाट्टालगोपुरैः" भाग० १०-५०-५२।

दिवी ದಿವೀ (स्त्री०) ಗೆದ್ದಲು ಹುಳು. "उपजिह्विकोत्पातिका च वटरुद्देहिका दिवी" हारा०।

दिवोकस् ದಿವೋಕಸ್ (पुं०) 1. ದೇವತೆ. 2. ಚಾತಕ ಪಕ್ಷಿ. द्यौः स्वर्गः आकाशो वा ओको यस्य। "दिवोकाश्च दिवौकाश्च पुंसि देवे च चातके" मेदि०।

दिवोदास ದಿವೋದಾಸ (पुं०) 1. ಕಾಶಿರಾಜನಾದ ಭೀಮಸೇನನ ಮಗ, ಯಯಾತಿಯ ಮಗಳಾದ ಮಾಧವಿಯ ಪತಿ, ಪ್ರತರ್ದನನ ತಂದೆ. ಹೈಹಯ ರಾಜನಾದ ವೀತಹವ್ಯನು ಭೀಮಸೇನನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಈತನ ಮಗನಾದ ಪ್ರತರ್ದನನು ವೀತಹವ್ಯನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದನು. "महावीर्यो महीपालः काशीनामीश्वरः प्रभुः। दिवोदास इति ख्यातो भैमसेनिर्नराधिपः" भा० उद्योग० ११७-१। 2. ವಧ್ರ್ಯಶ್ವನ ಮಗ, ಅಹಲ್ಯಾದೇವಿಯ ಸಹೋದರ. 3. ಧನ್ವಂತರಿ. "धन्वन्तरिर्दिवोदासः" त्रिकाण्ड०।

दिवोद्भव ದಿವೋದ್ಭವ (वि०) 1. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. 2. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. (स्त्री०)–**उद्भवा –ಉದ್ಭವಾ.** 3. ಯಾಲಕ್ಕಿಕಾಯಿ. दिवे उद्भवति—उद्+भू "अप्" (३-३-५८)।

दिवोल्का ದಿವೋಲ್ಕಾ (स्त्री०) ಹಗಲಲ್ಲಿ ಆಕಾಶದಿಂದ ಬಿದ್ದ ಕೊಳ್ಳಿ. दिवा दिवसे जाता उल्का।

दिवौकस् ದಿವೌಕಸ್ (पुं०) 1. ದೇವತೆ. दिवमोको यस्य। "प्रसादाभिमुखो वेधाः प्रत्युवाच दिवौकसः" कुमा० २-१६। 2. ಚಾತಕ ಪಕ್ಷಿ. "दिवोकाश्च दिवौकाश्च पुंसि देवे च चातके" मेदि०। (वि०) 3. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ. "ददर्श पथि गच्छन्ती वसून् देवान् दिवौकसः" भा० आदि० १०२-१०।

दिवौकस ದಿವೌಕಸ (पुं०) ದೇವತೆ. दिवमोकसी यस्य। (ओकसशब्दः अदन्तः)। "वसुधामिह संप्राप्तैः सर्वैरेव दिवौकसैः" हरिवं०।

दिव्य ದಿವ್ಯ (पुं०) 1. ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿ, ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿತ ವೇದಾಂತಿ. दिवि द्योतस्वरूपे आदित्ये ब्रह्मणि वा स्वस्वरूपे भवः "यत्" (४-३-५४)। "दिव्यश्च देवताप्रायः शुद्धान्तःकरणः सदा। द्वन्द्वातीतो वीतरागः सर्वभूतसमः क्षमी"। 2. ಗುಗ್ಗುಳ. 3. ಯಮ. 4. ಉತ್ಪಾತ, ಅಶುಭಸೂಚಕ ಚಿಹ್ನೆ, ಸಾಮೂಹಿಕ ವಿಪತ್ತನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಉಲ್ಕಾಪಾತ ಬಾಲಚುಕ್ಕಿ ಮುಂತಾದುವು. ಉತ್ಪಾತವು (1) दिव्यः, (2) आन्तरिक्षः ಮತ್ತು (3) भौमः ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ಜನರು ಮಾಡುವ ಅಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾಪಕೃತ್ಯಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಈ ಉತ್ಪಾತಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು. ಜನರ ಪಾಪಕೃತ್ಯಗಳಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಉತ್ಪಾತಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವರು. ಅದರ ನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ರಾಜನು ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಬೇಕು. "अपचारेण नराणामुपसर्गः पापसञ्चयाद्भवति। संसूचयन्ति दिव्यान्तरिक्षभौमास्त उत्पाताः। मनुजानामपचारादपरक्ता देवताः सृजन्त्येतान्। तत्प्रतिघाताय नृपः शान्तिं राष्ट्रे प्रयुञ्जीत" बृहत्सं० ४६-७, ८।

(1) ಗ್ರಹಗಳೂ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ವಿಕಾರವಾದ (ವಿಪರೀತ) ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಧೂಮಕೇತು, ಉಲ್ಕಾಪಾತ, ಸಿಡಿಲು, ಬಿರುಗಾಳಿ, ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರ ಸುತ್ತಲೂ ಕಟ್ಟುವ ಪ್ರಭೆಯ ಮಂಡಲ ಮುಂತಾದುವು ದಿವ್ಯ ಉತ್ಪಾತ.

(2) ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಗರಗಳು ಇಂದ್ರಧನುಸ್ಸು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಮುಂತಾದುವು ಆಂತರಿಕ್ಷ ಉತ್ಪಾತ.

(3) ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು ಭೌಮ ಉತ್ಪಾತ. "दिव्यं ग्रहर्क्षवैकृतमुल्कानिर्घातपवनपरिवेषाः। गन्धर्वपुरपुरन्दरचापादि यदान्तरिक्षं तत्॥ भौमं चरस्थिरभवं तच्छान्तिभिराहतं शममुपैति। नाभसमुपैति मृदुतां शाम्यति नो दिव्यमित्येके" बृहत्सं० ४६-४, ५। 5. ಜಲ, ನೀರು. ಇದು (1) धाराजम्, (2) करकाभवम् (3) तौषारम् ಮತ್ತು (4) हैमम् ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ. "दिव्यं चतुर्विधं प्रोक्तं धाराजं करकाभवम्। तौषारं च तथा हैमं तेषु धारं गुणाधिकम्" भावप्र०। (न०) 6. ಆಕಾಶ, ಅಂತರಿಕ್ಷ. "वियद्विष्णुपदं दिव्यं वायुवर्त्म विहायसम्" वैज०। 7. ಬೆಳ್ಳುಳ್ಳಿ. "कामाङ्ग

लशुनं दिव्यं महाकन्दामृतोद्भवे" वैज०। 8. ಲವಂಗ. 9. ದೇವತೆಗಳ ಕಾಲಮಾನ. 10. ಕಠಿನವಾದ ಒಂದು ಪರೀಕ್ಷೆ, ಲೌಕಿಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು ದೊರೆಯದಿರುವಾಗ ನಡೆಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಒಂದು ಪರೀಕ್ಷೆ, ಸತ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವುದು. "युक्तिष्वप्यसमर्थासु शपथैरेनमर्दयेत्। अर्थकालबलापेक्षमग्न्यम्बुसुकृतादिभिः। घटोऽग्निरुदकं चैव विषं कोशश्च पञ्चमः। उक्तान्येतानि दिव्यानि विशुद्धचर्थं महात्मभिः"। ಸರಿಯಾದ ಸಾಕ್ಷಿಗಳು ದೊರಕದೆ ವಾದಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳು ಜಗಳವಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಮಧ್ಯಸ್ಥಗಾರರು ಅಗ್ನಿ ನೀರು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರಮಾಣ ಮಾಡಿಸಬೇಕು. "असाक्षिकेषुत्वर्थेषु मिथो विवदमानयोः। अविदंस्तत्त्वतः सत्यं शपथेनापि लम्भयेत्। अग्निं वाहारयेदेनमप्सु चैनं निमज्जयेत्। पुत्रदारस्य वाप्येनं शिरांसि स्पर्शयेत् पृथक्। यस्माद्देवैः प्रयुक्तानि पुष्करार्थे महात्मभिः। परस्परविशुद्धचर्थं तस्माद्दिव्यानि नामतः" मनु०। 11. ಸಪ್ತವಿಧ ಸ್ನಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ. ಶರೀರದ ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದಲೂ ಕಾಲದೇಶಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೂ ಸರಿಯಾದ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಉಪಾಯದಿಂದ ಸಪ್ತವಿಧ ಸ್ನಾನಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. (1) मान्त्रम्, (2) भौमम्, (3) आग्नेयम्, (4) वायव्यम्, (5) दिव्यम्, (6) वारुणम् ಮತ್ತು (7) मानसम् ಎಂದು ಸ್ನಾನವು ಏಳು ವಿಧ.

(1) आपोहिष्ठेति मान्त्रं स्नानम्।
(2) मृदालम्भं पार्थिवम् (भौमम्) } स्नानम्।
(3) भस्मना आग्नेयम् स्नानम्।
(4) गोरजसा वायव्यम् स्नानम्।
(5) सातपवर्षेण दिव्यम् स्नानम्।
(6) सलिलेऽवगाह्य वारुणम् स्नानम्।
(7) विष्णुचिन्तनेन मानसम् स्नानम्।

"समस्तं स्नानमुद्दिष्टं मन्त्रस्नानक्रमेण तु। कालदोषादसामर्थ्यात् सर्वं तस्य फलं स्मृतम्" योगियाज्ञवल्क्यः। (वि०) 12. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ. 13. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ. दिवि भवः "यत्" (४-२-१०१)। "अथ ते मुनयो दिव्याः प्रेक्ष्य हैमवतं पुरम्" कुमा० ६-४७। 14. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. "अनुजगुरथ दिव्यं दुन्दुभिध्वानमाशाः सुरकुसुमनिपातैः व्योम्नि लक्ष्मीर्वितेने" किरा० ३-६०। 15. ಭವ್ಯವಾದ, ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ. "दिव्यामस्त्रोपनिषदमृषेर्यः कृशाश्वस्य शिष्यात् विश्वामित्राद्विजयजननीमप्रमेयः प्रपेदे" म० वि० २-२। 16. ರಮಣೀಯವಾದ, ಮನೋಹರವಾದ, ಸುಂದರವಾದ. "अमुष्य दूरादसिताक्षि दृष्टि दिव्ये गिरौ दातुमिहार्हसि त्वम्" याद० १८-२९। 17. ಅಮಾನುಷವಾದ, ಅಲೌಕಿಕವಾದ. "सहजान्धदृशः स्वदुर्नये परदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः" माघ० १६-२९। 18. ಅದ್ಭುತವಾದ, ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ. (स्त्री०) –व्या –ವ್ಯಾ. 19. ಆಮಲಕವೃಕ್ಷ, ನೆಲ್ಲಿಗಿಡ. 20. ಶತಾವರಿ, ಪಿಲ್ಲಿಪಿಚ್ಚರ. 21. ಹೊನಗೊನ್ನೆಸೊಪ್ಪು. 22. ಅಳಲೆ ಗಿಡ. 23. ಬಿಳಿ ಗರಿಕೆ.

दिव्यगन्ध ದಿವ್ಯಗಂಧ (पुं०) 1. ಸುವಾಸನೆ, ಮನೋಹರವಾದ ವಾಸನೆ. (न०) 2. ಲವಂಗ. 3. ಗಂಧಕ. (स्त्री०) **–गन्धा –ಗಂಧಾ.** 4. ದೊಡ ಜಾತಿಯ ಯಾಲಕ್ಕಿ. दिव्यो गन्धोऽस्याः।

दिव्यचक्षुस् ದಿವ್ಯಚಕ್ಷುಸ್ (पुं०) 1. ವಾನರ, ಕಪಿ. दिव्यं चक्षुर्यस्मात्। 2. ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ. 3. ಸುಲೋಚನ, ಕನ್ನಡಕ. 4. ಅಂಧ, ಕುರುಡ. "दिव्यचक्षुः सुगन्धस्य भेदे नाऽन्धे सुलोचने" मेदि०। (न०) 5. ಚರ್ಮ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಕಾಣಲಾಗದ ವಸ್ತುವನು ನೋಡುವ ಅಪ್ರಾಕೃತಚಕ್ಷುಸ್ಸು. "न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा। दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम्" गीता ११-८। (वि०) 6. ಚರ್ಮಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ನೋಡಲಾಗದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. दिव्यं चक्षुर्यस्य। "त्रिलोकनाथेन सदा मखद्विषस्त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा" रघु० ३-४५।

दिव्यज्ञान ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನ (न०) 1. ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನ, ಸಕಲ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳನ್ನು (ಜಗತ್ತನ್ನು) ಕರತಲಾಮಲಕವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವ ಜ್ಞಾನ. 2. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನ. 3. ಅಲೌಕಿಕವಸ್ತುಜ್ಞಾನ. (वि०) **–ज्ञानिन् –ಜ್ಞಾನಿನ್.** ಅಲೌಕಿಕ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ.

दिव्यतेजस् ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ (स्त्री०) 1. ಬ್ರಾಹ್ಮೀಲತೆ, ಹೊನಗೊನ್ನೆಸೊಪ್ಪು. दिव्यं तेजो यस्याः। (वि०) 2. ದಿವ್ಯವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ, ಅದ್ಭುತವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ. दिव्यं तेजो यस्य।

दिव्यदर्शन ದಿವ್ಯದರ್ಶನ (न०) ಅಲೌಕಿಕ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವುದು, ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವುದು.

दिव्यदर्शिन् ದಿವ್ಯದರ್ಶಿನ್ (वि०) ಅಲೌಕಿಕ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವ. दिव्यमलौकिकवस्तु पश्यति – दृशिर् (प्रेक्षणे) "णिनिः" (३-२-७८)।

दिव्यदिन ದಿವ್ಯದಿನ (न०) ದೇವತೆಗಳ ಒಂದು ದಿನ, ಮನುಷ್ಯರ ಒಂದು ವರ್ಷ. दिव्यं दिनम्। "मासैर्द्वादशभिर्वर्षं दिव्यं तदहरुच्यते" सू० सि० १-१३।

दिव्यदोहद ದಿವ್ಯದೋಹದ (न०) ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವ ಉಪಹಾರ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವ ಬಲಿ. "यद्दीयते तु देवेभ्यो मनोराज्यस्य सिद्धये। उपयाचितकं दिव्यदोहदं तद्विदुर्बुधाः" हारा०।

दिव्यनदी ದಿವ್ಯನದೀ (स्त्री०) ದೇವನದಿ, ಆಕಾಶಗಂಗೆ.

दिव्यनारी ದಿವ್ಯನಾರೀ (स्त्री०) ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಹೆಂಗಸು, ದೇವತೆಗಳ ವೇಶ್ಯೆ, ಅಪ್ಸರಸ್ಸು.

दिव्यपञ्चामृत ದಿವ್ಯಪಂಚಾಮೃತ (न०) ಪಂಚಾಮೃತ, ಹಸುವಿನ ತುಪ್ಪ ಹಾಲು ಮೊಸರು ಜೇನುತುಪ್ಪ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲುಸಕ್ಕರೆ ಇವುಗಳ ಬೆರಕೆ. पञ्चानाममृतानां तत्तुल्यवस्तूनां समाहारः।

दिव्यपुरुष ದಿವ್ಯಪುರುಷ (पुं०) 1. ಜೀವ. 2. ಪರಮಾತ್ಮ.

दिव्यपुष्प ದಿವ್ಯಪುಷ್ಪ (न०) ಗಣಿಗಿಲೆ ಹೂವು. दिव्यं मनोहरं पुष्पम्।

दिव्यप्रश्न ದಿವ್ಯಪ್ರಶ್ನೆ (पुं०) ಭವಿಷ್ಯದ ಪ್ರಶ್ನೆ, ಮುಂದೇನಾಗುವುದೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ.

दिव्यमान ದಿವ್ಯಮಾನ (न०) ದೇವತೆಗಳ ಕಾಲಮಾನ, ಒಂಬತ್ತು ವಿಧ ಕಾಲಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ. (1) ब्राह्मम्, (2) दिव्यम्, (3) पित्र्यम्, (4) प्राजापत्यम्, (5) बार्हस्पत्यम्, (6) सौरम्, (7) सावनम्, (8) चान्द्रम् ಮತ್ತು (9) आर्क्षम् ಎಂದು ಕಾಲಮಾನವು ಒಂಬತ್ತು ವಿಧ. [ವಿವರಕ್ಕೆ "अब्द" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

दिव्यरत्न ದಿವ್ಯರತ್ನ (न०) ಚಿಂತಾಮಣಿ.

दिव्यरथ ದಿವ್ಯರಥ (पुं०) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ರಥ, ವಿಮಾನ.

दिव्यरस ದಿವ್ಯರಸ (पुं०) 1. ಪಾದರಸ. 2. ಉತ್ತಮವಾದ ನೀರು, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜಲ. (वि०) 3. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜಲದಿಂದ ಕೂಡಿದ.

दिव्यवस्त्र ದಿವ್ಯವಸ್ತ್ರ (पुं०) 1. ಆತಪ, ಬಿಸಿಲು. दिव्यं वस्त्रं यस्मात्। (न०) 2. ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತ್ರ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಟ್ಟೆ. (वि०) 3. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಸ್ತ್ರವುಳ್ಳ.

दिव्यसरित् ದಿವ್ಯಸರಿತ್ (स्त्री०) ದೇವನದಿ, ಗಂಗಾನದಿ. दिव्या सरित्।

दिव्यस्त्री ದಿವ್ಯಸ್ತ್ರೀ (स्त्री०) ದೇವಲೋಕದ ಹೆಂಗಸು, ಅಪ್ಸರಸ್ಸು. "दिव्यस्त्रीकरचारुचामररवैः संवीज्यमानः कदा"। "दिव्यस्त्रीजघनवरांशुके विवृत्तिम्" किरा० ७-१४।

दिव्यैलक ದಿವ್ಯೈಲಕ (पुं०) ಎರಡು ತಲೆಯುಳ್ಳ ಉರಿಶಿಂಗಿಯೆಂಬ ಹಾವು. "दिव्यैलकः सर्पराजः किकीसाद इतीदृशाः" वैज०।

दिव्योदक ದಿವ್ಯೋದಕ (न०) ಅಂತರಿಕ್ಷದ ನೀರು, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ನೀರು, ಮಳೆಯ ನೀರು. ದಿವ್ಯ ಜಲವು (1) धाराजम्, (2) करकाभवम्, (3) तौषारम् ಮತ್ತು (4) हैमम् ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ.

दिव्योपपादुक ದಿವ್ಯೋಪಪಾದುಕ (पुं०) ದೇವತೆ. उपपद्यते मातृपित्रादिदृष्टकारणानपेक्षम् अदृष्टसहकृतेभ्योऽणुभ्यो जायते – उप + पद (गतौ) "उकञ्" (३-२-१५५)। दिव्याश्च ते उपपादुकाश्च। "दिव्योपपादुका देवा नृगवाद्या जरायुजाः" अम०।

दिश् ದಿಶ್ (स्त्री०) 1. ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಕು, ದಿಶೆ. दिशति ददात्यवकाशम्–दिश (अतिसर्जने) "क्विन्" (३-२-५९)। (1) ಪೂರ್ವ, (2) ಆಗ್ನೇಯ, (3) ದಕ್ಷಿಣ, (4) ನಿರ್ಋತಿ, (5) ಪಶ್ಚಿಮ, (6) ವಾಯುವ್ಯ, (7) ಉತ್ತರ, (8) ಈಶಾನ್ಯ, (9) ಊರ್ಧ್ವ ಮತ್ತು (10) ಅಧಃ ಎಂದು ದಿಕ್ಕುಗಳು ಹತ್ತು. "कुबेरगुप्तां दिशमुष्णरश्मौ गन्तुं प्रवृत्ते समयं विलङ्घ्य। दिग्दक्षिणा गन्धवहं मुखेन व्यलीकनिश्वासमिवोत्ससर्ज" कुमा० २-२५। 2. ದಂತಕ್ಷತ, ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚಿದ ಗಾಯ. 3. ಆಜ್ಞೆ, ಅಪ್ಪಣೆ. 4. ದಾನ, ಕೊಡುಗೆ. दिश भावे "क्विप्" (वा० ३-३-९४)। 5. ಹತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆ (ದಿಕ್ಕುಗಳು 10). 6. ರೀತಿ, ಪ್ರಕಾರ. "मुनेः पाठोक्तदिशा"। 7. ಅವಕಾಶ, ಅಂತರಾಳ ಪ್ರದೇಶ. 8. ಸೂಚನೆಕೊಡು, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಮಾರ್ಗತೋರಿಸು. "इति दिक्; इति दिङ्मात्रप्रदर्शनम्" ಇತ್ಯಾದಿ.

दिश – अतिसर्जने (तुदा० उभ० सक० अनि०)। दिशति दिशतः दिशन्ति। दिशते दिशेते दिशन्ते। दिदेश दिदिशतुः दिदिशुः। दिदिशे दिदिशाते दिदिशिरे। देष्टा। देक्ष्यति, –ते। दिशतु, –ताम्। अदिशत्, –त। दिशेत्, दिशेत। दिक्ष्यात्, दिक्षीष्ट। अदिक्षत्, अदिक्षत। अदेक्ष्यत्,

अदेक्ष्यत। 1. ದಾನಮಾಡು, ಕೊಡು. "दिदेश कौत्साय समस्तमेव पादं सुमेरोरिव वज्रभिन्नम्" रघु० ५-३०। 2. ತೋರಿಸು, ಒಪ್ಪಿಸು, ಹಾಜರುಪಡಿಸು. "साक्षिणः सन्ति मेत्युक्त्वा दिशेत्युक्तो दिशेन्न यः" मनु० ८-५७। 3. ಒಪ್ಪಿಗೆಕೊಡು, ಸಮ್ಮತಿಸು. "भृत्यभावि दुहितुः परिग्रहाद्दिश्यतां कुलमिदं निमेरिति" रघु० ११-४९। 4. ಆಜ್ಞೆಕೊಡು, ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡು. "महोत्सवाय प्रमथ-प्रमुख्यान् पृथून् गणान् शम्भुरथादिदेश" कुमा० ११-३०। 5. ಅನುಮತಿಸು, ಎಡೆಮಾಡಿಕೊಡು, ಅವಕಾಶಕೊಡು. "अस्मिन् रतिश्रमनुदश्च सरोजवाताः स्मर्तुं दिशन्ति न दिवः सुरसुन्दरीभ्यः" किरा० ५-२८। 6. ತೋರಿಸು, ಸೂಚಿಸು.

कर्मणि:—दिश्यते। दिदिशे। देष्टा। देश्यते। दिश्यताम्। अदिश्यत। दिश्येत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—देशयति, –ते। देशयां –चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। देशयिता। देशयिष्यति, –ते। देशयतु, –ताम्। अदेशयत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि:—दिदक्षति, –ते। दिदिक्षां चकार, –बभूव, आस। दिदक्षां चक्रे, –बभूवे, –आसे। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—देष्टव्यम्। देशनीयम्। देश्यम्। दिष्टः। दिष्टवान्। दिशन्, –ती, –न्ती। दिशमानः। देष्टुम्। दिष्टम्। देशनम्। दिष्ट्वा। निर्दिश्य।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು:

(1) अति + दिश = अतिदिशति। अतिदेशः। ಒಂದರ ಧರ್ಮವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೇಳು, ಒಂದು ಕಡೆ ವಿಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ವಿಧಿಸು. "अन्यत्रैव प्रणीतायाः कृत्स्नाया धर्मसंहतेः। अन्यत्र कार्यतः प्राप्तिरतिदेशः स उच्यते"। ["अतिदेश" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

(2) अप + दिश = अपदिशति। अपदिशन्। अपदेशः। 1. ವ್ಯಾಜ, ನೆಪ. "रक्षापदेशान्मुनिहोमधेनोर्वन्यान्विनेष्यन्निव दुष्टसत्त्वान्" रघु० २-८। 2. ಉದ್ದೇಶ, ಗುರಿ. "सितच्छदानामपदिश्य धावतां रुतैरमीषां ग्रथिताः पतत्रिणाम्" किरा० ४-३०।

(3) वि + अप + दिश = व्यपदिशति। व्यपदेशः। ಮುಖ್ಯವಲ್ಲದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳು. "निमित्तसद्भावात् विशिष्टोऽपदेशः अमुख्यव्यवहारो व्यपदेशः" परिभा० शे०।

(4) आ + दिश = आदिशति। आदेशः। 1. ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡು. "आदेशं देशकालज्ञः शिष्यः शासितुरानतः" रघु० १-९२। "आदिक्षदादीप्तकृशानुकल्पम्" भट्टि० ३-३। 2. ಉಪದೇಶ, ಬೋಧನೆ. "न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत्" मनु० ४-८०। 3. ಒಂದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಬಂದು ಕೂರುವುದು. "धातोः स्थान इवादेशं सुग्रीवं सन्न्यवेशयत्" रघु० १२-५८। 4. ಕಥನ, ಹೇಳುವುದು, ನುಡಿಯುವುದು. "सिद्धादेश-प्रत्ययप्रार्थितायाः सिंहलेश्वरदुहितुः समुद्रे प्रवहणभङ्ग-निमग्नायाः फलकासादनम्" रत्ना० १।

(5) अनु + आ + दिश = अन्वादिशति। अन्वादेशः। 1. ಅನಂತರ ಆಜ್ಞೆಮಾಡು. 2. ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಹೇಳು. "किञ्चित् कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानम् अन्वादेशः"।

(6) प्रति + आ + दिश = प्रत्यादिशति। प्रत्यादेशः। 1. ತಿರಸ್ಕರಿಸು, ನಿರಾಕರಿಸು. "प्रत्यादिष्टविशेषमण्डन-विधिः वामप्रकोष्ठार्पितम्" शाकु० ६-६। 2. ವಿಸರ್ಜಿಸು, ಬಿಟ್ಟುಬಿಡು. "ऋजुप्रमाणक्रिययैव तन्वी प्रत्यादिदेशैनमभाषमाणा" रघु० ६-२५।

(7) वि + आ + दिश = व्यादिशति। ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ಹೇಳು. "समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य" कुमा० ३-२१।

(8) सम् + आ + दिश = समादिशति। समादिदेश। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಜ್ಞೆಮಾಡು, ಸರಿಯಾಗಿ ಆಜ್ಞಾಪಿಸು. "आराधनायास्य सखीसमेतां समादिदेश प्रयतां तनूजाम्" कुमा० १-५८। 2. ಹೇಳು, ತಿಳಿಸು, ನುಡಿ. "समादिदेशैक-वधूं भवित्रीं प्रेम्णा शरीरार्धहरां हरस्य" कुमा० १-५०।

(9) उद् + दिश = उद्दिशति। उद्देशः। 1. ಸೂಚಿಸು, ತಿಳಿಸು, ಹೇಳು. "भगवानपि संप्राप्तः प्रथमोद्दिष्ट-मास्पदम्" कुमा० ६-३५। 2. ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸು, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳು. "त्वं साधुभिरुद्दिष्टः प्रथममेव चक्रवर्तिनं पुत्रं जनयिष्यसीति" शाकु० ५। 3. ಗುರಿಯಿಡು, ಲಕ್ಷ್ಯವಿಡು. "यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः" गीता १७-२५। 4. ಸಂಕಲ್ಪಿಸು, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸು. "चामुण्डे, भगवति मन्त्रसाधनादावुद्दिष्टा-मुपनिहितां भजस्व पूजाम्" मालती० ५-२५। 5. ಉಪದೇಶಿಸು, ಹೇಳಿಕೊಡು. "सतां केनोद्दिष्टं विषममसि-धाराव्रतमिदम्" भर्तृ० १-५६।

(10) **उप+दिश**=उपदिशति। उपदेशः। 1. ಉಪದೇಶಿಸು, ಬೋಧಿಸು, ಕಲಿಸು. 2. ಬೋಧಿಸು, ಸಲಹೆ ಕೊಡು, ಬುದ್ಧಿ ಹೇಳು. "इत्यनेक उपदेश इव स्म स्वाद्यते युवतिभिर्मधुवारः" किरा० ९-५३।

(11) **प्रति+उप+दिश**=प्रत्युपदिशति। प्रत्युपदेशः। ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸು, ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಡು. "यद्यत् प्रयोगविषये भाविकमुपदिश्यते मया तस्यै। तत्तद्विशेषकरणात् प्रत्युपदिशतीव मे बाला" माल० १-५।

(12) **निर्+दिश**=निर्दिशति। निर्देशः। 1. ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಹೇಳು, ನಿರ್ಣಯಮಾಡಿ ತೋರಿಸು. "अतुषत् पीठमासन्ने निरदिक्षच्च काञ्चनम्" भट्टि० १५-८।

(13) **सम्+दिश**=सन्दिशति। सन्देशः। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳು, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳು. "निपुणं तथैनमुपगम्य वदेरभिदूति काचिदिति सन्दिदिशे" माघ० ९-५६। 2. ಬಾಯಿಮಾತಿನಿಂದ ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸು. "ननु सन्दिशेति सुदृशोदितया त्रपया न किञ्चन किलाभिदधे" माघ० ९-६१।

दिश ದಿಶ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. गजेन्द्रमोक्षण दृष्ट्वा विस्मितान् ब्रह्मादीन् वन्दमानान् नान्तरङ्गीकरोति गजेन्द्रवत् किन्तु दिशति आज्ञापयति—दिश (अतिसर्जने) "कः" (३-१-१३५)। "धात्रादीन् सर्वकृत्येषु स्वाज्ञापयति यः सदा। दिशः स तु समाख्यातः षडर्णो मनुरुत्तमः" इति निरुक्तिः। "चतुरश्रो गभीरात्मा विदिशो व्यादिशो दिशः" वि० स०। (वि०) 2. ಕೊಡುವವನು. 3. ಅಜ್ಞೆ ಮಾಡುವವನು.

दिशत् ದಿಶತ್ (वि०) 1. ಕೊಡುತ್ತಿರುವ, ದಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ. दिश (अतिसर्जने) "शतृ" (३-२-१२४)। "कालीयकक्षोदविलेपनश्रियं दिशद्दिशामुल्लसदंशुमद्द्युति" माघ० १२-१४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–ती, –न्ती – ತೀ, – ನ್ತೀ.** "अम्यूर्मिराजि प्रतिबिम्बिताभिर्मुदं दिशन्तीं व्रजतां जनानाम्" कुमा० १३-२८। 2. ಅಜ್ಞೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ.

दिशमान ದಿಶಮಾನ (वि०) "दिशत्" ಪದದ ಅರ್ಥ. दिश (अतिसर्जने) "शानच्" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **–माना –ಮಾನಾ.**

दिशा ದಿಶಾ (स्त्री०) ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಕು, ದಿಶೆ. दिश (अतिसर्जने) "कः" (३-१-१३५)। "टाप्" (४-१-४)। "वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः। आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा"। "विभूषयामास विभूतिवैभवं दिशाभिरष्टाभिरिवात्मनः पदम्" याद० १४-७६।

दिशागज ದಿಶಾಗಜ (पुं०) ದಿಗ್ಗಜ, ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆನೆ. दिशायां स्थितो गजः।

दिशाचक्षुस् ದಿಶಾಚಕ್ಷುಸ್ (पुं०) ಗರುತ್ಮಂತನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

दिशापाल ದಿಶಾಪಾಲ (पुं०) 1. ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಪಾಲಕರು. दिशाः पालयति — पाल (रक्षणे) "अण्" (३-२-१)। 2. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ದಿಕ್ಪಾಲಕರಾಗಿ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವೈರಾಜ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳ ಮಕ್ಕಳು. ಇವರು ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪಾಲಕರು.

ವೈರಾಜ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗ ಸುಧನ್ವನು	ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಪಾಲಕ.
ಕರ್ದಮ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗ ಶಂಖಪದನು	ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಪಾಲಕ.
ರಜಸ್ಸಿನ ಮಗ ಕೇತುಮಂತನು	ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಪಾಲಕ.
ಪರ್ಜನ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗ ಹಿರಣ್ಯರೋಮನು	ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಪಾಲಕ.

दिश्य ದಿಶ್ಯ (वि०) ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ, ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. दिशि भवम् "यत्" (४-३-५४)। "विक्रीय दिश्यानि धनान्युरूणि द्वैप्यानसावुत्तमलाभभाजः" माघ० ३-७६।

दिष्ट ದಿಷ್ಟ (पुं०) 1. ಕಾಲ, ಸಮಯ. दिश (अतिसर्जने) संज्ञायां "क्तः" (३-३-१७४)। "कालो दिष्टोऽप्यनेहापि" अम०। 2. ವೈವಸ್ವತಮನುವಿನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "नरिष्यन्तोऽथ नाभागः सप्तमो दिष्ट उच्यते" भाग० ८-१३-३। (न०) 3. ಭಾಗ್ಯ, ಅದೃಷ್ಟ. दिश कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। "न दिष्टमिष्टं कुरुते न तिष्ठति तु पौरुषे" विष्णुपु०। 4. ಮೃತ್ತಿಕಾಸ್ನಾನ. "यन्मृत्तिकाम्भसा स्नानं दिष्टं देशनिकं च तत्" वैज०। 5. ಸಂದೇಶ, ಹೇಳಿಕಳುಹಿದ ಬಾಯಿಮಾತು. "आख्यायनी तु सन्देशो दिष्टं संवदनञ्च तत्" वैज०। 6. ಆನಂದ, ಸಂತೋಷ. 7. ಪರಿಣಾಮ. "दिष्टं दैवपरीणामानन्देषु समये तु ना" नानार्थर०। (वि०) 8. ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಬೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 9. ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ.

दिष्टान्त ದಿಷ್ಟಾಂತ (पुं०) 1. ಅದೃಷ್ಟದ ಕೊನೆ. 2. ಅವಸಾನ, ಮರಣ. दिष्टस्यान्तः । "ततो दिष्टान्तमापन्नः सर्वेषां दुःखमावहन्" भा० आदि० । "दिष्टान्तमाप्स्यति भवानपि पुत्रशोकात्" रघु० ९-७९ ।

दिष्टि ದಿಷ್ಟಿ (स्त्री०) 1. ಹರ್ಷ, ಸಂತೋಷ. दिश (अतिसर्जने) भावे "क्तिन्" (३-३-९४) । "राजकुले दिष्टिवृद्धिसम्भ्रमो महानभूत्" काद० । 2. ಒಂದು ಪರಿಮಾಣ, ಎಂಟು ಅಂಗುಲಿಗಳ ಅಳತೆ. "दिष्टिर्मुत्परिमाणयोः" मेदि० । "धनुर्ग्रहश्च दिष्टिश्च स्यातामष्टाङ्गुलावुभौ" वैज० । 3. ಸೌಖ್ಯ. 4. ಧ್ಯಾನ. 5. ಪರಿಣಾಮ. "दिष्टिर्ध्यानसुखानन्दपरिणामेषु" नानार्थर० । 6. ದಾನ, ಕೊಡುಗೆ. "दिष्टिः सुखे च दाने च" वैज० । 7. ಭಾಗ್ಯ, ಅದೃಷ್ಟ. "दिष्टिवृद्धिमिव शुश्राव" काद० । 8. ಉಪದೇಶ, ಬೋಧನೆ.

दिष्टया ದಿಷ್ಟ್ಯಾ (अव्य०) 1. ಕಲ್ಯಾಣ, ಮಂಗಳ. दिशं देशनं स्त्यायति — ष्टचै (शब्दसंघातयोः) "क्विप्" (३-२-१७८) । 2. ಹರ್ಷ, ಆನಂದ. "दिष्टया हर्षे मङ्गले च" मेदि० । "अनेन सम्बन्धमुपेत्य दिष्टया मनोरथप्रार्थितमीश्वरेण" कुमा० ७-६८ । 3. ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ, ಭಾಗ್ಯವಿಶೇಷದಿಂದ. ಇದು ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತಿರೂಪ ಕಾವ್ಯಯ. "दिष्टया त्वमसि मे धात्रा भीतेनेवोपपादितः" रघु० १५-१८ । "वत्स माधव, दिष्टया वर्धितोऽसि मालत्या । सोऽयमवसरः प्रीतिदानस्य" मालती० ४ ।

दिष्णु ದಿಷ್ಣು (वि०) ದಾನಮಾಡುವವನು.

दिह – उपचये (अदा० उभ० सक० अनि०) । देग्धि, दिग्धे । दिदेह, दिदिहे । देग्धा । धेक्ष्यति, –ते । देग्धु, दिग्धाम् । अधेक्, अदिग्ध । ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಬೆಳೆ, ವೃದ್ಧಿಹೊಂದು. 2. ಬಳಿ, ಲೇಪನಮಾಡು, ಹಚ್ಚು. "अदिहंश्चन्दनैः शुभ्रैर्विचित्रं समवस्त्रयन्" भट्टि० १७-५४ ।

कर्मणि :—दिह्यते । दिग्धे । देग्धा । धेक्ष्यते । दिह्यताम् । अदिह्यत । दिह्येत । अदेहि । ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—देग्धव्यम् । देहनीयम् । देह्यम् । दिग्धः । दिग्धवान् । दिहन्, –ती । दिहानः । देग्धुम् । दिग्धम् । देहनम् । दिग्ध्वा । प्रदिह्य ।

दीङ् – क्षये (दिवा० आत्म० अक० अनि०) । दीयते । दिग्ये । अदास्त । ಇತ್ಯಾದಿ. ಕ್ಷಯಹೊಂದು, ನಾಶವಾಗು.

दीक्ष–मौण्डयेज्योपनयनियमव्रतादेशेषु (भ्वा० आत्म० अक० से०) । दीक्षते । दिदीक्षे । दीक्षिता । दीक्षिष्यते । दीक्षताम् । अदीक्षत । ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಮುಂಡನಮಾಡು, ಕ್ಷೌರಮಾಡು. 2. ಯಾಗಮಾಡು. 3. ವೇದಾಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಉಪನಯನ ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿ ಗುರುವಿನಲ್ಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸು. 4. ನಿಯಮದಲ್ಲಿರು, ಕಟ್ಟುಪಾಡಿನಲ್ಲಿರು, ನಿರ್ಬಂಧದಲ್ಲಿರು. 5. ಪವಿತ್ರವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರಹೊಂದು, ಮಂತ್ರಗ್ರಹಣ ಮೊದಲಾದುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪದೇಶಹೊಂದು. 6. ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ನಡೆ, ಅಪ್ಪಣೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಇರು.

भावे :—दीक्ष्यते । दिदीक्षे । दीक्षिता । दीक्ष्यताम् । अदीक्ष्यत । दीक्ष्येत । ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—दीक्षितव्यः । दीक्षणीयः । दीक्ष्यः । दीक्षितः । दीक्षितवान् । दीक्षमाणः । दीक्षितुम् । दीक्षितम् । दीक्षणम् । दीक्षित्वा ।

दीक्षक ದೀಕ್ಷಕ (पुं०) ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಆಚಾರ್ಯ, ಮಂತ್ರೋಪದೇಶ ಮಾಡುವವನು. दीक्ष (मौण्डयेज्यादिषु) "ण्वुल्" (३-१-१३३) ।

दीक्षण ದೀಕ್ಷಣ (न०) ಯಾಗ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ನಿಯಮ, ಪ್ರಾರಂಭದ ಸಂಸ್ಕಾರ. दीक्ष (मौण्डयेज्यादिषु) भावे "ल्युट्" (३-३-११५) ।

दीक्षणीय ದೀಕ್ಷಣೀಯ (वि०) 1. ನಿಯಮದಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ. 2. ನಿಯಮದಲ್ಲಿರಿಸಲ್ಪಡುವ. 3. ನಿಯಮದಲ್ಲಿರಲು ಶಕ್ಯನಾದ. दीक्ष (मौण्डयेज्यादिषु) "अनीयर्" (३-१-९६) । 4. ಕ್ಷೌರಮಾಡಿಸಬೇಕಾದ, ಮುಂಡನಮಾಡಿಸಬೇಕಾದ. 5. ಯಾಗ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಸ್ಕಾರ ಹೊಂದಬೇಕಾದ, ಪವಿತ್ರಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಕಾರ್ಯ ಮಾಡಬೇಕಾದ. 6. ಮಂತ್ರಗ್ರಹಣ ಮೊದಲಾದುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಚಾರ್ಯರಿಂದ ಉಪದೇಶಹೊಂದಬೇಕಾದ. "तव्यः" (३-१-९६) । **–क्षितव्यः –ಕ್ಷಿತವ್ಯಃ.**

दीक्षा ದೀಕ್ಷಾ (स्त्री०) 1. ನಿಯಮವನು ಹಿಡಿಯುವುದು, ವ್ರತಧಾರಣೆ. 2. ಒಂದು ಪವಿತ್ರ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ (ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ) ನಡೆಸುವ ಸಂಸ್ಕಾರ. दीक्ष (मौण्डयेज्यादिषु) "अः" (३-३-१०३) । "अजस्रदीक्षाप्रयतः स मद्गुरुः क्रतोरशेषेण फलेन युज्यताम्" रघु० ३-६५ । 3. ಉಪನಯನ ಸಂಸ್ಕಾರ. 4. ಮಂತ್ರ ಸ್ವೀಕಾರ, ಉಪದೇಶ. ಇಂತಹ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ನಿರ್ಮಲ ಜ್ಞಾನವು ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಕರ್ಮವಾಸನೆಯು ನಾಶವಾಗುವುದು. ಆದಂದ

ರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದೀಕ್ಷೆಯೆಂದು ಹೆಸರು. "दीयते विमलं ज्ञानं क्षीयते कर्मवासना। तेन दीक्षेति सा प्रोक्ता मुनिभिस्तन्त्रवेदिभिः"। ಯಜ್ಞ, ವಿವಾಹ, ತಪಸ್ಸು, ಜಪ ಮೊದಲಾದ ಪವಿತ್ರಕಾರ್ಯಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಆಶ್ರಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ದೀಕ್ಷೆಯು ಅವಶ್ಯವಾದುದು. "दीयते ज्ञानसंभारः क्षालनात्पापसंहतेः। ततो दीक्षेति सा प्रोक्ता मुनिभिस्तन्त्रवेदिभिः। दीक्षामूलं जपं सर्वं दीक्षामूलं परं तपः। दीक्षामाश्रित्य निवसेत् यत्रकुत्राश्रमे वसन्" तन्त्रसा०। ದೀಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಕರ್ಮವು ನಿಷ್ಫಲ. "अदीक्षिता ये कुर्वन्ति जपपूजादिकाः क्रियाः। न भवन्ति श्रियै तेषां शिलायामुप्तबीजवत्। देवि दीक्षाविहीनस्य न सिद्धिर्न च सद्गतिः। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गुरुणा दीक्षितो भवेत्" तन्त्रसा०। 5. ಯಾಗಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಒಂದು ಕರ್ಮ, ಯಜ್ಞದೀಕ್ಷೆ, ದೇವತಾಪ್ರತಿಷ್ಠಾದಿಕಾರ್ಯ. 6. ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ, ದೃಢಸಂಕಲ್ಪ. 7. ಶುಭಕಾರ್ಯ, ವಿವಾಹಸಂಸ್ಕಾರ. "समेतबन्धुर्हिमवान् सुताया विवाहदीक्षाविधिमन्वतिष्ठत्" कुमा० ७-१।

दीक्षागुरु ದೀಕ್ಷಾಗುರು (पुं०) ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಆಚಾರ್ಯ, ಮಂತ್ರೋಪದೇಶ ಮಾಡುವ ಆಚಾರ್ಯ. दीक्षायां गुरुः।

दीक्षान्त ದೀಕ್ಷಾಂತ (पुं०) ಪ್ರಧಾನಯಾಗದ ಅನಂತರ ಮಾಡುವ ಯಾಗ, ಅವಭೃಥಸ್ನಾನವೆಂಬ ಯಾಗ. दीक्षायाः प्रधानयागस्य अन्तः समापको यागः। "दीक्षान्तोऽवभृथो यज्ञे" अम०।

दीक्षित ದೀಕ್ಷಿತ(पुं०)1. ಸೋಮಯಾಜಿ, ಸೋಮಯಾಗ ಮೊದಲಾದ ಯಾಗಾಂಗವಾದ ವ್ರತವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು. दीक्षते — दीक्ष (मौण्डचेज्यादिषु) "क्तः" (३-४-७२)। 2. ತಂತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಯಾಗ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವವನು. "वर्णानां ब्राह्मणश्चासि विप्रेण दीक्षितो द्विजः" भा० अनु०। "चत्वारो वयमृत्विजः स भगवान् कर्मोपदेष्टा हरिः संग्रामाध्वरदीक्षितो नरपतिः पत्नी गृहीतव्रता" वेणी० १-२५। "आपन्नाभयसत्रेषु दीक्षिताः खलु पौरवाः" शाकु० २-१६। 3. ಮಂತ್ರಗ್ರಹಣರೂಪವಾದ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದವನು. दीक्षा अस्य सञ्जाता "इतच्" (५-१-३६)। 4. ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದವನು, ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ದೃಢಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿದವನು. "तं पितुर्वधभवेन मन्युना राजवंशनिधनाय दीक्षितम्" रघु० ११-६७। 5. ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮೊದಲಾದ ಶುಭ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು. "पश्चा पद्मातपत्रेण भेजे साम्राज्यदीक्षितम्" रघु० ४-५।

दीक्षितवत् ದೀಕ್ಷಿತವತ್ (वि०) ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡವನು. दीक्ष "क्तवतुः" (३-२-१०२)।

दीक्षितृ ದೀಕ್ಷಿತೃ(वि०) ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಸ್ವಭಾವದವನು, ವ್ರತವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. दीक्ष (मौण्डचेज्यादिषु) "तृन्" (३-२-१५३)।

दीदिवि ದೀದಿವಿ (पुं०)1. ಗುರು, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ದೇವತೆಗಳ ಆಚಾರ್ಯ. दिवु (क्रीडादिषु) "क्विन्" द्वित्वम् अभ्यासस्य दीर्घश्च (उ० ४-५५)। 2. ಸ್ವರ್ಗ, ದೇವಲೋಕ. 3. ಮೋಕ್ಷ. (पुंन०) 4. ಅನ್ನ. "पुंसि स्वर्गे दीदिविर्ना धिषणेऽन्ने तदस्त्रियाम्" मेदि०। (वि०)5. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ, ಹೊಳೆಯುವ. पुनः पुनः भृशं वा दीव्यति।

दीधिति ದೀಧಿತಿ (स्त्री०) 1. ಕಿರಣ, ರಶ್ಮಿ, ಕದಿರು. दीधीते दीप्यते—दीधीङ् (दीप्तिदेवनयोः) "क्तिच्" (३-३-१७४)। "अन्तिकान्तिकगतेन्दुविसृष्टे जिह्मतां दधति दीधितिजाले" किरा० ९-२१। 2. ಅಂಗುಳಿ, ಬೆರಳು.

दीधितिमत् ದೀಧಿತಿಮತ್(पुं०)1. ಸೂರ್ಯ. दीधितयोऽस्य सन्ति—"मतुप्" (५-२-९४)। "तत्रावतीर्याच्युतदत्तहस्तः शरद्घनाद्दीधितिमानिवोक्षणः" कुमा० ७-७०। (वि०) 2. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ, ಹೊಳೆಯುವ.

दीधीङ् – दीप्तिदेवनयोः (अदा० आत्म० अक० से०)। दीधीते। दीध्ये। दीध्यां चक्रे, –बभूव, –आस। दीधिता। दीधिष्यते। दीधीताम्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಹೊಳೆ. 2. ಆಟವಾಡು, ಕ್ರೀಡಿಸು. 3. ವ್ಯವಹರಿಸು.

दीन ದೀನ (वि०)1. ಬಡವ, ದರಿದ್ರ. दीयते स्म — दीङ् (क्षये) "क्तः" (३-४-७२)। तस्य नत्वम् (८-२-४५)। "दीनो वा राज्यहीनो वा यो मे भर्ता स मे गुरुः। तं नित्यमनुरक्तास्मि यथा सूर्यं सुवर्चला" रामा०। 2. ಭಯಗೊಂಡವನು. "सप्त व्यतीयुः त्रिगुणानि तस्य दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य" रघु० २-२५। 3. ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿರುವವನು, ದುಃಖಪಡುತ್ತಿರುವವನು. (स्त्री०) –ना –ನಾ. 4. ಹೆಣ್ಣು ಇಲಿ. "दीना स्त्री मूषिकस्त्रियाम्। वाच्यवत् दुर्गते भीते" मेदि०।

दीनचित्त ದೀನಚಿತ್ತ (वि०) ದೈನ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು, ದುಃಖಗೊಂಡ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು. दीनं चित्तं यस्य ।

दीनता ದೀನತಾ (स्त्री०) ಬಡತನ, ದಾರಿದ್ರ್ಯ. दीनस्य भावः "तल्" (५-१-११९) ।

दीनदयालु ದೀನದಯಾಲು (वि०) ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿರುವವರಲ್ಲಿ ದಯೆಯುಳ್ಳವನು, ಕಷ್ಟಪಡುತ್ತಿರುವವರಲ್ಲಿ ಕನಿಕರವುಳ್ಳವನು. दीनेषु दयालुः । "दीनदयालुतयावनिपालः" ।

दीननाथ ದೀನನಾಥ (पुं०) ಬಡವರನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು, ಗತಿಯಿಲ್ಲದವರನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನು. दीनानां नाथः ।

दीनमनस् ದೀನಮನಸ್ (वि०) ದುಃಖಪಡುತ್ತಿರುವವನು.

दीनमानस ದೀನಮಾನಸ (वि०) ದುಃಖಗೊಂಡ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು. दीनं मानसं यस्य ।

दीनार ದೀನಾರ (पुं०) 1. ಸುವರ್ಣಾಭರಣ. 2. ಸುವರ್ಣದ ಒಂದು ನಾಣ್ಯ. 3. ಚಿನ್ನದ ಒಂದು ತೂಕ, 28 ರೋಪಕಗಳ ತೂಕ.

5 ಗುಲಗಂಜಿಗಳ ತೂಕ	1 ಆದ್ಯಮಾಷಕ
16 ಆದ್ಯಮಾಷಕಗಳ ತೂಕ	1 ಅಕ್ಷ.
1 ಚಿನ್ನದ ಅಕ್ಷ	1 ಸುವರ್ಣ ಅಥವಾ ಬಿಸ್ತ
70 ನೆಯ ಒಂದು ಸುವರ್ಣ	1 ರೋಪಕ
28 ರೋಪಕಗಳು	1 ದೀನಾರ.

(ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಚಿನ್ನದ ಒಂದು ನಾಣ್ಯ). "दीनारो रोपकैरष्टाविंशत्या परिकीर्तितः । सुवर्णसप्ततितमो भागो रोपक उच्यते" । 4. ಮುದ್ರೆ, ವೊಹರು.

दीप ದೀಪ (पुं०) 1. ದೀಪ, ದೀವಿಗೆ, ಎಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಬತ್ತಿಯ ಸಾಹಾಯ್ಯದಿಂದ ಬೆಳಕನ್ನು ಕೊಡುವ ಒಂದು ಜ್ವಾಲೆ. [ಇದು ಪೂರ್ವಕಾಲದ ದೀಪ. ಈಗಿನ ವಿದ್ಯುದ್ದೀಪಕ್ಕೆ ಎಣ್ಣೆ ಬತ್ತಿಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ.] दीपयति — दीपी (दीप्तौ) + णिच् "अच्" (३-१-१३४) । "सुकृतः परिशुद्ध आगमः कुरुते दीप इवार्थदर्शनम्" किरा० २-३३। "रतौ ह्रिया यत्र निशाम्य दीपान्" माघ० ३-४५ । ದೇವರ ಪೂಜಾಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷೇಕ ಧೂಪ ದೀಪ ಸಮರ್ಪಣೆ ನೈವೇದ್ಯ ಅಲಂಕಾರ ಮಂಗಳಾರತಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಘಂಟಾನಾದ ಪೂರ್ವಕ ಮಾಡಬೇಕು. "स्नाने धूपे तथा दीपे नैवेद्ये भूषणे तथा । घण्टानादं प्रकुर्वीत तथा नीराजनेऽपि च" । ಪುರುಷರು ದೀಪವನ್ನು ಆರಿಸಕೂಡದು. "दीपनिर्वापणात्पुंसः कूष्माण्डच्छेदनात् स्त्रियः । अचिरेणैव कालेन वंशच्छेदो भवेद्ध्रुवम्" । ದೇವರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೀಪವನ್ನು ನಾವಾಗಿ ಆರಿಸಕೂಡದು. "नैव निर्वापयेद्दीपं कदाचिदपि यत्नतः । सततं लक्षणोपेतं देवार्थमुपकल्पितम्" । 2. ದೀಪನ.

दीपक ದೀಪಕ (पुं०) 1. ದೀಪ, ದೀವಿಗೆ. दीपयति — दीपी (दीप्तौ) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३) । 2. ಶ್ಯೇನ, ಗಿಡುಗ, ಬೇಟೆಯ ಹಕ್ಕಿ. ಈ ಹಕ್ಕಿಯ ನೆರವಿನಿಂದ ಬೇಟೆಗಾರರು ಇತರ ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುತ್ತಾರೆ. "पक्षिणा येन गृह्यन्ते पक्षिणोऽन्ये स दीपकः" वैज० । (न०) 3. ದೀಪಕಾಲಂಕಾರ, ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಭೇದ. ವರ್ಣ್ಯ (ಪ್ರಕೃತ) ಮತ್ತು ಅವರ್ಣ್ಯ (ಅಪ್ರಕೃತ) ಇವುಗಳಿಗೆ ಏಕಧರ್ಮಾನ್ವಯವಿರುವಲ್ಲಿ **"ದೀಪಕಾಲಂಕಾರ"**. "वदन्ति वर्ण्यावर्ण्यानां धर्मैक्यं दीपकं बुधाः" चन्द्रा० । **उदा.** : "मदेन भाति कलभः प्रतापेन महीपतिः" । ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತನಾದ ರಾಜನಿಗೂ ಅಪ್ರಕೃತವಾದ ಕಲಭಕ್ಕೂ ಶೋಭಾರೂಪವಾದ ಏಕಧರ್ಮಾನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ದೀಪಕಾಲಂಕಾರ. 4. ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿ. 5. ಓಮ. 6. ಮಾತ್ರಾವೃತ್ತದ ಒಂದು ಭೇದ. (वि०) 7. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ, ಬೆಳಗುವ. स्वार्थे "कः" स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४) । **दीपिका ದೀಪಿಕಾ.** 8. ಸಣ್ಣ ದೀಪ. "दीपिकाचपलया तमोघने" नैष० १८-९२ ।

दीपकलिका ದೀಪಕಲಿಕಾ (स्त्री०) ದೀಪದ ಶಿಖೆ, ದೀವಿಗೆಯ ಜ್ವಾಲೆ. दीपस्य कलिका ।

दीपकिट्ट ದೀಪಕಿಟ್ಟ (न०) ಕಾಡಿಗೆ, ಹೊಗೆಯ ಮಸಿ, ದೀಪದ ಹೊಗೆಯ ಕರಿ.

दीपकूपी ದೀಪಕೂಪೀ (स्त्री०) ದೀಪದ ಬತ್ತಿ. दीपस्य कूपीव ।

दीपध्वज ದೀಪಧ್ವಜ (पुं०) ದೀಪದ ಮಸಿ, ಕಾಡಿಗೆ, ದೀಪದ ಹೊಗೆಯ ಕರಿ. दीपस्य ध्वज इव ।

दीपन ದೀಪನ (पुं०) 1. ಈರುಳ್ಳಿ. 2. ಕಾಸಮರ್ದ ವೃಕ್ಷ. (न०) 3. ಬೆಳಗುವಿಕೆ, ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವಿಕೆ. दीप्यते— दीपी (दीप्तौ) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 4. ಉರಿಸುವುದು, ಬೆಂಕಿ ಹೊತ್ತಿಸುವುದು. 5. ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿ. दीपयति — दीपी + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४) । "जागुडं दीपनं घस्रं सौरभं घुसृणं च तत्" त्रिकाण्ड० । (वि०) 6. ಜೀರ್ಣಶಕ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಆಹಾರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಉದರದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣಗೊಳಿಸುವ. 7. ರೋಗಿ

ಸುವ, ಉದ್ರೇಕಗೊಳಿಸುವ, ಪ್ರೇರಿಸುವ, ಹುರಿದುಂಬಿಸುವ. 8. ಬೆಳಗುವ, ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ. दीप्यतेऽनेन—दीपी करं० "ल्युट्" (३-३-११७)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **दीपनी ದೀಪನೀ.** "नृपस्य मन्युव्यवसायदीपनीरुदाजहार द्रुपदात्मजा गिरः" किरा० १-२७।

दीपनी ದೀಪನೀ(स्त्री०)1. ಮಂತ್ರ. 2. ಅಗುಳು ಶುಂಠಿ, 3. ಓಮ.

दीपनीय ದೀಪನೀಯ (पुं०) 1. ಓಮ. दीपनाय हितः "छः" (५-१-५)। (वि०) 2. ಉರಿಸಲ್ಪಡುವ. 3. ಉರಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ. 4. ಉರಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 5. ಉರಿಸಬೇಕಾದ. 6. ರೇಗಿಸಲ್ಪಡುವ. 7. ರೇಗಿಸಲು ಅರ್ಹನಾದ. 8. ರೇಗಿಸಬೇಕಾದ. 9. ರೇಗಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದ. दीपी (दीप्तौ)+ णिच् कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)।

दीपपादप ದೀಪಪಾದಪ (पुं०) ದೀಪದ ಕಂಬ. दीपस्य पादप इव।

दीपपुष्प ದೀಪಪುಷ್ಪ (पुं०) ಸಂಪಿಗೆ ಮರ. दीपस्य दीपकलिकाया इव पुष्पमस्य।

दीपभाजन ದೀಪಭಾಜನ (न०) ದೀಪದ ಬಟ್ಟಲು, ದೀಪಕ್ಕೆ ಎಣ್ಣೆ ತುಂಬುವ ಪಾತ್ರೆ. दीपस्य भाजनम्। "राज्ञि तत्कुलमभूत्क्षयातुरे वामनार्चिरिव दीपभाजनम्" रघु० १९-५१।

दीपमाला ದೀಪಮಾಲಾ (स्त्री०) ದೀಪಗಳ ಪಙ್ಕ್ತಿ, ದೀಪಗಳ ಸಾಲು. दीपानां माला।

दीपवत् ದೀಪವತ್ (वि०) ದೀಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. दीप "मतुप्" (५-२-९४)।

दीपशत्रु ದೀಪಶತ್ರು (पुं०) ಶಲಭ, ಪತಂಗದ ಹುಳು.

दीपशिखा ದೀಪಶಿಖಾ (स्त्री०) 1. ದೀಪದ ಜ್ವಾಲೆ, ದೀಪದ ಉರಿ. 2. ಕಾಡಿಗೆ.

दीपशृङ्खला ದೀಪಶೃಂಖಲಾ (स्त्री०) ದೀಪಗಳ ಸಾಲು. दीपानां शृङ्खलेव। "दीपाली दीपशृङ्खला" हारा०।

दीपित ದೀಪಿತ (वि०) 1. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಬೆಳಗಲ್ಪಟ್ಟ. दीपी (दीप्तौ)+ णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "तेनाम्भसा सारमयः पयोधेर्दध्रे मणिर्दीधितिदीपिताशः" माघ० ३-९। 2. ಬೆಂಕಿ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಉರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 4. ರೇಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಉದ್ರೇಕಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 5. ಪ್ರಕಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "नखपदलिपयोऽपि दीपितार्थाः प्रणिदधिरे दयितैरनङ्गलेखाः" माघ० ७-३९।

दीपीय ದೀಪೀಯ (वि०) ದೀಪಕ್ಕೆ ಹಿತವಾದ, ದೀಪ ಉರಿಯಲು ಅನುಕೂಲವಾದ. दीपाय हितम्—वा "छः" (५-१-५)। पक्षे "यत्" (५-१-४)। **दीप्यम् ದೀಪ್ಯಮ್.**

दीपोत्सव ದೀಪೋತ್ಸವ(पुं०)1. ದೀಪಾರಾಧನೆ, ಕೃತ್ತಿಕಾ ದೀಪೋತ್ಸವ. दीपैरुत्सवः। 2. ದೀಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ.

दीप्त ದೀಪ್ತ(वि०)1. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಹೊಳೆಯುವ. दीपी (दीप्तौ) "क्तः" (३-४-७२)। "ये दीप्तस्य श्रेयसः पारकामाः चत्वारोऽपि ब्रह्मचर्यं चरन्ति" म० बी० १-२४। 2. ಉರಿಯುವ, ಜ್ವಲಿಸುವ. 3. ರೇಗಿದ, ಉದ್ರೇಕಗೊಂಡ. 4. ಉರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 5. ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟ. 6. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दीपी कर्मं० "क्तः" (३-२-१०२)। "दीप्तं निर्भासिते दग्धे ज्वलिते" मेदि०। "दग्धे विभासिते दीप्तं दृष्टं ज्वलितवद्बुधैः" विश्व०। (न०) 7. ಸುವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. 8. ಹಿಂಗು. (पुं०)9. ಸಿಂಹ. स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-४१)। (स्त्री०) **दीप्ता ದೀಪ್ತಾ.** 10. ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತೀಲತೆ, ಕಂಗೊಂಗೆ ಗಿಡ. 11. ನೀರುಹಿಪ್ಪಲಿ.

दीप्तकीर्ति ದೀಪ್ತಕೀರ್ತಿ(पुं०)1. ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ಷಣ್ಮುಖ. दीप्ता कीर्तिरस्य। (स्त्री०)2. ಪ್ರಕಾಶಗೊಂಡ ಕೀರ್ತಿ, ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದ ಯಶಸ್ಸು. दीप्ता कीर्तिः। (वि०) 3. ಪ್ರಕಾಶಗೊಂಡ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳ, ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳ. दीप्ता कीर्तिर्यस्य।

दीप्तजिह्वा ದೀಪ್ತಜಿಹ್ವಾ (स्त्री०) ಹೆಣ್ಣು ನರಿ. दीप्ता जिह्वा अस्याः। ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣು ನರಿಯ ಬಾಯಿಂದ ಕಿಡಿಯು ಹೊರಡುವುದು. [ಈ ಪದವು ಕೋಪಸ್ವಭಾವದ ಮತ್ತು ಜಗಳಗಂಟಿ ಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ.] "लोमाशिका दीप्तजिह्वा किखिरुल्कामुखी च सा" त्रिकाण्ड०।

दीप्तमूर्ति ದೀಪ್ತಮೂರ್ತಿ (पुं०)1. ವಿಷ್ಣು. यत्किञ्चित् केनचिद्गुणेन दीप्तं तदस्य विशेषेण मूर्तिः अस्य। "यत्किञ्चित्केनचिद्दीप्रं गुणेनात्र विशेषतः। तत्सर्वं मूर्तिरस्येति दीप्तमूर्तिरसौ स्मृतः" इति निरुक्तिः। (वि०) 2. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನು.

दीप्तरश्मि ದೀಪ್ತರಶ್ಮಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯ.

दीप्तरस ದೀಪ್ತರಸ (पुं०) ಕೆಸರಿನಲ್ಲಿರುವ ಎರೆಹುಳು. दीप्तो रसोऽस्य।

दीप्तलोचन ದೀಪ್ತಲೋಚನ (पुं०) ಮಾರ್ಜಾರ, ಬೆಕ್ಕು. दीप्तं प्रकाशमानं लोचनं यस्य।

दीप्तलोह ದೀಪ್ತಲೋಹ (न०) 1. ಕಂಚು. 2. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಲೋಹ.

दीप्तवर्ण ದೀಪ್ತವರ್ಣ (पुं०) 1. ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ಷಣ್ಮುಖ. (वि०) 2. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ.

दीप्तशक्ति ದೀಪ್ತಶಕ್ತಿ (पुं०) 1. ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ಷಣ್ಮುಖ. दीप्ता शक्तिरस्त्रं यस्य। (वि०) 2. ಪ್ರಕಾಶವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ. दीप्ता शक्तिः सामर्थ्यं यस्य।

दीप्तांशु ದೀಪ್ತಾಂಶು (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. दीप्ता अंशवोऽस्य। 2. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷ, ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ.

दीप्ताक्ष ದೀಪ್ತಾಕ್ಷ (पुं०) 1. ಮಾರ್ಜಾರ, ಬೆಕ್ಕು. दीप्ते अक्षिणी अस्य "षच्" (५-४-११३)। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)। **–क्षी –ಕ್ಷೀ.** (वि०) 2. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ.

दीप्ताग्नि ದೀಪ್ತಾಗ್ನಿ (पुं०) 1. ಅಗಸ್ತ್ಯಮುನಿ. दीप्तोऽग्निरस्य। ವಾತಾಪಿಯೆಂಬ ದಾನವನನ್ನು ಆ ಕೂಡಲೆ ಉದರದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅಗಸ್ತ್ಯರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು. 2. ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಬೆಂಕಿ. (वि०) 3. ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಜಾಠರಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಜಠರಾಗ್ನಿಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ. "दीप्ताग्निरौर्वशेयश्च समुद्रचुलकः" त्रिकाण्ड०।

दीप्ताङ्ग ದೀಪ್ತಾಂಗ (पुं०) 1. ಮಯೂರ, ನವಿಲು. दीप्तं प्रकाशमानमङ्गमस्य। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)। **–ङ्गी –ಙ್ಗೀ.** (वि०) 2. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳ.

दीप्ति ದೀಪ್ತಿ (स्त्री०) 1. ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳಕು. दीपी (दीप्तौ) "क्तिन्" (३-३-९४)। "त्वां धूरियं योग्यतयाधिरूढा दीप्त्या दिनश्रीरिव तिग्मरश्मिम्" किरा० ३-५०। 2. ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದ ಹೆಂಗಸರ ಲಾವಣ್ಯ, ಮನ್ಮಥೋನ್ಮೇಷದಿಂದ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡ ಸ್ತ್ರೀಯರ ದೇಹಕಾಂತಿ. "कान्तिरेवातिविस्तीर्णा दीप्तिरित्यभिधीयते" सा० द०। 3. ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ, ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವುದು, ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದು. 4. ಅರಗು. 5. ಕಂಚು.

दीप्तिमत् ದೀಪ್ತಿಮತ್ (पुं०) 1. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (वि०) 2. ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿದ. दीप्तिरस्त्यस्य "मतुप्" (५-२-९४)। "तद्वचोम्नि शतधा भिन्नं ददृशे दीप्तिमन्मुखम्" रघु० १२-९८। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–मती –ಮತೀ.**

दीप्य ದೀಪ್ಯ (पुं०) 1. ನೀರುಹಿಪ್ಪಲಿ. दीपे दीपने साधुः "यत्" (४-४-९८)। 2. ಓಮ, ವಾದಕ್ಕಿ. 3. ಜೀರಿಗೆ. (वि०) 4. ದೀಪಕ್ಕೆ ಹಿತವಾದ, ದೀಪ ಉರಿಯಲು ಅನುಕೂಲವಾದ. दीपाय हितम् वा "यत्" (५-१-४)। पक्षे "छः" (५-१-५)। **दीपीयम् ದೀಪೀಯಮ್.**

दीप्यक ದೀಪ್ಯಕ (पुं०) 1. ಓಮ, ವಾದಕ್ಕಿ. दीप्य संज्ञायां "कन्" (५-३-७५)। 2. ನವಿಲಿನ ಜುಟ್ಟು. "दीप्यकं चाजमोदायां यवानीर्बर्हिचूडयोः" मेदि०। 3. ನೀರುಹಿಪ್ಪಲಿ.

दीप्र ದೀಪ್ರ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. (वि०) 2. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದ. दीपी (दीप्तौ) "रः" (३-१-१६७)। 3. ಜ್ವಲಿಸುವ, ಉರಿಯುವ.

दीर्घ ದೀರ್ಘ (पुं०) 1. ದೀರ್ಘವರ್ಣ, ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಗಳುಳ್ಳ ಅಕ್ಷರ. दृ (विदारणे) "घक्" बाहु०। "एकमात्रो भवेद्ह्रस्वो द्विमात्रो दीर्घ उच्यते। त्रिमात्रस्तु प्लुतो ज्ञेयः व्यञ्जनं त्वर्धमात्रकम्"। 2. ಉಷ್ಟ್ರ, ಒಂಟೆ. 3. ಸಿಂಹ ಕನ್ಯಾ ತುಲಾ ಮತ್ತು ವೃಶ್ಚಿಕ ರಾಶಿಗಳು. "वृश्चिककन्यामृगपतिवणिजो दीर्घाः"। 4. ಶ್ರೀರಾಮನ ಬಾಣ. (वि०) 5. ದೀರ್ಘವಾದ, ಉದ್ದವಾದ. (ಕಾಲ ಮತ್ತು ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ). "संक्षिप्येत क्षण इव कथं दीर्घयामा त्रियामा" मेघ० २-४५। "मुखैः सरोजानि च दीर्घलोचनैः सुरस्त्रियः साम्यगुणा निरासिरे" किरा० ८-२९। "अपाङ्गयोः केवलमस्य दीर्घयोः" कुमा० ५-२१। (अव्य०) 6. ಬಹಳ ಕಾಲ. 7. ಬಹಳ ಉದ್ದವಾಗಿ. 8. ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ. स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)।

दीर्घकणा ದೀರ್ಘಕಣಾ (स्त्री०) ಬಿಳಿ ಜೀರಿಗೆ.

दीर्घकण्ठ ದೀರ್ಘಕಂಠ (पुं०) 1. ಬಕಪಕ್ಷಿ, ಕೊಕ್ಕರೆ. दीर्घः कण्ठोऽस्य। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **–कण्ठी –ಕಂಠೀ.** 2. ಉದ್ದವಾದ ಕುತ್ತಿಗೆ. दीर्घः कण्ठः। (वि०) 3. ಉದ್ದವಾದ ಕುತ್ತಿಗೆಯುಳ್ಳ. दीर्घः कण्ठो यस्य।

दीर्घकन्द ದೀರ್ಘಕಂದ (न०) ಮೂಲಂಗಿ. दीर्घः कन्दोऽस्य।

दीर्घकन्धर ದೀರ್ಘಕಂಧರ (पुं०) 1. ಬಕಪಕ್ಷಿ, ಕೊಕ್ಕರೆ. दीर्घा कन्धराऽस्य। (वि०) 2. ಉದ್ದವಾದ ಕುತ್ತಿಗೆಯುಳ್ಳ. दीर्घा कन्धरा यस्य।

दीर्घकेश ದೀರ್ಘಕೇಶ (पुं०) 1. ಭಲ್ಲೂಕ, ಕರಡಿ. दीर्घः केशः लोमाऽस्य। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **–केशी –ಕೇಶೀ.** (वि०) 2. ಉದ್ದವಾದ ಕೂದಲುಳ್ಳ.

दीर्घकोशिका ದೀರ್ಘಕೋಶಿಕಾ (स्त्री०) ಆನೆಯ ರಕ್ತವನ್ನು ಹೀರುವ ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಜಿಗಣೆ. दीर्घः कोशोऽस्याः। जातिं० "ङीष्" (४-१-६३)। **-कोशी -ಕೋಶೀ.** संज्ञायां "कन्" (५-३-७५)।

दीर्घगति ದೀರ್ಘಗತಿ (पुं०) ಉಷ್ಟ್ರ, ಒಂಟೆ. दीर्घा गतिरस्य। ಒಂಟೆಯು ದೂರದೂರಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಟ್ಟು ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

दीर्घग्रन्थि ದೀರ್ಘಗ್ರಂಥಿ (पुं०) ಗಜಹಿಪ್ಪಲಿ.

दीर्घग्रीव ದೀರ್ಘಗ್ರೀವ (पुं०) ಉಷ್ಟ್ರ, ಒಂಟೆ. दीर्घा ग्रीवाऽस्य।

दीर्घघाटिक ದೀರ್ಘಘಾಟಿಕ (पुं०) ಉಷ್ಟ್ರ, ಒಂಟೆ. दीर्घा घाटा कृकाटिकाऽस्य "ठन्" (५-२-११६)।

दीर्घजङ्घ ದೀರ್ಘಜಂಘ (पुं०) 1. ಉಷ್ಟ್ರ, ಒಂಟೆ. दीर्घा जङ्घाऽस्य। 2. ಬಕಪಕ್ಷಿ, ಕೊಕ್ಕರೆ. स्त्रियाम् वा "ङीष्" (४-१-५५)। **-जङ्घी -ಜಂಘೀ, -जङ्घा -ಜಂಘಾ.** (वि०) 3. ಉದ್ದವಾದ ಮೊಳಕಾಲುಗಳುಳ್ಳವನು.

दीर्घजिह्व ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವ (पुं०) 1. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. दीर्घा जिह्वाऽस्य। स्त्रियाम् जातिं० "ङीष्" (४-१-६३)। 2. ಒಬ್ಬ ದಾನವ.

दीर्घजीविन् ದೀರ್ಘಜೀವಿನ್ (वि०) ಬಹಳ ಕಾಲ ಬದುಕುವ.

दीर्घतपस् ದೀರ್ಘತಪಸ್ (पुं०) 1. ಗೌತಮಮಹರ್ಷಿ. दीर्घं तपोऽस्य। "येषु दीर्घतपसः परिग्रहो वासवक्षणकलत्रतां ययौ" रघु० ११-३३। 2. ಆಯುವಂಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ.

दीर्घतम ದೀರ್ಘತಮ (वि०) ಬಹಳ ದೀರ್ಘವಾದ.

दीर्घतमस् ದೀರ್ಘತಮಸ್ (पुं०) ಅಂಗಿರಸ ಮಹರ್ಷಿಯ ಮಗನಾದ ಉಚಥ್ಯ (ಉತಥ್ಯ) ಮಹರ್ಷಿಯ ಮಗ, ಮಮತೆಯೆಂಬುವಳು ಈತನ ತಾಯಿ. [ಮಮತೆಯು ಗರ್ಭಿಣಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಈಕೆಯನ್ನು ಮಾನಭಂಗಗೊಳಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಿಶುವು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನು ನಿಂದಿಸಿ ಅವನ ಶಾಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟು ಕುರುಡನಾಗಿ ಜನಿಸಿತು. ಅದರಿಂದ ಈ ಋಷಿಗೆ ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. ತಂದೆಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದನು. ಈ ಋಷಿಯ ಪತ್ನಿ ಪ್ರದ್ವೇಷಿಣಿಯೆಂಬುವಳು ಬಹುಪುತ್ರವತಿ. ತಾನೇ ಸಂಸಾರನಿರ್ವಹಣೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿ ಬಂದು ಕೋಪದಿಂದ ಪತಿಯನ್ನು ಮಕ್ಕಳ ಮೂಲಕ ನದಿಗೆ ತಳ್ಳಿಸಿದಳು. ಬಲಿಯೆಂಬ ರಾಜನೊಬ್ಬನು ಈತನನ್ನು ಬದುಕಿಸಿ ಅರಮನೆಗೆ ಕರೆತಂದು ಪೋಷಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದ ಈ ರಾಜನ ಪತ್ನಿಯು ಈ ಋಷಿಯಿಂದ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದಳು.]

दीर्घतुण्ड ದೀರ್ಘತುಂಡ (पुं०) 1. ಉದ್ದವಾದ ಮುಖ. (वि०) 2. ಉದ್ದವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ. (स्त्री०) **-तुण्डा -ತುಂಡಾ.** 3. ಮೂಗಿಲಿ.

दीर्घदण्ड ದೀರ್ಘದಂಡ (पुं०) 1. ಏರಂಡವೃಕ್ಷ, ಹರಳು ಗಿಡ. 2. ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ. 3. ತೆಂಗಿನಮರ. 4. ಅಡಕೆಮರ.

दीर्घदर्शिन् ದೀರ್ಘದರ್ಶಿನ್ (पुं०) 1. ಗೃಧ್ರ, ಹದ್ದು. 2. ಪಂಡಿತ. 3. ಭಲ್ಲೂಕ, ಕರಡಿ. (वि०) 4. ವಿಚಾರ ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ದೀರ್ಘಾಲೋಚನೆಮಾಡುವವನು. दीर्घं पश्यति — दृशिर् (प्रेक्षणे) "णिनिः" (३-२-७८)। 5. ದೂರದಿಂದ ನೋಡುವವನು. "दीर्घदर्शिभिरकारि वधूनां लङ्घनं न नयनैः श्रवणस्य" माघ० १०-४०। 6. ಭವಿಷ್ಯತ್ತನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು ಮುಂದಿನದನ್ನು ಕಾಣುವವನು.

दीर्घदृष्टि ದೀರ್ಘದೃಷ್ಟಿ (पुं०) 1. ಪಂಡಿತ. 2. ದೂರದರ್ಶಕ ಯಂತ್ರ, ದೂರದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವ ಯಂತ್ರ, ದುರ್ಬೀನು. दीर्घा दृष्टिर्यस्य येन वा।

दीर्घद्रुम ದೀರ್ಘದ್ರುಮ, -वृक्ष -ವೃಕ್ಷ (पुं०) 1. ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ. 2. ಅಡಕೆಮರ. 3. ತೆಂಗಿನಮರ. 4. ಉದ್ದವಾದ ಮರ. दीर्घो द्रुमः वृक्षो वा।

दीर्घनाद ದೀರ್ಘನಾದ (पुं०) 1. ಶಂಖ. 2. ಕಂಚಿನ ಗಂಟೆ. दीर्घो नादोऽस्य। 3. ದೀರ್ಘವಾದ ಧ್ವನಿ, ಬಹುಕಾಲದ ವರೆಗೂ ಇರುವ ಶಬ್ದ. दीर्घो नादः।

दीर्घनिद्रा ದೀರ್ಘನಿದ್ರಾ (स्त्री०) 1. ಬಹಳ ಕಾಲ ಮಾಡುವ ನಿದ್ರೆ. 2. ಮರಣ. दीर्घा निद्रा। "रामेषुभिरितीवासौ दीर्घनिद्रां प्रवेशितः" रघु० १२-८१।

दीर्घपत्र ದೀರ್ಘಪತ್ರ (पुं०) 1. ತೆಂಗಿನಮರ. 2. ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ. 3. ಬಿದಿರು ಗಿಡ. 4. ಗಣಗಿಲೆ ಗಿಡ. 5. ರಾಜೀರುಳ್ಳಿ. 6. ಹರಳು ಗಿಡ. दीर्घं पत्रं यस्य।

दीर्घपर्णी ದೀರ್ಘಪರ್ಣೀ (स्त्री०) ನರಿಹೊನ್ನೆ ಗಿಡ.

दीर्घपाद ದೀರ್ಘಪಾದ (पुं०) 1. ಬಕಪಕ್ಷಿ, ಕೊಕ್ಕರೆ. दीर्घः पादोऽस्य। (वि०) 2. ಉದ್ದವಾದ ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ.

दीर्घपादप ದೀರ್ಘಪಾದಪ (पुं०) "दीर्घद्रुम" ಪದದ ಅರ್ಥ.

दीर्घपृष्ठ ದೀರ್ಘಪೃಷ್ಠ (पुं०) ಸರ್ಪ, ಹಾವು. दीर्घं पृष्ठमस्य। स्त्रियाम् "ङीष" (४-१-६३)।

दीर्घप्रज्ञ ದೀರ್ಘಪ್ರಜ್ಞ (ಪುಂ) 1. ಒಬ್ಬ ರಾಜ. "वृषपर्वेति विख्यातः श्रीमान् यस्तु महासुरः। दीर्घप्रज्ञ इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः" भा० आदि०। (वि०) 2. ದೀರ್ಘ ಕಾಲ ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡುವವನು, ವಿಚಾರಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. दीर्घा प्रज्ञा यस्य। "काममूर्तिधरः क्रूरः कालकल्पो व्यदृश्यत। तमुवाच ततो राजा दीर्घप्रज्ञो युधिष्ठिरः" भा० वन० ११-२१।

दीर्घबाहु ದೀರ್ಘಬಾಹು (ಪುಂ) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 2. ಪರಶಿವನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ. (वि०) 3. ಉದ್ದವಾದ ತೋಳುಗಳುಳ್ಳ. दीर्घौ बाहू यस्य।

दीर्घमारुत ದೀರ್ಘಮಾರುತ (ಪುಂ) ಗಜ, ಆನೆ. दीर्घो मारुतो वायुरस्य। "हस्ती महामृगः पीलुः सिन्धुरो दीर्घमारुतः" त्रिकाण्ड०।

दीर्घमूल ದೀರ್ಘಮೂಲ (ಪುಂ) 1. ಕುರಟಿಗೆ ಗಿಡ. 2. ಲಾಮಂಚ. 3. ಮೂಲಂಗಿ. 4. ಗಜ್ಜುಗದ ಗಿಡ. दीर्घं मूलमस्य। 5. ತೀಟಕಸಂಧಿ.

दीर्घयज्ञ ದೀರ್ಘಯಜ್ಞ (ಪುಂ) 1. ಅಯೋಧ್ಯಾನಗರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. "अयोध्यायां तु धर्मज्ञं दीर्घयज्ञं महाबलम्। अजयत् पाण्डवश्रेष्ठो नातितीव्रेण कर्मणा" भा०। (वि०) 2. ಬಹಳ ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವವನು. दीर्घः दीर्घकालव्यापी यज्ञो यस्य।

दीर्घरद ದೀರ್ಘರದ, -रदन -ರದನ (ಪುಂ) ವರಾಹ, ಹಂದಿ. दीर्घा रदा रदना अस्य।

दीर्घरसन ದೀರ್ಘರಸನ (ಪುಂ) ಸರ್ಪ, ಹಾವು. दीर्घा रसना यस्य।

दीर्घरागा ದೀರ್ಘರಾಗಾ (स्त्री०) ಅರಿಶಿನ. दीर्घो रागो रञ्जनं यस्याः।

दीर्घरात्र ದೀರ್ಘರಾತ್ರ (ನಂ) ಚಿರಕಾಲ, ಬಹಳಕಾಲ.

दीर्घरोमन् ದೀರ್ಘರೋಮನ್ (ಪುಂ) 1. ಭಲ್ಲೂಕ, ಕರಡಿ. दीर्घाणि रोमाण्यस्य। 2. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 3. ಈಶ್ವರನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ.

दीर्घलोचन ದೀರ್ಘಲೋಚನ (ಪುಂ) 1. ಪರಶಿವನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ. 2. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. दीर्घं लोचनं यस्य। (ನಂ) 3. ಉದ್ದವಾದ ಕಣ್ಣು. दीर्घमायतं लोचनम्।

दीर्घवृन्त ದೀರ್ಘವೃಂತ (ಪುಂ) ಹೆಮ್ಮರ, ತಿಗಡುಮರ. दीर्घं वृन्तमस्य।

दीर्घव्याधि ದೀರ್ಘವ್ಯಾಧಿ (ಪುಂ) ಬಹಳ ಕಾಲದ ರೋಗ.

दीर्घशाख ದೀರ್ಘಶಾಖ (ಪುಂ) ಸಾಲವೃಕ್ಷ, ಮತ್ತಿಮರ. दीर्घा शाखा यस्य।

दीर्घश्रवस् ದೀರ್ಘಶ್ರವಸ್ (ಪುಂ) 1. ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ. दीर्घं श्रवोऽस्य। (ನಂ) 2. ಉದ್ದವಾದ ಕಿವಿ. (वि०) 3. ಉದ್ದವಾದ ಕಿವಿಯುಳ್ಳ.

दीर्घसत्र ದೀರ್ಘಸತ್ರ (ನಂ) 1. ಬಹುಕಾಲ ನಡೆಯುವ ಯಾಗ. (वि०) 2. ಬಹುಕಾಲದ ಯಾಗಮಾಡುವವನು. दीर्घं सत्रं चिरकालसाध्यो यागः यस्य। "हविषे दीर्घसत्रस्य सा चेदानीं प्रचेतसः। भुजङ्गपिहितद्वारं पातालमधितिष्ठति" रघु० १-८०।

दीर्घसत्रिन् ದೀರ್ಘಸತ್ರಿನ್ (वि०) ಬಹುಕಾಲ ನಡೆಯುವ ಯಾಗಮಾಡುವವನು. दीर्घं सत्रमस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

दीर्घसुरत ದೀರ್ಘಸುರತ (ಪುಂ) 1. ನಾಯಿ. दीर्घं बहुकालं सुरतमस्य। "कुक्कुरे दीर्घसुरतवान्तादो रसनालिहः" त्रिकाण्ड०। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। (ನಂ) 2. ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಸಂಭೋಗ. दीर्घं सुरतम्।

दीर्घसूत्र ದೀರ್ಘಸೂತ್ರ (ನಂ) 1. ಉದ್ದವಾದ ದಾರ. दीर्घं सूत्रम्। (वि०) 2. ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು, ಬಹಳಕಾಲ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು. दीर्घं सूत्रं कार्यव्यवस्था यस्य। ವಿಲಂಬದಿಂದ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವವನು ಕಷ್ಟವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವನು. "अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिश्च यः। द्वावेव सुखमेधेते दीर्घसूत्रो विनश्यति" भा० शान्ति०। 3. ಉದ್ದವಾದ ದಾರವುಳ್ಳ (ವಸ್ತ್ರ). "मेखलागुणविलग्नमसूयां दीर्घसूत्रमकरोत्परिधानम्" माघ० १०-६१।

दीर्घसूत्रिन् ದೀರ್ಘಸೂತ್ರಿನ್ (वि०) ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು, ವಿಲಂಬದಿಂದ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು. दीर्घं चिरकालं सूत्रं कार्यव्यवस्थास्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

दीर्घाक्ष ದೀರ್ಘಾಕ್ಷ (वि०) ಉದ್ದವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ. दीर्घे आयते अक्षिणी यस्य। "दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्ति वदनम्" माल० २-३।

दीर्घाध्वग ದೀರ್ಘಾಧ್ವಗ (ಪುಂ) 1. ಉಷ್ಟ್ರ, ಒಂಟೆ. 2. ಬಹಳ ದೂರ ದಾರಿ ನಡೆಯುವವನು, ದೂತ, ವಾರ್ತಾವಾಹಕ, ಊರಿಂದೂರಿಗೆ ಕಾಗದವನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನು. दीर्घमध्वानं मार्गं गच्छति — गम्ल (गतौ) "ड:" (वा० ३-२-४८)।

दीर्घायु ದೀರ್ಘಾಯು (वि०) ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಆಯುಸ್ಸುಳ್ಳವನು, ಬಹಳಕಾಲ ಬದುಕುವವನು. ಇದು ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗ.

दीर्घायुध ದೀರ್ಘಾಯುಧ (पुं०) 1. ಸೂಕರ, ಹಂದಿ. दीर्घं दन्तरूपमायुधं यस्य। 2. ಕುಂತವೆಂಬ ಒಂದು ಆಯುಧ. "दीर्घायुधः शलः कुन्तः शल्यः शङ्कुर्विषाङ्कुरः" त्रिकाण्ड०।

दीर्घायुष्य ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯ (पुं०) 1. ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಋಷಿ. (न०) 2. ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಆಯುಸ್ಸು. (वि०) 3. ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಆಯುಸ್ಸುಳ್ಳ. दीर्घमायुष्यं दीर्घमायुष्यं यस्य वा।

दीर्घायुस् ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ (पुं०) 1. ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಋಷಿ. 2. ಶಾಲ್ಮಲಿವೃಕ್ಷ, ಬೂರುಗದ ಮರ. 3. ಹೊನ್ನೆ ಮರ. 4. ವಾಯಸ, ಕಾಗೆ. (वि०) 5. ಬಹಳ ಕಾಲ ಬದುಕುವವನು. दीर्घमायुर्यस्य। "दीर्घायुः शाल्मलीवृक्षे वायसे जीवकद्रुमे। मार्कण्डेये च पुंसि स्यात् चिरजीविनि वाच्यवत्" मेदि०। (न०)6. ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಆಯುಸ್ಸು. दीर्घमायुः।

दीर्घास्य ದೀರ್ಘಾಸ್ಯ (पुं०) 1. ಗಜ, ಆನೆ. दीर्घमायतमास्यमस्य। 2. ಭಾರತದ ವಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ದೇಶ. "एकविलोचनशूलिकदीर्घग्रीवास्यकोशाश्च" बृहत्सं० १४-२३।

दीर्घाह ದೀರ್ಘಾಹ(पुं०)ದೀರ್ಘವಾದ ಹಗಲು. दीर्घमहः "टच्" (५-४-९१)।

दीर्घिका ದೀರ್ಘಿಕಾ (स्त्री०) ಸರಸ್ಸು, ಕೊಳ, ಕಲ್ಯಾಣಿ, ಉದ್ದವಾದ ಕೊಳ. दीर्घैव संज्ञायां "कन्" (५-३-७५)। "दीर्घिकाकमलोन्मेषो यावन्मात्रेण साध्यते" कुमा० २-३३।

दीर्ण ದೀರ್ಣ (वि०) 1. ಸೀಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಒಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. दॄ (विदारणे) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ಹೆದರಿದ, ಭಯಗೊಂಡ. दॄ कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। (न०)3. ಸೀಳುವಿಕೆ, ಒಡೆಯುವಿಕೆ. दॄ भावे "क्तः" (३-३-११४)। 4. ಭಯ. "दीर्णं विदारिते भीते" मेदि०।

दीव्यत् ದೀವ್ಯತ್ (वि०) ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಿರುವ, ಆಟವಾಡುತ್ತಿರುವ. दिवु (क्रीडादौ) "शतृ" (३-२-१२४)। "दुरक्षान् दीव्यता राज्ञा राज्यमात्मा वयं वधूः" किरा० ११-४७। "दीव्यताक्षैस्तदानेन नूनं तदपि हारितम्" वेणी० १-१३।

दु – गतौ (भ्वा० पर० अक० अनि०)। दवति। दुदाव। दोता। दोष्यति। दवतु। अदवत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೋಗು, ಚಲಿಸು.

भावे :—दूयते। दुदुवे। दाविता, दोता। दाविष्यते, दोष्यते। दूयताम्। अदूयत। दूयेत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—दोतव्यम्। दवनीयम्। दाव्यम्। दुतम्। दुतवान्, –वती। दवन्, –न्ती। दुतम्। दवनम्।

टुदु – उपतापे (भ्वा० पर० सक० अनि०)। दुनोति। दुदाव, दुदुवतुः। दोता। दोष्यति। दुनोतु। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಉಪತಾಪಹೊಂದಿಸು, ಸಂಕಟವುಂಟುಮಾಡು. "इदमुच्छ्वसितालकं मुखं तव विश्रान्तकथं दुनोति माम्" रघु० ८-५५। 2. ನೋವುಂಟುಮಾಡು, ಪೀಡಿಸು. "उद्भासीनि जलेजानि दुन्वन्त्यदयितं जनम्" भट्टि० ६-७४। 3. ದಹಿಸು, ಸುಡು. "स भस्मसात् चकारारीन् दुदाव च कृतान्तवत्" भट्टि० १४-८५।

कृत्सु :—दोतव्यम्। दवनीयम्। दव्यम्। दुतः। दुतवान्, –वती। दुन्वन् –ती। दुतम्। दवनम्।

दुःख ದುಃಖ (न०)1. ದುಃಖ, ವ್ಯಥೆ, ಕೊರಗು, ಶೋಕ. दुष्टानि खानि सन्त्यस्मिन् दुर् निन्दितं खनति — खनु (अवदारणे) "डः" (३-२-१०१)। दुःखयति — दुःख (तत्क्रियायाम्) + णिच् "अच्" (३-१-१३४) वा। "मा जीवन् यः परावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति" माघ० २-४५। ಸಾಂಖ್ಯರು ರಜೋಗುಣದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಒಂದು ಚಿತ್ತಧರ್ಮವೇ ದುಃಖವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನೈಯಾಯಿಕರು ಇದೊಂದು **ಆತ್ಮಧರ್ಮ**ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. "इच्छाद्वेषप्रयत्नसुखदुःखज्ञानान्यात्मनो लिङ्गम्"। 2. ಯಾತನೆ, ನೋವು. "यदेवोपनतं दुःखात्सुखं तद्रसवत्तरम्" विक्र० ३-२१। 3. ಕಷ್ಟ, ತೊಂದರೆ. "अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे। आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः" पञ्चतं० १-१७४। (क्रि० वि०) 4. ಕಷ್ಟದಿಂದ. "स्वादुभिस्तु विषयैर्हृतस्ततो दुःखमिन्द्रियगणो निवार्यते" रघु० १९-४९। (वि०) 5. ದುಃಖವುಳ್ಳ, ಶೋಕವುಳ್ಳ, ಸಂಕಟವುಳ್ಳ. "सुखं दुःखं मलं छिद्रं किलासं सिध्मसर्मरौ। रभसः पलितं श्वित्रमेतेऽपि त्रिषु धर्मिणि" वैज०।

दुःखकर ದುಃಖಕರ (वि०) ದುಃಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ. दुःखं करोति — डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२०)।

दुःखग्राम ದುಃಖಗ್ರಾಮ (पुं०) 1. ಸಂಸಾರ. दुःखानां ग्रामोऽत्र । 2. ದುಃಖಗಳ ಸಮುದಾಯ. दुःखानां ग्रामःसमूहः ।

दुःखजात ದುಃಖಜಾತ (नं०) 1. ದುಃಖಗಳ ಸಮುದಾಯ. दुःखानां जातम् । (वि०) 2. ದುಃಖವುಂಟಾಗಿರುವ. दुःखं जातं यस्य (वा० २-२-३६) ।

दुःखत्रय ದುಃಖತ್ರಯ (नं०) ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಆಧಿದೈವಿಕ ಮತ್ತು ಆಧಿಭೌತಿಕಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದುಃಖಗಳು. ["आधिदैविक" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

दुःखदोह्या ದುಃಖದೋಹ್ಯಾ (स्त्री०) ಆಕಳು, ಹಸು. दुःखेन दोह्या ।

दुःखप्राय ದುಃಖಪ್ರಾಯ (वि०) 1. ಶೋಕಮಯವಾದ. 2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ತುಂಬಿದ.

दुःखबोध ದುಃಖಬೋಧ (वि०) ಕಷ್ಟದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ.

दुःखभागिन् ದುಃಖಭಾಗಿನ್ (वि०) ಸುಖವಿಲ್ಲದ, ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕೂಡಿದ. "दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च" मनु० ४-१५७ ।

दुःखभाज् ದುಃಖಭಾಜ್ (वि०) ದುಃಖದಲ್ಲಿರುವ, ವ್ಯಥೆಯುಂಟಾಗಿರುವ, ಸುಖವಿಲ್ಲದ. दुःखं भजते — भज (सेवायाम्) "ण्विः" (३-२-६२) ।

दुःखशील ದುಃಖಶೀಲ (वि०) ದುಃಖಪಡುವ ಸ್ವಭಾವದ. दुःखं शीलयति — शील (समाधौ) "अण्" (३-२-१)। "कामेकपत्नीव्रतदुःखशीलां लोलं मनश्चारुतया प्रविष्टाम्" कुमा० ३-७ ।

दुःखसंस्थिति ದುಃಖಸಂಸ್ಥಿತಿ (स्त्री०) 1. ಬಹಳ ಕಷ್ಟದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ, ಬಹಳ ತೊಂದರೆಯಲ್ಲಿರುವುದು. (वि०) 2. ಕಷ್ಟದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ, ಬಹಳ ತೊಂದರೆಯಲ್ಲಿರುವ.

दुःखित ದುಃಖಿತ (वि०) 1. ಕೊರಗುವ, ಸಂಕಟಪಡುವ. ದುಃಖವುಂಟಾದ. दुःखं सञ्जातमस्य "इतच्" (५-२-३६) । "दुःखिता यत्र दृश्येरन् विकृताः पापकारिणः" मनु० ९-२८८। 2. ಕಷ್ಟಪಡುವ, ತೊಂದರೆಪಡುವ. "सेहिरे न किरणा हिमरश्मेर्दुःखिते मनसि सर्वमसह्यम्" किरा० ९-३१ ।

दुःखिन् ದುಃಖಿನ್ (वि०) ದುಃಖದಿಂದ ಕೂಡಿದ. दुःखमस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५) ।

दुःशक ದುಃಶಕ (वि०) ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ.

दुःशकुन ದುಃಶಕುನ (नं०) ಅಪಶಕುನ, ಕೆಟ್ಟ ಸೂಚನೆ. दुष्टं शकुनम् । ಬಂಜೆ, ತೊಗಲು, ಹೊಟ್ಟು, ಎಲುಬು, ಸರ್ಪ, ಬೆಂಕಿ, ಸೌದೆ, ಷಂಡ, ವೈಶ್ಯ, ಎಣ್ಣೆ, ಹುಚ್ಚ, ಔಷಧ, ಶತ್ರು, ಸನ್ಯಾಸಿ, ಹುಲ್ಲು, ರೋಗಿ, ನಗ್ನ, ಅಂಗವಿಕಲ, ಮೈಗೆ ಎಣ್ಣೆ ಸವರಿಕೊಂಡವನು, ಹಸಿದಿರುವವನು, ಎಮ್ಮೆ ಕಾಳಗ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ದರ್ಶನವು ಪ್ರಯಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಶಕುನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

दुःशला ದುಃಶಲಾ (स्त्री०) ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮಗಳು, ಜಯದ್ರಥನ ಹೆಂಡತಿ.

दुःशासन ದುಃಶಾಸನ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ, ದುರ್ಯೋಧನನ ತಮ್ಮ. ದುರ್ಯೋಧನನ ಮಾತಿನಂತೆ ಇವನು ಜೂಜಿನಲ್ಲಿ ಸೋತ ಪಾಂಡವರ ಪತ್ನಿ ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ರಾಜಸಭೆಗೆ ಎಳೆತಂದು ಅವಳ ವಸ್ತ್ರಾಪಹಾರ ಮಾಡಲು ಯತ್ನಿಸಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಅಕ್ಷಯ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಎಳೆಯಲಾರದೆ ಜಾರಿಬಿದ್ದು ಪರಾಭವಗೊಂಡನು. ಉತ್ತರ ಗೋಗ್ರಹಣ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನನಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾದನು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಾತ್ಯಕಿಗೆ ಹೆದರಿ ಓಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯನು ಇವನನ್ನು ಹೀಯಾಳಿಸಿದನು. ಭೀಮಸೇನನು ಎಲ್ಲಾ ರಾಜರ ಎದುರಿಗೆ ಇವನ ತೋಳುಗಳನ್ನು ಮುರಿದು ಎದೆಯನ್ನು ಸೀಳಿಹಾಕಿದನು. (वि०) 2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವವನು.

दुःशील ದುಃಶೀಲ (वि०) ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವಭಾವದವನು. दुष्टं शीलं यस्य । "पूर्वमप्यतिदुःशीलो न धैर्यं कर्तुमर्हति" भा० सभा० ।

दुःषम ದುಃಷಮ (पुं०) 1. ಜೈನ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅವಸರ್ಪಿಣೀ ಮತ್ತು ಉತ್ಸರ್ಪಿಣೀ ಕಾಲಗಳ ಒಂದು ಭಾಗ. ["अवसर्पिणी" ಮತ್ತು "उत्सर्पिणी" ಪದಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] (अव्य०) 2. ನಿಂದ್ಯವಾದ. दुष्टं सममत्र। "निःषमं दुःषमं गर्ह्ये" अम० ।

दुःसह ದುಃಸಹ (वि०) ಸಹಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಸಹಿಸಲ್ಪಡುವ. दुःखेन सह्यते—षह (मर्षणे) "खल्" (३-३-१२६) । "भवत्यनिष्टादपि नाम दुःसहान्मनस्विनीनां प्रतिपत्तिरीदृशी" कुमा० ५-४२ ।

दुःसा(ध)ध्य ದುಃಸಾ(ಧ)ಧ್ಯ (वि०) ಸಾಧಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಸಾಧಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुःखेन साध्यते-साध (संसिद्धौ) "खल्" (३-३-१२६)। "ण्यत्" (३-१-१२४)। वा। "छन्दानुवृत्तिदुःसाध्याः सुहृदो विमनीकृताः" माघ० २-१०५ ।

दुःस्थ ದುಃಸ್ಥ (वि०) 1. ದರಿದ್ರ, ಬಡವ. दुःखेन तिष्ठति—ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)। 2 ಮೂರ್ಖ. 3. ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಇರುವ. "दुःस्थो मूर्खे दुर्गते स्यात् दुःखेन तिष्ठति त्रिषु" मेदि०। 4. ಲುಬ್ಧ, ಕೃಪಣ, ಜಿಪುಣ.

दुःस्पर्श ದುಃಸ್ಪರ್ಶ (पुं०) 1. ಶೀಟಕಸಂಧಿ. दुःखेन स्पृश्यते—स्पृश (संस्पर्शने) "खल्" (३-३-१२६)। (स्त्री०) **–र्शा –ರ್ಶಾ.** 2. ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳ, ಮುಳ್ಳುಬದನೆಕಾಯಿ. "दुःस्पर्शो धन्वयासे ना कण्टकार्यां स्त्रियाम्" मेदि०।

दुःस्वप्न ದುಃಸ್ವಪ್ನ (पुं०) ಅಶುಭಸೂಚಕವಾದ ಕನಸು. दुष्टःस्वप्नः। ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷದಿಂದ ನಗುವುದು ವಿವಾಹವನ್ನು ನೋಡುವುದು ನರ್ತನ ನೋಡುವುದು ಸಂಗೀತವನ್ನು ಕೇಳುವುದು ತನ್ನ ಹಲ್ಲುಗಳು ಬಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುವುದು ಅಭ್ಯಂಗ ಮಾಡಿದಂತೆ ಕಾಣುವುದು ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ ಶೂದ್ರವಿತಂತುವನ್ನು ಕಾಣುವುದು ಕೋಪಿಸಿಕೊಂಡ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನೂ ನೋಡುವುದು ಹತ್ತಿ ಕೇಪುವಸ್ತ್ರ ಮರ್ಕಟ ಇವನ್ನು ಕಾಣುವುದು ಮುಂತಾದುವು ದುಃಸ್ವಪ್ನಗಳು. ब्रह्मवै०। "दुःस्वप्नदोषनाशाय भयार्ता भयमोहिता। तमेव शरणं विष्णुं जगाम जनकात्मजा" रामा०।

दुकूल ದುಕೂಲ (न०) 1. ರೇಷ್ಮೆವಸ್ತ್ರ, ಪಟ್ಟೆವಸ್ತ್ರ. दुष्टं कूलति—कूल (आवरणे) "कः" (३-१-१३५)। "नारीणां विमलतरौ समुल्लसन्त्या भासान्तर्दधतुररू दुकूलमेव" माघ० ८-६५। 2. ನುಣುಪಾದ ಬಟ್ಟೆ, ಮೃದುವಾದ ವಸ್ತ್ರ. "दुकूलं श्लक्ष्णवस्त्रे स्यात् क्षौमे च" मेदि०। 3. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತ್ರ, ತೆಳುವಾದ ಬಟ್ಟೆ. "क्षौमे दुकूलमिच्छन्ति दुकूलं सूक्ष्मवाससि" शाश्व०। "दुकूलं तु क्षौमे सूक्ष्मांशुके च तत्" नानार्थर०।

दुगूल ದುಗೂಲ (न०) 1. ರೇಷ್ಮೆವಸ್ತ್ರ. 2. ನುಣುಪಾದ ಬಟ್ಟೆ. 3. ತೆಳುವಾದ ಬಟ್ಟೆ. दुकूल पृषो०।

दुग्ध ದುಗ್ಧ (न०) 1. ಕ್ಷೀರ, ಹಾಲು. दुह्यते स्म—दुह (प्रपूरणे) "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ಮರದ ರಸ, ಮರದ ಹಾಲು. 3. ಹಾಲು ಕರೆಯುವುದು. दुह भावे "क्तः" (३-३-११४)। 4. ತುಂಬುವಿಕೆ. "दुग्धं प्रपूरणे क्षीरे" विश्व०। (वि०) 5. ತುಂಬಲ್ಪಟ್ಟ. (स्त्री०) **–ग्धा –ಗ್ಧಾ.** 6. ಹಾಲು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಹಸು. दुह कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "दुग्धं प्रपूरिते क्षीरे" मेदि०।

दुग्धतालीय ದುಗ್ಧತಾಲೀಯ (न०) 1. ಹಾಲಿನ ನೊರೆ. 2. ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಪಕ್ವವಾದ ಮಾವಿನಹಣ್ಣು.

दुग्धपाचन ದುಗ್ಧಪಾಚನ (न०) ಹಾಲು ಕಾಯಿಸುವ ಪಾತ್ರೆ. दुग्धं पाच्यतेऽनेन—डु पचष् (पाके)+णिच् "ल्युट्" (३-३-११७)।

दुग्धपात्र ದುಗ್ಧಪಾತ್ರ (न०) ಹಾಲಿನ ಪಾತ್ರೆ.

दुग्धफेन ದುಗ್ಧಫೇನ (पुं०) 1. ಹಾಲಿನ ನೊರೆ. 2. ಹಾಲಿನ ಕೆನೆ.

दुग्धबन्ध ದುಗ್ಧಬಂಧ (पुं०) ಹಾಲು ಕರೆಯಲು ಹಸುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದು. दुग्धार्थं बन्धः।

दुग्धसमुद्र ದುಗ್ಧಸಮುದ್ರ (पुं०) ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ, ಹಾಲಿನ ಸಮುದ್ರ, ಪಾಲ್ಗಡಲು.

दुग्धसिन्धु ದುಗ್ಧಸಿಂಧು (पुं०) ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ, ಪಾಲ್ಗಡಲು. "दुग्धसिन्धुदुहितुः सहोदरे" याद० १७-४३।

दुग्धाम्बुधि ದುಗ್ಧಾಂಬುಧಿ, –अम्भोधि –ಅಂಭೋಧಿ (पुं०) ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ, ಪಾಲ್ಗಡಲು.

दुग्धाम्बुराशि ದುಗ್ಧಾಂಬುರಾಶಿ (पुं०) ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ, ಹಾಲಿನ ಸಮುದ್ರ. "दुग्धाम्बुराशिपृषतैरिव रूपमग्रचम्" याद० १९-७।

दुग्धाम्र ದುಗ್ಧಾಮ್ರ (न०) ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಪಕ್ವವಾದ ಮಾವಿನ ಹಣ್ಣು. दुग्धपक्वमाम्रम्।

दुग्धिका ದುಗ್ಧಿಕಾ (स्त्री०) ಹಾಲುತೊಟ್ಟಿನ ಗಿಡ. दुग्धमस्त्यस्याः "ठन्" (५-२-११५)। "क्षीरावी दुग्धिका समे" अम०।

दुग्धी ದುಗ್ಧೀ (स्त्री०) ಹಾಲುತೊಟ್ಟಿನ ಗಿಡ. दुग्धमस्त्यस्याः "अच्" (५-२-१२७)। "ङीष्" (४-१-४१)।

दुग्धोद ದುಗ್ಧೋದ (पुं०) ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ. "देवस्य दुग्धोदशयस्य दैत्याद्वैरोचनाद्व्यालभुजोपनीतः" याद० ४-८१। **–उदधिः –ಉದಧಿಃ.**

दुण्डुक ದುಂಡುಕ (वि०) ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು, ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ.

दुण्डुभ ದುಂಡುಭ (पुं०) ರಾಜಿಲವೆಂಬ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಸರ್ಪ, ಎರಡು ತಲೆಗಳುಳ್ಳ ಉರಿಶಿಂಗಿ ಹಾವು. "समौ राजिलदुण्डुभौ" अम०।

दुत ದುತ (वि०) ಪೀಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತೊಂದರೆಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. टुदु (उपतापे) "क्तः" (३-२-१०२)। "स्फुटमिवावरणं हिममारुतैर्मृदुतया दुतयाऽधरलेखया" माघ० ६-५९।

दुद ದುದ (पुं०) ಒಂದು ಪರ್ವತ.

दुद्रुम ದುದ್ರುಮ (पुं०) ಹಸುರು ಈರುಳ್ಳಿ.

दुध्र ದುಧ್ರ (पुं०) 1. ಕಾಡುಕಿಚ್ಚು. "सहरक्षा दवो दुध्रः" वैज०। (वि०) 2. ಹಿಂಸಿಸುವವನು, ಪೀಡಿಸುವವನು.

दुन्दु ದುಂದು (पुं०) ವಸುದೇವ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ತಂದೆ. "वसुदेवोऽस्य जनको दुन्दुरानकदुन्दुभिः" वैज०।

दुन्दुभि ದುಂದುಭಿ (पुं०) 1. ಭೇರಿ, ನಗಾರಿ. दुन्दु इति शब्देन उभति—उभ (पूरणे) "इन्" (उ० ४-११९)। "राजन्योपनिमन्त्रणाय रसति स्फीतं यशोदुन्दुभिः" वेणी० १-२५। 2. ದುಂದುಭಿಯೆಂಬ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. 3. ವರುಣ. (स्त्री०) 4. ಪಗಡೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಇತ್ತಿಗದ ಗರ. "दुन्दुभिः पुमान्। वरुणे दैत्यभेर्योश्च स्त्र्यक्षबिन्दुत्रिकद्वये" मेदि०। "पुमान् भेर्यां दुन्दुभिः स्त्रीत्वक्षबिन्दुषु" नानार्थर०। 5. ವಿಷ.

दुन्दुभिस्वन ದುಂದುಭಿಸ್ವನ (पुं०) 1. ನಗಾರಿಯ ಶಬ್ದ, ಭೇರಿಯ ಧ್ವನಿ. दुन्दुभेः स्वनः। 2. ವಿಷಚಿಕಿತ್ಸೆ.

दुन्दुभ्य ದುಂದುಭ್ಯ (पुं०) ರುದ್ರ.

दुर्(स्) ದುರ್(ಸ್) (अव्य०) ಈ ಉಪಸರ್ಗವು ಈ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ದ್ಯೋತಕವಾಗುವುದು. 1. ನಿಷೇಧ, ತಡೆ. 2. ಕಷ್ಟ, ತೊಂದರೆ, ಶ್ರಮ. "दुर्विषह्येण तेनाहं तेजसा दहनात्मना। निर्दग्धमात्मनो देहं दुर्वहं वोढुमक्षमः" कुमा० १०-१३। 3. ಕೆಟ್ಟದ್ದು, ಅಶುಭ, ಅಮಂಗಳ. "दुःस्वप्नदोषनाशाय भयार्ता भयमोहिता" रामा०। 4. ನಿಂದೆ. "दुश्चेष्टिते देवरिपौ सरोषः" कुमा० १३-३७। 5. ಕೆಟ್ಟ, ದುಷ್ಟ, ಅಸಭ್ಯ. "दुर्जनं प्रथमं वन्दे सज्जनं तदनन्तरम्"। 6. ಅಶಕ್ಯ, ಅಸಾಧ್ಯ.

दुरक्ष ದುರಕ್ಷ (पुं०) 1. ಮೋಸದ ಪಗಡೆಯಾಟ. दुष्टोऽक्षः। "दुरक्षान् दीव्यता राज्ञा राज्यमात्मा वयं वधूः" किरा० ११-४७। (वि०) 2. ದುರ್ಬಲವಾದ ಕಣ್ಣುಳ್ಳ. दुष्टमक्षि यस्य "षच्" (५-४-११३)।

दुरतिक्रम ದುರತಿಕ್ರಮ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. दुर्+अति+क्रमु (पादविक्षेपे) "खल्" (३-३-१२६)। सर्वेषामपि स्वपादमूलमतिक्रम्य गत्यन्तरविरहात् तैरतिक्रमितुम् अशक्यः। "अतिक्रम्य स्वपन्मूलं सर्वेषां प्रापकान्तरम्। नास्तीति सर्वपापघ्नं स स्मृतो दुरतिक्रमः" इति निरुक्तिः। "समावर्तो निवृत्तात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः" वि० स०। (वि०) 2. ಮೀರಲು ಆಗದ, ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ. 3. ದಾಟಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ದಾಟಬಹುದಾದ.

दुरदृष्ट ದುರದೃಷ್ಟ (न०) ಕೆಟ್ಟ ಅದೃಷ್ಟ, ದೌರ್ಭಾಗ್ಯ, ಅದೃಷ್ಟಹೀನತೆ. दुष्टमदृष्टम्।

दुरधिगम ದುರಧಿಗಮ (वि०) 1. ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹೊಂದಬಹುದಾದ. दुःखेन अधिगम्यते—दुर्+अधि+गम्लृ (गतौ) "खल्" (३-३-१२६)। "दुरधिगमसिद्धावप्यस्मिन्नारम्भे वयं त्वाऽऽशास्महे" माल० १। 2. ತಿಳಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದ. "इह दुरधिगमैः किञ्चिदेवागमैः सततमसुतरं वर्णयन्त्यन्तरम्" किरा० ५-१८।

दुरधीत ದುರಧೀತ (वि०) ಕೆಟ್ಟಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ತಪ್ಪುತಪ್ಪಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. दुष्टमधीतम्।

दुरध्यय ದುರಧ್ಯಯ (वि०) ಕಷ್ಟದಿಂದ ಓದಲು ಸಾಧ್ಯವಾದ, ಓದಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुर्+अधि+इङ् (अध्ययने) "खल्" (३-३-१२६)।

दुरध्व ದುರಧ್ವ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟ ದಾರಿ, ಕಷ್ಟದ ದಾರಿ. दुष्टोऽध्वा "अच्" (५-४-८५)। 2. ಕೆಟ್ಟ ದಾರಿ, ಅಸಭ್ಯವಾದ ಮಾರ್ಗ. "स्वयं दुरध्वार्णवनाविकाः कथं स्पृशन्तु विज्ञाय हृदापि तादृशीम्" नैष० ९-३३।

दुरन्त ದುರಂತ (वि०) ಕೆಟ್ಟ ಪರಿಣಾಮವುಳ್ಳ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಟ್ಟದಾಗಿರುವ. दुष्टोऽन्तोऽवसानं यत्र। "व्यसनानि दुरन्तानि प्रयत्नेन विवर्जयेत्" मनु० ७-४५। "अहो दुरन्ता बलवद्विरोधिता" किरा० १-२३।

दुरन्वय ದುರನ್ವಯ (पुं०) 1. ತಪ್ಪು ಅನ್ವಯ, ತಪ್ಪಾದ ಹೊಂದಿಕೆ. (वि०) 2. ತಪ್ಪು ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ. 3. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದಾದ. दुःखेन अन्वीयते—दुर्+अनु+इण् "खल्" (३-३-१२६)। 4. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಅನುಸರಿಸಬಹುದಾದ.

दुरन्वेष्य ದುರನ್ವೇಷ್ಯ (वि०) ಹುಡುಕಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹುಡುಕಬಹುದಾದ.

दुरभिग्रह ದುರಭಿಗ್ರಹ (वि०) 1. ಎದುರಾಗಿ ಹಿಡಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹಿಡಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾದ. दुःखेनाभिमुख्येन गृह्यते—दुर्+अभि+ग्रह (उपादाने) "खल्" (३-३-१२६)। (स्त्री०) -ग्रहा -ಗ್ರಹಾ. 2. ತೀಟಕಸಂಧಿ. 3. ನಸುಗುನ್ನಿ ಗಿಡ.

दुरभिप्राय ದುರಭಿಪ್ರಾಯು (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಆಶಯ, ಕೆಟ್ಟ ಮನೋಭಾವ. दुष्टः अभिप्रायः। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಉದ್ದೇಶವುಳ್ಳ, ದುಷ್ಟವಾದ ಆಶಯವುಳ್ಳ. दुष्ट आशयो यस्य। "अथ तान् दुरभिप्रायान् विलोक्य बलकेशवौ। क्रुद्धौ धन्वन आदाय शकले तांश्च जघ्नतुः" भाग० १०-४२-२०।

दुरभिमान ದುರಭಿಮಾನ (पुं०) ಕೆಟ್ಟ ಅಹಂಕಾರ, ಒಣ ಹೆಮ್ಮೆ, ಸಲ್ಲದ ಆತ್ಮಗೌರವಬುದ್ಧಿ. दुष्टः अभिमानः।

दुरभिमानिन् ದುರಭಿಮಾನಿನ್ (वि०) ಅಹಂಕಾರವುಳ್ಳವನು, ಸಲ್ಲದ ಆತ್ಮಗೌರವಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು, ಬಡಾಯಿ ಕೊಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವವನು. "प्रिये, एनं दुरभिमानिनं भिक्षुं तावद्गृहाण" प्रबोध० ३।

दुरभिसन्धि ದುರಭಿಸಂಧಿ (पुं०) ಕೆಟ್ಟ ಉದ್ದೇಶ, ಕೆಟ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. दुष्ट अभिसन्धिः।

दुरवगम ದುರವಗಮ (वि०) ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದ. दुःखेनावगम्यते—दुर्+अव+गम्लृ (गतौ) "खल्" (३-३-१२६)। "अथ तदेवैतद्दुरवगमं समवेतानुकल्पेन निर्दिश्यतामिति" भाग० ५-१३-२६।

दुरवगाह ದುರವಗಾಹ (वि०) ನೀರಿನೊಳಕ್ಕೆ ಇಳಿಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಇಳಿಯಬಹುದಾದ. दुःखेन अवगाह्यते — दुर् + अव + गाहू (विलोडने) "खल्" (३-३-१२६)।

दुरवस्थ ದುರವಸ್ಥ (वि०) 1. ಕಷ್ಟಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ. (स्त्री०) **-अवस्था – ಅವಸ್ಥಾ.** 2. ಕಷ್ಟದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ, ಕೆಟ್ಟ ಸನ್ನಿವೇಶ, ಕಷ್ಟದಶೆ. दुष्टा अवस्था। "पुत्रि, तथा दुरवस्थागतेनापि महामोहहतकेन स्वामिनः प्ररोचनाय मधुमत्या विद्यया सहोपसर्गाः प्रेषिताः" प्रबोध० ६।

दुरवाप ದುರವಾಪ (वि०) ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹೊಂದಬಹುದಾದ, ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुःखेनावाप्यते—दुर्+अव+आप्लृ (व्याप्तौ) "खल्" (३-३-१२६)। "मर्त्यलोकदुरवापमवाप्तरसोदयम्" माघ० १३-६९। "न दुरवापेयं प्रार्थना" शाकु० १।

दुराक्रमण ದುರಾಕ್ರಮಣ (न०) ಅನ್ಯಾಯದ ಆಕ್ರಮಣ, ನ್ಯಾಯವಲ್ಲದ ಮುತ್ತಿಗೆ, ನ್ಯಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದು. दुष्टमाक्रमणम्।

दुराक्रान्त ದುರಾಕ್ರಾಂತ (न०) 1. ಅನ್ಯಾಯದಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸುವುದು. (वि०) 2. ಅನ್ಯಾಯದಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

दुराग्रह ದುರಾಗ್ರಹ (पुं०) ಛಲ, ಹಟ, ಹಟಮಾರಿತನ. दुष्ट आग्रहः। "यत्सानुबन्धेऽसति देहगेहे ममाहमित्यूढदुराग्रहाणाम्" भाग० ३-५-४३।

दुराचर ದುರಾಚರ (वि०) 1. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಆಚರಿಸಬಹುದಾದ, ಆಚರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुःखेन आचर्यते—दुर्+आ+चर (गतौ) "खल्" (३-३-१२६)। "सोऽयं चतुर्णामितेषामाश्रमाणां दुराचरः" भा० शान्ति० २३-६। 2. ಗುಣಪಡಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಚಿಕಿತ್ಸೆನಡೆಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ.

दुराचार ದುರಾಚಾರ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ, ದುರ್ವರ್ತನೆ, ಕೆಟ್ಟ ಚಾಳಿ. दुष्ट आचारः। "प्राप्ते कलियुगे घोरे नराः पुण्यविवर्जिताः। दुराचाररताः सर्वे सत्यवार्तापराङ्मुखाः"। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ, ದುರ್ವರ್ತನೆಯುಳ್ಳ. "दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः" मनु० ४-१५७। "दुराचारा सदाचारां दुर्दर्शा प्रियदर्शनाम्" प्रबोध० ३-७।

दुरात्मन् ದುರಾತ್ಮನ್ (वि०) ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ, ನೀಚ. दुष्ट आत्मा यस्य। "ये च प्राहुर्दुरात्मानो दुराराध्या महीभुजः" पञ्चत० १-४०।

दुराधर्ष ದುರಾಧರ್ಷ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. गाम्भीर्यातिशयेन अम्भोधिवत् अनभिभवनीयतया आधर्षितुमशक्यः। दुर्+आ+ञि धृषा (प्रागल्भ्ये) "खल्" (३-३-१२६)। "अपांनिधिवदक्षोभ्यः दुराधर्ष इतीरितः" इति निरुक्तिः। "अनुत्तमो दुराधर्षः" वि० स०। 2. ಬಿಳಿ ಸಾಸವೆ. दुष्टान् आधर्षति — दुर् + आ + धृष (प्रसहने) "अच्" (३-१-१३४)। (वि०) 3. ತಡೆಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಅಡಗಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ. 4. ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ, ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुःखेन आधर्षितुं शक्यः—दुर्+आ+ञि धृषा (प्रागल्भ्ये) "खल्" (३-३-१२६)।

दुराधि ದುರಾಧಿ (पुं०) ಕೆಟ್ಟ ಮನೋವ್ಯಾಧಿ, ಕೆಟ್ಟ ಮನೋವ್ಯಥೆ. दुष्ट आधिः। "तथापि वक्तुं व्यवसाययन्ति मां निरस्तनारीसमया दुराधयः" किरा० १-२८।

दुरानम ದುರಾನಮ (वि०) ಬಗ್ಗಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಬಗ್ಗಿಸಬಹುದಾದ. दुःखेन आनम्यते—दुर्+आ+णम (प्रह्वत्वे शब्दे च)+णिच् "खल्" (३-३-१२६)। "स्वं विचिन्त्य च धनुर्दुरानमं पीडितो दुहितृशुल्कसंस्थया" रघु० ११-३८।

दुराप ದುರಾಪ (वि०) ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಪಡೆಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुःखेन आप्तुं शक्यम्—दुर्+आप्लृ

(व्याप्तौ) "खल्" (३-३-१२६)। "एते दुरापं समवाप्य वीर्यमुन्मूलितारः कपिकेतनेन" किरा० ३-२२। "दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुरापाः दुष्प्रतिग्रहाः" पञ्चतं० १-७३।

दुराराध्य ದುರಾರಾಧ್ಯ (वि०) ಆರಾಧಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಒಲಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಒಲಿಸಬಹುದಾದ. दुःखेनाराध्यते—दुर्+आ+राध (संसिद्धौ) "ण्यत्" (३-१-१२४)। "दुराराध्या हि राजानः पर्वता इव सर्वदा" पञ्चतं० १-६८। "ये च प्राहुर्दुरात्मानो दुराराध्या महीभुजः। प्रमादालस्यजाड्यानि ख्यापितानि निजानि तैः" पञ्चतं० १-४०।

दुरारिहन् ದುರಾರಿಹನ್ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. दुर्मार्गगामिनो दुरारयः। तान् त्रयीधर्मत्याजनादिभिः तैस्तैरुपायैर्हतवान्" इति निरुक्तिः। "दुरावासो दुरारिहा" वि० स०।

दुरारोह ದುರಾರೋಹ (पुं०) 1. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹತ್ತುವುದು. दुर् + आ + रुह (बीजजन्मादौ) भावे "खल्" (३-३-१२६)। 2. ತೆಂಗಿನಮರ. 3. ಖರ್ಜೂರದ ಗಿಡ. (वि०) 4. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹತ್ತಬಹುದಾದ, ಹತ್ತಲು ಕಷ್ಟವಾದ. "दुरारोहं पदं राज्ञां सर्वलोकनमस्कृतम्" पञ्चतं० १-७२।

दुरालक्ष्य ದುರಾಲಕ್ಷ್ಯ (वि०) ನೋಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ನೋಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुर्+आ+लक्ष (दर्शनाङ्कनयोः) "ण्यत्" (३-१-१२४)। "द्रुहिणहरवलमथनदुरालक्ष्यशरलक्ष्यदण्डकातपोवनजङ्गमपारिजात" रघु० ग०।

दुरालभा ದುರಾಲಭಾ (स्त्री०) ತೀಟಕಸಂಧಿ. दुःखेनालभ्यते—दुर् + आ + डु लभष् (प्राप्तौ) "खल्" (३-३-१२६)। "रोदनी कच्छुरानन्ता समुद्रान्ता दुरालभा" अम०।

दुरालाप ದುರಾಲಾಪ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟಮಾತು, ನಿಂದೆ. 2. ಶಾಪ, ಬೈಗಳು. दुष्टः आलापः।

दुरालोक ದುರಾಲೋಕ (पुं०) 1. ಕಣ್ಣು ಕೋರೈಸುವ ಬೆಳಕು, ಅತಿಯಾದ ಪ್ರಕಾಶ. (वि०) 2. ನೋಡಲು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾದ, ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ನೋಡಬಹುದಾದ. दुःखेन आलोक्यते "खल्" (३-३-१२६)।

दुरावास ದುರಾವಾಸ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. दुर् + आ + वस (निवासे) "घञ्" (३-३-१२१)। "दुष्करावासभूमित्वात् दुरावास इतीरितः" इति निरुक्तिः। "दुरावासो दुरारिहा" वि० स०।

दुराश ದುರಾಶ (वि०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಆಸೆಯುಳ್ಳ, ಸಲ್ಲದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಸೆಯಿಟ್ಟಿರುವ. दुष्टा आशा यस्य। (स्त्री०) **–शा –ಶಾ.** 2. ಕೆಟ್ಟ ಆಸೆ, ಈಡೇರದ ಆಸೆ, ಕೆಟ್ಟ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಸೆ. दुष्टा आशा। "अम्बामनुसरत्येषा दुराशा न कथंचन" प्रबोध० ३-७।

दुराशय ದುರಾಶಯ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ದುರುದ್ದೇಶ, ಕೆಟ್ಟ ಮನೋಭಾವ. दुष्ट आशयः। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಮನೋಭಾವವುಳ್ಳ, ಕೆಟ್ಟ ಉದ್ದೇಶವುಳ್ಳ, ಕೆಟ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳ. दुष्ट आशयो यस्य। "परवृद्धिभिराहितव्यथः स्फुटनिर्भिन्नदुराशयोऽधमः" माघ० १६-२३।

दुरास ದುರಾಸ (न०) ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು. दुःखेनास्यते—दुर्+आस (उपवेशने) भावे "खल्" (३-३-१२६)। "प्रादुद्रुवत् सपदि चन्द्रकवान् द्रुमाग्रात् संघर्षिणा सह गुणाभ्यधिकैर्दुरासम्" माघ० ५-१९।

दुरासद ದುರಾಸದ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. दुःखेनासाद्यते—दुर् +आ+षद्ऌ (विशरणादौ) "खल्" (३-३-१२६)। "हिरण्यरेताः सप्तार्चिर्वसुरेता हुताशनः। कृपीटयोनिरर्चिष्मान् धूमकेतुर्दुरासदः" वैज०। (वि०) 2. ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಸೇರಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗಬಹುದಾದ. "दुरासदानरीनुग्रान् धृतेर्विश्वासजन्मनः" किरा० ११-२३। 3. ಹೊಂದಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಪಡೆಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. 4. ತಡೆಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಸಹಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. "तव दुरासदवीर्यविभावसौ शलभतां लभतामसुहृद्गणः" माघ० २-११७।

दुरासिका ದುರಾಸಿಕಾ (स्त्री०) ಮರ್ಯಾದೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು. "दुरीश्वरद्वारबहिर्वितर्दिकादुरासिकायै रचितोऽयमञ्जलिः" वैराग्यपं०।

दुरित ದುರಿತ (न०) ಪಾಪ, ಪಾತಕ. दुष्टमितं नरकादिगमनं यस्मात्। "संदूषितेन च मया सकृदीक्षितश्चेद्वत्सस्य भार्गवशिशोर्दुरितं हि तत्स्यात्" म० वी० ३-४२।

दुरिष्ट ದುರಿಷ್ಟ (न०) ಮಾಟ, ಶೂನ್ಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮ. दुष्टमिष्टं यज्ञः।

दुरिष्टि ದುರಿಷ್ಟಿ (स्त्री०) ಅಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಯಾಗ. दुष्टा इष्टिः।

दुरीश ದುರೀಶ, –ईश्वर –ಈಶ್ವರ (पुं०) ಅಯೋಗ್ಯನಾದ ಯಜಮಾನ. दुष्ट ईशः ईश्वरो वा। "दुरीश्वरद्वारबहिर्वितर्दिकादुरासिकायै रचितोऽयमञ्जलिः" वैराग्यपं०।

दुरीषणा ದುರೀಷಣಾ (स्त्री०) ಶಾಪ, ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸು ವುದು.

दुरुक्त ದುರುಕ್ತ (न०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು, ನಿಂದೆ. 2. ಕಠಿನವಾದ ಮಾತು, ಬಿರುಸಾದ ಮಾತು, ಬೈಗಳು. दुष्टमुक्तम्। (वि०) 3. ಕಠಿನವಾಗಿ ಆಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಿರುಸಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ. 4. ನಿಂದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "दुरुक्तभाषाभिहितैः प्राप्नुवन्ति सुदुष्कृतम्" भा० अनु० ३१-७१।

दुरुच्छेद ದುರುಚ್ಛೇದ (वि०) ನಿವಾರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ನಾಶಪಡಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ. दुर् + उद् + छिदिर् (द्वैधीकरणे) "खल्" (३-३-१२६)। "तौ हि तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदावुपप्लवौ" किरा० ११-२०।

दुरुत्तर ದುರುತ್ತರ (न०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಉತ್ತರ, ಅಯೋಗ್ಯ ವಾದ ಉತ್ತರ. दुष्टमुत्तरम्। (पुं०) 2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ದಾಟುವುದು. दुःखेन तरः तरणम्—तॄ (प्लवनतरणयोः) भावे "खल्" (३-३-१२६)। (वि०) 3. ಉತ್ತರ ಕೊಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. 4. ದಾಟಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟ ದಿಂದ ದಾಟಬಹುದಾದ. "दुरुत्तरे पङ्क इवान्धकारे मग्नं जगत्सन्ततरश्मिरज्जुः" भट्टि० ११-२०।

दुरुदाहर ದುರುದಾಹರ (वि०) ಕಷ್ಟದಿಂದ ಉದಾಹರಿಸ ಲ್ಪಡುವ, ಹೇಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुःखेन उदाह्रियते—दुर्+उद्+आ+हृञ् (हरणे) "खल्" (३-३-१२६)। "अनुज्झितार्थसम्बन्धः प्रबन्धो दुरुदाहरः" माघ० २-७३।

दुरुदर्क ದುರುದರ್ಕ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಭವಿಷ್ಯ, ಒಳ್ಳೆಯ ದಲ್ಲದ ಮುಂದಿನ ಕಾಲ. दुष्ट उदर्कः। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಭವಿಷ್ಯವುಳ್ಳ, ನಿಷ್ಫಲವಾದ. "द्यां गतस्य हृदि मे दुरुदर्कः क्ष्मातलद्वयभटाजिवितर्कः" नैष० ५-४१।

दुरुद्वह ದುರುದ್ವಹ (वि०) ವಹಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಹೊರಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಬಹಳ ಭಾರವಾದ. दुर्+उद्+वह (प्रापणे) "खल्" (३-३-१२६)। "दुरुद्वहाः क्षणमपरैस्तदन्तरे रणश्रवादुपचयमाशु बिभ्रति" माघ० १७-२२।

दुरुधरा ದುರುಧರಾ (स्त्री०) ಜನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಹೊರತು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಹಗಳೂ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ಮತ್ತು ದ್ವಾದಶದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒಂದು ಯೋಗ. "रविवर्जं द्वादशगैरनफा चन्द्रात् द्वितीयगैः सुनफा। उभयस्थितैर्दुरुधरा केमद्रुमसंज्ञितोऽन्यः"। **ಈ ಯೋಗದ ಫಲ :** "बहुभृत्यकुटुम्बारम्भमुद्विग्न-चित्तमपि दौरुधरे"।

दुरुपपाद ದುರುಪಪಾದ (वि०) ತೋರಿಸಿಕೊಡಲು ಅಶಕ್ಯ ವಾದ, ವಿವರಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ.

दुरुपसद ದುರುಪಸದ (वि०) ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಸೇರಲು ಕಷ್ಟ ವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗಬಹುದಾದ. दुःखेन उपसद्यते—दुर् + उप + षद्लृ (विशरणादौ) "खल्" (३-३-१२६)। "अत्यर्थं दुरुपसदादुपेत्य दूरं पर्यन्तादहिममयूखमण्डलस्य" किरा० ७-९।

दुरूह ದುರೂಹ (वि०) ಊಹಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुःखेन ऊह्यते—दुर्+ऊह (वितर्के) "खल्" (३-३-१२६)। "जानीते जयदेव एव शरणः श्लाघ्ये दुरूहद्रुते" गीतगो०।

दुरोदर ದುರೋದರ (पुं०) 1. ಜೂಜುಗಾರ, ಜೂಜಾಡು ವವನು. दुष्टमासमन्तात् उदरमस्य। 2. ಪಣ, ಪಂದ್ಯ. "दुरोदरं द्यूतभेदे द्यूतकृत्पणयोः पुमान्" मेदि०। "दुरोदरच्छद्मजितां समीहते नयेन जेतुं जगतीं सुयोधनः" किरा० १-७। (न०) 3. ಜೂಜು, ದ್ಯೂತ.

दुर्ग ದುರ್ಗ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. दुःखेन गच्छन्त्यत्र—दुर्+गम्लृ (गतौ) "डः" (वा० ३-२-४७)। ಅವಿದ್ಯೆ ಮೊದ ಲಾದ ಆವರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪಾಪಾತ್ಮರಿಗೆ ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "दुष्प्रवेशतया दुर्गः पापिभिस्तु कदाचन" इति निरुक्तिः। "दुर्लभो दुर्गमो दुर्गः" वि० स०। (न०) 2. ಕೋಟೆ, ಕೊತ್ತಲು, ಪ್ರಾಕಾರ, ಕಂದಕ, ಬೆಟ್ಟ, ಗುಡ್ಡ ಮೊದಲಾದುದು. ಇದು ಏಳು ರಾಜ್ಯಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. "स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि च" अम०। "दुर्गाणि दुर्ग्रहाण्यासन् तस्य रोद्धुमपि द्विषाम्" रघु० १७-५२। ದೇಶದ ಅಂಚಿ ನಲ್ಲಿ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ನಿಮ್ನೋನ್ನತವಾಗಿರುವ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕು ಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ದುರ್ಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ದುರ್ಗವು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರ ಬೇಕು. ಇದು औदकम् पार्वतम् धान्वनम् ಮುಂತಾಗಿ ಆರು ವಿಧ. (1) ಸುತ್ತಲೂ ನದಿಯಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡ ಸರೋವರಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಸ್ಥಳವು **ಔದಕ ದುರ್ಗವು.** "अन्तर्द्वीपं स्थलं वा निम्नावरुद्धमौदकम्"। "नद्यादिस्वाभाविक जलाशयपरिवृतद्वीपमध्यगतमित्येकम्, कृत्रिमजलाशयपरिवृतभूभागरूपमित्यपरम् औदकं दुर्गम्" अर्थशा०।

(2) ಬೆಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಗುಹೆ ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು **ಪಾರ್ವತ ದುರ್ಗ.** "प्रास्तरं गुहां वा पार्वतम्"।

(3) ನೀರು ಹುಲ್ಲು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಮರುಭೂಮಿಯಿಂದ ಆವೃತಪ್ರದೇಶವು **ಧಾನ್ವನ ದುರ್ಗ.** "निरुदकस्तम्बं इरिणं वा धान्वनम्"।

(4) ಕೇವಲ ಪಂಕಮಯವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಲೂ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ದಟ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಮರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು **ವನದುರ್ಗ.** "खञ्जनोदकं स्तम्बगहनं वा वनदुर्गम्"। ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಔದಕ (ನದೀ) ದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಪರ್ವತದುರ್ಗಗಳು ಆಪತ್ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೇಶವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುವು. ಧಾನ್ವನ ಮತ್ತು ವನದುರ್ಗಗಳು ಆಪತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಸೈನ್ಯದ ರಕ್ಷಣೆಗೂ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧದಿಂದ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿ ಓಡಿಹೋಗುವುದಕ್ಕೂ ಉಪಕಾರಕವಾಗಿರುವುವು. "तेषां नदीपर्वतदुर्गं जनपदरक्षस्थानम्। धान्वनवनदुर्गं अटवीस्थानं आपद्यपसरो वा" अर्थशा०। ದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸೇನಾಪತಿಗಳುಳ್ಳ ಚತುರಂಗ ಬಲವನ್ನಿರಿಸಬೇಕು. ಸೇನಾಪತಿಯು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೆ ಪ್ರಲೋಭನಗಳಿಂದ ಶತ್ರುಗಳ ಭೇದೋಪಾಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಶತ್ರುಗಳ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದ್ಯವಾದ ಅನೇಕ ಸೇನಾಪತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಇಡಬೇಕು. "हस्त्यश्वरथपादातं अनेकमुख्यं अवस्थापयेत्। अनेकमुख्यं हि परस्परभयात् परोपजापं नोपैति" अर्थशा०। 3. ನರಕ. 4. ಪಟ್ಟಣ. 5. ಹೋಗಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. "पुराणि दुर्गाणि निशातमायुधं बलानि शूराणि घनाश्च कञ्चुकाः" माघ० १-४५। (स्त्री०) **–र्गा –ರ್ಗಾ.** 6. ದುರ್ಗಾದೇವಿ, ಪಾರ್ವತಿ. 7. ಕಾಳಿಕಾದೇವಿ. "दुर्गा तु गौर्यां काल्यां च दुर्गं तु नरके पुरे। शैलादिदुर्गमस्थाने त्रिषुत्वेष दुरासदे" नानार्थर०।

दुर्गकर्मन् ದುರ್ಗಕರ್ಮನ್ (न०) ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬಲಪಡಿಸುವುದು.

दुर्गकारक ದುರ್ಗಕಾರಕ (पुं०) 1. ಬೇಲಿಗಾಗಿ ಹಾಕುವ ಮುಳ್ಳುಗಿಡ, ಮುಂಡಕಳ್ಳಿ. (वि०) 2. ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ, ಬೇಲಿಯನ್ನು ಹಾಕುವ. दुर्गं करोति — डुकृञ् (करणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

दुर्गत ದುರ್ಗತ (वि०) ದರಿದ್ರ, ಬಡವ. दुर्गच्छति — दुर्+गम्लृ (गतौ) "क्तः" (३-४-७२)। "समाश्वसिमि केनाहं कथं प्राणिमि दुर्गतः" भट्टि० १८-१०।

दुर्गति ದುರ್ಗತಿ (स्त्री०) 1. ದಾರಿದ್ರ್ಯ, ಬಡತನ. दुष्टा गतिः। 2. ಅಧೋಗತಿ, ನರಕ. 3. ಅನಿಷ್ಟ, ಕೇಡು. "पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते। न हि कल्याणकृत् कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति" गीता ६-४०। (वि०) 4. ದಾರಿದ್ರ್ಯವುಳ್ಳವನು, ಬಡತನವುಳ್ಳವನು. दुष्टा गतिर्यस्य। "दुर्गतिर्नरके निःस्वे" मेदि०।

दुर्गतिनाशिनी ದುರ್ಗತಿನಾಶಿನೀ (स्त्री०) ದುರ್ಗಾದೇವಿ. दुर्गतिं नाशयति—णश (अदर्शने) "णिनिः" (३-२-७८)। "ङीप्" (४-१-५)। "ब्रह्माण्डविजयस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः। ऋषिश्छन्दश्च गायत्री देवी दुर्गतिनाशिनी" ब्रह्मवै०।

दुर्गन्ध ದುರ್ಗಂಧ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟ ವಾಸನೆ. दुष्टो गन्धः। 2. ಸೌವರ್ಚಲವಣ. (वि०) 3. ಕೆಟ್ಟ ವಾಸನೆಯುಳ್ಳ. दुःस्थितो गन्धो यस्य।

दुर्गन्धिन् ದುರ್ಗಂಧಿನ್ (वि०) ಕೆಟ್ಟ ವಾಸನೆಯುಳ್ಳ. दुर्गन्धोऽस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। "चर्मावनद्धं दुर्गन्धि पूर्णं मूत्रपुरीषयोः" मनु० ६-७६।

दुर्गपति ದುರ್ಗಪತಿ (पुं०) ದುರ್ಗಪಾಲಕ, ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಕ, ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿ. दुर्गस्य पतिः। "वयं जयेम हेलाभिर्दस्यून् दुर्गपतिर्यथा" भाग० ३-१४-१९।

दुर्गपाल ದುರ್ಗಪಾಲ (पुं०) ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಕ, ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು. दुर्गं पालयति—पाल (रक्षणे) "अण्" (३-२-१)। "ण्वुल्" (३-१-१३३)। **–पालकः –ಪಾಲಕಃ.**

दुर्गम ದುರ್ಗಮ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. दुःखेन गन्तुं शक्यः गन्तुं प्रधर्षयितुमशक्यः—दुर्+गम्लृ (गतौ) "खल्" (३-३-१२६)। "नेत्रदुर्बलवृत्तीनां मध्याह्नद्युमणेर्यथा। प्राप्तिर्दुष्करतेजस्त्वात् दुर्गमः परिकीर्तितः" इति निरुक्तिः। "दुर्लभो दुर्गमो दुर्गः" वि० स०। (वि०) 2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಸಂಚರಿಸಬಹುದಾದ, ಸಂಚರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. "पिष्टाद्रिपृष्ठास्तरसा च दन्तिनश्चलत्रिजाङ्गाचलदुर्गमा भुवः" माघ० १२-४९। 3. ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದ. 4. ಹೊಂದಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. "अभीक्ष्णमक्षुण्णतयातिदुर्गमम्" माघ० १-३२।

दुर्गलङ्घन ದುರ್ಗಲಂಘನ (पुं०) 1. ಕೋಟೆಯನ್ನು ದಾಟಿ ಹೋಗುವ ಉಷ್ಟ್ರ, ಒಂಟೆ. दुर्गं लङ्घयतेऽनेन—लघि (गतौ) "ल्युट्" (३-३-११७)। (न०) 2. ಕೋಟೆಯನ್ನು ದಾಟುವುದು. दुर्गस्य लङ्घनम्।

दुर्गसंस्कार ದುರ್ಗಸಂಸ್ಕಾರ (पुं०) ಕೋಟೆಯ ಕಾಮಗಾರಿ, ಕೋಟೆಯನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸುವುದು, ಶಿಥಿಲವಾದ

ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿ ಬಲಪಡಿಸುವುದು. दुर्गस्य संस्कारः। "अतो दुर्गसंस्कारे आरब्धव्ये किं कौमुदीमहोत्सवेनेति प्रतिषिद्धः" मुद्रा० ३।

दुर्गसञ्चर ದುರ್ಗಸಂಚರ (पुं०) ನದಿ ಕಂದಕ ಬೆಟ್ಟ ಕೋಟೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟುವ ಕಟ್ಟೆ ಸೇತುವೆ ಮುಂತಾದ ಉಪಾಯ (ಮಾರ್ಗ). दुर्गं सञ्चरन्त्यनेन — सम्+चर (गतौ) "घः" (३-३-११९)। निपा०।

दुर्गा ದುರ್ಗಾ (स्त्री०) 1. ದುರ್ಗಾದೇವಿ, ಪಾರ್ವತಿ. 2. ಕಾಳಿಕಾದೇವಿ. 3. ನೀಲಿಗಿಡ. "दुर्गोमानील्योः स्त्री दुर्गमे त्रिषु" मेदि०। "दुर्गा तु गौर्यां काल्यां च दुर्गं तु नरके पुरे" नानार्थर०।

दुर्गाढ ದುರ್ಗಾಢ (वि०) 1. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಇಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾದ, ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. 2. ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದ. दुर् + गाहू (विलोडने) "क्तः" (३-२-१०२)।

दुर्गाधिकारिन् ದುರ್ಗಾಧಿಕಾರಿನ್, -अध्यक्ष -ಅಧ್ಯಕ್ಷ (पुं०) ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವ ಅಧಿಕಾರಿ.

दुर्गानवमी ದುರ್ಗಾನವಮೀ (स्त्री०) ಕಾರ್ತಿಕ ಶುಕ್ಲ ನವಮಿ. दुर्गाप्रिया नवमी। "कातिकस्य सिते पक्षे नवम्यां जगदम्बिकाम्। दुर्गां प्रपूजयेद् भक्त्या धर्मकामार्थसिद्धये"।

दुर्गुण ದುರ್ಗುಣ (पुं०) ಕೆಟ್ಟಗುಣ, ಅಸೂಯೆ ದ್ವೇಷ ಮೊದಲಾದ ಆತ್ಮಧರ್ಮ. दुष्टो गुणः।

दुर्गुणिन् ದುರ್ಗುಣಿನ್ (त्रि०) ಕೆಟ್ಟ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು. दुष्टाः गुणाः सन्ति यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

दुर्ग्रह ದುರ್ಗ್ರಹ (वि०) 1. ಹಿಡಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ. 2. ತಿಳಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ. 3. ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुःखेन गृह्यतेऽसौ — दुर् + ग्रह (उपादाने) "खल्" (३-३-१२६)। "दुर्गाणि दुर्ग्रहाण्यासन् तस्य रोद्धुमपि द्विषाम्" रघु० १७-५२।

दुर्ग्राह्य ದುರ್ಗ್ರಾಹ್ಯ (वि०) ಹಿಡಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुःखेन गृह्यतेऽसौ कर्म० "ण्यत्" (३-१-१२४)। "जग्राह तद्धनूरत्नं दुर्ग्राह्यं दैवतैरपि" हरिवं०।

दुर्घट ದುರ್ಘಟ (वि०) ಸೇರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಹೊಂದಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुर्+घट (चेष्टायाम्) कर्म० "खल्" (३-३-१२६)।

दुर्घोष ದುರ್ಘೋಷ (पुं०) 1. ಭಲ್ಲೂಕ, ಕರಡಿ. दुष्टो घोषोऽस्य। 2. ಕಠಿನವಾದ ಶಬ್ದ. (वि०) 3. ಕಠಿನವಾದ ಶಬ್ದವುಳ್ಳ, ವಿಕಾರವಾಗಿ ಕೂಗುವ.

दुर्जन ದುರ್ಜನ (पुं०) ಕೆಟ್ಟ ಮನುಷ್ಯ, ನೀಚ, ದುರುಳ. दुष्टो जनः। "दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्ययालंकृतोऽपि सन्"। "शाम्येत् प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः" कुमा० २-४०।

दुर्जय ದುರ್ಜಯ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. जेतुमशक्यः। दुर्+जि (जये) "खल्" (३-३-१२६)। ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಮನುಷ್ಯರಿಂದಲೂ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ಯನಲ್ಲದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ದುರ್ಜಯನು. "शक्त्या देवमनुष्याद्यैः वशीकर्तुं न शक्यते। अन्वेष्टुं वापि यः स स्यात् दुर्जयः सप्तवर्णकः" इति निरुक्तिः। "समावर्तो निवृत्तात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः" वि० स०। 2. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (वि०) 3. ಜಯಿಸಲಾಗದ, ಅಜೇಯನಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಜಯಿಸಬಹುದಾದ. दुःखेन जीयते — जि "खल्" (३-३-१२६)। "जीयन्तां दुर्जया देहे रिपवश्चक्षुरादयः" किरा० ११-३२। "दुर्जयोऽपि विजिगीषितो विभुः सस्मितः समरसम्मुखोऽभवत्" याद० १७-५०।

दुर्जर ದುರ್ಜರ (वि०) ಜೀರ್ಣವಾಗಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಜೀರ್ಣವಾಗುವ. दुःखेन जीर्यति — दुर्+जॄष् (वयोहानौ) "अच्" (३-१-१३४)। "स्वादु पाकरसं शाकं दुर्जरं हरिमन्थजम्" सुश्रुत० सूत्र० (४६-२७७)।

दुर्जात ದುರ್ಜಾತ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಮಗ, ಅಸಭ್ಯನಾದ ಮಗ. "दुर्जातमत्र विमले भरतान्वये वः किं मां सुतक्षयकरं सुत इत्यवैषि" वेणी० ५-२। (न०) 2. ವ್ಯಸನ, ವಿಪತ್ತು, ದುರ್ಘಟನೆ, ಕಷ್ಟ. दुष्टं जातम्। "इमां परीप्सुर्दुर्जाते पराभिभवकातराम्" माल० ५-११। "दुर्जातबन्धुरयमृक्षहरीश्वरो मे पौलस्त्य एष समरेषु पुरःप्रहर्ता" रघु० १३-७२। (वि०) 3. ಅಯೋಗ್ಯತನದಿಂದ ಉಂಟಾದ, ಅಸಭ್ಯತೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ. 4. ಅಸಮಂಜಸವಾದ. "दुर्जातं व्यसने क्लीबमसम्यग्जातेऽन्यवत्" मेदि०। 5. ನೀಚ, ಅಸಭ್ಯ.

दुर्जाति ದುರ್ಜಾತಿ (स्त्री०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಜಾತಿ, ದುಷ್ಟ ಜಾತಿ. 2. ನೀಚವಂಶ. (वि०) 3. ನೀಚ, ಅಸಭ್ಯ. 4. ನಿಂದಿತವಾದ ಜನ್ಮವುಳ್ಳ, ಕ್ರೂರವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ನಿಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ.

दुर्जीव ದುರ್ಜೀವ (वि०) 1. ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸುವ, ಪರರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಬದುಕುವ. दुःखेन जीवति — जीव (प्राणधारणे) "अच्" (३-१-१३४)। (न०) 2. ನಿಂದಿತ ವಾದ ಜೀವನ, ಕಷ್ಟದ ಜೀವನ. "सुजीवं नित्यशस्तस्य यः परैरुपजीव्यते। राम तस्य तु दुर्जीवं यः परानुपजीवति" रामा०।

दुर्ज्ञेय ದುರ್ಜ್ಞೇಯ (वि०) ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದ. दुःखेन ज्ञायते — ज्ञा (अवबोधने) "यत्" (३-१-९७)। "उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयामकृतात्मभिः" मनु० ६-७३।

दुर्दम ದುರ್ದಮ (पुं०) 1. ವಸುದೇವನಿಗೆ ರೋಹಿಣಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (वि०) 2. ಅಡಗಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಹತೋಟಿಗೆ ತರಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुःखेन दम्यते— दुर्+दमु (उपशमे) "खल्" (३-३-१२६)। "सक्तपाशावकीर्णास्ते न भविष्यन्ति दुर्दमाः" भा० शान्ति० ८८-९।

दुर्दमन ದುರ್ದಮನ (पुं०) 1. ಶತಾನೀಕ ರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (वि०) 2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಅಡಗಿಸಲ್ಪಡುವ, ಅಡಗಿಸಲು ಅಶಕ್ಯನಾದ. दुःखेन दमनं यस्य।

दुर्दम्य ದುರ್ದಮ್ಯ (वि०) ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಅಡಗಿಸಲ್ಪಡುವ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಅಡಗಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ. दुर्+दमु (उपशमे) "यत्" (३-१-९८)।

दुर्दर्श ದುರ್ದರ್ಶ (वि०) ಭಯಂಕರವಾದ, ನೋಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ನೋಡಬಹುದಾದ. दुःखेन दृश्यते—दृशिर् (प्रेक्षणे) कर्म० "खल्" (३-३-१२६)। "दुराचारा सदाचारां दुर्दर्शा प्रियदर्शनाम्" प्रबोध० ३-७।

दुर्दर्शन ದುರ್ದರ್ಶನ (न०) 1. ಭಯಂಕರವಾದ ನೋಟ. दुष्टं दर्शनम्। (वि०) 2. ಭಯಂಕರವಾದ, ನೋಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುವ. दुःखेन दृश्यते— दृशिर् (प्रेक्षणे) "युच्" (वा० ३-३-१२८)। "विशेषतश्चात्र दुर्दर्शनानि परुषाणि" सुश्रुत०।

दुर्दशा ದುರ್ದಶಾ (स्त्री०) ಕಷ್ಟದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ. दुष्टा दशा।

दुर्दान्त ದುರ್ದಾಂತ (पुं०) 1. ವತ್ಸ, ಕರು. 2. ಯುದ್ಧ, ಕಾಳಗ. 3. ಶಿವ, ಈಶ್ವರ. (वि०) 4. ಅಡಗಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಅಡಗಿಸಲ್ಪಡುವ. दुःखेन दम्यते— दमु (उपशमे) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "दुर्दान्तानां दमनविधयः क्षत्रियेष्वायतन्ते दुर्दान्तस्त्वं वयमपि च ते क्षत्रियाः शासितारः" म० वी० ३-३४।

दुर्दिन ದುರ್ದಿನ (न०) 1. ಕೆಟ್ಟ ದಿವಸ, ಕಷ್ಟದ ದಿವಸ. दुष्टं दिनम्। "यदच्युतकथालापरसपीयूषवर्जितम्। तद्दिनं दुर्दिनं प्रोक्तं मेघाच्छन्नं न दुर्दिनम्"। 2. ಮೋಡ ದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ದಿವಸ, ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯು ಇಲ್ಲದ ದಿವಸ. "यत्रौषधिप्रकाशेन नक्तं दर्शितसञ्चराः। अनभिज्ञास्तमिस्राणां दुर्दिनेष्वभिसारिकाः" कुमा० ६-४३। 3. ಕಗ್ಗತ್ತಲೆ, ನಿಬಿಡವಾದ ಅಂಧಕಾರ. 4. ವೃಷ್ಟಿ, ಮಳೆ. (ಇದು ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗ). "द्विषां विषह्य काकुत्स्थस्तत्र नाराचदुर्दिनम्" रघु० ४-४१। "घनान्धकारे वृष्टौ च दुर्दिनं कवयो विदुः"।

दुर्दृष्ट ದುರ್ದೃಷ್ಟ (वि०) 1. ತಪ್ಪಾಗಿ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ನ್ಯಾಯವಲ್ಲದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೀರ್ಮಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दुष्टं दृष्टम्। "दुर्दृष्टांस्तु पुनर्दृष्ट्वा व्यवहारान्नृपेण तु। सभ्याः सजयिनो दण्ड्याः विवादाद्द्विगुणं दमम्" याज्ञ० २-३०५।

दुर्दैव ದುರ್ದೈವ (न०) ದೌರ್ಭಾಗ್ಯ, ಕೆಟ್ಟ ಅದೃಷ್ಟ ದುರದೃಷ್ಟ, ಪಾಪ. दुष्टं दैवम्।

दुर्द्यूत ದುರ್ದ್ಯೂತ (न०) ಕಪಟದ ದ್ಯೂತ, ಮೋಸದಿಂದ ಆಡುವ ಜೂಜು. दुष्टं द्यूतम्।

दुर्द्रुम ದುರ್ದ್ರುಮ (पुं०) ಈರುಳ್ಳಿ. दुष्टो द्रुमः।

दुर्धर ದುರ್ಧರ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. वर्तुमशक्यः—दुर्+धृञ् (धारणे) कर्म० "खल्" (३-३-१२६)। बाललीलादिषु अतिचञ्चलचेष्टितया नन्दयशोदाभ्यां धर्तुमशक्यः। "बाललीलाप्रसङ्गेषु यशोदानन्दलालनात्। दृप्तो मत्तो भवेत्ताभ्यां दुर्ग्रहो दुर्धरो मतः" इति निरुक्तिः। "दर्पहा दर्पदो दृप्तो दुर्धरः" वि० स०। 2. ಪಾದರಸ. 3. ಒಂದು ನರಕ. 4. ಹೆಂಗೆಹಾಲೆ. (वि०) 5. ತಡೆಯಲಾಗದ, ಎದುರಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ. 6. ಹೊರಲು ಕಷ್ಟವಾದ. 7. ಹಿಡಿಯಲಾಗದ, ಹಿಡಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ. "वन्येभदानानिलगन्धदुर्धराः" माघ० १२-२८।

दुर्धर्ष ದುರ್ಧರ್ಷ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "विन्दानुविन्दौ दुर्धर्षः सुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः" भा० आदि० ६८-९४। 2. ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. 3. ಒಂದು ಪರ್ವತ. (वि०) 4. ಎದುರಿಸಲಾಗದ, ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಅಶಕ್ಯನಾದ, ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಾಗದ. दुर्+धृषा (प्रागल्भ्ये) "खल्" (३-३-१२६)। 5. ಕೊಬ್ಬಿದ, ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ. "युच्" (वा० ३-३-१२८)। दुर्धर्षणः

ದುರ್ಧರ್ಷಣಃ. "स हि दुर्धर्षणो वाली नित्यं समरकर्मसु" रामा०।

दुर्धार्य ದುರ್ಧಾರ್ಯ (वि०) ಧರಿ (ಗ್ರಹಿ)ಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಮನದಟ್ಟುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ. दुःखेन धार्यते—धृञ् (धारणे) "ण्यत्" (३-३-१२४)। "दुर्धार्यमेतन्मनसा गच्छावतर पद्मिनीम्" भा० अनु० १४२-२६।

दुर्धी ದುರ್ಧೀ (वि०) ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಅವಿವೇಕಿ. दुष्टा धीर्यस्य। "अनुत्थानवता चापि दुर्विनीतेन दुर्धिया" भा० उद्योग० १३५-११।

दुर्नय ದುರ್ನಯ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟ ನೀತಿ, ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆ. दुष्टो नयः। "अम्बिके तव पौत्रस्य दुर्नयात् किल भारताः। सानुबन्धा विनङ्क्ष्यन्ति पौराश्चैवेति नः श्रुतम्" भा० आदि० १३७-१०। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳ. दुष्टो नयो यस्य। "अनुगतनयमार्गामर्गलां दुर्नयस्य" माघ० २-११८।

दुर्नामन् ದುರ್ನಾಮನ್ (पुं०) 1. ಅರ್ಶೋರೋಗ, ಮೂಲವ್ಯಾಧಿ. (स्त्री०) 2. ಆನೆಯ ರಕ್ತವನ್ನು ಹೀರುವ ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಜಿಗಣೆ.

दुर्नामारि ದುರ್ನಾಮಾರಿ (पुं०) ಸೂರಣ ಗೆಡ್ಡೆ.

दुर्निमित ದುರ್ನಿಮಿತ (वि०) ಅವಸರದಲ್ಲಿ ಅಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ. दुःखेन निमितम्— दुर्+नि+डुमिञ् (प्रक्षेपणे) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "अर्धाचिता सत्वरमुत्थितायाः पदे पदे दुर्निमिता गलन्ती" रघु० ७-१०।

दुर्निमित्त ದುರ್ನಿಮಿತ್ತ (न०) ಅನಿಷ್ಟದ ಸೂಚನೆ, ಕೆಡಕಿನ ಸೂಚನೆ. दुष्टं निमित्तम्। "दृष्ट्वा तु दुर्निमित्तानि जरासन्धमदर्शयन्" भा० सभा० २१-२६।

दुर्निवार ದುರ್ನಿವಾರ (वि०) ತಡೆಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ನಿವಾರಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुःखेन निवारयितुं शक्यम्— दुर्+नि+वृञ् (वरणे) + णिच् "खल्" (३-३-१२६)। "यत्" (३-१-९७)। **–निवार्यः –ನಿವಾರ್ಯಃ.**

दुर्नीत ದುರ್ನೀತ (न०) 1. ದುರಾಚಾರ, ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆ, ದುರ್ವರ್ತನೆ. दुर्+णीञ् (प्रापणे) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳವನು, ನ್ಯಾಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವರ್ತನೆಯುಳ್ಳವನು.

दुर्नीति ದುರ್ನೀತಿ (स्त्री०) ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆ, ನ್ಯಾಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ನಡವಳಿಕೆ. दुष्टा नीतिः।

दुर्बल ದುರ್ಬಲ (वि०) 1. ಬಲಹೀನ, ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನು, ಶಕ್ತಿಕುಂದಿದವನು. दुःस्थितं बलं यस्य। "तक्रं नैव क्षते दद्यात् नोष्णकाले न दुर्बले" सुश्रुत०। 2. ಕೃಶವಾದ, ತೆಳುವಾದ. 3. ಚಿಕ್ಕದಾದ, ಕಡಮೆಯಾದ. "स्वार्थोपपत्तिं प्रति दुर्बलाशस्तमित्यवोचद्वरतन्तुशिष्यः" रघु० ५-१२।

दुर्बुद्धि ದುರ್ಬುದ್ಧಿ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (स्त्री०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿ, ಮೂರ್ಖತನ, ಅವಿವೇಕ. (वि०) 3. ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಅವಿವೇಕಿ, ಮೂರ್ಖ. दुष्टा बुद्धिः यस्य।

दुर्बोध ದುರ್ಬೋಧ (पुं०) ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಅರಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुःखेन बोद्धुं शक्यम्—दुर्+बुध (अवगमने) "खल्" (३-३-१२६)। "निसर्गदुर्बोधमबोधविक्लवाः क्व भूपतीनां चरितं क्व जन्तवः" किरा० १-६।

दुर्ब्राह्मण ದುರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (पुं०) ನಿಂದ್ಯನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯವಿಲ್ಲದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. दुष्टो ब्राह्मणः। ಮೂರು ತಲೆಗಳಿಂದ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡದವನಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹವನು ದುರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. "यस्य वेदश्च वेदी च उत्सन्ना च त्रिपौरुषी। स वै दुर्ब्राह्मणो ज्ञेयः"।

दुर्भग ದುರ್ಭಗ (वि०) 1. ಅದೃಷ್ಟಹೀನ, ದುರದೃಷ್ಟದ. दुःस्थितं भगमैश्वर्यं यस्य। "दुर्भगोऽयं जनस्तत्र किमर्थमनुशब्दितः"। (स्त्री०) **–गा –ಗಾ.** 2. ಅದೃಷ್ಟಹೀನಳಾದ ಹೆಂಗಸು, ಪತಿಯು ಪ್ರೀತಿಸದ ಹೆಂಗಸು. "कर्मभिः स्वकृतैः सा तु दुर्भगा समपद्यत" भा० आदि० १८४-७।

दुर्भर ದುರ್ಭರ (वि०) ತಾಳಲಾಗದ, ದುಃಸಹವಾದ, ಹೊರಲಾಗದ. दुःखेन भ्रियते—भृञ् (भरणे) "खल्" (३-३-१२६)।

दुर्भाग्य ದುರ್ಭಾಗ್ಯ (न०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಭಾಗ್ಯ, ದುರದೃಷ್ಟ. दुष्टं भाग्यम्। (वि०) 2. ಅದೃಷ್ಟಹೀನ, ದುರದೃಷ್ಟದವನು. दुष्टं भाग्यं यस्य।

दुर्भावना ದುರ್ಭಾವನಾ (स्त्री०) ಕೆಟ್ಟ ಆಲೋಚನೆ, ಕೆಟ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸು. दुष्टा भावना।

दुर्भाषा ದುರ್ಭಾಷಾ (स्त्री०) ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು, ನೋಯಿಸುವ ಮಾತು, ಕಠಿನವಾದ ಮಾತು.

दुर्भाषित ದುರ್ಭಾಷಿತ (न०) 1. ದುರ್ಭಾಷೆ, ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು, ಮನನೋಯಿಸುವ ಮಾತು. दुष्टं भाषितम्। (वि०) 2. ಕಟುವಾಗಿ ಆಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಮನನೋಯುವಂತೆ ಆಡಲ್ಪಟ್ಟ.

दुर्भाषिन् ದುರ್ಭಾಷಿನ್ (वि०) ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನ್ನಾಡುವವನು, ಕಠಿನವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವವನು. दुष्टं भाषते — भाष (व्यक्तायां वाचि) "णिनिः" (३-२-७८)।

दुर्भिक्ष ದುರ್ಭಿಕ್ಷ (अव्य०) 1. ಕ್ಷಾಮ, ಬರ, ತುಟ್ಟಿ. भिक्षाया अभावः। "सौराष्ट्रे मालवे देशे दक्षिणे कोङ्कणे तथा। दुर्भिक्षं जायते घोरं क्षये संवत्सरे प्रिये"। (वि०) 2. ದುರ್ಭಿಕ್ಷವುಳ್ಳ (ದೇಶ). "एकग्रामे चतुःशाले दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे। पतिना नीयमानायाः पुरः-शुक्रो न दुष्यति"।

दुर्मति ದುರ್ಮತಿ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (स्त्री०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿ, ಮೂರ್ಖತನ. दुष्टा मतिः। 3. ಅರವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು, ದುರ್ಮತಿ ಸಂವತ್ಸರ, ಪ್ರಭವ ಮೊದಲಾದ ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಐವತ್ತೈದನೆಯದು. "दुर्भिक्षं मध्यमं प्रोक्तं व्यवहारो न वर्तते। भवेद्वै मध्यमा वृष्टिर्दुर्मतौ समुपस्थिते"। (वि०) 4. ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಮೂರ್ಖ. दुष्टा बुद्धिर्यस्य।

दुर्मद ದುರ್ಮದ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "दुर्मदो दुष्प्रधर्षश्च विवित्सुर्विकटाननः" भा० आदि० ६८-९६। (वि०) 2. ಉನ್ಮತ್ತ, ಮದಿಸಿದವನು. "कुमारान् क्रीडमानांस्तान् दृष्ट्वा राजा च दुर्मदान्" भा० आदि० १२९-४१।

दुर्मनस् ದುರ್ಮನಸ್ (न०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸು, ಸಿಡುಕಿನ ಮನಸ್ಸು. दुष्टं मनः। 2. ದುಃಖಗೊಂಡ ಮನಸ್ಸು. 3. ಕುಗ್ಗಿದ ಮನಸ್ಸು. दुःस्थितं मनः। (वि०) 4. ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ. 5. ದುಃಖಗೊಂಡ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ. 6. ಕುಗ್ಗಿದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ. दुःस्थितं मनो यस्य।

दुर्मन्त्र ದುರ್ಮಂತ್ರ (पुं०) ದುರಾಲೋಚನೆ, ಸಲಹೆ ಪಡೆಯುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಸ್ನೇಹಿತರೊಡನೆ ಕಲೆತು ಮಾಡುವ ಕೆಟ್ಟ ಸಮಾಲೋಚನೆ. दुष्टो मन्त्रः। "दुर्मन्त्रान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात् सुतो लालनात् विप्रोऽनध्ययनात् कुलं कुतनयात् शीलं खलोपासनात्" पञ्चतं० १-१८०।

दुर्मन्त्रिन् ದುರ್ಮಂತ್ರಿನ್ (पुं०) ಕೆಟ್ಟ ಮಂತ್ರಿ, ಕೆಟ್ಟ ಸಲಹೆ ಕೊಡುವ ಸಚಿವ. दुष्टो मन्त्री। "सन्तापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगा दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न नीतिदोषाः" पञ्चतं० ३-२३०।

दुर्मरण ದುರ್ಮರಣ (न०) ಬಲಾತ್ಕಾರದ ಮರಣ, ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಸಾವು. दुष्टमस्वाभाविकं मरणम्। ಹಸು ಮೊದಲಾದ ಶೃಂಗವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಕೋರೆಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ ಹಂದಿ ವ್ಯಾಘ್ರ ಮೊದಲಾದ ಮೃಗಗಳು ನಖರಾಯುಧಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಆನೆ ವಿಷ ಅಗ್ನಿ ಸರ್ಪ ಜಲ ವಿದ್ಯುತ್ತು ಯಂತ್ರ ಇವುಗಳಿಂದ ಸಂಭವಿಸುವುದು ದುರ್ಮರಣ.

दुर्मर्ष ದುರ್ಮರ್ಷ (वि०) ಕಷ್ಟದಿಂದ ಸಹಿಸಲ್ಪಡುವ, ಸಹಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुर् + मृष (तितिक्षायाम्) "खल्" (३-३-१२६)।

दुर्मर्षण ದುರ್ಮರ್ಷಣ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. दुष्करं मर्षणमस्य। "दुष्करं मर्षणं यस्य परैर्दुर्मर्षणः स्मृतः" इति निरुक्तिः। "अजो दुर्मर्षणः शास्ता" वि० स०। 2. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (वि०) 3. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಸಹಿಸಲ್ಪಡುವ, ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुर्+मृष (तितिक्षायाम्) "युच्" (वा० ३-३-१२८)।

दुर्मल्ली ದುರ್ಮಲ್ಲೀ, –ल्लिका –ಲ್ಲಿಕಾ (स्त्री०) ನಾಟಕಾ ತ್ರೋಟಕ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೆಂಟು ಉಪರೂಪಕಗಳಲ್ಲೊಂದು. ["उपरूपक" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] ಈ ಉಪರೂಪಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಗಳಿರಬೇಕು. ಕೈಶಿಕೀ ಮತ್ತು ಭಾರತೀ ವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕು. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಸಂಧಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಳಮಟ್ಟದ ನಾಯಕ. ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಕವು ವಿಟಪುರುಷನ ಆಟಪಾಟಗಳಿಂದ ಮೂರು ಘಳಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಡುವಂತೆಯೂ ಎರಡನೆಯ ಅಂಕವು ಐದು ಘಳಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದೂಷಕನ ವಿಲಾಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಆಡುವಂತೆಯೂ ಮೂರನೆಯ ಅಂಕವು ಆರು ಘಳಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಡುವಂತೆಯೂ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕವು ಹತ್ತು ಘಳಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಡುವಂತೆಯೂ ಇರಬೇಕು. "दुर्मल्ली चतुरङ्का स्यात् कैशिकीभारतीयुता। अगर्भा नागरनरा न्यूननायकभूषिता। त्रिनालिः प्रथमोऽङ्कोऽस्यां विटक्रीडामयो भवेत्। पञ्चनालिर्द्वितीयोऽङ्को विदूषकविलासवान्" ಇತ್ಯಾದಿ. सा० द०।

दुर्मुख ದುರ್ಮುಖ (पुं०) 1. ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. 2. ಒಂದು ಸರ್ಪ. 3. ವಾನರ, ಕಪಿ. 4. ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. 5. ಶ್ರೀರಾಮನ ಅಂತಃಪುರದ ಒಬ್ಬ ಸೇವಕ. "शुद्धान्तचारी दुर्मुखः स मया पौरजानपदानपसर्पितुं प्रयुक्तः" उ० रा० १। 6. ಪರಮೇಶ್ವರ. 7. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 8. ಪ್ರಭವ ಮೊದಲಾದ ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತನೆಯ ಸಂವತ್ಸರ. (वि०) 9. ಅಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಮಾತಾಡುವವನು, ದುರ್ಭಾಷೆಯನ್ನಾಡುವವನು. दुष्टं मुखं यस्य। 10. ಗಂಟುಹಾಕಿದ ಮುಖವುಳ್ಳವನು,

ಭಯಂಕರವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳವನು. "दुर्मुखो मुखरे नागभेदे वाजिनि वानरे" हेम०।

दुर्मुहूर्त ದುರ್ಮುಹೂರ್ತ (पुं०) ಕೆಟ್ಟ ಸಮಯ, ಪ್ರಶಸ್ತವಲ್ಲದ ಕಾಲ, ಕೆಟ್ಟ ಘಳಿಗೆ. दुष्टो मुहूर्तः।

दुर्मेधस् ದುರ್ಮೇಧಸ್ (वि०) 1. ಮಂದಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು, ದಡ್ಡ. दुष्टा मेधा यस्य "असिच्" (५-४-१२२)। "ग्रन्थानधीत्य व्याकर्तुमिति दुर्मेधसोऽप्यलम्" माघ० २-२६। 2. ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು, ಮೂರ್ಖ, ಅವಿವೇಕಿ.

दुर्योग ದುರ್ಯೋಗ (पुं०) ಕೆಟ್ಟ ಯೋಗ, ಅಶುಭ ಯೋಗ, ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪಾಪಗ್ರಹಗಳ ಸಂಬಂಧ. दुष्टो योगः। "दासीभूतास्मि दुर्योगात् सपत्न्याः पतगोत्तम" भा० आदि० २७-१३।

दुर्योध ದುರ್ಯೋಧ (वि०) ಕಷ್ಟದಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಶಕ್ಯನಾದ, ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯನಾದ. दुःखेन युध्यते—दुर्+युध (संप्रहारे) "खल्" (३-३-१२६)।

दुर्योधन ದುರ್ಯೋಧನ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಹಿರಿಯ ಮಗ, ಕೌರವರ ಯಜಮಾನ. दुर्+युध (संप्रहारे) "युच्" (वा० ३-३-१२८)। [ದುರ್ಯೋಧನನು ಜನಿಸಿದಾಗ ಕತ್ತೆಯಂತೆ ಕಿರುಚಿಕೊಂಡನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿದ ಕತ್ತೆಗಳೂ ಕಿರುಚಿದವು. ಆಗ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನು ಹೆದರಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನೂ ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯರನ್ನೂ ಕರೆದು ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಲಾಗಿ ಅವರು "ಈ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದ ಕೂಡಲೆ ಅನೇಕ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಕಂಡುಬಂದದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಂದ ವಂಶವೇ ನಿರ್ಮೂಲವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸುವುದೊಳ್ಳೆಯದು" ಎಂದರು. ಆದರೆ ಪುತ್ರಪ್ರೇಮದಿಂದ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನು ಹಾಗೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. "स जातमात्र एवाथ धृतराष्ट्रसुतो नृप। रासभारावसदृशं रुराव च ननाद च। तं खराः प्रत्यभाषन्त गृध्रगोमायुवायसाः। वाताश्च प्रववुश्चापि दिग्दाहश्चाभवत्तदा। ततस्तु भीतवद्राजा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम्। समानीय बहून् विप्रान् भीष्मं विदुरमेव च। अस्मिन् जाते निमित्तानि शंसन्ती हाशिवं महत्। क्रव्यादाः प्राणदन् घोराः शिवाश्चाशिवनिस्वनाः। तेऽब्रुवन् ब्राह्मणा राजन् विदुरश्च महामतिः। व्यक्तं कुलान्तकरणो भवितैष सुतस्तव। त्यजैनमेकं शान्तिं चेत्कुलस्येच्छसि भारत। स तथा विदुरेणोक्तस्तैश्च सर्वैर्द्विजोत्तमैः। न चकार तथा राजा पुत्रस्नेहसमन्वितः" भा० आदि० १२९। ದುರ್ಯೋಧನನು ಕಲಿಯ ಅಂಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು. "कलेरंशस्तु संजज्ञे भुवि दुर्योधनो नृपः। दुर्बुद्धिर्दुर्मतिश्चैव कुरूणामयशस्करः" भा० आदि० ६८-८७। ಇವನು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಪಾಂಡವರನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು ರಾಜ್ಯಭ್ರಷ್ಟರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಪಾಂಡುರಾಜನು ಕಾಲವಾದನಂತರ ಧರ್ಮರಾಜನು ತಮ್ಮಂದಿರೊಡನೆ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರಿದನು. ಆಟಪಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಭೀಮನು ಜಯ ಗಳಿಸುತ್ತಿರಲು ಇದನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ದುರ್ಯೋಧನನು ಭೀಮನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿಷಹಾಕಿಸಿದನು. ಕೈಕಾಲು ಕಟ್ಟಿ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಸಿದನು. ಅರಗಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಸುಡಲು ಏರ್ಪಾಡುಮಾಡಿದನು. ದ್ರೌಪದೀ ಸ್ವಯಂವರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಧರ್ಮರಾಜನಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾದನು. "छित्वा राजा धनुः सज्यं धार्तराष्ट्रस्य संयुगे। अभ्यवर्षच्छरौघैस्तं स हित्वा प्राद्रवद्रणम्" भा० आदि० २०५-४२। ಪಾಂಡವರು ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಸುಖವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕೇಳಿ ಶಕುನಿ ಮತ್ತು ಕರ್ಣನ ಮಾತಿನಂತೆ ಅವರನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ದ್ರುಪದನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ದುರ್ಯೋಧನನು ಭೀಮಸೇನನಿಂದ ಸೋತನು. आदि० २१८। ಧರ್ಮರಾಜನ ರಾಜಸೂಯ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಮಯನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸಭಾಭವನವನ್ನು ನೋಡಿ ಮರುಗಿದ ದುರ್ಯೋಧನನು ಜಲವಿಲ್ಲದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಲವಿರುವುದೆಂದೂ ಜಲವಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಲವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ನಡೆದು ಮುಗ್ಗರಿಸಿ ಭೀಮ ದ್ರೌಪದಿ ಮೊದಲಾದವರ ಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದನು. ಪಾಂಡವರನ್ನು ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಗೆಲ್ಲಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತಂತ್ರದಿಂದ ಗೆದ್ದು ಅವರನ್ನು ಓಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಶಕುನಿಯ ತಂತ್ರದಿಂದ ದ್ಯೂತದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಗೆದ್ದು ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ದ್ರೌಪದಿಯು ತನ್ನ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಭೀಮನು ಅವನ ತೊಡೆಯನ್ನು ಮುರಿದು ಕೊಲ್ಲುವುದಾಗಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದನು. "एवमुक्त्वा तु कौन्तेयमपोह्य वचनं स्वकम्। द्रौपद्याः प्रेक्षमाणायाः सव्यमूरुमदर्शयत्। भीमसेनस्तमालोक्य नेत्रे उत्फाल्य लोहिते। प्रोवाच राजमध्ये तं सभां विश्रावयन्निव। पितृभिः सह सालोक्यं मा स्म गच्छेद् वृकोदरः। यद्येतमूरुं गदया न भिन्द्यां ते महाहवे" सभा० ९२। ತೊಡೆಯನ್ನು ತೋರಿದ ದುರ್ಯೋಧನನಿಗೆ ತೊಡೆಯೇ ಮೃತ್ಯುವಾಗುವುದೆಂದೂ ಸೀರೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದೆಳೆದ ಪಾಪಿ ದುಃಶಾಸನನ ಎದೆ

ಯನ್ನು ಭೀಮಸೇನನು ಸೀಳಿ ರಕ್ತ ಪಾನಮಾಡುವನೆಂದೂ ದ್ರೌಪದಿಯು ಶಪಿಸಿದಳು. "यस्माच्चोरुं दर्शयसे यस्माच्चोरुं निरीक्षसे। तस्मात्तवह्यधर्मिष्ठ ऊरौ मृत्युर्भविष्यति। यस्माच्चैवं क्लेशयति भ्राता ते मां दुरात्मवान्। तस्माद्रुधिरमेवास्य पास्यते वै वृकोदरः" सभा० ९२। ಜೂಜಿನಲ್ಲಿ ಸೋತ ಪಾಂಡವರಿಗೆ ಅರ್ಧ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ದುರ್ಯೋಧನನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಲು ವ್ಯಾಸ ಮಹರ್ಷಿಯು ಮೈತ್ರೇಯ ಋಷಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದಾಗ ದುರ್ಯೋಧನನು ಮೈತ್ರೇಯರನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮಾತನಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಭೀಮಸೇನನ ಗದೆಯಿಂದ ಅವನ ತೊಡೆಗಳು ತುಂಡಾಗಲಿ ಎಂದು ಅವರು ಶಪಿಸಿದರು. वन० १०। ಪಾಂಡವರು ದ್ವೈತವನದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವರನ್ನು ಅವಮಾನಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂದು ದುರ್ಯೋಧನನು ಸಕಲ ಪರಿವಾರ ಸಮೇತ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಗಂಧರ್ವರೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಸೋತನು. ಗಂಧರ್ವರು ಇವನ ಕೈಕಾಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಒಯ್ಯುತ್ತಿರಲು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ಮಾತಿನಂತೆ ಅರ್ಜುನನು ಇವನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದನು. वन० २४१। ಪಾಂಡವರು ಅಜ್ಞಾತವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವರನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಪುನಃ ಕಾಡಿಗೆ ಓಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಗೂಢಚಾರರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ಅವರ ಮೂಲಕ ಕೀಚಕವಧೆಯ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಕೇಳಿ ಅದು ಭೀಮಸೇನನ ಕೆಲಸವೆಂದು ಊಹಿಸಿ ಭೀಷ್ಮಾದಿಗಳೊಡನೆ ವಿರಾಟನಗರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ವಿರಾಟನ ಗೋವುಗಳನ್ನು ತಡೆದು ಹಿಡಿದನು. ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನನಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಪರಾಜಯವಾಯಿತು. विरा० ३७, ६६। ಪಾಂಡವರೊಡನೆ ಸಂಧಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಮತ್ತು ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯರ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳದೆ ದುರ್ಯೋಧನನು ತಾನು ಅಪರಾಧಿಯಲ್ಲವೆಂದೂ ಪಾಂಡವರಿಗೆ ಸೂಜಿಯ ಮೊನೆಯಷ್ಟು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿದನು. ದುರ್ಯೋಧನನು ಕೊನೆಗೆ ಪಾಂಡವರೊಡನೆ ಸಂಧಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮತ್ತು ಗಾಂಧಾರಿಯ ಮಾತನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಬಂಧಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ವಿಶ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಆಶ್ಚರ್ಯಗೊಳಿಸಿ ಹೊರಟುಹೋದನು. उद्योग० १३१। ದುರ್ಯೋಧನನು ಕರ್ಣಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಯುದ್ಧಸಿದ್ಧತೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕೃಪಾಚಾರ್ಯ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೂ ಸೇನಾಪತಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಸೇನೆಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಯುದ್ಧದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕರ್ಣನ ಮೂಲಕ ಡಂಗುರ ಹೊಡೆಸಿದನು. "प्रतियाते तु दाशार्हे राजा दुर्योधनस्तदा। कर्णं दुःशासनं चैव शकुनिं चाब्रवीदिदम्। अकृतेनैव कार्येण गतः पार्थानधोक्षजः। स एनान्मन्युनाविष्टः ध्रुवं धक्ष्यत्यसंशयम्। इष्टो हि वासुदेवस्य पाण्डवैर्मम विग्रहः। भविता विग्रहः सोऽयं तुमुलो रोमहर्षणः। तस्मात्सांग्रामिकं सर्वं कारयध्वमतन्द्रिताः। शिबिराणि कुरुक्षेत्रे क्रियन्तां वसुधाधिपाः। प्रयाणं घुष्यतामद्य श्वोभूत इति माचिरम्" उद्योग० १५३। ಭೀಷ್ಮನು ದುರ್ಯೋಧನನಿಗೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಪಾಂಡವರಿಗೇ ಜಯ ಲಭಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ಪಾಂಡವರ ಜೊತೆ ಸಂಧಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. "तमब्रवीन्महाराज भीष्मः शान्तनवः पुनः। माहात्म्यं ते श्रुतं राजन् केशवस्य महात्मनः। प्रीतिमान् हि दृढं कृष्णः पाण्डवेषु यशस्विषु। तस्मादब्रवीमि राजेन्द्र शमो भवतु पाण्डवैः" भीष्म० ६८। ಕರ್ಣನ ಅನುಮತಿಯಂತೆ ದುರ್ಯೋಧನನು ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಸೇನಾಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿದನು. द्रोण० ५। ಯುಧಿಷ್ಠಿರನನ್ನು ಜೀವಸಹಿತ ಹಿಡಿದು ತರಬೇಕೆಂದು ದುರ್ಯೋಧನನು ಹೇಳಲು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಯತ್ನಿಸಿದ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಅದು ಅಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. द्रोण० ३३। ಅರ್ಜುನ ಮತ್ತು ಯುಧಿಷ್ಠಿರರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಸೋತನು. "ततो दुर्योधनः कृष्णौ नवभिर्नवभिः शरैः। अविध्यत रणे राजन् शरैराशीविषोपमैः॥ ततः क्रुद्धो रणे पार्थः सृक्विणी परिसंलिहन्। धनुरस्याच्छिनत्तूर्णं हस्तावपि च वीर्यवान्। दुर्योधनं च बाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यां विरथीकृतम्। अविद्धयद्धस्ततलयोरुभयोरर्जुनस्तदा। स वेदनाभिराविग्नः पलायनपरायणः" द्रोण० १०३। "तं तपन्तमिवादित्यं कुरुराजं महाहवे। नाशकन्वीक्षितुं राजन् पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः। ततो युधिष्ठिरो राजा कुपितो राजसत्तम। अभ्यधावत्कुरुपतिं तव पुत्रं जिघांसया। ततो दुर्योधनः क्रुद्धः शरैः सन्नतपर्वभिः। विव्याध दशभिस्तूर्णं ध्वजं चिच्छेद चेषुणा। ततो युधिष्ठिरो राजा तव पुत्रस्य मारिष। शरं च सूर्यरश्म्याभमत्युग्रमनिवारणम्। हा हतोऽसीति राजानमुक्त्वाऽमुञ्चद्युधिष्ठिरः। स तेना कर्णमुक्तेन विद्धो बाणेन कौरवः। निषसाद रथोपस्थे भृशं संमूढचेतनः"। ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನನಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾದ ದುರ್ಯೋಧನನು ಕುದುರೆಯನ್ನು ಏರಿ ಓಡಿಹೋದನು. ಸೈನ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ನಾಶವಾದುದನ್ನು ಕಂಡ ದುರ್ಯೋಧನನು

ಗದೆಯೊಡನೆ ಒಂದು ಮಡುವಿನಲ್ಲಿ ಅವಿತುಕೊಂಡು ಜಲ ಸ್ತಂಭನಮಾಡಿ ಕುಳಿತನು. ಆಗ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಪಾಂಡವರು ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಮೂದಲಿಸಲು ಅವನು ಗದೆಯೊಡನೆ ಮಡುವಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎದ್ದು ಬಂದನು. ಭೀಮ ದುರ್ಯೋಧನರಿಗೆ ಗದಾಯುದ್ಧ ನಡೆದು ಭೀಮನು ದುರ್ಯೋಧನನ ತೊಡೆಯನ್ನು ಮುರಿದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪೂರ್ತಿಮಾಡಿದನು. "दुर्योधनो हते सैन्ये विद्रुतेषु पदातिषु। ह्रदं द्वैपायनं नाम विवेश भृशदुःखितः। शयानं धार्तराष्ट्रं तु सलिले स्तम्भिते तदा। पाण्डवाः सह कृष्णेन वाग्भिरुग्राभिरार्दयन्। स तुद्यमानो बलवान् वाग्भी राम समन्ततः। उत्थितः स ह्रदाद्वीरः प्रगृह्य महतीं गदाम्। स चाप्युपागतो योद्धुं भीमेन सह साम्प्रतम्। आजघ्ने मूर्ध्नि कौन्तेयं गदया भीमवेगया। तयात्वभिहतो भीमः पुत्रेण तव पाण्डवः। नाकम्पत महाराज तदद्भुतमिवाभवत्। ऊरुभ्यां प्राहिणोद्राजन् गदां वेगेन पाण्डवः। सा वज्रनिष्पेषसमा प्रहिता भीमकर्मणा। ऊरू दुर्योधनस्याथ बभञ्ज प्रियदर्शनौ। स पपात नरव्याघ्रः वसुधामनुनादयन्" शल्य० ५९।

दुर्योनि ದುರ್ಯೋನಿ (स्त्री०) 1. ನೀಚಜಾತಿ. (वि०) 2. ನೀಚಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. "न कथंचन दुर्योनिः प्रकृतिं स्वां नियच्छति" मनु० १०-५९।

दुर्लक्ष्य ದುರ್ಲಕ್ಷ್ಯ (वि०) 1. ತಿಳಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुःखेन लक्ष्यते — दुर् + लक्ष (आलोचने) "ण्यत्" (३-१-१२४)। "मनश्चलं प्रकृत्यैव दुर्लक्ष्यं च तथापि मे" रत्ना० ३-२। 2. ನೋಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ನೋಡಬಹುದಾದ. दुर् + लक्ष (दर्शने) "ण्यत्"।

दुर्लङ्घ्य ದುರ್ಲಂಘ್ಯ (वि०) 1. ದಾಟಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ದಾಟಬಹುದಾದ. 2. ಮೀರಲಾಗದ, ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲಾಗದ. दुःखेन लङ्घ्यते — दुर् + लघि (गतौ) "यत्" (३-१-९७)।

दुर्लभ ದುರ್ಲಭ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. दुःखेन लभ्यते — दुर् + डु लभष् (प्राप्तौ) "खल्" (३-३-१२६)। ಇಂದ್ರಿಯ ಜಯವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ದುರ್ಲಭನು. "अजितेन्द्रियदुष्प्राप्यो दुर्लभः स च कथ्यते" इति निरुक्तिः। "दुर्लभो दुर्गमो दुर्गः" वि० स०। 2. ಕಚೋರ. (वि०) 3. ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಪಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ. "दुर्लभः प्रियो मे भव हृदय निराशम्" माल० २-४। "हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः" किरा० १-४। 4. ಉತ್ತಮವಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ. "सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा। हरिद्वारे प्रयागे च गङ्गा सागरसङ्गमे" कूर्मपु०। 5. ಪ್ರಿಯವಾದ, ಇಷ್ಟವಾದ. (स्त्री०) **दुर्लभा ದುರ್ಲಭಾ**. 6. ಕಟಕಸಂಧಿ. 7. ಹೆಗ್ಗಳ್ಳ.

दुर्ललित ದುರ್ಲಲಿತ (न०) 1. ಮೊಂಡುತನ, ಹಟಮಾರಿತನ. दुर्+लल (ईप्सायाम्) भावे "क्तः" (३-३-११४)। 2. ದುರ್ವ್ಯಾಪಾರ, ದುಷ್ಟಕೃತ್ಯ, ಪುಂಡಾಟ. (वि०) 3. ಮೊಂಡುತನದ, ಹಟಮಾರಿತನದ. "स्पृहयामि खलु दुर्ललितायास्मै" शाकु० ७। 4. ಬಹಳ ಮುದ್ದಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟ. "बहु कुसुमितास्वपि सखे नोपवनलतासु नम्रविटपासु। चक्षुर्बध्नाति धृतिं तदङ्गनालोकदुर्ललितम्" विक्र० २-८। "हा वत्स वृषसेन, हा मदङ्कदुर्ललित, हा गदायुद्धप्रिय प्रयच्छ मे" वेणी० ४।

दुर्वच ದುರ್ವಚ (वि०) 1. ಹೇಳಲಾಗದ, ಹೇಳಲೂ ಕಷ್ಟವಾದ, ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹೇಳಬಹುದಾದ. दुर्+वच (परिभाषणे) "खल्" (३-३-१२६)। "अपि वागधिपस्य दुर्वचं वचनं तद्विदधीत विस्मयम्" किरा० २-२। 2. ವಿವರಿಸಲಾಗದ, ವರ್ಣಿಸಲಶಕ್ಯವಾದ, ಹೇಳಬಾರದಾದ, ಅವಾಚ್ಯವಾದ. "दुर्वचं तदथ मा स्म भून्मृगस्त्वय्यसौ यदकरिष्यदोजसा" किरा० १३-४९।

दुर्वचन ದುರ್ವಚನ (न०) ಕೆಟ್ಟಮಾತು, ಬೈಗಳು.

दुर्वचस् ದುರ್ವಚಸ್ (न०) 1. ದುರ್ಭಾಷೆ, ಕೆಟ್ಟಮಾತು, ಬೈಗಳು. दुष्टं वचः। "असह्यं दुर्वचो ज्ञातेर्मेघान्तरितरौद्रवत्" उद्भ०। (वि०) 2. ದುರ್ಭಾಷೆಯಾಡುವ, ಕೆಟ್ಟಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವ, ಬಿರುಸುಮಾತನ್ನಾಡುವ. दुष्टं वचोऽस्य।

दुर्वर्ण ದುರ್ವರ್ಣ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟಬಣ್ಣ. दुष्टो वर्णः। (न०) 2. ರಜತ, ಬೆಳ್ಳಿ. दुष्टो वर्णोऽस्य। [ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೆಳ್ಳಿಯು ಕಿರಿದಾದುದು.] "उच्चैर्महारजतराजिविराजितासौ दुर्वर्णभित्तिरिह सान्द्रसुधासवर्णा" माघ० ४-२८। (वि०) 3. ಕೆಟ್ಟಬಣ್ಣವುಳ್ಳ, ಕಂದುಬಣ್ಣದ.

दुर्वह ದುರ್ವಹ (वि०) ವಹಿಸಲಶಕ್ಯವಾದ, ಹೊರಲಾಗದ, ಬಹಳ ಭಾರವಾದ. दुःखेन उह्यते—दुर् + वह (प्रापणे)

"खल्" (३-३-१२६)। "प्राप्य मन्मथरसादतिभूमिं दुर्वहस्तनभराः सुरतस्य" माघ० १०-८०।

दुर्वाक्य ದುರ್ವಾಕ್ಯ (न०) ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು, ಬೈಗಳು. दुष्टं वाक्यम्।

दुर्वाच् ದುರ್ವಾಚ್ (स्त्री०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು. दुष्टा वाक्। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಮಾತುಳ್ಳ, ದುರ್ಭಾಷೆಯನ್ನಾಡುವ. दुष्टा वागस्य। "अतीव जल्पन् दुर्वाचो भवतीह" भा०।

दुर्वाच्य ದುರ್ವಾಚ್ಯ (न०) 1. ಅಪವಾದ, ನಿಂದೆ. 2. ಅಕೀರ್ತಿ. "क्रीडानिमित्तं दुर्वाच्यं श्रुत्वा स न भविष्यति" रामा०। (वि०) 3. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ.

दुर्वाद ದುರ್ವಾದ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು, ದುರ್ಭಾಷೆ. 2. ಅಕೀರ್ತಿ, ಅಪಯಶಸ್ಸು. दुष्टो वादः। 3. ಅಸಮಂಜಸವಾದ ಮಾತು.

दुर्वादिन् ದುರ್ವಾದಿನ್ (वि०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವವನು. 2. ಅಸಂಬದ್ಧವಾಗಿ ಮಾತಾಡುವವನು, ಅಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಮಾತಾಡುವವನು. दुष्टं वदति—दुर् + वद (व्यक्तायां वाचि) "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–वादिनी –ವಾದಿನೀ.**

दुर्वार ದುರ್ವಾರ (वि०) 1. ತಡೆಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ತಡೆಯಬಹುದಾದ, ಅಡಗಿಸಲಾಗದ. "किं चायमरिदुर्वारः पाणौ पाशः प्रचेतसः" कुमा० २-२१। 2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ನಿವಾರಿಸಬಹುದಾದ. दुर्+वृञ् (वरणे) "खल्" (३-३-१२६)।

दुर्वारण ದುರ್ವಾರಣ (वि०) ಕಷ್ಟದಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಡುವ. दुःखेन वारणं यस्य। "संरब्धश्च शरानस्यन् द्रोणं दुर्वारणं रणे" भा० द्रोण० १९३-३०।

दुर्वार्ता ದುರ್ವಾರ್ತಾ (स्त्री०) ಕೆಟ್ಟ ಸಮಾಚಾರ. दुष्टा वार्ता।

दुर्वासना ದುರ್ವಾಸನಾ (स्त्री०) ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿ, ಕೆಟ್ಟ ಒಲವು. दुष्टा वासना। "त्वत्संनिकर्षात् दुर्वासनोपहतैरस्मदन्तेवासिभिः कर्मसु श्लथादरैर्भवितव्यम्" प्रबोध० ६।

दुर्वासस् ದುರ್ವಾಸಸ್ (पुं०) 1. ದುರ್ವಾಸಮುನಿ, ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿಯ ಪುತ್ರ. [ಈ ಋಷಿಯು ಪರಶಿವನ ಅಂಶದಿಂದ ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿಗೆ ಅನಸೂಯಾ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದನು. "ममांशस्तु क्षितितले महाभागो द्विजोत्तमः। दुर्वासा इति विख्यातः स हि त्वां याजयिष्यति" भा० आदि० २४९-५४। "अत्रेः पत्न्यनसूया त्रीन् जज्ञे सुयशसः सुतान्। दत्तं दुर्वाससं सोममात्मेशब्रह्मसंभवान्" भाग० ४-१-१५। ರುದ್ರಾಂಶಸಂಭೂತನಾದ ದುರ್ವಾಸಋಷಿಯು ಬಹಳ ಕೋಪದ ಸ್ವಭಾವದವನು. ಒಂದು ದಿನ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಒಂದು ಪುಷ್ಪಮಾಲೆಯನ್ನು ಐರಾವತದ ಮೇಲೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಾಗ ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ಆನೆಯ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಎಸೆದನು. ಆನೆಯು ಅದನ್ನು ತೆಗೆದು ನೆಲಕ್ಕೆ ಎಸೆಯಲು ಋಷಿಯು ಕೋಪಗೊಂಡು ಇಂದ್ರನ ಸಂಪತ್ತೆಲ್ಲವೂ ನಾಶವಾಗಲಿ ಎಂದು ಶಾಪವಿತ್ತನು. विष्णुपु०। ಒಂದು ಸಲ ಕುಂತಿಯ ಸೇವೆಯಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ದುರ್ವಾಸ ಋಷಿಯು ಅವಳಿಗೆ ಮಂತ್ರೋಪದೇಶ ಮಾಡಿದನು. ಅದರಿಂದ ಕುಂತಿಯು ಧರ್ಮರಾಜ ಭೀಮ ಅರ್ಜುನರನ್ನೂ ಮಾದ್ರಿಯು ನಕುಲ ಸಹದೇವರನ್ನೂ ಪಡೆದರು. भा० आदि०। ಏಕಾದಶೀ ವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅಂಬರೀಷ ಮಹಾರಾಜನ ನಿಯಮವನ್ನು ಭಂಗಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ದುರ್ವಾಸ ಋಷಿಯು ಅವನಲ್ಲಿ ಅಪರಾಧಮಾಡಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚಕ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡು ಕೊನೆಗೆ ಅಂಬರೀಷನನ್ನೇ ಮರೆಹೊಕ್ಕು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡನು. भाग० ९-४। ಪಾಂಡವರು ವನವಾಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಯಪಾತ್ರೆಯ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಸೌಖ್ಯವಾಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿದು ದುರ್ಯೋಧನನು ದ್ರೌಪದಿಯ ಭೋಜನವಾದನಂತರ ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡಿ ಅವರಿಗೆ ಶಾಪಕೊಟ್ಟು ಬರಬೇಕೆಂದು ದುರ್ವಾಸ ಋಷಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಆಪದ್ಬಾಂಧವನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಕರುಣೆಯಿಂದ ಶಿಷ್ಯರೊಡನೆ ಹೋಗಿದ್ದ ಈ ಋಷಿಗೆ ಭೋಜನ ಸಂತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಗಿ ಈ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಾಂಡವರೂ ಪಾರಾದರು. भा० वन०।] ಇತ್ಯಾದಿ. (वि०) 2. ಮಲಿನವಾದ ಮತ್ತು ಹರುಕುವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ.

दुर्विगाह ದುರ್ವಿಗಾಹ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "दुर्मदो दुर्विगाहश्च विवित्सुर्विकृताननः" भा० आदि०। (वि०) 2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಇಳಿಯಲ್ಪಡುವ, ಇಳಿಯಲು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾದ (ನದಿ ಕೆರೆ ಮುಂತಾದುವು). दुःखेन विगाह्यते—दुर्+वि+गाहू (विलोडने) "खल्" (३-३-१२६)।

दुर्विगाह्य ದುರ್ವಿಗಾಹ್ಯ (वि०) "दुर्विगाह" ಪದದ ಅರ್ಥ. दुर् + वि + गाहू (विलोडने) "ण्यत्" (३-१-१२४)।

दुर्विचिन्तित ದುರ್ವಿಚಿಂತಿತ (न०) ಕೆಟ್ಟ ಆಲೋಚನೆ, ಕೆಡಕುಮಾಡುವ ಯೋಚನೆ. दुष्टं विचिन्तितम्। "दुःस्वप्नदुर्विचिन्तितदुष्प्रेक्षितदुष्कृतानि कर्माणि" बृहत्सं० २-२१।

दुर्विचिन्त्य ದುರ್ವಿಚಿಂತ್ಯ (वि०) ಊಹಿಸಲಾಗದ, ಕಲ್ಪನೆಗೂ ಸಿಲುಕದ, ಯೋಚಿಸಲೂ ಕಷ್ಟವಾದ.

दुर्विदग्ध ದುರ್ವಿದಗ್ಧ (वि०) 1. ಅವಿವೇಕಿ, ಮೂರ್ಖ. 2. ಗರ್ವದಿಂದ ಕೊಬ್ಬಿರುವ. "ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति" भर्तृ० १-३। 3. ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅಹಂಕಾರಪಡುವ. "अरे रे वाचाट, वृथाशस्त्रग्रहण-दुर्विदग्ध" वेणी० ३।

दुर्विध ದುರ್ವಿಧ (वि०) 1. ದರಿದ್ರ, ಬಡವ. दुःस्था विधा प्रकारः समृद्धिर्वा यस्य। "अपि खञ्जनमञ्जनाञ्चिते विदधाते रुचिगर्वदुर्विधम्" नैष० २-२३। 2. ನೀಚ, ದುಷ್ಟ, ದುರ್ಜನ. 3. ಮೂರ್ಖ, ಅಜ್ಞ, ತಿಳಿಗೇಡಿ. "शास्त्रेष्वन्येषु मुख्येषु विद्यमानेषु दुर्विधाः। बुद्धि-मान्वीक्षिकीं प्राप्य निरर्थान् प्रवदन्ति ते" रामा०। "दुर्विधो वाच्यलिङ्गः स्यात् दुर्गतेऽपि खलेऽपि च" मेदि०।

दुर्विनय ದುರ್ವಿನಯ (पुं०) ಅವಿವೇಕ, ಉದ್ಧಟತನ. दुर्+वि+णीञ् (प्रापणे) भावे "अच्" (३-३-५६)। स्त्रियाम् "क्तिन्" (३-३-९४)। **–विनीतिः –ವಿನೀತಿಃ.**

दुर्विनीत ದುರ್ವಿನೀತ (पुं०) 1. ಪಳಗಿಸದ ಕುದುರೆ, ಅವಿಧೇಯ ಕುದುರೆ. दुःखेन विनीयते—दुर्+वि+णीञ् (प्रापणे) "क्तः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। (वि०) 2. ಅವಿಧೇಯ, ವಿನಯವಿಲ್ಲದವನು. "अनुत्थानवता चापि दुर्विनीतेन दुर्धिया" भा० उद्योग० १३५-११।

दुर्विभाव ದುರ್ವಿಭಾವ (वि०) ಯೋಚಿಸಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ, ಊಹಿಸಲೂ ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुःखेन विभाव्यते—दुर्+वि+भू+णिच् "खल्" (३-३-१२६)। "अस-द्वृत्तेरहोवृत्तं दुर्विभावं विधेरिव" किरा० ११-५६।

दुर्विमोचन ದುರ್ವಿಮೋಚನ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "चित्रबाहुश्चित्रवर्मा सुवर्मा दुर्विमोचनः" भा० आदि०। (वि०) 2. ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಬಿಡಿಸಲ್ಪಡುವ, ಬಿಡಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ.

दुर्विलसित ದುರ್ವಿಲಸಿತ (न०) ದುಷ್ಟತನ, ಪುಂಡುತನ, ಕೀಟಲೆ. दुष्टं विलसितम्। "सर्वमेतन्महामोहस्य दुर्विलसितम्" प्रबोध० ६।

दुर्विवाह ದುರ್ವಿವಾಹ (पुं०) ನಿಂದಿತವಾದ ವಿವಾಹ, ಅಸುರ ರಾಕ್ಷಸ ಗಾಂಧರ್ವ ಮತ್ತು ಪೈಶಾಚ ವಿವಾಹ. दुष्टः निन्दितः विवाहः। "जायन्ते दुर्विवाहेषु ब्रह्मधर्म-द्विषः सुताः" मनु० ३-४१। ಅಷ್ಟವಿಧ ವಿವಾಹಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮ ದೈವ ಆರ್ಷ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಈ ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ದುರ್ವಿವಾಹಗಳು.

दुर्विष ದುರ್ವಿಷ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. दुःस्थितं विषमस्य। "दुर्धर्षो दुष्प्रकाशश्च दुर्विषो दुर्जयोऽजयः" भा० शान्ति० २९०-१५७।

दुर्विषह ದುರ್ವಿಷಹ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "दुर्योधनो दुर्विषहो दुर्मुखो दुष्प्रधर्षणः" भा० आदि० २०१-१। 2. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. "दुर्वारणो दुर्विषहो दुस्सहो दुरतिक्रमः" भा० शान्ति०। (वि०) 3. ಸಹಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಸಹಿಸಬಹುದಾದ. दुर्+वि+षह (मर्षणे) "खल्" (३-३-१२६)।

दुर्वृत्त ದುರ್ವೃತ್ತ (न०) 1. ದುರಾಚಾರ, ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ, ಅಯೋಗ್ಯ ಕೆಲಸ, ಅಸಭ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ. दुष्टं वृत्तम्। "दुर्वृत्तं धार्तराष्ट्राणामुक्तवान् भगवानृषिः" भा० आदि० १-७६। (वि०) 2. ನೀಚ, ಅಸಭ್ಯ, ದುರ್ಜನ. दुष्टं वृत्तं यस्य। "चाटतस्करदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः" याज्ञ० १-३३६।

दुर्हण ದುರ್ಹಣ (वि०) ಕೊಲ್ಲಲು ಅಶಕ್ಯನಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವ. दुःखेन हन्यते—हन (हिंसागत्योः) "खल्" (३-३-१२६)। "प्रकल्प्स्यति च तस्यार्थो निकुम्भे दुर्हणे हते" भट्टि० १६-११।

दुर्हुत ದುರ್ಹುತ (न०) ಅಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಹೋಮ, ಯಾವ ಫಲವನ್ನೂ ಕೊಡದ ಹೋಮ. दुष्टं निन्दितं हुतम्। "एतेषु दक्षिणा दत्ता दावाग्नाविव दुर्हुतम्" भा० शान्ति० १८-२५।

दुर्हृद् ದುರ್ಹೃದ್ (पुं०) 1. ವೈರಿ, ಶತ್ರು, ಹಗೆ. दुष्टं हृदयमस्य—हृदयस्य हृद्भावः (५-४-१५०)। निपा०। "कीर्ति सूते दुर्हृदो निष्प्रलान्ति" उ० रा० ५-३०। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ನೀಚವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ. दुष्टं हृदस्य। "अश्मसारमयं नूनं हृदयं मम दुर्हृदः" भा० वन० ३१४-१२।

दुर्हृदय ದುರ್ಹೃದಯ (न०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸು. दुष्टं हृदयम्। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ನೀಚವಾದ ಹೃದಯವುಳ್ಳ. दुष्टं हृदयं यस्य।

दुल – उत्क्षेपे (चुरा० उभ० सक० से०)। दोलयति, –ते। दोलयेत्, –त। अदूदुलत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಮೇಲಕ್ಕೆ

ಎತ್ತು. 2. ಅಲ್ಲಿಂದಿಲ್ಲಿಗೆ ಚಲಿಸು, ಆಕಡೆಯಿಂದ ಈಕಡೆಗೆ ಅಡುತ್ತಿರು.

दुलि ದುಲಿ (पुं०)1. ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. (स्त्री०)2. ಹೆಣ್ಣು ಆಮೆ. (वि०) 3. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವ. दुल (उत्क्षेपे) "इन्" (उ० ४-१२०)। "दुलिः स्त्रियाम्। कमठ्यां ना मुनौ" मेदि०।

दुश्चर ದುಶ್ಚರ (पुं०)1. ಭಲ್ಲೂಕ, ಕರಡಿ. 2. ಕಪ್ಪೆಚಿಪ್ಪು. दुष्टं चरति — दुस्+चर (गतिभक्षणयोः) "अच्" (३-१-१३४)। (वि०) 3. ಆಚರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಮಾಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुःखेन चर्यते—दुस्+चर "खल्" (३-३-१२६)। "स्थाने तपो दुश्चरमेतदर्थमपर्णया पेलवयापि तप्तम्" कुमा० ७-६५।

दुश्चरित ದುಶ್ಚರಿತ (न०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಕಾರ್ಯ, ಅಕಾರ್ಯ, ಪಾಪಕಾರ್ಯ. दुष्टं चरितम्। "इह दुश्चरितैः केचित् केचित् पूर्वकृतैस्तथा। प्राप्नुवन्ति दुरात्मानो नरा रूपविपर्ययम्" मनु० ११-४८। (वि०) 2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. दुःखेन चरितम्। 3. ಪಾಪಕಾರ್ಯವುಳ್ಳ, ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸವಮಾಡಿದ. दुष्टं चरितं यस्य। "उपागमे दुश्चरिता इवापदां गतिं न निश्चेतुमलं शिलीमुखाः" किरा० ४-३५।

दुश्चर्मक ದುಶ್ಚರ್ಮಕ (न०) ಕುಷ್ಠರೋಗ.

दुश्चर्मन् ದುಶ್ಚರ್ಮನ್ (पुं०) 1. ಕುಷ್ಠರೋಗ, ಶ್ವಿತ್ರ. (वि०) 2. ಮೇಲಿನ ಚರ್ಮವಿಲ್ಲದ ಲಿಂಗವುಳ್ಳವನು. "हेमहारी तु कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः" याज्ञ० ३-२०९।

दुश्चारित्र ದುಶ್ಚಾರಿತ್ರ (न०) "दुश्चरित्र" ಪದದ ಅರ್ಥ. चरित्रमेव—स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। दुष्टं चारित्रम्। (वि०) दुष्टं चारित्रमस्य वा।

दुश्चिकित्स्य ದುಶ್ಚಿಕಿತ್ಸ್ಯ (वि०) ಕಷ್ಟದಿಂದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಲ್ಪಡುವ, ಚಿಕಿತ್ಸೆ (ರೋಗ ಪ್ರತೀಕಾರ) ಮಾಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुस् + कित (निवासे रोगापनयने च) + सन् कर्म० "ण्यत्" (३-१-१२४)।

दुश्चिक्य ದುಶ್ಚಿಕ್ಯ (न०) ಲಗ್ನದಿಂದ ಮೂರನೆಯ ರಾಶಿ. "त्रि त्रिकोणश्च नवधा दुश्चिक्यं स्यात् तृतीयकम्"।

दुश्चेष्टित ದುಶ್ಚೇಷ್ಟಿತ (न०)1. ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ, ಅಯೋಗ್ಯ ಕೆಲಸ. दुष्टं चेष्टितम्। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸವುಳ್ಳ, ಅಯೋಗ್ಯ ಕೆಲಸಮಾಡುವ, ಹಿಂಸೆಯ ಕಾರ್ಯವುಳ್ಳ. दुष्टं चेष्टितं यस्य। "दुश्चेष्टिते देवरिपौ सरोषस्तस्याविषण्णः समराय चोत्कः" कुमा० १३-३७।

दुश्च्यवन ದುಶ್ಚ್ಯವನ (पुं०)1. ಇಂದ್ರ. दुष्टेषु च्यवनमस्य, दुःखेन च्यवनं चालनमस्य वा। ಬಹಳ ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಪದವಿಯಾದುದರಿಂದ ಆ ಪದವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು. (वि०)2. ಕದಲಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕದಲಿಸಬಹುದಾದ. दुस्+च्युङ् (गतौ) "ल्युः" (३-१-१३४)।

दुश्च्याव ದುಶ್ಚ್ಯಾವ (पुं०) 1. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. (वि०)2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕದಲಿಸಲ್ಪಡುವ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕದಲಿಸಬಹುದಾದ. दुःखेन च्याव्यते — दुस् + च्युङ् (गतौ) + णिच् कर्म० "खल्" (३-३-१२६)।

दुःश्रव ದುಃಶ್ರವ (पुं०) ಒಂದು ವಿಧ ಕಾವ್ಯದೋಷ, ಕೇಳಲು ಕಷ್ಟವಾದ ಕಠಿನ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ದೋಷ. दुस्+श्रु (श्रवणे) "खल्" (३-३-१२६)। "परुषवर्णतया श्रुतिदुःखावहत्वं दुःश्रवत्वम्" सा० द०। "स्मरार्त्यन्धः कदा लप्स्ये कार्तार्थ्यं विरहे तव" ಈ ವಾಕ್ಯವು ಅನೇಕ ಪರುಷವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದುಃಶ್ರವತ್ವರೂಪವಾದ ಕಾವ್ಯದೋಷವಿರುವುದು.

दुष – वैकृत्ये (दिवा० पर० अक० अनि०)। दुष्यति। दुदोष। दोष्टा। दोक्ष्यति। दुष्यतु। अदुष्यत्। दुष्येत्। दुष्यात्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ವಿಕಾರಹೊಂದು, ಕೆಟ್ಟುಹೋಗು. "दुरारोहं पदं राज्ञां सर्वलोकनमस्कृतम्। स्वल्पेनाप्यपकारेण ब्राह्मण्यमिव दुष्यति" पञ्चतं० १-७२। 2. ಅಶುದ್ಧವಾಗು, ಅಪವಿತ್ರವಾಗು. "पवित्रं दुष्यतीत्येतद्धर्मतो नोपपद्यते" मनु० १०-१०२।

भावे :—दुष्यते। दुदुषे। दोष्टा। दोक्ष्यते। दुष्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—दूषयति, –ते। ಚಿತ್ತವಿರಾಗ (ಅಪ್ರೀತಿ) ರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘಬರುವುದು. चित्तं दूषयति दोषयति वा कामः।

कृत्सु :—दोष्टव्यम्। दोषणीयम्। दोष्यम्। दुष्टम्। दुष्टवान्, –वती। दुष्यन्, –न्ती। दोष्टुम्। दुष्टम्। दोषणम्। दुष्ट्वा। प्रदुष्य।

(ऊत्वपक्षे) ण्यन्तात् कृत्सु :—दूषयितव्यः। दूषणीयः। दूष्यः। दूषितः। दूषितवान्, –वती। दूषयन्, –न्ती। दूषयमानः। दूषयितुम्। दूषितम्। दूषणम्। दूषयित्वा।

दुष्कर ದುಷ್ಕರ (न०)1. ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕೆಲಸಮಾಡುವುದು. दुस्+डु कृञ् (करणे) भावे "खल्" (३-३-१२६)।

(वि०) 2. ಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಮಾಡಬಹುದಾದ. दुःखेन क्रियते — दुस् + डु कृञ् (करणे) "खल्" (३-३-१२६)। "दुष्करं कृतवान् रामो हीनो यदनया प्रभुः" रामा०।

दुष्कर्ण ದುಷ್ಕರ್ಣ (पुं०) ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

दुष्कर्मन् ದುಷ್ಕರ್ಮನ್ (न०) 1. ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸ, ಪಾಪಕಾರ್ಯ, ಅಕಾರ್ಯ. दुष्टं कर्म। "दुष्कर्मजा नृणां रोगाः यान्ति चैव क्रमाच्छमम्। जपैः सुरार्चनैर्होमैः दानैस्तेषां क्षयो भवेत्"। (वि०) 2. ಪಾಪಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವವನು. दुष्टं कर्म यस्य। "ततो वसति दुष्कर्मा नरके शाश्वतीः समाः" भा० उद्योग० १३२-२०।

दुष्काल ದುಷ್ಕಾಲ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟಕಾಲ, ಕಷ್ಟದ ಕಾಲ. दुष्टः कालः। "दुष्कालेऽपि कलावसज्जनरुचौ प्राणैः परं रक्षता" मुद्रा० ७-५। 2. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. 3. ಪ್ರಳಯ.

दुष्कीर्ति ದುಷ್ಕೀರ್ತಿ (स्त्री०) 1. ಅಪಕೀರ್ತಿ, ಅಪಯಶಸ್ಸು, ಕೆಟ್ಟ ಹೆಸರು. दुष्टा कीर्तिः। (वि०) 2. ಅಪಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಕೆಟ್ಟ ಹೆಸರು ಪಡೆದವನು. दुष्टा कीर्तिर्यस्य।

दुष्कुल ದುಷ್ಕುಲ (न०) 1. ಕೆಟ್ಟವಂಶ, ಕೆಟ್ಟ ಮನೆತನ. दुष्टं कुलम्। "अन्त्यादपि परं धर्मं स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि" मनु० २-२३८। (वि०) 2. ನೀಚವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. दुष्टं कुलं यस्य।

दुष्कुलीन ದುಷ್ಕುಲೀನ (वि०) ಕೆಟ್ಟವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು, ನೀಚವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. दुष्कुले जातः वा "खः" (४-१-१३९)। पक्षे "ढक्" (४-१-१४२)। **दौष्कुलेयः ದೌಷ್ಕುಲೇಯಃ.** "दुष्कुलीनः कुलीनो वा मर्यादां यो न लङ्घयेत्। धर्मापेक्षी मृदुर्ह्रीमान् स कुलीनशताद्वरः" भा० उद्योग० ३९-४७।

दुष्कृत ದುಷ್ಕೃತ (न०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ, ನೀಚಕಾರ್ಯ, ಪಾಪಕಾರ್ಯ. दुष्टं कृतम्। "यथा यथा मनस्तस्य दुष्कृतं कर्म गर्हति। तथा तथा शरीरं तत्तेनाधर्मेण मुच्यते" मनु० ११-२२९। 2. ಪಾಪ. "बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते" गीता २-५०। "सुकृतं दुष्कृतं लोके गच्छन्तमनुगच्छति"।

दुष्कृति ದುಷ್ಕೃತಿ (स्त्री०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ, ನೀಚಕಾರ್ಯ, ಪಾಪಕಾರ್ಯ. दुष्टा कृतिः। (वि०) 2. ಪಾಪಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವ. दुष्टा कृतिर्यस्य।

दुष्कृतिन् ದುಷ್ಕೃತಿನ್ (वि०) ಪಾಪಕಾರ್ಯವುಳ್ಳ. दुष्कृतमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

दुष्कृत्य ದುಷ್ಕೃತ್ಯ (न०) ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸ, ನೀಚಕಾರ್ಯ, ಪಾಪಕಾರ್ಯ.

दुष्क्रम ದುಷ್ಕ್ರಮ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಪದ್ಧತಿ, ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು. (वि०) 2. ಅಕ್ರಮವಾದ, ಕ್ರಮಬದ್ಧವಲ್ಲದ, ಕ್ರಮಾನುಸರಣೆಯಿಲ್ಲದ.

दुष्क्रिया ದುಷ್ಕ್ರಿಯಾ (स्त्री०) ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ, ಪಾಪಕಾರ್ಯ, ಅಕಾರ್ಯ. दुष्टा क्रिया।

दुष्क्रीत ದುಷ್ಕ್ರೀತ (वि०) ಪರೀಕ್ಷಿಸದೆ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. ವಸ್ತುವಿನ ಯೋಗ್ಯತೆ ಮತ್ತು ಕ್ರಯದ ಮೊಬಲಗು ಇವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ಕೊಳ್ಳುವುದು ದುಷ್ಕ್ರೀತವಾಗುವುದು. दुष्टं क्रीतम्। "क्रीत्वा मूल्येन यो द्रव्यं दुष्क्रीतं मन्यते क्रयी"।

दुष्ट ದುಷ್ಟ (वि०) 1. ಕೆಟ್ಟವನಾದ, ಕೆಟ್ಟದಾದ, ದೋಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ. दुष (वैकृत्ये) "क्तः" (३-४-७२)। "त्याज्यो दुष्टः प्रियोऽप्यासीदङ्गुलीवोरगक्षता" रघु० १-२८। 2. ನೀಚ, ಅಧಮ. 3. ಅಪರಾಧಿ, ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದವನು. 4. ಕೊರತೆಯುಳ್ಳ, ದೋಷವುಳ್ಳ. 5. ವ್ಯಭಿಚಾರ ವಿರೋಧ ಸತ್ಪ್ರತಿಪಕ್ಷ ಅಸಿದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಬಾಧೆ ರೂಪವಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ (ಹೇತು, ಹೇತ್ವಾಭಾಸ). (न०) 6. ಕುಷ್ಠರೋಗದ ಒಂದು ಭೇದ.

दुष्टचारिन् ದುಷ್ಟಚಾರಿನ್ (वि०) ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸ ಮಾಡುವ. दुष्टं चरति — चर (गतौ) "णिनिः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–चारिणी –ಚಾರಿಣೀ.**

दुष्टचेतस् ದುಷ್ಟಚೇತಸ್ (वि०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ಕೆಡಕುಮಾಡುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ. दुष्टं चेतो यस्य। (न०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸು, ಕೆಡಕಿನ ಮನಸ್ಸು. दुष्टं चेतः।

दुष्टता ದುಷ್ಟತಾ (स्त्री०) 1. ದೋಷದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಿಕೆ. 2. ನೀಚವಾಗಿರುವಿಕೆ. 3. ಅಪರಾಧದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಿಕೆ. 4. ಪಾಪಕಾರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಿಕೆ. दुष्टस्य भावः "तल्" (५-१-११९)।

दुष्टबुद्धि ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿ, –मति –ಮತಿ (स्त्री०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿ, ಕೆಡಕಿನ ಬುದ್ಧಿ. दुष्टा बुद्धिः मतिर्वा। (पुं०) 2. ಕುಂತಲದೇಶದ ರಾಜನ ಮಂತ್ರಿ. (वि०) 3. ಕೆಡಕು ಮಾಡುವ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ. दुष्टा बुद्धिः मतिर्वा यस्य।

दुष्टयोग ದುಷ್ಟಯೋಗ (पुं०) ವಿಷ್ಕಂಭ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವೈಧೃತಿ ವ್ಯತೀಪಾತ ಮೊದ

ಲಾದ ಕೆಟ್ಟ ಯೋಗಗಳು. ಈ ದುಷ್ಟಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಷಿದ್ಧ.

दुष्टात्मन् ದುಷ್ಟಾತ್ಮನ್ (वि०) ಕೆಡಕಿನ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಕೇಡೆಣಿಸುವ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ. दुष्टः आत्मा यस्य ।

दुष्ठु ದುಷ್ಠು (अव्य०) 1. ನಿಂದೆ, ದೂಷಣೆ. दुस्+ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कुः" (उ० १-२५)। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ, ಕಷ್ಟ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿರುವ. "कथं दुष्ठुः स्वयं धर्मे प्रजास्त्वं पालयिष्यसि" भट्टि० ६-१३२। 3. ಅವಿನೀತ.

दुष्पच ದುಷ್ಪಚ (वि०) ಜೀರ್ಣವಾಗಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಚನವಾಗುವ. दुःखेन पच्यते — दुस् + डु पचष् (पाके) "खल्" (३-३-१२६)।

दुष्पतन ದುಷ್ಪತನ (न०) 1. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಬೀಳುವಿಕೆ. दुःखेन पतनम्। 2. ಅಪಶಬ್ದ, ವ್ಯಾಕರಣವಿರುದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದ. दुष्टं पतत्यनेन — दुस् + पत्लृ (गतौ) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। ಅಪಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಪಾಪವುಂಟಾಗುವುದು. "नाप भाषित वै न म्लेच्छित वै म्लेच्छो ह वा नाम यदपशब्दः" श्रुतिः।

दुष्पत्र ದುಷ್ಪತ್ರ (पुं०) ಕರಿಯ ಚೋರ. दुष्टं पत्रमस्य। "चण्डा धनहरी क्षेमदुष्पत्रगणहासकाः" अम०।

दुष्पराजय ದುಷ್ಪರಾಜಯ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "उग्रश्रवा उग्रसेनः सेनानीर्दुष्पराजयः" भा० आदि० १३१-९। (वि०) 2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಜಯಿಸಲ್ಪಡುವ, ಜಯಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुःखेन पराजीयते — दुस् + परा + जि (जये) "खल्" (३-३-१२६)।

दुष्परिग्रह ದುಷ್ಪರಿಗ್ರಹ (पुं०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಹೆಂಡತಿ, ದುಷ್ಟ ಭಾರ್ಯೆ. दुष्टः परिग्रहः। (वि०) 2. ಅಯೋಗ್ಯಳಾದ ಪತ್ನಿಯುಳ್ಳವನು. दुष्टः परिग्रहो यस्य। 3. ಪರಿಗ್ರಹಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. 4. ರಕ್ಷಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ. 5. ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुःखेन परिगृह्यते — दुस् + परि + ग्रह (उपादाने) "खल्" (३-३-१२६)। "दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्परिग्रहाः" पञ्चतं० १-७३।

दुष्पान ದುಷ್ಪಾನ (न०) 1. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕುಡಿಯುವುದು. दुःखेन पानम्। (वि०) 2. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕುಡಿಯಲ್ಪಡುವ. दुःखेन पीयते—दुस्+पा (पाने) "युच्" (३-३-१२८)। "दुष्पानः पुनरेतेन कपिना भृङ्गसंभृतः" भट्टि० १-१०८।

दुष्पुरुष ದುಷ್ಪುರುಷ (पुं०) ಕೆಟ್ಟ ಮನುಷ್ಯ.

दुष्पूर ದುಷ್ಪೂರ (वि०) 1. ಪೂರಯಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಪೂರಯಿಸಲು ಅನರ್ಹವಾದ. दुःखेन पूर्यते—दुस्+पूरी (आप्यायने) "खल्" (३-३-१२६)। "आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा। कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणानलेन च" गीता ३-३९। 2. ವಿಷಯಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ವಿಷಯೋಪಭೋಗದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. "काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः" गीता १६-१०।

दुष्प्रकाश ದುಷ್ಪ್ರಕಾಶ (वि०) ಅಂಧಕಾರಮಯ, ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. दुष्टः प्रकाशो यत्र। "पापस्य लोको निरयो दुष्प्रकाशो नित्यं दुःखं शोकभूयिष्ठमेव" भा० शान्ति० ७३-६५।

दुष्प्रकृति ದುಷ್ಪ್ರಕೃತಿ (स्त्री०) 1. ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವಭಾವ. दुष्टा प्रकृतिः। (वि०) 2. ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ. दुष्टा प्रकृतिर्यस्य। "त्वं तु दुष्प्रकृतिर्मूढो महायुद्धेष्वकोविदः" भा० कर्ण० ३४-१५।

दुष्प्रजस् ದುಷ್ಪ್ರಜಸ್ (वि०) ಕೆಟ್ಟ ಮಕ್ಕಳುಳ್ಳ, ಅಯೋಗ್ಯ ಸಂತಾನವುಳ್ಳ. दुष्टा प्रजा यस्य "असिच्" (५-४-१२२)।

दुष्प्रजा ದುಷ್ಪ್ರಜಾ (स्त्री०) ಕೆಟ್ಟ ಸಂತಾನ, ದುಷ್ಟ ಸಂತತಿ.

दुष्प्रज्ञान ದುಷ್ಪ್ರಜ್ಞಾನ (न०) 1. ತಪ್ಪು ತಿಳಿವಳಿಕೆ. 2. ಮಂದಬುದ್ಧಿ. दुष्टं प्रज्ञानम्। (वि०) 3. ತಪ್ಪು ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ. 4. ಮಂದಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ. दुष्टं प्रज्ञानं यस्य। 5. ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಅರಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ.

दुष्प्रधर्ष ದುಷ್ಪ್ರಧರ್ಷ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (वि०) 2. ಎದುರಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुस् + प्र + ञिधृषा (प्रागल्भ्ये) "खल्" (३-३-१२६)। "सा दुष्प्रधर्षा मनसापि हिंस्रैरित्यद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन" रघु० २-२७। 3. ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ.

दुष्प्रधर्षण ದುಷ್ಪ್ರಧರ್ಷಣ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (वि०) 2. ಎದುರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ. 3. ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ. दुस् + प्र + ञिधृषा प्रागल्भ्ये "युच्" (वा० ३-३-१२८)।

दुष्प्रधर्षिणी ದುಷ್ಪ್ರಧರ್ಷಿಣೀ (स्त्री०) 1. ಬದನೆ ಗಿಡ. 2. ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳದ ಗಿಡ. ಮುಳ್ಳುಬದನೆ ಗಿಡ. दुःखेन

प्रधर्षणमस्याः अस्ति "इनिः" (५-२-११५)। "ङीप्" (४-१-५)।

दुष्प्रयुक्त ದುಷ್ಪ್ರಯುಕ್ತ (वि०) ತಪ್ಪಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಪದ), ವ್ಯಾಕರಣವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಶಬ್ದ). दारवं पात्रम् ಎಂಬಲ್ಲಿ "वृद्धाच्छः" (४-२-११४) ಸೂತ್ರದಿಂದ "छः" ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಬೇಕಲ್ಲದೆ ದಾರು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "अण्" (४-३-१२०) ಪ್ರತ್ಯಯಬರಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಯೋಗವು ದುಷ್ಪ್ರಯುಕ್ತ. "दारवशब्दो दुष्प्रयुक्तः" काव्या० सू० ५-२-५३।

दुष्प्रवृत्ति ದುಷ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ (स्त्री०) ಕೆಟ್ಟ ಸಮಾಚಾರ, ಕೆಟ್ಟ ವಾರ್ತೆ. दुष्टा प्रवृत्तिर्वार्ता। "तेषां शूर्पणखैवैका दुष्प्रवृत्तिहराऽभवत्" रघु० १२-५१।

दुष्प्रवेश ದುಷ್ಪ್ರವೇಶ (वि०) ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ. ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुष्करः प्रवेशो यत्र। "महर्षिगणसम्बाधं ब्राह्मया लक्ष्म्या समन्वितम्। दुष्प्रवेशं महाराज नरैर्धर्मवहिष्कृतैः" भा० वन० १४७-३१।

दुष्प्रहर्ष ದುಷ್ಪ್ರಹರ್ಷ (पुं०) ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

दुष्प्राप ದುಷ್ಪ್ರಾಪ (वि०) ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯನಾದ. ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯನಾದ. दुःखेन प्राप्यते—दुस्+प्र+आप्लृ (व्याप्तौ) "खल्" (३-३-१२६)। "समीक्षितस्यापि सहत्वसङ्गाद्दुष्प्रापलोभादपि दूयमाना" याद० १३-५९।

दुष्प्रेक्षित ದುಷ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿತ (न०) ಕೆಟ್ಟ ನೋಟ, ಕೆಟ್ಟದನ್ನು ನೋಡುವುದು, ನೋಡಬಾರದುದನ್ನು ನೋಡುವುದು. दुस्+प्र+ईक्ष (दर्शने) भावे "क्तः" (३-३-११४)। "दुःस्वप्नदुर्विचिन्तितदुष्प्रेक्षितदुष्कृतानि कर्माणि। क्षिप्रं प्रयान्ति नाशं शशिनः श्रुत्वा भसंवादम्" बृहत्सं० २-२१।

दुष्प्रेक्ष्य ದುಷ್ಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯ (वि०) ನೋಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುವ. दुस्+प्र+ईक्ष (दर्शने) "ण्यत्" (३-१-१२४)। "तपःपरामर्शविवृद्धमन्योर्भ्रूभङ्गदुष्प्रेक्ष्यमुखस्य तस्य" कुमा० ३-७१।

दुष्यत् ದುಷ್ಯತ್ (वि०) 1. ಕೆಡುತ್ತಿರುವ, ವಿಕಾರಹೊಂದುತ್ತಿರುವ. दुष (वैकृत्ये) "शतृ" (३-२-१२४)। 2. ಅಪವಿತ್ರವಾಗುತ್ತಿರುವ, ಅಶುದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರುವ.

दुष्यन्त ದುಷ್ಯಂತ (पुं०) ಇಲಲನ ಪುತ್ರ, ಚಂದ್ರವಂಶದಲ್ಲಿ ಪುರುಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ, ಶಕುಂತಲೆಯ ಪತಿ, ಭರತ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ತಂದೆ. [ದುಷ್ಯಂತ ರಾಜನು ಒಂದು ದಿನ ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಮೃಗಗಳ ಮೇಲೆ ಬಾಣವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಋಷಿಗಳು ಬಂದು ತಡೆದು ಕಣ್ವಮಹರ್ಷಿಯ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತಳಾಗಿದ್ದ ಶಕುಂತಲೆಯಿಂದ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಶಕುಂತಳೆಯನ್ನು ಗಾಂಧರ್ವರೀತಿಯಿಂದ ಮದುವೆಯಾದನು. ತಪಸ್ಸಿಗೆ ತೆರಳಿದ್ದ ಕಣ್ವಮಹರ್ಷಿಯು ಬಂದು ಸಂತೋಷಗೊಂಡು ಶಕುಂತಲೆಯನ್ನು ಶಿಷ್ಯರೊಡನೆ ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡಲು ದುಷ್ಯಂತನು ಶಕುಂತಲೆಯ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಮರೆತವನಂತೆ ನಟಿಸಿ ಅವಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೊನೆಗೆ ಆಕಾಶವಾಣಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಶಕುಂತಲೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥೆ. भा० आदि०। ಶಾಕುಂತಲ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನು ರಸಪರಿಪುಷ್ಟಿಗಾಗಿ ದುಷ್ಯಂತನ ವಿಸ್ಮೃತಿಗೆ ದುರ್ವಾಸಋಷಿಯ ಶಾಪವನ್ನು ಕಾರಣವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.]

दुस् ದುಸ್ (अव्य०) ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ದ್ಯೋತಕವಾದ ಒಂದು ಉಪಸರ್ಗ. दुस् ಉಪಸರ್ಗದ "स" ಕಾರವು क ಮತ್ತು प ಕಾರಗಳು ಪರವಾದರೆ "ष" ಕಾರವಾಗಿಯೂ च ಮತ್ತು छ ಕಾರಗಳು ಪರವಾದರೆ "श" ಕಾರವಾಗಿಯೂ श ष स ह ಗಳು ಪರವಾದರೆ ವಿಸರ್ಗ (:) ವಾಗಿಯೂ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದುವುದು. 1. ದೋಷ, ತಪ್ಪು. "दुःस्वप्नदुर्विचिन्तितदुष्प्रेक्षितदुष्कृतानि कर्माणि" बृहत्सं० २-२१। 2. ಕೇಡು, ಕೆಡಕು. 3. ಕಷ್ಟ. "दुष्करं कृतवान् रामो हीनो यदनया प्रभुः" रामा०। 4. ಕಠಿನ, ಕ್ಲಿಷ್ಟ. 5. ನೀಚ, ಅಧಮ, ಕೀಳು.

दुस्तर ದುಸ್ತರ (वि०) ದಾಟಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. दुस्+तॄ (प्लवनतरणयोः) "खल्" (३-३-१२६)। "तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम्" रघु० १-२।

दुस्तरण ದುಸ್ತರಣ (न०) ಕಷ್ಟದಿಂದ ದಾಟುವುದು. दुःखेन तरणम्।

दुस्तर्क ದುಸ್ತರ್ಕ (पुं०) 1. ಅಸಮಂಜಸವಾಗಿ ವಾದಿಸುವುದು, ತಪ್ಪು ಕಾರಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವಾದಿಸುವುದು. 2. ತಪ್ಪಾಗಿ ಊಹಿಸುವುದು, ಸರಿಯಾದ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಊಹಿಸುವುದು.

दुस्तर्क्य ದುಸ್ತರ್ಕ್ಯ (वि०) ಊಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ, ಊಹಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ. दुस्+तर्क (भाषार्थे) "ण्यत्" (३-१-१२४)।

दुस्त्याज्य ದುಸ್ತ್ಯಾಜ್ಯ (वि०) ತ್ಯಜಿಸಲುಂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ, ತ್ಯಜಿಸಲುಂ ಕಷ್ಟವಾದ. दुःखेन त्यज्यते — दुस् + त्यज (हानौ) "ण्यत्" (३-१-१२४)।

दुस्पर्श ದುಸ್ಸ್ಪರ್ಶ (पुं०) 1. ತೀಂಟಕಸಂಧಿ. दुःखेन स्पृश्यते — स्पृश (स्पर्शने) "घञ्" (३-३-१९)। "खल्" वा (३-३-१२६)। 2. ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳಿ, ಮುಳ್ಳು ಬದನೆ.

दुह–प्रपूरणे (अदा० उभ० द्विकर्म० अनि०)। दोग्धि, दुग्धे दुहाते दुहते। दुदोह, दुदुहे। दोग्धा। धोक्ष्यति, –ते। दोग्धु दुग्धात् दुग्धाम् दुहन्तु, दुग्धाम् दुहाताम् दुहताम्। अधोक्, अदुग्ध। दुह्यात्, धुक्षीष्ट। अधुक्षत्, अधुक्षत। अधोक्ष्यत्, –त। 1. ಹಾಲು ಕರೆ. "पयो घटोध्नीरपि गा दुहन्ति मन्दं विवर्णं विरसं च गोपाः" भट्टि० १२-७३। 2. ಹಿಂಡು, ಹಿಸುಕು, ಹಿಂಡಿಸಾರವನ್ನು ತೆಗೆ. "यं सर्वशैलाः परिकल्प्य वत्सं मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहदक्षे। भास्वन्ति रत्नानि महौषधीश्च पृथूपदिष्टां दुदुहुर्धरित्रीम्" कुमा० १-२०। 3. ಎಳೆದುಕೊ, ಎಳೆದು ಬರಿದಾಗಿ ಮಾಡು. "दुदोह गां स यज्ञाय सस्याय मघवा दिवम्। सम्पद्विनिमयेनोभौ दधतुर्भुवनद्वयम्" रघु० १-२६। 4. ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ತಿಮಾಡು, ಬೇಡಿದುದನ್ನು ಕೊಡು. "कामं दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मीं कीर्तिं सूते दुर्हृदो निष्प्रलान्ति" उ० रा० ५-३०।

कर्मणि :—दुह्यते। दुदुहे। दोग्धा। धोक्ष्यते। दुह्यताम्। अदुह्यत। दुह्येत। अदोहि। अधोक्ष्यत।

णिचि :—दोहयति, –ते। दोहयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। दोहयिता। दोहयिष्यति, –ते। दोहयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—दुधुक्षति, –ते। ಇತ್ಯಾದಿ. "राजन् दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेनाम्" भर्तृ० १-३६।

कृत्सु :—दोग्धव्यम्। दोहनीयम्। दोह्यम्। दुह्यम्। दुग्धम्। दुग्धवान्, –वती। दुहन् –ती। दुहानः। दोग्धुम्। दुग्धम्। दोहनम्। दुग्ध्वा। प्रदुह्य।

दुहत् ದುಹತ್ (वि०) 1. ಹಾಲು ಕರೆಯುತ್ತಿರುವ. 2. ಸಾರವನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತಿರುವ. 3. ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ತಿಮಾಡುತ್ತಿರುವ. दुह (प्रपूरणे) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **दुहती ದುಹತೀ.** "शानच्" (३-२-१२४)। **दुहानः ದುಹಾನಃ.**

दुहितुःपति ದುಹಿತುಃಪತಿ (पुं०) ಮಗಳಗಂಡ, ಅಳಿಯ. दुहितुः पतिः — षष्ठ्याः वा अलुक् (६-३-२४)। पक्षे **दुहितृपतिः ದುಹಿತೃಪತಿಃ.**

दुहितृ ದುಹಿತೃ (स्त्री०) ಕುಮಾರಿ, ಮಗಳು. दुह (प्रपूरणे) "तृच्" (उ० २-९५)। इडागमः गुणाभावश्च निपात्यते। "तया दुहित्रा सुतरां सवित्री स्फुरत्प्रभामण्डलया चकासे" कुमा० १-२४। "मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत्" मनु० २-२१५।

दुहितृमत् ದುಹಿತೃಮತ್ (वि०) ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳುಳ್ಳವನು. दुहितास्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)।

दुह्य ದುಹ್ಯ (वि०) 1. ಹಾಲು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ. 2. ಹಾಲು ಕರೆಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಹಾಲು ಕರೆಯಲುಂ ಶಕ್ಯವಾದ (ಹಸು). दुह (प्रपूरणे) वा "क्यप्" (वा० ६-१-७१)। पक्षे "ण्यत्" (३-१-१२४)। **दोह्यम् ದೋಹ್ಯಮ್.** 4. ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ. 5. ಕರೆಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 6. ಕರೆಯಲು ಶಕ್ಯವಾದ (ಹಾಲು).

दुह्यमान ದುಹ್ಯಮಾನ (वि०) 1. ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ. 2. ಹಿಂಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ, ಹಿಸುಕಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ. दुह (प्रपूरणे) कर्म० "शानच्" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **–माना –ಮಾನಾ.** 1. ಹಸು. 2. ಭೂಮಿ ಮೊದಲಾದುವು.

दूत ದೂತ (पुं०) 1. ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನು, ವಾರ್ತಾವಾಹಕ, ರಾಯಭಾರಿ, ಹರಿಕಾರ. दु (गतौ) "क्तः" (उ० ३-९०) दीर्घश्च। ಇತರರ ಮನೋಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಮಾತನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೂ ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿಯಾದವನೂ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಯಾದವನೂ ದೂತನಾಗಿರಲು ಅರ್ಹನು. "परेङ्गितज्ञो परवाग्व्यङ्ग्यार्थस्यापि तत्त्ववित्। सदोत्पन्नमतिर्धीरो दूतः स्यात् पृथिवीपतेः"। "चारेक्षणो दूतमुखः पुरुषः कोऽपि पार्थिवः माघ० २-८२। ದೂತನು (1) निसृष्टार्थः (2) मितार्थः ಮತ್ತು (3) सन्देशहारकः ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. (1) ಅಮಾತ್ಯಗುಣಸಂಪನ್ನನು ನಿಸೃಷ್ಟಾರ್ಥನು. "अमात्यसम्पदोपेतो निसृष्टार्थः"। (2) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲುಭಾಗ ಕಡಮೆಯಾದವನು ಮಿತಾರ್ಥನು. "पादगुणहीनः परिमितार्थः"। (3) ಅರ್ಧ ಗುಣ ಕಡಮೆಯಾದವನು ಸಂದೇಶಹರನು. "अर्धगुणहीनः शासनहरः" अर्थशा०। ಇಬ್ಬರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಚಾತುರ್ಯ

ದಿಂದ ತಾನೇ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಜಾಣತನದಿಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವವನು. **"ನಿಸೃಷ್ಟಾರ್ಥ"** ದೂತನಾಗುವನು. "उभयोर्भावमुन्नीय स्वयं वदति चोत्तरम्। सुश्लिष्टं कुरुते कार्यं निसृष्टार्थस्तु स स्मृत:" सा० द० ३-४८। ಅಧಿಕೋಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿದ ಮಾತನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವವನು **"ಮಿತಾರ್ಥ"** ದೂತನಾಗುವನು. "मितार्थभाषी कार्यस्य सिद्धकारी मितार्थक:"। ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿದ ಮಾತನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿ ಬರುವವನು **"ಸಂದೇಶಹಾರಕ"** ದೂತನು. "मितार्थभाषी कार्यस्य सिद्धकारी मितार्थक:। यावद्भाषितसन्देशहार: सन्देशहारक:" सा० द० ३-४९। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)। **दूती ದೂತೀ.** ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ತಲುಪಿಸುವ ಹೆಂಗಸು. ದೂತಿಯೂ ಮೂರು ವಿಧ. "निसृष्टार्था मितार्था च तथा सन्देशहारका। कार्यप्रेष्यस्त्रिधा दूत: दूत्यश्चापि तथाविधा:" सा० द० ३-४७। 2. ಸೇವಕ, ಆಳು. "तत्कृतानुग्रहापेक्षी तं मुहुर्दूतहारितै:" कुमा० २-३९।

दूतकर्मन् ದೂತಕರ್ಮನ್ (न०) ರಾಜನಿಂದ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೂತನ ಕಾರ್ಯ. ಶತ್ರುರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೂತನು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿವು: ಶತ್ರುವಿಗೆ ರಾಜನ ಸಂದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಶತ್ರುವಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ರಾಜನಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಶತ್ರುರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬರುವುದು, ಮಾಡಿದ ಸಂಧಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು, ಸಮಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಶತ್ರುವಿನಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಪ್ರದರ್ಶನ, ಅಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಿತರ ಸಂಪಾದನೆ, ಅಲ್ಲಿ ಭೇದೋಪಾಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು, ಸ್ನೇಹಿತರಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು, ಸೈನ್ಯವನ್ನೂ ಗೂಢಚಾರರನ್ನೂ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡುವುದು, ಬಂಧು ಮತ್ತು ರತ್ನಗಳ ಅಪಹರಣ, ಗೂಢಚಾರರು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು, ಸಮಾಧಿಮೋಚನ, (ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಹುಟ್ಟಿಸಲು ಶತ್ರುಪಕ್ಷದವರನ್ನು ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿಸುವುದು). ಮಾರಣ ಮೊದಲಾದ ಆಭಿಚಾರಿಕ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಇವೆಲ್ಲಾ ದೂತನ ಕಾರ್ಯಗಳು. "प्रेषणं सन्धिपालत्वं प्रतापो मित्रसङ्ग्रह:। उपजाप: सुहृद्भेद: गूढदण्डातिसारणम्॥ बन्धुरत्नापहरणं चारज्ञानं पराक्रम:। समाधिमोक्षो दूतस्य कर्म योगस्य चाश्रय:" अर्थशा० १२-१६-३३, ३४।

दूतमुख ದೂತಮುಖ (वि०) ದೂತನನ್ನೇ ಮುಖವಾಗಿ ಉಳ್ಳ (ರಾಜ). दूत: मुखं मुखस्थानं यस्य। ದೂತನ ಮೂಲಕ ಶತ್ರುರಾಜನಿಗೆ ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸುವುದು ಅವನಿಂದ ಶತ್ರುವಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಈ ರೀತಿ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದರಿಂದ ರಾಜನು ದೂತಮುಖನಾಗುವನು. "चारेक्षणो दूतमुख: पुरुष: कोऽपि पार्थिव:" माघ० २-८२।

दूतसम्प्रेषण ದೂತಸಂಪ್ರೇಷಣ (न०) ಗುಪ್ತಪತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಪರರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಗೆ ದೂತನನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವುದು. ಇದು ರಾಜನ ಪ್ರತಿದಿನದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದು. दूतस्य सम्प्रेषणम्। "दूतसम्प्रेषणं चैव कार्यशेषं तथैव च। अन्त:पुरप्रचारं च प्रणिधीनां च चेष्टितम्" मनु० ७-१५३।

दूताङ्गद ದೂತಾಂಗದ (न०) 1. ಸುಭಟಕವಿವಿರಚಿತವಾದ ಒಂದು ಛಾಯಾ ನಾಟಕ. 2. ಹನುಮನ್ನಾಟಕದ ಒಂದು ಅಂಕ.

दूति ದೂತಿ (स्त्री०) 1. ಸೇವಕಿ, ಹೆಣ್ಣು ಆಳು. दु (गतौ) "ति:" बाहु०। "क्लृप्तपुष्पशयनाँल्लतागृहानेत्य दूतिकृतमार्गदर्शन:" रघु० १९-२३। 2. ಸ್ತ್ರೀ ರಾಯಭಾರಿ.

दूत्य ದೂತ್ಯ (न०) ದೂತಭಾವ ಮತ್ತು ದೂತನ ಕೆಲಸ, ರಾಯಭಾರ. दूतस्य भाव: कर्म वा "यत्" (वा० ५-१-१२६)। "सद्मनां विरचनाहितशोभैरागतप्रियकथैरपि दूत्यम्" किरा० ९-३४। [ವಿವರಕ್ಕೆ "दूतकर्मन्" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

दून ದೂನ (वि०) 1. ಕಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. टुदु (उपतापे) "क्त:" (३-२-१०२)। दीर्घ: नत्वं च (वा० ८-२-४४)। "सन्तापितसन्तप्तौ धूपितधूपायितौ च दूनश्च" अम०। 2. ಪೀಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಮಾರ್ಗಸಂಚಾರದಿಂದ ಬಳಲಿದ. 4. ಸಂತಾಪಹೊಂದಿದ, ಬೇನೆ ಹೊಂದಿದ. दु (गतौ) कर्त० "क्त:" (३-४-७२)। "दूनास्तेऽरिबलादूना निरेभा बहु मेनिरे" किरा० १५-३१।

दूयमान ದೂಯಮಾನ (वि०) ಪೀಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ, ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ. टुदु (उपतापे) कर्म० "शानच्" (३-२-१२४)। "बलवत्तु दूयमानं प्रत्याययतीव मे हृदयम्" शाकु० ५-३१।

दूर ದೂರ (न०) 1. ದೂರ, ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಂತರ. (ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ). दु:खेन ईयते प्राप्यते—दुर्+इण् (गतौ) "रक्" धातोर्लोपश्च (उ० २-२०)। "दूरो-

त्क्षिप्तक्षिप्रचक्रेण कृत्तं मत्तो हस्तं हस्तिराजः स्वमेव" माघ० १८-४५। (वि०)2. ದೂರದ, ದೂರದಲ್ಲಿರುವ, ದೂರವಾದ, ಹೆಚ್ಚು ಅಂತರವುಳ್ಳ. "द्वारकापरिषदं प्रयास्यतो दूरवर्त्मपथिकस्य मे दृशा" याद० १७-३९। (अव्य०)3. ಬಹಳವಾಗಿ, ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ. "तपः शरीरैः कठिनैरुपार्जितं तपस्विनां दूरमधश्चकार" कुमा० ५-२९। "नेत्रे दूरमनञ्जने पुलकिता तन्वी तवेयं तनुः" सा० द०। (अव्य०)4. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ, ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ. "यस्मिन् दृष्टे करणविगमाद्दूरमुद्धूतपापाः" मेघ० १-५५।

दूरतस् ದೂರತಸ್ (अव्य०)1. ದೂರದಿಂದ, ದೂರದಲ್ಲಿ, दूर "तसिः" (वा० ५-४-४४)। "यदर्थं भ्रातरः पुत्रा अपि वाञ्छन्ति ये निजाः। वधं राज्यकृतां राज्ञां तद्राज्यं दूरतस्त्यजेत्" पञ्चतं० ५-६८। 2. ದೂರಕ್ಕೆ. "त्यक्त्वा जनयितारं स्वं निःस्वं गच्छति दूरतः" पञ्चतं० १-९।

दूरदर्शन ದೂರದರ್ಶನ (पुं०) 1. ಪಂಡಿತ, ವಿದ್ಯಾವಂತ. 2. ಗೃಧ್ರ, ರಣಹದ್ದು. दूरात्पश्यति—दृशिर् (प्रेक्षणे) "ल्युः" (३-१-१३४)। (न०) 3. ದೂರಾಲೋಚನೆ, ಮುಂದಿನ ದೃಷ್ಟಿ, ದೀರ್ಘವಾದ ಆಲೋಚನೆ. 4. ದೂರದ ನೋಟ, ದೂರದಿಂದ ನೋಡುವಿಕೆ. दृशिर् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 5. ದೂರದರ್ಶಕ ಯಂತ್ರ, ದೂರದಿಂದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವ ಯಂತ್ರ. दूरात् दृश्यतेऽनेन—दृशिर् करं० "ल्युट्" (३-३-११७)। (वि०) 6. ಬಹಳ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ, ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. "त्रैविष्टपानामपि दूरदर्शनम्" भाग० १-११-८।

दूरदर्शिन् ದೂರದರ್ಶಿನ್(पुं०) 1. ಪಂಡಿತ, ವಿದ್ಯಾವಂತ. दूरात् पश्यति—दृशिर् (प्रेक्षणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। (वि०) 2. ದೂರಾಲೋಚನೆಯುಳ್ಳ, ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಮುಂದಿನದನ್ನು ಯೋಚಿಸುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–दर्शिनी –ದರ್ಶಿನೀ.**

दूरदृश् ದೂರದೃಶ್ (पुं०) 1. ಪಂಡಿತ, ವಿದ್ಯಾವಂತ, ಸೂಕ್ಷ್ಮದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಜ್ಞಾನಿ. 2. ಗೃಧ್ರ, ರಣಹದ್ದು. दूरात् पश्यति—दृशिर् (प्रेक्षणे) "क्विप्" (३-२-७६)। (वि०) 3. ದೂರದ ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡುವ, ಮುಂದಿನದನ್ನು ಆಲೋಚಿಸುವ. 4. ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುವ, ದೂರದಿಂದ ನೋಡುವ.

दूरदृष्टि ದೂರದೃಷ್ಟಿ (स्त्री०) 1. ಮುಂದಿನ ದೃಷ್ಟಿ, ದೂರದ ಆಲೋಚನೆ. 2. ದೂರದ ನೋಟ,

दूरवर्तिन् ದೂರವರ್ತಿನ್ (वि०) ದೂರದಲ್ಲಿರುವ. दूरे वर्तते—वृतु (वर्तने) "णिनिः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–वर्तिनी –ವರ್ತಿನೀ.**

दूरवेधिन् ದೂರವೇಧಿನ್ (वि०) ದೂರದಿಂದ ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯುವವನು. दूरात् वेधोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

दूरसंस्थ ದೂರಸಂಸ್ಥ (वि०) ದೂರದಲ್ಲಿರುವ. दूरे संस्था स्थितिर्यस्य। "कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दूरसंस्थे" मेघ० १-३।

दूरस्थ ದೂರಸ್ಥ (वि०) ದೂರದಲ್ಲಿರುವ. दूरे तिष्ठति—ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)।

दूरस्थायिन् ದೂರಸ್ಥಾಯಿನ್ (वि०) ದೂರದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ. दूरे तिष्ठति—ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "णिनिः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–स्थायिनी –ಸ್ಥಾಯಿನೀ.**

दूरस्थित ದೂರಸ್ಥಿತ (वि०) ದೂರದಲ್ಲಿರುವ. दूरे स्थितः।

दूरारूढ ದೂರಾರೂಢ (वि०) ದೂರದವರೆಗೂ ಹೋಗಿರುವ. दूरमारूढः। "असहना खलु सा। दूरारूढश्चास्याः प्रणयः" विक्र० ४।

दूरारोहण ದೂರಾರೋಹಣ (न०) ದೂರದವರೆಗೂ ಹತ್ತುವುದು, ದೂರದವರೆಗೂ ಹೋಗುವುದು. दूरमारोहणम्।

दूरारोहिन् ದೂರಾರೋಹಿನ್ (वि०) ದೂರದವರೆಗೂ ಹೋಗಿರುವ, ದೂರದವರೆಗೂ ಹತ್ತಿರುವ. दूरमारोहति—आ+रुह (बीजजन्मादौ) "णिनिः" (३-१-१३४)।

दूरालोक ದೂರಾಲೋಕ (पुं०)1. ದೂರದಿಂದ ನೋಡುವುದು. 2. ದೂರದವರೆಗೂ ನೋಡುವುದು. दूरतः आलोकः। "स्थिरयौवना स्थिता ते दूरालोके सुखालोका" विक्र० ४-४६।

दूरावस्थित ದೂರಾವಸ್ಥಿತ (वि०) ದೂರದಲ್ಲಿರುವ, ದೂರದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ. दूरे अवस्थितः।

दूरीकरण ದೂರೀಕರಣ (न०) 1. ದೂರವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ದೂರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸುವುದು. 2. ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು, ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಾಡುವುದು. 3. ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು.

दूरीकृत ದೂರೀಕೃತ (वि०) 1. ಬೇರ್ಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರತ್ಯೇಕಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "गरुत्मतः पक्षमरुत्प्रचारात् दूरीकृतो वारुणनागपाशः" याद० २०-३९। 2. ತಿರಸ್ಕರಿಸ

ಲ್ಪಟ್ಟ, ಅವಮಾನಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "दूरीकृताः खलु गुणैरुद्यानलता वनलताभिः" शाकु० १-१५। 3. ದೂರ ವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ದೂರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

दूरीभूत ದೂರೀಭೂತ (वि०) ದೂರದಲ್ಲಿರುವ, ದೂರ ವಾಗಿರುವ. "दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम्" मेघ० २-२०।

दूरोत्सारण ದೂರೋತ್ಸಾರಣ (न०) ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸು ವುದು.

दूरोत्सारित ದೂರೋತ್ಸಾರಿತ (वि०) 1. ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟ, ದೂರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ದೂರದಿಂದ ತಳ್ಳ ಲ್ಪಟ್ಟ. दूरेण उत्सारितः। "दूरोत्सारितहृदयानन्दः अम्बरमानेन भ्रमति गजेन्द्रः" विक्र० ४-२३।

दूर्वा ದೂರ್ವಾ (स्त्री०) ಗರಿಕೆಹುಲ್ಲು. दूर्वति — दुर्वी (हिंसायाम्) "अच्" (३-१-१३४)। दीर्घः (८-२-७८)। "सा गौरसिद्धार्थनिवेशवद्भिः दूर्वाप्रवालैः प्रतिभिन्न-शोभम्" कुमा० ७-७।

दूर्वाष्टमी ದೂರ್ವಾಷ್ಟಮಿ (स्त्री०) ಭಾದ್ರಪದ ಶುಕ್ಲಾ ಷ್ಟಮಿ. दूर्वाप्रिया अष्टमी। [ಭಾದ್ರಪದ ಶುಕ್ಲಾಷ್ಟಮಿಯ ದಿನ ದೂರ್ವಾಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಪದ್ಧತಿ.]

दूलिका ದೂಲಿಕಾ (स्त्री०) ನೀಲಿ ಗಿಡ.

दूली ದೂಲೀ (स्त्री०) ನೀಲಿ ಗಿಡ.

दूषक ದೂಷಕ (वि०) 1. ಕೆಡಿಸುವ, ದೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ. 2. ದೂಷಿಸುವ, ನಿಂದಿಸುವ. दुष (वैकृत्ये) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "कूटशासनकर्तॄंश्च प्रकृतीनां च दूषकान्" भा० अनु० ९-२३२। "वेद-विक्रयिणश्चैव वेदानां चैव दूषकाः" भा० अनु०। 3. ನೀಚ, ದುಷ್ಟ, ದುರ್ಜನ. "दूषकपांसनौ" त्रिकाण्ड०।

दूषण ದೂಷಣ (पुं०) 1. ರಾವಣನ ಒಬ್ಬ ಸೇನಾಪತಿ. ದಂಡಕಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. (न०) 2. ಕೆಡಿಸು ವುದು, ದೋಷವುಂಟುಮಾಡುವುದು. दुष (वैकृत्ये) + णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 3. ದೋಷ, ತಪ್ಪು, ಅಪರಾಧ. "रहस्यभेदो याच्ञा च नैष्ठुर्यं चलचित्तता। क्रोधो निःसत्यता द्यूतमेतन्मित्रस्य दूषणम्" हितो० १-९८। 4. ದೂಷಣೆ, ನಿಂದಿಸುವುದು, ಬಯ್ಯು ವುದು. "असज्जनेन काकुत्स्थः प्रयुक्तमथ दूषणम्। न चक्षमे शुभाचारः स दूषणमिवात्मनः" रघु० १२-४६। 5. ಖಂಡಿಸುವುದು, ತಪ್ಪೆಂದು ಹೇಳುವುದು. (वि०) 6. ದೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಕೆಡಿಸುವ. दुष (वैकृत्ये) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम्। स्वप्नोऽन्यगेहवासश्च नारी-संदूषणानि षट्" मनु० ९-१३।

दूषणीय ದೂಷಣೀಯ (वि०) 1. ದೂಷಿಸಲ್ಪಡುವ, ನಿಂದಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ದೂಷಿಸಲು ಅರ್ಹನಾದ. 3. ಕೆಡಿಸ ಲ್ಪಡುವ. 4. ಅಶುದ್ಧಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುವ. दुष (वैकृत्ये) + णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)।

दूषयत् ದೂಷಯತ್ (वि०) 1. ದೂಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ನಿಂದಿಸುತ್ತಿರುವ. 2. ಕೆಡಿಸುತ್ತಿರುವ. 3. ಅಶುದ್ಧ ಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವ. दुष (वैकृत्ये) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। -यन्ती -ಯಂತೀ.

दूषयितृ ದೂಷಯಿತೃ (वि०) 1. ನಿಂದಿಸುವವನು, ದೂಷಿ ಸುವವನು. 2. ಕೆಡಿಸುವವನು. 3. ಅಶುದ್ಧಗೊಳಿಸು ವವನು. दुष (वैकृत्ये) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। -यित्री -ಯಿತ್ರೀ.

दूषि ದೂಷಿ (स्त्री०) ನೇತ್ರಮಲ, ಕಣ್ಣಿನೊಳಗಿನ ಕೊಳೆ. दुष (वैकृत्ये) + णिच् "इः" (उ० ४-१३९)। वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। -षी -ಷೀ.

दूषिका ದೂಷಿಕಾ (स्त्री०) 1. ನೇತ್ರಮಲ, ಕಣ್ಣಿನೊಳ ಗಿನ ಕೊಳೆ. दूषि स्वार्थे "कन्" (५-४-५)। "दूषिका नेत्रयोर्मलम्" अम०। 2. ಬಣ್ಣಹಾಕುವ ಕುಂಚ, ತೂಲಿಕೆ. 3. ದೂಷಿಸುವ ಹೆಂಗಸು.

दूषित ದೂಷಿತ (वि०) 1. ಕೆಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಅಶುದ್ಧಗೊಳಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ದೂಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ನಿಂದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दुष (वैकृत्ये) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। ऊत् (६-४-९०)। 3. ಮಿಥ್ಯಾಪವಾದಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದ. "संभवन्ति यददोष-दूषिते सार्व सर्वगुणसंपदस्त्वयि" माघ० १४-४। (स्त्री०) -ता -ತಾ. 4. ಅಪವಾದಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದ ಕನ್ಯೆ.

दूष्य ದೂಷ್ಯ (न०) 1. ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮನೆ, ಡೇರೆ, ಪಟಮಂಟಪ. 2. दूष्यते—दुष (वैकृत्ये) + णिच् "यत्" (३-१-९७)। दीर्घः (६-४-९०)। "दूष्यैरिव क्षितिभृतां द्विरदैरुदारतारावलीविरचनैर्व्यरुचन्निवासाः" माघ० ५-२१। 3. ವಸ್ತ್ರ, ಬಟ್ಟೆ. (वि०) 4. ನಿಂದೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದವನು, ದೂಷಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಅಪವಾದಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವನು. "अमात्यव्यञ्जना राज्ञां दूष्यास्ते शत्रुसंज्ञिताः" माघ० २-५६।

दृक्पथ ದೃಕ್ಪಥ (ಪುಂ) ದರ್ಶನಮಾರ್ಗ, ನೋಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನ. दृशः पन्थाः "अः" (५-४-७४)।

दृक्प्रिया ದೃಕ್ಪ್ರಿಯಾ (स्त्री०) ಕಾಂತಿ, ಸೌಂದರ್ಯ. दृशं प्रीणाति—प्रीञ् (तर्पणे) "कः" (३-१-१३५)।

दृक्शक्ति ದೃಕ್ಶಕ್ತಿ (स्त्री०) 1. ಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದ ಒಂದು ಶಕ್ತಿ, ಚೈತನ್ಯ. 2. ಚೇತನ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ಒಂದು ಶಕ್ತಿ. "दृग्दर्शनशक्त्योरेकात्मतेवास्मिता" पा० यो० सू०।

दृक्श्रुति ದೃಕ್ಶ್ರುತಿ (ಪುಂ) ಸರ್ಪ, ಹಾವು. दृगेव श्रुतिः श्रवणमस्य।

दृगध्यक्ष ದೃಗಧ್ಯಕ್ಷ (ಪುಂ) ಸೂರ್ಯ. दृशः अध्यक्षः "रश्मिमाली दृगध्यक्षः कर्मसाक्षी त्रयीतनुः" वैज०।

दृग्गोल ದೃಗ್ಗೋಲ (न०) ಮಂಡಲಾಕಾರವಾಗಿರುವ ಭೂಮಿಯ ದೊಡ್ಡ ವೃತ್ತರೇಖೆಯೊಳಗಿನ ಅಕ್ಷರೇಖೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ವೃತ್ತರೇಖೆ, ಖಗೋಳದೊಳಗಿನ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ವೃತ್ತರೇಖೆ.

दृग्विष ದೃಗ್ವಿಷ (ಪುಂ) ಸರ್ಪ, ಹಾವು. दृशि विषमस्य।

दृग्लम्बन ದೃಗ್ಲಂಬನ (न०) ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ದೃಷ್ಟಿಸ್ಥಾನದ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ ವಸ್ತುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಆದಂತೆ ತೋರುವ ಬದಲಾವಣೆ.

दृग्वृत्त ದೃಗ್ವೃತ್ತ (न०) ವೃತ್ತಾಕಾರದ ದೃಷ್ಟಿಯ ಪ್ರಸರಣ ಸ್ಥಳ. दृशः प्रचारस्थानं वृत्तमिव।

दृङ्मण्डल ದೃಙ್ಮಂಡಲ (न०) ಖಮಧ್ಯದಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಜ (ದಿಗಂತ)ದ ವರೆಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ವೃತ್ತಭಾಗ. दृशः तत्प्रचारस्य मण्डलमिव।

दृढ ದೃಢ (ಪುಂ) 1. ವಿಷ್ಣು. दृह (वृद्धौ) "क्तः" (३-४-७२)। निपा० (७-२-२०)। "स्थूलत्वात् बलवत्त्वाच्च दृढ इत्यभिधीयते" इति निरुक्तिः। "वेधाः स्वाङ्गोऽजितः कृष्णो दृढः संकर्षणोऽच्युतः" वि० स०। 2. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಮನುವಾದ ರುಚಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "त्रयोदशस्य पुत्रास्ते विज्ञेयास्तु रुचेः सुताः। सुनेत्रः क्षत्रबुद्धिश्च सुतपा निर्भयो दृढः" हरिवं०। 3. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "दृढः सुहस्तो विरजाः प्रमाथश्चोग्रयाय्यपि" भा० द्रोण०। 4. ರೂಪಕತಾಳದ ಒಂದು ಭೇದ. (न०) 5. ಕಬ್ಬಿಣ. 6. ಲಾಮಂಚದ ಬೇರು. 7. ಅತಿಶಯ, ಆಧಿಕ್ಯ. 8. ಕಾಠಿನ್ಯ. (वि०) 9. ಅಧಿಕವಾದ, ದೃಢವಾದ, ಬಲವಾದ. "यस्याः करिष्यामि दृढानुतापं प्रवालशय्याशरणं शरीरम्" कुमा० ३-८। 10. ದೃಢವಾದ, ಬಲವಾದ, ಭದ್ರವಾದ. 11. ಕಠಿನವಾದ, ಗಟ್ಟಿಯಾದ, ಬಗ್ಗಿಸಲಾಗದ. 12. ದೃಢವಾದ, ಸ್ಥಿರವಾದ, ಅಚಲವಾದ. "लङ्केश्वरप्रणतिभङ्गदृढव्रतं तद्वन्द्यं युगं चरणयोर्जनकात्मजायाः" रघु० १३-७८। 13. ಸ್ಥೂಲವಾದ, ದಪ್ಪವಾದ. "क्षीणं क्षामं विलिष्टं स्यात् स्थूलं तु बहलं दृढम्" वैज०। 14. ಶಕ್ತ, ಸಮರ್ಥ, ಬಲಶಾಲಿ. "दृढः स्थूले नितान्ते च प्रगाढे बलवत्यपि" मेदि०। "कठोरनिष्ठुरक्रूरदृढदारुणकक्खटाः" वैज०। (क्रि० वि०) 15. ಅಧಿಕವಾಗಿ, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ. 16. ಕಠಿನವಾಗಿ. 17. ದೃಢವಾಗಿ, ಬಲವಾಗಿ. "अशिथिलमपराऽवसज्य कण्ठे दृढपरिरब्धबृहद्बहिःस्तनेन" माघ० ७-१६।

दृढकाण्ड ದೃಢಕಾಂಡ (ಪುಂ) ಬಿದಿರುಮೆಳೆ, ವಂಶವೃಕ್ಷ.

दृढकाय ದೃಢಕಾಯ (वि०) ದೃಢವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳ, ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳ. दृढः कायो यस्य। दृढदेहः दृढशरीरः ಇತ್ಯಾದಿ.

दृढक्षात्र ದೃಢಕ್ಷಾತ್ರ (ಪುಂ) ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "दृढवर्मा दृढक्षात्रः सोमकीर्तिरनूदवः" भा० आदि०।

दृढगात्रिका ದೃಢಗಾತ್ರಿಕಾ (स्त्री०) ಕಾಕಂಬಿ, ಜೋನುಬೆಲ್ಲ.

दृढग्रन्थि ದೃಢಗ್ರಂಥಿ (ಪುಂ) 1. ಬಿದಿರು, ವಂಶವೃಕ್ಷ. 2. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಗಂಟು. 3. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಗಿಣ್ಣು. (वि०) 4. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಗಂಟುಗಳುಳ್ಳ. 5. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಗಿಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ. दृढा ग्रन्थयो यस्य।

दृढतम ದೃಢತಮ (वि०) ಬಹು ಮಂದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಬಹು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ 1. ಹೆಚ್ಚು ಬಲಶಾಲಿಯಾದ. 2. ಹೆಚ್ಚು ಕಠಿನವಾದ. 3. ಹೆಚ್ಚು ಭದ್ರವಾದ. 4. ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಥಿರವಾದ. 5. ಹೆಚ್ಚು ದಪ್ಪವಾದ. 6. ದೊಡ್ಡದಾದ ಒಂದು ವಸ್ತು ಅಥವಾ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯ. अयमेतेषामतिशयेन दृढः "तमप्" (५-३-५५)। ಹೀಗೆಯೇ अयमनयोरतिशयेन दृढः "तरप्" (५-३-५७)। ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಹೆಚ್ಚು ಸಮರ್ಥ ಅಥವಾ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಧಿಕ ಇತ್ಯಾದಿ. –तर: –ತರ।

दृढदंशक ದೃಢದಂಶಕ (ಪುಂ) ಮೊಸಳೆಯಾಕಾರದ ಒಂದು ಮೀನು. दृढं दशति—दंश (दशने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

दृढधन ದೃಢಧನ (ಪುಂ) ಶಾಕ್ಯಮುನಿ.

दृढधन्वन् ದೃಢಧನ್ವನ್ (ಪುಂ) 1. ಪೂರುವಂಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. "सुदक्षिणश्च काम्भोजो दृढधन्वा च पौरवः"

भा० आदि० २०१-१५। (वि०) 2. ದೃಢವಾದ ಧನುಸ್ಸುಳ್ಳವನು. दृढं धनुर्यस्य "अनङ्" (५-४-१३२)।

दृढनिश्चय ದೃಢನಿಶ್ಚಯ (वि०) ಅಚಲವಾದ ನಿರ್ಧಾರವುಳ್ಳವನು, ಸಂಶಯಲೇಶವೂ ಇಲ್ಲದವನು, ಯಾರಿಂದಲೂ ಬದಲಾಯಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ ನಿಶ್ಚಯಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು. दृढः स्थिरः निश्चयः अध्यवसायो यस्य।

दृढनीर ದೃಢನೀರ (पुं०) ನಾರಿಕೇಳವೃಕ್ಷ, ತೆಂಗಿನಮರ.

दृढनेत्र ದೃಢನೇತ್ರ (पुं०) ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

दृढपत्र ದೃಢಪತ್ರ (पुं०) 1. ಬಿದಿರು ಮೆಳೆ, ವಂಶವೃಕ್ಷ. (स्त्री०) **–पत्री –ಪತ್ರೀ.** 2. ಕರಡಿಹುಲ್ಲು.

दृढपाद ದೃಢಪಾದ (पुं०) 1. ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮ. "बहुत्वाद् दृढपादश्च विश्वात्मा जगतां पतिः" हरिवं०। (वि०) 2. ದೃಢವಾದ ನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳ, ಸ್ಥಿರವಾದ ನಿಶ್ಚಯಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ.

दृढप्रत्यय ದೃಢಪ್ರತ್ಯಯ (पुं०) 1. ದೃಢವಾದ ನಂಬಿಕೆ. (वि०) 2. ದೃಢವಾದ ನಂಬಿಕೆಯುಳ್ಳವನು. दृढः प्रत्ययः विश्वासः यस्य।

दृढप्ररोह ದೃಢಪ್ರರೋಹ (पुं०) ವಟವೃಕ್ಷ. ಆಲದಮರ. दृढः प्ररोहोऽस्य।

दृढफल ದೃಢಫಲ (पुं०) ತೆಂಗಿನಮರ.

दृढबीज ದೃಢಬೀಜ (पुं०) 1. ಬೋರೆಗಿಡ, ಎಲಚಿಮರ. 2. ತಗಚಿಗಿಡ. दृढं बीजमस्य। (न०) 3. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಬೀಜ, ಕಠಿನವಾದ ಬೀಜ.

दृढभक्ति ದೃಢಭಕ್ತಿ (वि०) ಸ್ಥಿರವಾದ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಅಚಲವಾದ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. दृढा भक्तिर्यस्य।

दृढमुष्टि ದೃಢಮುಷ್ಟಿ (पुं०) 1. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. 2. ಮಚ್ಚು. 3. ಕುಡುಗೋಲು ಮುಂತಾದುವು. दृढा मुष्टिः यस्य। (स्त्री०) 4. ಬಲವಾದ ಮುಷ್ಟಿ. (वि०) 5. ಕೃಪಣ, ಜಿಪುಣ.

दृढमूल ದೃಢಮೂಲ (पुं०) 1. ಮುಂಜತೃಣ, ಮೌಂಜಿಹುಲ್ಲು. 2. ತೆಂಗಿನಮರ. दृढं मूलमस्य।

दृढरङ्गा ದೃಢರಂಗಾ (स्त्री०) ಪಟಿಕ.

दृढरथ ದೃಢರಥ (पुं०) ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "अभयो रौद्रकर्मा च तथा दृढरथश्च यः" भा० आदि०।

दृढलोमन् ದೃಢಲೋಮನ್ (पुं०) 1. ವರಾಹ, ಹಂದಿ. दृढानि लोमान्यस्य। 2. ದೃಢವಾದ ಕೂದಲು, ಒರಟು ಕೂದಲು. दृढं लोम। (वि०) 3. ಒರಟು ಕೂದಲುಳ್ಳ. दृढानि लोमानि यस्य। स्त्रियाम् वा "डाप्" (४-१-१३)। **दृढलोमा ದೃಢಲೋಮಾ.** पक्षे "ङीप्" (४-१-५)। **–लोम्नी –ಲೋಮ್ನೀ.**

दृढवर्मन् ದೃಢವರ್ಮನ್ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "दृढवर्मा दृढक्षात्रः सोमकीर्तिरनूदरः" भा० आदि०। (वि०) 2. ದೃಢವಾದ ಕವಚವುಳ್ಳ, ಅಭೇದ್ಯವಾದ ಕವಚವುಳ್ಳ. दृढं वर्म यस्य।

दृढवल्कल ದೃಢವಲ್ಕಲ (पुं०) 1. ಅಡಕೆಮರ. दृढं वल्कलं त्वगस्य। (वि०) 2. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ತೊಗಟೆಯುಳ್ಳ.

दृढव्रत ದೃಢವ್ರತ (वि०) 1. ಸ್ಥಿರಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳ, ದೃಢನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳ, ಫಲವು ದೊರಕುವವರೆಗೂ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಬಿಡದಿರುವ ಸ್ವಭಾವದ. दृढं व्रतं यस्य। "स्थेयान्निगूढमानो धीरोदात्तो दृढव्रतः कथितः" सा० द०। 2. ಯಾರಿಂದಲೂ ಭಂಗಪಡಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ ಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳ. दृढं चालयितुमशक्यं व्रतं यस्य। "एवं दृढव्रतो नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः" मनु० ११-८१।

दृढसन्ध ದೃಢಸಂಧ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "जरासन्धो दृढसन्धः सत्यसन्धः सहस्रवाक्" भा० आदि०। (वि०) 2. ಸ್ಥಿರವಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನು. दृढा सन्धा यस्य।

दृढसन्धि ದೃಢಸಂಧಿ (वि०) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ, ಭದ್ರವಾಗಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ. दृढः सन्धिः सन्धानं यस्य।

दृढहस्त ದೃಢಹಸ್ತ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 2. ದೃಢವಾದ ಹಸ್ತವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ, ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಹಿಡಿದು ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಸೈನಿಕ. दृढः हस्तः हस्तव्यापारो यस्य।

दृढाङ्ग ದೃಢಾಂಗ (वि०) 1. ದೃಢವಾದ ಅಂಗವುಳ್ಳವನು, ಗಟ್ಟಿ ದೇಹವುಳ್ಳವನು, ಬಲಶಾಲಿ. दृढानि अङ्गानि यस्य। (न०) 2. ವಜ್ರ.

दृढायु ದೃಢಾಯು (पुं०) 1. ಹನ್ನೊರನೆಯ ಮನುವಾದ ಸಾವರ್ಣನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "क्षेत्रधन्वा दृढायुश्च आदर्शः पण्डको मनुः। सावर्णस्य तु पुत्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः" हरिवं०। 2. ಊರ್ವಶಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಪುರೂರವಸ್ಸಿನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "षट्सुता जज्ञिरे चैलादायुर्धीमानमावसुः। दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशीसुताः" भा० आदि ६९-२८।

दृढायुध ದೃಢಾಯುಧ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "उग्रायुधो भीमशरः कनकायुर्दृढायुधः" भा०

आदि० ६८-९९। (वि०) 2. ಬಲವಾದ ಆಯುಧ ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ ಸೈನಿಕ.

दृति ದೃತಿ (स्त्री०) 1. ಚರ್ಮದ ಪಾತ್ರೆ, ತೊಗಲಿನ ಚೀಲ. दृङ् (आदरे) "क्तिच्" (३-३-१७४)। "इन्द्रियाणां तु सर्वेषां यद्येकं क्षरतीन्द्रियम्। तेनास्य क्षरति प्रज्ञा दृतेः पादादिवोदकम्" मनु० २-९९। (पुं०) 2. ಮತ್ಸ್ಯ, ಮೀನು. "दृतिश्चर्मपुटे मत्स्ये ना" मेदि०। 3. ನಂಗೆ ದೊಗಲು. "सवत्सां पीवरीं दत्वा दृतिकण्ठामलङ्कृताम्" भा० अनु० ११४-१८।

दृत्य ದೃತ್ಯ (न०) 1. ಆದರ, ಗೌರವ. दृङ् (आदरे) "क्यप्" (३-१-११०)। (वि०) 2. ಆದರಿಸಲ್ಪಡುವ, ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುವ. दृङ् कर्म० "क्यप्"।

दृन् ದೃನ್ (अव्य०) ಹಿಂಸೆ, ಬಾಧೆ, ತೊಂದರೆ. "दृन् इति हिंसार्थे अव्ययम्" सि० कौ०।

दृन्भू ದೃನ್‌ಭೂ (पुं०) 1. ವಜ್ರಾಯುಧ. 2. ಸೂರ್ಯ. दृन् हिंसायां भवति—भू (सत्तायाम्) "कूः" (उ० १-९३)। निपा०। 3. ರಾಜ, ದೊರೆ. 4. ಚಕ್ರ, ಗಾಲಿ. 5. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. "दृन्भूः स्त्री सर्पचक्रयोः" मेदि०।

दृप—हर्षमोहनयोः (दिवा० पर० अक० वे०)। दृप्यति। ददर्प। दर्पिता, दर्प्ता, द्रप्ता। दर्पिष्यति, दर्प्स्यति, द्रप्स्यति। दृप्यतु। अदृप्यत्। दृप्येत्। दृप्यात्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಹರ್ಷಹೊಂದು, ಸಂತೋಷಪಡು. 2. ಗರ್ವ ಹೊಂದು, ಅಹಂಕಾರಪಡು. "दृप्तारिसंत्रासखिलीकृतात्स कथंचिदम्भोदविहारमार्गात्" कुमा० १२-२। "को न दृप्यति वित्तेन कुकृत्ये को न पण्डितः" हितो०।

भावे:—दृप्यते। ददृपे। दर्पिता, द्रप्ता, दर्प्ता। दर्पिष्यते, द्रप्स्यते, दर्प्स्यते। दृप्यताम्। अदृप्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—दर्पितव्यम्, द्रप्तव्यम्, दर्प्तव्यम्। दर्पणीयम्। दृप्तः। दृप्तवान्, -वती। दृप्यन्, -न्ती। दर्पितुम्, द्रप्तुम्, दर्प्तुम्। दृप्तम्। दर्पणम्। दृप्त्वा।

दृप्त ದೃಪ್ತ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. "दर्पहा दर्पदो दृप्तः" वि० स०। "अदृप्तः" इति वा। (वि०) 2. ಕೊಬ್ಬಿದವನು, ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. 3. ಸಂತೋಷಗೊಂಡವನು, ಹರ್ಷದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. दृप (हर्षमोहनयोः) कर्त० "क्तः" (३-४-७२)।

दृप्यत् ದೃಪ್ಯತ್ (वि०) 1. ಅಹಂಕಾರಪಡುತ್ತಿರುವ, ಗರ್ವಪಡುತ್ತಿರುವ. दृप (हर्षमोहनयोः) "शतृ" (३-२-१२४)। "दृप्यतामथ दैत्यानां ध्वनिरुत्कम्पयन् दिवम्। पाञ्चजन्यप्रणादेन पर्यभूयत भूयसा" याद० १६-८३। 2. ಹರ್ಷಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ, ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಿರುವ.

दृप्र ದೃಪ್ರ (वि०) ಬಲಶಾಲಿ, ಪರಾಕ್ರಮಿ. दृप (हर्षमोहनयोः) "रक्" (उ० २-१३) दृप्रो बलवान्—सि० कौ०।

दृब्ध ದೃಬ್ಧ (न०) 1. ಭಯ, ಹೆದರಿಕೆ. दृभी (भये) भावे "क्तः" (३-३-११४)। 2. ಕಟ್ಟುವುದು, ಪೋಣಿಸುವುದು. दृभी (ग्रन्थे) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 3. ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ, ಪೋಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दृभी (ग्रन्थे) "क्तः" (३-२-१०२)। 4. ಭಯಗೊಂಡ, ಹೆದರಿದ. दृभी (भये) कर्त० "क्तः" (३-४-७२)।

दृश् ದೃಶ್ (स्त्री०) 1. ನೇತ್ರ, ಕಣ್ಣು. दृश्यतेऽनया—दृशिर् (प्रेक्षणे) "क्विप्" (वा० ३-३-९४)। "दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति दृशैव याः। विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवे वामलोचनाः"। 2. ದರ್ಶನ, ನೋಟ, ಅವಲೋಕನ. दृशिर् भावे "क्विप्"। "पदं दृशः स्याः कथमीशमादृशाम्" माघ० १-३७। 3. ಬುದ್ಧಿ, ಜ್ಞಾನ. 4. ಎರಡು ಸಂಖ್ಯೆ. (वि०) 5. ನೋಡುವ, ಅವಲೋಕಿಸುವ. "वायुभक्षो दिवा तिष्ठन् रात्रिं नीत्वाप्सु सूर्यदृक्" याज्ञ० ३-३११। "दृक् स्त्रियाम् दर्शने नेत्रे बुद्धौ च त्रिषु वीक्षके" मेदि०।

दृशा ದೃಶಾ (स्त्री०) ನೇತ್ರ, ಕಣ್ಣು. दृश् "टाप्"। "आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा"।

दृशान ದೃಶಾನ (पुं०) 1. ಆಚಾರ್ಯ. 2. ಉಪಾಧ್ಯಾಯ. 3. ಲೋಕಪಾಲಕ. 4. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. 5. ವಿರೋಚನ, ಸೂರ್ಯ. दृशिर् (प्रेक्षणे) "आनच्" (उ० २-९०)। (न०) 6. ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು, ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳಕು. "दृशानं ज्योतिषि क्लीबं पुंलिङ्गः स्याद्विरोचने" मेदि०।

दृशिर्—प्रेक्षणे (भ्वा० पर० सक० अनि०)। पश्यति। ददर्श। द्रष्टा। द्रक्ष्यति। पश्यतु। अपश्यत्। पश्येत्। दृश्यात्। अदर्शत्, अद्राक्षीत्। अद्रक्ष्यत्। ಅವಲೋಕಿಸು, ನೋಡು. "वसन्ददर्शावतरन्तमम्बराद्धिरण्यगर्भाङ्गभुवं मुनिं हरिः" माघ० १-१।

कर्मणि:—दृश्यते। ददृशे। दर्शिता, द्रष्टा। दर्शिष्यते, द्रक्ष्यते। दृश्यताम्। अदृश्यत। दृश्येत। दर्शिषीष्ट, द्रक्षीष्ट। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—दर्शयति, –ते। दर्शयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। दर्शयिता। दर्शयिष्यति, –ते। दर्शयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि:—दिदृक्षते। दिदृक्षां चक्रे, –बभूव, –आस। दिदृक्षिता। दिदृक्षिष्यते। दिदृक्षताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—द्रष्टव्यः। दर्शनीयः। दृश्यः। दृष्टः। दृष्टवान्। पश्यन्, न्ती। द्रष्टुम्। दृष्टम्। दर्शनम्। दृष्ट्वा। सन्दृश्य।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು:

(1) अनु + दृशिर् = अनुपश्यति। अनुददर्श। 1. ಆಲೋಚಿಸಿ ನೋಡು, ಯೋಚಿಸಿ ನೋಡು. "बहुविधमनुदृश्य चार्थहेतोः कृपणमिहार्यमनार्यमाश्रयं तम्" भा० शान्ति० १७७-२९। 2. ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡು. ದೀರ್ಘ ಕಾಲ ಮನನಮಾಡು. "जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम्" गीता १३-८।

(2) अभि + दृशिर् = अभिदर्शनम्। अभिदृष्टः। ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನೋಡು, ಎದುರಾಗಿ ನೋಡು. "तदाप्रभृति कौन्तेय नरा गिरिमिमं सदा। नाशक्नुवन्नभिद्रष्टुं कुत एवाधिरोहणम्" भा० वन०।

(3) आ+दृशिर्=आदृश्यते। आदर्शः। ಎದುರಾಗಿ ನೋಡು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡು. "उत्कलादर्शितपथः कलिङ्गाभिमुखो ययौ" रघु० ४-३८।

(4) नि + दृशिर् = निदर्शयति। निदर्शनम्। 1. ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ತೋರಿಸಿಕೊಡು. "स्वयं प्रणमतेऽल्पेपि परवायावुपेयुषि। निदर्शनमसाराणां लघुर्बहुतृणं नरः" माघ० २-५०। 2. ಎದುರಿಗೆ ತೋರಿಸು, "द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं त्वं निदर्शय" भा० आश्रम०।

(5) प्र+दृशिर् = प्रददर्श। प्रदर्शयति। प्रदर्शनम्। ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡು. "प्रददृशुरुरुमुक्तशीकरौघान् विमलमणिद्युतिसंभृतेन्द्रचापान्" भट्टि० १०-५६।

(6) सम्+दृशिर् = संददर्श। ಸರಿಯಾಗಿ ನೋಡು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡು. "संददर्शोन्नमद्ग्रीवः श्रीबहुत्वकृताद्भुतान्" नैष० १७-११०।

दृशि ದೃಶಿ (स्त्री०) ನೇತ್ರ, ಕಣ್ಣು. दृशिर् "इन्" (उ० ४-११९)।

दृश्य ದೃಶ್ಯ (वि०) 1. ನೋಡಲಂ ಯೋಗ್ಯವಾದ. 2. ನೋಡಬಹುದಾದ. दशिर् (प्रेक्षणे) "क्यप्" (३-१-११०)। "दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि" माल० १-९। 3. ರಮಣೀಯವಾದ, ಸುಂದರವಾದ, ಮನೋಹರವಾದ. "निदर्शयामास विशेषदृश्यमिन्दुं नवोत्थानमिवेन्दुमत्यै" रघु० ६-३१। (न०) 4. ಆಭರಣ, ಒಡವೆ. 5. ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಭೇದ. ಕಾವ್ಯವು ದೃಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶ್ರವ್ಯ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಅಭಿನಯಯೋಗ್ಯವಾದುದು ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯ. "दृश्यश्रव्यत्वभेदेन पुनः काव्यं द्विधा मतम्। दृश्यं तत्राभिनेयम्" सा० द० ६-१। (अव्य०) 6. ನೋಡಿ. "दृष्ट्वा" ಪದದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆರ್ಷಪ್ರಯೋಗ. (स्त्री०) **–श्या –ಶ್ಯಾ.** 7. ಸೈನ್ಯ, ದಂಡು. "दृश्या स्त्री पृतना दृश्यं दर्शनीये विभूषणे" वैज०।

दृश्यादृश्य ದೃಶ್ಯಾದೃಶ್ಯ (वि०) 1. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ಮತ್ತು ಕಾಣದಿರುವ. दृश्यं चादृश्यं च। "दृश्यादृश्यतनुर्वीरः तदा चन्द्रायतेऽम्बरे" रामा०। (स्त्री०) **–श्यादृश्या –ಶ್ಯಾದೃಶ್ಯಾ.** 2. ಸಿನೀವಾಲಿ, ಚತುರ್ದಶೀ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ. ಸೂರ್ಯೋದಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ದಶೀ ಯೋಗವಿರುವ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನ ಚಂದ್ರಕಲಾದರ್ಶನವಿರುವುದು. ಈ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಗೆ "**ಸಿನೀವಾಲಿ**" ಎಂದು ಹೆಸರು. "सा दृष्टेन्दुः सिनीवाली" अम०।

दृश्वन् ದೃಶ್ವನ್ (वि०) (ಸಮಾಸಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ) ವೀಕ್ಷಿಸಿದ, ನೋಡಿದ. दृशिर् (प्रेक्षणे) "क्वनिप्" (३-२-९४)। पारं दृष्टवान् पारदृश्वा ಇತ್ಯಾದಿ. "अनाकृष्टस्य विषयैर्विद्यानां पारदृश्वनः" रघु० १-२३।

दृषद् ದೃಷದ್ (स्त्री०) 1. ಶಿಲೆ, ಕಲ್ಲು. दृणाति—दॄ (विदारणे) "अदिः" षुगागमः ह्रस्वश्च (उ० १-१२८)। "गुर्वीरजस्रं दृषदः समन्तादुपर्युपर्यम्बुमुचां वितानैः" माघ० ४-२। 2. ಅರೆಯುವ ಕಲ್ಲು, ಪುಡಿಮಾಡುವ ಅಡಿಗಲ್ಲು. 3. ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲಿನ ಕೆಳಗಿನ ಅಥವಾ ಮೇಲಿನ ಹೋಳು. "दृषन्निष्पेषणशिलापट्टप्रस्तरयोः स्त्रियाम्" मेदि०। "दृषन्निष्पेषणशिला केवलापि शिला दृषत्" शाश्व०।

दृषदिमाषक ದೃಷದಿಮಾಷಕ (पुं०) ಅರೆಯುವ ಕಲ್ಲಿನ ಸುಂಕ, ಅರೆಯುವ ಕಲ್ಲಿನ ಯಂತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಮಾಷರೂಪವಾದ ಸುಂಕ. माषः शुल्कत्वेन

दीयते "कन्"। दृषदिमाषकः — सप्तम्या अलुक् (६-३-१०)।

दृषद्वत् ದೃಷದ್ವತ್ (वि०) ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ. दृषदः भूम्ना सन्त्यत्र "मतुप्" (५-२-९४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **दृषद्वती ದೃಷದ್ವತೀ.**

दृषद्वती ದೃಷದ್ವತೀ (स्त्री०) 1. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯ ಪತ್ನಿ. "दृषद्वतीसुतश्चापि विश्वामित्रात्तथाष्टकः" हरिवं०। 2. ಒಂದು ನದಿ. 3. ದುರ್ಗಾದೇವಿ. "दृषद्वती नदीभेदे कात्यायन्यामपि स्त्रियाम्" मेदि०।

दृष्ट ದೃಷ್ಟ (न०) 1. ನೋಟ, ದರ್ಶನ. दृशिर् (प्रेक्षणे) भावे "क्तः" (३-३-१२४)। "अकृत्रिमप्रेमरसाभिरामं रामार्पितं दृष्टिविलोभि दृष्टम्" किरा० ३-३७। 2. ರಾಜರಿಗೆ ತಮ್ಮ ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಕಳ್ಳಕಾಕರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಭಯ. 3. ಪರರಾಷ್ಟ್ರಗಳವರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಭಯ. "दृष्टं स्वपरचक्रजम्" अम०। (वि०) 4. ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟ. "दृष्टोऽपि शैलः स मुहुर्मुरारेरपूर्ववद्विस्मयमाततान" माघ० ४-१७। 5. ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಅರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ. दृशिर् कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। 6. ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಹೊಂದಿದ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರಿಸಿಕೊಂಡ. दृशिर् कर्त० "क्तः" (३-४-७२)।

दृष्टचर ದೃಷ್ಟಚರ (वि०) ಮೊದಲೇ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟ. पूर्वं दृष्टः "चरट्" (५-३-५३)।

दृष्टदोष ದೃಷ್ಟದೋಷ (वि०) 1. ತಪ್ಪುಮಾಡಿದುದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ, ದೋಷವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ. दृष्टः दोषः येन। 2. ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ದೋಷವುಳ್ಳ ಅಪರಾಧಿ, ತಪ್ಪುಮಾಡಿದವನು. दृष्टो दोषो यस्य। 3. ದೋಷವನ್ನೇ ಹುಡುಕುವ (ಶತ್ರು).

दृष्टपथ ದೃಷ್ಟಪಥ (पुं०) ನೋಟದದಾರಿ, ದೃಷ್ಟಿಮಾರ್ಗ. दृष्टेः पन्थाः "अः" (५-४-७४)। "देवो दष्टिपथं गतः" याद० १६-१३९।

दृष्टप्रत्यय ದೃಷ್ಟಪ್ರತ್ಯಯ (वि०) ದರ್ಶನದಿಂದ ನಂಬಿಕೆ ಹೊಂದಿದವನು. दृष्टेन दर्शनेन प्रत्ययो यस्य।

दृष्टरजस् ದೃಷ್ಟರಜಸ್ (स्त्री०) 1. ರಜಸ್ವಲೆ, ಪುಷ್ಪವತಿಯಾದ ಹೆಂಗಸು. दृष्टं रजः आर्तवं यस्याः। 2. ತರುಣಿ, ಪ್ರಾಯದ ಹೆಂಗಸು. "स्यान्मध्यमा दृष्टरजाः" अम०।

दृष्टवत् ದೃಷ್ಟವತ್ (वि०) ನೋಡಿದವನು. दृशिर् (प्रेक्षणे) "क्तवतु" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **-वती -ವತೀ.**

दृष्टान्त ದೃಷ್ಟಾಂತ (पुं०) 1. ಉದಾಹರಣೆ, ನಿದರ್ಶನ, ನಿರ್ಣಯಕ್ಕಾಗಿ ಸಮಾನ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದು. दृष्टोऽन्तो निश्चयो यत्र। "पूर्णश्चन्द्रोदयाकाङ्क्षी दृष्टान्तोऽत्र महार्णवः" माघ० २-३१। 2. ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರ, ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಭೇದ. ಪ್ರಕೃತ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಕೃತ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವದಿಂದ ಭಿನ್ನಧರ್ಮಗಳು ಭಿನ್ನಪದಗಳಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದ ಆ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು **"ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರ".** "चेद्बिम्बप्रतिबिम्बत्वं दृष्टान्तस्तदलङ्कृतिः। त्वमेव कीर्तिमान् राजन् विधुरेव हि कान्तिमान्" चन्द्रा०। ಈ ಉಪಮೇಯ ಮತ್ತು ಉಪಮಾನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೀರ್ತಿ ಕಾಂತಿರೂಪವಾದ ಧರ್ಮಗಳು ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರ. 3. ಶಾಸ್ತ್ರ. 4. ಮರಣ, ಸಾವು. "दृष्टान्त उदाहृतौ। शास्त्रे च मरणे" मेदि०।

दृष्टि ದೃಷ್ಟಿ (स्त्री०) 1. ನೋಟ, ದರ್ಶನ. दृशिर् (प्रेक्षणे) भावे "क्तिन्" (३-३-९४)। "दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत्। सत्यपूतां वदेद्वाचं मनःपूतां समाचरेत्" मनु० ६-४६। 2. ನೇತ್ರ, ಕಣ್ಣು. दृशिर् कर० "क्तिन्"। "महीभृतः पुत्रवतोऽपि दृष्टिस्तस्मिन्नपत्ये न जगाम तृप्तिम्" कुमा० १-२७। "चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशसि बहुशो वेपथुमतीं रहस्याख्यायीव स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः" शाकु० १-२०। 3. ಜ್ಞಾನ, ಅರಿವು, ತಿಳಿವಳಿಕೆ, ಪ್ರಜ್ಞೆ, ವಿವೇಕ, "विदितबन्धकारणस्य दृष्टया तद्रूपम्" सां० सू०। 4. ಗ್ರಹಗಳ ದೃಷ್ಟಿ, ಗ್ರಹಗಳು ತಾವಿರುವ ರಾಶಿಯಿಂದ ಇತರ ರಾಶಿಗಳನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ನೋಡುವುದು. [ವಿವರಕ್ಕೆ "ग्रह" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ]. "दृष्टिर्धीदर्शनाक्षिषु" वैज०।

दृष्टिकृत् ದೃಷ್ಟಿಕೃತ್ (वि०) 1. ನೋಡುವವನು. दृष्टिं करोति — डु कृञ् (करणे) "क्विप्" (३-२-७६)। (न०) 2. ಸ್ಥಲಪದ್ಮ, ನೆಲದಾವರೆ.

दृष्टिक्षेप ದೃಷ್ಟಿಕ್ಷೇಪ -पात -ಪಾತ (पुं०) ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಬೀರುವುದು, ನೋಡುವುದು, ದರ್ಶನ. दृष्टेः क्षेपः पातो वा। "रजःकणैर्विघ्नितदृष्टिपाताः" कुमा० ३-३१।

दृष्टिगुण ದೃಷ್ಟಿಗುಣ (पुं०) ಲಕ್ಷ್ಯ, ಗುರಿ. दृष्ट्या गुण्यऽत्र — गुण (आमन्त्रणे) "अच्" (३-१-९७)।

दृष्टिगोचर ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರ (वि०) ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ, ದೃಷ್ಟಿಗೆ ವಿಷಯವಾದ.

दृष्टिदोष ದೃಷ್ಟಿದೋಷ (पुं०) ನೋಟದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಕೆಡಕು, ನೋಡುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಕೆಟ್ಟ ಪರಿಣಾಮ.

दृष्टिपूत ದೃಷ್ಟಿಪೂತ (वि०) ನೋಟದಿಂದ ಶುದ್ಧವಾದ. दृष्ट्या पूतः। "दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत्" मनु० ६-४६।

दृष्टिविक्षेप ದೃಷ್ಟಿವಿಕ್ಷೇಪ (पुं०) ಕಟಾಕ್ಷದರ್ಶನ, ಕಡೆಗಣ್ಣಿನ ನೋಟ, ಅರೆನೋಟ. दृष्टेः तदेकदेशस्य विक्षेपः।

दृष्टिविभ्रम ದೃಷ್ಟಿವಿಭ್ರಮ (पुं०) ದೃಷ್ಟಿಯವಿಲಾಸ, ಶೃಂಗಾರರಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನೋಟ, ಮೋಹಗೊಳಿಸುವ ನೋಟ. दृष्टेः विभ्रमः।

दृष्टिविष ದೃಷ್ಟಿವಿಷ (पुं०) ಸರ್ಪ, ಹಾವು. दृष्टौ विषमस्य। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-६३)।

दृष्टिसंभेद ದೃಷ್ಟಿಸಂಭೇದ (पुं०) ನೋಟಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಮೇಳನ, ಪರಸ್ಪರ ನೋಟ. दृष्टेः संभेदः। "वैदग्ध्यमुग्धमनोहराः मया न निरूपिता एतयोर्दृष्टिसंभेदाः" मालती० ७।

दृष्टेन्दु ದೃಷ್ಟೇಂದು (स्त्री०) ಸಿನೀವಾಲಿ, ಚತುರ್ದಶೀ ಯೋಗದಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಕಾಣುವ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ. दृष्टः इन्दुः यस्याम्। "सा दृष्टेन्दुः सिनीवाली" अम०।

दॄ — विदारणे (क्र्या० पर० सक० से०)। दृणाति। ददार। दरिता, दरीता। दरिष्यति, दरीष्यति। दरतु। अदरत्। दरेत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸೀಳು, ಒಡೆ, ಕತ್ತರಿಸು.

कर्मणि:—दीर्यते। देरे। दारिता, दरिता, दरीता। दारिष्यते, दरिष्यते, दरीष्यते। दीर्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

देङ् — रक्षणे (भ्वा० आत्म० सक० अनि०)। दयते। दिग्ये। दाता। दास्यते। दयताम्। अदयत। ಇತ್ಯಾದಿ. ರಕ್ಷಿಸು, ಕಾಪಾಡು.

कर्मणि:—दीयते। दिग्ये। दाता, दायिता। दायिष्यते, दास्यते। दीयताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—दापयति, –ते। दापयां चकार, –चक्रे। दापयिता। दापयिष्यति, –ते। दापयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

देदीप्यमान ದೇದೀಪ್ಯಮಾನ (वि०) ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ, ಬಹಳ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ. अतिशयेन दीप्यते— दीपी (दीप्तौ) + यङ् (३-१-२२) + "शानच्" (३-२-१२४)।

देय ದೇಯ (वि०) 1. ದಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವ, ಕೊಡಲ್ಪಡುವ. डु दाञ् (दाने) "यत्" (३-१-९७)। "तथापः सर्वदा देयाः पेयाश्चैव न संशयः" भा० अनु० १०३-१९। 2. ದಾನಮಾಡಲು ಅರ್ಹವಾದ, ದಾನಮಾಡಬಹುದಾದ. "देयाः किंलक्षणा गावः काश्चापि परिवर्जयेत्" भा० अनु० १०४-१४। 3. ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ, ಕಾಪಾಡಲ್ಪಡುವ. देङ् (रक्षणे) "यत्" (३-१-९७)। 4. ರಕ್ಷಿಸಲು ಅರ್ಹನಾದ. 5. ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲ್ಪಡುವ. 6. ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಬೇಕಾದ. "स्नातकस्य च राज्ञश्च पन्था देयो वरस्य च" मनु० २-१३८। 7. ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಡಲ್ಪಡುವ, ಹಿಂತಿರುಗಿಸಲ್ಪಡುವ. "हंस प्रयच्छ मे कान्तां गतिरस्यास्त्वया हृता। विभावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते" विक्र० ४-३३। 8. ಪ್ರತ್ಯರ್ಪಣಮಾಡಲ್ಪಡುವ, ಒಪ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ. "निक्षेपोपनिधी नित्यं न देयौ प्रत्यनन्तरे। नश्यतो विनिपाते तावनिपाते त्वनाशिनौ" मनु० ८-१८५।

देव ದೇವ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. दीव्यति मायापाशेन जीवान् बद्ध्वा क्रीडति—दिवु (क्रीडादौ) "अच्" (३-१-१३४)। "व्याघ्रादिवज्जीवततेर्मायापाशेन बन्धनम्। कृत्वा नित्यं क्रीडति यः स देवः परिकीर्तितः" इति निरुक्तिः। "उद्भवः क्षोभणो देवः" वि० स०। "भवदोषार्यमा यासां देवो दृष्टिपथं गतः" याद० १६-१३९। 2. ದೇವತೆ. "देवानामिदमामनन्ति मुनयः कान्तं क्रतुं चाक्षुषम्" माल० १-४। 3. ರಾಜ, ದೊರೆ. "देवौ सुरमहीभुजौ" शाश्व०। "देवाकर्णय सुश्रुतेन चरकस्योक्तेन जानेऽखिलम्" नैष० ४-११६। 4. ಮೇಘ, ಮೋಡ. 5. ಪಾದರಸ. 6. (ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ) ರಾಜ. "विजयतां देवः। देव, अमात्यो विज्ञापयति" माल० ५। 7. ದೇವದಾರು. 8. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. "धर्मो विशसनो देवो मनुष्येष्टश्शिवंकरः। श्रीगर्भो विजयश्शास्ता कृपाणासङ्गरिष्टयः" वैज०। 9. ವಿಪ್ರನ ಹೆಸರಿಗೆ ಸೇರಿಸುವ ಒಂದು ಪದ. वल्लभदेवः, कृष्णदेवः, गोविन्ददेवः ಇತ್ಯಾದಿ. 10. ಮೂವತ್ತಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆ. 11. ಇಂದ್ರ. 12. ಕ್ರೀಡೆ, ಆಟ. 13. "देवदत्त" ಪದದ ಒಂದು ರೂಪ (वा० ५-३-८३)। (न०)14.

ಇಂದ್ರಿಯ. (वि०) 15. ಪೂಜ್ಯ, ಗೌರವಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದವನು. 16. ಹೊಳೆಯುವ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ. (स्त्री०) -वी -ವೀ. 17. ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತಳಾದ ರಾಣಿ, ಪಟ್ಟಮಹಿಷಿ. 18. ಕುರಟಿಗೆ ಗಿಡ. 19. ಪೃಕ್ಕಾ ಎಂಬ ಗಂಧದ್ರವ್ಯ. "देवं हृषीके देवस्तु नृपतौ तोयदे सुरे। देवी कृताभिषेकायां तेजनीपृक्कयोरपि" हेम०।

देवक ದೇವಕ (पुं०) 1. ದೇವಕಿಯ ತಂದೆ, ಉಗ್ರಸೇನ ರಾಜನ ಸಹೋದರ, ಆಹುಕ ರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ತಾತ. ಪೂರ್ವಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಇವನು ಗಂಧರ್ವ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನು. "यस्त्वासीद्देवको नाम देवराजसमद्युतिः। स गन्धर्वपतिर्मुख्यः क्षितौ जज्ञे नराधिपः" भा० आदि० ६८-६८। ಇವನಿಗೆ ದೇವಕಿ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಮಂದಿ ಕನ್ಯೆಯರಿದ್ದರು. ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ವಸುದೇವನು ಮದುವೆಯಾದನು. 2. "देवदत्त" ಪದದ ಒಂದು ರೂಪ. (५-३-८३)। (वि०) 3. ಕ್ರೀಡಿಸುವ, ಆಟವಾಡುವ.

देवकात्मजा ದೇವಕಾತ್ಮಜಾ (स्त्री०) ದೇವಕ ರಾಜನ ಮಗಳು, ದೇವಕಿ.

देवकार्य ದೇವಕಾರ್ಯ (न०) 1. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಕೆಲಸ, ಪೂಜೆ ಹೋಮ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯ. देवप्रियं कार्यम्। "देवकार्यात् द्विजातीनां पितृकार्यं विशिष्यते" मनु० ३-२०३। 2. ದೇವತೆಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಕಾರ್ಯ. "यन्ता हरेः सपदि संहृतकार्मुकज्यमापृच्छ्य राघवमनुष्ठितदेवकार्यम्" रघु० १२-१०३।

देवकाष्ठ ದೇವಕಾಷ್ಠ (न०) ದೇವದಾರು ಮರ.

देवकी ದೇವಕೀ (स्त्री०) ದೇವಕೀ ದೇವಿ, ದೇವಕರಾಜನ ಮಗಳು, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ತಾಯಿ, ವಸುದೇವನ ಪತ್ನಿ. ದೇವಕಿಯು ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಅದಿತಿಯ ಅವತಾರ. ಕಶ್ಯಪಪತ್ನಿಯಾದ ಅದಿತಿಯು ದೇವಕಿಯಾಗಿಯೂ ಸುರಭಿಯು ರೋಹಿಣಿಯಾಗಿಯೂ ಜನಿಸಿದರು. "तस्य नारीद्वयं चैव अदितिः सुरभिस्तथा। देवकी रोहिणी चैव वसुदेवस्य धीमतः" हरिवं०।

देवकीतनय ದೇವಕೀತನಯ, -नन्दन -ನಂದನ, -सुत -ಸುತ, -सूनु -ಸೂನು (पुं०) ದೇವಕಿಯ ಮಗ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ. देवक्याः तनयः नन्दनः सुतः सूनुर्वा। "देवकीनन्दनः स्रष्टा क्षितीशः पापनाशनः" वि० स०। "न्यषायिषातामभिदेवकीसुतं सुतेन धातुश्चरणौ भुवस्तले" माघ० १-१३।

देवकुल ದೇವಕುಲ (न०) 1. ದೇವರ ಮನೆ, ದೇವಾಲಯ, ಗುಡಿ. 2. ದೇವತೆಗಳ ವಂಶ. 3. ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು.

देवकुल्या ದೇವಕುಲ್ಯಾ (स्त्री०) ದೇವನದಿ, ದೇವಗಂಗೆ, ಗಂಗಾನದಿ.

देवकुसुम ದೇವಕುಸುಮ (न०) ಲವಂಗ.

देवखात ದೇವಖಾತ (न०) 1. ಅಕೃತ್ರಿಮವಾದ ಡೊಗರು, ಗವಿ, ಗುಹೆ. 2. ಅಕೃತ್ರಿಮವಾದ ಜಲಾಶಯ, ಸ್ವಭಾವವಾದ ಸರೋವರ, ಕೆರೆ ಮುಂತಾದುವು. देवेन खातम्। 3. ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಜಲಾಶಯ. "नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरस्सु च। स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्तप्रस्रवणेषु च" मनु० ४-२०३।

देवगण ದೇವಗಣ (पुं०) 1. ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ. देवानां गणः। 2. ದೇವವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪು. ಅಶ್ವಿನಿ, ಮೃಗಶೀರ್ಷ, ಪುನರ್ವಸು, ಪುಷ್ಯ, ಹಸ್ತ, ಸ್ವಾತಿ, ಅನೂರಾಧೆ, ಶ್ರವಣ ಮತ್ತು ರೇವತಿ ಇವು ದೇವಗಣದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು.

देवगणिका ದೇವಗಣಿಕಾ (स्त्री०) ಅಪ್ಸರಸ್ಸು, ದೇವತೆಗಳ ವೇಶ್ಯೆ.

देवगन्धर्व ದೇವಗಂಧರ್ವ (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ಸಂಗೀತಗಾರ, ದೇವಗಾಯಕ. देवानां गन्धर्वः गायनः।

देवगायन ದೇವಗಾಯನ (पुं०) ಗಂಧರ್ವ, ದೇವತೆಗಳ ಸಂಗೀತಗಾರ.

देवगिरि ದೇವಗಿರಿ (पुं०) ಒಂದು ಪರ್ವತ. "सह्यो देवगिरिर्ऋष्यमुखः श्रीशैलः" भाग० ५-१९-१७।

देवगुरु ದೇವಗುರು (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ಆಚಾರ್ಯ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ. देवानां गुरुः।

देवगुह्य ದೇವಗುಹ್ಯ (न०) ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿರುವ ರಹಸ್ಯ.

देवगृह ದೇವಗೃಹ (न०) ದೇವರ ಮನೆ, ದೇವಾಲಯ, ಗುಡಿ.

देवचर्या ದೇವಚರ್ಯಾ (स्त्री०) ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪೂಜೆ, ಹೋಮ ಮುಂತಾದುವು.

देवचिकित्सक ದೇವಚಿಕಿತ್ಸಕ (पुं० द्विव०) ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯರಾದ ಅಶ್ವಿನೀಕುಮಾರರು.

देवच्छन्द ದೇವಚ್ಛಂದ (पुं०) 1. ಎಂಬತ್ತೊಂದು ಎಳೆಗಳುಳ್ಳ ಹಾರ, ಒಂದು ವಿಧ ಮುತ್ತಿನ ಹಾರ. "शतमष्टयुतं हारो देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयुता" बृहत्सं० ८१-३२।

2. ನೂರೆಳೆಗಳ ಮುತ್ತಿನ ಸರ. "देवच्छन्दोऽसौ शतयष्टिकः" अम०।

देवजग्ध ದೇವಜಗ್ಧ (न०) 1. ಕಾಚಿಹುಲ್ಲು. (वि०) 2. ದೇವತೆಗಳಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಟ್ಟ. देवैर्जग्धम्। अल्पार्थे "कन्"। **-जग्धकम् -ಜಗ್ಧಕವು.**

देवट ದೇವಟ (पुं०) ಶಿಲ್ಪಿ. दिवु (क्रीडादौ) "अटन्" (उ० ४-८१)।

देवतरु ದೇವತರು (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ವೃಕ್ಷಗಳು, ಸ್ವರ್ಗದ ವೃಕ್ಷಗಳು, ಮಂದಾರ ಪಾರಿಜಾತ ಸಂತಾನ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ ಮತ್ತು ಹರಿಚಂದನ ಇವು ಐದು ದೇವತರುಗಳು.

देवता ದೇವತಾ (स्त्री०) 1. ದೇವತೆ. 2. ದೇವತ್ವ, ದೇವರಾಗಿರುವುದು. देव एव—स्वार्थे "तल्"(५-४-२७)। क्वचित् स्वार्थिका अपि प्रत्ययाः प्रकृतितो लिङ्गवचनान्यतिवर्तन्ते ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವು ಬಂದಿರುವುದು. ದೇವತಾಪದವು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು. "याज्यया यजनकर्मिणोऽत्यजन् द्रव्यजातमपदिश्य देवताम्" माघ० १४-२०। 3. ದೇವರ ವಿಗ್ರಹ, ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿಮೆ. "देवतानां गुरो राज्ञः स्नातकाचार्ययोस्तथा। नाक्रामेत् कामतश्छायां बभ्रुणो दीक्षितस्य च" मनु० ४-१३०। ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತ್ವವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. दीव्यतीति देवः मन्त्रेण द्योत्यते इति यावत्। "देवनाद्वै देवोऽभूदिति तद्देवानां देवत्वम्"। ಯಾವ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆವಾಹನೆ ಮಾಡುವರೋ ಆ ದೇವತೆಯು ಅಲ್ಲಿ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಯ ರೂಪವು ಬರುವುದು. "यस्य यस्य तु मन्त्रस्य उद्दिष्टा देवता तु या। तदाकारं भवेत्तस्य देवत्वं देवतोच्यते"। ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆಗಳು (ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು) ಮೂವತ್ತಮೂರು ಮಂದಿಗಳು. ಇವರ ಗಣದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಇವರು ಮೂವತ್ತಮೂರು ಕೋಟಿಗಳಷ್ಟಾಗುವರು. "सदारा विबुधाः सर्वे स्वानां स्वानां गणैः सह। त्रैलोक्ये ते त्रयस्त्रिंशत्कोटिसंख्यतयाऽभवन्"।

देवतागृह ದೇವತಾಗೃಹ(न०)ದೇವರಮನೆ, ದೇವಾಲಯ, ಗುಡಿ. देवताया गृहम्।

देवताड ದೇವತಾಡ(पुं०)1. ದೇವತಾಳೆವೃಕ್ಷ. देवमिन्द्रियं ताडयति—तड (आघाते) + णिच् "अण्" (३-२-१)। 2. ರಾಹು. 3. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. "देवताडः सैंहिकेये जीमूते च हुताशने" मेदि०।

देवतात ದೇವತಾತ(पुं०)1. ಮರೀಚಿ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಮಂದಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳು. ದೇವತೆಗಳು ಇವರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರಾದುದರಿಂದ ಇವರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಂದೆಯಾದರು. "एते मनूंस्तु सप्तान्यानसृजन् भूरितेजसः। देवान् देवनिकायांश्च महर्षींश्चामितौजसः" मनु० १-३६। 2. ಕಶ್ಯಪ, ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ತಂದೆ.

देवताप्रतिमा ದೇವತಾಪ್ರತಿಮಾ (स्त्री०) ದೇವತೆಯ ವಿಗ್ರಹ, ದೇವತೆಯ ಮೂರ್ತಿ. देवतायाः प्रतिमा।

देवताप्रतिष्ठा ದೇವತಾಪ್ರತಿಷ್ಠಾ (स्त्री०) ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವುಂಟಾಗಲು ಮಾಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರ, ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತ್ವಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾದ ಸಂಪ್ರೋಕ್ಷಣ ಆವಾಹನಾದಿಗಳು. देवतायाः प्रतिष्ठा। ದೇವತಾಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯು ಶುಭದಿವಸದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕು. "प्रतिष्ठा सर्वदेवानां केशवस्य विशेषतः। उत्तरायणमापन्ने शुक्लपक्षे शुभे दिने। कृष्णपक्षे च पञ्चम्यामष्टम्यां चैव शस्यते"। ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತ್ವ ಸಿದ್ಧಿಸಲು ಪ್ರಾಣಪ್ರತಿಷ್ಠಾಕಾರ್ಯವು ಅವಶ್ಯವಾದುದು. "प्रतिमायाः कपोलौ द्वौ स्पृष्ट्वा दक्षिणपाणिना। प्राणप्रतिष्ठां कुर्वीत तस्या देवस्य वा हरेः। अकृतायां प्रतिष्ठायां प्राणानां प्रतिमासु च। यथापूर्वं तथाभावः स्वर्णादीनां न विष्णुता। अन्येषामपि देवानां प्रतिमासु च पार्थिव। प्राणप्रतिष्ठा कर्तव्या तस्यां देवत्वसिद्धये"।

देवत्रा ದೇವತ್ರಾ (अव्य०)1. ದೇವತೆಗಳನ್ನು. 2. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ. द्वितीयान्तात् सप्तम्यन्ताच्च देवशब्दात् "त्रा" (५-४-५६)। देवत्रा वन्दे। देवत्रा रमे।

देवदत्त ದೇವದತ್ತ (पुं०)1. ಅರ್ಜುನನ ಶಂಖ. पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनञ्जयः" गीता १-१५। 2. ದೇಹದೊಳಗಿನ ಪಂಚಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಈ ವಾಯುವು ಆಕಳಿಕೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಾಯನ್ನು ಅಗಲಿಸುವುದು. "कृकराच्च क्षुतं ज्ञेयं देवदत्ताद्विजृम्भणम्" अम०। 3. ಉದಾಸೀನನಾದ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಪದ. ಒಬ್ಬ ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ देवदत्तः यज्ञदत्तः ಮುಂತಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳುಂಟು. "पीनो देवदत्तो दिवा न भुङ्क्ते" ಇತ್ಯಾದಿ. (वि०) 4. ದೇವರಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ. देवेन दत्तम्। "देवदत्तां पतिर्भार्यां विन्दते नेच्छयात्मनः। तां साध्वीं बिभृयान्नित्यं देवानां प्रियमाचरन्" मनु० ९-९५। 5. ದೇವರಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ,

ದೇವರ ಪೂಜಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ದಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. देवाय दत्तम्।

देवदत्तक ದೇವದತ್ತಕ (पुं० ಬ० ವ०) 1. ದೇವದತ್ತನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವವರು, ದೇವದತ್ತನೇ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿರುವವರು. देवदत्तो मुख्यो एषाम् "कन्" (५-२-७८)। 2. "देवदत्त" ಪದದ ಒಂದು ರೂಪ (वा० ५-३-८३)। ["दत्तिक" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

देवदत्तीय ದೇವದತ್ತೀಯ (वि०) "दैवदत्त" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

देवदर्श ದೇವದರ್ಶ (वि०) 1. ದೇವರನ್ನು ನೋಡುವವನು. देवं पश्यति—दृशिर् (प्रेक्षणे) "अण्" (३-२-१)। (अव्य०) 2. ದೇವರನ್ನು ನೋಡಿ. देवं दृष्ट्वा "णमुल्" (३-४-२९)। कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)। **–दर्शनः –ದರ್ಶನಃ.**

देवदारु ದೇವದಾರು (न०) ದೇವದಾರು ಮರ. देवानां प्रियं दारु। ಇದರ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಉಂಟು. "अमुं पुरः पश्यसि देवदारुं पुत्रीकृतोऽसौ वृषभध्वजेन" रघु० २-३६।

देवदास ದೇವದಾಸ (पुं०) 1. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸೇವಕ. 2. ದೇವತೆಗಳ ದಾಸ.

देवदासी ದೇವದಾಸೀ (स्त्री०) 1. ವೇಶ್ಯೆ. देवाय क्रीडायै दासी। 2. ದೇವಾಲಯದ ಸೇವಕಿ. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವ ಹೆಂಗಸು.

देवदुन्दुभि ದೇವದುಂದುಭಿ (पुं०) 1. ಕೆಂಪು ತುಲಸಿ. 2. ದೇವತೆಗಳ ನಗಾರಿ.

देवदेव ದೇವದೇವ (पुं०) 1. ಬ್ರಹ್ಮ. 2. ವಿಷ್ಣು, ವಾಸುದೇವ. "द्रौपद्याः सङ्कटं ज्ञात्वा देवदेवो जगत्पतिः। पार्श्वस्थां रुक्मिणीं त्यक्त्वा केशवः शयने प्रभुः" भा० वन० २६४-१६। 3. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. देवानां देवः। "अयाचितारं न हि देवदेवमद्रिः सुतां ग्राहयितुं शशाक" कुमा० १-५२।

देवदेवेश ದೇವದೇವೇಶ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ವಾಸುದೇವ. 2. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. 3. ಇಂದ್ರ.

देवद्रोणी ದೇವದ್ರೋಣೀ (स्त्री०) 1. ದೇವರ ಉತ್ಸವ. 2. ದೇವಯಾತ್ರೆ, ದೇವರ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಯಾತ್ರೆ. "देवद्रोणी देवयात्रा" हारा०।

देवद्र्यञ्च् ದೇವದ್ರ್ಯಂಚ್ (वि०) 1. ದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುವವನು. 2. ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವನು. देवान् अञ्चति—अञ्चु (गतिपूजनयोः) "क्विन्" (३-२-५९)। टेः अद्रि आदेशः (६-३-९२)। "देवानञ्चति देवद्रचङ्" अम०।

देवधन ದೇವಧನ (न०) ದೇವರ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಹಣ.

देवधानी ದೇವಧಾನೀ (स्त्री०) ಇಂದ್ರನ ನಗರ, ಅಮರಾವತೀ ನಗರ. देवा धीयन्तेऽत्र—डु धाञ् (धारण-पोषणयोः) अधि० "ल्युट्" (३-३-११७)। "ङीप्" (४-१-१५)।

देवधूप ದೇವಧೂಪ (पुं०) ಗುಗ್ಗುಳ. देवानां प्रियो धूपः।

देवन् ದೇವನ್ (पुं०) ಪತಿಯ ಕಿರಿಯ ಸಹೋದರ.

देवन ದೇವನ (पुं०) 1. ಪಗಡೆಕಾಯಿ. दीव्यत्यनेन—दिवु (क्रीडादौ) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। (न०) 2. ಕ್ರೀಡೆ, ಆಟ. 3. ದೀಪ್ತಿ, ಪ್ರಕಾಶ. 4. ಜೂಜಾಟ, ಪಂದ್ಯ. 5. ವ್ಯವಹಾರ, ಉದ್ಯೋಗ, ಕಸಬು. दिवु भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 6. ಗತಿ, ಗಮನ. 7. ಸ್ಪರ್ಧೆ, ಪೈಪೋಟಿ, ವಿಜಿಗೀಷೆ. 8. ಪದ್ಮ, ಕಮಲ, ತಾವರೆ. "देवनं व्यवहारे स्याज्जिगीषाक्रीडयोरपि। देवनोऽक्षेषु पुंसि स्यात्" मेदि०। 9. ಉದ್ಯಾನವನ, ವಿಹಾರಭೂಮಿ. दिवु अधि० "ल्युट्" (३-३-११७)।

देवनदी ದೇವನದೀ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ. देवानां नदी। "असम्बाधा देवनदी स्वर्गसम्पादनी शुभा" भा० आदि० १८६-२३।

देवनन्दिन् ದೇವನಂದಿನ್ (पुं०) ಇಂದ್ರನ ದ್ವಾರಪಾಲಕ. देवमिन्द्रं नन्दयति—टु नदि (समृद्धौ) "णिनिः" (३-१-१३४)। "सुतो जयो जयन्तश्च जयदत्तोऽप्यथो सुता। जयन्ती देवनन्दी तु द्वास्थः सूतस्तु मातलिः" वैज०।

देवना ದೇವನಾ (स्त्री०) 1. ಕ್ರೀಡೆ, ಆಟ. 2. ವಿಲಾಪ, ರೋದನ. दिवु (क्रीडादौ)+णिच् "युच्" (३-३-१०७)।

देवनागरी ದೇವನಾಗರೀ (स्त्री०) ಸಂಸ್ಕೃತಲಿಪಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಮುದ್ರಿಸುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಅಕ್ಷರ.

देवपथ ದೇವಪಥ (पुं०) 1. ದೇವತೆಗಳ ಮಾರ್ಗ, ಸ್ವರ್ಗ. देवानां पन्थाः "अः" (५-४-७४)। 2. ಒಂದು ಪುಣ್ಯತೀರ್ಥ. 3. ದೇವಾಲಯದ ಮಾರ್ಗ.

देवपात्र ದೇವಪಾತ್ರ (न०) ಅಗ್ನಿ.

देवपुरी ದೇವಪುರೀ (स्त्री०) ಇಂದ್ರನ ನಗರ, ಅಮರಾವತಿ.

देवपुरोहित ದೇವಪುರೋಹಿತ (पुं०) ಬೃಹಸ್ಪತಿ.

देवपुष्प ದೇವಪುಷ್ಪ (न०) ಲವಂಗ.

देवपूजक ದೇವಪೂಜಕ (पुं०) ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವನು. देवानां पूजकः।

देवपूजा ದೇವಪೂಜಾ (स्त्री०) ದೇವರ ಪೂಜೆ, ದೇವತಾರ್ಚನೆ. देवस्य पूजा।

देवपूजित ದೇವಪೂಜಿತ (वि०) ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. देवैः पूजितः।

देवपूज्य ದೇವಪೂಜ್ಯ (वि०) ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ದೇವತೆಗಳ ಆಚಾರ್ಯ.

देवप्रतिमा ದೇವಪ್ರತಿಮಾ (स्त्री०) ದೇವರ ವಿಗ್ರಹ, ಅರ್ಚಾವಿಗ್ರಹ, ಅರ್ಚಾಮೂರ್ತಿ. "कुर्वन्त्येताः पतिता देवप्रतिमासु राजराष्ट्रभयम्। शक्रोपरि नृपतीनां गृहेषु तत्स्वामिनां पीडाम्" बृहत्सं० ३३-२०।

देवप्रतिष्ठा ದೇವಪ್ರತಿಷ್ಠಾ (स्त्री०) ದೇವರಪ್ರತಿಷ್ಠೆ, ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರಸಾನ್ನಿಧ್ಯವುಂಟಾಗಲು ಮಾಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರ, ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ದೇವತ್ವಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸಂಪ್ರೋಕ್ಷಣ ಆವಾಹನಾದಿಗಳು. देवस्य प्रतिष्ठा।

देवब्राह्मण ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣ (पुं०) ದೇವಲಕ, ದೇವರ ಪೂಜೆಯಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು. देवपूजको ब्राह्मणः।

देवभाग ದೇವಭಾಗ (पुं०) ವಸುದೇವನ ಒಬ್ಬ ಸಹೋದರ.

देवभिषज् ದೇವಭಿಷಜ್ (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯ. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆ.

देवभू ದೇವಭೂ (स्त्री०) 1. ಸ್ವರ್ಗ, ದೇವಲೋಕ. देवानां भूः। 2. ದೇವತೆಯಾಗಿ ಆಗುವುದು, ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

देवभूत ದೇವಭೂತ (वि०) ದೇವತೆಯಾಗಿರುವ, ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ.

देवभूति ದೇವಭೂತಿ (स्त्री०) 1. ಗಂಗಾನದಿ, ದೇವನದಿ. देवेषु भूतिरस्याः। 2. ದೇವತೆಗಳ ಐಶ್ವರ್ಯ. देवानां भूतिः।

देवभूमि ದೇವಭೂಮಿ (स्त्री०) ಸ್ವರ್ಗ, ದೇವಲೋಕ.

देवभूय ದೇವಭೂಯ (न०) ದೇವತ್ವ, ದೇವಭಾವ. देवस्य भावः — भू भावे "क्यप्" (३-१-१०७)।

देवभृत् ದೇವಭೃತ್ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ವಾಸುದೇವ. देवान् बिभर्ति—डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "क्विप्" (३-२-७६)। "ब्रह्मशक्रयमादीनां भरणाद् देवभृत् स्मृतः" इति निरुक्तिः। "आदिदेवो महादेवो देवेशो देवभृद्गुरुः" वि० स०। 2. ಇಂದ್ರ.

देवमणि ದೇವಮಣಿ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. देव इव मणिः। 2. ಕುದುರೆಯ ಕತ್ತಿನ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಸುಳಿ. 3. ಕೌಸ್ತುಭಮಣಿ. "आवर्तिनः शुभफलप्रदशुक्तियुक्ताः सम्पन्नदेवमणयो भृतरन्ध्रभागाः" माघ० ५-४। "अथ देवमणिर्भर्गेऽश्वावर्ते कौस्तुभेऽपि च" मेदि०।

देवमातृ ದೇವಮಾತೃ (स्त्री०) ದೇವತೆಗಳ ತಾಯಿ, ಅದಿತಿದೇವಿ. देवानां माता।

देवमातृक ದೇವಮಾತೃಕ (पुं०) ಮಳೆಯನೀರಿನಿಂದ ಬೆಳೆಯಾಗುವ ಭೂಮಿ. देवः पर्जन्यः मातेव यस्य "कप्" (५-४-१५४)। "वितन्वति क्षेममदेवमातृकाश्चिराय तस्मिन् कुरवश्चकासति" किरा० १-१७।

देवमान ದೇವಮಾನ (न०) ದೇವತೆಗಳ ಕಾಲದ ಪರಿಮಾಣ. देवानां मानम्। ಮನುಷ್ಯರ ಒಂದು ವರ್ಷವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಂದು ದಿನವಾಗುವುದು. ದಕ್ಷಿಣಾಯನವು ರಾತ್ರಿ. ಉತ್ತರಾಯಣವು ಹಗಲು. ಈ ರೀತಿ ದೇವಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಾಸವರ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಗಣನೆಮಾಡಬೇಕು. "ब्राह्मं दिव्यं तथा पित्र्यं प्राजापत्यं गुरोस्तथा। सौरं च सावनं चान्द्रमार्क्ष मानानि वै नव" सू० सि०। ಎಂದು ಕಾಲಮಾನವು ಒಂಬತ್ತು ವಿಧ. [ವಿವರಕ್ಕೆ "अब्द" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

देवमाया ದೇವಮಾಯಾ (स्त्री०) ಅವಿದ್ಯೆ, ಬಂಧನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಈಶ್ವರನ ಮಾಯೆ. "ते दुस्तरामतितरन्ति च देवमायां नैषां ममाहमिति धीः श्वशृगालभक्ष्ये" भाग० २-७-४२।

देवमुनि ದೇವಮುನಿ (पुं०) ದೇವರ್ಷಿ, ನಾರದಮಹರ್ಷಿ.

देवयजन ದೇವಯಜನ (न०) ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆ, ಯಾಗಭೂಮಿ. देवाः इज्यन्तेऽत्र— यज (देवपूजायाम्) अधि० "ल्युट्" (३-३-११७)।

देवयजि ದೇವಯಜಿ (पुं०) ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಯಾಗಮಾಡುವವನು. देवान् यजते—यज (देवपूजायाम्) "इन्" (उ० ४-११७)।

देवयज्ञ ದೇವಯಜ್ಞ (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ಪೂಜೆ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡುವ ಹೋಮ, ಗೃಹಸ್ಥನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪಂಚಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲೊಂದು. देवानां यज्ञः। "देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञो ब्रह्मयज्ञो

मनुष्ययज्ञः" ಎಂದು ಪಂಚಮಹಾಯಜ್ಞಗಳು ಗೃಹಸ್ಥನ ಪ್ರತಿದಿನದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳು. (1) ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದು ದೇವಯಜ್ಞವು. (2) ಬಲಿಹಾಕುವುದು ಭೂತಯಜ್ಞವು. (3) ಪಿತೃಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಡು ವುದು (ತರ್ಪಣ ಮೊದಲಾದುದು) ಪಿತೃಯಜ್ಞವು. (4) ವೇದಾಧ್ಯಯನವು ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞವು. (5) ಅತಿಥಿ ಸತ್ಕಾರವು ಮನುಷ್ಯಯಜ್ಞವು. "अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम्। होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम्" मनु० ३-७०।

देवयात्रा ದೇವಯಾತ್ರಾ (स्त्री०) ದೇವರ ಉತ್ಸವ.

देवयान ದೇವಯಾನ (न०) 1. ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ರಥ, ವಿಮಾನ. यान्त्यनेन—या (प्रापणे) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। देवानां यानम्। (पुं०) 2. ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗ. "य एतान् ब्रह्म गमयतीत्येषः देवयानः पन्थाः" छान्दोग्य०।

देवयानी ದೇವಯಾನೀ (स्त्री०) ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರ ಮಗಳು, ಯಯಾತಿ ರಾಜನ ಪತ್ನಿ. [ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಮೃತ ಸಂಜೀವಿನೀ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಬಂದಿದ್ದ ಕಚನನ್ನು ಇವಳು ಮೋಹಿಸಿ ತನ್ನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡಳು. ಗುರುಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವುದು ಧರ್ಮವಲ್ಲವೆಂದು ಕಚನು ಹೇಳಲು "ಕಲಿತ ವಿದ್ಯೆಯು ನಿನಗೆ ಫಲಿಸದಿರಲಿ" ಎಂದು ಕಚನಿಗೆ ಶಾಪವಿತ್ತಳು. "ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪುತ್ರಿಯಾದ ನೀನು ಧರ್ಮವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ವರ್ತಿಸಿದುದರಿಂದ ನೀನು ಕ್ಷತ್ರಿಯನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗು" ಎಂದು ಕಚನೂ ಇವಳಿಗೆ ಪ್ರತಿ ಶಾಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಇದರಿಂದ ದೇವಯಾನಿಯು ಯಯಾತಿರಾಜನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಯದು ಮತ್ತು ತುರ್ವಸುಗಳೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದಳು.] [ವಿವರಕ್ಕೆ "ययाति" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] "ययातिर्देवयान्यां तु पुत्रावजनयन्नृपः। यदुं च तुर्वसुं चैव शक्रविष्णू इवापरौ" भा० आदि० ७७-१२।

देवयु ದೇವಯು (पुं०) 1. ದೇವತೆ. (वि०) 2. ಧಾರ್ಮಿಕ, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯುಳ್ಳವನು. देवं याति — या (प्रापणे) "कुः" (उ० १-३७)। 3. ಲೋಕಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವವನು, ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವುಳ್ಳವನು. "देवयुर्वाच्यलिङ्गः स्याद्धार्मिके लोकयात्रिके" मेदि०।

देवयुग ದೇವಯುಗ (पुं०) 1. ಸತ್ಯಯುಗ, ಕೃತಯುಗ. देवानां देवप्रियं वा युगम्। "पुरा देवयुगे ब्रह्मन् प्रजापतिसुते शुभे। आस्तां भगिन्यौ रूपेण समुपेतेऽद्भुतेऽनघ" भा० आदि० १६-५। 2. ಮನುಷ್ಯರ ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳ ಕಾಲ, ದೇವತೆಗಳ ಹನ್ನೆರಡುಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ.

देवयोनि ದೇವಯೋನಿ (पुं०) ದೇವತೆಗಳೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ವಿದ್ಯಾಧರರು ಅಪ್ಸರಸ್ಸುಗಳು ಯಕ್ಷರು ಗಂಧರ್ವರು ಮೊದಲಾದವರು, ದೇವತೆಗಳ ಅಂಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರು. देवाः योनिरेषाम्। "विद्याधरोऽप्सरोयक्षरक्षोगन्धर्वकिन्नराः। पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽमी देवयोनयः" अम०।

देवर ದೇವರ (पुं०) 1. ಪತಿಯ ಸಹೋದರ, ಗಂಡನ ಒಡಹುಟ್ಟಿದವನು. देवृ (देवने) "अरः" (उ० ३-१३२)। "देवराद्वा सपिण्डाद्वा स्त्रिया सम्यङ्नियुक्तया। प्रजेप्सिताऽधिगन्तव्या सन्तानस्य परिक्षये" मनु० ९-५९। 2. ಪತಿ. ಗಂಡ. "का देवरं वशगतं कुसुमास्त्रवेगविस्रस्तपौंस्नमुशती न भजेत कृत्ये" भाग० ४-२६-२६।

देवरक्षित ದೇವರಕ್ಷಿತ (पुं०) 1. ದೇವಕನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "देवकस्याभवन् पुत्राश्चत्वारस्त्रिदशोपमाः। देववानुपदेवश्च संदेवो देवरक्षितः। कुमार्यः सप्त चास्यासन् वसुदेवाय ता ददौ। देवकी शान्तिदेवी च संदेवा देवरक्षिता। वृकदेव्युपदेवी च सुनाम्नी चैव सप्तमी" हरिवं०। (वि०) 2. ದೇವತೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. देवैः रक्षितः।

देवरथ ದೇವರಥ (पुं०) 1. ದೇವತೆಗಳ ರಥ, ವಿಮಾನ. देवानां रथः। 2. ಸೂರ್ಯನ ರಥ.

देवरहस्य ದೇವರಹಸ್ಯ (न०) ಬಹಳ ಗುಟ್ಟು, ಅತಿರಹಸ್ಯ. देवानामपि रहस्यम्। "श्रुतं देवरहस्यं ते नारदाद्देवदर्शनात्" भा० आश्रम० ३८-८।

देवराज् ದೇವರಾಜ್ (पुं०) ದೇವೇಂದ್ರ, ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ. देवेषु राजते — राजृ (दीप्तौ) "क्विप्" (३-२-६१)।

देवराज ದೇವರಾಜ (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ರಾಜ, ಮಹೇಂದ್ರ. देवानां राजा "टच्" (५-४-९१)। "तं देवराजप्रतिमं मत्तवारणधूर्गतम्" भा० आदि० ९०-१३।

देवरात ದೇವರಾತ (पुं०) ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಮಹರ್ಷಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

देवर्षि ದೇವರ್ಷಿ (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಋಷಿ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಋಷಿ—ನಾರದ ಮೊದಲಾದವರು. देव इव ऋषिः। ಅತ್ರಿ ಭೃಗು ಕುತ್ಸ ವಸಿಷ್ಠ

ಗೌತಮ ಕಾಶ್ಯಪ ಮತ್ತು ಅಂಗಿರಸನ್ನು ಇವರೆಲ್ಲರೂ ದೇವರ್ಷಿಗಳು. "एवं वादिनि देवर्षौ पार्श्वे पितुरधोमुखी" कुमा० ६-८४।

देवल ದೇವಲ (पुं०) 1. ದೇವರ ಪೂಜೆಯಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು. 2. ಜೀವಿಕೆಗಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು. देवृ (देवने) "कल:" (उ० १-१-६)। 3. ನಾರದ ಮಹರ್ಷಿ. 4. ಪತಿಯ ಸಹೋದರ, ಗಂಡನ ಒಡಹುಟ್ಟಿದವನು. 5. ಸ್ಮೃತಿಕಾರರಾದ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. "असितो देवलो व्यास:"। (वि०) 6. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯುಳ್ಳವನು. 7. ಅಷ್ಟವಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಪ್ರತ್ಯೂಷನ ಒಬ್ಬ ಮಗ, ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ.

देवलक ದೇವಲಕ (पुं०) "देवल" ಪದದ ಅರ್ಥ. देवल स्वार्थे "क:"। ದೇವಲಕನು ಹವ್ಯಕವ್ಯಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷಿದ್ಧನು. "चिकित्सका देवलका मांसविक्रयिणस्तथा। विपणेन च जीवन्तो वर्ज्या: स्युर्हव्यकव्ययो:" मनु० ३-१५२।

देवलता ದೇವಲತಾ (स्त्री०) 1. ನವಮಲ್ಲಿಕೆ, ಪೀರಜಾಜಿಗಿಡ, ಹೆಜ್ಜಾಜಿಗಿಡ. देवप्रिया लता। 2. ದೇವಲತ್ವ, ದೇವರ ಕೆಲಸವನ್ನು ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವಿಕೆ. देवलस्य भाव: "तल्" (५-१-११९)।

देवलोक ದೇವಲೋಕ (पुं०) 1. ದೇವತೆಗಳ ಲೋಕ, ಸ್ವರ್ಗ. देवानां लोक:। "आचार्यो ब्रह्मलोकेश: प्राजापत्ये पिता प्रभु:। अतिथिस्त्विन्द्रलोकेशो देवलोकस्य चर्त्विज:" मनु० ४-१८२। 2. ಭೂರಾದಿ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳು. "भूर्लोकोऽथ भुवर्लोक: स्वर्लोकोऽथ महर्जन:। तप: सत्यं च सप्तैते देवलोका: प्रकीर्तिता:" मत्स्यपु०।

देववर्त्मन् ದೇವವರ್ತ್ಮನ್ (न०) ದೇವತೆಗಳ ಮಾರ್ಗ, ಆಕಾಶ. देवानां सुराणां वर्त्म।

देववर्धकि ದೇವವರ್ಧಕಿ (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ.

देववल्लभ ದೇವವಲ್ಲಭ (पुं०) 1. ಸುರಗಿಮರ. ಸುರಹೊನ್ನೆಮರ. (वि०) 2. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ. देवानां वल्लभ:।

देववाहन ದೇವವಾಹನ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಅಗ್ನಿಪುರುಷ. (न०) 2. ದೇವತೆಗಳ ವಾಹನ.

देवविद्या ದೇವವಿದ್ಯಾ (स्त्री०) ನಿರುಕ್ತ.

देववृक्ष ದೇವವೃಕ್ಷ (पुं०) 1. ದೇವತರು, ಇಂದ್ರನ ಉದ್ಯಾನದಲ್ಲಿರುವ ಮಂದಾರ ಪಾರಿಜಾತ ಸಂತಾನ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ ಹರಿಚಂದನ ವೃಕ್ಷಗಳು. 2. ಏಳೆಲೆ ಬಾಳೆಗಿಡ. 3. ಗುಗ್ಗುಳ. "देववृक्ष: सप्तपर्णे मन्दारादिषु गुग्गुले" मेदि०।

देवव्रत ದೇವವ್ರತ (पुं०) 1. ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯ. 2. ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ಷಣ್ಮುಖ. "नमो वरदाय कुमारकार्तिकेयाय नम: कनकशक्त्यै ब्रह्मण्यदेवाय देवव्रताय" मृच्छ० ३। (न०) 3. ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಮಾಡುವ ಒಂದು ವ್ರತ.

देवशत्रु ದೇವಶತ್ರು (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ವೈರಿ, ಅಸುರ, ರಾಕ್ಷಸ. "स देवशत्रूनिव देवराज: किरीटमाली व्यधमत्सपत्नान्" भा० द्रोण० १४७-८०।

देवशिल्पिन् ದೇವಶಿಲ್ಪಿನ್ (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ. देवानां शिल्पी।

देवशुनी ದೇವಶುನೀ (स्त्री०) ಸರಮೆಯೆಂಬ ಒಂದು ನಾಯಿ. देव इव महिमान्विता शुनी।

देवशेखर ದೇವಶೇಖರ (पुं०) ದಮನಕವೃಕ್ಷ.

देवश्रवस् ದೇವಶ್ರವಸ್ (पुं०) 1. ವಸುದೇವನ ಒಬ್ಬ ಸಹೋದರ. "वसुदेवं देवभागं देवश्रवसमानकम्। सृञ्जयं श्यामकं कङ्कं शमीकं वत्सकं वृकम्" भाग० ९-२४-२९। 2. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

देवश्री ದೇವಶ್ರೀ (स्त्री०) ದೇವತೆಗಳ ಸಂಪತ್ತು.

देवश्रुत ದೇವಶ್ರುತ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. 2. ಪರಮೇಶ್ವರ. 3. ನಾರದ. 4. ಜಿನದೇವ. 5. ಶಾಸ್ತ್ರ.

देवसभा ದೇವಸಭಾ (स्त्री०) 1. ದೇವತೆಗಳ ಸಭೆ, ಸುಧರ್ಮ. 2. ಆಟದ ಮನೆ, ಜೂಜಿನ ಮನೆ.

देवसभ्य ದೇವಸಭ್ಯ (पुं०) 1. ಕ್ರೀಡಾಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿರುವವನು. 2. ಆಟಗಾರ, ಜೂಜಾಟದವನು. 3. ದೇವತೆಗಳ ಅನುಚರ, ದೇವತೆಗಳ ಸೇವಕ.

देवसायुज्य ದೇವಸಾಯುಜ್ಯ (न०) ದೇವತೆಯಾಗುವಿಕೆ, ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವಿಕೆ, ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು. युजिर् (योगे) भावे "क्विप्" (वा० ३-३-९४)। युजा सह वर्तते सयुक्, तस्य भाव: "ष्यञ्" (५-१-१२४)। देवस्य सायुज्यम्।

देवसावर्णि ದೇವಸಾವರ್ಣಿ (पुं०) ಹದಿಮೂರನೆಯ ಮನು. "मनुस्त्रयोदशो भाव्यो देवसावर्णिरात्मवान्। चित्रसेनविचित्राद्या: देवसावर्णिदेहजा:" भाग० ८-१३-३०।

देवसुषि ದೇವಸುಷಿ (पुं०) ಹೃದಯದ ಒಂದು ದ್ವಾರ. देवै: रक्ष्यमाण: सुषि: द्वारम्। ಈ ಸುಷಿಯು ಐದು ವಿಧ.

"तस्य ह वा हृदयस्य पञ्च देवसुषयः स योऽस्य प्राङ्सुषिः स प्राणस्तच्चक्षुः स आदित्यस्तदेतत्तेजोऽन्नाद्यमित्युपासीत तेजस्व्यन्नादो भवति य एवं वेद" ಇತ್ಯಾದಿ छान्दोग्य० । ಹೃದಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸುಷಿಯು ಪ್ರಾಣವಾಯು. ಹೃದಯದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು ವ್ಯಾನವಾಯು. "अथ योऽस्य दक्षिणः सुषिः स व्यानः"। ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿರುವ ಸುಷಿಯು ಅಪಾನವಾಯು. "अथ योऽस्य प्रत्यङ्सुषिः सोऽपानः"। ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸುಷಿಯು ಸಮಾನವಾಯು. "अथ योऽस्योदङ्सुषिः स समानः"। ಹೃದಯದ ಊರ್ಧ್ವಭಾಗದ ಸುಷಿಯು ಉದಾನವಾಯು. "अथ योऽस्योर्ध्वः सुषिः स उदानः"। ಪೂರ್ವದ ಸುಷಿಯಿಂದ ತೇಜಸ್ವಿಯಾಗುವನು. ದಕ್ಷಿಣದ ಸುಷಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಮಂತ ಮತ್ತು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗುವನು. ಪಶ್ಚಿಮದ ಸುಷಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ವಿಯಾಗುವನು. ಉತ್ತರದ ಸುಷಿಯಿಂದ ಕೀರ್ತಿಶಾಲಿಯಾಗುವನು. ಊರ್ಧ್ವ ಸುಷಿಯಿಂದ ಓಜಸ್ವಿಯಾಗುವನು. छान्दोग्य० ।

देवसू ದೇವಸೂ (ಪುಂ०) ನಾನಾ ವಿಧ ಅಧಿಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಜ್ಞೆ ಕೊಡುವ ದೇವತೆಗಳು. ಈ ದೇವತೆಗಳು 8 ಮಂದಿ. (1) ಅಗ್ನಿ, (2) ಸೋಮ, (3) ಸವಿತೃ, (4) ರುದ್ರ, (5) ಬೃಹಸ್ಪತಿ, (6) ಇಂದ್ರ, (7) ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು (8) ವರುಣ.

ದೇವತೆ		ಕೊಡುವ ಅಧಿಕಾರ
ಅಗ್ನಿ	..	ಗೃಹಸ್ಥಾಧಿಕಾರ
ಸೋಮ	..	ವನಸ್ಪತಿಯ ಅಧಿಕಾರ (ಆಧಿಪತ್ಯ)
ಸವಿತೃ	..	ಯಾಗಾಧಿಕಾರ
ರುದ್ರ	..	ಪಶುಪತಿತ್ವ
ಬೃಹಸ್ಪತಿ	..	ವಾಗಧಿಕಾರ (ಪಾಂಡಿತ್ಯ)
ಇಂದ್ರ	..	ಜ್ಯೇಷ್ಠಭಾವ
ಮಿತ್ರ	..	ಸತ್ಯವಚನ
ವರುಣ	..	ಧರ್ಮೇಶ್ವರಾಧಿಕಾರ (ಧರ್ಮಾಧಿಪತ್ಯ)

"सविता त्वा सवानां सुवतामग्निर्गृहपतीनां सोमो वनस्पतीनाम्। बृहस्पतिर्वाच इन्द्रो ज्यैष्ठयाय रुद्रः पशुभ्यो मित्रः सत्यो वरुणो धर्मपतीनाम्"।

देवसेना ದೇವಸೇನಾ (स्त्री०) 1. ದೇವತೆಗಳ ಸೈನ್ಯ. देवानां सेना। "गुरुतरपरिमृज्जद्भूभृतो देवसेना ववृधुरपि सुपूर्णा व्योमभूम्यन्तराले" कुमा० १४-५१। 2. ಷಣ್ಮುಖನ ಪತ್ನಿ. "अथोपयन्त्रा सदृशेन युक्तां स्कन्देन साक्षादिव देवसेनाम्" रघु० ७-१।

देवसेनापति ದೇವಸೇನಾಪತಿ (ಪುಂ०) 1. ದೇವತೆಗಳ ಸೇನೆಯ ಅಧಿಪತಿ. 2. ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗಳಾದ ದೇವಸೇನೆಯ ಪತಿ, ಸ್ಕಂದ. देवसेनायाः पतिः।

देवस्थान ದೇವಸ್ಥಾನ (ಪುಂ०) 1. ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. देवानां स्थानमिव स्थानमस्य। (ನಂ०) 2. ದೇವಾಲಯ. 3. ದೇವತೆಗಳ ಸ್ಥಾನ, ಸ್ವರ್ಗ. "द्वैपायनो नारदश्च देवलश्च महानृषिः। देवस्थानश्च कण्वश्च तेषां शिष्याश्च सत्तमाः" भा० शान्ति० १-४।

देवस्व ದೇವಸ್ವ (ನಂ०) ದೇವರ ಧನ, ದೇವರ ಆಸ್ತಿ, ದೇವರ ಪೂಜಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಸ್ವತ್ತು. देवस्य पूजाद्यर्थं दत्तं स्वम्। "देवस्वं ब्राह्मणस्वं वा लोभेनोपहिनस्ति यः। स पापात्मा परं लोके गृध्रोच्छिष्टेन जीवति" मनु० ११-२६।

देवहूति ದೇವಹೂತಿ (स्त्री०) 1. ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವಿನ ಒಬ್ಬ ಮಗಳು, ಕರ್ದಮನ ಪತ್ನಿ, ಕಪಿಲಮಹರ್ಷಿಯ ತಾಯಿ. "एवं निशम्य कपिलस्य वचो जनित्री सा कर्दमस्य दयिता किल देवहूतिः" भाग० ३-३३-१। 2. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವುದು. देवानां हूतिः आकारणम्।

देवाक्रीड ದೇವಾಕ್ರೀಡ (ಪುಂ०) ದೇವತೆಗಳ ಕ್ರೀಡಾಸ್ಥಾನ, ದೇವತೆಗಳ ಉದ್ಯಾನವನ. देवा आक्रीडन्त्यत्र—आ+क्रीड् (विहारे) अधि० "घञ्" (३-३-१२१)।

देवागारिक ದೇವಾಗಾರಿಕ (ಪುಂ०) ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು. देवागारे नियुक्तः "ठन्" (४-४-७०)।

देवाजीव ದೇವಾಜೀವ (ಪುಂ०) ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಜೀವಿಸುವವನು. देवमाजीवति — आ + जीव (प्राणधारणे) "कः" (३-१-१३५)। "णिनिः" (३-२-७८)। **–आजीवी – ಆಜೀವೀ.**

देवाट ದೇವಾಟ (ಪುಂ०) ಒಂದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಹರಿಹರಕ್ಷೇತ್ರ. देवा अटन्त्यत्र।

देवातिथि ದೇವಾತಿಥಿ (ಪುಂ०) ಚಂದ್ರವಂಶದ ಕ್ರೋಧನ ರಾಜನ ಮಗ. "ततश्च क्रोधनस्तस्माद्देवातिथिरमुष्य च" भाग० ९-२२-११।

देवात्मन् ದೇವಾತ್ಮನ್ (वि०) 1. ದೇವಸ್ವರೂಪನಾದ. देवः आत्मा यस्य। 2. ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವಭಾವದ. (ಪುಂ०) 3. ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷ.

देवाधिदेव ದೇವಾಧಿದೇವ (ನಂ०) ಸರ್ವೇಶ್ವರ, ಪರಮಾತ್ಮ. देवानामधिदेवः।

देवाधिप ದೇವಾಧಿಪ(ಪುಂ) 1. ಸರ್ವೇಶ್ವರ, ಪರಮೇಶ್ವರ. 2. ಇಂದ್ರ, ದೇವತೆಗಳ ರಾಜ. देवानामधिपः । **-अधिपतिः -ಅಧಿಪತಿಃ.**

देवानांप्रिय ದೇವಾನಾಂಪ್ರಿಯ (ಪುಂ) ಮೂರ್ಖ, ದಡ್ಡ, ಪಶುಸಮಾನನು. देवानां प्रियः "अलुक्" (वा० ६-३-२१)। [ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಶುಸಮಾನತೆಯು ತೋರುವುದರ ಮೂಲಕ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಖನೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಭಾವ.] ದೇವತೆಗಳು ಕ್ರೀಡಾಸಕ್ತರಾದುದರಿಂದ ಅವರು ಮೂರ್ಖರು. ಅವರಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದವನೂ ಮೂರ್ಖ.

देवानीक ದೇವಾನೀಕ (ಪುಂ) 1. ಸೂರ್ಯವಂಶದ ಒಬ್ಬ ರಾಜ. "क्षेमधन्वसुतस्त्वासीद्देवानीकः प्रतापवान्" हरिवं०। (न०) 2. ದೇವತೆಗಳ ಸೈನ್ಯ.

देवानुचर ದೇವಾನುಚರ (ಪುಂ) ದೇವತೆಗಳ ಕಿಂಕರ; ವಿದ್ಯಾಧರ ಅಪ್ಸರಸ್ಸು ಯಕ್ಷ ಗಂಧರ್ವ ಮೊದಲಾದವರು. देवाननुचरति—अनु+चर (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)।

देवानुयायिन् ದೇವಾನುಯಾಯಿನ್ (ಪುಂ) ದೇವತೆಗಳ ಕಿಂಕರ.

देवान्धस् ದೇವಾಂಧಸ್ (न०) ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನದಂತಿರುವ ಅಮೃತ. देवानामन्ध इव प्रीतिकरम्।

देवान्न ದೇವಾನ್ನ (न०) 1. ಅಮೃತ. देवानामन्नमिव। 2. ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಅನ್ನ. "अनुपाकृतमांसानि देवान्नानि हवींषि च" मनु० ५-६।

देवापि ದೇವಾಪಿ (ಪುಂ) ಪ್ರತೀಪ ರಾಜನ ಮಗ, ಶಂತನು ರಾಜನ ಸಹೋದರ. "प्रतीपस्य त्रयः पुत्राः जज्ञिरे भरतर्षभ। देवापिः शन्तनुश्चैव बाह्लीकश्च महारथः" भा० आदि० १०१-४९।

देवाभीष्ट ದೇವಾಭೀಷ್ಟ (वि०) 1. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ. देवानामभीष्टः। (स्त्री०) **-ष्टा -ಷ್ಟಾ.** 2. ತಾಂಬೂಲೀಲತೆ, ವೀಳ್ಯದೆಲೆಯ ಬಳ್ಳಿ.

देवायतन ದೇವಾಯತನ(न०)ದೇವಾಲಯ, ದೇವಸ್ಥಾನ, ದೇವರ ಗುಡಿ. "न देवायतनं गच्छेत् कदाचिद्वाप्रदक्षिणम्" कूर्मपु०।

देवायुध ದೇವಾಯುಧ (न०) 1. ಇಂದ್ರನ ಧನುಸ್ಸು. ಮಳೆಯು ಬೀಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಮೇಘದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಾಗ ಧನುಸ್ಸಿನ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾಮನಬಿಲ್ಲು ಎಂದು ಹೆಸರು. 2. ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧ.

देवारि ದೇವಾರಿ (ಪುಂ) ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರು, ಅಸುರ. देवानामरिः। "येन देवारयः सर्वे महायुधि निपातिताः" भा० द्रोण०।

देवालय ದೇವಾಲಯ (ಪುಂ) 1. ದೇವರ ಗುಡಿ, ದೇವಸ್ಥಾನ. 2. ಸ್ವರ್ಗ, ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ. देवानामालयः।

देवावास ದೇವಾವಾಸ (ಪುಂ) 1. ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷ, ಅರಳಿಮರ. 2. ದೇವಸ್ಥಾನ, ದೇವರಗುಡಿ. 3. ಸ್ವರ್ಗ, ದೇವಲೋಕ. 4. ಸುಮೇರು ಪರ್ವತ. देवानामावासः।

देवाश्व ದೇವಾಶ್ವ (ಪುಂ) ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆ, ಉಚ್ಚೈಃಶ್ರವಸ್ಸು. देवस्य इन्द्रस्य अश्वः।

देविक ದೇವಿಕ (ಪುಂ) ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವದತ್ತ. अनुकम्पितो देवदत्तः—देवदत्त "ठच्" (५-३-७८)। द्वितीयादचः परं लोपः (५-३-८३)। इकः (७-३-५०)। (स्त्री०) **-का -ಕಾ.** ಒಂದು ನದಿ.

देविन् ದೇವಿನ್ (वि०) ಆಟವಾಡುವವನು, ಜೂಜಾಟದವನು. दिवु (क्रीडादौ) "णिनिः" (३-२-७८)। "राज्ञा सचिह्नं निर्वास्याः कूटाक्षोपधिदेविनः" याज्ञ० २-२०२।

देविय ದೇವಿಯ (ಪುಂ) ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವದತ್ತ. अनुकम्पितो देवदत्तः — देवदत्त "घन्" (५-३-७९)। द्वितीयादचः परं लोपः (५-३-८३)। इयादेश (७-१-२)।

देविल ದೇವಿಲ (ಪುಂ)1. ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವದತ್ತ. अनुकम्पतो देवदत्तः — देवदत्त "इलच्" (५-३-७९)। द्वितीयादचः परं लोपः (५-३-८३)। (वि०) 2. ಧಾರ್ಮಿಕ. दीव्यति आनन्देन—दिवु (क्रीडादौ) "इलच्" (उ० १-५७)।

देवी ದೇವೀ (स्त्री०) 1. ದುರ್ಗಾದೇವಿ. दीव्यति—दिवु (क्रीडादौ) "अच्" (३-१-१३४)। "ङीप्" (४-१-१५)। ಪಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ದೇವಟ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "ङीप्" ಬಂದಿರುವುದು. "देव्या यया ततमिदं जगदात्मशक्त्या निःशेषदेवगणशक्तिसमूहमूर्त्या" मार्क०। 2. ಮಹಿಷಿ, ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತಳಾದ ರಾಜನ ಪತ್ನಿ (ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗ). "शपे देव्याश्चरणैर्यदि कस्यापि पुरतः प्रकाशयामि" रत्ना० ३। "प्रेष्यभावेन नामेयं देवीशब्दक्षमा सती" माल० ५-१२। 3. ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆ. "देवीं वाचमुपासते हि बहवः सारं तु सारस्वतं जानीते नितरामसौ गुरुकुलक्लिष्टो मुरारिः कविः"

अनर्घः। 4. ದೇವಾಂಗನೆ, ದೇವತೆಗಳ ಪತ್ನಿ. "आरुह्य नार्यः क्षणदासु यत्र नभोगता देव्य इव व्यराजन्" माघ० ३-४३। 5. ಕುರಟಗೆ ಗಿಡ. "मूर्वा देवी मधुरसा" अम०। 6. ಸ್ಪೃಕ್ಕಾ ಎಂಬ ಗಂಧದ್ರವ್ಯ. 7. ಅಗುಳು ಶುಂಠಿ. 8. ಅಗಸೆ ಗಿಡ. 9. ಅಳಲೆ ಗಿಡ. 10. ಮದ್ಯ, ಸುರೆ, ಹೆಂಡ. "शीधु कश्यमिरा कल्या शुण्डा देवी परिस्रुता" वैज०।

देवीकोट ದೇವೀಕೋಟ (पुं०) ಬಾಣಾಸುರನ ನಗರ, ಶೋಣಿತಪುರ. "देवीकोटो बाणपुरं कोटीवर्षमुषावनम्" त्रिकाण्ड०।

देवृ ದೇವೃ (पुं०) ಗಂಡನ ಒಡಹುಟ್ಟಿದವನು, ಪತಿಯ ಸಹೋದರ. दीव्यति — दिवु (क्रीडादौ) "ऋः" (उ० २-९९)।

देवेज्य ದೇವೇಜ್ಯ (पुं०) ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ದೇವತೆಗಳ ಆಚಾರ್ಯ (ಗುರು). देवानामिज्यः।

देवेन्द्र ದೇವೇಂದ್ರ (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಭು, ಇಂದ್ರ. देवानामिन्द्रः।

देवेश ದೇವೇಶ –ईश्वर –ಈಶ್ವರ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. देवानां ब्रह्मादीनां ईशः स्वामी। "ब्रह्मादीनां च देवेशः यथार्हविनियोगतः" इति निरुक्तिः। "देवेशो देवभृद्गुरुः" वि० स०। 2. ಮಹಾದೇವ, ಪರಶಿವ. "भगवांश्चापि देवेशो यत्र देवी च कीर्त्यते" भा० आदि० ६२-३७। 3. ಬ್ರಹ್ಮ, ಚತುರ್ಮುಖ. 4. ಇಂದ್ರ. (स्त्री०) **–शी –ಶೀ.** ದುರ್ಗಾದೇವಿ.

देवेशय ದೇವೇಶಯ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. देवे शेते—शीङ् (स्वप्ने) "अच्" (३-२-१५)। सप्तम्या अलुक् (६-३-१८)। 2. ಪರಶಿವ, ಮಹಾದೇವ. "परमज्ञेय परमयाज्ञिक सांख्ययोग सांख्यमूर्ते अमृतेशय हिरण्येशय वेदेशय देवेशय कुशेशय ब्रह्मेशय पद्मेशय" भा० शान्ति० ३४६-४।

देवेष्ट ದೇವೇಷ್ಟ (पुं०) 1. ಗುಗ್ಗುಳ. (वि०) 2. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ. देवानामिष्टः।

देवोद्यान ದೇವೋದ್ಯಾನ (न०) ದೇವತೆಗಳ ಉದ್ಯಾನವನ. ದೇವೋದ್ಯಾನವು (1) ನಂದನ, (2) ಚೈತ್ರರಥ. (3) ವೈಭ್ರಾಜ ಮತ್ತು (4) ಸರ್ವತೋಭದ್ರವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು.

देवौकस् ದೇವೌಕಸ್ (न०) ದೇವತೆಗಳ ಗೃಹ. ಸುಮೇರು ಪರ್ವತ. देवानामोकः।

देश ದೇಶ (पुं०) 1. ಪ್ರದೇಶ, ಜಾಗ, ಸ್ಥಳ. **दिश** (अतिसर्जने) "अच्" (३-१-१३४)। "देशः सोऽयमरातिशोणितजलैर्यस्मिन् ह्रदाः पूरिताः" वेणी० ३-३३। 2. ಜನಪದ, ನಾಡು, ಸೀಮೆ, ರಾಷ್ಟ್ರ. "को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशस्तथा यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम्" हितो० १-१७५। 3. ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಆಜ್ಞೆ, ಶಾಸನ. दिश्यते — दिश कर्म० "घञ्" (३-३-१९)। 4. ಉಪದೇಶ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಬೋಧನೆ. दिश भावे "घञ्" (३-३-१८)।

देशक ದೇಶಕ (वि०) 1. ಉಪದೇಶಮಾಡುವವನು, ಬೋಧಿಸುವವನು, ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡುವವನು. 2. ಶಾಸನ ಮಾಡುವವನು, ಕಟ್ಟಳೆ ವಿಧಿಸುವವನು. दिश (अतिसर्जने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 3. ತೋರಿಸಿಕೊಡುವವನು, ಸೂಚಿಸುವವನು.

देशधर्म ದೇಶಧರ್ಮ (पुं०) ದೇಶಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಧರ್ಮ, ದೇಶಾಚಾರ, ವಂಶಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಬಂದ ದೇಶದ ಸಂಪ್ರದಾಯ. देशस्य अनुकूलो धर्मः। "देशधर्मान् जातिधर्मान् कुलधर्मांश्च शाश्वतान्। पाषण्डगणधर्मांश्च शास्त्रेऽस्मिन्नुक्तवान् मनुः" मनु० १-११८।

देशन ದೇಶನ (न०) 1. ಉಪದೇಶ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಬೋಧನೆ. दिश (अतिसर्जने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ತೋರಿಸುವುದು. 3. ಆಜ್ಞೆಮಾಡುವುದು.

देशनिक ದೇಶನಿಕ (न०) ಮೃತ್ತಿಕಾಸ್ನಾನ, ಮಣ್ಣು ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಮಾಡುವ ಸ್ನಾನ. "यन्मृत्तिकाम्भसा स्नानं दिष्टं देशनिकं स्मृतम्" वैज०।

देशनीय ದೇಶನೀಯ (वि०) 1. ಉಪದೇಶಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ. 2. ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವ. दिश (अतिसर्जने) "अनीयर्" (३-१-९६)। 3. ತೋರಿಸಲ್ಪಡುವ. 4. ಆಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಡುವ. "तव्यः" (३-१-९६)। **देष्टव्यः ದೇಷ್ಟವ್ಯಃ.**

देशभाषा ದೇಶಭಾಷಾ (स्त्री०) ಆಯಾದೇಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವ ಭಾಷೆ, ಮಾತೃಭಾಷೆ. ಆಯಾದೇಶದ ಜನರು ತಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಡುವ ಭಾಷೆಯು ದೇಶಭಾಷೆ. "कुशला देशभाषासु जल्पन्तोऽन्योन्यमीश्वराः" भा० शल्य० ४६-१०३।

देशरूप ದೇಶರೂಪ (न०) ಯುಕ್ತತೆ, ಔಚಿತ್ಯ, ಹೊಂದಿಕೆ. ನ್ಯಾಯಮಾರ್ಗದಿಂದ ತಪ್ಪದಿರುವಿಕೆ. दिश्यते — दिश (अतिसर्जने) "घञ्" (३-३-१९)। देशो रूपमस्य।

दिश्यमानस्य उचितस्य रूपम्। प्रशस्तं देशनम् — देश प्रशंसायां "रूपप्" (५-३-६६) वा। "अभ्रेषन्याय-कल्पास्तु देशरूपं समञ्जसम्" अम०।

देशवासिन् ದೇಶವಾಸಿನ್ (वि०) ನಿರಂತರವಾಗಿ ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು. देशे वसति — वस (निवासे) "णिनिः" (३-२-७८)।

देशाचार ದೇಶಾಚಾರ(पुं०) ಆಯಾದೇಶದ ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಆಯಾದೇಶದ ಪದ್ಧತಿ.

देशाटन ದೇಶಾಟನ (न०) ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು.

देशान्तर ದೇಶಾಂತರ (न०) ಬೇರೆ ದೇಶ, ಭಾಷಾಭೇದ ದಿಂದಲೂ ಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ನದಿಗಳ ವ್ಯವಧಾನದಿಂದಲೂ ದೇಶವು ಬೇರೆಯಾಗುವುದು. "वाचो तत्र विभिद्यन्ते गिरिर्वा व्यवधायकः। महानद्यन्तरं यत्र तद्देशान्तर-मुच्यते"।

देशिक ದೇಶಿಕ (पुं०) 1. ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವ ಆಚಾರ್ಯ. 2. ಗುರು, ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವವನು. देशे उपदेशे नियुक्तः "ठन्" (४-४-६९)। "धर्माणां देशिकः साक्षात् स भविष्यति धर्मभाक्। धर्मविद्भिः सदैवेशो नमस्कार्यः सदोद्यतैः" भा० अनु०। 3. ಪಥಿಕ, ಯಾತ್ರಿಕ, ದೇಶಸಂಚಾರದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದವನು. देशे प्रसितः। 4. ಸದಸ್ಯ, ಸಭಿಕ, ಸಭೆಯಲ್ಲಿರುವವನು. "सदस्या देशिकास्स्थेयास्सभास्तारास्सभासदः" वैज०।

देशित ದೇಶಿತ (वि०) 1. ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दिश (अतिसर्जने) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)।

देशिन् ದೇಶಿನ್ (वि०) 1. ಉಪದೇಶಕ, ಬೋಧಕ, ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡುವವನು. दिशति — दिश (अतिसर्जने) "णिनिः" (३-१-१३४)। (स्त्री०) **-शिनी – ಶಿನೀ.** 2. ತರ್ಜನಿ ಬೆರಳು, ಹೆಬ್ಬೆರಳಿನ ಪಕ್ಕದ ಬೆರಳು, ತೋರು ಬೆರಳು.

देशी ದೇಶೀ (स्त्री०) 1. ದೀಪಕರಾಗದ ಪತ್ನಿ, ರಾಗಿಣಿ. 2. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ಪ್ರಾಕೃತಭಾಷೆಯ ಒಂದು ಭೇದ. "संस्कृतं नाम दैवी वागन्वाख्याता महर्षिभिः। तद्भवस्तत्समो देशीत्यनेकः प्राकृतक्रमः" काव्या० १-३३।

देशीय ದೇಶೀಯ (वि०) 1. ದೇಶ ಸಂಬಂಧವಾದ. 2. ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ. 3. ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. देश "छः" (४-२-१३८)। "सुरते कर्णमूले तु यच्च देशीयभाषया। दम्पत्योर्जल्पितं मन्दं मन्मनं तद्विदुर्बुधाः"।

देश्य ದೇಶ್ಯ (वि०) 1. ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ತೋರಿಸಲ್ಪಡುವ. दिश (अतिसर्जने) "ण्यत्" (३-१-१२४)। 3. ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ, ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ. देश "यत्" (४-३-५४)। "अभियोक्ता दिशेद्देश्यं कारणं वान्यदुद्दिशेत्" मनु० ८-५२। 4. ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ.

देष्टव्य ದೇಷ್ಟವ್ಯ(वि०) 1. ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಉಪದೇಶಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ. 3. ಉಪದೇಶಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದ, 4. ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕಾದ. दिश (अतिसर्जने) कर्मादौ "तव्यः" (३-१-९६)। 5. ತೋರಿಸಲ್ಪಡುವ. 6. ತೋರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ. 7. ತೋರಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದ. 8. ತೋರಿಸಬೇಕಾದ. 9. ಆಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಡುವ. 10. ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ.

देष्टृ ದೇಷ್ಟೃ(वि०) 1. ಉಪದೇಶಿಸುವವನು. 2. ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡುವವನು. 3. ತೋರಿಸುವವನು. दिश (अतिसर्जने) "तृन्" (३-२-१३५)। "तेषां कुपथदेष्टॄणां पततां तमसि ह्यधः। ये श्रद्दध्युर्वचस्ते वै मज्जन्त्यश्मप्लवा इव" भाग० ६-७-१४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-ष्ट्री – ಷ್ಟ್ರೀ.**

देष्णु ದೇಷ್ಣು (वि०) ದಾನಶೀಲ, ದಾನಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. डु दाञ् (दाने) "इष्णुच्"।

देह ದೇಹ (पुं०) ಶರೀರ, ಮೈ. दिह्यते—दिह (उपचये) "घञ्" (३-३-१९)। ದೇಹವು ದಿನೇ ದಿನೇ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः" रघु० १-१३। ದೇಹವು ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕಾರಣಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ. [ವಿವರಕ್ಕೆ "शरीर" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

देहकर्तृ ದೇಹಕರ್ತೃ (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಮೇಶ್ವರ. देहं करोति — डु कृञ् (करणे) "तृच्" (३-१-१३३)। 2. ಸೂರ್ಯ. "देहकर्ता प्रशान्तात्मा विश्वात्मा विश्वतोमुखः" भा० वन० ३-८०। 3. ತಂದೆ. 4. ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳು. कृञ् "क्विप्" (३-२-७३)। **-कृत् – ಕೃತ್.**

देहकोश ದೇಹಕೋಶ(पुं०) 1. ದೇಹಕ್ಕೆ ಕೋಶ (ಮುಚ್ಚಳ) ದಂತಿರುವ ಚರ್ಮ. 2. ಪಕ್ಷಿಗಳ ರೆಕ್ಕೆ (ಗರಿ). देहस्य कोश इव।

देहक्षय ದೇಹಕ್ಷಯ (पुं०) 1. ರೋಗ, ವ್ಯಾಧಿ. देहस्य क्षयो यस्मात्। 2. ದೇಹದ ನಾಶ.

देहच्युत ದೇಹಚ್ಯುತ (वि०) ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಬಿದ್ದಿರುವ. देहात् च्युतः।

देहज ದೇಹಜ (पुं०) 1. ಕಾಮ, ಮನ್ಮಥ. 2. ಪುತ್ರ, ಮಗ. (वि०) 3. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. देहात् देहे वा जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९७, ९८)। "अहितो देहजो व्याधिः हितमारण्यमौषधम्" उद्भ०। (स्त्री०) **–जा –ಜಾ.** ಪುತ್ರಿ, ಮಗಳು.

देहत्याग ದೇಹತ್ಯಾಗ (पुं०) ಶರೀರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದು, ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು, ಮರಣ. देहस्य त्यागः। "देहत्यागकृतोद्योगैरदृश्यत पुरः पुमान्" माघ० १९-८७।

देहद ದೇಹದ (पुं०) 1. ಪಾದರಸ. देहं शरीरं दायति शोधयति — दैप् (शोधने) देहं देहपुष्टिं ददाति—डु दाञ् (दाने) वा "कः" (३-२-३)। (वि०)2. ದೇಹವನ್ನು ಕೊಡುವ.

देहधर्म ದೇಹಧರ್ಮ (पुं०) ಶರೀರದ ಚಲನವಲನಾದಿಗಳು, ಶರೀರದ ವ್ಯಾಪಾರ.

देहधारक ದೇಹಧಾರಕ (न०) 1. ಶರೀರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ಎಲುಬು. (वि०) 2. ಶರೀರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ (ಜೀವ). देहं धारयति — धृ (धारणे) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "णिनिः" (३-१-१३४)। **–धारिन् –ಧಾರಿನ್.** स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–धारिणी –ಧಾರಿಣೀ.**

देहधि ದೇಹಧಿ (पुं०) ಹಕ್ಕಿಗಳ ರೆಕ್ಕೆ. देहो धीयतेऽत्र—डु धाञ् (धारणे) "किः" (३-३-९३)।

देहधृक् ದೇಹಧೃಕ್ (पुं०)1. ಪ್ರಾಣವಾಯು. धृज (गतौ) "क्विप्" (३-२-१७८)। "वायुर्यो वक्त्रसञ्चारी स प्राणो नाम देहधृक्" सुश्रुत० निदान० १-१३। 2. ದೇಹವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ಜೀವ.

देहभुज् ದೇಹಭುಜ್ (पुं०)1. ಜೀವ. देहे भुङ्क्ते—भुज (पालनादौ) "क्विप्" (३-२-१७८)। 2. ಸೂರ್ಯ.

देहभृत् ದೇಹಭೃತ್ (पुं०)1. ಜೀವ, ಕರ್ಮಾನುಗುಣವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಜೀವಾತ್ಮ. देहं बिभर्ति—डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "क्विप्" (३-२-१७८)। "कर्मात्मा त्वपरो योऽसौ बन्धमोक्षैः संयुज्यते"। "धिगिमां देहभृतामसारताम्" रघु० ८-५१। 2. ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ವಿವೇಕಶೂನ್ಯನಾಗಿ ದುರಭಿಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು.

देहयात्रा ದೇಹಯಾತ್ರಾ (स्त्री०)1. ದೇಹಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಉಪಚಾರ, ಭೋಜನ ಮೊದಲಾದುದು. देहरक्षणार्थं यात्रा। 2. ಮರಣ, ನಿಧನ. "देहयात्रा यमपुरीगमने भोजनेऽपि च" मेदि०।

देहली ದೇಹಲೀ (स्त्री०)1. ಬಾಗಿಲ ಹೊಸ್ತಿಲು, ಬಾಗಿಲ ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಕೆಳಗಿನ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿ. देहं लेपनं लाति—ला (आदाने) "कः" (३-२-३)। "ङीष्" (४-१-४१)। "विन्यस्यन्ती भुवि गणनया देहलीदत्तपुष्पैः" मेघ० २-२४। "शुकाङ्गनीलोपलनिर्मितानां लिप्तेषु भासा गृहदेहलीनाम्" माघ० ३-४८। 2. ಹಳೆಯ ದೇಹಲಿ ನಗರ, ಈಗಿನ ಡೆಲ್ಲಿ ನಗರ. [ದೇಹಲಿಯು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಳೆಯ ದೇಹಲಿಗೆ (1) ಇಂದ್ರಪ್ರಸ್ಥ, (2) ಖಾಂಡವಪ್ರಸ್ಥ, (3) ಬೃಹತ್‌ಸ್ಥಲ ಮತ್ತು (4) ದೇಹಲಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದುವು. ಪುರಾಣಕಿಲವೆಂಬ ಕೋಟೆಯು ಈಗಲೂ ಪಾಂಡವರ ಕೋಟೆಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದು, ಪಾಂಡವರಿಗಾಗಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಕೇಳಿದ ಪಂಚಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ತಿಲಪ್ರಸ್ಥವೆಂಬ ಪರಗಣದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಹಳೆಯ ದೇಹಲಿಯು ಹಸ್ತಿನಾಪುರಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಯಮುನಾನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿರುವುದು.] Geographical Dictionary by Nandu Lal DEY.

देहवत् ದೇಹವತ್ (वि०) ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ. देहोऽस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)।

देहवायु ದೇಹವಾಯು (पुं०) ಶರೀರದೊಳಗಿನ ಪ್ರಾಣವಾಯು. देहवर्ती वायुः।

देहसार ದೇಹಸಾರ (पुं०) ಮಜ್ಜೆ, ದೇಹದೊಳಗಿನ ರಸ. देहस्य सारः।

देहातीत ದೇಹಾತೀತ (पुं०) ಶರೀರಾಭಿಮಾನವನ್ನು ತೊರೆದ ಜ್ಞಾನಿ. देहं देहाध्यासमतीतः।

देहात्मवाद ದೇಹಾತ್ಮವಾದ (पुं०) ದೇಹವೇ ಆತ್ಮನೆಂಬ ವಾದ. ಚಾರ್ವಾಕತತ್ತ್ವ (ಸಿದ್ಧಾಂತ).

देहात्मवादिन् ದೇಹಾತ್ಮವಾದಿನ್ (पुं०) ದೇಹವೇ ಆತ್ಮನೆಂದು ಹೇಳುವ ಚಾರ್ವಾಕ. देहमात्मानं वदति — वद (व्यक्तायां वाचि) "णिनिः" (३-२-७८)।

देहाध्यास ದೇಹಾಧ್ಯಾಸ (पुं०) ದೇಹವೇ ಆತ್ಮನೆಂಬ ಜ್ಞಾನ, ದೇಹದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮತ್ವಭ್ರಾಂತಿ. देहस्याध्यासः आत्मतया भ्रान्तिः।

देहान्तर ದೇಹಾಂತರ (न०) ಬೇರೆ ಶರೀರ. अन्यो देहः। ಜೀವನು ಮೋಕ್ಷಸಿದ್ಧಿಸುವವರೆಗೂ ಕರ್ಮಸಂಸ್ಕಾರ ತಿರ್ಯಗ್ಜಾಗ್ ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಜನ್ಮಪಡೆದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಹಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಇವಲ್ಲದೆ ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕಾರಣಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದೇಹಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ["शरीर" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

देहिका ದೇಹಿಕಾ (स्त्री०) ಗೆದ್ದಲು ಹುಳು. "वटिरुपादिको देहिका स्यात्" त्रिकाण्ड०।

देहिन् ದೇಹಿನ್ (पुं०) 1. ಜೀವ, ಪ್ರಾಣಿ, ಮನುಷ್ಯ. देहोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। "सा किमावेद्यते तुभ्यमन्तरात्मासि देहिनाम्" कुमा० ६-२१। "स्वस्थादेवापमानेऽपि देहिनस्तद्वरं रजः" माघ० २-४६। (वि०) 2. ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ. "तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही" गीता २-२२। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **देहिनी ದೇಹಿನೀ.** "देहिनीमिव जयश्रियं निजाम्" याद० १७-७।

दैतेय ದೈತೇಯ (पुं०) ದಿತಿಯಮಕ್ಕಳಾದ ದೈತ್ಯರು, ಅಸುರರು. दितेरपत्यानि पुमांसः — दिति "ढक्" (४-१-१२०)। "दैतेयदन्त्यावलिदन्तघातैः क्षुण्णान्तराः स्फाटिकहर्म्यपङ्क्तीः" कुमा० १३-३८।

दैतेयगुरु ದೈತೇಯಗುರು (पुं०) ಅಸುರರ ಆಚಾರ್ಯ., ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ.

दैत्य ದೈತ್ಯ (पुं०) ದಿತಿಯ ಮಕ್ಕಳು, ಅಸುರರು. दितेरपत्यानि पुमांसः — दिति "ण्यः" (४-१-८५)। "इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीर्नेत एवार्हति क्षयम्" कुमा० २-५५।

दैत्यकुल ದೈತ್ಯಕುಲ (न०) ಅಸುರರ ವಂಶ. दैत्यानां कुलम्। "ऋषिवंशजः स यदि दैत्यकुले यदि वान्वये महति भूमिभृताम्" किरा० ६-३६।

दैत्यगुरु ದೈತ್ಯಗುರು (पुं०) ಅಸುರರ ಆಚಾರ್ಯ, ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ. दैत्यानां गुरुः। "आज्ञार्थमानास्पदभूतिवस्त्रशत्रुक्षयान् दैत्यगुरुस्तृतीये" बृहत्सं० १०४-३४।

दैत्यदेव ದೈತ್ಯದೇವ (पुं०) 1. ವರುಣ. 2. ವಾಯು. "मेघनादस्तु वरुणो वः परञ्जयः। दैत्यदेवश्च" त्रिकाण्ड०।

दैत्यद्विष् ದೈತ್ಯದ್ವಿಷ್ (पुं०) ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. "दैत्यद्विषा देवि मरुत्वदाद्याः" याद० १८-१०१।

दैत्यद्वीप ದೈತ್ಯದ್ವೀಪ (पुं०) ಗರುತ್ಮಂತನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

दैत्यपति ದೈತ್ಯಪತಿ (पुं०) ದೈತ್ಯರ ರಾಜ, ಅಸುರರ ದೊರೆ, ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು. दैत्यानां पतिः। "प्राणच्छिदां दैत्यपतेर्नखानामुपेयुषां भूषणतां क्षतेन" माघ० ३-१४।

दैत्यपुरोधस् ದೈತ್ಯಪುರೋಧಸ್, -पूज्य -ಪೂಜ್ಯ (पुं०) ದೈತ್ಯರ ಪುರೋಹಿತ, ಅಸುರರ ಆಚಾರ್ಯ. ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ. दैत्यानां पुरोधाः पूज्यश्च। "जिगीषया ततो देवा वव्रिरेऽङ्गिरसं मुनिम्। पौरोहित्येन याज्यार्थे काव्यं तूशनसं परे" भा० आदि०। "कनकनिकषगौरे व्याधयो देवपूज्ये" बृहत्सं० ९-४४।

दैत्यमातृ ದೈತ್ಯಮಾತೃ (स्त्री०) ದೈತ್ಯರ ತಾಯಿ, ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿ, ದಿತಿದೇವಿ. दैत्यानां माता।

दैत्यमेदज ದೈತ್ಯಮೇದಜ (पुं०) 1. ಗುಗ್ಗುಳ. (स्त्री०) 2. ಪೃಥಿವಿ, ಭೂಮಿ.

दैत्ययुग ದೈತ್ಯಯುಗ (न०) ದೇವತೆಗಳ ಹನ್ನೆರಡು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ, ಮನುಷ್ಯರ ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳ ಕಾಲ.

दैत्या ದೈತ್ಯಾ (स्त्री०) 1. ಮುರೆಯೆಂಬ ಒಂದು ಗಂಧದ್ರವ್ಯ. 2. ಮದ್ಯ, ಹೆಂಡ. 3. ಕರಿಯ ಕಚೋರ, ಚಂಡೌಷಧಿ. दितेरियम "ण्यः" (४-१-८५)। "सुरायान्तु दैत्या चण्डौषधावपि" मेदि०। "दैत्योऽसुरे दैत्या मुरौषधौ" हेम०।

दैत्यारि ದೈತ್ಯಾರಿ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. दैत्यानामरिः। 2. ದೇವತೆಗಳು. "दैत्यारिः पुंसि सामान्यदेवे च गरुडध्वजे" मेदि०। "दैत्यारिः कमलाकपोलमकरीलेखाङ्कितोरःस्थलः शेतेऽब्धावितरेषु जन्तुषु पुनः का नाम शान्तेः कथा" प्रबोध० २-२८।

दैत्येज्य ದೈತ್ಯೇಜ್ಯ (पुं०) ದೈತ್ಯಗುರುವಾದ ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ. दैत्यानामिज्यः।

दैन ದೈನ (वि०) 1. ದಿನಸಂಬಂಧವಾದ. दिनस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। 2. ಹಗಲಲ್ಲಿರುವ, ಹಗಲಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. दिने भवम् "अण्" (४-३-५३)। 3. ದೀನಸಂಬಂಧವಾದ. दीनस्येदम् "अण्"। 4. ದೀನತ್ವ. 5. ಬಡತನ. 6. ಕಷ್ಟದ ಅವಸ್ಥೆ. दीनस्य भावः वा "अण्" (५-१-१२२)। पक्षे "ष्यञ्" (५-१-१२४)। **दैन्यम् ದೈನ್ಯಮ್.**

दैनन्दिन ದೈನಂದಿನ (वि०) ಪ್ರತಿದಿನದ. ಪ್ರತಿದಿನದಲ್ಲೂ ಉಂಟಾಗುವ. दिने दिने भवम् — वीप्सायां द्विर्भावः। "अण्" (४-३-५३)। "एष दैनन्दिनः सर्गो ब्राह्मः त्रैलोक्यवर्तनः। तिर्यङ्नृपितृदेवानां संभवो यत्र कर्मभिः" भाग० ३-११-२५।

दैनन्दिनप्रलय ದೈನಂದಿನಪ್ರಲಯ (ಪುಂ) ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರತಿದಿನದ (ಹಗಲಿನ) ಕೊನೆಯಲ್ಲಾಗುವ ಅವಾಂತರ ಪ್ರಳಯ. ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಇಂದ್ರರ ಕಾಲವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ಹಗಲು. ಅಷ್ಟೇ ಕಾಲವು ರಾತ್ರಿ. ಅದಕ್ಕೆ **"ಕಾಲರಾತ್ರಿ"** ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಂಕರ್ಷಣಮುಖೋತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ದಗ್ಧವಾಗುವುವು. ಆಗ ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ ಪುತ್ರರೆಲ್ಲರೂ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ತೆರಳುವರು. ಬ್ರಹ್ಮನ ಈ ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ಷುದ್ರಪ್ರಳಯವುಂಟಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮನ ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದನಂತರ ಪುನಃ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ಆರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಮೂವತ್ತು ದಿನಗಳು ಕಳೆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಒಂದು ತಿಂಗಳು. ಇಂತಹ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳು ಕಳೆದರೆ ಒಂದು ವರ್ಷವೂ ಆಗುವುದು. ಇಂತಹ ನೂರು ವರ್ಷಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಪರಮಾಯುಸ್ಸಿನ ಕಾಲ. "चतुर्दशेन्द्रावच्छिन्नं ब्रह्मणो दिनमुच्यते। तावती ब्रह्मणो रात्रिः सा च ब्राह्मी निशा नृप। कालरात्रिश्च सा ज्ञेया वेदेषु परिकीर्तिता। ब्रह्मलोकादधः सर्वे लोका दग्धाश्च तत्र वै। उत्थितेनैव सहसा संकर्षणमुखाग्निना। चन्द्रार्कब्रह्मपुत्राश्च ब्रह्मलोकं गता द्रुतम्। ब्रह्मरात्रे व्यतीते तु पुनश्च ससृजे विधिः। तस्य ब्राह्मयां निशायां च क्षुद्रप्रलयसंभवः। एवं त्रिंशद्दिवारात्रैः ब्रह्मणो मास एव च। वर्षं द्वादशमासैश्च ब्रह्मसम्बन्धि चैव हि। तत्र सर्वे प्रणष्टाश्च चन्द्रार्कादिदिगीश्वराः। आदित्या वसवो रुद्राः मन्विन्द्रा मानवादयः। ऋषयो मुनयश्चैव गन्धर्वा राक्षसादयः। ब्रह्मलोकादधः सर्वे लोका नागालयास्तथा। ब्रह्मलोकं ययुः सर्वे ब्रह्मलोकादधस्तथा। गते दैनन्दिने ब्रह्मा लोकांश्च ससृजे पुनः। एवं शतायुःपर्यन्तः परमायुश्च ब्रह्मणः" ब्रह्मवै०।

दैनिक ದೈನಿಕ (ವಿ०) 1. ದಿನದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ, ಒಂದು ದಿನದ. दिने भवः "ठञ्" (४-३-११)। (स्त्री०) **–की –ಕೀ.** 2. ಒಂದು ದಿನದ ಕೂಲಿ.

दैन्य ದೈನ್ಯ (न०) 1. ದೀನತೆ, ಬಡತನ ಅಪರಾಧ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ತೇಜೋಹೀನತೆ, ಪೆಚ್ಚುಮೋರೆಯಿಂದಕೂಡಿರುವಿಕೆ. 2. ಕಷ್ಟದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ, ದಯೆ ತೋರಿಸಬಹುದಾದ ಅವಸ್ಥೆ. दीनस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "मन्त्रेण हतवीर्यस्य फणिनो दैन्यमाश्रितः" कुमा० २-२१। "दौर्गत्यादेरनौजस्यं दैन्यं मलिनतादिकृत्" सा० द०। "वृद्धोन्धः पतिरेष मञ्चकगतः स्थूणावशेषं गृहं कालोऽभ्यर्णजलागमः कुशलिनी वत्सस्य वार्तापि नो। यत्नात्सञ्चिततैलबिन्दुघटिका भग्नेति पर्याकुला दृष्ट्वा गर्भभरालसां निजवधूं श्वश्रूश्चिरं रोदिति" सा० द०।

दैर्घ्य ದೈರ್ಘ್ಯ (न०) ಉದ್ದ, ನೀಳ. दीर्घस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "अपरस्यां चलकेतुः शिखया याम्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया। गच्छेद्यथा यथोदक् तथा तथा दैर्घ्यमायाति" बृहत्सं० ११-३३।

दैव ದೈವ (पुं०) 1. ಎಂಟು ವಿಧ ವಿವಾಹಗಳಲ್ಲೊಂದು. "ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः। गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः" मनु० ३-२१। (न०) 2. ಭಾಗ್ಯ, ಅದೃಷ್ಟ, ಜನ್ಮಾಂತರದ ಶುಭಾಶುಭ ಕರ್ಮ. देवादागतम् "अण्" (४-३-७४)। "दैवायत्तं कुले जन्म मदायत्तं तु पौरुषम्" वेणी० ३-३७। "दैवे पुरुषकारे च किंज्यायस्तद्ब्रवीहि मे। अत्र मे संशयो देव छेत्तुमर्हस्यशेषतः" मत्स्यपु०। 3. ದೇವತೀರ್ಥ. देवस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। ಬೆರಳುಗಳ ತುದಿಯಿಂದ ಬಿಡುವ ತೀರ್ಥವು ದೇವತೀರ್ಥವು. "अङ्गुल्यग्रे दैवं तीर्थम्" अम०। (वि०) 4. ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ. देवस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)। 5. ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ. देवेभ्यः आगतः "अण्" (४-३-७४)। 6. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ. दिवि भवम् "अण्" (४-३-५३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–वी –ವೀ.** देवेन क्रीडाप्रवृत्तेन (परमात्मना) निर्मिता दैवी। "दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया" गीता ७-१४।

दैवकृत ದೈವಕೃತ (वि०) ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. दैवेन कृतम्।

दैवकोविद ದೈವಕೋವಿದ (पुं०) ದೈವಜ್ಞ, ಶುಭಾಶುಭ ಕರ್ಮಫಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು. दैवे कोविदः।

दैवचिन्तक ದೈವಚಿಂತಕ (पुं०) ದೈವಜ್ಞ. ಜೋಯಿಸ. दैवं शुभाशुभकर्मफलं चिन्तयति– चिति (स्मृत्याम्) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

दैवचिन्तन ದೈವಚಿಂತನ (न०) ಅದೃಷ್ಟವನ್ನು ನಂಬಿರುವಿಕೆ, ಎಲ್ಲವೂ ಅದೃಷ್ಟದ ಮೇಲೆ ನಡೆಯುವುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ.

दैवज्ञ ದೈವಜ್ಞ (पुं०) 1. ಅದೃಷ್ಟವನ್ನು ಬಲ್ಲವನು. ಶುಭಾಶುಭ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಜೋಯಿಸ. दैवं जानाति– ज्ञा (अवबोधने) "कः" (३-२-३)। (स्त्री०) **–ज्ञा –ಜ್ಞಾ.** ಕಣಿ ಹೇಳುವ ಹೆಂಗಸು, ಶಕುನ ಹೇಳುವ

ಹೆಂಗಸು. "दैवज्ञो गणके पुमान्। दैवज्ञेक्षणिकायां स्त्री" मेदि०।

दैवत ದೈವತ (ನ०) 1. ದೇವತೆ, ದೇವರು. देवतैव—स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। "दैवाधीनं जगत्सर्वं मन्त्राधीनं तु दैवतम्। तन्मन्त्रं ब्राह्मणाधीनं ब्राह्मणो मम दैवतम्"। 2. ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ. देवतानां समूहः "अण्" (४-२-३७)। 3. ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತದ ಮೂರನೆಯ ಕಾಂಡ. (वि०) 4. ದೇವತಾಸಂಬಂಧವಾದ. देवताया इदम् "अण्" (४-३-१२०)। "अनन्यसाधारणसिद्धमुच्चैस्तद्दैवतं धाम निकामरम्यम्" कुमा० १२-३८।

दैवतन्त्र ದೈವತಂತ್ರ (वि०) ದೈವಾಧೀನವಾದ, ಅದೃಷ್ಟಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾದ. दैवस्य भाग्यस्य अधीनम्। दैवं भाग्यं प्रधानं यस्य वा।

दैवत्य ದೈವತ್ಯ (ನ०) ದೇವತೆ. देवता स्वार्थे "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

दैवदत्त ದೈವದತ್ತ (पुं० ब० व०) 1. ದೇವದತ್ತನ ಶಿಷ್ಯರು. देवदत्तस्य छात्राः—वृद्धत्वाभावपक्षे "अण्" (४-२-९२)। वृद्धत्वपक्षे "छः" (४-२-११४)। **दैवदत्तीयः ದೈವದತ್ತೀಯಃ** (वि०) 2. ದೇವದತ್ತವಾದ, ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ.

दैवदत्ति ದೈವದತ್ತಿ (पुं०) ದೇವದತ್ತನ ಮಗ. देवदत्तस्यापत्यम् "इञ्" (४-१-९५)।

दैवदत्तिक ದೈವದತ್ತಿಕ (वि०) ದೇವದತ್ತಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ. देवदत्ते भवः "ठञ्" "ञिठः" च। स्त्रियाम् ठञि "ङीप्" (४-१-१५)। **–दत्तिकी –ದತ್ತಿಕೀ.** ञिठप्रत्यये "टाप्" (४-१-४)। **–दत्तिका –ದತ್ತಿಕಾ.**

दैवदारव ದೈವದಾರವ (वि०) ದೇವದಾರು ಮರದಿಂದ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. देवदारोर्विकारः — देवदारु "अञ्" (४-३-१३९)

दैवदीप ದೈವದೀಪ (पुं०) ನೇತ್ರ, ಕಣ್ಣು.

दैवप्रश्न ದೈವಪ್ರಶ್ನ (पुं०) ಉಪಶ್ರುತಿ, ಶುಭಾಶುಭಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಆಕಾಶವಾಣಿ. दिवि भवः दैवः—दैवः प्रश्नः। "नक्तं निर्गत्य यत्किञ्चित् शुभाशुभकरं वचः। श्रूयते तद्विदुर्धीराः दैवप्रश्नमुपश्रुतिम्" हारा०।

दैवमानुषक ದೈವಮಾನುಷಕ (वि०) ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. "तपोमूलमिदं सर्वं दैवमानुषकं सुखम्" मनु० ११-१३५।

दैवयुग ದೈವಯುಗ (ನ०) ದೇವಮಾನದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ, ದಿವ್ಯಯುಗ. (ಮನುಷ್ಯರ 360 ದಿನಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಒಂದು ದಿನ. ಅಂತಹ 360 ದಿನಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವರ್ಷ). दैवं च तत् युगं च।

		ಮಾನುಷ ವರ್ಷಗಳು	ದೈವ ವರ್ಷಗಳು
ಕೃತಯುಗ	..	1728000	4800
ತ್ರೇತಾಯುಗ	..	1296000	3600
ದ್ವಾಪರಯುಗ	..	864000	2400
ಕಲಿಯುಗ	..	432000	1200
ಚತುರ್ಯುಗಮಾನ	..	4320000	12000

ಈ 12000 ದೇವಮಾನದ ವರ್ಷಗಳು ಒಂದು ದೈವಯುಗವಾಗುವುದು. ದೇವತೆಗಳ ಹಗಲು ದೈತ್ಯರಿಗೆ ರಾತ್ರಿಯಾಗಿಯೂ ರಾತ್ರಿಯು ಹಗಲಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟುಮಾತ್ರ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭೇದ. ಉಳಿದೆಲ್ಲವೂ ಸಮಾನವಾದುದರಿಂದ ಇದೇ ಕಾಲವು ದೈತ್ಯಯುಗವೂ ಆಗುವುದು. ಇಂತಹ 2000 ದೈವಯುಗಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ (ಒಂದು ದಿನ). "दैवे युगसहस्रे द्वे ब्राह्मः कल्पौ तु तौ नृणाम्" अम०।

दैवयोग ದೈವಯೋಗ (पुं०) ಅದೃಷ್ಟದ ಸಂಬಂಧ, ಜನ್ಮಾಂತರದ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪ ಕರ್ಮಗಳ (ಫಲಕೊಡುವ) ಸಂಬಂಧ. दैवस्य भाग्यस्य फलोन्मुखतया संबन्धः।

दैवरक्षित ದೈವರಕ್ಷಿತ (वि०) ದೇವತೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. दैवेन रक्षितम्। "अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति" हितो० २-१८।

दैवराति ದೈವರಾತಿ (पुं०) 1. ದೇವರಾತನ ಮಗ. देवरातस्य अपत्यम् "इञ्" (४-१-९५)। 2. ಜನಕಮಹಾರಾಜ. "याज्ञवल्क्यमृषिश्रेष्ठं दैवरातिर्महायशाः। पप्रच्छ जनको राजा प्रश्नं प्रश्नविदां वरम्" भा० शान्ति० ३१५-४।

दैवलेखक ದೈವಲೇಖಕ (पुं०) ದೈವಜ್ಞ, ಜೋಯಿಸ, ಅದೃಷ್ಟದ ವಿಷಯವನ್ನು ಬರೆಯುವವನು. दैवं भाग्यं लिखति—लिख (अक्षरविन्यासे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "मौहूर्तो दैवलेखकः" त्रिकाण्ड०।

दैववाणी ದೈವವಾಣೀ (स्त्री०) 1. ಉಪಶ್ರುತಿ. ಆಕಾಶವಾಣಿ, ಶುಭಾಶುಭಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಶರೀರ ವಾಕ್ಕು. 2. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ. "संस्कृतं नाम दैवी वाक्" काव्या०।

दैवसृष्टि ದೈವಸೃಷ್ಟಿ (स्त्री०) ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾಡಿದ ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ. दैवी सृष्टिः।

दैवहीन ದೈವಹೀನ (वि०) ಅದೃಷ್ಟವಿಲ್ಲದವನು. दैवेन हीनः। "दैवहीनं रिपुं जेतुं यायाद्दैवान्वितो नृपः"।

दैवाकरि ದೈವಾಕರಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯನ ಮಗ 1. ಶನಿ. 2. ಸುಗ್ರೀವ. 3. ಕರ್ಣ. दिवाकरस्य अपत्यम् "इञ्" (४-१-९५)।

दैवात् ದೈವಾತ್ (अव्य०) ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ, ಅದೃಷ್ಟ ವಿಶೇಷದಿಂದ.

दैवात्यय ದೈವಾತ್ಯಯ (पुं०) ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾದ ತೊಂದರೆ, ಆಕಸ್ಮಿಕ ಪ್ರಳಯ.

दैवासुर ದೈವಾಸುರ(पुं०)1. ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಸುರರನ್ನು ಕುರಿತ ಅಧ್ಯಾಯ, ದೇವತೆ ಮತ್ತು ಅಸುರ ಪದಗಳು ಬರುವ ಅನುವಾಕ. देवासुरशब्दोऽस्मिन्नस्ति "अण्" (५-२-६१)। देवासुराद्यधिकृत्य कृतमाख्यानम्। (न०) 2. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಸುರರಿಗೂ ಇರುವ ವೈರ. देवाश्च असुराश्च देवासुराः — तेषां वैरम् "अण्" (४-३-१२०)।

दैवाहोरात्र ದೈವಾಹೋರಾತ್ರ (पुं०) ದೇವತೆಗಳ ಒಂದು ದಿನ (ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ), ಮನುಷ್ಯರ ಒಂದು ವರ್ಷ. ಮನುಷ್ಯರ 360 ದಿನಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಂದು ದಿನ. दैवः देवसम्बन्धी अहोरात्रः।

दैविक ದೈವಿಕ (वि०) 1. ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ. देवस्येदम् "ठक्" (४-३-७२)। "अहोरात्रे विभजते सूर्यो मानुषदैविके" मनु० १-६५। 2. ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ. "दाशापराधतस्तोये दैविके नास्ति निग्रहः" मनु० ८-४०९। (न०) 3. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯ.

दैवी ದೈವೀ (स्त्री०) 1. ದೇವತೆಯ ಸಂಬಂಧವಾದ (ಸಂಪತ್ತು). देवस्येयम् "अण्" (४-३-१२०)। "ङीप्" (४-१-१५)। "दैवी सम्पद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता" गीता १६-५। ದೇವತೆಗಳು ಭಗವದಾಜ್ಞೆಯಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ವಭಾವದವರು. ಭಗವದಾಜ್ಞಾನುವರ್ತನವೇ ದೈವೀಸಂಪತ್ತು. 2. ದೈವಧರ್ಮದಿಂದ ವಿವಾಹವಾದ ಹೆಂಗಸು. 3. ಮೂರು ವಿಧ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. "आसुरी मानुषी दैवी चिकित्सा त्रिविधा मता"।

दैव्य ದೈವ್ಯ (वि०)1. ದೇವತೆಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. (न०) 2. ಭಾಗ್ಯ, ಅದೃಷ್ಟ. देवस्येदम् "यञ्" (वा० ४-१-८५)।

दैशिक ದೈಶಿಕ (वि०)1. ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. देशस्येदम् "ठक्" (४-३-७२)। 2. ದೇಶದಿಂದ ಉಂಟಾದ. 3. ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ. देशे भवः "ठक्" (४-३-७२)।

दैष्टिक ದೈಷ್ಟಿಕ (वि०) ಅದೃಷ್ಟವನ್ನು ನಂಬಿರುವವನು, ದೈವವುಂಟೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವವನು. दिष्टमिति मतिर्यस्य "ठक्" (४-४-६०)।

दैष्टिकता ದೈಷ್ಟಿಕತಾ (स्त्री०) ಅದೃಷ್ಟವನ್ನೇ ನಂಬಿರುವುದು. दैष्टिकस्य भावः "तल्" (५-१-११९)। "नालम्बते दैष्टिकतां न निषीदति पौरुषे" माघ० २-८६।

दैहिक ದೈಹಿಕ (वि०)1. ದೇಹಸಂಬಂಧವಾದ. 2. ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ. 3. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. देहस्येदम् देहे भवो वा "ठक्" (४-३-७२)।

दैह्य ದೈಹ್ಯ (पुं०)1. ಜೀವಾತ್ಮ. देहे भवः। "सूर्योऽग्निः खं मरुद्गावः सोमः सन्ध्याहनी दिशः। कं कुः कालो धर्म इति ह्येते दैह्यस्य साक्षिणः" भाग० ६-१-४२। (वि०) 2. ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ. "तथापि बत मे दैह्यो ह्यात्मा चैवात्मना विभुः" भाग० १-४-३०।

दो – अवखण्डने (दिवा० पर० सक० अनि०)। द्यति। ददौ। दाता। दास्यति। द्यतु। अद्यत्। द्येत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಕತ್ತರಿಸು, ತುಂಡುಮಾಡು.

कर्मणि:—दीयते। ददे। दायिता, दाता। दायिष्यते, दास्यते। दीयताम्। अदीयत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि:—दापयति, –ते। ಇತ್ಯಾದಿ. "दाण्" ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಂತಾಗುವುವು.

कृत्सु:— दातव्यम्। दानीयम्। देयम्। दितः। दितवान्, –वती। द्यन्, द्यन्ती। दातुम्। दितम्। दानम्। दित्वा। प्रदाय।

दोग्धव्य ದೋಗ್ಧವ್ಯ(वि०)1. ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ. 2. ಹಾಲು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕರೆಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. दुह (प्रपूरणे) "तव्यः" (३-१-९६)।

दोग्धृ ದೋಗ್ಧೃ (पुं०) 1. ವತ್ಸ, ಕರು. 2. ಗೊಲ್ಲ, ಗೋಪಾಲಕ, ಕವಾಡಿಗ. दुह (प्रपूरणे) "तृन्" (३-२-१३५)। 3. ದ್ರವ್ಯಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವ ಕವಿ. (वि०) 4. ಹಾಲು ಕರೆಯುವವನು. "यं सर्वशैलाः परिकल्प्य वत्सं मेरौ स्थिते दोग्धरि

दोहदक्षे" कुमा० १-२। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)।
दोग्ध्री ದೋಗ್ಧ್ರೀ. 5. ಧೇನು, ಆಕಳು, ಹಸು. "दोहावसाने पुनरेव दोग्ध्रीं भेजे भुजोच्छिन्नरिपुर्निषण्णाम्" रघु० २-२३। "दोग्धाऽर्थोपजीविकवौ वत्सगोपालयोः पुमान्" मेदि०।

दोधक ದೋಧಕ (न०) ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರೋಕ್ತವಾದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲೂ ಮೂರು "भ" ಗಣಗಳೂ ಎರಡು ಗುರು ವರ್ಣಗಳೂ ಇರಬೇಕು. "दोधकवृत्तमिदं भभभा गौ" वृ० र०। **ಇದರ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

भ भ भ गु गु।
ऽ।। ऽ।। ऽ।। ऽ ऽ

दोधूयमान ದೋಧೂಯಮಾನ (वि०) ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನಡುಗುತ್ತಿರುವ, ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ. "दोधूयमानं विविधोर्मियोगात् छायागरुत्मन्तमवेक्ष्य भीताः" याद० १८-९६।

दोर्ग्रह ದೋರ್ಗ್ರಹ (पुं०) 1. ತೋಳುಗಳನ್ನು ಅಡಿಸಲಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವ ಒಂದು ವಾತರೋಗ. (वि०) 2. ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಪುರುಷ. "कैरातो दोर्ग्रहक्षामाः" हारा०।

दोर्दण्ड ದೋರ್ದಂಡ (पुं०) ದಂಡಾಕಾರವಾದ ಬಾಹು, ಕೋಲಿನಂತೆ ಉದ್ದವಾದ ತೋಳು. दोर्दण्ड इव।

दोर्मूल ದೋರ್ಮೂಲ (न०) ಬಾಹುಮೂಲ, ಕಂಕಳು, ಕಕ್ಷ. दोषः मूलम्।

दोल ದೋಲ (पुं०) 1. ತೂಗಾಡುವುದು, ಜೋಲಾಡುವುದು, ಓಲಾಡುವುದು. दुल (उत्क्षेपे) "घञ्" (३-३-१८)। 2. ಫಾಲ್ಗುನಮಾಸದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಮಾಡುವ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ದೋಲೋತ್ಸವ, ಉಯ್ಯಾಲೆ ಉತ್ಸವ. दोल्यते अस्मिन् कृष्णेन—दुल अधि० "घञ्" (३-३-१२१)। "विशेषतः कलियुगे दोलोत्सवो विधीयते। फाल्गुने च चतुर्दश्यामष्टमे यामसंज्ञके॥ अथवा पौर्णमास्यां तु प्रतिपत्सन्धिसम्मितौ। पूजयेद्विधिवद्भक्त्या फल्गुचूर्णैश्चतुर्विधैः"॥

दोला ದೋಲಾ (स्त्री०) 1. ಉಯ್ಯಾಲೆ, ತೂಗುಮಂಚ. दुल (उत्क्षेपे) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "इत्येकपक्षाश्रयविक्लवत्वादासीत्स दोलाचलचित्तवृत्तिः" रघु० १४-३४। 2. ಶಿಬಿಕೆ, ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ. "दोला नील्यां यानान्तरेऽपि च" मेदि०। स्वार्थे "कः"। दोलिका **ದೋಲಿಕಾ.** ತೊಟ್ಟಿಲು. 3. ನೀಲಿ ಗಿಡ.

दोली ದೋಲೀ (स्त्री०) 1. ತೊಟ್ಟಿಲು. 2. ಉಯ್ಯಾಲೆ. दुल (उत्क्षेपे) "इन्" (उ० ४-११७)।

दोष ದೋಷ (पुं०) 1. ತಪ್ಪು, ಅಪರಾಧ. दुष (वैकृत्ये) + णिच् "घञ्" (३-३-१८)। "नात्र कुलपतिर्दोषं ग्रहीष्यति" शाकु०। "अदाता वंशदोषेण कर्मदोषाद्दरिद्रता। उन्मादो मातृदोषेण पितृदोषेण मूर्खता"। 2. ಪಾಪ. दुष्यत्यनेन—दुष करं० "घञ्" (३-३-१२१)। "किमात्मनिर्वादकथामुपेक्षे जायामदोषामुत सन्त्यजामि" रघु० १४-३४। 3. ಅವಗುಣ, ಕೆಟ್ಟಗುಣ, ದುರ್ಗುಣ. "मूलं दोषस्य हिंसादेरर्थकामौ स्म मा पुषः" किरा० ११-२०। 4. ಅಹಿತವಾದ ಗುಣ, ಕೆಡಕನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಧರ್ಮ. "परस्य मर्माविधमुज्झतां निजं द्विजिह्वतादोषमजिह्मगामिभिः" माघ० १-६३। 5. ಅಪರಾಧ, ಅಪಚಾರ, ಅಪಕಾರ. "नाल्पीयान् बहु सुकृतं हिनस्ति दोषः" किरा० ७-१५। 6. ದೂಷಣೆ, ನಿಂದೆ, ತೆಗಳುವಿಕೆ. "विवक्षता दोषमपि च्युतात्मना त्वयैकमीशं प्रति साधु भाषितम्" कुमा० ५-८१। 7. ಅನರ್ಥ, ಕೆಡಕು. "असन्मैत्री हि दोषाय कूलच्छायेव सेविता" किरा० ११-५५। 8. ಕೊರತೆ, ನ್ಯೂನತೆ, ಅಪಕರ್ಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ವಸ್ತುಗತವಾದ ಒಂದು ಧರ್ಮ.

(क) **ಕಾವ್ಯದೋಷ:** ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ರಸಕ್ಕೆ ಅಪಕರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಧರ್ಮವು ದೋಷವೆನಿಸುವುದು. ಇದು (1) ಪದ, (2) ಪದಾಂಶ, (3) ವಾಕ್ಯ, (4) ಅರ್ಥ ಮತ್ತು (5) ರಸದೋಷಗಳೆಂದು ಐದು ವಿಧ. "रसापकर्षका दोषास्ते पुनः पञ्चधा मताः। पदे तदंशे वाक्येऽर्थे सम्भवन्ति रसेऽपि यत्" सा० द० ७-१।

(1) ಪದದೋಷಗಳು:

1. **दुःश्रवत्वम्**—ಕರ್ಕಶವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. "कार्तार्थ्यं यातु तन्वङ्गी कदानङ्गवशंवदा"।

2. **अप्रयुक्तत्वम्**—ಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತವಾಗಿದ್ದರೂ ಕವಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸದಿರುವುದು. "भाति पद्मः सरोवरे"। "पद्म" ಪದಕ್ಕೆ ಪುಂಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಡಮೆಯಾದುದರಿಂದ ಅಪ್ರಯುಕ್ತತ್ವ ದೋಷ.

3. **ग्राम्यत्वम्**—ಅನಾಗರಕ ಪದಪ್ರಯೋಗ. "कटिस्ते हरते मनः" ಇಲ್ಲಿ ಕಟಿಪದವು ಗ್ರಾಮ್ಯ.

4. **नेयार्थता**—ರೂಢಿಪ್ರಯೋಜನಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಹೇಳುವುದು. "कमले चरणाघातं मुखं सुमुखि तेऽकरोत्" ಇಲ್ಲಿ "चरणाघात" ಪದಕ್ಕೆ "ಜಯ"

ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣೆ. ಆದರೆ ರೂಢಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನೇಯಾರ್ಥತ್ವರೂಪವಾದ ದೋಷವು. ಇತ್ಯಾದಿ.

(2) ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ದೋಷಗಳು ಪದಾಂಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುವು.

(3) ವಾಕ್ಯ ದೋಷಗಳು :

1. **अधिकपदता:**—ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲದ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗ. "सदाशिवं नौमि पिनाकपाणिनम्" ಇಲ್ಲಿ "पिनाकपाणि" ಪದವು ಅಧಿಕ.

2. **न्यूनपदता:** — ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಇರಬೇಕಾದ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. "यदि मय्यर्पिता दृष्टिः किं ममेन्द्रतया तदा" ಇಲ್ಲಿ "त्वया" ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರಬೇಕು. ಇತ್ಯಾದಿ.

(4) ಅರ್ಥದೋಷಗಳು :

1. **अपुष्टत्वम्**—ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸದ ಪದ ಪ್ರಯೋಗವು ಅಪುಷ್ಟವಾಗುವುದು. "विलोक्य वितते व्योम्नि विधुं मुञ्च रुषं प्रिये". ಇಲ್ಲಿ "वितत" ಪದ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ "व्योम" ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಪುಷ್ಟವಾಗುವುದು.

2. **दुष्क्रमता**—ಕ್ರಮತಪ್ಪಿ ಹೇಳುವುದು. "देहि मे वाजिनं राजन् गजेन्द्रं वा मदालसम्" ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗಜೇಂದ್ರನ ಯಾಚನೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳದೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಅಕ್ರಮ. ಇತ್ಯಾದಿ.

(5) ರಸದೋಷಗಳು :

1. **रसस्य स्वशब्दवाच्यत्वम्**—ಶೃಂಗಾರಾದಿ ರಸಪದಗಳನ್ನು ತದ್ವಾಚಕಪದಗಳಿಂದ ಹೇಳುವುದು ದೋಷವಾಗುವುದು. "तामुद्वीक्ष्य कुरङ्गाक्षीं रसो नः कोऽप्यजायत। चन्द्रमण्डलमालोक्य शृङ्गारे मग्नमन्तरम्"।

2. **स्थायिभावस्य स्वशब्दवाच्यत्वम्**—ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಗಳನ್ನು ತದ್ವಾಚಕಪದಗಳಿಂದ ಹೇಳುವುದು ದೋಷ. "अजायत रतिस्तस्याम्"।

3. **अङ्गिरसस्याननुसन्धानम्** — ಪ್ರಧಾನವಾದುದನ್ನೇ ಮರೆತುಬಿಡುವುದು "ರತ್ನಾವಳಿ"ಯಲ್ಲಿ ಬಾಭ್ರವ್ಯನು ಬಂದಾಗ ಸಾಗರಿಕೆಯನ್ನೇ ಮರೆತುಬಿಡುವುದು ರಸದೋಷವಾಗುವುದು. ಇತ್ಯಾದಿ.

(ಖ) ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಲಕ್ಷಣ ದೋಷಗಳು ಮತ್ತು ಹೇತು ದೋಷಗಳು :

(1) ಲಕ್ಷಣ ದೋಷಗಳು :

अव्याप्तिः—ಲಕ್ಷ್ಯದ ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. "लक्ष्यैकदेशावृत्तित्वम्"। लक्ष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्ये सति लक्ष्यतावच्छेदकसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगित्वम् इत्यर्थः। "गोर्नीलरूपवत्त्वं लक्षणम्" ಎಂದು ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳಿದರೆ ಶ್ವೇತಗೋವಿನಲ್ಲಿ (ಬಿಳಿಯ ಹಸುವಿನಲ್ಲಿ) ನೀಲರೂಪವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ "अव्याप्ति" ರೂಪದೋಷ ಬರುವುದು.

अतिव्याप्तिः—ಅಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣವಿರುವುದು. "लक्ष्यवृत्तित्वे सति अलक्ष्यवृत्तित्वम्"। लक्ष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्ये सति लक्ष्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदसामानाधिकरण्यम् इत्यर्थः। "गोः शृङ्गित्वं लक्षणम्" ಈ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಭೂತವಾದ ಗೋವಿಗಿಂತಲೂ ಇತರವಾದ ಮಹಿಷದಲ್ಲಿ (ಅಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ) ಶೃಂಗಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ "अतिव्याप्ति" ರೂಪವಾದ ದೋಷವಿರುವುದು.

असम्भवः — ಲಕ್ಷ್ಯಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲೂ ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. "लक्ष्यमात्रे लक्षणावृत्तित्वम्"। लक्ष्यतावच्छेदकव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वम् इत्यर्थः। "गोरेकशफवत्त्वं लक्षणम्" ಈ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಭೂತವಾದ ಗೋಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಶಫದ್ವಯ (ಎರಡು ಗೊರಸುಗಳು) ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ "असम्भव" ರೂಪ ದೋಷವು.

आत्माश्रयः ಮತ್ತು **अन्योन्याश्रयः** ಆಯಾಪದಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

(2) ಹೇತು ದೋಷಗಳು : (1) व्यभिचारः. (2) विरोधः. (3) सत्प्रतिपक्षः. (4) असिद्धिः ಮತ್ತು (5) बाधः ಇವು ಐದು ಹೇತುದೋಷಗಳು. [ವಿವರಕ್ಕೆ ಆಯಾಪದಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] 9. ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೋಷಗಳು. (1) वातः (2) पित्तम् ಮತ್ತು (3) कफः। दुष्यन्त्येभिः—दुष कर० "घञ्" (३-३-१९)। "धातवश्च मलाश्चापि दुष्यन्त्येभिर्यतस्ततः। वातपित्तकफा एते त्रयो दोषा इति स्मृताः"। ಈ ಮೂರು ದೋಷಗಳೂ ಸಮವಾಗಿದ್ದರೆ ದೇಹದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುವು. ವಿಕಾರಹೊಂದಿ ಏರುಪೇರಾದರೆ ದೇಹ ಕ್ಷಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುವು. "वातः पित्तं कफश्चेति त्रयो दोषाःसमासतः। विकृता अविकृता देहं घ्नन्ति ते वर्धयन्ति च। ते व्यापिनोऽपि हृन्नाभ्योरधोमध्योर्ध्वसंश्रयाः। वयोऽहोरात्रभुक्तानामन्तमध्यादिगाः क्रमात्" भावप्र०। 10. ವಾತಪಿತ್ತಕಫಗಳ ವಿಕಾರ. 11. ಮನುಷ್ಯನು ಪುಣ್ಯ

ಪಾಪಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ರಾಗದ್ವೇಷ ಮೋಹರೂಪವಾದ ಒಂದು ಧರ್ಮ. 12. ವತ್ಸ, ಕರು.

दोषकल्पन ದೋಷಕಲ್ಪನ (ನಂ) ದೋಷದ ಆರೋಪಣೆ, ದೋಷವಿಲ್ಲದ ಕಡೆ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ತಪ್ಪು ಹೊರಿಸುವುದು.

दोषग्रस्त ದೋಷಗ್ರಸ್ತ (वि०) 1. ಅಪರಾಧಿ, ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದವನು. 2. ದೋಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು, ದುರ್ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. दोषैः ग्रस्तः।

दोषग्राहिन् ದೋಷಗ್ರಾಹಿನ್ (वि०) ದುರ್ಜನ, ಕೆಟ್ಟವನು, ದೋಷವನ್ನೇ ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವವನು. दोषं गृह्णाति—ग्रह (उपादाने) "णिनिः" (३-२-७८)। "विसृज्य शूर्पवद्दोषान् गुणान् गृह्णन्ति साधवः। दोषग्राही गुणत्यागी चालिनीव हि दुर्जनाः" उद्भ०।

दोषघ्न ದೋಷಘ್ನ (वि०) ವಾತಪಿತ್ತಕಫಗಳ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ, ಧಾತುಗಳ ದೋಷವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ. दोषं हन्ति—हन (हिंसागत्योः) "टक्" (३-२-५३)। "दोषघ्ना ग्रहणीपाण्डुरोगार्शःकुष्ठनाशनाः" सुश्रुत०।

दोषच्छिद् ದೋಷಚ್ಛಿದ್ (वि०) 1. ವಾತಾದಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ. 2. ಪಾಪ ದುಃಖ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ. दोषान् छिनत्ति—छिदिर् (द्वैधीकरणे) "क्विप्" (३-२-७६)।

दोषज्ञ ದೋಷಜ್ಞ (पुं०) 1. ಪಂಡಿತ, ವಿದ್ವಾಂಸ. दोषं जानाति—ज्ञा (अवबोधने) "कः" (३-२-३)। "जातानुनादा जगतां त्रयाणां दोषच्छिदो दुन्दुभयः प्रणेदुः" याद० १३-८०। "अथ प्रदोषे दोषज्ञः संविवेश विशांपतिः" रघु० १-९३। (स्त्री०) **–ज्ञा –ಜ್ಞಾ.** ವಿದುಷಿ, ಪಂಡಿತೆ. (वि०) 2. ಇತರರ ದೋಷವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ. "अज्ञातदोषैर्दोषज्ञैरुद्दूष्योभयवेतनैः" माघ० २-११३।

दोषत्रय ದೋಷತ್ರಯ (न०) ವಾತ ಪಿತ್ತ ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದೋಷಗಳು. दोषाणां वातपित्तकफानां त्रयम्।

दोषा ದೋಷಾ (अव्य०) 1. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ. दुष्यत्यत्र—दुष (वैकृत्ये) "आ" (१-१-३७)। सप्तम्यर्थे अव्ययम्। "दोषापि नूनमहिमांशुरसौ किलेति व्याकोशकोकनदतां दधते नलिन्यः" माघ० ४-४६। (स्त्री०) 2. ಬಾಹು, ತೋಳು. दोस् स्त्रियाम् "टाप्" भागुरिः।

दोषाकर ದೋಷಾಕರ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರ. दोषा रात्रौ करोऽस्य। 2. ದೋಷಗಳ ರಾಶಿ, –ಸಮೂಹ. (वि०) 3. ದೋಷಗಳಿಗೆ ಗಣಿಯಾಗಿರುವ. दोषाणामाकरः।

दोषातन ದೋಷಾತನ (वि०) ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿರುವ. दोषा "ट्युः" तस्य तुट् अनादेशश्च (४-३-२३)। "दोषातनं बुधबृहस्पतियोगदृश्यस्तारापतिस्तरलविद्युदिवाभ्रवृन्दम्" रघु० १३-७६।

दोषातिलक ದೋಷಾತಿಲಕ (पुं०) ರಾತ್ರಿಗೆ ಅಲಂಕಾರವಾದ ದೀಪ. दोषा रात्रेस्तिलक इव। "दशेन्धनो गृहमणिर्दोषातिलक इत्यपि" त्रिकाण्ड०।

दोषामन्य ದೋಷಾಮನ್ಯ (वि०) ರಾತ್ರಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವ. दोषा रात्रिमात्मानं मन्यते — मन (ज्ञाने) "खश्" (३-२-८३)। "दोषामन्यं विदधति सुरतक्रीडायासश्रमशमपटवः" माघ० ४-६२।

दोषिन् ದೋಷಿನ್ (वि०) 1. ದೋಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಕೆಟ್ಟ ಗುಣವುಳ್ಳ. 2. ತಪ್ಪುಮಾಡಿದವನು, ಅಪರಾಧಿ. 3. ಪಾಪ ಮಾಡಿದವನು. दोषोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। दुष (वैकृत्ये) "णिनिः" (३-१-१३४) वा।

दोषैकदृश् ದೋಷೈಕದೃಶ್ (वि०) ದೋಷವನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನೋಡುವವನು, ದುರ್ಜನ. दोषे एकस्मिन्नेव दृक् ज्ञानं यस्य। दोषमेवैकं पश्यति — दृशिर् (प्रेक्षणे) "क्विप्" वा।

दोस् ದೋಸ್ (पुं०) ಭುಜ, ತೋಳು. दाम्यत्यनेन—दमु (उपशमे) "डोसिः" (उ० २-७०)। "इत्युक्तवन्तं परिरभ्य दोर्भ्यां तनूजमाविष्कृतदिव्यमूर्तिः" किरा० ११-८०। "ककुद्दोषणी" ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕತ್ವವೂ ಉಂಟು. "तमुपाद्रवदुद्यम्य दक्षिणं दोर्निशाचरः" रघु० १५-२३।

दोस्थ ದೋಸ್ಥ (पुं०) 1. ಕ್ರೀಡೆ, ಆಟ. 2. ಸೇವೆ, ಶುಶ್ರೂಷೆ, ಉಪಚಾರ. (वि०) 3. ಆಟವಾಡುವವನು. 4. ಸೇವಕ, ಆಳು. "क्रीडाक्रीडकयोर्दोस्थः सेवायां सेवके च सः" त्रिकाण्ड०। 5. ತೋಳಿನಲ್ಲಿರುವ. दोषि तिष्ठति—ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)।

दोह ದೋಹ (पुं०) 1. ಹಾಲು ಕರೆಯುವುದು. दुह (प्रपूरणे) भावे "घञ्" (३-३-१८)। "दोहावसाने पुनरेव दोग्ध्रीं भेजे भुजोच्छिन्नरिपुर्निषण्णाम्" रघु० २-२३। 2. ಹಾಲು, ಕ್ಷೀರ. दुह्यते—दुह कर्म० "घञ्" (३-३-१९)। 3. ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಪಾತ್ರೆ. दुह्यत्यत्र—दुह अधि० "घञ्" (३-३-१२१)।

दोहद ದೋಹದ (पुन०) 1. ಬಯಕೆ, ಇಚ್ಛೆ, ಅಭಿಲಾಷೆ. दोषमाकर्षं ददाति—डुदाञ (दाने) "कः" (३-२-३)।

ಸ್ತ್ರೀಯರ ಪಾದಾಘಾತ ಮತ್ತು ಮುಖಾಸವಗಳಿಂದ ಗಿಡ ಲತೆಗಳು ಪುಷ್ಪಿಸಂವುವೆಂದು ಕವಿಸಮಯಸಿದ್ಧ. ಇದಕ್ಕೆ ದೋಹದವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದೇ ಗಿಡಲತೆಗಳ ಬಯಕೆ. "ताभिरप्युपहृतं मुखासवं सोऽपिबद्बकुलतुल्यदोहदः" रघु० १९-१२। 2. ಗರ್ಭಿಣಿಯರ ಬಯಕೆ, ಗರ್ಭದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಬಯಕೆ. "प्रजावती दोहदशंसिनी ते तपोवनेषु स्पृहयालुरेव" रघु० १४-४५। 3. ಗರ್ಭ, ಬಸಿರು. "दोहदो गर्भलक्षणे। अभिलाषे तथा गर्भे" हेम०। ["खञ्ज" "गर्भिणीदोहद" ಪದಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

दोहदवती ದೋಹದವತೀ (स्त्री०) ಬಯಕೆಯುಳ್ಳ ಗರ್ಭಿಣಿ, ಬಸಿರಾಗಿ ಬಯಕೆಯುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. दोहदमस्त्यस्याः "मतुप्" (५-२-९४)।

दोहन ದೋಹನ (न०) 1. ಹಾಲು ಕರೆಯುವುದು. दुह (प्रपूरणे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 2. ಹಾಲು ಕರೆಯುವವನು. दुह कर्त० "ल्युः" (३-१-१३४)। (स्त्री०) **-नी -ನೀ.** दुह अधि० "ल्युट्" (३-३-११७)। "ङीप्" (४-१-१५)। ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಪಾತ್ರೆ.

दोहनीय ದೋಹನೀಯ (वि०) 1. ಹಾಲು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ. 2. ಹಾಲು ಕರೆಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಹಾಲು ಕರೆಯಬೇಕಾದ. दुह (प्रपूरणे) कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)।

दोहल ದೋಹಲ (न०) 1. ಇಚ್ಛೆ, ಬಯಕೆ, ಗರ್ಭಿಣಿಯರ ಅಪೇಕ್ಷೆ. दोहमाकर्ष लाति — ला (आदाने) "कः" (३-२-३)। "गर्भिण्याः पुनरिच्छायां श्रद्धा दोहलदौहृदे" वैज०। 2. ಬೆರಣಿ, ಒಣಗಿದ ಸಗಣಿ. "दोहलं तु करीषोऽस्त्री गोग्रन्थिः शुष्कगोमयः" वैज०।

दोहापनय ದೋಹಾಪನಯ (पुं०) ಕ್ಷೀರ, ಹಾಲು. दोहमपनयति—अप+णीञ् (प्रापणे) "अच्" (३-३-५६)।

दोह्य ದೋಹ್ಯ (वि०) 1. ಹಾಲು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ. दुह (प्रपूरणे) "ण्यत्" (३-१-१२४)। (न०) 2. ಕ್ಷೀರ, ಹಾಲು. (स्त्री०) **-ह्या -ಹ್ಯಾ.** ಆಕಳು, ಹಸು, ಎಮ್ಮೆ ಮೊದಲಾದುವು. "बीजायोवाह्यरत्नस्त्रीदोह्यपुंसां परीक्षणम्" याज्ञ० २-१७७।

दौत्य ದೌತ್ಯ (न०) 1. ದೂತತ್ವ, ದೂತಭಾವ, ರಾಯಭಾರ. 2. ದೂತನ ಕೆಲಸ. दूतस्य भावः कर्म वा "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "ननु सर्वमेवेदानीं प्रतिहतममङ्गलम् स्वयं प्रतिपन्नदौत्येन सन्धिकारिणा श्रीकृष्णेन" वेणी० १।

दौरात्म्य ದೌರಾತ್ಮ್ಯ (न०) 1. ದುರುಳತನ, ಕೆಟ್ಟತನ, ದುರ್ನೀತಿ. 2. ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವ, ಕೇಡಿಗತನ. दुष्टः आत्मा बुद्धिः स्वभावो वा यस्य — दुरात्मा, तस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "दौरात्म्याद्रक्षसस्तां तु नात्रत्याः श्रद्दधुः प्रजाः" रघु० १५-७२। "दौरात्म्यादरिभिनिजार्जवशुचौ मायाविभिर्वञ्चिते" म० वी० ५-४६।

दौर्ग ದೌರ್ಗ (वि०) 1. ದುರ್ಗಸಂಬಂಧವಾದ, ಕೋಟೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. दुर्गस्य इदम् "अण्" (४-३-१२०)। 2. ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. दुर्गाया इदम् "अण्"।

दौर्गत्य ದೌರ್ಗತ್ಯ (न०) 1. ದಾರಿದ್ರ್ಯ, ಬಡತನ. दुर्गतस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। 2. ಬಡತನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ದುರವಸ್ಥೆ, ಕೆಟ್ಟಸ್ಥಿತಿ, ಸಂಕಟ. "दौर्गत्याद्यैरनौजस्यं दैन्यम्" सा० द०।

दौर्गन्ध्य ದೌರ್ಗಂಧ್ಯ (न०) ಕೆಟ್ಟವಾಸನೆ. दुष्टो गन्धोऽस्य दुर्गन्धः, तस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

दौर्जन्य ದೌರ್ಜನ್ಯ (न०) ದುರುಳತನ, ದುರ್ನೀತಿ, ಕೆಟ್ಟತನ. दुर्जनस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

दौर्बल्य ದೌರ್ಬಲ್ಯ (न०) ಬಲಹೀನತೆ, ಅಶಕ್ತತೆ. दुर्बलस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

दौर्भागिनेय ದೌರ್ಭಾಗಿನೇಯ (पुं०) ಅದೃಷ್ಟಹೀನಳ ಮಗ, ಬಡ ಹೆಂಗಸಿನ ಮಗ. ಗಂಡನು ತೊರೆದು ಗತಿಯಿಲ್ಲದವಳ ಮಗ. दुर्भगाया अपत्यम् "ढक्" इनङ् च (४-१-१२६)। उभयपदवृद्धिः (७-३-१९)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **दौर्भागिनेयी ದೌರ್ಭಾಗಿನೇಯೀ.**

दौर्भाग्य ದೌರ್ಭಾಗ್ಯ (न०) 1. ಅದೃಷ್ಟಹೀನತೆ. 2. ಬಡತನ, ದಾರಿದ್ರ್ಯ. दुर्भगस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "अद्य कैकेयि दौर्भाग्यं राज्ञा ते ख्यापितं महत्" भा० वन० २७८-१८।

दौर्भ्रात्र ದೌರ್ಭ್ರಾತ್ರ (न०) ಕೆಟ್ಟ ಸಹೋದರತ್ವ, ಕೆಟ್ಟ ಸೋದರನಾಗಿರುವಿಕೆ. दुष्टो भ्राता, तस्य भावः "अण्" (५-१-१३०)।

दौर्मनस्य ದೌರ್ಮನಸ್ಯ (न०) ದುಃಖಗೊಂಡ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವಿಕೆ, ವಿಷಾದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಿಕೆ. ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವಿಕೆ. दुर्मनसो भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "तन्मित्रपूजा तदरिद्विषत्वं कृतस्मृतिः प्रोषितदौर्मनस्यम्" बृहत्सं० ७८-६।

दौर्मन्त्य ದೌರ್ಮಂತ್ರ್ಯ (न०) ಕೆಟ್ಟಸಲಹೆ, ದುರುಪದೇಶ, ಕಾಲದೇಶಗಳಿಗನುಗುಣವಲ್ಲದ ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆ. दुष्टो मन्त्रः यस्य–तस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "दौर्मन्त्यान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात् सुतो लालनात्" भर्तृ० १-३३।

दौर्लभ्य ದೌರ್ಲಭ್ಯ (न०) ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಡೆಯಬೇಕಾಗುವಿಕೆ. दुर्लभस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

दौर्हार्द ದೌರ್ಹಾರ್ದ (न०) 1. ವೈರ, ದ್ವೇಷ, ಶತ್ರುತ್ವ. 2. ನೀಚತನ. दुर्हृदो भावः "अण्" (५-१-१३०)।

दौलेय ದೌಲೇಯ (पुं०) 1. ದುಲಿಯುಷಿಯ ಮಗ. दुलेरपत्यम् "ढक्" (४-१-१२२)। 2. ಆಮೆಯ ಮರಿ. दुल्याः कमठ्याः अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२२)।

दौल्मि ದೌಲ್ಮಿ (पुं०) ಇಂದ್ರ.

दौवारिक ದೌವಾರಿಕ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವನು. द्वारि नियुक्तः "ठक्" (४-४-६९)। ऐजागमः (७-३-४)। स्त्रियाम् **दौवारिकी ದೌವಾರಿಕೀ.** "अथोरगाख्यस्य पुरस्य नाथं दौवारिकी देवसरूपमेत्य" रघु० ६-५९।

दौश्चर्म्य ದೌಶ್ಚರ್ಮ್ಯ (न०) ಮೇಲಿನ ಚರ್ಮವಿಲ್ಲದ ಲಿಂಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಇದೊಂದು ರೋಗ. दुश्चर्मणो भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "ब्रह्महा क्षयरोगित्वं दौश्चर्म्यं गुरुतल्पगः" मनु० ११-४९।

दौष्क ದೌಷ್ಕ (वि०) 1. ತೋಳುಗಳಿಂದ ನದಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ದಾಟುವವನು. दोषा तरति–दोस् "ठक्" (४-४-५)। ठस्य "कः" (वा० ७-३-५१)। 2. ತೋಳುಗಳಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವವನು. दोषा चरति — "ठक्" (४-४-८)। "कः" (वा० ७-३-५१)।

दौष्कुल ದೌಷ್ಕುಲ (वि०) ನೀಚವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. दुष्टं कुलमस्य दुष्कुलः—स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। "न दुर्जने दौष्कुले वा व्रतैर्यो वा न संस्कृतः" भा० शान्ति० ३५-३८।

दौष्कुलेय ದೌಷ್ಕುಲೇಯ (पुं०) ನೀಚವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನ ಮಗ. दुष्कुलस्यापत्यम् "ढक्" (४-१-१४२)। "कुले जाताश्च क्लिश्यन्ते दौष्कुलेयवशानुगाः" भा० वन० १९६-२३।

दौष्कुल्य ದೌಷ್ಕುಲ್ಯ (न०) ದುಷ್ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವಿಕೆ. दुष्कुलस्य भावः "ष्यञ्" (६-१-१२४)। "दौष्कुल्यमाधिं विधुनोति शीघ्रं महत्तमानामभिधानयोगः" भाग० १-१८-१८।

दौष्ट्य ದೌಷ್ಟ್ಯ (न०) ದುಷ್ಟತನ, ನೀಚತನ. दुष्टस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

दौष्यन्ति ದೌಷ್ಯಂತಿ (पुं०) ದುಷ್ಯಂತನ ಮಗ, ಭರತ ಚಕ್ರವರ್ತಿ. दुष्यन्तस्य अपत्यम् "इञ्" (४-१-९५)। "दौष्यन्तिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य" शाकु० ४-१९।

दौहिक ದೌಹಿಕ (वि०) ನಿತ್ಯವೂ ಕರೆಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಪ್ರತಿದಿನವೂ (ಹಾಲು) ಕರೆಯಲು ಅರ್ಹವಾದ (ಹಸು ಮೊದಲಾದುದು). दोहं नित्यमर्हति — दोह "ठञ्" (५-१-६४)।

दौहित्र ದೌಹಿತ್ರ (पुं०) 1. ಮೊಮ್ಮಗ, ಮಗಳ ಮಗ. दुहितुरपत्यं पुमान् "अञ्" (४-१-१०४)। "पौत्रदौहित्रयोर्लोके विशेषो नास्ति कश्चन। तयोर्हि मातापितरौ सम्भूतौ तस्य देहतः" मनु० ९-१३३। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–त्री –ತ್ರೀ.** ಮೊಮ್ಮಗಳು, ಮಗಳ ಮಗಳು. (न०) 2. ತಿಲ, ಎಳ್ಳು. 3. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. 4. ಕಪಿಲವರ್ಣದ ಹಸುವಿನ ತುಪ್ಪ. "दौहित्रं खड्गमित्याहुरपत्यं दुहितुस्तिलाः। कपिलाया घृतं चैव दौहित्रमिति चोच्यते"।

दौहित्रायण ದೌಹಿತ್ರಾಯಣ (पुं०) ದೌಹಿತ್ರನ ಮಗ, ಮಗಳ ಮಗನ ಮಗ. दुहितुरनन्तरापत्यम् "अञ्" (४-१-१०४)। यूनि "फक्" (४-१-१००)।

द्यावाक्षामा(मे) ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ(ಮೇ) (स्त्री० द्विव०) ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ. द्यौश्च क्षामा च—दिवो द्यावादेशः (६-३-२९)। "ಕ್ಷಾಮಾ" ಪದಕ್ಕೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

द्यावापृथिवी(व्यौ) ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ (ವ್ಯೌ) (स्त्री० द्विव०) ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ. द्यौश्च पृथिवी च — दिवो द्यावादेशः (६-३-३०)। दिवो दिवसादेशश्च। **दिवस्पृथिव्यौ ದಿವಸ್ಪೃಥಿವ್ಯೌ.**

द्यावाभूमी ದ್ಯಾವಾಭೂಮೀ (स्त्री० द्विव०) ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ. द्यौश्च भूमिश्च — दिवो द्यावादेशः (६-३-२९)।

द्यु – अभिगमने (अदा० पर० अक० अनि०)। द्यौति। द्योता। अद्योषीत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಎದುರಾಗಿ ಹೋಗು.

द्यु ದ್ಯು (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. द्यु (अभिगमने) "क्विप्" (३-२-७६)। (न०) 2. ದಿವಸ, ಹಗಲು,

"पद्मबन्धुः कोकहितो द्युश्च क्लीं स्यादहर्दिनम्" वैज०। 3. ಗಗನ, ಆಕಾಶ. "आकाशे दिवसे च द्युः" वैज०। ಮೇದಿನೀಕೋಶದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುಂಲಿಂಗವಾಗಿಯೂ ಹಗಲು ಮತ್ತು ಆಕಾಶವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. "द्यु क्लीबमह्नि गगनेऽपि च। ना ज्वलने" मेदि०।

द्युग ದ್ಯುಗ (पुं०) 1. ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. द्युनि गगने गच्छति—गम्लृ (गतौ) "डः" (३-२-९७)। (वि०) 2. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ.

द्युचर ದ್ಯುಚರ (पुं०) 1. ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. 2. ಗ್ರಹ. 3. ವಿದ್ಯಾಧರ. द्युनि चरति—चर (गतौ) "टः" (३-२-१६)। (वि०) 4. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–चरी –ಚರೀ.**

द्युत् ದ್ಯುತ್ (स्त्री०) 1. ಕಿರಣ. 2. ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳಕು. द्योतते—द्युत (दीप्तौ) "क्विप्" (३-२-१७७)।

द्युत – दीप्तौ (भ्वा० आत्म० अक० से०)। द्योतते। दिद्युते। द्योतिता। द्योतिष्यते। द्योतताम्। अद्योतत। ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಹೊಳೆ.

कृत्सुः—द्योतितव्यम्। द्योतनीयम्। द्योत्यम्। द्युतितम्, द्योतितम्। द्युतितवान्, द्योतितवान्, –वती। द्योतमानः। द्योतितुम्। द्युतितम्, द्योतितम्। द्योतनम्। द्युतित्वा। प्रद्युत्य। द्योतित्वा। प्रद्योत्य।

द्युति ದ್ಯುತಿ (स्त्री०) 1. ಕಾಂತಿ, ಹೊಳಪು. द्युत (दीप्तौ) "इन्" (उ० ४-१२०)। "लेभे परां द्युतिममर्त्यवधूसमूहः" किरा० ६-४६। 2. ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳಕು. "सुवर्णपुङ्खद्युतिरञ्जिताङ्गुलिम्" रघु० ३-६४। 3. (ಸೂರ್ಯನ) ಪ್ರಭೆ. "उष्णांशुद्युतिजनितः कपोलरागः" किरा० ७-३।

द्युतित ದ್ಯುತಿತ (न०) 1. ಪ್ರಕಾಶ. ಬೆಳಕು. द्युत (दीप्तौ) भावे "क्तः" (३-३-११४)। वा कित्वाभावः। पक्षे **द्योतितम् ದ್ಯೋತಿತಮ್.** (वि०) 2. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ. द्युत कर्त० "क्तः" (३-४-७२)।

द्युतिधर ದ್ಯುತಿಧರ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. द्युतिं तारुण्येऽपि इन्द्राभिभावुकां दीप्तिं धरति—धृञ् (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। षष्ठीतत्पुरुषः। "अमानुषीं यो धृतवान् द्युतिमैन्द्राभिभावुकाम्। ख्यातः स हि द्युतिधरः वस्वर्णः कान्तिदो मनुः" इति निरुक्तिः। "तेजोवृषो द्युतिधरः" वि० स०।

द्युतिमत् ದ್ಯುತಿಮತ್ (पुं०) 1. ಸಾಲ್ವದೇಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. 2. ಮದಿರಾಶ್ವನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 3. ಮದ್ರದೇಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ, ಸಹದೇವನ ಮಾವ. "सहदेवस्तु माद्रीमेव स्वयंवरे विजयां नामोपयेमे मद्रराजस्य द्युतिमतो दुहितरम्" भा० आदि० ६४। 4. ಅಧಿಕಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ. द्युतिरस्यास्ति—"मतुप्" (५-२-९४)। "नवविनिद्रजपाकुसुमत्विषां द्युतिमतां निकरेण महाश्मनाम्" किरा० ५-८। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–मती –ಮತೀ.**

द्युन ದ್ಯುನ (न०) ಲಗ್ನದಿಂದ ಏಳನೆಯ ಸ್ಥಾನ.

द्युधुनी ದ್ಯುಧುನೀ (स्त्री०) ದೇವನದಿ, ಗಂಗಾನದಿ.

द्युनिवास ದ್ಯುನಿವಾಸ (पुं०) ದೇವತೆ. द्युनि निवासोऽस्य।

द्युनिवासभूय ದ್ಯುನಿವಾಸಭೂಯ (न०) ದೇವತ್ವ, ದೇವಭಾವ. द्युनिवासस्य भावः—भू "क्यप्" (३-१-१०७)। "शोकाग्निनाऽगाद्द्युनिवासभूयम्" भट्टि० ३-२१।

द्युपति ದ್ಯುಪತಿ (पुं०) 1. ಇಂದ್ರ. 2. ಸೂರ್ಯ.

द्युपथ ದ್ಯುಪಥ (पुं०) ಆಕಾಶ.

द्युमणि ದ್ಯುಮಣಿ (पुं०) 1. ರವಿ, ಸೂರ್ಯ. दिवो मणिरिव। 2. ಎಕ್ಕದ ಗಿಡ. "ज्योतिरिङ्गणवत्तस्य द्युमणेरिव सन्निधौ" याद० १६-३४।

द्युमत्सेन ದ್ಯುಮತ್ಸೇನ (पुं०) ಸಾಲ್ವದೇಶದ ದೊರೆ, ಸತ್ಯವಂತನ ತಂದೆ, ಸಾವಿತ್ರಿಯ ಮಾವ. [ದ್ಯುಮತ್ಸೇನನು ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಇವನು ಕುರುಡನಾಗಲು ಶತ್ರುಗಳು ಇವನನ್ನು ರಾಜ್ಯಭ್ರಷ್ಟನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿದರು. ಈತನ ಮಗನಾದ ಸತ್ಯವಂತನು ಒಂದು ದಿನ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೌದೆಯನ್ನು ಒಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ ತಂದೆಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತಳಾಗಿ ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಪತಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಲು ಹೊರಟಿದ್ದ ಅಶ್ವಪತಿಯ ಮಗಳಾದ ಸಾವಿತ್ರಿಯು ಈತ (ಸತ್ಯವಂತ) ನನ್ನು ಕಂಡು ಇವನೇ ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯಪತಿಯೆಂದು ತಂದೆಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಮದುವೆಯಾದಳು. ಅಲ್ಪಾಯುವಾದ ಸತ್ಯವಂತನು ಪಂಚತ್ವ (ಮರಣ) ಹೊಂದಲು ಸತೀಮಣಿಯಾದ ಸಾವಿತ್ರಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಯಮಧರ್ಮರಾಯನು ಸತ್ಯವಂತನಿಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನೂ ದ್ಯುಮತ್ಸೇನನಿಗೆ ಕಣ್ಣು ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು.] 2. ಸಾಲ್ವದೇಶದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದೊರೆ. [ಈತನು ರಾಜಸೂಯಯಾಗದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದಿಗ್ವಿಜಯಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿದ್ದ ಅರ್ಜುನನಿಂದ ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು.]

द्युमयी ದ್ಯುಮಯೀ (स्त्री०) ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಗಳು, ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿ. "स्वरेणुर्द्युमयी त्वाष्ट्री प्रिये चैते विभावसोः" त्रिकाण्ड०।

द्युम्न ದ್ಯುಮ್ನ (न०) 1. ಧನ, ಹಣ. दिवं मनति—म्ना (अभ्यासे) "कः" (३-२-३)। 2. ಬಲ, ಶಕ್ತಿ, ಪರಾಕ್ರಮ. "द्युम्नं वित्ते पराक्रमे" नानार्थर०।

द्युलोक ದ್ಯುಲೋಕ (पुं०) ದೇವಲೋಕ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ. द्यौरेव लोकः।

द्युसद् ದ್ಯುಸದ್ (पुं०) 1. ದೇವತೆ. 2. ಸೂರ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಗಳು. दिवि सीदति—षद्लृ (विशरणादौ) "क्विप्" (३-२-६१)। "भयस्य पूर्वावतरस्तरस्विना मनस्सु येन द्युसदां न्यधीयत" माघ० १-४३।

द्यू ದ್ಯೂ (वि०) ಆಟವಾಡುವವನು. दीव्यति—दिवु (क्रीडादौ) "क्विप्" (३-२-७६)। ऊठ् (६-४-१९)।

द्यूत ದ್ಯೂತ (पुंन०) 1. ಜೂಜು, ಆಟ. दिवु (क्रीडादौ) भावे "क्तः" (३-३-११४)। 2. ಪಗಡೆಯಾಟ. "किं ते द्यूतेन राजेन्द्र बहुदोषेण मानद। देवने बहवो दोषास्तस्मात्तत्परिवर्जयेत्। श्रुतो वा यदि वा दृष्टो धर्मराजो युधिष्ठिरः। स राज्यं धनमक्षय्यं पणमेकममन्यत" भा० विरा० ७०-७, ८।

द्यूतकर ದ್ಯೂತಕರ(पुं०) 1. ಆಟಗಾರ, ಜೂಜಾಟದವನು. द्यूतं करोति—डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२०)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–करी –ಕರೀ.**

द्यूतकार ದ್ಯೂತಕಾರ (वि०) ಜೂಜಾಡುವವನು, ಆಟವಾಡುವವನು. द्यूतं करोति—डु कृञ् (करणे) "अण्" (३-२-१)।

द्यूतकारक ದ್ಯೂತಕಾರಕ (वि०) 1. ಜೂಜಾಡುವವನು, ಆಟವಾಡುವವನು. द्यूतं करोति—डु कृञ् (करणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 2. ಜೂಜನ್ನು ಆಡಿಸುವವನು. द्यूतं कारयति—डु कृञ्+णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

द्यूतकृत् ದ್ಯೂತಕೃತ್ (वि०) ಜೂಜಾಡುವವನು, ಆಟವಾಡುವವನು. द्यूतं करोति—डु कृञ् (करणे) "क्विप्" (३-२-७६)।

द्यूतदास ದ್ಯೂತದಾಸ (पुं०) ಜೂಜಿನಲ್ಲಿ ಗೆಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟು ದಾಸನಾಗಿರುವವನು, ಜೂಜಿನಲ್ಲಿ ಸೋತು ಸೇವಕನಾಗಿರುವವನು. द्यूते जितो दासः। (स्त्री०) **–दासी –ದಾಸೀ.** "प्रत्यक्षं भूपतीनां मम भुवनपतेराज्ञया द्यूतदासी" वेणी० ५-३०।

द्यूतधर्म ದ್ಯೂತಧರ್ಮ (पुं०) ಜೂಜಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಧರ್ಮ, ಜೂಜಾಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ. द्यूतस्य धर्मः। "क्रमशः क्षेत्रजादीनां द्यूतधर्मं निबोधत" मनु० ९-२२०।

द्यूतपूर्णिमा ದ್ಯೂತಪೂರ್ಣಿಮಾ (स्त्री०) ಆಶ್ವಯುಜ ಮಾಸದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ. [ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ದಿನ ಜನರು ರಾತ್ರಿಯೆಲ್ಲಾ ಆಟದಲ್ಲೇ ಕಾಲ ಕಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ "कोजागरपूर्णिमा" ಎಂದೂ ಹೆಸರು.]

द्यूतप्रतिपद् ದ್ಯೂತಪ್ರತಿಪದ್ (स्त्री०) ಕಾರ್ತಿಕ ಶುದ್ಧ ಪಾಡ್ಯ. द्यूतार्था प्रतिपत्। [ಈ ಪಾಡ್ಯದ ದಿವಸ ಜನರು ಜೂಜಾಡುವ ಪದ್ಧತಿ.]

द्यूतप्रिय ದ್ಯೂತಪ್ರಿಯ (पुं०) ಜೂಜಾಟದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವುಳ್ಳವನು.

द्यूतवृत्ति ದ್ಯೂತವೃತ್ತಿ (पुं०) ಜೂಜನ್ನೇ ಕಸಬನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವನು, ಜೂಜಿನಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು, ಜೂಜು ಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಆಟವಾಡಿ ಅದರಿಂದ ಬಂದ ಹಣದಿಂದ ಜೀವನ ನಡೆಸುವವನು. द्यूतं वृत्तिर्जीविका यस्य। "मित्रध्रुक् द्यूतवृत्तिश्च पुत्राचार्यस्तथैव च" मनु० ३-१६०।

द्यूतशाला ದ್ಯೂತಶಾಲಾ (स्त्री०) ಜೂಜಿನ ಮನೆ. द्यूतस्य शाला।

द्यूताधिकारिन् ದ್ಯೂತಾಧಿಕಾರಿನ್ (पुं०) ಜೂಜಿನ ಮನೆಯ ಯಜಮಾನ, ಜೂಜಿನ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವವನು.

द्यूताध्यक्ष ದ್ಯೂತಾಧ್ಯಕ್ಷ (पुं०) ಜೂಜಿನ ಯಜಮಾನ, ಜೂಜನ್ನು ನಡೆಸುವವನು.

द्यून ದ್ಯೂನ (न०) ಲಗ್ನದಿಂದ ಏಳನೆಯ ಸ್ಥಾನ. "द्यूनजन्मरिपुलाभखत्रिगश्चन्द्रमाः शुभफलप्रदस्तथा"।

द्यो ದ್ಯೋ (स्त्री०) 1. ಸ್ವರ್ಗ, ದೇವಲೋಕ. द्योतन्तेऽस्याम्—द्युत (दीप्तौ) "डोः" बाहु०। द्यौः द्यावौ द्यावः ಇತ್ಯಾದಿ ಗೋ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳು. 2. ಗಗನ, ಆಕಾಶ. "द्यौः स्वर्गसुरवर्त्मनोः" विश्व०। "द्यौरुवाह परिवृत्तिविलोलां हारयष्टिमिव वासरलक्ष्मीम्" किरा० ९-२।

द्योत ದ್ಯೋತ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶ, ಬಿಸಿಲು. 2. ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳಕು. द्युत (दीप्तौ) भावे "घञ्" (३-३-१८)।

द्योतक ದ್ಯೋತಕ(वि०) 1. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ. 2. ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವ. 3. ವಿವರಿಸಿ ತೋರಿಸುವ. 4. ಸೂಚಿಸುವ. ಹೊರಗೆಡಹುವ. द्युत (दीप्तौ) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

द्योतन ದ್ಯೋತನ (पुं०) 1. ದೀಪ. द्युत (दीप्तौ) "युच्" (उ० २-७९)। (न०) 2. ಪ್ರಕಾಶ, ಬೆಳಕು. द्युत भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 3. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವಿಕೆ. द्युत+णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 4. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ. द्युत+णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। 5. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ. द्युत "युच्" (३-२-१४९)। "विलोक्य द्योतनं चन्द्रं लक्ष्मणं शोचनोऽवदत्" भट्टि० ७-१५। 6. ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವ. 7. ಸೂಚಿಸುವ. 8. ವಿವರಿಸಿ ತೋರಿಸುವ.

द्योतनिका ದ್ಯೋತನಿಕಾ (स्त्री०) ವಿವರಣೆ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.

द्योतमान ದ್ಯೋತಮಾನ (वि०) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ. द्युत (दीप्तौ) "शानच्" (३-२-१२४)।

द्योतयत् ದ್ಯೋತಯತ್ (वि०) ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ. द्युत (दीप्तौ)+णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। "ते प्रभामण्डलैर्व्योम द्योतयन्तस्तपोधनाः" कुमा० ६-४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यन्ती –ಯಂತೀ.**

द्योतयमान ದ್ಯೋತಯಮಾನ (वि०) ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ. द्युत (दीप्तौ)+णिच् "शानच्" (३-२-१२४)। "दिशो द्योतयमानाभिर्दिव्यनारीभिराकुलम्" भट्टि० ८-४६।

द्योतित ದ್ಯೋತಿತ (वि०) ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. द्युत (दीप्तौ)+णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "द्योतितान्तःसभैः कुन्दकुड्मलाग्रदतः स्मितैः" माघ० २-७।

द्योभूमि ದ್ಯೋಭೂಮಿ (पुं०) ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. द्यौराकाशो भूमिर्गतिस्थानं यस्य। (स्त्री० द्विव०) 2. ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ.

द्रगड ದ್ರಗಡ (पुं०) ಭೇರಿ, ನಗಾರಿ. द्र इति गडति—गड (सेचने) "अच्" (३-१-१३४)। "द्रगडः प्रतिपत्तूर्यम्" त्रिकाण्ड०।

द्रङ्ग ದ್ರಂಗ (पुं०) ಸಣ್ಣ ಪಟ್ಟಣ. "कर्वटादधमो द्रङ्गः पत्तनादुत्तमश्च सः"।

द्रढिमन् ದ್ರಢಿಮನ್ (पुं०) "दार्ढ्य" ಪದದ ಅರ್ಥ. दृढस्य भावः "इमनिच्" (५-१-१२२)। "हृदयमरिवधोदयादुदूढद्रढिम दधातु पुनः पुरन्दरस्य" माघ० १-७४।

द्रढिष्ठ ದ್ರಢಿಷ್ಠ (वि०) ಬಹು ಮಂದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ದೃಢವಾದ, ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ದೃಢವಾದ, –ಸ್ಥಿರವಾದ. अयमेषामतिशयेन दृढः "इष्ठन्" (५-३-५५)।

द्रढीयस् ದ್ರಢೀಯಸ್ (वि०) ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಬಲಶಾಲಿಯಾದ, ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ದೃಢವಾದ, –ಸ್ಥಿರವಾದ. अयमनयोरतिशयेन दृढः "ईयसुन्" (५-३-५७)। "शार्ङ्गं धनुर्मित्रमिव द्रढीयः" माघ० ३-२०। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यसी –ಯಸೀ.**

द्रप्स ದ್ರಪ್ಸ (न०) ತೆಳುವಾದ ಮೊಸರು, ಮಜ್ಜಿಗೆ, ನೀರು ಬೆರಸಿದ ಗಟ್ಟಿಯಲ್ಲದ ಮೊಸರು. दृप्यन्त्यनेन — दृप (हर्षादौ) "अम्" (६-१-५९)। बाहु० सः। "द्रप्सं दधि घनेतरत्" अम०।

द्रमिड ದ್ರಮಿಡ (पुं०) ಮೊದಲು ವೈಶ್ಯನ ಪತ್ನಿಯಾಗಿದ್ದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರಹೀನನಾದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಂದ ಜನಿಸಿದವನು. "लिच्छिवि क्षत्रिया व्रात्याज्जल्लं सा विप्रपूर्विका। सा वैश्यपूर्वा द्रमिडम्" वैज०।

द्रम्म ದ್ರಮ್ಮ (पुं०) ಹದಿನಾರು ಪಣಗಳು.

20 ಕವಡೆಗಳು	..	1 ಕಾಕಿಣಿ
4 ಕಾಕಿಣಿಗಳು	..	1 ಪಣ
16 ಪಣಗಳು	..	1 ದ್ರಮ್ಮ.

"वराटकानां दशकद्वयं यत् सा काकिणी ताश्च पणश्चतस्रः। ते षोडश द्रम्म इहापि कीर्तितो द्रम्मैस्तथा षोडशभिश्च निष्कः"।

द्रव ದ್ರವ (पुं०) 1. ರಸ, ಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಸಾರ. द्रु (गतौ) "अप्" (३-३-५७)। 2. ಪ್ರವಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದ ವಸ್ತು. 3. ಪಲಾಯನ, ಓಡುವುದು. "ततो दैत्यद्रवकरं पौराणां शङ्खमुत्तमम्" हरिवं०। 4. ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಪರಿಹಾಸ, ಕಾಮುಕ ಕಾಮುಕಿಯರ ಕ್ರೀಡೆ. 5. ವೇಗ. 6. ಗತಿ, ಗಮನ, ಚಲನ. 7. ಮದ್ಯ, ಹೆಂಡ. (वि०) 8. ದ್ರವವಾದ, ನೀರಾದ, ಹರಿಯುವ ಸ್ವಭಾವದ. "द्रवः संघातकठिनः स्थूलः सूक्ष्मः लघुर्गुरुः" कुमा० २-११। 9. ಸೋರುವ ಸ್ವಭಾವದ. 10. ಒದ್ದೆಯಾದ, ತೇವವಾದ. "प्रसाधिकालम्बितमग्रपादमाक्षिप्य काचिद्द्रवरागमेव" रघु० ७-७। 11. ವೇಗವಾದ, ಓಡುತ್ತಿರುವ.

द्रवक ದ್ರವಕ (वि०) 1. ಓಡುವ ಸ್ವಭಾವದ. 2. ಸೋರುವ ಸ್ವಭಾವದ.

द्रवज ದ್ರವಜ (पुं०) 1. ಬೆಲ್ಲ. 2. ಕಾಕಂಬಿ. (वि०) 3. ದ್ರವವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ. द्रवात् जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)।

द्रवत् ದ್ರವತ್ (वि०) 1. ಓಡುತ್ತಿರುವ. 2. ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವ, ಸೋರುತ್ತಿರುವ. द्रु (गतौ) "शतृ"

(३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। –न्ती –ನ್ತೀ.

द्रवन्ती ದ್ರವಂತೀ (स्त्री०) 1. ನದಿ, ಹೊಳೆ. 2. ಇಲಿಯಾಲದ ಗಿಡ. द्रवति—द्रु (गतौ) "शतृ" (३-२-१२४)। "ङीप्" (४-१-६)। "स्रवन्ती च द्रवन्त्यपि। नद्यामोषधिभेदे च" हेम०।

द्रवाधार ದ್ರವಾಧಾರ (पुं०) 1. ದ್ರವವಸ್ತುವಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಪಾತ್ರೆ. 2. ಚುಲಕ, ನೀರು ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಗುಳಿಯಾಗಿರುವ ಅಂಗೈ. द्रवस्याधारः।

द्रविड ದ್ರವಿಡ(पुं० ब० व०) 1. ದ್ರವಿಡದೇಶ. 2. ದ್ರವಿಡ ದೇಶದ ಜನರು. ಆಂಧ್ರರು ಕನ್ನಡಿಗರು ಗುರ್ಜರರು ದ್ರವಿಡರು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದವರು ಇವರು ದ್ರವಿಡದೇಶದವರು. "आन्ध्राः कर्णाटकाश्चैव गुर्जरा द्रविडास्तथा। महाराष्ट्रा इति ख्याताः पञ्चैते द्रविडाः स्मृताः"। 3. ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ರಾತ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು. 4. ಪರಶುರಾಮನ ಭಯದಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ. "ततस्तु क्षत्रियाः केचिज्जामदग्न्यभयार्दिताः। विविशुर्गिरिदुर्गाणि मृगाः सिंहार्दिता इव"॥

द्रविण ದ್ರವಿಣ(न०) 1. ಧನ, ಹಣ. द्रवति— द्रु (गतौ) "इनन्" (उ० २-५०)। "द्रविणं परिमितममितव्ययिनं जनमाकुलीकुरुते। क्षीणाञ्चलमिव पीनस्तनजघनायाः कुलीनायाः"। 2. ಸುವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. "तेषां सदश्वभूयिष्ठास्तुङ्गा द्रविणराशयः" रघु० ४-७०। 3. ಬಲ, ಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. 4. ಗೃಹ, ಮನೆ. 5. ಸ್ವರ್ಗ, ದೇವಲೋಕ. 6. ಶೌರ್ಯ, ಪರಾಕ್ರಮ. "द्रविणं गेहे वित्ते स्वर्गे पराक्रमे" नानार्थर०। "बभूवतुस्ततस्तस्य पक्षौ द्रविणवत्तरौ" भा० उद्योग० ११३-२०।

द्रविणक ದ್ರವಿಣಕ(पुं०) ಅಗ್ನಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "अग्नेर्भार्या वसोर्धारा पुत्रा द्रविणकादयः" भाग० ६-६-१३।

द्रविणनाशन ದ್ರವಿಣನಾಶನ (पुं०) ನುಗ್ಗೆಗಿಡ. द्रविणं नाशयति — णश (अदर्शने) "ल्युः" (३-१-१३४)। ನುಗ್ಗೆಸೊಪ್ಪನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಧನಹಾನಿ ಸಂಭವಿಸುವ ಕಾರಣ ಈ ಹೆಸರು.

द्रविणप्रद ದ್ರವಿಣಪ್ರದ(पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. द्रविणं तद्धयानविधिना समग्रं शास्त्रतदर्थरूपं धनं प्रददाति — प्र+ डुदाञ् (दाने) "कः" (३-२-६)। "शास्त्रं तदर्थं द्रविणं प्रददाति जनाय यः। व्यासो भूत्वा हरिः साक्षात् द्रविणप्रद उच्यते" इति निरुक्तिः। "दारुणो द्रविणप्रदः" वि० स०। 2. ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವ, ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ.

द्रविणाधिप ದ್ರವಿಣಾಧಿಪ, –अधिपति –ಅಧಿಪತಿ(पुं०) ಕುಬೇರ.

द्रविणोदय ದ್ರವಿಣೋದಯ (पुं०) ಧನಾಗಮ, ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿ. द्रविणस्योदयः। "पराङ्मुखे विधौ चेत्स्यात् कथंचिद्द्रविणोदयः" पञ्चतं०।

द्रव्य ದ್ರವ್ಯ (न०) 1. ಧನ, ವಿತ್ತ, ಹಣ. द्रुरिव कल्पवृक्ष इव "यः" (५-३-१०४)। "एकमेव दहत्यग्निर्नरं दुरुपसर्पिणम्। कुलं दहति राजाग्निः सपशुद्रव्यसञ्चयम्" मनु० ७-९। 2. ವಸ್ತು, ಪದಾರ್ಥ. 3. ಮಂಗಳ ವಸ್ತು, ಶುಭಸೂಚಕವಸ್ತು, ಹರ್ಷವುಂಟುಮಾಡುವ ಸಂಪತ್ತು. "न किञ्चिदपि कुर्वाणः सौख्यैर्दुःखान्यपोहति। तत्तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य प्रियो जनः" उ० रा० २-१९। 4. ವಿಲೇಪನ, ಹಚ್ಚುವ ಮುಲಾಮು. 5. ಮದ್ಯ, ಹೆಂಡ. 6. ಔಷಧಿ, ಮೂಲಿಕೆ. 7. ಕಾಂಸ್ಯ, ಕಂಚು. 8. (क) **ನೈಯಾಯಿಕ ಮತದಲ್ಲಿ** ಸಪ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲೊಂದು. "द्रव्यं गुणस्तथा कर्म सामान्यं सविशेषकम्। समवायस्तथाऽभावः पदार्थाः सप्त कीर्तिताः" भाषाप०। ಈ ದ್ರವ್ಯಪದಾರ್ಥವು (1) पृथिवी, (2) जलम् (ನೀರು), (3) तेजः, (4) वायुः, (5) आकाशः, (6) कालः, (7) दिक्, (8) आत्मा ಮತ್ತು (9) मनः ಎಂದು ಒಂಬತ್ತು ವಿಧ. "क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमकालदिग्देहिनो मनः। द्रव्याणि" भाषाप०। (ख) **ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ** (1) रसः, (2) गुणः, (3) वीर्यम्, (4) विपाकः ಮತ್ತು (5) शक्तिः ಎಂದು ಈ ಐದೂ ಸೇರಿ ದ್ರವ್ಯವೆನಿಸುವುದು. "रसो गुणस्तथा वीर्यं विपाकः शक्तिरेव वा। पञ्चानां यः समाहारः तद्द्रव्यमिति कीर्त्यते। (ग) **ದ್ವೈತಮತದಲ್ಲಿ** (1) परमात्मा, (2) लक्ष्मीः, (3) जीवात्मा, (4) अव्याकृताकाशः, (5) प्रकृतिः, (6) गुणत्रयम्, (7) महत्तत्त्वम्, (8) अहङ्कारतत्त्वम्, (9) बुद्धिः, (10) मनः, (11) इन्द्रियम्, (12) मात्रा, (13) भूतम्, (14) ब्रह्माण्डम्, (15) अविद्या, (16) वर्णः, (17) अन्धकारः, (18) कालः, (19) वासना ಮತ್ತು (20) प्रतिबिम्बः ಎಂದು ಇಪ್ಪತ್ತು ವಿಧ. (घ) **ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಮತದಲ್ಲಿ** (1) प्रकृतिः, (2) कालः, (3) शुद्धसत्त्वम्, (4) धर्मभूतज्ञानम्, (5) जीवः ಮತ್ತು

(6) ಈಶ್ವರ: ಎಂದು ಆರು ವಿಧ. (ಙ) **ಜೈನದರ್ಶನದಲ್ಲಿ** (1) जीवः, (2) धर्मः, (3) अधर्मः, (4) आकाशः, (5) कालः ಮತ್ತು (6) पुद्गलः ಎಂದು ಆರು ವಿಧ. 9. ಮರದ ಸಾರ, ಗೋಂದು. (वि०) 10. ಮರದ ಸಂಬಂಧವಾದ, ಮರದಿಂದ ತಯಾರಾದ. द्रु क्षः—तस्य विकारः अवयवो वा—द्रु "यत्" (४-३-१६१)।

द्रव्यक ದ್ರವ್ಯಕ (वि०) 1. ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಒಯ್ಯುವ. 2. ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೊರುವ. 3. ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ತರುವ. द्रव्यं हरति वहति आवहति वा "कन्" (५-१-५१)।

द्रव्यगण ದ್ರವ್ಯಗಣ (पुं०) ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಔಷಧಿ (ಮೂಲಿಕೆ) ಗಳ ಗಣ (ಗುಂಪು). ಈ ಗಣಗಳು ಮೂವತ್ತೇಳು. (1) विदारीगन्धादिगणः (2) आरग्वधादि० (3) सालसारादि० (4) वरुणादि० (5) वीरतर्वादि० (6) रोध्रादि० (7) अर्कादि० (8) सुरसादि० (9) मुष्ककादि० (10) पिप्पल्यादि० (11) शलादि० (12) वचादि० (13) हरिद्रादि० (14) श्यामादि० (15) बृहत्यादि० (16) पटोलादि० (17) काकोल्यादि० (18) ऊषकादि० (19) सारिवादि० (20) अञ्जनादि० (21) परूषकादि० (22) प्रियङ्ग्वादि० (23) अम्बष्ठकादि० (24) न्यग्रोधादि० (25) गुडूच्यादि० (26) उत्पलादि० (27) मुस्तादि० (28) हरीतक्यादि० (29) आमलक्यादि० (30) त्रप्वादि० (31) लाक्षादि० (32) लघुपञ्चमूल० (33) बृहत्पञ्चमूल० (34) दशमूल० (35) विदार्यादि० (36) करमर्दादि० ಮತ್ತು (37) कुशादि० सुश्रुत० सूत्र० ३८। ದೋಷಗಳ ಬಲಾಬಲಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಇವುಗಳಿಂದ ಲೇಪಗಳು ಕಷಾಯ ತೈಲ ಘೃತ ಪಾನಕ (ಗಂಜಿ ಮೊದಲಾದುವು) ಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ತಯಾರಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. "समासेन सप्तत्रिंशद्द्रव्यगणा भवन्ति"। "ज्ञात्वा दोषबलाबलम्। एभिर्लेपान् कषायांश्च तैलं सर्पींषि पानकान्। प्रविभज्य यथान्यायं कुर्वीत मतिमान् भिषक्" सुश्रुत० सूत्र० ३८-७९, ८०।

द्रव्यगुण ದ್ರವ್ಯಗುಣ (पुं०) 1. ದ್ರವ್ಯ (ವಸ್ತು) ಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗ್ರಂಥ. द्रव्याणां गुणाः प्रतिपाद्यतया यत्र। 2. ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಗುಣ. ಎಲ್ಲಾ ದ್ರವ್ಯಗಳೂ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದ್ದರೂ पार्थिवद्रव्यम् आप्यद्रव्यम् तैजसद्रव्यम् वायव्यद्रव्यम् आकाशीयद्रव्यम् ಎಂದು ಆಯಾ ಭೂತಗಳ ಆಧಿಕ್ಯದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. "पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशानां समुदायात् द्रव्याभिनिर्वृत्तिः। उत्कर्षस्त्वभिव्यञ्जको भवति" सुश्रुत० सूत्र० ४१-३।

(1) **पार्थिवद्रव्यम्**—ಇದರಲ್ಲಿ ಗಂಧ ಗುಣವು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ಕಷಾಯರಸವೂ ಮಧುರರಸವೂ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು. ಈ ದ್ರವ್ಯವು ಸ್ಥೂಲ ಸಾಂದ್ರ (ನಿಬಿಡ) ಮಂದ ಸ್ಥಿರ ಗುರು ಮತ್ತು ಕಠಿನ.

(2) **आप्यद्रव्यम्**—ಇದು ರಸಭೂಯಿಷ್ಠವಾದುದು. ಕಷಾಯ ಅಮ್ಲ ಲವಣ ಮತ್ತು ಮಧುರ ರಸಗಳೂ ಇರುವುವು. ಇದು ಶೀತ ಜಡ ಮಂದ ಗುರು ಮತ್ತು ಮೃದು.

(3) **तैजसद्रव्यम्**—ಇದು ರೂಪಬಹುಲವಾದುದು. ಇದು ಉಷ್ಣ ತೀಕ್ಷ್ಣ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಕ್ಷ ಲಘು ಮತ್ತು ವಿಶದವಾದುದು.

(4) **वायव्यद्रव्यम्**—ಸ್ಪರ್ಶಬಹುಲವಾದುದು. ಇದು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಕ್ಷ ಖರ ಶೀತಲ ಲಘು ಮತ್ತು ವಿಶದವಾದುದು.

(5) **आकाशीयद्रव्यम्**—ಶಬ್ದಬಹುಲವಾದುದು. ಇದು ಶ್ಲಕ್ಷ್ಣ (ನುಣುಪು) ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮೃದು ವಿಶದ ವಿವಿಕ್ತ (ಪ್ರತ್ಯೇಕ) ಮತ್ತು ಅವ್ಯಕ್ತವಾದುದು.

द्रव्यपति ದ್ರವ್ಯಪತಿ (पुं०) ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಮೇಷ ಮೊದಲಾದ ರಾಶಿಗಳು. द्रव्याणां पतिः।

ದ್ರವ್ಯಗಳು	ಅಧಿಪತಿಯಾದ ರಾಶಿ
ವಸ್ತ್ರ, ಕುರಿಯ ಉಣ್ಣೆ, ಕಡಲೆ, ಗೋಧಿ, ಅರಗು, ಯವ, ಮೂಲಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಣ ..	ಮೇಷ.
ವಸ್ತ್ರ, ಪುಷ್ಪ, ಗೋಧಿ, ಬತ್ತ, ಯವ, ಎಮ್ಮೆ ಮತ್ತು ಎತ್ತು. ..	ವೃಷಭ.
ಧಾನ್ಯ, ಶರದೃತುವಿನ ಲತೆಗಳು, ತಾವರೆಯಗಡ್ಡೆ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿ ..	ಮಿಥುನ.
ಹಾರಕ, ಬಾಳೆ, ಗರಿಕೆಹುಲ್ಲು, ಹಣ್ಣು, ಗೆಡ್ಡೆ, ಪತ್ರ, ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ (ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ) ..	ಕರ್ಕಾಟಕ.
ಹೊಟ್ಟಿನ ಧಾನ್ಯ, ಹಣ್ಣಿನ ರಸ, ಸಿಂಹ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಬೆಲ್ಲ ..	ಸಿಂಹ.
ಅಗಸೆ, ಹುರುಳಿ, ಗೋಧಿ, ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಅವರೆ ..	ಕನ್ಯಾ.
ಉದ್ದು, ಯವ, ಗೋಧಿ ಮತ್ತು ಸಾಸವೆ ..	ತುಲಾ.

ದ್ರವ್ಯಗಳು		ಅಧಿಪತಿಯಾದ ರಾಶಿ
ಕಬ್ಬು, ಕಬ್ಬಿಣ, ಕುರಿಯ ಮತ್ತು ಆಡಿನ ತುಪ್ಪಟ	..	ವೃಶ್ಚಿಕ.
ಕುದುರೆ, ಲವಣ, ವಸ್ತ್ರ, ಅಸ್ತ್ರ, ಎಳ್ಳು, ಧಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಗೆಣಸು	..	ಧನುಸ್ಸು.
ವೃಕ್ಷ, ಲತೆಗಳ ಪೊದರು, ನೀರಿನಿಂದ ಬೆಳೆಯುವ ಸಸ್ಯಗಳು, ಕಬ್ಬು ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣ	..	ಮಕರ.
ನೀರಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಸ್ತುಗಳು, ಹಣ್ಣು, ಹೂವು, ರತ್ನ ಮತ್ತು ಹೊಳೆಯುವ ವಸ್ತುಗಳು	..	ಕುಂಭ.
ಚಿಪ್ಪಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಮುತ್ತು, ನೀರಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಸ್ತುಗಳು, ವಜ್ರ, ತೈಲಗಳು ಮೀನಿನಿಂದ ತಯಾರಾದ ವಸ್ತುಗಳು	..	ಮೀನ.

द्रव्ययज्ञ ದ್ರವ್ಯಯಜ್ಞ (पुं०) ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞ. ಕೆಲವರು ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ದೇವರ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಕೆಲವರು ದಾನಮಾಡುವರು. ಕೆಲವರು ಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸುವರು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ದ್ರವ್ಯಯಜ್ಞಗಳು. "द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे। स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः" गीता ४-२८।

द्रव्यसञ्चय ದ್ರವ್ಯಸಂಚಯ (पुं०) ಧನಸಂಗ್ರಹ, ಧನವನ್ನು ಕೂಡಿಡುವುದು. द्रव्यस्य सञ्चयः।

द्रव्यार्जन ದ್ರವ್ಯಾರ್ಜನ (न०) ದ್ರವ್ಯಸಂಪಾದನೆ, ಹಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದು. द्रव्यस्यार्जनम्।

द्रष्टव्य ದ್ರಷ್ಟವ್ಯ (वि०) 1. ನೋಡಲ್ಪಡುವ. 2. ನೋಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ನೋಡಬೇಕಾದ. दृशिर् (प्रेक्षणे) "तव्यः" (३-१-९६)। 4. ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವ. "आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः"।

द्रष्टुकाम ದ್ರಷ್ಟುಕಾಮ (वि०) ನೋಡಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ನೋಡಲು ಆಸೆಪಡುವ. द्रष्टुं कामो यस्य। "ततो भर्तृदारिकां द्रष्टुकामया प्रवृत्तिनिमित्तमवलोकिताऽनुप्रेषिता" मालती० २।

द्रष्टुमनस् ದ್ರಷ್ಟುಮನಸ್ (वि०) ನೋಡಲು ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ. द्रष्टुं मनो यस्य। "ललिताभिनयं तमद्य भर्ता मरुतां द्रष्टुमनाः सलोकपालः" विक्र० २-१७।

द्रष्टृ ದ್ರಷ್ಟೃ (वि०) 1. ನೋಡುವವನು. दृशिर् (प्रेक्षणे) "तृच्" (३-१-१३३)। 2. ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವವನು, ಎದುರಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ನೋಡುವವನು. "द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि" याज्ञ० २-२०२। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **द्रष्ट्री ದ್ರಷ್ಟ್ರೀ.**

द्रा – कुत्सायां गतौ (अदा० पर० अक० अनि०)। द्राति। दद्रौ। द्राता। द्रास्यति। द्रातु। अद्रात्। द्रायात्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಓಡಿಹೋಗು, ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗು, ಪಲಾಯನ ಮಾಡು.

द्राक् ದ್ರಾಕ್ (अव्य०) ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಬೇಗ. द्रा कुत्सायां (गतौ) "कुः" बाहु०। "द्राङ्निष्पेषविशीर्णवज्रशकलप्रत्युप्तरूढव्रणग्रन्थ्युद्भासिनि" म० वी० १-३४।

द्राक्षा ದ್ರಾಕ್ಷಾ (स्त्री०) 1. ದ್ರಾಕ್ಷಾಲತೆ, ದ್ರಾಕ್ಷೆಯ ಬಳ್ಳಿ. द्राक्षि (द्राक्षायाम्) "घञ्" (३-३-१९)। "आस्तीर्णाजिनरत्नासु द्राक्षावलयभूमिषु" रघु० ४-६५। 2. ದ್ರಾಕ್ಷೆಯ ಹಣ್ಣು. द्राक्षायाः फलम् "अण्" (४-३-१६४)। अणो लुप् (४-३-१६७)।

द्राक्षारस ದ್ರಾಕ್ಷಾರಸ (पुं०) ದ್ರಾಕ್ಷೆಯ ಹಣ್ಣಿನ ರಸ, ಮದ್ಯ. "पुन्नागतालीबहुलं द्राक्षारसघनं क्वचित्" हरिवं०।

द्राघिमन् ದ್ರಾಘಿಮನ್ (पुं०) ದೈರ್ಘ್ಯ, ಉದ್ದ, ನೀಳ. दीर्घस्य भावः "इमनिच्" (५-१-१२२)। दीर्घशब्दस्य द्राघादेशः (६-४-१५७)।

द्राघिष्ठ ದ್ರಾಘಿಷ್ಠ (वि०) ಬಹಳ ಉದ್ದವಾದ, ಬಹಳ ದೀರ್ಘವಾದ. अतिशयेनायं दीर्घः — दीर्घ "इष्ठन्" (५-३-५५)। दीर्घशब्दस्य द्राघादेशः (६-४-१५७)।

द्राघीयस् ದ್ರಾಘೀಯಸ್ (वि०) ಹೆಚ್ಚು ದೀರ್ಘವಾದ. अयमेनयोरतिशयेन दीर्घः-दीर्घ "ईयसुन्" (५-३-५७)। दीर्घशब्दस्य द्राघादेशः (६-४-१५७)। "द्राघीयसा वयोऽतीतः परिक्लान्तः किलाध्वना" किरा० ११-२। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–यसी –ಯಸೀ.** "द्राघीयसी दृढतरा गुणवागुरात्वम्" दयाश०। "द्राघीयसीं दारुकसारथिस्ताम्" याद० १३-३९।

द्राण ದ್ರಾಣ (वि०) 1. ನಿದ್ರೆಮಾಡಿದ. 2. ಓಡಿಹೋದ, ಪಲಾಯನಮಾಡಿದ. द्रा (कुत्सायां गतौ) कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। 3. ನಿದ್ರೆ. 4. ಓಟ, ಪಲಾಯನ. द्रा भावे "क्तः" (३-३-११४)।

द्राप ದ್ರಾಪ (पुं०) 1. ಪಂಕ, ಕೆಸರು. द्रा (कुत्सायां गतौ) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಆಕಾಶ. 3. ಮೂರ್ಖ. 4. ಪರಮೇಶ್ವರ.

द्रामिल ದ್ರಾಮಿಲ (पुं०) 1. ಚಾಣಕ್ಯ. (पुं० ब० व०) 2. ದ್ರವಿಡದೇಶದ ನಿವಾಸಿಗಳು.

द्राव ದ್ರಾವ (पुं०) 1. ಗಮನ, ಸಂಚಾರ. द्रु (गतौ) भावे "घञ्" (३-३-१८)। 2. ಸೋರುವುದು. 3. ಅನುತಾಪ.

द्रावक ದ್ರಾವಕ (पुं०) 1. ಚಂದ್ರಕಾಂತಶಿಲೆ. द्रवति—द्रु (गतौ) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 2. ಚೋರ, ಕಳ್ಳ. 3. ಬುದ್ಧಿವಂತ, ಜಾಣ. 4. ವಿಟ, ಕಾಮುಕ, ಸ್ತ್ರೀಲೋಲ. "द्रावकस्तु शिलाभेदे स्यान्मोषकविदग्धयोः" हेम०। 5. ಬಿಳಿಗಾರ, ಚಿನ್ನವನ್ನು ಕರಗಿಸುವ ಒಂದು ಕ್ಷಾರ. (न०) 6. ಜೇನುಮೇಣ. (वि०) 7. ಕರಗಿಸುವ, ದ್ರವವಾಗಿ ಮಾಡುವ. द्रु (गतौ) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 8. ಮನೋಹರವಾದ. 9. ಓಡಿಸುವ.

द्रावण ದ್ರಾವಣ (न०) 1. ಚಿಲ್ಲದ ಬೀಜ. द्रु (गतौ) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। 2. ಕರಗಿಸುವುದು, ದ್ರವವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. द्रु+णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 3. ಓಡಿಸುವುದು. (वि०) 4. ಓಡಿಸುವ, ಪಲಾಯನಮಾಡಿಸುವ. द्रु+णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "सदैवयुक्तो रथसत्तमो वै दुराधर्षे द्रावणः शात्रवाणाम्" भा० कर्ण० २७-७। 5. ಕರಗಿಸುವ, ದ್ರವವಾಗಿ ಮಾಡುವ.

द्रावयत् ದ್ರಾವಯುತ್ (वि०) 1. ಕರಗಿಸುತ್ತಿರುವ, ದ್ರವವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ. द्रु (गतौ) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। 2. ಓಡಿಸುತ್ತಿರುವ, ಓಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। —यन्ती —ಯುನ್ತೀ.

द्रावयितृ ದ್ರಾವಯಿತೃ (वि०) 1. ಕರಗಿಸುವ, ದ್ರವವಾಗಿ ಮಾಡುವ. 2. ಓಡಿಸುವ. द्रु (गतौ) + णिच् "तृच्" (३-१-१३३)।

द्राविड ದ್ರಾವಿಡ (पुं०) ದ್ರವಿಡದೇಶದಲ್ಲಿ ವಂಶಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ವಾಸಿಸುವವನು. द्रविडदेशोऽभिजनोऽस्य "अण्" (४-३-९०)। "कर्णाटाश्चैव तैलङ्गा गुर्जरा राष्ट्रवासिनः। आन्ध्राश्च द्राविडाः पञ्च विन्ध्यदक्षिणवासिनः" स्कान्द०।

द्राविडक ದ್ರಾವಿಡಕ (पुं०) ಕಚೋರ. द्रविडदेशे जातः "अण्" (४-३-२५)। "कन्" (५-३-७५)। (न०) 2. ವಿಡ್ಲವಣ, ಒಂದು ವಿಧ ಉಪ್ಪು.

द्राविडी ದ್ರಾವಿಡೀ (स्त्री०) 1. ದ್ರವಿಡದೇಶದ ಹೆಂಗಸು. 2. ಸಣ್ಣ ಜಾತಿಯ ಯಾಲಕ್ಕಿ. द्रविडे भवा "अण्" (४-३-५३)। "ङीप्" (४-१-१५)।

द्रावित ದ್ರಾವಿತ (वि०) 1. ಕರಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ದ್ರವವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. द्रु (गतौ) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "क्षालितं नु शमितं नु वधूनां द्रावितं नु हृदयं मधुवारैः" माघ० १०-१४। 2. ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಓಡುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ.

द्रु — गतौ (भ्वा० पर० अक० अनि०)। द्रवति। दुद्राव। द्रोता। द्रोष्यति। द्रवतु। अद्रवत्। द्रवेत्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಓಡು, ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗು. 2. ಪಲಾಯನಮಾಡು, ಓಡಿಹೋಗು. "रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः" गीता ११-३६। 3. ದ್ರವವಾಗು, ಕರಗು. "विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकं द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः" उ० रा० ६-१२।

भावे :—द्रूयते। दुद्रुवे। द्राविता, द्रोता। द्राविष्यते, द्रोष्यते। द्रूयताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—द्रावयति। द्रावयां चकार, —बभूव, —आस। द्रावयिता। द्रावयिष्यति। द्रावयतु। अद्रावयत्। द्रावयेत्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—विद्रोतव्यम्। विद्रवणीयम्। द्राव्यम्, विद्राव्यम्। विद्रुतम्। विद्रुतवान्, —वती। विद्रवन्, —वन्ती। विद्रोतुम्। विद्रुतम्। विद्रवणम्। द्रुत्वा। विद्रुत्य।

द्रु ದ್ರು (पुं०) 1. ವೃಕ್ಷ, ಮರ. द्रवत्यूर्ध्वम् — द्रु (गतौ) "डुः" (वा० ३-२-१८०)। "आददीताथ षड्भागं द्रुमांसमधुसर्पिषाम्" मनु० ७-१३१। 2. ಕೊಂಬೆ, ರೆಂಬೆ, ಶಾಖೆ. "समुदाये विद्यमानाः शब्दाः अवयवेष्वपि दृश्यन्ते" इति न्यायः। (स्त्री०) 3. ಚಲನ, ಗಮನ. (न०) 4. ಮರ. 5. ಮರದಿಂದ ತಯಾರಾದ ಪದಾರ್ಥ.

द्रुकिलिम ದ್ರುಕಿಲಿಮ (न०) ದೇವದಾರು ವೃಕ್ಷ. किलति— किल (श्वैत्यक्रीडनयोः) "किमच्"। बाहु०। द्रुश्चासौ किलिमं च।

द्रुघ ದ್ರುಘ (न०) 1. ತೊಂದರೆ, ಕೆಡಕು, ಹಿಂಸೆ. द्रुह (जिघांसायाम्) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ದ್ರೋಹಮಾಡಿದ, ತೊಂದರೆಪಡಿಸಿದ. द्रुह कर्त० "क्तः" (३-४-७२)।

द्रुघवत् ದ್ರುಘವತ್ (वि०) ದ್ರೋಹಮಾಡಿದವನು, ತೊಂದರೆಪಡಿಸಿದವನು. द्रुह (जिघांसायाम्) "क्तवतुः"

(३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **-वती -ವತೀ.**

द्रुघण(न) ದ್ರುಘಣ(ನ) (पुं०) 1. ಮುದ್ಗರವೆಂಬ ಒಂದು ಆಯುಧ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಗುದಿಗೆ. 2. ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕೊಡತಿ. 3. ಪರಶು, ಕೊಡಲಿ. द्रुर्वृक्षः हन्यतेऽनेन। 4. ಬ್ರಹ್ಮ, ಚತುರ್ಮುಖ. द्रुः संसारगतिः हन्यतेऽनेन—हन (हिंसागत्योः) "अप्" घनादेशश्च (३-३-८२)।

द्रुघ्नी ದ್ರುಘ್ನೀ (स्त्री०) 1. ಕೈಕೊಡಲಿ, ಚಿಕ್ಕ ಕೊಡಲಿ. 2. ಮಚ್ಚುಕತ್ತಿ.

द्रुण ದ್ರುಣ (पुं०) 1. ಭೃಂಗ, ಭ್ರಮರ, ದುಂಬಿ. द्रुणति—द्रुण (हिंसागतिकौटिल्येषु) "कः" (३-१-१३५)। 2. ವೃಶ್ಚಿಕ, ಚೇಳು. (स्त्री०) जाति० "ङीष्"। **-णी -ಣೀ.** (न०) 3. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. 4. ಧನುಸ್ಸು, ಬಿಲ್ಲು. "द्रुणं चापे च खड्गे च द्रुणो वृश्चिकभृङ्गयोः" विश्व०। (वि०) 5. ಪಿಶುನ ದುರ್ಜನ. (स्त्री०) **-णा -ಣಾ.** 6. ಮೌರ್ವಿ, ಬಿಲ್ಲಿನ ಅಂಬು. **-णी -ಣೀ.** 7. ಹೆಣ್ಣು ಆವೆ. 8. ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟಿ. "द्रुण्यम्बुद्रोणीकच्छप्योः" मेदि०।

द्रुणस ದ್ರುಣಸ (वि०) ಮರದಂತೆ ಉದ್ದವಾದ ಮೂಗುಳ್ಳವನು. द्रुरिव दीर्घा नासिकाऽस्य "अच्" (५-४-११८)। नासिकाया नसादेशश्च। णत्वम् (८-४-३)।

द्रुणह ದ್ರುಣಹ (पुं०) ಖಡ್ಗದ ಕೋಶ, ಕತ್ತಿಯ ಒರೆ. द्रुणं खड्गं हन्ति गच्छति—हन (हिंसागत्योः) "डः"।

द्रुत ದ್ರುತ (वि०) 1. ಕರಗಿರುವ, ದ್ರವವಾಗಿರುವ. द्रु (गतौ) "क्तः" (३-४-७२)। "यस्या महानीलतटीरिव द्रुताः प्रयान्ति पीत्वा हिमपिण्डपाण्डुराः" माघ० १२-६८। 2. ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಕಾದು ಕರಗಿರುವ. "द्रुतशातकुम्भनिभमंशुमतो वपुरर्धमग्नवपुषः पयसि" माघ० ९-९। 3. ವೇಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ. "उत्तेरुरुत्तालखुरारवं द्रुताः श्लथीकृतप्रग्रहमर्वतां व्रजाः" माघ० १२-३१। 4. ಪಲಾಯನಮಾಡಿದ, ಓಡಿಹೋದ. "पयः स्फुरच्छालिशिखापिशङ्गितं द्रुतं धनुष्खण्डमिवाहिविद्विषः" किरा० ४-२७। (न०) 5. ಗಾನದ ವೇಗವಾದ ಕಾಲ (ದ್ರುತಕಾಲ). (अव्य०) 6. ವೇಗವಾಗಿ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ. "अपदान्तरं च परितः क्षितिक्षितामपतन् द्रुतभ्रमितहेमनेमयः" माघ० १३-४।

द्रुतपद ದ್ರುತಪದ (न०) 1. ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಕಾಲು. द्रुतं शीघ्रगामि पदम्। (वि०) 2. ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ.

द्रुतविलम्बित ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತ (न०) ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ. ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ न ಗಣ भ ಗಣ भ ಗಣ ಮತ್ತು र ಗಣಗಳಿರುವುದು "**ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತ**" ವೃತ್ತವಾಗುವುದು. **ಇದರ ಲಕ್ಷಣ:** "द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ" वृ० र०। **ಇದರ ಗಣವಿನ್ಯಾಸ:**

न भ भ र
।।। ऽ।। ऽ।। ऽ।ऽ ।

द्रुति ದ್ರುತಿ (स्त्री०) 1. ಕರಗುವುದು, ದ್ರವವಾಗುವುದು. 2. ಗತಿ, ಗಮನ. द्रु (गतौ) "क्तिन्" (३-३-९४)।

द्रुनख ದ್ರುನಖ (पुं०) ಕಂಟಕ, ಮುಳ್ಳು. द्रोर्नख इव। "कण्टके पत्रसूचिद्रुनखवङ्किलाः" त्रिकाण्ड०।

द्रुपद ದ್ರುಪದ (पुं०) 1. ಪಾಂಚಾಲ ದೇಶದ ದೊರೆ, ದ್ರುಪದರಾಜ. "गच्छतो नस्तु पाञ्चालान् द्रुपदस्य पुरं प्रति। इच्छामो भवतो ज्ञातुं परं कौतूहलं हि नः" भा० आदि० १८५-५। [ದ್ರುಪದರಾಜನೂ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರೂ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರ ತಂದೆಯಾದ ಭರದ್ವಾಜರಲ್ಲಿ ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿತರು. ದ್ರುಪದನು, ತಾನು ರಾಜನಾದನಂತರ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರಿಗೂ ಅರ್ಧ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿದ್ದನು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿದು ದೊರೆಯಾದನಂತರ ದ್ರುಪದನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಇವನು ಗರ್ವದಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮಾತನಾಡಿದನು. ಆಚಾರ್ಯರು ಇದರಿಂದ ಕುಪಿತರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಪಾಂಡವರ ಮೂಲಕ ದ್ರುಪದನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಿಸಿ ಅವಮಾನಗೊಳಿಸಿದರು. ದ್ರುಪದನು ಬಹಳ ದುಃಖಿತನಾಗಿ ಈ ಸೇಡನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಒಂದು ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆದನು. ಈತನೇ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕಡಿದ ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನನು. ಈ ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಿಂದ ಯಾಜ್ಞಸೇನಿ (ದ್ರೌಪದಿ) ಯೂ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದಳು. ದ್ರುಪದನಿಗೆ ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲದೆ ಸುಮಿತ್ರ, ಪ್ರಿಯದರ್ಶನ, ವೀರಕೇತು, ಸುರಥ, ಶತ್ರುಂಜಯ ಮತ್ತು ಧ್ವಜಕೇತು ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳೂ ಇದ್ದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಿಂದ ಶಿಖಂಡಿಯೂ ಹುಟ್ಟಿದ್ದನು.]

द्रुपदात्मज **ದ್ರುಪದಾತ್ಮಜ** (पुं०) ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನ. (स्त्री०) **–आत्मजा –ಆತ್ಮಜಾ.** ದ್ರೌಪದಿ.

द्रुपदी **ದ್ರುಪದೀ** (स्त्री०) ಮರದಂತೆ ಉದ್ದವಾದ ಕಾಲು ಗಳುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. द्रुरिव दीर्घौ पादौ यस्याः—पादस्य लोपो "ङीप्" च निपा० (५-४-१३९)।

द्रुम **ದ್ರುಮ** (पुं०) 1. ವೃಕ್ಷ, ಮರ. द्रुः शाखाऽस्यास्ति "मः" (५-२-१०८)। "द्रुमेषु सख्या कृतजन्मसु स्वयं फलं तपःसाक्षिषु दृष्टमेष्वपि" कुमा० ५-६०। 2. ಪಾರಿಜಾತದ ಗಿಡ. 3. ಕಿನ್ನರರ ರಾಜ. "द्रुमो महीरुहे पारिजाते किंपुरुषेश्वरे" मेदि०। "किंपुरुषाधिराज्यमिव मुनिजनगृहीतजलकलशपरिषिच्यमानद्रुमम्" काद०। 4. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ರುಕ್ಮಿಣಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

द्रुमनख **ದ್ರುಮನಖ** (पुं०) ಕಂಟಕ. ಮುಳ್ಳು.

द्रुमव्याधि **ದ್ರುಮವ್ಯಾಧಿ** (पुं०) 1. ಲಾಕ್ಷೆ, ಅರಗು. द्रुमस्य व्याधिरिव।

द्रुमश्रेष्ठ **ದ್ರುಮಶ್ರೇಷ್ಠ** (पुं०) ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನೆಮರ.

द्रुमषण्ड **ದ್ರುಮಷಂಡ** (पुं०) ಮರಗಳ ಸಮೂಹ.

द्रुमसेन **ದ್ರುಮಸೇನ** (पुं०) ಗವಿಷ್ಠನೆಂಬ ಅಸುರನ ಅಂಶ ದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ.

द्रुमामय **ದ್ರುಮಾಮಯ** (पुं०) 1. ಲಾಕ್ಷೆ, ಅರಗು. द्रुमस्यामय इव। 2. ಮರಗಳಿಗೆ ಬರುವ ರೋಗ.

द्रुमारि **ದ್ರುಮಾರಿ** (पुं०) ಗಜ, ಆನೆ. द्रुमाणामरिः।

द्रुमाश्रय **ದ್ರುಮಾಶ್ರಯ** (पुं०) 1. ಓತಿಕೇತ, ಹೆಂಟೆ ಗೊದ್ದ. (वि०) 2. ಮರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ, ಮರದ ಆಸರೆಯುಳ್ಳ. द्रुमा आश्रयो यस्य।

द्रुमोत्पल **ದ್ರುಮೋತ್ಪಲ** (न०) ಬೆಟ್ಟಗಣಿಗಿಲೆ ಗಿಡ. द्रुमे उत्पलमिव पुष्पमस्य।

द्रुवय **ದ್ರುವಯ** (न०) ಅಳತೆ. द्रु "वयः" (४-३-१६२)। "यौतवं द्रुवयं पाय्यमिति मानार्थकं त्रयम्" अम०।

द्रुसल्लक **ದ್ರುಸಲ್ಲಕ** (पुं०) ಪ್ರಿಯಾಲವೃಕ್ಷ. द्रुष सल्लक इव।

द्रुह – जिघांसायाम् (दिवा० पर० सक० वेट्)। द्रुह्यति। दुद्रोह। द्रोहिता, द्रोग्धा। द्रोहिष्यति, ध्रोक्ष्यति। द्रुह्यतु। अद्रुह्यत्। द्रुह्येत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ದ್ರೋಹಮಾಡು, ಹಿಂಸಿಸು, ತೊಂದರೆಪಡಿಸು, ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸು. "यान्वेति मां द्रुह्यति मह्यमेव" नैष० ३-७।

कर्मणि :—द्रुह्यते। दुद्रुहे। द्रोहिता, द्रोग्धा, द्रोढा। दोहिष्यते, ध्रोक्ष्यते। द्रुह्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—द्रोहितव्यम्, द्रोग्धव्यम्, द्रोढव्यम्। द्रोहणीयम्। द्रोह्यम्। द्रुग्धः, द्रूढः। द्रुग्धवान्, द्रूढवान्। द्रुह्यन्, द्रुह्यन्ती। द्रोहितुम्, द्रोग्धुम्, द्रोढुम्। द्रुग्धम्, द्रूढम्। द्रोहित्वा, द्रुहित्वा, द्रुग्ध्वा, द्रूढ्वा। अनुद्रुह्य।

द्रुह् **ದ್ರುಹ್** (वि०) ದ್ರೋಹಮಾಡುವ, ಹಿಂಸಿಸುವ, ತೊಂದರೆಪಡಿಸುವ. द्रुह (जिघांसायाम्) "क्विप्" (३-२-६१)। ಇದರ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪಗಳು (८-२-३३)।

ध्रुक्, ध्रुग्, ध्रुट्, ध्रुड् } द्रुहौ द्रुहः।

"निजौजसोज्जासयितुं जगद्द्रुहामुपाजहीथा न महीतलं यदि" माघ० १-३७।

द्रुह **ದ್ರುಹ** (पुं०) 1. ಶೂದ್ರನಿಗೆ ದ್ರವಿಡಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು. "नटी भ्राणञ्जकं वाटी विभण्डं द्रविडी द्रुहम्" वैज०। 2. ಪುತ್ರ, ಮಗ. (वि०) 3. ದ್ರೋಹ ಮಾಡುವ, ತೊಂದರೆಕೊಡುವ, ಹಿಂಸಿಸುವ, ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ. (स्त्री०) **–ही –ಹೀ.** ಪುತ್ರಿ, ಮಗಳು.

द्रुहिण **ದ್ರುಹಿಣ** (पुं०) 1. ಬ್ರಹ್ಮ, ಚತುರ್ಮುಖ. द्रुह्यत्यसुरेभ्यः दुष्टेभ्यो वा—द्रुह (जिघांसायाम्) "इनच्" बाहु०। "द्रुहिणे सृष्टिशक्तिश्च हरौ पालनशक्तिता"। 2. ವಿಷ್ಣು. 3. ಈಶ್ವರ, ಪರಶಿವ. "द्रुहिणौ हरिधातारौ" वैज०।

द्रुह्यत् **ದ್ರುಹ್ಯತ್** (वि०) ತೊಂದರೆಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ. द्रुह (जिघांसायाम्) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.**

द्रुह्यु **ದ್ರುಹ್ಯು** (पुं०) ಯಯಾತಿರಾಜನಿಗೆ ಶರ್ಮಿಷ್ಠೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ಮಗ. ಈತನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಮುಪ್ಪನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಯೌವನವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಡಲು ಸಮ್ಮತಿಸಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತನಗೂ ತನ್ನ ವಂಶದವರಿಗೂ ತಂದೆಯ ಶಾಪದಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ ವಾಯಿತು.

द्रूञ् – हिंसायाम् (क्र्या० उभ० सक० से०)। द्रूणाति, द्रूणीते। दुद्राव। द्रविता। द्रविष्यति, –ते। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಿಂಸಿಸು, ತೊಂದರೆಪಡಿಸು.

द्रू ದ್ರೂ (ಪುಂ) ಸುವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. द्रुङ् (गतौ) "क्विप्" दीर्घश्च (उं २-५८)।

द्रूढ ದ್ರೂಢ (ವಿಂ) 1. ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತೊಂದರೆಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. (ನಂ) 2. ಹಿಂಸೆ, ತೊಂದರೆ, ಕೇಡು.

द्रूण ದ್ರೂಣ (ಪುಂ) ವೃಶ್ಚಿಕ, ಚೇಳು.

द्रेकृ – शब्दोत्साहयोः (भ्वा० आत्म० अक० से०)। द्रेकते। दिद्रेके। अद्रेकिष्ट। 1. ಶಬ್ದಮಾಡು. 2. ಬೆಳೆ, ವೃದ್ಧಿಹೊಂದು.

द्रेक्क ದ್ರೇಕ್ಕ (ಪುಂ) ರಾಶಿಯ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ. द्रेक्काण — पृषो०।

द्रेक्काण ದ್ರೇಕ್ಕಾಣ (ಪುಂ) ರಾಶಿಯ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ. ಲಗ್ನರಾಶಿಯ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗ ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ "**ದ್ರೇಕ್ಕಾಣ**" ಎಂದು ಹೆಸರು. 12 ರಾಶಿಗಳಲ್ಲೂ 36 ದ್ರೇಕ್ಕಾಣಗಳಿವೆ.

द्रेष्काण ದ್ರೇಷ್ಕಾಣ (ಪುಂ) ದ್ರೇಕ್ಕಾಣ, ರಾಶಿಯ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ.

द्रोग्धव्य ದ್ರೋಗ್ಧವ್ಯ (ವಿಂ) 1. ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ, ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಹಿಂಸಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದ. 3. ಹಿಂಸಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ. द्रुह (जिघांसायाम्) "तव्यः" (३-१-९६)। इडभावे वा द्रुहमुहं (८-२-३३) इति घः। पक्षे ढः **द्रोढव्यम् ದ್ರೋಢವ್ಯವ್.** इट् पक्षे **द्रोहितव्यम् ದ್ರೋಹಿತವ್ಯವ್.** "अनीयर्" (३-१-९६)। **द्रोहणीयम् ದ್ರೋಹಣೀಯವ್.**

द्रोण ದ್ರೋಣ (ಪುಂ) 1. ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯ. द्रोणः कलशः उत्पत्तिस्थानमस्य "अच्" (५-२-१२७)। [ಭರದ್ವಾಜಮಹರ್ಷಿಯು ಒಂದು ದಿನ ಗಂಗಾನದಿಗೆ ಸ್ನಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಘೃತಾಚಿಯೆಂಬ ಅಪ್ಸರಸಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಮೋಹಿಸಿದ್ದರಿಂದ ವೀರ್ಯಸ್ಖಲನವಾಯಿತು. ಅದನ್ನು ಒಂದು ದ್ರೋಣದಲ್ಲಿಡಲು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಗಂಡುಮಗು ಹುಟ್ಟಿತು. ಈ ಮಗುವೇ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರು. ದ್ರೋಣದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಪರಶುರಾಮನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತ್ರವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಆಚಾರ್ಯ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ಶರದ್ವತನ ಮಗಳಾದ ಕೃಪಿಯು ಇವರ ಪತ್ನಿ. ಅಪ್ರತಿಮ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನೇ ಇವರ ಪುತ್ರ. ಕೌರವರೂ ಪಾಂಡವರೂ ಇವರಲ್ಲಿ ಅಸ್ತ್ರವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದರು. ಇವರು ದ್ರುಪದ ರಾಜನಿಂದ ಅರ್ಧರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗೆದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ "ಅಹಿಚ್ಛತ್ರ" ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರು. ಇವರ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿದ ದುರ್ಯೋಧನನು ಇವರನ್ನು ತನ್ನ ಸೇನಾಪತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ಇವರು ಪಾಂಡವರೊಡನೆ ಸಂಧಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ದುರ್ಯೋಧನನಿಗೆ ಬೋಧನೆಮಾಡಿದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅವನು ಸಮ್ಮತಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಅರ್ಜುನನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಬೇಕಾಗಿ ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಬಹಳ ವಿಷಾದಿಸಿದರು. ಧರ್ಮರಾಜನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ತರಬೇಕೆಂಬ ದುರ್ಯೋಧನನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಿ ಅರ್ಜುನನಿಂದ ಸೋತು ಓಡಿಹೋದರು. ಭೀಮನು ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರ ಸಾರಥಿಯನ್ನು ಕೊಂದು ಅವರ ಎಂಟು ರಥಗಳನ್ನು ಮುರಿದನು. ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ "अश्वत्थामा हतः ......" ಎಂಬ ಧರ್ಮರಾಜನ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದ ಕೂಡಲೆ ಪುತ್ರಪ್ರೇಮಿಯಾದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಪುತ್ರ ಹತನಾದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕೆಳಗಿಟ್ಟು ಯುದ್ಧವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳಲು ದ್ರುಪದಪುತ್ರನಾದ ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನನು ಇವರ ತಲೆಯನ್ನು ಕಡಿದು ಕೊಂದನು. ಮಹಾಭಾರತ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇವರು ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದರು.] भा० द्रोण०। 2. ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಕಾಗೆ, ಹೊಲಕಾಗೆ, ಮಂಡಕಾಗೆ. (ಪುನಂ) 3. ಆಢಕ. ಕೊಳಗ, ಎಂಟು ಸೇರು. 4. ನಾಲ್ಕು ಆಢಕಗಳ ಅಳತೆ, ಮೂವತ್ತೆರಡು ಸೇರು. 5. ನೀರು ತುಂಬಿಡುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆ. (ಪುಂ) 6. ವೃಶ್ಚಿಕ, ಚೇಳು. "द्रोणोऽस्त्रियामाढके स्यादाढकानां चतुष्टये। पुमान् कृपीपतौ दग्धकाके" मेदि०। "परिमाणे दारुपात्रे द्रोणोऽस्त्री वायसे पुमान्" वैज०। "अलिद्रोणौ तु वृश्चिके" अम०। 7. ತುಂಬೆ ಗಿಡ. 8. ನಾಲ್ಕು ಧನುಸ್ಸುಗಳ ಅಳತೆಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಜಲಾಶಯ. "शतेन धनुर्भिः पुष्करिणी त्रिभिः दीर्घिका चतुर्भिः द्रोणः"। 9. ಭೇಕ, ಮಂಡೂಕ, ಕಪ್ಪೆ. "द्रोणः कृपीपतौ काके भेकवृश्चिकयोश्च ना" नानार्थर०।

द्रोणक ದ್ರೋಣಕ (ವಿಂ) 1. ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವರು. 2. ಮರದ ತೊಟ್ಟಿ. 3. ನೀಲಿಗಿಡ.

द्रोणकाक ದ್ರೋಣಕಾಕ (ಪುಂ) ಮಂಡಕಾಗೆ, ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಕಾಗೆ.

द्रोणक्षीरा ದ್ರೋಣಕ್ಷೀರಾ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ಒಂದು ದ್ರೋಣದಷ್ಟು ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಹಸು. द्रोणपरिमितं क्षीरमस्याः।

द्रोणगन्धिका ದ್ರೋಣಗಂಧಿಕಾ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ಸಣ್ಣರಾಸ್ನೆ.

द्रोणदुग्धा ದ್ರೋಣದುಗ್ಧಾ (ಸ್ತ್ರೀಂ) ದ್ರೋಣದಷ್ಟು ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಹಸು. द्रोणमितं दुग्धं यस्याः।

द्रोणदुघा ದ್ರೋಣದುಘಾ (स्त्री०) ದ್ರೋಣದಷ್ಟು ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಹಸು. द्रोणपरिमितं दोग्धि — दुह (प्रपूरणे) "कप्" घश्चान्तादेशः (३-२-७०)।

द्रोणपदी ದ್ರೋಣಪದೀ (स्त्री०) ದ್ರೋಣದಂತೆ ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. द्रोण इव पादावस्याः "ङीप्" (५-४-१३९)। पादस्यान्त्यलोपो पद्भावश्च।

द्रोणमुख ದ್ರೋಣಮುಖ (नं०) ನಾಲ್ಕು ನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ. "कर्वटोऽस्त्री द्रोणमुखं पट्टणं पुटभेदनम्" वैज०।

द्रोणा ದ್ರೋಣಾ (स्त्री०) 1. ದ್ರೋಣಿ, ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟಿ, ಜಲಾಶಯ, ನೀರು ತುಂಬುವ ಪಾತ್ರೆ. 2. ಒಂದು ವಿಧ ಮದ್ಯ.

द्रोणाचार्य ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯ (पुं०) ಭರದ್ವಾಜ ಮಹರ್ಷಿಯ ಮಗ, ಕೌರವ ಪಾಂಡವರ ಅಸ್ತ್ರವಿದ್ಯಾಚಾರ್ಯರು. ["द्रोण" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

द्रोणाहाव ದ್ರೋಣಾಹಾವ (पुं०) ಹಸು ಎತ್ತು ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಕುಡಿಯುವ ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿಡುವ ಮರದ ತೊಟ್ಟಿ, ನೀರು ತುಂಬಿಡುವ ಮರದ ದೊಡ್ಡ ಪಾತ್ರೆ. आह्वयन्त्यत्र जलपानार्थं पशून् आहावो जलाशयः —द्रोणमयः आहावः।

द्रोणी ದ್ರೋಣೀ (स्त्री०) 1. ಮರದ ದೋಣಿ, ನೀರನ್ನು ದಾಟುವ ಹರಿಗೋಲು. द्रवति गच्छति जलम् — द्रु (गतौ) "निः" (उ० ४-५१)। "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। 2. ಜಲಾಧಾರ, ನೀರು ತುಂಬಿಡುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆ. 3. ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಸ್ನಾನದ ತೊಟ್ಟಿ. 4. ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಹುಲ್ಲುಹಾಕುವ ಮರದ ದೋಣಿ. 5. ಒಂದು ದೇಶ. "स्त्री नीवृदन्तरे। तथा काष्ठाम्बुवाहिन्यां गवादन्यामपीष्यते" मेदि०। 6. ಎರಡು ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ, ಪರ್ವತಗಳ ಸಂಧಿ ಪ್ರದೇಶ. "द्रोणी तु नीवृति। नौभेदे शैलसन्धौ च" हेम०। 7. ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರ ಪತ್ನಿ ಕೃಪಿ. द्रोणस्य पत्नी। 8. ನೀಲಿಗಿಡ. 9. ಬಾಳೇಗಿಡ.

द्रोणीदल ದ್ರೋಣೀದಲ (पुं०) ಕೇತಕೀವೃಕ್ಷ, ತಾಳೇಮರ. द्रोणीव दलमस्य।

द्रोह ದ್ರೋಹ (पुं०) ಹಿಂಸೆ, ತೊಂದರೆ, ದ್ರೋಹ, ಕೆಡಕು, ಅನಿಷ್ಟ. द्रुह (जिघांसायाम्) "घञ्" (३-३-१८)। "देवद्रोहाद्गुरोर्द्रोहः कोटिकोटिगुणाधिकः" कूर्मपु०।

द्रोहचिन्तन ದ್ರೋಹಚಿಂತನ (नं०) ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವುದು, ತೊಂದರೆಕೊಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು. द्रोहस्य अनिष्टस्य चिन्तनम्।

द्रोहवचन ದ್ರೋಹವಚನ (नं०) ಕೆಡಕಿನ ಮಾತು, ಅನಿಷ್ಟದ ಮಾತು.

द्रोहाट ದ್ರೋಹಾಟ (वि०) 1. ಮಾರ್ಜಾರವ್ರತವುಳ್ಳವನು, ಇತರರನ್ನು ವಂಚಿಸಿ ಹಿಂಸಿಸಲು ವೇಷಹಾಕಿರುವವನು. 2. ಬೇಡರವನು, ಕಿರಾತ, ಬೇಟೆಗಾರ. द्रोहेणाटति—अट (गतौ) "अच्"। (पुं०) 3. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ಭೇದ. "द्रोहाटो मृगलुब्धके। चतुष्पदीप्रभेदे च बैडालव्रतिकेऽपि च" हेम०।

द्रोहिन् ದ್ರೋಹಿನ್ (वि०) ದ್ರೋಹಮಾಡುವವನು, ಕೆಡಕುಮಾಡುವವನು. द्रुह्यति — द्रुह "णिनिः" (३-१-१३४)।

द्रौण ದ್ರೌಣ (वि०) ಒಂದು ದ್ರೋಣದಷ್ಟು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ, –ಒಯ್ಯುವ, –ಬೇಯಿಸುವ. द्रोणं सम्भवति अवहरति पचति वा — वा "अण्" (वा० ५-१-५२)। पक्षे "ठञ्" (५-१-१५)। द्रौणिकः ದ್ರೌಣಿಕಃ.

द्रौणायन ದ್ರೌಣಾಯನ (पुं०) ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರ ಪುತ್ರ, ಅಶ್ವತ್ಥಾಮ. द्रोणस्यापत्यं पुमान् वा "फक्" (४-१-१०३)। पक्षे "इञ्" (४-१-९५)। द्रौणायनिः ದ್ರೌಣಾಯನಿಃ. ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತದ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನನಾದ ದ್ರೋಣನ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "फक्" ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅಶ್ವತ್ಥಾಮ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೌಣ.

द्रौणायनि ದ್ರೌಣಾಯನಿ (पुं०) ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರ ಮಗ, ಅಶ್ವತ್ಥಾಮ. द्रोणस्यापत्यं पुमान् "फिञ्"। "सकर्णदुर्योधनशाल्वशल्यद्रौणायनिक्राथसुनीथवक्राः" भा० आदि० २०२-१५।

द्रौणि ದ್ರೌಣಿ (पुं०) ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರ ಮಗ, ಅಶ್ವತ್ಥಾಮ. द्रोणस्यापत्यं पुमान् "इञ्" (४-१-९५)।

द्रौणिक ದ್ರೌಣಿಕ (वि०) 1. ಒಂದು ಕೊಳಗ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಬಿತ್ತಬಹುದಾದ ಕ್ಷೇತ್ರ. द्रोणस्य वापः क्षेत्रम् — द्रोण "ठञ्" (५-१-४५)। 2. ಒಂದು ಕೊಳಗ ಧಾನ್ಯದಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्रोणेन क्रीतम् "ठक्" (५-१-२०)।

द्रौपद ದ್ರೌಪದ (पुं०) ದ್ರುಪದರಾಜನ ಮಗ. द्रुपदस्यापत्यम् "अण्" (४-१-११२)।

द्रौपदायनि ದ್ರೌಪದಾಯನಿ (पुं०) 1. ದ್ರುಪದನ ಮಗ. द्रुपदस्यापत्यम् "फिञ्" (४-१-१५४)। 2. ದ್ರುಪದನು ವಾಸಿಸುವ ದೇಶ. द्रुपदस्य निवासो देशः "फिञ्"। (वि०)3. ದ್ರುಪದನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. द्रुपदेन निर्वृत्तम् "फिञ्" (४-२-८०)।

द्रौपदी ದ್ರೌಪದೀ (स्त्री०) ದ್ರುಪದರಾಜನ ಮಗಳು, ಪಾಂಡವರ ಪತ್ನಿ. द्रुपदस्यापत्यं स्त्री "अण्"(४-१-११२)। "ङीप्" (४-१-१५)। [ದ್ರೌಪದಿಯು ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನನೊಡನೆ ದ್ರುಪದನ ಯಜ್ಞಕುಂಡದಿಂದ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದಳು. ಇವಳಿಗೆ ಕೃಷ್ಣಾ, ಯಾಜ್ಞಸೇನೀ, ಪಾಂಚಾಲೀ ಎಂದೂ ನಾಮಾಂತರಗಳುಂಟು. ಇವಳ ಸ್ವಯಂವರಕ್ಕೆ ಪಣವಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದ ಮತ್ಸ್ಯಯಂತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಜುನನು ಭೇದಿಸಿದ್ದರಿಂದ ವರಣಮಾಲೆಯನ್ನು ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ಹಾಕಿದಳು. ತಾಯಿಯ ಮಾತಿನಂತೆ ಪಾಂಡವರು ಐವರೂ ದ್ರೌಪದಿಯ ಪಾಣಿಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಒಬ್ಬ ಮಗಳನ್ನು ಐದು ಮಂದಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಡಲು ಸಂಶಯಪಡುತ್ತಿದ್ದ ದ್ರುಪದನಿಗೆ ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಯು ದ್ರೌಪದಿಯ ಪಂಚಪತ್ನೀತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗಿ [ಕಾರಣವನ್ನು "नालायनी" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] ಧರ್ಮರಾಜ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಮಂದಿ ಪಾಂಡವರಿಗೂ ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆಮಾಡಿದನು. ದ್ರೌಪದಿಯು ಧರ್ಮರಾಜ, ಭೀಮಸೇನ, ಅರ್ಜುನ, ನಕುಲ ಮತ್ತು ಸಹದೇವ ಇವರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರತಿವಿಂಧ್ಯ, ಶ್ರುತಸೋಮ, ಶ್ರುತಕೀರ್ತಿ, ಶತಾನೀಕ ಮತ್ತು ಶ್ರುತಸೇನ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದಳು. ಧರ್ಮರಾಜನ ರಾಜಸೂಯ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮಯನಿರ್ಮಿತವಾದ ಯಾಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ದುರ್ಯೋಧನನು ಭ್ರಾಂತನಾಗಿ ತಬ್ಬಿಬ್ಬಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ನೋಡಿ ದ್ರೌಪದಿಯು ನಗಲಾಗಿ ಅದೇ ಕ್ರೋಧದಿಂದ ಧರ್ಮರಾಜನನ್ನು ದ್ಯೂತದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಅವಮಾನಗೊಳಿಸಿದನು. ಅರಣ್ಯವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ದ್ರೌಪದಿಯ ಭೋಜನಾನಂತರ ದುರ್ಯೋಧನನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಬಂದ ದುರ್ವಾಸಮಹರ್ಷಿಯು ದ್ರೌಪದಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಶಿಷ್ಯರೊಡನೆ ಪಲಾಯನಮಾಡಿದರು. ದ್ರೌಪದಿಯು ಅಜ್ಞಾತವಾಸದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ "ಮಾಲಿನಿ" ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಳು. ವಿರಾಟನಗರದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಮೋಹಿಸಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸಿದ ಕೀಚಕನನ್ನು ಭೀಮಸೇನನಿಂದ ಕೊಲ್ಲಿಸಿದಳು. ಧರ್ಮರಾಜನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ದುರ್ಯೋಧನನಲ್ಲಿಗೆ ಸಂಧಿಗಾಗಿ ಹೊರಟಾಗ ದ್ರೌಪದಿಯು ದುರ್ಯೋಧನನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ತನಗಾದ ಪರಾಭವವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಳುತ್ತಿರಲು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ದುರ್ಯೋಧನನ ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿ ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿದನು. ಮಹಾಭಾರತದ ಯುದ್ಧ ಮುಗಿದ ದಿವಸವೇ ರಾತ್ರಿ ಶಿಬಿರದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದ ಉಪಪಾಂಡವರನ್ನು ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನು ಕೊಂದುಹಾಕಲು ದ್ರೌಪದಿಯು ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನನ್ನು ಕೊಂದುಬರುವಂತೆ ಭೀಮಸೇನನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಲು ಭೀಮಸೇನನು ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಬದಲು ಅವನ ತಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ರತ್ನವನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟು ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿದನು. ದ್ರೌಪದಿಯು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೊನೆಯವರಿಗೂ ಗಾಂಧಾರಿಯನ್ನು ಉಪಚರಿಸುತ್ತ ಪ್ರಜಾಪರಿಪಾಲನೆಯು ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಧರ್ಮರಾಜನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಳು.]

द्रौपदेय ದ್ರೌಪದೇಯ (पुं०) ದ್ರೌಪದಿಯ ಮಕ್ಕಳು, ಉಪಪಾಂಡವರು.

ಧರ್ಮರಾಜನಿಗೆ	ದ್ರೌಪದಿಯಲ್ಲಿ	ಪ್ರತಿವಿಂಧ್ಯ
ಭೀಮಸೇನನಿಗೆ	,,	ಶ್ರುತಸೋಮ
ಅರ್ಜುನನಿಗೆ	,,	ಶ್ರುತಕೀರ್ತಿ
ನಕುಲನಿಗೆ	,,	ಶತಾನೀಕ
ಸಹದೇವನಿಗೆ	,,	ಶ್ರುತಸೇನ

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳು ಜನಿಸಿದರು. द्रौपद्याः अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२०)।

द्रौहिक ದ್ರೌಹಿಕ (वि०) ದ್ರೋಹಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದವನು, ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ರೋಹಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು. द्रोहं नित्यमर्हति "ठञ्" (५-१-६४)।

द्रौह्य ದ್ರೌಹ್ಯ (वि०) ದ್ರುಹ್ಯನ ಮಗ. द्रुह्यस्यापत्यम् "अण्" (४-१-११२)।

द्वन्द्व ದ್ವಂದ್ವ (न०) 1. ಜೊತೆ, ಜೋಡಿ. द्विशब्दस्य द्वित्वं — द्वौ द्वौ — पूर्वपदस्य अम्भावः अत्वं चोत्तरपदस्य नपुंसकत्वं च निपा० (८-१-१५)। "मृगद्वन्द्वेषु पश्यन्तौ स्यन्दनाबद्धदृष्टिषु" रघु० १-४०। 2. ವಿರುದ್ಧವಾದ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳ ಜೊತೆ—ಸುಖ-ದುಃಖ, ಶೀತ-ಉಷ್ಣ, ಸ್ಥಾವರ-ಜಂಗಮ ಇತ್ಯಾದಿ. "द्वन्द्वैरयोजयच्चेमाः सुख-दुःखादिभिः प्रजाः" मनु० १-२६। "न द्वन्द्वदुःखमिह किञ्चिदकिञ्चनोऽपि" माघ० ४-६४। "काष्ठागतस्नेह-रसानुविद्धं द्वन्द्वानि भावं क्रियया विवव्रुः" कुमा० ३-३५। 3. ಕಲಹ, ಜಗಳ. "शतं दद्यान्न विवदेदिति प्राज्ञस्य लक्षणम्। विना हेतुमपि द्वन्द्वमेतन्मूर्खस्य

लक्षणम्" हितो०। 4. ರಹಸ್ಯ, ಗುಟ್ಟು. 5. ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರ ಜೋಡಿ. 6. ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧ, ಜಟ್ಟಿಕಾಳಗ. "द्वन्द्वं रहस्ये कलहे तथा मिथुनयुग्मयोः" मेदि०। "द्वन्द्वं द्वयहिमोष्णादि कलहो मिथुनं रहः" नानार्थर०। (पुं०) 7. ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳ ಪದಗಳಿಗೆ ಹೇಳುವ ಸಮಾಸ. रामश्च कृष्णश्च रामकृष्णौ हरिश्च हरश्च हरिहरौ । अन्वाचयः समाहारः इतरेतरयोगः समुच्चयः ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳ ಪೈಕಿ ಸಮಾಹಾರ ಮತ್ತು ಇತರೇತರಯೋಗಗಳೆಂಬ (च ಕಾರದ) ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವು ಬರುವುದು. 8. ದುರ್ಗ, ಕೋಟೆ. "राज्ञो बलं न हि बलं द्वन्द्वमेव बलं बलम्। अप्यल्पबलवान् राजा स्थिरो द्वन्द्वबलाद्भवेत्"। 9. ಒಂದು ವಿಧ ರೋಗ.

द्वन्द्वगद ದ್ವಂದ್ವಗದ (पुं०) ರಾಗ–ದ್ವೇಷ ಕಾಮ–ಕ್ರೋಧ ರೂಪವಾದ ರೋಗ. द्वन्द्वरूपो गदः।

द्वन्द्वचर ದ್ವಂದ್ವಚರ (पुं०) 1. ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ. द्वन्द्वीभूय चरति—चर (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। "शशिना पुनरेति शर्वरी दयिता द्वन्द्वचरं पतत्रिणम्" रघु० ८-५६। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-६३)। **–चरी** –ಚರೀ (वि०)2. ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)।

द्वन्द्वचारिन् ದ್ವಂದ್ವಚಾರಿನ್ (वि०) ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದ. द्वन्द्वीभूय चरति — चर "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–चारिणी** –ಚಾರಿಣೀ.

द्वन्द्वज ದ್ವಂದ್ವಜ (वि०) 1. ಕಲಹದಿಂದ ಉಂಟಾದ. द्वन्द्वाज्जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)। 2. ವಾತಪಿತ್ತಕಫಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ರೋಗ.

द्वन्द्वयुद्ध ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧ (न०) ಇಬ್ಬರ ಜಗಳ. द्वयोर्द्वयो र्युद्धम्। "कैराते द्वन्द्वयुद्धे च तदिदं मयि वर्तते" भा० उद्योग० १९४-१२।

द्वय ದ್ವಯ (न०) 1. ಎರಡು, ಒಂದು ಜೊತೆ. ಎರಡು ಅವಯವಗಳ ಸಮುದಾಯ. द्वि अवयवे "तयप्" (५-२-४२)। वा "अयच्" (५-२-४३)। "सेना परिच्छदस्तस्य द्वयमेवार्थसाधनम्" रघु० १-१९। "शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते" माघ० २-८६। 2. ಎರಡು ವಿಧವಾದ, ಎರಡು ಬಗೆಯಾದ. "धनैरजातस्खलनैर्न जातु द्वयेऽप्यमुच्यन्त विनीतमार्गाः" माघ० ३-५७। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। द्वयी ದ್ವಯೀ. "पुनर्ग्रहीतुं नियमस्थया तया द्वयीषु निक्षेप इवार्पितं द्वयम्" कुमा० ५-१३।

द्वयातिग ದ್ವಯಾತಿಗ (वि०) ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಗುಣಗಳನ್ನು ಮೀರಿದವನು, ಸತ್ತ್ವಗುಣ ಪ್ರಚುರನು. द्वयमतिगच्छति —गम्लृ (गतौ) "डः" (वा० ३-२-४८)।

द्वाःस्थ ದ್ವಾಃಸ್ಥ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವನು. द्वारि तिष्ठति — ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)। "ते सद्मनि गिरेर्वेगादुन्मुखद्वाःस्थवीक्षिताः" कुमा० ६-४८।

द्वाःस्थित ದ್ವಾಃಸ್ಥಿತ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಕಾಯುವವನು. द्वारि स्थितः।

द्वाःस्थितदर्शक ದ್ವಾಃಸ್ಥಿತದರ್ಶಕ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ.

द्वाचत्वारिंश ದ್ವಾಚತ್ವಾರಿಂಶ (वि०) ನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ. द्वाचत्वारिंशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–चत्वारिंशी** –ಚತ್ವಾರಿಂಶೀ. डटः वा "तमट्" (५-२-५६)। **–चत्वारिंशत्तमः** –ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ತಮಃ. स्त्रियाम् "ङीप्" **–तमी** –ತಮೀ.

द्वाचत्वारिंशत् ದ್ವಾಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ (स्त्री०) ನಲವತ್ತೆರಡು. द्व्यधिका चत्वारिंशत्। द्विशब्दस्य वा "आत्" (६-३-४९)।

द्वात्रिंश ದ್ವಾತ್ರಿಂಶ (वि०) ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ. द्वात्रिंशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–त्रिंशी** –ತ್ರಿಂಶೀ. डटः वा "तमट्" (५-२-५६)। **–त्रिंशतमः** –ತ್ರಿಂಶತ್ತಮಃ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी** –ತಮೀ.

द्वात्रिंशत् ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್ (स्त्री०) ಮೂವತ್ತೆರಡು. द्व्यधिका त्रिंशत्।

द्वात्रिंशदपराध ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದಪರಾಧ (पुं०) ದೇವರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬಹುದಾದ ಮೂವತ್ತೆರಡು ವಿಧ ಅಪಚಾರಗಳು. ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಾಹನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸಂಚರಿಸುವುದು, ಪಾದರಕ್ಷೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು, ಉತ್ಸವಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವರ ಸೇವೆ ಮಾಡದಿರುವುದು, ದೇವರನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸದಿರುವುದು, ಅಶೌಚಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವರನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದು, ಒಂದು ಕೈಯಿಂದ ದೇವರನು ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದು, ದೇವರ ಮುಂದೆ ಕಾಲುಚಾಚಿ ಕೂಡು

ವುದು, ಮಲಗುವುದು, ತಿನ್ನುವುದು, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮಾತಾಡುವುದು, ಪರಸ್ಪರ ಸಲ್ಲಾಪ, ರೋದನ, ಅನವಶ್ಯವಾದ ಮಾತು, ಅಮಂಗಲಭಾಷಣ, ಅಪಾನವಾಯು ಬಿಡುವುದು, ದೇವರ ನಿಂದೆ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಪರಾಧಗಳು.

द्वात्रिंशल्लक्षण ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಲ್ಲಕ್ಷಣ (ಪುಂ) ಮೂವತ್ತೆರಡು ಶುಭಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಮಹಾಪುರುಷ. **ಮಹಾಪುರುಷನ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಲಕ್ಷಣಗಳು :**

पञ्चदीर्घ :—ಬಾಹುಗಳು ನೇತ್ರಗಳು ಕೆನ್ನೆಗಳ ಮೇಲುಭಾಗಗಳು ಮೂಗು ಮತ್ತು ಎದೆ ಇವು ಐದೂ ದೀರ್ಘವಾಗಿಯೂ

पञ्चसूक्ष्म :—ಚರ್ಮ ತಲೆಯ ಕೂದಲು ಬೆರಳುಗಳು ಹಲ್ಲುಗಳು ಮತ್ತು ಬೆರಳುಗಳ ಗಿಣ್ಣುಗಳು ಇವು ಐದೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿಯೂ

सप्तरक्त :—ಅಂಗೈಗಳು ಅಂಗಾಲುಗಳು ಕಡೆಗಣ್ಣುಗಳು ದವಡೆ ನಾಲಿಗೆ ಕೆಳತುಟಿ ಮತ್ತು ಉಗುರು(ನಖ) ಇವು ಏಳೂ ರಕ್ತವಾಗಿಯೂ

षडुन्नत :—ಕಕ್ಷ (ಕಂಕಳು)ಗಳು ಉದರ ಹಣೆ ಭುಜಗಳು ಕೈ ಮತ್ತು ಮುಖ ಇವು ಆರೂ ಉನ್ನತ (ಉಬ್ಬಿದವು) ಗಳಾಗಿಯೂ

त्रिपृथु :—ಹಣೆ ಕಟಿ (ಪಿರ್ರೆ) ಮತ್ತು ಎದೆ ಇವು ಮೂರೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ

त्रिलघु :—ಕಂಠ (ಕುತ್ತಿಗೆ) ಮೊಳಕಾಲು ಮತ್ತು ಮೇಹನ (ಶಿಶ್ನ) ಇವು ಮೂರೂ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿಯೂ

त्रिगभीर :—ಸ್ವರ ಸತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ನಾಭಿ ಇವು ಮೂರೂ ಗಭೀರವಾಗಿಯೂ ಇರುವವನು ಮಹಾಪುರುಷನು.

द्वादश ದ್ವಾದಶ (ವಿಂ) ಹನ್ನೆರಡನೆಯ. द्वादशानां पूरणः द्वादशन् "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-दशी -ದಶೀ.**

द्वादशक ದ್ವಾದಶಕ (ವಿಂ) ಹನ್ನೆರಡರಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಹನ್ನೆರಡು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ. द्वादशसंख्यास्यास्ति "कन्"। "वैश्ये स्यादर्धपञ्चाशच्छूद्रे द्वादशको दमः" मनु॰ ८-२६८।

द्वादशकर ದ್ವಾದಶಕರ (ಪುಂ) ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ಷಣ್ಮುಖ. द्वादश करा यस्य।

द्वादशन् ದ್ವಾದಶನ್ (ತ್ರಿಂ) ಹನ್ನೆರಡು. द्वौ च दश च। द्विशब्दस्य "आत्" (६-३-४७)।

द्वादशपुत्र ದ್ವಾದಶಪುತ್ರ (ಪುಂ ಬಂ ಞಂ) ಔರಸ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧ ಪುತ್ರರು. (1) औरसः, (2) क्षेत्रजः, (3) दत्तः, (4) कृत्रिमः, (5) गूढोत्पन्नः, (6) अपविद्धः, (7) कानीनः, (8) सहोढः, (9) क्रीतः, (10) पौनर्भवः, (11) स्वयंदत्तः ಮತ್ತು (12) शौद्रः ಇವರು ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧ ಪುತ್ರರು.

(1) ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಮದುವೆಯಾದ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು **ಔರಸ**ಪುತ್ರ.

(2) ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಮಕ್ಕಳಾಗದ ನಿಯುಕ್ತನಾದವನಿಂದ ಜನಿಸಿದವನು **ಕ್ಷೇತ್ರಜ.**

(3) ಆಪತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾಯಿತಂದೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ದಾನಮಾಡಿದ ಪುತ್ರಗುಣಸಂಪನ್ನನಾದ ಮಗನು **ದತ್ತ**ಪುತ್ರನು.

(4) ಗುಣದೋಷಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದ ಮತ್ತು ಪುತ್ರಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಬ್ಬನನ್ನು ತನ್ನ ಪುತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿದರೆ ಅವನು **ಕೃತ್ರಿಮ**ಪುತ್ರ.

(5) ಪತಿಯು ಮನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಗೂಢವಾಗಿ ಪರಪುರುಷಸಂಗದಿಂದ ಜನಿಸಿದ ಪುತ್ರನು **ಗೂಢೋತ್ಪನ್ನನು.**

(6) ಹೆತ್ತ ತಾಯಿತಂದೆಗಳಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನನ್ನು ಪುತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಸಾಕಿದರೆ ಅವನು **ಅಪವಿದ್ಧ.**

(7) ಪಿತೃಗೃಹದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ವಿವಾಹವಾಗದ ಕನ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು **ಕಾನೀನ.**

(8) ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದನಂತರ ಮದುವೆಯಾದ ಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು **ಸಹೋಢನು.**

(9) ಹೆತ್ತ ತಾಯಿತಂದೆಗಳಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಪಡೆದ ಮಗನು **ಕ್ರೀತ**ಪುತ್ರ.

(10) ಪತಿಯಿಂದ ಪರಿತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಪರಪುರುಷನಿಂದ ಜನಿಸಿದ ಮಗನು **ಪೌನರ್ಭವ.**

(11) ತಾಯಿತಂದೆಗಳಿಲ್ಲದವನು ಅಥವಾ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದ ದ್ವೇಷದಿಂದ ಅವರು ತ್ಯಜಿಸಿದಕಾರಣ ಮಗನಾಗುವೆನೆಂದು ತಾನಾಗಿ ಬಂದ ಮಗನು **ಸ್ವಯಂದತ್ತ**ಪುತ್ರ.

(12) ಕ್ಷೇತ್ರನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ ಯಾವಳಾದರೊಬ್ಬ ಶೂದ್ರಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಜನಿಸಿದ ಮಗನು **ಶೌದ್ರ.** ಈ 12 ವಿಧ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಮುಂದು ಮುಂದಿನವನಿಗಿಂತ ಹಿಂದಿನವನು ಶ್ರೇಷ್ಠ.

द्वादशभाव ದ್ವಾದಶಭಾವ (ಪುಂ) ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಜನನಕಾಲದ ಲಗ್ನ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಭಾವಗಳು.

(1) **ಲಗ್ನ: ತನುಭಾವ:**—ಇದರಿಂದ ಜಾತಕನ ರೂಪ, ವರ್ಣ, ಶರೀರ ಸಂಪತ್ತು, ಚಿಹ್ನೆ, ಜಾತಿ, ಆಯುಷ್ಯ, ಪ್ರಮಾಣ, ಸುಖ, ದುಃಖ, ಸಾಹಸ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

(2) **ದ್ವಿತೀಯಭಾವ:**—ಇದರಿಂದ ಕುಟುಂಬ, ಧನ, ಮೃತ್ಯು, ಗಂಡ, ವೈರ ಲೋಹ, ಮುಖ, ವಾಕ್ಕು, ವಿದ್ಯೆ, ಮಿತ್ರರು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

(3) **ತೃತೀಯಭಾವ:**—ಭ್ರಾತೃ, ಭಗಿನಿ, ವಿಕ್ರಮ, ಧೈರ್ಯ, ಭೃತ್ಯ, ದಕ್ಷಿಣಕರ್ಣ, ಪ್ರಯಾಣ, ಔಷಧ, ಕಂಠಸ್ಥಾನ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

(4) **ಚತುರ್ಥಭಾವ:**—ಇದು ಮಾತೃ, ಸುಖ, ಗೃಹ, ಕ್ಷೇತ್ರ, ವಾಹನ, ಬಂಧು, ನಿಧಿ, ಪ್ರಾಸಾದ, ಧರ್ಮ, ಸಿಂಹಾಸನ, ಶಯನಸುಖ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

(5) **ಪಂಚಮಭಾವ:**—ಇದು ಪುತ್ರ, ಬುದ್ಧಿ, ಮಂತ್ರ, ವಿನಯ, ನೀತಿ, ಭೋಜನ, ಉದರ, ವಿವೇಕ, ಶಕ್ತಿ, ರೇತಸ್ಸು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

(6) **ಷಷ್ಠಭಾವ:**—ಇದು ಜ್ಞಾತಿಗಳು, ಮಾತುಲ, ಸಪತ್ನೀಮಾತೃ, ಚೋರ, ರೋಗ, ರಿಪು, ಋಣ, ವಿಘ್ನ, ಕ್ಲೇಶ, ನಾಭಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

(7) **ಸಪ್ತಮಭಾವ:**—ಇದರಿಂದ ಕಳತ್ರ (ಪತ್ನಿ), ಭರ್ತೃ (ಪತಿ), ವಿವಾಹ, ಕಾಮ, ಪ್ರಯಾಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

(8) **ಅಷ್ಟಮಭಾವ:**—ಆಯುಷ್ಯ, ಮೃತಿ, ಉಪಜೀವನ ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

(9) **ನವಮಭಾವ:**—ಪಿತೃಭಾಗ್ಯ, ಆಚಾರ, ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿ, ದೇವತೋಪಾಸನೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

(10) **ದಶಮಭಾವ:**—ಇದು ಜೀವನೋಪಾಯ, ವೃತ್ತಿ, ಕರ್ಮ, ಗೌರವ, ಕೀರ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

(11) **ಏಕಾದಶಭಾವ:**—ಇದು ಲಾಭ, ವಾಹನ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಸಹೋದರ, ಜಯ, ರತ್ನಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

(12) **ದ್ವಾದಶಭಾವ:**—ಇದು ವ್ಯಯ, ಅಪವರ್ಗ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

द्वादशमद्य ದ್ವಾದಶಮದ್ಯ (ನಂ) ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧ ಮದ್ಯಗಳು. (1) पानसम्, (2) द्राक्षम्, (3) माधूकम्, (4) खार्जूरम्, (5) तालम्, (6) ऐक्षवम्, (7) माध्वीकम्, (8) टाङ्कम्, (9) टङ्कमाध्वीकम्, (10) मैरेयम्, (11) नारिकेलजम् ಮತ್ತು (12) सुरामद्यम्। ಇವು ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧ ಮದ್ಯಗಳು.

द्वादशमल ದ್ವಾದಶಮಲ (ಪುಂ) ಮನುಷ್ಯನ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧ ಮಲಗಳು. (1) ಕೊಬ್ಬು, (2) ವೀರ್ಯ (ಶುಕ್ರ), (3) ರಕ್ತ, (4) ಮಜ್ಜೆ (ದೇಹಸಾರ), (5) ಮೂತ್ರ, (6) ವಿಷ್ಠೆ, (7) ಕಿವಿಯ ಗುಗ್ಗೆ, (8) ನಖ, (9) ಕಫ, (10) ಅಸ್ಥಿ (ಎಲುಬು), (11) ಕಣ್ಣಿನ ಪಿಸುರು ಮತ್ತು (12) ಬೆವರು ಇವು ಹನ್ನೆರಡು ಮಲಗಳು. "वसाशुक्रमसृङ्मज्जं मूत्रविट्कर्णविड्नखाः। श्लेष्मास्थिदूषिका स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः" अत्रिसं०।

द्वादशमास ದ್ವಾದಶಮಾಸ (ಪುಂ) 1. ಚೈತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳು. (1) ಚೈತ್ರ, (2) ವೈಶಾಖ, (3) ಜ್ಯೇಷ್ಠ, (4) ಆಷಾಢ, (5) ಶ್ರಾವಣ, (6) ಭಾದ್ರಪದ, (7) ಆಶ್ವಯುಜ, (8) ಕಾರ್ತಿಕ, (9) ಮಾರ್ಗಶಿರ, (10) ಪುಷ್ಯ, (11) ಮಾಘ ಮತ್ತು (12) ಫಾಲ್ಗುನ ಇವು ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳು. 2. ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ವರ್ಷ.

द्वादशलोचन ದ್ವಾದಶಲೋಚನ (ಪುಂ) ಷಣ್ಮುಖ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ. द्वादश लोचनानि यस्य।

द्वादशसङ्ग्राम ದ್ವಾದಶಸಂಗ್ರಾಮ (ಪುಂ) ದೇವದಾನವರಿಗೆ ನಡೆದ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧ ಯುದ್ಧ.

(1)	ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವಿನೊಡನೆ	..ನಾರಸಿಂಹ ಸಂಗ್ರಾಮ
(2)	ಬಲಿಯೊಡನೆ	..ವಾಮನ ,,
(3)	ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷನೊಡನೆ	..ವರಾಹ ,,
(4)	ದಾನವರೊಡನೆ	..ಅಮೃತಮಂಥನ
(5)	ದೇವತೆಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ	..ತಾರಕಾಮಯ ,,
(6)	,,	..ಆಜೀವಕ ,,
(7)	ತ್ರಿಪುರಾಸುರವಧೆಗಾಗಿ	..ತ್ರೈಪುರ ,,
(8)	ಅಂಧಕಾಸುರ ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ	ಅಂಧಕವಧ ,,
(9)	ವೃತ್ರವಧೆಗಾಗಿ	..ವೃತ್ರಘಾತಕ ,,
(10)	ದುಷ್ಟಕ್ಷತ್ರಿಯ ವಧೆಗಾಗಿ	..ಜಿತ ,,
(11)	ಹಾಲಾಹಲದೈತ್ಯನಿಗಾಗಿ	. ಹಾಲಾಹಲ ,,
(12)	ಕೋಲಾಹಲ ದೈತ್ಯವಧೆಗಾಗಿ	ಕೋಲಾಹಲ ,,

द्वादशसप्तमीव्रत ದ್ವಾದಶಸಪ್ತಮೀವ್ರತ (ನಂ) ಮಾಘ ಮಾಸ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಪುಷ್ಯಮಾಸದವರೆಗೆ ಪ್ರತಿ ಶುಕ್ಲ ಸಪ್ತಮೀ ದಿನ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಸೂರ್ಯವ್ರತ. "माघमासात् समारभ्य शुक्लपक्षे युधिष्ठिर। सप्तम्यां कृतसंकल्पो वर्षमेकं व्रती भवेत्" भविष्यपु०।

द्वादशसाहस्र ದ್ವಾದಶಸಾಹಸ್ರ (वि०) ಹನ್ನೆರಡುಸಾವಿರ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ. द्वादश सहस्राणि परिमाणमस्य "अण्" (५-२-१०३)। उत्तरपदवृद्धिः। "यत्प्राग्द्वादशसाहस्रमुदितं दैविकं युगम्" मनु० १-७९।

द्वादशाक्ष ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷ (पुं०) 1. ಷಣ್ಮುಖ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ. द्वादश अक्षीणि अस्य "षच्" (५-४-११३)। 2. ಬುದ್ಧ. द्वादश मनोबुद्धिसहितानि ज्ञानेन्द्रियाणि कर्मेन्द्रियाणि च अक्षीणीव अस्य "षच्"।

द्वादशाक्षर ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರ (पुं०) ವಿಷ್ಣುದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರ ಮಂತ್ರ. द्वादश अक्षराणि अस्य।

द्वादशाङ्ग ದ್ವಾದಶಾಂಗ (पुं०) 1. ದ್ವಾದಶ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧೂಪ. द्वादश अङ्गान्यस्य। (1) ಗುಗ್ಗುಳ, (2) ಚಂದನ, (3) ಪತ್ರ, (4) ಚಂಗಲುಕೋಷ್ಠ, (5) ಅಗುರು, (6) ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿ, (7) ಜಾಯಿಕಾಯಿ, (8) ಕರ್ಪೂರ, (9) ಜಟಾಮಾಂಸಿ, (10) ಮುಡಿವಾಳ, (11) ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ ಮತ್ತು (12) ಲಾಮಂಚದ ಬೇರು. ಇವು ಧೂಪದ ಹನ್ನೆರಡು ಅಂಗಗಳು. (स्त्री०) **–ङ्गी –ಙ್ಗೀ.** 2. ಜೈನಾಗಮದಲ್ಲಿ ಅಂಗಪ್ರವಿಷ್ಟವೆಂಬ ಒಂದು ಭೇದದ ಹನ್ನೆರಡು ಅಂಗಗಳು. ["आगम" ಪದದಲ್ಲಿ "ಜೈನಾಗಮ" ನೋಡಿ.] द्वादशानाम् अङ्गानां समाहारः "ङीप्" (४-१-२१)।

द्वादशाङ्गुल ದ್ವಾದಶಾಂಗುಲ (पुं०) ಹನ್ನೆರಡು ಅಂಗುಲಿಗಳ ಅಳತೆಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಗೇಣು. द्वादश अङ्गुलयः प्रमाणमस्य "मात्रच्" (५-२-३७)। तस्य लुक् (वा० ५-२-३७)। "अच्" (५-४-८६)।

द्वादशात्मन् ದ್ವಾದಶಾತ್ಮನ್ (पुं०) ಹನ್ನೆರಡು ಮೂರ್ತಿಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯ. द्वादश आत्मानो मूर्तयः यस्य। धाता मित्रः अर्यमा रुद्रः वरुणः सूर्यः भगः विवस्वान् पूषा सविता त्वष्टा ಮತ್ತು विष्णुः ಇವು ಸೂರ್ಯನ ಹನ್ನೆರಡು ಮೂರ್ತಿಗಳು.

द्वादशादित्य ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯ (पुं०) ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಸೂರ್ಯರು. ["द्वादशात्मन्" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

द्वादशायतन ದ್ವಾದಶಾಯತನ (नं०) ಬೌದ್ಧಮತದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಪೂಜಾಸ್ಥಾನಗಳು. ಪಂಚ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಪಂಚ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿ ಇವು ಹನ್ನೆರಡು ಪೂಜಾಸ್ಥಾನಗಳು. "ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्चैव तथा कर्मेन्द्रियाण्यपि। मनो बुद्धिरिति प्रोक्तं द्वादशायतनं बुधैः"।

द्वादशायुस् ದ್ವಾದಶಾಯುಸ್ (पुं०) ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ ನಾಯಿ, ಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಜಾರ. द्वादशवर्षाः आयुःकालो यस्य।

द्वादशार ದ್ವಾದಶಾರ (नं०) ಮೇಷ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ರಾಶಿಗಳ ಚಕ್ರ. द्वादश अराः रथाङ्गाङ्गानीव यस्य।

द्वानवति ದ್ವಾನವತಿ (स्त्री०) ತೊಂಬತ್ತೆರಡು. द्वयधिका नवतिः। वा आत् (६-३-४९)। पक्षे **द्विनवतिः ದ್ವಿನವತಿಃ.**

द्वानवतितम ದ್ವಾನವತಿತಮ (वि०) ತೊಂಬತ್ತೆರಡನೆಯ. द्वानवतेः पूरणः "तमट्" (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी –ತಮೀ.**

द्वापञ्चाश ದ್ವಾಪಂಚಾಶ (वि०) ಐವತ್ತೆರಡನೆಯ. द्वापञ्चाशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–पञ्चाशी –ಪಂಚಾಶೀ.**

द्वापञ्चाशत् ದ್ವಾಪಂಚಾಶತ್ (स्त्री०) ಐವತ್ತೆರಡು. द्वयधिका पञ्चाशत्। द्विशब्दस्य वा आत् (६-३-४९)।

द्वापञ्चाशत्तम ದ್ವಾಪಂಚಾಶತ್ತಮ (वि०) ಐವತ್ತೆರಡನೆಯ. द्वापञ्चाशतः पूरणः "डट्"। तस्य वा "तमट्" (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी –ತಮೀ.**

द्वापर ದ್ವಾಪರ (पुं०) 1. ಸಂಶಯ, ಸಂದೇಹ. द्वौ परौ प्रकारौ यस्य। पृषो०। 2. ಕೃತ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳಲ್ಲೊಂದು. द्वाभ्यां कृतत्रेताभ्यां परः। **ದ್ವಾಪರ ಯುಗದ ಮಾನ:** ದೇವಮಾನದಲ್ಲಿ 2400 ವರ್ಷಗಳು. ಮಾನುಷಮಾನದಲ್ಲಿ 864000 ವರ್ಷಗಳು. "द्वापरः संशये युगे" शाश्व०। "द्वापरौ युगसन्देहौ" नानार्थर०।

द्वार् ದ್ವಾರ್ (स्त्री०) 1. ದ್ವಾರ, ಬಾಗಿಲು, द्वारयति—द्वृ (संवरणे) + णिच् "विच्" (३-२-७५)। "द्वारि चक्षुरधिपाणि कपोलौ जीवितं त्वयि कुतः कलहोऽस्याः" किरा० ९-४३। 2. ಉಪಾಯ, ಮಾರ್ಗ, ದಾರಿ.

द्वार ದ್ವಾರ (नं०) 1. ಬಾಗಿಲು, ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೂ ಹೊರಗಿನಿಂದ ಮನೆಗೂ ಹೋಗುವ ಜಾಗ. द्वारयति—द्वृ (संवरणे) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "आकीर्णमृषिपत्नीनामुटजद्वाररोधिभिः" रघु० १-५०। ಮನೆಯ

ಹೊರಬಾಗಿಲನ್ನು ಸರಿಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಡಕೂಡದು. ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆ ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತಿಡಬೇಕು. "गृहिणां शुभदं द्वारं प्राकारस्य गृहस्य च। न मध्यदेशे कर्तव्यं किञ्चिन्न्यूनाधिकं शुभम्" ब्रह्मवैवर्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डम्। 2. ಉಪಾಯ, ಮಾರ್ಗ, ದಾರಿ. "द्वारं तु द्वार्युपाये च" नानार्थर०। 3. ಹೊರಬಾಗಿಲು. "वर्गाविभौ देवमहीधराणां द्वारे पुरस्योद्घटितापिधाने" कुमा० ७-५३। 4. ಮಹಾದ್ವಾರ. 5. ದೇಹದ ನವರಂಧ್ರಗಳು: "मनो नवद्वारनिषिद्धवृत्ति हृदि व्यवस्थाप्य समाधिवश्यम्" कुमा० ७-५०।

द्वारकण्टक ದ್ವಾರಕಂಟಕ (पुंन०) ಕವಾಟ, ಕದ. द्वारस्य कण्टक इव। "कपाटो द्वारकण्टकः" त्रिकाण्ड०।

द्वारका ದ್ವಾರಕಾ (स्त्री०) ದ್ವಾರಕಾನಗರ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಪ್ರಧಾನನಗರ. प्रशस्तेन द्वारेण कायति — कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)। [ಕಂಸವಧೆಯಿಂದ ಕುಪಿತನಾದ ಜರಾಸಂಧನು ಪದೇ ಪದೇ ಮಧುರೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಜನರನ್ನು ಪೀಡಿಸುತ್ತಿರಲು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಸಮುದ್ರತೀರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದ ಈ ನಗರ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿಸಿದನು. ಇದು ಗುಜರಾತಿನ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು.]

द्वारकानाथ ದ್ವಾರಕಾನಾಥ, -पति -ಪತಿ (पुं०) ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ.

द्वारगोप ದ್ವಾರಗೋಪ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವನು. द्वारं गोपायति—गुपू (रक्षणे) "अच्" (३-१-१३४)।

द्वारप ದ್ವಾರಪ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವನು. द्वारं पाति—पा (रक्षणे) "कः" (३-२-३)।

द्वारपाल ದ್ವಾರಪಾಲ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ. द्वारं पालयति — पाल (रक्षणे) + णिच् "अण्" (३-२-१)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-पाली -ಪಾಲೀ.** "ण्वुल्" (३-१-१३३)। **-पालकः -ಪಾಲಕಃ.** स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। अत इत्वम्। **-पालिका -ಪಾಲಿಕಾ.**

द्वारपालिक ದ್ವಾರಪಾಲಿಕ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಿಯ ಮಗ. द्वारपाल्या अपत्यम् "ठक्" (४-१-१४६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-पालिकी -ಪಾಲಿಕೀ.**

द्वारपिण्डी ದ್ವಾರಪಿಂಡೀ (स्त्री०) ದೇಹಳಿ, ಹೊಸ್ತಿಲು.

द्वारपिधान ದ್ವಾರಪಿಧಾನ (न०) ಬಾಗಿಲನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದು. द्वारस्य पिधानम्। "द्वारपिधानमिव धृतेर्मन्ये तस्यास्तिरस्करिणीम्" माल० २-११।

द्वारबाहु ದ್ವಾರಬಾಹು (पुं०) ದ್ವಾರಬಂಧದ ಕಂಬ, ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಅಗುಳಿಹಾಕುವ ಕಂಬ.

द्वारयन्त्र ದ್ವಾರಯಂತ್ರ (न०) ಬಾಗಿಲಿನ ತಾಪಾಳು, ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಹಾಕುವ ಅಗುಳಿ. द्वारे स्थितं यन्त्रम्।

द्वाररक्षक ದ್ವಾರರಕ್ಷಕ (पुं०) ಬಾಗಿಲನ್ನು ಕಾಯುವವನು, ದ್ವಾರಪಾಲಕ. द्वारं रक्षति—रक्ष (पालने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

द्वारवती ದ್ವಾರವತೀ (स्त्री०) ದ್ವಾರಕಾ ನಗರ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಮುಖ್ಯ ನಗರ. द्वाराणि चतुर्वर्णमोक्षद्वाराणि प्रशस्तान्यस्य "मतुप्" (५-२-९४)। मस्य वः। ["द्वारका" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

द्वारशाखा ದ್ವಾರಶಾಖಾ (स्त्री०) ಬಾಗಿಲಿನ ಪಕ್ಕದ ಹಲಗೆ, ಒಂದು ಪಕ್ಕದ ಕದ.

द्वारस्थ ದ್ವಾರಸ್ಥ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ. द्वारे तिष्ठति—ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)।

द्वाराध्यक्ष ದ್ವಾರಾಧ್ಯಕ್ಷ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ. द्वारे अध्यक्षः।

द्वारिक ದ್ವಾರಿಕ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ. द्वारं पाल्यतया अस्त्यस्य "ठन्" (५-२-११५)।

द्वारिन् ದ್ವಾರಿನ್ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ. द्वार "इनिः" (५-२-११५)।

द्वाविंश ದ್ವಾವಿಂಶ (वि०) ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ. द्वाविंशतेः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-विंशी -ವಿಂಶೀ.**

द्वाविंशति ದ್ವಾವಿಂಶತಿ (स्त्री०) ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು. द्व्यधिका विंशतिः। आत् (६-३-४७)।

द्वाविंशतितम ದ್ವಾವಿಂಶತಿತಮ (वि०) ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ. द्वाविंशतेः पूरणः—डटः "तमट्" (५-२-५५)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-तमी -ತಮೀ.**

द्वाषष्ट ದ್ವಾಷಷ್ಟ (वि०) ಅರವತ್ತೆರಡನೆಯ. द्वाषष्टेः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। वा आत् (६-३-४९)।

द्वाषष्टि ದ್ವಾಷಷ್ಟಿ (स्त्री०) ಅರವತ್ತೆರಡು. द्व्यधिका षष्टिः। वा आत् (६-३-४९)।

द्वाषष्टितम ದ್ವಾಷಷ್ಟಿತಮ (वि०) ಅರವತ್ತೆರಡನೆಯ. द्वाषष्टि—डटः वा "तमट्" (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-तमी -ತಮೀ.** वा आत् (६-३-४९)।

द्वासप्तत ದ್ವಾಸಪ್ತತ (वि०) ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ. द्वासप्ततेः पूरणः "डट्" (५-२-४८)। वा आत् (६-३-४९)।

द्वासप्तति ದ್ವಾಸಪ್ತತಿ (स्त्री०) ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು. द्वयधिका सप्ततिः। वा आत् (६-३-४९)।

द्वासप्ततितम ದ್ವಾಸಪ್ತತಿತಮ (वि०) ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ. द्वासप्तति डटः वा "तमट्" (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी –ತಮೀ.**

द्वास्स्थ ದ್ವಾಸ್ಸ್ಥ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವನು. द्वारि तिष्ठति—ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)। वा विसर्गलोपः (वा० ८-३-३६)।

द्वास्स्थित ದ್ವಾಸ್ಸ್ಥಿತ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವನು. द्वारि स्थितः। वा विसर्गलोपः (वा० ८-३-३६)।

द्वास्स्थितदर्शक ದ್ವಾಸ್ಸ್ಥಿತದರ್ಶಕ (पुं०) ದ್ವಾರಪಾಲಕ. द्वास्थितः सन् पश्यति—दृशिर् (प्रेक्षणे) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

द्वि ದ್ವಿ (त्रि० द्विव०) ಎರಡು. ಇದೊಂದು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದ. ಇದರ ಲಿಂಗತ್ರಯದ ರೂಪಗಳು. (पुं०) द्वौ द्वौ द्वाभ्याम् द्वाभ्याम् द्वाभ्याम् द्वयोः द्वयोः।
(स्त्री०) द्वे द्वे ಮತ್ತು (न०) द्वे द्वे } ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುಂಲಿಂಗದ ರೂಪಗಳಂತಾಗುವುವು. "एको नव द्वौ दश पञ्च सप्तेत्यजीगणव्रातममृखं प्रसार्य" कुमा० ११-४५। "तद्वल्गुना युगपदुन्मिषितेन तावत्सद्यः परस्परतुलामधिरोहतां द्वे" रघु० ५-६८। द्वि ಶಬ್ದಕ್ಕೆ दशन् विंशति ಮತ್ತು त्रिंशत् ಇವು ಪರವಾದರೆ ಆತ್ವವು ಬಂದು (६-३-४७) द्वादश द्वाविंशतिः द्वात्रिंशत् ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. (द्वि ಶಬ್ದಕ್ಕೆ) चत्वारिंशत् पञ्चाशत् षष्टिः सप्ततिः ಮತ್ತು नवतिः ಇವು ಪರವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆತ್ವವು ಬಂದು द्वाचत्वारिंशत् द्विचत्वारिंशत् द्वापञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् द्वाषष्टिः द्विषष्टिः द्वासप्ततिः द्विसप्ततिः द्वानवतिः द्विनवतिः ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. अशीति ಪದವು ಪರವಾದರೆ ಆತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. द्व्यशीतिः द्व्यशीतितमः ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. (अव्य०) 2. द्विः—ಎರಡು ಸಲ, ಎರಡಾವೃತ್ತಿ.

द्विक ದ್ವಿಕ (पुं०) 1. ಕಾಗೆ, ವಾಯಸ. 2. ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ. द्वौ कौ ककारौ यस्य। काकः कोकः ಈ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಕಾರಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. 3. ಎರಡು ಸಂಖ್ಯೆ. द्वाभ्यां कायति—कै (शब्दे) "कः" (३-२-४)। 4. ಎರಡನೆಯವನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. द्वितीय "कन्" पूरणप्रत्ययस्य तीयस्य वा लुक् च (५-२-७७)। द्वितीयकं द्विकं वा ग्रहणं देवदत्तस्य। सि० कौ०। गृह्णाति इत्यर्थे पूरणप्रत्ययस्य नित्यं लुक् (वा० ५-२-७७)। षष्ठेन रूपेण गृह्णाति षट्को देवदत्तः।

द्विककार ದ್ವಿಕಕಾರ (पुं०) 1. ವಾಯಸ, ಕಾಗೆ. 2. ಚಕ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿ. द्वौ ककारौ यस्य। काकः, कोकः।

द्विककुद् ದ್ವಿಕಕುದ್ (पुं०) ಒಂಟೆ. ಒಂಟೆ. द्वे ककुदे यस्य।

द्विकर ದ್ವಿಕರ (न०) 1. ಎರಡು ಕೈಗಳು. द्वयोः करयोः समाहारः। "बुभुक्षितः किं द्विकरेण भुङ्क्ते"। (वि०) 2. ಎರಡು ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ. द्वौ करोति — डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२१)।

द्विकार्षापण ದ್ವಿಕಾರ್ಷಾಪಣ (वि०) ಎರಡು ಕಾರ್ಷಾಪಣ (ನಾಣ್ಯ)ಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्वाभ्यां कार्षापणाभ्यां क्रीतम् "ठञ्" (५-१-३७)। ठञो वा लुक् (५-१-१९)। पक्षे (लुगभावे) द्विकार्षापणिकम् ದ್ವಿಕಾರ್ಷಾಪಣಿಕಮ್.

द्विगु ದ್ವಿಗು (पुं०) 1. ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ, ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದ ಒಂದು ಭೇದ. "संख्यापूर्वो द्विगुः" (२-१-५२)। पञ्चानां गवां समाहारः "टच्" (५-४-९२)। पञ्चगवम्। एकवचनम् (२-४-१)। (वि०) 2. ಎರಡು ಹಸುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ. द्वौ गावौ यस्य। ह्रस्वः (१-२-४८)।

द्विगुण ದ್ವಿಗುಣ (वि०) ಎರಡರಷ್ಟಾದ. ಇಮ್ಮಡಿಯಾದ. द्वौ गुणौ आवृत्ती यस्य। "एतच्छौच गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम्" मनु० ५-१३७।

द्विगुणाकृत ದ್ವಿಗುಣಾಕೃತ (न०) ಎರಡು ಸಲ ಉಳಲ್ಪಟ್ಟ ಭೂಮಿ. द्विगुणं कृतम् "डाच्" (५-४-५९)।

द्विगुणित ದ್ವಿಗುಣಿತ (वि०) ಎರಡರಿಂದ ಗುಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಇಮ್ಮಡಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. ಎರಡರಷ್ಟಾದ. ಎರಡರಷ್ಟು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. द्वाभ्यां गुणितः। "वैरोचनैर्द्विगुणिताः सहसा मयूखैः" किरा० ५-४६।

द्विगुणीकृत ದ್ವಿಗುಣೀಕೃತ (वि०) ಇಮ್ಮಡಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. ಎರಡರಷ್ಟು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. द्वौ गुणावावृत्ती यस्य द्विगुणः—अद्विगुणः द्विगुणः कृतः "च्विः" (वा० ५-४-५०)। "बभार बाष्पैर्द्विगुणीकृतं तनूस्तनूनपाद्धूमवितानमाधिजैः" माघ० १-६२।

द्विचत्वारिंश ದ್ವಿಚತ್ವಾರಿಂಶ (ವಿ०) ನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ. द्विचत्वारिंशतः पूरणः "डट्" (५-२-४८)।

द्विचत्वारिंशत् ದ್ವಿಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ (स्त्री०) ನಲವತ್ತೆರಡು. द्व्यधिका चत्वारिंशत्।

द्विचत्वारिंशत्तम ದ್ವಿಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ತಮ (ವಿ०) ನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ. द्विचत्वारिंशत् "डट्"। डटः वा "तमट्" (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। –तमी – ತಮೀ.

द्विचरण ದ್ವಿಚರಣ (ಪುं०) 1. ಮನುಷ್ಯ. द्वौ चरणौ यस्य। "गतः कालो यत्र द्विचरणपशूनां क्षितिभुजां पुरःस्वस्तीत्युक्ता विषयसुखमास्वादितमहो"। 2. ಎರಡು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ರಾಶಿ. (न०) 3. ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು.

द्विज ದ್ವಿಜ (ಪುं०) 1. ಉಪನಯನ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕಾರ ಹೊಂದಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. द्विर्जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-१०१)। "जन्मना जायते शूद्रः कर्मणा जायते द्विजः"। "वटुमात्रेण शक्यं हि सज्यं कर्तुं धनुर्द्विजाः। अवहास्या भविष्यन्ति ब्राह्मणाः सर्वराजसु" भा० आदि० २०३-५। 2. ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. (ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ). 3. ಮೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ (1) ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. (2) ಸರ್ಪ, ಹಾವು. (3) ಮತ್ಸ್ಯ, ಮೀನು ಮುಂತಾದುವು. 4. ದಂತ, ಹಲ್ಲು. "द्विजावलिव्याजनिशाकरांशुभिः शुचिस्मितां वाचमवोचदच्युतः" माघ० १-२५। "द्विजः स्याद्ब्राह्मणक्षत्रवैश्यदन्ताण्डजेषु ना" मेदि०। (ವಿ०) 5. ಎರಡು ಸಲ ಹುಟ್ಟುವ.

द्विजत्व ದ್ವಿಜತ್ವ (न०) ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವ, ದ್ವಿಜನಾಗಿರುವಿಕೆ. द्विजस्य भावः "त्वः" (५-१-११९)।

द्विजन्मन् ದ್ವಿಜನ್ಮನ್ (ಪುं०) 1. "द्विज" ಪದದ ಅರ್ಥ. द्वे जन्मनी यस्य। "वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकादिर्द्विजन्मनाम्" मनु० २-२६। "इति प्रविश्याभिहिता द्विजन्मना" कुमा० ५-५१। "द्विजातिश्च द्विजन्मा च ब्राह्मणादिषतत्रिणोः" वैज०। "द्विजन्मा दशने विप्रे" मेदि०। 2. ಮೊದಲು ಶೂದ್ರನಿಗೆ ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ ವೈಶ್ಯ ಹೆಂಗಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ರಾತ್ಯ (ಸಂಸ್ಕಾರಹೀನ) ನಾದ ವೈಶ್ಯನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗ. "शूद्रपूर्वा द्विजन्मानम्" वैज०।

द्विजपति ದ್ವಿಜಪತಿ (ಪುं०) 1. ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋತ್ತಮ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. 2. ಚಂದ್ರ. 3. ಪಕ್ಷಿರಾಜ, ಗರುಡ. द्विजानां पतिः।

द्विजपोत ದ್ವಿಜಪೋತ (ಪುं०) ಪತಿತನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. "शूद्रोऽन्त्यवर्णो वृषलो द्विजपोतो जघन्यजः" वैज०।

द्विजप्रपा ದ್ವಿಜಪ್ರಪಾ (स्त्री०) 1. ಮರದ ಕೆಳಗಡೆ ಮಾಡಿರುವ ಪಾತಿ. 2. ಹಕ್ಕಿಗಳು ನೀರು ಕುಡಿಯಲು ಬಾವಿಯ ಹತ್ತಿರ ಮಾಡಿರುವ ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟಿ. "द्विजप्रपालवालं स्यात्" त्रिकाण्ड०।

द्विजबन्धु ದ್ವಿಜಬಂಧು (ಪುं०) ಪತಿತನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಜನ್ಮ ಮತ್ತು ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮಾತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿರುವವನು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವವನು.

द्विजब्रुव ದ್ವಿಜಬ್ರುವ (ಪುं०) ಕರ್ಮಭ್ರಷ್ಟನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಜಾತಿಮಾತ್ರದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದುಕೊಳ್ಳುವವನು. द्विजमात्मानं ब्रूते — ब्रूञ् (व्यक्तायां वाचि)। "कः" (३-१-१३५)।

द्विजराज ದ್ವಿಜರಾಜ (ಪುं०) 1. ಚಂದ್ರ. द्विजानां राजा "टच्" (५-४-९१)। "इत्थं द्विजेन द्विजराजकान्तिरावेदितो वेदविदां वरेण" रघु० ५-२३। 2. ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋತ್ತಮ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. 3. ಪಕ್ಷಿರಾಜ, ಗರುಡ. 4. ಅನಂತ, ಸರ್ಪರಾಜ. "द्विजराजः शशधरे सुपर्णेऽनन्तभोगिनि" विश्व०। 5. ಕರ್ಪೂರ.

द्विजर्षभ ದ್ವಿಜರ್ಷಭ (ಪುं०) ಉತ್ತಮನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. द्विजेषु ऋषभः श्रेष्ठः।

द्विजलिङ्गिन् ದ್ವಿಜಲಿಂಗಿನ್ (ಪುं०) 1. ಕ್ಷತ್ರಿಯ. द्विजस्य लिङ्गमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। (ವಿ०) 2. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ವೇಷವನ್ನು ಹಾಕಿರುವ. "तान् सर्वान् घातयेद्राजा शूद्रांस्तु द्विजलिङ्गिनः" मनु० ९-२४४।

द्विजवर ದ್ವಿಜವರ, –वर्य –ವರ್ಯ (ಪುं०) ಶ್ರೇಷ್ಠ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಉತ್ತಮನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ.

द्विजवाहन ದ್ವಿಜವಾಹನ (ಪುं०) ವಿಷ್ಣು, ನಾರಾಯಣ. द्विजो गरुडो वाहनमस्य।

द्विजव्रण ದ್ವಿಜವ್ರಣ (न०) ದಂತರೋಗದ ಒಂದು ಭೇದ.

द्विजशप्त ದ್ವಿಜಶಪ್ತ (ಪುं०) ರಾಜಮಾಷ, ಕಾರಾಮಣಿ, ಅಲಸಂದೆ. द्विजैःशप्तः।

द्विजश्रेष्ठ ದ್ವಿಜಶ್ರೇಷ್ಠ (ಪುं०) ಉತ್ತಮ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ.

द्विजा ದ್ವಿಜಾ (स्त्री०) 1. ರೇಣುಕ ಎಂಬ ಒಂದು ಗಂಧಿಗರ ವಸ್ತು. द्विर्जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-१०१)। 2. ಭಾರಂಗಿ ಗಿಡ. "द्विजा भार्ग्यां हरेणौ च" मेदि०।

द्विजाग्र्य ದ್ವಿಜಾಗ್ರ್ಯ (ಪುं०) ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋತ್ತಮ. द्विजेषु अग्र्यः। "अद्भिरेव द्विजाग्र्याणां कन्यादानं विशिष्यते" मनु० ३-३५।

द्विजाति ದ್ವಿಜಾತಿ (ಪುಂ) 1. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. द्वे जाती जन्मनी यस्य। "पुरोपनीतं नृप रामणीयकं द्विजातिशेषेण यदेतदन्धसा" किरा० १-३९। 2. ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ. "ब्राह्मणःक्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः" मनु० १०-४। 3. ಮೊಟ್ಟೆ (ತತ್ತಿ) ಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ (1) ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. (2) ಸರ್ಪ, ಹಾವು. (3) ಮತ್ಸ್ಯ, ಮೀನು ಮುಂತಾದುವು. "द्विजातिविप्राण्डजयोस्तु पुंलिङ्गः" मेदि०। "द्विजातिश्च द्विजन्मा च ब्राह्मणादिपतत्रिणोः" वैज०। 4. ದಂತ, ಹಲ್ಲು.

द्विजायनी ದ್ವಿಜಾಯನೀ (स्त्री०) ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ. द्विजः अय्यते ज्ञायतेऽनया — अय (गतौ) "ल्युट्" (३-३-११७)। गत्यर्थानां ज्ञानार्थकत्वात्। "ङीप्" (४-१-१५)। "पवित्रं यज्ञोपवीतं ब्रह्मसूत्रं द्विजायनी" त्रिकाण्ड०।

द्विजालय ದ್ವಿಜಾಲಯ (ಪುಂ) 1. ಪಕ್ಷಿಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ, ಮರದ ಪೊಟರೆ. 2. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಗೂಡು. 3. ದ್ವಿಜರ ಮನೆ. द्विजानामालयः वासस्थानम्।

द्विजावलि ದ್ವಿಜಾವಲಿ (स्त्री०) 1. ದ್ವಿಜರ ಪಙ್ಕ್ತಿ. 2. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಸಾಲು. 3. ದಂತಪಙ್ಕ್ತಿ, ಹಲ್ಲುಗಳ ಸಾಲು. द्विजानामावलिः। "द्विजावलिव्याजनिशाकरांशुभिः" माघ० १-२५।

द्विजिह्व ದ್ವಿಜಿಹ್ವ (ಪುಂ) 1. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. द्वे जिह्वे अस्य। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **ಸರ್ಪಗಳಿಗೆ ಎರಡು ನಾಲಿಗೆಗಳಾಗಲು ಕಾರಣ:** ಸರ್ಪಮಾತೆಯಾದ ಕದ್ರೂವಿಗೂ ಗರುತ್ಮಂತನ ತಾಯಿಯಾದ ವಿನತೆಗೂ ಉಚ್ಚೈಃಶ್ರವಸ್ಸಿನ ಬಣ್ಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಂದ್ಯವುಂಟಾಗಿ ಕದ್ರೂವಿನ ಮೋಸದಿಂದ ವಿನತೆಯು ಸೋತು ಅವಳಿಗೆ ದಾಸಿಯಾದಳು. ಈ ದಾಸ್ಯವಿಮೋಚನೆಗಾಗಿ ವಿನತಾಪುತ್ರನಾದ ಗರುತ್ಮಂತನು ಕದ್ರೂಪುತ್ರರಾದ ಸರ್ಪಗಳಿಗೆ ಅಮೃತವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವುದಾಗಿ ಮಾತು ಕೊಟ್ಟು ಇಂದ್ರನ ಮನೆಯಿಂದ ಅಮೃತವನ್ನು ತಂದು ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಈ ಅಮೃತವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ತನ್ನ ತಾಯಿ ವಿನತೆಗೆ ದಾಸ್ಯವು ಹೋಗಬೇಕೆಂದೂ ಸರ್ಪಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿ ಅಮೃತವನ್ನು ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಹೊರಟು ಹೋದನು. ಸರ್ಪಗಳು ಸ್ನಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಆ ಅಮೃತವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದನು. ಸರ್ಪಗಳು ಬಂದು ನೋಡಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಅಮೃತವಿಲ್ಲದಿರಲು ದರ್ಭೆಯನ್ನೇ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ನೆಕ್ಕಿದುವು. ಆಗ ನಾಲಿಗೆಯು ಸೀಳಿಹೋಗಿ ಅಂದಿನಿಂದ ಸರ್ಪಗಳಿಗೆ ಎರಡು ನಾಲಿಗೆಗಳಾದುವು. ಅಮೃತವನ್ನಿಟ್ಟದ್ದರಿಂದ ಅಂದಿನಿಂದ ದರ್ಭೆಯೂ ಪವಿತ್ರವಾಯಿತು. "अथ सर्पानुवाचेदं सर्वान् परमहृष्टवत्। इदमानीतममृतं निक्षेप्स्यामि कुशेषु वः। स्नाता मङ्गलसंयुक्तास्ततः प्राश्नीत पन्नगाः। भवद्भिरिदमासीनैर्यदुक्तं तद्वचस्तदा। अदासी चैव मातेयमद्यप्रभृति चास्तु मे। ततः स्नातुं गताः सर्पाः प्रत्युक्त्वा तं तथेत्युत। शक्रोऽप्यमृतमाक्षिप्य जगाम त्रिदिवं पुनः। अथागतास्तमुद्देशं सर्पाः सोमार्थिनस्तदा। स्नाताश्च कृतजप्याश्च प्रहृष्टाः कृतमङ्गलाः। यत्रैतदमृतं चापि स्थापितं कुशसंस्तरे। तद्विज्ञाय हृतं सर्पाः प्रतिमायाकृतं च तत्। सोमस्थानमिदं चेति दर्भांस्ते लिलिहुस्तदा। तदा द्विधाकृता जिह्वा सर्पाणां तेन कर्मणा। अभवंश्चामृतस्पर्शात् दर्भास्तेऽथ पवित्रिणः" भा० आदि० ३४। "अमर्षणः शोणितकाङ्क्षया किं पदा स्पृशन्तं दशति द्विजिह्वः" रघु० १४-४१। 2. ಖಲ, ದುರ್ಜನ. ಚಾಡಿಕೋರ. "द्विजिह्वौ सर्पसूचकौ" अम०।

द्विजेन्द्र ದ್ವಿಜೇಂದ್ರ (ಪುಂ) 1. ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋತ್ತಮ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. द्विजः इन्द्र इव। 2. ಚಂದ್ರ. द्विजानामिन्द्रः। "हस्तस्थिताखण्डितचक्रशालिनं द्विजेन्द्रकान्तं श्रितवक्षसं श्रिया" माघ० १२-३। 3. ಗರುಡ, ಪಕ್ಷಿರಾಜ. 4. ಕರ್ಪೂರ.

द्विजेश ದ್ವಿಜೇಶ (ಪುಂ) 1. ಪಕ್ಷಿರಾಜ, ಗರುಡ. 2. ಚಂದ್ರ. 3. ಕರ್ಪೂರ. **–ईश्वरः –ಈಶ್ವರಃ.**

द्विजोत्तम ದ್ವಿಜೋತ್ತಮ (ಪುಂ) ವಿಪ್ರ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. द्विजेषु उत्तमः।

द्वित ದ್ವಿತ (ಪುಂ) ಗೌತಮ ಋಷಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ. ಏಕತ ತ್ರಿತರೆಂಬುವರು ಈತನ ಸಹೋದರರು. ["त्रित" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

द्वितन्त्र ದ್ವಿತಂತ್ರ (ಪುಂ) ಎರಡು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು ಅಥವಾ ತಿಳಿದವನು. द्वे तन्त्रे अधीते वेद वा "अण्" (४-२-५९)। अणो "लुक्" (४-१-८८)।

द्वितय ದ್ವಿತಯ (ನಂ) 1. ಎರಡು, ಎರಡು ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ ಸಮುದಾಯ. द्वौ अवयवौ यस्य "तयप्" (५-२-४२)। तयस्य वा "अयच्" (५-२-४३)। पक्षे द्वयम् ದ್ವಯಮ್. "अधिकं शुशुभे शुभंयुना द्वितयेन द्वयमेव सङ्गतम्" रघु० ८-६। (वि०) 2. ಎರಡು

ವಿಧವಾದ, ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾದ. "द्रुमसानुमतां किमन्तरं यदि वायौ द्वितयेऽपि ते चलाः" रघु० ८-९०।

द्वितीय ದ್ವಿತೀಯ (पुं०) 1. ಪುತ್ರ, ಮಗ. "पुत्रो द्वितीयःकुलधारकः" त्रिकाण्ड०। 2. ಮಿತ್ರ, ಜೊತೆಗಾರ, ಸಹಾಯ. "रतिद्वितीये मदने प्रपन्ने" कुमा० ३-३५। "अध्यास्य प्रयतपरिग्रहद्वितीयः" रघु० १-९५। 3. (ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ) ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಎರಡನೆಯ (ಮಧ್ಯಮ) ಪುರುಷ. (वि०) 4. ಎರಡನೆಯ. द्वयोः पूरणः—द्वि "तीयः" (५-२-५४)। "प्रभवेण द्वितीयेन तथैवो-च्छिरसा त्वया" कुमा० ६-७०। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **द्वितीया ದ್ವಿತೀಯಾ.** 5. ಭಾರ್ಯೆ, ಪತ್ನಿ, ಹೆಂಡತಿ. 6. ದ್ವಿತೀಯಾ ತಿಥಿ, ಪಕ್ಷದ ಎರಡನೆಯ ತಿಥಿ. 7. (ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ) ಶಬ್ದದ ಎರಡನೆಯ ವಿಭಕ್ತಿ. **द्वितीया-विभक्तिः ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ.**

द्वितीयक ದ್ವಿತೀಯಕ (न०) 1. ಎರಡನೆಯವನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. द्वितीयेन रूपेण ग्रहणम् — द्वितीय "कन्" (५-२-७७)। पूरणप्रत्ययस्य वा लुक्। पक्षे **द्विकम् ದ್ವಿಕಮ್.** 2. ಎರಡನೆಯ ದಿನ ಬರುವ ಜ್ವರ.

द्वितीयाकृत ದ್ವಿತೀಯಾಕೃತ (वि०) ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಉಳಲ್ಪಟ್ಟ (ಭೂಮಿ). द्वितीयं कर्षणं कृतम् "डाच्" (५-४-५९)।

द्वितीयाश्रम ದ್ವಿತೀಯಾಶ್ರಮ (पुं०) ಎರಡನೆಯ ಆಶ್ರಮ, ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮ. द्वितीयः आश्रमः। "कलोह्ययं संक्रमितुं द्वितीयं सर्वोपकारक्षममाश्रमं ते" रघु० ५-१०। ಈ ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪತ್ನೀಸಮೇತನಾಗಿ ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಅತಿಥಿ ಅಭ್ಯಾಗತರುಗಳನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸುತ್ತ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯನಿರತನಾಗಿರಬೇಕು. ಮನುಷ್ಯನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಅವಸ್ಥೆ.

द्वितीयिक ದ್ವಿತೀಯಿಕ (वि०) ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಬಡ್ಡಿ ಲಾಭ ತೆಗೆ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾಲ ಮುಂತಾದುದು. द्वितीयो वृद्ध्यादिरस्मिन् दीयते—द्वितीय "ठञ्" (५-१-४८)।

द्वितीयिन् ದ್ವಿತೀಯಿನ್ (वि०) ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಧಭಾಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು. द्वितीयो भागो ग्राह्यतयाऽस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

द्वित्र ದ್ವಿತ್ರ (वि० ब० व०) ಇಬ್ಬರು ಅಥವಾ ಮೂವರು, ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು. द्वौ वा त्रयो वा "डच्" (५-४-७३)। "द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन्यावद्यते साधयितुं त्वदर्थम्" रघु० ५-२५।

द्वित्व ದ್ವಿತ್ವ (न०) 1. ಎರಡು ರೂಪವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಎರಡಾಗಿರುವಿಕೆ. द्वयोर्भावः "त्वः" (५-१-११९)। ಎರಡು ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವಾದ ಗುಣವು ದ್ವಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮವಾಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಎರಡನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿರುವುದ . ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ದ್ವಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಸಮಾನ ಜಾತೀಯವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವ್ಯವಹಾರವಿಲ್ಲ.

द्विदण्डि ದ್ವಿದಂಡಿ (अव्य०) ಎರಡು ಕೋಲುಗಳಿಂದ ನಡೆಯುವ ಹೊಡೆದಾಟ, ಎರಡು ದಂಡಗಳಿಂದ ನಡೆಯುವ ಯುದ್ಧ. द्वौ दण्डौ यस्मिन् प्रहरणे "इच्" (५-४-१२८)।

द्विदत् ದ್ವಿದತ್ (पुं०) ಎರಡು ಹಲ್ಲುಗಳು ಹುಟ್ಟುವ ವಯಸ್ಸಿನ ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದುದು. द्वौ दन्तावस्य—दन्तस्य "दतृ" (५-४-१४१)।

द्विदन्त ದ್ವಿದಂತ (पुं०) ಎರಡು ದಂತಗಳುಳ್ಳ ಆನೆ. द्वौ दन्तावस्य।

द्विदल ದ್ವಿದಲ (पुं०) 1. ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯ, ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ಬೇಳೆಯಾಗುವ ಧಾನ್ಯ, ತೊಗರಿ ಕಡಲೆ ಅವರೆ ಹೆಸರು ಉದ್ದು ಇತ್ಯಾದಿ. द्वे दले यस्य। 2. ಎರಡು ಭಾಗವಾಗುವ ದರ್ಭೆ.

द्विदश ದ್ವಿದಶ (वि० ब० व०) ಎರಡು ಹತ್ತು, ಇಪ್ಪತ್ತು. द्विरावृत्ताः दश द्विदशाः—द्वि+दशन् "डच्" (५-४-७३)।

द्विदाम्नी ದ್ವಿದಾಮ್ನೀ (स्त्री०) ಎರಡು ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಬೇಕಾದ ದುಷ್ಟ ಹಸು. द्वे दामनी सन्दाने यस्याः—"ङीप्" (४-१-२७)।

द्विदेह ದ್ವಿದೇಹ (पुं०) ಗಣಪತಿ, ವಿನಾಯಕ.

द्विद्वादश ದ್ವಿದ್ವಾದಶ (पुं०) ವಧೂವರರ ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿನ ಒಂದು ದೋಷ, ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ರಾಶಿಗಳಾಗುವುವರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒಂದು ದೋಷ. द्वितीयः द्वादशश्च। त्रिभागवत् द्विशब्दस्य पूरणार्थत्वम्। ವಧೂವರರ ಜಾತಕಗಳಲ್ಲಿ ವಧುವಿನ ರಾಶಿಯಿಂದ ವರನ ರಾಶಿಯು ಎರಡನೆಯದಾಗಿಯೂ ವರನ ರಾಶಿಯಿಂದ ವಧುವಿನ ರಾಶಿಯು ಹನ್ನೆರಡನೆಯದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು ದೋಷವಾಗುವುದು. "द्विके द्वादशके मृत्युरायुर्द्वादशके द्विके। तृतीयैकादशे दुःखं सुखमेकादशत्रिके" मुहू० द०।

द्विधा ದ್ವಿಧಾ (अव्य०) ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ, ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, द्वि प्रकारे "धा" (५-३-४२)। "द्विधा

प्रयुक्तेन च वाङ्मयेन सरस्वती तन्मिथुनं नुनाव" कुमा० ७-९०।

द्विधागति ದ್ವಿಧಾಗತಿ (पुं०) 1. ಏಡಿ, ನಳ್ಳಿ, ಕುಳೀರ. द्विधा गतिर्गमनमस्य। ಏಡಿಯು ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. 2. ಮೊಸಳೆ. ಇದು ನೀರಿನಲ್ಲೂ ನೆಲದಮೇಲೆಯೂ ಸಂಚರಿಸುವುದು. (वि०) 3. ಎರಡು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ.

द्विनवति ದ್ವಿನವತಿ (स्त्री०) ತೊಂಬತ್ತ್ಮೂರು. द्वयधिका नवतिः। "द्वि" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

द्विनवतितम ದ್ವಿನವತಿತಮ (वि०) ತೊಂಬತ್ತ್ಮೂರನೆಯ. द्विनवतेः पूरणः—डटो वा "तमट्"(५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-तमी -ತಮೀ.**

द्विनाव ದ್ವಿನಾವ (न०) ಎರಡು ಹಡಗುಗಳು. द्वयोर्नावोः समाहारः "टच्" (५-४-९९)।

द्विनिष्क ದ್ವಿನಿಷ್ಕ (वि०) ಎರಡು ನಿಷ್ಕಗಳಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्वाभ्यां निष्काभ्यां क्रीतम् "ठञ्" (५-१-३७)। तस्य वा लुक् (५-१-३०)। लुगभावे उत्तरपदवृद्धिः (७-३-१५)। **द्विनैष्किकः ದ್ವಿನೈಷ್ಕಿಕಃ.**

द्विप ದ್ವಿಪ (पुं०) ಗಜ, ಆನೆ. द्वाभ्यां पिबति—पा (पाने) "कः" (३-२-४)। "वर्ष्म द्विपानां विरुवन्त उच्चकैर्वनेचरेभ्यश्चिरमाचचक्षिरे" माघ० १२-६४। ಸೊಂಡಿಲು ಮತ್ತು ಬಾಯಿ ಎರಡರಿಂದಲೂ ನೀರು ಕುಡಿಯುವುದರಿಂದ ಆನೆಗೆ ಈ ಹೆಸರು.

द्विपक्ष ದ್ವಿಪಕ್ಷ (पुं०) 1. ಮಾಸ, ತಿಂಗಳು. द्वौ पक्षौ स्तोऽस्य। 2. ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ.

द्विपञ्चाश ದ್ವಿಪಂಚಾಶ (वि०) ಐವತ್ತೆರಡನೆಯ. द्विपञ्चाशतः पूरणः "डट्" (५-१-४८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-पञ्चाशी -ಪಂಚಾಶೀ.** ["द्वि" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

द्विपञ्चाशत् ದ್ವಿಪಂಚಾಶತ್ (स्त्री०) ಐವತ್ತೆರಡು. द्वयधिका पञ्चाशत्। ["द्वि" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

द्विपञ्चाशत्तम ದ್ವಿಪಂಚಾಶತ್ತಮ (वि०) ಐವತ್ತೆರಡನೆಯ. द्विपञ्चाशतः पूरणः—डटः वा "तमट्" (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-तमी -ತಮೀ.**

द्विपण्य ದ್ವಿಪಣ್ಯ (वि०) ಎರಡು ಪಣಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्वाभ्यां पणाभ्यां क्रीतम् "यत्" (५-१-३४)।

द्विपथ ದ್ವಿಪಥ (पुं०) ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳು, ಎರಡು ದಾರಿಗಳು. द्वयोः पथोः समाहारः समासान्तः "अः"(५-४-७४)।

द्विपद ದ್ವಿಪದ (पुं०) 1. ಎರಡು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ (1) ಮನುಷ್ಯ, (2) ದೇವತೆ, (3) ರಾಕ್ಷಸ ಮತ್ತು (4) ಪಕ್ಷಿ. द्वे पदे यस्य। 2. ದ್ವಿಪದಸಮಾಸ, ಎರಡು ಪದಗಳ ಸಮಾಸ. (न०) 3. ಎರಡು ಪಾದಗಳು, ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು. द्वयोः पादयोः समाहारः।

द्विपदराशि ದ್ವಿಪದರಾಶಿ (पुं०) ಮಿಥುನ ಕನ್ಯಾ ತುಲಾ ಮತ್ತು ಕುಂಭ ರಾಶಿಗಳು ಮತ್ತು ಧನುಸ್ಸಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ. "मिथुनतुलाघटकन्या द्विपदाख्याश्चापपूर्वभागश्च"।

द्विपाद्य ದ್ವಿಪಾದ್ಯ (पुं०) 1. ಎರಡರಷ್ಟು ಶಿಕ್ಷೆ, ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಇಮ್ಮಡಿಯಾದ ಶಿಕ್ಷೆ. द्वौ पादौ गुणौ परिमाणमस्य "यत्" (५-१-३४)। "द्विपाद्यो द्विगुणो दण्डः" अम०। (वि०) 2. ಎರಡು ಪಾದ (ಕಾಲುಭಾಗ) ಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्वाभ्यां पादाभ्यां चतुर्थांशाभ्यां क्रीतम् "यत्" (५-१-३४)।

द्विपाधिप ದ್ವಿಪಾಧಿಪ (पुं०) 1. ಐರಾವತ, ಇಂದ್ರನ ಆನೆ. 2. ಗಜಶ್ರೇಷ್ಠ, ಸಲಗ, ಆನೆಗಳ ಹಿಂಡಿನ ಯಜಮಾನ. द्विपानामधिपः। "तत्पूर्वमंसद्वयसं द्विपाधिपाः क्षणं सहेलाः परितो जगाहिरे" माघ० १२-७२।

द्विपानन ದ್ವಿಪಾನನ (पुं०) ಗಣಪತಿ, ವಿನಾಯಕ. द्विपस्य आननं यस्य।

द्विपायिन् ದ್ವಿಪಾಯಿನ್ (पुं०) ಗಜ, ಆನೆ. द्वाभ्यां शुण्डामुखाभ्यां पिबति—पा (पाने) "णिनिः" (३-२-७८)।

द्विपास्य ದ್ವಿಪಾಸ್ಯ (पुं०) ಗಣಪತಿ, ವಿನಾಯಕ. द्विपस्य आस्यं यस्य।

द्विपुरुष ದ್ವಿಪುರುಷ (वि०) ಎರಡು ಪುರುಷಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ, ಎರಡು ಆಳು ಉದ್ದದ ಆಳತೆಯುಳ್ಳ. द्वौ पुरुषौ प्रमाणमस्य—द्विपुरुष "मात्रच्" (५-२-३७)। तस्य लुक् (वा० ५-१-३७)। स्त्रियाम् वा "ङीप्"(४-१-२४)। द्विपुरुषी द्विपुरुषा वा परिखा।

द्विबिन्दु ದ್ವಿಬಿಂದು (पुं०) ಎರಡು ಬಿಂದುಗಳಿರುವ ವಿಸರ್ಗ. द्वौ बिन्दू यस्य।

द्विभूम ದ್ವಿಭೂಮ (वि०) ಎರಡು ಭೂಮಿಗಳುಳ್ಳ ಉಪ್ಪರಿಗೆ (ಮಹಡಿ) ಮನೆ ಮೊದಲಾದುದು. द्वे भूमी यस्य "अच्" (वा० ५-४-७५)।

द्विमातृ ದ್ವಿಮಾತೃ (पुं०) 1. ಗಣಪತಿ. द्वौ मातरौ अस्य। समासान्तविधेरनित्यत्वात् न कप्। 2. ಜರಾಸಂಧ.

द्विमातृज ದ್ವಿಮಾತೃಜ (पुं०) 1. ಗಣಪತಿ. 2. ಜರಾಸಂಧ. द्वाभ्यां मातृभ्यां जायते — जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९८)।

द्विमात्र ದ್ವಿಮಾತ್ರ (पुं०) ದೀರ್ಘಸ್ವರ. द्वे मात्रे उच्चारण-कालोऽस्य। आ ई ऊ ಇತ್ಯಾದಿ. "एकमात्रो भवेद्ध्रस्वो द्विमात्रो दीर्घ उच्यते। त्रिमात्रस्तु प्लुतो ज्ञेयः व्यञ्जनं त्वर्धमात्रकम्" पा० शि०।

द्विमास्य ದ್ವಿಮಾಸ್ಯ (वि०) ಎರಡು ತಿಂಗಳು ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ, ಹುಟ್ಟಿ ಎರಡು ತಿಂಗಳಾಗಿರುವ. द्वौ मासौ भूतः "यप्" (५-१-८२)।

द्विमुख ದ್ವಿಮುಖ (पुं०) 1. ಎರಡು ಮುಖಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಸರ್ಪ. द्वे मुखे अस्य। 2. ಒಂದು ವಿಧ ಕ್ರಿಮಿ. "चूरवो द्विमुखाश्चैव सप्तैवेते पुरीषजाः" सुश्रुत० उत्तरतं० ५४-८। (वि०) 3. ಎರಡು ಮುಖಗಳುಳ್ಳ. (स्त्री०) **–मुखा –ಮುಖಾ.** 4. ಜಿಗಣೆ.

द्विमुनि ದ್ವಿಮುನಿ (अव्य०) ವ್ಯಾಕರಣವಿದ್ಯಾಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಪಾಣಿನಿ ಮತ್ತು ಕಾತ್ಯಾಯನ ಋಷಿಗಳು. "द्वे मुनी वंश्यौ द्विमुनि व्याकरणस्य" सि० कौ०। अव्ययीभावः (२-१-१९)। ಈ ಮುನಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸಮಾನ ವಿದ್ಯಾವಂತರಾದುದರಿಂದ ಸಮಾನವಂಶ್ಯರಾದರು. ವಿದ್ಯೆಗೂ ವಿದ್ಯಾವಂತರಿಗೂ ಅಭೇದವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ द्विमुनि व्याकरणम् ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

द्विमुसलि ದ್ವಿಮುಸಲಿ (अव्य०) ಎರಡು ಒನಕೆ (ಮುಸಲ) ಗಳಿಂದ ನಡೆಯುವ ಯುದ್ಧ. द्वौ मुसलौ यस्मिन् प्रहरणे "इच्" (५-४-१२८)।

द्विमूर्ध ದ್ವಿಮೂರ್ಧ (वि०) ಎರಡು ತಲೆಗಳುಳ್ಳ. द्वौ मूर्धानौ यस्य "षः" (५-४-११५)। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)।

द्विर ದ್ವಿರ (पुं०) ಭ್ರಮರ, ದ್ವಿರೇಫ, ದುಂಬಿ. द्वौ रौ रेफौ यस्य। ಭ್ರಮರಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೇಫಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

द्विरद ದ್ವಿರದ (पुं०) ಗಜ, ಆನೆ. द्वौ रदौ यस्य। "उपालब्धेवोच्चैर्गिरिपतिरितिश्रीपतिमसौ बलाक्रान्तः क्रीडद्द्विरदमथितोर्वीरुहरवैः" माघ० ५-६९।

द्विरदरिपु ದ್ವಿರದರಿಪು, –शत्रु –ಶತ್ರು (पुं०) ಆನೆಗೆ ಶತ್ರುವಾದ ಸಿಂಹ. द्विरदस्य रिपुःशत्रुर्वा।

द्विरदान्तक ದ್ವಿರದಾಂತಕ, –अराति –ಅರಾತಿ (पुं०) ಸಿಂಹ. द्विरदस्य अन्तकः अरातिर्वा।

द्विरसन ದ್ವಿರಸನ (पुं०) ಸರ್ಪ, ಹಾವು. द्वे रसने यस्य। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)।

द्विरागमन ದ್ವಿರಾಗಮನ (न०) ಮದುವೆಯಾದನಂತರ ತಂದೆಯ ಮನೆಯಿಂದ ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಬರುವುದು. द्विः द्विवारमागमनम्। "वृत्ते पाणिग्रहे गेहात् पितुः पतिगृहं प्रति। पुनरागमनं वध्वास्तद्द्विरागमनं विदुः"। ತಂದೆಯ ಮನೆಯಿಂದ ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಶುಭ ದಿನಗಳು. ವಿಷಮ (ಒಂದು ಮೂರು ಐದು ಇತ್ಯಾದಿ) ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಷ ವೃಶ್ಚಿಕ ಅಥವಾ ಕುಂಭಮಾಸದಲ್ಲಿ ರವಿ ಗುರುಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಶುಭಗ್ರಹಗಳ ವಾರ (ಸೋಮ ಬುಧ ಗುರು ಶುಕ್ರ)ಗಳಲ್ಲಿ ವೃಷಭ ಮಿಥುನ ಕನ್ಯಾ ತುಲಾ ಅಥವಾ ಮೀನಲಗ್ನದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಿ ಪುಷ್ಯ ಹಸ್ತ ಶ್ರವಣ ಧನಿಷ್ಠ ಶತಭಿಷಕ್ ಈ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿರಾಗಮನವು ಪ್ರಶಸ್ತವು. ಶುಕ್ರನು ಅಭಿಮುಖನಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಹೊರಡುವವರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಶಿಶು ಗರ್ಭಿಣಿ ಮತ್ತು ನೂತನ ವಧು ಇವರು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಕೂಡದು.

द्विरात्र ದ್ವಿರಾತ್ರ (न०) ಎರಡು ರಾತ್ರಿಗಳು. द्वयोः रात्र्योः समाहारः। नपुंसकत्वम् (लिङ्गा० २-४-२९)।

द्विरात्रीण ದ್ವಿರಾತ್ರೀಣ (वि०) 1. ಎರಡು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ. द्वाभ्यां रात्रिभ्यां निर्वृत्तः वा "खः" (५-१-८७)। ईनादेशः (७-१-२)। 2. ಎರಡು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಎರಡು ರಾತ್ರಿಗಳ ಕಾಲದ. 4. ಮುಂದಿನ ಎರಡು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ. पक्षे "ठञ्" (५-१-७८)। द्वैरात्रिकः ದ್ವೈರಾತ್ರಿಕಃ.

द्विराषाढ ದ್ವಿರಾಷಾಢ (पुं०) ಎರಡು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಗಳು ಬರುವ ಮಿಥುನಮಾಸ; ಮಿಥುನಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಗಳು ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ "ದ್ವಿರಾಷಾಢ" ಎಂದು ಹೆಸರು. "मिथुनस्थो यदा भानुरमावास्याद्वयं स्पृशेत्। द्विराषाढः स विज्ञेयः विष्णुः स्वपिति कर्कटे"।

द्विरुक्त ದ್ವಿರುಕ್ತ (पुं०) 1. ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ದ್ವಿತ್ವಹೊಂದಿದ ಧಾತು. (वि०) 2. ಎರಡು ಸಲ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्विः द्विवारमुक्तः।

द्विरूढा ದ್ವಿರೂಢಾ (स्त्री०) ಎರಡು ಸಲ ಮದುವೆಯಾದ ಹೆಂಗಸು. द्विवारमूढा।

द्विरेतस् ದ್ವಿರೇತಸ್ (पुं०) 1. ಹೇಸರಗತ್ತೆ. द्वे रेतसी (रासभाश्वयोः) कारणमस्य। 2. ಗರ್ದಭ, ಕತ್ತೆ.

द्विरेफ ದ್ವಿರೇಫ (पुं०) ಭ್ರಮರ, ದುಂಬಿ. **द्वौ रेफौ यस्य वाचकशब्दे।** ಭ್ರಮರ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೇಫಗಳಿರುವುದ ರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "निवेशयामास मधुद्विरेफान्" कुमा० ३-२७। "सुगन्धिनिश्वासविवृद्धतृष्णं बिम्बाधरासन्नचरं द्विरेफम्" कुमा० ३-५६।

द्विर्वचन ದ್ವಿರ್ವಚನ (न०) 1. ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿದ ಧಾತು. (वि०) 2. ಎರಡು ಸಲ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्विरुच्यते—वच (परिभाषणे) कर्म० "ल्युट्" (३-३-११३)।

द्विवक्त्र ದ್ವಿವಕ್ತ್ರ (पुं०) ಎರಡು ತಲೆಗಳುಳ್ಳ ಉರಿಶಿಂಗಿ ಯೆಂಬ ಹಾವು. **द्वे वक्त्रे यस्य।**

द्विवचन ದ್ವಿವಚನ (न०) ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಇಬ್ಬರನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯ. **द्वौ द्वित्वमुच्यतेऽनेन—** वच (परिभाषणे) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। **औ औट् भ्याम्** ಇತ್ಯಾದಿ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

द्विवज्रक ದ್ವಿವಜ್ರಕ (पुं०) ಹದಿನಾರು ಕೋಣ (ಮೂಲೆ) ಗಳುಳ್ಳ ಮನೆ. "वज्रोऽष्टास्त्रिद्विवज्रको द्विगुणः"।

द्विवर्ष ದ್ವಿವರ್ಷ (पुं०) 1. ಎರಡು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ ವೃಷಭ ಮೊದಲಾದುದು. द्वे वर्षे वयोमानमस्य "ठञ्" (५-१-८८)। तस्य वा लुक् (५-१-२८)। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **–वर्षा –ವರ್ಷಾ.** ಎರಡು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಿನ ಹಸು. 2. ಎರಡು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ ಬಾಲಕ. द्विवर्षो दारकः। खस्य ठञ्प्रत्ययस्य च चित्तवति नित्यं लुक् (५-१-८९)। 3. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಸಲಹಿ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸೇವಕ, –ಸತ್ಕರಿಸಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. द्वे वर्षे अधीष्टो भृतश्च "ठञ्" (५-१-८०)। वा खः (५-१-८८)। तयोः वा लुक् (५-१-८८)। द्विवर्षीणः, द्विवर्षः। 4. ಎರಡು ವರ್ಷ ಗಳ ಕಾಲದ, ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಳೆದಿರುವ. द्वे वर्षे भूतः वा "खः" (५-१-८८)। पक्षे "ठञ्" (५-१-८०)। तयोः वा लुक् (५-१-८८)। द्विवर्षीणः द्विवर्षः। 5. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುವ. द्वे वर्षे भावी— द्विवर्षीणः द्विवर्षः। 6. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ. द्वाभ्यां वर्षाभ्यां निर्वृत्तः। द्विवर्षीणः द्विवर्षः। ಅಧೀಷ್ಟ ಮತ್ತು ಭೃತ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲೂ ಉತ್ತರಪದವೃದ್ಧಿಯೂ ಬರುವುದು. द्वे वर्षे अधीष्टो भृतो वा कर्म करिष्यति **द्विवार्षिकः ದ್ವಿವಾರ್ಷಿಕಃ.**

द्विविंशतिकीन ದ್ವಿವಿಂಶತಿಕೀನ (वि०) ಎರಡು ವಿಂಶತಿ ಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಎರಡು ವಿಂಶತಿಗಳ ಬೆಲೆ ಬಾಳುವ, द्वाभ्यां विंशतिभ्यां क्रीतम्—द्विविंशति "खः" (५-१-३२)। "कन्" (५-१-२४)। **द्वाविंशतिकः ದ್ವಾವಿಂಶತಿಕಃ.**

द्विविद ದ್ವಿವಿದ (पुं०) ಶ್ರೀರಾಮನ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ವಾನರ. "मैन्दश्च द्विविदश्चैव हनूमांश्चानिलात्मजः"।

द्विविध ದ್ವಿವಿಧ (वि०) ಎರಡು ವಿಧವಾದ, ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ ವಾದ. द्वे विधे यस्य। "निकामतप्ता द्विविधेन वह्निना" कुमा० ५-२३।

द्विवेद ದ್ವಿವೇದ (पुं०) ಎರಡು ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು ಅಥವಾ ತಿಳಿದವನು. **द्वौ वेदावधीते वेद वा** "अण्" (४-२-५९)। तस्य लुक् (४-१-८८)। द्विवेदोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। **–वेदिन् –ವೇದಿನ್.**

द्विवेशरा ದ್ವಿವೇಶರಾ (स्त्री०) ಕೈಗಾಡಿ, ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಡುವ "ರಿಕ್ಷಾ" ಎಂಬ ಗಾಡಿ. **द्वौ वेशौ** यानस्थानरूपौ राति ददाति—रा (दाने) "कः" (३-२-३)।

द्विव्रण ದ್ವಿವ್ರಣ (पुं०) ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎರಡು ವಿಧ ವ್ರಣ. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವ್ರಣ ಗಳುಂಟಾಗುವುವು. ಒಂದು ಶಾರೀರ. ಇದು ಶರೀರ ದೊಳಗಿನದು. ಇನ್ನೊಂದು ಶರೀರದ ಮೇಲುಗಡೆ ಸಂಭವಿ ಸುವುದು. ಇದು ಆಗಂತುಕವು. ವಾತ ಪಿತ್ತ ಕಫಾದಿ ದೋಷ ಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು ಶಾರೀರವ್ರಣ. ಮನುಷ್ಯ ಪಶು ಪಕ್ಷಿ ಸರ್ಪ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಪತನ ಪ್ರಹಾರ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ ಬಾಣ ಆಯುಧ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಉಂಟಾಗು ವುದು ಆಗಂತುಕವ್ರಣ. "द्वौ व्रणौ भवतः शारीर आगन्तुकश्चेति। तयोः शारीरः पवनपित्तकफशोणितसन्निपातनिमित्तः। आगन्तुरपि पुरुषपशुपक्षिव्यालसरीसृपप्रपतनपीडनप्रहाराग्निक्षारविषपरशुशक्तिकुन्ताद्यायुधाभिघातनिमित्तजः" सुश्रुत० चिकित्सा० १-३।

द्विशत ದ್ವಿಶತ (न०) ಇನ್ನೂರು, ಎರಡು ನೂರು. द्विगुणितं शतम्।

द्विशतक ದ್ವಿಶತಕ (वि०) ಎರಡು ನೂರುಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳ ಲ್ಪಟ್ಟ. द्विशतेन क्रीतम् "कन्" (५-१-२२)।

द्विशततम ದ್ವಿಶತತಮ (वि०) ಇನ್ನೂರನೆಯ. द्विशत पूरणे डट्—तस्य नित्यं तमडागमः (५-२-५७)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–शततमी –ಶತತಮೀ.**

द्विशतिका ದ್ವಿಶತಿಕಾ (स्त्री०) ಎರಡೆರಡುನೂರು. द्विशत वीप्सायां "वुन्" (५-४-१)। टाप् (४-१-४)। अत इत्वम् (७-३-४४)।

द्विशती ದ್ವಿಶತೀ (स्त्री०) ಎರಡುನೂರು. द्वयोः शतयोः समाहारः।

द्विशत्य ದ್ವಿಶತ್ಯ (न०) ಇನ್ನೂರರಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्विशतेन क्रीतम् "यत्" (५-१-३४)।

द्विशफ ದ್ವಿಶಫ (पुं०) 1. ಎರಡು (ಸೀಳಿದ) ಗೊರಸುಗಳುಳ್ಳ ಹಸು ಎಮ್ಮೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿ. द्वौ शफौ यस्य। ಹಸು ಆಡು ಎಮ್ಮೆ ಜಿಂಕೆ ಹಂದಿ ಗವಯ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕಾಲಿನ ಗೊರಸು ಎರಡಾಗಿ ಸೀಳಿದೆ.

द्विशरीर ದ್ವಿಶರೀರ (पुं०) ಚರಸ್ಥಿರ ರೂಪವಾದ ದ್ವಿಸ್ವಭಾವದ ರಾಶಿ. द्वे चरस्थिरात्मके शरीरे यस्य। ಮಿಥುನ ಕನ್ಯಾ ಧನುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಮೀನ ಇವು ದ್ವಿಸ್ವಭಾವದ ರಾಶಿಗಳು.

द्विशस् ದ್ವಿಶಸ್ (अव्य०) ಎರಡೆರಡಾಗಿ (ಕೊಡು), ಎರಡೆರಡಾಗಿ (ಮಾಡು). द्वौ द्वौ ददाति करोति वा द्वि "शस्" (४-४-४३)।

द्विशाण ದ್ವಿಶಾಣ (वि०) ಎರಡು ಶಾಣಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्वाभ्यां शाणाभ्यां क्रीतम् वा "ठञ्" (५-१-३६)। तस्य लुक् (५-१-२८)। पक्षे वा "यत्" (५-१-३५)। **द्विशाण्यम्** ದ್ವಿಶಾಣ್ಯಮ್. पक्षे "अण्" (५-१-३६)। **द्वैशाणम्** ದ್ವೈಶಾಣಮ್.

द्विशिरस् ದ್ವಿಶಿರಸ್ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ. द्वे शिरसी अस्य। वा "कप्" (५-४-१५४)। **–शिरस्कः** –ಶಿರಸ್ಕಃ. (वि०) 2. ಎರಡು ತಲೆಗಳುಳ್ಳ.

द्विशीर्ष ದ್ವಿಶೀರ್ಷ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ. द्वे शीर्षे अस्य। वा "कप्" (५-४-१५४)। **–शीर्षकः** –ಶೀರ್ಷಕಃ. (वि०) 2. ಎರಡು ತಲೆಗಳುಳ್ಳ.

द्विशूर्प ದ್ವಿಶೂರ್ಪ (वि०) ಎರಡು ಶೂರ್ಪಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतम् वा "अञ्" (५-१-२६)। पक्षे "ठञ्" (५-१-३७)। तयोर्लोपः (५-१-२८)।

द्विशौर्पिकम् ದ್ವಿಶೌರ್ಪಿಕಮ್ (वि०) ಎರಡು ಶೂರ್ಪಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्वयोः शूर्पयोः समाहारः द्विशूर्पं तेन क्रीतम् "ठञ्" (५-१-३७)। अत्र द्विगुनिमित्तत्वाभावात् ठञो न लुक्।

द्विष् ದ್ವಿಷ್ (पुं०) ಶತ್ರು, ವೈರಿ, ಹಗೆ. द्विष (अप्रीतौ) "क्विप्" (३-२-६१)। "उपरुन्धन्तु दाशार्हाः पुरीं माहिष्मतीं द्विषः" माघ० २-६४।

द्विष – अप्रीतौ (अदा० उभ० सक० अनि०)। द्वेष्टि, द्विष्टे। दिद्वेष, दिद्विषे। द्वेष्टा। द्वेक्ष्यति, –ते। द्वेष्टु द्विष्टात्, द्विष्टाम् द्विषाताम्। अद्वेट्, अद्विष्ट। द्विष्यात्, द्विषीत। द्विष्यात्, द्विक्षीष्ट। अद्विक्षत्, अद्विक्षत। अद्वेक्ष्यत्, –त। ದ್ವೇಷಿಸು, ಅಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸು. "मम पुत्रा इति मतास्ते पुत्रा अपि शत्रवः। द्विषन्ति प्रतिकुर्वन्ति न ते वचनकारिणः" भा० आदि० ९८-३६।

कर्मणि :—द्विष्यते। द्विष्यताम्। अद्विष्यत। द्विष्येत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—द्वेष्टव्यः। द्वेषणीयः। द्वेष्यः। द्विष्टः। द्विष्टवान्, –वती। द्विषन्, –न्ती। द्विषाणः। द्वेष्टुम्। द्विष्टम्। द्वेषणम्। द्विष्ट्वा। विद्विष्य।

द्विषत् ದ್ವಿಷತ್ (वि०) 1. ವೈರಿ, ಶತ್ರು, ಹಗೆ. द्विष (अप्रीतौ) "शतृ" (३-२-१३१)। द्विषतामुदयः सुमेधसा गुरुरस्वन्ततरः सुमर्षणः" किरा० २-८। (वि०) 2. ದ್ವೇಷಿಸುವ, ಶತ್ರುತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–द्विषन्ती** –ದ್ವಿಷಂತೀ.

द्विषन्तप ದ್ವಿಷಂತಪ (वि०) ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಬಳಲಿಸುವ, ಹಗೆಯನ್ನು ನರಳಾಡಿಸುವ. द्विषन्तं तापयति — तप (सन्तापे) + णिच् "खच्" (३-२-३९)। मुमागमः (६-३-६७)।

द्विषष् ದ್ವಿಷಷ್ (वि०) ಎರಡು ಆರು, ಹನ್ನೆರಡು. द्विगुणिताः षट्। (द्विषट्)।

द्विषष्ट ದ್ವಿಷಷ್ಟ (वि०) ಅರವತ್ತೆರಡನೆಯ. द्विषष्टेः पूरणः तमडभावे "डट्" (५-२-४८)। वा तमट् (५-२-५८)। **–षष्टितमः** –ಷಷ್ಟಿತಮಃ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी** –ತಮೀ. ["द्वि" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

द्विषष्टि ದ್ವಿಷಷ್ಟಿ (स्त्री०) ಅರವತ್ತೆರಡು. द्व्यधिका षष्टिः। ["द्वि" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

द्विषाष्टिक ದ್ವಿಷಾಷ್ಟಿಕ (वि०) 1. ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಸಲಹಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ವೇತನದಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ (ಸೇವಕ, ಆಳು). 3. ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ದಿನಗಳ, ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ದಿನಗಳು ಕಳೆದಿರುವ. 4. ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ದಿನಗಳಲ್ಲಾಗುವ. द्वे षष्टी दिनानि अधीष्टो भृतः भूतः भावी वा "ठञ्" (५-१-८०)। उत्तरपदवृद्धिः (७-३-१५)।

द्विष्ट ದ್ವಿಷ್ಟ (न०) 1. ತಾಮ್ರಲೋಹ. 2. ದ್ವೇಷ. (वि०) 3. ದ್ವೇಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. द्विष (अप्रीतौ) कर्त० कर्म० वा "क्तः" (३-४-७२, ३-२-१०२)।

द्विष्ठ ದ್ವಿಷ್ಠ (वि०) 1. ಎರಡರಲ್ಲಿರುವ, ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿರುವ. 2. ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿರುವ. द्वयोःतिष्ठति — ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)।

द्विस् ದ್ವಿಸ್ (अव्य०) ಎರಡು ಸಲ, ಎರಡಾವೃತ್ತಿ. द्वि "सुच्" (५-४-१८)। द्विः। "द्विरिव प्रतिशब्देन व्याजहार हिमालयः" कुमा० ६-६४।

द्विसंवत्सरीण ದ್ವಿಸಂವತ್ಸರೀಣ (वि०) 1. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. –ಪೂರಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವೇತನದಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ (ಸೇವಕ). 3. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲದ, ಎರಡು ವರ್ಷಗಳು ಕಳೆದಿರುವ. 4. ಮುಂದಿನ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುವ. द्वाभ्यां संवत्सराभ्यां निर्वृत्तः द्वौ संवत्सरौ अधीष्टो भृतः भूतः भावी च वा "खः" (५-१-८७)। पक्षे "ठञ्" (५-१-७)। उत्तरपदवृद्धिः (७-३-१५)। **–सांवत्सरिकः –ಸಾಂವತ್ಸರಿಕಃ.**

द्विसप्तत ದ್ವಿಸಪ್ತತ (वि०) ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ. द्विसप्ततेः पूरणः "डट्" (५-२-४८)।

द्विसप्तति ದ್ವಿಸಪ್ತತಿ (स्त्री०) ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು. द्वयधिका सप्ततिः।

द्विसप्ततितम ದ್ವಿಸಪ್ತತಿತಮ (वि०) ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ. द्विसप्ततेः पूरणः डटः वा तमट् (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी – ತಮೀ.**

द्विसमीन ದ್ವಿಸಮೀನ (वि०) 1. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರೀತಿಸಿ ಕೆಲಸವಮಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ವೇತನದಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಳೆದಿರುವ. 4. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರೈಯಿಸಿದ. 5. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಲಿರುವ. द्वे समे अधीष्टो भृतो भूतो भावी वा द्वाभ्यां समाभ्यां निर्वृत्तो वा–वा "खः" (५-१-८६)। पक्षे "ठञ्" (५-१-७८)। **द्वैसमिकः ದ್ವೈಸಮಿಕಃ.**

द्विसांवत्सरिक ದ್ವಿಸಾಂವತ್ಸರಿಕ (वि०) ["द्विसंवत्सरीण" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

द्विसाहस्र ದ್ವಿಸಾಹಸ್ರ (वि०) 1. ಎರಡು ಸಾವಿರಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्वाभ्यां सहस्राभ्यां क्रीतम् "अण्" (५-१-२७)। अणो वा लुक् (५-१-२९)। पक्षे **द्विसहस्रम् ದ್ವಿಸಹಸ್ರಮ್.** (न०) 2. ಎರಡು ಸಾವಿರ.

द्विसीत्य ದ್ವಿಸೀತ್ಯ (वि०) ಎರಡು ಸಲ ಉಳಲ್ಪಟ್ಟ (ಭೂಮಿ). द्विवारं सीतया संमितम् "यत्" (४-४-९१)।

द्विसुवर्ण ದ್ವಿಸುವರ್ಣ (वि०) 1. ಎರಡು ಸುವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्वाभ्यां सुवर्णाभ्यां क्रीतम् "ठक्" (५-१-३७)। तस्य लुक् (५-१-२८)। द्विसुवर्णेन क्रीतमिति विग्रहे तु ठको द्विगुनिमित्तत्वाभावात् न लुक्। उत्तरपदवृद्धिः (७-३-१७)। **द्विसौवर्णिकः ದ್ವಿಸೌವರ್ಣಿಕಃ.**

द्विस्वभाव ದ್ವಿಸ್ವಭಾವ (वि०) 1. ಎರಡು ಸ್ವಭಾವಗಳುಳ್ಳ. द्वौ स्वभावौ यस्य। (पुं०) 2. ಮೇಷ ಮೊದಲಾದ ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಚರ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿರ ಸ್ವಭಾವದ ರಾಶಿಗಳು. ಮಿಥುನ ಕನ್ಯಾ ಧನುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಮೀನ ಇವು ದ್ವಿಸ್ವಭಾವದ ರಾಶಿಗಳು.

द्विहल्य ದ್ವಿಹಲ್ಯ (वि०) ಎರಡು ಸಲ ಉಳಲ್ಪಟ್ಟ (ಕ್ಷೇತ್ರ). द्विवारं हलेन कृष्टम् "यत्" (४-४-९७)।

द्विहायन ದ್ವಿಹಾಯನ (पुं०) 1. ಎರಡು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳ ಎತ್ತು ಎಮ್ಮೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿ. द्वौ हायनौ यस्य। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-२७)। **–हायनी –ಹಾಯನೀ.** ಎರಡು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಿನ ಹಸು. "द्विहायनी द्विवर्षा गौः" अम०। (न०) 2. ಎರಡು ವರ್ಷಗಳು. द्वयोर्हायनयोः समाहारः। पात्रादित्वात् न "ङीप्"। "शुके द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायनम्" मनु० ११-१३४।

द्विहीन ದ್ವಿಹೀನ (वि०) 1. ಎರಡರಿಂದ ಹೀನವಾದ, ಎರಡರಿಂದ ವರ್ಜಿತವಾದ. 2. ಪುಂಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಹೀನವಾದ. द्वाभ्यां स्त्रीपुंसाभ्यां हीनम्। ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. "द्विहीनं प्रसवे सर्वम् हरीतक्यादयः स्त्रियाम्" अम०।

द्विहृदया ದ್ವಿಹೃದಯಾ (स्त्री०) ಗರ್ಭಿಣಿ ಹೆಂಗಸು, ಬಸುರಾಗಿರುವ ಹೆಂಗಸು. द्वे हृदये यस्याः। "द्विहृदयां च नारीं दौर्हृदिनीमाचक्षते" सुश्रुत०।

द्वीप ದ್ವೀಪ (पुंन०) 1. ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದೇಶ, ಸುತ್ತಲೂ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭೂಮಿ. द्विर्गता आपोऽत्र "ईत्" (६-३-९७)। समासान्तः "अः" (५-४-७४)। "द्वीपोऽस्त्रियामन्तरीपं यदन्तर्वारिणस्तटम्" अम०। "द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात्" रत्ना० १-६। ಜಲಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳು ಅನೇಕವಾಗಿದ್ದರೂ (1) ಜಂಬೂದ್ವೀಪ, (2) ಶಾಕದ್ವೀಪ, (3) ಶಾಲ್ಮಲಿದ್ವೀಪ, (4) ಕುಶದ್ವೀಪ, (5) ಕ್ರೌಂಚದ್ವೀಪ, (6) ಗೋಮೇದಕ

(ಪ್ಲಕ್ಷ) ದ್ವೀಪ ಮತ್ತು (7) ಪುಷ್ಕರದ್ವೀಪಗಳೆಂದು ಸಪ್ತ ದ್ವೀಪಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾದುವು. ನಮ್ಮ ಭಾರತ ದೇಶವು ಜಂಬೂದ್ವೀಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಒಟ್ಟು ಭೂಭಾಗದ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಲವಣಸಮುದ್ರದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದೇ ಜಂಬೂದ್ವೀಪ. ಉಳಿದ ಆರು ದ್ವೀಪಗಳೂ ಉಳಿದ ಅರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುವು. ಈ ಸಪ್ತದ್ವೀಪಗಳೂ ಸಪ್ತಸಮುದ್ರಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. [ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವಿನ ಮಗನಾದ ಪ್ರಿಯವ್ರತರಾಜನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಗಳಾದ ಬರ್ಹಿಷ್ಮತಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಆಗ್ನೀಧ್ರ, ಇಧ್ಮಜಿಹ್ವ, ಯಜ್ಞಬಾಹು, ಮಹಾವೀರ, ಹಿರಣ್ಯರೇತ, ಘೃತಪೃಷ್ಠ, ಸವನ, ಮೇಧಾತಿಥಿ, ವೀತಿಹೋತ್ರ ಮತ್ತು ಕವಿಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದನು. ಇವರಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರ, ಸವನ ಮತ್ತು ಕವಿ ಎಂಬುವರು ವೈರಾಗ್ಯಹೊಂದಿ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಪ್ರಿಯವ್ರತನು ತನ್ನ ರಥದ ಚಕ್ರದ ರೇಖೆಯಿಂದ ಸಪ್ತ ಸಮುದ್ರಗಳನ್ನೂ ಸಪ್ತ ದ್ವೀಪಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಏಳು ಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟು ತಾನು ನಾರದರಿಂದ ತತ್ತ್ವೋಪದೇಶ ಪಡೆದು ಮುಕ್ತಿಹೊಂದಿದನು.] "ये वा उह तद्रथचरणनेमिकृतपरिखातास्ते सप्त सिन्धव आसन् यत एव कृताः सप्त भुवो द्वीपाः" भाग० ५-१। "भूमेरर्धं क्षारसिन्धोरुदक्स्थं जम्बूद्वीपं प्राहुराचार्यवर्याः। अर्धेऽन्यस्मिन् द्वीपषट्कस्य याम्ये क्षारक्षीराद्यम्बुधीनां निवेशः। शाकं ततः शाल्मलमत्र कौशं क्रौञ्चञ्च गोमेदकपुष्करे च" सिद्धान्तशि०। "जम्बुप्लक्षाह्वयौ द्वीपौ शाल्मलिश्चापरो द्विज। कुशः क्रौञ्चस्तथा शाकः पुष्करश्चैव सप्तमः। एते द्वीपा समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः। लवणेक्षुसुरा सर्पिर्दधिदुग्धजलैः समम्। जम्बूद्वीपः समस्तानामेतेषां मध्यसंस्थितः। तस्यापि मेरुर्मैत्रेय मध्ये कनकपर्वतः" विष्णुपु०। ಈ ದ್ವೀಪಗಳೊಡನೆ ಉಪದ್ವೀಪಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಹದಿನೆಂಟು ದ್ವೀಪಗಳಾಗುವುವು, "सङ्ग्रामनिर्विष्टसहस्रबाहुरष्टादशद्वीपनिखातयूपः" रघु० ६-३८। "अगाहताष्टादशतां जिगीषया नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम्" नैष० १-५। 2. ಹುಲಿಯ ಚರ್ಮ. 3. ಮರಳು.

द्वीपवत् ದ್ವೀಪವತ್ (वि०) 1. ಸಮುದ್ರ. द्वीपोऽस्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। 2. ನದ, ಗಂಡುಹೊಳೆ. (स्त्री०) **–वती –ವತೀ**. "ङीप्" (४-१-६)। 3. ನದಿ, ಹೊಳೆ.

द्वीपशत्रु ದ್ವೀಪಶತ್ರು (पुं०) ಶತಾವರಿಗಿಡ, ಪಿಲ್ಲಪಿಚ್ಚರ. द्वीपस्य शत्रुरिव।

द्वीपिका ದ್ವೀಪಿಕಾ (स्त्री०) ಶತಾವರಿಗಿಡ. ಪಿಲ್ಲಪಿಚ್ಚರ.

द्वीपिन् ದ್ವೀಪಿನ್ (पुं०) ವ್ಯಾಘ್ರ, ಹುಲಿ. द्वौ वर्णौ ईयते—ईङ् (गतौ) "पः" बाहु०। द्वीपं चर्म (द्वीपाकाररेखावत्त्वात्) तदस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

द्वीपिनख ದ್ವೀಪಿನಖ (पुं०) ಹುಲಿಯುಗುರು ಗಿಡ. द्वीपिनो नख इव।

द्वीप्य ದ್ವೀಪ್ಯ (वि०) ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿರುವ, ಜಲಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ. द्वीपे भवः "यत्" (४-३-५४)।

द्वेधा ದ್ವೇಧಾ (अव्य०) ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ, ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ. द्वि+धा "एधाच्" आदेशः (५-३-४६)। "वेधा द्वेधा भ्रमं चक्रे कान्तासु कनकेषु च। तासु तेष्वप्यनासक्तः साक्षाद्भर्गो नराकृतिः" कुव०।

द्वेष ದ್ವೇಷ (पुं०) 1. ವೈರ, ಹಗೆತನ, ವಿರೋಧ. द्विष (अप्रीतौ) "घञ्" (३-३-१८)। "द्विषद्द्वेषोपरक्ताङ्गसङ्गिनीः स्वेदविप्रुषः" माघ० २-१८। ನ್ಯಾಯಮತದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಆತ್ಮಧರ್ಮ. ಯಾವ ವಿಷಯದಿಂದ ಆತ್ಮನು ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುವನೋ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸುವ ಇಚ್ಛೆಯು ದ್ವೇಷವೆನಿಸುವುದು. "इच्छाद्वेषप्रयत्नसुखदुःखज्ञानान्यात्मनो लिङ्गम्" गौतमसू०। 2. ಅರುಚಿ, ಅಪ್ರೀತಿ, ಜುಗುಪ್ಸೆ. 3. ಕ್ರೋಧ, ಕೋಪ.

द्वेषण ದ್ವೇಷಣ (पुं०) 1. ಶತ್ರು, ಹಗೆ, ವೈರಿ. द्विष (अप्रीतौ) "युच्" (३-२-१५१)। (न०) 2. ದ್ವೇಷ, ಹಗೆತನ, ಶತ್ರುತ್ವ. द्विष भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

द्वेषणीय ದ್ವೇಷಣೀಯ (वि०) 1. ದ್ವೇಷಿಸಲು ಅರ್ಹನಾದ. 2. ದ್ವೇಷಿಸಲ್ಪಡುವ. द्विष (अप्रीतौ) "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **द्वेष्टव्यः ದ್ವೇಷ್ಟವ್ಯಃ**.

द्वेषिन् ದ್ವೇಷಿನ್ (पुं०) ಶತ್ರು, ಹಗೆ, ವೈರಿ. द्वेष्टि—द्विष (अप्रीतौ) "घिनुण्" (३-२-१४२)। "तथापि ववृधे तस्य तत्कारिद्वेषिणो यशः" रघु० १७-७३।

द्वेष्टृ ದ್ವೇಷ್ಟೃ (वि०) ದ್ವೇಷಿಸುವವನು, ಹಗೆಕಾರುವವನು. द्विष (अप्रीतौ) "तृच्" (३-१-१३३)। "द्वेष्टारस्तस्य नैवासन् स च द्वेष्टि न कञ्चन" भा० आदि० ४९-९। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–ष्ट्री –ಷ್ಟ್ರೀ**.

द्वेष्य ದ್ವೇಷ್ಯ (वि०) "द्वेषणीय" ಪದದ ಅರ್ಥ. द्विष (अप्रीतौ) "ण्यत्" (३-१-१२४)। 2. ಅಪ್ರಿಯ, ವಿರೋಧವುಳ್ಳವನು. "द्वेष्योऽपि संमतः शिष्टस्तस्यार्तस्य यथौषधम्" रघु० १-२८। (पुं०) 3. ಶತ್ರು, ಹಗೆ,

ವೈರಿ. "यथा यमः प्रियद्वेष्यौ प्राप्ते काले नियच्छति" मनु० ९-३०७।

द्वैगुणिक ದ್ವೈಗುಣಿಕ (वि०) ಎರಡರಷ್ಟಾಗಲು ದ್ರವ್ಯ (ಹಣ) ವನ್ನು ಸಾಲವಾಗಿ ಕೊಡುವವನು, ತನ್ನ ಹಣವು ಎರಡರಷ್ಟು ಬೆಳೆಯಲು ಬಡ್ಡಿಗಾಗಿ ಸಾಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. द्विगुणार्थं द्रव्यं द्विगुणम्—तत्प्रयच्छति "ठक्" (४-४-३०)।

द्वैगुण्य ದ್ವೈಗುಣ್ಯ (न०) ಎರಡರಷ್ಟು ಆಗಿರುವಿಕೆ, ದ್ವಿಗುಣವಾಗಿರುವಿಕೆ. द्विगुणस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

द्वैत ದ್ವೈತ (न०) 1. ಎರಡು, ಒಂದು ಜೊತೆ. द्विधा इतं द्वीतम्—स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। 2. ದ್ವಿತ್ವ, ಭೇದ. द्वीतस्य भावः "अण्" (५-१-१३०)। 3. ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಒಂದು ಮತ. ವಿವರಕ್ಕೆ "द्वैतदर्शन" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.

द्वैतदर्शन ದ್ವೈತದರ್ಶನ (न०) ಆಸ್ತಿಕದರ್ಶನಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ವೇದಾನ್ತದರ್ಶನದ ಒಂದು ಭೇದ. ಜೀವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರ ಇವರಿಗಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರ ದರ್ಶನ.

ಈ ಮತದಲ್ಲಿ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ಈ ಉತ್ಕರ್ಷಜ್ಞಾನವೇ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾನ್ತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಯೇ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ವೈಷ್ಣವಸಿದ್ಧಾನ್ತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದು. "द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च। क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते। उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः। यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः॥ यस्मात् क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः। अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः॥ यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम्। स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत" गीता १५-१६, १७, १८, १९।

ಈ ಮತವು ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೂ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಬ್ರಹ್ಮ-ಸರಸ್ವತಿ ವಾಯುದೇವರು–ವಾಯುಪತ್ನಿ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಉಚ್ಚನೀಚ ಭಾವವೆಂಬ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದು.

ಹೀಗೆಯೇ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲೂ ಪಶುಪಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಬಾಹ್ಯಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದ್ದು ತಾರತಮ್ಯವಿರುವಂತೆ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪದಲ್ಲೂ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದು.

ಈ ಮತದಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವವು ಸ್ವತಂತ್ರ, ಮತ್ತು ಪರತಂತ್ರಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಈಶ್ವರನು ಸ್ವತಂತ್ರ. ಜೀವಾತ್ಮನು ಪರತಂತ್ರ. "स्वतन्त्रं परतन्त्रं च द्विविधं तत्त्वमिष्यते। स्वतन्त्रो भगवान् विष्णुः निर्दोषोऽशेषसद्गुणः" तत्त्ववि०। ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾನ್ತದಲ್ಲಿ ಶರೀರಾತ್ಮಭಾವದಿಂದ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯವಿರುವುದು. ಈ ಸಿದ್ಧಾನ್ತದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಜೀವಾತ್ಮಪಾರತಂತ್ರ್ಯವು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸೇವ್ಯ ಸೇವಕಭಾವವಿರುವ ರಾಜ ಮತ್ತು ಭೃತ್ಯರಂತೆ ಸೇವ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೇವಕನಾದ ಜೀವನಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನನು ಎಂದು ಇವರ ಸಿದ್ಧಾನ್ತ. ಈ ರೀತಿ ಭೇದವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದ, ಪರಸ್ಪರ ಜೀವಭೇದ, ಜಡೇಶ್ವರಭೇದ, ಜಡಜೀವಭೇದ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರ ಜಡಭೇದಗಳೆಂದು ಪ್ರಪಂಚವು ಐದು ಪ್ರಕಾರವೆಂದು ಇವರ ಸಿದ್ಧಾನ್ತ. "जीवेश्वरभिदा चैव जडेश्वरभिदा तथा। जीवभेदो मिथश्चैव जडजीवभिदा तथा। मिथश्च जडभेदोऽयं प्रपञ्चो भेदपञ्चकः। सोऽयं सत्योऽप्यनादिश्च सादिश्चेन्नाशमाप्नुयात्। न च नाशं प्रयात्येष न चासौ भ्रान्तिकल्पितः। कल्पितश्चेन्निवर्तेत न चासौ विनिवर्तते। द्वैतं न विद्यत इति तस्मादज्ञानिनां मतम्। मतं हि ज्ञानिनामेतत् मितं त्रातं हि विष्णुना"।

ಈ ರೀತಿ ಭೇದನಿರೂಪಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣ:— ಜೀವೇಶ್ವರ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ತಾನೇ ಈಶ್ವರನೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ರಾಜವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಿ ತಾನೇ ರಾಜನೆಂದು ತಿಳಿದು ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ರಾಜಭೃತ್ಯನ ಗತಿಯು ಈ ಜೀವನಿಗೂ ಉಂಟಾಗುವುದು.

ರಾಜಸೇವಕನಾದ ಭೃತ್ಯನು ತಾನು ಸೇವಕನೆಂದು ತಿಳಿದು ರಾಜಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗುವಂತೆ ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಭೃತ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಭೇದ ಜ್ಞಾನವೇ ಕಾರಣ. "घातयन्ति हि राजानो राजाऽहमिति वादिनः। ददत्यखिलमिष्टं च स्वगुणोत्कर्षवादिनाम्"। ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಸಿದ್ಧಾನ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಶವು ತಾರತಮ್ಯ. ಅಂದರೆ ಉಚ್ಚನೀಚಭಾವವು. ಇದು ಜೀವಾತ್ಮರಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರತಿಜೀವನೂ ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಯಿಷ್ಟೇ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅದರಲ್ಲೇ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಕಾಮಕ್ರೋಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಶಾಂತನಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪರಮಾತ್ಮ :—ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಸರ್ವಶಕ್ತನು. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನು. ನಿರತಿಶಯಜ್ಞಾನಾನಂದ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಣಪರಿಪೂರ್ಣನು. ಭಕ್ತವತ್ಸಲನು. ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿ ಸಂಹಾರನಿಯಮನಜ್ಞಾನಾಜ್ಞಾನಬಂಧಮೋಕ್ಷ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ಕಾರಣನು. "उत्पत्ति-स्थितिसंहारा नियतिर्ज्ञानमावृतिः। बन्धमोक्षौ च पुरुषाद्यस्मात्स हरिरेकराट्" स्कान्द०। "यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति" श्रुतिः। ಸರ್ವದೇಶ ಸರ್ವಕಾಲ ಸರ್ವಗುಣಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಂತನು. ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಅಮೋಘವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಯಾವರೀತಿಯಿಂದ ಬೇಕಾದರೂ ಇರುವನು. ಸಾಲಗ್ರಾಮ ಪ್ರತಿಮೆ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಚಾರೂಪಗಳೂ ಭಗವನ್ತನಿಗೆ ಇರುವುವಾದರೂ ಅವು ಸಾಕ್ಷಾದ್ರೂಪಗಳಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದಿಂದ ಅವನ ರೂಪವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರ ಮಾತ್ರ. ಆ ರೂಪಗಳ ಮೂಲಕ ಪೂಜಕರು ಅವನ ಆರಾಧನೆಯಿಂದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದಬಹುದು. ಕೆಲವು ಪುರುಷಶ್ರೇಷ್ಠರಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾ ಮೂಲಕ ಉಪಾಸನೆಯೇ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವಾದ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಾಯವಾಗುವುದು. ಸಂಕರ್ಷಣ ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಕೇಶವಾದಿ ನಾಮಭೇದದಿಂದ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಿರುವುವು. ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿ ಅವತಾರಗಳು ಅಜ್ಞರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಪಾಂಚಭೌತಿಕವಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಪ್ರಾಜ್ಞರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವು ಜ್ಞಾನಾನಂದಮಯವಾಗಿಯೇ ತೋರುವುವು.

ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿತ್ಯಮುಕ್ತ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಬಂಧವೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಪಂಚದ ಸೃಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದುವು ಪರಮಾತ್ಮನ ವ್ಯಾಪಾರಗಳು. ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ನಾನಾರೂಪಗಳಿಂದ ಪೋಷಿಸುವುದು ಸ್ಥಿತಿ. ಪ್ರಪಂಚದ ಸಂಹಾರವೇ ಪ್ರಲಯ.

ಜೀವಾತ್ಮ :—ಜೀವಾತ್ಮರು ಅಸಂಖ್ಯಾತರು. ಇವರು ಅಜ್ಞಾನಾದಿದೋಷಗಳಿಂದ ಸಂಸಾರಿಗಳಾಗಿರುವರು. ಜೀವಾತ್ಮರು ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಭೇದವುಳ್ಳವರು. ನಪುಂಸಕ ಜೀವರಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀ ಜೀವರಿಗೆ ಪುರುಷದೇಹ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ.

ಜೀವಾತ್ಮರು ಉತ್ತಮ ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಅಧಮ ಭೇದದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರು ತಮೋಯೋಗ್ಯರು ಮತ್ತು ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಿಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವರು. ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರಲ್ಲಿ ದೇವ ಋಷಿ ಪಿತೃ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮ ಎಂದು ಐದು ವಿಧ. ಇವರು ಸಾಧನಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ನಿತ್ಯಾನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರು. ದೈತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸ ಪಿಶಾಚ ಮನುಷ್ಯಾಧಮರೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ತಮೋಯೋಗ್ಯರು ನಿತ್ಯನರಕವೆಂಬ ತಮೋಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ನಿತ್ಯ ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರು. ನಿತ್ಯ ಸಂಸಾರಿಗಳು ಸಾಧನಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾದ ಸುಖದುಃಖ ಮಿಶ್ರಾನುಭವಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧರಾಗುವರು.

ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಸಂಸಾರದಶೆಯಲ್ಲೂ ಮುಕ್ತದಶೆಯಲ್ಲೂ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಗುಣಕ್ರಿಯೆಗಳಿರುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿತ್ಯ ಕೆಲವು ಅನಿತ್ಯ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಜಾಗ್ರತ್‌ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಮೋಹ ಮತ್ತು ತುರೀಯುಗಳೆಂಬ ಐದು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿರುವುವು. ತುರೀಯವೇ ಮುಕ್ತಾವಸ್ಥೆ.

ಪುರುಷಾರ್ಥ ಚತುಷ್ಟಯದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಗಳು ಮೂರೂ ಅನಿತ್ಯ. ಮೋಕ್ಷವು ಮಾತ್ರ ನಿತ್ಯವಾದುದು. "धर्मार्थकामाः सर्वेऽपि न नित्या मोक्ष एव हि। नित्यस्तस्मात्तदर्थाय यतेत मतिमान्नरः"।

ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ :—ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವಾಗುವುದು. ಈ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಗುರುಕುಲವಾಸ, ಗುರುಭಕ್ತಿ, ಅಧ್ಯಯನ, ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣ, ವೈರಾಗ್ಯ, ನಿಷಿದ್ಧಕರ್ಮಗಳ ಪರಿತ್ಯಾಗ, ತಾರತಮ್ಯಜ್ಞಾನ, ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷವಿವೇಕ, ಹರಿನಾಮ ಸಂಕೀರ್ತನ, ಹರಿಪೂಜೆ, ಧ್ಯಾನ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಮಹಾವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಆತ್ಮಸಮರ್ಪಣ (ಶರಣಾಗತಿ) ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕಾರಣ.

ಮೋಕ್ಷ :—ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದದ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕೃತಿಸಂಬಂಧ ವಿನಾಶರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವು ಲಭಿಸುವುದು. ಪ್ರಕೃತಿಸಂಬಂಧದೊಡನೆ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿ ಸ್ವರೂಪಭೂತಜ್ಞಾನಾನಂದಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುತ್ತ ಭಗವದ್ಗುಣಾನುಭವದಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಮಗ್ನನಾಗುವನು. ಇದೇ ಮೋಕ್ಷವೆಂದು ಇವರ ಸಿದ್ಧಾಂತ. "यस्य प्रसादात्परमार्तिरूपादस्मात्संसारान्मुच्यते नापरेण। नारायणोऽसौ परमो विचिन्त्यो मुमुक्षुभिः कर्मपाशादमुष्मात्"।

ಮೋಕ್ಷವು ಯೋಗ್ಯತೆಯ ತಾರತಮ್ಯಾನುಗುಣವಾಗಿ ಸಾಲೋಕ್ಯ, ಸಾಮೀಪ್ಯ, ಸಾರೂಪ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾಯುಜ್ಯಗಳೆಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ. ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವೋತ್ತಮದೇವತೆಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅನುಪ್ರವೇಶಪೂರ್ವಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅನುಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದು ಸಾಯುಜ್ಯವು, ಸಾಲೋಕ್ಯ, ಸಾಮೀಪ್ಯ, ಸಾರೂಪ್ಯ

ಭೋಗಗಳು ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಸಹಿತವಾಗಿ ಅವರವರ ಅಪೇಕ್ಷಾನುಗುಣವಾಗಿ ತಾರತಮ್ಯಾನುಗುಣಗಳಾಗಿರುವುವು.

ಈ ಮತದ ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರಮೇಯಗಳು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ.

"श्रीमन्मध्वमते हरिः परतरः सत्यं जगत् तत्त्वतो भिन्ना जीवगणा हरेरनुचराः नीचोच्चभावं गताः। मुक्तिः नैजसुखानुभूतिरमला भक्तिश्च तत्साधनं ह्यक्षादित्रितयं प्रमाणमखिलाम्नायैकवेद्यो हरिः"।

द्वैतवन ದ್ವೈತವನ (ನಂ) 1. ಒಂದು ತಪೋವನ. द्वे शोकमोहादिके इते गते यस्मात्। ಶೋಕಮೋಹಾದಿಗಳಿಂದ ವರ್ಜಿತವಾದುದರಿಂದ ಈ ವನಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು. "स वर्णिलिङ्गी विदितः समाययौ युधिष्ठिरं द्वैतवने वनेचरः" किरा० १-१। 2. ಈ ವನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಸರೋವರ. "गच्छामः पुण्यविख्यातं महद्द्वैतवनं सरः" भा० वन० २४-१२।

द्वैतवाद ದ್ವೈತವಾದ (ಪುಂ) 1. ಜೀವ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ವಾದ. द्वैतमधिकृत्य वादः। 2. ಜೀವರ ನಾನಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಾಂಖ್ಯರ ವಾದ. "जन्ममरणकरणानां प्रतिनियमादयुगपत्प्रवृत्तेश्च। पुरुषबहुत्वं सिद्धं त्रैगुण्यविपर्ययाच्चैव" सां० का०। "जन्मादिव्यवस्थातः पुरुषबहुत्वम्" सा० सू०।

द्वैतवादिन् ದ್ವೈತವಾದಿನ್ (ಪುಂ) 1. ಜೀವಾತ್ಮರ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಾಂಖ್ಯಮತಾನುಯಾಯಿ. 2. ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ದ್ವೈತಮತಾನುಯಾಯಿ. 3. ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ನೈಯಾಯಿಕ ಮೊದಲಾದವರು. द्वैतं जीवभेदं जीवेश्वरभेदं वा वदति—वद (व्यक्तायां वाचि) "णिनिः" (३-२-७८)।

द्वैतिन् ದ್ವೈತಿನ್ (ವಿಂ) 1. ದ್ವೈತಮತಾನುಯಾಯಿ, ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಮತಾನುಯಾಯಿ. 2. ಜೀವರ ನಾನಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಾಂಖ್ಯಮತಾನುಯಾಯಿ. 3. ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ನೈಯಾಯಿಕ ಮೊದಲಾದವರು. द्वैतं प्रतिपाद्यतया अस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

द्वैतीयीक ದ್ವೈತೀಯೀಕ (ವಿಂ) ಎರಡನೆಯ. द्वितीयः स्वार्थे वा "ईकक्" (वा० ५-३-४८)। "द्वैतीयीकतया मितोऽयमगमत्तस्य प्रबन्धे महाकाव्ये" नैष० २-११०। पक्षे द्वितीयः ದ್ವಿತೀಯಃ.

द्वैध ದ್ವೈಧ (ನಂ) 1. ರಾಜನ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಗುಣಗಳಲ್ಲೊಂದು, ಕಪಟಾಚರಣೆಯಿಂದ ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವಿಕೆ. "सन्धिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः" अम०। ಈ ದ್ವೈಧವು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ. "द्वैधीभाव" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ. 2. ವ್ಯತ್ಯಾಸ, ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ, ಭಿನ್ನತೆ. "श्रुतिद्वैधं तु यत्र स्यात्तत्र धर्मावुभौ स्मृतौ। उभावपि हितौ धर्मौ सम्यगुक्तौ मनीषिभिः" मनु० २-१४। 3. ಬೇರೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ, ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವಿಕೆ. (वि०) 4. ಎರಡು ರೀತಿಯಾದ, ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾದ. द्वि+धा+धमुञ् "डः" (वा० ५-३-४५)। "बहुत्वं परिगृह्णीयात् साक्षिद्वैधे नराधिपः" मनु० ८-७३। (अव्य०) 5. ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿ, ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ. द्वि+(प्रकारे) धा (५-३-४२)। तस्य "धमुञ्" (५-३-४५)।

द्वैधीभाव ದ್ವೈಧೀಭಾವ (ಪುಂ) 1. ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ, ಎರಡಾಗಿರುವಿಕೆ. अद्वैधस्य द्वैधस्य भावः—द्वैध + भू "च्विः" (५-४-५०)। ततो भावे "घञ्" (३-३-१८)। 2. ಸಂಶಯ, ಸಂದೇಹ. "सख्याः परिहासोदाहृतां वरप्रार्थनां श्रुत्वा धृतद्वैधीभावकातरं मे मनः" शाकु० १। 3. ವಿರೋಧ, ವ್ಯತ್ಯಾಸ. 4. ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹ ಮೊದಲಾದ ರಾಜನ ಆರು ಗುಣಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಈ ಗುಣವು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ. (1) ಪ್ರಬಲರಾದ ಇಬ್ಬರು ಶತ್ರುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅವರೊಬ್ಬರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮನಾಗಿರುವಂತೆ ನಟಿಸುತ್ತಾ, ಕಪಟದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಿರುವುದು. (2) ಪ್ರಬಲನಾದ ಶತ್ರುವಿನೊಡನೆ ಸಂಧಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ದುರ್ಬಲನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದು. (3) ಶತ್ರುವಿನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಮೂಲಬಲದೊಡನೆ ಸ್ನೇಹಮಾಡಿಕೊಂಡು ಶತ್ರುವಿನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದು. (4) ಸಂಧಿಗಾಗಲಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಲಿ ಬಲಾಧಿಷ್ಠಿತನಾದ ರಾಜನು ದುರ್ಗಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ದ್ವೈಧವು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ.

द्वैप ದ್ವೈಪ (ನಂ) 1. ವ್ಯಾಘ್ರದ ಚರ್ಮ, ಹುಲಿಯ ತೊಗಲು. द्वीपिनो व्याघ्रस्य विकारः "अञ्" (४-३-१५४)। (ಪುಂ) 2. ಹುಲಿಯ ಚರ್ಮದಿಂದ ಹೊದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಥ. द्वैपेन द्वीपिचर्मणा परिवृतो रथः "अञ्" (४-२-१२)। (वि०) 3. ಹುಲಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ. द्वीपिनः इदम् "अण्" (४-३-१२०)।

द्वैपक ದ್ವೈಪಕ (वि०) ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿರುವ, ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ. द्वीपे भवः "वुञ्" (४-२-१२७)।

द्वैपायन ದ್ವೈಪಾಯನ(पुं०) ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿ. द्वीपः अयनं जन्मभूमिरस्य द्वीपायनः—स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। ಪರಾಶರರಿಂದ ಸತ್ಯವತಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಮುನಾ ನದಿಯ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಇವರು ಜನಿಸಿದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ "**ದ್ವೈಪಾಯನ**"ರೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. "इति सत्यवती हृष्टा लब्ध्वा वरमनुत्तमम्। पराशरेण संयुक्ता सद्यो गर्भं सुषाव सा। जज्ञे च यमुनाद्वीपे पाराशर्यः स वीर्यवान्। स मातरमनुज्ञाय तपस्येव मनो दधे। एवं द्वैपायनो जज्ञे सत्यवत्यां पराशरात्। न्यस्तो द्वीपे स यद्बालस्तस्माद्द्वैपायनः स्मृतः" भा० आदि० ६०। "उदारचेता गिरमित्युदारां द्वैपायनेनाभिदधे नरेन्द्रः किरा० ३-१०।

द्वैप्य ದ್ವೈಪ್ಯ (वि०) ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ, ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. द्वीपे जातः "यञ्" (४-३-१०)।

द्वैमातुर ದ್ವೈಮಾತುರ (पुं०) 1. ಗಣಪತಿ. द्वयोर्मात्रोरपत्यं पुमान् "अण्" (४-१-११५)। उदादेशश्च। [ಗಣಪತಿಯು ವರೇಣ್ಯನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಪುಷ್ಪಕೆಯೆಂಬ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಜನಿಸಿದನು. ಜನಿಸಿದ ಕೂಡಲೆ ಚತುರ್ಭುಜಗಳನ್ನೂ ಆನೆಯ ಮುಖವನ್ನೂ ನೋಡಿ ಭೀತಳಾದ ಪುಷ್ಪಕೆಯು ಶಿಶುವನ್ನು ಒಂದು ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಬಿಡಲಾಗಿ ಪಾರ್ಶ್ವನೆಂಬ ಮಹರ್ಷಿಯು ಆ ಶಿಶುವನ್ನು ತನ್ನ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋದನು. ಋಷಿಪತ್ನಿಯಾದ ದೀಪವತ್ಸಲೆಯೂ ಆ ಶಿಶುವನ್ನು ಸಲಹಿದುದರಿಂದ ಗಣಪತಿಗೆ "**ದ್ವೈಮಾತುರ**"ನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು.] स्कान्द० गणेशखण्डः। 2. ಜರಾಸಂಧ. ["जरासन्ध" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] "हते हिडिम्बरिपुणा राज्ञि द्वैमातुरे युधि" माघ० २-६०।

द्वैमातृक ದ್ವೈಮಾತೃಕ (पुं०) ನದಿ ಮತ್ತು ಮಳೆಯ ನೀರಿನಿಂದ ಬೆಳೆಯಾಗತಕ್ಕ ದೇಶ. द्वे मातृके इव अस्य। स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)।

द्वैयह्निक ದ್ವೈಯಹ್ನಿಕ (वि०) 1. ಎರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. द्वाभ्यामहोभ्यां निर्वृत्तः "ठक्" (५-१-१८)। 2. ಎರಡು ದಿನಗಳು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಎರಡು ದಿನಗಳು ವೇತನಕೊಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. 4. ಎರಡು ದಿನಗಳು ಕಳೆದಿರುವ. 5. ಎರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ. द्वे अहनी अधीष्टः मृतः भूतो भावी वा "ठञ्" (५-१-७८) वा "खः" (५-१-८७)। **द्व्यहीनः ದ್ವ್ಯಹೀನಃ.**

द्वैरथ ದ್ವೈರಥ (न०) ಎರಡು ರಥಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ನಡೆಯುವ ಯುದ್ಧ. द्वौ रथौ यत्र युद्धे। स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)।

द्वैरात्रिक ದ್ವೈರಾತ್ರಿಕ (वि०) "द्विरात्रीण" ಪದದ ಅರ್ಥ.

द्वैविध्य ದ್ವೈವಿಧ್ಯ (न०) ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ, ಎರಡು ವಿಧ. द्विविधस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

द्वैसमिक ದ್ವೈಸಮಿಕ (वि०) "द्विसमीन" ಪದದ ಅರ್ಥ.

द्व्यंश ದ್ವ್ಯಂಶ (न०) ಎರಡು ಭಾಗಗಳು. द्वयोरंशयोः समाहारः।

द्व्यक्ष ದ್ವ್ಯಕ್ಷ (वि०) ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ. द्वे अक्षिणी यस्य "षच्" (५-४-११३)। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)। **द्व्यक्षी ದ್ವ್ಯಕ್ಷೀ.**

द्व्यक्षर ದ್ವ್ಯಕ್ಷರ (पुं०) 1. ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಶಬ್ದ. द्वे अक्षरे यत्र। 2. ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಮಂತ್ರ. स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)। **द्व्यक्षरी ದ್ವ್ಯಕ್ಷರೀ.**

द्व्यङ्गुल ದ್ವ್ಯಂಗುಲ (न०) 1. ಎರಡು ಬೆರಳುಗಳು. द्वयोरङ्गुल्योः समाहारः। (वि०) 2. ಎರಡು ಅಂಗುಲಿಗಳ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ. द्वे अङ्गुली प्रमाणमस्य समासान्तः "अच्" (५-४-८६)।

द्व्यञ्जल ದ್ವ್ಯಂಜಲ (न०) ಎರಡು ಅಂಜಲಿಗಳು, ಎರಡು ಬೊಗಸೆಗಳು. द्वयोरञ्जल्योः समाहारः वा "टच्" (५-४-१०२)। टजभावे **द्व्यञ्जलि ದ್ವ್ಯಂಜಲಿ.** "मध्येजलात् राघवलक्ष्मणाभ्यां प्रत्तं जलं द्व्यञ्जलमन्तिकेऽपाम्" भट्टि० ३-५०।

द्व्यञ्जलि ದ್ವ್ಯಂಜಲಿ (वि०) ಎರಡು ಬೊಗಸೆಗಳಿಂದ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. द्वाभ्यामञ्जलिभ्यां क्रीतः "ठञ्" (५-१-३७)। तस्य लुक् (५-१-२८)।

द्व्यणुक ದ್ವ್ಯಣುಕ (न०) ಎರಡು ಪರಮಾಣುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದ್ರವ್ಯ, ಪರಮಾಣು ದ್ವಯದ ಸಮಾವೇಶ. द्वौ अणू कारणे यस्य "कप्" (५-४-१५४)। "विषयो द्व्यणुकादिस्तु ब्रह्माण्डान्त उदाहृतः" भाषाप०।

द्व्यन्य ದ್ವ್ಯನ್ಯ (वि०) ಇಬ್ಬರಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ, ಎರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ. द्वाभ्यामन्यः।

द्व्यर्थ ದ್ವ್ಯರ್ಥ (वि०) 1. ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳ (ಶಬ್ದ). द्वौ अर्थौ यस्य। "द्व्यर्थमपि सदसि चेदिपतेस्तदतोऽ-

पराधगणनामगाद्व्यः" माघ० १५-३४। 2. ಎರಡು ಪ್ರಯೋಜನಗಳುಳ್ಳ (ಕಾರ್ಯ). "आम्राश्च सिक्ताः पितरश्च तृप्ता एका क्रिया द्व्यर्थकरी बभूव"। (न०) 3. ಎರಡು ಕಾರ್ಯಗಳು. द्वयोरर्थयोः कार्ययोः समाहारः।

द्व्यशीत ದ್ವ್ಯಶೀತ (वि०) ಎಂಬತ್ತೆರಡನೆಯ. द्व्यशीतेः पूरणः "डट्" (५-२-४८)।

द्व्यशीति ದ್ವ್ಯಶೀತಿ (स्त्री०) 1. ಎಂಬತ್ತೆರಡು. द्व्यधिका अशीतिः। (वि०) 2. ಎಂಬತ್ತೆರಡು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ, ಎಂಬತ್ತೆರಡು ಎಣಿಕೆಯುಳ್ಳ.

द्व्यशीतितम ದ್ವ್ಯಶೀತಿತಮ (वि०) ಎಂಬತ್ತೆರಡನೆಯ. द्व्यशीतेः पूरणः "डट्"—तस्य "तमट्" (५-२-५६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **–तमी – ತಮೀ.**

द्व्यष्ट ದ್ವ್ಯಷ್ಟ (न०) ತಾಮ್ರಲೋಹ. द्वे हेमरूप्ये कारणतया अश्नुते—अशू (व्याप्तौ) "क्तः" (३-४-७२)।

द्व्यह ದ್ವ್ಯಹ (पुं०) ಎರಡು ದಿನಗಳು. द्वयो रात्र्योः समाहारः "टच्" (५-४-९१)। पुंस्त्वम् (२-४-२९)।

द्व्यहीन ದ್ವ್ಯಹೀನ (वि०) "द्वैयह्निक" ಪದದ ಅರ್ಥ. द्वि+अहन् "खः" (५-१-८७)।

द्व्यह्नजात ದ್ವ್ಯಹ್ನಜಾತ (वि०) 1. ಹುಟ್ಟಿ ಎರಡು ದಿನಗಳಾಗಿರುವ, ಎರಡು ದಿನಗಳ ಹಿಂದೆ ಹುಟ್ಟಿರುವ. द्वे अहनी जातस्य यस्य। "टच्" (५-४-९१)। अह्नादेशः (५-४-८८)।

द्व्याचित ದ್ವ್ಯಾಚಿತ (वि०) 1. ಎರಡು ಆಚಿತದಷ್ಟು ಹಿಡಿಸುವ. 2. ಎರಡು ಆಚಿತಕ್ಕೆ ಸಮವಾದ. 3. ಎರಡು ಆಚಿತದಷ್ಟು ಬೇಯಿಸುವ. द्वौ आचितौ सम्भवत्यवहरति पचति वा—द्वि+आचित "ठञ्" (५-१-१८)। ठञो लुक् (५-१-२८)। स्त्रियाम् "ङीप्" न (४-१-२२)। किन्तु "टाप्" (४-१-४)। **द्व्याचिता ದ್ವ್ಯಾಚಿತಾ.**

द्व्याचितिकी ದ್ವ್ಯಾಚಿತಿಕೀ (स्त्री०) "द्व्याचित" ಪದದ ಅರ್ಥ. द्वौ आचितौ सम्भवत्यवहरति पचति वा—वा "ष्ठन्" (५-१-५४)। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)। पक्षे "खः" (५-१-५४)। **द्व्याचितीना ದ್ವ್ಯಾಚಿತೀನಾ.**

द्व्याढक ದ್ವ್ಯಾಢಕ (वि०) 1. ಎರಡು ಆಢಕದಷ್ಟು ಹಿಡಿಸುವ. 2. ಎರಡು ಆಢಕದಷ್ಟು ಅಳೆಯುವ. 3. ಎರಡು ಆಢಕದಷ್ಟು ಬೇಯಿಸುವ. द्वौ आढकौ सम्भवत्यवहरति पचति वा "ठञ्" (५-१-१८)। ठञो लुक् (५-१-२८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-२१)। **द्व्याढकी ದ್ವ್ಯಾಢಕೀ.**

द्व्याढकिकी ದ್ವ್ಯಾಢಕಿಕೀ (स्त्री०) "द्व्याढक" ಪದದ ಅರ್ಥ. द्वौ आढकौ सम्भवत्यवहरति पचति वा—वा "ष्ठन्" (५-१-५४)। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)। पक्षे "खः" (५-१-५४)। **द्व्याढकीना ದ್ವ್ಯಾಢಕೀನಾ.**

द्व्यात्मक ದ್ವ್ಯಾತ್ಮಕ (पुं०) ಚರಸ್ಥಿರಗಳೆಂಬ ದ್ವಿಸ್ವಭಾವದ ರಾಶಿ. द्वौ द्विविधौ आत्मानौ स्वरूपौ यस्य "कप्" (५-४-१५४)। ಮೇಷಾದಿ ದ್ವಾದಶರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಥುನ ಕನ್ಯಾ ಧನುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಮೀನ ಈ ನಾಲ್ಕು ದ್ವಿಸ್ವಭಾವದ ರಾಶಿಗಳು. "चरस्थिरद्व्यात्मकनामधेया मेषादयोऽमी क्रमशः प्रदिष्टाः"। ಈ ನಾಲ್ಕು ರಾಶಿಗಳ ಹಿಂದಿನ ರಾಶಿಗಳು ಸ್ಥಿರರಾಶಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಸಾಮೀಪ್ಯದಿಂದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ಸ್ಥಿರಾತ್ಮಕ. ಮುಂದಿನ ರಾಶಿಗಳು ಚರರಾಶಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಚರಾತ್ಮಕ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಇವು ದ್ವಿಸ್ವಭಾವದ ರಾಶಿಗಳು.

द्व्यामुष्यायण ದ್ವ್ಯಾಮುಷ್ಯಾಯಣ (पुं०) ಜನಕ ಮತ್ತು ಸ್ವೀಕಾರಪಡೆದ ತಂದೆ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಮಗನಾಗಿರುವವನು. अमुष्य जनकपितुः अपत्यम् "फक्" (४-१-९९)। द्वयोरमुष्यायणः। ಜನಕ ಮತ್ತು ಸ್ವೀಕಾರ ಪಡೆದವನು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಪುತ್ರನಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ಆಡುಮಾತಿನಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು ದ್ವ್ಯಾಮುಷ್ಯಾಯಣನು.

द्व्यायुष ದ್ವ್ಯಾಯುಷ (न०) ಎರಡರಷ್ಟು ಆಯುಸ್ಸು. ಆಯುಸ್ಸಿನ ಎರಡರಷ್ಟು ಕಾಲ. द्वयोरायुषोः समाहारः। "अच्" निपा० (५-४-७७)।

द्व्याहिक ದ್ವ್ಯಾಹಿಕ (वि०) 1. ಎರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ, ಎರಡು ದಿನಗಳಿಗೊಂದು ಸಲ ಉಂಟಾಗುವ. 2. ಎರಡು ದಿನಗಳಿಗೊಂದು ಸಲ ಬರುವ (ಜ್ವರ). द्व्यहे जातः "ठञ्" (४-३-११)।

द्व्येक ದ್ವ್ಯೇಕ (वि०) ಎರಡು ಅಥವಾ ಒಂದು, ಇಬ್ಬರು ಅಥವಾ ಒಬ್ಬ. द्वौ वा एको वा। "द्व्येकान्तरासु जातानां धर्म्यं विद्यादिमं विधिम्" मनु० १०-७।

इति "द" काराविपदार्थनिरूपणम्।

ಧ

ध ಧ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "त" ವರ್ಗದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ದಂತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಮಹಾಪ್ರಾಣಾಕ್ಷರ. "लृतुलसानां दन्ताः"। "कादयो मावसानाः स्पर्शाः। स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम्" सि० कौ०।

ध ಧ (पुं०) 1. ಧರ್ಮ. 2. ಕುಬೇರ. 3. ಬ್ರಹ್ಮ, ಚತುರ್ಮುಖ. 4. ಧನ್ವಂತರಿ. 5. ಘಟ, ಕಲಶ. 6. ಧ್ಯಾನ. 7. ಧ್ವನಿ. 8. ಮನು. 9. ಇಂದ್ರ. (न०)10. ಧನ, ಹಣ. 11. ಮನೆ, ಗೃಹ. 12. ಧಾನ್ಯ. "धो ना धर्मे कुबेरे च क्लीबं तु वसुनि स्मृतम्" मेदि०। "धःपुंसीन्द्रे ध्वनौ ध्याने श्रीदे धन्वन्तरौ घटे। धं वेश्मनि धने धान्ये" नानार्थर०। "धं धने सदने धः स्याद्विधातरि मनावपि" एका०।

धकार ಧಕಾರ (पुं०) "ध" ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ. ध "कारः" (वा० ३-३-१०८)।

धट ಧಟ (पुं०)1. ತಕ್ಕಡಿ, ತ್ರಾಸು. धं धनं अटति गच्छति प्राप्नोति — अट (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ತಕ್ಕಡಿಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಪರೀಕ್ಷೆ. 3. ತುಲಾರಾಶಿ. "सिंहो वृषश्च मेषश्च कन्या धन्वी धटो घटः। अर्कादीनां त्रिकोणानि मूलानि राशयः क्रमात्"। (स्त्री०) –टी –ಟೀ. 4. ಚಿಂದಿಬಟ್ಟೆ, ಹರುಕುಬಟ್ಟೆ. 5. ಕೌಪೀನ. "धटो दिव्यतुलायां स्यात् धटी चीरे च वाससः" मेदि०।

धटक ಧಟಕ (पुं०) ನಲವತ್ತೆರಡು ಗುಲಗಂಜಿಗಳ ತೂಕ. "तुल्या यवाभ्यां कथितात्र गुञ्जा वल्लस्त्रिगुञ्जो धरणं च तेऽष्टौ। गद्यानकस्तद्द्वयमिन्द्रतुल्यैर्वल्लैस्तथैवो धटकः प्रदिष्टः" लीला०।

धटकर्कट ಧಟಕರ್ಕಟ (पुं०) ತಕ್ಕಡಿಯ ಅಡ್ಡಕೋಲು, ತ್ರಾಸಿನ ಎರಡು ಉರಿಗಳನ್ನು ತೂಗುಹಾಕುವ ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿ.

धटिका ಧಟಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಹರುಕುಬಟ್ಟೆ, ಚಿಂದಿಬಟ್ಟೆ. 2. ಕೌಪೀನ, ಖಂಡವಸ್ತ್ರ. धटी स्वार्थे "कः"। 3. ಪಂಚೇರು, ವೀಸೆ. [ಇದೊಂದು ಹಿಂದಿನಕಾಲದ ತೂಕ.] "द्व्यक्षेन्दुसंख्यैर्धटकैस्तु सेरस्तैः पञ्चभिः स्याद्धटिका च ताभिः" लीला०।

धटिन् ಧಟಿನ್ (पुं०) 1. ತುಲಾರಾಶಿ. 2. ಈಶ್ವರ. (वि०)3. ತಕ್ಕಡಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು. धटोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

धटिनी ಧಟಿನೀ (स्त्री०) ಕಟಿಸೂತ್ರ, ಉಡುದಾರ. "मौञ्जी तु मेखलाक्षोणी मौर्वीत्वेकलमात्रिका। सौत्री तु धटिनी" वैज०।

धटी ಧಟೀ (स्त्री०)1. ಖಂಡವಸ್ತ್ರ, ಕೌಪೀನ. 2. ಹರುಕು ಬಟ್ಟೆ, ಚಿಂದಿಬಟ್ಟೆ. "कच्छा कच्छटिका कक्षा धटी कौपीनमित्यपि" त्रिकाण्ड०।

धत्तूर ಧತ್ತೂರ (पुं०) ದತ್ತೂರಿ ಗಿಡ. धयति धातून् — धेट् (पाने) "ऊरच्" बाहु०। पृषो०। "उन्मत्तः कितवो धूर्तः धत्तूरः कनकाह्वयः" अम०।

धन ಧನ (न०)1. ಹಣ, ಐಶ್ವರ್ಯ. धनति—धन (धान्ये) "अच्" (३-१-१३४)। "गृहमध्यनिखातेन धनेन धनिनो यदि। भवामः किं न तेनैव धनेन धनिनो वयम्" पञ्चतं० २-१५४। 2. ಆಸ್ತಿ, ಸ್ವತ್ತು. 3. ಗೋಧನ, ಗೋರೂಪವಾದ ಆಸ್ತಿ (ಐಶ್ವರ್ಯ). "धनं स्याद्गोधने वित्ते" मेदि०। ಧನವು (1) ಸಾತ್ತ್ವಿಕ, (2) ರಾಜಸ ಮತ್ತು (3) ತಾಮಸಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ. "धनं तु त्रिविधं ज्ञेयं शुक्लं शवलमेव च। कृष्णं च तस्य विज्ञेयो विभागः सप्तधा पृथक्"॥ (1) ವೇದ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸದಿಂದಲೂ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೂ ಕನ್ಯೆಯೊಡನೆ ಮಾವನಮನೆಯಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ವಂಶಪರಂಪರೆಯಾಗಿಯೂ ಬಂದ ಧನವು "**ಸಾತ್ತ್ವಿಕ**" ಧನ. "श्रुतशौर्यतपःकन्याशिष्ययाज्यान्वयागतम्। धनं सप्तविधं शुद्धं मुनिभिः समुदाहृतम्"। (2) ಲೇಣೆ ದೇಣೆಗಳಿಂದ, ವ್ಯವಸಾಯ, ವ್ಯಾಪಾರ, ಸುಂಕ, ಸಂಗೀತ, ಇತರರ ಸೇವೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಧನವೂ ಮಾಡಿದ ಉಪಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರ ರೂಪವಾಗಿ ಬಂದ ಧನವೂ "**ರಾಜಸ**" ಧನ. "कुसीदकृषिवाणिज्यशुल्कगानानुवृत्तिभिः। कृतोपकारादाप्तं च राजसं समुदाहृतम्"। (3) ಒಂದು ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸೇರಿ ಅದರಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಮತ್ತು ಜೂಜು, ಕಳ್ಳತನ, ಪರಹಿಂಸೆ, ವಂಚನೆಯ ವ್ಯಾಪಾರ, ಸಾಹಸಕಾರ್ಯ, ಮೋಸ ಇವುಗಳಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಧನವು "**ತಾಮಸ**" ಧನ. "पार्श्विकद्यूतचौर्यातिप्रतिरूपकसाहसैः। व्याजेनोपार्जितं यत्तु तत्कृष्णं समुदाहृतम्"। 4. ಜನ್ಮಲಗ್ನದಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ, ಧನಸ್ಥಾನ. 5. ಸ್ನೇಹಪಾತ್ರ, ವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು.

"गुरोरपीदं धनमाहिताग्नेर्नश्यत्पुरस्तादनुपेक्षणीयम्." रघु० २-४४। 6. ಶಬ್ದ, ಧ್ವನಿ. 7. ಜೀವನೋಪಾಯ, ಜೀವಿಕೆ.

धनक ಧನಕ (पुं०) ಧನದ ಆಸೆ, ಐಶ್ವರ್ಯದ ಬಯಕೆ. धने कामः "कन्" (५-२-६५)।

धनकेलि ಧನಕೇಲಿ (पुं०) ಕುಬೇರ. धनेन केलिरस्य।

धनजित् ಧನಜಿತ್ (वि०) ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದವನು, ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದವನು. धनं जितवान्।

धनञ्जय ಧನಂಜಯ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ. ಬೆಂಕಿ. धनं जयति—जि (जये) "खच्" (३-२-४६)। "आरोग्यं भास्करादिच्छेत् धनमिच्छेद्धुताशनात्"। 2. ಅರ್ಜುನ, ಪಾರ್ಥ. ದೇಶವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಗೆದ್ದು ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ಧನಂಜಯನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. "सर्वान् जनपदान् जित्वा वित्तमादाय केवलम्। मध्ये धनस्य तिष्ठामि तेनाहुर्मां धनञ्जयम्" भा० विरा० ४४। "विजित्य यः प्राज्यमयच्छदुत्तरान् कुरूनकुप्यं वसु वासवोपमः। स वल्कवासांसि तवाधुनाहरन् करोति मन्युं न कथं धनञ्जयः" किरा० १-३५। 3. ವಿಷ್ಣು. धनं हेमरत्नादिकं द्रव्यं जयति अधःकरोति। "मणि-मौक्तिकरत्नानि हेमरौप्यादिकं धनम्। योऽधःकरोति सततं धनञ्जय इतीरितः" इति निरुक्तिः। 'अनिर्देश्यवपुर्विष्णुर्वीरोऽनन्तो धनञ्जयः" वि० स०। 4. ಒಂದು ಸರ್ಪ. "शेषः प्रथमतो जातो वासुकिस्तदनन्तरम्। ऐरावतस्तक्षकश्च कर्कोटकधनञ्जयौ" भा० आदि० ३५-५। 5. ದೇಹದೊಳಗಿನ ಒಂದು ವಾಯು. ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚವಾಯುಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಈ ವಾಯುವು ಶರೀರದ ಎಲ್ಲಾಕಡೆಯಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು. "वाग्द्वारे नाग आख्यातः कूर्म उन्मीलने स्मृतः। कृकराच्च क्षुतं ज्ञेयं देवदत्ताद्विजृम्भणम्। न जहाति मृतश्चापि सर्वव्यापी धनञ्जयः"। "धनञ्जयस्तथा घोषे महारजतवर्णकः। ललाटे चोरसि स्कन्धे हृदि नाभौ त्वगस्थिषु"। 6. ಅರ್ಜುನ. "धनञ्जयोऽर्जुने वह्निनागभिद्देहमारुते" मेदि०। "पार्थाग्नीन्द्राः धनञ्जयाः" वैज०। 7. ದಶರೂಪಕವನ್ನು ಬರೆದ ಒಬ್ಬ ಪಂಡಿತ.

धनद ಧನದ (पुं०) 1. ಕುಬೇರ. धनं ददाति—डु दाञ् (दाने) "कः" (३-२-३)। 2. ದೇಹದೊಳಗಿನ ಒಂದು ವಾಯು, ಧನಂಜಯ ವಾಯು. 3. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. "धनमिच्छेद्धुताशनात्"। 4. ಚಿತ್ರಕವೃಕ್ಷ. (वि०) 5. ಹಣವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. "धनदस्तु कुबेरे स्यात् पुंलिङ्गो दातरि त्रिषु" मेदि०।

धनदण्ड ಧನದಂಡ (पुं०) ಧನರೂಪವಾದ ಶಿಕ್ಷೆ, ಜುಲ್ಮಾನೆ. धनरूपो दण्डः। "वाग्दण्डं प्रथमं कुर्यात् धिग्दण्डं तदनन्तरम्। तृतीयं धनदण्डं तु वधदण्डमतः परम्" मनु० ८-१२९। ಅಪರಾಧಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಮೃದುವಾದ ಮಾತಿನಿಂದಲೂ ಅನಂತರ ಬಿರುಸುಮಾತಿನಿಂದಲೂ ಬೆದರಿಸಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಹೆದರದಿದ್ದರೆ ಧನದಂಡವನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕು. ಅದರಿಂದಲೂ ಸನ್ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಬರದಿದ್ದರೆ ವಧದಂಡವನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕು.

धनदर्प ಧನದರ್ಪ (पुं०) ಧನಮದ, ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅಹಂಕಾರ, –ಕೊಬ್ಬು.

धनदानुज ಧನದಾನುಜ (पुं०) ಕುಬೇರನ ತಮ್ಮನಾದ— 1. ರಾವಣ. 2. ಕುಂಭಕರ್ಣ. 3. ವಿಭೀಷಣ. धनदस्य अनुजः। "भुजमूर्धोरुबाहुल्यादेकोऽपि धनदानुजः" रघु० १२-८८।

धनदायिन् ಧನದಾಯಿನ್ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. धनं ददाति—डु दाञ् (दाने) "णिनिः" (३-१-१३४)। "आरोग्यं भास्करादिच्छेत् धनमिच्छेद्धुताशनात्। ज्ञानं महेश्वरादिच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात्"। (वि०) 2. ಹಣವನ್ನು ಕೊಡುವವನು.

धनधानी ಧನಧಾನೀ (स्त्री०) ಧನವನ್ನೂ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಇಡುವ ಗೃಹ, ಖಜಾನೆ, ಬೊಕ್ಕಸ. धनानि धीयन्ते अस्याम्—डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "ल्युट्" (३-३-११७)। "ङीप्" (४-१-१५)।

धनपति ಧನಪತಿ (पुं०) 1. ಕುಬೇರ. धनस्य पतिः। "तत्रागारं धनपतिगृहानुत्तरेणास्मदीयं दूराल्लक्ष्यं सुरपति-धनुश्चारुणा तोरणेन" मेघ० २-१२। 2. ದೇಹದೊಳಗಿರುವ ಧನಂಜಯವೆಂಬ ಒಂದು ವಾಯು. 3. ಧನಾಧ್ಯಕ್ಷ, ಬೊಕ್ಕಸದ ಅಧಿಕಾರಿ.

धनपाल ಧನಪಾಲ (पुं०) 1. ಕುಬೇರ. धनं पालयति—पाल (रक्षणे) + णिच् "अण्" (३-२-१)। (वि०) 2. ಧನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು.

धनपिशाचिका ಧನಪಿಶಾಚಿಕಾ (स्त्री०) ಧನದ ಆಸೆ, ಧನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಆಸೆ. धने पिशाचिकेव।

धनप्रयोग ಧನಪ್ರಯೋಗ (पुं०) ಧನವು ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಲು ಬಡ್ಡಿಗಾಗಿ ಸಾಲಕೊಡುವುದು. धनस्य वृद्ध्यर्थं प्रयोगः। ಬಡ್ಡಿಯ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಹಣವನ್ನು ಸಾಲಕೊಡಲು

ಅಶ್ವಿನಿ, ಮೃಗಶೀರ್ಷ, ಪುನರ್ವಸು, ಪುಷ್ಯ, ಚಿತ್ತೆ, ಸ್ವಾತಿ, ವಿಶಾಖೆ, ಅನೂರಾಧೆ, ಶ್ರವಣ, ಧನಿಷ್ಠೆ, ಶತಭಿಷೆ ಈ ಹನ್ನೊಂದು ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ಮೇಷ, ಕರ್ಕಾಟಕ, ತುಲಾ ಮತ್ತು ಮಕರ ಲಗ್ನಗಳೂ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದಂವು. "स्वात्यादित्यमृदुद्विदैवगुरुभे कर्णत्रयाश्वे चरे लग्ने धर्मसुताष्टशुद्धिसहिते द्रव्यप्रयोगः शुभः। नारे ग्राह्यमृणं तु संक्रमदिने वृद्धौ करेऽर्केऽह्नि यत्तद्वंशेषु भवेदृणं न च बुधे देयं कदाचिद्धनम्" मु० चि०।

धनमद ಧನಮದ (पुं०) ಧನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅಹಂಕಾರ, ಐಶ್ವರ್ಯದ ಕೊಬ್ಬು. धनस्य मदः।

धनवत् ಧನವತ್ (वि०) ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ, ಹಣವಂತ. धनमस्यास्ति — "मतुप्" (५-२-९४)। मस्य वः (८-२-९)। "नाराजके जनपदे धनवन्तः सुरक्षिताः" रामा०।

धनवती ಧನವತೀ (स्त्री०) ಧನಿಷ್ಠಾನಕ್ಷತ್ರ. ಈ ನಕ್ಷತ್ರವು ಧನದೇವತಾಕವಾದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

धनवृद्धि ಧನವೃದ್ಧಿ (स्त्री०) ಐಶ್ವರ್ಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆ.

धनस्थान ಧನಸ್ಥಾನ (न०) ಜನ್ಮಲಗ್ನದಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ, ಧನದ ವಿಷಯವನ್ನು ನೋಡುವ ರಾಶಿ. धनचिन्तनार्थं स्थानम्।

धनाधिकारिन् ಧನಾಧಿಕಾರಿನ್ (पुं०) ಧನಾಧ್ಯಕ್ಷ, ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿ. धनमधिकरोति—अधि+कृञ् "णिनिः" (३-१-१३४)।

धनाधिप ಧನಾಧಿಪ, –अधिपति –ಅಧಿಪತಿ (पुं०) 1. ಕುಬೇರ. 2. ಧನಾಧ್ಯಕ್ಷ, ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿ. धनस्य अधिपः अधिपतिर्वा। "पुरां विजेतुर्धृतये धनाधिपः" किरा० ५-३५। "अनुचरेण धनाधिपतेरथो नगविलोकनविस्मितमानसः" किरा० ५-१६। 3. ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ.

धनाध्यक्ष ಧನಾಧ್ಯಕ್ಷ (पुं०) 1. ಕುಬೇರ. "ततः क्रुद्धो दशग्रीवो जगाम धनदालयम्। विनिर्जित्य धनाध्यक्षं जहारोत्तमपुष्पकम्" अध्यात्म०। 2. ಧನಾಧ್ಯಕ್ಷ, ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿ.

धनार्थिन् ಧನಾರ್ಥಿನ್ (वि०) ಧನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಧನ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಆಸೆಪಡುವ. धनमर्थयते—अर्थ (उपयाच्ञायाम्) "णिनिः" (३-२-७८)। "न तादृशं भवत्येनो मृगहन्तुर्धनार्थिनः। यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसानि खादतः" मनु० ५-३४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–अर्थिनी –ಅರ್ಥಿನೀ.**

•**धनाशा ಧನಾಶಾ** (स्त्री०) ಹಣದ ಆಸೆ, ಹಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಅತಿಯಾಸೆ. धनस्याशा। "जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः। धनाशा जीविताशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति" हरिवं०।

धनिक ಧನಿಕ (वि०) 1. ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ, ಹಣವಂತ. धनमस्त्यस्य "ठन्" (५-२-११५)। 2. ಉತ್ತಮರ್ಣ, ಸಾಲಕೊಡುವವನು. "दापयेद्धनिकस्यार्थं दण्डलेशं च शक्तितः" मनु० ८-५१। (पुं०) 3. ಪತಿ, ಗಂಡ. 4. ದಶರೂಪಕವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರನಾದ ಒಬ್ಬ ಪಂಡಿತ. 5. ಧನಿಯಂ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ. 6. ಸಾಧುವಾದ ವರ್ತಕ. (स्त्री०) **–का –ಕಾ.** 7. ಉತ್ತಮ ಹೆಂಗಸು, ಸಾಧುವಾದ ಹೆಂಗಸು, ಸದಾಚಾರಸಂಪನ್ನಳಾದ ಹೆಂಗಸು. "धनिकः साधुधन्याकधवेषु धनिका स्त्रियाम्" विश्व०। "धनिका साधुनार्यां ना धन्याके त्रिषु साधुधनिनोश्च" मेदि०। 8. ಯುವತಿ, ಪ್ರಾಯದ ಹೆಂಗಸು. 9. ಪ್ರಿಯಂಗು ವೃಕ್ಷ, ಪ್ರೇಂಕಣ ಗಿಡ.

धनिन् ಧನಿನ್ (वि०) 1. ಹಣವಂತ, ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ. धनमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। "गृहमध्यनिखातेन धनेन धनिनो यदि। भवामः किं न तेनैव धनेन धनिनो वयम्" पञ्चतं० २-१५४। "कुलजे वृत्तसम्पन्ने धर्मज्ञे सत्यवादिनि। महापक्षे धनिन्यार्ये निक्षेपं निक्षिपेद्बुधः" मनु० ८-१७९। 2. ಸಾಲಕೊಡುವವನು, ಬಡ್ಡಿಗಾಗಿ ಧನಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವವನು. "यादृशा धनिभिः कार्या व्यवहारेषु साक्षिणः। तादृशान् संप्रवक्ष्यामि यथा वाच्यमृतं च तैः" मनु० ८-६१।

धनिष्ठ ಧನಿಷ್ಠ (वि०) ಅಧಿಕ ಧನವುಳ್ಳವನು, ದೊಡ್ಡ ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ. अतिशयेन धनी "इष्ठन्" (५-३-५५)। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **–ष्ठा –ಷ್ಠಾ.**

धनिष्ठा ಧನಿಷ್ಠಾ (स्त्री०) ಧನಿಷ್ಠಾನಕ್ಷತ್ರ, ಅಶ್ವಿನಿ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ನಕ್ಷತ್ರ. ಧನಿಷ್ಠಾನಕ್ಷತ್ರವು ವಸುದೇವತಾಕವಾದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರಂ. ಇದರ ಮೊದಲು ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಮಕರ ರಾಶಿಗೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಕುಂಭರಾಶಿಗೂ ಸೇರಿದುವು. ಇದು ರಾಕ್ಷಸಗಣಕ್ಕೂ ಸಿಂಹಯೋನಿಗೂ ಸೇರಿದುದು. ಈ ನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರಿಗೆ ಜನ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುಜದಶೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ದಶೆಯ ಪ್ರಮಾಣ ಏಳು ವರ್ಷಗಳು. ಭಾನುವಾರದೊಡನೆ ಸೇರಿದ ಈ ನಕ್ಷತ್ರವು ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು.

धनीयक ಧನೀಯಕ (न०) ಸಣ್ಣಜಾತಿಯ ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಬೀಜ, ಧನಿಯ. धनाय हितम् "छः" (५-१-५)। संज्ञायां "कन्" (५-३-८७)।

धनीयिका ಧನೀಯಿಕಾ (स्त्री०) ಕೊತ್ತುಂಬರಿಬೀಜ, ಧನಿಯಾ. "छत्रा कुस्तुम्बरी धान्या धन्या धाना धनीयिका" वैज०।

धनु ಧನು (पुं०) 1. ಪ್ರಿಯಾಲವೃಕ್ಷ, ಮೊರಟೆ ಗಿಡ. धन (धान्ये) "उः" (उ० १-७)। 2. ಧನುಸ್ಸು, ಬಿಲ್ಲು. 3. ಧನೂರಾಶಿ. "धनुः पुमान् प्रियालद्रौ राशिभेदे शरासने" मेदि०। (पुंस्त्री०) 4. ಮೌರ್ವಿ, ಬಿಲ್ಲಿನದಾರ. (स्त्री०) 5. ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಂಗಸು. "धनुः सुस्त्रीधनुर्ज्यासु" वैज०। (वि०) 6. ಧನುರ್ಧರ, ಬಿಲ್ಲುಗಾರ.

धनुर्गुण ಧನುರ್ಗುಣ (पुं०) 1. ಮೌರ್ವಿ, ಬಿಲ್ಲಿನಹೆದೆ, ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಎಳೆದುಕಟ್ಟುವ ತೊಗಲಿನ ಹಗ್ಗ. धनुषो गुणः। 2. ಕುರಟಗೆ ಗಿಡ.

धनुर्ग्रह ಧನುರ್ಗ್ರಹ (पुं०) 1. ಧನುರ್ಧರ, ಬಿಲ್ಲುಗಾರ. धनुः गृह्णाति—ग्रह (उपादाने) अनुद्यमने "अच्" (वा० ३-२-९)। 2. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "कवची निषङ्गी दण्डी दण्डधारो धनुर्ग्रहः" भा० आदि० ६८-१०३। 3. ಎಂಟು ಅಂಗುಲಿಗಳ ಅಳತೆ. "धनुर्ग्रहश्च दिष्टिश्च स्यातामष्टाङ्गुलावुभौ" वैज०। 4. ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆ. धनुषो ग्रहः—ग्रह (उपादाने) भावे "अप्" (३-३-५८)।

धनुर्दण्ड ಧನುರ್ದಂಡ (पुं०) ನಾಲ್ಕು ಹಸ್ತಗಳ ಅಳತೆ, ನಾಲ್ಕು ಮೊಳಗಳ ಅಳತೆ. "चतुर्हस्तो धनुर्दण्डः धनुर्धन्वन्तरं युगम्" वैज०।

धनुर्द्रुम ಧನುರ್ದ್ರುಮ (पुं०) ವಂಶವೃಕ್ಷ, ಬಿದಿರು ಮೆಳೆ. धनुषः साधनं द्रुमः। ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಬಿದಿರಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸು ವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

धनुर्धर ಧನುರ್ಧರ (पुं०) 1. ಬಿಲ್ಲುಗಾರ, ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು. धनुर्धरति—धृञ् (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। धनुषो धरः। "स पाटलायां गवि तस्थिवांसं धनुर्धरः केसरिणं ददर्श" रघु० २-२९। 2. ವಿಷ್ಣು. उपासकानां कण्टकोद्धरणाय स्वयमेव धनुः कार्मुकं धरति। "उपासकानां भक्तेर्यः प्रत्यूहविनिवृत्तये। धनुषो धारको नित्यं स्वयं स स्याद्धनुर्धरः" इति निरुक्तिः। "धनुर्धरो धनुर्वेदो दण्डो दमयिताऽदमः" वि० स०। 3. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

धनुर्धारिन् ಧನುರ್ಧಾರಿನ್ (पुं०) ಧನುರ್ಧರ, ಬಿಲ್ಲುಗಾರ. धनुः धरति—धृञ् (धारणे) "णिनिः" (३-२-७८)। "शूरश्च रणदक्षश्च गजाश्वरथकोविदः। धनुर्धारी भवेद्राज्ञः सर्वक्लेशसहः शुचिः"।

धनुर्भृत् ಧನುರ್ಭೃತ್ (पुं०) ಬಿಲ್ಲುಗಾರ. धनुः बिभर्ति—डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "क्विप्" (३-२-७६)। "महौजसो मानधना धनार्चिता धनुर्भृतः संयति लब्धकीर्तयः" किरा० १-१९।

धनुर्मध्य ಧನುರ್ಮಧ್ಯ (न०) ಬಿಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ. धनुषो मध्यम्। "लस्तकस्तु धनुर्मध्यम्" अम०।

धनुर्मास ಧನುರ್ಮಾಸ (पुं०) ಸೂರ್ಯನು ಧನೂರಾಶಿ ಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ತಿಂಗಳು.

धनुर्विद्या ಧನುರ್ವಿದ್ಯಾ (स्त्री०) ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದು ಬಾಣವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಮತ್ತು ಉಪಸಂಹರಿಸುವ ವಿದ್ಯೆ. धनुषो विद्या।

धनुर्वृक्ष ಧನುರ್ವೃಕ್ಷ (पुं०) 1. ಧನುಸ್ಸನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ವೃಕ್ಷ, ಬಿದಿರುಮೆಳೆ. धनुषो वृक्षः। 2. ಗೇರು ಮರ. 3. ಅರಳಿ ಮರ.

धनुर्वेद ಧನುರ್ವೇದ (पुं०) 1. ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಯಜುರ್ವೇದದ ಉಪವೇದ. धनूंषि विद्यन्ते ज्ञायन्तेऽनेन—विद (ज्ञाने) कर० "घञ्" (३-३-१२१)। "लब्ध्वा धनुर्वेदमनङ्गविद्विषस्त्रिःसप्तकृत्वः समरे महीभुजाम्" कुमा० १५-३६। 2. ವಿಷ್ಣು. सुरनरेन्द्रादयः धनुरादिकं तत्तच्छास्त्रप्रवर्तकेऽस्मिन् विन्दन्ति लभन्ते—विद्लृ (लाभे) अधि० "घञ्" (३-३-१२१)। "सुरेन्द्राद्या धनुःशास्त्रं यस्माद्विन्दन्ति स श्रुतः। धनुर्वेदो ह्यष्टवर्णो धनुर्वेदप्रदायकः" इति निरुक्तिः। "धनुर्धरो धनुर्वेदो दण्डो दमयिताऽदमः" वि० स०। (वि०) 3. ಧನುಸ್ಸಿನ ಪ್ರಯೋಗ ಮತ್ತು ಉಪಸಂಹಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು. धनूंषि धनुषः प्रयोगोपसंहारौ वेत्ति—विद (ज्ञाने) "अण्" (३-२-१)।

धनुर्वेदिन् ಧನುರ್ವೇದಿನ್ (वि०) ಧನುರ್ವೇದವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದವನು.

धनुष्कर ಧನುಷ್ಕರ (वि०) 1. ಧನುಸ್ಸನ್ನು ತಯಾರಿಸುವವನು. धनुः करोति—डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२१)। षत्वम् (वा० ३-२-२१)। 2 ಕೈಯಲ್ಲಿ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ. धनुः करे यस्य।

धनुष्पाणि ಧನುಷ್ಪಾಣಿ (वि०) ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ. धनुः पाणौ यस्य । "युवजानिर्धनुष्पाणिर्भूमिष्ठः खविचारिणः" भट्टि० ५-१३ ।

धनुष्मत् ಧನುಷ್ಮತ್ (वि०) ಧನುರ್ಧರ, ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು. धनुः धार्यत्वेनास्त्यस्य "मतुप्" (५-२-९४) । "एकः पदातिः पुरुषो धनुष्मान् योऽनेकमायानि वियद्गतानि" भट्टि० १२-५६ ।

धनुस् ಧನುಸ್ (पुंन०) 1. ಧನುಸ್ಸು, ಬಿಲ್ಲು. धनति—धन (शब्दे) "उसिः" (उ० २-११७) । "धनुः प्रबन्धध्वनितं रुषेव सकृद्विकृष्टा विततेव मौर्वी" किरा० १६-२० । "द्विषेव कुर्वन् धनुषः प्रणादैः" १६-१९ । "धनुष्यमोघं समधत्त बाणम्" कुमा० ३-६६ । 2. ಧನೂ ರಾಶಿ, ಮೇಷಾದಿಯಾಗಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ರಾಶಿ. (पुं०) 3. ಪ್ರಿಯಾಲವೃಕ್ಷ, ಮೊರಟೆ ಗಿಡ. "धनुः प्रियाले ना नस्त्री राशिभेदे शरासने। धनुर्धरे त्रिषु" मेदि० । 4. ನಾಲ್ಕು ಹಸ್ತಗಳ ಅಳತೆ, ನಾಲ್ಕು ಮೊಳಗಳ ಪ್ರಮಾಣ. "चतुर्हस्तो धनुर्दण्डो धनुर्धन्वन्तरं युगम्" वैज० । (वि०) 5. ಧನುರ್ಧರ, ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು.

धनेच्छा ಧನೇಚ್ಛಾ (स्त्री०) ಧನದ ಆಸೆ, ಹಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಬಯಕೆ. धनस्येच्छा ।

धनेश ಧನೇಶ, –ईश्वर –ಈಶ್ವರ (पुं०) 1. ಕುಬೇರ, ಧನಾಧಿಪತಿ, ಐಶ್ವರ್ಯದ ಒಡೆಯ. धनस्य ईशः ईश्वरो वा। "अक्षया राजराजस्य धनेशस्य महात्मनः" हरिवं० । 2. ವಿಷ್ಣು. क्षिप्रकारितया धनस्य तत्तदिष्टविभवस्य ईश्वरः दाने आशुकारी। अशू (व्याप्तौ) आशुकर्मणि "वरट्" उपधाया ईत्वं च (उ० ५-५७)। "तत्तदिष्टद्रव्यदाने शीघ्रकारी धनेश्वरः" इति निरुक्तिः। "वत्सरो वत्सलो वत्सी रत्नगर्भो धनेश्वरः" वि० स० । 3. ಲಗ್ನದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಥಾನದ ಅಧಿಪತಿ, ಧನಸ್ಥಾನಾಧಿಪತಿ. 4. ಕೋಶಾಧ್ಯಕ್ಷ, ಬೊಕ್ಕಸದ ಅಧಿಕಾರಿ.

धन्य ಧನ್ಯ (वि०) 1. ಪುಣ್ಯಶಾಲಿ, ಅದೃಷ್ಟವಂತ. धनं लब्धा "यत्" (४-४-८४) । "धन्यं पुण्यवति त्रिषु" मेदि० । "धन्या केयं स्थिता ते शिरसि शशिकला किन्नु नामैतदस्याः" मुद्रा० १-१ । 2. ಹಣವಂತ, ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ. "धन्यो धनवति स्मृतः" विश्व० । 3. ಧನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ, ಧನಲಾಭಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ. धनस्य निमित्तम् "यत्" (५-१-३९) । 4. ಧನಕ್ಕೆ ಹಿತವಾದ. धनाय हितम् "यत्" (५-१-५) । "धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं वातिथिपूजनम्" मनु० ३-१०६ । 5. ಕೃತಕೃತ್ಯನಾದ, ಕೃತಾರ್ಥನಾದ, ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ. 6. ಉದಾರ, ದೊಡ್ಡ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು, ಮಹಾತ್ಮ. "उदारोदीर्णधन्यास्तु महात्मा सुकृतीति च" वैज० । 7. ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ. (पुं०) 8. ವಿಷ್ಣು. धनं लब्धा देवकीजन्मधनलाभात्—"यत्" (४-४-८४)। "धन्यस्तु देवकीजन्मधनलाभादिति स्मृतः" इति निरुक्तिः। "सुमेधा मेधजो धन्यः सत्यमेधा धराधरः" वि० स० । (स्त्री०) –न्या –ನ್ಯಾ. 9. ಧಾತ್ರಿ, ಉಪಮಾತೆ, ದಾದಿ. 10. ನೆಲ್ಲಿಮರ. "धन्या धात्र्यामलक्योः स्यात्" मेदि० । 11. ಧನಿಯ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಬೀಜ. "छत्रा कुस्तुम्बरी धन्या धाना धान्या धनीयिका" वैज० । 12. ಧ್ರುವನ ಪತ್ನಿ.

धन्यता ಧನ್ಯತಾ (स्त्री०) 1. ಅದೃಷ್ಟ, ಭಾಗ್ಯ. धन्यस्य भावः "तल्" (५-१-११९) । 2. ಐಶ್ವರ್ಯವಂತನಾಗಿರುವಿಕೆ. "त्वः" (५-१-११९)। **–त्वम् –ತ್ವಮ್.**

धन्यम्मन्य ಧನ್ಯಮ್ಮನ್ಯ (वि०) ತನ್ನನ್ನು ಧನ್ಯನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವವನು. धन्यमात्मानं मन्यते—मन (ज्ञाने) "खश्" (३-२-८३) ।

धन्यवाद ಧನ್ಯವಾದ (पुं०) 1. ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ವಂದನಾರ್ಪಣೆ. 2. ಪ್ರಶಂಸೆ, ಶ್ಲಾಘನೆ, ಮೆಚ್ಚಿಗೆ. धन्यस्य वादः ।

धन्या ಧನ್ಯಾ (स्त्री०) "धन्य" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ

धन्याक ಧನ್ಯಾಕ (पुं०) 1. ಧನಿಯದ ಗಿಡ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಗಿಡ. (न०) 2. ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಬೀಜ. धन (धान्ये) "आकः" (उ० ४-१५) । निपा० ।

धन्येय ಧನ್ಯೇಯ (न०) ಧನಿಯ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಬೀಜ. "सुचरित्रा च धन्याकधन्येयकतकानि च" वैज० ।

धन्वदुर्ग ಧನ್ವದುರ್ಗ (न०) ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಐದು ಯೋಜನಗಳ ದೂರ ಮರುಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಆವೃತವಾದ ದೇಶ. धन्वना आवृतं दुर्गम् ।

धन्वन् ಧನ್ವನ್ (पुं०) 1. ಮರುಭೂಮಿ, ಮರಳುಕಾಡು. (न०) 2. ಸ್ಥಳ, ಭೂಮಿ. 3. ಧನುಸ್ಸು, ಬಿಲ್ಲು. धन्व्यते — धवि (गतौ) "कनिन्" (उ० १-१५४) । "धन्वा तु मरुदेशे ना क्लीबं चापे स्थलेऽपि च" मेदि० ।

धन्वन्तर ಧನ್ವಂತರ (न०) ನಾಲ್ಕು ಹಸ್ತಗಳ ಪರಿಮಾಣ, ನಾಲ್ಕು ಮೊಳಗಳ ಅಳತೆ. "वितस्तिः स्यादतो द्वाभ्यां

हस्तः स्यात्तच्चतुष्टयम्। दण्डो धन्वन्तरं तस्य सहस्रद्वितयेन तु। क्रोशः" त्रिकाण्ड०।

धन्वन्तरि ಧನ್ವಂತರಿ(पुं०) 1. ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯ. ಅಮೃತಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳೂ ದಾನವರೂ ಸೇರಿ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಮಥನಮಾಡಿದಾಗ ಈತನು ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಿಂದ ಅಮೃತಕಲಶವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದನು. ಧನ್ವಂತರಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶಾವತಾರ. "अथोदधेर्मथ्यमानात् काश्यपैरमृतार्थिभिः। उदतिष्ठन्महाराज पुरुषः परमाद्भुतः। दीर्घपीवरदोर्दण्डः कम्बुग्रीवोऽरुणेक्षणः। अमृतापूर्णकलशं बिभ्रद्वलयभूषितः। स वै भगवतः साक्षाद्विष्णोरंशांशसंभवः। धन्वन्तरिरिति ख्यात आयुर्वेददृगिज्यभाक्" भाग० ८-८। ಧನ್ವಂತರಿಯು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಯುರ್ವೇದವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಂದನು.

ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಯುರ್ವೇದವನ್ನು ಮೊದಲು ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಕಲಿತರು. ಅವರಿಂದ ಇಂದ್ರನೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಧನ್ವಂತರಿಯೂ ಉಪದೇಶಹೊಂದಿ ಧನ್ವಂತರಿಯಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಆಯುರ್ವೇದವು ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರವಾಯಿತು. "ब्रह्मा प्रोवाच ततः प्रजापतिरधिजगे। तस्मादश्विनौ, अश्विभ्यामिन्द्रः इन्द्रादहं मयात्विह प्रदेयमर्थिभ्यः प्रजाहितहेतोः। अहं हि धन्वन्तरिरादिदेवो जरारुजामृत्युहरोऽमराणाम्। शल्याङ्गमङ्गैरपरैरुपेतं प्राप्तोऽस्मि गां भूय इहोपदेष्टुम्" सुश्रुत० सूत्र० १-२०, २१। 2. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ನವಮಣಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬ ಕವಿ. "धन्वन्तरिक्षपणकामरसिंहशङ्कुवेतालभट्टघटकर्परकालिदासाः। ख्यातो वराहमिहिरो नृपतेःसभायां रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य"। 3. ಸೂರ್ಯ. "धन्वन्तरिरिनेऽपि च" नानार्थर०।

धन्वयास ಧನ್ವಯಾಸ (पुं०) ತೀಟಕಸಂಧಿ.

धन्विन् ಧನ್ವಿನ್ (वि०) 1. ಧನುರ್ಧರ, ಬಿಲ್ಲುಗಾರ. धन्व अस्यास्ति "इनिः" (५-२-११६)। "कुर्यां हरस्यापि पिनाकपाणेः धैर्यच्युतिं के मम धन्विनोऽन्ये" कुमा० ३-१०। "धन्विनस्तुरगारूढा गजारोहान् शरैः क्षतान्" कुमा० १६-३७। (पुं०) 2. ಪಾರ್ಥ, ಅರ್ಜುನ. 3. ವಿದಗ್ಧ, ನಿಪುಣ, ಬುದ್ಧಿವಂತ. 4. ಕಕುಭವೃಕ್ಷ, ಕೆಂಪುಮತ್ತಿಮರ. "धन्वी धनुर्धरे पार्थे विदग्धे ककुभद्रुमे" विश्व०। 5. ವಿಷ್ಣು. ನಿರತಿಶಯವಾದ ಪೌರುಷಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಸಕಲ ದಿವ್ಯಾಯುಧಗಳನ್ನೂ ಶಾರ್ಙ್ಗವನ್ನೂ ಧರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. ईदृशनिरतिशयपौरुषानुरूपं सर्वदिव्यायुधोपलक्षकं शार्ङ्गं धनुः नित्यमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११६)। "शरा नानाविधाकाराः धनुरायतविग्रहम्। अनुव्रजन्ति काकुत्स्थं सर्वे पुरुषविग्रहाः"। "पौरुषानुगुणं शार्ङ्गं यस्य धन्वी स उच्यते" इति निरुक्तिः। "ईश्वरो विक्रमी धन्वी" वि० स०। 6. ಧನೂರಾಶಿ.

धम ಧಮ(वि०) ಶಬ್ದಮಾಡುವ, ಸದ್ದುಮಾಡುವ. धमति—धम (शब्दे) "अच्" (३-१-१३४)।

धमक ಧಮಕ (पुं०) ಕಮ್ಮಾರ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು, ಗೆಜ್ಜುಗಾರ. ध्मा (शब्दाग्निसंयोगयोः) "क्वुन्" धातोः धमादेशश्च (उ० २-३६)। धमकः कर्मकारः सि० कौ०।

धमन ಧಮನ (पुं०) 1. ನಾಸಾರಂಧ್ರ, ಮೂಗಿನ ಹೊಳ್ಳೆ. धम (शब्दे) "युच्" (उ० २-७९)। "धमनौ नासिकापुटौ" वैज०। 2. ಲಾಳದಗಿಡ, ದೇವನಾಳ. "नडस्तु धमनः पोटगलः" अम०। 3. ಅಗ್ನಿ. (वि०) 4. ತಿದಿಯನ್ನು ಒತ್ತುವವನು. 5. ಕ್ರೂರ. "धमनो नाऽनले भस्त्राध्मापकक्रूरयोस्त्रिषु" मेदि०।

धमनि ಧಮನಿ (स्त्री०) 1. ನರ, ಸಿರೆ. धम (शब्दे) "अनिः" (उ० २-१०२)। "नाडी तु धमनिः सिरा" अम०। 2. ಹರಿದ್ರೆ, ಅರಿಶಿನ. 3. ಕುತ್ತಿಗೆ, ಕತ್ತು. "धमनी तु हरिद्रायां कन्धराशिरयोरपि" विश्व०। 4 ಹಟ್ಟವಿಲಾಸಿನಿ (ನಖ) ಎಂಬ ಗಂದಿಗರ ಒಂದು ವಸ್ತು. 5. ನರಿಹೊನ್ನೆಗಿಡ. 6. ವಾಕ್ಯ, ಮಾತು. वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। **–नी –ನೀ.**

धमनील ಧಮನೀಲ (वि०) ಧಮನಿಗಳಿಂದಕೂಡಿದ, ನಾಡಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ. धमनी "लच्" (५-२-९७)।

धम्मिल्ल ಧಮ್ಮಿಲ್ಲ (पुं०) ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿದ ಕೂದಲು, ಗಂಟುಹಾಕಿದ ಕೂದಲು, ಮುಡಿಗಂಟು, ಹೂವನ್ನು ಮುಡಿದು ಅಲಂಕರಿಸಿದ ಗಂಟು. धम (शब्दे) "विच्" (३-२-७५)। मिलति — मिल (संगमे) "कः" (३-१-१३५)। धम् चासौ मिलश्च। पृषो०। "धम्मिल्ले नवमल्लिकासमुदयो हस्ते सिताम्भोरुहम्" सा० द०।

धयत् ಧಯತ್ (वि०) ಪಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ಹಾಲುಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಿರುವ. धेट् (पाने) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.**

धयन ಧಯನ (न०) ಪಾನಮಾಡುವುದು, ಹಾಲುಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದು. धेट् (पाने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

धर ಧರ (पुं०) 1. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. धरति—धृञ् (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। "नासुरोऽयं न वा नागो धरसंस्थो न राक्षसः" किरा० १५-१२। "धरस्योद्धर्तासि त्वमिति सर्वत्र जगति प्रतीतः" माघ० ५-६९। 2. ಕೂರ್ಮರಾಜ, ಕೂರ್ಮಾವತಾರವನ್ನೆತ್ತಿದ ಮಹಾವಿಷ್ಣು. 3. ಅಷ್ಟವಸುಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬ. 4. ಹತ್ತಿ. "धरो गिरौ। कार्पासतूलके कूर्मराजे वस्वन्तरेऽपि च" मेदि०। (वि०) 5. ಹೊತ್ತಿರುವ, ಧರಿಸಿರುವ. [ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ] चक्रधरः, गदाधरः, महीधरः ಇತ್ಯಾದಿ. "रथचरणधराङ्गनाकराब्जव्यतिकरसम्पदुपात्तसौमनस्याः" माघ० ७-२८।

धरण ಧರಣ (पुं०) 1. ಸೂರ್ಯ. 2. ಲೋಕ, ಜಗತ್ತು. 3. ಸ್ತನ. 4. ಧಾನ್ಯ. 5. ಸರ್ಪರಾಜ. धृञ् (धारणे) "ल्युः" (३-१-१३४)। "धरणोऽहिपतौ लोके स्तने धान्ये दिवाकरे" हेम०। 6. ಸೇತುವೆ. "धरणः पिण्डिलः सेतुः" त्रिकाण्ड०। (न०) 7. ಧರಿಸುವುದು, ಹೊತ್ತಿರುವುದು. धृञ् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "यज्ञाङ्गयोनित्वमवेक्ष्य यस्य सारं धरित्रीधरणक्षमं च" कुमा० १-१७। 8. ಹದಿನಾರು ಮಾಷಗಳ ತೂಕ. "रूप्यमाषौ द्विगुञ्जो वा धरणं षोडशैव ते" वैज०। 9. ಹತ್ತು ಪಲಗಳ ತೂಕ. "पलं सुवर्णाश्चत्वारः पलानि धरणं दश" मनु० ८-१३५। (वि०) 10. ಹೊತ್ತಿರುವ, ಧರಿಸಿರುವ.

धरणि ಧರಣಿ (स्त्री०) 1. ಭೂಮಿ, ಪೃಥಿವಿ. धृञ् (धारणे) "अनिः" (उ० २-१०२)। "नासुरोऽयं न वा नागः धरसंस्थो न राक्षसः। ना सुरोऽयं नवाभोगो धरणिस्थो हि राजसः" किरा० १५-१२। 2. ಧರಣಿದಾಸವಿರಚಿತವಾದ "ಧರಣಿ" ಎಂಬ ಒಂದು ಕೋಶ.

धरणिज ಧರಣಿಜ, –जात –ಜಾತ (पुं०) 1. ಅಂಗಾರಕಗ್ರಹ. 2. ನರಕಾಸುರ. धरणेर्जायते जातो वा। 3. ವೃಕ್ಷ, ಮರ. (वि०) 4. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. धरण्यां जायते जातो वा। (स्त्री०)–जा –ಜಾ, –जाता –ಜಾತಾ. 1. ಸೀತಾದೇವಿ. 2. ಗೋದಾದೇವಿ.

धरणिधर ಧರಣಿಧರ (पुं०) 1. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. धरण्या धरः। 2. ಕೂರ್ಮ, ಆಮೆ. 3. ವಿಷ್ಣು. 4. ಆದಿಶೇಷ.

धरणिभृत् ಧರಣಿಭೃತ್ (पुं०) 1. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. 2. ಆದಿಶೇಷ. 3. ಕೂರ್ಮ, ಆಮೆ. 4. ವಿಷ್ಣು. धरणिं बिभर्ति—डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "क्विप्" (३-२-७६)।

धरणिरुह् ಧರಣಿರುಹ್, –रुह –ರುಹ (पुं०) ವೃಕ್ಷ, ಮರ. धरण्यां रोहति — रुह (बीजजन्मादौ) "क्विप्" (३-२-७६) "कः" (३-१-१३५) वा।

धरणी ಧರಣೀ (स्त्री०) ಪೃಥಿವಿ, ಭೂಮಿ. धृञ् (धारणे) "अनिः" (उ० २-१०२)। वा "ङीष्" (ग० ४-१-४५)। पक्षे धरणिः ಧರಣಿಃ.

धरणीज ಧರಣೀಜ, –जात –ಜಾತ, –तनय –ತನಯ, –सुत –ಸುತ, –सूनु –ಸೂನು (पुं०) 1. ಅಂಗಾರಕಗ್ರಹ. 2. ನರಕಾಸುರ. धरण्यां जायते जातो वा, धरण्याः तनयः सुतः सूनुर्वा।

धरणीतल ಧರಣೀತಲ (न०) ಭೂಮಿಯ ಮೇಲುಭಾಗ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲುಮೈ. धरण्यास्तलम्।

धरणीधर ಧರಣೀಧರ (पुं०) 1. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. धरति—धृञ् (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। धरण्या धरः। 2. ಕೂರ್ಮ, ಆಮೆ. 3. ಆದಿಶೇಷ. 4. ವಿಷ್ಣು. धरणीं धारकान्तरोपलक्षणीं भुवं धरति। धरण्या धरः। "भूतधात्र्याश्च धरणेर्धारणात् धरणीधरः" इति निरुक्तिः। "अहस्संवर्तको वह्निरनिलो धरणीधरः" वि० स०।

धरणीधरेन्द्र ಧರಣೀಧರೇಂದ್ರ (पुं०) ಪರ್ವತರಾಜನಾದ ಹಿಮವಂತ. धरणीधराणामिन्द्रः। "धरणीधरेन्द्रदुहितुर्भयादसौ विषमेक्षणः स्फुटममूर्न पश्यति" माघ० १३-३९।

धरणीमण्डल ಧರಣೀಮಂಡಲ (न०) ಭೂಮಂಡಲ, ಗೋಳಾಕಾರವಾದ ಭೂಮಿ. धरण्या मण्डलम्।

धरणीरुह ಧರಣೀರುಹ (पुं०) ವೃಕ್ಷ, ಮರ. धरण्यां रोहति — रुह (बीजजन्मादौ) "कः" (३-१-१३५)।

धरणीश्वर ಧರಣೀಶ್ವರ (पुं०) 1. ರಾಜ, ದೊರೆ. 2. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. 3. ವಿಷ್ಣು. धरण्या ईश्वरः।

धरा ಧರಾ (स्त्री०) 1. ಭೂಮಿ, ಪೃಥಿವಿ. धरति विश्वम्—धृञ् (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। "निपतन्तमिवोष्णरश्मिमुर्व्यां वलयीभूततरं धरां च मेने" किरा० १३-३०। 2. ಹೆಂಗಸರ ಗರ್ಭಾಶಯ, ಬಸುರು ಚೀಲ, ಗರ್ಭಕೋಶ. 3. ಮೇದಸ್ಸು, ಕೊಬ್ಬು. "धरा विश्वम्भरायां च स्त्री गर्भाशयमेदसोः" मेदि०। 4. ನಿರೆ,

ನಾಡಿ. 5. ದಾನಮಾಡಲು ಇಟ್ಟಿರುವ ಸುವರ್ಣದ ರಾಶಿ. 6. ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ. "छन्ना छिन्नरुहा धरा" वैज०।

धराकदम्ब ಧರಾಕದಂಬ (पुं०) ನೀಪವೃಕ್ಷ. ಕಡವಲು ಮರ. धराजातः कदम्बः। "नीपो धराकदम्बः स्यात्" हारा०।

धरात्मज ಧರಾತ್ಮಜ, -तनय -ತನಯ, -सुत -ಸುತ, -सूनु -ಸೂನು (पुं०) 1. ಅಂಗಾರಕ, ಕುಜಗ್ರಹ. 2. ನರಕಾಸುರ. धराया आत्मजः तनयः सुतः सूनुर्वा। (स्त्री०) **-आत्मजा -ಆತ್ಮಜಾ, -तनया -ತನಯಾ, -सुता -ಸುತಾ.** 1. ಸೀತಾದೇವಿ. 2. ಗೋದಾದೇವಿ.

धराधर ಧರಾಧರ(पुं०)1. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. 2. ಆದಿಶೇಷ. 3. ಕೂರ್ಮರಾಜ. धराया धरः। 4. ವಿಷ್ಣು. गोवर्धनस्य परित्राणाय धरं गोवर्धनगिरिं धैर्यादाधरति। "धरं गोवर्धनं शीघ्रं धृतवान् स धराधरः" इति निरुक्तिः। "सुमेधा मेघजो धन्यः सत्यमेधा धराधरः" वि० स०।

धराधिनाथ ಧರಾಧಿನಾಥ, -अधिप -ಅಧಿಪ (पुं०) ರಾಜ, ದೊರೆ. धराया अधिनाथः अधिपो वा।

धरामर ಧರಾಮರ, -सुर -ಸುರ (पुं०) ಭೂದೇವ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. धरायाममरः सुर इव वा।

धराशय ಧರಾಶಯ (वि०) ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿರುವ. धरायां शेते-शीङ् (स्वप्ने)"अच्"(३-२-१५)। "अप्रयत्नः सुखार्थेषु ब्रह्मचारी धराशयः" मनु० ६-२६।

धरित्री ಧರಿತ್ರೀ (स्त्री०) ಭೂಮಿ, ಪೃಥಿವಿ. धृञ् (धारणे) "इत्रः" (उ० ४-१७३)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। "लभ्या धरित्री तव विक्रमेण ज्यायांश्च वीर्यास्त्रबलैर्विपक्षः" किरा० ३-१७। "गुरुर्धरित्री क्रियतेतरां त्वया" माघ० १-३६।

धरिमन् ಧರಿಮನ್ (पुं०) 1. ತೂಕದ ಅಳತೆ, ತೂಕದ ಪರಿಮಾಣ. धृञ् (धारणे) "इमनिच्" (उ० ४-१४७)। 2. ರೂಪ, ಆಕಾರ. धरिमा रूपम् सि० कौ०। "तथा धरिममेयानां शतादभ्यधिके वधः" मनु० ८-३२१।

धरुण ಧರುಣ (पुं०) 1. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ. 2. ಜಲ, ನೀರು. धृञ् (धारणे) "उनन्" बाहु०। 3. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 4. ಸೂರ್ಯ. 5. ಲೋಕ. 6. ಸ್ತನ. 7. ಬ್ರಹ್ಮ. (वि०) 8. ಸಮ್ಮತವಾದ, ಇಷ್ಟವಾದ. "धरुणः सम्मते नीरे स्वर्लोके परमेष्ठिनि" मेदि०। "धरुणाः स्तनधातृलोकार्काः" वैज०।

धर्तृ ಧರ್ತೃ (वि०) ಧರಿಸಿರುವ, ಹೊತ್ತಿರುವ. डुधाञ् (धारणपोषणयोः) "तृच्" (३-१-१३३)। "यतः स भर्ता जगतां जगाम धर्त्रा धरित्र्याः फणिना ततोऽधः" माघ० ३-२५। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-र्त्री -ರ್ತ್ರೀ.**

धर्त्र ಧರ್ತ್ರ (न०)1. ಗೃಹ, ಮನೆ. धृञ् (धारणे) "त्रः" (उ० ४-१६६)। धर्त्रं गृहम् सि० कौ०। 2. ಯಜ್ಞ. 3. ಧರ್ಮ. (वि०) 4. ಧರಿಸಿರುವ, ಹೊತ್ತಿರುವ.

धर्म ಧರ್ಮ (पुं०)1. ವಿಶ್ವಧರ್ಮ, ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಅಭ್ಯುದಯ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯಸಮ್ಮತವ್ಯವಹಾರಗಳು ಯಾವುದನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಒಂದು ಗುಣ. ध्रियतेऽनेन लोकः— धरति विश्वं वा धृञ् (धारणे) "मन्" (उ० १-१३७)। "धारणाद्धर्म इत्याहुः" भा०। ಜಗತ್ತಿನ ಅಭ್ಯುದಯ ಮತ್ತು ನಿಃಶ್ರೇಯಸಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಗುಣವೇ ಧರ್ಮವು. "धर्मः श्रेयः समुद्दिष्टं श्रेयोऽभ्युदयसाधनम्"। "धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति" "यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः" **वै० सू०।** ಜಗತ್ತಿನ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಈ ಧರ್ಮವು ಮನುಷ್ಯಸಾಮಾನ್ಯನಲ್ಲೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಇರಬೇಕು. ಇದು ಹತ್ತು ವಿಧ. "धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः। धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम्"। **ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪ:** ಸದಾಚಾರಸಂಪನ್ನರಾದ ಹಿರಿಯರು ಸರಿ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನ ಆಚಾರವೇ ಧರ್ಮ. "यमार्याः क्रियमाणं हि शंसन्त्यागमवेदिनः। स धर्मः यं विगर्हन्ति तमधर्मं प्रचक्षते"। ಈ ಧರ್ಮವು ಯುಗಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು. "अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरेऽपरे। अन्ये कलियुगे नृणां युगह्रासानुसारतः" मनु० १-५५। ವ್ಯವಹಾರನಿಬಂಧನೆಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಆಚರಣೆಗಳಿಂದ ಈ ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತ ಬಂದರೆ ಅದೂ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು. "धर्मो रक्षति रक्षितः"। 2. ಆಚಾರ, ಸಂಪ್ರದಾಯ, ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿ ಬಂದ ಮತಸಂಬಂಧವಾದ ಅನುಷ್ಠಾನ. "आचारः प्रथमो धर्मः धर्मस्य प्रभुरच्युतः"। "आचारः प्रथमो धर्मः श्रुत्युक्तः स्मार्त एव च। तस्मादस्मिन् सदा युक्तः नित्यं स्यादात्मवान् द्विजः" मनु० १-१०८। 3. ಮೋಕ್ಷಧರ್ಮ, ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಅನುಷ್ಠಾನ, -ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ. "न ज्ञातं तात यत्नस्य पौर्वापर्यममुष्य ते। शासितुं

येन मां धर्मं मुनिभिस्तुल्यमिच्छसि" किरा० ११-४२। 4. ವೇದವಿಹಿತವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆ, ವೈದಿಕ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ, ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ. "श्रुतिः स्त्री वेद आम्नायः त्रयीधर्मस्तु तद्विधिः" अम०। "चोदनालक्षणोऽर्थो धर्मः"। "विहितक्रियया साध्यो धर्मः पुंसो गुणो मतः। प्रतिषिद्धक्रियासाध्यः स गुणोऽधर्म उच्यते"। 5. ಮನುಷ್ಯನು ಇಹಪರಸೌಖ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯ, ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ. ಇದು ಚತುರ್ವಿಧ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಧರ್ಮವು ಪ್ರವೃತ್ತ ಮತ್ತು ನಿವೃತ್ತಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದುದು ಪ್ರವೃತ್ತಧರ್ಮ. ಮೋಕ್ಷಸಾಧನಭೂತವಾದುದು ನಿವೃತ್ತಧರ್ಮ. ಪ್ರವೃತ್ತಧರ್ಮವು ಸಾತ್ತ್ವಿಕ ರಾಜಸ ಮತ್ತು ತಾಮಸ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. "प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम्। सर्गादौ सृजता सृष्टं ब्रह्मणा वेदरूपिणा। प्रवृत्तसंज्ञको धर्मो गुणतस्त्रिविधो भवेत्। सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्चेति भेदतः" भृगुः। [ಈ ಭೇದಗಳಿಗೆ "कर्मन्" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] "आस्तिक्यशुद्धमवतः प्रियधर्म धर्म धर्मात्मजस्य विहितागसि शत्रुवर्गे" किरा० १८-४३। 6. ಅವಶ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯದ ಆಚರಣೆ. ಈ ಧರ್ಮವು (1) वर्णधर्मः, (2) आश्रमधर्मः, (3) वर्णाश्रमधर्मः, (4) गौणधर्मः ಮತ್ತು (5) नैमित्तिकधर्मः ಎಂದು ಐದು ವಿಧ.

(1) ವರ್ಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವ ಧರ್ಮವು **ವರ್ಣಧರ್ಮ.** ದ್ವಿಜರಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಉಪನಯನವು ವರ್ಣಧರ್ಮ. "वर्णत्वमेकमाश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्तते। वर्णधर्मः स उक्तस्तु यथोपनयनं नृप"॥

(2) ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವ ಧರ್ಮವು **ಆಶ್ರಮಧರ್ಮ.** ದಂಡಧಾರಣೆ ಭಿಕ್ಷಾಚರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾಶ್ರಮಧರ್ಮ. ಪಂಚಯಜ್ಞಗಳು ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರ ದಾನ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳು ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಧರ್ಮ. ತಪಸ್ಸು ವಾನಪ್ರಸ್ಥಾಶ್ರಮಧರ್ಮ. ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಯೂ ಮೋಕ್ಷೋಪಾಯವೂ ಸಂನ್ಯಾಸಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾದ ಧರ್ಮಗಳು. "आश्रमं च समाश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्तते। स खल्वाश्रमधर्मस्तु भिक्षादण्डादिको यथा"।

(3) ವರ್ಣ ಮತ್ತು ಆಶ್ರಮಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಧರ್ಮವು **ವರ್ಣಾಶ್ರಮಧರ್ಮ.** "वर्णत्वमाश्रमत्वं च योऽधिकृत्य प्रवर्तते। स वर्णाश्रमधर्मस्तु स्यान्मौञ्जीमेखला यथा"।

(4) ಗುಣವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಧರ್ಮವು **ಗೌಣಧರ್ಮ.** ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾದ ರಾಜನಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪರಿಪಾಲನೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ. "यो गुणेन प्रवर्तेत गौणधर्मः स उच्यते। यथा मूर्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनम्"। "षष्ठांशवृत्तेरपि धर्म एषः" शाकु०।

(5) ಯಾವುದಾದರೊಂದು ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಉಕ್ತವಾದ ಧರ್ಮವು **ನೈಮಿತ್ತಿಕಧರ್ಮ.** ಜ್ಞಾನಾಜ್ಞಾನಕೃತವಾದ ಪಾಪಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಮೊದಲಾದುದು. "निमित्तमेकमाश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्तते। नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा"। 7. ಧರ್ಮಪುರುಷ, ಧರ್ಮಾಧಿಷ್ಠಾತೃದೇವತೆ, ಧರ್ಮದೇವತೆ. **ಧರ್ಮಪುರುಷನ ಉತ್ಪತ್ತಿ:** ಚತುರ್ಮುಖನು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಲಿರುವ ಪ್ರಜೆಗಳ ಪಾಲನೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನ ದೇಹದ ಬಲಭಾಗದಿಂದ ದಿವ್ಯಪುಷ್ಪಮಾಲೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ಚತುಷ್ಪಾದಗಳಿಂದಲೂ ವೃಷಭಾಕೃತಿಯಿಂದಲೂ ಪುರುಷನೊಬ್ಬನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಹಿರಿಯ ಪ್ರಜೆಯಾದ ಆ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪ್ರಜಾರಕ್ಷಣೆಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಈತನೇ ಧರ್ಮಪುರುಷ.

ಧರ್ಮಪುರುಷನು ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳನ್ನೂ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳನ್ನೂ ದ್ವಾಪರಯುಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನೂ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪಾದವನ್ನೂ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಕಲಿಯುಗಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಒಂದು ಪಾದವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡಾಗ ಧರ್ಮವು ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಳಿದುಹೋಗಿ ಪ್ರಳಯವಾಗುವುದು. "पूर्वं ब्रह्माव्ययः शुद्धः परादपरसंज्ञितः। स सिसृक्षुः प्रजास्त्वादौ पालनं तास्वचिन्तयत्। तस्य चिन्तयतस्त्वङ्गाद्दक्षिणाख्यात् सुकुण्डलः। प्रादुर्बभूव पुरुषः श्वेतमाल्यानुलेपनः। तं दृष्ट्वोवाच भगवांश्चतुष्पादं वृषाकृतिम्। पालयेमाः प्रजाः पुत्र त्वं ज्येष्ठो जगतो भव। इत्युक्तः स समुत्तस्थौ चतुष्पादः कृते युगे। त्रेतायां स त्रिभिः पादैः द्वाभ्यां वै द्वापरेऽभवत्। कलावेकेन पादेन प्रजाः पालयते प्रभुः" वराहपु०। **ಧರ್ಮಪುರುಷನ ಪತ್ನಿಯರು ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳು:** ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಹದಿಮೂರು ಮಂದಿ ಕನ್ಯೆಯರು ಧರ್ಮಪುರುಷನ ಪತ್ನಿಯರು :

ಪತ್ನಿಯರು	ಮಕ್ಕಳು
1. श्रद्धा	·· धृतिः (ಧೈರ್ಯ)
2. मैत्री	·· प्रसादः (ಅನುಗ್ರಹ)
3. दया	·· अभयम् (ಅಭಯ)
4. शान्तिः	·· सुखम् (ಸೌಖ್ಯ)
5. तुष्टिः	·· मुद् (ಸಂತೋಷ)
6. पुष्टिः	·· स्मयः (ಗರ್ವ)
7 क्रिया	·· योग (ಯೋಗ)
8 उन्नतिः	·· दर्पः (ಅಹಂಕಾರ, ಕೊಬ್ಬು)
9. बुद्धिः	·· अर्थः (ಕಾರ್ಯ)
10. मेधा	·· स्मृतिः (ಸ್ಮರಣೆ)
11. तितिक्षा	·· क्षेमम् (ಕ್ಷೇಮ)
12. ह्रीः	·· प्रश्रयः (ವಿನಯ)
13. मूर्तिः	·· नरनारायणौ (ನರ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣ)

"त्रयोदशादाद्धर्माय तथैकामग्नये विभुः। पितृभ्य एकां युक्तेभ्यो भवायैकां भवच्छिदे। श्रद्धा मैत्री दया शान्तिः तुष्टिः पुष्टिः क्रियोन्नतिः। बुद्धिर्मेधा तितिक्षा ह्रीः मूर्तिर्धर्मस्य पत्नयः" ಇತ್ಯಾದಿ भाग० ४-१। 8. ಈಗಿನ (ವೈವಸ್ವತ) ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನಸ ಪುತ್ರರಲ್ಲೊಬ್ಬ. ಉತ್ತಾನಪಾದವಂಶದ ಪ್ರಾಚೇತಸದಕ್ಷನ ಹತ್ತುಮಂದಿ ಕನ್ಯೆಯರು ಈತನ ಪತ್ನಿಯರು. 9. ಯಮ. 10. ಯುಧಿಷ್ಠಿರ. 11. ದ್ರವ್ಯಗತವಾದ ಒಂದು ಗುಣ. "द्रव्यं गुणवत्" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಧರ್ಮ. ಘಟದಲ್ಲಿ ಘಟತ್ವವು ಧರ್ಮ. 12. ವಿಹಿತಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅದೃಷ್ಟವಿಶೇಷ (ಪುಣ್ಯ). "एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः। शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत्तु गच्छति" मनु०। ಇದು ಕಾಯ ವಾಕ್ಕು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು ಇವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಮೂರು ವಿಧ. ದಾನ ಆರ್ತಪರಿತ್ರಾಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಶರೀರವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವ ಪುಣ್ಯ. ಹಿತವಾದ ನುಡಿ ಸತ್ಯವಚನ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಗ್ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವ ಪುಣ್ಯ. "अहिंसा परमो धर्मः हिंसा चाधर्मलक्षणम्" ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ಪರಹಿಂಸಾಪರಿಹಾರವು ಮನೋವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಬರುವ ಪುಣ್ಯ(ಧರ್ಮ). 13. ಧನುಸ್ಸು, ಬಿಲ್ಲು. 14. ಸೋಮ ಪಾನ ಮಾಡುವವನು. 15. ಉತ್ತಮಮನ್ವಂತರದ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ. 16 ಪರಮಾತ್ಮ. 17. ಜೀವಾತ್ಮ. 18. ಯಜ್ಞ. 19. ಭಾಗ್ಯಸ್ಥಾನ, ಲಗ್ನದಿಂದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನ. 20. ಆಗಮ, ವೇದ. (पुंन०) 21. ಉಪಮಾ, ಸಾದೃಶ್ಯ, ಹೋಲಿಕೆ. 22. ಸಮಾನವಾದ ಗುಣ. "वदन्ति वर्ण्यावर्ण्यानां धर्मैक्यं दीपकं बुधाः"। 23. ಸ್ವಭಾವ, ಮನೋಧರ್ಮ. 24. ಉಪನಿಷತ್ತು. 25. ಅಹಿಂಸೆ. 26. ನೀತಿ, ನ್ಯಾಯ. 27. ಪುಣ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತ. "धर्मोऽस्त्री पुण्य आचारे स्वभावोपमयोः क्रतौ। अहिंसोपनिषन्न्याये ना धनुर्यमसोमपे" मेदि०। "स्वभाव-न्याययागादियमाचारेषु सोमपे। प्रचक्षते धर्मशब्दमहिंसा-गमयोरपि" शाश्व०।

धर्मकर्मन् ಧರ್ಮಕರ್ಮನ್ (न०) 1. ವೇದ ವಿಹಿತವಾದ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳ ಆಚರಣೆ. 2. ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಕಾರ್ಯ, ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿ ಬಂದ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ. 3. ಇಹ ಪರ ಸೌಖ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಆಚರಿಸುವ ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯ. धर्मस्य धर्मार्थं वा कर्म।

धर्मकथादरिद्र ಧರ್ಮಕಥಾದರಿದ್ರ (पुं०) ಕಲಿಯುಗ ದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮನುಷ್ಯ. धर्मकथायां दरिद्रः। ಕಲಿಯುಗ ದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನಿಗೆ ಧರ್ಮಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ.

धर्मकाम ಧರ್ಮಕಾಮ (पुं०) ಫಲವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನು. धर्मं कामयते — कमु (कान्तौ) + णिच् "अण्" (३-२-१)।

धर्मकाय ಧರ್ಮಕಾಯ (पुं०) ಬುದ್ಧದೇವ. धर्मस्य धर्मार्थं वा कायोऽस्य। "विश्वबोधो धर्मकायः संगुप्तोऽर्हन् सुनिश्चितः" त्रिकाण्ड०।

धर्मकील ಧರ್ಮಕೀಲ (पुं०) ರಾಜಶಾಸನ, ರಾಜನ ಆಜ್ಞೆ, ಆಜ್ಞಾಪತ್ರ. धर्मस्य कील इव।

धर्मकृत् ಧರ್ಮಕೃತ್ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. सर्वान् धार्मिकयन् अकारणादनुग्रहदेहं धर्मं करोति — डु कृञ् (करणे) "क्विप्" (३-२-७६)। "सर्वं जनं धार्मिकयन् लीलानुग्रहलक्षणम्। धर्मं करोति यस्माद्धि तस्माद्धर्म-कृदुच्यते" इति निरुक्तिः। "धर्मगुप् धर्मकृद्धर्मी" वि० स०। (वि०) 2. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡು ವವನು. धर्मं धर्मसाधनं कर्म करोति—कृञ् "क्विप्"। "ज्येष्ठासु च न बहुमित्रः सन्तुष्टो धर्मकृत् प्रचुरकोपः" बृहत्सं० १०१-१०।

धर्मकेतु ಧರ್ಮಕೇತು (पुं०) 1. ಬುದ್ಧದೇವ. धर्मः अहिंसारूपं कर्म केतुर्यस्य। 2. ಸುಕೇತುರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

धर्मकोश ಧರ್ಮಕೋಶ (पुं०) ಧರ್ಮದ ಸಮೂಹ. धर्मस्य कोशः समूहः। "ब्राह्मणो जायमानो हि

पृथिव्यामधिजायते। ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये" मनु० १-९९।

धर्मक्षेत्र ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರ (न०) 1. ಧರ್ಮಸಂಪಾದನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಭಾರತದೇಶ. धर्मार्जनार्थं क्षेत्रम्। 2. ಧರ್ಮದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಭೂಮಿ, ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವ ಭೂಮಿ. धर्मस्य क्षेत्रम्। "धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः। मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय" गीता १-१। ಎಂತಹ ಪಾಪಾತ್ಮರಿಗೂ ಚಿತ್ತಪ್ರಸಾದವುಂಟಾಗಿ ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವ ಪುಣ್ಯಭೂಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರವು ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರವಾಯಿತು.

धर्मगुप् ಧರ್ಮಗುಪ್ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. अर्थकामौ दत्वापि दुर्विषयान्निवर्त्य ताभ्यां हितधर्मरक्षणात् धर्मं गोपायति रक्षति—गुपू (रक्षणे) "क्विप्" (३-२-७६)। "कामं दत्वाप्यर्थकामौ निवर्त्य विषयान्तरात्। ताभ्यां हि तस्य धर्मस्य रक्षणाद्धर्मगुप् स्मृतः" इति निरुक्तिः। "धर्मगुप् धर्मकृद्धर्मी" वि० स०। (वि०) 2. ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು.

धर्मचक्र ಧರ್ಮಚಕ್ರ (न०) 1. ಧರ್ಮಸಮೂಹ. धर्मस्य चक्रम्। "भीष्मेण विहितं राष्ट्रे धर्मचक्रमवर्तत" भा० आदि० ११८-१४। 2. ಬುದ್ಧ. "बुद्धो कनिष्ठगमहासुनिधर्मचक्ररागाशनित्रिशरणाः खसमो दशार्हः" त्रिकाण्ड०।

धर्मचारिन् ಧರ್ಮಚಾರಿನ್ (वि०) 1. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು, ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸುವವನು. धर्मं चरति — चर (गतिभक्षणयोः) "णिनिः" (३-२-७८)। "स चेत्स्वयं कर्मसु धर्मचारिणां त्वमन्तरायो भवसि च्युतो विधिः" रघु० ३-४५। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **—चारिणी — ಚಾರಿಣೀ.** 2. ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸುವ ಹೆಂಗಸು, ಸಹಧರ್ಮಚಾರಿಣಿ, ಪತ್ನಿ. "ज्येष्ठायां धर्मचारिण्यां महिष्यां गर्भमादधे" भा० वन०।

धर्मचिन्तक ಧರ್ಮಚಿಂತಕ (वि०) ಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡುವವನು, ಧರ್ಮವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸುವವನು, ಧರ್ಮದ ವಿಚಾರಮಾಡುವವನು. धर्मं चिन्तयति —चिति (स्मृत्याम्) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

धर्मचिन्तन ಧರ್ಮಚಿಂತನ (न०) ಧರ್ಮದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಯೋಚಿಸುವುದು, ಧರ್ಮದ ವಿಚಾರಮಾಡುವುದು. धर्मस्य चिन्तनम्।

धर्मचिन्ता ಧರ್ಮಚಿಂತಾ (स्त्री०) ಧರ್ಮದ ಚಿಂತನೆ, ಧರ್ಮದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಯೋಚಿಸುವುದು, ಅವಶ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳ ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆ. धर्मस्य चिन्ता।

धर्मज ಧರ್ಮಜ (पुं०) 1. ಔರಸಪುತ್ರ, ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧ ಪುತ್ರರಲ್ಲೊಬ್ಬ, ಧರ್ಮದಿಂದ ಜನಿಸಿದ ಪುತ್ರ, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಾಗಿ ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಪುತ್ರ. धर्मेण जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-१०१)। "यस्मिन्नृणं संनयति येन चानन्त्यमश्नुते। स एव धर्मजः पुत्रः कामजानितरान् विदुः" मनु० ९-१०७। ಯಾವ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದ ಕೂಡಲೆ ಪಿತೃಗಳ ಋಣವನ್ನು ತೀರಿಸಿ ಅವರು ಮೋಕ್ಷಹೊಂದಲು ಕಾರಣನಾಗುವನೋ ಆತನೇ ಧರ್ಮಜನು. 2. ಧರ್ಮರಾಜ, ಯುಧಿಷ್ಠಿರ. धर्माज्जायते — जनी "डः" (३-२-९८)। "एवं सञ्चिन्त्य भगवान् स्वराज्ये स्थाप्य धर्मजम्। नन्दयामास सुहृदः साधूनां वर्त्म दर्शयन्" भाग० ३-३-१६। (वि०) 3. ಧರ್ಮದಿಂದ ಉಂಟಾದ.

धर्मजन्मन् ಧರ್ಮಜನ್ಮನ್ (पुं०) 1. ಯುಧಿಷ್ಠಿರ, ಧರ್ಮರಾಜ. धर्माज्जन्म यस्य। "इत्थमत्र विततक्रमे क्रतौ वीक्ष्य धर्ममथ धर्मजन्मना" माघ० १४-५३।

धर्मजन्य ಧರ್ಮಜನ್ಯ (वि०) ಧರ್ಮದಿಂದ ಉಂಟಾದ. धर्मेण जन्यम्। ಸುಖ ಮೊದಲಾದುದು. "सुखं तु जगतामेव काम्यं धर्मेण जन्यते"।

धर्मजिज्ञासा ಧರ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ (स्त्री०) ವೇದೋಕ್ತ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಅಪೇಕ್ಷೆ, ವೇದೋಕ್ತ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಮಾಡುವ ವಿಮರ್ಶೆ, ವೇದಾರ್ಥವಿಚಾರ. धर्मार्थं धर्मानुष्ठानाय जिज्ञासा। "अथातो धर्मजिज्ञासा"।

धर्मजीवन ಧರ್ಮಜೀವನ (पुं०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಜೀವಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಯಾಜನ (ಯಜ್ಞಮಾಡಿಸುವುದು) ಅಧ್ಯಾಪನ (ವಿದ್ಯೋಪದೇಶ) ಇವುಗಳಿಂದ ಜೀವನ ನಡೆಯಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. धर्मेण धर्मोत्पादनेन जीवति — जीव (प्राणधारणे) "ल्युः" (३-१-१३४)। "यश्चापि धर्मसमयात् प्रच्युतो धर्मजीवनः। दण्डेनैव तमप्योषेत् स्वकाद्धर्माद्धि विच्युतम्" मनु० ९-२७३।

धर्मज्ञ ಧರ್ಮಜ್ಞ (वि०) ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಧರ್ಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿತವನು. धर्मं जानाति—ज्ञा (अवबोधने) "कः" (३-२-३)। "अमात्यमुख्यं धर्मज्ञं

प्राज्ञं दान्तं कुलोद्भवम्। स्थापयेदासने तस्मिन् खिन्नः कार्येक्षणे नृणाम्" मनु० ७-१४१।

धर्मदान ಧರ್ಮದಾನ (नं०) ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಸತ್ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ದಾನ. "पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनम्। केवलं धर्मबुद्ध्या यत् धर्मदानं प्रचक्षते" देवलः।

धर्मदार ಧರ್ಮದಾರ (पुं० ब० व०) ಧರ್ಮಪತ್ನಿ, ಪುಣ್ಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಹಾಯಳಾದ ಪತ್ನಿ. धर्मार्थम् अग्न्याधानाद्यर्थं दाराः। "स्त्रीणां भर्ता धर्मदाराश्च पुंसामित्यन्योन्यं वत्सयोर्ज्ञातमस्तु" मालती० ६-१८।

धर्मदेश ಧರ್ಮದೇಶ (पुं०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ದೇಶ. धर्मसाधनं देशः। ಜಿಂಕೆಗಳು ಭಯವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವ ದೇಶವು ಧರ್ಮದೇಶ. ಕ್ರೂರಮೃಗಗಳು ಘಾತುಕರು ಕಳ್ಳಕಾಕರು ಇವರ ಸಂಚಾರವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಶಾಂತವಾದ ಪ್ರದೇಶ. ಇದು ಧರ್ಮಾಚರಣೆಗೆ ಹಿತವಾದ ಪ್ರದೇಶವು. "स्वभावाद्यत्र चरति कृष्णसारः सदा मृगः। धर्मदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्मसाधनम्"।

धर्मद्रवी ಧರ್ಮದ್ರವೀ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ. धर्मजनको द्रवोऽस्याः। "विष्णुपादाग्रसम्भूते गङ्गे त्रिपथगामिनि। धर्मद्रवीति विख्याते पापं मे हर जाह्नवि"।

धर्मद्रोहिन् ಧರ್ಮದ್ರೋಹಿನ್ (वि०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವವನು, ರಾಕ್ಷಸವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. धर्माय द्रुह्यति—द्रुह (जिघांसायाम्) "णिनिः" (३-२-७८)।

धर्मध्वजिन् ಧರ್ಮಧ್ವಜಿನ್ (पुं०) ಧಾರ್ಮಿಕವೇಷ ಧರಿಸಿ ಜೀವಿಸುವವನು, ವೇಷಧಾರಿ, ಲೋಕದ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಗಾಗಿ ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು. धर्मो ध्वजः चिह्नमिवास्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। "धर्मध्वजी सदा लुब्धः छाद्मिको लोकदम्भकः" मनु० ४-१९५।

धर्मतनय ಧರ್ಮತನಯ, –नन्दन –ನಂದನ, –पुत्र –ಪುತ್ರ, –सुत –ಸುತ, –सूनु –ಸೂನು (पुं०) ಧರ್ಮರಾಜ, ಯುಧಿಷ್ಠಿರ. धर्मस्य तनयः नन्दनः पुत्रः सुतः सूनुर्वा। "निजगृहमथ गत्वा सादरं पाण्डुपुत्रो धृतगुरुजयलक्ष्मीर्धर्मसूनुं ननाम" किरा० १८-४८।

धर्मपत्तन ಧರ್ಮಪತ್ತನ (नं०) 1. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕೋಸಲದ ಒಂದು ರಾಜಧಾನಿ, ಶ್ರಾವಸ್ತಿನಗರ. "श्रावस्ती धर्मपत्तनम्" त्रिकाण्ड०। ಈಗ ಇದು ಸಾಹೆತ್-ಮಾಹೆತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. 2. ಮೆಣಸು. ಇದು ಉತ್ತರ ಕೋಸಲದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "मरिचं कोलकं कृष्णमूषणं धर्मपत्तनम्" अम०।

धर्मपत्नी ಧರ್ಮಪತ್ನೀ (स्त्री०) 1. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗೆ ಸಹಾಯಳಾದ ಪತ್ನಿ, ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಮದುವೆಯಾದ ಹೆಂಡತಿ. धर्मार्थं धर्मकार्यानुष्ठानाय पत्नी। "मार्गं मनुष्येश्वरधर्मपत्नी श्रुतेरिवार्थं स्मृतिरन्वगच्छत्" रघु० २-२। 2. ಧರ್ಮಪುರುಷನ ಪತ್ನಿಯರು, ದಕ್ಷಕನ್ಯೆಯರು. ಇವರು ಹದಿಮೂರು ಮಂದಿ. (1) श्रद्धा, (2) मैत्री, (3) दया, (4) शान्तिः, (5) तुष्टिः (6) पुष्टिः, (7) क्रिया, (8) उन्नतिः, (9) बुद्धिः, (10) मेधा, (11) तितिक्षा, (12) ह्रीः ಮತ್ತು (13) मूर्तिः "त्रयोदशादाद्धर्माय तथैकामग्नये विभुः। पितृभ्य एकां युक्तेभ्यो भवायैकां भवच्छिदे" भाग० ४-१। ["धर्म" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

धर्मपाठक ಧರ್ಮಪಾಠಕ (पुं०) ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಓದಿ ತಿಳಿದಿರುವವನು. धर्मं धर्मशास्त्रं पठति — पठ (व्यक्तायां वाचि) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "त्रैविद्यो हेतुकस्तर्की नैरुक्तो धर्मपाठकः" मनु० १२-१११।

धर्मपाल ಧರ್ಮಪಾಲ (पुं०) 1. ದಂಡ, ಶಿಕ್ಷೆ. धर्मं पालयति—पाल (रक्षणे) + णिच् "अण्" (३-२-१)। ಶಿಕ್ಷೆಯ ಭಯದಿಂದ ಜನರು ಧರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. 2. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. "ऋषिः खड्गः प्रचारोऽसिर्धर्मपालः प्रजागरः" वैज०। 3. ದಶರಥ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಂತ್ರಿ. (वि०) 4. ಧರ್ಮವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು. "दण्ड एव च धर्मात्मा लोके चरति मूर्तिमान्। भिन्दन् छिन्दन् रुजन् कृन्तन् दारयन् पाटयंस्तथा। घातयन्नभिधावंश्च दण्ड एव चरत्युत" भा० शान्ति० १२१-१८, १९।

धर्मपुत्र ಧರ್ಮಪುತ್ರ (पुं०) 1. ಯುಧಿಷ್ಠಿರ, ಧರ್ಮರಾಜ. 2. ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗ, ಔರಸಪುತ್ರ. 3. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಾಗಿ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವನು. 4. ಧರ್ಮದೇವತೆಯ ಪುತ್ರ.

धर्मप्रतिरूपक ಧರ್ಮಪ್ರತಿರೂಪಕ (पुं०) ಧರ್ಮಾಭಾಸ, ಧರ್ಮದಂತೆ ತೋರುವ ದಾನ. धर्मस्य प्रतिरूपमिव कायति — कै (शब्दे) "कः" (३-२-३)। ದೊಡ್ಡ ಐಶ್ವರ್ಯವಂತನಾಗಿದ್ದು ತಾಯಿತಂದೆಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ದಾರಿದ್ರ್ಯದಿಂದ ಕಷ್ಟಪಡುತ್ತಿರುವ ಬಂಧುಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಇತರರಿಗೆ ಮಾಡುವ ದಾನವು ಧರ್ಮದಂತೆ ತೋರುವುದೇ

ಹೊರತು ಸರಿಯಾದ ಧರ್ಮವಲ್ಲ. ಈ ದಾನವು ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಾದರೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನರಕಪ್ರದವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಧರ್ಮಪ್ರತಿರೂಪಕವಾಗುವುದು. "शक्तः परजने दाता स्वजने दुःखजीविनि। मध्वापातो विषास्वादः स धर्मप्रतिरूपकः" मनु० ११-९।

धर्मप्रवक्तृ ಧರ್ಮಪ್ರವಕ್ತೃ (पुं०) ಧರ್ಮೋಪದೇಶ ಮಾಡುವವನು. ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ, ಧರ್ಮದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವವನು. धर्मं प्रवक्ति—प्र+वच (परिभाषणे) "तृच्" (३-१-१३३)। "जातिमात्रोपजीवी वा कामं स्याद्ब्राह्मणब्रुवः। धर्मप्रवक्ता नृपतेः" मनु० ८-२०।

धर्मप्रस्थ ಧರ್ಮಪ್ರಸ್ಥ (पुं०) ಒಂದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ, ಒಂದು ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ.

धर्मभगिनी ಧರ್ಮಭಗಿನೀ (स्त्री०) 1. ಆಚಾರ್ಯಪುತ್ರಿ, ಗುರುವಿನ ಮಗಳು. 2. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಿಂದ ತಂಗಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವಳು. धर्मतः कृता भगिनी।

धर्मभिक्षुक ಧರ್ಮಭಿಕ್ಷುಕ (पुं०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಭಿಕ್ಷೆಬೇಡುವವನು. धर्मार्थं भिक्षुकः। ಧರ್ಮಪ್ರಜೆಗಾಗಿ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನು, ಯಾಗ ಮಾಡುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನು, ಪಥಿಕ, ಸಕಲಧನವನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವ ವಿಶ್ವಜಿದ್ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವವನು, ಆಚಾರ್ಯನ ಊಟ ಉಪಚಾರಾದ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಭಿಕ್ಷೆಬೇಡುವವನು, ತಾಯಿತಂದೆಗಳ ಉಪಚಾರಗಳಿಗಾಗಿ ಭಿಕ್ಷೆಬೇಡುವವನು, ವೇದಾಧ್ಯಯನಮಾಡುವವನು, ರೋಗಗ್ರಸ್ತನಾದವನು ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಧರ್ಮಭಿಕ್ಷುಕರು. "सान्तानिकं यक्ष्यमाणमध्वगं सर्ववेदसम्। गुर्वर्थं पितृमात्रर्थं स्वाध्यायार्थ्युपतापिनः। नवैतान् स्नातकान् विद्याद्ब्राह्मणान् धर्मभिक्षुकान्" मनु० ११-१, २।

धर्मभृत् ಧರ್ಮಭೃತ್ (वि०) 1. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು, ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು. धर्मं बिभर्ति—डु भृञ् (धारणपोषणयोः) "क्विप्" (३-२-७६)। 2. ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು. "एष धर्मभृतां श्रेष्ठो भविष्यति नरोत्तमः" भा० वन०।

धर्मभृत ಧರ್ಮಭೃತ (पुं०) 1. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಮನುವಿನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (वि०) 2. ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದವನು. धर्मो भृतो येन।

धर्मभ्रातृ ಧರ್ಮಭ್ರಾತೃ (पुं०) 1. ಗುರುಪುತ್ರ, ಆಚಾರ್ಯರ ಮಗ. धर्मतः कृतो भ्राता। 2. ಸಹಾಧ್ಯಾಯಿ, ಒಬ್ಬ ಗುರುವಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗಡ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದವನು. "धर्मभ्राता सहाध्यायी" वैज०।

धर्ममार्ग ಧರ್ಮಮಾರ್ಗ (पुं०) ನ್ಯಾಯವಾದ ಮಾರ್ಗ.

धर्ममूल ಧರ್ಮಮೂಲ (न०) ವೇದ, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಚನ. धर्मे मूलम्। "वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम्। आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च" मनु० २-६। "श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः। सम्यक्संकल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतम्" याज्ञ० १-७।

धर्ममेघ ಧರ್ಮಮೇಘ (पुं०) ಅಸಂಪ್ರಜ್ಞಾತ ಸಮಾಧಿ, धर्मान् मेहति—मिह (सेचने) कुत्वम् (७-३-५३)। "प्रसंख्यानेऽप्यकुसीदस्य सर्वथा विवेकख्यातेर्धर्ममेघः" पा० यो० सू०।

धर्मयुग ಧರ್ಮಯುಗ (न०) ಸತ್ಯಯುಗ, ಕೃತಯುಗ. धर्मप्रधानं युगम्।

धर्मयुज् ಧರ್ಮಯುಜ್ (वि०) 1. ಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಡೆಯುವ. धर्मेण युज्यते—युजिर् (योगे) "क्विप्" (३-२-६१)। (न०) 2. ಧರ್ಮದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ದ್ರವ್ಯ, ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಧನ. ಇದು ದಾನಮಾಡಲು ಮುಖ್ಯವಾದ ಆರು ಅಂಗಗಳಲ್ಲೊಂದು.

ಆರು ಅಂಗಗಳು: (1) ದಾನಮಾಡುವವನು. (2) ದಾನತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಗ್ಯ (ಸತ್ಪಾತ್ರ)ನಾದವನು. (3) ದಾನಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆ. (4) ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ದ್ರವ್ಯ. (5) ದಾನಮಾಡಲು ಸರಿಯಾದ ದೇಶ ಮತ್ತು (6) ದಾನಮಾಡಲು ಸರಿಯಾದ ಕಾಲ. "दाता प्रतिग्रहीता च श्रद्धा देयं च धर्मयुक्। देशकालौ च दानानामङ्गान्येतानि षड्विदुः"। "देशे काले तथा पात्रे धनं न्यायार्जितं तथा। यद्दत्तं ब्राह्मणश्रेस्ठास्त्वनन्तं तत् प्रकीर्तितम्" वि० ध०।

धर्मयूप ಧರ್ಮಯೂಪ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. धर्मं धर्मतत्त्वं शिरोऽवयवतया यौति मिश्रयति "पः" (उ० ३-२७)। "उत्तमाङ्गतया धर्मतत्त्वं यौतीति सर्वदा। धर्मयूपः समाख्यातोह्यष्टार्णो धर्मदायकः" इति निरुक्तिः। "अनिर्विण्णः स्थविष्ठो भूर्धर्मयूपो महामखः" वि० स०। धर्मे यूप इव वा। ಯೂಪಸ್ತಂಭದಲ್ಲಿ ಯಾಗಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಭಗವದಾರಾಧನರೂಪವಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅವನು ಯೂಪದಂತಾದನು.

धर्मरथ ಧರ್ಮರಥ (ಪುಂ०) ಸಗರಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

धर्मराज् ಧರ್ಮರಾಜ್ (ಪುಂ०) 1. ದಂಡಧರ, ಯಮ ಧರ್ಮರಾಯ. धर्मेण राजते—राजृ (दीप्तौ) "क्विप्" (३-२-६१)। "सोऽग्निर्भवति वायुश्च सोऽर्कः सोमः स धर्मराट्" मनु० ७-७। (वि०) 2. ಧರ್ಮದಿಂದ ವಿರಾಜಿಸುವವನು, ಧಾರ್ಮಿಕ, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು.

धर्मराज ಧರ್ಮರಾಜ (ಪುಂ०) 1. ಜಿನದೇವ, ಬುದ್ಧದೇವ, धर्मेण राजते — राजृ (दीप्तौ) "अच्" (३-१-१३४)। "सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः" अम०। 2. ದಂಡಧರ, ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. 3. ಯುಧಿಷ್ಠಿರ, ಧರ್ಮರಾಜ. "सहायमध्वरधुरां धर्मराजो विवक्षते" माघ० २-१०३। 4. ಧರ್ಮದಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳುವ ದೊರೆ.

धर्मलक्षण ಧರ್ಮಲಕ್ಷಣ (ನ०) 1. ವೇದ, ಧರ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವ ವಚನ. धर्मो लक्ष्यते ज्ञायतेऽनेन — लक्ष (दर्शनाङ्कनयोः) करं० "ल्युट्" (३-३-११७)। 2. ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪ, ಜನಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಬೇಕಾದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಧರ್ಮದ ಲಕ್ಷಣ. "धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः। धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम्" मनु० ६-९२। ಸಂತೋಷ ಶಾಂತತೆ ದಮ (ಮನೋವಿಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿದ್ದರೂ ವಿಕಾರಹೊಂದ ದಿರುವುದು) ಅಸ್ತೇಯ (ಪರರ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸ ದಿರುವುದು) ಶೌಚ (ದೇಹಶುದ್ಧಿ) ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ (ಆಯಾವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಬಿಡ ದಿರುವುದು) ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನ ಸತ್ಯ ಕೋಪವಿಲ್ಲ ದಿರುವುದು ಇವು ಹತ್ತೂ ಮನುಷ್ಯಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಇರ ಬೇಕಾದ ಧರ್ಮಗಳು.

धर्मवाणिजिक ಧರ್ಮವಾಣಿಜಿಕ (ವಿ०) ಫಲಾಪೇಕ್ಷೆ ಯಿಂದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆ ಮಾಡುವವನು. धर्मे वाणिजिक इव। ಧರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಫಲವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದ ರಿಂದ ಇವನು ವರ್ತಕನಂತಾಗುವನು. ಇದರಿಂದ ಇಂತಹ ವನಿಗೆ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. "धर्मवाणिजिका मूढाः फलकामा नराधमाः। अर्चयन्ति जगन्नाथं ते कामान्नाप्नु-वन्ति हि" वि० ध०।

धर्मविद् ಧರ್ಮವಿದ್ (ವಿ०) ಧರ್ಮಜ್ಞ, ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. धर्मं वेत्ति—विद (ज्ञाने) "क्विप्" (३-२-६१)।

धर्मवासर ಧರ್ಮವಾಸರ (ಪುಂ०) ಪೂರ್ಣಿಮೆ, ಹುಣ್ಣಿಮೆ. "पौर्णम्यां धर्मवासरः" त्रिकाण्ड०।

धर्मविदुत्तम ಧರ್ಮವಿದುತ್ತಮ (ಪುಂ०) ವಿಷ್ಣು. धर्मवित्सु उत्तमः। "धर्मवित्सत्तमत्वेन मतो धर्म-विदुत्तमः" इति निरुक्तिः। "वीरः शक्तिमतां श्रेष्ठो धर्मो धर्मविदुत्तमः" वि० स०।

धर्मविद्या ಧರ್ಮವಿದ್ಯಾ (ಸ್ತ್ರೀ०) 1. ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿ ಸುವ ವಿದ್ಯೆ. 2. ಶಾಸ್ತ್ರ.

धर्मविप्लव ಧರ್ಮವಿಪ್ಲವ (ಪುಂ०) ಧರ್ಮದ ನಾಶ, ಧರ್ಮವನ್ನು ಮೀರಿ ನಡೆಯುವುದು. धर्मस्य विप्लवः। "गुरूपदिष्टेन रिपौ सुतेऽपि वा निहन्ति दण्डेन स धर्मविप्लवम्" किरा० १-१३।

धर्मवीर ಧರ್ಮವೀರ (ಪುಂ०) 1. ವೀರರಸದ ಒಂದು ಭೇದ. ವೀರರಸವು ದಾನವೀರ ಧರ್ಮವೀರ ಯುದ್ಧವೀರ ಮತ್ತು ದಯಾವೀರ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ. 2. ಧರ್ಮವೀರ ರಸಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನಾದ ನಾಯಕ. "स च दानधर्मयुद्धैः दयया च समन्वितश्चतुर्धा स्यात्" सा० द० ३-२३४। ಯುಧಿಷ್ಠಿರ ಮೊದಲಾದವರು ಧರ್ಮವೀರರು. "राज्यं च वसु देहश्च भार्या भ्रातृसुताश्च ये। यच्च लोके ममायत्तं तद्धर्माय सदोद्यतम्"। ಇಲ್ಲಿ ವೈದಿಕಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ ರಾಜನಿಗಿರುವ ಉತ್ಸಾಹವು ಸಾಮಾಜಿಕರಿಂದ ಆಸ್ವಾದಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟು ವೀರರಸತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

धर्मवृद्ध ಧರ್ಮವೃದ್ಧ (ವಿ०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ಯಿಂದ ದೊಡ್ಡವನು, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದ ರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸಿದವನು. धर्मेण वृद्धः। "दिदृक्षवस्तां ऋषयोऽभ्युपागमन् न धर्मवृद्धेषु वयः समीक्ष्यते" कुमा० ५-१६।

धर्मवैतंसिक ಧರ್ಮವೈತಂಸಿಕ (ಪುಂ०) ಜನರಿಂದ ಹೊಗಳಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲು ದಾನಮಾಡುವವನು, ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಪಡೆ ಯಲು ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು. धर्मे वैतंसिक इव। "धर्मवैतंसिको यस्तु पापात्मा पुरुषस्तथा। ददाति दानं विप्रेभ्यो लोकविश्वासकारणम्" अग्निपु०।

धर्मव्याध ಧರ್ಮವ್ಯಾಧ (ಪುಂ०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ಒಬ್ಬ ಬೇಡ, –ಬೇಟೆಗಾರ, ಪೂರ್ವಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದು ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಧನಾಗಿ ಜನಿಸಿದವನು. धर्मप्रधानो व्याधः। [ಈ ವ್ಯಾಧನು ಪೂರ್ವಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಪಾರಂಗತನಾದ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿದ್ದನು. ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಸಹವಾಸದಿಂದ

ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿತು ಒಂದು ದಿನ ರಾಜನೊಡನೆ ಬೇಟೆಗೆ ಹೊರಟನು. ರಾಜನು ಮೃಗಗಳಮೇಲೆ ಬಾಣ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇವನೂ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಿರಲು ಇವನ ಬಾಣವು ಒಬ್ಬ ಋಷಿಗೆ ತಗುಲಿ ಋಷಿಯು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದನು. ಆಗ ಋಷಿಯ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತಿಳಿಯದೆ ಮಾಡಿದ ಅಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಕ್ಷಮೆ ಬೇಡಿದನು. ಇಂತಹ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಬೇಟೆಗಾರನಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಋಷಿಯು ಇವನನ್ನು ಶಪಿಸಿ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಆ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವೆಯೆಂದೂ ಪೂರ್ವಜನ್ಮದ ಸ್ಮರಣೆಯು ಬರುವುದೆಂದೂ ಶಾಪವಿಮೋಚನೆಯಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವೆಯೆಂದೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು. ಈತನು ವ್ಯಾಧನಾಗಿ ಜನಿಸಿದ್ದರೂ ಅನೇಕರಿಗೆ ಧರ್ಮೋಪದೇಶಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಧರ್ಮವ್ಯಾಧನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು.] भा० वन० २१८,१९।

धर्मव्रत ಧರ್ಮವ್ರತ (वि०) 1. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದವನು. धर्मे व्रतं यस्य। (स्त्री०)–व्रता –ವ್ರತಾ. 2. ಧರ್ಮಪುರುಷನ ಒಬ್ಬ ಕನ್ಯೆ, ಮರೀಚಿಮಹರ್ಷಿಯ ಪತ್ನಿ.

धर्मशाला ಧರ್ಮಶಾಲಾ (स्त्री०) 1. ಧರ್ಮಛತ್ರ, ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗಾಗಿ ಧರ್ಮವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಗೃಹ, ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳು ತಂಗಲು ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಮನೆ. धर्मार्थं शाला। 2. ನ್ಯಾಯಾಸ್ಥಾನ, ಧರ್ಮಪೀಠ.

धर्मशासन ಧರ್ಮಶಾಸನ (न०) 1. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ. धर्मः शिष्यतेऽनेन—शासु (अनुशिष्टौ) कर० "ल्युट्" (३-३-११७)। 2. ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. धर्मस्य शासनम्। "शरीरकृत् प्राणदाता यस्य चान्नानि भुञ्जते। क्रमेणैते त्रयोऽप्युक्ताः पितरो धर्मशासने" भा०।

धर्मशास्त्र ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ (न०) ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಧರ್ಮದ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮನು ಪರಾಶರ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಸ್ಮೃತಿ. शिष्यतेऽनेन—शासु (अनुशिष्टौ) कर० "ष्ट्रन्" (उ० ४-१५८)। **ಸ್ಮೃತಿಕಾರರು:** ಮನು ಪರಾಶರ ಯಮ ವಸಿಷ್ಠ ಅತ್ರಿ ದಕ್ಷ ವಿಷ್ಣು ಅಂಗಿರಸ್ಸು ಉಶನಸ್ಸು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ವ್ಯಾಸ ಆಪಸ್ತಂಬ ಗೌತಮ ಕಾತ್ಯಾಯನ ನಾರದ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಸಂವರ್ತ ಶಂಖ ಲಿಖಿತ ಮತ್ತು ಹಾರೀತ; ಇವರಲ್ಲದೆ ಶಾತಾತಪ ಪ್ರಾಚೇತಸ ದೇವಲ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ವೃದ್ಧಶಾತಾತಪ ಪೈಠೀನಸಿ ಬೋಧಾಯನ ಜಾಬಾಲಿ ಚ್ಯವನ ಮರೀಚಿ ಕಶ್ಯಪ ಮುಂತಾದವರೂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು. "मनुर्यमो वसिष्टोऽत्रिः दक्षो विष्णुस्तथाङ्गिराः। उशना वाक्पतिर्व्यासः आपस्तम्बोऽथ गौतमः। कात्यायनो नारदश्च याज्ञवल्क्यः पराशरः। संवर्तश्चैव शङ्खश्च हारीतो लिखितस्तथा"।

धर्मशील ಧರ್ಮಶೀಲ (वि०) 1. ಧರ್ಮದ ಸ್ವಭಾವದವನು, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು. 2. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದವನು. धर्मसाधनं शीलं यस्य।

धर्मसंवर्धन ಧರ್ಮಸಂವರ್ಧನ (न०) 1. ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು. (वि०) 2. ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ.

धर्मसंवर्धिन् ಧರ್ಮಸಂವರ್ಧಿನ್ (वि०) ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ. धर्मं सवर्धयति—सम्+वृधु (वृद्धौ) "णिनिः" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **–वर्धिनी –ವರ್ಧಿನೀ.**

धर्मसंहिता ಧರ್ಮಸಂಹಿತಾ (स्त्री०) ಸ್ಮೃತಿ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಮನುಸ್ಮೃತಿ ಮೊದಲಾದುದು. धर्मबोधनार्थं रचिता संहिता।

धर्मसभा ಧರ್ಮಸಭಾ (स्त्री०) ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನ, ನ್ಯಾಯತೀರ್ಮಾನಕ್ಕಾಗಿ ಕೂಡುವ ಸಭೆ.

धर्मसमय ಧರ್ಮಸಮಯ (पुं०) ಧರ್ಮದ ಮರ್ಯಾದೆ. ನ್ಯಾಯದ ಕಟ್ಟಳೆ, –ಕಟ್ಟುಪಾಡು. धर्मस्य समयः। "यश्चापि धर्मसमयात्प्रच्युतो धर्मजीवनः" मनु० ९-२७३।

धर्मसहाय ಧರ್ಮಸಹಾಯ (पुं०) ರಾಜನ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಾಯ್ಯಮಾಡುವವನು. धर्मे सहायः। ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಪುರೋಹಿತರು ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು ಇವರು ಧರ್ಮಸಹಾಯರು. "ऋत्विक्पुरोधसः स्युर्ब्रह्मविदस्तापसास्तथा धर्मे" सा० द० ३-४५।

धर्मसाधन ಧರ್ಮಸಾಧನ (न०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಉಪಕರಣ, ಧರ್ಮಸಂಪಾದನೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಉಪಾಯ. धर्मस्य साधनम्। ಧರ್ಮವು ಶರೀರ ವಾಕ್ಕು ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಧನ ಇವುಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. "अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्" कुमा० ५-३३।

धर्मसावर्णि ಧರ್ಮಸಾವರ್ಣಿ (पुं०) ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಮನುಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯವನು. ["इन्द्र" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

धर्मसिन्धु ಧರ್ಮಸಿಂಧು (पुं०) ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಒಂದು ಗ್ರಂಥ. ಒಂದು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥ. धर्मस्य सिन्धुरिव।

धर्मसुत ಧರ್ಮಸುತ (पुं०) ಧರ್ಮರಾಜ, ಯುಧಿಷ್ಠಿರ. धर्मस्य सुतः।

धर्मसू ಧರ್ಮಸೂ (वि०) 1. ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ. ಧರ್ಮವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಡುವ. धर्मं सूयते—षूङ् (प्राणिप्रसवे) "क्विप्" (३-२-६१)। (पुं०) 2. ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಕುಕ್ಕುಟವೆಂಬ ಒಂದು ಪಕ್ಷಿ.

धर्मसूत्र ಧರ್ಮಸೂತ್ರ (न०) ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸೂತ್ರರೂಪವಾದ ಗ್ರಂಥ. धर्मबोधकं सूत्रम्। ಆಪಸ್ತಂಬ ಧರ್ಮಸೂತ್ರ, ಗೌತಮ ಧರ್ಮಸೂತ್ರ.

धर्मसेतु ಧರ್ಮಸೇತು (वि०) ಧರ್ಮವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು. धर्मस्य सेतुरिव। "राजा दशरथो नाम धर्मसेतुरिवाचलः" रामा०।

धर्महीन ಧರ್ಮಹೀನ (वि०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆಚರಿಸದಿರುವವನು. धर्मेण हीनः।

धर्माचार्य ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯ (पुं०) ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಗುರು, ಧರ್ಮೋಪದೇಶಕ. धर्मे आचार्यः।

धर्मात्मज ಧರ್ಮಾತ್ಮಜ (पुं०) ಧರ್ಮರಾಜ, ಯುಧಿಷ್ಠಿರ. धर्मस्यात्मजः। "आस्तिक्यशुद्धमवतः प्रियधर्म धर्मं धर्मात्मजस्य विहितागसि शत्रुवर्गे" किरा० १८-४३।

धर्मात्मन् ಧರ್ಮಾತ್ಮನ್ (वि०) ಧರ್ಮಸ್ವಭಾವದವನು, ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು. धर्मः आत्मा स्वभावो यस्य।

धर्माधर्म ಧರ್ಮಾಧರ್ಮ (पुं० द्विव०) ಪುಣ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾಪ. धर्मश्चाधर्मश्च।

धर्माधिकरण ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣ (पुं०) 1. ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ, ನ್ಯಾಯಾಧಿಕಾರಿ. धर्माधिकरणमस्त्यस्य "अच्" (५-२-१२७)। "समः शत्रौ च मित्रे च सर्वशास्त्रविशारदः। विप्रमुख्यः कुलीनश्च धर्माधिकरणे भवेत्" मत्स्यपु०। (न०) 2. ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನ, ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ತೀರ್ಮಾನಿಸುವ ಸ್ಥಾನ. धर्मोऽधिक्रियतेऽत्र — अधि+डुकृञ् (करणे) अधि० "ल्युट्" (३-३-११७)।

धर्माधिकरणिन् ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣಿನ್ (पुं०) ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ, ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ತೀರ್ಮಾನಿಸಲು ನಿಯುಕ್ತನಾದ ಅಧಿಕಾರಿ. धर्माधिकरणमस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

धर्माधिकार ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರ (पुं०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ. धर्मे अधिकारः। "यः पौरवेण राज्ञा धर्माधिकारे नियुक्तः" शाकु० १।

धर्माधिकारिन् ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿನ್ (पुं०) 1. ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಿ, ರಾಜನಿಗೆ ಧರ್ಮದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವವನು. धर्ममधिकरोति—अधि+डुकृञ् (करणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। 2. ಮನುಷ್ಯ. धर्मे धर्मकार्याचरणे अधिकारी।

धर्माधिकृत ಧರ್ಮಾಧಿಕೃತ (पुं०) ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ, ನ್ಯಾಯತೀರ್ಮಾನದ ಅಧಿಕಾರಿ.

धर्माधिष्ठान ಧರ್ಮಾಧಿಷ್ಠಾನ (न०) ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನ.

धर्माध्यक्ष ಧರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. धर्मस्य अध्यक्षः। "धर्माधिकारिणो लोकाः तदाराध्याः सुरास्तथा। धर्मस्तत्साधनं तेषामध्यक्षः स्यात् त्रिनामवान्। लोकाध्यक्षः सुराध्यक्षो धर्माध्यक्ष इति क्रमात्" इति निरुक्तिः। "लोकाध्यक्षः सुराध्यक्षो धर्माध्यक्षः कृताकृतः" वि० स०। 2. ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ, ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ತೀರ್ಮಾನಿಸುವ ನ್ಯಾಯಮೂರ್ತಿ. धर्मे अध्यक्षः। "कुलशीलगुणोपेतः सर्वकर्मपरायणः। प्रवीणः प्रेषणाध्यक्षो धर्माध्यक्षोऽभिधीयते" चाणक्यः।

धर्मानुयायिन् ಧರ್ಮಾನುಯಾಯಿನ್ (वि०) ಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ನಡೆಯುವವನು. धर्ममनुयाति।

धर्मानुष्ठान ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ (न०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ.

धर्माभास ಧರ್ಮಾಭಾಸ (पुं०) ಶ್ರುತಿ ಮತ್ತು ಸ್ಮೃತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಅಸದ್ಧರ್ಮ. "अन्यशास्त्रेषु यः प्रोक्तो धर्माभासः स उच्यते" देवीभा०।

धर्मापेत ಧರ್ಮಾಪೇತ (वि०) ಧರ್ಮಭ್ರಷ್ಟ, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಹೊರಗಿರುವವನು. धर्मादपेतः।

धर्मारण्य ಧರ್ಮಾರಣ್ಯ (न०) 1. ಒಂದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಈಗ ಇದು ಗಯಾ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಗಯೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ಮೈಲಿಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದು. "सोऽहमविघ्नक्रियोपलम्भाय धर्मारण्यमिदमायातः" शाकु० १। 2. ಮಧ್ಯದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಅರಣ್ಯ. 3. ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರಣ್ಯ.

धर्मासन ಧರ್ಮಾಸನ (न०) ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರಾಜನಾಗಲಿ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶನಾಗಲಿ ವ್ಯವಹಾರ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕಾಗಿ

ಕೂಡುವ ಆಸನ. धर्मार्थं धर्मनिर्णयार्थम् आसनम्। "धर्मासनमधिष्ठाय संवीताङ्गः समाहितः" मनु० ८-२३।

धर्मास्तिकाय ಧರ್ಮಾಸ್ತಿಕಾಯ (पुं०) ಜೈನಮತಸಿದ್ಧವಾದ ಐದು ವಿಧ ಅಸ್ತಿಕಾಯುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ. ಜೀವ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಗತಿರೂಪವಾದ ಉಪಕಾರವಾಡುವ ಧರ್ಮವೆಂಬ ಒಂದು ಅಸ್ತಿಕಾಯ. "गतिस्थित्युपग्रहौ धर्माधर्मयोरुपकारः" तत्त्वा० सू०।

धर्मिक ಧರ್ಮಿಕ (वि०) ಧರ್ಮವುಳ್ಳವನು, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯುಳ್ಳವನು. धर्मोऽस्यास्ति "ठन्" (५-२-११६)।

धर्मिन् ಧರ್ಮಿನ್ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. धर्मोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। ಸಕಲಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆಧಾರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. "धर्मी सकलधर्माणां सदाधारतया स्मृतः" इति निरुक्तिः। "धर्मगुप् धर्मकृत् धर्मी सदसत्क्षरमक्षरम्" वि० स०। (वि०) 2. ಧರ್ಮದಿಂದಕೂಡಿದ. 3. ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ. 4. ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವ. धर्मः कर्तव्यत्वेनास्त्यस्य "इनिः"।

धर्मिष्ठ ಧರ್ಮಿಷ್ಠ (वि०) ಧರ್ಮಾತ್ಮ, ಹೆಚ್ಚು ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ, ಹೆಚ್ಚು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವ. अतिशयेन (धर्मवान्) धर्मोऽस्यास्ति "इष्ठन्" (५-३-५५)। मतुपो लुक् (५-३-६५)।

धर्मेन्द्र ಧರ್ಮೇಂದ್ರ (पुं०) ಯಮಧರ್ಮರಾಯ. धर्मे इन्द्र इव। "पितॄणामिव धर्मेन्द्रो यादसामिव चाम्बुराट्" भा० द्रोण० ६-६।

धर्मेप्सु ಧರ್ಮೇಪ್ಸು (वि०) ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು.

धर्मेश ಧರ್ಮೇಶ, -ईश्वर -ಈಶ್ವರ (पुं०) "धर्मेन्द्र" ಪದದ ಅರ್ಥ.

धर्मोत्तर ಧರ್ಮೋತ್ತರ (वि०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವ. धर्मः उत्तरः प्रधानं यस्य। "नृपा इवोपप्लविनः परेभ्यो धर्मोत्तरं मध्यममाश्रयन्ते" रघु० १३-७।

धर्मोपदेश ಧರ್ಮೋಪದೇಶ (पुं०) 1. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ. धर्मः उपदिश्यतेऽनेन—उप+दिश (अतिसर्जने) करं० "घञ्" (३-३-१२१)। "आर्षं धर्मोपदेशं च वेदशास्त्राविरोधिना" मनु० १२-१०६। 2. ಧರ್ಮದ ಉಪದೇಶ, ಧರ್ಮದ ಬೋಧನೆ. धर्मस्य उपदेशः। "धर्मोपदेशं दर्पेण विप्राणामस्य कुर्वतः। तप्तमासेचयेत्तैलं वक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः" मनु० ८-२७२।

धर्मोपदेशक ಧರ್ಮೋಪದೇಶಕ (पुं०) ಧರ್ಮದ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುವ ಆಚಾರ್ಯ, ಗುರು. धर्ममुपदिशति —उप+दिश (अतिसर्जने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

धर्मोपध ಧರ್ಮೋಪಧ (वि०) ಧರ್ಮದ ನೆಪವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮೋಸಮಾಡುವ, ಧರ್ಮದ ವ್ಯಾಜದಿಂದ ವಂಚಿಸುವ. धर्मस्य उपधा यस्य।

धर्मोपेत ಧರ್ಮೋಪೇತ (वि०) ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ, ಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ.

धर्म्य ಧರ್ಮ್ಯ (वि०) 1. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲದ, ಧರ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗದಿರುವ, ನ್ಯಾಯಮಾರ್ಗದಿಂದ ಜಾರದಿರುವ. धर्मादनपेतः "यत्" (४-४-९२)। "यो यस्य धर्म्यो वर्णस्य गुणदोषौ च यस्य यौ" मनु० ३-२२। "क्रियाणां खलु धर्म्याणां सत्पत्न्यो मूलकारणम्" कुमा० ६-१३। 2. ಧರ್ಮದಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವ. धर्मेण प्राप्यः "यत्" (४-४-९१)। 3. ನೀತಿವಂತ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ.

धर्ष ಧರ್ಷ (पुं०) 1. ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯ, ಧೈರ್ಯ, ದಿಟ್ಟತನ. 2. ಹಿಂಸೆ, ತೊಂದರೆ, ಬಾಧೆ. 3. ಅಸಹನೆ. ञिधृषा (प्रागल्भ्ये) धृष (प्रसहने) वा "घञ्" (३-३-१८)। 4. ಅಹಂಕಾರ, ಗರ್ವ, ಕೊಬ್ಬು, ಸೊಕ್ಕು.

धर्षक ಧರ್ಷಕ (वि०) 1. ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವವನು, ಹಿಂಸಿಸುವವನು. 2. ಬಲಾತ್ಕರಿಸುವವನು. 3. ಮಾನಭಂಗ ಮಾಡುವವನು. धृष (प्रसहने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। (पुं०) 4. ನಟ, ನರ್ತಕ.

धर्षण ಧರ್ಷಣ (न०) 1. ತೊಂದರೆಕೊಡುವುದು. 2. ಮಾನಭಂಗಮಾಡುವುದು. 3. ಆಕ್ರಮಣಮಾಡುವುದು, ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದು. 4. ವ್ಯಭಿಚಾರಮಾಡುವುದು. 5. ಸಂಭೋಗ, 6. ಅವಮಾನ. धृष (प्रसहने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 7. ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವವನು, ಹಿಂಸಿಸುವವನು. 8. ಆಕ್ರಮಣಮಾಡುವವನು, ಮೇಲೆ ಬೀಳುವವನು. 9. ವ್ಯಭಿಚಾರ ಮಾಡುವವನು. 10. ಅವಮಾನಗೊಳಿಸುವವನು. धृष कर्तं० "ल्युः" (३-१-१३४)। (स्त्री०) **-णा -ಣಾ.** 11. ಆಕ್ರಮಣ, ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದು. 12. ಅವಮಾನ. धृष+णिच् भावे "युच्" (३-३-१०७)। "श्रुत्वेमां धर्षणां तात तव तेन दुरात्मना" भा० आदि० ४१-१८। **-णी -ಣೀ.** 13. ಅಸಭ್ಯ ಹೆಂಗಸು, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ. 14. ಅಭಿಸಾರಿಕೆ, ಕಾಮುಕನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ

ಸಂಕೇತಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಹೆಂಗಸು. "धर्षणं स्यात्परिभवे रतेऽसत्यां तु धर्षणी" मेदि०। "धर्षणी त्वभिसारिका" हेम०।

धर्षणीय ಧರ್ಷಣೀಯ (वि०) 1. ಆಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಡುವವನು. 2. ಅಕ್ರಮಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು. 3. ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದವನು. धृष (प्रसहने) "अनीयर्" (३-१-९६)।

धर्षित ಧರ್ಷಿತ (न०) 1. ಅಪಮಾನ, ತಿರಸ್ಕಾರ, ಧಿಕ್ಕಾರ. 2. ಸಂಭೋಗ, ಮೈಥುನ. धृष (प्रसहने) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 3. ಅವಮಾನಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. धृष कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। (स्त्री०) **-ता -ತಾ.** 4. ಅಸಭ್ಯ ಹೆಂಗಸು, ಸ್ವೈರಿಣಿ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ.

धर्षिन् ಧರ್ಷಿನ್ (वि०) 1. ಅವಮಾನಗೊಳಿಸುವವನು. 2. ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವವನು. 3. ವ್ಯಭಿಚಾರ ಮಾಡುವವನು. धृष (प्रसहने) "णिनिः" (३-१-१३४)।

धव ಧವ (पुं०) 1. ಪತಿ, ಗಂಡ. धवति—धूञ् (कम्पने) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "मा विद्या च हरेः प्रोक्ता यस्या ईशो यतो भवान्। तस्मान्माधवनामासि धवः स्वामीति शब्दितः" हरिवं०। 2. ಒಂದು ವೃಕ್ಷ. 3. ಮನುಷ್ಯ. 4. ಕಂಪನ, ನಡುಕ. 5. ಕೊಡಹುವುದು. धूञ् भावे "अप्" (३-३-५७)। (वि०) 6. ಧೂರ್ತ, ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ. "धवो धूर्ते नरे पत्यौ द्रुभेदे" हेम०। "धवः पुमान् नरे धूर्ते पत्यौ वृक्षान्तरेऽपि च मेदि०।

धवल ಧವಲ (पुं०) 1. ದೊಡ್ಡ ಎತ್ತು, ಮಹಾವೃಷಭ. 2. ಶುಕ್ಲಗುಣ, ಬಿಳುಪು. (वि०) 3. ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಸ್ವಚ್ಛವಾದ. धावु (गतिशुद्धयोः) "कलच्" (उ० १-१०६)। "क्रियते धवलः खलूच्चकैर्धवलैरेव सितेतरैरघः" माघ० १६-४६। 4. ಬಿಳುಪಾದ, ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ. "धवलान्यातपत्राणि वाजिनश्च मनोरमाः" पञ्चतं० १-४३। 5. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ. 6. ಸುಂದರವಾದ, ಅಂದವಾದ. "धवलो महोक्षे सुन्दरे सिते" हेम०। "शुक्ले शुभ्रशुचिश्वेताः पुण्ड्रको धवलोऽर्जुनः" वैज०। स्त्रियाम् "टाप्"। **धवला ಧವಲಾ.** (स्त्री०) **-ली -ಲೀ.** ಬಿಳಿಯ ಹಸು. "चारी श्रेष्ठे वृषे श्वेते धवलो धवली गवि" वैज०।

धवलगिरि ಧವಲಗಿರಿ (पुं०) ಹಿಮಾಲಯದ ಉನ್ನತ ಶಿಖರಗಳಲ್ಲೊಂದು.

धवलपक्ष ಧವಲಪಕ್ಷ (पुं०) 1. ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ, ಚಾಂದ್ರ ಮಾಸದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಧಭಾಗ. 2. ಹಂಸಪಕ್ಷಿ. धवलौ पक्षौ यस्य।

धवलिमन् ಧವಲಿಮನ್ (पुं०) ಬಿಳುಪು, ಶುಕ್ಲಗುಣ. धवलस्य भावः "इमनिच्" (५-१-१२३)। "अहिपरिकरभाजो भास्मनैरङ्गरागैरधिगतधवलिम्नः शूलपाणेरभिख्याम्" माघ० ४-६५।

धवित्र ಧವಿತ್ರ (न०) ಜಿಂಕೆಯ ಚರ್ಮದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬೀಸಣಿಗೆ. धूयतेऽनेन — धूञ् (कम्पने) "इत्रः" (३-२-१८४)।

डु धाञ्—धारणपोषणयोः (जुहो० उभ० सक० अनि०)।

दधाति	धत्तः	दधति।
दधासि	धत्थः	धत्थ।
दधामि	दध्वः	दध्मः।
धत्ते	दधाते	दधते।
दधौ	दधतुः	दधुः।
दधे	दधाते	दधिरे।
धाता	धातारौ	धातारः।
धास्यति,	धास्यते।	
दधातु / धत्तात्	धत्ताम्	दधतु।
धत्ताम्	दधाताम्	दधताम्।
अदधात्,	अधत्त।	दध्यात्,
दधीत।	धेयात्,	धासीष्ट।
अधात्,	अधित।	अधास्यत्,

अधास्यत। 1. ಇಡು, ಇರಿಸು. "तत्पदव्यां पदं धत्ते तस्य कक्षां विगाहते" काव्या० २-६४। 2. ಗುರಿಯಿಡು, ನೇರವಾಗಿ ನೋಡು. "धत्ते चक्षुर्मुकुलिनि रणत्कोकिले बालचूते" मालती० ३-१२। 3. ಕೊಡು, ಅನುಗ್ರಹಿಸು, ದಯಪಾಲಿಸು. "धुर्यां लक्ष्मीमिह मयि भृशं धेहि देव प्रसीद" मालती० १-५। 4. ಹಿಡಿದುಕೊ, ಧರಿಸು. "नायुधानि दधते मुमुक्षवः" किरा० १३-५४। 5. ಉಡು, ಧರಿಸು. "दधतो मङ्गलक्षौमे वसानस्य च वल्कले" रघु० १२-८। 6. ಪೋಷಿಸು, ಸಾಕು, ಸಲಹು. "सम्पद्विनिमयेनोभौ दधतुर्भुवनद्वयम्" रघु० १-२६। 7. ಹೊಂದು, ಪಡೆ. "दधत्युरोजद्वयमुर्वशीतलम्" माघ० ९-८६। 8. ಹೊರು, ಹೊತ್ತುಕೋ. "गाम धास्यत्कथं नागो मृणालमृदुभिः फणैः" कुमा० ६-६८।

कर्मणि :—धीयते धीयेते धीयन्ते। दधे दधाते दधिरे। धाता, धायिता। धास्यते, धायिष्यते। धीयताम् धीयेताम् धीयन्ताम्। अधीयत अधीयेताम् अधीयन्त। धीयेत। धासीष्ट, धायिसीष्ट। अधायि अधायिषाताम् अधायिषत। अधास्यत, अधायिष्यत।

णिचि :—धापयति, –ते। धापयामास, –बभूव, –चक्रे। धापयिता, –सि, –से, –हे। धापयिष्यति, –ते। धापयतु, –ताम्। अधापयत्, –त। धाप्यात् धाप्यास्ताम्, धापयिषीष्ट। अदीधपत्, –त। अधापयिष्यत्, –त।

ण्यन्तात् कर्मणि :—धाप्यते धाप्येते धाप्यन्ते। धापयां चक्रे, –बभूवे, –आसे। धापयिता, धापिता। धापयिष्यते, धापिष्यते। धाप्यताम्। अधाप्यत। धाप्येत। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—धित्सति, –ते। धित्सांचकार, –बभूव, –आस, –चक्रे, –बभूवे, –आसे। धित्सिता। धित्सिष्यति, –ते। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—धातव्यम्। धानीयम्। धेयम्। हितः, निहितः। हितवान्, निहितवान्। दधत्, –ती। दधानः। धातुम्। हितम्। धानम्। हित्वा। प्रधाय, निधाय।

ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಗಳು :

(1) अपि + धाञ् = अपिदधाति। अपिधानम्। 1. ಮರೆಯಾಗು. "धनेनाधर्मलब्धेन यच्छिद्रमपिधीयते" भा० उद्योग०। 2. ಆಚ್ಛಾದಿಸು, ಮುಚ್ಚು, ಮರೆಮಾಡು.

(2) अभि + धाञ् = अभिदधाति। अभिधत्ते। अभिहितः। अभिदधे। ಹೇಳು. "उदारचेता गिरमित्युदारां द्वैपायनेनाभिदधे नरेन्द्रः" किरा० ३-१०।

(3) प्रति+अभि+धाञ् = प्रत्यभिदधाति। प्रत्यभिधाय। ಬದಲು ಹೇಳು, ಉತ್ತರಕೊಡು. "मया च प्रत्यभिहितं देवकार्यार्थदर्शनम्" भा०।

(4) अव+धाञ्=अवधानम्। अवधाय। ಮನಸ್ಸನ್ನು ಇಡು, ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ತಿಳಿ, ಒಂದೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಗಮನಿಸು. "अभितिग्मरश्मि चिरमाविरमादवधानखिन्नमनिमेषतया" माघ० ९-११।

(5) वि+अव+धाञ् = व्यवधानम्। व्यवहितः। 1. ಮರೆಮಾಡು, ಮುಚ್ಚು, ಆಚ್ಛಾದಿಸು. "व्यवहितमविजानती किलान्तर्वणभुवि वल्लभमाभिमुख्यभाजम्" माघ० ७-३५। 2. ನಡುವೆ ಸೇರಿಸು. 3. ಬೇರೆ ಮಾಡು, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಡು. 4. ಮಧ್ಯೆ ಅವಕಾಶಕೊಡು, ವಿರಾಮಕೊಡು.

(6) आ+धाञ् = आदधाति। आदधे। आधत्ते। आहितः। 1. ಇಡು, ಇರಿಸು. "दुष्यन्तेनाहितं तेजो दधानां भूतये भुवः" शाकु० ४-३। 2. ಹೊಂದು, ಧರಿಸು, ಸ್ವೀಕರಿಸು. "नरपतिकुलभूत्यै गर्भमाधत्त राज्ञी गुरुभिरभिनिविष्टं लोकपालानुभावैः" रघु० २-७५। 3. ಉಂಟುಮಾಡು. "पौलस्त्यतुलितस्याद्रेरादधान इव ह्रियम्" रघु० ४-८०।

(7) अति+आ+धाञ्=अत्याहितम्। अत्याधानम्। 1. ಅಪಾಯ, ಅನರ್ಥ. "अभिमन्युवधामर्षितैः पाण्डुपुत्रैः न किञ्चिदत्याहितमाचरितं भवेत्" वेणी० २। 2. ಅತಿಕ್ರಮಣ, ಉಲ್ಲಂಘನೆ, ಮೀರಿನಡೆಯುವುದು. "कार्यमत्याहितं भविष्यति" प्रबोध० २।

(8) अनु+आ+धाञ् = अन्वाधानम्। 1. ಅನಂತರ ಇಡುವುದು. 2. ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟ ವಸ್ತುವನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡಲು ಹೇಳಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬನಲ್ಲಿ ಕೊಡುವುದು.

(9) अभि+आ+धाञ् = अभ्यादधाति। ಎದುರಾಗಿ ಇಡು. "अभ्यादध्युश्च काष्ठानि तत्र दह्येत पापकृत्" मनु० ८-३७२।

(10) उप + आ+धाञ् = उपादधाति। उपाधत्ते। उपाहितम्। 1. ಧರ್ಮದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಚಿಂತಿಸು. "उपाधिर्ना धर्मचिन्ता" अम०। 2. ಸಮೀಪ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ಷಿಪ್ರದಲ್ಲಿ) ಫಲಕೊಡು. "अग्न्युत्पात उपाहितः" अम०। 3. ಕೂಡಿಸು, ಸಂಬಂಧಪಡಿಸು.

(11) सम्+आ+धाञ् = समाधत्ते। समाधानम्। समाहितः। 1. ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ದೋಷವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸು, ತೀರ್ಪುಕೊಟ್ಟು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ದೂಷಣವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸು. 2. ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇಡು, ಸರಿಯಾಗಿ ಇಡು, ಅಚಲವಾಗಿ ಇಡು. "अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम्" गीता १२-९। 3. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಇಡು. "सोऽहं भारं समाधास्ये त्वयि त्वं वोढुमर्हसि" भा० द्रोण०।

(12) उप+धाञ्=उपदधाति। उपहितः। ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇರಿಸು. "पुष्पं प्रवालोपहितं यदि स्यान्मुक्ताफलं वा यदि विद्रुमस्थम्" कुमा० १-४४।

(13) नि+धाञ् = निधत्ते। निहितम्। 1. ಇಡು, ಇರಿಸು. "दिनान्ते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशनः" रघु० ४-१। 2. ನಿಕ್ಷೇಪಮಾಡು. ಹಣವನ್ನು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಭೂಮಿಯೊಳಗಿಡು.

(14) प्र+नि+धाञ् = प्रणिदधाति। प्रणिधानम्। 1. ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಂದೇ ಕಡೆ ನಿಲ್ಲಿಸು, ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಒಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಡು. "ईश्वर-प्रणिधानाद्वा"। 2. ಮನಸ್ಸುಮಾಡು. "किष्किन्धाद्रि-गुहां गन्तुं मनः प्रणिदधे द्रुतम्" भट्टि० ६-१४२।

(15) सम्+नि+धाञ् = संनिधानम्। संनिधत्ताम्। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಇಡು, ಸರಿಯಾಗಿ ಇಡು. "दूरादाहृत्य समिधः संनिदध्याद्विहायसि" मनु० २-१८६। 2. ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಇರು, ಸಮೀಪ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದು. "अस्मिन् लतामण्डपे संनिहितया तया भवितव्यम्" शाकु० ३। 3. ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಇಡು, ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇರಿಸು. "स चाहं सह सख्या धनमित्रेण तत्र संन्यधिषि" दशकु०।

(16) परि+धाञ्=परिधत्ते। परिदधे। परिधानम्। ಬಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸುತ್ತು, ಸುತ್ತಲೂ ಹೊದಿಸು, ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಉಡು. "वासश्च परिधायैकं कृष्णा सुमलिनं महत्" भा० विरा० १४-२।

(17) वि+परि+धाञ् = विपरिधत्ते। विपरिधाय। ವಸ್ತ್ರಪರಿವರ್ತನೆಮಾಡು, ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ ಉಡು. "आचान्तः पुनराचामेत् वासो विपरिधाय च" याज्ञ० १-१९६।

(18) वि+धाञ् = विदधाति। विधत्ते। विधानम्। विधाय। ಮಾಡು, ಉಂಟುಮಾಡು. "विधाय मूर्ति कपटेन वामनीं स्वयं बलिध्वंसिविडम्बिनीमयम्" नैष० १-१२४।

(19) अनु+वि+धाञ्=अनुविधत्ते। अनुविधानम्। अनुविधाय। ಅನಂತರ ಮಾಡು, ಒಬ್ಬ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮಾಡು, ಅನುಸರಿಸಿ ಮಾಡು. "उपतिष्ठति तिष्ठन्तं गच्छन्तमनुगच्छति। करोति कुर्वतः कर्म छायेवानु-विधीयते" भा० शान्ति०।

(20) प्रति+वि+धाञ्=प्रतिविधत्ते। प्रतिविधानम्। 1. ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮಾಡು. 2. ಪ್ರತೀಕಾರ ಮಾಡು. "क्षिप्रमेव कस्मान्न प्रतिविहितमार्येण" मुद्रा० ३।

(21) सम्+धाञ्=संधत्ते। संधानम्। 1. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಸು, ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸು. "सिक्त्वाम्बुभिस्ततः शीतैः संधानीयैरुपाचरेत्" सुश्रुत० चिकित्सा० ३-४२। 2. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಇಡು. "मनस्येतानि संधाय मनसा संप्रधारयेत्" भा० आश्व०। 3. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಳವಡಿಸು, ಸರಿಯಾಗಿ ಸೇರಿಸು. "तत्साधु कृतसंधानं प्रतिसंहर सायकम्" शाकु० १-१०।

(22) अति+सम्+धाञ्+अतिसंधत्ते। अतिसंधाय। अतिसंधानम्। 1. ವಂಚಿಸು, ಮೋಸಮಾಡು. "जनं विद्वानेकः सकलमतिसंधाय कपटैः" मालती० १-१७। 2. ನೋಯಿಸು, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನೋವುಂಟುಮಾಡು. "त्वया चन्द्रमसा च विश्वसनीयाभ्यामतिसंधीयते कामिजन-सार्थः" शाकु० ३।

(23) अनु+सम्+धाञ्=अनुसंधत्ते। अनुसंधानम्। 1. ಚಿಂತನೆಮಾಡು, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಪುನಃ ಆಲೋಚಿಸು. "यस्तर्केणानुसंधत्ते स धर्मं वेद नेतरः" मनु० १२-१०६। 2. ಹುಡುಕು, ಅನ್ವೇಷಣಮಾಡು. "भोः सारस, त्वं सत्वरं दुर्गमनुसंधेहि" हितो० ३।

(24) अभि+सम्+धाञ्=अभिसंधत्ते। अभिसंधानम्। अभिसंधाय। ಅಪೇಕ್ಷಿಸು, ಉದ್ದೇಶಿಸು, ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಡು, "अभिसंधाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यत्" गीता १७-१२।

(25) प्रति+सम्+धाञ्=प्रतिसंधत्ते। प्रतिसंधानम्। प्रतिसंधाय। ಪ್ರತಿಯಾಗಿ (ಬಾಣಗಳನ್ನು) ಹೂಡು, (ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಬಾಣಕ್ಕೆ) ಎದುರು ಬಾಣವನ್ನು ಧನುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಏರಿಸು. "प्रतिसंधाय चास्त्राणि तेऽन्योन्यस्य विशांपते। मुमुचुः पाण्डवाश्चैव कौरवाश्च महामृधे" भा० भीष्म० ७५-३७।

धा ಧಾ (पुं०) 1. ಬ್ರಹ್ಮ. 2. ಬೃಹಸ್ಪತಿ. (वि०) 3. ಧಾರಕ, ಹೊತ್ತಿರುವವನು, ಧಾರಣಮಾಡಿರುವವನು.

धाक ಧಾಕ (पुं०) 1. ವೃಷಭ, ಎತ್ತು. 2. ಸ್ತಂಭ, ಕಂಬ. डु धाञ् (धारणे) "कः" (उ० ३-४०)। "धाकोऽनड्वा-नाधारश्च" सि० कौ०। 3. ಆಹಾರ. 4. ಬ್ರಹ್ಮ. (वि०) 5. ಆಧಾರ ವಸ್ತು, ಹೊತ್ತಿರುವ ವಸ್ತು.

धाटी ಧಾಟೀ (स्त्री०) ಶತ್ರುವಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಎದುರಾಗಿಹೋಗಿ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡುವುದು.

धाणक ಧಾಣಕ (पुं०) ದೀನಾರವೆಂಬ ಸುವರ್ಣನಾಣ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗ. डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "आणकः" (उ० ३-८३)।

धातकी ಧಾತಕೀ (स्त्री०) ಮುರಾಟಿಮೊಗ್ಗು. धातुं करोति—धातु—तत्करोति णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। "धातकी धातुपुष्पिका" अम०।

धातव्य ಧಾತವ್ಯ (वि०) 1. ಧರಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಧರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಧರಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 4. ಧರಿಸ

ಬೇಕಾದ. 5. ಪೋಷಿಸಲ್ಪಡುವ. 6. ಪೋಷಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ. 7. ಪೋಷಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 8. ಪೋಷಿಸಬೇಕಾದ. डु धाञ् (धारणपोषणयोः) कर्मादौ "तव्यः" (३-१-९६)। "अनीयर्" (३-१-९६)। **धानीयः ಧಾನೀಯಃ.**

धातु ಧಾತು (पुं०) 1. ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ. धीयतेऽस्मिन् सर्वम्—धाञ् (धारणे) "तुन्" (उ० १-६९)। 2. ವಾತ ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳೆಂಬ ದೋಷತ್ರಯ. "शरीरदूषणाद्दोषाः मलिनीकरणान्मलाः। धारणाद्धातवस्ते स्युर्वातपित्तकफास्त्रयः"। 3. ದೇಹದೊಳಗಿನ ರಸ ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳು. (1) रसः (ಅನ್ನರಸ), (2) रक्तम्, (3) मांसम्, (4) मेदः, (5) अस्थि, (6) मज्जा ಮತ್ತು (7) शुक्रम् ಇವು ಸಪ್ತಧಾತುಗಳು. "रसासृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जशुक्राणि धातवः। एते सप्त स्वयं स्थित्वा देहं दधति यन्नृणाम्"। 4. ಚಿನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ (ಏಳು) ಧಾತುಗಳು. "स्वर्णं रूप्यं च ताम्रं च रङ्गं यशोदमेव च। सीसं लोहं च सप्तैते धातवो गिरिसम्भवाः"। 5. ಗೈರಿಕ ಧಾತುಗಳು, ಮಣಶಿಲೆ ಹರಿದಳ ಸಿಂದೂರ ಅಭ್ರಕ ಮುಂತಾದುವು. "न्यस्ताक्षरा धातुरसेन यत्र भूर्जत्वचः कुञ्जरबिन्दुशोणाः" कुमा० १-७। 6. ಕಾವಿ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲಾವಿಕಾರಗಳು. 7. ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳು. (1) पृथिवी, (2) आपः, (3) तेजः, (4) वायुः ಮತ್ತು (5) आकाशः ಇವು ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳು. 8. ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳ ಗುಣಗಳು. (1) गन्धः, (2) रसः, (3) रूपम्, (4) स्पर्शः ಮತ್ತು (5) शब्दः ಇವು ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳ ಗುಣಗಳು. 9. ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು. (1) चक्षुः, (2) श्रोत्रम्, (3) घ्राणम्, (4) जिह्वा ಮತ್ತು (5) त्वक् ಇವು ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳು. 10. ಶಬ್ದರೂಪಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೂಲವಾದ भू एध ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು. "भूवादयो धातवः" पा० सू० १-३-१। ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸುಬನ್ತರೂಪಗಳೂ ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ತಿಙನ್ತರೂಪಗಳೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುವು. **ಉದಾ:** रमु (क्रीडायाम्) "घञ्" (३-३-१२१)। राम+सु=रामः। ईश (ऐश्वर्ये) "वरच्" (३-२-१७५)। ईश्वर + सु = ईश्वरः। टु नदि (समृद्धौ) + ति = नन्दति। एध (वृद्धौ) + त = एधते। ಇತ್ಯಾದಿ. ಧಾತುಗಳು सकर्मकः ಮತ್ತು अकर्मकः ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. **सकर्मकधातुः**—ಕರ್ಮಪದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕ. कर्मणा सह वर्तते। ಸಕರ್ಮಕಧಾತುಗಳು ಏಕಕರ್ಮಕ ಮತ್ತು ದ್ವಿಕರ್ಮಕಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. **ಉದಾ: ಏಕಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳು:** देवदत्तः हरिं भजते। यज्ञदत्तः गुरुं वन्दते। ಇತ್ಯಾದಿ. **ದ್ವಿಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳು:** गां दोग्धि पयः। बलिं याचते वसुधाम्। ಇತ್ಯಾದಿ. **अकर्मकधातुः**—ಕರ್ಮಪದದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕ. नास्ति कर्म यस्य "कप्"। [ವಿವರಕ್ಕೆ "अकर्मक" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] 11. ಲೋಹ, ಕಬ್ಬಿಣ. 12. ಸುವರ್ಣ, ಚಿನ್ನ. 13. ಸ್ವಭಾವ. 14. ಎಲುಬು, ಮೂಳೆ. "धातुर्नेन्द्रियेषु च। शब्दयोनिमहाभूततद्गुणेषु रसादिषु। मनःशिलादौ श्लेष्मादौ विशेषाद्गैरिकेऽस्थ्नि च" मेदि०। "वसादयः सप्त कफादयस्त्रयः भूतानि पञ्च स्वगुणाश्च गैरिकम्। शिलाविकारेन्द्रियशब्दयोनयो लोहं स्वभावः कनकं च धातवः" नानार्थर०। 15. ಪ್ರಭವ ಮೊದಲಾದ ಅರವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲೊಂದು.

धातुकासीस ಧಾತುಕಾಸೀಸ (न०) ಗಂಧಕಾಮ್ಲ.

धातुकुशल ಧಾತುಕುಶಲ (वि०) ಧಾತುಗಳ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನಾದವನು. धातुषु कुशलः।

धातुक्षय ಧಾತುಕ್ಷಯ (पुं०) 1. ದೇಹದೊಳಗಿನ ರಸಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು. धातूनां रसरक्तादीनां क्षयः। 2. ರಸಧಾತುವಿನ ನಾಶದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಕಾಸರೋಗ. धातूनां क्षयो यत्र।

धातुघ्न ಧಾತುಘ್ನ (न०) 1. ಗಂಜಿ, ಅಂಬಲಿ. धातुं हन्ति — हन (हिंसागत्योः) "टक्" (५-२-५३)। (वि०) 2. ಧಾತುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದ.

धातुद्रावक ಧಾತುದ್ರಾವಕ (पुं०) ಲೋಹಗಳನ್ನು ಕರಗಿಸುವ ಟಂಕಣಕ್ಷಾರ, ಬಿಳಿಗಾರ. धातुं द्रावयति—द्रु (गतौ) +णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

धातुनाशन ಧಾತುನಾಶನ (न०) 1. ಗಂಜಿ, ಅಂಬಲಿ. (वि०) 2. ಧಾತುವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದ. धातुं नाशयति — णश (अदर्शने) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)।

धातुप ಧಾತುಪ (पुं०) ದೇಹರಸ, ದೇಹದೊಳಗಿನ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಧಾತು. धातून् पाति—पा (रक्षणे) "कः" (३-२-३)। ರಸಧಾತುವು ಹೃದಯದ ಮೂಲಕ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳನ್ನೂ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದು. "रसस्तु हृदयं याति समानमरुतेरितः। स तु व्यानेन विक्षिप्तः सर्वान् धातून् विवर्धयेत्। केदारेषु

यथा कुल्याः पुष्णन्ति विविधौषधीः । तथा कलेबरे धातून् सर्वान् वर्धयते रसः" भावप्र० ।

धातुपाठ ಧಾತುಪಾಠ (पुं०) ಭೂವಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗ್ರಂಥ. धातूनां पाठो यत्र ।

धातुपुष्पिका ಧಾತುಪುಷ್ಪಿಕಾ (स्त्री०) ಮರಾಟಿಮೊಗ್ಗು, ಅರೆಹೂವು. धातुरिव पुष्पमस्याः "कप्" (५-४-१५४)।

धातुपुष्टि ಧಾತುಪುಷ್ಟಿ (स्त्री०) ದೇಹದೊಳಗಿನ ರಸಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆ.

धातुमल ಧಾತುಮಲ (न०) 1. ರಸಾದಿಧಾತುಗಳ ಪಾಕದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಕೇಶ ನಖ ಬೆವರು ಮುಂತಾದುವು. धातूनां रसादीनां पाकतो जायमानं मलम् । "कफः पित्तं मलः खेषु स्वेदः स्यान्नखरोम च । नेत्रविट् त्वक्षु च स्नेहो धातूनां क्रमशो मलाः" सुश्रुत० सूत्र० ४६-५२९ । 2. ಸೀಸಲೋಹ.

धातुराजक ಧಾತುರಾಜಕ (न०) ವೀರ್ಯ, ರೇತಸ್ಸು, ಶುಕ್ರಧಾತು. धातुषु राजते—राज् (दीप्तौ) "ण्वुल्" (३-१-१३३) ।

धातुरूपावलि ಧಾತುರೂಪಾವಲಿ (स्त्री०) ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗ್ರಂಥ.

धातुवल्लभ ಧಾತುವಲ್ಲಭ (न०) ಟಂಕಣ, ಬಿಳಿಗಾರ.

धातुवाद ಧಾತುವಾದ (पुं०) 1. ಲೋಹವಿದ್ಯೆ, ಲೋಹದ ಕೆಲಸದ ವಿದ್ಯೆ. 2. ಧಾತುವಿದ್ಯೆ, ಧಾತುವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವ ವಿದ್ಯೆ.

धातुवादिन् ಧಾತುವಾದಿನ್ (पुं०) ಧಾತುಪರೀಕ್ಷಕ, ಧಾತುವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನರಿತವನು, ರಸಾಯನದಿಂದ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ ಚಿನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಮಾಡುವವನು.

धातुवैरिन् ಧಾತುವೈರಿನ್ (पुं०) ಗಂಧಕಾವ್ಲ.

धातुसाम्य ಧಾತುಸಾಮ್ಯ (न०) ಧಾತುಗಳು ಸಮವಾಗಿರುವುದು, ರಸಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಸಮಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು, ಉತ್ತಮವಾದ ಆರೋಗ್ಯದಿಂದಿರುವುದು. धातूनां साम्यम् समस्थितिः ।

धातृ ಧಾತೃ (पुं०) 1. ಬ್ರಹ್ಮ, ಚತುರ್ಮುಖ. दधाति—डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "तृच्" (३-१-१३३) । "विष्णोर्हरस्तस्य हरिः कदाचिद्वेधास्तयोस्तावपि धातुराद्यौ" कुमा० ७-४४ । "सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्" । 2. ವಿಷ್ಣು. अचित्समष्टिभूतायां प्रकृतौ चित्समष्टिभूतं विरिञ्चाख्यं गर्भं दधाति—डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "तृन्" (३-२-१३५)। "मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् । सम्भवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत" गीता १४-३ । "अचित्समष्टिभूतायां प्रकृतौ चित्समष्टिकम् । गर्भं वेधात्मकं धत्ते यस्तु धातेति चक्षते" इति निरुक्तिः । "अनादिनिधनो धाता" वि० स० । 3. ಬ್ರಹ್ಮಸೃಷ್ಟಿಯ ನಂತರ ಉಳಿದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಸಪ್ತಋಷಿಗಳು. "सर्गशेषप्रणयनाद्विश्वयोनेरनन्तरम् । पुरातनः पुराविद्भिः धातार इति कीर्तिताः" कुमा० ६-९ । 4. ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಸೂರ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬ. "धाता मित्रोऽर्यमा रुद्रः वरुणः सूर्य एव च । भगो विवस्वान् पूषा च सविता दशमः स्मृतः । एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते"। ಮಾಸಭೇದದಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ನಾಮಭೇದಗಳು. ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಹನ್ನೆರಡು ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನು. 5. ವ್ಯಭಿಚಾರಿ. 6. ನಲವತ್ತೊಂಬತ್ತು ವಾಯುಗಳಲ್ಲೊಂದು. 7. ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "द्वौ पुत्रौ ब्रह्मणस्त्वग्र्यौ ययोस्तिष्ठति लक्षणम् । लोके धाता विधाता च यौ स्थितौ मनुना सह" भा० आदि० ६७-५० । 8. ಧರಿಸುವವನು, ವಹಿಸುವವನು. 9. ಪಾಲಕ, ಕಾಪಾಡುವವನು. 10. ಮಾಡುವವನು. "धातुरुदयनिधने जगतां नरमंशमादिपुरुषस्य गां गतम्" किरा० १२-३३ । स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५) । **धात्री ಧಾತ್ರೀ.** "धाता वेधसि पालके" हेम० । "धाता हिरण्यगर्भे स्यात्पालके त्वभिधेयवत्" विश्व० । "धाता धर्तरि ना विधौ" नानार्थर० । 11. ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ. "धातुः सर्वेऽपि पर्याया रुद्राक्षे स्युश्चतुर्मुखे" वैज० ।

धातृपुत्र ಧಾತೃಪುತ್ರ, –सुत –ಸುತ (पुं०) ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗ, ಸನತ್ಕುಮಾರ.

धातृपुष्पी ಧಾತೃಪುಷ್ಪೀ (स्त्री०) ಮರಾಟಿಮೊಗ್ಗು, ಅರೆಹೂವು.

धात्र ಧಾತ್ರ (न०) ಪಾತ್ರೆ. डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "ष्ट्रन्" (उ० ४-१५८) ।

धात्री ಧಾತ್ರೀ (स्त्री०) 1. ತಾಯಿ, ಜನನಿ. धीयन्ते पुरुषार्थाः अनया—डु धाञ् (धारणपोषणयोः) कर० "ष्ट्रन्" (उ० ४-१५८) । "पुनर्धात्रीं पुनर्गर्भमोजस्तस्य प्रधावति" याज्ञ० ३-८२ । 2. ದಾದಿ, ಉಪಮಾತೆ, ಸಾಕುತಾಯಿ. धीयते पीयते—धेट् (पाने) कर्म० "ष्ट्रन्" (उ० ४-१५८) । "धात्र्यङ्गुलीभिः प्रतिसार्यमाण-

मूर्णामयं कौतुकहस्तसूत्रम्" कुमा० ७-२५। ಶಿಶುಗಳಿಗೆ ಹಾಲುಣ್ಣಿಸಲು ನೇಮಿಸಲ್ಪಡುವ ದಾದಿಯು ಸುಶೀಲ ಳಾಗಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂತೋಷವುಳ್ಳವಳಾಗಿಯೂ ಆರೋಗ್ಯವಂತಳಾಗಿಯೂ ಪುಷ್ಕಳವಾದ ಎದೆಯ ಹಾಲುಳ್ಳ ವಳಾಗಿಯೂ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಮವುಳ್ಳವಳಾಗಿಯೂ ಇರ ಬೇಕು. "पानाय यदि बालस्य विदध्यादुपमातरम्। सुविचार्य गुणान् दोषान् कुर्याद्धात्रीं तदेदृशीम्। सवर्णां मध्यवयसां सच्छीलां मुदितां सदा। शुद्धदुग्धां बहुक्षीरां सवत्सामतिवत्सलाम्" भावप्र०। 3. ಭೂಮಿ. दधाति विश्वम्। ಭೂದೇವಿಯು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಧರಿಸಿರುವುದ ರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. 4. ಆಮಲಕವೃಕ್ಷ, ನೆಲ್ಲಿಮರ. ಆಮಲಕವು ಸರ್ವದಾ ತಾಯಿಯಂತೆ ಕಾಪಾಡುವುದು. ಆಮಲಕಸ್ನಾನವು ಧರ್ಮವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಡುವುದು. ಇದರ ಪಾನದಿಂದ ಆಯುಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚುವುದು. ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು. ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡು ವುದು. ವಿಘ್ನಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದು. "धात्री वत्स नृणां धात्री मातृवत् कुरुते दयाम्। दद्यादायुः पयः पानात् स्नानाद्वै धर्मसञ्चयम्। अलक्ष्मीनाशनं सद्योऽप्यन्ते निर्वाणमेव च। विघ्नानि नैव जायन्ते धात्रीस्नानेन वै नृणाम्। तस्मात् त्वं कुरु विप्रेन्द्र धात्रीस्नानं हि यत्नतः"।

धात्रीपत्र ಧಾತ್ರೀಪತ್ರ (न०) ತಾಳೀಶಪತ್ರೆ.

धात्रीपुत्र ಧಾತ್ರೀಪುತ್ರ (पुं०) ಸಾಕುತಾಯಿಯ ಮಗ. धात्र्याः पुत्रः।

धात्रीफल ಧಾತ್ರೀಫಲ (न०) ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ.

धात्रेयिका ಧಾತ್ರೇಯಿಕಾ (स्त्री०) ಉಪಮಾತೆಯ ಮಗಳು. धात्र्या अपत्यं स्त्री "ढक्" (४-१-१२०)। स्वार्थे "कः"। "कस्यापि कोऽपीति निवेदितं च धात्रेयिकायाश्चतुरं वचश्च" मालती० १-३६।

धात्रेयी ಧಾತ್ರೇಯೀ (स्त्री०) ಉಪಮಾತೆಯ ಮಗಳು. धात्र्या अपत्यय् "ढक्" (४-१-१२०)। "ङीप्" (४-१-१५)। कथितमेव नो मालतीधात्रेय्या लवङ्गि-कया" मालती० १।

धात्र्यरिष्ट ಧಾತ್ರ್ಯರಿಷ್ಟ (पुं०) ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ ಅರಿಷ್ಟ. 2000 ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ ರಸ–ಅದರ 8ನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ ಜೇನುತುಪ್ಪ –ಹಿಪ್ಪಲಿಯ ಚೂರ್ಣ ಅರ್ಧಸೇರು–50 ಪಲಗಳ ತೂಕ ಕಲ್ಲುಸಕ್ಕರೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪುಟಹಾಕಿ ಪಾಕಮಾಡಿ ಸೇವಿಸಿದರೆ (1) ಪಾಂಡುರೋಗ, (2) ಕಾಮಾಲೆ (3) ಹೃದಯರೋಗ, (4) ವಾತರೋಗ, (5) ರಕ್ತಭೇದಿ, (6) ವಿಷಮಜ್ವರ, (7) ಕಾಸರೋಗ, (8) ಗೂರಲು, (9) ಅಜೀರ್ಣ ಮತ್ತು (10) ಶ್ವಾಸ ಇವು ಗುಣವಾಗು ವುವು. "धात्रीफलसहस्रे द्वे पीडयित्वा रसं भिषक्। क्षौद्राष्टभागं पिप्पल्याश्चूर्णार्धकुडवान्वितम्। शर्कराधं-तुलोन्मिश्रं पक्वं स्निग्धपुटे स्थितम्। प्रपिबेत् पाण्डु-रोगार्तोऽजीर्णे हितमिताशनः। कामलापाण्डुहृद्रोगवाता-सृग्विषमज्वरान्। कासहिक्काऽरुचिश्वासानेषोऽरिष्टः प्रणाशयेत्"।

धान ಧಾನ (न०) 1. ಧಾರಣ, ಧರಿಸುವಿಕೆ. 2. ಪೋಷಣ, ಕಾಪಾಡುವಿಕೆ. डु धाञ् (धारणपोषणयोः) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 3. ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಒಳಕೊಳ್ಳುವ ಅಥವಾ ಯಾವುದಾದರೂ ಹಿಡಿಸುವ ಸಂಪುಟ, ಕೋಶ, ಪಾತ್ರೆ, ಒಂದು ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನ. धाञ् अधि० "ल्युट्" (३-३-११७)।

धानक ಧಾನಕ (न०) ಧಾನ್ಯಾಕ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಬೀಜ, ಧನಿಯ. धन्याक पृषो०।

धाना ಧಾನಾ (स्त्री० ब० व०) 1. ಹುರಿದ ಅಕ್ಕಿ, ಪುರಿ. 2. ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಬೀಜ, ಧನಿಯ. 3. ಮೊಳಕೆ, ಹೊಸ ಚಿಗುರು. डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "नः" (उ० ३-६)। "धाना भ्रष्टयवे स्त्रियाम्। धान्याकेऽ-भिनवोद्भिन्ने" मेदि०। 4. ಹುರಿಹಿಟ್ಟು, ಹುರಿದ ಧಾನ್ಯದ ಹಿಟ್ಟು. "धाना भ्रष्टयवेऽङ्कूरे धान्याके चूर्णसक्तुषु" हेम०। 5. ಮರಗಳ ಬೀಜ. "धाना बीजेऽपि भूरुहाम्" वैज०।

धानाका ಧಾನಾಕಾ (स्त्री० ब० व०) 1. ಧನಿಯ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ. 2. ಹುರಿದ ಅಕ್ಕಿ, ಪುರಿ. धाना स्वार्थे "कः"।

धानाचूर्ण ಧಾನಾಚೂರ್ಣ (न०) ಹುರಿಹಿಟ್ಟು.

धानिका ಧಾನಿಕಾ (स्त्री०) ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನ, ಆಧಾರವಸ್ತು. डु धाञ् (धारणे) अधि० "ल्युट्" (३-३-११७)। स्वार्थे "कन्" (५-४-५)। "अङ्गारधानिकाङ्गार-शकटचपि हसन्त्यपि" अम०।

धानी ಧಾನೀ (स्त्री०) ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನ, ಆಧಾರವಸ್ತು. डु धाञ् (धारणे) "ल्युट्" (३-३-११७)। राजधानी, मत्स्यधानी ಇತ್ಯಾದಿ.

धानुर्दण्डिक ಧಾನುರ್ದಂಡಿಕ (पुं०) ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದ ಜೀವಿಸು ವವನು, ಧನುಸ್ಸಿನ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಜೀವನಮಾಡು

ವವನು. धनुः दण्ड इव—धनुर्धण्डेन जीवति "ठक्" (४-४-१२)।

धानुष्क ಧಾನುಷ್ಕ (पुं०) 1. ಬಿಲ್ಲುಗಾರ, ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡುವವನು. धनुः प्रहरणमस्य "ठक्" (४-४-५७)। "कः" (७-३-५१)। 2. ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು. धनुषा जीवति—धनुस् "ठक्" (४-४-१२)। "कः" (७-३-५१)। "निमित्तादपराद्धेषोर्धानुष्कस्येव वल्गितम्" माघ० २-२७।

धानुष्य ಧಾನುಷ್ಯ (पुं०) ಬಿದಿರು, ವಂಶ.

धान्य ಧಾನ್ಯ (न०) ಧಾನ್ಯ, ಕಾಳು. धाने पोषणे साधु "यत्" (४-४-९८)। ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೈರಿನೊಡನೆ ಫಲದಲ್ಲಿರುವುದು ಶಸ್ಯವೆನಿಸುವುದು. ಪೈರನ್ನು ಬಡಿದ ಮೇಲೆ ಬೇರೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಧಾನ್ಯ. ಧಾನ್ಯದ ಹೊಟ್ಟು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ತಂಡುಲವಾಗುವುದು. ತಂಡುಲವನ್ನು ಬೇಯಿಸಿದರೆ ಅನ್ನವಾಗುವುದು. "शस्यं क्षेत्रगतं प्रोक्तं सतुषं धान्यमुच्यते। निस्तुषस्तण्डुलः प्रोक्तः स्विन्नमन्नमुदाहृतम्"। ಧಾನ್ಯವು ಶಾಲಿಧಾನ್ಯ ವ್ರೀಹಿಧಾನ್ಯ ಶೂಕಧಾನ್ಯ ಶಿಂಬೀಧಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಕ್ಷುದ್ರ ಧಾನ್ಯಗಳೆಂದು ಐದು ವಿಧ. ಭತ್ತವು ಶಾಲಿಧಾನ್ಯ. ರಾಗಿ ಮತ್ತು ಜೋಳ ವ್ರೀಹಿಧಾನ್ಯ. ಮುಳ್ಳಿರುವ ಯವ ಧಾನ್ಯವು ಶೂಕಧಾನ್ಯ. ಉದ್ದು ಕಡಲೆ ಹೆಸರು ಮೊದಲಾದ ಸಿಪ್ಪೆಯಿರುವ ಧಾನ್ಯಗಳು ಶಿಂಬೀ ಧಾನ್ಯ. ಹಾರಕ ನವಣೆ ಮುಂತಾದುವು ಕ್ಷುದ್ರ ಧಾನ್ಯಗಳು. "शालिधान्यं व्रीहिधान्यं शूकधान्यं तृतीयकम्। शिम्बीधान्यं क्षुद्रधान्यमित्युक्तं धान्यपञ्चकम्। शालयो रक्तशाल्याद्या व्रीहयः षष्टिकादयः। यवादिकं शूकधान्यं मुद्गाद्यं शिम्बिधान्यकम्। कङ्ग्वादिकं क्षुद्रधान्यं तृणधान्यञ्च तत् स्मृतम्" भावप्र०।

धान्यकूट ಧಾನ್ಯಕೂಟ (पुंन०) ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಇಡುವ ಉಗ್ರಾಣ, ಹಗೇವು.

धान्यकोष्ठक ಧಾನ್ಯಕೋಷ್ಠಕ (न०) ಉಗ್ರಾಣ, ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಶೇಖರಿಸಿ ಇಡುವ ಜಾಗ, ಕಣಜ.

धान्यत्वच् ಧಾನ್ಯತ್ವಚ್ (स्त्री०) ಧಾನ್ಯದ ಹೊಟ್ಟು, ಧಾನ್ಯದ ಸಿಪ್ಪೆ.

धान्यपञ्चक ಧಾನ್ಯಪಂಚಕ (न०) ಐದು ವಿಧ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಧಾನ್ಯಗಳ ಐದು ವಿಧ. धान्यानां पञ्चकम्। ["धान्य" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

धान्यमातृ ಧಾನ್ಯಮಾತೃ (पुं०) ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಅಳತೆಮಾಡುವವನು. धान्यं माति-माङ् (माने) "तृच्" (३-१-१३३)।

धान्यमान ಧಾನ್ಯಮಾನ (न०) ಧಾನ್ಯದ ಅಳತೆ, ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಅಳೆಯುವುದು. धान्यस्य मानम्।

धान्यमाय ಧಾನ್ಯಮಾಯ (वि०) 1. ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಅಳೆಯುವವನು. 2. ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಮಾರುವವನು. धान्यं मातिमाङ् (माने) "अण्" (३-२-१)।

धान्यराज ಧಾನ್ಯರಾಜ (पुं०) ಯವಧಾನ್ಯ. धान्यानां राजा "टच्" (५-४-९१)।

धान्यवर्धन ಧಾನ್ಯವರ್ಧನ (न०) 1. ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಸಾಲವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಬಡ್ಡಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು. धान्यस्य वर्धनम्। 2. ಬಡ್ಡಿಗಾಗಿ ಕೊಡುವ ಧಾನ್ಯದ ಸಾಲ. धान्यस्य वर्धनं यत्र।

धान्यवीर ಧಾನ್ಯವೀರ (पुं०) ಮಾಷಧಾನ್ಯ, ಉದ್ದು. धान्येषु वीर इव। ಉದ್ದಿನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಶಕ್ತಿಯು ಹೆಚ್ಚುವ ಕಾರಣ ಈ ಹೆಸರು.

धान्यशीर्षक ಧಾನ್ಯಶೀರ್ಷಕ (न०) ಧಾನ್ಯದ ತೆನೆ.

धान्यशैल ಧಾನ್ಯಶೈಲ (पुं०) ದಾನಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಧಾನ್ಯಮಯವಾದ ಪರ್ವತ. दानार्थं निर्मितः धान्यमयः शैलः।

धान्या ಧಾನ್ಯಾ (स्त्री०) ಧನಿಯ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಬೀಜ. धान्याक पृषो०। "छत्रा कुस्तुम्बरी धान्या धन्या धाना धनीयिका" वैज०।

धान्याक ಧಾನ್ಯಾಕ (न०) ಧನಿಯ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಬೀಜ. धन्याक स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)।

धान्याम्ल ಧಾನ್ಯಾಮ್ಲ (न०) ಗಂಜಿ, ಅಂಬಲಿ.

धान्यारि ಧಾನ್ಯಾರಿ (पुं०) ಧಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಶತ್ರುವಾದ ಇಲಿ, ಮೂಷಕ. धान्यस्यारिः।

धान्यार्थिन् ಧಾನ್ಯಾರ್ಥಿನ್ (वि०) 1. ಧಾನ್ಯರೂಪವಾದ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನು. धान्यरूपोऽर्थोऽस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)। 2. ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಬೇಡುವವನು. धान्यमर्थयते—अर्थ (उपयाच्ञायाम्) "णिनिः" (३-१-१३४)।

धान्यास्थि ಧಾನ್ಯಾಸ್ಥಿ (न०) ಹೊಟ್ಟು, ಧಾನ್ಯದ ಮೇಲಿನ ಸಿಪ್ಪೆ.

धान्योत्तम ಧಾನ್ಯೋತ್ತಮ (पुं०) ಶಾಲಿಧಾನ್ಯ, ಬತ್ತ. धान्येषु उत्तमः।

धान्वन्तर्य ಧಾನ್ವಂತರ್ಯ (वि०) ಧನ್ವಂತರಿ ದೇವತಾಕವಾದ ಹೋಮ ಮೊದಲಾದುದು.

धामकेशिन् ಧಾಮಕೇಶಿನ್ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. धाम ज्योतीरूपः केशोऽस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

"दिवाकरः सप्तसप्तिर्घर्मकेशी विरोचनः" भा० वन० ३-४४।

धामन् ಧಾಮನ್ (न०) 1. ವಾಸಸ್ಥಾನ, ಗೃಹ, ಮನೆ. धीयते—डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "मनिन्" (उ० ४-१४४)। "इत्युक्त्वा सपदि हितं प्रियं प्रियार्हे धाम स्वं गतवति राजराजभृत्ये" किरा० ५-५१। "तुरासाहं पुरोधाय धाम स्वायम्भुवं ययुः" कुमा० २-१। 2. ಸ್ಥಾನ, ಜಾಗ. "ध्वजाग्रधामा ददृशेऽथ शौरेः संक्रान्तमूर्तिर्मणिमेदिनीषु" माघ० ३-२३। 3. ದೇಹ, ಶರೀರ. 4. ಕಾಂತಿ, ಪ್ರಭೆ. "पतत्यधो धाम विसारि सर्वतः किमेतदित्याकुलमीक्षितं जनैः" माघ० १-२। 5. ತೇಜಸ್ಸು. "क्षययुक्तमपि स्वभावजं दधतं धाम शिवं समृद्धये" किरा० २-११। 6. ಪ್ರಭಾವ, ಮಹಿಮೆ. "अखण्डमाखण्डलतुल्यधामभिः चिरं धृता भूपतिभिः स्ववंशजैः" किरा० १-२९। 7. ರಶ್ಮಿ, ಕಿರಣ. "क्षणमतुहिनधाम्नि प्रोष्य भूयः पुरस्तादुपगतवति पाणिग्राहवद्दिग्वधूनाम्" माघ० ११-६५। 8. ಜನ್ಮ, ಉತ್ಪತ್ತಿ. "धाम देहे गृहे रश्मौ स्थाने जन्मप्रभावयोः" मेदि०। 9. ಪ್ರತಾಪ, ಶಕ್ತಿ, ವೀರ್ಯ. "सहते न जनोऽप्यधः क्रियां किमु लोकाधिकधाम राजकम्" किरा० २-४७। 10. ಸುಖ. "धाम जन्मप्रभास्थानप्रभावसुखसद्मसु" नानार्थर०। 11. ಗಗನ, ಆಕಾಶ. 12. ಅನ್ನ, ಆಹಾರ. 13. ಭೋಜನ, ಊಟ. "धाम जन्मप्रभावान्नभास्सु खे भोजने गृहे" वैज०। 14. ಹೆಸರು. "धामानि त्रीणि भवन्ति स्थानानि जन्मानि नामानि" नैरुक्तम्। (न०)15. ಪರಮಾತ್ಮ, ವಿಷ್ಣು. ಸಕಲ ಚರಾಚರಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು. चराचरबीजाधारनौकर्णधारतया तस्य धाम स्थानम्। "चराचराधारतया धामेति परिचक्षते" इति निरुक्तिः। "गुरुर्गुरुतमो धाम सत्यस्सत्यपराक्रमः" वि० स०।

धामनिका ಧಾಮನಿಕಾ (स्त्री०) ಧಮನಿ, ಊದುವ ಕೊಳವೆ. धमनी स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। "ङीप्" (४-१-१५)। धामनी स्वार्थे "कः"।

धामनिधि ಧಾಮನಿಧಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. धामानि निधीयन्तेऽस्मिन्—डु धाञ् (धारणे) "किः"(३-३-९२)। "सुरोत्तमो धामनिधिः पद्मिनीवल्लभो हरिः" अम०।

धामनी ಧಾಮನೀ (स्त्री०) ಧಮನಿ, ಊದುವ ಕೊಳವೆ. धमनी स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। "ङीप्"(४-१-१५)।

धामवत् ಧಾಮವತ್ (वि०) ತೇಜಸ್ವಿ, ಅವಮಾನವನ್ನು ಸಹಿಸದ ಗುಣವುಳ್ಳವನು. धामास्यास्ति—"मतुप्" (५-२-९४)। "पुरःसरा धामवतां यशोधनाः" किरा० १-४३।

धामार्गव ಧಾಮಾರ್ಗವ (पुं०) 1. ಉತ್ತರಣೆ ಗಿಡ. 2. ಕಹಿ ಹೀರೆ ಗಿಡ. "धामार्गवस्तु पुंसि स्यादपामार्गे च घोषके" मेदि०। "धामार्गवस्यापि मदनफलमज्जवदुपयोगो विशेषतस्तु परं गुल्मोदरकासश्वासश्लेष्मामयेषु" सुश्रुत०। 3. ಹಳದಿ ಹೂವುಳ್ಳ ಕಾಡು ಹೀರೆಗಿಡ. "महाजाली पीतघोषा क्ष्वेडो धामार्गवोऽपि च" वैज०।

धाय ಧಾಯ (वि०) ಪೋಷಕವಾದ. डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "णः" (३-१-१४१)। "युक्" (७-३-३३)। "दर्दुरःखस्य मादृग्भ्यो धायैरामोदमुत्तमम्" भट्टि० ६-७९।

धाय्य ಧಾಯ್ಯ (पुं०) ಪುರೋಹಿತ. डु धाञ् (धारण पोषणयोः) कर्म० "ण्यत्" (३-१-१२९)। "युक्" (७-३-३३)।

धाय्या ಧಾಯ್ಯಾ (स्त्री०) ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಿತ್ತನ್ನು ಹಾಕಲು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರ, ಸಮಿತ್ತನ್ನು ಹಾಕಿ ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಲಿಸಲು ಹೇಳುವ ಋಕ್ಕು. धीयतेऽनया समित्—डु धाञ् (धारणपोषणयोः) कर० "ण्यत्" (३-१-१२९)। "युक्" (७-३-३३)। धीयते पुष्यतेऽग्निरनया वा।

धार ಧಾರ (पुं०)1. ಮೇಘದಿಂದ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ನೀರು ಸುರಿಯುವುದು, ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಮಳೆ ಸುರಿಯುವುದು. धृ (धारणे)+णिच् भावे "अप्" (३-३-५७)। 2. ಋಣ, ಸಾಲ. "धारो जलधरासारवर्षणे स्यादृणेऽपि च" हेम०। 3. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಶಿಲೆ. "धारो ग्रावान्तरेऽप्यृणे" मेदि०। (न०) 4. ಮಳೆಯು ಧಾರೆಯಾಗಿ ಬೀಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವ ನೀರು; ಮಳೆಯಂ ಹೊಯ್ಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಶುಭ್ರವಾದ ದಪ್ಪ ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದ ನೀರೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೊಳೆದ ಕಲ್ಲು ಅಥವಾ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ನೀರೂ ಬೆಳ್ಳಿ ತಾಮ್ರ ಸ್ಫಟಿಕ ಗಾಜು ಅಥವಾ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದ ನೀರೂ ಧಾರವೆನಿಸುವುದು. **ಧಾರದ ಗುಣ:** ತ್ರಿದೋಷ (ವಾತಪಿತ್ತಕಫ) ಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಯುವುದು. ಬಲಕಾರಿ. ಉಲ್ಲಾಸಕರ. ಜೀರ್ಣಕಾರಿ. ಬುದ್ಧಿಪ್ರದ. ಮೂರ್ಛೆ ಆಲಸ್ಯ (ಸೋಮಾರಿತನ) ಉರಿ (ದಾಹ) ಶ್ರಮ ದಣಿವು ಬಾಯಾರಿಕೆ ಇವುಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದು. ವರ್ಷರ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿಡುವ ನೀರು ಉತ್ತಮ. "धाराभिः पतितं तोयं गृहीतं स्फीत-

वाससा। शिलायां वसुधायां वा धौतायां पतितं च यत्। सौवर्णे राजते ताम्रे स्फाटिके काचनिर्मिते। भाजने मृण्मये वापि स्थापितं धारमुच्यते। धारं नीरं त्रिदोषघ्नमनिर्देश्यरसं लघु। सौम्यं रसायनं बल्यं तर्पणं ह्लादि जीवनम्। पाचनं मतिकृन्मूर्च्छातन्द्रादाहश्रमक्लमान्। तृष्णां हरति तत् पथ्यं विशेषात् प्रावृषि स्मृतम्" भावप्र०।

धारक ಧಾರಕ(पुं०) 1. ಪಾತ್ರೆ, ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನಾದರೂ ತುಂಬಿಡುವ ಒಂದು ಆಧಾರವಸ್ತು. धारयति—धृ(धारणे) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 2. ನೀರು ತುಂಬಿಡುವ ಪಾತ್ರೆ, ಕೊಡ, ಬಿಂದಿಗೆ. 3. ಸಾಲಗಾರ. (वि०) 4. ಧರಿಸಿರುವ, ಹೊತ್ತಿರುವ, ಹೊಂದಿರುವ. 5. ಧಾರಣೆ ಮಾಡುವವನು, ವಿಷಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಡುವವನು.

धारका ಧಾರಕಾ (स्त्री०) ಯೋನಿ, ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗ, ಮೂತ್ರನಾಳ.

धारण ಧಾರಣ (न०) 1. ಧರಿಸುವುದು, ಹೊರುವುದು ವಹಿಸುವುದು, ಹೊಂದುವುದು. 2. ಗ್ರಹಿಸಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಡುವುದು. "ग्रहणधारणपटुः बालः"। 3. ಋಣಿಯಾಗಿರುವುದು, ಸಾಲಗಾರನಾಗಿರುವುದು, ಉಪಕಾರ ಬದ್ಧನಾಗಿರುವುದು. धृ (धारणे) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)। 4. ವಿಚಾರಣೆ, ವಿಮರ್ಶೆ. 5. ಉಪವಾಸಾಚರಣೆ, ಉಪವಾಸವ್ರತವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದು.

धारणा ಧಾರಣಾ (स्त्री०) 1. ಎಂಟು ವಿಧ ಯೋಗಾಂಗಗಳಲ್ಲೊಂದು, ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ದೃಢವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು. धृञ्(धारणे) +णिच् "युच्" (३-३-१०७)। ಶುಭವಾದ ಆಶ್ರಯವಾದ ನಾಭಿಚಕ್ರ ಹೃದಯ ಜಿಹ್ವಾಗ್ರ ನಾಸಾಗ್ರ ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಶರೀರದ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಹೊರಗಿನ ಶುಭವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಅಭ್ಯಾಸವೇ ಧಾರಣೆಯು. ಇದೇ ದೇಶಬಂಧವಾಗುವುದು. ಈ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಘಳಿಗೆ ಒಂದು ಘಳಿಗೆ ಎರಡು ಘಳಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ಚಿತ್ತಸ್ಥೈರ್ಯವುಂಟಾಗುವುದು. "देशबन्धश्चित्तस्य धारणा" पा० यो० सू० ३-१। "यमादिगुणयुक्तस्य मनसः स्थितिरात्मनि। धारणेत्युच्यते सद्भिर्योगशास्त्रविशारदैः"। नाभिचक्रे हृदयपुण्डरीके मूर्ध्नि ज्योतिषि नासाग्रे जिह्वाग्रे इत्येवमादिषु देशेषु बाह्ये वा विषये चित्तस्य वृत्तिमात्रेण बन्धः धारणा। 2. ವಹಿಸುವುದು, ಹೊತ್ತುಕೊಂಡಿರುವುದು. 3. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೆನಪಿಡುವುದು. "धीर्धारणावती मेधा" अम०। 4. ಸಾಂಖ್ಯಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪೂರಣ ರೇಚಕ ಕುಂಭಕಗಳೆಂಬ ಪ್ರಾಣನಿರೋಧ ರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ. "धारणासनस्वकर्मणा तत्सिद्धिः"। 5. ಮರ್ಯಾದೆ, ನ್ಯಾಯವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವುದು, ಗೌರವದಿಂದಿರುವುದು. "मर्यादा धारणा स्थितिः" अम०। "न लङ्घयेद्वत्सतन्त्रीं न प्रधावेच्च वर्षति। न चोदके निरीक्षेत स्वं रूपमिति धारणा" मनु० ४-३८।

धारणी ಧಾರಣೀ (स्त्री०) 1. ಸ್ಥೈರ್ಯ. धृञ् (धारणे) + णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)। "शारीरकधारणीशिथिलान्" दशकु०। 2. ಸಿರೆ, ನಾಡಿ, ನರ. 3. ಶ್ರೇಣಿ, ಸಾಲು. 4. ಅಳಲೆಕಾಯಿ. "अन्यथा चेतकी पथ्या धारणी कालकूणिका" वैज०।

धारणीय ಧಾರಣೀಯ(वि०) 1. ಧರಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಧರಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 3. ಧರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 4. ಧರಿಸಬೇಕಾದ. 5. ಪೋಷಿಸಲ್ಪಡುವ. 6. ಪೋಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 7. ಪೋಷಿಸಬೇಕಾದ. धृ (धारणे) + णिच् कर्मादौ "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" (३-१-९६)। –यितव्यः – ಯಿತವ್ಯಃ.

धारय ಧಾರಯ (वि०) 1. ಧರಿಸಿರುವ, ವಹಿಸಿರುವ, ಹೊತ್ತಿರುವ. धृञ्(धारणे) +णिच् "शः" (३-१-१३८)। "धारयैः कुसुमोर्मीणां पारयैर्बाधितुं जनान्। शाखिभिर्हृता भूयो हृदयानामुदेजयैः" भट्टि० ६-७८। 2. ಪೋಷಿಸುವ, ಪಾಲಿಸುವ.

धारयत् ಧಾರಯತ್ (वि०) ವಹಿಸುತ್ತಿರುವ, ಧರಿಸುತ್ತಿರುವ. धृञ् (धारणे) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। "प्रनर्तिताशेषलताभुजाग्रान् रुद्राननेकानिव धारयन्तम्" माघ० ४-७। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। –यन्ती –ಯಂತೀ.

धारयितृ ಧಾರಯಿತೃ (वि०) 1. ವಹಿಸುವವನು, ಧರಿಸುವವನು. 2. ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳುವ, ಆಸರೆಕೊಡುವ. 3. ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಡುವವನು. धृञ् (धारणे)+ णिच् "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। –यित्री –ಯಿತ್ರೀ.

धारा ಧಾರಾ (स्त्री०) 1. ಕುದುರೆಯ ವೇಗವಾದ ನಡಗೆ. धार्यन्तेऽश्वा अनया — धृञ् (धारणे) + णिच् "अङ्" (३-३-१०४)। ಅಶ್ವಗತಿ (ಕುದುರೆಯ ನಡಗೆ) ಯು. (1) आस्कन्दितम्. (2) धौरितकम्. (3) रेचितम्,

(4) वल्गितं ಮತ್ತು (5) प्लुतम् ಎಂದು ಐದು ವಿಧ. "अश्वानां तु गतिर्धारा विभिन्ना सा च पञ्चधा। आस्कन्दितं धौरितकं रेचितं वल्गितं प्लुतम्" वैज०। "अव्याकुलं प्रकृतमुत्तरधेयकर्मधाराः प्रसाधयितुमव्यतिकीर्णरूपाः" माघ० ५-६०। 2. ನೀರಿನ ಧಾರೆ, ಮೋಡದಿಂದ ಬೀಳುವ ಮಳೆಯ ಹನಿ, ಏಕಾಕಾರವಾಗಿ ಮೇಲಿನಿಂದ ಸುರಿಯುವ ನೀರು ಎಣ್ಣೆ ಮೊದಲಾದ ದ್ರವವಸ್ತುಗಳ ಹರಿವು, ಬಿಂದಿಗೆ ಮೊದಲಾದ ಪಾತ್ರೆಗಳ ತೂತುಗಳಿಂದ ಎಡೆಬಿಡದೆ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವ ನೀರಿನ ಹರಿವು. "राजन्यानां शितशरशतैर्यत्र गाण्डीवधन्वा धारापातैस्त्वमिव कमलान्यभ्यवर्षन्मुखानि" मेघ० १-४८। 3. ಚೂರಿ ಕತ್ತಿ ಕೊಡಲಿ ಉಳಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಹರಿತವಾದ ಅಂಚು, –ಅಲಗು. "राजसेवा मनुष्याणामसिधारावलेहनम्। पञ्चाननपरिष्वङ्गो व्यालीवदनचुम्बनम्"। "धारां शितां रामपरश्वधस्य संभावयत्युत्पलपत्रसाराम्" रघु० ६-४२। 4. ಚಕ್ರಧಾರೆ, ಚಕ್ರದ ಹೊರಮೈ, ಚಕ್ರದ ಅಂಚು. "आभाति वेला लवणाम्बुराशेर्धारानिबद्धेव कलङ्करेखा" रघु० १३-१५। 5. ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತಿರುವ ಸೈನ್ಯದ ಮುಂಭಾಗ, ಸೈನ್ಯದ ಮುನ್ಸಾಲು. 6. ಮುಳ್ಳುಗಿಡಗಳ ಬೇಲಿ. 7. ಉತ್ಕರ್ಷ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ. 8. ಧಾರಾನಗರ, ಭೋಜರಾಜನ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣ. 9. ಅರಿಶಿನ. "धारा पूः कापि सेनाग्रं पतदम्ब्वादिसन्ततिः। खङ्गादिनिशितप्रान्ते तुरङ्गगतिपञ्चके" नानार्थर०। 10. ಪಂಕ್ತಿ, ಸಾಲು. 11. ರಾತ್ರಿ. "धारा सैन्याग्रिमस्कन्धसन्तत्योः पत्तनान्तरे। द्रवद्रव्यप्रपातेऽपि तुरङ्गगतिपञ्चके। खङ्गादीनां च निशितमुखे धारापि कीर्त्यते" विश्व०। "धारा हरिद्राश्वगतिः निशाम्बुसृतिराजिषु" त्रिकाण्ड०।

धारागृह ಧಾರಾಗೃಹ, –गेह –ಗೇಹ (न०) 1. ಕೊಳಾಯಿಯ ಸಣ್ಣ ರಂಧ್ರಗಳಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಚಿಮ್ಮುತ್ತಿರುವ ತುಂತುರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನೆ. "देशे देशे जडिमकुरङ्गाः तेजोभल्लर्दिनकरभिल्ले। धावं धावं प्रहरति राज्ञां धारागेहं शरणमवापुः" चं० भा०। 2. ಮೇಲಿನಿಂದ ಜಲ್ಲಡಿಯುತ್ತಿರುವ ಕೊಳಾಯಿಯ ಬಾಯಿಂದ ಮಳೆಯಂತೆ ನೀರು ಬೀಳುವ ಸ್ನಾನದ ಮನೆ. "शिलाविशेषानधिशय्य निन्युर्धारागृहेष्वातपमृद्धिमन्तः" रघु० १६-४९।

धाराङ्कुर ಧಾರಾಂಕುರ (पुं०) 1. ತುಂತುರು, ನೀರಿನ ಸಣ್ಣ ಹನಿ. 2. ಆಲಿಕಲ್ಲು, ಮುಗಿಲ್ಗಲ್ಲು. 3. ಸೇನಾಮುಖ, ಸೈನ್ಯದ ಮುಂದಿನ ಸಾಲು. धाराया अङ्कुर इव। "धाराङ्कुरस्तु नासीरे शीकरेऽपि घनोपले" मेदि०।

धाराङ्ग ಧಾರಾಂಗ (पुं०) 1. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. धारा अङ्गमिवास्य। 2. ಒಂದು ಪುಣ್ಯತೀರ್ಥ. "धाराङ्गः खड्गतीर्थयोः" हेम०।

धाराट ಧಾರಾಟ (पुं०) 1. ಚಾತಕಪಕ್ಷಿ, ಮಳೆಗುಟುಕಿನ ಹಕ್ಕಿ. 2. ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. धारायै धारया वा अटति—अट (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। "धाराटश्चातकाश्वयोः" मेदि०। 3. ಮೇಘ, ಮೋಡ.

धाराधर ಧಾರಾಧರ (पुं०) ಮೇಘ, ಮೋಡ. धरति—धृञ् (धारणे) "अच्" (३-१-१३४)। धारायाः धरः। "धाराधर धरा वारिधारया परिपूर्यते। खगचञ्चुपुटद्रोणीपूरणे तव कः श्रमः" चातका०।

धारापात ಧಾರಾಪಾತ (पुं०) ನೀರು ಸುರಿಯುವಿಕೆ, ಮೋಡ ಪಾತ್ರೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಎಡೆಬಿಡದ ನೀರಿನ ಹರಿವು. धारायाः पातः। "धारापातैस्त्वमिव कमलान्यभ्यवर्षन्मुखानि" मेघ० १-४८।

धारापूप ಧಾರಾಪೂಪ (पुं०) "ಧಾರಾ" ಎಂಬ ಒಂದು ವಿಧ ಸಿಹಿ ರೊಟ್ಟಿ. धाराख्योऽपूपः। ಮೈದಾಹಿಟ್ಟನ್ನು ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಲಸಿ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕರಿದು ಸಕ್ಕರೆ ಪಾಕಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ತೆಗೆದರೆ ಅದು "ಧಾರಾ" ಎಂಬ ಭಕ್ಷ್ಯವಾಗುವುದು.

धारायन्त्र ಧಾರಾಯಂತ್ರ (न०) ಸಣ್ಣ ಜಲಕಣಗಳು ಚಿಮ್ಮುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ರಂಧ್ರಗಳುಳ್ಳ ಕೊಳಾಯಿ, ಚೀರ್ಕೊಳವಿ, ಕಾರಂಜಿ. धारायाः जलधारायाः स्रवणार्थं यन्त्रम्। "अङ्गं चन्दनपाण्डु पल्लवमृदुस्ताम्बूलताम्रोऽधरो धारायन्त्रजलाभिषेककलुषे धौताञ्जने लोचने" अमरु० १२४।

धाराल ಧಾರಾಲ (वि०) ಅಲಗುಳ್ಳ, ಅಂಚುಳ್ಳ (ಕತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುದು). धारास्त्यस्य "लच्" (५-२-९७)।

धारावनि ಧಾರಾವನಿ (पुं०) ವಾಯು, ಗಾಳಿ. धाराया अवनिरिव। "भोगिकान्तः कम्पलक्ष्मा पश्च धारावनिश्च सः" त्रिकाण्ड०।

धारावर्ष ಧಾರಾವರ್ಷ (पुं०) ಮಳೆ ಸುರಿಯುವಿಕೆ, ಎಡೆಬಿಡದೆ ನೀರು ಬೀಳುವುದು, ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಸುರಿಯುವ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಮಳೆ. धाराया वर्षः। "न प्रसेहे स रुद्धार्कमधारावर्षदुर्दिनम्" रघु० ४-८२।

धारावाहिन् ಧಾರಾವಾಹಿನ್ (वि०) ಸಂತತವಾದ, ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ, ಎಡೆಬಿಡದ. धारया वहति—वह (प्रापणे) "णिनिः" (३-१-१३४)।

धाराविष ಧಾರಾವಿಷ (पुं०) ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. धारायां विषमस्य। "ऋषिः खङ्गस्तरवारिः शस्त्रो भद्रात्मजश्च सः। धाराविषो विशसनः" त्रिकाण्ड०।

धारासंपात ಧಾರಾಸಂಪಾತ (पुं०) "धारापात" ಪದದ ಅರ್ಥ. धारायाः संपातः। "धारासंपात आसारः" अम०।

धारिणी ಧಾರಿಣೀ (स्त्री०) ಭೂಮಿ.

धारिन् ಧಾರಿನ್ (पुं०) 1. ಪೀಲುವೃಕ್ಷ, ಗೋನುವುರ. (वि०) 2. ಧರಿಸಿರುವ. 3. ವಿಷಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿರುವ. ವಿಷಯುವನ್ನು ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ. धृ (धारणे) "णिनिः" (३-१-१३४)। "अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठाः ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः। धारिभ्यो ज्ञानिनः श्रेष्ठाः ज्ञानिभ्यो व्यवसायिनः" मनु० १२-१०३। 4. ಋಣಿ, ಸಾಲಗಾರ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। –णी – ಣೀ.

धारोष्ण ಧಾರೋಷ್ಣ (न०) (ಹಸುವನ್ನು) ಕರೆಯುವಾಗ ಬಿಸಿಯಾಗಿ ಬೀಳುವ ಹಾಲು. ಈ ಬಿಸಿಯ ಹಾಲು ಬಹಳ ಆರೋಗ್ಯಕರ.

धार्तराष्ट्र ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರ (पुं०) 1. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮಗ ದುರ್ಯೋಧನ ಮೊದಲಾದ ನೂರೊಂದು ಮಂದಿ ಕೌರವರು ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರರು. धृतराष्ट्रस्य अपत्यं "अण्" (४-१-९२)। "अथ व्यवस्थितान् दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान् कपिध्वजः। प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पाण्डवः" गीता १-२०। 2. ಕಪ್ಪುಕಾಲುಗಳೂ ಕೊಕ್ಕೂ ಉಳ್ಳ ಹಂಸ. "सत्पक्षा मधुरगिरः प्रसाधिताशाः मदोद्धतारम्भाः। निपतन्ति धार्तराष्ट्राः कालवशान्मेदिनीपृष्ठे" वेणी० १।

धार्म ಧಾರ್ಮ (वि०) ಧರ್ಮಸಂಬಂಧವಾದ. धर्मस्येदम् "अण्" (४-३-१२०)।

धार्मपत ಧಾರ್ಮಪತ (वि०) ಧರ್ಮಪತಿ ಸಂಬಂಧವಾದ. धर्मपतेरिदम् "अण्" (४-३-१२०)।

धार्मविद्य ಧಾರ್ಮವಿದ್ಯ (वि०) ನ್ಯಾಯವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ, ವಕೀಲ, ನ್ಯಾಯವಾದಿ.

धार्मिक ಧಾರ್ಮಿಕ (वि०) 1. ಧರ್ಮಶೀಲ, ಧರ್ಮದ ಸ್ವಭಾವದವನು. 2. ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು. धर्मं चरति "ठक्" (४-४-४१)। "आचार्यपुत्रः शुश्रूषुः ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः। आप्तः शक्तोऽर्थदः साधुः स्वोऽध्याप्या दश धर्मतः" मनु० २-१०९।

धार्मिक्य ಧಾರ್ಮಿಕ್ಯ (न०) ಧಾರ್ಮಿಕತೆ, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವಿಕೆ. धार्मिकस्य भावः "यक्" (५-१-१२८)।

धार्मिण ಧಾರ್ಮಿಣ (न०) ಧಾರ್ಮಿಕರ ಸಮೂಹ. धर्मिणां समूहः "अण्" (४-२-३८)।

धार्मिणेय ಧಾರ್ಮಿಣೇಯ (पुं०) ಧರ್ಮಿಣಿಯ ಮಗ, ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವಳ ಮಗ. धर्मिण्या अपत्यम् "ढक्" (४-१-१२३)।

धार्य ಧಾರ್ಯ (वि०) 1. ಧರಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಧರಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. धृञ् (धारणे) "ण्यत्" (३-२-१२४)। "धार्यः कथंकारमहं भवत्या वियद्विहारीवसुधैकगत्या" नैष० ३-१५। 3. ಪೋಷಿಸಲ್ಪಡುವ, ಸಾಕಲ್ಪಡುವ.

धार्ष्ट्य ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯ (न०) 1. ಗಡುಸು, ಕೆಚ್ಚು, ಧೈರ್ಯ. धृष्टस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। 2. ಲಜ್ಜೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ. "अहो धार्ष्ट्यमहो धार्ष्ट्यं तयोः क्षत्रियवीरयोः" हरिवं०। "अप्युच्चैर्भवति लघीयसां हि धार्ष्ट्यम्" माघ० ८-६०।

धावक ಧಾವಕ (पुं०) 1. ರಜಕ, ಅಗಸ. धावति वस्त्राणि मार्ष्टि—धावु (गतिशुद्धयोः) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। 2. ಒಬ್ಬ ಕವಿ. "श्रीहर्षादेर्धावकादीनामिव धनम्" काव्यप्र०। (वि०) 3. ಶುದ್ಧಮಾಡುವ, ತೊಳೆಯುವ. 4. ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವ. 5. ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಒಗೆಯುವ.

धावत् ಧಾವತ್ (वि०) 1. ಓಡುತ್ತಿರುವ, ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ. धावु (गतिशुद्धयोः) "शतृ" (३-२-१२४)। "युद्धाय धावतां धीरं वीराणामितरेतरम्" कुमा० १६-३। 2. ಶುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ತೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ. 3. ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಒಗೆಯುತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। –न्ती –ನ್ತೀ.

धावन ಧಾವನ (न०) 1. ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು, ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವುದು. 2. ತೊಳೆಯುವುದು, ಶುದ್ಧಮಾಡುವುದು. 3. ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಒಗೆಯುವುದು. धावु (गतिशुद्धयोः) "ल्युट्" (३-३-११५)। "उच्छिष्टं नैव भुञ्जीयां न कुर्यां पादधावनम्। न चाहं पुरुषानन्यान् प्रभाषेयं कथंचन" भा० वन० ६२-६९।

धावनि ಧಾವನಿ (स्त्री०) 1. ನರಿಹೊನ್ನೆ ಗಿಡ. 2. ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳದ ಗಿಡ. धावु (गतिशुद्धयोः) "अनिः" बाहु०। वा "ङीप्"। –नी –ನೀ.

धावनीय ಧಾವನೀಯ (वि०) 1. ಓಡಿಸಲ್ಪಡುವ, ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಓಡಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ. 3. ಓಡಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದ. 4. ಶುದ್ಧಮಾಡಿಸಲ್ಪಡುವ. 5. ಶುದ್ಧಮಾಡಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 6. ಓಡಿಸಬೇಕಾದ. 7. ಶುದ್ಧಮಾಡಿಸಬೇಕಾದ. धावु (गतिशुद्धचोः) + णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। 8. ಶುದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಡುವ. 9. ಶುದ್ಧಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 10. ಶುದ್ಧಮಾಡಬೇಕಾದ. 11. ಶುದ್ಧಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 12. ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ. 13. ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದ. धावु + णिच् "तव्यः" (३-१-९६)। **–यितव्यः –ಯಿತವ್ಯಃ.** धावु "तव्यः"। **धावितव्यम् ಧಾವಿತವ್ಯಮ್.**

धावमान ಧಾವಮಾನ (वि०) "धावत्" ಪದದ ಅರ್ಥ, धावु "शानच्" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **–माना –ಮಾನಾ.**

धावल्य ಧಾವಲ್ಯ (न०) ಬಿಳುಪು, ಶ್ವೇತಗುಣ. धवलस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)।

धावित ಧಾವಿತ (वि०) 1. ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. धावु (गतिशुद्धचोः) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ಶುದ್ಧಮಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತೊಳೆಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

धावितवत् ಧಾವಿತವತ್ (वि०) 1. ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು, ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು. 2. ಶುದ್ಧಮಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. धावु (गतिशुद्धचोः) + णिच् "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

धावु–गतिशुद्धचोः (भ्वा० उभ० गतौ अक० शुद्धौ सक० से०)। धावति, –ते। दधाव, –वे। धाविता। धाविष्यति, –ते। धावतु, –ताम्। अधावत्, –त। धावेत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಓಡು, ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆ. "गच्छति पुरः शरीरं धावति पश्चादसंस्तुतं चेतः" शाकु० १-३०। 2. ಶುದ್ಧಮಾಡು, ತೊಳೆ.

कर्मणि :—धाव्यते। धाव्यताम्। अधाव्यत। धाव्येत। अधावि। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—धावयति। धावयां चकार, –बभूव, –आस। धावयिता। धावयिष्यति। धावयतु। अधावयत्। धावयेत्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—धावितव्यम्। धावनीयम्। धाव्यम्। धौतः, धावितम्। धौतवान्, –वती। धावन्, –न्ती। धावमानः। धौतम्। धावनम्। धावित्वा, धौत्वा। अनधाव्य।

धाव्य ಧಾವ್ಯ (वि०) 1. ಓಡಿಸಲ್ಪಡುವ, ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಶುದ್ಧಮಾಡಿಸಲ್ಪಡುವ. 3. ಶುದ್ಧಮಾಡಿಸಬೇಕಾದ. 4. ಓಡಿಸಬೇಕಾದ. धावु (गतिशुद्धचोः) + णिच् "ण्यत्" (३-१-१२४)।

धिक् ಧಿಕ್ (अव्य०) 1. ನಿಂದೆ, ಬೈಗಳು. 2. ಬೆದರಿಕೆ. धक्क (नाशने) "डिक्" बाहु०। ಈ ಪದದ ಯೋಗದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. ನಿಂದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ. "धिक् तं विधेः पाणिमजातलज्जं निर्माति यः पर्वणि पूर्णचन्द्रम्" नैष० ३-३२। "धिक् सानुजं कुरुपतिं धिगजातशत्रुं धिग्भूपतीन् विफलशस्त्रभृतो धिगस्मान्" वेणी० ३-१३। "धिङ्माता मम कैकेयी यया पापमिदं कृतम्" रामा०।

धिक्कार ಧಿಕ್ಕಾರ (पुं०) 1. ನಿಂದೆ, ಬೈಗಳು. 2. ಹೆದರಿಕೆ, ಭಯಪಡಿಸುವುದು. 3. ತಿರಸ್ಕಾರ. धिक् + डु कृञ् (करणे) "अण्" (३-२-१)।

धिक्कृत ಧಿಕ್ಕೃತ (वि०) 1. ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ನಿಂದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಹೆದರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

धिग्दण्ड ಧಿಗ್ದಂಡ (पुं०) ನಿಂದಾರೂಪವಾದ ಶಿಕ್ಷೆ. धिगिति दण्डः। ಅಪರಾಧಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಮೃದುವಾದ ಮಾತಿನಿಂದ ಶಿಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಅವನ ಕೆಲಸವನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ ನಿಂದಾರೂಪವಾದ ಶಿಕ್ಷೆ ಕೊಡಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೂ ವಶನಾಗದಿದ್ದರೆ ಧನದಂಡವನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕು. ಅದರಿಂದಲೂ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಬರದಿದ್ದರೆ ವಧದಂಡ ವಿಧಿಸಬೇಕು. "वाग्दण्डं प्रथमं कुर्यात् धिग्दण्डं तदनन्तरम्। तृतीयं धनदण्डं तु वधदण्डमतः परम्" मनु० ८-१२९।

धिग्वण ಧಿಗ್ವಣ (पुं०) ವಿಪ್ರನಿಗೆ ಆಯೋಗವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಚರ್ಮಕಾರ ಜಾತಿಯವನು. "ब्राह्मणादुग्रकन्यायामावृतो नाम जायते। आभीरोऽम्बष्ठकन्यायामायोगव्यां तु धिग्वणः" मनु० १०-१५।

धित ಧಿತ (वि०) ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ. डु धाञ् (धारणे) "क्तः" (३-२-१०२)। ಛಾಂದಸ ಪ್ರಯೋಗ.

धिति ಧಿತಿ (स्त्री०) ಧಾರಣೆ, ಧರಿಸುವುದು. धि (धारणे) "क्तिन्" (३-३-९४)।

धिप्सु ಧಿಪ್ಸು (वि०) ಮೋಸಪಡಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ವಂಚಿಸಲು ಇಷ್ಟಪಡುವ. दम्भितुमिच्छुः—दम्भ (दम्भने) + सन् "उः" (३-२-१६८)। "भूयस्तं धिप्सुमाहूय राजपुत्रं दिदम्भिषुः" भट्टि० ९-३३।

धियांपति ಧಿಯಾಂಪತಿ (पुं०) ಗುರು, ಬೃಹಸ್ಪತಿ. धियां पतिः। षष्ठ्या अलुक् बाहु०।

धिषण ಧಿಷಣ (पुं०) ಗುರು, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ದೇವತೆಗಳ ಆಚಾರ್ಯ. प्रशस्ता धिषणाऽस्त्यस्य "अच्" (५-२-१२७)। धृष्णोति—ञि धृषा (प्रागल्भ्ये) "क्युः" (उ० २-८३)। धिष् च। "गीष्पतिर्धिषणो गुरुः" अम०।

धिषणा ಧಿಷಣಾ (स्त्री०) 1. ಬುದ್ಧಿ, ಪ್ರಜ್ಞೆ. धृष्णुवन्त्यनया — ञिधृषा (प्रागल्भ्ये) "क्युः" धातोः धिष् आदेशश्च (उ० २-८३)। "बुद्धिर्मनीषा धिषणा" अम०। "विशुद्धैवोत्पत्त्या पतति न च तत्पापधिषणा" म० वी० ६-८। 2. ಸ್ತುತಿ, ಹೊಗಳಿಕೆ. 3. ವಾಕ್ಯ, ಮಾತು. 4. ಪೃಥಿವಿ, ಭೂಮಿ.

धिषणाधिप ಧಿಷಣಾಧಿಪ (पुं०) ಗುರು, ಬೃಹಸ್ಪತಿ. धिषणाया अधिपः।

धिष्ण्य ಧಿಷ್ಣ್ಯ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 2. ಬಲ, ಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. ञिधृषा (प्रागल्भ्ये) "ण्यः" (उ० ४-१०७)। ऋकारस्य इकारश्च। 3. ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ, ಅಸುರರ ಗುರು. (न०) 4. ಸ್ಥಾನ, ಜಾಗ. "अमी वेदिं परितो क्लृप्तधिष्ण्याः समिद्वन्तः प्रान्तसंस्तीर्णदर्भाः" शाकु० ४-७। 5. ಗೃಹ, ಮನೆ. 6. ನಕ್ಷತ್ರ. "धिष्ण्यं स्थानाग्निसद्मसु। शक्तावृक्षेऽपि" मेदि०। "धिष्ण्यं स्थानोडुवेश्मसु। बले धिष्ण्योऽग्नौ शुक्रे च" हेम०।

धिष्ण्या ಧಿಷ್ಣ್ಯಾ (स्त्री०) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬಾಲಚುಕ್ಕಿ, ಉಲ್ಕಾ ಭೇದ. ಸ್ವರ್ಗ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ "क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति" ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬೀಳುವವರು ಉಲ್ಕಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. "दिवि भुक्तशुभफलानां पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः। धिष्ण्योल्काशनिविद्युत्तारा इति पञ्चधा भिन्नाः" बृहत्सं० ३३-१।

धी ಧೀ (स्त्री०) 1. ಬುದ್ಧಿ, ಪ್ರಜ್ಞೆ, ಜ್ಞಾನ. ध्यायत्यनया— ध्यै (चिन्तायाम्) "क्विप्" संप्रसारणं च (वा० ३-२-१७८)। "अपनेयमुदेतुमिच्छता तिमिरं रोषमयं धिया पुरः" किरा० २-३६। 2. ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ, ಉದ್ದೇಶ, ಅಭಿಪ್ರಾಯ. "इमामहं वेद न तावकीं धियं विचित्ररूपाः खलु चित्तवृत्तयः" किरा० १-३७। "कामः संकल्पो विचिकित्सा श्रद्धाऽश्रद्धा धृतिरधृतिर्ह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वं मन एव" श्रुतिः।

धीगुण ಧೀಗುಣ (पुं०) ಬುದ್ಧಿಯ ಧರ್ಮ. (1) शुश्रूषा, (2) श्रवणम्, (3) ग्रहणम्, (4) धारणम्, (5) ऊहः, (6) अपोहः, (7) अर्थविज्ञानम् ಮತ್ತು (8) तत्त्वज्ञानम् ಈ ಎಂಟೂ ಧೀಗುಣಗಳು.

धीद ಧೀದ (वि०) 1. ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ, ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. धियं ददाति—डु दाञ् (दाने) "कः" (३-२-३)। (स्त्री०) -दा-ದಾ. 2. ಬುದ್ಧಿ. 3. ಕನ್ಯೆ, ಹುಡುಗಿ, ಪುತ್ರಿ. "धीदा पुत्रीमनीषयोः" मेदि०।

धीमत् ಧೀಮಂತ್ (पुं०) 1. ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ದೇವತೆಗಳ ಗುರು. धीः प्रज्ञास्यास्ति "मतुप्" (५-२-९४)। 2. ಪಂಡಿತ, ವಿದ್ವಾಂಸ. (वि०) 3. ಬುದ್ಧಿವಂತ. "धीमान् सूरिः कृती कृष्टिः" अम०।

धीर ಧೀರ (पुं०) 1. ಪಂಡಿತ, ವಿದ್ವಾಂಸ, ಜ್ಞಾನಿ. धियं राति — रा (दाने) "कः" (३-२-३)। "सोपधानां धियं धीराः स्थेयसीं खट्वयन्ति ये" माघ० २-७७। 2. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. 3. ಮಂದರ ಪರ್ವತ. (वि०) 4. ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ. "धीरस्तु ना बुधे। अम्बुधौ च त्रिषु त्वेष मन्दरे धैर्यवत्यपि" नानार्थर०। 5. ಬುದ್ಧಿವಂತ, ಜಾಣ. "यथाक्रमं पुंसवनादिकाः क्रिया धृतेश्च धीरः सदृशीर्व्यधत्त" रघु० ३-१०। 6. ಗಂಭೀರವಾದ. "अवोचदेनं गगनस्पृशा रघुः स्वरेण धीरेण निवर्तयन्निव" रघु० ३-४३। 7. ಸ್ಥಿರವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ದೃಢಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳ. "विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः" कुमा० १-५९। 8. ಮನೋಹರವಾದ. "धीरसमीरे यमुनातीरे वसति वने वनमाली" गीतगो०। 9. ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ನಡೆಯುವ, ತನ್ನ ಇಷ್ಟದಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ. 10. ಮಂದಗಾಮಿಯಾದ, ಮೆಲ್ಲಗೆ ನಡೆಯುವ. "जङ्घालोऽतिजवे धीरमन्थरौ मन्दगामिनि" वैज०। (न०) 11. ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿ. धीयते — डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "क्रन्" (उ० २-२४)। ईत्वम् (७-४-६६)। "धीरो धैर्यान्विते स्वैरे बुधे क्लीबन्तु कुङ्कुमे" मेदि०। (क्रि० वि०) 12. ಗಂಭೀರವಾಗಿ, "युद्धाय धावतां धीरं वीराणामितरेतरम्" कुमा० १६-३। 13. ಧೈರ್ಯದಿಂದ. 14. ಸ್ಥಿರವಾಗಿ, ಅಚಲವಾಗಿ. (स्त्री०) -रा-ರಾ. 15. ಮಹಾಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತೀಲತೆ.

धीरता ಧೀರತಾ (स्त्री०) 1. ಧೈರ್ಯ. 2. ಸ್ಥೈರ್ಯ. 3. ಸ್ಥಿರಚಿತ್ತದಿಂದಿರುವಿಕೆ. धीरस्य भावः "तल्" (५-१-११९)।

"परोऽवजानाति यदज्ञताजडस्तदुन्नतानां न वहन्ति धीरताम्" किरा० १४-२३। 4. ಗಾಂಭೀರ್ಯ, ಮಹತ್ತ್ವ, ಹಿರಿಮೆ. "प्रत्यादेशान्न खलु भवतो धीरतां तर्कयामि" मेघ० २-५१। 5. ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿತನ, ಜಾಣ್ಮೆ.

धीरललित ಧೀರಲಲಿತ (पुं०) ನಾಯಕನ ಒಂದು ಭೇದ. ರಾಜ್ಯದ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ಮಂತ್ರಿಗಳಿಗೆ ವಹಿಸಿ ಯಾವ ಚಿಂತೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಸುಖಲಾಲಸನಾಗಿಯೂ ಮೃದುಸ್ವಭಾವದವನಾಗಿಯೂ ಇರುವವನು ಧೀರಲಲಿತ ನಾಯಕ. "निश्चिन्तो मृदुरनिशं कलापरो धीरललितः स्यात्" सा० द० ३-३४।

धीरशान्त ಧೀರಶಾಂತ (पुं०) ನಾಯಕನ ಒಂದು ಭೇದ. ನಾಯಕನ ಸಾಮಾನ್ಯಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಧೀರೋದಾತ್ತಾದಿ ನಾಯಕರಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನ ಗುಣವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವವನು ಧೀರ ಶಾಂತನಾಯಕನಾಗುವನು. "सामान्यगुणैर्भूयान्द्विजादिको धीरशान्तः स्यात्" सा० द० ३-३४।

धीरा ಧೀರಾ (स्त्री०) ಮಧ್ಯಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಗಲ್ಭಾ ನಾಯಿಕೆಯರ ಭೇದ. "ते धीरा चाप्यधीरा च धीराधीरेति षड्विधे" सा० द० ३-६१।

मध्या धीरा :—ಕೋಪದಿಂದಲೂ ಪರಿಹಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಕ್ರೋಕ್ತಿ (ಶ್ಲೇಷೆ) ಯಿಂದಲೂ ನಾಯಕನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನೋವುಂಟುಮಾಡುವ ನಾಯಿಕೆಯು **ಮಧ್ಯ ಧೀರೆ.** "प्रियं सोत्प्रासवक्रोक्त्या मध्या धीरा वदेद्रुषा" सा० द० ३-६१। "तदवितथमवादीर्यन्मम त्वं प्रियेति प्रियजनपरिभुक्तं यद्दुकूलं दधानः। मदधिवसतिमागाः कामिनां मण्डनश्रीर्व्रजति हि सफलत्वं वल्लभालोकनेन"।

प्रगल्भा धीरा :—ಒಳಗೇ ಕೋಪವನ್ನು ಅಡಗಿಸಿ ಕೊಂಡು ಹೊರಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಸುರತ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಸೀನಳಾಗಿರುವ ನಾಯಿಕೆಯು **ಪ್ರಗಲ್ಭ ಧೀರೆ.** "प्रगल्भा यदि धीरा स्यात् छन्नकोपाकृतिस्तदा। उदास्ते सुरते यत्र दर्शयन्त्यादरान् बहिः" सा० द० ३-६२। "एकत्रासनसंस्थितिः परिहृता प्रत्युद्गमाद्दूरतः ताम्बूलानयनच्छलेन रभसाश्लेषोऽपि संविघ्नितः। आलापोऽपि न मिश्रितः परिजनं व्यापारयन्त्यान्तिके कान्तं प्रत्युपकारतश्चतुरया कोपः कृतार्थीकृतः"।

प्रगल्भा धीराधीरा :—ಪ್ರಿಯವಾಗಿ ತೋರಿದರೂ ಅಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದ ನಾಯಕನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನೋವುಂಟುಮಾಡುವ ನಾಯಿಕೆಯು **ಪ್ರಗಲ್ಭಧೀರಾ ಧೀರೆ.** "धीराधीरा तु सोल्लुण्ठभाषितैः खेदयत्यमुम्" सा० द० ३-६३। "अनलंकृतोऽपि सुन्दर हरसि मनो मे यतः प्रसभम्। किंपुनरलंकृतस्त्वं संप्रति नखरक्षतैस्तस्याः"।

धीराधीरा ಧೀರಾಧೀರಾ (स्त्री०) ಮಧ್ಯಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಗಲ್ಭಾ ನಾಯಿಕೆಯರ ಭೇದ. "ते धीरा चाप्यधीरा च धीराधीरेति षड्विधे" सा० द० ३-६१। **मध्या धीराधीरा:** ನಾಯಕನ ಔದಾಸೀನ್ಯದಿಂದ ಅಳುತ್ತ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನೋವುಂಟುಮಾಡುವ ನಾಯಿಕೆಯು **ಮಧ್ಯ ಧೀರಾಧೀರೆ.** "धीराधीरा तु रुदितैः" सा० द० ३-६२। "बाले नाथ विमुञ्च मानिनि रुषं रोषान्मया किं कृतं खेदोऽस्मासु न मेऽपराध्यति भवान् सर्वेऽपराधा मयि। तत् किं रोदिषि गद्गदेन वचसा कस्याग्रतो रुद्यते नन्वेतन्मम का तवास्मि दयिता नास्मीत्यतो रुद्यते"।

धीरोदात्त ಧೀರೋದಾತ್ತ (पुं०) ನಾಯಕನ ಒಂದು ಭೇದ. ಆತ್ಮಪ್ರಶಂಸೆಯಿಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಕ್ಷಮಾಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂತೋಷ ದುಃಖಗಳಿಂದ ಉಬ್ಬುತಗ್ಗುಗಳಿಲ್ಲದ ವಿನಯದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿದ ಗರ್ವವುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಕೈಗೊಂಡ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದ ನಾಯಕನು ಧೀರೋದಾತ್ತನು. "अविकत्थनः क्षमावानतिगम्भीरो महासत्त्वः। स्थेयान्निगूढमानो धीरोदात्तो दृढव्रतः कथितः" सा० द० ३-३२।

धीरोद्धत ಧೀರೋದ್ಧತ (पुं०) ನಾಯಕನ ಒಂದು ಭೇದ ಚಪಲಚಿತ್ತನೂ ಅಹಂಕಾರ ಮತ್ತು ಶೌರ್ಯವೀರ್ಯ ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಭಯಂಕರವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆತ್ಮಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ ವನೂ ಧೀರೋದ್ಧತ ನಾಯಕನು. "मायापरः प्रचण्डश्चपलोऽहंकारभूयिष्ठः। आत्मश्लाघानिरतो धीरैर्धीरोद्धतः कथितः" सा० द० ३-३३।

धीवर ಧೀವರ (पुं०) ಬೆಸ್ತರವನು, ಮೀನುಹಿಡಿಯುವವನು. दधाति मत्स्यान्—डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "ष्वरच्" (उ० ३-१)। ईत्वं निपा०। "यतोऽपि निम्नं भवति नयन्ति हि ततो जलम्। यतश्छिद्रं ततश्चापि नयन्ते धीवरा जलम्" भा० वन० २०-१७। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४८)। **–वरी – ವರೀ.**

धीशक्ति ಧೀಶಕ್ತಿ (स्त्री०) ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ, ಬುದ್ಧಿಯ ಗುಣ. धियः शक्तिः।

धीसचिव ಧೀಸಚಿವ (पुं०) ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಗೆ ಸಮರ್ಥ ನಾದ ಮಂತ್ರಿ, ಹೆಚ್ಚು ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯಾದ ಮಂತ್ರಿ. धीप्रधानः सचिवः।

धुत ಧುತ (वि०) 1. ಅಲ್ಲಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ನಡುಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ. **धुञ्** (कम्पने) "क्तः" (३-२-१०२)। "अथो धुतम्। त्यक्ते विधूते" मेदि०।

धुतवत् ಧುತವತ್ (वि०) ತ್ಯಜಿಸಿರುವ, ಬಿಟ್ಟಿರುವ. धुञ् (कम्पने) "क्तवतुः" (३-२-१०२)।

धुनी ಧುನೀ (स्त्री०) ನದಿ, ಹೊಳೆ. धुनोति वेतसादीन्—धूञ् (कम्पने) "क्विप्" (३-२-१७८)। नुक् पृषो०। "ङीप्" (४-१-५)।

धुनीनाथ ಧುನೀನಾಥ (पुं०) ನದಿಗಳ ಒಡೆಯನಾದ ಸಮುದ್ರ. धुनीनां नाथः।

धुन्धुमार ಧುಂಧುಮಾರ (पुं०) ಕುವಲಾಶ್ವನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ, ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದ ಬೃಹದಶ್ವರಾಜನ ಮಗ. ಈ ದೊರೆಗೆ ಕುವಲಾಶ್ವನೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಉದಂಕ ಮುನಿಯ ತಪೋಭಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ ಧುಂಧುವೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ "**धुन्धुमार**" ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. "उत्सादनाय लोकानां धुन्धुर्नाम महासुरः। तपस्यति तपो घोरं शृणु यस्तं हनिष्यति। राजा हि वीर्यवांस्तात इक्ष्वाकुरपराजितः। बृहदश्व इति ख्यातो भविष्यति महीपतिः। तस्य पुत्रः शुचिर्दान्तः कुवलाश्व इति श्रुतः। स योगबलमास्थाय मामकं पार्थिवोत्तमः। शासनात्तव विप्रर्षे धुन्धुमारो भविष्यति। उदङ्कमेवमुक्त्वा तु विष्णुरन्तरधीयत" भा० वन० २०४–३१-३४।

धुन्वत् ಧುನ್ವತ್ (वि०) ಕೊಡವುತ್ತಿರುವ. धुञ् (कम्पने) "शतृ" (३-२-१२४)। "तटाभिघातादिव लग्नपङ्के धुन्वन् मुहुः प्रोतघने विषाणे" कुमा० ७-४९। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **धुन्वती ಧುನ್ವತೀ.**

धुन्वान ಧುನ್ವಾನ (वि०) ಒದರುತ್ತಿರುವ, ಕೊಡವುತ್ತಿರುವ. धुञ् (कम्पने) "शानच्" (३-२-१२४)। "स्फुरत्पिशङ्गमौर्वीकं धुन्वानः स बृहद्धनुः" किरा० १५-३९। स्त्रियाम् "टाप्" (४-१-४)। **धुन्वाना ಧುನ್ವಾನಾ.** "धुन्वाना करयुगमीक्षितुं विलासान्" माघ० ८-१९।

धुर् ಧುರ್ (स्त्री०) 1. ಗಾಡಿ ರಥ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮುಂಭಾಗ, ಬಂಡಿಯ ಮೂತಿ. धुर्वति—धुर्वी (हिंसायाम्) "क्विप्" (३-२-७६)। धूः धुरौ धुरः। 2. ಭಾರ, ಹೊರೆ. "आसक्ता धूरियं रूढा जननी दूरगा च मे। तिरस्करोति स्वातन्त्र्यं ज्यायांश्चाचारवान् नृपः" किरा० ११-७७। "उन्नतेन स्थितिमता धुरमुद्वहता भुवः" कुमा० ६-३०। 3. ಮುಂಭಾಗ, ಮುಂದುಗಡೆ. "तस्याः खुरन्यासपवित्रपांसुमपांसुलानां धुरि कीर्तनीया" रघु० २-२। 4. ನೊಗ. "अथानुकूलश्रवणप्रतीतामत्रस्नुभिर्युक्तधुरं तुरङ्गैः" रघु० १४-४७। 5. ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ, ಉತ್ತರವಾದಿತ್ವ. "तेन धूर्जगतो गुर्वी सचिवेषु निचिक्षिपे" रघु० १-३४। 6. ದ್ರವ್ಯ, ಧನ, ಐಶ್ವರ್ಯ, ಸಂಪತ್ತು. 7. ಕಂಪನ, ನಡುಕ. (पुं०) 8. ಧೂಪ. "धूर्ना धूपे स्त्री तु कम्पे वित्ते भारे युगाग्रयोः" नानार्थर०।

धुरन्धर ಧುರಂಧರ (वि०) 1. ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ, ಹೊರೆ ಹೊತ್ತಿರುವ. धुरां धारयति—धृञ् (धारणे)+णिच् "खच्" (३-२-४६)। "धुरन्धरः स्वर्गनिकेतनानां धुर्योत्थितैर्धूसरितो रजोभिः" याद० २३-२५। 2. ಅಗ್ರಗಣ್ಯ, ಮುಂದಾಳು, ಯಜಮಾನ. 3. ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ, ಉತ್ತರವಾದಿಯಾಗಿರುವ. "हैरम्बमम्बुरुहडम्बरचौर्यनिघ्नं विघ्नाद्रिभेदशतधारधुरन्धरं नः" चं० भा०। 4. ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಉತ್ತಮನಾದ. "कुलधुरन्धरो भव" विक्र०। "धुरन्धरः पुण्यकृदेष तापसः" भा० उद्योग० ३८-७।

धुरा ಧುರಾ (स्त्री०) ಭಾರ, ಹೊರೆ. "आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा" भागुरिः। "ताते चापद्वितीये वहति रणधुरां को भयस्यावकाशः" वेणी० ३-७।

धुरीण ಧುರೀಣ (वि०) 1. ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವ. धुरं वहति—"खः" योगविभागात् (४-४-७८)। 2. ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ. 3. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ. 4. ಮುಂದಾಳು, ಅಗ್ರಗಣ್ಯ, ಯಜಮಾನ.

धुर्य ಧುರ್ಯ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ಜಗತ್ತಿನ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮ. धुरं भुवनभारं वहति—"यत्" (४-४-७७)। "भुवनं धृतवान् धुर्यः" इति निरुक्तिः। "स्कन्दः स्कन्दधरो धुर्यः" वि० स०। 2. ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. 3. ವೃಷಭ, ಎತ್ತು. धुरं वहति। "नाविनीतैर्व्रजेद्धुर्यैर्न च क्षुद्व्याधिपीडितैः" मनु० ४-६७। "येनेदं ध्रियते विश्वं धुर्यैर्यानमिवाध्वनि" कुमा० ६-७६। (वि०) 4. ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವ ಎತ್ತು ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದುವು. धुरं वहति—"यत्" (४-४-७७)। "धुरन्धरः स्वर्गनिकेतनानां धुर्योत्थितैर्धूसरितो रज भिः"

ಯಾದಂ ೨೩-೨೫। 5. ಕಾರ್ಯಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ, ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಯ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ. "प्रगल्भमात्मा धुरि धुर्यं वाग्मिनां वनेचरेणापि सताधिरोपितः" किरा० १४-६। 6. ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಉತ್ತಮನಾದ. 7. ಅಗ್ರಗಣ್ಯ, ಮುಂದಾಳು, ಯಜಮಾನ. स्त्रियाम् **धुर्या ಧುರ್ಯಾ.** "अमंस्त सौभाग्यवतीषु धुर्यामात्मानमुद्भूतविलक्षभावा" कुमा० ९-३०।

धुर्वी ಧುರ್ವೀ (स्त्री०) ಬಂಡಿಯ ಮುಂಭಾಗ, ಗಾಡಿಯ ಮೂತಿ. "धूः स्त्री धुर्वी यानमुखम्" वैज०।

धुवक ಧುವಕ (वि०) ಒದರುವ, ಕೊಡವುವ. धुञ् (कम्पने) "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

धुवन ಧುವನ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. धुञ् (कम्पने) "क्युन्" (उ० २-८१)। (न०) 2. ಅಡಿಸುವುದು, ಕೊಡವುವುದು. धुञ् (कम्पने) "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 3. ಅಡಿಸುವ, ನಡುಗಿಸುವ. "अयमश्चति पञ्चशरानुचरो नवनीपवनीधुवनः पवनः"।

धुवित्र ಧುವಿತ್ರ (न०) 1. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉರಿಯಿಸಲು ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಬೀಸಣಿಗೆ. 2. ಬೀಸಣಿಗೆ.

धुस्तूर ಧುಸ್ತೂರ (पुं०) 1. ದತ್ತೂರಿ ಗಿಡ. 2. ಉಮ್ಮತ್ತಿ ಗಿಡ.

धूक ಧೂಕ (पुं०) 1. ವಾಯು, ಗಾಳಿ. धुनोति वृक्षादीन्—धुञ् (कम्पने) "कन्" (उ० ३-४७)। दीर्घश्च। 2. ಕಾಲ, ಸಮಯ. 3. ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ.

धूत ಧೂತ (वि०) 1. ಅಲ್ಲಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಕದಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. धूञ् (कम्पने) "क्तः" (३-२-१०२)। "अथोच्चकैरासनतः परार्घ्यादुद्यन् स धूतारुणवल्कलाग्रः" किरा० २-५७। 2. ನಡುಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "धूतधौतासयः प्रष्ठाः प्रातिष्ठन्त क्षमाभृताम्" माघ० १९-३०। 3. ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ. "त्यक्तं हीनं विधुतं समुज्झितं धूतमुत्सृष्टम्" अम०। 4. ಹೆದರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಭಯಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "धूतं तु कम्पिते भर्त्सिते त्रिषु" मेदि०।

धूतवत् ಧೂತವತ್ (वि०) 1. ತ್ಯಜಿಸಿದವನು. 2. ನಡುಗಿಸಿದವನು. 3. ಹೆದರಿಸಿದವನು.

धूतपाप ಧೂತಪಾಪ (वि०) ಪಾಪದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದ, ಪಾಪದಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ. धूतं त्यक्तं पापं येन।

धूतपापा ಧೂತಪಾಪಾ (स्त्री०) ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನದಿ. [ವೇದಶಿರಸ್ಸೆಂಬ ಮುನಿಯೊಬ್ಬನು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಶುಚಿಯೆಂಬ ಅಪ್ಸರಸ್ಸನ್ನು ಕಂಡು ಮೋಹಿಸಿದನು. ಅವಳಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಕನ್ಯೆಗೆ "**ಧೂತಪಾಪಾ**" ಎಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟನು. ಈಕೆಯು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ತಾನೇ ಪವಿತ್ರಳಾಗಿರುವಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದಳು. ಒಂದು ಸಲ ಧರ್ಮನು ಇವಳನ್ನು ಮೋಹಿಸಿ ನದಿಯಾಗುವಂತೆ ಇವಳಿಂದ ಶಾಪ ಪಡೆದನು. ಇವಳು ಶಿಲೆಯಾಗುವಂತೆ ಧರ್ಮನೂ ಇವಳನ್ನು ಶಪಿಸಿದನು. ಧೂತಪಾಪೆಯು ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಾಗಿ ಚಂದ್ರೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ರವವಾಗಿ ನದಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಧರ್ಮನನ್ನು ಸೇರಿದಳು.] काशीखं०।

धूति ಧೂತಿ (स्त्री०) 1. ಒದರುವುದು, ಕೊಡವುವುದು. धूञ् (कम्पने) भावे "क्तिन्" (३-३-९४)। 2. ಅಲುಗಾಡಿಸುವುದು, ಕದಲಿಸುವುದು. 3. ನಡುಕ, ತತ್ತರ, ಕಂಪನ. 4. ಹಠಯೋಗದ ಒಂದು ಅಂಗ.

धूनन ಧೂನನ (न०) 1. ಅಲುಗಾಡಿಸುವುದು. 2. ಕೊಡವುವುದು. 3. ನಡುಗಿಸುವುದು. धूञ् (कम्पने) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)।

धूप ಧೂಪ (पुं०) 1. ದಶಾಂಗ ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ ಮೊದಲಾದ ವಾಸನೆಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಹೊರಡುವ ಹೊಗೆ. धूपयति रोगान्—धूप (सन्तापे) + णिच् "अच्" (३-१-१३४)। "जालोद्गीर्णैरुपचितवपुः केशसंस्कारधूपैः बन्धुप्रीत्या भवनशिखिभिर्दत्तनृत्योपहारः" मेघ० १-३२। 2 ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ ಮೊದಲಾದ ಸುವಾಸನೆಯ ಪುಡಿ. "घृताशेषमहादोषपूतिगन्धः प्रभावतः। परमानन्दजननाद्धूप इत्यभिधीयते"। **दशाङ्गधूप**:—"मधु मुस्तं घृतं गन्धो गुग्गुल्वगुरुशैलजम्। सरलं सिह्लसिद्धार्थं दशाङ्गो धूप इष्यते"।

धूपन ಧೂಪನ (पुं०) 1. ಯಕ್ಷಧೂಪ, ಸಜ್ಜರಸ. धूप (सन्तापे) "ल्युः" (३-१-१३४)। 2. ಧೂಪ, ವಾಸನೆಯ ದ್ರವ್ಯದ ಹೊಗೆ. 3. ಧೂಪ ಹಾಕುವುದು. "परीक्षिताः स्त्रियश्चैनं व्यजनोदकधूपनैः" मनु० ७-२१९। 4. ಧೂಪದ ಪುಡಿ.

धूपपात्र ಧೂಪಪಾತ್ರ, -भाजन -ಭಾಜನ (न०) ಧೂಪ ಹಾಕುವ ಪಾತ್ರೆ. धूपस्य पात्रम् भाजनं वा।

धूपमुद्रा ಧೂಪಮುದ್ರಾ (स्त्री०) ಧೂಪವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಲು ಹಾಕುವ ಒಂದು ಹಸ್ತಮುದ್ರೆ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಅನಾಮಿಕೆ ಬೆರಳುಗಳ ಮಧ್ಯದ ಗಿಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಅಂಗುಷ್ಠದ

ತುದಿಯಿಂದ ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಮುದ್ರೆ. धूपप्रदर्शनार्थं मुद्रा। "मध्यमानामिकाभ्यां तु मध्यपर्वणि देशिकः। अङ्गुष्ठाग्रेण देवेशि धृत्वा धूपं निवेदयेत्" तन्त्रसा०।

धूपवास ಧೂಪವಾಸ (पुं०) ಸ್ನಾನವಾದನಂತರ ಧೂಪದಿಂದ ಮೈಗೆ ವಾಸನೆ ಕಟ್ಟುವುದು. धूपेन वासः सुगन्धीकरणम्। "स्नानार्द्रमुक्तेष्वनुधूपवासं विन्यस्तसायन्तनमल्लिकेषु" रघु० १६-५०।

धूपवृक्ष ಧೂಪವೃಕ್ಷ (पुं०) ಸರಳವೃಕ್ಷ. ಸರಳ ದೇವದಾರು ಮರ. धूपार्थो वृक्षः। "सरलो धूपवृक्षः स्यात्" त्रिकाण्ड०।

धूपायित ಧೂಪಾಯಿತ (वि०) 1. ಸಂತಾಪಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಕಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. धूप (सन्तापे) वा आयादेशः (३-१-१८)। "क्तः" (३-२-१०२)। पक्षे **धूपितः ಧೂಪಿತಃ**. 3. ಮಾರ್ಗಾಯಾಸದಿಂದ ಬಳಲಿದ.

धूपित ಧೂಪಿತ (वि०) ಸುಗಂಧ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ವಾಸನೆ ಕಟ್ಟಿರುವ, ವಾಸನೆ ಹಿಡಿದಿರುವ, ವಾಸನೆಯ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಸುಗಂಧವಾಗಿರುವ. धूपोऽस्य सञ्जातः "इतच्" (५-२-३६)।

धूम ಧೂಮ (पुं०) 1. ಹೊಗೆ. धूञ् (कम्पने) "मक्" (उ० १-१४२)। "कीर्णं पयोदनिवहैरिव धूमसङ्घैर्व्योमाभ्यलक्ष्यत कुलैस्तटितामिवोच्चैः" कुमा० १७-३८। "पुनानं पवनोद्धूतैर्धूमैराहुतिगन्धिभिः" रघु० १-५३। 2. ಧೂಮಕೇತು. 3. ಉಲ್ಕಾಪಾತ. 4. ಮೇಘ, ಮೋಡ.

धूमकेतन ಧೂಮಕೇತನ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. धूमः केतनं ध्वज इव यस्य। 2. ಧೂಮಕೇತು. "स्याद्धूमकेतनः पुंसि केतुग्रहहुताशयोः" मेदि०। "निष्प्रभश्च रिपुरास भूभृतां धूमशेष इव धूमकेतनः" रघु० ११-८१।

धूमकेतु ಧೂಮಕೇತು (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. धूमः केतुः लिङ्गमस्य। 2. ಹೊಗೆಯಂತೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಗ್ರಹ, ಉತ್ಪಾತ. ಈ ಗ್ರಹವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅನರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸೂಚನೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "उपप्लवाय लोकानां धूमकेतुरिवोत्थितः" कुमा० २-३२।

धूमग्रह ಧೂಮಗ್ರಹ (पुं०) ಧೂಮಕೇತು. "धूमग्रहेण विमला शशिनः कलेव" मालती० २-८।

धूमज ಧೂಮಜ (पुं०) ಮೇಘ, ಮೋಡ.

धूमदर्शिन् ಧೂಮದರ್ಶಿನ್ (वि०) ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೊಗೆಯಂತೆ ನೋಡುವವನು. ಇದು ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫ ದೋಷದಿಂದ ಬರುವ ಒಂದು ನೇತ್ರರೋಗ.

धूमध्वज ಧೂಮಧ್ವಜ (पुं०) ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. धूमः ध्वज इवास्य।

धूमप ಧೂಮಪ (पुं०) ತಪಸಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕುಡಿಯುವ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. धूमं धूममात्रं पिबति—पा (पाने) "कः" (३-२-३)। "पिबन्ति मुनयो यत्र हविर्धूमस्य धूमपाः" भा० उद्योग० १०८-१४।

धूमपथ ಧೂಮಪಥ (पुं०) ಧೂಮಮಾರ್ಗ, ಪಿತೃಯಾನ. धूमोपलक्षितः पन्थाः "अः" (५-४-७४)।

धूमपल्लव ಧೂಮಪಲ್ಲವ (पुं०) ಹೊಗೆಯ ಸಾಲು, ಧೂಮ ರೇಖೆ.

धूमपान ಧೂಮಪಾನ (न०) 1. (ಕೆಲವು ರೋಗನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ) ಹೊಗೆಯನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದು. धूमस्य पानम्। ನೇತ್ರರೋಗ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ವಾಸಿಮಾಡುವ ಐದು ವಿಧ ಹೊಗೆಯ ಪಾನವು ಸುಶ್ರುತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಾಯೌಗಿಕ, ಸ್ನೇಹನ, ವೈರೇಚನ, ಕಾಸಘ್ನ ಮತ್ತು ವಾಮನೀಯ ಎಂದು ಐದು ವಿಧ. 2. ಬೀಡಿ ಸಿಗರೇಟು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸೇದಿ ಹೊಗೆ ಕುಡಿಯುವುದು.

धूमप्रभा ಧೂಮಪ್ರಭಾ (स्त्री०) 1. ಹೊಗೆಯಂತೆ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವ ಒಂದು ನರಕ. धूमस्य प्रभेव प्रभा यत्र। (पुं०) 2. ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣ.

धूमप्राश ಧೂಮಪ್ರಾಶ (वि०) ಹೊಗೆಯನ್ನು ಕುಡಿಯುವ, ಧೂಮವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ. धूमं प्राश्नाति—प्र+अश (भोजने) "अच्" (३-१-१३४)।

धूममहिषी ಧೂಮಮಹಿಷೀ (स्त्री०) ಇಬ್ಬನಿ, ಮಂಜು, ಹೊಗೆಮಂಜು, ಹೊಗೆಯಂತೆ ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಂಜು. धूमस्य महिषीव। "कुज्झटी धूममहिषी रतान्धी च कुहोलिका" त्रिकाण्ड०।

धूमयोनि ಧೂಮಯೋನಿ (पुं०) ಮೇಘ, ಮೋಡ. धूमो योनिरुत्पत्तिस्थानं यस्य। ಹೊಗೆಯಿಂದ ಮೇಘವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞದ ಧೂಮದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಘವು ದ್ವಿಜರಿಗೆ ಹಿತವಾದುದು. ಕಾಡುಕಿಚ್ಚಿನ ಹೊಗೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ಮೇಘವು ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಪಿತೃವನದ ಹೊಗೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ಮೇಘವು ಅಮಂಗಳಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಅಭಿಚಾರಕೃತ್ಯದ ಹೊಗೆಯಿಂದ

ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೇಘವು ಭೂತನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. "यज्ञधूमोद्भवं त्वभ्रं द्विजानाञ्च हितं सदा। दवाग्निधूमसम्भूतमभ्रं धनहितं स्मृतम्। मृतधूमोद्भवं त्वभ्रमशुभाय भविष्यति। अभिचराग्निधूमोत्थं भूतनाशाय कल्पते"।

धूमल ಧೂಮಲ (पुं०) 1. ಬೂದಿಬಣ್ಣ. 2. ಕಪ್ಪು ಕೆಂಪು ಬೆರೆತ ಬಣ್ಣ. धूमं तद्वर्णं लाति—ला (आदाने) "कः" (३-२-३)।

धूमिका ಧೂಮಿಕಾ (स्त्री०) ಹೊಗೆಮಂಜು, ಹೊಗೆಯಂತೆ ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವ ಇಬ್ಬನಿ. धूमोऽस्त्यस्याः "ठन्" (५-२-११५)। "कुज्झटिर्धूममहिषी रतान्धी च कुहोलिका। धूमिका च नभोरेणुः" त्रिकाण्ड०।

धूमित ಧೂಮಿತ (वि०) 1. ಹೊಗೆಯಾಗಿರುವ, ಹೊಗೆ ಹುಟ್ಟಿರುವ, ಹೊಗೆಯಾಡುತ್ತಿರುವ. धूमोऽस्य सञ्जातः "इतच्" (५-२-३६)। "दुर्दर्शनं ददर्शाग्निं धूम्रधूमितमण्डलम्" कुमा० १०-२। (स्त्री०) **–ता –ತಾ.** 2. ಸೂರ್ಯನು ಹೋಗಬೇಕಾದ ದಿಕ್ಕು, ಸೂರ್ಯನು ತಿರುಗಬೇಕಾದ ದಿಕ್ಕು.

धूमिन् ಧೂಮಿನ್ (वि०) 1. ಹೆಚ್ಚು ಹೊಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. धूमो बाहुल्येनास्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। (स्त्री०) **–नी –ನೀ.** 2. ಅಜಮೀಢನ ಬಬ್ಬ ಪತ್ನಿ.

धूमोद्गार ಧೂಮೋದ್ಗಾರ (पुं०) ಹೊಗೆ ಹೊರಡುವಿಕೆ, ಹೊಗೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏಳುವಿಕೆ. धूमस्योद्गारः। "धूमोद्गारानुकृतिनिपुणाः जर्जरा निष्पतन्ति" मेघ० २-६।

धूमोर्णा ಧೂಮೋರ್ಣಾ (स्त्री०) 1. ಯಮಧರ್ಮರಾಯನ ಪತ್ನಿ. "जीवितेशो यमः शीर्णपादो महिषध्वजः। मन्दोऽस्य कान्ता धूमोर्णा चित्रगुप्तस्तु लेखकः" त्रिकाण्ड०। "शक्रः शचीपतिर्देवो यमो धूमोर्णया सह। वरुणः सह गौर्या च सह ऋद्ध्या धनेश्वरः" भा० अनु० २७१-११। 2. ಮಾರ್ಕಂಡೇಯಋಷಿಯ ಪತ್ನಿ. "मार्कण्डेयस्य धूमोर्णा ऋद्धिर्वैश्रवणस्य तु" भा० अनु० २४८-४।

धूम्या ಧೂಮ್ಯಾ (स्त्री०) 1. ಹೊಗೆಯ ಸಮೂಹ, ಹೊಗೆಯ ಗುಂಪು. धूमानां समूहः "यत्" (४-२-४९)। "वात्यासंवेगविष्वग्वितवलयितस्फीतधूम्याप्रकाशम्" मालती० ५-६। 2. ಹೊಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ. ಹೊಗೆ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ. धूमाय हितम्।

धूम्याट ಧೂಮ್ಯಾಟ (पुं०) ಕುಕ್ಕುಟ ಪಕ್ಷಿ, ಪೊಳೆಯೊಳಗಾಡುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹಕ್ಕಿ. धूम्येव धूमसमूह इव अटति—अट (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)। **–टी –ಟೀ.**

धूम्र ಧೂಮ್ರ (पुं०) 1. ಬೂದಿ ಬಣ್ಣ. धूमं तद्वर्णं राति—रा (दाने) "कः" (३-२-३)। "दुर्दर्शनं ददर्शाग्निं धूम्रधूमितमण्डलम्" कुमा० १०-२। 2. ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬೆರೆತ ಬಣ್ಣ. "भूरेणवो नभसि बद्धपयोदचक्राश्चक्रीवदङ्गरुहधूम्ररुचो विसस्रुः" माघ० ५-८। 3. ಭಾನು ಮೊದಲಾದ ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಆನಂದ ಮೊದಲಾದ 28 ಯೋಗಗಳಲ್ಲೊಂದು. **ಆನಂದಾದಿ ಯೋಗಗಳು:**—(1) आनन्दः, (2) कालदण्डः, (3) धूम्रः, (4) धाता, (5) सौम्यः, (6) ध्वाङ्क्षः, (7) केतुः, (8) श्रीवत्सः, (9) वज्रम्, (10) मुद्गरः, (11) छत्रम्, (12) मित्रम्, (13) मानसम्, (14) पद्मम्, (15) लम्बः, (16) उत्पातः, (17) मृत्युः, (18) काणः, (19) सिद्धिः, (20) शुभम्, (21) अमृतम्, (22) मुसलः, (23) गदा, (24) मातङ्गः, (25) राक्षसः, (26) चरः, (27) स्थिरः, ಮತ್ತು (28) वर्धमानः। ಭಾನುವಾರ ಅಶ್ವಿನೀನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಸೋಮವಾರ ಮೃಗಶೀರ್ಷದಿಂದ ಮಂಗಳವಾರ ಆಶ್ಲೇಷೆಯಿಂದ ಬುಧವಾರ ಹಸ್ತನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಗುರುವಾರ ಅನೂರಾಧೆಯಿಂದ ಶುಕ್ರವಾರ ಉತ್ತರಾಷಾಢದಿಂದ ಶನಿವಾರ ಶತಭಿಷಕ್ ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಆಯಾ ದಿನದ ನಕ್ಷತ್ರದವರೆಗೆ ಎಣಿಸಿ ಬರುವ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ (ಅಭಿಜಿತ್ ನಕ್ಷತ್ರ ಸೇರಿ) ಆನಂದ ಮೊದಲಾದ ಯೋಗಗಳು ಉಂಟಾಗುವುವು. "दस्रादर्के मृगादिन्दौ सार्पाद्भौमे कराद्बुधे। मैत्राद्गुरौ भृगौ वैश्वाद्गण्या मन्दे च वारुणात्" मु० चि०। ಈ 28 ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೂರವಾದ ಯೋಗಗಳು ಮತ್ತು ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಬೇಕಾದ ಕಾಲ.

ಧ್ವಾಂಕ್ಷ ವಜ್ರ ಮತ್ತು ಮುದ್ಗರ	.. 5 ಘಳಿಗೆಗಳು
ಪದ್ಮ ಮತ್ತು ಲಂಬ	.. 4 ,,
ಗದಾಯೋಗ	.. 7 ,,
ಧೂಮ್ರಯೋಗ	.. 1 ,,
ಕಾಣಯೋಗ	.. 2 ,,
ಮುಸಲಯೋಗ	.. 2 ,,
ರಾಕ್ಷಸ ಮೃತ್ಯು ಮತ್ತು ಉತ್ಪಾತ ಯೋಗಗಳು	.. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ

"ध्वाङ्क्षे वज्रे मुद्गरे चेषुनाड्यो वर्ज्या वेदाः पद्मलम्बे गदेऽश्वाः। धूम्रे काणे मौसले भूर्द्वयं द्वे रक्षोमृत्यूत्पातकालाश्च सर्वे" मु० चि०। 4. ಲೋಬಾನವೆಂಬ ತುರುಕರ

ದೇಶದ ಒಂದು ವಾಸನಾದ್ರವ್ಯ. 5. ಒಬ್ಬ ಅಸುರ. "समुद्रो रभसश्चण्डो धूम्रश्चैव महासुरः" हरिवं। (वि०) 6. ಬೂದಿಬಣ್ಣದ. 7. ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬೆರೆತ ಬಣ್ಣದ. "धूमधूम्रो वसागन्धी ज्वालाबभ्रुशिरोरुहः" रघु० १५-१६।

धूम्रक ಧೂಮ್ರಕ (पुं०) ಉಷ್ಟ್ರ, ಒಂಟೆ. धूम्र इव कायति—कै (शब्दे) "कः" (३-२-४)।

धूम्रकेतु ಧೂಮ್ರಕೇತು (पुं०) ಭರತ ಮಹಾರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

धूम्रकेश ಧೂಮ್ರಕೇಶ (पुं०) ಪೃಥು ಮಹಾರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ.

धूम्राक्ष ಧೂಮ್ರಾಕ್ಷ (पुं०) 1. ರಾವಣನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. "धूम्राक्षोऽथ प्रतिष्ठासांचक्रे रावणसंमतः" भट्टि० १४-७३। (वि०) 2. ಧೂಮ್ರವರ್ಣದ ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳವನು. धूम्रे अक्षिणी यस्य। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)। **-क्षी -ಕ್ಷೀ.**

धूर्जटि ಧೂರ್ಜಟಿ (पुं०) ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ, ಮಹಾದೇವ. धुरः जगत्पालनचिन्ताया जटिः समूहः यस्य। "बद्धा मया सुरपतिप्रमुखाः प्रसह्य बालस्य धूर्जटिसुतस्य निरीक्षणेन" कुमा० १७-८।

धूर्त ಧೂರ್ತ (पुं०) 1. ಉಮ್ಮತ್ತಿ ಗಿಡ. धूर्व्यते—धुर्वी (हिंसायाम्) "क्तः" (३-२-१०२)। "उन्मत्तः कितवो धूर्तः" अम०। 2. ನಾಯಕನ ಒಂದು ಭೇದ, ಶಠನಾಯಕ. (न०) 3. ಖಂಡಲವಣ. 4. ಕೆಂಪು ಗಂಧದ ಮರ. 5. ಹಿಂಸೆ, ತೊಂದರೆ, ಪೀಡೆ. (वि०) 6. ವಿಟ. ಕಾಮುಕ, ಸ್ತ್ರೀಲೋಲ. "धूर्तैरन्वीयमानाः स्फुटचतुरकथाकोविदैर्वेशनार्यः" मुद्रा० ३-१०। 7. ಕಪಟಿ, ವಂಚಕ, ಮೋಸಗಾರ. "नराणां नापितो धूर्तः पक्षिणां चैव वायसः। दंष्ट्रिणां च सृगालस्तु श्वेतभिक्षुस्तपस्विनाम्" पञ्चतं० ३-७४। 8. ಮಾಯಾವಿ. 9. ಜೂಜುಕೋರ. 10. ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು.

धूर्तक ಧೂರ್ತಕ (पुं०) ಜಂಬುಕ, ನರಿ. धूर्त इव कायति — कै (शब्दे) "कः" (३-२-४)। इवार्थे "कन्" (५-३-९७) वा।

धूर्तकृत् ಧೂರ್ತಕೃತ್ (पुं०) 1. ಉಮ್ಮತ್ತಿಗಿಡ. (वि०) 2. ಹಿಂಸಿಸುವವನು, ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವವನು. धूर्तं हिंसां करोति — डु कृञ् (करणे) "क्विप्" (३-२-७६)।

धूर्तजन्तु ಧೂರ್ತಜಂತು (पुं०) ಮನುಷ್ಯ.

धूर्तमानुषा ಧೂರ್ತಮಾನುಷಾ (स्त्री०) ಸಣ್ಣ ರಾ . .

धूर्ति ಧೂರ್ತಿ (स्त्री०) ಹಿಂಸೆ, ತೊಂದರೆ. धुर्वी (हिंसायाम्) भावे "क्तिन्" (३-३-९४)।

धूर्वह ಧೂರ್ವಹ (वि०) 1. ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವ, ಹೊರೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ. वहति—वह (प्रापणे) "अच्" (३-१-१३४)। धुरो वहः। 2. ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವನು.

धूर्वा ಧೂರ್ವಾ (स्त्री०) ರಥದ ಅಗ್ರಭಾಗ, ಗಾಡಿಯ ಮೂತಿ, ಗಾಡಿಯ ಮುಂಭಾಗ.

धूलि ಧೂಲಿ (स्त्री०) 1. ಧೂಳು, ಮಣ್ಣಿನ ಪುಡಿ. धूयते—धू (विधूनने) "लिः" बाहु०। "अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदकं नावतिष्ठते" माघ० २-३४। 2. ಪುಡಿ, ಚೂರ್ಣ.

धूलिकुट्टिम ಧೂಲಿಕುಟ್ಟಿಮ (पुं०) 1. ಉತ್ತ ಭೂಮಿ. ಉಳಲ್ಪಟ್ಟ ಹೊಲ. 2. ಮಣ್ಣಿನ ದಿಬ್ಬ, ಮಣ್ಣಿನ ಜಗುಲಿ.

धूलिकेदार ಧೂಲಿಕೇದಾರ (पुं०) 1. ಉಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜಮೀನು, ಉತ್ತಿರುವ ಗದ್ದೆ. धूलिप्रधानः केदारः। "वप्रस्तु धूलिकेदारः" त्रिकाण्ड०। 2. ಮಣ್ಣಿನ ದಿಬ್ಬ.

धूलिगुच्छक ಧೂಲಿಗುಚ್ಛಕ (पुं०) ಸುವಾಸನೆಯ ಪುಡಿ. धूलीनां गुच्छ इव स्वार्थे "कन्"। "पिष्टातो धूलिगुच्छकः" त्रिकाण्ड०।

धूलिध्वज ಧೂಲಿಧ್ವಜ (पुं०) ವಾಯು, ಗಾಳಿ. धूलिः ध्वजो यस्य। "श्वस्वासः क्षिपणुर्धूलिध्वजः सरयुरन्तिकः" त्रिकाण्ड०।

धूली ಧೂಲೀ (स्त्री०) ಧೂಳು, ಮಣ್ಣಿನ ಪುಡಿ. धूलि "ङीप्" (ग० ४-१-४५)। "लक्षैः क्वणत्काञ्चनकिङ्किणीकुलरमज्जि धूलीजलधौ नभोगतैः" कुमा० १४-४६।

धूलीकदम्ब ಧೂಲೀಕದಂಬ (पुं०) 1. ನೀಪವೃಕ್ಷ, ಈಚಲುಮರ. 2. ನಮ್ಮಿ ಗಿಡ. 3. ವಲಸೆ ಗಿಡ. "धूलीकदम्बो नीपे स्यात्तिनिशे वरुणद्रुमे" मेदि०।

धूसर ಧೂಸರ (पुं०) 1. ಎಳೆಯ ಬಿಳುಪು (ಬಣ್ಣ). 2. ಕಪ್ಪು ಬಿಳುಪು ಬೆರೆತ ಬಣ್ಣ. 3. ಬಿಳುಪು ಹಳದಿ ಬೆರೆತ ಬಣ್ಣ. 4. ಗರ್ದಭ, ಕತ್ತೆ. 5. ಗಾಣಿಗ, ಗಾಣದಿಂದ ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವವನು. (वि०) 6. ಧೂಸರ ವರ್ಣದ, ಬೂದಿಬಣ್ಣದ. 7. ಬಿಳುಪು ಹಳದಿ ಬೆರೆತ ಬಣ್ಣದ. "तदाप्रभृत्युन्मदना पितुर्गृहे ललाटिकाचन्दनधूसरालका" कुमा० ५-५५। स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४१)। **-री -ರೀ.** (स्त्री०) 8. ಒಬ್ಬ ಕಿನ್ನರ

ಹಂಗಸು. "धूसरी किन्नरीभेदे ना खरे त्रिषु पाण्डुरे" मेदि० ।

धृ – धारणे (चुरा० उभ० सक० अनि०)। धारयति, –ते। अदीधरत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಧರಿಸು. "वैष्णवीं धारयेद्यष्टिं सोदकं च कमण्डलुम्" मनु० । 2. ಕಾರ್ಯದ ಹೊಣೆ ಹೊರು. "वृक्षसेचने द्वे धारयसि मे। एहि तावत्। आत्मानं मोचयित्वा ततो गमिष्यसि" शाकु० ।

धृङ् – अवस्थाने (भ्वा० आत्म० अक० अनि०)। धरते। दध्रे। धर्ता। धरिष्यते। धरताम्। अधरत। ಇತ್ಯಾದಿ.

भावे :—ध्रियते। दध्रे। धारिता, धर्ता। धारिष्यते, धरिष्यते। ध्रियताम्। अध्रियत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—धर्तव्यम्। धरणीयम्। धार्यम्। धृतम्। धृतवान्। धरमाणः। धर्तुम्। धृतम्। धरणम्। धृत्वा।

धृङ् – अवस्थाने (तुदा० आत्म० अक० अनि०)। ध्रियते। दध्रे। धर्ता। धरताम्। अध्रियत। ध्रियेत। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಇರು, ಉಳಿದಿರು. 2. ಬದುಕಿರು, ಜೀವಂತವಾಗಿರು. "ध्रियते यावदेकोऽपि रिपुस्तावत्कुतः सुखम्" माघ० २-३५। 3. ಧರಿಸು. "पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि" भा० उद्योग० ।

कृत्सु :—धर्तव्यम्। धरणीयम्। धार्यम्। धृतः। धृतवान्, –वती। ध्रियमाणः। धरणम्। धृतम्। धृत्वा। अवधृत्य।

धृञ् – धारणे (भ्वा० उभ० सक० अनि०)। धरति –ते। दध्रे। धर्ता। धरिष्यति, –ते। धरतु, –ताम्। अधरत्, –त। धरेत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಧರಿಸು. 2. ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಡು,

णिचि :—धारयति, –ते। धारयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। धारयिता। धारयतु, –ताम्। अधारयत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—दिधीर्षति, –ते। दिधीर्षां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। दिधीर्षिता। दिधीर्षिष्यति, –ते। दिधीर्षतु, –ताम्। अदिधीर्षत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—धर्तव्यम्। धरणीयम्। धार्यम्। धृतम्। धृतवान्, –वती। धरन्, –न्ती। धरमाणः। धर्तुम्। धृतम्। धरणम्। धृत्वा।

धृत ಧೃತ (न०) 1. ಸ್ಥಿತಿ, ಇರುವಿಕೆ. धृङ् (अवस्थाने) भावे "क्तः" (३-३-११४)। 2. ಧಾರಣ, ಧರಿಸುವಿಕೆ. 3. ಗ್ರಹಣ, ಹಿಡಿಯುವಿಕೆ. 4. ರಕ್ಷಣೆ. 5. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವುದು, ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಡುವುದು. 6. ಪತನ, ಬೀಳುವುದು. 7. ಹಿಡಿಯುವುದು, ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು. (वि०)8. ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಧಾರಣಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. धृ(धारणे) "क्तः" (३-२-१०२)। 'धृतहेतिरप्यधृतजिह्ममतिश्चरितैर्मुनीनधरयन् शुचिभिः" किरा० ६-२४। "धृतं त्वया वार्धकशोभि वल्कलम्" कुमा० ५-४४। 9. ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ. "दधतमुन्नतसानुसमुद्धतां धृतसितव्यजनामिव जाह्नवीम्" किरा० ५-१५। 10. ಅಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟ, ತೂಕಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम्। अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते" भा० आदि०। 11. ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. "धृतां धनञ्जयवधे प्रतिज्ञां चापि चक्रिरे" भा० द्रोण०। 12. ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ. "अपरं च तेन तव विरुद्धकरणे सुकृतमन्तरे धृतम्" पञ्चतं० ४। 13. ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಕಾಪಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. "अखण्डमाखण्डलतुल्यधामभिः चिरं धृता भूपतिभिः स्ववंशजैः" किरा० १-२९। 14. ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ. "विहस्य पाणौ विधृते धृताम्भसि प्रियेण बध्वा मदनार्द्रचेतसः" किरा० ८-५१।

धृतराष्ट्र ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರ (पुं०)1. ಕುರುವಂಶದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ, ದುರ್ಯೋಧನ ಮೊದಲಾದ ಕೌರವರ ತಂದೆ, ಶಂತನುವಿನ ಮಗನಾದ ವಿಚಿತ್ರವೀರ್ಯನ ಪತ್ನಿ ಅಂಬಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಯಿಂದ ಜನಿಸಿದ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರ. ಇವನು ಮಾತೃದೋಷದಿಂದ ಅಂಧನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಗಾಂಧಾರಿಯು ಇವನ ಪತ್ನಿ. ["अम्बिका" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] 2. ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. 3. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. 4. ಒಳ್ಳೆಯ ರಾಜನಿರುವ ದೇಶ. (स्त्री०)–**राष्ट्री –ರಾಷ್ಟ್ರೀ**. 5. ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿ ತಾಮ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ಮಗಳು(ಹೆಣ್ಣು ಹಂಸಪಕ್ಷಿ), ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳ ತಾಯಿ.

धृतवत् ಧೃತವತ್ (वि०)1. ಧರಿಸಿರುವವನು, ಹೊತ್ತಿರುವವನು. 2. ರಕ್ಷಿಸಿದವನು. ಕಾಪಾಡಿದವನು. धृञ् (धारणे) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। "धृतवान्न चक्रमरिचक्रभयचकितमाहवे निजम्। चक्रधर इति रथाङ्गमदः सततं बिभर्षि भुवनेषु रूढये" माघ० १५-२६। 3. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧಾರಣಮಾಡಿದವನು, ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವವನು. 4. ಹಿಡಿದವನು. 5. ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದವನು.

धृतवर्मन् ಧೃತವರ್ಮನ್ (पुं०) 1. ಕೌರವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಯೋಧ, ಅರ್ಜುನನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ

ಒಬ್ಬ ವೀರ. (वि०) 2. ಕವಚವನ್ನು ತೊಟ್ಟಿರುವ. धृतं वर्म येन।

धृतव्रत ಧೃತವ್ರತ (वि०) ವ್ರತವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು, ನಿಯಮದಲ್ಲಿರುವವನು. धृतं व्रतं येन।

धृतात्मन् ಧೃತಾತ್ಮನ್ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು, ನಾರಾಯಣ. धृता आत्मानो येन। "येनात्मानो धृता नित्यं स धृतात्मेति कीर्त्यते" इति निरुक्तिः। ಅಥವಾ ಜನ್ಮ ಜರಾದಿಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಏಕರೂಪದಿಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. धृतः एकरूपतया स्थितः आत्मा यस्य। "धृतात्मा हरिरात्मा यदेकरूपतया धृतः" इति च निरुक्तिः। "धृतात्मा नियमो यमः" वि० स०।

धृति ಧೃತಿ (पुं०) 1. ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬ ದೇವತೆ. "बलं धृतिर्विपाप्मा च पुण्यकृत् पावनस्तथा" भा० अनु०। 2. ಇಷ್ಟಿ, ಯಾಗ. (स्त्री०) 3. ಸಂತೋಷ, ಆನಂದ. धृञ् (धारणे) "क्तिन्" (३-३-९४)। ಇದು ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾದ ಹತ್ತು ವಿಧ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲೊಂದು. "धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः। धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम्" मनु० ६-९२। "योषितामिति कथासु समेतैः कामिभिर्बहुरसा धृतिरूहे" किरा० ९-४०। 4. ಧೈರ್ಯ. "जन इव न धृतेश्चचाल जिष्णुर्न हि महतां सुकरः समाधिभङ्गः" किरा० १०-२३। 5. ಉತ್ಸಾಹ. "धृतिमाततान तनयस्य हरेस्तपसेऽधिवस्तुमचलामचलः" किरा० ६-१८। 6. ಪ್ರೀತಿ, ಪ್ರೇಮ, ವಿಶ್ವಾಸ. "अधिकां स रोधसि बबन्ध धृतिं महते रुजन्नपि गुणाय महान्" किरा० ६-७। 7. ಆಸ್ಥೆ, ಆದರ. "अनादृतस्यामरसायकेष्वपि स्थिता कथं शैलजनाशुगे धृतिः" किरा० १४-१०। 8. ಧಾರಣೆ, ವಹಿಸುವುದು. "धृतिक्षमं देवि सुरस्रवन्त्याः सिद्धाश्रितं शम्भुमिव द्वितीयम्" याद० १८-३३। 9. ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. 10. ತುಷ್ಟಿ, ತೃಪ್ತಿ. 11. ವಿಷ್ಕಂಭ ಮೊದಲಾದ 27 ಯೋಗಗಳಲ್ಲೊಂದು. ["योग" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.] 12. ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಛಂದಸ್ಸು. 13. ಸಂಖ. 14. ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ "ಧಾರಣಾ" ಎಂಬ ಒಂದು ಯೋಗಾಂಗ, ಧ್ಯೇಯವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಷಯಾಂತರದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗದ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಡುವುದು. ಈ ಧೃತಿಯು (1) सात्त्विकी, (2) राजसी ಮತ್ತು (3) तामसी ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. (1) ಯೋಗದ ಮೂಲಕ ಮನಸ್ಸು, ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವಂತಹ ಮತ್ತು ವಿಷಯಾಂತರದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗದ ಧೃತಿಯು **ಸಾತ್ತ್ವಿಕವು.** ಇದು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಯೋಗ. "धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः। योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी" गीता १८-३३। (2) ಫಲವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಸಂಗದಿಂದ ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಗಳ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಮನಸ್ಸು, ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಯಾವ ಧೃತಿಯಿಂದ ಹಿಡಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅದು **"ರಾಜಸ"** ಧೃತಿ. "यया तु धर्मकामार्थान् धृत्या धारयतेऽर्जुन। प्रसङ्गेन फलाकाङ्क्षी धृतिः सा पार्थ राजसी" गीता १८-३४। (3) ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು ಯಾವ ಧೃತಿಯಿಂದ ನಿದ್ರೆ ಭಯ ಶೋಕ ವಿಷಾದ ಮತ್ತು ಮದಗಳನ್ನು ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು **ತಾಮಸ** ಧೃತಿಯು. "यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च। न विमुञ्चति दुर्मेधाः धृतिः सा पार्थ तामसी" गीता १८-३५। 15. ಮೂವತ್ತಮೂರು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಜ್ಞಾನ, ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಆಸೆಯು ಪೂರ್ಣವಾಗುವುದು ಧೃತಿಯೆನಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿ, ಸಂತೋಷದ ಮಾತು, ಲೋಭ ಶೋಕ ಭಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ಮನೋವ್ಯಾಕುಲತೆಯ ನಿವಾರಣೆಗಳಾಗುವುವು. "ज्ञानाभीष्टागमाद्यैस्तु संपूर्णस्पृहता धृतिः। सौहित्यवचनोल्लाससाहसप्रतिभादिकृत्" सा० द० ३-१६८। लोभशोकभयादिजनितोपप्लवनिवारणकारणीभूतश्चित्तवृत्तिविशेषो धृतिः। "कृत्वा दीननिपीडनां निजजने बद्ध्वा वचोविग्रहं नैवालोच्य गरीयसीरपि चिरादामुष्मिकीर्यातनाः। द्रव्यौघाः परिसञ्चिताः खलु मया यस्याः कृते सांप्रतं नीवाराञ्जलिनापि केवलमहो सेयं कृतार्था तनुः"।

धृतिमत् ಧೃತಿಮತ್ (पुं०) 1. ರೈವತ ಮನುವಿನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 2. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಮನ್ವಂತರದ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬ. (वि०) 3. ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳ, ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಯಾದ. धृतिरस्यास्ति — "मतुप्" (५-२-९४)। 4. ತುಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ, ತೃಪ್ತಿಯುಳ್ಳ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–मती – ಮತೀ.** "नयति सन्ततमुत्सुकतामयं धृतिमतीरुपकान्तमपि स्त्रियः" किरा० ५-१९।

धृत्वन् ಧೃತ್ವನ್ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. धृ (धारणे) "क्वनिप्" (उ० ४-११३)। 2. ಗಗನ, ಆಕಾಶ. 3. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. 4. ಧರ್ಮ. 5. ವಿಪ್ರ. (वि०) 6. ಜಾಣ, ಬುದ್ಧಿವಂತ. 7. ಧರಿಸಿರುವ, ಹೊತ್ತಿರುವ. स्त्रियाम्

"ङीप्" (४-१-७)। रश्चान्तादेशः। **धृत्वरी ಧೃತ್ವರೀ.** 8. ಭೂಮಿ.

ञिधृषा – प्रागल्भ्ये (स्वा० पर० अक० से०)। धृष्णोति। दधर्ष। धर्षिता। धर्षिष्यति। धृष्णोतु। अधृष्णोत्। 1. ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ನೋಡು. 2. ಧೈರ್ಯದಿಂದಿರು.

भावे:—धृष्यते। दधृषे। धर्षिता। धर्षिष्यते। धृष्यताम्। अधृष्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु:—धर्षितव्यः। धर्षणीयः। धृष्यः। धृष्टः। धृष्टवान्, –वती। धर्षितः। धर्षितवान्, –वती। धर्षितुम्। धृष्टम्। धर्षितम्। धर्षणम्। धर्षित्वा।

धृष्ट ಧೃಷ್ಟ (पुं०) 1. ನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ. धृष्णोति स्म — ञिधृषा (प्रागल्भ्ये) "क्तः" (३-४-७२)। ಧೀರೋದಾತ್ತ, ಧೀರೋದ್ಧತ ಧೀರಲಲಿತ ಮತ್ತು ಧೀರ ಶಾಂತರೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ನಾಯಕರೂ ದಕ್ಷಿಣ ಧೃಷ್ಟ ಅನುಕೂಲ ಮತ್ತು ಶಠರೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳಿಂದ ಹದಿನಾರು ವಿಧವಾಗುವರು. "एभिर्दक्षिणधृष्टानुकूल-शठरूपिभिस्तु षोडशधा" सा० द० ३-३५। **ಧೃಷ್ಟ ನಾಯಕನ ಲಕ್ಷಣ**:—ಪರಸ್ತ್ರೀಸಂಬಂಧ ಮೊದಲಾದ ಅಪರಾಧ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಭಯವಿಲ್ಲದವನೂ ನಾಯಿಕೆಯ ತರ್ಜನವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಕಿಂಚಿತ್ತೂ ಲಜ್ಜೆಯುಂಟಾಗದವನೂ ಮತ್ತು ತನ್ನ ದೋಷವನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಿದರೂ ಅಪಲಾಪದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳವನೂ **ಧೃಷ್ಟನಾಯಕ.** "कृतागा अपि निःशङ्क-स्तर्जितोऽपि न लज्जितः। दृष्टदोषोऽपि मिथ्यावाक् कथितो धृष्टनायकः" सा० द० ३-३६। 2. ಏಳನೆಯ (ವೈವಸ್ವತ) ಮನುವಿನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "सप्तमो वर्तमानो यस्तदपत्यानि मे शृणु। इक्ष्वाकुर्नभगश्चैव धृष्टः शर्यातिरेव च" भाग० ८-१३-२। (वि०) 3. ಲಜ್ಜೆಯಿಲ್ಲದ, ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದ. 4. ಅವಿನೀತ. 5. ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ. "धृष्टः पार्श्वे भवति च वसन् दूरतोऽप्यप्रगल्भः" भर्तृ० १-४७। 6. ದಯೆಯಿಲ್ಲದ, ಕನಿಕರವಿಲ್ಲದ. (स्त्री०) **–ष्टा – ಷ್ಟಾ.** 7. ಅಸಭ್ಯ ಹೆಂಗಸು, ಸ್ವೈರಿಣಿ.

धृष्टकेतु ಧೃಷ್ಟಕೇತು (पुं०) 1. ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನನ ಮಗ. "धृष्टद्युम्नसुतस्तस्य धृष्टकेतुश्च तत्सुतः" हरिवं०। 2. ಶಿಶುಪಾಲನ ಮಗ. "धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान्" गीता १-५। ಈತನು ಶಿಶುಪಾಲನ ಸಂಹಾರಾನಂತರ ಶುಕ್ತಿಮತಿಯನ್ನು ಸೇರಿ ಭಾರತಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರ ಕಡೆ ಸೇರಿಕೊಂಡನು. "धृष्टकेतुः स्वसारं च समादायाथ चेदिराट्। जगाम पाण्डवान् दृष्ट्वा रम्यां शुक्तिमतीं पुरीम्" भा० वन० २२-५०। 3. ಕೇಕಯ ದೇಶದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ. "कैकयो धृष्टकेतुश्च श्रुतकीर्ति-मविन्दत। सन्तर्दनादयस्तस्य पञ्चासन् कैकयाः सुताः" भाग० ९-२४-३८।

धृष्टद्युम्न ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನ (पुं०) ದ್ರುಪದರಾಜನ ಮಗ. [ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನನು ಯಜ್ಞದ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಿಂದ ದ್ರೌಪದಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನು. "तथैव धृष्टद्युम्नोऽपि साक्षादग्निसमद्युतिः। वैताने कर्मणि तते पावकात्समजायत" भा० आदि० ६४-१५०। ಈತನು ಬಹಳ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಯೂ ಬಲಶಾಲಿಯೂ ಆದುದರಿಂದಲೂ ಕವಚಕುಂಡಲಾದಿಗಳೊಡನೆಯೂ ಶೌರ್ಯೋತ್ಸಾಹಗಳಿಂದಲೂ ಹುಟ್ಟಿದವನಾದುದರಿಂದಲೂ ಈತನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರಾಯಿತು. "धृष्टत्वादप्रधृष्यत्वात् द्युम्नाद्युत्संभवादपि। धृष्टद्युम्नः कुमारोऽयं द्रुपदस्य भवत्विति" भा० आदि० १४९-७२। ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನನಿಗೆ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಅಸ್ತ್ರವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯಿತು. ದ್ರೌಪದೀಸ್ವಯಂವರವಾದ ಬಳಿಕ ಪಾಂಡವರು ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಕುಂಬಾರನ ಮನೆಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯಲು ಇವನು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಅವರು ಪಾಂಡವರೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದನು. ಇವನ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿದ ಪಾಂಡವರು ಇವನನ್ನು ತಮ್ಮ ಸೇನಾಪತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಮೊದಲನೆಯ ದಿನದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕ್ರೌಂಚ ಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪದಲ್ಲೂ ಆರನೆಯ ದಿನದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಕರಾಕಾರವಾಗಿಯೂ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದನು. ಹದಿನೈದನೆಯ ದಿನದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕಡಿದನು. ಹದಿನೆಂಟಯ ದಿನದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಓಡಿಸಿದನು. ಕೊನೆಗೆ ಪಿತೃವಧದಿಂದ ಕುಪಿತನಾದ ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನಿಂದ ಹತನಾದನು.]

धृष्टरथ ಧೃಷ್ಟರಥ (पुं०) ಒಬ್ಬ ದೊರೆ.

धृष्टि ಧೃಷ್ಟಿ (पुं०) 1. ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "हिरण्य-कशिपुर्भ्रातुः संपरेतस्य दुःखितः। शकुनिं शम्बरं धृष्टिं भूतसन्तापनं वृकम्" भाग० ७-२-१८। 2. ಧೈರ್ಯ. ದಿಟ್ಟತನ. ञि धृषा (प्रागल्भ्ये) "क्तिन्" (३-३-९४)।

धृष्णज् ಧೃಷ್ಣಜ್ (वि०) 1. ಪ್ರಗಲ್ಭ, ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ. ञि धृषा (प्रागल्भ्ये) "नजिङ्" (३-२-१७२)। 2. ಅವಿನೀತ, ಅವಿಧೇಯ. 3. ಲಜ್ಜೆಯಿಲ್ಲದವನು.

धृष्णि ಧೃಷ್ಣಿ (पुं०) ಕಿರಣ. ञिधृषा (प्रागल्भ्ये) "निः" बाहु०।

धृष्णु ಧೃಷ್ಣು (पुं०) 1. ವೈವಸ್ವತಮನುವಿನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 2. ಸಾವರ್ಣಿಮನುವಿನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. (वि०) 3. ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ. 4. ಅವಿನೀತ, ಅವಿಧೇಯ. 5. ಲಜ್ಜೆಯಿಲ್ಲದವನು. ञि धृषा (प्रागल्भ्ये) "क्नुः" (३-२-१४०)।

धृष्य ಧೃಷ್ಯ (वि०) 1. ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಆಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಡುವ. 3. ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಶಕ್ಯನಾದ, ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಶಕ್ಯನಾದ. ञिधृषा (प्रागल्भ्ये) "क्यप्" (३-१-११०)। "अधृष्यश्चाभिगम्यश्च यादोरत्नैरिवार्णवः" रघु० १-१६।

धेट् – पाने (भ्वा० पर० सक० अनि०)। धयति। दधौ दधतुः दधुः। धाता। धास्यति। धयतु। अधयत्। धयेत्। धेयात्। अदधत्, अधात्, अधासीत्। ಕುಡಿ, ಚೀಪು, ನೆಕ್ಕು, ಹೀರು. "अधाद्वसामधासीच्च रुधिरं वनवासिनाम्" भट्टि० १५-२९।

कर्मणि :— धीयते। दधे। धायिता, धाता। धायिष्यते, धास्यते। धीयताम्। अधीयत। धीयेत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :— धापयति, –ते। धापयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। धापयिता। धापयिष्यति, –ते। धापयतु, –ताम्। अधापयत्, –त।

ण्यन्तात् कर्मणि :— धाप्यते। धापयां चक्रे, –बभूवे, –आसे। धापयिता, धापिता। धापयिष्यते, धापिष्यते। धाप्यताम्। अधाप्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :— धित्सति। धित्सां चकार, –बभूव, –आस। धित्सिता। धित्सिष्यति। धित्सतु। अधित्सत्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :— धातव्यम्। धानीयम्। धेयम्। धीतम्। धीतवान्, –वती। धयन्, –न्ती। धातुम्। धीतम्। धयनम्। धीत्वा। प्रधाय।

ण्यन्तात् कृत्सु :— धापयितव्यः। धापनीयः। धाप्यः। धापितः। धापितवान्, –वती। धापयन्, –न्ती। धापयमानः। धापितम्। धापनम्। धापयित्वा। प्रधाप्य।

धेन ಧೇನ (पुं०) 1. ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. धेट् (पाने) "नः" इकारश्च (उ० ३-११)। 2. ನದ, ಗಂಡು ಹೊಳೆ. (स्त्री०) **–ना –ನಾ.** 3. ನದಿ, ಹೊಳೆ. 4. ಭಾಷಣ, ಮಾತು. "धेनः समुद्रे धेना तु नद्यां स्यात् भारतीभिदि" हेम०। (स्त्री०) **–नी –ನೀ.** 5. ಧನಿಯ.

धेनु ಧೇನು (स्त्री०) 1. ಆಕಳು, ಹಸು. धीयते पीयते वत्सैः—धेट् (पाने) "नुः" (उ० ३-३४)। "तदन्तरे सा विरराज धेनुर्दिनक्षपामध्यगतेव सन्ध्या" रघु० २-२०। 2. ಹೊಸದಾಗಿ ಕರುಹಾಕಿದ ಹಸು. "धेनुः स्यान्नवसूतिका" अम०।

धेनुक ಧೇನುಕ (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. धेनुरिव "कन्" (५-३-९६)। [ಈ ರಾಕ್ಷಸನು ಕತ್ತೆಯ ರೂಪದಿಂದ ತನ್ನ ಪರಿವಾರದೊಡನೆ ಬೃಂದಾವನದ ಹತ್ತಿರದ ತಾಳವನದಲ್ಲಿರುತ್ತ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಹೊಡೆದು ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದನು. ಒಂದು ದಿನ ಗೋಪಾಲಕರು ತಾಳ ಫಲವನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು. ಬಲರಾಮನು ಮರದಿಂದ ಫಲಗಳನ್ನು ಉದುರಿಸಿದಾಗ ಅವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಬಂದ ಗೋಪಾಲಕರನ್ನು ಈ ಅಸುರನು ಪೀಡಿಸಲು ಬಂದು ಬಲರಾಮನಿಂದ ಹತನಾದನು] भाग० १०-१५। 2. ಒಂದು ವಿಧ ರತಿಬಂಧ. "सुप्तां स्त्रियं समालिङ्ग्य स्वयं सुप्तो रमेत् पुनः। लघु लिङ्गं चालयेद्यो बन्धोऽयं धेनुकः स्मृतः"। (स्त्री०) **–का –ಕಾ.** 3. ಹೆಣ್ಣಾನೆ 4. ಹಸು. 5. ಧನಿಯ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಬೀಜ. "स्याद्धेनुका करिण्यां धेनावपि ना तु दानवविशेषे" मेदि०।

धेनुकप्रमथन ಧೇನುಕಪ್ರಮಥನ, –सूदन –ಸೂದನ (पुं०) ಧೇನುಕಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದ ಬಲರಾಮ. धेनुकं प्रमथ्नाति सूदयति वा —मन्थ (विलोडने) षूद (क्षरणे) वा "ल्युः" (३-१-१३४)। "आत्मनः सदृशमाद्रियतैकं धेनुकप्रमथनेन नियुद्धम्" याद० २१-४८।

धेनुष्या ಧೇನುಷ್ಯಾ (स्त्री०) ಸಾಲ ತೀರುವವರೆಗೂ ಹಾಲು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಲ ಕೊಟ್ಟವನ ವಶದಲ್ಲಿರುವ ಹಸು. धेनु "यः" षुगागमश्च निपा० (४-४-८९)।

धेय ಧೇಯ (वि०) 1. ಧರಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಪೋಷಿಸಲ್ಪಡುವ, ಕಾಪಾಡಲ್ಪಡುವ. डु धाञ् (धारणपोषणयोः) "यत्" (३-१-९७)। ईत्वम् (६-४-६५)। 3. ಧರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 4. ಪೋಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 5. ಕುಡಿಯಲ್ಪಡುವ. 6. ಕುಡಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. धेट् (पाने) "यत्" (३-१-९७)। 7. ಮಾಡಬೇಕಾದ. "अव्याकुलं प्रकृतमुत्तरधेयकर्मधाराः प्रसाधयितुमव्यतिकीर्णरूपाः" माघ० ५-६०। (न०) 8. ಧಾರಣ, ಧರಿಸುವುದು. 9. ಪೋಷಿಸುವುದು. 10. ಕುಡಿಯುವುದು. धेट् भावे "यत्"।

धैनव ಧೈನವ (पुं०) ಹಸುವಿನ ಕರು. धेनोरपत्यम् "अञ्" (४-१-१०४)।

धैनुक ಧೈನುಕ (न०) ಹಸುಗಳ ಗುಂಪು, ಆಕಳುಗಳ ಹಿಂಡು. धेनूनां समूहः "ठक्" (४-२-४७)।

धैर्य ಧೈರ್ಯ (न०) 1. ಕೆಚ್ಚು, ಗುಂಡಿಗೆ, ಹೆದರದಿರುವಿಕೆ. धीरस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। "अवधीर्य धैर्यकलिता दयितं विदधे विरोधमथ तेन सह" माघ० ९-५९। 2. ಚಿತ್ತವು ವಿಕಾರ ಹೊಂದದಿರುವುದು, ವಿಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿದ್ದರೂ ಮನಸ್ಸು ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದು. "मनसो निर्विकारत्वं धैर्यं सत्स्वपि हेतुषु"। "न जगाम विस्मयवशं वशिनां न निहन्ति धैर्यमनुभावगुणः" किरा० ६-२८। 3. ನಾಯಕನ ಎಂಟು ವಿಧ ಸಾತ್ತ್ವಿಕ ಗುಣಗಳಲ್ಲೊಂದು, ಎಷ್ಟೇ ವಿಘ್ನಗಳೊದಗಿದರೂ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ದೂರವಾಗದಿರುವಿಕೆ. "व्यवसायादचलनं धैर्यं विघ्ने महत्यपि" सा० द० ३-५३। "आत्मेश्वराणां न हि जातु विघ्नाः समाधिभेदप्रभवो भवन्ति" कुमा० ३-४०। 4. ನಾಯಿಕಾನಾಯಕರ ಅಂಗಜ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಈ ಗುಣವು ಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆ ತಾನಾಗಿಯೇ ಉಂಟಾಗುವುದು. "औदार्यं धैर्यमित्येते सप्तैव स्युरयत्नजाः" सा० द० ३-९०। ಆತ್ಮಶ್ಲಾಘನೆಯಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಿರವಾದ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯು ಧೈರ್ಯವೆನಿಸುವುದು. "मुक्तात्मश्लाघना धैर्यं मनोवृत्तिरचञ्चला" सा० द० ३-९८।

धैवत ಧೈವತ (पुं०) ಸಂಗೀತದ ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಆರನೆಯದು. धीमतामयम् "अण्" (४-३-१२०)। पृषो० (६-३-१०९) ನಾಭಿಯ (ಹೊಕ್ಕಳಿನ) ಕೆಳಭಾಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಪುನಃ ಮೇಲುಮುಖವಾಗಿ ಕಂಠದವರೆಗೂ ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವ ಸ್ವರವು ಧೈವತವು. "गत्वा नाभेरधोभागं बस्तिं प्राप्योर्ध्वगः पुनः। धावन्निव च यो याति कण्ठं देशं स धैवतः" संदा०। ಈ ಸ್ವರವು ಕುದುರೆಯು ಕೆನೆಯುವಂತಿರುವುದು. "अश्वस्तु धैवतं रौति"।

धैवर ಧೈವರ (वि०) ಬೆಸ್ತರವನ ಸಂಬಂಧವಾದ. धीवरस्य इदम् "अण्" (४-३-१२०)।

धैवरि ಧೈವರಿ (पुं०) ಧೀವರನ ಮಗ, ಬೆಸ್ತರವನ ಮಗ. धीवरस्यापत्यम् "इञ्" (४-१-९५)।

धोर्ऋ – गतिचातुर्ये (भ्वा० पर० अक० से०)। धोरति। दुधोर। धोरिता। धोरिष्यति। धोरतु। अधोरत्। ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆ, ಚುರುಕಾಗಿ ನಡೆ. ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂದ ನಡೆ.

भावे :—धोर्यते। दुधोरे। धोरिता। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—धोरितव्यम्। धोरणीयम्। धोर्यम्। धोरितः। धोरितवान्, –वती। धोरन्, –न्ती। धोरितम्। धोरणम्।

धोरण ಧೋರಣ (न०) 1. ವಾಹನ, ಆನೆ ಕುದುರೆ ರಥ ಮೊದಲಾದುವು. धोरति गच्छत्यनेन — धोर्ऋ (गतिचातुर्ये) करं० "ल्युट्" (३-३-११७)। "चङ्कुरं धोरणं यानमात्रे" त्रिकाण्ड०। 2. ಗತಿ, ಗಮನ. 3. ಚುರುಕಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂದ ನಡೆಯುವುದು. 4. ಕುದುರೆಯ ನಡಗೆಯ ಒಂದು ಭೇದ. "तत्र धौरितकं धौर्यं धोरणं धोरितं च तत्" अभि० चि०।

धोरणि (णी) ಧೋರಣಿ (ಣೀ) (स्त्री०) ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿರುವುದು, ಎಡೆಬಿಡದಿರುವುದು, ಪರಂಪರೆಯಾಗಿರುವುದು. धोर्ऋ (गतौ) "अनिः" बाहु०। वा "ङीष्" (४-१-४५)। "यैर्माकन्दवने मनोज्ञपवने सद्यः स्खलन्माधुरीधाराधोरणिधौतधामनि धराधीशत्वमालम्बते" उद्भ०।

धोरणीय ಧೋರಣೀಯ (वि०) 1. ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 2. ಚುರುಕಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಶಕ್ಯವಾದ. धोर्ऋ (गतिचातुर्ये) "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः"। **धोरितव्यः ಧೋರಿತವ್ಯಃ.**

धोरित ಧೋರಿತ (न०) 1. ಕುದುರೆಯ ಒಂದು ವಿಧ ನಡಗೆ. धोर्ऋ (गतिचातुर्ये) "क्तः" (३-३-११४)। 2. ಗತಿ, ಗಮನ, ನಡಗೆ. (वि०) 3. ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆದ. धोर्ऋ कर्त० "क्तः" (३-४-७२)।

धोरितवत् ಧೋರಿತವತ್ (वि०) ಚುರುಕಾಗಿ ಓಡಿದ, ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂದ ನಡೆದ, ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿದ. धोर्ऋ (गतिचातुर्ये) "क्तवतुः" (३-२-१०२) स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

धौत ಧೌತ (न०) 1. ತೊಳೆಯುವುದು. 2. ಶುದ್ಧಮಾಡುವುದು. धावु (गतिशुद्धयोः) भावे 'क्तः' (३-३-११४)। 3. ರಜತ, ಬೆಳ್ಳಿ. (वि०) 4. ತೊಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. धावु कर्म० 'क्तः' (३-२-१०२)। "धौतेऽपि कीर्तिधाराभिश्चरिते चारुणि द्विषः" नैष० २०-१३६। 5. ಶುದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. 6. ತಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

धौतकट ಧೌತಕಟ (पुं०) ಬಟ್ಟೆಯ ಚೀಲ, ಕೈಚೀಲ.

धौतकौशेय ಧೌತಕೌಶೇಯ (न०) ತೊಳೆದು ಶುದ್ಧಮಾಡಿದ ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರ. धौतं च तत् कौशेयं च। "पत्रोर्णं धौतकौशेयम्" अम०।

धौतशिल ಧೌತಶಿಲ (न०) ಸ್ಫಟಿಕ. धौता शिला यस्य। "भासुरः स्फाटिकोपलः। शालिपिष्टं धौतशिलम्" त्रिकाण्ड०।

धौतात्मन् ಧೌತಾತ್ಮನ್ (वि०) ಶುದ್ಧವಾದ ಹೃದಯವುಳ್ಳವನು.

धौति ಧೌತಿ (स्त्री०) ಹಠಯೋಗದ ಒಂದು ಅಂಗ, ಹಠಯೋಗದ ಆರು ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲೊಂದು. **ಆರು ಕರ್ಮಗಳು:** (1) धौतिः, (2) बस्तिः, (3) नेतिः, (4) त्राटकम्, (5) नौलिकम् ಮತ್ತು (6) कपालभित्तिः "धौतिर्बस्तिस्तथा नेतिस्त्राटकं नौलिकं तथा। कपालभातिश्चैतानि षट्कर्माणि प्रचक्षते" हठ० २-२२। ಮೇದಸ್ಸು ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವವನು ಈ ಷಟ್‌ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. "मेदश्लेष्माधिकः पूर्वं षट्कर्माणि समाचरेत्" हठ० २-२१। **धौतिकर्म :** ನಾಲ್ಕು ಅಂಗುಲ ಅಗಲದ ಹದಿನೈದು ಮೊಳ ಉದ್ದದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ನನೆಸಿ ಗುರುಗಳು ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೊಂಚ ಕೊಂಚವಾಗಿ ನುಂಗಿ ಪುನಃ ಅದನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆಯಬೇಕು. "चतुरङ्गुलविस्तारं हस्तपञ्चदशायतम्। गुरूपदिष्टमार्गेण सिक्तं वस्त्रं शनैर्ग्रसेत्। पुनः प्रत्याहरेच्चैतत् उदितं धौतिकर्म तत्" हठ० २-२४। ಈ ಧೌತಿಕರ್ಮದಿಂದ ಕಾಸ (ಕೆಮ್ಮಲು) ಶ್ವಾಸ (ಉಬ್ಬಸ) ಪ್ಲೀಹ (ಉದರ ಮಾಂಸಗ್ರಂಥಿ) ಕುಷ್ಠ ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತು ವಿಧ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ರೋಗಗಳೂ ವಾಸಿಯಾಗುವುವು. "कासश्वासप्लीहकुष्ठं कफरोगाश्च विंशतिः। धौतिकर्मप्रभावेन प्रयान्त्येव न संशयः" हठ० २-२५।

धौमक ಧೌಮಕ (पुं०) ಧೂಮ ದೇಶದಲ್ಲಿರುವವನು. धूमे तत्प्रधाने देशे भवः "वुञ्" (४-२-१२७)।

धौम्य ಧೌಮ್ಯ (पुं०) 1. ಪಾಂಡವರ ಪುರೋಹಿತನಾದ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. धूमस्य गोत्रापत्यं पुमान् "यञ्" (४-१-१०५)। "तत उत्कोचकं तीर्थं गत्वा धौम्याश्रमं तु ते। तं वव्रुः पाण्डवा धौम्यं पौरोहित्याय भारत। तान् धौम्यः प्रतिजग्राह सर्ववेदविदां वरः। वन्येन फलमूलेन पौरोहित्येन चैव ह" भा० आदि० १९९-५९। 2. ವ್ಯಾಘ್ರಪಾದ ಋಷಿಯ ಒಬ್ಬ ಮಗ, ಉಪಮನ್ಯುವಿನ ತಮ್ಮ.

धौरित ಧೌರಿತ (न०) ಕುದುರೆಯ ನಾಗಾಲೋಟದ ಒಂದು ಭೇದ. धोरित स्वार्थे "अण्" (५-४-३८)। "वध्रीबद्धा धौरितेन प्रयातामश्वीयानामुच्चकैरुल्लसन्तः" माघ० १८-५।

धौरितक ಧೌರಿತಕ (न०) ಕುದುರೆಯ ನಾಗಾಲೋಟದ ಒಂದು ಭೇದ, ಕುಕ್ಕುಲೋಟ. धोर्ऋ (गतिचातुर्ये) "क्तः" (३-३-११४)। स्वार्थे "कन्" (५-४-५)। "अण्" (५-४-३८)। "आस्कन्दितं धौरितकं रेचितं वल्गितं प्लुतम्। गतयोऽमूः पञ्च धाराः" अम०।

धौरेय ಧೌರೇಯ (वि०) 1. ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವ ಎತ್ತು ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದುವು. धुरं वहति "ढक्" (४-४-७७)। 2. ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವ, ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ. 3. ಅಗ್ರಗಣ್ಯ, ಮುಂದಾಳು, ಯಜಮಾನ. "जय जय महावीर, महाधीरधौरेय" रघु० ग०।

धौर्तक ಧೌರ್ತಕ (न०) 1. ಧೂರ್ತತನ, ಪುಂಡಾಟ. धूर्तस्य भावः "वुञ्" (५-१-१३३)। 2. ವಂಚನೆ, ಮೋಸ. "ष्यञ्" (५-१-१२४)। **धौर्त्यम् ಧೌರ್ತ್ಯಮ್.**

ध्मा – शब्दाग्निसंयोगयोः (भ्वा० पर० सक० अनि०)। धमति। दध्मौ। ध्माता। ध्मास्यति। धमतु। अधमत्। धमेत्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಊದು. 2. ತಿದಿಯೊತ್ತಿ ಗಾಳಿಯನ್ನು ತುಂಬು. "मुखेनैव धमेदग्निं मुखादग्निः प्रजायते"।

कर्मणिः—ध्मायते। दध्मे। ध्मायिता, ध्माता। ध्मायिष्यते, ध्मास्यते। ध्मायताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

ण्यन्तात् कर्मणि :—ध्मापयति, –ते। ध्मापयां चकार, –चक्र। ध्मापयिता। ध्मापयिष्यति, –ते। ध्मापयतु, –ताम्। अध्मापयत् –त। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—ध्मातव्यः। ध्मानीयः। आध्मातः। आध्मातवान्। धमन्। धमन्ती। आध्मातुम्। आध्मातम्। आध्मानम्। ध्मात्वा। आध्माय।

ध्मा ಧ್ಮಾ (वि०) 1. ಊದುವವನು. 2. ಗಾಳಿ ತುಂಬುವವನು.

ध्माकार ಧ್ಮಾಕಾರ (पुं०) ಕಮ್ಮಾರ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸಗಾರ. ध्मा इति शब्दस्य कारः।

ध्मात ಧ್ಮಾತ (वि०) 1. ಊದಲ್ಪಟ್ಟ. 2. ಊದಿ ಉರಿಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ध्मा (शब्दाग्निसंयोगयोः) "क्तः" (३-२-१०२)। (न०) 3. ಊದುವುದು. 4. ಊದಿ ಉರಿಯಿಸುವುದು. ध्मा भावे "क्तः" (३-३-११४)।

ध्मातव्य ಧ್ಮಾತವ್ಯ (वि०) 1. ಊದಲ್ಪಡುವ. 2. ಊದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 3. ಊದಬೇಕಾದ. ध्मा (शब्दाग्निसंयोगयोः) "तव्यः" (३-१-९६)।

ध्मातृ ಧ್ಮಾತೃ (वि०) 1. ಬಾಯಿಂದ ಊದುವವನು. 2. ಬಾಯಿಂದ ಊದಿ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಉರಿಯಿಸುವವನು. ध्मा (शब्दाग्निसंयोगयोः) "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **ध्मात्री ಧ್ಮಾತ್ರೀ.**

ध्मान ಧ್ಮಾನ (नं०) 1. ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಬೀಸಣಿಗೆಯಿಂದ ಬೀಸುವುದು. 2. ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಬಾಯಿಂದ ಊದುವುದು. 3. ಬಾಯಿಂದ ಊದಲ್ಪಟ್ಟ ಬೆಂಕಿಯು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. 4. ಬಾಯಿಂದ ಊದಿ ಗಾಳಿ ತುಂಬುವುದು. ध्मा (शब्दाग्निसंयोगयोः) "ल्युट्" (३-३-११५)।

ध्मापन ಧ್ಮಾಪನ (नं०) 1. ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದು, ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸುವುದು. 2. ಬಾಯಿಂದ ಊದಿ ಗಾಳಿ ತುಂಬಿಸುವುದು. ध्मा (शब्दाग्निसंयोगयोः) +णिच् "ल्युट्" (३-३-११५)।

ध्मापित ಧ್ಮಾಪಿತ (वि०) 1. ಅಧಿಕಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಹೆಚ್ಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ध्मा (शब्दाग्निसंयोगयोः) +णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। 2. ಗಾಳಿ ಬೀಸಿ ಉರಿಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

ध्यात ಧ್ಯಾತ (वि०) ಧ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಚಿಂತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ध्यै (चिन्तायाम्) "क्तः" (३-२-१०२)। "तदात्मताध्यातधवा रते च का चकार वा न स्वमनोभवोद्भवम्" नैष० १-३०।

ध्यातवत् ಧ್ಯಾತವತ್ (वि०) ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದವನು.

ध्यातव्य ಧ್ಯಾತವ್ಯ (वि०) 1. ಧ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವ, ಚಿಂತಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ಧ್ಯಾನಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ. ध्यै (चिन्तायाम्) "तव्यः" (३-१-९६)। "अनीयर्" (३-१-९६)। ध्यानीयः ಧ್ಯಾನೀಯಃ.

ध्यान ಧ್ಯಾನ (नं०) 1. ಚಿಂತನೆ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಯೋಚಿಸುವುದು, ಮನನ. ध्यै (चिन्तायाम्) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। "प्रान्तेषु संसक्तनमेरुशाखं ध्यानास्पदं भूतपतेर्विवेश" कुमा० ३-४३। 2. ಪರಮಾತ್ಮನ ಚಿಂತನೆ, ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದ ಅನುಸಂಧಾನ. "श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासात् ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते। ध्यानात्कर्मफलत्यागः त्यागाच्छान्तिरनन्तरम्" गीता १२-१२। 3. ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಂದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇಡುವುದು. "इति विज्ञापितो राज्ञा ध्यानस्तिमितलोचनः" रघु० १-७३। 4. (ಅಷ್ಟಾಂಗ) ಯೋಗದ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳಲ್ಲೊಂದು. "तत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानम्" पा० यो० सू० ३-२। "लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यं वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम्"। ಧ್ಯೇಯವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಇತರ ವಿಷಯಗಳ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಚಿತ್ತಸ್ಥೈರ್ಯವು ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗುವುದು. ಚಿತ್ತವನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಅಭ್ಯಾಸವು ಧಾರಣೆಯೆನಿಸುವುದು. ಧ್ಯಾನವು ಅದರ ಮುಂದಿನ ಸಿದ್ಧಿ. "तस्मिन् देशे ध्येयावलम्बनस्य प्रत्ययस्य विसदृशप्रत्ययप्रहाणेन प्रवाहो ध्यानम्"। "तद्रूपप्रत्ययैकाग्र्या सन्ततिश्चान्यनिःस्पृहा। तद्ध्यानं प्रथमैरङ्गैः षड्भिर्निष्पाद्यते नृप" विष्णुपु० ६-७-९१। विजातीयप्रत्ययानन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहो ध्यानम्। 5. ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಏಕಾದಶಿ.

ध्यानगम्य ಧ್ಯಾನಗಮ್ಯ (वि०) ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ.

ध्यानयोग ಧ್ಯಾನಯೋಗ (पुं०) ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಯೋಗ. ध्यानमेव योगः। ಚಿತ್ತೈಕಾಗ್ರ್ಯ ರೂಪವಾದ ಧ್ಯಾನವೇ ಯೋಗವು. ಅಂದರೆ ಧ್ಯೇಯವಸ್ತುವಿನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರೋಪಾಯವು ಧ್ಯಾನಯೋಗವು. "ध्यानयोगेन संपश्येत् गतिमस्यान्तरात्मनः" मनु० ८-७३। "विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः। ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः" गीता १८-५२।

ध्यानाभ्यास ಧ್ಯಾನಾಭ್ಯಾಸ (पुं०) ಧ್ಯಾನದ ಅಭ್ಯಾಸರೂಪವಾದ ಸಮಾಧಿ.

ध्यानिक ಧ್ಯಾನಿಕ (वि०) ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಉಂಟಾದ. ध्यानेन निर्वृत्तम् "ठक्" (५-१-७९)। "ध्यानिकं सर्वमेवैतद्यदेतदभिशब्दितम्" मनु० ६-८२।

ध्यानिन् ಧ್ಯಾನಿನ್ (वि०) ಧ್ಯಾನಪರ, ಧ್ಯಾನಶೀಲ. ध्यानमस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

ध्याम ಧ್ಯಾಮ (नं०) ಛತ್ರಾಕಾರವಾದ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹುಲ್ಲು. ध्यै (चिन्तायाम्) "मक्" बाहु०।

ध्यायत् ಧ್ಯಾಯತ್ (वि०) ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿರುವ. ध्यै (चिन्तायाम्) "शतृ" (३-२-१२४)। "ध्यायतो विषयान् पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते" गीता २-६२। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। —न्ती —ನ್ತೀ.

ध्यायमान ಧ್ಯಾಯಮಾನ (वि०) ಧ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ, ಚಿಂತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ. ध्यै (चिन्तायाम्) कर्म० "शानच्" (३-२-१२४)।

ध्येय ಧ್ಯೇಯ (वि०) 1. ಧ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವ. 2. ಧ್ಯಾನಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ. 3. ಧ್ಯಾನಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. 4. ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕಾದ. ध्यै (चिन्तायाम्) "यत्" (३-१-९७)। "वेद्यं च वेदिता चासि ध्याता ध्येयं च यत्परम्" कुमा० २-१५। "ध्येयमेकमपथे स्थितं धियः स्तुत्यमुत्तममतीतवाक्पथम्" माघ० १४-६०।

ध्यै – चिन्तायाम् (भ्वा० पर० सक० अनि०)। ध्यायति। दध्यौ। ध्याता। ध्यास्यति। ध्यायतु। अध्यायत्। ध्यायेत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಧ್ಯಾನಮಾಡು, ಚಿಂತಿಸು.

कर्मणि :—ध्यायते। दध्ये। ध्याता। ध्यायिता। ध्यायिष्यते, ध्यास्यते। ध्यायताम्। अध्यायत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—ध्यापयति, –ते। ध्यापयां चक्रे, –बभूव, –आसे। ध्यापयिता, ध्यापिता। ध्याप्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

सनि :—दिध्यासति। दिध्यासां चकार, –बभूव, –आस। दिध्यासिता। दिध्यासिष्यति। दिध्यासतु।

कृत्सु :—ध्यातव्यम्। ध्यानीयम्। ध्येयम्। ध्यातः। ध्यातवान्, –वती। ध्यायन्, –न्ती। ध्यातुम्। ध्यातम्। ध्यानम्। ध्यात्वा। निध्याय।

ध्रु – स्थैर्ये (भ्वा० पर० अक० अनि०)। ध्रवति। दुध्राव। ध्रोता। ध्रोष्यति। ध्रवतु। अध्रवत। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ಥಿರವಾಗಿರು, ದೃಢವಾಗಿರು.

ध्रुव ಧ್ರುವ (पुं०) 1. ಧ್ರುವಕುಮಾರ, ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವಿನ ಮಗನಾದ ಉತ್ತಾನಪಾದರಾಯನ ಹಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿ ಸುನೀತಿಯ ಮಗ. "स्वायम्भुवस्यापि मनोर्हरेरंशांशजन्मनः। प्रियव्रतोत्तानपादौ शतरूपापतेः सुतौ। वासुदेवस्य कलया रक्षायां जगतः स्थितौ। जाये उत्तानपादस्य सुनीतिः सुरुचिस्तयोः। सुरुचिः प्रेयसी पत्युर्नेतरा यत्सुतो ध्रुवः" भाग० ४-८-६, ७, ८। [ಉತ್ತಾನಪಾದರಾಜನು ಸಿಂಹಾಸನಾರೂಢನಾಗಿ ಒಂದು ದಿನ ತನ್ನ ಕಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿಯ ಮಗನಾದ ಉತ್ತಮನನ್ನು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಮುದ್ದಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಧ್ರುವನೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ತಂದೆಯ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸಿದನು. ಆಗ ಸುರುಚಿಯು ಬಂದು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಪುನಃ ನನ್ನ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವೆಯಾದರೆ ಮಾತ್ರ ನಿನಗೆ ಸಿಂಹಾಸನವೇರುವ ಭಾಗ್ಯ ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ಕಳುಹಿಸಿಬಿಟ್ಟಳು. ಈ ಬಿರುನುಡಿಗಳಿಂದ ಖಿನ್ನನಾದ ಧ್ರುವಕುಮಾರನು ತಾಯಿಯ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು ತಪಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊರಟನು. ಅಲ್ಲಿ ನಾರದಮಹರ್ಷಿಯಿಂದ ಮಂತ್ರೋಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆದು ಉಗ್ರವಾದ ತಪಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನೂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆದು ಬಹಳ ಕಾಲ ರಾಜ್ಯವಾಳಿ ಗಗನಮಂಡಲದಲ್ಲಿ "ಧ್ರುವಮಂಡಲ" ಎಂಬ ಶಾಶ್ವತಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಈಗಲೂ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನು] भाग० ४-८। "मातुः सपत्न्याः स दुरुक्तविद्धः श्वसन् रुषा दण्डहतो यथाहिः। हित्वा मिषन्तं पितरं सन्नवाचं जगाम मातुः प्ररुदन् सकाशम्। वाक्यं सपत्न्याः स्मरती सरोजश्रिया दृशा बाष्पकलामुवाह। दीर्घं श्वसन्ती वृजिनस्य पारमपश्यती बालकमाह बाला। आतिष्ठ तत्तात विमत्सरस्त्वमुक्तं समात्रापि यदव्यलीकम्। आराधयाधोक्षजपादपद्मं यदीच्छसेऽध्यासनमुत्तमो यथा। अथाभिष्टुत एवं वै सत्सङ्कल्पेन धीमता। भृत्यानुरक्तो भगवान् प्रतिनन्द्येदमब्रवीत्। वेदाहं ते व्यवसितं हृदि राजन्यबालक। तत् प्रयच्छामि भद्रं ते दुरापमपि सुव्रत। ಇತ್ಯಾದಿ भाग० ४-८, ९, १०। "सप्तर्षीणामशेषाणां ये च वैमानिकाः सुराः। सर्वेषामुपरि स्थानं तव दत्तं मया ध्रुव" विष्णुपु०। 2. ವಿಷ್ಣು, ಪರಮಾತ್ಮ. ध्रुवति अनन्तपरिणामादपि स्वरूपादप्रच्याव्यो भवति—ध्रुव (गतिस्थैर्ययोः) "अच्" (३-१-१३४)। "अप्रच्याव्यस्वस्वरूपात् सदा योऽसौ ध्रुवः स्मृतः" इति निरुक्तिः। ध्रुवति स एवार्वाचीनमपि ध्रुवं तुङ्गपदप्रदानेन स्थिरयति—(अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र ध्रुवतिः)। "अर्वाचीनं ध्रुवमपि तुङ्गस्थानप्रदानतः। ध्रुवीचकार यस्माद्धि ध्रुवस्तस्मात् प्रकीर्तितः" इति च निरुक्तिः। ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಸ್ವರೂಪ ಚ್ಯುತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಧ್ರುವಕುಮಾರನನ್ನು ಶಾಶ್ವತಪದವಿಗೆ ಏರಿಸಿದುದರಿಂದಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಧ್ರುವನು. "स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः"। "संस्थानः स्थानदो ध्रुवः" वि०स०। 3. ಪರಶಿವ, ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಮೇಶ್ವರ. "धाता शक्रश्च विष्णुश्च मित्रस्त्वष्टा ध्रुवो धरः" भा० अनु० ४८-१०४। 4. ಅಷ್ಟವಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ. "आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः। प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः" मत्स्यपु०। 5. (ಜ್ಯೋತಿಷದಲ್ಲಿ) ವಿಷ್ಕಂಭ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯದು. "गण्डो वृद्धिर्ध्रुवश्चैव व्याघातो हर्षणस्तथा"। 6. ಮೋಟುಮರ, ರೆಂಬೆಗಳೆಲ್ಲಾ ತರಿಯಲ್ಪಟ್ಟು ಮೋಟಾಗಿ ನಿಂತಿರುವ ಮರ. 7. ಸರಕುಟಿಗ ಹಕ್ಕಿ. 8. ಕಂಬ, ಗೂಟ. 9. ವಟವೃಕ್ಷ, ಆಲದಮರ. 10. ನಹುಷ ಮಹಾರಾಜನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. "यतिं ययातिं सयातिमयातिमयतिं ध्रुवम्। नहुषो जनयामास षट् सुतान् प्रियवादिनः" भा० आदि० ६९-३३। 11. ಮೂಗಿನ ತುದಿ, ನಾಸಿಕೆಯ ಅಗ್ರಭಾಗ. "अरुन्धतीं ध्रुवं चैव विष्णोस्त्रीणि पदानि च। आसन्नमृत्युर्नो पश्येत् चतुर्थं मातृमण्डलम्"।

"अरुन्धती भवेज्जिह्वा ध्रुवो नासाग्रमुच्यते। विष्णोः पदानि भ्रूमध्ये नेत्रयोर्मातृमण्डलम्" काशीखं०। 12. ಎಲ್ಲಾ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೂ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಧ್ರುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. "मेरोरुभयतो मध्ये ध्रुवतारे नभःस्थिते। निरक्षदेशसंस्थानामुभये क्षितिजाश्रये" सू० सि०। 13. ಅಶ್ವದ ದೇಹದ ಮೇಲಿರುವ ರೋಮದ ಸುಳಿ. ಈ ಸುಳಿಗಳು ವಕ್ಷಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು. ರಂಧ್ರೋಪರಂಧ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು. ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು. ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಈ ರೀತಿ ಹತ್ತು ವಿಧ. (न०) 14. ಗಗನ, ಅಂತರಿಕ್ಷ. 15. ಉತ್ತರಫಲ್ಗುನೀ ಉತ್ತರಾಷಾಢ ಉತ್ತರಾಭಾದ್ರಾ ಮತ್ತು ರೋಹಿಣೀ ಈ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. ಈ ಧ್ರುವಯೋಗ ಜಾತಕ ಫಲ :—"नरीनर्ति वाणी सदा वक्त्रमध्ये चरीकर्ति काव्यं बरीभर्ति बन्धून्। ध्रुवाख्ये प्रसूतिर्ध्रुवा तस्य कीर्तिर्दिगन्ते नितान्तं भवेच्चारुमूर्तिः"। 16. ವಿತರ್ಕ, ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ. "ध्रुवं स नीलोत्पलपत्रधारया समिल्लतां छेत्तुमृषिर्व्यवस्यति" शाकु० १-१६। (वि०) 17. ಸ್ಥಿರವಾದ, ಶಾಶ್ವತವಾದ, ಅಚಲವಾದ. "ध्रुवेण भर्त्रा ध्रुवदर्शनाय प्रयुज्यमाना प्रियदर्शनेन" कुमा० ७-८५। "ध्रुवमपायेऽपादानम्" पा०सू० १-४-२४। अपायो विश्लेषः। ವಿಶ್ಲೇಷವೆಂದರೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೇರೆಯಾಗುವಿಕೆ, ಕದಲುವಿಕೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಲನವಾಗದಿರುವುದು ಧ್ರುವವೆನಿಸುವುದು. "ग्रामादायाति" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧ್ರುವವಾದ "ग्राम" ಪದಕ್ಕೆ ಅಪಾದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪಂಚಮೀ ಬಂದಿರುವುದು. "यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते। ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव च" हितो०। 18. ನಿಶ್ಚಿತವಾದ, ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದ ಕರಗತವಾದ. 19. ನಿತ್ಯವಾದ, ನಿತ್ಯಸಿದ್ಧವಾದ. "जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः ध्रुवं जन्म मृतस्य च" गीता २-२७। (स्त्री०) **ध्रुवा ಧ್ರುವಾ.** 20. ಒಂದು ಯಜ್ಞಪಾತ್ರೆ. 21. ಕುರಟಗೆ ಗಿಡ. 22. ಶಾಲಿಪರ್ಣೀಗಿಡ, ಮೂರಲೆ ಹೊನ್ನೆಗಿಡ. (अव्य०) **—वम् —ವಮ್.** 23. ಸ್ಥಿರವಾಗಿ, ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ. 24. ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ.

ध्रुवक ಧ್ರುವಕ (पुं०) 1. ಸಂಗೀತದ ಒಂದು ಅಂಗ. "उत्तमः षट्पदः प्रोक्तो मध्यमः पञ्चमः स्मृतः। कनिष्ठश्च चतुर्भिः स्यात् ध्रुवकोऽयं मयोदितः" सं०दा०। 2. "ध्रुव" ಪದದ ಅರ್ಥ. ध्रुव स्वार्थे "कन्" (५-४-५)।

ध्रुवतारा ಧ್ರುವತಾರಾ (स्त्री०) ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರ.

ध्रुवमण्डल ಧ್ರುವಮಂಡಲ (न०) ಧ್ರುವಚಕ್ರ.

ध्रुवलोक ಧ್ರುವಲೋಕ (पुं०) ಸತ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಧ್ರುವ ನಕ್ಷತ್ರದ ನೆಲೆ, ಧ್ರುವಮಂಡಲ. ध्रुवाधिष्ठितो लोकः।

ध्रुवा ಧ್ರುವಾ (स्त्री०) 1. ಯಜ್ಞದ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆ. 2. ಮೂರಲೆ ಹೊನ್ನೆಮರ. 3. ಕುರಟಗೆ ಗಿಡ.

ध्रुवावर्त ಧ್ರುವಾವರ್ತ (पुं०) ಕುದುರೆಯ ಮೈಯಲ್ಲಿರುವ ರೋಮಗಳ ಸುಳಿ.

ध्रौव्य ಧ್ರೌವ್ಯ (न०) 1. ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವಿಕೆ, ಚಲಿಸದಿರುವಿಕೆ. ध्रुवस्य भावः "ष्यञ्" (५-१-१२४)। (वि०) 2. ಸ್ಥಿರವಾದ, ಅಚಲವಾದ. ध्रुव स्वार्थे "ष्यञ्" (वा० ५-१-१२४)।

ध्वंस ಧ್ವಂಸ (पुं०) 1. ನಾಶ, ಅಳಿವು. ध्वंसु (अवस्रंसने) भावे "घञ्" (३-३-१८)। 2. ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವುದು.

ध्वंसक ಧ್ವಂಸಕ (वि०) ನಾಶಪಡಿಸುವ. ध्वंसु (अवस्रंसने) कर्त० "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

ध्वंसत् ಧ್ವಂಸತ್ (वि०) ನಾಶವಾಗುತ್ತಿರುವ, ಅಳಿದು ಹೋಗುತ್ತಿರುವ. ध्वंसु(अवस्रंसने) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **—न्ती —ನ್ತೀ.**

ध्वंसन ಧ್ವಂಸನ (न०) 1. ನಾಶಪಡಿಸುವುದು. ध्वंसु (अवस्रंसने) + णिच् भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವುದು. ध्वंसु भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। (वि०) 3. ನಾಶಪಡಿಸುವ. ध्वंसु + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "महेन्द्रमिव शत्रूणां ध्वंसनं शरवृष्टिभिः" भा० उद्योग० १५७-३।

ध्वंसनीय ಧ್ವಂಸನೀಯ (वि०) 1. ನಾಶವಾಗಬೇಕಾದ. ध्वंसु (अवस्रंसने) "अनीयर्" (३-१-९६)। 2. ನಾಶಪಡಿಸಲ್ಪಡುವ. 3. ನಾಶಪಡಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. 4. ನಾಶಪಡಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದ. ध्वंसु+णिच् "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" (३-१-९६)। **—यितव्यः —ಯಿತವ್ಯಃ.**

ध्वंसयत् ಧ್ವಂಸಯತ್ (वि०) ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ. ध्वंसु (अवस्रंसने) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **—यन्ती —ಯಂತೀ.**

ध्वंसित ಧ್ವಂಸಿತ (वि०) 1. ನಾಶಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ध्वंसु (अवस्रंसने) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। (न०) 2. ನಾಶ. ध्वंसु भावे "क्तः" (३-३-११४)। 3. ಖಂಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತಳ್ಳಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟ. "प्रस्थिताभिरधिनाथनिवासं ध्वंसितप्रियसखीवचनाभिः" किरा० ९-३६।

ध्वंसितवत् ಧ್ವಂಸಿತವತ್ (वि०) ನಾಶಪಡಿಸಿದವನು. ध्वंसु (अवस्रंसने) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

ध्वंसिन् ಧ್ವಂಸಿನ್ (वि०) 1. ನಾಶಹೊಂದುವ, ಅಳಿದು ಹೋಗುವ. ध्वंसु (अवस्रंसने) "णिनिः" (३-१-१३४)। "स्नेहानाहुः किमपि विरहे ध्वंसिनस्ते त्वभोगात्" मेघ० २-४९। 2. ನಾಶಪಡಿಸುವ. ध्वंसु+णिच् "णिनिः" (३-१-१३४)।

ध्वज ಧ್ವಜ (पुंन०) 1. ಪತಾಕೆ, ಬಾವುಟ. ध्वजति—ध्वज (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। "ध्वजेषु नागेषु रथेषु वाजिषु क्षणेन तस्थौ सुरसैन्यजं रजः" कुमा० १४-३४। 2. ಚಿಹ್ನೆ, ಗುರುತು. 3. ಖಟ್ವಾಂಗ, ಪರಮೇಶ್ವರನ ಒಂದು ಆಯುಧ. 4. ಶಿಶ್ನ, ಪುರುಷರ ಜನನೇಂದ್ರಿಯ. (पुं०)5. ಮದ್ಯವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಮಾರುವವನು. "ध्वजः स्यात् शौण्डिके पुमान्। न स्त्रियां तु पताकायां खट्वाङ्गे मेढ्रचिह्नयोः" मेदि०। 6. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಮನೆ. "ध्वजः पूर्वदिशो गृहे। शिश्ने चिह्ने पताकायां खट्वाङ्गे शौण्डिकेऽपि च" हेम०। 7. ಬಾವುಟದ ಕೋಲು. 8. ಮದ್ಯವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಒಂದು ವಸ್ತು.

ध्वजगृह ಧ್ವಜಗೃಹ (न०) ಧ್ವಜಗಳನ್ನು ಇಡುವ ಮನೆ.

ध्वजग्रीव ಧ್ವಜಗ್ರೀವ (पुं०) ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ. ध्वज इव ग्रीवा यस्य।

ध्वजद्रुम ಧ್ವಜದ್ರುಮ (पुं०) ತಾಳವೃಕ್ಷ, ಪನಮರ, ತಾಟಿ ಮರ. ध्वज इव दीर्घकाण्डो द्रुमः।

ध्वजप्रहरण ಧ್ವಜಪ್ರಹರಣ (पुं०) ವಾಯು, ಗಾಳಿ. ध्वजं प्रहरति—प्र+हृञ् (हरणे) "ल्युः" (३-१-१३४)।

ध्वजभङ्ग ಧ್ವಜಭಂಗ (पुं०) ನಪುಂಸಕತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಒಂದು ರೋಗ. **ಧ್ವಜಭಂಗ ರೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು:** "अत्यम्ललवणक्षारविरुद्धाजीर्णभोजनात्। अत्यम्बुपानाद्विषमात्पिष्टान्नगुरुभोजनात्। कन्यानां चैव गमनादयोनिगमनादपि। दीर्घरोगां चिरोत्सृष्टां तथैव च रजस्वलाम्। दुर्गन्धां दुष्टयोनिं च तथैव च परिस्रुताम्। अधावनाद्वा मेढ्रस्य शस्त्रदन्तनखक्षतात्। रेतसश्च प्रतीघातात् ध्वजभङ्गः प्रवर्तते" चरक० चिकित्सा० ३०।

ध्वजवत् ಧ್ವಜವತ್ (पुं०)1. ಮದ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಾರುವವನು. ध्वजः शुण्डिकोपकरणं अस्त्यस्य "मतुप्" (५-२-९४)। "सूनाचक्रध्वजवतां वेशेनैव च जीवताम्" मनु० ४-८४। 2. ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಕೊಂದು ಅವನ ಶಿರಃಕಪಾಲವನ್ನು ತನ್ನ ಧ್ವಜವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಪಸ್ಸುಮಾಡುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. "शिरःकपाली ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन्" याज्ञ० ३-२४३। (वि०)3. ಚಿಹ್ನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಗುರುತುಳ್ಳ. ध्वजः चिह्नं यस्य "मतुप्" (५-२-९४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–वती –ವತೀ.**

ध्वजांशुक ಧ್ವಜಾಂಶುಕ(न०)ಬಾವುಟದ ಬಟ್ಟೆ. ध्वजस्यांशुकम्। "ध्वजांशुकैर्ध्रुवमनुकूलमारुतप्रसारितैः प्रसभकृतोपहूतयः" माघ० १७-४९।

ध्वजारोपण ಧ್ವಜಾರೋಪಣ (न०) ಪತಾಕೆ (ಬಾವುಟ) ಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏರಿಸುವುದು, ಬಾವುಟ ಹಾರಿಸುವುದು. ध्वजस्यारोपणम्।

ध्वजाहृत ಧ್ವಜಾಹೃತ (पुं०) ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದು ಕರೆತಂದ ದಾಸ, ಧ್ವಜದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎದುರಾಳಿ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಗೆದ್ದು ಕರೆತಂದ ಅವನ ಸೇವಕ. ध्वजेन ध्वजोपलक्षितसंग्रामेणाहृतः। "ध्वजाहृतो भक्तदासः गृहजः क्रीतदत्त्रिमौ" मनु० ८-४१५।

ध्वजिन् ಧ್ವಜಿನ್ (पुं०) 1. ವಿಪ್ರ. 2. ರಥ. 3. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. 4. ಸರ್ಪ, ಹಾವು. 5. ಅಶ್ವ, ಕುದುರೆ. 6. ಮಯೂರ, ನವಿಲು. "ध्वजी तु पृथिवीधरे। रथब्राह्मणयोश्चापि भुजङ्गमतुरङ्गयोः" मेदि०। 7. ಮದ್ಯವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಮಾರುವವನು. "प्रतिग्रहे सूनिचक्रिध्वजिवेश्यानराधिपाः" याज्ञ० १-१४१। (वि०) 8. ಧ್ವಜದಿಂದ ಕೂಡಿದ. ध्वजोऽस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)। 9. ಬಾವುಟ ಹಿಡಿದಿರುವ. स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **ध्वजिनी ಧ್ವಜಿನೀ.**

ध्वजिनी ಧ್ವಜಿನೀ(स्त्री०)ಸೈನ್ಯ, ದಂಡು, ಪಡೆ. ध्वजोऽस्या अस्ति "इनिः" (५-२-११५)। "ङीप्" (४-१-५)। "ययौ समीपं ध्वजिनीमुपेयुषः प्रसन्नरूपस्य विरूपचक्षुषः" किरा० १४-२६।

ध्वजोत्थान ಧ್ವಜೋತ್ಥಾನ (न०) ಇಂದ್ರನ ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ ನಡೆಸುವ ಒಂದು ಉತ್ಸವ, ಹಬ್ಬ. ध्वजस्य इन्द्रध्वजस्य उत्थानं यत्र।

ध्वन – शब्दे(भ्वा० पर० अक० से०)। ध्वनति। दध्वान। ध्वनिता। ध्वनिष्यति। ध्वनतु। अध्वनत्। ಇತ್ಯಾದಿ. 1. ಶಬ್ದಮಾಡು, ಸದ್ದುಮಾಡು. 2. ಸೂಚನೆ ಕೊಡು, ಸುಳಿವು ಕೊಡು. 3. ವ್ಯಂಜನಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಸು, ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಸು.

भावे :—ध्वन्यते। दध्वने। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—ध्वनितव्यम् । ध्वननीयम् । ध्वन्यम् । ध्वनितः । ध्वनितवान्, –वती । ध्वनन्, –न्ती । ध्वनितुम् । ध्वनितम् । ध्वननम् । ध्वनित्वा ।

ध्वनत् ಧ್ವನತ್ (वि०) ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ಸದ್ದು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ. ध्वन (शब्दे) "शतृ" (३-२-१२४)। "ध्वनतो नितरां रयेण गुर्व्यस्तडिदाकारचलद्गुणा-दसंख्याः" माघ० २०-२१ । स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। –न्ती –ತ್ತೀ.

ध्वनन ಧ್ವನನ (न०) 1. ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು, ಸದ್ದುಮಾಡುವುದು. ध्वन (शब्दे) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಸೂಚನೆ ಕೊಡುವುದು, ಸುಳಿವು ಕೊಡುವುದು. 3. ವ್ಯಂಜನಾವೃತ್ತಿ, ವಾಚ್ಯ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಯ (ಅಭಿಧಾ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸುವ) ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರ. ध्वन्यते व्यज्यतेऽर्थोऽनेन–ध्वन कर० "ल्युट्" (३-३-११७)।

ध्वननीय ಧ್ವನನೀಯ (वि०) 1. ಶಬ್ದಮಾಡಬೇಕಾದ. 2. ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಬೇಕಾದ. ध्वन (शब्दे) "अनीयर्" (३-२-९६)। "तव्यः"। **ध्वनितव्यम् ಧ್ವನಿತವ್ಯಮ್.**

ध्वनयत् ಧ್ವನಯತ್ (वि०) ಶಬ್ದಮಾಡಿಸುತ್ತಿರುವ, ಸದ್ದುಮಾಡಿಸುತ್ತಿರುವ. ध्वन (शब्दे) + णिच् "शतृ" (३-१-१२४)। "भिन्नजलधिजलनादगुरु ध्वनयन् दिशां विवरमन्धकान्तकः" किरा० १२-३२। "दध्वान ध्वनयन्नाशाः स्फुटन्निव धराधरः" किरा० १५-३४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। –यन्ती –ಯನ್ತೀ.

ध्वनि ಧ್ವನಿ (पुं०) 1. ಶಬ್ದ, ಸದ್ದು, ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದ. ध्वन (शब्दे) "इः" (उ० ४-१३९)। "मुदमस्य माङ्गलिक-तूर्यकृतां ध्वनयः प्रतेनुरनुवप्रमपाम्" किरा० ६-४। 2. ಮೃದಂಗ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳ ಶಬ್ದ. "शब्दो ध्वनिश्च वर्णश्च मृदङ्गादिभवध्वनिः। कण्ठसंयोगजन्मानो वर्णास्ते कादयो मताः" भाषाप०। "उषसि स गजयूथकर्णतालैः पटुपटहध्वनिभिर्विनीतनिद्रः" रघु० ९-७१। ಶಬ್ದವು ಬುದ್ಧಿಹೇತುಕ ಮತ್ತು ಅಬುದ್ಧಿಹೇತುಕಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಮೇಘ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಶಬ್ದವು ಅಬುದ್ಧಿಹೇತುಕವಾದುದು. ಬುದ್ಧಿಹೇತುಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಮತ್ತು ಕಾಲ್ಪನಿಕಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ವರ್ಣಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ತೋರದಿರುವ ನಗುವುದು ಅಳುವುದು ಮುಂತಾದುವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಧ್ವನಿ. ಇದು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾದುದು. ವಾದ್ಯರೂಪ ಸಂಗೀತರೂಪ ಮತ್ತು ವರ್ಣೋಚ್ಚಾರಣರೂಪ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಶಬ್ದವು ಮೂರು ವಿಧ. ವಾದ್ಯರೂಪವಾದುದು ನಗಾರಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದ. ರಾಗಾಭಿವ್ಯಂಜಕ ಶಬ್ದವು ಸಂಗೀತ ರೂಪವಾದುದು. ಕಂಠ ತಾಲು ದಂತಮೂಲ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದುದು ವರ್ಣೋಚ್ಚಾರಣ ರೂಪವಾದುದು. ವರ್ಣಗಳು ಅನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ವಾಚಕತ್ವವು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗಿ ಈ ವರ್ಣೋಚ್ಚಾರಣೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ತತ್ತದ್ವ್ಯಂಜಕ ವಾಯುಸಂಯೋಗದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ನಿತ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ವೈಯಾಕರಣರು "**ಸ್ಫೋಟ**"ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. "वर्णानां वाचकत्वानुपपत्तौ यद्बलादर्थप्रतिपत्तिः स स्फोटः। वर्णातिरिक्तो वर्णाभिव्यङ्ग्यः अर्थप्रत्यायकः नित्यः शब्दः स्फोटः इति तद्विदो वदन्ति" स० द० स०। ಈ ಸ್ಫೋಟವೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಇವರ ಮತ. "जगन्निदानं स्फोटाख्यो निरवयवो नित्यः शब्दो ब्रह्मैव" "अनादिनिधनं ब्रह्म शब्दतत्त्वं तदक्षरम्। विवर्ततेऽर्थभावेन प्रक्रिया जगतो यतः" वाक्यप०। 3. ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಸಮುದಾಯ. ध्वनति व्यञ्जनया रसादीन् प्रत्याययति। 4. ವ್ಯಂಜನೆ, ಅನುರಣನ, ವ್ಯಂಜನಾವೃತ್ತಿ, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಒಂದು ವೃತ್ತಿ (ವ್ಯಾಪಾರ). ध्वन्यतेऽनया। 5. ವ್ಯಂಜನೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿ. ध्वन भावे "इः"। 6. ರಸಾದಿಗಳು. ध्वन्यतेऽसौ। 7. ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯ. ವಾಚ್ಯವಾದ (ಅಭಿಧಾವೃತ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ) ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಗಂಟೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ತಾಡನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಹೊರಡುವ ನಾದದಂತೆ ಉಂಟಾಗುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು (ವ್ಯಂಜನಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು) ಅಧಿಕವಾಗಿ ಚಮತ್ಕಾರಜನಕವಾಗಿರುವಲ್ಲಿ ಅದು ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯವಾಗುವುದು. ध्वन्यते व्यज्यतेऽस्मात् इति ध्वनिः। "काव्यं ध्वनिर्गुणीभूतव्यङ्ग्यं चेति द्विधा मतम्। वाच्यातिशायिनि व्यङ्ग्ये ध्वनिस्तत्काव्यमुत्तमम्" सा०द० ४-१। **ಧ್ವನಿಯ ಭೇದಗಳು:** ಈ ಧ್ವನಿಯು (1) ಲಕ್ಷಣಾಮೂಲ ಮತ್ತು (2) ಅಭಿಧಾಮೂಲ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. (1) ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದ (ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಅನ್ವಯಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಅನುಪಯುಕ್ತವಾಗುವ) ಕಾರಣ ಧ್ವನಿಯು ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗು

ವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯು **ಲಕ್ಷಣಾಮೂಲ**ವಾಗುವುದು. (2) ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಸ್ವಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯು **ಅಭಿಧಾಮೂಲ**ವೆನಿಸುವುದು. "भेदौ ध्वनेरपि द्वावुदीरितौ लक्षणाभिधामलौ। अविवक्षितवाच्योऽन्यो विवक्षितान्यपरवाच्यश्च" ಸಾ೦ದ೦ ४-२। **ಲಕ್ಷಣಾಮೂಲಧ್ವನಿಯ ಭೇದಗಳು:** ಲಕ್ಷಣಾಮೂಲಧ್ವನಿಯು (1) ಅರ್ಥಾಂತರ ಸಂಕ್ರಮಿತ ವಾಚ್ಯ ಮತ್ತು (2) ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತ ವಾಚ್ಯಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. "अर्थान्तरं संक्रमिते वाच्येऽत्यन्तं तिरस्कृते। अविवक्षितवाच्योऽपि ध्वनिर्द्वैविध्यमृच्छति" ಸಾ೦ದ೦ ४-३। (1) ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅನುಪಯುಕ್ತವಾಗಿ ವಿಶೇಷವಾದ **ಅರ್ಥಾಂತರ**ದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯು ಅರ್ಥಾಂತರ ಸಂಕ್ರಮಿತ ವಾಚ್ಯವಾಗುವುದು. "कदली कदली करभः करभः करिराजकरः करिराजकरः" ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ "कदली" ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಜಾಡ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಅತಿಶಯ ಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕದಲ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಜಾಡ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಅತಿಶಯವಾದ ಅರ್ಥವು ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಧ್ವನಿಯು "**ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತ ವಾಚ್ಯ**"ವಾಗುವುದು. (2) ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಎಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಬಿಟ್ಟು ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಪರಿಣಮಿಸುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯು ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತ ವಾಚ್ಯವಾಗುವುದು. "निःश्वासान्ध इवादर्शश्चन्द्रमा न प्रकाशते" ಎಂಬಲ್ಲಿ "अन्ध" ಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಅಪ್ರಕಾಶ ರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಧ್ವನಿಯು "**ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತ ವಾಚ್ಯ**"ವಾಗುವುದು.

ಅಭಿಧಾಮೂಲಧ್ವನಿಯ ಭೇದಗಳು: ಅಭಿಧಾಮೂಲಧ್ವನಿಯು ಮೊದಲು (1) ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ ಮತ್ತು (2) ಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. "विवक्षिताभिधेयोऽपि द्विभेदः प्रथमं ततः। असंलक्ष्यक्रमो यत्र व्यङ्ग्यो लक्ष्यक्रमस्तथा" ಸಾ೦ದ೦ ४-४। (1) ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿಭಾವಾನುಭಾವವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾಗದ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯು "**ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ**"ವಾಗುವುದು. सम्यक् न लक्षयितुं शक्यः क्रमः पौर्वापर्यं यस्य तादृशो व्यङ्ग्यो यस्मिन् सः। (2) ಯಾವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಭಾವಾನುಭಾವಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯು ವಿಲಂಬವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯು ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಉಂಟಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯು "**ಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ**"ವಾಗುವುದು. ಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ (ವ್ಯಂಗ್ಯ) ಧ್ವನಿಯು (1) ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ (2) ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮತ್ತು (3) ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧ. "शब्दार्थोभयशक्त्युत्थे व्यङ्ग्येऽनुस्वानसंनिभे। ध्वनिर्लक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यस्त्रिविधःकथितो बुधैः" ಸಾ೦ ದ೦ ४-६। ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಧ್ವನಿಯು (1) ವಸ್ತುರೂಪ ಮತ್ತು (2) ಅಲಂಕಾರ ರೂಪಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. "वस्त्वलङ्कार रूपत्वाच्छब्दशक्त्युद्भवो द्विधा" ಸಾ೦ದ೦ ४-७। ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಧ್ವನಿಯು ವಸ್ತು ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯಭೇದದಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ (1) ಸ್ವತಃಸಂಭವಿ (2) ಕವಿಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಸಿದ್ಧ ಮತ್ತು (3) ಕವಿನಿಬದ್ಧನಾಯಕಾದಿಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಸಿದ್ಧಗಳೆಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಆರು ವಿಧ. ಈ ಆರು ವಿಧಗಳೂ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ವಸ್ತುವ್ಯಂಗ್ಯ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಅಲಂಕಾರವ್ಯಂಗ್ಯಗಳೆಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧಗಳಾಗುವುವು. "वस्तु-वालंकृतिर्वापि द्विधार्थः संभवी स्वतः। कवेः प्रौढोक्तिसिद्धो वा तन्निबद्धस्य चेति षट्। षड्भिस्तैर्व्यज्यमानस्तु वस्त्वलंकाररूपकः। अर्थशक्त्युद्भवो व्यङ्ग्यो याति द्वादशभेदताम्" ಸಾ೦ ದ೦ ४-७, ८। ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಧ್ವನಿಯು (ವ್ಯಂಗ್ಯವು) ಒಂದು. ಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ ಧ್ವನಿಯು ಈ ರೀತಿ ಹದಿನೈದು ವಿಧವಾಗಿ ಧ್ವನಿಯು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧವಾಗುವುದು. "एकः शब्दार्थशक्त्युत्थे तदष्टादशधा ध्वनिः" ಸಾ೦ದ೦ ४-९। ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪದಗತ ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಗತ ಮೊದಲಾದ ಭೇದಗಳಿಂದ ಐವತ್ತೊಂದು ವಿಧ. "वाक्ये शब्दार्थशक्त्युत्थस्तदन्ये पदवाक्ययोः। तदेवमेकपञ्चाशद्भेदास्तस्य ध्वनेर्मताः" ಸಾ೦ದ೦ ४-११। ಈ ಐವತ್ತೊಂದು ಭೇದಗಳೂ ತ್ರಿರೂಪ ಸಂಕರ (ಅಂಗಾಂಗಿಭಾವಸಂಕರ ಏಕಾಶ್ರಯಸಂಕರ ಮತ್ತು ಸಂದೇಹಸಂಕರ) ಸಂಸೃಷ್ಟಿಭೇದಗಳಿಂದ ಸಜಾತೀಯ ವಿಜಾತೀಯ ಮೇಳನದಿಂದ ಐದುಸಾವಿರದ ಮುನ್ನೂರ ನಾಲ್ಕು (5304) ಭೇದಗಳಾಗುವುವು. ಇವುಗಳೊಡನೆ ಸಂಕರ ಮತ್ತು ಸಂಸೃಷ್ಟಿರಹಿತವಾದ ಶುದ್ಧವಾದ ಐವತ್ತೊಂದು ಭೇದಗಳೂ ಸೇರಿ ಧ್ವನಿಯು ಒಟ್ಟು ಐದುಸಾವಿರದ ಮುನ್ನೂರ ಐವತ್ತೈದು (5355) ವಿಧವಾಗುವುದು. "संकरेण त्रिरूपेण संसृष्टया चैकरूपया। वेदखाग्निशराः (५३०४) शुद्धैरिषुबाणाग्निसायकाः (५३५५)" ಸಾ೦ದ೦ ४-१२।

ध्वनिकार ಧ್ವನಿಕಾರ (पुं०) ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಆನಂದವರ್ಧನಾಚಾರ್ಯರು. ध्वनिं तत्प्रतिपादकं ग्रन्थं करोति—डु कृञ् (करणे) "अण्" (३-२-१)। "क्विप्" (३-२-७६)। **—कृत् —ಕೃತ್.**

ध्वनिकाव्य ಧ್ವನಿಕಾವ್ಯ (नं०) ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯ. ["काव्य" ಮತ್ತು "ध्वनि" ಪದಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

ध्वनिग्रह ಧ್ವನಿಗ್ರಹ (पुं०) ಕರ್ಣ, ಕಿವಿ, ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯ. ध्वनिः गृह्यतेऽनेन—ग्रह (उपादाने) कर० "अप्" (३-३-५८)। "कर्णस्तु श्रोत्रं क्लीबे ध्वनिग्रहः" हारा०।

ध्वनित ಧ್ವನಿತ (नं०) 1. ಧ್ವನಿ, ಶಬ್ದ. ध्वन (शब्दे) भावे "क्तः" (३-३-११४)। "गम्भीरभेरीध्वनितैर्भयङ्करैर्महागुहान्तप्रतिनादमेदुरैः" कुमा० १४-२७। (वि०) 2. ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ವ್ಯಂಜನಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. 3. ಶಬ್ದಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ.

ध्वनिनाला ಧ್ವನಿನಾಲಾ (स्त्री०) 1. ಕಹಳೆ, ಕೊಂಬು. 2. ಕೊಳಲು, ವೇಣುವಾದ್ಯ. 3. ವೀಣೆ. 4. ವಂಶ, ಬಿದಿರು. ध्वनेः नालेव। "ध्वनिनाला तु वीणायां वेणुकाहलयोरपि" मेदि०।

ध्वनिविकार ಧ್ವನಿವಿಕಾರ (पुं०) 1. ಕಾಕು, ದುಃಖ ಭಯ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವಿಕಾರಸ್ವರ. ध्वनेर्विकारः। 2. ವಿಕಾರವಾದ ಶಬ್ದ.

ध्वन्य ಧ್ವನ್ಯ (वि०) ಧ್ವನಿತವಾಗುವ, ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವ. ध्वन (शब्दे) "ण्यत्" (३-१-१२४)। मित्त्वात् ह्रस्वः।

ध्वस्त ಧ್ವಸ್ತ (वि०) 1. ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದಿರುವ. 2. ಕೆಳಕ್ಕೆ ಜಾರಿರುವ. ध्वंसु (अवस्रंसने) कर्त० "क्तः" (३-४-७२)। "करालवाचालमुखाभ्रमूस्वनैः ध्वस्ताम्बरा वीक्ष्य दिशो रजस्वलाः" कुमा० १४-४८। 3. ನಾಶವಾದ. "मनोभिः सोद्वेगैः प्रणयविहतिध्वस्तरुचयः सगन्धर्वा धाम त्रिदशवनिताः स्वं प्रितिययुः" किरा० १०-६३। 4. ನಾಶಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ध्वंसु (अन्तर्भावितण्यन्तः) कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। "येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्कायः पुरास्त्रीकृतः" सा० द०।

ध्वस्ति ಧ್ವಸ್ತಿ (स्त्री०) ನಾಶ, ಅಳಿವು. ध्वंसु (अवस्रंसने) "क्तिन्" (३-३-९४)।

ध्वाङ्क्ष ಧ್ವಾಂಕ್ಷ (पुं०) 1. ವಾಯಸ, ಕಾಗೆ. ध्वाक्षि (घोरवाशिते) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಬಕಪಕ್ಷಿ. 3. (ಜ್ಯೋತಿಷದಲ್ಲಿ) ಭಾನು ಮೊದಲಾದ ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ (ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ) ಆನಂದ ಮೊದಲಾದ ಯೋಗಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಭಾನು—ಆರ್ದ್ರಾ, ಸೋಮ—ಮಖಾ, ಮಂಗಳ—ಚಿತ್ರಾ, ಬುಧ—ಜ್ಯೇಷ್ಠಾ, ಗುರು—ಅಭಿಜಿತ್, ಶುಕ್ರ—ಪೂರ್ವಾಭಾದ್ರಾ, ಶನಿ—ಭರಣೀನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಈ (ಧ್ವಾಂಕ್ಷ) ಯೋಗವುಂಟಾಗುವುದು. 4. ಯಾಚಕ, ಭಿಕ್ಷುಕ. 5. ಗೃಹ, ಮನೆ. (स्त्री०) **—क्षी —ಕ್ಷೀ.** 6. ಒಂದು ಔಷಧದ ಮೂಲಿಕೆ. "ध्वाङ्क्षः काके बकेऽर्थिनि। गृहे ध्वाङ्क्षी तु काकोल्याम्" हेम०।

ध्वाङ्क्षतुण्डी ಧ್ವಾಂಕ್ಷತುಂಡೀ, —दन्ती —ದಂತೀ, —नखी —ನಖೀ (स्त्री०) ಕಾಗೆತೊಂಡೆ ಗಿಡ.

ध्वाङ्क्षनाम्नी ಧ್ವಾಂಕ್ಷನಾಮ್ನೀ (स्त्री०) ಕಲ್ಲತ್ತಿ ಗಿಡ, ಬ್ರಹ್ಮಮೇಡಿ ಗಿಡ.

ध्वाङ्क्षनासिका ಧ್ವಾಂಕ್ಷನಾಸಿಕಾ (स्त्री०) ಕಾಗೆತೊಂಡೆ ಗಿಡ.

ध्वाङ्क्षपुष्ट ಧ್ವಾಂಕ್ಷಪುಷ್ಟ (पुं०) ಕೋಗಿಲೆ, ಪಾರಾವತ ಪಕ್ಷಿ.

ध्वाङ्क्षमाची ಧ್ವಾಂಕ್ಷಮಾಚೀ (स्त्री०) ಗರಗದ ಸೊಪ್ಪು.

ध्वान ಧ್ವಾನ (पुं०) ಶಬ್ದ, ಧ್ವನಿ, ಸದ್ದು. ध्वन (शब्दे) भावे "घञ्" (३-३-१८)। "शशामाक्रन्दितध्वानो न च चौरो व्यभाव्यत" राजत०।

ध्वानित ಧ್ವಾನಿತ (वि०) ಶಬ್ದಮಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಯುಂಟುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. ध्वन (शब्दे) + णिच् "क्तः" (३-२-१०२)। "घोरारावैर्ध्वानिताशेषदिक्के विष्वेनागः पर्यणंसीत् स्व एव" माघ० १८-२७।

ध्वान्त ಧ್ವಾಂತ (नं०) ಕತ್ತಲೆ. ध्वन (शब्दे) "क्तः" (७-२-१८)। निपा०। "एकौघभूतं तदशर्म कृष्णां विभावरीं ध्वान्तमिव प्रपेदे" किरा० ३-३५।

ध्वान्तशत्रु ಧ್ವಾಂತಶತ್ರು, —शात्रव —ಶಾತ್ರವ (पुं०) 1. ಅಗ್ನಿ, ಬೆಂಕಿ. 2. ಸೂರ್ಯ. 3. ಚಂದ್ರ. 4. ಬೆಳಂಪು. ध्वान्तस्य शत्रुः शात्रवो वा। एवं **ध्वान्तारातिः ಧ್ವಾಂತಾರಾತಿಃ, ध्वान्तारिः ಧ್ವಾಂತಾರಿಃ.** ಇತ್ಯಾದಿ. "ध्वान्तारिं सर्वपापघ्नम्"।

ध्वान्तोन्मेष ಧ್ವಾಂತೋನ್ಮೇಷ (पुं०) ಮಿಂಚುಹುಳ. ध्वान्ते उन्मिषति—उद् + मिष (स्पर्धायाम्) "अच्" (३-१-१३४)। "ज्योतिर्बीजं च खद्योतः ध्वान्तोन्मेषस्तमोमणिः" हारा०।

इति "ध" कारादिपदार्थनिरूपणम्।

न

न ನ ಇದು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "ತ" ವರ್ಗದ ಐದನೆಯ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಂತರಸ್ಪೃಷ್ಟಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ನಾಸಿಕೆ ಮತ್ತು ದಂತಮೂಲಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಅಕ್ಷರ. "कादयो मावसानाः स्पर्शाः"। "स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम्" सि० कौ०। "लृतुलसानां दन्ताः"। "ञमङणनानां नासिका च"।

न ನ (पुं०) 1. ಗಣಪತಿ, ವಿನಾಯಕ. 2. ಬುದ್ಧದೇವ. 3. ಬುದ್ಧಿ. 4. ಸ್ತುತಿ, ಸ್ತೋತ್ರ. 5. ವೃಕ್ಷ, ಮರ. "नकारः सौगते बुद्धौ स्तुतौ वृक्षे प्रकीर्तितः" एका०। 6. "न" ವರ್ಣ, "न" ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ. 7. ಬಂಧ. (न०) 8. ಜ್ಞಾನ. 9. ವಾದ್ಯ. (वि०) 10. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, ತೆಳ್ಳಗಿರುವ. 11. ಶೂನ್ಯ, ಅಭಾವ. 12. ಸಮಾನವಾದ. 13. ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. (अव्य०) 14. ನಿಷೇಧ, ತಡೆಯುವುದು, ಬೇಡವೆನ್ನುವುದು. "अतिवादांस्तितिक्षेत नावमन्येत कञ्चन। न चेमं देहमाश्रित्य वैरं कुर्वीत केनचित्" मनु० ६-४७। 15. ಕೂಡದು, ಆಗಬಾರದು. "क्षत्रियैर्धार्यते शस्त्रं नार्तशब्दो भवेदिति" रामा०। 16. ಇಲ್ಲ, ಅಲ್ಲ. "नादण्डचो नाम राज्ञोऽस्ति" मनु० ८-३३५। ನಞ್ ಸಂಬಂಧವಾದ "न" ಕಾರವು ಉತ್ತರ ಪದವು ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪಹೋದುವುದು. न ब्राह्मणः अब्राह्मणः। ಉತ್ತರಪದವು ಅಜಾದಿಯಾದರೆ "नुट्" ಆಗಮ ಬರುವುದು. न अश्वः अनश्वः। ನಞ್ ಸಂಬಂಧವಾದ "अ" ಕಾರವು ಆರು ವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು. ["अ" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ]. ಎರಡು ನಞ್ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಕಡೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುವುದು. "निरस्तगाम्भीर्यमपास्तपुष्पकं प्रकम्पयामास न मानसं न सः" माघ० १-५५। 17 ಸಾದೃಶ್ಯ. (स्त्री०) **ना** ನಾ. 18. ನಾಭಿ, ಹೊಕ್ಕಳು. "हेरम्बे नः पुमान् ना स्त्री नाभौ नं ज्ञानवाद्ययोः" नानार्थर०।

नंष्टृ ನಂಷ್ಟೃ (वि०) ನಾಶವಾಗುವ, ನಾಶಹೊಂದುವ. णश (अदर्शने) "तृच्" (३-१-१३३)। नुमागमः (७-१-६०)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-ष्ट्री -ಷ್ಟ್ರೀ.**

नकार ನಕಾರ (पुं०) "न" ವರ್ಣ, "न" ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ. न "कारः" (वा० ३-३-१०८)।

नकिञ्चन ನಕಿಂಚನ (वि०) ದರಿದ್ರ, ಬಡವ. नास्ति किञ्चन यस्य। "सर्वकामरसैर्हीनाः स्थानभ्रष्टा नकिञ्चनाः" भा० उद्योग०।

नकुट ನಕುಟ (न०) ನಾಸಿಕೆ, ಮೂಗು.

नकुल ನಕುಲ (पुं०) 1. ಮುಂಗುಸಿ, ಕೀರ. नास्ति कुलमस्य (६-३-७५)। 2. ಪಾಂಡುರಾಜನ ಪತ್ನಿ ಮಾದ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಒಬ್ಬ ಮಗ, ಮಾದ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗ. "ततो माद्री विचार्यैवं जगाम मनसाऽश्विनौ। तावागम्य सुतावस्यां जनयामासतुर्यमौ। नकुलं सहदेवं च रूपेणाप्रतिमं भुवि" भा० आदि० १२३-१८। (स्त्री०) **-कुली -ಕುಲೀ.** 3. ಜಟಾಮಾಂಸಿ. 4. ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿ. 5. ಹೆಣ್ಣು ಮುಂಗುಸಿ.

नकुलेष्टा ನಕುಲೇಷ್ಟಾ (स्त्री०) ಸರ್ಪಾಕ್ಷಿ, ಈಶ್ವರಿಹಂಬು. नकुलानामिष्टा।

नक्त ನಕ್ತ (न०) ರಾತ್ರಿ.

नक्तक ನಕ್ತಕ (पुं०) ಹರುಕುಬಟ್ಟೆ. नक्तं कं सुखमस्मात्। "समौ नक्तककर्पटौ" अम०।

नक्तचारिन् ನಕ್ತಚಾರಿನ್ (पुं०) 1. ಮಾರ್ಜಾರ, ಬೆಕ್ಕು. 2. ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. 3. ರಾಕ್ಷಸ. (वि०) 4. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ. नक्ते चरति—चर (गतौ) "णिनिः" (३-२-७८)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-चारिणी -ಚಾರಿಣೀ.**

नक्तञ्चर ನಕ್ತಂಚರ (पुं०) 1. ರಾಕ್ಷಸ. नक्तं रात्रौ चरति—चर (गतौ) "टः" (३-२-१६)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-१५)। **-चरी -ಚರೀ.** 2. ಚೋರ, ಕಳ್ಳ. 3. ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. 4. ಮಾರ್ಜಾರ, ಬೆಕ್ಕು. (वि०) 5. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ.

नक्तञ्चारिन् ನಕ್ತಂಚಾರಿನ್ (पुं०) 1. ರಾಕ್ಷಸ. नक्तं रात्रौ चरति—चर (गतौ) "णिनिः" (३-२-७८)। 2. ಮಾರ್ಜಾರ, ಬೆಕ್ಕು. 3. ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. 4. ಚೋರ, ಕಳ್ಳ. (वि०) 5. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ. "दिवाचरेभ्यो भूतेभ्यो नक्तञ्चारिभ्य एव च" मनु०। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **-चारिणी -ಚಾರಿಣೀ.**

नक्तञ्जात ನಕ್ತಂಜಾತ (वि०) ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. नक्तं रात्रौ जातः।

नक्तन्तन ನಕ್ತಂತನ (वि०) ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿರುವ. नक्तं रात्रौ भवः "टघुल्" तुडागमश्च (४-३-२३)। "इदं नक्तन्तनं दाम पौष्पमेतद्दिवातनम्" भट्टि० ६-१३।

नक्तन्दिवम् ನಕ್ತಂದಿವಮ್ (अव्य०) ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಹಗಲು. नक्तं च दिवा च "अच्" (५-४-७७)। निपा०। अव्ययीभावश्च। "विभज्य नक्तन्दिवमस्ततन्द्रिणा वितन्यते तेन नयेन पौरुषम्" किरा० १-९।

नक्तम् ನಕ್ತಮ್ (अव्य०) ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ. सप्तम्यर्थेऽव्ययम्। "रथाङ्गपाणेः पटलेन रोचिषामृषित्विषः संवलिता विरेजिरे। चलत्पलाशान्तरगोचरास्तरोः तुषारमूर्तेरिव नक्तमंशवः" माघ० १-२१।

नक्तमाल ನಕ್ತಮಾಲ (पुं०) ಕರಂಜವೃಕ್ಷ, ಹೊಂಗೆಮರ. नक्तम् आ अलति—अल (भूषणादौ) "अच्" (३-१-१३४)। "स नर्मदारोधसि सीकरार्द्रैर्मरुद्भिरानर्तितनक्तमाले" रघु० ५-४२।

नक्तव्रत ನಕ್ತವ್ರತ (न०) ಹಗಲು ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ರಾತ್ರಿ ಭೋಜನಮಾಡುವ ಒಂದು ವ್ರತ. "मार्गशीर्षे सिते पक्षे प्रतिपद्या तिथिर्भवेत्। तस्यां नक्तं प्रकुर्वीत रात्रौ विष्णुं प्रपूजयेत्" वराहपु०।

नक्तान्ध्य ನಕ್ತಾಂಧ್ಯ (न०) ಇರುಳು ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸದಿರುವಿಕೆ, ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುರುಡಾಗಿರುವಿಕೆ. नक्ते आन्ध्यम्। ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಕುರುಡನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. ಹಗಲು ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣದಿಂದ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸುವುದು. "त्रिषु स्थितो यः पटलेषु दोषो नक्तान्ध्यमापादयति प्रसह्य। दिवा स सूर्यप्रगृहीतदृष्टिः पश्येत्तु रूपाणि कफाल्यभावात्" भावप्र०।

नक्र ನಕ್ರ (पुं०) 1. ಮೊಸಳೆ. न क्रामति दूरस्थलम्—क्रमु (पादविक्षेपे) "डः" (वा० ३-२-४८)। नञः प्रकृतिभावः (६-३-७५)। "लिङ्गैर्मुदः संवृतविक्रियास्ते ह्रदाः प्रसन्ना इव गूढनक्राः" रघु० ७-३०। 2. ಮತ್ಸ್ಯ, ಮೀನು. "तथा चेन्नाचरेयं नयेत नक्रकेतनः क्षणेनैकेनाकीर्तनीयां दशां जनञ्चैनम्" काद०। (न०) 3. ಬಾಗಿಲಿನ ಮೇಲುಭಾಗದ ಪಟ್ಟಿ. 4. ನಾಸಿಕೆ, ಮೂಗು. "नक्रं स्यादग्रदारुणि। नासायां पुंसि कुम्भीरे" मेदि०।

नक्रराज ನಕ್ರರಾಜ (पुं०) ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರದ ಮೀನು, ತಿಮಿಂಗಿಲ. नक्राणां राजा "टच्" (५-४-९१)।

नक्षत्र ನಕ್ಷತ್ರ (न०) 1. ತಾರೆ, ಚುಕ್ಕಿ. न क्षरति—क्षर (सञ्चलने) निपा० (६-३-७५)। 2. ಅಶ್ವಿನಿ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನ ಕನ್ಯೆಯರು. "सप्तविंशतिः सोमस्य पत्न्यो लोकस्य विश्रुताः। कालस्य नयने युक्ताः सोमपत्न्यः शुचिव्रताः। सर्वा नक्षत्रयोगिन्यो लोकयात्राविधानतः" भा० आदि० ६७। **ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಾಧಿಪತಿಗಳು :**

ನಕ್ಷತ್ರ	ಅಧಿಪತಿ
(1) ಅಶ್ವಿನಿ	.. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು
(2) ಭರಣಿ	.. ಯಮ
(3) ಕೃತ್ತಿಕೆ	.. ಅಗ್ನಿ
(4) ರೋಹಿಣಿ	.. ಬ್ರಹ್ಮ
(5) ಮೃಗಶೀರ್ಷ	.. ಚಂದ್ರ
(6) ಆರಿದ್ರೆ	.. ರುದ್ರ
(7) ಪುನರ್ವಸು	.. ಅದಿತಿ
(8) ಪುಷ್ಯ	.. ಗುರು
(9) ಆಶ್ಲೇಷೆ	.. ಸರ್ಪ
(10) ಮಖೆ	.. ಪಿತೃಗಳು
(11) ಪೂರ್ವಫಲ್ಗುನಿ	.. ಭಗ
(12) ಉತ್ತರಫಲ್ಗುನಿ	.. ಅರ್ಯಮ
(13) ಹಸ್ತ	.. ರವಿ
(14) ಚಿತ್ತೆ	.. ತ್ವಷ್ಟ
(15) ಸ್ವಾತಿ	.. ವಾಯು
(16) ವಿಶಾಖೆ	.. ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿ
(17) ಅನೂರಾಧೆ	.. ಮಿತ್ರ
(18) ಜ್ಯೇಷ್ಠೆ	.. ಇಂದ್ರ
(19) ಮೂಲ	.. ರಾಕ್ಷಸ
(20) ಪೂರ್ವಾಷಾಢ	.. ಜಲ
(21) ಉತ್ತರಾಷಾಢ	.. ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು
(22) ಅಭಿಜಿತ್	.. ಬ್ರಹ್ಮ
(23) ಶ್ರವಣ	.. ವಿಷ್ಣು
(24) ಧನಿಷ್ಠೆ	.. ಅಷ್ಟವಸುಗಳು
(25) ಶತಭಿಷೆ	.. ವರುಣ
(26) ಪೂರ್ವಾಭಾದ್ರೆ	.. ಅಜೈಕಪಾತ್
(27) ಉತ್ತರಾಭಾದ್ರೆ	.. ಅಹಿರ್ಬುಧ್ನ್ಯ
(28) ರೇವತಿ	.. ಪೂಷ

ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ರಾದಿ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು :

ನಕ್ಷತ್ರ	ಸಂಜ್ಞೆ
ಅಶ್ವಿನಿ, ಪುಷ್ಯ, ಹಸ್ತ.	.. ಕ್ಷಿಪ್ರ (ಲಘು)
ಮೂಲ, ಆರ್ದ್ರೆ, ಜ್ಯೇಷ್ಠೆ, ಆಶ್ಲೇಷೆ.	.. ದಾರುಣ (ತೀಕ್ಷ್ಣ)
ಮೃಗಶೀರ್ಷ, ಚಿತ್ತೆ, ಅನೂರಾಧೆ, ರೇವತಿ,	.. ಮೃದು

ನಕ್ಷತ್ರ	ಸಂಜ್ಞೆ
ರೋಹಿಣಿ, ಉತ್ತರಫಲ್ಗುನಿ, ಉತ್ತರಾಷಾಢ, ಉತ್ತರಾಭಾದ್ರೆ.	ಸ್ಥಿರ (ಧ್ರುವ)
ಭರಣಿ, ಮಖೆ, ಪೂರ್ವಫಲ್ಗುನಿ, ಪೂರ್ವಾಷಾಢ, ಪೂರ್ವಾಭಾದ್ರೆ.	ಉಗ್ರ
ಕೃತ್ತಿಕೆ, ವಿಶಾಖೆ.	ಸಾಧಾರಣ
ಸ್ವಾತಿ, ಪುನರ್ವಸು, ಶ್ರವಣ, ಧನಿಷ್ಠೆ, ಶತಭಿಷೆ.	ಚರ.

नक्षत्रगण ನಕ್ಷತ್ರಗಣ (ಪುं०) ಕ್ಷಿಪ್ರ ಮೊದಲಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳುಳ್ಳ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಮೂಹ. ["नक्षत्र" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

नक्षत्रचक्र ನಕ್ಷತ್ರಚಕ್ರ (ನ०) ರಾಶಿಚಕ್ರ. नक्षत्राणां चक्रं यत्र।

नक्षत्रदर्श ನಕ್ಷತ್ರದರ್ಶ (ಪುं०) 1. ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳುವ ಜೋಯಿಸ. नक्षत्रं तत्फलं दर्शयति—दृशिर् (प्रेक्षणे)+णिच् "अण्" (३-२-१)। (वि०)2. ನಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ನೋಡುವವನು नक्षत्रं पश्यति—दृशिर् "अण्" (३-२-१)।

नक्षत्रनाथ ನಕ್ಷತ್ರನಾಥ (ಪುं०) ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಒಡೆಯನಾದ ಚಂದ್ರ. नक्षत्राणाम् अश्विन्यादीनां नाथः। "दिवाकरादर्शनबद्धकोशे नक्षत्रनाथांशुरिवारविन्दे" रघु० ६-६६।

नक्षत्रनेमि ನಕ್ಷತ್ರನೇಮಿ (ಪುं०) 1. ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರ. नक्षत्रस्य नक्षत्रचक्रस्य नेमिरिव। 2. ವಿಷ್ಣು. नक्षत्राणि ज्योतींषि नयति निर्वहति—णीञ् (प्रापणे) "मिः" (उ० ४-४३)। "यन्नक्षत्रात्मकं चक्रं ज्योतीरूपमनामयम्। यस्तन्नित्यं भ्रामयति भ्रमन्तमनुयाति च। नक्षत्रनेमिर्विज्ञेयो नवार्णो भ्रमनायकः" इति निरुक्तिः। "नक्षत्रनेमिर्नक्षत्री" वि०स०। 3. ಚಂದ್ರ. (स्त्री०)4. ರೇವತಿ. "नक्षत्रनेमिः शीतांशुरेवत्यौत्तानपादिषु" हेम०।

नक्षत्रपति ನಕ್ಷತ್ರಪತಿ (ಪುं०) ಚಂದ್ರ. नक्षत्राणां पतिः।

नक्षत्रपथ ನಕ್ಷತ್ರಪಥ (ಪುं०) ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗ.

नक्षत्रमाला ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲಾ (स्त्री०) 1. ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಾಲು. नक्षत्राणां माला। 2. ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಮುತ್ತುಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಹಾರ. नक्षत्राणामश्विन्यादीनां मालेव।

नक्षत्रयाजक ನಕ್ಷತ್ರಯಾಜಕ (ಪುं०) ದ್ರವ್ಯಾಶೆಯಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಧಮ. नक्षत्रनिमित्तं वृत्त्यर्थं याजयति—यज (देवपूजायाम्) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)।

नक्षत्रराज ನಕ್ಷತ್ರರಾಜ (ಪುं०) ಚಂದ್ರ. नक्षत्राणां राजा—"टच्" (५-४-९१)।

नक्षत्रलोक ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕ (ಪುं०) ನಭೋಮಂಡಲ. ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಆಕಾಶ. नक्षत्राणां लोकः। "ज्योतिश्चक्रे समस्तेऽस्मिन् अग्रगण्या भविष्यथ। मेषादीनां च राशीनां योनयो यूयमुत्तमाः। ओषधीनां सुधायाश्च ब्राह्मणानां च यः पतिः। पतिमत्यो भवत्योऽपि तेन पत्या शुभाननाः। भवतीनामिदं लिङ्गं नक्षत्रेश्वरसंज्ञितम्। पूजयित्वा नरो गन्ता नक्षत्रलोकमुत्तमम्। उपरिष्टान्मृगाङ्कस्य लोको यस्तु भविष्यति। सर्वासां तारकाणां च मध्ये मान्या भविष्यथ" काशीखं०। ಈ ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕವು ಚಂದ್ರಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲಿರುವುದು.

नक्षत्रविद्या ನಕ್ಷತ್ರವಿದ್ಯಾ (स्त्री०) ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಗ್ರಹಗಳ ಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಜ್ಯೋತಿಷವಿದ್ಯೆ, ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರ. नक्षत्राणां तत्र स्थितानां ग्रहाणां चारज्ञानाय विद्या। "न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया। नानुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित्" मनु० ६-५०।

नक्षत्रव्यूह ನಕ್ಷತ್ರವ್ಯೂಹ (ಪುं०) ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪು, ಚೇತನ ಮತ್ತು ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳ ಶುಭಾಶುಭಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಮೂಹ.

नक्षत्रशूल ನಕ್ಷತ್ರಶೂಲ (ಪುं०) ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ನಿಷಿದ್ಧವಾದ ನಕ್ಷತ್ರ.

ದಿಕ್ಕು	ನಿಷಿದ್ಧ ನಕ್ಷತ್ರ
ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ	ಜ್ಯೇಷ್ಠೆ ಮತ್ತು ಧನಿಷ್ಠೆ
ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ,,	ಅಶ್ವಿನಿ ಮತ್ತು ಶ್ರವಣ
ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ,,	ರೋಹಿಣಿ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಯ
ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನ ,,	ಉತ್ತರಫಲ್ಗುನಿ ಮತ್ತು ಹಸ್ತ.

"पूर्वे ज्येष्ठधनिष्ठे च श्रवणाश्विनिदक्षिणे। पश्चिमे पुष्यरोहिण्यौ हस्ताफल्गुनिचोत्तरे" मुहू० द०।

नक्षत्रसन्धि ನಕ್ಷತ್ರಸಂಧಿ (ಪುं०) ಒಂದು ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಮುಂದಿನ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಗಳ ಪ್ರವೇಶದ ಕಾಲ. नक्षत्रयोः सन्धिः।

नक्षत्रसूचक ನಕ್ಷತ್ರಸೂಚಕ (ಪುं०) ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಜೋಯಿಸ, ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ

ಜೋಯಿಸನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವವನು. नक्षत्राणि शुभाशुभतया सूचयति—सूच (पैशुन्ये) "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "अविदित्वैव यः शास्त्रं दैवज्ञत्वं प्रपद्यते। स पङ्क्तिदूषकः पापो ज्ञेयो नक्षत्रसूचकः" बृहत्सं० २-१६।

नक्षत्रिन् ನಕ್ಷತ್ರಿನ್ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. शिशुमाराकृति-ज्योतीरूपं नक्षत्रमस्मिन्नस्ति "इनिः" (५-२-११५)। "शिशुमाराकृति प्रोक्तं यद्रूपं ज्योतिषां दिवि। तदस्यास्ति स नक्षत्री सप्तार्णो लोकपावनः" इति निरुक्तिः। "नक्षत्रनेमिर्नक्षत्री" वि०स०। 2. ಚಂದ್ರ.

नक्षत्रेश ನಕ್ಷತ್ರೇಶ (पुं०) ಚಂದ್ರ. नक्षत्राणामीशः। "नक्षत्रेशकृतेक्षणो गिरिगुरौ गाढां रुचिं धारयन्" सा० द०।

नख ನಖ (पुंन०) 1. ನಖ, ಉಗುರು. न खमस्य। प्रकृत्या भवति (६-३-७५)। "कामिनामनिभृतान्यपि रम्भास्तम्भकोमलतलेषु नखानि" माघ० १०-६६। 2. ಖಂಡ. (न०) 3. ಒಂದು ಗಂಧದ್ರವ್ಯ. "नखं तु गन्धद्रव्ये स्यान्नखः करजषण्डयोः" विश्व०।

नखकुट्ट ನಖಕುಟ್ಟ (पुं०) ನಾಪಿತ, ಉಗುರನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವವನು, ಕ್ಷೌರಿಕ. नखं कुट्टयति—कुट्ट (छेदने) "अण्" (३-२-१)।

नखक्षत ನಖಕ್ಷತ (न०) ಉಗುರಿನಿಂದಾದ ಗಾಯ. नखैः क्षतम्। "सद्यो वसन्तेन समागतानां नखक्षतानीव वनस्थलीनाम्" कुमा० ३-२९।

नखदारण ನಖದಾರಣ (न०) ಉಗುರನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ ನಾಪಿತನ ಒಂದು ಆಯುಧ, ಚೇರಣ. नखं दार्यतेऽनेन—दृ (विदारणे)+णिच् "ल्युट्" (३-३-११७)।

नखनिकृन्तन ನಖನಿಕೃಂತನ (न०) ಚೇರಣ, ನಾಪಿತನು ಉಗುರನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ ಒಂದು ಆಯುಧ. नखं निकृत्यते अनेन—कृती (छेदने) "ल्युट्" (३-३-११७)। मुम्। बाहु०।

नखपद ನಖಪದ (न०) ನಖಕ್ಷತ. नखस्य पदम्।

नखम्पच ನಖಂಪಚ (वि०) ಉಗುರನ್ನು ಸುಡುವ, ಉಗುರನ್ನು ಬಿಸಿಯಾಗಿ ಮಾಡುವ. नखं पचति—डु पचष् (पाके) "खश्" (३-२-३४)। मुम् (६-३-६७)।

नखर ನಖರ (पुन०) ಉಗುರು. नखं राति—रा (दाने) "कः" (३-२-३)। "किं पुनरलंकृतस्त्वं संप्रति नखरक्षतैस्तस्याः" सा० द०।

नखरञ्जनी ನಖರಂಜನೀ (स्त्री०) ನಾಪಿತನು ಉಗುರನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ಒಂದು ಆಯುಧ, ಚೇರಣ. नखं रञ्जयति—रञ्ज (रागे)+णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। "पुनर्भवच्छेदकरी गङ्गेव नखरञ्जनी" उद्भ०।

नखरायुध ನಖರಾಯುಧ (पुं०) 1. ಸಿಂಹ. 2. ವ್ಯಾಘ್ರ, ಹುಲಿ. 3. ನಾಯಿ. नखर एवायुधमस्य। स्त्रियाम् जाति० "ङीष्" (४-१-६३)।

नखराह्व ನಖರಾಹ್ವ (पुं०) ಗನ್ನೇರಳೆ ಗಿಡ. नखरमाह्वयते स्पर्धते आकारेण।

नखविष ನಖವಿಷ (पुं०) ಮನುಷ್ಯ. नखे विषमस्य। "नागाः स्युर्दृग्विषा लूनविषास्तु वृश्चिकादयः। व्याघ्रादयो लोमविषा नखविषा नरादयः। लालाविषास्तु लूताद्याः कालान्तरविषाः पुनः। मूषिकाद्याः"।

नखाघात ನಖಾಘಾತ (पुं०) ನಖಗಳಿಂದ ಹೊಡೆಯುವುದು. नखैराघातः। ಸುರತ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಾಯಿಕಾ ನಾಯಕರ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ನಖಗಳ ಏಟು. "नखाघातः प्रदातव्यो यथास्थानानि नर्मसु। पार्श्वयोः स्तनयोश्चैव ऊरौ चैव नितम्बके। कक्षस्थले च कक्षान्ते कपाले बाहुमूलके। ग्रीवायां कण्ठदेशे च नखाघातं समाचरेत्"।

नखानखि ನಖಾನಖಿ (अव्य०) ಪರಸ್ಪರ ನಖಗಳಿಂದ ಹೊಡೆದು ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ. नखैश्च नखैश्च प्रहृत्य प्रवृत्तं युद्धम् कर्मव्य० "इच्" समासान्तः (५-४-१२७)।

नखायुध ನಖಾಯುಧ (पुं०) 1. ಸಿಂಹ. 2. ವ್ಯಾಘ್ರ, ಹುಲಿ. 3. ನಾಯಿ. नख एवायुधमस्य।

नखालु ನಖಾಲು (पुं०) ನೀಲಿ ಗಿಡ.

नखाशिन् ನಖಾಶಿನ್ (पुं०) ಉಲೂಕ, ಗೂಬೆ. नखमश्नाति—अश (भोजने) "णिनिः" (३-२-७८)।

नखिन् ನಖಿನ್ (पुं०) 1. ಸಿಂಹ. 2. ವ್ಯಾಘ್ರ, ಹುಲಿ. 3. ನಾಯಿ. नखोऽस्त्यस्य प्राशस्त्येन "इनिः" (५-२-११५)। "नदीनां शस्त्रपाणीनां नखिनां शृङ्गिणां तथा। विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च" चाणक्यः। (वि०) 4. ನಖವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು.

नखी ನಖೀ (स्त्री०) ನಖಿಯೆಂಬ ಒಂದು ಗಂಧದ್ರವ್ಯ. नखः आकारत्वेनास्त्यस्य "अच्" (५-२-१२७)। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)।

नग ನಗ (पुं०) 1. ಪರ್ವತ, ಬೆಟ್ಟ. न गच्छति—गम्लृ (गतौ) "डः" (वा० ३-२-४८)। वा नञो नलोपः (६-३-७७)। "अनुचरेण धनाधिपतेरथो नगविलोकनविस्मितमानसः" किरा० ५-१६। 2. ವೃಕ್ಷ, ಮರ. "वनं बबाधे विषपावकोत्था विपन्नगानामविपन्नगानाम्" माघ० ४-१५।

नगज ನಗಜ (वि०) 1. ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. नगे जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९७)। "न गजा नगजा दयिता दयिता विगतं विगतं ललितं ललितम्" भट्टि० १०-९। (स्त्री०) **–जा –ಜಾ.** 2. ಪಾರ್ವತಿ. ಪರ್ವತರಾಜನ ಪುತ್ರಿ.

नगनिम्नगा ನಗನಿಮ್ನಗಾ (स्त्री०) ಗಿರಿನದಿ, ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನದಿ.

नगपति ನಗಪತಿ (पुं०) 1. ಪರ್ವತರಾಜ, ಹಿಮವಂತ. नगानां पतिः। 2. ಚಂದ್ರ. नगानामोषधीनां (वृक्षाणाम्) पतिः।

नगभू ನಗಭೂ (स्त्री०) 1. ಪರ್ವತಪ್ರದೇಶ. नगस्य भूः। (वि०) 2. ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. नगे भवति—भू "क्विप्"।

नगर ನಗರ (न०) 1. ಪುರ, ಪಟ್ಟಣ. नगाः सन्त्यत्र "रः" (वा० ५-२-१०७)। ವಾಣಿಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದ ವರ್ತಕರಿಂದಲೂ ಚಾತುರ್ವರ್ಣ್ಯದಿಂದಲೂ ನಾನಾಜಾತಿಯ ಜನರಿಂದಲೂ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಕಲ ದೇವತೆ (ದೇವರ ಗುಡಿ) ಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ಊರು ನಗರವೆನಿಸುವುದು. "पण्यक्रियादिनिपुणैश्चातुर्वर्ण्यजनैर्युतम्। अनेकजातिसम्बद्धं नैकशिल्पिसमाकुलम्। सर्वदैवतसम्बद्धं नगरन्त्वभिधीयते"। गौरा० "ङीष्" (४-१-४१)। **नगरी ನಗರೀ.**

नगरकाक ನಗರಕಾಕ (पुं०) ಪಟ್ಟಣದ ಕಾಗೆ. ಕಾಗೆಯಂತೆ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗ.

नगरगामिन् ನಗರಗಾಮಿನ್ (वि०) ನಗರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ, ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವ (ದಾರಿ). नगरं गच्छति गम्लृ (गतौ) "णिनिः" (३-१-१३४)। "गजवधूमारुह्य नगरगामिनं मार्गमिन्दुवदनालंकृतवती" मालती० १।

नगरघात ನಗರಘಾತ (पुं०) ಗಜ, ಆನೆ. नगरं हन्ति—हन (हिंसागत्योः) "अण्" बाहु०। नगरघातो हस्ती सि० कौ०।

नगरमार्ग ನಗರಮಾರ್ಗ (पुं०) ಪಟ್ಟಣದ ರಸ್ತೆ, ನಗರದೊಳಗಿನ ರಸ್ತೆ, ರಾಜಮಾರ್ಗ. ರಾಜಮಾರ್ಗವು ರಾಜನ ಅರಮನೆಯ ಸುತ್ತಲೂ (ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಇರಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ದರ್ಜೆಯ ಮಾರ್ಗವು ಮೂವತ್ತು ಹಸ್ತಗಳ (ಮೊಳಗಳ) ಅಗಲವಾಗಿಯೂ ಎರಡನೆಯ ದರ್ಜೆಯದು ಇಪ್ಪತ್ತು ಹಸ್ತ (ಮೊಳ) ಗಳ ಅಗಲವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು. ಅಧಮವಾದುದು ಹದಿನೈದು ಮೊಳ ಅಗಲದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. "राजमार्गास्तु कर्तव्याश्चतुर्दिक्षु नृपालयात्। उत्तमो राजमार्गस्तु त्रिंशद्धस्तमितो भवेत्। मध्यमो विंशतिकरो दशपञ्चकरोऽधमः"।

नगरन्ध्रकर ನಗರಂಧ್ರಕರ (पुं०) ಷಣ್ಮುಖ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ಸ್ಕಂದ. नगस्य क्रौञ्चस्य रन्ध्रं करोति—डु कृञ् (करणे) "टः" (३-२-२०)। "अभवदस्य ततो गुणवत्तरं सनगरं नगरन्ध्रकरौजसः" रघु० ९-२।

नगराध्यक्ष ನಗರಾಧ್ಯಕ್ಷ (पुं०) ನಗರಸಭೆಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷ, ರಾಜನಿಂದ ಅಥವಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ಚುನಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಗರದ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಜೆ. नगरे अध्यक्षः। ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಕಲ ಹಿತಗಳನ್ನೂ ಚಿಂತಿಸಲು ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ತಕ್ಕ ಸೌಕರ್ಯ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನೂ ಕಲ್ಪಿಸಲು ಒಬ್ಬನನ್ನು ಅಧ್ಯಕ್ಷನನ್ನಾಗಿ ಚುನಾಯಿಸಬೇಕು. "नगरे नगरे वा स्यादेकः सर्वार्थचिन्तकः। उच्चैः स्थाने घोररूपो नक्षत्राणामिव ग्रहः। भवेत्स तान् परिक्रामेत् सर्वानेव सभासदः" भा० शान्ति० ८७-१०, ११।

नगाटन ನಗಾಟನ (पुं०) 1. ವಾನರ, ಕಪಿ. नगे वृक्षे अटनमस्य। "गोलाङ्गूले कपित्थास्यदधिशोणनगाटनाः" त्रिकाण्ड०। (न०) 2. ಪರ್ವತ ಮತ್ತು ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ. नगे गिरौ वृक्षे वा अटनम्।

नगाधिप ನಗಾಧಿಪ (पुं०) 1. ಪರ್ವತಗಳ ರಾಜ. नगानामधिपः। 2. ಸುಮೇರುಪರ್ವತ,

नगाधिराज ನಗಾಧಿರಾಜ (पुं०) ಪರ್ವತಗಳ ರಾಜ, ಹಿಮವಂತ. नगानामधिराजः। "अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा हिमालयो नाम नगाधिराजः" कुमा० १-१।

नगारि ನಗಾರಿ (पुं०) ಪರ್ವತಗಳ ಶತ್ರು, ಇಂದ್ರ. नगानामरिः। ಪರ್ವತಗಳ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಪರ್ವತಗಳಿಗೆ ಶತ್ರುವಾದನು. "नदीज, लङ्केशवनारिकेतुर्नगाह्वयो नाम नगारिसूनुः" भा० विरा० ४०-११।

नगाश्रय ನಗಾಶ್ರಯ (वि०) ಪರ್ವತ ಮತ್ತು ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಡುವ. नगः पर्वतः वृक्षो वा आश्रयो यस्य ।

नगेन्द्र ನಗೇಂದ್ರ (पुं०) 1. ಪರ್ವತಗಳ ಒಡೆಯ, ಹಿಮವಂತ. नगानामिन्द्रः । "रश्मिष्विवादाय नगेन्द्रसक्तां निवर्तयामास नृपस्य दृष्टिम्" रघु० २-२८। 2. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪರ್ವತ.

नगौकस् ನಗೌಕಸ್ (पुं०) 1. ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. नगो वृक्षः नगे वृक्षे वा ओकोऽस्य। 2. ಸಿಂಹ. 3. ಶರಭಮೃಗ. 4. ವ್ಯಾಘ್ರ, ಹುಲಿ. नगः पर्वतः ओको यस्य। (वि०) 5. ಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ. "नगौकाः पुंसि शरभे पक्षिपञ्चास्ययोरपि" मेदि०।

नग्न ನಗ್ನ (पुं०) 1. ದಿಗಂಬರ ಜೈನಸಂನ್ಯಾಸಿ. 2. ಸ್ತುತಿಪಾಠಕ, ಹೊಗಳುಭಟ. (वि०) 3. ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಧರಿಸದಿರುವವನು, ಬೆತ್ತಲೆಯವನು. नजते—ओ नजी (लज्जायाम्) "क्तः" (३-४ ७२)। नत्वम् (८-२-४५)। "नग्नो विवाससि। मागधे च क्षपणके" हेम०। ನಗ್ನರು ಐದು ವಿಧ. (1) द्विकच्छः (ಎರಡು ಕಚ್ಚೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿರುವವನು). (2) कच्छशेषः (ಬಟ್ಟೆಯ ತುದಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಚ್ಚೆ ಹಾಕಿರುವವನು). (3) मुक्तकच्छः। (4) एकवासाः (ಒಂದೇ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಉಟ್ಟಿರುವವನು). ಮತ್ತು (5) अवासाः (ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವವನು) ಇವರೆಲ್ಲರೂ ನಗ್ನರು. ನಗ್ನರಾಗಿರುವ ಪುರುಷರನ್ನೂ ಹೆಂಗಸರನ್ನೂ ನೋಡಕೂಡದು. "न नग्नां स्त्रियमीक्षेत पुरुषं वा कदाचन"। 4. ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸಗಳಿಲ್ಲದ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. ಇವನ ಅನ್ನವು ನಿಷಿದ್ಧ. "येषां कुले न वेदोऽस्ति न शास्त्रं नैव च श्रुतम्। ते नग्नाः कीर्तिताः सद्भिस्तेषामन्नं विगर्हितम्" मार्कं०।

नग्नजित् ನಗ್ನಜಿತ್ (पुं०) 1. ಒಬ್ಬ ರಾಜ. ಈತನ ಮಗಳಾದ ಸತ್ಯೆ ಎಂಬುವಳನ್ನು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಮದುವೆಯಾದನು. भाग० १०-५८। 2. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದ ಒಬ್ಬ ಪಂಡಿತ. "आस्यं सकेशनिचयं षोडश दैर्घ्येण नग्नजित्प्रोक्तम्" बृहत्सं० ५८-१५।

नग्नता ನಗ್ನತಾ (स्त्री०) ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ. नग्न "तल्" (५-१-११९)।

नग्नमुषित ನಗ್ನಮುಷಿತ (वि०) ಧನ ಮತ್ತು ಆಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡುದರಿಂದ ನಗ್ನನಾಗಿರುವವನು. मुषितो नग्नः। परनिपातः (२-२-३१)। "को नग्नमुषितप्रख्यं बहु मन्येत राघवम्" भट्टि० ५-८४।

नग्नम्भविष्णु ನಗ್ನಂಭವಿಷ್ಣು (वि०) ನಗ್ನನಾಗಿ ಆಗುವ ಸ್ವಭಾವದ, ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿ ಆಗುವ ಸ್ವಭಾವದ. अनग्नो नग्नो भवति—भू "खिष्णुच्" (३-२-५७)। "खुकञ्" (३-२-५७)। –भावुक–ಭಾವುಕ. मुम् (६-३-६७)।

नग्नहू ನಗ್ನಹೂ (पुं०) ಮದ್ಯ ತಯಾರಿಸಲು ಬೇಕಾದ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಟ್ಟಿ ಪದಾರ್ಥ. हूयते—ह्वेञ् (स्पर्धायां शब्दे च) "क्विप्" (वा० ३-३-१०८)। नग्नस्य हूः। ಈ ವಸ್ತುವು ಇದನ್ನು ಸೇವಿಸುವವನನ್ನು ನಗ್ನನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

नग्नाट ನಗ್ನಾಟ (पुं०) ದಿಗಂಬರನಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಜೈನ ಸಂನ್ಯಾಸಿ. नग्नः सन् अटति—अट (गतौ) "अच्" (३-१-१३४)। "ण्वुल्" (३-१-१३३)। –अटकः –ಅಟಕಃ.

नग्निका ನಗ್ನಿಕಾ (स्त्री०) 1. ಪುಷ್ಪವತಿಯಾಗದಿರುವ ಹೆಂಗಸು, ಮೈ ನೆರೆಯದಿರುವ ಹೆಂಗಸು (ಕನ್ಯೆ). नजते—ओनजी (लज्जायाम्) "क्तः" (३-४-७२)। नत्वम् (८-२-४५)। स्वार्थे "कन्" (५-३-७५)। 2. ಬೆತ್ತಲೆಯ ಹೆಂಗಸು.

नग्नीकरण ನಗ್ನೀಕರಣ (न०) ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿ ಮಾಡುವುದು.

नग्नीकृत ನಗ್ನೀಕೃತ (वि०) ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ. अनग्नः नग्नः कृतः।

नग्नीभवन ನಗ್ನೀಭವನ (न०) ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿ ಆಗುವುದು.

नग्नीभूत ನಗ್ನೀಭೂತ (वि०) ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿ ಆಗಿರುವ. अनग्नः नग्नो भूतः।

नङ्ग ನಂಗ (पुं०) ಜಾರ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿ.

नचिकेत(स्) ನಚಿಕೇತ(ಸ್) (पुं०) ಅರುಣಿಯೆಂಬ ಉದ್ದಾಲಕಋಷಿಯ ಮಗ. [ಉದ್ದಾಲಕನು ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಮುದಿ ಹಸುಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಇದನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದ ನಚಿಕೇತನು ನನ್ನನ್ನು ಯಾರಿಗೆ ಕೊಡುವೆಯೆಂದು ತಂದೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಇದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಉದ್ದಾಲಕನು ನಿನ್ನನ್ನು ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ನಚಿಕೇತನು ಯಮನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದನು. ಯಮನು ಮನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರಲು ಬರುವವರೆಗೂ ಕಾದಿದ್ದನು. ಯಮನು ಬಂದು ನಚಿಕೇತನನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿದನಂತರ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ವಾದ ಪ್ರತಿವಾದಗಳು ನಡೆದವು. ನಚಿಕೇತನು ತನ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದ

ಯಮನನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಮತ್ತೆ ತಂದೆಯಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರಿದನು.] "मृत्युप्रोक्तां नचिकेतोऽथ लब्ध्वा विद्यामेतां योगविधिं च कृत्स्नम्" कठो० ।

नचिर ನಚಿರ (अव्य०) ಬೇಗ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ. न चिरम्। चिर ಶಬ್ದಕ್ಕೆ न ಶಬ್ದದೊಡನೆ "सह सुपा" (२-१-४) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸ ಬಂದಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ नचिरेण नचिरात् ಇತ್ಯಾದಿ. "तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात्। भवामि नचिरात् पार्थ मय्यावेशितचेतसाम्" गीता १२-७।

ओ नजी – लज्जायाम् (भ्वा० आत्म० अक० से०)। नजते। अनजिष्ट। ಇತ್ಯಾದಿ.

नञ् ನಞ್ (अव्य०) ಇದು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಒಂದು ಅವ್ಯಯ. (ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ) ಉತ್ತರ ಪದವು ಪರವಾದಾಗ ಇದರ न ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಉತ್ತರ ಪದವು ಅಜಾದಿಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ नुट् ಆಗಮವು ಬರುವುದು. न ब्राह्मणः अब्राह्मणः। न अश्वः अनश्वः। **ನಞರ್ಥಗಳು:** 1. ಅಭಾವ. "अपापम्"। "भूतले घटो नास्ति" ಇತ್ಯಾದಿ. 2. ನಿಷೇಧ. "न कुर्वीत वृथाचेष्टां न वार्यञ्जलिना पिबेत्। नोत्सङ्गे भक्षयेद्भक्ष्यान् न जातु स्यात् कुतूहली" मनु० ४-६३। 3. ಸ್ವರೂಪ. "न" इति नकारस्वरूपो वर्णः। 4. ಅತಿಕ್ರಮ, ಮೀರುವುದು, ಉಲ್ಲಂಘಿಸುವುದು. 5. ಈಷತ್, ಸ್ವಲ್ಪ. "अनुदरा कन्या"। 6. ಸಾದೃಶ್ಯ. "अब्राह्मणः"— ब्राह्मणसदृशः। 7. ವಿರುದ್ಧ. "अधर्मेण च यः प्राह यश्चाधर्मेण पृच्छति" मनु० २-१११। 8. ಅನ್ಯತ್ವ, ಭೇದ. "अनश्वः"। "नञभावे निषेधे च स्वरूपार्थेऽप्यतिक्रमे। ईषदर्थे च सादृश्ये तद्विरुद्धतदन्ययोः" मेदि०। "तत्सादृश्यमभावश्च तदन्यत्वं तदल्पता। अप्राशस्त्यं विरोधश्च नञर्थाः षट् प्रकीर्तिताः। नञ् ದ್ವಯವು ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥವನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುವುದು. "न कश्चिन्नापराध्यति"।

नट – नृत्तौ (भ्वा० पर० अक० से०)। नटति। ननाट। नटिता। नटिष्यति। नटतु। अनटत्। नटेत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಕುಣಿದಾಡು, ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ವಾದ್ಯಗಳ ಸಮೇತ ಕುಣಿದಾಡು.

भावे :—नट्यते। नेटे। नटिता। नटिष्यते। नट्यताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—नटयति, –ते। नटयां चकार, –चक्रे, –बभूव, –आस। नटयिता। नटयिष्यति, –ते। नटयतु, –ताम्। ಇತ್ಯಾದಿ.

कृत्सु :—नटितव्यम्। नटनीयम्। नाट्यम्। नटितः। नटितवान्, –वती। नटन्, –न्ती। नटितुम्। नटितम्। नटनम्। नटित्वा। प्रणट्य।

नट – अवस्पन्दने (चुरा० उभ० सक० से०)। नाटयति, –ते। अनीनटत्, –त। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ವಲ್ಪ ಚಲಿಸು, ಸ್ವಲ್ಪ ಅಲುಗಾಡು.

नट ನಟ (पुं०) 1. ಶೈಲೂಷ, ಅಭಿನಯಪೂರ್ವಕ ಸಂಗೀತ ಮೇಳಗಳೊಡನೆ ಕುಣಿದಾಡುವವನು. नट (नृत्तौ) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ವ್ರಾತ್ಯ (ಸಂಸ್ಕಾರಹೀನ) ನಾದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಸವರ್ಣ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗ. "झल्लो मल्लश्च राजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेव च। नटश्च करणश्चैव खसो द्रविड एव च" मनु० १०-२२। 3. ಹೆಮ್ಮರ, ತಿಗಡುಮರ. 4. ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯಗಳ ಅರ್ಥವನು ಶರೀರ ಮತ್ತು ಮಾತುಗಳಿಂದ ಅಭಿನಯಿಸಿ ತೋರಿಸುವ ನರ್ತಕ. 5. ಅಶೋಕವೃಕ್ಷ. 6. ಲಾಳದ ಗಿಡ. (स्त्री०) **–टी –ಟೀ.** 7. ನರ್ತಕಿ. "नटी विदूषको वापि पारिपार्श्वक एव वा" सा० द०। 8. ಒಂದು ಗಂದಿಗೆರ ಸರಕು.

नटचर्या ನಟಚರ್ಯಾ (स्त्री०) ನಟನಕಾರ್ಯ, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಭಿನಯದಿಂದ ತೋರಿಸುವುದು. नटस्य चर्या। "नामानि रूपाणि मनोवचोभिः सन्तन्वतो नटचर्यामिवाज्ञः" भाग० १-३-३७।

नटत् ನಟತ್ (वि०) ನರ್ತನಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ಕುಣಿದಾಡುತ್ತಿರುವ. नट (नृत्तौ) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **–न्ती –ನ್ತೀ.**

नटन ನಟನ (न०) 1. ನರ್ತನ, ಕುಣಿದಾಟ. नट (नृत्तौ) भावे "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಶರೀರ ಮತ್ತು ವಾಕ್ಕು ಇವುಗಳಿಂದ ರಾಮ ಕೃಷ್ಣ ಮೊದಲಾದವರ ಅನುಕರಣ.

नटनीय ನಟನೀಯ (वि०) 1. ನರ್ತನಮಾಡಬೇಕಾದ. 2. ಅಭಿನಯಿಸಬೇಕಾದ. नट (नृत्तौ) "अनीयर्"।

नटभूषण ನಟಭೂಷಣ (पुं०) ಹರಿದಳ. नटान् भूषयति— भूष (अलङ्कारे) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)।

नटमण्डन ನಟಮಂಡನ (न०) ಹರಿದಳ. नटान् मण्डयति — मडि (भूषायाम्) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)।

नटसूत्र ನಟಸೂತ್ರ (न०) ನಟನ ಅಭಿನಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಿಲಾಲಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಒಂದು ಗ್ರಂಥ. नटस्य तद्व्यापारस्य अभिनयादेः प्रतिपादकं सूत्रम्। "पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः" पा० सू० ४-३-११०।

नटान्तिका ನಟಾಂತಿಕಾ (स्त्री०) ಲಜ್ಜೆ, ನಾಚಿಕೆ. नटस्य तद्व्यापारस्य अन्तो यस्याः "कप्" (५-४-१५४)।

नटेश ನಟೇಶ, -ईश्वर -ಈಶ್ವರ (पुं०) ನಟರಾಜ, ಪರಮೇಶ್ವರ.

नटचा ನಟ್ಯಾ (स्त्री०) ನಟರ ಸಮೂಹ. नटानां समूहः "यः" (४-२-४९)।

नड(ल) ನಡ(ಲ) (पुं०) 1. ಲಾಳದ ಗಿಡ, ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹುಲ್ಲು, ಜೊಂಡುಹುಲ್ಲು. 2. ಗೋತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ.

नडक ನಡಕ (न०) ಎರಡು ಹೆಗಲುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಮೂಳೆ.

नड(ल)कीय ನಡ(ಲ)ಕೀಯ (वि०) ಲಾಳದ ಗಿಡಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವ. नडाः सन्त्यत्र "छः" कुक् च (४-२-९१)।

नड(ल)कूबर ನಡ(ಲ)ಕೂಬರ (पुं०) ಕುಬೇರನ ಮಗ.

नड(ल)प्राय ನಡ(ಲ)ಪ್ರಾಯ (पुं०) ಲಾಳದ ಗಿಡದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಪ್ರದೇಶ.

नड(ल)मीन ನಡ(ಲ)ಮೀನ (पुं०) ಜಂಬುಮೀನು, ಹುಲ್ಲುಮೀನು, ಜಂಬುಹುಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಮೀನು. नड(ल)वनस्थितो मीनः।

नडचा ನಡ್ಯಾ (स्त्री०) ನಡಸಮೂಹ, ಜಂಬುಹುಲ್ಲಿನ ಸಮುದಾಯ, ಜಂಬುಹುಲ್ಲಿನ ರಾಶಿ. नडानां समूहः "यः" (४-२-४९)।

नड्वत् ನಡ್ವತ್ (वि०) ಜಂಬುಹುಲ್ಲು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ದೇಶ. नडाः सन्त्यत्र "ड्मतुप्" (४-२-८७)।

नड्वल ನಡ್ವಲ (वि०) ಜಂಬುಹುಲ್ಲು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ದೇಶ. नडाः सन्त्यत्र "वलच्" (४-२-८८)। "नड्वान्नड्वल इत्यपि" अम०। "यो नड्वलानीव गजः परेषां बलान्यमृद्नान्नलिनाभवक्त्रः" रघु० १८-५।

नत ನತ (न०) 1. ನಮಸ್ಕಾರ, ಪ್ರಣಾಮ. (वि०) 2. ವಕ್ರವಾಗಿರುವ, ಡೊಂಕಾಗಿರುವ. 3. ಬಗ್ಗಿರುವ. णम (प्रह्वत्वे शब्दे) "क्तः" (३-४-७२)। "नतेन धनुषा नाकं वपुषा च वसुन्धराम्" याद० २२-१४४। 4. ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ. "तथापि मुह्यन्ति तवाज मायया सुविस्मितं कृत्यमजं नतोऽस्मि तम्" भाग० ५-१८-४। 5. ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. णम कर्म० "क्तः" (३-२-१०२)। 6. ಆಳವಾಗಿರುವ. "तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्ध्रं रराज तन्वी नवलोमराजिः" कुमा० १-३८। 7. ಚಪ್ಪಟೆಯಾದ.

नतकन्धर ನತಕಂಧರ (वि०) ಬಗ್ಗಿದ ಕುತ್ತಿಗೆಯುಳ್ಳವನು, ಕತ್ತನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿದವನು. नता कन्धरा यस्य।

नतनासिक ನತನಾಸಿಕ (वि०) ಚಪ್ಪಟೆಯಾದ ಮೂಗುಳ್ಳವನು. नता नासिका यस्य।

नतभ्रू ನತಭ್ರೂ (स्त्री०) ವಕ್ರವಾದ ಹುಬ್ಬುಗಳುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. नता कुटिला भ्रूः यस्याः। "नतभ्रुवः स्वच्छनखानुबिम्बनच्छलेन कोऽपि स्फुटकम्पकण्टकः" नैष० १६-६०।

नताङ्गी ನತಾಂಗೀ (स्त्री०) ಬಗ್ಗಿದ ದೇಹವುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು. नतमङ्गमस्याः "ङीष्" (वा० ४-१-५५)। "तामीषत्प्रचलविलोचनां नताङ्गीमालिङ्गन् पवन मम स्पृशाङ्गमङ्गम्" मालती० १-४१।

नति ನತಿ (स्त्री०) 1. ನಮಸ್ಕಾರ. णम (प्रह्वत्वे शब्दे) "क्तिन्" (३-३-९४)। 2. ಬಗ್ಗಿರುವಿಕೆ.

नतोन्नत ನತೋನ್ನತ (वि०) ಹಳ್ಳತಿಟ್ಟಾಗಿರುವ. नतं च तदुन्नतं च। "अस्मिन्नलक्षितनतोन्नतभूमिभागे मार्गे पदानि खलु ते विषमीभवन्ति" शाकु० ४-१४।

नद ನದ (पुं०) 1. ಗಂಡುಹೊಳೆ, ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಹೊಳೆ. नदति—णद (अव्यक्ते शब्दे) "अच्" (३-१-१३४)। "यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम्। तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम्" मनु० ६-९०। 2. ಸಮುದ್ರ.

नदत् ನದತ್ (वि०) ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವ. णद (अव्यक्ते शब्दे) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। -न्ती -ನ್ತೀ.

नदन ನದನ (न०) ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು. णद (अव्यक्ते शब्दे) "ल्युट्" (३-३-११५)।

नदनीय ನದನೀಯ (वि०) 1. ಶಬ್ದಮಾಡಬೇಕಾದ. णद (अव्यक्ते शब्दे) "अनीयर्" (३-१-९६)। 2. ಶಬ್ದ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. "तव्यः" (३-१-९६)। -नितव्यः -ನಿತವ್ಯಃ.

नदर ನದರ (वि०) 1. ಭಯವಿಲ್ಲದ, ಹೆದರಿಕೆಯಿಲ್ಲದ. नास्ति दरो भयं यस्य। 2. ನದದ ಸಮೀಪಪ್ರದೇಶ. नदस्यादूरभवः "रः" (४-२-८०)। 3. ನದದಿಂದ ಉಂಟಾದ. नदेन निर्वृत्तम् "रः" (४-२-८०)।

नदराज ನದರಾಜ (पुं०) ನದಗಳ ಪತಿಯಾದ ಸಮುದ್ರ. नदानां राजा "टच्" (५-४-९१)।

नदित ನದಿತ (न०) 1. ಶಬ್ದ, ಧ್ವನಿ. णद (अव्यक्ते शब्दे) भावे "क्तः" (३-३-११४)। (वि०) 2. ಶಬ್ದಮಾಡಿದ. ಸದ್ದುಮಾಡಿದ. णद कर्त० "क्तः" (३-४-७२)।

नदितवत् ನದಿತವತ್ (वि०) ಶಬ್ದಮಾಡಿದ. णद (अव्यक्ते शब्दे) "क्तवतुः" (३-२-१०२)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। **—वती —ವತೀ.**

नदी ನದೀ (स्त्रीं०) ನದಿ, ಹೊಳೆ. नदति—णद (अव्यक्ते शब्दे) "अच्" (३-१-१३४)। ಪಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ "नदट्" ಎಂದು ಟಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ङीप्" (४-१-१५)। "नदी सरिति शोणादौ ना" मेदि०। ಎಂಟು ಸಾವಿರ ಧನುಃಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಡಮೆಯಿಲ್ಲದಷ್ಟು ದೂರ ಪ್ರವಹಿಸುವ ಜಲಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ "ನದಿ" ಯೆಂದು ಹೆಸರು. "धनुः सहस्राण्यष्टौ च गतिर्यासां न विद्यते। न ता नदीशब्दवहा गर्तास्ते परिकीर्तिताः"। "विविधकामहिता महिताम्भसः स्फुटसरोजवना जवना नदीः" किरा० ५-७।

नदीकान्त ನದೀಕಾಂತ (पुं०) 1. ನದಿಗಳಿಗೆ ಪತಿಯಾದ ಸಮುದ್ರ. नदीनां कान्तः। 2. ನೀರುಹಲಸಿನ ಗಿಡ. नदी कान्ता यस्य। 3. ಲಕ್ಕೆಗಿಡ. (स्त्री०) **—कान्ता —ಕಾಂತಾ.** 4. ಜಂಬೂವೃಕ್ಷ, ನೇರಳೆಮರ. 5. ಲತೆ, ಬಳ್ಳಿ. 6. ಕಾಕಜಂಘೆಯೆಂಬ ಗಿಡ. "नदीकान्तः समुद्रे स्यात् हिज्जले सिन्दुवारके। नदीकान्ता स्त्रियाम् जम्ब्वां काकजङ्घौषधावपि" मेदि०।

टुनदि — समृद्धौ (भ्वा० पर० अक० से०)। नन्दति। ननन्द। नन्दिता। नन्दिष्यति। नन्दतु। अनन्दत्। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಂತೋಷಪಡು, ಹರ್ಷಹೊಂದು. "ननन्द स्वभटान् दृष्ट्वा नखरश्रितमौक्तिकान्" याद० २२-१५६।

भावे :—नन्द्यते। ननन्दे। नन्दिता। नन्दिष्यते। नन्द्यताम्। अनन्द्यत। ಇತ್ಯಾದಿ.

णिचि :—नन्दयति, —ते। नन्दयां चकार, —बभूव, —आस। नन्दयिता। नन्दयिष्यति, —ते। नन्दयतु, —ताम्। अनन्दयत्, —त।

सनि :—निनन्दिषति। निनन्दिषां चकार, —बभूव, —आस। निनन्दिष्यति। निनन्दिषतु। अनिनन्दिषत्।

कृत्सु :—नन्दितव्यः। नन्दनीयः। नन्द्यः। नन्दितः। नन्दितवान्, —वती। नन्दन्, —न्ती। नन्दितुम्। नन्दनम्। नन्दित्वा।

नदीकूल ನದೀಕೂಲ (न०) ನದಿಯ ತೀರ, ಹೊಳೆಯ ದಡ. नद्याः कूलम्।

नदीज ನದೀಜ (पुं०) 1. ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯ. नद्यां गङ्गायां जायते—जनी (प्रादुर्भावे) "डः" (३-२-९७)। "नदीज, लङ्केशवनारिकेतुर्नगाह्वयो नाम नगारिसूनुः" भा० विरा० ४०-११। 2. ಅರ್ಜುನವೃಕ್ಷ, ಕೆಂಪುಮತ್ತಿ ಮರ. 3. ನೀರುಹಲಸಿನ ಮರ. (न०) 4. ಸೌವೀರಾಂಜನ. (वि०) 5. ನದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. 6. ಅಗ್ನಿಮಂಥ ವೃಕ್ಷ. (स्त्री०) **—जा —ಜಾ.**

नदीधर ನದೀಧರ (पुं०) ಪರಮೇಶ್ವರ, ಪರಶಿವ. नद्या धरः।

नदीन ನದೀನ (पुं०) 1. ಸಾಗರ, ಸಮುದ್ರ, ಕಡಲು. नदीनाम् इनः। "तरन्तो दारदः पेरुः महाप्राचीरमद्वयोः। नदीनश्च" त्रिकाण्ड०। "रत्नैरलंकरणभावमितैर्नदीनः" नैष० १३-२३। 2. ವರುಣ. (वि०) 3. ದೀನನಲ್ಲದವನು. ಬಡವನಲ್ಲದವನು.

नदीपति ನದೀಪತಿ (पुं०) 1. ಸಮುದ್ರ, ಸಾಗರ. नदीनां पतिः। 2. ವರುಣ.

नदीमातृक ನದೀಮಾತೃಕ (वि०) ನದಿಯ ನೀರಿನಿಂದ ಬೆಳೆಯತಕ್ಕ (ಪ್ರದೇಶ). नदी मातेव यस्य।

नदीमुख ನದೀಮುಖ (न०) ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವ ಮಾರ್ಗ. नदी मुखमिव। "वृद्धो नदीमुखेनैव प्रस्थानं लवणाम्भसः" रघु० १७-५४।

नदीष्ण ನದೀಷ್ಣ (वि०) ನದಿಯಲ್ಲಿ ಜಾಣನಾಗಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವವನು. नद्यां कुशलं स्नाति—ष्णा (शौचे) "कः" (३-२-४)। षत्वम् (८-३-८९)।

नदीसर्ज ನದೀಸರ್ಜ (पुं०) ಅರ್ಜುನವೃಕ್ಷ, ಕೆಂಪು ಮತ್ತಿ ಮರ. सर्ज्यते — षर्ज (अर्जने) + णिच् "अच्" (३-३-५६)। नद्याः सर्जः। "नदीसर्जो वीरतरुः इन्द्रद्रुः ककुभोऽर्जुनः" अम०।

नद्ध ನದ್ಧ (वि०) ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ. णह (बन्धने) "क्तः" (३-२-१०२)। "खर्जूरीस्कन्धनद्धानां मदोद्गारसुगन्धिषु" रघु० ४-५७।

नद्ध्री ನದ್ಧ್ರೀ (वि०) ಚರ್ಮದ ಹಗ್ಗ, ಮಿಳಿಯ ಹಗ್ಗ. नह्यतेऽनया—णह (बन्धने) कर० "ष्ट्रन्" (३-२-१८२)। "नद्ध्री वर्ध्री वरत्रा स्यात्" अम०।

नद्यावर्तक ನದ್ಯಾವರ್ತಕ (पुं०) ಪ್ರಯಾಣಸಂಬಂಧವಾದ ಒಂದು ಯೋಗ. ಜನ್ಮರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಬುಧ ಪ್ರಯಾಣದ ಲಗ್ನದಲ್ಲಿ ಗುರು ಅಥವಾ ಶುಕ್ರ ಇರುವಾಗ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರೆ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. "स्वराशिगे बुधे लग्ने सिते वा सुरवन्दिते। नद्यावर्तकयोगोऽयं यातुरिष्टार्थसिद्धिदः"।

ननन्दृ ನನಂದೃ (स्त्री०) ಪತಿಯ ಸಹೋದರಿ, ಗಂಡನ ಒಡಹುಟ್ಟಿದವಳು. न नन्दति न तुष्यति, न नन्दयति भ्रातृजायां वा—टुनदि (समृद्धौ) "ऋन्" (उ० २-९८)। "ननन्दा तु स्वसा पत्युः" अम०।

ननु ನನು (अव्य०) 1. ಅನುಜ್ಞೆ, ಅನುಮತಿ. न नुदति—णुद (प्रेरणे) "डुः" (वा० ३-२-१८०)। "ननु संदिशेति सुदृशोदितया त्रपया न किञ्चन किलाभिदधे" माघ० ९-६१। 2. ಆಮಂತ್ರಣ, ಕರೆ, ಸಂಬೋಧನ. "विधुरां ज्वलनातिसर्जनान्ननु मां प्रापय पत्युरन्तिकम्" कुमा० ४-३२। 3. ಅವಧಾರಣ, ನಿಶ್ಚಯ. "उपपन्नं ननु शिवं सप्तस्वङ्गेषु यस्य मे। दैवीनां मानुषीणां च प्रतिहर्ता त्वमापदाम्" रघु० १-६०। 4. ಪ್ರಶ್ನೆ, ಕೇಳಿಕೆ. 5. ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತಿ. 6. ಆಕ್ಷೇಪ. 7. ವಾಕ್ಯಾರಂಭ. 8. ಅನುನಯ, ಅನುಸರಣೆ. "नन्वाक्षेपे परिप्रश्ने प्रत्युक्तावव ारणे। वाक्यारम्भेऽप्यनुनयामन्त्रणानुज्ञयोरपि" हेम०। 9. ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ. "मन्ये शङ्के ध्रुवं नूनं किंवा प्रायोऽनुवेद्मि च। ननु नाम हि जानामि उत्प्रेक्षाव्यञ्जकानि च"।

ननुच ನನುಚ (अव्य०) 1. ಪ್ರಶ್ನೆ. 2. ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು. 3. ಸರಿಯಾದ ಮಾತು. 4. ಸ್ತುತಿ, ಹೊಗಳಿಕೆ. "ननुच प्रश्ने दुष्टोक्तौ सम्यग्वादे स्तुतावपि" हेम०।

नन्तव्य ನಂತವ್ಯ (वि०) 1. ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ನಮಸ್ಕರಿಸಬೇಕಾದ. णम (प्रह्वत्वे शब्दे) "तव्यः" (३-१-९६)।

नन्तृ ನಂತೃ (वि०) 1. ನಮಸ್ಕರಿಸುವವನು. 2. ತಲೆ ಬಾಗಿಸುವವನು. णम (प्रह्वत्वे शब्दे) "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। —न्त्री—ನ್ತ್ರೀ.

नन्द ನಂದ (पुं०) 1. ಹರ್ಷ, ಸಂತೋಷ. टु नदि (समृद्धौ) भावे "घञ्" (३-३-१८)। 2. ವಿಷ್ಣು. टु नदि अधि० "घञ्" (३-३-१२१)। ಭೋಗ ಭೋಗೋಪಕರಣ ಭೋಗ್ಯ ಭೋಕ್ತೃ ಸಮೃದ್ಧಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು. "भोग्यैर्भोगोपकरणैर्भोगैर्भोक्तृभिरेव च। तस्मिन् समृध्यते नित्यमिति नन्दः प्रकीर्तितः" इति निरुक्तिः। "आनन्दो नन्दनो नन्दः" वि० स०। 3. ಒಬ್ಬ ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ಕುಸುಮಪುರದ ಒಬ್ಬ ದೊರೆ, ನಂದರ ತಂದೆ. "नवनन्दान् द्विजः कश्चित् प्रपन्नानुद्धरिष्यति" भाग० १२। 4. ಭೇಕ, ಕಪ್ಪೆ. 5. ನಂದಗೋಪ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಸಾಕುತಂದೆ. 6. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 7. ಕ್ರೌಂಚದ್ವೀಪದ ಒಂದು ಪರ್ವತ. 8. ಒಂಬತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆ.

नन्दक ನಂದಕ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಖಡ್ಗ. नन्दयति—टु नदि (समृद्धौ) + णिच् "ण्वुल्" (३-१-१३३)। "अत्यर्थमुद्वेजयिता परेषां नाम्नापि तस्यैव स नन्दकोऽभूत्" माघ० ३-१९। 2. ಭೇಕ, ಮಂಡೂಕ, ಕಪ್ಪೆ. "व्यङ्गस्तु नन्दको भेको गूढवर्चाः कृतालयः" त्रिकाण्ड०। 3. ನಂದಗೋಪ. नन्द स्वार्थे "कः"। 4. ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ. 5. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 6. ಸ್ಕಂದನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ. (वि०) 7. ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. 8. ಕುಲಪಾಲಕ.

नन्दकि ನಂದಕಿ (पुं०) ಹಿಪ್ಪಲಿ.

नन्दकिन् ನಂದಕಿನ್ (पुं०) ವಿಷ್ಣು. नन्दको विद्यामयोऽसिरस्यास्ति "इनिः" (५-२-११५)।

नन्दकिशोर ನಂದಕಿಶೋರ (पुं०) ನಂದಗೋಪನ ಮಗು, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ. नन्दस्य किशोरः।

नन्दकुमार ನಂದಕುಮಾರ (पुं०) ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ, ನಂದಗೋಪನ ಮಗ. नन्दस्य कुमारः।

नन्दगोप ನಂದಗೋಪ (पुं०) ಗೋಪಾಲಕರ ಯಜಮಾನ, ಗೊಲ್ಲರ ಪಾಳೆಯಗಾರ, ವಸುದೇವನ ಆಪ್ತಮಿತ್ರ. ಪೂರ್ವಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಇವನು ಅಷ್ಟವಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ದ್ರೋಣನಾಗಿದ್ದನು. ಈತನ ಪತ್ನಿ ಯಶೋದಾದೇವಿ. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ತನ್ನ ಬಾಲಲೀಲೆಗಳನ್ನು ಇವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ತೋರಿಸಿದನು.

नन्दथु ನಂದಥು (पुं०) ಆನಂದ, ಸಂತೋಷ. टु नदि (समृद्धौ) "अथुच्" (३-३-८९)। "सारोऽसाविन्द्रियार्थानां यस्यासौ तस्य नन्दथुः" भट्टि० ५-२०।

नन्दन ನಂದನ (पुं०) 1. ಪುತ್ರ, ಮಗ. नन्दयति—ट नदि (समृद्धौ) + णिच् "ल्युः" (३-१-१३४)। "अतीन्द्रि-

येष्वप्युपपन्नदर्शनो बभूव भावेषु दिलीपनन्दनः" रघु० ३-४१। 2. ಮಂಡೂಕ, ಕಪ್ಪೆ. 3. ಪ್ರಭವ ಮೊದಲಾದ ಅರವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯದು. "सुभिक्षं क्षेममारोग्यं शस्यं भवति शोभनम्। बहुक्षीरास्तथागावो नन्दन्ते नन्दने प्रिये" भविष्यपु०। 4. ವಿಷ್ಣು. आनन्दं मुक्तौ प्रापय्य नन्दयति तान्—टु नदि "ल्युः" (३-१-१३४)। "तमानन्दं यथोक्तायां मुक्तौ प्रापय्य यः सदा। मुक्तान्नित्यान्नन्दयते नन्दनः स तु कीर्तितः" इति निरुक्तिः। "आनन्दो नन्दनो नन्दः" वि० स०। 5. ಪರಮೇಶ್ವರ, ಪರಶಿವ. 6. ಒಂದು ಪರ್ವತ. (न०) 7. ಇಂದ್ರನ ಉದ್ಯಾನವನ. "पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनं मुषाण रत्नानि हरामराङ्गनाः" माघ० १-५१। (वि०) 8. ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವ.

नन्दनन्दन ನಂದನಂದನ (पुं०) 1. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ. नन्दस्य नन्दनः। ವಸುದೇವನು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಮಾತಿನಂತೆ ಯಶೋದೆಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಯೋಗಮಾಯೆಯನ್ನು ತಂದು ದೇವಕಿಯ ಹತ್ತಿರ ಮಲಗಿಸಿ ಕಂಸನ ಭಯದಿಂದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಯಶೋದೆಯ ಬಳಿ ಯೋಗಮಾಯೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಮಗನೆಂದು ತಿಳಿದ ನಂದನ ವಿಶ್ವಾಸಾಭಿಮಾನಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ನಂದನ ಪುತ್ರನಾದನು. "ततश्च शौरिर्भगवत्प्रचोदितः सुतं समादाय स सूतिकागृहात्। यदा बहिर्गन्तुमियेष तर्ह्यजा या योगमायाऽजनि नन्दजायया। शिशुं यशोदाशयने निधाय तत्सुतां समादाय पुनर्गृहानगात्। देवक्याः शयने न्यस्य वसुदेवोऽथ दारिकाम्। प्रतिमुच्य पदोर्लोहमास्ते पूर्ववदावृतः। यशोदा नन्दपत्नी च जातं पुत्रमबुध्यत। न तल्लिङ्गं परिश्रान्ता निद्रयापगतस्मृतिः" भाग० १०-३। (स्त्री०) **–नन्दना –ನಂದನಾ.** 2. ಯೋಗಮಾಯೆ.

नन्दन्त ನಂದಂತ (पुं०) ಪುತ್ರ, ಮಗ. नन्दत्यनेन—टु नदि (समृद्धौ) "झच्" (उ० ३-१२७)।

नन्दपाल ನಂದಪಾಲ (पुं०) ವರುಣ. नन्दं हर्षं पालयति—पाल (रक्षणे) + णिच् "अण्" (३-२-१)।

नन्दसुत ನಂದಸುತ, –सूनु –ಸೂನು (पुं०) 1. ನಂದಗೋಪನ ಮಗ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ. नन्दस्य नन्दगोपस्य सुतः सूनुर्वा। (स्त्री०) **–सुता –ಸುತಾ.** 2. ದುರ್ಗಾದೇವಿ.

नन्दा ನಂದಾ (स्त्री०) 1. ದುರ್ಗಾದೇವಿ. "नन्दते सुरलोकेषु नन्दने वसतेऽथवा। हिमाचले महापुण्ये नन्दा देवी ततः स्मृता" देवीपु०। 2. ನಂದಾತಿಥಿ. ಶುಕ್ಲ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳ ಪಾಡ್ಯ ಷಷ್ಠಿ ಮತ್ತು ಏಕಾದಶೀ ತಿಥಿಗಳು. "नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णा च प्रतिपत्क्रमात्"। 3. ಧರ್ಮಪುರುಷನ ಪುತ್ರನಾದ ಹರ್ಷನ ಪತ್ನಿ. "नन्दा तु भार्या हर्षस्य यासु लोकाः प्रतिष्ठिताः" भा० आदि० ६७-३३। 4. ಪತಿಯ ಸಹೋದರಿ. 5. ಮಣ್ಣಿನ ಗುಡಾಣ. "नन्दा स्यादलिञ्जरे। गौर्यां तिथिविशेषे स्त्री निधिराजभिदोः पुमान्" मेदि०। 6. ಸಂಪತ್ತು, ಐಶ್ವರ್ಯ. "नन्दा सम्पद्यलिञ्जरे। तिथिभेदे च" हेम०।

नन्दात्मज ನಂದಾತ್ಮಜ (पुं०) 1. ನಂದಗೋಪನ ಪುತ್ರ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ. नन्दस्यात्मजः। **–आत्मजा –ಆತ್ಮಜಾ.** 2. ಯೋಗಮಾಯೆ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ.

नन्दि ನಂದಿ (पुं०) 1. ವಿಷ್ಣು. सर्वदा सर्वत्र सर्वथा च नन्दति समृद्ध्यति—टु नदि (समृद्धौ) "इन्" (उ० ४-२७७)। "नन्दिः सर्वत्र नित्यं सः श्रिया ऋद्ध्यति सर्वदा" इति निरुक्तिः। "स्वक्षः स्वङ्गः शतानन्दो नन्दिर्ज्योतिर्गणेश्वरः" वि० स०। 2. ಪರಶಿವ, ಈಶ್ವರ. 3. ಪರಮೇಶ್ವರನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ, ನಂದಿಕೇಶ್ವರ. 4. ಈಶ್ವರನ ವಾಹನವಾದ ವೃಷಭ. 5. ಆನಂದ, ಹರ್ಷ, ಸಂತೋಷ. 6. ದ್ಯೂತ, ಜೂಜು. "नन्दिस्तु प्रतीहारे पिनाकिनः। आनन्दने च द्यूते च" हेम०। (स्त्री०) 7. ಆನಂದ, ಸಂತೋಷ, ಹರ್ಷ. "अतो मे भूयसी नन्दिर्यदेवमनुपश्यसि" भा० उद्योग० १३५-२०। (वि०) 8. ಆನಂದಜನಕವಾದ, ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ.

नन्दिक ನಂದಿಕ (पुं०) 1. ನಂದಿಮರ. 2. ಆನಂದ, ಸಂತೋಷ. 3. ಮಣ್ಣಿನ ಗುಡಾಣ. 4. ಈಶ್ವರನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ. (स्त्री०) **नन्दिका ನಂದಿಕಾ.** 5. ನಂದಾತಿಥಿ, ಶುಕ್ಲ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳ ಪಾಡ್ಯ ಷಷ್ಠಿ ಮತ್ತು ಏಕಾದಶೀ ತಿಥಿಗಳು.

नन्दिकेश्वर ನಂದಿಕೇಶ್ವರ (पुं०) 1. ಪರಮೇಶ್ವರನ ದ್ವಾರಪಾಲಕ. 2. ಈಶ್ವರನ ವಾಹನವಾದ ವೃಷಭ. 3. ನಂದೀಶ್ವರನಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ತವಾದ ಶಿವಧರ್ಮವೆಂಬ ಒಂದು ಉಪಪುರಾಣ.

नन्दिग्राम ನಂದಿಗ್ರಾಮ (पुं०) ಶ್ರೀರಾಮನ ವನವಾಸದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭರತನು ಅವನ ಪಾದುಕೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾ ಪಾದುಕೆಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಗ್ರಾಮ. "विसर्जितः स रामेण पितुर्वचनकारिणा। नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं पुरस्कृत्यास्य पादुके" भा० वन०

೨೭೮-೪೫. । ಈಗ ಇದರ ಹೆಸರು "ದೌಲತಾಬಾದ್" ಎಂದಾಗಿದೆ.

नन्दिघोष ನಂದಿಘೋಷ (ಪುಂ०) 1. ಅರ್ಜುನನ ರಥ. नन्दिरानन्दजनको घोषोऽस्य । 2. ಆನಂದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಬ್ದ. 3. ಹೊಗಳುಭಟರ ಹೊಗಳಿಕೆ, ಹೊಗಳಿಕೆಯ ಶಬ್ದ. "नन्दिघोषोऽर्जुनरथे घोषे वन्दिजनस्य च" मेदि० । (वि०) 4. ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶಬ್ದ ದಿಂದ ಕೂಡಿದ.

नन्दिन् ನಂದಿನ್ (ಪುಂ०) 1. ಈಶ್ವರನ ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ, ಪರಮೇಶ್ವರನ ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ನಂದಿಕೇಶ್ವರ. 2. ಪರಮೇಶ್ವರನ ವಾಹನವಾದ ವೃಷಭ. "लतागृहद्वारगतोऽथ नन्दी वामप्रकोष्ठार्पितहेमवेत्रः" कुमा० ३-४१ । (वि०) 3. ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ. नन्दते—टु नदि (समृद्धौ) "णिनिः" (३-१-१३४) ।

नन्दिनी ನಂದಿನೀ (ಸ್ತ್ರೀ०) 1. ದುರ್ಗಾದೇವಿ, ಪಾರ್ವತಿ. टु नदि (समृद्धौ) "णिनिः" (३-१-१३४)। "ङीप्" (४-१-५)। 2. ಮಗಳು. "नन्दगोपस्य नन्दिनी"। "तेषां वधूस्त्वमसि नन्दिनि पार्थिवानाम्" उ० रा० १-९ । 3. ಪತಿಯ ಸಹೋದರಿ, ಗಂಡನ ಒಡಹುಟ್ಟಿದವಳು. 4. ನಂದಿನೀಧೇನು, ವಸಿಷ್ಠಮಹರ್ಷಿಯ ಹೋಮಧೇನು. "इति वादिन एवास्य होतुराहुतिसाधनम्। अनिन्द्या नन्दिनी नाम धेनुराववृते वनात्" रघु० १-८२। 5. ಗಂಗಾ ನದಿ. "नन्दिन्युमायां गङ्गायां ननन्दृधेनुभेदयोः" मेदि० । 6. ಸುರಸುರಕೆ ಗಿಡ. 7. ವ್ಯಾಡಿಯ ತಾಯಿ. 8. ಜಟಾಮಾಂಸಿ.

नन्दिनीतनय ನಂದಿನೀತನಯ, -सुत -ಸುತ (ಪುಂ०) ವ್ಯಾಡಿಮುನಿ, ಉಪವರ್ಷಋಷಿಯ ಶಿಷ್ಯ. नन्दिन्यास्तनयः। ವರರುಚಿ ಪಾಣಿನಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಡಿ ಈ ಮೂವರೂ ಉಪವರ್ಷಋಷಿಯ ಶಿಷ್ಯರು. ಪಾಣಿನಿ ಮುನಿಯು ತನ್ನ ಸಹಪಾಠಿಗಳಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾಗಿ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ವರರುಚಿಯು ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಇವರಿಬ್ಬರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥಗಳ ನ್ಯಾಯಪರಿಶೀಲನರೂಪವಾದ ಒಂದು ಗ್ರಂಥವನ್ನು ವ್ಯಾಡಿಮುನಿಯು ಬರೆದನು. ಇದೊಂದು ಕೋಶಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ.

नन्दिवर्धन ನಂದಿವರ್ಧನ (ಪುಂ०) 1. ಪುತ್ರ, ಮಗ. नन्दिमानन्दं वर्धयति—वृधु (वृद्धौ) "ल्युः" (३-१-१३४)। 2. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. 3. ಪಕ್ಷದ ಕೊನೆ, ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಅಥವಾ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ. 4. ಮಿತ್ರ, ಗೆಳೆಯ. (वि०) 5. ಸಂತೋಷವುಂಟುಮಾಡುವ, "स्यान्नन्दिवर्धनो भर्गे पक्षान्ते तनयेऽपि च" मेदि० ।

नन्दिवृक्ष ನಂದಿವೃಕ್ಷ (ಪುಂ०) ನಂದಿಮರ. नन्द्या वृक्षः।

नन्दीश ನಂದೀಶ, -ईश्वर -ಈಶ್ವರ (ಪುಂ०) 1. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. 2. ಈಶ್ವರನ ಅನುಚರರ ಯಜಮಾನ.

नन्द्यावर्त ನಂದ್ಯಾವರ್ತ (ಪುಂ०) 1. ಪಶ್ಚಿಮದ ಬಾಗಿಲಿಲ್ಲದೆ ಉಳಿದ ಮೂರು ಬಾಗಿಲುಗಳುಳ್ಳ ಮನೆ. "नन्द्यावर्तमलिन्दैः शालाकुडचात् प्रदक्षिणान्तगतैः। द्वारं पश्चिममस्मिन् विहाय शेषाणि कार्याणि" बृहत्सं ५३-३२। 2. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಮೀನು. 3. ಪ್ರಯಾಣ ಸಂಬಂಧವಾದ ಒಂದು ಯೋಗ. ["नद्यावर्तक" ಪದದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.]

नपात् ನಪಾತ್ (वि०) 1. ರಕ್ಷಿಸದೆ ಇರುವವನು. न पाति—पा (रक्षणे) "शतृ" (३-२-१२४)। नपान् नपान्तौ नपान्तः। 2. ತಳ್ಳದಿರುವವನು. न पातयति—पत्लृ (गतौ) + णिच् "क्विप्" (३-२-७६)। नपात् नपातौ नपातः। (ಪುಂ०) 3. ಪುತ್ರ, ಮಗ. निपा० (६-३-७५)। ನರಕವನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಸದ್ಗತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

नपुंसक ನಪುಂಸಕ (ಪುನ०) ಷಂಡ, ಪುಂಸ್ತ್ವವಿಲ್ಲದವನು, ಪುರುಷನ ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದವನು. नस्त्रीपुमान्। स्त्रीपुंसयोः पुंसकभावो निपा० (६-३-७५)।

नप्तृ ನಪ್ತೃ (ಪುಂ०) ಮೊಮ್ಮಗ. 1. ಮಗನ ಮಗ. 2. ಮಗಳ ಮಗ. न पतत्यनेन पिता नरके—पत्लृ (गतौ) "तृच्" (उ० २-९५)। निपा०। "पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते" मनु० ९-१३७। "यदि नात्मनि पुत्रेषु न चेत् पुत्रेषु नप्तृषु। न त्वेव तु कृतो धर्मः कर्तुर्भवति निष्फलः" मनु० ४-१७४। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **नप्त्री ನಪ್ತ್ರೀ.** 3. ಮಗನ ಮಗಳು. 4. ಮಗಳ ಮಗಳು.

नभ ನಭ (ಪುಂ०) 1. ಶ್ರಾವಣಮಾಸ. नभते हिनस्ति कीटादीन्—णभ (हिंसायाम्) "अच्" (३-१-१३४)। 2. ಸ್ವಾರೋಚಿಷ (ಎರಡನೆಯ) ಮನುವಿನ ಒಬ್ಬ ಮಗ. 3. ನಳಮಹಾರಾಜನ ಮಗ.

नभःक्रान्तिन् ನಭಃಕ್ರಾಂತಿನ್ (ಪುಂ०) ಸಿಂಹ. नभः क्रान्तमयस्त्यस्य "इनिः" (५-२-११५)।

नभःप्राण ನಭಃಪ್ರಾಣ (पुं०) ವಾಯು, ಗಾಳಿ. नभसः प्राण इव। "दैत्यदेवश्च वातस्तु नभःप्राणो जगद्बलः" त्रिकाण्ड०।

नभःश्रित् ನಭಃಶ್ರಿತ್ (वि०) ಆಕಾಶವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ. नभःश्रयते—श्रिञ् (सेवायाम्) "क्विप्" (३-२-७६)।

नभःसद् ನಭಃಸದ್ (पुं०) 1. ದೇವತೆ. नभसि सीदति षद्लृ (विशरणादौ) "क्विप्" (३-२-६१)। "निवर्त्य सोऽनुव्रजतः कृतानतीनतीन्द्रियज्ञाननिधिर्नभःसदः" माघ० १-११। 2. ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. विसर्गस्य सत्वे **नभस्सद् ನಭಸ್ಸದ್.**

नभःसरित् ನಭಃಸರಿತ್ (स्त्री०) ಗಂಗಾನದಿ, ಆಕಾಶ ಗಂಗೆ.

नभःस्थ ನಭಃಸ್ಥ (वि०) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ. नभसि तिष्ठति—ष्ठा (गतिनिवृत्तौ) "कः" (३-२-४)। विसर्गस्य लोपे **नभस्थः ನಭಸ್ಥಃ.** सत्वे **नभस्स्थः ನಭಸ್ಸ್ಥಃ.**

नभःस्थल ನಭಃಸ್ಥಲ (पुं०) 1. ಪರಶಿವ, ಪರಮೇಶ್ವರ. नभः स्थलमिवास्य। "उर्ध्वरेता ऊर्ध्वलिङ्ग ऊर्ध्वशायी नभःस्थलः" भा० अनु० ४८-४६। (स्त्रीन०) 2. ಗಗನಮಂಡಲ, ಬಾಂದಳ. नभसः स्थलम्। विसर्गस्य वा लोपः। **नभस्थलम् ನಭಸ್ಥಲವು.** विसर्गस्य सत्वे **नभस्स्थलम् ನಭಸ್ಸ್ಥಲವು.** स्त्रियाम् "ङीष्" (४-१-४२)। **नभःस्थली ನಭಃಸ್ಥಲೀ.** विसर्गलोपे **नभस्थली ನಭಸ್ಥಲೀ.** विसर्गस्य सत्वे **नभस्स्थली ನಭಸ್ಸ್ಥಲೀ.** "निवारिताशावितितिस्तदासीत् नभस्स्थली नाकिभिरप्यदृश्यत" याद० २०-२५।

नभःस्थित ನಭಃಸ್ಥಿತ (वि०) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ, नभसि स्थितः। विसर्गस्य लोपे **नभस्थितः ನಭಸ್ಥಿತಃ.**

नभःस्पृश् ನಭಃಸ್ಪೃಶ್ (वि०) ಗಗನವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವ. ಆಕಾಶದವರೆಗೂ ಹೋಗಿರುವ. नभः स्पृशति—स्पृश (संस्पर्शने) "क्विन्" (३-२-५८)।

नभश्चर ನಭಶ್ಚರ (पुं०) 1. ದೇವತೆ. 2. ಗಂಧರ್ವ. 3. ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹ. 4. ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. नभसि चरति—चर (गतौ) "टः" (३-२-१६)। 5. ಮೇಘ, ಮೋಡ. "निकामतप्ता विविधेन वह्निना नभश्चरेणेन्धनसंभृतेन सा" कुमा० ५-२३।

नभस् ನಭಸ್ (न०) 1. ಗಗನ, ಆಕಾಶ. नह्यते मेघैः—णह (बन्धने) "असुन्" भश्चान्तादेशः (उ० ४-२१०)। "नेक्षेतोद्यन्तमादित्यं नास्तं यन्तं कदाचन। नोपसृष्टं न वारिस्थं न मध्यं नभसो गतम्" मनु० ४-३७। (पुं०) 2. ಶ್ರಾವಣಮಾಸ. नभते हिनस्ति विरहिणः—णभ (हिंसायाम्) "असुन्" (उ० ४-१८९)। "निवारितावग्रहनीरनिर्झरे नभोनभस्यत्वमलम्भयद्दृशौ" नैष० ९-८४। 3. ಮೂಗು, ನಾಸಿಕೆ. 4. ಮೇಘ, ಮೋಡ. 5. ವರ್ಷಾಕಾಲ, ಮಳೆಗಾಲ. 6. ತಾವರೆದಂಟಿನ ದಾರ. 7. ಪಡಿಗೆ, ಪೀಕದಾನಿ. "नभः क्लीबं व्योम्नि पुमान् घने। घ्राणश्रावणवर्षासु बिसतन्तौ पतद्ग्रहे" मेदि०।

नभस ನಭಸ (पुं०) 1. ಗಗನ, ಆಕಾಶ. 2. ವರ್ಷಾಕಾಲ, ಮಳೆಗಾಲ. 3. ಸಮುದ್ರ. "नभसस्तु नदीपतौ। गगने ऋतुभेदे च" हेम०।

नभसंगम ನಭಸಂಗಮ (पुं०) ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. नभसं गच्छति—गम्लृ (गतौ) "खच्" (३-२-४७)। मुम् (६-३-६७)।

नभस्तल ನಭಸ್ತಲ (न०) ಗಗನಮಂಡಲ, ಅಂತರಿಕ್ಷ. नभसः तलम्। "छदहेम कषन्निवालसत् कषपाषाणनिभे नभस्तले" नैष० २-६९।

नभस्तस् ನಭಸ್ತಸ್ (अव्य०) ಆಕಾಶದಿಂದ.

नभस्य ನಭಸ್ಯ (पुं०) 1. ಭಾದ್ರಪದಮಾಸ. नभसि मेघे साधुः "यत्" (४-४-९८)। "नभो नभस्यत्वमलम्भयद्दृशौ" नैष० ९-८४। "नभोनभस्ययोर्वृष्टिमवग्रह इवान्तरे" रघु० १२-२९। 2. ಸ್ವಾರೋಚಿಷ ಮನುವಿನ ಮಗ. "प्रथितश्च नभस्यश्च नभ ऊर्जस्तथैव च" हरिवं०।

नभस्वत् ನಭಸ್ವತ್ (पुं०) ವಾಯು, ಗಾಳಿ. नभः आश्रयत्वेनास्त्यस्य "मतुप्" (५-२-९४)। "आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः" श्रुतिः। "आददे नातिशीतोष्णो नभस्वानिव दक्षिणः" रघु० ४-८।

नभोग ನಭೋಗ (पुं०) 1. ಹತ್ತನೆಯ ಮನ್ವಂತರದ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. (वि०) 2. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ. नभसि गच्छति — गम्लृ (गतौ) "डः" (वा० ३-२-४८)।

नभोगज ನಭೋಗಜ (पुं०) ಮೇಘ, ಮೋಡ. नभसि गज इव। "मदयित्नुर्वायुदारुःव्योमधूमो नभोगजः" त्रिकाण्ड०।

नभोगत ನಭೋಗತ (वि०) ಗಗನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರುವ, ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿರುವ. नभः गतः।

नभोगति ನಭೋಗತಿ (स्त्री०) 1. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು. नभसि गतिः। (वि०) 2. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ (1) ಪಕ್ಷಿ, ಹಕ್ಕಿ. (2) ಗ್ರಹ. (3) ಗಂಧರ್ವ. (4) ದೇವತೆ. नभसि गतिरस्य।

नभोधूम ನಭೋಧೂಮ (पुं०) ಮೇಘ, ಮೋಡ. नभसि धूम इव।

नभोनदी ನಭೋನದೀ (स्त्री०) ಆಕಾಶಗಂಗೆ, ಗಂಗಾನದಿ. "नभोनदीव्यतिकरधौतमूर्तिभिर्वियद्गतैरनधिगतानि लेभिरे" माघ० १७-६४।

नभोमणि ನಭೋಮಣಿ (पुं०) ಸೂರ್ಯ. नभसि मणिरिव।

नभोमण्डल ನಭೋಮಂಡಲ (न०) ಆಕಾಶಮಂಡಲ, ಬಾಂದಳ. नभसो मण्डलमिव।

नभोमण्डलदीप ನಭೋಮಂಡಲದೀಪ (पुं०) ಚಂದ್ರ. नभोमण्डले दीप इव। "नभोमण्डलदीपाय शिरोरत्नाय धूर्जटेः"।

नभोऽम्बुप ನಭೋಽಂಬುಪ (पुं०) ಚಾತಕಪಕ್ಷಿ, ಮಳೆಗುಟುಕಿನ ಹಕ್ಕಿ. नभसि अम्बु पिबति—पा (पाने) "कः" (३-२-३)।

नभोरजस् ನಭೋರಜಸ್ (न०) ಅಂಧಕಾರ, ಕತ್ತಲೆ. नभसि रज इव।

नभोलय ನಭೋಲಯ (पुं०) 1. ಧೂಮ, ಹೊಗೆ. नभसि लीयते—लीङ् (श्लेषणे) "अच्" (३-३-५६)। (वि०) 2. ಆಕಾಶದಲ್ಲೇ ಲೀನವಾಗಿರುವ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲೇ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ. नभसि लीनः।

नभोवीथी ನಭೋವೀಥೀ (स्त्री०) ಆಕಾಶಮಾರ್ಗ. नभोरूपा वीथी। "अथ च यावतार्धेन नभोवीथ्यां प्रचरति तं कालमयनमाचक्षते" भाग० ५-२२-७।

नभौकस् ನಭೌಕಸ್ (वि०) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ, ಆಕಾಶವೇ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ. नभः ओकः वासस्थानं यस्य। "अन्ये च विविधा जीवा जलस्थलनभौकसः" भाग० २-४-१४।

नभ्य ನಭ್ಯ (न०) 1. ಅಕ್ಷಪುಟಕ್ಕೆ ಹಿತವಾದ ತೈಲ, ಗಾಡಿಯ ಚಕ್ರದ ಮಧ್ಯದ ರಂಧ್ರಕ್ಕೆ ಹಾಕುವ ಎಣ್ಣೆ ಮೊದಲಾದುದು. नाभये—रथचक्रावयवाय हितम् "यत्" (ग० ५-१-२)। नाभेर्नभादेशश्च। 2. ಗಾಡಿಯ ದೂರಿ. ಇರಚಿ.

नमत् ನಮತ್ (वि०) 1. ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಿರುವ. "घनमतो नमतोऽनुमतान् प्रियाः" माघ० ६-६५। 2. ಬಗ್ಗಿತ್ತಿರುವ. "यस्यामसेवन्त नमद्वलिकाः" माघ० ३-५३। 3. ವಕ್ರವಾಗುತ್ತಿರುವ, ಡೊಂಕಾಗುತ್ತಿರುವ, णम (प्रह्वत्वे शब्दे) "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। —न्ती —ನ್ತೀ. "नमन्तीं सैन्यभारेण शनैरनुजगाम गाम्" याद० २२-७२।

नमत ನಮತ (वि०) 1. ಬಗ್ಗಿರುವ. 2. ವಿಧೇಯನಾಗಿರುವ. (पुं०) 3. ನಟ, ಅಭಿನಯಕಾರ. 4. ಯಜಮಾನ. णम (प्रह्वत्वे शब्दे) "अतच्" (उ० ३-११०)।

नमन ನಮನ (न०) 1. ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದು. णम (प्रह्वत्वे शब्दे) "ल्युट्" (३-३-११५)। 2. ಬಗ್ಗುವುದು, ಡೊಂಕಾಗುವುದು. (वि०) 3. ನಮಸ್ಕರಿಸುವ, ಪ್ರಣಾಮ ಮಾಡುವ. णम (प्रह्वत्वे शब्दे) "ल्युः" (३-१-१३४)। "नमयति स्म वनानि मनस्विनीजनमनोनमनो घनमारुतः" माघ० ६-३०। 4. ಬಗ್ಗುವ, ಡೊಂಕಾಗುವ.

नमनीय ನಮನೀಯ (वि०) 1. ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವ. 2. ನಮಸ್ಕರಿಸಬೇಕಾದ. 3. ನಮಸ್ಕರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ. णम (प्रह्वत्वे शब्दे) "अनीयर्" (३-१-९६)। "तव्यः" (३-१-९६)। —यितव्यः —ಯಿತವ್ಯಃ.

नमयत् ನಮಯತ್ (वि०) 1. ಬಗ್ಗಿಸುತ್ತಿರುವ. 2. ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿರುವ. 3. ತಲೆ ಬಾಗಿಸುತ್ತಿರುವ. णम (प्रह्वत्वे) + णिच् "शतृ" (३-२-१२४)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-६)। —यन्ती —ಯಂತೀ. "शानच्" (३-२-१२४)। **नमयमानः ನಮಯಮಾನಃ.**

नमस् ನಮಸ್ (अव्य०) 1. ನಮಸ್ಕಾರ. 2. ತಲೆಬಗ್ಗಿಸುವುದು. णम (प्रह्वत्वे) "असुन्" (उ० ४-१८८)। "नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्सृष्टेः केवलात्मने" कुमा० २-४। ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವುಂಟು. "विधेम चास्यै नमसा सह त्वया" भाग० ३-१३-४२। (न०) 3. ತ್ಯಾಗ, ದಾನ. 4. ಅನ್ನ. 5. ವಜ್ರಾಯುಧ 6. ಯಜ್ಞ.

नमस ನಮಸ (वि०) ಅನುಕೂಲವಾದ. णम (प्रह्वत्वे शब्दे) "असच्"।

नमसित ನಮಸಿತ (वि०) ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. नमस्+क्यच् "क्तः" (३-२-१०२)। वा यलोपः (६-४-५०)। पक्षे **नमस्यितः ನಮಸ್ಯಿತಃ.**

नमस्कर्तृ ನಮಸ್ಕರ್ತೃ (वि०) ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡುವವನು. नमः करोति—कृञ् "तृच्" (३-१-१३३)। स्त्रियाम् "ङीप्" (४-१-५)। **—कर्त्री —ಕರ್ತ್ರೀ.**

E 461-68. ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರೆಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು-18.